

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

58.c.5.

ΙΣΤΟΡΙΑ

ΤΟΥ

ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΕΘΝΟΥΣ

ΙΣΤΟΡΙΑ
ΤΟΥ
ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΕΘΝΟΥΣ,

ΑΠΟ ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΑΤΩΝ ΧΡΟΝΩΝ ΜΕΧΡΙ
ΤΩΝ ΝΕΩΤΕΡΩΝ,

ΥΠΟ
Κ: ΠΑΠΑΡΡΗΓΟΠΟΥΛΟΥ,

ΤΟΜΟΣ ΠΕΜΠΤΟΣ
ΚΑΙ ΤΕΛΕΥΤΑΙΟΣ

«Ὁ λαὸς ὁ μελετῶν καὶ γινώσκων
τὴν ἱστορίαν αὐτοῦ, κρίνει σχεδὸν πάν-
τοτε ἀσφαλέστερον καὶ ὀρθότερον περὶ
τε τῶν παρόντων αὐτοῦ πραγμάτων,
καὶ περὶ τῶν ὄρων τῆς προόδου, καὶ
περὶ τῆς μελλούσης αὐτοῦ τύχης.»

ΓΚΙΖΩΤΟΣ

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ,
ΕΚ ΤΟΥ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ Ν. Γ. ΠΑΣΣΑΡΗ
(Ὁδὸς Εὐριπίδου, ἀριθ. 51.)

1874

CHAPTER 1

THE HISTORY OF THE UNITED STATES

THE AMERICAN REVOLUTION

ΠΙΝΑΞ

ΤΩΝ ΕΝ ΤΩ ΠΕΜΠΤΩ ΤΟΜΩ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ.

ΒΙΒΛΙΟΝ ΙΓ'.

	Σελ.
Προεισαγωγή. Διακομή τοῦ κράτους μεταξὺ Βαλδουίνου, Βοριφάτιου καὶ Ἐρετῶν	1
Πρώτη ἰθαγενῶν ἀντίστασις ἐν τῇ Μικρᾷ Ἀσίᾳ. Ἰδρυσίς τοῦ ἐν Νικαίᾳ βασιλείου ὑπὸ τὸν Λάσκαριν	3
Κατάληψις τῆς Μακεδονίας, τῆς Θεσσαλλίας καὶ τῆς Ἀνατολικῆς Ἑλλάδος ὑπὸ Βοριφάτιου. Ἰδρυσίς τοῦ δεσποτάτου Ἑλλάδος ὑπὸ τὸν Μιχαήλ Ἀγγελῶν Κομνηνόν. Κατάκτησις τῆς Πελοποννήσου ὑπὸ τοῦ Γουλιέλμου Σαμπλίτου	7
Ἐπαράστασις τῆς Θράκης. Θάνατος τοῦ Βαλδουίνου. Συμβιβασμός τῶν Φράγκων πρὸς τοὺς αὐτόθι Ἕλληνας. Δεύτερος αὐτοκράτωρ, ὁ Ἐρρίκος. Ταπεινώσις τῶν Βουλγάρων	12
Νῆσοι καὶ παραλίας καταληφθεῖσαι ὑπὸ τῶν Ἐρετῶν. Κρήτη. Κυκλάδες. Μεθώνη. Κορώνη. Κέρκυρα. Ἡπειρος.	17
Πολιτικὴ καὶ ἐκκλησιαστικὴ ἀναρχία τοῦ Λατινικοῦ κράτους ἐν Θεσσαλονίκῃ καὶ Κωνσταντινουπόλει. Ἀξιωμαρχοὶ ἀγῶνες τοῦ αὐτοκράτορος Ἐρρίκου ἵνα καταπαύσῃ τὴν πολιτικὴν ἀναρχίαν	21
Ῥόθμισις τῶν ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων	28
Πελοπόννησος ὑπὸ τὸν πρῶτον Οὐίλλεαρδονῆρον. Εὐβοία καὶ Κρήτη ὑπὸ τοὺς Ἐρετοὺς	33
Τὸ λοιπὸν τῆς βασιλείας τοῦ Ἐρρίκου ἐξωτερικοὶ καὶ ἐσωτερικοὶ αὐτοῦ ἀγῶνες	44
Γενικὴ ἑποψὶς τῆς Ἀνατολῆς ἐπὶ τοῦ θανάτου τοῦ αὐτοκράτορος Ἐρρίκου	48

Τὰ κατὰ τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει Λατινικὴν βασιλείαν, τὴν ἐν Νικαίᾳ Ἑλληνικὴν βασιλείαν καὶ τὸ δεσποτά- τον τῆς Ἑλλάδος ἀπὸ τοῦ θαλάττου τοῦ Ἑρρίκου μέχρι τῆς ἀνακτήσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν ἡ- μετέρων	49
Τὰ κατὰ τὰς ἐν Πελοποννήσῳ καὶ ἐν τῇ κυρίῳ Ἑλλάδι Φραγκικὰς ἡγεμονίας ἀπὸ τοῦ θαλάττου τοῦ Ἑρρίκου μέχρι τῶν χρόνων καθ' οὓς ἀνεκτήθη ἡ Κωνσταντινου- πολις ὑπὸ τῶν ἡμετέρων, καὶ ἰδίως μέχρι τοῦ θαλά- ττου τοῦ τελευταίου τῶν Οὐλλεαρδουντῶν. Ἐπίδρασις τῆς Φραγκοκρατίας εἰς τὰς μεσημβρινωτέρας ἑλληνικὰς χώρας	79
Ἑρετικαὶ κτήσεις περὶ τοὺς αὐτοὺς χρόνους	116
Μιχαὴλ Παλαιολόγος. Παραχωρήσεις αὐτοῦ, ἀνοφελεῖς μὲν πρὸς τοὺς Γενοαίους καὶ τοὺς Ἑνετοὺς, ὀλέθριαὶ δὲ πρὸς τὸν ἄκρον ἀρχιερεῶ	125
Πολεμικὰ καὶ διπλωματικὰ αὐτοῦ κατορθώματα, ἐξ ὧν ἔτι μᾶλλον ἀποδείκνυνται ὅπως μάταιαι ἦσαν αἱ παρα- χωρήσεις αὐτοῦ	135
Πρῶτα ἔτη τῆς βασιλείας τοῦ διαδόχου του Ἀνδρονίκου. 139	
Πῶς εἶχον κατὰ τοὺς αὐτοὺς χρόνους ἡ Πελοπόννησος, ἡ Ἀγατολικὴ Ἑλλάς, ἡ Ἡπειρος, ἡ Εὐβοία καὶ αἱ νῆσοι τοῦ Αἰγαίου	144
Κατάληψις τῆς Ῥόδου ὑπὸ τῶν Ἰωαννιτῶν. Πρόδηλος παρακμὴ τῆς Φραγκοκρατίας. Τελευταῖαι περὶ αὐτῆς κρίσεις	169
Πρῶται ἀρχαὶ τοῦ Ὀσμανικοῦ κράτους	172
Συνέχεια τῆς βασιλείας τοῦ Ἀνδρονίκου Β'. Οἱ περὶ αὐτὸν λόγιοι ἄνδρες ὀλιγωρῶντες πρὸς τοὺς στρατιωτικούς . . .	180
Ὁ Ἀνδρόνικος Β'. προσλαμβάνει εἰς τὴν ὑπηρεσίαν αὐτοῦ τὴν Καταλωνικὴν ἐταιρείαν. Φοβεραὶ ταύτης κακουργαίαι ἐν Ἀσίᾳ, ἐν Θράκῃ καὶ ἐν Μακεδονίᾳ	191
Τέλος τῆς βασιλείας τοῦ Ἀνδρονίκου Β'. Ἐμφύλιος με- ταξὺ αὐτοῦ καὶ τοῦ ἐγγόνου αὐτοῦ Ἀγών	203

- Τὰ κατὰ τοὺς αὐτοὺς χρόνους ἐν ταῖς κυρίως Ἑλληνικαῖς
χώρας. Ἀὔξουσα ἀναρχία ἐν Πελοποννήσῳ 216
- Κυβέρνησεις τοῦ δουκάτου Ἀθηνῶν ὑπὸ τῶν Καταλανῶν.
Πρῶται Ἀλβανικαὶ ἐποικλήσεις. Τὰ κατὰ τὴν Ἡπειρον.
Ἐπαυελημμένα μάταιαι ἐπιστρατεῖαι τῶν Ἀρδεγανι-
τῶν καὶ τῶν Βριεννίων 230
- Ὀσμανικοὶ θεσμοί. Οὐρχάν. Ἀλαεδδίν. Καρὰ Χαλῆλ Τσερ-
δερλεῖ. Γενίτσαροι. Συστηματικὸς ἐξισλαμισμὸς τῶν
Χριστιανῶν 237
- Ἀρδρόνικος ὁ νεώτερος. Οὐδόλως ὠφελεῖται ἐκ τῆς ἐπὶ 29
ἐτη ἀπασχολήσεως τοῦ Ὀσμανικοῦ κράτους εἰς τὴν ἐ-
σωτερικὴν αὐτοῦ ῥύθμιν. Οἰκτρὰ περὶ ἡσυχαστῶν,
καὶ εὐχιδῶν, καὶ ὀμφαλοφύχων, καὶ ἀκρίστου φωτὸς
ἔρις. Θάνατος τοῦ Ἀρδρόνικου τοῦ νεωτέρου 250
- Ἰωάννης Παλαιολόγος καὶ Ἰωάννης Καντακουζηνός. Ἐμ-
φύλιος μεταξὺ αὐτῶν πόλεμος. Ὀλεθρὰ ἐπέμβασις Σέρ-
βων καὶ Τούρκων. Ἡ παραλυσία κορυφούται. Παραί-
τησις τοῦ Καντακουζηνοῦ 259
- Τὰ κατὰ τὴν Πελοπόννησον, τὴν Στερεὰν Ἑλλάδα, τὴν
Ἡπειρον καὶ τὴν Εὐβοίαν, μεταξὺ τοῦ 1330 καὶ τοῦ
1360 ἔτους 270
- Κρήτη καὶ νῆσοι τοῦ Αἰγαίου ἐν τῷ αὐτῷ διαστήματι . . . 277
- Ἰωάννης Παλαιολόγος. Μουράτ Α'. Πρῶται μεγάλαι τῶν
Ὀσμανιδῶν κατακτήσεις ἐν Ἀσίᾳ καὶ ἐν Εὐρώπῃ. Θά-
νατος τοῦ Μουράτ Α'. ἐν τῇ περὶ Κοσσυφοπέδιον
μάχῃ 280
- Τέλος τῆς τοῦ Ἰωάννου Παλαιολόγου βασιλείας. Υἱοὶ αὐτοῦ
Ἀρδρόνικος καὶ Μαρονήλ. Βαγιαζήτ Α'. ὁ κεράννός . . 287
- Τὸ περὶ Νικόπουλιν τρόπαιον αὐτοῦ. Τὰ λείψανα τοῦ Βυ-
ζαντινοῦ κράτους ἤθελον ἔκτοτε καταλυθῆναι, ἐὰν δὲν
ἐπῆρχετο ἡ ἡττα καὶ ἡ αἰχμαλωσία τοῦ Βαγιαζήτ ὑπὸ
τοῦ Ταμερλάν 291
- Σύγχρονος κατάστασις τῶν λοιπῶν Χριστιανῶν τῆς Ἀ-
νατολῆς ἐν ταῖς εὐρωπαϊκαῖς χώραις. Πελοπόννησος.

ἡ ναυαρχικὴ ἐταιρεία. Ἀνατολικὴ Ἑλλάς, Εὐβοία, Αἰγαῖον πέλαγος	295
Δυτικὴ Ἑλλάς. Ἡπειρος. Ἀλβανία. Θεσσαλία	301
Δεκαετὴς πολυαρχία ἐν τῷ Ὄσμανικῷ κράτει μετὰ τὴν πτώσιν τοῦ Βαγιαζήτ Α'. Κατόπιν δὲ ἑπταετεῖς ἀναχωαὶ πρὸς τὸν ἑλληνισμὸν ἐπὶ Μεχμέτ Α'	306
Γεώργιος Γεμιστός. Μεταρρυθμιστικὰ αὐτοῦ βουλευμάτα	311
Εἰσακολουθήσεις τῆς ἐν ταῖς χριστιανικαῖς χώραις παραλύσεως	320
Ἐπαράληψις τῶν μεγάλων ἐχθροπραξιῶν ἐπὶ Μουράτ Β'. Ἀήωσις Πελοποννήσου. Ἀλωσις Θεσσαλονίκης καὶ Ἰωαννίνων	327
Τελευταία μεγάλη ἀπόπειρα πρὸς ἔνωσιν τῶν Ἑκκλησιῶν	332
Ἡ ἐν Φλωρεντίᾳ σύνοδος. Ἀποτυχία	340
Τελευταῖοι σπουδαῖοι ἀγῶνες τῶν ἰθαγενῶν τῆς Ἀνατολῆς. Οἱ ἥρωες τῆς Χριστιανωσύνης. Ἰωάννης Οὐνιάδης. Κωνσταντῖνος Παλαιολόγος, δεσπότης Πελοποννήσου	362
Καὶ πάλιν ὁ Οὐνιάδης. Γεώργιος Καστριώτης, ὁ ἐπιλεγόμενος Σκερδέρμπεϋς	373
Κωνσταντῖνος Παλαιολόγος, βασιλεὺς. Μεχμέτ Β'	383
Προπαρασκευαὶ τῆς πολιορκίας τῆς Κωνσταντινουπόλεως	391
Ἀντιπαραταχθεῖσαι ἐκατέρωθεν δυνάμεις	398
Πολιορκία	422
Ἀλωσις	455

ΒΙΒΛΙΟΝ ΙΔ'.

Εἰσαγωγή. Ἱστορικὴ ἐκτίμησις τῆς ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἄν ἦτο ἔκτοτε δυνατὴ ἡ τῆς ὀσμανικῆς κυριαρχίας κατάλυσις	467
Χριστιανοὶ ἐξισλαμισθέντες. Παιδομάζωμα. Γενίτσαροι	475
Ἄλλοι τρόποι ἐξισλαμισμοῦ. Στρατηγοὶ καὶ μεγάλοι Βεζύραι Χριστιανοί. Ἐλάττωσις τοῦ χριστιανικοῦ πληθυσμοῦ	480
Λόγιοι Ἕλληνες καταφυγόντες εἰς τὴν Ἰταλίαν καὶ ἀλλοχοῦ. Ποικίλοι τύποι τῆς πρὸς τὸν ἑλληνισμὸν ἀλλο-	

τριώσεως. Βησσαρίων. Μαχμούντ πασᾶς. Ἀμοιρούτσης	486
Ἀποδημία προϋχόντων καὶ ἄλλων πολλῶν Χριστιανῶν τῆς Ἀνατολῆς	498
Ὁργασιμὸς τοῦ πατριαρχείου ὑπὸ τοῦ Μεχμέτ Β'. Με- γάλη ἐπιγάμεια ἀξιώματος	506
Αἱ πρὸς τὴν Ἑρετλίαν σχέσεις τοῦ Οἰκουμενικοῦ πατριαρ- χείου	510
Αἱ πρὸς τὴν Ῥωσίαν σχέσεις	517
Κύριλλος Α'. ὁ Λούκαρις. Πάλη μεταξὺ διαμαρτυρομένων καὶ καθολικῶν ..	520
Ἑσωτερικαὶ τοῦ πατριαρχείου περιπέτεια· παραβίασις τῶν προνομίων αὐτοῦ. Ποικίλα τούτου αἷτια	525
Πολιτικοὶ ἄρχοντες. Οἰκονομικὴ καὶ διπλωματικὴ αὐτῶν ὑπηρεσία. Κατ' ἀρχὰς ἀπ. τοῦ Γραμματικοῦ. Κληρικὰ ἀξιώματα	540
Μιχαὴλ Κατακουζηνός. Ξένοι διερμηνεῖς	544
Τροπὴ πραγμάτων. Ἕλληνες μεγάλοι διερμηνεῖς	549
Παραγωγὴς Νικουδης	552
Ἀλέξανδρος Μανροκορδάτος, ὁ πρεσβύτερος	559
Οἱ ἄλλοι μεγάλοι διερμηνεῖς. Διερμηνεῖς τοῦ στόλου. Ἦγε- μόνες Μολδαντας καὶ Βλαχίας. Φαραριῶται	570
Ὅποιός τις ἄρά γε ἦτο ἐθνολογικῶς θεωρούμενος ὁ Ἑλ- ληνικὸς λαὸς καθ' ἣν ἐποχὴν ὑπέκλυεν εἰς τὴν μακρὰν τῆς Τουρκοκρατίας δοκιμασίαν	579
Ἀδιάλειπτοι πολεμικοὶ ἀγῶνες τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ κατὰ τῶν Ὀσμανιδῶν. Ἐπαραστατικὰ κινήματα τῆς 15 ἑκα- τοταετηρίδος τῇ προτροπῇ τῆς Δύσεως	584
Κινήματα τῆς 16 ἑκατοταετηρίδος	592
Ἀγῶνες τῆς 17 ἑκατοταετηρίδος. Αἱ νῆσοι καὶ ἰδίως ἡ Κρήτη. Στερεὰ Ἑλλάς. Πελοπόννησος	596
Ἑσωτερικὴ καὶ ἐξωτερικὴ τροπὴ τῶν πραγμάτων τοῦ Ἑλ- ληνικοῦ ἔθνους. Ἀρχὴ τῆς Ῥωσικῆς ἐπεμβάσεως καὶ ἐπεργείας	610
Ἐπιδόσεις τοῦ 1770	616
Τὰ μετ' αὐτὴν παθήματα. Ἡ Ῥωσικὴ πολιτικὴ	629

Δεύτερον ὑπὸ τῆς Ῥωσίας διενεργηθὲν κίνημα. Σουλῳται, Αἰμπρος Κατσώρης καὶ Ἀνδρουτσος	633
Νέα τῆς Δύσεως παρέμβασις. Κατάληψις τῶν Ἰονίων ῥήσων ὑπὸ τῶν Γάλλων. Ῥήγας Φεραῖος. Συγκρότησις τῆς Ἰονίου πολιτείας ὑπὸ τὴν Ῥωσσοτουρκικὴν προστασίαν. 643	
Δείραι Εὐρωπαϊκαὶ περιπλοκαὶ καὶ δειρὴ ὥς ἐκ τούτου ἀμυχανία τῆς Υ. Πύλης. Ἡ Ἐπάρησος παραχωρεῖται παρὰ τῶν Ῥώσων εἰς τοὺς Γάλλους διὰ τῆς εἰς Τίβεισι συνομολογηθείσης εἰρήνης	648
Ἀλὴ πασᾶς τῶν Ἰωαννίνων. Οἱ κατὰ τῶν Σουλῳτῶν ἀγῶνες αὐτοῦ. Ὁ Νίκος Τσάρας. Ὁ ἐν Σπάρτῳ καταδρομικὸς στολίσκος ὑπὸ τὸν Σταθάρ, τὸν Νίκον Τσάραν, τὸν Βλαχάβαν, τὸν Κολοκοτρώνην καὶ ἄλλους. Τὸ κίνημα τοῦ Εὐθυμίου Βλαχάβα	651
Ἡ ἐν Βουκουρεστίῳ μετὰ τὴν Ῥωσίας καὶ Τουρκίας εἰρήνη. Ἡ Ἰόνιος πολιτεία ὑπὸ τὴν Ἀγγλικὴν προστασίαν. Παράδοσις τῆς Ἠέργας εἰς τὸν Ἀλὴ πασᾶν	658
Ὁ κατὰ τούτου πόλεμος τοῦ Σουλτὰν Μαχμουδ Β'. Οἱ Σουλῳται διενκολύρουσι καὶ ἐξασφαλίζουν τὴν ἑταρξιν τῆς Ἑλληνικῆς ἐπανάστασεως	665
Ἀνακεφαλαίωσις τῶν ἐπὶ Τουρκοκρατίας ἐπανάστατικῶν ἀγώνων	668
Περὶ τῶν κοινοτήτων ἐν γένει	669
Τὰ Μαδεμοχώρια τῆς Χαλκιδικῆς	676
Τὰ Ἀμπελικια τῆς Θεσσαλίας	678
Ναυτικαὶ κοινότητες	681
Τὰ 21 χωριά τοῦ Βόλου	694
Αἱ κοινότητες τῆς Ἠπείρου Σούλι, Ζαγόρι, Βλαχοχώρια	696
Ἡ Μάρη	700
Κοινότητες μᾶλλον ὑπαγόμεναι εἰς τὴν Ὀσμανικὴν κυριαρχίαν Ἰωάννινα, Ασβιάδια, Χίος, Πελοποννησιακαὶ κοινότητες	701
Ἀθῆναι	702
Διαπονητικὸς βίος ἐπὶ Τουρκοκρατίας. Ἐπίδρασις τοῦ Φραγκισμοῦ εἰς τὰς ρήσεις. Διαπονητικὰ καὶ τεχνικὰ τῆς	

ἐκιδράσεως ταύτης προϊόντα	712
Ἀναλωπύρσεως τῆς ἰθαγενοῦς παιδεύσεως. Αἰτία, χαρακτήρ καὶ προϊόντα αὐτῆς	721
Ἀρμάτων καὶ Κλέγεται. Δημιώδης ἡρωϊκὴ ποίησις	731
Ἐπίλογος	752

ΒΙΒΛΙΟΝ ΙΕ'.

Εἰσαγωγή. Φιλίχῃ Ἑταιρεία	755
Διαπραγματεύσεις περὶ τοῦ Ἀρχηγοῦ τῆς Ἑταιρείας	758
Ἀλέξανδρος Ὑψηλάντης	764
Τὸ ἐν ταῖς ἡγεμονίαις κίνημα. Αἱ ἐν Δραγασαρίῳ καὶ περὶ Σουλένιον μάχαι. Ἀποσίωσις τοῦ Ὀλυμπίου	769
Ἡ ἀποκρήνυξις τοῦ αὐτοκράτορος Ἀλεξάνδρου	775
Ἡ ἀρχὴ τῆς ἐνάπλου ἐπεμβάσεως τῶν δυνάμεων τίθεται ἀμέσως ὑπὸ τῆς Ῥωσίας, ἀλλ' ἀποτυγχάνει	777
Ἐπαρξίς τῆς ἐπικραστίας ἐν Ἑλλάδι. Ἐπιτηδεύονται πρὸς τοῦτο περιστάσεις. Ἀμοιβαῖαι δυνάμεις Τούρκων καὶ Ἑλλήνων	782
Πρῶται ἀπώττειραι συγκροτήσεως κεντρικῶν Διοικήσεων. Δημήτριος Ὑψηλάντης	789
Ἀλέξανδρος Μαυροκορδάτος ὁ νεώτερος. Γερουσία τῆς Τιχῆς Ἑλλάδος. Νομικὴ διάταξις τῆς Ἀτατολικῆς. Γε- ρουσία τῆς Πελοποννήσου. Πρώτη Ἐθνικὴ Συνέλευσις. 793	
Τὰ ἐν Ἐπιφάνῳ καὶ ἐν Ἀστρεί πολιτεῖματα καὶ αἱ ἐξ αὐτῶν πηγάσασαι κωδερήσεις	799
Ὑπόδειγμα τῆς φιλοπομ. διαχειρίσεως τῶν χρόνων ἐκείνων. 807	
Πελοπόννησος. Θεόδωρος Κολοκοτρώνης. Ἡ ἐν Βαλτεσίῳ μάχη. Ἀλωσις Τριπόλεως, Μογεμβασίας, Πύλου, Ἀκρο- κορίνθου. Πρῶτη Ἐθνικὴ Συνέλευσις. Προκήρυξις αὐτῆς. 810	
Στερεὰ Ἑλλάς. Διάκος. Ὀδυσσεύς. Μάχη τῶν Βασιλικῶν Γούρας. Σούλι. Ἐκστρατεία Μαυροκορδάτου. Ἡ ἐν Πέτρᾳ μάχη	823
Ἡ ἐπὶ τὴν Πελοπόννησον στρατεία τοῦ Δράμαλη. Ὑψη- λάντης. Κολοκοτρώνης. Δερβενάκια. Νικήτας ὁ Τουρ- κοφάγος. Ἀμυνα τοῦ Μεσολογγίου ὑπὸ Μαυροκορδάτου. 836	

<i>Νῆσοι. — Κρήτη καὶ Σάμος. — Αἱ τρεῖς ναυτικά λεγόμε- ναι νῆσοι. Χρηματικαὶ αὐτῶν θυσίαι. Ὁμοφροσύνη</i>	<i>844</i>
<i>Δάσκαρος Κουντουριώτης. Ἀνδρέας Μιασούλης. Πολεμικὸν σύστημα. Πρῶτον ἔτος. Δεύτερον ἔτος. Ναυπολικά. Κωνσταντ. Καραῆς. Αὐστριακοὶ, Γάλλοι καὶ Ἀγ- γ.οὶ μοίραρχοι</i>	<i>850</i>
<i>Ἐμφύλιος πόλεμος τοῦ 1823 καὶ 1824. Τὰ ἐν τῷ αὐτῷ διαστήματι κατὰ ξηρὰν πολεμικὰ γεγονότα. Ὁ θάνα- τος τοῦ Μάρκου Βότσαρη. Πολιορκία τοῦ Αἰτωλικοῦ. Αἱ περὶ Ἀμπλιανῆν μάχαι</i>	<i>873</i>
<i>Ὁ κατὰ τοὺς αὐτοὺς χρόνους κατὰ θάλασσαν ἀγὼν. Πει- ρατεία. Καταστροφὴ Κήσου καὶ Ψαρῶν. Μεγάλα ναυ- τικά ἔργα τοῦ 1824. Ἡ ναυμαχία τοῦ Γέροντος</i>	<i>887</i>
<i>Ἐσωτερικὴ κατάστασις ἐν ἀρχῇ τοῦ 1825. Ἀπόδασις τοῦ Ἰβραίμῃ εἰς τὴν Πελοπόννησον. Ὁ ἀγὼν λαμβάνει ἐκτοτε ὀλεθριὸν χαρακτῆρα</i>	
<i>Πολιτικὴ τῶν δυνάμεων. Ῥωσία. Αὐστρία. Πρωσία. Γαλ- λία. Ἀγγλία</i>	<i>917</i>
<i>Ἡ διπλωματία τῆς Ἐπαραστάσεως, Ἀλέξανδρος Μανρο- χορδάτος</i>	<i>938</i>
<i>Τὰ τρία ὀλέθρια ἔτη, 1825, 1826, 1827. Σφακτηρία. Μα- ριάκη. Δραμπάδα. Μύλοι. Ἡ πολιορκία τοῦ Μεσολογ- γίου. Γεώργιος Καραϊσκάκης. Ῥάχονα. Τζούρτζι, καὶ Κόχραν. Ἡ περὶ Φάληρον παρωλεθρία. Τὸ κατὰ τῆς Ἀλεξανδρείας ἐπιχείρημα. Ἐλ λά ς. Κα ρ τ ε ρ ί α. Ἐπιμορος τῶν Πελοποννησίων ἄνθρωποι. Καταστροφὴ τοῦ Τουρκοαἰγυπτιακοῦ στόλου εἰς Πόλον. Ἐπιστρα- τεία τῶν Γάλλων Ἀφίξις τοῦ Κυβερνήτου</i>	<i>959</i>
<i>Ἐπίλογος</i>	<i>988</i>
<i>Διορθώσεις. Προσθήκαι. Ἐξηγήσεις</i>	<i>990</i>

ΒΙΒΛΙΟΝ ΙΓ'.

ΦΡΑΓΚΙΚΗ ΚΥΡΙΑΡΧΙΑ. — ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΙ.

Οἱ Φράγκοι, κυριεύσαντες εὐχερῶς τὴν Κωνσταντινούπολιν, ἐνόμισαν ὅτι θέλουσιν ἐπίσης εὐχερῶς κυριεύσει ὁλόκληρον τὸ κράτος· ἀλλ' ἠπατήθησαν τοιοῦτό τι προσδοκήσαντες. Τὰ αἵτια τῆς ἀποτυχίας των ὑπῆρξαν πολλά· πρὸ πάντων δὲ ἡ μεταξὺ αὐτῶν διχόνοια. Μὴ λησμονήσωμεν ὅτι ὁ φραγκικὸς στρατὸς συνέκειτο ἐκ τῶν θαλασσοβίων Ἑνετῶν, καὶ ἐξ ἔθνων τῆς ἡπειρωτικῆς Εὐρώπης· τὰ δὲ συμφέροντα καὶ βουλευμάτα τῶν δύο τούτων ἰσχυριωτάτων μερίδων ἦσαν διάφορα καὶ πολλάκις πολέμια πρὸς ἄλληλα. Πλὴν τούτου ὁ ἡπειρωτικὸς στρατὸς συνέκειτο ἰδίως ἐκ Γάλλων, ἀλλὰ καὶ ἐκ Γερμανῶν καὶ ἐξ Ἰταλῶν· ἐνθ' ἡ στρατηγὸς τοῦ ὅλου ἐπιχειρήματος διετέλεσεν ὁ Ἰταλὸς Βονιφάτιος ὁ Μομφερράτικος, αὐτοκράτωρ προσχειρίσθη ὁ κόμης δὲ δριῆς Βαλδουῖνος. Ὁ Βονιφάτιος συνεχάρη μὲν τὸν νέον κράτορα, καὶ ἐτίμησεν αὐτὸν ὅσον ἡδύνατο, ἀλλ' ἦτο δὺς καὶ νὰ μὴ ἀγανακτῇ καθ' ἑαυτὸν, διότι τὸ αὐτῷ προσῆκον κατὰ πάντα λόγον στέμμα ἀπενεμήθη εἰς ἕτερον· ὥστε καὶ ἐκ τούτου πολλὰι προέκυψαν ἀμοιβαῖαι ὑπόνοιαι καὶ πολλὰι δυσχέρειαί.

Κατ' ἀρχάς, ἵνα οἰκονομήσωσι τὴν προσβληθεῖσαν φιλοτιμίαν τοῦ Βονιφατίου, ὑπέσχοντο εἰς αὐτὸν πᾶσαν τὴν ἐπέκεινα τοῦ Βοσπόρου χώραν ἥτοι πάσας τὰς κατὰ τὴν Μικρὰν Ἀσίαν βυζαντινὰς ἐπαρχίας καὶ προσέτι τὴν μεγάλην νῆσον Κρήτην. Ἀλλὰ μετὰ τὴν στέψιν τοῦ Βαλδουῖνου, ὁ Βονιφάτιος ἐδήλωσεν, ὅτι,

ἀντὶ τῶν Ἀσιανῶν χωρῶν, προτιμᾷ νὰ λάβῃ τὴν Μακεδονίαν, τὴν Θεσσαλίαν καὶ τὴν κυρίως Ἑλλάδα, ἔχων πρωτεύουσαν τὴν Θεσσαλονίκην. Ἡ ἀνταλλαγὴ αὕτη δὲν συνέφερεν εἰς τὸν Βαλδουῖνον, ὅστις ἐπεθύμει μᾶλλον νὰ ᾔναι κεχωρισμένος διὰ τῆς θαλάσσης ἀπὸ τοῦ ἰσχυροῦ ἐκείνου ἀντιζήλου ἢ νὰ ἔχῃ αὐτὸν γείτονα, ἐγγὺς τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐδρεύοντα. Ἐδέησεν ὅμως νὰ ἐνδώσῃ καὶ συνήνεσεν εἰς τὴν ἀνταλλαγὴν. Ἀλλ' ἐξελθόντος μετ' ὀλίγον τοῦ Βαλδουίνου ἐπὶ τὴν κατάκτησιν τῆς Θράκης, ὁ Βονιφάτιος, ὅστις εἶχε μείνει ἐν τῷ μεταξὺ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἵνα, ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τοῦ Δανδόλου καὶ τοῦ κόμητος Βλεσσῶν Λουδοβίκου, φυλάττῃ τὴν πρωτεύουσαν, ὑπόπτεισεν ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ μελετᾷ νὰ καταλάβῃ καὶ αὐτὴν τὴν Θεσσαλονίκην. Ὅθεν συνέβη ἁμέσως μετὰ αὐτῶν ἐμφύλιος ἀγὼν, τὸν ὁποῖον ἔσπευσε νὰ καταπαύσῃ ὁ Δάνδολος διὰ συμβιβασμοῦ γενομένου περὶ τὰ τέλη Σεπτεμβρίου 1204, καθ' ὃν ἐφρόντισε συγχρόνως νὰ αὐξήσῃ τὰ ὠφελήματα τῆς Ἑνετίας. Τῷντι δυνάμει τοῦ συμβιβασμοῦ τούτου ἰδρύθη τότε παρεκτὸς τῆς ἐν τῇ πρωτεύουσῃ αὐτοκρατορίας τὸ λεγόμενον βασιλεῖον τῆς Θεσσαλονίκης, τὸ ὁποῖον, ὃν σχεδὸν ἀνεξάρτητον, διότι δὲν συνεδέετο μετὰ τῆς αὐτοκρατορίας εἰμὴ χαλαρωτάτου ὑποτελείας δεσμοῦ, περιελάμβανε, κατὰ τὴν Τάκτικὴν τοῦ Βονιφατίου προαίρεσιν, ἅπασαν τὴν Μακεδονίαν, τὴν Θεσσαλίαν καὶ τὴν κυρίως Ἑλλάδα. Ἐνταύτῳ δὲ ὁ Βονιφάτιος ἀρχειώρησε τὴν Κρήτην ἀντὶ μικρᾶς χρηματικῆς ἀποζημιώσεως εἰς τοὺς Ἑνετοὺς, οἵτινες ἐκτήσαντο, ἐννοεῖται, καὶ τοῦ ἐπιλοιποῦ κράτους τὰς καλλίστας πρὸς τὴν ἐμπορίαν χώρας, λαβόντες ἅπασας τὰς νήσους, τὴν Πελοπόννησον, τὴν Ἡπειρον, πολλὰς παράλιας καὶ οὐκ ὀλίγας μεσογείους πόλεις, ἐνῷ τοῦ αὐτοκράτορος τὸ μερίδιον περιωρίσθη εἰς τὰ κατὰ τὴν μικρὰν Ἀσίαν θέματα καὶ εἰς τὴν Θράκην. Ἰδιοποιήθησαν προσέτι οἱ Ἑνετοὶ καὶ αὐτῆς τῆς Κωνσταντινουπόλεως τὸ ἥμισυ μέρος· ὥστε ὁ Δάνδολος, ἐδρεύων ἐν αὐτῇ, ἠδύνατο νὰ λογισθῇ ὡς συνάρχων τοῦ αὐτοκράτορος τὸσφ μᾶλλον ὅσφ ἐν τῇ διανομῇ ἦν οὗτος ἐπεχειρήσε τῶν ἀρχαίων βυζαντινῶν ἀξιωμάτων καὶ προνομίων, ὁ τῶν Ἑνετῶν δοῦξ ἔλαβε τὸ ἀξίωμα τοῦ δεσπότη, καὶ τὸ βασιλικὸν δικαίωμα τοῦ φέρειν ἐρυθρὰ πέδιλα. Ἐκ πρώτης λοιπὸν ἀφετηρίας τὸ ἀνατολικὸν κρά-

τος διηρέθη ὑπὸ τῶν κατακτητῶν τῆς πρωτευούσης αὐτοῦ εἰς τρία κυριώτατα μερίδια· τὸ βασιλείον τῆς Θεσσαλονίκης ὑπὸ τὸν Βονιράτιον, τὴν αὐτοκρατορίαν ὑπὸ τὸν Βαλδουῖνον καὶ τὸ μερίδιον τῶν Ἑνετῶν, περὶ τῆς ἐκτάσεως τοῦ ἑποίου δυνάμεθα νὰ λάβωμεν, ἐννοιά τινα ἐκ τούτου, ὅτι ὁ Δάνδολος ἐπεκλήθη κύριος τοῦ ιεταρτημορίου καὶ ὁ γδούου σύμπαντος τοῦ Ῥωμαϊκοῦ κράτους. Οὐ μόνον δὲ αἱ μεταξὺ τῶν τριῶν τούτων μεριδίων σχέσεις ἦσαν ἡ χαλαρώταται, ἡ σφόδρα περίπλοκοι, ἀλλὰ παρεκτὸς τῶν ἀτοπημάτων τούτων τὸ βασιλείον τῆς Θεσσαλονίκης καὶ ἡ αὐτοκρατορία προέκειτο νὰ διαιρεθῶσι πάλιν καὶ νὰ ὑποδιαιρεθῶσιν εἰς πλείστας ἄλλας δευτερεύουσας καὶ τριτερεύουσας ἡγεμονίας, συνδεομένης πρὸς τοὺς κυριάρχας αὐτῶν διὰ δεσμῶν κατὰ τὸ μάλλον καὶ ἥττον ἀσθενῶν· διότι οἱ σταυροφόροι ἐξ ὅλης τῆς ἐν πολλοῖς τοσοῦτον ἐπιτηδείας βυζαντινῆς δικιχέσεως, δὲν παρέλαβον εἰμὴ τοὺς τίτλους τῶν ἀξιομαμάτων, (δεσπότης, σεβαστοκράτωρ, πρωτοβεστιάριος κ. τ. τ.) καὶ τὴν χρῆσιν τῆς Ἑλληνικῆς ἐν μέρει τοῦλάχιστον ἐπὶ τῶν αὐτοκρατορικῶν σφραγίδων καὶ ὑπογραφῶν. Κατὰ δὲ τὰ λοιπὰ, ἔπραξαν τὸ καίριον λάθος τοῦ νὰ εἰσαγάγωσιν εἰς τὴν Ἀνατολὴν τὸ τότε ἐν τῇ δυτικῇ Εὐρώπῃ ἐπικρατοῦν φεουδαλικὸν σύστημα· ἥτοι τὸ πολυαρχικὸν ἐκεῖνο πολίτευμα, καθ' ὃ ὁ βασιλεὺς δὲν ἄρχει πράγματι εἰμὴ μικρᾶς τινὸς μερίδος τῆς χώρας, ὡς πρὸς τὸ λοιπὸν δὲ κράτος προΐσταται ἀπλῶς πολλῶν ἄλλων δευτερευόντων ἡγεμόνων, οἵτινες ἢ εἶναι ἰσχυρότεροι αὐτοῦ ἢ εἶναι ὡσαύτως ἀνίσχυροι, ὡς ἔχοντες ὑφ' ἑαυτοὺς ἄλλους πάλιν ἥμισυ πειθηνίους ὑποτελεῖς.

Οὕτω λοιπὸν ῥυθμίσαντες τὰ κατὰ τὴν ὅλην μέλλουσαν τοῦ κράτους κυβέρνησιν, οἱ Φράγκοι ἐπεχείρησαν τὴν κατάκτησιν αὐτοῦ. Καὶ πρῶτον θέλομεν ὁμιλήσει περὶ τῶν ἀγώνων οὓς κατέβαλεν ὁ αὐτοκράτωρ Βαλδουῖνος πρὸς κατάκτησιν τῶν κατὰ τὴν Ἀσίαν χωρῶν, ἀφοῦ περὶ τὰ μέσα τοῦ 1204 ἐγένετο κύριος τῆς Θράκης. Ἀλλὰ πρὸ τούτου ἐθανατώθη οἰκτρῶς ἐν Κωνσταντινουπόλει εἰς τῶν τελευταίων ἀντιπροσώπων τῆς προηγηθείσης Βυζαντινῆς βασιλείας. Ἐπὶ τῆς κατὰ τῆς Θράκης ἐκστρατείας τοῦ Βαλδουῖνου περιεπλανῶντο αὐτόθι, ἕκαστος ἰδίᾳ, ὅτε Ἀλέξιος Γ'.

ἀντὶ τῶν Ἀσιανῶν χωρῶν, προτιμᾷ νὰ λάβῃ τὴν Μακεδονίαν, τὴν Θεσσαλίαν καὶ τὴν κυρίως Ἑλλάδα, ἔχων πρωτεύουσαν τὴν Θεσσαλονίκην. Ἡ ἀνταλλαγὴ αὕτη δὲν συνέφερεν εἰς τὸν Βαλδουίνον, ὅστις ἐπεθύμει μᾶλλον νὰ ᾖναι κεχωρισμένος διὰ τῆς θαλάσσης ἀπὸ τοῦ ἰσχυροῦ ἐκείνου ἀντιζήλου ἢ νὰ ἔχῃ αὐτὸν γείτονα, ἐγγὺς τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐδρεύοντα. Ἐδέησεν ὅμως νὰ ἐνδώσῃ καὶ συνήρυσεν εἰς τὴν ἀνταλλαγὴν. Ἀλλ' ἐξελθόντος μετ' ὀλίγον τοῦ Βαλδουίνου ἐπὶ τὴν κατάκτησιν τῆς Θράκης, ὁ Βονιφάτιος, ὅστις εἶχε μείνει ἐν τῷ μεταξὺ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἵνα, ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τοῦ Δανδόλου καὶ τοῦ κόμητος Βλεσσῶν Λουδοβίκου, φυλάττῃ τὴν πρωτεύουσαν, ὑπώπτευσεν ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ μελετᾷ νὰ καταλάβῃ καὶ αὐτὴν τὴν Θεσσαλονίκην. Ὅθεν συνέβη ἀμέσως μεταξὺ αὐτῶν ἐμφύλιος ἀγών, τὸν ὁποῖον ἔσπευσε νὰ καταπαύσῃ ὁ Δάνδολος διὰ συμβιβασμοῦ γενομένου περὶ τὰ τέλη Σεπτεμβρίου 1204, καθ' ὃν ἐφρόντισε συγχρόνως νὰ αὐξήσῃ τὰ ὠφελήματα τῆς Ἑνετίας. Τῶντι δυνάμει τοῦ συμβιβασμοῦ τούτου ἰδρύθη τότε παρεκτὸς τῆς ἐν τῇ πρωτεύουσῃ αὐτοκρατορίας τὸ λεγόμενον βασιλείον τῆς Θεσσαλονίκης, τὸ ὁποῖον, ὃν σχεδὸν ἀνεξάρτητον, διότι δὲν συνεδέετο μετὰ τῆς αὐτοκρατορίας εἰμὴ χαλαρωτάτου ὑποτελείας δεσμοῦ, περιελάμβανε, κατὰ τὴν Τάξιν τοῦ Βονιφατίου προαίρεσιν, ἅπασαν τὴν Μακεδονίαν, τὴν Θεσσαλίαν καὶ τὴν κυρίως Ἑλλάδα. Ἐνταύτῳ δὲ ὁ Βονιφάτιος περιῶρσε τὴν Κρήτην ἀντὶ μικρᾶς χρηματικῆς ἀποζημιώσεως εἰς τοὺς Ἑνετοὺς, οἵτινες ἐκτήσαντο, ἐννοεῖται, καὶ τοῦ ἐπιλοίπου κράτους τὰς καλλίστας πρὸς τὴν ἐμπορίαν χώρας, λαβόντες ἀπᾶσας τὰς νήσους, τὴν Πελοπόννησον, τὴν Ἠπειρον, πολλὰς παράλιας καὶ οὐκ ὀλίγας μεσογείους πόλεις, ἐνῶ τοῦ αὐτοκράτορος τὸ μερίδιον περιωρίσθη εἰς τὰ κατὰ τὴν μικρὰν Ἀσίαν θέματα καὶ εἰς τὴν Θράκην. Ἰδιοποιήθησαν προσέτι οἱ Ἑνετοὶ καὶ αὐτῆς τῆς Κωνσταντινουπόλεως τὸ ἥμισυ μέρος ὥστε ὁ Δάνδολος, ἐδρεύων ἐν αὐτῇ, ἡδύνατο νὰ λογισθῇ ὡς συνάρχων τοῦ αὐτοκράτορος τὸσφ μᾶλλον ὅσφ ἐν τῇ διανομῇ ἦν οὗτος ἐπεχειρήσε τῶν ἀρχαίων βυζαντινῶν ἀξιωματῶν καὶ προνομίων, ὁ τῶν Ἑνετῶν δοῦξ ἔλαβε τὸ ἀξίωμα τοῦ δεσπότη, καὶ τὸ βασιλικὸν δικαίωμα τοῦ φέρειν ἐρυθρὰ πῆδιλα. Ἐκ πρώτης λοιπὸν ἀφετηρίας τὰ ἀνατολικὸν κρά-

τος διηρέθη ὑπὸ τῶν κατακτητῶν τῆς πρωτευούσης αὐτοῦ εἰς τρία κυριώτατα μερίδια· τὸ βασιλείον τῆς Θεσσαλονίκης ὑπὸ τὸν Βονοφάτιον, τὴν αὐτοκρατορίαν ὑπὸ τὸν Βαλδουῖνον καὶ τὸ μερίδιον τῶν Ἑνετῶν, περὶ τῆς ἐκτάσεως τοῦ ὁποῖου δυνάμεθα νὰ λάβωμεν, ἔννοιάν τινά ἐκ τούτου, ὅτι ὁ Δάνδολος ἐπεκλήθη κύριος τοῦ τιταρτημορίου καὶ ὁ γδούου σύμπαπτος τοῦ Ῥωμαϊκοῦ κράτους. Οὐ μόνον δὲ αἱ μεταξὺ τῶν τριῶν τούτων μεριδίων σχέσεις ἦσαν ἡ χαλαρώταται, ἡ σφόδρα περίπλοκοι, ἀλλὰ παρεκτὸς τῶν ἀτοπημάτων τούτων τὸ βασιλείον τῆς Θεσσαλονίκης καὶ ἡ αὐτοκρατορία προέκειτο νὰ διαιρεθῶσι πάλιν καὶ νὰ ὑποδιαιρεθῶσιν εἰς πλείστας ἄλλας δευτερευούσας καὶ τριτευούσας ἡγεμονίας, συνδεομένης πρὸς τοὺς κυριάρχας αὐτῶν διὰ δεσμῶν κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἤττον ἀσθενῶν· διότι οἱ σταυροφόροι ἐξ ὅλης τῆς ἐν πολλοῖς τοσοῦτον ἐπιτηδεΐας βυζαντινῆς δικιχέσεως, δὲν παρέλαβον εἰμὴ τοὺς τίτλους τῶν ἀξιομάτων, (δεσπότης, σεβαστοκράτωρ, πρωτοβεστιάριος κ. τ. τ.) καὶ τὴν χρῆσιν τῆς Ἑλληνικῆς ἐν μέρει τοῦλάχιστον ἐπὶ τῶν αὐτοκρατορικῶν σφραγίδων καὶ ὑπογραφῶν. Κατὰ δὲ τὰ λοιπὰ, ἔπραζαν τὸ καίριον λάθος τοῦ νὰ εἰσαγάγωσιν εἰς τὴν Ἀνατολὴν τὸ τότε ἐν τῇ δυτικῇ Εὐρώπῃ ἐπικρατοῦν φεουδαλικὸν σύστημα· ἤτοι τὸ πολυαρχικὸν ἐκεῖνο πολίτευμα, καθ' ὃ ὁ βασιλεὺς δὲν ἄρχει πράγματι εἰμὴ μικρᾶς τινὸς μερίδος τῆς χώρας, ὡς πρὸς τὸ λοιπὸν δὲ κράτος προΐσταται ἀπλῶς πολλῶν ἄλλων δευτερευόντων ἡγεμόνων, οἵτινες ἢ εἶναι ἰσχυρότεροι αὐτοῦ ἢ εἶναι ὡς αὐτῶς ἀνίσχυροι, ὡς ἔχοντες ὑφ' ἑαυτοὺς ἄλλους πάλιν ἥμισυ πειθηνίους ὑποτελεῖς.

Οὕτω λοιπὸν ρυθμίσαντες τὰ κατὰ τὴν ὅλην μέλλουσαν τοῦ κράτους κυβέρνησιν, οἱ Φράγκοι ἐπεχείρησαν τὴν κατὰκτησιν αὐτοῦ. Καὶ πρῶτον θέλομεν ἐμιλήσει περὶ τῶν ἀγώνων οὓς κατέβαλεν ὁ αὐτοκράτωρ Βαλδουῖνος πρὸς κατὰκτησιν τῶν κατὰ τὴν Ἀσίαν χωρῶν, ἀφοῦ περὶ τὰ μέσα τοῦ 1204 ἐγένετο κύριος τῆς Θράκης. Ἀλλὰ πρὸ τούτου ἐθανατώθη οἰκτρῶς ἐν Κωνσταντινουπόλει εἰς τῶν τελευταίων ἀντιπροσώπων τῆς προηγηθείσης Βυζαντινῆς βασιλείας. Ἐπὶ τῆς κατὰ τῆς Θράκης ἐκστρατείας τοῦ Βαλδουῖνου περιεπλανῶντο αὐτόθι, ἑκαστος ἰδίᾳ, ὅτε Ἀλέξιος Γ'.

καὶ ὁ Ἀλέξιος Ε'. ὁ ἐπιλεγόμενος Μούρτζουφλος, τῶν ὁποίων εἰ-
δομεν τὴν ἀλλεπάλληλον ἐκ Κωνσταντινουπόλεως φυγὴν. Ὁ Ἀ-
λέξιος Ε'. βλέπων ὅτι δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἀνθέξῃ εἰς τὴν ἀκά-
θεκτον τῷ πολέμιον ὁρμῇ, κατέφυγε παρὰ τῷ πενθερῷ αὐτοῦ
'Αλεξίῳ Γ'. ὅστις διέτριβεν εἰς Μοσυνούπολιν. Ἀλλ' ἐκεῖ ἐτυφλώθη
ὑπὸ τοῦ Ἀλεξίου Γ'. Καὶ ὁ μὲν τελευταῖος οὗτος ἠναγκάσθη μετ'
ὀλίγον νὰ κατέλθῃ εἰς τὰς μεσημβρινωτέρας ἐλληνικὰς χώρας, ὁ
δὲ Μούρτζουφλος, ἀπελθὼν μετὰ τὸ πάθημά του εἰς μικρὰν Ἀ-
σίαν, συνελήφθη αὐτόθι ὑπὸ τῶν Φράγκων, προσήχθη εἰς Κων-
σταντινούπολιν καὶ κατεκρημνίσθη περὶ τὰ τέλη τοῦ σепτεμβρίου
ὑπὸ τοῦ ὑψηλοῦ κλονος, ὃν ὁ Θεοδόσιος ὁ μέγας εἶχε στήσει ἐν
τῇ πλατείᾳ τοῦ Ταύρου, τιμωρηθεὶς οὕτω, ἐπὶ τῇ προτάσει τοῦ
Δαυδόλου, δι' ὃν πρό τινων μηνῶν διέπραξε φόνον τοῦ νέου Ἀλε-
ξίου Δ'. Μετὰ δὲ τὴν φοβερὰν ταύτην πράξιν τῆς δικαιοσύνης πα-
ρεσκευάσθη ὁ Βαλδουῖνος πρὸς τὴν τῆς Ἀσίας κατάληψιν καὶ ἐπεμ-
ψεν ἐπὶ τούτῳ αὐτόθι τὸν ἀδελφόν του Ἐρρίκον ἐν ἀρχῇ τοῦ νοεμ-
βρίου μηνός. Ἀλλ' ἐνταῦθα ἐμελλον νὰ προκύψωσιν ἀνυπερβλητοὶ
δυσχέρειαι.

Ἄχρι τοῦδε ὁμιλήσαμεν περὶ τῶν προσκομμάτων τὰ ὁποῖα
ἀπῆντησαν καὶ προέκειτο νὰ ἀπαντήσωσιν οἱ Φράγκοι ὡς ἐκ τῶν
ιδίῳν διαίρεσεων· νῦν δὲ ἀντιπαρέστη κατ' αὐτῶν ἕτερον δεινό-
τερον πρόσκομμα, ἡ τοῦ ἐθνικοῦ φρονήματος τῆς Ἀνατολῆς ἐξέ-
γερσις. Κατ' ἀρχὰς οἱ κατακτηταὶ ἐφαντάσθησαν ὅτι διὰ τῆς
ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐγένοντο κύριοι ἅπαντος τοῦ
ἀνατολικοῦ κράτους, καὶ μάλιστα τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους, οὐχὶ
ὁποῖον ἀπέβη ὅτε ἐπῆλθον ἐπὶ τὴν κατάκτησιν αὐτοῦ, ἀλλ' ὁποῖον
ἦτο ἐν τῇ ἀκμῇ τῆς 10, ἐν τῇ ἀκμῇ τῆς 6 ἑκατονταετηρίδος.
Μὴ ἀρκοῦμενοι εἰς τὰς χώρας ὅσας κατεῖχον οἱ Ἕλληνες τῷ 1204,
ἔβαλλον κληρὸν ἐπὶ τὰς κτήσεις τῶν Μῆδων καὶ τῶν Πάρθων,
τῶν Τούρκων καὶ τῶν Ἀράβων, ἐρίζοντες πρὸς ἀλλήλους περὶ Ἰκο-
νίου καὶ Ἀλεξανδρείας καὶ ἀγοράζοντες καὶ πωλοῦντες ἐπὶ διη-
μοπρασίας τὰς ἀπωτάτω κειμένας ταύτας πόλεις. Καὶ ἐκείνων
μὲν ἡ ἐν ἀγνοίᾳ τοῦ μέλλοντος πλάνη ἐξηγεῖται, μέχρι τινός· ἄλ-
λὰ τί νὰ εἴπῃ τις περὶ τῶν νεωτέρων αὐτῶν ἱστορικῶν, οἵτινες,
καὶ τοὶ γινώσκοντες κάλλιστα τὴν ἐπελθοῦσαν τοῦ ἐλληνισμοῦ

ἐξανάστασιν, καταδικάζουσιν αὐτὸν ἔκτοτε εἰς θάνατον ἀνακράζοντες περὶ ἡμῶν τὸ τοῦ Θεοκρίτου ἐκεῖνο.

Ἐλπίδες ἐν ζῶσιν, ἀνέλπιστοι δὲ θανόντες.

Τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι τὰ πράγματα ἐπεκύρωσαν μᾶλλον τὸ ὑπὸ τοῦ Κορύδωνος ἀμέσως πρὸ τοῦ στίγου ἐκείνου καὶ ἀμέσως μετ' αὐτὸν λεγόμενον·

Θαρσεῖν χρὴ, φίλε Βάττε, τάχ' αὖριον ἔσται σμῦνον,

Χῶ Ζεὺς ἄλλοκα μὲν πείλει αἶθριος, ἄλλοκα δ' οὔι.

Τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι ἂν ἡ Κωνσταντινούπολις ἐκυριεύθη διὰ τὴν ἀνικανότητα τῶν Ἀγγέλων, ἂν καὶ πολλὰ τῶν ἐπαρχιῶν ἢ πτοηθεῖσαι ἐκ τῆς ἀλώσεως τῆς βασιλευούσης, ἢ δεινὰ πάσχουσαι ἐκ τῶν καταχρήσεων τῆς κεντρικῆς κυβερνήσεως, παρεδόθησαν σχεδὸν ἀμαχῆτι, εἰς πολλὰς ἄλλας ἐπαρχίας τὸ Ἑλληνικὸν αἶσθημα ἀντετάχθη ἐπιμόνως εἰς τὴν ξενικὴν κυριαρχίαν. Ὁσηδῆποτε καὶ ἂν ἦτο ἡ ἐπικρατήσασα ὕλική ἐκλυσις, ὁ μὲν Βυζαντινὸς Ἕλλητισμὸς ἐσώξεν ἔτι ἰσχυρὸν τὸ αἶσθημα τῆς πρὸς τὸ πάτριον θρησκευμα ἀφοσιώσεως, ὁ δὲ προσφάτως παραχθεις νέος Ἕλλητισμὸς, καίτοι ἐν σπαργάνοις ἔτι εὐρισκόμενος, ἤρχισε νὰ προσλαμβάνη, παρεκτὸς τοῦ ἱεροῦ ἐκείνου αἰσθήματος, καὶ ἕτερον οὐδὲν ἥττον κραταῖον, τὴν συνείδησιν τῆς ἰδίας ἐθνότητος. Ὅθεν ἐν Ἀσίᾳ μὲν τὰ λείψανα τοῦ Βυζαντινοῦ Ἕλλητισμοῦ, ἐν Εὐρώπῃ δὲ οἱ ἀρπυεῖς γόνοι τοῦ νέου ἀντετάχθησαν καρτερικῶς εἰς τοὺς δυνάστας ἐκείνους, οἵτινες ἠξίουσαν νὰ καταστρέψωσι τὴν τε θρησκευτικὴν καὶ τὴν πολιτικὴν καὶ τὴν ἐθνικὴν ἡμῶν ὑπαρξιν. Ὅταν ὁ ἀδελφὸς τοῦ αὐτοκράτορος Ἑρρίκος διεπεραιώθη εἰς τὴν μικρὰν Ἀσίαν, ἀπήντησέν αὐτόθι ἀντίπαλον γενναῖον καὶ ἐπιτήδειον, τὸν Θεόδωρον Λάσκαριν. Εἶδομεν τὸν Θεόδωρον Λάσκαριν ἀναγορευθέντα αὐτοκράτορα καθ' ἣν στιγμὴν οἱ πολέμιοι ἦσαν ἤδη ἐντὸς τῆς Κωνσταντινουπόλεως· εἶδομεν αὐτὸν ἀγωνισθέντα εἰς μάτην νὰ καταπείσῃ τὸν λαὸν καὶ τοὺς μισθοφόρους νὰ σώσωσι τὴν βασιλεύουσαν, ἥτις ἡδύνατο ἔτι νὰ σωθῇ· καὶ ἐν τῇ ἀπελπισίᾳ του ὑποχώρησαντα εἰς τὴν ἀντιπέραν μεγάλην χερσόνησον. Ἐκεῖ εὗρε τὸν μὲν Θεόδωρον Μαγκαφᾶν ἀνακτήσαντα αὖθις τὴν ἀρχὴν ἐν Φιλαδελφείᾳ (σελ. 660—661 τοῦ τετάρτου τόμου) ἐν Ἀμισφ

δὲ καὶ ἐν Παφλαγονίᾳ ἄρχοντα τὸν Θεόδωρον Γαβρᾶν (σελ. 681 τοῦ τετάρτου τόμου)· τὸν δὲ Πελοποννήσιον Μανουὴλ Μαυροζούμην, κηδεστὴν τοῦ Σελδζουκίδου Καϊχοσρού Α΄, δεσπόζοντα, διὰ τῆς συνδρομῆς Τουρκικῶν στρατευμάτων, ἀπάσας τῆς περὶ τὸν Μαϊάνδρον χώρας (σελ. 633—635 τοῦ τετάρτου τόμου). Ὁ Λάσκαρις, ἵνα οἰκονομήσῃ τὴν φιλοτιμίαν τῶν διαφόρων τούτων δυναστῶν, δὲν ἀνέλαβεν ἀμέσως τὸ αὐτοκρατορικὸν ἀξίωμα. Ἀλλὰ περιστοιχισθεὶς ἐν Προύσῃ ὑπὸ τῶν πολυαρίθμων ἐκ Κωνσταντινουπόλεως προσφύγων καὶ ἀναγνωρισθεὶς ὑπ' αὐτῶν κατ' ἀρχὰς ἀπλῶς δεσπότης, ἄφ' ἐνὸς μὲν ἀντετάχθη εἰς τοὺς Φράγκους καὶ ἄφ' ἐτέρου προσωκειώθη μετ' οὐ πολὺ τὸν τε Μαγκαφᾶν καὶ τὸν Μαυροζούμην. Ἐκ παρατάξεως δὲν ἠδυνήθη νὰ νικήσῃ ποτὲ τοὺς Φράγκους· ἀλλὰ καὶ τοι ἡττώμενος παρ' αὐτῶν, ἐπέμεινεν ἀντιπαλαίων, τῇ συνδρομῇ τοῦ οὐδὲν ἥττον γενναίου ἀδελφοῦ αὐτοῦ Κωνσταντίνου τοῦ Λασκάρεως, μέχρις οὗ κατὰ ἀπρίλιον τοῦ 1205 ὀλέθρῃαι ἐξ Εὐρώπης εἰδήσεις ἠνάγκασαν τοὺς πολεμίους νὰ πέμψωσιν αὐτόθι τὸ κράτιστον τῆς δυνάμεως. Τότε λαβὼν ἀνεσὶν τινα ὑπεχρέωσε τὸ μὲν διὰ βίας, τὸ δὲ διὰ πειθοῦς τὸν τε Μαγκαφᾶν καὶ τὸν Μαυροζούμην νὰ ἀναγνωρίσωσι τὴν κυριαρχίαν του, καὶ τῷ 1206, συνεληθούσης ἐν Νικαίᾳ μεγάλης συνόδου πολιτικῶν καὶ ἐκκλησιαστικῶν ἀρχόντων, ἀνεκηρύχθη αὐτόθι αὐτοκράτωρ Ῥωμαίων καὶ ἐστέφθη πανηγυρικῶς ὑπὸ τοῦ νέου πατριάρχου Μιχαήλ Δ΄. τοῦ Αὐτοριανοῦ, διότι ὁ Ἰωάννης ὁ Καματηρὸς, διαφυγὼν μετὰ τὴν ἄλωσιν εἰς Διδυμότειχον, εἶχε παραιτηθῇ ἐκεῖθεν τοῦ ἀξιώματος αὐτοῦ.

Τοιοιουτοτρόπως ἰδρύθη νέον ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ Βυζαντινὸν κράτος τὸ ὁποῖον μετ' ὀλίγον ἐξετάθη ἐπὶ ἅπασαν τὴν δυτικὴν παραλίαν ἀπὸ Νικαίας καὶ Προύσης μέχρι Νεοκάστρου, Σμύρνης, Ἐφέσου, Φιλαδελφείας καὶ τῶν παρακειμένων νήσων. Δυστυχῶς ἐνῷ τὰ μεσόγεια κατείχοντο ὑπὸ τῶν Τούρκων, εἰς τὰ βορειοανατολικά παράλια συνέστη, ἐν Τραπεζοῦντι, ἕτερον Βυζαντινὸν κράτος ὑπὸ τὸν ἑγγονον τοῦ Ἀνδρονίκου Κομνηνοῦ Ἀλέξιον Α΄. Περὶ τῆς ἀρχῆς καὶ τῆς ἐκτάσεως τοῦ Κράτους τούτου προκύψαντος ἐτι ἀπὸ τῶν τελευταίων ἐνιαυτῶν τῆς βασιλείας τῶν Ἀγγέλων, ἐλάβομεν ἄλλοτε ἀφορμὴν νὰ διηγήσωμεν (σελ. 680—

684 τοῦ τετάρτου τόμου). Ἐκτοτε δὲ ὁ Ἀλέξιος Α΄. προσεκτί-
σατο καὶ τὴν Ἀμισὸν καὶ τὴν Ταυρικὴν χερσόνησον. Ἐντεῦθεν αἱ
κατὰ τὴν Μικρὰν Ἀσίαν Βυζαντιναὶ δυνάμεις διηρέθησαν εἰς δύο
μεγάλας ἡγεμονίας· καὶ, τὸ δεινότερον, ἀντὶ νὰ συμπράττωσι
κατὰ τοῦ κοινοῦ ἐχθροῦ, ἀπέβησαν πολέμιαὶ πρὸς ἀλλήλας, οἱ
δὲ ἐν Τραπεζοῦντι, λαβόντες τὴν συνδρομὴν τῶν Φράγκων, ἀνε-
γώρισαν τὴν ἐπικυριαρχίαν αὐτῶν. Οὐδὲν ἥττον ὁ αὐτοκράτωρ
Βαλδουῖνος οὐδέποτε ἐκτίσαστο πολλὴν πέραν τοῦ Βοσπόρου χώ-
ραν, τὸ δὲ ἐν Νικαίᾳ βασίλειον, αὐξάνον καὶ προκόπτον ὑπὸ ἡγε-
μόνας ἐξόχους, ἐμελλεν ἐπὶ τέλους νὰ καταλύσῃ τὴν ἐν Κωνσταν-
τινουπόλει ξενικὴν αὐτοκρατορίαν.

Ἐν Εὐρώπῃ ὁ Βονιφάτιος ὑπῆρξε κατ' ἀρχὰς εὐτυχέστερος.
Καταλαβὼν κατὰ ὀκτώβριον τοῦ 1204 τὴν Θεσσαλονίκην, διε-
νέηρσε τὴν ἐπιστροφὴν εἰς τὴν Ῥωμαϊκὴν ἐκκλησίαν τῆς συζύ-
γου του Μαργαρίτας τῆς Οὐγγαρικῆς, τῆς χήρας τοῦ Ἰσαακίου
τοῦ Ἀγγέλου (σελ. 738 τοῦ τετάρτου τόμου), καὶ, καταλιπὼν
αὐτὴν ἐπίτροπον τῆς ἀρχῆς ἐν τῇ πόλει ἐκείνῃ, ἐπεχείρησε τὴν
κατάκτησιν τῆς ἐπιτραπείσης αὐτῷ χώρας, συνεπαγόμενος δύνα-
μιν ἱκανὴν ἵπποτῶν καὶ ἡγεμόνων Λομβαρδῶν, Γερμανῶν καὶ Γάλ-
λων, ἰδίως Βουργουνδιῶν καὶ Καμπανιτῶν. Ἀλλ' ὅτι μάλιστα
ἐνόμιζε τὸ ἔργον του ὑπῆρξεν ὅτι εἶχε μεθ' ἑαυτοῦ τὸν πρόγο-
νόν του Μιανουήλ Ἀγγελον, τὸν υἱὸν τοῦ Ἰσαακίου, καὶ πολλοὺς
Ἕλληνας εὐπατρίδας, οἵτινες προσηλώθησαν εἰς τὸν ἄνδρα διὰ τὴν
μετριοπάθειαν αὐτοῦ καὶ τὴν μετὰ τῶν προηγουμένων βασιλικῶν
οἰκίαν συγγένειαν. Ὅθεν ἐκυρίευσεν ἀμαχητὶ τὰς Σέρρας καὶ ὅλην
τὴν Θεσσαλίαν μέχρι Θερμοπυλῶν, διανέμων τὰς πόλεις καὶ χώρας
εἰς τοὺς συναγωνιστάς, ὡς ὑποτελεῖς αὐτοῦ. Εἰς τὰς Θερμοπύλας
ἀπῆντησε τὸν Λέοντα Σγουρδόν, ὅστις γενόμενος, καθ' ἃ ἡξέυρομεν,
(σελ. 695—696 τοῦ προηγουμένου βιβλίου) κύριος ἀπάσης τῆς
ἀνατολικῆς Πελοποννήσου καὶ ἀπάσης τῆς ἀνατολικῆς Ἑλλάδος
παρεκτὸς τῶν Ἀθηνῶν, εἶχε προσέλθει μέχρι Λαρίσσης. Ἐκεῖ εὗρε
τὸν φυγάδα Ἀλέξιον Γ'· καὶ συνεζεύχθη τὴν θυγατέρα του Εὐ-
δοκίαν, τὴν χήραν τοῦ Μουρτζούφλου, ἐπὶ τῷ σκοπῷ τοῦ νὰ πα-
γώσῃ τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ. Ἀμα ὁμως ἐπλησίασαν οἱ Φράγκοι τοῦ

Βονιφατίου ἀπὸ βορρᾶ, ὑπεχώρησεν εἰς Θερμοπύλας, ἀλλ' οὐδὲ ἐν τῷ ἐπικαίρῳ τούτῳ χώρῳ ἡδυνήθη ν' ἀνθέξῃ εἰς τοὺς καταφράκτους τῆς Δύσεως ἱππότητας καὶ κατέφυγεν εἰς Ἀκροκόρινθον. Τότε ὁ Βονιφάτιος ἐγένετο ἀκωλύτως κύριος ἀπάσης τῆς ἀνατολικῆς Ἑλλάδος μέχρι τοῦ Ἰσθμοῦ. Ἐν τῷ μεταξὺ συνέλαβε τὸν Ἀλέξιον Γ'. καὶ τὴν σύζυγον αὐτοῦ Εὐφροσύνην. Πέμψας δὲ τὰ αὐτοκρατορικά αὐτοῦ παράσημα πρὸς τὸν Βαλδουῖνον, αὐτὸν καὶ τὴν σύζυγόν του ἠθέλησε νὰ ἐξαποστείλῃ εἰς Μομφερράτον, ἀλλ' οὗτοι διέφυγον καθ' ὁδόν. Καὶ ἡ μὲν Εὐφροσύνη ἀπεβίωσεν εἰς Ἄρταν, ὁ δ' Ἀλέξιος Γ', ἐπιτυχὼν νὰ μεταβῇ εἰς Μικρὰν Ἀσίαν, ἐπεχείρησε νὰ ἐξώσῃ τοῦ θρόνου τὸν γαμβρὸν αὐτοῦ Λάσκαριν, περιπεσὼν ὅμως εἰς χεῖρας τοῦ κατέλυσε τὸν βίον ὡς μοναχός. Ὁ δ' ἀρχιεπίσκοπος Ἀθηνῶν Μιχαὴλ Χωνιάτης, ὅστις εἶχε τοσοῦτον γενναίως ἀντισταθῇ εἰς τὸν Σγουρόν, ἔλαβε τὴν θλίψιν νὰ ἴδῃ λεηλατούμενον τὸν καθεδρικὸν αὐτοῦ ναὸν τῆς Παναγίας, ἥτοι τὸν ἀρχαῖον Παρθενῶνα, καὶ πεισθεὶς ὅτι δὲν δύναται νὰ ἀνθέξῃ εἰς τοὺς νέους πολέμους, ἀπῆλθεν ἀπηλπισμένος εἰς Κέα, ὅπου ἀπεβίωσεν ἐν τινὶ κελλίῳ τῆς τοῦ Προδρόμου μονῆς τῇ 1215. Φρουρὰ ἰσχυρὰ κατέλαβε τὴν Ἀκρόπολιν, ἡ δὲ Ἀττικὴ καὶ αἱ Θῆβαι ἐπετράπησαν εἰς τὸν Βουργούνδιον Ὅθωνα Λαρόσπην (Othon de la Roche), πιστότατον ὄντα τοῦ Βονιφατίου φίλον καὶ σύμβουλον.

Ἀλλ' ἐνῷ ὁ Βονιφάτιος προήλαυνεν οὕτω νικηφόρος ἀπὸ Θεσσαλονίκης μέχρις Ἰσθμοῦ, πρὸς δυσμὰς τῆς Θεσσαλίας ὁ Ἑλληνισμὸς ὕψωνε σημαίαν ἀντιστάσεως γενναίας διὰ τοῦ Μιχαὴλ Α'. Ἀγγέλου Κομνηνοῦ, ὅστις ἐμελλε, τοῦ καιροῦ προδόντος, νὰ καταφέρῃ πληγὴν καιρίαν εἰς τὸ Φραγκικὸν βασιλεῖον τῆς Θεσσαλονίκης. Ὁ Μιχαὴλ Ἀγγελος αὐτὸς ἦτο ὁ νόθος ἐκεῖνος τοῦ Σεβαστοκράτορος Ἰωάννου, ὁ στασιάσας ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ ἐπὶ Ἀλεξίου Γ'. καὶ ἔπειτα συγχωρηθεὶς (σελ. 680 τοῦ τετάρτου τόμου). Εἶχε δὲ συζευχθῇ μετὰ τινος συγγενοῦς τοῦ βασιλικοῦ οἴκου ἐκ τοῦ πλουσίου γένους τῶν Μελισσηνῶν καὶ παρευρεθεὶς ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐπὶ τῆς ἀλώσεως, συνετάχθη κατ' ἀρχὰς μετὰ τοῦ Βονιφατίου ἐπ' ἐλπίδι ὅτι οὗτος θέλει ἀνορθώσει τὸ Ῥωμαϊκὸν κράτος διὰ τοῦ προγόνου αὐτοῦ Μανουὴλ Ἀγγέλου. Ἐνοήσας με-

τ' ὀλίγον ὅτι ἀπατάται, ἀπεφάσισε ν' ἀντιταχθῇ εἰς τὴν ξένην κυριαρχίαν. Καὶ ἐπειδὴ ὁ τότε στρατηγὸς τοῦ θέματος Νικοπόλεως, τὸ ὅποιον, παρεκτὸς τῆς Ἡπείρου, περιελάμβανε καὶ τὴν Ἀκαρνανίαν καὶ τὴν Αἰτωλίαν, ἐζήτησε τὴν συνδρομὴν τοῦ κατὰ τῶν στασιασάντων τῆς πρωτεύουσας αὐτοῦ κατοίκων, ὁ Μιχαὴλ λαβὼν τὴν ἄδειαν τοῦ Βονιφατίου ἔσπευσε πρὸς τὴν χώραν ἐκείνην. Ὁ στρατηγὸς, ὀνόματι Σενναχηρείμ, εἶχεν ἐν τούτοις φονευθῆ ὑπὸ τῶν στασιαστῶν. Ὅθεν ὁ Μιχαὴλ, τοῦ ὁποίου ἡ σύζυγος εἶχε πρὸ μικροῦ ἀποθάνει, λαβὼν εἰς δεύτερον γάμον τὴν χήραν τοῦ Σενναχηρείμ, Μελισσηνὴν καὶ ταύτην τὸ γένος οὔσαν, ἐτιμώρῃσε τοὺς δολοφόνους τοῦ προκατόχου του καὶ ἄλλους ἀντιπράττοντας, ἰδρύσας ἴδιον ἐν Ἡπείρῳ, Ἀκαρνανίᾳ καὶ Αἰτωλίᾳ κράτος, τὸ ὅποιον πρὸς βορρᾶν ἐξετάθη μέχρι Δυρράχίου, πρὸς μεσηβρίαν μέχρι τῆς Ναυπάκτου, προσέλαβε δὲ καὶ τὴν δυτικωτέραν Θεσσαλίαν. Τὸ κράτος τοῦτο ὠνομάσθη *Δεσποτάτον* καὶ ὁ ἡγεμὼν αὐτοῦ *Δεσπότης Ἑλλάδος*· πρωτεύουσα αὐτοῦ ἦτο ἡ Ἄρτα, κυριώτατα δὲ φρούρια τὰ Βελλάγραδα, ἥτοι τὸ σημερινὸν Βεράτι, τὰ Ἰωάννινα καὶ ἡ Βόνδιτσα (Βόνιτσα). Ἀλλὰ ταῦτα βραδυτέρον. Ἐκ πρώτης δὲ ἀφετηρίας ὁ Μιχαὴλ Ἀγγελος Κομνηνὸς συνεννοήθη μετὰ τοῦ Δέοντος τοῦ Σγουροῦ ἵνα ἐκ παντὸς τρόπου καταπολεμήσωσι τοὺς ξένους.

Οὕτως εἶχον τὰ πράγματα ὅτε ὁ Βονιφάτιος ἔφθασεν εἰς τὸν ἱσθμὸν τῆς Πελοποννήσου. Ἡ Πελοπόννησος εἶχε παραχωρηθῇ εἰς τοὺς Ἑνετούς· ἀλλ' - ἐπειδὴ οὗτοι δὲν εἶχον πρόχειρον ἰκανὴν δύναμιν ἵνα καταλάβωσι τὰς ἐπιτραπείας αὐτοῖς πολλὰς χώρας, ἐν τῷ μεταξὺ τινὲς ἐκ τῶν χωρῶν τούτων ἐκυριεύθησαν ὑπὸ τῶν ἄλλων Φράγκων. Οὕτω λ. χ. οἱ περὶ τὸν Βονιφάτιον ἐσφετερίσθησαν τὴν Εὐβοίαν, καὶ ἔκτισαν ἐπὶ τοῦ Εὐρίπου φρούριον ἰσχυρὸν ἵνα συνέχωσι τοὺς ἐγγχωρίους. Καὶ ἔπειτα ἐπεχείρησαν τὴν κατάκτησιν καὶ αὐτῆς τῆς Πελοποννήσου. Οὐδαμοῦ δὲ ἀλλοῦ ἔως τῆς Ἀνατολῆς ἐπεκράτησε κατ' ἀρχὰς τὸσαῦτη ἰθαγενῶν δυναστῶν καὶ ἐπηλύδων σφετεριστῶν πολυαρχία, ὅση ἐν τῇ χερσονήσῳ ταύτῃ. Τῆς Κορινθίας καὶ τῆς Ἀργολίδος ἤρχεν ὁ Δέων Σγουρὸς, κατέχων τὸ Ναύπλιον καὶ τὴν Κόρινθον. Τῆς Λακεδαιμόνος καὶ ἰσολόγου τῆς Λακωνικῆς μέρους ἐδέσποζεν ὁ Δέων Χαμάρετος,

τῆς δὲ Μεσσηνίας τὰ κυριώτατα κτήματα ἦσαν εἰς χεῖρας τῶν Βρανάδων καὶ τῶν Καντακουζηνῶν. Καὶ ἐνῷ ἄφ' ἑνὸς ἐπῆλθεν ἀπὸ τοῦ Ἰσθμοῦ ὁ Βονιφάτιος κατὰ τῆς Κορίνθου καὶ τοῦ Ναυπλίου, προσέκυψεν ἐκ Μεθώνης ἕτερος πολέμιος. Ὁ ἀνεψιὸς τοῦ Γοδοφρέδου Οὐϊλλαερδουίνου, ἐνὸς τῶν ἐπισημοτέρων καὶ λογιωτέρων ἡγεμόνων τῆς τετάρτης Σταυροφορίας, Γοδοφρέδος Οὐϊλλαερδουῖνος καὶ αὐτὸς καλούμενος, εἶχε ἀναλάβει ὡσαύτως τότε τὸν ὑπὲρ τοῦ Σταυροῦ ἀγῶνα, ἀλλ' εἶχεν πλεύσει κατ' εὐθείαν εἰς Παλαιστίνην. Ἐκεῖ δὲ μαθὼν τὰ κατορθώματα τῶν συναδελφῶν αὐτοῦ ἐν τῇ Ἀνατολικῇ κράτει, ἔσπευσε νὰ ἔλθῃ ἐνταῦθα ἵνα συμμερισθῇ τὰ πλεονεκτήματα αὐτῶν καὶ ἀπεβιβάσθῃ κατὰ τύχην εἰς Μεθώνην. Ἐν Μεθώνῃ προέτεινεν αὐτῷ ὁ Ἰωάννης Καντακουζηνὸς νὰ συμμαχήσωσιν, ἵνα κατακτήσωσιν ἀπὸ κοινοῦ τὴν Πελοπόννησον. Ὁ τολμηρὸς νεανίας ἀπεδέξατο τὴν πρότασιν καὶ ἐγένετο κύριος ἀπάσης τῆς δυτικῆς χερσονήσου ἀπὸ Πύλου μέχρι Πατρῶν, τόσῳ εὐχερέστερον ὅσω οἱ κάτοικοι ἐνόμιζον ὅτι ὑποτάσσονται εἰς ἐγγώριον ἡγεμόνα, ὁ δὲ Οὐϊλλαερδουῖνος, συνετῶς φερόμενος, ἐγγυᾶτο αὐτοῖς τὴν τήρησιν τῶν Ἑλληνικῶν νόμων καὶ τῶν πατρίων δογμάτων. Ἐν ἀρχῇ ὅμως τοῦ 1205 ἀποθανόντος τοῦ Ἰωάννου Καντακουζηνοῦ, ὁ υἱὸς αὐτοῦ Μιχαήλ, νοήσας ὅτι ἀντὶ συμμαχοῦ ὁ Γάλλος ἀπέβαινε κύριος, ὑπεκίνησε κοινὴν κατ' αὐτοῦ ἐπανάστασιν καὶ συνεννόηθη μετὰ τοῦ Σγουροῦ καὶ τοῦ δεσπότη τῆς Ἑλλάδος Μιχαήλ. Τότε ὁ Οὐϊλλαερδουῖνος ἔδραμεν εἰς Ἀργολίδα πρὸς τὸν πολιορκουντα τὸ Ναύπλιον Βονιφάτιον καὶ προέτεινεν εἰς τὸν ἀρχαῖον αὐτοῦ φίλον Γουλιέλμον Σαμπλίττην (*Guillaume de Champlitte*), ἕνα ὄντα τῶν Καμπανιτῶν μεγιστάνων τῶν περὶ τὸν Βονιφάτιον διατελούντων, νὰ ἐπιχειρήσῃ τὴν κατάκτησιν τῆς Πελοποννήσου, λέγων ἑαυτὸν ἀρκούμενον νὰ λάβῃ ὅ,τι μέρος ἐκ τῶν κατακτηθέντων ἤθελε τῷ ἐπιτραπῇ ὑπὸ τοῦ Σαμπλίττου, ὡς ὑποτελὲς αὐτοῦ. Ὁ Σαμπλίττης ἀπεδέχθη προθύμως τὴν πρότασιν, ὁ δὲ Βονιφάτιος ἔδωκε τὴν συναίνεσίν του εἰς αὐτὴν, ἐπιτρέψας τῷ Γάλλῳ μεγιστάνι πάσας τὰς κατακτήσεις ὅσας ἤθελε κατορθῶσαι ἐν Πελοποννήσῳ, καίτοι αὐτὸς οὐδὲν εἶχεν ἐπ' αὐτῆς δικαίωμα. Καὶ ἐπεχείρησαν λοιπὸν οἱ δύο ἐκεῖνοι ἄνδρες τὴν κατάκτησιν τῆς Πελοποννήσου

μετὰ ἑκατὸν εἴκοσιν ἵπποτων καὶ πολλῶν ἀκολουθῶν, ἀρξάμενοι ἀπὸ τῶν δυτικῶν ἐπαρχιῶν, ὅπου ὁ Οὐΐλλερδουῖνος εἶχε διατηρήσει ἐπὶ τῆς κατ' αὐτοῦ γενομένης στάσεως πόλεις τινὰς καὶ ἰδίως τὰς Πάτρας καὶ τὴν Ἀνδραβίδαν. Ἐκεῖθεν λοιπὸν ὁρμώμενοι κατέλαβον εὐχερῶς τὴν Ἥλιδα καὶ πᾶσαν τὴν δυτικὴν παραλίαν μέχρι τῆς Μεθώνης, ἐξαίρεσει μόνης τῆς Ἀρκαδίας, ἥτοι τῆς Κυπαρισσίας, ἥτις ἀντέστη κατ' ἀρχὰς εἰς αὐτούς. Ταῦτα πληροφορηθέντες οἱ Ἕλληνες τῆς Λακεδαιμόνος, τοῦ Νίκλι καὶ τῆς Μεγάλης πόλεως, συνήχθησαν, ἵππεις καὶ πεζοί, ὑπὸ τὸν Χαμάρετον καὶ παραλαβόντες συμμάχους τοὺς Σλαύους Μιληγγοὺς καὶ τὸν Μιχαῆλ Α', σπεύσαντα νὰ προσέλθῃ πρὸς αὐτοὺς ἐξ Ἀρτης διὰ τοῦ Κορινθιακοῦ κόλπου, ὥρμησαν ἅπαντες κατὰ τῆς Μεθώνης. Ἀλλ' οἱ Φράγχοι δὲν περιέμενον αὐτοὺς ἐντὸς τῆς πόλεως ἐκείνης· ἀντεπεξεληθόντες τοὺς ἀπήντησαν εἰς τὸν ἐλαϊῶνα τοῦ Κουνδούρου καὶ τοὺς κατετρόπωσαν ὁλοσχερῶς, εἰ καὶ δεκαπλασίους ὄντας· τοσοῦτον ἀδέξιοι περὶ τὰ πολεμικὰ πράγματα εἶχον καταντήσῃ τότε οἱ Πελοποννήσιοι. Ὁ Δεσπότης Μιχαῆλ ἔφυγεν εἰς Ἀρταν, ὁ δὲ Γουλιέλμος Α' ὁ Σαμπλίττης (1205—1209) ἐπωνομάσθη ἔκτοτε *πρίγκηψ τῆς Ἀχαΐας*. Καὶ τῶντονι συνεπλήρωσε μετ' ὀλίγον τὴν κατὰκτησιν πάσης σχεδὸν τῆς Πελοποννήσου, γενόμενος κύριος τῆς Κορώνης καὶ τῆς Καλαμάτας, τὰς ὁποίας ἐπέτρεψεν εἰς τὸν Οὐΐλλερδουῖνον, καὶ προσέτι τῆς Ἀρκαδίας, τῆς μεσογείου χώρας Ἀραχώθης, τῆς Μεγαλοπόλεως, τοῦ Νίκλι, τῆς Λακεδαιμόνος καὶ αὐτοῦ τοῦ μικροῦ μὲν ἀλλ' ἰσχυροῦ ὀρεινοῦ πύργου, ὅστις ἐδέσποζε τῶν παρόδων τῶν ἀγουσῶν εἰς τὴν ἄνω Ἀρκαδίαν ἥτοι τὰ τότε λεγόμενα Σκόρτα, καὶ τὸν ὁποῖον μάτην ἠγωνίσθη νὰ ὑπερασπισθῇ ὁ γενναῖος Δοξαπατρῆς Βουτζαρᾶς. Τὰ μόνα τῆς Πελοποννήσου μέρη τὰ διαφυγόντα τότε τὴν ξενικὴν κυριαρχίαν ἦσαν ἡ Μονεμβασία, ἥτις διετέλει ὑπὸ τοὺς ἐγγχωρίους αὐτῆς ἄρχοντας Μαμωνᾶν, Δαιμονογιάννην καὶ Σοφιανὸν, ἡ Τσακωνιά, οἱ κατέχοντες τὰ δυσπροσιτώτερα τοῦ Ταυγέτου Μιληγγοὶ, καὶ τὰ δύο εἰς τὰς χεῖρας τοῦ Λέοντος Σγουροῦ ἐπὶ εὐρισκόμενα φρούρια τοῦ Ναυπλίου καὶ τῆς Κορίνθου, τὰ ὅποια εἰς μάτην ἐξηκολούθει πολιορκῶν ὁ Βονιφάτιος. Περὶ δὲ τὰ μέσα τοῦ **1205** ἠναγκάσθη οὗτος νὰ ἐγκαταλείψῃ τὴν πολιορ-

κίαν ἀμφοτέρων τούτων τῶν φρουρίων καὶ νὰ δράμῃ εἰς Θεσσαλονίκην, ἕνεκα τῶν ὀλεθρίων εἰδήσεων δι' ἃς ὑπεχρεώθη καὶ ὁ ἀδελφὸς τοῦ αὐτοκράτορος Βαλδουίνου Ἐρρίκος νὰ ἐκχωρήσῃ ἐκ τῆς μικρᾶς Ἀσίας.

Οἱ Φράγκοι οἱ κατακτῆσαντες ἀπὸ τοῦ προηγουμένου ἔτους τὴν Θράκην, ἐξετράπησαν αὐτόθι εἰς πολλὴν βίαν καὶ ὕβριν. Ἰδίως ἔπαθε τὰ πάνδεινα ἡ Ἀδριανούπολις ἀπὸ τῶν Ἑνετῶν εἰς τῶν ὁποίων τὸν κλῆρον περιελήφθη ἐπὶ τῆς τοῦ κράτους διανομῆς. "Οθεν οἱ Ἕλληνες τῆς χώρας ἐκείνης κάτοικοι ἀπεφάσισαν νὰ ἀπαλλαγῶσιν ἐκ παντὸς τρόπου τῆς καταπίεσεως ταύτης· καὶ, τυφλούμενοι ὑπὸ τῆς ἀγανακτήσεως ἦν ἡσθάνοντο ἐκ τῶν παρόντων κακῶν, ἐλυσμόνησαν ὅσας ἄλλοτε ἔπαθον συμφορὰς ἀπὸ τῶν Βουλγάρων, συνεννοήθησαν μετὰ τοῦ ἡγεμόνος των Ἰωαννίση, καὶ προέτεινον αὐτῷ τὸ αὐτοκρατορικὸν στέμμα ἐπὶ τῷ ὄρει ὅτι θέλει μεταχειρισθῇ αὐτοὺς ὅπως τοὺς ἰδίους ὑπηκόους. Ἡ ἐπανάστασις ἤρξατο περὶ τὰ τέλη φεβρουαρίου, διὰ τῆς σφαγῆς τῆς φρουρᾶς τοῦ Διδυμοτείχου καὶ τῆς ἀλώσεως τῆς Ἀδριανουπόλεως. Ὁ Βαλδουῖνος καὶ μετ' ὀλίγον αὐτὸς ὁ Δάνδολος ἐξῆλθον ἐκ τῆς βασιλευσσης μετ' ὅσης εἶχον δυνάμει, καὶ περὶ τὰ τέλη τοῦ μαρτίου ἐπέχειρσαν τὴν πολιορκίαν τῆς Ἀδριανουπόλεως. Συγχρότως ἀνεκλήθη ἐκ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας ὁ Ἐρρίκος. Ἀλλὰ ἐπελθόντος τοῦ Ἰωαννίση μετὰ πολυαρίθμου στρατιᾶς συνεκροτήθη τῇ 15 Ἀπριλίου περὶ τὴν πόλιν ἐκείνην μάχῃ καθ' ἣν ἔπεσον μὲν 300 οἱ ἄριστοι τῶν Φράγκων ἱππεῖς, ἐγένετο δὲ ἄφαντος ὁ Βαλδουῖνος, οἱ δὲ περιλιπόμενοι ἠναγκάσθησαν κακῶς ἔχοντες νὰ ὑποχωρήσωσιν εἰς Ῥαιδεστὸν μετὰ τοῦ Δανδόλου καὶ τοῦ Οὐῖλλεαρδουίνου. Ἐκεῖ ἔφθασε μετ' ὀλίγον καὶ ὁ Κόμης Ἐρρίκος, ὁ τοῦ Βαλδουίνου ἀδελφός, ὅστις προεχειρίσθη ἐπίτροπος τῆς ἀρχῆς· διότι ἄδηλον ἦτο ἂν ὁ Βαλδουῖνος ἔζη ἔτι ἢ ἀπέθανεν. Ὁ Ἐρρίκος ἀπεφάσισε πρὸ πάντων νὰ ἐπιστρέψῃ μετὰ τοῦ στρατοῦ εἰς Κωνσταντινούπολιν, εἰς ἣν ἐπλησίαζον, λεηλατοῦντες καὶ δρουντες τὴν χώραν, οἱ ἐν τῷ στρατῷ τοῦ Ἰωαννίση πολυαρίθμοι Κουμάνοι. Ἐξ ὅλης τῆς Θράκης δὲν ὑπελείποντο εἰς τοὺς Φράγκους εἰμὴ μόνῃ ἡ Σηλυβρία, ἡ Ῥαιδεστός, ἡ Φιλιππούπολις καὶ ἡ βα-

αλεύουσα, ἐν Ἀσίᾳ δὲ μόναι αἱ Πηγαί· πάντα τὰ λοιπὰ κατείχοντο ὑπὸ τῶν Βουλγάρων καὶ τῶν Ἑλλήνων. Τὸ δὲ χεῖριστον τῇ 1 ἰουνίου ἀπεδίωσεν ἐν Κωνσταντινουπόλει ὁ Ἐρρίκος Δάνδολος, ἡ ψυχὴ καὶ ὁ νοῦς τοῦ ὄλου ἐπιχειρήματος. Ὁ Δάνδολος ἐκηδέσθη πανηγυρικῶς ἐν τῷ ναῷ τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας· καὶ τὸ μὲν ἐγερθὲν ἐπὶ τοῦ τάφρου αὐτοῦ μκυσωλεῖον καθηρέθη ὑπὸ τοῦ κατακτητοῦ τῆς Κωνσταντινουπόλεως Μεχμέτ τοῦ Β'. ὅτε οὗτος μετέβαλεν εἰς Τζαμίον τὸν ναὸν ἐκείνον· ἄλλ' ὁ νεκρὸς τοῦ μεγάλαιπρόλου Ἐνετοῦ ὑπάρχει ἔτι ἐν αὐτῷ, διότι ἐσχάτως ἀνεκαλύφθη αὐτόθι πλᾶξ φέρουσα τὴν ἐπιγραφὴν τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ.

Τὸ φραγκικὸν λοιπὸν κράτος ἐφαίνετο ἐγγίζον εἰς τὸ τέλος αὐτοῦ. Εὐτυχῶς διὰ τοὺς Φράγκους οἱ Κουμάνοι, μὴ ἀντέχοντες εἰς τὴν θάλαππ τῆς Θράκης, ὑπεχώρησαν εἰς τὰς βορειοτέρας αὐτῶν κατοικίας, ὥστε ὁ Ἰωαννῖσης δὲν ἤδυνήθη νὰ ἐπιχειρήσῃ τι κατὰ τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἀλλὰ παραλαβὼν τὸ ὑπόλοιπον τοῦ στρατοῦ καὶ τοὺς μετ' αὐτοῦ συντεταγμένους Ἕλληνας, ἐνέβαλεν εἰς τὸ βασιλεῖον τῆς Θεσσαλονίκης. Τότε ἔδραμεν ἐκ Ναυπλίου ὁ Βονιράτιος καὶ ἠνάγκασε τοὺς πολεμίους νὰ ὑποχωρήσωσιν. Ἀλλὰ δὲν ἤδυνήθη νὰ ἀνακτῇ τὰς Σέρρας, ὁ δὲ Ἰωαννῖσης, ἀφοῦ ἐλεηλάτησε πᾶσαν τὴν χώραν μέχρι Θεσσαλίας, ἐτράπη πρὸς βορρᾶν, ἐκυρίευσεν τὴν Φιλιππούπολιν, κατέβαλεν αὐτὴν εἰς ἔδαφος, ἅτε οὕτω τὸ κυριώτατον προπύργιον τῆς Θράκης κατὰ τῶν Βουλγάρων, καὶ ταῦτα διαπράξας ἐπανῆλθεν εἰς τὰ ἴδια. Μετὰ τὴν ἀναχώρησίν του, ὁ Ἐρρίκος καὶ οἱ Ἐνετοὶ ἀνέκτισαν ὀλίγας τινὰς περὶ τὴν βασιλεύουσαν παραλίας καὶ μεσογείους πόλεις, ἀλλὰ περὶ τὰ μέσα τοῦ ἰανουαρίου 1206 ἐνέβαλεν αὐθις εἰς Θράκην ὁ Ἰωαννῖσης μετὰ Βλάχων, Βουλγάρων καὶ Κουμάνων. Τῇ 31 τοῦ μηνὸς ἀπαντήσας περὶ Ἀδριανούπολιν ἀπόσπασμά τι τοῦ φραγκικοῦ στρατοῦ κατετρόπωσεν αὐτὸ, καὶ ἐν τῇ συμπλοκῇ ταύτῃ ἔπεσον πάντες σχεδὸν οἱ περιλιπόμενοι τῶν τολμηρῶν ἐκείνων μαχητῶν, οἵτινες πρὸ δύο ἐτῶν εἶχον ἐπιχειρήσει τὴν κατάκτησιν τῆς Ἀνατολῆς, σὺν τοῖς ἄλλοις δὲ καὶ ὁ Ἀνδρέας Darboise, ὁ πρῶτος ἀναβὰς εἰς τὰ τείχη τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ὁ δὲ Ἰωαννῖσης ἐλεηλάτησε τὸ ἀπὸ τοῦδε ἀκωλύτως πᾶσαν τὴν μέχρι τοῦ βασιλείου Θεσσαλονίκης χώραν, καταστρέφων πλείστας πόλεις

καὶ αἰχμαλωτεύων μυριαδας Ἑλλήνων τοὺς ὁποίους ἤρχετο δῆθεν νὰ ἐλευθερώσῃ ἀπὸ τοῦ φραγκικοῦ ζυγοῦ· καὶ ὅτε κατὰ ἀπρίλιον ὑπεχώρησεν εἰς τὰ ἴδια ἀπήγαγε μεθ' ἑαυτοῦ ὡς κτήνη τοὺς ταλαιπώρους ἐκείνους κατοίκους τῆς Θράκης, οἵτινες, τὸ δὴ λεγόμενον, ἵνα ἀποφύγῃσι τὴν Σκύλλαν ἐνέπεσον εἰς τὴν Χάρυβδι. Οἱ Ἕλληνες οὗτοι ἐγκατεστάθησαν τότε παρὰ τὸν Ἴστρον ποταμὸν, ὥστε προέκυψαν αὐτόθι περὶ τοὺς χρόνους τούτους νέαι Ἑλληνικαὶ ἀποικίαι φέρουσαι τὰ ὀνόματα τῶν πόλεων ὅσαι εἶχον καταστραφῇ ἐν Θράκῃ. Ἐν τῇ Θράκῃ ὅμως αὐτῇ οὐ μόνον ἐξηφανίσθη σχεδὸν ἡ Φραγκικὴ κυριαρχία, ἀλλ' ἐκινδύνευσεν νὰ ἐξαφανισθῇ καὶ αὐτὸς ὁ Ἑλληνισμὸς, ὅτε ἐπῆλθε τελευταῖον σωτήριος πραγμάτων τροπή.

Οἱ Ἕλληνες τῆς Θράκης εἶχον πρὸ καιροῦ πεισθῇ ὅτι κακῶς ἔπραξαν παραδοθέντες εἰς τὴν διάκρισιν τοῦ Ἰωαννίστη, καὶ νῦν ἀποφασίσαντες νὰ χωρισθῶσιν ἀπὸ αὐτοῦ, ὀλίγοι μὲν τινες κατέφυγον πρὸς τὸν Λάσκαριν ἐν Ἀσίᾳ, οἱ δὲ πλείστοι ἐπεχείρησαν νὰ συνδιαλλαγῶσι πρὸς τοὺς Φράγκους. Τὸ ἔργον τῆς συνδιαλλαγῆς ἀνέλαβεν ὁ Θεόδωρος Βρανᾶς, ὁ τῆς Γαλλίδος Ἀγνῆς σύζυγος, ὅστις ἀνέκαθεν διετέλεσε φιλικῶς πρὸς τοὺς κατακτητὰς τῆς Δύσεως διακεκίμενος. Οἱ Φράγκοι οὐ μόνον ὑπέσχοντο νὰ σεβασθῶσι τὰς κτήσεις καὶ τὰ ἀστυκὰ δικαιώματα τῶν ἰθαγενῶν, ἀλλὰ καὶ κατὰ πρῶτον τότε ἐπέτρεψαν εἰς ἓνα ἐξ αὐτῶν, αὐτὸν ἐκείνον τὸν Καίσαρα Θεόδωρον Βρανᾶν Κομνηνὸν, τὰς ἐπαρχίας Ἀδριανουπόλεως καὶ Αἰδινουπόλεως, τῶν δύο ἐπισημοτέρων μετὰ τὴν βασιλεύουσαν πόλεων τῆς Θράκης, ἐπὶ τοῖς ὅροις τοῦ νὰ τελῇ ἐτήσιον φόρον, ἐν ἀνάγκῃ νὰ παρέχῃ ἐπικουρίαν 500 μαχητῶν καὶ νὰ προστατεύῃ τοὺς αὐτόθι οἰκοῦντας Ἑνετοὺς. Ἐν ἄλλαις λέξεσιν ὁ Βρανᾶς ἐγένετο εἰς τῶν ὑπερτάτων ὑποτελῶν βαρῶνων τοῦ φραγκικοῦ κράτους, ἴσος σχεδὸν κατὰ τὸ ἀξίωμα πρὸς τὸν Βονιφάτιον, δι' ὅπερ καὶ βασιλεὺς Ἀδριανουπόλεως ἐνίοτε καλεῖται. Ἀξιοσημείωτον δὲ εἶναι ὅτι τὸ ἐτήσιον φεουδαλικὸν τέλος, τὸ ὁποῖον ὤφειλε νὰ πληρώῃ εἰς τοὺς Ἑνετοὺς, τοὺς παρὰχωρήσαντας αὐτῶν τὸ ἐπὶ τῆς Ἀδριανουπόλεως δικαίωμα τῶν, ὠρίσθη εἰς 25 λίτρας χρυσοῦ, (αἵτινες ἐὰν ὑποτεθῶσιν ἐνετικαί, ἰσοδυνάμουν πρὸς φράγκα 30, 708 καὶ 90|100, εἰ δὲ ᾗσαν βυζαντιναὶ ἰσοφάριζον πρὸς

27,000 φράγκα) ἐξ οὗ ὑποφαίνεται ὅποσον τὸ ἄθλιον κυβερνητικὸν σύστημα τὸ εἰσαχθὲν ὑπὸ τῶν Δυτικῶν ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἱλάττωσεν ἐκ πρώτης ἀφετηρίας τὰς προσόδους τῆς κεντρικῆς κυβερνήσεως. Ὅπως δὴ ποτε ἅμα τούτων γενομένων τὰ πράγματα μετέβαλον ὅψιν, ἐξ οὗ πάλιν συνάγεται ὅτι ἂν οἱ Φράγκαί ἐξ ἀρχῆς ἐπολιτεύοντο ἐπιεικῶς πρὸς τοὺς κατακτηθέντας καὶ ἐπέιθοντο νὰ καταστήσωσιν αὐτοὺς κοινωνοὺς μέχρι τινὸς τοῦλάχιστον τῶν ἰδίων δικαιωμάτων, οὔτε ἡ ἀρχὴ αὐτῶν οὔτε οἱ ὑπῆκοοί των ἦθελον πάθει ὅσα ἐπαθον ἐπὶ ἐν ὁλόκληρον ἔτος. Ὁ Ἰωαννῆς πρὸς τὸ Διδυμότειχον ἀπεκρούσθη καὶ μὴ τολμήσας ν' ἀντιπαταχθῇ κατὰ τοῦ Ἑρρίκου ἐπελθόντος εἰς καταδίωξιν αὐτοῦ, ἔσπευσε νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὰ ἴδια. Ἐπέστρεψε δὲ καὶ ὁ Ἑρρίκος εἰς Κωνσταντινούπολιν ὅπου, ἐπειδὴ ἐπὶ τῆς τελευταίας ἐκστρατείας του κατέστη ἀναμφισβήτητον ὅτι ὁ ἀδελφός του δὲν ὑπῆρχε πλέον ἐν τοῖς οὖσιν, ἀνηγορεύθη ὀριστικῶς αὐτοκράτωρ, ὑπὸ τῶν συναγωνιστῶν καὶ ὑπὸ αὐτῶν τῶν Ἑνετῶν. Ὁ Ἑρρίκος ἐστέφθη ἐπισήμως ἐν τῇ τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας ναῷ τῇ 20 αὐγούστου 1206 εἰς ἡλικίαν ἔτων 29 καὶ ὑπῆρξεν ἐπὶ 10 ἔτη (1206—1216) ὁ δεῦτερος Λατῖνος τῆς Κωνσταντινουπόλεως αὐτοκράτωρ, ἀναδείξας οὐ μόνον τὸν συνήθη τῆς γενεᾶς αὐτοῦ ἥρωισμὸν, ἀλλὰ καὶ πολὺ πλείονα τοῦ Βαλδουίνου σύνεσιν. Ὁ Ἰωαννῆς ἐπανέλαβεν ἀμέσως τὰς ἐπιδρομὰς του, καὶ τοι προετρίπετο ὑπὸ τοῦ Ἰννοκεντίου νὰ εἰρηνεύσῃ· ἀλλ' οἱ Βούλγαροι οἵτινες δὲν ἠνώθησαν μετὰ τῆς Ῥωμαϊκῆς ἐκκλησίας εἰμὴ ἵνα ἐπιτύχωσι τὴν ἀναγνώρισιν τῆς ἀνεξαρτησίας των, ἀφ' ἐνὸς μὲν ἐβεβαίουν τὸν Πάπαν περὶ τῆς ἀφοσιώσεως καὶ τῆς ὑποταγῆς των, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἐξηκολούθουν καταπολεμοῦντες τὸν ἐν Κωνσταντινουπόλει πολιτικὸν αὐτοῦ ἀντιπρόσωπον. Ἀφ' ἧς ὅμως οἱ Ἕλληνες συνέπραττον μετὰ τοῦ Ἑρρίκου, δὲν κατώρθωσαν οἱ πολέμιοι ἐκεῖνοι μεγάλα πράγματα καὶ προσβλήθέντες εἰς Ἀδριανούπολιν ὑπὸ τοῦ νέου αὐτοκράτορος ἠναγκάσθησαν νὰ ὑποχωρήσωσι, καταλιπόντες εἰς χεῖρας αὐτοῦ τοὺς τε αἰχμαλώτους, εἰς 20,000 συμποσομένους, καὶ τὴν ἑλλην λείαν. Τότε ὁ Ἑρρίκος ἵνα παγιώσῃ τὰς σχέσεις αὐτοῦ μετὰ τοῦ Βονιφάτιου, ἐζήτησεν εἰς γάμον τὴν θυγατέρα αὐτοῦ Ἀγνήν καὶ ἐνμυρέθη αὐτὴν τῇ 4 φεβρουαρίου 1207, ὁ δὲ Βονιφάτιος

ἔμορσε μετ' ὀλίγον πίστιν εἰς τὸν νέον αὐτοκράτορα, καὶ ἡσφα-
λίσθησαν οὕτω ὅπως οὖν τὰ ἐν Εὐρώπῃ πράγματα. Ἀλλ' ἐν Ἀσίᾳ
οἱ Φράγκοι δὲν ἡδυνήθησαν νὰ ἐπιτύχωσι τι λόγου ἄξιον, καὶ
τοὶ δὲν ἔπαυσαν ἀγωνιζόμενοι πρὸς τὸν Λάσκαριν, ἅμα ἐλάμβανον
ἀναψυχὴν τινα ἐντεῦθεν τοῦ Βοσπόρου. Ὁ ἐπιτήδειος ἐκεῖνος αὐ-
τοκράτωρ τῆς Νικαίας, δὲν ἡδύνατο μὲν νὰ κατισχύσῃ αὐτῶν ἐκ
τοῦ συστάδην, ὠφελεῖτο ὅμως ἐκ τῶν ἀντιπερισπασμῶν τοῦ Ἰω-
αννίσῃ (μετὰ τοῦ ὁποίου συνεννοεῖτο ἐκ διαλειμμάτων καὶ ἀφοῦ
ἐγκατέλιπον αὐτὸν οἱ ἐν Θράκῃ Ἕλληνες), ἵνα ἀναλαμβάνῃ τὰς
ὀλίγας ὑπὸ τῶν Φράγκων καταληφθείσας πόλεις καὶ χώρας. Ἀλ-
λ' ἡ ἀνάπτουσι τῶν τοῦ Λασκάρως δυνάμεων διεκωλύετο ἀπ' ἀνα-
τολῶν μὲν ὑπὸ τῶν Σελδζουκιδῶν Τούρκων, ἀπὸ βορρᾶ δὲ ὑπὸ τῆς
ἐν Τραπεζοῦντι Βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας, ὥστε ἂν οἱ Φράγκοι οὐ-
δὲν διέπραττον ἐν Ἀσίᾳ, πολὺ ἀπεῖχε καὶ ὁ Λάσκαρις ἔτι τοῦ ν' ἀ-
πειλῇ τὸ ἐν Εὐρώπῃ κράτος αὐτῶν. Τὸ ἐν Εὐρώπῃ ὅμως τοῦτο Λα-
τινικὸν κράτος, καίτοι μὴ κινδυνεῦον νῦν ἀπὸ τῶν Βουλγάρων, εἶχε
νὰ πηλασῇ πρὸς πολλὰς ἄλλας δυσκολίας. Περὶ τὰ μέσα τοῦ 1207
ὁ Βονιφάτιος ἐφρονεῦθη εἰς τινα πρὸς Ἰωαννίσῃ συμπλοκὴν, τὴν δὲ
ἀρχὴν αὐτοῦ διεδέχθη ὁ ἀνήλικος υἱὸς τοῦ Δημήτριος, ὁ δεύτερος
τῆς Θεσσαλονίκης βασιλεὺς (1207—1222), ἐπιτροπευόμενος ὑπὲρ
τῆς μητρὸς τοῦ Μαργαρίτας, διότι ὁ ἐκ τοῦ Ἰσακίου πρεσβύ-
τερος υἱὸς τῆς Μανουῆλ Ἀγγελος εἶχε πρὸ καιροῦ ἐξορισθῇ ὑπὲρ
τοῦ πατρικοῦ τοῦ εἰς τὴν δυτικὴν Εὐρώπην, ὡς ἐπικίνδυνος ἀντί-
ζηλος. Οἱ ἀναλαβόντες τότε τὴν πραγματικὴν τοῦ βασιλείου τῇ
Θεσσαλονίκῃ κυβέρνησιν Λομβαρδοὶ μεγιστᾶνες δὲν ἤθελον νὰ
ἀναγνωρίσωσι τὴν ἐπικυριαρχίαν τοῦ αὐτοκράτορος Ἐρρίκου, ὅστις
ἐν τούτοις διὰ τῶν νέων αὐτοῦ κατὰ τῶν Βουλγάρων κατο-
ρθωμάτων ἀπέβη εἴπερ ποτὲ ἰσχυρὸς. Ὁ Ἰωαννίσῃς, ὅστις δὲ
ἐφαίνετο δυνάμενος νὰ κορσεθῇ ὑπὸ τῶν σφαγῶν καὶ δηλώσε-
ας διέπραττεν ἐν Θράκῃ καὶ ἐν Μακεδονίᾳ, ὅστις ἕνεκα τούτου
ἑαυτὸν μὲν ἐκάλει Ῥωμαιοκτόνον, ἀντεκδικούμενος τὸν Βουλγα-
ροκτόνον Βασίλειον, ὑπὸ δὲ τῶν Ἑλλήνων ἐπωνομάζετο Σκυλα-
ωάννης, ἐπεχείρησε περὶ τὸν ὀκτώβριον τοῦ 1207 νὰ πολιορκή-
σῃ καὶ αὐτὴν τὴν Θεσσαλονίκην ἀλλ' ἐδολοφονήθη αὐτόθι ὑπὸ τὴν
ἰδίῳ αὐτοῦ στρατηγῷ Μοναστρά. Καὶ ἀνηγορεύθη μὲν διάδοχος

του ὁ ἀνεψιὸς τῆς χήρας αὐτοῦ Βορίς Β΄., ἀλλὰ πολλοὶ τῶν Βουλγάρων μεγιστάνων δὲν ᾔθελσαν νὰ ἀναγνωρίσωσι τὴν κυριαρχίαν αὐτοῦ, ἰδίως εἰς τῶν συγγενῶν τοῦ Ἰωαννίστη ὀνόματι Σβιατοσλάβ, ὅστις ἐδρεύων ἐν Μελενίκῳ ἐδέσποζεν ἀπάσης τῆς μέχρις Ἀγρίδος χώρας· καὶ προσέτι ὁ Στρέζας, ὅστις γενόμενος κύριος τοῦ Προσάκου, ἔκτισεν αὐτόθι πολυτελεῆ βασιλείαν καὶ ἀπέβη ἐπὶ ἀγριότητι ἐνάμιλλος τοῦ Ἰωαννίστη.—Ἡ δύναμις λοιπὸν τοῦ Βορίς ἡλαττώθη πολὺ· ὅθεν θελήσας οὗτος νὰ ἐπαναλάβῃ τὴν ἀνοίξιν τοῦ 1208 τὰς συνήθεις κατὰ τῶν Φράγκων ἐπιδρομάς, κατετροπώθη τῇ 31 Ἰουλίου ὁλοσχερῶς περὶ Φιλιππούπολιν ὑπὸ τοῦ Ἑρρίκου, προξενήσαντος εἰς τοὺς πολεμίους δεινὴν καταστροφὴν καὶ λαβόντος παρ' αὐτῶν λείαν δυσαρίθμητον. Ἐντεῦθεν δὲ καταπτοηθεὶς ὁ Σβιατοσλάβ, ὥμοσε πίστιν εἰς τὸν αὐτοκράτορα καὶ ἐδέχθη φρουρὰν φραγκικὴν παρ' ἑαυτῷ, ὑπὸ τὸν ἀδελφὸν τοῦ Ἑρρίκου Εὐστάθιον διατελοῦσαν. Ὁ δὲ Ἑρρίκος ἀπεφάσισε τότε νὰ στρατεύσῃ ἐπὶ Θεσσαλονίκην ἵνα κυρώσῃ τὰ ἀμφισβητούμενα αὐτόθι κυριαρχικὰ αὐτοῦ δικαιώματα.

Ἀλλὰ πρὶν ἱστορήσωμεν ὅσα ἐπὶ τούτῳ ἔπραξε, θέλομεν εἶπει τινὰ περὶ τῶν ὅσα ἐνήργησαν οἱ Ἑνετοὶ ἵνα καταλάβωσι τὸ ἐπιτραπὲν αὐτοῖς τεταρτημόριον τοῦ κράτους. Πρὸ πάντων ἐξηκολούθησαν ὄντες ἰσχυρότατοι ἐν αὐτῇ τῇ Κωνσταντινουπόλει καὶ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἑρρίκου Δανδόλου. Ἀμα στερηθέντες τοῦ ἡγεμόνος τούτου, ὅστις ἦτο καὶ τῆς ὅλης Ἑνετικῆς πολιτείας ὁ ἡγεμὼν, οἱ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐστρατοπεδευμένοι Ἑνετοὶ, χωρὶς νὰ περιμείνωσι νέας ἐκ τῆς μητροπόλεως διαταγὰς, προεχειρίσαντο ἴδιον ἄρχοντα καὶ ἴδιον παρ' αὐτῷ συμβούλιον ἀνδρῶν ἑξ. Ὁ ἐκλεγθεὶς ἄρχων (Podesta) ἐκαλεῖτο Μαρῖνος Ζένος, καὶ ἐπεκυρώθη ἀμέσως ὑπὸ τοῦ νέου τῆς Ἑνετίας Δόγου Πιέτρου Ζιάνη. Ὁ Μαρῖνος Ζένος ἠναγκάσθη μὲν, ὡς εἶδομεν, νὰ ἐκχωρήσῃ τὴν ἄμεσον κυριαρχίαν τῆς Ἀδριανουπόλεως, ἀλλ' ἂφ' ἑτέρου ἐπέτυχε τὴν ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος Ἑρρίκου ἐπικύρωσιν τῶν ἀρχαίων μεταξὺ τοῦ κράτους καὶ τῶν Ἑνετῶν ὑφισταμένων συνθηκῶν καὶ τὴν ἐπέκτασιν μάλιστα τῶν ἐνετικῶν προνομίων ἐν τῇ καὶ ἄλλως ἱκανῶς ἐξηρητημένῃ ἀπὸ τῆς ἐνετικῆς πολιτείας βασιλευούσῃ. Ἡ

δὲ κατάληψις τῶν ἄλλων κτήσεις ἐγένετο διὰ τριῶν τρόπων· ὀλίγων μὲν τινων περὶ τὴν Κωνσταντινούπολιν διὰ τοῦ ἐν αὐτῇ σταθμεύοντος στρατοῦ καὶ στόλου, τῶν δὲ πλείστων εἴτε δι' ἀμέσων ἐξ Ἑνετίας στρατιῶν, εἴτε δι' ἰδιωτικῶν ἐπιχειρήσεων ἐπισήμων Ἑνετῶν ἐπὶ τούτῳ ὑπὸ τῆς Ἑνετικῆς πολιτείας προσκληθέντων. Ἡ πρώτη λόγου ἁξία κατακτητικὴ τῆς Ἑνετίας ἐκστρατεία ἐγένετο κατὰ ἰούνιον τοῦ 1205 διὰ στόλου ὅστις, κομίζων εἰς Κωνσταντινούπολιν τὸν πατριάρχην Θωμᾶν Μοροζίνην, κατέλαθεν ἐν τῷ μεταξὺ τὸ Δυρράχιον. Τὴν δὲ ἀνοιξίν τοῦ 1206 ἕτερος στόλος 31 γαλερῶν ὑπὸ τὸν υἱὸν τοῦ Δανδόλου Ῥινιέρην καὶ τὸν Ῥουγέρον Πρεμαρίνην ἐκυρίευσε μετὰ πεισματώδῃ ἀντίστασιν τὴν Κέρκυραν καὶ ἔπειτα τὴν Μεθώνην καὶ τὴν Κορώνην. Τότε ἤρχισε μακρὸς ἀγὼν περὶ τῆς κατακτήσεως τῆς Κρήτης ἣν εἶχον προκαταλάβει οἱ Γενοαῖοι. Ἀλλ' ἐπὶ τέλους τῷ 1212 κατεβλήθη ἡ Γένουα, ἡ δὲ Ἑνετία, κυριαρχήσασα τῆς μεγάλῃς ἐκείνης νήσου, ἰδρύσεν ἐν αὐτῇ ἰσχυρὰν ἀποικίαν καὶ διένειμε κατ' ὀλίγον τὸ λαμπρὸν τοῦτο κτῆμα εἰς τοὺς ἐγκατασταθέντας αὐτόθι Ἑνετοὺς ὡς ὑποτελεῖς. Τῶν δὲ λοιπῶν νήσων ἡ χεῖρωσις ἐγένετο δι' ἰδιωτικῶν ἐπιχειρήσεων. Ἡ Ἑνετικὴ πολιτεία ἀναλογιζομένη ὅτι ἡ κατάκτησις τοσούτων χωρῶν ἤθελεν ἀπαιτήσῃ δαπάνην χρημάτων, χρόνου καὶ δυνάμεων ὑπερβαίνουσιν τοὺς πόρους αὐτῆς, προσεκάλεσε τοὺς εὐπατρίδας νὰ καταλάβωσι τὰς Κυκλάδας νήσους, νὰ ἰδρύσωσιν εἰς αὐτάς ἀποικίας εὐγενῶν καὶ πολιτῶν καὶ νὰ ἄρχωσιν αὐτῶν ὡς ἀγαθοὶ τῆς δημοκρατίας φίλοι. Ὁ ἐπιφανέστερος τῶν τυχοδιωκτῶν τούτων ὑπῆρξεν ὁ Μάρκος Α'. Σανοῦτος, ὅστις, καταγόμενος ἐκ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐνετικῆς ἀποικίας καὶ ὢν ἀνεψιὸς ἐξ ἀδελφῆς τοῦ Ἑρρίκου Δανδόλου, εἶχε συνοδεύσει τὸν θεῖόν του κατὰ τὴν μεγάλην ἐπὶ τὴν Ἀνατολὴν στρατείαν αὐτοῦ καὶ εἶχε διαπρέψει ἐπ' ἀνδρεία καὶ συνέσει. Ἀμα δὲ ἐγένετο ἡ πρόσκλησις ἐκείνη τῆς Ἑνετίας, παραλαβὼν ὡς συναγωνιστὰς γενναίους τινὰς ἱππότας καὶ παρασκευάσας ἐξ ἰδίων ἐκτὼ γαλέρας, κατῆλθεν εἰς τὸ αἰγαῖον πέλαγος ὅπου μετ' ὀλίγον ἡ Ἀνδρος, ἡ Πάρος, ἡ Μῆλος, ἡ Σαντορίνη καὶ ἄλλαι νῆσοι, ἐν ὅλοις 17, ἀνεγνώρισαν ἄνευ ἀντιστάσεως σχεδὸν τὴν κυριαρχίαν αὐτοῦ. Μόνον ἐν Νάξῳ ἀπῆν-

τησεν ἀντίστασιν, διότι Γενοואῖοι πειραταὶ εἶχον προκαταλάβει τὸ Βυζαντινὸν αὐτῆς φρούριον. Ἐκεῖ, φοβούμενος μήπως οἱ περὶ αὐτὸν, ἀποτυχούσης τῆς ἐφόδου, θελήσωσι νὰ φύγωσι, κατεπυρπόλησεν ἡρωϊκῶς τὰς γαλέρας του, ἵνα ἀφαιρέσῃ οὕτω πᾶσαν ἐλπίδα ἀποχωρήσεως. Τὸ φρούριον ἐκυριεύθη τῷ 1207, νέαι κατεσκευάσθησαν γαλέραι καὶ δι' αὐτῶν κατεκτήθησαν οὐκ ὀλίγα φρούρια καὶ αὐτῆς τῆς Μικρᾶς Ἀσίας· καὶ αὕτη ἡ ἀκμάζουσα Σμύρνη. Τὰς δὲ καταληφθείσας νήσους διένειμεν ὁ Σανούτος κατὰ τὰ προσυμπεφωνημένα εἰς τοὺς συναγωνιστάς, προθύμως ὁμόσαντας αὐτῷ πίστιν. Καὶ ὁ μὲν Μαρῖνος Δάνδολος ἔλαβε τὴν Ἀνδρον, ὁ δὲ Ἰωάννης Α'. Κουϊρίνης τὴν Ἀστυπάλαιαν, ὁ Ἰάκωβος Α'. Βαρότζης τὴν Σαντορινὴν καὶ Θηρασίαν, ὁ Λεονάρδος Φόσκολος τὴν Ἀνάφην, οἱ δὲ ἀδελφοὶ Ἀνδρέας καὶ Ἱερεμίας Γίτζαι, τὴν Τήνον, Μήκονον, Σκύρον, Σκιάθον καὶ Σκόπελον, γενόμενοι βραδύτερον κύριοι καὶ τῆς Ἀμοργοῦ καὶ κατακτήσαντες ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τοῦ Δομενίκου Μικέλη καὶ τοῦ Πέτρου Γιουστινιάνη τὴν Κέα καὶ τὴν Σέριφον· τελευταῖον ἡ Ἀἴμος ἐπετράπη εἰς τὸν Φιλόκαλον Ναυϊγαγιόζον. Μόνῃ ἡ Πάτμος ἔμεινεν ἀνεξάρτητος ὑπὸ τοὺς μοναχοὺς αὐτῆς, οἵτινες ἐπέτυχον μάλιστα καὶ αὐξήσιν προνομίων παρὰ τῶν Ἑνετῶν. Ὁ Μάρκος Α'. ὤμοσε, κατὰ τοὺς ὁρισμοὺς τῆς ἀρχαίας περὶ διανομῆς τοῦ κράτους συνθήκης, πίστιν εἰς τὸν αὐτοκράτορα Ἐρρίκον, καὶ τοι ὡς πολίτης Ἑνετίας διετέλεσε πάντοτε ἀφωσιμένος εἰς αὐτήν. Ἐδρεψε δὲ εἰς Νάξον ἐντὸς ἀκροπόλεως διὰ τειχῶν καὶ πύργων παρ' αὐτοῦ ὀχυρωθείσης, ἐν ᾗ κατώκουν καὶ οἱ Λατῖνοι αὐτοῦ ὑποτελεῖς, ἐνῶ τῶν Ἑλλήνων αἱ κατοικίαι ἠπλοῦντο ἐκτὸς τοῦ φρουρίου μέχρι τοῦ λιμένος, εἰς τὸ λεγόμενον Νεοχώριον. Ἐν τῷ μέσῳ τῆς ἀκροπόλεως ὑψοῦτο ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ ὄρους τό, τε μεγαλοπρεπὲς αὐτοῦ ἀνάκτορον, νῦν ἡρειπωμένον, καὶ ἡ Λατινικὴ μητρόπολις, ἥτις καὶ τοι πολυειδῶς ἀνακαινισθεῖσα ἐν τῇ 17 ἑκατονταετηρίδι, φέρει ἄχρι τοῦδε ἐπὶ τοῦ μετώπου αὐτῆς τὰ οἰκόσημα τῶν Σανούτων καὶ τῶν διαδόχων αὐτῶν, τῶν Κρισπῶν. Πιθανῶς δὲ ἀνεδείχθη ἀνεξίθρησκος πρὸς τοὺς ὑπηκόους, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ ἐπὶ τέλους σενεδέθη διὰ κηδεστίας μετὰ τοῦ ἐν Νικαίᾳ αὐτοκράτορος.

Ἐκ τῶν ἀμέσων αὐτῆς κτήσεων ἡ Ἑνετία ἐπέστησεν ἐπὶ τοῦ

παρόντος ἰδίως τὴν προσοχὴν αὐτῆς εἰς τὴν Κέρκυραν, ὡς ἀποτελοῦσαν τὴν πύλην τῆς Ἀδριατικῆς θαλάσσης. Ὅθεν δὲν ἐπεχείρησε νὰ ὀχυρώσῃ μόνον αὐτὴν, ἀλλὰ καὶ νὰ τὴν ἐξενετίσῃ, ἐπὶ τούτῳ δ' ἐπεμψεν αὐτόθι τοὺς τε ἀναγκαίους τεχνίτας καὶ ἐργάτας καὶ πρὸς τούτοις δέκα εὐπατρίδας εἰς οὓς παρεχωρήθησαν τό,τε φρούριον καὶ ἡ νῆσος καὶ τὰ περικείμενα μακρότερα νησιά ὡς ἰδία κτῆσις, ἐπὶ τῷ ὅρῳ ὅτι θέλουσι τελεῇ κατ' ἔτος εἰς τὴν δημοκρατίαν φεουδαλικὸν τέλος 500 χρυσῶν ἦται 5,600 φράγκων· νέα αὕτη ἀπὸδειξις τοῦ πόσον τὸ κυβερνητικὸν σύστημα τὸ εἰσάχθην ὑπὸ τῶν Δυτικῶν εἰς τὴν Ἀνατολὴν ἠλάττωσε τοὺς πόρους τῶν κυριάρχων, διότι ἤξεύρομεν ὅτι ἡ Κέρκυρα ἐπὶ Βυζαντινῶν ἐπλήρωνεν εἰς τὸ Δημόσιον ταμεῖον 1,800,000 δραχμῶν τοῦ τότε νομίσματος. Εἰς τοὺς Ἑλλήνας ἐπετράπη πλήρης ἀνεξίθρησκέα ἐπὶ τῷ ὅρῳ ὅτι θέλουσιν ὁμοῦσι πίστιν εἰς τοὺς νέους αὐτῶν κυρίους. Ἀλλ' ἡ ἀποικία αὕτη εἰς ἣν παρεχωρήθησαν πολλὰ παρὰ τῶν Ἑνετῶν προνόμια, ἐκυριεύθη μετ' ὀλίγον ὑπὸ τοῦ ὁσημέραι ἰσχυροτέρου γινομένου δεσπότη τοῦ Ἑλλάδος Μιχαήλ. Καὶ τὸ Δυρράχιον ὡς αὐτῶς ἐκινδύνευεν ἀπὸ τῶν περικειμένων Ἀλβανῶν, οἵτινες κατὰ πρῶτον τότε ἀναφαίνονται λαμβάνοντες πολιτικὴν τινα ὑπαρξιν ὑπὸ τὸν ἡγεμόνα αὐτῶν Δημήτριον, κρυφίως ὑποστηρίζομενον, ὡς φαίνεται, καὶ ὑπὸ τοῦ δεσπότη τοῦ Ἑλλάδος. Ἵνα περιστείλῃ τοὺς Ἀλβανοὺς ὁ τοῦ Δυρράχίου Ἑνετὸς δούξ Μαρῖνος Βαλαρέσσος συνεμάχησε μετὰ τῶν πρὸς βορρᾶν γειτόνων αὐτοῦ σλαυϊκῶν φυλῶν. Καὶ ὁ μὲν Δημήτριος διέσωσε τὴν ἀνεξαρτησίαν ἐντὸς τῶν δυσπροσίτων αὐτοῦ ὁρέων· ὁ δὲ πολυμήχανος δεσπότης Ἑλλάδος, ἐπιθυμῶν ν' ἀπαλλαγῇ ὅπωςδῆποτε ἀπὸ τῶν Ἑνετῶν ἵνα εἰσπορῇ νὰ πολεμῇ ἐλευθέρως κατὰ τῆς ἐν Πελοποννήσῳ φραγκικῆς κυριαρχίας, συνεβιβάσθη πρὸς αὐτοὺς τόσῳ εὐκολώτερον ὅσῳ καὶ οἱ Ἑνετοὶ ἐνόησαν ὅτι συμφερώτερον εἶναι εἰς αὐτοὺς νὰ ἐπιτύχωσιν ἀξιδόλογα ἐμπορικὰ εἰς τὰς χώρας τοῦ Μιχαήλ προνόμια παρὰ νὰ ἐπιχειρήσῃσι τὴν κατάκτησιν τῆς Ἠπείρου τῆς ἀνηκούσης εἰς αὐτοὺς κατὰ τὴν ἀρχικὴν περὶ διανομῆς τοῦ κράτους συνθήκην. Ἐνεκα λοιπὸν τῶν ἀμοιβαίων τούτων συμφερόντων συνωμολογήθη τῷ 1210 μετὰ τῆς Ἑνετίας καὶ τοῦ Μιχαήλ σύμβασις, δι' ἧς ἡ Ἑνετία ἐπέτρεψεν αὐτῷ πᾶσαν τὴν Ἠπειρον, τὴν Ἀκαρνανίαν

καὶ τὴν Αἰτωλίαν ἀπὸ τοῦ πρὸς μεσημβρίαν τοῦ Δυρραχίου ποταμοῦ Βρέκου μέχρι τῆς Ναυπάκτου, ἐπὶ τοῖς ὄροις τοῦ νὰ προστατεύῃ ὁ δεσπότης τοὺς Ἑνετοὺς καθ' ὅλον αὐτοῦ τὸ κράτος, νὰ ἐπιτρέψῃ εἰς τὴν ἐμπορίαν αὐτῶν ἀτέλειαν φόρων, νὰ παραχωρήσῃ ἴδιον τμήμα εἰς πᾶσαν πόλιν ὅπου ἤθελον οὗτοι τὸ ζητήσῃ, νὰ προστατεύῃ τὴν ἐν Κερκύρᾳ ἀποικίαν καὶ κατ' αὐτῶν τῶν αὐτόθι οἰκούντων Ἑλλήνων, νὰ ἔχῃ τοὺς αὐτοὺς μετὰ τῆς Ἑνετίας φίλους καὶ ἐχθροὺς καὶ ἐπὶ πᾶσι νὰ πληρώνῃ κατ' ἔτος 42 λίτρας χρυσοῦ, αἰτίνες ἐὰν ἦσαν ἐνετικαὶ ἀναλογουσί πρὸς φράγ. 51, 595 καὶ $\frac{9}{100}$. Ἀξίον προσέτι σημειώσεως εἶναι, ὅτι τὸν περὶ οὗ ὁ λόγος Μιχαὴλ Ἀγγελοῦ Κομνηνόν, τὸν ἀρχηγέτην τῶν δεσποτῶν τῆς Ἑλλάδος, οἱ Φράγκοι ἐκάλουν συνήθως *Μιχάλην*, ὡς ἐξάγεται ἐκ τοῦ χρονικοῦ τοῦ *Henri de Valenciennes*, παραλαβόντες βεβαίως τὸν τύπον τοῦτον τοῦ ὀνόματος ἀπὸ τὸ στόμα τοῦ λαοῦ, ὅςτις ὠνόμαζε λοιπὸν ἀπλούστατα Μιχάλην τὸν ἰσχυρὸν ἐκεῖνον τοῦ ἑλληνισμοῦ πρόμαχον. Ἀλλ' ἐπανερχόμεθα εἰς τὰ τοῦ βασιλείου τῆς Θεσσαλονίκης καὶ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει αὐτοκρατορίας πράγματα.

Εἵπομεν ὅτι οἱ Λομβαρδοὶ μεγιστᾶνες οἱ ἀναλαβόντες τὴν κυβέρνησιν τοῦ βασιλείου τῆς Θεσσαλονίκης μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Βονιφατίου, δὲν ἤθελον ν' ἀναγνωρίσωσι τὴν ἐπικυριαρχίαν τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει αὐτοκρατορίας. Οἱ ὑπατοὶ τῶν μεγιστάνων τούτων ἦσαν ὁ κόμης Ὁβέρτος Βιανδράτε καὶ ὁ κοντόσταυλος τοῦ στρατοῦ Ἀμαδαῖος Βούφφα. Μετὰ δὲ τούτων συνετάσσοντο ἅπαντες οἱ Λομβαρδικῆς καταγωγῆς βαρῶνοι τοῦ βασιλείου, ἐν οἷς ἐπρώτευν ὁ μαρκίων τῆς Βοδονίτζης Γουῖδων Παλλαβιτζίνη (*Palavicini*), ὁ ἡγεμὼν Λαρίσσης καὶ Ἀλμυροῦ Γουλιέλμος καὶ ὁ ἀρχὼν τῆς Εὐβοίας Πραῦνο Κάρτζερι (*dalle Carceri*). Ἀλλ' ὅλοι τοῦ βασιλείου τούτου οἱ βαρῶνοι δὲν ἦσαν Λομβαρδοί· ὑπάρχον καὶ Γερμανοὶ καὶ Γάλλοι, οἵτινες ἅπαντες, ἐξαιρέσει ὀλιγίστων Γάλλων, ἤθελον νὰ μείνωσι πιστοὶ εἰς τὸν ὄρκον ὃν ὤμωσαν πρὸς τὴν αὐτοκρατορίαν. Καὶ τῶν μὲν Γερμανῶν, οἵτινες ἦσαν ὀλιγώτεροι τῶν ἄλλων, ἐπισημότοτος ἦτο ὁ κόμης Βερθόλδος Κατζε-νελλενενβόγεν ὁ τραχὺς κατὰ τε τὸ ὄνομα καὶ τὸ ἦθος δυνάστης

Βελεστίνου, ἤτοι τῆς θεσσαλικῆς πόλεως ἐν ᾗ ἐν τῇ ἀρχαιότητι ἤκμασεν ὁ Ἀλέξανδρος ὁ Φερράϊος, ἐν δὲ τοῖς νεωτέροις χρόνοις ἐγεννήθη ὁ πολυθύλητος Ῥήγας, ὁ πρωταθλητὴς τῆς ἐθνικῆς ἡμῶν παλιγγενεσίας. Γάλλοι δὲ ἐπιφανεῖς ἄρχοντες ἦσαν ὁ Θωμᾶς Α΄. Στρομογκούρτ, ἄρχων τῶν Σαλώνων, ὁ Ὅθων Λαρόσσης, Μέγας-κύρ Ἀθηνῶν καὶ Θηβῶν, ὅστις, κατὰ παράδοξον σύμπτωσιν ἔφερε τὸ κύριον ὄνομα τοῦ πρώτου τῆς ἀναγεννηθείσης Ἑλλάδος βασιλέως τοῦ ἐν αὐταῖς ἐκείναις ταῖς Ἀθήναις ἐπὶ τριακονταετίαν ἀρξάντος· καὶ ἐπὶ πᾶσιν ὁ ἡγεμὼν Πελοποννήσου Γοδοφρέδος Οὐίλλεαρδουῖνος. Δὲν ἀναφέρομεν τὸν Σαμπλίττην ὡς ἡγεμόνα Πελοποννήσου, διότι ἐν τῷ μεταξὺ τούτῳ αὐτὸς εἶχεν ἐκλείψει ἐκ μέσου. Μαθὼν τῷ 1209 ὅτι ὁ ἀδελφός του Λουδοβίκος εἶχεν ἀποθάνει ἐν Γαλλίᾳ, ἔσπευσε νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὰ ἴδια, ἵνα καταλάβῃ τὴν αὐτόθι πάτριον κληρονομίαν, καταλιπὼν μὲν ἐπίτροπον τὸν ἀνεψιὸν αὐτοῦ Οὐῶνα, ἐπικυρώσας δὲ τὸν Οὐίλλεαρδουῖνον ὡς ἄρχοντα Καλαμάτας καὶ δοὺς αὐτῷ προσέτι τὴν Ἀρκαδίαν ἀντὶ τῆς Κορώνης, ἣν ὡς εἶδομεν εἶχον καταλάβει οἱ Ἑνετοί. Ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ἀπέθανον ὃ τε ἀναχωρήσας Σαμπλίττης καὶ ὁ ἐν Πελοποννήσῳ ἐπίτροπος αὐτοῦ Οὐῶν. Τότε ἅπαντες οἱ ἐν τῇ Χερσονήσῳ βαρῶνοι ἀνεγνώρισαν τὸν Οὐίλλεαρδουῖνον ὡς ὑπατον αὐτῶν ἄρχοντα. Ὁ δὲ ἐξ Οὐηρώνος Ῥαυάνος Κάρτζερι, ὁ μετὰ τινας ἄλλους προσκαίρους τῆς Εὐβοίας ἄρχοντας γενόμενος μόνος κύριος τῆς ἀξιολόγου ταύτης νήσου, ἅμα μαθὼν ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ Ἑρρίκος παρασκευάζεται νὰ τιμωρήσῃ τοὺς στασιαζόντας βαρῶνους, ἐζήτησε τὴν προστασίαν τῆς Ἑνετίας· καὶ ἀρξάμενος τῶν πρὸς αὐτὴν διαπραγματεύσεων τῷ 1209, συνωμολόγησε τῷ 1211 συνθήκην δι' ἧς ἐγένετο ὑποτελὴς αὐτῆς, ἐπὶ τοῖς ὅροις τοῦ νὰ καταβάλλῃ εἰς αὐτὴν, ἐκτὸς τῶν δώρων, ἐτήσιον φεουδαλικὸν τέλος 2,100 χρυσῶν ἤτοι 23,520 φράγκων, νὰ ἐπιτρέψῃ εἰς τοὺς Ἑνετοὺς ἴδιον τμῆμα ἐντε τῇ πρωτευούσῃ τῆς νήσου καὶ εἰς ὅσας ἄλλας πόλεις ἤθελον ἐπιθυμήσει, νὰ παραχωρήσῃ εἰς αὐτοὺς μεγάλα ἐμπορικὰ προνόμια καὶ τὰ τοιαῦτα. Ὡςτε συνέβη ὡς πρὸς τὴν Εὐβοίαν ὅτι ὡς πρὸς τὴν Ἠπειρον. Οἱ Ἑνετοὶ εἰς τοὺς ὁποίους εἶχε παραχωρηθῇ ἡ νῆσος αὕτη κατὰ τὴν περὶ διανομῆς τοῦ κράτους πρᾶξιν, μὴ δυνάμενοι νὰ γίνωσιν ἄμεσοι αὐτῆς κύριοι, ἤρκε-

σθῆσαν νὰ ἐγκατασταθῶσιν ἐν αὐτῇ ἐμπορικῶς λαβόντες καί τι ἐπικυριαρχίας δικαίωμα.

Ἐνῶ δὲ τοιαύτη πολυαρχία καὶ ἀνωμαλία πραγμάτων ἐπεκράτει εἰς ὅλας τὰς Εὐρωπαϊκὰς χώρας, ἐν αὐτῇ τῇ Κωνσταντινουπόλει οἱ Ἑνετοὶ περιῆλθον εἰς ποικίλας διενέξεις πρὸς τοὺς ἀρχαίους αὐτῶν συμμάχους, τοὺς Φράγκους. Ἡξεύρομεν ὅτε ἐπὶ τῆς ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως οἱ μὲν Φράγκοι ἔλαβον τὴν αὐτοκρατορίαν, οἱ δὲ Ἑνετοὶ ἐπεφυλάξαντο ἑαυτοῖς τὴν πατριαρχίαν. Ἀλλὰ διὰ νὰ διατηρήσωσιν ἐς αἰὲς τὸ δικαίωμα τοῦτο οἱ Ἑνετοὶ ἔπρεπε νὰ ἀπαρτιζῶσι τὸν κλῆρον τῆς Ἀγίας Σοφίας πάντοτε ἐκ μόνων ὁμογενῶν· διότι ἂν εἰς τὸν κλῆρον τοῦτον εἰσεχώρουν καὶ ἄλλοι θυτικοί, μετ' ὀλίγον ἠδύναντο οἱ ἄλλογενεῖς νὰ πλειονοψηφίσωσι καὶ νὰ προχειρίσωσι πατριάρχην μὴ Ἑνετόν. Τοῦτου ἕνεκα οἱ μὲν Ἑνετοὶ καὶ ὁ πατριάρχης αὐτῶν Μοροζίνης ἐπέμενον νὰ μὴ στρατολογῶσι τὸν κλῆρον εἰμὴ ἐξ ὁμοφύλων, οἱ δὲ Φράγκοι, προῖσταμένου τοῦ Πάπα καὶ τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐπιτρόπου αὐτοῦ καρδινάλιου Πέτρου καὶ μετὰ ταῦτα τοῦ καρδινάλιου Βενέδικτου, ἀντέπραττον, διεμαρτύροντο καὶ ἐπὶ τέλους κατήντησαν ν' ἀποτελέσωσιν ἰδίαν ἐκκλησίαν ὑπὸ τοῦ ἐπιτρόπου τοῦ ἐν Ῥώμῃ ἀρχιερέως διοικουμένην. Ἐπειδὴ δὲ καὶ ἡ ἀρχαία ἐν Κωνσταντινουπόλει ἀποικία ἐξηκολούθει ὥς πάλαι ποτὲ διατελοῦσα ὑπὸ τὸν ἐν Γράδῳ ἐδρεύοντα πατριάρχην τῆς Ἑνετίας, ὡσαύτως δὲ καὶ οἱ Πισάται καὶ ἄλλοι ἄλλοδαποὶ ὑπήγοντο εἰς ἴδιον προῖσταμένον, κατήντησαν τότε νὰ ὑπάρχωσιν ἐν Κωνσταντινουπόλει πέντε διάφοροι ἐκκλησίαι. Πρῶτον ἡ καταπιεζομένη ὀρθόδοξος ἐκκλησία, ἥτις ἀπετροπιάζετο τὸν νέον πατριάρχην διὰ τε τὰς καταδρομὰς ὅσας παρ' αὐτοῦ ἔπασχε καὶ τὸν ἀλλόκοτον αὐτοῦ ἱματισμὸν καὶ τὴν ἄλλην δίαιταν· δεῦτερον ἡ ἀρχαία Ἑνετικὴ τρίτον ἡ τῶν Πισατῶν καὶ ἄλλων ἄλλοδαπῶν· τέταρτον ἡ τῶν Γάλλων ὑπὸ τὸν καρδινάλιον Βενέδικτον· καὶ πέμπτον ἡ λογιζομένη ἐπικρατοῦσα ἐκκλησία ὑπὸ τὸν Μοροζίνην, ἐξ ᾧ αἱ δύο τελευταῖαι ἤριζον πρὸς ἀλλήλας τοῦλάχιστον ὅσον καὶ πρὸς τὴν ὀρθόδοξον ἐκκλησίαν. Καὶ αἱ μὲν δευτερεύουσαι μεταξύ αὐτῶν διενέξεις ἐβρίθμισθησαν διὰ συμβιβασμοῦ γενομένου τῇ 17 μαρτίου 1806 καὶ ἐπικυρωθέντος ὑπὸ τοῦ Πάπα τῇ 5 αὐγούστου. Ἀλλ'

ὡς πρὸς τὸ κύριον ζήτημα, τὸ περὶ τῆς ἰθαγενείας τοῦ κλήρου τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας, διετέλεσαν οἱ Ἑνετοὶ καὶ ὁ Μοροζίνης διαφωνοῦντες ἐπὶ ἱκανὸν ἔτι χρόνον. Καὶ κατὰ τὰ λοιπὰ δὲ ἐξηκολούθουν πολλοὶ συμβαίνουσαι διενέξεις μεταξύ τῶν δύο δυτικῶν ἐκκλησιῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει τε καὶ καθ' ὅλας τὰς ἐπαρχίας. Ἐπὶ τέλους κατὰ νοέμβριον τοῦ 1209 ὁ Μοροζίνης ἠναγκάσθη νὰ ἐνδώσῃ καὶ νὰ ὑποκύψῃ εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς παραδοχῆς ξένων ἐντὸς τοῦ κλήρου τῆς Ἀγίας Σοφίας. Ἀλλ' αὐτὸς τότε ἀποκατεστάθη ἡ μεταξύ τῶν δύο ἐκκλησιῶν εἰρήνη. Αἱ κυριαρχικαὶ ἀξιώσεις τοῦ Πάπα ἦσαν τοσοῦτον ὑπέρογκοι ὥστε καὶ αὐτὸς ὁ αὐτοκράτωρ Ἑρρίκος ἀντετάσσετο εἰς αὐτάς ἐντεῦθεν δὲ ὁ Μοροζίνης συνεμάχησε μετὰ τοῦ Ἑρρίκου καὶ παρηκολούθησεν αὐτὸν εἰς Θεσσαλονίκην, ὅπου νοσήσας ἀπεβίωσε τῷ 1211. Μετὰ τὸν θάνατόν του ἐγένετο διπλῇ πατριάρχου ἐκλογὴ, ἡ μὲν ὑπὸ τῶν Φράγκων, ἡ δὲ ὑπὸ τῶν Ἑνετῶν. Ταῦτα πάντα δὲ δὲν ἦσαν ἐπιτήδεια νὰ συνδιαλλάξωσι τοὺς Ἕλληνας πρὸς τὴν δυτικὴν ἐκκλησίαν. Ὁ μὲν Πάπας νοήσας ὅτι ὁ διωγμὸς καὶ ἡ βία δὲν ἤθελον κατορθῶσαι ἄλλο εἰμὴ νὰ τραχύνωσι τὰς μεταξύ τῶν δύο δογματῶν καὶ φυλῶν σχέσεις, ἔγραφεν ἀδιακόπως συνιστῶν τὴν μετριοπάθειαν καὶ διέταξεν ἰδίως ὅτι εἰς τὰς ἐπαρχίας ὅπου ὑπάρχουσι μόνον Ἕλληνες κάτοικοι, πρέπει νὰ χειροτονῶνται ἐπίσκοποι Ἕλληνες καὶ νὰ ἐπιτρέπεται εἰς τὸν λαὸν νὰ τηρῇ τὰ πάτρια. Ἀλλὰ τὰ ἐπιτόπια πάθη σπανίως ὑπάρχουσιν εἰς τὰς συμβουλὰς ταύτας· καὶ ἔπειτα ἀφοῦ αἱ δυτικαὶ ἐκκλησίαι ἀμοιβαίως κατεπιέζοντο καὶ κατεδιώκοντο, ἐννοεῖται ὅτι ἡ δεδουλωμένη ἐκκλησία, ἥτις ἄλλως τε ἐστερήθη ἅπαντα αὐτῆς τὰ κτήματα, ἔπασχε πολλὰ δεινά. Ἐπὶ πᾶσι δὲ τὴν ἔνωσιν κατέστησεν ἀδύνατον οὐ μόνον ἡ προεκτεθεῖσα ἐμφύλιος διαίρεσις αὐτῆς τῆς ἐκκλησίας ἥτις ἐπηγγέλλετο τὴν ἔνωσιν, ἀλλὰ καὶ ἡ πολιτικὴ τοῦ κράτους ἀναρχία.

Ὁ αὐτοκράτωρ Ἑρρίκος ἐστράτευσεν ἐπὶ τὴν Θεσσαλονίκην κατὰ δεκέμβριον τοῦ 1208, καὶ, πλησιάσας εἰς τὴν πόλιν ταύτην, ἔπεμψε πρὸς τὸν κόμητα Βιανδράτε τρεῖς ἀντιπροσώπους αὐτοῦ, ἵνα δηλώσωσιν ὅτι δὲν ἀφίκετο εἰμὴ ἵνα λάβῃ παρὰ τῶν βαρῶνων τὸν ὄρκον τῆς πίστεως, ὃν εἶχεν ὁμώσει πρὸς αὐτὸν ὁ Βο-

νοτάτιος, ἀπαιτήσῃ παρ' αὐτῶν τὸν καθυστεροῦντα φόρον τῆς ὑποτελείας καὶ ἀσφαλίῃ τὰ δίκαια τοῦ βασιλόπαιδος Δημητρίου. Εἰς τὴν ἀπαίτησιν ταύτην ὁ Βιανδράτε ἀπεκρίθη αὐθαδῶς ἀποποιούμενος οἰανδήποτε ὑποχρέωσιν ὑποτελείας καὶ ἀξιών νὰ λάβῃ ὁλόκληρον τὴν μεταξὺ Δυβράχίου καὶ Μεγάρων χώραν, προσέτι ὁλόκληρον τὴν Πελοπόννησον, καὶ τὴν ἐπὶ τοῦ Μιχαήλ Ἀγγέλου ἐπικυριαρχίαν (et que Michalis et tout si baron nos facent hounmage)· ἐπὶ πᾶσι δὲ πρὸς τὸ βορειοανατολικὸν μέρος τὴν Βέρροϊαν, τὰς Θέρμας καὶ πάντα τὰ λοιπὰ μέχρι Φιλιππουπόλεως. Ἀλλὰ δυστυχῶς διὰ τοὺς Λομβαρδοὺς ἡ ἐπίτροπος τῆς ἀρχῆς Μαργαρίτα δὲν ἦτο σύμφωνος μετ' αὐτῶν, διότι ἡσθάνετο τὴν ἐξουσίαν τῆς ὑπ' αὐτῶν περαιοζομένην καὶ ἤξευρεν ὅτι ὁ Βιανδράτε ἐκάλει πρὸ καιροῦ τὸν πρόγονον αὐτῆς, τὸν ἐκ προηγούμενου γάμου υἱὸν τοῦ Βονιρατίου, μαρκίωνα Γουλιέλμον Ε'. τὸν Μομφεράτικόν, νὰ καταλάβῃ τὴν εἰς τὸν ἑτεροθαλῆ ἀδελφόν του Δημήτριον ἀνήκουσαν βασιλείαν τῆς Θεσσαλονίκης. Ἵνα σώσῃ λοιπὸν ἑαυτὴν τε καὶ τὸν υἱὸν τῆς ἀπὸ τοῦ κινδύνου τούτου ἡ Μαργαρίτα συνεννοήθη μετὰ τοῦ Ἑρρίκου καὶ ἀπέρριψε τὰς ἀπαιτήσεις τοῦ Βιανδράτε. Τότε ὁ αὐτοκράτωρ εἰσῆλθεν εἰς Θεσσαλονίκην ἐν συνοδίᾳ 100 ἵππων, καὶ τῇ 6 ἰανουαρίου 1209 περιέβαλε πανηγυρικῶς τὸν παῖδα Δημήτριον διὰ τοῦ ἀξιώματος τοῦ ἱππότου καὶ ἔστεψεν αὐτὸν βασιλέα Θεσσαλονίκης. Ὁ Βιανδράτε δὲν ἠδύνατο ν' ἀντισταθῇ εἰς ταῦτα πάντα, διότι ἐγένοντο τῇ βουλῇ τῆς νομίμου τοῦ βασιλείου κυρίας, ὥστε πᾶσα ἀντίπραξις ἤθελε λογισθῇ ἐγκλημα ἐσχάτης προδοσίας. Ὅθεν ἠναγκάσθη νὰ ὑποκύψῃ, καὶ νὰ ὁμώσῃ πίστιν εἰς τὸν Ἑρρίκον· μετὰ τοῦτο δὲ ἔμεινε πάλιν ἥπατος τοῦ βασιλείου κυβερνήτης. Ἀλλ' ὁ Ἑρρίκος, ἀναδειχθεὶς ἐπὶ τοσοῦτον ἀνεκτικὸς, ἔπραξε λάθος μέγα. Μετ' ὀλίγον ὁ Βιανδράτε ἐπεβουλεύθη αὐτόν τε καὶ τὴν Μαργαρίταν, ὁ δ' αὐτοκράτωρ ἠναγκάσθη νὰ τὸν φυλακίσῃ εἰς Θεσσαλονίκην καὶ νὰ ἀναθῇ τὴν κυβέρνησιν τῶν πραγμάτων προσωρινῶς εἰς τὸν πιστὸν κόμητα Βερθόλδον Κατζελλενεβόγεν. Ἐπειδὴ δὲ οἱ ὀπαδοὶ τοῦ Βιανδράτε ὑψώσαν τότε ἀπροκαλύπτως τὴν σημαίαν τῆς στάσεως, ὁ Ἑρρίκος ὤρμησε πανστρατιᾷ κατ' αὐτῶν, ὑποχωρησάντων εἰς Θεσσαλίαν καὶ συγκεντρωθέντων εἰς τὸ τῆς Δαρίσσης φρούριον.

Περὶ τὸ φρούριον τοῦτο ὁ Ἑρρίκος κατετρόπωσεν αὐτοὺς ὀλοσχερῶς, ἀλλ' ὑπέικων εἰς τὴν συνήθη αὐτοῦ ἀγαθότητα ἐπέτρεψεν εἰς αὐτοὺς νὰ ἐκχωρήσωσι πρὸς μεσημβρίαν, περιέπεσε δὲ καὶ εἰς ἕτερον πάλιν λάθος, τοῦ νὰ ἔλθῃ πρὸς αὐτοὺς εἰς διαπραγματεύσεις καὶ νὰ συγκροτήσῃ ἐπὶ τούτῳ κατὰ μᾶλλον τοῦ 1209 Παραλαμέντον ἤτοι κοινὴν σύνοδον εἰς Ῥαυένικαν, (ὡς φέρεται τὸ ὄνομα ἐν τῷ χρονικῷ τοῦ **Henri de Valenciennes**, ἡ Ῥομπίνικαν, ὅπως μνημονεύεται ὑπὸ τοῦ προγενεστέρου Βενιαμὶν Τουδέλα) κοιλάδα κειμένην περὶ τὰς Θερμοπύλας, ἐκεῖ δηλαδὴ ὅπου πάλαι ποτὲ ἔδρευε τὸ ἀμφικτυονικὸν συνέδριον. Ὅποια πραγμάτων καὶ ὀνομάτων ἀλλοιώσεις! Ἐνταῦθα παρέστησαν ἀφ' ἐνὸς μὲν ὁ Ἑρρίκος μετὰ τοῦ κόμητος Βερθόλδου καὶ τῶν ἄλλων πιστῶν βαρῶνων τῆς Θεσσαλονίκης, ἀφ' ἑτέρου δὲ ὁ Βούφφα, ὅστις μετὰ τὴν φυλάκισιν τοῦ Βιανδράτε ἀνέλαβε τὴν ἀρχηγίαν τῶν στασιασάντων Λομβαρδῶν. Καὶ ὁ μὲν Βούφφα ὤμοσεν ἀμέσως πίστιν καὶ ἐξήτησε συγγνώμην, διατηρήσας τοῦτου ἕνεκα τό, τε ἀξίωμα αὐτοῦ καὶ τὸ φέουδον. Τὴν δ' ἐπιοῦσαν προσελθόντες οἱ ἐν Ἑλλάδι ἄρχοντες βαρῶνοι, ἰδίως ὁ Οὐίλλεαρδουῖνος τῆς Πελοποννήσου καὶ ὁ Λαρόσσης τῆς Ἀττικῆς, ὤμοσαν ὡσαύτως πίστιν. Ἄλλ' οἱ κυριώτατοι τῶν Λομβαρδῶν ἡγεμόνες, ὁ Γουίδων τῆς Βοδονίτζης, ὁ Ῥαυάνο τῆς Εὐβοίας καὶ ἄλλοι, δὲν παρέστησαν καὶ ἀπεναντίας, ὀχυρωθέντες εἰς Καδμεῖαν τῶν Θηβῶν, ἐξηκολούθησαν τὴν ἐπανάστασιν. Ἐδέησε λοιπὸν νὰ πολιορκήσῃ ὁ Ἑρρίκος τὰς Θήβας. Κατ' ἀρχὰς οἱ στασιασταὶ ἀντετάχθησαν γενναίως, μετ' ὀλίγον ὁμως προσαγαγόντος τοῦ Ἑρρίκου ἰσχυρὰς πολιορκητικὰς μηχανὰς, ἐπείσθησαν ὅτι δὲν εἶναι δυνατόν ν' ἀνθέξωσι καὶ συνθηκολογήσαντες ὤμοσαν πίστιν ἐπὶ μόνῳ τῷ ὄρῳ τοῦ νὰ ἀπολυθῇ ἐκ τῆς φυλακῆς ὁ Βιανδράτε.

Κατὰ τὸ φαινόμενον λοιπὸν ὁ Ἑρρίκος ἐξησφάλισε τὰ κυριαρχικὰ αὐτοῦ δικαιώματα ἐπὶ τοῦ βασιλείου τῆς Θεσσαλονίκης, ταῦτὸν εἰπεῖν ἐπὶ τοῦ πλείστου μέρους τῶν Εὐρωπαϊκῶν χωρῶν τοῦ ἀρχαίου Βυζαντινοῦ κράτους, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ οἱ μὲν Ἑλληγες ὑπῆκοοι ἦσαν εἰλικρινῶς ἀφωσιωμένοι εἰς αὐτὸν διὰ τε τὴν ἀνεξιθρησκείαν τοῦ ἀνδρὸς καὶ τὴν προσπάθειαν τοῦ νὰ ἐξισώσῃ αὐτοὺς κατὰ τὸ δυνατόν πρὸς τοὺς Λατίνους, ὁ δὲ Βιανδράτε

ἡλιποθεὶς ἀπῆλθεν εἰς Ἰταλίαν. Πράγματι ὅμως τὰ κατὰ τὴν
πραγματικὴν κυριαρχίαν εἶχον δεινότατα. Πρὸς δυσμὰς τοῦ βασιλείου
τῆς Θεσσαλονίκης ἐπρόκοπτε καὶ ἤκμαζε τὸ Ἑλληνικὸν δεσπο-
ταίον τῆς Ἡπείρου ὑπὸ τὸν ἐπιτήδειον αὐτοῦ ἡγεμόνα Μιχαὴλ
Ἀγγελον, ὅστις δὲν ἔπαυεν ὑποστηρίζων τὸν ὑπὲρ ἀνεξαρτησίας
ἡμῶν τῆς Ἀνατολικῆς Πελοποννήσου. Μετὰ δὲ τὸν ἐν ἔτει 1208
συμβαίνοντα ἐνταῦθα θάνατον τοῦ Λέοντος Σγουροῦ, ὁ δεσπότης
Ἑλλάδος Μιχαὴλ, ἀναλαβὼν τὴν ἄμεσον ἡγεμονίαν τῆς Κορίν-
θου, τοῦ Ναυπλίου καὶ τοῦ Ἀργους, ἐπεμψεν ἐκεῖ τὸν ἀδελφόν
αὐτοῦ Θεόδωρον, ὅστις δεξιὸς ὢν ἅμα καὶ γενναῖος ἀντηγωνίζετο
πάσῃ δυνάμει κατὰ τῶν Φράγκων. Καὶ οὐ μόνον ἐν Ἀργολίδι καὶ
Κορινθίᾳ ἐσώζετο οὕτω ὁ Ἑλληνισμὸς τῆς Πελοποννήσου, ἀλλὰ
καὶ ἐν τισι τῶν ὀρεινῶν χωρῶν τῆς Λακωνικῆς καὶ ἐν τῇ ἀπροσίτῳ
Μονεμβασίᾳ. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι διὰ τὰ νὰ οἰκονομήσῃ ἐπὶ τοῦ παρόν-
τος τὴν ἰσχυρὸν Ἑρρίκον ὁ Μιχαὴλ προέτεινεν αὐτῷ τῷ 1209 νὰ
συζύγῃ τὴν ἰδίαν αὐτοῦ θυγατέρα μετὰ Εὐσταθίου τοῦ ἀδελφοῦ
τοῦ αὐτοκράτορος καὶ νὰ ὁμώσῃ πίστιν ὑποτελείας εἰς αὐτόν· ὅπερ
ἀπορρίθη προθύμως ὁ αὐτοκράτωρ. Ἀλλ' ὅποιαν σημασίαν εἶχον
οἱ ὅρκοι οὗτοι τῆς ὑποτελείας, τὸ εἶδομεν πρὸ ὀλίγου ἐκ τῆς εὐ-
καιρίας μεθ' ἧς ἀπηλλάττοντο αὐτῶν αὐτοὶ οἱ Φράγκοι μεγιστάνες·
καὶ αὐτὸς δὲ ὁ δεσπότης Μιχαὴλ δὲν ἐδίστασε μετὰ ἐν ἔτος, ὡς
εἶδομεν, νὰ ὁμώσῃ ἕτερον ὅρκον ὑποτελείας εἰς τοὺς Ἑνετούς. Ἀφ'
ἐτέρου ὁ ἐν Νικαίᾳ αὐτοκράτωρ ἐξώσας παντελῶς σχεδὸν τοὺς
Λατίνους ἐκ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας περὶ τὰ τέλη τοῦ 1209, παρε-
σείλας στόλον, ἵνα προσβάλλῃ αὐτὴν τὴν Κωνσταντινούπολιν ἐκ
ἐπικινήσεως μετὰ τε τοῦ ἡγεμόνος τῶν Βουλγάρων Βορίς καὶ μετὰ
τοῦ δεσπότη τοῦ Ἡπείρου Μιχαήλ. Πλὴν δὲ τούτων πάντων τσαῦ-
ται ἦσαν αἱ ἐν τῷ βασιλείῳ τῆς Θεσσαλονίκης ἐμφύλιαι θρησκευ-
τικαὶ τῶν Φράγκων διενέξεις ὥστε ὁ Ἑρρίκος, καὶ τοι ὑπὸ τῶν
παιλῶν ἐκείνων πολεμίων ἀπειλούμενος, ἐνόμισεν ἀπαραίτητον
νὰ συγκαλέσῃ τῇ 2 μαΐου 1210 νέον κοινὸν συνέδριον εἰς Ῥαυέ-
κκην, ἵνα, ἀφοῦ κατὰ τὸ προηγούμενον ἔτος δι' ὁμοίας ἐν τῷ
αὐτῷ χώρῳ συνόδου ἐρρύθμισε τὰ πολιτικὰ τοῦ βασιλείου πρά-
γματα, κανονίσῃ ὅπως οὖν καὶ τὰ ἐκκλησιαστικά.

Ἡ ἀναρχία ἥτις ἐπεκράτει κατὰ τοῦτο εἰς τὰς Εὐρωπαϊκάς χώρας τοῦ ἀρχαίου Βυζαντινοῦ κράτους μετὰ τὴν κατάκτησιν αὐτοῦ ὑπὸ τῶν Λατίνων, θέλει καταστῇ πρόδηλος ἅμα ρίψωμεν ἐν βλέμμα εἰς τὴν κατάστασιν τινῶν ἐκ τῶν κυριωτέρων Ἐπισκοπῶν.

Τῆς Θεσσαλονίκης, ἥτις ἦτο φυσικῶς τῷ λόγῳ ἡ ἐπιφανεστάτη μητρόπολις τοῦ ὁμωνύμου βασιλείου, προεχειρίσθη ἀρχιεπίσκοπος ἅμα μετὰ τὴν κατάκτησιν ὁ Γάλλος ἐκείνος ἐπίσκοπος Νευελῶν ὃν εἶδομεν ἄγοντα τὴν *Προσκυήτηριαν* ἐπὶ τῆς κατὰ τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐφόδου. Ἀλλ' ἀποθανόντος αὐτοῦ τῷ 1207 εἰς Βᾶριν, δεινὴ συνέβη ἐν τῇ μητροπόλει ταύτῃ, ὡς καὶ εἰς τὰς ἄλλας τοῦ βασιλείου ἀρχιεπισκοπὰς, διατάραξις ἐπὶ τῆς τοῦ Βιανδράτε κυβερνήσεως. Οἱ βαρῶνοι ἐσφετερίσθησαν διὰ τῆς βίας τὰ ἐκκλησιαστικά αὐτῆς κτήματα· καὶ αὕτῃ ἡ βασίλισσα κατεπίεσεν τὴν ἐκκλησίαν τῆς Λαρίσσης, ἀποποιουμένη τὰ ὀφειλόμενα ταῦτ' δέκατα. Διότι κατὰ τὸν γενόμενον ἐν Κωνσταντινουπόλει τὴν 1206 μετὰ τοῦ ἐνετικοῦ καὶ τοῦ φραγκικοῦ κλήρου συμβιβασμὸν, πάντες οἱ Λατῖνοι τοῦ κράτους ὥφειλον νὰ τελῶσι τῇ ἐκκλησίᾳ τὸ δέκατον τῶν σιτηρῶν, τῶν λαχανικῶν, τῶν καρπῶν καὶ τοῦ οἴνου, τῆς φορβῆς, τοῦ μέλιτος καὶ τοῦ βάμβακος· τὸ αὐτὸ δὲ ἔπρεπε νὰ κατορθωθῇ νὰ γίνεται καὶ ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων. Ταῦτ' λοιπὸν τὰ δέκατα ἀπεποιήθη ἡ βασίλισσα Μαργαρίτα εἰς τὴν ἐκκλησίαν τῆς Λαρίσσης, ἀπαγορεύσασα συγχρόνως καὶ εἰς τοὺς Ἑλληνας ὑπηκόους νὰ τελῶσι τι εἰς τὴν ἐκκλησίαν ταύτην. Ἐν γένε δὲ ἡ βασίλισσα ἐκείνη, ἡ πάλαι ποτὲ σύζυγος τοῦ Ἰσαακίου τοῦ Ἀγγέλου, ἤλπιζε νὰ διατηρήσῃ τὴν ἀρχὴν αὐτῆς μᾶλλον διὰ τὰ Ἑλλήνων ἢ διὰ τῶν Φράγκων· ὅθεν ἐπροστάτευεν ἐκ παντὸς τρόπου τὸν ἑλληνικὸν κλῆρον καὶ ἐνεθάρρυνεν αὐτὸν εἰς τὸ νὰ μὴ ὑπακούῃ εἰς τὸν λατινικόν. Ἀφ' ἑτέρου ὁ Βιανδράτε, ὁ Παλλαβιτζίνη, ὁ Ἰωάννης τῶν Ἀθηνῶν, ὁ Θωμᾶς Στρομογκοῦρτ τῶν Σαλώνων καὶ ἄλλοι μεγιστᾶνες ἔβαλον χεῖρα εἰς πολλὰ μοναστήρια καὶ ἐκκλησιαστικὰ εἰσοδήματα τῶν ἐπισκοπῶν Ἀθηνῶν, Θερμοπυλῶν καὶ Ναζορέσκων καὶ ἀπεποιήθησαν τὴν τῶν δεκάτων πληρωμὴν. Τοῦτων πάντων ἕνεκα κατέστη δύσκολον νὰ εὑρεθῇ διάδοχος τοῦ Νευελῶν· καὶ ὅταν ἐπὶ τέλους ἐξελέχθη ὁ τῷ αὐτοκράτορος Ἐρρίκου φρ

ὁν ἐπίσκοπος Βερόλιας Γουαρίνος, οἱ περὶ τὸν Βιανδράτε ἀντέστησαν εἰς τὴν παραδοχὴν του, μόλις δὲ τῷ 1212, μετὰ πολλὰς ἐριδᾶς, ἀνεγνωρίσθη οὗτος ἑξαρχος τοῦ βασιλείου καὶ ὑπεβλήθησαν εἰς τὴν δικαιοδοσίαν αὐτοῦ ἑνδεκα τὸ πλεῖστον ὑπὸ Ἑλλήνων κατεχόμεναι ἐπισκοπαί, ἐν αἷς ἡ Κύπρος, τὰ Σέρβια, ὁ Πλαταμῶν καὶ ἡ Κασσάνδρεια. Ἀλλὰ καὶ πάλιν διηνεκὴς ὑπῆρξεν ἡ πρὸς τὴν κοσμικὴν ἐξουσίαν διάστασις τοῦ ἀρχιεπισκόπου, ὅστις οὔτε δέκατα ἐλάμβανεν οὔτε ἄλλο τι παρὰ λαϊκῶν. Καὶ πλὴν τούτου ἡ Μαργαρίτα ἡλίου νὰ διαθέτῃ κατὰ τὸ δοκοῦν τὰ διάφορα ἐν τῷ βασιλείῳ τῆς Θεσσαλονίκης ὑπάρχοντα πλούσια μοναστήρια, τὰ ὅποια ἅπαντα σχεδὸν κατελήφθησαν ὑπὸ τῶν ποικίλων τῆς Δύσεως ἱερατικῶν ταγμάτων. Μόνα τὰ ἀναχωρητήρια τοῦ ἀγιωνύμου ὅπως Ἀθωνος ἐξηκολούθουν κατεχόμενα ὑπὸ Ἑλλήνων. Ἀλλὰ καὶ τοὶ ἀπελάμβανον πολλὴν καθ' ἅπασαν τὴν Εὐρώπην ὑπόληψιν ἐπὶ ἀληθεὶ εὐλαβείᾳ, οὐδὲν ἦττον ἐπὶ μακρὸν χρόνον κατεπιέσθησαν ὑπὸ τοῦ ἐπισκόπου Σεβαστῆς, εἰς δὲ ὁ καρδινάλιος Βενέδικτος εἶχεν ἐπιτρέψει τὴν ἀνωτάτην αὐτῶν ἐπιστασίαν. Συμμερίτας ὁ ἐπίσκοπος ἐκεῖνος μετὰ τῶν στασιαστῶν τῆς Θεσσαλονίκης βαρύνων ἐλήστευσε πᾶν ὅ,τι εὔρεν ἐν αὐτοῖς πολύτιμον εἰς χρῆσιν, ἀργυρον καὶ τὰ τοιαῦτα, καὶ διὰ φοβερῶν βασάνων ἐθάρρυνε τοὺς μοναχοὺς ὅσους ἐνόμιζε κρύπτοντας χρήματα. Εἰς αὐτὸν ὁ Πάπας ἐπέπληττεν αὐτὸν ἐπὶ τοιαύτῃ διαγωγῇ καὶ μόλις ὁ Ἑρρίκος ἔσωσε τὰ μοναστήρια ταῦτα τὰ ὅποια βραδύτερον τῷ 1214 καθυπεβλήθησαν ὑπὸ τὴν ἰδιαιτέραν προστασίαν τοῦ Ἰννοκентίου. Μέχρι τῆς σήμερον δὲ σώζεται ἐν τῇ μονῇ τῆς Λαύρας εἰκὼν παριστῶσα τὸν Ἑρρίκον ὡς ἀνορθωτὴν τῆς μονῆς.

Ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ μέσῃ Ἑλλάδι καὶ ἐν Πελοποννήσῳ ὅπου ἡ ἡγεμονικὴ κυριαρχία ἀνεδείχθη συνετωτέρα καὶ ἰσχυροτέρα ἢ εἰς τὰ ἐξήμερα κράτη τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ τῆς Θεσσαλονίκης, τὰ ἐκκλησιαστικὰ πράγματα δὲν ὑπῆρξαν ἐπὶ πολλὸν χρόνον ἐπιεικέστερα. Ὁ Ἰννοκέντιος ἐτίμα τὴν πόλιν τῶν Ἀθηνῶν καὶ, ἐπιθυμῶν νὰ ρυθμίσῃ τὰ τῆς ἐκκλησίας αὐτῆς ὅσον ἐνεστὶν εὐπρεπῶς, ἐγράφεν ἐπὶ τούτῳ τῇ 13 φεβρουαρίου 1209 ἐπιστολὴν περιεχούσαν, ὅτι, ἂν τὸ πολιτικόν του σύστημα ἦτο ὀλέθριον, ἡ κλῆρα του δὲν ἦτο ἀπρόσιτος εἰς τὰ εὐγενέστατα τῶν αἰσθημά-

των. Ἡ μήτηρ τῆς τέχνης, ἡ πόλις τῆς ἐπιστήμης, ὡς ὀνομάζει ὁ τῆς Ῥώμης ἀρχιερεὺς τὸ κοινὸν τοῦτο ἀγλαΐσμα τῆς ἀνθρωπότητος, ἔπρεπε νὰ ἀνακτήσῃ ἅπαν τὸ ἀρχαῖον ἐκκλησιαστικὸν ἀξίωμα, τὸ δ' ἐπὶ τῆς ἀκροπόλεως ἱερὸν τῆς Θεοτόκου, ὁ Παρθενῶν, νὰ ἀποβῇ εἴπερ ποτὲ λαμπρόν. Εἰς τὸν ἀρχιεπίσκοπον Ἀθηνῶν Βεράρδον, Γάλλον τὸ γένος, ἐπετράπησαν τῷ 1206 ἅπαντα τὰ δίκαια τῶν Ἑλλήνων αὐτοῦ προκατόχων ἐπὶ ὅλου τοῦ κλήρου τῆς ἐπαρχίας· τῷ δὲ 1208 ἀπεδόθησαν τῇ μητροπόλει ταύτῃ οἱ καταστατικοὶ θεσμοὶ τῆς ἐν Παρισίοις ἐκκλησίας οἱ ἐν Γαλλίᾳ ὡς ἀριστοὶ λογιζόμενοι, « καθ' ὅσον ἡδύναντο νὰ ἐκτελεσθῶσιν ἐνταῦθα, χωρὶς νὰ προσβάλωσι τὸν κλῆρον, τὸν λαὸν καὶ τοὺς δυνάστας τῆς χώρας », καὶ συγχρόνως διετάχθη ὁ Ὁθων Λαρόσσης νὰ μὴ ἀπαιτῇ παρὰ τοῦ ἀρχιεπισκόπου κἀνένα φόρον (ἀκρόστιχον). Ἀλλ' ἐκ τούτου δὲν προελήφθησαν πολλαὶ συγκρούσεις πρὸς τε τὴν κοσμικὴν ἐξουσίαν καὶ τὸν κατώτερον κλῆρον. Ὁ Βεράρδος ἀπελθὼν εἰς Ῥώμην παρεπονήθη κατὰ τοῦ Ὁθωνος ὡς σφετερισθέντος ἐκκλησιαστικὰ τινα κτήματα, ὁ δ' Ἰννοκέντιος ἀπένειμεν αὐτῷ τῷ 1209 εἰς τὸν ἀρχιερέα ἅπαντα τὰ ἐκκλησιαστικὰ κτήματα, ἐν οἷς καὶ πολλὰ χωρία, πρὸς τοῖς ἄλλοις τὸν Μαραθῶνα, καθυπέβαλεν αὐτῷ τὰ ἐπισκοπὰς Χαλκίδος, Θερμοπυλῶν, Δαυλίας, Αὐλῶνος, Ζόρκου Καρύστου, Κορωνείας, Ἀνδρου, Σκύρου, Κέας καὶ Μεγάρων, καὶ ἐν αὐταῖς ταύταις ταῖς διοικήσεσιν ἀπένειμεν αὐτῷ προσέτι διὰ φορα κτήματα καὶ χωρία. Μετὰ τοιούτων νέων τοῦ Ἰννοκεντίου διατάξεων ἐπανελθὼν ὁ Βεράρδος εὗρε τὸν Ὁθωνα προθυμότερον μέχρι τινὸς νὰ ὑποστηρίξῃ τὴν ἐκκλησίαν. Ὁ Ὁθων μάλιστα προέτεινε τότε εἰς τὸν Πάπαν, ἐπὶ τῷ σκοπῷ τῆς ταχυτέρας ἐνώσεως τῶν Λατίνων καὶ Ἑλλήνων, νὰ προχειρισθῇ ἴδιος καθολικὸς ἱερεὺς εἰς πᾶσαν κώμην καὶ πᾶν χωρίον ὅπου ἡδύναντο νὰ συντηρηθῶσιν ἀποχρώντως δώδεκα λατινικαὶ οἰκογένειαι. Αἱ οἰκογένειαι αὗται ὤφειλον νὰ τελῶσι τὰ νενομισμένα εἰς τὸν καθολικὸν ἱερεὺς καὶ ἂν ταῦτα δὲν ἐξήρχουν ὁ ἡγεμὼν ὑπέσχετο νὰ καταβάλῃ ἐκ ἰδίων τὸ ἐλλεῖπον. Καὶ ταῦτα μὲν εὐχαρίστως ἀπεδέξατο ὁ Ἰννοκέντιος· ἀλλ' ὁ Ὁθων καὶ οἱ ἄλλοι βαρῶνοι δὲν ἔπαυσαν ἐκ γαζόμενοι μὲν κατὰ τὰς ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος Ἐρρίκου τεθείσας

ἀρχὰς εἰς τὴν ὀλοσχερῇ ἐκλάττευσιν τοῦ κλήρου, ἀπαγορεύοντες δὲ αὐστηρῶς πᾶσαν πρὸς ὄφελος τῆς ἐκκλησίας διαθήκην.

Ἐν Πελοποννήσῳ δὲ προΐστατο τῆς λατινικῆς ἐκκλησίας ὁ ἀρχιεπίσκοπος Πατρῶν, ὅστις κατέκειν ἐν τῇ πόλει ταύτῃ οὐ μακρὰν τῆς Ἐκκλησίας τοῦ ἁγίου Θεοδώρου. Εἰς τὴν μητροπολιν τοῦ ἁγίου Ἀνδρέου διωρίσθησαν ἀπὸ τοῦ 1205 ὑπὸ τοῦ Σαμπλίττου Γάλλοι κληρικοί, οἵτινες ἐν τῷ ἅμα ἐψήφισαν ὁμοθυμαδὸν ὡς ἀρχιερεὰ τὸν ὁμογενῆ αὐτῶν Ἀνσέλμον. Ὁ Πάπας, ὅστις ἤξιον ὅτι ὑπὸ τῆς κοσμικῆς ἀρχῆς ἱδρυαῖς τοῦ συλλόγου ἐκείνου τῶν ἱερέων ἦτο ἀντικανονικὴ, ἀπεποιήθη κατ' ἀρχὰς νὰ ἀναγνωρίσῃ τὴν νενομμένην ἐκλογὴν, ἐπὶ τέλους ὅμως ἐπεκύρωσεν αὐτήν. Ἀλλὰ τοῦτο δὲν προέλαβε πολλὴν πραγμάτων ἀνωμαλίαν. Πλείστοι ἱερωμένοι, τὸ ὄνομα μόνον τοῦτο φέροντες, τὰ δὲ καθήκοντα αὐτῶν μὴ ἐπιτελοῦντες, εἰσέπραττον ἐν τούτοις τὰ ἐκκλησιαστικὰ εἰσοδήματα. Οἱ καθυποβληθέντες εἰς τὸν ἀρχιεπίσκοπον Πατρῶν Ἑλλήνες ἐπίσκοποι ἐγκατέλειπον οἱ πλείστοι τὰς ἐκκλησίας αὐτῶν διὰ τὸν φόβον τῆς ξενικῆς κατακτήσεως καὶ προσκαλούμενοι νὰ ἐπιστρέψωσι, δὲν ὑπήκουον. Ὁ Πάπας ἐδίδε συνετὰς εἰς τὸν ἀρχιεπίσκοπον συμβουλὰς, συνιστῶν μετριοπάθειαν μὲν πρὸς τοὺς Ἕλληνας, αὐστηρότητα δὲ κατὰ τῶν τυχοδιωκτῶν. Ἀλλ' αἱ δυσχερεῖαι ἦσαν ἀδιάκοποι· οἱ ἐπίσκοποι ἤριζον πρὸς ἀλλήλους ὡς πρὸς τὴν ἔκτασιν τῶν ἐπισκοπῶν αὐτῶν, ὁ κατώτερος κληρὸς ἀντίπραττεν εἰς τοὺς ἀρχιερεῖς, οἱ δὲ Ναῖται οἱ λαβόντες πλουσίας κτηματικὰς δωρεὰς παρὰ τε τοῦ Σαμπλίττου καὶ τοῦ Οὐίλλεαρδουίνου, δὲν ἔπαυον πολεμῶς πρὸς τὸν ἀρχιερεὰ διακείμενοι. Πλὴν τούτων ὁ Οὐίλλεαρδουῖνος καὶ οἱ περὶ αὐτὸν οὐ μόνον δὲν κατέβαλλον τὰ νενομισμένα εἰς τὴν ἐκκλησίαν δέκατα, ἀλλὰ καὶ ποικιλῶς περιώριζον τὰ λεγόμενα πνευματικὰ συμφέροντα. Τὰ πλείστα τῶν ἐκκλησιαστικῶν κτημάτων ἐξελαϊκεύθησαν· ὅλαι αἱ κληρικαὶ ὑποθέσεις καθυπεβλήθησαν εἰς τὴν δικαιοδοσίαν τοῦ ἡγεμόνος πρὸς μέγα σκάνδαλον τοῦ κλήρου, ὅστις, εἰθισμένος ὢν ἐν τῇ δύσει νὰ ἐπεμβαίνει εἰς τὴν πολιτικὴν διοίκησιν, ἐβλεπεν ἀπ' ἐναντίας ἐνταῦθα τὸν ἡγεμόνα διαχειριζόμενον πολλάκις αὐθαγίας καὶ αὐτὰ τὰ κτήματα ὅσα παρεχωρήθησαν τῇ ἐκκλησίᾳ. Ἄπαντες οἱ Ἕλληνες ἱερεῖς καὶ μοναχοὶ ἀφηρέθησαν ἀπὸ τῆς ἀρ-

χιεπισκοπικῆς δικαιοδοσίας καὶ δὲν ἐτέλουν φόρους εἰμὴ εἰς μόνον τὸν ἡγεμόνα· πᾶσα διαθήκη ὑπὲρ τῆς ἐκκλησίας αὐστηρῶς ἀπηγορεύθη, μετ' ὀλίγον δὲ οἱ περὶ τὰς Πάτρας ἰδρυμένοι βαρῶνοι προέβησαν ἔτι περαιτέρω. Ὁ Ἀνσέλμος εἶχε προτείνει αὐτὸν πρόθυμον νὰ ὀχυρώσῃ τὴν πόλιν ἵνα ἀσφαλίσῃ τὴν ἐκκλησίαν αὐτοῦ· ἀλλ' ὁ βαρῶνος Πατρῶν Γουλιέλμος Ἀλεμάν ἐνόμισε συμφερότερον νὰ ἀναλάβῃ αὐτὸς τὴν ὀχύρωσιν καὶ ἐπὶ τούτῳ μετέβαλε τὴν τε κατοικίαν καὶ τὴν ἐκκλησίαν τοῦ μητροπολίτου εἰς φρούριον. Ἄλλοι δὲ ἱππῶται κατέλαβον ἄλλας ἐκκλησίας, ἄλλοι ἐφυλάκισαν μάλιστα τὸν Ἀνσέλμον καὶ ἀφοῦ πολυειδῶς ἐκακοποίησαν τὸν ἐπίτροπόν του ἐπὶ τέλους ἀπέκοψαν καὶ τὴν ῥίνα αὐτοῦ. Εἰς ὁμοίαν δὲ ὀλεθρίαν κατάστασιν ἦτο ἡ λατινικὴ ἐκκλησία καθ' ὅλην σχεδὸν τὴν χερσόνησον. Εἶναι ἀληθές ὅτι ἡ ἀρχὴ τῆς περιστολῆς τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἐξουσίας ὑπὸ τῆς κοσμικῆς ἦν ἐπρέσβευσαν καὶ πανταχοῦ σχεδὸν ἐζήτησαν νὰ ἐφαρμώσωσιν οἱ Δυτικοὶ κατακτητὰς τῆς Ἀνατολῆς, ὑπῆρξε σωτήριος διὰ τὴν Ἑλληνικὴν ἐκκλησίαν καὶ ἐπομένως διὰ τὴν Ἑλληνικὴν ἐθνότητα· διότι ἐν γένει οἱ πολιτικοὶ δυνάσται ἐδείξαν πολὺ πλεόνα μετριοπάθειαν καὶ ἀνοχὴν ἢ οἱ κληρικοὶ, καὶ μάλιστα οἱ κατὰ τόπους κληρικοί. Καὶ μία ἀπὸ τὰς αἰτίας διὰ τὰς ὁποίας εἰς πολλὰς Ἑλληνικὰς χώρας παρετάθη ἡ φραγκικὴ κυριαρχία ὑπῆρξε βεβαίως ἡ ἐπέμβασις ἐκείνη τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας ὡς ἐκ τῆς ὁποίας περιεστάλησαν πολλάκις αἱ ἐνέργειαι τοῦ λατινικοῦ κλήρου καὶ ἐπροστατεύθη μέχρι τινὸς ὁ ἑλληνικός. Ἀλλ' ἡ ἀλήθεια ἐπίσης εἶναι ὅτι κατὰ τὰ προεκτεθέντα ἡ ἐπέμβασις ὑπερέβαινε πᾶν ὅριον καὶ μετεβάλλετο πολλάκις εἰς ληστείαν καὶ διαρπαγὴν· ἐκ δὲ τούτου ἐκινδύνευε καὶ αὐτὴ ἡ ὑπαρξὶς τῆς λατινικῆς ἐκκλησίας ἐν τῇ Ἀνατολῇ, ὅπερ οἱ συνετώτεροι ἀντιπρόσωποι τῆς κοσμικῆς κυριαρχίας τῶν Δυτικῶν δὲν ἠδύναντο νὰ ὑπολάβωσιν ὡς συμφέρον εἰς αὐτήν. Ταῦτα δὲ τὰ ἀτοπήματα ἐνόμισε κατεπεῖγον νὰ θεραπεύσῃ ὁ αὐτοκράτωρ Ἑρρίκος διὰ τῆς κοινῆς συνόδου, ἣν συνεκάλεσεν εἰς Ραυένικαν τῇ 2 μαΐου 1210.

Ἐν τῇ συνόδῳ ταύτῃ, εἰς ἣν παρέστησαν οἱ πλείστοι βαρῶνοι καὶ οἱ πλείστοι ἀρχιερεῖς τοῦ βασιλείου τῆς Θεσσαλονίκης, ἀπεφασίσθη ὅτι οἱ μεγιστᾶνες τοῦ βασιλείου τούτου, ἥτοι τῆς Μα-

κεδονίας, τῆς Θεσσαλίας καὶ τῆς ἀνατολικῆς Ἑλλάδος μέχρι Κορίνθου, θέλουσι παραχωρήσει εἰς τὸν Λατῖνον πατριάρχην, ὡς ἐπίτροπον τοῦ Πάπα, πάσας τὰς ἐκκλησίας, πάντα τὰ μοναστήρια, ἐκκλησιαστικὰ εἰσοδήματα καὶ κτήματα καθὼς καὶ πάντα τὰ προσήκοντα εἰς τὰς ἐκκλησίας δικαιώματα, ὑποσχόμενοι ν' ἀπαλλάξωσιν ἐς αἰ τὰς ἐκκλησίας καὶ τὰ μοναστήρια ἀπὸ παντὸς πρὸς τὴν πολιτείαν βάρους, παρεκτὸς τοῦ ἀνέκαθεν ἦτοι ἀπὸ τῶν Βυζαντινῶν χρόνων πληρωνομένου ἀκροστίχου, τὸ ὅποιον ὤφειλον καὶ νῦν νὰ κατὰβάλλωσι πάντες οἱ Λατῖνοί τε καὶ Ἕλληνες ἱερωμένοι διὰ τὴν γῆν ἣν ὡς φέουδον κατέχουσιν. Ἐν περιπτώσει καθ' ἣν ἤθελον ἀποποιηθῇ νὰ πληρώσωσι τὸ ἀκρόστιχον τοῦτο, ἐπitrέπετο ἡ κατὰσχέσις τῶν κτημάτων αὐτῶν, οὐχὶ ὅμως καὶ ἡ προσωπικὴ κράτησις, οὐδὲ αὐτὴ ἡ τῆς οἰκογενείας τοῦ Ἑλλήνος ἱερέως ἐν ὅσῳ τὰ κινητὰ αὐτοῦ ἐξήκουν εἰς ἀπότισιν τῆς ὀφειλῆς. Οἱ δὲ μὴ ἱερωθέντες υἱοὶ τοῦ Ἑλλήνος ἱερέως ἐτέλουν τὴν ὀφειλομένην εἰς τοὺς βαρῶνους ὑπηρεσίαν. Τὰς διατάξεις ταύτας ἐπεκύρωσε καὶ ὁ Πάπας τῇ 21 δεκεμβρίου 1210, συναίνεσας νὰ λαμβάνωσιν οἱ κοσμικοὶ κύριοι τῆς χώρας τὸ ἀκρόστιχον ἀντὶ τῶν ἄλλων ἀτελειῶν καὶ προνομιῶν, ἃς παρεχώρησαν κατὰ τὰ ἀνωτέρω εἰς τὸν κληρὸν. Ἀλλὰ ἐντεῦθεν δὲν ἡσφαλίσθη ἡ μεταξὺ τῆς κοσμικῆς καὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἐξουσίας εἰρήνη. Ὁ Βερθόλδος, ἡ Μαργαρίτα καὶ οἱ βαρῶνοι ἐδήμευσαν οὐκ ὀλίγα κτήματα τοῦ μεγάλου ναοῦ τῆς ἁγίας Σοφίας, καὶ αὐτὸς ὁ Ἑρρίκος κατέκρινε ὅτι ὑπεσθῆριζε τοὺς ληστεύοντας τὴν ἐκκλησίαν ἀρχοντας.

Καὶ ἔπειτα τὰ ἀποφασισθέντα εἰς τὸ παρλαμέντον τοῦτο τῆς Ῥαυένικας δὲν ἴσχυον ὡς πρὸς τὴν Πελοπόννησον, τῆς ὁποίας ὁ ἄρχων Οὐίλλεαρδουίνος οὔτε παρέστη εἰς τὴν σύνοδον ταύτην, οὔτε ὑπέγραψε τὴν πρᾶξιν αὐτῆς, ἀλλ' ἐξήκολούθει πολιτευόμενος ὡς πρὸς τὴν ἐκκλησίαν, ὅπως προεξέθεσamen. Ὑπῆρξε δὲ ὁ Οὐίλλεαρδουίνος οὗτος ὁ ἐπιτηδαιότερος ἴσως ὅλων τῶν Φράγκων τῆς ἀνατολῆς ἡγεμόνων καὶ ταύτου ἕνεκα δέον νὰ ἐπιστήσωμεν ἰδίως τὴν προσοχὴν εἰς αὐτόν. Εἰς τὴν πρώτην κατὰ τὴν Ῥαυένικαν σύνοδον δὲν παρέστη εἰμὴ ὡς ἐπίτροπος τῶν κληρονόμων τοῦ Σαμπλίττου. Ἀλλὰ καί τοι ποτὲ δὲν ἔλαβεν ἐπιστήμως τὸν τί-

τλον τοῦ πρίγκηπος. τῆς Ἀχάϊας, βραδύτερον δὲ μόνον ἐν ἰδιω-
 τικοῖς ἐγγράφοις· καὶ τοι ἕτερος ἀνεψιὸς τοῦ Σάμπλιττου, ὁ Ῥο-
 βέρτος, ἐμελλε νὰ ἔλθῃ κατὰ τὸ ἐπόμενον ἔτος· ν' ἀπαιτήσῃ τὴν
 κληρονομίαν ταύτην τῆς οἰκογενείας του, ὁ Οὐϊλλαρδουῖνος ἔ-
 πραττεν ἀπὸ αὐτῶν τῶν μέσων τοῦ 1209 ὡς ἀπόλυτος τῆς Χερ-
 σονήσου κύριος. Τῶνόντι ἅμα ἐπιστρέψας ἀπὸ τὴν Ῥαυένικαν ἀπῆλ-
 θεν εἰς Μεσσηνίαν ἵνα κανονίσῃ τὰς σχέσεις αὐτοῦ πρὸς τοὺς Ἑ-
 νετοὺς, οἵτινες πράγματι μὲν δὲν κατεῖχον εἰμὴ τὴν Μεθώνην καὶ
 τὴν Κορώνην, κατὰ τὴν ἀρχικὴν ὁμῶς περὶ διανομῆς τοῦ Βυζαν-
 τиноῦ κράτους πράξιν εἶχον λάβει ὡς ἰδιοκτησίαν αὐτῶν ἅπασαν
 τὴν Πελοπόννησον. Ἐκάνονισε δὲ ὁ Οὐϊλλαρδουῖνος τὸ ζήτημα
 τοῦτο ὡς κληρονομικὸς δυνάστης τῆς Χερσονήσου· διότι διὰ τῆς
 συμβάσεως, ἣν τότε συνωμολόγησεν ἐν Σφακτηρίᾳ πρὸς τὸν ἀντι-
 πρόσωπον τῆς Ἑνετικῆς κυβερνήσεως Ῥαφαὴλ Γόρον, ὥμοσε δι'
 ἑαυτόν τε καὶ τοὺς κληρονόμους αὐτοῦ ὅρκον πίστεως πρὸς τὸν
 Δόγην ἕνεκα ὀλοκλήρου τῆς Πελοποννήσου. Καὶ ἐνταῦθα πάλιν
 βλέπομεν ὅπόσον περιπεπλεγμέναι ἦσαν αἱ σχέσεις τῆς ὑποτε-
 λείας τῶν διαφόρων δυναστῶν τῆς Δύσεως ἐν τῇ Ἀνατολῇ. Πρὸ
 μικροῦ ἔτι ὁ Οὐϊλλαρδουῖνος εἶχεν ὁμῶς πίστιν εἰς τὸν αὐτο-
 κράτορα Ἐρρίκον, νῦν δὲ ὠρκίζετο πίστιν εἰς τὴν Ἑνετίαν. Εἶναι
 ἀληθὲς ὅτι κατὰ τὴν νέαν σύμβασιν ὁ πρὸς τὴν Ἑνετίαν ὅρκος
 ἐδίδετο ἀνευ βλάβης τοῦ δοθέντος εἰς τὸν αὐτοκράτορα καὶ ὅτι
 ἡ Ἑνετία ἐλογίζετο ὡς αὐτῶς τοῦ αὐτοκράτορος ὑποτελῆς· ἀλλὰ
 τὰ συμφέροντα ἐκάστου τῶν ὑποτελῶν τούτων πρὸς τε τὸν αὐ-
 τοκράτορα καὶ πρὸς ἀλλήλους ἦσαν τοσοῦτον διάφορα ὥστε οἱ
 ποικίλοι ἐκεῖνοι συνδυασμοὶ δὲν ἠδύναντο νὰ λογισθῶσι σπουδαῖοι.
 Ὅπως δὴποτε κατὰ τὴν ἐν μηνὶ ἰουνίῳ 1209 γενομένην ἐν Σφα-
 κτηρίᾳ μετὰξὺ Οὐϊλλαρδουῖνου καὶ Ἑνετῶν σύμβασιν, ὁ Οὐϊλ-
 λαρδουῖνος ὥφειλε νὰ ἔχῃ τοὺς αὐτοὺς πρὸς τούτους φίλους καὶ
 ἐχθροὺς καὶ νὰ πολιτεύεται ὡς γνήσιος Ἑνετὸς πρὸς τὴν ἐπικυ-
 ριάρχον δύναμιν· εἰς τοὺς Ἑνετοὺς ἐπετράπη ἀτέλεια φόρων· ἐν
 πάσῃ πόλει ὅπου ἤθελον, ἐδικαιοῦντο νὰ λάβωσιν ἴδιον τμῆμα· ὁ
 δὲ Οὐϊλλαρδουῖνος, ὡς Ἑνετὸς μὲν ὥφειλε νὰ ἔχῃ ἐν Ἑνετίᾳ
 ἴδιαν οἰκίαν, ὡς ὑποτελὴς δὲ νὰ παρέχῃ κατ' ἔτος τρία πολύτιμα
 μεταξωτὰ ἱμάτια.

Μετὰ δὲ ταῦτα ἐπεκύρωσε τὰς ὑπὸ τοῦ Σαμπλίττου γενο-
 μένας δωρεὰς καὶ παραχωρήσεις γαιῶν καὶ ἐρρύθμισε τὸ φεουδα-
 λικὸν αὐτοῦ κράτος κατὰ τὰ πάτρια ἥτοι τὰ τῆς ἐν Γαλλίᾳ Καμ-
 πανίας ἔθιμα. Ἡ Πελοπόννησος διηρέθη εἰς πολλὰ μεγάλα τμή-
 ματα καλούμενα βαρωνίας, ἕκαστον τῶν ὁποίων ἐπετρέπη κλη-
 ρονομικῶς εἰς ἓνα τῶν κυριωτέρων συναγωνιστῶν τοῦ Σαμπλίττου
 καὶ τοῦ Οὐίλλεαρδουίνου, ὧν Γάλλων ὄντων τὸ γένος. Ὁ Γου-
 λιέλμος Ἀλεμάν ἀνηγορεύθη κύριος Πατρῶν· ἔδρευε δὲ ἐν αὐτῇ
 μετὰ πολυαριθμῶν ἄλλων ἵπποτῶν εἰς τοὺς ὁποίους δὲν ἐδόθησαν
 ἴδια ἐν τῇ ὑπαίθρῳ γῶρὰ φέσυδα, διότι ἡ πόλις ἦτο ἀρχαῖα με-
 γάλη ὥστε νὰ ἐπαρκῇ εἰς τὴν συντήρησιν τοῦ τε βαρῶνιου καὶ τῶν
 ἵπποτῶν αὐτοῦ. Ἡ Βοστίτζα ἐδόθη μετὰ ὁκτὼ ἵπποτικῶν φεσύ-
 δων εἰς τὸν Οὐύγωνα Δελίλλην (Hugues de Lille)· καὶ ἐπειδὴ
 οὗτος ἐκαλεῖτο ἐν Γαλλίᾳ κύριος τοῦ Σαρπινὺ (seigneur de Char-
 riguy), ἡ περὶ τὴν Βοστίτζαν γῶρα ἐπωνομάσθη Τζερπινία, ἐξ
 οὗ πιθανώτατα τὸ μέχρι τῆς σήμερον σωζόμενον ὄνομα τῆς κώ-
 μης Κερπινῆς. Τῶν Καλαβρύτων ἀρχῶν ἐγένετο μετὰ δώδεκα
 φεουδῶν ὁ Ὀδεβέρτος Λατρεμούϊ (Audébert de la Tremouille). Καὶ
 ἡ μὲν Ἡλις ἀπετέλεσε τὸ ἄμεσον κτῆμα τοῦ ἡγεμόνος, ὅστις
 ἔδρευε συνήθως εἰς Ἀνδραυίδαν, τὴν δὲ Μεσσηνίαν μετὰ τῶν φρου-
 ρῶν Ἀρχαδίας καὶ Καλαμάτας καὶ τῆς περὶ Μεθώνην καὶ Κορών-
 ην ὑπαίθρου γῶρας, διετήρησεν ὡς ἴδια κτήματα ὁ Οὐίλλεαρ-
 δουίνος. Αἱ ὀχυρώτεραι βαρωνίαι ἰδρύθησαν εἰς Μεσαρέαν, ἥτοι
 τὴν ἀρχαίαν Ἀρκαδίαν· καὶ ἐκ τούτων πάλιν αἱ δύο ἰσχυρόταται
 καὶ μέγισται ἀπάσης τῆς Πελοποννήσου ἦσαν ἡ Ἀχοβὰ καὶ ἡ Κα-
 ρύταινα, ὧν ἡ μὲν πρώτη εἶχεν εἴκοσι τέσσαρα ἵπποτικά φέσυδα
 ἡ δὲ δευτέρα εἴκοσι δύο. Καὶ ἡ μὲν Ἀχοβὰ ἐντολὴν εἶχε νὰ προ-
 φυλάττῃ τὴν τε πλουσίαν κοιλάδα τοῦ Ἀλφειοῦ καὶ τὴν πε-
 διάδα τῆς Ἡλίδος ἀπὸ τῶν Ἑλλήνων καὶ τῶν περιλιπομένων
 Σλαβῶν τῆς Γορτυνίας (ἐξ ἧς τὸ ὄνομα Σκόρτα), οἵτινες ἐπὶ πολὺν
 χρόνον διετήρησαν ἀνεξαρτησίαν τινά, ἡ δὲ Καρύταινα, ἥτις περι-
 λάμβανε τὸ πλεῖστον μέρος τῶν Σκόρτων, συνεῖχεν ἀπὸ μεσημβρίας
 αὐτὰ καὶ ἐν ταύτῃ ἐξησφάλιζε τὰ στενὰ, δι' ὧν τὸ ὑψηλὸν ὄρο-
 σιδιον τῆς χερσονήσου ἐκοινώνει πρὸς τὴν δυτικὴν παραλίαν. Ὁ
 πύργος τοῦ πρώτου δυνάστου τῆς Καρυταίνης Οὐύγωνος Δεβρυγέρ

(Hughes de Bruyères) ἐκτίσθη. ἐπὶ τῶν ἐρειπίων τῆς ἀρχαίας Βρένθης καὶ ἐδέσποζε τῆς ἄνω κοιλάδος τοῦ Ἀλφειοῦ. Εἰς δὲ τὴν Ἀκοθὴν κατεσκεύασεν ὁ ἄρχων αὐτῆς Γωτιὲ Δεροζιέρ (Gautier de Rozières) ἐπὶ τοῦ ὄρους Κορφοξυλὰ ἰσχυρὸν προπύργιον, τὸ ὁποῖον ὠνόμασε *Ματαγριφόν* ταῦτόν εἶπεῖν Ἑλληνοφόνιον. Ἀλλὰ καὶ ἄλλα φρούρια ἐν τῷ κέντρῳ τῆς Πελοποννήσου ἐκτίσθησαν ἵνα συνέχῃσι τοὺς ἰθαγενεῖς τῆς Μεσαρέας καὶ τῆς Λακωνικῆς. Ἐπὶ τῶν ἐρειπίων τῆς ἀρχαίας Μεγάλης πόλεως ἠγέρθη ἡ Βελιγοστή, ἥτις δὲν εἶναι, ὡς φαίνεται, σλαυϊκὸν ὄνομα, ἀλλὰ μᾶλλον γαλλικόν, διότι τὰ γαλλικὰ κείμενα καλοῦσιν αὐτὴν *Veligourt*. Ἀρχων δὲ αὐτῆς προεχειρίσθη ὁ Ματθαῖος Μὸνς μετὰ τεσσάρων ἱπποτικῶν φεούδων. Ἡ μεταξὺ Μεσσηνίας καὶ Ἀργολίδος ἐδὸς διήρχετο διὰ τῆς Τεγέας, καλουμένης τότε Νίκλι, ἴσως ἐκ μεταθέσεως καὶ παραφθορᾶς ἀπὸ τῶν Ἀμυκλῶν. Ἐκεῖ ὑπῆρχεν ἀρχαῖον Βυζαντινὸν φρούριον, τὸ ὁποῖον ἀντέστη πεισματωδῶς εἰς τοὺς Φράγκους καὶ δὲν παρεδόθη εἰμὴ ἀφοῦ εἶδεν αὐτοὺς προσαγρόντας ἰσχυρὰς πολιορκητικὰς μηχανάς. Τὸ φρούριον τοῦτο ἐπισκευασθὲν ἐπετράπη μετὰ ἑξ ἱπποτικῶν φεούδων εἰς τὸν Γουλιέλμον, τοῦ ὁποίου ἄγνωστον εἶναι τὸ οἰκογενειακὸν ἐπώνυμον. Τὴν δὲ παρακειμένην Λακεδαίμονα προσέθηκεν ὁ Οὐίλλεαρδουῖνος εἰς τὰ ἴδια αὐτοῦ κτήματα, καὶ πολλάκις ἡ πόλις ἐκείνη, ἥς τὸ ὄνομα παρεφθάρη ὑπὸ τῶν Φράγκων εἰς Λακραμονίαν (*la Crémonie*), ἀναφέρεται βραδύτερον ὡς ἑδρα τῶν ἡγεμόνων τοῦ Μωρέως. Μέχρι τοῦ 1209 οἱ Φράγκοι δὲν εἶχον κατορθώσει νὰ κυριεύσωσιν εἰμὴ ἐλάχιστον μέρος τῆς νοτιοανατολικῆς Πελοποννήσου. Ὅθεν ὁ Οὐίλλεαρδουῖνος ἠρκέσθη τότε νὰ καταλάβῃ ἐν τῇ Λακωνικῇ ὄχυράς τινας μόνον θέσεις. Τὸ ἐν τῇ Τσακωνίᾳ φρούριον Γεράκι ἐκτίσθη πρὸς ἀνατολὰς τοῦ Εὐρώτα οὐ μακρὰν τῶν ἀρχαίων Γερωνθῶν, ἐπὶ τῷ σκοπῷ τοῦ νὰ περιστέλλῃ τοὺς αὐτόθι Σλαύους καὶ νὰ διευκολύνῃ τὴν πρὸς τὴν Μονεμβασίαν προσέλευσιν. Ἐδόθη δὲ εἰς τὸν Γιουῆ (Γουῆδωνα) Δενιβέλλε (Guys de Nivellet) μετὰ ἑξ φεούδων, ἐνῷ ἑτέρος τις δυνάστης Λουκάς καλούμενος, τοῦ ὁποίου ἄγνωστον εἶναι τὸ ἐπώνυμον, ἀνέλαβε τὴν ἐπιτήρησιν τῆς κοιλάδος τοῦ Λάκκου, ἐδρεύων εἰς Γριτζαϊνά, ἐν τῷ Στενωκληρικῷ πεδίῳ. Ἡ ὑπὸ τῶν Φράγκων καταληφθεῖσα τελευταία πρὸς με-

σημερινήν θέσιν ἐν τῷ μέσῳ τῆς Μάνης ἦτο τὸ φρούριον τοῦ Πασσά, τὸ ὁποῖον ἐκτίσθη πρὸς νότον τοῦ Γυθείου ἐπὶ τῶν ἐρειπίων τοῦ ἀρχαίου Αἶ, καὶ ἐπετράπη εἰς τὸν γενναῖον Ἰωάννην Δενελλί (Jean de Neuilly) μετὰ τεσσάρων φρουρῶν. Σώζεται δὲ μέχρι σήμερον καὶ ὠνομάσθη Πασσαβάς ἐκ τῆς πολεμιστηρίου κραυγῆς τῶν Καμπανιτῶν *Passe avant*, ὅπερ σημαίνει « ἐμπρὸς », ὥστε δὲν εἶναι σλαβικὸν ὄνομα ἀνάλογον τοῦ ἐν Γερμανίᾳ Πασσάου, ὅπως ᾔξιώσεν ὁ πανταχοῦ τοῦς Σλάβους ὀνειρουόμενος Φαλλμεράνερ.

Ἐν ὅλοις λοιπὸν ἡ Πελοπόννησος διηρέθη μέχρι τῆς ἐποχῆς ταύτης εἰς δέκα βαρωνίας (ἐξαιρέσει τῆς Μεσσηνίας, ἥτις ἦτο ἴδιον κτῆμα τοῦ Οὐτῆλαρδουίνου, καὶ τῆς Ἥλιδος ἥτις ἀπετέλει τὸ ἅμπεον κτῆμα τοῦ ἡγεμόνος) ἦτοι εἰς δέκα ἀμέσως τῷ ἡγεμόνι ὑποτελεῖς διουκῆσεις, αἵτινες ὅλαι ἐμοῦ περιελάμβανον 94 ἵπποτικά φέουδα, δηλαδὴ κτῆματα ἀνήκοντα εἰς ἀπλοῦς ἱππότεας, ὑπαγομένους ἀμέσως εἰς τοὺς βαρῶνους. Πλὴν τούτων, ἐπειδὴ τὰ Ἑλληνικὰ ἐκκλησιαστικὰ κτῆματα ἐδημεύθησαν, ὁ καὶ κατὰ τὰ λοιπὰ ἐκλαϊκισθεὶς κλῆρος, ἐπροικίσθη ὡς αὐτῶς δι' ἱπποτικῶν φεούδων καὶ ὁ μὲν μητροπολίτης Πατρῶν ἔλαβεν ὀκτώ, οἱ δὲ ἐπίσκοποι αὐτοῦ Ἀνδραβίδης, Μεθώνης, Κορώνης, Βελιγροστῆς, Νικλίου καὶ Λακεδαιμόνος ἀνὰ τέσσαρα. Ἰσάριθμα δὲ φέουδα ἐπετράπησαν καὶ εἰς τὰ διάφορα ἱεροπολεμικὰ τάγματα τῆς Δύσεως. Οἱ βαρῶνοι ἦσαν ὑπόχρεοι εἰς ἀδιάλειπτον σχεδὸν στρατιωτικὴν ὑπηρεσίαν τέσσαρας μὲν μῆνας κατ' ἕτος ἐν στρατοπέδοις, τέσσαρας δὲ μῆνας ἐν φρουραῖς, ὅπου ἤθελον διορισθῆ ὑπὸ τοῦ ἡγεμόνος· τοὺς δὲ λοιποὺς τέσσαρας μῆνας ἠδύνατο μὲν νὰ μεταχειρίζωνται εἰς ἐπιμέλειαν τῶν ἰδίων ὑποθέσεων, ἀλλ' ὥφειλον νὰ μὴ ἀναχωρῶσιν ἐκ τῆς Χερσονήσου, ὥστε ἐπειδὴ ὁ ἡγεμὼν ἠδύνατο κατὰ τὴν θέσιν κρίσιν νὰ προσδιορίζῃ τοὺς ὀκτὼ μῆνας τῆς ὑπηρεσίας των, οἱ ὑποτελεῖς ἐκεῖνοι ἀδιάλειπτως ἢ ἐστράτευον ἢ ἐπρεπε νὰ ᾔναι ἐτοιμοὶ νὰ στρατεύσων. Οἱ βαρῶνοι ὅσοι κατεῖχον πόλιν, οἶον ἡ.χ. τὰς Πάτρας, ἢ ὑπὲρ τὰ τέσσαρα ἱπποτικά φέουδα, ὥφειλον νὰ παρέχων δι' ἑκαστον φέουδον ἑνα ἱππότην καὶ δύο ἱππεῖς· οἱ ἔχοντες ὀλίγωτερα φέουδα παρέχον δι' ἑκαστον αὐτῶν ἑνα ἱππότην καὶ δύο πεζοὺς· οἱ δ'

ἔχοντες ἐν μόνον φέουδον, (διότι ὑπῆρχον καὶ ἀπλοὶ ἵππεῖς λαβόντες ἀμέσως παρὰ τοῦ ἡγεμόνος ἴδιον φέουδον,) ἦσαν ὑπόχρεοι εἰς προσωπικὴν ὑπηρεσίαν, εἰς ἣν ἄλλῳς τε ἦσαν καθυποβεβλημένοι καὶ αὐτοὶ οἱ βαρῶνσι. Ὁ κληρὸς καὶ τὰ ἱεροπολεμικὰ τάγματα ἀπηλλάσσοντο μὲν τῆς ἐν φρουραῖς ὑπηρεσίας, ὥφειλον ὅμως ἐν πολέμῳ νὰ ὑπηρετῶσιν ὅπως καὶ οἱ βαρῶνσι καὶ νὰ παρακάθηνται εἰς τε τὸ συμβούλιον τοῦ ἡγεμόνος καὶ εἰς τὰ δικαστήρια· ἀπεῖχον δὲ μόνον ὁσάκις προέκειτο νὰ τιμωρηθῇ φόνος. Καὶ οὕτω μὲν ἐκανόνισθησαν τὰ τῶν κατακτητῶν. Περὶ δὲ τοῦ τρόπου καθ' ὃν ὁ Γοδοφρέδος Α' ἐπολιτεύθη πρὸς τοὺς ἰθαγενεῖς θέλωμεν παραγματευθῆ ὅτε ὁμιλήσωμεν περὶ τοῦ υἱοῦ καὶ διαδόχου αὐτοῦ Γοδοφρέδου Β'. διότι τότε φαίνονται ἀναπτυχθέντες ἰδίως οἱ ποικίλοι καὶ συνετοὶ θεσμοὶ δι' ὧν οἱ Οὐίλλεαρδουῖνοι ἐρρύθμισαν τὰς μεταξὺ κατακτητῶν καὶ κατακτηθέντων σχέσεις. Ἐνταῦθα δὲ ἀρκούμεθα νὰ εἰπώμεν ὅτι ὁ Γοδοφρέδος Α' ἡγαπήθη πολὺ παρὰ τῶν Πελοποννησίων, ἐὰν πιστεύσωμεν τὰ χρονικά τῶν ἐν Μωρέᾳ πολέμων τῶν Φράγκων, κατὰ τὰ ὁποῖα, θανόντος αὐτοῦ, τῷ 1218,

Θρῆνος πολὺς ἐγείνετο εἰς ὅλον τὸν Μορίαν,
 Ὅτι τὸν εἶχον ἀκριδὸν, πολλὰ τὸν ἀγαποῦσαν,
 Διὰ τὴν καλὴν τοῦ αὐθεντεῖαν, τὴν φρόνησιν τὴν εἶχεν.

Ἐνῷ δὲ ὁ Οὐίλλεαρδουῖνος ἐπολιτεύθη τῷ 1209 ὡς κύριος τῆς Χερσονήσου, κατὰ τὸ ἐπόμενον ἔτος ὁ τοῦ Σαμπλῑττου ἀνεψιὸς Ῥοβέρτος ἔφθασεν ἵνα ἀναλάβῃ τὴν ἡγεμονίαν τῆς κτήσεως ταύτης τοῦ οἴκου αὐτοῦ. Λέγεται ὅτι ὁ Σαμπλῑττης ἀναχωρῶν εἶχεν ὀρίσει, ὅτι ἐὰν ἐντὸς ἔτους καὶ ἡμέρας προσέλθῃ εἰς τὴν χώραν συγγενῆς αὐτοῦ, θέλει ἀναγνωρισθῇ ὡς κυρίαρχος· εἰδὲ μὴ ἡ ἡγεμονία θέλει μεταβῆ εἰς τὸν ἐπίτροπόν του Γοδοφρέδον. Καὶ προστίθουσιν ἡ παράδοσις ὅτι ὁ Γοδοφρέδος διὰ τῶν μετὰ τῆς Ἐνετίας σχέσεων του παρενέβηλε τοσαῦτα προσκόμεμα εἰς τὴν ὁδοιπορίαν τοῦ Ῥοβέρτου ὥστε οὗτος δὲν ἔφθασε τῶνόντι εἰς Πελοπόννησον εἰμὴ μετὰ παρέλευσιν τῆς προθεσμίας ἐκείνης. Ἐντεῦθεν δὲ καὶ διὰ τὴν ἀφοσίωσιν ἣν εἶχον οἱ τε βαρῶνσι καὶ οἱ ὑπήκοοι πρὸς τὸν Οὐίλλεαρδουῖνον, ἐκπύχθη ὁ Ῥοβέρτος ἐκπτωτος τῶν δικαιωμάτων αὐτοῦ, καὶ ὁ Γοδοφρέδος Οὐίλλεαρδουῖνος κατέστη ἀναμφισβήτητος

τος τῆς Πελοποννήσου κύριος. Τότε ἐπεχείρησε τὴν συμπλήρωσιν τῆς κατακτήσεως, διότι, ὡς ἤξεύρομεν, μέρος τῆς Λακωνικῆς, καὶ ἡ Ἀργολίς, καὶ ἡ Κορινθία ἀντίστασαν ἔτι εἰς τοὺς Φράγκους, ὁ δὲ νέος ἡγεμὼν ἐπρέσβευεν ὅτι οὐδ' ἐπρεπε νὰ τὸν λέγωσι πρίγκηπα τοῦ Μωρέως ἐν ὧσφ δὲν ἦτο κύριος τῆς Κορίνθου, τοῦ Ἀργους, τοῦ Ναυπλίου καὶ τῆς Μονεμβασίας. Εἶναι ἀληθές ὅτι μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Δέοντος Σγουροῦ, ἡ Κορινθία καὶ ἡ Ἀργολίς διετέλουν ὑπὸ τὴν κυριαρχίαν τοῦ δεσπότη τῆς Ἑλλάδος Μιχαήλ, ὅστις ὁμόσας πίστιν πρὸς τὸν αὐτοκράτορα Ἐρρίκον δὲν ἠδύνατο νὰ πολεμηθῇ ὑπὸ τοῦ Οὐίλλεαρδουίνου. Ἀλλ' ὁ Μιχαήλ δὲν ἐδίστασε νὰ ῥήξῃ τὸν ὄρκον τοῦτον τῆς πίστεως, καὶ ἐκ τούτου ὠφελόμενος ὁ Οὐίλλεαρδουῖνος προσέβαλε τὸν ἐν Πελοποννήσῳ ἐπιτηρόν του Θεόδωρον. Ἡ Κόρινθος ἐπολιορκήθη ὑπὸ τε τοῦ Οὐίλλεαρδουίνου καὶ ὑπὸ τοῦ κληθέντος καὶ ἐλθόντος εἰς ἐπικουρίαν αὐτοῦ δυνάστου τῶν Ἀθηνῶν Ὁθωνος Δαρύσσου. Ὁ ἐν Κορίνθῳ κεκλεισμένος Θεόδωρος ἀντέστη γενναίως μέχρις οὗ περὶ τὰ τέλη τοῦ 1210 ἠναγκάσθη ὑπὸ τοῦ λιμοῦ νὰ συνθηκολογήσῃ, καὶ ἀπελθὼν εἰς Ἀργος μετὰ τοῦ ἀξιολόγου θησαυροῦ τῆς ἐν Κορίνθῳ ἐκκλησίας ἀντέστη πάλιν αὐτόθι ὑπὲρ τὸ ἔτος. Ἐν τῷ μεταξὺ ἔπαισε τὸ Ναύπλιον τῇ συνδρομῇ ὡς λέγεται τῆς Ἑνετίας, ἥτις ἐπιμψεν ἐκ Κορώνης τέσσαρας γαλέρας κατὰ τοῦ φρουρίου. Τελουταῖον τῷ 1212 ἐκυριεύθη καὶ τὸ Ἀργος, ὅλα τὰ ἐκκλησιαστικὰ κτήματα καὶ χρήματα ἐδημεύθησαν ἀμέσως κατὰ τὸ σύνθηδες ὑπὸ τοῦ κατακτητοῦ πρὸς μέγα σκάνδαλον τοῦ Πάπα, ὁ δὲ Ὁθων Δαρύσσης ἔλαβεν ἰδίως προσέτι εἰς ἀμοιβὴν τῆς δοθείσης παρ' αὐτοῦ ἐπικουρίας ὡς φέουδον τὸ Ναύπλιον, τὸ Ἀργος καὶ ἐκ τοῦ τελωνείου τῆς Κορίνθου ἐτήσιαν πρόσοδον 400 ὑπερπύρων, γενόμενος τούτων πάντων ἕνεκα ὑποτελής τοῦ Οὐίλλεαρδουίνου, ὅστις ὁμῶς ἰδέποτε προέτεινε δικαίωμά τι ἐπικυριαρχίας ὡς πρὸς τὴν Ἀττικὴν τοιαύτας ἀξιώσεις δὲν ἔφερον εἰς μέσον εἰμὴ βραδύτερον οἱ υἱοὶ αὐτοῦ ὡς πρὸς τοὺς κληρονόμους τοῦ Ὁθωνος, ἀφοῦ δηλαδὴ οἱ πρῶτοι ἐγένοντο κύριοι καὶ τῆς Μονεμβασίας καὶ τῶν τελουταίων ἐλευθερῶν ὁρειῶν τμημάτων τῆς Λακωνικῆς. Εἴπομεν πρὸ ὀλίγου ὅτι ὁ Ὁθων ἐμελλε νὰ λαμβάνῃ ἐκ τοῦ τελωνείου τῆς Κορίνθου κατ' ἔτος 400 ὑπέρπυρα. Ἀχρι τῆς ἐποχῆς ταύτης οἱ

χρονογράφοι, ὁμιλοῦντες περὶ τῶν χρυσῶν νομισμάτων τῆς Ἀνατολῆς, ὠνόμαζον αὐτὰ ἢ νομίσματα ἀπλῶς ἢ χρυσᾶ καὶ δι' αὐτῶν ἔνοον τὸ ἀπὸ Κωνσταντίνου τοῦ Μεγάλου ἐν κοινοτάτῃ χρήσει εἰς τὴν Ἀνατολὴν χρυσοῦν νόμισμα, τοῦ ὁποίου ἡ ἐσωτερικὴ ἀξία ἦτο 17· περίπου δραχμῶν. Ἀλλ' ἀπὸ τῆς Φραγκοκρατίας καὶ ἐφεξῆς οἱ χρονογράφοι καλοῦσιν ὑπέρπυρον τὸ χρυσοῦν νόμισμα· ὅθεν ἐζητήσαμεν νὰ φωτισθῶμεν περὶ τοῦ προκειμένου ὀνόματος καὶ πράγματος παρὰ τοῦ ἡμετέρου Παύλου Λάμπρου, ἐμπειροτάτου ὄντος περὶ τὴν νομισματικὴν ἐπιστήμην· ὁ δὲ ἀναδιφῆσας βίβλους σπανίας καὶ δοκιμάσας μετὰ πλείστης ἐπιστάσεως διάφορα ὑπέρπυρα τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἔτι βασιλεύσαντος Ἰσακίου Β' τοῦ Ἀγγέλου, τῶν ἐν Νικαίᾳ Θεοδώρου τοῦ Λασκαρέως καὶ Ἰωάννου τοῦ Βατάτση, καὶ τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει πάλιν ἀρξάντων Μιχαὴλ Παλαιολόγου καὶ Ἀνδρονίκου τοῦ πρεσβυτέρου ἔφθασεν εἰς τὰ ἀκόλουθα πάσης πίστεως ἀξία συμπεράσματα.

Ἡ λέξις ὑπέρπυρον, ἣν καὶ ἀναφέρεται κατὰ πρῶτον ὑπὸ τῶν ἡμετέρων μετὰ τὴν ὑπὸ τῶν Λατίνων ἄλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, εἶναι ἀρχαιότερα, διότι ἀπαντᾶται εἰς Ἑνετικὰ ἐγγράφα (perperi ἢ iperperi) τῶν ἐτῶν 1039 καὶ 1150. Τότε λοιπὸν ὑπέρπυρα ἐλέγοντο τὰ παλαιὰ χρυσᾶ βυζαντινὰ νομίσματα. Μετὰ δὲ τὴν κατάκτησιν τὸ ὄνομα μετεβιβάσθη εἰς τὰ ἐν Νικαίᾳ καὶ ἐν Κωνσταντινουπόλει κοπέντα παρὰ τῶν Ἑλλήνων αὐτοκρατόρων χρυσᾶ, τῶν ἐποίων ὅμως ἡ ἐσωτερικὴ ἀξία ἦτο πολὺ μακροτέρα τῶν ἀρχαίων διότι ἀνελόγει μόνον πρὸς φράγκικα $14\frac{2}{100}$ · καὶ φαίνεται ὅτι ἡ ἀλλοίωσις αὕτη τοῦ νομίσματος ἤρχισε ἀπὸ τῶν πρὸ τῆς κατακτήσεως τελευταίων χρόνων, διότι ὡς προείπομεν, καὶ τοῦ Ἰσακίου Β' τοῦ Ἀγγέλου τὰ χρυσᾶ τοσαύτην μόνον ἔχουσι τὴν ἀξίαν. Τὰ ὑπέρπυρα ἐκαλοῦντο ὑπὸ τῶν φράγκων καὶ Βυζάντια, ὅμοια δὲ αὐτῶν δὲν ἐκόπησαν, παρεκτὸς τοῦ Βυζαντίου, εἰμὴ μόνον ἐν Κύπρῳ. Πανταχοῦ ἄλλου τῆς Ἀνατολῆς ὑπῆρχεν ἐν χρήσει ἐπὶ τῆς φραγκοκρατίας, ἕτερα νομίσματα· ἐν μὲν τῇ κυρίως Ἑλλάδι ἐκόπτοντο δηνάρια, τορνέσια, κατὰ τὸ Γαλλικὸν σύστημα· ἐν Ρόδῳ δὲ καὶ Χίῳ καὶ Μιτυλήνῃ ἀπειμύοντο τὰ χρυσᾶ δουκάτα ἢ τὰ ἀργυρᾶ γρόσσα τῆς Ἑνετίας καὶ τὰ γιλιάτα τῶν βασιλέων τῆς Νεαπόλεως. Ἐν τούτοις εἰς ὅλας

τάς ὑπὸ τῶν φράγκων κατεχομένης χώρας ἀναφέρονται καὶ ὑπέρ-
πυρα· τὰ ὑπέρπυρα ὅμως ταῦτα δὲν ἦσαν πραγματικὸν νόμισμα,
ἀλλὰ μόνον ὀνοματικὸν, ἀναλογεῖν πρὸς ποσὸν τι ὠρισμένον τῶν
ἐν κυκλοφορίᾳ πραγματικῶν νομισμάτων. Τὸ δὲ ποσὸν τοῦτο καθ’
ὅλην τὴν δεκάτην ταύτην ἑκατονταετηρίδα καὶ μέχρι τῶν μέ-
σων τῆς δεκάτης τετάρτης εἶχε τὴν ἀξίαν τῶν ἐν Νικαίᾳ καὶ ἐν
Κωνσταντινουπόλει ὑπερπύρων ἥτοι φρ. 11 καὶ $\frac{2}{10}$ ὅθεν τὰ 400
ὑπέρπυρα περὶ ὧν ἀνωτέρω ἐγένετο λόγος ἀντεστοίχουν πρὸς
4480 φράγκα.

Περὶ τοὺς αὐτοὺς χρόνους καθ’ οὓς συνέβαινον τὰ πρὸ μικροῦ
ἐκτεθέντα ἐν Πελοποννήσῳ γεγονότα, ἡ Ἑνετία ἐξησφάλιζε τὴν
κυριαρχίαν αὐτῆς ἐπὶ τῶν δύο μεγάλων νήσων, τῆς Εὐβοίας καὶ
τῆς Κρήτης. Εἶδομεν ὅτι τῷ 1211 ὁ Λομβαρδὸς κυρίαρχος τῆς
Εὐβοίας Ῥαυάνος εἶχεν ἀναγνωρίσει τὴν ἐπικυριαρχίαν τῆς Ἑνε-
τίας. Ἀποθανόντος τοῦ Ῥαυάνου τῷ 1216, πολλοὶ ἤρισαν περὶ
τῆς διαδοχῆς αὐτοῦ συγγενεῖς, ἐκ τούτου δὲ ὠφελοῦμενος ὁ ἐπὶ
τῆς νήσου ταύτης Βαῖλος ἦτοι ἐπίτροπος τῶν Ἑνετῶν, Πέτρος
Βάρδος, διήρσεσεν τὴν νῆσον εἰς τρία τεμήματα μεταξὺ τῶν διαφό-
ρων κληρονόμων καὶ ἐν ταύτῃ ἐνέσχυσε τὰ πλέονεκτμήματα τῆς
πολιτείας ἣν ἐξεπροσώπει· διότι, παρεκτὸς τοῦ φεουδαλικοῦ τέ-
λους, ὅπερ οἱ ὑποτελεῖς ἐκεῖνοι ἐπλήρωνον εἰς τὴν Ἑνετίαν, ἐπέ-
τυχεν τὴν ἐν τῇ νήσῳ εἰσαγωγὴν τῶν ἐνετικῶν μέτρων καὶ στα-
θμῶν, τὴν ἐπέκτασιν τοῦ ὑπὸ τῶν ἐνετῶν ἐμπόρων κατεχομένου
τεμήματος καὶ ἄλλα τοιαῦτα. Ἡ δὲ ἀποικία ὀργανώθη κατὰ
τὸν τύπον τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει ὑφισταμένης, προϋσταμένου
τοῦ Βαΐλου, ὅστις εἶχε παρ’ ἑαυτῷ δύο δικαστὰς καὶ τρεῖς συμ-
βούλους. Πολὺ ἰσχυροτέρα ἐγένετο ἡ κατάληψις τῆς Κρήτης περὶ
τὰ τέλη τοῦ 1211, ὅτε προσήγγιζεν ἡ ἐντελής κατατρόπωσις τῶν
Γενουαίων τῶν ἐπιχειρησάντων, καθ’ ἃ προεῖπομεν, νὰ ἀμφισβητή-
σωσι τὸ κτῆμα ἐκεῖνα πρὸς τοὺς Ἑνετοὺς. Ἡ νῆσος διηρθή τότε εἰς
139 καὶ μετ’ ὀλίγον 200 εὐγενῆ ἱπποτῶν φεουδα, καὶ εἰς ἄλλα
φεουδα ἀπλῶν ἱππέων· καὶ τὰ μὲν πρῶτα ὠρίσθη νὰ ἐπιτραπῶσιν
εἰς τοὺς βουλευμένους ἐκ τῶν εὐπατριδῶν τῆς Ἑνετίας, τὰ δὲ δεύ-
τερα εἰς τοὺς βουλευμένους ἐκ τῶν ἀπλῶν πολιτῶν. Ἀμφότερα ἐπὶ
τῆς ἐξῆς ὠφελίμοις ὄροις· Οἱ ὑποτελεῖς ἐμελλόν νὰ κατέχωσι τὰ

κτήματα αὐτῶν ἐς αἵ κληρονομικῶς, δυνάμενοι δὲ καὶ ἄλλως νὰ διαθέσωσιν αὐτὰ ἄλλὰ μόνον πρὸς ὄφελος Ἑνετῶν. Οἱ ἱππόται ἐλάβον ἰδίας οἰκίας εἰς τὴν πρωτεύουσαν τῆς νήσου ἧτοι εἰς τὸν Χάνδακα, καὶ νομὰς διὰ τοὺς ἵππους καὶ τὰ ἄλλα κτήνη. Ἐκانونίσθη ἡ στρατιωτικὴ αὐτῶν ὑπηρεσία καὶ ἐξεδόθησαν ἐμπορικοὶ νόμοι ὡς πρὸς τε τοὺς ἐπὶ τῆς νήσου προσωρινῶς διατρίβοντας Ἑνετοὺς ἐμπόρους καὶ ὡς πρὸς τοὺς ἀποίκους αὐτοῦς. Ἡ Ἑνετικὴ πολιτεία δὲν ἐπεφύλαξεν ἑαυτῇ, δηλαδὴ δὲν διετήρησεν ὑπὸ τὴν ἄμεσον αὐτῆς κυριαρχίαν, εἰμὴ μόνον τὴν περὶ τὸν Χάνδακα παραλίαν, τὸ φρούριον Τημένιον καὶ τὰ νομήματα, ἐν οἷς τὰ ἀργυρωρυχεῖα καὶ χρυσαυρυχεῖα ὅσα ἦτο ἐνδεχόμενον νὰ ἀνακαλυφθῶσιν. Ἡ λοιπὴ νῆσος διενεμήθη μεταξὺ τῶν ἐθελοντῶν ὅσοι προσῆλθον ἐπὶ τοῖς ἀνωτέρω ὅροις. Προσῆλθον δὲ καὶ ἐγκατεστάθησαν ἐν Κρήτῃ πολυάριθμοι βλαστοὶ ἀρχαίων πατρικιακῶν γενῶν ὧν οἱ ἀπόγονοι ὑπάρχουσιν ἐν μέρει καὶ σήμερον εἰς τὰς νήσους τοῦ Αἰγαίου πελάγους, εἰς τὰς Ἰονίους νήσους καὶ εἰς αὐτὴν τὴν Ἑνετίαν. Οἱ Ἀδράμιο, οἱ Βαδόερ, οἱ Βαρβαρίγο, οἱ Βαρότζοι, οἱ Βαλιέρ, οἱ Βιδάλε, οἱ Γραδενίγο, οἱ Γιράρδο, οἱ Γιουστινιάνοι, οἱ Γριμάνοι, οἱ Δακανάλ, οἱ Δάνδολο, οἱ Διέδο, οἱ Δόρο, οἱ Ἐμο, οἱ Ζαγκουρουόλο, οἱ Ζάνοι, οἱ Καστόρτα, οἱ Καπέλλο, οἱ Καραβέλλο, οἱ Κόκκο, οἱ Κονταρίνοι, οἱ Κουϊρίνοι, οἱ Λόγχο, οἱ Μαρίν, οἱ Μολίν, οἱ Μόρο, οἱ Μοροζίνοι, οἱ Μουάτζο, οἱ Ναδάλ, οἱ Νάνι, οἱ Πάλο, οἱ Σαγγρέδο, οἱ Φαλιέρ, οἱ Φόσκαροι, οἱ Φόσκολο καὶ πολλοὶ ἄλλοι. Ἀξίον δὲ σημειώσεως ἐκ πρώτης ἀφετηρίας εἶναι ὅτι ἐνῶ, ὡς πρὸ μικροῦ εἵπομεν, πολλῶν ἐκ τῶν οἰκων τούτων οἱ ἀπόγονοι σώζονται μέχρι τὴν σήμερον εἰς τὰς μικρὰς Ἑλληνικὰς νήσους, ἐπὶ αὐτῆς τῆς Κρήτης οὐδεμία τῶν οἰκογενειῶν τούτων φαίνεται διατηρηθεῖσα, καθὼς καὶ ἐν Πελοποννήσῳ καὶ ἐν τῇ Στερεᾷ Ἑλλάδι οὐδεμία διετηρήθη Γαλλικὴ, Λομβαρδική, Γερμανικὴ ἢ Ἑνετικὴ οἰκογένεια. Ἀλλὰ τὸ φαινόμενον τοῦτο θέλει ἐξηγηθῇ βραδύτερον· νῦν δὲ ἐπανερχόμεθα εἰς τὴν Κρήτην. Ἡ ἐκκλησιαστικὴ διαίρεσις ἔμεινεν ὅπως εἶχεν ἐπὶ τῆς Βυζαντινῆς κυριαρχίας ἧτοι ἐξηκολούθησεν ὑφιστάμενος ὁ ἀρχιεπισκοπικὸς θρόνος Κρήτης ἡ Χάνδακος μετὰ πέντε ἐπισκοπῶν Γιρόνης (Σπιναλόγκας), Σιθίας, Ρεθύμνου, Μηλοποτάμου καὶ Γιοπέτρας ἐγνωεῖται ὅμως ὅτι κατελήφθησαν ὑπὸ

Ἐνετῶν ἱερωμένων. Τὰ ἐκκλησιαστικά κτήματα ἐδημεύθησαν ὅπως ἀλλαχοῦ, καὶ ἐξ αὐτῶν τῶν ἐπιτραπέντων εἰς τὸν κλῆρον εἰσοδημάτων ὑπεχρεώθη οὗτος νὰ συνεισφέρει, ὅπως καὶ οἱ λαῖκοι, εἰς ὀχύρωσιν τῆς πρωτεύουσας.

Ἐν τούτοις ἀξιόλογον τῆς νήσου μέρας κατείχετο ἔτι ὑπὸ τῶν Ἑλληνικῶν ἐκείνων οἰκογενειῶν τὰς ὁποίας εἶδομεν ἐγκατασταθείσας αὐτόθι· εἴτε ἐπὶ Νικηφόρου Φωκά, εἴτε ἐπὶ Ἀλεξίου Α΄ τοῦ Κομνηνοῦ, αἱ δὲ οἰκογένειαι αὗται ἐπανεστήσαν τῷ 1212 ἀναφανδὸν κατὰ τῆς ξενικῆς κατοχῆς, προῖσταμένου τοῦ ἰσχυροῦ οἴκου τῶν Ἀγιοστεφανιτῶν. Καὶ ἡττήθησαν μὲν ὑπὸ τοῦ τότε Ἐνετοῦ δουκὸς τῆς Κρήτης Τιεπόλου, τῇ συνδρομῇ τοῦ δομκὸς τοῦ Αἰγαίου πελάγους Μάρκου Σανούτου· ἀλλ' ἐπειδὴ ὁ Τιεπόλος διὴν ἐξετέλεσεν ὅσα ὑπέσχετο εἰς τὸν ἰσχυρὸν τοῦτον σύμμαχον, ὁ Σανούτος συνεννοηθεὶς μετὰ τῶν Ἑλλήνων ἀρχόντων, ἰδίως τοῦ Σεβαστοῦ Σχορδίλη καὶ ἄλλων, ἐγένετο κύριος ἀπάσης σχεδὸν τῆς νήσου, περὶ τὰ μέσα τοῦ 1213, ὥστε ἐδέησε νὰ σταλῇ ἐπικουρία ἐξ Ἐνετίας. Εἰς τὴν νέαν ταύτην δύναμιν δὲν εἰμπόρεσε νὰ ἀνθέξῃ ὁ Σανούτος καὶ ἠναγκάσθη νὰ ἐκχωρήσῃ κατ' αὐγουστον τοῦ 1214 εἰς τὰ ἴδια, ἀφοῦ ἔλαβε χρηματικὴν τινα ἀποζημίωσιν καὶ συνωμολόγησε πλήρη ἀμνηστειάν, εἰς ἣν περιελήφθησαν καὶ εἴκοσιν Ἑλληνες ἀρχοντες. Οὐδὲν ἥττω ἐξηκολούθησεν ἡ ἀντίπραξις, ἐν μέρει ἡ ἐνοπλος ἀντίπραξις τῶν Ἑλλήνων γαιοκτητῶν, ἐπανελήφθησαν δὲ καὶ αἱ τῶν Γενουαίων ἐπιδρομαί. Ἀλλ' οἱ μὲν Γενουαῖοι κατετροπώθησαν ὀριστικῶς καὶ ἡττήθησαν εἰς τὸ νὰ διατηρήσωσιν ἐν τῇ Ἀνατολῇ ὅπως καὶ οἱ Πισάται, τὰ προνόμια, τὰ ὁποῖα εἶχον ἀνέκαθεν ἐπὶ τῶν Βυζαντινῶν, ἡσφαλίσθη δ' ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον τὸ τῆς Ἐνετίας κράτος ἐπὶ τῆς Κρήτης, ἥτις ἀφ' ἐνὸς μὲν ἐχρησίμευεν ὡς γέφυρα τῆς ἐμπορικῆς πρὸς τὴν Αἴγυπτον ὁδοῦ, ἀφ' ἐτέρου δὲ ἐκράτει τὰς κλεῖς τοῦ Αἰγαίου πελάγους καὶ ὅλων τῶν περικειμένων παραλίων. Οὐδὲ φαίνονται ἀναλαβόντες οἱ Ἐνετοὶ φεουδαλικὴν τινα ὑποχρέωσιν ἕνεκα τῆς Κρήτης πρὸς τὴν Φραγκικὴν αὐτοκρατορίαν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, οὐ μόνον διότι τοιοῦτό τι δὲν συνωμολογήθη ἐπὶ τῆς παραχωρήσεως τῆς νήσου εἰς αὐτοὺς ὑπὸ τοῦ Βονιφατίου, ἀλλὰ πρὸ πάντων διότι οἱ πριμασμοὶ τῆς αὐτοκρατορίας ἐκείνης ἦσαν τοσοῦτοι καὶ τοιοῦτοι

ὥστε δὲν ἦτο δυνατόν νά προτείνῃ σπῆυδαίως τοιαύτην τινά κυριαρχικὴν ἀξίωσιν.

Τῶνόντι ἅμα ἀπαλλαγεῖς τῆς ἐν Θεσσαλονίκη ἐπαναστάσεως, ὁ αὐτοκράτωρ Ἑρρίκος ἐδέησε νά ἀγωνισθῇ πρὸς τέσσαρας τοῦ κράτους πολεμίους, τὸν δεσπότην Ἑλλάδος Μιχαήλ, τὸν Βούλγαρον δυνάστην τοῦ Προσάκου Στρέζαν, τὸν ἡγεμόνα τῶν Βουλγάρων Βορίς καὶ τὸν ἐν Νικαίᾳ αὐτοκράτορα Λάσκαριν. Ὁ δεσπότης Ἑλλάδος εἶχεν ὁμοσεῖ πίστιν εἰς τὸν Ἑρρίκον· ἀλλ' ἡ ὑποταγὴ αὐτῇ δὲν ἦτο φυσικὴ. Ὅθεν συνεννοηθεὶς μετ' ὀλίγον μετὰ τῶν ἄλλων πολεμιῶν τῆς φραγκικῆς κυριαρχίας ἐν τῇ Ἀνατολῇ, δὲν ἐδίστασε νά ῥήξῃ τὸν πρὸ μικροῦ συμφωνηθέντα δεσμὸν ὑποτελείας καὶ νά ἐμβάλῃ ἀπὸ δυσμῶν εἰς τὴν Μακεδονίαν, ἐνῷ ὁ Στρέζας ἠπειλεῖ αὐτὴν ἀπὸ βορρᾶ. Ὁ Ἑρρίκος ἐτρέπη κατ' ἀρχάς κατὰ τοῦ Μιχαήλ· ἀλλ' ἐνῷ ἤλαυνε κατ' αὐτοῦ μακρὰν οἶον, ὅτι ἀπειλεῖται συγχρόνως ὑπὸ τοῦ Βορίς καὶ τοῦ Λασκάρεως. Τοῦτου ἕνεκα καταλιπὼν τὴν ἄμυναν τῆς Μακεδονίας εἰς τὸν ἀδελφόν του Εὐστάθιον καὶ τὸν κόμητα Βερθόλδον, ἔσπευσε πρὸς τὴν Κωνσταντινούπολιν. Ἐκεῖ ἀφικόμενος ἔμαθε παρὰ τοῦ Εὐσταθίου καὶ τοῦ Βερθόλδου ὅτι οὗτοι συνθηκολογήσαντες πρὸς τὸν Μιχαήλ, κατετρόπωσαν ὁλοσχερῶς τὸν Στρέζαν μετ' οὗ εἶχε θυμαχῆσαι καὶ ὁ Βορίς, καὶ ὅτι ὁ Στρέζας μετ' ὀλίγον ἐδολοφονήθη ὑπὸ τῶν οἰκείων. Ἀλλ' ἀπὸ τῆς Ἀσίας ἦλθον εἰδήσεις δειναί. Ὁ Λάσκαρις, προσβῶλὼν περὶ Ἀντιόχειαν τὴν πρὸς Μαιάνδρῳ τὸν Σουλτάνον τοῦ Ἰκονίου Καϊχοροῦ, τὸν φίλον καὶ σύμμαχον τοῦ Λατίνου αὐτοκράτορος, ἀπέβαλε μὲν τὸ κράτιστον τῆς δυνάμεως τὸ συγκείμενον ἐκ Φράγκων μισθοφόρων, ἀλλὰ μονομαχίσας πρὸς τὸν Σουλτάνον ἐφόνευσεν αὐτόν, ὥστε οἱ Τούρκοι ἐπὶ τέλους ἐτρέπησαν εἰς φυγὴν, ὁ δὲ Λάσκαρις εἰσήλασε τροπαιούχος εἰς Ἀντιόχειαν. Καὶ ἐπειδὴ οἱ διάδοχοι τοῦ Καϊχοροῦ ἐδιχονόησαν πρὸς ἀλλήλους, εἰς ἑξ αὐτῶν ἐπέτρεψεν εἰς τὸν Λάσκαριν πᾶσαν τὴν πρότερον ὑπὸ τῶν Τούρκων καταληφθεῖσαν παραλίαν, καὶ αὐτὴν τὴν Ἀττάλειαν. Ἐνεκα δὲ πάντων τούτων ὁ ἐν Νικαίᾳ βασιλεὺς ἀπέβη ἰσχυρότερος παρὰ ποτὲ καὶ ἐμελέτησεν ἤδη νά ἀνακτήσῃ καὶ αὐτὴν τὴν Κωνσταντινούπολιν, ὁ Ἑρρίκος ἠναγκάσθη τότε νά στρατεύσῃ αὐτὸς ἐπὶ

τὴν Ἀσίαν, καὶ τοι εἶπε πρὸς τοὺς περὶ αὐτὸν ὅτε ἔμαθε τὸ περὶ Ἀντιόχειαν κατόρθωμα, ὅτι «νενίκηται ὁ Λάσκαρις, οὐ νενίκηκεν;» ἐνωῶν τὴν ἀπώλειαν ἣν ὑπέστη ἐν τῇ μάχῃ ταύτῃ τῶν ἀρίστων αὐτοῦ Φράγκων συμμάχων. Καὶ ἀληθῶς κατετρόπωσε τὸν ἀντίπαλον τοῦτον τῇ 15 ὁκτωβρίου 1211 περὶ τὸν ποταμὸν Λούπαρον. Ἀλλ' ὁ Λάσκαρις ἦτο ἀνὴρ πολυμήχανος. Ἐνῶ δ' Ἐρρίκος προήλαυνεν ἐν ἀρχῇ τοῦ 1212 πρὸς τὰ πρόσω καὶ εἶχε φθάσει ἀκωλύτως μέχρι Νυμφαίου, αὐτὸς καταλιπὼν τὰς μεσημβρινὰς ταύτας χώρας ἐτρέπη πρὸς βορρᾶν κατὰ τοῦ ὑποτελοῦς τοῦ Ἐρρίκου Δαβίδ τοῦ Κομνηνοῦ καὶ ἐκυρίευσεν παρ' αὐτοῦ πολλὰ φρούρια, Ἡράκλειαν, Ἀμαστριν, Κρόμναν καὶ Κίδρον, περιορίσας αὐτὸν εἰς μόνην τὴν περὶ Σινώπην χώραν. Ὁ Ἐρρίκος ἐφθάσε βραδείας εἰς ἐπικουρίαν τοῦ Δαβίδ καὶ ἐν ταῖς περιπετείαις τούτου μάλιστα τῷ μέρους τοῦ ἀγῶνος ἐνόησεν ὅτι οἱ Βυζαντινοὶ ἦσαν ἔτι πολέμιοι ἀξιόμαχοι. Ὁ δεσπότης Ἀνδρόνικος Παλαιολόγος ὁ Δερμοκαΐτης, ὅστις ἦτο γαμβρὸς τοῦ Λασκάρους ἐπὶ τῇ θυγατρὶ αὐτοῦ Εἰρήνῃ, μάλιστα δὲ ὁ γενναῖος ἀδελφὸς τοῦ Λασκάρους Κωνσταντῖνος, ἀντετάχθησαν καρτερικώτατα εἰς τὰ Λεβεντιανά· καὶ ἔπρεσε μὲν ἐπὶ τέλους ἡ πόλις μετὰ τεσσαράκοντα ἡμερῶν πολιορκίαν, ἀλλ' ὁ στρατὸς τοῦ Ἐρρίκου εἶχεν ἀπαυδῆσαι ἐκ τοῦ δυσχεροῦς τούτου ἀγῶνος, ὥστε ὁ Φράγκος αὐτοκράτωρ ἐνόμισε φρόνιμον νὰ εἰρηνεύσῃ πρὸς τὸν αὐτοκράτορα τῶν Βυζαντινῶν. Κατὰ τὰς γενομένας τότε συνθήκας οἱ Φράγκοι διετήρησαν πᾶσαν τὴν πρὸς δυσμὰς τοῦ Τήμου ὄρους χώραν, ἅμα δὲ καὶ τὴν προσφάτως κυριευθεῖσαν ὑπὸ αὐτῶν πόλιν Ἀγυράους· ἡ κώμη Κάλαμος, μένουσα αἰοικος, ἔμελλε ν' ἀποτελῇ τὸ πρὸς τὸ βασιλεῖον τοῦ Λασκάρους ὄριον. Τὸ δὲ βασιλεῖον τοῦτο ἀπρητίσθη ἤδη ἐκ τῶν θεμάτων Νεοκάστρων, Κελδαιανοῦ, Μαγιδίων, Ὀψικίων μετὰ τῆς Περγάμου καὶ τῶν Χλιδίων (Ἐλαίας), ἔτι δὲ καὶ τῆς Νικομηδείας καὶ πάντων ὧν ὁ Λάσκαρις κατέκτησεν ἀπὸ τοῦ Δαβίδ. Ὅπως δὴποτε οἱ Φράγκοι κατέλαβον πάλιν κατὰ τὸ φαινόμενον ἀξιόλογον ἐν Ἀσίᾳ χώρον. Ἀλλ' ὁ Ἐρρίκος ἐνόησεν ὅτι δὲν θέλουσι δυνηθῇ νὰ διατηρήσωσιν αὐτὴν διὰ Φράγκου ἡγεμόνος. Ὅθεν ἐπαναλαβὼν τὴν παραχώρησιν, ἣτις εἶχε γίνεαι ἐν Θράκῃ ὡς πρὸς τὸν Βρανᾶν, προσεφίσατο πολιτικὸν καὶ στρατιωτικὸν διοικητὴν τῆς Ἀσίας τὸν

Ἑλληνά Γεώργιον Θεοφιλόπουλον, φίλον αὐτοῦ ὄντα· μόναι δὲ αἱ Πηγαὶ παρέμειναν κατεχόμεναι ἀμέσως ὑπὸ τῶν Λατίνων.

Μετὰ τὴν συνομολόγησιν τῆς εἰρήνης ταύτης ὁ Ἑρρίκος ἐπανῆλθεν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν ὅπου πολλὰ ἐπεκράτει πάντοτε ἀνωμαλία τῶν ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων. Ἀποθανόντος τῷ 1211 τοῦ Λατίνου πατριάρχου Μορζίνη, διεφώνησεν ὡς πρὸς τὴν ἐκλογὴν τοῦ διαδόχου αὐτοῦ ὁ γαλλικὸς κλῆρος πρὸς τὸν ἐνετικόν. Τελευταῖον μετὰ ποικίλους καὶ σκανδαλώδεις διαπληκτισμούς, οἱ Γάλλοι συνήνεσαν νὰ προχειρίσωσιν Ἐνετόν· ἀλλὰ τότε ἐδιχονόησαν πρὸς ἀλλήλους οἱ Ἐνετοὶ ὥστε ἡ διένεξις ἐκορυφώθη, ὁ δὲ Ἰννοκέντιος ἐπεμψε κατὰ αὐγουστον τοῦ 1213 τὸν καρδινάλιον ἐπίσκοπον Πελάγιον, ἵνα ὡς πληρεξούσιος αὐτοῦ ἀντιπρόσωπος ρυθμίσῃ μὲν ὀριστικῶς τὸ πατριαρχικὸν ζήτημα, συμπληρώσῃ δὲ διὰ τῆς διακρινύσεως αὐτὸν δραστηριότητος τὴν ἑνωσιν τῆς Ἑλληνικῆς ἐκκλησίας. Ὁ Πελάγιος, μὴ δυνάμενος νὰ λύσῃ τὸ πατριαρχικὸν ζήτημα, ἡσχολήθη μᾶλλον εἰς τὸ νὰ καθυποτάξῃ τοὺς Ἑλληνας. Ἐννοεῖται δὲ ὅτι ἀπήντησεν εἰς τοῦτο τόσῳ μείζονας δυσκολίας ὅσῳ μέχρι τῆς ἐποχῆς ταύτης ὀλοὶ σχεδὸν οἱ Φράγκοι τῆς Ἀνατολῆς ἡγεμόνες ἀνεδείχθησαν πρὸς τοὺς ἡμετέρους ἱκανῶς ἀνεξίθρησκοι. Καὶ ἐπειδὴ ὁ ἐπίτροπος τοῦ Πάπα «ἤθους τυχὸν ἀγριωτέρου καὶ ἀλαζονείᾳ χρώμενος» ὡς λέγει ὁ Ἀκροπολίτης, εἰς πολλὴν ἐξεστράπη βίαν, τὰ πράγματα περιεπλάκησαν ἔτι μᾶλλον. Εἰς τὴν ἐμφύλιον τοῦ καθολικισμοῦ διένεξιν προσετέθη ἡ τῶν ὀρθοδόξων ὑπηκόων δυσμένεια· δυσμένεια εὐλογος τῇ ἀληθείᾳ, διότι ὁ Πελάγιος ἀπῆτει παρὰ πάντων ὑποταγὴν εἰς τὴν πρεσβυτέραν Ῥώμην, ἀπειλῶν θάνατον εἰς τοὺς παρακαλόντας, καὶ ἐν τῷ μεταξὺ φυλακίζων μοναχοὺς, δεσμεύων ἱερεῖς καὶ κλείων τοὺς ναοὺς. Ἐντεῦθεν ἐξηγέρθησαν οἱ κάτοικοι τῆς Κωνσταντινουπόλεως, οἱ δὲ προὔχοντες αὐτῶν προσελθόντες πρὸς τὸν Ἑρρίκον εἶπον, ὅτι ὑπετάχθησαν εἰς τὸ κράτος αὐτοῦ σωματικῶς, οὐχὶ ὅμως ψυχικῶς καὶ πνευματικῶς· ἡ λοιπὸν θέλει ἀπαλλάξῃ αὐτοὺς ἀπὸ τῶν ἐπελθόντων δεινῶν, ἢ θέλουσιν ἀναγκασθῇ νὰ ἀποδημήσωσιν εἰς Ἀσίαν. Ὁ Ἑρρίκος ἐννοῶν κάλλιστα τὸ ἄτοπον τῆς διαγωγῆς τοῦ Πελαγίου, ἡνέωξεν ἄκογτος αὐτοῦ τοὺς ναοὺς καὶ ἀπέλυσεν τοὺς φυλακισθέντας

μοναχοὺς καὶ ἱερεῖς, ἐπιτρέψας μάλιστα εἰς τοὺς Ἑλληνας νὰ ἀναφερθῶσι κατὰ τοῦ διώκτου αὐτῶν εἰς τὴν Ῥώμην· ὅπερ οἱ ἡμέτεροι ἐπραξαν μετὰ πολλοῦ τόπου, ἐπικαλεσάμενοι ἐπὶ τέλους τὴν συγκροτήσιν οἰκουμενικῆς συνόδου. Τῶντι κατὰ νοέμβριον τοῦ 1215 συνεκροτήθη ἐν Λατερανῷ ἡ ζήτηθεῖσα σύνοδος, ἥτις ὁμῶς δὲν ὠφέλησε τοὺς ἡμετέρους, διότι αἱ δεήσεις αὐτῶν δὲν εἰσκούσθησαν, τὰ δὲ δόγματα αὐτῶν κατεδικάσθησαν ὡς αἰρετικά. Ἀλλ' ἀφ' ἐτέρου κατέλυσε τοῦλάχιστον τὴν ἐμφύλιον τῶν Φράγκων διένεξιν ἀναγκάσασα τοὺς δύο μνηστῆρας τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἀρχῆς νὰ παραιτηθῶσι καὶ διενεργήσασα τὴν εἰς τὸν πατριαρχικὸν θρόνον προχείρισιν τοῦ Τοσκανοῦ τὸ γένος Γερβασίου.

Ἐν τῇ μετὰ τὸ μὲν ἐν Ἀσίᾳ Ἑλληνικὸν κράτος ἐπαθε μείωσιν τινα· διότι ὁ Λάσκαρις στρατεύσας κατὰ τινων ἐπιδραμόντων Τουρκομάνων, ἡχμαλωτεύθη παρ' αὐτῶν καὶ παρεδόθη εἰς τὸν Σουλτάνον τοῦ Ἰκονίου, ὅστις δὲν τὸν ἀπέλυσεν εἰμῇ. ἀφοῦ ἀπῆλθε παρ' αὐτοῦ μεγάλα λύτρα καὶ τὴν παραχώρησιν πολλῶν πόλεων καὶ φρουρίων. Ἀλλὰ τὸ ἐν Εὐρώπῃ δεσποτάτον τῆς Ἑλλάδος ἔσχυσε τάνανπαλιν τότε παραδόξως. Δολοφονηθέντος ἐν Βερατίῳ τοῦ Μιχαὴλ Α', διεδέξατο τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ ὁ γνωστὸς ἤδη εἰς ἡμᾶς ἀδελφός του Θεόδωρος, ὅστις, ὢν ἀνὴρ μάχιμος καὶ τολμηρὸς καὶ φιλόδοξος, δὲν ἔπαυσεν ἀγωνιζόμενος κατὰ Λατίνων καὶ Βουλγάρων καὶ Σέρβων καὶ Ἀλβανῶν καὶ εὐδοκμῶν κατὰ πάντων. Κατ' ἀρχὰς ἐκυρίευσεν τὴν Ἀχρίδα, τὸ Πρίλαπον, τὴν Πελαγονίαν, τὴν Ἀλβανίαν, τὸ Δυρράχιον, τὴν Κέρκυραν καὶ κατέστησεν ὑποτελῆ τὸν Βούλγαρον ἡγεμόνα Σβιατοσλαῦον. Ἀλλὰ μετ' οὐ πολὺ θέλομεν ἶδει αὐτὸν ἐκτείνοντα ἔτι μᾶλλον τὸ ἑλληνικὸν ἐκεῖνο κράτος καὶ καταλύοντα αὐτὸ τῆς Θεσσαλονίκης τὸ φραγκικὸν βασίλειον. Τὴν κατάλυσιν ταύτην παρεσκεύασεν ἡ τε ἐξακολουθοῦσα ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦτῃ πολιτικὴ ἀναρχία καὶ ὁ πρόωρος τοῦ αὐτοκράτορος θάνατος. Ἐνῷ ὁ Ἑρρίκος ἀπησχολεῖτο ἐν Κωνσταντινουπόλει ὑπὸ τῶν ἐκκλησιαστικῶν διενέξεων περὶ ὧν πρὸ μικροῦ ἐλαλήσαμεν, οἱ Λομβαρδοὶ ἐπανελάθον αἰφνης ἐν Θεσσαλονίκῃ τὰ ἀρχαῖα αὐτῶν βουλευματα. Ὁ Βιανδράτε ἐπέστρεψεν ἵνα ἀναλάβῃ τὴν ἀντιβασιλείαν ἐν ὀνόματι τοῦ μαρκιῶνος Γουλιέλμου, τοῦ πρεσβυτέρου υἱοῦ τοῦ Βονιφατίου. Ἡ

Μαργαρίτα βλέπouσα κινδυνεύοντα τὰ δικαιώματα τοῦ ἰδίου αὐ-
τῆς υἱοῦ Δημητρίου, ἐπεκαλέσατο τὴν συνδρομὴν τοῦ Ἑρρίκου, ὁ
δὲ δρᾶμὼν ἀμέσως εἰς Θεσσαλονίκην, ἔσπευεν ἐκ νέου πανηγυ-
ρικῶς τὸν ἡγεμονόπαιδα καὶ ἔπραξε πᾶν ὅ,τι ἦτο δυνατόν ἵνα
ἀσφαλίσῃ τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ· ἀλλ' αἰφνης ἀπέθανεν αὐτόθι τῇ 11
Ιουνίου 1216, εἰς ἡλικίαν ἐτῶν 40, δολητηριασθεὶς καθ' ὅλας
τὰς πιθανότητας ὑπὸ τοῦ Βιανδράτε.

Ὁ θάνατος τοῦ Ἑρρίκου, τὸν ὁποῖον ὁ Ἑφραίμιος ἀποκαλεῖ
«ἀντικρυς Ἀρην», ἀπέβη ἐλεύθεριος εἰς τὸ κατὰ τὴν Ἀνατολὴν
φραγκικὸν κράτος. Ἐξ ὧν ἄχρι τοῦδε ἱστορήσαμεν ὁ ἀναγνώ-
στης ἐνόησε βεβαίως ὅτι τὸ κράτος τοῦτο δὲν ἦτο δυνατόν νὰ
διαρκέσῃ ἐπὶ πολὺ. Ἡ πεισματώδης τῶν Ἑλλήνων ἀντίστασις ἐν
Ἀσίᾳ, ἐν μέρει δὲ καὶ ἐν Εὐρώπῃ, ὁ πλημμελής φεουδαλικὸς ὀρ-
γανισμὸς, αἱ μεταξὺ Ἑνετῶν καὶ Φράγκων διενέξεις, ἡ μεταξὺ
αὐτῶν τῶν Φράγκων διχόνοια ὑπεδείκνυνον ἀρκούντως ὅτι οἱ κα-
τακτηταί, οἵτινες ἄλλως τε οὐδέποτε κατῴρθωσαν νὰ καταλάβω-
σιν ὁλόκληρον τὴν χώραν, ἐκινδύνευον ν' ἀπολέσωσι καὶ ὅσα κα-
τέλαβον. Ἀλλ' ὁ Ἑρρίκος, εἰ καὶ μετὰ πολλῶν μόχθων καὶ ἀγῶ-
νῶν, ἠδυνήθη τοῦλάχιστον νὰ συντηρήσῃ ἐνότητά τινα ἐντὸς τοῦ
κράτους τούτου. Ἐπὶ δὲ τῶν ἀσθενῶν αὐτοῦ διαδόχων ἡ ἐνότης
αὕτη ἐξέλιπε παντάπασιν. Ὁνόματι μὲν ἐξηκολούθησεν ὁ αὐτο-
κράτωρ λογιζόμενος ὑπέρτατος τῶν ὅλων ἡγεμῶν, πράγματι ὅμως
τὰ διάφορα φραγκικὰ κράτη ἀπέβησαν ἀπὸ τοῦ 1216 ἀνε-
ξάρτητα. Οὐ μόνον τὰς χρηματικὰς αὐτῶν ὑποχρεώσεις, δὲν
ἐξεπλήρουν πρὸς τὸν ὑπέρτατον ἄρχοντα, ἀλλὰ οὐδὲ τὴν ὀφειλο-
μένην κατὰ τοὺς φεουδαλικούς θεσμοὺς στρατιωτικὴν ἐπικουρίαν
ἔπεμπον πρὸς αὐτόν, ἢ ἂν ἔπραττον τοῦτο ἐκ διαλειμμάτων,
ἰδίως ἐξ Ἑλλάδος, τὸ ἔπραττον μᾶλλον ἐξ ἀβροφροσύνης καὶ
ἐνίοτε διὰ λόγους συγγενικοὺς, οὐχὶ δὲ πρὸς ἐκπλήρωσιν καθήκον-
τος ἀνομολογουμένου ὑπ' αὐτῶν. Τὸ φραγκικὸν λοιπὸν κράτος
διελύθη τότε εἰς ποικίλας ἡγεμονίας, τὰς ὁποίας ἐν τούτοις δυ-
νάμεθα νὰ ἀναγᾶγωμεν εἰς τέσσαρα κυριώτατα κλάσματα· τὴν
ἐν Κωνσταντινουπόλει αὐτοκρατορίαν, ἥτις μετ' οὐ πολὺ κατήν-
τησε νὰ περιορισθῇ εἰς μόνον τὰ περὶ τὴν βασιλεύουσαν περίχωρα·

τὸ παγκρατὸν τῆς Ἀχαΐας, τὸ πολυειδὲς συνδεδεμένον μετὰ τῶν ἡγεμονικῶν Ἀθηναίων καὶ Θηβῶν, Σαλωναίων, Βοδονιτῆς καὶ Θεσσαλίας· τὸ δούκᾳτον τῆς Νάξου μετὰ τῶν ὑποτελῶν αὐτοῦ, καὶ τοὺς Ἐνετοὺς τῆς Εὐβοίας καὶ τῆς Κρήτης. Δὲν ἀναφέρομεν ἐνταῦθα τὸ βασιλεῖον τῆς Θεσσαλονίκης διότι, ὡς πρὸ μικροῦ εἴπομεν, τὸ βασιλεῖον τοῦτο ὅλως ἐξέλιπεν ἐκ μέσου μετ' οὐ πολὺ. Ἀλλ' ἐὰν ὁ Φραγκισμὸς διετέλει οὕτω κατακερματισμένος, δὲν ἦτο ἡνωμένος οὐδ' ὁ Ἑλληνισμός. Δύο ὑπῆρχον Ἑλληνικὰ κράτη ἐν Ἀσίᾳ, τὰ βασιλεία τῆς Νικαίας καὶ τῆς Τραπεζοῦντος, καὶ ἐν ἐν τῇ Εὐρώπῃ, τὸ δεσποτάτον τῆς Ἡπείρου ἢ Ἑλλάδος· τὰ δὲ τρία ταῦτα κράτη οὐ μόνον κεχωρισμένα ἦσαν ἀπ' ἀλλήλων, ἀλλ' οὐδ' ὁμονοοῦν πρὸς ἀλλήλα.

Ἡ Ἀνατολὴ λοιπὸν διετέλει τότε διγρημένη εἰς ἐπτὰ κυριώτατα πολιτικά τμήματα· καὶ ὁ τοιοῦτος αὐτῆς κατακερματισμὸς διήρκεσεν ἀπὸ τοῦ θανάτου τοῦ Ἐρρίκου μέχρι τῆς ἀνακτήσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν ἐν Νικαίᾳ βασιλέων ἥτοι ἀπὸ τοῦ 1216—1264. Ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ μεταξὺ τούτῳ δὲν ἐκμεθὰ ἡναγχασμένοι νὰ ἐκθεσώμεν ἰδίᾳ τὴν ἱστορίαν ἐνὸς ἐκάστου τῶν ἐπτὰ ἐκείνων κρατῶν. Τὰ περὶ τῶν κρατῶν τούτων, πλὴν τοῦ βασιλείου τῆς Τραπεζοῦντος, δύνανται ὡς ἐκ τῶν ἀμοιβαίων αὐτῶν σχέσεων νὰ συγκεφαλαιωθῶσιν εἰς τρία τμήματα, τὴν ἱστορίαν τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει βασιλείας, τῆς ἐν Νικαίᾳ βασιλείας καὶ τοῦ δεσποτάτου τῆς Ἑλλάδος· τὴν ἱστορίαν τῶν ἐν τῇ κυρίως Ἑλλάδι καὶ ἐν Πελοποννήσῳ φραγκικῶν ἡγεμονιῶν, καὶ τὴν ἱστορίαν τῆς ἐπὶ τῶν νήσων ἀμέσου καὶ ἐμμέσου Ἑνετικῆς κυριαρχίας. Περὶ δὲ Τραπεζοῦντος δὲν θέλομεν ἀκριβολογήσει οὔτε ἐν τῷ παρόντι, οὔτε βραδύτερον, διότι ἡ μικρὰ ἐκείνη βασιλεία ἀπέβη σχεδὸν ἄσχετος πρὸς τὸν λοιπὸν τῆς Ἀνατολῆς κόσμον· καὶ εἶναι μὲν χρήσιμον νὰ ἱστορηθῇ ἰδίᾳ· ἀλλὰ ἀπαραίτητον δὲν εἶναι νὰ περιληφθῇ εἰς τὴν γενικὴν ταύτην ἀφήγησιν ἐκείνων μάλιστα τῶν περιπετειῶν τοῦ Ἑλληνισμοῦ ὅσαι συνετέλεσαν βραδύτερον εἰς τὴν ἀναβίωσιν αὐτοῦ.

Ἐπειδὴ ὁ Ἐρρίκος ἀπέβίωσεν ἄτεκνος, προεχειρίσθη ὑπὲρ τῶν βαρῶνων τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει φραγκικοῦ κράτους διάδοχος αὐτοῦ ὁ ἐπ' ἀδελφῇ γαμβρός του Πέτρος Κουρτεναῖν, ἑγγονος τοῦ

βασιλείῳ τῆς Γαλλίας Λουδοβίκου τοῦ παχέος. Ὁ νέος αὐτοκράτωρ ἀφοῦ ἐστέφθη ἐν Ῥώμῃ ὑπὸ τοῦ Πάπα καὶ ἐπεκύρωσεν αὐτόθι τὰς ὑφισταμένας πρὸς τὴν Ἑνετίαν συμβάσεις, ἀπέπευσεν ἐκ Βραντησιῦ μετὰ δυνάμεως ἀξιολόγου 160 ἵππων καὶ 5500 στρατιωτῶν, ἐπὶ ἐνετικῶν γαλερῶν καὶ πρὸ πάντων ἠθέλησε νὰ ἀνακτήσῃ τὸ Δυρράχιον, τὸ ὁποῖον ὁ δεσπότης Θεόδωρος εἶχε πρὸ μικροῦ κυριεύσει ἀπὸ τῶν Ἑνετῶν. Τὸ ἐπιχείρημα ὅμως ἀπέτυχεν· μετὰ δὲ τὴν ἀποτυχίαν ταύτην, ἐξακολουθήσας ὁ βασιλεὺς διὰ ξηρᾶς τὴν πρὸς τὴν Κωνσταντινούπολιν πορείαν, προσεβλήθη ἐν Ἀλβανίᾳ ὑπὸ τοῦ Θεοδώρου καὶ κατετροπώθη ὁλοσχερῶς, ἀποβαλὼν ἅπαντα τὸν στρατὸν, ἅπαντα τὰ σκεύη καὶ αὐτὸς ἐν τῇ μάχῃ φονευθεὶς. Οὕτω τοῦλάχιστον διηγεῖται τὰ πράγματα ὁ Ἀκροπολίτης· διότι οἱ Φράγκοι ἀξιοῦσιν ὅτι ὁ Θεόδωρος ἐγένετο διὰ προδοσίας κύριος τοῦ Πέτρου, προτείνας αὐτῷ συνέντευξιν, καὶ τότε ἐπιπεσὼν κατ' αὐτοῦ αἰφνιδίως καὶ συλλαβὼν αἰχμάλωτον αὐτόν, ἀποθανόντα ἔπειτα ἐν αἰχμαλωσίᾳ ἐκ τῶν πληγῶν τὰς ὁποίας ἔλαβεν ἐν τῇ συμπλοκῇ ταύτῃ. Ὅπως δὴποτε βέβαιον εἶναι ὅτι κατεστράφη αὐτόθι ὁλόκληρος ὁ φραγκικὸς στρατός, πεσόντος σὺν τοῖς ἄλλοις τοῦ ἀδελφοῦ τοῦ Ἑρρίκου Εὐσταθίου, καὶ ὅτι ἐχόρυσεν πάλιν ὁ θρόνος, καὶ οὐ μόνον ἐχόρυσεν ἀλλ' ἐστερήθη ἐπικουρίας ἧς εἶχε πλείστην ἀνάγκην. Ἐπειδὴ δὲ κατ' ἀρχὰς ἐνόμισαν ὅτι δὲν εἶχεν ἀποθάνει ὁ Πέτρος, ἀνέλαβε τὴν ἀντιβασιλείαν ἡ σύζυγος αὐτοῦ Ἰολάντα, ἔχουσα σύμβουλον τὸν **Conon de Bethune**, ὅστις ἄλλως τε ἔτι ἀπὸ τοῦ θανάτου τοῦ Ἑρρίκου εἶχε προχειρισθῇ ἐπάτροπος τῆς ἀρχῆς, ὣν εἰς τῶν ὀλίγων ἐπιζησάντων ἐκείνων ἡρώων, οἵτινες πρὸ 15 μόλις ἐτῶν ἐπῆλθον τοσοῦτοι καὶ τοιοῦτοι ἐπὶ τὴν κατάκτησιν τῆς Ἀνατολῆς. Ἀλλὰ τῷ 1219 ἀπέθανεν ἡ ἀντιβασιλίςσα, καὶ τότε, ἐπειδὴ πρὸ καιροῦ οὐδεμία ἔμεινεν ἀμφισβηλία περὶ τοῦ θανάτου τοῦ Πέτρου, κατέστη ἀπαραίτητον νὰ προχειρισθῇ νέος αὐτοκράτωρ. Συνελθόντος δὲ ἐν Ῥαιδεστῷ ἐπὶ τούτῳ παρλαμέντου τῇ 12 ὀκτωβρίου, ἐξελέχθη ὁ πρεσβύτερος τῶν υἱῶν τοῦ Πέτρου, Φίλιππος, ὅστις ὅμως ἀπεποιήθη τὸ ἀξίωμα, ἀνέλαβε δὲ τοῦτο προθύμως ὁ νεώτερος ἀδελφός του Ῥοβέρτος, προσελθὼν εἰς Κωνσταντινούπολιν καὶ στεφθεὶς αὐτόθι ὑπὸ τοῦ πατριάρχου τῇ 25 μαρτίου 1221.

Ἐννοεῖται ὅτι ἐν τῷ διαστήματι τῆς πενταετοῦς μεσοβασιλείας τῆς διελευθύνσης ἀπὸ τοῦ θανάτου τοῦ Ἑρρίκου, ἡ λεγομένη φραγκικὴ τῆς Κωνσταντινουπόλεως αὐτοκρατορία ἀπέβη ἐπὶ ἀσθενεστέρᾳ ἢ πρότερον. Ὅσηδὴποτε καὶ ἂν ἦτο ἡ σύνεσις τοῦ Conon de Bethune ὅστις, φέρων τὸν τίτλον τοῦ σεβαστοκράτορος, προῖστατο τῶν πραγμάτων, ἡ μὲν ἀπείθεια τῶν ὑποτελῶν γυῖξεν, οἱ δὲ Ἑνετοὶ δὲν ἔπαυσαν ἀπορροφoῦντες τὴν τελευταίαν ἱμάδα τῶν δυνάμεων καὶ τῶν πόρων τῶν ἀρχαίων αὐτῶν συμμάχων. Τῶντι ἐνῷ ἡ ἄμεσος κυριαρχία τῆς αὐτοκρατορίας περιορίζετο εἰς τὴν βασιλεύουσαν, εἰς τὰ ἐν Εὐρώπῃ περίχωρα αὐτῆς καὶ εἰς τινὰς περὶ τὴν Ἀσίαν νήσους, εἰς ἐλαχίστας δὲ ἐπὶ τῆς Ἀσίας κτήσεις, ἐν αὐτῇ τῇ Κωνσταντινουπόλει ὁ προϊστάμενος τῆς Ἑνετικῆς ἀποικίας (Podesta), ὅστις ἦτο τότε ὁ Ἰάκωβος Τιεπόλος, ἐξηκολοῦθαι ὀνομαζόμενος καὶ ὢν πράγματι δεσπότης καὶ συνάρχων τοῦ κράτους. Πᾶν ὅ,τι εἶχεν ἄξιαν τινὰ ἐν τῇ περιορισμένῃ ἐκείνῃ περιφερείᾳ κατεῖχετο ὑπὸ τῶν Ἑνετῶν. Οἱ Ἑνετοὶ ἀφῆρσαν ἀπὸ τὴν αὐτοκρατορίαν ἀνέκαθεν καὶ αὐτὸ τὸ κοινότατον κυριαρχικὸν δικαίωμα τῆς νομισματοκοπίας, διότι δὲν ἐπέτρεψαν αὐτῇ νὰ κόπτῃ εἰμὴ χαλκᾶ νομίσματα. Μετὰ δὲ τὸν ἐν ἔτει 1219 συμβάντα θάνατον τοῦ πατριάρχου Γερβασίου, ἐπέτυχον πάλιν νὰ ἐκλεχθῇ ὑπατος ἀρχιερεὺς ὁ Ἑνετὸς Ματθαῖος· καὶ ἐπὶ τοσοῦτον ἀπέβησαν παντοδύναμοι ὥστε ὁ Ἰάκωβος Τιεπόλος συνωμολόγει συνθήκας εἰρήνης καὶ ἐμπορίας ἐν ἰδίῳ ὀνόματι, τῷ μὲν 1219 πρὸς τὸν Λάσκαριν, τῷ δὲ 1220 πρὸς τὸν Σουλτάνον τοῦ Ἰκονίου, τὰς ὁποίας ἠναγκάζετο ἐκοῦσα ἄκουσα νὰ ἀποδέχεται ἡ αὐτοκρατορία. Τὸ δὲ δεινότερον ἡ κατάστασις αὕτῃ τῶν πραγμάτων δὲν ἐβελτιώθη, ἀλλ' ἂν ἐναντίας ἐχειροτέρευεν ἐπὶ τοῦ τρίτου αὐτοκράτορος Ῥοβέρτου, 1221—1228, ὅστις ἀπαίδευτος ὢν, καὶ ἄσωτος καὶ ἄνανδρος, ὑπῆρξε πρὸς τοῖς ἄλλοις τοσοῦτω μᾶλλον ἀτυχὴς ὥσθ' καθ' ἣν ἐποχὴν ἀνέλαβε τὴν κυβέρνησιν τὸ μὲν ἐν Εὐρώπῃ Ἑλληνικὸν κράτος ἦτο εἴπερ ποτὲ ἰσχυρόν, τὸ δὲ ἐν Νικαίᾳ περιῆλθεν εἰς χεῖρας ἀνδρὸς οὐ μόνον ἱκανωτέρου ἐν πολλοῖς τοῦ Λασκάρως ἀλλὰ καὶ πολὺ ὀλιγώτερον τούτου δικτεμένου νὰ διαγάγῃ ἐν εἰρήνῃ πρὸς τὸν Ῥοβέρτον.

Ἰδομεν πῶς ὁ Θεόδωρος Λάσκαρις, ἐκχωρήσας ἐκ Κωνσταντι-

νουπολεως κατὰ τὴν στιγμὴν τῆς ἀλώσεως καὶ καταφυγῶν εἰς τὴν Μικρὰν Ἀσίαν, κατῴρθωσε, τῇ συμπράξει τῶν περιστοιχισάντων αὐτὸν μεγιστάνων, νὰ ἀνυψώσῃ ἐν Νικαίᾳ τὴν σημαίαν τῆς ἑλληνικῆς αὐτοκρατορίας καὶ νὰ συγκροτήσῃ περὶ τὴν πόλιν ταύτην νέον τοῦ Ἑλληνισμοῦ ὀρμητήριον, τὸ ὁποῖον ἔκτασιν μὲν δὲν εἶχε μεγάλην, ἀλλ' ἦτο σφοδρὰ εἰς τοὺς νέους κατακτητὰς ἐπικίνδυνον, καθ' ὃ πλησιέστατον εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν. Ἐν τούτοις, ἂν καὶ ὁ Θεόδωρος Λάσκαρις καὶ ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ Κωνσταντῖνος καὶ οἱ ἄλλοι περὶ αὐτοὺς ἄρχοντες ἦσαν ἄνδρες γενναῖοι, οὐδέποτε ὅμως ἠδυνήθησαν νὰ νικήσωσιν ἐκ τοῦ συστάδην τοὺς Φράγκους, τὸ μὲν διότι δὲν ἐφρόντισαν νὰ ὀργανώσωσι προσηκόντως τὸν στρατὸν, τὸ δὲ διότι πολλάκις ἐν οὐ δέοντι ἐρρίψοικινδύνευσαν. Ἦτο δὲ ἐν γένει ὁ Λάσκαρις ὀξύτατος τὸν χαρακτῆρα, ὅπως ἀπεδείχθη μάλιστα ὅτε ἐμονομάχησε πρὸς τὸν Σουλτάνον τοῦ Ἰκονίου καὶ ὅτε ἀφειδῶς ῥίψας ἑαυτὸν ἐν τῷ μέσῳ τῶν Τουρκομάνων συνελήφθη αἰχμάλωτος. Ἀλλ' ὅπως δῆποτε ὁ νέος αὐτοκράτωρ ὠφελήθη ἐπιτηδείως πρῶτον μὲν ἀπὸ τὴν ἐν Θράκῃ ἐπανάστασιν καὶ ἔπειτα ἀπὸ τοὺς περισπασμοὺς οὓς ἐπροξένησαν εἰς τὸν Ἑρρίκον οἱ Λομβαρδοὶ μεγιστάνες τῆς Θεσσαλονίκης, ἵνα οὐ μόνον ἀναχαιτίσῃ πᾶσαν πρόοδον τῶν φραγκικῶν ὀπλων ἐν Ἀσίᾳ, ἀλλὰ καὶ εἰς ἐλάχιστά τινα μέρη περιστείλῃ τὰς ἐπέκεινα τοῦ Βοσπόρου κτήσεις αὐτῶν. Ἀφ' ἑτέρου ὅμως περὶ τὰ ἔσχατα ὁ Θεόδωρος ἠναγκάσθη νὰ παραχωρήσῃ εἰς τοὺς Τούρκους οὐκ ὀλίγας τῶν πόλεων αὐτοῦ· καὶ συζευχθεὶς μὲν εἰς τρίτον γάμον τὴν θυγατέρα τοῦ Πέτρου Κουρτεναίου Μαρίαν, περιελθὼν δὲ εἰς διαπραγματεύσεις πρὸς τὸν Ῥοβέρτον ἐπὶ τῷ σκοπῷ τοῦ νὰ δώσῃ τούτῳ σύζυγον τὴν ἰδίαν θυγατέρα Εὐδοξίαν καὶ ὥς προῖκα ἀξιόλογόν τι τμῆμα Ἀσιάτιδος χώρας, ἦτο ὅλως διόλου διατεθειμένος νὰ διάγῃ ἐν εἰρήνῃ πρὸς τὸν νέον τῶν Φράγκων κυριάρχην, ὅτε αἰφνης ἀπεβίωσε τῷ 1222 ἐν ἀκμῇ τῆς ἡλικίας, διότι δὲν ἦτο ἔτι οὔτε πεντηκοντούτης. Τινὲς λέγουσιν ὅτι εἶχεν υἱὸν ἀνήλικον ὀνόματι Κωνσταντῖνον· ἄλλοι δὲ ἀναφέρουσιν υἱὸν αὐτοῦ· ὁ δὲ Νικηφόρος Γρηγορᾶς ῥητῶς λέγει· ἀῤῥῆν γὰρ ἦν αὐτῷ παῖς οὐδεὶς ». Τὸ δὲ βέβαιον εἶναι ὅτι κατέλιπε τὴν ἀρχὴν εἰς τὸν Ἰωάννην Βατάτζην, ὅστις εἶχε συζευχθῇ

τὴν θυγατέρα τοῦ Εἰρήνην μετὰ τὸν θάνατον τοῦ πρώτου αὐτῆς συζύγου Ἀνδρονίκου Παλαιολόγου· ὁ δὲ Βατάτζης, ὦν πολὺ μᾶλλον περισκευεμένος καὶ εὐσταθὲς ἢ ὁ προκάτοχος, ἐμελλε νὰ καταφέρῃ πληγὰς καιρίας εἰς τὸ ἐν Κωνσταντινουπόλει φραγκικὸν κράτος. Ἰδοὺ μετὰ πόσης ἀκριβείας καὶ λεπτότητος συνάμα ἀντιπαραθέτει ὁ Νικηφόρος Γρηγορᾶς τοὺς χαρακτῆρας τῶν δύο πρώτων ἐν Νικαίᾳ αὐτοκρατόρων. «Ὁ μὲν οὖν βασιλεὺς Θεόδωρος ὁ Ἀσκαρις, ὁξὺς μὲν ἦν τὴν ὁρμὴν καὶ ἀνυπόστατος καὶ πλείστας μὲν προκεκινδύνευκε μάχας, πλείστας δ' ἀνῶρθωσε πόλεις καλλίσταις οἰκοδομαῖς καὶ πολλοῖς ἀναλώμασιν, ἀνασοφῶν καὶ ἀναχαιτίζων διὰ τούτων τὴν τῶν Λατίνων ὁρμὴν. Ἀλλ' ἐκιδήλευεν αὐτὴν, ἁωρία πολλὰκις εἰς τὰ πράγματα χρώμενος. Ὁ δὲ γαμβρός καὶ διάδοχος Ἰωάννης ὁ Δούκας, σύνεσιν πλουτῶν ρωσικὴν καὶ τρόπων εὐστάθειαν καὶ βεβηκὸς ἦθος, κάλλιστα τὴν ἀρχὴν διέθυνε καὶ ἐκόσμει· καὶ τοῖς τε Ῥωμαίων πράγμασι καὶ στρατεύμασι πλείστην ἐν βραχεὶ τὴν ἐπίδοσιν ἐδεδώκει κατὰ τὸ ἐκατέρωθεν ἀνάλογον, μήτε πρὸ βουλῆς ἐργαζόμενος οὐδὲν, μήτε μετὰ τὴν βουλὴν ἀμελῶν οὐδενός· ἀλλὰ πάντα μέτρῳ καὶ κανόνι διδούς καὶ καιρῷ τῷ προσήκοντι. Ἀλλὰ φαίη ἂν τις εὐστόχως, ὥς καιρὸς ἐκεῖνος τὴν Θεοδώρου τοῦ βασιλέως ὀξείαν ἐξήτει ὁρμὴν· τοιγαροῦν καὶ ξυνεῤῥύηκεν· ὁ δ' ἐφεξῆς χρόνος τὴν τοῦ βασιλέως Ἰωάννου εὐστάθειαν· τοιγαροῦν καὶ συνέδραμεν ».

Καθ' ἣν ἐποχὴν λοιπὸν ἐβασίλευσεν ὁ Ῥοβέρτος, ἡ φραγκικὴ αὐτοκρατορία ἡπειλεῖτο ἐξ ἴσου καὶ ἐν Ἀσίᾳ καὶ ἐν Εὐρώπῃ. Πρώτην δὲ καιρίαν πληγὴν ἔλαβεν ἐν Εὐρώπῃ. Τὸ βασίλειον τῆς Θεσσαλονίκης ἐξηκολούθει καὶ μετὰ τὴν τελευταίαν τοῦ Ἑνρίκου ἐπέμβασιν διατελοῦν ἐν ἀναρχίᾳ. Ὁ Βιανδράτε ἐβουλεύετο πάντοτε νὰ τὸ παραδώσῃ εἰς τὸν Γουλιέλμον τὸν Μομφερράτικόν, ἡ δὲ Μαργαρίτα οὐδένα εἶχεν ἰσχυρὸν προστάτην, ὅτε αἰφνης ὁ δεσπότης Ἑλλάδος Θεόδωρος, τοῦ ὁποίου ἀνεφέραμεν τὰ πρῶτα στρατιωτικὰ κατορθώματα, « ἀνὴρ δραστήριος, κατὰ Γρηγορᾶν, καὶ καινὰ δεινὸς ἐπινοῆσαι πράγματα, καὶ αἰεὶ τοῦ πλείονος ἐφιέμενος », προσλάσας πρὸς ἀνατολὰς ἐγένετο εὐχερῶς κύριος τῆς Θεσσαλονίκης. Ἐκεῖθεν δὲ ὁρμώμενος προέβη διὰ τῆς Ζαγοράς καὶ κατέλαβε πᾶσαν τὴν μέχρις Ἀδριανουπόλεως, καὶ Φιλίπ-

πουπόλεως, και Χριστοπόλεως χώραν. "Αν τότε ο Θεόδωρος ἐνόει ὅτι ὁ Ἑλληνισμὸς εἶχε πρὸ πάντων χρεῖαν ἐνώσεως και ἐτάσσετο ὑπὸ τὸν ἐν Νικαίᾳ αὐτοκράτορα, βεβαίως οἱ Φράγχοι δὲν ἤθελον παρατείνει ἐπὶ τεσσαράκοντα ἐτι ἐνιαυτοὺς ἐν Κωνσταντινουπόλει τὴν καχεκτικὴν αὐτῶν ὑπαρξιν. Ἀλλὰ τοιαῦτα ἀξιοῦντες περὶ Θεοδώρου, ἠθέλομεν ἀπαιτήσει παρ' αὐτοῦ δύο ἀρετάς, τὰς ὁποίας σπανίως, ὡς μὴ ὤφελλον, ἀνέδειξεν ὁ Ἑλληνισμὸς, τὴν πολιτικὴν μετριοπάθειαν και πειθαρχίαν. Εἶναι δὲ ἀληθές ὅτι πολλὰ ὑπῆρχον τὰ δικαιολογοῦντα μέχρι τινὸς τὴν ὀλίγην τοῦ ἀνδρὸς τούτου προθυμίαν τοῦ νὰ ὑποταχθῇ εἰς τὸν ἐν Νικαίᾳ αὐτοκράτορα. Ὁ πρὸ μικροῦ βασιλεύσας Ἰωάννης Βατάτζης δὲν εἶχεν ἐτι ἀναδείξει τὰς μεγάλας αὐτοῦ ἀρετάς, τὸ δὲ ὑπὸ τοῦ Θεοδώρου δημιουργηθὲν κράτος ἦτο πολὺ εὐρύτερον τοῦ περὶ τὴν Νίκαιαν συγκροτηθέντος, ἐπὶ πᾶσι δὲ ἡ οἰκογένεια τῶν Κομνηνῶν και Ἀγγέλων εἰς ἣν ἀνήκεν ὁ Θεόδωρος ἠδύνατο νὰ λογισθῇ ὡς ἔχουσα πλειότερα εἰς τὸν θρόνον δίκαια ἢ ὁ Ἰωάννης Βατάτζης. Ὅπωςδὴποτε ὁ Θεόδωρος, ἀποβαλὼν τὸ δευτερεῦον ἀξίωμα τοῦ δεσπότη, ὅπερ μέχρι τῆς ἐποχῆς ταύτης εἶχεν, ἀνηγόρευεν ἑαυτὸν αὐτοκράτορα, ὑπενενδυθὴ πορφυρίδα, περιεβλήθη ἐρυθρὰ πέδιλα, συνεκρότησεν αὐλὴν βασιλικὴν, προεχειρίσατο δεσπότης και σεβαστοκράτορας, και μεγάλους δομεστικούς, και πρωτοβεστιαρίους, και ἔκοψεν ἴδιον νόμισμα. Ἀπήντησε μὲν περὶ ταῦτα μικράν τινα δυσκολίαν, διότι ὁ μητροπολίτης Θεσσαλονίκης Κωνσταντῖνος ὁ Μεσοποταμίτης, θεωρῶν τὴν ἐν Νικαίᾳ βασιλείαν κατὰ τούτο μάλιστα ὡς μόνην νόμιμον ὅτι παρ' αὐτῇ ἔδρευεν ὁ ὀρθόδοξος πατριάρχης, δὲν ἠθέλησε νὰ στέψῃ τὸν νέον αὐτοκράτορα· οὗτος δὲμως ὑπερενίκησε τὴν δυσχέρειαν ταύτην διὰ τῆς συνήθους αὐτῷ τόλμης και ὀξύτητος, ἐξορίσας μὲν τὸν Μεσοποταμίτην, στεφθεὶς δὲ ὑπὸ τοῦ ἀρχιεπισκόπου Βουλγαρίας Δημητρίου, ὅστις ὑπελάμβανε ἐαυτὸν αὐτοκέφαλον και αὐτόνομον. Ἀλλὰ ἡ ἀντίστασις αὕτη τοῦ μητροπολίτου Θεσσαλονίκης εἶναι ἀξιοσημείωτος, διότι μαρτυρεῖ ὅτι ὁ κληρὸς τοῦλάχιστον παρ' ἡμῖν εἶχε πλειότερον τὸ αἶσθημα τῆς ἐνότητος ἢ οἱ πολιτικοὶ ἄνδρες. Καὶ ὁ μὲν Ἰωάννης Βατάτζης οὐδὲν ἠθέλησεν ἢ ἠδύνατο ἐπὶ τοῦ παρόντος νὰ πράξῃ κατὰ τοῦ Θεοδώρου· ἀλλ' οἱ ἐν Κωνσταντινουπόλει Φράγχοι ὡς πρὸς τοὺς

οποίους ἡ κατάλυσις τοῦ βασιλείου τῆς Θεσσαλονίκης ἦτο ζήτημα ζωῆς ἢ θανάτου, ἐπεχείρησαν τῷ 1224 στρατεῖαν τινὰ ἐπὶ τὴν πόλιν ἐκείνην, κατετροπώθησαν ὅμως ὁλοσχερῶς περὶ Σέρρας καὶ ἐπέστρεψαν εἰς τὴν βασιλεύουσαν κακῶς ἔχοντες. Τότε ὁ Θεόδωρος, ὅστις ἐφρόντισε νὰ διατελῇ φιλικῶς πρὸς τοὺς Βουλγάρους ἵνα μὴ περισπᾶται ὑπ' αὐτῶν, ἐκυρίευσε τὴν Μοσυνούπολιν, τὴν Ἐάνθειαν, τὴν Γρατζιανὴν καὶ αὐτὴν τὴν Ἀδριανούπολιν, ἀφ' ἧς ἐτράπη λεηλατῶν τὴν χώραν μέχρι Κωνσταντινουπόλεως καὶ Βιζύης ὅτε ἐνίκησε πάλιν τοὺς Φράγκους. Ἀλλὰ δὲν προεχώρησε περαιτέρω ἀναγκασθεὶς νὰ ἀπέλθῃ πρὸς δυσμὰς, διότι ὁ Γουλιέλμος ὁ Μομφερράτικὸς διεπεραιώθη κατὰ μάρτιον τοῦ 1225 ἐξ Ἰταλίας εἰς τὴν Ἑλλάδα μετὰ δυνάμεως, ἵνα ἀνακτῇ τὸ βασίλειον τῆς Θεσσαλονίκης, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἐπὶ τοσοῦτον χρόνον τσαύτας πόρρωθεν προέτεινεν ἀξιώσεις. Ἀπέθανεν ὅμως ὁ Γουλιέλμος κατὰ Σεπτέμβριον μηδὲν λόγου ἄξιον διαπράξας. Τὰ στρατεύματά του ἐπανῆλθον εἰς τὰ ἴδια, ὁ δὲ Θεόδωρος ἔμεινε κύριος ἀπόλυτος τῆς χώρας, καὶ ἀφήσας ἡσύχους τοὺς ἐν Κωνσταντινουπόλει Φράγκους, ἡσχολήθη τότε ἀφ' ἐνὸς μὲν νὰ ἐποχωρῶσιν τὴν δευτέραν τοῦ κράτους αὐτοῦ πρωτεύουσαν, ἦτοι τὸ Δυρράχιον, ἀφ' ἑτέρου δὲ νὰ ἐξώσῃ ἐκ τῆς Θεσσαλίας τοὺς κατέχοντας ἔτι αὐτὴν ξένους δυνάστας. Καὶ ἐνῷ κατελύετο οὕτω ἐν Εὐρώπῃ διὰ παντὸς τὸ φραγκικὸν βασίλειον τῆς Θεσσαλονίκης, ἐπεχείρει ἐν Ἀσίᾳ τῷ 1224 τὰς πρώτας κατὰ τῶν Φράγκων ἐχθροπραξίας αὐτοῦ ὁ Ἰωάννης Βατάτζης, τὸσφ μᾶλλον ὅσφ οἱ τοῦ Θεοδώρου Λασκάρως ἀδελφοί, Ἀλέξιος καὶ Ἰσαάκιος, εἶχον καταρύγει εἰς Κωνσταντινούπολιν καὶ ὑπεκλίνουν τοὺς Φράγκους κατὰ τοῦ νέου αὐτοκράτορος, ἐπὶ τῷ λόγῳ ὅτι οὗτος ἤρπασε τὴν ἀρχὴν ἀπὸ τοῦ νομίμου διαδόχου Κωνσταντίνου, τοῦ υἱοῦ τοῦ Θεοδώρου Λασκάρως, περὶ τῆς ὑπάρξεως τοῦ ὁποίου ὅμως διαφωνοῦσιν, ὡς εἶδομεν, οἱ χρονογράφοι. Ὁ Βατάτζης νίκησας κατὰ κράτος τοὺς Φράγκους ἐν μάχῃ αἵματηρᾷ συγκροτηθείσῃ περὶ τὸ Ποιμαννὸν, κατέλαβεν ὅλας σχεδὸν τὰς ἐν Ἀσίᾳ κτήσεις αὐτῶν καὶ ἰδίως τὴν Δάμψακον ὅπου ἔκτοτε πολλὰκις ἔδρευε, τὸ Ποιμαννὸν, τὰ Λεντιανὰ, τὴν Χαρίορον καὶ τὸ Βερβενίακον. Ἐν τῇ μάχῃ ἐκείνῃ ἔπεσον πλεῖστοι περιφανεῖς Γάλλοι ἱππῶται καὶ ἄλλοι πολλοί

ἡγμαλωτεύθησαν· συνελήφθησαν δὲ καὶ οἱ δύο ἄδελφοὶ τοῦ Λα-
σχάρως, τοὺς ὁποίους ἐτόφλωσεν ὁ Ἰωάννης. Ἀλλὰ καὶ στόλον
συγκροτήσας ὁ ἐν Νικαίᾳ βασιλεὺς ἀπέσπασεν ἀπὸ τῆς φραγκικῆς
αὐτοκρατορίας τὰς εἰς τὴν ἄμεσον αὐτῆς κυριαρχίαν ὑπαγομένας
νήσους, Λέσβον, Χίον, Σάμον, Ἰκαρίαν καὶ Κῶν, καὶ κατέστησεν
ὑποτελῆ τὸν Λέοντα Γαβαλᾶν, ὅστις ἀπὸ τῆς ἀλώσεως τῆς Κων-
σταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Λατίνων εἶχε καταλάβει τὴν Ῥόδον
καὶ τὰς παρακειμένας αὐτῇ νήσους. Ὁ Λέων Γαβαλᾶς εἶχεν
ιδρύσει αὐτόθι ἰδίαν δυναστείαν, ἣτις ἦτο δὲ μὲν ὑπῆκοος τῆς
αὐτοκρατορίας, ὅτε δὲ ἀνεξάρτητος ἀπὸ αὐτῆν, ὡς καταφαίνεται
καὶ ἐκ τῶν νομισμάτων τὰ ὁποῖα ἔκοψεν, ὧν τινὰ μὲν φέρουσι.
«Καῖσαρ ὁ Γαβαλᾶς (ὁ Λέων) ὁ δοῦλος τοῦ βασιλέως», ἀλλὰ δέ-
«Ἰωάννης ὁ Γαβαλᾶς (ἄδελφός καὶ διάδοχος τοῦ Λέοντος) αὐθέν-
της τῆς Ῥόδου». Μετὰ δὲ τὰ προεκτεθέντα ὁ στόλος τοῦ ἐν
Νικαίᾳ αὐτοκράτορος ἐλεηλάτησε τὰς εἰς τοὺς Ἑνετοὺς ὑπαγο-
μένας παραλίας πόλεις Μάδυτα, Καλλίπολιν καὶ ἄλλας. Εὐτυ-
χῶς διὰ τὸν Ῥοβέρτον ἐσωτερικαὶ ἐνωμασίαι ἠνάγκασαν τὸν Βα-
τάτζην νὰ συνομολογήσῃ τῷ 1225 ἀναχωρᾶς καθ' ἃς παρεχώ-
ρησε μὲν εἰς τοὺς Φράγκους χώραν τινὰ περὶ Νικομηδείαν, ἔλαβε
δὲ τὸ ἀρχαῖον φρούριον τῶν Πηγῶν. Ὡς τε ἐπὶ τέλους ἡ φραγ-
κικὴ αὐτοκρατορία ἐστερήθη καὶ ἐν Ἀσίᾳ τὰς κυριωτέρας αὐτῆς
νήσους καὶ τὰς κυριωτέρας ἐπὶ τῆς στερεᾶς κτήσεις. Ἀπῆλυσεν
ὁμῶς εἰρήνην τινὰ καὶ ἐν Ἀσίᾳ, ὅπως ἐν Εὐρώπῃ, μέχρι τοῦ ἐν
ἔτει 1228 ἐπελθόντος θανάτου τοῦ Ῥοβέρτου.

Ἀλλὰ ποίαν εἰρήνην! Σπανίως κράτος ἐπὶ γῆς περιῆλθεν εἰς
τοσοῦτον ἐλειψιν κατὰστασιν. Οἱ κατακτιηταὶ τῆς Κωνσταντι-
νουπόλεως διηρημένοι πρὸς ἀλλήλους, ἐγκαταλελειμμένοι ὑπὸ τῆς
Εὐρώπης, εἰσαγαγόντες διοικητικὸν σύστημα ἀνεπιτηδεύατον,
κατατροπωθέντες πολλάκις ὑπ' ἐκείνων τοὺς ὁποίους τοσοῦτον
περιεφρόνουν, ἐκάθηντο, αὐτοὶ οἱ διάδοχοι τῆς Μακεδονικῆς δυνα-
στείας καὶ τῶν Κομνηνῶν, κεκλεισμένοι ἐν τῇ πόλει ἐκείνῃ ἀνευ
στρατοῦ καὶ χρηματικῶν πόρων, καὶ, τὸ παραδοξότερον, αὐτοὶ οἱ
πρὸ μικροῦ ἔτι τοσοῦτον ἀρρενωποὶ καὶ ῥέκται, ἐξετραχηλίζοντο
πολλάκις εἰς τὴν οἰκτροτέραν ἠθικὴν παρακμὴν. Οἱ Ἑνετοὶ δὲν
ἐφρόντιζον εἰμὴ πῶς νὰ ἐκμυζήσωσι τὰς πελευτείας τοῦ κράτους

τούτου προσόδους, μηδ'όλως φροντίζοντες περί τῆς σωτηρίας αὐτοῦ. Ἐπὶ μίαν στιγμήν, ἀναλογισθέντες τὴν ἀθλιότητα εἰς ἣν περιήλθον οἱ ἀρχαῖοι αὐτῶν σύμμαχοι, συνέλαβον τὸν σκοπὸν νὰ μεταφέρωσιν ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐξ Ἑνετίας τὴν ἔδραν τοῦ ἰδίου κράτους· ἀλλὰ τάχιστα παρήτησαν τὸ βούλευμα τοῦτο, τοῦ ὁποῦ ἡ ἐκτέλεσις ἤθελε πιθανῶς ἐπαγάγει τὴν κατάλυσιν καὶ οὐχὶ τὴν αὐξήσιν τῆς δυνάμεως αὐτῶν. Ὁ τότε Πάπας Ὀνώριος ἐπεκαλεῖτο τὴν συνδρομὴν τῆς Δύσεως ὑπὲρ τῆς νέας ταύτης ἐν τῇ Ἀνατολῇ Γαλλίας (Nova Francia, ὡς ἔλεγον τὴν χώραν ἡμῶν), ἀλλὰ δὲν εἰσηκούετο, καὶ ἐν τούτοις ὁ αὐτοκράτωρ Ῥοβέρτος ἀντὶ νὰ πράξῃ τι γενναῖον κατέτριβε τὸν χρόνον εἰς ἔρωτας ἀθέσμους, μέγας οὗ οἱ ἀγανακτήσαντες βαρῶνοι, ἐμβαλόντες εἰς τὰ ἀνάγκια τὴν μὲν ἐρωμένην αὐτοῦ ἐρμηνολόπησαν καὶ ἀπετύφλωσαν, τὴν δὲ μητέρα αὐτῆς ἐκνίξαν. Ὁ ταλαίπωρος Ῥοβέρτος μὴ δυνάμενος νὰ ἐκδικηθῇ, ἀπῆλθεν εἰς Ῥώμην ἵνα ἱστορήσῃ τὰς συμφορὰς τοῦ εἰς τὸν πᾶπαν. Ὁ δὲ παρεμύθησεν αὐτὸν ὅσον ἡδύνατο, τὸν ἔδωκε μερικὰ χρήματα καὶ τὸν κατέπεισε νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς Κωνσταντινούπολιν. Ἀλλὰ κατὰ τὴν ἐπιστροφὴν τοῦ ταύτην ὁ αὐτοκράτωρ ἀπέθανεν ἐν Πελοποννήσῳ τῷ 1226. Ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ καὶ διάδοχος Βαλδουῖνος Β' (1228—1261) ἦτο καὶς ἐνδεκαέτης. Ὅθεν ἐδέχθη νὰ εὗρεθῇ σπουδαιότεράς τις τῶν πραγμάτων κυβερνήτης, καὶ τοσαύτη ἦτο ἡ ἀπελπισία τῶν ἀνθρώπων αὐτῶν, ὥστε κατήντησαν νὰ συζητήσωσιν ἂν δὲν συμφέρει νὰ ἐπιτρέψωσι τὴν ἀρχὴν εἰς τὸν ἀπὸ τινος καιροῦ ἐπικρατήσαντα τῆς Βουλγαρίας Ἰωάννην Ἀσάν, τὸν υἱὸν τοῦ θηριώδους Ἰωαννίστη. Τελευταῖον ὁμως παρήτησαν τὴν ἰδέαν ταύτην καὶ ἀναγάρωσαν ἐπιμελητὴν τῆς ἀρχῆς τὸν ἐν Νεαπόλει διατρίβοντα πρόφην βασιλέα τῶν Ἱεροσολύμων Ἰωάννην Βριέννιον, ὅστις, καίτοι ἦτο γέρον, ἐλογίζετο εἰς τῶν ἱππατικωτέρων ἡγεμόνων τοῦ κόσμου, καὶ ἐλθὼν εἰς Κωνσταντινούπολιν κατὰ αὐγουστον τοῦ 1231 μετὰ πεντακοσίων ἱππατῶν, 1,200 ἱππῶν καὶ 5,000 στρατιωτῶν, ἐμνήστευσε μὲν τὴν θυγατέρα αὐτοῦ Μαρίαν μετὰ τοῦ Βαλδουῖνου Β', ἐστέρθη δὲ συμβασιλεὺς καὶ ὑπελήφθη παρὰ πάντων ὡς μέλλων τοῦ κράτους σωτῆρ. Ἀλλ' αἱ χρησταὶ αὗται προσδοκίαι ἡμειωθήσαν. Ἐπεὶ ἐπὶ δύο ἔτη ἔμεινεν ἀργὸς ἑνὸς τῆς Κων-

σταντινουπόλεως, ἔπειτα ἠθέλησε νὰ ἐπιχειρήσῃ τι κατὰ τοῦ ἐν Νικαίᾳ βασιλέως, ἐπέστρεψεν ὅμως μετὰ τέσσαρας μῆνας μὴδὲν μέγα διαπραΐξας. Καὶ τότε ὁ Βατάτζης ἀπεφάσισε νὰ συμμαχήσῃ μετὰ τοῦ βασιλέως τῶν Βουλγάρων Ἰωάννου Ἀσάν, ἵνα ἀπὸ κοινοῦ ἐπιτεθῶσι κατὰ τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἡ συμμαχία αὕτη, καθ' ἣν ὁ μὲν υἱὸς τοῦ Βατάτζη Θεόδωρος Λάσκαρις ἐμελλε νὰ συζευχθῇ τὴν θυγατέρα τοῦ Ἀσάν Ἑλένην, οἱ δὲ δύο ἡγεμόνες συνεφώνησαν νὰ διανεμῶσι πρὸς ἀλλήλους τὸ φραγκικὸν κράτος, ὑπῆρξε βεβαίως διὰ πολλοὺς λόγους ἀναξία τοῦ μεγαλοφουοῦς τῆς Νικαίας βασιλέως, δότι μακρὰ μὲν πείρα εἶχε καταστήσει ἀναμφισβήτητον ὅτι οἱ Βούλγαροι ἦσαν πολὺ ἐπικινδυνότεροι τῶν Φράγκων πολέμιοι τοῦ Ἑλληνισμοῦ, τὰ δὲ πράγματα καθ' ἑκάστην ἐμαρτύρουν ὅτι ὁ Ἑλληνισμὸς οὐδεμίαν εἶχε χρεῖαν τοιούτων συμμάχων ἵνα καταλύσῃ τὴν φραγκικὴν κυριαρχίαν. Ἡ πολιτικὴ λοιπὸν αὕτη οὔτε χρηστὴ ἦτο οὔτε συνετή. Ἀλλ' ἐνῶ πολλάκις ἀπεδείχθη ὅτι περὶ τὴν τῶν πραγμάτων διεξαγωγὴν ἡ χρηστότης δὲν εἶναι ἀσυμβίβαστος πρὸς τὴν σύνεσιν, οἱ ἄνθρωποι καὶ σήμερον ἀκόμη δὲν ἐπέισθησαν περὶ τούτου, πολὺ δὲ ὀλιγώτερον εἶχον πεισθῇ κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου. Μήπως πρὸ ὀλίγου ἔτι δὲν εἶδομεν τοὺς Φράγκους βουλευομένους νὰ ἐνιδρύσωσιν ἐν αὐτῇ τῇ Κωνσταντινουπόλει ἐπίτροπον τῆς ἀρχῆς αὐτὸν ἐκείνον τὸν βασιλέα τῶν Βουλγάρων; Ὅπωςδὲποτε, τῷ 1235, ὁ Ἰωάννης Βατάτζης ἀρξάμενος τῶν ἐχθροπραξιῶν ἐκυρεύσεν ἀπὸ τῶν Ἑνετῶν τὴν Καλλιπόλιν, ἐπαγαγὼν αὐτόθι σφαγὴν καὶ δάψιν δεινὴν μεθ' ἧς κατέλαβε πᾶσαν τὴν φραγκικὴν χερσόνησον καὶ πᾶσαν τὴν μέχρι τῆς Μαρίτζης χώραν καὶ αὐτὴν τὴν Ἰζουρούλδον, τὸ κάλλιστον τῶν Φράγκων φρούριον. Ἀφ' ἐτέρου δὲ κατέφθασε καὶ ὁ Ἀσάν, ἀφοῦ ἐπόρθησε τὰς ἀρκτικές ἐπαρχίας, καὶ τῷ 1236 ἐπολιορκῆσαν οἱ δύο σύμμαχοι, ἀπὸ ξηρᾶς καὶ ἀπὸ θαλάσσης, τὴν Κωνσταντινούπολιν. Τότε τελευταῖον ἀνέδειξαν δραστηριότητά τινα οἱ Φράγκοι. Ἑνετοὶ, Γενουαῖοι, Πισάται καὶ ὁ ἡγεμὼν τῆς Πελοποννήσου Γοδοφρέδος Β'. Οὐίλλαερδουίνας, δρᾶμόντες εἰς βοήθειαν τοῦ αὐτοκράτορος συντέλεσαν εἰς τὸ νὰ κατατροπωθῇ μὲν ὁ βυζαντινὸς στόλος, νὰ καταστραφῶσι δὲ τὰ στίφη τοῦ Ἀσάν καὶ οὕτω νὰ ἀπαλλαγῇ ἡ Κωνσταντινούπολις

ἀπὸ τοῦ ἐσχάτου κινδύνου. Ἀλλὰ τοῦτο ὑπῆρξε τὸ τελευταῖον μέγα τῶν Φράγκων κατόρθωμα. Ἄμα οἱ σύμμαχοι ἐκείνοι ἀπῆλθον εἰς τὰ ἴδια, ἅμα ἡ αὐτοκρατορία ἐκείνη ἐγκατελείφθη εἰς τοὺς πόρους τῆς ἀμέσου αὐτῆς κυριαρχίας, ἐγένετο πρόδηλον ὅτι οὔτε χρήματα οὔτε ἄνδρας εἶχεν ὅπως συγκροτήσῃ στρατὸν ὅπως οὖν ἀξιόλογον. Ὅθεν ἀπῆλθεν ὁ Βαλδουῖνος Β' εἰς τὴν δυτικὴν Εὐρώπην, ἵνα συλλέξῃ στρατὸν καὶ χρήματα. Καὶ ἐπέτυχε τῶντι κατ' ἀμφοτέρα, μάλιστα δὲ ὡς πρὸς τὴν συγκρότησιν τοῦ στρατοῦ, διότι τῷ 1240 ἡδυνήθη νὰ ἐπιστρέψῃ διὰ ξηρᾶς εἰς τὴν βασιλεύουσαν αὐτοῦ συνεπαγόμενος 700 μὲν ἱππότες, ἐν οἷς πολλοὺς ἐπιφανεῖς τῆς Γαλλίας ἄνδρας, πλείστους δὲ πεζοὺς καὶ ὑπὲρ τὰς 20,000 ἱππων. Ἐπειδὴ δὲ ἐν τῷ μεταξὺ εἶχεν ἀποθάνει ὁ Βράνιος, ὁ Βαλδουῖνος Β' ἐστέφθη ὑπὸ τοῦ Λατίνου πατριάρχου Νικολάου ὡς μόνος τῶν Ῥωμαίων κυρίαρχος καὶ ἐν τῷ ἅμα προσέβαλε τὴν Τζουρούλιν. Τὸ ἰσχυρὸν τοῦτο φρούριον ἐκυριεύθη, κατὰ δὲ τὸ ἐπόμενον ἔτος ὁ ἐνετὸς ναύαρχος Ἰωάννης Μικέλης ἐνίκησε πάλιν τὸν στόλον τοῦ Βατάτζη· ἀλλ' ἀφ' ἐτέρου οἱ Φράγκοι ἀπέβαλον πάντα σχεδὸν ὅσα κατεῖχον ἔτι ἐν Ἀσίᾳ, καὶ, συνομολογήσαντες διετεῖς ἀναχωρᾶς (1241—1243), περιέπεσον αὐθις εἰς ἀδράνειαν καὶ ἀμνηχανίαν. Ἐνῶς ὁ ἐν Νικαίᾳ πολυμήχανος βασιλεὺς κατέλυε τὸν ἐν Θεσσαλονίκῃ ὁμογενῆ ἀντίπαλον καὶ ἡνῶρθου οὕτω τὴν ἐνότητά τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ὡς θέλομεν μετ' οὐ πολὺ ἱστορήσει, οἱ ἐν Κωνσταντινουπόλει Φράγκοι οὐδὲν ἡδύναντο νὰ πράξωσιν, ἰδίως ἐνεκεν ἐσχάτης πένιας. Ἐγκαταλειφθέντες κατὰ τὸ σύνθημα ὑπὸ τε τῶν Ἑνετῶν, οἵτινες δὲν ἐπεμελοῦντο εἰμὴ μόνον τὰ ἐμπορικὰ αὐτῶν συμφέροντα, καὶ ὑπὸ τῶν Φράγκων τῆς κυρίως Ἑλλάδος, οἵτινες δὲν ἐφρόντιζον εἰμὴ περὶ τῶν ἰδίων ἡγεμονειῶν, ἐδέησε νὰ ἀποταθῶσιν ἐκ νέου πρὸς τὴν Εὐρώπην. Τῷ 1245 ἀπῆλθε τὸ δεύτερον ὁ Βαλδουῖνος εἰς Ἰταλίαν καὶ Γαλλίαν, ἀλλὰ τὴν φορὰν ταύτην ἐλαχίστας ἐπέτυχε συνδρομάς. Ἐν τῷ μεταξὺ οἱ ἐν Κωνσταντινουπόλει κατήντησαν εἰς τοιαύτην ἀνέχειαν ὥστε ἠναγκάσθησαν νὰ μεταχειρισθῶσι πρὸς συντήρησιν αὐτῶν καὶ αὐτὸν τὸν μόλυβδον ἐξ οὗ ἦσαν κατεσκευασμένοι αἱ στέγαι τῶν ἐκκλησιῶν καὶ τῶν ἀνακτόρων. Εἰς τοιαύτην ἀθλιότητα περιῆλθον οἱ ἄρχοντες τῆς πόλεως ἐκείνης, ἥτις ἐν

τῇ προηγουμένη ἑκατονταετηρίδι ἔδιδεν εἰς τοὺς ἡμετέρους αὐτοκράτορας αὐτὴ καὶ μόνη 120,000,000 τοῦ τότε νομίσματος. Οἱ ἄμεσαιοῖδοχοι τῶν Βονιφατίων καὶ τῶν Βαλδουίνων, κατήντησαν ἐπαῖται. Διὰ τὰ πορισθῶσι μερικὰ χρήματα, νῦν μὲν ἐπώλουν λείψανα ἀγίων, νῦν δὲ ἐδανείζοντο ἀπὸ ἰδιώτας. Ὅτε περὶ τὰ τέλη τοῦ 1248 ὁ Βαλδουίνος Β' ἐπανῆλθεν εἰς Κωνσταντινούπολιν ἄπρακτος, ἐζήτησε πρὸ πάντων ἀπὸ τοὺς αὐτόθι ἐμπόρους 24,000 ὑπέρπυρα (φρ. 268,800) καὶ ἐξηκολούθησεν οὕτω τείνων τὴν χεῖρα πότε εἰς τὸν ἓνα πότε εἰς τὸν ἄλλον, ἵνα λάβῃ ὀλίγα τιὰ χρήματα, καταντήσας νὰ ἐνεχυρίσῃ ἐπὶ τούτῳ τὸν μονογενῆ αὐτοῦ υἱὸν Φίλιππον εἰς τοὺς ἐμπόρους Ἀγγέλων καὶ Ἰωάννην Φερρύ. Ἐννοεῖται ὅτι τοιαύτη κατάστασις πραγμάτων δὲν ἦτο δυνατόν νὰ διαρκέσῃ ἐπὶ πολὺ καὶ τῷ 1261 ἀνέκτισαν οἱ ἡμέτεροι εὐχερῶς τὴν Κωνσταντινούπολιν.

Οὐδὲ ἤθελε παρατείνει ἐπὶ τριάκοντα ὅλα ἔτη τὴν ἀγωνίαν αὐτοῦ τὸ ἐν Κωνσταντινουπόλει φραγκικὸν κράτος ἂν ὁ Ἕλληνισμὸς δὲν ἐδιχοτομεῖτο ἐν τῷ μεταξὺ τούτῳ εἰς δύο αὐτοκρατορίας, τὴν ἐν Νικαίᾳ καὶ τὴν ἐν Θεσσαλονίκῃ· καὶ ἂν ἡ ἐν Νικαίᾳ βασιλεία δὲν ἐνόμιζε πρὸ πάντων ἀπαραίτητον νὰ ἀναρθώσῃ τὴν ἐνότητά αὐτοῦ. Τὸ ἔργον αὐτῆς τοῦτο διευκολύνθη ὑπὸ τῆς ἀκαθέκτου ὁρμῆς καὶ τῆς ἀκορέστου πλεονεξίας τοῦ ἐν Θεσσαλονίκῃ αὐτοκράτορος Θεοδώρου Ἀγγέλου Κομνηνοῦ. Τῷ νῦν ὁ ἀνὴρ οὗτος, μὴ ἀρκοῦμενος εἰς τὸ ὑπ' αὐτοῦ καταρτισθὲν μέγα κράτος, τὸ ὅποιον ἠπλοῦτο ἀπὸ Δυρράχίου μέχρι Θεσσαλονίκης καὶ ἀπὸ Ναυπάκτου μέχρι Ἀδριανουπόλεως, ἐπετέθη καὶ κατὰ τῶν Βουλγάρων τῷ 1230. Κακῶς τῇ ἀληθείᾳ ποιῶν, διότι ὥφειλεν ἐν μέρει τὰς ἐπιτυχίας αὐτοῦ εἰς τὰς φιλικὰς καὶ συγγενικὰς σχέσεις, τὰς ὁποίας συνῆψε πρὸς τὸν Ἰωάννην Ἀσάν, καὶ διότι ἂν κατεκρίναμεν πᾶσαν πρὸς τοὺς Βουλγάρους συμμαχίαν καθὸ συνεπαγομένην τὴν ἐπέμβασιν αὐτῶν εἰς τὰ κατὰ τὴν Θράκην καὶ Μακεδονίαν πράγματα, οὐδὲν ἦτον ἀποδοκιμαζόμεν πᾶσαν διάλυσιν τῶν πρὸς αὐτοὺς ὑφισταμένων εἰρηνικῶν σχέσεων καθὸ δυνατόν νὰ προκαλέσῃ τὸ αὐτὸ ἀποτέλεσμα. Ἡ ὀλοσχερὴ καταστροφὴ τοῦ Βουλγαρικοῦ κράτους ἀπεδείχθη ὅτι ἦτο ἔργον ἀνώτερον τῶν δυνάμεων τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Ὅ,τι λοιπὸν φραγκώτερον

ἔχεν οὗτος νὰ περάξῃ ἦτο νὰ περιορίξῃ ὅσον ἔνεστι τὸν Βουλγα-
 ρισμόν εἰς τὰς παρ' αὐτοῦ καταληφθείσας πρὸ αἰώνων χώρας, ὅπως
 ἐπολιτεύθη μέχρι τῆς ἐποχῆς ταύτης ὁ Θεόδωρος, ὅστις, μεταβα-
 λὼν ἔπειτα ἀνευ λόγου σύστημα, εἶναι τοσούτῳ μᾶλλον ἀξιο-
 κατάκριτος ὅσω ὁ Ἰωάννης Ἀσάν, μακρὰν τοῦ νὰ κληρονομήσῃ
 τὴν θηριωδίαν τοῦ πατρὸς του, ἦτο ἡγεμὼν μετριοπαθῆς, ἀν' ὅχι
 φιλάνθρωπος. Καὶ ἐτιμωρήθη ὁ Θεόδωρος διὰ τὸ σφάλμα αὐτοῦ
 ἐκεῖνο, διότι συγκροτηθείσης κατὰ ἀπρίλιον τοῦ 1230 μάχης περὶ
 Κλοκοτινίτζαν παρὰ τὸν Ἑβρον ποταμὸν, ἐνίκηθη κατὰ κράτος
 καὶ ἡχμαλωτεύθη αὐτός τε καὶ πολὺ πλῆθος τῶν περὶ αὐτόν. Ὁ
 Ἀσάν ἐπολιτεύθη ἐπιεικῶς πρὸς τοὺς ἡττηθέντας, ἀπολύσας μὲν
 τοὺς πλείστους τῶν αἰχμαλώτων, ἀγωνισθεὶς δὲ διὰ παιτὸς τρό-
 πῳ νὰ περιπορηθῇ τὴν εὐνοίαν τῶν Ἑλλήνων καὶ διὰ τοῦτο εὐ-
 χρώς κυριεύσας τὴν Ἀδριανούπολιν, τὸ Διδυμότειχον, τὸ Βολε-
 ρόν, τὰς Σέρρας, τὴν Πελαγονίαν, τὴν Πρίλαπον, τὸ Ἀλβανὸν
 καὶ μέχρι τῆς Ἰλλυρίας ἀφ' ἐνὸς καὶ τῆς μεγάλης Βλαχίας ἀφ'
 ἐτέρου ἐπιδραμὼν μεθ' ὃ ἐπανῆλθεν εἰρηνικῶς εἰς τὴν ἀρχαίαν
 αὐτοῦ χώραν. Καὶ αὐτὸς ὁ Θεόδωρος κατ' ἀρχὰς οὐδὲν ἄλλο κα-
 κὸν ἔπαθε παρὰ τὴν αἰχμαλωσίαν μόνον δὲ ἀφοῦ ἐφωράθη πα-
 ρασκευάζων ἐπιβουλὰς, ἐτυφλώθη ὑπὸ τοῦ Ἀσάν. Ἐν ταῦτοις ὁ
 νεώτερος τοῦ Θεοδώρου ἀδελφός, ὁ δεσπότης Μανουὴλ, διασωθεὶς
 ἐκ τῆς περὶ Κλοκοτινίτζαν μάχης, ἀνηγορεύθη ἐν Θεσσαλονίκῃ
 αὐτοκράτωρ καὶ διετήρησε τὴν ἀρχὴν ταύτην ἐπὶ δεκαετίαν
 (1230—1240) μὴ ἐνοχλούμενος ὑπὸ τοῦ Ἀσάν, τοῦ ὁποίου ἦτο
 γαμβρὸς ἐπὶ θυγατρὶ. Ἀφοῦ δὲ εἰς μάτην ἐζήτησε νὰ συμβιβασθῇ
 πρὸς τὸν Βατάτζην, ἀπέκλινε πρὸς τοὺς Λατίνους, ὑπέσχετο
 ὑποταγὴν εἰς τὸν Πάπαν ἐν τε τοῖς κοσμικοῖς καὶ τοῖς πνευμα-
 τικοῖς πράγμασι καὶ ὥμοσεν ὄρκον φέουδαλικῆς πίστεως πρὸς τὸν
 πρίγκηπα τοῦ Μωρέως Γοδοφρέδον Β', ὅπερ ὅμως μόνον ὑπὸ τῶν
 φράγκων λεγόμενον φαίνεται ἐντελῶς ἀπίθανον, διότι ἀφοῦ ὁ Μα-
 νουὴλ προέκειτο νὰ μὴ διατηρήσῃ πλήρη ἀνεξαρτησίαν, δὲν ἐν-
 νοῦμεν διατὶ ἤθελε θυσιάσῃ αὐτὴν μᾶλλον ὑπὲρ τῶν ξένων ἐκεί-
 νων δυναστῶν ἢ ὑπὲρ τοῦ ἐν Νικαίᾳ ὁμογενοῦς καὶ ὁμοδόξου αὐ-
 τοκράτορος.

Ἀλλως τε, ἀν καὶ ὁ Μανουὴλ ἐξηκολούθει ἄρχων ἐν Θεσσαλο-

νίκη και καλούμενος αὐτοκράτωρ και κόπτων, ὅπως προηγουμένως ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ, ὑπέρπυρα και χαλκᾶ νομίσματα, τὸ κράτος αὐτοῦ δὲν εἶχε πλέον τὴν προτέραν ἑκτασιν. Παρακτὸς τῶν ὑπὸ τοῦ Ἰωάννου Ἀσάν κυριευθεῖσων χωρῶν και πόλεων, τὸ κράτος τοῦτο ὑπέστη τότε και ἄλλην κολάβωσιν. Ὁ πρῶτος τοῦ δεσποτάτου τῆς Ἡπείρου ἰδρυτῆς, ὁ Μιχαήλ Ἀγγελος Κομνηνὸς ἀποθανὼν τῷ 1214, εἶχε καταλίπει ἐκ τοῦ δευτέρου αὐτοῦ γάμου υἱόν, τοῦ ὁποῖου ὁ ἀδελφὸς και διάδοχος τοῦ Μιχαήλ Θεόδωρος δὲν εἶχε σεβασθῇ τὰ δικαιώματα ἐπὶ τῇ προφάσει ὅτι ἦτο νόθος· ἔλεγε δὲ αὐτὸν νόθον, διότι ἡ μήτηρ του ἦτο στενὴ συγγενὴς τοῦ Μιχαήλ. Ὁ νέος ἐκείνος Κωνσταντῖνος Ἀγγελος καλούμενος, βραδύτερον δὲ μετονομασθεὶς Μιχαήλ Β', κατέφυγε τότε εἰς Πελοπόννησον· ὅτε δὲ συνέβη ἡ τοῦ Θεοδώρου αἰχμαλωσία παρέστη εἰς μέσον και ἀπήτησε και ἐπέτυχε νὰ λάβῃ τὴν ἀρχὴν τῶν τοῦ πατρὸς αὐτοῦ κτήσεων ἥτοι τῆς Ἡπείρου, τῆς Ἀκαρνανίας, τῆς Αἰτωλίας και μέρους τῆς Θεσσαλίας· ὥστε προέκυψεν ἡδὴ νέον δεσποτάτον τῆς Ἡπείρου, ἀνεξάρτητον τῆς ἐν Θεσσαλονίκῃ αὐτοκρατορίας, και τὸ ὁποῖον διαίρεθὲν βραδύτερον εἰς δύο και τρία μάλιστα κλάσματα, ἐξηκολούθησεν ὑφιστάμενον μέχρι τοῦ 1318 και ἔχον σχέσιν μᾶλλον πρὸς τοὺς Φράγκους τῆς Ἀχαΐας ἢ πρὸς τοὺς ἐν Νικαίᾳ και ἐν Κωνσταντινουπόλει αὐτοκράτορας. Μετ' οὐ πολὺ δὲ και ὅλως κατελύθη ἡ οὕτω πολυειδῶς ἀκρωτηριασθεῖσα αὐτοκρατορία τῆς Θεσσαλονίκης. Ἐν πρώτοις τῷ 1240 ὁ Ἰωάννης Ἀσάν, χηρεύσας πρὸ μικροῦ, ἔλαβε σύζυγαν τὴν ὠραίαν τοῦ Θεοδώρου θυγατέρα Εἰρήνην και δεῖξας πλείονα πρὸς τὴν νέαν σύζυγόν του στοργὴν ἢ πρὸς τὴν θυγατέρα του, τὴν σύζυγον τοῦ Μανουήλ, οὐ μόνον ἀπέλυσε τὸν Θεόδωρον, ἀλλὰ και συνέδραμεν αὐτὸν εἰς τὸ νὰ ἀνακτήσῃ τὴν Θεσσαλονίκην. Τότε ἐπειδὴ ὁ Θεόδωρος ἦτο τυφλὸς, τυφλοὺς δὲ αὐτοκράτορας οὐδέποτε ἀπεδέξατο τὸ δημόσιον Βυζαντινὸν δίκαιον, ἐστέφθη μὲν ὁ πρεσβύτερος υἱὸς του Ἰωάννης, πράγματι ὅμως ἡ κυβέρνησις διεξήγετο ὑπὸ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ. Ἀλλ' ὁ ἐξωσθεὶς Μανουὴλ ἐνέβαλε τῇ συνδρομῇ τοῦ Βατάτζη εἰς Θεσσαλίαν, τῷ δὲ 1242 ἐπελθὼν και αὐτὸς ὁ Βατάτζης μετὰ στρατοῦ ἰσχυροῦ εἰς Μακεδονίαν, ἠνάγκασεν τὸν Ἰωάννην Ἀγγελον νὰ ἀποθέσῃ τὸ αὐτοκρατορικὸν ἀξίωμα, νὰ ὀνομα-

οὐκ ἀπλῶς δεσπότης καὶ νὰ ἀρχῇ τῆς Θεσσαλονίκης ὡς ὑποτε-
λῆς αὐτοῦ. Μετὰ δύο ὅμως ἔτη ἀπέθανεν ὁ δεσπότης Ἰωάννης,
ὁ δὲ διαδεξάμενος αὐτὸν ἀδελφός του Δημήτριος εἰς τοσαύτην
ἀγανάκτησιν ἔφερε τοὺς Θεσσαλονικεῖς διὰ τῶν ἀκολασιῶν αὐ-
τοῦ ὥστε φυσικῶ τῷ λόγῳ προεκλήθη νέα τοῦ Βατάτζη ἐπέμβα-
σις. Ὁ Βατάτζης ἀπεφάσισε τόσῳ μᾶλλον νὰ ἐπεμβῇ ὅσῳ συγ-
χρόνως ἡ βασιλεία τῶν Βουλγάρων εἶχε περτέλθει εἰς τὸν ἀνήλι-
κον υἱὸν τοῦ Ἰωάννου Ἀσάν, τὸν Μιχαήλ (1246—1257). Ὅθεν
ὠφελοῦμενος ἐξ ὅλων τούτων τῶν περιστάσεων περὰ τὸν Ἑλ-
λῆσποντον τῷ 1246, κυριεύει τὰς Σέρρας, τὸ Μελένικον, τὸν Στε-
νίμαχον, τὰ Τζέπαινα καὶ τὰ περὶ τὴν Ῥοδόπην· καὶ ἔπειτα τρα-
πεῖς πρὸς βορρᾶν κατὰ τῆς χώρας τῶν Βουλγάρων παραλαμβάνει
τὸ Στούμπιον, καὶ τὸ Χοτοβόν, καὶ τὸ Βελεβούδιον, καὶ τὰ Σκό-
πια καὶ ἄλλας πολλὰς πόλεις, ἀναγκάσας τὸν Μιχαήλ νὰ προ-
τείνῃ λόγους περὶ εἰρήνης. Τελευταῖον δὲ κατὰ νοέμβριον εἰσῆλ-
θεν εἰς Θεσσαλονίκην, συνέλαβε καὶ ἐξώρισεν εἰς Λεντιανὰ τὸν
Δημήτριον, ἐπέτρεψεν εἰς τὸν Θεόδωρον κτήματά τινα περὶ Βο-
δενὰ καὶ ἐπέστρεψεν εἰς τὴν Ἀσίαν καταλιπὼν ἐν Εὐρώπῃ ἐπί-
τροπον αὐτοῦ πληρεξούσιον τὸν μέγαν δομέστικον Κομνηνὸν Ἀν-
δρόνικον Παλαιολόγον, ἔχοντα παρ' ἑαυτῷ καὶ τὸν υἱὸν αὐτοῦ
Μιχαήλ, τὸν βραδύτερον γενόμενον ἰδρυτὴν τῆς τῶν Παλαιολό-
γων δυναστείας.

Ἡ κατάλυσις τῆς ἐν Θεσσαλονίκῃ αὐτοκρατορίας καὶ ἡ συνέ-
νωσις τοῦ Ἑλληνισμοῦ ὑπὸ τὴν αὐτοκρατορίαν τὴν ἐν Νικαίᾳ ἰδρυ-
θεῖσαν, μαρτυρεῖ ὅτι ὁ Ἀσιανὸς Ἑλληνισμὸς, ὅσον καὶ ἂν εἶχεν ἐκ-
πέσει, διετῆρει ἔτι συστατικὰ τινα πολιτικῆς ἐμπειρίας, δεξιό-
τητος καὶ δυνάμειος πλεονέστερα τῶν ὅσα ἐφθασε νὰ ἀποκτήσῃ ὁ
πρὸ μικροῦ εἰς νέον πολιτικὸν βίον ἀνακύψας εὐρωπαϊκὸς Ἑλλη-
νισμός. Ἡ δὲ ἔνωσις αὕτη ὑπῆρξε μὲν τὸ κυριώτατον κατ' ὅρθωμα
τοῦ Ἰωάννου Βατάτζη, ἀλλ' οὐχὶ τὸ μόνον. Εἶδομεν ὅτι ἀνέκτη-
σεν ἀπάσας τὰς νήσους καὶ χώρας ὅσαι ἀπετέλουν τὸ ἄμισον τοῦ
Λατίνου βασιλέως κράτος καὶ ὅτι περιώρισεν αὐτὸν εἰς μόνην τὴν
Κωνσταντινούπολιν. Καὶ εἶνα: μὲν ἀληθές ὅτι δὲν ἡδυνήθη νὰ
κυριεύσῃ τὴν μεγάλην ταύτην πρωτεύουσαν, ἀλλ' ἤξευρεν ὅτι ἡ
πτῶσις αὐτῆς ἤτο προεχὴς καὶ ἀναπόδραστος. Ὅθεν ἤσυχολήθη

ἐν τῷ μεταξὺ εἰς τὴν ἐσωτερικὴν τῶν Ἀσιανῶν αὐτοῦ ἐπαρχιῶν
 ῥύθμισιν. Αἱ ἐπαρχίαι αὗται, αἵτινες οὐδένα ἔτρεχον ἀπὸ δυσμῶν
 ἤτοι ἀπὸ τῶν Φράγκων κίνδυνον, εἶχον ἀσφαλισθῆ πρὸς φάτως
 καὶ ἀπὸ Ἀνατολῶν ἤτοι ἀπὸ τῶν ἐν Ἰκονίῳ Τούρκων διὰ παρα-
 δόξου συνδρομῆς περιστάσεων. Καθ' ἣν ἐποχὴν ἐν ἀρχῇ τῆς δε-
 κάτης τρίτης ἑκατονταετηρίδος ἡ δυτικὴ Εὐρώπη ἐπεχειρεῖ τὴν
 καταστροφὴν τοῦ προμαχῶνος, ὅστις ἐπὶ χίλια ἔτη ὑπερεμάχει
 ὑπὲρ αὐτῆς κατὰ τῶν ἀπ' ἀνατολῶν ἀδιαλείπτως ἀνανεουμένων
 πολεμίων, ἐπέσκηπτεν ἀπὸ τὰ βάθη τῆς Ἀσίας νέα φοβερά καται-
 γις Μογγολικῶν στιφῶν, ἅτινα ἀνήκοντα εἰς φυλὴν ὅλως ἄλλο-
 τρίαν τῆς Καυκασικῆς καὶ εἰς ἀναριθμήτους μυριάδας συναγελα-
 σθέντα ὑπὸ ἑνα τῶν ἡγεμόνων αὐτῶν Τεμουτζίν, τὸν ἐπονομα-
 σθέντα Τσιγγισχάν, ταύτὸν εἰπεῖν αὐτοκράτορα, κατέκλυσαν ὡς
 τεραστία τις πλημμύρα ἅπασαν τὴν ἄχανῇ χώραν τὴν ἀπλουμέ-
 νην ἀπὸ τῆς βορείου Σινικῆς μέχρι τῆς Μικρᾶς Ἀσίας καὶ τῆς Συ-
 ρίας πρὸς μεσημβρίαν, μέχρι τῆς Πολωνίας πρὸς βορρᾶν. Ὁ ἐν
 Ἰκονίῳ Σελτζουκίδης Σουλτάνος βλέπων ὅτι δὲν εἶναι δυνατόν
 νὰ ἀντέξῃ εἰς τὸν χειμᾶρρον τοῦτον, ἀφ' ἐνὸς μὲν ἀπσμάκρυνε
 τοὺς Μογγόλους τελέσας φόρον εἰς αὐτοὺς, καὶ ἀφ' ἑτέρου ἐνόμισε
 φρόνιμον νὰ διάγῃ ἐν εἰρήνῃ πρὸς τὸν ἐν Νικαίᾳ αὐτοκράτορα ὅστις
 τοιοῦτοτρόπως ἡσφαλίσθη διττῶς ἀπ' ἀνατολῶν, ἀπὸ τε δηλ.
 τῶν Τούρκων καὶ ἀπὸ τῶν Μογγόλων. Καὶ τότε ἐπέστησε τὴν
 προσοχὴν εἰς τὴν βελτίωσιν τῆς καταστάσεως τῶν Ἀσιανῶν ἐπαρ-
 χιῶν, αἵτινες κακῶς ἔχουσιν ἀπὸ τῶν χρόνων τῶν Ἀγγέλων, δὲν
 ἠτύχησαν βεβαίως πολὺ οὐδ' ἐπὶ τῶν ἀδιακόπων ἀνωμαλιῶν ἐν
 τῷ μέσῳ τῶν ὁποίων ἀπηρτίσθη ἡ ἐν Νικαίᾳ αὐτοκρατορία ὑπὸ
 τοῦ Θεοδώρου τοῦ Λασκάρως. Νῦν δὲ οὐ μόνον αἱ πόλεις ἀνεκτί-
 σθησαν, ἀλλὰ καὶ ἡ γεωργία καὶ ἡ βιομηχανία πολλὴν ἔλαβον
 τὴν ἐπίδοσιν. Ὁ βασιλεὺς ἐφιλοτιμήθη νὰ ἐπαρκῇ εἰς ἀπάσας τὰς
 ἀνάγκας τῆς αὐτῆς ἐκ τῶν ἰδίων αὐτοῦ κτημάτων· ἐπήρκει δὲ
 ἐξ αὐτῶν οὐ μόνον εἰς τὰς συνήθεις τῆς βασιλείας δαπάνας ἀλλὰ
 καὶ εἰς συντήρησιν πολλῶν εὐεργετικῶν καταστημάτων οἷον γη-
 ροτροφείων, πτωχοτροφείων καὶ νοσοκομείων. Ὅτινα κατορθώσῃ
 τοῦτο ἐπεμελήθη πολὺ τὴν γεωργίαν, τὴν ἀμπελουργίαν καὶ τὴν
 κτηνοτροφίαν τῶν κτημάτων τούτων, ὥστε λέγεται ὅτι ἀπὸ τῆς

πωλήσεως μόνων τῶν ὧν ὅσα ἔτικτον αἱ ἀγέλαι τῶν ὀρνίθων αὐτοῦ, ἤθροίσθη ἐντὸς ὀλίγου χρόνου χρηματικὸν ποσὸν δι' οὗ κατεσκευάσθη τῇ βασιλίδι στέφανος ἀλίθιος καὶ μαργάροις λίαν πολυτελεῖσι διηρητισμένος, ὃν καὶ ὡάτορ ὁ βασιλεὺς ἐπωνόμασε διὰ τὸ ἐκ τῆς τῶν ὧν πράσεως κατεσκευάσθαι αὐτόν.» Τὰ αὐτὰ δὲ παρῆναι νὰ πράττωσι καὶ οἱ συγγενεῖς αὐτοῦ καὶ πάντες οἱ μεγιστᾶνες, ἐξ οὗ μετ' ὀλίγον πάντων αἱ ἀποθῆκαι ἐβριθον καρπῶν, αἱ δὲ ὁδοὶ καὶ ἀγυιαί καὶ πᾶσα μάνδρα καὶ σηκὸς ἦσαν κτηνῶν πλήρη. Καὶ ἐπειδὴ συνέβη κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου λιμὸς παρὰ τοῖς Τούρκοις, τὰ ἀποταμιεύματα ταῦτα τῶν προϊόντων ἐπωλήθησαν εἰς τιμᾶς βαρυτάτας καὶ πλοῦτος πολὺς εἰσέφρυσεν εἰς τε τὰ δημόσια καὶ τὰ ἰδιωτικὰ ταμεῖα. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἐν μέσῳ τῶν συνετῶν τούτων διατάξεων, ὁ βασιλεὺς Ἰωάννης ἐπραξε καὶ τινα τὰ ὁποῖα μαρτυροῦσιν ὅτι δὲν ἦτο ἀνώτερος πολλῶν ἡμαρτημένων δοξασιῶν τῆς ἐποχῆς αὐτοῦ. Ἐκτίσε ναοὺς περικαλλεῖς καὶ μοναστήρια πολυτελῆ, καταδαπανῶν περὶ ταῦτα καὶ τὰ τοιαῦτα χρήματα, τὰ ὁποῖα ἡδύναντο ἐπωφελέστερον νὰ ἀναλωθῶσιν εἰς συντήρησιν στρατοῦ καὶ στόλου, καὶ ὑποθάλλων τὸν μοναχικὸν βίον, ὅστις δὲν συνετέλει βεβαίως εἰς ἐνίσχυσιν τοῦ κράτους. Πλὴν τούτου ἐνόμισε, κατὰ τὴν ἄλλοτε καὶ ἐν αὐτῇ τῇ δυτικῇ Εὐρώπῃ ἐπικρατήσασαν δοξασίαν, ὅτι δικαιῶται καὶ δύναται νὰ ρυθμίσῃ τὴν χρῆσιν τῆς ἰδιωτικῆς περιουσίας. Κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην οἱ πλούσιοι ἄνθρωποι μετεχειρίζοντο πολλὰ βαρύτιμα γουναρικὰ καὶ πολλὰ μεταξωτὰ ὑφάσματα. Καὶ τὰ μὲν γουναρικὰ ἤρχοντο ἀνέκαθεν ἐκ τῶν ἐνδοτέρων τῆς Ἀσίας, τὰ δὲ μεταξωτὰ, ἐν ὅσῳ μὲν ὑφίστατο τὸ Βυζαντινὸν κράτος, κατεσκευάζοντο ἐντὸς αὐτοῦ καὶ μάλιστα εἰς Θήβας καὶ εἰς τὰς ἄλλας κυρίως Ἑλληνικὰς χώρας, ἀφοῦ δὲ αἱ χώραι αὗται κατελήφθησαν ὑπὸ τῶν Φράγκων, ἀπέβησαν καὶ τὰ μεταξωτὰ προϊόν ἐξωτερικῆς βιομηχανίας. Ὅθεν ὁ βασιλεὺς ἀπηγόρευσε τὴν χρῆσιν αὐτῶν τε καὶ τῶν βαρυτίμων γουναρικῶν, ἀπαιτήσας νὰ ἀρκῶνται πάντες εἰς τὰ ἐσωτερικὰ τοῦ κράτους βιομηχανήματα. Καὶ ἡ μὲν διάταξις αὕτη, ὅπως συνήθως συμβαίνει εἰς τοιαύτας ἀπαγορεύσεις, ἔπесε μετ' οὐ πολὺ εἰς ἀχρηστίαν· ἀλλ' ὅπωςδὴποτε ἀξιοσημείωτος εἶναι ἡ προσοχὴ ἣν ὁ βασιλεὺς Ἰωάννης ἐπέστησεν εἰς τὰ οἰκονομικὰ τοῦ κράτους ζητή-

ματα, ἡ δ' ἐπίδοσις ἦν ἔλαβε τότε ἡ γεωργία καὶ ἡ κτηνοτροφία ἐν Ἀσίᾳ μαρτυρεῖ, ὅτι, μεταξὺ πολλῶν ἐσφαλμένων, εἶχε καὶ πολ-
λὰς ὑγιεῖς περὶ δημοσίας καὶ ἰδιωτικῆς οἰκονομίας ἀρχάς, ὅπως
ἀνέκαθεν συνέβη εἰς τὴν Βυζαντινὴν βασιλείαν.

Ἀξιομνημόνευτοι ὡσαύτως εἶναι αἱ ποικίλαι σχέσεις εἰς τὰς
ὁποίας ὁ Ἰωάννης Βατάτζης περιῆλθε πρὸς τὴν δυτικὴν Εὐρώπην.
Ὁ τότε αὐτοκράτωρ τῆς Γερμανίας Φριδερίκος Β', ὁ τοῦ Φριδε-
ρίκου Α'. Βαρβαρόσσα ἔγγονος, ἦτο, ὅπως ὅλοι οἱ αὐτοκράτορες
τῆς Γερμανίας, πολέμιος τοῦ πάπα· ὁ δὲ πάπας ἦτο ὁ φυσικὸς
προστάτης τῶν Λατίνων τῆς Ἀνατολῆς, ἅρα οἱ Ἕλληνες δὲν ἠδύ-
ναντο εἰμὴ νὰ συμπαθῶσι πρὸς τὸν Φριδερίκον. Ἦδη ὁ ἐν Θεσσα-
λονίκῃ αὐτοκράτωρ Θεόδωρος Ἀγγελος Κομνηνὸς εἶχε συνομολο-
γήσει συνθήκην συμμαχίας πρὸς τὸν ἰσχυρὸν μονάρχην τῆς δύσεως
τῷ 1229, διόπερ καὶ ἀφωρίσθη ἀμέσως ὑπὸ τοῦ Πάπα. Ὁ δὲ
Βατάτζης συνῆψεν ἔτι οἰκειοτέρας σχέσεις πρὸς τὸν Φριδερίκον Β'.
διότι μετὰ τὸν θάνατον τῆς πρώτης αὐτοῦ συζύγου Εἰρήνης, τῆς
θυγατρὸς τοῦ Θεοδώρου τοῦ Λασκάρεως, ἐνυμφεύθη τῷ 1244 τὴν
νόthon θυγατέρα τοῦ αὐτοκράτορος Γερμανίας Ἀνναν ἢ Κωνσταν-
τίαν, καὶ ἔκτοτε διετέλεσεν εἰς συνεχῇ πρὸς τὸν ἰσχυρὸν τοῦτον
ἡγεμόνα ἀλληλογραφίαν, ἧς 3 ἐπιστολαὶ τοῦ Φριδερίκου πρὸς τὸν
Βατάτζην ἀνευρεθεῖσαι ἐν τῇ Λαυρεντιανῇ βιβλιοθήκῃ τῆς Φλωρεν-
τίας, ἐδημοσιεύθησαν κατὰ πρῶτον, τῷ 1855, ὑπὸ τοῦ Γερμανοῦ
Γουσταύου Οὐόλφριου. Σὺν ταύταις δὲ ἀνεκαλύφθη καὶ ἐδημο-
σιεύθη ἑτέρα, τετάρτη ἐπιστολὴ τοῦ αὐτοῦ Φριδερίκου πρὸς τὸν δε-
σπότην τῆς Ἠπείρου Μιχαὴλ Ἀγγελον Κομνηνὸν Δούκαν. Ἐκ τῶν
ἐπιστολῶν τούτων συνάγονται περιεργότατα πράγματα· ὅτι ὁ
Βατάτζης, ὅςτις, ὡς ἄλλοθεν ἦτο γνωστὸν, εἶχε πέμψει ἀξιόλο-
γον χρηματικὴν συνδρομὴν εἰς τὸν πενθερόν του, ἐξαπέστειλε
προσέτι εἰς αὐτόν, τῷ 1250, «χειρὰ τινα τῶν ὑπ' αὐτόν τοξο-
τῶν καὶ ὀπλιτῶν» ὅτι ὁ Φριδερίκος ἐνόμιζε τούτου ἕνεκα κα-
θῆκον αὐτοῦ νὰ πληροφορῇ τακτικῶς τὸν Βατάτζην περὶ τῶν ἐν
Ἰταλίᾳ πολεμικῶν αὐτοῦ κατορθωμάτων· καὶ ὅτι δὲν ἐδίσταζε
κατὰ μὲν τοῦ πάπα νὰ ἐπισωρεύῃ δεινὰς προσβολὰς καὶ ὕβρεις,
τούς δὲ Γραικοὺς νὰ ὀνομάζῃ εὐσεβεστάτους καὶ ὀρθοδοξοτάτους.

Ἐννοεῖται ὅτι πάντα ταῦτα ἐτάραξαν τὸν ἀρχιερέα τῆς Ῥώ-

μης. Τὸ πολιτικὸν οἰκοδόμημα ὅπερ διὰ τοσούτων ἀδικιῶν καὶ ἀγώνων εἶχε κατασκευάσει ἐν τῇ Ἀνατολῇ, κατέρρεε, καὶ μακρὰν τοῦ νὰ τὸν ἐνισχύσῃ, εἶχεν ἀπ' ἐναντίας χρεῖαν τῆς συνδρομῆς αὐτοῦ. Ἡ ἐλπίς ὅτι διὰ τῆς ιδρύσεως ἐν Κωνσταντινουπόλει Λατίνου αὐτοκράτορος καὶ Λατίνου πατριάρχου οἱ Ἕλληνες θέλουσιν ὑποταχθῇ εἰς τὴν Ῥωμαϊκὴν ἐκκλησίαν, διελύθη ὡς ὄνειρον. Οἱ Ἕλληνες, κληρικοὶ τε καὶ λαϊκοί, εἴτε ἐπεικῶς εἴτε δυσμενῶς ἐπολιτεύοντο πρὸς αὐτοὺς οἱ Φράγκοι, ἐνέμενον οὐδὲν ἥττον πιστοὶ εἰς τὰ δόγματα τῶν πατέρων αὐτῶν καὶ δὲν ᾔθελον νὰ ἀναγνωρίσωσιν ἄλλον ὑπέρτατον ἀρχηγὸν εἰμὴ τὸν ἐν Νικαίᾳ ἐδρεύοντα οἰκουμενικὸν πατριάρχην. Τότε ὁ Ῥωμαϊκὸς θρόνος ἐνόησεν ὅτι ἐπὶ ματαίῳ ἐχύθη τοσοῦτον αἷμα, ἐπὶ ματαίῳ ἐγένοντο τοσαῦτα καταστροφὰ καὶ ὅτι ἄλλο δὲν τῷ μένει εἰμὴ νὰ ἐπαναλάβῃ πρὸς τὸν ἐν Νικαίᾳ αὐτοκράτορα καὶ τὸν παρ' αὐτῷ πατριάρχην τὰς διαπραγματεύσεις. τὰς ὁποίας ἄλλοτε τοσάκις εἶχεν ἐπιχειρήσει πρὸς τοὺς ἐν Κωνσταντινουπόλει αὐτοκράτορας καὶ πατριάρχας. Οἱ ἡμέτεροι ἀπήντησαν μετὰ τῆς συνέσεως καὶ μετριοπαθείας, ἣν συνήθως ἐδείξαν εἰς τὰς πρὸς τὴν δυτικὴν ἐκκλησίαν σχέσεις αὐτῶν. Εἶπον ὅτι εἶναι ἔτοιμοι νὰ ἀναγνωρίσωσι τὸν πάπαν ὡς τὸν πρῶτον ὅλων τῶν πατριαρχῶν, ἐπιτρέποντες μὲν τὴν εἰς αὐτὸν ἐκκλησίαν ὡς ὕπατον δικαστὴν, ὑπακούοντες δὲ καὶ εἰς αὐτὰς τὰς δογματικὰς αὐτοῦ ἀποφάνσεις καθόσον δὲν ἀντιφάσκουσι πρὸς τὰ ὑπὸ τῶν συνόδων καὶ τῶν πατέρων θεσπισθέντα· ἀλλὰ συγχρόνως ἀπήτησαν εὐλογώτατα νὰ ἀποδοθῇ εἰς αὐτοὺς ἡ Κωνσταντινούπολις. Ἡ ἀπάντησις αὕτη δὲν εὐχαρίστησε τὸν Ἰννοκέντιον Δ'. καὶ ἡ διαπραγματεύσις διεκόπη.

Ἀλλὰ καὶ τὰ γράμματα τὰ τοσαύτην παθόντα συμφορὰν διὰ τῆς ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἤρχισαν πάλιν νὰ καλλιεργῶνται ἐν Νικαίᾳ. Ὁ Βατάτζης καὶ ἡ πρώτη αὐτοῦ σύζυγος Εἰρήνη ἐπροστάτευσαν νέον ἔτι ὄντα τὸν Γεώργιον Ἀκροπολίτην, ὅστις ἔγραψε *Χρονικὴν συγγραφὴν* περιέχουσαν τὰ μετὰ τὴν ἀλῶσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως μέχρι τῆς ἀνακτήσεως αὐτῆς ἐπὶ Μιχαὴλ Παλαιολόγου, καὶ τὸν Νικηφόρον Βλεμμίδην ἀκμάζοντα κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου ἕνεκα τῆς ποικίλης αὐτοῦ παιδείας καὶ διδάσκαλον διατελέσαντα τοῦ τε Γεωργίου Ἀκροπολίτου καὶ πολ-

λῶν ἄλλων, πρὸ πάντων δὲ τοῦ υἱοῦ καὶ διαδόχου τοῦ Βατάτζη, Θεοδώρου. Τὸ δὲ σπουδαιότερον ὁ Βλεμμίδης ἦτο ἀνὴρ χρηστός, καὶ γενναῖος καὶ ἔδωκε ποτε δεῖγμα τῆς ἀρετῆς αὐτοῦ τιμῶν ἐξ Ἰσοῦ αὐτόν τε καὶ τὸν βασιλέα Ἰωάννην Βατάτζην. Ὁ βασιλεὺς Ἰωάννης εἶχε διατελέσει πιστὸς πρὸς τὴν πρώτην αὐτοῦ σύζυγον Εἰρήνην, ἣτις ἂν δὲν ἐδελέαζεν αὐτὸν διὰ τοῦ κάλλους, ἐδέσποζεν ὁμῶς αὐτοῦ διὰ τοῦ ἀρρενωποῦ καὶ ἀρχικοῦ χαρακτῆρος αὐτῆς. Ἀλλ' ἡ δευτέρα, ἡ θυγάτηρ τοῦ Φριδερίκου Β'. καίτοι νεωτάτη καὶ ἴσως διὰ τὴν τῆς νεότητος ἀπειρίαν, δὲν κατῴρθησε νὰ προσηλωσῇ αὐτὸν ἀπερισπάστως. Μεταξὺ δὲ τῶν κυριῶν ὅσαι συνώδευσαν αὐτὴν ἐκ τῆς δυτικῆς Εὐρώπης ὑπῆρχε μία, ἣν οἱ ἡμέτεροι ὀνομάζουσι Μαρκεσίαν, καὶ παριστῶσιν ἄμαχον κατὰ τε τὸ κάλλος καὶ τὴν εὐφυΐαν. Ὁ βασιλεὺς δὲν ἠδυνήθη νὰ ἀνθέξῃ εἰς τὰς χάριτας ταύτας καὶ ἐπὶ τοσοῦτον ἐκυριεύθη ὑπ' αὐτῆς ὥστε ἐπέτρεψε νὰ κοσμηθῇ διὰ βασιλικῶν συμβόλων φοροῦσα πέδιλα πορφύρᾳ καὶ ἱππεύουσα ἵππον διὰ πορφύρας ὡσαύτως κεκοσμημένον. Καὶ οἱ μὲν πλείστοι τῶν αὐλικῶν δὲν ἐδίσταζον νὰ τιμῶσι τὴν ἐρωμένην ὡς βασιλίδαν, ὁ δὲ Βλεμμίδης, μὴ ἀνεχόμενος τὸ σκάνδαλον, ἔσκωπτε καὶ κατέκρινεν αὐτὴν ἀναφανδόν. Ἐπειδὴ δέ ποτε ἡ Μαρκεσίνα ἠθέλησε νὰ προσέλθῃ ἐν συνοδίᾳ λαμπρᾷ εἰς τὴν μεγαλοπρεπῆ μονὴν ἣν εἶχε κατασκευάσει ἑαυτῇ ὁ σοφὸς καθηγητῆς, ὁ ἀνὴρ οὗτος ἀπέπεμψεν αὐτὴν μὴ ἐπιτρέψας τὴν εἰσοδόν. Ἡ φίλη τοῦ βασιλέως προσέδραμε τότε πρὸς αὐτὸν ζητοῦσα ἐκδίκησιν καὶ ἔχουσα συνηγόρους τοὺς περὶ αὐτὴν κόλακας. Ἀλλ' ὁ Βατάτζης, ἂν δὲν εἶχε τὴν γενναιότητα νὰ ἀνθέξῃ εἰς τὸν πειρασμὸν τοῦ κάλλους, εἶχε τὴν σύνεσιν τοῦ νὰ κατανοῇ τὸ ἄτοπον τοῦ πράγματος καὶ ἐτίμα τὸν ἄνδρα, ὃν κατηναγάζετο νὰ τιμωρήσῃ. Ὅθεν κατηφὴς γενόμενος καὶ δακρύσας εἶνα τί με κολάζειν ἄνδρα δίκαιον συνωθεῖτε» ἀπήντησεν· «εἰ γάρ μοι πρὸς βουλήσεως ἦν ἀτιμίας ὁμοῦ καὶ αἰσχύνης καθῆσθαι ἐκτὸς, ἀκίβδηλον ἂν τὸ τῆς βασιλείας ἐτήρουν σεμνὸν καὶ αὐτός· νῦν δὲ τὰς αἰτίαις τῶν ἐμῶν ὕβρεων καὶ τῆς βασιλείας αὐτῆς αὐτὸς παρεχόμενος, προσηκούσας λοιπὸν ἀπολαμβάνω ἐντεῦθεν τὰς ἀμοιβὰς καὶ τῶν πονηρῶν σπερμάτων ἄξια τὰ γεώργια.»

Τοιοῦτος ὑπῆρξεν ὁ Ἰωάννης Δούκας Βατάτζης· μεγαλεπήβο-

λος, μεγαλοπράγμων και ἐν αὐταῖς αὐτοῦ ταῖς ἀδυναμίαις μεγάλῳρων. Ὄταν ἀναλογισθῶμεν ὅπόσον ἡρωϊκοὶ ἦσαν οἱ Φράγχοι ὅτε ἐν ἀρχῇ τῆς ἑκατονταετηρίδος ταύτης ἐξεπόρθησαν τὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ ὅπόσον ἔλεινοι οἱ Ἕλληνες οὓς κατέναντι αὐτῶν ἀπῆντησαν, πάλιν δὲ ὅπόσον ἡρωϊκοὶ ἀπέβησαν οἱ Ἕλληνες μετὰ παρέλευσιν ὀλίγου χρόνου καὶ ὅπόσον ἔλεινοι κατήντησαν οἱ Φράγχοι, δὲν δυνάμεθα νὰ μὴν ἐνθυμηθῶμεν τὴν ὑπὸ τοῦ Σαϊκσπέρου δραματουργηθεῖσαν πάλιν τοῦ Χάμλετ καὶ τοῦ Λαέρτου, ἣν παρέθηκεν ἥδη ὁ Μακώλαιϋ ὅτε ἐξιστόρησε τὰς ἀναλόγους περιπετείας τοῦ καθολικισμοῦ καὶ τοῦ προτεσταντισμοῦ κατὰ τὴν 15 καὶ τὴν 16 ἑκατονταετηρίδα. Κατ' ἀρχὰς ὁ Λαέρτις ἐπλήγωσε τὸν Χάμλετ, ἔπειτα ὅμως ἀνταλλαγέντων ἐν τῷ ἀγῶνι τῶν ἀμοιβαίων ὅπλων, ὁ Χάμλετ ἐπλήγωσε τὸν Λαέρτην. Οἱ Φράγχοι κατ' ἀρχὰς, ὄντες μαχιμώτεροι τῶν τῆς Ἀνατολῆς κατοίκων καὶ εὐτυχέσαντες νὰ ἄγωνται ὑπὸ τοῦ Δανδόλου καὶ τοῦ Βονιφατίου κατίσχυσαν τῶν ἀντιπάλων, οἵτινες, οὐ μόνον κατώτεροι ἦσαν ἐκείνων μαχηταί, ἀλλ' ἔλαβον τὴν ἀτυχίαν νὰ ἔχωσιν ἀρχηγούς τοὺς Ἀγγέλους Ἰσαάκιον καὶ Ἀλέξιον. Προϊόντος ὅμως τοῦ χρόνου ἐξέλιπε μὲν ὁ πρῶτος ἐκεῖνος φραγκικὸς στρατὸς, ἕτερος δὲ δὲν κατωρθώθη νὰ συγκροτηθῇ δι' ἐνδεῖαν χρημάτων ὥστε οἱ Φράγχοι ἀπέβαλον, ἐνεκα τῆς διοικητικῆς αὐτῶν ἀνικανότητος, τὴν στρατιωτικὴν ὑπεροχὴν. Ἀπεναντίας δὲ οἱ ἡμέτεροι, συνελθόντες ἐκ τῆς πρώτης καταπλήξεως καὶ συνετισθέντες ὑπὸ τῆς ἀτυχίας, ἀνέδειξαν ἡγεμόνας γενναίους ἄμα καὶ ἐμπείρους, ἐν Ἡπείρῳ μὲν τοὺς Κομνηνοὺς Μιχαὴλ καὶ Θεόδωρον, ἐν Ἀσίᾳ δὲ τὸν Λάσκαριν καὶ Βατάτζην. Ἐντεῦθεν κατελύθη μὲν τάχιστα τὸ λατινικὸν βασίλειον τῆς Θεσσαλονίκης, πρόδηλον δὲ κατέστη ὅτε ἔμελλε προσεχῶς νὰ καταλυθῇ καὶ ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει λατινικὴ αὐτοκρατορία. Ἀλλ' ἡ ἀνάγκης τῆς Κωνσταντινουπόλεως δὲν ἐπέπρωτο νὰ κατορθωθῇ οὔτε ὑπὸ τοῦ Βατάτζη, οὔτε ὑπὸ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ. Ἀποθανόντος τοῦ βασιλέως ἐκείνου τῇ 30 ὁκτωβρίου 1255, διεδέξατο μὲν αὐτὸν ὁ υἱὸς του Θεόδωρος Δοῦκας Λάσκαρις, ὅστις καὶ ἡλικίαν ὥριμον εἶχεν, ὦν τριάκοντα καὶ τριῶν ἐτῶν, καὶ παιδείαν οὐ μικράν, καὶ στρατιωτικὴν δεξιότητα ἰκανήν, διότι κατετρόπωσε τοὺς ἐμβολόντας

αὐθις εἰς Μακεδονίαν Βουλγάρους καὶ ἠνάγκασεν αὐτοὺς νὰ περισταλῶσιν ἐντὸς τῶν προτέρων ὁρίων. Ἀλλ' ἦτο δύσπιστος, καὶ τὸ χεῖριστον παλιμβουλος περὶ τὰς δυσπιστίας, εἰς ὃ συνετέλει ἴσως καὶ ἡ νοσηρὰ τοῦ σώματος αὐτοῦ κατάστασις, ἐκ δὲ τούτου διηυχόλυνεν ἂν δὲν προεκάλεσε τὴν πτῶσιν τῆς δυναστείας αὐτοῦ. Ἡκμαζε τότε εἴπερ ποτὲ ἐν τῇ Ἑλληνικῇ Ἀνατολῇ ὁ τῶν Παλαιολόγων οἶκος. Ὁ οἶκος οὗτος ἦτο ἀρχαῖος, διότι ἀπὸ τῶν μέσων περίπου τῆς ἐνδεκάτης ἑκατονταετηρίδος ἀναφανεῖς ἐν τῇ ἱστορίᾳ, ἀνέδειξεν ἕκτοτε ἐκδιαλειμμάτων ἄνδρας πολιτικούς καὶ πολεμικοὺς λόγου ἀξίους. Ἐσχάτως ἔτι ὁ Βατάτζης, καταλύσας τὴν ἐν Θεσσαλονίκῃ βασιλείαν, εἶχε καταλίπει αὐτόθι πληρεξούσιον αὐτοῦ ἀντιπρόσωπον, τὸν Ἀνδρόνικον Παλαιολόγον. Καὶ ὁ μὲν Ἀνδρόνικος ἀπεβίωσε μετ' οὐ πολὺ, ἀλλ' ὁ υἱὸς αὐτοῦ Μιχαὴλ ἦτο ἡ τοῦλάχιστον ἐλογίζετο ὁ δεξιότερος τῶν στρατηγῶν τῆς ἐποχῆς ἐκείνης. Ἐπωφθαλμίαςεν ἄρ' αὖτε ἕκτοτε εἰς τὴν ὑπερτάτην ἀρχήν; Καθὼς συμβαίνει εἰς τοιαύτας περιστάσεις, βραδύτερον ἐλέγετο ὅτι ἡ πρεσβυτέρα αὐτοῦ ἀδελφὴ Εὐλογία, ἥτις εἶχεν ἐπιμεληθῇ τῆς πρώτης αὐτοῦ ἡλικίας, συνείθιζε νὰ κατευνάζη τὰς παιδικὰς αὐτοῦ κραυγὰς καὶ νὰ ἀποκοιμίζῃ αὐτὸν ἄδουσα ἁσμάτιον λέγον, ὅτι θέλει γίνεαι ποτὲ βασιλεὺς, ὅτι θέλει εἰσελθεῖ εἰς Κωνσταντινούπολιν διὰ τῆς χρυσῆς πύλης καὶ ὅτι θέλει κατορθώσῃ μεγάλα πράγματα· «ἦν δὲ τὸ λεγόμενον, καθ' ὃ ἱστορεῖ Γεώργιος Παχυμέρης, ὡς εὖγε τῷ βασιλεῖ τῆς πόλεως, καὶ ὡς κατὰ χρυσέαν πύλιν εἰσελθεῖν μέλλοι, καὶ ὡς τὸ καὶ τὸ, ἐκεῖσε μεγαλυνόμενος ἐκτελέσειεν.» Τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι ἔτι βασιλεύοντος τοῦ ἰσχυροῦ Βατάτζη κατηγορήθη ἐπὶ ἐσχάτῃ προδοσίᾳ, ἀλλ' ἠθώωθη δι' ἔλλειψιν ἀποδείξεων καὶ ἀνέκτισεν αὐθις τὴν εὐνοίαν τοῦ βασιλέως. Ὄταν ἔπειτα ὁ Θεόδωρος Δοῦκας Λάσκαρις βασιλεύσας ἐστράτευσε κατὰ τῶν Βουλγάρων, ἐπέτρεψε τῷ Μιχαὴλ Παλαιολόγῳ τὴν διοίκησιν τῆς Νικαίας καὶ τῆς Βιθυνίας. Τότε ὁ Μιχαὴλ κατηγορήθη πάλιν ὡς μελετῶν ν' ἀρπάσῃ τὴν ὑπερτάτην ἀρχήν· καὶ εἰς τὴν περίστασιν ταύτην ἀντὶ νὰ περιμείνῃ νὰ δικασθῇ κατέφυγεν εἰς Ἰκόνιον, ἐκεῖθεν πέμψας τῷ βασιλεῖ ἀπολογίαν. Ὁ δὲ βασιλεὺς ἀντὶ ἡ νὰ συγχωρήσῃ αὐτὸν εἰλικρινῶς ἢ νὰ ἀπαιτήσῃ νὰ παρασταθῇ εἰς τὸ ἀρμόδιον δικαστήριον, ἐπέτρεψε

μὲν τὴν ἐπάνοδόν του, ἐξηκολούθησε δὲ δυσπιστῶν πρὸς τὸν ἄνδρα. Ὅθεν ἐπειδὴ ὁ δεσπότης Ἰπείρου Μιχαὴλ Κομνηνὸς ὑπερέβη τὰ τεχθέντα αὐτῷ ὑπὸ τοῦ Βατάτζη ὅρια, ὁ Λάσκαρις ἐπεμψε μὲν κατ' αὐτοῦ τὸν Μιχαὴλ Παλαιολόγον, ἐπέτρεψε δ' αὐτῷ δυνάμεις οὐχὶ ἀποχρώσας· καὶ μετ' ὀλίγον δούς ὧτα ἀκροάσεως εἰς νέας κατηγορίας, διέταξε τὴν σύλληψιν αὐτοῦ ἐν Θεσσαλονίκῃ καὶ τὴν εἰς Μαγνησίαν ἀπαγωγὴν. Πάλιν ὅμως ἀκούσας τὰς δικαιολογίας του ἀπέδωκε τῷ ἀνδρὶ τὸ ἀξίωμα του ἐπιλέγων ὅτι ἐνόμιζεν αὐτὸν ἄθῳ, ὅτι ὅμως ἂν ἦτο ἐνοχος τὸν ἐσυγχώρει, καὶ ἐπειδὴ προέβλεπε προσεχῆ τὸν θάνατον, τὸν ἐσύσταινε τὰ τέκνα αὐτοῦ.

Τφόντι ὁ Θεόδωρος Λάσκαρις ἀπέθανε μικρὸν μετὰ τὴν σκηνὴν ταύτην κατ' αὐγουστον τοῦ 1259, καταλιπὼν τέσσαρας θυγατέρας καὶ υἱὸν ὀκταέτη, τὸν Ἰωάννην Λάσκαριν. Καίτοι δὲ εἶχε συνδιαλλαγῇ πρὸς τὸν Παλαιολόγον, ἀνέθηκε τὴν ἐπιμέλειαν τῆς ἀρχῆς οὐχὶ εἰς αὐτὸν ἀλλ' εἰς τὸν πατριάρχην Ἀρσένιον καὶ τὸν πρωτοβεστιάριον Γεώργιον Μουζάλωνα, παντοδύναμον αὐτοῦ φίλον καὶ ὑπουργὸν διατελέσαντα. Ἐννοεῖται ὅτι ἡ τοιαύτη τοῦ βασιλέως ἀπόφασις δυσηρέστησε τὸν Μιχαὴλ Παλαιολόγον, ὅς τις, εἴτε πρὸ καιροῦ πλέκων ἐπιβουλὰς εἴτε μὴ, ἀπεφάσισε νῦν νὰ ὑποσκελίσῃ ἐκ παντὸς τρόπου τὸν ἀντίπαλον, καὶ κατάρθωσεν τοῦτο διότι ἴσχυε παρὰ τοῖς στρατιώταις πολὺ μᾶλλον τοῦ Μουζάλωνος, τοῦ μὴ δόντος εἰς αὐτοὺς τὰς συνήθεις ἐπὶ τῆς ἀναγορεύσεως ἐκαστου νέου βασιλέως χρηματικὰς χορηγίας. Μόλις λοιπὸν ἐννέα ἡμέρας μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Θεοδώρου Λασκάρεως ὁ στρατὸς φρονεῖ τὸν Μουζάλωνα ἐπὶ τῇ προφάσει ὅτι οὗτος ἐπεδουλεύετο τὸν νεαρὸν Ἰωάννην, καὶ λεηλατεῖ τὰς οἰκίας τοῦ τε πρωτοβεστιάριου καὶ τῶν ὀπαδῶν αὐτοῦ καὶ τῶν φίλων. Ὁ Παλαιολόγος ἐφάνη ὅλως ἀμέτοχος τοῦ πραξικοπήματος τούτου καὶ περιωρίσθη εἰς τὸ νὰ προνοήσῃ περὶ τῆς ἀσφαλείας τοῦ βασιλέως, ἐπιδεικνύων μὲν πολλὴν εὐλάβειαν πρὸς αὐτόν τε καὶ πρὸς τὸν πατριάρχην Ἀρσένιον, προσοικειούμενος δὲ τοὺς μεγιστᾶνας τοῦ κράτους. Ὁ Παχυμέρης δίδει ἡμῖν τὰ ὀνόματα τῶν κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου πρωτευόντων τούτων οἰκων, οἵτινες ἦσαν παρεκτὸς τῶν Παλαιολόγων, οἱ Τζαμάντουροι, οἱ Τορνίκιοι, οἱ Στρατηγόπουλοι, οἱ ἐκ τοῦ Ῥα-

οὐλ, οἱ Βατάτζοι, οἱ τοῦ Φιλῆ, οἱ Καβαλλάριοι, οἱ Νοστόγγοι, οἱ Καμύτζαι, οἱ Ἀπρήνοι, οἱ Ἀγγελοι, οἱ Λιβαδάριοι, οἱ Ταρχανειῶται, οἱ Φιλανθρωπηνοί, οἱ Καντακουζηνοί «καὶ ὅσοι ἄλλοι οἷς ἡ μεγαλογενὴς σειρὰ καὶ χρυσῇ συγκεκρότητο.» Ὁ κατάλογος οὗτος εἶναι κατὰ τοῦτο μάλιστα ἀξιομνημόνευτος, ὅτι καταδεικνύει τὴν παρακμὴν εἰς ἣν εἶχεν περιέλθει ὁ βυζαντινὸς κόσμος. Ἡ κοινωνία αὕτη, ὡς ἡξυρόμεν, ἐστηρίζετο πρὸ πάντων ἐπὶ μεγάλης στρατιωτικῆς ἀριστοκρατίας. Ἀλλ' ἐκ τῶν ἐπιφανῶν οἰκῶν τῆς ἀριστοκρατίας ταύτης ὅσοι διέλαμψαν ἐν τῇ 10 ἑκατονταετηρίδι, οὐδεὶς ἐσώζετο. Ἐκ τῶν νῦν ἀναφερομένων μόνοι οἱ Παλαιολόγοι, οἱ Τορνίκιοι καὶ οἱ Ταρχανειῶται ἀνέτρεχον μέχρι τῆς ἐνδεκάτης ἑκατονταετηρίδος· οἱ Ἀγγελοι, οἱ Καμύτζαι καὶ οἱ Καντακουζηνοὶ ἦσαν νεώτεροι, οἱ δὲ λοιποὶ πάντες ὅλως καινοφανεῖς.

Ὅπως δὲ ἦτοτε ὁ Μιχαὴλ Παλαιολόγος, ἐπὶ τούτων ἐρειδόμενος, προσχειρίσθη τότε κυβερνήτης τῶν πραγμάτων, λαβὼν τὸ τοῦ μεγάλου δουκὸς ἀξίωμα. Ὅταν ὅμως μετ' οὐ πολὺ ἠθέλησε νὰ ἀναγορευθῇ δεσπότης, οἱ πρότερον ὁμοφωνήσαντες ἄρχοντες ἐδιχονόησαν. Τινὲς ἐξ αὐτῶν ἦσαν συγγενεῖς τοῦ νέου Λασκάρεως, ἰδίως οἱ Τζαμάντουροι, καὶ ὑποπτεύσαντες ὅτι ὁ Παλαιολόγος ἐσκόπει βαθμηδὸν προαγόμενος νὰ ὑποσκελίσῃ ὅλως τὸν βασιλέα, ἀντέστησαν. Ἀλλ' ὑπερίσχυσαν οἱ ἄλλοι, καὶ ὁ Παλαιολόγος ἀνηγορεύθη δεσπότης. Μετ' ὀλίγον δὲ πάλιν, φυλακίσας τοὺς ἀντιδοξοῦντας καὶ ἰδίως τὸν Τζαμάντουρον, κατώρθωσε νὰ ἀποφασισθῇ ὑπὸ τῶν λοιπῶν, ὅτι θέλει λάβει καὶ αὐτὸ τὸ αὐτοκρατορικὸν ἀξίωμα ἐπὶ μόνῳ τῷ ὄρφι τοῦ νὰ ὀρκισθῇ ὅτι θέλει προστατεύσει τὴν ζωὴν τοῦ συμβασιλεύοντος παιδὸς καὶ ὅτι ἅμα τούτου ἡλικιωθέντος θέλει παραδώσει αὐτῷ τὴν ἀρχὴν, μηδὲν ἄξιον νὰ μεταβιβάσῃ αὐτὴν εἰς ἰδίους ἀπογόνους. Ταῦτα πάντα ἐγένοντο ἐντὸς τεσσάρων μηνῶν, διότι ὁ Παλαιολόγος ὥμοσε τὸν εἰρημένον ὄρκον ἐν Μαγνησίᾳ τῇ 1 ἰανουαρίου 1260 ἐπὶ παρουσίᾳ τῶν μεγιστάνων καὶ τοῦ κλήρου. Ἡ στέψις ἔμελλε νὰ τελεσθῇ ἐν τῇ πρωτευούσῃ ἥτοι ἐν Νικαίᾳ. Ἀλλ' ἐπιστάσης τῆς ἐπὶ τούτῳ ὀρθείσης ἡμέρας ὁ Παλαιολόγος, ὅστις ἐν τῷ μεταξὺ εἶχεν ἐπισκεφθῇ τὰς ἐπαρχίας, εἶχε λάβει τὴν συναίνεσιν τοῦ στρατοῦ καὶ

συγχαρητηρίους ἐπιστολάς τοῦ ἐν Ἰκονίῳ Σουλτάνου, προέτειναν αἰῶνι τὴν ἀξίωσιν τοῦ νὰ στεφθῇ αὐτὸς πρῶτος αὐτοκράτωρ καὶ ἔπειτα ὁ νέος Λάσκαρις, ὡς δεύτερος. Ὁ πατριάρχης ὅστις ἐξ ἀρχῆς εἶχεν ἰδεῖ ὑπόπτως τὰ ὑπὸ τοῦ Παλαιολόγου ἐνεργούμενα, ᾔθελῆσε νὰ ἀντισταθῇ εἰς τὴν τελευταίαν ταύτην ἀπαίτησιν. Ἀλλὰ ὁ ἄλλος κλῆρος καὶ οἱ πλείστοι τῶν ἀρχόντων καὶ τὸ παρυστάμενον πλῆθος καὶ οἱ ξένοι μισθοφόροι εἶχον πρὸ καιροῦ παρασκευασθῇ διὰ φιλοτιμημάτων καὶ ὑποσχέσεων εἰς τὸ ν' ἀποδεχθῶσι τὴν ἀπαίτησιν τοῦ Παλαιολόγου· ὥστε ἡ ἔρις συνεβιβάσθη ἀποφασισθέντος ὅτι ἡ στέψις τοῦ παιδὸς θέλει ἀναβληθῇ μέχρι τῆς ἐνθλικωσέως αὐταῦ. Καὶ ἐταινιώθη λοιπὸν τὸ βασιλικὸν διάδημα μόνος ὁ Μιχαὴλ Παλαιολόγος μετὰ τῆς συζύγου αὐτοῦ Θεοδώρας, ὁ δὲ διάδοχος τῶν Λασκάρων παρηκολούθησεν αὐτοὺς φορῶν οὐχὶ βασιλικὸν στέφος, ἀλλ' ἀπλῶς κεκρύφαλον λιθοκόλλητον.

Ἀπὸ τοῦ ἐν Ἰκονίῳ σουλτάνου δὲν εἶχε νὰ φοβηθῇ τι ὁ νέος βασιλεὺς· διότι ὁ σουλτάνος ἐκεῖνος ἀπειλούμενος ἀδιακόπως ὑπὸ τῶν Μογγόλων εἶχε μᾶλλον χρεῖαν τῆς συνδρομῆς αὐτοῦ. Ἐν Εὐρώπῃ ὅμως ὁ δεσπότης Ἡπειροῦ Μιχαὴλ Κομνηνός, ἐπεριδόμενος ἐπὶ τῶν γαμβρῶν αὐτοῦ Μαμφρέδου τοῦ βασιλέως τῆς Σικελίας καὶ τοῦ πρίγκηπος τῆς Ἀχαΐας Γουλιέλμου τοῦ Οὐίλλεαρδουίνου, ἐπανελάβε τὰς προτέρας τοῦ οἴκου αὐτοῦ ἀξιώσεις καὶ ἐφιλοτιμήτο νὰ ἀνακτήσῃ αὐτὸς τὴν Κωνσταντινούπολιν. Ὅθεν κατὰ τοῦτου ἀπέστειλεν ὁ Μιχαὴλ Παλαιολόγος ἔτι πρὸ τῆς στέψεώς του τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ Ἰωάννην μετὰ δύο τῶν ἐπισημοτάτων στρατηγῶν, Κωνσταντίνου Τορνικίου καὶ Ἀλεξίου Στρατηγοπούλου. Ἐπειδὴ αἱ δυνάμεις αὐταὶ προήλασαν μέχρι Βοδενῶν πρὶν ἢ φθάσωσιν εἰς τὸν δεσπότην Μιχαὴλ αἱ ἐπικουρίαι τῶν γαμβρῶν του, οἱ περὶ αὐτὸν συνεστάλησαν κατ' ἀρχάς ὀπισθεν τῶν ὁρέων καὶ δὴ διορίζει τὴν παλαιάν τε καὶ νέαν Ἡπειρον τῆς Ἑλληνίδος καὶ ἡμετέρας γῆς, ὡς λέγει ὁ Ἀκροπολίτης. Μετ' ὀλίγον ὅμως ἐπελθούσης τῆς βοηθείας τοῦ Μαμφρέδου καὶ ἀφικομένου αὐτοῦ τοῦ πρίγκηπος τῆς Ἀχαΐας μετὰ τῶν στρατευμάτων αὐτοῦ, ἀντεπεζήλθεν αὐθις ὁ δεσπότης Ἡπειροῦ κατὰ τῶν ἀντιπάλων ἐν Πελαγονίᾳ. Ἀλλ' ἐκεῖ ἔλαβεν ἀφορμὰς τινας δυσαρεσκείας κατὰ τῷ

ἄλλοφύλων συμμάχων, τὰς ὁποίας ἐπιτηδείως ὑπέθρεψεν ὁ Ἰωάννης Παλαιολόγος μηνύσας αὐτῷ, ὅτι οὗτοι διαπρεσβεύονται περὶ σπονδῶν προδίδοντες ἐκείνῳ. Ἐκ τούτου δὲ παντελῶς ἀθυμήσας ὁ δεσπότης, ἐγκατέλιπε μεθ' ὅλων τῶν οἰκείων τὸ στρατόπεδον. Οἱ Φράγχοι ἠθέλησαν οὐδὲν ἤττον νὰ πολεμήσωσι, διότι ἦσαν πολυάριθμοι. Κατὰ τὸν Ἀκροπολίτην ὁ Μαμφρέδος εἶχε πέμψει 400 ἱππότεας ἅπαντας ἐκ τῶν πρώτων εἰπατριδῶν «ὅπλοις ἰσχυροῖς καταφράκτους καὶ ὑψάχεσιν ἵπποις καὶ ἀγερώχοις ἐπωχουμένους» ὁ δὲ πρίγκηψ Ἀχαΐας συνεπήγετο ἅπασαν αὐτοῦ τὴν στρατιάν παμπληθῆ οὖσαν, ἀεὶ τε γὰρ τοῦ Φραγκικοῦ γένους ἐτύγχανε καὶ ἐκ τῶν οἰκητόρων Ῥωμαίων Ἀχαΐας τε καὶ Πελοποννήσου, ὧν οὗτος ἦρχε.» Συνεκροτήθη λοιπὸν κατὰ ὀκτώβριον τοῦ 1259 μάχη καθ' ἣν ὅμως οἱ Φράγχοι κατὰ κράτος ἠττήθησαν. Οἱ ἀκάθεκτοι ἐκείνοι ἱππότεαι τοῦ Μαμφρέδου, Γερμανοὶ ὄντες τὸ γένος, ἔπεσον οἱ πλεῖστοι· τινὲς βαρέως πληγωθέντες ἤχμαλωτεύθησαν, ὀλίγοι δὲ ἐσώθησαν διὰ φυγῆς. Ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν περὶ τὸν Γουλιέλμον ἱπποτῶν δὲν ἐπέζησαν πολλοὶ, καὶ αὐτὸς δὲ ὁ πρίγκηψ, ὅστις ἐκρύβη μὲν ἐντὸς ἀχυρῶνος, ἐγνωρίσθη ὅμως ἐκ τούτου ὅτι εἶχε τοὺς ἐμπροσθίους ὀδόντας μεγάλους καὶ προβεβλημένους τῶν φατνωμάτων, συνελήφθη αἰχμάλωτος καὶ μετ' αὐτοῦ οὐκ ὀλίγοι ἐκ τῶν ἐπισημοτάτων μεγιστάνων. Μετὰ δὲ τὴν νίκην ὁ στρατὸς τοῦ αὐτοκράτορος ἐγένετο κύριος ἀπάσης σχεδὸν τῆς Θεσσαλίας, καὶ ἄφ' ἐνὸς μὲν προήλασε μέχρι Δυρραχίου, ἄφ' ἐτέρου δὲ ἐκυρίευσεν τὴν Ἀρταν καὶ ἐπολιόρχησε τὰ Ἰωάννινα. Εἶναι ἀληθές ὅτι ἐπανελθόντος εἰς τὴν Ἀσίαν τοῦ Στρατηγοπούλου ὅπου ἐτιμήθη διὰ τοῦ ἀξιώματος τοῦ Καίσαρος, ὁ δεσπότης Ἡπείρου κατάρθωσε νὰ ἀνακτήσῃ τινὰς τῶν πόλεων ὅσας εἶχεν ἀπολέσει, ἀλλὰ δὲν ἦτο δυνατόν νὰ προτείνῃ πλέον μεγάλας ἀξιώσεις· ὁ δὲ Παλαιολόγος, ἀρκεσθεὶς εἰς τὴν ταπεινώσιν του ταύτην, ἐπέστησεν ἅπασαν τὴν προσοχὴν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν.

Ἡξεύρομεν εἰς ποίαν ἀθλίαν κατάστασιν εἶχον περιέλθει οἱ πάλοι ποτὲ ἀγερώχοι Φράγχοι ἐν τῇ βασιλευσούσῃ ταύτῃ. Εἶχον δὲ ἀπομωρανθῆ τοσοῦτον ὥστε, ἅμα μαθόντες τὴν εἰς τὸν θρόνον ἀνάρρησιν τοῦ Μιχαὴλ Παλαιολόγου, ἐνόμισαν ὅτι εἰμποροῦν νὰ ἀναλάβωσι δ' ἀπλῆς πρεσβείας οὐκ ὀλίγα τῶν ὅσα ἀπέβαλον. Ὁ

περὶ τούτου διάλογος μεταξύ τῶν πρέσβειων αὐτῶν καὶ τοῦ βασιλέως, διασωθεὶς εἰς ἡμᾶς ὑπὸ τοῦ Ἀκροπολίτου, μαρτυρεῖ αὖθις ὅσπον μετεβλήθη ἡ ἀμοιβαία θέσις τῶν Φράγκων καὶ τῶν ἡμετέρων. Οἱ πρέσβεις δὲν ἐζήτησαν τίποτε ὀλιγώτερον εἰμὴ τὴν ἀπὸ Θεσσαλονίκης μέχρι Κωνσταντινουπόλεως χώραν· ὁ δὲ βασιλεὺς κατ' ἀρχὰς εἰρωνευόμενος ἀπεκρίθη, ὅτι ἡ Θεσσαλονίκη εἶναι οὕτως εἰπεῖν δευτέρα αὐτοῦ πατρὶς, ἐκεῖ ἡγεμόνευσεν ὁ πατὴρ αὐτοῦ, ὡς ἡξέουσιν, ἐκεῖ ἐξεμέτρησε τὸ ζῆν καὶ ἐκεῖ ἐτάφη· πῶς εἶναι λοιπὸν δυνατόν νὰ στερηθῇ τοιαύτης πόλεως; Τότε οἱ πρέσβεις, μὴ νοήσαντες ἔτι τοὺς λόγους του, ἐζήτησαν τὴν ἀπὸ Σέρρων χώραν· ὁ δὲ βασιλεὺς ἀστεϊζόμενος πάντοτε ἀπήντησεν, ὅτι καὶ αὕτη ἡ ζήτησις δὲν εἶναι προσήκουσα, διότι εἰς Σέρρας τὸ πρῶτον ἐστρατήγησε καὶ ἀγαπᾷ τὸν τόπον ὡς σύνθεος ἑδάφος· ὥστε ἄσπον εἶναι νὰ καταλίπῃ καὶ ταύτην τὴν πόλιν. Οἱ πρέσβεις τυφλώττοντες αὐθις καὶ ἐξακολουθοῦντες τὴν ἐπαίτησιν, ἀλλὰ δὸς ἡμῖν, εἶπον, τοῦλάχιστον ἐκ τοῦ Βολερού τὰ μέχρις ἡμῶν· καὶ ὁ βασιλεὺς, ἐξακολουθῶν νὰ παίζῃ, τοὺς παρετήρησεν ὅτι ἐθάρρυσεν ἐκεῖ πολλάκις καὶ ἰδίως ἀπέβη κυνηγὸς ἐπιτήδειος, δι' ὅπερ δὲν νομίζει δίκαιον ν' ἀφήσῃ τὸν τόπον τοῦτον ὅπου καὶ πάλιν θέλει εὐχαρίστως θηρεύσει. Καὶ τί λοιπὸν θὰ μᾶς δώσῃς, ἡρώτησαν τότε ἀγωνιῶντες οἱ πρέσβεις. Ὁ δὲ βασιλεὺς λαλήσας τελευταῖον σπουδαιότερον, ἐγὼ μὲν, ὑπέλαβε, τίποτε· ἀλλ' ὑμεῖς εἰ μὲν θέλετε τὴν πρὸς ἐμὲ εἰρήνην πρέπει νὰ μὲ παραχωρήσετε τὸ ἡμῖς τῶν εἰσοδημάτων τοῦ τελωνείου τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ τὸ ἡμῖς τῶν προσόδων τοῦ νομισματοκοπείου· εἰ δὲ μὴ, θέλομεν πολεμήσει, καὶ ἐπειδὴ ἐλάβετε ἀφορμὴν νὰ μὲ γνωρίσετε ἀφ' ἧς ἐποχῆς εἶχον τὴν ἡγεμονίαν τῆς Βιθυνίας καὶ Ταρσίας, καὶ δὲν ἀγνοεῖτε ὅτι ἡξέσχω νὰ σᾶς πολεμῶ, ἀποφασίσατε ὅ,τι σᾶς συμφέρει. Ὁμοληγητέον ὅτι ὅσον καὶ ἂν ἐνικήθησαν πολλάκις οἱ ἡμέτεροι, ποτὲ ὅμως δὲν ἔφθασαν εἰς τοσοῦτον βαθμὸν γελοίου ἐξειτελισμοῦ ἐνώπιον οὐδενὸς τῶν πολεμίων αὐτῶν. Παρατηροῦμεν δὲ προσέτι ὅτι ὅταν ὁ Παλαιολόγος ἀπῆλθε τὸ ἡμῖς τῶν προσόδων τοῦ τελωνείου καὶ τοῦ νομισματοκοπείου Κωνσταντινουπόλεως, ἐνόει βεβαίως τοῦ Ἑνετικοῦ τελωνείου καὶ νομισματοκοπείου, οὐχὶ δὲ τῶν αὐτοκρατορικῶν, τῶν ὁποίων ἡ πενία ἦτο τοσαύτη ὥστε δὲν ἦτο δύ-

νατὸν νὰ προταθῇ σπουδαίως ἡ διανομὴ τῶν εἰσοδημάτων αὐτῶν.

Καὶ ταῦτα μὲν ἐγένοντο πρὸ τῆς κατὰ τοῦ Μιχαὴλ Κομνηνοῦ ἐκστρατείας. Μετὰ δὲ τὴν περιστολὴν τοῦ ἀντιπάλου ἐκείνου ὁ Παλαιολόγος, διαπεράσας αὐτὸς εἰς Θράκην, ἐκυρίευσε τὴν Σηλυβρίαν καὶ περιορίσας τοὺς Φράγκους εἰς μόνην τὴν Κωνσταντινούπολιν ἐπολιόρκησε τὸν Γαλατᾶν. Ἐν τῇ ἐπιχειρήσει ὁμοῦς ταύτῃ ὁ βασιλεὺς ἤλπισεν, ὥς φαίνεται, μᾶλλον εἰς συνεννοήσεις τὰς ὁποίας εἶχε μετὰ τινων ἐν Κωνσταντινουπόλει φράγκων ἢ εἰς τὰς ἰδίας δυνάμεις· διότι οὔτε στόλον ἀποχρῶντα οὔτε πολιορκητικὰς μηχανὰς ἐπιτηδείας συνεπήγετο. Ἐπειδὴ δὲ οἱ ἄνθρωποι μεθ' ὧν συνεννοεῖτο ἢ ἠπάτησαν αὐτὸν ἢ δὲν ἠδυνήθησαν νὰ ἐκπληρώσωσι τὴν ὑπόσχεσιν τοῦ νὰ παραδώσωσιν αὐτῷ μίαν τῶν πυλῶν τοῦ φρουρίου, ἐδέησεν αὐτῷ νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὰ ἴδια ἄπρακτος, ἵνα παρασκευασθῇ σπουδαιότερον πρὸς ἄλλωσιν τοιαύτης πόλεως. Ἀλλ' ἀντὶ νὰ συγκροτήσῃ ἐπὶ τούτῳ ἰδίας δυνάμεις, περιέπεσεν αὐτῷ εἰς τὸ λάθος τὸ ὁποῖον κατέστη ἐνδημικὸν παρ' ἡμῖν ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Ἀλεξίου Α'. τοῦ Κομνηνοῦ, ἐζήτησε δηλαδὴ ξένας ἐπικουρίας ἀντὶ μεγάλων θυσιῶν. Οἱ Λατῖνοι τῆς Κωνσταντινουπόλεως εἶχον συμμάχους ἢ μᾶλλον συμμετόχους τῆς ἀρχῆς τοὺς Ἑνετούς· ἄρα ὁ βασιλεὺς ἀπετάθη πρὸς τοὺς Γενουαίους καὶ προτείνας νὰ παραχωρήσῃ εἰς αὐτοὺς τὸ μονοπώλιον τοῦ ἐμπορίου τῆς Ἀνατολῆς, τὸ ὁποῖον μέχρι τῆς ἐποχῆς ταύτης ἦτο εἰς χεῖρας τῶν Ἑνετῶν, φυσικῶς τῷ λόγῳ εὔρεν αὐτοὺς προθύμους νὰ συμπράξωσιν. Ὅθεν τῇ 13 μαρτίου 1261 συνωμολογήθη ἐν Νυμφαίῳ μετὰξὺ Γενούης καὶ τῆς ἐν Νικαίᾳ αὐτοκρατορίας συνθήκη, δι' ἧς ἀμφότεροι οἱ συμβαλλόμενοι ὑπεχρεώθησαν νὰ πολεμήσωσι τὴν Ἑνετίαν καὶ τοὺς συμμάχους αὐτῆς. Οἱ βουλόμενοι τῶν ἐν τῷ κράτει Γενουαίων ἠδύναντο νὰ εἰσέλθωσιν εἰς τὸν αὐτοκρατορικὸν στρατόν· ὅσα δὲ ὅπλα καὶ ὅσους ἵππους ἤθελεν ὁ αὐτοκράτωρ νὰ κομίσῃ ἐκ Γενούης χάριν τῆς ὑπηρεσίας αὐτοῦ, ἐξήγοντο ἐκ τῆς πόλεως ἐκείνης ἄνευ πληρωμῆς τέλους. Ἐν ταύτῃ ἡ τῆς Γενούης πολιτεία παρεῖχε τῷ αὐτοκράτορι τὰς ἀπαιτούμενας γαλέρας ἀντὶ ἀναλόγου μισθοδοσίας καὶ ἀνελάμβανε νὰ πολεμήσῃ δι' αὐτῶν κατὰ παντὸς ἐχθροῦ, ἐξαίρεσει τοῦ πάπα, τῶν βασιλέων τῆς Ἀρμενίας καὶ τῆς Κύπρου, τῶν Πισσατῶν, τοῦ Γου-

λιέλμου τῆς Ἀχαΐας καὶ ἄλλων ὀνομαστὶ ἀναφερομένων ἡγεμόνων. Ἀντὶ δὲ τούτου ἐλάμβανεν οὐ μόνον τὸ προνόμιον τῆς ἀτελοῦς ἐμπορίας καθ' ὅλον τὸ κράτος ἀλλὰ καὶ ἰδια ἐμπορικὰ ἱδρύματα εἰς Ἀνίαν, Σμύρνην, Ἀδραμύττιον, Θεσσαλονίκην, Χίον, Λέσβον καὶ εἰς τὰς χώρας ὅσαι ἐμελλον νὰ κατακτηθῶσιν ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἐν Κρήτῃ καὶ ἐν Εὐβοίᾳ. Τῶν ἱδρυμάτων τούτων πρῶτοντο Γενοואῖοι ἄρχοντες καλούμενοι Κόνσουλοι· ἀλλὰ καὶ αὐτοὶ οἱ Γενοואῖοι ὅσοι ᾔθελον νὰ γίνωσιν ὑποτελεῖς τοῦ αὐτοκράτορος, παρέμενον ὑπὸ τὴν δικαιοδοσίαν τῆς ἰδίας πατρίδος, θ' ἔστιν ἀπελάμβανον, ὡς ᾔθέλομεν εἶπει σήμερον, τὸ τῆς ἐτεροδικίας προνόμιον. Οὐδεὶς πολέμιος τῆς Γενούης ἦτο δεκτὸς ἐν τῷ κράτει, μόνοι δὲ οἱ ἀνέκαθεν αὐτοῖς πιστοὶ Πισσάται διετήρουν τὰ ἴδια προνόμια, καὶ ὁ Εὐξείνιος Πόντος ἐκλείετο εἰς πάντας τοὺς ἄλλους Λατίνους παρεκτὸς τῶν δύο τούτων ἐθνῶν. Ὅπόσον μέγα ὑπῆρξε τὸ λάθος τοῦ Μιχαὴλ Παλαιολόγου νὰ ἀντικαταστήσῃ τοὺς Γενοואίους ἀντὶ τῶν Ἑνετῶν, ἀπεδείχθη μετ' ὀλίγον ὑπὸ τῶν πραγμάτων, διότι κατ' οὐδὲν ὠφελήθη ἐκ τῆς ἐπαχθοῦς ταύτης συμμάχιας, καὶ ἰδίως ἀνέκτησε τὴν Κωνσταντινούπολιν ἀνευ τῶν Γενοαίων.

Τρόντι, ὀλίγον μετὰ τὴν συνομολόγησιν τῆς προηγουμένης συνθήκης, ἐξαπεστάλη εἰς τὴν Εὐρώπην ὁ Καῖσαρ Στρατηγόπουλος ἐκ συνέχῃ τὸν τε δεσπότην τῆς Ἡπείρου ἀφ' ἐνὸς καὶ ἀφ' ἐτέρου τὸν βασιλέα τῶν Βουλγάρων Κωνσταντῖνον, ὅστις συζευχθεὶς μίαν τῶν ἀδελφῶν τοῦ Ἰωάννου Λασκάρως, διέκειτο δυσμενῶς πρὸς τὸν σφετερισάμενον τὴν ἀρχὴν τοῦ νέου τούτου Παλαιολόγου. Εἰς τὴν περίστασιν δὲ ταύτην παρήγγειλεν ὁ βασιλεὺς τὸν στρατὸν νὰ παρατηρήσῃ διερχόμενος τὶ συμβαίνει εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, χωρὶς ὅμως νὰ ἐπιχειρήσῃ τι κατ' αὐτῆς. Ἄλλως τε καὶ ἐφαινότο δυνατόν νὰ πράξῃ τι σπουδαῖον κατὰ τοῦτο ὁ Στρατηγόπουλος, διότι δὲν συνεπήγετο εἰμὴ 800 ἵππεῖς καὶ ὀλίγον πεζοῶν. Ἀλλ' ἅμα ἀποβιβασθεὶς εἰς Καλλίπολιν τῆς Θράκης, εἶδε προσελθόντας πρὸς αὐτὸν πολυαριθμοὺς ἐγγχωρίους τοὺς ὁποίους ὁ Παχυμέρης ὀνομάζει *θεληματαρίους*, ἀξιῶν ὅτι ἐκαλοῦντο οὕτω, διότι οἰκοῦντες τὴν περὶ Κωνσταντινούπολιν χώραν ἀπέκλινον κατὰ μέλησιν ὅτε μὲν πρὸς τοὺς Φράγκους ὅτε δὲ πρὸς τοὺς Ἑλληνας.

Βραδύτερον ὅμως ὁ αὐτὸς Παχυμέρης ὀνομάζει θεληματαρίους τοὺς νῦν παρ' ἡμῶν καλουμένους ἐθελοντάς. Ὅπωςδὴ ποτε οἱ θεληματάριοι οὗτοι περιστοιχίσαντες τὸν Στρατηγόπουλον, ὅστις μεταβάς εἰς Σηλυβρίαν εἶχε πλησιάσει ἐκεῖθεν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν ἵνα κατοπτρεύσῃ αὐτὴν, τὸν προέτρεψαν νὰ ἐπιτεθῇ ἀμέσως. Ἡ βασιλεύουσα, εἶπον εἰς αὐτὸν, συνέπεσε νὰ ᾔναι κατ' αὐτὴν ταύτην τὴν στιγμὴν παντελῶς ἔρημος στρατευμάτων, διότι ὁ νεωστὶ τότε ἀφικόμενος ἄρχων τῶν Ἑνετῶν Μάρκος Γραδένιγος εἶχεν ἐπιχειρήσει τὴν κατάκτησιν τοῦ οὐ μακρὰν κειμένου Δαφνουσίου καὶ εἶχεν ἐξέλθει ἐπὶ τούτῳ μετὰ πάσης τῆς ναυτικῆς καὶ πεζικῆς δυνάμεως. Οὐδὲν ἦττον ὁ Στρατηγόπουλος ἐδίσταζεν ἔτι, ἔνεκα τῶν ῥητῶν διαταγῶν τὰς ὁποίας εἶχε νὰ μὴ ἐπιχειρήσῃ τι κατὰ τῆς πόλεως, ὅτε οἱ περὶ αὐτὸν συνέλαβον ἓνα τῶν κατοίκων αὐτῆς διὰ νυκτὸς ἐν τοῖς ἀγροῖς περιφερόμενον καὶ ἔμαθον ὅτι ἐνῶ αἱ πύλαι ἦσαν κεκλεισμέναι οὗτος ἠδυνήθη νὰ ἐξέλθῃ, διότι ἡ περὶ τὰ τείχη κειμένη οἰκία του ἐκοινώνει μετὰ τῆς ἔξω χώρας δι' ὑπογείου διόδου. Τότε τελευταῖον ὁ Στρατηγόπουλος ἀπεφάσισε νὰ πράξῃ τὸ τόλμημα, πεπεισμένος ὅτι ἐπιτυχὼν θέλει συγχωρηθῇ διὰ τὴν παραβίαν τῶν διαταχθέντων. Ὅθεν πεντήκοντα ἄνδρες εἰσδύουσι διὰ τῆς ὑπογείου ἐκείνης εἰσόδου εἰς τὴν πόλιν, καὶ κυριεύουσι μίαν τῶν πυλῶν· εἰσελθόντος δὲ δι' αὐτῆς ὀλοκλήρου τοῦ στρατοῦ ἀνευφημοῦνται οἱ αὐτοκράτορες Μιχαὴλ καὶ Ἰωάννης. Οἱ Ἕλληνες κάτοικοι τῆς πόλεως συρρέουσιν ὁμοθυμαδὸν περὶ τοὺς ὁμογενεῖς, οἱ Λατῖνοι καταδιώκονται καὶ φονεύονται, ὁ δὲ καταπλαγεὶς Βαλδουῖνος δραπετεύει ἐπὶ ἀκατίου καταλιπὼν τὰ βασιλικά παράσημα, τὰ ὁποῖα οἱ Ἕλληνες στρατιῶται ἔσπευσαν νὰ παραδώσωσιν ἐν θριάμβῳ εἰς τὸν ἡγεμόνα αὐτῶν. Ἐν τούτοις τὴν στιγμὴν ταύτην ἐπέστρεφεν ἐκ Δαφνουσίου ὁ λατινικὸς στόλος. Ἐπ' αὐτοῦ εὗρισκοντο πάντες οἱ μάχιοι τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἄνδρες, οἵτινες, μαθόντες τὰ γινόμενα, ἐκωπηλάτουν παντὶ σθένει ἵνα πλησιάσωσι καὶ σώσωσι τὰς οἰκογενεῖας αὐτῶν καὶ τὰς περιουσίας. Ἴνα διακωλυθῇ λοιπὸν ἡ ἀποδίδασίς των, οἱ Ἕλληνες, μιμούμενοι τὸ τσακίς ὑπὸ τῶν Φράγκων ἐπὶ τῆς παρ' αὐτῶν διαπραχθείσης ἀλώσεως δοθὲν παράδειγμα, ἔβαλον πῦρ εἰς τὰς παρὰ τὸν αἰγιαλὸν κειμένας οἰκίας τῶν Ἑνετῶν καὶ τῶν ἄλλων

ζέων' ὥστε οἱ ἐπὶ τοῦ στόλου ἀπελπισθέντες καὶ παραλαβόντες ὅσους ἠδύναντο ἐκ τῶν δημογενῶν ἐντὸς τῶν πλοίων, ἀπέπλευσαν. Ὁ ταλαπῖπρος Βαλδουῖνος, ἐν συνοδίᾳ τοῦ Γραδενίγου, τοῦ πατριάρχου Ἰουστινιάνη καὶ πολυαρίθμων Ἑνετῶν καὶ ἄλλων δυτικῶν, κατέφυγε κατ' ἀρχὰς εἰς Εὐβοίαν, ἀφοῦ ἀπέβαλε καθ' ὅδον πολλοὺς τῶν συνοδοιπόρων ἐκ τῆς πείνης καὶ τῶν ἄλλων κακουχιῶν. Ἐκεῖθεν ἐπέρασεν εἰς Ἀπουλίαν παρὰ τῷ Μαμφρέδῳ, καὶ ἔπειτα ἐπλανήθη ἀνὰ πᾶσαν τὴν Εὐρώπην, ἐπαιτῶν ἐπὶ ματαίῳ ἐπικουρίας ἵνα δυνηθῇ νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὴν βασιλεύουσαν αὐτοῦ, τῆς ἵπποις οὔτε αὐτὸς οὔτε ἄλλος τις τῶν δυτικῶν ἦτο πεπρωμένος νὰ ἀρξῇ ποτέ.

Ἰουουοτρόπως ἀνεκτίθη ἡ Κωνσταντινούπολις τῇ 26 ἰουλίου 1261 καὶ ἐξεπληρώθη εἰς τῶν διακαεστέρων τοῦ ἐλληνικοῦ ἔθνους πόλιν. Ἀλλὰ πρὶν παρακολουθήσωμεν τὰ ἀποτελέσματα τοῦ γεγονότος τούτου, ἐπανερχόμεθα εἰς τὰς ἐν τῷ μεταξὺ τύχας τῶν ἄλλων ὑπὸ τῶν Φράγκων δεσποζομένων χωρῶν, ἵνα ἔχῃ ὁ ἀναγνώστης πρὸ ὀφθαλμῶν πλήρη ὅπως οὖν τὴν εἰκόνα τῶν κατ' ἡμᾶς πραγμάτων μέχρι τῆς ἐποχῆς καθ' ἣν ἐφάνη ἀνανεούμενον τὸ ἀρχαῖον Βυζαντινὸν κράτος.

Ἀρ' ἧς οἱ Σαμπλίται ἐγένοντο οὕτως ἢ ἄλλως ἔκπτωτοι τῶν δικαιωμάτων αὐτῶν ἤρξε τῆς Πελοποννήσου ὁ Γοδοφρέδος Α'. Οὐλλεαρδουῖνος, 1210—1218, προσεπωνυμούμενος πρίγκηψ τῆς Ἀχαΐας ἢ τοῦ Μωρέως. Καὶ ἡ μὲν πρώτη τῶν ἐπωνυμιῶν τούτων ὤρίσθη προδήλως κατὰ μίμησιν τοῦ ὀνόματος τῆς ὑπὸ τῶν Ῥωμαίων ἐνταῦθα ἰδρυθείσης ἐπαρχίας, οἵτινες, ὡς ἠξεύρομεν, ἐκάλεσαν τὴν ἐπαρχίαν ταύτην Ἀχαΐαν, οὐδέποτε δὲ Ἑλλάδα. Περὶ δὲ τοῦ ὀνόματος τοῦ Μωρέως, τὸ ὁποῖον ἐπικρατέστατον γενόμενον ἐπὶ πολλὰς ἐκατονταετηρίδας, σώζεται μέχρι τῆς σήμερον εἰς τὸ στόμα τοῦ λαοῦ, πρόσφορον νομίζομεν νὰ ἐπιφέρωμεν ἐνταῦθα ἀκριβέστερα τινά. Πάντα ὅσα περὶ ἐτυμολογίας τοῦ ὀνόματος τούτου ἐρρέθησαν ἄχρι τοῦδε φαίνονται ἀπίθανα. Οἱ μὲν εἶπον ὅτι τὸ ὄνομα παρήχθη καθ' οὗς χρόνους ὁ βασιλεὺς τῆς Ἰταλίας Ῥογέρος ἐμβάλων εἰς τὴν Ἑλλάδα ἀπήγαγεν ἐκ Κορίνθου καὶ Θηβῶν εἰς Πάνορμον τῆς Σικελίας τοὺς ἐργάτας τῶν μετα-

ζωτῶν ὑφασμάτων. Ἐπειδὴ, ἡξίωσαν, τὸ μᾶλλον πορροδοφόρον καὶ τὸ μᾶλλον καλλιεργούμενον τῶν προϊόντων τῆς χερσονήσου ἦτο ἡ *μωρέα* (τὸ δένδρον), τούτου ἕνεκα ἐξ αὐτοῦ μετωνομάσθη ἡ Πελοπόννησος *Μωρέας* (νῆσος ἢ χώρα). Διατί ὁμως, ἀπηντήθη εἰς ταῦτα, νὰ λάβῃ τὸ ὄνομα τοῦτο κατ' ἐξαίρεσιν ἡ Πελοπόννησος, ἐνῷ εἶναι βέβαιον ὅτι καὶ ἐκτὸς αὐτῆς, μάλιστα δὲ ἐν Θήβαις, ἐκαλλιεργεῖτο πολὺ τό, τε δένδρον ἐκεῖνο καὶ ἡ δι' αὐτοῦ παραγομένη μέταξα; Δὲν θέλομεν εἶπει τι περὶ τῶν ἐτυμολογιῶν καθ' ἃς, ἢ τὸ ὄνομα εἶναι παραφθορὰ τῆς λέξεως *ώραία*, ἢ παρήχθη ἐκ τινος, ἀδήλον πότε, ἐν Πελοποννήσῳ κατασταθείσης ἀποικίας Σαρακηνῶν, τοὺς ὁποίους καὶ *Μαύρους* ἢ *Μώρους* ὠνόμαζον ἀπὸ τοῦ μέσου αἰῶνος οἱ δυτικοί. Πλειοτέραν προσοχὴν ὀφείλομεν νὰ ἐπιστήσωμεν εἰς τὴν ἀπὸ τῆς 16 ἑκατονταετηρίδος προκύψασαν εἰς μέσον γνώμην, ὅτι ἡ λέξις *Μωρέας* παρήχθη δι' ἀναγραμματισμοῦ ἐκ τῆς λέξεως *Ῥωμαία*· διότι εἰς ταύτην ἐπανῆλθεν ὁ νεώτερος καὶ σοφώτατος τῆς φραγκικῆς κυριαρχίας ἱστοριογράφος Χόμφ, ὑπολαβὼν αὐτὴν ὡς πιθανωτέραν πασῶν τῶν ἄλλων. Ὁ Χόμφ ἀναφέρει συγγραφεῖς καὶ ἔγγραφα τῆς 13 καὶ τῆς 14 ἑκατονταετηρίδος ἐν οἷς ἡ Πελοπόννησος ὀνομάζεται ἰδίως *Ῥωμανία* καὶ ἐκ παραλλήλου μάλιστα τίθεται «τὸ βασίλειον τῆς Ῥωμανίας ἦτοι τὸ βασίλειον τοῦ Μωρέως» καὶ πάλιν «ἡ χώρα τοῦ Μωρέως ἦτοι ἡ Ῥωμανία.» Ἐκ τούτων ἐξάγεται βεβαίως ὅτι ἡ Πελοπόννησος ἐλέγετο ἐνίοτε ὑπὸ τῶν δυτικῶν κατ' ἐξοχὴν *Ῥωμανία*. Ἀλλὰ πῶς ἡ *Ῥωμανία* ἔγινε *Ῥωμαία*, καὶ διατί οἱ δυτικοὶ περιέπεσον ὡς πρὸς τὴν λέξιν *Ῥωμαία*, εἰς τὴν μετὰθεσιν ἐκείνην εἰς ἣν δὲν εἶχον περιπέσει ἐπὶ τῆς λέξεως *Ῥωμανία*; Πολὺ μᾶλλον πολύκροτος ἀπέβη ἡ ἐτυμολογία τοῦ Φαλλμεράιερ, ὅστις ἀγωνιζόμενος νὰ ἐκσλαύσῃ τὰ πάντα ἐν Ἑλλάδι, ἰσχυρίσθη, ὅτι τὸ νέον τῆς Πελοποννήσου ὄνομα ἐδόθη εἰς αὐτὴν ὑπὸ τῶν καταλαβόντων τὴν χερσόνησον Σλαύων καὶ παράγεται ἐκ τῆς σλαυϊκῆς λέξεως *μόρε*, ἥτις σημαίνει τὴν θάλασσαν. Εἰς τὴν γνώμην ταύτην ἀντιπαρετηρήθη ὅτι ἡ τοιαύτη ἐτυμολογία ἀντιβαίνει παντάπασιν εἰς τὸ πνεῦμα τῶν σλαυϊκῶν γλωσσῶν τὰ παράγωγα τῆς λέξεως *μόρε* παρὰ τοῖς Σλαύοις εἶναι βῆζμόργε, πομόργε καὶ τοιαῦτα, οὐχὶ δὲ ποτὲ *Μωρέας* ἢ *Μωρῆς*. Οὕτω λ. χ. οἱ Σλαῦοι

μετωνόμασαν τὴν γνωστὴν παράλιον Γερμανικὴν χώραν, *Πομε-
ρανίαν*, ὅ ἐστι παραθαλασσίαν· ἀλλὰ πῶς εἶναι δυνατόν νὰ πα-
ραδεχθῶμεν ὅτι ὠνόμασαν ἀπλῶς· μόρε ἤτοι θάλασσαν, τὴν Πε-
λοπόννησον; Πλὴν τούτου παρατηρήθη ἐνταῦθα καὶ μετὰ πλείο-
νος μάλιστα λόγου, ὅ,τι καὶ ὡς πρὸς τὴν ἐκ τοῦ δένδρου τῆς μω-
ρέας παραγωγὴν· διατί, εἶπον, οἱ Σλαῦοι νὰ ὀνομάσῃσι τὴν Πε-
λοπόννησον παραθαλασσίαν, ἐνῷ ἐπώκησαν ἐπίσης παλυάριθμοι
καὶ εἰς τὴν κυρίως Ἑλλάδα, ἣτις εἶναι ἐπίσης παραθαλασσία
χώρα; Ἀλλ' ὅ,τι παντελῶς ἀνατρέπει τὴν σλαυικὴν ταύτην ἐτο-
μολογίαν εἶναι ἡ ἐποχὴ καθ' ἣν τὸ πρῶτον παρήχθη εἰς μέσον
τὸ ὄνομα Μωρέας. Ὁ Φαλλμεράϋερ ἐβεβαίωσεν ὅτι ὁ πρῶτος με-
τεχειρισθεὶς τὴν λέξιν Μωρέας εἶναι ὁ ὑποδιάκονος Δαμασκηνὸς
Στουδίτης ὁ Θεσσαλονικεὺς, ἐν τῇ 53 ὁμιλίᾳ αὐτοῦ. Καὶ δὲν ἐξα-
κρῶς μὲν τὴν ἐποχὴν καθ' ἣν ἔγραψεν ὁ Δαμασκηνὸς, ἀλλὰ αὐ-
τογνωμόνως κατὰ τὴν συνήθειάν του ἀποδίδει αὐτὸν εἰς τὴν 13
ἐκατονταετηρίδα. Ἐρεύνης ὁμως σπουδαιότερας γενομένης εὐρέθη,
ὅτι ὁ Δαμασκηνὸς λέγει μὲν τοὺς Ἀρειανοὺς ἐξορισθέντας εἰς ὅλα
τὰ μέρη τοῦ Μωρέως, καὶ κατωτέρω διαλαμβάνει πάλιν ὅσα
εἶναι ἀπὸ τῆς Θεσσαλονίκης τὰ μέρη ἕως τὸν Μωρέαν, ἀλλὰ
τὸ βιβλίον αὐτοῦ, ὀνομαζόμενον *Θησαυρὸς*, ἐξεδόθη τὸ πρῶτον
ἐν Ἑνετίᾳ τῷ 1603. Μήπως προϋπῆρξεν ἀρχαιότερόν τι ἔργον
τοῦ ὁποίου τὸ προκείμενον εἶναι ἀπλῆ μετάφρασις εἰς τὴν καθο-
μιλουμένην πρὸς χρῆσιν τῶν πολλῶν; Περὶ τούτου ὁμως οὐδὲν
ἔχομεν τεκμήριον. Ὁ ἐν Ἑνετίᾳ ἐκδοθεὶς *Θησαυρὸς* οὐδὲν τοιοῦτο
λέγει· ἢ ὑπαινίττεται· οὐδὲ, καὶ τούτου ὑποτιθεμένου, ἤθελεν εἶ-
ναι γνωστὸν πότε συνετάχθη τὸ πρωτότυπον τοῦτο καὶ ἂν ἐν
αὐτῷ ἐγένετο χρῆσις τῆς λέξεως *Μωρέας* ἢ μᾶλλον τῆς λέξεως
Πελοπόννησος, ἀντὶ τῆς ὁποίας ὁ μεταφραστὴς μετεχειρίσθη τὴν
πρώτην, ὡς συνηθεστέραν καὶ εὐληπτοτέραν ἐν τῇ 16 ἐκατον-
ταετηρίδι. Ἀλλὰ ἐπαναλαμβάνομεν ὅτι οὐδὲν ὑπάρχει τὸ ἐνδό-
σιμον ὅτι ὁ *Θησαυρὸς* τοῦ Στουδίτου εἶναι μετάφρασις ἀρχαιοτέ-
ρου ἔργου· ὥστε ὁ συγγραφεὺς εἰς ὃν ἀναφέρεται ὁ Φαλλμεράϋερ
ὡς πρῶτον μεταχειρισθέντα τὴν λέξιν Μωρέαν, ἀνῆκει ἐπὶ τοῦ
παρόντος εἰς τὴν 16 ἐκατονταετηρίδα, ἐνῷ εἶναι βεβαίωτατον ὅτι
πολὺ πρὸ τούτου ἀναφαίνεται ἡ λέξις καὶ παρὰ συγγραφεῦσι καὶ

ἐν δημοσίοις ἐγγράφοις. Τῶντι πρῶτος τῶν Βυζαντινῶν συγγραφέων ὅστις μετεχειρίσθη τὸ ὄνομα τοῦ Μωρέως εἶναι ὁ ἐν τῇ 14 ἑκατονταετηρίδι ἀκμάσας Γεώργιος Παχυμέρης. Ἀφ' ἑτέρου δὲ οἱ ἐν τῇ 12 ἑκατονταετηρίδι περιηγηθέντες τὰς ἑλληνικὰς χώρας Ἑδριτῆς καὶ Βενιαμὴν Τουδέλας, ὧν ὁ μὲν ἦτο ἀραψ' ἐκ Σικελίας ὁρμώμενος, ὁ δὲ Ἰουδαῖος καταγόμενος ἐξ Ἰσπανίας, δὲν ἀναφέρουσιν. ἔτι τὸ ὄνομα καὶ ἀπ' ἐναντίας ὁμιλοῦσι περὶ Πελοπόννησου. Ἐπειδὴ δὲ, ὥς καὶ ἄλλοτε παρατηρήσαμεν, οὐδέτερος ἐξ αὐτῶν εἶχε τὴν φιλοτιμίαν τοῦ ἑλληνίζειν περὶ τὰ ὀνόματα, ἐκ τῆς σιωπῆς τῶν δὲν εἰμποροῦμεν εἰμὴ νὰ ἐξαγάγωμεν τὸ συμπέρασμα, ἢ ὅτι ἡ χερσόνησος δὲν εἶχεν εἰς ἐτι μετονομάσθῃ, ἢ ὅτι τὸ νέον αὐτῆς ὄνομα ἦτο τοσοῦτον πρόσφατον ὥστε δὲν εἶχεν ἔτι ἐπικρατήσει. Τοῦτο δὲ, ὡς πρὸ μικροῦ εἵπομεν, εἶναι καὶ τὸ ἰσχυρότατον ἐπιχειρήμα κατὰ τῆς ἐτυμολογίας τοῦ Φαλλμεράδερ. Ἄν οἱ Σλαῦοι ἔδιδον εἰς τὴν χερσόνησον τὸ νέον αὐτῆς ὄνομα, δὲν ἦτο δυνατόν νὰ μείνῃ μὲν τοῦτο ἀφανὲς ἐν διαστήματι τῶν τεσσάρων ἢ πέντε ἑκατονταετηρίδων καθ' ἃς οἱ Σλαῦοι ἦσαν πολυαριθμότεροι, νὰ προκύψῃ δ' αἰφνης εἰς μέσον ἐπὶ τῶν Φράγκων καὶ διὰ τῶν Φράγκων, δηλαδὴ εἰς ἐποχὴν καθ' ἣν οἱ Σλαῦοι εἶχον ἀρχίσει νὰ ἀφαιζῶνται. Διότι ἐπὶ τῶν Φράγκων ἀναφαίνεται κατὰ πρῶτον. Ὁ στρατάρχης Οὐίλλεαρδούινος, ὅστις θεῖος ὦν τοῦ πρίγκηπος τοῦ Μωρέως, ἱστορήσας τὰ κατὰ τὴν τετάρτην σταυροφορίαν, λέγει ὅτι ἡ χώρα εἰς ἣν ἀπεβιάσθη ὁ ἀνεψιὸς αὐτοῦ ὠνομάζετο *Μουρέας, que on apele la Mourée*. Τῷ 1260 μνημονεύεται τὸ ὄνομα εἰς διάφορα ἐνετικὰ ἔγγραφα *in Morea et illis partibus in Morea barones Moreae*. Τῷ 1261 ὁ πάπας ὁμιλῶν περὶ τῆς ἐν Πελοποννήσῳ φραγκικῆς ἡγεμονίας λέγει *principatus Achayae ac Moreae*. Ἐκτοτε δὲ τὸ ὄνομα ἀποβαίνει συνήθιστατον ἐν τοῖς δημοσίοις ἐγγράφοις ὥστε εἶναι βέβαιον ὅτι παρήχθη ἀπὸ τοῦ τέλους τῆς 12 καὶ τῶν ἀρχῶν τῆς 13 ἑκατονταετηρίδος ἄλλὰ πόθεν καὶ πῶς, μένει πάντοτε ἄδηλον. Ἐν μόνον θέλομεν ἔτι προσεπιφέρει. Ὁ ἐν τῇ 15 ἑκατονταετηρίδι γράψας Βυζαντινὸς Μάζαρις, ἐν τῷ Νεκρικῷ Διαλόγῳ, τῷ ἐπιγραφόμενῳ μὲν *Ἐπισημία Μάζαρι ἐν ἔδου*, ἐκδοθέντι δὲ ὑπὸ τοῦ Γάλλου Boissonade, ὠνομάζει τὴν Πελοπόννησον οὐχὶ Μωρέαν, ἀλλὰ Μῶραν καὶ πολ-

λάκις μὲν μεταχειρίζεται τὸ ὄνομα τοῦτο, ἅπαξ δὲ παίζει περὶ αὐτὸ λέγων· «καὶ ἐς μέρος ῥαδίως ἀπονητὶ ἀπὸ Μώρας χαιρών καὶ εὐφραϊνόμενος ἦζεις.»

Ὁ Γοδοφρέδος Α'. ἀποθανὼν τῷ 1218, κατέλιπε δύο υἱούς, τὸν Γοδοφρέδον Β'. τὸν διαδεχόμενον τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ, 1218—1245, καὶ τὸν Γουλιέλμον, ὅστις ἔλαβε τὴν ἡγεμονίαν τῆς Καλαμάτας ἥτοι τὸ ἀρχαῖον τοῦ πατρὸς αὐτοῦ φέουδον, ὅπου καὶ εἶχε γεννηθῇ ὁ Γουλιέλμος, ἐξ οὗ ὀνομάζεται συνήθως ἐν τοῖς χρονικοῖς *Γουλιάμος Καλαμάτης*. Οἱ χρονογράφοι ὀνομάζουσι τὸν Γοδοφρέδον Β'. πρῶτον *πρίγκηπα* τῆς Ἀχαΐας· διότι ἐπωνομεῖτο μὲν οὕτω καὶ ὁ πατὴρ αὐτοῦ Γοδοφρέδος Α'. ἀλλὰ δὲν εἶχε ποτὲ ἀναγνωρισθῇ ὡς τοιοῦτος ὑπὸ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει λατινικῆς αὐτοκρατορίας, πρῶτος δὲ ὁ αὐτοκράτωρ Πέτρος Δουκεναῖ· ἐκύρωσε τὸ ἀξίωμα ἐλεῖνο ὡς πρὸς τὸν Γοδοφρέδον Β', ἀφοῦ οὗτος συνεζεύχθη τὴν θυγατέρα τοῦ Πέτρου Ἀγνήν. Κατ' ἀρχὰς ὁ Γοδοφρέδος Β'. διετέλεσεν, ὅπως καὶ ὁ πατὴρ του, εἰς ἀδιακόπους διενέξεις πρὸς τὸν λατινικὸν κληρον, διότι ἐξηκολούθει σφετεριζόμενος τὰ πλεῖστα τῶν κτημάτων του καὶ γλίσχρας τινὰς χορηγίας μόνον παρέχων ἐκ τοῦ δημοσίου ταμείου πρὸς συντήρησιν αὐτοῦ. Ἀλλὰ μετεχειρίσθη τοῦλάχιστον πρὸς τὸ κοινὸν συμφέρον τὰ ἐκκλησιαστικὰ εἰσοδήματα, διότι κατεσκεύασεν ἐξ αὐτῶν ὑπεράνω τῆς πόλεως Γλαρέντζας ἐν Ἡλιδι τὸ ἰσχυρὸν φρούριον Χλομοῦτζι, τοῦ ὁποίου ὁ καρτερὸς πύργος, μετὰ τοσούτων αἰώνων παρέλευσιν καὶ ἀφοῦ τοσαύτας ὑπέστη προσβολάς, σώζεται μέχρι τῆς σήμερον, μαρτύριον διαρκὲς τῆς ἐν Πελοποννήσῳ φραγκοκρατίας. Τὸ Χλομοῦτζι ὑπῆρξε τὸ ἀσφαλὲς σταθὺν ἔρεισμα τῆς ξενικῆς ταύτης κυριαρχίας· ὠνομάζετο δὲ καὶ *Κλαϊμόντ* (Clairemont) καὶ βραδύτερον *Καστέλ Τορνέζε* ἐκ τούτου, ὅτι οἱ πρίγκηπες τοῦ Μωρέως, λαβόντες τὸ δικαίωμα τοῦ νὰ κόπτωσι νομίσματα, εἰς Χλομοῦτζι ἔστησαν τὸ νομισματοκοπεῖον αὐτῶν, τὰ δὲ αὐτόθι κοπτόμενα νομίσματα τὰ λεγόμενα γαλλιστὶ *louignoïs*, ὠνομάζοντο εἰς τὴν κοινὴν γλῶσσαν τοῦ καιροῦ ἐκείνου *τορνέζια*. Τελευταῖον τὸ Χλομοῦτζι κατέστη ἔκτοτε ἡ μόνιμος τοῦ Γοδοφρέδου Β'. καθέδρα, ἐνῷ ὁ πατὴρ αὐτοῦ δὲν εἶχε τοιαύτην, ἀλλ' ἐδρευσεν ἐξ ὑπαμοιβῆς εἰς τρεῖς διαφόρους πύρ-

γους τοῦ κράτους. Μόνον δὲ ἀφοῦ συνεπλήρωσε τὸ ἀξιόλογον τοῦτο ἴδρυμα διὰ τῶν ἐκκλησιαστικῶν προσόδων, ἀπέδωκεν ὁ Γοδοφρέδος Β' εἰς τὸν κλῆρον τὰ κτήματα αὐτοῦ τῷ 1223, δυνάμει συμβιβασμοῦ ἐπικυρωθέντος καὶ ὑπὸ τοῦ πάπα Ὀνωρίου. Κατὰ τὸν συμβιβασμὸν τοῦτον αἱ ἐν Πελοποννήσῳ ἐκκλησίαι ἀνέλαβον ἅπαντα τὰ κτήματα ὅσα εἶχον ἐν αὐτῇ ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Ἀλεξίου Α'. Ὁ πρίγκηψ διετήρησε μὲν τοὺς θησαυροὺς καὶ τὰ χινητὰ τῶν ἐκκλησιῶν, ἀλλ' ὥφειλε νὰ πληρώσῃ τοῦ λοιποῦ μετὰ τῶν βαρύνων αὐτοῦ καὶ ὑπηκόων τὴν νενομισμένην δεκάτην, ἥς τὸ ὅλον ποσὸν ὠρίσθη εἰς χίλια ὑπέρπυρα κατ' ἔτος, ἐξ ὧν οἱ μὲν ἀρχιεπίσκοποι Πατρῶν καὶ Κορίνθου ἐλάμβανον ἀνὰ 170, οἱ δὲ ἐπίσκοποι Λακεδαιμόνος, Ἀμυκλῶν, Κορώνης, Μεθώνης καὶ Ὀλεναῶ ἀνὰ 150, ὁ δὲ τοῦ Ἀργους 68· καὶ ἐπειδὴ τὰ ποσὰ ταῦτα ἀθροίζόμενα ὑπερβαίνουνσι τὰ χίλια ὑπέρπυρα, ὁ Χόμφ εἰκάζει, ὅτι οἱ μὲν πέντε ἐπίσκοποι ἐλάμβανον μᾶλλον ἀνὰ 120 ὑπέρπυρα, ὁ δὲ τοῦ Ἀργους 60. Ὅπως δὴ ποτε ὅμως καὶ ἂν ἔχη τὸ περὶ τούτου, βέβαιον εἶναι ὅτι τὸ ὅλον ποσὸν τῆς δεκάτης ὠρίσθη εἰς τρόπον μαρτυροῦντα τὴν ἐλαχίστην ὑπὲρ τοῦ κλήρου προθυμίαν τῆς κοσμικῆς ἀρχῆς. Χίλια ὑπέρπυρα ἰσοδυναμοῦσι πρὸς φρ. 11,200. Ἀλλ' εἶναι ἀδύνατον νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ἡ δεκάτη τῶν σιτηρῶν, τῶν λαχανικῶν, τῶν καρπῶν καὶ τοῦ οἴνου, τῆς φορβῆς, τοῦ μέλιτος καὶ τοῦ βάμβακος τῆς Πελοποννήσου, δὲν ἀνέβαινε εἰς 11,200 μόνον φράγκα. Πολὺ δὲ σπουδαιότερα δι' ἡμᾶς εἶναι τὰ περὶ τοῦ τρόπου καθ' ὃν ἐκανονίσθησαν τὰ θρησκευτικὰ, τὰ ἀστυκὰ καὶ τὰ πολιτικὰ τῶν κατακτηθέντων δικαιώματα. Οἱ Οὐίλλεαρδουῖνοι, ὅπως καὶ ὅλοι οἱ ἄλλοι φράγκοι ἡγεμόνες τῶν κυρίως ἐλληνικῶν χωρῶν, ἐσεβάσθησαν κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἤττον τὸ πάτριον τῶν ἰθαγενῶν θρήσκευμα. Ναὶ μὲν ἐδήμευσαν τὰ πλεῖστα καὶ πλουσιώτατα τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας κτήματα· ἐδήμευσαν ὅμως αὐτὰ οὐχὶ ὑπὲρ τῆς δυτικῆς ἐκκλησίας· ἀπέδωκαν τὰ κτήματα ταῦτα εἰς τὸ δημόσιον, ὃ ἐστὶν ἔπραξαν ὅ,τι εἶχον πολλάκις πράξει οἱ ἡμέτεροι βασιλεῖς, ἐπὶ τῆς ἐν τῇ 8 καὶ ἐν τῇ 9 ἑκατονταετηρίδι μεγάλης ἐκκλησιαστικῆς μεταρρυθμίσεως. Ἀληθεύει προέτι ὅτι ἐπὶ μακρὸν χρόνον ἀρχιεπισκόπους ἔλληνας δὲν ἀνεγνώρισαν· ἠνείχοντο ὅμως τοὺς

ἐπισκόπους· καὶ ὅσοι ἐκ τούτων παρέμειναν εἰς τὰς ἐπισκοπὰς αὐτῶν, οὕτε τὸ ἴδιον δόγμα ἠναγκάσθησαν νὰ μεταβάλωσιν, οὕτε τῆς ἐπὶ τῶν ἱερέων δικαιοδοσίας ἐστερήθησαν. Τὰ δὲ περὶ τοῦ κατωτέρου τούτου κλήρου, ἐκανονίσθησαν ἐπὶ τοῦ Γοδοφρέδου Β', ἐν Πελοποννήσῳ, εἰς τρόπον ἐξ οὗ δηλοῦται ἰδιάζουσά τις τοῦ ἡγεμόνος τούτου πρόνοια ὑπὲρ τῆς ὀρθοδόξου πίστεως. Τῶνόντι οἱ Ἕλληνες ἱερεῖς ἀπηλλάγησαν ἐπὶ τῶν χρόνων τούτων ἐν μέρει τοῦλάχιστον τῶν ὑποχρεώσεων αἱ πρότερον εἶχον εἰς τὸ κράτος. Οἱ ἐν τοῖς χωρίοις λειτουργοῦντες ἐξ αὐτῶν εἰς οὐδένα ἔκτοτε ὑπεβάλλοντο ὄρον καὶ εἰς οὐδεμίαν στρατιωτικὴν ὑπηρεσίαν· ἀλλ' ὁ ἀριθμὸς τῶν τοιούτων ὠρίσθη εἰς δύο καθ' ἕκαστον χωρίον περιέχον ἀπὸ 25—70 οἰκογενεῖας, εἰς τέσσαρας ἐν τοῖς χωρίοις, τὰ ὅποια περιέλαμβανον 71—124 οἰκογενεῖας, καὶ εἰς ἐξ ὅπου ὑπῆρχον 125—169 οἰκογενειῶν, αὐξάνοντος οὕτω τοῦ ἀριθμοῦ κατὰ τὴν ἀναλογίαν τῶν κατοίκων· ὅπου δὲ δὲν ὑπῆρχον 25 οἰκογένειαι ἀπηρτίετο ὁ ἐλάχιστος οὗτος ὅρος ἐκ τῶν εἰς τὰ περὶ χωρὰ οἰκουσῶν. Οἱ ἄλλοι Ἕλληνες ἱερεῖς ἐξηκολούθησαν φορολογούμενοι καὶ ἐν ἀνάγκῃ στρατιωτικῶς ὑπηρετοῦντες· οἱ δὲ ἐν ταῖς πόλεσιν ἀπηλλάσσοντο μὲν παντὸς ἄλλου πρὸς τὸ δημόσιον τέλους, κατέβαλλον ὅμως τὸ λεγόμενον ἀκρόστιχον ἥτοι τὸν ἑγγειῶν φόρον. Αἱ διατάξεις αὗται φαίνονται καλῶς λελογισμέναι, διότι οἱ μὲν ἐν τοῖς ἀγροῖς πραγματικῶς ἐπιτελοῦντες τὰ λειτουργικὰ αὐτῶν καθήκοντα ἱερωμένοι, τῶν ὁποίων ἄλλως τε ὁ ἀριθμὸς συνετῶς ὠρίσθη, ἀπηλλάγησαν πάσης πολιτικῆς λειτουργίας καὶ ὀφειλῆς, καὶ καθ' ὃ ἔχοντες νὰ ἐπιτελέσωσιν ἀδιάλειπτα καθήκοντα καὶ καθὸ ἀπορώτεροι· οἱ δὲ ἐν ταῖς πόλεσιν καθὸ εὐπορώτεροι ὑπεβλήθησαν εἰς τὸ ἀκρόστιχον· οἱ δὲ λοιποὶ πάντες ἐλογίσθησαν ἀπλοῖ πολῖται ὡς πρὸς τὰς πρὸς τὸ κράτος ὑποχρεώσεις.

Καὶ νῦν ἐρχόμεθα νὰ ἐξετάσωμεν μέχρι τίνος οἱ κατακτηταὶ ἐσεβάσθησαν τὴν ἰδιωτικὴν κτῆσιν τῶν ἰθαγενῶν καὶ ἐτήρησαν τὴν προτέραν νομοθεσίαν καὶ δικαιοδοσίαν. Ἀμέσως μετὰ τὴν κατάκτησιν οἱ Φράγκοι εἰσέγαγον ἐν τῷ νέῳ αὐτῶν κράτει τὰς λεγομένας *Assises de Jérusalem*, ἧ, καθὼς ὀνομάζουσιν αὐτάς τὰ χρονικά τοῦ Μωρέως, τὰ *Συνθήματα* τῶν Ἱεροσολύμων. Ἐκ τῶν χρονικῶν τούτων μαθηάνομεν ἰδίως, ὅτι τὰ *Συνθήματα* ἴσχυσαν ἐν

Πελοποννήσῳ εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς τῆς τοῦ Γοδοφρέδου Α'. ἡγεμονίας. Καὶ ὅτι οἱ αὐτοὶ νόμοι ἐπεκράτουν ἐν τῇ Ἀττικῇ μαρτυρεῖται ὑπὸ τοῦ ὄρκου, ὃν ἔδιδον οἱ δοῦκες τῶν Ἀθηνῶν ἐμνύοντες πρὸς τοῖς ἄλλοις νὰ τηρήσωσι τὰ *Συνήθια* τῶν Ἱεροσολύμων, (*les bons us et coutumes dou royaume de Jérusalem*). Ἐλέγοντο δὲ οὕτω οἱ νόμοι οὗς, μετὰ τὴν ἐν ἔτει 1099 κατάκτησιν τῶν Ἱεροσολύμων ὑπὸ τῶν σταυροφόρων, εἶχε δώσει εἰς τὸ νέον αὐτοῦ βασιλεῖον ὁ πρῶτος τούτου ἄρχων Γοδοφρέδος ὁ Βουιλλῶνος. Τὸ πρῶτον κείμενον τοῦ περὶ οὗ ὁ λόγος κώδικος ἀπωλέσθη πρωϊμώτατα· τὸ δὲ σήμερον σωζόμενον συνετάχθη βραδύτερον, δηλαδὴ μετὰ τὴν ὑπὸ τοῦ Σαλαδδὶν τῷ 1187 ἀνάκτησιν τῶν Ἱεροσολύμων, ἵνα χρησιμεύσῃ εἰς τὰς περιλιπομένας κτήσεις τῶν Φράγκων ἐν Συρίᾳ καὶ ἐν Κύπρῳ· καὶ τοῦτο τὸ μεταγενέστερον κείμενον, πιθανώτατα ἐν πολλοῖς διαφέρειν τοῦ ἀρχικοῦ, εἶναι τὸ εἰσαχθὲν ἐν τῇ δεκάτῃ-τρίτῃ ἑκατονταετηρίδι εἰς τὰς τότε κατακτηθείσας ὑπὸ τῶν Αὐτικῶν Βυζαντινᾶς χώρας. Ὁ νέος οὗτος κώδιξ διηρεῖτο ὥς καὶ ὁ παλαιὸς εἰς δύο κεφαλαιώδη μέρη, ὧν τὸ μὲν ἐπιγραφόμενον *major curia, haute cour, alta corte*, ἐκανόνιζε τὰς μεταξὺ τῶν φεουδαρχῶν σχέσεις, τὸ δὲ ἐπιγραφόμενον *minor curia, basse cour, bassa corte, αὐλὴ τῆς μπουργεζίας*, κατὰ τὸν ἀρχαῖον γαλλικὸν τύπον *la court de la Bourgesie*, ἐρρύθμιζε τὰς μεταξὺ τῶν πολιτῶν, *bourgeois*, σχέσεις. Καὶ τὸ μὲν ἀρχικὸν κείμενον συνετάχθη εἰς τὴν λατινικὴν γλῶσσαν ἢ κατ' ἄλλους εἰς τὴν παλαιὰν γαλλικὴν· τὸ δὲ μεταγενέστερον, τὸ καὶ μόνον, ὡς προεῖρηται, σωζόμενον, ἐγράφη ὁμολογουμένως εἰς τὴν γαλλικὴν. Ἀλλὰ τοῦ γαλλικοῦ τούτου νόμου, ὅπως εἰσῆχθη ἐν ταῖς κυρίως Ἑλληνικαῖς χώραις, τὸ πρωτότυπον ἄχρι τοῦδε τοῦλάχιστον δὲν εὗρέθη. Ἐπὶ τοῦ παρόντος δὲν ἔχομεν αὐτοῦ εἰμὴ μίαν Ἰταλικὴν μετάφρασιν, τὸν ἐν ἔτει 1421 ἐν Εὐβοίᾳ ἀπαρτισθέντα κώδικα, ὅστις ἐκλήθη Ἀσσίζαι τῆς Ῥωμανίας καὶ ἐκυρώθη ὑπὸ τῆς ἐνεστικῆς κυβερνήσεως ὡς νόμος ἰσχύων ἐν ταῖς αὐτόθι κτήσεσιν αὐτῆς. Ὁ ἰταλικὸς οὗτος νόμος, παραβαλλόμενος πρὸς τὸ σωζόμενον γαλλικὸν κείμενον τὸ ἰσχύσαν ἐν Συρίᾳ καὶ ἐν Κύπρῳ, εἶναι ἐν τοῖς πλείστοις ἀπλῆ τούτου ἐπιτομὴ. Κατόπιν τῷ 1531 ἐγένετο μὲν καὶ ἑτέρα τοῦ γαλλικοῦ κειμένου ἰταλικὴ μετάφρα-

σις, ἐπιμελεία ὡσαύτως τῆς ἐνστικτῆς κυβερνήσεως, ἀλλ' αὕτη ἐφιλοπονεῖτο ἐν Κύπρῳ πρὸς χρῆσιν τῶν κατοίκων τῆς νήσου ἐξείνης. Ὑπάρχει περὶ τὴν ἐλληνικὴν μετάφρασιν οὐχὶ ὀλοκλήρου τοῦ σωζομένου γαλλικοῦ κειμένου, ἀλλὰ μόνον τοῦ δευτέρου αὐτοῦ μέρους, ἥτοι τῆς αὐτῆς τῆς *μπουργέτας*, ἀλλὰ καὶ αὕτη συνετάχθη ἐν Κύπρῳ, πιθανῶς κατὰ τὸ δεύτερον ἡμῖς τῆς ΙΕ'. ἑκατονταστηρίδος, ὅτε ἡ γνῶσις τῆς Γαλλικῆς εἶχεν ἐκλείψει παρὰ τοῖς Λατίνοις τῆς αὐτῆς νήσου κατοίκους, καὶ ἴσχυσε παρ' αὐτοῖς περὶ τὴν μίαν ἑκατονταστηρίδα ἥτοι μέχρι τοῦ 1570, ὅτε ἡ Κύπρος ἐκυριεύθη ὑπὸ τῶν Τούρκων. Τῆς μεταφράσεως ταύτης περιήλθον εἰς ἡμᾶς δύο χειρόγραφα, τὰ νῦν εὑρισκόμενα ἐν τῇ Παρισίνῃ βιβλιοθήκῃ, διότι ἀναμφίβολον εἶναι, ὅτι τὸ χειρόγραφον ὅπερ ᾔδεν ὁ Ζαχαρίας πρὸ τοῦ 1839 ἐν τῇ μονῇ τῆς Λαύρας τοῦ ἀγίου ἡμῶν ὁρους Ἄθων, εἶναι αὐτὸ ἐκεῖνο, ὅπερ μετεκομίσθη βραδύτερον εἰς Παρισίους ὑπὸ τοῦ Μινᾶ Μυνωΐδου.

Οὕτε λοιπὸν τὰ ἐλληνικὰ τοῦτο κείμενον, οὔτε τὸ ἐν ἔτει 1531 ἐν Κύπρῳ καταρτισθὲν Ἰταλικὸν δύνανται νὰ δώσωσιν εἰς ἡμᾶς ἀσφαλῆ ἔννοιαν τῶν φεουδικῶν νόμων ὅσοι ἐπεκράτησαν ἐν ταῖς κυρίως ἐλληνικαῖς χώραις· ἀλλὰ μόνον ὁ ἐν Εὐβοίᾳ ἰσχύσας ἰταλικὸς κώδιξ τοῦ 1421, ὅστις κατ' οὐσίαν ἦτο προδήλως αὐτὸς ὁ καθ' ἑαυτὴν τὴν Ἑλλάδα ὑπὸ τῶν Φράγκων ἐφαρμοσθεὶς νόμος, διότι πρὸς τοῖς ἄλλοις τὸ ἄρθρον 43 αὐτοῦ ῥητῶς κκνονίζει τὴν ὑπερτάτην δικαιοδοσίαν οὐ μόνον τῶν τριῶν ἀρχόντων τῆς Εὐβοίας, ἀλλὰ καὶ ὅλων τῶν λοιπῶν δυναστῶν τῆς Πελοποννήσου, τῆς Στερεᾶς καὶ τῶν νήσων. Ἐκ τῆς μελέτης δὲ τοῦ κώδικος τούτου συνάγομεν τὰ ἐξῆς κεφαλαιώδη γεγενότα.

1. Οἱ κατακτῆται δὲν ἐπεφύλαξαν εἰς ἑαυτοὺς καὶ μόνους τὸ ἀποκλειστικὸν δικαίωμα τοῦ ἔχειν ἱπποτικά φέουδα· τοιαῦτα φέουδα κατεῖχοντο καὶ ὑπὸ Ἑλλήνων. Τινόντι τὸ ἄρθρον 138 διαλαμβάνει, ὅτι, ἐὰν φεουδοῦχος ἐλληνὶς ὑπανδρευθῇ λατῖνον καὶ ἀποκτήσῃ τέκνα ἐκ τοῦ γάμου τούτου, τὰ τέκνα ταῦτα, ἀποθανούσης τῆς μητρὸς, κληρονομοῦσι τὰ φέουδον, ὅταν ἡλικιωθῶσι, καίτοι ὁ πατὴρ αὐτῶν ἦτο φράγκος· ἡ δὲ ἐγκατάστασις ἐν τοιαύτῃ περιστάσει δὲν ὑποβάλλεται εἰς τὰς ὑπὸ τοῦ ἐλληνικοῦ νόμου ὀριζομένας προθεσμίας. Ἡ Ἑλληνὶς μήτηρ περὶ ἧς γίνεταί

ἐνταῦθα λόγος, ἵνα ἡ φεουδοῦχος, ἔδει νὰ ᾖται θυγάτηρ Ἑλλήνος φεουδοῦχου. Ἑλληνες ἄρα ἐγένοντο δεκτοὶ ἐν τῇ φραγκικῇ ἱεραρχίᾳ ἐπὶ ἰσοῖς πρὸς τοὺς κατακτητὰς δικαίους, ὑποθαλλόμενοι ἀφ' ἐτέρου φυσικῶ τῷ λόγῳ εἰς τὰ δικαστήρια καὶ τὰ νόμιμα εἰς αὐτὰ καὶ οἱ κατακτηταί.

2. Πλείστοι τῶν γεωργῶν τῶν κάλλιεργούντων τὰ τῶν φεούδων κτήματα ἦσαν δουλοπάροικοι (vilains); εἴτε ἐκ τῶν προτέρων χρόνων διατελοῦντες τοιοῦτοι, εἴτε πολλαπλασιασθέντες διὰ τῆς κατακτησεως. Καθυπεβάλλοντο δὲ καὶ οὗτοι εἰς τοὺς φραγκικοὺς νόμους, διότι ἐκ τῶν 227 ἄρθρων τοῦ κώδικος, 31 πραγματεύονται περὶ τῆς τάξεως ταύτης τῶν ὑπηκόων. Σημειωτέον ἐν τούτοις ὅτι ἐνίοτε οἱ δουλοπάροικοι οὗτοί ἀπελευθεροῦντο ὑπὸ τῶν κυρίων αὐτῶν, τὸ δὲ παράδοξότερον καὶ φεουδοῦχοι ἐγίνοντο, διότι τὸ ἄρθρον 139 λέγει ῥητῶς, ὅτι ἐὰν φεουδοῦχος φράγκος ἀπελευθερώσῃ δουλοπάροικον καὶ ἐπειτα παραχωρήσῃ αὐτῷ φεούδον, ἢ δωρεὰ, εἰ μὲν γίνῃ ἐγγράφως, ἰσχύει ἐφ' ὅρου ζωῆς τοῦ δωρητοῦ ἐν ἐλλείψει δὲ ἐγγράφων, εἰμπορεῖ ν' ἀνακληθῇ παρ' αὐτοῦ. Κατὰ δὲ τὸ ἄρθρον 125 ἡ δουλοπάροικος ἢ ὑπανδρευθεῖσα ἐλεύθερον γίνεταί ὡς ἐκ τούτου ἐλευθέρα, παραμένουσα τοιαύτη μετὰ τὸν θάνατον τοῦ ἀνδρὸς αὐτῆς, καὶ ἂν ὁ γάμος ἐτελέσθῃ παρὰ τὴν θέλησιν τοῦ κυρίου τῆς. Σημειωτέον προέτι, ὅτι εἰς τὰ δευτερεύοντα φραγκικὰ δικαστήρια (basses cours) εἰς τὰ ὅποια ὑπῆγοντο πρὸς τοῖς ἄλλοις αἱ μεταξὺ μὴ φεουδούχων Ἑλλήνων ἢ μεταξὺ φράγκων καὶ Ἑλλήνων διαφοραὶ, ἴσχυον μὲν κυρίως τὰ Συνήθια, ὁσάκις δὲ αὖτὰ Συνήθια δὲν προέβλεπον τὸ ζήτημα, οἱ δικασταὶ ἠδύναντο κατὰ τὸ ἄρθρον 145 νὰ συμβουλευθῶσιν ἐὰν ᾔθελον τοὺς ἡμετέρους νόμους καὶ κανόνας. Εἰς τὰ δικαστήρια ταῦτα παρεκλήθητο ἄρ' γε καὶ Ἑλληνες δικασταί; Ἐὰν κρίνωμεν ἐξ ὅσων συνέβαινον ἐν Σορίᾳ καὶ ἐν Κύπρῳ ἐπὶ τῆς φραγκοκρατίας, θέλομεν ἀπαντήσῃ καταφατικῶς εἰς τὸ ἐρώτημα τοῦτο. Διότι κατ' ἀρχὰς ὁ Γοδοφρέδος ἐπέτρεψεν εἰς τοὺς ἰθαγενεῖς ἴδια δικαστήρια, δικάζοντα κατὰ τοὺς ἰδίους νόμους. Βραδύτερον ὁμῶς οἱ κατακτηταί, δυσπιστήσαντες πρὸς τοὺς κατακτηθέντας, ἀφῆρσαν ἀπὸ αὐτῶν τὸ προνόμιον τοῦτο καὶ ὑπῆγαγον αὐτοὺς εἰς μικτὰ δικαστήρια σὺγκείμενα ἐκ

τεσσάρων ἰθαγενῶν καὶ δύο Φράγκων. Ἀλλ' ὡς πρὸς τὴν Ἑλλάδα ῥητὴν μαρτυρίαν περὶ τούτου δὲν ἔχομεν.

3. Παρεκτὸς τῶν δύο προαναφερθεισῶν τάξεων τῶν ἰθαγενῶν ὑπῆρχον ἔτι δύο ἕτεραι· οἱ ἐλεύθεροι κοινοὶ πολῖται, περὶ ὧν ἠμολοῦσι τὰ ἄρθρα 152, 155 καὶ ἄλλα τοῦ κώδικος, καὶ οἱ ἄρχοντες, ἄρθρον 194, ἥτοι πολῖται ἐγκριτοὶ ἐπὶ τῷ γένει, τῇ εὐπορίᾳ καὶ ταῖς προνομίαις, ἃς ἀπελάμβανον.

Καὶ ταῦτα μὲν ἐξάγονται ἐκ τοῦ κώδικος τοῦ ἐπιγραφομένου Ἀσσίζαι τῆς Ῥωμανίας. Ἐκ δὲ τῶν πραγμάτων, ὅπως ἐκτίθενται ὑπὸ τῶν διαφορῶν χρονολογῶν τῆς ἐποχῆς ἐκείνης καὶ μάλιστα ὑπὸ τῶν Χρονικῶν τῶν ἐν Μωρέᾳ πολέμων τῶν Φράγκων, περιερχόμεθα εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι ἀπάντων τῶν κατοίκων τῆς Πελοποννήσου ἡ τύχη δὲν ἐρῶθυμίσθη ὁμοιομόρφως ὑπὸ τῶν κατακτητῶν, διότι οὐδὲ ὁμοιομόρφως ἐγένετο ἡ κατάκτησις. Ἡ δυτικὴ Πελοπόννησος, ἀπὸ Πατρῶν μέχρι Κορώνης, κυρίως εἰπεῖν δὲν κατεκτήθη, ἀλλὰ παρεδόθη εἰς τὸν Οὐίλλιαρδουῖνον διὰ συνθηκῶν, δυνάμει τῶν ὁποίων οἱ ἄρχοντες οὐ μόνον διετήρησαν ἅπασαν αὐτῶν τὴν κινήτην καὶ ἀκίνητον περιουσίαν, ἀλλὰ καὶ ἀπάσας τὰς προνομίας ὅσας εἶχον ἐκ τῶν προτέρων χρόνων. καὶ πλὴν τούτου ἐξωμωθήσαν ἂν ὅχι καθ' ὁλοκληρίαν ἐν μέρει τοῦλάχιστον πρὸς τοὺς κατακτητὰς, ἰσότημοι καὶ ἰσοδίκαιοι γινόμενοι πρὸς τοὺς δευτερεύοντας καὶ τριτεύοντας φεουδάρχους. Πιθανῶς διετήρησαν τὴν τε περιουσίαν καὶ τὴν κτῆσιν αὐτῶν προσέτι οἱ ἐλεύθεροι τῶν πόλεων κάτοικοι. Ἀλλὰ πάντα τὰ δημόσια κτήματα τὰ πλεῖστα τῶν ἐκκλησιαστικῶν καὶ πάντα τὰ ἀγροτικὰ κτήματα, ὅσα δὲν ἀνῆκον εἰς τοὺς ἄρχοντας, κατελήφθησαν ὑπὸ τῶν Φράγκων καὶ ἀπετέλεσαν τὰ φέουδα αὐτῶν, παρεκτὸς τῶν ὅσα παρεχωρήθησαν εἰς τὴν δυτικὴν ἐκκλησίαν. Ἐν ἄλλας λέξεσιν οἱ ἄρχοντες τῆς δυτικῆς Πελοποννήσου, συνθηκολογήσαντες πρὸς τοὺς ξένους, ἐφρόντισαν μὲν νὰ ἐξασφαλίσωσι τὰ ἴδια δικαιώματα, ἀλλὰ παρεχώρησαν ἄνευ ὅρου σχεδὸν εἰς αὐτοὺς τοὺς ἄλλους τῆς χώρας κατοίκους. Μετὰ δὲ τὴν τοιαύτην τῆς δυτικῆς Πελοποννήσου κατάληψιν, ἐπῆλθεν ἡ τῆς λοιπῆς ἡερσονῆσου κατάκτησις. Μάχη ἐκ παρατάξεως, ὡς γνωρίζομεν, δὲν ἐγένετο εἰμὴ μία καὶ μόνη, εἰς τὴν ἐλαιῶνα τοῦ Κουνδούρου, καθ'

ἦν οἱ ἡμέτεροι ἐντελῶς κατετροπώθησαν, εἰ καὶ πολλαπλάσιοι ὄντες τῶν ἀντιπάλων. Αἱ ὠχυρωμέναι ὁμῶς πόλεις ἀντέστησαν κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττιον. Καὶ ὅσαι μὲν ἐξ αὐτῶν ἐκυριεύθησαν ἐξ ἐφόδου, καθὼς λ. χ. τοῦ Ποντικοῦ τὸ κάστρον, αὐταὶ ἐγένοντο ἄνευ ὄρου τινὸς κτῆμα τῶν κατακτητῶν· ἀλλὰ αἱ πλεῖσται μετὰ τινα ἀντίστασιν ἐσυνθηκολόγησαν, οἷον ἡ Κορώνη, ἡ Καλαμιάτα, ἡ Ἀρκαδία καὶ ἄλλαι πόλεις, τούτων δὲ οἱ κάτοικοι διετήρησαν ἀπλῶς τὰς κτήσεις αὐτῶν, ἄνευ τῶν προνομίων τῶν παραχωρηθέντων εἰς τοὺς ἄρχοντας τῆς δυτικῆς Πελοποννήσου. Τρεῖς μόνον πόλεις διὰ τὴν μακρὰν καὶ πεισματώδη αὐτῶν ἀντίστασιν ἐπέτυχον συνθήκας ἐπωφελεστέρας· ἡ Κόρινθος, τὸ Ναύπλιον καὶ ἡ Μονεμβασία. Τῆς Κορίνθου καὶ τοῦ Ναυπλίου οἱ κάτοικοι ἐξωμοιώθησαν καθ' ὅλας τὰς πιθανότητας πρὸς τοὺς ἰθαγενεῖς τῆς δυτικῆς Πελοποννήσου. Εἰς τὸ Ναύπλιον μάλιστα τὸ ἐν τῶν φρουρίων παρέμεινεν, ἐν ἀρχῇ τοῦλάχιστον, κατεχόμενον ὑπὸ τῶν ἰθαγενῶν. Οἱ δὲ Μονεμβασιώται, τῶν ὁποίων τὴν ἄντως ἡρωϊκὴν ἀντίστασιν θέλομεν λάβει μετ' οὐ πολὺ ἀφορμὴν νὰ περιγράψωμεν, ἐπέτυχον ὄρους ἔτι ἐντιμοτέρους, διότι ὄχι μόνον τὰς κτήσεις αὐτῶν καὶ προνομίας διετήρησαν, ἀλλὰ καὶ ἀσύδοτοι παρέμειναν καὶ ἐλεύθεροι πάσης ὑποχρεώσεως, αὐτοὶ τε καὶ τὰ κτήματα αὐτῶν, μὴ ἀναλαβόντες νὰ ὑπηρετῶσιν εἰμὴ κατὰ θάλασσαν, καὶ τοῦτο ἐπὶ ἰδίῳ πλοίων καὶ λαμβάνοντες εὐλογονμισθοδοσίαν. Τελευταῖον οἱ περὶ τὸν Ταύγετον οἰκοῦντες Μιληγγοὶ δὲν ἐπέστησαν νὰ παραδοθῶσιν εἰμὴ ἐπὶ τοῖς ὄροις ὅτι θέλουσι μείνει ἀφορολόγητοι καὶ ὅτι δὲν θέλουσι ὑπηρετεῖ εἰμὴ ὡς ψιλοὶ στρατιῶται, ἤτοι διατηροῦντες ὅλας τὰς προνομίας ὅσας εἶχον καὶ ἐπὶ τῶν Βυζαντινῶν χρόνων.

Μὴ παραλείπωμεν δὲ νὰ ἀναφέρωμεν ὅτι μεταξὺ τῶν ὄρων τοὺς ὁποίους οἱ ἄρχοντες τοῦ Μωρέως συνωμολόγησαν πρὸς τοὺς Φράγκους καθ' ἣν ἐποχὴν οὗτοι δὲν εἶχον ἔτι κυριεύσει τὰ ὀχυρότερα φρούρια τῆς ἀνατολικῆς χερσονήσου, ὑπῆρχε κατὰ τὰ Χρονικά, καὶ ὁ ἀκόλουθος.

«Λοιπὸν ἂν θεῖς, αὐθίγη μας, τὰ κάστρα νὰ ἐπέρης,
Καὶ ἡμεῖς, τὸ γένος τῶν Ῥωμιῶν, δούλοι σου ν' ἐπαιθάνουν,

Τοῦτο ζητοῦμεν, λέγομεν, μεθ' ὁρκου νὰ μᾶς ποίησης,
 Ἐγγράφως νὰ τὸ ἔχωμεν, ἐμεῖς καὶ τὰ παιδιά μας.
 Ἀπὸ τοῦ νῦν καὶ ἔμπροσθεν φράγκος μὴ μᾶς βιάσῃ,
 Ν' ἀλλάξουμεν τὴν πίστιν μας καὶ φράγκοι νὰ γενοῦμεν.
 Ὡς ἤκουσε, μῖσερ Τζεφρὲς, καλὰ τοὺς ἀπεδέχθη·
 Μεθ' ὁρκου τὸ ἐποίησεν, ἐγγράφως τὸ στεριόνοι. »

Καὶ εἶδομεν ὅτι ἐτήρησε τὸν λόγον αὐτοῦ.

Τοιαύτη ἦτο, κατὰ τὰ κείμενα τῶν νόμων καὶ τὰς διαφόρους μεταξὺ κατακτητῶν καὶ κατακτηθέντων γενομένης συμβάσεως, ἡ κοινωνικὴ τῆς Πελοποννήσου κατάστασις ἐπὶ τῆς φραγκοκρατίας καὶ ἐννοεῖται ὅτι ὁμοίως ἢ παραπλησίως εἶχον τὰ πράγματα εἰς τὴν ὑπὸ τῶν Φράγκων καταληφθεῖσαν χέρσον Ἑλλάδα καὶ εἰς τὰς παρακειμένας νήσους. Ἀφ' ἐνὸς βλέπομεν τοὺς κατακτητὰς ἀποτιλοῦντας κλίμακα ἱεραρχικὴν εἰς τὴν κορυφὴν τῆς ὁποίας ἴστατο ὁ ἡγεμὼν μετὰ τοῦτον ἀμέσως ἤρχοντο οἱ μεγάλοι βαρῶν, ἐκάστου τῶν ὁποίων ἡ κτήσις περιελάμβανε μίαν λατινικὴν ἐπισκοπὴν· κατόπιν δὲ αὐτῶν οἱ δευτερεύοντες καὶ τριτεύοντες κίτοχοι φεοῦδων ἱππικῶν καὶ πεζικῶν. Ἀλλὰ τὴν γαλλικὴν κοινωνίαν ἀπετέλουν πρὸς τούτοις καὶ ἄλλοι ἱκανοὶ γάλλοι ἰδίως ἔμποροι, οἵτινες, κατασταθέντες εἰς τὰς πόλεις, μετεπέμψαντο, ὡς καὶ οἱ εὐπατρίδαι, τὰς γυναῖκας αὐτῶν καὶ τὰς θυγατέρας εἰς Γαλλίαν. Ἀφ' ἐτέρου ἴστατο ἡ Ἑλληνικὴ κοινωνία συγκεκλιμένη ἐξ ἀρχόντων καὶ ἀστῶν οἵτινες διέτρωσαν μὲν τὰς ἰδίας κτήσεις καὶ ἐν μέρει τὰς προνομίας, ἀλλὰ ὑπῆγοντο εἰς τὴν νέαν δικαιοδοσίαν καὶ νομοθεσίαν ἐκ δουλοπαροίκων, οἵτινες ἐκαλλιέργουν τὰ κτήματα τῶν φεουδαρχῶν, καὶ ἐξ ὀλίγων τινῶν πόλεων καὶ τμημάτων τῆς ὑπαίθρου χώρας, τῶν ὁποίων οἱ κάτοικοι ἀνεγνώρων μὲν τὴν ὑπερτάτην κυριαρχίαν τοῦ ξένου ἡγεμόνος, διετήρησαν ὅμως κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον τὴν προτέραν αὐτονομίαν. Ἐν τούτοις αἱ δύο αὗται κοινωνίαι δὲν διετέλεσαν ἐντελῶς ἀπ' ἀλλήλων χωρισμέναι· ἡ μεταξὺ αὐτῶν ἐπιμιξία ἤρχισε πρωϊμώτατα. Ἐν πρώτοις εἶδομεν, ἐκ τοῦ προπαρατεθέντος κώδικος, ὅτι πολλοὶ ἀρχοντες γενόμενοι ὁμοταγεῖς τῶν φεουδαρχῶν περιελήφθησαν ἐντὸς τῆς φραγκικῆς ἱεραρχίας. Καὶ ἐκ τοῦ αὐτοῦ κώδικος συνάγεται, ὅτι Ἑλληνίδες ὑπανδρεύθησαν Λατίνους· ἐν τῇ συ-

νεχεία δὲ τῆς ἀφηγήσεως ἡμῶν θέλομεν ἀπαντήσῃ Ἑλληνας νυμφευθέντας Γαλλίδας. Ἀλλὰ καὶ δι' ἄλλων τρόπων προήχθη ἡ μεταξὺ τῶν δύο κοινωνιῶν σχέσις, ἰδίως δὲ διὰ τῆς εἰς τὸν στρατὸν κατατάξεως πολυαριθμῶν ἰθαγενῶν.

Οἱ εὐάριθμοι σχετικῶς Γάλλοι, οἱ κατακτήσαντες τὴν Πελοπόννησον καὶ τὴν χέρσον Ἑλλάδα, ἡσθάνθησαν τὴν ἀνάγκην νὰ διατελῶσιν ἀδιακόπως ἐτοιμοπόλεμοι. Ὅθεν ἐκ πρώτης ἀφετηρίας ὠρίσθη παρ' αὐτοῖς, ὅτι πάντες, ἀπὸ τῶν ἀνωτάτων μέχρι τῶν κατωτάτων, ὀφείλουσι νὰ ὑπηρετῶσιν ἢ τοῦλάχιστον νὰ ἦναι κατὰ πᾶσαν ὥραν καὶ στιγμὴν ἔτοιμοι νὰ στρατεύσῃσι. Καὶ αὐτὸς δὲ ὁ κλῆρος καθυπεβάλλετο εἰς τὴν ὑποχρέωσιν τῆς στρατιωτικῆς ταύτης ὑπηρεσίας. Ἀλλ' ἡ πάγκοινος αὕτη στρατεία δὲν ἤθελεν ἀρκέσει εἰς ἀμυναν τῆς χώρας καὶ ἐτι ὀλιγώτερον εἰς ὑπερορίους στρατείας. Οἱ κατακτῆται ἦσαν ὀλίγοι οὐδὲ συνέφερον εἰς αὐτοὺς νὰ καλέσωσι πολλοὺς ἄλλους ὁμογενεῖς καὶ νὰ καταστήσωσιν αὐτοὺς συμμέτοχους τῆς διανομῆς τοῦ λαφύρου αὐτῶν, διότι τοιοῦτοτρόπως ἤθελον ἐλαττώσει τὰ ἴδια πλεονεκτήματα. Ἐδέησε λοιπὸν νὰ ἐπιβάλῃσι τὴν ὑποχρέωσιν τῆς στρατιωτικῆς ὑπηρεσίας καὶ εἰς τοὺς ἰθαγενεῖς κατοίκους τῶν χωρῶν τὰς ὁποίας κατέλαβον. Ὅπόσον γενικὴ καὶ ἀπεριόριστος ὑπῆρξεν ἡ ὑποχρέωσις αὕτη συνάγεται πρὸς τοῖς ἄλλοις ἐκ τούτου, ὅτι καὶ αὐτοὶ οἱ Ἕλληνες ἱερεῖς ἠναγκάσθησαν νὰ ὑπηρετῶσι στρατιωτικῶς, ἐξαιρέσει μόνον τῶν ἐν τοῖς χωρίοις λειτουργούντων. Ἀλλὰ πρὸ πάντων τὰ γεγονότα αὐτὰ μαρτυροῦσιν ὅπόσον αὐστηρῶς ἐφηρμόζετο εἰς τοὺς Ἑλληνας ἡ ὑποχρέωσις τῆς στρατιωτικῆς ὑπηρεσίας.

Ὅτε τῷ 1259 ὁ πρίγκηψ Ἀχάτας Γουλιέλμος Οὐίλλεαρδουῖνος ἐστράτευσεν εἰς Πελαγονίαν, ὁ Βυζαντινὸς χρονογράφος ὁ ἱστορῶν τὰ κατὰ τὴν ἐκστρατείαν ταύτην, λέγει τὸν στρατὸν ἐκείνον παμπληθῆ καὶ ἐπιφέρει ῥητῶς, ὅτι συνέκειτο ἐκ τε τοῦ φραγκικοῦ γένους καὶ ἐκ τῶν οἰκητόρων Ῥωμαίων Ἀχάτας τε καὶ Πελοποννήσου, ὃν ἤρχεν ὁ πρίγκηψ οὗτος. Ὁ δὲ αὐτὸς Γουλιέλμος ἐπῆλθε τῷ 1246 ἐπὶ τὴν πολιορκίαν τῆς Μονεμβασίας μετὰ 3,000 ἵπποτων καὶ 8,000 ἱππέων. Τὰ Χρονικὰ δὲν διακρίνουσιν ἐνταῦθα Φράγκους καὶ Ἑλληνας, ἀλλ' εἶναι πρόδηλον ὅτι πολλοὶ

ἐκ τῶν ἵππέων ἐκεῖνων ἦσαν ἱθαγενεῖς. Ἵνα πεισθῶμεν περὶ τούτου, ἀρκεῖ ν' ἀναπολήσωμεν εἰς τὴν μνήμην ἡμῶν, πόσοι ἦσαν οἱ νεμρόμενοι τὴν Πελοπόννησον Γάλλοι. Ἀμέσως ὑπὸ τὸν ἡγεμόνα διετέλουν 10 ὑπέρτατοι ὑποτελεῖς, οἵτινες ὅλοι ὁμοῦ εἶχον πάλιν ὑφ' ἑαυτοὺς 94 ὑποτελῆ φέουδα. Ἐκαστος δὲ τῶν ὑπερτάτων ὑποτελῶν, τῶν βαρῶνων, εἰ μὲν ἔλαβεν ὑπὲρ τὰ 4 φέουδα ὥφειλε νὰ παρέχῃ δύο σημαιοφόρους καὶ δι' ἑκαστον φέουδον ἓνα ἱππότην καὶ δύο ἱππεῖς· εἰ δὲ ἔλαβεν ὀλιγώτερα τῶν 4 φέουδα, παρέχε δι' ἑκαστον αὐτῶν ἓνα ἱππότην καὶ δύο πεζοὺς. Ἀνάλογον ἀριθμὸν ἱπποτῶν, ἱππέων καὶ πεζῶν ἐδίδον προσέτι τὰ εἰς τὸν κληρὸν παραχωρηθέντα φέουδα, ἐν ὅλοις 64. Παρεκτὸς δὲ τούτων ὑπῆρχον καὶ ἄλλοι πολλοὶ ἱππῶται λαβόντες ἀμέσως παρὰ τοῦ ἡγεμόνος ἐν ἰδίῳ φέουδον, ἀλλ' οἱ τοιοῦτοι ἐκτὸς ἑαυτῶν οὐδένα ἄλλον παρείχον μαχητὴν. Καὶ πόσα μὲν ἦσαν ἐξ ἀρχῆς τὰ τοιαῦτα ἀτομικὰ φέουδα, δὲν γνωρίζομεν· μόνον ἀπὸ τῶν μέσων τῆς 14'. ἑκατονταετηρίδος ἔχομεν πληροφορίαν τινὰ ἀναβιβάζουσαν τὸν ὅλον ἀριθμὸν τῶν φεούδων τῆς Πελοποννήσου, βαρωνικῶν, ἀτομικῶν καὶ κληρικῶν, εἰς 1000. Ἡ πληροφορία αὕτη εἶναι ἴσως ὑπερβολικὴ, καθὸ περιληφθεῖσα εἰς ὑπόμνημα ὑποβλήθην ὑπὸ τινος μερίδος τῶν βαρῶνων, ἥτις ἤθελε νὰ πείσῃ τὸν Ἀργεονικὸν ἡγεμόνα Παύλον Β', νὰ ἀναλάβῃ τὴν κυριαρχίαν τῆς χερσονήσου καὶ ἐπὶ τούτῳ, ἵνα δελεάσῃ αὐτὸν, παρέστησε τοὺς πόρους αὐτῆς πιθανῶς πολὺ μείζονας τῶν πραγματικῶν. Ἀλλὰ καὶ 1000 ἐν παραδεχθῶμεν ὅλα τὰ φέουδα, ἐπειδὴ τὰ $\frac{3}{10}$ ἐξ αὐτῶν ἦσαν ἀτομικὰ, ὃ ἐστὶν ἐδίδον ἀνὰ ἓνα ἱππότην, σύμπερα ἡ δύναμις τῶν ἱπποτῶν, ἣν ἡδύναντο νὰ παράσχῃσι τὰ 1000 φέουδα μόλις ἔπρεεν ἀπαρτίσει 1000 ἐκ τῶν τριεχιλίων ἱπποτῶν τῶν ἐπὶ τὴν Μοναμβασίαν στρατευσάντων. Ναὶ μὲν ὁ πρίγκηψ τῆς Ἀχαΐας ἐιορίζετο ὑπέρτατος ἄρχων οὐ μόνον τῆς Πελοποννήσου, ἀλλὰ καὶ τοῦ δουκάτου τῶν Ἀθηνῶν, καὶ τῆς ἡγεμονίας τῆς Νάξου, καὶ τῶν ἀρχόντων τῆς Εὐβοίας, καὶ τοῦ κυρίου τῆς Βοδονίτζης, καὶ τοῦ κόμητος τῆς Κεφαλληνίας. Ἐκ τούτων ὁμοῦ, μόνον τοῦ δουκὸς τῶν Ἀθηνῶν ἀναφέρονται στρατοὶ λόγου ἄξιοι, περιλαμβανόντες ἐνίοτε 500 ἢ καὶ 600 Γάλλους ἱππῶτας. Καὶ ἔπειτα οἱ ὑποτελεῖς οὗτοι, εἴτε ἀποτρεπόμενοι ὑπὸ ἰδίων περισπασμῶν,

εἶτε μὴ θέλοντες νὰ ἐνισχύσωσι τὸν πρίγκηπα τῆς Ἀχαΐας (τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ ἡσθάνοντο ὅτι δὲν δύναται νὰ καταναγκάσῃ αὐτοὺς εἰς ἐκπλήρωσιν τῶν ὑποχρεώσεων των,) σπανίως ἔπεμπον τὴν ζητουμένην ἐπικουρίαν· καὶ οὐδέποτε ἐπήρχοντο μεθ' ὅλης αὐτῶν τῆς δυνάμεως. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι, καθὰ λέγεται, ἅπαντες μετέσχον τῆς κατὰ Μονεμβασιωτῶν στρατείας· ἀλλ' εἶναι πρόδηλον ὅτι δὲν ἔπεμψαν ἅπασαν αὐτῶν τὴν δύναμιν· ὥστε καὶ ἂν παραδεχθῶμεν ὅτι ὁ δοῦξ Ἀθηνῶν προσῆλθε μετὰ τῶν δύο τρίτων τοῦ ἀνωτάτου ὅρου τῶν ἵπποτῶν ὅσους ποτὲ συνεκρότησεν ἦτοι μετὰ 400 (πρᾶγμα ὅλως ἀπίθανον), καὶ ἂν ὑποτεθῇ ὅτι οἱ λοιποὶ ὑποτελεῖς ἱππῶται συνεποσώθησαν εἰς 500, πάλιν οἱ φράγχοι ἱππῶται τοῦ κατὰ Μονεμβασίας ἐπελθόντος στρατοῦ δὲν ὑπερέβαινον τοὺς διςχιλίους. Καὶ ὅ,τι λέγομεν περὶ τῶν ἱπποτῶν ἐφαρμόζεται ἐτι μᾶλλον εἰς τοὺς ἀπλοῦς ἱππεῖς, κατὰ μείζονα δὲ λόγον εἰς τοὺς πεζοὺς· ὥστε ἀμφιβολία δὲν ὑπάρχει ὅτι ἀξιόλογον μέρος τοῦ στρατοῦ ἐκείνου ἀπηρτίζετο ἐξ ἰθαγενῶν. Ἵνα δὲ ἀρθῇ ἐκ τοῦ μέσου πᾶς περὶ τούτου δισταγμὸς ἀναφέρομεν ὡς αὐτῶς τὴν γνωστὴν δύναμιν στρατῶν τινῶν ὑπὸ τῶν ἐν Ἀθῆναις δουκῶν παραταχθέντων, τῶν ὁποίων μετέσχον μὲν καὶ ἄλλοι φράγχοι τῆς Ἑλλάδος κυρίαρχοι, ἀλλ' ὅχι ὅλοι. Τῷ 1304 ὁ δοῦξ τῶν Ἀθηνῶν Γουῆδων Β'. Λαρόσσης, ὅστις ἐκυριάρχει τῆς Ἀνατολικῆς Ἑλλάδος καὶ μέρους τῆς Θεσσαλίας, συνεκρότησε στρατὸν συγκείμενον ἐξ 900 μὲν φράγκων ἱπποτῶν, 6,000 δὲ Θεσσαλῶν ἱππέων καὶ 30,000 πεζῶν. Ὁ δὲ διάδοχος τοῦ Γουῆδωνος Βριέννιος ἀντιπαρέταξε κατὰ τῶν Καταλανῶν δύναμιν ὁμοίως ἀξιόλογον, 700 μὲν λογάδων ἱπποτῶν, 6,400 δὲ ἱππέων καὶ 8,000 πεζῶν. Πῶς εἶναι δυνατόν νὰ ἀρνηθῶμεν πάλιν ἐνταῦθα, ὅτι ἐξαιρέσει τῶν ἱπποτῶν καὶ ἴδιος τῶν ἀνωτέρων ἀξιωματικῶν τῶν ἱππέων, ὅλοι οἱ λοιποὶ ἱππεῖς τε καὶ πεζοὶ ἦσαν ἰθαγενεῖς;

Νομίζομεν λοιπὸν ἔξω πάσης ἀμφιβολίας, ὅτι οἱ Φράγχοι οἱ τὰς ἑλληνικὰς χώρας κατακτήσαντες, εἰσῆγαγον ἐκ συστήματος ἐν αὐταῖς καὶ μάλιστα ἐν τῇ κυρίῳ Ἑλλάδι τὴν τακτικὴν τῶν ἰθαγενῶν στρατολογίαν, ἂν καὶ δὲν γνωρίζωμεν πῶς διενηργεῖτο καθέκαστα ἡ στρατολογία αὕτη. Ἀλλ' ἐννοεῖται, ὅτι ἀποφασίσαντες ἅπαξ νὰ μεταχειρισθῶσι τοὺς Ἑλληνας εἰς τὸν στρατὸν

αὐτῶν, ἐφρόντισαν νὰ τοὺς ἀσκήσωσιν εἰς τὰ ὅπλα, ἵνα καταστήσωσιν αὐτοὺς ὅσον ἐνδέχεται ἐπιτηδεῖους πεζοὺς καὶ ἵππεῖς. Ἐντεῦθεν μεγάλη τις ἀλλοίωσις ἐπῆλθεν εἰς τὸ φρόνημα τῶν ἡμετέρων ὁμογενῶν, ἀλλοίωσις μαρτυρουμένη ὑπὸ τε τῆς καθόλου ὁψως τῶν πραγμάτων καὶ ὑπὸ πολλῶν εἰδικῶν γεγονότων. Τῷ ὄντι, ὅτε ἐν ἀρχῇ τῆς ιγ'. ἑκατονταετηρίδος ἐπῆλθον οἱ Φράγκοι ἐπὶ τὴν κατὰκτησιν τῆς Ἀνατολῆς, οἱ τῆς κυρίως Ἑλλάδος κάτοικοι καὶ μάλιστα οἱ τῆς ὑπαίθρου χώρας, οὐδόλως διεκρίθησαν ἐπὶ γενναίᾳ τινι διαμαρτυρῇ κατὰ τῶν ἐπιδραμόντων ξένων. Εἰς τοὺς κατακτητὰς τούτους ἀντέστησαν σπουδαίως οἱ κάτοικοι τῆς Μικρᾶς Ἀσίας διὰ τῶν τελευταίων ἀντιπροσώπων τῆς πνεύσεως τὰ λοίσθια στρατιωτικῆς αὐτῶν ἀριστοκρατίας, διὰ τοῦ Λασκάρως, τοῦ Βατάτζη, τοῦ Μιχαὴλ Παλαιολόγου. Ἀντέστη κατὰ τῆς κατακτήσεως καὶ ὁ ἡπειρωτικὸς ἑλληνισμὸς, συμμαχήσας μετὰ τῆς κατὰ πρῶτον τότε ἀναφανεύσης ἐν τῇ ἱστορίᾳ Ἀλβανικῆς φυλῆς. Οἱ δὲ ἐν Νικαίᾳ ἐκεῖνοι βασιλεῖς καὶ οἱ δεσπότες τῆς Ἠπείρου Μιχαὴλ καὶ Θεόδωρος κατώρθωσαν ἐπὶ τέλους νὰ καταλύσωσι τὸ τε λατινικὸν βασίλειον τῆς Θεσσαλονίκης καὶ τὴν λατινικὴν αὐτοκρατορίαν τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Διμαρτυρήθησαν ὡς αὐτὸς ἐπὶ μακρὸν χρόνον ἐν Κρήτῃ οἱ μεγάλοι οἵκοι τῆς βυζαντινῆς ἀριστοκρατίας, οἱ ἐν τῇ νήσῳ ἐκείνῃ ἐπὶ τῶν Φωκιδῶν καὶ τῶν Κομνηνῶν κατασταθέντες. Ἡ δὲ κυρίως Ἑλλάς ἐξαιρέσει τῆς Κορίνθου, τῆς Ναυπλίας καὶ μάλιστα τῆς Μονεμβασίας τοσοῦτον ὀλίγον ἀντέστη καὶ μετὰ τοσαύτης εὐκολίας ὑπέκυψε τότε εἰς τὴν ξενοκρατίαν, ὥστε ὀλίγοι ἑκατοντάδες γάλλων ἵπποτῶν ἤρκεσαν ἵνα καταλάβωσιν ἀμαχητὶ τὴν ἐκτὸς τοῦ ἰσθμοῦ χώραν καὶ σχεδὸν ἀμαχητὶ τὸ πλεῖστον τῆς ὑπαίθρου Πελοποννήσου. Τὸ φαινόμενον τοῦτο ἐξηγεῖται εὐκόλως ἐκ τοῦ ἰσχυροῦς τοῦ ὅποιον ἐφῆρμοσεν ἡ βυζαντινὴ αὐτοκρατορία εἰς τὰς χώρας ταύτας ἐπὶ πολλὰς ἑκατονταετηρίδας. Τὸ πλεῖστον καὶ τὸ κράτιστον τῶν βυζαντινῶν στρατῶν συνεκροτεῖτο συνήθως ἐκ τῶν κατοίκων τῆς Μικρᾶς Ἀσίας καὶ τῶν βορειοτέρων εὐρωπαϊκῶν χωρῶν. Ἐστρατολόγουν μὲν οἱ βυζαντινοὶ καὶ ἐν τῇ κυρίως Ἑλλάδι, ἀλλ' ἐπηρειζόμενοι κυρίως εἰς τὰ ἀσιανὰ καὶ τὰ μακεδονικὰ τὰγματα, ὀλίγον ἐφρόντιζον περὶ τῆς πολυεμικῆς ἀνα-

τροφῆς τῆς Πελοποννήσου καὶ τῆς ἄλλης Ἑλλάδος, προθύμως μά-
λιστα δεχόμενοι παρ' αὐτῶν χρήματα καὶ ἄλλα πολεμικὰ εἶδη
ἀντὶ τῆς προσωπικῆς ὑπηρεσίας. Ποικίλα πιθανώτατα αἰτία ὑπ-
γόρευσαν τὴν τοιαύτην τῆς βυζαντινῆς κυβερνήσεως πολιτείαν
ἀπὸ τῆς ὀγδόης ἑκατονταετηρίδος καὶ ἐφεξῆς· πρὸ πάντων δὲ ἴσως
ἡ οὐ μικρὰ ἀφαιώσις τοῦ πληθυσμοῦ τῶν χωρῶν τούτων, ἡ ἐκ δια-
φόρων αἰτιῶν προσελθοῦσα καὶ μὴ ἀναπληρωθεῖσα εἰμὴ διὰ τῆς ἐν
αὐταῖς ἐγκαταστάσεως ἱκανῶν ξενικῶν φύλων. Ἀλλ' ὅπως δὴποτε
τὸ γεγονός εἶναι ἀναμφισβήτητον, καὶ δι' αὐτῷ ἐξηγουῦνται ἀπο-
χρώντως δύο ἐκ τῶν κεφαλαιώδεστερων φαινομένων τῆς πατρίου
ἡμῶν ἱστορίας. Πρῶτον ἡ εὐκολία μεθ' ἧς οἱ Φράγκοι ἐγένοντο
κύριοι τῆς Ἑλλάδος καὶ εἰς ἣν δὲν δυνάμεθα νὰ ἀποδώσωμεν αἰ-
τίαν ἄλλην εἰμὴ τὴν ὀλίγην περὶ τὰ ὄπλα ἀσκησιν καὶ ἐπιτη-
δειότητα τῶν κατοίκων. Δεύτερον δὲ καὶ οὐδὲν ἥττον ἀξιοση-
μείωτον τοῦτο, ὅτι καθ' ὅλον τὸ μακρὸν τῶν μεσαιωνικῶν χρό-
νων διώστημα αἱ τῆς κυρίως Ἑλλάδος χώραι ἐλάχιστα ἔδωκαν
τῇ ἀληθείᾳ σημεῖα ἐνεργουζώης, καὶ ἰδίως οὐδένα ἀνέδειξαν με-
τὰ τὸν τῶν τοσούτων ἐπιφανῶν ἀνδρῶν, ὧν μνημονεύει ἡ βυζαντινὴ
ἱστορία, μέγαν στρατηγὸν, ἐνῶ ἅπαντες οἱ μεγάλοι στρατηγοὶ
καὶ οἱ μεγαλοπόλεμοι βασιλεῖς προέκυψαν συναθέστατα μὲν ἐκ
τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, ἔστιν ὅτε δὲ καὶ ἐκ τῶν βορειοτέρων εὐρω-
παϊκῶν χωρῶν.

Καὶ τοιαύτῃ μὲν ἦτο ἡ ἠθικὴ τῶν κατοίκων τῆς κυρίως Ἑλ-
λάδος κατάστασις μέχρι τῆς τρισκαίδεκάτης ἑκατονταετηρίδος.
Ὅτε δὲ περὶ τὰ μέσα τῆς ΙΕ'. ἑκατονταετηρίδος κατελύθησαν καὶ
τὰ τελευταῖα λείψανα τοῦ βυζαντινοῦ κράτους καὶ τὰ τελευταῖα
τῆς φραγκοκρατίας ἐν τῇ κυρίως Ἑλλάδι λείψανα, αἰφνης βλέπο-
μεν τοὺς κατοίκους τῆς ἀρχαίας τοῦ ἑλληνισμοῦ ἐστίας ἐπιχει-
ροῦντας ἐκθύμως ἀγῶνα πεισματώδη κατὰ τῆς μωαμεθανικῆς κα-
τακτησεως, διὰ τῶν πολυθρυλῆτων κλεφτῶν καὶ ἀρματωλῶν,
διεξαγαγόντας πολλὰς κατ' αὐτῆς ἐπαναστάσεις καὶ ἐπὶ τέλους
εὐτυχήσαντας νὰ ἀνακτήσωσι τὴν πολιτικὴν αὐτονομίαν διὰ τῶν
πολυμνητῶν ἔργων, τὰ ὅποια κατέπληξαν τὸν κόσμον καὶ προσ-
κάλεσαν τὴν συμπάθειαν αὐτοῦ καὶ τὴν προστασίαν. Ἐνῶ λοι-
πὸν οἱ τῆς κυρίως Ἑλλάδος κάτοικοι ἀναφαίνονται ἡκίστα πολε-

μικοὶ ἐν ἀρχῇ τῆς τρισκαίδεκάτης ἑκατονταετηρίδος, τὰν ἀπαλιν ἀπὸ τῶν μέσων τῆς ΙΕ'. ἀναδείκνυνται πολεμικώτατοι. Εἰς τί ἄλλο δυνάμεθα νὰ ἀποδώσωμεν τὴν ἀλλοίωσιν ταύτην εἰμὴ εἰς τὴν ἀρειμάνιον ἀνατροφὴν, ἣν ἔλαβον ἐπὶ τῆς ἐν τῷ μεταξὺ ἰσχυράτης ἐνταῦθα φραγχοκρατίας; Ἴσως εἴπωσί τινες, ὅτι οἱ προπάτορες ἡμῶν ἀντέστησαν εἰς τὴν μωαμεθανικὴν κυριαρχίαν, καθὼ ἀγμωτέραν καὶ ἀσπονδοτέραν τῆς φραγκικῆς. Βεβαίως ἡ διοίκησις τῶν Γάλλων ὑπῆρξε μετριοπαθὴς καὶ συνετὴ. Δυστυχῶς ὅμως ὅλαι αἱ εἰδήσεις, τὰς ὁποίας ἔχομεν περὶ τοῦ πνεύματος τοῦ ἐπικρατήσαντος ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἀπὸ τῆς ΙΒ'. μέχρι τῆς ΙΕ'. ἑκατονταετηρίδος μαρτυροῦσιν, ὅτι τὸ πρὸς τὸν φραγκισμὸν μῖσος ἦτο πολὺ σφοδρότερον τῆς πρὸς τὸν μωαμεθανισμὸν ἀποστρεφῆς· καὶ τοῦτο ὄχι μόνον παρὰ τοῖς ὄχλοις ἀλλὰ καὶ παρὰ τοῖς λογιωτέροις καὶ ἐπισημοτέροις τῶν τότε ἀνθρώπων, οἵτι ἦσαν ὁ Νικητής ὁ Χωνιάτης, ὁ Εὐστάθιος, ὁ Λουκάς Νοταρᾶς καὶ πλείστοι ἄλλοι. Ἐὰν λοιπὸν διὰ μόνου τοῦ ἐθνικοῦ μίσους ἔπρεπε νὰ ἐξηγήσωμεν τὴν κατὰ τοῦ μωαμεθανισμοῦ ἀντίστασιν, ἐξ ἀνάγκης ἢ ἀντίστασις αὕτη ἔπρεπε νὰ ἀποβῇ τοῦλάχιστον ἴση, ἀν ὄχι μείζων, καὶ κατὰ τοῦ φραγκισμοῦ. Ἀλλ' ἐν τοῖς πολεμικοῖς ἔργοις δὲν ἀρκοῦσι μόνον τὰ πάθη, προσαπαιτεῖται καὶ ἡ περὶ τὰ ἅλα ἔξις καὶ δεξιότης, ἥτις μὴ ὑπάρχουσα ἐν ἀρχῇ τῆς τρισκαίδεκάτης ἑκατονταετηρίδος ὑπῆρχε περὶ τὰ μέσα τῆς ΙΕ'. Ὁμολογοῦμεν, ὅτι ἡ ἀπὸ τῶν χρόνων ἐκείνων ἐξέγερσις τῆς κυρίως Ἑλλάδος ὀφείλεται προσέτι εἰς τὴν ἀναζωπύρωσιν τῶν ἀρχαίων ἑλληνικῶν παραδόσεων, εἰς τὸν μετὰ τῆς Ἀλβανικῆς φυλῆς συνδυασμὸν, καὶ, βραδύτερον, εἰς τὴν ἐπίδρασιν τοῦ νεωτέρου πολιτισμοῦ· ἀλλὰ δὲν ἐπιτρέπεται νὰ ἀρνηθῶμεν, ὅτι πρώτη τῆς ἀναβιώσεως ἐκείνης ἀφετηρία ὑπῆρξεν ἡ πολεμικὴ ἀνατροφή, ἣν ἔλαβον οἱ πρόπατορες ἡμῶν ἀναγκασθέντες νὰ κατατάσσωνται ἐπὶ δύο περὶ ἑκατονταετηρίδας εἰς τὰ ἀρειμάνια πεζικὰ καὶ ἱππικὰ τῶν φράγκων τάγματα.

Μηδὲ νομίσῃ τις ὅτι ἡ τῆς πολεμικῆς ταύτης ἀνατροφῆς ἐπίδρασις ἀναφαίνεται εἰς μόνον τὰ προαναφερθέντα καθολικὰ γεγονότα τῆς ἐποχῆς ἐκείνης τῆς ἱστορίας τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους. Ἡ ἀνατροφή αὕτη καὶ τὰ ἀποτελέσματα αὐτῆς μαρτυροῦνται προσέτι

ὑπὸ πολλῶν εἰδικῶν καὶ οὕτως εἰπεῖν προσωπικῶν περιπετειῶν τοῦ ἔθνικοῦ ἡμῶν βίου. Ὁ λόγος ἐνταῦθα εἶναι κυρίως περὶ τῶν μεσημβρινωτέρων ἑλληνικῶν χωρῶν· ἀλλ' οἱ Φράγχοι διώρισαν εἰς ὑπηρεσίας Ἑλλήνας καὶ εἰς τὰς βορειοτέρας, ὅσον βραχυχρόνιος καὶ ἂν ὑπῆρξεν ἡ αὐτόθι κυριαρχία αὐτῶν. Ὁ αὐτοκράτωρ Ἑρβίκος ἀνηγόρευσε τῷ μὲν 1206 βαρῶνον Ἀδριανουπόλεως καὶ Διδυμοτείχου τὸν Θεόδωρον Βραννᾶν, ἐπὶ τῷ ὄρω τοῦ νὰ τελῇ ἐτήσιον φόρον καὶ νὰ παρέχῃ ἐπικουρίαν 500 μαχητῶν· τῷ δὲ 1211 πολιτικὸν καὶ στρατιωτικὸν διοικητὴν τῶν ἐν τῇ Μικρᾷ Ἀσίᾳ φραγκικῶν κτήσεων τὸν Γεώργιον Θεοφιλόπουλον. Ἵνα ὅμως ἐπανέλθωμεν εἰς τὴν κυρίως Ἑλλάδα, ὅπου ἡ ξενοκρατία μακρότερον ἰσχύσασα ἔλαβε καὶ πολὺ πλείότερον καιρὸν νὰ ἐπενεργήσῃ εἰς τὸ πνεῦμα καὶ εἰς τὰς ἔξεις τῶν κατοίκων, θέλομεν εὖρει ἐκεῖ ἀναφερομένους τὸν Χωματιανὸν, στρατεύοντά μετὰ 200 μαχητῶν, τὸν πρωτοβεστιάριον τοῦ πριγκηπάτου Ἀχαΐας Ἰωάννην Μουρμούρη, ἕτερον πρωτοβεστιάριον, τὸν Καρυτηνὸν Κολλῖνον Κύρ Βασιλόπουλον, τὸν ἰσχυρὸν προεστῶτα Καρυταίνης Καλογιάννην Κοζαρίδην, τὸν ἱππότην Ἰωάννην Κουτρούλην, τὸν μέγαν οἶκον τῶν Σγουρομαλλαίων, ἔτι δὲ πλείστους ἄλλους διαπρέψαντας ἐπὶ τῇ πολεμικῇ ἢ διοικητικῇ ἱκανότητι εἴτε ἐν τῇ φραγκικῇ ὑπηρεσίᾳ εἴτε ἐν τῇ ἀντιστάσει κατ' αὐτῆς. Διότι ἐὰν πολλοὶ Ἕλληνες ἢ ἀπόγονοι Ἑλλήνων καὶ Γαλλίδων ὑπηρετοῦν πιστῶς τοὺς ξένους καὶ ἐνέμοντο ἀγογγύστως τὰ ἐπιτρεπόμενα αὐτοῖς προνόμια, ἄλλοι, ὠφελούμενοι ἐκ τῆς νέας πολεμικῆς ἀνατροφῆς ἣν ἐλάμβανον καὶ ἐκ τοῦ φρονήματος τὸ ὅποιον ἐνέπνεεν ὁ μάχimos βίος θν διττον, κατεξάνισταντο προϊόντος τοῦ χρόνου ἐκ διαλειμμάτων κατὰ τῶν καταχρήσεων εἰς τὰς ὁποίας ἤρχισε νὰ ἐκτραχηλίζεται καὶ ἐν τῇ κυρίως Ἑλλάδι ἡ ξενοκρατία, ἀφ' ἧς ἐποχῆς ἐξέλειπον οἱ συνητοὶ οἶκοι τῶν Οὐϊλλαερδουίνων καὶ τῶν Λαρόσων. Τὸ δὲ θούρειον πνεῦμα τῶν κατοίκων τῆς κυρίως Ἑλλάδος δὲν ἀνεπτύχθη τότε μόνον διὰ τῆς πολεμικῆς ἀνατροφῆς ἣν ἐλάμβανον, ἀνεπτύχθη προσέτι διὰ ποικίλης ἄλλης ἐπιδράσεως τοῦ δυτικοῦ κόσμου, ἰδίως διὰ τῶν γενναίων φρονημάτων καὶ αἰσθημάτων, τὰ ὅποια ἤκουον ἀδιαλείπτως πρεσβευόμενα, θαυμαζόμενα, ὑμνούμενα. Εἰς τοῦτο μάλιστα συνετέλεσαν τὰ λεγόμενα *Χρονικά τῶν ἐν Μω-*

ρὰ πολέμων τῶν Φράγκων, τὰ ὅποια πολλάκις ἀνεφέρομεν καὶ θέλομεν ἐτι ἀναφέρει. Τὰ Χρονικὰ ταῦτα γραφέντα ἢ μεταφρασθέντα οὐχὶ ὑπὸ Ἑλλήνος γνησίου, ἀλλ' ὑπὸ τινος τῶν Ἑλλήνων ἐκείνων οἵτινες ἐγεννήθησαν ἐκ πατρὸς Γάλλου ἢ Γαλλίδος μητρὸς, περιγράφουσι διὰ λόγου ἐμμέτρου, εἰς τὴν δημιῶδη ἑλληνικὴν γλῶσσαν, τὴν κατὰκτησιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν λατίνων καὶ ἐκτενέστερον τὴν κατὰκτησιν καὶ τὴν διοίκησιν τῆς Πελοποννήσου καὶ τῆς ἰδίας Ἑλλάδος. Καὶ ἐμφορῶνται μὲν συνήθως ὑπὸ πνεύματος δυσμενοῦς πρὸς τοὺς κατακτηθέντας, ἀλλ' ἐὰν ἀναγινωσκόμενα ὑπὸ τούτων ἠδύναντο νὰ κινήσωσι πολλάκις τὴν ἀγανάκτησιν αὐτῶν, ἐδίδασκον ὅμως συγχρόνως εἰς αὐτοὺς τὰ ἥρωϊκά τῶν κυριάρχων κατορθώματα, καὶ φυσικῶς τῷ λόγῳ παύτρυνον αὐτοὺς εἰς μίμησιν τῶν ἀρετῶν δι' ὧν τὰ κατορθώματα ταῦτα διεπράττοντο. Ὅστις παραβάλη τὴν ζωὴν, τὴν ψυχὴν, τὴν τόλμην καὶ ἐνίοτε τὴν χάριν τὴν καταφανομένην ἐν τῷ προκειμένῳ ποιήματι, πρὸς τὰ νεκρὰ καὶ ἀψυχα ὡς ἐπὶ τὸ πλείστον ἔργα τῶν Βυζαντινῶν χρονογράφων καὶ ποιητῶν, θέλει ἀμέσως ἐννοήσῃ, ὁπόσον ἀλλοία διανοητικὴ τροφὴ προσεφέρθη τότε εἰς τὴν ἑλληνικὴν νεολαίαν. Πολλάκις δὲ ὁ ἀναγινώσκων τὰ χρονικὰ ταῦτα νομίζει, ὅτι ἀναπνέει ἤδη τὰς δροσερὰς καὶ ἀρωματικὰς αὔρας τῆς γηραιᾶς ἡμῶν Ἑλλάδος, τὰς αὔρας ἐκείνας ἐν αἷς ἡμελλόν' μετ' οὐ πελὺ νὰ ἀντηγῇ τὰ ἀπαράμιλλα ἄσματα τῆς δημόδους ἡμῶν ποιήσεως.

Ἐν Πελοποννήσῳ λοιπὸν καὶ ἐν τῇ κυρίως Ἑλλάδι ἡ φραγκικὴ κυριαρχία ἀνεδείχθη πολὺ ἐπιτηδειότερα ἢ ἐν ταῖς βορειοτέραις χώραις, καὶ ἀπέβη μέχρι τινὸς χρήσιμος εἰς τὸν ἐθνικὸν ἡμῶν βίον. Ὁ Γοδοφρέδος Β', ἀφοῦ κατεσκεύασε τὸ ἰσχυρὸν φρούριον Χλομοῦτζι καὶ περιῆλθεν εἰς εἰρηνικωτέρας σχέσεις πρὸς τε τὸν κληρὸν καὶ πρὸς τοὺς κατοίκους ἐν γένει, ἐπέστησεν ἰδίως τὴν προσοχὴν εἰς τὴν ἐσωτερικὴν τοῦ κράτους διοίκησιν καὶ διεξήγαγεν αὐτὴν μετὰ πλείστης ὅσης συνέσεως. Ὁ Γοδοφρέδος Β', λέγει ὁ χρονογράφος Μαρῖνος Σανούτος, ἦτο κύριος χώρας εὐρείας καὶ ἐνέμετο πλοῦτον πολύν· εἶχε δὲ τὴν συνήθειαν νὰ ἀποστέλλῃ ἐκ διαλεμμάτων τινὰς τῶν πιστοτέρων φίλων εἰς τὰς αὐλὰς τῶν ὑποτελῶν του, ἐπιτετραμμένους νὰ ἐξετάσωσι πῶς οὗτοι διάγουσι

καθ' ἑαυτούς τε καὶ πρὸς τοὺς ὑπηκόους. Συνετήρει καὶ ἐμισθοδότην ἐν τῇ αὐτῇ αὐτοῦ ἀδιαλείπτως 80 ἵπποτας, χρυσοὺς φέροντας περνιαστῆρας. Ἐντεῦθεν συνέρρεον περὶ αὐτὸν εἰς Μιωρᾶν ἀδιαλείπτως ἵπποται ἐκ Γαλλίας, Βουργουνδίας καὶ μάλιστα ἐκ τῆς ἰδίας αὐτοῦ πατρίδος, τῆς Καμπανίας. Οἱ μὲν ἤρχοντο ἵνα εὖρωσι πόρον. Ζωῆς, οἱ δὲ ἵνα πληρώσωσι τὰ χρέη των, οἱ δὲ ἵνα διαφύγῃσι τὴν καταδίωξιν ἕνεκα ἐγκλημάτων. τὰ ὅποια αἰκοὶ διέπραξαν. Καὶ ὅτε βραδύτερον ἀπώλεσαν τὴν ἡγεμονίαν ταύτην, ἀναφανδὸν ἀνωμολόγουν ὅτι ἡ ἵπποτική τῆς Γαλλίας τάξις ὑπέστη ὡς ἐκ τούτου ἀνυπολόγιστον ζημίαν. » Ὅποια διαφορὰ πρὸς τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐπικρατήσασαν ἀθλιότητα. Ἐνῷ ἐκεῖ ἐβασίλευε δεινотάτη ἀναρχία, ἐνταῦθα ἡγεμῶν, μεγιστάνες καὶ λαὸς διῆγον ἐν πλήρει ἁρμονίᾳ. Ἐνῷ ἐκεῖ ὑπῆρχεν ἀδιάκοπος χρηματική ἀμνηχανία, ἐνταῦθα αἱ πρόσδοι πάντοτε ὑπερέβαινον τὰς δαπάνας. Μήπως ἐν ἔτει 1236 δὲν εἶδομεν τὸν Γοδοφρέδον Β' δραμόντα εἰς Κωνσταντινούπολιν καὶ λαμπρῶς συντελέσαντα εἰς τὴν διάλυσιν τῆς ὑπὸ τοῦ Βατάτζη διεξαγομένης πολιορκίας; Ἡ δύναμις ἦν τότε συνεπήγαγε συνέκειτο ἐξ 100 ἱπποτῶν, 800 τοξοτῶν καὶ 6 πλοίων· ἀνέλαβε δὲ τότε καὶ τὴν ὑποχρέωσιν νὰ καταβάλλῃ κατ' ἔτος εἰς συντήρησιν τοῦ κράτους 22,000 ὑπέρπυρα (φράγκα 246,400)· ἀντὶ δὲ πάντων τούτων ὁ εὐγνώμων Βαλδουῖνος ἀπένευμεν αὐτῷ τὴν ὑπερτάτην κυριαρχίαν ἐπὶ τοῦ αἰγαίου πελάγους καὶ τῆς Εὐβοίας, ἔτι δὲ καὶ ἄλλα πολλὰ ἐν τῇ κυρίῳ Ἑλλάδι φέουδα. Εἶναι ἀληθές, ὅτι ἡ Κωνσταντινούπολις περιεκυκλοῦτο ὑπὸ ποικίλων πολεμίων καὶ ἰδίως ὑπὸ τῶν δύο ἰσχυρῶν Ἑλλήνων μοναρχῶν τῆς Νικαίας καὶ τῆς Ἡπείρου· ἐν αὐτῇ δὲ τῇ βασιλευσῇ οἱ Ἑνετοὶ εἶχον ἐκμυζήσει ἅπαντας αὐτῆς τοὺς πόρους, ἐνῷ ἐν Πελοποννήσῳ οὔτε οἱ κύριοι τῆς μεσσηνιακῆς παραλίας Ἑνετοὶ οὔτε ἡ Μονεμβασία ἦν ἐξηκολούθουν κατέχοντες οἱ Ἕλληνες, παρῆγον σπουδαίους εἰς τὸν Οὐίλλεαρδούϊνον περισπασμούς. Ἀλλ' οὐδὲν ἥττον εἶναι βέβαιον ὅτι ἡ μὲν ἀνεκάνοτης τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει φράγκων ἡξήσῃ πολὺ τὰς δυσχερείας ὑπὸ τῶν ὁποίων περιεστοιχίζοντο, ἡ δὲ ἐπιτηδείότης τῶν φράγκων τῆς Πελοποννήσου συνετέλεσε πολὺ εἰς τὴν εὐημερίαν τοῦ κράτους, τὸ ὅποιον αὐτόθι ἴδρυσαν. Ἀπεβίωσε δὲ ὁ Γοδοφρέ-

δος Β'. τῷ 1245 συστάσας μικρὸν πρὸ τοῦ θανάτου εἰς τὸν ἀδελφὸν καὶ διάδοχόν του Γουλιέλμον Β'. (διότι αὐτὸς τέκνα δὲν ἀπέκτησε) νὰ κτίσῃ εἰς Ἀνδραυίδαν μονὴν καὶ ἐκκλησίαν ἐπ' ὀνόματι τοῦ ἁγίου Ἰακώβου, ἵνα κηδεύσῃ ἐν αὐτῇ τὸν τε πατέρα των καὶ αὐτόν. Καὶ ἐκεῖ λοιπὸν ἀνεπαύθησαν ἐν τῷ μέσῳ μὲν ὁ περιφανὴς πατήρ, δεξιὰ δὲ ὁ συνετὸς καὶ γενναῖος Γοδοφρέδος Β', ἀριστερᾷ δὲ παρεσκεύασεν ὁ Γουλιέλμος τὸν ἴδιον τάφον, ὅπου καὶ ἐκηδεύθη βραδύτερον. Ἡ μονὴ ἀνετέθη εἰς τοὺς Ναΐτας· καὶ τέσσαρες ἱερωμένοι, πλούσια λαβόντες εἰσοδήματα, διωρίσθησαν νὰ τελώσιν αὐτόθι ἀδιαλείπτως λειτουργίας ὑπὲρ ἀναπαύσεως τῶν ψυχῶν τοῦ πατρὸς καὶ τῶν δύο ἀδελφῶν.

Ὁ Γουλιέλμος Β', ἐν ἀκμῇ ὧν τότε τῆς ἡλικίας, ἤρξε τῆς Πελοποννήσου ἐπὶ τριάκοντα καὶ τρία ἔτη, 1245—1278. Ἐν ὁ Γοδοφρέδος Α'. ὑπῆρξεν ὁ ἰδρυτὴς τοῦ κράτους, ὁ δὲ Γοδοφρέδος Β'. ὁ ἐπιτηδείωτατος αὐτοῦ κυβερνήτης, ὁ Γουλιέλμος Β'. διεκρίθη ἰδίως ὡς πολεμιστὴς. Ἀλλὰ δι' αὐτὸ τοῦτο ὅτι ἐπεχείρησε παλέμους πολλοὺς καὶ δυσαναλόγους πρὸς τὰς ἰδίας δυνάμεις, παρεσκεύασε τὴν παρακμὴν τῆς ἐν τῇ κυρίως Ἑλλάδι φραγκικῆς κυριαρχίας. Ὁ πρῶτος αὐτοῦ πόλεμος ὑπῆρξεν εὐλογος. Ἡ Μονεμβασία ἦτο ἡ μόνη ἐλευθέρα ἐτι τῆς Πελοποννήσου πόλις· τὰ πλοῖα αὐτῆς διαπλέοντα τὸ αἶγαῖον ἐξηκολούθουν ὑποστηρίζοντα τοὺς ἀγῶνας τῆς ἐν Νικαίᾳ αὐτοκρατορίας κατὰ τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει Φράγκων. Ἐνεκα δὲ τῆς Μονεμβασίας διετέλει ἐκ διαλειμμάτων ἀφηνιάζουσα καὶ πᾶσα ἡ περίξ Λακωνικὴ μέχρι τοῦ Ταυγέτου. Ὅθεν ὁ Γουλιέλμος Β'. ἅμα ἀναλαβὼν τὴν ἀρχὴν ἀπεφάσισε νὰ καταβάλῃ τὸ τελευταῖον ἐκεῖνο τοῦ ἑλληνισμοῦ ὀρμητήριον καὶ συμμαχήσας μὲν μετὰ τῶν Ἑνετῶν παρ' ὧν ἔλαβε τέσσαρα πολεμικὰ πλοῖα, συγκαλέσας δὲ ἅπαντας τοὺς ὑπὸτελεῖς ἐν οἷς καὶ τοὺς δυνάστας Βύβolicας καὶ τὸν μέγαν Κύρην Ἀθηναίων, συνεκρότησε δυνάμιν μαρτυροῦσαν τὸ μέγεθος τῶν πόρων αὐτοῦ· διότι ἐπῆλθε κατὰ τῆς Μονεμβασίας μετὰ 3,000 ἵπποτων καὶ 8,000 ἱππέων καὶ πολιορκητικῶν μηχανῶν ἰσχυρῶν. Ἡ πολιορκία διήρκεσε τρία ἔτη, 1246—1248. Οἱ Μονεμβασιωταὶ ἀνεδείχθησαν ἄξιοι τῆς ἀρχαίας αὐτῶν φήμης, ἀλλὰ ἡ καρτέρια τοῦ Γουλιέλμου Β', ὑπῆρξεν οὐδὲν ἥττον θαυμαστή·

Καὶ ἀφ' οὗ ἀνοίξε ὁ καιρὸς ἀπαιτῶν τὸν μάρτυρα μῆνα,
 Καταπαντόθεν ἤρθασιν ἐκείσε τὰ φουσατά.
 Εἰς τὰ λιβάδια τοῦ Νικητοῦ, ἐκείσε εἰς τοὺς κάμπους,
 Ἐγένετο ἡ σύναξις ἐκείνων τῶν φουσατών.
 Καὶ ἀπ' ἐκεῖ ἐδιέβησαν εἰς τὴν Μονοβασίαν.
 Τὰ κάτεργα τὰ τέσσαρα ἦλθαν τῶν Βενετίνων.
 Ἐστάθησαν εἰς τὸ γαλόν, τὴν θάλασσαν κρατοῦσι.
 Καὶ ὥρθωσεν ὁ πρίγκηψ τὸν παρακαθισμένον του.
 Μὲ τέτοιον τρόπον καὶ ἀφορμὴν τὴν ἐπαρακαθῆσαν
 Τότε σου τὴν Μονοβασίαν ὡς εἰς τὸ κλουβὶν τ' ἀγρόν.
 Ἄνθρωποι τῆς Μονοβασίᾳς, ὡς ἤξιυραν εἰς τὸ κάστρον,
 Ὅτι ἔρχεται ὁ πρίγκηψ νὰ τοὺς παρακαθήσῃ,
 Ἐποίησαν τὴν σιτάρχησιν κατὰ τὴν δυνάμιν τους.
 Καὶ εἰς ψῆφον οὐκ εἶχας τὰ φράγκικα φουσατά.
 Ἐπάντευχαν, καὶ ἔλεγον γοργὸν νὰ ὑπαγίνουν,
 Ν' ἀφήσουσι τὸν καθισμὸν τὸν τοὺς παρακαθῆσαν.
 Καὶ ὁ πρίγκηψ ἐδύλεποντας τὴν τόσῃ ἀλαζονείᾳ
 Ἀπὸ χολῆς του καὶ θυμοῦ ὤμωσε τὸ σπαθίον του.
 Ποτὲ τοῦ ἀπέκει μὴ διαβῇ, ἕως τὸ κάστρον πάρῃ.
 Τὰ τριμπουζέτα ἔστησαν (ἦτονε δύο, τρία),
 Καὶ ἔρριπταν ἀδιάλειπτα ἡμέραν τε καὶ νύκτα.
 Ὅσπῃτα ἐχαλοῦσας, καὶ ἀνθρώπους ἐφονεύαν.
 Τὶ νὰ σὲ λέγω τὰ πολλὰ, καὶ τί νὰ σὲ τὰ γράφω;
 Τὰ ἔποιεν ὁ πρίγκηψ εἰς τὴν Μονοβασίαν,
 Καὶ πάλιν πῶς ἐδιέβησαν οἱ Μονοβασιώται;
 Ὅμως διὰ κοντότερον νὰ τὸ διερμηνεύσω.
 Καθὼς τὸν ὄρκον ἔποιεν ὁ πρίγκηψ ἐτότε,
 Ὅτι ποτὲ οὐ μὴ διαβῇ εἰς τὴν Μονοβασίαν
 Ἐως νὰ πάρῃ τὸ βουνὸν, ὁμοίως καὶ τὸ κάστρον,
 Εἰς τοῦτο ἔποιεν ἐκεῖ τρεῖς χρόνους ἢ καὶ πλέον.
 Ἐκεῖνοι τῆς Μονοβασίᾳς οὐκ εἶχαν πῶς νὰ ποίσουν.
 Ἐφάλασι καὶ ποντικὸς ὁμοίως καὶ γαῖα.
 Τὸ τί νὰ φῶν οὐκ εἶχας, μόνον ὁ εἰς τὸν ἄλλον.
 Καὶ ὡς εἶδαν τὴν στενοχωρίαν, τὸν θάνατον ἐμπρὸς τους,
 Βουλὴν ἐπῆραν ἐνομοῦ νὰ ἔχουν προσκυνήσει.
 Συμβίβασιν ἐζήτησαν τοῦ πρίγκηπα Γουλιέλμου,
 Νὰ ᾔναι πάντα μὲ αὐτὸν μὲ τὴν κληρονομίαν του,
 Ἐγγούσατοι, ἐλεύθεροι ὅλοι μὲ τὰ ἰδικά τους,
 Νὰ μὴ χρεωστοῦν εἰς δούλευσιν, ἀνεῖ εἰς τὰ πλεονεκτήματα τους,
 Ἐχοντας τὴν ῥόαν τους καὶ τὴν φιλοτιμίαν τους.
 Ἐν ἄλλαις λέξεσιν οἱ Μονοβασιώται καὶ εἰς αὐτὴν τὴν ἐσχά-

την περιελθόντες ἀμνηχανίαν, δὲν παρεδόθησαν ἄνευ ὄρων, ἀλλὰ ἀπήτησαν νὰ μείνωσιν ἀσύδοτοι καὶ ἐλεύθεροι πάσης ὑποχρέωσης αὐτοὶ τε καὶ τὰ κτήματα αὐτῶν, καὶ νὰ μὴ ὑπηρετώσιν εἰμὴ κατὰ θάλασσαν ἐπὶ τῶν ἰδίων πλοίων, ἀλλὰ λαμβάνοντες ἔνεκα τούτου εὐλογον μισθοδοσίαν. Ὁ Γουλιέλμος ἐν τῇ συνέσει αὐτοῦ παρεδέχθη τὰς προτάσεις ταύτας, ὑπέγραψε τὰ δι' αὐτῶν ἀπαιτούμενα προνόμια καὶ ἔπειτα παρέλαβε τὰς κλείς τοῦ φρουρίου ἀπὸ τῶν ἀρχόντων τῆς πόλεως Μαρμονᾶ, Μονογιάννη καὶ Σοφianoῦ. Παρέμεινε δὲ πιστὸς εἰς τὸν λόγον του προσοικειωθείς διὰ δωρεῶν μὲν καὶ τιμῶν τοὺς ἀρχοντας, δι' ἐπιεικείας δὲ τὸν λαὸν καὶ καταστήσας τὴν Μονεμβασίαν δεύτερον μετὰ τὸ Κλαιρμόντ ἀσφαλίστατον ὁχύρωμα τῆς ἡγεμονίας αὐτοῦ. Τὸ παράδειγμα τῆς πόλεως ἐμιμήθη ἡ περικειμένη χώρα. Τὰ Βάτυκα καὶ οἱ Τσάκωνες ὑπετάχθησαν ὡσαύτως,

Καὶ ὁ πρίγκηψ ὡς φρόνιμος ὅλους τοὺς ἐχαιρίτε,
Γλυκαῖά τοὺς ἀπειδέχεται πρὸς τὴν οὐσίαν τὴν εἶχαν.

Καὶ οὐδὲ εἰς τοῦτο ἤρκεσθη· ἀλλὰ ἀφοῦ διέλυσε τότε τὸν στρατὸν καὶ τὸν στόλον καὶ διῆλθε τὸν χειμῶνα τοῦ 1248 πρὸς τὸ 1249 εἰς Λακεδαιμονίαν, ὅπου ἰδιαζόντως ἡγάπα νὰ διατρίβῃ, ἔπειτα ἔκτισε τρεῖς ἰσχυροὺς πύργους, τὸν Μιζιθρὰν, τὴν Μαῖνην καὶ τὸ Λεῦτρον, περιζώσας οὕτω πανταχόθεν πάντας τοὺς περιλιπομένους Σλαῦους καὶ ἰδίως τοὺς ἀπὸ τῶν βυζαντινῶν χρόνων γνωστοὺς εἰς ἡμᾶς Μελιγγοὺς, οἵτινες, ἀνυπότακτοι μέχρι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης μείναντες, ἐσυνθηκολόγησαν τότε καὶ διετέλεσαν μὲν πάντοτε ἀφορολόγητοι, ὑπεχρεώθησαν ὅμως νὰ ὑπηρετώσιν ἐν τῇ στρατῷ ὡς ψιλοὶ στρατιῶται.

Ἐκτοτε ἐπὶ ἐξ ὅλα ἔτη ἡ Πελοπόννησος ἀπήλαυσε βαθεῖαν εἰρήνην καὶ πολλὰν εὐημερίαν. Ἀξιοσημείωτος μάλιστα εἶναι ἡ ἑμπορικὴ κίνησις, ἥτις ἐπεκράτει ἐν αὐτῇ· τοσαύτη ἦτο ἡ πίστις καὶ ἡ ἀσφάλεια τοῦ τόπου, ὥστε οἱ ἔμποροι περιφερόμενοι πανταχοῦ καὶ εἰς τοὺς πύργους φιλοξενούμενοι, ἐλάμβανον, ἐπὶ ἀπλῇ ἀποδείξει, παρὰ τῶν βαρῶνων, ὅσα χρήματα ἤθελον διὰ τὰς συναλλαγὰς αὐτῶν. Οἱ βαρῶνοι οὗτοι καὶ οἱ περὶ αὐτοὺς ἱππεῖς καὶ εὐπατρίδαι διῆγον εἰς τοὺς πύργους των τὸν μακαριστότερον τῶν βίων, ὅν δύναται ὁ ἄνθρωπος νὰ ζήσῃ ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ,

λέγει τὸ χρονικὸν τοῦ Μωρέως. Ἰδίως δὲ ἡ αὐλὴ τοῦ πρίγκηπος ἐλογίζετο πάντοτε ὡς τὸ πρότυπον σχολεῖον τῆς ἵπποτικῆς ἀρετῆς, ὃ δὲ Οὐίλλεαρδουῖνος ὡς τὸ κάλλιστον αὐτῆς ὑπόδειγμα· οἱ υἱοὶ τῶν τε ὑποτελῶν αὐτῷ μεγιστάνων καὶ τῶν ἄλλων ἐν Ἑλλάδι Φράγκων ἡγεμόνων συνέβρεον εἰς τὴν αὐλὴν ἐκείνην ἵνα παιδευθῶσιν ἐν τε τῇ πολεμικῇ τέχνῃ καὶ περὶ τὴν τῶν τρόπων κομψότητα. Ἑπτακόσιοι ἕως χίλιοι ἵππεῖς περιστοίχιζον πάντοτε τὸν πρίγκηπα, ὅστις διητᾶτο λαμπρότερον πολλῶν μεγάλων βασιλέων. Ἀλλ' ἐν τούτοις ἐστερεῖτο ἔτι ἐνὸς τῶν δικαιωμάτων τὸ ὁποῖον εἶχον τότε πολλοὶ ὑποδεέστεροι αὐτοῦ ἐν Εὐρώπῃ. Ὅθεν ὅτε κατὰ μάχιον τοῦ 1249 ἀπῆλθε μετὰ στόλου ἀξιολόγου καὶ 400 ἵπποτῶν εἰς Κύπρον, ἵνα χαιρετίσῃ τὸν βασιλέα τῆς Γαλλίας Λουδοβίκον Θ', διαβαίνοντα διὰ τῆς νήσου ἐκείνης, ἐπὶ τῆς κατὰ τῆς Αἰγύπτου ἐκστρατείας του, ἐλάλησε πρὸς αὐτὸν κατὰ Σανουῦτον τάδε. «Βασιλεῦ, εἶσαι ἰσχυρότερος ἐμοῦ καὶ δύνασαι νὰ ἀγῇς ἀπανταχοῦ γῆς ὅσον στρατὸν θέλεις ἀνευ χρημάτων· ἀλλ' ἐγὼ δέομαι πρὸς τοῦτο ἀργυρίου, καὶ ὅμως δὲν ἔχω τὸ δικαίωμα νὰ κόπτω νομίσματα.» Ἐντεῦθεν ὁ βασιλεὺς ἐπέτρεψεν αὐτῷ τὸ δικαίωμα τοῦ νὰ κόπτῃ νομίσματα ὅμοια τῶν Γαλλικῶν καὶ συνεπληρώθησαν οὕτω τὰ ἡγεμονικά τοῦ Γουλιέλμου δικαιώματα, ὅτε ἀπροςδοκίτως τὰ ἀγαθὰ τῆς εἰρήνης διεδέχθη πόλεμος ὀλέθριος.

Ὁ Γουλιέλμος, ὅτε διεδέξατο τὸν ἀδελφόν του εἶχε νυμφευθῇ εἰς δεύτερον γάμον τὴν Καριντάναν δαλλὲ Κάρτζερι, κληρονόμον ἐνὸς τῶν τριῶν Λομβαρδικῶν οἰκῶν οἵτινες κατεῖχον τὴν Εὐβοίαν ὑπὸ τὴν ἄμεσον κυριαρχίαν τῆς Ἑνετίας καὶ τὴν ἐπικυριαρχίαν τοῦ πρίγκηπος τῆς Ἀχαΐας. Ὁ πατὴρ τῆς Καριντάνας εἶχεν ἀποθάνει ἀπὸ τοῦ 1220· ὅθεν ὁ Γουλιέλμος ἅμα νυμφευθεὶς ἐράνη εὐδιάθετος νὰ ἐπιζητήσῃ τὴν κληρονομίαν τῆς συζύγου του, ἀλλ' ἀπετράπη τοῦ σκοποῦ ἕνεκα τῶν ἐσωτερικῶν ἀγώνων οὓς ἐδέχσαν, ὡς πρὸ μικροῦ εἶδομεν, νὰ ἐπιχειρήσῃ πρὸς συμπλήρωσιν καὶ ἐξασφάλισιν τῆς ἀρχῆς αὐτοῦ. Δὲν ἔφερε δὲ εἰς μέσον τὴν ἀπαίτησιν ταύτην εἰμὴ τῷ 1255, μετὰ τὸν τότε συμβάντα θάνατον τῆς δευτέρας ἐκείνης συζύγου του, καὶ ἐνῷ αὕτη εἶχεν ἀποθιώσκει ἄκληρος. Ἀλλ' οἱ κατέχοντες τὴν Εὐβοίαν Λομβαρδικοὶ οἴκοι καὶ

ἡ προστάτις αὐτῶν Ἑνετία ἀντέστησαν καὶ συνεμάχησαν μετὰ πολλῶν δευτερευόντων φράγκων ἡγεμόνων τῆς Ἑλλάδος· ἐντεῦθεν προῆλθεν ἐπὶ διετίαν σφοδρὸς ἐμφύλιος μεταξὺ τῶν ξένων ἐκείνων ἀγών. Ὁ δ' ἐπισημότερος τῶν συμμάχων αὖς ἐπέτυχον οἱ Ἑνετοὶ τῆς Εὐβοίας καὶ οἱ αὐτόθι ὑποτελεῖς αὐτῶν ἦτο ὁ μέγας κύρις τῶν Ἀθηνῶν. Εἶδομεν ὅτι ἐπὶ τῆς μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως καταλήψεως τοῦ λοιποῦ Ἀνατολικοῦ κράτους ἡ Ἀττικὴ καὶ ἡ Βοιωτία περιῆλθον ὑπὸ τὴν ἄμεσον κυριαρχίαν τοῦ Ὁθωνος Λαρόση. Περὶ τοῦ Ὁθωνος Λαρόση, ὅστις ἤρξεν ἐνταῦθα ἀπὸ τοῦ 1205 μέχρι τοῦ 1225, ἄλλο δὲν γνωρίζομεν εἰμὴ ὅτι ἐν γένει οἱ Ἕλληνες ὑπήκοοι ἀπήλαυσαν αὐτονομίαν τινα ὑπὸ τὴν ἐπιεικῆ αὐτοῦ διοίκησιν. Ἐπιστρέψαντος δὲ ἐκ Γαλλίαν τῷ Ὁθωνος διεδέξατο τὴν ἐν τῇ Ἀττικῇ καὶ Βοιωτίᾳ ἀρχὴν ὁ ἀνεψιὸς του Γουίδων Α', 1225 — 1263. Ὁ Γουίδων ἐδρευε συνήθως ἐν Θήβαις, αἵτινες ἦσαν πάντοτε ἰσχυροὶ διὰ τὰ ἐν αὐταῖς ὑπάρχοντα ἐργοστάσια τῶν μεταξωτῶν, καὶ εἰς τὰς ὁποίας τούτου ἕνεκα πολλοὶ ἐξηκολούθουν συρρέοντες ἀπὸ δυσμῶν ἔμποροι. Ἀξίον ἰδίως σημειώσεως εἶναι ὅτι οἱ Γενουαῖοι οἱ κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου ἀποκαλειζόμενοι ὄντες ἐξ ἀπάσης τῆς λοιπῆς Ἀνατολῆς ἕνεκα τῆς παντοδυναμίας τῶν Ἑνετῶν, ἔλαβον ἐνταῦθα ἐπὶ Γουίδωνος πολλὰ προνόμια· οὐ μόνον ἀσφάλειαν ζωῆς καὶ κτήσεως· ἀλλὰ καὶ μέχρι τινὸς ἀτέλειαν καὶ ἐτεροδικίαν καὶ ἴδια τμήματα καὶ ἀρχεῖα ἐν Θήβαις καὶ ἐν Ἀθήναις. Μόνον ὡς πρὸς τὰ μεταξωτὰ ὑφάσματα ἐτέλουν διὰ φόρον καὶ οἱ λοιποὶ ἄλλοδαποὶ καὶ μόνον ὡς πρὸς τὰς ποινικὰς ὑποθέσεις καὶ τὰς ἐφέσεις ὑπέκειντο εἰς τὴν δικαιοδοσίαν τοῦ ἀρχόντου τῆς χώρας. Ἀντὶ δὲ τῶν προνομίων ἐκείνων οἱ Γενουαῖοι ὑπεχρεοῦντο νὰ παρέχωσιν εἰς τὸν μέγαν Κύριον Ἀθηνῶν καὶ τὴν χώραν αὐτοῦ καὶ τοὺς ὑπηκόους πᾶσαν προστασίαν καὶ συνδρομήν. Καὶ ἦτο μὲν ὁ Γουίδων ὑποτελὴς τοῦ Γουλιέλμου διὰ τὰς κατεχομένης ὑπ' αὐτοῦ ἐν Πελοποννήσῳ κτήσεις τοῦ Ἀργεῶς καὶ τοῦ Ναυπλίου, ἀλλὰ δι' αὐτὸ τοῦτο, φοβούμενος μήπως ἰσχύσαντος ἐπὶ μᾶλλον τοῦ πρίγκηπος τῆς Ἀχαΐας παντελῶς ὑποκύψῃ εἰς τὴν ἐπικυριαρχίαν του, συνετάχθη μετὰ τῶν Ἑνετῶν τῆς Εὐβοίας καὶ τῶν ὑποτελῶν αὐτῶν. Τὴν αὐτὴν δὲ μερίδα ἡσπάσαντο προῖ-

όντος τοῦ χρόνου καὶ ὁ Θωμᾶς Β'. Στρομογκούρτ, ὁ αὐθέντης τῶν Σαλώνων, καὶ ὁ Οὐβερτίνος Παλλαυτζίνης, ὁ μαρκίων Βοδονίτζης· τὸ δὲ δεινότερον καὶ μεταξὺ τῶν βαρῶνων τῆς Ἀχαΐας συνετάχθησαν μετὰ τοῦ Γουίδωνος οὐ μόνον ὁ ἀδελφός του Γουλιέλμος ὁ ἄρχων τῆς Βελιγιστής, ἀλλὰ καὶ ὁ βαρῶνος τῆς Καρυταίνης Γοδοφρέδος Δεθρυέρ, ὁ ἄριστος καὶ κράτιστος τῶν μεγιστάνων τῆς χερσονήσου, ὁ ἐπιφανέστατος τῶν στρατηγῶν τοῦ πρίγκηπος μέχρι τῆς ἐποχῆς ταύτης, ὁ ἀνεψιὸς αὐτοῦ ἐξ ἀδελφῆς, ὅστις ὅμως, συζευχθεὶς μετὰ Ἰσαβέλλας τῆς θυγατρὸς τοῦ μεγάλου Κύρι, προετίμησε νὰ ἀκολουθήσῃ τὴν τύχην τοῦ πενθεροῦ του. Κατέναντι λοιπὸν τοῦ ἰσχυροῦ Γουλιέλμου συνεκροτήθη συμμαχία οὐδὲν ἥττον ἰσχυρά. Καὶ τῶντι κατ' ἀρχὰς ὁ πόλεμος, διεξαχθεὶς κυρίως ἐν Εὐβοίᾳ, ἀπέβη ἀμφίροπος. Ἀλλὰ κατὰ μάϊον τοῦ 1258 καθ' ἣν ἐποχὴν οἱ ἀντίπαλοι αὐτοῦ ἀπέβησαν εἴπερ ποτὲ πολλοὶ, ὁ ἡγεμὼν τὸς Πελοποννήσου ἀπεφάσισε ν' ἀντεπεξέλθῃ κατ' αὐτῶν πάσῃ δυνάμει· καὶ συγκαλέσας εἰς Νίκλιν ὅλους τοὺς πιστοὺς μείναντας ὑποτελεῖς ἐπισκόπους, ἱεροῖππότας καὶ πολίτας, ἀπῆλθε μετὰ πολυαρίθμου στρατοῦ εἰς Κόρινθον,

Μὴ δύναμιν ἐπείρασε τὴν σκέλαν τῶν Μεγάρων,

Μὴ πόλεμον ἐκίρδησεν ἐκείνην τὴν κλεισοῦραν,

καὶ ἀπῆντησε τὸν μέγαν Κύριν οὐ μακρὰν τοῦ ὄρους Καρύδι. Ἐκεῖ συνεκροτήθη μάχη πεισματώδης καθ' ἣν ἔπεσον μὲν ἑκατέρωθεν πολλοὶ καὶ γενναῖοι ἱππῶται, ἐπὶ τέλους ὅμως ἡττήθη ὁ Γουίδων, ἀναγκασθεὶς νὰ καταφύγῃ ἐντὸς τῆς ὀχυρᾶς πόλεως τῶν Θηβῶν. Ὁ δὲ πρίγκηψ διώκων καὶ σφάζων τοὺς ἐχθροὺς του ἀπέκλεισεν αὐτοὺς εἰς Θήβας καὶ ἐν ταύτῃ ἐδῆου πᾶσαν τὴν χώραν, μέχρι οὐ οἱ περὶ τὸν Γουίδωνα, βλέποντες ὅτι δεινὴν πάσχουσιν ἐκ τούτου καταστροφὴν αἱ κτήσεις αὐτῶν, ἀπεφάσισαν, προῖσταμένου τοῦ μητροπολίτου Θηβῶν, νὰ ἐπιτύχωσι συμβιβασμὸν τινα μετὰ τοῦ νικητοῦ. Ὁ Γουίδων ὤμοσε νὰ μὴ ἄρῃ τοῦ λοιποῦ ὅπλα κατὰ τοῦ Γουλιέλμου καὶ σῶμα νὰ ὑποκύψῃ εἰς εὐλόγον τινα ποινὴν, ἣν ἤθελεν ὀρίσει παρλαμέντον, τὸ ὁποῖον ἐμελλε νὰ συνέλθῃ εἰς τὴν εὐρείαν καὶ πλουσίαν πεδιάδα τοῦ Νίκλι. Παρέστη λοιπὸν ἐκεῖ ἐν τῷ ὀρισμένῳ χρόνῳ ὁ μέγας Κύρις μετὰ τοῦ Θωμᾶ Β'. τῶν Σαλώνων καὶ ὅλων τῶν μεγιστάνων τῆς χώρας αὐτοῦ

ὅν τούτοις δὲ καὶ ὁ ἀτυχὴς Γοδοφρέδος τῆς Καρυταίνης. Ἄμα παρσπέντες ἐνώπιον τοῦ πρίγκηπος ὅλοι οἱ λοιποὶ ἐκτὸς τοῦ Γοδοφρέδου, ὅστις δὲν ἐτόλμησε νὰ ἐμφανισθῇ

Σ'τὰ γόνυτά του ἵπυσαν ὅλοι παρακαλῶντα
Νὰ συμπαθήσῃ ἰδὲ ἔπαισες τότε ὁ μέγας Κύρις,
Διὸς ἐδάσταξεν ἄρματα εἰς πόλεμον μετ' αὐτόν.

Ὁ Οὐίλλεαρδουῖνος ἀπεκρίθη ἐκθέσας τοὺς λόγους δι' οὓς ἐπο-
λέμησεν, ἀπαρεθμήσας τὰ γενόμενα ἐξοδα καὶ ἐλέγξας τὴν ἀπι-
στιάν τῶν ἀνθρώπων αὐτῶν. Ἠλπίσε δὲ, λέγει ὁ Σανούτος, ὅτι
τὸ ὑπατον ἐκεῖνο δικαστήριον θέλει καθαιρέσει τὸν μέγαν Κύριν
καὶ ψιφίσει τὴν δήμευσιν τῆς Ἀττικῆς καὶ τῆς Βοιωτίας· ἀλλ'
οἱ ἐπίσκοποι καὶ οἱ βαρῶνοι ἀπεφάναντο ἑαυτοὺς ἀναρμοδίους εἰς
τὴν ὑπόθεσιν ταύτην, διότι ὁ Γουίδων ἦτο ἀνεξάρτητος κύριος
τῶν ἐν τῇ μέσῃ Ἑλλάδι κτήσεις αὐτοῦ, ὑποτελὴς δὲ τοῦ πρίγ-
κηπος μόνον ὡς πρὸς τὸ Ἄργος καὶ τὸ Ναύπλιον. Προέτειναν λοι-
πὸν νὰ καταστήσωσι διαιτητὴν τὸν βασιλέα τῆς Γαλλίας Λουδο-
βικόν Θ'. ἀπὸ τῆς χώρας τοῦ ὁποῦ κατήγοντο ἀμφότεροι οἱ δυ-
νάσται, ὃ τε Οὐίλλεαρδουῖνος καὶ ὁ Λαρόσης, ὃ δὲ Γουλιέλμος ἀπε-
δέξατο τόσῳ προθυμότερον τὴν πρότασιν ταύτην ὅσῳ πρὸ δεκαε-
τίας εἶχεν αὐτοπροσώπως γνωρίσει εἰς Κύπρον τὸν εὐλαβῆ καὶ
δαίον ἐκεῖνον βασιλέα. Ἀφοῦ δὲ ταῦτα οὕτως ἀπεφασίσθησαν,

Ἀρχιερεῖς καὶ ἄρχοντες, ὁμοίως ὁ μέγας Κύρις
Ἐπῆραν τὸν Μισὶρ Τζεφρὲν, εὐθέντην Καρυταίνου,
Μὲ τὸ καπίστρ' εἰς τὸν λαιμόν, εἰς τὸν πρίγκηπα ὁπᾶσι·
Γονατιστὰ δεόμενοι, παρακαλοῦν τὸν ὅλοι,
Ἐλεημοσύνη νὰ γένῃ, ὡς γὰρ τὸν συμπαθήσῃ.

Ὁ Γουλιέλμος δικαίως παρωργισμένος κατὰ τοῦ ἀπίστου ἐκεῖ-
νου ὑποτελεῦς καὶ συγγενούς, ἐπὶ πολὺν χρόνον δὲν ἤθελε ν'
αἰοῦσι περὶ συγγνώμης. Ἀλλ' ἐπὶ τέλους ἐνέδωκεν εἰς τὰς πα-
ραιτήσεις τῶν βαρῶνων καὶ ἀπέδωκεν αὐτῷ τὴν βαρῶνάν του,
περιορίσας ὅμως κατὰ τι τὰ ἐπ' αὐτῆς δικαίωματα αὐτοῦ. Ὡς τε
ἀποκατεστάθη ἡ εἰρήνη καὶ αὐτῇ δὲ ἡ Ἐνετία ἐπιεικεστέρα γε-
νομῆν μετὰ τὴν ἥτταν τῶν συμμάχων τῆς εἰς Καρύδι, ἐπαχεί-
ρησε διαπραγματεύσεις περὶ συμβιβασμοῦ, ὅτε αἰφνης πάλιν τὰ
πράγματα μετέβαλον ὥφιν.

Ὁ Γουλιέλμος, ἐπειδὴ δὲν εἶχεν ἀποκτήσει τέκνα ἐκ τῶν δύο πρώτων γάμων, ἀπεφάσισε νὰ λάβῃ τῇ 1259· τρίτην σύζυγον καὶ ἐξελέξατο ὡς τοιαύτην τὴν Ἀνναν Κομνηνὴν, τὴν θυγατέρα τοῦ δεσπότη τῆς Ἡπείρου Μιχαὴλ Β'. Ἀλλ' ὁ γάμος οὗτος ἐμελλε νὰ ἀποβῇ αὐτῷ ὀλέθριος. Ἐξεύρομεν ἤδη, ὅτι ὁ Μιχαὴλ Β' Κομνηνός, υἱὸς ὦν τοῦ Μιχαὴλ Α'. τοῦ ἰδρύσαντος τὸ δεσποτάτον τῆς Ἑλλάδος, εἶχεν ἀνακτήσει ἅμα μετὰ τὴν αἰχμαλωσίαν τοῦ αὐτοκράτορος Θεσσαλονίκης Θεοδώρου, τὴν πατρικὴν κληρονομίαν, ὅτι παρέμεινε κύριος αὐτῆς καὶ μετὰ τὴν κατάλυσιν τῆς ἐν Θεσσαλονικῇ αὐτοκρατορίας ὑπὸ τοῦ Βατάτζη, καὶ ὅτι οὐ μόνον τῆς Ἡπείρου, Ἀκαρνανίας, Αἰτωλίας καὶ μέρους τῆς Θεσσαλίας, ἐξηκολούθει ἄρχων, ἀλλὰ καὶ δι' ἀδιακόπων πολέμων πρὸς τοὺς ἐν Νικαίᾳ βασιλεῖς καὶ τοὺς Βουλγάρους ἠγωνίζετο νὰ ἐπικτείνῃ τὸ κράτος αὐτοῦ. Ἰδίως δὲ περὶ τὸ 1259 ἐπηρειδόμενος εἰς τὴν συνδρομὴν τῶν δύο γαμβρῶν του, τοῦ τε βασιλέως τῆς Σικελίας Μαυρογένους καὶ τοῦ πρίγκηπος τῆς Ἀχαΐας Γουλιέλμου, ἀπέβη τοσοῦτον ἐπικίνδυνος, ὥστε ὁ κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου ἀναλαβὼν τὰ πράγματα ἐν Νικαίᾳ Μιχαὴλ Παλαιολόγος, ἐδέησε νὰ ἀποστείλῃ κατ' αὐτοῦ τὸν ἀδελφόν του Ἰωάννην μετὰ δυνάμεως ἰσχυρᾶς καὶ τότε συγκροτηθείσης ἐν Πελαγονίᾳ μάχης κατὰ ὁκτώβριον τοῦ ἔτους ἐκείνου, ὁλοσχερῶς κατετροπώθησαν οἱ Φράγκοι ἐπικουροὶ τοῦ Μιχαὴλ Β', συνελήφθη δὲ αἰχμάλωτος ὁ Γουλιέλμος, καὶ πολλοὶ ἄλλοι τῶν περὶ αὐτὸν βαρύνων. Ὁ Μιχαὴλ Παλαιολόγος γενόμενος οὕτω κύριος τοῦ ἰσχυροτάτου τῶν ἐν τῇ Ἀνατολῇ φράγκων ἡγεμόνων, ἀπήτησε παρ' αὐτοῦ τὴν ὁλοσχερῇ τῆς Πελοποννήσου παραχώρησιν. Ἀλλ' ὁ Γουλιέλμος ἀπεποιήθη τοιαύτην ἐπὶ νείδιστον λύτρωσιν, οἱ δ' ἐν Πελοποννήσῳ Φράγκοι ἐδέησε νὰ προχειρίσωσιν ἐπίτροπον τῆς ἀρχῆς, καὶ τὸ περίεργον εἶναι, ὅτι ἐξελέξαντο τοιοῦτον τὸν πρὸ μικροῦ πολέμιον τοῦ Γουλιέλμου μέγαν Κύριν τῶν Ἀθηνῶν. Ὁ Γουίδων ἦτο τότε ἐν Γαλιᾷ, ὅπου εἶχε μεταβῆ, ἵνα ὑποβληθῇ κατὰ τὰ ἀνωτέρω ἐκτεθέντα εἰς τὴν κρίσιν τοῦ βασιλέως Λουδοβίκου Θ'. καὶ βυθίσθη ἐν ταύτῃ διαφόρους ἰδίας ὑποθέσεις. Ἐκεῖ λαβὼν τὴν κατεπείγουσαν πρόσκλησιν τῶν ἐν Πελοποννήσῳ ὁμογενῶν, ἔσπευσε νὰ παρασταθῇ ἐνώπιον τοῦ βασιλέως κατὰ ἀπρίλιον τοῦ 1260 ἀπὸ

κοινῷ μετὰ τοῦ ὑπὸ τοῦ Οὐίλλεαρδούνου ἀποσταλέντος ἀντι-
προώπου, ἵνα ἀκούσῃ τὴν ἀπόφασιν τοῦ διαιτητοῦ ἐν κοινῇ συ-
νῳδῳ ἐδρεύοντος. Ἡ δὲ σύνοδος ἀναλογισαμένη, ὅτι ὁ μέγας Κύρις
ἔρεν ὅπλα κατὰ τοῦ πρίγκηπος οὐχὶ ὡς ὑποτελὲς αὐτοῦ ἀλλ' ἐν
καλῇ πίστει ὑπὲρ τῆς τιμῆς καὶ τῶν δικαίων του, δὲν ἐπεδοκί-
μασε τὴν ἀπαιτουμένην ὑπὸ τοῦ πρίγκηπος δήμευσιν. τῆς Ἀττικῆς
καὶ τῆς Βοιωτίας, ἀποφνηαμένη, ὅτι ἀποχρῶσα τιμωρία τοῦ Γουτ-
θωνος εἶναι ἡ πολυδάπανος καὶ πολύμοχθος ὁδοιπορία, ἣν ἡναγ-
κάσθῃ νὰ ἐπιχειρήσῃ μέχρι τῆς Γαλλίας. Ὁ Γουθδων, ὑπερευχαρι-
στῆθεις διὰ τὴν ταιαύτην ἀπόφασιν, ἐφίλησε τοὺς πόδας τοῦ βα-
σιλέως, ὥςτις τότε ἀπήγαγε νὰ ζητήσῃ παρ' αὐτοῦ ὁ μέγας Κύ-
ρις χάριν τινα· ὁ δὲ παρεκάλεσε νὰ ἀπονεμηθῇ αὐτῷ ὁ τίτλος
τῆ δουκός, ὅπερ καὶ ἐγένετο ὑπὸ τοῦ βασιλέως, μεθ' ὃ ὁ νέος
δὲξ' Γουθδων Α'. ἐπέστρεψεν εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ ἀνέλαβε τὴν
διοίκησιν τῆς Πελοποννήσου, ἀποκαταστήσας ἐν αὐτῇ τὴν ἀπαι-
τουμένην τάξιν.

Ἀλλὰ μετ' οὐ πολὺ ὁ Μιχαήλ Παλαιολόγος ὥςτις εἶχε συνε-
παγαγε μεθ' ἑαυτοῦ τὸν Γουλιέλμον εἰς τὴν νεωστὶ ἀνακτῆθεϊ-
σαν Κωνσταντινούπολιν, ἐνόησεν, ὅτι οὐδὲν κερδαίνει ἐπιμένων
εἰς τὸ νὰ ἀπαιτῇ ὁλόκληρον τὴν Πελοπόννησον καὶ προέτεινεν εἰς
τὴν αἰχμάλωτον αὐτοῦ μετριωτέρας ἀπαιτήσεις. Εἶπεν, ὅτι ἀρκεῖ-
ται εἰς τὴν παραχώρησιν τῆς Μονεμβασίας καὶ τῶν δύο νεωστὶ
ὑπερθέτων φρουρίων τοῦ Μιζιθρά καὶ τῆς Μαίνης καὶ εἰς τὴν πα-
ράδοσιν ὁμήρων. Ὁ Γουλιέλμος, εἰ καὶ εὕρισκων τοὺς ὅρους τού-
τους ἐπαχθεῖς, ἐνέδωκεν ὅμως ἐπὶ τέλους πιεζόμενος ὑπὸ τῆς
ἀνάγκης, ἀλλ' ὑπὸ τὸν ὅρον, ὅτι θέλουσι γίνεαι δεκτοὶ καὶ ὑπὸ
τῶν βαρῶνων. Συγκροτήθέντος δὲ ἐπὶ τούτῳ παρλαμέντου εἰς Νί-
κιαν, προεδρεύαντος τοῦ Γουθδωνος, ἀπεφασίσθη μετὰ μακρὰς συ-
ζητήσεως νὰ ἐξαγορασθῇ ὁ πρίγκηψ διὰ τῆς μεγάλης ἐκαίνης θυ-
σίας, πρὸ πάντων διὰ τὸν λόγον, ὅτι αὐτὸς ἐκυρίευσεν τὴν Μο-
νεμβασίαν καὶ αὐτὸς ὠκοδόμησε τὰ δύο ἄλλα ζητούμενα φρού-
ρια, οἱ δὲ ὑποτελεῖς ἤθελον πράξει πράξιν ἀτιμὸν ἀφίνοντες τὸν
δυναστὴν αὐτῶν ν' ἀποθάνῃ εἰς τὴν φυλακὴν, ἐνῶ ἀναλαβὼν τὴν
ἐλευθερίαν, δύναται, θεοῦ θέλοντος, νὰ ἀνακτήσῃ πάλιν τὰ ἀπο-
λεσθέντα. Παρεδόθησαν λοιπὸν τὰ φρούρια εἰς τοὺς ἀπεσταλμέ-

νους τοῦ Μιχαὴλ Παλαιολόγου καὶ ἐν ἀρχῇ τοῦ 1262 ἐπίστρεψεν ὁ πρίγκηψ εἰς τὴν Πελοπόννησον μετὰ τῶν συναιχμαλώτων. Ἀμέσως μετὰ τὴν ἐπάνοδον του συνωμολογήθη τελευταῖον καὶ ἡ πρὸς τοὺς Ἑνετοὺς εἰρήνη, δι' ἧς ἀνεγνωρίσθη ὁ Γουλιέλμος ῥητῶς ὡς ὁ μόνος νόμιμος ἐπικυρίαρχος τῶν ἐν Εὐβοίᾳ τριῶν ἡγεμονικῶν οἴκων. Ἀλλ' ἡ μὲν ἐπικυριαρχία αὕτη ὀλίγα παρείχεν αὐτῷ πραγματικὰ ὠφελήματα, ἡ δὲ στέρησις τῶν τριῶν τῆς Πελοποννήσου φρουρίων, καὶ μάλιστα τῆς Μονεμβασίας, ἐκολόβωσε καίριως τὴν ἀρχὴν τοῦ Γουλιέλμου καὶ ὑπῆρξεν ἡ ἀφστηρὴ ἀδιάκοπων μεταξὺ Φράγκων καὶ Βυζαντινῶν ἐν Πελοποννήσῳ πολέμων. Εἶναι ἀληθές, ὅτι, ἐὰν οἱ Φράγκοι οὐδέποτε ἔκτοτε ἡδυνήθησαν νὰ ἀνακτήσωσι τὴν Λακωνικὴν, οὐδ' οἱ ἐκείθεν ὁρμώμενοι στρατηγοὶ τοῦ Μιχαὴλ Παλαιολόγου ἴσχυσαν ἐπὶ μακρὸν χρόνον νὰ ἐπεκτείνωσιν ὀριστικῶς τὴν βυζαντινὴν κυριαρχίαν. Ἀλλ' οὐδὲν ἦττον οἱ ἀδιάκοποι ἐκεῖνοι πάλεμοι ἐπήγαγον συμφορὰς δεινὰς εἰς τὴν χερσόνησον· τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ ὁ Μιχαὴλ Παλαιολόγος ἐξαπέστειλεν ἐνταῦθα πρὸς τοῖς ἄλλοις 5,000 Τούρκους μισθοφόρους, οἵτινες κατ' ἀρχὰς ὑπηρετήσαντες τοὺς Βυζαντινοὺς καὶ ἔπειτα αὐτομολήσαντες πρὸς τοὺς Φράγκους, καὶ πρῶτον καὶ ὕστερον, εἰς δεινὴν ἐξετραχλίσθησαν δῆωσιν τῆς χώρας καὶ λεηλασίαν τῶν κατοίκων, μέχρις οὗ τῷ 1265 ὁ Οὐίλλεαρδουῖνος ἐνόμισε προτιμότερον ν' ἀπαλλαγῇ τῆς τοιαύτης ἐπικουρίας καὶ ἐκπληρώσας τὰς πρὸς τοὺς Τούρκους ὑποχρεώσεις του ἀπέπεμψεν αὐτοὺς διὰ τῆς Θεσσαλίας εἰς τὰ ἴδια. Τινὲς ἐν τούτοις ἐξ αὐτῶν προετίμησαν νὰ μείνωσιν εἰς τὸν Μωρέαν, καὶ, βαπτισθέντες, ἔλαβον φέουδα καὶ ἔγημον Λατινίδας γυναῖκας· διότι, λέγει ὁ Σαυοῦτος, ἔνεκα τῶν ἀδιαλείπτων ἐχθροπραξιῶν πολλὴ ἐπεκράτησε λειπανδρία εἰς τὴν Ἀχατᾶν, ἀναφέρεται δὲ γυνὴ λαβοῦσα ἀλληλοδιαδόχως ἑπτὰ συζύγους, οἵτινες ὅλοι ἐπεσον ἐν τῇ πολέμῳ. Ὡς τε ἡ ἐγκατάστασις τῶν ἐκχριστιανισθέντων ἐκείνων Τούρκων ἐλογίσθη ὑπὸ τῶν Φράγκων ὡς εὐτύχημα. Καὶ ἔπειτα οἱ ξένοι οὗτοι εἶχον δώσει δείγματα τρανὰ τῆς ἀνδρίας των, ἐκ δὲ τῶν μικτῶν ἐκείνων γάμων παρήχθη γενεὰ ἀνδρῶν γενναία, οἵτινες ἰδίως κατώκησαν εἰς τὸν Βούρναβον καὶ εἰς τὴν Ῥένταν.

Ἦρχετο λοιπὸν ἡ προτέρα εὐημερία καὶ ἀσφάλεια καὶ ἐμπορικὴ

κίησις τῆς Πελοποννήσου· εἰς δὲ τὰ δεινὰ ταῦτα προστετέθη καὶ ἕτερον, ὅτι ὁ Γουλιέλμος οὐδ' ἐκ τοῦ τρίτου γάμου ἀπέκτησεν υἱὸν ἀλλὰ μόνον θυγατέρας, διὸ μετ' ὀλίγον ἐξέλιπε πᾶς ἐξ ἀρρένων γένος τοῦ οἴκου ἐκείνου, ὅστις κατέκτησε, διώκησε καὶ συνετήρησε τὴν ἀξιολογωτέραν ταύτην τῶν περιλιπομένων ἐν τῇ ἀνατολῇ κτήσεων τῶν Φράγκων, ἡ δὲ κυριαρχία αὐτῆς μετεβιβάσθη εἰς ἄλλας χεῖρας. Τῷ 1266 ὁ ἀδελφὸς τοῦ βασιλέως τῆς Γαλλίας Λουδοβίκου Θ' Κάρολος ὁ Ἀνδεγαυικὸς, καταβαλὼν τὸν ἀπόγονον τοῦ Βαρβαρόσσα Μαμφρέδον, ἐγένετο κύριος τῆς κάτω Ἰταλίας καὶ τῆς Σικελίας. Πρὸς τὸν Κάρολον τοῦτον, ὄντα ἄνδρα ῥέκτην καὶ φιλόδοξον, συνωμολόγησε κατὰ τὸ ἐπόμενον ἔτος ὁ τότε περιφερόμενος εἰς τὴν Εὐρώπην πρὸς ἀναζήτησιν συμμάχων Βαλδουῖνος Β', ὁ ἐπὶ ψιλῷ ὀνόματι αὐτοκράτωρ Κωνσταντινουπόλεως, συνθήκην, δι' ἧς ὁ μὲν Κάρολος ὑπέσχετο νὰ συνδράμῃ αὐτὸν εἰς ἀνάκτησιν τοῦ Βυζαντίου, ὁ δὲ Βαλδουῖνος ἐπέτρεψεν εἰς τὸν Κάρολον τὴν ἐπικυριαρχίαν τῆς Ἀχαΐας, τῆς χώρας τοῦ Ἠπειρώτου Μιχαὴλ Β', καὶ ἐν γένει τοῦ τρίτου ὅλων τῶν κατακτήσεων ὅσαι ἤθελον κατορθωθῇ ἐν τῷ πολέμῳ τούτῳ. Πρὸς τοῦτον λοιπὸν τὸν Κάρολον γενόμενον καὶ ἐπικυρίαρχον αὐτοῦ ἔστρεψε τότε ὁ Γουλιέλμος ἀπάσας τὰς ἐλπίδας καὶ συζεύξας τὴν θυγατέρα του Ἰσαβέλλαν μετὰ τοῦ υἱοῦ τοῦ βασιλέως τῆς Σικελίας Φιλίππου τοῦ Ἀνδεγαυικοῦ, ἀνεκήρυξε τοῦτον κληρονόμον αὐτοῦ. Ἀλλ' ἡ προστασία τοῦ Καρόλου μικρὸν ὠφέλησε τὸν Γουλιέλμον, διότι ὁ βασιλεὺς τῆς Σικελίας περισπώμενος ὑπὸ τῶν ἐν Ἰταλίᾳ πολέμων καὶ ἐκ τῆς συνδρομῆς, ἣν ἐδέχθη νὰ δώσῃ εἰς τὸν κατὰ τῆς Τύνιδος ἐκστρατεύσαντα ἀδελφόν του Λουδοβίκον Θ', ἐλαχίστας ἠδυνήθη νὰ πέμψῃ ἐπικουρίας εἰς τὸν συμπένθερόν αὐτοῦ, τὸν ἀδιακόπως ὑπὸ τῶν στρατηγῶν τοῦ Παλαιολόγου πολεμούμενον. Συνέπεσε δὲ νὰ προαποθάνῃ τοῦ Γουλιέλμου τῷ 1277 ὁ γαμβρὸς αὐτοῦ Φίλιππος· ὥστε ὅταν μετὰ ἐν ἔτος ἀπεβίωσε καὶ ὁ τοσοῦτον πολυτάραχον βίον διαγαγὼν τρίτος ἐκείνος γόνος τῶν Οὐίλλεαρδουίνων, ἡ φραγκικὴ Πελοπόννησος ἔμεινεν ὑπὸ τὴν ἄμεινον μὲν κυριαρχίαν γυναικὸς, τῆς Ἰσαβέλλας, ὑπὸ τὴν ἐπικυριαρχίαν δὲ βασιλέως μακρὰν ἐδρεύοντος, τοῦ Καρόλου τοῦ Ἀνδεγαυικοῦ. Ἀλλὰ τὰ ἐντεῦθεν ἐπακόλουθήσαντα γεγονότα θέλομεν

ιστορήσει βραδύτερον. Ἐνταῦθα δὲ ρίψωμεν ἐν βλέμμα ἐπὶ τῶν πρὸς βορρᾶν τῆς Πελοποννήσου Ἑλληνικῶν χωρῶν, ἵνα παραστήσωμεν πῶς εἶχον ἐν κεφαλαίῳ τὰ πράγματα αὐτόθι, καθ' ἣν ἐποχὴν ἀπεβίωσεν ὁ Γουλιέλμος τῆς Πελοποννήσου.

Τῶν Σχλῶνων ἤρχε κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ὁ τοῦ Θωμᾶ Β' υἱὸς Γουλιέλμος, τὸν ὁποῖον βραδύτερον διεδέξατο ὁ μονογενὴς υἱὸς τοῦ Θωμᾶς Γ'. καὶ τούτου θανόντος τῷ 1311, ἐξέλιπε τὸ γένος τῶν Στρομογκούρτ. Ἐν Θεσσαλίᾳ, ἃν καὶ αὕτη συνεδέετο μᾶλλον μετὰ τῆς Ἡπείρου ἢ μετὰ τῶν φραγκικῶν ἡγεμονιῶν, ἐσώζοντο ἔτι πού καὶ πού φεουδαλικοὶ τινες δυνασταὶ μικρὰ ἔχοντες κτήματα. Ἰσχυρότερος αὐτῶν ἦτο ὁ κύριος τῆς Βοδονιτζῆς Μαρκίων Οὐδερτίνος Παλαυιτζίνης, ὅστις ὅμως ἀπεβίωσε ζῶντος ἔτι τοῦ Γουλιέλμου, καταλιπὼν τὴν χώραν αὐτοῦ εἰς τὴν ἀδελφὴν τοῦ Ἰσαβέλλαν. Ἄλλ' ἢ μᾶλλον λόγου ἀξία μετὰ τὴν Πελοπόννησον φραγκικὴ ἀρχὴ ἦτο τὸ δουκάτον Ἀθηνῶν. Ἐνταῦθα ὁ Γουίδων Α'. ἀπεβίωσε τῷ 1263 ὀλίγον μετὰ τὴν ἐκ τῆς Γαλτίας ἐπάνοδόν του, καταλιπὼν δύο υἱούς, ὧν ὁ Ἰωάννης Α'. ἔλαβε τὸ ἀξίωμα τοῦ δουκὸς τῆς Ἀττικῆς καὶ τῆς Βοιωτίας, 1263—1280. Οἱ κυριώτατοι αὐτοῦ ὑποτελεῖς ἦσαν ὁ νεώτερος ἀδελφὸς τοῦ Γουλιέλμου, ἀρχὼν τῆς Λεβαδείας, καὶ ὁ ἐξάδελφός του Σαῖντ Ὁμὲρ ἀρχὼν τοῦ ἡμίσεως τῆς πόλεως Θηβῶν. Διετῆρει δὲ ὁ δούξ Ἰωάννης καὶ τὰ ἐν Πελοποννήσῳ φέουδα αὐτοῦ ἦτοι τὸ Ἄργος καὶ τὸ Ναύπλιον. Περὶ τῶν σχέσεων τοῦ δουκὸς Ἰωάννου μετὰ τοῦ δεσπότη Μεγαλοβλαχίας καὶ τῶν ἐν Εὐβοίᾳ Λομβαρδικῶν δυναστῶν, θέλομεν ὁμιλήσει μετ' ὀλίγον. Περὶ δὲ τῆς ἐσωτερικῆς αὐτοῦ διοικήσεως ἄλλας δυστυχῶς εἰδήσεις δὲν ἔχομεν εἰμὴ ὅτι ἤκμαζε τότε ἐνταῦθα ἡ μονὴ τοῦ Δαφνίου, ἐννοεῖται ὡς ἐνδιαίτημα δυτικῶν μοναχῶν, καὶ ὅτι ὁ δούξ μὴ ἀρκούμενος εἰς τὰς προσόδους τῆς χώρας αὐτοῦ, μετῆρχετο δεινὴν πειρατείαν ἐντὸς τοῦ Αἰγαίου πελάγους. Ταῦτα περὶ τῆς Ἀνατολικῆς Ἑλλάδος. Τῆς δὲ Δυτικῆς ἐξηκολούθει ἀρχὼν ὁ Μιχαὴλ Β'. Κομνηνός, καὶ τοι ἀκαταπαύστως ὑπὸ τῶν Βυζαντινῶν πολεμούμενος, μέχρις οὗ τῷ 1265 ἠναγκάσθη νὰ ὁμώσῃ πίστιν εἰς τὸν Μιχαὴλ Παλαιολόγον, νὰ παραχωρήσῃ αὐτῷ τὰ Ἰωάννινα καὶ νὰ δώσῃ ὅμηρον τὸν δεύτερον υἱόν του Ἰωάννην. Ἀποθανόντος δὲ τοῦ Μιχαὴλ Β' τῷ

1271 ὁ μὲν πρεσβύτερος υἱὸς τοῦ Νικηφόρου δὲν ἐκληρονόμησεν εἰμὴ μέρος τῆς Ἠπείρου (Θεσπρωτίαν καὶ Δολοπλίαν), τὴν Ἀχαρνανίαν, τὴν Αἰτωλίαν καὶ τὰς νήσους Κέρκυραν, Κεφαλληνίαν, Ἰθάκην· ἐκ δὲ τῶν λοιπῶν κτήσεις τοῦ Μιχαὴλ Β'. τὰς μὲν παρέλαθεν ἕτερος υἱός, ὁ νόθος Ἰωάννης, αἱ δὲ ἐπιτραπέισαι ὑπ' αὐτοῦ, ζῶντος ἔτι, εἰς τὸν Μαρμφρέδον, περιῆλθον μετ' οὐ πολὺ εἰς τὸν Ἀνδεγαυικὸν οἶκον. Ὁ νόθος ἐκαῖνος υἱὸς τοῦ Μιχαὴλ Β', Ἰωάννης Α'. (ἄλλος παρὰ τὸν πρὸ μικροῦ μνημονευθέντα νόμιμον ὁμώνυμον υἱόν, ὃν εἶχε δώσει ὁμηρον εἰς τὸν Μιχαὴλ Παλαιολόγον) ἔλαβε τὴν Θεσσαλίαν ἥτοι τὴν Πελασγίαν, τὴν Φθιώτιδα, τὴν Λοκρίδα, ἐνὶ λόγῳ πᾶσαν τὴν χώραν τὴν πρὸς βορρᾶν μὲν ὑπὸ τοῦ Ὀλύμπου, πρὸς μεσημβρίαν δὲ ὑπὸ τοῦ Παρνασσὸς ἐριζομένην, καὶ ἔδρευεν εἰς Ἰπάτην, ὀνομαζομένην ἔκτοτε καὶ Πάτρας, καὶ ἀσφαλῶς ὠχυρώσατο, καλούμενος ὑπὸ τῶν Λατίνων δοῦξ Πατρῶν ἢ (ἐνάρθρως) Λαπατρίας. Καὶ ὁ μὲν Νικηφόρος, ὅστις εἶχε λάβει δευτέραν σύζυγον τὴν Ἄνναν Παλαιολογίναν Καντακουζηνήν, ἀνεψιᾶν ἐξ ἀδελφῆς τοῦ Μιχαὴλ Παλαιολόγου, οἶχε πρὸς τὸν αὐτοκράτορα τοῦτον ἐν εἰρήνῃ. Ὁ δὲ νόθος Ἰωάννης, ἀνὴρ πολυπράγμων καὶ μάχιμος, περιεπλάκη μετὰ τινα ἔτη εἰς πόλεμον μακρὸν πρὸς τὸν Μιχαὴλ Παλαιολόγον, συμμαχίας ἐπὶ πύτῃ μετὰ τε τοῦ δουκὸς τῶν Ἀθηνῶν καὶ μετὰ τοῦ Καρόλου τοῦ Ἀνδεγαυικοῦ, ὅστις, ἐπικυρίαρχος ὢν ἀπάντων τῶν ἐν Ἑλλάδι φράγκων, οὐ μόνον εἰς τὰ Πελοποννησιακὰ πράγματα ἀνემίχθη, ἀλλὰ καὶ εἰς τὰ τῆς βορείου Ἠπείρου. Τῶντι, ὅταν ὁ Μιχαὴλ Β'. ἔδωκε τὴν θυγατέρα αὐτοῦ Ἑλένην σύζυγον εἰς τὸν βασιλέα τῆς Σικελίας Μαρμφρέδον, παρεχώρησεν αὐτῷ ὡς προέειπε τὸ Δυρράχιον, τὸν Αὐλῶνα καὶ τὰ Βελάγραδα, βραδύτερον δὲ καὶ τὰ ὄχυρά Κάνινα καὶ τὴν Κέρκυραν. Ἐπειτα πεσόντος τοῦ Μαρμφρέδου καὶ καταλαβόντος τοῦ Καρόλου τοῦ Ἀνδεγαυικοῦ τὸ βασίλειον τῆς Σικελίας καὶ τῆς Νεαπόλεως, ἤξιωσεν οὗτος, ὅτι εἰς αὐτὸν ἀνήκουσιν καὶ τὰ προμνημονευθέντα τμήματα τῆς ἀνω Ἠπείρου· συνεννοηθεὶς δὲ μετὰ τῶν Ἀλβανῶν, ὧν τινὲς ἦσαν πρὸ καιροῦ καθολικοὶ, καὶ ἐπιτρέψας αὐτοῖς ἀξιόλογα προνόμια, ἀνεγνωρίσθη νόμιμος κυρίαρχος τῷ 1272. Διὰ τῆς συνδρομῆς αὐτῶν κατώρθωσε τὴν διατήρησιν τὴν κτήσεις τοῦ Δυρράχιου, τοῦ Αὐλῶνος, τοῦ Βου-

θρωτοῦ, τῶν Συβότων καὶ τῆς Κερκύρας, καί τοι ἀδιακόπως σχεδὸν ὑπὸ τοῦ Μιχαὴλ Παλαιολόγου πολεμούμενος. Τότε κατὰ πρῶτον Ἀλβανικά τινα γένη ἀναφαίνονται ἐν τῇ ἱστορίᾳ, οἱ Σγουροί, οἱ Ἰόνιοι, οἱ Βλευίσκαι, οἱ Τοπίαι, οἱ Ἀριανῖται, τῶν ὁποίων τὰ ὀνόματα θέλομεν ἶδει καὶ βραδύτερον μνημονεύμενα, ὁ δὲ Κάρολος εἰς τὰς πρὸς αὐτοὺς σχέσεις του ὁμιλεῖ καὶ περὶ βασιλείου τῆς Ἀλβανίας· ἀλλὰ σημειωτέον, ὅτι ἀλλὰ πάλιν γένη τῶν Ἀλβανῶν ἐπέμενον ἀνθιστάμενα εἰς τοὺς Ἀνδεγαυῖνους καὶ συμμαχοῦντα μετὰ τῶν Παλαιολόγων.

Οὕτως εἶχον τὰ πράγματα περὶ τὸ 1275. Ἐν τῷ μετὰξὺ ὁ τῶν νέων Πατρῶν ἡγεμὼν Ἰωάννης Α'. εἶχε κατὰ τὸ φαινόμενον συνδεθῆ στενωῶς μετὰ τοῦ Μιχαὴλ Παλαιολόγου διότι ἔδωκε μὲν σύζυγον τὴν θυγατέρα αὐτοῦ εἰς τὸν ἀνεψιὸν τοῦ αὐτοκράτορος Ἀνδρόνικον Ταρχανιώτην, ἔλαβε δὲ εἰς ἀντάλλαγμα τὸ ἀξίωμα τοῦ Σεβαστοκράτορος. Οὐδὲν ἦττον, ἐπιθυμῶν νὰ ἐπεκτείνῃ τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ, ἀπεφάσισε νὰ συμμαχήσῃ ἐπὶ τούτῳ μετὰ τοῦ δουκὸς τῶν Ἀθηνῶν, καὶ μετὰ τῶν τριῶν δυναστῶν τῆς Εὐβοίας ἀφ' ἑνὸς, μετὰ τοῦ Καρόλου Α'. δὲ τοῦ Ἀνδεγαυικοῦ ἀφ' ἑτέρου. Μετὰ τοῦ τελευταίου τούτου εἶχεν ἔλθει ἀπὸ τοῦ 1273 καὶ εἰς ἐμπορικὰς σχέσεις διὰ τοῦ πρέσβεως του Κωνσταντίνου Ἰωάννου, ἐξ ὧν συνάγεται, ὅτι ἤχηζον τότε ἐν Θεσσαλίᾳ τὰ ἐργαστάσια τῶν μεταξωτῶν. Ἀμείψαν δὲ ἀφορμὴν εἰς τὴν μετὰξὺ τοῦ Σεβαστοκράτορος καὶ τοῦ Μιχαὴλ Παλαιολόγου ῥῆξιν ἔδωκε τῷ 1275 ὁ γαμβρὸς τοῦ πρώτου Ἀνδρόνικος, ὅστις διοικητὴς ὦν τῆς Ὁρεστιάδος καὶ τῆς περὶ τὸν Αἰμον χώρας, λαβὼν δὲ ἀφορμὴν τινα δυσαρεσκείας κατὰ τοῦ θεοῦ τοῦ Μιχαὴλ Παλαιολόγου, ἐπανέστη καὶ, μὴ δυνάμενος ν' ἀνθέξῃ μόνος, κατέφυγεν εἰς τὸν πενθερὸν αὐτοῦ. Μετ' ὀλίγον ἰσχυρὸς Βυζαντινὸς στρατὸς, ἀγόμενος ὑπὸ τοῦ δεσπότη τοῦ Ἰωάννου Παλαιολόγου, ἐνέβαλεν εἰς τὴν Μεγαλοβλαχίαν, ἐνῷ ὁ Βυζαντινὸς στόλος ὑπὸ τὸν Φιλανθρωπηνὸν ἐλεηλάτει τὰ φραγκικὰ παράλια τῆς χώρας. Πᾶσα ἡ Θεσσαλία ἐδωρώθη, τὰ ὑπαιθρα χωρὶς παρεδόθησαν, ὁ δὲ Σεβαστοκράτωρ Ἰωάννης, μὴ λαβὼν εἰσέτι τὴν προσδοκωμένην τῶν Φράγκων συνδρομὴν, ἐκλείσθη εἰς τὰς νεωστὶ ὀχυρωθείσας νέας Πάτρας. Ἐκεῖ πολιορκούμενος ὑπὸ τοῦ Παλαιολόγου καὶ βλέπων, ὅτι, ἐὰν βραδύνῃ ἔτι νὰ ἐπέλθῃ ἡ ἀναγκαία

ἐπικουρία, θέλει ἐπὶ τέλους παραδοθῇ, ἀπεφάσισεν ἔργον τολμη-
ρότατον καὶ χαρακτηριστικώτατον τοῦ πολυμηχάνου τούτου ἀν-
δρός. Ἐξῆλθε μετημφισμένος ὡς χωρικός ἐκ τοῦ φρουρίου καὶ
κατορθώσας νὰ διέλθῃ σώως τὸ στρατόπεδον τῶν πολεμίων, ἔδρα-
μεν εἰς Θήβας, ἵνα ἐπισπεύσῃ τὴν ἀφίξιν τῆς συνδρομῆς τοῦ δου-
κὸς Ἰωάννου. Πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον προέτεινεν εἰς αὐτὸν σύζυ-
γον τὴν ὥραιαν αὐτοῦ θυγατέρα Ἑλένην· ἀλλ' ἐκεῖνος πάσγων ἐξ
ἀνιάτου ποδάγρας, ἐδέχθη τὴν νύμφην ὑπὲρ τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ,
τοῦ δυνάστου Λεβαδεῖας Γουλιέλμου, καὶ ἔλαβεν ὡς προῖκα τὸ
Ζητοῦνι, τὸ Γαρδίκι, τὴν Γραβιὰν καὶ τὸ Σιδηρόκαστρον. Μεθ' ὃ
συναπῆλθον ὁ τε δούξ καὶ ὁ Σεβαστοκράτωρ εἰς νέας Πάτρας, συνε-
παγόμενοι 300 λογάδας ἵππεις. Ἡ ἐπικουρία δὲν ἦτο μεγάλη,
μάλιστα, ὅταν ἀναλογισθῶμεν τὸ πλῆθος τῶν πολεμίων, πρὸς
οὓς ἔμελλε νὰ ἀντιπαραταχθῇ καὶ ἐν οἷς ὑπῆρχον, παρεκτὸς τῶν
πεζῶν, ἵππεις 30,000, οἱ πλεῖστοι Τοῦρκοι μισθοφόροι. Ὅθεν,
ὅταν ἔφθασαν οἱ δύο σύμμαχοι περὶ τὰς νέας Πάτρας καὶ εἶδον
τὸ πολυάριθμον τῶν ἀντιπάλων στρατόπεδον, ὁ Σεβαστοκράτωρ
παρετήρησεν ἀγωνίων εἰς τὸν δούκα τῶν Ἀθηνῶν τὴν δυσαναλο-
γίαν τῶν δυνάμεων. Ἀλλ' ὁ Ἰωάννης Λαρόσκης ἀπεκρίθη ἀγέρω-
χος εἰς τὴν παρεφθαρμένην ἑλληνικὴν γλῶσσαν, ἣν ἐλάλουν οἱ
Φράγχοι, ἀπολὺ λαός, ὀλίγο ἄτρωποι». Καὶ τῷντι ὁ πολυάριθ-
μος ἐκεῖνος στρατὸς κατετροπώθη κατὰ κράτος. Καὶ εἶναι μὲν
βέβαιον, ὅτι δὲν εἶχον πάντοτε δίκαιον οἱ Φράγχοι νὰ ἐμιλῶσι
μετὰ τσαύτης περιφρονήσεως περὶ τῶν Βυζαντινῶν στρατευμά-
των, διότι ἡ ἐν Πελαγονίᾳ ἥττα καὶ αἰχμαλωσία τοῦ Γουλιέλ-
μου Οὐίλλεαρδουίνου, καὶ ἡ ταπείνωσις τῶν ἐν Κωνσταντινουπό-
λει Λατίνων, καὶ ἡ ἀνάκτησις τῆς βασιλευούσης, καὶ πολλὰ ἄλλα
παθήματα τὰ ὅποια μετ' ὀλίγον θέλομεν ἀναφέρει, μαρτυροῦσιν
ὅτι πλειστάκις κατετροπώθησαν ὑπὸ τῶν ἡμετέρων. Ἀλλὰ ὁμο-
λογοῦμεν, ὅτι ἐπὶ ζήλον τῇ ἀληθείᾳ ἦτο τὸ φρόνημα τῶν εὐαρίθ-
μων ἐκεῖνων μαχητῶν ἐν μέσῳ χώρας ἀδιαλείπτως πολεμίας·
διότι μὴ λησμονῶμεν, ὅτι τὸ φρόνημα εἶναι πολλάκις τὸ ἥμισυ
τῆς νίκης. Ὁ δὲ ἀνὰ χεῖρας πόλεμος κατέπαυσεν ἐπὶ τριετίᾳ μὴ
ἐπαναληφθεὶς εἰμὴ τῇ 1278 ἤτοι καθ' ὃ ἔτος ἀπεβίωσεν ὁ Οὐίλ-
λεαρδουῖνος, ὅτε οἱ δύο Ἰωάνναι καὶ ὁ τῶν ἐν Ἑλλάδι Φράγκων

ἐπικυρίαρχος Κάρολος, συνεμάχησαν αὐθις κατὰ τοῦ Μιχαὴλ Παλαιολόγου.

Πῶς εἶχον δὲ ἐν τῷ μεταξὺ τούτῳ τὰ κατὰ τοὺς Ἑνετοὺς ; Τὴν ἄμεσον κυριαρχίαν τῆς Εὐβοίας ἐνέμοντο οἱ τρεῖς Λομβαρδικοὶ οἴκοι, οἱ ἐξ ἀρχῆς καταλαβόντες τὴν νῆσον ταύτην, ἐπικυρίαρχος δὲ αὐτῆς ἀνεγνωρίσθη τῷ 1262 ὁ πρίγκηψ Ἀχαΐας, καὶ ἐν τῷ μέσῳ αὐτῶν ὑφίστατο ὡς τρίτη ἀρχή, ἡ ἰσχυρά Ἑνετικὴ ἀποικία, κεκτημένη μεγάλα ἐμπορικὰ μᾶλλον ἢ πολιτικὰ πρόνομια. Τῆς ἀποικίας ταύτης προϊστάτο ἄρχων ὅστις στελλόμενος ἐξ Ἑνετίας, ἐκαλεῖτο Βάϊλος, καὶ ἦτο ἐπιτετραμμένος τὴν διατήρησιν καὶ τὴν ἀξίησιν τῶν δικαιωμάτων τῆς μητροπόλεως ἀπέναντι τῶν τε τριῶν κυριάρχων καὶ τοῦ ἐπικυρίαρχου. Ἡ ἀποικία εἶχε πολλαχοῦ τῆς νήσου μεγάλας ἰδίας συνοικίας καὶ πολλὰ κτήματα καὶ εἰσέπραττε τοὺς φόρους ὅλων τῶν ἀπὸ θαλάσσης εἰσερχομένων ἐμπορευμάτων ἀτελεῖς ἦσαν ὅμως οἱ τρεῖς δυνάσται μετὰ τῶν περὶ αὐτοὺς Ἑλλήνων καὶ Λατίνων ἀνθρώπων των, ἱπποτῶν καὶ πολιτῶν, καὶ προσέτι ὁ ἐπικυρίαρχος μετὰ τῶν φερόδων αὐτοῦ καὶ ὁ κληρὸς. Ἡ ἐπὶ τῆς Εὐβοίας λοιπὸν ἐνετικὴ ἀποικία δὲν εἶχε τὸν χαρακτῆρα τῆς κυριαρχίας, ὃν ἄειποτε διετήρησεν, ὡς θέλομεν ἰδεῖ, ἢ ἐπὶ τῆς Κρήτης ἐνετικῆς ἀποικίας. Ἡ πρώτη ὁμοιάζει μᾶλλον τὰς ἀποικίας, τὰς ὁποίας οἱ Ἑνετοὶ εἶχον ἰδρύσει ἐν τῇ Ἀνατολῇ πρὸ τῆς καταλύσεως τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους καὶ τούτου ἕνεκα ἡ μητρόπολις ὀλίγον ἔδειξε ζῆλον εἰς τὰς μετ' οὐ πολὺ μετὰ τῶν δυναστῶν τῆς Εὐβοίας καὶ τοῦ Μιχαὴλ Παλαιολόγου ἐκραγείσας ἐχθροπραξίας. Ἐν γένει δὲ ἡ Ἑνετία ἐπὶ πολὺν χρόνον μετὰ τὴν ἀνάκτησιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων, ἐφρόντιζε μᾶλλον πῶς νὰ διατηρήσῃ τὰ ἀρχαῖα πρόνομια, τὰ ὅποια εἶχεν ἐν τῷ Ἀνατολικῷ κράτει, ἢ περὶ τῆς ἀκριβοῦς ἐκτελέσεως τῆς πρὸ 60 ἐτῶν συνομολογηθείσης ὑπ' αὐτῆς πρὸς τοὺς Φράγκους συνθήκης. Σπουδαίως δὲ ἀγωνισθεῖσα νὰ διασώσῃ μόνον τὴν Κρήτην, καὶ τὸ πολὺ ὀλίγα τινὰ ἔτι ἄλλα σημεῖα, ἐπολιτεύετο νοθεῶς ὅπως οὖν πανταχοῦ ἀλλοῦ καὶ μάλιστα ἐν Εὐβοίᾳ. Περὶ τοὺς χρόνους τούτους ὁ ἐπιστημότατος τῶν τριῶν δυναστῶν τῆς νήσου ταύτης, ἦτο ὁ Γουλιέλμος Α'. ὁ ἐξ Οὐγγρῶνος, τοῦ ὁποίου ἀποθανόντος τῷ 1263 διεδέξατο τὴν ἀρ-

χὴν ὁ υἱὸς τοῦ Γουλιέλμος Β'. 1263—1275. Οἱ δυνάσται οὗτοι ἐσώρρευσαν θησαυροὺς μεγάλους εἰς τὰ φρούρια αὐτῶν, ἰδίως ἐκ πειρατειῶν τὰς ὁποίας ἔπραττον, κατὰ μίμησιν τοῦ ἐν Ἀθήναις δουκὸς Λαρόσου, οὐ μόνον εἰς τὰς νήσους τοῦ Αἰγαίου πελάγους, ἀλλὰ καὶ εἰς αὐτὰ τὰ παράλια τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, ἐκπέμποντες ἐπὶ τούτῳ πολλάκις στολίσκους ἑκατὸν πλοιαρίων, καὶ ἀδιακρίτως ληστεύοντες Ἑλληνὰς τε καὶ Λατίνους ἐμπόρους. Ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ἐτιμωρήθησαν δεινῶς διὰ τὰς κακουργίας ταύτας. Εἰς τῶν ἱππέων τῆς νήσου, ὁ Καρυστινὸς Λικάριος, λαβὼν ἀφορμὰς τινὰς δυσαρρεσκείας, συνεννοήθη μετὰ τοῦ Βυζαντινοῦ ναυάρχου Ἀλεξίου Φιλανθρωπῆνοῦ, τοῦ ἐκπλεύσαντος εἰς περιστολὴν τῶν Εὐβοέων πειρατῶν, καὶ παρέδωκεν αὐτῷ τὸ ὑπ' αὐτοῦ κατεχόμενον καὶ οὐ μακρὰν τῆς Καρύστου κείμενον ἰσχυρότατον φρούριον τῶν Ἀνεμοπυλῶν. Οἱ Βυζαντινοὶ, ὁρμώμενοι ἐκεῖθεν καὶ ὑπὸ τοῦ Λικαρίου ὑποστηριζόμενοι, ἐπεχείρησαν τὴν ἀνάκτησιν τῆς Εὐβοίας τῷ ὅλῳ μᾶλλον, ὅσῳ οἱ Ἑνετοὶ ἔμειναν οὐδέτεροι, μὴ φροντίζοντες εἰμὴ περὶ συντηρήσεως τῆς ἰδίας ἀποικίας. Καὶ ἡ μὲν ἡττα ἦν ὑπέστησαν οἱ αὐτοκρατορικοὶ περὶ νέας Πάτρας τῷ 1275, ἐνεθάρρυνε τοὺς δυνάστας τῆς Εὐβοίας, οἵτινες, ὀπλίσαντες δώδεκα πολεμικὰ πλοῖα καὶ δέκα μικρότερα, ἐνίκησαν τὸν ἐν τῷ κόλπῳ τῆς Δημητριάδος ναυλοχοῦντα Βυζαντινὸν στόλον, καί τοι ἀσυγκρίτως ὄντα ἰσχυρότερον. Ἀλλ' ὁ ἐν Δημητριάδι καταφυγὼν μετὰ τὴν ἡτταν ἦν περὶ νέας Πάτρας ἔπαθε, δεσπότης Παλαιολόγος, ἐπιβιάσας τὰ λείψανα τοῦ στρατοῦ αὐτοῦ ἐπὶ τῶν διασωθέντων ἐκ τῆς ναυτικῆς ἡττης πλοίων, κατετρόπωσεν ὁλοσχερῶς τοὺς Φράγκους. Ὅλα σχεδὸν τὰ πλοῖα αὐτῶν ἐκυριεύθησαν, οἱ δὲ ἄριστοι τοῦ στρατοῦ ἄνδρες ἢ ἐφονεύθησαν ἢ ἡχμαλωτεύθησαν, ὥστε ὁ Φιλανθρωπῆνός καὶ ὁ Λικάριος ἐξηκολούθησαν πάσῃ δυνάμει τὸν κατὰ τῆς Εὐβοίας πόλεμον. Ὁ Λικάριος, προαχθεὶς τότε εἰς τὸ ἀξίωμα τοῦ Βυζαντινοῦ ἀντιναυάρχου, καὶ συνεννοήσας μετὰ πολλῶν Φράγκων τῆς νήσου, ἐκυρίευσεν τὴν ἰσχυρὰν Κάρυστον, κατέλαβε τοὺς ἀξιολόγους πύργους Ἀρμενα, Κούπα, Κλεισοῦραν καὶ Μανδοῦκι, ἀπέκλεισε πανταχόθεν τὴν νῆσον καὶ τῷ 1278 ἐπολιόρκησεν αὐτὴν τὴν πρωτεύουσαν αὐτῆς Χαλκίδα. Ἐξῶθεν τῆς πόλεως ταύτης συνεκροτήθη περὶ Βατόνδα μάχη μεγάλη, εἰς ἣν

παρέστη καὶ ὁ κατ' ἐκείνου τοῦ χρόνου ἐν Εὐβοίᾳ εὕρισκόμενος Ἰωάννης Λαρόσης. Τὸ κράτιστον τοῦ στρατοῦ τῶν τριῶν δυναστῶν ἀπετέλουν Ἴσπανοί, Καταλῶνιοι καὶ Σικελοὶ μισθοφόροι· οὐδὲν ἤττον οἱ περὶ τὸν Λαρόσιν ἐνίκηθησαν ὀλοσχερῶς, πολλοὶ τῶν ἵπποτῶν ἔπεσον, πολλοὶ ἤχμαλωτεύθησαν καὶ σὺν τοῖς ἄλλοις ὅτε δοῦξ Ἰωάννης καὶ εἰς τῶν δυναστῶν, ὁ Γιβέρτος, ἀμφοτέρω βαρέως πληγωθέντες. Ἀλλ' ὅμως ὁ Λικάριος δὲν ἐγένετο κύριος τῆς πρωτευσούσης. Ὁ τότε Βαΐλος Νικολὸς Μοροζίνης ἀνέστη προσλαβὼν καὶ τὴν ἐπικουρίαν τοῦ Ἰακώβου Λαρόσου, ὅστις διοικῶν τὸ Ναύπλιον ἔδραμε μετὰ δυνάμεως εἰς Χαλκίδα, ἅμα μαθὼν τὴν αἰχμαλωσίαν τοῦ ἐξαδέλφου αὐτοῦ. Ἐντεῦθεν ὁ Λικάριος ἀπέστη τῆς πολιορκίας καὶ περιωρίσθη εἰς τὴν κατοχὴν τῆς ἄλλης νήσου. Ἰσως ἀνεχαίτισεν αὐτὸν καὶ ἡ ἀγγελία, ὅτι, ἐνῶ οὗτος τεσοῦτον εὐδοκίμει ἐν Εὐβοίᾳ, ὁ αὐτοκρατορικός στρατὸς ἔπαθε νέαν ἐν Θεσσαλίᾳ ἥτταν. Τῶντι τῷ 1278 ὁ τῶν νέων Πατρῶν δεσπότης Ἰωάννης Α'. ἀνανεώσας τὴν μετὰ τῶν Φράγκων συμμαχίαν, ὡς προείπομεν, ἀντεπεξῆλθε κατὰ τῶν αὐτοκρατορικῶν, οἵτινες ὑπὸ τὸν Ἰωάννην Συναδηνὸν καὶ τὸν Μιχαὴλ Καβαλλάριον, καταλαβόντες τὴν Δημητριάδα καὶ τὸ Ἀλμυρὸν, ἠπεύλουν τὴν Μεγαλοβλαχίαν. Οἱ δύο στρατοὶ ἀπηντήθησαν περὶ Φάρσαλον· οἱ Βυζαντινοὶ ἐνίκηθησαν, ὁ Συναδηνὸς ἤχμαλωτεύθη, ὁ δὲ Καβαλλάριος πληγωθεὶς καιρίως ἀπέθανε μετ' ὀλίγον ἐν Θεσσαλονίκῃ. Ὁ μετὰ τὸν Βυζαντινῶν καὶ Ἐνετῶν πόλεμος ἀπέβη λοιπὸν ἀμφίρροπος. Τὸ μὲν κράτος τοῦ δεσπότη τοῦ νέων Πατρῶν Ἰωάννου Α'. ἡσυχασθῆναι ἐξ οὗ παρέμενεν ἀσφαλές καὶ τὸ δουκάτον τῶν Ἀθηνῶν, καίτοι ἀπαχθέντος εἰς Κωνσταντινουπόλιν αἰχμαλώτου τοῦ Ἰωάννου Λαρόσου· ἡ δὲ Εὐβοία ἐξηκολούθει κατεχομένη ἐξ ἡμισείας ὑπὸ τῶν Βυζαντινῶν καὶ τῶν Φράγκων. Καὶ μετ' ὀλίγον ἀπέλυσεν ὁ Μιχαὴλ Παλαιολόγος τὸν Ἰωάννην Λαρόσιν ἐπὶ πληρωμῇ 30,000 χρυσῶν (336,000 φράγκων). Ἀλλ' ὁ δοῦξ τῶν Ἀθηνῶν δὲν ἐπέζησε πολὺ, ἀποθανὼν τῷ 1280 ἄγamos, τὴν δὲ ἀρχὴν αὐτοῦ διεδέχθη ὁ ἀδελφός του Γουλιέλμος Α'. 1280—1287.

Παρακτὸς τῆς Εὐβοίας οἱ Ἐνετοὶ κατεῖχον ἀμέσως ἢ ἐμμέσως τὰ Μεσσηνιακὰ φρούρια, τὰς νήσους τοῦ Αἰγαίου Πελάγους καὶ

τὴν Κρήτην. Ἐν Μεσσηνίᾳ ἦσαν κύριοι τῆς Μεθώνης καὶ τῆς Κορώνης, ἐξ ὧν ἡ μὲν πρώτη ἦτο ἀνέκαθεν ὠχυρωμένη, ἡ δὲ δευτέρα ὠχυρώθη ἀπὸ τοῦ 1270. Ἐκ τούτου ἔπεται, ὅτι αἱ αὐτόθι ἀρχαί των ἦσαν καθαρῶς στρατιωτικά. Ἀλλ' ὡσάκις αἱ πρὸς τοὺς Οὐίλλεαρδουίνους σχέσεις των περιεπλέκοντο, διώριζον καὶ ἐκεῖ Βάϊλον ὅμοιον τοῦ εἰς Εὐβοίαν ἀποστελλομένου. Οἱ δὲ τὰς νήσους καταλαβόντες Ἐνετοὶ πολίται ἐλάχιστα καθ' ὅλην τὴν δεκάτην τρίτην ἑκατονταετηρίδα ἐξηρτῶντο ἀπὸ τῆς Ἐνετίας καὶ ἐπὶ ὀλιγώτερον ἠδύναντο νὰ λογισθῶσιν ὑποτελεῖς αὐτῆς. Ἐπιφανέστατοι τούτων ἦσαν οἱ Σανούτοι τῆς Νάξου. Περὶ τῆς διοικήσεως καὶ τῶν πολεμικῶν ἐπιχειρήσεων τοῦ δουκὸς Μάρκου Α'. εἰάβομεν ἀφορμὴν νὰ εἰπωμέν τινα ἀλλαγῶ. Ἀποθανόντος δὲ αὐτοῦ περὶ τὸ 1227 ὁ υἱὸς καὶ διάδοχός του Ἀγγελος ὤμοσεν ἀλληλοδιαδόχως πίστιν ὑποτελείας εἰς τοὺς αὐτοκράτορας Ῥοβέρτον, Ἰωάννην τὸν Βρένικον καὶ Βαλδουῖνον Β'. μέχρις οὗ ὁ τελευταῖος οὗτος ἐπέτρεψε τὴν ἐπὶ τοῦ δουκάτου ἐπικυριαρχίαν εἰς τὸν Γοδοφρέδον Β'. Οὐίλλεαρδουῖνον. Ὁ Ἀγγελος διώκησε τὰς νήσους αὐτοῦ ἐν εἰρήνῃ περὶ τὰ 35 ἔτη. Ἀποθανόντα δὲ αὐτὸν τῷ 1262 διεδέξατο ὁ υἱὸς του Μάρκος Β'. διατελέσας, ὅπως καὶ ὁ πατήρ, ὑποτελὴς τοῦ πρίγκηπος τῆς Ἀχαΐας, καὶ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Γουλιέλμου Β'. ὤμοσε προθύμως πίστιν εἰς τὸν βασιλέα τῆς Ἱταλίας Κάρολον. Καὶ ἡγάπα μὲν πάντοτε τὴν Ἐνετίαν, ὡς πατρίδα τῶν προγόνων αὐτοῦ, διατελῶν εἰς φιλικὰς πρὸς αὐτὴν σχέσεις, ἀλλ' ἐματαιώσε τὸν σκοπὸν τοῦ λόγου Ἰωάννου Δανδόλου, 1280—1289, τοῦ ἐπιχειρήσαντος νὰ μεταβάλῃ τὸν πολίτην Μάρκον Β'. εἰς ὑποτελῆ τῆς Ἐνετίας δοῦκα. Μετὰ τοὺς Σανούτους οἱ ἰσχυρότεροι καὶ διαρκέστεροι τοῦ Αἰγαίου πελάγους ἄρχοντες ὑπῆρξαν οἱ Γκίτζαι, κατέχοντες κυρίως μὲν τὴν Τήνον καὶ τὴν Μύκωνον, ἔστιν ὅτε δὲ καὶ ἄλλας τινὰς νήσους οἷον Κέαν, Σέρφον, Ἀμοργὸν, Σκιάθον καὶ Σκόπελον. Ἐν γένει δὲ πᾶσαι αἱ ἑλληνικαὶ νῆσοι, καὶ ἰδίως κατὰ τινα ἐπίσημον κατάλογον τοῦ ἔτους 1260 ἐν τοῖς ἀρχείοις τῆς Ἐνετίας σωζόμενον, ἡ Τένεδος, ἡ Λέσβος, ἡ Χίος, ἡ Σάμος, ἡ Κῶς, ὁ Ἅγιος Νικόλαος τοῦ Κάρχη, ἡ Ῥόδος, ἡ Ἄνδρος, ἡ Τήνος, ἡ Μύκωνος, ἡ Δῆλος (Σδίνη), ἡ Κέως, ἡ Σῦρος (τότε καλουμένη συνήθως Σούδα),

ἡ Πάρος, ἡ Ἀντίπαρος, ἡ Νάξος, ἡ Ἀμοργός, ὁ Ἅγιος Ἰωάννης τῆς Χαλκιδάδας (Πάτμος), ἡ Κάλαμος, ἡ Κάρπαθος, ἡ Σέριφος, τὰ Θερμιά, ἡ Σίφνος, ἡ Μήλος, ἡ Ἰκαρία, ἡ Σκόπελος, ἡ Σαμοθράκη (μεταμορφωθείσα ἐν τῷ καταλόγῳ παραδόξως εἰς *Sanctus Mandrachius*) ἡ Λήμνος καὶ τελευταῖον ἡ Κεφαλληνία, ἡ Ζάκυνθος καὶ τὰ Κύθηρα ἕκτοτε ὀνομαζόμενα Τσιρίγο, εἶχον φρούρια καὶ μετῆρχοντο αἱ πλείοντα, ὅπως οἱ δυνάσται τῆς Εὐβοίας καὶ ὁ δούξ τῶν Ἀθηνῶν, δεινὴν πειρατεῖαν. Ἀλλὰ τῷ 1276, ὁ Αἰκάριος στρατεύσας κατὰ τῆς Εὐβοίας, ἐκυρίευσε συγχρόνως καὶ τὰ πλεῖστα τῶν πειρατικῶν ἐκείνων καταγωγίων, ἐν οἷς ἐκραιπάλουν βαρῶνσι ἀγέρωχοι φανταζόμενοι καὶ ἀξιούντες, ὅτι δὲν ὑπάρχει δύναμις ἀνθρωπίνῃ, ἱκανὴ νὰ τοὺς καταβάλῃ. Ἡ Σκόπελος, ἥτις ἀνῆκε τότε, ὡς καὶ ἡ Σκίαθος καὶ ἡ Σκύρος καὶ ἡ Ἀμοργός, εἰς ἓνα τῶν αὐθαδεστέρων καὶ λαμπροτέρων δυναστῶν, τὸν Φίλιππον Γκιζην, ἡγαγέσθη οὐδὲν ἥττον νὰ παραδοθῇ, ὁ δὲ Γκιζης, ὅστις ἐβεβαίω, ὅτι εἶναι ἀνώτερος τῶν προσβολῶν πᾶς τύχης, ἔχων ἀδιακώπως διὰ στόματος τὸ τοῦ Ὁιδίου *Major sum quam cui possit fortuna nocere*, ἀπήχθη αἰχμάλωτος εἰς Κωνσταντινούπολιν καὶ δὲν ἡδυνήθη νὰ ἀνακτήσῃ τὴν ἐλευθερίαν εἰμὴ διὰ τῆς παραχωρήσεως ὅλων ἐκείνων τῶν νήσων. Ὁμοίαν τύχην ἔλαβε καὶ ὁ μέγας δούξ τῆς Λήμνου Παῦλος Ναυγαγῶξ, ὅστις συνετήρει ἐννέα γαλέρας καὶ 700 γενναίους τοῦ φρουρίου αὐτοῦ πομάχους καὶ παρεῖχεν ἄσυχον ἀσφαλὲς εἰς ἅπαντας τοὺς πειρατάς. Τῷ 1278 ἐκυριεύθη καὶ ἡ Λήμνος ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων, κατὰ τὸ αὐτὸ δὲ ἔτος ἢ καὶ πρότερον ἀπεσπάρσθησαν ἀπὸ τοὺς Ἑνετοὺς δυνάστας, ὡς αὐτῶς ἡ Κέως, ἡ Σέριφος, ἡ Σίφνος, ἡ Ἀστυπάλαια, ἡ Σαντορίνη, ἡ Θηρασία, τὸ Τζερίγο, τὸ Τζεριγάτο καὶ ἄλλαι πολλαὶ μικραὶ νῆσοι. Εἶναι ἀλήθες, ὅτι οὐκ ὀλίγοι ἐκ τῶν δυναστῶν ἐκείνων ἀνέλαβον μετὰ εἰκοσαετῇ περίου Ἑλληνικὴν κυριαρχίαν τὰς ἀρχαίας κτήσεις, οἷον οἱ Βαρῶτζοι τὴν Σαντορίνην καὶ τὴν Θηρασίαν, οἱ Μικιέλοι καὶ οἱ Ἰουστινιανοὶ τὴν Κέων καὶ τὴν Σέριφον, οἱ Κουϊρένοι τὴν Ἀστυπάλαιαν· ἀλλ' οἱ πλεῖστοι τῶν νέων ἐκείνων βαρῶνων εὗρον ἀντὶ πόλεων ἀκμαζουσῶν καὶ λαμπρῶν φρουρίων, χώρας ἐρήμους καὶ πειρατικὰς φωλεάς. Διότι ἡ πειρατεία ἀντὶ νὰ ἐλαττωθῇ, ὡς ἐκ τῆς ὑπὸ τῶν Βυζαντινῶν

ἀνακτῆσεως πολλῶν νήσων, ἐπετάθη ἀπ' ἐναντίας, προσλαβοῦσα πολιτικὸν χαρακτῆρα. Οἱ πλείστοι τῶν πειρατῶν τούτων ἦσαν Γενουαῖοι, ἂν καὶ ὑπῆρχον ἐν τῷ κράτει καὶ πολλοὶ Γενουαῖοι εἰρηνικῶς τὴν ἐμπορίαν μετερχόμενοι, ἀφ' ἧς ἐποχῆς ἡ ἐν Νυμφαίῳ συνθήκη ἠνέφξεν εἰς αὐτοὺς πάλιν τὰς Ἑλληνικὰς θαλάσσας. Τινὲς μάλιστα τούτων ἀπέβησαν καὶ πολιτικοὶ ἄνδρες λόγου ἄξιοι, οἷοι οἱ ἀδελφοὶ Ζαχαρία, οἵτινες ἀνεψιοὶ ἐξ ἀδελφῆς ὄντες τοῦ αὐτοκράτορος Μιχαὴλ Παλαιολόγου καὶ λαβόντες παρ' αὐτοῦ εἰς κτῆσιν τὴν Φώκαιαν, κατέλαβον ἔπειτα τῇ 1303 τὴν Χίον, τὴν Σάμον καὶ τὴν Κῶν καὶ μετεβίβασαν τὴν ἐπὶ τούτων κυριαρχίαν εἰς τοὺς ἀπογόνους, προσποκτῆσαντας μετ' οὐ πολὺ μεγάλα κτήματα καὶ ἐν τῇ μέσῃ Ἑλλάδι καὶ ἐν Πελοποννήσῳ καὶ ἐπὶ τέλει ἀναβάντες τῇ 1404 εἰς τὸν ἡγεμονικὸν θρόνον τῶν Οὐίλλεμφουίνων. Ἀλλὰ ταῦτα ἦσαν ἐξαιρέσεις· τὸ δ' ἐπάγγελμα τὸ ἐπὶ συνήθως μετήρχοντο οἱ ξένοι ἐν τῷ Αἰγαίῳ πελάγει ἥτο ἡ πειρατεία. Ἐξ ἐπισήμου Ἑνετικοῦ ἐγγράφου τοῦ 1278 ἐξάγεται, ὅτι ὑπῆρχον τότε ἐν Ἑλλάδι οὐχὶ ὀλιγώτερα τῶν 90 ὀνομαστῶν πειρατῶν Γενουαίων Λομβαρδῶν, Πισατῶν, Γασμουλῶν (αἱ Γασμουλοὶ [οὗς ἂν ὁ Ῥωμαῖος διγενεὶς εἴποι] ἐκ Ῥωμαίων γυναικῶν γεννηθέντες τοῖς Ἰταλοῖς,» λέγει ὁ Γεώργιος Παχυμέρης, καὶ ἀλλαχού ὁ αὐτός· «οὗς δὴ συμμίκτους ἢ τῶν Ἰταλῶν εἶπετε γλῶσσα, ἦσαν γὰρ ἕκ τε Ῥωμαίων καὶ Λατίνων γεγεννημένοι.»), Λατίνων καὶ σὺν τοῖς ἄλλοις Ἑλλήνων ἐκ Θεσσαλονίκης Σαμοθράκης, Κέφ, Ἀνάφης, Σάμου, Μονεμβασίας καὶ ἄλλων χωρῶν, οἵτινες ὑπὸ σημαίαν αὐτοκρατορικὴν κατεδίωκον ἀνηλεῶς τοὺς τε Ἑνετοὺς καὶ τοὺς ὑπ' αὐτῶν προστατευομένους Ῥαουσαῖους, Εὐβοεῖς, Ἀθηναίους καὶ Κρήτας. Ἡ πειρατεία λοιπὸν αὕτη εἶχε λάβει ἐπίσημόν τινα χαρακτῆρα καὶ ἦτο εἰς τῶν τρόπων δι' ὧν ἡ Βυζαντινὴ κυβέρνησις ἐζήτει νὰ περιστείλῃ τοὺς ἀρχαίους αὐτῆς ἀντιπάλους, τοὺς Ἑνετοὺς. Ὅσακις δὲ οἱ τελευταῖοι οὗτοι ἐπλίσαντες δύναμιν ἰσχυρὰν ἀπέβαινον ἐπικίνδυνοι εἰς τοὺς τυχοδιώκτας ἐκείνους, οἱ πειραταὶ εὗρισκον ἄσυλον ἀσφαλὲς ἰδίως εἰς Ῥόδον τῆς ὁποίας ὁ διοικητὴς, ὁ καπετὰν Κριβικιώτης, ἦτο πιστότατος αὐτῶν σύμμαχος. Διότι ἡ Ῥόδος, ἥτις, ὡς προείπομεν, διετέλεσεν ἐπὶ τινα χρόνον μετὰ τὴν ἁλώσιν τῆς Κωνσταντινου-

πόλεως ὑπὸ τῶν Λατίνων, ὅτε μὲν αὐτόνομός ἐστὶ δὲ ἡμιαυτόνομος, ὑπὸ τοὺς ἀδελφοὺς Λέοντα καὶ Ἰωάννην τοὺς Γαβαλάδας, εἶχεν ἐπανέλθει ἀπὸ τὰ μέσα τῆς 13 ἑκατονταετηρίδος ἐν μέρει τοῦλάχιστον ὑπὸ τὴν ἄμεσον κυριαρχίαν τῆς ἐν Νικαία καὶ ἔπειτα τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει βασιλείας.

Ἡ δὲ κυριωτάτη τῶν ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἐνετικῶν κτήσεων, ἦν διὰ παντὸς τρόπου ἡγωνίσθη καὶ κατώρθωσε νὰ διασώσῃ, ἦτο ἡ Κρήτη. Ἀλλ' ἐνταῦθα ἐδέησε νὰ παλαιώσωσιν ἐπανειλημμένως πρὸς τοὺς ἀείποτε σφαδάζοντας ἰθαγενεῖς Ἑλληνας, διότι ἡ Κρήτη, ὀφείλομεν νὰ τὸ εἰπώμεν πρὸς τιμὴν αὐτῆς, ὑπῆρξεν ἡ Ἑλληνικὴ χώρα ἡ πεισματωδέστερον πάσης ἄλλης ἀντισταθεῖσα τότε εἰς τὴν ξενικὴν κυριαρχίαν. Ἐλάβομεν ἤδη ἀφορμὴν νὰ ἀναφέρωμεν τὴν πρώτην τῶν ἀρχόντων αὐτῆς ἐπανάστασιν, τῇ 1212 ὑπὸ τὸν ἰσχυρὸν οἶκον τῶν Ἀγιοστεφανιτῶν. Αἱ δεινὰ τῶν Ἑνετῶν ὑπαλλήλων καταπίσεις προεκάλεσαν μετὰ πέντε ἔτη νέον κίνημα ὑπὸ τὸν Κωνσταντῖνον Σχορδύλην καὶ τὸν Θεόδωρον Μελισσηνόν. Τὰ ἐνετικά στρατεύματα κατετροπώθησαν, ὁ δὲ τότε δοῦξ Παῦλος Κουϊρίνης ἠναγκάσθη νὰ ἔλθῃ εἰς διαπραγματεύσεις πρὸς τοὺς ἀντιπάλους καὶ ὁ διάδοχος αὐτοῦ, Δομένικος Δελφῖνος, 1218—1220, συνωμολόγησε τῇ 13 Σεπτεμβρίου 1219 ἐπίσμιον συνθήκην μετὰ τοῦ Σχορδύλη καὶ τοῦ Μελισσηνοῦ, δι' ἧς παρεχώρησεν εἰς αὐτοὺς χώραν τινὰ πρὸς τὸ δυτικὸν τῆς γῆσου μέρος παρὰ τὸν ποταμὸν Μουζέλαν καὶ τινὰ ἀριθμὸν ἱπποτικῶν φεούδων ἀντὶ ἐτησίου τέλους 1000 χρυσῶν (ἦτοι φρ. 44,200) καὶ αὐτουσίαν προϊόντων· οἱ δὲ ὑπέσχοντο πιστὴν εἰς τὴν ἐνετικὴν κυριαρχίαν καὶ κατετάχθησαν εἰς τὴν σειρὰν τῶν Ἑνετῶν φεουδαρχῶν, λαβόντες τὴν διαβεβαίωσιν, ὅτι οὐδεὶς Λατίνος θέλει ζυμῶσαι αὐτοὺς ἢ φορολογήσει, καὶ ὅτι τὰ ἐν τῇ περιφερείᾳ τῶν μοναστήρια θέλουσιν ἀπολαμβάνει πλήρη ἐλευθερίαν. Ἐκτοτε ἐπεκράτησεν εἰρήνη ἐπὶ τινὰ ἔτη, ἐξ ἧς ὠφεληθεῖσα ἡ Ἑνετία ἐνίσχυσε τὴν ἀποικίαν αὐτῆς καὶ ἐσύστησε νέα ἱπποτικά φέουδα εἰς τὰ μέρη τῆς νήσου, τὰ ὁποῖα μέχρι τῆς ἐποχῆς ταύτης δὲν εἶχον εἰσέτι διανεμηθῇ μεταξὺ τῶν Ἑνετῶν. Ἀλλ' ἡ διανομὴ τῶν νέων τούτων φεούδων προεκάλεσε νέαν ἐπανάστασιν ἐπὶ τοῦ δοῦκὸς Ἰωάννου Στορλάδου, 1228—1230, ἧς προέστησαν οἱ ἀδελ-

ορί Μανουήλ καὶ Κωνσταντῖνος Δρακοντόπουλοι, ὁ Μιχαήλ Με-
μπερλός, ὁ σεβαστὸς Νικόλαος Δαιμονογιάννης, ὁ Μιχαήλ Ἀρκο-
λέων καὶ ἄλλοι ἄρχοντες. Τὴν ἐπανάστασιν ταύτην ὑπεστήριξεν
ὁ ἐν Νικαίᾳ βασιλεὺς Βατάτζης καὶ μετὰ πολλὰς περιπετείας ὁ
κὺς δούξ Ἀγγελος Γραδένιγος ἠναγκάσθη κατὰ ὁκτώβριον τοῦ
1234 νὰ συμβιβασθῇ πρὸς τοὺς ἀποστάτας, νὰ ὑποσχεθῇ εἰς
αὐτοὺς ἀμνηστειάν, καὶ νὰ παραιτηθῇ τῆς ἀξιώσεως τοῦ νὰ δια-
τάσῃ τὰς κτήσεις αὐτῶν μεταξὺ τῶν Ἑνετῶν ἀποίκων. Ἀλλ' ἡ
θεμελίωσις τῶν ἀρχόντων ἦτο ἀδιάλειπτος καὶ τῷ 1251 ἐξερ-
γάζητι νὰ ἐπανάστασις, ἥτις ὅμως τάχιστα περιεστάλη, ἡ δὲ
ἑστία ἐφρόντισε πάλιν περὶ τῆς ἐνισχύσεως τῶν δυνάμεων αὐ-
τῆς διὰ νέων καὶ εὐρυτέρων ἐποικίσεων. Κατὰ ἀπρίλιον τοῦ 1252
ἐκλήθησαν ἕτερα 90 ἱπποτικά φέουδα περὶ τὸ Δικτυναῖον ἄκρον,
ἐξ ὧν ὅμως δὲν ἐπραγματοποιήθησαν εἰμὴ 75, τῶν δὲ λοιπῶν
ἀνεβλήθη ἡ παραχώρησις μέχρις οὗ κατακτηθῇ πᾶσα ἡ χώρα·
ἐξ οὗ συνάγεται, ὅτι ὑπῆρχον εἰσέτι ἐν Κρήτῃ Ἕλληνες ἐλεύθε-
ροι πῦθνώτατα ὑπὸ τῆς ἐν Νικαίᾳ βασιλείας ὑποστηριζόμενοι.
Τότε ἀνφοδομήθη καὶ ἡ πόλις τῶν Χανίων, ἥτις μετ' ὀλίγον
κατέστη ἡ δευτέρα μετὰ τὴν Κανδίαν, ἥτοι τὸ Μεγάλον κάστρον,
παραμένουσα τῆς νήσου, καὶ τὸ μὲν ἥμισυ τῆς πόλεως ἐπετράπη εἰς
τοκνεύς ἀποίκους, τὸ δὲ ἕτερον ἥμισυ ἐπεφυλάξατο εἰς ἑαυτὴν
ἐνετική πολιτεία. Μετὰ τὴν ἀνάκτησιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως
ἀπὸ τοῦ Μιχαήλ Παλαιολόγου, κατ' ἀρχὰς ὁ αὐτοκράτωρ οὗτος
ἐπεχείρησε πᾶσιν δυνάμει τὴν ἀπὸ τῆς Κρήτης ἐξώσιν τῶν Ἑνε-
τῶν ἀλλὰ μετ' ὀλίγον συμβιβασθεὶς πρὸς τούτους, ὥς θέλομεν
εἰπεῖν, ἀνεγνώρισε τὴν ἐπὶ τῆς νήσου κυριαρχίαν αὐτῶν. Τότε ὅμως
ἐπὶ τὴν νήσον εἰδὸς κινδύνων. Τινὲς τῶν Ἑνετῶν φεουδάρχων ἐπε-
χείρησαν ν' ἀποσπάσωσι τὴν ἀποικίαν ἀπὸ τῆς μητροπόλεως.
Ἀλλὰ τὸ πρᾶγμα ὠκονομήθη καὶ ἐπὶ 100 περίπου ἔτη δὲν ἐπα-
λείφθη ὁμοίᾳ τις ἀπόπειρα. Ἐπῆλθε δὲ τῷ 1271 νέα ἐγχο-
ρὴν ἀρχόντων ἐπανάστασις ὑπὸ τοὺς ἀδελφοὺς Γεώργιον καὶ
Θεόδωρον Χορτάτζας, οἵτινες ὄντες πλούσιοι μὲν καὶ τολμηροί,
ἐπὶ τῶν δὲ ἐνὸς τῶν ἀρχαιοτέρων καὶ ἰσχυροτέρων τῆς Κρήτης
γενῶν, ἐπεχείρησαν νὰ ἀρπάσωσι τὴν κυριαρχίαν τῆς νήσου· καὶ ἀ-
νέστησαν περὶ αὐτοὺς πολυαριθμοὺς ὁπαδοὺς δεινὴν διέπραξαν

λεηλασίαν καὶ δῆωσιν εἰς τὴν τῶν Ἑνετῶν ἀποίκων χώραν. τοὶ δὲ ὁ Ἀλέξιος Καλλέργης, ὅστις ἐλογίζετο ὁ πλουσιώ-
 ταις ἐπιφανέστατος ἀπάντων τῶν ἀρχόντων, συνεμάχησε μετὰ
 δουκὸς, ὁ ἀγὼν διήρκεσεν ἐπὶ πολλὰ ἔτη. Τῷ 1274 ὁ δουξ
 ῥῖνος Ζένος κατετροπώθη ὁλοσχερῶς. Ὁ διάδοχος του Μα
 Μοροζίνης δὲν ἐπέτυχε πλειότερον τοῦ προκατόχου καὶ ὁ το
 διάδοχος Πέτρος Ζένος ἠναγκάσθη τῷ 1277 νὰ καταφύγῃ ἐ
 τῶν τειχῶν τῆς πρωτεύουσας. Τελευταῖον κατὰ τὸ ἔτος ἐ
 ἐπελθούσης μεγάλης ἐπικουρίας εἰς τοὺς Ἑνετοὺς ἠναγκάσθη
 οἱ Χορτάτζαι νὰ καταλίπωσι τὴν νῆσον, οἱ δὲ ὁπαδοὶ αὐτῶν
 ραδοθέντες ὑπετάχθησαν καὶ ἔτυχον συγγνώμης. Οἱ Χορτά
 οὔτοι μετὰ πολυαριθμῶν οἰκογενειῶν κατεστάθησαν τότε εἰς
 παράλια τῆς μικρᾶς Ἀσίας, λαβόντες παρὰ τῶν Παλαιολο
 κήσεις καὶ χρηματικὰς χορηγίας, καὶ ἐκεῖ θέλομεν ἀπαντ
 αὐτοὺς βραδύτερον κατὰ τῶν Τούρκων ἀγωνιζομένους. Οὗτο
 κατασταλείσης καὶ τῆς νέας ταύτης ἐπαναστάσεως, ἐκτίσθη
 ἐπὶ τῆς πρότερον ἀπὸ τοὺς Χορτάτζας κατεχομένης χώρας
 φρούριον τοῦ Σελήνου. Εἰρηνικῶς διώκησε τὰ πράγματα ὁ ἁ
 λουθας δουξ Γαβριέλης, ὅστις τοσοῦτον ἀγαπητὸς κατέστη π
 τοῖς Ἑλλήσιν, ὥστε ἐπωνομάσθη ὑπ' αὐτῶν Καλὸς, ὅπως
 ὁ σύγχρονος αὐτοῦ Βαῖλος τῆς Εὐβοίας Μοροζίνης. Ἀλλὰ μετ'
 παλὺ νέαι ἐπανῆλθον ἀνωμαλῖαι καὶ ἐνοπλοὶ κατὰ τῆς ξεν
 κυριαρχίας διαμαρτυρήσεις, μακρότεραι τῶν ὅσας προηγουμέ
 ἱστορήσαμεν, τὰς ὁποίας ὅμως κατέβαλε πάλιν ἡ Ἑνετία, ὡς
 λομεν ἴδει βραδύτερον, ἐνεργήσασα ἐπὶ τοῦ προκειμένου με
 πλείστης δραστηριότητος καὶ δεξιότητος, διότι ἡ μεγάλη αὐ
 νῆσος καθίστατο αὐτῇ ὁσημέραι ἀναγκαιοτέρα ἐνεκα τοῦ
 μάλλον καὶ μάλλον μείζονας διαστάσεις λαμβάνοντος ἐμπορ
 τῶν Ἑνετῶν μετὰ τῆς Αἰγύπτου καὶ τῆς Συρίας καὶ εὐλόγως
 ἀληθεία ἔγραφεν ὁ Δόγης τῷ 1264 πρὸς τὸν Πάπαν Οὐρβαν
 Δ', ὅτι ἐνταῦθα ἔκειτο ἡ κυριωτάτη δύναμις τοῦ ἐν τῇ Ἀνατο
 δυτικοῦ κράτους. Τῷ 1261 μετὰ τὴν ἀνάκτησιν τῆς Κωνσταντι
 νουπόλεως ὑπὸ τῶν ἡμετέρων, ἡ Κρήτη ἦτο ἡ χώρα, ἣν ὑπ
 πᾶσαν ἄλλην εἶχον συμφέρον νὰ διατηρήσωσιν οἱ δυτικοί.

ἄλλὰ καιρὸς εἶναι νὰ ἐπανεέλθωμεν εἰς τὴν μεγάλην τῆς Ἀνα-
 βασίλευσας, ἣν εἶδομεν περιελθοῦσαν αὐθις εἰς τὰς χει-
 ρὶν Ἑλλήνων. Ὅταν ὁ Μιχαὴλ Παλαιολόγος καὶ οἱ περὶ
 αὐτοῦ ἔλαβον τὴν πρώτην ἀγγελίαν τοῦ τοσοῦτον εὐκόλως δια-
 γνέντος ἐκείνου κατορθώματος, κατ' ἀρχὰς ἐδίστασαν νὰ
 πιστεύσωσιν. Ἐπειτα δὲ, ὅταν τὸ γεγονὸς ἐβεβαιώθη ὑπὸ
 πολλοῦ ἀληθείας ἄλλων ταχυδρόμων καὶ διὰ τῶν ἐπιστολῶν αὐ-
 τοῦ Στρατηγοπούλου, ὑπερβάλλουσα ὑπῆρξεν ἡ τοῦ βασι-
 λεύου καὶ τῶν μεγιστάνων ἀγαλλίασις. Ὁ Μιχαὴλ Παλαιολόγος
 ἔπειτα νὰ μεταβῇ εἰς Κωνσταντινούπολιν μετὰ τῆς βασιλίδος,
 καὶ τοῦ αὐτοῦ υἱοῦ Ἀνδρονίκου, τῶν ὑπερτάτων τοῦ κρά-
 τος λειτουργῶν καὶ τῆς συγκλήτου καὶ ἀφικόμενος αὐτόθι τῇ
 15 αὐγούστου, διέτριψε μέχρι τῆς ἐπιούσης ἐκτὸς τῆς πόλεως
 ἐν τῷ λεγόμενῳ Κοσμιδίῳ, οὕτω παρονομασθὲν ἀπὸ τῆς εἰς τὸ
 πρὸς ἡβρινοδυτικὸν τοῦ Κερατίου κόλπου πέρας κειμένης μονῆς
 τῆς ἁγίας Κοσμᾶ καὶ Δαμιανοῦ. Δὲν εἰσῆλθε δὲ εἰς τὴν πρω-
 τήν εἰμὴ τὴν 15 αὐγούστου ἡτοι τὴν ἡμέραν καθ' ἣν ἡ
 βασίλισσα τῶν τελεῶν τὴν μνήμην τῆς κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου.
 πάντων ἔφερεν ἐκ τῆς μονῆς τοῦ παντοκράτορος τὴν εἰκόνα
 τῆς Παναγίας τῆς ἐπικαλουμένης Ὁδηγητρίας, ἥτις κυριευθεῖσα
 ὑπὸ τῶν Φράγκων (σελ. 720 τοῦ τετάρτου τόμου) εἶχε
 μεταβῆναι διασωθῆναι ὑπ' αὐτῶν ἐν τῇ προειρημένῃ μονῇ. Συγχρόνως
 ἐκέλευε νὰ ἀνοιχθῇ ἡ Χρυσὴ πύλη, ἣν εἶχον τειχίσει οἱ Λα-
 τῖνοι, διότι φυσικῶς τῷ λόγῳ ἀπεφάσισε νὰ διέλθῃ διὰ τῆς πύ-
 λης ταύτης δι' ἧς τοσοῦτοι πρόκатоχοι αὐτοῦ θριαμβικῶς εἰς
 τὴν βασιλεύουσαν εἰσῆλθασαν. Τὴν πρώτην λοιπὴν τῆς 15 ὁ μητρο-
 πολίτης Κυζίκου Γεώργιος, ἐν ἀπουσίᾳ τοῦ πατριάρχου Ἀρσενίου,
 εἰς εἰς ἓν τῶν πύργων τῆς πύλης ἐκείνης καὶ κρατῶν τὸ
 ὄμμα τῆς Ὁδηγητρίας ἐκτύπωμα, ἀπήγγειλε δέκα τρεῖς εὐχὰς ποιη-
 τὰς ἐπὶ τῇ ἀνακτῇ τῆς μεγάλης πόλεως ὑπὸ Γεωργίου τοῦ
 βασιλέως. Ἐν ὧσιν ἀπηγγέλλετο ἐκάστη τῶν εὐχῶν ὁ αὐτο-
 κτοῦ ἀποβαλὼν τὴν καλύπτραν καὶ κλῖνας γόνυ ἐπιπτε χαμαὶ
 πάντες οἱ σὺν αὐτῷ τὸ αὐτὸ ἔπραττον. Μεθ' ἐκάστην δὲ τῶν
 εὐχῶν ἐσήμαινεν ὁ διάκονος τὴν ἀνέγερσιν, καὶ τότε ἀναστάντες

ὅλοι ἀνέκραζον ἑκατοντάκις τὸ *Κύριε ἐλέησον*. Περαιθεὶς τῆς ἱεροπραξίας ταύτης, ἐβάρδισεν ὁ αὐτοκράτωρ πεζὸς, προρευομένης τῆς εἰκόνας τῆς Θεομήτορος, μέχρι τῆς μονῆς τοῦ Στιδίου, κειμένης πλησίον τῆς σημερινῆς πύλης Ναρλὺ-Καπού, ἐν ἀπετέθῃ ἡ εἰκών. Ἐκείθεν ἐπιβὰς τοῦ ἵππου ἀφίκετο ἐπὶ τὸ Σοφίας τοῦ Θεοῦ τέμενος καὶ προσκυνήσας τῷ δεσπότῃ Χριστῷ καὶ τὰ εἰκότα τούτῳ εὐχαριστήσας, ἀπῆλθεν εἰς τὸ μέγα παλάτιον· διότι τὸ τῶν Βλαχερνῶν, ὅπου συνήθως ἔδρευεν ὁ Βαλδουίνος Β', ἦτο τὸ πλεῖστον καπνοῦ καὶ κόνεως ἐμπεπλησμένον. Εὐφροσύνη δὲ καὶ θυμῷ διὰ ἐπεκράτησε καθ' ὅλην τὴν ἡμέραν τῇ πόλει καὶ μετ' ὀλίγον ὁ Μιχαὴλ ἀντήμειψε τὸν Καίσαρα· λέξιον Στρατηγόπουλον, ἐπιτρέψας μὲν αὐτῷ νὰ τελέσῃ διὰ πόλεως θρίαμβον φέρων στέμμα μικροῦ δεινὸν παρόμοιον τῷ βαλκίῳ, διατάξας δὲ ὥστε τὸ τοῦ Καίσαρος ὄνομα νὰ μνημονεῖται ἀπανταχοῦ τοῦ Κράτους ἐπὶ ἔτος ὅλον ὁμοῦ τοῖς τῶν βαλέων ἐν τοῖς ὑμνητηρίοις καὶ εὐφήμοις ᾄσμασι. Συγχρόνως ἐπέπεσε ἡ ἀποκατάστασις τοῦ κράτους δὲν ἤθελε λογισθῇ πλήρης ἀπὸ τῆς τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου ἀποκαταστάσεως, ὁ γὰρ Παλαιολόγος, ὅστις εἶχε περιέλθει εἰς διενέξεις πρὸς τὸν πατριάρχην Ἀρσένιον ἐνεκα τοῦ τρόπου καθ' ὃν ἐπολιτεύθη τὸν Ἰωάννην Λάσκαριν, κατώρθωσε νὰ πείσῃ τὸν ἀσθενῆ πατριάρχην νὰ ἀναλάβῃ τὸν θρόνον αὐτοῦ ἐν τῇ ἀρχαίᾳ βασιλευσύνῃ, νὰ στέφῃ αὐτὸν αὖθις ἐν τῷ ἱερῷ τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας. Εἰς περίστασιν ταύτην οὐδόλως ἐμνημονεύθη πλέον τὸ ὄνομα διαδόχου τῶν Λασκάρεων, καὶ περὶ τὰ τέλη τοῦ ἔτους ἐτυρλόμηναι ὁ ταλαίπωρος οὗτος παῖς, ἵνα ἐκλείψῃ πᾶς κίνησις τοῦ ν' ἀναβῇ ποτε εἰς τὸν θρόνον.

Ὁ Μιχαὴλ Παλαιολόγος λοιπὸν ἐφαίνετο ὡς ἐν τῇ ἀκμῇ εὐτυχίας. Ἀλλ' ἡ χαρὰ ἦν αἱ τότε ἄνθρωποι ἡσθάνθησαν ἐπὶ ἀνακτῆσει τῆς Κωνσταντινουπόλεως, δὲν ἔμελλε νὰ διαρκέσῃ πολὺ, αἱ δὲ προσδοκίαι τὰς ὁποίας ὡς ἐκ τοῦ γεγονότος τούτου συνέλαβον ὅτι θέλει ἀνορθωθῇ αὖθις τὸ ἀρχαῖον βυζαντινὸν κράτος, δὲν ἔμελλον νὰ πραγματοποιηθῶσι ποτέ. Ἡ θῆα μόνη τῆς Κωνσταντινουπόλεως καθ' ἣν ἡμέραν εἰσῆλθεν εἰς αὐτὴν θριαμβικῶς Μιχαὴλ Παλαιολόγος, ἦτο ἱκανὴ νὰ προξενήσῃ ἀπελπισίαν. α'

μὲν οὖν ἰδεῖν τὴν βασιλεύουσαν τῶν πόλεων πεδίον ἀφανισμού, μυστήν ἐρειπίων καὶ κολωνῶν, οἰκίας τὰς μὲν κατεσκαμμένας, τὰς δὲ πυρκαϊᾶς μεγάλης μικρὰ λείψανα» λέγει ὁ Νικηφόρος ὁ Γρηγοράς, ἐπιφέρον ἀμέσως ὅτι ὁ βασιλεὺς ἡσχολήθη πρὸ παντός ἄλλου νὰ ἀνακαθάρῃ κατὰ τὸ δυνατόν αὐτήν, καὶ τὴν πολλὴν ἐκείνην ἀκοσμίαν νὰ μεταβάλλῃ εἰς εὐκοσμίαν, ἐπισκευάζων τοὺς ναοὺς ὅσοι δὲν εἶχον τελείως καταπέσει καὶ πληρῶν ἀνθρώπων τὰς κεκονωμένας οἰκίας. Ἀλλ' ἡ ἀρχαία, ἡ λαμπρὰ, ἡ πολυτελὴς Κωνσταντινούπολις, ἥτις ἐβριθε θησαυρῶν καὶ σκευῶν ἀνεκτιμήτων σωρευθέντων ἐν αὐτῇ ὑπὸ τῆς ἐμπορίας, τῆς βιομηχανίας, τῆς τέχνης καὶ τῶν κατακτῆσεων τῆς ἰσχυροτάτης καὶ πλουσιωτάτης τῶν μοναρχῶν ἐν διαστήματι ὀκτὼ ἑκατονταετηρίδων, δὲν ἐπανῆλθε πᾶν ποτὲ καὶ δὲν ἦτο δυνατόν πλέον νὰ ἐπανελθῇ εἰς τὸ εἶναι. Ἄπεν δὲ τὸ λοιπὸν κράτος ἦτο μέχρι τινὸς πιστὴ εἰκὼν τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει ἀθλίας κατὰστάσεως τῶν πραγμάτων. Μέγα τῆς μικρᾶς Ἀσίας μέρος κατεῖχετο πάντοτε ὑπὸ τῶν Σελτζουκιδῶν Τούρκων· πολλοὶ δὲ τῶν ἐν τῇ Εὐρώπῃ ἐλληνικῶν χωρῶν καὶ νήσων ἐξηκολούθουν δεσποζόμεναι ὑπὸ τῶν Φράγκων καὶ τῶν Ἑνετῶν. Ἄλλαι διετέλουν μὲν ὑπὸ δυνάστας ἰθαγενεῖς, ἀλλὰ φιλαίμιος πρὸς τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχίαν, οἷοι ἦσαν οἱ δεσπότες Ἡπείρου καὶ Θεσσαλίας, ἡ σχεδὸν ἀσχέτους πρὸς τὸν ἄλλον ἐλληνισμόν, οἷοι ἦσαν οἱ ἐν Τραπεζοῦντι αὐτοκράτορες. Τελευταῖον οἱ Βούλγαροι οἱ ἐν ταῖς παραμοναῖς τῆς ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Λατίνων ἀνακτήσαντες τὴν ἀνεξαρτησίαν αὐτῶν, οὐδέποτε ἔκτοτε ἐδαμάσθησαν· ὥστε καθ' ἣν ἐποχὴν ὁ Μιχαὴλ Παλαιολόγος εἰσῆλθεν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, τὸ κράτος περιωρίζετο εἰς τὴν Θράκην, τὴν Μακεδονίαν, μέρος τῆς Θεσσαλίας, εὐαρίθμους τινὰς νήσους καὶ εἰς τὰς περὶ τὴν Νίκαιαν ἰσπανὰς ἐπαρχίας. Βεβαίως τὸ κράτος τοῦτο, καὶ οὕτω περιορισθὲν, ἔχεν εἰσέτι πόρους μεγάλους, εἶχε τὰς παραδόσεις ἀρίστους διοικήσεως, εἶχε τὸ πλεονέκτημα πρωτευούσης ἥτις ἐπὶ τοσοῦτους αἰῶνας ὑπῆρξε τὸ κυριώτατον τοῦ κόσμου ἐμπορεῖον, εἶχε τὰς συμπαθείας τῶν ὑπὸ πᾶν Φράγκων καὶ τῶν Ἑνετῶν δεσποζομένων Ἑλλήνων, εἶχε τελευταῖον τὴν ἐνότητά, ἐνῶ οἱ ἀντίπαλοι αὐτοῦ ἦσαν διηρημένοι εἰς ποικίλα κλάσματα. Ἡδύνατο λοιπὸν νὰ

κατισχύση αὐτῶν ἢ τοῦλάχιστον τῶν πλείοτέρων· ἐξ αὐτῶν καὶ ἡδύνατο νὰ ἀνακτῇσθαι ἂν ὅχι τὰ ὅρια τῆς ἑκτῆς ἢ τῆς ἐνδεκάτης ἑκατονταετηρίδος, τοῦλάχιστον τὴν ἑκτασιν ἣν εἶχεν ἐν ἀρχῇ τῆς τριχαιδεκάτης. Ἐμὴπως οἱ ἐν Νικαίᾳ βασιλεῖς ἀπὸ πολὺ μικροτέρας χώρας ὁρμώμενοι καὶ εἰς πολὺ δυσχερεστέρας περιστάσεις εὐρεθέντες, δὲν ἡδυνήθησαν νὰ προσοικειωθῶσι τὴν Μακεδονίαν, τὰ βορειοανατολικώτερα τῆς Θεσσαλίας, τὴν Θράκην, τινὰς τῶν νήσων καὶ ἐπὶ τέλους αὐτὴν τὴν Κωνσταντινούπολιν; Ἀλλὰ καὶ αὐτὸς ὁ Μιχαὴλ Παλαιολόγος· ἔμὴπως δὲν κατετρόπωσε πολλάκις τοὺς πάλαιμους, δὲν ἔφερεν αἰχμαλώτους εἰς Κωνσταντινούπολιν τὸν πρίγκηπα τῆς Ἀχαΐας, τὸν δοῦκα τῶν Ἀθηνῶν, τὸν Γκιζήν τῆς Σμοπέλου, δὲν ἀνέκτησε τὴν Μονεμβασίαν καὶ τὴν Λακωνικήν, δὲν ἐξέωσεν ἐκ πλείστων νήσων τοὺς Ἐνετοὺς, δὲν ἐγένετο κύριος τῆς Εὐβοίας ἀποκλείσας τοὺς δεσπότας αὐτῆς εἰς Χαλκίδα, δὲν περιέστειλε τὸν δεσπότην Ἡπείρου, δὲν ἐταπείνωσε τὸν δεσπότην τῆς Θεσσαλίας, ὡς πρὸ μικροῦ ἱστορήσαμεν;

Δυστυχῶς ὁ Μιχαὴλ Παλαιολόγος, ἀντὶ νὰ ἐπιμείνῃ εἰς τὴν ἀναδιοργάνωσιν τῶν ἰδίων πόρων καὶ δυνάμεων καὶ εἰς τὴν δι' αὐτῶν ἐδραίωσιν καὶ αὐξήσιν τοῦ κράτους, ἐπανῆλθεν εἰς τὸ ὀλέθριον σύστημα τῆς μετὰ τῶν ξένων συμμαχίας, τῆς εἰς αὐτοὺς παραχωρήσεως καταστρεπτικῶν προνομίων καὶ τὸ χεῖριστον ἐνόμισεν ὅτι δὲν δύναται νὰ σωθῇ εἰμὴ συνεννοούμενος μετὰ τοῦ πάπα καὶ ὑποτάσσόμενος εἰς αὐτόν, νοθεύσας οὕτω ἐκ πρώτης ἀφετηρίας πᾶσαν ἐθνικὴν δύναμιν καὶ ἰδρύσας πολιτικὴν, ἥτις ἐπικρατήσασα ἐν τῇ Ἀνατολῇ καὶ ἐπὶ τῶν διαδόχων αὐτοῦ, ἐπὶ γὰγεν ἐπὶ τέλους τὴν καταστροφὴν τῆς ἀνεξαρτησίας τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους. Εἰδομέν, ὅτι ἐνῶ ἦτο ἔτι ἐν Νικαίᾳ συνωμολόγησεν ἐν Νυμφαίῳ πρὸς τοὺς Γενουαίους συνθήκην, δι' ἧς ἀντὶ τῆς ἐπικουρίας αὐτῶν παρεχώρησεν αὐτοῖς ποικίλας ἀτελείας, προνομίας καὶ κτήσεις. Πᾶσαι αἱ θυσίαι αὐταὶ εἰσοῦδεν τὸν ὠφέλησαν· διότι ἐνῶ ἐγένοντο κυρίως, ἵνα διὰ τῆς συνδρομῆς τῶν Γενουαίων ἀνακτῇσθαι τὴν Κωνσταντινούπολιν, ἡ Κωνσταντινούπολις ἀνεκτήθη ἄνευ τῆς συνδρομῆς αὐτῶν. Οὐδὲν ἤπτον ἐπέμεινεν εἰς τὸ αὐτὸ σύστημα, καὶ τῷ 1268 συνωμολόγησε πρὸς τοὺς Ἐνετοὺς

ἄλλην συνθήκην δι' ἧς οὗτοι ὑπέσχοντο μὲν τῷ βασιλεῖ ἐπικουρίαν, ἔλαβον δὲ ἀντὶ τούτου ὅχι μὲν ἴδια τμήματα εἰς τὰς διαφόρους πόλεις τοῦ κράτους, ἀλλὰ ἀτέλειαν ἐμπορίας κατὰ τε γῆν καὶ κατὰ θάλασσαν, ἑτεροδικίαν διεξαγομένην ὑπὸ Βαίλου ἐδρεύοντος ἐν Κωνσταντινουπόλει ὡς προῖσταμένου τῆς αὐτοῦ ἐνετικῆς ἀποικίας καὶ τὴν ἀναγνώρισιν τῆς κυριαρχίας αὐτῶν ἐπὶ τῆς Μεθώνης, τῆς Κορώνης, τῆς Κρήτης, τῶν ἄλλων τοῦ Αἰγαίου πελάγους νήσων, ὅσαι κατεῖχοντο ὑπὸ Ἑνετῶν εὐπατριδῶν, ἔτι δὲ καὶ τὴν ἀναγνώρισιν τῶν ἐπὶ τῆς Εὐβοίας κτήσεων. Συνωμολόγησε δὲ τὴν συνθήκην ταύτην ἐνῷ, ὡς εἶδομεν, εἶχε μὲν ἤδη ἀνακτῆσαι δι' οἰκείων δυνάμεων μέρος τῆς Πελοποννήσου καὶ μετ' ὀλίγον ἐμελλε δι' οἰκείων πάλιν δυνάμεων νὰ καταστῇ κύριος πολλῶν νήσων καὶ γαῶν, οἱ δὲ φιλελεύθεροι ἀρχοντικοὶ τῆς νήσου Κρήτης οἱκοὶ δὲν ἔπυν ὑψοῦντες τὴν σημαίαν τῆς ἐπαναστάσεως κατὰ τῆς ξενικῆς κυριαρχίας.

Οὐδὲ εἰς ταῦτα ἤρκεσθι· ἀλλὰ εὐθὺς μετὰ τὴν ἀνάκτησιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐπεχείρησε πρὸς τὸν ἀρχιερέα τῆς Ῥώμης διαπραγματεύσεις, δι' ὧν κατ' ὀλίγον κατήντησε ν' ἀποδεχθῇ τὴν ὀλοσχερῇ ὑποταγὴν τῆς ἐκκλησίας ἡμῶν εἰς τὴν Λατινικὴν ἐκκλησίαν. Αἱ διαπραγματεύσεις αὗται ἀρξάμεναι ἀπὸ τοῦ 1263 πρὸς τὸν πάπαν Οὐρβανὸν Δ'. ἐξηκολούθησαν καὶ ἐπὶ τοῦ διαδόχου αὐτοῦ Κλήμεντος Δ', ὅστις ἐπὶ τοσοῦτον ἐνεθάρρυνθη ἐκ τῆς προθυμίας ἐκείνης τοῦ Μιχαὴλ Παλαιολόγου ὥστε τῷ 1267 ἔπεισεν εἰς Κωνσταντινουπόλιν, πρὸς ὑπογραφὴν, τόμον ἐνώσεως, ἐν τῷ ὁποίῳ ῥητῶς ἐλέγετο, ὅτι ὁ ἐπίσκοπος Ῥώμης, δυνάμει τῆς ἐξουσίας τῆς προσηκούσης τῷ θεῷ δεδομένῳ αὐτῷ πρωτείῳ, δικαιούται νὰ κρίνῃ καὶ ἀποφασίζῃ ἀνεκκλήτως περὶ πάσης δογματικῆς ἢ ἄλλης διαφωνίας καὶ διενέξεως· ὅτι τὸ ἀξίωμα τῶν πατριαρχικῶν ἐκκλησιῶν ἀπορρέει ἐκ μόνης τῆς Ῥωμαϊκῆς ἐκκλησίας καὶ ὅτι αἱ σύνοδοι εἶναι περιτταὶ καὶ ἄτοποι καὶ ὕβριστικαὶ μάλιστα· διότι ὡς ἐκ τῆς συγκαλέσεως αὐτῶν ἠδύνατο νὰ ἐξαχθῇ τὸ συμπέρασμα, ὅτι ἡ Ῥωμαϊκὴ ἐκκλησία δὲν εἶναι μόνη ἱκανὴ νὰ ἀνεύρῃ τὴν ἀλήθειαν. Καθὼς βλέπει ὁ ἀναγνώστης, ὁ Κλήμης Δ'. ἦτο ὁ λογικώτερος τῶν παπῶν. Τῶνόντι ἅμα ὁ πάπας εἶναι κυρίαρχος, ἡ σύνοδος εἶναι περιττή· ἅμα δὲ ἡ σύνοδος λογισθῇ

ἀναγκαία, ὁ πάπας παύει τοῦ εἶναι κυρίαρχος. Δυστυχῶς ἐνῶ τοσαῦται κατεβάλλοντο προσπάθειαι πρὸς ἔνωσιν τῆς Ἀνατολικῆς καὶ τῆς Δυτικῆς ἐκκλησίας, δεινὸς ἐμφύλιος ἀγὼν εἶχεν ἐκραγῇ ἐν τοῖς σπλάγχνοις τῆς ἡμετέρας ἐκκλησίας. Εἶδομεν, ὅτι ὁ πατριάρχης Ἀρσένιος εἶχε καταπεισθῇ νὰ ἔλθῃ εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ νὰ στέψῃ ἐκ νέου τὸν Μιχαὴλ Παλαιολόγον, παρορῶν παντάπασι τὸν ὑπ' αὐτοῦ προστατευόμενον Ἰωάννην Λάσκαριν. Ἀλλ' ὅταν μετ' ὀλίγον ὁ Μιχαὴλ Παλαιολόγος ἐτύφλωσε τὸν παῖδα τοῦτον, ὁ Ἀρσένιος δὲν ἠδυνήθη νὰ περιστείλῃ τὴν θλίψιν αὐτοῦ καὶ ἐξέδωκε κατὰ τοῦ αὐτοκράτορος ἀφορισμὸν, διὰ τοῦ ὁποίου ὁμως ἐξ ἀδυναμίας πάλιν χαρακτῆρος δὲν ἀπηγόρευσε τὸν τοῦ νὰ κοινωνῇ τῶν ἱερῶν τελετῶν, ὥστε ὁ ἀφορισμὸς ἐκεῖνος κατήντησεν ἀπλῇ ἐπιτίμῃσι. Κατ' ἀρχὰς ὁ Μιχαὴλ ἐφάνη ὅτι ὁμολογεῖ χάριτας εἰς τὸν πατριάρχην ἕνεκα τῆς ἐπιεικεῖς ταύτης, καὶ προσεποιήθη ὅτι ἀποδέχεται τὸ ἐπιτίμιον ἐπὶ τῇ ἐλπίδι ὅτι διὰ τῆς μετανοίας αὐτοῦ θέλει ἐπιτύχει πλήρη συγγνώμην. Ἀλλὰ μετὰ τινα ἔτη, ἐπειδὴ ὁ πατριάρχης Ἀρσένιος ἐπέμενε μὴ θέλων νὰ ἄρῃ τὸν λεγόμενον ἐκεῖνον ἀφορισμὸν, καθηρέθη, καὶ τῷ 1267 ἀνηγορεύθη ἀντ' αὐτοῦ πατριάρχης ὁ Ἀδριανουπόλεως Γερμανὸς πρὸ καιροῦ ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος εὐνοούμενος. Ἀλλὰ τότε ὁ πνευματικὸς τοῦ βασιλέως Ἰωσήφ, ὅστις πρὸ καιροῦ ἐπωφθαλμία εἰς τὸ ὑπατον τῆς ἐκκλησίας ἀξίωμα, παρήγαγε τοσαύτας εἰς τὸν νέον πατριάρχην δυσκολίας, ὥστε οὗτος ἠναγκάσθη μετὰ τινὰς μῆνας νὰ παραιτηθῇ, ὁ δὲ ἀντ' αὐτοῦ χειροτονηθεὶς Ἰωσήφ ἐν τῷ ἅμα ἐπέτρεψε τῷ βασιλεῖ πανηγυρικῶς τὴν παρ' αὐτοῦ αἰτουμένην συγχώρησιν. Ἀλλ' ἡ κοινὴ συνείδησις δὲν ἐπεδοκίμασε τὴν πράξιν ταύτην τοῦ νέου πατριάρχου, πλεῖστοι δὲ ἰδίως τῶν ἐκ τοῦ κλήρου καὶ μάλιστα οἱ μοναχοὶ παρέμειναν πιστοὶ εἰς τὸν πατριάρχην Ἀρσένιον, καὶ, ὑπολαμβάνοντες τὸν τε Γερμανὸν καὶ τὸν Ἰωσήφ ὡς ἐπιβάτας, ἀπεδοκίμαζον ἐξ ἴσου καὶ πατριάρχην καὶ αὐτοκράτορα. Οὕτως εἶχον τὰ ἐκκλησιαστικὰ πράγματα ἐν Κωνσταντινουπόλει, ὅτε ἀφίκοντο ἐν αὐτῇ αἱ τοῦ Κλήμεντος Δ' ἀξιώσεις. Ἐννοεῖται ὅτι διὰ τε τὸ ὑπέρογκον τῶν ἀξιώσεων τούτων καὶ τὴν ἐπικρατοῦσαν παρ' ἡμῖν ἀνωμαλίαν, αἱ διαπραγματεύσεις δὲν προεχώρησαν πολὺ, μέχρις οὗ, ἀποθανόντος τοῦ Κλή-

μεντος, και, μετὰ δύο ἐτῶν και ἑνέα μηνῶν χρεῖαν τοῦ Ῥωμαϊκοῦ θρόνου, προχειρισθέντες τῷ 1278 πάπα τοῦ Γρηγορίου Ι΄, ὁ νῆος ἀρχιερεὺς ἀνεφάνη κατὰ τοῦτο τοῦ προκατόχου μετριώτερος, ὅτι ἀπεφάνισε νὰ ὑποβάλλῃ τὸ ζήτημα εἰς σύνοδον. Ἡ νέα αὕτη σύνοδος ὤρισθη νὰ συγκροτηθῇ εἰς Λυὼν τῆς Γαλλίας· και ὁ μὲν Γρηγόριος Ι΄. προσεκάλεσεν εἰς αὐτὴν τὸν τε Μιχαὴλ και τὸν πατριάρχην δι' ἀποκρισιαρίων οὓς ἐπὶ τούτῳ ἔστειλεν εἰς Κωνσταντινούπολιν, ὁ δὲ βασιλεὺς ὑπέσχετο νὰ πέμψῃ εἰς τὴν σύνοδον πρέσβεις ἐπιτετραμμένους τὴν λύσιν τοῦ μεγάλου τούτου ζητήματος. Ἀλλ' ὁ πατριάρχης Ἰωσήφ, ὅστις μέχρι τῆς ἐποχῆς ταύτης ἦτο εὐπειθέστατος εἰς τὰ νέυματα τοῦ βασιλέως, ἀντίστηταρχνὸν εἰς τὴν ἔνωσιν και διεμαρτυρήθη ἐνόρκως, ὅτι οὐδέποτε θέλει ὑπογράψαι αὐτήν. Καὶ ἄλλοι δὲ πολλοὶ θεολόγοι ἐμιμήθησαν τὸ παράδειγμα αὐτοῦ· ὁ δὲ βασιλεὺς, ἡ μὴ τολμῶν νὰ ἐπβάλῃ χεῖρα κατὰ τοῦ ὑπερτάτου τῆς ἐκκλησίας λειτουργοῦ, ἡ ἐλπίζων ἔτι νὰ τὸν μεταπείσῃ, ἐξετράπη εἰς δεινὸν κατὰ τῶν ἄλλων διωγμὸν, ἵνα ἀποδείξῃ εἰς τοὺς ἀποκρισιαρίους τοῦ πάπα ἵππασον εἰλικρινῆς ἦτο εἰς τὰς πρὸς αὐτὸν διαπραγματεύσεις. Τινὲς ἰδσανίσθησαν, ἄλλοι ἐξωρίσθησαν, ἄλλων ἐδημεύθησαν τὰ κτήματα, και ἐπειδὴ ὅλοι σχεδὸν οἱ κάτοικοι τῆς βασιλευσύσης ἐφάνησαν πολέμιοι τῆς ἐνώσεως, ὁ αὐτοκράτωρ ἵνα τοὺς τιμωρήσῃ, ἤξιωσεν αἰφνης, ὅτι διὰ τῆς κατακτήσεως ἐγένετο ἰδιοκτῆτης ἁπάσης τῆς πόλεως και ὅτι ὡς ἐκ τούτου οἱ κάτοικοι ὀφείλον αὐτῷ δέκα ἢ δώδεκα ἐτῶν ἐνοίκιον. Ἐντεῦθεν οὐκ ὀλίγοι μὲν ἐξ αὐτῶν ἀπεδήμησαν εἰς τὰς χώρας ὅσαι διέφευγον τὴν ἐξουσίαν τοῦ αὐτοκράτορος, αἱ δὲ ἐπαρχίαι ἐβρίθον συμμοριῶν, ὧν αἱ μὲν ἐκαλοῦντο Ἰωσηφῖται, αἱ δὲ Ἀρσενιάται, και μετὰ τῶν ὁποίων πολλοὶ ἠνώθησαν ἀνέστιοι και φαυλόβιοι ἄνθρωποι. Συγχρόνως ὁ Μιχαὴλ Παλαιολόγος ἐξαπέστειλεν εἰς Λυὼν μετὰ τῶν ἀποκρισιῶν τοῦ πάπα τέσσαρας πρέσβεις, οἵτινες ἦσαν ἐκ μὲν τοῦ κλήρου ὁ προπατριαρχεύσας Γερμανὸς και ὁ Νικαίας Θεοφάνης, ἐκ δὲ τῶν συγκλητικῶν ὁ μέγας λογοθέτης Ἀχροπολίτης, ὁ προκαθήμενος τοῦ βεστιαρίου Πανάρετος και ὁ μέγας διερμηνευτὴς Βερβωίτης· οἱ πρέσβεις οὗτοι ἐκόμιζον πρὸς ταῖς ἄλλοις πολύτιμα πρὸς τὸν ἀρχιερέα τῆς Ῥώμης δῶρα. Κατὰ δυστυχίαν τὸ ἐν τῶν

δύο πλοίων τὰ ὅποια ἐκόμιζον αὐτοὺς, ἐκεῖνο ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἐπέβαινον ὁ Πανάρετος καὶ ὁ Βερόιωτης, ὑπῆρχον δὲ καὶ τὰ δῶρά τοῦ αὐτοκράτορος, ἐναυάγησεν αὐτανδρὸν περὶ Μαλέαν, ὥστε δὲν περιεσώθησαν ἐπὶ τοῦ ἐτέρου πλοίου εἰμὴ ὁ Ἀχροπολίτης καὶ οἱ δύο ἀρχιερεῖς, οἵτινες ἐφθασαν τελευταῖον σῶοι εἰς Λυὼν κατὰ τὴν ἡμέραν τοῦ ἁγίου Ἰωάννου, 1274. Ἡ Σύνοδος εἶχεν ἀρχίσαι τὰς συνεδριάσεις αὐτῆς ἀπὸ τῆς ἐβδόμης μαΐου καὶ ἀπηλλίζετο ἤδη περὶ τῆς τῶν ἡμετέρων ἀφίξεως, ὅτε κίφνης ἐνεφανίσθησαν οἱ περὶ τὸν Ἀχροπολίτην ἀρχιερεῖς μετὰ τὴν τρίτην συνεδρίασιν. Ἐκεῖ οἱ ἄνθρωποι οὗτοι, προδίδοντες ἀπάσας τὰς ἱεράς τῆς θρησκείας καὶ τοῦ ἔθνους ἡμῶν παραδόσεις, ἀπεδέχθησαν ἐπισήμως τὴν εἰς τὸ σύμβολον προσθήκην τοῦ filioque, ἀπεφάνησαν ὅτι ἡ μόνη ἀληθὴς πίστις εἶναι ἡ ὑπὸ τῆς Ῥωμαϊκῆς ἐκκλησίας πρεσβευομένη, ὥμοσαν τὴν ἀναλλοίωτον αὐτῆς τήρησιν ἐς αἶα καὶ ἀνεγνώρισαν τὴν κυριαρχίαν τοῦ πάπα. Ἀλλ' ὑπάρχουσιν ἔθνη καὶ τινες συνειδήσεις, τὰς ὁποίας οὐδεμία ἀνθρωπίνη δύναμις εἶναι ἱκανὴ νὰ ἐκριζώσῃ. Εἰς μάτην ὁ Μιχαὴλ Παλαιολόγος ἡγωνίζετο νὰ πείσῃ τὸ ἑλληνικὸν κοινόν, ὅτι ἡ ἔνωσις κατ' οὐδὲν ἔτροπολόγει τὴν πίστιν τῆς Ἀνατολικῆς ἐκκλησίας, παρατιθέμενος τὸν μέγαν Κύριλλον λέγοντα τὸ ἅγιον πνεῦμα «ἐξ ἁμφοῖν οὐσιωδῶς ὑπάρχον, τουτέστιν ἐκ πατρὸς δι' υἱοῦ,» ὅπερ ἐφαίνετο συμβιβάζον τὰς δύο δόξας, τῶν μὲν Λατίνων ἐχόντων τὴν ἐκ πρόθεσιν ἡμῶν δὲ τὴν διὰ εἰς μάτην ἡξίου ὅτι τὰ τρία ἐπιτραπέντα εἰς τὸν πάπαν προνόμια, τὸ πρωτεῖον, τὸ ἐκκλησιον καὶ τὸ μνημόσυνον, οὐδεμίαν ἔχουσι πραγματικὴν ἀξίαν, διότι ποτὲ ὁ πάπας παρουσιάσας δὲν θέλει προκαθήσει τῶν ἄλλων, ποτὲ οἱ ἡμέτεροι δὲν θέλουσι διαπλεύσει θάλασσαν τσαούτην, ἵνα ἐπιζητήσωσι τὴν ἀπόφασιν τοῦ ἀρχιερέως τῆς Ῥώμης, τὸ δὲ μνημονεύεσθαι τὸν πάπαν τοῦ πατριάρχου λειτουργούντος, οὐδὲν εἶχε τὸ ἄτοπον ἢ τὸ ἀήθες· εἰς μάτην ἐβεβαίον, ὅτι πολιτικὰ συμφέροντα σπουδαιότατα ἀπῆτουν τὴν τοιαύτην οἰκονομίαν, ἣν ποιοῦντες οἱ Ἕλληνες οὐδαμῶς ἤθελον ἁμαρτήσαι, ἀφοῦ καὶ ὁ Θεὸς αὐτὸς κατεδέχθη νὰ γίνῃ ἄνθρωπος καὶ νὰ ὑπομείνῃ σταυρὸν καὶ θάνατον διὰ τὴν σωτηρίαν τῆς οἰκουμένης. Τινὲς μὲν τῶν ἀρχιερέων ἐπέστησαν· καὶ ὅτε ἐπανῆλθον οἱ πρέσβεις, σύνεπαρόμενοι τῇν πρᾶ-

ξιν τῆς ἐνώσεως, παραιτηθέντος τοῦ πατριάρχου Ἰωσήφ, εὑρέθη ἀπὸ πρόθυμος νὰ διαδεχθῇ αὐτὸν (κατὰ μάϊον τοῦ 1275) ὁ χαρτοφύλαξ τῆς Μ. Ἐκκλησίας Ἰωάννης Βέκκος, ὅστις ἄλλοτε πολεμιώτατος ὢν τῶν λατινικῶν δογμάτων, νῦν ἀνεφάνη ὑπὲρ μαχος αὐτῶν. Ἐτι δὲ ἀπὸ τῆς 16 ἰανουαρίου τοῦ ἔτους ἐκείνου, καθ' ἣν ἡμέραν ἄγεται ἡ ἐορτὴ Πέτρου τοῦ κορυφαίου τῶν ἀποστόλων, ἦν ἐορτάζει ἡ ἐκκλησία ἐπὶ τῇ καταθέσει τῶν θείων ἀλύσεων, ἐτελέσθη εἰς τὰ ἀνάκτορα θεία μυσταγωγία, ἱεουργοῦντος τοῦ Χαλκηδόνος Νικολάου, συνωδὰ πρὸς τὴν τῆς ἐνώσεως παῖξιν. ἤτοι ἀνεγνώσθη μὲν ὁ ἀπόστολος καὶ τὸ εὐαγγέλιον Γραικικῶς τε ὁμοῦ καὶ Ῥωμαϊκῶς, ἐμνημονεύθη δὲ ὑπὸ τοῦ διακόνου ὁ Γρηγόριος ἄκρος ἀρχιερεὺς τῆς ἀποστολικῆς ἐκκλησίας καὶ οἰκουμενικὸς πάπας.» Ἀλλὰ ταῦτα πάντα οὐδόλως ἰσχυσαν νὰ μεταβάλωσι τὰς πεποιθήσεις τοῦ ἔθνους. Ἐκτὸς εὐαρίθμων πᾶν τοῦ αὐτοκράτορος ὁπαδῶν, ὅλοι οἱ ἄλλοι ὑπελάμβανον τὴν ταύτην ἔνωσιν ὡς ἀποστασίαν. Αὕτη τοῦ Μιχαὴλ Παλαιολόγου ἡ ἀδελφὴ Εὐλογία διεφώνει πρὸς αὐτὸν ἐπὶ τοῦ προκειμένου. Ὁ δεσπότης Ἡπειροῦ Νικηφόρος καὶ ὁ τούτου ἀδελφὸς Ἰωάννης, δούξ τῶν Νέων Πατρῶν, ἐκμεταλλευόμενοι τὴν κοινὴν ταύτην γνώμην κατεδίκασαν τὸν αὐτοκράτορα ἐπὶ συνόδου ὥστε ὁ πατριάρχης Βέκκος ἐδέησε νὰ ἀναθεματίσῃ ἀμφοτέρους, ὅπερ δὲν ἐμπόδισε τὸν δούκα Ἰωάννην νὰ τιμωρήσῃ αὐστηρῶς τοὺς ἀσπαυμένους τὴν ἔνωσιν ἐπισκόπους Νέων Πατρῶν καὶ Τρίκκης. Οἱ δυτικοὶ ἔπαυσαν τοῦ νὰ λογιζῶνται Χριστιανοί, καὶ ἀντὶ νὰ λέγεται α"Ελλην καὶ Λατῖνος» ἐλέγετο. «Χριστιανὸς καὶ Λατῖνος.» Ταραχὴ δὲ δεινὴ κατέλαβεν ἅπαντα τὰ πνεύματα καὶ πάντες ἀπὸ μικροῦ ἕως μεγάλου, γυναῖκες, παῖδες, ἡμερόβιοι καὶ γεωργοί, κατήχησαν νὰ ὁμιλῶσι περὶ τῆς ἐκπορεύσεως τοῦ παναγίου Πνεύματος, καταρώμενοι τὸν πατριάρχην Βέκκον ὡς προδότην τῆς πατρίου πίστεως. Ἐν τούτοις ὁ τε Μιχαὴλ Παλαιολόγος καὶ ὁ πατριάρχης αὐτοῦ Βέκκος ἀφ' ἐνὸς, οἱ τε τοῦ Γρηγορίου Ι'. διὰ δοχοὶ Ἰννοκέντιος Ε' καὶ Ἰωάννης ΚΑ'. ἀφ' ἑτέρου ἐπέμενον εἰς τὰ προαποφασισθέντα. Ὁ δὲ νέος πάπας Νικόλαος Γ'. ἀπήτησεν ἐτι πλείονα. Ἀπήτησε διὰ τῶν ἀποκρισιarίων αὐτοῦ νὰ παραδεχθῶσιν οἱ Ἕλληνες μέχρι κεραίας ἅπαντας τοὺς ἐξωτερικοὺς

τύπους τῆς Λατινικῆς λατρείας· διότι, ἔλεγεν, ἀνευ τοιαύτης ταυ-
τότητος ἐνότης πίστεως δὲν εἴμπορεῖ νὰ ὑπάρξῃ. Ἀπήτησε πρὸς
τούτοις νὰ περιοδεύσωσιν οἱ ἀποκρισιάριοι αὐτοῦ ἅπαν τὸ κράτος,
ἵνα αὐτοπροσώπως δεχθῶσι τὸν περὶ πρωτείου ὄρκον παντὸς Ἑλ-
ληνὸς ἱεραμένου. Ἀπήτησε τελευταῖον νὰ ἐδρεύῃ τακτικῶς ἐν
Κωνσταντινουπόλει καρδινάλιος ὡς πρέσβυς καὶ ἐπίτροπος τοῦ
Ἀποστολικοῦ θρόνου. Ὁ Μιχαὴλ Παλαιολόγος ἤρχισε νὰ αἰσθάν-
νεται, ὅτι δὲν προέκειτο ἀπλῶς περὶ λέξεων καὶ τύπων, ἀλλὰ
περὶ πραγματικῆς ὑποταγῆς, μὴ δυνάμενος δὲ νὰ ὀπισθοδρομήσῃ,
ἐνόμισεν ὅτι δύναται νὰ ἀπατήσῃ ἀμφοτέρας τὰς μερίδας, τὸ τε
ὑπήκοον δηλαδὴ καὶ τοὺς πάπας. Ὅθεν συγκαλέσας τὴν σύγκλητον
καὶ τὸν ἀνώτερον κλῆρον προέτρεψε μὲν αὐτοὺς νὰ πολιτευθῶσι φι-
λικῶς πρὸς τοὺς ἀπεσταλμένους τῆς Ῥώμης, διεβεβαίωσε δὲ αὐτοὺς
ἐν ταῦτῳ, ὅτι δὲν θέλει παρεκτραπῇ τῶν πατρίων δογμάτων οὐδὲ
καθ' ἐν ἰῶτα καὶ ὅτι ἰδίως δὲν θέλει ἐπιτρέψῃ οὐδεμίαν εἰς τὸ σύμ-
βολον προσθήκην· καὶ τῶντι ἐνεχείρισεν εἰς τοὺς ἀπεσταλμένους
ἐγγράφον κολακευτικώτατον μὲν, τεχνικώτατα δὲ διαφεύγον τὰ
περὶ τοῦ filioque. Ἀλλ' ἐνταυτῷ, ἵνα πείσῃ αὐτοὺς περὶ τῆς εἰλι-
κρινείας τῶν ἐνεργειῶν του διέταξε τὸν φίλον αὐτοῦ Ἐφέσου Ἰσαάκ
νὰ τοὺς συνοδεύσῃ εἰς τὰς φυλακὰς, ἵνα ἰδῶσιν ἰδίοις ὄμμασι δεσ-
μίους αὐτόθι κρατούμενους τοὺς ἀντιπάλους τῆς ἐνώσεως καὶ με-
ταξὺ αὐτῶν πολλοὺς συγγενεῖς τοῦ βασιλέως, τὸν Ἀνδρόνικον
Παλαιολόγον, τὸν Ἰωάννην Παλαιολόγον καὶ τοὺς ἀδελφούς Μα-
νουὴλ καὶ Ἰσαάκιον Παρόλ. Ἐννοεῖται ὅμως ὅτι οἱ πρέσβεις τοῦ
πάπας, ἂν δὲν ἦσαν παντελῶς ἀνόητοι, ἐμελλον ἐκ τούτων πάν-
των νὰ συμπεράνωσιν, ὅτι ἡ ἔνωσις ἦτο ἀδύνατος. Ἐντεῦθεν ὁ
τοῦ Νικολάου Γ'. διάδοχος Μαρτίνος Δ'. οὐδὲ νὰ δεχθῇ ἠθέλησε
τοὺς πρέσβεις τοῦ Μιχαὴλ Παλαιολόγου καὶ προσέτι ἀφώρισεν
αὐτὸν ἐπανειλημμένως· ὁ δὲ, ἀντεκδικούμενος ἀπηγόρευσε νὰ
μνημονεύεται ὁ ἀρχιερεὺς Ῥώμης ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τῶν ἀνακτόρων,
ἀλλὰ δὲν κατήργησεν ἐπίσημως τὴν προσυμφωνηθεῖσαν ἔνωσιν,
ἀπεναντίας ἐξηκολούθησε βασανίζων, ἐκτυφλῶν καὶ γλωττοκοπῶν
πάντας τοὺς ἀντιδοξοῦντας, ὥστε, ὅτε μετ' οὐ πολὺ ἀπέθανε τὴν
11 δεκεμβρίου 1282 οὐδὲ τῆς συνήθους ἡζιώθη βασιλικῆς τα-
φῆς, τοσοῦτον ἦτο τὸ κατ' αὐτοῦ μῖσος τῷ ὑπὲρ ὁμολογῶν.

Εἰς τοῦτο ἀπέληξαν οἱ μακροὶ ἐκείνοι ἀγῶνες τοῦ Μιχαὴλ Παλαιολόγου περὶ ἐνώσεως τῶν ἐκκλησιῶν· ὅτι οἱ μὲν δυτικοὶ ἀπέκρουσαν αὐτὸν ἐπὶ τέλους, οἱ δὲ ἡμετέροι, τὸν ἀπετροπιάσθησαν. Τί λοιπὸν ἠνάγκασεν αὐτὸν νὰ εἰέλθῃ καὶ νὰ ἐπιμεινῇ εἰς τὴν σκολιὰν ταύτην ὁδόν; Καθὼς αὐτὸς ἔλεγε καὶ τὰ πράγματα μαρτυροῦσιν, ἤθελε νὰ προσεικειωθῇ τὸν πάπαν, ἵνα διακωλύσῃ πᾶσαν νέαν τῶν Φράγκων ἐπιχείρησιν κατὰ τοῦ Ἀνατολικοῦ κράτους. Ἀλλὰ τίνων φράγκων; Βεβαίως ὅχι τῶν ἐν τῇ Ἀνατολῇ περιλιπομένων, ἡγμένων, διότι οὗτοι, περιλαμβανομένων καὶ τῶν Ἑνετῶν, ὅχι μόνον δὲν ἐφαντάσθησαν νὰ ἐπιχειρήσωσιν τι κατὰ Κωνσταντινουπόλεως, ἀλλὰ καὶ καθ' ἑκάστην ἡττώμενοι ὑπὸ τῶν Βυζαντινῶν στρατῶν καὶ στόλων, ἠναγκάζοντο νὰ ἐξαγοράζωσι τὴν εἰρήνην διὰ τῆς κολοβώσεως τῶν ἰδίων κτήσεων. Εἶναι ἀληθές ὅτι τῷ 1262 ὁ τότε πάπας Οὐρβανὸς Δ', κατατεθλιμμένος ὢν ἐπὶ τῇ ἀπωλείᾳ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἐδοκίμασε νὰ κηρύξῃ νέαν σταυροφορίαν, ἀλλὰ δὲν εἰσηκούσθη, δὲ ὁ Μιχαὴλ Παλαιολόγος ἐγίνωσκεν ἀρκούντως τὴν κατάστασιν τῶν πραγμάτων καὶ τῶν πνευμάτων ἐν Εὐρώπῃ, ἵνα ἡ πεπεισμένος ᾖ νέα σταυροφορία ἦτο πρᾶγμα ἀκατόρθωτον. Εἰς καὶ μόνος ὑπῆρχεν ἐν τῇ Δύσει σπουδαῖος τοῦ Ἀνατολικοῦ κράτους πόλεμος, ὁ ἀπὸ τοῦ 1256 καταλαβὼν τὸ βασίλειον τῆς κάτω Ἰταλίας καὶ τῆς Σικελίας Κάρολος ὁ Ἀνδεγαυικός· διότι εἶδμεν, ὅτι οὗτος ἔλαβε διὰ συνθήκης παρὰ τοῦ Βαλδουίνου τὴν ἐπικυριαρχίαν οὐ μόνον τῆς Ἀχαΐας καὶ τῆς Ἠπείρου, ἀλλὰ καὶ τὸ τρίτον ὅλων τῶν κατακτήσεων ὅσας ἤθελε κατορθώσει ἐν τῇ Ἀνατολῇ. Μετὰ τινα δὲ ἔτη, ἦτο τῷ 1273, συζεύξας τὴν θυγατέρα αὐτοῦ μετὰ Φιλίππου τοῦ υἱοῦ καὶ διαδόχου τῶν δικαιωμάτων τοῦ Βαλδουίνου Β', ἀπέβη τόσῳ μάλλον ἐπικίνδυνος ὅσοι, ὡς εἰξεύρομεν εἶδη, ἦτο ἀνὴρ φιλόδοξος, δραστήριος καὶ πλούσιος. Ἀλλὰ μέχρι μὲν τίνος ὁ Κάρολος οὐδεμίαν ἐπεχείρησε σπουδαίαν κατὰ τῆς Ἀνατολῆς ἐκστρατείαν, οὐχὶ διότι ἐν τῷ μεταξύ ἐνηργαῶντο διαπραγματεύσεις περὶ ἐνώσεως (ἢ ἐνωσεῖς δι' αὐτὸν ἦτο ἀδιάφορος· αὐτὸς ἤθελε τὴν κατάκτησιν τῆς Ἀνατολῆς), ἀλλὰ διότι ἀπετράπη τῆς ἐκτελέσεως τῶν βουλευμάτων αὐτοῦ τούτων ἕνεκα ἀλλίων ἐσωτερικῶν καὶ ἐξωτερικῶν περιστάσεων. Ὅτε δὲ

ἐπὶ τέλους εὐκαιρήσας ἀπεφάσισε νὰ ἐμβάλη εἰς τὴν Ἀνατολὴν, προτρεπόμενος καὶ ὑποστηριζόμενος ὑπὸ τοῦ πάπα Μαρτίνου Δ', τὸ ἐπιχείρημα αὐτοῦ ἐματαιώθη διὰ τῶν ἰδίων τοῦ Μιχαὴλ Παλαιολόγου δυνάμεων καὶ ἐνεργειῶν. Τῷ 1278 ὁ Κάρολος ὁ Ἀνδεγαυικὸς εἶχε διορίσει γενικὸν αὐτοῦ ἐπίτροπον κατὰ τὴν Ἀλβανίαν, τὸ Δυρράχιον, τὸν Αὐλῶνα, τὸ Βουθρωτὸν, τὰ Σύβοτα καὶ τὴν Κέρκυραν, τὸν Οὐγωνα Σουλλὺν. (Hugues le Rousseau de Sully) Γάλλον συμπράξαντα εἰς τὴν κατακτήσιν τῆς Νεαπόλεως, ἐμπειρότατον περὶ τὰ πολέμια, γενναῖον καὶ ἔχοντα μεγαλοπρεπῆς μὲν τὸ ἀνάστημα, ἀθλητικὴν δὲ τοῦ σώματος δύναμιν, τὴν δὲ κόμην πρὸς τὸ ὑπέρυθρον ἀποκλίνουσιν, ἐξ οὗ καὶ ἐπεκαλεῖτο le Rousseau. Ὁ ἀνὴρ οὗτος ἀναδιοργανώσας καὶ παρασκευάσας τὰ αὐτόθι σταθμεύοντα στρατεύματα καὶ τὰς ἐπιχωρίους τῶν Ἀλβανῶν δυνάμεις, ἔτι δὲ λαβὼν ἐκ διαλλειμμάτων ἐπικουρίας ἐκ Βρεντησίου, ὤρμησε περὶ τὰ τέλη τοῦ 1280 μετὰ 8000 ἀνδρῶν ἐπὶ τὴν Θεσσαλονίκην, φανταζόμενος βεβαίαν τὴν νίκην, διότι, ἐὰν πιστεύσωμεν τοὺς Βυζαντινοὺς χρονογράφους, διέμερισεν ἐκ προοιμίου μεταξὺ τῶν συναγωνιστῶν τὰς πρὸς τοῦτο τὸ μέρος χώρας καὶ πόλεις τοῦ κράτους. Ἀλλὰ τὰ πρᾶγματα ἔμελλον μετ' οὐ πολὺ νὰ διαψεύσωσι τὰς προσδοκίας ταύτας. Ἀπαντήσας καθ' ὁδὸν τὰ Βελλάγραδα, ἐδέησε νὰ παλιορκήσῃ τὴν πόλιν ταύτην, φθάσαντος δὲ ἐν τῷ μεταξὺ τοῦ στρατοῦ, ὃν κατ' αὐτοῦ ἐξέπεμψεν ὁ βασιλεὺς ἐκ Κωνσταντινουπόλεως, κατετροπώθη τῷ 1281 ὁλοσχερῶς ὁ ἀγέρωχος ἡγεμὼν, τὸ δὲ δεινότερον συνελήφθη μετὰ πολλῶν ἄλλων αἰχμάλωτος. Καὶ ἐνῶ τὰ ἔλπεινὰ τοῦ στρατοῦ τούτου λείψανα, «σώματα στυγνὰ μὲν τῷ τότε καὶ οἶα μηδὲ σώματ' ἂν τις εἶπεν, ἀλλὰ σκιάς τῶν πάλαι γιγάντων,» περιήγοντο ἐν θριάμβῳ εἰς τὰς ὁδοὺς τῆς Κωνσταντινουπόλεως, κατεφέρετο ἐν τῷ μεταξὺ πλήγῃ καιρία εἰς τὸ κατὰ τὴν Σικελίαν κράτος τοῦ Καρόλου τοῦ Ἀνδεγαυικοῦ, δι' ἧς ὅλως ἀπετράπη ὁ ἀπὸ δυσμῶν κίνδυνος.

Ἰωάννης Προχίδας, ὡς λέγουσιν αὐτὸν συνήθως οἱ ἱστορικοί, Προχύτας δὲ, ὡς ἀποκαλεῖ αὐτὸν τὸ περὶ τῆς συνωμοσίας αὐτοῦ Σικελικὸν χρονικόν, εἶχε διατελέσει ἄλλοτε φίλος, ἱατρός, ἰδιαίτερος γραμματεὺς καὶ ἐπὶ τῶν οἰκονομικῶν ὑπουργὸς τοῦ Μαμ-

ρῶδου. Στερηθεὶς δὲ ὧλων αὐτοῦ τῶν ἀξιομάτων καὶ κτημάτων ὑπὸ τοῦ Κερόλου, καὶ ἐξορισθεὶς, ἀπεφάσισε νὰ ἐκδικηθῇ. Ὁθεν τῷ 1279 ἔλθων εἰς Κωνσταντινούπολιν ἐζήτησε καὶ ἔλαβεν ἐπὶ τούτῳ παρὰ τοῦ Μιχαὴλ Παλαιολόγου τὴν ὑπόσχεσιν ἀξιολόγου χρηματικῆς συνδρομῆς. Ἐπανῆλθεν ἔπειτα εἰς τὴν Σικελίαν, συνενοήθη μετὰ πολλῶν βαρύνων διαρεστημένων ὡσαύτως ἀπὸ τὴν γαλλικὴν κυριαρχίαν καὶ παρεσκευάσα γενικὴν αὐτῶν ἐπανάστασιν, ἅμα ἤθελον λάβει ἐξωτερικὴν τινα βοήθειαν. Τότε ἐπορεύθη εἰς Ῥώμην πρὸς τὸν πάπαν Νικόλαον Γ'. ὅστις, ὅχι βεβαίως διὰ νὰ εὐχαριστήσῃ τὸν Μιχαὴλ Παλαιολόγον, ἀλλὰ ἕνεκα προσωπικῶν καὶ πολιτικῶν πρὸς τὸν Κάρολον διενέξων, πρῶτον ὑπεστήριξε τὸ μελετώμενον κίνημα καὶ ἐκ προαιτίου μίλητα, ὡς βεβαιουῖσιν, ἐπέτρεψε τὸ βασίλειον τῆς Σικελίας εἰς τὸν βασιλέα τῆς Ἀραγωνίας Πέτρον. Οὕτω κατοχυρωθεὶς ὑπὸ τοῦ ἀρχιερέως τῆς Ῥώμης, ὁ Προκίδας σπεύδει εἰς Καταλωνίαν, πείθει τὸν βασιλέα Πέτρον νὰ δεχθῇ τὸ προσφερόμενον αὐτῷ νέον κτῆμα καὶ ἐν τῷ ἅμα ἐπιστρέφει εἰς Κωνσταντινούπολιν, πληροφορεῖ τὸν αὐτοκράτορα περὶ τῆς ἐπιτυχίας τῶν ἐνεργειῶν του, καὶ ζητεῖ παρ' αὐτοῦ 30,000 οὐγγίας χρυσᾶς (ἴτοι ἀραγωνικᾶς οὐγγίας, ὧν ἑκάστη ἰσοδυναμεῖ πρὸς φρ. 60 περίπου) ἀπαραιτήτους πρὸς ὅπλισμόν τοῦ Καταλωνικοῦ στόλου. Ὁ Μιχαὴλ Παλαιολόγος παρέσχε τὴν ζητούμενην ποσότητα, καὶ, διατάξας νὰ ζυγισθῇ, τὴν ἐξαπέστειλεν εἰς τὴν γαλήραν δι' ἧς ἐμελλε ν' ἀναχωρήσῃ ὁ Ἰωάννης. Συνεξαπέστειλε δὲ μετ' αὐτοῦ καὶ Λατίνον τινα, ὀνόματι Ἀλκάρδον, ἐπιτετραμμένον νὰ ἐπιτηρήσῃ μὲν τὴν χρῆσιν τῶν χρημάτων, νὰ διαπραγματευθῇ δὲ τὸν γάμον μίαν τῶν θυγατέρων του μετὰ τοῦ υἱοῦ τοῦ βασιλέως τῆς Ἀραγωνίας. Ὅταν ὁ Προκίδας ἐπέστρεφεν εἰς τὴν δυτικὴν Εὐρώπην ἡ μὲν πάπας Νικόλαος εἶχεν ἀποθάνει, οἱ δὲ Σικελοὶ καὶ αὐτὸς τῆς Ἀραγωνίας ὁ βασιλεὺς ἐδίσταζον νὰ ἐπιχειρήσωσι τὴν ἐκτέλεσιν τῶν ἀποφαισισθέντων· ἀλλ' ὁ ἀκατάβλητος Προκίδας ἐνθάρρυνε αὐτοὺς διὰ τῆς ἐπιμονῆς καὶ τῆς εὐγλωττίας του, πείθει τὸν Πέτρον νὰ ὀπλίσῃ τὸν στόλον του καὶ νὰ ἐπιπλεύσῃ εἰς Ἀραγωνίαν ἐπὶ τῇ προφάσει σταυροφορίας κατὰ τῶν αὐτοῦ Μωαμαβιτῶν, αὐτὸς δὲ ἐν ἀρχῇ τοῦ 1282 ἀπέρχεται εἰς Σικελίαν μετὰ

τοῦ ὑπολοίπου τῶν χρημάτων τῶν ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος δοθέντων. Τὰ πνεύματα ἦσαν ἡρεθισμένα· πολλοὶ τῶν μεγιστάνων ἦσαν ἔτοιμοι πρὸς ἐπανάστασιν· τινὲς μάλιστα εἶχον συνέλθει ἐπὶ τούτῳ εἰς Πάνορμον, ὅτε τὴν τρίτην τοῦ πάσχα, τελευτήσης ἔκωθεν τῆς πόλεως· ταύτης πανηγύρεως ἐχούσης ὁμοιότητά τινα, ὡς φαίνεται, πρὸς τὴν ἀκριτοῦδε κατὰ τὴν αὐτὴν ἡμέραν περὶ τὸ Θησεῖον πανηγυριζομένην ἐν Ἀθήναις, Γάλλος ἐπέβαλε χεῖρα εἰς Σικελίδα γυναῖκα· ἡ γυνὴ ἐφώναξεν· οἱ κάτοικοι δῶρα μὲν εἰς βοήθειάν τῆς κραυγάζοντες ἀθάνατος κατὰ τῶν Γάλλων· καὶ τῶν οἱ ἀγέρωχοι οὗτοι κατακτιτῶν, μὴ δυνάμενοι νὰ ἀντισταθῶσιν εἰς τοσαύτην πολιορκίαν πληθύν, σφάζονται ἀνηλεῶς· πᾶσα ἡ Σικελία μιμεῖται τὸ παράδειγμα τοῦ Πανόρμου· καὶ 8,000 Γάλλων θανατοῦνται ὑπὸ τῶν Σικελίων. Τοῦτο δὲ τὸ γεγονός εἶναι τὸ γνωστὸν ἐν τῇ ἱστορίᾳ ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Σικελιστοῦ ἐσπερινοῦ. Οἱ βαρῶνοι ἐσπευσαν νὰ προκαλέσωσι τὸν εἰς τὰ παράλια τῆς Ἀφρικῆς εὐρισκόμενον μετὰ τοῦ στόλου αὐτοῦ Πέτρον τῆς Ἀραγωνίας, ὅστις ἐλθὼν εἰς Πάνορμον ἀνεκνήρυχθη βασιλεὺς. Καὶ ὁ μὲν Κάρλος ἐπεχείρησε νὰ ἐκδικήσῃ τοὺς ὁμογενεῖς καὶ νὰ ἀνακτήσῃ τὴν Σικελίαν, ἀλλὰ δι' ἑλλειψίν στόλου ἀπέτυχεν· τοσαῦτα δ' ἐπαθεν ἔκτοτε δυστυχήματα ὥστε δὲν εἰσπόρεας πλέον νὰ φροντίσῃ περὶ κατακτήσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Πρόδηλον λοιπὸν ἐκ τούτων πάντων γίνεται, ὅτι ἂν ὁ Μιχαὴλ Παλαιολόγος ἀπηλλάγη τοῦ Καρόλου τοῦ Ἀνδεγαυικοῦ, τοῦ μόνου σπουδαίου πολέμιου ὅστις ἠδύνατο νὰ ἀπειλήσῃ αὐτὸν ἀπὸ δυσμῶν, ἀπηλλάγη αὐτοῦ οὐχὶ διότι ἐπεχείρησε τὰς ἀσυνέτους ἐκείνας πρὸς τοὺς πάπας διαπραγματεύσεις, ἀλλὰ διότι παρεσκεύασε στρατὸν κατατροπώσαντα τὰς ὑπὸ τοῦ Καρόλου ἐκπεμφθείσας δυνάμεις, ὠφελήθη δὲ ἐπιτηδείως ἀπὸ τὰ κατὰ τοῦ βασιλέως πάθη τῶν Σικελίων, ἵνα ἐπαγάγῃ τὴν κολόβωσιν τοῦ κράτους τοῦ ἀντιπάλου του καὶ διὰ τῆς ἀπὸ τοῦ κράτους τούτου ἀποστασίας τῆς μεγάλης ἐκείνης νήσου. Δυστυχῶς ἐπεκράτησεν ἑκτοτε παρ' ἡμῶν ἡ πολιτικὴ δοξασία, ὅτι δὲν δυνάμεθα νὰ ὑπάρξωμεν εἰμὴ δι' ἐξωτερικῆς ἐπικουρίας καὶ προστασίας καὶ ἔτι ἐπὶ τούτῳ πρέπει οὐ μόνον νὰ παραχωρήσωμεν εἰς τοὺς ξένους ἐπιβλαβέστατα δι' ἡμᾶς ἐντὸς τοῦ κράτους προνόμια, οὐ μόνον νὰ ἀναγνωρίσω-

μεν τὰς κυριαρχικὰς αὐτῶν ἀξιώσεις ἐπὶ ἐλληνικῶν χωρῶν, ἀλλὰ καὶ αὐτὴν νὰ θυσιάσωμεν τὴν θρησκευτικὴν ἡμῶν συνείδησιν, καὶ αὐτὴν τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἀνεξαρτησίαν. Ὁ Μιχαὴλ Παλαιολόγος ἀντὶ νὰ ἀσχοληθῇ εἰς τὸ νὰ ἐνισχύσῃ τὸ μάχιμον τῶν ὑπηκόων φρόνημα καὶ τὸ τῆς ἐθνικῆς ἀνεξαρτησίας αἶσθημα, ἔτρεψεν ἀπ' ἐναντίας τὰ πνεύματα εἰς ματαίαις θρησκευτικὰς συζητήσεις καὶ διενέξεις· τὸ δὲ πολυσυδῶς ἡμαρτημένον τοῦτο πολιτικὸν σύστημα, ἀφοῦ ἐπήγαγε τοσοῦτον ἀπαίσιον ἀποτελέσματα ἐπὶ τῆς βασιλείας ἀνδρὸς ἔχοντος ἡμολογουμένως πολλὰ στρατιωτικά καὶ κυβερνητικὰ προτερήματα, ἦτο φυσικὸν νὰ ἀποβῇ ἔτι μᾶλλον ὀλέθριον ἐπὶ τοῦ υἱοῦ καὶ διαδόχου αὐτοῦ Ἀνδρονίκου, ὅστις ἐστερεῖτο καὶ τῆς πολιτικῆς καὶ τῆς πολεμικῆς δεξιότητος τοῦ πατρὸς.

Ὁ Ἀνδρόνικος Β'. Παλαιολόγος, ὅστις ἄλλωςτε ποτὲ δὲν εἶχε δεῖξει πολὺν ὑπὲρ τῆς λεγομένης ἐνώσεως ζῆλον, ἐνόησεν ἅμα βασιλεύσας ὅτι δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ διατηρήσῃ τὴν ἀρχὴν, ἐὰν ἐπιμείνῃ εἰς τὸ ἡμαρτημένον τοῦτο σύστημα. Καὶ αὐτὸς μὲν ἐπέθυμε νὰ ἀναλάβῃ ἡ ἐκκλησία ἡμῶν τὴν ἀνεξαρτησίαν αὐτῆς καὶ νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὰς ἀρχαίας παραδόσεις ὅσον ἐνδέχεται ἐν εὐρίηνῃ. Ἀλλὰ κατ' ἐκείνου τοῦ χρόνου τὰ θρησκευτικὰ πάθη εὐκολώτερον ἐκινεῦντο ἢ καταπονάζοντο. Ὁ νέος βασιλεὺς ἐφαντάζετο ὅτι τὰ πράγματα θέλουσιν ἡσυχάσει, ἐὰν πέμψῃ μὲν ἀπανταχοῦ διατάγματα εὐαγγελιζόμενα τὴν τῆς ἐκκλησίας διόρθωσιν καὶ τὴν ἀνάκλησιν τῶν ἐξορίστων καὶ παθόντων, πείσῃ δὲ τὸν Βέκκον νὰ ἀποχωρήσῃ εἰς τὴν μονὴν τῆς Παναχράντου, ἀνακαλέσῃ δὲ εἰς τὸν οἰκουμενικὸν θρόνον τὸν πρῶτον πατριάρχην Ἰωσήφ. Ὅθεν πράξας ταῦτα, ἐπὶ πᾶν καταρθεῖν ἐνόμιζε· τὸ δ' ἄρα ἦν ὄνειρος, ὃ διότι πολλοὶ, ἰδίως μοναχοί, ὧν τινες ἔπαθαν τὰ πάνδεινα ἐπὶ Μιχαὴλ Παλαιολόγου, ἐζήτουν ἐπαύσησιν· καὶ ὠφελούμενοι ἐκ τῆς ἀσθενείας τοῦ Ἰωσήφ, ὅστις ἦτο σχεδὸν ἡμιθανής ὅτε ἀνέλαβε τὸν οἰκουμενικὸν θρόνον, συνεκάλεσαν σύνοδον, δι' ἧς ἐπέβαλον εἰς μὲν τοὺς ἀρχιερεῖς καὶ τοὺς κληρικοὺς τοὺς μετασχόντας τῆς πρὸς τοὺς Λατίνους κοινωνίας τράμηνον ἀργίαν, εἰς δὲ τοὺς λαϊκοὺς κατὰ τὸ μέτρον τῆς κοινωνίας ἐλάττωσιν τινα

ἐπιτίμια. Καὶ μετ' ὀλίγον ἠνάγκασαν τὸν Βέκκον νὰ ζητήσῃ συγγνώμην παρὰ τοῦ πατριάρχου Ἰωσήφ, διότι ζῶντος αὐτοῦ εἶχε καταλάβει τὸν θρόνον του καὶ νὰ ὑπογράψῃ ὁμολογίαν ὀρθοδόξου πίστεως καὶ παραίτησιν τῆς ἱερωσύνης· μεθ' ὃ ἐξώρισαν αὐτὸν εἰς Προῦσαν. Ἐν τῷ μεταξύ δὲ θανάτῳ τοῦ πατριάρχου Ἰωσήφ, τὰ πράγματα ἐδεινώθησαν ἐτι μᾶλλον. Ὁ πατριάρχης Ἰωσήφ ἦτο ἄνθρωπος μετριοπαθὲς, καὶ ἄφινε μὲν τοὺς περὶ αὐτὸν διὰ τὴν ἐσχάτην αὐτοῦ ἀσθενείαν νὰ πράττωσιν ὅ,τι θέλωσιν, ἀλλ' ὅμως ἐν πολλοῖς ἀπεδοκίμαζε τὰ ὑπ' αὐτῶν πραττόμενα. Ἐκλιπόντος δ' αὐτοῦ ἡ ἀναρχία ἡῤῃσεν κατὰ τοῦτο πρὸ πάντων, ὅτι οἱ Ἀρσενιάται, οἵτινες ἅμα μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Μιχαὴλ Παλαιολόγου εἶχον πανταχόθεν ὑπεξαναδύσει τῶν φωλεῶν, ἀπέβησαν θρασύτατοι καὶ ἀπετέλεσαν μερίδα ἰσχυράν. Ἰωσηφῖται καὶ Ἀρσενιάται ἐμίσουν ἐξ ἴσου τοὺς ἀποδεξαμένους τὴν πρὸς τοὺς Λατίνους κοινωνίαν, ἀλλὰ διεφώνουν πρὸς ἀλλήλους. Οἱ Ἀρσενιάται ἐλεγον ἀφωρισμένον εἶναι τὸν Ἰωσήφ ὑπὸ τοῦ Ἀρσενίου, ὡς καταλαβόντα ζῶντος τούτου τὸν θρόνον· οἱ δὲ Ἰωσηφῖται ἀντέλεγον καθηρημένον εἶναι κανονικῶς τὸν Ἀρσένιον ὑπὸ πάσης τῆς τῶν τότε παρόντων ἀρχιερέων συνόδου. Ὡς τε εἰς τοὺς Λατινοφρονήσαντας καὶ τοὺς μὴ Λατινοφρονήσαντας προσετέθη ἑτέρα ἀφορμὴ ἐρίδος, ἡ μεταξύ τῶν ὁπαδῶν τοῦ Ἰωσήφ καὶ τῶν ὁπαδῶν τοῦ Ἀρσενίου. Ὁ βασιλεὺς ἀφύσει πρῶτος ὦν καὶ μήτε τούτους ἐθέλων λυπεῖν μητ' ἐκείνους, ἀλλὰ τὰ ἐκατέρωθεν φυλαττόμενος σκάνδαλα, τὴν μέσσην ἔγνω βαδίζειν. Ἰδίως δὲ ἠθέλησε νὰ προχειρίσῃ νέον πατριάρχην ὅλως ἀνεξάρτητον τῶν ὑφισταμένων μερίδων. Ἀλλὰ τὸ πρᾶγμα δὲν ἦτο εὐκόλον. Ὁ βασιλεὺς ἀπεφάσισε νὰ ἀναβιβάσῃ εἰς τὸν οἰκουμένικόν θρόνον τὸν ἐν λόγοις ἐπίσημον Γεώργιον τὸν ἐκ Κύπρου· ἵνα ἐκλεχθῇ ὅμως οὗτος καὶ χειροτονηθῇ κανονικῶς ἀπῃτηῖτο ἢ σύμπραξις τῶν ἀρχιερέων, οἱ δὲ ἀρχιερεῖς εἶχον κοινωνήσῃ τῇ τοῦ δόγματος καινοταμίᾳ. Ὡς πρὸς μὲν λοιπὸν τὴν ἐκλογὴν, ὁ βασιλεὺς ἐνόμισεν ὅτι συμβιβάζει τοὺς κανόνας πρὸς τὰ πράγματα, ἐὰν δὲν ἀθροίσῃ μὲν τοὺς ἐπισκόπους ἐπὶ ψηφοφορίᾳ, ἀλλὰ κατ' ἰδίαν ἐνὸς ἐκάστου λάβῃ τὴν γνώμην καὶ τὴν συναίνεσιν, ὅπερ καὶ ἐγένετο. Πρὸς δὲ τὴν χειροτονίαν μετεχειρίσθη αὐτὸς ἐπισκόπους ἐξ Αἰτωλίας καὶ Μακεδονίας· τότε ἐλθόντας κατὰ τύχην εἰς Κων-

σταντινούπολιν, τὸν Κοζύλης καὶ τῶν Δεδρῶν, οἵτινες εἶχον μείνει ἀκοινώνητοι τῆς καινοτομίας. Καὶ πρῶτον μὲν οὗτοι (περὶ τρίτου οὕτε ὁ Γρηγοράς οὕτε ὁ Παχυμέρης λέγουσί τι) χειροτονοῦσιν Ἡρακλείας Γερμανόν τινα μοναχόν, διότι κατὰ τὰ ἀνέκαθεν δεδομένα ἔπρεπεν ὁ Ἡρακλείας νὰ προχειρίσῃ τὸν Κωνσταντινουπόλεως· ἔπειτα δὲ ὁ νέος Ἡρακλείας μετὰ τοῦ Κοζύλης καὶ τοῦ Δεδρῶν ἐχειροτόνησε τὸν Γεώργιον μετονομασθέντα Γρηγόριον. Ἀλλὰ ταῦτα οὕτω γενόμενα δὲν ἀποκατέστησαν, πολλοῦ γε καὶ δεῖ, τὴν ἐκκλησιαστικὴν εἰρήνην. Οἱ μοναχοὶ βλέποντες τὸν βασιλέα οἰκονομοῦντα τὰ πάθη αὐτῶν, ἀπέβησαν τόσῳ μᾶλλον θρασύτεροι ὅσῳ ὁ νέος πατριάρχης ἦτο μὲν νῦν ζήλωτης τῆς Ἀνατολικῆς ἐκκλησίας, ἄλλοτε ὁμως εἶχε πρεσβεύσει τὰ τοῦ Βέκκου, ὥστε δὲν εἶχε τὸ θάρρος ν' ἀντισταθῇ εἰς τὰς παραλόγους αὐτῶν ἀξιώσεις. Καὶ λοιπὸν τῇ δευτέρᾳ τοῦ πάσχα 1288 συγκροτηθείσας ὀχλικῆς συνόδου ἐν Βλαχέρναις, καθηρέθησαν ὑπ' αὐτῆς ἅπαντες οἱ ἐπίσκοποι καὶ πολυειδῶς περιῦρρίσθησαν καὶ ἐρραπίσθησαν ὑπὸ τῶν μοναχῶν καὶ τοῦ πλήθους. Αὕτη δὲ τοῦ βασιλέως ἡ μήτηρ Θεοδώρα ἠναγκάσθη νὰ ἀποδοκμάσῃ τὰ ὑπὸ τοῦ συζύγου της πραχθέντα καὶ νὰ ὑποσχεθῇ ὅτι οὐδέποτε θέλει ζητήσῃ νὰ ταρῇ ὁ νεκρὸς τοῦ Μιχαὴλ Παλαιολόγου ἐν ψαλμοῦναις ἢ τοι διὰ τελεσεως τῆς νεκρωσίου ἀκολουθίας.

Οὕτω ἐκδικηθέντες τοὺς Λατινοφρονήσαντάς ποτε κοινούς αὐτῶν ἀντιπάλους, οἱ Ἰωσηφῖται καὶ οἱ Ἀρσενιάται ἐτράπησαν νῦν κατ' ἀλλήλων τε καὶ κατ' αὐτοῦ τοῦ νέου πατριάρχου, ὥς ὑπέπτου συμπαθείας τινὸς πρὸς τοὺς Λατίνους. Ὁ βασιλεὺς προαιρούμενος πάντοτε νὰ συμβιβάζῃ τὰ διεστῶτα, συνεκάλεσεν ἅπαντας εἰς κοινὴν σύνοδον ἐν Ἀδραμυττίῳ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας. Ἐκεῖ αἱ δύο μερίδες συνέφωνησαν νὰ ἐπιτρέψωσι τὴν περὶ αὐτῶν κρίσιν τῷ θεῷ διὰ πυρὸς καὶ σημείων· συνεφώνησαν δηλαδὴ νὰ γράψωσιν ἑκάτεροι εἰς ἰδίαν βίβλον τὰ δόγματα αὐτῶν, καὶ ἔπειτα ἐνάυσαντες πῦρ ἐν τῷ μέσῳ τῆς ἐκκλησίας νὰ ἐμβάλωσιν ἐν αὐτῷ τὰς δύο βίβλους ἐπ' ἐλπίδι· ὅτι ἡ μία θέλει μείνει ἀλώβητος καὶ ὅτι θέλει οὕτω ἀποδείχθῃ ἀναντιρρήτως ἡ ἀλήθεια τῶν ἐν αὐτῇ περιεχομένων δογμάτων. Ἀλλ' ἦσαν ἄρα ἐλπίδες ταῦτα κεναὶ καὶ γρηγορούντων ὥς ἀληθῶς ἐνύπνια, λέγει ὁ Νικηφόρος ὁ Γρηγοράς.

Ἀθροῦν γὰρ τὸ πῦρ ἀμφοτέρων δραξάμενον σποδιὰν τὴν ταχίστην πεποίηκε· καὶ ἦν τοῦτο ψῆφος Θεοῦ καὶ χλεύη κατὰ πάντων ὄμοῦ, σπουδὴν ποιουμένων τὴν παιδιὰν καὶ ἀχαίρους τῇ ἐκκλησίᾳ ἐπιφερόντων κλύδωνας. » Ἐκ τούτου ταπεινωθέντες ἅπαντες ἐκεῖνοι οἱ ζηλωταὶ ἐδέχθησαν ἐξ ἀνάγκης τὴν εὐχὴν καὶ τὴν εὐλογίαν τοῦ Γρηγορίου, ὥστε ἐφάνησαν εἰρηνεύσαντα τὰ πράγματα. Ἀλλ' ἡ ἔρις ἀνεῖρπίσθη μετ' οὐ πολὺ εἰπέρ ποτε ζωηρὰ, διότι ἀνεμίχθη εἰς αὐτὴν αὖθις τὸ περὶ τῆς ἐκπρεσέσεως ζήτημα. Ὁ Βέκκος ἐπαχείρῃσε νὰ δικαιολογήσῃ τὴν ἐπὶ τοῦ προκειμένου διαγωγὴν αὐτοῦ· εἰς τοῦτον ἀντέλεξεν ὁ Γρηγόριος, ἀλλὰ καὶ δι' αὐτῆς αὐτοῦ ταύτης τῆς ἀντιλογίας κατέστη ὑποπτος πλάνης καὶ ἐδέησε νὰ παραιτηθῇ. Ἡ περὶ τοῦ filioque πολλὴ ἐκεῖνη λεπτολογία τοιαύτην παρήγαγε σύγχυσι, ὥστε οἱ ἄνθρωποι οὗτοι κατήντησαν νὰ μὴ ἐννοῶσιν ἑαυτούς. Ὁ πατριάρχης Ἀλεξανδρείας Ἀθανάσιος προσκληθεὶς νὰ ὑπογράψῃ τὸν κατὰ Βέκκου τόμον Γρηγορίου τοῦ Κυπρίου, ἀπεποιήθη ἐπὶ τῷ λόγῳ, ὅτι δὲν ἐννοεῖ τὸν τρόπον τῆς ἐκφράσεως τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐκκλησίας καὶ ὅτι ἦτο ἔτοιμος νὰ ὑπογράψῃ ἰδίαν πίστειας ὁμολογίαν. Ὄθεν ὁ Νικηφόρος Γρηγορᾶς συνεβούλευε νὰ παύσῃ ὅλως αὕτη ἡ ἀμφισβήτησις, διότι ἡ φύσις τοῦ Θεοῦ εἶναι ἀνεξερευνήτος. Καὶ ὁ βασιλεὺς δὲ ἡγωνίζετο παντὶ σθένει νὰ ἄρῃ ἐκ μέσου τὰς παικίλας ἐκείνας ἐκκλησιαστικὰς διενέξεις· ἀλλ' εἰς μάτην. Τῷ 1306 συνεκρότησε νέαν μεγάλην σύνοδον τοῦ κλήρου καὶ τῶν ἀρχόντων. Διὰ μακροῦ λόγου παρέστησεν εἰς αὐτὴν ὅποσα ἔπραξεν ἵνα ἐκρίζωσθαι τὰς καινοτομίας τῶν Λατίνων, ὑπέμνησεν ὅτι ἀπεποιήθη τὴν Χριστιανικὴν ταφὴν καὶ εἰς αὐτὸν τὸν πατέρα του, καθὼ πρωταίτιον τῆς παραχῆς ἐκείνης γενόμενον· ὅτι καὶ αὐτὴν τὴν μητέρα του ἀπέκλεισε τῆς θείας κοινωνίας μέχρις οὗ ἰδιοχείρως ὑπέγραψε τὴν καταδίκην τοῦ συζύγου αὐτῆς, ὅτι καὶ αὐτὴν τὴν σύζυγον ὑποπτον γενομένην τῆς πρὸς Λατίνους κοινωνίας καὶ μετανόησασαν μὲν ἀλλὰ θανοῦσαν πρὶν προφθάσῃ νὰ συγχωρηθῇ, ἀπεστέρησε τῶν νενομισμένων μνημοσύνων. Ἀλλὰ πάντα ταῦτα εἰς οὐδὲν ὠφέλησαν, οὐδὲ μετέπεισαν τοὺς Ἀρσενιάτας, οἵτινες ἐπέμενον ἀποφαινόμενοι παρανόμους πάντας τοὺς πατριάρχας τοὺς μετὰ τὴν καθάρεισιν τοῦ Ἀρσενίου εἰς τὸν οἰκουμένικόν θρόνον

ἀναβάντας, ὥστε ὁ βασιλεὺς βλέπων ὅτι «ὥς κωροῖς τὸ παράπαν ἐδόκει διαλεγόμενος καὶ ἐώκει τῷ τυφλοῖς διανεύοντι» κατὰ Παχυμέραν, ἐγκατέλειπε παρωγισμένος τὴν σύνοδον καὶ διέταξε νὰ καταληφθῶσι διὰ φρουρῶν αἱ πύλαι τῶν μοναστηρίων, ἵνα διακωλύσῃ πᾶν κίνημα τῶν ἀδιωρθῶτων ἐκείνων ἀνθρώπων.

Σέλος λοιπὸν δευνὸς ἐξηκολούθει ἐπικρατῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐπὶ πολλὰ ἔτη μετὰ τὴν κατεάπαυσιν τῆς καταγίδος ἣν προεκάλεσεν ἡ ἀσύνητος πολιτικὴ τοῦ Μιχαὴλ Παλαιολόγου. Ὁ δὲ σέλος οὗτος καὶ ἡ ὀλίγη ἐμπειρία καὶ πρόνοια τοῦ Ἀνδρονίκου οὐ μόνον δὲν ἐπέτρεπον αὐτῷ νὰ φροντίσῃ περὶ τῆς τότε μάλιστα τοσοῦτον ἀναγκαίας ἐσωτερικῆς τοῦ κράτους ἀναδιοργανώσεως, ἀλλὰ καὶ τῶν ὅπωςδῆποτε ὑφισταμένων πόρων καὶ δυνάμεων συνεπήγετο τὴν καταστροφὴν. Καθ' ἃ διηγεῖται ὁ Νικηφόρος Γρηγοράς, οἱ περὶ τὸν βασιλέα παρέστησαν αὐτῷ ὅτι «ἐπειδὴ πάντα ἐξεκχωρῶναι τὰ δεινὰ, δι' ἃ τὰς τριήρεις Ῥωμαῖαι πρὸς τοσοῦτον ἐπηύξησαν πλῆθος· τὰ τε γὰρ ἄλλα καὶ Κάρουλος ὁ τῆς Ἰταλίας ῥήξ, τὸ κεφάλαιον τῶν δεινῶν, ἐξ ἀνθρώπων ἐγένετο· μάταιος ἄρα τῶν νέων ἡ δαπάνη, μικροῦ τῶν ἄλλων ἀπάντων ἐπέκεινα τὸ βασιλικὸν ἐπιτρέψουσα ταμεῖον.» Ὁ δὲ βασιλεὺς ἀπεδέξατο τὴν πρότασιν καὶ διελύθησαν μὲν τὰ μάχημα τοῦ στόλου πληρώματα, καταλείφθησαν δὲ κεναὶ καὶ διὰ τοῦ χρόνου διαφθάρησαν ἐν τῷ Κερατίῳ κόλπῳ αἱ τριήρεις αἱ πρὸ τινων ἐναυτῶν τοσαῦτα στήσασαι τρόπαια ἐν τῷ Αἰγαίῳ πελάγῃ. Ἐκ τούτων δὲ πάντων ὠφελούμενοι οἱ Φράγκοι κατέκτησαν πολλὰς τῶν νήσεων, ὅσαι εἶχον ἀφαιρεθῇ ἀπὸ αὐτῶν ἐπὶ τοῦ Μιχαὴλ Παλαιολόγου, ἔμελλον δὲ νὰ ἐπακολουθήσωσι καὶ ἄλλα μεγάλα δεινὰ. Διότι ἐνῷ ὁ Ἀνδρόνικος Παλαιολόγος ἀπησχολεῖτο ὑπὸ τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἐκείνων ἐρίδων καὶ κατεδίκαζεν εἰς ἀργίαν τὰς ναυτικὰς τοῦ κράτους δυνάμεις, προέκυπτεν ἐν τῇ Μικρᾷ Ἀσίᾳ νέος καὶ φοβερώτατος πόλεμος, οἱ λεγόμενοι Ὁσμανίδαι ἢ Ὀθωμανοὶ Τούρκοι. Ἀλλὰ πρὶν ἢ ἱστορήσωμεν τὴν πρώτην σύστασιν τῆς νέας ταύτης πολεμικῆς δυνάμεως καὶ τὰς πρώτας πεπραγίας τῶν κατὰ τοῦ Ἀνατολικοῦ κράτους ἀγώνων αὐτῆς, ἔσμεν ἐν βλεψάματι εἰς τὴν κατὰ τοὺς χρόνους τούτους κατὰστασιν τῶν ἐν τῇ Εὐρώπῃ Ἑλληνικῶν χωρῶν.

Μετά τὸν ἐν ἔτει 1278 συμβάντα θάνατον τοῦ Γουλιέλμου Β'. Οὐίλλεαρδουίνου, ἡ ὑπερτάτη ἡγεμονία τοῦ πρίγκιπτος τῆς Ἀχαΐας περιῆλθεν, ὡς ἡξεύρομεν ἤδη, εἰς τὸν βασιλέα τῆς Σικελίας Κάρολον τὸν Ἀνδεγαυικόν. Οὗτος ἐκυβέρνα αὐτὴν δι' ἐκτάκτων ἐπιτρόπων (baillis), ὧν οἱ μὲν δύο πρῶτοι, ὁ Γαλεράνος Ἰδρύς καὶ ὁ Φίλιππος Λαγονέσσας, ἐστάλησαν ἐνταῦθα ἐξ Ἰταλίας, ὁ δὲ τρίτος Γουίδιαν Δε-Αα-Τρεμουίλ ἦτο εἰς τῶν Φράγκων Μωραϊτῶν, δυνάστης ὢν τῆς Χαλανδρίτζης. Ἀλλὰ τὸ μὲν διὰ τῆς ἐπιδρομᾶς τῶν Βυζαντινῶν, οἵτινες κύριοι ὄντες τῆς Μονεμβασίας καὶ τῆς Λακωνικῆς ἀδιακόπως ἐπστίθεντο κατὰ τῶν ξένων καὶ ἐκ διαλειμμάτων κατήνεγκον κατ' αὐτῶν πληγὰς δεινὰς, τὸ δὲ διότι ὁ κυρίαρχος ἦτο μακρὰν καὶ περσπεῖτο ὑπὸ μυρίων φροντίδων, ἡ Πελοπόννησος δὲν εὐήμερος πλέον, ὅπως ἐπὶ τῶν Οὐίλλεαρδουίνων. Πολλοὶ ἀγροὶ δὲν ἐγεώργουντο καὶ ἄλλοι ἐδῆρουντο ὑπὸ τε τῶν Βυζαντινῶν καὶ ὑπὸ αὐτῶν τῶν στρατευμάτων τοῦ ἐκτάκτου ἐπιτρόπου, ὥστε ὁ Κάρολος ὁ Ἀνδεγαυικὸς ἠναγκάζετο νὰ πέμπῃ ἐξωθεν σίτον πρὸς διατροφήν τῶν ἐπαρχιῶν. Πλὴν τούτου διὰ τὴν ἀσθένειαν τῆς ὑπερτάτης κυβερνήσεως, οἱ βαρῶνοι διστέλουν εἰς ἀδιαλείπτους σχεδὸν διενέξεις. Ἐντεῦθεν δὲ τὴν πρῶτέραν εὐνομίαν καὶ εὐπορίαν διεδέχθησαν πολλὴ ἀνωμαλία καὶ πολλὰ οἰκονομικὰ δυσχέρεια. Τὸ ἐν Γλαρέντζ νομισματοκοπεῖον ἐξηκολούθει μὲν κόπτον πολλὰ νομίσματα, τὰ πλεῖστα χαλκᾶ καὶ ἀργυρᾶ, τινὰ δὲ καὶ χρυσᾶ, δι' ὧν ἐμισθοδοτοῦντο οἱ μισθοφόροι τοὺς ὁποίους ἠναγκάζοντο νὰ συντηρῶσιν οἱ ἐκτακτοὶ τοῦ βασιλέως ἐπίτροποι. Ἀλλ' ἐπειδὴ τὸ μὲν μέταλλον καὶ οἱ ἐργάται ἤρχοντο ἐξ Ἰταλίας, ἐξ οὗ ἠῤῥανεν ἡ τοῦ νομισματοκοπεῖου δαπάνη, αἱ δὲ ἀνάγκαι τῆς κυβερνήσεως καὶ ἰδίᾳ τοῦ στρατοῦ ἐπολλαπλασιάζοντο, ἐδέησε νὰ καταφύγῳσιν εἰς δάνεια καὶ ἀναφέρεται πρὸς τοὺς ἄλλοις ἐν τοιοῦτον δάνειον 1,000 ὑπερπύρων (11,200 φράγκων) συνομολογήθεν πρὸς τὴν ἐν Γλαρέντζ ἐμπορικὴν οἰκίαν τῶν ἀδελφῶν Στεφάνου καὶ Βαρβολομαΐου Σαννέλλα, τὸ ὅποϊον δὲν ἀπεδόθη εἰς αὐτοὺς εἰμὴ τῷ 1284. Ἐπειτὰ ἐπῆλθεν ἐν ἀρχῇ τοῦ 1285 ὁ θάνατος τοῦ Καρόλου Α' καὶ τότε ἐπειδὴ ὁ υἱὸς καὶ διάδοχος αὐτοῦ Κάρολος Β' εἶχε

πρὸ τινων μηνῶν αἰχμαλωτευθῇ ὑπὸ τῶν Ἀραγωνίων, ὁ ἀναλαβὼν τὴν ἐν Νεαπόλει ἀντιβασιλείαν ἐν ὀνόματι τοῦ Ἀνδεγαυικοῦ οἴκου κόμης Ῥοβέρτος ὁ Ἀρτεσιανός, διώρισεν ἐπίτροπον αὐτοῦ ἐν τῇ ἡγεμονίᾳ τῆς Ἀχαΐας τὸν Γουλιέλμον Α'. Λαρόσσην, ὅστις ἀπὸ τοῦ θανάτου τοῦ ἀδελφου αὐτοῦ Ἰωάννου ἦτο συγχρόνως δούξ τῶν Ἀθηνῶν, 1280—1287. Ἀποθανόντος δὲ τοῦ Γουλιέλμου Λαρόσου ἡ γενικὴ διοίκησις τῆς Ἀχαΐας ἐπετράπη εἰς τὸν Νικόλαον Β'. Σαϊντ-Ὁμέρ δυνάστην Θηβῶν καὶ μετὰ δύο ἔτη εἰς τὸν βαρῶνον Βοστίτζης Γουίδωνα Σαρπινὺ, ὅστις ὅμως ἐπὶ ὀλίγους μῆνας μόνον ἐνήργησεν ὡς ἐπίτροπος τοῦ Ἀνδεγαυικοῦ οἴκου. Ἐπὶ τῶν νέων τούτων κυβερνητῶν τὰ πράγματα ἐβελτιώθησαν ὅπως οὕν κατὰ τοῦτο, ὅτι ὁ τε Λαρόσης καὶ ὁ Σαϊντ-Ὁμέρ, ὄντες ἀνθρωπαπολουσιώτατοι, δὲν ἐδίστασαν νὰ ἐπαρκέσωσι καὶ ἐξ ἰδίων εἰς πολλὰς ἀνάγκας τοῦ πριγκηπάτου. Ἡ αὐλὴ τοῦ δουκὸς Ἀθηνῶν Γουλιέλμου ἦτο πάντοτε λαμπρὰ καὶ ἐλογίζετο πρότυπον ἱπποτικοῦ βίου, ἐνῷ ἐν Πελοποννήσῳ, μετὰ τὸν θάνατον τοῦ τελευταίου Οὐέλλαερδούνου, ὁ βίος οὗτος πολυειδῶς ἐξηχραιώθη, ἐκτραπείας εἰς πολλὰς μικρὰς ῥαδιουργίας καὶ κερδοσκοπίας. Ὁ δούξ λοιπὸν τῶν Ἀθηνῶν ἠγωνίσθη μετὰ πολλῆς δραστηριότητος νὰ ἀναζωπυρώσῃ τὸν ἐν Πελοποννήσῳ φραγκισμόν, καταβαλὼν ἐπὶ τούτῳ οὐκ ὀλίγα χρήματα, τὰ ὅποια οὐδέποτε ἀπῆλθε καὶ πρὸς τοὺς ἄλλους ἀνοικοδομήσας τὸ ἐν Καρυταίνῃ φρούριον τῆς Δημάτρας, τὸ ὅποιον εἶχε καταστραφῇ ὑπὸ τῶν Βυζαντινῶν. Ἐπειδὴ δὲ ὁ υἱὸς καὶ διάδοχος τοῦ Γουλιέλμου Λαρόση, Γουίδων Β', 1287—1308, ἦτο ἀνήλικος, τὴν μὲν ἐπιτροπείαν τοῦ δουκάτου Ἀθηνῶν ἀνέλαθεν ἡ Ἑλληνὶς μήτηρ αὐτοῦ Ἑλένη, ἡ δὲ διοίκησις τοῦ πριγκηπάτου Ἀχαΐας ἀνετέθη, ὡς προεβλεπομεν, εἰς τὸν Νικόλαον Β'. Σαϊντ-Ὁμέρ, ὅστις γενναῖος ὢν καὶ πλούσιος, ὅπως καὶ ὁ Γουλιέλμος Λαρόσης, ἐδαπάνησε πολλὰ πρὸς συντήρησιν τῶν φρουρίων καὶ πληρωμὴν τῶν μισθοφόρων. Ὁ πλοῦτος τοῦ Σαϊντ-Ὁμέρ προήρχετο ἰδίως ἐκ τῆς προικὸς ἣν ἔφεραν αὐτῷ ἡ πρώτη αὐτοῦ σύζυγος, ἥτις ἐκαλεῖτο πριγκήπισσα Ἀντιοχείας, διότι ἦτο θυγάτηρ τοῦ Βοημούνδου ΣΤ'. ἐπὶ ψιλῷ ὀνόματι πριγκηπος Ἀντιοχείας καὶ Τριπόλεως.

Καὶ ἀπ' ἐκείνην ἔλαβε πλοῦτον λογάριν σφόδρα,

λέγουσι τὰ χρονικά τοῦ Μωρέως. Ἡ προίξ αὕτη συνίστατο οὐ μόνον εἰς πολυτίμους λίθους καὶ σκεύη ὡσαύτως πολύτιμα, ἀλλὰ καὶ εἰς χρήματα πάμπολλα, ἐξ ὧν ὁ Σαϊντ-Ὁμερ ἔκτισεν ἐν Θήβαις, ἐπὶ τῶν ἐρειπίων τῆς Καδμείας, ἀνάκτορον λαμπρὸν, τὸ κάλλιστον καὶ μεγαλοπρεπέστατον ἐνδιαίτημα ἐξ ὧσιν οἱ Φράγκοι ὠκοδόμησαν ἐν τῇ Ἀνατολῇ, ἄξιον δὲ βασιλέως μᾶλλον ἢ τοῦ μικροῦ δυνάστου τῆς ἡμισείας τῶν Θηβῶν πόλεως, μάλιστα διὰ τὰς ζωγραφίας δι' ὧν ἐκοσμεῖτο καὶ αἵτινες εἰκονίζον τὰ ἐν Παλαιστίνῃ κατορθώματα τῶν σταυροφόρων. Μεταξὺ δὲ τῶν φρουρίων τὰ ὅποια ἐν Πελοποννήσῳ ἔκτισεν ἄξιον πρὸ πάντων δι' ἡμᾶς μνείας εἶναι τὸ λεγόμενον Ζόγκλον, τὸ μετέπειτα μετονομασθὲν Ναυαρίνον. Περὶ τὸ φρούριον τοῦτο, ὅπου τῷ 1827 κατεστράφη ὀλοσχερῶς ὁ Τουρκοαιγυπτιακὸς στόλος, ἔπαθε καὶ ὁ Φαλλμεράϋερ μικράν τινα ἥτταν. Ὑπεῖδ' ἡ τὰ Ἑλληνικὰ Χρονικὰ λέγουσιν αὐτὸ Ἀβαρίνον, ὁ Γερμανὸς ἐκεῖνος ἐσυμπέρανεν ἀμέσως, ὅτι τὸ ὄνομα ἐδόθη ὑπὸ τῶν Ἀβάρων, οἵτινες ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τῶν Σλαύων εἶχον κατακτηθεῖν κατ' αὐτὸν τὴν Πελοπόννησον ἀπὸ τῆς ΣΤ'. ἑκατονταετηρίδος. Ἀλλ' ὁ Φαλλμεράϋερ δὲν ἤξευρεν ὅτι ἐν τῷ Γαλλικῷ κειμένῳ τῶν εἰρημένων Χρονικῶν τὸ φρούριον ὀνομάζεται Ναυαρίνον καὶ ὄχι Ἀβαρίνον· ἐξ οὗ δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν πιθανῶς ὅτι τὸ ὄνομα ὑπέστη ἐν τῷ Ἑλληνικῷ κειμένῳ μίαν τῶν κολοδώσεων, ἃς ἐν τῷ μέσῳ αἰῶνι ὑπέστησαν ὀνόματά τινα ἀρχόμενα ἀπὸ τοῦ Νᾶ· ἴσως λοιπὸν ὁ ἀρχικὸς τύπος ἦτο Ναυαρίνον, καὶ τούτου τεθέντος εὐλόγως ἀποβαίνει ἡ τοῦ Χόφφ ἐτυμολογία, καθ' ἣν τὸ ὄνομα προέκυψεν ἐκ τῶν αὐτόθι ἐπελθόντων Ναυαριναίων τυχοδιωκτῶν, τῶν οὕτω ἐπωνυμιουμένων ἐκ τῆς Ἰσπανικῆς Ναυάρρας. Ἀλλὰ καὶ ἂν ὑποτεθῇ ὅτι τὸ ἀρχικὸν ὄνομα ἦτο Ἀβαρίνον, πάλιν ἡ ὑπὸ τοῦ Φαλλμεράϋερ προτεινομένη συγγένεια αὐτοῦ πρὸς τοὺς Ἀβάρους, οὐδαμῶς εἶναι ἀσφαλές· οὐ μόνον διότι οἱ λαοὶ ἐκεῖνοι ἔλεγον αὐτοὶ ἑαυτοὺς Ὁμπρι καὶ οὐχὶ Ἀβάρους, ἀλλὰ καὶ διότι δύο πόλεις τῆς Μικρᾶς Ἀσίας ἐκαλοῦντο ὡσαύτως Ἀβαρα, καὶ τοὶ κείμενοι εἰς χώρας ὅπου Ἀβαρας δὲν κατώκησαν.

Ἐνῶ δὲ μετὰ κόπον συνετηρεῖτο ἡ φραγκικὴ κυριαρχία ἐν Πελοποννήσῳ, ἐταπεινώθη καὶ πρὸς βορρᾶν ὡς ἐκ τῆς μεγάλης ἥττης, ἣν ὑπέστη τῷ 1281 ὁ ἐν τῇ ἀνω Ἠπείρῳ γενικὸς ἐπίτρο-

πος τοῦ Καρόλου τοῦ Ἀνδεγαυικοῦ Οὐγών ὁ Σουλλύς· καὶ ἂν ἐλάβομεν ἤδη ἀφορμὴν νὰ ἱστορήσωμεν. Μετὰ τὴν ἥτταν ταύτην καὶ μάλιστα μετὰ τὴν καταστροφὴν τῆς ἐν Σικελίᾳ κυριαρχίας τοῦ Ἀνδεγαυικοῦ οἴκου, ὁ Κάρολος ἠναγκάσθη νὰ περιορισθῇ εἰς ὅσα καὶ πρότερον κατείχε παράλια τῆς Ἡπείρου, καὶ εὐτυχῶς δι' αὐτὸν ὁ μετ' οὐ πολὺ διαδεξάμενος τὸν πατέρα αὐτοῦ Ἀνδρόνικος Παλαιολόγος δὲν ἐπεδίωξε τὴν ὀλοσχερῇ ἀνάγκησιν τῶν παρὰ τῶν ἐκείνων Ἀντὶ νὰ ἐπιχειρήσῃ τοῦτο, ὅπερ ἡδύνατο βεβαίως νὰ κατορθώσῃ, ἀπεφάσισεν, ἀκολουθῶν τὴν ἡμαρτημένην τοῦ πατρὸς αὐτοῦ πολιτικὴν, νὰ κάμῃ νέας παραχωρήσεις εἰς τοὺς Ἑνετοὺς. Ἡ ἐν ἔτει 1268 συνομολογηθεῖσα πρὸς αὐτοὺς συνθήκη δὲν εἶχε συμφωνηθῇ εἰμὴ ἐπὶ πενταετίᾳ· καὶ ἀνευθώτῃ μὲν πάλιν ἔπαυται, ἀλλ' ἡ προθεσμία αὐτῆς πάλιν εἶχε λήξει καθ' ἣν ἐποχὴν τῇ 1279 ὁ Κάρολος ὁ Ἀνδεγαυικὸς ἐπεχείρησε τὰς μεγάλας αὐτοῦ κατὰ τοῦ Ἀνατολικοῦ κράτους παρασκευάς. Ὅθεν ἡ Ἑνετία εἶχε συμμαχήσει τότε μετ' αὐτοῦ. Ἀλλὰ μετὰ τὰς ἐπανειλημμένας ἀποτυχίας τοῦ Καρόλου, ἡ συνετὴ ἐκείνη πόλις ἐνόμισε συμφέρον νὰ ἐπαναλάβῃ τὰς πρὸς τὸ Βυζαντινὸν κράτος συνθήκας. Καὶ ὅτι μὲν τοῦτο συνέφερεν εἰς τὴν Ἑνετίαν εἶναι ἀναμφισβήτητον· ἀλλὰ τί ἠνάγκαιζε τὸν Ἀνδρόνικον Παλαιολόγον νὰ καθυποβληθῇ εἰς νέας πρὸς αὐτὴν θυσίας; Αὐτὴ ἡδύνατο νὰ λογισθῇ ἡττηθεῖσα ἀφοῦ ὁ ἰσχυρὸς αὐτῆς σύμμαχος ἡττήθη καὶ ὑπεχώρησεν ἐκ τοῦ ἀγῶνος. Καθ' ἑαυτὴν δὲ ἡ Ἑνετία, περισπωμένη ἀφ' ἐνὸς ὑπὸ τῶν ἐν Ἰταλίᾳ περιπλοκῶν καὶ ἀφ' ἑτέρου ὑπὸ τῆς ἀδιακόπως στασιαζούσης Κρήτης, δὲν ἡδύνατο νὰ ἐπιχειρήσῃ τι σπουδαῖον κατὰ τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους. Οὐδὲν ἥττον τῇ 1288 ὁ Ἀνδρόνικος ὑπέγραψε δεκαετείς πρὸς τοὺς Ἑνετοὺς ἀνακωχάς· ἐπὶ ὁροῖς βεβαίως ἐπαχθεστάτοις εἰς αὐτόν. Διότι συνωμολογήθη μὲν ὅτι οὐδέτερος τῶν συμβαλλαμένων θέλει δώσῃ συνδρομὴν τινα εἰς πολέμον ἑτέρου; καὶ ἐπετράπη εἰς τοὺς Ἑλληνας ἡ ἄνευ φόρου ἐξαγωγὴ τῶν ἐμπορευμάτων ἐν Ἑνετίᾳ, συγχρόνως ὅμως συνεφωνήθη, ὅτι θέλουσι πληρωθῇ εἰς τὴν Ἑνετίαν 24,000 ὑπερπύρων διὰ τὰς ζήλιας ὅσας ὑπέστη τὸ ναυτικὸν αὐτῆς ἐμπόριον ἐπὶ τῶν προηγουμένων ἐχθροπραξιῶν· ὅτι ἡ Κρήτη, ἡ Μεθώνη καὶ ἡ Κορώνη ἀναγνωρίζονται ὡς κτήματα τῆς Ἑνετίας· ὅτι ὁ ἐν Εὐβοίᾳ βῆξιλος

δικαιούται νὰ βοηθήσῃ τοὺς βαρύνους τῆς νήσου πολεμυμένους ὑπὸ τοῦ Ἀνδρονίκου χωρὶς νὰ λογισθῇ τοῦτο ὡς ἀφορμὴ πολέμου μεταξύ τῶν δύο μεγάλων δυνάμεων ὅτι ὁ δودὲ τῆς Νάξου Μάρκος Β'. Σανούτος καὶ ὁ ἄρχων τῆς Τήνου Βαρθολομαῖος Α'. Γκιζης διατελοῦσιν ὑπὸ τὴν προστασίαν τῆς Ἑνετικῆς δημοκρατίας καὶ ὅτι νέαι κτήσεις θέλουσι παραχωρηθῇ ἐν Κωνσταντινουπόλει εἰς τὴν αὐτόθι Ἑνετικὴν ἀποικίαν καὶ τὸν πρῶτότατον αὐτῆς βᾶλλον. Ὁμολογητέον ὅτι ἀνεπιτηδευτέρα πολιτικὴ ἦτο δύσκολον νὰ ὑπάρξῃ. Καὶ ἐνῶ ὁ Ἀνδρόνικος περιποιοῖτο οὕτω τοὺς Ἑνετοὺς, οὐ μόνον δὲ τοὺς Ἑνετοὺς ἀλλὰ καὶ τοὺς Γενουαίους καὶ τοὺς Καταλωνίους εἰς οὓς τῷ 1290 παρεχώρησεν ὡσαύτως σπουδαῖα ἐμπορικὰ προνόμια, ἀφ' ἑτέρου ἐπετίθετο ἀδιακόπως κατὰ τῶν δύο ὁμογενῶν καὶ ὁμοδόξων δυναστῶν, οἵτινες ἤρχον τῆς Ἠπείρου καὶ τῆς Θεσσαλίας, δηλαδὴ κατὰ τῶν ἀδελφῶν Νικηφόρου καὶ Ἰωάννου τῶν Ἀγγέλων. Ἐπειδὴ δὲ καὶ οἱ δύο οὗτοι ἀδελφοὶ δὲν διῆγον ἐν εἰρήνῃ πρὸς ἀλλήλους, ὁ Ἀνδρόνικος κατάρθωσε μὲν νὰ συλλάβῃ, διὰ προδοσίας τοῦ Νικηφόρου, τὸν υἱὸν τοῦ Ἰωάννου Μιχαήλ, ὡς ἐκ τούτου ὅμως τὸν μὲν Ἰωάννην δὲν κατέβαλεν, ὁ δὲ Νικηφόρος βλέπων ἑαυτὸν ἐξίσου κινδυνεύοντα καὶ παρὰ τοῦ ἀδελφοῦ του καὶ παρὰ τοῦ Ἀνδρονίκου, ἠναγκάσθη μετ' οὐ πολὺ νὰ καταφύγῃ πρὸς τὸν Ἀνδραγαυικὸν οἶκον καὶ νὰ καταστήσῃ ἑαυτὸν ὑποτελεῖ εἰς τοὺς Νεάπολίτας. Εἰς τοῦτο ἐμελλον νὰ ἀπολήξωσιν οἱ ἀδιάκοποι ἐκεῖνοι κατὰ τῆς Ἠπείρου ἀγῶνες τῶν Παλαιολόγων καὶ τὴν νέαν ταύτην φάσιν τῶν πραγμάτων πρόκειται νῦν νὰ ἱστορήσωμεν.

Τῷ 1289 ὁ Κάρολος Β' ὁ Ἀνδραγαυικός, ὁ πρὸ μικροῦ ἐκ τῆς αἰχμαλωσίας ἐλευθερωθεὶς καὶ ἀναλαβὼν τὴν κυβερνήσιν τοῦ κράτους, ἀπεφάσισε νὰ ἐπιφέρῃ μεταβολὴν τινὰ σπουδαίαν εἰς τὴν διοίκησιν τῆς Πελοποννήσου. Ὁ Κάρολος Β' ἐπέσθη ὅτι ὅπως κατήντησαν τὰ κατὰ τὸν οἶκον αὐτοῦ, δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἐπιμείνῃ πλέον εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τῶν μεγάλων τοῦ πατρὸς του βουλευμάτων περὶ ὀλοσχεροῦς τῆς Ἀνατολῆς κατακτήσεως ὅτι ἔπρεπε νὰ ἀρκεσθῇ εἰς τὸ νὰ διατηρήσῃ ὅσα κατεῖχεν, ἀλλ' ὅτι ἦτο δυσκολώτατον νὰ διατηρήσῃ τὴν Πελοπόννησον ἐὰν ἐξηκολούθει ἐπιτρέπων τὴν διοίκησιν αὐτῆς εἰς ἄνδρας δευτερεύοντα,

οἱτινες, μὴ δυνάμενοι νὰ γίνωσι σεβαστοὶ παρὰ τοῖς ἄλλοις βασιλεῦσι, προσέθετον τὰ δεινὰ τῆς ἐσωτερικῆς ἀναρχίας εἰς τὰς συμφορὰς τοῦ ἀδιακόπου πρὸς τοὺς Βυζαντινοὺς πολέμου. Ὁ ἀναγνωστὴς ἐνθυμεῖται, ὅτι ἡ θυγάτηρ τοῦ τελευταίου Οὐίλλεαρδουίνου Ἰσαβέλλα εἶχε συζευχθῇ τὸν υἱὸν τοῦ Καρόλου Α'. Φίλιππον καὶ ὅτι ἀποθανόντος μετ' οὐ πολὺ τοῦ Φιλίππου, ἡ κυριαρχία τῆς Ἀχαΐας περιήλθεν εἰς τὸν πατέρα αὐτοῦ, καὶ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Καρόλου Α'. εἰς τὸν ἄλλον υἱὸν τὸν καὶ διάδοχον τῆς βασιλείας γενόμενον, Κάρολον τὸν Β'. Ἢ Ἰσαβέλλα ἐν τούτοις εἶχεν ἐπιζητήσει καὶ συγχρόνως ὑπῆρχεν ἐν τῇ αὐτῇ τῆς Νεαπόλεως νέος τις καὶ ἱπποτικώτατος ἀνὴρ, ὁ Φλωρέντιος ὁ Ἐνεγαυῖκός, ὅστις καὶ ὡς συγγενὴς τοῦ βασιλικοῦ οἴκου καὶ ἕνεκα τῆς προσωπικῆς αὐτοῦ ἀξίας εἶχεν ἥδη λάβει μεγάλα ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ τοῦ βασιλείου τῆς Νεαπόλεως ἀξιώματα. Τοῦτον λοιπὸν τὸν Φλωρέντιον ἀπεφάσισεν ὁ Κάρολος νὰ συζεύξῃ μετὰ τῆς Ἰσαβέλλας καὶ νὰ καταστήσῃ οὐχὶ πλέον ἐπίτροπον αὐτοῦ ἐν Ἀχαΐᾳ, ἀλλὰ ὑποτελῇ ἡγεμόνα, φροντίσας ἐν τῇ παραχωρήσει ταύτῃ νὰ ἐξασφαλίσῃ ἐν πάσῃ περιπτώσει τὰ ἐπὶ τῆς Ἀχαΐας κυριαρχικὰ δικαιώματα τοῦ Ἀνδεγαυικοῦ οἴκου. Τοιοῦτοτρόπως ἀννηγορεύθη πρίγκιψ Ἀχαΐας ὁ Φλωρέντιος ὁ Ἐνεγαυῖκός, 1289—1297. Ὁ Φλωρέντιος ἦλθεν ἄνευ ἀναβολῆς εἰς τὴν Πελοπόννησον, ἔλαβε τὸν ὄρκον τῆς πίστεως ὅλων τῶν μεγιστάνων, διώρισε νέας ἀρχὰς καὶ ἰδίως εἰς τὰ φρούρια νέους φρουράρχους καὶ νέας φρουράς ἐκ τῶν μισθοφόρων οὓς μεθ' ἑαυτοῦ συνεπήγαγεν, ἐτροφοδότησε τὴν χώραν διὰ σίτου ὃν μετεκόμισεν ἐξ Ἀπουλίας, ἐτιμώρησε τὰς καταχρήσεις τῶν προηγουμένων ἀρχόντων, καὶ ἀπεφάσισεν ἀμέσως νὰ εἰρηνεύσῃ πρὸς τοὺς Βυζαντινοὺς, τοὺς ὁποίους ἔξωρξε διατεθειμένους ὄντας πρὸς τοῦτο ἕνεκα τῶν περισπασμῶν εἰς οὓς διετέλουν ὡς ἐκ τῶν διενέξεων αὐτῶν πρὸς τε τοὺς Ἀγγέλους καὶ τοὺς Βουλγάρους καὶ τοὺς ἐν τῇ Μικρᾷ Ἀσίᾳ Τούρκους. Ὅθεν συνωμολογήθη εἰρήνη ἐφ' ὅρου ζωῆς τοῦ αὐτοκράτορος καὶ τοῦ Φλωρεντίου. Καὶ παρεισχύθη μὲν ἐν τῇ εἰρήνῃ ταύτῃ ἡ ἀλλοκοτος ἀρχὴ ἣν πρὸ μικροῦ ἀναφέρομεν ὁρισθεῖσαν καὶ ἐν τῇ πρὸς τοὺς Ἐνετοὺς συνθήκῃ, ὅτι δηλαδή ὁ Φλωρέντιος ἠδύνατο νὰ συμμίσχῃ μετὰ τῶν ἐχθρῶν τοῦ κράτους χωρὶς ἐκ τούτου νὰ δια-

κοπῶσιν αἱ ἐν Πελοποννήσῳ εἰρηνικαὶ σχέσεις· ἡ δὲ Φλωρεντία ὠφελομένης ἐκ τούτου δὲν ἐδίστασε νὰ ὑποστήρξῃ γενναίως τὸν δεσπότην τῆς Ἠπείρου κατὰ τοῦ Ἀνδρονίκου, ἀλλὰ ἐκ τούτου δὲν ἐταράχθησαν τὰ τῆς χερσονήσου πράγματα, ἥ δὲ Πελοπόννησος ἀπῆλαυσε ἐπὶ τῆς συνετῆς καὶ ἰσχυρᾶς τοῦ Φλωρεντίου διοικήσεως ἱκανὴν τινα εὐημερίαν καὶ εὐπορίαν, ἂν καὶ τὸ λεγόμενον ὑπὸ τῶν Χρονικῶν, ὅτι οἱ κάτοικοι αὐτῆς κατάντησαν νὰ μὴ ἤξεύρουσι τί ἔχουσιν, εἶναι ὑπερβολή.

Ἐπομένῳ μικροῦ ὅτι ὁ Φλωρεντίας συνέδραμε τὸν δεσπότην Ἠπείρου κατὰ τοῦ Ἀνδρονίκου· τῶντι ἀπὸ τοῦ 1290 νέαι πάλιν ἐγένοντο ἐχθροπραξίαι μετὰ τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει αὐτοκράτορος καὶ τῶν δεσποτῶν Ἠπείρου καὶ Θεσσαλίας. Στρατὸς ἰσχυρὸς τοῦ Ἀνδρονίκου προσέβαλε κατ' ἀρχὰς τὸν δυνάστην Μεγάλοβλαχίας Ἰωάννην Α', κατετρόπωσεν αὐτὸν μόνις δυνηθέντα νὰ σωθῇ διὰ φυγῆς, καὶ ἔπειτα διελθὼν ἀκωλύτως τὴν χώραν αὐτοῦ ἐστρατοπέδευσε περὶ τὰ Ἰωάννινα. Ὁ στρατὸς οὗτος συνέκειτο ἐκ 14,000 ἰππέων καὶ 30,000 πεζῶν, ὧν ὅμως δυστυχῶς οἱ πλείστοι ἦσαν Τούρκοι, Κομάνοι καὶ Γερμανοὶ μισθοφόροι. Ἐνῷ δὲ ἐπολιορκεῖ τὰ Ἰωάννινα, ὁ Γενουητικὸς στόλος, ὅστις εἶχε συμμαχήσει μετὰ τοῦ βασιλέως, ἐπλευσε πρὸς τὸ Ερμόπερον καὶ ἠγκυροβόλησεν οὐ μακρὰν τῆς Ἀρτῆς ἐν ᾗ ἔδρευεν ὁ δεσπότης Νικηφόρος. Εἰς τοσαύτην ναυτικὴν καὶ περὶ τὴν παρασκευὴν μὴ δυνάμενος ν' ἀνθέξῃ ὁ Νικηφόρος ἐζήτησε τὴν ἐπικουρίαν τῶν Φράγκων, ἡγεμόνων τῆς Ἑλλάδος καὶ πρὸ πάντων τοῦ πρίγκηπος τῆς Ἀχαΐας Φλωρεντίου, πρὸς ὃν ὑπέσχετο νὰ παραχωρήσῃ τμημᾶ τι τοῦ δεσποτάτου, νὰ δώσῃ ἡμερον τὸν υἱὸν τοῦ Θωμᾶ καὶ νὰ συντηρήσῃ ἰδίᾳ δαπάνῃ τὸν ἐπικουρικὸν στρατὸν ἐκ 400 ἀνδρῶν συγκείμενον. Εἰς βοήθειαν τοῦ Νικηφόρου ἔδραμε καὶ ὁ κόμης Κεφαλληνίας Ρικάρδος μετὰ 400 ἰππέων, συνελθόντες δ' ἅπαντες εἰς Ἀρταν καὶ ἀναγορεύσαντες ἡγεμόνα τοῦ στρατοῦ τὸν Νικόλαον Γ'. Σαίντ-Όμέρ, πρωτοστράτορα ὄντα τοῦ Μωρέως, ἀπεφάσισαν νὰ διαλύσωσι τὴν πολιορκίαν τῶν Ἰωαννίνων. Κατάρθωσαν δὲ τοῦτο ἀκόπως διότι τὰ ξενικὰ τοῦ Ἀνδρονίκου στρατεύματα, ἅμα ἔμαθον τὴν ἀφίξιν τοῦ Φλωρεντίου, δὲν ἐπέστησαν νὰ ἐπιμεινῶσιν ἀγωνιζόμενα καὶ ὑπεχώρησαν πρὸς τὸ Βυζάντιον, κατα-

διωχθέντα μέχρι τινός ὑπὸ τῶν περὶ τὸν Νικηφόρον, οἵτινες ἔπειτα ἐτράπησαν κατὰ τοῦ στρατοῦ ὃν ἀπεβίβασεν ὁ Γενουητικὸς στόλος καὶ ὅστις προέβαινε δὴν καὶ πορθῶν μέχρι τῆς Ἀρτας. Ἀλλὰ καὶ οὗτος, ἅμα ἰδὼν ἐπερχομένην τὴν ἐμπροσθοφυλακὴν τοῦ Νικηφόρου, ἐτράπη πρὸς τὰ ὀπίσω καὶ ἐπεβιβάσθη αὐθις εἰς τὰ πλοῖα αὐτοῦ. Ἐὰν ὅμως ὁ Νικηφόρος ἀπηλλάγη οὕτω ἀπὸ τοῦ ἐκ Βυζαντίου ἀπειλήσαντος αὐτὸν κινδύνου, κατέστη ἀφ' ἐτέρου ἐντελῶς ὑποχείριος τῶν Φράγκων. Ὁ Κάρολος Β'. ὁ Ἀνδεγαυικὸς, τοῦ ὁποίου αἰκτήσεις ἐν τῇ Ἀνατολῇ εἶχον καταντήσαι νὰ περιορισθῶσιν εἰς τὴν Κέρκυραν καὶ ὀλίγους τινὰς ἀπέναντι αὐτῆς κειμένους πύργους, (διότι τὸ μὲν Δυρράχιον εἶχεν ἐν τῷ μεταξύ κατακτηθῆ ὑπὸ τῶν Βυζαντινῶν, οἱ δὲ Ἀλβανοὶ ὡσαύτως μετὰ τούτων συνείχθησαν) ἐνόμισε καλὴν τὴν περίστασιν τοῦ νὰ ὠφεληθῇ ἐκ τῆς συνδρομῆς ἣν ἔδωκεν ὁ Φλωρέντιος πρὸς τὸν Νικηφόρον, ἵνα καταστῇ κύριος ἐν μέρει ἑμμεσος καὶ ἐν μέρει ἄμεσος τοῦ δεσποτάτου τῆς Ἡπείρου. Ὅθεν ἐπεχείρησεν ἀπὸ τοῦ 1291 διαπραγματεύσεις μακρὰς τῇ μεσολαβήσει τοῦ ἐπιτηδεῖου Φλωρεντίου, αἵτινες μόλις ἀπέληξαν τῷ 1294 εἰς τὰς ἐξῆς συμφωνίας. Ὁ υἱὸς τοῦ Καρόλου Φίλιππος, πρίγκηψ τοῦ Τάραντος, θέλει συζευχθῇ τὴν θυγατέρα τοῦ δεσπότη τῆς Ἡπείρου Θάμαρ λαμβάνων ὡς προῖκα τὴν Ναύπακτον, τὸν Βλοχόν, τὸ Ἀγγελόκαστρον καὶ τὴν Βόντζαν· ὁ δεσπότης Ἡπείρου θέλει ἐξακολουθῇ ἀρχῶν τοῦ ἐπιοῖκου δεσποτάτου καὶ μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ θέλει τὸν διαδεχθῇ ὁ υἱὸς τοῦ Θωμᾶς, μόνον δὲ εἰάν ἐκλίπῃ ἀρρὴν διάδοχος τοῦ Θωμᾶ θέλει περιέλθῃ τὸ δεσποτάτον ὁλόκληρον εἰς τὴν κυμαρχίαν τοῦ Φιλίππου. Συγχρόνως δὲ ὁ Κάρολος Β'. ἐπέτρεψεν εἰς τὸν εἰρημένον υἱόν του Φίλιππον ἀπάσας τὰς ἐπὶ τῆς Ἀνατολῆς ἀξιώσεις αὐτοῦ καὶ ἰδίως τὴν ἐπικυριαρχίαν τῆς Ἀχαΐας, τῶν Ἀθηνῶν, τῆς Κερκύρας καὶ τῶν κατέναντι αὐτῆς κτήσεων. Ὁ γάμος μετὰ τοῦ Φιλίππου καὶ τῆς Θάμαρ ἐτελέσθη κατὰ σептέμβριον τοῦ 1294, κατὰ δὲ τὸ ἐπόμενον ἔτος ὁ Γουίδων Λαρπινὸς, βαρῶνος Βοστίτζε, ἔλαβεν ὡς ἐπίτροπος αὐτοῦ κατοχὴν τῆς προικῶας χώρας καὶ ἰδίως τῆς ἰσχυρᾶς Ναυπάκτου. Τοιαυτοτρόπως, χάρις εἰς τὰς ἀσυνέτους ἐπιθέσεις τοῦ Ἀνδρονίκου κατὰ τοῦ δεσπότη τῆς Ἡπείρου, περιήλθεν ἡ Αἰτωλία εἰς χεῖρας τῶν

Λατίνων, και Λατίνος μητροπολίτης ἔδρευσε· ἐν Ναυπάκτῳ, ἧς οἱ Ἑλλήνες κάτοικοι ἐδέησε νὰ ὑποβληθῶσιν ὑπὸ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει συνόδου εἰς τὸν ἀρχιεπίσκοπον Ἰωαννίνων.

Καὶ ἄλλας, δὲ συμφορὰς ἐπήγαγεν ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐπικρατήσασα ἐλευθρία τῶν πραγμάτων κατὰστασις. Εἶδομεν ὅτι ὁ Ἀνδρόνικος, καὶ οἱ περὶ αὐτὸν σύμβουλοι, φανταζόμενοι ὅτι οὐδένα ἔχουσι νὰ φοβηθῶσιν ἀπὸ δυσμῶν κίνδυνον, διέλυσαν τὸν στόλον τοῦ κράτους. Ἐντεῦθεν ὅμως οὐ μόνον ὑπερεπλεόνασεν ἡ πειρατεία ἐν τῷ Αἰγαίῳ, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ δυσμῶν ἐπέσκηψε πόλεμος ὀλέθριος. Ὁ ναύαρχος τοῦ βασιλέως τῆς Ἀραγωνίας Ἰακώβου, Ρογέρος Λούριαις, ὁ ἐπιφανέστατος τῶν χρόνων ἐκείνων ναυτικός ἥρως, λαβὼν ἀφορμὴν δυσαρεσκείας πρὸς τὸν ἡγεμόνα αὐτοῦ, ἐτράπη τῷ 1292 μετὰ τριάκοντα πλοίων ἐπὶ τὴν Ἑλλάδα. Καὶ πρῶτον μὲν ἐλεηλάτησε τὴν μαστιχοφόρον Χίον, καὶ τὴν Ἀἴμνον, καὶ τὴν Δέσπον καὶ τὴν Θήραν. Μηδὺλως δὲ φειδόμενος μηδὲ τῶν εἰς τοὺς Φράγκους δυνάστας ὑποτεταγμένων νήσων δεινὰς ἐπήγαγε ζημίας ὡσαύτως εἰς τὴν Ἀνδρον, τὴν Τήνον καὶ τὴν Μύκωνον. Μεθ' ὃ ἐτράπη κατὰ τῆς Μονεμβασίας, ἐλεηλάτησε τὴν κάτω πόλιν καὶ ἀπαγαγὼν πλουσίαν λείαν καὶ πολυαριθμούς αἰχμαλώτους, ἔπραξε κατῳπιν τὰ αὐτὰ εἰς τὰ παράλια τῆς Μάγας καὶ τελευταῖον ἦλθε καὶ ἐναυλόχησεν εἰς Ζόγκλον πρὸς ὕδρευσιν. Ὁ σκοπὸς του, ὡς φαίνεται, δὲν ἦτο νὰ πρὶςβάλῃ τὸ πρῆγματόν τῆς Ἀχαΐας, ἀλλὰ συνέπεσε νὰ ῥῖναι ἀπὸν εἰς Ἰταλίαν τότε ὁ Φλωρέντιος, οἱ δὲ βαρῶνοι ἐπιπεσάντες κατὰ τῶν ὑδρευόντων ἀνδρῶν τοῦ Ρογέρου ἐφόνευσαν αὐτούς. Ἐντεῦθεν ἐξερράγη ἄγῳν πεισματωδέστατος καθ' ὃν ἐνίκησεν ἐπὶ τέλους ὁ Ρογέρος, συλλαβὼν πρὸς τοῖς ἄλλοις αἰχμαλώτους καὶ τρεῖς τῶν ἐπισήμων βαρῶνων. Δὲν ἐξηκολούθησε δὲ τὰς ἐχθροπραξίας, ἀλλὰ περιορισθεὶς νὰ λεηλατήσῃ ἐν παρόδῳ τὰ παράλια τῆς Ἠπείρου, τὴν Κέρκυραν καὶ τὴν Κεφαλληνίαν, ἐπανῆλθε κατὰ ὀκτώβριον μετὰ πλουσιωτάτης λείας εἰς Μεσσήνην.

Ὁ Φλωρέντιος ἐπανελθὼν ἐκ Νεαπόλεως ἔπραξε τὰ δέοντα, ἵνα προφυλάξῃ τὴν χώραν ἐκ τοιούτων ἐπιδρομῶν καὶ τὴν αὐτὴν πρόνοιαν ἔλαβον οἱ Ἑνετοὶ ὡς πρὸς τὰς ὑπ' αὐτῶν κατεχαιμένας πόλεις τῆς Κορσικῆς καὶ τῆς Μεθώνης. Ἀλλ' ἐν τῷ ἐσωτερικῷ

τῆς Πελοποννήσου συνέβαινον γεγονότα τινὰ μαρτυροῦντα, ὅτι αὐτεῖς ἢ προτέρα εἰρήνη, οὔτε ἢ προτέρα εὐημερία εἶχον ἐπανέλθει καθ' ὁλοκληρίαν εἰς αὐτήν. Δύο πλούσιοι Σλαῦοι ἐκ Γιανιτζούς, ἔχοντες ἀξιώλογα οὐ μακρὰν τῶν Καλαμῶν κτήματα, παρετήρησαν ὅτι τὸ φρούριον τῆς πόλεως ταύτης δὲν φυλάττεται ἀσφαλῶς καὶ ἐγένοντο ἐξ ἐφόδου κύριοι αὐτοῦ μετὰ πεντήκοντα μόνον ἀνδρῶν. Μετ' ὀλίγον δὲ ἐπῆλθον καὶ 600 ἄλλοι Σλαῦοι ἐκ Γιανιτζούς, καλῶς ὠπλισμένοι, καὶ κατέλαβον τὴν πόλιν τῆς ὁποίας οἱ κάτοικοι ἐτράπησαν εἰς φυγὴν, διότι οἱ ἐπελθόντες ἐκήρυξαν αὐτοῖσι τὴν ἀρχὴν τῶν Παλαιολόγων. Ὁ Φλωρέντιος ἐπεχείρησε μὲν ἀμέσως τὴν πολιορκίαν τῶν Καλαμῶν, ἀλλὰ συγχρόνως πειθόμενος, ὅτι δὲν εἶναι εὐκολον νὰ ἀνακτήσῃ αὐτὰς διὰ πολέμου, ἐπέμψεν εἰς Κωνσταντινούπολιν πρὸς τὸν Ἀνδρόνικον πρέσβεις ἵνα ἀπαιτήσῃ τὴν ἀπόδοσιν τοῦ παρὰ τὰς συνθήκας καταληφθέντος φρουρίου. Ὁ Ἀνδρόνικος ἠναγκάσθη νὰ ὑποσχεθῇ τὴν ἀπόδοσιν, ἀλλὰ δὲν εἶχε σκοπὸν νὰ ἐκτελέσῃ τὴν ὑπόσχεσιν, ὅτε ὁ ἐν Πελοποννήσῳ πρωτοστράτωρ αὐτοῦ Γεώργιος Σγουρομαλλαῖος, ἀπατήσας τοὺς Σλαῦους τῶν Καλαμῶν καὶ εἰσελθὼν εἰς τὸ φρούριον μετὰ δυνάμει, ἀπέδωκεν αὐτὸ εἰς τοὺς Φράγκους. Ὁ Γεώργιος Σγουρομαλλαῖος εἶχε συμπαθείας πρὸς αὐτοὺς, διότι ἦτο ἐκ τῶν λεγομένων Γασμούλων, ἥτοι γόνων Λατίνου πατρὸς καὶ ἑλληνίδος μητρὸς ἢ τ' ἀνάπαλιν Ἕλληνας πατρὸς καὶ Λατινίδος μητρὸς. Τὸ τελευταῖον τοῦτο συνέβαιεν ὥς πρὸς τὸν Σγουρομαλλαῖον, διότι ἡ μήτηρ αὐτοῦ ἐλέγετο ἑνὶ κούσῳ εἰς τὸν γαλλικὸν οἶκον Μαλλὺ (de Mailly). Ἐτιμωρήθη δὲ διὰ τὴν πρᾶξιν αὐτοῦ ταύτην καθαιρεθεὶς καὶ ἀναγκασθεὶς νὰ φύγῃ εἰς Τσακωνίαν. Ἀλλ' οἱ ἀπόγονοι αὐτοῦ διετήρησαν τὸ ἐν Πελοποννήσῳ ἔξωμά των, διότι ἐπὶ τῆς Τουρκικῆς κατακτήσεως οἱ Σγουρομαλλαῖοι ἀναφέρονται μετὰ τῶν πρώτων ἀρχοντικῶν οἰκῶν τῆς χερσονήσου. Οἱ δὲ περισπασμοὶ οὗτοι δὲν ἦσαν οἱ μόνοι· οἱ τὸν Φλωρέντιον ἀπασχολήσαντες. Πολλοὶ καὶ ποικίλοι μετὰ τῶν βαρβάρων φεουδαλικοὶ διενέξεις ἐτάρατταν τὴν κοινὴν τοῦ πριγκιπάτου ἡσυχίαν. Ἡ κυβέρνησις ἠναγκάσθη καὶ πάλιν νὰ εἰσαγάγῃ ἔξωθεν σῖτον, ἵνα πληρώσῃ τὰς τῶν φρουρίων ἀποθήκας. Συμβαλεῖ δὲ συνέβαινον συγκρούσεις μετὰ τῶν κατακτητῶν καὶ κατα-

κτηθέντων ἰδίως ἐκ τούτου, ὅτι οἱ μὲν ἀρχαῖοι βαρῶνοι τὸ πλεῖστον ἐξέλιπον, οἱ δὲ νεωστὶ ἐξ Ἑννεγαυίας ἢ Νεαπόλεως ἐπελθόντες οὔτε τὴν γλῶσσαν, οὔτε τὰ ἥθη τοῦ τόπου ἐγίνωσκον, οὔτε τὴν ἀπαιτουμένην σύνεσιν εἶχον. Μίαν τῶν συγχρούσεων τούτων θέλομεν ἱστορήσει ὡς χαρακτηριστικὴν τῶν περιστάσεων εἰς τὰς ὁποίας εὗρισκετο τότε ἡ Πελοπόννησος. Ὁ Φλωρέντιος εἶχε διορίσει τῷ 1292 ἀρχηγὸν τοῦ φρουρίου καὶ τῆς ἐπαρχίας Κορίνθου τὸν συγγενῆ αὐτοῦ Οὐάλτερον Λειδεκέρκην, νέον κάλλιστον μὲν τὸ εἶδος, ἀλλὰ ἀγέρωχον καὶ δαπάνηρόν, ὅστις ἐξαντλήσας μετ' οὐ πολὺ ὅσα εἶχε χρήματα ἀπεφάσισε νὰ πορισθῇ ἕτερα ληστεύων τοὺς ἰθαγενεῖς, οἵτινες ἀπεδήμησαν ἐκ τῶν Βυζαντινῶν ἐπαρχιῶν τῆς Πελοποννήσου εἰς Κορινθίαν καὶ ζῶντες ἐκεῖ ἐν εἰρήνῃ μετὰ τῶν Φράγκων καὶ ἀποκτήσαντες κτήματα ἐτέλουν προθύμως πάντας τοὺς φόρους καὶ πάντα τὰ ὑπὸ τῶν κειμένων νόμων ἐπιβαλλόμενα βάρη. Ὁ ἐπιφανέστατος τούτων ἐκαλεῖτο Φώτιος καὶ ἦτο συγγενὴς τοῦ ἰσχυροῦ οἴκου τῶν Ζασσῆ ὅστις καλούμενος εἰς τὰ χρονικὰ τοῦ Μωρέως Χαζῆ, ἐδέσποζε τμήματός τινος τῆς Τζακωνίας, καὶ τοῦ ὁποίου εἰς κλάδος κατῴκει εἰς Καλάβρυτα ὑπὸ τὸν Ἰάκωβον Ζασσῆ, φημιζόμενον τότε ἐν Ἀχαΐᾳ ὡς τὸν ἀριστον Βυζαντινὸν πολεμικὸν ἄνδρα. Ὁ Φώτιος εἶχε λαμπρὰν μὲν ἐν Κορίνθῳ οἰκίαν, πολλὰ δὲ χωρία εἰς τὰ περίξ καὶ διῆγε βίον ὄντως ἡγεμονικόν. Κατηγορηθεὶς δὲ αἰφνης ὅτι εἶναι ἰσχυρότερος τοῦ δέοντος, συνελήφθη καὶ ἐφυλακίσθη εἰς τὸ φρούριον ἐπὶ μόνῳ τῷ σκοπῷ τοῦ νὰ πληρώσῃ ὅσον ἐνδέχεται πλείοτερα λύτρα. Ὁ Οὐάλτερος ὀρίσας τὰ λύτρα ταῦτα εἰς 10,000 ὑπέρπυρα ἀπῆλθε τὴν πληρωμὴν αὐτῶν ἀπὸ τὸν Ἰάκωβον Ζασσῆ, ἀπειλῶν, ὅτι ἄλλως θέλει ἀνασκολοπίσει τὸν αἰχμάλωτον. Καὶ ἐπειδὴ ὁ Ζασσῆ ἀνέδαλε τὴν πληρωμὴν, ὁ Οὐάλτερος ἐξεργάζωσε δύο ὁδόντας τοῦ Φωτίου. Τότε ὁ τελευταῖος οὗτος κατέβαλε 1000 ὑπέρπυρα ὑποσχεθεὶς νὰ δώσῃ καὶ τὰ λοιπὰ ἅμα ἐξέλθῃ τῆς φυλακῆς. Ἀπεφυλακίσθη λοιπὸν, ἀλλ' ἀντὶ νὰ συμπληρώσῃ τὰ ζητούμενα, κατέφυγεν εἰς τὸν συγγενῆ τοῦ Ἰάκωβον καὶ ἐπεκαλέσατο δι' αὐτοῦ δικαιοσύνην παρὰ τοῦ πρίγκηπος Φλωρεντίου. Ὁ Φλωρέντιος ὁμῶς, εἴτε χαριζόμενος πρὸς τὸν Οὐάλτερον εἴτε εἰλικρινῶς πιστεύων εἰς τὰς κατηγορίας αὐτοῦ, ἐκώφευεν, ὥστε ὁ Φώτιος ἄπ-

ρίσσει νὰ αὐτοδικήσῃ. Δυστυχῶς ἀντὶ νὰ ἐκδικηθῇ τὸν Οὐάλ-
τερον ἐγένετο ἐκ παραδρομῆς αἷτιος τοῦ θανάτου ἐνὸς τῶν χρη-
στιτέρων Φράγκων δυναστῶν, τοῦ βαρῶνος Βοστίτζης Γουϊδῶνος
Σαρπινύ. Τῷ ὄντι τὴν ἀνοῖξιν τοῦ 1295 ὁ Γουϊδῶν ἐρχόμενος διὰ
τοῦ Κορινθιακοῦ κόλπου εἰς Κόρινθον, ἵνα χαιρετίσῃ τὸν Λευδε-
κέρην, ἀπεβιάσθη εἰς τὸν λιμενίσκον τοῦ ἁγίου Νικολάου τῆς
Συκῆς (St Nicolas au figuier) μετὰ δύο μόνων ἱππέων καὶ τεσ-
σάρων ἀκολούθων, ἵνα γευματίσῃ αὐτόθι ἐν ἀνέσει παρὰ τινι κρήνῃ.
Συνέπεσε δὲ νὰ παραμονεύῃ αὐτόθι ὁ Φώτιος καὶ ὑποθέσας ὅτι
ἔχει πλησίον του τὸν ἐχθρὸν αὐτοῦ, ὥρμησε καὶ ἐπλήγωσεν αὐ-
τὸν κατὰ κεφαλῆς διὰ τοῦ ξίφους φωνάζων· αἶδου ἡ πληρωμὴ
συ κὺρ Οὐάλτερε.» Καὶ ἐνόησε μὲν ἀμέσως τὸ λάθος καὶ ἔπεσε
ἑρῶν εἰς τοὺς πόδας τοῦ πληγωθέντος καὶ ζητῶν συγγνώμην,
ἀλλ' ἡ πληγὴ ὑπῆρξε καίρια καὶ μετ' ὀλίγον ὁ Γουϊδῶν ἀπέ-
θανεν. Ὁ Φλωρεντίας ἐξω φρενῶν γενόμενος ἠθέλησε κατ' ἀρχὰς
νὰ ἐκδικηθῇ τοὺς Ἑλλήνας τῶν Καλαβρύτων ὡς πρωταιτίους τοῦ
ρόνου. Ἀλλ' ἀνεχαιτίσθη ἔπειτα ὑπὸ τῶν συνευτέρων αὐτοῦ
συμβούλων καὶ ἀπῆλθε παρὰ τοῦ ἐν Μισθρᾷ ἐδρεύοντος στρα-
τηγοῦ νὰ τιμωρήσῃ τὸν ἐκεῖ καταφυγόντα δολοφόνον. Ὁ στρα-
τηγὸς ὅμως ἀπεκρίθη ὅτι κυρίως ὑπεύθυνος ἐπὶ τοῖς γενομένοις
ἦτο ὁ πλεονέκτης Οὐάλτερος καὶ ὅτι πρὸ πάντων αὐτὸς ἔπρεπε
νὰ τιμωρηθῇ. Ἐντεῦθεν καὶ ἐξ ἄλλων παρομοίων συγκρούσεων ἐ-
πανελήφθησαν αἱ μεταξὺ Βυζαντινῶν καὶ Φράγκων ἐχθροπραξίαι
τῷ 1296, ἐνῷ δὲ ὁ Φλωρεντίας ἡτοιμάζετο νὰ ἐπιδιώξῃ πάσῃ
δυνάμει τὸν πόλεμον τοῦτον, αἰφνης ἀπέθανε τῇ 23 ἰανουαρίου
1297.

Ὁ θάνατος αὐτοῦ ἐγένετο πρόξενος πολλῆς ζημίας εἰς τὸν
ἐν Ἑλλάδι φραγκισμόν. Ἐπὶ τινι χρόνον ἐκυθέρνησε τὴν Ἀχαΐαν
κατὰ τὰ προσυντεθειμένα πρὸς τὸν Ἀνδεγαυικὸν οἶκον ἡ χήρα
αὐτοῦ Ἰσαβέλλα Οὐίλλεαρδουίνου. Ἀλλ' ἡ γυνὴ αὕτη δὲν ἠδύ-
νατο νὰ περιστείλῃ τὰς πρὸ καιροῦ ὑφισταμένας ἐσωτερικὰς ἀνω-
μαλίας καὶ διενέξεις. Ὁ δούξ τῶν Ἀθηνῶν εἶχε, ζῶντος ἔτι τοῦ
Φλωρεντίου, ἀποποιηθῇ τοῦ νὰ ὁμόσῃ πίστιν εἰς αὐτόν· ἦτο δὲ
τότε δούξ τῶν Ἀθηνῶν ὁ τοῦ Γουλιέλμου Α'. υἱὸς Γουϊδῶν Β'.
Λαρόσης (1287—1308), ὅστις ἀνῆλικος ὢν ἐπετροπεύετο ὑπὸ

τῆς Ἑλληνίδος αὐτοῦ μητρὸς Ἑλένης Ἀγγέλου, θυγατρὸς τοῦ Σεβαστοκράτορος Ἰωάννου Α', τοῦ ἀρχόντος τῶν νέων Πατρῶν. Μετ' οὐ πολὺ ὅμως ἡ Ἑλένη, ἥτις ἦτο ἔτι νέα, ἐνυμφεύθη τῷ 1291 τὸν Οὐγγον Βρυέννιον, κύριον ὄντα τοῦ ἡμίσεως τῆς Καρυταίνης, ὅστις ἀγέρωχος ὢν, ἀπεποιήθη νὰ ἀναγνωρίσῃ τὴν ἐπικυριαρχίαν τοῦ Φλωρεντίου· ἐντεῦθεν δὲ παρήχθη μακρὰ διάστασις, ἥτις δὲν ἐπαυσεν οὔτε μετὰ τὸν ὀλίγον πρὸ τοῦ θανάτου τοῦ Φλωρεντίου συμβάντα θάνατον τοῦ Βρυέννιου, καίτοι ὁ ἐν τῷ μεταξύ τούτῳ ἡλικιωθεὶς Γουίδων Β' συνεζεύχθη τὴν θυγατέρα τῆς Ἰσαβέλλας Ματθίλδην τὴν Ἑννεγαυϊκὴν· διότι ὁ γάμος οὗτος ἐγένετο παρὰ τὴν θέλησιν τοῦ βασιλέως τῆς Νεαπόλεως Καρόλου τοῦ Β', ὅστις κατ' ἀρχὰς ἀπεφώνητο αὐτὸν ἄκυρον καὶ δὲν συνήνεσε νὰ τὸν ἀναγνωρίσῃ εἰμὴ τῷ 1300.

Τὰ τοῦ γάμου τούτου τοῦ δουκὸς τῶν Ἀθηνῶν εἶναι πολυεδῶς ἀξιωμακρινόμενα. Τοῦ γάμου προηγήθησαν αἱ τελεταὶ καθ' ἃς προσχειρίσθη εἰς ἱππότην ὁ ἐνηλικιωθεὶς Γουίδων Β', αἱ δὲ τελεταὶ αὗται, περιγραφόμεναι ὑπὸ τοῦ συγχρόνου Ἰσπανοῦ χρονογράφου Μουντάνερ, μαρτυροῦσι καὶ αὖθις ὅποια τις ἦτο ἡ λαμπρότης τῆς αὐλῆς τοῦ δουκὸς τῶν Ἀθηνῶν. Ὁ Μουντάνερ, ἀφοῦ βεβαιοῖ, ὅτι ὁ δοῦξ τῶν Ἀθηνῶν ἦτο εἰς τῶν μεγίστων τῆς Εὐρώπης δυναστῶν ἐξ ἐκείνων ὅσοι δὲν ἦσαν βασιλεῖς, ἱστορεῖ ἔπειτα τὰ τῶν περὶ ὧν ὁ λόγος τελετῶν, αἵτινες ἐγένοντο ἐν Θήβαις κατὰ ἰούνιον τοῦ 1294 τὴν ἡμέραν τοῦ ἁγίου Ἰωάννου καὶ εἰς ἃς προσεκλήθησαν πάντες οἱ ἀρχιερεῖς καὶ οἱ εὐπατρίδαι, καὶ αὐτοὶ οἱ ἐκ Μεγαλοβλαχίας Ἕλληνες· οἱ δὲ προσερχόμενοι ἔμελλον νὰ λάβωσι δωρεὰς καὶ ἄλλας χάριτας. Διέτριβε δὲ τότε πρὸ καιροῦ ἐν τῇ δουρικῇ αὐλῇ ὁ ἐξ Οὐγγῶνος Βονιφάτιος, ἕλκων τὸ γένος ἐκ τῶν Λομβαρδικῶν τῆς Εὐβοίας δυναστῶν, ἱππότης γενναῖος καὶ σύμβουλος συνετὸς, τιμώμενος ἕνεκα τούτου ὑπὸ τῆς χήρας δουκίσσης Ἑλένης καὶ μεγαλοπρεπῶς ξανιζόμενος παρ' αὐτῇ μετὰ τῆς συνοδίας αὐτοῦ τῆς συγκατεμένης ἐκ δέκα ἱππέων καὶ δέκα ἀκολούθων. Ὅταν ἐπέστη ἡ ἡμέρα τῆς τελετῆς οὐδεὶς ἐνεφανίσθη πολυτελέστερον ἱματισμένους ἢ αὐτὸς τε καὶ οἱ τῆς ἀκολουθίας αὐτοῦ ἄνδρες· καὶ διὰ νὰ ἐπαρκέσῃ εἰς τὴν δαπάνην ταύτην ἐδανείσθη πολλὰ χρήματα. Συνελθόντων

τῶν πρόσκλημένων ἐν τῇ μητροπόλει ἐλειτούργησεν ὁ ἀρχιεπίσκοπος Θηβῶν, ἐπὶ δὲ τοῦ ἱεροῦ βήματος ἀνέκειντο τὰ ὄπλα δι' ὧν ἐμέλλε νὰ περιβληθῇ ὁ νεαρὸς δούξ. Τὸ περιεστώμενον πλῆθος περιέμενεν ἐν ἀγωνίᾳ νὰ ἴδῃ τίς θέλει ἀξιωθῇ τῆς τιμῆς τοῦ νὰ γίνῃ ἀνάδοχος τοῦ δουκὸς ἐν τῷ ἱπποτικῷ τάγματι. Τότε αἰφνης ὁ Γουίδων ἐκάλεισε τὸν Βονιφάτιον καὶ εἶπε πρὸς αὐτόν· «σὺρ (Messire) Βονιφάτιε, καθήσατε πλησίον τοῦ ἀρχιεπισκόπου, διότι ἡ θέλησίς μου εἶναι ὑμεῖς νὰ με ὀπλίσετε ἱππότην.» Ὁ δὲ Βονιφάτιος ἀπεκρίθη· «τί λέγετε δέσποτα;» βεβαίως με ἐμπαίζετε.» «Ὁχι, εἶπεν ὁ δούξ, εἰλικρινῶς λέγω ὅτι αὕτη εἶναι ἡ θέλησίς μου.» Καὶ ἰδὼν ὁ Βονιφάτιος, ὅτι ὁ δούξ ὠμίλει εἰλικρινῶς προσεῖλε πρὸς τὸ ἱερὸν βῆμα πλησίον τοῦ ἀρχιεπισκόπου καὶ περιέβαλε τὸν δούκα διὰ τοῦ ἱπποτικοῦ ἀξιώματος. Συμπληρωθείσης δὲ τῆς τελετῆς ὁ δούξ εἶπεν ἐπὶ παρουσίᾳ πάντων. «σὺρ Βονιφάτιε, κατὰ τὸ ὑφιστάμενον ἔθος οἱ ἀνάδοχοι τοῦ ἱππότου προσφέρουσιν αὐτῷ δῶρον. Ἐγὼ δὲ θέλω πράξει τὸ ἀνάπαλιν» εἰς ὑμᾶς τὸν ἀναδεχόμενόν με ἱππότην παρέχω ἀπὸ τοῦδε εἰσόδημα ἐτήσιον 50,000 σολιδίων (ἥτοι 2,500 φράγκων ἰσοδυναμούντων νῦν πρὸς 13 ἢ 14000 δρ.) εἰς πύργους καὶ ἄλλα κτήματα ἐλεύθερα πάντοτε βάρους καὶ δυνάμενὰ νὰ διατεθῶσι παρ' ὑμῶν κατὰ τὸ δούκων. Σὰς δίδω δὲ καὶ σύζυγον τὴν θυγατέρα ἐνὸς τῶν ἐμῶν βασιλέων, ἥτις διατελοῦσα ὑπὸ τὴν κηδεμονίαν μου κατέχει τὸ τρίτον τῆς Εὐβοίας.»

Αὐτὸς ὁ Βονιφάτιος καὶ ὁ ἀρχὼν τῶν Σαλώνων Θωμᾶς Γ', ὁ συνετώτατος ἀνὴρ ἀπάσης τῆς Ῥωμανίας, κατὰ τὰ Χρονικά τοῦ Μωρέως, εἶναι οἱ συμβουλευσάντες τὸν Γουίδωνα νὰ συζευχθῇ τὴν Ματθίλδην τὴν Ἑνέγκαυικὴν, καὶ αὐτοὶ μετ' ἄλλων ἐστάλησαν ἀμέσως ἐκ Θηβῶν εἰς Βλιζίρι, ὅπου ἐδρευσ τότε ἡ πριγκήπισσα Ἰσαβέλλα, ἵνα συνομολογήσῃ τὸ συνοικέσιον. Καὶ γενομένων τῶν ἐμψάσεων ἐν μέσῳ λαμπρῶν πανηγύρεων, προσῆλθε καὶ ὁ Γουίδων καὶ ἐτελεσθῇ ὁ γάμος· νέαι δὲ πάλιν ἐγένοντο ἑορταὶ ἐπὶ εἰκοσιν ἡμέρας, μεθ' ὃ ἐπέστρεψεν εἰς Θήβας ὁ νέος δούξ· μετὰ τῆς συζύγου του, ἥτις ὅμως μόλις εἶχε τότε συμπληρώσει τὸ πέμπτον τῆς ἡλικίας αὐτῆς ἔτος. Ὁθεν ταύτην τὴν ἀνηλικότητα προφασίζόμενος ὁ Κάρολος Β', πράγματι δὲ, διότι ἤθελε νὰ δώσῃ

τὴν νύμφην εἰς ἓνα τῶν υἱῶν ἢ ἐγγόνων τῶν, ἀπεποιήθη κατ' ἀρχάς τὴν ἐπικύρωσιν, καὶ ἐκ τούτου ἡ ἔρις ἐξηκολούθησεν ἐπὶ ἄλλα πέντε ἔτη μέχρις οὗ ὁ βασιλεὺς τῆς Νεαπόλεως μεταβαλὼν γνώμην ἀνεγνώρισε τὸν γάμον. Ὡσαύτως ἡ Ἰσαβέλλα Οὐίλλεαρδουνοῦ συνωμολόγησεν ἐν ἀρχῇ τοῦ 1301 τρίτον γάμον πρὸς τὸν Φίλιππον τὸν Σαβαυδικόν, ὅστις καὶ ἀνέλαβεν ἀμέσως τὸ ἀξίωμα τοῦ πρίγκηπος τῆς Ἀχαΐας, συναινέσαντος εἰς τοῦτο μετὰ τινὰς δισταγμοὺς τοῦ βασιλέως Καρόλου Β'. Ὁ Φίλιππος ἦλθεν εἰς Γλαρέντζαν περὶ τὰ τέλη τοῦ 1302 μετὰ λαμπρᾶς συνοδίας 70 ἵπποτῶν, 300 πεζῶν καὶ τινῶν ἰσρωμένων. Καὶ ἐγένετο μὲν αὐτῷ δεκτὸς μετὰ πολλῆς προθυμίας ὑπὸ τε τῶν φεουδαρχῶν καὶ τῶν ἰθαγενῶν κατοίκων, ἐκυβέρνησε δὲ μετὰ τινος ἰσχύος, διὰ τὴν πολλὴν ὅμως αὐτοῦ χρηματικὴν πλεονεξίαν, ἐξετράπη εἰς δεινὰς καταπιέσεις. Ἐκ τῶν περιωθέντων καταστίχων τοῦ ταμίου αὐτοῦ Πραλόρμου καταφαίνεται, ὅτι ἀπὸ αὐτῶν τῶν δύο πρώτων ἐτῶν τῆς διαχειρίσεώς του, ἀφοῦ εἰσέπραξεν ὅλα τὰ τακτικὰ εἰσοδήματα τοῦ κράτους καὶ ὅλα τὰ καθυστερήματα, ἀφοῦ ἔλαβε πολλὰς χρηματικὰς δωρεὰς ἀξιολόγους, διότι λ. χ. οἱ κάτοικοι τῆς Καρυταίνης προσήνεγκον αὐτῷ διὰ τοῦ Καλογιάννη Κοζαρίδη καὶ τοῦ Μικελίνου Δεβρὺς (de Brus) 4,000 ὑπέρρυρα, καὶ ὁ Πρωτοδεστιάριος Κολίνος Κύρ Βασιλόπουλος 3,000 καὶ ἄλλοι ἄλλα ποσά· ἀφοῦ τὸ νομισματοκοπεῖον τῆς Γλαρέντζας ἐξηκολούθει ἀδιακόπως ἐργαζόμενον καὶ κόπτον τερνέζια φέροντα τὸ ὄνομα τοῦ Φιλίππου, πάντα ταῦτα τὰ χρήματα δὲν ἐπτόκου ἐἰς τὰς ἀνάγκας αὐτοῦ, ὥστε ἐδέησε νὰ συνομολογήσῃ δάνειον πρὸς τὸ ἐν Γλαρέντζᾳ ὑποκατάστημα τοῦ Φλωρεντινοῦ τραπεζίτικοῦ οἴκου Περούτζη, καὶ ἐπὶ τέλους διωργάνωσεν ἐν Ἀχαΐᾳ τακτικὸν καταπιεστικὸν σύστημα, ὡς ἂν ἐκυβέρνηα χώραν ξένην καὶ οὐχὶ τὸ κτῆμα τῆς συζύγου αὐτοῦ. Τὶ λοιπὸν παράδοξον, ἂν ἡ ἀργυρολογία αὕτη προεκάλεσε πολλὰς δυσαρρεσκείας καὶ στάσεις, ἐκ τῶν ὁποίων ὠφελήθησαν οὐκ ὀλίγον οἱ ἐπαναλαβόντες τὰς ἐχθροπραξίας αὐτῶν Βυζαντινοί;

Ἀλλὰ καὶ εἰς τὰς βορειοτέρας Ἑλληνικὰς χώρας ποικίλαι ἐπεκράτουν ἐν τῷ μεταξὺ ἀνωμαλῖαι. Ὁ Σεβαστοκρατώρ νέων Πατρῶν Ἰωάννης Α' εἶχεν ἐπιστρέφει εἰς τὴν πρωτεύουσάν αὐτοῦ

μετὰ τὴν ἥτταν ἦν ὑπέστη ὑπὸ τῶν Βυζαντινῶν τῷ 1291· ἀλλὰ τὰ πράγματα τοῦ μικροῦ τούτου κράτους ἐκυβερνῶντο ἔκτοτε μᾶλλον ὑπὸ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Κωνσταντίνου Ἀγγέλου καὶ ἐτέρου υἱοῦ ἀπλῶς Ἀγγέλου συνήθως καλουμένου. Ἀμφότεροι δὲ οὗτοι μάχμοι ὄντες ἐπεχείρησαν τὴν ἀνοιξίν τοῦ 1295 νέας κατὰ τῆς Ἡπείρου ἐχθροπραξίας τῆς κατεχομένης τότε ἐν μέρει μὲν ὑπὸ τοῦ θείου τῶν Νικηφόρου, ἐν μέρει ὑπὸ τῶν ἐπιτρόπων τοῦ Καρλίου τοῦ Ἀνδεγαυικοῦ. Ματαιίως ἐζήτησαν ν' ἀντισταθῶσιν εἰς τὴν ἐπιδρομὴν ταύτην ὃ τε Νικηφόρος καὶ οἱ Ἀνδεγαυῖνοι καὶ οἱ ἄρχοντες τοῦ τόπου. Τὸ Ἀγγελόκαστρον, ὃ Ἀχελῷος καὶ ἡ Ναύπακτος κατεκτῆθησαν ὑπὸ τοῦ Κωνσταντίνου, οἱ δὲ ἄρχοντες ἢ κτεφυγον εἰς τὰ ὄρη ἢ αἰχμαλωτευθέντες ἀπῆχθησαν εἰς Μεγαλοβλαχίαν καὶ ἐφυλακίσθησαν αὐτόθι. Ὁ Νικηφόρος τότε ἐζήτησε τὴν προστασίαν τοῦ Ἀνδρονίκου Β', ὅστις ἠθέλησε τῶνόν τι ἐπεμβῆ εἰς τὴν Ἡπειρον ὑπὲρ τοῦ δεσπότη, ἀλλ' ἀπέτυχε διότι ὁ τῶν Σέρβων ἡγεμὼν, Στέφανος Μιλούτιν (1275—1321), ὠφελούμενος συγχρόνως ἐκ τῆς ἀνωμαλίας ταύτης, κατέλαβε τὸ Δυρράχιον. Εὐτυχῶς διὰ τὸν Νικηφόρον, ἀποθανόντος τῷ 1296 τοῦ Σεβαστοκράτορος Ἰωάννου, ἠναγκάσθησαν οἱ υἱοὶ του νὰ ἐπαβλῶσιν εἰς Θεσσαλίαν· καὶ ἀμφότεροι μὲν ἔλαβον τὸν τίτλον τοῦ πατρὸς, ἀλλὰ δυνάστης Μεγαλοβλαχίας ἐλογίζετο κυρίως ὁ Κωνσταντῖνος (1296—1303.) Κατ' ἀρχάς οὗτος συνωμολόγησεν εἰρήνην πρὸς τε τὸν Νικηφόρον καὶ τοὺς Ἀνδεγαυῖνους, ἐκχωρήσας τῆς τε Ναυπακτίας καὶ τοῦ Ἀχελῷου· συνεβιβάσθη δὲ καὶ πρὸς τοὺς Βυζαντινοὺς. Μετὰ τινα ὁμοῦ χρόνον ἐπανέλαβε πάλιν τὰς κατὰ τῆς Ἡπείρου ἐχθροπραξίας. Ὁ δεσπότης Νικηφόρος Α' δὲν ἐπέζησε πολὺ μετὰ τὴν προαναφερθεῖσαν εἰρήνην, ἀποθανὼν ὡσαύτως τῷ 1296. Τὸ κάλλιστον τῆς χώρας μέρος περιῆλθε τότε εἰς τὴν κόρην αὐτοῦ Θάμαρ, τὴν σύζυγον τοῦ Φιλίππου τοῦ Ταραντίνου, δυνάμει τῶν μετὰ τῆς Νεαπόλεως προσηγουμένων συνθηκῶν· εἰς δὲ τὸ λοιπὸν μέρος διεδέξατο τὴν ἀρχὴν ὑπὸ τὴν κηδεμονίαν τῆς χώρας αὐτοῦ δεσποίνης Ἀννης, ὁ υἱὸς τοῦ Θωμᾶς (1296 — 1318), ὅστις τότε πενταετὴς ὡν ὑπῆρξεν ὁ τελευταῖος τῆς Ἡπείρου ἄρχων ἐκ τοῦ οἴκου τῶν Ἀγγέλων. Καὶ ἀναφέρεται μὲν οὗτος ἐν τινι καταλόγῳ τῶν

Ἑλλήνων δυναστῶν, ὅς τις συνετάχθη εἰς Ἑνετίαν τῷ 1313, ὡς ἐξῆς· «Θωμάς ἑλέω Θεοῦ μέγας δεσπότης Ῥωμανίας, πρίγκηψ Βλαχίας, κύριος Ἀρχαγγέλου, δούξ Βαγενετίας, κόμης Ἀχελώου καὶ Ναυπάκτου καὶ κύριος τοῦ βασιλικοῦ φρουρίου τῶν Ἰωαννίνων,» ἀλλ' οἱ πολλοὶ οὗτοι τίτλοι οὐδεμίαν εἶχον πραγματικὴν ἀξίαν, διότι ἀληθῶς εἰπεῖν ὁ Θωμάς ἐξηρτάτο καθ' ὁλοκληρίαν ἀπὸ τοῦ γαμβροῦ αὐτοῦ Φιλίππου τοῦ Ταραντίνου, ὅς τις ἐκυβέρνηε κατὰ τὸ δοκοῦν πᾶσαν τὴν χώραν δι' ἰδίῳν ἐπιτρόπων. Καὶ ἐπειδὴ τῷ 1303 ἀπεβίωσεν ὁ Κωνσταντῖνος Ἀγγελος, ὁ δὲ ἀδελφός του δὲν ἀναφέρεται πλέον ἐν τῇ ἱστορίᾳ, τὸ δὲ ἀξίωμα τοῦ δουκὸς τῶν νέων Πατρῶν καὶ τοῦ Σεβαστοκράτορος Μεγαλοβλαχίας περιήλθεν εἰς τὸν ἀνῆλικον τοῦ Κωνσταντίνου υἱὸν Ἰωάννην Β'. Ἀγγελον Κομνηνόν, ὁ Φίλιππος ὁ Ταραντῖνος ἐνόμισεν ἐπιτηδεῖν τὴν περίστασιν νὰ ἐπιχειρήσῃ μεγάλην τιὰ ἐπὶ τὴν Ἑλλάδα στρατείαν, ἵνα οὐ μόνον ἀσφαλίσῃ τὴν ἐπὶ τῆς Ἡπείρου κυριαρχίαν, ὅπου ἡ φιλόδοξος δέσποινα Ἄννα εἶχεν ὑποκινήσει ἐπανάστασιν κατὰ τῶν Ἀνδεγαυῖνων, ἀλλ' ἐν ταύτῃ ἐκτελέσῃ τὰς ἀρχαίας αὐτοῦ ἐπὶ τοῦ κράτους τῶν Παλαιολόγων ἀξιώσεις. Τὰ πράγματα ἐφαίνοντο πρὸς τοῦτο συντελεστικώτατα, διὰ τε τὴν ἀνηλικότητα τοῦ νέου δυνάστου τῆς Μεγαλοβλαχίας, καὶ διὰ τὰς ἄλλας πειρίλας τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους ἀνωμαλίας ἐν Εὐρώπῃ τε καὶ ἐν Ἀσίᾳ. Οὐδὲν ἦττον τὸ ἐπιχείρημα τοῦτο τοῦ Φιλίππου τοῦ Ταραντίνου ἐμᾶταιώθη ἐπὶ τοῦ παρόντος, ὡς πάντα τὰ ἄλλα μεγάλα ὡς πρὸς τὴν Ἀνατολὴν βουλευμάτα τοῦ Ἀνδεγαυικοῦ οἴκου· οὐδὲ ἐξετελέσθη εἰμὴ μετὰ τρία ἔτη, μέχρι δὲ τῆς ἐποχῆς ταύτης οἱ ἐνταῦθα Ἕλληνες καὶ Φράγκοι δυνάσται δὲν ἔπαυσαν ἀνταγωνιζόμενοι πρὸς ἀλλήλους κατὰ τὸ σῶνθες.

Ὁ Κωνσταντῖνος Ἀγγελος εἶχε καταστήσει κηδεμόνα τοῦ ἀνηλικοῦ υἱοῦ του τὸν δούκα Ἀθηῶν Γουτδῶνα Β', ἀνεψιὸν ὄντα αὐτοῦ ἐξ ἀδελφῆς, καὶ εἶχε παραγγείλει εἰς τοὺς βαρῶνους νὰ δμώσωσιν ἀπροφασίστως πίστιν πρὸς αὐτόν. Μόνον εἰς τὰ φρούρια ἔμελλον νὰ μείνωσιν Ἑλληνικαὶ φρουραὶ· κατὰ δὲ τὰ λοιπὰ ὁ Γουτδῶν ἔμελλε νὰ ἄρῃ τῆς χώρας ὡς νόμιμος αὐτῆς κυρίαρχος ἐπὶ τῆς ἀνηλικότητος τοῦ Ἰωάννου Β'. Ἀμα δὲ ἀποθανόντος τοῦ Σεβαστοκράτορος, ἅπαντες οἱ γείτονες τῆς χώρας αὐτοῦ,

Ἀνδρόνικος, Βούλγαροι, καὶ Ἄννα ἡ Ἑπειρωτικὴ, παρεσκευάσθησαν ἵνα καταλύσωσι τὸ Θεσσαλικὸν ἐκεῖνο κράτος. Ὁ Γουίδων Β'. λοιπὸν προσκληθεὶς ὑπὸ τῶν ἀρχόντων κατεπειγόντως ἔδραμε μετὰ τῶν ὑποτελῶν αὐτοῦ, τοῦ Ὡμαῖ τῶν Σαλῶνων, καὶ τῶν βαρῶνων Εὐβοίας εἰς Ζητοῦνι, ἐδέχθη τὸν ὄρκον τῆς πίστεως τῶν ἀρχόντων, ἐπορεύθη ἐκεῖθεν εἰς νέας Πάτρας καὶ διατάξας αὐτόθι τὰ περὶ τῆς διοικήσεως τῆς χώρας ὅλως διόλου ἐπὶ τὸ φραγκικώτερον, ἐπέστρεψεν εἰς Θήβας. Ἀλλὰ μετ' οὗ πολὺ μανθάνει, ὅτι ἡ δέσποινα τῆς Ἑπέρου Ἄννα κατέλαβεν αἰφνιδίως ἐν ἀρχῇ τοῦ 1304 τὸ φρούριον Φανάρι, τὸ κατὰ τὴν Πίνδον ἐπὶ τῆς ὁδοῦ τῆς ἀγοῦσης εἰς Ἰωάννινα κείμενον. Ὁ Γουίδων Β'. συγκαλεῖ ἀμέσως ἅπαντα αὐτοῦ τὸν στρατὸν καὶ πρὸς τοῖς ἄλλοις τὸν Νικόλαον Γ'. Σαιντομέρ, ὅστις, καίτοι ὢν πρωτοστράτωρ τοῦ Μωρέως, ἦτο συγχρόνως, ὡς κύριος τοῦ ἡμίσεος τῶν Θηβῶν, ὑποτελὴς τοῦ Λαρόση. Ὁ πρίγκηψ Ἀχαΐας Φίλιππος ὁ Σαβαυδικὸς ἠθέλησε νὰ ἀπαγορεύσῃ εἰς τὸν Σαιντομέρ τοῦ νὰ συστρατεύσῃ μετὰ τοῦ Γουίδωνος· ἀλλ' οὗτος παρακούσας ἀπῆλθεν εἰς Δομοκὸν περὶ τὸ ὅποιον εὗρε συνειλεγμένον, ὑπὸ τὸν Γουίδωνα, τὸν Ὡμαῖν τῶν Σαλῶνων, τὸν Βονιφάτιον καὶ τὸν Φραγκίσκον ἐξ Οὐρῶνος, ἕνα τῶν μεγίστων καὶ λαμπροτάτων στρατῶν ἐξ ὧν ἡδυνήθησαν ποτὲ νὰ συγκροτήσωσιν οἱ Φράγκοι ἐν Ἑλλάδι. Διότι παρῆσαν αὐτόθι 900 μὲν Φράγκοι ἱππότες, 6,000 δὲ ἱππεῖς Θεσσαλοὶ, τὸ πλεῖστον Βλάχοι καὶ Βούλγαροι, καὶ 30,000 πεζοί. Ὅποιοι ἄρα γε πρέπει νὰ ᾔσαν οἱ χρηματικοὶ πόροι καὶ ὁ πληθυσμὸς τῆς Ἀνατολικῆς Ἑλλάδος καὶ ἐνὸς μέρους τῆς Θεσσαλίας, ἵνα εἴμπορῇ νὰ παρατάσῃ τηλικαύτας δυνάμεις. Καὶ οὗτος ὅμως ὁ στρατὸς οὐδὲν μέγα διέπραξεν. Ἡ καταπτοηθεῖσα Ἄννα ἔπεμψε πρὸς τὸν Λαρόσην δύο τῶν ἱπποτῶν αὐτῆς καὶ δύο τῶν ἀρχόντων, ἵνα δηλώσῃ αὐτῷ, ὅτι τὸ Φανάρι κατελήφθη παρὰ τὴν θέλησίν της, ὅτι εἶναι πρόθυμος νὰ τὸ ἀποδώσῃ, καὶ συγχρόνως νὰ πληρώσῃ εἰς μὲν τὸν δοῦκα 7,000 ὑπερπύρων, (φρ. 78,400) εἰς δὲ τὸν Σαιντομέρ 3,000 (φρ. 33,600). Ἐπὶ τοῖς ὅροις τούτοις συνωμολογήθη εἰρήνη πρὸς τὴν Ἄνναν τῇ συναινέσει καὶ τῶν ἀρχόντων Θεσσαλίας· καὶ μετὰ μικρὰν ἐπιδρομὴν εἰς τὴν χώραν τοῦ Ἀνδρόνικου καὶ λεηλασίαν τῶν τε ἐν τῇ βορείᾳ Θεσσαλίᾳ

καὶ ἐν τῇ μεσημβρινῇ Μακεδονίᾳ κτήσεων αὐτοῦ, ἐπέστρεψεν ὁ Γαυδάων εἰς Ζητοῦνι, διέλυσε αὐτόθι τὸ πλεῖστον τοῦ στρατοῦ, διέταξε πάλιν τὰ κατὰ τὴν διοίκησιν τῆς χώρας καὶ ἐπανῆλθεν εἰς Θήβας, ἐνῷ ὁ Σαιντομέρ ἀπῆλθεν εἰς Πελοπόννησον, ὅπου ἐν τῷ μεταξὺ συνέβησαν νέαι καὶ σπουδαιόταται περιπλοκαί.

Κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἔφθασαν εἰς τὸ ἔπακρον αἱ χρηματικαὶ καταπιέσεις τοῦ Φιλίππου τοῦ Σαβαυδικοῦ, διότι πρὸς τοῖς ἄλλοις οὗτος εἶχε πολλὰς ἀφορμὰς νὰ ὑποθέτῃ, ὅτι ὁ βασιλεὺς Κάρολος Β'. δὲν θέλει ἀφήσῃ αὐτὸν ἐπὶ πολλὸν χρόνον ἐν Πελοποννήσῳ, καὶ ἐπομένως ἐπεθύμει ἀναχωρῶν ἐκεῖθεν νὰ συνεπαγάγῃ μεθ' ἑαυτοῦ ὅσον ἐνδέχεται πλεονέτερον ἀργύριον. Ὅθεν περὶ τὰ μέσα τοῦ 1304, ἐνῷ ὁ Σαιντομέρ ἦτο εἰς τὴν Στερεάν Ἑλλάδα, ἐπέβαλεν εἰς τοὺς ἄρχοντας τῆς Ἀρκαδίας ἑκτακτον ἀναγκαστικὸν φόρον, ὥς ἐκ τοῦ ὁποῦ ἐστασίασαν οἱ Ἕλληνες τῆς χώρας ἐκεῖνης κάτοικοι. Ἀθροισθέντες δὲ εἰς τὸ χωρίον Δινίσταινα, ἐξελέξαντο ἀρχηγούς τοὺς ἀδελφοὺς Γεώργιον καὶ Ἰωάννην Μικρονᾶν καὶ ἀπεφάσισαν ν' ἀντισταθῶσι διὰ τῆς βίας εἰς τὴν εἰσπραξίν τοῦ φόρου, ἀφ' ἑνὸς μὲν ἐλπίζοντες ὅτι θέλουσι τοὺς ὑποστηρίξει πάντες οἱ κάτοικοι τῆς χερσονήσου Ἑλληνές τε καὶ Λατῖνοι, καθὼς δυσχερεστημένοι διὰ τὴν καταθλιπτικὴν διοίκησιν τοῦ Φιλίππου, καὶ ἀφ' ἑτέρου ἐπικαλεσάμενοι τὴν συνδρομὴν τοῦ ἐν Μισοθῶ ἐδρεύοντος Βυζαντινοῦ στρατηγοῦ. Καὶ τῶντι κατ' ἀρχάς, βοηθούμενοι ὑπὸ τοῦ στρατηγοῦ τούτου, ἐκυρίευσαν καὶ κατέστρεψαν δύο φρούρια τῆς Καρυταίνης. Ἀλλ' ὅτε ἐπεχείρησαν τὴν πολιορκίαν καὶ τρίτου τινὸς φρουρίου καλουμένου Βωφόρ (Beaufort), ἀπῆντησαν γενναίαν ἀντίστασιν καὶ μαθόντες ὅτι ὁ Φίλιππος ἐπέρχεται κατ' αὐτῶν μετὰ μεγάλης δυνάμεως, διέλυσαν τὴν πολιορκίαν καὶ ἐτράπησαν εἰς φυγὴν. Ὁ Φίλιππος προσηνέχθη ἐπιεικῶς πρὸς τοὺς στασίασαντας κατοίκους· περικωρίσθη εἰς τὸ νὰ δημεύσῃ τὴν περιουσίαν τῶν πρωταιτίων ἡτοιτῶν ἀδελφῶν Μικρονάδων, τοῦ Μακρῆ, τοῦ Ζαλλιακανάτα καὶ τοῦ Παπανικολοπούλου, ἐπέτρεψε εἰς τοὺς ἄλλους ἀμνηστειὰν καὶ ἐπέστρεψε εἰς Ἀνδραυτῖδαν, ἀφοῦ κατέλιπεν ἀξιόλογον σῶμα εἰς Βέρβενα, τὸ κυριώτατον παρὰ τὴν χώραν τῶν Βυζαντινῶν φροφῶν.

Συγχρόνως ἡ δέσποινα τῆς Ἡπείρου Ἄννα εἶχεν ἔλθει εἰς διαπραγματεύσεις πρὸς τὸν Ἀνδρόνικον Β'. Ἡ Ἄννα εἶχε πολλές ἀφορμὰς δυσχερεσκειῶν κατὰ τοῦ γαμβροῦ αὐτῆς Φιλίππου τοῦ Ταραντίνου. Ἡ Θάμαρ εἶχεν ἀναγκασθῇ παρὰ τὰ συμφωνηθέντα νὰ ἀσπασθῇ τὸ καθολικὸν δόγμα· αἱ δὲ προαναφερθεῖσαι παρασκευαὶ τοῦ Φιλίππου ἐνέπνευσαν εἰς τὴν δέσποιναν τὸν εὐλογον φόβον, ὅτι οὗτος μελετᾷ τὴν παντελῇ καθαίρεσιν αὐτῆς τε καὶ τοῦ υἱοῦ τῆς καὶ τοῦ ὀρθοδόξου τῆς χώρας δόγματος. Ὅθεν συνεννοηθεῖσα μετὰ τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει ἀπέτρεψε τὸν υἱὸν τῆς Θωμᾶν ἀπὸ τοῦ νὰ ὁμώσῃ πίστιν πρὸς τὸν Φίλιππον, ὅτε ἐπέστη ἡ ὥρα καθ' ἣν ὤφειλε οὗτος νὰ δώσῃ τὸν ὄρκον τοῦτον, εἰπούσα, ὅτι ὁ Θωμᾶς εἶναι ὑποτελὴς τῶν Παλαιολόγων, ὅτι εἶναι ἀήλουστον υἱὸς μονογενῆς νὰ ἀποκληρωθῇ πρὸς ὄφελος τῆς κόρης, ὅτι ὁ Φίλιππος πρέπει νὰ ἀρκεσθῇ εἰς τὸ νὰ λάβῃ τέσσαρα βασιλικὰ φροῦρια καὶ ἐτησίαν πρόσδοτον 100,000 ὑπερπύρων καὶ ὅτι μόνον ἐὰν ὁ Θωμᾶς ἀποθάνῃ ἄτεκνος, οἱ Ἀνδεγαυνοὶ δικαιοῦνται νὰ προτείνωσιν ἀξιώσεις ἐπὶ ὅλου τοῦ δεσποτάτου. Ἐὰν ἀναλογισθῶμεν ὅτι 100,00 ὑπερπύρα ἰσοδυναμοῦσι πρὸς 1,120,000 ρ., κατὰ δὲ τὴν σχετικὴν ἀξίαν, πρὸς 5 ἢ 6 τοῦλάχιστον ἑκατομμύρια, ὅτι παρεκτὸς τούτου ἡ Θάμαρ ἔπρεπε νὰ εἰσπράττῃ ἄλλα τόσα πρὸς συντήρησιν τῆς αὐλῆς αὐτῆς καὶ τῆς διοικήσεως, καὶ ὅτι δὲν ἤρχεν εἰμὴ τῆς μεσημβρινῆς Ἡπείρου, τῆς Αἰτωλίας καὶ τῆς Ἀκαρνανίας, δὲν εἰμποροῦμεν εἰμὴ νὰ θαυμάσωμεν τὸν πλοῦτον ὃν εἶχον τότε αἱ χῶραι αὗται, αἱ σήμερον τοσοῦτον πενιχραί. Καὶ ἐν τούτοις οὐδ' εἰς τοῦτο ἤρχεσθαι ὁ Κάρολος· ἀλλ' ἀπήντησεν εἰς τὰς προτάσεις τῆς Θάμαρ διὰ πολέμου. Καίτοι ὅμως ἐπῆλθεν εἰς βοήθειαν τοῦ ἐν Ἡπείρῳ ἐπιτρόπου τοῦ Φιλίππου τοῦ Ταραντίνου, ὁ Φίλιππος ὁ Σαβανδικὸς μετὰ τοῦ Σαιντομέρ· καὶ τοὶ συνετάχθησαν μετ' αὐτῶν Ἕλληνες τινες ὑποτελεῖς τοῦ Ταραντίνου οἷον ὁ Χωματιανὸς μετὰ 200 Ἑλλήνων μαχητῶν· καίτοι οὕτω συνεκροτήθη δύναμις λόγου ἀξία, οἱ ἐχθροὶ τῆς Ἄννης καὶ τοῦ Θωμᾶ ἀπέτυχον περὶ τὴν πολιορκίαν τῆς τε Ἀρτῆς καὶ τῶν Ρωγῶν καὶ, κατὰ Σεπτέμβριον τοῦ 1304, ἐπανῆλθον ἀπρακτοί. Ἐμείλλον δὲ αἱ ἐχθροπραξίαι νὰ ἐπαναληφθῶσι κατὰ τὴν ἀνοιξιν τοῦ ἐπὶντος ἔτους. Ἡ Ἄννα ὅμως γινώσκουσα πόσον ὁ Φίλιππος ὁ Σα-

βαυδικὸς ἡγάπα τὰ χρήματα, κατέπεισεν αὐτὸν νὰ μὴ λάβῃ μέρος εἰς τὴν μελετωμένην νεάν των Ἀνδεγαυηνῶν κατὰ τῆς Ἡπείρου ἐκστρατείας, πέμψασα εἰς μὲν τὸν πρίγκηπα 6,000 ὑπέρπυρα, (φρ. 67,200) εἰς δὲ τὸν Σαιντομέρ 4,000 (44, 800 φρ.). Ὁ δὲ Φίλιππος, ἵνα εὖρῃ πρόφασιν ἀπουσίας, προεκήρυξε τὴν συγχρότησιν Παρλαμέντου ἐν ἀρχῇ ματοῦ εἰς Κόρινθον. Ἐκεῖ συνήχθησαν τότε οἱ δοῦκες των Ἀθηνῶν καὶ τῆς Νάξου, ὁ μαρκίων Μπουδουνίτζης Ἀλβέρτος Παλαυτζίνης, οἱ βαρῶνοι τῆς Εὐβοίας, ὁ κόμης Κεφαλλήνιαις Ἰωάννης Α'. υἱὸς καὶ διάδοχος τοῦ Ρικάρδου, καὶ οἱ ἄλλοι Φράγκοι τῆς Ἑλλάδος δυνάσται· ἐτελέσθησαν δὲ πανηγύρεις λαμπραὶ καὶ ὑπὲρ τὰς 20 ἡμέρας διεξήχθησαν ἐπὶ τοῦ Ἰσθμοῦ ἀγῶνες ἱππικοὶ, ὧν μετέσχον 1,000 περίπου ἱππόται· νέα ταῦτα Ἰσθμία, των ὁποίων ἀγωνιστὰι δὲν ἦσαν μόνον Φράγκοι ἀλλὰ καὶ Ἑλληνες ἱππόται. Ἐν τούτοις ἡ ἀποποίησης τοῦ Φιλίππου τοῦ Σαβαυδικοῦ τοῦ νὰ συνδράμῃ τὸν Φίλιππον τὸν Ταραντίνον εἰς τὴν κατὰ τῆς Ἡπείρου ἐκστρατείας ἐλογίσθη ὑπὸ τοῦ Καρόλου Β'. ὡς προδοσία· ὁ Φίλιππος ὁ Σαβαυδικὸς καθρέθη τὴν 5 ἰουλίου 1306, ἐπεσπεύθη δὲ ἡ πρὸ καιροῦ παρασκευαζομένη μεγάλη ἐπὶ τὴν Ἀνατολὴν στρατεία τοῦ Φιλίππου τοῦ Ταραντίνου. Ὁ Ἀνδεγαυικὸς στόλος ἐπέπλευσε κατ' ἀρχὰς εἰς τὴν Πελοπόννησον καὶ κατέλαβεν αὐτὴν εὐχερῶς, προαναχωρήσαντος τοῦ Φιλίππου τοῦ Σαβαυδικοῦ· ἐκεῖθεν δὲ ἀνέπλευσεν εἰς τὴν Ἡπειρον. Ἀλλ' ἡ Ἄννα εὖρε συμμάχους πολλούς· οὐτὲ οἱ Ἑνετοὶ, οὐτὲ οἱ Βυζαντινοὶ, οὐτὲ αὐτοὶ οἱ Σέρβοι ἐπεθύμουν τὸν θρίαμβον των Ἀνδεγαυηνῶν ἐν ταῖς ἑλληνικαῖς χώραις· ὅθεν πάντες συνέδραμον αὐτὴν ἀμέσως ἢ ἐμμέσως. Πλὴν δὲ τούτου ἐξεργάγη ἐπιδημία ἐν τῷ στρατῷ τοῦ Φιλίππου, ὥστε οὗτος ἠναγκάσθη νὰ ἐπιστρέψῃ ἀπρακτος εἰς Νεάπολιν κατὰ τὸ φθινόπωρον τοῦ 1306, ἄλλο οὐδὲν καταρθώσας εἰμὴ νὰ ἀσφαλίσῃ τὴν ἐν Πελοποννήσῳ κυριαρχίαν αὐτοῦ. Κατ' ἀρχὰς διώρισεν αὐτόθι ἐπίτροπόν του τὸν Σαιντομέρ, ἀλλὰ μετ' ὀλίγον προεχειρίσατο εἰς τὸ ἀξίωμα τοῦτο τὸν πλουσιώτατον καὶ ἐπιφανέστατον των δυναστῶν τῆς χώρας, τὸν δοῦκα Ἀθηνῶν Γουτδωνα Β'. Ἐπὶ τῆς διοικήσεως τοῦ ἀγαθοῦ τούτου δουκὸς ἡ Ἀττικὴ εἶχε παραδόξως εὐημερήσει. Αἱ πρόσδοι τῆς χώρας ὑπερῴκησαν· τὸ δὲ ἀκατανόητον εἶναι ὅτι ἡ ἀνάκαθεν ἄγονος λογι-

ζομένη αὐτῆς γῆ παρῆγε τοσοῦτον σῖτον, ὥστε ἀντὶ νὰ τρέφεται ὡς ἄλλοτε ὑπὸ τῆς Εὐβοίας, ἐξ ἐναντίας τῷ 1307 ἐπεμπεν εἰς τὴν μεγάλην ἐκείνην νῆσον σιτηρά. Ἡ αὐλὴ τοῦ δουκὸς ὑπερέβαινε κατὰ τὴν λαμπρότητα ἅπασας τὰς ἄλλας ἐν Ἑλλάδι φραγκικὰς αὐλὰς, οἱ δὲ ἐν αὐτῇ συνωθούμενοι πολυάριθμοι ἱππῶται, οἵτινες δὲν ἤρχοντο εἰς γάμου κοινωνίαν εἰμὴ μόνον μετὰ τῶν εὐγενεστάτων τῆς Γαλλίας γενῶν, ἐλογίζοντο ὡς οἱ πρῶτοι τῆς οἰκουμένης ἱππῶται. Ὁ Μουντάνερ, ὅς τις ἐπεσκέφθη τὴν αὐλὴν ταύτην βεβαίως, ὅτι ἡ Γαλλικὴ ἐλαλεῖτο ἐν αὐτῇ ἐπίσης καθαρῶς ὅπως ἐν Παρισίοις· ἀλλὰ καὶ ἡ ἐλληνικὴ δὲν ἦτο ἄγνωστος εἰς τὸν δοῦκα, ἅτε υἱὸν ὄντα Ἑλληνίδος μητρός. Ὁ Γουίδων ἐδρευσεν συνήθως, ὅπως καὶ οἱ προπάτορες αὐτοῦ, εἰς τὴν μεγάλην τῶν Θηβῶν πόλιν, δὲν ἐγκατέλιπεν ὅμως ὅλως διόλου οὐδὲ τὰς Ἀθήνας, ἀφ' ἧς δὲ διωρίσθη γενικὸς διοικητὴς Ἀχαΐας μετέβαιναν ἐκ διαλειμμάτων καὶ εἰς Καλάμας. Ἀλλ' ὁ Γουίδων Β' ἀπέθανεν εἰς Ἀθήνας τῇ 5 ὁκτωβρίου 1308, τὸ δὲ δουκάτον περιῆλθε τότε εἰς τὸν συγγενὴ αὐτοῦ Οὐάλτερν Α'. Βριέννιον (1308—1344), ὅς τις ὑπῆρξε καὶ ὁ τελευταῖος Γάλλος δούξ τῶν Ἀθηνῶν.

Καθὼς δὲ τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος καὶ τοῦ πλείστου τῆς Πελοποννήσου ἐκυριάρχει ὁ Ἀνδεγαυικὸς οἶκος, οὕτως ἡ Ἐνετία ἐκυριάρχει τῶν πλείστων νήσων τοῦ Αἰγαίου πελάγους. Ἡ Εὐβοία ἐξηκολούθει μὲν ἀνήκουσα εἰς τοὺς καταλαβόντας αὐτὴν ἐξ ἀρχῆς τρεῖς Λομβαρδικοὺς οἴκους, ἡ Ἐνετία ὅμως οὐ μόνον διετήρησεν τὴν ἐπ' αὐτῶν ἐπικυριαρχίαν, ἀλλὰ καὶ ἐνίσχυσεν αὐτὴν ὡφελήθεισα ἐκ διαφορῶν περιστάσεων. Ἐν πρώτοις οἱ ἄμεσοι τῆς χώρας κτήτορες, πολεμούμενοι ἀδιακόπως ὑπὸ τῶν Βυζαντινῶν, εἶχον ἀπαραίτητον ἀνάγκην τῆς Ἐνετικῆς προστασίας· καὶ οἱ Ἐνετοὶ δὲν ἐδίσταζον νὰ παρέχωσι μέχρι τινὸς τὴν συνδρομὴν τῶν, δυνάμει τῆς παραδόξου ἐκείνης διατάξεως τῶν συνθηκῶν ὡς τῷ 1285 συνωμολόγησαν πρὸς τὸν Ἀνδρόνικον, διατάξεως καθ' ἣν ὁ ἐν Εὐβοίᾳ βᾶσιλος ἐδικαίωτο νὰ βοηθήσῃ τοὺς βαρῶνους τῆς νήσου κατὰ τοῦ Ἀνδρόνικου, χωρὶς νὰ λογισθῇ τοῦτο ὡς ἀφορμὴ πολέμου μετὰ τῶν δύο μεγάλων δυνάμεων. Πλὴν τούτου περὶ τὰ τέλη τῆς δεκάτης τετάρτης ἑκατονταετηρίδος, ὡς ἐκ τοῦ θανάτου ὅλων σχεδὸν τῶν ἀρρένων ἀντιπροσώπων τῶν τριῶν Λομβαρδικῶν οἴκων,

αἱ κτήσεις αὐτῶν περιῆλθον εἰς χεῖρας γυναικῶν, ἐκ τούτου δὲ φυσικῶ τῷ λόγῳ ὁ τῆς Ἑνετίας βαῖλος ἔλαβεν ἔτι πλείονας ἀφορμὰς ἐπεμβάσεως, εἰς τὰ τῶν οἰκῶν τούτων πράγματα. Διὰ τῆς συνδρομῆς δὲ τῶν Ἑνετῶν οἱ Βυζαντινοὶ ἐξώσθησαν κατὰ μικρὸν ἐκ τῆς νήσου, καὶ τῷ 1296 ὁ γνωστὸς εἰς ἡμᾶς φίλος τοῦ δουκὸς τῶν Ἀθηνῶν Βονιφάτιος ὁ ἐξ Οὐρῶνος ἀνέκτησε τὰ τελευταῖα αὐτῶν ἐπὶ τῆς Εὐβοίας φρούρια, ἦτοι τὴν ὀχυρὰν Κάρυστον, τὰ Ἀάρμενα καὶ τὴν Μητροπύλην, καθὼς ἀνήκοντα εἰς τὴν δοθεῖσαν αὐτῷ ὑπὸ τοῦ Γουῆδωνος Β' σύζυγον. Ἀφ' ἐτέρου οἱ Ἑνετοὶ, θέλοντες νὰ ἀσφαλίσωσιν ἔτι μᾶλλον τὴν ἀρχὴν αὐτῶν ἐπὶ τῶν ὁμογενῶν τῆς νήσου κτητόρων, ὠχύρωσαν ἀπὸ τοῦ 1304—1308 τὸ ἐπιτραπὲν αὐτοῖς ἀνέκαθεν τμήμα τῆς Χαλκίδος καὶ κατέστησαν αὐτὸ φρούριον δυσπρόσβατον, ἀπὸ τοῦ ὁποῦ ὁρμώμενοι ἐδέσποζον τῶν Λομβαρδῶν. Εἶναι δὲ ἄξιον σημειώσεως, ὅτι, καίτοι τοσαῦται ἀνωμαλῖαι ἐπεκράτουν ἐν τῇ νήσῳ, οὐδὲν ἦττον λέγεται, ὅτι ὁ πληθυσμὸς αὐτῆς ἤξανε δσημέραι καὶ ὅτι αἱ παρὰ τοῦ βαίλου εἰσπραττόμεναι πόροι οὐκ ἦσαν ὀλίγαι, ἀν καὶ πρᾶσιθεται, ὅτι τὰ πλείονα βάρη ἐπεβάλλοντο εἰς τοὺς αὐτόθι ἐδρεύοντας πολυαριθμοὺς Ἰουδαίους. Ἡ ἐπὶ τῶν μικροτέρων νήσων Ἑνετικὴ κυριαρχία ἡμφισβητεῖτο ἐνῶτε ὑπὸ τῶν φεουδικῶν αὐτῶν ἀρχόντων· καὶ ὁ δουξ τῆς Νάξου Σανοῦτος λ. χ. ἀπέκρουσέ ποτε τὴν τῆς Ἑνετίας ἐπέμβασιν καὶ διαταγὴν, καταφυγὼν πρὸς τὸν βασιλέα τῆς Νεαπόλεως ὡς τὸν μόνον νόμιμον αὐτοῦ ἐπικυρίαρχον. Ἀλλ' ἐπὶ τέλους οἱ Ἑνετοὶ, καὶ καθὼς θαλασσοκρατοῦντες, καὶ καθὼς κατέχοντες τὰς δύο γείτονας μεγάλας νήσους, Εὐβοίαν καὶ Κρήτην, κατίσχυον τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ οἱ μικροὶ ἐκεῖνοι δυνασταὶ δὲν ἔπαυον ἐρίζοντες πρὸς ἀλλήλους, τῶντι ἀν καὶ μετὰ τὰς ὑπὸ τοῦ Βυζαντινοῦ ναυάρχου Δικαρίου διαπραχθεῖσας κατακτήσεις, δὲν ἔμειναν ἄρχοντες ἐν τῷ Αἰγαίῳ πελάγει εἰμὴ δύο μόνον Ἰταλικοὶ οἶκοι, οἱ Γκίττσι καὶ οἱ Σανοῦτοι, οἱ δύο οὗτοι οἶκοι διετέλουν εἰς ἀδιακόπους ἐμφυλίου διενέξεις. Ἦνα δὲ κρίνῃ ὁ ἀναγνώστης ὅπως μικρολόγοι ἦσαν αἱ ἀφορμαὶ τῶν διενέξεων τούτων, θέλομεν ἱστορήσει μίαν μόνην ἐξ αὐτῶν. Τῷ 1286 πειραταὶ εἶχον ἀρπάξει ἀπὸ τίνος τῶν νήσων, αἰτινες ἀνήκον εἰς τὸν Βαρθολομαῖον Α', Γκίτζην, κάλλιστον ὀχυρὴν ὄνον, ὃν ἐπώλησαν

ἐν Νάξῳ εἰς τὸν Γουλιέλμον, τὸν πρεσβύτερον υἱὸν τοῦ Μάρκου Β'. Σανούτου. Ὁ Γκίζης ἀγανακτήσας διατι ὁ Σανούτος ν' ἀγρᾶσῃ τὸν ὄνον αὐτοῦ ἀπὸ τῶν πειρατῶν, ὥρμησε κατὰ τῆς εἰς τοὺς Σανούτους ἀνηκούσης Σύρου καὶ ἐπίεσεν αὐτὴν δεινῶς. Συνέπεσε δὲ τότε νὰ ναυλοχῇ εἰς Μῆλον ὁ ναύαρχος τῆς Σικελίας Τουσὺ (Narjaud de Toucy). Ἡ Μῆλος ἦτο κτῆμα Φραγκίσκου τοῦ νεωτέρου υἱοῦ τοῦ δουκὸς Σανούτου· ἡ δὲ σύζυγος τοῦ Φραγκίσκου Κασάνδρα, συγγενὴς οὖσα τοῦ Τουσὺ, παρεκάλεσεν αὐτὸν νὰ βοηθήσῃ τὴν κινδυνεύουσαν Σύρον. Ὁ ναύαρχος ἔδραμε τῶνόντι εἰς Ἀνδρόν, ὅπου ἔδρευε τότε ὁ δούξ Σανούτος καὶ δηλώσας αὐτῷ, ὅτι εἶναι εἰς τὰς διαταγὰς του, ἐπλευσεν ἐπὶ Σύρον καὶ ἠνάγκασε τὸν Γκίζην ν' ἀπέλθῃ εἰς τὰ ἴδια. Μεθ' ὃ συνεβιάσθησαν ὁ Σανούτος καὶ ὁ Γκίζης εἰς Χαλκίδα τῇ μεσολαβήσει τοῦ βαΐλου Ἰακώβου-δα-Μολίν (1285—1287). Ἀλλ' ἔνεκα τοῦ ὄνου τούτου ἐδαπάνησαν οἱ διαφερόμενοι ὑπὲρ τὰς 360,000 γρόσσων ἀναλογούντων πρὸς 18,000 χρυσῶν δουκάτων=220, 140 φράγκων. Ἰσχυρότεροι τῶν Ἑνετῶν τούτων φεουδαρχῶν ἦσαν οἱ Γενουαῖοι, δυνάσται τῆς Φωκαίας, Ζαχαριαί, ἐξ ὧν ὁ Βενέδικτος Α'. (1288—1307) εἰσέπραξε μεγάλους θησαυροὺς ἐκ τῶν αὐτόθι κειμένων πλουσιῶν μεταλλείων στυπτηρίας καὶ ἀνεδείχθη ἀνὴρ μάχμικος κατὰ τε ξηρὴν καὶ κατὰ θάλασσαν, κυριεύσας τῷ 1304 τὰς Βυζαντινὰς νήσους Χίον, Σάμον καὶ Κέων, αἵτινες μέχρι τῆς ἐποχῆς ταύτης ἐχρησίμευον ὡς ὀρμητήρια ποικίλων πειρατῶν Χριστιανῶν τε καὶ Μωαμεθανῶν. Ἡ Ἑνετία ἐφθόνησε τοὺς θησαυροὺς τοῦ τολμηροῦ Γενουαίου, καὶ ἐπειδὴ μετ' ὀλίγον περιῆλθεν εἰς ῥῆξιν πρὸς τὴν Γένουαν, ἔπαθον καὶ αἱ κτήσεις αὐτοῦ δεινῶς.

Ἡ ῥῆξις ἐκείνη συνέβη τῷ 1294 ἔνεκα τῆς προαιωνίου ἀντιζηλίας, ἥτις ὑφίστατο μεταξὺ τῶν δύο ναυτικῶν τούτων πόλεων· καὶ ἡ μὲν Ἑνετία εἶχε σύμμαχον τὴν Πίσαν, οἱ δὲ Γενουαῖοι τὸν Ἀνδρόνικον Β'. Ἀλλὰ καθὼς οἱ πλείστοι τῶν χρόνων ἐκείνων πόλεμοι καὶ ἰδίως καθὼς ὅλοι σχεδὸν οἱ ἐν τῇ Ἀνατολῇ ὑπὸ τῶν Φράγκων διεξαχθέντες, ἀπέληξε καὶ οὗτος ἄνευ κρίσιμου τινὸς ἀποτελέσματος. Ἐν Κωνσταντινουπόλει μὲν ἡ ἐνετικὴ ἀποικία ἔπαθε τὰ πάνθ' ἐν αὐτῇ· οἱ αὐτόθι Ἑνετοὶ ἐκτεθειμένοι εἰς τὸ μῖσος τῶν Γενουαίων καὶ εἰς τὴν ὑπερέχουσαν δύναμιν τῶν Βυζαντινῶν.

ἐφυλακίσθησαν, ἐληστεύθησαν, ἐδημεύθησαν, ἐφονεύθησαν. Οὐδὲ ἠδυνήθησαν οἱ ὑπὸ τῆς μητροπόλεως σταλέντες στόλοι νὰ πράξωσι τὰ γενναῖον· διότι ἠττήθησαν μὲν ἐπανειλημμένως ὑπὸ τῶν Γενουαίων κατὰ τε τὰ παράλια τῆς Ἀρμενίας καὶ ἐν αὐτῇ τῇ Ἀδριατικῇ περὶ τὰ τῆς Δαλματίας παράλια, ἐπιχειρήσαντες δὲ νὰ ἐκπορθήσωσι τὸ Πέρα τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀπέτυχον. Ἀφ' ἑτέρου ὁμως ἐλεηλάτησαν τὴν ἐν τῷ Εὐξείνῳ Πόντῳ Γενοσητικὴν ἀποικίαν τῆς Κάφας, ἐκυρίευσαν καὶ ἐδῆσαν τὴν Φώκαιαν, καὶ διὰ πολυαριθμῶν ἐθελοντῶν, πειρατῶν τε καὶ ἀρματολῶν (armatores) ὁρμωμένων ἐξ Εὐβοίας καὶ ἐκ Κρήτης, ἀνέκτησαν πολλὰς τῶν νήσων ἐξ ὧν ἄλλοτε εἶχον ἐξωσθῇ ὑπὸ τοῦ Λικαρίου. Τελευταῖον τῷ 1299 αἱ δύο ναυτικαὶ τῆς Ἰταλίας πόλεις εἰρήνευσαν πρὸς ἀλλήλας· ἀλλ' ὁ μεταξὺ Ἑνετίας καὶ Βυζαντινῶν πόλεμος ἐξηκολούθησεν ἔτι ἐπὶ τέσσαρας ἑνιαυτοὺς, καὶ οἱ Γενουαῖοι ἐπεφυλάξαντο ἑαυτοῖς διὰ βῆτου ἄρθρου τῶν πρὸς τοὺς Ἑνετοὺς συνθηκῶν τὸ δικαίωμα νὰ βοηθῶσι τὸν αὐτοκράτορα, χωρὶς τοῦτο νὰ λογίζεται ὡς ἀφορμὴ πολέμου. Αὕτη δὲ τῶν ἐχθροπραξιῶν ἡ παράτασις οὐδὲν πάλιν ἐπήγαγε κρίσιμον γεγονός, διότι αἱ ἐχθροπραξίαι συνίσταντο εἰς πειρατικὰς συνήθως ἐπιδρομὰς, μέχρις οὗ τῷ 1303 συνωμολογήθησαν καὶ πρὸς τοὺς Βυζαντινοὺς δεκαετεῖς ἀνακωχὰι δυνάμει τῶν ὁποίων ἐπεκυρώθησαν μὲν τὰ ἀρχαῖα ἐμπορικὰ τῶν Ἑνετῶν προνόμια, παρεκτός ὅτι ἀπηγορεύθη αὐτοῖς ἡ εἰσαγωγὴ τοῦ ἁλατος καὶ τῆς μαστίχης, διετῆρσαν δὲ οὗτοι τινὰς τῶν κατακτηθεισῶν νήσων καὶ ἰδίως τὴν Κέων, τὴν Σέριφον, τὴν Σαντορήνην καὶ τὴν Ἀμοργόν. Ἀλλὰ διὰ τῆς εἰρήνης ταύτης δὲν κατέπαυσαν αἱ ἀδιάκοποι ἐμφύλιοι μεταξὺ τῶν κατόχων τῶν νήσων τοῦ Αἰγαίου Πελάγους διενέξεις. Αἱ παραχωρηθεῖσαι εἰς τὴν Ἑνετίαν νῆσοι δὲν κατελήφθησαν, ὡς εἶχομεν ἴδει, ἀμέσως ὑπ' αὐτῆς, ἀλλὰ ὑπὸ ἐθελοντῶν ἐν οἷς ἐπρώτευσον οἱ ἀπόγονοι τῶν ἀρχαίων αὐτῶν κτητόρων, Ἰουστιανοὶ, Μικέλαι, Βαρότζαι καὶ Γκίτζαι. Οἱ δυνάσται οὗτοι ὑπελάμβανον ἑαυτοὺς αὐτοτελεῖς τῶν κτήσεων αὐτῶν κυρίους μὴ ὑποκειμένους εἰμὴ εἰς μόνην τὴν Ἑνετίαν, ἐνῷ ὁ δούξ τῆς Νάξου Γουλιέλμος Δ'. Σανούτος ἡξίου νὰ διατηρῇ ἐπ' αὐτῶν τὴν ἀρχαίαν φεουδαλικὴν ἐπικυριαρχίαν, τὴν διὰ τῶν κατακτήσεων τοῦ Λικαρίου καταστραφεῖσαν. Ἐντεῦθεν αἱ

αδιάκοποι διενέξεις καὶ ἐχθροπραξίαι, αἵτινες ἐπολλαπλασιάσθησαν τόσῃ μᾶλλον ὅσῃ κατὰ τὴν πρώτην δεκαετηρίδα τῆς δεκάτης τετάρτης ἑκατονταετηρίδος ποικίλοι καὶ ἄλλοι τοχοδιώκται κατέλαβον δίκην πειρατῶν οὐκ ὀλίγους ἔτι ἀφυλάκτους καὶ οὕτως εἰπεῖν ἀδεσπότους νήσους τοῦ Αἰγαίου Πελάγους.

Τὸ μόνον σπουδαῖον γεγονός τῆς φραγκικῆς κυριαρχίας κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ὑπῆρξεν ἡ ὑπὸ τοῦ τάγματος τῶν Ἰωαννιτῶν κατάληψις τῆς νήσου Ῥόδου. Μέχρι τοῦ τέλους τῆς τριεκαδεκάτης ἑκατονταετηρίδος οἱ Θυτικοὶ εἶχον διατηρήσει ἐν Συρίᾳ ὀλίγας τινὰς τῶν ἀρχαίων αὐτῶν κτήσεις καὶ ἰδίως τὴν Λαοδικεῖαν, τὴν Τρίπολιν καὶ τὴν Πτολεμαίδα. Ἐκ διαλειμμάτων ἐγίνοντο δευτερεύουσαι τινες ἐκστρατεῖαι, ἰδίως ἐκ Γαλλίας καὶ ἐξ Ἀγγλίας, ἵνα διασώσωσι καὶ ἀναζωπυρώσωσι τὰς ἀποικίας ταύτας· ἀλλ' ἦτο πρόδηλον, ὅτι αὗται δὲν ἠδύναντο νὰ διατηρηθῶσιν ἀφοῦ ἡ ἐν ἀρχῇ τῆς ἑκατονταετηρίδος ἐκείνης γενομένη μεγάλη ἐπιχείρησις, ἀντὶ νὰ ἐκτελέσῃ τὸν ἀρχικὸν αὐτῆς σκοπὸν, ἐστράφη ἀπ' ἐναντίας κατὰ τῶν Χριστιανῶν τῆς Ἀνατολῆς, καὶ, διαπράξασα ἐν μέρει τοῦλάχιστον τὴν κατάκτησιν τοῦ Ἀνατολικοῦ κράτους, παρήγαγεν ἐνταῦθα τοσαῦτα συμφέροντα, ὥστε ἔκτοτε οἱ Εὐρωπαῖοι ἐφρόντιζον μᾶλλον πῶς νὰ διατηρηθῶσι παρ' ἡμῖν ἢ πῶς νὰ καταπολεμήσωσι τοὺς Μωαμεθανούς. Τῶντι περὶ τὸ 1290 οἱ Μωαμεθανοὶ κατώρθωσαν νὰ κυριεύσωσι τὰ τελευταῖα λείψανα τῶν ἐν Συρίᾳ χριστιανικῶν κτήσεων, καὶ τότε οἱ μὲν πλεῖστοι τῶν περιωθέντων μαχητῶν τῆς Δύσεως ἐπέστρεψαν εἰς τὰ ἴδια, τινὲς δὲ, καὶ μεταξὺ τούτων οἱ ἱεροῖππόται τοῦ τάγματος τῶν Ἰωαννιτῶν, κατέφυγον εἰς Κύπρον, κατεχομένην ὑπὸ τῶν ἀπογόνων τοῦ τελευταίου βασιλέως τῶν Ἱεροσολύμων Γουίδωνος Λουζινιάνου. Ἐκεῖθεν δὲ ἐρμώμενοι οἱ Ἰωαννῖται ἀπεφάσισαν νὰ καταλάβωσι τὴν νήσον Ῥόδον διατελοῦσαν ἔτι ὑπὸ τὴν κυριαρχίαν τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους καὶ ἐπέτυχον τοῦ σκοποῦ ὑπὸ τὸν κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου ἡγέτην αὐτῶν, ἢ, καθὼς ἐλέγετο παρ' αὐτοῖς, μέγαν Μάγιστρον Φάλλωνα Βιλλαρετ, κυριεύσαντες κατ' αὐγουστον τοῦ 1310 τὴν πρωτεύουσαν, ἔπειτα δὲ καὶ πᾶσαν τὴν λοιπὴν νήσον, ἥτις ἔκτοτε παρέμεινε κτῆμα αὐτῶν

ἐπὶ δύο καὶ ἐπέκεινα ἑκατονταετηρίδας καὶ εἰς τῶν ἰσχυροτέρων προμαχώνων τῆς χριστιανικῆς κατὰ τοῦ μωαμεθανισμοῦ, μέχρι τῆς ἐν ἔτει 1522 κατακτήσεως αὐτῆς ὑπὸ τῶν Ὁσμανιδῶν.

Ἀλλ' ὅσον σπουδαία καὶ ἂν ὑπῆρξεν ἡ κατάληψις αὕτη τῆς νήσου Ῥόδου ὑπὸ τοῦ ἱερατικοῦ τῶν Ἰωαννιτῶν τάγματος, ἡ φραγκικὴ κυριαρχία ἐν τῇ Ἀνατολῇ μετὰ μίαν ἑκατονταετηρίδα ἀπὸ τῆς ἰδρύσεως αὐτῆς διετέλει προδήλως ἐν πληρεστάτῃ παρακμῇ. Τί ἦτο τὸ νέον ἐκεῖνο ἀπόκτημα παραβαλλόμενον πρὸς τὰς εὐρείας χώρας ὅσας ἐν τῷ διαστήματι τούτῳ ἠναγκάσθη ἄλλεπαλήλως νὰ ἐγκαταλείψῃ; Μὴ λησμονήσωμεν ὅτι μηδέποτε κατορθώσασα νὰ κυριεύσῃ ὁλόκληρον τὸ Ἀνατολικὸν κράτος, ἐξέχωρῃσεν ἐκ τῶν ὀλίγων αὐτῆς ἐν τῇ Μικρᾷ Ἀσίᾳ κτήσεις, ἐκ τῆς Μακεδονίας, ἐκ τῆς Θράκης, ἀπώλεσε τὴν Κωνσταντινούπολιν, τὴν Θεσσαλίαν καὶ ἀξιόλογον τῆς Πελοποννήσου μέρος· κατέχουσα δὲ περὶ τοὺς χρόνους τούτους ὀλίγα τινὰ τμήματα τῆς Στερεᾶς, τὸ λοιπὸν τῆς Πελοποννήσου καὶ τὰς νήσους, δὲν ἤδυνατο οἰκοθεῖν νὰ ἐπιχειρήσῃ τι πρὸς ἀνάκτησιν τῶν ἀπολεσθέντων καὶ μετὰ κόπου διετηρεῖτο ἐν ταῖς χώραις, ὅσαι ὑπελείποντο αὐτῇ. Ἡ μόνη ἐλπίς τῆς φραγκικῆς κυριαρχίας ἦτο τότε ὁ Ἀνδεγαυικὸς οἶκος, ὅστις μετ' ὀλίγον ἐκληρονόμησεν ὅλα τὰ δικαιώματα τοῦ ἀρχαίου φραγκικοῦ αὐτοκρατορικοῦ τῆς Κωνσταντινουπόλεως οἴκου τῶν Κορτεναῖῳ· διότι τῷ 1313 ὁ Φίλιππος ὁ Ταραντῖνος ἀφοῦ πρό τινων ἐνιαυτῶν διεζεύχθη τὴν Θάμαρ, ἐνυμφεύθη τὴν τελευταίαν τοῦ οἴκου ἐκείνου ἀπόγονον Αἰκατερίνην Β'. Ἀλλ' οἱ Ἀνδεγαυνοὶ ἀδιακόπως μελετῶντες τὴν κατάρτησιν τῆς Ἀνατολῆς, καὶ προκηρύσσοντες αὐτήν, καὶ ἐπὶ τῷ σκοπῷ τούτῳ παρασκευαζόμενοι, οὐδέποτε σπουδαίως ἐξετέλεσαν τὰς ἀξιώσεις αὐτῶν. Εἶναι ἀληθές, ὅτι ἡ ἐπὶ τῶν νήσων Ἑνετικὴ κυριαρχία ἦτο πολὺ ἀσφαλέστερα τῆς ἄλλης φραγκικῆς, καὶ ὅτι ἐμελλε νὰ ἐπικτήσῃ οὐκ ὀλίγον μετὰ τὴν ἐντελῆ ἐξάλειψιν τῶν Γαλλικῶν ἡγεμονειῶν. Ἀλλ' ἡ Ἑνετικὴ ἀμφιβάλλομεν ἂν προήρθη ποτὲ ν' ἀντικατασταθῇ ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἀντὶ τῆς Ἑλληνικῆς αὐτοκρατορίας· ἡ ἂν τοιοῦτό τι βούλευμα διῆλθεν ἐπὶ μίαν στιγμὴν ἀπὸ τῆς δαιμονίου κεφαλῆς τοῦ Ἐρρίκου Δανδόλου, τάχιστα ὑπεβέβηκεν εἰς τὸν πολὺ πρακτικώτερον σκοπὸν τοῦ νὰ

καταληφθῶσι παραλῖαι τινές καὶ νῆσοι, ἐπιτήδεια γὰ ἀσφαλίσωσι τὸ Ἑνετικὸν ἐμπόριον ἐνταῦθ' αὐτὰ καὶ εἰς τὰς πρὸς τὴν ἀπωτέρω Ἀνατολὴν σχέσεις αὐτοῦ. Ἡ ἐνετικὴ λοιπὸν κυριαρχία δὲν ἐξεπρόσώπησε τὴν ιδέαν τῆς ἐκλατινίσεως, τῆς ἐκδυτικίσεως οὕτως εἰπεῖν τῆς χριστιανικῆς Ἀνατολῆς, ιδέαν ἣν κατ' ἀρχὰς τοῦλάχιστον ἐπεδίωκον οἱ ἄλλοι τῆς Δύσεως σταυροφόροι καὶ ἄετι οἱ προϊστάμενοι αὐτῶν πάπαι. Ἀφοῦ δὲ ἐπὶ μίαν ὅλην ἑκατονταετηρίδα ἡγωνίσθησαν ἐπὶ τούτῳ, ἀπεδείχθη ὅτι ματαιῶς ἡγωνίσθησαν, ἰδίως διότι ἠθέλησαν νὰ εἰσγάγωσιν ἐνταῦθα δύο θεσμοὺς ἐντελῶς ἀσυμβιβάστους πρὸς τὰς δοξασίας καὶ τὴν ἥθην τοῦ Ἀνατολικοῦ κόσμου· τὴν παπικὴν κυριαρχίαν καὶ τὸ φεουδαλικὸν πολίτευμα. Αἰώνων πείρα εἶχε μαρτυρήσει ὅτι οἱ Χριστιανοὶ τῆς Ἀνατολῆς, τοῦλάχιστον τὸ ζωτικώτερον καὶ πληθύνεστερον αὐτῆς μέρος, οὐδέποτε ἤθελον συναινέσει νὰ ὑποκύψωσιν εἰς τὴν δεσποτείαν τοῦ ἀρχιερέως τῆς Ρώμης, διότι ὑπελάμβανον τὴν δεσποτείαν ταύτην ὡς ἀνατρεπτικὴν τῆς ἐθνότητος αὐτῶν καὶ τῆς γλώσσης· ἐντεῦθεν πάντα ὅσα οἱ κατακίτται τῆς Δύσεως ἐνήργησαν ἐπὶ τῷ σκοπῷ τούτῳ εἰς οὐδὲν ἄλλο συνετέλεσαν εἰμὴ εἰς τὸ νὰ ὑποσκάψωσι τὰ θεμέλια τοῦ ἔθνους αὐτῶν. Καὶ οὐδὲ τὸ φεουδαλικὸν πολίτευμα ἐμελλε νὰ ῥῆθ' ἴσως παρ' ἡμῖν, καὶ ἐπήγαγεν ἀπλῶς δεινὴν πραγμάτων παραλυσίαν καὶ ἔτι δεινότεραν τῶν οἰκονομικῶν τοῦ κράτους πόρων ἐλάττωσιν. Δὲν ἀρνούμεθα καὶ ἀπεναντίας μετὰ πάσης εἰλικρινείας ὡμολογῆσαι, ὅτι ἡ ἐν τῇ κυρίῳ Ἑλλάδι φραγκοκρατία ἀπέβη μέχρι τινὸς εὐεργετικὴ εἰς τὸν τόπον, διότι πρῶτον, δὲν ἐξεβίασε ποτὲ τὴν ἀλλαξοπιστίαν τῶν κατοίκων καὶ ἐπροσπάτευσεν μάλιστα κατὰ τι τὸ ἐγγώριον θρήσκευμα· δεύτερον, διότι ἂν δὲν ἀνέπτυξε, συντήρησε τοῦλάχιστον, τοὺς προὔπαρχοντας γεωργικοὺς καὶ βιομηχανικοὺς πόρους· τρίτον, διότι συνετέλεσεν, εἰς τὸ νὰ ἐπιβρῶσῃ τὸ μάχιμον τῶν ἐγγωρίων πνεῦμα, πεμποιοῦσα οὕτω εἰς τὸν νεώτερον Ἑλληνισμόν τὸ ἀπαραίτητον τοῦτο τῆς ζωτικότητος τῶν ἐθνῶν κεφάλαιον. Ἀλλὰ πρὸ πάντων ἕνεκα τοῦ φεουδαλικοῦ πολιτεύματος δὲν ἦτο δυνατόν εἰμὴ νὰ ἀποτύχη τελευταίον. Ταῦτα λέγοντες περὶ τῆς ἀποτυχίας τοῦ ἐπιχειρήματος τῶν δυτικῶν, δὲν ἐννοοῦμεν δυστυχῶς, ὅτι ἐκ τῶν

ἐρειπίων τὰ ὅποια τὸ ἐπιχείρημα τοῦτο ἐπεσώρευσεν, ἐμέλλε νὰ ἀναθάλλῃ ἀμέσως ἡ Ἑλληνικὴ ἐθνότης. Ὁ Βυζαντινὸς Ἑλληνισμὸς εἶχε σχεδὸν ἐντελῶς παρακμάσει, ὁ δὲ τότε μόλις ἀρχίσας νὰ προκύπτῃ εἰς μέσον νεώτερος Ἑλληνισμὸς δὲν εἶχε λάβει ἐτι καιρὸν νὰ ἐνισχυθῇ ἠθικῶς τοσοῦτον, ὥστε ἐκτοτὲ νὰ ἐπιδιώξῃ αὐτοτελῇ πολιτικὴν ὑπαρξιν. Τὰ τελευταῖα λείψανα τοῦ μεσαιωνικοῦ ἡμῶν βίου καὶ τὰ πρῶτα σπέρματα τοῦ νεωτέρου, ἡδυνήθησαν νὰ διακωλύσωσι τὴν ἐκτέλεσιν τῶν βουλευμάτων τῆς Δύσεως, ἀλλὰ ἐξαντληθέντα ἐν τῷ ἀγῶνι τοῦτῳ δὲν εἰμπόρεσαν νὰ ἀναπλάσωσιν ἀπὸ τοῦ ἐξ αὐτοῦ προκύψαντος χάους νέον κόσμον· καὶ τόσῳ ὀλιγώτερον εἰμπόρεσάν νὰ διαπράξωσι τοιοῦτό τι ὅσῳ συγχρόνως προσέκυπτεν ἐν τῇ Μικρᾷ Ἀσίᾳ νέα τις μωαμεθανικὴ δύναμις, ἥτις ἀναδειχθεῖσα ἐπιτηδειοτέρα ὅλων τῶν προηγουμένων ὁμοθηρήσκων, ἐξαίρεσει ἴσως μόνῃς τῆς πρώτης, τῆς Ἀραβικῆς, ὁμολογουμένως δὲ ἀναδειχθεῖσα πολὺ ἐπιτηδειοτέρα τῶν Φράγκων, ἠνάγκασε τὸν μῆπω ἀπαρτισθέντα Ἑλληνισμὸν νὰ ἀναλάβῃ αὐθις δεινοτάτους ἀγῶνας, καὶ κατετρόπωσεν ἐπὶ τέλους αὐτόν. Ἡ νέα αὕτη μωαμεθανικὴ δύναμις ἦσαν οἱ καλούμενοι Ὀσμανίδαι ἢ Ὀθωμανοὶ Τούρκοι.

Ἐλάβομεν ἄλλοτε ἀφορμὴν παλλάκις νὰ ὁμιλήσωμεν περὶ τῆς παρακμῆς τοῦ μεγάλου σελτζουκικοῦ κράτους, καὶ ἰδίως περὶ τῆς ἐξασθενήσεως τοῦ ἐν Ἰκονίῳ ἰδρυθέντος τμήματος αὐτοῦ, ὅπερ δὲν ἐσώθη ἐπὶ τῆς γιγαντώδους τῶν Μογγόλων ἐπιδρομῆς εἰμῇ διὰ φόρου καὶ ὑποτελείας πρὸς αὐτούς. Ἡ μογγολικὴ αὕτη ἐπιδρομὴ συνέβη τῷ 1243, κατὰ τὸ ἑβδομον ἔτος τῆς βασιλείας τοῦ σελτζουκικοῦ σουλτάνου Γκαγιασσεδδὶν Καῦχοσρεφ Β', υἱοῦ καὶ διαδόχου τοῦ Ἀλαεδδὶν Α'. Ὁ Γκαγιασσεδδὶν Β' κατατροπωθεὶς ὑπὸ τῶν πολεμίων ἐκείνων, ἀνεγνώρισε τὴν κυριαρχίαν αὐτῶν καὶ μετ' οὐ πολὺ ἐδόλοφονήθη ὑπὸ τῶν ἰδίων Ἐμίρων. Τότε κατέλαβον τὴν ἐν Ἰκονίῳ ἀρχὴν δύο ἀνήλικοι αὐτοῦ υἱοί, πράγματι δὲ ἡ ἐξουσία διεξήγετο ὑπὸ τοῦ παρ' αὐτοῖς ἐδρεύοντος ἐπιτρόπου τοῦ ἡγεμόνος τῶν Μογγόλων, ὥστε ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ταύτης, εἰμπορεῖ νὰ εἴπῃ τις, ὅτι κατελύθη τὸ κατὰ τὴν Μικρὰν Ἀσίαν σελτζουκικὸν κράτος, ἂν καὶ οἱ ἀπόγονοι τῶν ἀρχαίων αὐτοῦ

σουλτάνων ἐξηκολούθησαν ἔτι ἐπὶ πεντήκοντα περίπου ἑνιαυτοὺς ἄρχοντες ὀνόματι ἐν Ἰκονίῳ, μέχρις οὗ ὁ τελευταῖος τῶν σελτζουκιδῶν, Γκαγιάσεδδὴν καὶ οὗτος καλούμενος, ἐφονεύθη ὑπὸ τῶν Μογγόλων ὀλίγας ἡμέρας, ἀφοῦ ὁ πατὴρ αὐτοῦ Ἀλαεδδὴν Γ'. εἶχεν ἡ ὑπὸ τῶν Μογγόλων θανατωθῇ, ἡ ὑπὸ τοῦ υἱοῦ του δηλητηριασθῇ τῷ 1299 ἢ 1307, διότι ὁ Χάμμερ ἀποδίδει εἰς τὸ γεγονός ἀλλαχού μὲν ταύτην, ἀλλαχού δὲ ἐκείνην τὴν χρονολογίαν. Ἀλλὰ καὶ οἱ Μογγόλοι δὲν διετήρησαν ἐν τῷ διαστήματι τούτῳ εἰμὴ μέχρι τινὸς μόνον τὴν ἐπικυριαρχίαν τοῦ ἐν Ἰκονίῳ κράτους· ἐν τῷ μεταξὺ παρακμάσαντες ὡς αὐτῶς, ἠναγκάσθησαν νὰ ἀνεχθῶσι τὴν κατάληψιν ὅλων τῶν χωρῶν ἐξ ὧν συνέκειτο τὸ σελτζουκικὸν τοῦτο κράτος, ὑπὸ διαφόρων νέων Τουρκικῶν ἢ Τουρκομανικῶν δυναστῶν, ὧν εἰς ἦτο καὶ ὁ Ὀσμάν, τοῦ ὀποίου εἰδικώτερον θέλομεν εἰῆσαι τὰς περιπετείας, διότι αὐτὸς ὑπῆρξεν ὁ ἀρχηγέτης τῆς μέχρι τῆς σήμερον ὑφισταμένης Ὀσμανικῆς κυριαρχίας. Ὅτε ὁ Τίγκισχάν, ὁ φοβερός τῶν Μογγόλων ἡγεμὼν, κατέβαλε τὸ ἐν Περσίᾳ Χοβαρεσμιανὸν κράτος, εἰς τῶν εὐπατριδῶν τῶν Ὀγούζων ἐπιλεγομένων Τούρκων, ὁ Σουλεϊμάν-Σάχ, ἀπεδήμησεν ἀπὸ τοῦ Χορασσάν, ὅπου κατῴκει, πρὸς δυσμὰς καὶ ἐγκατεστάθη μετὰ τῆς φυλῆς αὐτοῦ, τῆς συγχειμένης ἐκ 50,000 ψυχῶν, εἰς Ἀρμενίαν τῷ 1224. Μετὰ ἐπτὰ δ' ἔτη νομίσας ὅτι δύναται νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὰ ἴδια, ἀπῆλθε μὲν ἐπὶ τούτῳ, ἐπνίγη δὲ διερχόμενος τὸν Εὐφράτην· καὶ τότε ἐκ τῶν τεσσάρων αὐτοῦ υἱῶν οἱ μὲν δύο πρῶτοι ἐπέστρεψαν τῶντι εἰς τὴν πατρίδα των Χορασσάν, οἱ δὲ δύο νεώτεροι, ὁ Δινδάρ καὶ ὁ Ἐρτογορούλ, μετὰ 400 μόνον οἰκογενειῶν τραπέντες αὐθις πρὸς δυσμὰς, ἦλθον νὰ ζητήσωσιν ἄσυλον ἐντὸς τοῦ κράτους τοῦ σελτζουκίδου σουλτάνου Ἀλαεδδὴν Α'. Ἐκ τῶν δύο ἀδελφῶν ὁ Ἐρτογορούλ, καθὼς ἱκανώτερος, ἐκυβέρνησεν τὴν μικρὰν ἐκείνην φυλὴν καὶ εὐτυχήσας νὰ συνδράμῃ τὸν Ἀλαεδδὴν Α'. εἰς διαφόρους κατὰ Ταρτάρων καὶ Ἑλλήνων πολέμους, ἔλαβε παρ' αὐτοῦ μικρὰν τινα περὶ τὰ Βυζαντινὰ μεθόρια χώραν, ἐν ᾗ κατοικῶν ὡς ὑποτελὴς ἔργον εἶχε τὸ φυλάττειν τὰ ὅρια καὶ ἀμύνεσθαι ὑπὲρ αὐτῶν. Κατὰ τοὺς χρόνους τούτους πᾶσα μὲν ἡ Βιθυνία ἀνῆκεν ἔτι εἰς τοὺς Βυζαντινοὺς, τὸ δὲ πλεῖστον τῆς πρὸς μεσημβρίαν αὐτῆς κειμένης ἐπι-

διετῆρει ἔτι τὸ πάτριον θρήσκευμα, καὶ μετ' οὐ πολὺ ὑπάνδρευσεν τὴν θυγατέρα αὐτοῦ μετὰ τοῦ υἱοῦ τοῦ Καλάννου ἐκείνου, πρὸς ὃν πεσόντα, ὡς ἀνωτέρω εἶπομεν, τασοῦτον ἀγρίως ἐπολιτεύθη ὁ Ὄσμαν. Ἐκ τῶν τεκμηρίων τούτων ὑποφαίνεται ἀφ' ἑνὸς μὲν, ὅτι ἔκτοτε ὑπῆρχεν ἐν τῷ πνεύματι τῆς δορυκτῆτορος ἐκείνης γενεᾶς ἢ τε ἀδυσώπητος τιμωρία τῶν πεισματωδῶς ἀνθισταμένων χριστιανῶν καὶ ἢ πρὸς τοὺς ὑποτασσομένους ἐπιείκεια, ἀφ' ἑτέρου δὲ ὅτι πολλοὶ τῶν τῆς Μικρᾶς Ἀσίας χριστιανῶν, εἴτε μὴ ἔχοντες ἰσχυρὸν τὸ τοῦ Ἑλληνισμοῦ αἶσθημα εἴτε ἀπελπισθέντες ἐκ τῆς ἀσθενείας καὶ τῆς παραλυσίας τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους, προθύμως συνεβιάζοντο πρὸς τὴν προαγομένην νέαν μωαμεθανικὴν δύναμιν.

Μετὰ τινες ἑναιαυτοὺς, καθ' οὓς οὐδὲν πάλιν ἀναφέρεται πολεμικὸν γεγονός, ὁ Ὄσμαν περιελθὼν αὐθις εἰς ῤῥῆξιν πρὸς τοὺς Βυζαντινοὺς ἡγεμόνας τῶν περὶ τὰ μεθόρια τῆς Βιθυνίας καὶ τῆς ἐπικτήτου Φρυγίας φρουρίων, ἐκυβίευσεν ἀλληλοδιαδόχως τὰ Βηλόκωμα (Βελετζίκ), τὰ Ἀγγελόκωμα (Ἀϊνεγέλ) καὶ τὸ Γιὰρ Χισσάρ. Καὶ ἐπειδὴ περὶ τοὺς χρόνους τούτους κατελύθη ὀριστικῶς τὸ Σελτζουκικὸν κράτος, ὁ Ὄσμαν ἀπέβη ἔκτοτε ἀνεξάρτητος κύριος τῆς χώρας ἧς ἤρχε περὶ τὸν Ὀλυμπον.

Καθὰ ἡξεύρομεν ἥδη, ἐκ τῶν ἐρειπίων τοῦ ἐν τῇ Μικρᾷ Ἀσίᾳ σελτζουκικοῦ κράτους εἶχον προκύψει περὶ τὰ τέλη τῆς 13 ἐκατονταετηρίδος καὶ ἄλλαι πολλαὶ τουρκικαὶ δυναστεῖαι, καὶ τὰ πλεῖστα μάλιστα τουρκικὰ ὀνόματα τῶν χωρῶν τῆς χερσονήσου ἐκείνης παρήχθησαν ἀπὸ τῶν ἀρχηγῶν τῶν προκειμένων δυναστεϊῶν. Τῆς Μυσίας ἤρχεν ὁ Καρασῆ, ἐδρεύων ἐν Περγάμῳ· τῆς Λυδίας καὶ Μαιονίας ὁ Σαρῶ-Χάν καὶ ὁ Αἰδιδίν· τῆς Καρίας ὁ Μεντεσχέ· τῆς δὲ Λυκίας καὶ Παμφυλίας ὁ Τεκκέ. Πρὸς βορρᾶν τούτου εἰς τὴν μεσογαίαν, ἐδυνάστευεν ἐν Πισιδίᾳ μὲν καὶ ἐν Ἰσαυρίᾳ ὁ Χαμίτ, καὶ πρὸς βορρᾶν τούτου εἶχε στήσει ἐν Λυκαονίᾳ τὴν ἐδραν αὐτοῦ ὁ Καραμάν, κατ' ἀρχὰς μὲν εἰς τὰ Δάρανδα καὶ ἔπειτα εἰς Ἰκόνιον, τὴν ἀρχαίαν τοῦ ὅλου σελτζουκικοῦ κράτους πρωτεύουσαν, ὣν τότε ὁ ἰσχυρότατος ὅλων τῶν μικρῶν ἐκείνων ἡγεμόνων. Πρὸς τὸ βορειοδυτικὸν τῆς εὐρείας αὐτοῦ χώρας ἐδέσποζεν ἐν τῇ βορείᾳ Φρυγίᾳ ὁ Κέρμιαν, ὁ μόνος τῶν ἡγεμόνων

τούτων, ὅστις δὲν ἔδωκε τὸ ὄνομά του εἰς τὴν ὑποτεταγμένην αὐτῷ χώραν, ἀλλ' ἀπ' ἐναντίας ἐπωνομάσθη αὐτὸς ἐκ τῆς ἀρχαίας αὐτῆς πρωτευούσης, ἣτις καλουμένη Κεραμῶν ἀγορά, ἔκειτο πλησίον τοῦ Κοτυαεῖου. Ἐπειτα περὶ τὸν Ὀλυμπον ἐν μέρει μὲν ἐν τῇ ἐπικτήτῳ Φρυγίᾳ ἐν μέρει δὲ ἐν Βιθυνίᾳ, ἦρχον οἱ Ὀσμανίδαι Τοῦρκοι· πρὸς ἀνατολὰς δὲ καὶ πρὸς βορρᾶν αὐτῶν εἰς Κασταμῶνα (τὴν ἀρχαίαν πατρίδα τῶν Κορμνητῶν) ἦτοι ἐν Παφλαγονίᾳ καὶ ἐν τῇ δυτικῇ γωνίᾳ τῆς Βιθυνίας, οἱ υἱοὶ τοῦ Οὐμουρμπέῦ καὶ τοῦ Ἰσφενδιαρ, οἵτινες μετ' ὀλίγον ἐκυριάρχησαν καὶ τῆς Σινώπης, ὅπου ἐσώζετο ὡς ὑποτελής αὐτῶν ὁ ἔσχατος τῶν Σελτζουκιδῶν ἀπόγονος Γαζῆ Τσελεπῆς, ἀπὸ τοῦ 1307 μέχρι τοῦ 1357. Ἐκ τῶν δέκα τούτων δυναστῶν εἰς τῶν μικροτέρων ἦτο ὁ Ὀσμάν, τοῦ ὁποῦ τοῦ ἡ χώρα μόνις εἶχε μῆκος δρόμου μιᾶς ἡμέρας· καὶ ὅμως τῷ μικρὸν τοῦτο κράτος ἐμελλεν οὐ μόνον ἅπαντα ἐκεῖνα τὰ ὁμογενῆ νὰ καθυποτάξῃ, ἀλλὰ καὶ τὴν βυζαντινὴν καὶ τὴν φραγκικὴν ἐν τῇ ἀνατολῇ κυριαρχίαν νὰ καταλύσῃ, καὶ ἐκ τῆς συναρμολογίας αὐτῶν νὰ ἐγείρῃ ἐντὸς τριῶν ἑκατονταετηρίδων μίαν τῶν ροδερωτέρων τοῦ κόσμου ἡγεμονιών. Ἡ κλασικὴ εἰκὼν τοῦ ρυαίου, τὸ ὅποιον, δεχόμενον εἰς τὴν κοίτην αὐτοῦ καθόσον προχωρεῖ πλείστα ἄλλα ἐκ δεξιῶν καὶ ἐξ ἀριστερῶν κατερχόμενα ὕδατα, ἀποβαίνει ἐπὶ τέλους μέγας καὶ πλευστὸς ποταμὸς, σπανίως ἐφηρμόσθη προσφύεστερον ἢ εἰς τὴν ἀρχὴν καὶ τὴν πρὸδον τοῦ μωαμεθανικοῦ κράτους. Ὁ Ὀσμάν προέβαινεν εἰς τὴν ἐπέκτασιν τῆς χώρας αὐτοῦ βραδέως μὲν ἀλλ' ἀσφαλῶς. Ἀφ' ἧς κατέστη ἀνεξάρτητος προχωρῶν δσημέραι εἰς τὰ ἐνδότερα τῆς Βιθυνίας ἐκύριευσεν τὸ Κεπριχισσάρ καὶ τὸ Διμσοῦφ εἰς τὰ περὶ Προῦσαν μέρη, τὰ Μάρμαρα εἰς τὰ περὶ Νίκαιαν, καὶ προελάσας ἔπειτα μέχρι Νικομηδείας κατετρόπωσε τῷ 1301 παρὰ τὴν πόλιν ταύτην τὸν ἐταιριάρχην Μουζάλωνα. Τῆς ἀλώσεως τοῦ Κεπριχισσάρ προηγήθη χαρακτηριστικὸν τῆς γενεᾶς τῶν Ὀσμανιδῶν γεγονός. Ἐν τῷ πολεμικῷ συμβουλίῳ, ὅπερ συνεκρότησεν ὁ Ὀσμάν περὶ τῆς ἐπιχειρήσεως ταύτης, ὁ ἐννενηκοντούτης περίπου θεῖος αὐτοῦ Δινδάρ ἐγνωμοδότησεν, ὅτι δὲν εἶναι φρόνιμον τὸ μελετώμενον βούλευμα, καθὼ μέλλον νὰ προκαλέσῃ κατ' αὐτοῦ τὴν κοινὴν ἀντίπραξιν τῶν περιστοιχιζόντων αὐτὸν πολεμίων, τῶν τε Βυζαντινῶν

δηλαδή καὶ τοῦ μωαμεθανοῦ δυνάστου Κέρμιαν· ὁ δὲ Ὁσμάν, παροργισθεὶς διὰ τὴν ἀντιλογίαν, ἐφόνευσε τὸν θεῖόν του, προοιμιάσας οὕτω εἰς τὰς μυρίας συγγενικὰς σφαγὰς, ὣν βρίθει ἡ Ὁσμάνικὴ ἱστορία. Καὶ εἶχε μὲν δίκαιον ὁ Δινδάρ προβλέπων ὅτι τὰ ἀλλεπάλληλα τοῦ Ὁσμάν τολμήματα θέλουσιν ἐπὶ τέλους ἐξεγείρει τὴν προσοχὴν τῶν Βυζαντινῶν, διότι μετ' οὐ πολὺ πρῶτην τῷ ὄντι φορὰν ἀναφέρεται στρατὸς ἐκ Βυζαντίου κατὰ τοῦ Ὁσμάν ἀποσταλεῖς· ἀλλ' εἶχε δίκαιον ἂφ' ἑτέρου οὗτος μὴ πτοηθεὶς ἐκ τῆς ἀπειλῆς ταύτης, διότι εἶδομεν αὐτὸν καταβαλόντα τὸν ἐταιριάρχην Μουζάλωνα.

Παρήλθον αὖθις ἑξ ἔτη ἐντὸς τῶν ὁποίων οὐδὲν ἀναφέρεται πολεμικὸν γεγονός. Τότε δὲ, ἤτοι τῷ 1307, ὁ στρατηγὸς Προῦσης μετὰ τῶν ἡγεμόνων τῶν περὶ τὴν πόλιν ἐκείνην μικροτέρων φρουρίων ἐπετέθη κατὰ τοῦ Ὁσμάν, ἀλλὰ κατετροπώθη ὑπ' αὐτοῦ· καὶ ἔκτοτε ὁ μωαμεθανὸς οὗτος δυνάστης, δὲν ἔπαυσε, διὰ τῆς ἀλώσεως τῶν διαφορῶν περὶ τὴν Νίκαιαν καὶ τὴν Προῦσαν φρουρίων, νὰ περισφίγγῃ ἐπὶ μᾶλλον τὰς δύο ἐκείνας κυριωτέρας τῆς Βιθυνίας πόλεις. Περὶ τὸ 1317 ἡ Νίκαια ἔπασχεν ἤδη τὰ πάνδεινα ἐκ τῶν δύο παρακειμένων αὐτῇ φρουρίων, τῆς Τριχοκίας (Κοτζαχισσάρ) καὶ τοῦ Καρατεκιν, τὰ ὁποῖα ἦσαν εἰς χεῖρας τῶν Τούρκων. Περὶ δὲ τὴν Προῦσαν ἔπραξεν, ὁ Ὁσμάν κατὰ τὴν αὐτὴν ἐποχὴν ἑτερόν τι· κατεσκεύασε δύο φρουρία τῶν ὁποίων αἱ φρουραὶ δὲν ἔπαυον πιέζουσαι αὐτήν. Ἡ κατάστασις αὕτη τῶν πραγμάτων διήρκεσεν ἐπὶ δέκα ὅλα ἔτη, μέχρις οὗ τῷ 1326 ὁ Ὁσμάν ἤθροισε κατὰ τῆς πόλεως ἐκείνης ἅπασα αὐτοῦ τὴν δύναμιν, καὶ ἐπειδὴ τὸ καθ' ἑαυτὸν ἔκειτο κλινήρης ἕνεκα τῆς βασανιζούσης αὐτὸν ποδᾶγρας, ἀνέθηκε τὸ ἐπιχείρημα εἰς τὸν υἱὸν αὐτοῦ Οὐρχάν, τοῦ ὁποῖου ἀπὸ τινων ἐναιυτῶν ἔλαβεν ἀφορμὴν νὰ δοκιμάσῃ τὴν τε ἀνδρίαν καὶ τὴν δεξιότητα. Ὁ Οὐρχάν ἐνόμισε πρὸ πάντων ἀπαραίτητον νὰ κυριεύσῃ τοὺς περὶ τὸν Ὀλυμπον κειμένους Ἀδριάνους (Ἐδρενός), οἵτινες ἐλογίζοντο ὡς ἡ κλεῖς τῆς Προῦσης. Καὶ τῷ ὄντι κατορθωθέντος τούτου, ἡ Προῦσα ἔπεσεν ἀμαχητὶ. Ὁ ἀρχαῖος τοῦ Ὁσμάν φίλος Μιχάλ Κέσε, ὅστις ἐν τῷ μεταξὺ εἶχεν ἀσπασθῇ τὸν ἰσλαμισμόν καὶ παρίσταται ὡς εἰς τῶν ἀνωτάτων τοῦ στρατοῦ ἀξιωματικῶν, διεπραγματεύθη τὰ

τῆς παραδόσεως μετὰ τοῦ στρατηγοῦ τῆς Προύσης καὶ ἐπέτρεψε τὴν ἐκχώρησιν τῶν κατοίκων μετὰ τῶν πραγμάτων αὐτῶν ἀντὶ πληρωμῆς τριάκοντα χιλιάδων χρυσῶν, ποσοῦ τὸ ὅποῖον ἔκτοτε ἀπέβη ὁ ἀναλλοίωτος ἀνώτατος ὅρος τῶν λύτρων παρὰ τοῖς Ὀθωμανοῖς. Τοιοῦτοτρόπως ἐκυριεύθη ἡ Προῦσα, ἥτις ὑπῆρξεν ἡ πρώτη μεγάλη πόλις, ἣν κατέλαβον οἱ Ὀσμανίδαι Τοῦρκοι καὶ ἡ πρώτη τοῦ κράτους αὐτῶν βασιλεύουσα. Καὶ ὁ μὲν Ὀσμὰν δὲν εἰσῆλθεν εἰς αὐτὴν ζῶν, διότι ἀπέθανε μικρὸν ἀφοῦ ἔλαβε τὴν ἀγγελίαν τῆς κατακτήσεως αὐτῆς· ἀλλὰ καθ' ἣν ἔδωκε διαταγὴν ἐτάφη ὑπὸ τοῦ υἱοῦ μεγαλοπρεπῶς ἐντὸς τοῦ καθεδρικοῦ τῆς πόλεως ἐκείνης ναοῦ, μεταβληθέντος εἰς τζαμίον.

Ἐνθ' δὲ οἱ Ὀσμανίδαι Τοῦρκοι ἐκυριεύουν οὕτω κατὰ μικρὸν τὴν Βιθυνίαν, δὲν ἔμενον ἀργοὶ οὐδ' οἱ ἄλλοι τουρκικοὶ δυνάσται οἱ προκύψαντες ἐκ τῶν ἐρειπίων τοῦ σελτζουκικοῦ κράτους. Ἰδίως ὁ τῆς Κασταμῶνος ἡγεμὼν Οὐμουρμπέϋς ἐκυριεύσεν, ἐλεηλάτησε καὶ ἐδήλωσε τὰς ἐν Τρωάδι Κεγχρέας· ὁ δὲ ἡγεμὼν τοῦ Κέρμειαν, ὁ Ἀλίσχηρ, κατέκτησεν ἐν Φρυγίᾳ τὴν περὶ τὸν Μαϊάνδρον Τρίπολιν καὶ ἐπολιόρκησε τὴν ἐν Λυδίᾳ Φιλαδέλφειαν (Ἀλασέρ), ἀλλ' ἀπὸ ταύτης ἠναγκάσθη νὰ ἀποχωρήσῃ ὑπὸ Ῥογέρου, τοῦ ἡγεμόνος τῶν Καταλανῶν, περὶ ὧν, μισθοφόρων γενομένων τοῦ Ἀνδρονίκου, θέλομεν ὁμιλήσει μετ' ὀλίγον. Ὁ δὲ Σασᾶν, ὅστις διατελέσας γαμβρὸς ἅμα καὶ θεράπων τοῦ δυνάστου Μεντεσχέ, ἔπειτα ἀπεστάτησεν ἀπ' αὐτοῦ καὶ «καθ' ἑαυτὸν δυνάμεις ἄγων ὑπὲρ ἐκείνων ἐκραταίουτο» ὥς λέγει Παχυμέρης, ἐγένετο κύριος πρῶτον μὲν τοῦ τῶν Θυραίων φρουρίου, κατόπιν δὲ καὶ τῆς Ἐφέσου, σφάλλας μὲν ἱκανοὺς τῶν κατοίκων, τοὺς δὲ πλείστους μετοικίσας εἰς τὸ τῶν Θυραίων φρούριον, ἀφοῦ ἤρπασε παρ' αὐτῶν ἀπιστον χρημάτων πλῆθος· ὁ δὲ τοῦ Καραμᾶν ἡγεμὼν Ἀλαεδδὶν ἐπεχείρησε αὐτὴν ἐπιδρομὴν εἰς Λυδίαν, ἧς ἡ πρωτεύουσα, αἱ Σάρδεις, ἐπὶ πᾶσι χρόνον διετέλεσε κατὰ τὸ ἥμισυ ὑπὸ τουρκικὴν καὶ κατὰ τὸ ἥμισυ ὑπὸ ἑλληνικὴν κυριαρχίαν, μέχρις οὗ ἡ τουρκικὴ φρουρὰ ἐβόσθη ἐκείθεν ὑπὸ τῆς ἐνισχυθείσης ἑλληνικῆς. Πλὴν τούτων οἱ Τοῦρκοι δυνάσται τοῦ Καρασῆ, τοῦ Σαρουχᾶν, τοῦ Ἀἰδδὶν καὶ τοῦ Μεντεσχέ, οἵτινες ἤρχον τῶν παραλίων τῆς Μικρᾶς Ἀσίας ἀπὸ τοῦ Κιανοῦ κόλπου (τοῦ κόλπου τῶν Μουδανιῶν) μέχρι Τελ:

μισσοῦ, ἐπεχείρουν διὰ τῶν στόλων αὐτῶν ὀλεθρίας ἐπιδρομὰς καὶ ἀποβάσεις εἰς Ῥόδον, Σάμον, Χίον, Κάρπαθον, Λήμνον, Μιτυλήνην, Κρήτην, εἰς τὰς ἄλλας κυκλάδους νήσους καὶ ἐνέβαλλον εἰς αὐτὸν τὸν Θρακικὸν Βόσπορον.

Τὶ δὲ ἔπραττεν ἐν τῷ μεταξὺ τούτῳ ὁ Ἀνδρόνικος Β'. ἐπὶ τοῦ ὁποίου συνέβαινον πάντα ταῦτα τὰ γεγονότα καὶ ἰδίως κατεβλήθησαν τὰ θεμέλια τῆς Ὀσμανικῆς κυριαρχίας; Ὁ Παχυμέρης διηγεῖται, ὅτι, καθ' ἣν ἐποχὴν ὁ πατὴρ τοῦ Ἀνδρογίκου Μιχαὴλ Παλαιολόγος ἀνέκτησε τὴν Κωνσταντινούπολιν ἀπὸ τῶν Λατίνων, εἰς τῶν ἰδιαιτέρων τοῦ βασιλέως γραμματέων, διαφωνήσας πρὸς τὴν κοινῶς ἐπικρατήσασαν ἀγαλλίασιν, ὑπέλαβε τὸ γεγονὸς ὡς μέλλον ν' ἀποβῇ πολλῶν δεινῶν πρόξενον καὶ εἶπεν ὅτι «τοῦ λοιποῦ καλὸν τις μὴ ἐλπίζειτω, ἐπεὶ Ῥωμαῖοι καὶ αὖθις πατοῦσι τὴν πόλιν.» Τινὲς δὲ τῶν νεωτέρων, σχολιάζοντες τὴν ἀπαισίαν ταύτην πρόρρησιν, παρατηροῦσιν ὅτι τῷ ὄντι οἱ μέγιστοι τῶν κινδύνων τῆς ἐλληνικῆς ἐθνότητος καὶ τῆς χριστιανικῆς πίστεως ἐπεκρέμαντο ἀπ' Ἀνατολῶν καὶ ἐν ὅσῳ μὲν ἡ ἐλληνικὴ αὐτοκρατορία ἔδρευεν ἐν Νικαίᾳ ἐπρονόει ἐκ τοῦ σύνεγγυς ὑπὲρ τῆς ἀμύνης κατὰ τῶν πρὸς τοῦτο τὸ μέρος πολεμίων, ἀλλ' ἂφ' ἧς ἀνεκτίθῃ ἡ ἀρχαία πρωτεύουσα, οἱ βασιλεῖς, ἀπησχολημένοι εἰς τὴν ἀνόρθωσιν τῆς μεγάλης ταύτης πόλεως, ἐντελῶς παρημέλησαν τὰς ἀνατολικὰς ἐπαρχίας καὶ δὲν προσέλαβον οὕτω τὴν αὔξησιν τῆς αὐτόθι τότε σχηματισθείσης νέας φοβερᾶς δυνάμεως. Ταῦτα πάντα ὁμῶς δὲν εἶναι εἰμὴ μέχρι τινὸς ἀληθῆ. Ἡ ἀνάκτησις τῆς Κωνσταντινουπόλεως οὐ μόνον δὲν ἡδύνατο νὰ ἐκληφθῇ ὡς κοινὴ τις συμφορὰ, ἀλλὰ καὶ ἀπαραίτητον καθῆκον ἦτο τῆς ἐλληνικῆς αὐτοκρατορίας. Ὁ Μιχαὴλ Παλαιολόγος εἰς τὸν λόγον ὃν ἐξεφώνησεν ἐν τῇ πανηγύρει τῇ τελεσθείσῃ ἐπὶ τῷ προκειμένῳ κατορθώματι, λόγον ὃν παρατίθησιν ὁ αὐτὸς Παχυμέρης, ἐξήγησε κάλλιστα, ὅτι ἡ αὐτοκρατορία ἐκείνη ἐσηδῆποτε καὶ ἂν ἦτο ἡ χώρα ἣν ἐκτήσατο περὶ Νίκαιαν, δὲν ἡδύνατο νὰ ὑποτεθῇ ὑφισταμένῃ ἐν ὅσῳ ἐστερεῖτο τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἡ Κωνσταντινούπολις ἦτο, λέγει, ἡ καρδία τοῦ σώματος αὐτοῦ, ἧς ἄνευ τοῦτο δὲν ἡδύνατο νὰ λογισθῇ εἰμὴ νεκρὸν καὶ δικαίως πάντες ὠνεῖδι-

ζον ἡμᾶς ὡς ἀπάτριδας καὶ ἀπόλιδας καθ' οὓς χρόνους ἡ πόλις ἐκείνη διετέλει εἰς χεῖρας ἄλλοτρίας. Ταῦτα πάντα ἦσαν ἀληθέστατα· καὶ εἶναι μὲν ἐπίσης ἀληθές ὅτι μετὰ τὴν ἀνάκτησιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως παρημελήθησαν αἱ ἀνατολικαὶ ἐπαρχιαί· τοῦτο ὅμως ὄχι διότι οἱ Παλαιολόγοι ἐπέστησαν ὀλόκληρον αὐτῶν τὴν προσοχὴν εἰς μόνην τὴν ἀνόρθωσιν τῆς βασιλίδος τῶν πόλεων, ἀλλὰ δι' ἄλλας ποικίλας αἰτίας, πρὸ πάντων δὲ διότι οἱ Παλαιολόγοι ἐδέησε νὰ ἐπιστήσωσιν ἅπασαν αὐτῶν τὴν προσοχὴν εἰς τοὺς ἀπὸ δυσμῶν κινδύνους. Καὶ πῶς ἦτο δυνατόν νὰ γίνῃ ἄλλως; Οἱ Ὀσμανίδαι οὐδὲ ὑφίσταντο ἔτι παντάπασι περὶ τὰ μέσα τῆς τρικαιδεκάτης ἑκατονταετηρίδος. Τὸ δὲ μόνον τότε ὑπάρχον ἐν Ἰκονίᾳ σελτζουικὸν κράτος διετέλει ἐν πληρεστάτῃ παρακμῇ, καὶ δὲ ἡδύνατο ἕκτοτε νὰ προῖδῃ, ὅτι ἐκ τῶν ἐρειπίων αὐτοῦ θέλει προκύψει κράτος ἕτερον ἐπιτήδειον νὰ κατορθώσῃ ὅ,τι δὲν κατόρθωσαν οὔτε οἱ Σελτζουκίδαι οὔτε οἱ Ἀραβες Μωαμεθανοί. Ἡ ἀνάπαλιν δὲ οἱ ἀπὸ δυσμῶν κίνδυνοι ἦσαν οὐχὶ μέλλοντες καὶ ἀόητοι, ἀλλὰ παρόντες καὶ ὀλέθριοι. Πρὸ μικροῦ ἔτι οἱ Φράγκοι ἦσαν κύριοι τῆς καθέδρας τῶν βασιλέων καὶ τῶν πατριαρχῶν ἡμῶν, καὶ νῦν ἔτι κατεῖχον μὲν λόγου ἄξιον μέρος τῆς ἡπειρωτικῆς Ἑλλάδος, καὶ, παρεκτὸς πλείστων μικροτέρων νήσων, ὅλας τὰς μεγάλας, τὴν Εὐβοίαν, τὴν Κρήτην, τὴν Κύπρον, τὴν Ῥόδον, ἀδιακόπως δὲ ἠπείλουν νὰ ἐπέλθωσι πανστρατιᾷ πρὸς ἀνάκτησιν τῶν προαπολεσθέντων καὶ συμπλήρωσιν τῆς πρὸ αἰῶνων μελετωμένης πολιτικῆς καὶ θρησκευτικῆς ἡμῶν ὑποδουλώσεως. Εὐλογώτατον λοιπὸν ἦτο νὰ προσέξῃ ὁ Μιχαὴλ Παλαιολόγος εἰς τοὺς ἀπὸ δυσμῶν κινδύνους μᾶλλον ἢ εἰς τοὺς ἀπὸ ἀνατολῶν.

Μὴ λησμονήσωμεν προσέτι, ὅτι ἡ ἐλληνικὴ ἐθνότης διήρχετο κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου κρίσιν τινὰ ἠθικὴν καιρίαν. Ὁ μὲν Βυζαντινὸς κόσμος, διὰ τῶν προτερημάτων τοῦ ὁποῖου, ὅσα δῆποτε ἄλλως καὶ ἂν ἦσαν τὰ ἐλαττώματα αὐτοῦ, ὑπῆρξαμεν ἐπὶ ἑπτὰ καὶ ἐπέκεινα ἑκατονταετηρίδας, ἐμαραίνετο ὁσημέραι καὶ ἐξέλειπεν, ἀντ' αὐτοῦ δὲ ἤρχισαν νὰ ὑποφώσκωσιν αἱ πρῶται ἀκτίνες τοῦ νεωτέρου Ἑλληνισμοῦ. Ἀλλ' ἡ τροπὴ αὕτη, ἥτις εἰς τοῦτο κυρίως συνίστατο, ὅτι οἱ τότε προπάτορες ἡμῶν ἠσθάνθησαν τὴν ἀνάγκην νὰ σχετικῶς πλείοτερον πρὸς τὸν ἀρχαῖον Ἑλληνισμόν,

ἦτο ἔτι εἰς τὰ σπάργανα αὐτῆς. Ἐν μὲν τῇ Κωνσταντινουπόλει οἱ λόγιοι ἄνθρωποι ἐμελέτων πολὺ πλεότερον ἢ ἄλλοτε τοὺς ἀρχαίους καὶ ἐκαυχῶντο ἐπὶ τῇ πρὸς αὐτοὺς οἰκειότητι, ὅπερ οὐδέποτε συνέβαινεν ἐπὶ τῆς καθαρῶς Βυζαντινῆς ἐποχῆς· ἐν δὲ ταῖς εὐρωπαϊκαῖς ἐπαρχίαις ἤρχισε νὰ ὑποφαίνεται ἀμυδρά τις συνείδησις τῆς σχέσεως ταύτης κατὰ τοῦτο, ὅτι οἱ κατὰ τῶν Φράγκων ἀγῶνες ἐν μέρει τοῦλάχιστον δὲν διεξήγοντο ἐν ὀνόματι τοῦ Ῥωμαϊκοῦ κράτους, ἀλλ' ἐν ὀνόματι τῆς Ἑλλάδος, ὅπως συνέβη ἰδίως ἐν Ἡπείρῳ, τῆς ὁποίας τὸ δεσποτάτον ἐλέγετο ὑπὸ τοῦ λαοῦ *δεσποτάτορ Ἑλλάδος*. Ἀλλ' οἱ μὲν λόγιοι τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἦσαν κατὰ θεωρίαν μᾶλλον Ἑλληνες ἢ πράγματι, ἐὰν ἐξαιρέσωμεν ὀλίγους τινάς, ὧν ἐπιφανέστατοι βεβαίως ὑπῆρξαν οἱ γνωστοὶ ἤδη εἰς τοὺς ἀναγνώστας ἡμῶν ἀρχιεπίσκοποι Θεσσαλονίκης καὶ Ἀθηνῶν Εὐστάθιος καὶ Μιχαήλ· παρὰ δὲ τοῖς λαοῖς τῶν εὐρωπαϊκῶν ἐπαρχιῶν ἀσθενεστάτη ἦτο ἔτι ἡ συνείδησις τῆς πρὸς τὸν ἀρχαῖον ἑλληνισμόν οἰκειότητος, οὐδὲ ἤρκει ἵνα ἐμπνεύσῃ αὐτοῖς τὸ μάχιμον πνεῦμα ὅπερ ἀπητεῖτο, ἵνα ἀντιπαλαίσωσιν ἀποχρῶντως εἰς τὰ περιστοιχίζοντα αὐτοὺς ποικίλα δεινά. Ἐνῷ λοιπὸν ὁ Βυζαντινὸς ἑλληνισμὸς παρήκμαζεν, ὁ ἀντ' αὐτοῦ κυροῦμενος νεώτερος ἑλληνισμὸς, ἔχων ἐκ πρώτης ἀφετηρίας ν' ἀντιπαρταχθῇ πρὸς μυρίους ἀπὸ δυσμῶν καὶ ἀπ' ἀνατολῶν, ἔτι δὲ, ὡς μετ' ὀλίγον θέλομεν ἶδει, καὶ ἀπὸ βορρᾶ πολεμίους, δὲν ἡδυνήθη φυσικῶ τῷ λόγῳ ν' ἀνθέξῃ εἰς αὐτούς. Αὕτη εἶναι ἡ κυριωτάτη αἰτία τῆς μετ' οὐ πολὺ ἐπελθούσης πολιτικῆς καταστροφῆς καὶ οὐχὶ ἡ ἐκ Νικαίας εἰς Κωνσταντινούπολιν μετάθεσις τῆς καθέδρας τοῦ βασιλείου. Ἐκ τοῦ συνδυασμοῦ ἐκείνου τοῦ γήρατος, τῆς νηπιότητος καὶ περιστάσεων δυσχερεστάτων, παρήχθη κατὰστασις πραγμάτων ὁσημέραι οἰκτροτέρα ἀποβαίνουσα, καὶ τῆς ὁποίας τὸ πρῶτον ἀποτέλεσμα ὑπῆρξεν ὅτι ἡ τε δυναστεία τῶν Παλαιολόγων καὶ οἱ λειτουργοὶ αὐτῆς ἀνεδείκνυντο ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ἀνεπιτηδεύτεροι εἰς τὸ νὰ σώσωσι τὴν πολιτικὴν τοῦ ἔθνους ἀνεξαρτησίαν.

Ἀνακαλέσωμεν εἰς τὴν μνήμην ἡμῶν ὅσα ἔπραξεν ὁ ἀρχηγέτης τῶν Παλαιολόγων, ὅστις διετέλεσε βεβαίως ὁ ἀριστος τῶν βασιλέων τῆς δυναστείας ταύτης. Ὁ Μιχαήλ Παλαιολόγος, ὡς

προεξηγήσαμεν, δὲν ἡδύνατο εἰμὴ νὰ ἐπιστήσῃ τὴν προσοχὴν αὐτοῦ εἰς τοὺς Φράγκους μᾶλλον ἢ εἰς τοὺς Τούρκους. Οὐδὲ ἀπέβησαν ἀτελεσφόρητοι οἱ κατὰ τῶν δυτικῶν ἀγῶνες αὐτοῦ, διότι οὐ μόνον τὴν Κωνσταντινούπολιν ἀλλὰ καὶ ἄλλας τινὰς χώρας κατεχομένας ὑπὸ τῶν Φράγκων ἀνέκτησε, τὸ δὲ σπουδαιότερον κατώρθωσε νὰ μάταιώσῃ τὴν ἐκτέλεσιν τῶν κατὰ τῆς ἀνατολῆς μεγάλων βουλευμάτων τοῦ Καρόλου τοῦ Ἀνδεγαυικοῦ. Ἀλλ' ἐνῷ τὰ κατορθώματα ταῦτα ἐμαρτύρουν, ὅτι ὅσονδ' ἦποτε καὶ ἂν ἡλαττώθησαν οἱ πόροι τοῦ κράτους, ἡδύνατο ἔτι μέχρι τινὸς νὰ ἐπαρκέσωσιν εἰς τὴν ἀμυναν αὐτοῦ, τοσοῦτον ὀλίγη ἦτο ἡ πεποίθις τοῦ ὑπερτάτου ἀρχοντος εἰς τὰς ἐθνικὰς δυνάμεις, ὥστε ἄνευ ἀνάγκης καθυπερβάλλετο εἰς πολυειδῶς ἐπιζημίους παραχωρήσεις καὶ θυσίας πρὸς τοὺς ξένους. Παρεχώρησεν εἰς τοὺς Γενουαίους παῖλα προνόμια ἐπ' ἐλπίδι ὅτι θέλουσι τὸν βοηθήσει εἰς ἀνάκλησιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, τὴν ὁποίαν ἀνέκτησεν ἄνευ τῆς ἐλαχίστης αὐτῶν ἐπικουρίας. Παρεχώρησεν ἔπειτα εἰς τοὺς Ἑνετοὺς ποικίλας ὡσαύτως προνομίας, καὶ τοι εὐτυχῆς διετέλεσεν εἰς τοὺς κατ' αὐτῶν ἀγῶνας. Τελευταῖον δὲ συνωμολόγησε τὴν ὀλοσχερῇ ὑποταγὴν τῆς ἐκκλησίας τῶν εἰς τὸν ἀρχιερέα τῆς Ῥώμης ἐπὶ τῷ σκοπῷ τοῦ νὰ ἐξευμενίσῃ αὐτὸν, ἐνῷ κατίσχυσε λαμπρῶς τοῦ μόνου πολεμίου, ὃν ὁ ἀρχιερεὺς ἐκεῖνος ἡδύνατο νὰ κινήσῃ κατὰ τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους. Συγχρόνως δὲ ἐπραξέ τι καὶ ἐν τῇ ἀνατολῇ τὸ ὅποῖον διηυκόλυνε πολὺ τὴν πρόοδον τοῦ κατὰ τοὺς χρόνους τούτους προκύψαντος εἰς μέσον Ὀσμάν. Μέχρι τῆς ἐποχῆς ταύτης αἱ μεταξὺ Βιθυνίας καὶ Φρυγίας ὀρεῖναι πάροδοι ἐφυλάττοντο γενναίως ὑπὸ ἀνδρῶν ἰθαγενῶν, οἵτινες εἰς ἀμοιβὴν ἀπελάμβανον τὴν ἀπὸ παντὸς φόρου ἀπαλλαγὴν. Ὁ δὲ αὐτοκράτωρ ἐνδίδων εἰς συμβουλάς ὀλεθρίας κατήργησε τὸ προνόμιον τῶν ἀνδρῶν ἐκείνων, καὶ καθυποβαλὼν αὐτοὺς εἰς ἐπαχθὴ φορολογίαν, ἀνέλαβεν αὐτὸς τὴν ἀμυναν τῶν ὀρέων. Ἀλλ' οἱ διορισθέντες παρ' αὐτοῦ φρουροί, τὸ μὲν διότι δὲν ἐπληρώνοντο ὑπὸ τοῦ ταμείου τακτικῶς οἱ μισθοὶ αὐτῶν, τὸ δὲ διότι οἱ ἀξιωματικοὶ τῶν κατεχράτουσαν πολλάκις τοὺς μισθοὺς τούτους, περιῆλθον τάχιστα εἰς παραλυσίαν· ἐν τῷ μεταξὺ δὲ οἱ ἐπιτετραμμένοι πρότερον τὴν ἀμυναν ὁρεῖται ἀπέβαλον τὴν ἑξίν τοῦ πολεμεῖν, καὶ ἐκ

τούτων πάντων διευκολύνθη οὐκ ὀλίγον ἢ τοῦ Ὄσμαν πρόοδος. Τὸ λάθος τοῦτο ἀνδρὸς κεκτημένου πολιτικὴν καὶ στρατιωτικὴν ἐμπειρίαν, δὲν εἰσπορεῖ νὰ ἐξηγηθῇ ἄλλως εἰμὴ διὰ τούτου, ὅτι ὁ ἀπὸ τοῦ Ὄσμαν κίνδυνος ἦτο ἔτι ἁδηλος, ὁ δὲ ἀπὸ τῶν παρακμασάντων Σελτζούκων φόβος εἶχε πολὺ ἐλαττωθῇ, τὸ δὲ δημόσιον ταμεῖον εἶχε χρεῖαν ἀπαραίτητον τῶν φόρων ἐκείνων πρὸς τοὺς ἀδιαλείπτους κατὰ τῶν Φράγκων πολέμους.

Οὕτως εἶχον τὰ πράγματα ὅτε περὶ τὰ τέλη τοῦ 1282, ἀποθανόντος τοῦ Μιχαὴλ Παλαιολόγου, περιῆλθεν ἡ ἀρχὴ εἰς τὸν υἱὸν αὐτοῦ Ἀνδρόνικον Β΄.. Ἄν ὁ πατὴρ αὐτοῦ, καίτοι μὴ στερούμενος τὸ καθ' ἑαυτὸν πολλῶν πολιτικῶν καὶ στρατιωτικῶν προτερημάτων, ὑπέκυψεν οὐδὲν ἥττον εἰς τὴν ἐπίδρασιν τῆς περὶ αὐτὸν συμβαινούσης ἡθικῆς κρίσεως, ὁ Ἀνδρόνικος ὑπῆρξεν ἔν τῶν γνησιωτάτων προϊόντων τῆς κρίσεως ταύτης. Ὁ Ἀνδρόνικος ἦτο εἷς τῶν λογιωτέρων ἀλλὰ συνάμα τῶν ὀλιγώτερον πρακτικῶν τῆς ἐποχῆς ταύτης ἀνθρώπων. Ἡγάπα δὲ νὰ περιστοιχίζεται ὑπὸ δημοσίων λειτουργῶν, οἵτινες ἐμαρτύρουν μὲν τὴν ὁσημέραι τότε προαγομένην ἀναβίωσιν τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς παιδείας, κτησάμενοι δι' αὐτῆς οὐ μικρὰν περὶ τὸν λόγον χάριν καὶ δεξιότητα, ἀλλὰ δὲν εἶχον προσαποκτήσει τὸν ἀρρενωπὸν χαρακτῆρα ὅστις ἦτο ἀπαραίτητος, ἵνα ἀντιπαραταχθῶσι πρὸς τὰς δεινὰς δυσχερείας, πρὸς ἃς ἔδει νὰ παλαίσωσιν. Εἷς τῶν ἐπιφανεστέρων δημοσίων τούτων λειτουργῶν ὑπῆρξεν ὁ μέγας Λογοθέτης Θεόδωρος Μετοχίτης. Ὁ Νικηφόρος Γρηγοράς, ὁ ἐκφωνήσας τὸν ἐπιτάφιον αὐτοῦ λόγον, ἐμπίπτει μὲν εἰς ὑπερβολὰς τερατώδεις περὶ τῆς σοφίας αὐτοῦ ἀγορεύων, ἀλλὰ καὶ αὕτη ἐκείνη ἡ μεγαληγορία ὑποδεικνύει ἡμῖν τὴν παράδοξον πρὸς τὸν ἀρχαῖον ἐλληνισμὸν λατρείαν ὑπὸ τῆς ὁποίας κατεκυριεύθη ἡ κοινωνία αὕτη ἐν τῷ μέσῳ τῶν καταπιεζουσῶν αὐτὴν συμφορῶν, ὡς ἀνελὶ ζητοῦσα παραμυθίαν τινὰ ἐν ταῖς ἀναμνήσεσι τοῦ παρελθόντος κατὰ τῶν παρόντων δεινῶν καὶ παρασκευάζουσα τὰ ἡθικὰ στοιχεῖα, τὰ ὅποια ἐμελλον βραδύτερον, νὰ ἐπιφέρωσιν ἐπὶ τέλους καὶ τὴν πολιτικὴν ἀναβίωσιν. «Πάλαι γε μὴν ἡ Ἑλλὰς, ἀνακράζει, τὴν τῶν λόγων ἐστίαν ἐθρήνησε, τὰς Ἀθήνας, ὅπου» ἐπιβούλως δραμὼν καθεῖλεν αὐτὰς ὁ Λακεδαιμόνιος Λύσανδρος. Ἡμεῖς δ' οὐδ' ἄξιως θρηνεῖν ἔχομεν σήμερον

ὅλας Ἑλλάδας αὐταῖς Ἀθήναις συγκαταδύσας. Πάντα γάρ εἰς ἀνὴρ οὗτος ἦν. Ὡς Μοῦσαι καὶ λόγοι καὶ ἀρεταὶ καὶ πᾶσα παιδεία, πῶς τὰ κρῖνα ταχέως οὕτως πῶς ἐμιμήσασθε τοῦ ἀγροῦ, ὅξως μὲν πρὸς ὕψος καὶ κάλλος ἀρθέντα, ὀξύτερον δ' αὖ κατὰ δύνατα πρὸς μαρμαρυγὴν καὶ φθορὰν ; Οὗτος ἦν ὁ πολλὰν ἐνδείξαν-
 μενος πρόνοιαν τῶν ἐξῆς ἐλλογίμων Ἑλλήνων, ὡς μὴ διακινδυνεύοιεν περὶ τὰς κρίσεις τῶν πάλοι σοφῶν . . . . . οὗτος ὁ
 τῆς Ἀριστοτελικῆς γλώττης τὰς λαβυρίνθους ἀπλώσας . . . . .
 Ὡς πῶς μετεμψύχουσιν τινα δοξάζειν καὶ αὐτὸς κεκινδύνευκα ἐπ'
 ἐκείνῳ γενέσθαι καὶ πάντων ὁμοῦ τὰς ψυχὰς, Ὁμήρου, καὶ Πλά-
 τωνος, καὶ Πτολεμαίου καὶ ὅσοι ῥητορεύουσιν πεπλουτήκασι
 ῥήσασιν, ἐν ἐλ τῷ τούτου σώματι συνδραμεῖν καὶ διατρίβειν
 αὐτὸς ἐν βίῳ, καθάπερ ὀλκάδι μυριοφόρῳ χρωμένους αὐτῷ ; » Καὶ
 βιβλιοθήκην ἐμψυχον ὀνομάζει αὐτὸν ἀλλαχοῦ τῆς συγγραφῆς
 τοῦ ὁ Γρηγορᾶς, ὅπου καὶ ἐπιφέρει μὲν ὅτι οὐδέποτε ὁ Μετοχι-
 τῆς ἐπαύσατο συνδυάζων τὸν διανοητικὸν μετὰ τοῦ πρακτικοῦ
 βίου, ἀλλ' ὁμιλεῖ περὶ τούτου εἰς τρόπον ἐμφαίνοντα, ὅτι ὁ συν-
 δυναμὸς ἐκεῖνος δὲν ἐγένετο, ὅπως ἀπῆλθον αἱ περιστάσεις. « Ὁ
 δὲ πάντων μᾶλλον θαυμάζειν ἔχει τις ἂν τοῦ ἀνδρὸς, ὅτι τοσού-
 του πρὸς τῶν κοινῶν πραγμάτων θορύβου καὶ κλύδωνος ἐπιχειμέ-
 νου καὶ φροντιδῶν ἄλλοτε ἄλλων ἐπικλυζόντων αὐτοῦ τὴν διά-
 νοιαν, οὐδὲν ἦν ὁ τοῦ ἀναγινώσκειν καὶ γράφειν ἀπησχόλησε πώ-
 ποτε· ἀλλ' οὕτως εἶχε πρὸς ἄμφω δεξιῶς, ὡς ἐκ πρώτης μὲν ἐς
 ἐσπέραν ἐν βασιλείαις τὰ κοινὰ διοικῶν ἦν, οὕτως ὁλοσχερῶς καὶ
 ζῶν γε πολλῇ καὶ ζεύσει τῇ προθυμίᾳ ὥσπερ ἂν εἰ τῶν λόγων ἐξω
 παντάπασιν ἐτύγχανεν· ὅψε δ' αὖθις ἐκείθεν ἀπαλλαττόμενος οὐ-
 τως ὅλως τῶν λόγων ἐγένετο, ὥσπερ ἂν εἰ σχολαστικὸς τις ἦν
 καὶ τῶν πραγμάτων παντάπασιν ἐκτός. » Ναὶ μὲν ἡ παιδεία εἶ-
 ναι σύντροφος καὶ πολλάκις ὁδηγὸς τοῦ πολιτικοῦ ἀνδρὸς πολύ-
 τιμος· ἀλλὰ καὶ ἐν ἐμαλωτάτοις καιροῖς οἱ τὰς τύχας τῶν ἐθνῶν
 διέποντες δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἀσχολῶνται συγχρόνως περὶ ἔργα
 φιλολογικὰ εἰμὴ θυσιάζοντες καίρια τοῦ κράτους συμφέροντα, πολὺ
 δὲ μᾶλλον ἐν καιροῖς κρίσεως οἱ οἵ οἱ ἦσαν οἱ τότε, ὥστε πολὺ
 φοβούμεθα ὅτι τὸ ὑποθετικῶς ὑπὸ τοῦ Γρηγορᾶ λεγόμενον ἐφη-
 μείτο ἐνταῦθα ἀληθῶς, ὁ δὲ μέγας Λογοθέτης ἡδύνατο νὰ ὀνο-

μασθῇ σχολαστικός τις μάλλον ἀνὴρ καὶ τῶν πραγμάτων ἐκτὸς, ἂν ὄχι παντάπασι τοῦλάχιστον κατὰ μέγα μέρος. Βέβαιον δὲ εἶναι, ὡς θέλει ἐκ τῶν πραγμάτων μετ' ὀλίγον ἀποδειχθῇ, ὅτι ἐνῶ ἐφιλοσοφεῖ ἐν τοῖς βιβλίοις, μετεῖχεν ἐν τῷ πρακτικῷ βίῳ ὅλων τῶν προλήψεων τοῦ Βυζαντινοῦ κόσμου. Ἄλλος πολιτικός ἄμα καὶ λόγιος ὑπῆρξεν ἐπὶ Ἀγδρονίκου ὁ Μάξιμος Πλανοῦδης, ὅστις σταλὲς εἰς Ἑνετίαν πρέσβυς, ἵνα δώσῃ ἐξηγήσεις περὶ τῶν παθημάτων ὅσα ὑπέστησαν οἱ Ἑνετοὶ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐπὶ τοῦ ἐν ἔτει 1294 ἐκραγέντος πολέμου, ἐκρατήθη αὐτόθι ὡς ὁμηρος καὶ μετεχειρίσθη τὸν χρόνον τοῦτον τῆς ἀργίας εἰς τὸ νὰ μεταφράσῃ Ἑλληνιστὶ τὴν περὶ τῶν παραμυθιῶν τῆς φιλοσοφίας συγγραφὴν, ἣν ὁ ἐπιφανὴς Ῥωμαῖος Βοήθιος εἶχε συγγράψῃ κατὰ τὴν ἑκτὴν ἑκατονταετηρίδα ἐν φυλακῇ, μικρὸν πρὶν θανατωθῇ ἐκ διαταγῆς τοῦ τότε ἀρχοντος τῆς Ἰταλίας Θεωδέρικου. Ἀλλ' ὁ Πλανοῦδης εὐτυχέστερος τοῦ Βοηθίου ἀνέκτισε τὴν ἐλευθερίαν καὶ ἐπιζήσας μακρὸν ἔγραψε πολλὰ καὶ ποικίλα, ἰδίως δὲ μετέφρασεν εἰς τὴν ἑλληνικὴν τὰς τοῦ Κικέρωνος πραγματείας, τὰ ὑπομνήματα τοῦ Καίσαρος καὶ τὰς μεταμορφώσεις καὶ ἡρωίδας τοῦ Ὀβιδίου. Ὁ δὲ Ἰωάννης Γλυκὺς ὁ διακρινόμενος ὡσαύτως ἐπὶ περιουσίᾳ σοφίας «ὅσητε περὶ τὰ θεῖα τε καὶ ἡμέτερα δόγματα, καὶ ὅση περὶ τὸν Ἕλληνα λόγον ἡσχόληται,» διέτρεξε ποικιλώτερον στάδιον. Διατελέσας Λογοθέτης τῶν οἰκιακῶν, ἐστάλη μετὰ τοῦ Θεοδώρου Μετοχίτου πρέσβυς εἰς Κύπρον καὶ εἰς Ἀρμενίαν καὶ ἔγραψε περὶ τῆς πρεσβείας ταύτης πραγματείαν σωζομένην μέχρι τῆς σήμερον. Ἐπειτα ἐγένετο Λογοθέτης τοῦ δρόμου καὶ τελευταῖον τῷ 1316 ἀνέβη εἰς τὸν πατριαρχικὸν θρόνον. Ἀξία δὲ σημειώσεως περὶ τούτου εἶναι, ὅτι καθ' ἣν ἐποχὴν προεχειρίσθη πατριάρχης, εἶχεν οὐ μόνον υἱοὺς καὶ θυγατέρας ἀλλὰ καὶ γυναῖκα. Καὶ τοῦτο μὲν οἰκονομήθη, «τῆς γυναικὸς αὐτοῦ τὸ μοναχικὸν εὐθὺς ὑπελθούσης σχῆμα.» Ἀλλ' ὁ ἀνὴρ ἔπασχε συγχρόνως καὶ ἐξ ἀρθρίτιδος «καὶ ἦν ἀνάγκη κατὰ τὰς τῶν ἱατρῶν κρίσεις κρέατι τοῦτον χρῆσθαι.» Τούτου ἕνεκα οὐδὲ τὸ μοναχικὸν ἔλαβε σχῆμα πρὶν πατριαρχεῦσθαι. Ἀλλὰ καὶ αὐτὸς ὁ πολλακίς παρ' ἡμῶν παρατεθεὶς Νικηφόρος ὁ Γρηγοράς, ὁ γράψας τῆς Ῥωμαϊκῆς ἱστορίας λόγους ΔΖ', καὶ ἄλλα πολλὰ μικρότερα ἐργα

οιλοπονήσας, δὲν ὑπῆρξεν ἀμέτοχος τῶν δημοσίων πραγμάτων ἐπὶ Ἀνδρονίκου, καὶ τοι νεώτερος ὢν πάντων τῶν προμνημονευθέντων· διότι ἀπεποιήθη μὲν τὴν ὑπὸ τοῦ βασιλέως προεγεχθεῖσαν αὐτῷ ἀξίαν τοῦ Χαρτοφύλακος, ἀπεστάλη ὅμως βραδύτερον ὡς πρέσβυς πρὸς τὸν κράλην Σερβίας καὶ πολυειδῶς μετέσχε τῆς τῶν ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων διεξαγωγῆς, προτραπείς νὰ δεχθῇ καὶ αὐτὸ τὸ πατριαρχικὸν ἀξίωμα, ὅπερ ὅμως ἀπεποιήθη. Ἀλλὰ ὁ μᾶλλον πολύκροτος τῶν λογίων ἄμα καὶ πολιτικῶν ἀνδρῶν τῆς ἐποχῆς ταύτης ὑπῆρξε βεβαίως ὁ Ἰωάννης Καντακουζηνός, ὁ βραδύτερον περιβληθείς καὶ αὐτὸ τὸ βασιλικὸν ἀξίωμα. Ὁ Ἰωάννης Καντακουζηνός ἀναγκασθεὶς ἔπειτα τῷ 1355 νὰ παραιτηθῇ τοῦ θρόνου καὶ μονάσας ἔγραψε μακροτάτην τῶν χήμων ἐκείνων ἱστορίαν, ἣτις κυρίως εἰπεῖν οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ τῇ ἑαυτοῦ πολιτείας ἀπολογία καὶ ἐγκώμιον. Καὶ ἀνεδείχθη μὲν πρακτικώτερος ὢλων τῶν τότε λογίων ἀνδρῶν, ἀλλὰ δυστυχῶς ἡ ἐμπειρία αὐτοῦ, ἐπειδὴ εἰς οὐδὲν ἄλλο ἀπέβλεπεν εἰμὴ εἰς τὸ νὰ θεραπεύσῃ τὴν ἰδίαν αὐτοῦ φιλαρχίαν, συνετέλεσεν εἰς τὴν αὐξησιν τῶν δημοσίων συμφορῶν πολὺ μᾶλλον ἢ ἡ τῶν συναδέλφων αὐτοῦ ἀπειρία. Ἀλλως τε τὸ ἐνεργὸν τρυ Ἰωάννου Καντακουζηνοῦ στάδιον δὲν ἤρχισεν εἰμὴ περὶ τὰ τέλη τῆς τοῦ Ἀνδρονίκου Β'. βασιλείας· ὥστε εἰς τὸ κυριώτατον τῆς βασιλείας ταύτης μέρος περὶ οὗ πρόκειται ἐπὶ τοῦ παρόντος νὰ ἡμιλήσωμεν, ὀλίγον ἐκείνος ἢ οὐδ' ὀλίως ἐπενήργησε, πρῶτιστοι δὲ τότε τοῦ βασιλέως σύμβουλοι καὶ φίλοι διετέλεσαν οἱ πρὸ τούτου μνημονευθέντες καὶ ἄλλοιτούτοις ὅμοιοι λόγιοι ἄνδρες. Οἱ ἄνδρες οὗτοι ἦσαν μὲν ἑλληνοῦσαι κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἤττον ἀξιοῦτοι, ἀλλὰ σωτῆρες τοῦ κράτους ἐπιτήδευοι δὲν ἦσαν, ἅτε στερούμενοι τῆς τότε ἰδίως ἀναγκαίας στρατιωτικῆς ἐμπειρίας. Ἐὰν δὲ συγχρόνως ἀναλογισθῶμεν ὅτι καὶ αὐτὸς ὁ Ἀνδρόνικος ἦτο δεινότατος μὲν περὶ τὴν φιλοσοφίαν, τὴν φιλολογίαν καὶ ἐξαιρέτως τὴν Θεολογίαν, ἀλλὰ παντάπασιν ἀλλότριος τῆς ἀληθοῦς κυβερνητικῆς ἐπιστήμης, θέλομεν εἰ προοιμίον νοήσαι ὅλας τὰς συμφοράς εἰς ὅσας παρεσύρθη τὸ κράτος τοιούτους ἔχον κυβερνήτας ἐν μέσῳ τοσούτων δυσχερῶν περιστάσεων. Ὁμολογοῦμεν ὅτι μετὰ τινος διαταγμοῦ θέλομεν καταδικάσει αὐτούς· διότι ἤττονες μὲν ὄντες τῶν πραγμάτων,

ἅπερ ἐκλήθησαν νὰ διεξαγάγωσιν, ἂν ὅχι ἄλλο ὑπέθαλψαν ὅμως τοῦλάχιστον οἱ δυστυχεῖς τὴν τῆς ἐλληνικῆς παιδείας ἀναβίωσιν, ἥτις δὲν ἀπέβη ἀσυντελής εἰς τὴν κατὰ χρόνους μεταγενεστέρους πολιτικὴν τοῦ ἔθνους ἀνάστασιν. Ἀλλὰ τῶν πολιτικῶν ἀνδρῶν, καθήκον εἶναι μὲν καὶ τὸ περὶ τοῦ μέλλοντος ἐργάζεσθαι, πρῶτιστον ὅμως καθήκον εἶναι τὸ σώζειν τὰ παρόντα, αἱ δὲ μὴ ἐπαρκοῦντες εἰς τοῦτο παραβαίνουνσι βεβαίως τὴν κυριωτάτην αὐτῶν ἐντολήν.

Εἶδομεν ὅτι ὁ Ἀνδρόνικος Β', ἐπὶ τῇ συμβουλῇ τῶν περὶ αὐτὸν ἀνδρῶν, διέλυσε τὴν ναυτικὴν τοῦ κράτους δύναμιν, ὡς πρόξενον περιττῆς δῆθεν δαπάνης ἀφ' ἧς ἀπεβίωσεν ὁ κυριώτατος τοῦ κράτους πολέμιος, ὁ Κάρολος ὁ Ἀνδεγαυικός. Εἶδομεν ὅτι κατηνάλωσε τὰ εἰκοσιπέντε πρῶτα τῆς βασιλείας αὐτοῦ ἔτη εἰς τὸ νὰ κατευνάσῃ τὰς μεταξὺ Ἰωσηφιτῶν καὶ Ἀρσενιατῶν ἐριδίας καὶ ὅτι κατέτριβεν οὕτω τὸν χρόνον εἰς ματαιοσχολίας καὶ ἀπεστέρει τὸν ἐλληνισμόν τοῦ κυριωτάτου αὐτοῦ ὅπλου καθ' ἣν ἐποχὴν εἰς μὲν τὰ μεταξὺ Βιθυνίας καὶ Φρυγίας μεθόρια ἐκυφορεῖτο τὸ Ὄσμανικὸν κράτος, οἱ δὲ ἄλλοι Τουρκομανικοὶ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας δυνάσται κατεκυρίευσαν τὰ παράλια αὐτῆς καὶ ἐλήστευσαν τὰς νήσους τοῦ Αἰγαίου πελάγους. Καθ' ὅλα ταῦτα ἢ τοῦ Ἀνδρόνικου κυβέρνησις εἶναι βεβαίως ἄξια πάσης κατακρίσεως. Ἀλλ' ὅταν οἱ δυτικοὶ ἱστοριογράφοι ἐπιρρίπτουσι πᾶσαν τὴν εὐθύνην τῶν μετ' ὀλίγον ἐπελθόντων δυστυχημάτων εἰς μόνους τοὺς Βυζαντινοὺς, λησμονοῦσιν ὅτι τῆς εὐθύνης ταύτης μετέχουσιν οἱ ἡγεμόνες αὐτῶν καὶ ἱεράρχαι· καὶ τί λέγομεν μετέχουσι; λησμονοῦσιν ὅτι ἀληθεῖς πρωταίτιοι ὄλων τούτων τῶν συμφορῶν ὑπῆρξαν οἱ ἡγεμόνες ἐκεῖνοι καὶ ἱεράρχαι, οἵτινες κατεσπάραξαν τὸ ἀνατολικὸν κράτος καὶ ἐξηκολούθουν νὰ τὸ κατασπαράττωσι καὶ νὰ τὸ ἀπειλῶσιν ἀδιακόπως. Μήπως καθ' ὅλον τοῦτο τὸ διάστημα ὁ Ἀνδρόνικος Β' δὲν ἦτο ἡναγκασμένος νὰ ἀναλίσκῃ τὰς τελευταίας αὐτοῦ δυνάμεις ἀνταγωνιζόμενος κατὰ τῶν ἐν Εὐβοίᾳ Λομβαρδικῶν οὐκῶν καὶ πρὸς τοὺς ἐν τῇ Στερεᾷ Ἑλλάδι καὶ ἐν τῇ Πελοποννήσῳ Φράγκους; Μήπως τῷ 1294 δὲν ἐδέησε νὰ περιπλκῇ εἰς μακρὸν πρὸς τοὺς Ἑνετοὺς πόλεμον, ὅστις δὲν κατέπαυσεν εἰμὴ τῷ 1303 διὰ νέας τοῦ κράτους κολοβώσεως; Μήπως ἐνῷ οἱ πολέμιοι οὗτοι ἐστρατοπέδουν ἐντὸς τῶν ἐλληνικῶν χωρῶν, οἱ ὁμογενεῖς

αὐτῶν καὶ οἱ ὁμόθρησκοι δὲν παρεσκεύαζον ἀδιαλείπτως ἐν τῇ Ἰταλίᾳ καὶ τῇ ἄλλῃ δυτικῇ Εὐρώπῃ νέας ἐκστρατείας ἐπὶ τῷ σκοπῷ τῆς ὁλοσχεροῦς τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους καταλύσεως, καὶ δὲν ἠνάγκαζον τοὺς βασιλεῖς ἡμῶν νὰ ἐφιστῶσι τὴν προσοχὴν αὐτῶν μᾶλλον πρὸς Δυσμᾶς ἢ πρὸς Ἀνατολάς; Τί δὲ νὰ εἰπώμεν περὶ τοῦ Πάπα Ἰννοκεντίου Γ', ὅστις προκηρύττων νέαν κατὰ Κωνσταντινουπόλεως σταυροφορίαν, τῆς ὁποίας ἡγεμὼν ἐμελλε νὰ ᾖναι ὁ τοῦ Καρόλου Δ' τοῦ Ἀνδεγαυικοῦ υἱὸς καὶ διάδοχος Κάρολος ὁ Β', ἔγραφε πρὸς ἅπαντας τοὺς χριστιανοὺς τῆς Δύσεως τῷ 1304, ὅτι «ὅταν ἀναλογισθῇτε ὁποῖον αἶσχος προξενεῖ ἡ ἐλληνικὴ ἐκκλησία οὐ μόνον εἰς τὴν βωμαϊκὴν ἀλλὰ καὶ εἰς πᾶσαν τὴν ἐκκλησίαν, ὅταν γνωρίσετε τὴν πρὸς ἡμᾶς περιφρόνησίν της, ὅταν πληροφορηθῇτε τὸ μῖσος αὐτῆς καὶ τὰς δογματικὰς πλάνας, πότε θέλετε δρᾶξει καὶ ἀνευ τῆς προτροπῆς ἡμῶν τὰ ὄπλα κατ' αὐτῆς καὶ μετὰ ζήλου θερμοτάτου ἀγωνισθῇ ὑπὲρ τῆς πίστεως;» Ἡ πῶς νὰ χαρακτηρίσωμεν τὴν διαγωγὴν τῆς Κλήμεντος Ε', ὅστις μετὰ δύο ἔτη ὑπέσχετο μὲν εἰς πάντας, ὅσοι ᾔθελον στρατεύσει καθ' ἡμῶν τῶν σχισματικῶν, τὴν αὐτὴν τῶν ἁμαρτιῶν συγχώρησιν, ἣς ᾔθελον ἀξιωθῇ, ἐὰν ἀπέσπων ἀπὸ τῶν Τούρκων τοὺς ἱεροὺς τόπους, ἀπήλλαττε δὲ τοὺς σταυροφόρους, ὅσοι ᾔθελον κατακτείνῃ τὴν Κωνσταντινουπόλιν ἀπὸ τῆς ὑποσχέσεως, ἣν ἔδωκαν μόνον νὰ λυτρώσῃ τὸν ἅγιον τάφον; Δὲν ἐτύφλωττον λοιπὸν οἱ ἡμέτεροι πρὸς τοὺς ἀπ' Ἀνατολῶν κινδύνους, ἀλλὰ καὶ οἱ Δυτικοί; ἢ μᾶλλον οἱ ἡμέτεροι, ὥς μετ' ὀλίγον θέλομεν ἶδει, ἠγωνίσθησαν μέχρι τινὸς κατὰ τῶν Τούρκων, εἰ καὶ δὲν ἠδυνήθησαν νὰ κατορθώσωσι τι διὰ τὴν καταπίεσιν τῆς Δύσεως οὐδὲν ἦττον ἢ διὰ τὴν ἰδίαν αὐτῶν παραλυσίαν, ἐνῷ οἱ Δυτικοὶ οὐ μόνον κατὰ τῶν Τούρκων δὲν ἠγωνίσθησαν, ἀλλὰ βεβαίως καὶ ἀνεμφοισθητῶς συνετέλεσαν εἰς τὴν ἐσωτερικὴν ἡμῶν παραλυσίαν, τοῦλάχιστον εἰς τὴν ἐξάντλησιν ὅλων τῶν ὕλικῶν ἡμῶν δυνάμεων.

Τῷ ὄντι περὶ τὸ 1300 ὁ Ἀνδρόνικος Β' ἐνόμισε τελευταῖον ἀπαραίτητον νὰ πράξῃ τι καὶ κατὰ τῶν ἀπ' Ἀνατολῶν πολέμιον· οὐχὶ κατὰ τοῦ Ὄσμαν, ὅστις, ὥς προείπομεν, κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην δὲν ἐφαίνετο ἔτι ἐπικίνδυνος, ἀλλὰ μᾶλλον κατὰ τῶν ἐπιλαίπων τουρκομανικῶν δυναστειῶν, τῶν ὁποίων αἱ περὶ

Μαϊάνδρον ἰδίως ἐπιδρομαὶ ἦσαν ἐπὶ τοῦ παρόντος σπουδαιότεραι. Καὶ ἀντετάχθησαν μὲν, ὡς φαίνεται, ἔτι ἀπὸ τῶν προτέρων χρόνων εἰς τὰς χώρας ἐκεῖνας πρὸς τοὺς πολεμίους, ὃ τε νεώτερος ἀδελφὸς τοῦ Ἀνδρόνικου Κωνσταντῖνος ὁ Πορφυρογέννητος, ἐν Λυδίᾳ διατρίβων, καὶ ὁ τούτου φίλος Μιχαὴλ Στρατηγόπουλος, ἀνὴρ ὀνομαστός διὰ τε τὸν πλοῦτον καὶ τὸ γένος καὶ τὴν στρατιωτικὴν ἐμπειρίαν· ἀλλ' ὁ Πορφυρογέννητος διαβληθεὶς εἰς τὸν ἀδελφόν, ὡς ἐπιβουλεύων τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ, εἶχε φυλακισθῆ πρὸ ὀλίγου μετὰ τοῦ φίλου ἐκείνου, ὥστε ἡ κατὰ τῶν Τούρκων στρατηγία ἀνετίθη εἰς ἕτερόν τινα νέον στρατηγόν, τὸν Ἀλέξιον Φιλανθρωπηνόν. Ὁ Φιλανθρωπηνὸς ἦτο ἀνὴρ δραστήριος καὶ ἱκανός. Τὸ κύριον ἔρεισμα τοῦ στρατοῦ, ὃν ἐκ τοῦ προχείρου συνεκρότησεν, ἦσαν τρισχίλιοι περίπου Κρήτες, καὶ ἐν μέρει αὐτοὶ ἐκεῖνοί, ἐν μέρει ἀπόγονοι ἐκείνων, οἵτινες περὶ τὸ 1278 ἀποδημήσαντες ἐκ τῆς πατρίδος, ἵνα μὴ ὑποκύψωσιν εἰς τὴν Ἑνετικὴν κυριαρχίαν, ἤλθον ὑπὸ τὸν ἀρχηγὸν αὐτῶν Χορτάτζην (σελ. 124) καὶ κατεστάθησαν σὺν γυναῖξί καὶ τέκνοις, εἰς τὰ παράλια ἐκεῖνα τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, λαβόντες παρὰ τοῦ βασιλέως οἰκήσεις καὶ ἐτησίους μισθοὺς. Πλὴν τούτων δὲ ἐστρατολόγησεν ὁ Φιλανθρωπηνὸς καὶ τουρκικὰ τινα στίφη, τὰ ὁποῖα δὲν ἐδίσταζον νὰ ὑπηρετῶσι τὸν πλειοδοτοῦντα, καὶ οὕτω ἀπαρτίσας δύναμιν ἀποχρῶσαν, ἐπραξεν ἔργα γενναῖα καὶ ἀνέκτησε πολλὰς πόλεις. Δυστυχῶς ὁ Ἀνδρόνικος, ἀντὶ νὰ τὸν ἐνισχύσῃ, παντάπασι παρημέλησεν αὐτὸν καὶ οὐδὲν ἐπεχορήγει αὐτῷ τοὺς ἀπαραιτήτους πόρους· ὥστε ὁ Φιλανθρωπηνός, ἵνα συντηρῇ τὸν στρατὸν ἡναγκάζετο νὰ ἐπιτρέπῃ αὐτῷ τὴν λεηλασίαν τῶν ἀνακτωμένων πόλεων. Συναισθανθεὶς δὲ ἐπὶ τέλους τὸ ἄτοπον τοῦ πράγματος ἐζήτησε τὴν παραίτησιν αὐτοῦ. Οἱ περὶ τὸν Ἀνδρόνικον ὁμῶς ἤλεγξαν αὐτὸν διὰ τοῦτο, οὔτε τὴν παραίτησιν ἀποδεξάμενοι, οὔτε χρήματα πέμψαντες. Ἐντεῦθεν δυσχερεσθηθεὶς ὁ στρατηγὸς ἐστασίασε καὶ ἀνηγορεύθη αὐτοκράτωρ. Ἀλλ' ὁ στρατηγὸς τῆς Λυδίας Λιθαδάριος, προσοικειωθεὶς τοὺς περὶ τὸν Φιλανθρωπηνόν Κρήτας, συνέλαβεν αὐτὸν καὶ ἐτύφλωσε. Καὶ ὁ μὲν Λιθαδάριος ἐβραβεύθη τούτου ἕνεκα προχειρισθεὶς μέγας στρατοπεδάρχης· ἀλλ' αἱ κατὰ τὴν Ἀσίαν ἐπαρχίαι ἔπαθον τὰ πάνδενα ἐκ τῶν

πορρικῶν ἐπιδρομῶν, διότι ὁ στρατὸς τοῦ Φιλανθρωπικοῦ διελύθη ἅμα ἀποβαλὼν τὸν ἡγεμόνα αὐτοῦ.

Τότε ὁ Ἀνδρόνικος Β'. οὔτε ἔχων οὔτε ἐπιτήδειος ὢν νὰ παρασκευάσῃ ἕτερον στρατὸν, κατέφυγεν εἰς συμμάχους, οἱ τινες ἀπέβησαν ὀλεθριώτεροι τῶν ἐχθρῶν, τοὺς ὁποίους ἐκλήθησαν νὰ πολεμήσωσιν. Ὅτε πρὸ εἰκοσαετίας ὁ τῆς Ἀραγωνίας Πέτρος, ὡφελθεὶς ἐκ τῆς στάσεως τῆς καλούμενης Σικελικῆς ἐσπερινῆς, ἀπέσπασεν ἀπὸ τοῦ Καρόλου τοῦ Ἀνδεγαυικοῦ τὴν μεγάλην ἐκείνην νῆσον, ἐξερράγη μεταξὺ τῶν δύο τούτων οἰκῶν πόλεμος μακρὸς διαρκέσας μέχρι τοῦ 1302. Ἐπὶ τοῦ πολέμου τούτου ὁ Πέτρος καὶ οἱ υἱοὶ καὶ διάδοχοι αὐτοῦ Ἰάκωβος καὶ Φριδερίκος, εἶχον συγκροτήσει πολυάριθμον μισθοφορικὸν στρατὸν ἐξ Ἰσπανῶν, οἱ τινες ἐπεκαλοῦντο ἰδίως Καταλανοὶ, Ἀραγώνιοι καὶ Ἀλμογάβαροι. Καὶ οἱ μὲν Καταλανοὶ καὶ Ἀραγώνιοι κατήγοντο ἐκ τῶν ὁμωνύμων τῆς Ἰσπανίας χωρῶν, τῆς Καταλωνίας καὶ τῆς Ἀραγωνίας· οἱ δὲ Ἀλμογάβαροι, τοὺς ὁποίους οἱ Βυζαντινοὶ καλοῦσιν Ἀμογαβάρους, ἦσαν ὄρεινοὶ τῆς Ἰσπανίας κάτοικοι, ἡμιδάρβαροι μὲν ἀλλὰ γενναϊότατοι, καὶ εἰθισμένοι ἀνέκαθεν ἀπὸ πατρὸς εἰς υἱὸν νὰ πολεμῶσι πάντας τοὺς ξένους τῆς χερσονήσου ἐκείνης δυνάστας ἀπὸ τῶν Ῥωμαίων μέχρι τῶν Ἀράβων. Ὅτε δὲ τῷ 1302 συνωμολογήθη μεταξὺ τοῦ Καρόλου Β'. τοῦ Ἀνδεγαυικοῦ καὶ τοῦ Φριδερίκου Β'. τοῦ Ἀραγωνικοῦ εἰρήνη, δι' ἧς ὁ πρῶτος ἐξέχωρεσε τῆς Σικελίας ὑπὲρ τοῦ δευτέρου, οἱ μισθοφόροι ἐκεῖνοι ἐζήτησαν τύχην ἄλλαχού. Αἱ περιστάσεις ἦσαν εἰς τοῦτο ἐπιτηδευόταται. Ὁ βασιλεὺς τῆς Σικελίας ἐπεθύμει νὰ ἀπαλλαγῇ τοῦ ὄχλου ἐκείνου, ὅστις ἐμελλε νὰ ᾔῃναι τοῦ λοιποῦ βάρους ἀχρηστον καὶ ἐπικίνδυνον εἰς τὸ κράτος αὐτοῦ. Ὁ ἀντιναύαρχος τῆς Σικελίας Ῥογέρος Δεφλὼρ ᾔθελεν ὡς αὐτῶς νὰ ἐξακολουθήσῃ τὸ πολεμικὸν αὐτοῦ στάδιον, τὸ μὲν, ἵνα αὐξήσῃ τὸν πλοῦτον ὃν ἐπορίσαστο διὰ τῶν προτέρων στρατιωτικῶν ἐπιχειρήσεων, τὸ δὲ, ἵνα διαφύγῃ τὴν καταδίωξιν τοῦ τάγματος τῶν Ναϊτῶν, τοῦ ὁποίου εἶχε σφετερισθῇ ἄλλοτε οὐκ ὀλίγα χρήματα. Τελευταῖον ὁ Ἀνδρόνικος εἶχε χρεῖαν μισθοφόρων. Ὅθεν ὁ Ῥογέρος προέτεινεν αὐτῷ τὰς ὑπηρεσίας του, καὶ γενόμενος δεκτὸς παρέστη κατὰ

σεπτέμβριον τοῦ 1302, (ἀφοῦ καθ' ὁδὸν ἐλήστευσε τὴν Κέρκυραν) εἰς Κωνσταντινούπολιν μετὰ 36 πλοίων καὶ 6,000 ἀνδρῶν. Ἐκ τούτων ἑπτὰ μὲν γαλέραι καὶ δις χίλιοι ἄνδρες εἶχον μισθωθῆ ὑπ' αὐτοῦ, τὰ δὲ λοιπὰ πλοῖα καὶ οἱ ἐπιβαίνοντες αὐτῶν ἄνδρες εἶποντο ὑπὸ διαφόρους ἄλλους ἀρχηγούς, ὧν ὁ ἐπιφανέστατος ἦτο ὁ Φερνάνδος Χιμενές. Καὶ ἐκάλει μὲν ὁ στρατὸς οὗτος ἑαυτὸν *Ἐταιρεία*, ἧς τὰ διάφορα τμήματα ἦσαν αὐτοτελῆ καὶ αὐθύπαρκα, ἀλλ' ὅμως οἱ ἄλλοι ἀρχηγοὶ ἀνεγνώριζον ἐκουσίως τὴν τοῦ Ῥογέρου ἡγεμονίαν, καίτοι μὴ ὑπακούοντες πάντοτε ἀκριβῶς εἰς τὰς διαταγὰς αὐτοῦ. Διὰ τε λοιπὸν τὴν πολυαρχίαν καὶ τὰ ἀτίθασσα ἦθη τῶν μισθοφόρων τούτων, εὐκολον ἦτο νὰ προῖδη τις, ὅτι κάμιστα ἔπραξεν ὁ Ἀνδρόνικος ἀποδεξάμενος τὴν ἐπικουρίαν αὐτῶν καὶ ὅτι ἐμελλον βλάβης μάλλον ἢ ὠφελείας ν' ἀποβῶς προῖξεν. Ὁ Ἀνδρόνικος ἐπροςπάθησε νὰ προσοικειωθῇ πρὸ πάντων τὸν Ῥογέρον, δοὺς αὐτῷ σύζυγον τὴν ἐγγόννην αὐτοῦ Μαρίαν καὶ ἀναγορεύσας αὐτὸν μέγαν Δοῦκα, ἥτοι ἀρχιναύαρχον τοῦ βασιλικοῦ στόλου. Ἀλλὰ καὶ τοὺς ἄλλους ἡγεμόνας περιποιήθη διὰ δώρων καὶ πανηγύρεων, εἰς δὲ τὸν στρατὸν προκατέβαλε τεσσάρων μηνῶν μισθοῦς. Ἀλλὰ ταῦτα πάντα δὲν ἐμπόδισαν τοὺς Καταλανοὺς (διότι ὑπὸ τοῦτο κυρίως τὸ ὄνομα εἶναι γνωστοὶ ἐν τῇ ἱστορίᾳ οἱ μισθοφόροι οὗτοι) νὰ ἔλθωσιν εἰς ῥήξεις αἱματηρὰς πρὸς τοὺς ἐν Γαλατῇ Γενουαίους, ὥστε ἀπαραιτήτον κατέστη νὰ διαπεραιωθῶσιν ἄνευ ἀναβολῆς εἰς Ἀσίαν, καὶ κατὰ ἰανουάριον τοῦ 1303 ἀπῆλθον τῶντι εἰς Κύζικον, τῆς ὁποίας τὰ περίχωρα ἐδρῶντο ὑπὸ τοῦ Τουρκομανικοῦ δυνάστου τῆς Μυσίας Καρασῆ. Ἐπειδὴ δὲ ἐν χειμῶνι δὲν ἠδύναντο νὰ στρατεύσωσι, διενεμήθησαν εἰς τὰς οἰκίας τῶν πολιτῶν, οἵτινες ὑπεχρέωθησαν νὰ παράσχωσιν αὐτοῖς πᾶν τὸ ἀναγκαῖον, μέλλοντες ν' ἀποζημιωθῶσι διὰ τοῦτο ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος. Ἀλλὰ κατὰ τὴν ἐν Κυζίκῳ ταύτην παραχειμασίαν οἱ Καταλανοὶ ἀπὸ τὰ ἅττα τῶν χαλεπῶν κατεπράττοντο, χρήματα ἐκλέγοντες, βίους ἀρπάζοντες καὶ γυναιξὶν ἀνθρώπων ἐπιχειροῦντες. Πλὴν δὲ τούτου ὁ τοῦ Ἀνδρονίκου υἱὸς καὶ συμβασιλεὺς Μιχαὴλ Θ', ἀποτροπιαζόμενος τὸν Ῥογέρον, ἀντέπραττεν εἰς τὰς διαταγὰς τοῦ πατρὸς ἐπὶ τοσοῦτον ὥστε καὶ βαρεῖαν ἐπέβαλε χρηματικὴν ποινὴν

εἰς τοὺς κατοίκους τῶν παρακειμένων Πηγῶν, διότι ἠνέωξαν τὰς πύλας αὐτῶν εἰς τοὺς ξένους τούτους. Ἐν ἀρχῇ δὲ ἀπριλίου τοῦ 1300 περιῆλθον οἱ Καταλανοὶ εἰς διένεξιν πρὸς ἐτέρους τινὰς τοῦ κράτους μισθοφόρους, τοὺς Ἀλανοὺς, οἵτινες ἐμελλον μὲν νὰ στρατεύωσι μετ' αὐτῶν κατὰ τῶν Τούρκων, ἦσαν δὲ ὅλως ἀφωσμένοι εἰς τὸν Μιχαήλ. Καὶ ὥς ἐκ τῆς διενέξεως ταύτης ἐγένετο εἰς τὰς ὁδοὺς τῆς Κυζίκου συμπλοκὴ καθ' ἣν ἐφρονεύθη ὁ υἱὸς τοῦ τῶν Ἀλανῶν ἡγεμόνος Γεωργίου.

Ἐν τῷ μεταξὺ οἱ Τούρκοι οὐ μόνον τὴν Τρίπολιν εἶχον κυριεύσει, ἀλλὰ ἐπολιόρκουν ὑπὸ τὸν Ἀλῆ Σιρ τοῦ Κέρμιαν καὶ τὴν Φιλαδέλφειαν, τὸ μέγιστον τῶν κατὰ τὴν Ἀσίαν Βυζαντινῶν ὀχυρῶν. Ὁ Ῥογέρος στρατεύσας τελευταῖον περὶ τὰ μέσα μαῖου ἐκλόθρευσε μὲν περὶ Γέρμην ἐν τῶν τουρκικῶν στρατευμάτων καὶ κατατροπώσας τὸν Ἀλῆ Σιρ περὶ Αὐλακα ἠνάγκασεν αὐτὸν νὰ λύσῃ τὴν πολιορκίαν τῆς Φιλαδελφείας, εἰσελθὼν εἰς αὐτὴν ἐν θριάμβῳ. Ἀλλ' ἀντὶ νὰ καταδιώξῃ τὸν Κέρμιαν καὶ συμπληρώσῃ τὴν καταστροφὴν αὐτοῦ, ἀπῆλθε πρὸς μεσημβρίαν, διὰ Νυμφαίου, Μαγνησίας, Θυραίων, Ἐφέσου καὶ Ἀναίας πρὸς τὴν Αὐκίαν, κατατρίβων τὸν χρόνον εἰς μικράς τινας πρὸς τοὺς ἡγεμόνας Σαροῦ Χάν καὶ Αἰδδὶν συμπλοκάς, μέχρις οὗ κατὰ αὐγούστον διένειμε τὰ στρατεύματα αὐτοῦ πρὸς παραχειμασίαν εἰς Ἀναίαν, Ἐφεσιν, Πυργίον καὶ Φιλαδέλφειαν, αὐτὸς δὲ μετὰ τοῦ στόλου ἀπελθὼν κατὰ τῆς Χίου, τῆς Λέσβου καὶ τῆς Λήμνου ἐπὶ τῇ προφάσει, ὅτι οἱ Μωαμεθανοὶ κατέφευγον πολλάκις εἰς τὰς νήσους ταύτας, ἐλήστευσεν αὐτάς, καὶ ἐλεηλάτησε τῇ 18 αὐγούστου τὴν εἰς τοὺς Ἐνετοὺς ἀνήκουσαν Κέων, ὅπερ φυσικῶς τῷ λόγῳ ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς ἀπαιτήσεις τῆς ἐνετικῆς πολιτείας διὰ τὴν παραβίασιν τῆς εἰρήνης. Ἐν γένει δὲ φίλοι καὶ ἐχθροὶ ἔπασχον ἐξ ἰσοῦ ἐκ τῆς ὑπεροψίας τῶν Καταλανῶν καὶ τῆς τοῦ ἡγεμόνος αὐτῶν πλεονεξίας, ὅστις ἐπέβαλλεν ἀπανταχοῦ ὑπερόργκους χρηματικὰς εἰσφοράς. Καὶ μὴδ' εἰς ταῦτα ἀρκούμενος, ἐβουλεύθη νὰ ἰδρῶσῃ ἰδίον ἐν τῇ Μικρᾷ Ἀσίᾳ κράτος, ἐπὶ δὲ τούτῳ νύξησε μὲν τὸ πλῆθος τῶν μισθοφόρων αὐτοῦ, ἐπεχείρησε δὲ νὰ προσοικαιωθῇ καὶ Ἑλληνάς τινας ἀρχοντας ἀγανακτοῦντας διὰ τὴν ὑπερβολὴν τῆς περὶ τὴν ἐξπραξίν τῶν φόρων καταπιέσεως. Ἀλ-

λ' ἐὰν ἤλπισαν, ὅτι συντασσόμενοι μετὰ τοῦ 'Ρογέρου θέλουσιν ἀπαλλαγῇ τῶν τριούτων δεινῶν, ἐνόησαν μετ' ὀλίγον ὅτι ἡπατήθησαν. Εἰς τῶν συνεννοηθέντων μετὰ τοῦ μεγάλου δούκους 'Ελληνίων. ὑπῆρξε καὶ ὁ ἄρχων τῆς Μαγνησίας Ἀτταλειώτης, ὅστις κλείσας τὰς πύλας τῆς πόλεως ταύτης εἰς τὸν ἐπιχειρήσαντα νὰ καταλάβῃ αὐτὴν ἐν ὀνόματι τοῦ αὐτοκράτορος ἀρχηγὸν καὶ ἀποκρούσας τοὺς Τούρκους, προσεκάλεσε τὸν 'Ρογέρον νὰ ἐμβάλῃ εἰς τὸ ἰσχυρὸν ἐκεῖνο φρούριον καταλανικὴν φρουράν. Μετ' ὀλίγον ὁμως συνέβησαν αὐτόθι ῥήξεις, οἱ κάτοικοι ἐφόνευσαν τοὺς Καταλανοὺς καὶ ἐλήστευσαν τοὺς αὐτόθι ἐναποταμισυμένους θησαυροὺς τοῦ 'Ρογέρου· ὁ δὲ ἀπεφάτισε μὲν νὰ πολιορκήσῃ τὴν πόλιν, ἀλλ' ἀπεκρούσθη. Τότε ὁ Ἀνδρόνικος νοήσας τελευταῖον, ὅτι ἀντὶ νὰ κατορθώσῃ τι γενναῖον κατὰ τῶν Τούρκων διὰ τῶν μισθοφόρων τούτων, ἐξ ἐναντίας ὑπερῴησεν τὰ δεινὰ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, διέταξε τὸν μέγαν δούκα νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὴν Εὐρώπην καὶ νὰ ἐνωθῇ μετὰ τοῦ στρατοῦ, ὃν παρασκευάζεε περὶ Ἀδριανούπολιν ὁ υἱὸς του Μιχαήλ, ἵνα ἀντεπεξέλθῃ κατὰ τῶν Βουλγάρων. Ὁ 'Ρογέρος ἐβράδυνε νὰ ὑπακούσῃ εἰς τὴν διαταγὴν ταύτην, πρὸ πάντων διότι ἤθελε νὰ ἀνακτήσῃ τοὺς θησαυροὺς τοῦ ἀλλ' οἱ Ἀλανοὶ, χωρισθέντες ἀπὸ αὐτόν, ἐτράπησαν εἰς λεηλασίαν τῶν πόλεων καὶ κωμῶν τῆς Μικρᾶς Ἀσίας δι' ἴδιον λογαριασμόν, ἡ δὲ Μαγνησία δὲν ἦτο εὐκόλον νὰ κυριευθῇ, ὥστε ὁ 'Ρογέρος ἀπεφάτισε τελευταῖον νὰ ὑπακούσῃ εἰς τὴν πρόκλησιν τοῦ αὐτοκράτορος, ἵνα τοῦλάχιστον εἰσπράξῃ τοὺς καθυστεροῦντας τῆς ἐταιρείας μισθοὺς, καὶ ἐπὶ τῇ ἐλπίδι ὅτι θέλει συγχρόνως εὑρεῖ ἀφορμὴν νὰ πορισθῇ νέους θησαυροὺς. ἀντὶ τῶν ἀπολεσθέντων. Ὅθεν διεπεραιώθη περὶ τὰ τέλη τοῦ 1304 εἰς Εὐρώπην, κατέλαβε τὴν θρακικὴν χερσόνησον, διένειμε τὰ στρατεύματα αὐτοῦ πρὸς παραχειμασίαν εἰς Καλλίπολιν, Αἰγὸς ποταμοὺς, Σησσὸν καὶ Μάδυτον, καὶ, ἀπελθὼν ἔπειτα αὐτὸς εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἀπῆλθε τριακοσίας χιλιάδας ὑπερπύρων ἥτοι περὶ τὰ 15,000,000 σημερινῶν δραχμῶν. Ἀλλὰ τὸ ταμεῖον ἦτο κενόν· ἡ Μικρὰ Ἀσία ἐλεινῶς λεηλατηθεῖσα ὑπὸ Τούρκων, Καταλανῶν καὶ Ἀλανῶν, οὐδένα ἡδύνατο νὰ παράσχῃ πόρον· αἱ εὐρωπαϊκαὶ ἐπαρχίαι ἡπειλοῦντο ὑπὸ τῶν Βουλγάρων, ὁ δὲ βασιλεὺς Μιχαήλ

εἶχεν ἀναγκασθῆ νὰ νομισματοκοπήσῃ αὐτὰ τῆς γυναικὸς αὐτοῦ τὰ κομμήλια. Ὁθεν ὁ Ῥογέρος δὲν ἔλαβεν εἰμὴ ἐλάχιστον τοῦ ἀπαιτηθέντος ποσοῦ μέρος, καὶ τοῦτο εἰς κίβδηλα χρυσᾶ νομίσματα· οἱ δὲ τοιαυτοτρόπως πληρωθέντες ὁπαδοὶ αὐτοῦ ἤρχισαν νὰ κατακραυγάζωσι κατὰ τοῦ ἀρχηγοῦ των καὶ ἐζήτησαν ν' ἀποζημιωθῶσι λεηλατοῦντες τὴν περίξ χώραν.

Ἐν τούτοις ἡ φήμη τῆς δαψιλοῦς λείας, ἣν οἱ Καταλανοὶ ἐπορίσαντο ἐν τῇ Ἀνατολῇ, προεκάλεσε τὴν ἐκ τῆς Δύσεως ἀφιζίν νέον τυχοδιωκτῶν. Ἐτι κατὰ τὸν χειμῶνα τοῦ 1303 εἶχε προσέλθει πρὸς τὸν μέγαν δούκα ὁ Βερεγγάριος Ῥοκαφόρτε μετὰ διακοσίων ἵππέων καὶ χιλιῶν πεζῶν. Μικρὸν δὲ πρὶν ὁ Ῥογέρος ἀνακίμψῃ ἐξ Ἀσίας εἰς Εὐρώπην, εἶχε φθάσει εἰς Κωνσταντινούπολιν ἄλλος ἐπίσημος πολέμαρχος, ὁ Βερεγγάριος Ἐντένζα, μετὰ 9 πλοίων, 300 ἵππέων καὶ 1000 Ἀλμογαθάρων, ἤτοι πεζῶν. Ὁ τε Ἀνδρόνικος καὶ ὁ Ῥογέρος ἡσθάνθησαν τὴν ἀνάγκην νὰ περιποιηθῶσι τὸν νέον τοῦτον ἔπηλυν, καὶ ἐπὶ τούτῳ ὁ μὲν Ῥογέρος παρεχώρησεν αὐτῷ τὰ ἀξιώματα τοῦ μεγάλου δουκὸς, ὁ δὲ βασιλεὺς ἀνεγνώρισεν τὸν Ἐντένζα ὡς μέγαν δούκα. Ἀλλ' οἱ ἄνθρωποι αὐτοὶ ἤθελον μᾶλλον χρήματα ἢ ἀξιώματα, χρήματα δὲ δὲν ὑπῆρχον· καὶ πῶς νὰ ὑπάρχωσιν, ἀφοῦ ὁ Ἀνδρόνικος ἀπέδειξεν εἰς τὸν Ἐντένζα δι' ἐπιστήμων ἐγγράφων, ὅτι οἱ ὁμογενεῖς αὐτοῦ εἶχον ἤδη εἰσπράξει ἀπὸ τὸ κράτος ἐν ἑκατομμύριον χρυσῶν, ὑπερ ἧθελεν ἰσοδυναμεῖ σήμερον πρὸς 50,000,000 περίπου δραμῶν. Καὶ ὥσ' ἂν μὴ ἤρκουν οἱ λεγόμενοι οὗτοι ἐπίκουροι, προσῆλθον μετ' ὀλίγον καὶ ἕτεροι. Ὁ βασιλεὺς τῆς Σικελίας Φριδερίκος ἠθέλησε νὰ ὠφελῇτῃ ἐκ τῶν ἐν τῇ Ἀνατολικῇ κράτει κατορθωμάτων τῶν ὁμογενῶν αὐτοῦ καὶ ἐστελεῖν ἐπὶ τούτῳ τῷ 1305 πρὸς τὸν Ῥογέρον μετὰ τινῶν πλοίων τὸν κόθον αὐτοῦ υἱὸν Ἀλφόνσον. Σημειωτέον δὲ, ὅτι, τούτων γινομένων, οἱ Τοῦρκοι ἐπεχείρησαν αὐθις τὴν πολιορκίαν τῆς Φιλαδελφείας ἐν ἔαρι τοῦ 1305. Ὁ Ἀνδρόνικος λοιπὸν βλέπων ἑαυτὸν ἀπανταχόθεν κινδυνεύοντα, ἀνῆρτησε πάλιν ἀπάσας αὐτοῦ τὰς ἐλπίδας εἰς τὸν Ῥογέρον, ἀνηγόρευσε αὐτὸν Καίσαρα, ὑποσχόμενος θημῶνας χρυσοῦ καὶ τὴν κυριαρχίαν ἀπάσης τῆς ὑπαίθρου χώρας τῆς Μικρᾶς Ἀσίας (ἐξαιρουμένων δηλαδὴ τῶν πόλεων), ἂν ἐπέθετο νὰ σώσῃ τὴν Φι-

λαδέλφειαν. Ἀλλ' ὁ Ῥογέρος ἀπῆλθε πρὸ πάντων χρήματα, καὶ μόνον ἀφοῦ κατῴρθησε νὰ ἀποσπάσῃ τεσσάρων μηνῶν καθύστε-
 ρούντας μισθοὺς, ἀπεφάσισε τελευταῖον νὰ μεταβῇ εἰς τὴν Ἀσίαν.
 Πρὶν ὅμως πράξῃ τοῦτο ἠθέλησεν, ἀδελφὸν πόθεν κινούμενος, νὰ
 ἐπισκεφθῇ τὸν ἐν Ἀδριανουπόλει ἐδρεύοντα συμβασιλεῖα Μιχαήλ
 Θ'. τοῦ ὁποίου ἐγίνωσκε βεβαίως τὴν δυσμενῆ πρὸς αὐτὸν διάθε-
 σιν. Ἐπορεύθη λοιπὸν πρὸς αὐτὸν μετὰ τριακοσίων ἱππέων, ἀλ-
 λ' ἐκεῖ ἐδολοφονήθη ὑπὸ τοῦ ἡγεμόνος τῶν Ἀλανῶν, Γεωργίου,
 τοῦ ὁποίου ὁ υἱὸς εἶχε θανατωθῇ ἐν Κυζίκῳ· ἐφονεύθησαν δὲ καὶ
 πάντες οἱ ἀκόλουθοι τοῦ Ῥογέρου· πλὴν τριῶν ἱππέων, οἵτινες
 διασωθέντες εἰς Καλλιπόλιν ἀνήγγειλαν τὴν πρόδοσιν. Ἐντεῦ-
 θεν ἡ ἐταιρεία ἀγανακτήσασα ἔσφαξε μὲν ἀμέσως τοὺς πλείστους
 τῆς Καλλιπόλεως κατοίκους μὴδ' αὐτῶν φειδυσμένη· τῶν νηπίων,
 ἐκῆρυξε δὲ ἀναφανδὸν πόλεμον κατὰ τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους
 ὑπὸ ἡγεμόνα τὸν Βερεγγάριον Ἐντένζα, ὁρμωμένη δὲ ἀπὸ τοῦ
 ὀχυροῦ ἐκείνου φρουρίου ἐπεχείρησε τὴν λεηλασίαν καὶ τὴν ἄλω-
 σιν τῆς πέριξ χώρας, καὶ τῇ 28 ματοῦ ἐκυρίευσεν ἐξ ἐφρόδου τὴν
 Πέρινθον, τῆς ὁποίας ἡβηδὸν ἔσφαξε τοὺς κατοίκους· ἀλλὰ καὶ
 τῆς πέριξ χώρας, οἱ θηριώδεις ἐκεῖνοι ἄνθρωποι ἢ ἐκτεινὸν ἢ
 ἐλαφυροπώλουν πάντας, ὅσοι δὲν ἐπρόφθασάν νὰ σωθῶσιν ἐντὸς
 τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Τότε ὁ ἀπηλπτισμένος Ἀνδρόνικος ὑπὸ
 τύχῃσε νὰ λάβῃ εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ ἀξιολόγον τινα γενουητι-
 κὴν ναυτικὴν μοῖραν, ἥτις ἐπίπεσοῦσα κατὰ τε τοῦ στόλου καὶ
 τοῦ στρατοῦ τῶν Καταλανῶν, συνέλαβε μὲν αἰχμάλωτον τὸν
 Ἐντένζα καὶ ἀπῆγαγεν εἰς Γένουαν, ἐξωλόθρευσεν δὲ σχεδὸν τὴν
 ναυτικὴν αὐτοῦ δύναμιν, τὸν δὲ πεζὸν στρατὸν ἐπὶ τοσοῦτον κα-
 τετρόπωσεν, ὥστε δὲν διεσώθησαν ἐξ αὐτοῦ εἰμὴ 206 ἱππεῖς καὶ
 1256 Ἀλμογάβροισι. Οὐδὲν ἦττον οἱ περιλιπόμενοι οὗτοι, ἀνα-
 γορεύσαντες ἀρχηγὸν τὸν Βερεγγάριον Ῥοκαφόρτε καὶ ἐνισχυθέν-
 τες διὰ Τούρκων μισθοφόρων, οὓς προσέλαβον εἰς τὴν ὑπηρεσίαν
 των, ἀπεφάσισαν νὰ ρεῖνωσιν εἰς Καλλιπόλιν καὶ νὰ ἀντισταθῶ-
 σιν ἐκεῖ καθ' ἀπάσης ἐν ἀνάγκῃ τῆς δυνάμεως τοῦ Βυζαντινοῦ
 κράτους. Τῶντι ὁ συμβασιλεὺς Μιχαήλ Θ', ὅστις δὲν ἐστερεῖτο
 προσωπικῆς ἀνδρείας, ὥρμησε κατ' αὐτῶν μετὰ στρατοῦ συγκει-
 μένου ἐξ Ἀλανῶν, Τούρκων, Βλάχων καὶ Ἑλλήνων τῆς Ἀσίας,

τῆς Θράκης καὶ τῆς Μακεδονίας· ἀλλ' ἐνικήθη κατὰ κράτος καὶ πληρωθεὶς μόλις διεσώθη εἰς Διδυμότειχον. Ἐντεῦθεν πᾶσα ἡ παραλία τῆς Προποντιδὸς παρεδόθη εἰς τὴν διάκρισιν τῶν νικητῶν. Ἐν Ῥαιδεστῷ, ὅπου εἶχον θανατωθῆ προηγουμένως καταλάνοι τινες, ἔσφαξαν οἱ ὁμογενεῖς αὐτῶν πρὸς ἀντεκδίκησιν ἀνδρας, γυναῖκας, παῖδας· ἔπειτα δὲ ὤρισθη ἡ πόλις αὕτη, διὰ τὸ ἐπικαιρὸν τῆς θέσεώς της, ὡς κύριον τοῦ στρατοῦ ὀρμητήριον, ἡ δὲ Καλλίπολις παρέμεινεν ὡς τις ἀκρόπολις αὐτοῦ, ἐν ἣ ὁ Μουντάνερ, ὁ γράψας ἀξιωμανημόνευτον χρονογραφίαν τῆς ὅλης ταύτης τραγωδίας, διωρίσθη διοικητὴς καὶ διαχειριστὴς τῶν τῆς ἐταιρείας θησαυρῶν, ἀποθηκῶν καὶ ναυπηγίων. Μετ' ὀλίγον ὁ Ῥοκρόφτε προσέλαβε νέους Τούρκους ἐπικούρους, περὶ τοὺς 5,000 ἀνδρας, καὶ Τουρκοπώλους τινάς, καὶ ἐπεχείρησε νὰ τιμωρήσῃ τοὺς πρωταιτίους τοῦ θανάτου τοῦ Ῥογέρου Ἀλανοῦς, οἵτινες τότε, χωρθεὲς ἀπὸ τοῦ Μιχαὴλ ἐτράπησαν εἰς λεηλασίαν δι' ἴδιον λογαριασμὸν καὶ ἐμελέτων· νὰ εἰέλθωσιν εἰς τὴν βουλγαρικὴν ὑπερσίαν. Οἱ Ἀλανοὶ, προσβληθέντες περὶ τὰ τῆς Βουλγαρίας σύνορα, ἐντελῶς κατετραπώθησαν· ὁ ἀρχηγὸς αὐτῶν Γεώργιος ἔπescen ἐν τῇ μάχῃ, αἱ δὲ γυναῖκες καὶ τὰ τέκνα αὐτῶν ἐξηνδραποδίσθησαν. Τὸ δὲ χεῖριστον, ἐπεὶδὴ οἱ Βυζαντινοὶ ἐστερήθησαν ὡς ἐκ τούτου τοὺς ἀρίστους τῶν μισθοφόρων αὐτῶν, οἱ Καταλάνοι οὐδεμίαν ἀπήντησαν ἔκτοτε ἐν τῇ Θράκῃ ἀντίστασιν. Ὁ Μιχαὴλ περιωρίσθη νὰ ἀσφαλίσῃ τὸ Διδυμότειχον, τὸ Τζουρουλὸν καὶ τὴν Ἀδριανούπολιν δι' ἰσχυρῶν φρουρῶν, πᾶσα δὲ ἡ λοιπὴ χώρα ἐγκατελείφθη εἰς τοὺς ἀγρίους ἐκείνους νικητάς. Ἀνεκδιήγητοι ὑπῆρξαν αἱ διαπραχθεῖσαι παρ' αὐτῶν ἐνταῦθα κικουργίαι κατ' αὐτὴν τῶν δυτικῶν τὴν ὁμολογίαν· αἱ πόλεις ἀλληλοδιαδόχως κυριεύμεναι, ἐληλατοῦντο καὶ κατεδαφίζοντο· ἐν μιᾷ μόνῃ ἐπιδρομῇ ἐσφάγησαν περὶ τοὺς 5000 χωρικοὺς εἰς αὐτὰ τὰ πλησιέστατα τῆς πρωτευούσης περίχωρα· αἱ γυναῖκες καὶ οἱ παῖδες ἐξηνδραποδίζοντο, ἡ δὲ Καλλίπολις μετεβλήθη εἰς μέγα ἐμπορεῖον δούλων, ὅπου ἤρχοντο καὶ ἡγόραζον αὐτοὺς οἱ Τούρκοι τῆς Μικρᾶς Ἀσίας. Οὕτως ἔζησαν οἱ Καταλώνιοι δύο ὅλα ἔτη ἐν Θράκῃ, 1305—1307, πᾶντας ὅ,τι ἤθελον, ἤθελον δὲ τὰ πάντα. Εἰς μάτην ὁ Ἀνδρόνικος ἐπεχείρησε διαπραγματεύσεις πρὸς αὐ-

τούς· ὁ Ῥοκαφόρτε ἀπῆτει ὑπέρογκα, τὸ δὲ ταμεῖον δὲν ἠδύνατο νὰ ἐπαρκέσῃ εἰς τὰς ἀπαιτήσεις αὐτοῦ καὶ ἂν ἦσαν μέτραι. Τελευταῖον ὅμως ἡ μεγάλη ἐκείνη ληστρική συμμορία ἤρχισε νὰ κινδυνεύῃ ἐκ τῆς ὑπερβολῆς τῶν ἰδίων αὐτῆς καταχρήσεων. Συμποσθεῖσα αὖθις εἰς 6,000 Ἰσπανῶν καὶ 3,000 Τούρκων, εἶχεν ἀνάγκην τροφίμων πολλῶν, πᾶσα δὲ ἡ μεταξὺ πρωτευούσης καὶ Σηλυβρίας χώρα εἶχεν ἐρημωθῆ· καὶ ἐνῶ ὡς ἐκ τούτου πολλὴ προέκυψεν ἀμηχανία, ὁ Ἐντέντζα, ἐλευθερωθεὶς ὑπὸ τῶν Γενουαίων διὰ μεσιτείας τοῦ βασιλέως τῆς Ἀραγωνίας, ἐπανῆλθεν εἰς τὸ στρατόπεδον τῶν ἀρχαίων αὐτοῦ συναγωνιστῶν καὶ ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς διενέξεις μεταξὺ αὐτῶν, διότι οἱ μὲν πλείονες τούτων, καὶ αὐτοὶ οἱ Τούρκοι, δὲν ἤθελον νὰ ἀναγνώρισωσιν ἄλλον ἡγεμόνα εἰμὴ τὸν Ῥοκαφόρτε, μετὰ δὲ τοῦ Ἐντέντζα συνετάχθησαν πάντες οἱ Ἀραγωνῖοι εὐπατρίδαι, καὶ αὐτὸς ἐπὶ τέλους ὁ Φερδινάνδος Χιμενές.

Εἰς ταῦτα δὲ τὰ δεινὰ προστετέθησαν μετ' ὀλίγον καὶ ἕτερα. Εἶδομεν, ὅτι ὁ βασιλεὺς τῆς Σικελίας Φριδερίκος ἤθελε νὰ στρέψῃ πρὸς ἰδίον ὄφελος τὰς ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἐνεργείας τῶν Καταλανῶν, καὶ ἐπειδὴ ὁ προαποσταλεὶς ὑπ' αὐτοῦ ἐνταῦθα νόθος υἱὸς του οὐδὲν ἐπὶ τούτῳ κατώρθωσεν, ἀπεφάσισε νὰ πέμψῃ ἕτερον τινα ἐπισημότερον καὶ τολμηρότερον συγγενῆ του, τὸν ἀνεψιὸν αὐτοῦ Φερδινάνδον. Ὁ Φερδινάνδος, προσελθὼν κατὰ μάρτιον τοῦ 1307 πρὸς τοὺς Καταλανοὺς· μετὰ τεσσάρων πλοίων, ἀπῆλθε νὰ ὑποταχθῶσιν εἰς αὐτόν. Καὶ ὁ μὲν Μουντάνερ, ὁ Ἐντέντζα καὶ ὁ Χιμενές ὑπήκουσαν· ὁ δὲ Ῥοκαφόρτε ἀπῆντησεν· ὅτι θέχεται μὲν νὰ ἀναγνώρισῃ τὸν Φερδινάνδον ὡς ἡγεμόνα τῆς ἐταιρείας, ἀλλ' ὅχι καὶ ὡς ἐπίτροπον τοῦ βασιλέως Φριδερίκου. Ὁ Ἰσπανὸς βασιλόπαις ἐδέχθη ἐπὶ τοῦ παρόντος τὸν συμβιβασμὸν τοῦτον, ἐπ' ἐλπίδι ὅτι βραδύτερον θέλει ἐπιτύχει τὸν ἀρχικὸν σκοπὸν, καὶ παρηκολούθησε τὴν ἐταιρείαν ἀπελθοῦσαν τότε εἰς Μακεδονίαν, διότι ἡ χώρα ἐν ἣ μέχρι τῆς ἐποχῆς ταύτης διέτρεβε, δὲν ἠδύνατο νὰ ἐπαρκέσῃ πλέον εἰς συντήρησιν αὐτῆς. Ἡ ἐκ τῆς

- θρακικῆς χερσονήσου ἀνάζευξις ἐγένετο ὡς ἐξῆς. Ὁ Μουντάνερ, καθαιρέσας πάντα τὰ αὐτόθι φρούρια, ἀπέπλευσε μετὰ 36 πλοίων (ἐν οἷς ἦσαν μόνον 4 γαλέραι), τῶν γυναικῶν, τῶν παίδων καὶ

τῶν προμηθειῶν, εἰς Χριστόπολιν, ὅπου ἐμελλεῖ νὰ ἀπαντηθῇ μετὰ τοῦ πεζικοῦ στρατοῦ, ἀναχωρήσαντος διὰ ξηρᾶς. Καθ' ὁδὸν ὅμως τὰ διάφορα τμήματα τοῦ πεζικοῦ τούτου στρατοῦ περιήλθον εἰς ῥήξιν, καθ' ἣν ἐφρονεύθη μὲν ὁ Ἐντένζα, ὁ δὲ Χιμένες κινδυνεύσας ὡσαύτως κατέφυγε μετὰ τριάκοντα ὁπαδῶν εἰς παρακείμενόν τι Βυζαντινὸν φρούριον. Ὁ βασιλόπαις ἐπέτυχεν ἐπὶ τέλους νὰ καταπαύσῃ τὴν αἵματοχυσίαν, ἀλλ' ἀφοῦ ἔπесον 550 ἱππεῖς καὶ 500 Ἀλμογάδαροι. Τότε βλέπων τὴν τοσαύτην ἐκείνην ἀναρχίαν, ἀπήτησεν αὐτοὺς, ὥστε ἡ ἐταιρεία νὰ ἐμῶσθῃ πίστιν εἰς τὸν βασιλέα Φριδερίκον· καὶ ἐπειδὴ ὁ Ῥοκαφόρτε ἀπήντησεν ἐκ δευτέρου, ὅτι δέχεται μὲν αὐτὸν ὡς ἀρχηγόν, ἀλλ' ὄχι ὡς ἐπίτροπον τῆς ξένης Σικελίας, ὁ Φερδινάνδος ἀπεφάσισε νὰ ἀναχωρήσῃ, καὶ ἀπελθὼν εἰς Θάσον εὔρεν ἐκεῖ τὸν Μουντάνερ, ὅστις ὑπόχετο αὐτῷ νὰ μεσολαβήσῃ παρὰ τῷ Ῥοκαφόρτε, ἀφοῦ παραδῶσῃ εἰς τὸν στρατὸν τὸ φορτίον τὸ ὁποῖον μετεκόμιζε. Μηδὲν ὅμως καὶ οὗτος κατορθώσας, ἐπέστρεψεν εἰς Θάσον πρὸς τὸν βασιλόπαιδα, τοῦ ὁποῖου ἀπεφάσισε νὰ παρακολουθήσῃ τὴν τύχην. Καὶ τῶντοι οἱ δύο οὗτοι ἄνδρες, ἀφοῦ ἐφιλοξενήθησαν ὑπὸ τοῦ τότε Γενουαίου τῆς νήσου ἐκείνης δυνάστου Τεδισία Ζαχαρίου, ἀπέπλευσαν μετὰ τεσσάρων γαλερῶν καὶ δύο ἄλλων πλοίων, καὶ λεηλατήσαντες καθ' ὁδὸν τὸ Ἀλμυρὸν καὶ τὴν Σχόπελον, ἀπεβίβασθησαν, παρὰ τὰς συμβουλάς τοῦ Μουντάνερ, εἰς Χαλκίδα. Ἐκεῖ ὅμως οἱ ἔνετοι συνέλαβον αὐτούς τε καὶ τὰ πλοιά των, τοὺς ἐλῆστευσαν, καὶ ἔπειτα τὸν μὲν βασιλόπαιδα ἐπεμψαν αἰχμάλωτον εἰς τὸν βασιλέα τῆς Νεαπόλεως, ὁ δὲ Μουντάνερ παρέδωκε εἰς τὸν Ῥοκαφόρτε, τυχὼν μὲν παρ' αὐτῷ τε καὶ τῷ στρατῷ φιλικῆς δεξιώσεως, ἐνεκα τῶν ἀρχαίων αὐτοῦ ὑπηρεσιῶν, ἀναχωρήσας ὅμως πάλιν ἐκεῖθεν εἰς Σικελίαν. Ὁ δὲ ἄλλος τοῦ Ῥοκαφόρτε ἀντίπαλος, ὁ Χιμένες, κατέφυγε πρὸς τὸν βασιλέα Ἀνδρόνικον, συνεζεύχθη μίαν αὐτοῦ συγγενῇ, τὴν Θεοδώραν, καὶ ἀνηγορεύθη μέγας δούξ. Τελευταῖον ὁ Ῥοκαφόρτε αὐτὸς μετὰ τῆς πεζικῆς αὐτοῦ στρατιᾶς κατέλαβε, μετοπώρῳ τοῦ 1307, τὴν χερσόνησον τῆς Κασσανδρείας καὶ ἀφοῦ εἰς μάτην ἐπεχείρησε νὰ κυριεύσῃ πρῶτον τὴν Χριστόπολιν καὶ ἔπειτα τὴν πλουσίαν καὶ ὀχυρὰν Θεσσαλονίκην, ὠργάνωσε τακτικὴν λεηλασίαν τῶν περὶ πό-

λεων, χωρῶν καὶ μονῶν, ληστεύσας πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ αὐτὰ τὰ μοναστήρια τοῦ ἁγίου ὄρους Ἀθωνος.

Τότε ὅμως ἐπῆλθον νέαι πάλιν ἀφορμαὶ διενέξεων. Παρεκτὸς τοῦ Φριδερίκου τῆς Σικελίας ἠθέλησε νὰ ὠφεληθῇ ἐκ τῶν πολεμικῶν πράξεων τῆς ἐταιρείας καὶ ὁ συγγενὴς τοῦ βασιλέως τῆς Γαλλίας Κάρολος ὁ Βαλουᾶ, ὅστις ἐλογίζετο κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου, ὡς κληρονομήσας δι' ἐπιγαμίας τὰ τοῦ τελευταίου Λατίνου αὐτοκράτορος Κωνσταντινουπόλεως δικαιώματα, τὰ ὅποια μετ' οὐ πολὺ μετεβίβασθησαν, ὡς ἤξεύρομεν ἤδη, δι' ἄλλης πάλιν ἐπιγαμίας εἰς τὸν Ἀνδεγαυικὸν οἶκον. Ὁ Κάρολος Βαλουᾶ λοιπὸν ἔπεμψεν εἰς τὴν Ἀνατόλην πληρεξούσιόν του τὸν Θεοβάλδον Σεποῦν (Theobald de Ceroy), ὅστις κατέπεισε μὲν τὸν Ῥοκαφόρτε νὰ ὁμώσῃ πίστιν πρὸς τὸν Κάρολον καὶ νὰ ἀναγνωρίσῃ αὐτὸν ὡς ἀρχηγὸν τοῦ στρατοῦ, ἀλλὰ πράγματι δὲν ἀνέλαθεν ἔτι τὴν ἀρχηγίαν ταύτην, ἣν ἐξηκολούθει διεξάγων ὁ Ῥοκαφόρτε κατὰ τὰ ἴδια συμφέροντα καὶ μελετῶν νῦν μὲν νὰ γίνῃ βασιλεὺς τῆς Θεσσαλονίκης, νῦν δὲ νὰ συγγενεύσῃ διὰ κηδεστίας μετὰ τοῦ ἀσθενοῦντος καὶ ἀπαιδὸς δουκὸς Ἀθηνῶν Γουίδωνος Β', ἵνα κληρονομήσῃ μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ τό τε δουκάτον τῶν Ἀθηνῶν καὶ ἴσως αὐτὴν τὴν Μεγαλοβλαχίαν Ἐννοεῖται, ὅτι εἰς ταῦτα ἀντίπραττεν ὁ Σεποῦς, καὶ ἐντεῦθεν ἠύξησεν ἡ μεταξὺ αὐτῶν διένεξις, μέχρις οὗ ὁ τελευταῖος οὗτος, ὠφελούμενος καὶ ἐκ τῆς δυσαρρεσκείας, ἣν οἱ λοιποὶ τῶν Καταλανῶν ἡγεμόνες εἶχον κατὰ τοῦ Ῥοκαφόρτε ἕνεκα τῆς ἀφορήτου αὐτοῦ αὐθαιρεσίας, συνέλαβε τὸν τελευταῖον τοῦτον μετὰ τῶν πιστοτέρων αὐτοῦ φίλων καὶ ἀπέπεμψεν ἅπαντας εἰς Νεάπολιν, ὅπου ὁ Ῥοκαφόρτε ἐφυλακίσθη καὶ ἀπέθανεν ἐν τῇ φυλακῇ τῷ 1309. Ἐν τῷ μεταξὺ ἡ ἐταιρεία ἔπαθεν εἰς Κασσάνδρειαν ὅ,τι εἶχε πάθει προηγουμένως εἰς τὴν θρακικὴν χερσόνησον· ἐπειδὴ πᾶσα ἡ πῆριξ χώρα, ἔξαντληθεῖσα δὲν ἠδύνατο νὰ ἐπαρκέσῃ εἰς συντήρησιν τῶν Καταλανῶν, καὶ οὐ μόνον ἡ πολιορκία τῶν φρουρίων ἀπέτυχεν, ἀλλὰ καὶ στρατὸς Βυζαντινὸς ἤρχισε νὰ πιέζῃ τοὺς ληστὰς ἐκείνους πανταχόθεν, ἐδέησε νὰ ἀναχωρήσωσιν ἐκεῖθεν, καὶ τὴν ἀνοιξὶν τοῦ 1309 κατήλθον ὑπὸ τὸν Σεποῦν εἰς Θεσσαλίαν, ἀπὸ τῆς ὁποίας ὁρμή-

μενοι κατέκτησαν τὸ δουκάτον τῶν Ἀθηνῶν, ὡς θέλομεν βραδύτερον ἱστορήσει.

Τοιαῦται ὑπῆρξαν αἱ ἐνέργειαι τῶν παραδόξων ἐκείνων ἐπικούρων ἐντὸς τῶν χωρῶν τῶν ὑπαγομένων ἔτι εἰς τὸν αὐτοκράτορα τοῦ Βυζαντίου. Καὶ ἐνταῦθα ἰπὺς νὰ μὴ ἐπανεέλθωμεν εἰς τὴν τοσάκις κατὰ τῶν ἡμετέρων γενομένην κατηγορίαν, ὅτι, ἐνῷ φυσικοὶ ἡμῶν σύμμαχοι ἦσαν οἱ Δυτικοί, πολέμιοι δὲ φυσικοὶ οἱ Τούρκοι, ἡμεῖς, ἀντὶ νὰ συμμαχήσωμεν μετὰ τῶν πρώτων κατὰ τῶν δευτέρων, ἀπ' ἐναντίας, ἀφίνοτες τοὺς Τούρκους νὰ κυριεύσιν τὴν Ἀσίαν, κατετρίβωμεν τὰς δυνάμεις ἡμῶν εἰς τὸ νὰ πολεμῶμεν τοὺς δυτικούς; Ὅπόσον ἡ κατηγορία αὕτη εἶναι ἀνυπόστατος, ἐλάβομεν πολλάκις ἤδη ἀφορμὴν νὰ τὸ ἀποδείξωμεν· ἀλλ' οὐδέποτε ἴσως διεφύσθη ὑπὸ τῶν πραγμάτων αὐτῶν τρανώτερον ἢ ἐπὶ τῆς προκειμένης περιστάσεως. Ἡ Ἑταιρεία συνέκειτο ἐκ μαχητῶν τῆς Ἀσίας. Ὁ Ἀνδρόνικος, κακῶς ποιῶν βεβαίως ἐδέχθη τὰς ὑπηρεσίας αὐτῆς, ἀλλὰ οὐδὲν ἥττον βεβαίως ἐξεπλήρωσεν ἀπάσας αὐτοῦ τὰς ὑποχρεώσεις· διότι, παρεκτὸς τῶν ἐξαιρέτων τιμῶν ἃς ἀπένευμεν εἰς τοὺς ἀρχηγοὺς τῶν Καταλανῶν, προχειρίσας τὸν μὲν Ῥογέρον, καίσαρα, τὸν δὲ Ἐντένζαν, μέγαν δούκα, κατέβαλλε τακτικῶς καὶ ἐνίοτε προκατέβαλλε τοὺς συμπεφωνημένους μισθοὺς, ἐφ' ὅσον τοῦλάχιστον ἐπέτρεπον τοῦτο οἱ πόροι τοῦ δημοσίου ταμείου. Πῶς ἀνταπεκρίθησαν εἰς τοῦτο οἱ ἐπικούροι ἐκεῖνοι τῆς Δύσεως; Κατὰ τὰ δύο πρῶτα ἔτη, ἀφοῦ ἐπὶ μικρὰν ἡγωνίσθησαν κατὰ τῶν Τούρκων, μετεχειρίσθησαν ὅλον τὸν λοιπὸν χρόνον εἰς τὸ νὰ λεηλατῶσι καὶ νὰ φονεύωσι τοὺς χριστιανούς τῆς Μικρᾶς Ἀσίας καὶ τῶν παρακειμένων νήσων, ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε ὁ Ἀνδρόνικος ἠδυνήθη δι' ἐπιστήμων ἐγγράφων νὰ βεβαιώσῃ, ὅτι ἐν μόνῳ τούτῳ τῷ διαστήματι εἰσέπραξαν ἀπὸ τοῦ κράτους 1,000,000 χρυσῶν, ἰσοδυναμούντων πρὸς φρ. 11,200,000 καὶ σήμερον πρὸς 50 ἑκατομμύρια περίπου φράγκων. Εἶναι ἀληθές, ὅτι ἔπειτα ὁ Ῥογέρος ἐδολοφονήθη ἐν Ἀδριανουπόλει, ὅπου εἶχε μεταβῆ, ἵνα χαιρετίσῃ τὸν συμβασιλέα Μιχαὴλ Θ', ἀλλὰ τὴν δολοφονίαν ταύτην διέπραξεν ὁ ἀρχηγὸς τῶν Ἀλανῶν Γεώργιος, τοῦ ὁποίου τὸν υἱὸν οἱ περὶ τὸν Ῥογέρον εἶχον σφάζει προηγουμένως ἐν Κιζίκῳ. Χωρὶς δὲ νὰ θελήσωμεν νὰ ἀρνηθῶμεν ἀπο-

λύτως, ὅτι ὁ Μιχαὴλ συνέπραξεν ἢ τοῦλάχιστον συνήνεσεν εἰς τὴν κακουργίαν ταύτην, καὶ ἔτι ὀλιγώτερον νὰ δικαιολογήσωμεν αὐτὴν διὰ τῆς ἀγανακτήσεως, ἣν φυσικῶς τῷ λόγῳ συνησθάνετο ὁ νέος ἐκεῖνος ἡγεμὼν ἔνεκα τῶν ὑπὸ τῶν Καταλανῶν προξενουμένων εἰς τὸ κράτος συμφορῶν, παρατηροῦμεν, ὅτι βεβαίως καὶ ἀναμφισβητήτως ὁ Ἀνδρόνικος ἦτο ἐντελῶς ἀμέτοχος τῆς πράξεως ἐκείνης, ἥτις ἡδύνατο μὲν νὰ δώσῃ ἀφορμὴν κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον εὐλογον εἰς ἱκανοποίησιν τινα καὶ ἀποζημίωσιν, οὐχὶ ὁμως καὶ νὰ δικαιολογήσῃ ποτὲ τὴν ἄμεσον διάλυσιν τῶν ὑποχρεώσεων, ὅσας οἱ Καταλανοὶ εἶχον ἀναλάβει πρὸς τὸν αὐτοκράτορα καὶ τὰς φοβεράς ἐκείνας ληστείας, σφαγὰς, δῆρώσεις καὶ παντὸς εἶδους βιαιοπραγίας, εἰς τὰς ὁποίας ἐπὶ τετραετίαν ὅλην ἐξετραχληλίσθησαν ἐν Θράκῃ καὶ ἐν Μακεδονίᾳ. Ἐπειτα ἀπὸ ὅλα ταῦτα ἦτο εὐλογον νὰ πιστεύσωσι πλέον οἱ ἡμέτεροι, ὅτι εἶναι δυνατόν οἱ δουτικοὶ νὰ συμπράξωσι ποτε εἰλικρινῶς μετ' αὐτῶν;

Καὶ ἡ ἀλήθεια εἶναι, ὅτι οὔτε εἶχον ἀνάγκην τινὰ νὰ πιστεύσωσιν εἰς αὐτοὺς καὶ νὰ καταφύγωσιν εἰς τὴν συνδρομὴν των καὶ ὅτι τὸ Ἀνατολικὸν κράτος, ὅσον καὶ ἂν ἐκολοθώθῃ ὕλικῶς, ὅσον ἐπισφαλῇ καὶ ἂν διήρχετο κρίσιν, ὅσον πολλοὺς καὶ ἂν εἶχε περὶ ἑαυτὸ πολεμίους, ἡδύνατο ἔτι νὰ σωθῇ καὶ νὰ κατισχύσῃ αὐτῶν δι' ἰδίων πόρων καὶ δυνάμεων, ἐὰν εἶχεν ἡγεμόνας ἄλλους παρὰ τοὺς Παλαιολόγους. Τοῦτο δὲν τὸ λέγομεν ἡμεῖς· τὸ λέγουσιν οἱ σύγχρονοι, ὁ Γεώργιος Παχυμέρης καὶ ὁ Νικηφόρος Γρηγοράς, οἵτινες ὅσον καὶ ἂν ἐπεθύμουν νὰ οἰκονομήσωσι τὸν Ἀνδρόνικον, πολλαχοῦ ὁμως ὑποδεικνύουσιν, ὅτι ἂν αἱ στρατιωτικαὶ δυνάμεις ἦσαν ἀσθενεῖς, ἡ βασιλεία εἶχε τρόπον, ἅμα ἤθελε, νὰ ἐνισχύσῃ αὐτὰς καὶ νὰ καταστήσῃ ἀξιομάχους. Καὶ οὐ μόνον τῶν λογίων ἀνθρώπων ἡ γνώμη ἦτο τοιαύτη, ἀλλὰ καὶ αὐτοῦ τοῦ λαοῦ τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ τῶν περιχώρων ἡ πεποίθησις· διότι, ὅτε μετὰ τὰς φοβεράς κακουργίας ὅσας οἱ Καταλανοὶ ἐπεχείρησαν περιχαρακωθέντες ἐν τῇ θρακικῇ χερσονήσῳ, ὁ βασιλεὺς ἐπέμεινε πάντοτε εἰς τὴν διὰ τῶν ξένων ἀμυναν καὶ ἰδίως τὴν διὰ τῶν ξέναν ναυτικὴν ἀμυναν, δεινὴ ἐξηγέρθη ἐν Κωνσταντινουπόλει κατακραυγὴ κατὰ τῆς ἀτόπως προδιαταχθείσης διαλύσεως τοῦ ἐθνικοῦ στόλου, καὶ ὁ λαὸς ὁμοθυμαδὸν ἀθροισθεὶς ἀπῆλθε νὰ ἐξαφτυσθῇ αὐθις, ὅπως

πάλαι ποτέ ὁ στόλος ἐκεῖνος, μόλις δὲ καὶ μετὰ βίας ὁ πατριάρχης ἠδυνήθη νὰ κατευνάσῃ τὴν στάσιν, δούς ὑπόσχεσιν, ὅτι θέλει εἰσακουσθῇ ἡ πάνδημος ἐκείνη ἀπαίτησις, ὑπόσχεσιν ὅμως ἥτις δυστυχῶς δὲν ἐξετελέσθη. Ὅτι δὲ εὐλόγως ἐφρόνουν οὕτω οἱ τε λόγιοι ἄνδρες καὶ ὁ δῆμος τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀπεδείχθη καὶ ὑπὸ τῶν πραγμάτων, ὅσας οἱ Ἀνδρόνικος, ἀντὶ νὰ ἀναθέτῃ ἀπάσας αὐτοῦ τὰς ἐλπίδας εἰς τοὺς ξένους, ἐπέτρεπε τοὺς κατὰ τῶν πολεμίων ἀγῶνας εἰς ἡγεμόνας ἐγχωρίους ἱκανούς. Μήπως ὁ Ἀλέξιος Φιλανθρωπηνὸς δὲν κατετρόπως πολλάκις τοὺς Τούρκους τῆς Ἀσίας καὶ δὲν ἤθελε πιθανώτατα κατισχύσει ὅλας σχερῶς αὐτῶν, ἐὰν ὁ Ἀνδρόνικος παρεῖχεν αὐτῷ ἐλάχιστον μέρος τῶν χορηγιῶν, ὅσας ἔπειτα κατησώτευσεν εἰς τοὺς Καταλανούς, τῶν ὁποίων γινώσκουμεν ἥδη ὁποῖα ἀπέβησαν τὰ πρὸς τὸν τόπον ἐκρηγνύματα; Ἀλλὰ καὶ μετ' ὀλίγον τὰ πράγματα ἀπέδειξαν αὐτίς, ὅτι ὑπῆρχον περὶ τὸν Ἀνδρόνικον ἄνδρες ἐπιτήδειοι νὰ σώσωσι τὸ κράτος, ἤρκει νὰ θέλῃ καὶ νὰ ἤξεύρῃ νὰ μεταχειρίζεται αὐτούς.

Οἱ Καταλανοὶ εἶχον προσλάβει πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ Τούρκους μισοφόρους οὐκ ὀλίγους. Οἱ Τούρκοι οὗτοι, τελοῦντες ὑπὸ δύο ἀρχηγούς, τὸν Μελλήκ καὶ τὸν Χαλίλ, ἐχωρίσθησαν ἀλληλοδιαδόχως ἀπὸ τῆς συμμορίας, μετὰ τὴν εἰς τὴν κυρίως Ἑλλάδα καθόδον τῆς. Καὶ ὁ μὲν Μελλήκ, ὅστις ἄλλοτε εἶχε δεχθῇ τὸ ἅγιον βίπτισμα, ἔπειτα ὅμως ἐπανῆλθεν αὐτίς εἰς τὸ μωαμεθανικὸν θρησκεισμα, μὴ νομίζων ἀσφαλὲς νὰ λάβῃ αὐτίς ὑπηρεσίαν παρὰ τῷ Ἀνδρονίκῳ, μετέβη παρὰ τῷ κράλῃ, ἥτοι ἡγεμόνι, τῆς Σερβίας, καὶ γενόμενος ὑπ' αὐτοῦ δεκτὸς ἐγκατεστάθη αὐτόθι μετὰ τῶν 1500 αὐτοῦ ὁπαδῶν, οἵτινες ἄλλως ἦσαν Τουρκοπόλαι (σελ. 512 καὶ 564 τοῦ Δ'. τόμου) ἢ Τουρκόπουλοι, ὡς λέγει αὐτοὺς ὁ Νικηφόρος Γρηγοράς, ἥτοι Τούρκοι μὲν τὴν καταγωγὴν ἄνδρες, ἀλλὰ ἀσπασάμενοι τὴν χριστιανικὴν δίαιταν καὶ θρησκείαν. Οἱ δὲ κυρίως Τούρκοι ὑπὸ τὸν Χαλίλ τελοῦντες καὶ εἰς 1300 μὲν ἰππεῖς, 800 δὲ πεζοὺς συμποσούμενοι, ἐπεθύμησαν νὰ ἐπιστρέψωσιν εἰς Ἀσίαν· ἐζήτησαν λοιπὸν καὶ ἔλαβον παρὰ τοῦ αὐτοκράτορος τὴν ἐπὶ τούτῳ ἄδειαν καὶ τὴν ὑπόσχεσιν, ὅτι θέλουσι μετακομισθῇ

μετὰ τῶν ἐφοδίων αὐτῶν διὰ τοῦ Ἑλλήσπόντου ἐπὶ ἐλληνικῶν πλοίων. Ἄλλ' ὁ στρατοπεδάρχης Σεναχρείμ, ὅστις ἀπεστάλη μετὰ 3,000 ἱππέων, ἵνα ἐπιστατήσῃ τὴν διαβίβασιν ταύτην, βλέπων τοὺς Τούρκους ἀπακομίζοντας μεθ' ἑαυτῶν τοσαύτην ἐκ τῶν ἐπαρχιῶν τοῦ κράτους λείαν, ἐμελέτησε παρὰ τὰ συντεθειμένα νὰ ἀρπάσῃ αὐτὴν διὰ νυκτός, οἱ δὲ ὑπονόησαντες τοῦτο κατέλαβον ἐν τῶν παρακειμένων φρουρίων τῆς Θρακικῆς χερσονήσου ἐν ᾗ καὶ ἄλλοτε εἶχον διατρίψει, καὶ ἤρχισαν ἐκεῖθεν λεηλατοῦντες αὖθις τὴν πέραν χώραν. Ὁ τοῦ Ἀνδρονίκου υἱὸς καὶ συμβασιλεὺς Μιχαήλ Θ' ἠθέλησε νὰ τοὺς προσβάλλῃ αὐτόθι, ἀλλ' ἄγων στρατὸν κακῶς ὠπλισμένον καὶ κακῶς ἡσκημένον, κατετροπώθη ὁλοσχερῶς, Ἀγωνισθεὶς μετὰ τὴν πρώτην τροπὴν νὰ ἀθροίσῃ τὸ διαλυθὲν στράτευμα, οὐδένα εὔρε τὸν ἀκρωμένον καὶ ἀπελπισθεὶς παρηκολούθησε τοὺς λοιποὺς, μεστὸς λύπης καὶ δακρύων. Μόνοι οἱ στρατηγοὶ ἵνα δώσωσι καιρὸν εἰς τοὺς φεύγοντας νὰ σωθῶσι, παρέμειναν ἀντιπαλαίοντες, μέχρις οὗ κυκλωθέντες ὑπὸ τῶν πολεμίων συνελήφθησαν αἰχμάλωτοι μετὰ πάσης τῆς ἀποσκευῆς καὶ αὐτῆς τῆς βασιλικῆς σκηνῆς. Ἐν ταύτῃ εὐρεθέντων τῶν βασιλικῶν παρασῆμων καὶ πρὸς τοῖς ἄλλοις τῆς βασιλικῆς καλύπτρας, τῆς διὰ μαργάρων καὶ ἄλλων πολυτίμων λίθων κεκοσμημένης, ὁ Χαλίλ ἐπέθηκεν αὐτὴν ἐπὶ τῆς ἑαυτοῦ κεφαλῆς, ἐμπαίζων τὸν βασιλέα. Ἐκτοτε δὲ οἱ Τούρκοι οὗτοι δὲν ἐπαύσαν ἐπὶ δύο ὅλα ἔτη δηοῦντες τὴν Θράκην, τῆς ὁποίας οἱ κάτοικοι καταφυγόντες εἰς τὰς πόλεις δὲν ἐτόλμων νὰ ἐξέλθωσιν, ἵνα σπεύωσι τοὺς ἀγρόους των. «Καὶ ἦσαν διὰ ταῦτα λύπη βαθεῖα καὶ παλαμναϊοστάταις φροντίσι τὴν ἑαυτῶν οἱ βασιλεῖς ψυχὴν κατατέμναντες. Τὴν μὲν γὰρ ἀπὸ τῶν Ῥωμαϊκῶν στρατευμάτων βοήθειαν ἀπεγνώκισαν ἤδη τελείως, ξυνιέντες μὲν ὅψε θεομηνίαν τινὰ περὶ τούτοις ἐπιπολάζειν, πὰς δὲ τῆς θεομηνίας αἰτίας οὐκ οἶδ' ὅπως οὐ ξυνιέντες. Καὶ ἦν αὐτοῖς ἡ πᾶσα μελέτη μισθοφορικὴν τινα προσκαλέσασθαι συμμαχίαν ὅθεν δῆποτε. Καὶ μέντοι καὶ ἐπὶ τούτοις ἐπρίβετο χρόνος οὐ μέτριος, ἀναλογιζομένων τὴν τῶν χρημάτων δαπάνην ἐσομένην μεγάλην καὶ οὐ μάλα τοι φορητὴν σὺ βασιλικῷ ταμείῳ, χρημάτων εἴπερ ποτὲ νῦν μάλιστα σπανίζοντι διὰ τὴν τῆς χώρας κακώσιν. Ὅμως μέντοι τῆς ἀνάγκης ἡρέμεν· ἥμιστά

συγχωρούσης, πέμπει πρὸς τὸν ἐπὶ θυγατρὶ γαμβρόν, τὸν Κράλην λέγω Σερβίας, ὁ βασιλεὺς Ἀνδρόνικος συμμαχίαν μεταπεμπόμενος. » Ἀλλὰ πρὶν φθάσῃ ἐτι ἡ ἐξωτερικὴ αὐτῇ ἐπικουρία ἀπεδείχθη αὐτῇ ὑπὸ τῶν πραγμάτων, ὅτι δὲν ἔπταιον τὰ ἐθνικὰ στρατεύματα εἰάν ἡττῶντο· ἔπταιεν ἡ κακὴ αὐτῶν συγκρότησις καὶ ἡ κακὴ ἡγεμονία. Τῶντι εἰς τῶν συγκλητικῶν καὶ τῶν συγγενῶν τοῦ βασιλέως, ὁ Φιλῆς Πηλαιολόγος, ἀνὴρ τὸ μὲν σῶμα ἀσθενής, τὴν δὲ ψυχὴν γενναῖος καὶ φιλότιμος, μὴ ἀνεχόμενος ἐπὶ τέλους τὴν τοιαύτην πρὸς τὸ κράτος προσγενομένην ὑβρίν, ἐζήτησε καὶ ἔλαβε παρὰ τοῦ Ἀνδρονίκου τὴν ἄδειαν νὰ συγκροτήσῃ ἐκ τῶν ὑφισταμένων στρατοπέδων στρατὸν ἐκλεκτὸν καὶ ὑπολογαγῶς καὶ ταξιάρχας, οὓς αὐτὸς ἤθελε νομίσει ἱκανοὺς, ἔχων ἀνευδεῖν πρὸς τούτοις καὶ τὴν ἀπαιτουμένην δαπάνην. αἰ. δὴ πάντα κατὰ γνώμην αὐτῷ γεγονότα παρειληφώς ὁ Φιλῆς, πρῶτα μὲν οἰοφροσύναις καὶ δεξιώσεσι παντοδαπαῖς ἀναβρίπτει τοὺς στρατιώτας εἰς φλόγα πολεμικῆς ὁρμῆς, χρήματά τε χαριζόμενος καὶ ἵππους καὶ ὅπλα καὶ ἐκπώματα· ἔστι δ' ὅτε καὶ τὴν ἑαυτοῦ ζωὴν λυσάμενος στρατιώτῃ χαρίζεται, ἄλλω δὲ τὸ ἑαυτοῦ παραξήριδιον ὁμοδίαίτης τε αὐτοῖς γίνεται καὶ ὁμόπνους, τιμὰς τε αὐτοῖς ὑπισχνεῖται καὶ δωρεὰς οὐ μικρὰς μετὰ τὸν πόλεμον ἀναλόγους τοῖς ἀγῶσιν ἐκάστου. » Οὕτω δὲ καταρτίσας καὶ ἐμψυχώσας τὸν στρατὸν αὐτοῦ, μανθάνει, ὅτι ὁ Χαλίλ ἐξέπεμψε 1000 πεζοὺς καὶ 200 ἵππους, ἵνα καταστρέψωσι καὶ λεηλατήσωσι πᾶσαν τὴν περὶ Βιζύην χώραν· ὅθεν ἐξελθὼν ἐκ τῆς βασιλευούσης καταλαμβάνει τὸν περὶ τὸν ποταμὸν Ξηρόγυφον ὁμαλὸν χώρον, δι' οὗ ἔμελλον νὰ διέλθωσιν οἱ πολέμιοι καὶ ἐπελθόντων αὐτῶν ἐπιτίθεται. Πρῶτος εἰσπηδήσεν εἰς τὴν φάλαγγα τῶν Τούρκων ὁ ταξιάρχης τοῦ δεξιοῦ κέρως μετὰ τῆς ἐπομένης αὐτῷ φάλαγγος· καὶ πληγώσας καιρῶς τὸν ἀντιστάντα πολέμιον, καταβάλλει τοῦ ἵππου, καὶ ἐπ' αὐτῷ ἕτερον. Ἐπειτα ὁμως πληγωθέντος καὶ αὐτοῦ, διεσείσθη ἐπὶ μικρὸν ἡ φάλαγξ ἥς προῖστατο· ἀλλὰ φθάσας ὁ Φιλῆς καὶ διὰ τῶν λόγων καὶ τοῦ παραδείγματος ἐμπνεύσας θάρρος ἀκατάσχετον εἰς τε τὸ πεζικὸν καὶ τὸ ἱππικόν, τρέπει κατὰ κράτος τοὺς πολεμίους καὶ ἀναγκάζει αὐτοὺς νὰ καταφύγῃσιν εἰς Καλλίπολιν. Ἐνταῦθα πολιορκεῖ αὐτοὺς ὁ Φιλῆς ἐπὶ ἡλ-

θὸν δὲ καὶ αἱ παρὰ τοῦ Κράλη τῆς Σερβίας ζητηθεῖσαι ἐπικου-
 ρίας ἀπεκλείσθη δὲ καὶ ὁ Ἑλλήσποντος διὰ πολλῶν Ἑλληνικῶν
 καὶ Γενουητικῶν πλοίων· ὥστε οἱ Τούρκοι, ἀφ' ὧν ματαίως ἤγων-
 σθησαν, νὰ διασπάρωσι τοὺς περιφράξαντας αὐτοὺς Ἕλληνας καὶ
 Σέρβους, παραδόθησαν εἰς τοὺς Γενουαίους ἐπ' ἐλπίδι ὅτι ἔθελε
 τύχει πλείονος παρ' αὐτοῖς ἐπιεικείας· ἀλλ' οὗτοι τοὺς μὲν πλο-
 σιωτέρους ἐφόνευσαν, τοὺς δὲ λοιποὺς ἢ παρέδωκαν τῷ βασιλεὶ
 ἢ διένειμαν μεταξύ των ὡς δούλους.

Ὅσον λοιπὸν καὶ ἂν ἡλαττώθησαν οἱ πόροι τοῦ Βυζαντι-
 νου κράτους, ὅσον ἀσθενεῖς καὶ ἂν ἦσαν αἱ δυνάμεις τοῦ τότε ἐπι-
 πιάζοντος νέου Ἑλληνισμοῦ, ὑπῆρχον οὐδὲν ἥττον ἄνθρωποι ἐπὶ
 τῇδεῖσι νὰ σώσωσι τό τε ἔθνος καὶ τὴν πολιτείαν, δσάκις ἡ βα-
 σιλεία ἤξευρε νὰ ἐκλέγῃ αὐτοὺς καὶ νὰ ὑποστηρίξῃ. Περὶ τοῦτο
 μετὰ τὸ παράδειγμα τοῦ Ἀλεξίου τοῦ Φιλανθρωπικοῦ, ἦλθε ἡ
 μαρτυρήσι καὶ τὸ ἕτερον παράδειγμα τοῦ Φιλῆ Παλαιολόγου
 δυστυχῶς εἶδομεν πῶς ἀντήμειψε τὸν πρῶτον· ἀντὶ δὲ νὰ ὠφε-
 ληθῇ ἀπὸ τὸν δεύτερον, μεταχειριζόμενος τὰ δημόσια χρήματα
 εἰς αὐξήσιν τοῦ στρατοῦ αὐτοῦ καὶ πέμπων αὐτὸν μετὰ τὴν κα-
 ταστροφὴν τῶν ἐν Εὐρώπῃ Τούρκων κατὰ τῶν ἐν Ἀσίᾳ τουρκι-
 κῶν δυναστειῶν, οὐδὲν τούτων ἐπραξεν, ἀλλ' ἐτράπη εἰς ἐπ-
 σκευὰς τῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ναῶν καὶ τειχῶν. Καὶ τῶν
 μὲν τειχῶν ἡ διόρθωσις ἦτο τινὶ σωτήριον ἔργον· ὀλιγώτερον
 ὁμῶς δικαιολογεῖται ὡς ἐκ τῶν περιστάσεων ἡ δαπάνη ἡ γενο-
 μένη τότε εἰς τὸν ναὸν τοῦ Μεγάλου Παύλου, καὶ τὸν ἕτερον τῶν
 δώδεκα τοῦ Χριστοῦ ἀποστόλων, καὶ τελευταῖον εἰς τὸν μέγιστον
 τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας ναὸν, διότι ἡ ἐπισκευὴ αὐτῶν ἴσως μὲν κα-
 τέστη ἀναγκαία διὰ τοῦ χρόνου, ἀλλὰ δὲν ἦτο τοσοῦτο κατεπε-
 γουσα ὅσον ἡ ἀνόρθωσις τοῦ πανταχόθεν δεινῶς κατὰρρέοντο
 κράτους. Περὶ ταῦτα δὲ αὐτοῦ τὸν χρόνον καὶ τὰ χρήματα κα-
 τατρίβοντος, ἐπῆλθον αἴφνης οἰκτικαὶ συμφοραὶ καὶ διενέξεις, αἱ
 τινες συνεπλήρωσαν τὴν τῶν πραγμάτων καταστροφὴν.

Ἐλάβομεν ἀφορμὴν νὰ ἀναφέρωμεν τὸν υἱὸν τοῦ Ἀνδρονικοῦ
 Μιχαήλ, ὃν καὶ πρωΐμωτάτα συμβασιλέα ἀνέδειξεν ὁ πατήρ. Ὁ
 δὲ Μιχαήλ οὗτος εἶχε πάλιν δύο υἱούς, τὸν Ἀνδρόνικον καὶ τὸν
 Μανουήλ, ἐξ ὧν εἰς ὑπερβολὴν ἠγάπησε κατ' ἀρχὰς ὁ πάππος

τὸν πρῶτον, ἀναδείξας ὡσαύτως βασιλέα, καὶ τοι ἦτο ὁ νεανίσκος παντάπασιν ἀνάξιος τῆς ἐξαιρέτου ταύτης στοργῆς διὰ τε τὴν ἄλλην ποικίλῃν αὐτοῦ ἁσυνείαν καὶ διὰ τὴν ἀκρασίαν περὶ τοὺς ἀθέσμους ἔρωτας, ἥτις ἐμελλε νὰ ἀπολήξῃ εἰς τραγικὴν τινα περιπέτειαν. Τῷ 1320 ὁ νέος Ἀνδρόνικος εἶχε σχέσεις μετὰ γυναικὸς τινος, ἧς ὑπώπτευε τὴν πίστιν, καὶ τούτου ἕνεκα κατεσχόπευε τὴν οἰκίαν δι' ἀφωσιωμένων πρὸς αὐτὸν τοξοτῶν καὶ ξιφηφόρων. Ἐν μιᾷ λοιπὸν τῶν νυκτῶν συνέπεσεν ὁ Μανουὴλ ζήτων τὸν ἀδελφόν του νὰ πλησιάσῃ πρὸς τὴν οἰκίαν τῆς φίλης ἐκείνης, οἱ δὲ σκοποὶ μὴ ἀναγνωρίσαντες αὐτὸν καὶ ὑπολαβόντες ἀπ' ἐναντίας ὅτι εἶναι ἀντίζηλος τοῦ κυρίου των, ἐπλήγωσαν τὸν νέον καιρίως, ἀποθανόντα μετ' ὀλίγον ἐκ τῆς πληγῆς ταύτης. Ἀπῆλθε δὲ ἐκ τῆς προσγινομένης αὐτῷ θλίψεως καὶ ὁ Μιχαὴλ, ὥς τε ὁ γέρον Ἀνδρόνικος, ὅστις ἀπὸ τινος χρόνου εἶχεν ἀρχίσει νὰ διανοίγῃ τοὺς ὀφθαλμοὺς πρὸς τὰς κακίας τοῦ ὁμωνύμου ἑγγόνου, τελευταῖον ἀπετροπιάσθη αὐτὸν καὶ διέταξε νὰ ὁμώσῃ τὸ ὑπῆκουον νέον ὄρκον, ἐν τῷ ὁποίῳ οὐ μόνον δὲν ἀνεφέρετο τὸ τοῦ νεωτέρου Ἀνδρόνικου ὄνομα, ἀλλὰ ἐλέγετο, ὅτι ὁμνύουσι πίστιν πρὸς ὃν ὁ βασιλεὺς ἤθελεν ἐκλέξει τῆς ἀρχῆς αὐτοῦ διάδοχον. Ἐκ τούτου κατέστη πρόδηλον, ὅτι εἶχεν ἀποφασίσει νὰ ἀποκληρώσῃ τὸν πρότερον λατρευόμενον ἑγγονον· ἐλέγετο δὲ, ὅτι ἐμελέτα νὰ καταλίπῃ τὴν ἀρχὴν εἰς νέον τινά, ὀνόματι μὲν Μιχαὴλ Καθαρόν, νόθον δὲ υἱὸν ὄντα τοῦ δευτέρου αὐτοῦ υἱοῦ Κωνσταντίνου. Ἡ τοῦ νεωτέρου Ἀνδρόνικου ἀποκλήρωσις ἦτο βεβαίως εὐλογος, ἀλλὰ τὸ παράδοξον εἶναι, ὅτι προετιμήθη αὐτοῦ οὐχὶ ὁ ἕτερος τοῦ βασιλέως υἱός, ὁ προῶρηθεις Κωνσταντῖνος, ἀλλὰ ὁ νόθος καὶ ἀκατονόμαστος τούτου γόνος. Ὅθεν πολλὰ ἐντεῦθεν προέκυψε δυσἀρεσκεία καὶ, καθὼς πολλάκις συμβαίνει, ἀντὶ ἐκ τῆς δικαίας ταύτης δυσἀρεσκείας νὰ προέλθῃ ἡ ἀπαιτουμένη τοῦ πράγματος διόρθωσις, ἀπ' ἐναντίας προέκυψεν ὁ τοῦ νεωτέρου Ἀνδρόνικου θρίαμβος.

Ὁ νέος οὗτος δὲν ἤθελε δυνηθῇ νὰ ὑποστηρίξῃ οἰκοθεν τὰ δικαιώματα αὐτοῦ· ἀλλ' εἶχε περὶ ἑαυτὸν δύο φίλους καὶ ἀντιλήπτορας οἵτινες δὲν ἔστεροῦντο μὲν ἱκανότητός τινος, προστίμων δὲ τὴν βασιλείαν αὐτοῦ ἐπὶ τῇ προσδοκίᾳ, ὅτι θέλουσιν ἀποβῇ

δι' αὐτῆς παντοδύναμοι. Οἱ δύο οὗτοι ἄνδρες ἦσαν ὁ Συργιάννης καὶ ὁ Ἰωάννης Καντακουζηνός. Τοῦ Συργιάννη ἡ μὲν μήτηρ ἦτο συγγενὴς τοῦ βασιλικοῦ οἴκου, γυνὴ εὐπρεπὴς καὶ κοσμία, ὁ δὲ πατὴρ ἐπίσημός τις Κομάνος ἐξ ἐκείνων οἵτινες ἐκόντες ἢ ἀκόντες πρὸς ἤρχοντο πολλάκις εἰς τὸ Βυζαντινὸν κράτος πρὸς ἀναζήτησιν τύχης. Ὅθεν ὁ ἐκ τοῦ συνοικεσίου τούτου προελθὼν γόνος συνήπτεν ἐν ἑαυτῷ τὴν ἐλληνικὴν εὐφυΐαν μετὰ τῆς τραχύτητος καὶ ἀπιστίας τοῦ βαρβαρικοῦ τῶν Κομάνων γένους. Σκοπὸς τοῦ ὅλου αὐτοῦ βίου ὑπῆρξεν ἡ ἰδιοτέλεια καὶ πρὸς ἐπιτυχίαν τοῦ σκοποῦ τούτου οὐδενὸς ἐφείδετο τρόπου. Πρὸν γουμένως ἤδη εἶχε δις ἐξελεγχθῆ ἐπὶ προδοσίᾳ καὶ εἶχεν ἐπὶ τέλους φυλακισθῆ τούτου ἕνεκα, οὐδὲ ἀνέκτησε τὴν ἐλευθερίαν εἰμὴ χάρις εἰς τὰς ἱκεσίας τῆς μητρὸς αὐτοῦ καὶ ἀφοῦ διὰ τῶν φοβερωτέρων ὀρκίων ὑπέσχετο, ὅτι οὐδὲν θέλει διαπράξει τοῦ λοιποῦ ἐναντίον τῶν τοῦ βασιλέως προσταγμάτων. Ἀλλὰ μόλις ὁ γέρων Ἀνδρόνικος πιστεύσας εἰς τοὺς ὅρκους τούτους ἐπέτρεψεν αὐτῷ τὴν ἐπιτήρησιν τοῦ ἐγγόνου τοῦ Ἀνδρονίκου, καὶ ἄμέσως ὁ Συργιάννης ἤρχισε προτρέπων αὐτὸν νὰ στασιάσῃ κατὰ τοῦ πάππου. Ἀξιοσημείωτον δὲ εἶναι καὶ τὸ ὄνομα τοῦ ἀνδρός· τὸ ὄνομα Συργιάννης προδήλως σύγκειται ἐκ τοῦ Ἰωάννης ἢ Γιάννης, καὶ τοῦ φραγκικοῦ προσηγορήματος Sire. Ἦτο δὲ τὸ προσηγόρημα τοῦτο σύνηθες τότε ἐν τῇ ἀνατολῇ ὡς ἐκ τῆς φραγκικῆς κυριαρχίας· διότι ὁ Μάζαρις εἰς τὴν ἐν ἄδου ἐπιδημίαν ἀναφέρει Συρματθαῖόν τινα καὶ ὁ Δούκας, ἕτερον Συργεώργιον. Ὡς τε ὁ Συργιάννης πατρόθεν μὲν ἐκ Κομάνων καταγόμενός, μητρόθεν δὲ ἐξ Ἑλλήνων, διὰ τοῦ ὀνόματος συνεδέετο προσέτι μετὰ τῶν Φράγκων, καὶ ἦτο λοιπὸν πλήρης ἀπεικόνισμα τοῦ κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου ἐπικρατήσαντος ἐν ταῖς χώραις ταύταις πολυμιγοῦς πληθυσμοῦ. Διάφορος μέχρ' ἵνα πρέπει νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ἦτο ὁ Ἰωάννης ὁ Καντακουζηνός, εἰάν δὲν θέλωμεν νὰ ἀπορίψωμεν ὅλως διόλου τὴν μακρὰν ἱστορίαν ἢ μάλλον ἀπολογίαν, ἣν αὐτὸς βραδύτερον ἔγραψε περὶ τῶν χρόνων τούτων. Καὶ τοῦ Καντακουζηνοῦ ὁ σκοπὸς ἦτο ἡ ἰδιοτέλεια, ἀλλὰ περὶ τὴν ἐπιτυχίαν τοῦ σκοποῦ τούτου ἦτο, ἂν ὅχι χρηστότερος, τοῦλάχιστον ὀλιγώτερον τοῦ Συργιάννη ἀναιδέης. Ὅταν ὁ γέρων Ἀνδρόνικος ἀπήτησε νὰ ὁμώσῃσι τὸν ὅρκον ἐκεῖ-

νον δι' οὐ φαίνεται ἀποκλειόμενος τῆς βασιλείας ὁ ἐγγονος αὐτοῦ, μόνος ὁ Καντακουζηνὸς ἀπεποιήθη νὰ ὁμόσῃ τὸν δρῶν τοῦτον· καὶ πάλιν ὅτε μετ' ὀλίγον ὁ Συργιάννης ἐπέσπευδε τὴν ἐκρηξιν τῆς στάσεως, ὁ Καντακουζηνὸς ἀπήτησε νὰ ἀναβληθῇ αὕτη ἐπ' ἐλπίδι, ὅτι ὁ πάππος καὶ ὁ ἐγγονος θέλουσι συμβιβασθῇ ἄνευ ἐμφυλίων δυστυχημάτων. Ταῦτα λέγει ὁ Καντακουζηνὸς ἐν τῇ ἱστορίᾳ αὐτοῦ, καὶ δὲν ἔχομεν λόγον τινὰ νὰ δυσπιστήσωμεν κατὰ τοῦτο πρὸς αὐτόν. Ἀλλ' οὐδὲν ἦττον ἀντὶ νὰ συντελέσῃ εἰς τὴν εὐλογωτέραν τῆς ἐριδος ταύτης λύσιν, ἦτοι εἰς τὴν τοῦ Κωνσταντίνου ἀναγόμευσιν, ὑπεστήριξε παντὶ σθένει τὰς ἀξιώσεις τοῦ νεωτέρου Ἀνδρόνικου, πρὸς ὃν, καίτοι ὄντα ὁποῖον γνωρίζομεν ἐπὶ τὸν, εἶχεν ἀρχαίαν σχέσιν καὶ φιλίαν, καὶ ἅμα ἐπέσθη ὅτι ὁ γῆραιος Ἀνδρόνικος ἐξακολουθεῖ δγμενῶς διακείμενος πρὸς τὸν ἐγγονον, δὲν ἐδίστασε νὰ ὑψώσῃ τὴν σημαίαν τῆς στάσεως καὶ νὰ προκαλέσῃ τὰς συμφορὰς ἐκεῖνας, τὰς ὁποίας ἔλεγεν ὅτι ἐπιθυμεῖ νὰ προλάβῃ.

Ὁ δὲ Ἀνδρόνικος ὁ πρεσβύτερος ἐπολιτεύθη εἰς τρόπον καταδεικνύοντα ὅποσον καὶ αὐτοῦ καὶ τῶν περὶ αὐτὸν λογίων συμβούλων τὸ πνεῦμα ἦτο μεираκιῶδες καὶ ἄπρακτον. Ἐνῶ ἔκυοφορεῖτο στάσις, ὁ σοφώτατος μέγας λογοθέτης, Θεόδωρος Μετοχίτης, διέτριβεν εἰς ἰδίαν τινὰ αὐτοῦ μονὴν περὶ παννυχίδας μετὰ τῶν μοναχῶν. Ὁ δὲ βασιλεὺς πάλιν, ἀκούσας ἐσπέραν τινὰ χρεμετισμὸν ἀντηχήσαντα ἐν τοῖς ἀνακτόροις, ἵππου μὴ ὑπάρχοντος, ἔστειλε νὰ ἐρωτήσῃ τὸν Μετοχίτην τί σημαίνει τοῦτο. Καὶ οὗτος χαριεντισάμενος, ὡς εἰώθει, πρὸς τὰς τοῦ βασιλέως ἐρωτήσεις, συγχαίρω σοι, ἔφησεν, ὦ βασιλεῦ, τῶν μελλόντων ἕνεκα τροπαίων· οὐδὲν γὰρ ἕτερον οἶμαι σημαίνει τὸν παράδοξον τοῦτον χρεμετισμὸν, ἢ τὴν βασιλικὴν ἐκστρατείαν κατὰ τῶν τὴν ἡμετέραν Ἀσίαν λεηλατούντων Ἀγαρηνῶν. Ἀλλ' ὁ βασιλεὺς δὲν ἐπέσθη, διότι εἶχε μάθει ὅτι ὁ τελευταῖος Λατῖνος αὐτοκράτωρ εἶχεν ἀκούσει ὅμοιον χρεμετισμὸν μικρὸν πρὶν ἀπολέσῃ τὴν Κωνσταντινούπολιν. Τὸ δὲ ἴσως λυπηρότερον εἶναι ὅτι ὁ Νικηφόρος Γρηγοράς, ἀνὴρ ὡς αὐτῶς πεπαιδευμένος καὶ ἐν πολλοῖς μὴ στερούμενος νοημοσύνης, ἱστορεῖ πάντα ταῦτα καὶ ἄλλα πλείστα παρόμοια καὶ χείρονα, χωρὶς νὰ τὰ κατακρίνῃ, καὶ οὔτε ἐλέγχει τὸν αὐτοκρά-

τορα, διότι, ἀντὶ τῆς ἀνακηρύξεως διαδόχον τὸν ἕτερον τῶν υἱῶν του, τὸν Κωνσταντῖνον, καὶ νὰ ἐνθαρρύνῃ οὕτως τοὺς εἰλικρινεῖς τῆς βασιλείας φίλους, ἄφινεν ἐπικρατοῦσαν τὴν ἰδέαν, ὅτι μελετᾷ νὰ καταλίπῃ τὴν ἀρχὴν εἰς τὸν Μιχαὴλ Καθαρόν, ὃν ἀπέκρουεν ἡ κοινὴ συνείδησις. Οὐδὲ εὗρισκεν ἄδικον, ὅτι ὁ Ἀνδρόνικος Β'. ἐνφ' ἡξέυρεν ἡ ἔπρεπε νὰ ἡξέυρῃ τὰς ἐνεργείας τοῦ Συργιάννη καὶ τοῦ Καντακουζηνοῦ, ἐπέτρεψεν εἰς αὐτοὺς τὴν διοίκησιν τῆς Θράκης καὶ παρέσχεεν αὐτοῖς οὕτω τὸν τρόπον τοῦ νὰ προσοικειωθῶσι τὰ αὐτῷ στρατεύματα καὶ τοὺς ἀρχηγοὺς αὐτῶν, νὰ αὐξήσωσι μάλιστα τὴν δύναμιν αὐτῶν ἐπὶ διαφόροις προφάσεσι καὶ νὰ ἐπιτύχωσι τὴν τοῦ Κράλη τῆς Σεβδίας ἐπικουρίαν. Τὸ ἀποτέλεσμα ὅμως τοσαύτης ἀφροσύνης ἦτο πρόδηλον. Ὅτε ὁ Ἀνδρόνικος ὁ νεώτερος, βλέπων τὸν πάππον ἐπιμένοντα εἰς τὴν κατ' αὐτοῦ καταδρομὴν ἀπεφάσισε περὶ τὸ πάσχα τοῦ 1321 νὰ φύγῃ ἐκ τῆς βασιλευούσης καὶ μετέβῃ εἰς Ἀδριανουπόλιν, εὗρεν αὐτῷ στρατὸν καὶ ἡγεμόνας ἐτοιμοὺς νὰ τὸν ὑποστηρίξωσι καὶ ἐξεκίνησεν ἀμέσως ἐπὶ τὴν βασιλευούσαν. Τότε ὁ Ἀνδρόνικος ὁ πρεσβύτερος ἠθέλησε νὰ τὸν ἀφορίσῃ, ἀλλ' ὁ πατριάρχης ἀπεποιήθη νὰ πράξῃ τοῦτο, τινὰ δὲ τῶν βυζαντινῶν στρατευμάτων καὶ τινες τῶν συγκλητικῶν νῦτομόλησαν πρὸς τοὺς στασιαστὰς, ὥστε ὁ βασιλεὺς ἠναγκάσθη νὰ καταφύγῃ εἰς διαπραγματεύσεις. Τὸ τοσοῦτον ἦδη περιωρισμένον κράτος διηρέθη εἰς δύο· καὶ τοῦ μὲν ἑνὸς τμήματος ἐξηκολούθησε βασιλεύων ὁ γέρων Ἀνδρόνικος ἐδρεύων ἐν Κωνσταντινουπόλει, καὶ ἔχων ὑφ' αὐτὸν τὰς ὀλίγας νήσους ὅσαι δὲν εἶχον ἔτι κατὰληφθῇ ὑπὸ τῶν ξένων, τὰς ὀλίγας τῆς Μικρᾶς Ἀσίας χώρας ὅσαι ἀντεῖχον ἔτι εἰς τοὺς Τούρκους καὶ προσέτι τὴν Μακεδονίαν καὶ τὰ πρὸς δυσμὰς αὐτῆς μέχρι Δυρράχίου· τοῦ δ' ἑτέρου τμήματος ἦρχεν ὁ νεώτερος Ἀνδρόνικος, ὡς ἴδιος καὶ ἀνεξάρτητος βασιλεὺς, ἐδρεύων ἐν Ἀδριανουπόλει καὶ ἔχων ὑφ' αὐτὸν ἅπασαν τὴν Θράκην. Ἵνα κατανοήσωμεν τὴν ἀθλιότητα τῆς κατὰστάσεως ταύτης τῶν πραγμάτων καὶ τὴν ὀλίγην ἐπὶ τέλους χρηστότητα τοῦ Καντακουζηνοῦ, ὅστις, ὅσονδ' ἔποτε καὶ ἂν ἀπολογῆται ἐν τῇ ἱστορίᾳ αὐτοῦ, ὑπῆρξεν ὁ κύριος τῆς διχοστασίας μοχλὸς, πρέπει νὰ ἐνθυμηθῶμεν, ὅτι τὸ κράτος ἐπιέζετο ὑπὸ Τούρκων, Βουλγάρων, Σλαύων καὶ παντὸς εἶδους Φράγκων, καὶ ὅτι

ἰδίως ὁ μὲν Ὀσμὰν ἠπείλει τότε δεινῶς τὴν Προῦσαν ἣν μετ' ὀλίγον, 1326, ἐκυρίευσεν· οἱ δὲ Φράγχοι πρὸ ὀλίγου, τῷ 1310, ἐγένοντο κύριοι τῆς μόνης μεγάλης νήσου, ἣν εἶχον ἔτι οἱ Βυζαντινοί, τῆς Ῥόδου. Ὡς τε ἂν τὸ κράτος καὶ ὅπως εἶχε πρὶν διαίρεθῃ μεταξὺ πάππου καὶ ἐγγόνου, δυσκόλως ἠδύνατο νὰ ἀνθέξῃ εἰς τοσούτους πολεμίους, μετὰ τὴν διαίρεσιν, ἐλαχίστη ὑπελείπετο ἑλπίς νὰ σωθῇ.

Οὐδὲ ἤρκεσε τοῦτο· μετ' ὀλίγον νέαι παρήχθησαν ἐριδες καὶ νέοι ἐμφύλιοι ἀγῶνες. Ὁ Συργιάννης βλέπων ὅτι ὁ Καντακουζηνὸς ἴσχυε πολὺ πλείονον αὐτοῦ παρὰ τῷ νέῳ βασιλεῖ, ἀπέστη ἀπὸ τούτου καὶ συνεννοηθεὶς μετὰ τοῦ πρεσβυτέρου ἐγένετο κύριος διαφορῶν πόλεων. Ὁ Ἀνδρόνικος ὁ νεώτερος ἀσθενήσας βαρύνως οὐδὲν ἠδυνήθη νὰ ἐνεργήσῃ ἐπὶ ἔτος περίπου ὀλόκληρον· ἡ μήτηρ αὐτοῦ Ξένη (ἡ χήρα τοῦ Μιχαὴλ Θ') συλληφθεῖσα ἐν Θεσσαλονίκῃ ὅπου διέτριβεν, ὑπὸ τοῦ ἀνδραδέλφου αὐτῆς Κωνσταντίνου, ἀπεστάλῃ εἰς Βυζάντιον, ὅπου διετέλεσε περιωρισμένη εἰς τὰ βασίλεια· ἐν γένει δὲ τὰ κατὰ τὸν Ἀνδρόνικον τὸν νεώτερον ἐραίνοντο κάκιστα ἔχοντα. Ἀλλ' ὁ Καντακουζηνὸς παρέσχεν αὐτῷ ἑξ' ἰδίων τοὺς πόρους τοὺς ἀναγκαίους εἰς τὸ νὰ συγκροτήσῃ νέας δυνάμεις καὶ νὰ ἐπιτεθῇ αὐθις κατὰ τοῦ πάππου. Γενομένης δὲ στάσεως ἐν Θεσσαλονίκῃ, ὑπερίσχυσαν οἱ ὀπαδοὶ αὐτοῦ καὶ συνέλαβον τὸν δεσπότην Κωνσταντίνον, ὃν ὁ ἀνεψιὸς του ἐφυλάκισεν. Ὁ γέρων Ἀνδρόνικος βλέπων τὰ πράγματα αὐθις ὑπὲρ τοῦ ἐγγόνου αὐτοῦ τρεπόμενα καὶ ἀπορῶν περὶ τοῦ πρακτέου, ἐνόμισε φρόνιμον νὰ συμβουλευθῇ τὸ Ψαλτήριον· ἀκαὶ ἀνοίξας ἐνέτυχεν εὐθὺς τῷ πρῶτῳ στίχῳ λέγοντι, ἐν τῷ διαστέλλειν τὸν ἐπουράνιον βασιλεῖς ἐπ' αὐτοῖς χιονωθήσονται ἐν Σελμών·» ἑξ' οὗ ἔκριν ὅτι πρέπει νὰ περιέλθῃ εἰς νέας διαλλαγὰς καὶ σπονδὰς πρὸς τὸν ἐγγονον. Κατὰ τὸν γενόμενον λοιπὸν τότε συμβιβασμὸν ὁ Ἀνδρόνικος ὁ νεώτερος διετήρησε μὲν τὰς προσόδους καὶ τὴν διοικησιν τῶν προηγουμένων αὐτῷ ἐπιτραπειῶν χωρῶν, ἀλλ' ἐμελλε νὰ στεφθῇ συμβασιλεὺς τοῦ πάππου, ὡς πρὸς ὅλον τὸ κράτος, ὥστε ὁ γέρων Ἀνδρόνικος δὲν παρέμενεν εἰμὴ ὀνόματι μόνον ἀνώτατος τοῦ κράτους τούτου ἄρχων. Τοῦ δὲ συμβιβασμοῦ τούτου διὰ ὑπῆρξαν τὰ θύματα· ὁ Συργιάννης, ὅστις δυσαρεστηθεὶς ἕνεκα

αὐτοῦ ἐμελέτησεν νέαν στάσιν καὶ προδοθεὶς κατεδικάσθη εἰς δεσμὰ διὰ βίου, ὅστις ὁμως ἀνέκτησε βραδύτερον τὴν ἐλευθερίαν καὶ ὁ δεσπότης Κωνσταντῖνος, τὸν ὁποῖον ὁ νεώτερος Ἀνδρόνικος δὲν ἐπέισθη νὰ ἀπολύσῃ ἐκ τῆς φυλακῆς ὑπολαμβάνων αὐτὸν διακαίως ὡς τὸν ἐπικινδυνότερον τῶν ἀντιπάλων. Ἀλλὰ τὸ οἰκτρότερον τῶν θυμάτων ὑπῆρξε βεβαίως αὐτὸ τὸ Βυζαντινὸν κράτος. Ὁ μὲν νεώτερος Ἀνδρόνικος ἠτύχησε νὰ ἀποκρούσῃ ἐπιδρομὴν τινα τῶν Βουλγάρων καὶ ἐπανελθὼν ἐν θριάμβῳ εἰς Κωνσταντινούπολιν ἐστέφθη αὐτοκράτωρ ἐν τῷ τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας ναῷ τῇ 2 φεβρουαρίῳ 1325· συνεζεύχθη δὲ τότε εἰς δεύτερον γάμον τὴν κόμησσαν Ἰωάνναν τῆς Σαββαυδίας, καὶ ὁ γάμος οὗτος ἐπανηγυρίσθη ἐν Κωνσταντινουπόλει διὰ τελετῶν λαμπροτάτων. Ἀλλ' ὡς ἐκ τούτων πάντων τὰ ἐξωτερικὰ καὶ ἐσωτερικὰ πράγματα οὐδόλως ἐβελτιώθησαν. Οἱ Βούλγαροι κατεῖχον πάντοτε τὴν Φιλιππούπολιν καὶ ἐδῆλουν τὴν Θράκην ἀπὸ καινοῦ μετὰ τῶν Σλαύων καὶ τῶν παρὰ τὸν Ἀνίστρον καὶ τὸν Προῦτον ταταρικῶν στίφῶν, ἐπὶ τοσοῦτον ὥστε ὁ νεώτερος Ἀνδρόνικος δὲν ἐτόλμα νὰ προκύψῃ ἐκ Αἰδυμοτείχου. Οἱ δὲ Ὀσμανίδαι Τούρκοι μετ' ὀλίγον ἐκυρίευσαν τὴν Προῦσαν, ἣν, ἐὰν πιστεύσωμεν τὸν Καντακουζηνόν, ἠθέλησε μὲν ὁ φίλος του, ἀλλὰ διεκωλύθη ὑπὸ τοῦ πάππου νὰ βοηθήσῃ διὰ τινων πλοίων. Τὸ δὲ χερίστον νέαι παρεσκευάσθησαν ἐμφύλιοι διενέξεις.

Ἐπὶ τοῦ προκειμένου, ὡς πάντοτε, ὁ Καντακουζηνὸς ἠθέλησε νὰ παραστήσῃ τὸν ὑπ' αὐτοῦ προστατευόμενον νεώτερον Ἀνδρόνικον παντελῶς ἀθῶον καὶ εὐλαβέστατα πρὸς τὸν πάππον διακείμενον· ἀλλ' ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅποια ἐκτίθεται ὑπὸ τοῦ Νικηφόρου Γρηγορά, οὐ μόνον διότι ὁ Γρηγορᾶς, εἰ καὶ προσηλωμένος πρὸς τὸν γέροντα βασιλέα, ἐπεικῶς οὐδὲν ἤττον ὁμιλεῖ περὶ τῶν ἀντιπάλων αὐτοῦ, ἀλλὰ καὶ διότι τὰ πράγματα, ὅπως ὑπ' αὐτοῦ ἱστοροῦνται, συμφωνοῦσι πληρέστατα πρὸς τε τὰ προηγουμένα καὶ πρὸς τὰ ἐπόμενα, καταδεικνύουσι δηλαδὴ τὸν Καντακουζηνόν, καίτοι ἀδιακόπως ἀπολογούμενον καὶ δικαιολογούμενον, βαίνοντα ὁμως ἀπερεγκλίτως πρὸς τὸν σκοπὸν του, ὅστις ἦτο ὑπὲρ τοῦ Ἀνδρόνικου τοῦ νεωτέρου καθάρσεις τοῦ πάππου αὐτοῦ. Κατὰ τὸν Νικηφόρον Γρηγορᾶν λοιπὸν τῷ 1327, τριετίαν μολὶς

ἀπὸ τοῦ τελευταίου γενομένου συμβιβασμοῦ, οἱ περὶ τὸν νέον Ἀνδρόνικον βλέποντες παρατεινομένην τὴν ζωὴν τοῦ γέροντος βασιλέως καὶ μὴ δυνάμενοι νὰ ὑποφέρωσι τὴν ἐντεῦθεν συμβαίνουσαν διανομήν τῆς ἀρχῆς, ἀπεφάσισαν ἐκ παντὸς τρόπου νὰ καταστήσωσιν αὐτὸν ἐκποδῶν. Καὶ πρῶτον μὲν ἐζήτησαν ἐξωτερικούς συμμάχους. Ὁ μέχρι τῆς ἐποχῆς ταύτης φίλος αὐτῶν Κράλης τῆς Σερβίας εἶχε ψυχρανθῆ πρὸς αὐτοὺς καὶ προστετέθη εἰς τὴν μερίδα τοῦ γηραιοῦ βασιλέως διὰ τοῦτο, ὅτι ὁ τότε ἡγεμὼν τῶν Βουλγάρων Μιχαήλος, ἀποβαλόμενος τὴν προτέραν σύζυγον, ἥτις ἦτο ἀδελφὴ τοῦ Κράλη Σερβίας, συνεζεύχθη μίαν τῶν ἀδελφῶν τοῦ Ἀνδρόνικου τοῦ νεωτέρου. Ὅθεν οἱ περὶ τὸν Ἀνδρόνικον τὸν νεώτερον σενενοθήθησαν μετὰ τοῦ Μιχαήλου, προσεκάλεσαν αὐτὸν ἐκ Διδυμότειχον καὶ ἐκεῖ συνωμολόγησαν πρὸς αὐτὸν συνθήκας συμμαχίας κατὰ τὴν τοῦ γέροντος βασιλέως καὶ τοῦ Κράλη Σερβίας, ἐπὶ τῷ ὄρω, ὅτι κατισχύσαντες θέλουσι παράσχει τῷ Μιχαήλῳ καὶ χρήματα πολλὰ καὶ χώρας καὶ πόλεις. Ἐπειτα δὲ ἔρχισαν νὰ εἰσπράττωσιν ὅλα τὰ χρήματα ὅσα εὑρίσκον εἰς τὰ ταμεῖα τῆς Θράκης, καὶ τελευταῖον ὁ νέος Ἀνδρόνικος συλλέξας δύναμιν οὐ μικρὰν ἐπορεύθη πρὸς τὴν Κωνσταντινούπολιν, ἐπὶ τῇ προφάσει, ὅτι δέον νὰ πέμψῃ ἐκεῖθεν πρεσβεῖαν πρὸς τὸν δυνάστην Αἰγύπτου περὶ τινων ζητημάτων καὶ χρεωδῶν. Ταῦτα μαθὼν ὁ γέρων βασιλεὺς διεμήνυσεν εἰς τὸν ἑγγονον, ὅτι ἀπαγορεύει αὐτῷ τὴν εἰς τὸ Βυζάντιον εἰσοδὸν καὶ ἐλέγξας αὐτὸν διὰ τὰς ἐπιβουλὰς παρεσκευάσθη εἰς πόλεμον, προσοικειωθείς αὖθις τὸν ἡγεμόνα τῶν Βουλγάρων καὶ ζητήσας τὴν βοήθειαν αὐτοῦ τε καὶ τοῦ τῆς Σερβίας Κράλη. Ἐντεῦθεν ὁ νέος Ἀνδρόνικος νοήσας, ὅτι δὲν δύναται νὰ γίνῃ ἐξ ἐφόδου κύριος τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἐτράπη πρὸς τὴν Μακεδονίαν, ὅπου ἔτυχε φιλικῆς δεξιώσεως ἐν Θεσσαλονικῇ τε καὶ ἐν Ἐδέσῃ. Συγχρόνως ἡγοράσθη διὰ χρημάτων ἡ οὐδτερότης τοῦ τε Κράλη Σερβίας καὶ τοῦ ἡγεμόνος τῶν Βουλγάρων καὶ ἀποῦ οὕτω ἐκυριεύθησαν μὲν αἱ λοιπαὶ ἐπαρχίαι, ἀφῆρέθη δὲ ἀπὸ τὸν γέροντα βασιλέα πᾶσα ἐλπίς ἐξωτερικῆς ἐπικουρίας, ὁ μὲν Συναδηνὸς, εἰς τῶν ἀρχαιοτέρων φίλων τοῦ νεωτέρου Ἀνδρόνικου, ἐνίκησε τὸν πρὸς ἄμυναν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀθροισθέντα στρατὸν, ὁ δὲ Καντακουζηνὸς, ἐπελθὼν ἐκ Μα-

κεδονίας εἰς Θράκην μετὰ τῆς λοιπῆς δυνάμεως, ἐπλησίασεν εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἥτις συνέπεσε τότε νὰ πολιορκηται καὶ ἀπὸ θαλάσσης, διότι οἱ Ἕνετοί, ἐπαναλαβόντες τὰς πρὸς τοὺς Γενουαίους ἐχθροπραξίας, εἶχον ἀποκλείσει τὴν ἐν Γαλατᾷ ἀποικίαν τῶν ἀρχαίων αὐτῶν ἀντιπάλων. Οὐδὲν ἤτταν ἡ βασιλεύουσα, καίτοι πανταχόθεν οὕτω πιεζομένη, δὲν ἦτο εὐκολον νὰ κυριευθῇ. Ἀλλ' ὁ Καντακουζηνὸς καὶ ὁ νέος Ἀνδρόνικος κατέφυγον εἰς τὴν προδοσίαν. Δελεάσαντες δύο τῶν τοῦ τείχους φρουρῶν, εἰσῆγαγον διὰ κλίμακος τὴν νύκτα τῆς 24 μαΐου 1328 ὀλίγους τινὰς ὀπλίτας εἰς τὴν πόλιν, οἵτινες ἀνοιξαν τὴν πύλην τοῦ Ῥωμανοῦ, δι' ἧς εἰσελθόντες ἀκωλύτως ὁ τε νέος βασιλεὺς καὶ ὁ ἄλλος στρατὸς, ἐγένοντο οὐδὲν ἤττον ἀκωλύτως κύριοι τῆς πόλεως· διότι, ὡς φαίνεται, ὁ κόσμος εἶχε βαρυνθῇ τὸν γέροντα ἐκεῖνον βασιλέα, ὅστις εἴμπορεῖ νὰ εἶχεν ὅλα τὰ δίκαια ἐν τῷ προκειμένῳ ἀγῶνι, ἀλλ' οὔτε τὰ περὶ διαδοχῆς ὡς ἔδει ἐρρύθμιζεν, οὔτε ἄλλο τι ὑπὲρ τῆς κοινῆς, ἢ τοῦλάχιστον ὑπὲρ τῆς ἑαυτοῦ σωτηρίας ἐπραττεν. Ἀπόδειξις νέα τῆς κατὰ τοῦτο ἀθλιότητος αὐτοῦ τε καὶ τῶν συμβούλων αὐτοῦ ἐδόθη τὴν νύκτα ταύτην. Ἡ παρασκευαζομένη διὰ προδοσίας εἰσόδος εἶχε καταμνησθῇ εἰς αὐτὸν ἄφ' ἐσπέρας καὶ ἐν τῷ ἅμα εἶχεν ἀποφασίσει νὰ ἐνισχύσῃ τὰς φυλακὰς καὶ τὰς περιπόλους τοῦ χερσαίου τείχους ἀπὸ θαλάσσης μέχρι θαλάσσης. Ἀλλ' ὁ Θεόδωρος Μετοχίτης, ὁ σχολαστικὸς ἐκεῖνος μέγας Λογοθέτης, ἀπέτρεψεν αὐτὸν ἀπὸ τούτου λέγων, ὅτι εἶναι ἀνάξιον μεγαλοπρεπῶν φρονημάτων νὰ ἐνδίδωσι πρὸς οὕτως μικροπρεπεῖς ἀκοὰς καὶ φήμας ἀγενεῖς· διότι ἡ τὸ θρυληθὲν δὲν εἶναι ἀληθές, ἢ ἡ ἐπιχειρήσις εἶναι μωρὰ, τῶν πυλῶν καὶ τῶν τειχῶν διὰ τοσούτων ὅπλων πεφραγμένων. Μετ' οὐ πολὺ, περὶ τὴν τρίτην τῆς νυκτὸς ὥραν, προσῆλθον εἰς τὰ βασίλεια καὶ ἄλλοι ἀγγελοὶ βεβαιοῦντες, ὅτι πολὺς πολεμίων ὄμιλος ἀθροίζεται ἔξωθεν παρὰ τὰς πύλας τοῦ Ῥωμανοῦ. Ὁ δὲ βασιλεὺς θορυβηθεὶς αὐθις, τραχύτερον ἤλεγξε τὸν μέγαν Λογοθέτην, διότι οὐδὲν ἐπραττε πρὸς ἀποτροπὴν τοῦ κινδύνου. Ἀλλ' ἐκεῖνος, ἐμμένων εἰς τὴν προτέραν γνώμην καὶ περιφρονῶν τὰ λεγόμενα, ἀπῆλθε νὰ κοιμηθῇ. Εἶχε λοιπὸν μείνει μόνος ὁ βασιλεὺς, καὶ, μὴ ἔχων εἰς τίνα ἄλλον νὰ διακοινώσῃ τὴν ταραχὴν αὐτοῦ, εἶχε κατακλιθῇ ἐνδε-

δυμένος περιμένων ἐν ἀγωνίᾳ τὸ ἀποθησόμενον, ὅτε αἰφνης ἀκούει περὶ τὰ βασίλεια καὶ τὰς βασιλείους πύλας θόρυβον πολὺν καὶ κρότον ὧλων καὶ ἀνευφημίας τοῦ νέου βασιλέως. Μὴ ἔχων δὲ οὐδένα τὸν βοηθήσοντα, διότι πλὴν τῶν θαλαμηπόλων μειρακίσκων, ἐρημία πολλή ἐπεκράτει εἰς τὰ βασίλεια, κατέφυγε πρὸς τὴν εἰκόνα τῆς Ὁδηγητρίας Θεοτόκου καθικετεύων αὐτὴν νὰ σώσῃ τὴν ζῶν αὐτοῦ. Καὶ κατὰ τοῦτο ἐπέτυχον αἱ δεήσεις του, διότι κατ' ἀρχάς μάλιστα ὁ ἐγγονός του προσεφέρθη πρὸς αὐτὸν μετὰ ἐπιδεικτικῆς εὐλαθείας· κατέλιπεν αὐτῷ τὸ ὄνομα καὶ τὸ σχῆμα τῆς βασιλείας καὶ ἐπέτρεψε νὰ κατοικῇ εἰς τὰ ἀρχαῖα ἀνάκτορα. Ἐν γένει δὲ ἡ πολιτικὴ αὕτη μεταβολὴ ἐγένετο μετὰ τινος ἐπεικειάς, ἥτις ἄλλοτε δὲν ἦτο συνήθης εἰς τοιαύτας περιστάσεις ἐν Κωνσταντινουπόλει. Ὁ νέος Ἀνδρόνικος δὲν ἐπέτρεψεν οὔτε τὴν λεηλασίαν τῆς πόλεως, οὔτε ἄλλην ἐκδίκησιν, κατὰ τῶν ὁπαδῶν τοῦ προτέρου βασιλέως. Μόνη ἡ οἰκία τοῦ μεγάλου Λογοθέτου Θεοδώρου Μετοχίτου ἐλαφυραγωγῆθη, καὶ μόνος αὐτὸς ἐξωρίσθη εἰς Διδυμότειχον. Ἐν τῇ μετριοπαθείᾳ ταύτῃ τῆς νίκης καταφαίνεται ὁ χαρακτήρ τοῦ Ἰωάννου Καντακουζηνοῦ, ὅστις δὲν κατέφευγεν εἰς τὴν βίαν εἰμὴ ὁσάκις ἦτο ἀπαραίτητος, ἄλλως δὲ ἐτήρει τὴν ἐπιφάνειαν τῆς εὐπρεπείας καὶ τῆς κοσμιότητος. Ἐὰν δὲ αἱ ἀπενεμηθεῖσαι εἰς τὸν γέροντα βασιλέα τιμαὶ δὲν διετηρήθησαν μέχρι τέλους, ἡ ἀλήθεια ἀπαιτεῖ νὰ ὁμολογήσωμεν, ὅτι τοῦτο ὀφείλεται εἰς τὴν μνησικακίαν τῶν ἄλλων τοῦ νέου Ἀνδρονίκου φίλων καὶ ὄχι εἰς τὸν Καντακουζηνόν, ὅστις, κατὰ τὴν ὁμολογίαν τοῦ Νικηφόρου Γρηγορᾶ ἀχχραντον διετήρησε λουιδρίας καὶ γνώμην καὶ γλώσσαν καὶ ἦθος πρὸς τὸν βασιλέα. » Ἀλλ' οἱ ἄλλοι ἀρχαῖοι αὐτοῦ πολέμιοι δὲν ἔπαυσαν ταπεινοῦντες αὐτὸν καὶ περιφρονοῦντες, μέχρις οὗ λαβὼν τὸ μοναχικὸν σχῆμα ἀπέθανε τῇ 13 φεβρουαρίου 1332 τετραετίαν περίπου ἀφ' ἧς ἀπέβαλε τὴν ἀρχήν.

Ἐν ἔτει λοιπὸν 1328 κατῴρθωσεν ὁ Ἀνδρόνικος ὁ νεώτερος νὰ καταλάβῃ τὴν ὀλοσχερῇ κυβέρνησιν τῶν πραγμάτων, ἥτοι δύο ἔτη μετὰ τὴν ὑπὸ τῶν Ὀσμανιδῶν Τούρκων κατὰκτῃσιν τῆς Προύσσης, δι' ἧς ἡσφαλίσθη ἡ ἀρχὴ τοῦ κράτους αὐτῶν. Ὅτε ἄνωτέρω ἱστορήσαμεν τὴν κατὰ τὴν πρώτην εἰκοσιπενταετίαν τῆς

ΙΔ'. ἑκατονταετηρίδος βαθμικίαν ἐν τῇ Βιθυνίᾳ ἐξάπλωσιν τῆς ἐν ἀρχῇ αὐτῆς τοσοῦτον μικροσκοπικῆς εἰς κυριαρχίας ταύτης καὶ τὰς ἐν τῷ αὐτῷ χρόνῳ ἐπιδρομὰς τῶν ἄλλων Τούρκομανικῶν δυναστεϊῶν, εἰχομεν θέσει τὸ ζήτημα, τί ἐπραττεν ἄρα ἐν τῷ μεταξὺ τούτῳ ὁ Ἀνδρόνικος Β'. Ὁ ἀναγνώστης ἡξεύρει ἤδη τί ἐπραττεν. Ἀφοῦ ἐτιμώρησεν ἀντὶ νὰ βραβεύσῃ πάντας τοὺς Ἑλληνας ὅσοι ἠγωνίσθησαν ν' ἀντιταχθῶσιν εἰς τὸ μωαμεθανικὸν ἐκεῖνο βεῦμα, τὸν τε ἀδελφὸν αὐτοῦ Κωνσταντῖνον καὶ τὸν τοῦτου φίλον Μιχαὴλ Στρατηγόπουλον καὶ τὸν Ἀλέξιον Φιλανθρωπινὸν, ἔπειτα παρέδωκε τὸ ταμεῖον καὶ τὰς χώρας τοῦ κράτους εἰς ξένους μισθοφόρους, τοὺς Καταλανοὺς, οἵτινες ἐπὶ δεκαετίαν ὅλην ἐπήγαγον τοσαῦτα εἰς τε τὰς Ἀσιανὰς καὶ τὰς Εὐρωπαϊκάς ἐπαρχίας δεινὰ ὅσα οὐδέποτε οἱ πολέμιοι ἐπροξένησαν εἰς αὐτοὺς. Κατόπιν δὲ πάλιν, ἀντὶ νὰ ὠφεληθῇ ἐκ τῶν πολεμικῶν προτερημάτων τοῦ Φιλῆ Παλαιολόγου κατὰ τῶν ἐξωτερικῶν πολεμίων, προσεκάλεσεν ὀκταετῇ ἐμφύλιον ἀγῶνα ἐν τῷ ὁποίῳ ἐξηντλήθησαν ἐπὶ μᾶλλον αἱ δυνάμεις τοῦ κράτους. Ἰδωμεν νῦν τί συνέβαινε κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἐν ταῖς κυρίως Ἑλληνικαῖς χώραις.

Καθ' ἃ προείπομεν ἡ ἐταιρεία τῶν Καταλανῶν ἠναγκάσθη τὴν ἀνοίξιν τοῦ 1309 νὰ ἀναχωρήσῃ ἐκ Κασσανδρείας καὶ κατήλθεν ὑπὸ τὸν Σεποῦν εἰς Θεσσαλίαν. Ἐκεῖ εὔρε' χώραν πλουσίαν καὶ πρὸ πάντων οὐδεμίαν ἀπῆντησεν ἀντίστασιν. Ἀπὸ τοῦ θανάτου τοῦ δουκὸς τῶν Ἀθηνῶν Γουῆδωνος Β'. ἡ Μεγαλοβλαχία ἐκυβερνᾶτο ὑπὸ τοῦ Ἰωάννου Β'. Ἀγγέλου, ὅστις, πιεζόμενος ὑπὸ τῆς πολυπράγμονος δεσποίνης τῆς Ἀρτης, καὶ πλὴν τούτου φροβούμενος τὰς ἀξιώσεις τοῦ νέου δουκὸς Ἀθηνῶν Βριεννίου, δὲν ἐνόμισε φρόνιμον νὰ ἔλθῃ εἰς ῥῆξιν πρὸς τὴν ἐταιρείαν. Μετ' ὀλίγον μάλιστα παρέλαβεν αὐτὴν εἰς τὴν ὑπηρεσίαν του· ἐννοεῖται ὅμως, ὅτι ἡ ἐταιρεία καίτοι πληρωθεῖσα παρ' αὐτοῦ ἀξιόλογον χρηματικὸν ποσὸν, ἐξηκολούθησε διάγουσα βίον ληστρικὸν οὐ μόνον εἰς τὰς περικειμένας χώρας, ἀλλὰ καὶ ἐντὸς αὐτῶν τῶν κτήσεων τοῦ ἡγεμόνος, ὅστις τὴν ἐπλήρωνε· τοῦτο δὲ τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ ὁ Σεποῦς, βλέπων ὅτι οὐδὲν σπουδαῖον δύναται νὰ διαπρά-

ξη μετὰ τοιούτου στρατοῦ, ἐγκατέλιπεν αὐτὸν κατὰ σεπτέμβριον τοῦ 1309, ἡ δὲ συμμορία ὠργανώθη ἔκτοτε δημοκρατικῶς ὑπὸ ἀνώτερόν τι συμβούλιον δώδεκα ἀνδρῶν, οἵτινες πάλιν ἐπέτρεψαν τὴν ἀνωτάτην ἀρχηγίαν εἰς δύο ἱπποτάς. Οὕτως εἶχον τὰ πράγματα ὅτε ὁ δούξ τῶν Ἀθηνῶν Βριέννιος, (ὅστις, καίτοι περιελθὼν εἰς ποικίλας διενέξεις πρὸς τὴν Ἑνετίαν, ἤξιον νὰ διατηρήσῃ τὸ ἐπὶ τῆς Μεγαλοβλαχίας κράτος, ἐκ τούτου δὲ διηνέχθη οὐ μόνον πρὸς τὴν Ἀνναν, ἀλλὰ καὶ πρὸς τοὺς Βυζαντινοὺς) ἐπεχείρησε νὰ προοικειωθῇ τὴν συμμορίαν τῶν Καταλανῶν καὶ ἐξετέλεσε τῶντι τὸν σκοπὸν τοῦτον τὴν ἀνοιξιν τοῦ 1310, ὑποσχεθεὶς μὲν εἰς αὐτοὺς, παρεκτὸς τῶν ἄλλων ἐφοδίων, τὴν πληρωμὴν ἑξ μηνιαίων, ἐπὶ τῇ θάσει ἑτεσσάρων οὐγγιῶν (ἤτοι 52 δραχμῶν) κατὰ μῆνα εἰς ἕκαστον κατάφρακτον ἱππέα, δύο εἰς τοὺς ἑλαφροὺς ἱππεῖς, καὶ μιᾶς εἰς ἕκαστον πεζὸν, προκαταβαλὼν δὲ τὴν μισθοδοσίαν δύο μηνῶν. Διὰ τῆς ἐπικουρίας λοιπὸν ταύτης κατέστη αὐθις κύριος τῆς Φθιώτιδος, κυριεύσας ἐντὸς ἑξ μηνῶν ὑπὲρ τὰ τριάκοντα φρούρια ἐν οἷς τὸ Ζητοῦνι, τὴν Δημητριάδα, τὸν Δομοκὸν, τὸν Ἀλμυρὸν καὶ τὴν Λάδην, καὶ ἡγάγασε τὸν τε Βυζαντινὸν βασιλέα καὶ τὴν δέσποιναν τῆς Ἀρτης νὰ εἰρηνεύσωσιν.

Ἀλλὰ οὕτω εὐδοκμήσας ὁ Βριέννιος, ἐπολιτεύθη ἔπειτα ἀσυνέτως. Δὲν ἠθέλησε νὰ διατηρήσῃ πλεῖστον εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τοὺς ἀτάκτους ἐκείνους συμμάχους, καὶ ὥς πρὸς τοῦτο εἶχε δίκαιον, ἀλλ' ἀπεφάσισε νὰ τοὺς ἀποπέμψῃ μὴ πληθύνων εἰς αὐτοὺς τὰ ἔτι ὀφειλόμενα τέσσαρα μηνιαῖα, καὶ κατὰ τοῦτο εἶχεν ἄδικον. Ἐπ' ἐλπίδι δὲ τοῦ νὰ τοὺς διαιρέσῃ, κατέταξε μὲν ἑξ αὐτῶν εἰς τοὺς σωματοφύλακάς του διακοσίους ἱππεῖς καὶ τριακοσίους Ἀλμογαβάρους, παραχωρήσας εἰς τούτους καὶ κτήματα ἐν τῷ δουκάτῳ, διέταξε δὲ τοὺς ἄλλους νὰ ἀναχωρήσωσιν. Τότε οὗτοι ἀπελθόντες εἰς Θεσσαλίαν καὶ ἐπιχειρήσαντες αὐτόθι τὰς συνήθεις λεηλασίας, ἀπεφάσισαν νὰ ἀνακτῇσιν τὸ δίκαιόν των διὰ τῆς βίας. Ὅθεν ὁ Βριέννιος ἐδέησε νὰ παρασκευάσῃ τὸν χεῖμῶνα τοῦ 1310 στρατὸν, ἵνα ἀντιπαραταχθῇ κατὰ τῶν πολεμίων τούτων. Καὶ ἐπειδὴ ἔδραμον περὶ αὐτὸν οὐ μόνον οἱ ὑποτελεῖς του ἀλλὰ καὶ πλεῖστοι ἄλλοι τῶν ἐν Ἑλλάδι φράγκων με-

γιστάνων ἀποτροπιαζόμενοι τοὺς ληστὰς ἐκείνους, συνεκροτήθη δύναμις λαμπροτάτη 700 μὲν λογάδων ἵπποτων, 6,400 δὲ ἱππέων καὶ 8,000 πεζῶν. Εἶναι ἀληθές ὅτι οἱ προμνημονευθέντες 500 Καταλανοὶ, τοὺς ὁποίους ἠθέλησε νὰ διατηρήσῃ εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ ὁ Βριέννιος, ἅμα ἰδόντες τοὺς ὁμογενεῖς κινδυνεύοντας ἐλειποτάκτησαν πρὸς αὐτούς. Καὶ προσέτι συνετάχθησαν μετὰ τούτων πολλοὶ Ἕλληνες τῆς Θεσσαλίας· ἀλλ' οὐδὲν ἦττον οἱ Καταλανοὶ ἀπήρτιζον μόλις τὸ ἥμισυ τῆς τῶν ἀντιπάλων δυνάμεως. Ἀπέβησαν δὲ τὰ κατ' αὐτοὺς τόσῳ μᾶλλον δεινότερα ὅσῳ ῥί ὑπὸ τὸν Χαλὶλ Τοῦρκοι, οἵτινες κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην δὲν εἶχον ἄτι ἀναχωρήσει εἰς τὰ ἴδια, ἐχωρίσθησαν τότε ἀπὸ τῶν ἀρχαίων συντρόφων, ἵνα περιμείνωσιν ἐν ἀπραξίᾳ τὴν κρίσιν τοῦ ἀγῶνος καὶ ἐνωθῶσιν ἐπὶ τέλους μετ' ἐκείνου ὅστις ἤθελε νικήσει. Ὅθεν οἱ Καταλανοὶ ἐνόησαν ὅτι δὲν εἶναι δυνατόν ν' ἀντιπαραταχθῶσιν ἐκ τοῦ συστάδην καὶ προελάσαντες μέχρις οὐ μακρὰν τῶν Θηβῶν, ὠχυρώθησαν παρὰ τὴν δεξιὰν ὄχθην τοῦ Κηφισοῦ πλησίον τῶν καταβοθρῶν τῆς Κωπαίδος, τῆς ὁποίας μετεχειρίσθησαν τὰ ὕδατα, ἵνα μεταβάλωσι τὴν πρὸ αὐτῶν κειμένην πεδιάδα εἰς ἔλος ἀδιάβατον ὑπὸ τοῦ ἱππικοῦ. Ἐκεῖ λοιπὸν περιέμενον ἐν ἀρχῇ τοῦ μαρτίου 1311 τοὺς ἀντιπάλους, οἵτινες ἀντεπεξῆλθον κατ' αὐτῶν ἀγέρωχοι τῇ 15 τοῦ μηνὸς τούτου, προπορευομένων τῶν 700 ἐκείνων λογάδων ἱπποτῶν τῶν διὰ χρυσῶν μὲν πτερινιστήρων κεκοσμημένων, ἀγομένων δὲ ὑπὸ αὐτοῦ τοῦ δουκὸς, τοῦ ὁποίου λαμπρὰ ἐκυμάτιζε περὶ αὐτὸν ἡ σημαία εἰκονίζουσα χρυσοῦν λέοντα ἐπὶ γλαυκοῦ ἀστεροστίκτου ἐδάφους. Καὶ ἤχησε λοιπὸν τὸ πολεμιστήριον σάλπισμα καὶ ὤρμησαν οἱ ἱππῶται ἐπὶ τὸν ἀγῶνα, ἀλλὰ μετ' ὀλίγον οἱ ἵπποι ἐξωλίσθησαν ἐπὶ τοῦ ἔλους καὶ ἔρριψαν τοὺς ἀναβάτας· οἱ δὲ πίπτοντες ἐκωλύοντο ὑπὸ τοῦ πηλοῦ νὰ ἐγερθῶσιν. Οἱ Καταλανοὶ, οἵτινες κατ' ἀρχὰς ἔρριπτον μακρόθεν βέλη μόνον κατὰ τῶν ἐπιτεθέντων, προσέβαλον τότε αὐτούς, τοσοῦτον κακῶς ἔχοντας, διὰ τῆς σπάθης καὶ τῆς λόγχης. Μετ' οὐ πολὺ κατεβλήθη πᾶσα ἡ ἐμπροσθοφυλακή· ἡ σημαία τοῦ Βριεννίου ἐκυλίσθη εἰς τὸν βόρβορον καὶ παρ' αὐτὴν ἔπεσεν ὁ ὑπερήφανος δοῦξ· φονευθεὶς διὰ βέλους. Ταύτην δὲ τὴν κρίσιμον στιγμὴν ἐξελέξαντο οἱ φιλάρπαγες Τοῦρκοι ἵνα ἐπιπέ-

owski κατά τοῦ ἐπιλοῖπου στρατοῦ, τοῦ ὁποῦοι φοβερά ὑπῆρξεν ἡ σφαγή. Ἐκεῖ ἀπώλοντο ὁ Γεώργιος Α΄. Γκιζης δυνάστης Τήνου, Μυκῶνου, Κέω καὶ Σερῖφου καὶ προσέτι τοῦ τριτημορίου Εὐβοίας· ὁ Ἀλβέρτος Παλαιολογίνης, κύριος τῆς Βοδονίτσης καὶ τοῦ ἔκτου τῆς Εὐβοίας· ὁ Θωμᾶς Γ΄. Στρομογκούρ, κύριος τῶν Σαλώνων, καὶ σχεδὸν ἅπαντες οἱ τελευταῖοι ἀπόγονοι τῶν τυχοδιωκτῶν ἐκείνων, οἵτινες πρὸ μιᾶς ἑκατονταετηρίδος ἐσφετερίσθησαν διὰ τῆς σπάθης αὐτῶν τὴν Πελοπόννησον καὶ τὴν κυρίως Ἑλλάδα. Δύο μόνον ἀναφέρονται αἰχμάλωτοι, ὁ ἀρχαῖος τοῦ Γουίδωνος Β΄. φίλος, Βονιφάτιος ὁ Οὐρωναῖος, καὶ ὁ Γάλλος Ῥογέρος Δεσλῶρ, τοῦ ὁποῦοι μετ' ὀλίγον θέλομεν ἶδει τὴν παράδοξον τύχην. Οἱ νικηταὶ ἀπὸ τοῦ αἵματοφύρτου πεδίου τῆς μάχης ἤμαθον πρῶτον κατὰ τῆς ὀχυρᾶς Λεβαδείας, τὴν ὁποίαν ὅμως οἱ Ἕλληνες παρέδωκαν ἀμαχητὶ εἰς αὐτοὺς, ἀνταμιφθέντες τοῦτου ἕνεκα διὰ τῆς ἐξομοιώσεως αὐτῶν πρὸς τοὺς Φράγκους καὶ λαβάντες ἐπὶ τούτῳ διπλώματα κεκυρωμένα διὰ τῆς σφαγίδος τοῦ ἁγίου Γεωργίου. Ἐπειτα ἐκυρίευσαν οἱ Καταλανοὶ τὰς θήβας καὶ τὰς Ἀθήνας, ἐπαγαγόντες κατ' ἀρχὰς ἀπανταχοῦ δεινὴν δῆωσιν καὶ καταστροφὴν. Καὶ ἀπεφάσισαν μὲν νὰ καταλάβωσιν ὀριστικῶς τὴν χώραν, ἀλλὰ τότε παρήχθη τὸ ζήτημα τίνα θέλουσιν ἀναδείξει κυβερνήτην αὐτῆς, τὸ δὲ παράδοξον εἶναι, ὅτι, ἐπειδὴ εἰς οὐδένα μετὰ αὐτῶν ἐνόμισαν εὐλογον νὰ ἐπιτρέψωσι τὸ ὑπατον τοῦτο ἀξίωμα, ἀπετάθησαν πρὸς τοὺς αἰχμαλώτους αὐτῶν. Ἀποποιηθέντος δὲ τοῦ Βονιφατίου, ἀνηγορεύθη κυβερνήτης τοῦ δουκάτου Ἀθηνῶν ὁ Ῥογέρος Δεσλῶρ, ὅστις καὶ ἔγημεν ἀμέσως τὴν χήραν τοῦ Θωμᾶ Γ΄. Στρομογκούρ, προσλαβὼν μετὰ τῆς γυναικὸς ταύτης, ἐπειδὴ ὁ Θωμᾶς δὲν εἶχε καταλίπει τέκνα, τὴν ὅλην ἡγεμονίαν τῶν Σαλώνων μετὰ ἀξιολόγου μέρους τῆς Φωκίδος. Ἀνάλογόν τι δὲ ἔπραξαν καὶ οἱ Καταλανοὶ διανείμεντες μετὰ τῶν τὰ φέουδα τῶν πεσόντων ἱπποτῶν καὶ συζευχθέντες τὰς χήρας καὶ τὰς θυγατέρας αὐτῶν. Ἀλλὰ μετὰ τῶν κτήσεων καὶ τῶν οἰκογενειῶν τῶν Γάλλων εὐπατριδῶν, δὲν συνεκληρονόμησαν οἱ νέοι κατακτηταὶ τὴν εὐγένειαν τῶν τρόπων, οὐδὲ τὴν φιλανθρωπίαν καὶ τὴν ἐπιτηδεύτητά, ἣν ὁμολογουμένως ἐκεῖνοι ἐπεδείξαντο περὶ τὴν διοίκησιν

αὐτῶν. Εἶχον μὲν χωρισθῇ μετὰ τὸ κατόρθωμα ἀπὸ αὐτῶν καὶ οἱ τελευταῖοι Τούρκοι ἐπίκουροι, ὑπὸ τὸν Χαλίλ, ὧν φθάσαντες ἐξεθέσαμεν τὰς μετὰ τοῦτο περιπετείας. Οἱ Καταλανοὶ ὅμως δὲν ἀνδεύθησαν πολὺ τούτων ἡμερώτεροι. Τὴν κομψὴν Γαλλικὴν γλῶσσαν διεδέχθη ἡ δημώδης Καταλωνικὴ διάλεκτος, τὴν ἐπέκειαν τῶν Λαρόσων, δεινὴ στρατιωτικὴ καταπίεσις. Οἱ Ἑλληνας τῆς Ἀττικῆς καὶ τῆς Βοιωτίας κάτοικοι, οἵτινες μέχρι τῆς ἐποχῆς ταύτης δὲν εἶχον σχεδὸν αἰσθανθῇ τὸ βάρος τοῦ ξενικοῦ ζυγοῦ, κατήντησαν ἔκτοτε δουλοπάροικοι· ἡ γεωργία παρημελήθη καὶ τὰ πάντα ἐν γένει ἐξεβαρβαρώθησαν. αἱ Ἀθηναῖοι γὰρ μὴ καὶ Θηβαῖοι καὶ οἱ κατοικοῦντες τὴν Πέλοπος, τὰ πάλαι ποιηταῖς τε καὶ συγγραφεῦσιν ἐν πολλοῖς πολυθρύλητα, τῆς παλαιᾶς εὐδαιμονίας τὴν ἀγροικίαν ἠλλάξαντο, ἔγραphen ὁ Κύπριος Ἀθανάσιος ὁ Λεπανθρηνὸς πρὸς τὸν Νικηφόρον τὸν Γρηγοράν, ὁμιλῶν περὶ τῶν χρόνων τούτων. Ὁρθῶς δὲ ἀναφέρει καὶ τοὺς κατοίκους τῆς Πελοποννήσου ὡς παθόντας τὰ πάνδεινα κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην, διότι γενικὴ τότε συνέβη ἐξαχρείωσις καὶ παρακμὴ τῆς ἐν ταῖς μεσημβριναῖς Ἑλληνικαῖς χώραις φραγκικῆς κυριαρχίας καὶ ἐνῶ ἡ ἀνατολικὴ Ἑλλάς ἀντὶ τῆς προτέρας πατριαρχικῆς τῶν Λαρόσων διοικήσεως, ὑπέκυπτεν ἐφ' ἱκανὸν χρόνον εἰς στρατοκρατίαν, συγχρόνως ἐκορυפוῦτο ἐν Πελοποννήσῳ ἡ φεουδαλικὴ ἀναρχία καὶ ἐμαραίνοντο οἱ καρποὶ τῆς πάλαι ἔμφορος τῶν Οὐίλλεαρδουίνων κυβερνήσεως, ἣν κατ' ἀρχὰς ἠγωνίσθη μέχρι τινὸς νὰ διατηρήσῃ ὁ Ἀνδεγαυικὸς οἶκος, ἀλλ' ἀπὸ τῶν χρόνων τούτων ἐντελῶς παρημέλησεν.

Τῷ 1311 ἐκυβέρνησα ἔτι τὴν Πελοπόννησον ὁ Φίλιππος ὁ Ταραντῖνος· ἐκυβέρνησα ὅμως αὐτὴν δι' ἐπιτρόπων· καὶ μετ' οὐ πολὺ, παραιτηθεὶς τῆς ἐπικυριαρχίας ταύτης, ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς ἀλλόκοτον πραγμάτων ἀνωμαλίαν. Ὁ Φίλιππος ὁ Ταραντῖνος, ὅστις, καθὰ ἱστορήσαμεν ἀνωτέρω, εἶχε διαζευχθῇ ἀπὸ τῆς Αἰτωλίδος Θάμαρ, συνέλαβε οὖν τὴν ἰδέαν νὰ συζευχθῇ τὴν τελευταίαν ἀπόγονον τῶν Φράγκων αὐτοκρατόρων τῆς Κωνσταντινουπόλεως Αἰκατερίνην Βαλουᾶ, ἵνα δι' αὐτῆς κληρονομήσῃ τὰ ὑποτιθέμενα ἐκείνων δικαιώματα εἰς τὴν τῆς Ἀνατολῆς αὐτοκρατορίαν. Ἀλλ' ἡ Αἰκατερίνη Βαλουᾶ εἶχεν ἀρραβωνισθῇ πρότερον τὸν Βουργούν-

διον ἡγεμονίδην Οὐγωνα· καὶ προετίμα μὲν τὸν Φίλιππον, ἔδει ὅμως νὰ πεισθῇ ὁ Οὐγων νὰ παραιτηθῇ τοῦ προσυμφωνηθέντος γάμου, ἐπὶ τούτῳ δὲ ὁ Φίλιππος ἐξεχώρησεν εἰς τὸν νεώτερον τοῦ Οὐγωνος ἀδελφὸν Λουδοβίκον τὸν Βουργουνδικὸν πάντα τὰ δικαιώματα αὐτοῦ ἐπὶ τοῦ πρίγκηπατος τῆς Ἀχαΐας καὶ συγχρόνως συνεφώνησεν εἰς τὸν ἀκόλουθον γαμικὸν συνδυασμόν. Ἐνθυμεῖται ὁ ἀναγνώστης, ὅτι ἡ πρεσβυτέρα θυγάτηρ τοῦ Γουλιέλμου Οὐίλλεαρδουίνου, Ἰσαβέλλα, ἡ καὶ τῶν δικαιωμάτων αὐτοῦ κληρονόμος, εἶχε λάβει σύζυγον τὸν Φλωρέντιον τὸν Ἐννεγαυϊκὸν καὶ ὅτι ἐκ τοῦ γάμου τούτου ἐγεννήθη ἡ Ματθίλδη ἡ Ἐννεγαυϊκή, ἣν συνεζεύχθη ὁ δούξ τῶν Ἀθηνῶν Γουίδων Β'. Ἀποθανόντος τούτου ἡ Ματθίλδη εἶχεν ἀρραβωνισθῇ τὸν πρεσβύτερον υἱὸν τοῦ Φίλιππου τοῦ Ταραντίνου καὶ τῆς Θάμαρ, τὸν Κάρολον. Νῦν δὲ ὁ Φίλιππος, διαλύσας τὴν πρὸς τὸν υἱὸν τοῦ προγεγεννημένην ἐκείνην περὶ γάμου ἐμολογίαν, συνήνεσεν εἰς τὸν γάμον τῆς Ματθίδης μετὰ τοῦ Λουδοβίκου τοῦ Βουργουνδικοῦ, καὶ περὶ τὰ μέσα τοῦ 1313 ἐτετέλεσθησαν ἀμφότεροι οἱ γάμοι, ὅτε τοῦ Φίλιππου τοῦ Ταραντίνου μετὰ τῆς Αἰκατερίνης Βαλουᾶ καὶ ὁ τοῦ Λουδοβίκου τοῦ Βουργουνδικοῦ μετὰ τῆς Ματθίδης τῆς Ἐννεγαυϊκής. Δυστυχῶς ὁ νέος πρίγκηψ τῆς Ἀχαΐας ἐβράδυνε πολὺ νὰ παρασκευασθῇ καὶ νὰ φθάσῃ εἰς τὴν Πελοπόννησον, ὅπου δὲν ἀφίκετο εἰμὴ τὴν ἄνοιξιν τοῦ 1316. Ἐν τῷ μεταξὺ δὲ τούτῳ οὐ μόνον πλείστη ἀναρχία αὐτόθι ἐπεκράτησεν, ἀφ' ἧς ἐγνώσθη ὅτι ὁ Φίλιππος παρεχώρησε τὴν ἡγεμονίαν εἰς τὸν Λουδοβίκον, ἀλλὰ καὶ ἕτερός τις παρέστη ἐν μέσῳ μνηστήρ τῆς ἐν Πελοποννήσῳ ἀρχῆς, ἔχων μάλιστα πλείονα τοῦ Λουδοβίκου τοῦ Βουργουνδικοῦ δικαιώματα. Ὁ Γουλιέλμος ὁ Οὐίλλεαρδουίνος, παρεκτὸς τῆς Ἰσαβέλλης, εἶχε καταλίπει καὶ ἑτέραν κόρην, τὴν Μαργαρίταν, ἣν καὶ ἀνεκέρυξε μάλιστα διὰ τῆς διαθήκης τοῦ κληρονόμου τῆς ἡγεμονίας, ἐὰν ἡ ἀδελφὴ αὐτῆς Ἰσαβέλλα ἀποθάνῃ ἄνευ ἄρρενος τέκνου. Εἶναι ἀληθές ὅτι οὐδὲ ἡ Μαργαρίτα ἐγέννησεν υἱόν· ἀλλὰ συνεζεύξε τῷ 1314 τὴν θυγατέρα αὐτῆς Ἰσαβέλλαν μετὰ τοῦ ἐκ τοῦ Ἀραγωνικοῦ οἴκου πρίγκηπος Φερδινάνδου, ὃν εἶδομεν στρατηγήσαντα ἐπὶ τινὰ χρόνον τῆς συμμορίας τῶν Καταλανῶν, ἀπὸ δὲ τοῦ γάμου τούτου ἐγεννήθη υἱός, ὅστις ἦτο ἐπομένως ὁ νομι-

μώτερος τῶν δικαιωμάτων τοῦ Οὐίλλεαρδούνου κληρονόμος. Ὁ-
θεν ὁ Φερδινάνδος, καίτοι ἐστερήθη ἐν τῷ μεταξὺ τὴν σύζυγον
τοῦ Ἰσαβέλλαν, συνεκρότησεν ἐκ τοῦ προχείρου πεζικὴν τινα καὶ
ναυτικὴν δύναμιν, ἵνα διασώσῃ τὰ δίκαια τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ. Ἀπο-
βιθασθεὶς δὲ κατὰ ἰούνιον τοῦ 1315 οὐ μακρὰν τῆς Γλαρέντζης,
ἀπῆντησε μὲν κατ' ἀρχάς ἀντιστασὶν τινα παρὰ τῶν Φράγκων
φρουδαρχῶν, ἀλλὰ κατὰτροπώσας αὐτοὺς ἀνεγνώρισθη μετ' οὐ
πολὺ ἐπίτροπος τῆς ἀρχῆς διεξάγων αὐτὴν ἐν ὀνόματι τοῦ υἱοῦ.
Δὲν διεξήγαγεν ὅμως τὴν ἀρχὴν ταύτην ἐπὶ πολὺν χρόνον·
διότι ἐπιπλεύσαντος κατὰ ἀπρίλιον τοῦ 1316 εἰς Πάτρας τοῦ
Λουδοβίκου τοῦ Βουργουνδικοῦ μετὰ τῆς συζύγου τοῦ Ματθίλδης
καὶ πλείονος δυνάμεως, οἱ ἰσχυρότατοι τῶν φρουδαρχῶν συνετά-
χθησαν ἀμέσως μετ' αὐτοῦ, οὐχὶ δι' ἄλλον λόγον εἰμὴ διότι εἶ-
χον αἰσθανθῆ, ὅτι ὑπὸ τὴν ἐνεργὸν κυριαρχίαν τοῦ Φερδινάνδου
δὲν ἤθελον ἔχει τὴν ἐλευθερίαν τοῦ νὰ πράττωσι κατὰ τὸ δοκοῦν.
Οὕτω δ' ἐγκαταλειφθεὶς εἰς τὰς ἰδίας ἀσθενεῖς δυνάμεις ὁ Φερ-
δινάνδος ἐνίκηθη ὑπὸ τοῦ Λουδοβίκου τῇ 5 ἰουλίου, καὶ αἰχμα-
λωτευθεὶς ἀπεκόπη τὴν κεφαλὴν ὑπὸ τοῦ κόμητος τῆς Κεφαλληνί-
ας Ἰωάννου, ἐνὸς τῶν ἀπιστοτέρων καὶ ἀγριωτέρων ὑποτελῶν
τοῦ πριγκηπάτου τῆς Ἀχαΐας.

Ἄλλ' ἐὰν ὁ Φερδινάνδος ὁ Ἀραγωνικὸς δὲν ἦρξεν εἰμὴ ἔτος
περίπου μόνον τῆς Πελοποννήσου, ὁ Λουδοβίκος ὁ Βουργουνδικὸς
οὐδὲ μῆνα ὅλον ἐπέζησε μετὰ τὸ κατόρθωμα αὐτοῦ, ἀποθανὼν τῇ
2 αὐγούστου 1316, ἐκ δηλητηρίου, ὡς λέγεται, τὸ ὁποῖον ἐπο-
τίσθη ὑπὸ αὐτοῦ ἐκείνου τοῦ τῆς Κεφαλληνίας κόμητος Ἰωάννου,
ὅστις καὶ ἐπρωλιτεύθη ἔκτοτε ὡς κύριος τῆς χώρας, διότι ὀνόματι
μόνον διεξῆγε τὴν ἀρχὴν ἢ Ματθίλδην, ἐδρεύουσα εἰς Ἀνδραβί-
δαν. Ἄλλ' ἐντεῦθεν δεινὴ ἐπεκράτησεν ἀνωμαλία καὶ ἀναρχία,
ὥστε ἡ χῆρὰ πριγκήπισσα ἐπεκαλέσατο τὴν ἐπικουρίαν τοῦ βα-
σιλέως τῆς Νεαπόλεως Ῥοβέρτου, υἱοῦ μὲν καὶ διαδόχου τοῦ
γνωστοῦ εἰς ἡμᾶς Καρόλου Β'. ἀδελφοῦ δὲ τοῦ ἔτι γνωστοτέρου
Φιλίππου τοῦ Ταραντίου. Ὁ Ῥοβέρτος ὠφελήθη ἐκ τούτου, ἵνα
περιποιήσῃ εἰς τὸν οἶκον αὐτοῦ αὖθις τὴν κυριαρχίαν τῆς Πελο-
ποννήσου, ἣν ὁ Φίλιππος εἶχε παραχωρήσει εἰς τὸν Λουδοβίκον
τὸν Βουργουνδικόν. Ἐπὶ τούτῳ δὲ ἀπεφάσισε νὰ συζεύξῃ τὴν

Ματθίλδην μετὰ ἐτέρου αὐτοῦ ἀδελφοῦ, τοῦ Ἰωάννου Γραυῖνα. Ἡ Ματθίλδη προσεκλήθη εἰς Νεάπολιν, μετέβη αὐτόθι ἄκουσα, καὶ οὐδὲν ἥττον ἀκούσης αὐτῆς, ἐτελέσθη τῷ 1318 κατὰ τύπους ὁ γάμος τῆς μετὰ τοῦ Ἰωάννου Γραυῖνα, ὅστις ἔλαβεν ἀμέσως τὸν τίτλον τοῦ πρίγκηπος τῆς Ἀχαΐας καὶ διώρισεν ἐνταῦθα ἐπίτροπόν του, ἡ δὲ Ματθίλδη ἠναγκάσθη προσέτι δι' ἐπιστήμων συμβάσεων μετὰ τοῦ Ροβέρτου καὶ τοῦ Ἰωάννου νὰ ἐκχωρήσῃ πράγματι ὅλα τὰ δικαιώματα τῶν Οὐΐλλαρδουίνων εἰς τοὺς Ἀνδεγαυῖνους. Ἐπειδὴ δὲ ἡ Ματθίλδη κατ' οὐδένα λόγον δὲν ἐπέθετο νὰ συζήσῃ ὡς σύζυγος μετὰ τοῦ Ἰωάννου Γραυῖνα, καὶ προτραπέυσα εἰς τοῦτο ὑπὸ τοῦ Πάπα, ἀπήντησεν ὅτι τὸ πρᾶγμα εἶναι ἀδύνατον, διότι εἶχε συζευχθῇ κρυφίως μετὰ τοῦ Βουργουνδίου ἱππότου Οὐγῶνος Δελαπαλλίς, ἐφυλακίσθη ἡ ταλαιπώρος γυνὴ ἐν φρουρίῳ τινὶ τῆς Νεαπόλεως ἐν τῷ ὁμοίῳ καὶ ἀπεβίωσε τῷ 1331. Οὕτως ἐτελείωσεν ἡ τῶν Οὐΐλλαρδουίνων κυριαρχία ἐν Πελοποννήσῳ· διότι ἐζήτησαν μὲν ἐκ διαλειμμάτων νὰ ἐνασκήσωσι τὰ δικαιώματα τοῦ οἴκου τούτου συγγενεῖς τινες αὐτῶν, καὶ ἰδίως οἱ ἐκ τοῦ Ἀραγωνικοῦ οἴκου, ἀλλ' ἀπέτυχον, ὥστε ἡ Πελοπόννησος παρέμεινεν ἐπὶ ἱκανὸν χρόνον κτῆμα τῶν Ἀνδεγαυῖνων.

Ὁ Ἰωάννης Γραυῖνας (1318—1333) διώρισεν ἐνταῦθα ἐπίτροπόν του, ὡς προείπομεν· ἀλλὰ καίτοι ἡ ἀρχὴ τοῦ ἐπιτρόπου τούτου ἀνεγνώρισθη ἐν τῇ χερσονήσῳ, ἡ κατάστασις τῶν φραγκικῶν πραγμάτων προέβη χειροτερέουσα. Παρεκτὸς τῶν ἄλλων ἀνωμαλιῶν οἱ Βυζαντινοὶ ἀνέκτησαν τότε ὅλην σχεδὸν τὴν Ἀρκαδίαν. Παραδόξως ὁ Ἀνδρόνικος Β'. ὁ κατὰ τὰ λοιπὰ μὴ ἐπιδείξας πολλὰν διοικητικὴν σύνεσιν, ἐπήγαγεν εἰς τὴν διοίκησιν τῶν Βυζαντινῶν ἐπαρχιῶν τῆς Πελοποννήσου χρησιμωτάτην τινα μεταβολήν. Ἀντὶ νὰ διορίζῃ ὡς πρότερον ἐνιαυσίους στρατηγούς εἰς Μισθρᾶν, οἵτινες, μόλις φθάσαντες νὰ γνωρίσωσι τὸν τόπον καὶ τοὺς ἀνθρώπους, μετετίθεντο ἄλλου ἢ ἐπαύοντο, ἀνέθηκε τὴν ἡγεμονίαν τῶν ἐπαρχιῶν ἐκείνων εἰς στρατηγούς διαρκεστέρους, οἵτινες ἐπεχείρησαν συστηματικώτερον τὴν κατάργησιν τῆς Λατινοκρατίας. Ἐν ἀρχῇ τῆς ΙΔ'. ἑκατονταετηρίδος εἶχε λοιπὸν διορισθῇ στρατηγὸς εἰς Μισθρᾶν ὁ τοῦ Καντακουζηνοῦ, τὸν ὁποῖον

γνωρίζομεν, πατήρ, ὅστις διοικήσας τὰς ἐπαρχίας ἐκείνας ἐπὶ ὀκτὼ ἔτη ἐφρονεύθη, ὡς φαίνεται, εἰς τινα πρὸς τοὺς Φράγκους συμπλοκὴν. Ἐπὶ τούτου ἀναφέρεται ὡς προῖσταμένος τῆς πόλεως Λακεδαιμόνος ὁ Κρεββατᾶς, ὅστις εἶναι ἀρχηγέτης ἢ εἰς τῶν ἀρχηγῶν τοῦ μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων περιωθέντος οἴκου τῶν Κρεββατᾶδων. Τὸν Καντακουζηνὸν διεδέχθη ὁ Ἀνδρόνικος Παλαιολόγος Ἀσάν. Ἐπὶ τούτου παρεχωρήθησαν πολλὰ προνόμια εἰς τοὺς Μονεμβασίωτας, ὡς τοὺς δραστηριωτέρους προμάχους τῆς αὐτοκρατορίας κατὰ τῶν Λατίνων καὶ πρὸς τοῖς ἄλλοις ὁ μητροπολίτης τῆς Μονεμβασίας ἀνηγορεύθη ἑξαρχος πάσης Πελοποννήσου. Ἐκ τοῦ περὶ τούτου δὲ σωζομένου Χρυσοβούλλου συνάγεται, ὅτι ἡ πόλις ἦτο πολυάνθρωπος καὶ ἀχμαῖα, ὅτι ἐξαίρετος ἦτο ἡ ἐμπορία καὶ ἡ βιομηχανία αὐτῆς καὶ ὅτι οἱ κάτοικοί της ἦσαν ἄριστοι ναυτικοί. Ἀλλὰ τὸ σπουδαιότερον γεγὸνός τῆς τοῦ Ἀνδρονίκου Ἀσάν διοικήσεως ὑπῆρξεν ἡ τῷ 1320 κατορθωθείσα ὑπ' αὐτοῦ ἀνάκτησις τῆς Ἀρκαδίας, ὥστε ἔκτοτε, παρ' ἐκτὸς τῆς Λακωνικῆς, ἡ κατὰ τὴν Πελοπόννησον Βυζαντινὴ ἐπαρχία προσέλαβε καὶ πᾶσαν τὴν ὀχυρωτάτην ἐκείνην μεσόγειον χώραν, ἡ δὲ ἀρχὴ τοῦ Ἀνδεγαυικοῦ ἐπιτρόπου περιεστάλη εἰς μόνον τὰ βορειοδυτικὰ παράλια, διότι αἱ ἀνατολικαὶ χῶραι κατεῖχοντο ἔτι ὑπὸ ἐπιτρόπων τοῦ υἱοῦ τοῦ πρῶτον δουκὸς τῶν Ἀθηνῶν Βριεννίου. "Οἱ οἱ Λατῖνοι, ὅσοι ἦσαν ἐγκαταστημένοι εἰς Ἀρκადίαν ἡσπᾶσθαι τὸ ὀρθόδοξον δόγμα καὶ συνεταύτισαν τὰ συμφέροντα αὐτῶν μετὰ τῶν Ἑλλήνων. Εἰς δὲ τὰς ὑπὸ τῶν Φράγκων κατεχομένας ἔτι χώρας ἐπεκράτει τόσῳ πλείοτέρα ἀναρχία, ὅσῳ ἐκλιπόντων τῶν πλείστων ἀρχαίων Γάλλων εὐπατριδῶν, ἐν τῇ περὶ Κηφισὸν πανωλεθρία, τὰ φέουδα μετεβιβάσθησαν εἰς ἄλλους νέους οἰκοὺς, τὸ πλεῖστον Νεαπολιτικούς. Ἡ ἐν Πελοποννήσῳ ἀνωμαλία κατήντησε τοσαύτη ὥστε, καθὰ ἄλλως τε καὶ πρότερον συνέβη, τὰ φρούρια ἔδει νὰ τροφοδοτῶνται ἐξ Ἰταλίας. "Οθεν κατέστη ἀπαραίτητον νὰ ἐπιχειρήσῃ ὁ Ἰωάννης Γραυῖνας σπουδαίαν τινὰ ἐπιστρατείαν, ἵνα διασώσῃ τὰ δικαιώματα αὐτοῦ, καὶ ἤρχισε παρασκευαζόμενος ἐπὶ τούτῳ ἀπὸ τοῦ 1322, τῇ βοηθείᾳ μὲν τῶν ἀδελφῶν αὐτοῦ Ῥοβέρτου καὶ Φιλίππου, δανειζόμενος δὲ καὶ αὐτὸς χρήματα ἀπὸ τοὺς Φλωρεντινοὺς τραπεζίτας, ιδίως

ἀπὸ τοὺς Ἀρχιεπισκόπους, τοὺς ὁποίους θέλομεν βραδύτερον ἰδεῖν ὠφεληθέντας ἐκ τῶν χρηματικῶν τούτων εἰσφορῶν, ἵνα λάβωσιν ἡγεμονικά ἀξιώματα ἐν Ἑλλάδι. Αἱ προπαρασκευαί ἐν τούτοις αὐταὶ παρετάθησαν ἐπὶ μακρὸν χρόνον, καὶ μόλις τῇ 10 ἰουλίου 1324 ὁ Φίλιππος ὁ Ταραντίνος ἐδήλωσεν, ἐν τῇ ιδιότητι αὐτοῦ ὡς αὐτοκράτορος τῆς Ἀνατολῆς, εἰς πάντας τοὺς Εὐπατρίδας καὶ πολίτας τῆς χώρας, ὅτι προεχειρίσατο τὸν πρίγκηπα Ἰωάννην πληρεξούσιον ἀντιπρόσωπον, καὶ διέταξεν αὐτούς τε, καὶ τοὺς βαρῶνους τῆς Εὐβοίας, καὶ τὸν δούκα τῆς Νάξου νὰ ὁμώσωσι τὴν νενομισμένην πίστιν εἴτε εἰς αὐτὸν τοῦτον τὸν πρίγκηπα Ἰωάννην εἴτε εἰς τὸν ἐπίτροπον αὐτοῦ. Ἀλλὰ καὶ πάλιν τὸ ἐπιχείρημα ἀπέτυχεν ἐπὶ τέλους, διότι οἱ ἐχθροὶ τοῦ Ἀνδραγαυικοῦ οἴκου ἦσαν πολυάριθμοι καὶ ἰσχυροί. Ἐξαιρέτως δὲ ἀντετάσσοντο εἰς αὐτὸν ὁ κόμης Κεφαλληνίας, ὁ ἐν τῷ μεταξὺ διὰ κακουργήματος καταλαβὼν καὶ τὴν τῆς Ἠπείρου ἡγεμονίαν, ὡς θέλει ἐξηγηθῇ μετ' ὀλίγον, οἱ δυνάσται τῶν Σαλῶνων, καὶ μάλιστα οἱ ἐν Ἀθήναις Καταλανοὶ, περὶ τῆς τύχης τῶν ὁποίων ἀπὸ τοῦ 1311 μέχρι τῆς ἐκστρατείας τοῦ πρίγκηπος Ἰωάννου δέον νὰ εἴπωμεν ἐνταῦθα τινά.

Καθὰ προείπομεν, ἡ νικηφόρος Καταλανικὴ ἐταιρεία εἶχεν ἐπιτρέψει τὴν κυβερνήσιν τῆς χώρας ἣν κατέκτησεν, εἰς ἓνα τῶν αἰχμαλώτων αὐτῆς, τὸν Ῥογέρον Δεσλῶρ. Ἐννοήσασα ὁμως μετ' ὀλίγον ὅτι εἶχεν ἀπαραίτητον χρεῖαν ἐξωτερικῆς συνδρομῆς ἐνεκα τῶν περιστοιχιζόντων αὐτὴν ποικίλων πολεμίων, ἀπεφάσισε ν' ἀποταθῇ πρὸς τὸν βασιλέα τῆς Σικελίας Φριδερίκον καὶ νὰ τὸν παρακαλέσῃ νὰ διορίσῃ ἓνα τῶν υἱῶν αὐτοῦ δούκα τῆς Ἀττικῆς. Ὁ δὲ βασιλεὺς ἀπαδέξατο προθύμως τὴν αἴτησιν ταύτην διορίσας εἰς τὸ ἀξίωμα ἐκεῖνο τὸν δεύτερον αὐτοῦ υἱὸν Μαιμφρέδον τὸν Ἀραγωνικὸν (1312—1317)· καὶ ἐπειδὴ ὁ νέος δούξ ἦτο ἔτι παῖς, ἐξαπεστάλη εἰς Ἀθήνας τῷ 1312 μετὰ 5 σικελικῶν γαλερῶν ὁ ἐπιτήδειος ἱππότης Βερεγγάριος Ἐστανιόλ, εἰς ὃν καὶ ὁμώσαν πίστιν πάντες, οἱ τῆς ἐταιρείας ἄνδρες καὶ αὐτὸς ὁ Δεσλῶρ, παραμείνας κύριος μόνον τῶν Σαλῶνων. Ὁ ἐπίτροπος τοῦ Μαιμφρέδου ἐκυβέρνησεν ἐπὶ τετραετίαν τὰ πράγματα συνετῶς,

καίτοι ἡ *ἐταιρεία* ἠναγκάζετο νὰ διατελῇ ἐτοιμοπόλεμος ἢ καὶ ἐμπόλεμος, διότι οὐ μόνον οἱ Ἀγγελοι τῆς Ἀρτης καὶ ὁ μαρκίων τῆς Βοδονίτσης Βαρθολομαῖος Ζαχαρίας, ἠπέλουν αὐτὴν ἀδιακόπως, ἀλλὰ καὶ οἱ Βυζαντινοὶ, καὶ οἱ Φράγκοι τοῦ Μωρέως, καὶ οἱ Ἐνετοὶ ἔνεκα τῆς Εὐβοίας, καὶ οἱ κληρονόμοι τοῦ πεσόντος δουκὸς Βριεννίου. Ὁ Ἐστανιὸλ κατάρθρωσεν ὅμως διὰ τῆς ἐπιτηδεύτητος αὐτοῦ, ἂν ὅχι διὰ μεγάλων κατορθωμάτων, νὰ διατηρήσῃ τὴν ὑποτεταγμένην αὐτῷ χώραν. Εἶχε δὲ ζητήσει συμμάχους καὶ ἐπέτυχεν ἕνα μάλιστα πολυτιμότεον, τὸν ἕτερον τῶν δύο ἐπισήμων αἰχμαλώτων τῆς περὶ Κηφισσὸν μάχης, τὸν ἄρχοντα τῆς Καρύστου Βονιφάτιον, ὅστις φιλίως ἔκτοτε πρὸς τὴν *ἐταιρείαν* διακείμενος, προθύμως ἀνέλαβε νὰ παραδώσῃ εἰς αὐτὴν τὴν Εὐβοίαν, ἀφαιρῶν τὴν μεγάλην ταύτην νῆσον ἀπὸ τῆς ἐπικυριαρχίας τοῦ τῆς Ἀχατίας πριγκηπάτου ἢ μᾶλλον τῆς Ἐνετίας, ἥτις καὶ μόνη ἐνήσκει αὐτόθι πραγματικὴν ἐξουσίαν. Αἱ ἐπὶ τούτῳ ἐχθροπραξίαι μεταξὺ Βονιφατίου καὶ Ἐνετίας ἤρχισαν κατὰ μᾶλλον τοῦ 1313. Ἡ Ἐνετία, προβλέπουσα πρὸ καιροῦ τὸν κίνδυνον τοῦτον, εἶχε διατάξει τὰ δέοντα πρὸς ἄμυναν τῆς νήσου καὶ εἶχε συνεννοηθῇ μετὰ τῶν Λομβαρδῶν κτητόρων τῆς χώρας ἵνα ἀναλάβωσιν οὗτοι τὸ ἥμισυ τῆς δαπάνης τῆς ἀπαιτουμένης πρὸς τὴν παρασκευὴν τοῦ στόλου. Καὶ πάντες μὲν οἱ ἄλλοι συνήνεσαν εἰς τοῦτο, ὁ δὲ τῆς Καρύστου κύριος οὐ μόνον ἀπεποιήθη νὰ πληρώσῃ τὴν ἐποβάλλουσαν αὐτῷ μερίδα τῆς ὀφειλῆς, ἀλλὰ καὶ περιῆλθεν εἰς ῥῆξιν πρὸς τοὺς Ἐνετούς. Ἐν τούτοις ὁ Ἐστανιὸλ, ἀπασχολημένος ὑπὸ ἐτέρων κινδύνων, δὲν εἰμπόρεσε νὰ ἔλθῃ ἐπὶ ἱκανὸν χρόνον εἰς βοήθειαν τοῦ συμμάχου του, ὥστε ὁ πόλεμος περιωρίσθη περὶ μικρὰς τινὰς ἐχθροπραξίας εἰς τὴν Εὐβοίαν μέχρι τοῦ 1316, ὅτε ἀποθανόντος τοῦ Ἐστανιὸλ ἀπεστάλη μετ' οὐ πολὺ εἰς τὰς Ἀθήνας ἐκ Σικελίας ἕτερος ἐπισημότερος καὶ ἐτι μᾶλλον δραστήριος κυβερνήτης. Ὁ νέος οὗτος κυβερνήτης ἦτο ὁ νόθος τοῦ βασιλέως υἱὸς Ἀλφόνσος Φαδρίκος ὁ Ἀραγωνικὸς, αὐτὸς ἐκεῖνος δὲν εἶχε στείλει ἄλλοτε εἰς τὴν *ἐταιρείαν*, ὡς ἐπίτροπον αὐτοῦ. Ὁ Ἀλφόνσος ἀφίκετο μετὰ δέκα γαλερῶν καὶ ἰσχυροῦ ὀμίλου μισθοφόρων στρατολογηθέντων ἐν Βαρκελώνῃ καὶ ἀνεζωπύρωσε τόσῳ μᾶλλον τὸ ἀρχαῖον τυχοδιωκτικὸν τῆς *ἐταιρείας* πνεῦμα ὅσῳ ἀνέκα-

θεν γνωστός ὢν τοῖς Καταλανοῖς ἀπεφάνητο, ὅτι σκοπὸν ἔχει νὰ ἐγκατασταθῇ μονίμως ἐνταῦθα παρὰ τοῖς ἀρχαίοις αὐτοῦ συμπολεμισταῖς. Ἐπὶ τούτῳ ἐγήμεν ἀμέσως τὴν ὥραιαν ἐκκαιδεκάτη θυγατέρα τοῦ Βονιφάτιου τῆς Καρύστου, τὴν Οὐηρωναίαν Μαρουλλαν, ἣν ὁ πατὴρ αὐτῆς κατέστησε κληρονόμον τῆς Καρύστου, τῆς Αἰγίνης καὶ 13 ὀχυρῶν πύργων, οὓς εἶχεν ἐν τῷ δουκάτῳ τῶν Ἀθηναίων καὶ ἐν τῇ Μεγαλοβλαχίᾳ, μὴ καταλιπὼν εἰς τὸν μονογενὴ υἱόν του Θωμάζον εἰμὴ μικρόν τι κληροδότῃμα. Συνέβη δὲ τότε νὰ ἀποθάνῃ καὶ ὁ Μαμφρέδος, καὶ ἐπειδὴ ὁ ἀντ' αὐτοῦ προχειρισθεὶς νέος δούξ Γουλιέλμος Β', ὁ τρίτος τοῦ βασιλέως Φριδερίκου υἱός, ἦτο ὡσαύτως παῖς ἔτι, ὁ Ἀλφόνσος παρέμεινε κυβερνήτης ἀπόλυτος τῶν Ἀθηναίων ὑπὲρ τοὺς 23 ἐνιαυτούς. Ἄμα δὲ νυμφευθεὶς παρεσκευάσθη νὰ ἐκτελέσῃ τὴν πρὸ καιροῦ ὑπὸ τοῦ πενθεροῦ του καὶ τῆς δταιρείας ποθουμένην ἐπὶ τὴν Εὐβοίαν ἐκστρατεῖαν. Οἱ Καταλανοὶ συμποσοῦμενοι εἰς δύο χιλιάδας καὶ ἐπέκεινα ἀνδρῶν πεζῶν καὶ ἵππέων, διῆλθον τὴν μέλαιναν μετὰ τῆς στερεᾶς καὶ τῆς νήσου γέφυραν (ἐξ ἧς τὸ μεσαιωνικὸν τῆς Χαλκίδος καὶ τῆς νήσου ὄνομα Νεγροπάντε), εἰσέβαλον εἰς τὴν Χαλκίδα, ἀπεδίωξαν ἐκείθεν τὸν βᾶϊλον τῆς Ἑνετίας Μικέλην Μοροζίνην καὶ ἀνεκήρυξαν τὴν ἐπὶ τῆς νήσου κυριαρχίαν τοῦ Ἀλφόνσου· μεθ' ὃ ἀπῆλθον εἰς Κάρυστον, ὅπου εἶχε πρὸ μικροῦ ἀποθάνει ὁ Βονιφάτιος καὶ ἦν κατέλαβον εὐχερῶς, καθὼς καὶ τὰ Λάρμενα. Ἀλλὰ τότε οἱ Ἑνετοὶ ἔπεμψαν εἰς τὴν νῆσον μετὰ εἰκοσι γαλερῶν νέον βᾶϊλον, τὸν γενναῖον Φραγκίσκον Δάνδολον, καὶ ἐπαναληφθέντος τοῦ πολέμου ἡττήθησαν τελευταῖον οἱ Καταλανοί. Ὁ Ἀλφόνσος ἤναγκάσθη νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὴν Ἀττικὴν· ὁ Δάνδολος κατέλαβε τὴν Χαλκίδα καὶ ἐνίσχυσε ἐτι μᾶλλον τὴν προτέραν ἐνετικὴν κυριαρχίαν, δηλώσας εἰς τοὺς Λομβαρδοὺς τῆς χώρας κτήτορας, ὅτι ἐπειδὴ ἡ ἐνετικὴ πολιτεία ἀπήλλαξεν αὐτοὺς ἀπὸ τοῦ Καταλωνικοῦ ζυγοῦ, ἀπέφασιν ἀπὸ τοῦ νῦν νὰ λάβῃ καὶ νὰ κρατήσῃ τοὺς πύργους καὶ τὰς πόλεις τῆς νήσου. Ἐν τούτοις ὁ Ἀλφόνσος καίτοι ἡττηθεὶς δὲν ἡσύχασεν. Ἐμβαλὼν εἰς τὸ μαρκιζάτον τῆς Βοδονίτσης συνέλαβεν αἰχμάλωτον τὸν τοῦ Βαρθολομαίου Ζαχαρίου υἱὸν Μαρτῖνον, ὅστις ὡς σύζυγος τῆς Γουλιέλμας Παλλαυτζίνης ἦρχε τοῦ ἡμίσεος τῆς ἡγεμονίας ταύτης. Συγχρόνως

ἠγωνίζετο νὰ κυριεύσῃ τὰ ἐν Ἀργολίδι κτῆματα τοῦ Βοιωτοῦ, περιῆλθεν εἰς ποικίλας διενέξεις πρὸς τὸν Δάνδολον τῆς Εὐβοίας, ἀπῆλθε μετὰ τοῦ Καταλωνικοῦ στόλου εἰς τὸ Αἰγαῖον πέλαγος, ἵνα τιμωρήσῃ τὸν δούκα Γουλιέλμον Σανούτον διὰ τὴν προσήλωσιν αὐτοῦ πρὸς τὸν Ἀνδεγαυικὸν οἶκον καὶ τὴν ἐχθρικὴν πρὸς τὸν Ἀραγωνικὸν διάθεσιν, καὶ ἐπὶ τούτῳ προσέβαλε καὶ ἐλεηλατήσας τὴν Μῆλον ἀπαγαγὼν ἐξ αὐτῆς 700 αἰχμαλώτους. Εἰς μάτην ὁ Πάπας προσέκαλε ὅλον τὸν κόσμον καὶ ἰδίως τὴν Ἑνετίαν νὰ καταπολεμήσῃ τοὺς πειρατὰς αὐτοὺς, τοὺς υἱοὺς αὐτοῦ τοῦ ὀλέθρου, τὸ ἐκβρασμα τοῦτο τῆς ἀνθρωπότητος, τὸ ὅποion ἐκαλεῖτο *εἰταιρεία*, καὶ τὸ ὅποion δὲν ἠσχύνηθῃ νὰ λάβῃ πάλιν εἰς τὴν ὑπηρεσίαν αὐτοῦ. Τούρκους μισθοφόρους. Οἱ μὲν ἄλλοι οὐδὲν ἠδύναντο νὰ πράξωσιν, ἡ δὲ Ἑνετία φροντίζουσα ὡς πάντῳ μένον περὶ τῶν ἰδίων συμφερόντων, ἀπεφάσισε νὰ συμβιβασθῇ πρὸς τὸν Ἀλφόνσον καὶ συνωμολόγησε πρὸς αὐτὸν νέας ἀνακωχάς, δυνάμει τῶν ὁποίων οὗτος διετήρησε τὰς ἐπὶ τῆς Εὐβοίας κτήσεις αὐτοῦ, ἤτοι τὴν Κάρυστον καὶ τὰ Λάρμενα, ὑπεχρεώθη ὅμως νὰ ἀποδώσῃ ὅλας τὰς ἄλλας τῆς νήσου πόλεις καὶ νὰ ἀφοπλίσῃ τὸν ἐν Πειραιεὶ καὶ ἐν Λειβαδόστρῳ στόλον αὐτοῦ. Καὶ ἐπροςπάθησαν μὲν οἱ Ἑνετοὶ νὰ ἀνακτήσωσι διὰ διαπραγματεύσεων ὅσα ὁ Ἀλφόνσος διετήρησεν ἐπὶ τῆς Εὐβοίας, μάλιστα τὸ δυσπρόσβητον φρούριον τῆς Καρύστου, προσενεγκόντες αὐτῷ ἀντὶ τούτου μέχρι 80, 000 ὑπερπύρων· ἀλλ' οὗτος δὲν ἐδέχθη τὴν πρότασιν. Οὐδὲν ἔτιον αἱ ἀνακωχαὶ ἀνενεώθησαν κατὰ τὰ ἐπόμενα ἔτη καὶ ἐτηρήθησαν ἐκατέρωθεν πιστῶς, διότι ἡ μὲν Ἑνετία εἶχε χρεῖαν εἰρήνης πρὸς διεξαγωγὴν τῶν ἐμπορικῶν αὐτῆς συμφερόντων, ὁ δὲ Ἀλφόνσος ἠσχολήθη εἰς τὴν ἐπέκτασιν τῆς κυριαρχίας αὐτοῦ ἐν Θεσσαλίᾳ, ὠφελοῦμενος ἐκ τῆς ἀναρχικῆς καταστάσεως εἰς ἣν περιῆλθεν ἡ χώρα αὕτη κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους.

Τῆς Θεσσαλίας ἤρξε μέχρι τοῦ 1318 ὁ Ἰωάννης Β'. Ἀγγελος, ὅστις, ἀφ' ἧς τῇ 1315 ἐγγίμῃ μίαν τῶν νόθων θυγατέρων τοῦ πρεσβυτέρου Ἀνδρονίκου, ἐκυβέρνα τὴν Μεγαλοβλαχίαν μᾶλλον ὥς ὑποτελὲς τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους ἢ ὡς ἡγεμὼν ἀνεξάρτητος. Οἱ μὲν Παλαιολόγοι, καθὼ συγγενεῖς τῆς χήρας τοῦ ἀποθανόντος δεσπότου, ἤξουν νὰ μεταχειρισθῶσι τὴν χώραν ὡς κυρίαρχοι· οἱ

δὲ ἰθαγενεῖς αὐτῆς ἄρχοντες ἤθελον νὰ διατηρήσωσι τὴν ἀνεξάρτησίαν αὐτῶν. Ἀλλὰ διχονήσαντες πρὸς ἀλλήλους περῆλθον εἰς αἵματηροὺς ἐμφυλίους ἀγῶνας, οἵτινες ἐπέστησαν τὴν προσοχὴν τοῦ Ἀλφόνσου τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ τινὲς τῶν ἀρχόντων συνεννοήθησαν μετ' αὐτοῦ, οἱ δὲ Παλαιολόγοι ἐδέχθησαν νὰ ἀσχοληθῶσι τῷ 1319 εἰς τὰ οὐδὲν ἦττον ἀνώμαλα τῆς Ἑπείρου πράγματα. Ὁθεν ὁ ἡγεμὼν τῆς Ἀττικῆς, ἅμα ῥυθμίσας τὰς πρὸς τὴν Ἑνετίαν σχέσεις αὐτοῦ, ἐτράπη ἐπὶ τὴν Θεσσαλίαν καὶ κατέλαβεν εὐχερῶς τὴν Φθιώτιδα, ἐπικληθεὶς ἕκτοτε γενικὸς ἐπίτροπος τῶν δουκάτων Ἀθηνῶν καὶ γέωρ Πατρῶν. Ἀκρβέστερον δὲ οἱ ὑπὸ τὸν Ἀλφόνσον Καταλανοὶ κατέλαβον τότε τὰς νέας Πάτρας, τὸ Λοιδωρίκι, τὸ Σιδηρόκαστρον, τὸ Ζητοῦνι, τὸ Γαρδίκι, τὴν Δομοκὸν καὶ τὴν Φάρσαλον· τὸ δὲ λοιπὸν τῆς Θεσσαλίας διανεμήθησαν οἱ ἰθαγενεῖς ἄρχοντες. Ἀλλὰ κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἐπῆλθον εἰς Θεσσαλίαν καὶ νέοι τινὲς ἄποικοι, οἱ Ἀλβανοὶ, οἵτινες φεύγοντες τὰ ἄγωνα ὄρη καὶ τοὺς διηνεκεῖς ἐμφυλίους πολέμους τῆς πατρίου αὐτῶν γῆς, ἤρχισαν νὰ ἐμβάλλωσιν εἰς Θεσσαλίαν κατ' ἀρχὰς μὲν ἐπὶ σκοπῷ λεηλασίας, μετ' οὐ πολὺ δὲ καὶ ἵνα ὀριστικῶς κατασταθῶσιν εἰς τὰς πλουσίας αὐτῆς πεδιάδας. Εἰς μάτην οἱ Καταλανοὶ καὶ οἱ Ἕλληνες ἡγωνίσθησαν ἢ νὰ ἀποκρούσωσιν ἢ νὰ πείσωσιν εἰς ὑποχώρησιν τοὺς πρῶτους ἐκείνους ἐπ' ἡλύδας· μετ' ὀλίγον εἰσέβρευσαν ἄλλοι καὶ πάλιν ἄλλοι, ὥστε πᾶσα σχεδὸν ἡ ὑπαιθρος χώρα, παρεκτὸς τῶν ὑπὸ τῶν Καταλανῶν καὶ τῶν Ἑλλήνων κατεχομένων φρουρίων, κατελήφθη μονίμως ὑπ' αὐτῶν. Μετὰ τριάκοντα δὲ περίπου ἔτη σπουδαῖαι πολιτικαὶ μεταβολαὶ συμβᾶσαι ἐν τῇ ἰδίᾳ αὐτῶν πατρίδι ἠδῆσαν τὰς ἐκείθεν μεταναστεύσεις, ἡ δὲ Θεσσαλία τοσοῦτον ὑπερπληρώθη Ἀλβανῶν, ὥστε οὗτοι μὴ δυνάμενοι πλέον νὰ ζήσωσιν αὐτόθι ἐτράπησαν εἰς νέας πάλιν μεταναστεύσεις κατὰ τε τὴν λοιπὴν χέρσον Ἑλλάδα καὶ εἰς τινὰς τῶν νήσων. Τὰς νέας ταύτας τῶν Ἀλβανῶν μεταναστεύσεις διηυκόλυνεν ἡ ἐρήμωσις, ἣτις ἤρχισε νὰ συμβαίῃ ἐν Ἑλλάδι ἐκ τῆς ὁσημέραι προαγομένης παρακμῆς τῶν φράγκων αὐτῆς κυριάρχων. Ἐκ τῆς ἀσθενείας ταύτης ὠφελομένοι οἱ ἐν Ἀσίᾳ Τοῦρκοι ἤρχισαν ἔτι ἀπὸ τῶν χρόνων καθ' οὓς εὐρισκόμεθα ὀλεθρίας ἐπιδρομὰς εἰς τὰ Ἑλληνικὰ παρά-

λια, καὶ ἀπὸ τοῦ 1324 μέχρι τοῦ 1328 ἐλεηλάτησαν τὴν Εὐβοίαν, τὴν Νάξον, τὴν Πελοπόννησον, τὰς νήσους καὶ ἰδίως πάλιν τὴν Εὐβοίαν, ἀπάγοντες ἐκάστοτε πλείστους τῶν κατοίκων ὡς δούλους.

Καὶ ἐνῷ οὕτως εἶχον τὰ κατὰ τὴν ἀνατολικὴν Ἑλλάδα, δὲν ἦτο καλλιτέρα ἢ τῶν δυτικῶν χωρῶν κατάστασις. Ἐν Ἠπειρῷ ἐξηκολούθησε κατ' ἀρχὰς ἐπικρατῶν ὁ Φίλιππος ὁ Ταραντῖνος, καίτοι οἱ Σέρβοι καὶ οἱ Βυζαντινοὶ δὲν ἔπαυον ὑποκινούντες κατ' αὐτοῦ τὰς Ἀλβανικὰς φυλάς. Μετ' ὀλίγον ὅμως ὁ ἀδικηθεὶς ὑπ' αὐτοῦ γυναικάδελφός του Θωμᾶς, εἰς ὃν δὲν ἀφέθη εἰμὴ ἐλάχιστον τῆς πατρίου κληρονομίας μέρος, παρεδόθη εἰς τοὺς Βυζαντινοὺς καὶ λαβὼν σύζυγον τὴν Ἄνναν Παλαιολογίαν, θυγατέρα τοῦ Μιχαὴλ Θ', ὥμοσε πίστιν εἰς τὸν πάππον αὐτῆς Ἀνδρόνικον Β' ἐπ' ἐλπίδι, ὅτι διὰ τῆς συνδρομῆς του θέλει ἐξῶσει ἐκ τῆς Ἠπειροῦ τὸν ἄρπαγα γαμβρόν αὐτοῦ. Τρόντι δὲ οἱ Βυζαντινοὶ ἔκτοτε, ἀναλαβόντες ἄμεσον κατὰ τοῦ Φιλίππου ἀγῶνα, ἔπεμψαν ἀπὸ τοῦ 1314 αὐτόθι στρατὸν ἀξιόλογον, ὅστις ὀδηγούμενος ὑπὸ τοῦ Ἰωάννου τοῦ Λασκάρως καὶ βοηθούμενος ὑπὸ τῶν φίλων καὶ τῶν στρατηγῶν τοῦ Θωμᾶ, κατέλαβεν οὐ μικρὸν μέρος τῆς χώρας καὶ ἐκυρίευσεν ἰδίως τὴν ὀχυρὰν Βόνιτζαν. Δὲν ἠδυνήθη ὅμως νὰ ἐκπορθήσῃ καὶ τὴν ἔτι ὀχυροτέραν Ἄρταν καὶ μετὰ πολλοὺς ἐπὶ τούτῳ ματαίους ἀγῶνας ὑπεχώρησεν εἰς τὰ ἴδια, ὥστε ὁ Θωμᾶς μείνας πάλιν ἐγκαταλελειμμένος, καὶ ἔνεκα τῶν τυραννικῶν αὐτοῦ τρόπων ὀλίγον ἀγαπώμενος ὑπὸ τῶν κατοίκων τῆς πρωτευούσης αὐτοῦ ἦτοί τῶν Ἰωαννίνων, ἀπεφάσισε νὰ εἰρηνεύσῃ πρὸν τὸν γαμβρόν του Φίλιππον τῷ 1318. Καὶ τοῦτο μὲν ἐγένετο, ἀλλὰ μετ' ὀλίγον, κατ' αὐτὸ ἐκεῖνο τὸ ἔτος, ὁ Θωμᾶς ἐδολοφονήθη ὑπὸ τοῦ ἀνεψιοῦ του Νικολάου, τοῦ κόμητος Ζακύνθου καὶ Κεφαλληνίας, ὅστις ἀμέσως ἐπεκλήθη δεσπότης Ῥωμανίας καὶ ἠνάγκασε τὴν χήραν τοῦ δολοφονηθέντος Ἄνναν Παλαιολογίαν νὰ συζευχθῇ αὐτόν. Ἐντεῦθεν ἐταράχθησαν πάλιν τὰ πράγματα, διότι Βυζαντινοὶ, Σέρβοι καὶ Ἀνδεγαυῖνοί, λέγοντες τὸν Νικόλαον σφετεριστὴν ἀνόμον τῶν κτήσεων τοῦ Θωμᾶ, ὥρμησαν ἅπαντες ἵνα διαρπάσωσι τὰς κτήσεις ταύτας. Πρῶτοι οἱ

Βυζαντινοὶ κατέλαβον τὸν Αὐλῶνα, τὴν Ἀρταν καὶ τὰ Ἰωάννινα, τῶν ὁποίων οἱ κάτοικοι ὤμοσαν πίστιν εἰς τὸν αὐτοκράτορα. Ὁ δὲ ἐξέδοτο μὲν φεβρουαρίῳ 1319 χρυσόβουλλον δι' οὗ ἐκησφάλισθησαν τὰ δίκαια τῶν κατοίκων, ἡ δ' ἐκκλησία τῶν Ἰωαννίνων ἡ μέχρι τῆς ἐποχῆς ταύτης τελοῦσα εἰς τὴν ὑπὸ τῶν Φράγκων κατεχομένην Ναύπακτον, ἀνηγορεύθη μητρόπολις καὶ ἀπεδόθησαν αὐτῇ τὰ κτήματά της, ὧν μέρος εἶχε δημευθῇ ὑπὸ τῶν προτέρων δυναστῶν. Ἐκ τοῦ σωζομένου περὶ τούτου ἐπιστήμου ἐγγράφου ἐξάγεται, ὅτι τὰ Ἰωάννινα ἦσαν τότε πόλις μεγάλη, πλουσία καὶ πολυάνθρωπος. Τούτων δὲ πραττομένων ὑπὸ τῶν Βυζαντινῶν, ὁ ἡγεμὼν τῆς Σερβίας Οὐρος κατέλαβε τῷ 1319 τὸ Δυρράχιον καὶ παρεσκευάζετο νὰ καθυποτάξῃ πᾶσαν τὴν Ἀλβανίαν. Ἀλλὰ τότε ὁ Φίλιππος ὁ Ταραντίνος, ἵνα διασώσῃ τὰς πανταχόθεν οὕτω ἀπειλουμένους κτήσεις αὐτοῦ, ἀφ' ἐνὸς μὲν ὠχύρωσε τὴν Ναύπακτον καὶ τὴν Κέρκυραν, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἐπεζήτησε τὴν κατὰ τῶν Σέρβων συμμαχίαν τοῦ βασιλέως τῆς Οὐγγαρίας Καρόλου Μαρτέλλου καὶ τοῦ Μπάνου τῆς Βοσνίας Μλάδιν, καὶ συγχρόνως κατέπεισε τὸν Πάπαν νὰ προτρέψῃ τοὺς καθολικοὺς μεγιστᾶνας τῆς Ἀλβανίας, τοὺς Βλεϋστάς, τοὺς Μουσακίδας καὶ ἄλλους, νὰ μείνωσι πιστοὶ εἰς τὸν Φίλιππον καὶ νὰ συνδράμωσιν αὐτὸν εἰς ἀνάγκησιν τῶν φρουρίων ὅσα ἀπώλεσεν. Καὶ τῶντι ἀνεστάλησαν διὰ τῶν διαφορῶν ταύτων ἐνεργειῶν οἱ τε Σέρβοι καὶ οἱ Βυζαντινοί. Τῷ 1322 ἀνεκτῆθη διὰ τῆς συνδρομῆς τῶν Ἀλβανῶν τὸ Δυρράχιον ἀπὸ τῶν πρώτων, δύο δὲ ἔτη πρότερον οἱ Βυζαντινοὶ ἐπιχειρήσαντες νὰ κυριεύσωσι τὴν Ναύπακτον, ἀπεκρούσθησαν· καὶ μετ' ὀλίγον ἐπελθόντος τοῦ ὀλεθρίου ἐμφυλίου μεταξὺ τῶν δύο Ἀνδρονίκων ἀγῶνος, παντελῶς οὐδετερώθη ἡ ἀμεσος αὐτῶν εἰς τὰς χώρας ταύτας ἐνέργεια. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἐν τῷ μεταξὺ ὁ δεσπότης τῆς Ἠπείρου Νικόλαος οὐ μόνον ἀπέκρουσε τὴν πρόσκλησιν ἣν εἶχεν ὁ Φίλιππος ἀπευθύνει αὐτῷ τοῦ νὰ ὁμώσῃ πίστιν εἰς τὸν ἀδελφόν του Ἰωάννην ἢ εἰς τὸν ἐπίτροπόν του, ἀλλὰ συγχροτήσας στρατὸν ἀξιώλογον ὥρμησεν ἐπὶ τὴν κατάκτησιν τῶν Ἰωαννίνων καὶ ἐκυρίευσεν τὰς περικεμένους πόλεις. Αἰφνης ὅμως παρέστη ἀντίπαλος αὐτοῦ ὁ ἴδιος ἀδελφός του Ἰωάννης, ὅστις συζευχθεὶς μετὰ ἑτέρας τινὸς Παλαιολογίνας προεχειρίσθη δεσπότης

Ἡπείρου ὑπὸ τοῦ Ἀνδρονίκου· πολεμήσας δὲ κατὰ τοῦ Νικολάου τὸν ἐφόνευσε τῷ 1323, ἐπωνομάσθη Ἀγγελος Κομνηνὸς καὶ κατέλαβε τὴν Ἡπειρον καὶ τὰς παρακειμένας νήσους (1323—1335). Ὁ Ἰωάννης οὗτος, ὅπως πρότερον ὁ Νικόλαος, δὲν ἐπέισθη νὰ ὁμώσει πίστιν πρὸς τὸν Φίλιππον· πολιτεύθεις ὅμως μὲ τὴν συνήθη εἰς τὸν οἶκόν του ἀγριότητα πρὸς τε τὸν νεώτερον αὐτοῦ ἀδελφὸν Γουίδωνα καὶ πρὸς τὴν ἀδελφὴν του Μαργαρίταν, ἠνάγκασε τὸν μὲν πρῶτον νὰ συνταχθῇ μετὰ τῶν Ἀνδεγαυῶν, τὴν δὲ δευτέραν νὰ ζητήσῃ ἄσυλον εἰς Νεάπολιν.

Ἐν τῷ μέσῳ τῆς ἀνωμαλίας ταύτης ἀπέπλευσε τελευταῖον κατὰ ἰανουάριον τοῦ 1325 ἐκ Βρεντησίου ὁ Ἰωάννης Γραυῖνας μετὰ 25 γάλερῶν, ἵνα ἀσφαλίσῃ μὲν τὴν κυριαρχίαν αὐτοῦ ἐπὶ τοῦ πριγκηπάτου τοῦ Μωρέως καὶ τοῦ ὅλου δεσποτάτου τῆς Ῥωμανίας, κατακτήσῃ δὲ εἰ δυνατόν καὶ αὐτὸ τὸ τῶν Παλαιολόγων κράτος ὡς ἐπίτροπος τοῦ ὑποτιθεμένου Λατίνου αὐτοκράτορος Φιλίππου τοῦ Ταραντίνου, τοῦ ἰδίου αὐτοῦ ἀδελφοῦ. Καὶ κατέλαβε μὲν τὴν Κεφαλληνίαν καὶ τὴν Ζάκυνθον, ἀποδοθεῖσθαι δὲ εἰς Γλαρέντζαν ἀνεγνωρίσθη ὑπὸ τῶν βαρῶνων ὡς νόμιμος αὐτῶν κύριος· ἀλλ' οὔτε κατὰ τῶν Καταλανῶν οὔτε κατὰ τοῦ πρὸ μικροῦ μνημονευθέντος δεσπότης τῆς Ἡπείρου ἡδυνήθη νὰ κατορθώσῃ τι. Μετ' ὀλίγον μάλιστα ἐδέησε νὰ καταλίπῃ καὶ αὐτὰς τὰς κατ' ἀρχὰς καταληφθείσας νήσους τοῦ δεσπότης τούτου καὶ νὰ ἐπανεέλθῃ εἰς Νεάπολιν, ἀπρακτος μὲν, βεβαρῆμένος δὲ ὑπὸ πολλῶν χρεῶν. Ἡ Ἀχαΐα ἐξηκολούθησε διοικουμένη ὑπὸ τῶν ἐπιτρόπων αὐτοῦ, οἵτινες ὅμως δὲν ἔσχον νὰ ἀποκαταστήσωσιν ἐν αὐτῇ διαρκῆ τινὰ τάξιν. Ὁ ἀρχιεπίσκοπος Πατρῶν ὑπετάσσετο μᾶλλον εἰς τοὺς Ἐνετοὺς ἢ εἰς τὸν ἐπίτροπον τοῦ πριγκηπος· πολλοὶ Νεαπολῖται ἱππεῖς οἵτινες εἶχον συνοδεύσει τὸν πριγκηπα εἰς τὴν ἐκστρατείαν του ἐδέησε νὰ ἀποζημιωθῶσι διὰ τὰ ἐξοδὰ τῶν λαμβάνοντες φέουδα ἐν Πελοποννήσῳ, οἱ δὲ Φλωρεντινοὶ τραπεζίται ἤξιον ν' ἀναμιγνύονται εἰς τὴν διοίκησιν τοῦ τόπου, καὶ ἐκ τούτων πάντων ἤρξανεν ἀντὶ νὰ ἐλαττωθῇ ἡ τῶν πραγμάτων ἀνωμαλία. Ἀφ' ἐτέρου οἱ ἐνετοὶ φρουράρχοι τῆς Κορώνης ἐξετραχέλιζοντο ἐκ διαλειμμάτων εἰς πολλὰς καταπύσεις καὶ ἀρπαγὰς καὶ δρώσεις κατὰ τῶν ἐν τῇ περιφερείᾳ αὐτῶν σί-

κούντων Ἑλλήνων, οἵτινες ἠναγκάσθησαν ν' ἀποδημήσωσιν ἄθροοι εἰς τὰς παρακειμένας φραγκικὰς χώρας· μόλις δὲ τῷ 1330 ἐπέστρεψαν εἰς 6,000 συμποσούμενοι, ἀφοῦ ἡ ἐνετικὴ κυβέρνησις μετ' αὐστηρὰν ἀνάκρισιν ἔπαυσε τὸν φρούραρχον τῆς Κορώνης. Ἀλλ' ἐξηκολούθησαν αἱ τῶν ἐνετικῶν ἀρχῶν συγκρούσεις μετὰ τοῦ πλουσίου ἑλληνικοῦ οἴκου τῶν Μελισσηνῶν, οἵτινες ἔχοντες μεγάλα ἐν Μεσσηνίᾳ κτήματα καὶ ὑπολαμβάνοντες ἑαυτοὺς ὑπηκόους τῶν Παλαιολόγων, συνεννοοῦντο μετὰ τῶν ἐν Μισθρᾷ στρατηγῶν καὶ ἐπολιτεύοντο πολεμίως πρὸς τὴν ἐνετικὴν χώραν· τὸ δὲ παράδειγμα αὐτῶν ἐμιμήθησαν μετ' ὀλίγον καὶ οἱ Ζασσιδαί, ὧν ἐλάβομεν ἄλλοτε ἀφορμὴν νὰ μνημονεύσωμεν. Τελευταῖον ὡς ἂν μὴ ἔχουν πάντα ταῦτα τὰ δεινὰ καὶ ἡ διαίρεσις τῆς Πελοποννήσου μεταξὺ τοσούτων κυριάρχων, Ἀνδευαυινῶν, Ἐνετῶν καὶ Βυζαντινῶν, ὁ υἱὸς τοῦ πρώην δουκὸς τῶν Ἀθηνῶν καὶ ὁμώνυμος αὐτοῦ Ὀυάλτερος Βραέννης, ὅστις ἐξηκολούθει ἀρχῶν τῆς Ἀργολίδος, ἀπεφάσισε νὰ στρατεύσῃ ἐξ Ἰταλίας ἵνα ἀνακτήσῃ ὁλόκληρον τὴν πατριὸν κληρονομίαν, πεποιοῦς μὲν εἰς τὴν συνδρομὴν τῶν Ἀνδευαυινῶν, εὐέλπας δὲ ὅτι θέλει τύχει καὶ τῆς τῶν Ἐνετῶν ὑποστηρίξεως, τῶν περιελθόντων περὶ τοὺς χρόνους τούτους εἰς νέας ἐρίδας πρὸς τοὺς Καταλανοὺς ἐνεκα τῶν εὐβοϊκῶν πραγμάτων. Εἶδομεν, ὅτι ὁ Ἀλφόνσος ὁ Ἀραγωνικὸς εἶχε γυναικάδελφον ἀποκλεισθέντα πάσης κληρονομίας ὑπὸ τοῦ πατρὸς. Βραδύτερον ὁ Ἀλφόνσος εἶχε παραχωρήσει εἰς αὐτὸν τὰ ἐν Εὐβοίᾳ Λάρμενα· ἀλλ' ἀπεθανόντος αὐτοῦ τῷ 1326, ἠθέλησε πάλιν νὰ ἀναλάβῃ τὸ κτῆμα τούτο. Τότε ὅμως οἱ Ἐνετοὶ, οἵτινες πάντοτε ἔφοβούντο τοὺς κυριαρχικοὺς σκοποὺς τοῦ ἡγεμόνος τῶν Καταλανῶν, ἐπεχείρησαν ν' ἀντισταθῶσιν. Ἐντεῦθεν ἐξερράγη πόλεμος, καθ' ὃν ὁ Ἀλφόνσος οὐ μόνον κατώρθωσε νὰ προσοικειωθῇ τινὰς τῶν περὶ τοὺς Λομβαρδῶν δυναστῶν τῆς νήσου, ἀλλὰ τὸ δεινότερον προσέλαβε συμμάχους τοὺς Τούρκους πειρατὰς, οἵτινες ἐκ τούτου ἔλαβον νέαν ἀφορμὴν ἐπιδρομῶν, λεηλασιῶν καὶ ἀρπαγῶν, ἵνα παραστήσωμεν ὅπως ὀλεθρία ὑπεῖρξεν ἡ προσθήκη αὕτη εἰς τὰ δεινὰ ὅσα ἔπασχεν ἡ Ἑλλὰς ἀπὸ τοὺς ἰδίους αὐτῆς κυριάρχους, τοὺς τῶν σταυροφόρων διαδόχους, θέλομεν παραθέσει ἐνταῦθα, παρεκτὸς τῶν ὅσα ἀνωτέρω ἐλάβομεν ἀφορμὴν νὰ εἰπωμεν περὶ

τῶν Τούρκων, καὶ ἑτέρας τινὰς εἰδήσεις. Ὁ δούξ Νάξου Νικόλαος Α'. Σανοῦτος ἠναγκάσθη κατὰ τοὺς χρόνους τούτους νὰ προσπέσῃ εἰς τὸ ἔλεος τῶν Παλαιολόγων, διότι ἐντὸς ὀλίγων ἑνιαυτῶν οἱ Τούρκοι ἀπῆγαγον, ἐφυγάδευσαν ἢ κατέσφαξαν 15,000 ἀνθρώπων ἐκ τῶν ὑποτεταγμένων αὐτῷ νήσων· οἱ δ' Ἑνετοὶ οὐδὲν ἐπραττον πρὸς ἄμυναν αὐτοῦ. Κατὰ τὸ ἐπόμενον ἔτος 1330 ἐπανάλαβον οἱ Τούρκοι καὶ οἱ Καταλανοὶ τὰς ληστρικὰς αὐτῶν ἐπιδρομὰς κατὰ τῆς Πελοποννήσου καὶ τῆς Εὐβοίας, ἡ δ' Ἑνετία δὲν ἠδυνήθη νὰ διατηρήσῃ τὸ ἐπὶ τῆς τελευταίας ταύτης νήσου κράτος αὐτῆς εἰμὴ δι' ἀδράς δαπάνης χρημάτων καὶ ἀνδρῶν. Τῷ 1331 ἐξηνδραποδίσθησαν ὑπὲρ τὰς 25,000 χριστιανῶν, Ἑλλήνων τε καὶ Λατίνων. Κατὰ μᾶλλον δὲ καὶ ἰούνιον 1332 ἐπανελήφθησαν αἱ αὐταὶ τραγικαὶ σκηναὶ, διότι 380 τουρκικὰ πλοῖα, φέροντα 40,000 ἀνδρῶν, διέπραξαν ἀνηλεεῖς φόνους καὶ φοβεράς διαρπαγὰς εἰς τὰς ἑλληνικὰς νήσους καὶ παραλίας καὶ ἠνάγκασαν αὐτὸν τὸν ἐν Εὐβοίᾳ βᾶϊλον τῆς Ἑνετίας νὰ πληρώσῃ φόρον εἰς αὐτοὺς, ἵνα διασώσῃ τοῦλάχιστον τὴν Χαλκίδα ἀπὸ ἐντελοῦς καταστροφῆς. Καὶ οὐδὲ τῆς χώρας τοῦ συμμάχου αὐτῶν Ἀλφόνσου ἐφείδοντο οἱ πειραταὶ οὗτοι, ὥστε ἐπὶ τέλους ὁ ἡγεμὼν τῶν Ἀθηνῶν ἠσθάνθη τὴν ἀνάγκην τοῦ νὰ εἰρηνεύσῃ πρὸς τοὺς Ἑνετοὺς, τὸσφ μᾶλλον ὅσφ ἀπὸ τοῦ 1329 εἶχε γνωσθῇ ἐνταῦθα ἡ παρασκευαζομένη μεγάλη ἐπιστρατεία τοῦ Οὐαλτέρου Βριεννίου, ἀναγκαϊότατον δὲ κατέστη νὰ προληφθῇ πᾶσα μετὰ τῶν Ἑνετῶν συμμαχία τοῦ νέου ἐκείνου πολέμου. Ὅθεν τῇ 5 ἀπριλίου 1331 συνωμολογήθη ἐν Θήβαις εἰρήνη ἐπὶ ταῖς βάσεσι τῶν προηγουμένων ἀνακωχῶν, ἥτοι τῆς ἀποπλίσεως τοῦ στόλου, τῆς διαλύσεως τῆς μετὰ τῶν Τούρκων συμμαχίας καὶ τῆς ἀπαγορεύσεως τοῦ νὰ κτίσῃ ὁ Ἀλφόνσος νέα φρούρια ἐν Εὐβοίᾳ. Πλὴν τούτων οὗτος ὑπέσχετο νὰ καταβάλλῃ 5,000 ὑπέρπυρα ἕνεκα τῶν ζημιῶν αἱ ἐπέστησαν οἱ Ἑνετοὶ ἐπὶ τοῦ πολέμου, καὶ καθυπεβλήθη εἰς ἄλλας τινὰς δευτερευούσας ὑποχρεώσεις, ἀλλὰ διεφύλαξε τὴν Κάρυστον, καὶ, τὸ σπουδαιότερον, ἐματαιώσε τὴν ἐλπίδα ἣν ὁ Βρένιος εἶχε συλλάβει τοῦ νὰ ἐπιτύχῃ τὴν συνδρομὴν τῶν Ἑνετῶν.

Οὕτω δὲ ἀσφαλισθεὶς ἀπὸ τούτου τοῦ μέρους ἐπέστησεν ὁ Ἀλφόνσος τὴν προσοχὴν καὶ εἰς τὴν ἐσωτερικὴν τῆς χώρας αὐτοῦ ἐξα-

σφάλισιν. Μέχρι τῆς ἐποχῆς ταύτης ἡ ἀκρόπολις τῶν Θηβῶν ἦτο ὁ κυριώτατος καὶ ἀσφαλέστατος προμαχὼν ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἐρείδόμενοι οἱ Καταλανοὶ κατεπολέμουν μὲν τοὺς γείτονας ἐνέπαιζον δὲ τοὺς κεραυνοὺς τῶν ἀδιακόπως κατ' αὐτῶν ἐκσφενδονιζόμενων παπικῶν ἀφορισμῶν. Ἀλλὰ τότε ὁ Ἀλφόνσος ἐνόμισεν ὅτι δὲν εἶναι συνετὸν νὰ ἐξακολουθήσῃ διατελοῦσα ὡχυρωμένη ἡ Καδμεία, ἥτις, περιελθοῦσα πρό τινος χρόνου εἰς χεῖρας τοῦ Ἐνετοῦ Γκίτζη, ἐάν τυχὸν νῦν παρεδίδετο ὑπὸ τούτου εἰς τὸν Βριέννιον, ὅπερ δὲν ἦτο ἀπίθανον, ἡδύνατο νὰ ἀποβῇ ὀλέθριον κατὰ τῆς Ἀττικῆς ὁρμητήριον. Ὅθεν τῷ 1331 ὁ Ἀλφόνσος κατέδρασε τὰ ὀχυρώματα τῶν Θηβῶν καὶ πρὸς τοῖς ἄλλοις τὰ προαναφερθέντα ἄλλοτε ὑφ' ἡμῶν λαμπρὰ βασίλεια τοῦ Σαιντομέ, πρὸς μεγάλην θλίψιν τοῦ ποιητοῦ τῶν χρονικῶν τῶν ἐν Μωμά πολέμων τῶν Φράγκων, ὅστις ἀνακράζει ἐπὶ τοῦ προκειμένου·

Ἔδε ἀμαρτιὰν, τὴν ἔπηκαν οἱ σκύλοι Κατελάνοι,
Καὶ τίτοιον κάστρον ἐχάλασαν καὶ μέγαν δυναμέρην.

Εἰς τὸν Βριέννιον λοιπὸν δὲν ἔμεινεν εἰμὴ εἰς καὶ μόνος πιστὸς σύμμαχος, ὁ Φίλιππος ὁ Ταραντῖνος. Ὁ ἄνθρωπος αὐτὸς ὠνευρεῖτο πάντοτε τὴν κατάκτησιν τῆς Ἀνατολικῆς αὐτοκρατορίας, καὶ ἐν τούτοις ποτὲ δὲν ἡδυνήθη νὰ πράξῃ τι σπουδαῖον ἐπὶ τούτῳ τῷ σκοπῷ. Πρὸ μικροῦ ἔτι εἶδομεν ἀποτυχούσαν τὴν ἐκστρατείαν τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ Ἰωάννου Γραΐνα, ἐν τῷ μεταξὺ δὲ οἱ Βυζαντινοὶ, οἱ Σέρβοι καὶ ὁ δεσπότης Ἡπείρου Ἰωάννης δὲν ἔπαυσαν ἀκρωτηριάζοντες τὰς ἐν Ἡπείρῳ κτήσεις τῶν Ἀνδεγαυίνων. Ὅθεν ὁ Φίλιππος ἐνόμισεν ἐπιτηδεϊότατον νὰ ὠφεληθῇ ἀπὸ τῆς ἐπιχειρήσεως τοῦ Βριεννίου, καὶ συνδραμῶν αὐτὸν πάσῃ δυνάμει τὸν διώρισε γενικὸν ἐπίτροπον ἐν Ῥωμανίᾳ. Ὁ Βριέννιος ἀπέπλευσεν ἐκ Βρεντηίου περὶ τὰ τέλη αὐγούστου 1331 συνεπαγόμενος στρατὸν ἀξιόλογον· 800 ἵππεις ἐκ Γαλλίας καὶ ἄλλους οὐκ ὀλίγους ἐκ τῆς κάτω Ἰταλίας, πλείστους δὲ πεζοὺς. Διελθὼν διὰ τῆς Κερκύρας, ἥτις κατεῖχετο ὑπὸ τῶν Ἀνδεγαυίνων, κατέλαβε τὴν Λευκάδα καὶ τὴν Βόνιτσαν, ἠνάγκασε τὴν Ἄρταν νὰ παραδοθῇ καὶ τὸν δεσπότην αὐτῆς Ἰωάννην νὰ ὁμώσῃ πίστιν εἰς τοὺς Ἀνδεγαυίνοους, ἔπειτα δὲ ἐξ Ἡπείρου ἠθέλησε νὰ ἐμβάλῃ εἰς Βοιωτίαν. Ἀλλ' οἱ

Καταλαγοὶ ἀποφυγόντες πᾶσαν ἐκ τοῦ συστάδην μάχην ἔμειναν κεκλεισμένοι ἐντὸς τῶν φρουρίων. Τὸ δὲ περιέργον εἶναι ὅτι οἱ κάτοικοι τῆς ὑπαίθρου χώρας, καίτοι ἐγκαταλειφθέντες οὕτω εἰς τὴν διάκρισιν τοῦ πολεμίου, ἀνδείχθησαν πιστοὶ εἰς αὐτούς. Ἐνθάδε ἐκ τούτου πρέπει νὰ συμπεράνωμεν ὅτι ὅσα λέγονται περὶ τῆς ἀγριότητος τῶν Καταλανῶν, ἀναμφισβήτητα βεβαίως ὡς πρὸς τὴν διαγωγὴν αὐτῶν ἐν Θράκῃ, ἐν Μακεδονίᾳ καὶ ἐν Θεσσαλίᾳ, μετέχουσιν ὑπερβολῶν τινων ὡς πρὸς τὸ ἐν τῇ Ἀττικῇ πολιτεύματι των, μάλιστα ἀφ' ἧς ἐκυβερνῶντο ὑπὸ ἡγεμόνων τοῦ Ἀραγωνικοῦ οἴκου; Ἄν οἱ κάτοικοι τῆς Ἀττικῆς ἔπασχον ὅσα δεῖνὰ φημίζονται περὶ τῆς τότε οἰκτρᾶς αὐτῶν τύχης, καλητέραν περίστασιν δὲν ἤδυναντο γὰρ ἐπιτύχῃσι τοῦ νὰ ἀπαλλαγῶσιν αὐτῶν συντασσόμενοι μετὰ τοῦ Βριεννίου. Καὶ ὅμως δὲν τὸ ἔπραξαν. Μὴ λησμονήσωμεν δὲ ὅτι οἱ πλεῖστοι κατήγοροι τῶν Καταλανῶν ἦσαν ὀπαδοὶ τοῦ Ἀνδεγαυικοῦ οἴκου, ὃ ἐστὶν ἄσπονδοι αὐτοῦ ἐχθροί, ἐνῷ ὁ σύγχρονος αὐτῶν μέγας μωαμεθανὸς ἱστορικός καὶ γεωγράφος Ἀβουλφέδας ἐμιλῶν περὶ Θηβῶν (Ἀστίβ), λέγει αὐτὰς περιωνύμους διὰ τὰ χρυσοῦφανα καὶ ἀργυροῦφανα αὐτῶν ὑφάσματα· ἐξ οὗ συνάγεται ὅτι ἡ τῶν Θηβῶν βιομηχανία ἐξηκολούθει καὶ τότε ἀκμάζουσα. Ἀλλὰ κατὰ τοὺς χρόνους τούτους κατεστράφησαν τὰ βασίλεια τοῦ Σαίντ-Ὁμέρ· ναι, τοῦτο ὅμως ἐγένετο λόγῳ κοινῆς ἀσφαλείας. Ὅπωςδὴποτε τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι ὁ Βριέννιος, ἀφοῦ ἔτος ὅλον διέτριψεν ἐνταῦθα περιφερόμενος τῆδε κακείσε καὶ μὴδὲν τελεσφόρον δυνάμενος νὰ πράξῃ· ἀφοῦ ἐξήλθισε πάλιν τὴν συνδρομὴν τῶν Ἑνετῶν ἐπὶ ματαίῳ, καὶ ἀφοῦ ἐπὶ ματαίῳ οὐδὲν ἤττον προσέκλεσε νέους τοῦ πάπα ἀφορισμοὺς, ἀπεφάσισε νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὴν Ἰταλίαν περὶ τὰ τέλη τοῦ θέρους 1332. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἐπαγίωσε τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ ἐν Ναυπλίῳ καὶ ἐν Ἀργεῖ, ὅτι προσεκτήσατο τὴν Βόνιτσαν καὶ τὴν Λευκάδα καὶ ὅτι περιποίησεν εἰς τὸν Ἀνδεγαυικὸν οἶκον τὴν ἐφῆμερον ἐπικυριαρχίαν τοῦ δεσποτάτου τῆς Ἠπείρου. Ἀλλὰ δὲν ἀνέκτησε τὴν Ἀττικὴν καὶ ἔτι ὀλιγώτερον τὴν Ἀνατολικὴν αὐτοκρατορίαν. Καὶ ἔπειτα περὶ τὰ τέλη τοῦ 1331 ἀπεβίωσεν ἐν Νεαπόλει ὁ ἐπὶ ψιλῷ ὀνόματι αὐτοκράτωρ καὶ δεσπότης Ταραντίνος. Οἱ μεγάλωνμοι αὐτοῦ τίτλοι μετεβιβάσθησαν μὲν εἰς τοὺς ἀπογόνους

του, ἀλλ' οὗτοι ἐμελλον ν' ἀπολέσωσιν ἐπὶ τέλους καὶ αὐτὰς τὰς ὀλίγας κτήσεις ὅσας πραγματικῶς εἶχον ἐν Ἑλλάδι. Ἀμέσως μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Φιλίππου ἡ γῆρα αὐτοῦ Αἰκατερίνη Βαλουᾶ κατέπεισε τὸν ἀνδράδελφόν της Ἰωάννην Γραυτῖναν νὰ παραχωρήσῃ εἰς τὸν υἱὸν αὐτῆς Ῥοβέρτον τὸ πριγκηπάτον τῆς Ἀχαΐας μεθ' ὧλων αὐτοῦ τῶν προσαρτημάτων καὶ νὰ λάβῃ ἀντὶ τούτων τὰς ἐν Ἠπείρῳ κτήσεις τοῦ Ἀνδεγαυικοῦ οἴκου, ἐπωνυμοῦμενος δούξ Δυβράχίου καὶ κύριος τοῦ βασιλείου τῆς Ἀλβανίας. Ἡ ἀνταλλαγὴ ὁμῶς αὕτη οὔτε ἐξησφάλισεν οὔτε προήγαγε τὴν Ἀνδεγαυικὴν κυριαρχίαν ἢ ἐν Πελοποννήσῳ ἢ ἐν Ἠπείρῳ. Ἐν Πελοποννήσῳ μὲν ἐξηκολούθησεν ἡ προτέρα ἀναρχία, ἐξ ἧς ὠφειλούμενος ὁ ἐκ Φλωρεντίας τραπεζιτικὸς οἶκος τῶν Ἀκκιαϊουόλων προσεκήσαστο μετ' οὐ πολὺ τὸ κάλλιστον τῆς χερσονήσου μέρος, ἐκοιμήθη καὶ δι' αὐτοῦ τοῦ δουκικοῦ τίτλου καὶ κατέλαβε τὸν ἐν τῇ Ἀττικῇ θρόνον τῶν Δαρόσων καὶ Βριεννίων· ἐνθ' ἐν Ἠπείρῳ τὰ λεῖψανα τοῦ προτέρου τῶν Ἀγγέλων κράτους περιῆλθον εἰς χεῖρας τῶν Βυζαντινῶν, τῶν Σέρβων καὶ τῶν Ἀλβανῶν· ἀλλὰ περὶ τούτου βραδύτερον.

Νῦν δὲ ἐρχόμεθα εἰς πολὺ σπουδαιότερα γεγονότα. Ὁ ἀναγνώστης ἡξεύρει ἤδη πῶς εἶχον τὰ κατὰ τὴν Ἀνατολὴν πράγματα περὶ τὸ 1330 ἔτος καὶ τίς ἦτο κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἡ ἀμοιβαία θέσις τῶν Φράγκων, τῶν Βυζαντινῶν καὶ τῶν Τούρκων. Ἐκ τῶν Τούρκων, οἵτινες κατεῖχον τὸ πλεῖστον τῆς Μικρᾶς Ἀσίας διηρημένοι εἰς ἡγεμονίας πολλὰς, οἱ Ὀσμανίδαι ἐφαίνοντο οἱ ἀσθενέστεροι, διότι δὲν εἶχον καταλάβει ἔτι εἰμὴ τὸ μεσημβρινὸν τῆς Βυθυνίας μέρος· ἔτι δὲ μικροτέρου λόγου ἄξιοι παρίσταντο συγκατάμενοι πρὸς τοὺς Βυζαντινοὺς, οἵτινες ἐξηκολούθουν κυριαρχοῦντες τῶν παραλίων τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, ἱκανῶν νήσων, ὀλοκλήρου τῆς Θράκης καὶ τῆς Μακεδονίας, μέρους τῆς Ἠπείρου τῆς Θεσσαλίας, τῆς Πελοποννήσου· καὶ ἦσαν οἱ Ὀσμανίδαι οὐδὲν ἥττον ὑποδέεστοροι τῶν Φράγκων, οἵτινες δὲν ἔπαυσαν δεσποζόντες τῶν πλείστων μεσημβρινωτέρων χωρῶν τῆς Ἑλλάδος καὶ τῶν πλείστων νήσων, μάλιστα δὲ τῶν μεγαλητέρων. Καὶ ὁμῶς οἱ Ὀσμανίδαι οὗτοι Τοῦρκοι μετ' οὐ πολὺ κατέβαλον Βυζαντινοὺς,

φράγκους καὶ ὁμοθρήσκους, ἰδρύσαντες ἐπὶ τῶν ἐρειπίων ὅλων αὐτῶν τῶν συναγωνιστῶν τὸ μόνον διαρκὲς κράτος, ὅπερ προέκυψεν ἐν τῇ Ἀνατολῇ μετὰ τὴν πτώσιν τοῦ Βυζαντινοῦ. Τὸ ἱστορικὸν τοῦτο φαίνόμενον δέον νὰ ἐξηγηθῇ· διότι ἐπὶ τέλους ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ ἡ τύχη δὲν εὐνοεῖ εἰμὴ τὴν ἐπιτηδείότητα καὶ τὴν δραστηριότητα. Ἐπὶ δὲ τοῦ προκειμένου ἀπαντῶμεν προσέτι ἀφορμὴν τινα ἐπιτυχίας ὅπως ἰδιάζουσαν καὶ σπανίως συμβαίνουσιν ἐν τῇ ἱστορίᾳ. Συνήθως τὰ ἔθνη μεγαλοῦργοῦσι διὰ τῶν ἰδίων αὐτῶν ἀρετῶν, ὧν ἀπαύγασμα καὶ προῖον εἶναι αἱ τῶν κυβερνῶντων αὐτὰ ἀρεταί· οἱ δὲ Ὀσμανῖδαι Τοῦρκοι ἔθνος ἰδιον δὲν ἀπετέλεσαν ποτέ· ἀλλ' ἐν καιρῷ τῆς ἀκμῆς των ὑπῆρξαν προῖον ἀδιακόπου ἐν αὐτοῖς συγχωνεύσεως ποικίλων ἐτέρων ἐθνῶν, προῖον προκύψαν διὰ τῆς λελογισμένης προνοίας καὶ ἐνεργείας τῶν ἡγεμόνων αὐτῶν.

Μετὰ τὴν ἐν ἔτει 1326 γενομένην ἄλωσιν τῆς Προύσης καὶ τὴν μετ' ὀλίγον ἐπελθοῦσαν ἀποβίωσιν τοῦ Ὀσμάν, κατέλαβε τὴν ἀρχὴν τῶν Τοῦρκων τῆς Βιθυνίας ὁ υἱὸς αὐτοῦ Οὐρχάν, ὅςτις δύναται νὰ λογισθῇ ὡς ὁ κυριώτατος ἰδρυτὴς τοῦ Ὀσμανικοῦ κράτους, διότι αὐτὸς ἔθετο τὰ θεμέλια ὅλων τῶν θεσμῶν, δι' ὧν οὐ μόνον κατακτήθη ἡ Ἀνατολή, ἀλλὰ καὶ ἐπλάσθη οὕτως εἰπεῖν τὸ ἔθνος δι' οὗ κατεκτήθη. Ὁ Οὐρχάν ἠθέλησε πρὸ πάντων νὰ διανεύμῃ τὴν πατρικὴν κληρονομίαν μετὰ τοῦ ἀδελφοῦ του Ἀλαεδδίν, ἀλλ' οὗτος εὐλαβοῦμενος τὴν θέλησιν τοῦ πατρὸς ἀνεγνώρισε τὸν Οὐρχάν ὡς μόνον διάδοχον τῆς ἀρχῆς. Τότε ὁ Οὐρχάν πρότεινεν εἰς τὸν ἀδελφόν του νὰ λάβῃ τοῦλάχιστον τὸ ἥμισυ τῶν πατρικῶν ποιμνίων, ἵππων, βοῶν καὶ προβάτων, ὃ Ἀλαεδδίν ὅμως ἀπεποιήθη καὶ τοῦτο, ἀρκεσθεὶς νὰ τῷ δοθῇ εἰς κατοικίαν ἐν μόνον χωρίον οὐ μακρὰν τῆς Προύσης. Ἔστω, εἶπεν, ὁ Οὐρχάν, ἀλλ' ἐπειδὴ δὲν θέλεις νὰ καταστῇς κύριος τῶν ἀνηκόντων εἰς σὲ ποιμνίων, βοῶν, ἵππων καὶ προβάτων, γενοῦ τοῦλάχιστον ποιμὴν λαῶν, ἤτοι Βεζύρης. Ὁ Ἀλαεδδίν ἐνέδωκε κατὰ τοῦτο εἰς τὴν ἐπιθυμίαν τοῦ κυριάρχου του, καὶ τοιοῦτοτρόπως ὁ ἀδελφὸς τοῦ δευτέρου δυνάστου τῶν Ὀσμανιδῶν κατέστη ὁ πρῶτος τοῦ κράτους Βεζύρης, μεριζόμενος μετὰ τοῦ ἡγεμόνος τὰς φροντίδας καὶ ὑποθέσεις τῆς κυβερνήσεως. Βεζύρης σημαίνει κυριολεκτικῶς τὸν

ἀχθοφόρον ὃ ἔστι τὸν φέροντα ἅπαν τὸ ἄχθος σύναμα δὲ καὶ ἅπασαν τὴν εὐθύνην τῶν κυβερνητικῶν πραγμάτων κατ' ἐπιτροπὴν τοῦ κυριάρχου. Ἀλλ' ὅμως ὁ πρῶτος οὗτος Βεζύρης τῶν Ὀσμανιδῶν, καὶ τοι ἦτο ἀδελφὸς τοῦ κυριάρχου, δὲν εἶχεν ἔτι τὴν ἀπεριόριστον ἐκείνην ἐξουσίαν, ἣν ἐκτήσαντο βραδύτερον οἱ δοῦλοι τῶν Σουλτάνων μεγάλοι βεζύραι, οἵτινες, προῖστάμενοι πολλῶν ἄλλων βεζυρῶν, συνεπύκνουν εἰς τὰς χεῖρας αὐτῶν τοὺς χαλινούς τοῦ πολέμου καὶ τῆς εἰρήνης, τῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς καὶ τῆς ἐσωτερικῆς διοικήσεως. Καὶ ἂν ᾔθελεν ὁ Οὐρχάν νὰ ἐπιτρέψῃ εἰς τὸν ἀδελφόν του τοιαύτην παντοδυναμίαν, τὸ πρᾶγμα ἦτο ἀδύνατον, διότι ὁ Ἀλαεδδὶν ἦτο παντελῶς ἀλλότριος τῶν πολεμικῶν πραγμάτων. Ὅθεν ὁ Ἀλαεδδὶν ὥρισε μὲν πολλοὺς νόμους καὶ θεσμούς θεμελιώδεις· ἰδίως ἔκοψε νόμισμα φέρον τὸ τοῦ Οὐρχάν ὄνομα, ἐνῶ μέχρι τῆς ἐποχῆς ταύτης τὰ κυκλοφοροῦντα νομίσματα ἔφερον τὸν τύπον τῶν σελτζουκιδῶν Σουλτάνων· ἐκάνισε τὰ τοῦ ἱματισμοῦ τῶν πολιτικῶν καὶ στρατιωτικῶν καὶ ἰδίως τὰ τοῦ καλύμματος τῆς κεφαλῆς αὐτῶν εἰς τρόπον ὥστε νὰ διακρίνονται οἱ Ὀσμανίδαι ἀπὸ τε τῶν Τουρκομάνων, ἀπὸ τε τῶν Βυζαντινῶν. Ἠσχολήθη δὲ καὶ περὶ τὴν συγκρότησιν μονίμου στρατοῦ, διαιρεθέντος εἰς τακτικὸν πεζικόν, τοὺς Γιαγιά ἢ Πιαδὲ (πεζοπόρους), καὶ εἰς ἄτακτον πεζικόν τοὺς Ἀζάπ (εὐζώνους)· ὡσαύτως εἰς τακτικὸν ἵππικόν, τοὺς Σιπαχί (ἵππεῖς) καὶ εἰς ἄτακτον ἵππικόν, τοὺς Ἀκιντζί (δρομεῖς). Ἀλλὰ τὸ κράτιστον τοῦ στρατοῦ τούτου, τὸ τάγμα ἐκεῖνο δι' οὗ κυρίως οἱ Ὀσμανίδαι ἀπέβησαν ἀκατάσχετοι καὶ ἀήττητοι ἐπὶ τριακόσια ὅλα ἔτη καὶ τὸ ὅποιον συνεκροτήθη κατὰ τι σύστημα, ὅπερ ἔμελλε νὰ ἐπενεργήσῃ εἰς τὴν δημιουργίαν οὕτως εἰπεῖν αὐτοῦ τοῦ ἔθνους τοῦ Ὀσμανικοῦ, τὸ τάγμα ἐκεῖνο τότε μὲν ὡσαύτως διωργανώθη κατὰ πρῶτον, ὁ τρόπος ὅμως τῆς διοργανώσεως αὐτοῦ δὲν ἐπενήθη οὔτε ὑπὸ τοῦ Ἀλαεδδὶν οὔτε ὑπὸ τοῦ Οὐρχάν, ἀλλ' ὑπὸ ἑτέρου ἀνδρὸς, εἰς τὸ δαιμόνιον τοῦ ὁποίου βούλευμα ὀφείλεται κυρίως ἡ δεινὴ τῶν πραγμάτων ἀλλοίωσις ἢ ἐπελθούσα μετ' ὀλίγον ἐν τῇ Ἀνατολῇ.

Ὁ ἀνὴρ οὗτος εἶναι ὁ Καρά Χαλήλ Τζεντερελής, ὁ τότε ἀστυνόμος τοῦ στρατοῦ. Ὁ Καρά Χαλήλ ἐθεώρησε πρὸ πάντων ὅτι ἡ

Τουρκομανική φυλή ἐξ ἧς κυρίως συνέκειτο μέχρι τῆς ἐποχῆς ταύτης ὁ ὀσμανικὸς στρατὸς, ἦτο φύσει δυσήμιος καὶ δυσνότακτος. Ὡς ἐκ τοῦ ἀξιωματος τὸ ὅποιον κατέχεν, ἐλάμβανε καθ' ἑκάστην ἀφορμὴν νὰ πείθεται περὶ τούτου, διότι καὶ αὐτὸ τὸ ἀριστον τῶν πρὸ μικροῦ ὀργανωθέντων ταγμάτων, οἱ καλούμενοι Γιαγιά ἢ Πιαδὲ, καίτοι τακτικῶς μισθοδοτούμενον, ἀντὶ νὰ πειθαρχήσῃ διὰ τοῦτο, ἀπέβη ἐκ τοῦ ἐναντίου ὡς ἐκ τῆς μισθοδοσίας αὐθαδέστερον καὶ δὲν ἔπαυεν ἐκτρεπόμενον εἰς πολλὴν ἀκολασίαν καὶ ἀταξίαν. Πᾶσαι αἱ προσπαθεῖαι ὅσας κατέβαλεν ὁ ἀστυνόμος τοῦ στρατοῦ πρὸς θεραπείαν τοῦ νοσήματος τούτου, ἀπέβησαν μάταιαι· τὸ δὲ κακὸν ἦτο τόσῳ μᾶλλον δυσδιόρθωτον ὅσῳ περὶ τὸ νηπιάζον ἔτι ὀσμανικὸν κρατίδιον ὑπῆρχον πλείστα ἄλλα μεγαλειτέρα καὶ πλουσιώτερα τουρκικὰ κράτη, παρ' οἷς οἱ τιμωρούμενοι ἠδύναντο εὐχερῶς νὰ εὕρωσιν ἄσυλαν καὶ μείζονα ὠφελήματα. Πλὴν τούτου ὁ Καρὰ Χαλὴλ ἐσκέφθη, ὅτι τὸ ὀσμανικὸν κράτος διὰ τοῦ ἐλαχίστου αὐτοῦ μωαμεθανικοῦ πληθυσμοῦ, δὲν ἦτο δυνατόν νὰ κατορθώσῃ μεγάλα πράγματα καὶ ἴσως οὐδὲ νὰ συντηρηθῇ ἦτο ἱκανὸν πολεμουμένον ὑπὸ τε τῶν ὁμοθρήσκων καὶ ὑπὸ τῶν Βυζαντινῶν. Ταῦτα δὲ ἀναλογιζόμενος, ἀπεφάσισε νὰ προτείνῃ εἰς τὸν Οὐρχὰν καὶ τὸν Ἀλαεδδὶν ἐπιτηδειότατόν τινα τρόπον πρὸς ἐπανόρθωσιν μὲν τῆς πειθαρχίας, αὐξήσιν δὲ τοῦ μουσουλμανικοῦ πληθυσμοῦ. Καὶ ἐν τῷ συγκροτηθέντι ἐπὶ τούτῳ συμβουλίῳ εἶπεν, ὅτι ἀνάγκη νὰ καταρτισθῇ τάγμα πεζικὸν προνομιοῦχον, ἐκ μόνων χριστιανοπαίδων ἐξισλαμιζομένων συγκεείμενον, ἵνα ἀφ' ἐνὸς μὲν κατασταθῇ δυνατὴ ἡ τήρησις τῆς πειθαρχίας ἐν τῷ στρατῷ, ἀφ' ἑτέρου δὲ διὰ τῶν παραχωρηθησομένων εἰς τὸ νέον τοῦτο τάγμα πλεονέκτημάτων προσελκυσθῶσι καὶ ἄλλοι ὅσον ἐνδέχεται πλείονες χριστιανοὶ εἰς τὰς τάξεις τοῦ Ἰσλαμικοῦ. Τὸ βούλευμα τοῦτο εἴμπορεῖ νὰ λογισθῇ ὡς πρωτοφανὲς ἐν τῇ ἱστορίᾳ. Ναι μὲν ἡ ἀκούσιος ἢ ἐκούσιος ἀρνησιθρησκεία τῶν κατακτηθέντων ὑπῆρξε συνηθεστάτη καὶ ἐπὶ τῶν πρώτων τοῦ Μωαμεθανισμοῦ καλιφῶν, ἦτοι ἐπὶ τοῦ λεγομένου Ἀραβικοῦ κράτους· Ἀλλ' ἡ συστηματικὴ στρατολογία παίδων ἐξισλαμιζομένων ἦν προέτεινεν ὁ Καρὰ Χαλὴλ Ἰζεντερελὴς ὡς πρώτην βᾶσιν τοῦ νέου ὀσμανικοῦ οἰκοδομήματος, εἶναι γεγονὸς ἐνιαῖον ἐν τῷ κόσμῳ

καί ὡς οὐδὲν ἄλλο συνετέλεσεν εἰς τὴν ἐπὶ ῥώσιν τοῦ κράτους τούτου. Οἱ ἀρνησὶ θρησκοὶ τῆς ὠρίμου ἡλικίας σώζουσι κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον τὰς ἐντυπώσεις καὶ τοὺς δεσμοὺς τοῦ προτέρου βίου· ἀλλ' οἱ ἐξισλαμιζόμενοι χριστιανόπαιδες, παρ' οἷς δὲν εἶχε φθάσει νὰ κραταιωθῇ οὔτε τῆς πατρίδος, οὔτε τῆς οἰκογενείας, οὔτε τῆς θρησκείας τὸ αἶσθημα, διέκοπτον πάντα πρὸς τὸν προηγούμενον βίον δεσμὸν, διήρχοντο διὰ τῆς ἐξωμοσίας τὴν Στύγα, καὶ μετέβαινον τῶντι ἀπὸ ἐνὸς κόσμου εἰς ἄλλον, ἀπὸ τῆς γῆς εἰς τὴν σελήνην δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν, ἀφοῦ ἡ σελήνη ἦτο τὸ σύμβολον τοῦ νέου αὐτῶν δόγματος καὶ πολιτεύματος.

Μία μόνον ἀνάλογος μέχρι τινὸς στρατολογία ἀναφέρεται ὑπὸ τῆς ἱστορίας, καὶ αὕτη εἶναι ἡ τῶν Τουρκοπῶλων τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους, περὶ ᾧ πολλὰκις ἐλάβομεν ἀφορμὴν νὰ ὁμιλήσωμεν. Οἱ τουρκόπαιδες οὗτοι, οἵτινες βαπτιζόμενοι ἀπετέλεσαν εἰδικὰ ἐν τῷ Βυζαντινῷ στρατῷ τάγματα, εἰμποροῦν ἴσως νὰ ὀνομασθῶσιν οἱ γενίτζαροι τοῦ ἑλληνισμοῦ. Ἄλλ' οἱ τουρκόπαιδες δὲν ἐπενήργησαν ἐπὶ τοῦ βυζαντινοῦ κράτους ὅσον οἱ χριστιανόπαιδες ἐπὶ τοῦ ὀσμανικοῦ. Καὶ τοῦτο ἰδίως διὰ τὴν ἀντίθετον φύσιν τῶν δύο θρησκευμάτων, ἐξ ᾧ τὸ μὲν χριστιανικὸν ἦτο κατ' ἐξοχὴν θρήσκευμα εἰρήνης καὶ προηρεῖτο νὰ ρυθμίσῃ τὰς εὐγενεστέρας καὶ διανοητικωτέρας οὕτως εἰπεῖν χρείας τῆς ἀνθρωπότητος, τὸ δὲ μουσουλμανικὸν, κατ' ἐξοχὴν θρήσκευμα πολέμου, προαιρούμενον νὰ θεραπεύσῃ τὰς ταπεινωτέρας καὶ ὑλικωτέρας αὐτῆς ὁρμὰς καὶ διαθέσεις. Ἐντεῦθεν ὁ μὲν τουρκόπαις γινόμενος χριστιανὸς ἠδύνατο νὰ κατασταθῇ ὡς ἐκ τούτου ἄνθρωπος χρηστὸς καὶ εὐλαβὴς, οὐχὶ ὅμως πολεμιστὴς μανιώδης· ἀπεναντίας προσελάμβανε προαιρέσεις εἰρηνικωτέρας, ἐνῶ ὁ χριστιανόπαις γινόμενος μουσουλμάνος, ὡς ἐκ τούτου καὶ μόνου κύριον μὲν τῆς ζωῆς αὐτοῦ μέλημα ὑπελάμβανε τὸν πόλεμον, καὶ πρὸ πάντων τὸν διηνεκῇ καὶ ἄσπονδον κατὰ τῶν ἄλλοθρήσκων πόλεμον, κύριον δὲ τοῦ βίου πορισμὸν τὴν περιουσίαν τῶν νικωμένων, ἀσφαλῇ δὲ ἀμοιβὴν τοῦ ἐν τῷ ἀγῶνι τούτῳ θανάτου οὐ μόνον τὴν συγχώρησιν ὅλων αὐτοῦ τῶν ἁμαρτημάτων, ἀλλὰ καὶ τὰς σαρκικωτέρας τῶν ἀπολαύσεων. Τὰ ἐλαττήρια λοιπὸν δὲν ἦσαν ἰσοδύναμα, καὶ ἐπομένως τὰ ἀποτελέσματα ἀπέβησαν διάφορα· οἱ μὲν τουρκοπῶλοι ἦσαν μισθοφόροι

ἄπλοϊ, μὴ ἔχοντες ζῆλον πλείοτερον τῶν συνήθως ἐπὶ μισθῷ ὑπηρετούντων ξένων, οἱ δὲ ἐξισλαμισθέντες χριστιανόπαιδες ἀνελάβανον τὸν ἀγῶνα ὡς ἴδιον ἔργον, δι' οὗ ἐθεράπευον ἅπαντα τὰ πάθη αὐτῶν καὶ τὰ συμφέροντα, ἅτινα ἦσαν τοσοῦτον μεγαλύτερα καὶ ἰσχυρότερα ὅσον ἐταυτίζοντο μετὰ τῆς ὅλης τοῦ ἰσλαμισμού τύχης. Ὁ χριστιανισμὸς μόνος, ὃ ἐστὶν ὡς ἀπλοῦν θρησκευμα, οὐδέποτε σχεδὸν ἠδυνήθη νὰ ἀναδειχθῇ ἰσοπαλὴς πρὸς τὸν ἰσλαμισμόν· ἵνα νικηφορήσῃ, εἶχεν ἀνάγκην πάντοτε τριῶν κοσμικῶν ἐπικουρῶν, ἐπιστήμης, φιλοπατρίας, φιλοτιμίας. Ἀλλὰ τὸ μὲν αἶσθημα τῆς πατρίδος καὶ τῆς ἐθνικῆς τιμῆς ὑπῆρξεν ἀνεκαθεν ἀλλότριον τοῦ βυζαντινοῦ κόσμου, ἡ δὲ ἀνωτέρα στρατιωτικὴ ἐπιστήμη καὶ τέχνη, δι' ἧς ἐσώθη μὲν ὁ χριστιανισμὸς ἐπὶ τοῦ ἀραβικοῦ μωαμεθανισμού, πολλάκις δὲ κατετρόπωσεν αὐτὸν ἐν τῇ ἐνάτῃ καὶ δεκάτῃ ἑκατονταετηρίδι, εἶχεν ἤδη παρακμάσει ἐν τῷ βυζαντινῷ κόσμῳ καὶ εἶχε μάλιστα μεταβιβάσθῃ μέχρι τινὸς εἰς τὸν μωαμεθανικόν.

Καὶ συνεκροτήθη λοιπὸν ἐπὶ τοῦ Οὐρχάν τὸ πρῶτον ἐκ χριστιανοπαίδων ἐξισλαμισθέντων στρατιωτικὸν σῶμα, τὸ ὁποῖον ὠνομάσθη *Γερί-Τσερί*, ὃ ἐστὶ, νέος στρατός· ἐντεῦθεν τὸ κοινὸν τοῦ σώματος τούτου ὄνομα Γενίτσαροι, τοὺς ὁποίους ὁ τὰ πάντα ἄξιων νὰ ἐξελληνίσῃ Χαλκοκονδύλης μετωνόμασεν ἀτυχῶς τῇ ἀληθείᾳ ὅπως οὖν *νεήλυδας*. Οἱ παῖδες ἠρπάζοντο ἀπὸ τῶν οἰκῶν αὐτῶν εἰς ἡλικίαν ἐτῶν ἐπτά· καὶ μέχρις οὗ δυνηθῶσι νὰ φέρωσιν ὅπλα ἤσχοῦντο περὶ πᾶσαν στέρῃσιν καὶ σκληραγωγίαν, καὶ πρὸ πάντων ὑπεβάλλοντο εἰς πειθαρχίαν αὐστηροτάτην. Οὕτω δὲ παρασκευασθέντες κατετάσσοντο ἐν καιρῷ τῷ προηκόντι εἰς τὸ τάγμα ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον ἦτο ὀργανωμένον εἰς τρόπον ὥστε νὰ συνδέῃ ἐλόκληρον αὐτῶν τὴν ὑπαρξιν μετὰ τοῦ νέου αὐτῶν θρησκευματος καὶ τοῦ νέου δεσπότη. Ὁ γάμος ἦτο αὐτοῖς ἀπηγορευμένος· οἶκος αὐτῶν ἦτο ὁ στρατῶν οἰκίους ἄλλους δὲν εἶχον εἰμὴ τοὺς συναγωνιστάς· πατέρα δὲ ἄλλον δὲν ἐγνώριζον εἰμὴ τὸν ὑπατον τοῦ κράτους ἄρχοντα, τοῦ ὁποίου ὠνομάζοντο καὶ ἐσεμνύοντο ὅτι ἦσαν δοῦλοι, ἥτοι τουρκιστὶ *κούλ*. Ἡ πρὸς αὐτὸν ὑπακοὴ δὲν ἐνσφραμιζέτο εἰς αὐτοὺς διὰ τῆς ἡθικῆς διδασκαλίας δι' ἧς χειραγωγοῦνται περὶ τὴν ἐκπλήρωσιν τοῦ καθήκοντος τού·

του οί χριστιανοί· πολῖται καὶ στρατιῶται, ἀλλὰ διὰ τῆς ἀδιακόπου ὑπομνήσεως, ὅτι εἰς τὸν δεσπότην ἐκείνον ὀφείλουσι τὴν καθημερινὴν αὐτῶν ὑπαρξιν καὶ συντήρησιν. Ἐντεῦθεν ὅλα τὰ ἱεραρχικὰ τοῦ τάγματος τούτου σύμβολα καὶ τῶν ἀρχηγῶν τὰ ὀνόματα βάσιν εἶχον τὸν κοιτῶνα καὶ τὴν τράπεζαν καὶ τὸ μαγειρεῖον, καὶ ἀπὸ αὐτῶν ἐλαμβάνοντο. Ὁ συνταγματάρχης ἐκαλεῖτο *Τζορμπατζής* ὃ ἐστὶ ζωμοδότης· οἱ μετὰ τοῦτον ἀνώτεροι ἀξιωματικοὶ ἦσαν ὁ *Ἀσδζήμπασης* ἥτοι ὁ ἀρχιμάγειρος καὶ ὁ *Σακάμπασης* ἥτοι ὁ ὑδροφόρος, καὶ οὕτω καθεξῆς. Οἱ μάγειρικοὶ λέβητες τῆς συμμορίας (τὰ καζάνια τοῦ ὀρτᾶ) ἦσαν ἱερά, ἡ δὲ ἐστία τοῦ μαγειρείου, τὸ *στζάκ*, ἦτο ἄσυλον ἀπαράβλεστον, τὸ ὅποιον ἐξελαμβάνετο ἀντὶ τοῦ σώματος ὀλοκλήρου, καὶ περὶ ὃ συνήρχοντο οὐ μόνον διὰ νὰ φάγωσιν, ἀλλὰ καὶ διὰ νὰ βουλευθῶσιν. Ὁργανισμὸς κτηνώδης, ὅστις σκοπὸν προόδηλον εἶχε νὰ κυβερνήσῃ τὸν ἄνθρωπον διὰ τῆς πείνης καὶ τῆς δίψης, οὐχὶ διὰ τοῦ λόγου καὶ τῆς ἠθικῆς καὶ ἐν τῷ ὀποίῳ λαμπρῶς καταφαίνεται πᾶσα ἡ διαφορὰ τοῦ μωαμεθανισμοῦ πρὸς τὸν χριστιανισμόν. Ἐν καὶ μᾶλλον εἶχον εὐγενὲς σύμβολον, τὴν σημαίαν, τὴν ἐρυθρὰν ἐκείνην σημαίαν ἐντὸς τῆς ὁποίας ἤστραπτεν ἡ ἀργυρὰ ἡμισέληνος καὶ ἡ διάσημος σπάθη τοῦ Ὁμάρ. Ἡ ἡμισέληνος ὑπῆρχεν ἱερά παρὰ τοῖς μωαμεθανοῖς ἀπὸ τοῦ τερατώδους ἐκείνου θαύματος τοῦ ἰδρυτοῦ τῆς πίστεως αὐτῶν Μωάμεθ, ὅστις διὰ τῆς ἀκαταμαχήτου δυνάμεως τῶν λόγων αὐτοῦ ἔκοψεν εἰς δύο τὴν σφαῖραν τοῦ πλανήτου τούτου. Διὰ παραδόξου δὲ συγκυρίας περιστάσεων ἡ ἡμισέληνος ὑπῆρξεν οὐδὲν ἥττον ἱερά καὶ παρὰ τοῖς ἀρχαιοτέροις κατοικοῖς τῆς πόλεως, ἣν ἐπέπρωτο νὰ κυριεύσωσιν οἱ Ὀσμάνιδαι καὶ νὰ καταστήσωσι πρωτεύουσαν τοῦ μεγάλου αὐτῶν κράτους· διότι ἐξετυπούτο μὲν εἰς τὰ ἀρχαῖα τοῦ Βυζαντίου νομίσματα, ἐπὶ τῆς κρηπίδος δὲ τῆς ἀποικίας ταύτης τῶν Μεγαρέων ὑψοῦτο τὸ τῆς Ἀρτέμιδος ἄγαλμα φέρον ἐπὶ τῆς κεφαλῆς τὴν ἡμισέληνον ἐκείνην, ἥτις ἐκλιπούσα ὅτε ἐπεκράτησεν αὐτόθι ὁ χριστιανισμός, ἔμελλε νὰ ἐπιτείλῃ αὐθὺς ἐπὶ τοῦ Βοσπόρου διὰ τῆς παρὰ τὴν ἀκτὴν αὐτῆς ἐνιδρυθείσης ὀσμανικῆς σημαίας. Ὑπὸ τὴν σημαίαν ταύτην διέπραξαν οἱ γενίτσαροι τὰ λαμπρότατα τῶν κατορθωμάτων. Περιβεβλημένοι τὸν μακρὸν καὶ πλατὺν χιτῶνα,

τὸν τοσοῦτον δύσχητον εἰς τὸν στρατιώτην, ἀλλ' ὠπλισμένοι διὰ δύο ὅπλων φοβερῶν ἀποδάντων εἰς τὰς χεῖράς των, τοῦ παλαιοῦ τουφεκίου καὶ τῆς κυρτῆς σπάθης, καὶ φέροντες σειόμενον ἐπὶ τοῦ μετώπου τὸ πτερὸν τοῦ ἑρωδιοῦ, ἐχύνοντο ὡς χεῖμαρροι εἰς τὰ πυκνότερα τῶν ἀντιπάλων στίφη καὶ πολλάκις ἐν ταῖς κρισιμωτέραις τῶν μαχῶν στιγμαῖς, αὐτοὶ διὰ τῆς ἀπτοήτου αὐτῶν ὁρμῆς ἀνεδείκνυνον τὸ κράτος νικηφόρον. Ἀκριβέστερον ὁμῶς περὶ τῆς στρατολογίας καὶ τῶν ἄλλων περιστάσεων τοῦ γενιτσαρικοῦ σώματος, θέλομεν ὁμιλήσει ἐν τῷ ἀκολουθῶν βιβλίῳ. Ἐνταῦθα δ' ἐπιφέρομεν μόνον ὅτι μετὰ τὴν ἰδρυσιν τοῦ τάγματος τούτου, τὸ πρὸ αὐτοῦ ὀργανωθὲν καὶ τακτικῶς μισθοδοτηθὲν μόνιμον πεζικὸν σῶμα τῶν Πιαδῶν ἔπαυσε τοῦ νὰ μισθοδοτῆται, καὶ λαβὼν ἀντὶ τῆς μισθοδοσίας ἀκινήτους κτήσεις, μεταβληθείσας βραδύτερον εἰς τιμάρια, ἀνέλαβε τὴν ὑποχρέωσιν τοῦ νὰ ἐκτελῇ ἐπὶ τῶν στρατειῶν τὰ τῶν σκαπανέων ἔργα. Σημειοῦμεν προσέτι, ὅτι τὸ παρὰ τοῖς δυτικοῖς εἰθισμένον ὄνομα τῶν σκαπανέων, *Πιοριε*, παράγεται ἐκ τοῦ τουρκοπερσικοῦ *πιαδῆ*, τὸ ὁποῖον ἔχει ἄλλως τε συγγένειαν πρὸς τε τὸν ἐλληνικὸν πόδα (τὸ σανσκριτικὸν *padam*) καὶ ὅλα τὰ ἐξ αὐτοῦ παράγωγα τῆς λατινικῆς καὶ τῶν νεωτέρων γλωσσῶν, καὶ ἰδίως πρὸς τὰ γαλλικὰ *pioin* (ἐπὶ τοῦ ζατρκίου) καὶ *piéton*.

Ἀλλὰ τὸ πλῆθος τῶν χριστιανῶν δι' ὧν ἐνισχύθη ἡ οἰκοθὲν εὐάριθμος τῶν ὁσμανιδῶν δύναμις, δὲν περιωρίσθη εἰς μόνην τὴν στρατολογίαν τῶν γενιτσάρων. Καθάπερ ἐξ ἀρχῆς εἴπομεν, ὁ σκόπος τοῦ Καρὰ Χαλὴλ Τζεντερελῆ ἦτο νὰ αὐξήσῃ ὅσον ἔνεστι τὸν μωαμεθανικὸν πληθυσμὸν καὶ διὰ ποικίλων ἄλλων ἐξισλαμισμῶν. Ὁ δὲ σκοπὸς οὗτος ἐξεπληρώθη. Παρεκτὸς τῆς συστηματικῆς ἐκείνης στρατολογίας, πλείστοι ἄλλοι χριστιανοὶ ἡσπάσθησαν τὸν ἰσλαμισμὸν ἐκ τούτου δὲ ὁ χριστιανικὸς πληθυσμὸς ἀπέβη τὸ κυριώτατον ἐργαστήριον, ἐν ᾧ κατεσκευάσθη οὕτως εἶπεῖν ὁ λαὸς ὁ ἀτόπως ὀνομαζόμενος Τουρκικός. Ἡ πολυπληθὴς αὕτη ἀρνησιθρησκεία ἦτο ἐν μέρει ἐκούσιος καὶ ἐν μέρει ἀκούσιος. Τὴν ἐκούσιον ἀρνησιθρησκείαν ὑπέθαλψαν ποικίλα αἰτία, τὰ ὁποῖα προεῖδεν ἐν μέρει ὁ δαιμόνιος τοῦ Καρὰ Χαλὴλ Τζεντερελῆ ὀφθαλμός. Τυφόντι οἱ χριστιανοὶ τῆς Ἀνατολῆς κάτοικοι εἶχον πάθει ἐπὶ

πολλὰς ἑκατονταετηρίδας καὶ δὲν ἔπαυσαν πᾶσχοιτες ἀδιακόπως τοσαύτας συμφορὰς ἀπὸ ἀναριθμητῶν ἐμφυλίων ἀγώνων καὶ ξενικῶν ἐπιδρομῶν, ὥστε ὅσοι ἐξ αὐτῶν δὲν εἶχον πολλὰ ἰσχυρὸν τὸ αἶσθημα τῆς πίστεως καὶ τῆς ἐθνότητος, ἀπελπισθέντες ἐκ τῆς ἐκλελυμένης ὁμοθρήσκου πολιτείας, δὲν ἐδίσταζον νὰ προσέλθωσιν εἰς τὴν νέαν καὶ ἀκμάζουσαν κυριαρχίαν, αὐτομολοῦντες εἰς τὰς τάξεις τοῦ ἰσλαμισμοῦ. Ἵνα κατανοήσωμεν ὅποια ὑπῆρξεν ἡ κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους καὶ πολὺ ἔτι βραδύτερον ἡ ἠθικὴ πολλῶν ἐκ τῶν ἡμετέρων ἐκλυσis, ἀρκεῖ νὰ ὑπομνήσωμεν, ὅτι ὁ Ἱμβριος Κριτόβουλος, σύγχρονος ὦν τῆς ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως, βεβαίῳ ἐν τῇ προσφάτως ἐκδοθείσῃ ἱστορίᾳ αὐτοῦ, ὅτι ἡ χριστιανικὴ κυριαρχία ἀπωλέσθη διὰ παντὸς ἐν τῇ Ἀνατολῇ, ὅπως τόσαι ἄλλαι προηγούμεναι κυριαρχίαι, ἡ τῶν Μήδων, τῶν Περσῶν καὶ τῶν Ἀσσυρίων. Καὶ ἐν αὐτῇ ἔτι τῇ ΙΗ' ἑκατονταετηρίδι, τοσαύτη ἐξηκολούθει ἐπικρατοῦσα ἀπελπισία ὥστε ὁ Καίσαριος Δαπόντες διαπρυσίως ἐκήρυττεν ἐν τῷ ἱστορικῷ αὐτοῦ καταλόγῳ, ὅτι οἱ Τοῦρκοι θέλουσιν ἄρξει τῆς Ἀνατολῆς μέχρι συντελείας τοῦ αἰῶνος καὶ ὅτι μάταιαι εἶναι πᾶσαι αἱ περὶ ἀναστάσεως τοῦ Ἑλληνισμοῦ προσδοκίαι. Ἀλλ' εἰς τὴν ἐκούσιον ἀρνησιθρησκείαν συνετέλεσεν οὐκ ὀλίγον καὶ τὸ εὐρὺ στάδιον ὕπερ ἀνέφχθη εἰς τὴν φιλοδοξίαν καὶ τὴν πλεονεξίαν τῶν ἀποστατούντων, καὶ ὁ πόθος τοῦ νὰ ἀπαλλάξωσι τὰ τέκνα αὐτῶν ἀπὸ τῆς πρὸς συγκρότησιν τοῦ γενιτσαρικοῦ τάγματος στρατολογίας, ἵνα μὴ λεπτολογήσωμεν περὶ ποικίλων ἄλλων προσωπικῶν ἀφορμῶν καὶ περιστάσεων. Ἡ δὲ ἀκούσιος ἡ βιαία ἀρνησιθρησκεία οὐ μόνον διενηργεῖτο διὰ τῆς ἀμέσου στρατολογίας τῶν χριστιανοπαίδων, ἀλλὰ καὶ δι' ἐμμέσων τρόπων προεκαλεῖτο, ἥτοι διὰ τῆς καταθλιπτικῆς τῶν φόρων εἰσπράξεως καὶ διὰ τῶν καταπίεσεων ἃς ἔπασχον οἱ χριστιανοὶ ἀπὸ τῶν μωαμεθανῶν.

Εἶναι δύσκολον βεβαίως νὰ ὑπολογισθῇ ὁ ἀριθμὸς τῶν ἰθαγενῶν τῆς Ἀνατολῆς κατοίκων, ὅσοι ἐξισλαμίσθησαν ἐν διαστήματι πέντε ἑκατονταετηρίδων ἐκ τοσούτων καὶ τοιούτων ἀφορμῶν. Ἀλλ' ὅτι ὁ ἀριθμὸς οὗτος ὑπῆρξεν ὑπέρογκος συνάγεται προδήλως ἐκ τε τῶν καθόλου περιπετειῶν τῆς ὁσμаниκῆς ἱστορίας καὶ ἐκ πολυαριθμῶν εἰδικῶν αὐτῆς γεγονότων, Ὅτε ὁ Ἐρ-

τογρούλ κατεστάθη κατὰ πρῶτον περὶ τὸ ὄρος Τήμνον τῆς Βιθυνίας, δὲν συνεπήγετο μεθ' αὐτοῦ εἰμὴ 400 τουρκικὰς οἰκογενείας. Εἶναι ἀληθές ὅτι οἱ ἀπόγονοί του, γενόμενοι βαθμυπὸν κύριοι ὅλων τῶν χωρῶν τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, ὅσαι ἀπὸ τῆς ἸΑ' εκατονταετηρίδος εἶχον καταληφθῇ ὑπὸ τῶν σελτζουκιδῶν λεγομένων Τούρκων, συνεχώνευσαν εἰς ἓν τὴν ὁμάδα τῶν ὁμοφύλων τῶν ἐν τῇ χερσονήσῳ ἐκείνῃ προεγκατασταθέντων. Ἀλλὰ τοῦτο δὲν κατωρθώθη εἰμὴ μετὰ μίαν εκατονταετηρίδα καὶ ἐπέκεινα. Ὁ μὲν Οὐρχάν δὲν προεκτέσαστο ἐκ τῶν χωρῶν ἐκείνων εἰμὴ τὴν μικρὰν ἡγεμονίαν τοῦ γείτονος αὐτοῦ Καρασῆ· ἄλλαι δὲ τινες προσκτήσεις τοιούτων χωρῶν διεπράχθησαν μετὰ πεντήκοντα μόλις ἔτη ἐπὶ τοῦ υἱοῦ τοῦ Οὐρχάν, Μουράτ Α', καὶ μάλιστα ἐπὶ τοῦ υἱοῦ τοῦ τελευταίου τούτου Βαγιαζίτ τοῦ Α'. Ἐν τῷ μεταξὺ δ' Οὐρχάν καὶ ὁ Μουράτ, ἀφοῦ συνεκλήρωσαν τὴν κατάκτησιν τῆς Βιθυνίας, καθυπέταξαν προσέτι μέγα μέρος τῆς Θράκης καὶ τῆς Μακεδονίας, ὑπεδούλωσαν τὴν Βουλγαρίαν καὶ κατέστησάν τὴν Σερβίαν ὑποτελῆ. Εἶναι πρόδηλον ὅτι δὲν ἡδυνήθησαν νὰ κατορθώσωσι ταῦτα πάντα μόνον διὰ τοῦ ἰδίου πληθυσμοῦ, οὐδὲ μόνον διὰ τῶν εὐαριθμῶν χριστιανοπαίδων ἐξ ὧν συνεκροτεῖτο κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην τὸ γενιτζαρικὸν τάγμα· καὶ ὅτι ὁ ἐκούσιος ἢ ἀκούσιος ἐξισλαμισμὸς πολλοῦ ἀριθμῶν χριστιανῶν σοντέλεσεν οὐκ ὀλίγον εἰς τοὺς πρώτους ἐκείνους θριάμβους τῆς ἡμισελήνου καὶ εἰς τὴν ἰδρυσιν καὶ παγίωσιν τοῦ κράτους τῶν ὁσμανιδῶν. Ἀλλ' ἔλθωμεν εἰς τινὰ γνωστὰ εἰδικώτερα γεγονότα ἐκ τῶν ἀρχαιότερων.

Τὸ ἐπιτελεῖν τοῦ Οὐρχάν συνέκειτο ἐξ ἀρνησιθρήσκων πρὶν ἔτι συγκροτηθῇ ὁ ἐκ χριστιανοπαίδων στρατός, διότι ὑπὸ τῶν ἀρνησιθρήσκων τούτων δαρυφορούμενος ὁ ὁσμανίδης ἡγεμὸν ἐπαρτύθη πρὸς τὸν ἱερὸν ἄνδρα Χατζῆ Μπεκτάς, ἵνα παρακαλέσῃ αὐτὸν νὰ εὐλογῇ τὸ νέον τάγμα. Οἱ δὲ πολυθρύλητοι Μιχαλόγλοι, οἱ ἐπὶ πολλὰς εκατονταετηρίδας διατελέσαντες κληρονόμοι ἡγεμόνες τῶν Ἀκιντζι, οὐδὲν ἄλλο ἦσαν ἢ ἀπόγονοι τοῦ Μιχαήλ Κέσε ἢ Κοσσύφου, ἐνὸς τῶν πρώτων μεγάλων ἀρνησιθρήσκων τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, τῶν οἰκειοθελῶς πρὸς τῶν Ὀσμαν προσελθόντων. Ἀπὸ τοῦ 1380 καὶ ἐφεξῆς θέλωμεν ἀπαντῆσαι πολ-

λοὺς ὀνομαστοὺς ἐν τῇ ἱστορίᾳ γενομένους ἀρνησιθρήσκους, οἷον τὸν ἑγγονον τοῦ ἄλθανοῦ δυνάστου Λιόση, τὸν καὶ πασᾶν καὶ κηδεστὴν τοῦ ὀσμανικοῦ οἴκου γενόμενον· τοὺς Ἀλθανοὺς ὡσαύτως Ἰσαῖμ καὶ Κωστῆν, ἀμφοτέρους σταλέντας ὑπὸ τοῦ σουλτάνου εἰς βοήθειαν τοῦ δεσπότη τοῦ Ἰωαννίνων Θωμᾶ κατὰ τοῦ ἄλθανοῦ Σπάτα· τὸν υἱὸν τοῦ ἡγεμόνος τῆς Βουλγαρίας Σισμάν. Ἀλλὰ ταῦτα πάντα ἦσαν μικρὰ παραβαλλόμενα πρὸς τὰ ἀπὸ τῶν μέσων τῆς ΙΕ'. ἑκατονταετηρίδος γενόμενα περὶ ὧν ἐν οἰκείῳ τόπῳ θέλομεν πραγματευθῆ ἀκριδέστερον. Ἐνθὺ δὲ ἀπειράριθμοι ἐγένοντο, μάλιστα προϊόντος τοῦ χρόνου, οἱ ἀλλαξοπιστοῦντες χριστιανοί, σπανίως συνέβαινε τὸ ἐναντίον, σπανίως δηλαδὴ μουσουλμάνοι ἡσπάζοντο τὸν χριστιανισμόν. Ἐν καὶ μόνον πολὺκροτον ἀναφέρεται τοιοῦτο γεγονός, τὸ τοῦ Γεωργίου Καστριώτου καὶ τῶν ὀπαδῶν αὐτοῦ· καὶ τοῦτο εἰς στιγμήν τινα καθ' ἣν τὸ ὀσμανικὸν κράτος ἐφάνη κινδυνεῦον σπουδαῖον ὅπως οὖν κίνδυνον. Κατόπιν δὲ ἡ ἐπιστροφή εἰς τὸν χριστιανισμόν ἀπέβη τοσοῦτον σπανία ὥστε οἱ χρονογράφοι ἀναφέρουσι τὰ ὀλίγιστα αὐτῆς παραδείγματα ὡς ὅλως παράδοξα καὶ ἀπροςδόκητα, ὅπως ὁ Καيسάρμιος Δαπόντες λ. χ. ὁ ἀφιερῶν δύο σελίδας τῆς χρονογραφίας αὐτοῦ, ἵνα ἐξηγήσῃ τοὺς λόγους δι' οὓς ὁ Πατριάρχης Μεχμέτ ἐφέντης καὶ ὁ Μουσταφᾶ ἐφέντης, ἀμφοτέροι ὑπάλληλοι τοῦ ἐπὶ τῶν Ἐξωτερικῶν ὑπουργείου, ἐδέχθησαν τὸ ἅγιον βᾶπτισμα. Καὶ τὸ πρᾶγμα εἶναι εὐεξήγητον. Ὁ ἐπιστρέφων εἰς Χριστὸν μουσουλμάνος ἐθανατοῦτο ἀμέσως, ἀν δὲν ἐδραπέτευεν, ἀλλὰ τὰ πλήθη μάρτυρες δὲν γίνονται· τὰ πλήθη ἀκολουθοῦσι συνήθως τὴν φωνὴν τοῦ συμφέροντος, ἡ δὲ ὀσμανικὴ κυβέρνησις, θεραπεύουσα πολυειδῶς τὰ συμφέροντα τῶν προαιρουμένων νὰ ἀλλαξοπιστήσωσιν, ὑπέβαλλεν ἀδιακόπως τὴν προαίρεσιν αὐτῶν ταύτην. Τοῦτου ἕνεκα ἠὺδοκίμησε τοσοῦτον τὸ ἀρχικὸν βούλευμα τοῦ Καρὰ Χαλήλ Τζεντερελῆ, οἱ δὲ ὀσμανίδαι τοῦρκοι ἀπηρτίσθησαν τὸ πλεῖστον ἐκ χριστιανῶν ἐξισλαμισθέντων μάλιστα ἐν ταῖς εὐρωπαϊκαῖς ἐπαρχίαις, ὅπου ὀλίγιστοι εἶναι οἱ μωαμεθανοὶ οἱ δυνάμενοι νὰ καυχηθῶσιν ἐπὶ γνησίᾳ τουρκικῇ καταγωγῇ. Εἶναι ἀληθές ὅτι κατὰ τὰς πρώτας τῆς κατακτήσεως ἑκατονταετηρίδας οἱ ὀσμανίδαι ἐπεχείρησαν ἐνίοτε μεταναστεύσεις τινὰς Τούρ-

κων, Τουρκομανικῶν, Ταταρικῶν καὶ Ἀραβικῶν φυλῶν ἐξ Ἀσίας εἰς τὴν Εὐρώπην. Οὕτω λ. χ. περὶ τὰ μέσα τῆς ΙΔ'. ἑκατονταετηρίδος ὁ τοῦ Οὐρχάν υἱὸς Σουλεϊμάν πασᾶς ἐγκατέστησε περὶ Καλλιόπολιν τουρκικὰς τινας καὶ ἀραβικὰς ἀποικίας· περὶ τὰ τέλη δὲ τῆς αὐτῆς ἑκατονταετηρίδος ὁ σουλτάν Βαγιαζήτ καὶ ἐν ἀρχῇ τῆς ἐπομένης ὁ σουλτάν Μουράτ Β'. μετεβίβασαν ἐξ Ἀσίας τουρκομάνους μὲν περὶ Φιλιππούπολιν καὶ Ἀξιδὸν καὶ Ζαγοράν καὶ Σόφιαν, Τατάρους δὲ περὶ Φιλιππούπολιν ὡσαύτως, ὅπου μέχρι τῆς σήμερον σώζει ὁ τόπος τῆς κατοικίας αὐτῶν τὸ ὄνομα Τατάρ παζαρί. Ἀλλ' αἱ ἀποικίαι αὗται, ὅσαι δὴποτε καὶ ἂν ὑποτεθῶσιν, ἦσαν πάντοτε σχετικῶς ὡς πρὸς τὸν λοιπὸν εὐρωπαϊκὸν πληθυσμὸν σφόδρα εὐάριθμοι, ὥστε δὲν ἐπήγαγον οὐσιώδη τινα αὐτοῦ ἀλλοίωσιν. Οὐδὲ ἐγένοντο ἐπὶ τοιούτῳ σκοπῷ ἀλλ' ἐπὶ ἐτέρῳ. Εἶδομεν ὅτι μία ἀπὸ τὰς κυριώτερας αἰτίας δι' ἧς ἀπεφασίσθη ἡ ἐκ χριστιανοπαίδων συγκρότησις τοῦ τάγματος τῶν γενιτσάρων ὑπῆρξε τὸ ἀτίθασσον καὶ δυσήνιον τῶν τουρκικῶν φυλῶν πνεῦμα. Ὁ δὲ δυστροπος οὗτος αὐτῶν χαρακτήρ προεκάλεσε πολὺν αἱματηρὰς τιμωρίας, οἷα λ. χ. ὑπῆρξε ἡ φοβερά καταστροφή πολλῶν ἑκατοντάδων τουρκομάνων, ἣν τῷ 1426 διέπραξεν ἐν Ἀμασείᾳ ὁ Γιουρκέτ πασᾶς ἀπελπισθεὶς νὰ χαλινάγῃ τὰς ληστρικὰς αὐτῶν ἐξεις. Ἄλλος δὲ τρόπος θεραπείας τοῦ κακοῦ τούτου ὑπῆρξεν ἡ ἀποξένωσις τῶν Τουρκομάνων καὶ τῶν Τατάρων ἀπὸ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, ὅπου πολλοὺς ἔχοντες τοὺς ὁμοφύλους ἠδύναντο νὰ ἀποβῶσι ἐπικινδυνότεροι εἰς τὴν ὁσμανικὴν κυριαρχίαν. Ἐπὶ τούτῳ λοιπὸν κυρίως διενεργήθησαν αἱ προαναφερθεῖσαι ἀποικίαι, αἵτινες οὐδόλως ἡλάττωσαν τὴν ἀδιάκοπον διὰ χριστιανῶν προσαύξησιν τῶν ὁπαδῶν τοῦ νέου κράτους.

Ἡ δὲ προσαύξησις αὕτη δὲν συνεπήγετο μόνον τὸν ὕλικὸν πολυπλασιασμὸν τοῦ ὁσμανικοῦ πληθυσμοῦ· συνετέλει προετί, ὡς φαίνεται, καὶ εἰς τὴν ἠθικὴν αὐτοῦ ἐπίρρωσιν. Αἱ ἀσπαζόμεναι τὸν μωαμεθανισμὸν χριστιανικαὶ φυλαὶ οὐ μόνον ἐπειθάρχουν μᾶλλον τῶν τουρκικῶν καὶ τουρκομανικῶν, ἀλλὰ καὶ νοσηνέστεραι ἦσαν καὶ δραστηριώτεραι αὐτῶν. Πλὴν τούτου δὲ ὁ ἀδιάκοπος ἐκεῖνος ἐξισλαμισμὸς εἶχεν ἕτερόν τι ἠθικὸν πλεονέκτημα.

Είπομεν ὅτι τὸ μουσουλμανικὸν θρήσκευμα εἶναι ἐξόχως ἐπὶ πολὺ ὡργανωμένον· διότι συναρμολογοῦν πάντα τὰ ἀγαθὰ τοῦ παρόντος βίου καὶ ἀπάσας τοῦ μέλλοντος τὰς προσδοκίας μετὰ τῆς κατακτῆσεως, ἐμπνέει εἰς τοὺς ὁπαδοὺς αὐτοῦ ἀκατάσχετόν τινα ὄρμην, τὴν καλουμένην θρησκοληψίαν. Ἀλλ' ἡ θρησκοληψία δὲν εἶναι ἀνεξάντλητος· καθὼς πάντα τὰ πάθη, καὶ μάλιστα τὰ σφοδρά· πάθη, κορέννυνται ἐπὶ τέλους καὶ ἀρχίζει νὰ μαραίνεται. Οἱ ὁπαδοὶ τοῦ Ἰσλάμ, ἅμα ἀποκτήσαντες τὰ μέγιστα τῶν ἀγαθῶν ὅσα κατὰ τὸ δόγμα των δύναται ὁ ἄνθρωπος νὰ ποθήσῃ ἐν τῷ κόσμῳ, τούτῳ, ἤτοι περιουσίαν, γυναῖκας, ἀξιώματα, εἶναι φυσικώτατον συνήθως νὰ προτιμῶσι τὴν ἐν εἰρήνῃ ἀπόλαυσιν τῶν ἀγαθῶν τούτων ἢ τοὺς διηνεκεῖς τοῦ πολέμου κινδύνους, ὅσαι δὴ πτε καὶ ἂν ᾖναι αἱ παρεχόμεναι αὐτοῖς ἐπαγγελίαι περὶ μελλούσης μακαριότητος ἂν πέσωσιν ὑπὲρ τῆς πίστεως αὐτῶν μαχόμενοι. Τούτου ἕνεκα ἀνέκαθεν παρετηρήθη, ὅτι ἡ μουσουλμανικὴ θρησκοληψία εἶναι ἰσχυροτάτη μάλιστα, παρὰ τοῖς νεοφύτοις καὶ ἀποδαίνει ἀσθενεστέρα παρὰ τοῖς ἀπογόνις αὐτῶν. Ὅθεν ὁ ἀδιάκοπος τῶν χριστιανῶν ἐξισλαμισμὸς παρῆχε πρὸς τοῖς ἄλλοις εἰς τὴν μουσουλμανικὴν κοινωνίαν τὸ πλεονέκτημα τοῦ νὰ ὑποτρέφῃ ἀπαύστως τὴν κυριωτάτην ἐκείνην ἠθικὴν τῆς κοινωνίας ταύτης δύναμιν. Πρὸς ἐπιτυχίαν τοῦ σκοποῦ τούτου ὠρίσθη πρὸ πάντων ὅτι τὸ τάγμα τῶν γενιτσάρων δὲν θέλει στρατολογεῖται εἰμὴ ἐκ χριστιανοπαίδων ἐξισλαμισθέντων· καὶ τῷ ὄντι ἐν ὅσῳ ὁ κανὼν οὗτος ἐτηρήθη ἀπαράβατος, τὸ τάγμα ἐκεῖνο διετέλει πειθαρχοῦν πρὸς τοὺς ἀνωτέρους καὶ ἀκατάσχετον ἐν πολέμῳ· ἅμα δὲ ἀπὸ τῶν μέσων τῆς ΙΣΤ'. ἑκατονταετηρίδος ἐνοθεύθη, ὥς θέλομεν ἶδει βραδύτερον, ἡ στρατολογία αὐτοῦ, τὸ γενιτσαρικὸν τάγμα ἤρχισε νὰ παραμάλῃ καὶ ἀντὶ ἐρείσματος τοῦ κράτους κατήντησεν ἐπικίνδυνον μᾶλλον εἰς αὐτὸ διὰ τοῦ στασιαστικοῦ καὶ ἀτάκτου αὐτοῦ πνεύματος. Ἀλλὰ πλὴν τοῦ γενιτσαρικοῦ τάγματος, ὅλα σχεδὸν τὰ ἀνώτερα στρατιωτικὰ καὶ πολιτικὰ ἀξιώματα ἐδίδοντο ἐπὶ μακρὸν χρόνον ἰδίως ἐν τῇ ΙΕ'. καὶ τῇ ΙΣΤ'. ἑκατονταετηρίδι, κατὰ προτίμησιν εἰς χριστιανούς. Ἄμα δὲ ἔπαυσεν ἐφαρζόμενον τὸ σύστημα τοῦτο, ἐπῆλθεν ἀμέσως ἡ γενικὴ τῶν πραγμάτων ἐκλύσις, ὅπως καὶ ἡ τοῦ γενιτσαρικοῦ τάγματος.

Δι' ὅλης λοιπόν τῆς ἱστορίας τοῦ ὁσμανικοῦ κράτους μαρτυρεῖται ὅτι τὸ κράτος τοῦτο ἀπηρτίσθη καὶ διφκλήθη οὐχὶ ὑπὸ τουρκικοῦ τινος ἔθνους, ἀλλὰ κυρίως δι' ὀμάδος τινὸς χριστιανῶν ἐξισλαμισθέντων, ἥτις βαθμηδὸν καὶ κατ' ὀλίγον προσεξέάνουσα, προϊόντος τοῦ χρόνου ἀπετέλεσεν ὅλον μὲν σχεδὸν τὸν ἐν Εὐρώπῃ σημερινὸν μουσουλμανικὸν πληθυσμὸν, ἀξιόλογον δὲ μέρος καὶ τοῦ ἐν Ἀσίᾳ. Ἐν ἄλλαις λέξεσιν οἱ Ὀσμανίδαι Τοῦρκοι κατ' ὀλίγον κατὰ κράτος τὴν Ἀνατολὴν οὐχὶ δι' ἰδίων δυνάμεων, διότι καθ' ἑαυτοὺς ἦσαν εὐάριθμοι, ἀλλὰ προσελκύσαντες εἰς τὰς τάξεις αὐτῶν μέγα μέρος τῶν ἀντιπάλων καὶ διὰ τοῦ μέρους τούτου καταβαλόντες τὸ λοιπόν. Αὐτὸ δὲ τὸ κράτος τοῦτο ἀνέκαθεν διατρανοῖ τὴν ἀλήθειαν ταύτην οὐδέποτε ὀνομάσαν ἑαυτὸ τουρκικόν, ἀλλὰ ἡ ὁσμανικὸν, δηλαδὴ δημιούργημα τοῦ Ὀσμάν, ἡ μουσουλμανικὸν, δηλαδὴ ἄθροισμα τῶν πιστῶν, ἀνεξαρτήτως πάσης ἐθνικῆς διαφορᾶς.

Διεξήλθομεν ἐν ἐκτάσει ὅπως οὖν τὰ κατὰ τοὺς θεσμοὺς τοὺς ἰδρυθέντας ἐπὶ Οὐρχάν, διότι τίποτε δὲν δύναται νὰ ἐξηγήσῃ τὰς ῥαγδαίας κατακτήσεις τὰς ὁποίας μετ' ὀλίγον θέλομεν ἀφηγηθῇ ὅσον ἡ ἀκριβὴς τῶν θεσμῶν ἐκείνων γνῶσις. Ὅταν παραβάλωμεν τῶντι τὴν πολιτικὴν ἀβουλίαν καὶ τὴν ἡθικὴν ἐκλυσιν εἰς ἣν περιήλθον, ὡς γινώσκομεν ἐκ τῶν προεκτεθέντων, οἱ τε Βυζαντινοὶ καὶ οἱ Φράγχοι, πρὸς τὴν δαμονιώδη τέχνην δι' ἣς ἐπὶ πολὺν χρόνον οἱ ἡγεμόνες τῶν Ὀσμανιδῶν κατεσκευάσαν τὸ ὄργανον τῆς κατακτήσεως δι' αὐτῶν τούτων τῶν ἀνθρώπων οὓς προέκειτο νὰ κατακτήσωσιν, θέλομεν εὐχερῶς ἐννοήσῃ πῶς ἐκ τῶν τριῶν μνηστῆρων, οἵτινες ἐν τῇ ιδ'. ἑκατονταετηρίδι ἤρισαν περὶ τῆς κυριαρχίας τῆς Ἀνατολῆς, Φράγκων, Βυζαντινῶν καὶ Ὀσμανιδῶν, οἱ Ὀσμανίδαι ἀπαραιτήτως ἔπρεπε νὰ κατισχύσωσι. Καὶ νῦν ἐπιχειροῦμεν νὰ ἐκθέσωμεν τὰς περιπετείας τοῦ ἀγῶνος τούτου. Πρὸ μικροῦ ἔτι ὑπεμνήσαμεν πῶς εἶχον ἔνθεν καὶ ἔνθεν τοῦ Βοσπόρου τὰ πρᾶγματα καθ' ἣν ἐποχὴν τῷ μὲν 1326 ὁ Οὐρχάν διεδέχθη τὸν πατέρα αὐτοῦ Ὀσμάν, τῷ δὲ 1328 ὁ Ἀνδρόνικος ὁ νεώτερος, καταλύσας τὸν μακρὸν πρὸς τὸν πάππον ἐμφύλιον πόλεμον, ἀγνωρίσθη μόνος κύριος τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους. Ὁ Οὐρχάν δὲν ἤρχεν ἔτι εἰμὴ τοῦ μεσημβρινοῦ τῆς Βιθυνίας μέρους μετὰ

τῆς προσφάτως κατακτηθείσης Προύσης, ἐνῷ τὸ κράτος τοῦ Ἀνδρόνικου ἐξετείνετο ἐπὶ ἀπάσης τῆς Θράκης, τῆς Μακεδονίας, τῆς Θεσσαλίας, περιλαμβάνον πρὸς τούτοις οὐκ ὀλίγας τῶν πρὸς δυσμὰς αὐτῶν χωρῶν, ἀξιόλογον μέρος τῆς Πελοποννήσου καὶ τινὰς νήσους. Ἀλλὰ πρὶν ἔτι καταπαύσῃ ὁ ἐμφύλιος τῶν Βυζαντινῶν πόλεμος, ὁ Οὐρχὰν εἶχε κυριεύσει τὴν Νικομήδειαν καὶ μετ' οὐ πολὺ ἐπολιορκήσῃ τὴν Νίκαιαν. Τότε ὁ Ἀνδρόνικος ὁ νεώτερος, ἀφοῦ ἐξησφάλισεν ὡς οὖν τὰ τῆς ἀρχῆς αὐτοῦ, ἐπεχείρησε τῷ 1330 ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τοῦ Καντακουζηνοῦ νὰ σώσῃ τὴν πόλιν ἐκείνην. Ἀλλ' ὁ στρατὸς ὃν ἐπὶ τούτῳ διεβίβασεν ἐκ τοῦ προχείμου εἰς Μικρὰν Ἀσίαν, δὲν ἦτο ἀποχρώντως ἡσχημένος, οὐδ' ἐνῷ τῶν ταγμάτων τὰ ὁποῖα ἀντιπαρέταξεν ὁ Οὐρχὰν καὶ τὰ ὁποῖα προσφάτως εἶχον λάβει νέον καὶ ἐπιτηδειότατον ὄργανόν. Ἡ μάχη συνεκροτήθη οὐ μακρὰν τῆς Χρυσοπόλεως ἐν χωρίῳ Πελεκάνῳ παραγορευομένῳ. Καὶ ὁ Ἀνδρόνικος καὶ ὁ Καντακουζηνὸς ἠγωνίσθησαν ὡς φαίνεται γενναίως, διότι τούτου μὲν ἐρρονεύθη ὁ ἵππος, ὁ δὲ βασιλεὺς ἐπληρώθη. Ἀλλ' ὁ ἀγόμενος ὑπ' αὐτῶν στρατὸς, ἥκιστα πειθαρχῶν, κατ' ἀρχὰς μὲν προήλασε πρὸς τὰ πρόσω παρὰ τὰ διατεταγμένα, ἔπειτα δὲ νομίσας ὅτι ὁ βασιλεὺς ἐρρονεύθη ἐτράπη οὐδὲν ἥττον ἀτέπως εἰς φυγὴν καὶ κατεστράφη ὑπὸ τῶν πολεμίων, μόλις διασωθέντων τοῦ βασιλέως καὶ τοῦ φίλου αὐτοῦ εἰς Κωνσταντινούπολιν. Μικρὸν δὲ μετὰ τὴν ἥτταν ταύτην παρέδόθη καὶ ἡ Νίκαια εἰς τοὺς Ὀσμανίδας διὰ συνθήκης, δι' ἧς ἐπετράπη μὲν εἰς τοὺς κατοίκους καὶ τὴν φρουρὰν ν' ἀπέλθωσιν εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἐκ τῆς ὁποίας ὅμως ὀλίγιστοι ὠφελήθησαν, οἱ δὲ πλεῖστοι ἀπηλπισμένοι ἀπὸ τὴν ὁμόθησκον βασιλείαν παρέμειναν εἰς τὴν πόλιν καὶ ὑπετάχθησαν εἰς τὸν νικητὴν. Διοικητὴς τῆς Νικαίας προσχειρίσθη ὁ τοῦ Οὐρχὰν πρεσβύτερος υἱὸς Σουλεϊμάν πασᾶς, ὅστις εἶχε στρατηγήσει τοῦ πολιορκήσαντος αὐτὴν στρατοῦ, καὶ μετ' οὐ πολὺ ἀποθανόντος τοῦ Ἀλαεδδίν, ἀνεδείχθη ὁ δεύτερος βεζύρης τῶν Ὀσμανιδῶν. Ὁ τίτλος τοῦ πασᾶ, ὃν κατὰ πρῶτον ἐνταῦθα ἀπαντῶμεν, εἶναι λέξις περσικὴ, P a i s c h a h, σημαίνουσα τὸν πόδα τοῦ βασιλέως, κατὰ τὸ ἀρχαῖον ἐν ταῖς ἀνατολικαῖς ἀβλαῖς ἔθος τοῦ νὰ καλῶνται οἱ ὑπάτοι τοῦ κράτους λειτουργοὶ πόδες, χεῖρες,

ὀφθαλμοὶ καὶ ὄτα τοῦ βασιλέως. Ἀπεδόθη δὲ ὁ τίτλος οὗτος ἐν τῷ ὁσμανικῷ κράτει πρῶτον μὲν εἰς τὸν Ἀλαεδδίν, ἔπειτα δὲ εἰς τὸν Σουλεϊμάν, καὶ συγχρόνως εἰς τρεῖς ὀνομαστοὺς λογίους ἄνδρας, τὸν Μουχλὶς πασᾶ, τὸν Ἀασαὶκ πασᾶ καὶ τὸν Σινᾶν πασᾶ.

Ἡ ἐν Πελεκάνῳ ἡττα ὑπῆρξεν ἡ τελευταία μάχη καθ' ἣν οἱ Βυζαντινοὶ ἀντιπαρετάχθησαν εἰς τοὺς Ὀσμανίδας ἐν τῇ Μικρᾷ Ἀσίᾳ. Τὸ δὲ ἄξιον ὡσαύτως σημειώσεως εἶναι ὅτι οὐ μόνον μέχρι τοῦ θανάτου τοῦ Ἀνδρονίκου Γ', συμβάντος ἐν ἔτει 1341, ἀλλὰ καὶ περὶ τὰ 17 ἔτη ἀπὸ τοῦ θανάτου τοῦ βασιλέως τούτου, οἱ Ὀσμανίδαι οὐδὲν μέγα κατὰ τῶν Βυζαντινῶν διέπραξαν. Ἐκυρίευσαν μὲν τὴν ἀρχαίαν Κίον, ἥτις καλουμένη ἐν τῷ μέσῳ αἰῶνι Κισωτὸς, ἦτο τὸ ἀπὸ θαλάσσης προπύργιον τῆς Νικαίας· ἔπειτα ὠφελούμενοι ἐκ τῶν ἐμφυλίων ἐρίδων τῶν γειτόνων τουρκομάνων δυναστῶν τοῦ Καρασῆ ἤτοι τῆς ἀρχαίας Μυσίας, περιέλαβον ἐντὸς τοῦ κράτους αὐτῶν, κατὰ πρῶτον ἀπὸ τῆς ἰδρύσεώς του, χώραν ὑπὸ ὁμοφύλων κατεχομένην, καὶ προσεκτίσαντο οὕτω, παρεκτὸς τῶν τριῶν μεγάλων τῆς Βιθυνίας πόλεων, Προύσης, Νικομηδείας, Νικαίας, καὶ τὴν ἀρχαίαν τοῦ βασιλέως Ἀττάλου πρωτεύουσαν, τὴν Πέργαμον· τελευταῖον δὲ ἀποκτήσαντες διὰ τῆς προσλήψεως τῆς τοῦ Καρασῆ χώρας ναυτικὴν δύναμιν ἦν πρότερον δὲν εἶχον, ἐπεχείρησαν δύο ἐπιδρομάς, τὰς πρῶτας ὅσας διέπραξαν εἰς τὴν Εὐρώπην, τῷ 1337 καὶ τῷ 1340, ἐξ ὧν κατὰ τὴν μίαν μὲν ἀπεκρούσθησαν, κατὰ τὴν ἑτέραν δὲ πολλὴν ἐπέτυχον καὶ ἀπεκόμισαν λείαν, ἀλλὰ ὀριστικῶς οὐδαμοῦ τῆς εὐρωπαϊκῆς παραλίας κατεστάθησαν, οὐδὲ τότε οὐδὲ κατὰ τὰ ἐπακολουθήσαντα ἑπτὰ καὶ δέκα ἔτη. Ἐμετρίασε δὲ ἐν τῷ διαστήματι τούτῳ τῶν 25 περίπου ἐνιαυτῶν ἡ κατακτικὴ τῶν Ὀσμανιδῶν ὁρμή, διότι ὁ Οὐρχάν εἶχε νομίσει συνετὸν, πρὶν ἐπαναλάβῃ τὴν πρὸς τὰ πρόσω πορείαν, νὰ ἀσφαλίσῃ τὴν ἐκτέλεσιν τῶν νεωστὶ ἰδρυθέντων θεσμῶν, καὶ πρὸς πρὸς τοῖς ἄλλοις νὰ ἐνισχύσῃ ἐν τῷ κράτει αὐτοῦ τὸ μουσουλμανικὸν θρησκευμα, ἐπὶ τοῦ ὁποίου κυρίως ἐρείδοντο ὅλοι οἱ θεσμοὶ ἐκεῖνοι. Ἐπὶ τούτῳ κατεσκευάσεν ἐν Προύσῃ μὲν καὶ ἐν Νικαίᾳ τζαμία, σχολεῖα, πτωχοκομεῖα, ξενοδοχεῖα καὶ ἄλλα τοιαῦτα φιλάνθρωπικὰ κατὰ τὴν

ματα, κατόπισθε δὲ εἰς τὰς πλευρὰς τοῦ ὄρους Ὀλύμπου μουσουλμάνους κοινοβιώτας καὶ ἐρημίτας, τοὺς καλουμένους Δερβίσιδες καὶ Σκντώνους, ἀντὶ τῶν πρότερον αὐτοῖσι διατριβόντων χριστιανῶν μοναχῶν.

Ἐν διαστήματι λοιπὸν 25 περίπου ἑνιαυτῶν ἦτοι καθ' ὅλον σχεδὸν τὸ ὑπόλοιπον τῆς τοῦ Οὐρχάν ἀρχῆς, τὸ Βυζαντινὸν κράτος οὐδένα νέον σπουδαῖον κίνδυνον διέτρεξεν ἀπὸ τῶν Ὀσμανιδῶν ὥστε ἐδόθη αὐτῷ καιρὸς νὰ παρασκευασθῇ, ἂν ὅχι εἰς τὸ νὰ ἀνακτῇ τὰ ἀπολεσθέντα, τοῦλάχιστον εἰς τὸ νὰ διασώσῃ τὰ περιλιπόμενα, δηλαδὴ νὰ προφυλάξῃ τὰς εὐρωπαϊκὰς αὐτοῦ κτήσεις ἀπὸ τῶν νέων τούτων πολεμίων. Καὶ εἶχε πρὸς τοῦτο μύλους τρόπους. Δὲν ἐστερεῖτο βεβαίως χρηματικῶν πόρων. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι τὸ κράτος δὲν εἶχε πλεον τοὺς ἀρχαίους θησαυροὺς, ὅχι μόνον διότι ἡ ἔκτασις αὐτοῦ ἦτο πολὺ μικροτέρα, ἀλλὰ καὶ διότι ὑπέκυψεν εἰς τὸ λάθος τοῦ νὰ παραχωρήσῃ εἰς τοὺς ξένους τὴν ἐμπορικὴν ἀτέλειαν καὶ τὸ δικαίωμα τοῦ νὰ εἰσπράττωσιν αὐτοὶ δι' ἴδιον λογαριασμὸν τὰ τελωνιακὰ τέλη τῆς παρ' αὐτῶν διεξαγομένης ἐμπορίας. Θέλομεν λάβει ἔννοιάν τινα τῆς τερατώδους ζημίας ἣν ὑπέστη ἐκ τούτου τὸ κράτος, ἅμα παρατηρήσωμεν, ὅτι ἐνῶ ἐν τῇ δωδεκάτῃ ἑκατονταετηρίδι εἰσέπραττεν ἀπὸ μόνης τῆς Κωνσταντινουπόλεως 120,000,000 δραχμῶν, ἐξ ὧν τὸ τρίτον ἂν ὅχι τὸ ἥμισυ κατεβάλλετο βεβαίως ὑπὸ τοῦ τελωνείου, ἐπὶ τοῦ υἱοῦ τοῦ Ἀνδρονίκου Γ' Ἰωάννου τοῦ Παλαιολόγου τὸ τελωνεῖον τῆς Κωνσταντινουπόλεως δὲν εἰσέπραττεν εἰ μὴ μόνον τριςμυρίους χρυσοῦς κατ' ἔτος, ὃ ἐστὶ μόνον 336,000 φράγκων· καὶ τοῦτο ἐνῶ οἱ Γενόσαιοι εἰσέπραττον ἀπὸ τοῦ ἐδικού των τελωνείου εἰς Γαλατᾶν εἴκοσι χρυσῶν μυριάδας, ὃ ἐστὶ 3,225,000 φράγκων. Ἀλλ' ἐν τούτοις μὴ λησμονήσωμεν, ὅτι ἐπ' οὗς εὐρυσκόμεθα χρόνους τὸ βυζαντινὸν κράτος εἶχεν ἔκτασιν δεκαπλασίαν ἴσως τοῦ ὀσμανικοῦ καὶ ὅτι ἐπομένως ἡδύνατο νὰ συγκροτήσῃ καὶ νὰ συντηρῇ στρατὸν ἀσυγκρίτως πολυαριθμότερον τῶν ταγμάτων τοῦ Οὐρχάν. Ἐξαιρέτως δὲ ὁ Ἀνδρόνικος ἠδύνατο νὰ ἔχῃ ναυτικὴν δύναμιν ὑπεραρκοῦσαν, ἵνα κωλύσῃ τὴν ἐκ τῆν Εὐρώπῃν διάβασιν τῶν Ὀσμανιδῶν, οἵτινες ὄντες ἥκιστα θαλασσοῖοι καὶ προσφάτως μόνον διὰ τῆς κατακτήσεως τοῦ Κα-

ρασή προσλαβόντες μικράν τινα ναυτικὴν δύναμιν, δὲν ἦτο δυνα-
 τὸν νὰ λογισθῶσι κατὰ τοῦτο ἐνάμιλλοι πρὸς τοὺς Βυζαντινοὺς.
 Εἶχε λοιπὸν τὸ κράτος ἱκανοὺς ἔτι πόρους· ἀλλ' ἔπρεπε νὰ ἤξυρ-
 νὰ ὠφελῇ ἐξ αὐτῶν· καὶ ἵνα ὠφελῇ ἐξ αὐτῶν ἀπερισπάστα
 ἔπρεπεν ὁ Ἀνδρόνικος νὰ διατελῇ ἐν εἰρήνῃ πρὸς τοὺς Βουλγάρου
 τοὺς Σέρβους καὶ τοὺς Φράγκους, ἥτοι πείθων αὐτοὺς ὅτι κοινὴ
 ἦτο ὁ κίνδυνος καὶ προσλαμβάνων μάλιστα αὐτοὺς συμμάχους,
 τοῦλάχιστον ἀποφεύγων πᾶσαν πρὸς αὐτοὺς ἐχθροπραξίαν· καὶ ἀγ-
 ἐτέρου νὰ ζητήσῃ συνεργοὺς ἐν αὐτῇ τῇ Ἀσίᾳ ὅπου ὅλα τὰ λοιπὰ
 τουρκικὰ κράτη διετέλουν δυσμενῶς ἀσχετὰ πρὸς τοὺς Ὀσμα-
 νίδας. Δυστυχῶς οὐδὲν σχεδὸν τῶν δεόντων τούτων ἔπραξε. Καί
 ἀρχὰς συνεμάχησε μετὰ τοῦ ἡγεμόνος τῶν Βουλγάρων Μιχαὴλ
 κατὰ τοῦ Κράλη τῆς Σερβίας ἀπὸ τοῦ ὁποίου εἶχε κατορθώσει
 νὰ ἀναχτήσῃ τὴν Ἀχρίδα. Ἐπειτα δὲ ἀποθανόντος τοῦ Μιχαὴλ
 καὶ καταλαβόντος τὴν ἐν Βουλγαρίᾳ ἀρχὴν τοῦ ἡγεμόνος Ἀλε-
 ξάνδρου, ὁ Ἀνδρόνικος ἀντιπαρετάχθη κατ' αὐτοῦ καὶ ἠττήθει
 ἡναγκάσθη νὰ ὑπογράψῃ συνθήκην ἐπιζήμιον. Πλὴν τούτου ἐπε-
 χεῖρσεν ἐπανειλημμένως στρατείας κατὰ τῆς Ἠπείρου περὶ ὧν ἔ-
 λομεν ὁμιλήσει ὅταν πραγματευθῶμεν τὴν κατὰ τοὺς χρόνους τὰ
 τοὺς ἱστορίαν τῆς ἐν Ἑλλάδι Φραγκοκρατίας· καὶ προέτι ἀν-
 νὰ ὑποκινήσῃ κατὰ τῶν Ὀσμανιδῶν τοὺς ἰσχυροτέρους μεσογε-
 οὺς τούρκους δυνάστας τοῦ Καραμῶν καὶ ἄλλους, συνεμάχη-
 μόνον μετὰ τῶν πολὺ μικροτέρων ἡγεμόνων τῆς παραλίας, τῆς
 Σαροῦ Χάν (τῆς Λυδίας) καὶ τοῦ Αἰδιδίν (τῆς Ἰωνίας), οὐδὲ το-
 τοὺς κατορθώσας νὰ προσοικειωθῇ καθ' ὁλοκληρίαν, διότι καὶ
 φίλοι τοῦ βασιλέως λογιζόμενοι ἐπεχείρουν ἐν τούτοις καὶ οὐκ
 ἐκ διαλειμμάτων ληστρικὰς ἐπιδρομὰς εἰς τὰς νήσους καὶ εἰς
 εὐρωπαϊκὰς παραλίας. Οὐδὲ τοῦτο ἤρκεσεν, ἀλλ' ἐπειδὴ ἐπισ-
 λῆς μὲν ἦτο ἡ ὑγεία τοῦ Ἀνδρόνικου, ἀνήλικα δὲ τὰ τέκνα
 τοῦ, καὶ παντοδύναμος ὁ Καντακουζηνός, πολλὰ ἐγίνοντο κα-
 τὰ τοῦτο συνωμοσίαι. Ἰδίως δὲ ἐπεβουλευθὲν αὐτὸν ὁ γνωστὸς ἡ
 Συργιάννης, συνεννοούμενος μετὰ τῆς σφόδρα δυσμενοῦς πάν-
 πρὸς τὸν Καντακουζηνὸν μητρὸς τοῦ Ἀνδρόνικου Εἰρήνης. Ὁ Καν-
 τακουζηνός προέλαβε τὸν ἀντίπαλον εἰσαγαγὼν αὐτὸν εἰς διὰ
 ὁ Συργιάννης ὁμῶς δραπετεύσας, ὑπεκίνησε τὸν Κράλην Σερβ

εἰς νέον κατὰ τῶν Βυζαντινῶν πόλεμον· πολλοὺς δὲ εἶχεν ὁπα-
δοὺς ἐν τε Θεσσαλονίκῃ καὶ ἐν Κωνσταντινουπόλει. Ἐπὶ τέ-
λους ὁ Καντακουζηνὸς ἀπηλλάγη τοῦ Συργιάννη διὰ δολοφονίας.
Ἄλλ' οὐδὲν ἤττον ταῦτα πάντα συνετέλουν εἰς τὴν ἀσκοπον
ἐξάντλησιν τῶν δυνάμεων τοῦ κράτους.

Τὸ δὲ χεῖριστον, προέκυψαν εἰς μέσον θρησκευτικαὶ ἐριδες ἀτο-
πώτεραι εἰ δυνατόν καὶ αὐτῆς τῆς διενέξεως, ἣν ἐπὶ Ἀνδρονίκου
τοῦ Β'. ἱστορήσαμεν μεταξὺ Ἀρσενιατῶν καὶ Ἰωσηφιτῶν. Τῶν
ἐρίδων τούτων προηγήθησαν νέαι τινὲς πρὸς ἑνωσιν τῶν ἐκκλησιῶν
ἀπόπειραι, αἵτινες ἀπέβησαν ἐπίσης μάταιαι ὡς καὶ πᾶσαι αἱ
προηγούμεναι καὶ ἐπόμεναι, διὰ τὸν γνωστὸν λόγον, ὅτι οἱ μὲν
πάντα ἀπῆτουν πάντοτε τὴν ἐπὶ τῆς Ἀνατολικῆς ἐκκλησίας κυ-
μαρχίαν, οἱ δὲ ἡμέτεροι ἀπέκρουον ὡς εἰκὸς τὴν ἀπαίτησιν ταύ-
την. Ὅθεν νομίζομεν περιττὸν νὰ ἀκριβολογήσωμεν περὶ αὐτῶν
ἐνταῦθα, εἰς δύο δὲ μόνον γεγονότα θέλομεν ἐπιστήσῃ τὴν προσο-
χὴν τοῦ ἀναγνώστου, καθὸ τὸ πρῶτον περὶ τοὺς χρόνους τούτους
ἀναφανέντα ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ ἀτελευτήτου ἐκείνου ζητήματος.
Ἵπῃρχον ἔκτοτε ἐν τῇ δύσει ἄνθρωποι δημοσίᾳ πρεσβεύοντες,
ὅτι καὶ οἱ Λατῖνοι ἑπταίον οὐκ ὀλίγον διὰ τὴν τῶν ἐκκλησιῶν
διαίρεσιν. Ὁ Δομινικανὸς Οὐμβερτος εἶχεν ὑποβάλλει εἰς τὴν σύ-
νοδον τοῦ Δυῶν συγγραφὴν προτείνουσαν τοὺς τρόπους, οὓς ἐνό-
μιζεν ἐπιτηδαιοτάτους πρὸς συνδιαλλαγὴν. Ἐν τῇ συγγραφῇ ταύτῃ
διάρρηδην ἔλεγεν, ὅτι κυριωτάτη τῆς διαιρέσεως αἰτία ἦτο ἡ περὶ
τὴς κατοχῆς τῆς ἑλληνικῆς αὐτοκρατορίας ἔρις· ὅτι ἄλλη ἀφορμὴ
διενέξεων ὑπῆρχεν ἡ περὶ τὴν Ἑλληνικὴν γλῶσσαν ἀμάθεια τῶν
Λατίνων ἱερέων, ὡς ἐκ τῆς ὁποίας τὰ μὲν ἔγγραφα τῆς ἡμετέρας
ἐκκλησίας δὲν κατενοοῦντο ἀκριβῶς, οἱ δὲ ἀποστελλόμενοι εἰς
τὴν Ἀνατολὴν ἀποκρισιάριοι δὲν ἠδύναντο νὰ ἐξηγηθῶσι πρὸς τοὺς
ἡμετέρους εἰμὴ δι' ἑρμηνέων ἀναξίων πίστεως· ὅτι καλὸν ἦτο νὰ
παρασκευασθῇ ἡ ἀμοιβαία προσοικειώσις διὰ μικτῶν γάμων μεταξὺ
Ἑλλήνων καὶ Λατίνων, καὶ, τὸ πάντων σπουδαιότερον, ὅτι ἡ
φρόνησις ἀπῆτει νὰ μὴ ἐπιμένῃ ἡ Λατινικὴ ἐκκλησία εἰς τὴν ἐν-
τελῇ ὑποταγὴν τῆς ἡμετέρας, ἀλλὰ νὰ ἀρκεσθῇ εἰς τὴν ὑποχρέω-
σιν τοῦ πατριάρχου τοῦ νὰ ζητῇ τὴν παπικὴν ἐπικύρωσιν καὶ
νὰ δίδεται μετὰ τῆς προσηκούσης τιμῆς τοὺς παπικοὺς ἀποκρι-

σιαρίους. Ἐννοεῖται ὅτι ἡ φωνὴ αὕτη τῆς μετριοπαθείας δὲν εἰς κούσθη παρὰ τοῖς Λατίνοις, ἐπειδὴ δὲ ὅσον μετριοπαθὴς καὶ ἂν ἦτο περιελάμβανε πάντοτε τὴν ἔμμεσον τῆς κυριαρχίας ἀναγνώρισιν, βέβαιον εἶναι ὅτι δὲν ἤθελε γίνεαι ἀσπαστὴ οὐδ' ἐν τῇ Ἀνατολῇ. Ἀλλὰ ἐνομίσσαμεν καλὸν νὰ ποραθέσωμεν αὐτὴν ἐνταῦθα, ὡς μαρτυροῦσαν ὅτι ὑπῆρχον ἔκτοτε καὶ μεταξὺ αὐτῶν τῶν ἰσρωμένων τῆς δυτικῆς ἐκκλησίας ἄνθρωποι μὴ συμμεριζόμενοι τὰ γενικῶς ὡς μὴ ὤφειλεν ἐπικρατοῦντα ἁδυσώπητα πάθη. Ἀφ' ἐτέρου ἡ ἀδιάκοπος τῆς ἐκκλησίας ἐκείνης ἀξίωσις, ὅτι αὕτη εἶναι ἡ μόνη ἀναμάρτητος ἐξ ἧς πηγάζει πᾶσα ἀλήθεια καὶ πᾶσα ἐξουσία ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ, ἤρχισε νὰ ἐπενεργῇ καὶ εἰς τινων ἐκ τῶν ἡμετέρων τὰ πνεύματα καὶ νὰ προκαλῇ παρ' αὐτοῖς ἀναλόγους μέχρι τινὸς ἀποφάνσεις. Οὕτω λ. χ. ὁ πατριάρχης Ἡσαΐας ὁ ἀθωνίτης (1323—1341) γράφων πρὸς τινὰ τῶν Ἀρμενίων μοῖραν προσελθοῦσαν τότε εἰς τὴν Ἀνατολικὴν ἐκκλησίαν, ἔλεγεν, ὅτι ὁ Θεὸς καθωδήγησεν αὐτοὺς νὰ προσδράμωσι τῇ καθολικῇ ἐκκλησίᾳ ὡς γνησίᾳ μητρὶ, ἀπειδὴ καὶ μητρὸς λόγου ἡμεῖς ἐπέχομεν πρὸς τε ὑμᾶς καὶ πάντας τοὺς βουλομένους χριστιανοὺς καὶ εἶναι καὶ ὀνομάζεσθαι ὡς καὶ ὑμεῖς ἀκριβῶς ἴστε, καὶ γὰρ ἐξ ἡμῶν τὰ ἱερὰ τῆς εὐσεβείας δόγματα ἀνὰ πᾶσαν φοιτῶσι τὴν οἰκουμένην, ἐξ ἡμῶν αἱ διδασκαλίαι τῶν θείων πατέρων, καὶ τῶν ἁγίων δὲ συνόδων αἱ θεόπνευστοι νομοθεσίαι, ἐξ ἡμῶν ὡς ἀπὸ πηγῆς τινος εἰς τὸ τῆς τῆς ἐκκλησίας πλήρωμα ἐξεχύθησαν. » Ὡστε πρὸς τοῖς ἄλλοις τὸ ὑπέρογκον ἐκεῖνο τῶν παπῶν κυριαρχικὸν φρόνημα συνετέλετ εἰς τὸ νὰ ἐξογκώνῃ ὅπως οὖν, ἐκ διαλειμμάτων τοῦλάχιστον, καὶ τῆς Ἀνατολικῆς ἐκκλησίας τὸ ὕψος τοῦ λόγου.

Ἀλλὰ τὸ χεῖριστον, ἀπὸ τῶν τελευταίων τούτων περὶ ἐνώσεως ἀποπειρῶν προέκυψαν ἐμμέσως παρ' ἡμῖν νέαι ὀλέθριαι θρησκευτικαὶ ἔριδες. Τινὲς τῶν τοῦ ἁγιωνύμου ὅρους Ἀθω μοναχῶν ἠξίουσαν κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου, ὅτι ἡσυχάζοντες καὶ προσευχόμενοι ἀθορύβως, ἐπιδέχονται ἐν τῇ ψυχῇ ἀγαλλίασιν τινα καὶ ἄρρητον ἡδονὴν καὶ θείαν, καὶ φῶς ὁρῶσι τοῖς σωματικοῖς ὀφθαλμοῖς ἀστράπτον περὶ αὐτούς. Βραδύτερον δὲ ὅτε καὶ ἄλλοι τινὲς ἐπεχειρήσαν νὰ ἐξηγήσωσι τὸ φαινόμενον τοῦτο, παρετήρησαν ὅτι τοιοῦτα φῶς περιήστραψε πολλοὺς ἐν τοῖς τοῦ διωγμοῦ καιροῖς ἀγωνίζο-

μένους ὑπὲρ Χριστοῦ. Ἵνα δὲ ἀποδείξωσιν ἔτι μᾶλλον, ὅτι δυνατὸν εἶναι τοῖς σωματικοῖς ὀφθαλμοῖς θεῖον καὶ ἄκτιστον φῶς θεάσασθαι, ἀνέφερον, ὅτι ὁ Κύριος παραλαβὼν πρὸ τοῦ πάθους τοὺς προκρίτους τῶν μαθητῶν καὶ ἀνελθὼν ἐπὶ Θαβώρ, μετεμορφώθη ἔμπροσθεν αὐτῶν καὶ ἔλαμψε τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ὡς ὁ ἥλιος· οὐ μὴ φέροντες τὴν λαμπρότητα ὄραν οἱ μαθηταὶ κατέπεσον ἐπὶ τὴν γῆν. Εἰ οὖν καὶ κείνοι ἀνθρωποὶ τε ὄντες καὶ ἔτι ἀτελέστερον διακείμενοι, τὸ περιαστράψαν αὐτοὺς θεῖον καὶ ἄκτιστον φῶς ἡδυνήθησαν ἰδεῖν, τί θαυμαστὸν εἰ καὶ νῦν τοὺς ἁγίους φαίμεν φῶς ὄραν ἄνωθεν ἑλλαμπομένους ἐκ Θεοῦ; Οὕτω τοῦλάχιστον ἰσχυρεῖ ὁ Καντακουζηνὸς τὰ κατὰ τὰς ὀπτασίας τῶν μοναχῶν τούτων, οὓς καὶ ἡσυχαστὰς τούτου ἕνεκα ἐκάλουν. Ἄλλοι ὁμῶς προσθέτουσιν, ὅτι οἱ μοναχοὶ ἐκεῖνοι προσήνυχοντο ἐπεριίδοντες τὸν πῶγονα ἐπὶ τοῦ στήθους καὶ προσηλούντες τοὺς ὀφθαλμοὺς ἐπὶ τοῦ ὀμφαλοῦ αὐτῶν, ὥστε ἐκ τοῦ ὀμφαλοῦ τούτου ἐβλεπον ἑξαστράπτειν τὸ θεῖον φῶς. Ἐντεῦθεν δὲ καὶ εὐχρίτας καὶ ὁμολογητὰς αὐτοὺς ἐκάλουν, ἅτε ἐν τῷ ὀμφαλῷ ἐνδρύνοντας τὴν ἔδραν τῶν τῆς ψυχῆς δυνάμεων. Ὅπως δὲ ἴποτε αἱ ὀπτασίαι αὐταὶ τῶν μοναχῶν τοῦ Ἀθωνοῦ ἤθελον πιθανώτατα περιορισθῇ ἐν ταῖς μοναῖς αὐτῶν, ἐὰν δὲν παρίστατο εἰς μέσον ἄνθρωπος καταγγέλλας καὶ ἐμπαίζας αὐτάς.

Ἵπῃρξε τότε ἐν τῇ Ἀνατολῇ μοναχὸς τις ἐκ Καλαβρίας ὁρμώμενος, ὀνόματι δὲ Βαρλαάμ, ὅστις ἐλθὼν ἐνταῦθα ἐξ Ἰταλίας νέος ἔτι, ἐν ἀρχῇ τῆς τοῦ Ἀνδρονίκου Γ' βασιλείας, καὶ τιμηθεὶς ἕνεκα τῆς παιδείας αὐτοῦ, ἐπεστράπη ὑπὸ τοῦ βασιλέως τὰς τελευταίας περὶ ἐνώσεως τῶν ἐκκλησιῶν διαπραγματεύσεις. Ποικίλαι καὶ πολλάκις ἀντιφατικαὶ εἶναι αἱ περὶ τοῦ ἀνδρὸς τούτου εἰδήσεις τῶν βυζαντινῶν χρονογράφων καὶ ἰδίως τοῦ Νικηφόρου Γρηγορά καὶ τοῦ Καντακουζηνοῦ. Ὁ τελευταῖος οὗτος, ἀφοῦ τὸν ἐπρόσταυσε καὶ ἐνεπιστεύθη αὐτῷ τὸ ζωτικώτατον τότε λογιζόμενον ζήτημα τῆς ἐνώσεως, καὶ ἀφοῦ λέγει αὐτὸν νοῆσαι τε ὄξυν καὶ τὰ νοηθέντα ἐξηγήσασθαι ἱκανώτατον, καὶ τὰ Εὐκλείδου καὶ Ἀριστοτέλους καὶ Πλάτωνος ἐκμελετήσαντα, καὶ διαβύητον περὶ ταῦτα ὄντα, ἔπειτα συνεμάχησε κατ' αὐτοῦ μετὰ τῶν ἀντιπάλων του καὶ κατηγορήσεν αὐτὸν ὡς καθ' ὑπόκρισιν μόνον τὰ

τῶν Λατίνων ἀπωθήσαντα. Ὁ δὲ Γρηγοῤῃς, ἀφοῦ ὀλιγώρως ὁπώ-
 οῦν ἐλάλησε περὶ τῆς παιδείας τοῦ ἀνδρός, ἀφοῦ διεκωμῶδησεν
 αὐτὸν ἐν διαλόγῳ ἐπιγραφομένῳ Φλωρέντιος ἢ περὶ σοφίας, ἀφοῦ
 ὑπέδειξεν αὐτὸν αἰετοεπιβουλεύσαντα τὴν ἐρθόδοξον ἐκκλη-
 σίαν, συμφωνῶν κατὰ τοῦτο πρὸς τὸν Κάντακουζηνόν, ἔπειτα
 συνετάχθη μετ' αὐτοῦ κατὰ τῶν ἀντιπάλων. Τὸ ἀληθὲς φαί-
 νεται, ὅτι ὁ Βαρλαάμ εἶχε παιδείαν οὐ τὴν τυχοῦσαν, καὶ ἂν ὄχι
 σταθερότητα φρονήματος πολλήν, βεβαίως ὁμῶς ἐρθότητα νοῦς
 ἐξαίρετον. Ὅταν ἐπετράπη τὰς περὶ ἐνώσεως τῶν ἐκκλησιῶν δια-
 πραγματεύσεις ὑπερεμάχησεν ὑπὲρ τῶν δικαίων καὶ τῆς ἀνεξαρ-
 τησίας τοῦ ἀνατολικοῦ πληρώματος μετὰ μετριοπαθείας, συνέσεως
 καὶ ἐπιτηδειότητος, τὴν ὁποίαν ἤθελεν εἶναι ἀγνωμοσύνη, νὰ μὴ
 ὁμολογήσωμεν. Ἐπιστρέψας δὲ ὡς εἰκὸς ἀπρακτος, πρὸςέβαλεν
 ὡς μὴ ὤφειλε τὰς προεκτεθείσας μοναχικὰς ὀπτασίας καὶ ἔδωκεν
 οὕτω ἀφορμὴν εἰς μακρὰς καὶ ἀσκόπους θρησκευτικὰς ἐριδας. Οἱ
 μοναχοὶ εὗρον συνήγορον Παλαμᾶν τινα, «τῶν αὐτῶν προφερέ-
 στερον ἐν τοῖς λόγοις,» γενόμενον δ' ἔπειτα ἀρχιεπίσκοπον Θεσ-
 σαλονίκης. Καθὼς πολλάκις συμβαίνει ἐν τοιαύταις συζητήσεσιν,
 ἐξέλιπε μετ' οὐ πολὺ ἐκ μέσου τὸ ἀρχικὸν τῶν ὀπτασιῶν γεγονός,
 ὅπερ ἡθύνато ἴσως νὰ ἐξηγηθῇ ὡς ἐκ τῶν συμφορήσεων αἵτινες
 πολλάκις συμβαίνουσιν διὰ τὴν μακρὰν τοῦ ὀπτικοῦ νεύρου ἔντα-
 σιν καὶ παράγουσι τὰς λεγομένας φωτοψίας. Ἐξετράπη δὲ ἡ συ-
 ζήτησις εἰς τὰ περὶ τῆς φύσεως τοῦ ἐν Θεῷ λάμπαντος φω-
 τὸς, φωτὸς ἀκτίστου ἔλεγον οἱ Παλαμίται, ἐξ οὗ ὠφελοῦμενοι οἱ
 ἀντίπαλοι αὐτῶν κατηγόρησαν αὐτοὺς ἐπὶ διθεῖα καὶ πυρόλατρείᾳ,
 ἅτε ταυτίζοντας τὸ ἀκτίστον ἐν Θεῷ φῶς πρὸς αὐτὸν τὸν
 Θεόν. «Οὐδὲν γὰρ ἀκτίστον ὅ,τι μὴ Θεός· εἰ οὖν μήτε κτίσμα τὸ
 φῶς ἐκεῖνο, μήτε Θεοῦ οὐσία (Θεὸν γὰρ οὐδεὶς ἑώρακε πώποτε),
 τί λοιπὸν ἢ δυσὶν λατρεύειν Θεοῖς, ἐνὶ μὲν τῷ πάντων δημιουργῷ
 ὃν καὶ ἀόρατον πᾶς τις ἀνὴρ ὁμολογήσειε, δευτέρῳ δὲ, τὸ καθ' ἑμᾶς
 ὁρωμένῳ ἀκτίστῳ τούτῳ φωτί;» Περὶ τῶν ζητημάτων τούτων
 ἀντηγωνίσθη κατ' ἀρχὰς ὁ Βαρλαάμ πρὸς τὸν Παλαμᾶν. Βραδυ-
 τερον δὲ ἐπρωταγωνίστησεν ὁ Νικηφόρος Γρηγοῤῃς ἐν τῇ λογομα-
 χίᾳ καὶ, συγκροτηθείσης συνόδου ταραχώδους, ἐθριάμβευσεν μὲν ὁ
 Παλαμᾶς, ἐφυλακίσθη δὲ ὁ Γρηγοῤῃς, οὐδὲ τότε παραιτηθεὶς τοῦ

ἄγνωτος, ἀλλ' ἐξακολουθήσας νὰ κεραυνόβολῃ τοὺς ἀντιδοξοῦντας διὰ λόγων ἐν κρυπτῇ συντασσομένων, αἵτινες ὁμῶς περιεσώθησαν μέχρι τῆμων καὶ ἐκρίθη εὐλογον νὰ δημοσιευθῶσι κατὰ πρῶτον ὡς παράρτημα τῆς ἐν Βόννῃ γενομένης ἐκδόσεως τῆς Ῥωμαιοῦς ἱστορίας τοῦ ἀνδρός. Ὁ δὲ Βαρλαάμ ἀποδράς ὤχετο πρὸς Ἰταλίαν, καὶ ἀπαρνηθεὶς τὸ τῆς ὀρθοδόξου ἐκκλησίας δόγμα, ἀνεδέχθη αὐτόθι ἐπίσκοπος Ἰέρακος, καὶ ἔγραψε πολλὰ κατὰ τῆς ἡμετέρας ἐκκλησίας ὑπὲρ ἧς εἶχεν ἄλλοτε τοσοῦτον δεξιῶς ὑπερμαχήσει. Ἡ παραλίπομεν προσέτι νὰ ἀναφέρωμεν, ὅτι συνετέλεσεν οὐκ ὀλίγον εἰς τὴν ἐν τῇ Δύσει ἀναβίωσιν τῆς Ἑλληνομαθίας, ἐὰν ᾖναι ἀληθές, ὅτι, καθ' ἣν ἐποχὴν διεπραγματεύετο τὰ περὶ τῆς ἐνώσεως, ἀπήντησεν εἰς Αὐγενῶνα τὸν χαριέστατον τῆς Ἰταλίας ποιητὴν Πετράρχαν, καὶ διδάσκαλος αὐτοῦ ἐγένετο τῆς γλώσσης τοῦ Ὁμήρου καὶ τοῦ Πλάτωνος. Πολὺ δὲ πρὶν διαλυθῇ ἡ προειρημένη ἐκκλησία ἐγένετο θῦμα αὐτῆς, ἐνεκα ὑπερβάλλοντος θρησκευτικοῦ ζήλου, αὐτὸς δὲ βασιλεὺς Ἀνδρόνικος Γ'. Διότι θελήσας νὰ προεδρεύσῃ δημοσίας συνδιαλέξεως περὶ αὐτῆς γενομένης ἐν τῷ μεγάλῳ ναῷ τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας, ὅπου συνέρρευσαν ἅπτεροι ἀκραταὶ ἢ μᾶλλον θεαταὶ, καὶ μὴ ἄρκεστοι εἰς ἀπλὴν προεδρείαν, ἀλλὰ διὰ μακροῦ δημηγορήσας, ἐξῆλθε τοῦ θεάτρου τούτου κατάκοπος. Ἐπειτα δὲ περὶ μέσας νύκτας δειπνήσας πλειότερον τοῦ δέοντος, ἔπεσεν εἰς μακρὰν λειποθυμίαν καὶ ὅτε ἀνέκυψεν ἐξ αὐτῆς κατελήφθη ὑπὸ πυρετοῦ σφοδροτάτου, ἐξ οὗ ἀπέθανε μετ' ὀλίγας ἡμέρας τῇ 15 ἰουνίου 1341.

Περὶ ταῦτα καὶ τὰ τοιαῦτα κατέτριβον τὸν χρόνον καὶ τὰς ἡθικὰς καὶ ὕλικὰς τοῦ κράτους δυνάμεις ὁ Ἀνδρόνικος Γ'. καὶ ὁ σύμβουλος αὐτοῦ Καντακουζηνός, ἐνῶ ὁ Οὐρχὰν ἤσχολεῖτο ἀδιαλείπτως περὶ τὴν βύθμειν καὶ τὴν παγίωσιν τῶν θεσμῶν διὰ τῆς ἐπιτηδείας τῶν ὀπκῶν ἐφαρμογῆς ἐμελλε μετ' οὐ πολὺ νὰ κεραυνόβοληθῇ ὁ χριστιανικὸς τῆς Ἀνατολῆς κόσμος. Καὶ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἀνδρόνικου τὰ πράγματα, ἀντὶ νὰ βαλτικωθῶσιν, χειροτέρευσαν ἀπ' ἐναντίας. Οἱ δύο υἱοὶ τοῦ ἀποθανόντος βασιλέως, Ἰωάννης καὶ Μανουὴλ, ἦσαν ἀνήλικοι ἢ μᾶλλον παῖδες, διότι ὁ πρεσβύτερος Ἰωάννης ἦτο μόλις ἐννεαετής κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύ-

την. Ἐντεῦθεν ἐννοεῖται ὁποῖον στάδιον ἀνέωχθη εἰς τὴν φιλαρχίαν τοῦ Καντακουζηνοῦ, ὅστις καὶ ζῶντος ἔτι τοῦ Ἀνδρονίκου Γ'. ἐλογίζετο ὡς ὁ κύριος τοῦ κράτους κυβερνήτης, καίτοι ἤρκετο εἰς τὸ ἀξίωμα τοῦ μεγάλου δομestίκου. Ὁ Καντακουζηνὸς δὲν ἐστερεῖτο, ὡς ἤξεύρομεν, ἀρετῶν τινων· ἀλλὰ ἡ παρακμὴ εἰς ἣν περιήλθεν ἡ βυζαντινὴ κοινωνία ἦτο τοιαύτη ὥστε καὶ αὐταὶ αἱ ἀρεταὶ τὰς ὁποίας ἐκ διαλειμμάτων παρῆγεν ἔτι, δὲν ἠδύναντο εἰμὴ νὰ ᾔναι μετριώταται. Ὁ ἀνὴρ ἀπέδειξε πολλάκις ὅτι ἦτο προσωπεῖος ἀνδρείος καὶ ὅτι εἶχε νοῦν πρακτικόν· ἀντὶ ὅμως νὰ μεταχειρισθῇ τὰ προτερήματα ταῦτα εἰς τὸ νὰ διοργανώσῃ δυνάμεις ἰθαγενεῖς ἱκανὰς νὰ καταβάλλωσι μὲν τοὺς ἐσωτερικοὺς αὐτοῦ ἀντιπάλους, νὰ περιστείλωσι δὲ τοὺς ἐξωτερικοὺς πολεμίους, ἠγωνίσθη πάντοτε νὰ ὑποστηριχθῇ διὰ ῥαδιουργιῶν καὶ συμμαχιῶν ὀλεθρίων. Ἀπέδειξε πολλάκις, ὅτι δὲν ἦτο αἰμοδόρος, ἀλλὰ διὰ τὴν ὑπερβάλλουσαν ἐπιείκειάν του κατήντησε νὰ ἴδῃ καὶ αὐτὸν τὸν ἴδιον υἱὸν παρεμβάλλοντα αὐτῷ προσκόμματα. Ἀπέδειξε πολλάκις ὅτι ἠγάπα τὴν ἀρχήν· καὶ ὅμως ἀφοῦ ἵνα ἀποκτήσῃ αὐτὴν πύξησε πολυειδῶς καὶ πολυτρόπως τὴν κοινὴν ἀμνηχανίαν, ἔπειτα, ἀντὶ ν' ἀνταγωνισθῇ καρτερικῶς πρὸς τὴν ἀμνηχανίαν ταύτην, παρητήθη τῶν πραγμάτων ἐν ἀκμῇ τῆς ἡλικίας καὶ γυνόμενος μοναχὸς ἡσχολήθη ἐπὶ 30. περίπου ἔτη εἰς τὸ νὰ συγγράφῃ ἱστορίας, ἵνα διδάξῃ τοὺς μεταγενεστέρους, ὅτι αὐτὸς καὶ μόνος ἦτο ἄξιος τῆς ἀρχῆς, λησμονῶν ὅτι ἡ καλλιτέρα τοῦτου ἀπόδειξις ἦτολεν εἶναι ἂν διατηρήσας αὐτὴν ἔσωζε τὸ κράτος.

Τοιοῦτος ἦτο ὁ ἄνθρωπος εἰς ὃν περιήλθον φυσικῶ τῷ λόγῳ τὰ πράγματα μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἀνδρονίκου Γ'. Ὁ Καντακουζηνὸς προσελθὼν πρὸς τὴν χρεούουσαν βασιλίδαν Ἀνναν, διεβεβαίωσεν αὐτήν, ὅτι εἶναι πρόθυμος νὰ προνοήσῃ περὶ τῆς σωτηρίας τῶν ἀνηλικίων βασιλοπαίδων· καὶ τῷόντι διέταξεν ἀμέσως, τῇ συναινέσει αὐτῆς, τὰ δεόντα περὶ τούτου, ἐτέλεσεν ἔπειτα ἰδίᾳ δαπάνῃ πολυτελεστάτην κηδείαν τοῦ ἀποβιώσαντος φίλου του, καὶ συγχρόνως ἐξέδωκε τὰς ἀναγκαίας διαταγὰς πρὸς ἅπαντας τοὺς στρατιωτικοὺς, διοικητικοὺς καὶ οἰκονομικοὺς ὑπαλλήλους τοῦ κράτους. Ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ἤρχισεν ἐν αὐτῇ τῇ Κωνσταντινουπόλει ὑπόκωφος κατ' αὐτοῦ ἀντιπολίτευσις, πρὸ πάντων

παρὰ τοῦ πατριάρχου Ἰωάννου ΙΔ'. τοῦ Καλέκα, ἐπιλεγομένου καὶ Ἀπρηνοῦ (ἐξ Ἀπρω, πόλεως Ἀσιανῆς ἐξ ἧς κατήγετο). Ὁ πατριάρχης ἐβεβαίωσεν ὅτι δὲν θέλει μνηθῆ τὴν ἀδυναμίαν τοῦ Ἀρσενίου τοῦ ἐπιτρέψαντος ν' ἀποβληθῇ τῆς βασιλείας ὁ τελευταῖος τῶν Λασκάρεων, μὴ ἐννοῶν ὅτι διὰ τοιούτων λόγων προσέβαλλε καιρίως τὰ δικαίωματα τῶν Παλαιολόγων τοὺς ὁποίους ἤξιον νὰ προστατεύσῃ, ἅτε ἀναμνησκῶν ὅτι καὶ αὐτοὶ δι' ἀρπαγῆς εἶχον καταλάβει τὴν ἀρχήν. Ἐπειδὴ δὲ καὶ ἡ βασίλισσα αὐτῇ ἅμα συνελθοῦσα ὀλίγον ἀπὸ τῆς θλίψεως ἦν συνησθάνθη διὰ τὸν θάνατον τοῦ συζύγου της, δὲν ἐπεδείκνυε πολὺν ὑπὲρ τοῦ Καντακουζηνοῦ ζῆλον, οὗτος ἠθέλησε, καθὰ ἱστορεῖ, νὰ παραιτηθῇ τῶν δημοσίων πραγμάτων καὶ δὲν μετεπίσθη εἰμὴ ἐνδίδων, καθὰ πάντοτε αὐτὸς ἱστορεῖ, εἰς τὰς παρακλήσεις τῆς βασιλίδος καὶ αὐτοῦ τοῦ πατριάρχου.

Ἡ συνδιαλλαγὴ ὅμως αὕτη δὲν ἦτο δυνατόν εἰμὴ νὰ ᾖναι πρόσκαιρος, διότι ἀφ' ἑνὸς μὲν πολλοὶ ἐφθόουν τὸ ἄξίωμα τοῦ Καντακουζηνοῦ, ἀφ' ἑτέρου δὲ οἱ φίλοι του προσδοκῶντες παρ' αὐτοῦ μεγάλας ἀμοιβὰς ἐὰν βασιλεύσῃ, ἦσαν ἀνυπόμονοι νὰ ἴδωσιν αὐτὸν περιβάλλομενὸν τὴν ὑπερτάτην ἀρχήν. Ὅθεν μετ' οὐ πολὺ, ἅμα ὁ μέγας Δομέστικος ἠναγκάσθη ὑπὸ τῶν ποικίλων τοῦ κράτους περισπασμῶν νὰ ἐξέλθῃ τῆς πρωτεύουσας, ἵνα ἀναλάβῃ τὴν τοῦ στρατοῦ ἡγεμονίαν, οἱ ἀντίπαλοι τοῦ ἀνδρὸς ἔσπευσαν νὰ διενεργήσωσι τὴν καθάρσιν αὐτοῦ. Τῆς συνωμοσίας ταύτης προΐσαντο ὁ μέγας δούξ Ἀπόκαυχος, τὸν ὁποῖον ἐξελεγχθέντα πρὸ μικροῦ ἀμελῇ περὶ τὴν ἐκπλήρωσιν τοῦ καθήκοντος εἶχεν ἀποβάλλει τῆς ὑπηρεσίας ὁ Καντακουζηνός, ὁ πατριάρχης, αὐτὸς ὁ πενθερὸς τοῦ Καντακουζηνοῦ, Ἀνδρόνικος Ἀσάν, ὅστις εἶχε φαίνεται ἀφορμὰς τινὰς δυσχερείας κατὰ τοῦ γαμβροῦ του, ἕτεροὶ τινες ἐκ τῶν τῆς βασιλικῆς οἰκογενείας, καὶ προσέτι ὁ μέγας δρουργάριος Γαβαλάς καὶ ὁ μέγας στρατοπεδάρχης Χοῦμνος. Ἡ βασιλίς, ἥτις ἐδυσπίσται ὁσμήραι πλείοτερον πρὸς τὸν Καντακουζηνόν, συνήνεσεν εἰς τὰ παρασκευαζόμενα καὶ προεχειρίσατο τὸν Ἀπόκαυχον ἑπαρχον Κωνσταντινουπόλεως. Ὁ δευτερότοκος τοῦ Καντακουζηνοῦ υἱὸς Ἀνδρόνικος καὶ ἡ μήτηρ τοῦ μεγάλου δομεστικού ἐφυλακίσθησαν, ἡ δὲ γηραιὰ καὶ σεβασμία αὕτη γυνὴ ἀπέβλε

ωσε μάλιστα κατ' ἐκείνας τὰς ἡμέρας, ἔντρομος διὰ τὰς ἀντήχουσας πανταχόθεν κατὰ τοῦ υἱοῦ τῆς κατακραυγᾶς. Ὁ ἐξεγερθεὶς ὄχλος ἐλήστευσε τὸ μέγαρον τοῦ μεγάλου δομestikοῦ καὶ τὰς οἰκίας τῶν ὁπαδῶν αὐτοῦ, οἵτινες ἐδραπέτευσαν πρὸς τὸν προστάτην αὐτῶν διατρίβοντα μετὰ τοῦ στρατοῦ ἐν Διδυμοτείχῳ. Ἐκεῖ μαθὼν τὰ γινόμενα ὁ Καντακουζηνὸς ἔγραψε πρὸς τὴν βασιλίδαν ἐξαιτούμενος τὴν ἄδειαν νὰ προσέλθῃ ἵνα δικαιολογηθῇ· ἀλλ' οἱ ἀπεσταλμένοι αὐτοῦ συνελήφθησαν, αὐτὸς δὲ διατάχθη ἀποσχόμενος τῶν πραγμάτων νὰ μὴ ἐξέλθῃ τῆς Διδυμοτείχου πύλης μέχρις οὗ ἀποφασισθῶσι περὶ αὐτοῦ τὰ δέοντα. Τότε οἱ περὶ αὐτὸν ὁπαδοὶ τὸν προέτρεψαν ν' ἀνακηρυχθῇ βασιλεὺς· καὶ τῶντιν ὁ Καντακουζηνὸς δὲν ἐδίστασε πλέον νὰ ἐνδύθῃ τὴν βασιλικὴν ἐσθήτα καὶ ἔπειτα νὰ κατακοσμήσῃ τοὺς πόδας διὰ τῶν ἐρυθρῶν κρηπιδῶν. Καὶ ταύτην μὲν τὴν ἐπίσημον στολὴν ἐνέδυσαν αὐτὸν οἱ πλησιέστατοι τῶν συγγενῶν καὶ οἱ ἀνώτατοι ἀξιωματικοὶ τῶν μισθοφόρων Λατίνων. Τὸν δὲ βασιλικὸν πῖλον καίμενον ἐπ' ἐδάφους πρὸ τῆς εἰκόνης τῆς Θεομήτορος, αὐτὸς λαβὼν ἰδίᾳ χειρὶ ἐπέθηκε τῇ κεφαλῇ. Ἀλλ' ὅμως ἐπιτηδευόμενος πάντοτε εὐλάβειαν πρὸς τὸν βασιλεύοντα οἶκον, ἐκάνονισεν ὥστε ἐν ταῖς ἱεροτελεστείαις καὶ ταῖς εὐφημίαις πρώτη μὲν νὰ μνημονεύσται ἡ βασιλὶς Ἀννα, μετ' ἐκείνην ὁ υἱὸς αὐτῆς Ἰωάννης καὶ τρίτος ὁ Καντακουζηνὸς Ἰωάννης, ὁ βασιλεὺς, ἅμα Βιρηνὴ τῇ βασιλίδι· τὴν δ' ἐπιούσαν ἀποδυσάμενος τὰ χρυσόπαστα ἱμάτια περιβάλετο αὐτὴς τὰ πένθιμα ἕνεκα τοῦ θανάτου τοῦ βασιλέως, ἅτινα ἦσαν κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου λευκά.

Ὁ Καντακουζηνὸς διηγεῖται ἐν ταῖς ἱστορίαις αὐτοῦ, ὅτι, ἐπειδὴ ἐκ τῶν βασιλικῶν ἐσθήτων ἃς περιεβλήθη κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς ἀναρρήσεως, ἡ μὲν ἐνδοτέρα συνέβη νὰ ἦναι μᾶλλον τοῦ δέοντος στενὴ, ἡ δὲ ἐξωτερὰ πολλῶ· εὐρυτέρα τοῦ δέοντος, εἰς τῶν παρόντων φίλων προοιωνιζόμενος ἐκ τούτου τὰ μέλλοντα γινέσθαι εἶπεν, ὅτι κατ' ἀρχὰς μὲν ὁ βασιλεὺς εἰς πολλὴν θύλει περιέλθει ἀπορίαν, τὰ δ' ὕστερον ἔσονται ἐκ διαμέτρου εὐρύτερα τοῦ δέοντος καὶ πολλὴν παρεχόμενα τὴν ἄνυσιν. Ἀλλὰ δυστυχῶς δι' αὐτὸν καὶ διὰ τὸ κράτος ἡ ἄνυσιν αὕτη δὲν ἐπῆλθε ποτέ. Ἐκ πρώτης ἀφετηρίας πᾶσαι σχεδὸν αἱ πόλεις παρήκουσαν εἰς

τὰς διαταγὰς τοῦ νέου βασιλέως, ὥστε ἤρχισαν οὕτω μακρὸς ἐμ-
φύλιος πόλεμος μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει
Παλαιολόγων, καθότι ἀμφότεροι οἱ διαμαχόμενοι, πρὸ πάντων
ἄλλων ὁ Καντακουζηνός, περιέπεσον εἰς τὸ ἀσύγγνωστον ἀμάρ-
τημα τοῦ νὰ ἐπιζητήσωσι τὴν συνδρομὴν τῶν δύο κατ' ἐκεῖνο
τοῦ χρόνου ἐπικινδυνωτέρων πολεμίων τοῦ Ἑλληνισμοῦ, τῶν Σέρ-
βων καὶ τῶν Τούρκων. Καὶ πῶς εἶχον μὲν οἱ Τούρκοι κατὰ τὴν
ἐποχὴν ταύτην, εἶναι γνωστὸν εἰς ἡμᾶς· οἱ δὲ Σέρβοι οὐδὲ πολλὰκις
ἀνεφέραμεν ὡς ἀποτελοῦντας μικράν τινα σλαβικὴν ἡγεμονίαν, εἶ-
χον περὶ τὰ μέσα τῆς τεσσαρεσκαίδεκάτης ἑκατονταετηρίδος
ἀποκτήσει πολλὴν δύναμιν καὶ δόξαν ὑπὸ τὸν βασιλέα Στέφανον
Λουσσάν, γενόμενοι κύριοι τῶν πλείστων βορειοτέρων Ἑλληνικῶν
χωρῶν. Ἀκριβέστερον τὰ περὶ τούτου θέλομεν ἱστορήσει κατω-
τέρῳ πραγματευόμενοι τὰ κατὰ τὰς χώρας ταύτας ἐπὶ τῶν προ-
κειμένων χρόνων. Ἐνταῦθα παρατηροῦμεν μόνον, ὅτι ὁ Λουσσάν
τοσοῦτον ὀλίγον ἐκρυπτε τὰς κατακτητικὰς αὐτοῦ ἀξιώσεις, ὥστε
μετ' οὐ πολὺ ἐπεκλήθη αὐτοκράτωρ Σερβίας καὶ Ῥωμανίας, δε-
σπότης Ἀρτίας καὶ κόμης Βλαχίας (ἥτοι Θεσσαλίας.) Καὶ ἐν τού-
τοις παρὰ τούτου τοῦ ἀνδρὸς ἐζήτησεν ἐπικουρικὰ στρατεύματα·
ὁ Καντακουζηνός, ἐνῶ ἤτο ἐκ προοιμίου γνωστὸν, ὅτι τὰ λεγό-
μενα ταῦτα ἐπικουρικὰ στρατεύματα δὲν ἐμελλον νὰ ἀποδώσωσι
ποτὲ εἰς τὸ Βυζαντινὸν κράτος ὅσα φρούρια καὶ ὅσας πόλεις ἤθε-
λον ἀφαιρέσει ἀπὸ τῶν Παλαιολόγων. Ἡ δὲ πρὸς τοὺς Τούρκους
συμμαχία αὐτοῦ ὑπεῖρξεν εἰς δυνατὸν ἔτι αἰσχροτέρα. Ὅσακις ὁ-
μιλοῦμεν ἐνταῦθα περὶ Τούρκων διακριτέον, ὥς καὶ ἄλλοτε εἴπο-
μεν, τοὺς Ὀσμανίδας ἀπὸ τῶν ἄλλων τουρκομανικῶν δυναστῶν
τῆς Μικρᾶς Ἀσίας. Τῶν τελευταίων τούτων αἱ ἐπιδρομαὶ εἰς τὴν
Εὐρώπην σκοπὸν εἶχον τὴν λαφυραγωγίαν· οἱ δὲ πρῶτοι ἐξακο-
λουθοῦντες νὰ ὀργανίζωνται ὑπὸ τὸν ἡγεμόνα αὐτῶν Οὐρχάν, ἀ-
πέδωπον εἰς κατακτήσεις μονιμωτέρας. Ἀμφότεροι δὲ ἐκλήθησαν
ἐπὶ τοῦ ὀλεθρίου τρύτου μεταξὺ τῶν Βυζαντινῶν πολέμου νὰ ἀ-
ναμιχθῶσιν εἰς τὰ ἐσωτερικὰ τοῦ ἀθλίου τούτου κράτους πράγ-
ματα καὶ ἕκαστος ὠφελήθη ἐκ τούτου φυσικῶ τῷ λόγῳ πρὸς ἐκ-
πλήρωσιν τοῦ σκοποῦ ὃν ἐπεδίωκεν. Ὁ Οὐμούρμπεϋς, ὁ δυνάστης
Ἀιδινίου, μετὰ τοῦ ὁποίου ὁ Καντακουζηνός εἶχε συνάψει πρὸ

καιρού προσωπικήν φιλίαν, ἤλθε τῷ 1342 εἰςδοθήειαν αὐτοῦ μετὰ στόλου συγκειμένου μὲν ἐκ τριακοσίων ὀγδοήκοντα ὡς λέγεται πλοίων, κομίζοντος δὲ 28,000 μαχητῶν. Καὶ ἔκτοτε ἐπὶ πολλὰ ἔτη οἱ ἐπικουροὶ οὗτοι ἐξηκολούθησαν δροῦντες τὴν Θράκην ἐπ' ὀνόματι τοῦ Καντακουζηνοῦ. Προεγγίζοντος τοῦ χειμῶνος ὁ Οὐμούρμπεϋς ἐπέστρεφεν εἰς τὴν Ἀσίαν συνεπαγόμενος τὰ λάφυρα ὅσα εἶχεν ἀρπάσει ἀπὸ τῶν δυστυχῶν τῆς ὑπαίθρου χώρας κατοίκων καὶ ἐνίοτε ἀξιόλογα χρηματικὰ ποσὰ πληρωθέντα εἰς αὐτὸν ὑπὸ τῆς βασιλίδος Ἀννης, ἵνα τὸν καταπέσει νὰ ἀπέλθῃ, καὶ ὡς ἐκ τῶν ὁποίων ἀπέρχεται μὲν, παρωτρύνετο δὲ ἐτι-μᾶλλον νὰ ἐπανεέλθῃ κατὰ τὸ ἐπὶ ἐτος. Εἰς ποίας θυσίας ὑπεβάλλετο ἡ Ἀννα ἵνα πληρώσῃ τὰ ποσὰ ταῦτα, ἐξάγεται ἐκ τούτου ὅτι τῷ 1342 ἡ χρηματικὴ ἀμνηχανία ὑπῆρξε τοσαύτη ὥστε ἠναγκάσθῃ νὰ δανεισθῇ παρὰ τῶν ἐπιτρόπων τοῦ ἐν τῇ Ἑυστίᾳ Ἀγίου Μάρκου 30,000 φλωρία, ἐνεχυριάσασα εἰς αὐτοὺς τὰ κειμήλια τοῦ στέμματος, τὰ ὅποια καὶ ἔμειναν ἐν τῷ θησαυροφυλακείῳ τῆς ἐκκλησίας, διότι τὸ δάνειον ἐκεῖνο δὲν κατωρθώθη νὰ ἀποδοθῇ ποτέ. Καὶ ἐν τούτοις ὁ Οὐμούρμπεϋς δὲν ἔπαυε τὰς ἐπιδρομὰς αὐτοῦ. Τούτου ἕνεκα ἡ βασιλὶς Ἀννα ἠναγκάσθῃ νὰ ζητήσῃ τὴν ἐπικουρίαν τοῦ Οὐρχάν. Τότε ὅμως ὁ Καντακουζηνὸς συνῆψεν ὡσαύτως διαπραγματεύσεις πρὸς τὸν ἡγεμόνα τῶν Ὑσμεινιδῶν, ὅστις προέτεινεν ὡς ὅρον τῆς συμμαχίας νὰ λάβῃ σύζυγον μίαν τῶν θυγατέρων τοῦ βασιλέως τούτου. Ὁ Καντακουζηνὸς βεβαίῳ, ὅτι, συμβουλευθεὶς οὐ μόνον μετὰ τῶν εἰκείων καὶ τῶν ἐν τέλει ἀλλὰ καὶ μετὰ τοῦ Οὐμούρμπεϋ περὶ τῆς προτάσεως ταύτης, ἤκουσε παρὰ πάντων ὅτι συμφέρει τὰ μάλιστα ἡ παραδοχὴ αὐτῆς. Καὶ ἐτελέσθη λοιπὸν τῷ 1346 ὁ ἀλλόκοτος οὗτος γάμος, ἀλλόκοτος οὐ μόνον, διότι ἄνθρωπος ἀξιῶν ὅτι εἶναι χριστιανὸς εἶδεν τὴν θυγατέρα αὐτοῦ σύζυγον εἰς τὸν δεινότατον τοῦ χριστιανισμοῦ πολέμιον, ἀλλὰ καὶ διότι κόρη νέα ἠναγκάζετο νὰ συνοικήσῃ μετὰ πρεσβύτου, θίγοντος τὸ 60 τῆς ἡλικίας ἔτος. Ἐν τούτοις ὁ παράδοξος ἐκεῖνος βασιλεὺς καὶ ἱστοριογράφος ἐνασμενίζεται περιγράφων τὴν τελετὴν ἣτις ἐγένετο περὶ Σηλυβρίας κατὰ τὴν παράδοσιν τῆς κόρης αὐτοῦ εἰς τὴν πρεσβειαν ἡ μᾶλλον τὴν στρατιάν, ἣν κατὰ πρόσκλησίν του ἐπεμψεν αὐτόθι ἐπὶ

τοῦτω ὁ Οὐρχάν. Ὁ Καντακουζηνός βεβαιοῖ ἐπανελημμένως ὅτι ἐγένοντο ὅσα ἔθος εἶναι τοῖς βασιλεῦσι ποιεῖν ἐπὶ ταῖς θυγατράσιν πρὸς γάμον ἀγομέναις. Ἀλλ' ἐννοεῖται, ὅτι γάμος ἐκκλησιαστικῶς δὲν ἐτελέσθη. Βεβαιοῖ προσέτι ὅτι ἡ θυγάτηρ αὐτοῦ διέσωσεν ἀβλαβῆ τὴν πίστιν, καὶ τοὶ πολλοὶ ἐγένοντο ὑπὸ τοῦ Οὐρχάν καὶ τῶν περὶ αὐτὸν ἀπόπειραι νὰ μεταπείσωσιν αὐτήν. Οὐδ' ἀμφισβάλloμεν περὶ τούτου, ἀλλ' ὅτι ἐστὶ ἀσφαλέστερον γνωρίζομεν εἶναι, ὅτι ὁ τερατώδης οὗτος γάμος οὔτε τὸν Καντακουζηνὸν αὐτὴν οὔτε τὸ Βυζαντινὸν κράτος ὠφέλησε τὸ παράπαν.

Καὶ ἂν ἦτο δυνατόν νὰ ἔχη ὁ Οὐρχάν τὴν εἰλικρινῇ πρόθεσιν τοῦ νὰ ὑποστηρίξῃ τὸν πενθερὸν αὐτοῦ καὶ τὸ κράτος αὐτοῦ, τὸ πᾶγμα ἦτο τῇ ἀληθείᾳ ἀδύνατον. Δὲν ἤρκει νὰ καταβάλῃ τὴν βασιλῖδα Ἀνναν καὶ τὰ τέκνα τῆς καὶ τοὺς ὁπαδοὺς· δὲν ἤρκει νὰ περιστείλῃ τοὺς ποικίλους πολεμίους ὅσοι ὠφελοῦμενοι ἐκ τῶν ἐμφυλίων ἐκείνων διενέξεων ἠκρωτηρίαζον ἀδιακόπως τὸ κράτος, ἰδίως δὲ τοὺς τότε ἐπὶ τινα χρόνον παντοδυνάμους γενομένους Σέρβους, ἔπρεπε πρὸς τοῖς ἄλλοις νὰ ἐμπνεύσῃ καὶ συνεῖν εἰς τοὺς ἀνθρώπους οἵτινες, προῖστάμενοι τῶν βυζαντινῶν πραγμάτων, ἐξετραπῆσαν τότε εἰς πραγματικὴν μανίαν. Εἰς ἑκάτερον τῶν δύο ἀντιπάλων στρατοπέδων ἐπεκράτει ἀναρχία δεινὴ. Ἐν Κωνσταντινουπόλει ὁ Ἀπόκαυχος ἐξώρισε τὸν σύντροφον αὐτοῦ Γαβαλᾶν· ἔπειτα οἱ ἐπὶ ὑπονοίαις προδοσίας φυλακισθέντες ἄνθρωποι ἐδολοφόνησαν τὸν Ἀπόκαυχον· ἔπειτα ὁ ὄχλος καὶ ἰδίως οἱ ναῦται οἵτινες ἦσαν ἀφωσιωμένοι εἰς τὸν ἀρχαῖον τοῦτον ἀρχηγόν, κατέσφαξαν ὅλους τοὺς φυλακισμένους καὶ ὅλους τοὺς ὁπαδοὺς αὐτῶν. Ἀνάλογα δὲ συνέβησαν καὶ ἐν Θεσσαλονίκῃ, ἥτις ἔμενε πάντοτε πιστὴ εἰς τοὺς Παλαιολόγους. Πλὴν τούτων οἱ ἐν Κωνσταντινουπόλει περιῆλθον εἰς ῥῆξιν πρὸς τοὺς ἐν Γαλατῇ ἐδρεῦνδοντας ἰσχυροὺς Γενουαίους καὶ ἠναγκάσθησαν ἐπὶ τέλους νὰ πληρώσωσιν εἰς αὐτοὺς βαρεῖας ἀποζημιώσεις. Ἀφ' ἑτέρου ὁ Καντακουζηνός, ἀντὶ νὰ φροντίσῃ νὰ γίνῃ κύριος τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ὅπερ ἔπρεπεν ὑποθέτομεν νὰ ᾖναι ὁ σπουδαιότατος αὐτοῦ σκοπός, ἐστέφετο τὸ δεύτερον ἐν Ἀδριανουπόλει ὑπὸ τοῦ πατριάρχου Ἱεροσολύμων καὶ καθῆρει δι' αὐτοῦ καὶ τῶν περὶ αὐτῶν ἐπισκόπων τὸν Πατριάρχον Κωνσταντινουπόλεως.

Ἀπελπισθεῖς δὲ νὰ καταλάβῃ τὴν βασιλεύουσαν διὰ πολέμου, περιεφέρετο εἰς τὰ πέριξ ἀγωνιζόμενος νὰ παρεισδύσῃ εἰς αὐτὴν διὰ προδοσίας. Ἀλλὰ συγχρόνως περιεστοιχισμένος ὦν καὶ αὐτὸς ὑπὸ προδοτῶν ἐκινδύνευε νὰ γίνῃ θύμα αὐτῶν καθ' ἐκάστην. Τελευταῖον κατὰ φεβρουάριον τοῦ 1347 τινὲς τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει μισθοφόρων ἀνέφξαν αὐτῷ τὴν χρυσὴν πύλην ἐν μιᾷ τῶν ἡμερῶν καθ' ἣν ὁ βασιλεὺς Ἄννα ἐνόμισε κατάλληλον τὴν περίστασιν νὰ συγκροτήσῃ ἐκκλησιαστικὴν σύνοδον πρὸς κατάπαυσιν τῆς ἐξακολουθούσης μεταξὺ τῶν Παλαμιτῶν καὶ τῶν ἀντιπάλων αὐτῶν ἔριδος, καὶ μετὰ τὴν σύνοδον ἔδιδε γεῦμα πολυτελὲς εἰς τοὺς μετασχόντας αὐτῆς ἀνδρας. Ἡ βασιλεὺς ἡναγκάσθη νὰ διακόψῃ τὸ συμπόσιον, ἵνα συνθηκολογήσῃ πρὸς τὸν ἐμβαλόντα εἰς τὴν πόλιν Καντακουζηνόν. Καὶ προσηνέχθη μὲν οὗτος κατὰ τὴν συνθήειάν του ἐπεικῶς. Συνεφώνησεν, ὅτι θέλει ἄρχει τῶν πραγμάτων ἀπὸ κοινοῦ πρὸς τὸν νέον βασιλέα Ἰωάννην τὸν Παλαιολόγον καὶ ἐπέτρεψεν εἰς τὴν βασιλίδαν Ἄνναν τὸ πλεῖστον τῶν ἀνακτόρων, αὐτὸς καταλαβὼν μίαν μόνον αὐτῶν πλευράν. Ἀλλ' ὁ συμβιβασμὸς οὗτος δὲν ἀποκατέστησε τὴν κοινὴν εἰρήνην.

Οἱ περιετοιχίζοντες τὸν Καντακουζηνόν τυχοδιώκται θέλοντες νὰ λάβωσιν ὅσον ἐνδέχεται πλεώτερα λάφυρα, ἤξιουν ὅτι εἶναι ἄδικον εἰ νικηταὶ μετὰ ποσαῦσα παθήματα νὰ ἐξισωθῶσι πρὸς τοὺς νικηθέντας. Ὅτε τῇ 10 μαΐου 1347 ὁ Καντακουζηνὸς ἐνόμισε πρέπον νὰ στεφθῇ καὶ τρίτην φορὰν ἐντὸς τῆς Κωνσταντινουπόλεως, οἱ στρατιῶται ἀπήτησαν θορυβῶδῶς νὰ παραλάβῃ συνάρχοντα τὸν υἱόν του Ματθαῖον. Ἡ στάσις αὕτη κατηνύσθη, ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ὁ Ματθαῖος Καντακουζηνὸς ἀνεκνήρυχθη βασιλεὺς ἐν Ἀδριανουπόλει, μέλλει δὲ καὶ μετὰ βίας ἡ δραμοῦσα αὐτοῦ μήτηρ του τὸν κατέπεισε νὰ παραιτηθῇ τοῦ ἀξιώματος τούτου, ὥστε ἀνεβλήθη ὁ ἐμφύλιος πόλεμος. Ἐτερος ὁμοῦ πόλεμος ἐξεράγη ἐντὸς τῆς Κωνσταντινουπόλεως, διότι ὁ Καντακουζηνὸς καταργήσας ἢ ἐλαττώσας τὰ λιμενικὰ τῆς βασιλευούσης δικαιώματα, ἠθέλησεν οὕτω νὰ προσελκύσῃ εἰς αὐτὴν τὸ ἐμπόριον, τὸ ὁποῖον μέχρι τῆς ἐποχῆς ταύτης ἤχμαζεν εἰς τὸν ὑπὸ τῶν Γεγοναίων κατεχόμενον Γαλατᾶν. Ἐντεῦθεν παροξυνέν-

τες οἱ τελευταῖοι οὗτοι ἐπανελάβον τὰς ἐχθροπραξίας, αἵτινες διήρκεσαν ἐπὶ τέσσαρα ἔτη, 1348—1352, καὶ καθ' ἃς, ἀφ' οἷς ἦτε Κωνσταντινούπολις ὁ τε Γαλατᾶς ἔπαθον πλείστας θσας ζημίας, ὁ Καντακουζηνὸς ἐπὶ τέλους κατετροπώθη ἐν μεγάλῃ νουμαχίᾳ, καίτοι εἶχε συμμάχους τοὺς Ἑνετοὺς καὶ τοὺς Καταλανούς. Ἠναγκάσθη λοιπὸν νὰ συνομολογήσῃ εἰρήνην πρὸς τοὺς Γενοαίους δι' ἧς οὐ μόνον ἐπεκύρωσεν ὅλα τὰ ἀρχαῖα αὐτῶν προνόμια, ἀλλὰ καὶ ἐπεξέτεινε τὰς ἐν Γαλατᾷ κτήσεις των καὶ ὑπέσχετο νὰ παύσῃ πᾶσαν πρὸς τοὺς Ἑνετοὺς καὶ τοὺς Καταλανοὺς σχέσιν ἐφ' ὅσον ἐξηκολούθει ὁ μεταξὺ αὐτῶν καὶ τῆς Γενώης πόλεμος. Ταῦτα δὲ συνέβαινον ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐνῷ ἂν ἐνὸς οἱ Σέρβοι δὲν ἔπαυον τὰς ἐπιδρομὰς αὐτῶν, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἐπερρέαγε περὶ Ἀδριανούπολιν καὶ Διδυμότειχον νέος ἐμφύλιος πόλεμος μεταξὺ Ματθαίου Καντακουζηνοῦ καὶ Ἰωάννου Παλαιολογού. Τῆς συμφορᾶς ταύτης παραίτιος δὲν ἦτο ὁ Ἰωάννης Καντακουζηνός· ἅπ' ἐναντίας εἶχε προσταθῆσαι παντὶ σθένει νὰ προλάβῃ αὐτήν. Ἀλλ' ἐπὶ τέλους ἠναγκάσθη νὰ δράμῃ εἰς βοήθειαν τοῦ υἱοῦ του, καὶ ὁ μὲν Ἰωάννης Παλαιολόγος κατέφυγεν εἰς Τραπεζον, ὁ δὲ Ματθαῖος, μετὰ τοςαύτας ματαιωθείσας ἀποκρίσεις, ἐστέφθη ἐν ἀρχῇ τοῦ 1354 εἰς Κωνσταντινούπολιν ὡς συνάρχων τοῦ πατρὸς αὐτοῦ.

Ἐὰν ὁ τελικὸς σκοπὸς τῶν μακρῶν καὶ ποικίλων ἀγώνων τοῦ Ἰωάννου Καντακουζηνοῦ ἦτο νὰ βασιλεύσῃ ὅπωςδὴποτε, κατὰ τὴν στιγμήν ταύτην ἐφαίνετο ὅτι ἐπέτυχεν ὁριστικῶς τοῦ σκοποῦ τούτου, διότι οὐ μόνον ἐβασίλευεν ἀλλὰ καὶ ἐξέβαλε τῆς βασιλείας τοὺς Παλαιολόγους. Δὲν ἔμελλεν ὅμως νὰ ἀπολαύσῃ τοῦ μακροῦ χρόνου τὴν εὐτυχίαν ταύτην. Δύο ἀλλεπάλληλα γεγονότα ἤλθον νὰ διαλύσωσι τὰ ὄνειρά του καὶ νὰ ρίψωσιν αὐτὸν πάλιν εἰς τὴν ἐσχάτην ἀμνηχανίαν. Εἴπομεν ὅτι ὁ Οὐρχάν καὶ ἂν ἤθελε νὰ τὸν σώσῃ, δὲν ἠδύνατο· ἀλλ' ἐννοεῖται ὅτι δὲν ἤθελεν. Ἐνῷ τῷ 1348 ἤλθεν εἰς Σκούταρι, ἵνα ἐπισκεφθῇ μεθ' ὅλης αὐτοῦ τῆς οἰκογενείας καὶ τῆς αὐλῆς τὸν πενθερὸν του, καὶ πολλὰ ἐγένοντο τότε αὐτόθι κυνηγέσια καὶ συμπόσια, μετ' ὀλίγον μοῖρα ἐξολόγος Ὁσμανιδῶν διαπεράσασα τὸν Ἑλλήσποντον ἐπεχείρησε θανάμ δόξωσιν τῶν Θρακικῶν καὶ τῶν Μακεδονικῶν πόλεων. Ἐπειτα

Ὁ Οὐρχάν συνεμάχησεν ἀναφανδὸν μετὰ τῶν Γενοαίων, τῶν πολεμουμένων τότε ὑπὸ τοῦ Καντακουζηνοῦ. Μετ' ὀλίγον δὲ ὠφελόμενος ἐκ τῆς ὁσημέραι προΐούσης ἀναρχίας τοῦ βυζαντινοῦ κράτους, κατέλαβε μονίμως πολλὰ τῇ Θρακικῇ Χερσονήσου φρούρια καὶ ἰδίως τὴν Καλλιπόλιν, ἀφ' ἧς ὁρμώμενοι οἱ Ὀσμανίδαι ἐμελλον νὰ κατακλύσωσι μετ' οὐ πολὺ πᾶσαν Θράκην καὶ Μακεδονίαν.

Βίς μάτην ὁ Καντακουζηνὸς ἐζήτησε παρὰ τοῦ γαμβροῦ αὐτοῦ τὴν ἀπόδοσιν τῶν Εὐρωπαϊκῶν τούτων φρουρίων. Ὁ Οὐρχάν ἀφοῦ κατ' ἀρχὰς ἐπροςποιήθη ὅτι εἶναι εὐδιάθετος νὰ ἔλθῃ περὶ τούτου εἰς διαπραγματεύσεις, ἐπὶ τέλους δὲν ἀπέδωκε τίποτε. Τούτων δὲ γινομένων, ὁ ἐν Γενέδῳ ἀποχωρήσας Ἰωάννης Παλαιολόγος συνεννοηθεὶς μετὰ πλουσίου τινὸς καὶ ἰσχυροῦ Γενοαίου, ὀνόματι Φραγκίσκου Καταλουσίου, ὑπέσχετο νὰ δώσῃ αὐτῷ σύζυγον τὴν ἰδίαν ἀδελφὴν καὶ νὰ παραχωρήσῃ τὴν νῆσον Λέσβον, ἐὰν πείσῃ τοὺς ἐν Γαλατῇ ὁμογενεῖς νὰ τὸν βοηθήσωσι πρὸς ἀνάκτῃσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Καὶ τῷντι διὰ τῆς συνδρομῆς τῶν Γενοαίων ὁ Ἰωάννης Παλαιολόγος κατάρθωσε νὰ ἐμβάλῃ εἰς τὴν βασιλεύουσαν καὶ ἐπειδὴ οἱ Καντακουζηνοὶ κατέχοντες ἀσφαλῶς τὰ ἀνάκτορα ἀνθίσταντο, συνεβιβάσθη πρὸς αὐτοὺς ἐπὶ τοῖς ἐξῆς ὅροις· ὅτι ὁ Ἰωάννης Καντακουζηνὸς καὶ ὁ Ἰωάννης Παλαιολόγος θέλουσι καλεῖσθαι ἀμφοτέρω βασιλεῖς, καὶ θέλουσιν ἐδρεῦε ἀμφοτέρω εἰς τὰ ἀνάκτορα ἔχοντες ἴσην ἐξουσίαν, ὁ δὲ Ματθαῖος θέλει ἐπιτραπῇ τὴν διοίκησιν τῆς Ἀδριανουπόλεως διατηρῶν τὸ σχῆμα τῆς βασιλείας ἐφ' ὅρου ζωῆς. Ἐννοεῖται ὅτι συγχρόνως ὁ Φραγκίσκος Καταλούσιος, γενόμενος γαμβρὸς ἐπ' ἀδελφῇ τοῦ Ἰωάννου Παλαιολόγου, ἔλαβεν ὡς ἰδιὸν κτῆμα τὴν νῆσον Λέσβον, ὥστε ὁ μικρὸς οὗτος ἐμφύλιος πόλεμος ἐπέφερε νέαν τοῦ κράτους ἀκρωτηρίασιν. Ἀλλ' αἱ τελευταῖαι αὗται δυστυχεῖς περιπέτειαι ἐξήντησαν, ὡς φαίνεται, τὰς περιλιπομένας δυνάμεις τῆς φιλοδοξίας τοῦ Ἰωάννου Καντακουζηνοῦ, τὸς μᾶλλον ὅσα ὁ γαμβρὸς τοῦ Οὐρχάν οὐ μόνον δὲν ἀπέδωκεν αὐτῷ τὴν Καλλιπόλιν καὶ τὰ λοιπὰ τῆς Θρακικῇ Χερσονήσου φρούρια, ἀλλὰ δὲν ἐδίσταζε νὰ συνεννοῇται καὶ μετὰ τοῦ Ἰωάννου Παλαιολόγου. Εἰς τῶν υἱῶν τοῦ Οὐρχάν, ὁ Χαλὶλ, διστέλει αἰχμάλωτος εἰς τὴν ὑπὸ Γενοαίων κατεχομένην Φώκαιαν. Ὁ πα

τῆρ του γινώσκων τὰς σχέσεις τοῦ Ἰωάννου πρὸς τοὺς Γενουαίους, τὸν παρεκάλεσέ· νὰ διενεργήσῃ τὴν λύτρωσιν τοῦ νεοῦ ἐκείνου. Ὁ δὲ καθυπεβλήθη ἐπὶ τούτῳ προθύμως εἰς πολλὰς θυσίας· διότι πρῶτον ἐπλήρωσεν εἰς τοὺς Γενουαίους ὡς λύτρα 100,000 χρυσῶν, τὰ ὅποια πολὺ εὐλογώτερον ἦτο νὰ χρησιμεύσωσιν εἰς ἀμυναν τοῦ κράτους· καὶ δεύτερον δὲν ἀπέστειλε τὸν Χαλὶλ πρὸς τὸν πατέρα του εἰμὴ ἀφοῦ ἀπένευμεν αὐτῷ τὸν τίτλον τοῦ πανυπερσεβαστοῦ. Πᾶσα αὕτη ἡ ἀφροσύνη καὶ ταπεινὸς ἦτο βεβαίως οἰκτρὰ καὶ ἱκανὴ νὰ φέρῃ εἰς ἀπελπισίαν τὸν γενναίωτερον τῶν ἀνθρώπων. Ἀλλὰ μήπως καὶ αὐτὸς ὁ Καντακουζηνὸς δὲν ἐπεζήτησε τὴν τε ἀρχὴν καὶ τὴν πρὸς τοὺς Τούρκους συμμαχίαν δι' οἰκτροτέρων ἔτι θυσιῶν. Ἡ φιλαρχία εἶναι πάθος τὸ ὅποιον ἐννοοῦμεν, ἀλλ' ὑπὸ ἓνα ὄρον· ὅτι ὁ ζητῶν τὴν ἀρχὴν, ἔστω καὶ διὰ παντὸς τρόπου, θέλει πράξει τι γενναῖον καὶ δὲν θέλει ἀπελπισθῇ ποτέ. Οἱ δὲ πεθοῦντες τὴν ἐξουσίαν μόνον ἵνα λέγωνται ἀρχοντες, καὶ ἀφοῦ πρὸς τοῦτο κινήσωσι πάντα λίθον, ἔπειτα οὐ μόνον περὶ οὐδενὸς κοινοῦ κήδονται συμφέροντος, ἀλλὰ καὶ ἀποβάλλουσι τὸ θάρρος ἅμα ἰδόντες ἐκ τοῦ σύγγυς τὰς δυσκολίας, εἶναι βεβαίως πάσης περιφρονήσεως ἄξιοι. Τοιοῦτος δὲ ὑπῆρξεν ὁ Καντακουζηνός. Ἐὰρ γε ἐφοβήθη, ὅτι καίτοι εἰς τοσούτας καθυποβληθεὶς θυσίας δὲν θέλει δυνήθῃ νὰ διατηρήσῃ τὴν ἀρχὴν; Ἐὰρ γε ἐνόησεν, ὅτι οἱ Ὀσμανίδαι ἐγκατασταθέντες ἀπαξ μονίμως ἐπὶ τῆς εὐρωπαϊκῆς παραλίας τοῦ Ἑλληςπόντου, δὲν ἦτο πλέον δυνατόν νὰ ἀναχαιτισθῶσιν εἰς τὴν πρὸς τὰ πρόσω πορείαν αὐτῶν; Ἐὰρ γε ἠσθάνθη τύψιν τινὰ συνειδότος, διότι κινήσας τὸν ἄφρονα ἐκείνον ἐμφύλιον πόλεμον, τὸν διαρκέσαντα ἐπὶ δεκαπέντε περίπου ἔτη, οὐδὲν ἄλλο κατώρθωσεν εἰμὴ νὰ ἐπιτεχύνῃ τὴν διάλυσιν τοῦ κράτους; Ἴσως ἅπαντα τὰ φάσματα ταῦτα ἐξηγήθησαν ἀθρόα ἐνώπιον τοῦ τεταραγμένου αὐτοῦ πνεύματος. Τὸ δὲ βέβαιον εἶναι, ὅτι ὀλίγον ἄφ' οὗ ὑπέγραψε τὸν προμνημονευθέντα συμβιβασμὸν αὐτοῦ πρὸς τὸν Ἰωάννην Παλαιολόγον, ἀποχωρήσας αἴφνης εἰς τὴν μονὴν τῶν Μαγγάνων, ἔλαβε τὸ μοναχικὸν σχῆμα, 1355. Ὁ δὲ υἱὸς αὐτοῦ Ματθαῖος αἰχμαλωτευθεὶς μετ' οὐ πολὺ ὑπὸ τῶν Σέρβων, παρεδόθη εἰς τὸν Ἰωάννην Παλαιολόγον ἀντὶ μεγάλων λύτρων. Ἐκ τούτου ὠφελούμενος ὁ Ἰωάννης

άννης προέτεινε αὐτῷ νὰ τῷ ἀποδώσῃ τὴν ἐλευθερίαν ἐὰν παραιτηθῇ τῆς ἀρχῆς· καὶ ἐπειδὴ ἐκεῖνος ἀπεποιεῖτο, κατέπειπεν αὐτὸν εἰς τοῦτο ὁ πατὴρ Καντακουζηνός.

Περὶ τὸ 1355 λοιπὸν ἔτος ἐμονάρχησε τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους ὁ Ἰωάννης Παλαιολόγος, ἐκλιπὼντος ἐκ μέσου τοῦ Καντακουζηνοῦ καὶ μετὰ τρία ἢ τέσσαρα ἔτη ἀπέθανεν ὡραύτως ὁ Οὐρχάν. Ἐπειδὴ δὲ ὁ πρεσβύτερος υἱὸς τοῦ Σουλεϊμάν Πασσᾶς εἶχε τελευτήσῃ μικρὸν πρὸ αὐτοῦ, ἐν Καλλιπόλει, διεδόξατο τῇ τῶν Ὀσμανιδῶν ἀρχῇ ὁ νεώτερος τοῦ Οὐρχάν υἱὸς Μουράτ Α', ὅστις ἐμελλε νὰ θερίσῃ τοὺς καρποὺς ἀφ' ἐνὸς μὲν τῶν θεσμῶν οὓς ἔθετο καὶ ἐπὶ τοσοῦτον χρόνον συνετῶς ἐπαγίωσεν ὁ πατὴρ του, ἀφ' ἑτέρου δὲ τῆς ὁλεθρίας καταστάσεως εἰς ἣν περιήλθοι ὅλοι οἱ Χριστιανοὶ τῶν εὐρωπαϊκῶν χωρῶν τῶν ἐκτεινομένων ἀπὸ τοῦ Ἰστροῦ μέχρι τοῦ Ταινάρου, κατὰ τὸ πρῶτον ἡμῖς τῆς ΙΔ' ἑκατονταετηρίδος. Εἰς ποῦον βαθμὸν ἀθλιότητος ἐφθάσε τὸ Βυζαντινὸν κράτος ἐν τῷ διαστήματι τούτῳ τοῦ χρόνου, τὸ γνωρίζομεν ἤδη. Ἀλλὰ πρὶν προχωρήσωμεν, ρίψωμεν ἐν βλέμμα καὶ εἰς τὰς κατὰ τὴν αὐτὴν ἐποχὴν περιπετείας τῶν ἄλλων τῆς Ἀνατολῆς Χριστιανῶν, Φράγκων, Ἑλλήνων, Σέρβων, Ἀλβανῶν καὶ Ἑνετῶν, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ αἱ περιπέτεται ἐκεῖναι θέλουσιν ἐν μέρει συντελέσει εἰς τὸ νὰ συμπληρώσωσι τὴν εἰκόνα τῶν συμφορῶν, ὅσας ὑπέστη τότε καὶ αὐτὸ τὸ Βυζαντινὸν κράτος.

Καθ' ἃ προείπομεν (σελ. 237) οὔτε ἡ Πελοπόννησος οὔτε ἡ Ἠπειρος ὠφελήθησαν. πολὺ ἐκ τοῦ ὅτι, μετὰ τὸν ἐν ἔτει 1331 θάνατον Φιλίππου τοῦ Ταραντίνου, ἡ χήρα αὐτοῦ Αἰκατερίνη Βαλουᾶ κατέπεισε τὸν ἀνδράδελφόν της Ἰωάννην Γραυτὴν νὰ παραιτηθῇ εἰς τὸν υἱὸν αὐτῆς Ῥοβέρτον τὸ πριγκηπάτον τῆς Ἀχαΐας μεθ' ὅλων αὐτοῦ τῶν παραρτημάτων καὶ νὰ λάβῃ ἀντὶ τούτων τὰς ἐν Ἠπείρῳ κτήσεις τοῦ Ἀνδευαυῆκου οἴκου. Ἡ Αἰκατερίνη Βαλουᾶ δὲν ἦλθεν εἰμὴ ἅπαξ καὶ ἐπὶ μικρὸν μόνον εἰς τὴν Πελοπόννησον, 1338-1340, ἐκυδέοντα δὲ τὰς αὐτόθι κτήσεις τῆς συνήθως διὰ γενικῶν ἐπιτρόπων, οἵτινες δὲν ἴσχυσαν οὔτε τὴν ἐσωτερικὴν εἰρήνην τῆς χερσονήσου νὰ διατηρήσωσιν οὔτε τὴν ἀκραιότητα τοῦ αὐτόθι φραγκικοῦ κράτους νὰ διασώσωσιν. Ὁ μὲν

ἀρχιεπίσκοπος Πατρῶν, ὁ καὶ πολιτικός κύριος τῆς αὐτόθι βαρωνίας γενόμενος, ἐπολιτεύετο ὡς ὅλως ἀνεξάρτητος αὐτῆς δυνάστης, ὁ δὲ ἀρχὼν τοῦ Δαμαλᾶ Κεντουριώνης Δ'. Ζαχαρίας, οὐδόλως ἤθελε νὰ ἀναγνωρίσῃ τὴν ἐπικυριαρχίαν τῆς Αἰκατερίνης. Ἀλλὰ καὶ οἱ ἄλλοι βαρῶνοι ἦσαν τόσον ὀλίγον εἰς αὐτὴν ἀφωσιωμένοι, ὥστε ἐπανειλημμένως ἐσκέφθησαν περὶ εὐρέσεως ἐτέρου κυριάρχου. Τινὲς ἐξ αὐτῶν ᾔθελον τὴν ἔνωσην τῆς φραγκικῆς ταύτης ἡγεμονίας μετὰ τοῦ ἑλληνικοῦ ἐν Μισορᾷ δεσποτάτου, πέμψαντες ἐπὶ τούτῳ τῷ 1341 πρέσβεις πρὸς τὸν ἐν Διδυμοτείρῃ Ἰωάννην Καντακουζηνόν· οὐδὲ πρέπει νὰ φανῇ τοῦτο παράδοξον, ἀφοῦ πρὸ καιροῦ, πολλοὶ Ἕλληνες εἶχον προαχθῇ εἰς τὰ ὑπάτα τῆς ἡγεμονίας ἐκείνης ἀξιώματα, ἰδίως δὲ τῷ 1336-1338 διετέλεσε πρωτοβεστιάριος παρὰ τῷ γενικῷ ἐπιτρόπῳ τῆς Αἰκατερίνης, ὁ Ἰωάννης Μουρμούρης. Ἄλλοι δὲ πάλιν βαρῶνοι προέτειναν τὴν ἐπικυριαρχίαν τῆς Πελοποννήσου εἰς τὸν βασιλέα τῆς Μαγιόρκας Ἰάκωβον Β', ἀπόγονον ὄντα ἐκ θηλυγονίας τῶν Οὐίλλεαρδουίνων. Ἡ περὶ τούτου διαπραγματεύσεις εἶναι κατὰ τοῦτο μάλιστα ἀξιωμακρόν, ὅτι κατὰ τὸ ὑποβληθὲν εἰς τὸν βασιλέα ὑπόμνημα, ἡ Πελοπόννησος τότε περιελάμβανε ὑπὲρ τὰς 1000 βαρωνίας καὶ γέουδα, ἐξ ὧν ὁ ἐπικυρίαρχος ἠδύνατο νὰ λαμβάνῃ ἐτησίως, κατὰ μέσον ὅρον, ἀνὰ 300 λίρας τῆς Βαρκελώνης, ἀφαιρουμένων δὲ τῶν ἐξόδων τῆς διοικήσεως, ἠδύνατο νὰ ἔχῃ ἐτησίαν πρόσδοτον κηθαρὰν 100,000 φλορινίων. Ἀλλὰ πᾶσαι αὗται αἱ διαπραγματεύσεις ἐματαιώθησαν, αἱ μὲν πρὸς τὸν Καντακουζηνὸν διὰ τὸν ἐπελθόντα ἐμφύλιον πόλεμον πρὸς τοὺς Παλαιολόγους, αἱ δὲ πρὸς τὸν Ἰάκωβον Β' διὰ τὸν ἐπισυμβάντα θάνατον αὐτοῦ. Ἀπεβίωσε δὲ ἐν τῷ μεταξὺ τῷ 1346 καὶ ἡ Αἰκατερίνη Βαλουᾶ, διεδέξατο δὲ αὐτὴν ὁ υἱὸς τῆς Ῥοβέρτος, 1346-1364, ὡς ἐπικυρίαρχος τῆς Ἀχαΐας, προσλαβὼν συγχρόνως καὶ τὸ τοῦ αὐτοκράτορος ἀξίωμα ὡς ἀπόγονος ἐκ θηλυγονίας τοῦ Βαλδουίνου Β'. Πράγματι ὅμως ἐξηκολούθησεν ἐπικρατοῦσα ἐν Πελοποννήσῳ ἀναρχία· ἕκαστος τῶν βαρῶνων ἐπολιτεύετο κατὰ τὸ αὐτῷ δοκοῦν, ἰδίως δὲ ἴσχυσε τότε ὁ οἶκος τῶν Ἀκκισιουόλων, ὅςτις, προστατευθεὶς πολυειδῶς καὶ πολυτρόπως ὑπὸ τῆς Αἰκατερίνης (εἰς τῶν Ἀκκισιουόλων τούτων, ὁ Νικόλαος, διετέλεσε καὶ ἐραστῆς τῆς Αἰ-

κατερίνης), εἶχε κατορθώσει νὰ προσωκειωθῇ τὸ κάλλιστον τῆς χώρας μέρος.

Πολὺ ἐμαλώτερα ἦσαν τὰ πράγματα ἐν τῇ Ἀττικῇ, ἂν καὶ ὁ μὲν ἡγεμὼν τῆς κατεχούσης αὐτὴν Καταλωνικῆς ἐταιρίας Ἀλφόνσος Φαδρίκος ἀπεβίωσε τῷ 1338, οἱ δὲ λογιζόμενοι κυρίαρχοι τῆς χώρας, οἱ τοῦ Ἀραγωνικοῦ οἴκου βασιλόπαιδες, οὐδέποτε ἤλθον εἰς τὴν Ἑλλάδα. Ἀλλ' οἱ Καταλανοὶ, κυβερνώμενοι ὑπὸ τῶν παρὰ τοῦ οἴκου τούτου διοριζομένων ἐπιτρόπων, ἐδείξαν περὶ τὴν διοίκησιν τῆς Ἀττικῆς καὶ τῆς Βοιωτίας, τῶν Σαλῶνων, τοῦ Λοιδορικίου καὶ μέρους τῆς Θεσσαλίας, σύνεσιν τινα καὶ ἐπιτηδεϊότητα ἄλλοτρίαν, ὥς καὶ ἄλλοτε ἐλάβομεν ἀφορμὴν νὰ παρατηρήσωμεν (σελ. 236), τῆς προτέρας ἀγριότητος. Διετέλεσαν διαρκῶς φίλοι καὶ σύμμαχοι τῶν Ἑνετῶν, ἔχοντες πολλὰ κοινὰ πρὸς τούτους συμφέροντα. Οἱ μὲν Καταλανοὶ ᾔθελον ν' ἀποτρέψωσι τὴν Ἑνετίαν ἀπὸ τοῦ νὰ παράσχη βοήθειάν τινα εἰς τὸν ἀδιακόπως πόθοῦντα νὰ ἀνακτήσῃ τὴν ἡγεμονίαν τῆς Ἀττικῆς. Οὐάλτερον Βριέννιον τὸν νεώτερον, μηδέποτε δὲ κατορθώσαντα τοῦτο. Οἱ δ' Ἑνετοὶ πάλιν εἶχον χρεῖαν τῆς τῶν Καταλανῶν φιλίας, ἵνα ἀσφαλίσωσι τὸ ἐπὶ τῆς Εὐβοίας ἴδιον κράτος ἀπὸ τῶν ἐπικυριαρχικῶν ἀξιώσεων τοῦ Ἀνδεγαυικοῦ οἴκου καὶ ἀπὸ τῶν κατόχων τῆς χώρας Λομβαρδικῶν οἴκων. Ἐπέτυχον δὲ κατ' ἀμφοτέρα τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ οἱ μὲν Ἀνδεγαυοὶ ἠπέλουν ὥς πάντοτε, ἀλλὰ σπουδαίως δὲν ἐνήργουν, οἱ δὲ Λομβαρδικοὶ οἴκοι εἶχον ἀπαραίτητον χρεῖαν τῆς Ἑνετικῆς προστασίας ἰδίως κατὰ τῶν τουρκικῶν ἐπιδρομῶν, αἵτινες, ἡξεύρομεν ἤδη, (σελ. 233—234) ἀπόσον ἦσαν ὀλέθρια. Μήπως ὁ ἡγεμὼν τοῦ Ἀἰδινίου Οὐμούρπεϋς, ὁ ὑποτιθέμενος φίλος τοῦ Ἰωάννου Καντακουζηνοῦ καὶ τοσοῦτον διαβόητος γενόμενος παρὰ τοῖς τότε Φράγκοις ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Μορβασάν, δὲν ἐτόλμησε νὰ τιτλοφορήσῃ ἑαυτὸν καὶ δυνάστην Ἀχαΐας; Χάρις ὅμως εἰς τὴν μεταξὺ Ἑνετῶν καὶ Καταλωνίων συμμαχίαν, οὐ μόνον ἡσφαλίσθη εἴπερ ποτὲ κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἢ ἐπὶ τῆς Εὐβοίας ἐνετικὴ ἀρχὴ, ἀλλὰ καὶ τὰ παράλια τῆς νήσου καὶ τῆς Ἀττικῆς ἀπηλλάγησαν ἐπὶ τινα ἔτη, περὶ τὸ 1340, τῶν τουρκικῶν δρώσεων. Ἀξίον δὲ ἰδίως σημειώσεως εἶναι ὅτι κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἡ Ἀττικὴ

οὐ μόνον ἐξηκολούθησεν ἀπολαμβάνουσα ὑπὸ τοὺς Καταλανοὺς τὴν προτέραν μέχρι τινὸς τοῦλάχιστον ὕλικὴν εὐχμερίαν, ἀλλὰ καὶ αὐταὶ αἱ ἐπιστημονικαὶ μελέται δὲν εἶχον, ὡς φαίνεται, ἐκλείψει παντελῶς κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου ἐκ τῆς χώρας ταύτης, διότι μανθάνομεν, ὅτι κατὰ αὐγουστον τοῦ 1339 ὁ ἐνταῦθα ἱερεὺς Κοσμᾶς Κάμηλος ἀντέγραψε, κατὰ παραγγελίαν τοῦ δόκτορος Δημητρίου Νομαχλῶνου, διάφορα ἱατρικὰ συγγράμματα τοῦ Ὁρβασίου καὶ ἄλλα. Ἄλλ' ἐνῷ ἡ φραγκικὴ κυριαρχία διατηρεῖτο ἀσφαλῶς μὲν ἔτι ἐν τῇ Ἀνατολικῇ Ἑλλάδι καὶ ἐν Εὐβοίᾳ, ἀσθενῶς δὲ ἐν Πελοποννήσῳ, μετ' οὐ πολὺ παντελῶς ἐξέλιπεν ἐκ τῆς Ἠπείρου.

Ὅταν ὁμιλῶμεν περὶ Ἠπείρου κατὰ τοὺς χρόνους τούτους, ἐννοοῦμεν, ὡς γνωστὸν, οὐ μόνον τὴν ἰδίως Ἠπειρον, ἀλλὰ καὶ τὰς πρὸς μεσημβρίαν αὐτῆς χώρας τῆς Στερεᾶς, Αἰτωλίας καὶ Ἀκαρνανίας, καὶ τὰς πρὸς βορρᾶν, τὰς σήμερον καλουμένας μέσσην καὶ ἄνω Ἀλβανίαν. Κατεῖχοντο δὲ αἱ χώραι αὗται περὶ τὸ 1330 ἐν μέρει ὑπὸ τῶν Βυζαντινῶν, ἐν μέρει ὑπὸ τοῦ Ἰωάννου τῆς Κεφαλληνίας, τινὲς ὑπὸ τοῦ Ἰωάννου Γραβίνα, ὅστις ἦτο κύριος τοῦ δουκάτου τοῦ Δυρραχίου, καὶ τινες ὑπὸ τῶν ἐκ τῆς Θάμαρ ἀπογόνων τοῦ Φιλίππου τοῦ Ταραντίνου, οἱ ὅποιοι ἤρχοντο τοῦ δεσποτάτου τῆς Ῥωμανίας μετὰ τῆς Ναυπάκτου καὶ τῆς Κερκύρας. Τῆς Θεσσαλίας πάλιν τὸ μὲν ἡμισυ ἦτο εἰς χεῖρας τῶν ἰθαγενῶν ἀρχόντων, τὸ δ' ἕτερον ἡμισυ ὑπῆλθετο εἰς τοὺς Καταλανοὺς τῆς Ἀττικῆς καὶ τῆς Βοιωτίας. Ἐν τῷ διαστήματι δὲ τῶν ἐπελθόντων 25 περίπου ἐνιαυτῶν καθ' οὓς ὁ Ἰωάννης ὁ Καντάκουζηνός ἐκυβέρνησεν ἐμμέσως ἢ ἀμέσως τὰ Βυζαντινὰ πράγματα, τέσσαρας ἐπεχείρησε πολέμους πρὸς ἀνάκτησιν τῶν χωρῶν τούτων. Ὅταν ἐνθυμηθῶμεν ὅτι κατὰ τοὺς αὐτοὺς χρόνους ὁ Οὐρχὰν παρῆσκευάζετο διὰ θεσμῶν ἐπιτηδεῖων νὰ μεταβιβάσῃ εἰς τὴν Εὐρώπην τὸ κατακτητικὸν αὐτοῦ στάδιον, δὲν δυνάμεθα εἰμὴ νὰ κατακρίνωμεν τὸν Καντακουζηνὸν ὡς κατασπαταλήσαντα τὰς περιλιπομένας τοῦ κράτους δυνάμεις πρὸς ἀνάκτησιν νέων χωρῶν, ἀντὶ νὰ μεταχειρισθῇ τὰς δυνάμεις ταύτας εἰς τὸ νὰ διασώσῃ τὴν Θράκην καὶ τὴν Μακεδονίαν δὲν δυνάμεθα εἰμὴ νὰ υπολάβωμεν τὴν τοιαύτην αὐτοῦ διαγωγὴν ὡς νέαν ἀφροσύνην προσιεθεῖσαν εἰς τοσαύτας ἄλλας θσας διέπραξε, καὶ ἰδίως εἰς τὸν

παρ' αὐτοῦ διεξαχθέντα ἐμφύλιον πρὸς τοὺς Πηλαιολόγους πόλεμον καὶ τὴν εἰς τὸν πόλεμον τοῦτον ἀνάμειξιν τῶν Σέρβων, τῶν Βουλγάρων καὶ τῶν παντοειδῶν τῆς Μικρᾶς Ἀσίας Τούρκων. Πρῶτον τῷ 1333 ὁ ὑπὸ τοῦ Καντακουζηνοῦ κηδεμονευόμενος Ἀνδρόνικος Γ'. ἐμβαλὼν εἰς Θεσσαλίαν καθυπέταξεν αὐτὴν ἅπασαν σχεδόν. Μετὰ δύο δὲ ἔτη ἐπῆλθε συνεπαγόμενος 2,000 Τούρκους μισθοφόρους κατὰ τῆς Ἀλβανίας καὶ προήλασε μέχρι τῶν περιχώρων τοῦ Δυρραχίου, φανεύων ἡ αἰχμαλωτεύων τοὺς μετὰ τῶν Ἀνδεγαυητῶν συντεταγμένους Ἀλβανούς καὶ καταλαμβάνων τὰς ἐλληνικὰς πόλεις· ἐκεῖθεν δὲ κατῆλθεν εἰς τὰς χώρας τοῦ δεσπότη Ἰωάννου, τοῦ πρὸ μικροῦ τότε δηλητηριασθέντος ὑπὸ τῆς συζύγου του Ἀννης Πηλαιολογίνης, καὶ ἐκυρίευσεν ὡσαύτως τὰ Ἰωάννινα, τὴν Ἄρταν, τὴν Αἰτωλίαν καὶ τὴν Ἀκαρνανίαν. Ἐπειδὴ δὲ μετὰ τρία ἔτη ἡ Αἰκατερίνη Βαλουᾶ ἐπεχείρησε νὰ ἀποκαταστήσῃ ἐν Ἠπείρῳ τὸν πρὸς αὐτὴν καταφυγόντα νεαρὸν υἱὸν τῆς Ἀννης καὶ τοῦ Ἰωάννου, Νικηφόρον Β'. ὀνομαζόμενον, καὶ εὔρεν αὐτόθι οὐκ ὀλίγους ὁπαδοὺς, ἐν Ἄρτῃ μὲν τὸν Νικόλαον Βασιλίτζην, εἰς Ῥωγῶ δὲ τὸν Ἀλέξιον Καθασίλαν καὶ ἄλλους ἄλλαχού, ἐπῆλθεν αὐθις ὁ Ἀνδρόνικος Γ'. ἐν ἔαρι τοῦ 1339 ἐν συνοδίᾳ τοῦ Καντακουζηνοῦ, καθυπέταξε τοὺς στασιασάντας, κατέπεισε τὸν νέον Νικηφόρον νὰ παραδοθῇ εἰς αὐτὸν καὶ κατέστησεν ἐπίτροπον αὐτοῦ ἐν Θεσσαλίᾳ καὶ ἐν Ἠπείρῳ τὸν Ἰωάννην Ἀγγελον. Ἀλλ' αἱ κατακτήσεις αὗται οὔτε ἀσφαλεῖς ὑπῆρξαν οὔτε διαρκεῖς. Περὶ τοὺς αὐτοὺς χρόνους κατέλαβε τὴν τῶν Σέρβων ἀρχὴν ὁ μέγας Στέφανος Δουσάν, 1336—1355, ὅστις ἐπεχείρησε καὶ ἐν μέρει κατώρθωσε τὴν κατατρόπωσιν τῶν τε Βυζαντινῶν καὶ τῶν Φράγκων. Ὀφελούμενος ἐκ τούτου ὅτι οἱ Ἀνδεγαυηνοὶ συνετήρουν ὀλίγας δυνάμεις ἐν Δυρραχίῳ, καὶ προσέτι ἐκ τῶν διαιρέσεων τῶν Ἀλβανῶν, ὧν ἄλλοι μὲν ἐτάσσοντο μετὰ τῶν Ἀνδεγαυηγῶν, ἄλλοι δὲ ἀντεπολιτεύοντο εἰς αὐτοὺς, καὶ τελευταῖον ἐκ τῶν ἐμφυλίων διενέξων τῶν Βυζαντινῶν, ὁ Στέφανος Δουσάν ὥρμησε τῷ 1340 ἐκ Σερβίας καὶ προελαύνων ἀδιακόπως πρὸς μεσημβρίαν ἀφ' ἐνὸς ἐν Θράκῃ, ἐν Μακεδονίᾳ καὶ ἐν Θεσσαλίᾳ, ἀφ' ἑτέρου ἐν Ἀλβανίᾳ καὶ ἐν Ἠπείρῳ, καὶ περιποιοῦμενος ἐπιτηδεύειν Ἀλβανούς καὶ Ἑλληνας, ἐπωνόμασε μετ' οὐ πολὺ ἑαυτὸν αὐτοκράτορα Σερβίας καὶ Ῥωμανίας, δεσπότην Ἄρτης καὶ κόμητα Βλαχίας. Οἱ Ἀνδεγαυη-

νὶ περιωρίσθησαν εἰς ἐλάχιστά τινα περὶ τὸ Δυρράχιον παράλια, οἱ δὲ Βυζαντινοὶ ἐκινδύνευσον νὰ ἀπολέσωσιν ἀπάσας τὰς ἐν Εὐρώπῃ κτήσεις καὶ πρὶν ἐτι αὐταὶ κυριευθῶσιν ὑπὸ τῶν Τούρκων, διότι τῷ 1349 ὁ Δουσσάν κατήντησε νὰ ἐκπορθήσῃ καὶ αὐτὴν τὴν Θεσσαλονίκην, ὅτε τελευταῖον τῷ 1350 ἐστράτευσε κατ' αὐτοῦ ὁ Καντακουζηνὸς καὶ ἀναδείξας ἐν τῇ ἐκστρατείᾳ ταύτῃ οὐ μικρὰν τῇ ἀληθείᾳ πολεμικὴν καὶ πολιτικὴν δεξιότητα, ἠνάγκασε τὸν Στέφανον νὰ συνομολογήσῃ συνθήκας, κατὰ τὰς ὁποίας ἡ μὲν Ἀκαρνανία, ἡ Θεσσαλία, τὰ Σέρβια, ἡ Ἑβέρροια, ἡ Ἑδεσσα, τὸ Γυναικόκαστρον καὶ αἱ περὶ Στρυμόνα κῶμαι μέχρι Φερῶν καὶ Ταντεσσάνου ὄρους, ἀπεδόθησαν εἰς τοὺς Βυζαντινοὺς, οἱ δὲ Σέρβοι διεφύλαξαν τὰ Ζίχνα, τὰς Φεράς, τὸ Μελενίκον, τὴν Στρόμβιτζαν, τὴν Καστομὴν καὶ τὰς ἄλλας πόλεις τῆς Μακεδονίας. Ὁ Δουσσάν διετήρησε μὲν τότε πράγματι μέρος τῆς Μεγαλοβλαχίας καὶ προσέτι τὴν Αἰτωλίαν καὶ τὴν Ἀκαρνανίαν, ἀλλὰ μετ' οὐ πολὺ ἀποθανόντος τοῦ ἰσχυροῦ ἐκείνου δυνάστου, τῷ 1355, τὸ μέγα κράτος τὸ ὁποῖον εἶχε συγκροτήσει κατεκερματίσθη, διότι ὁ Δουσσάν εἶχε περιπέσει εἰς τὸ λάθος νὰ τὸ διανεμίῃ ζῶν ἐτι μεταξὺ διαφόρων ἡγεμόνων, αἵτινες ἦσαν ὑποτέλεις μόνον αὐτοῦ, καὶ συνείχοντο μὲν ὑπὸ τῆς κραταιᾶς αὐτοῦ χειρὸς, ἐγένοντο δὲ ἀνεξάρτητοι ἅμα, ἐκείνου θανόντος, περιῆλθεν ἡ ἀρχὴ εἰς τὸν νεαρὸν αὐτοῦ υἱὸν Στέφανον Οὐρως. Ὅκτὼ δὲ προέκυψαν Σερβικαὶ ἡγεμονίαι, α. ἡ περὶ τὸ Βαρδάριον χώρα, β'. ἡ περὶ τὴν Ῥοδόπην ἀπὸ Φερῶν μέχρι Βαρδαρίου, γ. καὶ δ'. ἡ περὶ Σέρβας μέχρι τοῦ Ἰστρου χώρα, ε. ἡ παρὰ τὸν Ἰστρον χώρα ἐν Σιρμίω καὶ Μασούα, ς'— αἱ κομηταίαι τοῦ Οὐσιτζ καὶ Χέλμ, ζ'. ἡ περὶ τὴν Ὀχριδα χώρα, καὶ ἡ. ἡ ἐν Θεσσαλίᾳ, ὧν οἱ ἡγεμόνες ἐκαλοῦντο δεσπότες καὶ σεβαστοκράτορες, κατὰ τοὺς παρὰ Βυζαντινοῖς ἰσχύοντας τίτλους τοὺς ὁποίους εἶχε παραδεχθῇ ὁ Δουσσάν. Καὶ ἐπεχείρησε μὲν τῷ 1356 ὁ δεσπότης Νικηφόρος Β', ὁ τοῦ Ἰωάννου καὶ τῆς Ἀννης υἱός, νὰ ἀνακτήσῃ τὴν πάτριον κληρονομίαν· ἀλλ' οἱ Ἀλβανοὶ, αἵτινες κατ' ἀρχὰς συνέπραξαν μετ' αὐτοῦ, ἔπειτα ἀντετάχθησαν. Τῷ δὲ 1358 συγκροτηθείσης περὶ Ἀχελῶν μάχης κρισίμου μεταξὺ Νικηφόρου, συνεπαγομένου Τούρκους τινὰς πειρατὰς, καὶ τῶν Ἀλβανῶν ἀγομένων ὑφ' ἐνὸς τῶν μεγιστάνων αὐτῶν, τοῦ Καρόλου Τόπια, κατετροπώθη

μὲν ὁ πρῶτος καὶ ἔπεσεν ἐν τῷ ἀγῶνι τούτῳ, κατελύθη δὲ ὁλοσχερῶς ὑπὸ τῶν Ἀλβανῶν τὸ δεσποτάτον τῆς Ἡπείρου. Ὁ ἡγεμὼν τῶν νικητῶν Κάρολος Τόπιας ἐπαινομάσθη βασιλεὺς Ἀλβανίας καὶ μετ' ὀλίγον ἐγένετο κύριος αὐτοῦ τοῦ Δυρραχίου. Ἀλβανοὶ δὲ ὡσαύτως δυνάσται ἐκυριάρχησαν τῆς Αἰτωλίας.

Ἡ αὐτὴ πολυαρχία ἐπεκράτει καὶ ἐν Πελοποννήσῳ τῆς ὁποίας μέρος κατείχετο πάντοτε ὑπὸ Φράγκων βαρῶνων, μέρος ὑπὸ τῶν Ἑνετῶν καὶ μέρος ὑπὸ τῶν Βυζαντινῶν. Ἐν τῇ φράγκικῇ ἰδίᾳς Πελοποννήσῳ ἐξηκολούθει ἡ προτέρᾳ ἀναρχία, καὶ προσέτι ἀδιάκοπον ἦσαν καὶ εἰς αὐτὴν ἐπιδρομαὶ τῶν Βυζαντινῶν καὶ τῶν Τούρκων. Ἐπειδὴ δὲ μάλιστα ἐξ αὐτῶν ἔπασχεν ἡ Κορινθία, ὁ ἐπικυρίαρχος Ῥοβέρτος προεχειρίσατο βαρῶνον τῆς πόλεως ταύτης καὶ τῶν φρουρίων αὐτῆς καὶ τῶν παραρτημάτων, τὸν γνωστὸν ἤδη εἰς ἡμᾶς Νικόλαον Ἀκκισιουσόλην περὶ τὸ 1357, ὅστις, καταγόμενος ἐκ πλουσιωτάτου τινὸς τραπεζιτικοῦ οἴκου τῆς Φλωρεντίας, καὶ λαβὼν μεγάλα ἀξιώματα ἐν τῷ Νεαπολιτικῷ βασιλείῳ καὶ πλείστας ἔχων ἀπὸ τῶν προτέρων χρόνων ἐν Πελοποννήσῳ κτήσεις, ἐγένετο διὰ τοῦ διορισμοῦ ἐκείνου τοῦ Ῥοβέρτου εἰς τῶν πρώτων δυναστῶν τῆς χερσονήσου καὶ ἔθετο οὕτω τὰ θεμέλια τοῦ μετ' ὀλίγον περιελθόντος εἰς τὸν οἶκον αὐτοῦ ἡγεμονικοῦ ἐν Ἀθῆναις ἀξιώματος. Ἦττον ὅπως οὖν ἀνωμάλως εἶχον μόνον τὰ κατὰ τοὺς Καταλωνίους τῆς Ἀνατολικῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος καὶ τοὺς Ἑνετοὺς τῆς Βύβος, περὶ ὧν εἰπομέν τινα ἀνωτέρω, καὶ προσέτι τὰ κατὰ τὴν μεσημβριοἀνατολικὴν Πελοπόννησον τὴν ὑπὸ τῶν Βυζαντινῶν κατεχομένην. Ταύτης εἶχε διορίσει ὁ Ἰωάννης Καντακουζηνὸς περὶ τὰ τέλη τοῦ 1348 τὸν δεῦτερον αὐτοῦ υἱὸν Μανουὴλ στρατηγὸν ἰσόβιον. Ὁ Μανουὴλ, ἐδρεύων εἰς Μισθρᾶν ἐξησφάλισε τὴν ἐπιτραπείσαν αὐτῷ χώραν ἀπὸ τε τῶν Λατίνων καὶ ἀπὸ τῶν Τούρκων, ἀπέφυγε τὰς τῶν προκατόχων καταπίσεις, πῶ χαρίσθησε τοὺς τε ἄρχοντας καὶ τοὺς ἄλλους κατοίκους, διατήρησε τὴν ἀρχὴν καὶ μετὰ τὴν ἐκ τῆς βασιλείας παραίτησιν τοῦ πατρὸς αὐτοῦ, καὶ ἐν γένει περιεποίησεν εὐμερίαν τινὰ εἰς τὰς ἑλληνικὰς ἐπαρχίας τῆς Πελοποννήσου. Ἀλλὰ τί ἐσημαίνειν ἡ σχετικὴ αὕτη εὐρυθμοὶς τῶν πραγμάτων κατὰστασις, ἥτις κατὰ τοὺς χρόνους τούτους διεσώζετο ἐτι εἰς τὰς δύο ἐκείνας μικρὰς γωνίας τῆς μεγάλης χερσονήσου τῆς πρὸς μεσημβρίαν τοῦ Ἰστροῦ ἀπλου;

μήνης, δηλαδή εἰς τὴν μεσημβριοανατολικὴν Πελοπόννησον καὶ εἰς τὴν ἀνατολικὴν στερεάν Ἑλλάδα, ἐνῷ τοσοῦτον φοβερά πολυαρχία καὶ ἀναρχία ἐπεκράτει εἰς ὅλας τὰς λοιπὰς τῆς χερσονήσου ἐκείνης χώρας ; Ἡ ἀλήθεια εἶναι, ὅτι ἅπαντες οἱ ποικίλοι καὶ ἀδιάκοποι πόλεμοι οἱ κατὰ τὰ πρῶτα πεντήκοντα ἔτη τῆς 14. ἑκατοντατηρίδος διεξαχθέντες αὐτόθι μεταξύ Βυζαντινῶν, Σέρβων, Φράγκων καὶ Ἀλβανῶν εἰς οὐδὲν ἄλλο συνετέλεσαν εἰμὴ εἰς τὸ νὰ παρασκευάσωσι καὶ διευκολύνωσι τὴν μετ' ὀλίγον ἐπελθοῦσαν φοβεράν τουρκικὴν κατὰκτησιν, Πρὶν ὅμως ἱστορήσωμεν τὰ κατ' αὐτὴν ῥιψόμεν ἐν βλέμμα καὶ εἰς τὴν τῶν νήσων κατάστασιν.

Ἐν Κρήτῃ ἐξηκολούθουν αἱ διαμαρτυρήσεις τοῦ ἑλληνισμοῦ κατὰ τῆς ξενοκρατίας· ἀλλ' ἐὰν αἱ διαμαρτυρήσεις αὗται ἀπεδείκνυσαν τὸ ῥωμαλέον τῶν ἡττηθέντων φρόνημα, ἡ ἐκβασίς αὐτῶν ἐμαρτύρει συγχρόνως, ὅτι ἐπὶ τέλους ἀκατάβλητος ἦτο ἡ τῶν νικητῶν δύναμις. Μόλις κατετροπώθη ἡ ἐπανάστασις τῶν Χορτατζῶν περὶ τῆς προηγουμένης ὡμιλήσαμεν, καὶ ἐξεβράγη ἄλλη, πέμπτη τὸν ἀριθμὸν, ὑπὸ ἡγεμόνα τὸν Ἀλέξιον Καλλέργην, τοῦ ὁποίου ὁ τότε δούξ τῆς νήσου Μαρῖνος Γραδένιγος ἠθέλησε νὰ περιορίσῃ τὰ ἀρχαῖα προνόμια. Τὸ κίνημα τοῦτο ἀρξάμενον τῷ 1283 διήρκεσεν ἐπὶ 16 ὅλα ἔτη, διότι κατ' ἀρχὰς ἡ Ἑνετία, ὑπολαβούσα μικρὸν τὸ πᾶγμα, δὲν ἐξαπέστειλεν ἀποχρώσας πρὸς περιστολὴν αὐτοῦ δυνάμεις· διότι πλὴν τούτου μετὰ τοῦ Καλλέργη, ὃν ὑπεστήριζεν ὁ Ἀνδρόνικος Β' εἶχε συμμαχήσει ὁ κληρονόμος τῶν δυναστῶν τῆς Ρόδου Γεώργιος Γαβαλάς, διότι ἐν τῷ μεταξύ ἐξηγέρθησαν κατὰ τῶν ξένων καὶ τὸ Ρέθυμνον (Ρίθυμνα) καὶ ἡ Ἀνάπολις, καὶ διότι οἱ Γενουαῖοι τῷ 1293 κατεπυρπόλησαν σχεδὸν ἐλοσχερῶς τὴν πόλιν τῶν Χανίων. Οἱ δ' Ἑνετοὶ δὲν ἤθελον ἴσως δυνηθῇ νὰ καταβάλωσι τὸν ἀντίπαλον ἐκείνον, ἐὰν ὁ Καλλέργης ἐδέχετο τὰς περὶ συμμαχίας προτάσεις τῶν Γενουαίων. Ἀλλ' αὐτὸς ἀπέρριψεν ὀριστικῶς τὰς προτάσεις ταύτας νομίζων περιττὸν ν' ἀγωνισθῇ, ἵνα ἐγκαταστήσῃ ἀντὶ τῶν Ἑνετῶν ἕτερον ἐν τῇ πατρίδι αὐτοῦ δυνάστην· ὥστε οὗτοι, ἀφοῦ κατέβαλον τοὺς ἄλλους στασιαστάς καὶ ἀπέκρουσαν τοὺς Γενουαίους ἤλθον τῷ 1299 εἰς διαπραγματεύσεις πρὸς τὸν Καλλέργην. Ἡ συνομολογηθεῖσα τότε πρὸς τοῦ-

τε ἀφορμὴν νὰ ἀναφέρωμεν, ὅτι ἐπὶ τοῦ Νικολοῦ Α΄ οἱ Τοῦρκοὶ εἶχον ἐξανδραποδίσαι ἀπὸ τῶν ὑποτεταγμένων εἰς αὐτὸν νήσων ἐντὸς ὀλίγων ἐνιαυτῶν 15,000 ψυχῶν. Τῷ 1344 ἐπὶ τοῦ Ἰωάννου Α΄ οἱ Τοῦρκοὶ ἐπελθόντες πάλιν μετὰ 40 πλοίων κατὰ τῆς Νάξου καὶ ἀποβιβάσθέντες εἰς τὴν πόλιν καὶ τὰ χωρία ἀπήγαγον αὐτοὺς ὑπὲρ τὰς 6,000 ἀνθρώπων ὥστε αἱ νῆσοι αὐταὶ ᾔθελον παντελῶς καταστραφῇ τότε, ἐν δὲν ἐπροστατεύοντο ὑπὸ τοῦ ἐγετικοῦ στόλου. Ἵνα δὲ περιστείλῃ τοὺς ὀλεθρίους ἐκείνους ἐχθροὺς ἐξ ὧν εἶχε καταντήσῃ νὰ κινδυνεύῃ καὶ αὐτὴ ἡ Κρήτη, ἡ Ἑνετία μετὰ πολλὰς καὶ ποικίλας προσπαθείας κατώρθωσε τῷ 1343 νὰ συκροτήσῃ εἰδὸς τι σταυροφορίας κατ' αὐτῶν, τῆς ὁποίας ἐμελλον μὲν νὰ μετάρχωσιν ἅπαντες οἱ χριστιανοὶ τῆς Ἀνατολῆς, Ἕλληνες, Σέρβοι, Ἀλβανοὶ καὶ Ἀνδευαυνηοὶ, πράγματι ὁμῶς δὲν μετέσχον εἰμὴ οἱ Ἑνετοὶ, οἱ Ἰωαννῖται τῆς Ῥόδου, ὁ βασιλεὺς τῆς Κύπρου καὶ οἱ δυνάσται τοῦ Αἰγαίου πελάγους. Ὁ στόλος τῶν συμμάχων ὁρμήσας ἐξ Εὐβοίας ἐκυρίευσεν τὴν Σμύρνην, ἀλλὰ μετ' ὀλίγον κατετροπώθη ὑπὸ τοῦ Οὐμούρμπεῦ τοῦ Ἀἰδινίου οὐδὲν ἤττον ἐπέμεινάν τινες τῶν συμμάχων εἰς τὸν ἀγῶνα καὶ πρὸ πάντων ἡ Ἑνετία, ὥστε ἐπὶ τέλους ὁ Οὐμούρμπεὺς ἐνίκηθη καὶ ἐφονεύθη τῷ 1346. Ἀλλὰ οἱ ἀδελφοὶ του ἐξηκολούθησαν τὸν πόλεμον ἡ συμμαχία διελύθη τῷ 1348 καὶ μόνον ἀποτελεσμα αὐτῆς ὑπῆρξεν, ὅτι ἡ Σμύρνη ἔμεινεν εἰς χεῖρας τῶν χριστιανῶν μέχρι τοῦ 1402 ὅτε κατεκτήθη ὑπὸ τῶν Μογγόλων. Ἐν τῷ μεταξύ δὲ τούτῳ ἄλλοι δυτικοὶ, οἱ Γενοῦαῖοι, συνεπλήρουν τὴν διάλυσιν τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους· διότι τῷ μὲν 1346 μία αὐτῶν συμμορία κατέλαβε τὴν Χίον καὶ διετήρησε τὴν ἐπ' αὐτῆς κυριαρχίαν ἐν εἰδὲι μετοχικῆς ἐταιρείας φερούσης τὴν ὄνομα τῶν Ἰουστινιάνων, μέχρι τοῦ 1566 καὶ ἡ αὐτὴ ἐταιρεία ἀφῆρπασε τῷ 1358 ἀπὸ τῶν Βυζαντινῶν τὴν παλαιὰν Φώκαιαν· ἤξεύρομεν δὲ ἤδη, ὅτι τῷ 1355 ὁ Γενοῦαῖος ὡς αὐτῶς Φραγκίσκος Καταλούσιος ἡ Κατελούζιος, ὠρελούμενος ἐκ τῶν μεταξὺ τοῦ Ἰωάννου Παλαιολόγου καὶ τοῦ Ἰωάννου Καντακουζηνοῦ διενέξεων, κατέλαβε τὴν Λήμνον.

Περὶ τὸ 1360 λοιπὸν ἡ μὲν μικρὰ Ἀσία ἐδεδιπόζετο ὑπὸ τῶν 10 τουρκικῶν δυναστειῶν ὅσαι προέκυψαν ἐκ τῶν κλησμάτων τοῦ δελ-

ζουικικοῦ κράτους, παρεκτός εὐαριθμίων τινῶν πόλεων, ὅσαι ἢ κατεί-
χοντο ἔτι ὑπὸ τῶν Βυζαντινῶν οἷον ἡ Φιλαδέλφεια καὶ αἱ Πηγαί, ἡ
κατελήφθησαν ὑπὸ ἐτέρων χριστιανῶν αἷον ἡ Φώκαια καὶ ἡ Σμύρνη,
καὶ προσέτι παρεκτός τῆς ἐν Τραπεζοῦντι σωζομένης χριστιανι-
κῆς αὐτοκρατορίας, ἥτις ὅμως ἐπέιχε δευτερεύουσαν ὅλως τάξιν ἐν
τῇ ὅλῃ κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου κινήσει τῶν πραγμάτων. Αἱ δὲ
Εὐρωπαϊκαὶ χῶραι κατείχοντο ὑπὸ ποικίλων χριστιανῶν δυναστῶν,
Βουλγάρων, Σέρβων, Ἀλβανῶν, Φράγκων καὶ τῶν περιλιπομένων τῆς
Βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας κλασμάτων, ἐν Θράκῃ, Μακεδονίᾳ, Πε-
λοποννήσῳ καὶ εἰς ὀλίγας τινὰς νήσους, ὧν αἱ πλεῖσται καὶ μέγι-
σται κατείχοντο ὑπὸ τῶν Ἑνετῶν, τῶν Γενουαίων καὶ ἄλλων
φράγκων· μόνον τὰ παράλια τῆς θρακικῆς Χερσονήσου εἶχον κατα-
ληφθῆ προσφάτως ὑπὸ τῶν Ὀσμανιδῶν Τούρκων. Ὅθεν οἱ τε Τούρ-
κοι τῆς Ἀσίας καὶ οἱ χριστιανοὶ τῆς Εὐρώπης ἦσαν διχρημέ-
νοι εἰς πολλὰς μικρὰς ἡγεμονίας. Ἀλλὰ οἱ Τούρκοι καὶ ἀν' ἡνώ-
νοντο, δυσκόλως ἤθελον συγκροτήσῃ δύναμιν ἰσοπαλὴν πρὸς τὴν
δύναμιν τῶν χριστιανῶν, ἐπὶ τῇ ὑποθέσει ὅτι οἱ χριστιανοὶ ἤθελον
ἐνωθῆ· τόσῳ μᾶλλον ὅσω οἱ μὲν Τούρκοι οὐδεμίαν εἶχον νὰ ἐλπί-
σωσιν ἄλλην ἐπικουρίαν, ὅπισθεν δὲ τῶν χριστιανῶν ὑπῆρχεν ἡ Δυ-
τικὴ Εὐρώπη, ἥτις ἠδύνατο νὰ δράμῃ εἰς βοήθειαν τῶν ὁμοθρή-
σκων. Οἱ χριστιανοὶ ὅμως δὲν ἠνώθησαν, καὶ ἡ ἀλήθειά ἀπαιτεῖ
νὰ ὁμολογήσωμεν, ὅτι οὐδ' ἠδύναντο ἔτι κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύ-
την νὰ ὑπολάβωσιν ἑαυτοὺς σπουδαίως κινδυνεύοντας ἀπὸ τῶν
Τούρκων, οἵτινες καὶ αὐτοὶ πολὺ ἀπείχον τοῦ νὰ ᾔναι ἡνωμένοι,
ὅτε αἰφνης ἐν ἐκ τῶν μικρῶν ἐκείνων τουρκικῶν κρατῶν, τὸ Ὀσ-
μανικόν, τὸ ὁποῖον τότε δὲν κατεῖχεν εἰμὴ μόνην τὴν Βιθυνίαν
καὶ τὴν Μυσίαν καὶ ὀλίγα τινὰ τῆς θρακικῆς Χερσονήσου παράλια,
κατέκλυσε διὰ μιᾶς Θράκην, Βουλγάρειαν, Σερβίαν, Μακεδονίαν, ἐν
Ἀσίᾳ δὲ κατέλαβε καθ' ὅλοκληρίαν ἢ ἐν μέρει τὰς κτήσεις τοῦ
Κέρμαν, τοῦ Καραμᾶν καὶ τοῦ Χαμίτ. Πῶς συνέβη ἡ αἰφνίδιος
αὕτη ἐκρηγξίς; Αἰφνίδιος· δὲν ὑπῆρξεν εἰμὴ διότι οὐδεὶς ἐπρόρεξε,
καὶ ἴσως οὐδεὶς ἠδύνατο νὰ προσέξῃ εἰς τοὺς στρατιωτικούς θεσ-
μοὺς, οὓς ἱδρυσεν καὶ ἀνέπτυξεν ἐπὶ τῆς τριακονταετοῦς αὐτοῦ ἀρ-
χῆς ὁ Οὐρχάν, θεσμούς τοὺς ὁποίους προσεθέσαμεν, καὶ τῶν ὁποίων
ἀνάλογόν τι αὐδὲν ὑπῆρχεν οὔτε παρὰ τοῖς ἄλλοις τῆς Ἀσίας

Τούρκαις, οὔτε παρὰ τοῖς χριστιανοῖς τῆς Εὐρώπης. Ἀπὸ τῶν θεσμών δὲ τούτων ὠφελούμενος ὁ Μουράτ Α΄. ὁ μετὰ τὸν ἐν ἔτει 1259 συμβάντα θάνατον τοῦ Οὐρχάν διαδεξάμενος τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ, ἐπέπεσεν ἀκατάσχετος καὶ ὅλως ἀπροςδόκητος κατὰ τῆς Εὐρώπης καὶ τῆς Ἀσίας καὶ ἐν διαστήματι τριάκοντα ἐτῶν διέπραξεν ἀδιαλείπτως σχεδὸν τὰ λαμπρότατα τῶν κατορθωμάτων.

Ἄμα καταλαβὼν τὴν ἀρχὴν περιέστειλε τὰς πρὸς αὐτὸν δυσμενεῖς διαθέσεις τοῦ Καραμχνικοῦ ἡγεμόνος, διὰ τῆς ἀλώσεως τῆς ἐν Γαλατίᾳ Ἀγκύρας, καὶ ἔπειτα διαπεράσας εἰς τὴν Εὐρώπην ἐκυρίευσεν τοὺς Αἰγὸς Ποταμοὺς, τὸ Τζουρουλὸν, τὸν Πύργον, τὸ Διδυμότειχον, τῷ δὲ 1361 καὶ αὐτὴν τὴν Ἀδριανούπολιν, ἣν μετ' οὐ πολὺ κατέστησε πρωτεύουσάν τοῦ κράτους. Ἀλλὰ τότε, ἐδρεύσας πρὸς καιρὸν εἰς Διδυμότειχον, ἐπέτρεψε τὴν ἐξακολούθησιν τῶν κατακτήσεων εἰς τοὺς δύο ἐπισημοτάτους στρατηγούς αὐτοῦ, Ἐβρεγὸν καὶ Δαλασσαχίν, ὧν ὁ μὲν πρῶτος, πιθανώτατα χριστιανὸς ὧν τὸ γένος, ἐκυρίευσεν ἐν τῇ μεσημβρινῇ Θράκῃ τὰ Κουμουλτζινά (πρὸς δυσμὰς τοῦ Δορίσκου) καὶ τὸ Βαρδάρει (πρὸς ἀνατολὰς τῆς Βεργίουας), ὁ δὲ δεύτερος προελάσας μέχρι τοῦ Αἰμοῦ κατέλαβε τὴν Φιλιππούπολιν. Μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Φιλιππουπόλεως ὁ Μουράτ συνωμολόγησεν εἰρήνην πρὸς τὸν Ἰωάννην Παλαιολόγον ἐπὶ τῇ βάσει ἀμοιβαίας συμμαχίας καὶ ἐπιμαχίας. Ἡ εἰρήνη αὕτη συνέφερε τόσῳ μᾶλλον εἰς τὸν Μουράτ ὅσῳ αἱ ῥαγδαῖαι αὐτοῦ κατακτήσεις συνεκίνησαν τελευταῖον καὶ τοὺς ἄλλους χριστιανούς, ἐπὶ δὲ τῇ προτροπῇ τοῦ πάπα Οὐρβάνου Ε΄. ἀπερτίσθη συμμαχία τῶν ἡγεμόνων Οὐγγαρίας, Σερβίας, Βλαχίας καὶ Βουλγαρίας κατὰ τῶν Τούρκων, τῆς ὁποίας, ὡς μὴ ὤφελλε, μόνος ὁ Βυζαντινὸς βασιλεὺς δὲν μετέσχευ. Ἀλλὰ καὶ ὁ συμμαχικὸς οὗτος στρατὸς κατετροπώθη τῷ 1363 ὑπὸ τοῦ Χατζῆ Ἰλβεκῆ, ὑποστρατήγου τοῦ Δαλασσαχίν. Οἱ δ' Ὀσμανίδαι, οἵτινες τότε κατέλαβον τὰς ἐν Ἀσίᾳ Πηγὰς, ἐξακολουθήσαντες καὶ ἐν Εὐρώπῃ τὴν θριαμβικὴν αὐτῶν πορείαν, ἀφ' ἐνὸς μὲν καθυπέταξαν τὰς περὶ Ῥοδόπην χώρας, τὰς κατεχομένας ὑπὸ τῶν Σέρβων ἡγεμονίσκων Δάγασσιν καὶ Μπογδάνου, καταστήσαντες αὐτοὺς φόρου ὑποτελεῖς καὶ ὑποχρεώσαντες νὰ συστρατεύωσι μετ' αὐτῶν δι' ὠρισμένου ἀριθμοῦ ἱππέων, ἀφ' ἑτέρου δὲ κατέκτησαν πλείστας πόλεις ἐν Βουλγαρίᾳ

καὶ ἐν τῇ ἰδίᾳ Σερβίᾳ, μέχρις οὗ τῷ 1375 συνωμολογήθη εἰρήνη πρὸς τὸν δεσπότην Σερβίας Λάζαρον καὶ τὸν ἄρχοντα Βουλγαρίας Σίσμαν. Διὰ τῆς εἰρήνης ταύτης ὁ μὲν Δεσπότης Λάζαρος ὅστις στασιάζας κατὰ τοῦ προτέρου ἡγεμονικοῦ οἴκου εἶχεν ἀναγορευθῆ τῷ 1371 βασιλεὺς τῆς Σερβίας, ἀνέλαβε τὴν ὑποχρέωσιν νὰ παρέχῃ εἰς τὸν Μουράτ κατ' ἔτος 1,000 ἵππεις καὶ 1,000 λίτρας ἀργύρου, ὁ δὲ ἄρχων τῆς Βουλγαρίας Σίσμαν ἔδωκεν αὐτῷ σύζυγον τὴν ἰδίαν θυγατέρα.

Περὶ τοὺς αὐτοὺς χρόνους ὁ Μουράτ ἐξέτεινε τὰς ἐν Ἀσίᾳ κτήσεις αὐτοῦ, τὸ μὲν συζεύξας τὸν πρεσβύτερον υἱόν του Βαγιαζίτ μετὰ τῆς θυγατρὸς τοῦ δυνάστου Κέρμιαν, καὶ λαβὼν ὡς προῖκα τέσσαρας τούτου πόλεις, ἐν αἷς τὸ Κοτυάειον· τὸ δὲ ἀγοράσας ἀπὸ νηκαστικῶς ὅπως οὖν ἔξ πόλεις τοῦ ἡγεμόνος τοῦ Χαμίτ ἦτοι τῆς μεταξὺ Τεκκὲ, Κέρμιαν καὶ Καραμάν μεσογείου χώρας. Συγχρόνως δὲ κατελύοντο ἀδιακόπως οἱ περὶ τὴν Ὀχριδα Σέρβοι ἡγεμονίσκοι καὶ ἐκυριεύοντο τὰ Βιτώλια, τὸ Πρίλαπον, οἱ Σκούποι καὶ ἡ Σόφια, ἐν ᾧ ὁ Μουράτ στρατεύσας κατὰ τοῦ ἰσχυροτάτου πάντων τῶν τουρκομανικῶν δυναστῶν τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, τοῦ τῆς Καραμανίας ἡγεμόνος, ἐνίκησεν αὐτὸν ἐκ παρατάξεως τῷ 1386 καὶ ἰδιοποιήθη ἀξιόλογον τοῦ κράτους αὐτοῦ μέρος. Ὁ Λάζαρος καὶ ὁ Σίσμαν, βλέποντες αὐτὸν ἀπασχολημένον ἐν Ἀσίᾳ, ἐνόμισαν ὅτι δύνανται νὰ ἄρῳσιν αὐθις τὰ ὄπλα τῷ 1387. Καὶ κατ' ἀρχὰς μὲν κατετρόπωσαν τὸν ἐν Βοσνίᾳ τουρκικὸν στρατόν· ἀλλ' ἐπελθόντος μετ' οὐ πολὺ τοῦ Μουράτ, κατεκτῆθη τὸ πλεῖστον τῆς Βουλγαρίας καὶ ὑπετάχθη ὁ ἡγεμὼν αὐτῆς, τῷ δὲ 1389 συνεκροτήθη εἰς Κοσσυφοπέδιον, κατὰ τὰ μεταξὺ Βοσνίας καὶ Σερβίας σύνορα, μάχη μεγάλη ἐκ παρατάξεως, μεταξὺ τοῦ βασιλέως τῆς Σερβίας Λαζάρου καὶ τοῦ συμμάχου αὐτοῦ ἡγεμόνος τῆς Βοσνίας ἀφ' ἐνὸς, καὶ ἀφ' ἑτέρου τοῦ Μουράτ, ἔχοντος ὑφ' ἐαυτὸν τοὺς υἱούς του Βαγιαζίτ καὶ Ἰακούβ, καὶ τοὺς ἐπιφανεστάτους τῶν στρατηγῶν, ἐν οἷς διέπρεπεν ὁ γέρων Ἑῶρενός. Ἐν τῇ μάχῃ ταύτῃ ὁ εὐπατρίδης Σέρβος Μίλος Κοβίλκοβιτς, προσποιηθεὶς ὅτι αὐτομολεῖ πρὸς τοὺς πολεμίους καὶ ὅτι ἔχει ἀπορρήτόν τι νὰ διακοινώσῃ πρὸς τὸν σουλτάνον, ἔλαβε τὴν ἀδειαν νὰ πλησιάσῃ πρὸς αὐτὸν καὶ τὸν ἐδολοφόνησεν. Ἀλλ' οὐδὲν ἦττον ὁ Σερβικὸς στρατὸς κατετροπώθη

ἐλοσχερώς, ὁ δὲ Ἀζάρος αἰχμαλωτευθεὶς ἤχθη εἰς τὴν σκηνὴν τοῦ Μουράτ, ὅστις καίτοι πνέων τὰ λοιπία, διέταξε νὰ θανατωθῇ ὁ δολοφόνος ἐκείνος ἀντίπαλος.

Τοιαύτη ὑπῆρξεν ἡ πρώτη ἐκράξιν τοῦ ὁσμανικοῦ κράτους. Καὶ ὅμως ὁ ἡγεμὼν ὁ διαπράξας πάντα ταῦτα τὰ κατορθώματα, δὲν ἤξευρε νὰ υπογράψῃ τὸ ὄνομα αὐτοῦ. Ὅταν τῷ 1365 ἐπέ-
τρεψεν εἰς τοὺς Ῥαουσαίους τὴν ἐλευθέραν ἐν ταῖς ἀνατολικαῖς θαλάσσαις ἐμπορίαν ἀντὶ ἐτησίου φόρου 500 δουκάτων, ὁ Μου-
ράτ, ἵνα κυρώσῃ τὴν ἐπὶ τούτῳ γενομένην συνθήκην, ἔβαλε τὴν παλάμην ἐντὸς μελάνης καὶ ἀπετύπωνεν ἔπειτα αὐτὴν εἰς τὸ ἄνω τοῦ ἐγγράφου μέρος, ἀντὶ υπογραφῆς καὶ σφραγίδος. Τοῦτο δὲ τῆς παλάμης τὸ ἐκτύπωμα μετὰ τῶν πέντε δακτύλων, ὧν οἱ μὲν τρεῖς μέσοι παρέκκιντα συνεχεῖς, οἱ δὲ δύο ἄκροι, ὁ μικρότε-
ρος καὶ ὁ μεγαλύτερος, ἀπεῖχον ἀπ' ἐκείνων, ἀπετέλεσαν ἕκτοτε καὶ μέχρι τὴν σήμερον ἀποτελεῖ τὸν λεγόμενον *Τουγράκ*, ἥτοι τὴν ἱεράν τοῦ Σουλτάνου υπογραφὴν. Ἀλλὰ ἐπιτηδεύτατος ὑπῆρ-
ξεν ὁ Μουράτ περὶ τὴν ἐκλογὴν τῶν στρατηγῶν αὐτοῦ. Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Σουλεϊμάν πασᾶ, τοῦ πρεσβυτέρου αὐτοῦ ἀδελ-
φοῦ, ὅστις διετέλεσεν ὁ δεύτερος Βεζύρης τοῦ κράτους, τὸ ἀξίωμα τοῦτο ἐχρέυσεν ἐπὶ δέκα περίπου ἔτη. τῷ δὲ 1368 ὁ Μουράτ προεχειρίσατο εἰς τὴν μετὰ τὸν ἡγεμόνα πρῶτην ἀρχὴν τὸν περι-
βόητον ἐκείνον ἀστυνόμον τοῦ στρατοῦ Καρά Χαλίλ Τζεντερελή, ὅστις ὑπῆρξεν ὁ ἰδρυτὴς τοῦ τάγματος τῶν Γεντισάρων καὶ ὁ κα-
θιερώσας τὴν ἀρχὴν τοῦ συστηματικοῦ τῶν Χριστιανῶν ἐξισλα-
μισμού. Ἐκτοτε οὐδεμία πλέον συνέβη διακοπὴ περὶ τὴν ἀπο-
νομὴν τοῦ βεζυρικοῦ ἀξιώματος, ὁ δὲ Καρά Χαλίλ, μετονομα-
σθεὶς Χαϊρεδδίν πασᾶς, ἐξετέλεσε τὰ καθήκοντα αὐτοῦ καθ' ὅλον τῆς ζωῆς του τὸ ὑπόλοιπον, ἥτοι ἐπὶ ὀκτωκαίδεκα ἔτη, διαπρέ-
ψας ὡς πρότερον ἐπὶ πλείσταις ὅσαις ὑπηρεσίαις πρὸς τε τὸ κρά-
τος καὶ πρὸς τὸ θρήσκευμα. Τὴν σύνεσιν τοῦ ἀνδρὸς ἐξύμνησαν Βυζαντινοὶ καὶ Τούρκοι χρονογράφοι. Μίαν δὲ τῶν ἁμιλιῶν αὐτοῦ πρὸς τὸν Μουράτ θέλομεν παραθέσει ἐνταῦθα κατὰ Χαλκοκονδύ-
λην, ὡς χαρακτηριστικὴν τοῦ θάρρους μεθ' οὗ συνεβούλευε πάν-
τοτε τὰ προσήκοντα εἰς τὸν ἡγεμόνα καὶ τῆς προθυμίας μεθ' ἧς ὁ παντοδύναμος κυρίαρχος ἤκουε τὰς συμβουλὰς τοῦ πεπειραμέ-

νου αὐτοῦ βεζύρου. «Βασιλεῦ Μουράτ,» τὸν ἠρώτησε ποτὲ ὁ Χαϊρεδδὶν πασᾶς, «πῶς νομίζεις ὅτι πρέπει νὰ στρατηγῇς, ἵνα διὰ τῶν στρατῶν ἐπιτυχᾶνῃς πᾶν τὸ βουλούμενον;» ὁ δὲ ἀπεκρίθη· «ἐπιτηδεύω μὲν βουλευόμενος καὶ τοὺς στρατιώτας ὡς οἶόν τε μάλιστα εὐεργετῶν.» «Καὶ πῶς ἄρα,» ὑπέλαθεν ὁ Χαϊρεδδὶν, «δύνασαι νὰ βουλεύεσαι ὀρθῶς;» Ὁ δὲ ἀπεκρίθη· «ἐὰν μετρῶν τὰ πράγματα δὲν ἀπατῶμαι περὶ τὰ μέτρα.» Ἐνταῦθα καγχάσας ὁ γέρον Βεζύρης ἐπεῖπεν. «Βασιλεῦ Μουράτ, βεβαίως εἶσαι σπουδῆς ἀνὴρ· ἀλλὰ πῶς θέλεις μετρήσει ἀκριβῶς, ἐὰν δὲν ᾔσῃ πάντοτε παρῶν, ἵνα ἐξετάζῃς τὰ τε δέοντα καὶ τὰ ἐναντία τούτων, ἀπέχων μὲν τῶν τελευταίων, ἐπιχειρῶν δὲ ἐγκαίρως τὴν τῶν πρώτων ἐκτέλεσιν; Διότι μετὰ τὸ συνετῶς βουλευέσθαι ἢ ταχύτης εἶναι ὁ μᾶλλον ἀπαραίτητος τῶν ὄρων εἰς τὸ μεγάλην κατεργάζεσθαι». Διὰ τοιούτων βουλευμάτων καὶ ἀξιωματικῶν παρесьευάζοντο ὁ Μουράτ καὶ ὁ βεζύρης αὐτοῦ εἰς τὴν κατὰκτισιν τῆς Εὐρώπης. Τὸν Χαϊρεδδὶν πασᾶν, ἀποθανόντα τῷ 1386 ἑκατοντούτῃ περίπῳ, διεδέχθη εἰς τὸ ἀξίωμα τοῦ βεζύρου ὁ υἱὸς αὐτοῦ Ἀλῆ πασᾶς, ὅστις καὶ πρῶτος ὠνομάσθη μέγας βεζύρης τοῦ κράτους, διότι κατὰ τὴν ἐκ παρατάξεως πρὸς τοὺς Καραμανίους μάχην, διαπρέψαντος ὑπὲρ πάντας τοὺς ἄλλους στρατηγούς τοῦ Τιμουράτας, ὁ Μουράτ ἐνόμισε δίκαιον νὰ ἀπονεύμῃ αὐτῷ τὸν τίτλον τοῦ βεζύρη, ὥστε ἕκτοτε ὁ μὲν ὑπάτος μετὰ τὸν βασιλεῖα ἄρχων ἐπεκλήθη μέγας βεζύρης, οἱ δὲ ἀμέσως μετὰ τοῦτον ἐπόμενοι ἀπλῶς βεζύραι, ἥτοι πασᾶδες, ἔχοντες ὡς σύμβολον τοῦ ἀξιώματος αὐτῶν τρεῖς ἵππεύς οὐράς. Πρὶν δὲ συμπληρώσωμεν ὅσα δυνάμεθα νὰ εἰπώμεν περὶ τοῦ Μουράτ, παρατηροῦμεν ὅτι οὗτος ἠθέλησε νὰ συνδυάσῃ τὸ σύστημα τοῦ ἐξισλαμισμού τῶν Χριστιανῶν πρὸς τὸ σύστημα τῆς χρήσεως αὐτῶν ὡς Χριστιανῶν ἐν τῷ στρατῷ. Οὕτω λ. χ. τῷ 1375 μετὰ τὴν εἰρήνην ἣν συνωμολόγησε πρὸς τοὺς ἡγεμόνας τῆς Σερβίας καὶ τῆς Βουλγαρίας, ἱδρύσεν ἰδιὸν σῶμα ἐκ Χριστιανῶν ὑπηκόων, οἵτινες ὅμως καλούμενοι *Βοϊνὰκ* δὲν ἐχρησίμευον εἰμὴ εἰς ταπεινοτέρας τινας τοῦ στρατοῦ ὑπηρεσίας, οἷον τὴν τῶν ἵππων καὶ τῶν ἀμὰξῶν ἐπιμέλειαν, ἀπηλλάγμενοι ὄντες τούτου ἐνεκα παντὸς φόρου. Παρὰ δὲ τοῦ δεσπότης Σερβίας Δεζάρου ἀ-

πῆλτε τότε, ὡς ἤξεύρομεν, νὰ παρέχῃ αὐτῷ κατ' ἔτος 1,000 ἵπποις, οἵτινες καὶ ἠγωνίσθησαν τῶντι ἐν τῇ μεγάλῃ πρὸς τοὺς Καραμανίους μάχῃ, ὑπὸ τὸν Βαγιαζίτ τεταγμένοι εἰς τὴν ἀριστερὰν τοῦ στρατοῦ πτέρυγα. Ἀλλὰ καὶ κατὰ τὴν ἐν Κοσσυφοπεδίῳ μάχῃν ἠγωνίσθησαν πιστῶς ἐν τῷ ὁσμανικῷ στρατῷ τινὲς τῶν Χριστιανῶν δεσποτῶν τῶν ὑποτελῶν ἐν Εὐρώπῃ γενομένων, καὶ ἰδίως ὁ ἡγεμὼν τῆς περὶ τὰ Οὐλπιανὰ (Γιουστενδίλ) μικρᾶς χώρας Κωνσταντίνος. Ἀλλὰ προϊόντος τοῦ χρόνου κατίσχυσεν ἡ ἀποκλειστικὴ τῶν ἐξισλαμισθέντων Χριστιανῶν χρήσις.

Τοσαῦτα δὲ καὶ τοιαῦτα κατορθούντος τοῦ Μουράτ, οἰκτρὸν τῇ ἀληθείᾳ θέαμα παρίστησιν ἡμῖν ὁ σύγχρονος αὐτοῦ βασιλεὺς τοῦ Βυζαντίου, Ἰωάννης Παλαιολόγος. Μέχρι τῆς ἐποχῆς ταύτης τὸ Βυζαντινὸν κράτος ἐδίδε σημεῖα ζωῆς· ἀλλ' ἀπὸ τοῦδε ἐπέρχονται καταφανῆ θανάτου συμπτώματα. Εἶδομεν ὅτι πρῶτον θῦμα αὐτοῦ ἐξελέξατο ὁ τῶν Ὁσμανιδῶν ἡγεμὼν τὸν βασιλέα ἐκείναι, ἀλλ' ὅτι μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Φιλιππουπόλεως συνωμολόγησε πρὸς αὐτὸν εἰρήνην, καθ' ἣν ὁ εἰς ἔμελλε νὰ ᾖναι βοηθὸς τοῦ ἑτέρου· ὥστε κατὰ τὴν μετ' ὀλίγον γενομένην πρῶτην συμμάχίαν τινῶν τοῦλάχιστον ἐκ τῶν Χριστιανῶν τῆς Ἀνατολῆς, ἦτοι τῶν ἡγεμόνων Σερβίας, Οὐγγαρίας, Βλαχίας καὶ Βουλγαρίας, ὁ Ἰωάννης Παλαιολόγος δὲν συνηγωνίσθη μετ' αὐτῶν κατὰ τῶν Τούρκων. Καὶ ἐνῷ παρῆται οὕτω τὸν μόνον τρόπον δι' οὗ ἡ δύνατο νὰ σώσῃ τὴν τιμὴν τοῦ ἔθνους αὐτοῦ, ἂν ὅχι τὴν πολιτικὴν ὑπαρξίν, ἐτράπη εἰς ἱκεσίαν πρὸς τὸν τότε πάπαν Οὐρβανὸν Ε'. ἐπικαλούμενος τὴν συνδρομὴν αὐτοῦ καὶ ὑποσχόμενος κατὰ τὸ σύνθημα τὴν ἔνωσιν τῶν ἐκκλησιῶν. Οὐδὲ ἠρκέσθη εἰς τοῦτο, ἀλλ' ἐπορεύθη αὐτὸς εἰς Ῥώμην, ὅπου κατὰ ὀκτώβριον τοῦ 1369 ἐξώμοσεν ἐπὶ παρουσίᾳ τοῦ πάπα καὶ ἁπαντος τοῦ Ῥωμαϊκοῦ κλήρου τὰ δόγματα τῆς ὀρθοδόξου ἀνατολικῆς ἐκκλησίας. Ἡ δεξιῶσις ἥς ἔτυχεν ὑπῆρξε μεγαλοπρεπῆς, πραγματικὴν ὅμως συνδρομὴν οὐδεμίαν ἐπέτυχεν, ἀλλὰ μόνον ὑποσχέσεις, καὶ συστατικὰς ἐπιστολάς, καὶ εὐλογίας, δι' ὧν φορτωμένος ὁ ταλαίπωρος αὐτοκράτωρ ἐδέησε νὰ πορευθῇ ἀλλαχοῦ εἰς ἀναζήτησιν βοηθείας. Ἐκ Ῥώμης μετέβη εἰς Ἑνετίαν λαβὼν ἐν τῇ πόλει ταύτῃ ὡσαύτως ὑποσχέσεις τινὰς καὶ πρὸ πάντων δανεισθεὶς ἐπὶ τόκοις βα:

ριπίτοις χρήματα, ἵνα ἐξακολουθήσῃ τὴν ἀνά τὴν Εὐρώπην περὶ
μοδεῖαν. Ἀπῆλθε δὲ ἐπὶ τούτῳ εἰς τὴν μεσημβρινὴν Γαλλίαν,
ἀλλ' ἐπειδὴ οὐδ' αὐτόθι κατώρθωσέ τι ἐπέστρεψεν εἰς Ἑνετίαν
πενήστερος παρὰ ποτὲ, καὶ ἐκεῖ ὁ διάδοχος αὐτὸς τῶν Κωνσταν-
τίνων, τῶν Βασιλείων καὶ τῶν Κομνηνῶν ὑπεβλήθη εἰς προσωπι-
κὴν κράτησιν ἕνεκα χρέους εὐτελοῦς. Τὸ δὲ οἰκτρότερον, ὁ πρεσβύ-
τερος υἱὸς τοῦ Ἀνδρόνικου, ὃν εἶχε καταλίπει ἐπίτροπον τῆς ἀρχῆς
ἐν τῇ ἀπουσίᾳ του, ἀπεποιήθη ἐπὶ διαφόροις προφάσεσι νὰ ἀπο-
στείλῃ εἰς Ἑνετίαν τὰ πρὸς ἀπολύτρωσιν τοῦ πατρὸς ἀναγκαῖα
χρήματα. Εὐτυχῶς ὁ δεύτερος υἱός, ὁ Μανουὴλ, ἐφάνη προθυμότε-
ρος, ὥστε ὁ Ἰωάννης ἠδυνήθη νὰ ἀνακτήσῃ τὴν ἐλευθερίαν καὶ νὰ
ἐπιστρέψῃ εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἀφοῦ ἐπὶ ματαίῳ ἐταπεινώθη
ἐν Ῥώμῃ, ἐπὶ ματαίῳ ἐξητελείσθη ἐν Ἑνετίᾳ καὶ ἔλαβεν ἀποδείξειν
ἡλικιὰν τῆς κακοθελείας τοῦ πρεσβυτέρου αὐτοῦ υἱοῦ καὶ διαδόχου.

Τότε ἀπελπισθεὶς νὰ λάβῃ συνδρομὴν τινα ἐξ Εὐρώπης κατέβη
ἐν μᾶλλον τὴν κλίμακα ἐκείνην τῆς πρὸς τὸν ἰσχυρὸν δυνάστην
τῆς ἀνατολῆς ὑποκλίσεως. Ἵνα διατηρήσῃ τὴν εὐνοίαν τοῦ Μου-
ράτ ἐπέμψε πρὸς αὐτὸν τὸν τρίτον ἐκ τῶν τεσσάρων υἱῶν του,
τὸν Θεόδωρον, μετὰ ἐντολῆς τοῦ νὰ ὑπηρετῇ παρὰ τῇ Πύλῃ τοῦ
ἡγεμόνος τῶν Ὀσμανιδῶν, ὡς πιστὸς αὐτοῦ μισθοφόρος, κατὰ παν-
τὸς πολεμίου. Συγχρόνως δὲ κατέστησε συμβασιλέα τὸν δεύτερον
υἱὸν Μανουὴλ ἀντὶ τοῦ Ἀνδρονίκου, ὅστις εἶχεν ἀναδειχθῇ τοσοῦ-
τον κακοήθης. Καὶ ὁ μὲν Ἀνδρόνικος συνεννοηθεὶς μετὰ τοῦ υἱοῦ
τοῦ Μουράτ, Σαουτζῆ, μελετήσαντος ὡσαύτως προδοσίαν κατὰ τοῦ
ἰδίου πατρὸς, ὕψωσεν ἀπὸ κοινοῦ μετ' αὐτοῦ σημαίαν στάσεως.
Ἀλλ' ὁ Μουράτ ἀναγκάσας ἀμφοτέρους νὰ παραδοθῶσι, τῷ 1385,
τὸν μὲν ἴδιον υἱὸν ἀπετύφλωσε, συμφωνήσας πρὸς τὸν Ἰωάννην νὰ
πράξῃ τὸ αὐτὸ ὡς πρὸς τὸν Ἀνδρόνικον· ἔπειτα δὲ καὶ ἐθανάτωσε
τὸν Σαουτζῆ, ἐπιστατήσας ὁ ἴδιος εἰς τὸν οἰκτιστὸν θάνατον ὅλων
τῶν Ἑλλήνων εὐπατριδῶν ὅσοι εἶχον συμμαχήσει καὶ συμπράξει
μετ' αὐτοῦ.

Τοιαῦται ἦσαν τῷ 1389 αἱ μεταξὺ Βυζαντινῶν καὶ Τούρκων
σχέσεις, ὅτε ὁ Μουράτ ἐδόλοφονήθη ἐν τῷ μέσῳ τῆς μεγάλης αὐ-
τοῦ ἐν τῷ Κοσσυφοπεδίῳ νίκης κατὰ τῆς νέας τινῶν ἐκ τῶν Χρι-

στιανῶν τῆς ἀνατολῆς συμμαχίας, ἥς καὶ πάλιν οἱ Βυζαντινοὶ δὲν ἔλαβον τὴν τιμὴν νὰ συμμετάσχωσι. Τὴν ἀρχὴν τῶν Ὁσμανιδῶν διεδέχθη τότε ὁ Βαγιαζήτ ὁ ἐπικαλούμενος Γιλδιρὺμ, ὃ ἐστὶ Κεραυρὸς, ἥ, καθὼς τὸν λέγει ὁ Χαλκοκονδύλης, *Αἰλάψ*. Ὁ Βαγιαζήτ συνωμολόγησεν ἀμέσως εἰρήνην πρὸς τὸν υἱὸν τοῦ Λαζάρου Στέφανον, προσελθόντα εἰς προσκύνησιν αὐτοῦ ἐπὶ ταῖς τρισὶν ὁροῖς ὅτι θέλει ἔπειτα τῷ νικητῇ ὡς σὺμμάχος εἰς πάντα πόλεμον, ὅτι θέλει δώσει αὐτῷ σύζυγον τὴν ἀδελφὴν του, καὶ ὅτι θέλει τελῆ ἐτήσιον φόρον ἐκ τῶν ἀργυρωρυχείων τῆς χώρας. Ἀλλὰ τί ἦσαν οἱ ὅροι οὗτοι παραβαλλόμενοι πρὸς τοὺς νέους ἐξευτελισμοὺς εἰς οὓς ὑπέκυψαν οἱ Παλαιολόγοι; Ὁ βασιλεὺς Ἰωάννης εἶχε παραγγείλει κατὰ τὰ διαταχθέντα ὑπὸ τοῦ Μουράτ τὴν τύφλωσιν τοῦ Ἀνδρονίκου, προσέτι δὲ τὴν τύφλωσιν τοῦ υἱοῦ τοῦ Ἀνδρονίκου, Ἰωάννου καὶ τὴν ἀμφοτέρων φυλάκισιν. Φαίνεται ὅμως ὅτι οὔτε ἡ τύφλωσις αὐτῶν ἐγένετο πλήρης, οὔτε ἡ φυλάκισις ὑπῆρξεν αὐστηρά, ὥστε οὗτοι ἠδυνήθησαν νὰ ζητήσωσι τὴν προστασίαν τοῦ Βαγιαζήτ, ὅστις διέταξε τὴν φυλάκισιν μὲν τοῦ αὐτοκράτορος Ἰωάννου, καὶ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Μανουὴλ, τὴν παράδοσιν δὲ τῆς ἀρχῆς εἰς τὸν Ἀνδρόνικον, ἀναλαβόντα ἀντὶ τούτου τὴν ὑποχρέωσιν νὰ τελῇ εἰς τὸν προστάτην του οὐκ ὀλίγα κατ' ἔτος κεντηνάρα χρυσίου καὶ ἀργυρίου. Ὁ δὲ βασιλεὺς Ἰωάννης, ὅστις ἐν ὄσῳ πρῶστατο τῶν πραγμάτων οὐδὲν ἔπραξεν ἵνα διακωλύσῃ τὰς τῶν Ὁσμανιδῶν κατακτήσεις, εὔρε τὸν τρόπον καὶ ἐν τῇ φυλακῇ ὧν νὰ συντελέσῃ εἰς νέαν ἀκρωτηρίασιν τοῦ κράτους. Συνεννοηθεὶς μετὰ τοῦ Ἐνετοῦ Καρόλου Ζένου, ἵνα ἐπιτύχῃ δι' αὐτοῦ τὴν ἀπελευθέρωσιν του, ἔδωκεν εἰς αὐτὸν χρυσόβουλλον δι' οὗ εἰς ἀμοιβὴν παρεχώρει τῇ Ἐνετίᾳ τὴν νῆσον Τένεδον. Καὶ ἡ μὲν ἀπελευθέρωσις τοῦ Ἰωάννου δὲν κατωρθώθη διὰ τοῦ μέσου τούτου, ὁ Ζένος ὅμως κατέλαβε δι' ἐνετικῶν πλοίων τὴν Τένεδον, ἥτις ἔκτοτε ἀπεσπάσθη τοῦ κράτους διὰ πάντός. Ἀλλὰ πάντα ταῦτα ἦσαν μικρὰ πρὸς τὰ ἐπιγενόμενα. Ὁ βασιλεὺς Ἰωάννης καὶ ὁ υἱὸς τοῦ Μανουὴλ ἐπέτυχον τελευταῖον νὰ φύγωσιν ἐκ τῆς φυλακῆς καὶ κατέφυγον πρὸς τὸν Βαγιαζήτ, προτείναντες νὰ πληρώνωσι αὐτοὶ τὸν ὑπὸ τοῦ Ἀνδρονίκου συμφωνηθέντα φόρον, καὶ προσέτι νὰ προσέρχωνται τὴν ἀνοιξὶν εὐπειθῶς μετὰ 12,000 ἱππέων καὶ πε-

ζών εις τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ τῶν Ὁσμανιδῶν ἀρχοντος, ἔχοντες τοὺς αὐτοὺς πρὸς τοῦτον φίλους καὶ ἐχθρούς. Ὁ Βαγιαζήτ, τοῦ ὁποίου ὁ σκοπὸς ἦτο νὰ παραλύῃ τοὺς ἀνθρώπους αὐτοὺς ὅσο ἀκίνδunami καὶ ἂν ἀπέβησαν, ἐδέχθη καὶ ταύτας τὰς προτάσεις, διέταξε τὸν Ἀνδρόνικον νὰ παραχωρήσῃ τὴν ἀρχὴν εἰς τὸν πατέρα του, δὲν τὸν ἐφυλάκισεν ὅμως, ἀλλὰ ἐπέτρεψεν αὐτῷ πᾶν ὅτι ἐσώζετο ἔτι ἐκ τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους ἐκτὸς τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἤτοι τὴν Σηλυβρίαν, τὴν Ἡράκλειαν, τὴν Ῥαιδεστόν καὶ τὴν Θεσσαλονίκην ὥστε τὰ ἐλεεινὰ ἐκεῖνα λείψανα τοῦ κράτους διενεμήθησαν πάλιν εἰς δύο. Ταῦτα δὲ διατάξας ἐν Εὐρώπῃ τῷ 1390, ὁ Βαγιαζήτ ἀπῆλθεν εἰς Ἀσίαν, ἵνα πρὸ πάντων κυριεύσῃ τὴν Φιλαδέλφειαν, ἥτις ἦτο ἡ μόνη πόλις ἣν οἱ Βυζαντινοὶ ἐσώζον ἔτι ἐν τῇ μεγάλῃ ἐκείνῃ χειρσονήσῳ ἧς ἄλλοτε ὀλοκλήρου ἐκυρίαρχουν. Καὶ τότε συνέβη τὸ οἰκτρότατον τῶν γεγονότων, ὅσα εἴμεθα καταδεδικασμένοι νὰ ἀναφέρωμεν ἐν τῇ περὶ ταύτῃ τῆς ἱστορίας ἡμῶν. Ὁ Βαγιαζήτ προσλαβὼν κατὰ τὰ συμπεφωνημένα τὰς σερβικὰς καὶ βυζαντινὰς ἐπικουρίας, ἀπῆτησεν ἀπὸ τὸν Ἰωάννην καὶ τὸν Μανουὴλ νὰ διατάξωσι τὸν φρούραρχον τῆς Φιλαδελφείας νὰ παραδώσῃ τὴν πόλιν εἰς αὐτόν. Καὶ οἱ λεγόμενοι αὐτοὶ βασιλεῖς τῶν Ἑλλήνων ἐξέδωκαν τὴν αἰσχρὰν ταύτην διαταγὴν. Ἀλλὰ τὸ φρόνημα τοῦ Ἑλληνισμοῦ, τὸ ὁποῖον εἶχε παντελῶς ἐκλείπει ἀπὸ τὰς ἀγενεῖς ἐκεῖνας ψυχὰς, ἐσώζετο ἔτι παρὰ τοῖς ὑπηκόοις, τοῦλάχιστον παρὰ τισι τῶν ὑπηκόων. Ὁ φρούραρχος Φιλαδελφείας καὶ οἱ κάτοικοι τῆς πόλεως ἀπήντησαν, ὅτι ἐκόντες δὲν θέλουσι καταπροδώσαι ἑαυτοὺς τῷ βαρβάρῳ. Ὅθεν ἐπολιορκήθη ἡ Φιλαδέλφεια, μετὰ δὲ τοῦ Βαγιαζήτ συνεπολιορκήσαν αὐτὴν καὶ οἱ κατάπτυστοι ἐκεῖνοι βασιλεῖς καὶ ἥριστευσαν, ὡς λέγεται, ἐν τῇ πολιορκίᾳ ταύτῃ, καὶ πρῶτοι ἀναβάντες εἰς τὰ τεῖχη τῆς Φιλαδελφείας ἐκυρίευσαν αὐτήν. Ὁ Χάμμερ λέγει, ὅτι τὸ πρᾶγμα ἤθελεν εἶναι ἀπίστευτον, ἐὰν δὲν ἀνεφέρετο ὑπὸ Ἑλλήνος χρονογράφου, τοῦ Χαλκοκονδύλη. Καὶ ἔχει δίκαιον.

Μετὰ δὲ τὴν ἄλωσιν τῆς Φιλαδελφείας δὲν ἔμεινε κατεχόμενον ὑπὸ Ἑλλήνων καθ' ὅλην τὴν Μικρὰν Ἀσίαν εἰμὴ τὸ περὶ Τραπεζοῦντα κρατίδιον, τὸ ὁποῖον καίτοι αὐτοκρατορία μεγαλῶ-

νυμούμενον ἦτο ἐλαχίστου λόγου ἄξιον· διὰ τε τὴν μικρὰν αὐτοῦ δύναμιν καὶ διὰ τὴν παντελῇ ἀποξένωσιν ἀπὸ τῶν λοιπῶν τῆς Ἀνατολῆς πραγμάτων. Ἀλλὰ καὶ ἐν Εὐρώπῃ τὸ Βυζαντινὸν κράτος περιωρίζετο εἰς μόνην τὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ τὰς προαναφερθείσας ὀλίγας περὶ αὐτὴν πόλεις· ἦτο δὲ, καὶ οὕτως ἔχον, διηρημένον εἰς δύο, ὥστε ἡ κατάλυσις αὐτοῦ ἐφαίνετο προσεχέστατη, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ μετ' ὀλίγον ἐπολιορκήθη καὶ αὐτὴ ἡ Κωνσταντινούπολις ὑπὸ τοῦ Βαγιαζήτ. Τῶντι ὁ μονάρχης οὗτος, ἀφοῦ μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Φιλαδελφείας κατέστησεν ὑπήκοα ἡ ὑποτελῆ τὰ ἐν τῇ Μικρᾷ Ἀσίᾳ τουρκομανικὰ κράτη τοῦ Αἰδδίν, τοῦ Σαρουχάν, τοῦ Μεντεσχιέ, τοῦ Κέρμιαν, καὶ τοῦ Τεκέ καὶ ἡ κραιτηρίασε τὰ κράτη τῆς Κασταμῶνος καὶ τοῦ Καραμάν, ἐπέστρεψε τῷ 1394 εἰς τὴν Εὐρώπην. Καθ' ὁδὸν πληροφορηθεὶς ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ Ἰωάννης θοὺς ἐπὶ τέλους σημεῖον ζωῆς, ὠχύρωσε τὴν χρυσῇν πύλην διὰ δύο μεγάλων πύργων, τὸν διέταξε νὰ καθαιρέσῃ τοὺς πύργους τούτους· καὶ ὁ Ἰωάννης ὑπήκουσε. Μικρὸν μετὰ τὸ γεγονός τοῦτο ἀπεβίωσεν ὁ Ἰωάννης, ὁ δὲ ἐν Προύσῃ παρὰ τῇ ὑπηρεσίᾳ τοῦ σουλτάνου διατελὼν Μανουὴλ κατώρθωσε νὰ διαφύγῃ καὶ νὰ ἔλθῃ εἰς Κωνσταντινούπολιν. Ἐντεῦθεν πάροργισθεὶς ὁ Βαγιαζήτ ἀπήγγισεν ὥστε τοῦ λοιποῦ νὰ ἐδρεύῃ ἐν Κωνσταντινουπόλει καθὼς, ἵνα ρυθμίζῃ τὰς μεταξὺ μουσουλμάνων ὑποθέσεις καὶ νὰ κτισθῇ προσέτι ἐν αὐτῇ τζαμίον, ἵνα τελῶσιν ἐν αὐτῷ· οἱ πιστοὶ τὰ τῆς ἰδίας λατρείας. Παρακούσαντος δὲ εἰς τοῦτο τοῦ Μανουὴλ, ἐπεχείρησεν ὁ Βαγιαζήτ τὴν πρῶτην ὑπὸ τῶν Ὀσμανιδῶν Τούρκων πολιορκίαν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἥτις, ὡς καὶ πάλαι ποτὲ ἡ ἀραβικὴ, ἐμελλε νὰ διαρκέσῃ ἔτη ἑπτὰ.

Ἄρα γε δὲν ἠδύνατο ἔκτοτε νὰ κυριευθῇ ἡ μεγάλη αὕτη πόλις; Ἀναλογιζόμενοι τὸ πλῆθος τῶν δυνάμεων τὰς ὁποίας ἦγεν ὁ Βαγιαζήτ καὶ τὰ δυσχερῆ κατορθώματα ὅσα ἐν τῷ διαστήματι τῆς ἐπταετίας ταύτης διέπραξε, δυσκόλως εἰμποροῦμεν νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι δὲν ἤθελεν ἐπιτύχει τὴν ἄλωσιν, ἐὰν ἡσυχολεῖτο περὶ τοῦτο σπουδαίως. Ἀλλ' αὐτὸς περιωρίσθη εἰς τὸν ἀποκλεισμὸν μᾶλλον τῆς πόλεως, ἀπὸ δὲ τοῦ περὶ αὐτὴν στρατηγίου ἐπεχείρει ἐν τῷ μεταξὺ ποικίλλας ὅσας ἐκστρατείας ἐν Εὐρώπῃ τε καὶ ἐν Ἀσίᾳ. Κατέστησεν ὑποτελῆ φόρου τὴν Βλα-

χίαν, συνεπλήρωσε τὴν κατάκτησιν τοῦ Καραμανικοῦ κράτους, συνεπλήρωσε τὴν κατάκτησιν τῆς Βουλγαρίας, θανατώσας τὸν ἡγεμόνα αὐτῆς Σισμάν, τοῦ ὁποίου ὁ ὁμώνυμος υἱὸς δὲν ἔσωσε τὴν ζωὴν αὐτοῦ εἰμὴ γενόμενος μουσουλμάνος καὶ λαβὼν ὡς τοιοῦτος τὴν διοίκησιν τῆς ἐν Ἀσίᾳ νεωστὶ τότε κατακτηθείσης Ἀμιοῦ· πλὴν τούτων δὲ ὁ Βαγιαζήτ διέπραξε καὶ ἄλλας τινὰς μικροτέρου λόγου ἀξίας ἐπιδρομὰς καὶ ἀλώσεις κατὰ τε τῶν ἐπὶ-κεινα τοῦ Βοσπόρου ὁμοφύλων καὶ κατὰ τῶν περὶ τὸν Ἰστρον καὶ τὸν Ἀδρίαν χωρῶν. Ἀλλὰ πάντα ταῦτα ὑπερκόντισε τὸ κατὰ τὸ πέμπτον ἔτος τοῦ ἀποκλεισμοῦ ἐκείνου τῆς Κωνσταντινουπόλεως διαπραχθὲν παρ' αὐτοῦ κατόρθωμα.

Ἡ ἀκατάσχετος πρὸς τὰ πρόσω ὁρμὴ τοῦ Βαγιαζήτ προεκά-ιστε τελευταῖον τινῶν μὲν τῶν ἐν Εὐρώπῃ δυναστῶν τὴν φι-λιππιαν, ἄλλων δὲ τὴν περὶ τῆς ἰδίας σωτηρίας μέριμναν, ὥστε περὶ τὰ μέσα τοῦ 1396 συνέβρευσαν περὶ τὸν βασιλέα τῆς Οὐγ-γρίας Σιγισμούνδον ἐξήκοντα περίπου χιλιάδες ἀνδρῶν, ἐν οἷς διέπραπον πολλοὶ ἱππότες τῆς κάτω Γερμανίας καὶ τῆς δυτικῆς Γαλλίας. Ὁνομαστότατοι δὲ μάλιστα ὑπῆρξαν οἱ ἀναλαβόντες τότε νὰ προμαχήσων ὑπὲρ τῆς χριστιανωσύνης Γάλλοι καὶ ἐξαι-μέτως οἱ ἀρχηγοὶ αὐτῶν, ὁ κόμης Νευέρς, υἱὸς τοῦ δουκὸς τῆς Βουργουνδίας, οἱ κόμητες Μαρκίας, ἅπαντες συγγενεῖς τοῦ βα-σιλέως τῆς Γαλλίας, ὁ στρατάρχης Βουσικὼ καὶ ἄλλοι πολλοί. Ὁ στρατὸς οὗτος, διελθὼν κατὰ Σεπτέμβριον τοῦ ἔτους ἐκείνου τὴν Σερβίαν καὶ τὴν Βλαχίαν, ἐπεχείρησε τὴν πολιορκίαν τῆς ἐν Βουλγαρίᾳ Νικοπόλεως, ἣν γενναίως ὑπερασπίσθη ὁ Ὄσμανιδῆς ῥοῦράρχος. Δυστυχῶς ὁ χριστιανικὸς στρατὸς συνέχαιτο μὲν ἐκ μαχητῶν ἀρίστων, ἀλλ' οὐδεμίαν εἶχε πειθαρχίαν. Οἱ Γάλλοι ἔξισυντες ὅτι αὐτοὶ καὶ μόνοι εἶναι ἱκανοὶ νὰ καταβάλῃσι τὴν ὁρμὴν τῶν Ὄσμανιδῶν, ἤθελον πάντοτε νὰ προτρέχῃσι μὴ ἀκού-οντες τὰς συμβουλὰς τοῦ πεπειραμένου περὶ τὸν τρόπον τοῦ πο-λεμεῖν τῶν Τούρκων Σιγισμούνδου· διάγοντες δὲ πρὸς ἐτι βίον ἔσωτον ἐν τῷ στρατοπέδῳ εἰς πολλὴν ἐξώκειλαν ἀκολασίαν, οὐδ' ἐδίδασσαν νὰ φονεύσῃσι πολλοὺς Τούρκους αἰχμαλώτους, οἵτινες εἶχον παραδοθῇ ἐπὶ τῇ ὑποσχέσει ὅτι ἡ ζωὴ αὐτῶν οὐδέ-να τρέχει κίνδυνον. Ἐν τῷ μεταξὺ ὁ Βαγιαζήτ συναθροίσας τὰς

δυνάμεις αὐτοῦ εἰς 100,000 περίπου ἀνδρῶν συμποσούμενας ἐπήρχετο πρὸς διάλυσιν τῆς πολιορκίας καὶ τῇ 18 Σεπτεμβρίου συνεκροτήθη ἡ κρίσιμος μάχη. Οἱ Γάλλοι προελάσαντες ἔτρεψαν τὴν ἐμπροσθοφυλακὴν τῶν Ὀσμανιδῶν, καταβαλόντες δεκάκις χιλίους γενιτζάρους καὶ πεντάκις χιλίους σπαχίδες. Ἀλλ' ὅτε μετ' ὀλίγον ὑπερβαλόντες λόφον τινὰ εὐρέθησαν αἰφνης ἐνώπιον τῆς κυρίας τοῦ Βαγιαζήτ δυνάμεως, κατελήφθησαν οἱ πλείστοι ὑπὸ φόβου πανικοῦ καὶ τραπέντες διεσπάρησαν τῇδε κακεισε. Ὀλίγοι μόνον ἐρρίφθησαν εἰς τὸ πυκνότερον τῶν πολεμίων στίφος καὶ ἔπεσον ὡς γνήσιοι Γάλλοι ἵπποται. Ὁ δὲ κόμης Νευέρ καὶ 24 τῶν ἐπιφανεστάτων αὐτοῦ ἀξιωματικῶν συνελήφθησαν αἰχμάλωτοι. Χίλια περίπου βήματα ὀπισθεν τῶν Γάλλων ἵστατο συμπεπυκνωμένος ὁ Οὐγγαρικὸς στρατὸς, τοῦ ὁποίου ὅμως αἱ δύο πτέρυγες ἅμα ἰδοῦσαι τὴν τροπὴν ἐκείνην, ἔστρεψαν ὡς αὐτὰς τὰ νῶτα. Μόνον τὸ κέντρον ἐνεκαρτέρησε καὶ μετὰ τοσαύτης μανίας ἐπέπεσε κατὰ τῶν γενιτζάρων καὶ τῶν σπαχίδων, ὥστε ἤθελε κατισχύσει ἐὰν ὁ δεσπότης Σερβίας, ὅστις συνηγωνίζετο ὡς σύμμαχος τοῦ Βαγιαζήτ, δὲν ἐπέπιπτε κατὰ τῶν ὁμοθρόνων μετὰ πεντάκις χιλίων μαχητῶν καὶ δὲν ἔθραυε τὰς τάξεις τῶν ἀντιπάλων. Τότε ἡ τροπὴ τῶν περὶ Σιγισμουῶνδον ἀπέβη ὁλοσχερῆς, καὶ πλείστοι μὲν ἐξ αὐτῶν ἔπεσον, πλείστοι δὲ ἠχμαλωτεύθησαν. Ἀλλὰ δεινὴ ὑπῆρξεν ὁμοίως ἡ θυσία δι' ἧς ὁ Βαγιαζήτ ἐξηγόρασε τὴν λαμπρὰν ταύτην νίκην· καὶ ὅτε μετ' ὀλίγον ἐπισκεφθεὶς τὸ πεδίον τῆς μάχης, εἶδε κειμένους ἐκτάδην τοὺς πολυαριθμῶς αὐτοῦ συναγωνιστάς, ἔχυσε δάκρυα ὀργῆς καὶ ἀγανακτήσεως καὶ ἀπεφάσισε τὴν σφαγὴν ὅλων τῶν αἰχμαλώτων. Τῶνόντι δὲ κατεκρεουργήθησαν ἐξ αὐτῶν μύριοι, οἱ δὲ λοιποὶ δὲν ἐσώθησαν εἰμὴ χάρις εἰς τὰς ἱεσείας τῶν περὶ τὸν σουλτάνον ἐπιφανῶν τοῦ κράτους ἀνδρῶν. Καὶ ὁ μὲν ὄχλος τῶν ἐπιζησάντων ἐξηνδραποδίσθη, οἱ δὲ ἐπισημότεροι αἰχμάλωτοι δὲν ἀνέκτισαν τὴν ἐλευθερίαν εἰμὴ ἀφοῦ κατεβλήθησαν πρὸς ἀπολύτρωσιν αὐτῶν εἰς χρήματα καὶ πράγματα δύο τοῦλάχιστον ἑκατομμύρια φράγκων τοῦ σημερινοῦ νομίσματος.

Μετὰ τὸ τρόπαιον τοῦτο οὐδὲν ἐφαίνετο πλέον τὸ κωλῶν τὴν ἀλῶσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως τόσῳ μᾶλλον ὥσθ οἱ πλείστοι

τῶν κατοίκων αὐτῆς ἐγόγγυζον καὶ προετίμων τὴν παράδοσιν ἀπὸ τὸν δεινὸν λιμὸν ἐξ οὗ ἔπασγον. Καὶ ὁμως ὁ Βαγιαζήτ, ἀρῶν διέταξεν ἐπιδρομὰς τινὰς εἰς Στυρίαν, Οὐγγαρίαν, Βοσνίαν καὶ Βλαχίαν, προετίμησε νὰ περιορισθῇ εἰς νέαν τῆς πόλεως ἐκείνης ταπείνωσιν. Ἡ Κωνσταντινούπολις ἐσώθη γόττε ὑπὸ τοῦ μεγάλου βεζύρου Ἀλῆ πασᾶ, δωροδοκηθέντος ἐπὶ τούτῳ. Ἐσώθη δὲ διὰ νέων θυσιῶν, ἅτοι ἐπὶ τῷ ὄρῳ ὅτι θέλει δεχθῇ ὡς βασιλεῖα ἀντὶ τοῦ Μανουὴλ τὸν ἀνεψιὸν τούτου Ἰωάννην, τὸν ἀρχόντα μέχρι τῆς ἐποχῆς ταύτης ἐν Σηλυβρία, ἥτις ἐννοεῖται κατελήφθη ἀμέσως ὑπὸ τῶν Τούρκων. Ὁ δὲ Μανουὴλ καταλιπὼν τὴν ἀρχὴν εἰς τὸν Ἰωάννην, ἀπῆλθεν εἰς Πελοπόννησον, ἄφηνεν ἐκεῖ τὴν σύζυγον αὐτοῦ καὶ τὸν υἱόν, καὶ ἐπεχείρησε μακρὰν περιοδεῖαν ἐν τὴν δυτικῇν Εὐρώπῃ, ἐπικαλούμενος ἐπὶ ματαίῳ τὴν συνδρομὴν αὐτῆς. Ἐννοεῖται ὡσαύτως ὅτι ἡ πρώτη πράξις τοῦ Ἰωάννου ὑπῆρξε νὰ ἐπιτρέψῃ τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει ἰδρυσιν τζαμίου καὶ καδῇ καὶ νὰ ὑποσχεθῇ τὴν πληρωμὴν ἐτησίου φόρου 10,000 δουκάτων. Ἐδωκε δὲ δῶρα καὶ εἰς τὸν μέγαν βεζύρην, Ἀλῆ πασᾶν, τοῦ ὁποῦ ἡ χρηματικὴ ἀπληστία ἀνέκαθεν φαίνεται συντελέσασα εἰς τὴν ἀναβολὴν τῆς ἀλώσεως. Διελύθη λοιπὸν ἐπὶ τοῦ παρόντος ὁ ἀποκλεισμός καὶ ὁ Βαγιαζήτ ἐνησχολήθη τότε εἰς νέας κατακτήσεις προελάσας ἐν Ἀσίᾳ μέχρι τοῦ Εὐφράτου, ἐν Εὐρώπῃ δὲ μέχρι τῆς κυρίως Ἑλλάδος καὶ τῆς Πελοποννήσου. Ἀλλὰ μετὰ δύο ἔτη περὶ τὸ 1400 μεταβαλὼν πάλιν γνῶμην ἀήτησε παρὰ τοῦ Ἰωάννου νὰ ἐκχωρήσῃ ἐκ τῆς βασιλευούσης καὶ ἐπειδὴ ὁ τε Ἰωάννης καὶ οἱ κάτοικοι συλλέξαντες ἐν τῇ μετὰ τροφὰς ἀποχρώσας, ἀπεποιήθησαν τὴν παράδοσιν, ὁ Βαγιαζήτ ἐπεχείρησε δευτέραν τῆς Κωνσταντινουπόλεως πολιορκίαν, ἡ δὲ τελευταία αὐτῆς ὥρα ἐφαίνετο ἡχέσασα, ὅτε αἰφνης ὡς ἐκ μηχανῆς τὰ πράγματα μετέβαλον ὄψιν.

Ἐμίλησαμεν ἄλλοτε ἐν τῷ παρόντι βιβλίῳ περὶ τῆς κατὰ τὰ πρῶτον ἡμῖς τῆς τρικαίδεκάτης ἑκατονταετηρίδος φοβερᾶς τῶν Μογγόλων ὑπὸ τὸν Τσιγγισχὰν ἐπιδρομῆς ἀπὸ τῶν ἀνατολικωτέρων τῆς Ἀσίας χωρῶν πρὸς τὰς δυτικωτέρας, καὶ περὶ τῆς ὡς ἐκ τῆς ἐπιδρομῆς ἐκείνης βαθμιαίας καταλύσεως τοῦ ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ σελτζουκικοῦ κράτους. Κατὰ τὸ δεύτερον ἡμῖς τῆς

τεσσαρεςκαιδεκάτης εκατονταετηρίδος εἰς ἣν εὕρισκόμεθα, συνέ-
 βη αἰφνης ἀνάλογος θύελλα τῶν ταταρικῶν φύλων ὑπὸ τὸν μέ-
 γαν αὐτῶν δυνάστην Τιμούρ ἢ Ταμερλάν. Καί' ὁ μὲν Τσιγγινσχάν
 συνεπαγόμενος κυρίως μὲν γκολικά στίφη μετὰ τῶν ὁποίων συναν-
 μίχθησαν καὶ Τάταροι, προῆλθον ἀπὸ τῆς βορείου Σινκῆς· ὁ δὲ
 Τιμούρ, συνεπαγόμενος ἰδίως ταταρικά στίφη μετὰ τῶν ὁποίων
 συνανεμίχθησαν πολυάριθμοι Μογγόλοι, προέκυψεν ἐν Βουχαρίᾳ
 καὶ ἐν τῇ Μικρᾷ Ταταρίᾳ, ἐκ τῶν ἐρειπίων τοῦ προδιαλυθέντος
 μογγολικοῦ κράτους. Κυριεύσας δὲ τὰς πρὸς δυσμὰς χώρας εἰσ-
 λασεν εἰς τὴν μικρὰν Ἀσίαν ἐκ συνεννοήσεως μετὰ τῶν ὑπὸ τοῦ
 Βαγιαζήτ ἡττηθέντων ἡγεμόνων τοῦ Κέρμιαν, τοῦ Μεντεσχιέ, τοῦ
 Σαρουχάν καὶ τοῦ Ἀϊδδιν, ἴσως καὶ μετὰ τῶν Βυζαντινῶν. Τό-
 τε διεβίβασε πρὸς τὸν πολιορκουντα τὴν Κωνσταντινουπόλιν ἡ-
 γεμόνα τῶν Ὀσμανιδῶν ἀπαιτήσεις τινάς, αἵτινες ἀδύνατον μέχρι
 τίνος ἦσαν ταπεινωτικαί, ὑπελήφθησαν ὁμῶς ὡς τοιαῦται ὑπὸ
 τοῦ ἀγερῶχου Βαγιαζήτ, ὅστις ἀπήντησεν ὕβριστικῶς· καὶ δια-
 περάσας ἀμέσως τὸν στρατὸν αὐτοῦ εἰς τὴν Ἀσίαν ὤρμησε κατὰ
 τοῦ ἀντιπάλου ἐκείνου. Ἀλλὰ τῇ 20 ἢ 28 ἰουλίου 1402 συγ-
 κροτηθείσης περὶ Ἀγκύραν μάχης κρίσεως, καθ' ἣν ἐπτάπλάσις
 τοῦλάχιστον ὑπῆρξεν ὁ ταταρικὸς στρατός, συμποσούμενος, ὡς
 λέγεται, εἰς 800,000 ἀνδρῶν, κατετροπώθησαν μὲν ὁλοῦτε ὡς
 οἱ Ὀσμανίδαι, ἡγματοτεύθη δὲ ὁ Βαγιαζήτ καὶ εἰς τῶν υἱῶν
 αὐτοῦ. Οἱ Σέρβοι ἐπικούροι τοῦ Βαγιαζήτ ἡγωνίσθησαν πάλιν
 ἡρωϊκῶς ἐν τῇ μάχῃ ταύτῃ, δι' ἣς ἐφάνη καταλυθεῖσα ἡ Ὀσμα-
 νικὴ δυναστεία. Ὁ μὲν Τιμούρ πλοῖα μὴ ἔχων, ἵνα διαπεράσῃ
 εἰς τὴν Εὐρώπην, ἀφοῦ ἐδήλωσεν ἀνάλεως πᾶσαν τὴν μεσημβρινο-
 δυτικὴν Ἀσίαν ἐπέστρεψεν εἰς τὰ ἴδια. Ὁ μετ' ὀλίγον ὁμῶς ἐ-
 πελθὼν ἐν αἰχμαλωσίᾳ θάνατος τοῦ Βαγιαζήτ καὶ οἱ ἐπισυμ-
 βάντες ἐμφύλιοι μεταξὺ τῶν υἱῶν αὐτοῦ πόλεμοι, καὶ ἡ ἀποκα-
 τάστασις πολλῶν τουρκομανικῶν ἡγεμόνων τῆς Μικρᾶς Ἀσίας,
 παρέσχον εἰς τοὺς χριστιανούς τῆς Ἀνατολῆς, τοῦλάχιστον εἰς
 τοὺς ἐν ταῖς Εὐρωπαϊκαῖς χώραις τῆς Ἀνατολῆς οἰκούντας, ἐλ-
 πίδας τινὰς σωτηρίας. Ἀλλὰ δὲν ἠδύναντο νὰ σωθῶσιν εἰμὴ ἐ-
 γόμενοι· ἀδύνατον δὲ ἦτο νὰ ἐνωθῶσιν ἕνεκα τῆς ἀπερηγρότου

πολυαρχίας εἰς ἣν διετέλουν καθ' ὅλον τὸ δεύτερον ἡμισυ τῆς 14 ἑκατονταετηρίδος.

Τῆς φραγκικῆς Πελοποννήσου ὑπετίθετο ὅτι ἤρχεν ὁ Ῥοβέρτος ὁ Ταραντίνος (1346—1364). ἄλλ' οἱ ἐπίτροποι αὐτοῦ τοσούτον ὀλίγον ἔσχον, ὥστε τῶν πλείστων οὐδὲ τὰ ὀνόματα εἶναι γνωστά. Οἱ βαρῶνοι ἐπολιτεύοντο ὡς αὐτόνομοι ἄρχοντες, αἱ πρὸς τοὺς κατέχοντας τὴν Μεθώνην καὶ τὴν Κορώνην Ἑνετοὺς διενέξεις ἦσαν ἀδιάκοποι, τὸ πλεῖστον τῆς χώρας μέρος ἀνῆκεν εἰς τοὺς Ἀκκιαίουόλους, οἵτινες κατάρθωσαν νὰ καταλάβωσιν ἐπὶ τινα μὲν χρόνον καὶ τὴν ἀρχιεπισκοπὴν Πατρῶν, διαρκῶς δὲ τὴν βαρωνίαν τῆς Βοστίτζης· ἐπειδὴ, δὲ καθὰ προείπομεν εἶχε πηλῶσαι εἰς τὰς χεῖρας αὐτῶν καὶ ἡ Κόρινθος, κατήντησαν κύμα, ἐκτὸς τῶν ἄλλων κτήσεων, ἀπάσης τῆς βορείου Πελοποννήσου. Ἐκ τῶν λεπτομερεστέρων εἰδήσεων ὅσαι περισώθησαν ἀπὸ τῶν χρόνων τούτων, δὲν θέλομεν ἀναφέρει εἰμὴ μίαν μόνον, ὡς πλεῖστον τῶν ἄλλων ἐνδιαφέρουσαν ἡμᾶς. Περὶ τὸ 1361 ὑπῆρχον ἐν Κορῶνῃ καὶ ἐν Μεθώνῃ ἐπίσκοποι ὀρθόδοξοι, ὁ Μάρκος καὶ ὁ Γεώργιος, οἵτινες ἐπροστάτευσαν τὸ κατὰ δύναμιν παρὰ τῇ ἐνετικῇ κυβερνήσει τοὺς ὑπὸ τῶν φρουράρχων αὐτῆς καταπιεζομένους Ἑλληνας χωρικοὺς καὶ ἐνόστε εἰσηκούοντο, διότι ὁ Μάρκος ἐπέτυχεν οὐ μόνον τὴν αὐστηράν τοῦ φρουράρχου Κορώνης ἐπιπληξιν, ἀλλὰ καὶ τὴν ἀντικατάστασιν αὐτοῦ δι' ἄλλον, εἰς ὃν ἡ κυβέρνησις του παρήγγειλε νὰ φεῖδεται ὅσον ἐνεστί τῶν ὑπηκόων. Ἀλλ' ἐρχόμεθα εἰς τὰ γενικώτερα πολιτικὰ γεγονότα. Ἀποθανόντος τοῦ Ῥοβέρτου ἄπαιδος εἰς Νεάπολιν τῇ 16 Σεπτεμβρίου 1364, δύο ἀντιζῆλτοι ἦρσαν περὶ τῆς ἀρχῆς· ὁ διαδεχόμενος τὸν αὐτοκρατορικὸν αὐτοῦ τίτλον Φίλιππος Β'. ὁ Ταραντίνος καὶ ὁ Οὐγὼν Γαλιαῖος ὁ ἐκ πρώτου γάμου υἱὸς τῆς χήρας τοῦ Ῥοβέρτου, Μαρίας τῆς Βουρβωνικῆς. Καὶ κατ' ἀρχάς μὲν κατίσχυσαν ἡ Μαρία καὶ ὁ Οὐγὼν, ἔπειτα δὲ τῷ 1370 ὁ Οὐγὼν παρεχώρησε τὰ ἐπὶ τῆς Πελοποννήσου δικαιώματα αὐτοῦ εἰς τὸν λεγόμενον αὐτοκράτορα Φίλιππον Β'. ἀντὶ ἐτησίως προσόδου 6,000 φιορινίων. Ἀλλὰ μετ' οὐ πολὺ ἐδιχονόησαν πρὸς ἀλλήλους καὶ οἱ τοῦ οἴκου τούτου διαδόχοι, εἰς δ' ἐξ αὐτῶν, ὁ πρίγκηψ Ὁθὼν ὁ Ταραντίνος,

βλέπων ὅτι ἐλάχιστα καρποῦται ἀπὸ τῆς ἡγεμονίας ἐκείνης, ἀπεφάσισε τῷ 1377 νὰ ἐκμισθώσῃ αὐτὴν εἰς τοὺς Ἰωαννίνας τῆς Ῥόδου ἀντὶ 4,000 δουκάτων κατ' ἔτος ἐπὶ ἑτὶ πέντε. Τότε ὅμως ὁ ἐκ τοῦ αὐτοῦ οἴκου Ἰάκωβος de Baux, ὅστις ἤξίου ὅτι ἔχει ὡσαύτως δικαιώματα εἰς τὸ πριγκηπάτον τῆς Ἀχαΐας, ἐμίσθωσε τῷ 1384 ἐν Ναυάρρα τῆς Ἰσπανίας στρατὸν ἀνάλογον τῆς γνωστῆς ἤδη εἰς ἡμᾶς Καταλωνικῆς ἐταιρείας, ὅστις καὶ *Ναυαρικὴ ἐταιρεία* ὠνομάσθη, ἵνα δι' αὐτοῦ οὐ μόνον τὴν Πελοπόννησον ἀνακτήσῃ ἀλλὰ καὶ ἅπαν τὸ Βυζαντινὸν κράτος. Αἱ περιστάσεις ἐφαίνοντο ἐπιτήδεια τοῦλάχιστον πρὸς τὴν κατὰκτησιν τῆς Πελοποννήσου καὶ τῶν ἐν τῇ κυρίως Ἑλλάδι φραγκικῶν χωρῶν. Εἶδομεν εἰς ποίαν ἀναρχίαν διετέλει ἡ φραγκικὴ Πελοπόννησος. Ἀλλὰ καὶ τὸ ὑπὸ τῶν Βυζαντινῶν κατεχόμενον μερίδιον αὐτῆς δὲν εἶχε πολὺ βέλτιον. Τῇ 25 μαρτίου 1380 εἶχεν ἀποθάνει ὁ δεσπότης τοῦ Μισθρά Μανουὴλ Καντακουζηνός. Ὁ ἀνὴρ οὗτος εἶχε περιστείλει τὰς στασιαστικὰς ἀξιώσεις τῶν ἀρχόντων τῆς χώρας καὶ συντηρήσει τὴν εἰρήνην αὐτῆς διὰ στιβαρᾶς χειρὸς. Ἐπειδὴ δὲ ἕνεκα τῶν τουρκικῶν ἐπιδρομῶν καὶ τῆς ἄλλης προηγηθείσης ἀναρχίας, εἶχεν ἐλαττωθῇ ὁ πληθυσμός, ὁ Μανουὴλ ἐκάλεσεν εἰς ἀναπλήρωσιν τοῦ κενοῦ τοὺς τότε ἀρχίσαντας νὰ καταβαίνωσιν εἰς τὰς ἑλληνικὰς χώρας Ἀλβανούς· ὥστε κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἐπῆλθον εἰς τὸ νοτιοδυτικὸν καὶ τὸ μέσον τῆς χερσονήσου οἱ πρῶτοι Ἀλβανοὶ ἄποικοι οἱ τοσοῦτον εἰς τὴν τύχην αὐτῆς ἐπενεργήσαντες. Τὸν Μανουὴλ ἀποθανόντα διεδέχθη ὁ πρεσβύτερος ἀδελφὸς αὐτοῦ Ματθαῖος, ὁ καὶ συμβασιλεὺς τοῦ Ἰωάννου Καντακουζηνοῦ ἄλλοτε διατελέσας, ὅστις ὅμως δὲν ἤρξεν εἰμὴ ἑτὶ τρία. Ἐπειδὴ δὲ ὁ υἱὸς καὶ διάδοχός του Δημήτριος ἐβουλεύθη νὰ ἀποδῇ ὅλως ἀνεξάρτητος ἀπὸ Κωνσταντινουπόλεως, ὁ βασιλεὺς Ἰωάννης καθήρσεν αὐτὸν καὶ προεχειρίσατο δημοκράτην Πελοποννήσου ἕνα τῶν υἱῶν του, τὸν Θεόδωρον Α'. Παλαιολόγον, ὅστις κατατροπώσας τὸν Δημήτριον καὶ τοὺς συμμαχίσαντα μετὰ Λατίνων καὶ Τούρκων, παρέμεινε κύριος τοῦ δεσποτάτου ἐπὶ 24 ὅλα ἔτη (1383—1407). Ἀλλ' ἐὰν ὁ Δημήτριος ἐφάνη κακοήθης περὶ τὴν ἐκλογὴν τῶν συμμάχων, ὁ Θεόδωρος δὲν ἀνεδείχθη χρηστότερος περὶ τὴν ἀμοιβὴν ἣν ἠθέλησε νὰ δώσῃ

εἰς τὸν βοηθήσαντα αὐτὸν ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ Ἐνετὸν Πέτρον Γριμάνην. Διότι δὲν ἐδίστασε νὰ δωρήσῃ αὐτῷ τὸ ὀχυρότατον φρούριον τῆς Μονεμβασίας. Εὐτυχῶς οἱ κάτοικοι τῆς πόλεως ταύτης δὲν συνήνεσαν εἰς τὴν παράδοσιν, καὶ οὕτω τὸ προπύργιον ἐκεῖνο τοῦ ἑλληνισμοῦ ἔμεινεν εἰς χεῖρας τῶν ἡμετέρων, ἰδίως δὲ εἰς χεῖρας τοῦ μεγάλου ἀρχοντικοῦ οἴκου τῶν Μαμονάδων.

Ἐκαύτως καὶ αἱ περὶ τοῦ Ἀραγωνικοῦ οἴκου εἰδήσεις, τοῦ ἀρχόντος τῆς Ἀττικῆς καὶ τῆς Βοιωτίας διὰ τῆς ἐταιρείας τῶν Καταλωνῶν, δὲν ἦσαν πλέον ὥς ἄλλοτε ὅπως οὖν εὐχάριστοι. Ἐπὶ τοῦ ἐπιτρόπου αὐτοῦ Ῥογέρου Λόρια, τοῦ διεξαγαγόντος τὴν διοίκησιν τῆς χώρας ταύτης ἀπὸ τοῦ 1361 καὶ ἐφεξῆς, ἀναφέρονται γεγονότα τινὰ μαρτυροῦντα, ὅτι ἂν ἡ Καταλωνικὴ ἐταιρεία δὲν ἐπαραχλίζετο εἰς τὰς προτέρας βαρβάρους καταπίεσεις καὶ δυνάμεις, ἡ τύχη ὅμως τῶν Ἑλλήνων ὑπηκόων ὑπὸ τὸ κράτος αὐτῆς πολὺ ἀπεῖχε τοῦ νὰ ᾖ ἀξιοζήλωτος. Μία τῶν αἰτιάσεων τὰς ἵστας ὁ Λόριας εἶχε κατὰ τοῦ ἐν Εὐβοίᾳ Ἐνετοῦ βατλοῦ ἦτο, ὅτι οὗτος ἀνεκέρυττεν ἐλευθέρους τοὺς εἰς τὴν νῆσον ἐκείνην καταφεύγοντας Ἕλληνας χωρικούς· ἄρα ἐνταῦθα οἱ χωρικοὶ ἦσαν δουλοπάροικοι. Τοῦ δὲ Θεβαίου Στεφάνου Μαστροθεοδώρου τὰ κτήματα ἀντὶ νὰ κληρονομηθῶσιν ὑπὸ τοῦ ἀνηλίκου αὐτοῦ υἱοῦ, ἀπεδόθησαν εἰς τὸν Λατῖνον Μιχαὴλ Γάσπον, καὶ βεβαιοῦνται, ὅτι ἡ πράξις αὕτη τῆς διοικήσεως δὲν ἦτο ἄδικος, διότι οἱ Ἕλληνες δὲν ἦσαν ἐλεύθεροι νὰ διαθέτωσι τὴν περιουσίαν αὐτῶν κατὰ τὴν ἰδίαν βούλησιν. Ἀλλὰ τὸ χεῖριστον ὑπῆρξεν ὅτι ὁ Λόριας, περιελθὼν τελευταῖον εἰς ῤῆξιν πρὸς τοὺς ἐν Εὐβοίᾳ Ἐνετούς, ἐκάλεσεν εἰς βοήθειαν αὐτοῦ τὸν Ὀσμανίδην Μουράτ. Ἐννοεῖται ὅτι ὁ κατακτητὴς οὗτος ἐδέχθη ἀσμένως τὴν αἴτησιν, καὶ τῷ 1363, ἐνῷ οἱ στρατοὶ αὐτοῦ συνέτριβον πρὸς βορρᾶν τὴν πρῶτην σιμαχίαν τῶν χριστιανῶν, ἕτερος στρατὸς εἰσέλασε διὰ τῆς Θεσσαλίας εἰς τὴν κυρίως Ἑλλάδα, κατέλαβε τὰς Θήβας, ἐδήλωσε πᾶσαν τὴν περὶξ χώραν καὶ ἠπειλήσεν οὐ μόνον εἰς τὴν Ἀττικὴν νὰ ἐγκατασταθῇ ἀλλὰ καὶ εἰς αὐτὴν τὴν Πελοπόννησον νὰ εἰέλθῃ. Ὁ βασιλεὺς τῆς Σικελίας πληροφορηθεὶς περὶ τούτων ἀπεδοκίμασε τὴν ὑπὸ τοῦ Λόρια ζητηθεῖσαν παρὰ τῶν Τούρκων ἐπικουρίαν καὶ ἐπέμψεν ἕτερον γενικὸν διοικητὴν, τὸν Ματθαῖον

Μογκάδον, ὅστις κατέπεισε μὲν τοὺς Τούρκους νὰ ἐκχωρήσωσιν ἐκ Θηβῶν, ἀλλὰ δὲν ἔμεινε πολὺ ἐνταῦθα, ἀναγκασθεὶς δὲ νὰ ἀπέλθῃ ἔνεκα τῶν ἄλλων τοῦ βασιλείου τῆς Σικελίας συμφερόντων, κατέλιπε πάλιν ἐπίτροπόν του τὸν Λόριαν. Ὁ Λόριος ἀπέκρουσε τῷ 1367 νέαν τινὰ τῶν Τούρκων κατὰ τῶν Ἀθηνῶν προσβολήν, δὲν ἴσχυσεν ὅμως νὰ ἀποκαταστήσῃ τὴν εἰρήνην καὶ τὴν τάξιν, ἥτις ἐπὶ τοσοῦτον ἐταράχθη, ὥς ἐν Θήβαις ἐξεράγη αἱματηρὰ κατὰ τῶν καθιστώτων ἐπανάστασις. Καὶ ἡ μὲν ἐπανάστασις αὕτη κατηνύασθη χάρις πρὸ πάντων εἰς τὰς συνετάς τοῦ βασιλέως παραγγελίας· ἀλλὰ τὰ σπέρματα τῆς διχονοίας παρέμειναν ἐν τῇ ἐταιρείᾳ, καὶ εἰς τὸ δεινὸν τοῦτο προστέθησαν μετ' ὀλίγον αἱ ἐχθροπραξίαι τὰς ὁποίας ἐπεχείρησε κατ' αὐτῆς ὁ ἐν Ναυπηλῷ καὶ ἐν Ἀργεὶ ἄρχων συγγενὴς τοῦ Βριεννίου Γουίδων Ἑγγιένος, καίτοι αἱ ἐχθροπραξίαι αὗται παντελῶς ἀπέτυχον. Ἡ Ἀττικὴ λοιπὸν καὶ ἡ Βοιωτία δὲν ἦσαν τανῦν εἰς πολὺ καλῆτέραν τῆς Πελοποννήσου κατάστασιν. Οὐδὲν ἦττον ἡ ἀρχὴ τῆς Καταλωνικῆς ἐταιρείας ἐλογίζετο ἐν τῇ δυτικῇ Εὐρώπῃ ὡς ἡ σπουδαιότερα· ἔτι τῶν ἐν Ἀνατολῇ φραγκικῶν ἀρχῶν, διότι τῇ 1 ὁκτωβρίου 1378 συνεκροτήθη ἐν Θήβαις, ἐπὶ τῇ προτάσει τοῦ πάπα Γρηγορίου ια', ἐπίσημος συνέλευσις ὅλων τῶν ἐν τῇ Ἀνατολῇ χριστιανικῶν δυναστῶν, ἥτοι τῶν Φράγκων φεουδαρχῶν τῆς Ἑλλάδος, τῶν ἐν Ῥόδῳ Ἰωαννιτῶν, τοῦ βασιλέως τῆς Κωνσταντινουπόλεως Ἰωάννου, τοῦ Φιλίππου τοῦ Ταραντίου, τῶν ἐν Κύπρῳ δυναστῶν, τῆς Οὐγγαρίας καὶ προσέτι τῆς Ἑνετίας, τῆς Σικελίας καὶ τῆς Γενούης, ἵνα ἐπιχειρήσωσιν τι ἀπὸ κοινοῦ κατὰ τῶν Τούρκων. Κατὰ δυστυχίαν ἡ σύνοδος αὕτη εἰς οὐδὲν πρακτικὸν ἀπέληξεν ἀποτέλεσμα. Καὶ ἐνῷ ὁ Μουράτ ἀφ' ἑνὸς μὲν καθυπέτασσε τῷ 1373 καὶ τῷ 1374 διὰ τῶν στρατηγῶν αὐτοῦ πᾶσαν σχεδὸν τὴν Μακεδονίαν καὶ ἀφ' ἑτέρου κατηνάγκαζε μετ' οὐ πολὺ τοὺς δυνάστας τῆς Σερβίας καὶ τῆς Βουλγαρίας νὰ συνομολογήσωσι συνθήκην ὑποτελείας πρὸς αὐτόν, οἱ ἐν Θήβαις συνελθόντες οὐ μόνον ἀπρακτοὶ διαλύθησαν, ἀλλὰ καὶ εἰς νέας περιεπλάκησαν ἐριδας. Εἰς ἐξ αὐτῶν, ὁ κύριος τῆς Κορίνθου Ῥαινέριος Ἀκχιαϊούλης, πρὸ καιροῦ μελεστὴν νὰ ἐξώσῃ τοὺς Καταλανοὺς ἐκ τῆς Ἀττικῆς ἐνέβαλε τῷ 1374 εἰς αὐτήν, ἀνέλαβεν αἰχμαλώτους πολλοὺς ὑπηκόους τῆς ἐταιρείας

καὶ ἐκυρίευσεν τὰ ὄχυρά Μάγαρα. Τὰ ἀτυχήματα ταῦτα παρήγαγον νέας μεταξὺ τῶν Καταλανῶν διαιρέσεις, αἵτινες πύξησαν ἐτι μᾶλλον ὡς ἐκ τοῦ ἐν ἔτει 1377 θανάτου τοῦ βασιλέως τῆς Σικελίας Φριδερίκου. Ἐπειδὴ τότε παρήχθησαν ἐν Σικελίᾳ δύο κόμματα, ὧν τὸ μὲν ἡσπάζετο τὴν ἀρχὴν τῆς μόνης τοῦ Φριδερίκου κληρονόμου Μαρίας τῆς Ἀραγωνικῆς, τὸ δὲ ἤξιον νὰ παραδώσῃ τὴν ἀρχὴν τῆς Σικελίας εἰς τὸν τῆς Ἀραγωνίας βασιλέα Πέτρον Δ', αἱ αὐταὶ μερίδες προέκυψαν καὶ ἐν Ἀττικῇ καὶ ἐπήγαγον ὀλεθρίας ἐμφυλίους διενέξεις, αἵτινες ἐξηκολούθουν ἐτι, ὅτε τῇ 1380 ἡ Ναυαρχικὴ ἐταιρεία ἐπελθοῦσα ἀπὸ δυσμῶν ἐπεχείρησε πρὸ πάντων νὰ ἐξώσῃ τοὺς Καταλανίους ἐξ Ἀθηνῶν.

Οἱ νέοι οὗτοι τυχοδιῶνται, ὠφελοῦμενοι ἐκ τῆς ἀναρχίας τῶν ὑποπάλων καὶ ἐκ τῆς δυσαρρεσκείας ἣν ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ ἐμπράκτως ἀπέδειξαν οἱ Ἕλληνες, ἐκυρίευσαν τὴν τε Αἰθιάδειαν καὶ ἄλλα πολλὰ φρούρια. Ἀλλ' ἀπεκρούσθησαν τελευταίον ἐκ τῆς τῶν Ἀθηνῶν ἀκροπόλεως, καὶ τότε ἐτράπησαν τῇ 1384 κατὰ τῆς Πελοποννήσου ὅπου ὑπῆρξαν εὐτυχέστεροι. Διότι κατέκτησαν αὐτόθι πρῶτον τὴν Βοστίτζαν, ἔπειτα δ' ἀπῆλθαν διὰ θαλάσσης κατὰ τοῦ Ζόγκλου καὶ ἐκυρίευσαν τὸ ὄχυρόν τοῦ λιμένος τῆς Πύλου φρούριον, τὸ ὅποιον ὠνομάσθη ἔκτοτε, ὡς φαίνεται, φρούριον τῶν Ναυαραίων καὶ κατὰ συγκοπὴν *Ναυαρέον*. Ἐκείθεν ὁ νικηφόρος τῶν τυχοδιωκτῶν στρατὸς κέρμησε κατὰ τῆς Ἀνδρουσῆς, ἥτις ἐλογίζετο τότε ὡς ἡ πρωτεύουσα τοῦ πριγκιπάτου τῆς Ἀχαΐας· οἱ Ναυαραῖοι κυριεύσαντες αὐτὴν τε καὶ τὴν Καλαμάταν, περιῆλθον εἰς εἰρηνικὰς συμβάσεις καὶ σχέσεις πρὸς τοὺς ἐν Μεθώνῃ καὶ ἐν Κορώνῃ ἄρχοντας Ἑνετοῦς. Διέπραξαν δὲ πᾶσαν ταύτην τὴν κατάκτησιν ἐπ' ὀνόματι τοῦ ἀρχῆθεν στρατολογήσαντος αὐτοὺς Ἰακώβου de Baux. Ἀλλὰ τούτου ἀποθανόντος τῇ 1383 εἰς Τάραντα ἄπαιδος, διένειμαν πρὸς ἀλλήλους τὰ φέουδα, πρὸς ὀλίγους μὲν τινὰς τῶν προτέρων κατόχων συμβεβασθέντες, τοὺς δὲ ἄλλους ἀναγκάσαντες νὰ ἐπιστρέψωσιν εἰς Νεάπολιν, καὶ πρὸς τοῖς ἄλλοις καταλαβόντες πάντα τὰ ἐκτὸς τῆς Κορινθίας ἐν τῇ λοιπῇ Πελοποννήσῳ κείμενα κτήματα τῶν Ἀκκισιούσλων.

Νέα λοιπὸν δυναστεία ἐνδρῶθη τότε ἐν τῇ ἀτυχεῖ Πελοποννήσῳ, ἡ Ναυαρχικὴ ἐταιρεία. Ἡ ἐταιρεία αὕτη ἤρξεν αὐτόθι ὑπὲρ

τὰ πενήντα ἔτη συγχρόνως μετὰ τῶν Ἑνετῶν, οἵτινες κατείχον πάντοτε τὴν Μεθώνην καὶ τὴν Κορώνην, μετὰ τῶν Βυζαντινῶν, οἵτινες ἐξηκολούθουν δεσπόζοντες ἐν Μισθρᾷ, καὶ μετὰ τοῦ Ῥαινερίου Ἀκχιαϊούλου, ὅστις διεφύλαξε τὴν ἀρχὴν τῆς Κορινθίας. Δὲν ἀναφερόμεν ἐνταῦθα τὸν Γουίδωνα Ἐγγιέναν, ὅστις μέχρι τῶν χρόνων τούτων κατεῖχε τὸ Ἄργος, τὸ Ναύπλιον καὶ τὸ Κισβέρι, διότι ἀποθανόντος αὐτοῦ τῷ 1377 ἡ θυγάτηρ του Μάρια ἐνυμφεύθη τὸν Ἑνετὸν Πιέτρον Κορνάρον, καὶ ἀποβιώσαντος τούτου τῷ 1388 ἄπαιδος ἡ χήρα αὐτοῦ ἐπώλησε τὰς κτήσεις ἐκείνας εἰς τὴν Ἑνετίαν, ἐξ οὗ ἔκτοτε ἡ Ἑνετία ἤρξε καὶ τῆς Ἀργολίδος. Ὁ δὲ τῶν Ἀκχιαϊούλων οἶκος ἀπεζημιώθη μετ' ὀλίγον λαμπρῶς δι' ὅσα ἀπώλεσεν ἕνεκα τῶν Ναυαραίων ἐν Πελοποννήσῳ. Ὁ ἄρχων τῆς Κορινθίας Ῥαινέριος, ὠφελαόμενος ἐκ τῶν διχονοιῶν τῶν Καταλωνίων καὶ τῆς κατ' αὐτῶν δυσαρρεσκείας τῶν ἰθαγενῶν Ἑλλήνων, ἐνέβαλε τὸ δεύτερον εἰς τὴν Ἀττικὴν τῷ 1385, κατετρόπωσε τοὺς ἀντιταχθέντας εἰς αὐτὸν ἀδελφοὺς Μόρια καὶ μετὰ δύο ἔτη ἐγένετο κύριος καὶ αὐτῆς τῆς ἀκροπόλεως τῶν Ἀθηνῶν ὥστε κατελύθη ἔκτοτε ἡ περὶ τὰ 75 ἔτη διαρκέσασα ἐν τῇ Ἀττικῇ καὶ τῇ Βοιωτίᾳ Καταλανικὴ ἀρχὴ καὶ ἐνδρῦθη ἐνταῦθα δυναστεία νέα, ἡ τῶν Φλωρεντινῶν Ἀκχικιούλων. Ὁ πρῶτος ἐκ τοῦ οἴκου τούτου ἡγεμὼν τῶν Ἀθηνῶν Ῥαινέριος α'. (1385—1394), ὅστις ἔκτοτε ἐπεκλήθη κύριος τῆς Κορίνθου καὶ τοῦ δουκάτου (ἢ καθὼς ἐλέγετο τότε ὑπὸ τῶν ἡμετέρων, τοῦ δουκιάμου), ἀνεδείχθη ἐν πᾶσιν ἀνὴρ συνετὸς, περιῆλθεν εἰς εἰρηνικὰς σχέσεις πρὸς τοὺς ἐν Εὐβοίᾳ γείτονας Ἑνετοὺς, κατετρόπωσεν ἐπανειλημμένως τῇ συνδρομῇ αὐτῶν τοὺς Τούρκους πειρατὰς, ἐπολιτεύθη πρὸς τοὺς Ἑλλήνας ὑπηκόους πολὺ ἐπιεικέστερον ἢ οἱ Καταλώνιοι, καὶ αὐτοὶ οἱ Γάλλοι, κατέστησεν ἐπίσημον τῆς χώρας γλῶσσαν τὴν ἑλληνικὴν ἀντὶ τῆς καταλανικῆς διαλέκτου, ὡς ἐξάγεται ἐκ δημοσίων ἐγγράφων ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης σωζομένων, καὶ ἐδέχθη Ἑλληνας τῶν Ἀθηνῶν ἀρχιεπίσκοπον, τὸν Δωρόθεον, ὅστις ὑπῆρξεν ὁ πρῶτος τοῦ Μιχαὴλ Ἀχομινάτου διάδοχος, διότι οἱ Καταλανοὶ καὶ οἱ Γάλλοι ἀνείχοντο τοὺς Ἑλλήνας ἐπισκόπους, οὐχὶ δὲ καὶ ἀρχιεπίσκοπον. Περὶ τοὺς αὐτοὺς χρόνους ἡ Ἑνετία ἐξασφαλίζουσα ὁσημέρην πλειότερον τὴν ἐπὶ τῆς Εὐ-

βοίας κυριαρχίαν τῆς κατήντησε νά λάβῃ τὴν ἄμεσον ἀρχὴν ὁλοκλήρου σχεδὸν τῆς μεγάλης ἐκείνης νήσου. Ἀλλ' εἰς τὸ Αἰγαῖον πέλαγος, ὅπου ἦρχον οἱ Ἑνετοὶ δεσποτῖσκοι, τῶν ὁποίων πολλὰκις ἄλλοτε ἐλάβομεν ἀφορμὴν νά ἀναφέρωμεν τὰ ὀνόματα, ἐπεκράτει πάντοτε ἢ προτέρα διχόνοια καὶ ἔρις. Ὁ ἐπισημότετος τῶν οἰκῶν τούτων, ὁ τῶν Σανούτων, ὅστις ἦρχεν ἐν Νάξῳ καὶ ἐπωνυμούμενος δοῦξ ἐλογίζετο ἐπικυρίαρχος τῶν ἄλλων, ἐξέλιπε τῷ 1383, καὶ τότε κατέλαβε τὸ δουκικὸν ἀξίωμα ὁ Φραγκῖσκος α'. Κρίσπος (1383—1397) ἐπὶ τοῦ ὁποίου ὁμως ἐξηκολούθησαν οἱ μικροσκοπικοὶ ἐκεῖνοι ἐμφύλιοι πόλεμοι, περὶ ὧν εἶναι μάταιον νά ἀκριβολογήσωμεν ἐνταῦθα.

Ἐνῶ δὲ ἐν Πελοποννήσῳ καὶ ἐν τῇ Ἀνατολικῇ Ἑλλάδι οὐδὲν ἐγένετο κατὰ τὸ δεύτερον ἡμισυ τῆς τεσσαρεσκαίδεκάτης ἑκατονταετηρίδος πρὸς ἀποτροπὴν τοῦ ἀπὸ τῶν Τούρκων κινδύνου, ἡ αὐτὴ πολυχρῖα ἐπεκράτει κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἐν Αἰτωλίᾳ, Ἀκαρνανίᾳ, Ἠπείρῳ, Ἀλβανίᾳ καὶ Θεσσαλίᾳ. Εἶδομεν πῶς ἀποθανόντος τῷ 1355 τοῦ ἰσχυροῦ βασιλέως τῶν Σέρβων Στεφάνου Δουσάν κατεκερματίσθη τὸ μέγα αὐτοῦ κράτος εἰς πολλὰς μικρὰς ἡγεμονίας, ὧν προΐσταντο Σέρβοι δυνάσται· καὶ εἶδομεν ὡσαύτως ὅτι τῷ 1358 ὁ Ἀλβανὸς Κάρολος Τόπιας, κατατροπώσας περὶ Ἀχελῷον τὸν τελευταῖον ἀπόγονον τῶν δεσποτῶν τῆς Ἠπείρου Νικηφόρον Β'. πεσόντα ἐν τῇ μάχῃ ταύτῃ, κατέλυσε διὰ παντός τὴν ἑλληνικὴν ἐκείνην ἡγεμονίαν. Ἐκτοτε διάφοροι ἁλβανικοὶ οἰκοὶ ἐπεκράτησαν εἰς ἅπασαν μετὰ τοῦ Κορινθιακοῦ κόλπου καὶ τοῦ Δυρράχιου ἐκτετατομένην χώραν, ὧν δύο ὑπῆρξαν ἰσχυρότεροι τῶν ἄλλων· ὁ τοῦ Καρόλου Τόπια, τοῦ περὶ Ἀχελῷον νικητοῦ, εἰς τὰς βορειοτέρας ἁλβανικὰς χώρας, καὶ ὁ τοῦ Γκίνη (Ἰωάννου) Μπούα, τοῦ ἐπιλεγομένου Σπάτα, εἰς τὴν Ἠπειρον, τὴν Αἰτωλίαν καὶ τὴν Ἀκαρνανίαν. Οἱ Ἀλβανοὶ οὗτοι κυρίαρχοι κατέλυσαν καὶ τὰ τελευταῖα ἔχνη τῆς τῶν Ἀνδευαυνηῶν ἐν ταῖς χώραις ἐκείναις ἀρχῆς, ἥτις ἄλλως τε εἶχε καταντήσῃ τότε νά περιορισθῇ, παρεκτὸς τῆς Κερκύρας, εἰς τὸ Δυρράχιον καὶ εἰς τὴν Ναύπακτον μετὰ μικρῶν τινῶν περιοχῶν. Καὶ τὸ μὲν Δυρράχιον ἐκυριεύθη ὑπὸ τοῦ πρίγκηπος τῆς Ἀλβανίας Τόπια, ἡ δὲ Ναύπα-

κτος ἀπεσπάρθη ἀπὸ τῶν Ἀνδεγαυηνῶν μετὰ δέκα ἔτη ὑπὸ τοῦ Γκίνης/Σπάτας. Ἐπειδὴ δὲ μετὰ ἔτερα 8 ἔτη ἦται τῷ 1386 ἡ Ἑνετία ὠφελουμένη ἐκ πολλῶν ἐσωτερικῶν ταραχῶν καὶ ἀνωμαλιῶν, αἵτινες εἶχον ἐπικρατήσει ἐν Κερκύρα, κατέλαβε τὴν νήσον ταύτην, ἐξέλιπεν οὕτω πᾶν ἔχνος ἀμέσου Ἀνδεγαυικῆς κυριαρχίας ἐν τῇ Ἀνατολῇ. Ἀλλὰ ὁ Τόπιας καὶ ὁ Σπάτας δὲν ὑπῆρξαν ἕκτοτε οἱ μόνοι ἄρχοντες ἀπάσης τῆς μεταξὺ Ναυπάκτου καὶ Δυρραχίου χώρας· πολλοῦ γε καὶ δεῖ. Ἐν πρώτοις, ὅπως ἐν τῇ ἀνατολικῇ Ἑλλάδι ὁ τῶν Ἀκκιαϊουόλων οἶκος, οὕτω καὶ ἐν τῇ δυτικῇ, προέκυψε τότε ἕτερος νέος φραγκικὸς οἶκος, ὁ τῶν Τόκων. Τῷ 1357 ὁ Λεονάρδος Τόκος ἐκ Βενευέντου καταγόμενος, εἶχε προχειρισθῇ ὑπὸ τῶν Ἀνδεγαυηνῶν κληρονομικὸς ἄρχων τῆς Κεφαλληνίας καὶ τῆς Ζακύνθου, τῷ δὲ 1362 προσέλαβε καὶ τὴν Λευκάδα καὶ τὴν Βόνιτζαν, καταλιπὼν τῷ 1381 ὅτε ἀπέθανε, τὴν ἀρχὴν ταύτην εἰς τὸν υἱὸν του Κάρολον Α'. (1381—1429), ὅστις συνεζεύχθη τὴν Φραγκίσκαν Ἀκκιαϊουόλαν, τὴν ἀρρενωπὸν θυγατέρα τοῦ νέου δουκὸς τῶν Ἀθηνῶν Ῥαινερίου. Πλὴν τούτου ὁ Γκίνης Σπάτας δὲν ἤρχε μόνος τῆς Ἠπείρου, Ἀκαρνανίας καὶ Αἰτωλίας. Παρεκτὸς αὐτοῦ, δεσπόζοντος ἰδίως τοῦ Ἀγγελώου καὶ τοῦ Ἀγγελοκάστρου, ἕτερος Ἀλβανὸς, ὁ Πέτρος Λιόσας, ἤρχε τῆς Ἀρτης καὶ τῆς Ῥωγούς. Ἀμφότεροι δὲ ἀνεγνώριζον τὴν ἐπικυριαρχίαν, εἰ καὶ ὀνόματι μόνον, τοῦ ἐν Μεγαλοβλαχία ἦτοι Θεσσαλίᾳ δεσπόζοντος Συμεὼν Οὐρώς, ἀδελφοῦ τοῦ μεγάλου βασιλέως Στεφάνου Δουσσάν, ἐπιλεγομένου δὲ Παλαιολόγου. Ὁ Συμεὼν Οὐρώς, ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ ἐπικυριαρχικοῦ ἐκείνου δικαιώματός του, ἐπέτρεψε τὴν ἡγεμονίαν τῶν Ἰωαννίνων εἰς τὸν γαμβρὸν αὐτοῦ Θωμᾶν Πρελιούβοιτζ (1367—1385), τὸν σύζυγον τῆς εὐλαβοῦς αὐτοῦ θυγατρὸς Μαρίας Ἀγγελικῆς Παλαιολογίνης. Ὁ Θωμᾶς οὗτος ὑπῆρξε τύραννος αἰσχιστος· ὥθεν οἱ δύο Ἀλβανοὶ δυνάσται ἐπεχείρησαν ἀδιακόπους κατ' αὐτοῦ πολέμους, καθ' οὓς ἐπὶ τέλους τῷ 1377 ὁ Λιόσας κατετροπώθη καὶ ἡτταλωτεύθη, ἀφανὴς ἕκτοτε γενόμενος ἐν τῇ ἱστορίᾳ· γνωστὸν εἶναι μόνον, ὅτι ὁ ἔγγονός αὐτοῦ ἀσπασθεὶς τὸν Ἰσλαμισμὸν ἐγένετο πασᾶς Ῥωμανίας καὶ συνεζεύχθη συγγενῇ τινα τοῦ ἡγεμονικοῦ τῶν Ὀσμανιδῶν οἴκου. Ὁ δὲ Γκίνης Μπούας ἢ Σπάτας, εὐτυχέστερος ἢ ἐπιτηδαιότερος

τοῦ ὁμοφύλου διατελέσας, ἐξηκολούθησε τὸν ἀδιάκοπον ἐκείνου ἀγῶνα κατὰ τοῦ Θωμᾶ, ὅστις περὶ τὸ 1380 δὲν ἐδίστασε νὰ καλέσῃ εἰς ἐπικουρίαν κατὰ τῶν Ἀλβανῶν τοὺς Τούρκους. Καὶ τῶντι τῷ 1381 καὶ 1382 ἤλθον ἐπανειλημμένως εἰς βοήθειαν αὐτοῦ κατὰ τοῦ Σπάτα πρῶτον ὁ Ἰσαῖμ (σαχίν), Ἀλβανὸς ἀρνησίου, καὶ ὁ Κωστής, κατόπιν δὲν πάλιν ὁ Ἰσαῖμ, ὥστε ἡσφαισθῆ ἐπὶ τοῦ παρόντος ὁ Θωμᾶς. Καὶ ἵνα περιποιήσῃ κῦρός τι νομιμότητος εἰς τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ ἐζήτησε καὶ ἔλαβε παρὰ τοῦ βασιλέως τῆς Κωνσταντινουπόλεως Ἰωάννου τοῦ Παλαιολόγου τὸ ἄξιωμα καὶ τὰ παράσημα τοῦ δεσπότη. Δὲν ἐβασάνιζε δὲ μόνον τοὺς ὑπηκόους, ἀλλ' οὐδὲ περὶ τῆς ἰδίας αὐτονομίας σπουδαίως ἐκίχθετο, διότι, ὅτε ἐν ἔαρι τοῦ 1385 οἱ Τούρκοι ὑπὸ τὸν Τιμουρλίκην προήλασαν μέχρι τῆς Ἀρτίας δεινὴν διαπράττοντες δόλῳ, εἰς μάτην ὁ Σπάτας καθικέτευσε τὸν τύραννον νὰ συμπράξῃσι κατὰ τῶν ἀπίστων. Ἀλλὰ περὶ τὰ τέλη τοῦ ἔτους ἐκείνου ἐδόλορον ἦτο ὁ Θωμᾶς, μὴ καταλιπὼν διάδοχον· καὶ τότε ἡ χήρα αὐτοῦ δέσποινα Μαρία Ἀγγελική, συνεζεύχθη εἰς δεύτερον γάμον τὸν Ἡσαῦ Βουονδελεμόντην, ἣ καθὼς τὸν λέγουσι τὰ Ἑπαιρωτικά, τὸν Ἰζαοῦ, γυναικὶ ἀδελφὸν τοῦ Λεονάρδου Τόκκου. Ὁ Ἰζαοῦ ἀνεγνωρίσθη προθύμως ἐν Ἰωαννίνοις δεσπότης Ῥωμαίων, (1386—1403), ἐπεχείρησε νὰ θεραπεύσῃ ὅσον ἐνεστί τὰς ὑπὸ τοῦ Θωμᾶ γενομένας ἀνεκδιηγήτους βιαιοπραγίας καὶ ἀδικίας, ἔλαβεν ἐκ Κωνσταντινουπόλεως τὰ παράσημα τοῦ δεσποτικοῦ ἀξιωματος διαβιβασθέντα αὐτῷ διὰ τοῦ Παλαιολόγου Βριώνη (ὀνόματος τὸ ἴποιον ἔμελλε νὰ ἀντιχάσῃ εἰς τὴν τελευταίαν ἡμῶν ἐπανάστασιν οὐχὶ ὅμως πλέον ὡς χριστιανικόν), ἐπορεύθη πρὸς τὸν σουλτάνον Μουράτ τῷ 1387, ἵνα ἀναγνωρισθῇ καὶ παρὰ τούτου ὡς δεσπότης, καὶ διετέλεσεν ἐπὶ ἱκανὸν χρόνον ἐν εἰρήνῃ πρὸς τὸν Σπάταν.

Οἱ τῆς Ἑπείρου λοιπὸν Σέρβοι δυνάσται οὐ μόνον δὲν διανοοῦντο ν' ἀντεπεξέλθωσι κατὰ τῶν Τούρκων, ἀλλὰ καὶ τὴν ἐπικουρίαν αὐτῶν ἐπεζήτησαν καὶ τὴν ἐπικυριαρχίαν προθύμως ἀνεγνώριζον. Ὁ δὲ τῆς Θεσσαλίας ἀρχὼν Συμεὼν Οὐρώως μετέβλεπε τὴν χώραν ἐκείνην εἰς ἀληθὲς μοναστήριον· διότι ἐπὶ τούτου (1355—1371) κατεσκευάσθησαν τὰ γνωστὰ τῶν Μετεώρων ἐρημιτήρια ἐν οἷς διήγαγεν ἅπαντα τὸν βίον ὁ υἱὸς καὶ διάδοχος τοῦ βασιλεῦς

Ἰωάννης Θυρῶς Δούκας Παλαιολόγος (1374—1410), καταλιπὼν μὲν τὴν διοίκησιν τῆς Θεσσαλίας εἰς τὸν Ἀλέξιον Ἀγγελον, ὃν προεχειρίσατο Καίσαρα Μεγαλοβλαχίας, ἐπιτρέψας δὲ τὴν Δομοκὸν καὶ τὴν Φάρσαλον εἰς τὸν συγγενῇ του Στέφανον Δούκαν, τὸν υἱὸν τοῦ Ῥαδοσλάβου Χλάπεν. Μὴ λησμονήσῃ δὲ προστούτοις ὁ ἀναγνώστης ὅτι πρὸ ἱκανοῦ τότε χρόνου, τὰ ὑπαιθρα τῆς Θεσσαλίας δὲν ἔπαυσαν κατακλυζόμενα ὑπὸ τῶν Ἀλβανῶν οἵτινες ἀδιακόπως ἀπεδήμουν ἐκ τῆς ἰδίας χώρας ἕνεκα τῶν διαιρέσεων καὶ τῶν διενέξεων τῶν ἀρχόντων αὐτῶν. Ἰφώντι τῆς ἀνω Ἀλβανίας ἤρξεν, ὡς προείρηται, ὁ Κάρολος Τόπιας ἀπὸ τοῦ 1358—1388 καὶ μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ ὁ υἱός του Γεώργιος Τόπιας (1388—1392), οἵτινες ἀμφότεροι ὑπὸ τῆς Ἑνετίας προστατευόμενοι ἀντέστησαν τὸ κατὰ δύναμιν εἰς τοὺς Τούρκους. Εἶχε δὲ τότε ἐπικρατήσει εἰς τὰς ἐπισημοτέρας ἀλβανικὰς οἰκογενεῖας ἡ μανία τοῦ νὰ γενεαλογῶσιν ἑαυτὰς ἀπὸ ἐπιφανῶν οἰκῶν καὶ πρὸς τοῖς ἄλλοις ἀπὸ δυτικῶν ἐπισήμων οἰκῶν, ὅπερ ἐξηγεῖται μέχρι τινὸς διὰ τῆς τῶν Ἀνδεγαυηνῶν κυριαρχίας· οὕτως οἱ Δουκαγίν ἤξιουν ἑαυτοὺς καταγομένους ἀπὸ τινος *duc d' Agnin*, οἱ δὲ Σπανοὶ ἀπὸ τοῦ αὐτοκράτορος Θεοδοσίου, Ἰσπανοῦ τὸ γένος διατελέσαντος, οἱ δὲ Μουσακοὶ ἀπὸ τῶν ἀρχαίων Μολοσσικῶν βασιλέων. Οὕτω λοιπὸν καὶ οἱ Τόπιαι ἔλθουν ἑαυτοὺς συγγενεῖς τῶν βασιλέων τῆς Γαλλίας, καὶ ὁ Κάρολος ἰδίως ἐν τινι ἐπιγραφῇ ἀπεκάλει ἑαυτὸν πρῶτον κύριον Ἀλβανίας ἐκ τοῦ Γαλλικοῦ οἴκου, *primus de domo France*. Ἀλλὰ ἡ τελευταία αὕτη ἀξίωσις δὲν ἦτο τοῦλάχιστον ὁλως διόλου ἀνυπόστατος, διότι φαίνεται βέβαιον, ὅτι ὁ τοῦ Καρόλου πατὴρ εἶχε νυμφευθῇ μίαν νόθον θυγατέρα τοῦ ἐν Νεαπόλει βασιλέως Ῥοβέρτου, ὅστις ἦτο ὁμολογουμένως ἀπόγονος τῶν Καπετιδῶν. Ὅπωςδὴποτε οἱ Τόπιαι δὲν ἦσαν οἱ μόνοι ἀρχοντες τῆς ἀνω Ἀλβανίας· διότι παρ' αὐτοῖς διετέλουν αὐτόνομοι καὶ οἱ Μουσακοὶ, καὶ οἱ Δουκαγίν καὶ ἄλλα μεγάλα ἀλβανικὰ γένη. Πλὴν δὲ τούτων καὶ τινὰ σλαυικὰ, ὧν ἐπιφανέστατον ἦτο τὸ τοῦ Βάλσα· διότι κατὰ τὰς νεωτέρας ἐρεῦνας οἱ Βάλσαι δὲν ἦσαν, ὡς ἄλλοτε ἐπρεσβεύετο, Γαλλικῆς καταγωγῆς, ἀπόγονοι τοῦ Προβεγχιακοῦ οἴκου τῶν *Bauch*, ἀλλὰ μᾶλλον Σέρβοι τὸ γένος. Ἦρχον δὲ κατὰ τοὺς χρόνους τούτους, τῆς Σκόδρας, τοῦ Ἀντιβά-

ρεως, τοῦ Καττάρου, τοῦ Δουλαίνου, τοῦ Τράου καὶ τοῦ Σεβενίκου.

Οὕτως εἶχον τὰ πράγματα ἐν ταῖς εὐρωπαϊκαῖς τῆς Ἀνατολῆς χώραις περὶ τὰ τέλη τῆς τεσσαρεσκαίδεκάτης ἑκατονταετηρίδος· ἡ δὲ διαίρεσις αὕτη καὶ ἡ διχόνοια τῶν χριστιανῶν ἦν δὲν ἡδυνήθημεν εἰμὴ νὰ σκιαγραφήσωμεν ἐνταῦθα, ἤρξην ἀντὶ νὰ ἐλαττωθῇ καθ' ἣν ἐποχὴν ὁ Βαγιαζήτ διέπραττε τοσαύτας κατακτήσεις ἐν Ἀσίᾳ τε καὶ ἐν Εὐρώπῃ, συνέτριβε περὶ Νικόπολιν τὸν μόνον μέγαν στρατὸν ὅστις μέχρι τῆς ἐποχῆς ταύτης ἀντιπαράταχθη εἰς τοὺς Ὀσμανίδας, ἐφαίνετο ἔτοιμος νὰ κυριεύσῃ τὴν Κωνσταντινούπολιν, καὶ κατεῖχε τὸ πλεῖστον τῆς Μακεδονίας καὶ τῆς Θεσσαλίας διὰ τῶν στρατῶν αὐτοῦ, οἵτινες πρὸ καιροῦ ἤρρισαν νὰ ἐκπέμψωσιν ἀποσπάσματα εἰς τὴν Ἡπειρον, εἰς τὴν Ἀνατολικὴν Ἑλλάδα καὶ εἰς αὐτὴν τὴν Πελοπόννησον. Ἐνῶ ἡ Ναυαρχικὴ ἐταιρεία κατεῖχε πράγματι τὴν φραγκικὴν Πελοπόννησον, ὁ Γαλλικὸς οἶκος, ὁ Σαβαυδικὸς οἶκος καὶ οἱ Ῥόδιοι Ἰωαννῖται ἤρριζον πρὸς ἀλλήλους περὶ τῆς ἐπ' αὐτῆς κυριαρχίας· ὁ δεσπότης τῆς βυζαντινῆς Πελοποννήσου Θεόδωρος Α'. ὁ Παλαιολόγος ἤρριξε πρὸς τοὺς Ἑνετοὺς περὶ τῆς κατοχῆς τῆς Ἀργολίδος, ἤρριξε πρὸς τοὺς ἰδίους αὐτοῦ ἀρχοντας καὶ ἐδέχετο ἐν ταῖς χώραις αὐτοῦ 10,000 Ἀλβανικὰς οἰκογενεάς· διότι οἱ Ἀλβανοὶ, πλημμυρήσαντες εἰς τὴν Θεσσαλίαν, εἶχον ἀρχίσει, ὡς προσέπομεν, νὰ μεταναστεύωσι πρὸς νότον· ἰδίως δὲ εἰς Πελοπόννησον ἦλθον πρῶτον μὲν ἐπὶ Μανουὴλ Κατακουζηνοῦ, τοῦ δεσπότη Μιθρά, δεύτερον δὲ ἐπὶ Θεοδώρου. Οἱ Ἀλβανοὶ οὗτοι ἀνεπλήρωσαν μὲν τὸν σφόδρα ἐλαττωθέντα πληθυσμὸν, ἀλλὰ συγχρόνως προσέθηκαν νέον στοιχεῖον ἀνωμαλίας εἰς τὴν δυστυχῆ χερσόνησον. Συγχρόνως οἱ Ναυαρχαῖοι ἠπέλουν τὸν νέον ἡγεμόνα Ἀττικῆς καὶ Βοιωτίας Ῥαινέριον Ἀκκιαϊουόλην, τῷ δὲ 1394 ἀποθανόντος τούτου ἀνευ νομίμου ἄρρενος ἀπογόνου, ὁ μὲν νόθος υἱὸς του Ἀντώνιος κατέλαβε τὰς Θήβας καὶ τὴν Λεβαδειαν, ὁ δὲ ἐπὶ θυγατρὶ γαμβρὸς του Κάρολος Τόκκος, τὴν Κορινθίαν, ἡ δὲ Ἀττικὴ ἔμεινεν ἀνευ ἡγεμόνος. Καὶ τὸ χεῖριστον ὑπῆρξεν ὅτι ἐν τῷ μέσῳ τῆς φοβερᾶς ταύτης συγχύσεως, πολλοὶ καὶ Ἕλληνες καὶ Φράγκοι δὲν ἐδίσταζον ἕνεκα εὐτελῶν τιμῶν ἀντιζηλιῶν νὰ προκαλῶσι τὴν τουρκικὴν ἐπέμβασιν· οἷον ὁ μὲν ἄρχων τῆς

Μονεμβασίας Μάμωνας κατὰ τοῦ δεσπότου Θεοδώρου, ὁ δ' ἀρχιεπίσκοπος Ἀθηνῶν Μακάριος, ὁ τοῦ Δωροθέου διάδοχος, ἐν γένει κατὰ τῶν Λατίνων, οἱ δ' ἐπίσκοποι Ζητουνίου καὶ Σαλώνων, Σάββας καὶ Σεραφεῖμ, ὡς αὐτὸς κατὰ τῶν Λατίνων, αὐτοὶ οἱ Ναυαραῖοι κατὰ τοῦ δεσπότου Θεοδώρου, αὕτῃ ἡ Ἐνετία κατὰ τοῦ ἀρχόντος τῆς Βοιωτίας Ἀντωνίου. Ἐννοεῖται ὅτι ὁ Βαγιαζήτ δὲν ἐκώφευσεν εἰς τὰς ποικίλας ταύτας προσκλήσεις καὶ ἐν ἀρχῇ τοῦ 1396 εἰσῆλθεν εἰς Θεσσαλίαν, ἐκυρίευσεν αὐτὴν ὁλόκληρον, κατέλαβεν ἔπειτα τὰ Σάλωνα, τὰς Ἀθήνας καὶ εἶχεν ἀποφασίσει νὰ ἐμβάλλῃ εἰς τὴν Πελοπόννησον ὅτε ἡ ἀγγελία τοῦ ἐπερχομένου εἰς Νικόπολιν μεγάλου στρατοῦ ἠνάγκασεν αὐτὸν νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς Βουλγαρίαν. Συγχρόνως ὅμως διέταξε τὸν Ἐβρενόςμπευν νὰ ἐξακολουθήσῃ μετ' ἄλλων Τούρκων ἡγεμόνων, τοῦ Ἰακούβ πασᾶ καὶ τοῦ Μουρτασῆ, τὰς πρὸς μεσημβρίαν ἐπιχειρήσεις. Τῶνόντι ἐν ἔαρι τοῦ 1397 ὁ Ἐβρενὸς ἄγων 50,000 ἀνδρῶν διέσπασε τὰ ὄχυράματα ἅπερ εἶχε κατασκευάσει ὁ Θεόδωρος εἰς τὸν Ἰσθμόν καὶ αὐτὸς μὲν μετὰ τοῦ κρατίστου στρατοῦ ἐτράπη πρὸς τὸ νοτιοδυτικὸν τῆς χερσονήσου, ἵνα καταβάλλῃ τοὺς Ναυαραίους καὶ κυριεύσῃ τὴν Μεθώνην, τὸν δὲ Ἰακούβ πασᾶ ἐπέμψε κατὰ τοῦ Βυζαντινοῦ δεσποτάτου καὶ πρὸ τούτου κατὰ τοῦ Ἀργους. Ἡ πόλις αὕτη ἐκυριεύθη τῇ 3 ἰουνίου καὶ ἐληλατήθη ἀνηλεῶς, ἀπαχθέντων εἰς αἰχμαλωσίαν 14,000 αὐτῆς κατοίκων. Ἐπειτα τῇ 21 ἰουνίου κατετρόπωσεν ὁ Ἰακούβ περὶ Λεοντάριον τὸν δεσπότην Θεόδωρον. Τὰ αὐτὰ δὲ ἔπαθον καὶ οἱ Ναυαραῖοι ὑπὸ τοῦ Ἐβρενὸς δηρώσαντος πᾶσαν τὴν χώραν μέχρι Μεθώνης. Καὶ ὑπεχώρησαν μὲν οἱ τουρκεῖοι στρατοὶ εἰς Θεσσαλίαν, ἀφοῦ κατέστησαν ὑποτελεῖς τὸν τε δεσπότην Θεόδωρον καὶ τοὺς Ναυαραίους ἀλλὰ βεβαίως ἔκτοτε ἤθελον καὶ αὐτοὶ αἱ ἑλληνικαὶ χώραι ὑποτάχθῃ καθ' ὁλοκληρίαν, ἐὰν δὲν ἐπήρχετο μετ' ὀλίγον ἡ ὑπὸ τῶν Τατάρων ἥττα καὶ αἰχμαλωσία τοῦ Βαγιαζήτ περὶ Ἀγκυρα

Μετὰ τὴν αἰχμαλωσίαν ταύτην, τὸ κράτος τῶν Ὀσμανιῶν δὲν κατελύθη μὲν, διότι ὁ Ταμερλάν οὔτε εἰς τὴν Εὐρώπῃ ἤδυνήθη νὰ περαιωθῇ δι' ἑλλειψιν στόλου, οὔτε ἐν τῇ Μικρᾷ Ἀσίᾳ παρέμεινεν ἵνα συμπληρώσῃ τὴν ὁλοσχερῇ χεῖρωσιν τᾶ

ἐν τῇ χερσονήσῳ ἐκείνῃ ὀσμανικῶν κτήσεις. Ἄλλ' ἐὰν τὸ κράτος τοῦτο δὲν κατελύθη, κατεκερματίσθη ὅμως διὰ τε τῶν ἐργειῶν τοῦ ταταρικοῦ δορυκτῆτορος καὶ τὴν διχόνοιαν τῶν υἱῶν τοῦ Βαγιαζήτ. Ἀφ' ἐνὸς ὁ Ταμερλάν ἀποκατέστησεν εἰς τὰς κτήσεις αὐτῶν τοὺς τουρκομανικοὺς ἡγεμόνας τοῦ Ἀϊδιδίν, τοῦ Μεντεσιχέ, τοῦ Τεκκέ, τοῦ Κέρμιαν καὶ τοῦ Καραμάν. Ἀφ' ἐτέρου δὲ οἱ τοῦ Βαγιαζήτ υἱοί, Σουλεϊμάν, Μούσα, Ἰσα, καὶ Μεχμέτ, ἐπολέμησαν πρὸς ἀλλήλους περὶ τῆς ἀρχῆς τῶν ὑπολιτομένων λειψάνων τῆς πατρικῆς κληρονομίας. Καὶ ὁ μὲν πρῶτος, ὁ καὶ πρεσβύτερος, διαπεράσας εἰς Εὐρώπην ἤρξε τῶν ἐνταῦθα ὀσμανικῶν χωρῶν, οἱ δὲ λοιποὶ τρεῖς ἤριζον ἐν Ἀσίᾳ. Ὁ ἐμφύλιος οὗτος ἀγὼν διήρκεσεν ἑτὴ δέκα, μέχρις οὗ ὁ τελευταῖος καὶ νεώτερος τῶν εἰρημένων σουλτανοπαίδων, Μεχμέτ ὁ Α', κατισχύσας ἀλληλοδιαδόχως ὅλων τῶν λοιπῶν ἠνώρθωσε τὴν ἐνότητα τοῦ κράτους καὶ ἐπανάλαβε τὴν κατακτητικὴν αὐτοῦ πορείαν. Τί ἄρ' αὖ γε ἐπραξάν ἐν τῷ διαστήματι τούτῳ οἱ χριστιανοὶ τῆς Ἀνατολῆς, ἵνα ὠφεληθῶσιν ἐκ τῶν δεινῶν δυσχερειῶν τοῦ ἀντιπάλου αὐτῶν καὶ προλάβῳσι τὴν ἀναδιοργάνωσιν αὐτοῦ; Δυστυχῶς οὐδὲν, ἢ σχεδὸν οὐδὲν πρὸς τοῦτο ἐπιτήδειον.

Ὁ βασιλεὺς Μανουήλ, ὅστις ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ 1399 περιεφέρετο εἰς τὴν Εὐρώπην ἐπαιτῶν εἰς μάτην ἐπικουρίας, ἅμα μαθὼν τὴν καταστροφὴν τοῦ Βαγιαζήτ ἐπέστρεψεν εἰς Κωνσταντινούπολιν τῷ 1403. Καὶ πρῶτον μὲν ἐξώρισεν εἰς Λῆμνον τὸν ἀνεψιόν του Ἰωάννην, ὃν εἶχεν ἐπιβάλει αὐτῷ ὁ κυριάρχος τῶν Ὀσμανιδῶν ἐπὶ τῆς παντοδυναμίας του, καταλύσας ἐνταῦθα τὸ ἐπὶ τῇ ἀπαιτήσῃ τοῦ αὐτοῦ δυνάστου ἰδρυθὲν ἐν Κωνσταντινουπόλει μουσουλμανικὸν εὐκτήριον καὶ δικαστήριον. Ἐπειτα δὲ συνεμάχησε μετὰ τοῦ Σουλεϊμάν καὶ ἔλαβεν εἰς ἀσφάλειαν μὲν τῆς συμμαχίας ταύτης ὁμήρους, ἕνα καὶ μίαν τῶν ἀδελφῶν τοῦ Ὀσμανίδου ἡγεμόνος, εἰς ἀμοιβὴν δὲ, φρούριά τινα περὶ τὴν Κωνσταντινούπολιν κείμενα, καὶ προσέτι τὴν Θεσσαλονίκην καὶ ἄλλας τινὰς τῆς Μακεδονίας πόλεις, τὰς ὁποίας ἐπέτρεψεν εἰς τὸν κατ' ἀρχὰς καθαιρεθέντα ὑπ' αὐτοῦ ἀνεψιόν του Ἰωάννην. Βραδύτερον μάλιστα ὁ Σουλεϊμάν ἐγγίμε μίαν τῶν ἀνεψιῶν τοῦ Μανουήλ, καὶ ἔνεκα τοῦ γάμου τούτου προσπέδωκεν αὐτῷ ὅλας τὰς παραλίους

τῆς Ἰωνίας πόλεις, αἵτινες εἶχον πρό καιροῦ ἀφαιρεθῇ ἀπὸ τῶν βυζαντινῶν. Ἐπιτηδειότερα εὐκαιρία πρὸς ἀναδιοργάνωσιν τῶν στρατιωτικῶν τοῦ κράτους δυνάμεων, καὶ μάλιστα τῶν ναυτικῶν δὲν ἦτο δυνατόν νὰ δοθῇ· καὶ ὁμοῦς ὁ Μανουὴλ οὐδὲν φαίνεται ἐπὶ τούτῳ ἐνεργήσας, ὅπερ εἶναι τόσῳ μάλλον παράδοξον ὅσῳ δὲν ἐστὲρῆτο φιλοτιμίας τινὸς καὶ ἀνδρίας. Ἀλλ' οἱ Παλαιολόγοι εἶχον ἀνέκαθεν ἀποβάλλει πᾶν ἡθικὸν ὄψος καὶ πᾶσαν πολιτικὴν σύνεσιν. Ὅθεν ὁ Μανουὴλ οὐ μόνον οὐδὲν ἐπραξε πρὸς ἐπίδοσιν τῶν δυνάμεων τοῦ κράτους, ἀλλὰ καὶ ἀφρόνως συνετέλεσεν εἰς τὴν κατὰλυσιν τῶν περιλιπομένων λειψάνων αὐτοῦ. Τῷ 1410 δολοφονηθέντος τοῦ Σουλεϊμάν ὑπὸ ὁμοφύλων, παρέλαβε τὰς ἐν Εὐρώπῃ κτήσεις αὐτοῦ ὁ Μούσα καὶ περιῆλθεν εἰς ῥῆξιν πρὸς τὸν Μανουήλ. Τότε εἰς τῶν νόθων υἱῶν τοῦ Ἰωάννου Παλαιολόγου, ὀνόματι Ἐμμανουήλ, νῦτύχησε νὰ κατατρόπῳσῃ λαμπρῶς τὸν τουρκικὸν στόλον περὶ τὴν νῆσον Πλάτην. Ἀλλ' ὁ Μανουήλ, ἀντὶ νὰ βραβεύσῃ τὸν ἀδελφόν του ἐπὶ τῷ κατορθώματι, ἐφθόνησεν ἀπ' ἐναντίας αὐτὸν καὶ ἐφυλάκισεν. Ἐννοεῖται ὅτι διὰ τῆς κακοήθους ἀφροσύνης δὲν ἦτο δυνατόν νὰ σωθῇ τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος. Ὁ Μούσα, ἵνα ἐκδικηθῇ τὴν ἡτταν τοῦ στόλου του, προσελθὼν ἐπολιόρκησε τὴν Κωνσταντινούπολιν. Ὁ δὲ Μανουήλ, ὅστις καθ' ὃ ἐμπράκτως εἶχεν ἀποδεχθῇ, ἡδύνατο νὰ κατισχύσῃ οἰκοθεν, ἐὰν ἤξευρε νὰ μεταχειρισθῇ τὰς δυνάμεις αὐτοῦ, προστίμησε νὰ ζητήσῃ τὴν βοήθειαν τοῦ ἐν Ἀσίᾳ ἐτι μέχρι τῆς ἐποχῆς ταύτης διατρίβοντος Μεχμέτ. Τῇ συμπράξει λοιπὸν τοῦ Μεχμέτ διαπεράσαντος εἰς Εὐρώπην, κατετροπώθη μὲν ἐπὶ τέλους ὁ Μούσα καὶ ἐφονεύθη, 1414, ὁ δὲ Μεχμέτ μοναρχήσας ἐκτοτε τῶν Ὀσμανιδῶν οὐ μόνον ἀπέδωκε τῷ Μανουήλ τινὰς ἐκ τῶν περὶ τὸν Βῦξινον καὶ τὴν Προποντίδα κειμένων πόλεων, ἀλλὰ οὐδὲ ἠνώχλησεν αὐτὸν καθ' ὅλον τῆς βασιλείας αὐτοῦ τὸ διάστημα ἥτοι μέχρι τοῦ 1421. Ὁ Μανουήλ ὁμοῦς οὐδὲ τότε ἐφρόντισε νὰ παρασκευασθῇ δεόντως εἰς τὸν κρίσιμον ἀγῶνα, ὅστις ἦτο προδηλὸν ὅτι θέλει ἐκτραγῇ ἀμὰ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Μεχμέτ.

Ὅποσον τοῦτο ἦτο βέβαιον ἐξάγεται ἐκ τοῦ ὅτι αὐτὸς ὁ Μεχμέτ Α', καίτοι ἐνόμισε δίκαιον νὰ μὴ προσβάλλῃ τὸν Μανουήλ

διὰ τῆς συμμάχιας τοῦ ὁποίου κατέβαλε τὸν κυριώτατον ἀντίπαλόν του, δὲν παρήτασεν ὅμως καθ' ὁλοκληρίαν τὸ πολεμικὸν αὐτοῦ στάδιον. Κατέκτησε τὴν Σμύρνην, κατέσπασεν αὐτῆς ὑποτελῆ τὸν ἡγεμόνα τοῦ Καραμάν, ἐπεχείρησεν ἐπιδρομὰς εἰς Βλαχίαν, Οὐγγαρίαν καὶ Στερίαν, ἐπαναλαβὼν τὴν εἰσπραξίν φόρου ἀπὸ τὸν ἡγεμόνα τῆς πρώτης τῶν χωρῶν τούτων καὶ κατασκευάσας εἰς τὴν ἀριστερὰν ὁχθὴν τοῦ Ἰστροῦ, κατέναντι τοῦ Ρουσσοσυκίου, τὸ μεθόριον φρούριον Γέρκεκι, τοῦ ὁποίου τὸ ὄνομα παρεφθάρη ὑπὸ τῶν Βλάχων εἰς Γιούργεβον. Δὲν ἄφησε δὲ ὁ Μεχμέτ Α' ἀνενοχλήτους καὶ τὰς ἰδίως ἑλληνικὰς χώρας. Ὁφελούμενος ἐκ τῶν ἀδιακόπων ἐρίδων τῶν ἐν αὐταῖς ποικίλων δυναστῶν, τῷ μὲν 1414 ἐκυρίευσεν καὶ κατέστρεψε τὴν Βουδογίτζαν ἐξαδραποδίσας 1600 κατοίκους, τῷ δὲ 1415 κατέστησεν ὑποτελῆ τὸν ἐν τῷ μεταξύ καταλαβόντα καὶ τὴν Ἀττικὴν Ἀντώνιον Α'. Ἀκκιαίουόλην, ἐλεηλάτησε τὴν Εὐβοίαν καὶ τὰς Κυκλάδας, καὶ δὲν εἰρήνευσεν μίμη ἀφοῦ τῇ 29 ἰουλίου 1416 ὁ γενναῖος Ἐνετὸς Δορδεανὰς κατετρόπωσεν ὁλοσχερῶς περὶ Καλλιόπολιν τὸν τουρκικὸν στόλον, διὰ τῆς εἰρήνης ταύτης πρὸς τὴν Ἐνετίαν ἠτύχασαν ἐπὶ τινα χρόνον αἱ ἑλληνικαὶ χώραι. Ἀλλὰ καὶ πάλιν, ὡς μὴ ὥφελεν, οὐδεμίᾳ ἀπηρτίσθη διαρκὲς ἔνωσις, ἐπιτηδεῖα γὰ ἀποκρούσῃ τὰς ἐπιεκυμένους νέας προεβλάδας. Μόνον ἐν Πελοποννήσῳ ἐνηργήθη τι ἐπὶ τοιοῦτα σκοπῷ κατὰ τοὺς χρόνους αὐτοὺς, καὶ τοῦτο ὅμως οὐχὶ σπουδαῖον καὶ τελεσφόρον. Ἐτι ἀκμαζόντος τοῦ Βαγιαζήτ περὶ τὸ 1400 ὁ δεσπότης Μισθρᾶ Θεόδωρος Α', ἀπελπισθεὶς ἀπὸ τῶν περιστοιχιζόντων αὐτὸν ἀδιακόπων κινδύνων, ἀπεφάσισε γὰ παραχωρῆσαι τὴν βυζαντινὴν Πελοπόννησον εἰς τοὺς Ἰωαννίτας τῆς Ρόδου, οἵτινες καὶ πρότερον, ὡς εἴδομεν, εἶχον ἐπιχειρήσει τὴν κατάληψιν τῆς χερσονήσου ταύτης. Κατ' ἀρχὰς ὁ δεσπότης παρεχώρησεν εἰς αὐτοὺς, ἀγχι 12,000 δούκων τὴν εἰς αὐτὸν πρό τιμος χρόνον ἀπὸ τοῦ Τόκκου, περιελθούσαν Κρήνην, μετ' οὗ πολὺ δὲ καὶ τὰ Καλάβρυτα. Ἀλλ' ὅτε ἐπὶ τέλους ἠθέλησε πάλιν ἐπὶ χρήμασι γὰ παραδώσῃ εἰς αὐτοὺς καὶ τὸν Μισθρᾶν, οἱ κάτοικοι τῆς πόλεως ταύτης ἀντέστησαν καὶ ἠνάγκασαν τοὺς ἀντιπροσώπους τοῦ τάγματος γὰ ἀναχωρήσασθαι· ἐκείθεν τῷ δὲ 1404 οἱ Ἰωαννίται ἀπῆλθον καὶ ἀπὸ τῶν Κα-

λαβρύτων· καὶ ἀπὸ τῆς Κορίνθου, συμφωνήσαντες νὰ λάβωσι παρὰ τοῦ βασιλέως Μανουὴλ, ἀδελφοῦ ὄντος τοῦ Θεοδώρου, 43,000 δουκάτα. Τῷ 1404 λοιπὸν τὰ πράγματα ἐπανήλθον ἐν Πελοποννήσῳ εἰς ἣν ἦσαν πρὸ τετραετίας κατὰστασιν. Οἱ μὲν Ἑνετοὶ κατεῖχον τὴν Μεθώνην, τὴν Κορώνην καὶ τὴν Ἀργολίδα· ἡ δὲ ἀρχιεπισκοπὴ Πατρῶν ἀπετέλει αὐτοτελῆ ἱερατικὴν ἡγεμονίαν ὑπὸ τὴν κυριαρχίαν τοῦ πάπα· πᾶσα δὲ ἡ λοιπὴ χερσόνησος ἦτο διανεμημένη μεταξὺ τῶν Βυζαντινῶν καὶ τῆς Ναυαρκλικῆς ἐταιρείας ἧς προέστη ἔκτοτε ὁ Γενουαῖος Κεντουριόνης Ζαχαρίας (1404—1432). Εἰς τὸ φραγκικὸν τῆς Πελοποννήσου τμήμα ἦσαν πάντοτε καὶ Ἕλληνες ψευδάρχαι, καὶ ἀναφέρεται μεταξὺ αὐτῶν κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ὁ ἱππότης Ἰωάννης Κουτρούλης. Οἱ δὲ ποικίλοι ἐκεῖνοι κυρίαρχοι δὲν εἰρήνευσον πρὸς ἀλλήλους, πολλοῦ γε καὶ δεῖ. Ὁ μὲν Ζαχαρίας ἐδιχονόει πρὸς τοὺς Ἑνετοὺς, ὁ δὲ δεσπότης Θεόδωρος Α΄ ὤρμησε τῷ 1406 κατὰ τοῦ Ζαχαρίου, μὴδὲ εἰς τοῦτό ἀρκούμενος ἐλεηλάτησε καὶ τὴν περὶ Μεθώνην ἐνετικὴν χώραν ἐπαγαγὼν αὐτόθι ζημίαν 300,000 ὑπερπύρων. Ἐπειτα κατὰ τὸ ἐπὶ τὸν ἔτος, ἀποθανόντος τοῦ Θεοδώρου Α΄, εἰς Μισοθρᾶν ἄνευ νομίμων κληρονόμων, τὸ δεσποτάτον περιήλθεν εἰς τὸν βασιλέα Μανουὴλ, ὅστις ἐπέτρεψεν αὐτὸ εἰς τὸν δευτέρου υἱοῦ τοῦ Θεοδώρου Β΄. (1407—1443). Ἐκ τούτου δὲ ᾗξησεν ἔτι μᾶλλον ἡ ἀνωμαλία τῶν ἐν Πελοποννήσῳ πραγμάτων. Ἐπειδὴ ὁ Θεόδωρος Β΄ ἦτο ἀνήλικος, ἀνέλαβε μὲν τὴν κυδέρνησιν τοῦ δεσποτάτου ὁ μέγας δούξ Μανουὴλ Φραγκόπουλος, ἀλλ' ὁ ἐπίτροπος οὗτος τῆς ἀρχῆς δὲν εἶχεν ἀρκετὴν ἡθικὴν δύναμιν, ὥστε νὰ καταστήσῃ τὸ παρ' αὐτοῦ ἐκπροσωπούμενον αὐτοκρατορικὸν ἀξίωμα σεβαστὸν εἰς τοὺς Ἕλληνας ἀρχόντας καὶ εἰς τὸν Ζαχαρίαν. Εἰς δὲ τὴν ἀναρχίαν ταύτην συνετέλει καὶ τοῦτο, ὅτι κατὰ τὸν πολλάκις μνημονευθέντα ὑφ' ἡμῶν *Νεκριὸν διάλογον* τοῦ Μάζαρι, ἐν Πελοποννήσῳ ὄχουν κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἀνάμειξ γένη πολιτευόμενα πάμπολλα· διότι παρεκτὸς τῶν Ἑλλήνων, οἵτινες ἀπετέλουν τὴν κυριωτάτην βᾶσιν τοῦ πληθυσμοῦ, ἐσώζοντο ἔτι οὐκ ὀλίγοι Σλαῦοι καὶ Φράγκοι, ἐπὶ ἧλθον δὲ νεωστὶ ἱκανοὶ Ἀλβανοὶ καὶ πλὴν τούτων ἀναφέρονται Αἰγύπτιοι τινες, ἦτοί Ἀτσίγκανοι, καὶ Ἰουδαῖοι. Ὁ βασιλεὺς Μανουὴλ λοιπὸν ἐνό-

μισεν ἀπαραίτητον νὰ ἔλθῃ αὐτοπροσώπως εἰς Πελοπόννησον, ἵνα ἀνορθώσῃ τὴν νόμιμον τῶν πραγμάτων τάξιν καὶ ἐνισχύσῃ τὸ βυζαντινὸν δεσποτάτεον. Ἀναχωρήσας ἐπὶ τούτῳ ἐκ Κωνσταντινουπόλεως μεσοῦντος τοῦ 1414, ἐν συνοδίᾳ τοῦ υἱοῦ του, τοῦ νέου δεσπότη Θεοδώρου Β', ἐπλευσε πρῶτον εἰς Θάσσαν, ἣν κυβερνωμένην μέχρι τῆς ἐποχῆς ταύτης ὑπὸ τινων βυζαντινῶν δυναστῶν, καθυπέταξεν εἰς τὴν κεντρικὴν κυβέρνησιν. Ἐπειτα διεχέμασεν εἰς Θεσσαλονίκην, καὶ κατὰ τὸ ἀκόλουθον ἔαρ ἐξακολουθήσας τὸν πρὸς τὴν Κόρινθον πλοῦν, διήλθε διὰ τοῦ πορθμοῦ τῆς Εὐβοίας, ὅπου ἔτυχε παρὰ τοῦ Ἑνετοῦ βατλου πάσης τιμῆς, καὶ ἀπεβίβασθαι τῇ 13 Μαρτίου 1415 εἰς Κεγχρεάς. Ὁ ἡγεμὼν τῶν Φράγκων Ζαχαρίας ἠναγκάσθη νὰ ἐμβόσῃ αὐτῷ πίστιν· οἱ δὲ στασιάζοντες ἄρχοντες συνελήφθησαν καὶ ἀπεστάλησαν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν. Τότε ἐπεβλήθη εἰς τὴν χώραν εἰδικὸς φόρος ἐπὶ τῷ σκοπῷ τῆς τοῦ Ἰσθμοῦ ὀχυρώσεως κατὰ τῶν τουρκικῶν ἐπιδρομῶν, καὶ τὸ ἔργον τῆς ὀχυρώσεως ταύτης ἀρξάμενον τῇ 8 ἀπριλίου ἐπεδιώχθη μετὰ τοσαύτου ζήλου, ὥστε ἀπληρώθη ἐντὸς 25 ἡμερῶν. Ἡ ὀχύρωσις συνίστατο εἰς μακρὸν ἀπὸ τῆς μιᾶς θαλάσσης μέχρι τῆς ἐτέρας τεῖχος, ἔχον ἐκ διαλειμμάτων 150 πύργους καὶ εἰς τὰ ἄκρα δύο ὀχυρὰ φρούρια. Ἵνα δὲ συντηρῆται διαρκῶς εἰς καλὴν κατάστασιν, οὐ μόνον ὁ νέος φόρος ἐγένετο μόνιμος, ἀλλ' ὁ Μανουὴλ παρεκάλεσε καὶ τὴν Ἑνέτιαν νὰ συντελέσῃ χρηματικῶς, καθὼς ἔχουσα ὡσαύτως συμφέρον· ν' ἀποτρέψῃ τὰς ἐπιδρομὰς τῶν πολεμίων ἐκείνων. Ἡ Ἑνέτια ὅμως ἀπεποιήθη ἐπὶ τῷ λόγῳ ὅτι εἶχε πολλὰς ἄλλας οὐδὲν ἥττον κατεπειγούσας δαπάνας. Ὁ Μανουὴλ διέτριψεν ἔτος περίπου εἰς Πελοπόννησον, καὶ ἀφοῦ ἐξεφώνησεν ἐν Μισθρᾷ πομπώδη ἐπικήδειον λόγον· εἰς μνήμην τοῦ προαποθανόντος ἀδελφεοῦ αὐτοῦ Θεοδώρου Α', ἀπῆλθε κατὰ μάρτιον τοῦ 1416 εἰς Κωνσταντινούπολιν.

Ἐπὶ τῆς διατριβῆς ταύτης τοῦ Μανουὴλ ἐν Πελοποννήτῳ συνέβη γεγονός τι ἐκ τῶν ὀλίγων δυστυχῶς ὅσα περιεφύθησαν εἰς ἡμᾶς, τῶν μαρτυρούντων ὅτι ὁ νεώτερος ἑλληνισμὸς δὲν περιωρίζετο εἰς ἀπλὴν μελέτην τῶν ἀρχαίων συγγραφέων, ὅπως συνέβαινε παρὰ τοῖς κλειστοῖς τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει λογίων,

ἀλλ' ἤρχισε νὰ ζητῇ τὴν εἰς τὰ πράγματα ἐφαρμογὴν τῶν τοιούτων αὐτοῦ μελετῶν. Ἠκμαζε τότε ἐν τῇ ἐλληνικῇ Ἀνατολῇ ὁ Γεώργιος Γεμιστός, ὁ βραδύτερον μετονομασθεὶς Πλήθων. Ὁ Γεώργιος Γεμιστός, γεννηθεὶς ἐν Κωνσταντινουπόλει περὶ τὸ 1355, διέτριψε νέος ὢν ἐν Ἀδριανουπόλει, ἥτις ὡς ἤξευρόμεν ἦτο ἐκτοτε ὑποτεταγμένη εἰς τοὺς Τούρκους, καὶ ἔπειτα μετέβη εἰς Σπάρτην, ὅπου διήγαγε τὸ πλεῖστον τῆς ζωῆς, ἀσχολούμενος ἐν μέρει μὲν περὶ τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν δικαστικῶν καθηκόντων τὰ ὁποῖα εἶχε περιβληθῇ, ἐν μέρει δὲ περὶ τὴν μελέτην τῶν ἀρχαίων συγγραφέων, ὧν διέσωσεν εἰς ἡμᾶς οὐκ ὀλίγας περικοπὰς, καὶ περὶ τὴν σύνταξιν ἰδίων φιλοσοφικῶν συγγραμμάτων, ὧν ἄλλαι μὲν ἐδημοσιεύθησαν, ἄλλαι δὲ ἀπωλέσθησαν. Τὸ ἐν τῇ ἐλληνικῇ Πελοποννήσῳ δικαστικὸν αὐτοῦ ἀξίωμα ἦτο ὡς φαίνεται τὸ ὑπάτον τῶν ἀξιωματῶν τούτων, διότι ὁ Γρηγόριος Μανναχὸς λέγει αὐτὸν *προστάτην τῶν νόμων*. Αὐτὸς δὲ οὗτος ὁ Γρηγόριος, καὶ ἕτερος σύγχρονος ἀνὴρ, ὁ Ἰερώνυμος Χαριτωνύμος ἐγκωμιάζουσι τὴν σοφίαν καὶ τὴν δικαιοσύνην τοῦ ἀνδρὸς διὰ τῶν ὑπερβολῶν ἐκείνων αἵτινες ἦσαν ἔμφυτοι εἰς τοὺς ἡμετέρους λογίους κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου. Λέγουσιν αὐτὸν ἀνώτερον τοῦ Μίνω καὶ τοῦ Ῥαδαμάνθυος καὶ τοῦ Ἀριστείδου· βεβαιοῦσιν ὅτι τοσαύτη μὲν ἦτο ἡ περὶ τοὺς νόμους σοφία αὐτοῦ ὥστε ἂν συμβαίνει ποτε νὰ ἀπολεσθῶσι, ἀκαβέστερον ἂν οὗτος ἐξέθετο αὐτοὺς Σόλωνος πάντος καὶ Δουκουργαυ· τοσαύτη δὲ ἡ περὶ τὴν διανομήν τοῦ δικαίου ἀκρίβεια, ὥστε ὅτε ἡττηθεὶς καὶ ὁ νικήσας ἀπῆρχοντο ἀμύλοτεροι στέργοντες καὶ προσκυνοῦντες. Ὅπως δὲ ποτε ὁ Γεμιστός ἦτο ἐν Σπάρτῃ τῷ 1415 καὶ ἀπηλύθυσεν τότε περὶ τῆς Πελοποννήσου καὶ τῶν ἐν Πελοποννήσῳ πραγμάτων δύο λόγους, τὸν μὲν πρὸς τὸν βασιλέα Μανουὴλ ἡ, καθὼς τὸν λέγει αὐτός, Ἐμμανουῆλον, τὸν δὲ συμβουλευτικὸν πρὸς τὸν δεσπότην Θεόδωρον.

Περὶ τῶν λόγων τούτων θέλομεν διαλάβει ἐνταῦθα ὀλίγα τινά. Ἐν πρώτῳς ὁ Γεμιστός ἀξιοῖ, ὅτι ἐν Πελοποννήσῳ καὶ εἰς τὰς πέριξ νήσους ὄκουν Ἕλληνες γνήσιοι, οὐδενὸς ξενικοῦ στοιχείου ἀναμιχθέντος μετ' αὐτῶν ἢ παρ' αὐτοῖς οἰκήσαντος. Τοῦτο δὲν εἶναι πολλὰ ἀκριβές, διότι ἐκ τῶν πραγμάτων γνωρίζομεν καὶ πρὸ

μικροῦ ἔτι εἶδομεν ὁμολογούμενον ὑπὸ ἐτέρου Βυζαντινοῦ, ὅτι ἐν Πελοποννήσῳ ὄκουν κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους, παρεκτός τῶν Ἑλλήνων, οὐκ ὀλίγα ἄλλα γένη. Ἀλλ' ἐξ αὐτῆς ταύτης τῆς ἀξιώσεως μάρτυρος παρόντος πρὸς παρόντας μάρτυρας εἰμποροῦμεν μέχρι τινὸς νὰ ἐξαγάγωμεν τὸ συμπέρασμα, ὅτι ὅσα δὴποτε καὶ ἂν ἦσαν τὰ προσπαρεισελθόντα εἰς τὴν χερσονήσον ξενικὰ γένη, τὸ πολυπληθέστερον τοῦ πληθυσμοῦ μέρος ἦτο πάντοτε ἑλληνικόν. Τὸ δὲ κυριώτατον τῶν Πελοποννησίων ἐνασχόλημα ἦτο, λέγει ὁ Γεμιστός, ἡ γεωργία καὶ ἡ κτηνοτροφία, δι' ὧν συνετάρουν μὲν τὰς ἰδίας οἰκίας, ἐτέλουν δὲ τοὺς φόρους καὶ προσέτι ἐπέρκουν εἰς τὴν στρατιωτικὴν ὑπηρεσίαν. Ἐκαστος τῶν φόρων δὲν ἦτο κατ' ἰδίαν βαρὺς, ὅλοι ὁμοῦ ὅμως ἦσαν πολλοὶ καὶ ποικίλοι, εἰςπαράπαντο ὑπὸ διαφόρων εἰσπρακτόρων καὶ ἀπητοῦντο εἰς χρήματα, οὐχὶ εἰς αὐτούσια προϊόντα. Καλούμενοι νὰ στρατεύσωσιν οἱ κάτοικοι προσήρχοντο ἐκ πολλῶν ὀλίγοι καὶ ἐκ τούτων οἱ πλείονες δοῦλοι, οἵτινες ἔπειτα ἐλειποτάκτουν, ἵνα ἐπιτρέψωσιν εἰς τὰς συνήθεις αὐτῶν ἐργασίας· ὅθεν ἥκιστα ἦσαν χρήσιμοι πρὸς πόλεμον· διότι, κατὰ Γεμιστόν, οὐδεὶς δύναται συγχρόνως νὰ μετέρχεται τὰ τε τοῦ πολέμου καὶ τὰ τῆς εἰρήνης ἔργα, ἐντεῦθεν δὲ καὶ τὸ τοῦ Ἰσθμοῦ τεῖχος θέλει ἀποβῆ ἀνωφελὲς καὶ ὁ κίνδυνος θέλει ὑπάρξει μέγας, ἅμα νέος προκύψῃ ἀγών. Ὁ ἐπιβληθεὶς ἐσχάτως στρατιωτικὸς φόρος, ἵνα δι' αὐτοῦ διατηρῶνται μισθοφόροι πρὸς τὴν τοῦ Ἰσθμοῦ ἀμυναν, εἶναι ἀτοπώτατος, διότι οὐδὲν ὑπάρχει ἀτοπώτερον τοῦ καταπιέζειν μὲν τοὺς ἰθαγενεῖς, προσδοκᾶν δὲ τὴν σωτηρίαν ἀπὸ ξένων μισθοφόρων. Ὅθεν ὁ Γεμιστός προέτεινε νὰ διαιρεθῇ ὁ ἐργατικὸς τῆς χερσονήσου λαὸς εἰς δύο τάξεις, ὧν ἡ μὲν νὰ τελῇ ἀποκλειστικῶς στρατιωτικὴν ὑπηρεσίαν, ἡ δὲ νὰ γεωργῇ τὴν χώραν καὶ νὰ τελῇ τοὺς φόρους ἀποκλειστικῶς ἑαυτοῖς, κατατάσσομένου ἐκάστῳ Πελοποννησίου εἰς ἑκάστην τῶν δύο τούτων τάξεων, καθόσον ἤθελε λογισθῇ πρὸς ταύτην ἡ ἐκείνην χρησιμώτερος. Ἐάν δὲ ἐν τινι τῆς Πελοποννήσου χώρα πάντες οἱ ἄνδρες ἤθελον λογισθῇ πρὸς τὴν στρατιωτικὴν ὑπηρεσίαν χρησιμώτεροι, οἱ τοιοῦτοι θέλουσι διαιρεθῇ εἰς ἐταιρείας ὑποχρεωμένους ἐκ περιτροπῆς νῦν μὲν νὰ καλλιεργῶσι τὰς γαίας αὐτῶν, νῦν δὲ νὰ ὑπηρετῶσι στρατιωτικῶς.

Πλὴν τούτου ὁ Γεμιστὸς προέτεινε νὰ τροποποιηθῇ καὶ τὸ φορολογικὸν σύστημα εἰς τρόπον ὥστε νὰ μὴ εἰσπράττωνται πολλοὶ μέτεροι φόροι διὰ ποικίλων εἰσπρακτόρων καὶ εἰς χρήματα, ἀλλὰ νὰ ὀρισθῇ εἰς μόνος ἐτήσιος φόρος εἰς αὐτούσια προϊόντα λαμβανόμενος παρ' ἐκάστου ὑφ' ἐνὸς εἰσπρακτορος, ὅπερ ἤθελεν ἐπαρκέσει μὲν εἰς τὴν κοινὴν χρεῖαν, ἀποβῇ δὲ ὀλιγώτερον καταθλιπτικὸν εἰς τὸν φορολογούμενον. Οὐδὲ εἰς ταῦτα περιωρίσθη ὁ Γεμιστὸς, ἀλλ' ἐξέθηκε καὶ ὁποῖα τις χρήσις ἔπρεπε νὰ γίνεταί τῶν δημοσίων τούτων προσόδων. Τρεῖς ἀνθρώπων τάξεις δικαιοῦνται κατ' αὐτὸν νὰ μετέχωσι τῶν προϊόντων τοῦ ἐργατικοῦ πλῆθους· πρῶτον, ἐννοεῖται, αὐτοὶ οἱ παραγωγοί, ἔπειτα οἱ παρέχοντες τὰ τῆς ἐργασίας κεφάλαια καὶ τελευταῖον οἱ ἐπιμελούμενοι περὶ τῆς κοινῆς ἀσφαλείας, εὐημερίας καὶ τάξεως. Παραγωγούς λέγει τοὺς γεωργούς τοὺς ἀμπελουργοὺς καὶ τοὺς ποιμένας· κεφάλαια δὲ τῆς ἐργασίας, τὰ γεωργικὰ κτήνη, τὰς ἀμπέλους, τὰ ποίμνια καὶ τὰ τοιαῦτα· ἐπιμελητὰς δὲ τῶν κοινῶν, τοὺς στρατιώτας καὶ τοὺς πάσης τάξεως ἄρχοντας, ἰδίως δὲ τὸν τὰ πάντα διέποντα ὑπέρτατον κυβερνήτην· διότι ἐργάτης, κεφαλαιουχὸς καὶ μαχητὴς εἶναι τὰ φυσικὰ καὶ ἀναγκαῖα συστατικὰ πάσης εὐνομουμένης κοινωνίας. Ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἀρχῶν τούτων τὰ προϊόντα τῆς χώρας, ἔλαιον, οἶνος, σιτηρὰ, βάμβαξ, ἄρνια, γάλα, προβάτων ἑρία καὶ εἴτι ἄλλο, πρέπει νὰ διαιρῶνται εἰς τρία, καὶ μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν τοῦ σπόρου καὶ τῶν γεννητόρων κτηνῶν, ἐν μὲν μέρος ν' ἀφίεται εἰς τὸν παραγωγόν, ἕτερον δὲ νὰ παρέχεται εἰς τὸν κεφαλαιαδότην καὶ τὸ τρίτον νὰ εἰσέρχεται εἰς τὸν δημόσιον θησαυρόν. Ὁ παραγωγὸς λοιπὸν ὁ δι' ἰδίων κεφαλαίων ἐργαζόμενος δικαιούται νὰ λάβῃ τὰ δύο τρίτα τοῦ προϊόντος, καὶ ἀφ' ἑτέρου τοῦ δημόσιον, ὅσκις αὐτὸ παρέχει τὰ τῆς ἐργασίας κεφάλαια, λαμβάνει ὡσαύτως τὰ δύο τρίτα· ὁ δὲ καλλιεργῶν τὸ κτῆμά του διὰ κοινῆς πρὸς ἕτερον δαπάνης λαμβάνει, παρεκτὸς τοῦ εἰς τὸ κεφάλαιον ἀφωρισμένου τριτημορίου, τὸ ἥμισυ προσέτι τοῦ παραγωγικοῦ. Οἱ ἐργάται καίτοι δύνανται νὰ ὀνομάζωνται εἰλωτες, διότι ἐργάζονται μόνον καὶ πληρώνουσι φόρον, στρατιωτικὴν δὲ ὑπηρεσίαν δὲν τελοῦσι, δὲν πρέπει ὅμως διὰ τοῦτο οὔτε νὰ ἀδικῶνται, οὔτε νὰ περιφρονῶνται, οὔτε αὐτογνωμῶνως νὰ καταθλιβῶνται. Ἰδοὺ δὲ πῶς ὁ

Γεμιστός διανέμει μεταξύ τῶν ἐπιμελητῶν τοῦ κοινοῦ συμφέροντος πρὸς τὸ δημόσιον ἀνήκοντα καὶ παρ' αὐτοῦ εἰσπραττόμενα προϊόντα τῆς παραγωγῆς. Πρὸς διατροφήν καὶ συντήρησιν ἐκάστου μὲν πεζοῦ στρατιώτου ὀρίζει τὸ προϊόν τῆς παραγωγῆς ἑμιάς εἰλώτων οἰκογενείας, ἐκάστου δὲ ἱππέως, δύο οἰκογενειῶν, ἐκάστου δὲ ἀξιωματικοῦ τοῦ στρατοῦ ἢ πολιτικοῦ ἀρχοντος ἢ ἀρχιερέως καὶ ἱερέως, τὸ προϊόν τῆς παραγωγῆς τριῶν οἰκογενειῶν, ἐπιτρέπων εἰς τὸν ἀνώτατον ἀρχόντα νὰ ὀρίσῃ τὸ πρὸς συντήρησιν τῆς θύρας αὐτοῦ αὐτῆς ἀπαιτούμενον προϊόν τῆς παραγωγῆς.

Ὁ Γεμιστός ἐπιθυμεῖ νὰ ἐξορισθῇ ὅσον ἐνδέχεται ἐκ τῆς Πελοποννήσου τὸ νόμισμα, διότι ἡ χώρα κατεκλύσθη ὑπὸ ξένων καὶ λιθῶν νομισμάτων, ἐξ ὧν ὀλίγοι μὲν τινες ὠφελοῦνται, οἱ δὲ πολλοὶ ἀππνῶνται αἰσχροῶς. Ἀφοῦ αἱ εἰσπράξεις καὶ αἱ δαπάναι γίνονται εἰς αὐτούσια προϊόντα, ἡ ἀνάγκη τοῦ νομίσματος ἀποβαίνει ἐλαχίστη. Τὸ εἰσαγωγικὸν ἐμπόριον δὲν εἰμπορεῖ εἰμὴ νὰ ᾖται σφόδρα περιορισμένον, διότι ἡ Πελοπόννησος ἐπαρκεῖ καθ' ὅλα εἰς ἑαυτὴν καὶ δὲν ἔχει ἀνάγκην νὰ εἰσάγῃ εἰμὴ σίδηρον καὶ ὅλα ταῦτα δὲ εἰμπορεῖ νὰ ἀνταλλάσῃ διὰ τοῦ ἀφθόνου αὐτῆς καλλίου, λίνου, βάμβακος καὶ βύσσου. Οὐδὲν ἥττον ὁ Γεμιστός ἐπιτρέπει μὲν εἰς τε τοὺς πολίτας καὶ εἰς τοὺς ξένους τὴν ἀτελεῖ παραγωγὴν ὠφελίμων ἀντικειμένων ἐπιβάλλει ὁμως βαρὺ τέλος εἰς τὴν ἐξαγωγὴν παντός ὅ,τι δύναται νὰ ἀναλωθῇ ἐπωφελέστερον ἐντὸς τῆς χώρας, ἵνα ἐξασφαλίσῃ μὲν τὰς ἐσωτερικὰς αὐτῆς ἀνάγκας, πληρώσῃ δὲ τὰ δημόσια ταμεία χρημάτων, τὰ ὅποια δύνανται νὰ χρησιμεύσιν εἰς πρεσβείας καὶ εἰς ἄλλας ἐκτάκτους δαπάνας. Πραγματεύεται δὲ καὶ περὶ τῶν βελτιώσεων ὅσας νομίζει ἀναγκαίαις εἰς τὴν ποινικὴν δικαιοσύνην. Καθ' ἃ λέγει, ἐν Πελοποννήσῳ συνέβαινον συχνότατα κακουργήματα, τὰ ὅποια κατὰ τοὺς ὑφισταμένους νόμους ἔπρεπε νὰ τιμωρῶνται διὰ τῆς ποινῆς τοῦ θανάτου. Ἐν τούτοις ἡ μὲν ποινὴ αὕτη ἔπεσεν ἐντελῶς εἰς ἀχρησίαν, οἱ δὲ ἐνοχοὶ ἢ μένουσιν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον παντελῶς ἀτιμώρητοι ἢ ἀκρωτηριάζονται. Καὶ τοῦτο μὲν εἶναι παντελῶς βάρβαρον, ἡ δὲ ἀτιμωρησία ἥκιστα συντελεῖ εἰς τὴν δημοσίαν ἀσφάλειαν. Ὅθεν ὁ Γεμιστός γνωροδοτεῖ νὰ καταδικάζωνται μᾶλλον οἱ ἐπὶ κακουργήματι ἐξελεγχόμενοι, εἰς δεσμὰ καὶ ἀναγκα-

στικὴν πρὸς κοινὸν ἄφελος ἐργασίαν, καὶ ἰδίως εἰς βελτίωσιν τοῦ κατὰ τὸν Ἰσθμὸν τείχους, ἀνακουφίζομένων οὕτω τῶν τε στρατιωτῶν καὶ τῶν φορολογουμένων. Τελευταῖον ὁ Γεμιστὸς μετὰ πολλῆς αὐστηρότητος ὁμιλεῖ περὶ τῶν μοναχῶν, λέγων αὐτοὺς παντελῶς ἀχρήστους εἰς τὴν πολιτείαν, ἀποκλείων αὐτοὺς ἀπὸ πάσης μετοχῆς εἰς τὰς δημοσίας προσόδους, καὶ καταλείπων μὲν αὐτοῖς τὴν περιουσίαν των, ἐὰν ἔχωσι τοιαύτην, ἀλλὰ προτρέπων τὸν βασιλέα νὰ προνοήσῃ περὶ τῆς ριζικῆς θεραπείας τοῦτε ἀτοπήματος ταύτου καὶ πολλῶν ἄλλων καταχρήσεων, ἐὰν θέλῃ νὰ ἐνισχύσῃ τὸ κράτος καὶ νὰ ἀπαλλάξῃ αὐτὸ ἀπὸ τῆς ἐπικειμένης καταστροφῆς.

Τοιαύτας μεταρρυθμίσεις προέτεινεν ὁ Γεμιστὸς εἰς τὸν πρῶτον αὐτοῦ λόγον, τὸν πρὸς τὸν βασιλέα Ἐμμανουήλον, μὴ λομονῶν ἐπὶ τέλους νὰ παρατηρήσῃ ὅτι αὐτὰς, ὁ φιλόσοφος Γεμιστὸς, εἶναι ὁ μόνος ἐπιτήδειος νὰ ἐπιτραπῇ τὴν ἐκτέλεσιν τῆς ἀναμορφώσεως ταύτης, διότι οὐδεὶς ἄλλος παρεκτὸς αὐτοῦ ἦβλεν ἔχει τὴν ἀπαραίτητον πρὸς τοῦτο τόλμην καὶ δεξιότητα. Εἰς δὲ τὸν δεῦτερον λόγον, τὸν πρὸς τὸν δεσπότην Θεόδωρον, ἐπανέρχεται εἰς τὸ αὐτὸ θέμα, ἀγωνιζόμενος νὰ ἐξεγείρῃ τὴν φιλοτιμίαν τοῦ νέου ἐκείνου πρὸς ἐκτέλεσιν τῆς προεκτεθείσης ἀναμορφώσεως. Ἀλλ' ἡ ἀναμόρφωσις αὕτη δὲν ἐξετελέσθη, καὶ ἴσως οὔτε ἦτο δυνατόν νὰ ἐκτελεσθῇ. Αἱ δοξασταὶ ὅμως καὶ αἱ προαιρέσεις τοῦ Γεωργίου Γεμιστοῦ εἶναι οὐδὲν ἥττον πολυειδῶς ἀξιοσημεῖωτοι. Παρεκτὸς ὅτι ἐμφαίνουσι τὴν ἀνάγκην ἣν ὁσπμέραι ἤρχισε πλείοτερον νὰ αἰσθάνεται ὁ νεώτερος ἑλληνισμὸς τοῦ νὰ μὴ περιορίζεται εἰς λόγους ἀπλοῦς, ἀλλὰ νὰ ζητῇ νὰ ἐφαρμόσῃ τοὺς λόγους εἰς τὰ πράγματα, τὰ ὑπομνήματα τοῦ Γεμιστοῦ διδάσκουσιν ἡμᾶς πολλὰ περὶ τῆς τότε κοινωνικῆς καταστάσεως καὶ ἀποκαλύπτουσι φρονήματά τινα γενναῖα καὶ σωτήρια. Βεβαίως ἡ προτεινομένη ὑπ' αὐτοῦ ὀριστικὴ διαίρεσις τῶν κατοίκων εἰς παραγωγούς καὶ μαχίμους ἢ ἄλλους δημοσίους λειτουργούς, ἔχει τι τὸ ἐνθυμίζον τὴν ἀρχαίαν Ἰνδικὴν καὶ Αἴγυπτον, ἀσυνμβίβαστον δὲ πρὸς τὸ πνεῦμα τῆς ἐλευθερίας, ἐνεργείας τὸ ἀείποτε ἐπικρατήσαν ἐν ταῖς εὐρωπαϊκαῖς χώραις καὶ ἐν αὐτῷ τῷ βυζαντινῷ κράτει. Ἀλλ' ἡ ἰδέα τοῦ ἐνὸς καὶ μόνου φόρου εἶναι

κατὰ τοῦτο μάλιστα περιέργως, ὅτι ἐπρεσβεύθη καὶ ἐν ταῖς νεω-
τέροις χρόνοις πρῶτον ὑπὸ τοῦ περιωνύμου Γάλλου στρατάρχου
Βωβᾶν καὶ ἔπειτα ὑπὸ τῆς οἰκονομικῆς σχολῆς τῶν λεγομένων
φυσιοκρατικῶν. Καὶ τὸ ἀξιοσημείωτον εἶναι ὅτι ὁ τε Βωβᾶν καὶ
οἱ φυσιοκρατικοὶ ὡς μοναδικὸν φόρον προέτειναν τὸν ἐπὶ τῆς γῆς
φόρον, ὅπως καὶ ὁ ἡμέτερος μεσαιωνικὸς δημοσιολόγος. Ἐν τού-
τοις εἶναι περιττὸν νὰ παρατηρήσωμεν ὅτι ὁ τοιοῦτος μοναδικὸς
φόρος ἤθελεν εἶναι ἀδίκος καθὼ ἐπιβαρύνων μίαν μόνον τάξιν πα-
ραγωγῶν, ἀφίνων δὲ ἀφορολόγητα ὅλα τὰ λοιπὰ τῆς ἐργασίας
προϊόντα, καίτοι πολλὰκις ἀσυγκρίτως λόγῳ ἐπικερδέστερα. Ὁ
μόνος δίκαιος ἐνιαῖος φόρος ἤθελεν εἶναι ὁ ἐπὶ τῶν περιουσιῶν,
ἔτι καὶ ἐπροτάθη ὑπὸ νεωτάτων οἰκονομολόγων, ἀλλ' ἄχρι
τῆς δὲ ἐφημέρου εἰμὴ ὡς πρόσθετος φόρος, οὐχί ὡς ἐνιαῖος.
Πλὴν τούτων, ἐκ τῶν λόγων τοῦ Γεμιστοῦ συνάγεται, ὅτι ἡ
κατὰ τὰς προηγουμένας ἑκατονταετηρίδας τοσοῦτον ἐν Πελο-
ποννήσῳ ἀκμάσασα βιομηχανία, εἶχεν ἐκλείψει ἢ μαρανθῇ ἐπὶ
τῶν χρόνων αὐτοῦ. Ἡξέυρομεν πόσον ποικίλη καὶ προσοδοφόρος
ἦτο ἡ βιομηχανία αὕτη ἀπὸ τῆς ὁγδόης ἑκατονταετηρίδος καὶ
ἔφεξῃ ἐν Πάτραις καὶ ἐν Κορίνθῳ, μάλιστα ἐν τῇ τελευταίᾳ
ταύτῃ πόλει ἡ τῶν μεταξωτῶν ὑφασμάτων ἐξεργασία. Ἐπειδὴ
δὲ ἡ Κόρινθος ὁμολογουμένως ἀνήκει εἰς τὸν δεσπότην Θεόδωρον,
πρέπει νὰ υποθέσωμεν, ὅτι ἐνῷ ἐν Θήβαις ἡ μεταξουργία ἐξηκο-
λοῦθει προκόπτουσα, ἐν Κορίνθῳ δὲν ὑπῆρχε πλέον κατὰ τὴν ἐ-
ποχὴν ταύτην, διότι ἄλλως ὁ Γεμιστὸς δὲν ἤθελε εἶπει ὅτι τὸ
κυριώτερον ἐνασχόλημα τῶν Πελοποννησίων ἦτο ἡ γεωργία καὶ ἡ
κτηνοτροφία. Ὁρθότατα δὲ σκέπτεται ὁ Γεμιστὸς περὶ ποινικῆς
δικαιοσύνης καὶ ἔτι ὀρθότερα περὶ τοῦ μοναχικοῦ βίου. Ἡ ζωη-
ρίτης δι' ἧς κατακρίνει τὴν ἀργίαν αὐτοῦ καὶ τὴν ἀξίωσιν τοῦ
νὰ τρέφεται ἐκ τῆς ἐργασίας τῶν ἄλλων, αὐτὸς κατ' οὐδὲν συν-
τελὼν εἰς τὴν συντήρησιν τοῦ κοινοῦ, εἶναι νέα ἀπόδειξις (διότι
ἀνεφέραμεν ἄλλοτε καὶ ἄλλὰς πολλὰς) ὅτι ἐν τῷ Βυζαντινῷ κρά-
τει ὑπῆρχον ἀείποτε ἄνθρωποι διαμαρτυρόμενοι κατὰ τοῦ δεινοῦ
τούτου κοινωνικοῦ νοσήματος. Τελευταῖον ἡ βαθεῖα πεποιθήσις
ἣν εἶχεν ὁ Γεμιστὸς ὅτι ἐσχάτη ἐπέκειτο καταστροφή καὶ ὅτι ἡ
καταστροφή αὕτη δὲν δύναται νὰ ἀποτραπῇ εἰμὴ διὰ ριζικῶν

μεταρρυθμίσεων, ἀποδεικνύει ὅτι, ἂν οἱ Φράγκοι, οἱ Σλαῦοι καὶ οἱ Ἀλβανοὶ δὲν εἶχον τὴν συνείδησιν τοῦ ἐπικρεμαμένου κινδύνου, οἱ Ἕλληνες ἂν ὅχι ἄλλο δὲν ἔπαυσαν τοῦλάχιστον περὶ αὐτοῦ μεριμνῶντες καὶ σκεπτόμενοι.

Ἐν γένει δὲ ὁ Γεώργιος Γεμιστὸς δύναται νὰ λογισθῇ ὥς εἰς τῶν κυριωτάτων ἀντιπροσώπων τοῦ ἑλληνισμοῦ τῶν χρόνων τούτων καὶ ἰδίως τοῦ ἑλληνισμοῦ ἐκείνου, ὅστις μὴ ἀρκούμενος εἰς τὴν θεωρητικὴν τοῦ ἀρχαιοτέρου μελέτην, ἐπεχειρεῖ ἐκ διαλειμμάτων νὰ μεταφέρῃ εἰς τὸν πρακτικὸν βίον τὰ φρονήματα ὅσα ἐκ τῆς μελέτης ταύτης προεπορίζετο. Πρὸς τῷ Γεωργίῳ Γεμιστῷ μάλιστα ἡ τάσις αὕτη ἐφθασεν εἰς τοσοῦτον ὑπερβολῆς, ὥστε ὁ ἀνὴρ φαίνεται περιπεσὼν εἰς τὴν πλάνην τοῦ Ἰουλιανοῦ τοῦ ἀποστάτου, καὶ προσθεύσας περὶ αὐτῆς τῆς θρησκείας δόγματα ἀλόγτρια τοῦ χριστιανισμοῦ. Τὰ δόγματα αὐτοῦ ταῦτα ἐξετέθησαν εἰς τινὰ περὶ νόμων συγγραφὴν, ἥτις ἐκάη μὲν βραδύτερον ὑπὸ τοῦ πατριάρχου Γενναδίου, ἧς ὅμως σώζονται ἀποσπάσματα ἐπανειλημμένως ἐκδοθέντα ἐν Γερμανίᾳ καὶ ἐν Γαλλίᾳ. Ἐν τοῦτοις, ὅτε ὁ τοῦ Μανουὴλ διάδοχος Ἰωάννης Β΄. Παλαιολόγος ἐλθὼν εἰς Πελοπόννησον τῷ 1428 τὸν συνεβουλεύθη περὶ τῆς ἐνώσεως τῆς Ἀνατολικῆς ἐκκλησίας μετὰ τῆς Δυτικῆς, ὁ Γεμιστὸς ἔδωκεν εἰς τὸν βασιλέα ὅσον ἐνδέχεται συνετὰς περὶ τοῦ ζητήματος τούτου συμβουλὰς. Τὸν εἶπεν ὅτι ἡ ἐπὶ τούτου μετὰβασις τοῦ βασιλέως εἰς τὴν Ἰταλίαν, ἥτο ἐπισφαλὴς μᾶλλον ἢ ὠφέλιμος· ἐὰν δὲ πάντως ἀποφασισθῇ ἡ ὁδοιπορία, ἀνάγκη νὰ κανονισθῇ ὅτι ἐν ταῖς γενησομέναις αὐτόθι περὶ τούτου διασκέψεις, ἡ ψηφιοφορία δὲν θέλει γίνεσθαι κατὰ κεφαλὴν ἀλλ' ὅτι ἐκάστη μερίς, Ἀνατολικοὶ καὶ Δυτικοί, θέλει ἔχει ἶσον ἀριθμὸν ψήφων. Ἄλλως οἱ Δυτικοί, ἅτε πλειότεροι, θέλουσιν ἀπαραιτήτως πλεινοψηφῆσαι, εἰς δὲ τοὺς ἡμετέρους δὲν θέλει μείνει ἄλλο εἰμὴ νὰ ὑποκύψωσιν εἰς τὴν θέλησιν τῶν ἀντιπάλων. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι κατὰ τινὰ τῶν νεωτέρων ἐρευνητῶν, ὁ Γεμιστὸς δὲν ἐγνωμάτευσεν οὕτω εἰμὴ ἵνα ἀποτύχῃ ἡ ἐνωσις, ἥτις, καθὼ μέλλουσα νὰ ἐνισχύσῃ τὴν χριστιανικὴν ἐκκλησίαν, δὲν συνέφερον εἰς αὐτὸν τὸν βουλευόμενον τὴν κατάλυσιν αὐτῆς. Ἀλλ' ἂν τοιαύτην ἐξήγησιν ἠθέλομεν δώσει εἰς τὴν ἀπόκρουσιν πάσης ἐνώσεως προαιρουμένης τὴν ὁλο-

σχερῇ τῶν ἡμετέρων δογματῶν θυσίαν, δλόκληρον τὸ ἐλληνικὸν ἔθνος ἔπρεπε νὰ κατακρίθῃ ὡς ἐργαζόμενον ἀπ' αἰῶνος εἰς τὴν κατάλυσιν τῆς χριστιανικῆς ἐκκλησίας. Τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι ὅτε ὁ Ἰωάννης Β' βραδύτερον ἀπεφάσισε νὰ μεταβῇ ἐπὶ τῷ σκοπῷ τῆς ἐνώσεως εἰς Ἱταλίαν, ὁ Γεμιστὸς ὑπῆρξεν εἰς τῶν πρώτων λαϊκῶν ὅσοι προσεκλήθησαν νὰ τὸν ἀκολουθήσωσι καὶ μετέσχεν ὡς εἴπερ τις καὶ ἄλλος Ἕλλην τῶν ἐργασιῶν τῆς συνόδου, ἥτις συνεκροτήθη τῷ 1438 καὶ 1439 εἰς Φερόβραν καὶ Φλωρεντίαν, ἵνα διενεργήσῃ τὴν περὶ ἧς ὁ λόγος ἔνωσιν· διότι ὑπῆρξε μέλος τῆς ἐξαμελοῦς ἐλληνικῆς ἐπιτροπῆς εἰς τὴν ἀνετέθη νὰ παρασκευάζῃ τὰ εἰς ἐκάστην συνεδρίασιν συζητητέα ἀντικείμενα. Δὲν ἀρνούμεθα ὅτι οὐ μόνον κατὰ τὸν προϋποδειχθέντα νεώτερον ἐκρηκτὴν ἀλλὰ καὶ κατὰ τὸν πατριάρχην Γεννάδιον, ὁ Γεμιστὸς ἐνῷ συνεβούλευε τὸν Ἰωάννην Β' περὶ τῶν πρακτικῶν ὡς πρὸς τὴν ἔνωσιν τῶν ἐκκλησιῶν, συνέγραφε συγχρόνως τὸ μέγα αὐτοῦ ὑπὲρ τῆς εἰδωλολατρείας σύγγραμμα, κατὰ δὲ Γεώργιον τὸν Τραπεζούντιον, ὁ αὐτὸς Γεμιστὸς, ἐνῷ μετὰ δεκαετίαν εἰργάζετο ἐπισήμως ἐν Φλωρεντίᾳ ὑπὲρ τῆς τῶν ἐκκλησιῶν ἐνώσεως, δὲν ἐπιστέλλετο νὰ λέγῃ ὅτι ἐντὸς ὀλίγων ἑαυτῶν θρησκεία νέα θέλει ἐπικρατήσει ἀπανταχοῦ γῆς, οὐχὶ ἡ χριστιανικὴ, οὐχὶ ἡ μωαμεθανικὴ, ἀλλ' ἄλλη τις μικρὸν διαφέρουσα τῆς τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων. Ἡ εὐθύτης τῶν χαρακτήρων καὶ ἡ ἰσχὺς τῶν πεποιθήσεων δὲν ἦσαν τὰ κυριώτατα προτερήματα τῶν ἀνθρώπων τῆς ἐποχῆς ἐκείνης· καὶ εἶναι ἀληθές, ὅτι καθ' ὅσον δυνάμεθα νὰ κρίνωμεν ἐκ τῶν σωζομένων τῆς περὶ νόμων συγγραφῆς, ὁ Γεμιστὸς ἐπρέσβευε περὶ τῆς φύσεως τῆς θεότητος ἀρχὰς τινὰς ἥκιστα συμβαζομένας πρὸς τὰς ἀρχὰς τῆς χριστιανικῆς πίστεως καὶ παραδόξως συγγενεῖς πρὸς τὴν εἰδωλολατρείαν ἢ τοῦλάχιστον πρὸς τὸν τοῦ Ἰουλιανοῦ τοῦ ἀποστάτου δοθέντα εἰς αὐτὴν τύπον. Ἀλλ' ἂν ἐτέρου μὴ λησμονήσωμεν, ὅτι ὁ Γεννάδιος καὶ ὁ Τραπεζούντιος ἦσαν πρὸς ὡπικοὶ τοῦ Γεμιστοῦ ἐχθροὶ καὶ ὅτι ἀπίθανον δὲν εἶναι οὗτος, ὅτι δῆποτε περὶ θεότητος πρεσβευῶν, νὰ μὴ ἐχωρίζετο διὰ τοῦτο ἀπὸ τῆς ἐπικρατούσης θρησκείας, νὰ μὴ ἐνόμιζεν ἄτοπον τοῦ νὰ ἐργάζεται τὸ κατὰ δύνάμιν εἰς τὴν ἐκ τῆς ἐνώσεως τῶν ἐκκλησιῶν προσδοκώμενην κοινὴν σωτηρίαν καὶ πρὸ

πάντων νὰ μὴ συνέλαβε ποτὲ σπουδαίως τὸν σκοπὸν τοῦ νὰ γίνη ἰδρυτὴς νέου θρησκειύματος.

Ἡ πλειοπείρα ὅμως πάντων τούτων ἐξακριβώσας δὲν ἀνέκει εἰς τὴν παρούσαν γενικὴν συγγραφὴν· ὅθεν ἀρκούμεθα νὰ προσθέσωμεν ὅτι κατὰ τὴν ἐν Ἰταλίᾳ διatribὴν τοῦ ὁ Γεμιστὸς συνετέλεσεν οὐκ ὀλίγον εἰς τὴν αὐτόθι ἀναζωπύρωσιν τῶν ἐλληνικῶν γραμμάτων. Διετέλεσεν εἰς σχέσεις μετὰ πολλῶν λογίων ἢ ἄλλως ἐπισήμων ἀνδρῶν καὶ ἰδίως ἤξιώθη τῆς εὐνοίας τοῦ Κοσμά Μεδίκου, εἰς ὃν ἐξήγει τὰ ὅλως ἄγνωστα τοῖς Ἰταλοῖς μυστήρια τῆς φιλοσοφίας τοῦ Πλάτωνος. Τοιαύτην δὲ ἐπροξένησε διὰ τῶν λόγων αὐτοῦ ἐντύπωσιν εἰς τὸν μέγαν ἐκεῖνον ἄρχοντα τῆς Φλωρεντίας, ὥστε ἔκτοτε λέγεται οὗτος συλλαβὼν τὴν ιδέαν τοῦ νὰ ἰδρῇ τὴν Πλατωνικὴν αὐτοῦ Ἀκαδημίαν. Τότε δὲ ὁ Γεμιστὸς προτραπείς ὑπὸ πολλῶν καὶ πιθανώτατα ὑπὸ αὐτοῦ τοῦ Μεδίκου συνέταξε τὴν μικρὰν πραγματείαν περὶ τῆς διαφορᾶς τῶν Ἀριστοτελικῶν καὶ Πλατωνικῶν δογμάτων, δοὺς οὕτω ἀφορμὴν εἰς τὴν μετὰ τῶν δύο σχολῶν συζήτησιν, ἥτις ἐπὶ μακρὸν διαρκέσασα ἐπήγαγεν ἐπὶ τέλους τὴν πτώσιν τῆς κατὰ τὸν μέσον αἰῶνα τοσοῦτον ἐν τῇ Δυτικῇ Εὐρώπῃ ἀκμασάσης σχολαστικῆς. Καὶ μετὰ τὴν ἐκδοσιν ταύτης τῆς πραγματείας, καθ' ὅλας τὰς πιθανότητας, ὁ Γεμιστὸς μετωνομάσθη Πλήθων, ὡς μὲν αὐτὸς ἔλεγεν, ἀπλῶς διότι τὸ ὄνομα Πλήθων ἦτο ἀττικώτερον, ὡς δὲ οἱ ἐχθροὶ αὐτοῦ ἐβεβαίουν, ἵνα προσεγγίσῃ ὅσον ἔνεστιν εἰς τὸ τοῦ Πλάτωνος ὄνομα. Ἐπανελθὼν δὲ ἐξ Ἰταλίας εἰς Σπάρτην ὁ Γεμιστὸς ἢ Πλήθων ἐνησχολήθη περὶ τὴν συμπλήρωσιν τῆς μεγάλης αὐτοῦ περὶ νόμων συγγραφῆς, καθόσον κύκαίρει ἀπὸ τῶν δι-
καστικῶν καθηκόντων τὰ ὁποῖα ἦτο ἐπιτετραμμένος.

Ἐν τούτοις, ἐπαναλαμβάναντες τὴν περὶ τῶν πελοποννησιακῶν καὶ τῶν ἄλλων ἐλληνικῶν πραγμάτων ἔκθεσιν ἡμῶν, παρατηροῦμεν ὅτι οὐ μόνον ἡ μεταρρύθμισις τοῦ Γεμιστοῦ δὲν ἐξετελέσθη, ἀλλὰ καὶ ὅσα εἶδομεν ὑπὸ τοῦ βασιλέως Μανουὴλ ἐνεργηθέντα ἐν Πέλοποννησῷ ἐλάχιστα συνετέλεσαν εἰς τὸν κυριώτατον σκοπὸν τῆς κατὰ τῶν Τούρκων ἀμύνης, πρὸ πάντων διὰ τὰς ἀδιαλείπτους διενέξεις εἰς ἃς ἐξηκολούθουν διατελοῦντες οἱ αὐτόθι Βυζαντινοὶ

πρός τε τοὺς Ναυαράιους καὶ πρὸς τοὺς Ἑνετούς. Ὁ τῶν Ναυα-
ραίων ἡγεμὼν Κεντουριῶνης Ζαχαρίας, βλέπων τὴν ὑπεροχὴν ἣν
οἱ Βυζαντινοὶ ἔλαβον ἐν τῇ χερσονήσῳ, ἐβουλεύετο νὰ παραχω-
ρήσῃ τὰς ὑπ' αὐτοῦ κατεχομένας χώρας ὅτε μὲν εἰς τὴν Γένουαν
ἦς ἦτο πολίτης, ὅτε δὲ εἰς τοὺς Ἰωαννίτας τῆς Ῥόδου. Οἱ Ἑνε-
τοὶ κατέλαβον τῷ 1419 τὴν Μονεμβασίαν, πολύτιμον οὖσαν οὐ
μόνον διὰ τὴν ὀχυρὰν αὐτῆς θέσιν, ἀλλὰ καὶ διὰ τὸν περὶ αὐτὴν
παραγόμενον κάλλιστον οἶνον, τὸν γνωστὸν καθ' ὅλην τὴν Εὐρώ-
πην ὑπὸ τὸ ὄνομα τῆς Μαλβαζίας. Ὁ δὲ δεσπότης Μισθρᾶ, ἀν-
τεκδικούμενος τὴν παραβίασιν ταύτην τῶν δικαίων του, ἐπεχεί-
ρει ἐπιδρομὰς εἰς τὰς κτήσεις τῶν Ἑνετῶν. Ἐπὶ τέλους ἡ Ἑ-
νετία ἐβουλεύθη νὰ καταλάβῃ ἅπασαν τὴν Πελοπόννησον καὶ
ἐπὶ ταύτῳ ἀπέστειλεν αὐτόθι πρέσβυν ἐπιτετραμμένον νὰ ἐξε-
τάσῃ τὴν κατάστασιν τῶν πνευμάτων καὶ τῶν πραγμάτων. Ἡ
σῶζομένη περὶ τούτου ἔκθεσις τοῦ πρέσβεως εἶναι κατὰ τοῦ-
το μάλιστα ἀξιοσημείωτος, ὅτι παρίστησι τὴν Πελοπόννησον ἔ-
χουσαν οὐ μόνον 150 ὀχυρὰ φρούρια, ἀλλὰ καὶ παράγουσαν προΐ-
όντα πολὺ ποικιλώτερα τῶν ἐν τοῖς Δόγοις τοῦ Γεμιστοῦ μνημο-
νευομένων. Ὡφόντι ἡ ἔκθεσις ἀναφέρει ὡς κυρίους μὲν τῆς χώρας
καρπούς· μέταξαν, μέλι, κηρὸν, σιτηρὰ, Κορινθιακὴν σταφίδα, καὶ
προσέτι λέγει αὐτὴν πλουσιωτάτην εἰς χρυσὸν, ἄργυρον καὶ μόλυ-
βον. Καὶ τὸ μὲν βούλευμα τῆς Ἑνετίας δὲν ἐξετελέσθη, ἀλλὰ
συνετέλεσεν εἰς τὸ νὰ αὐξήσῃ τὴν ἐν Πελοποννήσῳ ἀνωμαλίαν.
Ἐκτὸς τῆς Πελοποννήσου ὁ δούξ τῶν Ἀθηνῶν Ἀντώνιος κατεῖχε
μὲν ἐν εἰρήνῃ τὴν Ἀττικὴν καὶ Βοιωτίαν, ἐκινδύνευσε δὲ ὅμως καὶ
αὐτὸς ἐκ τούτου, ὅτι ὁ βασιλεὺς τῆς Ἀραγωνίας Ἀλφόνσος-Β'·
διανοηθεὶς νὰ ἀνακτῇ τὰ ἀρχαῖα τοῦ οἴκου αὐτοῦ δίκαια ἐπὶ
τοῦ δουκάτου Ἀθηνῶν, ἐπέτρεψεν αὐτὰ τῷ 1422 εἰς τὸν Θω-
μᾶν Βερράλδον, ἂν καὶ οὗτος οὐδὲν φαίνεται σπουδαῖον διαπρά-
ξας ἵνα ἐγκατασταθῇ εἰς τὸ δουκάτον.

Ἀλλὰ πλείστη ἀναρχία ἐπεκράτει μάλιστα εἰς τὰς δυτικὰς
μεταξὺ Δυρραχίου καὶ Ναυπάκτου χώρας. Ἡ Ἑνετία ἀντὶ τῆς
διαπράξεως γενοαίων κατὰ τῶν ἀπὸ τῶν Τούρκων ἐπικειμένων
κινδύνων περιωρίζετο καὶ ἐνταῦθα, ὅπως καὶ ἐν Πελοποννήσῳ, εἰς
τὸ νὰ καταλαμβάνῃ ὅσον ἐνδέχεται πλείονα ἐκ τῶν ὀχυρατέ-

ρων παραλίων τῆς χώρας. Ἀφοῦ, ὡς ἡξεύρομεν ἤδη, ἐγένετο κυρία τῆς Κερκύρας τῷ 1386, ἔπειτα τῷ 1393 παρέλαθεν ἀπὸ τοῦ Γεωργίου Τόπια, τοῦ νεωτέρου ἀδελφοῦ καὶ διαδόχου τοῦ Καρόλου, τὸ Δυρράχιον καὶ τὰ περὶ τὸ Δυρράχιον παράλια, τῷ δὲ 1407 ἤρπασεν ἀπὸ τοῦ Ἀλβανοῦ Σπάτα καὶ τὴν Ναύπακτον. Τῆς βορείου Ἀλβανίας ἦρχον πολλοὶ μικροὶ Ἀλβανοί, ἢ Σλαῦοι ἡγεμονίσκοι, οἱ Ἀριανῖται, οἱ Μουσακοί, οἱ Βάλσαι, οἱ Δουκαγίν, οἱ Σπανοί, οἱ Καστριῶται, ἐξ ὧν οἱ μὲν ἀπέκλινον πρὸς τοὺς Τούρκους, οἱ δὲ πρὸς τοὺς Ἑνετούς. Ἀλλ' ἐνῷ οἱ Ἑνετοὶ ἐκυρίευσον τὰ παράλια, οἱ Τούρκοι ἤρχισαν νὰ καταλαμβάνωσι μονίμως τὴν μεσογαίαν. Ἰδίως δὲ τῷ 1415 ὁ Πιρ Οὐμούρμπεϋς ἐκυρίευσεν τὴν Κροΐαν καὶ ἐπέτρεψε τὴν ἡγεμονίαν αὐτῆς εἰς τὸν Ἀλβανὸν ἀρνησίθρησκον Ἀϊδδὶν Κλόπες, τοῦ ἑποίου μετ' ὀλίγον θανόντος διεδέχθη τὴν ἀρχὴν ὁ υἱὸς τοῦ Κασάμπεϋς ἢ Ἀσάμπεϋς. Ἐν Ἡπείρῳ καὶ ἐν τῇ Δυτικῇ Ἑλλάδι ὁ δεσπότης Γλὶν Σπάτας ἀπεβίωσε τῷ 1400, ἀφοῦ περὶ τὰ τέλη τῆς ζωῆς αὐτοῦ εἰρήνευσε πρὸς τὸν δεσπότην τῆς Ἡπείρου Ἰζαοῦ οὐ μόνον, ἀλλ' ἔδωκε καὶ σύζυγον αὐτῷ τὴν θυγατέρα αὐτοῦ Εἰρήνην, μετὰ τὸν θάνατον τῆς πρώτης τοῦ Ἰζαοῦ γυναικὸς Ἀγγελικῆς. Καὶ τὴν μὲν Ναύπακτον κατέλιπεν ὁ Σπάτας εἰς τὸν νότον αὐτοῦ υἱὸν Παῦλον Βούαν Σπάταν, ὅστις ὁμῶς ἠναγκάσθη, ὡς πρὸ μικροῦ εἴπομεν, νὰ παραχωρήσῃ αὐτὴν μετὰ τινα ἔτη εἰς τὴν Ἑνετίαν, λαβὼν ἀντὶ τούτου σύνταξιν παρὰ τῆς πολιτείας ταύτης· τὰς δὲ λοιπὰς αὐτοῦ κτήσεις καὶ τὸν τίτλον τοῦ δεσπότη μετεβίβασεν ὁ Γλὶν Σπάτας εἰς τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ Μορίκιον Βούαν Σγοῦρον, ὅστις κατ' ἀρχὰς κατεπολεμήθη μὲν ὑπὸ ἐτέρου τινὸς ἡγεμονίσκου Βογκόου Ζάρδαρι, ἀλλ' ἐπὶ τέλους κατίσχυσεν αὐτοῦ. Ἵνα δῶσωμεν δὲ ἔννοιάν τινα τῆς ἀλλοκότου ἐθνολογικῆς συγχύσεως ἥτις ἐπεκράτει τότε εἰς τὰς χώρας ἐκείνας, παρατηροῦμεν, ὅτι ὁ Βογκόης οὗτος ὀνομάζεται ἐν τοῖς Ἡπειρωτικοῖς, *Σερβαλβανιτόδουλγαρόβλαχος*. Ὁ δὲ Ἰζαοῦ ἀπέθανε τῷ 1403, καὶ ἐπειδὴ υἱὸν δὲν κατέλιπε, κατέστησε κληρονόμον αὐτοῦ τὸν πλησιέστατον συγγενὴ ταυ, τὸν δρῦκα Κάρολον Α'. Τόκκον τῆς Λευκαδίας. Καὶ ὁ μὲν θεῖος τῆς χώρας αὐτοῦ Εἰρήνης Μορίκιος, προλαβὼν ἐγένετο κύριος τῶν Ἰωαννίνων· ἀλλ' ὁ Κάρολος δὲν ἠνέσχετο τὴν ἀδικίαν ταύτην. Ὁ Κά-

ρλος Α'. Τάκος ἦτο ἡγεμὼν Κεφαλληνίας, Ζακύνθου, Λευκάδος καὶ Βονίτσας καὶ εἶχε γῆμαι τὴν Φραγκίσκαν Ἀκκιαϊουόλην θυγατέρα τοῦ Νερίου Α'. τῶν Ἀθηνῶν, ἣτις πρεσβεύουσα τὰς ἀρχὰς τῆς ἀνεξίθρησκείας ὑπὸ τῶν ὁποίων ἐνεπνέετο ὁ πατὴρ αὐτῆς, ὑπεχρέωσε καὶ τὸν σύζυγόν της νὰ ἀσπασθῇ τὰς ἀρχὰς ταύτας ὡς πρὸς τοὺς Ἕλληνας καὶ νὰ δεχθῇ πρὸ πάντων ὁρθόδοξον ἐπίστατον εἰς Λευκάδα. Ὅθεν ὁ Κάρολος ἀγαπώμενος ὑπὸ τῶν ὑπηκόων, παρεσκευάσθη νὰ καταπολεμήσῃ τὸν ἄρπαγα τῆς κληρονομίας αὐτοῦ Μορίκιον Βούαν Σγούρον, καὶ τῷ μὲν 1405 ἐκυρίευσεν τὸ Ἀνατολικὸν μετὰ τῶν πλουσιῶν αὐτοῦ ἰχθυοτροφείων, καὶ προσέτι τὸ Αραγομέστον, ἔπειτα δὲ ἐξηκόλouthsen ἐπὶ πολλὰ ἔτη, ὅτε μὲν πολεμῶν τὸν Σγούρον, ὅτε δὲ εἰρηνεύων πρὸς αὐτὸν, καὶ ὅτε μὲν ἔχων σύμμαχον τὴν Ἑνετίαν, ὅτε δὲ ἀντιπράττουσαν, μέχρι οὗ ἀποθανόντος τῷ 1418 τοῦ Σγούρου κατέλαβε τελευταῖον ἅπασαν τοῦ Ἰζαοῦ τὴν κληρονομίαν, αὐτὸς μὲν ἐπώνυμύμενος δεσπότης, ἡ δὲ σύζυγος αὐτοῦ βασίλισσα τῶν Ῥωμαίων. Ὁ Κάρολος Α'. κατέστη τότε εἰς τῶν ἰσχυροτέρων ἐν Ἑλλάδι Φράγκων ἡγεμόνων, διότι παρεκτός τῶν τριῶν προαναφερθεσῶν μεγάλων Ἰονίων νήσων ἐκυριάρχει τῆς Αἰτωλίας καὶ Ἀχαρνανίας, τῶν Ἰωαννίνων, τῆς Ἀρτης καὶ τῆς λοιπῆς μεσημβρινῆς Ἀλβανίας. Ἐδρευσεν δὲ ἀλληλοδιαδόχως εἰς Κεφαλληνίαν, εἰς Ἰωάννικα καὶ εἰς Ἀρταν, καὶ ἀποθανὼν τῷ 1429 κατέλιπε τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ εἰς τὸν ἀνεψιὸν του Κάρολον Β'.

Οὕτως εἶχον τὰ κατὰ τὰς Εὐρωπαϊκὰς χώρας πράγματα, ὅτε τῷ 1421 ἀποθανόντος τοῦ Μεχμέτ Α'. περιῆλθεν ἡ τῶν Ὁσμανῶν ἀρχὴ εἰς τὸν υἱὸν αὐτοῦ Μουράτ Β'. Κατ' ἀρχὰς ὁ νέος σουλτάνος ἐφάνη διατεθειμένος νὰ ἐξακολουθήσῃ τὴν πρὸς τοὺς Βυζαντινοὺς εἰρηνικὴν τοῦ πατρὸς του πολιτείαν. Καὶ ὁ γέρον βασιλεὺς Μανουὴλ ἐφρόνει, ὅτι τὸ συμφέρον τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους ἀπῆτει νὰ πολιτευθῇ εἰς τρόπον ὅσον ἐνδέχεται ἐπιπῆδειον νὰ συντηρήσῃ τὰς διαθέσεις ἐκείνας. Ἀλλ' ὁ πρεσβύτερος υἱὸς του Ἰωάννης Παλαιολόγος, ὃν εἶχε παραλάβει συνάρχοντα, δὲν συνεμερίζετο τὴν συνετὴν ταύτην γνώμην καὶ κατέπεισε τὸν πατέρα του νὰ ἀντιτάξῃ εἰς τὸν Μουράτ Β' οἰκείον τινα ἀντίπαλον,

τὸν ἴδιον δηλαδὴ τοῦτου θεῖον Μουσταφᾶν. Ἐκ τούτου πρᾶκου-
ψε τῶντι ἐμφύλιος μεταξὺ τῶν Τούρκων πόλεμος· ἀλλ' ὁ Μου-
ράτ καταβάλων τάχιστα τὸν συγγενὴ πολέμιον, ἐπεχείρησεν ἀν-
τεκδικούμενος τὴν πολιορκίαν τῆς Κωνσταντινουπόλεως τῇ 1422
μετὰ δυνάμεως ἰσχυρᾶς. Ἡ πολιορκία αὕτη, περὶ ἧς τῶςται
διήγησις Ἰωάννου τοῦ Κανάνου, καὶ ἦτις διήρκεσε μῆνας τρεῖς,
εἶναι μάλιστα ἀξιωματημόνευτος διὰ τὴν ἐν αὐτῇ γενομένην χρῆσιν
τοῦ πυροβολικοῦ. Ἐν ᾧ ἐν τῇ δυτικῇ Εὐρώπῃ πρὸ αἰῶνος καὶ ἐπέ-
κεινα μετεχειρίζοντο τὴν πυρίτιδα, ἐν τῇ Ἀνατολῇ, Ἑλληνές τε
καὶ Τούρκοι μόλις κατὰ τοὺς χρόνους τούτους μετεχειρίσθησαν αὐ-
τήν. Ὁ Ἰωάννης ὁ Κανάνος ὀνομαζεῖ τὰ πυροβόλα βομπάρδοος καὶ
σκευᾶς· ἀναφέρει τοιαῦτά καὶ παρὰ τοῖς πολιορκουμένοις καὶ
παρὰ τοῖς πολιορκηταῖς καὶ λέγει ὅτι τὰ τῶν πολιορκητῶν ἦ-
σαν μὲν μεγάλα, οὐδεμίαν ὅμως ἐπροξένησαν σπουδαίαν βλάβην
εἰς τὰ τείχη. Ἐν γένει δὲ ἡ ἀντίστασις τῶν ἐν Κωνσταντινου-
πόλει ὑπῆρξεν εὐστοχος, καὶ ἐπειδὴ συγχρόνως ὁ Μανουὴλ κα-
τέπεισε δι' ἄδράς χρηματικῆς καταβολῆς ἕνα τῶν ἀδελφῶν τοῦ
Μουράτ, Μουσταφᾶν ὡσαύτως καλούμενον, νὰ στασιάζῃ, ὁ σουλ-
τάνος, ἀφοῦ ἐπεχείρησεν ἔφοδον κατὰ τῆς πόλεως ἀποκρουσθεῖσαν
διὰ πλείστης ὅσης γενναιότητος, ἤναγκάσθη νὰ λύσῃ τὴν πολιορ-
κίαν, ἵνα μεταβῇ εἰς Ἀσίαν καὶ ἀντιπαραταχθῇ κατὰ τοῦ δευ-
τέρου τούτου ἀντιπάλου. Συγχρόνως ὅμως διέταξε τὸν μὲν Φι-
ρούςμπεῦν νὰ στρατεύσῃ κατὰ τοῦ ἡγεμόνος τῆς Βλαχίας Δρα-
κούλη, τὸν δὲ ἄρχοντα τῶν Βοδενῶν Τουραχάν καὶ τὸν ἀδελφὸν
αὐτοῦ Κασέμ. καὶ τοὺς υἱοὺς τοῦ Ἐβρηνόςμπεῦ οἵτινες ἐδέσποζον
τῆς Μεγαλοβλαχίας, νὰ κυριεύσωσι τὴν δευτέραν τοῦ Βυζαντι-
νοῦ κράτους πόλιν, τὴν Θεσσαλονίκην, καὶ ἔπειτα νὰ τραπῶσι
κατὰ τῆς Ἠπείρου καὶ Ἀλβανίας. Καὶ ὁ μὲν Φιρούςμπεῦς κατα-
τροπώσας τὸν Δρακούλην, ἐπέτρεψεν αὐτῷ τὴν εἰρήνην ἐπὶ κατα-
βολῇ δις τοῦ φόρου καὶ πολλῶν δώρων· ὁ δὲ Τουραχάν, ἐπειδὴ
οἱ κάτοικοι τῆς Θεσσαλονίκης παρέδωκαν ἐν τῷ μεταξὺ αὐτὴν
εἰς τοὺς Ἐνετοὺς, προετίμησε νὰ στρατεύσῃ κατὰ τῆς Πελοπον-
νήσου, ἵνα καταβάλῃ αὐτόθι διὰ μιᾶς τοὺς τε Βυζαντινοὺς, τοὺς
τε Λατίνους, καὶ ταπεινώσῃ τοὺς Ἐνετοὺς. Οἱ δύο ἄρχοντες τῆς
δυτικῆς καὶ τῆς ἀνατολικῆς Ἑλλάδος, Κάρολος καὶ Ἀντώνιος,

ἡναγκάσθησαν νὰ συμπράξωσι μετ' αὐτοῦ, καὶ κατὰ μάϊον τοῦ 1423 ὁ Τουρχὰν ἄγων 25,000 ἀνδρῶν ὥρμησεν ἐπὶ τὸν Ἴσθμόν τῆς Κορίνθου. Τὸ κατασκευασθὲν αὐτόθι τείχος, ἀπὸ τοῦ ὁποίου τοσαῦται ἀνηρτήθησαν ἐλπίδες, ἔξεπορτήθη τὴν 22 μαῖου καὶ ὁ Τουρχὰν ὥρμησεν ἤδη ἀκωλύτως δηρῶν καὶ πορθῶν, πρὸς τὸν Μισθρᾶν, τὸ Λεοντάρι, τὸ Γαρδίκι, καὶ τὴν Δαβιάν, κατετρόπωσε τῇ 5 ἰουνίου τοὺς Ἀλβανούς, οἵτινες καὶ μόνοι ἐπεχείρησαν ν' ἀντισταθῶσι, κατεκρεοῦργησεν 800 ἐξ αὐτῶν κατασκευάσας διὰ τῶν κεφαλῶν αὐτῶν πυραμίδα, καὶ ἔπειτα ἐπέστρεψεν εἰς Θεσσαλίαν συνεπαγόμενος 6,000 δούλων, ὧν τὸ τέταρτον συνελήφθη ἐξ Ἑνετικῶν πόλεων.

Τούτων γινομένων ἐν Εὐρώπῃ, ὁ Μουράτ Β' κατέβαλεν οὐδὲν ἔκτον εὐχερῶς τὸν ἀδελφόν του ἐν Ἀσίᾳ, ἀλλὰ δὲν ἐπανελάβε τὴν πολιορκίαν τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἐν τῷ μεταξὺ εἶχεν ἀποθάνει αὐτόθι ὁ γέρον βασιλεὺς Μανουήλ, ὁ δὲ διαδεξάμενος τὴν ὅλην ἀρχὴν Ἰωάννης Β', αἰσθανθεὶς τὴν ἀνάγκην φιλικωτέρων σχέσεων πρὸς τὸν ἰσχυρὸν αὐτοῦ γείτονα, ἀπεφάσισε νὰ εἰρηνεύσῃ πρὸς αὐτὸν διὰ πάσης θυσίας· καὶ ἐνῷ ὁ πατήρ του ἀπὸ τῆς περὶ Ἀγκυραν μάχης δὲν ἐπλήρωνε πλέον φόρον εἰς τὴν Πύλην καὶ εἶχε μάλιστα ἐπατύχει τὴν εἰς αὐτὸν ἀπόδοσιν οὐκ ὀλίγων ἐν Θράκῃ πόλεων, ὁ Ἰωάννης Β', ἀφοῦ ἀνοήτως προεκάλεσε τὴν ὀργὴν τοῦ Μουράτ Β' μὴ παρασκευασθεὶς δεόντως εἰς τὸν κατ' αὐτοῦ πόλεμον, ἡναγκάσθη τὴν νῦν παραδῶσθαι εἰς αὐτὸν ἀπάσας ἐκεῖνας τὰς πόλεις παρεκτὸς τῆς Δέρκου, τῆς Μεσημβρίας καὶ τοῦ Ζητουνίου (ὅπερ ὁ Στραβομύτης Καντακουζηνὸς εἶχε γενναίως ὑπερασπισθῆ κατὰ τοῦ ἐπελθόντος Τουρχὰν), ὑπεχρεώθη νὰ μὴ ἀνοικοδομήσῃ τὸ τείχος τοῦ Ἴσθμοῦ καὶ ἐπὶ τέλους συνωμολόγησε τὴν πληρωμὴν ἐτησίου φόρου 300,000 ἄσπρων ἤτοι 30,000 δουκάτων.

Ὁ Μουράτ Β' ἐπιτυχῶν τοσοῦτον ἐπωφελεῖς συνθήκας δὲν ἐπέμεινε εἰς τὴν ἄλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ ἐπὶ ἱκανὰ ἔτη ἐδέησε νὰ ἐπιστήσῃ τὴν προσοχὴν αὐτοῦ εἰς τὴν Ἀσίαν, ὅπου δὲν εἶχεν εἰσέτι παντελῶς ἐκλίπει ἡ ἀνωμαλία τῶν πραγμάτων ἢ ἐπελθοῦσα ὥς ἐκ τῆς περὶ Ἀγκυραν καταστροφῆς τοῦ Βαγιαζήτ. Ἐν διαστήματι λοιπὸν 6 περὶπου ἐτῶν ὁ Μου-

ῥατ Β'. ἀφῆκεν ἀνένοχλήτους τοὺς ἐν Εὐρώπῃ χριστιανοὺς, παρ-
κτὸς ὅτι, τῷ 1428, ὠφελούμενος ἐκ τοῦ ἐν τῷ μεταξὺ ἐπελθόν-
τος θανάτου τοῦ δεσπότη Σερβίας Στεφάνου Λαζάροβιτς καὶ τινος
ἐριδος μεταξὺ τοῦ διαδόχου αὐτοῦ Γεωργίου Βράγκοβιτς καὶ
τῶν Οὐγγρῶν, ἐκυρίευσεν τὰ πρὸς τοῦτο τὸ μέρος δύο ὄχυρά
φρούρια Κόλουμβαζ καὶ Κρούζοβαζ. Δυστυχῶς καὶ πάλιν οἱ
χριστιανοὶ ὀλίγον ὠφελήθησαν ἐκ τῆς ἐπιτραπίσεως αὐτοῖς ἀνέ-
σεως, ἵνα παρασκευασθῶσι δεόντως εἰς τοὺς ἀναποφεύκτως ἐπι-
κειμένους νέους ἀγῶνας. Εἶναι ἄληθές, ὅτι κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύ-
την ἢ ἐν Πελοποννήσῳ κυριαρχία τῶν Ναυαράτων κατελύθη ὑπὸ
τῶν Βυζαντινῶν. Ἐξέλιπον δὲ καὶ τὰ πλεῖστα ἄλλα ἔχνη τῆς
αὐτοῦθι φραγκοκρατίας, διότι εἰς μὲν τῶν ἀδελφῶν τοῦ βασιλέως
Ἰωάννου Παλαιολόγου, ὁ Κωνσταντῖνος, συζευχθεὶς τὴν ἀνεψίαν
τοῦ Καρόλου Τόκκου, ἔλαβε προῖκα τὴν εἰς τοῦτον ἀνήκουσαν Γλα-
ρέντζαν· καὶ ἔπειτα κυριεύσας τῷ 1430 τὰς Πάτρας, κατέλυσε
τὴν αὐτοῦθι ὑφισταμένην αὐτόνομον φραγκικὴν ἡγεμονίαν. Ἄλλος
δὲ ἀδελφός, ὁ Θωμᾶς, εἰς ὃν ὁ ἐν Μισορᾷ ἄρχων Θεόδωρος Β'. (ὁ
μετὰ Ἰωάννην πρεσβύτερος τούτων ἀδελφός) ἐπέτρεψε τὰ Κα-
λάβρυτα, κατατροπώσας περὶ τοὺς αὐτοὺς χρόνους τὸν Κεντου-
ριώτην Ζαχαρίαν εἰς Χαλανδρίτζαν, ἠνάγκασεν αὐτὸν νὰ τῷ δώσῃ
συζυγον τὴν θυγατέρα του Εἰρήνην, καὶ ὡς προῖκα τὸ περιγνηπά-
τον τῆς Ἀχαΐας. Ἐκτοτε λοιπὸν πᾶσα ἡ Πελοπόννησος ὑπέκυψεν
εἰς τοὺς Βυζαντινοὺς, ἐξαιρέσει τῶν κατεχομένων πάντοτε ὑπὸ
τῶν Ἑνετῶν, Μεθώνης, Κορώνης, Ναυπλίου καὶ Ἀργεῶς· δὲν ἀνα-
φέρονται δὲ μεταξὺ τῶν πόλεων τούτων τὴν Μονεμβασίαν διότι ἐν
τῷ μεταξὺ εἶχε περιέλθει αὐθις εἰς τοὺς Βυζαντινοὺς. Ἄλλ' ἢ
χερσονήσος παρέμεινε διηρημένη μεταξὺ τῶν προαναφερθέντων τριῶν
Βυζαντινῶν βασιλοπαίδων, οἵτινες ἐδιχονόουν πρὸς ἀλλήλους.

Ἡ εὐτυχστερὰ ἑλληνικὴ χώρα κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἦτο
ἴσως ἡ Ἀττικὴ καὶ ἡ Βοιωτία· ὁ ἄρχων αὐτῆς Ἀντώνιος Α', ὅστις
εἶχε συζευχθῇ Ἑλληνίδα, τὴν θυγατέρα Ἑλληνὸς τινος ἐν Θήβαις
ἱερέως, δὲν ἔπαισε κηδόμενος ὑπὲρ τῆς εὐημερίας τῶν ὑπηκόων αὐ-
τοῦ, ἐκάλλυνε τὰς Ἀθήνας διὰ νέων οἰκοδομῶν, ἔστρωσεν ἢ ἐπε-
σκεύασεν ὁδοὺς καὶ ἐπεμελήθη τὰς τέχνας ὡς γνήσιος ἐραστῆς
τῆς ἀρχαιοσύνης, ἐπιχειρήσας πρὸς τοὺς ἄλλοις ποικίλας ἀνασκευ-

φάς. Ἀλλ' ἐνῷ ἐπολιτεύετο τοιοῦτοτρόπως ἐτέλει φόρον εἰς τοὺς Ὀσμανίδας καὶ ἠναγκάζετο, ὅπως καὶ ὁ τῆς Δυτικῆς Ἑλλάδος ἄρχων Κάρολος, νὰ ὑπακούῃ εἰς τὰς διαταγὰς αὐτῶν, κυρίων ὄντων ὅλης τῆς Θεσσαλίας καὶ τῆς Μακεδονίας, ἐξαιρέσει τῆς Θεσσαλονίκης, ἣν εἶδομεν περιεληθούσαν πρό τινων ἐνιαυτῶν εἰς τοὺς Ἐνετοὺς. Τὸ δὲ παραδοξότερον εἶναι, ὅτι οὐδ' οἱ Ἐνετοὶ ἐφρόντισαν νὰ ἀσφαλίσωσι τὴν μεγάλην ταύτην πόλιν τὴν τοσοῦτον εὐχερῶς ὑπ' αὐτῶν κυριευθεῖσαν. Ὅχι διότι ἐφειδωλεύθησαν ἐπὶ τούτῳ χρημάτων ἕνεκα τῆς κατοχῆς τῆς Θεσσαλονίκης ἔδαπάνησαν 700,000 δουκάτων, ἥτοι ὑπὲρ τὰ 9,000,000 δραχμῶν αἵτινες ἤθελον ἰσοδυναμεῖ σήμερον πρὸς 40 περίπου ἑκατομμύρια. Ἀλλὰ δὲν ἐνόησαν τῇ ἀληθείᾳ εἰς τι ἔδαπάνησαν τὰ χρήματα ταῦτα, διότι βεβαίως οὔτε ναυτικὴν μοῖραν αὐτόθι συντεήρουν, οὔτε φρουρὰν ἀποχρῶσαν, οὔτε τὰ τεῖχη δεόντως ἠνώρθωσαν ὥστε, ὅτε τῷ 1430 ὁ Μουράτ Β' ρυθμίσας ἐπὶ τέλους τὰ κατὰ τὴν Ἀσίαν πράγματα ἀπεφάσισε, νὰ κυριεύσῃ σπουδαίως τὴν πόλιν ταύτην, ἣ Θεσσαλονίκη εὐρέθῃ ἐντελῶς πρὸς ἄμυναν ἀπαράσκευος.

Περὶ τῆς τρίτης ταύτης μεγάλης πολιορκίας τῆς Θεσσαλονίκης ἔχομεν, ὡς καὶ περὶ τῶν δύο προηγουμένων, (τῆς ὑπὸ τῶν Ἀράβων καὶ τῆς ὑπὸ τῶν Νορμανῶν, σελ. 89 καὶ ἐπ., 634 καὶ ἐπ. τοῦ Δ' τόμ.) ἰδίαν πραγματείαν ἐπιγραφομένην Ἰωάννου Ἀναγνώστου διήγησις περὶ τῆς τελευταίας ἀλώσεως τῆς Θεσσαλονίκης, συντεθεῖσα πρὸς τινα τῶν ἀξιολόγων πολλάκις αἰτήσαντα περὶ ταύτης, ἐν ἐπιτόμῳ. Ἐκ τῆς διηγήσεως ταύτης συνάγεται προδήλως, ὅτι οἱ Ἕλληνες πάλιν ἔπραξαν πολὺ μᾶλλον τὸ καθῆκον αὐτῶν ἐν τῇ κρίσει ταύτῃ ὥρα, ἢ οἱ Ἐνετοὶ, οἵτινες καὶ ὤφειλον καὶ ἠδύναντο νὰ σώσωσι τὴν πόλιν. Οἱ Ἕλληνες τῆς Θεσσαλονίκης κάτοικοι δὲν εἶχον πολλὰς ἀφορμὰς νὰ ᾔναι εὐχαριστημένοι ἐκ τῆς ἐξαστοῦς ἐνετικῆς διοικήσεως, διότι πολλοὶ ἐξ αὐτῶν ἔπαθον τὰ πάνδεινα καὶ πολλοὶ ἰδίως ἐξωρίσθησαν ἐπὶ τῷ λόγῳ, ὅτι συνεννοοῦντο μετὰ τῶν Τούρκων. Καὶ ὁμῶς ἅμα ἀναγγελθέντος ὅτι πλησιάζει ὁ τουρκικὸς στρατός, προσῆλθον ἅπαντες προθύμως ἐπὶ τὰ τεῖχη. Ἀλλὰ τί τὸ ὄφελος; Καταληφθέντων τῶν τειχῶν εὐρέθῃ ἐπὶ δύο καὶ τρεῖς

ἐπάλλευσ εἰς ἀνὰρ ιστάμενος, τοσοῦτον ἐκτενής μὲν ἦτο ὁ περίβο-
λος, εὐαρίθμοι δὲ κατήντησαν οἱ ἐνοικοῦντες, καὶ τούτων δὲ οἱ
πλείους οὐδὲ ὄπλα ἐκέκτηντο. Οἱ Ἐνετοὶ εἶχον μὲν ἐπιχειρήσει
ἐπισκευὰς τινὰς τοῦ τείχους, ἀλλὰ ἔπρεπεν ἢ φρουρὰν ἀποχω-
σαν νὰ φέρωσιν ἢ νὰ περιστείλωσι τὸ τεῖχος εἰς τρόπον ὥστε νὰ
ἐπαρκῶσι πρὸς ἀμυναν αὐτοῦ οἱ κάτοικοι. Μηδέτερον δὲ τούτων
πράξαντες, ἐξέθηκαν τὴν πόλιν εἰς πρόδηλον καταστροφὴν. Ἐν
τούτῳ δὲ Μουράτ Β'. πλησιάσας προέπεμψε Χριστιανούς τινὰς
ἐπισήμους ἐξ ἑτέρων πόλεων, οἵτινες ἐξωθεν τῶν ἐπ' ἀλλήλων ιστά-
μενοι, συνεβούλευσαν τοὺς κατοίκους νὰ ἐξεγερθῶσι κατὰ τῶν
Ἐνετῶν καὶ νὰ παράδωσιν τὴν πόλιν, ἀποφεύγοντες τὰς συμ-
φορὰς τῆς ἀλώσεως. Ἀλλ' οὐδεὶς ἐπέστη εἰς τὰς συμβουλὰς ταύ-
τας, καὶ, ἅμα περιζώσθεις τῆς πόλεως, πάντες ἑδραμον ἐπὶ τὸ
τεῖχος μετὰ ζήλου πολλοῦ πρὸς τὸν ἀγῶνα παρασκευαζόμενοι.
Οἱ δ' Ἐνετοὶ ἐπέμειναν οὐδὲν ἥττον δυσπιστοῦντες, ὥρισαν χω-
ριστὰς θέσεις εἰς τοὺς εὐαρίθμους αὐτῶν ἰδίους στρατιώτας,
χωριστὰς δὲ εἰς τοὺς Ἕλληνας, καὶ ἐν τῷ μεταξύ τάξαντες ἰδίον
τι στρατιωτικὸν σῶμα ἐκ ληστῶν παντοδαπῶν συγκεκροτημένον,
ἠπειλήσαν θάνατον εἰς τοὺς Ἰθαγενεῖς, ἐὰν μελετήσωσι προδοσίαν,
ὥς ἂν δὲν ἦτον εὐκολώτατον εἰς τοὺς ἡμετέρους φυλάττοντας
κατ' ἰδίαν πλεῖστα μέρη τοῦ ἐκτενοῦς περιβόλου, νὰ συνεννοηθῶ-
σιν ἐν πάσῃ ἀνέσει μετὰ τῶν Τούρκων, ἵνα εἰσαγάγωσιν αὐτοὺς
εἰς τὴν πόλιν πρὶν ἢ νοήσῃ τι ἡ ἐνετικὴ φρουρά. Καὶ δευτέραν
δὲ φρουρὰν ὁ Μουράτ, ἀφοῦ ἤδη περιέζωσεν ἀπὸ ξηρᾶς τὸ φρούριον
διὰ τῆς πολυαρίθμου αὐτοῦ στρατιᾶς, ἐξέπεμψε κήρυκας ὑποσχό-
μενός ἐλευθερίαν καὶ ἄλλας προνομίας εἰς τοὺς Ἕλληνας, ἐὰν πα-
ραδώσωσι τὴν πόλιν, ἀπειλῶν δὲ δεινότατα, ἐὰν δὲν πεισθῶσιν
εἰς τοῦτο. Ἀλλὰ δὲν εἰσηκούσθη αὐθις καὶ τότε ἐπελήφθη τῆς πο-
λιορκίας. Εἰς τὴν πολιορκίαν ταύτην ἐγένετο πάλιν χρῆσις τοῦ
πυροβολικοῦ. Περὶ τούτου ὁμιλῶν ὁ Ἰωάννης Ἀναγνώστης, πρῶτος,
καθ' ὅσον ἡξεύρομεν, ἀναφέρει ῥητῶς τὴν πυρίτιδα ὀνομάζων αὐτὴν
σχευὴν καὶ βοτάνην, ὅπως καὶ ὁ μετ' ὀλίγον περιγράφας τὴν τε-
λευταίαν τῆς Κωνσταντινουπόλεως πολιορκίαν Κριτόδουλος δ
Λημνιος. Εἶναι δὲ ἀξιοσημείωτος ἡ λέξις βοτάνη, κατὰ τοῦτο μά-
λιστα, ὅτι φαίνεται μετὰφρασις τῆς γερμανικῆς Kraut, ἥτις ση-

μαίνει καὶ τὴν βοτάνην καὶ τὴν πυρίτιδα. Ἀλλὰ, ἐπιφέρει ὁ Ἀναγνώστης, τῆς σκευασίας ταύτης ἀῆχον μὲν ἠκούουμεν μόνον, ἔργον δὲ οὐδέποτε· εἶδομέν τι λαμπρόν, ὥστε ὁ πόλεμος διεξήχθη μᾶλλον διὰ τῶν ἀρχαιοτέρων ὅπλων καὶ ἰδίως διὰ τῶν βελῶν καὶ τῶν ἐλεπόλεων. Ἡ ἐπίθεσις ἐγένετο πεισματωδεστάτη ἐπὶ τρεῖς ὅλας ἡμέρας· ἀλλὰ καὶ ἡ ἀμύνα ὑπῆρξεν οὐδὲν ἥττον γενναία. «Αὐτίκα δὲ καὶ ἡμεῖς, ὡς ἐφικτόν, διανέστημεν, καὶ ὅλοι τοῦ πολεμεῖν γεγενήμεθα καὶ τεθνάναι. Καὶ τοῦτο μὲν ἄνδρες· γυναῖκες δὲ καὶ αὐτῶν τῶν ἐπιφανῶν ἡμῖν ἀνδρικῶς συνεφῆπτοντο τοῦ πολέμου, λίθους ὅλη ψυχῇ πρὸς ἀμυναν τῶν ἐπόντων κομίζουσαι. Πολλοὶ δὲ, καὶ ὅτι γυναῖκες ἦσαν ἐπιλαθόμεναι, τὰ τῶν ἀνδρῶν ἐπεδείκνυντο συμπαριστάμεναι τε τούτοις καὶ στερβῶς κατ' αὐτοὺς ἀγωνίζεσθαι προθυμούμεναι.» Δυστυχῶς ὁμως τὴν τρίτην ἡμέραν οἱ Ἕνετοὶ προσθέντες εἰς τὰ πολλὰ αὐτῶν προηγούμενα ἁμαρτήματα καὶ ἕτερον, παρέτρεψαν μέρος τῆς ἰδίας φρουρᾶς ἀπὸ τοῦ κατὰ τὴν ξηρὰν περιβόλου εἰς τὸ περὶ τὴν θάλασσαν φρούριον. Ἡ διάταξις αὕτη ἦτο τωόντι αἰσχροὶ καὶ τοῦτο διὰ πολλοὺς λόγους. Ἐν πρώτοις ἐγένετο προδήλως, ἵνα ἀσφαλίσωσι τὴν μελετωμένην διὰ θαλάσσης φυγὴν των, ἀπεφάσισαν δὲ νὰ φύγωσι καὶ νὰ ἐγκαταλείψωσι τοὺς ἰθαγενεῖς εἰς τὴν τύχην των, ἐνῶ πρὸ δύο ἡμερῶν ἠπείλουν αὐτοὺς θάνατον, ἐὰν πεισθῶσι νὰ συνθηκολογήσωσι πρὸς τὸν σουλτάνον, σώζοντες τὴν ἐλευθερίαν καὶ τὰς κτήσεις. Πλὴν τούτου δὲν εἶπον τοῦλάχιστον εἰς τοὺς κατοίκους ὅτι ὑποχωροῦσιν ἐκ τῶν τειχῶν ἵνα ἀσφαλίσωσι τὸν λιμένα, ὥστε τὸ πρᾶγμα ὑπελήφθη ὡς φυγὴ, καὶ τούτου ἕνεκα πολλοὶ τῶν ἡμετέρων περὶ μέσας νύκτας ἀπελπισθέντες κατέλιπον ὡσαύτως τὰ τείχη καὶ ἀπῆλθον οἴκαδε. Οὕτως εἶχον τὰ πράγματα, ὅτε τὴν τετάρτην ἡμέραν, ἥτις ἦτο ἡ 29 μαρτίου, ὁ Μουράτ διέταξεν ἔφοδον, διακηρύξας, ὅτι καταλείπει ὡς λείαν εἰς τὸν στρατὸν ἅπαντας τοὺς κατοίκους καὶ ἅπασαν τὴν κινητὴν αὐτῶν περιουσίαν, ἐπιφυλάττων ἑαυτῷ μόνῃ τὴν πόλιν. Ἐννοεῖται, ὅτι ἡ ἄλωσις ἀπέβη ἀναπόφευκτος· καὶ ἐνῶ περὶ μέσας νύκτας τῆς προτεραίας τινὲς τῶν περὶ τὸν Μουράτ κηδόμενοι τῆς σωτηρίας τῶν κατοίκων ἀνήγγειλαν εἰς αὐτοὺς τὴν τε ἔφοδον καὶ τὸ μέγεθος τῆς μελλούσης νὰ ἐπιχειρήσῃ αὐτὴν στρα-

τίδας, οὐδέν ἥττον οἱ δυστυχεῖς ἐκεῖνοι ἄνθρωποι ἐπέμειναν ἀγωνισθέντες τὸ κατὰ δύναμιν καὶ τὴν τετάρτην ταύτην ἡμέραν. Ἀλλ' ἦσαν τοσοῦτον εὐάριθμοι καὶ τὰ τεῖχη ἦσαν ἐνιαχοῦ τοσοῦτον σαθρά, ὥστε ἐπὶ τέλους οἱ πολέμιοι εἰσέλασαν εἰς τὴν πόλιν. Πολλοὶ τότε τῶν κατοίκων ἐτρέπησαν πρὸς τὸν αἰγιαλὸν ἐπ' ἐλπίδι τοῦ νὰ σωθῶσι διὰ τῶν αὐτόθι εὐρίσκομένων πλοίων· ἀλλ' ἀπεκρούσθησαν ὑπὸ τῶν Ἑνετῶν, οἵτινες ἐπεφύλαξαν εἰς ἑαυτοὺς μόνους τὸν τοιοῦτον τῆς σωτηρίας τρόπον καὶ ἐπομένως οἱ Ἕλληνες ἠναγκάσθησαν νὰ παραδοθῶσιν εἰς τὴν διάκρισιν τοῦ νικητοῦ. Ἡ ἀπὸ σῆς στιγμῆς ταύτης ἀρξαμένη λεηλασία, ἀρπαγὴ καὶ δόλοισι, ἀπέβη φοβερά. Οἱ στρατιῶται τοῦ Μουράτ δὲν ἐσεβόσθησαν οὐδὲ ναοὺς, οὐδὲ τάφους (καὶ μήπως εἶχον ἀλλοτε σεβασθῇ οἱ Λατῖνοι ἢ τάφους ἢ ναοὺς ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ ἐν αὐτῇ τῇ Θεσσαλονίκῃ;). Ἐπὶ τέλους ἔλαβεν ὁ Μουράτ οἰκτὸν τῆς πόλεως· καὶ οὐ μόνον διέταξε τὴν παῦσιν τοῦ κακοῦ, ἀλλὰ ἐξαγαγὼν τὴν στρατιὰν ἐκτὸς τῆς Θεσσαλονίκης, πρῶτον μὲν ἐλύτρωσεν ἐξ ἰδίων τινὰς τῶν ἐπισημοτέρων αἰχμαλώτων, ἔπειτα δὲ ἀπέδωκε τὴν ἐλευθερίαν εἰς πάντας ὅσοι ἠδυνήθησαν νὰ ἐξαγοράσωσιν ἑαυτοὺς ἢ ἐξηγοράσθησαν ὑπὸ ἄλλων χριστιανῶν, καὶ μάλιστα τοῦ ἡγεμόνος τῶν Σέρβων, καταβαλόντος ἐπὶ τούτῳ οὐκ ὀλίγον χρυσίον. Βεβαίως, οἱ πλειότεροι τῶν ἀπαχθέντων δὲν ἠδυνήθησαν νὰ λυτρωθῶσιν· ἀλλ' ὅπως δὴ ποτε. οὐκ ὀλίγοι τῶν κατοίκων ἐπανήλθον εἰς Θεσσαλονίκην καὶ ἀνέκτησαν τὰς τε οἰκίας αὐτῶν καὶ εἴ τι ἄλλο ἀκίνητον εἶχον. Προσεκλήθησαν δὲ καὶ οἱ πρὸ πολλῶν ἐτῶν ἐκ Θεσσαλονίκης ἀπελθόντες νὰ ἐπιστρέψωσιν εἰς τὰ ἴδια καὶ ἀπολαύσωσι τὰ οἰκεία. Ἐκ τῶν ναῶν δὲν μετεβλήθησαν τότε εἰς τζαμιά εἰμὴ δύο μόνον, ἐκ δὲ τῶν ἄλλων ἀφρηθῆσαν μόνον χίλια μαρμάρινα πλάκες, αἵτινες ἐστάλησαν εἰς Ἀδριανούπολιν, ἵνα χρησιμεύσωσιν εἰς κατασκευὴν τοῦ αὐτόθι ἀνεγερθέντος τότε βαλανείου. Εἶναι ἀληθές, ὅτι μετὰ δύο ἢ τρία ἔτη ἐπανελθὼν ὁ Μουράτ εἰς Θεσσαλονίκην, ἐδάμυσσε μὲν ἀπάσας τὰς οἰκίας καὶ ἅπαντα τὰ κτήματα ὅσων ἔλειπον οἱ κύριοι, καὶ τὰς καλλίστας καὶ πλουσιωτέρας τῶν μονῶν, καὶ ἅπαντας τοὺς ναοὺς ἐκτὸς τεσσάρων, οἵτινες καὶ μόνοι ἔμειναν εἰς τοὺς χριστιανούς· εἰσέγαγε δὲ εἰς τὴν πόλιν καὶ περὶ τοὺς χί-

λλους Τούρκους μεταναστεύσας αὐτοὺς ἐκ Γεντζῶν, ἀλλ' οὐδὲν ἦττον ἡ πόλις παρέμεινε κατὰ μέρος ἑλληνική. Οἱ δ' Ἑνετοί, οἵτινες δὲν ἐφρόντισαν νὰ σώσωσι τὴν Θεσσαλονίκην, κατέλαβον μετὰ τὴν ἄλωσιν αὐτῆς τὸ ἄσιανόν φρούριον τῶν Δαρδανελίων, ἐσφάζαν τὴν φρουράν αὐτοῦ καὶ κατέλυσαν τὰ τείχη. Μεθ' ὃ συνωμολογήθη εἰρήνη μεταξὺ αὐτῶν καὶ τοῦ Μουράτ. Ἀλλ' ἔτεροι πάλιν Φράγχοι ἐγένοντο μετ' αὐτὸν πολὺ παραίτιοι τῆς ἀλώσεως ἄλλης μεγάλης ἑλληνίδος πόλεως, τῶν Ἰωαννίνων.

Εἰπομεν ἄνωτέρῳ, ὅτι τὸν δεσπότην Ῥωμαίων (ἦτοι τῆς Ἡπείρου, τῆς Αὐτικῆς Ἑλλάδος, τῆς Λευκάδος, Κεφαλληνίας καὶ Ζακύνθου) Κάρολον Α'. Τόκκον, ἀποθανόντα τῷ 1429, εἶχε διαδεχθῇ ὁ ἀνεψιὸς αὐτοῦ Κάρολος Β'. Ἀλλ' ὁ Κάρολος Α', δεῖς γνήσιον υἱὸν οὐδένα κατέλιπεν, εἶχε πέντε νόθους, τοὺς ὁποίους ἐφρόντισε μὲν ἅπαντας νὰ ἀποκαταστήσῃ εἰς τὰ ἐν Ἀχαρνανίᾳ καὶ ἐν Πελοποννήσῳ κτήματα αὐτοῦ, ἐξ ὧν ὅμως ὁ πρῶτος καλούμενος Μέμνων, δυσαρεστηθεὶς διότι προετιμήθη ὁ ἐξ ἀδελφός του ὡς πρὸς τὴν ὅλην διαδοχὴν, δὲν ἐδίστασε ν' ἀποταθῇ πρὸς τὸν Μουράτ Β'. πολιορκοῦντα τότε τὴν Θεσσαλονίκην καὶ νὰ ἐπικαλεσθῇ τὴν βοήθειαν αὐτοῦ πρὸς ἀνάγκησιν τοῦ πατρώου κλήρου. Ὅθεν ἅμα κυριευθείσης τῆς Θεσσαλονίκης διέταξεν ὁ Μουράτ τὸν στρατηγὸν τῆς Εὐρώπης Καρά—Σινάμπεϋ νὰ προελάσῃ μετὰ τοῦ Μέμνωνος κατὰ Καρόλου τοῦ Β'. καὶ ὑποτάξῃ αὐτόν. Ὁ Σινάν, ἀφοῦ ἐδῆωσε τὴν Αἰτωλίαν, ἐπεχείρησε τὴν πολιορκίαν τῶν Ἰωαννίνων, καὶ συννένοηθεις μετὰ τῆς μερίδος τῶν κατοίκων ὅσοι ἀπετροπιάζοντο τὴν λατινικὴν κυριαρχίαν, ἠνάγκασε τῇ συνδρομῇ αὐτῶν τὸν Κάρολον Β'. νὰ συνθηκολογήσῃ τῇ 9 ὁκτωβρίου 1430. Ὁ Σινάν ὑπέσχετο εἰς τὸν μητροπολίτην, εἰς τὸν Καπετὰν Στρατηγόπουλον καὶ τὸν τούτου υἱὸν Παῦλον, καὶ εἰς τοὺς ἐπισημοτάτους τῶν Σλαυαλβανῶν προϋχόντων, τὴν διατήρησιν τῶν ἀρχαίων αὐτῶν προνομίων, ἀπαιτήσας ὅμως παρὰ τῆς πόλεως τὴν πληρωμὴν χαρατζίου καὶ τὴν πιστὴν ὑποτάξιν εἰς τὸν σουλτάνον. Οὕτω τὰ Ἰωάννινα περιῆλθον ἔκτοτε εἰς τὴν ὁσμανικὴν κυριαρχίαν. Ὁ δὲ Κάρολος Β', καλούμενος τοῦ λοιποῦ δεσπότης Ἀρτίς, διετήρησε τὰς λαιπὰς αὐτοῦ κτήσεις, τὰς τε ἡπειρωτικὰς καὶ νησιωτικὰς, ἐπὶ πληρωμῇ φόρου, καὶ ὑπεχρεώθη προσέτι νὰ παραχω-

ρήση μέρη τῆς Αἰτωλίας εἰς τοὺς νόθους τοῦ Καρόλου Α', οἵτινες ἀνεγνώρισαν ὡσαύτως τὴν κυριαρχίαν τοῦ Σουλτάνου· ὥστε οὗτοι οὐδὲν σπουδαίον πλεονέκτημα ἐκτήσαντο ἐκ τῆς ἐπεμβάσεως ἣν προσέκαλεσαν, καὶ ἐγένοντο μόνον παραίτιοι τοῦ νὰ ἐπεκταθῇ μέ-
χρι τῶν χωρῶν τούτων ἡ τῶν Ὀσμανιδῶν ἐξουσία.

Ἐν τούτοις ἐπὶ δεκαετίαν καὶ ἐπέκεινα ἀπὸ τῆς ἀλώσεως τῆς Θεσσαλονίκης καὶ τῶν Ἰωαννίνων, ὁ Μουράτ Β' δὲν ἠνώγλησε πάλιν οὔτε τὴν Κωνσταντινούπολιν οὔτε τὰς ἄλλας ἑλληνικὰς χώρας. Ἐν τῷ διαστήματι τούτῳ ἐπέστησε τὴν προσοχὴν αὐτοῦ ἐν μέρει μὲν εἰς τὸν ἐν Ἀσίᾳ ἡγεμόνα τῶν Καραμανίων, πρὸ πάντων δὲ εἰς τὴν Σερβίαν, τὴν Οὐγγαρίαν καὶ τὴν Ἀλβανίαν διότι ἠσθάνετο τὴν ἀνάγκην νὰ ἀποχωρήσῃ ὅσον ἔνεστι τὰς βο-
ρείους ταύτας καὶ δυτικὰς χώρας ἀπὸ τῶν μεσημβρινῶν καὶ ἀνατο-
λικῶν, ἤξευρε δὲ προσέτι τὴν μυστικὴν συνεννόησιν ἣτις ὀρίστατο ἰδίως μεταξὺ τοῦ βασιλέως τῆς Οὐγγαρίας καὶ τοῦ ἡγεμόνος τῶν Καραμανίων καὶ ἣτις προσέκαλεσε κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην νέον τοῦ τουρκομανικοῦ ἐκείνου δυνάστου πόλεμον καὶ νέαν αὐτοῦ ταπεί-
νωσιν. Εἶναι περιττὸν νὰ εἰπωμεν, ὅτι κατὰ τὸ σύνθηρος οὔτε οἱ Ἕλληνες οὔτε οἱ Φράγχοι ἐφρόντισαν νὰ ὠφεληθῶσιν ἀποχωρώντως ἐκ τῆς ἐπιτραπείτης αὐτοῖς ὑπὸ τῶν περιστάσεων ὅπως οὖν μακρὰς ἀνακαυχῆς. Ὁ μὲν Ἰωάννης Παλαιολόγος ἤλπισεν αὐτῆς τὰ πάντα ἐκ τῆς δυτικῆς Εὐρώπης· ὅ,τι μόνον λόγου ἀξίον ἔπραξεν εἶναι, ὅτι ἀνεκαίνισεν ἅπαν τὸ ἐξώτερον τῆς Κωνσταντινουπόλεως τεί-
χος, ὅπως μαρτυροῦσιν αἱ μέχρι τοῦ νῦν σωζόμεναι εἰς ἕκαστον σχεδὸν τοῦ τείχους τούτου πύργον ἐπιγραφαὶ, διαλαμβάνουσαι ἀνεκαίνισε τὸ κάστρον ὅλον Ἰωάννης ἐν Χοιστῷ αὐτοκράτωρ· ὁ Παλαιολόγος, ἐν ἔτει 6941 = 1433. Οἱ δὲ Φράγχοι (καὶ ὁμι-
λοῦντες ἀπὸ τοῦ νῦν περὶ Φράγκων, ἐννοοῦμεν ἰδίως τὴν δυτικὴν Εὐρώπην, διότι ἡ ἐν τῇ κυρίως Ἑλλάδι αὐτοτελὴς αὐτῶν κυριαρ-
χία εἶχε πρὸ μικροῦ ἐντελῶς σχεδὸν ἐκλείψει) οἱ Φράγχοι λοιπὸν, ἀντὶ νὰ πέμψωσι σπουδαίαν τιμὰ ἐπικουρίαν, ἄφηναν τὸν Πάπαν νὰ συζητῇ ἐν Φλωρεντίᾳ περὶ τῆς ἐνώσεως τῶν ἐκκλησιῶν. Τότε πρῶντι συνεκροτήθη ἡ πολυθρόνητος ἐν Φλωρεντίᾳ σύνοδος, περὶ

ἥ δὲον νὰ εἴπωμεν πλεονέτερά τινα, ἢ περὶ τῶν προηγουμένων ἐπὶ τῷ σκοπῷ τῆς ἐνώσεως διαπραγματεύσεων.

Ὁ ἀναγνώστης γνωρίζει περὶ καιροῦ τὴν γνώμην ἡμῶν περὶ τοῦ ζητήματος τούτου. Αἱ περὶ ἐνώσεως ἀπόπειραι ἦσαν μάταιαι, διότι οἱ μὲν δυτικοὶ ἐνωσιν ἐνόουν τὴν ὑποταγὴν τῆς ἐκκλησίας ἡμῶν εἰς τὴν ἐκκλησίαν τῆς Ῥώμης, οἱ δὲ ἡμέτεροι δὲν ἐπέθοντο νὰ ὑποκύψωσιν εἰς τὴν κυριαρχίαν ταύτην, ὡς δυναμένην νὰ ἐπενεργήσῃ ὀλεθρίως εἰς τε τὴν ἐθνικὴν καὶ τὴν πολιτικὴν ἡμῶν ὑπαρξιν. Ἀλλὰ περὶ τὴν ἐκτίμησιν τῶν γεγονότων τοῦ παρελθόντος ὁ ἱστορικὸς εὐρίσκεται ἐνὶ εἰς τὴν αὐτὴν δυσκολίαν, εἰς ἣν εὐρέθησαν καὶ οἱ πολιτικοὶ ἄνδρες οἵτινες ἐδέησε νὰ ἀποφασίσωσι τίνα ὁδὸν ὀφείλουσι νὰ πορευθῶσιν. Ἐν τῇ ἀκμῇ τῆς παραλυσίας ἐν ἣ εἶχε περιέλθει κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ὁ χριστιανισμὸς τῆς Ἀνατολῆς, ὁ βασιλεὺς Ἰωάννης εἶχε δίκαιον μέχρι τινὸς νὰ μὴ ἐλπίζῃ σωτηρίαν εἰμὴ πρὸ πάντων ἐκ τῆς συνδρομῆς τῆς Εὐρώπης, καὶ δίκαιον ἴσως νὰ νομίζῃ ὅτι τὸ καθήκον του ἦτο νὰ ἐπιχειρήσῃ νέαν τινὰ περὶ ἐνώσεως ἀπόπειραν ἐπὶ τῷ σκοπῷ τοῦ νὰ ἐπιτύχῃ τὴν συνδρομὴν ταύτην. Ἐπὶ Μιχαὴλ Παλαιολόγου τὸ διάβημα ἦτο παράλογον, διότι τὰ πράγματα ἐμαρτύρουν, ὅτι ὁ χριστιανισμὸς τῆς Ἀνατολῆς εἶχεν εἰςέτι δυνάμεις ἀποχρώσας, ἵνα ἀποκρούσῃ πάντα ἐξωτερικὰν πολέμιον καὶ ἰδίως τὴν μωαμεθανικὴν κατάκτησιν. Ἀλλ' ἐντὸς τῶν δύο ἑκατονταετηρίδων αἵτινες ἔκτοτε παρήλθον, ὁ Ἑλληνισμὸς κατήντησεν ἕνεκα τῶν ἀδιαλείπτων ἁμαρτημάτων τῆς Βυζαντινῆς κυβερνήσεως εἰς ὑπερβάλλουσαν ἐκλυσιν· ὅθεν ὥφειλε μὲν πάντοτε νὰ πράξῃ καὶ οἰκοθεν πᾶν τὸ δυνατόν, ἀλλὰ τὸ δυνατόν τοῦτο ἦτο τοσοῦτον ἀσθενές, ὥστε δὲν εἶναι τῇ ἀληθείᾳ ἀξιοκατάκριτος, ἐάν νῦν ἐπρόσθεμεν ὅτι ἡ σωτηρία του ἐξηρτάτο κυρίως ἀπὸ τῆς Εὐρώπης. Δὲν ἐφάνετο δὲ τότε ἀπίθανος οὔτε πλεονέτερά τις τοῦ ἀρχιερέως τῆς Ῥώμης συγκατάθεσις ἕνεκα τῶν θειῶν ἐμφυλίων τῆς δυτικῆς ἐκκλησίας διενέξεων, οὔτε πλεονέτερά τις προθυμία πρὸς ἐπικουρίαν, διότι ἡ Γερμανία πρὸ πάντων, βλέπουσα κινδυνεύουσας τὰς ἀνατολικὰς αὐτῆς ἐπαρχίας δὲν ἠδύνατο εἰμὴ νὰ ᾔναι διατεθειμένη εἰς τὸ νὰ πράξῃ τι γενναῖον συμμαχοῦσά καὶ μετὰ τῶν ἄλλων μαχιμωτέρων περὶ τὸν Ἰστρον καὶ Ἀδρίαν φυλῶν.

Αυστυχώς καὶ αὐτὴ ἡ κρίσις δι' ἧς διήρχετο τότε ἡ δυτικὴ ἐκκλησία, καὶ αὐτὸς ὁ πρόφανής κίνδυνος τοῦ ἐν τῇ Ἀνατολῇ χριστιανισμοῦ, δὲν ἔχυσαν νὰ μετριάσωσι τὰς ὑπερόγκους ἀπαιτήσεις τοῦ ἀρχιερέως τῆς Ρώμης. Καὶ ἂν δι' ὅλων τῶν δυνάμεων τῆς καρδίας καὶ τοῦ λόγου ἡμῶν οφείλομεν νὰ κατὰκρίνωμεν τὸν ποιμενάρχην τοῦτον, ὅστις ἔθετε τὰ ἴδια συμφέροντα ὑπεράνω τοῦ μεγάλου συμφέροντος τοῦ χριστιανισμοῦ, δὲν τολμῶμεν ἐξ Ἰσοῦ νὰ καταδικάσωμεν τὸν ἀτυχῆ ἐκεῖνον βασιλεα τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ὅστις ἐν τῇ ἐσχάτῃ ταύτῃ ὥρᾳ ἐνόμισεν, ὅτι οφείλει νὰ δοκιμάσῃ πάλιν νὰ μαλάξῃ τὴν ψυχὴν τοῦ ἀρχιερέως τῆς Ρώμης, καὶ νὰ πείσῃ αὐτὸν εἰς τὸ νὰ συμπράξῃ πρὸς τὴν κοινὴν τοῦ χριστεπωνύμου πληρώματος σωτηρίαν.

Εἶπομεν ὅτι κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἡ δυτικὴ ἐκκλησία εὐρίσκετο εἰς κρίσιμον κατάστασιν. Τρόντι αἱ ποικίλαι κατὰχρήσεις εἰς ἃς ἐξώκειλεν ἡ παπικὴ κυριαρχία, ἀφ' ἑνὸς μὲν προεκάλεσαν βιαιάν κατ' αὐτῶν ἀντίστασιν ἐν Βοημία, τῶν λεγομένων Οὔσσιτων, ἀφ' ἑτέρου δὲ κατέπεισαν καὶ αὐτοὺς τοὺς μετριοπαθεστέρους ὁπαδοὺς τῆς ἐκκλησίας, ὅτι ἀπαραίτητος κατέστη ἡ θεραπεία πολλῶν κακῶς κειμένων πραγμάτων. Ἀπὸ τοῦ 1431 ἐδρευεν ἐν Βασιλείᾳ συνόδος μεγάλη, ἥτις ἐκ πρώτης ἀφετηρίας ἐκίρυνεν, ὅτι κυριώτατον σκοπὸν προέθετο τὴν μεταρρύθμισιν τῆς Ἐκκλησίας, τῆς τε κεφαλῆς καὶ τῶν μελῶν αὐτῆς, καὶ τὴν ἐνδεχομένην ἀποκατάστασιν τῆς ἀρχαίας πειθαρχίας. Ἐννοεῖται ὅτι ὁ τότε ἀρχιερατεύων ἐν Ρώμῃ Εὐγένιος Δ'. δὲν εἶδε μὲ ὄμμα εὐχάριστον τὰς τοιαύτας τῆς συνόδου διαθέσεις καὶ προέτεινεν ἐξ ἀρχῆς τὴν μετάρθεσιν αὐτῆς εἰς Βονωνίαν. Μία ἐκ τῶν πολλῶν προφάσεων ἃς ἀνέφερεν ἵνα δικαιολογήσῃ τὴν πρότασιν αὐτοῦ ταύτην, ἦτο καὶ ὅτι, ἐδρευούσης τῆς συνόδου ἐν Ἰταλίᾳ, ἤθελεν εὐκολυνθῇ ἡ διαπραγματευομένη μετὰξὺ τῆς λατινικῆς καὶ τῆς ἑλληνικῆς ἐκκλησίας ἑνώσις. Πράγματι ὁμοῦς ὁ κυριώτερος λόγος δι' ὃν ὁ Εὐγένιος Δ' ἀπῆλθει τὴν εἰς Ἰταλίαν μετάρθεσιν ἦτο, ὅτι αὐτότι ἡ συνὰδος ἤθελεν ὑποκύπτει εὐκολώτερον εἰς τὴν ἐπίδρασιν αὐτοῦ. Ὅθεν οἱ πατέρες τῆς ἐν Βασιλείᾳ συνόδου ἀπέκρουσαν τὴν πρότασιν του, ἀναιρέσαντες μὲν ἅπαντας τοὺς λόγους ὅσους ὑπὲρ αὐτοῦ ἀνέφερεν, ἰδίως δὲ ὡς πρὸς τὸ ζήτημα τῆς ἐνώσεως εἰπόντες

ἵτι εἶναι ὠδάριον πρὸ 300 ἡδὴ ἐτῶν ἀδιαλείπτως ψάλλόμενον καὶ θέλει ἐτι κατὰ πᾶν ἔτος ἐκ νέου ἀνακρουέσθαι, ὅτι ἐπὶ τοῦ πρῶτος εἶναι πολὺ συνετώτερον, ἀντὶ νὰ διώκωσι τὴν σκιὰν ἐκείνην, νὰ διαπραγματευθῶσι μετὰ τῶν Οὐσσιτῶν, οἵτινες νεωστὶ ἀπὸ τῆς ἐκκλησίας ἀπεστάτησαν, καὶ ὅτι ἐν πάσῃ περιπτώσει εἴμποροῦν συγχρόνως νὰ διαπραγματευθῶσι μετὰ τε τῶν Οὐσιτῶν καὶ μετὰ τῶν Ἑλλήνων. Τότε ὁ πάπας διέταξε τὴν διαλυσιν τῆς ἐν Βασιλείᾳ συνόδου καὶ τὴν συγκρότησιν νέας ἐν Βονωνίᾳ. Ἀλλ' οἱ ἐν Βασιλείᾳ πατέρες ἐπέμειναν συνεδρεύοντες αὐτόθι καὶ ἀπεφώνησαν, ὅτι ἡ Σύνοδος εἶναι ὑπερτέρα τοῦ Πάπα, καὶ ὅτι ἰδίως ἡ ἐν Βασιλείᾳ σύνοδος δὲν δύναται νὰ διαλυθῇ, ἀναβληθῇ ἢ μετατεθῇ ἄνευ τῆς ἰδίας αὐτῆς συναίνεσεως ὑπ' οὐδενός, οὐδὲ ὑπὸ τοῦ πάπα αὐτοῦ. Ταῦτα ἐγένοντο τῷ 1432, καὶ μέχρι τοῦ 1434 ὁ πάπας οὐδόλως ἠδυνήθη ν' ἀντισταθῇ εἰς τὴν ἐν Βασιλείᾳ σύνοδον, διότι καὶ αὐτοὶ οἱ ἐπιφανέστατοι τοῦ δυτικοῦ κλήρου ἄνδρες, οἱ καρδινάλιοι, συνετάσσοντο καὶ συνέπραττον μετ' αὐτῆς. Ἀλλ' ἅμα κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο ἡ σύνοδος ἠθέλησε νὰ πεμορίσῃ καὶ τὰ τῶν καρδινάλιων εἰσοδήματα, οἱ καρδινάλιοι ἔχωρῖσθησαν ἀπὸ αὐτῆς· ἐκ τούτου δὲ ἐνθαρρυνθεὶς ὁ Εὐγένιος Δ' προέτενε πάλιν ὡς ἀπαραίτητον τῆς μεταθέσεως λόγον τὴν μετὰ τῆς ἑλληνικῆς ἐκκλησίας ἔνωσιν. Εἶναι πρόδηλον, ὅτι ἡ περὶ τοῦ ζητήματος τούτου διαπραγματεύσεις ἠδύνατο κάλλιστα νὰ γίνῃ καὶ ἐν Βασιλείᾳ, καὶ ὅτι μάλιστα ἂν ἦτο ἐλπίς νὰ ἐπιτύχῃ ἡ ἔνωσις, δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἐπιτύχῃ εἰμὴ ἐν Βασιλείᾳ διαπραγματευομένη, διότι ἡ αὐτόθι σύνοδος, ἥτις εἶχεν ἤδη καταδικάσει τὴν ἀπόλυτον τοῦ Πάπα μοναρχίαν, ἤθελεν εἶναι σύμφωνος πρὸς τοὺς ἡμετέρους ὡς πρὸς τὸ κεφαλαιωδέστατον τοῦτο τῶν ζητημάτων, αἵτινα διήρουν τὰς δύο ἐκκλησίας. Ταῦτο τὸ ἐνόησαν καὶ οἱ ἡμέτεροι· ὅθεν ὅτε ἡ ἐν Βασιλείᾳ σύνοδος, ἵνα ἀφαιρέσῃ ἐκ μέσου καὶ τὴν πλεοναίαν ἐκείνην τοῦ Εὐγενίου πρόφασιν, περιτλήθει εἰς ἀμέτους διαπραγματεύσεις μετὰ τῶν Βυζαντινῶν, ὁ Ἰωάννης Παλασιολόγος ἀπάντησεν, ὅτι προθύμως θέλει ἔλθαι εἰς Βασιλείαν ἐὰν σταλῶσιν εἰς Κωνσταντινούπολιν πλοῖα, ἵνα αὐτὸν καὶ τοὺς περὶ αὐτὸν παρὰβῶσιν. Ἦλθον λοιπὸν πλοῖα τῶν ἐν Βασιλείᾳ πατέρων εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἀλλὰ πρὸ τούτων ἔφθασαν πλοῖα τοῦ Πάπα.

ὑπάρχον δὲ καὶ ἀπεσταλμένοι τῶν δύο ἀντιπάλων μερίδων ἀγωνιζόμενοι ἐκάτερος νὰ προσελκύσωσιν εἰς ἑαυτοὺς τὸν βασιλεῖα. Οὐ μόνον οἱ μὲν τοῦ Πάπα προσήνεγκον λόγῳ ἐξόδων μεταβάσεως τὸ ἐλεεινὸν ποσὸν τῶν 5000 φορινίων, οἱ δὲ τῶν ἐν Βασιλείᾳ πατέρων κατέβαλον ἀμέσως τὸ διπλάσιον, ἀλλ' αἱ δύο ναυτικαὶ μοῖραι μικροῦ ἐδέησε νὰ ἔλθωσιν εἰς χεῖρας. Θέλημα οἰκτρότατον. Ἐνῷ ὁ ἀρχηγὸς τῆς δυτικῆς ἐκκλησίας ἠγωνίζετο νὰ ἐπιτύχῃ τὴν μετὰ τῶν ἀνατολικῶν ἔνωσιν, ἡ ἐκκλησία ἐκείνη ἐδιχοτομεῖτο εἰς δύο στρατόπεδα διατελοῦντα εἰς κεκηρυγμένον πρὸς ἄλληλα πόλεμον. Καὶ ὁ μὲν Αἰνείας Σύλβιος, ὁ μετέπειτα Πάπας Πίος Β' γενόμενος, ἠθύνата νὰ γράφῃ, ὅτι ἡ ἀνατολὴ ἐγέλα ἔνεκα τῆς παραφροσύνης τῶν λατίνων, οἵτινες διηρημένοι ὄντες πρὸς ἑαυτοὺς εἶχον τὴν ἀξίωσιν νὰ ἐνώσωσι μεθ' ἑαυτῶν ἄλλους· ἄλλθως ὁμῶς δὲν ὑπῆρχε καιρὸς γελώτων διὰ τὴν ἀνατολὴν, ἀλλὰ δακρύων, διότι ἔνεκα τῆς κακοηθείας τοῦ ἀρχιερέως τῆς δύσεως ἐμελλον μετ' ὀλίγον νὰ ἐπέλθωσιν ἀνυπολόγιστοι συμφοραί.

Ἐν μέσῳ τοιούτων περισπασμῶν ἀπεφάσισεν ὁ Ἰωάννης Παλαιολόγος νὰ ἀποδημήσῃ εἰς τὴν δυτικὴν Εὐρώπην περὶ τὰ τέλη τοῦ 1437, καταλείπων ἐπίτροπον τῆς ἀρχῆς τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ Κωνσταντῖνον μετακληθέντα ἐπὶ τούτῳ ἐκ Πελοποννήσου. Πρὶν ἀναχωρήσῃ, δὲν εἶχε εἰσέτι ἀποφανθῇ ὀριστικῶς μετὰ τίνος ἐκ τῶν δύο μερίδων θέλει συνταχθῇ. Ἐν τῇ τελευταίᾳ αὐτοῦ συνεντεύξει πρὸς τὸν ἀπεσταλμένον τῶν ἐν Βασιλείᾳ, εἶπεν ὅτι θέλει μὲν ἀναχωρήσῃ ἐπὶ τῶν παπικῶν πλοίων, ἀλλ' ἐπιφυλάττεται ἀφοῦ φθάσῃ εἰς Ἰταλίαν νὰ περιμένῃ ἕως οὗ ὁμοφωνήσωσιν ὁ πάπας καὶ οἱ ἐν Βασιλείᾳ περὶ τοῦ τόπου τῆς νέας συνόδου, συντελῶν εἰς τοῦτο τὸ κατὰ δύναμιν. Καὶ εἰ μὲν ἐπιτύχῃ ἡ ὁμοφροσύνη, καλῶς· εἰ δὲ οὐ, θέλει ἐπανέλθει εἰς τὰ ἴδια. Οὕτως ἐλάλησε πρὸς τὸν ἀπεσταλμένον τῆς Βασιλείας, ὅστις καὶ ἀνέχωρησε τότε ἐκ Κωνσταντινουπόλεως μετὰ τῶν πλοίων αὐτοῦ. Καθ' ἑαυτὸν ὁμῶς ὁ βασιλεὺς ἐνόεει, ὅτι ἐν τῇ διχοστασίᾳ ἐκείνῃ θέλει ἀναγκασθῇ ἐπὶ τέλους νὰ συνταχθῇ μετὰ τοῦ πάπα μᾶλλον ἢ μετὰ τῶν ἐν Βασιλείᾳ. Τὰ πνεύματα δὲν εἶχον εἰσέτι ὠρμάσει ἐν Εὐρώπῃ τοσοῦτον, ὥστε νὰ ἐπαγάγῃσιν τὴν καθαιρεσιν τῆς παπικῆς παντοδυναμίας. Καὶ ὅταν μετὰ 200 περίπου

ἐπὶ ἐξηγέρθησαν πολὺ ἰσχυρότερα ἢ περὶ τὰ μέσα τῆς ΙΕ', ἐκα-
τονταετηρίδος, πάλιν δὲν κατωρθώθη νὰ μεταρρυθμισθῇ ὁ καθο-
λισμὸς, ἀλλ' ἐδέησε μία τῆς Εὐρώπης μεγάλη μοῖρα νὰ χωρι-
σθῇ ἀπὸ αὐτοῦ. Ὁ θεσμὸς τῆς παπικῆς κυριαρχίας ὑπῆρξεν ἀνέ-
καθεν, διὰ λόγους τοὺς ὁποίους δὲν πρόκειται ἐνταῦθα νὰ ἐκθέ-
σωμεν, τοσοῦτον ἰσχυρὸς ὥστε καὶ σήμερον εἰσέτι εἶναι ἄδηλον ἂν
θέλει ἐπιτύχει ἡ καθαίρεσις αὐτοῦ. Περὶ δὲ τὰ μέσα τῆς ΙΕ'.
ἐκατονταετηρίδος τὸ πρᾶγμα ἦτο πολὺ μᾶλλον δυσκατόρθω-
τον. Οὐ μόνον ὁ ἀνώτατος κλῆρος ἐγκατέλιπε τὴν ἐν Βασι-
λεῖα σύνοδον ἅμα αὕτη ἐπέβαλε χεῖρα εἰς τὰ ὑπέρογκα αὐ-
τοῦ δικαιώματα καὶ προνόμια, ἀλλὰ καὶ αὐτοὶ οἱ κοσμικοὶ ἡγε-
μόνες, καίτοι ἐπιθυμοῦντες τὴν ἐπιτυχίαν τῶν μεταρρυθμιστι-
κῶν βουλευμάτων τῆς συνόδου, ἐδίσταζον νὰ παρακολουθήσωσιν
αὐτὴν μέχρι τῶν τελευταίων συμπερασμάτων τοῦ πολέμου δν
ᾔμην, ἥτοι μέχρι τῆς καθαιρέσεως τῆς παπικῆς κυριαρχίας. Ἐκ
τούτων συνάγεται ὅτι ὁ Ἰωάννης Παλαιολόγος ἡ δὲν ἔπρεπε νὰ
ἀναχωρήσῃ ἐκ Κωνσταντινουπόλεως, παραιτούμενος τῆς ἐνώσεως ἥ-
τις ἐνομιζέτο παρ' αὐτοῦ ὡς ἡ τελευταία ἀγκυρα τῆς σωτηρίας
τοῦ χριστιανισμοῦ τῆς Ἀνατολῆς, ἡ ἀναχωρήσας ἅπαξ, ὥφειλε νὰ
συνταχθῇ μετὰ τοῦ πάπα, ὅστις ἔμελλε μὲν προφανῶς ἐπὶ τέ-
λους νὰ κατισχύσῃ, ἐν τῷ μεταξὺ δὲ ἡδύνατο ἴσως νὰ φανῇ ἐπιει-
έστερος πρὸς τοὺς χριστιανούς τῆς Ἀνατολῆς. Καὶ ἐνῶ τοιαύτη ἦτο
ἡ ἀμνηχανία τοῦ βασιλέως ἐνεκα τῆς καταστάσεως τῶν ἐν Εὐρώπῃ
πραγμάτων, οὐδὲν ἦττον περιπεπλεγμένα ἦσαν τὰ τῆς Ἀνατο-
λῆς πράγματα ὡς πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς μελετωμένης ἀποδημίας.
Πρὶν ἀπέλθῃ, ὁ Ἰωάννης Παλαιολόγος ἐνόμισεν ἀναγκαῖον νὰ ἀ-
ναγγεῖλῃ τὴν ἀναχώρησιν αὐτοῦ εἰς τὸν Μουράτ Β'. Ὁ σουλτά-
νος, ὅστις ἤξευρε διατὶ κυρίως ἀπέρχεται ὁ βασιλεὺς, δὲν ἐκίνησε
τὴν χορδὴν ταύτην, ἀπεκρίθη ὁμως ἐν γένει, ὅτι δὲν ἐνόμι-
ζε καλὸν τὸ πρᾶγμα. Πρὸς τί, εἶπε, νὰ ἐκτεθῇ εἰς τοσοῦτους
κόπους καὶ τοσαύτας δαπάνας; ἐὰν ἔχῃ ἀνάγκην χρημάτων, ἦτο
ἑτοιμος νὰ τὸν δώσῃ ὅσα θέλει. Καὶ ἐγένετο λοιπὸν πολὺς ἐν
Κωνσταντινουπόλει λόγος, ἐὰν ἔπρεπε νὰ ἀκούσωσι τὴν συμβου-
λὴν τοῦ σουλτάνου; ἀλλ' ἐπὶ τέλους ἀπεφασίσθη ἡ ἀναχώρησις.
Ὁ δὲ, ὀργισθεὶς, ἐβουλεύθη κατ' ἀρχὰς νὰ πολιορκήσῃ τὴν Κων-

σταντινούπολιν, καὶ δὲν ἀπετράπη ἀπὸ τῆς ἐκτελέσεως τῆς ἀποφάσεως ταύτης εἰμὴ ὑπὸ τοῦ μεγάλου βεζύρη Χαλήλ πασᾶ, ὅς τις ἔκτοτε δωροδοκούμενος ὑπὸ τῶν ἡμετέρων καὶ τούτου ἔνεκεν ὑπὲρ αὐτῶν συνηγορῶν, παρετήρησεν εἰς τὸν κύριόν του, ὅτι, ἐπὶ σειομένου τοῦ ἐσχάτου ἐκείνου κινδύνου, ὁ βασιλεὺς ἤθελεν ἐκ παντὸς τρόπου συνομολογήσει τὴν ἔνωσιν καὶ ἐπιτύχει οὕτω τὴ συνδρομὴν ἀπάσης τῆς δύσεως, ἐνῷ ἂν ἐξακολουθήσωσιν εἰρηνεύοντες, ἄδελος θέλει ἀποβῆ ἡ ἐκβάσις τῶν διαπραγματεύσεων. Καὶ εἰ μὲν κατορθωθῇ ἡ ἔνωσις, εἰμποροῦν νὰ ἀναβάλῃσι τὴν προσβολὴν, εἰ δὲ οὐ, εἰμποροῦν νὰ ἐπιχειρήσωσιν αὐτὴν μετὰ πολὺ πλεόνους ἐλπίδος ἐπιτυχίας. Ὅθεν δίκαιον μέχρι τινὸς εἶχεν ὁ Φραντζῆ νὰ λέγῃ, ὅτι ἡ ὑπόθεσις αὕτη τῆς συνόδου ἦν αἰτία πρώτη καὶ ὁ μεγαλύτερη, ἵνα γένηται ἡ κατὰ τῆς Κωνσταντινουπόλεως τῶν ἀσθενῶν ἔφοδος, καὶ ἀπὸ ταύτης πάλιν ἡ πολιορκία καὶ αἰχμαλωσία καὶ τοσαύτη συμφορὰ ἡμῶν. » Ἡ πολιορκία καὶ ἡ ἄλλωσις ἤθελε γίνεαι βεβαίως καὶ ἄνευ τῆς συνόδου, καὶ τῶν σκανδαλωδῶν αὐτῆς παρακολουθημάτων, ἀλλ' ὅτι ταῦτα πάντα, ὅπως ἐπὶ τέλους ἀπέβησαν, ἐπετάχυνον τὴν κρίσιν, εἶναι ἀναμφισβήτητον. Ἀρ' ἐτέρου τὰ πνεύματα ἐν τῷ ἀνατολικῷ χριστιανικῷ κόσμῳ δὲν ἦσαν διάθετα νὰ θυσιάσωσιν οὐδ' ἐλάχιστον τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἀνεξαρτησίας μέρος, ἔστω καὶ ἐπ' ἐλπίδι τοῦ νὰ διασωσῃ τὴν πολιτικὴν ἀνεξαρτησίαν. Ὁ βασιλεὺς Ἰωάννης ἐνόμιζε μὲν ἀναγκαῖον νὰ γίνωσι παραχωρήσεις· ἀλλ' ἦτο ἄρα γε πιθανὸν ὅτι θέλει δυνηθῇ νὰ ἐπιβάλῃ τὴν γνώμην αὐτοῦ, ἀφοῦ αὐτὸς ὁ ἀρχηγὲς τοῦ οἴκου του, πολὺ ἰσχυρότερος ὢν, ἐγένετο ἐπὶ τέλους θυμὰ παρομοίων προαιρέσεων; Τὸ δὲ παραδοξότερον, ὁ τότε οἰκουμενικὸς πατριάρχης Ἰωσήφ, καίτοι κατατρυχόμενος ὑπὸ ἀσθενείας ἥτις ἔμελλε νὰ ἐπιφέρῃ μετὰ τινὰς μῆνας τὸν θάνατόν του, ἀπεφάσισεν οὐδὲν ἤττον μετὰ πολλῆς προθυμίας νὰ παρακολουθήσῃ τὸν βασιλέα ἐν τῇ προκειμένῃ πολυμόχθῳ ὁδοπορίᾳ, οὐχὶ ἵνα βοηθήσῃ αὐτὸν εἰς τὸ νὰ ἐπιτύχῃ τὴν τῆς Εὐρώπης ἐπικουρίαν, ἀλλ' ἵνα ἀναλάβῃ θέσιν μᾶλλον ἀνεξάρτητον ἀπέναντι τῆς κοσμικῆς ἀρχῆς, φανταζόμενος δηλαδὴ, ὅτι θέλει συνηκολογήσῃ πρὸς τὸν πάπαν ἐπὶ τῇ βᾶσει τῆς ἰσοτιμίας καὶ ὅτι τοιοῦτοτρόπως θέλει ἐπανελθεῖ εἰς Κωνσταντινούπολιν πολὺ ἰσχυ-

ρότερος ἢ ἄλλοτε. Ὁ Ἑλλήν ἱστοριογράφος τῆς ἐν Φλωρεντίας συνόδου Συρόπουλος βεβαίῳ τοῦτο ῥητῶς, λέγων «καὶ διὰ τοῦ παπᾶ ἐθαύρει ἐλευθερώσαι τὴν ἐκκλησίαν ἀπὸ τῆς ἐπιτεθείσης αὐτῇ δουλείας παρὰ τοῦ βασιλέως.» Ἀληθεύει ὅτι ἡ βυζαντινὴ βασιλεία εἶχε πολλάκις τὴν ἀξίωσιν νὰ διέπῃ αὐτογνῶμονως τὰ ἐκκλησιαστικὰ πράγματα καὶ ὅτι κατὰ τὴν τελευταίαν αὐτῆς περίοδον μάλιστα, ὅτε εἶχεν ἐντελῶς κάταπαύσει ὁ ἀπὸ τῶν μεγάλων αἱρέσεων κίνδυνος, ἡ ἀξίωσις ἐκείνη ἦτο ἀτοπος. Ἐξ ἧτο ἄρα γε ὁ καιρὸς ἐπιτήδειος πρὸς τοιαύτας μεμψιμοιρίας; Καὶ ἦτο πρὸ πάντων δυνατὸν νὰ ἐλπίσῃ τις ὅτι ἡ διαπραγμάτευσις θέλει διεξαχθῇ ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἰσοτιμίας; Τούλάχιστον ὁ βασιλεὺς Ἰωάννης οὐδαμῶς, ὡς φαίνεται, ἐπλάττο κατὰ τοῦτο, καὶ ἀπήρχετο ἵνα διὰ πάσης μάλλον θυσίας ἐπιτύχῃ τὴν εὐρωπαϊκὴν ἐπικουρίαν, κλείων τοὺς ὀφθαλμοὺς εἰς τὴν ὀλεθρίαν ἐντύπωσιν, ἣν ἐμελλεν ἡ θυσία αὕτη νὰ προξενήσῃ εἰς τοὺς ὑπηκόους αὐτοῦ καὶ τὸν ἀνατολικὸν κλῆρον.

Ἴνα δὲ ἔχῃ ὅσον ἐνδέχεται πλείονας συμμετόχους τῆς θυσίας εἰς ἣν προπαρεσκευάζετο, παρέλαβε μεθ' ἑαυτοῦ, παρεκτὸς τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου Ἰωσήφ, πολυαριθμοὺς ἄλλους ἀρχιερεῖς καὶ μοναχοὺς καὶ κληρικοὺς καὶ λογίους ἄνδρας. Οἱ ἐπιφανέστατοι τῶν παρακολουθησάντων αὐτὸν ἀρχιερέων λόγῳ σοφίας καὶ εὐγλωττίας, ἦσαν οἱ ἐπίσκοποι Ἐφέσου Μάρκος ὁ Εὐγενικός, Σάρδεων Διονύσιος καὶ Νικαίας Βησσαρίων, οἵτινες καὶ προήχθησαν ἐν τῇ περιστάσει ταύτῃ εἰς ἀρχιεπισκόπους. Παρεκτὸς τούτων συνέπλευσαν μετὰ τοῦ βασιλέως οἱ ἀρχιεπίσκοποι καὶ ἐπίσκοποι Τραπεζοῦντος, Ἡρακλείας, Νικομηδείας, Κυζίκου, Τουρνόβου, Μονεμβασίας, Λακεδαιμόνος, Ἀμασείας, Μιτυλήνης, Σταυροπόλεως, Μολδοβλαχίας, Ῥόδου, Μελενίκου, Δράμας, Γάνων, Δρίστας καὶ Ἀγχιιάλου· προσέτι δὲ καὶ ὁ Ῥωσίας μητροπολίτης Ἰσίδωρος, ὡς ἐπίτροπος τῆς Ῥωσικῆς ἐκκλησίας. Παρείποντο πρὸς τούτοις οἱ τοποτηρηταὶ τῶν πατριαρχῶν Ἀντιοχείας, Ἀλεξανδρείας καὶ Ἱεροσολύμων καὶ ὅλοι σχεδὸν οἱ ἀξιωματικοὶ τῆς μεγάλης ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐκκλησίας ἐν οἷς ὁ μέγας ἐκκλησιάρχης Σίλβεστρος Συρόπουλος, ὁ καὶ τὴν ἱστορίαν τῆς Φλωρεντινῆς συνόδου συγγράψας. Δὲν θέλομεν ἀναφέρει λεπτομερέστατον τοὺς ἡγου-

μένους, τοὺς μοναχοὺς, τοὺς ψάλτας καὶ τοὺς ἄλλους κληρικοὺς τοὺς ἐπιβιβάσθέντας ἐπὶ τῆς ναυτικῆς ἐκείνης μοίρας, περὶ ἧς ἠδυνάμεθα τῇ ἀληθείᾳ νὰ εἰπωμεν, ὅτι ἔφερε τὴν τύχην τοῦ ἐλληνικοῦ ἔθνους, ἀλλ' ὀφείλομεν νὰ μνημονεύσωμεν μετὰ τῶν λογίων ἀνδρῶν τὸν γνωστὸν εἰς ἡμᾶς ἤδη Γεμιστὸν καὶ τὸν Γεώργιον Σχολάριον, ὅς τις ἦτο τότε καθολικὸς κριτῆς, βραδύτερον δὲ μετονομασθεὶς Γεννάδιος, ἀνεδείχθη πρῶτος μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Τούρκων οἰκουμενικὸς πατριάρχης. Ἵνα περιβληθῇ ἡ ἀνατολικὴ ἐκκλησία ὅσον ἐνδέχεται μείζονα ἀξιοπρέπειαν, ἐπεβιβάσθησαν ἐπὶ τῶν πλοίων τὰ πολυτιμότευτα σκεύη τοῦ ναοῦ τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας καὶ τὰ βασιλικά κειμήλια καὶ πᾶν ἐνὶ λόγῳ λείψανον τῆς ἀρχαίας λαμπρότητος. Ἐπὶ τούτῳ ὁ βασιλεὺς ἐνεχείρισεν εἰς τὸν κλῆρον 6,000 φιορινίων ἐκ τῶν 15,000 τὰς ὁποίας ἔλαβε παρὰ τῶν Λατίνων λόγῳ ὁδοπορικῶν ἐξόδων, ἡ δὲ διανομὴ αὐτῶν ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς πολλὰς ἀηδεῖς διενέξεις, αἵτινες ὡς μὴ ὠφελε ἔμελλον νὰ ἐπαναληφθῶσιν ὡς ἐκ τοῦ σιτηρεσίου, τὸ ὁποῖον βραδύτερον ὁ πάπας ἀπένευμεν εἰς τοὺς ἡμετέρους διαρκούσης τῆς συνόδου. Ἀλλ' ἀπὸ τῶν ἐξευτελιστικῶν τούτων περιστάσεων, τρέψομεν τὴν προσοχὴν, πρὸς παραμυθίαν ἡμῶν, εἰς τὰς δύο ἀκολουθίας αἵτινες ἐψάλησαν ὀλίγον πρὸ τῆς ἀναχωρήσεως ἐν τῷ ναῷ τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας καὶ ἐν τῇ τῆς ὁδηγητρίας μονῇ, αἵτινες ὑπῆρξαν τῇ ἀληθείᾳ ἀξιοπρεπέσταται καὶ ὅπου κατανυκτικῶς ἀντήχησε πρὸς τοῖς ἄλλοις τὸ «ἔτι δεόμεθα ὑπὲρ εἰρήνης, εὐοδώσεως, διορθώσεως καὶ ἐνώσεως τῶν ἐκκλησιῶν τοῦ Χριστοῦ.»

Τελευταῖον ἡ λαμπρὰ αὕτη καὶ πολυἀριθμὸς συνοδία ἐξέπλευσεν ἐκ Κωνσταντινουπόλεως τῇ 27 νοεμβρίου 1437 (ἡ καθὼς ἡρίθμουν οἱ ἡμέτεροι ἀπὸ κτίσεως κόσμου 6,946). Ἐκ τῶν πολλῶν δὲ καὶ ποικίλων περιπετειῶν τοῦ μακροῦ αὐτῆς πλοῦ δὲν θέλομεν ἀναφέρει εἰμὴ ὅτι ὁ βασιλεὺς Ἰωάννης, τὸ μὲν ἵνα ἀποφύγῃ τὸν περίπλουν τῆς Πελοποννήσου, τὸ δὲ ἵνα ἐπισκεφθῇ τοὺς ἄρχοντας αὐτόθι ἀδελφούς του καὶ προτρέψῃ αὐτοὺς εἰς ὁμόνοιαν, ἀπεβιβάσθη εἰς Κεγχρεάς καὶ διελθὼν τὴν χερσόνησον ἐφιππος ἀφίκετο εἰς Πύλον ὅπου εὔρε τὸ πλοῖον αὐτοῦ. Ἐπιβιβάσθεις δὲ αὐ-

θις ἐξηκολούθησε τὸν πλοῦν πρὸς τὴν Ἑνετίαν, ὅπου ἔφθασε τῇ 9 φεβρουαρίου 1438 καὶ ἔτυχε λαμπρᾶς δεξιώσεως. Μεταξὺ ὅμας τῶν θαύμασιων τὰ ὁποῖα ἐν τῇ πόλει ταύτῃ εἶδον οἱ ἐπίσημοι ἐκεῖνοι ξένοι, ἦσαν καὶ τὰ ἔργα τῆς τέχνης καὶ οἱ ἄλλοι θησαυροὶ τοὺς ὁποίους ἤρπασαν οἱ Λατῖνοι ἐκ Κωνσταντινουπόλεως ἐν καιρῷ τῆς κυριαρχίας αὐτῶν· ὥστε ἀθυμία καὶ λύπη κατέλαβε τοὺς ἡμετέρους ἅμα ἐπάτησαν τὴν χώραν ἐκείνην μετὰ τῶν κατοικῶν τῆς ὁποίας ἤρχοντο νὰ συνεννοηθῶσιν. Ἐν τῷ μεταξὺ ὁ πάπας ἔσπευσε νὰ κηρύξῃ ὀριστικῶς, ὅτι ἡ νέα σύνοδος θέλει συνέλθει εἰς Φερράραν τῇ 8 ἰανουαρίου 1438. Καὶ ἡ μὲν ἐν Βασιλείᾳ σύνοδος ἀπεφάνητο αὐτὸν ἀργὸν τῇ 24 φεβρουαρίου, ἀλλ' οἱ ἐν Ἑνετίᾳ Ἕλληνες ἐμάνθανον ἐν τούτοις, ὅτι πολλαὶ ἐν Βασιλείᾳ ἐπεκράτουν διχόνοιαὶ καὶ ὅτι οὐκ ὀλίγοι τῶν κοσμικῶν ἡγεμόνων ἰδίως, δὲν ἐβλεπον εὐχαρίστως τὴν τοιαύτην πολεμίαν πρὸς τὸν πάπαν διάθεσιν. Ἀφ' ἑτέρου ὁ πάπας καὶ ἐν γένει οἱ Ἰταλοὶ ἡγεμόνες, οἵτινες ἐπεθύμουν φυσικῶς τῷ λόγῳ τὴν ἐν τῇ χώρᾳ αὐτῶν συγκρότησιν τῆς νέας συνόδου, δὲν ἔπαυον διὰ ποικίλων τρόπων ἀγωνιζόμενοι νὰ προσελκύσωσι τοὺς ἡμετέρους εἰς Φερράραν. Δὲν ἤξεύρομεν ἂν οἱ περὶ τὸν βασιλέα Ἰωάννην ἐδίστασαν τῶν ἐπὶ τινα ἔτι χρόνον. Ἀλλὰ καὶ ἂν ἀπεφάσιζον νὰ μεταβῶσιν εἰς Βασιλείαν, πιθανώτατα ἤθελον διακωλυθῇ ὑπὸ τῶν Ἰταλῶν διὰ τῆς χώρας τῶν ὁποίων ἔδει νὰ διέλθωσιν. Ὑποτιθεμένου δὲ ὅτι ἤθελον διέλθει, ναὶ μὲν ἡ ἐν Βασιλείᾳ ἔνωσις ἤθελε συνομολογηθῇ ἐπὶ ὅροις εὐλογωτέροις, ἀλλ' ὅπως κατήντησαν τὰ πράγματα ἀμφίβολον ἦτο, ἂν οἱ κοσμικοὶ ἡγεμόνες ἤθελον συμπράξει, καὶ βέβαιον ὅτι ὁ πάπας ἠδύνατο νὰ ἐπιτύχῃ τὴν ματαίωσιν πάσης παρ' αὐτῶν συνδρομῆς. Τοῦλάχιστον ἡ ἐν Βασιλείᾳ σύνοδος, καίτοι διακηρύξασα τῇ 24 μαρτίου παράνομον τὸ ἐν Φερράρᾳ συνέδριον, καίτοι συνεδρεύσασα ἐπὶ πολὺν ἔτι χρόνον, διελύθη κατὰ μᾶλλον τοῦ 1449, μηδὲν ὡς κατ' οὐσίαν περιόρισσα τὸ τῆς παπικῆς ἀρχῆς ἀξίωμα. Τὴν δὲ ἀδυναμίαν αὐτῆς ταύτην γινώσκοντες οἱ ἡμέτεροι, καὶ ὑπὸ τῶν Ἰταλῶν ἀδιαλείπτως παραπειθόμενοι, καὶ μὴ θέλοντες, ἴσως δὲ καὶ μὴ δυνάμενοι νὰ ἐπιστρέψωσιν οἴκαδε παντελῶς ἀπρακτοί, ἀπεφάσιζαν νὰ ἀπέλθωσιν εἰς Φερράραν. Καὶ πρῶτος ἀναχωρήσας ἐξ Ἑνετίας τῇ

28 φεβρουαρίου ὁ βασιλεὺς, εἰςῆλθε τὴν 4 μαρτίου εἰς Φερράραν, ὅπου ὑπεδέξατο αὐτὸν ὁ μαρκίων τῆς πόλεως ταύτης μετὰ με-
 » γάλης τιμῆς, τῶν υἱῶν αὐτοῦ πεζῇ πορευομένων, καὶ οὐρανὸν
 » ὑπερθεὶν τοῦ βασιλέως αἰωρούμενον κατεχόντων. Οὕτως οὖν προέ-
 » πεμψεν αὐτὸν εἰς τὸν πάπαν, εἴτ' ἐκείθεν εἰς τὸ ἴδιον παλά-
 » τιον αὐτὸν ἤγαγεν.» Ὡς πρόφασις τῆς μὴ συγχρόνου ἀφίξεως
 τοῦ πατριάρχου μετὰ τοῦ βασιλέως προστάθη ἡ ἔνδεια τῶν
 πλοιαρίων δι' ὧν ἔδει νὰ διαπλεύσῃσι τὸν Πάδον· ἀλλ' ἐπειδὴ
 ἡ παρασκευὴ τοῦ πλοίου ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἔμελλε νὰ διαπλεύσῃ
 τὸν Πάδον ὁ πατριάρχης δὲν ἐβράδυνε παντάπασι, διότι ὁ πα-
 τριάρχης κατέφθασε τῇ 7 μαρτίου, ἄλλη προδηλῶς ὑπῆρξεν ἡ
 ἀληθὴς αἰτία δι' ἣν προεπορεύθη ὁ βασιλεὺς.

Ὁ Ἰωάννης Παλαιολόγος ἐγίνωσκεν, ὅτι ἀμφοτέρω οἱ ἱεράρχαι
 οὔτινες κατὰ πρῶτον ἔμελλον ν' ἀνταμωθῶσιν, εἶχον ὑπερφιάλους
 ἀξιώσεις· καὶ φοβηθεὶς μήπως τούτου ἕνεκα ἐν αὐτῇ τῇ πρώτῃ
 αὐτῶν συνεντεύξει ἐπέλθῃ ῥῆξις δυσεπανόρθωτος, ἐνόμισε συνετὸν
 νὰ προσέλθῃ αὐτὸς πρῶτος ἐπὶ τῇ ἐλπίδι τοῦ νὰ συμβιβάσῃ τὰ
 πράγματα. Ἐξηγήσαμεν ἤδη ὅτι ὁ Ἰωσήφ ἐπορεύθη εἰς Ἰταλίαν
 ἵνα διαπραγματευθῇ πρὸς τὸν ἀρχιερέα τῆς Ῥώμης ἐπὶ ἴσοις
 ὅροις καὶ ἐπιτυχῶν τοιαύτην ἔνωσιν ἀποβῇ ἐν Κωνσταντινουπό-
 λει ἀνεξάρτητος ἐκ τῆς πολιτικῆς ἀρχῆς. Ὅτε δὲ ἔμαθεν ὅτι ὁ
 βασιλεὺς προεπορεύθη αὐτοῦ εἰς Φερράραν, ἐξέφρασε τὴν περὶ τού-
 του δυσαρέσκειάν του εἰπὼν, «ἡ ὁμοῦ ἔδει ἀφικέσθαι τὸν βασι-
 » λέα καὶ τὸν πατριάρχην, ἢ προηγεῖσθαι τὴν ἐκκλησίαν, οὐ μὴν
 » κατόπιν ταύτην ἀκολουθεῖν.» Ἀφ' ἐτέρου ὁ πάπας ἀπῆτει οὐ-
 δὲν ὀλιγώτερον εἰμὴ νὰ ἀσπασθῇ ὁ Ἰωσήφ τὸν πόδα αὐτοῦ ἐπὶ
 τῆς πρώτης δεξιώσεως. Σημειωτέον ὅτι ἐκ τῶν δύο πολιτικῶν
 ἀρχόντων καὶ τῶν δύο ἀρχιερέων, οὔτινες πρῶτοι πάντων προσῆλ-
 θον εἰς Φερράραν «οἱ μὲν ἀρχοντες ἡσπάσαντο τὸν πόδα τοῦ πάπα
 καὶ ἀναδοχῆς καὶ εὐμενείας ἔτυχον παρ' αὐτοῦ· τῶν δὲ ἀρχιε-
 ρέων μὴ ἀσπασαμένων τὸν πόδα τοῦ πάπα, ἀηδῶς λίαν διετέθη
 πρὸς αὐτούς.» Πρέπει ὅμως νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ὁ κατόπιν αὐτῶν
 ἀφικόμενος βασιλεὺς, δὲν ὑπέκυψεν εἰς τὸν τοιοῦτον ἐξευτελισμὸν
 τοῦλάχιστον ὁ Συρόπουλος οὐδὲν λέγει περὶ τούτου. Καὶ τὸ βέ-
 βαιον εἶναι ὅτι, ὅτε ὁ πατριάρχης πλησιάσας εἰς Φερράραν τῇ 7

μαρτίου, ἀπεποιήθη νὰ ἀποβιβασθῇ πρὶν ἢ ἀποφασισθῇ ὀριστικῶς κατὰ τίνα τρόπον θέλει γίνεῖ ἡ ὑποδοχὴ αὐτοῦ, ὁ δὲ πάπας ἐπέμεινεν εἰς τὸν ἀσπασμὸν τοῦ ποδῶς, ὁ βασιλεὺς ὑπεστήριξε πάσῃ δυνάμει τὴν διαμαρτύρησιν τοῦ πατριάρχου. Τελευταῖον ὁ πάπας ἐνέδωκε κατὰ τοῦτο ἀξιῶν ὅτι ἀδιὰ τὸ καλὸν τῆς εἰρήνης καὶ ἵνα μὴ γένηται τις ἐμποδισμὸς εἰς τὸ θεῖον τοῦτο τῆς ἐνώσεως ἔργον ἀπὸ τῆς παρουσίας αἰτίας, παραιτεῖται τὸ ἴδιον δίκαιον. » Ἀλλ' ἐνῶ κατ' ἀρχὰς εἶχεν ἀποφασίσει νὰ ὑποδεχθῇ τὸν ἀρχηγὸν τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας ἐν πλῆθει ἀρχόντων καὶ παραστάσει μεγάλῃ, μετὰ τὴν προεκτεθεῖσαν παραχώρησιν, μὴ θέλων νὰ καταστήσῃ κατὰδηλον αὐτὴν εἰς τοὺς πολλοὺς, ὥρισεν ὅτι θέλει ὑποδεχθῇ τὸν πατριάρχην παρόντων μόνον τῶν καρδινάλιων, ἐν ἰδίῳ κελλίῳ, ὅπερ ἐν τούτοις, ὡς θέλει καταστή μετ' ὀλίγον κατὰδηλον, ἦτο αἰθουσα εὐρύχωρος. Συνήνεσε δὲ εἰς τὴν τροπολογίαν ταύτην ὁ πατριάρχης, καὶ τὴν πρῶταν τῆς 8 μαρτίου ἐξεληθόντες τοῦ πλοίου ὃ τε Ἰωσήφ καὶ οἱ περὶ αὐτὸν ἱεράρχαι καὶ ἄλλοι ἀξιωματικοὶ τῆς ἐκκλησίας, ἀπῆλθον ἐφιπποὶ καὶ παραπεμπόμενοι ὑπὸ τοῦ μαρκιῶνος, τεσσάρων καρδινάλιων, 25 ἐπισκόπων καὶ πολλῶν ἀρχόντων, εἰς τὸ παλάτιον ἐν ᾧ κατώκει ὁ πάπας. Πρῶτος εἰσῆλθεν εἰς τὸ προαναφερθὲν κελλίον ὁ πατριάρχης μετὰ 6 ἀρχιερέων, τοῦ Τραπεζοῦντος, τοῦ Ἐφέσου, τοῦ Κυζίκου, τοῦ Χάρδεων, τοῦ Νικαίας καὶ τοῦ Νικομηδείας· ὁ δὲ πάπας ὑπεδέχθη αὐτοὺς καὶ ἡσπασθη ἱστάμενος. Μετὰ σύντομον συνομιλίαν ἐπύθησαν πάντες, καὶ τότε προσῆλθον ἀλληλοδιαδόχως εἰς χαίμας οἱ λοιποὶ ἀξιωματικοὶ τῆς δυτικῆς ἐκκλησίας, ἐξ ὧν ὁ πάπας εἰς ἄλλους μὲν προέτεινε τὴν παρειάν, εἰς ἄλλους δὲ τὴν δεξιάν χειρα. Καθ' ὅλον τοῦτο τὸ διάστημα ὁ πάπας ἐκάθητο ἐπὶ θρόνου ἐπηρμένον, δεξιᾷ δὲ αὐτοῦ οἱ καρδινάλιοι « ἐν καθέδραις οἷσαι κατὰ πάντα καὶ ὁμοίαις τῷ ὑποποδίῳ τοῦ πάπα, » καὶ ἀριστερᾷ ὁ πατριάρχης « ἐν ἐνὶ τῶν δηλωθέντων ὑποποδίων, » καὶ μετ' αὐτὸν παρίσταντο δουλοπερεπῶς, λέγει ὁ Συρόπουλος, οἱ ἐξ ἀρχῆς εἰσελθόντες καὶ προὔχοντες τῶν ἀρχιερέων. Ὅθεν ἐὰν οἱ ἱεράρχαι ἡμῶν ἀπέφυγον τὸν ἀσπασμὸν τοῦ ποδῶς, κατὰ τὰ λοιπὰ ὅμως πολὺ ἀπέσχον τοῦ νὰ παρασταθῶσιν ὡς ἱσοὶ πρὸς ἱσοὺς προσερχόμενοι. Μετὰ τὸ πέρασ τῆς δεξιώσεως ὁ πατριάρχης

ἀπῆλθεν ἐν συνοδίᾳ ἀπάντων τῶν περὶ αὐτὸν Ἑλλήνων εἰς τὴν παρασκευασθεῖσαν αὐτῷ οἰκίαν, καὶ τὴν αὐτὴν ἡμέραν παρεκάθησαν ἅπαντες εἰς γεῦμα δοθὲν πρὸς τιμὴν τῆς ἀφίξεώς των ὑπὸ τοῦ μαρκιῶνος. Τὴν δ' ἐπιούσαν, ἥτις ἦτο κυριακὴ, ἐτέλεσαν τὴν θείαν μυσταγωγίαν ἐν τῇ τοῦ πατριάρχου οἰκίᾳ, οὐχὶ δὲ ἐν ἐκκλησίᾳ τινὶ, πανηγυρικῶς ὅμως ὅπως δῆποτε τῇ ἀδείᾳ τοῦ πάπα, διότι παρευρέθησαν εἰς τὴν τελετὴν οἱ ἐπισημότατοι τῆς Φερράρας πολῖται καὶ αὐτὸς ὁ μαρκίων μετὰ πολλῆς εὐλαβείας, λαβόντες τὸ ἀντίδωρον ἀπὸ τῶν χειρῶν τοῦ πατριάρχου. Μετὰ 4 ἡμέρας ὁ πάπας ἐξέφρασε τὴν εὐχὴν νὰ ἀρχίσωσιν αἱ περὶ ἐνώσεις συνδιαλέξεις, ἀλλὰ συνήνεσεν εἰς μικρὰν ἀναβολὴν ἐπὶ τῇ παρατηρήσει τοῦ βασιλέως ὅτι ὁ πατριάρχης ἡσθένεισεν ἐκ τῶν κόπων τῆς ὁδοπορίας. Ἐν τῷ μεταξὺ δὲ ὁ βασιλεὺς ὑπέμνησεν εἰς τὸν πάπαν ὅτι δὲν πρόκειται μόνον περὶ ἐκκλησιαστικῆς συνόδου, ἀλλὰ καὶ περὶ διαπραγματεύσεων πρὸς τοὺς κοσμικοὺς ἡγεμόνας, οἵτινες καλὸν ἦτο νὰ προσκληθῶσιν εἰς Φερράραν ἐπὶ τούτῳ. Εἰς ταῦτα ὁ πάπας ἀπεκρίθη ὅτι τὸ πρᾶγμα παρίσθησι δυσκολία τινὰς ἔνεκα τῶν ἐπικρατούντων ἐν Ἰταλίᾳ ἐμφυλίων πολέμων ὅτι ὅμως ἐντὸς τῶν προσεχῶν 4 μηνῶν θέλει ληφθῇ ἡ δέουσα καὶ κατὰ τοῦτο πρόνοια.

Μέχρι τοῦ σημείου τούτου αἱ μετὰ τῶν Ἑλλήνων καὶ Λατίνων σχέσεις ἐφαίνοντο βαίνουσαι ὅπως οὐν ὁμαλῶς. Ἀλλὰ μετ' ἔτιγον ἤρχισαν αἱ διενέξεις καὶ πρῶτον περὶ τοῦ σιτηρέσιου, ὅπερ οἱ Λατῖνοι ὑπέσχοντο νὰ χορηγῶσιν εἰς τοὺς ἐξ ἀνατολῆς ἐλθόντας ξένους. Κατ' ἀρχὰς εἶχε γίνεαι λόγος νὰ παρέχεται τὸ σιτηρῆσιον εἰς αὐτούσια προϊόντα, ἔπειτα ὅμως ἀπεφασίσθη καὶ καταβάλλεται εἰς χρήματα. Καὶ ὠρίσθη λοιπὸν ὅτι θέλουσι χορηγεῖσθαι κατὰ μῆνα εἰς μὲν τὸν βασιλέα φλωρία 30, εἰς δὲ τὸν πατριάρχην 25, εἰς δὲ τὸν δεσπότην 20, καὶ εἰς τοὺς λοιποὺς ἀρχιερεῖς 4 καὶ 3. Ὅπως γλίσχρον ἦτο τὸ σιτηρῆσιον τοῦτο, ἐξάγειται ἐκ τοῦ ὅτι ὁ πάπας μετὰ εἰκοσαετίαν περίπου εἰς μόνον τὸν δεσπότην Θωμᾶν, ὅστις κατέφυγε μετὰ τὴν κατὰκτησιν τῆς Πελοποννήσου εἰς Ἰταλίαν, ἐπλήρωσε κατὰ μῆνα δουκάτα 300. Ἀλλ' ἐπὶ τοῦ προκειμένου ὁ σκοπὸς του ἦτο νὰ πείσῃ τοὺς ἡμετέρους πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ διὰ τῆς χρηματικῆς στενοχωρίας, εἰς τὴν

νὰ τελειώσωσιν ὅσον ἔνεστι τάχιον τὴν ὑπόθεσιν, ἐπὶ τούτῳ δὲ πιθανῶς τό σιτηρέσιον, καὶ τοιοῦτον ὄν, ταχτικῶς δὲν ἐπληρώ-
νετο, ἐξ οὗ ἀδιάκοπα ἀπέβησαν τὰ τῶν ἡμετέρων παράπονα ἐνε-
κα τοῦ ἑλλεινοῦ τούτου ζητήματος. Ἐπασχον δὲ τῶν οἱ ἄν-
θρωποι στερήσεις δεινὰς, καὶ πάντες μὲν οἱ ἄλλοι, μάλιστα δὲ οἱ
ἀκόλουθοι τοῦ βασιλέως καὶ τῶν ἱεραρχῶν. Ὁ Συρόπουλος βε-
βαιῶς ὅτι οἱ τοῦ βασιλέως *γιανίτσαροι* κατήντησαν νὰ πωλῶσι
τὰ ὅπλα αὐτῶν καὶ νὰ ἐνεχυράζωσι τὰ ἐνδύματα. Εἰς τοσοῦτον
δὲ πρόβῃ ἡ ἀμνηχανία τῶν ἀνδρῶν τούτων ὥστε ὁ μέγας πρωτο-
σύγκελλος τοῦ ὁποίου ἰδίως ἐπεκαλέσαντο τὴν συνδρομὴν ὡς με-
γάλα δυναμένου παρὰ τῷ βασιλεῖ, ἀφοῦ δις καὶ τρίς εἰς μάτην ἐ-
λάλησε περὶ τούτου πρὸς τὸν Ἰωάννην Παλαιολόγον, ἀφοῦ ἔδω-
κεν οἰκοθεν αὐτοῖς φλωρίον ἓν καὶ μετὰ τινὰς ἡμέρας ἕτερον, κα-
τήντησε νὰ τοῖς παραχωρήσῃ τὰ ἱερὰ αὐτοῦ ἐπιμάνικα, ἵνα πω-
λήσωσιν αὐτὰ καὶ φάγωσι τὸ τίμημα. Τὸ γεγονός τοῦτο ἀρκεῖ
ἵνα δώσῃ ἡμῖν ἔννοιαν τῆς οἰκτρᾶς καταστάσεως εἰς ἣν περιῆλ-
θον οἱ ἡμέτεροι διὰ τε τὴν σμικρότητα τοῦ σιτηρεσίου καὶ τὴν
καθυστέρησιν τῆς πληρωμῆς αὐτοῦ. Μὴ παραλείψωμεν δὲ νὰ ἐπι-
στήσωμεν τὴν προσοχὴν τοῦ ἀναγνώστου εἰς τὸ ὄνομα διὰ τοῦ
ὁποίου ὁ τῆς Φλωρεντινῆς συνόδου ἱστοριογράφος χαρακτηρίζει
τοὺς σωματοφύλακας τοῦ βασιλέως Ἰωάννου. Καθὼς εἶδομεν ἀπο-
καλεῖ αὐτοὺς *γιανιτσάρους*. Καὶ εἰς οὐδένα μὲν ἕτερον Βυζαντι-
νὸν ἀπηντήσαμεν τὸ ὄνομα τοῦτο ἀποδιδόμενον εἰς στρατιωτικόν
τι σῶμα τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχίας· ἐπειδὴ ὁμοῦς ὁ
Συρόπουλος τὸ μεταχειρίζεται, πρέπει νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ἦτο
ἐν χρῇσει καὶ νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι οἱ τελευταῖοι Παλαιολόγοι, ἀ-
κούοντες τὴν φήμην τῶν ὁσμανικῶν γεννιτσάρων, ἐφιλοτιμήθη-
σαν νὰ δανεισθῶσι τὸ ὄνομα αὐτῶν, τὸ ὁποῖον ὁμοῦς δυστυχῶς δὲν
ἤρκει ἵνα καταστήσῃ τοὺς ἐν Κωνσταντινουπόλει γεννιτσάρους ἐ-
ναμίλλους τῶν νικητῶν τοῦ Κοσσυφοπεδίου καὶ τῆς Νικοπόλεως.

Ἄλλην ἀφορμὴν διχονοίας μεταξὺ τῶν ἡμετέρων καὶ τῶν Λα-
τίνων ἔδωκεν ἡ εὐλογωτάτη τοῦ πατριάρχου ἀπαίτησις τοῦ νὰ
παραχωρηθῇ αὐτῷ μία τῶν ἐκκλησιῶν τῆς Φεῤῥάρας ἵνα λειτουρ-
γῇ ἐν αὐτῇ κατὰ τὰς ἐπισήμους ἑορτάς. Ὁ πάπας ἀπεκρίθη ὅτι
τοῦτο δὲν ἀπόκειται εἰς αὐτὸν, ἀλλὰ εἰς τὸν ἐπίσκοπον τῆς πό-

λεως· ὁ δὲ ἐπίσκοπος εἶπεν ὅτι οἱ μὲν μείζονες τῶν ναῶν δὲν δύνανται ν' ἀφαιρεθῶσιν ἀπὸ τοῦ ἐν αὐταῖς ἐκκλησιαζομένου πολλοῦ λαοῦ, οἱ δὲ μικρότεροι δὲν θέλουσι εὐχαριστήσῃ τὸν πατριάρχην. Καὶ ἐπὶ τῇ προφάσει ταύτῃ δὲν ἐδόθη τὸ ζητούμενον. Ἀλλὰ ἡ σπουδαιοτέρα ἐπὶ τοῦ παρόντος δυσχέρεια ἦτο νὰ κανονισθῇ ὁ τρόπος καθ' ὃν αἱ δύο ἐκκλησίαι θέλουσι παρασταθῇ ἐν τῇ συνόδῳ. Μετὰ μακρὰς δὲ περὶ τούτου διαπραγματεύσεις, ἀπεφασίσθη τελευταῖον πῶς καὶ πότε θέλουσι συνέλθῃ κατὰ πρῶτον ἐπὶ τὸ αὐτὸ Ἑλληνας καὶ Λατῖνοι. Τῇ ἐννάτῃ ἀπριλίου ἀνεψήχθησαν αἱ πύλαι τῆς ἐν Φερρόαρχα μητροπόλεως. Ἐν τῷ μέσῳ τοῦ ἱεροῦ αὐτῆς ἵστατο τράπεζα καὶ ἐπὶ τῆς τραπέζης ἀνέκειτο τὸ εὐαγγέλιον. Πρῶτοι εἰσῆλθον οἱ Λατῖνοι παρατάχθέντες ὡς ἐξῆς. Δεξιᾷ τοῦ ἱεροῦ ἐκάθισεν ὁ πάπας ἐπὶ θρόνου φέροντος οὐρανὸν καὶ ὑψηλοτέρου ὄντος πάντων τῶν λοιπῶν· κατωτέρω ὑπῆρχε θρόνος κενὸς προδιωρισμένος διὰ τὸν αὐτοκράτορα τῆς Γερμανίας· ἔπειτα ἐκάθισαν ἐπὶ ἐδρῶν οἱ καρδινάλιοι, οἱ ἀρχιεπίσκοποι, οἱ ἡγούμενοι, οἱ διδάκτορες, οἱ ἀπλοὶ ἱερωμένοι καὶ τελευταῖον οἱ παρευρεθέντες εὐάριθμοι τῶν ἡγεμόνων πρέσβεις, οἱ πρίγκηπες, οἱ δοῦκες, οἱ μαρκίωνες καὶ ἄλλοι τῆς Δύσεως εὐπατρίδαι. Ἀφ' οὗ ἐτελέσθη ἡ λειτουργία Λατινιστῇ, εἰσῆλθον ὁ αὐτοκράτωρ τῆς Ἀνατολῆς καὶ ὅλα τὰ μέλη τῆς ἐλληνικῆς ἐκκλησίας, ὀρθῶν ἱσταμένων ἀπάντων τῶν Λατίνων. Οἱ ἡμέτεροι, οἵτινες εἶχον ἐν τῷ μεταξὺ τελέσει τὴν ἰδίαν λειτουργίαν, προσελθόντες παρετάχθησαν ἀριστερᾷ τοῦ ἱεροῦ ὡς ἐξῆς. Κατέναντι τοῦ αὐτοκρατορικοῦ τῆς Γερμανίας θρόνου ἐκάθισεν ἐπὶ θρόνου ἄνευ οὐρανοῦ ὁ τῆς Ἀνατολῆς αὐτοκράτωρ· ἐπὶ θρόνου μικροτέρου ὁ τοῦ αὐτοκράτορος ἀδελφός, ὁ δεσπότης Δημήτριος· ἔμπροσθεν τοῦ αὐτοκρατορικοῦ θρόνου οἱ πρέσβεις τοῦ αὐτοκράτορος τῆς Τραπεζοῦντος, τοῦ μεγάλου δουκὸς τῆς Μοσκοβίας, τοῦ ἡγεμόνος τῆς Γεωργίας, τῶν δεσποτῶν τῆς Σερβίας καὶ τῆς Βλαχίας, οἱ αὐλικοὶ, οἱ συγκλητικοὶ καὶ οἱ λόγιοι ἄνδρες. Παρὰ τὸν αὐτοκρατορικὸν θρόνον ἵστατο θρόνος ὀλιγώτερον ὑψηλὸς προωρισμένος διὰ τὸν πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως, ὅστις ὁμῶς δὲν παρευρέθη διὰ τὴν ἐξακολουθοῦσαν αὐτοῦ ἀσθένειαν· περὶ τὸν πατριαρχικὸν θρόνον ἵσταντο οἱ πέντε αὐτοῦ διάκονοι· ἐπὶ

δὲ ἐδρῶν κατωτέρων ἐκάθισαν οἱ τοποτηρηταὶ τῶν τριῶν πατρι-
αρχῶν Ἀλεξανδρείας, Ἀντιοχείας καὶ Ἱεροσολύμων· ἔπειτα οἱ
ἀρχιεπίσκοποι καὶ ἐπίσκοποι καὶ τελευταῖον οἱ ἀξιωματικοὶ τῆς
ἐκκλησίας Κωνσταντινουπόλεως, οἱ ἡγούμενοι, οἱ ἱερεῖς καὶ οἱ μο-
ναχοὶ τοῦ ὄρους Ἄθω.

Ἐκ τῆς ἀντιπαρατάξεως ταύτης τῶν Λατίνων καὶ τῶν ἡμε-
τέρων κατέστη πάλιν πρόδηλον ὅτι παρέστημεν ὡς ὑποδεέστεροι·
ἰδίως δὲ οὐδὲν ἐπραγματώθη τὸ τοῦ πατριάρχου Ἰωσήφ ὄνει-
ρον τοῦ νὰ ἐπιτύχῃ ἅμα μὲν τὴν πρὸς τὸν πάπαν ἰσοτιμίαν, ἅ-
μα δὲ αὐτοτελῆ τινα πρὸς τὸν ἴδιον βασιλέα τάξιν. Διότι ἐνῶ ὁ
θρόνος τοῦ βασιλέως ἦτο κατὰ τε τὴν θέσιν καὶ τὸ ὕψος κατώ-
τερος τοῦ παπικοῦ, ὁ τοῦ πατριάρχου ἦτο πάλιν ταπεινότερος
καὶ τοῦ βασιλικοῦ. Τὸ δὲ οὐδὲν ἦττον δεινόν, καὶ ἄλλοι ἱεράρχαι
ἐκ τῶν ἡμετέρων ἤρισαν πρὸς ἀλλήλους περὶ πρωτείων, καὶ ἀγα-
νακτησάντες διὰ τὴν ἀπονεμηθεῖσαν αὐτοῖς τοιαύτην ἢ τοιαύτην
τάξιν, ἔδωκαν ἀφορμὴν εἰς πολλὰ σκάνδαλα. Ὅπως δὴποτε ἀπαρ-
τισθείσης κατὰ τὰ ἀνωτέρω τῆς συνόδου, ἀνεγνώσθη τὸ περὶ τῆς
ἐνάρξεως αὐτῆς διάταγμα τοῦ πάπα διαλαμβάνον, ὅτι, τῇ ῥητῇ
συναινέσει τοῦ αὐτοκράτορος καὶ τοῦ πατριάρχου τῆς Κωνσταν-
τινουπόλεως καὶ ὅλων τῶν ἐν Φερρᾶρᾳ παρευρισκομένων πατέρων,
κηρύττεται ἀρξαμένη ἡ ἐν τῇ πόλει ταύτῃ συγκαλεσθεῖσα σύνο-
δος ἐπὶ τῷ σκοπῷ τῆς τῶν δύο ἐκκλησιῶν συνδιαλλαγῆς· «καὶ
κηρύττομεν,» ἔλεγε τὸ διάταγμα, «καὶ δίδομεν διορίαν ἀπὸ τοῦ
ανῦν μῆνας τέσσαρας εἰς ὅλους τοὺς τόπους καὶ εἰς ὅλα τὰ ῥη-
εγὰτα τῶν χριστιανῶν, ὅπως ἔλθωσι πάντες καὶ οἱ λοιποὶ τοῦ
ἐκονσιλίου τῆς Βασιλείας καὶ οἱ τῆς Ῥώμης καὶ πᾶς χριστιανός.
«Ὅς τις βούλεται οὖν ἐλθέτω ἕως τοῦ διωρισμένου καιροῦ· καὶ
«ὅς τις καταφρονήσει τὴν ἀγίαν ταύτην σύνοδον, καὶ οὐδὲ ἔλθει ἕως
«τοῦ διωρισμένου καιροῦ, ἵνα μένῃ ὑπὸ κανόνα ἀφορισμοῦ ἐὰν μὴ
«αστέρῃ ὅσα ποιήσῃ ἡ σύνοδος αὕτη ἡ νομοθετημένη.» Ἀλλ' οἱ τέσ-
σαρες μῆνες καὶ κατόπιν δύο ἕτεροι προστεθέντες, ἵνα ἀρθῇ πᾶσα πρό-
φασις εἰς τοὺς καθυστεροῦντας, παρῆλθον, οὐδενὸς ἀποκριθέντος εἰς
τὴν πρόσκλησιν. Οἱ βασιλεῖς τῆς Γαλλίας, τῆς Καστιλλίας, τῆς Πορ-
τογαλλίας, τῆς Ναυάρρας, ὁ δούξ τῶν Μεδιολάνων καὶ οἱ ἡγεμόνες
τῆς Γερμανίας ἠγωνίσθησαν εἰς μάτην νὰ συνδιαλλάξωσι τὸν Εὐ-

γένιον μετὰ τῶν ἐν Βασιλείᾳ ἐδρευόντων πατέρων. Οἱ τελευταῖοι οὗτοι ἐξηκολούθουν συνεδρεύοντες ἰδίᾳ, ἐν Φερόαρά δὲ ὀλίγιστοι ὑπῆρχον οἱ ἡγεμόνες ἢ πρέσβεις τῶν ἡγεμόνων τῆς Δύσεως, ὅπερ ἐλύπει σφόδρα τὸν Ἰωάννην Παλαιολόγον, ὅστις ἐπὶ μᾶλλον ἐπείθετο, ὅτι δὲν εἶχε νὰ ἐλπίσῃ πολλὴν πραγματικὴν συνδρομὴν ἐκ τοῦ διαβήματος αὐτοῦ, καὶ ἵνα διασκεδάσῃ τὴν θλίψιν του διήγαγεν ἐν κυνηγεσίῳ τοὺς ἐξ τούτους μῆνας. Οἱ δὲ θεολόγοι ἐν τῷ μεταξὺ παρεσκευάζοντο πρὸς τὴν συζήτησιν τῶν τεσσάρων ζητημάτων περὶ ὧν διεφώνουν αἱ δύο ἐκκλησίαι, ἥτοι περὶ τῆς ὑπὸ τῶν Λατίνων γενομένης προσθήκης εἰς τὸ σύμβολον τῶν λέξεων *καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ*, περὶ τῆς φύσεως τῶν ποινῶν τοῦ καθαρτηρίου καὶ τῆς καταστάσεως τῶν ψυχῶν πρὸ τῆς δευτέρας παρουσίας, περὶ τῆς χρήσεως τῶν ἁζύμων ἐν τῇ λειτουργίᾳ καὶ ἐπὶ πᾶσιν περὶ τῆς ἀρχῆς τοῦ πάπα. Τῇ 8 ὀκτωβρίου συνεκροτήθη ἡ δευτέρα τῆς συνόδου συνεδρίασις ἀπὸ τῆς τῶν Ἑλλήνων ἀφίξεως, ἐν τινι παρεκκλησίᾳ τοῦ ἀνακτόρου ἐν ᾧ κατώκει ὁ πάπας, κατὰ τὴν αὐτὴν τῆς πρώτης συνεδριάσεως τάξιν· ἡ μόνη διαφορὰ ὑπῆρξεν, ὅτι ἐν τῷ μεταξὺ τῶν δύο ἀντιπαρατεταγμένων ἀντιπροσώπων ἑκατέρας τῶν ἐκκλησιῶν, ἐκάθισαν ἐπὶ δύο βάθρων ἀντικρὺ κειμένων ἐξ Ἑλλήνων καὶ ἐξ Λατίνων θεολόγοι, ἐπιτετραμμένοι τὴν τῶν προκειμένων ζητημάτων συζήτησιν. Ἐν τῷ μέσῳ δὲ αὐτῶν ἦτο ὁ κοινὸς αὐτῶν ἐρμηνεύς, ὁ ἐξ Εὐβοίας καταγόμενος Νικόλαος Σεκονδῖνος. Τὴν συνεδρίαν ταύτην παρηκολούθησαν τριςκαίδεκα ἕτεραι, ὧν ἡ τελευταία συνεκροτήθη τῇ 8 δεκεμβρίου 1438. Ὅλα τὰ προαναφερθέντα ζητήματα δὲν ἦσαν βεβαίως ἐξ Ἰσου σπουδαῖα· σπουδαιότατα πάντων ἦσαν τὸ περὶ τῆς προσθήκης τοῦ *καὶ ἐκ τοῦ υἱοῦ* καὶ τὸ περὶ τῆς κυριαρχίας τοῦ πάπα. Ἀλλὰ καὶ τοι περὶ τοῦ πρώτου ἐκ τῶν δύο τούτων ζητημάτων ἀδιακόπως φιλονεικήσαντες καθ' ὅλον τοῦτο τὸ διάστημα οἱ ῥήτορες τῶν δύο ἐκκλησιῶν, εἰς οὐδὲν εἶχον περιέλθῃ συμπέρασμα περὶ τὰ τέλη τοῦ ἔτους, ὅτε ἐκραγεῖσθαι λοιμώδους νόσου ἐν Φερόαρά μετετέθη ἡ σύνοδος εἰς Φλωρεντίαν.

Ἐκεῖ ἐπανελήφθησαν κατὰ φεβρουάριον τοῦ 1439 αἱ συνεδριάσεις αὐτῆς καὶ ἐξηκολούθησαν αἱ περὶ τοῦ ἀκανθώδους ἐκείνου θέματος συζητήσεις. Ὁ πατριάρχης εἰς οὐδεμίαν τῶν συνεδριά-

σεων τούτων παρευρέθη, διότι ἦτο πάντοτε ἀσθενής· μετείχεν ὅμως τῶν πλείστων κατ' ἰδίαν διαβουλίων, ἐν οἷς κυρίως προαπεφασίζετο ἡ τῶν ζητημάτων λύσις. Εἰς τὰ διαβούλια ταῦτα πρωταγωνιστῶν διετέλει ὁ βασιλεὺς Ἰωάννης, ὅστις ἐκ παντὸς τρόπου ἐπέσπευδε τὴν ἔνωσιν, ἐπὶ τῇ ἐλπίδι ὅτι καταρτισθείσης ἅπαξ αὐτῆς οὕτως ἢ ἄλλως, θέλει ἐπιτύχει τὴν εὐρωπαϊκὴν ἐπικουρίαν. Τὸ δὲ παράδοξον εἶναι ὅτι καὶ αὐτὸς ὁ πατριάρχης Ἰωσήφ, ὁ τοσοῦτον δύσκολος ἀναδειχθεὶς περὶ τοὺς ἐξωτερικοὺς τῆς ἰστομίας τύπους, ὑπῆρξεν εὐκολώτατος ὡς πρὸς τὴν οὐσίαν τῶν πραγμάτων. Καὶ διὰ τῆς κοινῆς λοιπὸν ἐνεργείας τοῦ τε βασιλέως καὶ τοῦ πατριάρχου, περιῆλθον τελευταῖον οἱ ἡμέτεροι κατὰ πλειονοψηφίαν εἰς τὸ ἀκόλουθον συμπέρασμα περὶ τοῦ ζητήματος τῆς ἐκπορεύσεως. «Ἐπειδὴ ἡκούσαμεν τὰ ῥητὰ τῶν ἁγίων πατέρων, τῶν ἀνατολικῶν καὶ τῶν δυτικῶν· τὰ μὲν λέγοντα ὡς ἐκπορεύεται τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον ἐκ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ, τὰ δὲ ἐκ τοῦ Πατρὸς δι' Υἱοῦ· εἰ καὶ ἐστὶ τὸ διὰ τοῦ Υἱοῦ ταῦτόν τῳ ἐκ τοῦ Υἱοῦ, καὶ τὸ ἐκ τοῦ Υἱοῦ ταῦτόν τῳ διὰ τοῦ Υἱοῦ· ὅμως ἡμεῖς τὸ ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἀφέντες λέγομεν, ὅτι τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον ἐκπορεύεται ἐκ τοῦ Πατρὸς διὰ τοῦ Υἱοῦ αἰδιῶς καὶ οὐσιωδῶς ὡς ἀπὸ μιᾶς ἀρχῆς καὶ αἰτίας, τῆς διὰ ἐνταῦθα σημειώσεως αἰτίας ἐπὶ τῆς τοῦ Ἁγίου Πνεύματος ἐκπορεύσεως.»

Καθ' ἃ προείπομεν, ἡ λύσις αὕτη δὲν ἐγένετο δεκτὴ εἰμὴ κατὰ πλειονοψηφίαν. Τριςκαίδεκα μὲν ἱεράρχαι ἡσπάσαντο αὐτήν. Ὡσαύτως οἱ πρέσβεις τῆς Ἡπείρου καὶ τῆς Μολδαυίας ἀπεφάνησαν, ὅτι εἶναι πρόθυμοι νὰ ἀκολουθήσωσιν ἐπὶ τοῦ προκειμένου τὴν μητέρα αὐτῶν ἐκκλησίαν τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἀλλ' οἱ ἐπίσκοποι Ἡρακλείας, Μονεμβασίας, Ἀγχιάλου, Τραπεζοῦντος, Ἐφέσου· καὶ οἱ τῆς Γεωργίας πρέσβεις ἀντέστησαν ἐκθύμως εἰς τὴν παραχώρησιν ταύτην. Οὐδὲν ἦττον ὁ βασιλεὺς Ἰωάννης προέβη θαρρύντως εἰς τὴν ἐπίλυσιν καὶ τῶν λοιπῶν ζητημάτων, ἔχων πάντοτε συνεργὸν πρόθυμον τὸν πατριάρχην Ἰωσήφ, ὅστις ἀπεβίωσε μὲν μετ' ὀλίγον, ἀλλὰ πρὶν ἀποθάνῃ ἐδήλωσεν ὅτι «πάντα ἅτινα νοεῖ καὶ ἅτινα δογματίζει πῇ ἐκκλησία τῆς πρεσβυτέρας Ῥώμης, καὶ αὐτὸς ἐγὼ νοῶ καὶ ἐπὶ τούτοις ἐμὲ συμπειθόμενον ἀφιερώω.» Ταύτην δὲ τὴν ὁμο-

λογίαν ἀφεις ἐκ τῶν ἐπιθανάτων αὐτοῦ χειλέων, ἐτελεύτησεν ὁ ἱεράρχης ἐκεῖνος καὶ ἐκηδεύθη μεγαλοπρεπέστατα ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τῆς Σάντα Μαρίας Νοβέλλας, ὅπου μέχρι τῆς σήμερον σώζεται ὁ τάφος αὐτοῦ καὶ ἡ ἐπὶ τοῦ τάφου εἰκὼν, ἣν ἀμέσως διακρίνει ὁ Ἑλλην περιηγητὴς ἀφ' ὧν τῶν λοιπῶν τοῦ ναοῦ εἰκόνων διὰ τοὺς ὅλως ἰδιάζοντας ἀνατολικούς χαρακτηρας τοῦ προσώπου αὐτοῦ.

Ἐκ τῶν ἄλλων κεφαλαίων ὅσα ἐσυζητήθησαν μετὰ τὸν θάνατον τοῦ πατριάρχου, ὡς πρὸς μὲν τὰ περὶ τοῦ ἐνζύμου καὶ ἄζύμου συνεφώνησαν ἵνα ἑκάτερα τῶν ἐκκλησιῶν κατὰ τὴν ἰδίαν συνήθειαν ἢ μὲν ἱεουργεῖ τὸ ἄζυμον, ἢ δὲ τὸ ἐνζυμον. Δὲν διεφώνησαν δὲ πολλὸ οὐδὲ ὡς πρὸς τὸ καθαρτήριο ἢ πουργατόριον, ἀφοῦ καὶ αὐτὸς ὁ Ἐφέσου εἶπε, κατὰ Συρόπουλον, «ὅτι ἀόλιγην εὐρίσκω τὴν μεταξὺ ἡμῶν διαφορὰν ἐν τῷ κεφαλαίῳ τούτῳ.» Περὶ τῆς ἀρχῆς ὅμως τοῦ πάπα δεινοτάτη πάλιν ἐξερράγη ἔρις. Οἱ περὶ τὸν πάπαν ἀπήτουν νὰ ἀνομολογήσωσιν οἱ ἡμέτεροι τὸν ἀρχιερέα τῆς Ῥώμης ῥητῶς ὡς διάδοχον τοῦ Πέτρου καὶ ἐπίτροπον τοῦ Χριστοῦ καὶ ὡς κρίνοντα καὶ κυβερνῶντα τὴν καθολικὴν ἐκκλησίαν διδάσκαλον καὶ ποιμένα αὐτῆς. Οἱ δὲ ἡμέτεροι δὲν ἀπεποιοῦντο τὸ τοιοῦτον, ἀλλ' ἐπέμενον νὰ προστεθῇ εἰς τὴν ὁμολογίαν ἐκείνην ἡ ῥῆσις, κατὰ τοὺς κανόνας καὶ τὰ πρακτικὰ τῶν συνόδων, καὶ προσέτι, σωζομένων τῶν προνομίων καὶ τῶν δικαίων τῶν πατριαρχῶν τῆς Ἀνατολῆς. Ἐννοεῖται ὅτι τοῦτο δὲν συνέφερεν εἰς τοὺς Λατίνους, καὶ ἐντεῦθεν προέκυψαν ἐναγώνιοι μεταξὺ τῶν δύο μερίδων ἀμμισθηταίαις, ὥστε ὁ βασιλεὺς ἐπανειλημμένως ἠπειλήσεν ὅτι θέλει ἀναχωρήσει. Ὁ Ἰωάννης Παλαιολόγος ὅστις ἐφάνη τοσοῦτον εὐκολος εἰς τὸ περὶ τῆς ἐκπορεύσεως τοῦ ἁγίου πνεύματος ζήτημα, ἐπέμεινε πεισματωδῶς εἰς τὴν διατήρησιν τῶν προνομίων τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας, διότι ἡσθάνετο, ὅτι ἀδύνατον ἦτο νὰ θυσιάσῃ τὰ προνόμια ταῦτα οἱ τῆς ἐκκλησίας ἐκεῖνης ἀντιπρόσωποι. Τότε ἐνόησαν καὶ οἱ Λατῖνοι τὴν ἀνάγκην νὰ ὑποκύψωσιν εἰς μικράν τινα παραχώρησιν νὰ παραδεχθῶσι δηλαδὴ τοὺς ὑπὸ τῶν ἡμετέρων προτεινομένους περιορισμούς, ἀλλ' ἀφοῦ ἀπονείμωσιν εἰς τὸν πάπαν τοσοῦτον ὑπέρογκα δικαιώματα, ὥστε καὶ αὐτοὶ ἐκεῖνοι οἱ

περιορισμοὶ νὰ φαίνωνται οὐδετερούμενοι ὑπὸ τῆς παντοδυνάμου αὐτοῦ ἐξουσίας. Ὁθεν ἐπὶ τέλους ἀπεφασίσθη ἀπὸ κοινοῦ, ὅτι ὁ ἱερός ἀποστολικὸς θρόνος καὶ ὁ πάπας Ῥώμης ἔχει τὸ πρωτεῦον ἐπὶ ἅπαντος τοῦ κόσμου, ὅτι ὁ πάπας Ῥώμης εἶναι ὁ διάδοχος τοῦ ἡγεμόνος τῶν ἀποστόλων Πέτρου, ὁ ἀληθὴς τοῦ Χριστοῦ ἐπίτροπος, ἡ κεφαλὴ ὅλης τῆς ἐκκλησίας, ὁ πατὴρ καὶ διδάσκαλος ὅλων τῶν χριστιανῶν καὶ ὅτι αὐτῷ μετεβιβάσθη ὑπὸ τοῦ κυρίου διὰ τοῦ ἁγίου Πέτρου ἡ πλήρης ἐξουσία τοῦ ποιμαίνειν, κυβερνᾶν καὶ διοικεῖν τὴν καθολικὴν ἐκκλησίαν καθ' ὅν τρόπον καὶ ἐν τοῖς πρακτικοῖς τῶν οἰκουμενικῶν συνόδων καὶ ἐν τοῖς ἱεροῖς κανόσι διαλαμβάνεται. Ἀνενώθη δὲ συγχρόνως ἡ ὑπὸ τῶν κανόνων παραδοθεῖσα τάξις τῶν λοιπῶν πατριαρχῶν, καθ' ἣν ὁ μὲν πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως εἶναι δεύτερος μετὰ τὸν τῆς Ῥώμης ἐπίσκοπον, κατόπιν δὲ αὐτοῦ ἔρχονται οἱ πατριάρχαι Ἀλεξανδρείας, Ἀντιοχείας καὶ Ἱεροσολύμων, τηρουμένων ὅλων αὐτῶν τῶν δικαίων καὶ προνομίων.

Ἐπέτυχον ἄρᾳ γε διὰ τοῦ ὅρισμοῦ τούτου οἱ Λατῖνοι τὴν νίκην ἣν μετὰ τοσοῦτου ζήλου ἐπεδίωκον; Βεβαίως τὸ πρῶτον μέρος τῆς δηλώσεως ἀνηγόρευε τὸν πάπαν κύριον ἀπόλυτον ἀπάσης τῆς ἐκκλησίας· ἀλλ' εἶναι οὐδὲν ἥττον βέβαιον ὅτι τὸ δεύτερον τῆς δηλώσεως μέρος περιώριζεν οὐσιωδῶς τὴν ἀπόλυτον ἐκείνην κυριότητα, διότι πρὸς τὸν ἀκριβέστερον αὐτῆς προσδιορισμὸν παρέπεμπεν εἰς τὰ πρακτικὰ τῶν συνόδων καὶ εἰς τοὺς ἱεροὺς κανόνας. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἡ δῆλωσις, μετὰ τὴν ἀπαριθμῆσιν τῶν ὑπερόγκων τοῦ πάπα δικαιωμάτων ἐπιφέρουσα ἀκαθ' ὅν τρόπον καὶ ἐν τοῖς πρακτικοῖς τῶν συνόδων καὶ ἐν τοῖς ἱεροῖς κανόσι διαλαμβάνεται, ἐφαίνετο ἀνομολογοῦσα, ὅτι αἱ σύνοδοι καὶ οἱ κανόνες ἀνεγνώρισαν τὴν τοιαύτην τοῦ πάπα κυριαρχίαν. Ἐπειδὴ ὅμως εἶναι ἀναμφισβήτητον ὅτι οἱ κανόνες καὶ αἱ σύνοδοι οὐδέποτε ἀνεγνώρισαν τὴν κυριαρχίαν ταύτην, τὸ ζήτημα ἔμεινε πάντοτε ἐξηρητημένον ἐκ τῆς ἐρμηνείας τῶν πρακτικῶν τῶν συνόδων καὶ τῶν κανόνων, τοῦλάχιστον τῶν πρακτικῶν τῶν ἐπὶ τὰ οἰκουμενικῶν συνόδων καὶ τῶν ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἰσχυόντων κανόνων, ἐρμηνείας ἥτις ἀβιάστως γινομένη δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἔλθῃ ποτὲ εἰς ὑποστήριξιν τῶν ὑπερ-

φιάλων ἀξιώσεων τοῦ ἀρχιερέως τῆς Ῥώμης. Πλὴν τούτου ἡ δὴ-
λωσις διαρρήδην ἀνωμολόγει τὴν τήρησιν ὅλων τῶν προνομίων
καὶ δικαίων τῶν ἄλλων πατριαρχῶν· ἀλλὰ τὰ δίκαια καὶ προνό-
μια ταῦτα, ὅπως ὑφίσταντο μέχρι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἐν τῇ
Ἀνατολικῇ ἐκκλησίᾳ, οὐδόλως συνεβιβάζοντο πρὸς τὴν ἀπόλυτον
κυριαρχίαν ἣν ἡξίου νὰ λάβῃ ἐπ' αὐτῆς ὁ ἀρχιερεὺς Ῥώμης. Ἡ
προκειμένη δὴλωσις λοιπὸν δὲν ἔλυε τὸ ζήτημα· ἦτο ἀπλοῦς
τῶν δύο μερίδων συμβιβασμὸς, τοῦ ὁποίου ἅπανα ἡ ἀξία ἐξήρ-
τητο ἐκ τῆς τοιαύτης ἢ τοιαύτης ἐρμηνείας καὶ ἐφαρμογῆς αὐ-
τοῦ. Ἀφ' ἐτέρου ὅμως εἶναι βέβαιον ὅτι κατὰ τὰ λοιπὰ παρε-
χωρήσαμεν τὰ πάντα σχεδὸν, καὶ πλὴν τούτου οἱ ἡμέτεροι ἐφο-
βοῦντο μήπως ὁ βασιλεὺς καὶ τινες τῶν ἱεραρχῶν, ἐπειγόμενοι νὰ
λάβωσι τὴν προστασίαν καὶ τὴν ἐπικουρίαν τοῦ πάπα, ἦσαν διατε-
θειμένοι νὰ ἐρμηνεύσωσι καὶ ἐφαρμόσωσι καὶ τὸ περὶ τῆς ἀρχῆς τοῦ
ἐπισκόπου Ῥώμης ὑπὲρ αὐτοῦ καὶ κατὰ τῆς Ἀνατολικῆς ἐκκλη-
σίας. Ἐκ τούτων δὲ πάντων ἐννοεῖ ἕκαστος πῶς τινὲς μὲν ἐκ
πρώτης ἀφετηρίας, βραδύτερον δὲ πάντες σχεδὸν ὑπέλαβον τὸ
πρᾶγμα ὡς προδοσίαν καὶ κατεξηγέρθησαν κατὰ τῆς ἐνώσεως ὡς
θυσιαζούσης οὐ μόνον τὰ δόγματα, ἀλλὰ καὶ τὴν αὐτονομίαν καὶ
τὴν ἀνεξαρτησίαν τῆς Ἀνατολικῆς ἐκκλησίας.

Ὅπως δὴποτε ὁ περὶ ἐνώσεως ὅρος γραφεὶς ἐν μὲν τῷ ἡμίσει
μέρει τῆς αὐτῆς μεμβράνης λατινικῶς, ἐν δὲ τῷ ἐτέρῳ ἡμίσει
ἐλληνικῶς, ὑπεγράφη ὑπὸ τῶν ἡμετέρων τῇ 5 ἰουλίου 1439,
ἀθροισθέντων ἐπὶ τούτῳ ἐν τῷ ἀνακτόρῳ ἐν ᾧ κατῴκει ὁ βασι-
λεὺς, ὅς τις καὶ πρῶτος ὑπέγραψεν. Ἡ θέσις ἐν ἣ ἔμελλε νὰ ὑπο-
γραφῇ ὁ ἀποθανὼν οἰκουμενικὸς πατριάρχης, ἔμεινε κενή. Κατό-
πιν δὲ ἤρχοντο αἱ ὑπογραφαὶ τῶν τοποτηρητῶν τῶν τριῶν ἄλ-
λων πατριαρχῶν καὶ προσέτι 14 μὲν ἀρχιεπισκόπων, 12 δὲ κα-
τωτέρων ἱερωμένων, ἐν αἷς καὶ ἡ τοῦ μεγάλου ἐκκλησιάρχου Σιλ-
βέστρου Συροπούλου. Ὁ μητροπολίτης Ἡρακλείας ἐνόμισεν ὅτι
θέλει διαφύγει τὴν ὑπογραφὴν προτείνων ἀσθένειαν, ἀλλ' ἤναγ-
κάσθη νὰ ὑπογράψῃ ἐν τῇ κλίνῃ αὐτοῦ. Μία μόνη μέχρι τέλους
ἔλειψεν ὑπογραφή. Ὄταν ὁ πάπας ἐνυπογράψας τὸν ὅρον ἠρώτησεν
ἐὰν ὑπέγραψε καὶ ὁ Μάρκος ὁ Ἐφέσου, ἤκουσε δὲ ὅτι ὄχι, αὐ-
τὸν, εἶπεν, ἐποίησαμεν οὐδέν. Μετὰ τὸν πάπαν ἐπέθηκαν τὰς ὑπο-

γραφὰς αὐτῶν 8 καρδινάλιοι, 61 ἐπίσκοποι καὶ 46 ἄλλοι ἱερω-
μένοι, τὸ πλεῖστον ἡγούμενοι. Ἐγένοντο δὲ τοῦ ὅρου ἀπόγραφα
ἀπαράλλακτα τέσσαρα, ἐξ ὧν ἓν μέχρι τῆς σήμερον ὑπάρχει ἀνηρ-
τημένον εἰς μίαν τῶν αἰθουσῶν τῆς ἐν Φλωρεντία Λαυρεντιανῆς
βιβλιοθήκης, ὅπου ὁ Ἕλλην προσερχόμενος δύναται νὰ ἀναγνώσῃ
τὰ ἰδιοχείρως γεγραμμένα ὀνόματα τῶν ἀνθρώπων ἐκείνων οἱ-
τινες δὲν ἐδίστασαν νὰ ἀναλάβωσι τοσοῦτον μὲν φοβεράν, τοσοῦ-
τον δὲ ματαίαν ἀποβᾶσαν εὐθύνην.

Τοιοῦτοτρόπως ἐγένετο ἡ πολυθρύλητος αὕτη ἔνωσις. Ἦ Τίνα
ἀράγε ὑπῆρξαν τὰ πρακτικὰ ὠφελήματα τὰ ὅποια ὁ βασιλεὺς
Ἰωάννης Παλαιολόγος καὶ οἱ περὶ αὐτὸν Ἕλληνες ἐπορίσθησαν
ἐκ τῆς θυσίας· εἰς ἣν καθυπεβλήθησαν; Ἐλαβον τὰ ἔξοδα τῆς
ἐπιστροφῆς αὐτῶν καὶ προσέτι 300 μὲν ἄνδρας, ὧν τὴν συντήρη-
σιν ἀνέλαβεν ὁ πάπας ἐφ' ὅρου ζωῆς, δύο δὲ γαλέρας. Δὲν ἀρνού-
μεθα ὅτι οὗτος ὑπέσχετο προσέτι τῷ βασιλεῖ νὰ παράσχωι μὲν
αὐτῷ 20 μεγάλα πολεμικὰ πλοῖα ἐπὶ 6 μῆνας ἢ 10 ἐπὶ ἓν ἔ-
τος, νὰ προτρέψῃ δὲ τὸ κατὰ δύναμιν τοὺς ἡγεμόνας τῆς Εὐρώ-
πης νὰ δράμωσι διὰ ξηρᾶς εἰς βοήθειαν τῆς Κωνσταντινουπό-
λεως κατὰ τῶν Τούρκων. Ἀλλὰ ταῦτα πάντα ἦσαν ψιλὰ ὑπο-
σχέσεις, τὰς ὁποίας ὁμολογοῦμεν ὅτι ὁ πάπας ἠγωνίσθη, ἀλλὰ
δὲν ἠδυνήθη νὰ ἐκπληρώσῃ εἰμὴ κατ' ἐλάχιστον· ὥστε, ἀκουσμα-
ῖ ἐλεεινόν, πᾶσα ἡ ἄμεσος ἀμοιβή ἣν ἔλαβε τὸ ἐλληνικὸν ἔθνος
διὰ τὴν θυσίαν ἐκείνην τῶν πατροπαράδοτων αὐτοῦ δογμάτων
καὶ δικαιοματίων περιωρίσθη εἰς τὴν ἐπικουρίαν 300 ἀνδρῶν καὶ
2 γαλερῶν. Τί τὸ ἄπορον λοιπὸν, ὅτι, ὅταν ὁ βασιλεὺς καὶ οἱ περὶ
αὐτὸν μετὰ διетῆ καὶ ἐπέκεινα ἀπουσίαν ὑπέστρεψαν τῇ 1 φε-
βρουαρίου 1440 εἰς Κωνσταντινούπολιν, οἱ πλεῖστοι μετενόησαν
διὰ τὰ γενόμενα καὶ ἤρχισαν νὰ καταρῶνται δημοσίᾳ τὴν δια-
γωγὴν αὐτῶν. αἱ δὲ ἀρχιερεῖς εὐθέως ἀπὸ τῶν τριήρων ἀπο-
βάντες, λέγει ὁ Δούκας, καὶ οἱ τῆς Κωνσταντίνου κατὰ τὸ
σύνθημα ἡσπάζοντο αὐτοὺς, ἐρωτῶντες, πῶς τὰ ὑμέτερα; πῶς
τὰ τῆς συνόδου; εἰ ἄρα ἐτύχομεν τὴν νικῶσαν; Οἱ δὲ ἀπεκρί-
νοντο· πέπράκαμεν τὴν πίστιν ἡμῶν, ἀντηλλάξαμεν τῇ ἀσεβείᾳ
τὴν εὐσεβείαν, προδόντες τὴν καθαρὰν θυσίαν, ἀζυμῖται γεγόνα-
μεν. Ταῦτα καὶ ἄλλα αἰσχρότερα καὶ βερυπασμένα λόγια. Καὶ

ταῦτα τίνες; οἱ ὑπογράψαντες ἐν τῷ ὄρω, ὁ Ἡρακλείας Ἀντώνιος καὶ οἱ πάντες. Εἰ γάρ τις πρὸς αὐτοὺς ἤρето· καὶ διατί ὑπεγράφετε; ἔλεγον· φοβούμενοι τοὺς Φράγκους. Καὶ πάλιν ἐρωτῶντες αὐτοὺς εἰ ἐβασάνισαν οἱ Φράγκοι τινὰ, εἰ ἐμαστίγησαν, εἰ εἰς φυλακὴν ἐβάλον. Οὐχί. Ἀλλὰ πῶς; Ἡ δεξιὰ αὐτῇ ὑπέγραψεν, ἔλεγον, κοπήτω· ἡ γλῶττα ὠμολόγησεν, ἐκριζύσθω. Οὐκ ἄλλο τι εἶχον λέγειν· καὶ γὰρ ἦσαν τινες τῶν ἀρχιερέων ἐν τῷ ὑπογράφειν λέγοντες· οὐχ ὑπογράφομεν ἂν μὴ τὸ ἱκανὸν ἡμῖν τῆς πρὸς ὁδὸν παράσχεται. Οἱ δὲ ἐδίδον, καὶ ἐβάπτετο κάλαμος. Ὑπὲρ ἀριθμὸν γὰρ ἦσαν τὰ δαπανηθέντα εἰς αὐτοὺς νομίσματα καὶ τὰ ἐν χερσὶ μετρηθέντα ἐκάστου τῶν πατέρων. Εἴτα μεταμεληθέντες οὐδὲ τὰ ἀργύρια μετέστρεψαν.

Ἐν τῇ εἰκόνι ταύτῃ τοῦ Δούκα ὑπάρχει βεβαίως ὑπερβολὴ τις. Θησαυροὺς πολλοὺς δὲν εἶχεν ὁ πάπας εἰς τὴν διάθεσιν τοῦ διαρκούσης τῆς συνόδου ταύτης. Ἠξεύρομεν πόσον γλίσχρον ἦτο τὸ σιτηρέσιον τὸ ὁρισθὲν νὰ δίδεται καὶ εἰς τὸν βασιλέα αὐτὸν καὶ εἰς αὐτὸν τὸν πατριάρχην, καὶ ἡξεύρομεν προσέτι, ὅτι καθ' ἣν ἐποχὴν ἔληξεν ἡ σύνοδος, ἐκ τοῦ σιτηρεσίου τούτου καθυστεροῦντο πέντε ὁλόκληροι μῆνες· ὥστε τὸ πιθανώτερον εἶναι, ὅτι πολλοὶ ἐκ τῶν ἡμετέρων ἀπεποιήθησαν νὰ ὑπογράψωσιν πρὶν ἢ καταβληθῶσιν εἰς αὐτοὺς τὰ ὀφειλόμενα, καὶ ἐκ τούτου ἴσως προέκυψεν ἡ φήμη ὅτι ἐδωροδοκήθησαν, φήμη ἣτις ἀναφέρεται καὶ ὑπὸ τοῦ Συροπούλου. Ἐν γένει δὲ οἱ τῆς Ἀνατολικῆς ἐκκλησίας ἀντιπρόσωποι διηρέθησαν κατὰ τὴν ἐν Φλωρεντίᾳ σύνοδον εἰς δύο ἀντίθετα στρατόπεδα, ὧν τὸ ἐν οὐδὲν ἐδέχετο συμβιβασμὸν, τὸ δὲ ἄλλο ἦτο διατεθειμένον νὰ ὑποκύψῃ εἰς παραχωρήσεις τινὰς ἐπὶ τῇ ἐλπίδι τοῦ νὰ ἐπιτύχῃ τὴν ποθουμένην κατὰ τῶν Ὁσμανιδῶν ἐπικουρίαν. Τοῦ πρώτου προέστηντο ὁ Ἐφῆσου Μάρκος ὁ Εὐγενικός, ὅστις οὐδ' ὑπέγραψε τὸ παράπαν τὸν τόμον, καὶ ὁ Ἡρακλείας Ἀντώνιος, ὅστις ἠθέλησεν ὡσαύτως νὰ ἀποφύγῃ τὴν ὑπογραφὴν, ἐπὶ τέλους ὅμως ὡς εἶδομεν ὑπέγραψε. Τοῦ δ' ἐτέρου στρατοπέδου προέστηντο, παρεκτός τοῦ βασιλέως Ἰωάννου, ὁ Νικαίας Βησσαρίων, ὁ Κιοβίας Ἰσιδώρος καὶ ὁ Γεώργιος Σχολάριος. Ἀλλ' ἐκ τῶν τριῶν τούτων ἀνδρῶν διακριτέον πάλιν τοὺς δύο πρώτους ἀπὸ τοῦ τελευταίου. Ὁ ἐκ Τραπεζοῦντος κα-

ταγόμενος Βησσαρίων ὑπῆρξεν εἰς τῶν λογιωτέρων ἀνδρῶν τῆς ἐποχῆς ἐκείνης· ὁ δ' ἐκ Πελοποννήσου καταγόμενος Ἰσίδωρος διέπρεψε βραδύτερον ἐν τῇ τελευταίᾳ πολιορκίᾳ τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἀμφοτέροι ὁμως, καίτοι βλέποντες ὀφθαλμοφανῶς ὅτι σπουδαία δὲν ἐγένετο ὑπὸ τῆς Δύσεως προσπάθεια ὑπὲρ τῆς σωτηρίας τοῦ χριστιανισμοῦ τῆς Ἀνατολῆς, ἐπέμειναν οὐδὲν ἥττον εἰς τὴν θυσίαν τῆς ἡμετέρας ἐκκλησιαστικῆς ἀνεξαρτησίας, περιδλήθησαν ὑπὸ τοῦ πάπα τὸ καρδινάλικόν ἄζιωμα καὶ ἀναγορευθέντες μάλιστα ἀλληλοδιαδόχως ἐπὶ ψιλῷ ὀνόματι πατριάρχαι Κωνσταντινουπόλεως, ἀπέθανον ἐν Ἰταλίᾳ. Ὅπόσον ἥκιστα ἑλληνικὰ ἀπέβησαν τὰ αἰσθήματα καὶ τὰ φρονήματα ἰδίως τοῦ Βησσαρίωνος, δηλοῦται ἐξαιρέτως ἐκ τῆς ἐπιστολῆς ἣν τῷ 1465 ἔγραψεν ἐκ Ρώμης, ὑπογραφόμενος «καρδινάλης καὶ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως», πρὸς τὸν παιδαγωγὸν τῶν παιδῶν τοῦ δεσπότη τοῦ Θωμᾶ, τὸν εἰς Ἀγκῶνα τότε καταφυγόντα. Ἡ ἐπιστολὴ αὕτη, ἥς τὸ κείμενον περιεσώθη ἐν τῷ χρονικῷ τοῦ Γεωργίου Φραντζῆ, εἶναι διὰ πολλοὺς λόγους ἀξιωματικῆς, καὶ πρῶτον, διότι εἶναι προδήλως γεγραμμένη εἰς τὴν κοινῶς ὀμιλουμένην τότε ὑπὸ τῶν λογίων ἀνδρῶν γλῶσσαν, δι' ὅπερ συνιστᾶμεν αὐτὴν εἰς τὴν μελέτην παντὸς τοῦ περὶ τὴν ἱστορίαν ταύτην ἀσχολουμένου ἀνδρός. Ἀλλὰ πρὸς τοῖς ἄλλοις ἀξία μνήμης εἶναι ἡ ἐπιστολὴ αὕτη, διότι γεγωνυία τῇ φωνῇ κηρύττει ὅπόσον ὁ Βησσαρίων ἀπέβαλε πᾶν αἶσθημα ἑλληνισμοῦ. «Εἶναι γὰρ χρεῖα, λέγει, νὰ ζῶσι τὰ παιδία λατινικῶς· μετὸν μακαρίτην τὸν αὐθέντην τὸν πατέρα τους ἐσυντύχαμεν περὶ τούτου· καὶ ἐκεῖνος ἐβούλετο νὰ τὰ ἐνδύσῃ καὶ νὰ ποιήσῃ νὰ ζοῦν Φράγκικα πάντεως, ἤγουν νὰ ἀκολουθῶσι τὴν ἐκκλησίαν κατὰ πάντα ὡς ἂν Λατῖνοι καὶ οὐχὶ ἄλλῶς, νὰ ἐνδύωνται λατινικῶς, νὰ μάθουν νὰ γονατίζουν τοὺς ὑπερέχοντας, καὶ πᾶπαν καὶ καρδινάλιους καὶ τοὺς ἄλλους αὐθέντας . . . Ὅταν σεβαίνουσι εἰς ἐκκλησίαν λατινικὴν, ἅς γονατίζουν καὶ ἅς εὐχῶνται ὡς περ οἱ Λατῖνοι», καὶ ἄλλα πολλὰ τοιαῦτα. Ὅπόσον διάφορος ὑπῆρξεν ἡ τοῦ Γεωργίου Σχολαρίου διαγωγή. Καὶ ὁ Σχολάριος κατ' ἀρχὰς ἐφρόνει, ὅτι ἡ τοῦ κράτους σωτηρία ἦτο καθ' ἑαυτὴν λόγος ἀποχρῶν πρὸς τὴν ἑνωσιν. Ἀλλ' αἷμα ἐπέισθη ὅτι ἡ Εὐρώπη δὲν δύναται ἡ

δὲν θέλει ν' ἀποκρούσῃ τοὺς Τούρκους, δὲν ἐδίστασε νὰ ἀνακηρύξῃ τὴν ἀνεξαρτησίαν τῆς ἐκκλησίας ἡμῶν, καί, γενόμενος ἐν στιγμῇ κρισιμωτάτῃ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως, ἀνεδείχθη ἐνθερμος τῶν δικαιωμάτων τῆς ἐκκλησίας ταύτης πρόμαχος, διότι ὁ Πίχλερ λαμπρῶς ἀπέδειξεν, ὅτι τὸ εἰς τὸν ἄνδρα ἐκεῖνον ἀποδιδόμενον σύγγραμμα, δι' οὗ δικαιολογοῦνται τὰ διάφορα κεφάλαια τοῦ ἐν Φλωρεντίᾳ ὑπογραφέντος τόμου τῆς ἐνώσεως, δὲν εἶναι αὐτοῦ ἔργον, ἀλλὰ μᾶλλον τοῦ Βησσαρίωνος.

Ἄλλ' οὐδ' ὁ βασιλεὺς Ἰωάννης ἐτόλμησε μετὰ τὴν ἐπιστροφὴν αὐτοῦ νὰ δημοσιεύσῃ ἐπισήμως τὸν τόμον τῆς ἐνώσεως. Ἀναγορεύσας δὲ ἀντὶ τοῦ Ἰωσήφ οἰκουμενικὸν πατριάρχην τὸν πρότερον Κυζίκου μητροπολίτην Μητροφάνην, ἠγωνίζετο δι' αὐτοῦ καὶ τῶν ὀργάνων αὐτοῦ νὰ καταστήσῃ ἀσπαστοὺς ἐν τῇ Ἀνατολῇ τοὺς ὑπογραφέντας ὅρους. Εἰς μάτην ὅμως ἠγωνίζετο. Οἱ τρεῖς πατριάρχαι Ἀλεξανδρείας, Ἀντιοχείας καὶ Ἱεροσολύμων καὶ ὁ μητροπολίτης Καισαρείας ἐξέδωκαν ἐν ἔτει 1443 ἐπιστολὴν συνοδικήν, δι' ἧς κατεδίκασαν μὲν τὴν ἐν Φλωρεντίᾳ «ληστρικὴν» σύνοδον, ἀπειρήναντο δὲ τὸν Μητροφάνην «μητραλοῖαν καὶ αἵρετικὸν», καθήρεσαν καὶ ἐν περιπτώσει παρακοῆς ἀφώρισαν τοὺς ὑπ' αὐτοῦ χειροτονηθέντας καὶ ἐπέτρεψαν τὴν ἐκτέλεσιν τῶν ἀποφάσεων τούτων εἰς τὸν μητροπολίτην Καισαρείας. Δι' ἑτέρας δὲ ἐπιστολῆς ἠπέιλησαν ἀφορισμὸν κατ' αὐτοῦ τοῦ αὐτοκράτορος, ἐὰν ἐπιμείνῃ προστατεύων μὲν τὸν Μητροφάνην, συντασσόμενος δὲ τοῖς Λατίνοις. Καὶ ἐξ αὐτῶν τῶν πλησιεστάτων συγγενῶν του τινὲς διεφώνουν πρὸς αὐτὸν ὡς πρὸς τὸ ζήτημα τοῦτο, ἰδίως δὲ ὁ ἀδελφός του Δημήτριος, ὅστις εἶχε μὲν ἀπέλθει μετ' αὐτοῦ εἰς Φεῤῥάραν καὶ εἰς Φλωρεντίαν, προέστη δὲ, ἀπὸ τῆς ἐπιστροφῆς του, τῶν δυσηρηστημένων καὶ ἐκάλεσε μάλιστα εἰς βοήθειαν αὐτοῦ τοὺς Ὀσμανίδας, οἵτινες ὅμως ἐδέησε κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην νὰ ἐπιστήσωσιν ἀλλαχοῦ σύμπασαν αὐτῶν τὴν προσοχὴν.

Τῶνόντι κατὰ μὲν τὴν ἐπὶ τῆς ἀλώσεως τῆς Θεσσαλονίκης καὶ τῶν Ἰωαννίνων διεληθοῦσαν δεκαετίαν (1430—1440) αἱ ἑλληνικαὶ χῶραι οὐδόλως ἠνωχλήθησαν ὑπὸ τοῦ Μουράτ Β'. περιορισθέντος εἰς μικράς τινας κατὰ τῶν πρὸς βορρᾶν χριστιανῶν ἐκ-

δρομάς, κατὰ δὲ τὰ παρεπόμενα τρισκαίδεκα ἔτη ἀπ' ἐναντίας διε-
ξήχθησαν οἱ λαμπρότατοι μεταξύ Ὀσμανιδῶν καὶ χριστιανῶν
ἀγῶνες πρὸς βορρᾶν μὲν περὶ τὸν Ἰστρον ποταμὸν, πρὸς δυσμᾶς
δὲ, ἐν Ἀλβανίᾳ, πρὸς μεσημβρίαν δὲ καὶ πρὸς ἀνατολᾶς, ἐν τῇ
κυρίῳ Ἑλλάδι καὶ περὶ αὐτὴν τὴν Κωνσταντινούπολιν. Ὁ χρι-
στιανισμὸς τῆς ἀνατολῆς ἔπесεν, ἀλλὰ δὲν ἔπесεν ἀδόξως. Τρεῖς
ἦρωες, ὁ Ἰωάννης Οὐνιάδης, ὁ Γεώργιος Καστριώτης ὁ ἐπιλεγό-
μενος Σκεντέρμπεϋς, καὶ ὁ Κωνσταντῖνος Παλαιολόγος, περιεκάλυ-
ψαν τὰς τελευταίας αὐτοῦ στιγμὰς διὰ κλέους ἀθανάτου. Δὲν
θέλομεν ἀρνηθῆ ὅτι τὸ ἔσχατον τοῦτο μέγα κίνημα ὑπῆρξε μέχρι
τίνος ἀποτέλεσμα τῶν προσπαθειῶν τὰς ὁποίας κατέβαλεν ὁ πά-
πας Εὐγένιος Δ'. ἵνα ἐκπληρώσῃ τὰς ὑποσχέσεις τὰς δοθείσας ἐν
Φλωρεντίᾳ πρὸς τὸν Ἰωάννην Παλαιολόγον. Τῇ 1 ἰανουαρίου
1442 ὁ πάπας ἐκάλεσεν ἅπαντας τοὺς Χριστιανούς ἡγεμόνας καὶ
ἰδίως τὸν Βλαδισλάον τῆς Οὐγγαρίας, νὰ δρᾶμωσιν εἰς βοήθειαν
τῆς Κωνσταντινουπόλεως, τῆς Κύπρου καὶ τῆς Ῥόδου, ἃς ἔλεγε
προτύργια τῆς χριστιανωσύνης· ἐπανειλημμένως ἐζήτησε χρήματα
ἵνα ἐπαρκέσῃ εἰς τὰς ἀνάγκας τοῦ πολέμου τούτου καὶ παρ-
σχεν ἄφεςιν ἁμαρτιῶν εἰς πάντας ὅσοι ᾔθελον μετᾶσχει αὐ-
τοῦ· τὸ δὲ σπουδαιότερον, περὶ τὰ μέσα τοῦ 1444, ἐπεμ-
ψεν εἰς τὸν Ἑλλήσποντον στόλον ὅπως οὖν λόγου ἄξιον. Ἀλλ' ἐν-
ταυτῷ ὀφειλομὸν νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι πᾶσα ἡ συνδρομὴ τῆς
Δύσεως εἰς τοῦτο καὶ μόνον περιωρίσθη, ὥστε πᾶσα ἡ τιμὴ τοῦ
χερσαίου ἀγῶνος ἀνήκει εἰς τοὺς ἰθαγενεῖς τῆς Ἀνατολῆς λαοὺς,
οἵτινες ἀπέδειξαν ἀναμφισβητήτως, ὅτι ἂν ἀνέκαθεν ἐκυβερνῶντο
ἐπιτηδειότερον ἢ ἂν καὶ ἐν τῇ ὑστάτῃ ταύτῃ ὥρᾳ αἱ ἐπικου-
ρίαι τῆς Εὐρώπης ἦσαν σπουδαιότεραι, ἢ Ἀνατολὴ ἡδύνατο ἔτι
ν' ἀπαλλαγῇ τῆς μααμεθανικῆς κατακτῆσεως.

Μετὰ τὴν ἄλωσιν τῶν Ἰωαννίνων ὁ Μουράτ Β'. ἐτράπη πρὸς
βορρᾶν, καὶ ἔχων ὑποτελεῖς τοὺς δυνάστας τῆς Βλαχίας καὶ τῆς
Σερβίας, δὲν ἔπαυσεν ἐνεργῶν ἐπιδρομὰς εἰς Οὐγγαρίαν ἢ μᾶλλον
εἰς Τρανσυλβανίαν, αἱ δὲ ἐπιδρομαὶ αὗται ἀπέβησαν τοσούτῳ μᾶλ-
λον ὀλέθριαι ὥσφ συγχρόνως ἡ Οὐγγαρία περιέπεσεν εἰς δεινὰς ἐμ-
φυλίους διενέξεις. Τελευταῖον ὅμως κατηνύσθη ἡ ἐσωτερικὴ τῆς
Οὐγγαρίας ἔρις, ἀναγκωρισθέντος βασιλέως παρὰ πάντων τοῦ τῆς

Πολωνίας βασιλέως Βλαδισλάου· εἰς δὲ συνετέλεσε πολὺ εἰς τῶν μεγιστάνων τῆς χώρας, Ἰωάννης ὁ Οὐνιάδης, ὅστις παρὰ τε τῶν Ἑλλήνων καὶ τῶν Ὀσμανιδῶν συνειθέστερον καλούμενος ὑποκοριστικῶς *Γιάγκος* ἢ *Γιάγκο*, ἦτο νόθος υἱὸς τοῦ πρώην αὐτοκράτορος τῆς Γερμανίας Σιγισμούνδου, εἶχε προχειρισθῆ κατὰ τοὺς χρόνους τούτους Βοϊβόδας Τρασυλθανίας καὶ εἶχε διαπρέψει ἤδη εἰς τοὺς κατὰ τῶν Τούρκων πολέμους. Τότε ὁ Βλαδισλάος ἀπεφάσισε νὰ ἀντιπαραταχθῇ σπουδαιότερον εἰς τὸν Μουράτ Β', περιελθὼν ἐπὶ τούτῳ εἰς διαπραγματεύσεις, τῷ 1440, καὶ πρὸς τὸν πρὸ μικροῦ ἐκ Φλωρεντίας ἐπιστρέψαντα Ἰωάννην Παλαιολόγον. Τοῦ βασιλέως τούτου οἱ πόροι εἶχον καταντήσῃ βεβαίως μικροί, ἡ δὲ χρῆσις αὐτῶν ἀπέβαινε δυσχερεστάτη, διὰ τὸν περισφίγγοντα αὐτὸν ἀδιάκοπον κίνδυνον, οὗ ἕνεκα, ἐνῶ διεπραγματεύετο πρὸς τὸν Βλαδισλάον, ἔστειλε πρέσβεις πρὸς τὸν σουλτάνον, ἵνα ἐξηγήσῃ αὐτῷ ὅτι ἐπορεύθη εἰς Ἰταλίαν οὐχὶ ἵνα ζητήσῃ συμμάχους, ἀλλὰ πρὸς διάλυσιν δογματικῶν τινων διαφορῶν. Ἐντούτοις ὀφείλομεν νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι ἡ μὲν Κωνσταντινούπολις ἔκειτο τοσοῦτον ἐπικαίρως ὥστε ἡδύνατο νὰ ἀποβῇ χρησιμωτάτη εἰς τοὺς συμμάχους· πλὴν δὲ τούτου ὁ Ἰωάννης ἡδύνατο καὶ ἐκ Πελοποννήσου νὰ ἐπιτεθῇ μετὰ τινος ἐλπίδος ἐπιτυχίας. Δυστυχῶς, ὡς θέλομεν ἶδει μετ' ὀλίγον, ἐκ μὲν τῆς Κωνσταντινουπόλεως δὲν ἔπραξε τὸ δυνατόν γενέσθαι, ἐν Πελοποννήσῳ δὲ ἐνήργησε βραδύτερον τοῦ δέοντος, ὥστε ὁ Μουράτ Β' ἔλαβε καιρὸν νὰ κατατροπώσῃ πρῶτον τοὺς ἀπὸ βορρᾶ ἀντιπάλους, καὶ ἔπειτα τοὺς ἀπὸ μεσημβρίας. Οὐδὲν ἦττον κατ' ἀρχὰς ὁ Βλαδισλάος καὶ ὁ Οὐνιάδης ἔπραξαν πολλὰ καὶ μεγάλα. Ὅτε τῷ 1442 ὁ ἀρχιὑποκόμος τοῦ Μουράτ Β' Μεζίτμπεϋς, ἐξακολουθῶν τὰς προτέρας ἐπιδρομὰς, ἐνέβαλε διὰ τῆς Βλαχίας αὐθις εἰς Τρανσυλθανίαν καὶ ἐπολιόρκησε τὸ Ἐρμανστατ, ὁ Οὐνιάδης ὥρμησε κατ' αὐτοῦ, καὶ κατετρόπωσε τὸν ἀγέρωχον ἐκεῖνον ἀντιπρόσωπον δυνάμεως ἥτις πρὸ μιᾶς περίπου ἑκατονταετηρίδος εἶχε καταντήσῃ νὰ λογίζεται ἀήττητος, ἐφένευεν αὐτὸν ἐν τῷ ἀγῶνι, κατέβαλεν 20,000 πολεμίους, καὶ συνέλαβε πολλὴν καὶ πλουσίαν λείαν, αὐτὸς μὴ ἀποβαλὼν εἰμὴ τριεχίλιους ἄνδρας. Ἐστάλη ἔπειτα ὑπὸ τοῦ σουλτάνου, ἵνα διεκδικήσῃ τὴν ἦτταν ταύτην ὁ Σεχαβεδὶν πασᾶς μετὰ 80,000 ἀν-

δρῶν. Ἄλλ' ὁ Οὐνιάδης, καίτοι μὴ ἄγων εἰμὴ πεντεκαίδεκα χιλιάδας συναγωνιστῶν, ἐνίκησε καὶ τοῦτον κατὰ κράτος περὶ Βασάγ, συλλαβὼν μὲν 200 σημαίας καὶ 5000 αἰχμαλώτους, φονεύσας δὲ οὐ μόνον τὸν στρατηγὸν ἀλλὰ καὶ πολλοὺς τῶν γενναιοτάτων μπέυδων. Κατὰ δὲ τὸ ἐπόμενον ἔτος 1443 ἐπεχείρησεν ὁ Οὐνιάδης τὴν λεγομένην μακρὰν αὐτοῦ ἐκστρατείαν, καθ' ἣν συνειμάχησαν μετ' αὐτοῦ ὁ ἡγεμὼν Σερβίας Γεώργιος, ὁ ἡγεμὼν Βοσνίας Θωμᾶς Χρίστιτς, καὶ ταῖς προτροπαῖς τοῦ πάπα Εὐγενίου, πολλοὶ Γερμανοὶ σταυροφόροι. Πλὴν τούτου δὲ ἐγένετο συνεννόησις καὶ μετὰ τοῦ ἡγεμόνος τῆς Καραμανίας καὶ ὧν τῶν Ἑμιρῶν τῆς Ἀνατολῆς, ἵνα ἀποστατήσαντες ἀναγκάσωσι τὸν σουλτάνον νὰ ἀπασχοληθῇ εἰς Ἀσίαν. Τοῦτο καὶ συνέβη ὥστε προελάσαντος τοῦ Οὐνιάδου μέχρι Νίσσης, τῇ 3 νοεμβρίου, τὰ ἀντιπαραταχθέντα εἰς αὐτὸν ὀσμανικὰ στρατεύματα, δὲν ἦγοντο ὑπὸ τοῦ Μουράτ, ἀλλ' ὑπὸ τοῦ μεγάλου βεζύρου Χαλήλ. Ἡ δὲ καταστροφή αὐτῶν ὑπῆρξε πάλιν ὀλοσχερὴς δις χίλιοι ἔπесον, τετρακισχίλιοι ἠχμαλωτεύθησαν καὶ ἐννέα συνελήφθησαν σημαῖαι. Ἡ ζήμια τῶν Ὀσμανιδῶν ἐγένετο τόσῳ μᾶλλον ἐπαισθητὴ ὅσῳ μετὰ τῶν θανόντων καὶ τῶν συλληφθέντων ἦσαν πολλοὶ ἐπιφανεῖς μπέυδες. Μετὰ δὲ τὸ κατόρθωμα τοῦτο ὁ χριστιανικὸς στρατὸς κυριεύσας τὴν Σόφιαν, ἐτρέπη ἐπὶ τὴν Φιλιππούπολιν καὶ διεκπορθήσας τὰς παρόδους τοῦ Αἰμοῦ κατετρόπωσεν αὐτὸς ἐκ παρατάξεως τοὺς πολεμίους περὶ Ἰάλοβαζ, συλλαβὼν αἰχμαλώτους πολλοὺς πάλιν ἐπιστήμους μπέυδας.

Ἐνθ' ταῦτα συνέβαινον ἐν Εὐρώπῃ ὁ Μουράτ ἡσχολεῖτο ἐν Ἀσίᾳ εἰς τὸ νὰ περιστείλῃ τὸν ἐκ συνεννοησέως μετὰ τῶν Οὐγγρων τρίτην φορὰν κατεξαναστάντα ἡγεμόνα τοῦ Καραμάν καὶ τοῦτον μὲν ταπεινώσας διεπέρασεν εἰς τὴν Εὐρώπην, ἀλλὰ ἐνταῦθα κεκμηκὼς ἐκ τῶν ἀδιαλείπτων ἐκείνων ἀγώνων ἀπεφάσισε νὰ εἰρηνεύσῃ πρὸς τοὺς ἀντιπάλους. Ἐπειδὴ δὲ καὶ αὐτοὶ δὲν ἔβλεπον πραγματουμένας τὰς μεγάλας περὶ ἐπικουριῶν ὑποσχέσεις οὔτε τῶν ἡγεμόνων τῆς Εὐρώπης οὔτε τοῦ Ἰωάννου Παλαιολόγου, συνωμολογήθη κατὰ ἰούλιον τοῦ 1444 εἰρήνη δεκαετὴς ἐπὶ ταῖς ὁροῖς, ὅτι ἡ μὲν Σερβία καὶ ἡ Ἑρζεγοβίνα θέλουσιν ἀποδοθῇ εἰς τὸν Γεώργιον Βράγκοβιτς, ἡ δὲ Βλαχία θέλει παραμείνει ὑπὸ

τὴν Οὐγγαρικὴν ἐπικυριαρχίαν, πρὸς ἀπολύτρωσιν δὲ τοῦ ἐπισημοτάτου τῶν κατὰ τὴν τελευταίαν μάχην συλληφθέντων μπέδων, τοῦ Μαχμούτ Τζελεπῆ, ἀδελφοῦ μὲν ὄντος τοῦ μεγάλου βεζύρη, κηδεστοῦ δὲ τοῦ σουλτάνου, θέλουσι καταβληθῇ 70000 δουκάτων. Τὴν εἰρήνην ταύτην διεπραγματεύθη ὁ ἀρχιγραμματεὺς τοῦ σουλτάνου, ὅστις Ἑλλήνων ἀρνησίθρησκος ἀπεστάλη ἐπὶ τούτῳ ὡς πρέσβυς μετὰ συνοδίας ἀνδρῶν ἑκατόν. Καὶ μικρὸν μετὰ τὴν κατὰύπαισιν τῶν ἐχθροπραξιῶν ὁ Μουράτ Β', ὅστις καίτοι ἐν ἀκμῇ ὦν τῆς ἡλικίας, εἶχεν ὁμῶς ἀπαυδῆσαι ἐκ τῶν κυβερνητικῶν μεριμνῶν, ἀπεφάσισε νὰ παραιτηθῇ τῆς ἀρχῆς καὶ παραδῷ αὐτὴν εἰς τὸν τεσσαρακαιοδεκάετη υἱόν του Μεχμέτ, ἀπῆλθεν αὐτὸς εἰς Μαγνησίαν, ἵνα διαζῇσθαι ἐκεῖ τὸ λοιπὸν τῆς ζωῆς φιλοσοφῶν καὶ ἡδυπαθῶν. Ἀλλὰ δὲν ἐπέπρωτο νὰ ἀπολαύσῃ τῶν ἡδονῶν τούτων ἐπὶ μακρὸν χρόνον. Ἡ πρὸ μικροῦ συνομολογηθεῖσα δεκαετής εἰρήνη οὐδ' ἐβδομάδας δέκα, ὡς λέγει ὁ Χάμμερ, διήρκεσεν. Ὁ πάπας καὶ ὁ Ἰωάννης Παλαιολόγος, οἵτινες εἶχον ἐκ παντὸς τρόπου ἀντισταθῇ εἰς τὴν ὑπογραφὴν τῶν συνθηκῶν, παρέστησαν εἰς τὸν βασιλέα τῆς Οὐγγαρίας Βλαδισλάον καὶ τὸν μέγαν αὐτοῦ στρατηγὸν Οὐνόαδην, ὅτι ἐπιτηδειοτάτη ἦτο ἡ εὐκαιρία νὰ καταστραφῇ ὁλοσχερῶς τὸ ἐν Εὐρώπῃ ὁσμανικὸν κράτος καθ' ἣν στιγμήν ὁ μὲν σουλτάνος διέτριβεν ἐν Ἀσίᾳ, ὁ δὲ Καραμάν ἐπανέστη αὐθις, πολλοὶ δὲ τῶν σατραπῶν διετέλουν στασιάζοντες καὶ ἀδύνατος ἦτο ἡ εἰς τὴν Εὐρώπην διαπεραιώσις τοῦ μεγάλου ὁσμανικοῦ στρατοῦ, διότι ὁ μὲν Ἑλλήσποντος κατείχετο ὑπὸ τοῦ στόλου τῶν σταυροφόρων, ὁ δὲ Βόσπορος ὑπὸ τοῦ ἐλληνικοῦ. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι εἶχε συνομολογηθῇ εἰρήνη κυρωθεῖσα δι' ὅρκου ὃν αὐτὸς ὁ Βλαδισλάος ὥμοσεν ἐπὶ τοῦ Εὐαγγελίου. Ἀλλ' ὁ ἀντιπρόσωπος τοῦ πάπα ἤξιωσε μετὰ δεινῆς εὐγλωττίας, ὅτι οὐδεμίαν ἔχει ἰσχὺν ὁ εἰς ἀπίστους δοθεὶς λόγος καὶ ὅτι ἄλλως τε ἡ Οὐγγαρία δὲν εἶχε δικαίωμα νὰ συνομολογήσῃ εἰρήνην ἄνευ τῆς συναίνεσεως τοῦ ἀποστολικοῦ θρόνου καὶ τῶν ἄλλων συμμάχων δυνάμεων. Μέχρι τίνος τὰ ἐπιχειρήματα ταῦτα ἦσαν χρηστά καὶ εὐλογα, δὲν θέλομεν ἐξετάσει ἐνταῦθα. Νομίζομεν ὁμῶς ὅτι τὸ κάλλιστον τῶν ἐπιχειρημάτων ἤθελεν εἶναι νὰ στείλωσιν οἱ ἡγεμόνες τῆς Εὐρώπης ἰσχυρὸν κατὰ τῶν Ὀσμανιδῶν

στράτον. Δυστυχῶς τοῦτο μὲν δὲν ἔπραξαν, κατέπεισαν ὁμοῦ τὸν Βλαδισλάον καὶ τὸν Οὐνιάδην νὰ ἐπαναλάβωσι τὰς ἐχθροπραξίας. Καὶ ἐν τούτοις οὐ μόνον ἐκ τῆς δυτικῆς Εὐρώπης δὲν ἦλθον ἐπικουραίαι, ἀλλὰ καὶ ὁ ἡγεμὼν τῆς Σερβίας Γεώργιος ἐγκατέλιπε τὸν Οὐνιάδην, καὶ οὐδ' ἐκ τῆς Πελοποννήσου, ὅπου πρὸ μικροῦ μόλις ἤρχισε πολεμικὰς τινὰς παρασκευὰς ὁ Κωνσταντῖνος Παλαιολόγος, καιρὸς ἦτο νὰ ἔλθῃ βοήθεια. Ἐξ Ἀλβανίας ὅπου πρὸ μικροῦ ὡσαύτως ἐπεφάνη ὁ Σκεντέρμπεϋς, εἶχον μὲν ἐπέλθει 25 ἢ 30,000 ἄνδρες· ἀλλὰ διεκωλύθησαν ὑπὸ τοῦ Γεωργίου ἀπὸ τοῦ νὰ ἐνωθῶσι μετὰ τῶν Οὐγγρων. Ὅθεν οὗτοι δὲν ἐπέλαβον τὰς ἐχθροπραξίας εἰμὴ μετὰ 10,000 ἀνδρῶν, εἰς οὓς προστεθήσαν μὲν τετρακισχίλιοι Βλάχοι ὑπὸ τὸν υἱὸν τοῦ ἡγεμόνος τῆς Βλαχίας Δρακοῦλ, ἀλλ' οὗτος ἐκπροοιμίῳ παρέστησεν ὅτι τὸ ἐπιχείρημα ἦτο ἀσύνητον, διότι μόνῃ ἡ θηρευτικὴ τοῦ σουλτάνου ὑπηρεσία ἦτο πολυπληθεστέρα τῆς εὐαριθμοῦ ἐκείνης στρατιᾶς. Μία μόνῃ ὑπελείπετο πιθανότης ἐπιτυχίας, ἀλλὰ σπουδαία, ὅτι ὁ Μουράτ Β' δὲν θέλει δυνηθῆ νὰ διαπεράσῃ ἐξ Ἀσίας εἰς Εὐρώπην. Ὅθεν οἱ Οὐγγροι προήλασαν θαρρόντως μέχρι Βάρνης καὶ κυριεύσαντες τὴν πόλιν ταύτην ἐστρατοπέδευαν κατὰ νοέμβριον τοῦ 1444 περὶ αὐτὴν, πλήρεις ἐλπίδων, ὅτε αἰφνης ἔλαβον τὴν φοβεράν ἀγγελίαν ὅτι ὁ Μουράτ ἐστρατοπέδευε 4000 μόλις βήματα μακρὰν αὐτῶν. Τῷ ἡντιοῦ σουλτάνος ἐξεγερθεὶς ἐκ τῆς ἀνέσεως αὐτοῦ ἅμα ἔμαθε τὴν διάρρηξιν τῆς εἰρήνης, προσῆλθε μετὰ 40,000 ἀνδρῶν κατ' ἀρχὰς εἰς τὸν Ἑλλήσποντον. Ἐκεῖ ὁμοῦς ἐπίσθη ὅτι δὲν εἶναι δυνατόν νὰ διαβῇ ἕνεκα τοῦ σταυροφορικοῦ στόλου. Τότε ἀνῆλθε τὴν Ἀσιανὴν παραλίαν μέχρι τοῦ Βοσπόρου. Ἐνταῦθα ἠδύνατο νὰ κωλύσῃ τὴν δίοδον αὐτοῦ ὁ βυζαντινὸς στόλος. Καὶ ἔπειτα ὑποτιθεμένου ὅτι δὲν ἐγένετο ἀντίστασις, ἐχρειάζοντο πάντοτε πλοῖα πρὸς διαπόρθμευσιν. Παραδόξως ὁ μὲν βυζαντινὸς στόλος οὐδ' ἐπεχείρησε ν' ἀντιταθῇ, πλοῖα δὲ, κατ' ἄλλους γενοῦσιν, κατ' ἄλλους ἐνετικὰ, εὐρέθησαν πρόθυμα νὰ ὑπηρετήσωσι τὸν σουλτάνον, ὥστε οὗτος κατάρθρωσε νὰ διεπεραιωθῇ πληρώσας ἀνὰ ἓν δουκάτον δι' ἕκαστον διαπεραιούμενον στρατιώτην. Τοιαυτοτρόπως εὐρέθη ὅλος ἀπροςδοκῆτως εἰς τὰ πλεῖρα τοῦ χριστιανικοῦ στρατοῦ. Καὶ συνεκροτήθη λοιπὸν τὴν

10 νοεμβρίου ἡ πολυθρύλητος περὶ Βάρναν μάχη, καθ' ἣν ὁ μὲν Οὐνυάδης ἐπολέμησεν ἡρωϊκῶς καὶ ᾔθελεν ἴσως ἐπιτύχει τὴν νίκην, ἐὰν ὁ βασιλεὺς Βλαδισλάος δὲν ἐξώρμα ἀκαίρως, παρὰ τὰς συμβουλὰς τοῦ ἐμπείρου αὐτοῦ στρατηγοῦ, κατὰ τῶν γιανιτζάρων. Ἐν τῇ συρράξει ταύτῃ εἰς τῶν πρώτων ἔπεσεν ὁ βασιλεὺς, ἅμα δὲ θανόντος αὐτοῦ διελύθη ὁ Οὐγγαρικὸς στρατὸς, τραπέντος εἰς φυγὴν καὶ αὐτοῦ τοῦ Οὐνυάδου μετὰ τῶν Βλάχων. Περὶ τῆς δυστυχοῦς ταύτης μάχης σώζεται ἔμμετρος αὐτόπτετο μάρτυρος *Διήγησις*, ἥτις ἂν καὶ στερῇται κρίσεως καὶ ἀκριβείας, βεβαίωι ὅμως ὅποσον πολύκροτον ἦτο καθ' ὅλην τὴν Ἀνατολὴν τὸ τοῦ Οὐνυάδου ὄνομα, καὶ τοι κατὰ τὴν τελευταίαν ταύτην περίστασιν, ἡμαυρώθησαν ὁπῶσοῦν τὰ προηγουμένα αὐτοῦ κατορθώματα.

«Ὁ Ἰάγκος ὁ πανθαύμαστος καὶ μέγας στρατιώτης»
ἀνακράζει ὁ ποιητής μας, ὁ Ἰάγκος ὅστις ἐπεχείρησε

«ἐπὶ γένος τῶν Ῥωμαίων
ἐν ᾧ λευθερώθη ἐκ παντὸς ἐκ τοῦς Ἀγερηνοῦς.»

Αὐτὸς πρῶτος ἐτόλμησε ν' ἀντιπαραταχθῇ πρὸς αὐτούς.

«Εἰ γὰρ ἐτόλμησαν τινὲς αὐτοὺς νὰ πολεμήσουν

Ὡς βάρχη ἐπιφάνησαν ἐμπρὸς Ἰσμηλίτας.»

Μετὰ τὴν νίκην ἐκείνην ἐπανῆλθε πάλιν ὁ Μουράτ εἰς τὰ ἐν Μαγνησίᾳ ἐνηβητήρια αὐτοῦ, ἀλλὰ καὶ πάλιν ἐπὶ μικρὸν ἀπῆλause τῶν ἀγαθῶν τῆς ἀναπαύσεως ταύτης. Ἐκράγεις ἐν Ἀδριανουπόλει στάσεως τῶν γιανιτζάρων, κατηνάσθη μὲν αὕτη διὰ μικρὰς αὐξήσεως τοῦ σιτηρεσίου αὐτῶν, ἀλλ' ὁ μέγας βεζύρης Χαλὴλ καὶ πολλοὶ τῶν μεγιστάνων παρέστησαν εἰς τὸν Μουράτ β' ὅτι ὁ πεντεκαίδεκάτης υἱὸς τοῦ δὲν ἔχει ἔτι ἀρκετὰ ἰσχυρὸν τὸν βραχίονα ἵνα κυβερνήσῃ τὸ κράτος, καὶ ὅτι εἶναι ἀπαραίτητον νὰ δράξῃ αὐθις τὰς ἡνίας ὁ πατήρ. Ὁ Μουράτ ἐνόησεν ὅτι αἱ παραστάσεις αὗται εἶναι εὐλογοὶ καὶ ἀνέλαβε τὸ τρίτον τὴν ἀρχὴν, ἀνέλαβε δὲ αὐτὴν ἐγκαίρως, διότι ἂν ἡ ἀπὸ βορρᾶ θύελλα διεσκαδίσθη ἐπὶ τοῦ παρόντος διὰ τῆς περὶ Βάρναν πανώλεθρίας τῶν χριστιανῶν, ἐν τῇ κυρίως Ἑλλάδι καὶ ἐν Ἀλβανίᾳ ἐξηγέρθησαν δύο ἔταροι ἀντίπαλοι τῆς ὁσμανικῆς κυριαρχίας. Περὶ τοὺς χρό-

νους τούτους ἤρξατο ἀληθῶς εἰπεῖν τὸ ἱστορικὸν αὐτοῦ σταδῖον εἰς τῶν μεγίστων μαρτύρων τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, ὁ Κωνσταντῖνος Παλαιολόγος. Ὁ Κωνσταντῖνος ἦτο εἰς τῶν ἐξ υἱῶν τοῦ ἐν ἔτει 1425 ἀποθανόντος βασιλέως Μανουὴλ καὶ ἐπομένως εἰς τῶν ἀδελφῶν τοῦ κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην βασιλεύοντος ἐπὶ Ἰωάννου Παλαιολόγου. Ἐγεννήθη δὲ τῇ 7 φεβρουαρίου 1405, καὶ ἔπραττε μὲν τὰ δημόσια πράγματα πρὸ καιροῦ, καταλειφθεὶς ἐπανειλημμένως ἐπίτροπος τῆς ἀρχῆς ὑπὸ τοῦ Ἰωάννου Παλαιολόγου, τῷ 1423 καὶ τῷ 1437, διατελέσας δὲ ἐν τῷ μεταξὺ εἰς τῶν τριῶν τῆς Πελοποννήσου δεσποτῶν, ἀλλὰ πρωταγωνιστῆς ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῶν χρόνων τούτων δὲν ἐγένετο εἰμὴ ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ 1444. Διατὶ ἐπωνομάσθη Δραγάσης ἢ Δράγασις ἢ Δράγαζης, ἀκριβῶς δὲν γνωρίζομεν. Ὁ Δουκάγγιος λέγει ὅτι ἔλαβε τὸ ἐπωνύμιον τοῦτο ἐκ τοῦ πρὸς μητρὸς πάππου, Σέρβου ἀρχοντος τῆς περὶ Βαρδάριον χώρας ὀνόματι Κωνσταντίνου Δραγάση, τοῦ ὁποίου τὴν θυγατέρα εἶχε λάβει σύζυγον ὁ βασιλεὺς Μανουήλ. Καὶ τὸ πρᾶγμα δὲν εἶναι ἀπίθανον. Ἰσως δὲ ἀπεδόθη εἰς μόνον αὐτὸν ἐκ τῶν ἐξ ἐκείνου ἐγγόνων τὸ ἐπωνύμιον, διότι μόνος αὐτὸς ἔφερε καὶ τὸ κύριον τοῦ πάππου ὄνομα. Τὸ βέβαιον εἶναι, ὅτι ἐκ τῶν σωζομένων χρονογράφων οὔτε ὁ Φραντζῆς, οὔτε ὁ Δούκας, οὔτε ὁ Χαλκοκονδύλης, οὔτε ὁ ἑσχάτως δημοσιευθεὶς Κριτόβουλος, ἐπωνομάζουσιν αὐτὸν Δραγάσην. Τὸ ἐπωνύμιον τοῦτο φαίνεται μᾶλλον περισωθὲν ἐν τῷ στόματι τοῦ λαοῦ, ὥς δηλοῦται ἐκ τοῦ μικροῦ μετὰ τὴν ἄλωσιν ποιηθέντος Ὀρίμου τῆς Κωνσταντινουπόλεως, τοῦ λέγοντος αὐτὸν *Κὺρ Κωνσταντῖνον Δράγαζην*. Ἀπὸ δὲ τοῦ στόματος τοῦ λαοῦ εἰσεχώρησεν εἰς τὰς συγγραφὰς μεταγενεστέρων τινῶν λογίων, οἷον τὴν μακρὰν ἐπιστολὴν τοῦ Θεοδοσίου Ζυγομαλά πρὸς τὸν Μαρτῖνον Κρούσιον, τὴν πολιτικὴν ἱστορίαν Κωνσταντινουπόλεως καὶ ἀλλαχοῦ. Ἀλλ' ὑπὸ τοῦ λαοῦ δὲν ἐκαλεῖτο μόνον Δράγαζης· ἐπελέγετο καὶ Δράκος διὰ τὴν πολεμικὴν αὐτοῦ ἀνδρείαν, κατὰ τὴν μαρτυρίαν ἐτέρου συγχρόνου ποιητοῦ, τοῦ γράψαντος λατινιστὶ ποίημα ἐπιγεγραμμένον «*Ubertini Pusculi Brixiensis Constantino-
poleos libri IV.*»· Μήπως ὁμοίως ὑπῆρξε συγγενεὶά τις μεταξὺ τῶν δύο ἐπωνυμιῶν· καὶ ἡ τὸ Δράκος ἐγένετο ἐκ συγκοπῆς τοῦ

ἀπόντα. Μετὰ δὲ τὴν ἐπιστροφὴν τοῦ Ἰωάννου ὁ Κωνσταντῖνος ἐξηκολούθησε διατρίβων παρ' αὐτῷ, καὶ ἐπὶ μίαν μάλιστα στιγμήν ἀπελπισθεὶς νὰ ἐπιτύχῃ τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ ἀρχικοῦ βουλευ-
ματος, συνήνεσε νὰ παραχωρήσῃ εἰς τὸν ἕτερον ἀδελφὸν αὐτοῦ, τὸν Δημήτριον, τὰς ἐν Πελοποννήσῳ κτήσεις καὶ νὰ λάβῃ ἀντ' αὐτῶν τὴν Σηλυβρίαν. Ἀλλὰ τελευταῖον συμπράξαντος δραστη-
ριώτερον τοῦ βασιλέως Ἰωάννου, ἀφ' ἧς ἐποχῆς ἀνέλαβε νὰ συμ-
μαχήσῃ μετὰ τοῦ Βλαδισλάου, κατεπείσθησαν ὁ μὲν Δημήτριος νὰ μὴ μεταβῇ εἰς Πελοπόννησον, ὁ δὲ ἐν Μισθρᾷ ἀρχὼν Θεόδωρος Β' νὰ παραχωρήσῃ εἰς τὸν Κωνσταντῖνον τὸ ὑπ' αὐτοῦ κυβερνώ-
μενον μέγα τῆς χερσονήσου μέρος, ὥστε περὶ τὰ τέλη τοῦ 1443 ἀφίκετο εἰς Μισθρᾶν ὁ Κωνσταντῖνος καὶ ἀνέλαβε τὴν κυβερνήσιν
ἀν' ὅχι δλοκλήρου τῆς χερσονήσου, βεβαίως ὅμως τοῦ μείζονος αὐ-
τῆς μέρους, διότι τὸ δεσποτάτον τοῦ Μισθρᾷ περιέλαβε τότε τὴν
Λακωνικὴν, τὴν Κορινθίαν, τὴν Ἀχαΐαν, τὴν Ἀρκαδίαν καὶ τὰ
ἀνατολικά τμήματα τῆς Μεσσηνίας, ὁ δὲ Θωμᾶς περιωρίσθη εἰς
μόνην τὴν Ἠλίδαν καὶ πλὴν τούτου ἀνομολογῶν τὴν τοῦ ἀδελ-
φοῦ αὐτοῦ ὑπεροχὴν δὲν ἔπαυσεν ἔκτοτε συμπράττων μετ' αὐτοῦ
εἰλικρινῶς.

Ἄμα γενόμενος τοιοῦτοτρόπως κύριος τῆς Πελοποννήσου ὁ Κων-
σταντῖνος παρεσκευάσθη εἰς τὸν κατὰ τῶν Μωαμεθανῶν ἀγῶνα.
Ἐπαναλαμβάνομεν ὅμως ὅτι ἀνέλαβε τὸν ἀγῶνα τοῦτον βραδυ-
τερον τοῦ δέοντος ὥς μὴ ὥφελε. Μὴ λησμονήσωμεν ὅτι ἔφθασεν
εἰς Μισθρᾶν κατὰ δεκέμβριον τοῦ 1443, ὁ ἔστιν, καθ' ἣν ἐποχὴν
ὁ Οὐνιάδης διεξῆγε τὴν νικηφόρον αὐτοῦ μακρὰν ἐκστρατείαν καὶ
κατετρόπωσε τοὺς Ὀσμανίδας περὶ Νίσσαν καὶ περὶ Ἰάλοβαζ. Ἄν
ὁ Κωνσταντῖνος ἐγίνετο κύριος τῆς Πελοποννήσου πρὸ 15 ἐτῶν ἢ
πρὸ 10 ἢ καὶ πρὸ 5 μόνον, ἀμέσως μετὰ τὴν ἐκ Φλωρεντίας ἐπι-
στροφὴν τοῦ ἀδελφοῦ του, ὅπερ ἦτο εὐκόλον καὶ εὐλογον νὰ συμ-
βῇ ἔκτοτε, ἤθελεν ἔχει καιρὸν νὰ ὀργανώσῃ τὰς δυνάμεις τῆς χώ-
ρας, νὰ ἐπεκτείνῃ τὴν κυριαρχίαν ταύτην, καὶ ἀπὸ τοῦ 1442, ὅτε
τὸ πρῶτον ἐπέπεσεν ὁ Οὐνιάδης κατὰ τῶν Ὀσμανικῶν στρατῶν
καὶ κατετρόπωσε αὐτοὺς περὶ Ἑρμανστάτ καὶ περὶ Βασάγ, νὰ
προελάσῃ ἐκ Θεσσαλίας εἰς προὔπαντησιν τοῦ ἀπὸ βορρᾶ κατερ-
χομένου στρατηγοῦ τῶν Οὐγγρων καὶ νὰ ἐμβάλῃ οὕτω τοὺς πο-

λεμῶς εἰς ἀμνηχανίαν. Ἀλλ' ἀρξάμενος τοῦ ἔργου τὰς τελευταίας ἡμέρας τοῦ 1443 ἐδέησε νὰ κατατρίψῃ εἰς παρασκευὰς τὸν χρόνον καθ' ὃν ἤθελεν ἔχει σύμμαχον τὸν Οὐνυάδην. Ἐπεχείρησε μὲν ἀμέσως τὴν ἀνοικοδόμησιν τῶν ὀχυρωμάτων τοῦ Ἰσθμοῦ, ᾧ καὶ συνεπλήρωσε μετὰ ἀξιομνημονεύτου ταχύτητος κατὰ μῆνα μάρτιον τοῦ ἐπομένου ἔτους· δὲν ἔπαυσε συνεννοούμενος μετὰ τῶν Οὐγγρων· συνεκέντρωσε τὸν στρατὸν αὐτοῦ καὶ τοῦ ἀδελφοῦ του Θωμᾶ περὶ Κόρινθον, ἧς τὸ σπουδαιότατον φρούριον ἐπέτρεψεν εἰς τὸν τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ Δημητρίου συγγενῇ Δημήτριον Ἀσάν, καὶ ἔπειτα, ἐξελθὼν τοῦ Ἰσθμοῦ εἰς τὴν ἀνατολικὴν Ἑλλάδα, ἠνάγκασε τὸν τότε δοῦκα Ἀττικῆς καὶ Βοιωτίας Νέριον Β' νὰ ἀναγνωρίσῃ τὴν κυριαρχίαν του καὶ νὰ πληρώσῃ 30,000 χρυσῶν κατ' ἔτος. Ἀλλὰ τούτων γινόμενων ἐνταῦθα, ἔλαβον τὰ κατὰ τὸν Οὐνυάδην πρὸς βορρᾶν τροπὴν ὀλεθρίαν, διότι μετὰ τὴν ῥῆξιν τῆς περὶ τὰ μέσα τοῦ ἔτους 1444 συνομολογηθείσης εἰρήνης ἐπῆλθε τῇ 10 νοεμβρίου τοῦ ἔτους τούτου ἡ περὶ Βάρναν πανωλεθρία, ὡς ἐκ τῆς ὁποίας ὁ Κωνσταντῖνος κατελείφθη μεμονωμένος ἀπέναντι τῆς ὁσμανικῆς παντοδυναμίας. Καθ' ἣ ὁμῶς προεῖπομεν ὁ Κωνσταντῖνος ἦτο πρὸ πάντων ἀνθρώπων τοῦ καθέκοντος, ἀρξάμενος δὲ ἀπαξ τοῦ ἔργου, δὲν ἐνόμισεν ὅτι δύναται νὰ ὀπισθοδρομήσῃ, καίτοι κάλλιστα συναισθανόμενος ὅτι ὑφίσταται τὸν μέγιστον τῶν κινδύνων. Τῶντι δὲν ἤρκει ὅτι ἦτο μεμονωμένος, ἀλλὰ δὲν εἶχε λάβει καιρὸν νὰ ἀναδιοργανώσῃ, νὰ συγχωνεύσῃ καὶ νὰ ἀσκήσῃ ἀποχρώντως τὰ ποικίλα στοιχεῖα ἐξ ὧν συνέκειτο τότε ὁ πληθυσμὸς τῶν κυρίως ἐλληνικῶν χωρῶν. Ἰδίως ἐν Πελοποννήσῳ, παρεκτὸς τῶν Ἑλλήνων, ὑπῆρχον καὶ Φράγχοι καὶ Γασμουῖλοι καὶ Βούλγαροι καὶ Ἀλβανοὶ, ἐξ ὧν οἱ πλείστοι τοσοῦτον μικρὰν παρεῖχον ἐγγύησιν πίστει, ὥστε ἐνῷ ὁ Κωνσταντῖνος παρεσκευάζετο κατεσκευασμένος εἰς τὸν κρίσιμον ἐκείνον ἀγῶνα, οἱ Ἀλβανοὶ, στασιάζαντες ὑπὸ Πέτρῳ τὸν χωλὸν καὶ αὐτὸν τὸν Ἕλληνα Ἐμμανουὴλ Καντακουζηνὸν, συνεννοοῦντο μετὰ τῶν Τούρκων. Ἐν δὲ τῇ ἀνατολικῇ Ἑλλάδι ἡ κατάστασις τῶν πραγμάτων ἦτο χεῖρων ἔτι εἰ δυνατόν· διότι ὁ Νέριος Β', καίτοι ὑποκύψας ἐξ ἀνάγκης εἰς τὴν ὑπεροχὴν τοῦ Κωνσταντίνου, δὲν ἐδίσταζε νὰ συνεννοῇται ὡς

ἐν περιεσώθῃ ἐν αὐτῇ οἰκογενειακὸν ἐπωνύμιον ἀναμιμνήσκον τὴν κυριαρχίαν ἐκείνην. Τὴν δὲ τάξιν αὐτῶν κατέλαβον πρὸ πάντων Ἕλληνες μεγιστᾶνες οἷον ὁ μέγας στρατοπεδάρχης τοῦ Κωνσταντίνου Γεώργιος Δαμιονογιάννης, ὁ Δημήτριος Παλαιολόγος Δερμοκαΐτης, φεουδάρχης περὶ Πάτρας, ὁ Δημήτριος Μαμωνᾶς Γρηγοράς, κύριος τοῦ φρουρίου Πρινίκου, αἱ δύο υἱοὶ τοῦ Γεμιστοῦ, Δημήτριος καὶ Ἀνδρόνικος, κύριοι ὁ μὲν τοῦ Φαναρίου, ὁ δὲ τῆς Βρύσσης, ὁ Ἀθανάσιος Λάσκαρις ὁ ἀποσταλὴς παρὰ τοῦ Δημητρίου πρέσβυς πρὸς τοὺς Φλωρεντινοὺς, ὁ Ἰωάννης Σοφιανὸς Δαμιονογιάννης, ἡ, καθὼς λέγει αὐτὸν ὁ Φραντζῆς, Εὐδαίμων Ἰωάννης, μεσάζων ἢ πρωθυπουργὸς τοῦ Κωνσταντίνου διατελέσας, αὐτὸς οὗτος ὁ Γεώργιος Φραντζῆς, ὅστις ἔλαβε «τὴν ἡγεμονίαν τῆς Σπάρτης καὶ διοίκησιν πάντων τῶν περὶ αὐτῆς, ἡγουν Κουλᾶ, Ἐβραϊκῆς Τρίπης, Τζεραμίου, Παγκότων, Σκλαβοχωρίου καὶ πάντων τῶν ἄλλων αὐτῆς χωρίων καὶ πάντα τὰ εἰσδήματα αὐτῶν, ὡς οὐκ εἶχεν οὐδεὶς ἄλλος πώποτε τὴν τοιαύτην διοίκησιν.» Καὶ πλὴν τούτων ὁ Ἰωάννης Καντακουζηνὸς, ὁ λαβὼν τὴν διοίκησιν τῆς Κορίνθου, Ἀλέξιος Λάσκαρις, ὁ διοικητὴς Πατρῶν, καὶ ἄλλοι πολλοί. Ἀλλὰ παρεκτὸς τῶν Ἑλλήνων προέκυψαν κατὰ τοὺς χρόνους τούτους καὶ ἄλλοι μεγιστᾶνες ἐν Πελοποννήσῳ, ἐτέρας καταγωγῆς, διότι ἦσαν ἢ Γασμουῖλοι, δηλαδὴ ἀπόγονοι Ἑλλήνων καὶ Φράγκων οἷοι λ. χ. οἱ ἰσχυροὶ Φραγκόπουλοι, ἐξ ὧν ὁ Λέων διετέλεσε πρωτοστράτωρ τοῦ Θεοδώρου Β', ἢ βουλγαρικοῦ γένους ὅποιοι ἦσαν οἱ Ἀσάν, παντοδύναμοι κηδεσταὶ τοῦ Δημητρίου ἢ Ἀλβανοὶ οἷος ὁ Πέτρος ὁ Χωλὸς ἀπόγονος, τῶν Βούων ἢ Μπούων τῆς δυτικῆς Ἑλλάδος. Κατὰ τὴν ἐποχὴν λοιπὸν ταύτην εὐρίσκομεν ἐν Πελοποννήσῳ πολλὰς καὶ μεγάλας οἰκογενείας, αἵτινες ἀνατράφεισαι ἐν τῇ φραγκικῇ σχολῇ τοῦ παρελθόντος ἀνέδειξαν ἄνδρας οὐκ ὀλίγους διαπρεπεῖς περὶ τε τὰ πολεμικὰ πράγματα καὶ τὴν διοίκησιν. Εἶναι βέβαιον ὅτι παρεκτὸς τῆς φραγκικῆς κυριαρχίας συνετέλεσεν εἰς τὴν τοιαύτην τῆς Πελοποννήσου ἀναβίωσιν καὶ ἡ ἐν Μισθρᾷ πρῶτος ἐγκαθίδρυσις τοῦ βυζαντινοῦ δεσποτάτου, ὡς ἐκ τοῦ ὁποίου μετεβιβάσθησαν εἰς τὴν χερσόνησον ἐν μέρει αἱ τελευταῖαι περιλιπόμεναι δυνάμεις τοῦ βυζαντινοῦ κράτους καὶ ἰδίως ὁ τότε ἀρχίσας νὰ προάγεται καὶ νὰ λαμβάνη

πρακτικώτερον χαρακτῆρα νεώτερος ἑλληνισμός, τοῦ ὁποίου εἰς τῶν ἐπιφανεστάτων ἀντιπροσώπων, ὁ Γεώργιος Γεμιστός, ἐνταῦθα, ὡς ἤξεύρομεν, ἐζήτησε νὰ ἐφαρμόσῃ τὸ μέγα τῆς διοικητικῆς καὶ κοινωνικῆς μεταρρυθμίσεως σύστημα αὐτοῦ. Ἀλλ' ἐάν διὰ τῆς τοῦ Βυζαντίου ἐπιδράσεως ἐνωθῇ αὐτὴ εἰς τὴν Πελοπόννησον καὶ εἰς πολλὰς ἄλλας τῆς κυρίως Ἑλλάδος χώρας τὸ πνεῦμα τοῦ ἑλληνισμοῦ ἐκεῖνου ὅστις διεπλάσθη ἐκ τοῦ συνδυασμοῦ τῆς χριστιανικῆς παραδόσεως μετὰ τῶν ἀρχαιοτέρων παραδόσεων καὶ φρονημάτων, διὰ τῆς φραγκικῆς κυριαρχίας ἐνωθῇ αὐτὴ εἰς τὰς χώρας ταύτας τὸ μάχιμον φρόνημα οὐ ἄνευ ὁ ἑλληνισμὸς δὲν ἤθελε δυνηθῇ νὰ ἀνταγωνισθῇ κατὰ τῆς ἐπελθούσης μουσουλμανικῆς κυριαρχίας.

Οὕτως εἶχεν ἡ Πελοπόννησος ὅτε κατελύθη ἡ ἐν αὐτῇ φραγκοκρατία καὶ ἐνιδρύθησαν ἀντ' αὐτῆς τρεῖς βυζαντινοὶ δεσπόται, ὁ Θεόδωρος, ὁ Κωνσταντῖνος καὶ ὁ Θωμᾶς. Ὁ Κωνσταντῖνος ἐνόησε πρὸ καιροῦ, ὅτι, ἐπειδὴ τὸ κράτος περιωρίσθη πρὸς βορρᾶν εἰς μόνην σχεδὸν τὴν Κωνσταντινούπολιν, ἥτις ἔχουσα πρὸ τῶν πυλῶν αὐτῆς τὸν φοβερὸν πολέμιον, μικρὰ ἡδύνατο νὰ πράξῃ οἰκοθεν ἵνα ἀνακύψῃ ἐκ τῆς καταπτώσεως ἐκεῖνης, τὸ μόνον μέρος ἐν ᾧ ὑπῆρχεν ἐλπίς νὰ ὀργανωθῇ ἀξιόμαχος τις ἑλληνικὴ δύναμις ἱκανὴ νὰ ἐπέλθῃ εἰς βοήθειαν τῆς πρωτευούσης ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τῶν ἄλλων ἰθαγενῶν, ἦτο ἡ Πελοπόννησος. Ἀλλὰ συγχρόνως ἐνόησεν, ὅτι ἐν ὅσῳ αὕτη ἦτο διηρημένη μεταξὺ τριῶν δυναστῶν, οὐδὲν σπουδαῖον ἡδύνατο νὰ κατορθωθῇ ἐν αὐτῇ ἐπὶ τῷ σκοπῷ τούτῳ. Κατὰ δυστυχίαν οὐδεὶς τῶν ἀδελφῶν τοῦ εἶχε τὴν συνείδησιν τῆς ἀνάγκης τοῦ νὰ παύσῃ ἐπικρατοῦσα αὐτόθι πολυαρχία ὥστε πολλὰ ἐπὶ ματαίῳ παρῆλθον ἔτη πρὶν οὗτος καταπίσῃ αὐτοὺς νὰ ἐπιτρέψωσιν αὐτῷ τὴν ὅλην τῆς χώρας ἐκεῖνης ἡγεμονίαν. Πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον δὲν ἔπαυσεν ἐνεργῶν τὰ δέοντα, ὅτε μὲν ἐν Πελοποννήσῳ, ὅτε δὲ ἐν Κωνσταντινουπόλει. Ἰδίως ἐν Κωνσταντινουπόλει διέτριψεν ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ 1437 ἐπὶ ἕξ ὅλα ἔτη κατ' ἀρχάς ὡς ἐπίτροπος τῆς ἀρχῆς τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ Ἰωάννου Παλαιολόγου, ὅστις ἀπελθὼν τότε εἰς Ἰταλίαν παρέδωκεν εἰς αὐτὸν τὸ δεύτερον τὰς ἡνίας τοῦ κράτους, διότι ἤξευρεν, ὅτι αὐτὸς μόνος εἶναι ἱκανὸς νὰ ἀναπληρώσῃ αὐτὸν

ἀπόντα. Μετὰ δὲ τὴν ἐπιστροφὴν τοῦ Ἰωάννου ὁ Κωνσταντῖνος ἐξηκολούθησε διατρίβων παρ' αὐτῷ, καὶ ἐπὶ μίαν μάλιστα σιγὴν ἀπελιπθεὶς νὰ ἐπιτύχῃ τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ ἀρχικοῦ βουλευματος, συνήνεσε νὰ παραχωρήσῃ εἰς τὸν ἕτερον ἀδελφὸν αὐτοῦ, τὸν Δημήτριον, τὰς ἐν Πελοποννήσῳ κτήσεις καὶ νὰ λάβῃ ἀντ' αὐτῶν τὴν Σηλυβρίαν. Ἀλλὰ τελευταῖον συμπράξαντος δραστηριώτερον τοῦ βασιλέως Ἰωάννου, ἀφ' ἧς ἐποχῆς ἀνέλαβε νὰ συμβαλῇ μετὰ τοῦ Βλαδισλάου, κατεπείσθησαν ὁ μὲν Δημήτριος νὰ μὴ μεταβῇ εἰς Πελοπόννησον, ὁ δὲ ἐν Μισθρᾷ ἀρχὼν Θεόδωρος Β' νὰ παραχωρήσῃ εἰς τὸν Κωνσταντῖνον τὸ ὑπ' αὐτοῦ κυβερνῶμενον μῆγα τῆς χερσονήσου μέρος, ὥστε περὶ τὰ τέλη τοῦ 1443 ἀφίκετο εἰς Μισθρὰν ὁ Κωνσταντῖνος καὶ ἀνέλαβε τὴν κυβέρνησιν ἂν ὄχι δλοκλήρου τῆς χερσονήσου, βεβαίως ὅμως τοῦ μείζονος αὐτῆς μέρους, διότι τὸ δεσποτάτον τοῦ Μισθρᾷ περιέλαβε τότε τὴν Λακωνικὴν, τὴν Κορινθίαν, τὴν Ἀχαΐαν, τὴν Ἀρκαδίαν καὶ τὰ ἀνατολικά τμήματα τῆς Μεσσηνίας, ὁ δὲ Θωμᾶς περιορίσθη εἰς μόνην τὴν Ἠλιδα καὶ πλὴν τούτου ἄνομολογῶν τὴν τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ ὑπεροχὴν δὲν ἔπαυσεν ἔκτοτε συμπράττων μετ' αὐτοῦ εἰλικρινῶς.

Ἄμα γενόμενος τοιοῦτοτρόπως κύριος τῆς Πελοποννήσου ὁ Κωνσταντῖνος παρεσκευάσθη εἰς τὸν κατὰ τῶν Μωαμεθανῶν ἀγῶνα. Ἐπαναλαμβάνομεν ὅμως ὅτι ἀνέλαβε τὸν ἀγῶνα τοῦτον βραδύτερον τοῦ δέοντος ὥς μὴ ὠφελε. Μὴ λησμονήσωμεν ὅτι ἔφθασεν εἰς Μισθρὰν κατὰ δεκέμβριον τοῦ 1443, ὁ ἔστιν, καθ' ἣν ἐποχὴν ὁ Οὐνιάδης διεζῆγε τὴν νικηφόρον αὐτοῦ μακρὰν ἐκστρατείαν καὶ κατετρόπωσε τοὺς Ὀσμανίδας περὶ Νίσσαν καὶ περὶ Ἰάλοβαζ. Ἄν ὁ Κωνσταντῖνος ἐγίνετο κύριος τῆς Πελοποννήσου πρὸ 15 ἔτων ἢ πρὸ 10 ἢ καὶ πρὸ 5 μόνον, ἀμέσως μετὰ τὴν ἐκ Φλωρεντίας ἐπιστροφὴν τοῦ ἀδελφοῦ του, ὅπερ ἦτο εὐκόλον καὶ εὐλογον νὰ συμβῇ ἔκτοτε, ἤθελεν ἔχει καιρὸν νὰ ὀργανώσῃ τὰς δυνάμεις τῆς χώρας, νὰ ἐπεκτείνῃ τὴν κυριαρχίαν ταύτην, καὶ ἀπὸ τοῦ 1442, ὅτε τὸ πρῶτον ἐπέπεσεν ὁ Οὐνιάδης κατὰ τῶν Ὀσμανικῶν στρατῶν καὶ κατετρόπωσε αὐτοὺς περὶ Ἐρμανστάτ καὶ περὶ Βασάγ, νὰ προελάσῃ ἐκ Θεσσαλίας εἰς προϋπάντησιν τοῦ ἀπὸ βορρᾶ κατερχομένου στρατηγοῦ τῶν Οὐγγρων καὶ νὰ ἐμβάλῃ οὕτω τοὺς πο-

λεμίους εἰς ἀμηναν. Ἀλλ' ἀρξάμενος τοῦ ἔργου τὰς τελευταίας ἡμέρας τοῦ 1443 ἐδέησε νὰ κατατρίψῃ εἰς παρασκευὰς τὸν χρόνον καθ' ὃν ἤθελεν ἔχει σύμμαχον τὸν Οὐνιάδην. Ἐπεχείρησε μὲν ἀμέσως τὴν ἀνοικοδόμησιν τῶν ὀχυρωμάτων τοῦ Ἰσθμοῦ, ἣν καὶ συνεπλήρωσε μετὰ ἀξιωματηνεύτου ταχύτητος κατὰ μῆνα μάρτιον τοῦ ἐπομένου ἔτους· δὲν ἔπαυσε συνεννοούμενος μετὰ τῶν Οὐγγρων· συνεκέντρωσε τὸν στρατὸν αὐτοῦ καὶ τοῦ ἀδελφοῦ του Θωμᾶ περὶ Κόρινθον, ἥς τὸ σπουδαιότατον φρούριον ἐπέτρεψεν εἰς τὴν τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ Δημητρίου συγγενῇ Δημήτριον Ἀσάν, καὶ ἔπειτα, ἐξελθὼν τοῦ Ἰσθμοῦ εἰς τὴν ἀνατολικὴν Ἑλλάδα, ἠνάγκασε τὸν τότε δοῦκα Ἀττικῆς καὶ Βοιωτίας Νέριον Β' νὰ ἀναγνωρίσῃ τὴν κυριαρχίαν του καὶ νὰ πληρώσῃ 30,000 χρυσῶν κατ' ἔτος. Ἀλλὰ τούτων γινόμενων ἐνταῦθα, ἔλαβον τὰ κατὰ τὸν Οὐνιάδην πρὸς βορρᾶν τροπὴν ἐλευθρίαν, διότι μετὰ τὴν ῥῆξιν τῆς περὶ τὰ μέσα τοῦ ἔτους 1444 συνομολογηθείσης εἰρήνης ἐπῆλθε τῇ 10 νοεμβρίου τοῦ ἔτους τούτου ἡ περὶ Βάρναν πανωλεθρία, ὡς ἐκ τῆς ὁποίας ὁ Κωνσταντῖνος κατελείφθη μεμονωμένος ἀπέναντι τῆς ὁσμανικῆς παντοδυναμίας. Καθ' ἃ ὁμῶς προεῖπομεν ὁ Κωνσταντῖνος ἦτο πρὸ πάντων ἀνθρώπων τοῦ καθέκοντος, ἀρξάμενος δὲ ἀπαξ τοῦ ἔργου, δὲν ἐνόμισεν ὅτι δύναται νὰ ὀπισθοδρομήσῃ, καίτοι κάλλιστα συναισθανόμενος ὅτι ὑφίσταται τὸν μέγιστον τῶν κινδύνων. Τῶντι δὲν ἤρκει ὅτι ἦτο μεμονωμένος, ἀλλὰ δὲν εἶχε λάβει καιρὸν νὰ ἀναδιοργανώσῃ, νὰ συγχωνεύσῃ καὶ νὰ ἀσκήσῃ ἀποχρώντως τὰ ποικίλα στοιχεῖα ἐξ ὧν συνέκειτο τότε ὁ πληθυσμὸς τῶν κυρίως ἐλληνικῶν χωρῶν. Ἰδίως ἐν Πελοποννήσῳ, παρεκτός τῶν Ἑλλήνων, ὑπῆρχον καὶ Φράγχοι καὶ Γασμουῖλοι καὶ Βούλγαροι καὶ Ἀλβανοὶ, ἐξ ὧν οἱ πλείστοι τοσοῦτον μικρὰν παρῆχον ἐγγύησιν πίστεως, ὥστε ἐνῶ ὁ Κωνσταντῖνος παρεσκευάζετο κατεσπευσμένως εἰς τὸν κρίσιμον ἐκείνον ἀγῶνα, οἱ Ἀλβανοὶ, στασιάζαντες ὑπὸ Πέτρῳ τὸν χωλὸν καὶ αὐτὸν τὸν Ἑλληνα Ἐμμανουὴλ Καντακουζηνόν, συνεννοοῦντο μετὰ τῶν Τούρκων. Ἐν δὲ τῇ ἀνατολικῇ Ἑλλάδι ἡ κατάστασις τῶν πραγμάτων ἦτο χεῖρων ἔτι εἰ δυνατόν· διότι ὁ Νέριος Β', καίτοι ὑποκύψας ἐξ ἀνάγκης εἰς τὴν ὑπεροχὴν τοῦ Κωνσταντίνου, δὲν ἐδίσταζε νὰ συνεννοῇται ὡς-

αὐτῶς μετὰ τῶν Τούρκων, τῶν ὁποίων ἄλλως τε ἦτο πρὸ καιροῦ ὑποτελής.

Κατ' ἀρχάς ἡ τύχη ἐφάνη προςμειδιάσασα ἐπὶ μικρὸν εἰς τὸν Κωνσταντῖνον. Μετὰ τὸ περὶ Βάρναν κατόρθωμα ὁ Μουράτ παρητήθη αὐθις τῆς ἀρχῆς· ἐπὶ τοῦ θρόνου τῶν Ὄσμανιδῶν ἐκάθησε παῖς ἐκκαιδεκαέτης· οἱ γενίτζαροὶ ἐστασίασαν ἐν Ἀδριανουπόλει· τὴν ἀνοιξιν τοῦ 1445 προσῆλθον εἰς τὸ στρατόπεδον τοῦ Κωνσταντίνου 300 Βουργούνδιοι μαχηταί· καὶ αὐτὸς ὁ παλιμβουλὸς δεσπότης τῶν Σέρβων Γεώργιος ἐφαίνετο διατεθειμένος νὰ παράσχη συνδρομήν. Ὅθεν ὁ Κωνσταντῖνος ἐξακολουθήσας ἀπὸ τοῦ φεβρουαρίου 1445 τὸ ἐπιχείρημα κατέλαβε τὴν Δαυλίδα καὶ μέγα μέρος τῆς Φωκίδος, τὸ Λοιδωρίκιον, τὴν Βιτρινίτζαν καὶ προχωρήσας εἰς Θεσσαλίαν, τῆς ὁποίας οἱ Βλάχοι καὶ οἱ Ἀλβανοὶ ἐφάνησαν πρόθυμοι νὰ συνταχθῶσι μετ' αὐτοῦ, κατέλαβε τὴν ἐπαρχίαν ταύτην καὶ ἐπέστησεν αὐτῇ ἴδιον ἀρχοντα. Ἀλλὰ μετ' ὀλίγον τὰς ἐφημέρους ταύτας ἐπιτυχίας ἔμελλον νὰ παρακολουθήσωσιν συμφοραὶ δειναί. Ὁ Μουράτ ἀνέλαβε τὸ τρίτον τὴν ὑπερτάτην ἀρχὴν ἐν ἔτει 1445· ὁ Νέριος δὲν ἔπαυσε καταμηνύων εἰς τὸν μπεϋλέρμπεϋν τῆς Ρούμελης Τουραχάν τὰς ἐνεργείας τοῦ Κωνσταντίνου· ὁ Τουραχάν εἶχε καὶ ἴδιον συμφέρον νὰ περιστείλῃ τὰς ἐνεργείας ταύτας διότι ὑπελάμβανε τὴν Θεσσαλίαν ὡς ἴδιον κληρονομικὸν τιμάριον. Ἀμφότεροι λοιπὸν διὰ τῶν ἀδιαλείπτων αὐτῶν παραστάσεων κατέπεισαν τὸν Μουράτ, ὅτι εἶναι ἀπαραίτητον νὰ ἐπεμβῇ· καὶ τῳόντι τὴν ἀνοιξιν τοῦ 1446 ὁ σουλτάνος συνεκέντρωσεν εἰς Φεράς στρατὸν πολυάριθμον. Ὁ Κωνσταντῖνος ἐνόησεν ὅτι εἶναι ἀσύνετον νὰ παραταχθῇ ἐκ τοῦ συστάδην πρὸς τὴν δύναμιν ἐκείνην, ἥτις πρὸ ὀλίγου ἔτι κατετρόπωσε τοὺς ἀρίστους μαχητὰς τῆς Εὐρώπης· ὑπεχώρησε λοιπὸν ὀπισθεν τῶν ὀχυρωμάτων τοῦ Ἰσθμοῦ, ὁ δὲ στρατὸς τοῦ σουλτάνου προελάσας ἀκωλύτως μέχρι Θηβῶν, ἀπέβαλεν ἐκεῖθεν τὸν φρούραρχον τοῦ δεσπότη καὶ ἀπέδωκε τὴν πόλιν εἰς τὸν Νέριον, ἐνῷ ἀπόσπασμά τι τοῦ κυρίου στρατοῦ κατέλαβε τὸ Λοιδωρίκιον, τὸ Γαλαξειδίον καὶ τὰ Σάλωνα. Τούτων γενομένων ἐπλησίασεν ὁ σουλτάνος περὶ τὰ τέλη νοεμβρίου εἰς τὸν Ἰσθμὸν, συνεπαγόμενος ἐξήκοντα μὲν χιλιάδας ἀνδρῶν ἐν οἷς καὶ

τὴν ὑπὸ τοῦ Νερίου ἀγομένην ἐπικουρίαν, πολλὰ δὲ τηλεβόλα καὶ ἄλλας πολιορκητικὰς μηχανάς, καὶ ἐστρατοπέδευσε περὶ Μιγγίας. Ὁ Κωνσταντῖνος, πρὶν ἀναρρίψῃ τὸν περὶ τῶν ὅλων κύβον, ἐνόμισε καλὸν νὰ πράξῃ ὅ,τι ἦτο δυνατόν ἵνα σώσῃ τοῦλάχιστον τὴν Πελοπόννησον καὶ ἔπεμψεν ἐπὶ τούτῳ πρὸς τὸν Μουράτ πρέσβυν, τὸν πατέρα τοῦ ἱστορικοῦ Καλκοκονδύλη, προτείνων, ὅτι παραιτεῖται πάσης ἐκτὸς τοῦ Ἰσθμοῦ ἀξιώσεως· ἀλλ' ὁ σουλτάνος τὸν μὲν πρέσβυν συλλαβὼν ὡς κατάσκοπον ἐφυλάχισεν, ἀπήτησε δὲ παρὰ τοῦ Κωνσταντίνου νὰ κατεδαφίσῃ μὲν τὰ τεῖχη τοῦ Ἰσθμοῦ, νὰ τελέσῃ δὲ φόρον ἕνεκα τῆς Πελοποννήσου. Ἐννοεῖται ὅτι ἀμαχητὶ τοιαῦται ἀπαιτήσεις δὲν ἦτο δυνατόν νὰ γίνωσι δεκταί, ὥστε ὁ ἀγὼν ἀπέβη ἀναπόδραστος.

Ὁ Μουράτ κατῆλθε τότε μετὰ ἑξ̄ χιλιάδων ἀνδρῶν ἐκ τοῦ ἐν Μιγγίαις στρατοπέδου, ἵνα παρατηρήσῃ ἰδίῳις ὀφθαλμοῖς τὰ τοῦ Ἰσθμοῦ ὀχυρώματα· καὶ ἔπειτα περιέμεινεν ἑτὶ ἡμέρας τινὰς ἐπὶ τῇ προεδακίᾳ ὅτι ὁ Κωνσταντῖνος ἤθελε παραδοθῇ, διότι ὁ Τουραχάν εἶχε δώσει εἰς τὸν κύριον αὐτοῦ τοιαύτας ἐλπίδας. Περμείνας δὲ ἐπὶ ματαίῳ, ἀφοῦ ἐπέπληξε τὸν στρατηγὸν τοῦ διότι προέτρεψεν αὐτὸν νὰ ἐπιχειρήσῃ ἐν χειμῶνι τὴν ἐκστρατείαν ἐῖς αὐτὸς ἤθελε νὰ τὴν ἀναβάλῃ μέχρι τοῦ προσεχοῦς θέρους, παρέταξε τελευταίον σύμπαντα τὸν στρατὸν πρὸ τῶν ὀχυρωμάτων, ἔστησε τὴν σκηνὴν αὐτοῦ ἐν τῷ μέσῳ τοῦ Ἰσθμοῦ, ἐκεῖ ὅπου πιτυὼν πάλαι ποτὲ περιελάμβανε τὸν καθωσιωμένον τῶν Ἰσθμίων χώρον, καὶ ἤρχισε τὴν πολιορκίαν. Ἐπὶ τοῦ πεδίου ἐκεῖνου ὅπου ἐτελοῦντο αἱ ἀρχαῖαι εἰς τιμὴν τοῦ Ποσειδῶνος ἀρματοδρομαίαι, προήλασαν κατὰ τοῦ χαρακώματος αἱ πολιορκητικαὶ τῶν Τούρκων μηχαναὶ καὶ ἔσεισαν τό τε χαράκωμα καὶ τὸν Ἰσθμόν. Ἐν διαστήματι τριῶν ἡμερῶν προσεβάλλετο τὸ περτειχίσμα κατὰ δὲ τὴν ἐσπέραν τῆς τετάρτης, ἥτις ἦτο ἡ 3 δεκεμβρίου 1446, ἀνήφθησαν πυρὰ πολλὰ εἰς τὸ ὁσμανικὸν στρατόπεδον καὶ ἀντήχησαν ὕμνοι πολεμιστῆριοι προαναγγέλλοντες, καθ' ὃ εἶχον οἱ πολέμιοι ἔθος, τὴν μετὰ δύο ἡμέρας γενησομένην ἐφοδον. Τῇ δὲ πρώτῃ τῆς ἐβδόμης ἡμέρας ἀπὸ τῆς ἐνάρξεως τῆς πολιορκίας, ἥτις ἦτο καὶ 7 τοῦ δεκεμβρίου μηνός, κύμβαλα καὶ αὐλοὶ καὶ σάλπιγγες ἔδωκαν τὸ σημεῖον τῆς ἐφό-

δου. Ἐνθ' ὑπόνομοι διώρυσσον τὸ τεῖχος, ἐνθ' τὰ πυροβόλα διεκώλυον τοὺς Πελοποννησίους νὰ προκύψωσιν ἐκ τῶν ἐπάλξεων, προσήχθησαν κλίμακες καὶ ἤρχισαν ἀναβαίνοντες ἐπ' αὐτῶν οἱ τολμηρότατοι τῶν γενιτζάρων ὑπὸ τοῦ Μουράτ αὐτοῦ παροτρυνόμενοι. Τὸ ὄνομα τοῦ πρώτου ἀναδάντος γενιτζάρη περιεσώθη ὑπὸ τῆς ἱστορίας· ὁ Χαλκοκονδύλης τὸν ὀνομάζει Χιτήρη, ὃ δὲ Χάμμερ λέγει αὐτὸν Χίσιρ, ἦτο δὲ Σέρβος τὴν καταγωγὴν καὶ παρηκολούθησάν τοῦτον πολλοὶ ἄλλοι, ὃ δ' ἄγων ἐγένετο τότε ἐπὶ τῶν ἐπάλξεων καὶ ἐντὸς αὐτῶν. Ὁ ἄγων οὗτος ἡδύνατο νὰ παραταθῇ, διότι ὀπισθεν τοῦ χαρακώματος ἵστατο στρατὸς πολυάριθμος ὑπὸ τοῦ Κωνσταντίνου αὐτοῦ ἐμψυχούμενος· ἀλλ' αἱ ἐκ τῶν ἐπάλξεων ὑποχωρήσασαι φρουραὶ παρέρυον ἀλληλοδιαδόχως εἰς φυγὴν τὰ λοιπὰ τάγματα. Ὁ Κωνσταντῖνός καὶ ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ ἐπρὸςπᾶθῃσαν νὰ ἀναστειλῶσι τὴν τροπὴν ταύτην, ἀλλὰ δὲν εἰσῆκούοντο, διότι ὁ ἐκ τοῦ προχείρου συγκροτηθεὶς ἐκεῖνος στρατὸς δὲν εἶχε προφθάσει νὰ συμπαγῇ δι' ἰσχυρῶν πειθαρχίας δεσμῶν, τὸ δὲ χεῖριστον, σπουδαῖος φόβος ὑπῆρχε μήπως ἐπιτεθῶσιν ὀπισθεν οἱ εἰς τὰ ἐνδότερα τῆς Πελοποννήσου στασιάσαντες Ἀλβανοί. Τούτων πάντων ἕνεκα ὅτε Κωνσταντῖνος καὶ οἱ περὶ αὐτὸν ἠναγκάσθησαν νὰ παρακολουθήσωσι τὴν γενικὴν τροπὴν, τότε δὲ φοβερά ἐπῆλθε πανωλεθρία, καθὰ ἀνακράζει ὁ τοῦ Θρήνου ποιητής.

Ὡ Κόρινθος πολύθλιβος, πολὺ κακὸν τὸ εἶδες,
Τότες διαν ἐχάλασαν οἱ Τούρκοι τὸ Ἑξαμίλι.

Ὅλος ὁ κάμπος ἔγμεν ἄρματα καὶ δοξάρια,

Σαγίταις χρυσοπτέρυγαις, σπαθία κοσμημένα·

Κεφαλαί, χέρια, σώματα 'ς τὸν κάμπον ἀπλωμένα.

Μετὰ τὴν ἄλωσιν τοῦ Ἰσθμοῦ ὁ Μουράτ γενόμενος κύριος ἐν χερῶς τῆς ὑπὸ τῶν κατοίκων ἐγκαταλειφθείσης Κορίνθου, ἐπέτρεψεν εἰς τὸν Τούραχάν 1000 γενιτζάρους ἵνα ἐπιχειρήσῃ τὴν δῆωσιν τῆς περὶ χώρας, αὐτὸς δὲ μετὰ τοῦ λοιποῦ στρατοῦ ἐτράπη διὰ τῆς Σικυωνὸς καὶ τῆς ἄλλης Κορινθιακῆς παραλίας ἐπὶ τὰς Πάτρας. Ἡ πόλις αὕτη ἦτο κατ' ἐκείνο τοῦ χρόνου ἡ πλουσιωτάτη, ὡς φαίνεται, τῆς χερσονήσου, διότι οὐ μόνον ὁ Χαλκοκονδύλης ὀνομάζει αὐτὴν πόλιν εὐδαίμονα, ἀλλὰ

καὶ ὁ ποιητὴς τοῦ *Θρήνου*, πρὸς τὸν Κωνσταντῖνον ἀποτειγόμενος, λέγει.

Αὐτὴν τὴν Πάτραν τὴν πτωχὴν εἶχες παρηγορίαν σου,
Πουγγὶν σου καὶ σακκούλι σου εἰς δλαῖς ταῖς δουλείαις,
Εἰς δλαῖς σου ταῖς βρεχαις καὶ εἰς τὰ θελήματά σου.

Ἄλλ' ὁ Μουράτ εὗρεν αὐτὴν σχεδὸν ἔρημον· οἱ πλεῖστοι τῶν κατοίκων εἶχον καταφύγει εἰς τὴν ἀντικρὺ Στερεάν Ἑλλάδα, οἱ δὲ παραμεινάντες τετρακισχίλιοι ἄνθρωποι παραδοθέντες ἀμαχητὶ ἐξανδραποδίσθησαν. Ἡ ἀκρόπολις ὅμως ἀντέστη γενναίως. Εἰς μάτην οἱ γενίτζαροι ἐπεχείρησαν ἐπανειλημμένας ἐφόδους· «οἱ Ἑλληες ῥητίνην καὶ πίσσαν πυρὶ ἀψάμενοι κατὰ ὀπὴν, τοὺς τε νεήλυδας ἐξεκρούσαντο ἀμυνόμενοι καὶ ἐκράτυνον τὴν ἀκρόπολιν.» Ἡ ἀντίστασις αὕτη ἔσωσε τὴν λοιπὴν Πελοπόννησον. Ἐπανελθόντος ἐν τῇ μεταξὺ τοῦ Ταυραχάν εἰς τὸ στρατόπεδον μετὰ λείας πολλῆς ἀνδραπόδων, ὁ Μουράτ δὲν ἐνέκρινε νὰ ἐπιμεινῇ, ἀλλ' ἀπεφάσισε νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὰ ἴδια καὶ συνωμολόγησε πρὸς τὸν Κωνσταντῖνον εἰρήνην δι' ἧς οὗτος κατέστη ἔκτοτε φόρου ὑποτελῆς τῶν Τούρκων. Καὶ τοι δὲ ἡ ἐπιδρομὴ αὕτη δὲν ἐξετάθη εἰμὴ εἰς τὰ βореιοδυτικώτερα τῆς Πελοποννήσου, ἀπέβη ὅμως ὀλεθριωτάτη, πρὸ πάντων διότι ἐματαίωσε τὸ γενναῖον ἐπιχειρημα τοῦ Κωνσταντῖνου· πλὴν τούτου δὲ ἐπήγαγε συμφοράς δεινὰς εἰς τὴν χερσόνησον, διότι τότε οὐ μόνον τὰ ὄχρωμάτα τοῦ Ἰσθμοῦ ἐντελῶς κατεστράφησαν, ἀλλὰ καὶ ἡ Κόρινθος ἐπυρπολήθη, καὶ αἱ Πάτραι ἐδρώθησαν, καὶ ἐξήκοντα ὡς βεδαιούσι χιλιάδες ψυχῶν ἀπῆχθησαν εἰς αἵμαλωσίαν.

Τὴν ἀνοξίην τοῦ ἐπομένου ἔτους, 1447, ἐδέθησεν ὁ Μουράτ νὰ στρατεύσῃ εἰς Ἀλβανίαν, ὅπου πρὸ τετραετίας εἶχεν ἐξεγερθῇ ἕτερος τοῦ χριστιανισμοῦ τῆς Ἀνατολῆς πρόμαχος, ὁ προμνημονευθεὶς Σκενδέρμπεϋς. Ἀλλὰ μετὰ ἡμιόλιον ἐνιαυτὸν ἠναγκάσθη πάλιν ἐγκαταλείπων τὰ τῆς Ἀλβανίας πράγματα, νὰ τραπῇ πρὸς βορρᾶν κατὰ τοῦ ἐκ νέου ἀντιπαραταχθέντος πρὸς αὐτὸν Οὐνιάδου. Ἐπειδὴ δὲ ὁ μὲν κατὰ τοῦ Οὐνιάδου ἀγὼν οὗτος ἐτελείωσε, τάχιστα, ἐνῶ ὁ ἁλβανικὸς ἐπαναληφθεὶς διήρκεσεν

ἔτη πολλὰ, ἱστοροῦμεν πρῶτον τὰ περὶ τῶν Οὐγγρων, ἵνα μὴ διακόπτωμεν πολλάκις τὰ περὶ τῶν Ἀλβανῶν. Μετὰ τὴν περὶ Βάρναν πανωλεθρίαν ὁ Οὐνυάδης, φεύγων ἐκ τοῦ πεδίου τῆς μάχης, εἶχε συλληφθῆ ὑπὸ τοῦ ἡγεμόνος τῶν Βλάχων Δρακοῦλ, ὅστις ὅμως ἠναγκάσθη ὑπὸ τῆς Οὐγγαρικῆς κυβερνήσεως ν' ἀπελευθερώσῃ αὐτόν. Τότε ὁ Οὐνυάδης ἀνηγορεύθη γενικὸς ἐπίτροπος τῆς ἀρχῆς ἐν τῷ Οὐγγαρικῷ κράτει καὶ παρεσκευάσθη εἰς νέον κατὰ τῶν Ὀσμανιδῶν ἀγῶνα. Ἐπροοιμίασε δὲ εἰς τὸν ἀγῶνα τοῦτον νικῆσας μὲν καὶ αἰχμαλωτεύσας καὶ ἀποκεφαλίσας τὸν φιλότουρκον ἡγεμόνα Βλαχίας Δρακοῦλ καὶ ἐνιδρύσας ἀντ' αὐτοῦ ἄρχοντα τῆς χώρας ἐκείνης τὸν φίλον αὐτοῦ Δάν, συμμαχήσας δὲ μετὰ τοῦ ἡγεμόνος τῆς Μολδαβίας Στεφάνου καὶ συνεννοηθεὶς μετὰ τοῦ προμάχου τῆς Ἀλβανίας Σκενδέρμπεῦ. Ἐκ τῶν βορείων ἐκείνων Χριστιανῶν ὁ μόνος ἀρνηθεὶς κατὰ τὴν περίστασιν ταύτην νὰ στρατεύσῃ μετὰ τοῦ Οὐνυάδου ὑπῆρξεν ὁ τῆς Σερβίας βοεβόδας Γεώργιος. Δυστυχῶς πᾶσαι αὗται αἱ προπαρασκευαί, καὶ προσέτι αἱ διενέξεις εἰς τὰς ὁποίας περιῆλθεν ἐν τῷ μεταξὺ πρὸς τὸν αὐτοκράτορα τῆς Γερμανίας, δὲν ἐπέτρεψαν εἰς τὸν Οὐνυάδην νὰ ἀρχίσῃ τὸ ἐπιχειρήμα αὐτοῦ εἰμὴ μετὰ τὰ μέσα τοῦ 1448. Ἄν ἡ ἐκστρατεία αὕτη ἐγένετο πρὸ διετίας, ὁ Μουράτ ἤθελε προσβληθῆ συγχρόνως ἀπὸ βορρᾶ ὑπὸ τοῦ Οὐνυάδου, ἀπὸ μεσημβρίας ὑπὸ Κωνσταντίνου τοῦ Παλαιολόγου καὶ ἀπὸ δυσμῶν ὑπὸ τοῦ Σκενδέρμπεῦ, καὶ ἤθελε πιθανώτατα ὑποχωρήσει, διότι μόνος ὁ Οὐνυάδης ἐνέπνεεν εἰς αὐτὸν τὸσαύτην ἀνησυχίαν, ὥστε, ὡς θέλομεν μετ' ὀλίγον ἰδεῖ, ἐπεχείρησε δι' ἐπανειλημμένων περὶ εἰρήνης προτάσεων νὰ ἀπαλλαγῇ τοῦ πρὸς αὐτὸν πολέμου. Κακῇ τύχῃ ὅμως οἱ Χριστιανοὶ τῆς Ἀνατολῆς οὐδέποτε ἠδυνήθησαν ἀπὸ κοινοῦ νὰ συμπράξωσι κατὰ τοῦ πολεμίου αὐτῶν. Τῷ 1444 ὁ μὲν Κωνσταντῖνος Παλαιολόγος δὲν ἦτο ἔτι ἔτοιμος ἐν Πελοποννήσῳ νὰ ἐπιχειρήσῃ τι σπουδαῖον ὑπὲρ τοῦ Οὐνυάδου, ὁ δὲ Σκενδέρμπεῦς διεκωλύθη ὑπὸ τοῦ ἡγεμόνος τῆς Σερβίας. Μετὰ δύο ἔτη, ἐπὶ τῆς ἐκστρατείας τοῦ Κωνσταντίνου τοῦ Παλαιολόγου, ὁ μὲν Οὐνυάδης ἡσχολεῖτο εἰς τὸ νὰ θεραπεύῃ τὸ τραῦμα ὅπερ ἔπαθε περὶ Βάρναν, ὁ δὲ Σκενδέρμπεῦς ἀπησχολεῖτο ὑπὸ τινων πρὸς τοὺς Ἑνετοὺς διενέξεων. Τελευταῖον τῷ 1448 ὁ μὲν Κωνσταντῖνος

Παλαιολόγος είχε κατατροπωθῇ, ὁ δὲ Σκενδέρμπεϋς δὲν προέφρασε νὰ δράμῃ εἰς βοήθειαν τοῦ Οὐνιάδου. Ἐννοεῖται ὅτι περὶ σπουδαίας ἐπικουρίας τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης λόγος δὲν ἐγένετο· ἔξ ἐναντίας αἱ μὲν Ἑνετοὶ διεκώλυον τὴν ἐλευθέραν τοῦ Σκενδέρμπεϋ ἐνέργειαν, ὁ δὲ πάπας ὅτε μὲν ἐνεθάρρυνεν ὅτε δὲ ἀπέτρεπε τὴν μελετωμένην ἐκστρατείαν, ὁ δὲ αὐτοκράτωρ τῆς Γερμανίας ἐδιχονόει πρὸς τὸν Οὐνιάδην· ὥστε εἰς τὸν στρατὸν μετὰ τοῦ ὁποίου οὗτος ἐξεκίνησε τελευταῖον κατὰ Σεπτέμβριον τοῦ 1448 καὶ ὅστις συνέκειτο ἐκ μόνων 24,000 Οὐγγρων, ἀπάντων ὁμοῦ λογάδων ἀνδρῶν, δὲν προσῆλθον εἰμὴ διςχίλιοι Βοεμοὶ καὶ Γερμανοί. Ὁ στρατὸς οὗτος, μετὰ τοῦ ὁποίου ἠνώθησαν, ὡς μὴ ᾤφελε, 8,000 Βλάχοι, οἵτινες ἐμελλον νὰ ἀναδειχθῶσι· προδῶται ἐν τῷ πεδίῳ τῆς μάχης, ἐπορεύθη ἐπὶ τὴν Σερβίαν τῆς ὁποίας ὁ ἡγεμὼν, ὡς ἡξέυρομεν, εἶχε προτιμήσει νὰ συνταχθῇ μετὰ τοῦ Μουράτ. Ὁ σουλτάνος οὗτος, ὅστις ἐπολιόρκει τότε τὴν Κράϊαν, ἅμα μαθὼν τὴν ἀπὸ βορρᾶ ἐπερχομένην θύελλαν, ἔσπευσε νὰ λύσῃ τὴν πολιορκίαν καὶ νὰ δράμῃ μετὰ 150,000 ἀνδρῶν, ὡς βεβαίωςιν, εἰς τὸ Κοσσυφοπέδιον ἐκεῖνο, ὅπου πρὸ πεντήκοντα καὶ ἐννέα ἑνιαυτῶν ὁ πρόπαππος αὐτοῦ εἶχε λαμπρῶς μὲν νικηφορήσει, ἀποθάνει δὲ οἰκτρῶς. Ἐκεῖ ὁ Οὐνιάδης εἶχε πῆξει στρατόπεδον ὀχυρὸν ἐπέκεινα τοῦ ποταμοῦ Σετνίτζα, τοῦ κόπταντος εἰς δύο ἴσα μέρη τὸ Κοσσυφοπέδιον. Οἱ Ὀσμανίδαι κατ' ἀρχὰς διεπέρασαν τὴν Σετνίτζαν ἀλλὰ δὲν ἐτόλμησαν νὰ ἐπιτεθῶσι κατὰ τῶν ὠχυρωμένων Οὐγγρων καὶ ἐπέστρεψαν ἐντεῦθεν τοῦ ποταμοῦ. Ἐὰν ὁ Οὐνιάδης παρέμενεν ἐν τῷ ἀπορθητῷ αὐτοῦ στρατοπέδῳ καὶ περιέμενεν αὐτόθι τὸν ἀναγγέλαντα ὅτι ἐπέρχεται Σκενδέρμπεϋν, ἤθελεν ἐμβάλει εἰς δεινὴν ἀμνηχανίαν τὸν ἀντίπαλον. Ἀλλὰ λησμονήσας ὅτι ἔχει κατέναντι αὐτοῦ ἀσυγκρίτως πλειοτέρους πολεμίους καὶ ὑπὸ τῆς ἀρειμάνιου αὐτοῦ ὁρμῆς παραφροσύμενος, διεπέρασε καὶ αὐτὸς τὴν Σετνίτζαν καὶ παρεσκευάσθη εἰς τὸν ἐκ παρατάξεως ἀγῶνα. Ὁ σουλτάνος, ὅστις πρὸ διετίας μὲν εἶχεν ὑποβάλει εἰς τὸν Οὐνιάδην προτάσεις εἰρήνης, ὕβριστικῶς ὑπ' ἐκείνου ἀποβληθείσας, πρὸ ὀλίγου δ' ἔτι ἐδίστασε νὰ ἐπιτεθῇ κατ' αὐτοῦ, ἔπειψε καὶ κατὰ τὴν ὑστάτην ὥραν ὁκτώ πρὸς αὐτὸν πρέσβεις προτείνων εἰρήνην· ἀλλὰ δὲν εἰσῆκούσθη.

Ὁθεν συνεκροτήθη τῇ 17 καὶ τῇ 18 ὁκτωβρίου μάχη κρίσιμος καθ' ἣν οἱ Οὐγγροὶ καὶ οἱ Γερμανοὶ ἐπολέμησαν μὲν γυναικίαιτα, ἀλλὰ κυκλωθέντες ὑπὸ τῶν πολεμίων καὶ προδοθέντες ὑπὸ τῶν Βλάχων, ἐπὶ τέλους ὁλοσχερῶς κατετροπώθησαν· Ἑπτακίχλιοι πρὸς τοῖς μυρίοις ἔπεσον ἐκ τῶν περὶ τὸν Οὐνυάδην, ἐν οἷς τὸ ἄνθος τῶν Οὐγγρων εὐπατριδῶν· διπλάσιοι δὲ ἐκ τῶν τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ. Ὁ Οὐνυάδης ἐσώθη καὶ ἐνταῦθα, ὅπως καὶ περὶ Βάρναν, διὰ φυγῆς· καὶ συνελήφθη μὲν ὑπὸ τοῦ ἡγεμόνος τῆς Σερβίας Γεωργίου, ὅστις ἠθέλησε νὰ παραδώσῃ αὐτὸν εἰς τὸν Μουράτ ἀντὶ χρημάτων. Ἀλλ' ὁ σουλτάνος εἶτε γυναικαφρονέστερος ἀναδειχθεὶς τοῦ σλαύου ἐκείνου χριστιανοῦ, εἴτε ὑπολαβὼν ὑπέρογκον τὸ ζητηθὲν χρηματικὸν ποσόν, δὲν ἀπέδεχθη τὴν πρότασιν· ὥστε ἐπὶ τέλους ὁ Οὐνυάδης κατώρθωσε νὰ ἀναστήσῃ τὴν ἐλευθερίαν καὶ νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὰ ἴδια. Τὸ δὲ μάλιστα ἀξιοσημειώταν, ὁ Μουράτ, καίτοι τοσοῦτον λαμπρῶς νίκησας, διεβίβασεν αὐτῷ νέας περὶ εἰρήνης προτάσεις· καὶ συνωμολογήθη τῷ ὀντι ἑπταετῆς ἀνακωχῇ, καθ' ἣν ἡ Βλαχία, ἡ Σερβία καὶ ἡ Βουνία δὲν ἐμελλον τοῦ λοιποῦ νὰ κατέχωνται οὔτε ὑπὸ ὀσμανικῶν οὔτε ὑπὸ οὐγγρικῶν στρατευμάτων, ἀν· καὶ οἱ ἡγεμόνες τῶν χωρῶν τούτων ἐμελλον νὰ διατελῶσι καὶ τοῦ λοιποῦ ὑποτελεῖς τοῦ σουλτάνου.

Ἀλλὰ εὐλόγως τῇ ἀληθείᾳ ὁ Μουράτ Β' δὲν ἀπῆται πλεονεκτημάτων παρὰ τῶν Οὐγγρων καὶ τοῦ Οὐνυάδου, διότι εἶχεν ἀνὰ χεῖρας πολέμιον ἕτερον οὐδὲν ἥττον θεινόν, τοὺς πρὸ τινων ἐπῶν ἐκαστάντας Ἀλβανούς ὑπὸ ἡγεμόνα δεξιότατον, τὸν προμνημονεύοντα ἤδη Σκενδέρμπεϋν. Οἱ Ἀλβανοὶ, οἵτινες πρὸ καιροῦ εἶχον κατατραπωθῇ ὑπὸ τῶν Ὀσμανιδῶν ἕνεκα τῆς παλαιάρχας αὐτῶν καὶ τῶν διαρρέσεων, ὅπως καὶ οἱ λοιποὶ τῆς ἀνατολῆς χριστιανοί· οἱ Ἀλβανοὶ ἐξ ὧν πολλοὶ εἶχον ἤδη ἀσπασθῇ τὸν ἰσλαμισμόν καὶ οἵτινες βραδύτερον νυτομώλησαν πρὸς αὐτὰν πολυαριθμότεροι ἴσως ὅλων τῶν λοιπῶν ἱθαγενῶν τῆς ἀνατολῆς, αἱ Ἀλβανοὶ δὲν ἐπαύθησαν ἐν τούτοις νὰ ἀπαρνηθῶσι τὴν προτέραν πίστιν καὶ αὐτονομίαν ἄνευ τελευταίων τινῶν ἀγώνων, οἵτινες, ὀφείλομεν νὰ τὰ ὀμολογήσωμεν, ὑπῆρξαν ἐπὶ τινα χρόνον πεισματωδέστεροι ὅλων ὅσους κατ' ἐξέινον τοῦ χρόνου ἀντὶτάξαν οἱ χρι-

στιανοί, μεταξὺ Ἰστροῦ καὶ Ταινάρου, κατὰ τοῦ ἐξ Ἀσίας ἐπελ-
θόντος πολεμίου. Ἐπανεστήσαν δὲ τὸ πρῶτον τῷ 1434, κατ'
ἀρχὰς ὑπὸ ἡγεμόνα τὸν Ἀριανίτην τὸν Κομνηνόν, ὅστις ἐκτίσασα
τὴν ὑπερόχην ταύτην διὰ τε τὸ ἀρχαῖον τοῦ οἴκου αὐτοῦ ἀξίωμα
καὶ ἔνεκα τῶν ποικίλων κηδεστιῶν, ἃς αὐτὸς τε καὶ διὰ τῶν ὀκτώ
αὐτοῦ θυγατέρων συνῆψε μετὰ τῶν Μουσακί, τῶν Δουκαγίν, τῶν
Καστριωτῶν, τῶν ἡγεμόνων τοῦ Μαυροβουνίου Τσερνόγεβιτς καὶ
αὐτοῦ τοῦ μωραΐτου ἀρχοντος Νικολάου Μποχάλη. Καὶ τῷ μὲν
1434 ὀρμώμενος ἀπὸ τῶν κληρονομικῶν αὐτοῦ κτήσεων περὶ
Τσερμενίσσαν, τὴν ἀρχαίαν Ἀπολλωνίαν, κατετράπησε τὸν τοῦ
σουλτάνου ἐπίτροπον, Ἀλῆν, τὸν υἱὸν τοῦ Ἐβρενόςμπεϋ· ἡ ἐπανά-
στασις ἐξηπλώθη μέχρις Ἀργυροκάστρου, ἀλλ' εἰς τὸ κατὰ πό-
δας ἔτος ἐπελθὼν ἐκ Τρικάλων ὁ Τουραχάν, διέλυσε τοὺς πο-
λιοκοῦντας τὸ Ἀργυροκάστον Ἀλβανούς, φονεύσας ἐξ αὐτῶν περὶ
τοὺς χιλίους, καὶ καθυπέταξεν αὐθις τὴν χώραν, τῆς ὁποίας οἱ ἀρ-
χοντες ἠναγκάσθησαν νὰ παραδώσωσιν ὡς ὁμήρους τὰ τέκνα αὐ-
τῶν ἐξισλαμισθέντα καὶ καταταχθέντα ἐν τῷ ὁσμάνικῳ στρατῷ.
Μόνος ὁ Ἀριανίτης ἐξηκολούθησεν ἐν τοῖς ὅρεσιν αὐτοῦ διαμαρ-
τυρόμενος, διὰ κλεφτικοῦ πολέμου, κατὰ τῆς ξενικῆς κατακτη-
σεως, μέχρις αὐτοῦ τῷ 1444, ἐνῷ ὁ Μουράτ Β'. περιεσπάτο ὑπὸ τῶν
Οὐγγρων, ἐπανεστὶ αὐθις πᾶσα ἡ Ἀλβανία ὑπὸ ἡγεμόνα ἑτερον,
συγγενὴ ὁμοῦ τοῦ Ἀριανίτου, Γεώργιον. *Καστριώτην τὸν ἐπι-
λεγόμενον Σκενδέρμπεϋν.*

Ὁ ἥρως οὗτος τῆς Ἀλβανίας δὲν ἀπέβη, ὡς φαίνεται, κατὰ
τοὺς χρόνους ἐκείνους τοσαῦτον δημοτικὸς ὅσον οἱ δύο αὐτοῦ πε-
ριώνυμοι συναθληταί, ὁ Ἰωάννης Οὐνιάδης καὶ ὁ Κωνσταντῖνος
Παλαιολόγος. Ὁ θρῆνος τῆς Κωνσταντινουπόλεως, τοῦ ὁποίου
πρωταγωνιστῆς εἶναι ὁ Κωνσταντῖνος Παλαιολόγος, ἐλβεινολογού-
μενος μᾶλλον ἀκηθῶς ἢ ὑμνούμενος, δις μὲν ἐπικαλεῖται τὸν
Πάγκων ὅστις οὐδεὶς ἄλλος εἶναι ἢ ὁ πολὺς Γιαγκας, καὶ ὀνομά-
ζει αὐτὸν *στῆλῃν* τῆς *Βλαχίας*, οὐδόλως δὲ μνημονεύει τοῦ
Σκενδέρμπεϋ, καίτοι λαβὼν ἀφορμὴν νὰ ἀναφέρῃ τὴν *Ἀλβανίαν*.
Ὡς αὐτῶς ὁ Οὐβερτῖνος Πούσκουλος ἐξυμνεῖ μὲν τὴν ἀνδρείαν τοῦ
Κωνσταντίνου, ἐξυμνεῖ δὲ καὶ τὸν Οὐνιάδην καὶ τὸν Βλαδισλάον,
ἀλλ' ἀποσιωπᾷ ὅλως τὸ τοῦ Σκενδέρμπεϋ ὄνομα. Καὶ ἐξ αὐτῶν

δὲ τῶν ἐπισημοτέρων χρονογράφων, παρὰ μὲν τῷ Δούκα οὐδόλως ἱστορεῖται ὁ τῆς Ἀλβανίας πρόμαχος, παρὰ δὲ τῷ Χαλκοκονδυλίῳ, καὶ τῷ Φραντζῇ, καὶ τῷ Κριτοβούλῳ δι' ὀλίγων μόνον ἀναφέρεται καὶ μετὰ τινος ψυχρότητος. Ὁ τελευταῖος μάλιστα τοσοῦτον ἡγνώνει τὰ τῆς καταγωγῆς αὐτοῦ ὥστε, θέλων νὰ ἐξελληνίσῃ τὸ ὄνομα, δὲν τὸν λέγει ὅπως ἐκαλεῖτο Γεώργιον, ἀλλὰ μεταφράζων τὸ τουρκικὸν *Ἰσκενδέρ*, ἀποκαλεῖ τὸν ἄνδρα Ἀλέξανδρον. Ἐν τούτοις, καθὰ τοῦλάχιστον φημίζεται, ὁ μὲν Καστριώτης οὐδέποτε σχεδὸν ἡττήθη ὑπὸ τῶν Τούρκων, ὁ δὲ Οὐνιάδης πολλάκις ἔτρεψε τὰ νῶτα εἰς αὐτούς, καὶ ὁ Κωνσταντῖνος ποτὲ δὲν ἀπεδείχθη νικηφόρος. Πόθεν λοιπὸν ἡ πρὸς τὸν πρῶτον ἀδιαφορία, καὶ ἡ πρὸς τοὺς δύο ἄλλους συμπάθεια; Τὰ αἰσθήματα τῶν ἐθνῶν εἶναι πολλάκις ἐπίσης δυσεξήγητα ὅσον καὶ τὰ τῶν γυναικῶν αἰσθήματα, καὶ ἴσως τούτου ἕνεκα τὰ ἔθνη ἀγαπῶσι μᾶλλον τοὺς ὑπὲρ αὐτῶν θνήσκοντας ἢ τοὺς ὁσονδήποτε ἄλλως ὑπηρετήσαντας αὐτά· ἀγαπῶσι μᾶλλον τὸν Λεωνίδα ἢ τὸν Θεμιστοκλῆν. Ὁ Κωνσταντῖνος, καίτοι οὐδέποτε νικήσας, ἔπεσεν ὅμως ἐπὶ τῶν ἐπάλξεων τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐπιτελῶν τὸ ὕστατον καὶ ἱερώτατον τῶν καθήκοντων τοῦ βασιλέως. Ὁ Οὐνιάδης καίτοι ἡττηθεὶς περὶ Βάρναν καὶ Κοσσυφοπέδιον, ἀπέθανεν ἐν Βελιγραδίῳ ὀλίγας ἡμέρας ἀποῦ ἔσωσε τὸ πρὸς βορρᾶν προπύργιον τοῦτο τοῦ χριστιανισμοῦ ἀπὸ τῆς φοβερωτάτης ἐπιθέσεως τοῦ Μεχμέτ Β', καὶ ἀπέθανεν ἐκ τοῦ καμάτου δι' ὑπέστη καὶ τῆς πληγῆς ἣν ἔλαβεν ἐν τῇ ἐνδόξῳ ταύτῃ ἀμύνῃ. Ὁ δὲ Σκενδέρμπεϋς ἡγωνίσθη μὲν λαμπρῶς, ἀπέθανεν ὅμως ἐπὶ τέλους ἐν τῇ κλίνῃ αὐτοῦ καὶ ἐν τῇ ξένῃ γῇ ὅπου κατέφυγεν. Ἀλλ' οἶαδήποτε καὶ ἂν ὑπῆρξεν ἡ αἰτία τῆς μετριωτέρας τῶν κατοίκων τῆς ἀνατολῆς πρὸς τὸν Καστριώτην εὐνοίας, τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι οὗτος ἔπραξε, διὰ μακροῦ χρόνου, ἔργα πολλὰ καὶ μεγάλα. Ταῦτα δὲ θέλομεν διεξέλθει ἐν συνόψει, συμβουλευόμενοι ἐπὶ τοῦ προκειμένου, ὅπως ἐπράξαμεν καὶ ἐν πολλοῖς ἄλλοις τοῦ παρόντος βιβλίου, τὸν νεώτερον τῆς μεσαιωνικῆς Ἑλλάδος ἱστορικόν, τὸν τοσοῦτον προῶρως πέρυσι θανόντα Χόφφ. Τῷόντι ὁ Χόφφ, ἐπηρειδόμενος ἐπὶ τῆς οἰκογενειακῆς ἱστορίας τῶν Μουσακί καὶ ἐπὶ ἐνετικῶν ἐγγράφων, περιέλαβεν ἐν τῇ μεγάλῃ αὐτοῦ συγγραφῇ

τας θετικωτέρας καὶ μᾶλλον ἀξιοπίστους περὶ τοῦ ἥρωος τῆς Ἀλβανίας εἰδήσεις, περὶ οὗ πολλὰ μυθώδη πρότερον ἐθρυλήθησαν ὑπὸ θρησκευτικῶν χρονολογῶν. Λέγει δὲ πρὸ πάντων, ὅτι ὁ Καστριώτης δὲν ἦτο Ἀλβανὸς τὴν καταγωγὴν, ἀλλὰ Σλαῦος καθολικὸς τὸ δόγμα· καὶ τὸ καθ' ἡμᾶς δὲν θέλομεν, ἐκ κακῶς νουνομένου ἔθνικου αἰσθήματος, ἀντιταχθῇ εἰς τὴν ἱστορικὴν ταύτην ἀνακάλυψιν. Νομίζομεν τῶν ἁπάντων ἀνάξιον τῆς ἐπιστήμης νὰ μεταφέρωμεν εἰς ἀρχαιοτέρους χρόνους τὰ φυλετικὰ πάθη ὅσα παρήχθησαν νῦν, ὡς μὴ ὠφελε, μεταξὺ τῶν Σλαύων τῆς ἀνατολῆς ἀπ' ἐνὸς καὶ τῶν ἄλλων ἰθαγενῶν αὐτῆς κατοίκων ἀπ' ἐτέρου. Τότε αἱ διαφρέσεις αὗται δὲν ὑπῆρχον· Σλαῦοι, Ἀλβανοὶ καὶ Ἑλληνας ἐλογίζοντο ὡς ἀδελφοί, ἕνα ἔχοντες κοινὸν πολέμιον καὶ μίαν κοινὴν εὐχὴν, τὴν ἀπὸ αὐτοῦ σωτηρίαν. Οὕτω δὲ ἔχόντων τῶν τότε πραγμάτων, οὕτως ὀφείλει νὰ τὰ θεωρήσῃ ὁ ἱστορικὸς αὐτῶν. Ἀδιάφορον λοιπὸν εἶναι εἰς ἡμᾶς ἂν ὁ Γεώργιος Καστριώτης ἦτο Ἀλβανὸς ἢ Σλαῦος τὴν καταγωγὴν· καθὼς ἐπίσης ἀδιάφορον, ἂν ἦτο καθολικὸς ἢ ὀρθόδοξος· ἀρκεῖ ὅτι ἦτο χριστιανὸς, διότι ὡς τοιοῦτος, δηλαδὴ ὡς ἀδελφός, ἐθεωρήθη κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην· καὶ ὡς τοιοῦτον ὀφείλομεν νὰ τιμῶμεν τὸν ἄνδρα οὔτε ἐπιμένοντες εἰς τὸ νὰ μεταμορφώμεν αὐτὸν αὐθαίρετως εἰς Ἀλβανὸν ἢ Ἑλληνα ἢ ὀρθόδοξον, οὔτε μειοῦντες τὰ κατορθώματα αὐτοῦ διότι ἀπεδείχθη ὅτι εἶναι Σλαῦος ἢ καθολικὸς. Τοῦτο μόνον νομίζομεν ὅτι ἐπιτρέπεται νὰ παρατηρήσωμεν ἐπὶ τοῦ προκειμένου. Τὰ ὀνόματα τοῦ τε Ἀριάντου Κομνηνοῦ καὶ τοῦ Γεωργίου Καστριώτου δὲν εἶναι βεβαίως οὔτε σλαβικά οὔτε ἁλβανικά, ἀλλὰ προδήλως ἑλληνικά. Ἐκ τούτου δὲν συνάγεται ὅτι ὁ μὲν Ἀριαντὴς δὲν ἦτο Ἀλβανός, ὁ δὲ Καστριώτης δὲν ἦτο Σλαῦος· συνάγεται ὅμως ὅτι ὁ ἑλληνισμὸς τοσοῦτον εἶχεν ἐπικρατήσει εἰς τὰς χώρας ἐκείνας ὥστε καὶ αὐτοὶ οἱ ἐπιφανέστεροι αὐτῶν ἡγεμόνες, ὁθενδήποτε καὶ ἂν εἴλκον τὸ γένος, προσελάμβανον βαθμηδὸν καὶ κατ' ὀλίγον ὀνόματα ἑλληνικά.

Μετὰ τὰς προεισαγωγικὰς ταύτας ἐξηγήσεις, τὰς ὁποίας ἐνομίσαμεν ἀπαραίτητους διότι διαγράφουσι τὴν ἐποψὶν ὑπὸ τὴν ὁποίαν θέλομεν θεωρήσει τὰ πράγματα καὶ τὰ πρόσωπα καθ' ὅλην τὴν ἐπομένην περίοδον τῶν 400 περίπου ἐνιαυτῶν, ἐρχόμεθα εἰς

τὴν ἐκθεσιν τῶν μεγάλων τῶντι κατορθωμάτων τοῦ Σκενδέρμπεϋ.
 Ὁ Γεώργιος Καστριώτης ἦτο εἰς τῶν τεσσάρων υἱῶν τοῦ Ἰωάννου Καστριώτου, ὅστις ἀπὸ τοῦ 1410 ἠναγκάσθη νὰ παραδῶσθαι ἄλλεπαλλήλως τοὺς τρεῖς νεωτέρους ἐξ αὐτῶν εἰς τοὺς Τούρκους ὡς ὁμήρους. Οἱ νέοι οὗτοι, ἀνατραφέντες ἐν τῷ ἰσλαμισμῷ, κατετάχθησαν ἐν τῷ ὀσμανικῷ στρατῷ· καὶ ὁ μὲν Κωνσταντῖνος ἀπέθανε πιθανῶς δηλητηριασθεὶς, ὁ δὲ ἕτερος ὀνόματι Στάνισας, συζυγεὶς τουρκίδα, ἐγέννησεν ἐξ αὐτῆς υἱὸν ὀνόματι Χάμζαν. Ἄλλῃ ἐπιφανέστατος πάντων ἀνεδείχθη ὁ νεώτερος Γεώργιος, ὅστις γεννηθεὶς περὶ τὸ 1403 μετωνομάσθη ὡς μουσουλμάνος· Ἰσκαντέρ, καὶ προήχθη εἰς τὸ ἀξίωμα τοῦ μπέϋ, ἐξ οὗ τὸ περιώνυμον αὐτοῦ ἐπώνυμον Σκενδέρμπεϋς. Ἦτο δὲ κάλλιστος τὸ εἶδος καὶ οὐ μόνον περὶ τὰ πολεμικὰ ἔργα δεξιότατος, ἀλλὰ καὶ περὶ τοὺς λόγους δεινός, δι' ὅπερ τοσοῦτον ἠγαπήθη ὑπὸ τοῦ Μαυράτ Β'. ὥστε ὁ σουλτάνος οὗτος ἐπέτρεψεν αὐτῷ τὴν ἡγεμονίαν πενταμυχιλίαν ἱππέων. Ἀλλ' ὅση δήποτε καὶ ἂν ἦτο ἡ εὐνοία ἧς ἠξιώθη παρὰ τῷ ξένῳ κυριάρχῃ, ὁ ἄνθρωπος αὐτὸς δὲν ἐλλησμόνησε ποτὲ οὔτε τὴν πατρίδα οὔτε τὸ πάτριον θρήσκευμα· καὶ τῷ 1443 παρευρεθεὶς εἰς τὴν περὶ Νίσσαν μάχην καθ' ἣν ὁ Βλαδισλάος καὶ ὁ Οὐνιάδης ὁλοσχερῶς κατετρόπωσαν τὸν τουρκικὸν στρατὸν, δὲν ἐδίστασε νὰ συντελέσῃ εἰς τὴν καταστροφὴν ταύτην. περάσας εἰς τὰς τάξεις τῶν χριστιανῶν μετὰ 300 Ἀλβανῶν ἱππέων καὶ τοῦ ἀνεψιοῦ Χάμζα, τοῦ ὁποῦ οὗ ὁ πατὴρ, ὁ Στάνισας, συνέπεσε νὰ διατρίβῃ τότε εἰς Ἀλβανίαν παρὰ τῇ οἰκογενεῇ αὐτοῦ. Δὲν ὑπομόλησε δὲ ἵνα παραμείνῃ ἐν τῷ οὐγγαρικῷ στρατῷ, ἀλλ' ἵνα δράμῃ εἰς τὴν ἰδίαν πατρίδα, ὅπου ὡς ἔμαθε. παρεσκευάζετο γυνικὴ κατὰ τῶν Ὀσμανιδῶν ἐπανάστασις. Καὶ ἐπειδὴ συνέπεσε νὰ αἰχμαλωτευθῇ ἐν τῇ μάχῃ ἐκείνῃ πρὸς τοὺς ἄλλοις ὁ γραμματεὺς τοῦ Μαυράτ Β', ὁ Γεώργιος Καστριώτης ἠνάγκασε τὸν ἄνθρωπον δι' ἀπειλῆς θανάτου νὰ συντάξῃ βασιλικὸν φερμάνιον δι' οὗ ἀπενέμετο αὐτῷ ἡ δικίησις τοῦ φρουρίου τῆς Κρούας. Λαβὼν δὲ τὸ φερμάνιον τοῦτο καὶ οὐδὲν ἤττον φονεύσας τὸν γραμματεῖα, ἀπῆλθε μετὰ τῶν ὁπαδῶν εἰς Κρούαν, κατέλαθεν αὐτήν, ἐκήρυξε τὸν ἱερὸν κατὰ τῶν Ὀσμανιδῶν πόλεμον, καὶ αὐτὸς μὲν ἀνέλαβε τὸ ἀρχαῖον χριστιανικὸν αὐτοῦ ὄνομα Γεώργιος, ὁ δὲ ἀνεψιὸς τοῦ

Χάμζας, βαπτισθείς τῇ 25 δεκεμβρίου 1443, ὠνομάσθη Βρανῆλος ἢ Βρανᾶς. Τὸ ὄνομα Βρανῆλος ἦτο ἴσως σερβικόν καὶ ἀπαντᾷται ἀνεκαθεν, ὡς λέγει ὁ Χόπφ, ἐν τῇ οἰκογενεῇ ταύτῃ· ἀλλ' ὁ ἕτερος τοῦ ὀνόματος τούτου τύπος, ὃν ἀναφέρει αὐτὸς οὗτος ὁ ἱστορικός· ὡς ἀποδιδόμενον εἰς τὸν Χάμζαν, λέγων ὅτι ὁ ἀνεψιὸς οὗτος τοῦ Σκενδέρμπεϋ μετωνομάσθη Βρανῆλος ἢ Βρανᾶς, ἐπιμαρτυρεῖ τὴν ἀνωτέρω ἤδη γενομένην παρατήρησιν, ὅτι οἱ πρόμαχοι τῆς Ἀλβανίας, αἰσθόμενοι καταγωγῆς καὶ ἀν' ἧσαν, ἐφιλοτιμοῦντο πάντοτε νὰ ἐξελληνίσωσι τὰ ὀνόματα αὐτῶν, διότι Βρανᾶδας ἀναφέρει πολλοὺς ἢ βυζαντινὴ ἱστορία.

Ὅπως δὴποτε ἡ φήμη τῶν προτέρων πολεμικῶν τοῦ Γεωργίου Καστριώτου κατορθωμάτων, παρεσκεύασεν αὐτῷ λαμπρὰν δεξίωσιν ἐν τῇ πατρίδι, ἥτις ἐχαιρέτισε τὸν ἄνδρα ὡς σωτῆρα, καὶ ἐξεγερθεῖσα πανταχόθεν, ἐξέβαλεν ἡ ἐφόνευσε τοὺς ἐν αὐτῇ ἐγκαταστημένους Τούρκους. Ἀλλ' ὁ Γεώργιος ἵνα ἐνισχύσῃ ἐτι μᾶλλον τῷ ἴδιον ἀξίωμα, αὐτὸς μὲν συνεζεύχθη τὴν θυγατέρα τοῦ Ἀριανίτου· Ἀνδρονίκην τὴν Κομνηνὴν, τὴν δὲ ἀδελφὴν του Μάμιζαν ἔδωκε σύζυγον εἰς τὸν Κάρολον Μουσακὶ Τόπιαν. Καὶ τότε, ἀφοῦ ἀπῆλλαξε μὲν τῆς ὁσμανικῆς κυριαρχίας, πᾶσαν τὴν μετὰ τὴν Ἀῶου καὶ τοῦ Ἀμβρακικοῦ κόλπου χώραν, συνεννοήθη δὲ μετὰ τοῦ βασιλέως τῆς Οὐγγαρίας Βλαδισλάου, συνεκάλεσεν ἐν θέρει τοῦ 1444 εἰς Ἀλέσιον κοινὴν ὄλων τῶν ἀρχόντων τῆς Ἀλβανίας σύνσδον, ἥτις, ἐπὶ τῇ προτάσει τοῦ Ἀριανίτου καὶ τοῦ Παύλου Δουκαγῖν, ἀνηγόρευσε αὐτὸν καπιτάνον τῆς Ἀλβανίας καὶ ἐψήφισεν ὅτι θέλει καταβάλλει κατ' ἕτος αὐτῷ 200,000 δουκάτων πρὸς ἐξακολούθησιν τοῦ κατὰ τῶν Τούρκων πολέμου. Οὕτω περιβλήθεις ὑπερτάτην τινὰ στρατιωτικὴν ἡγεμονίαν ὁ Γεώργιος Καστριώτης δὲν ἠρέσθη εἰς ἀπλοῦν ἀμυντικὸν πόλεμον· ἀλλ' ἀποκρούσας περὶ Δίβραν τὸν Ἀλῆμπεϋν ἀπῆλθε, κατ' ἄλλους μὲν μετὰ 15,000 ἀνδρῶν κατ' ἄλλους δὲ μετὰ 25 ἢ καὶ 30,000 εἰς ἐπικαυρίαν τοῦ Βλαδισλάου, ὅστις ῥῆξας τὰς πρὸ μικροῦ συνομολογηθείσας πρὸς τὸν Μουράτ Β'. συνθήκας, κατήρχετο ἐπὶ τὴν Βάρναν. Ἡξεύραμεν δὲ ἤδη, ὅτι ὁ Γεώργιος διακωλύθη ἐν τῇ πορείᾳ αὐτοῦ ταύτῃ ὑπὸ τοῦ ἐμωνύμου ἡγεμόνος τῆς Σερβίας. Ἀλλ' οὐδ' ὑπὸ τῆς καταστροφῆς ἠνέπαθον οἱ

Οὐγγροι περὶ τὴν πόλιν ἐκείνην ἐπτοήθη· καὶ τιμωρήσας μὲν τὴν προδοσίαν τοῦ Σέρβου Γεωργίου διὰ φοβερὰς τῆς χώρας αὐτοῦ δηλώσεως, κατατροπώσας δὲ ἀλλεπαλλήλως δύο νέους τουρκικοὺς στρατοὺς ὑπὸ τὸν Φιρούςμπεῦν καὶ τὸν Μουσταφάμπεῦν, ἠδύνατο νὰ δώσῃ τὴν χεῖρα ἀφ' ἐνὸς μὲν εἰς τὸν ἐκ Πελοποννήσου ὁρμώμενον Κωνσταντῖνον Παλαιολόγον, ἀφ' ἑτέρου δὲ εἰς τὸν παρασκευαζόμενον πρὸς νέρους ἀγῶνας Οὐνιάδην καὶ νὰ ἐπιτύχῃ οὕτω τὴν ὁλοσχερῇ ἐκ τῆς Εὐρώπης ἔξωσιν τῶν Ὁσμανιδῶν. Κακῇ τύχῃ ἡ δυτικὴ Εὐρώπη, ἐνῶ δὲν ἔπαυε προτρέπουσα τοὺς χριστιανοὺς τῆς Ἀνατολῆς εἰς τὴν κατὰ τῶν πολεμίων ἐκείνων ἀντίστασιν, οὐ μόνον οὐδὲν σπουδαῖον ἔπραττεν ἵνα δράμῃ εἰς ἐπικουρίαν, ἀλλὰ καὶ πολυειδῶς διεκώλυε τὰς ἐνεργείας αὐτῶν. Δὲν θέλομεν ἀνακαλέσει ἐνταῦθα τὰς ἀδιακόπους ἐπεμβάσεις τῶν ἀρχιερέων τῆς Ῥώμης. ἐπὶ τῷ σκοπῷ τῆς ἐκτελέσεως τοῦ ἐν Φλωρεντία ὑπογραφέντος ὅρου, ἐπεμβάσεις αἵτινες οὐδ' ὀλίγον συντελέσουν εἰς τὸ νὰ ὑποθάλωσι τὴν παρ' ἡμῖν διαίρεσιν, ἀλλὰ ἡ Ἑνετία λ. χ. ἐπολιτεύετο ἔτι χειρότερον. Φθονήσασα τὴν αὐξουσαν τοῦ Γεωργίου Καστριώτου δύναμιν καὶ φοβουμένη μήπως, παγιωθεῖσθαι τῆς ἀρχῆς αὐτοῦ, ἀποβάλλῃ τὰς κτήσεις ὅσας εἶχε καὶ ἐπέμενε νὰ διατηρήσῃ καὶ νὰ πολλαπλασιάσῃ μάλιστα εἰς τὰ παράλια τῆς Ἀλβανίας, περιῆλθεν εἰς διενέξει πρὸς αὐτὸν καὶ εἰς ἐπανειλημμένας ἐχθροπραξίας, μὴ διστάσασα νὰ συνεννοηθῇ καὶ μετὰ τοῦ Μουράτ Β'. Οἱ ἀντιπερισπασμοὶ οὗτοι δὲν διεκώλυσαν τὸν Γεώργιον Καστριώτην ἀπὸ τοῦ νὰ ἔξακολούθησῃ τὸν νικηφόρον αὐτοῦ κατὰ τῶν Τούρκων ἀγῶνα ἔτι 1446 καὶ ἐν ἔτει 1447, ὅτε ἐξώντωσε περὶ Ὀρονιτζ τὸν στρατὸν τὸν αὐτὸς ὑπὸ τὸν Μουσταφάμπεῦν εἰς Ἀλβανίαν ἐμβαλόντα· ἐπειδὴ ὁμως ἠνάγκασαν αὐτὸν νὰ διαιρέσῃ τὰς δυνάμεις του, ὁ Μουράτ Β'. ἔλαβεν ἐν τούτοις καιρὸν νὰ κατατροπώσῃ ἀνέτως περὶ Ἐξαμίλιον τὸν Κωνσταντῖνον Παλαιολόγον. Τελευταῖον ἡ Ἑνετία νοήσασα ὅτι κινδυνεύει πολὺ πλέον ἀπὸ τοῦ Μουράτ Β'. ἢ ἀπὸ τοῦ Γεωργίου Καστριώτου, συνωμολόγησε τῇ 4 ὀκτωβρίου 1448 εἰρήνην καὶ συμμαχίαν πρὸς τὸν ἀρχοντα τῆς Ἀλβανίας. Ἀλλ' ἡ 4 ὀκτωβρίου δὲν ἀπέχευε τῆς 18 καθ' ἣν συνεκροτήθη ἡ δευτέρα ὁλεθρία περὶ Κοσσυφοπόδιον μάχη,

εἰμὴ κατὰ 14 ἡμέρας, ὥστε τοῦτο ἐξηγεῖ ἀποχρώντως πῶς ὁ Γεώργιος Καστριώτης δὲν προέφθασε νὰ ἔλθῃ εἰς βοήθειαν τοῦ Οὐνιάδου. Ὁ δὲ Μουράτ Β'. ἀπαλλαγείς τοῦ φοβεροῦ ἀπὸ βορρᾶ ἀντιπάλου διὰ τε τοῦ κατορθώματος ἐκείνου καὶ τῶν ἐπιγενομένων ἐπιεικῶν συμβάσεων, ἐτράπη ἐν ἀρχῇ τοῦ ἐπομένου ἔτους, 1449, πανστρατιᾷ κατὰ τῆς Ἀλβανίας. Καὶ κατὰ μὲν τὸ ἔτος τοῦτο ἀνεδείχθη νικηφόρος, ἀνακτήσας τὸ φρούριον Σφετιγρὰδ, καίτοι οἱ ἐν αὐτῷ Ἀλβανοὶ ἡρωϊκῶς ἀντέστησαν, πολλοὺς καταβαλόντες Τούρκους, δηώσας δὲ ἀνηλεῶς τὴν χώραν τῶν Γκέγκιδων· ἀλλ' ἐμβάλων αὐθις τῷ 1450 ὑπέστη ἐπονειδιστον ἀποτυχίαν. Τῇ 14 μαΐου τοῦ ἔτους τούτου ἐπεχείρησεν ὁ σουλτάνος τὴν πολιορκίαν τῆς Κροῖας ἐπὶ τῇ ἐλπίδι ὅτι, διὰ τῆς ἀλώσεως τοῦ κυριωτάτου τούτου ὀρμητηρίου τῆς ἀλβανικῆς ἐπαναστάσεως, θέλει αὕτη ρίζηδὸν ἀνατραπῇ. Ὁ φρούραρχος Βρανᾶς ἀνέστη γενναίως. Ὁ σουλτάνος πτοηθεὶς ἐκ τούτου εἶπεν ἑαυτὸν πρόθυμον νὰ εἰρηνεύσῃ ἐὰν ὁ Καστριώτης ὑποβληθῇ εἰς τὴν πληρωμὴν φόρου 10,000 δουκάτων· ἀλλ' ὁ ἡγεμὼν τῆς Ἀλβανίας ἀπέρριψε τὴν πρότασιν ταύτην, ἡ δὲ φρουρὰ ἐξηκολούθησεν ἐν τούτοις τοσοῦτον ἐκθύμως ἀμυνομένη, ὥστε μετὰ τετράμηνον πολιορκίαν ὁ σουλτάνος ἠναγκάσθη κατὰ σептέμβριον νὰ ὑποχωρήσῃ. Ἡ ἀγγελία τῆς νέας ταύτης τῶν χριστιανῶν ἐπιτυχίας προεκάλεσε κοινὴν ἀγαλλίασιν καθ' ἅπασαν τὴν Εὐρώπην· πρέσβεις τοῦ ἀρχιερέως τῆς Ρώμης, τοῦ δουκὸς τῆς Βουργουνδίας, τῶν βασιλέων τῆς Οὐγγαρίας καὶ τῆς Νεαπόλεως ἐδραμον εἰς Ἀλβανίαν, ἵνα χαιρετίσωσι τὸν νικητὴν· ἡ χαρὰ ὅμως αὕτη δὲν ἔμελλε νὰ διαρκέσῃ πολὺ, διότι ἐντὸς τριετίας ἐπῆλθε τὸ κρίσιμώτατον τῶν γεγονότων τῆς προαιωνίου ταύτης πάλης μετὰξὺ ἰσλαμισμοῦ καὶ χριστιανισμοῦ.

Ὁλίγους μῆνας ἄφ' οὗ ἠναγκάσθη νὰ λύσῃ τὴν πολιορκίαν τῆς Κροῖας ὁ Μουράτ Β'. ἀπέθανεν ἐν Ἀδριανουπόλει, ἐξ ἀποπληξίας, εἰς ἡλικίαν 49 ἐτῶν, τῇ 3 φεβρουαρίου 1451. Ὁ Μουράτ Β'. δὲν ἦτο ἐτι γέρων· ἀλλ' εἶχε βασιλεύσει ἤδη περὶ τοὺς 30 ἑνιαυτοὺς, ὁ δὲ βίος τῶν τότε σουλτάνων ἀνῆλσκετο ταχέως ἕνεκα τῶν ἀδικαιώτων πολέμων οὓς αὐτοπροσώπως διεξῆγον.

Ἐλάβομεν ἀφορμὴν νὰ ἱστορήσωμεν, εἰ καὶ διὰ βραχέων, τὰ πολλὰ καὶ μεγάλα στρατιωτικὰ τοῦ Μουράτ Β'. ἔργα καὶ εἶδομεν ὅτι πρὸ ἐπταετίας περίπου εἶχεν αἰσθανθῇ τὴν ἀνάγκην νὰ παραιτηθῇ τῆς ἀρχῆς ὑπὲρ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Μεχμέτ Β'. μολὺ τέσσαρες καιδεκαῖτους ἔτι ὄντας. Ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ἐδέχθη νὰ ἀπορσπασθῇ τῆς ἡσυχίας αὐτοῦ ἵνα συγκροτήσῃ τὴν περὶ Βάρναν μάχην. Μετὰ τὸ τρόπαιον τοῦτο παρητήθη μὲν αὖθις, μετ' οὐ πολὺ ὁμοως ἠναγκάσθη διὰ τὴν ἀπειρίαν τοῦ σφόδρα νεῆζοντος υἱοῦ του νὰ ἀναλάβῃ πάλιν τὴν τῶν πραγμάτων κυβέρνησιν, ἣν καὶ διετήρησε μέχρι τοῦ θανάτου. Ἐν τῷ τελευταίῳ τούτῳ τῆς βασιλείας αὐτοῦ χρόνῳ κατετρόπωσε μὲν τὸν Κωνσταντιῖνον περὶ Ἐξαμίλιον, κατετρόπωσε δὲ τὸν Οὐνιάδην περὶ Κοσσυφοπέδιον, ἀλλ' ἤτρο-πρόδηλον ὅτι ὁ ἀνὴρ διετέλει κεκμηκώς. Οὐ μόνον δὲν ὠφελήθη ἐκ τῶν κατορθωμάτων ἐκείνων ἵνα αὐξήσῃ τὰς κατακτήσεις αὐτοῦ, ἀλλὰ μετὰ κόπον συνετῆρει τὰς προγεγενημένας. Οἱ στρατοὶ αὐτοῦ ἡττῶντο ἐν Ἀλβανίᾳ, καὶ ὅτε ἠναγκάσθη νὰ λύσῃ αὐτὸς τὴν πολιορκίαν τῆς Κρούας καὶ νὰ ἐπιστρέψῃ ἄπρακτος εἰς Ἀδριανούπολιν, ἡ θλίψις ἐνεκα τῆς ἀποτυχίας ταύτης συνδυαζομένη μετὰ τῆς προϊούσης τοῦ σώματος ἀσθενείας, ἐπὶ γὰγον τελευταῖον τὸν κεραυνόβολον αὐτοῦ θάνατον. Τότε ἀνέλαθεν ὀριστικῶς τὴν βασιλείαν ὁ Μεχμέτ Β'. εἰς ἡλικίαν εἰκοσι καὶ ἐνὸς ἔτους. Ὁ νέος σουλτάνος, ἐν ἀκμῇ ὧν τῆς δυνάμεως καὶ τῆς φιλοτιμίας, ἐπανέλαβε δραστηρίως τὸ ἀρχαῖον κατακτητικὸν τῆς γενεᾶς αὐτοῦ σύστημα καὶ ἐμελέτησεν εὐθύς ἐξ ἀρχῆς τὴν πολιορκίαν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἣν οὐδέποτε ἐπέχειρσεν σπουδαίως ὁ πατὴρ αὐτοῦ. Ὁ Μεχμέτ Β'. ἐνόησε τῶν-τι, ὅτι τὸ ἐν Εὐρώπῃ κράτος τῶν Ὀσμανιδῶν δὲν θέλει ἐπιστεγασθῇ, οὐδὲ λάβει ἀσφαλῆ ἀφετηρίαν πρὸς περαιτέρω κατακτήσεις, ἐν ὧσιν δὲν προροικειωθῇ τὸν θόλον τῆς Ἀγίας Σοφίας καὶ δὲν κυριαρχήσῃ τῆς πόλεως ἐκείνης, ἥτις ἐκράτει τὴν κλεῖδα τῶν δύο τῆς ἀνατολῆς θαλασσῶν καὶ ἀπετέλει τὴν μεταξὺ Ἀσίας καὶ Εὐρώπης γέφυραν.

Εἶχε δὲ συμβῇ καὶ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐν τῷ μεταξὺ σπουδαία πραγμάτων μεταβολὴ οὐκ ὀλίγον ἐπισπεύσασα τὴν λύσιν τοῦ δράματος. Ὁ βίος τὸν ὁποῖον διῆγεν αὐτόθι ὁ Ἰωάννης,

Παλαιολόγος ἀπὸ τῆς ἐν Φλωρεντίας συνόδου, ἦτο. τῶντι
 ἄξιος οἰκτου. Ἀφ' ἐνὸς μὲν ἠγωνίζετο νὰ ἐξευμανίσῃ τὸν Μουράτ
 Β', ἀφ' ἐτέρου δὲ συνεννοεῖτο μετὰ τοῦ Οὐνυάδου καὶ τοῦ Κων-
 σταντίνου. Ἀφ' ἐνὸς ἐπροςπάθει νὰ ἐξιλεώσῃ τὸν πάπαν, πρᾶτ-
 των ὅτι δυνατὸν πρὸς ἐκτέλεσιν τῆς συνομολογηθείσης ἐνώσεως,
 καὶ ἀφ' ἐτέρου ἐβλεπεν ὅτι ἡ ἔνωσις δὲν ἠδύνατο νὰ ἐκτελεσθῇ
 διὰ τὴν ἀντίπραξιν τοῦ πλείστου κλήρου καὶ τοῦ λαοῦ. Αἱ περὶ
 Βάρναν καὶ περὶ Ἑξαμίλιον ἦνται εἶχον κορυφώσει τὴν ἀθυμίαν
 τοῦ ἐπὶ τέλους δὲ ἡ περὶ Κοσσυφοπέδιον καταστροφή ἐπετάχυνε
 τὴν εἰς τὸν τάφον κατάβασίν του, ὅπως μετ' οὐ πολὺ τὸ περὶ
 Κρόιαν ἀτύχημα ἐκεραύνωσε τὸν Μουράτ Β'. Ἡ καταστροφή τοῦ
 Οὐνυάδου συνέβη τῇ 8 ὁκτωβρίου 1448, τῇ δὲ 31 τοῦ αὐτοῦ
 μηνὸς ἀπεβίωσεν ἐν Κωνσταντινουπόλει ὁ Ἰωάννης Παλαιολόγος,
 εἰς ἡλικίαν 58 περίπου ἐτῶν, ἐξ ὧν ἐβασίλευσεν ὅπῃ τὰ εἴκοσι
 καὶ τρία. Ἐτελεύτησε δὲ ἀνευ ἀμέσου ἀπογόνου, ὥστε ἐδέχθη ἡ
 ἀρχὴ νὰ μεταβῇ εἰς ἓνα τῶν ἐπιζώντων αὐτοῦ ἀδελφῶν οἵτινες
 ἦσαν τρεῖς· Κωνσταντῖνος, Δημήτριος καὶ Θωμᾶς. Ἐκ τούτων
 ὁ μὲν πρῶτος καὶ ὁ τρίτος ἐκυβέρνησαν τὴν Πελοπόννησον, ὁ δὲ
 Δημήτριος, ἀρχὼν τῆς Σηλυβρίας, καὶ ἐπομένως πλησιέστατα δια-
 τριβὼν τῆς βασιλευσύνης, ἐζήτησε νὰ ἀρπάσῃ τὴν ἀρχὴν ἐπὶ τῷ
 ἀπρηχαιωμένῳ ὅπως οὖν λόγῳ· ὅτι ἦτο πορφυρογέννητος, ὃ ἐστὶν
 ὅτι ἐγεννήθη βασιλεύοντος τοῦ πατρὸς. Εὐτυχῶς προετιμῆθη ὁ
 Κωνσταντῖνος καίτοι ἀπὼν καὶ λέγομεν εὐτυχῶς, διότι ἂν κρῖ-
 νομεν ἐκ τῆς μετ' ἐπειτὰ ἀγενοῦς διαγωγῆς τοῦ Δημητρίου, δυ-
 νάμεθα σχεδὸν νὰ βεβαιώσωμεν ὅτι αὐτοῦ βασιλεύσαντος οἱ χρι-
 στιανοὶ τῆς ἀνατολῆς δὲν ἤθελον λάβει τὴν παραμυθίαν τοῦ νὰ
 ὦσι τὴν αὐτονομίαν αὐτῶν ἐντίμως τοῦλάχιστον πίπτουσαν. Κυ-
 ρωθείσης δὲ τῆς ἐκλογῆς ὑπὸ τοῦ ἐτι ζῶντος τότε Μουράτ Β', πρὸς-
 ἦλθεν ὁ Κωνσταντῖνος ἐκ Πελοποννήσου κατὰ μῆνα μάρτιον τοῦ
 1449 καὶ ἀνέλαβε τὴν ἀρχὴν δύο περίπου ἔτη πρὸ τοῦ Μεχμέτ Β'.

Ὁ Κωνσταντῖνος περιεβλήθη τὸ ἀκάνθινον τοῦ Βυζαντίου
 στέμμα ἀπαραλλάκτως ὅπως ἀξιοματικὸς προχειρισθεὶς φρουράρ-
 χος πόλεως πανταχόθεν ὑπὸ τῶν πολεμίων περιζωσμένης καὶ μὴ
 ἐχούσης οὔτε ὀχυρώματα ἀποχρῶντα οὔτε φρουρὰν ἱκανήν, ἤθε-
 λεν ὑπακούσει εἰς τὴν δοθεῖσαν αὐτῷ ἐντολήν. Οὕτως ἀνέ-

λαβε τὸ ὑπὸ τῆς τύχης ἐπιβληθὲν αὐτῷ μαρτύριον. Ὁφείλομεν δὲ νὰ ἐμολογήσωμεν ὅτι κατ' ἀρχάς, γινώσκων τὸν Μουράτ Β'. ἥκιστα διατεθεμενὸν νὰ ῥιφθῇ εἰς νέους δυσχερεῖς ἀγῶνας, δὲν ὑπέλαβε προεχῆ τὸν ἔσχατον κίνδυνον. Τοῦτο τοῦλάχιστον δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν ἐκ τοῦ ὅτι ἐξηκολούθησε τὰς περὶ γάμου διαπραγματεύσεις, τὰς ὁποίας εἶχεν ἐπιχειρήσει δεσπότης ἔτι ὢν ἐν Πελοποννήσῳ. Ὁ Κωνσταντῖνος χηρεύσας τὸ δεῦτερον τῷ 1442 εἶχε πέμψει μετὰ πενταετίαν τὸν πιστὸν αὐτοῦ φίλον καὶ ὑπουργὸν Γεώργιον Φραντζῆν εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἵνα ἐκείθεν φροντίσῃ πρὸς τοῖς ἄλλοις περὶ νέου γάμου μετὰ τινος τῶν ἡγεμονίδων τῆς Τραπεζοῦντος ἢ τῆς Γοθίας. Ἀναγορευθεὶς μετὰ διατίαν βασιλεὺς ἔλαβε παρὰ τοῦ δόγου τῆς Ἑνετίας Φραγκίσκου Φόσκαρη τὴν πρότασιν τοῦ νὰ συζευχθῇ τὴν θυγατέρα αὐτοῦ· ἀλλὰ τὸ συνοικέσιον τοῦτο δὲν ἐλογίσθη ἀξιοπρεπὲς ἐν Κωνσταντινουπόλει, ὥστε κατὰ ὀκτώβριον τοῦ 1449 ὁ Φραντζῆς ἀπῆλθεν ἐκ τῆς βασιλευούσης εἰς Τραπεζοῦντα καὶ Ἰθρίαν πρὸς ἀναζήτησιν ἐτέρας συζύγου. Ἀποθανόντος δὲ ἐν τῷ μεταξὺ τοῦ Μουράτ Β'. ἐγένετο λόγος περὶ τῆς χήρας αὐτοῦ Μαρίας, ἥτις, θυγάτηρ οὔσα τοῦ δεσπότη τοῦ τῆς Σερβίας, εἶχε παραμείνει χριστιανή. Ὁ γάμος ὅμως οὗτος, τὸν ὁποῖον εἶχεν ὑποστηρίξει πολὺ καὶ ὁ Φραντζῆς διὰ τῶν ἐπιστολῶν αὐτοῦ, ἀπέτυχεν ὡσαύτως, εἴτε διότι ἡ Μαρία, πεντηκοντοῦτις οὔσα, δὲν ἠθέλησε νὰ συναινέσῃ, εἴτε διὰ τὴν ἐπικρατοῦσαν τότε ἐν Κωνσταντινουπόλει εὐλογον κατὰ τῆς Σερβίας δυσμένειαν. Ὅθεν ἐδέχθη νὰ ἐξακολουθήσῃ ὁ Φραντζῆς τὰς διαπραγματεύσεις του καὶ ἐπὶ τέλους κατὰ σептέμβριον τοῦ 1451 προετιμήθη ὀριστικῶς ἡ θυγάτηρ τοῦ βασιλέως τῆς Ἰθρίας Γεωργίου. Εἶναι ἀληθές ὅτι ἐξ ἐτέρου τινὸς γεγονότος ἠδυνάμεθα νὰ εἰκάσωμεν ὅτι ὁ Κωνσταντῖνος δὲν ὑπελάμβανεν ἑαυτὸν ἐκ πρώτης ἀφετηρίας ἀσφαλῆ τῆς ἀρχῆς κάτοχον. Ἰσχύοντι δὲν ἐτέλεσε ποτὲ τὴν ἐπίσημον αὐτοῦ σφῆψιν, διόπερ ὁ χρονογράφος Δούκας ὕστατον βασιλέα ἐπανειλημμένως ἀποκαλεῖ τὸν Ἰωάννην Παλαιολόγον, ὁμιλῶν δὲ περὶ τοῦ Κωνσταντίνου ἤδη βασιλεύοντος, ὀνομάζει αὐτὸν συνήθως, ἂν ὅχι πάντοτε, ἀπλῶς δεσπότην. Ἡ στέψις ὅμως δὲν ἐγένετο χάριν οἰκονομίας μᾶλλον καὶ ἀνεβλήθη ἵνα τελεσθῇ μετὰ τὸν γάμον.

Ὅπως δὴ τότε μέχρι τῶν πρώτων τοῦ Μεχμέτ Β'. ἐχθροπραξίαν ὁ Κωνσταντῖνος οὐδὲν φαίνεται πράξας ὅπως παρασκευασθῇ πρὸς τὸν ἄγωνα. Ἀλλὰ καὶ τί ἠδύνατο νὰ πράξῃ; Τὸ λεγόμενον βυζαντινὸν κράτος περιωρίζετο τότε ἀληθῶς εἰπεῖν εἰς μόνην τὴν Κωνσταντινούπολιν. Ναι μὲν πρὸς νότον κατεῖχεν εἰσέτι περὶ τὴν Προποντίδα τὴν Σηλυβρίαν καὶ τὰ περὶ αὐτὴν, τὴν Πέρινθον, τὸ τῶν Ἐπιβατῶν φρούριον καὶ ἄλλους τινὰς πύργους· πρὸς βορρᾶν δὲ παρὰ τὸν Εὐξεινον, τὴν Μεσημβρίαν, τὴν Ἀγχιάλον καὶ τὸν Βῖζωνα (τὴν σημερινὴν Καβάρναν). Ταῦτα πάντα ὅμως, πλὴν τῆς Σηλυβρίας, δὲν ἠδύναντο οὐδὲ ἐπὶ στιγμὴν νὰ ἀνθεξώσιν εἰς τοὺς Ὀσμανίδας· πᾶσα δὲ ἡ ὑπαιθρος τῆς περιφερείας ἐκείνης χώρα ἡ εἶχεν ἤδη ὑποκύψει εἰς αὐτοὺς ἢ κατελαμβάνετο ὑπ' αὐτῶν ἅμα τὸ ἦθελον. Ὁ Γαλατᾶς κατεῖχετο ὑπὸ τῶν Γενουαίων, οἵτινες οὐ μόνον σύμμαχοι εἰλικρινεῖς δὲν ἦσαν, ἀλλὰ διετέλουν πάντοτε πρόθυμοι νὰ συνεννοηθῶσι μετὰ τῶν πολεμίων. Αἱ δὲ ὀλίγαι τινὲς μικραὶ τοῦ Αἰγαίου νῆσοι καὶ ἡ Πελοπόννησος, ὅσαι ἐλογίζοντο εἰσέτι ὑπαγόμεναι εἰς τὸν βασιλέα τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἦσαν εἰς τοιαύτην ὕλικήν, ἠθικὴν καὶ διοικητικὴν κατάστασιν, ὥστε ὁ Κωνσταντῖνος εὐλόγως δὲν ἠδύνατο νὰ ἐλπίσῃ παρ' αὐτῶν οὔτε χρήματα, οὔτε ἄνδρας, οὔτε ἄλλην οἰανδὴποτε παρασκευήν. Ἰδίως ἐν τῇ ἀξιολογωτέρᾳ ὁπωροῦν τῶν κτήσεων τούτων, ἐν Πελοποννήσῳ, οἱ κυβερνῶντες αὐτὴν τότε δύο ἀδελφοὶ του, Δημήτριος καὶ Θωμᾶς, ἐδιχονόουν πρὸς ἀλλήλους, καὶ ὁ πρῶτος δὲν ἐδίστασε νὰ ζητήσῃ τὴν βοήθειαν τῶν Ὀσμανιδῶν. Πλὴν τούτου οἱ Ἀλβανοὶ δὲν ἔπαυσαν στασιάζοντες αὐτόθι· ὥστε ἐπαναλαμβάνομεν ὅτι ἡ πραγματικὴ τοῦ Κωνσταντίνου ἐξουσία δὲν ἐξετείνετο πέραν τῶν τειχῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ τὸ πολὺ τῆς Σηλυβρίας. Ἀλλ' ἡ Κωνσταντινούπολις ἥτις ἄλλοτε, καὶ ἐπὶ αὐτῆς τῆς μακεδονικῆς δυναστείας καὶ ἐπὶ αὐτῆς τῆς δυναστείας τῶν Κομνηνῶν, ἠδύνατο διὰ τῶν ἰδίων πόρων, καὶ μάλιστα τῶν χρηματικῶν πόρων, ν' ἀντισταθμίσῃ ὁλόκληρον τὸ λοιπὸν κράτος, περὶ τὰ μέσα τῆς πεντεκαίδεκάτης ἑκατονταετηρίδος εἶχε περιέλθει εἰς τὴν ἐσχάτην παρακμὴν. Ἐνῶ ἄλλοτε περιελάμβανεν ὑπὲρ τὰς 500 000 κατοίκων, καθ' ἣν εὐρισκόμεθα ἐποχὴν δὲν εἶχε πλείονας τῶν 80,000. Ἐνῶ ἄλλοτε ἀπὸ μόνης αὐτῆς τὸ δημόσιον ταμεῖον

εἰς ἐπράττε περὶ τὰ 124,000,000 δραχμῶν, ἅτινα ἤθελον ἰσοδυναμεῖ σήμερον πρὸς 600 περίπου, ἐπὶ τῶν τελευταίων Παλαιολόγων ὅλκι αἱ πρὸςδοι τῆς πρωτευούσης συνεπύσσοντο μόλις εἰς 50 ἢ 60,000 χρυσῶν, τῶν ὁποίων ἡ σχετικὴ ἀξία δὲν ἤθελεν ὑπερβαίνει σήμερον τὰ τρία περίπου ἑκατομμύρια δραχμῶν. Τοσαύτη δὲ ἦτο ἡ ἀπορία τοῦ ταμείου καθ' ἣν ἐποχὴν ἐφθασεν ἐκ Πελοποννήσου ὁ νέος βασιλεὺς, ὥστε οὗτος ἠναγκάσθη νὰ δανεισθῇ τὰ χρήματα δι' ὧν ἐμελλε νὰ ἐπαρκέσῃ εἰς τὰς εἰθισμέναις πρὸς τοὺς στρατιώτας καὶ τὴν αὐτὴν φιλοδωρίας. Ἐνῶ ἄλλοι στόλοι πολυάριθμοι ἐναυλόχουν ἐντὸς τοῦ Κεράτιου κόλπου, οἱ δὲ ναύσταθμοὶ εἶχον τοσαύτην προμήθειαν ξυλείας καὶ πάσης ἄλλης ὕλης, ὥστε ἐντὸς ὀλίγου ἠδύναντο νὰ κατασκευασθῶσι πολλὰ πλοίων ἑκατοντάδες, ἐπὶ τῶν Παλαιολόγων ὀλίγα τινά, τὸ πολὺ δέκα, περιεσώζοντο αὐτόθι σκάφη, ὁ δὲ νέος βασιλεὺς προσῆλθεν ἐκ Πελοποννήσου ἐπὶ καταλωνικῶν τριήρων. Δὲν ἔσπερειτο δὲ μόνον ὕλικῶν πόρων ἡ Κωνσταντινουπόλις, ἀλλὰ καὶ ἡθικῶς ἦτο ἀσθενεστάτη. Δὲν θέλομεν ἐπαναλάβει ἐνταῦθα ὅσα διατραγῶδει ὁ καθολικὸς Οὐβερτίνος Πούσκουλος περὶ τῆς πλεονεξίας, τῆς ἀκολασίας καὶ τῆς ἀπιστίας τῶν κατοίκων αὐτῆς, διότι εἶναι ἐν μέρει ὑπερβολικά καὶ ἐν μέρει ἀνυπόστατα· αὐτὸς ὅμως ὁ Κωνσταντῖνος ὡμολόγησεν εἰς τὸν Φραντζήν, ὅτι οὐδένα εἶχε περὶ αὐτὸν σύμβουλον ἢ εἰλικρινῇ ἢ ἐμπειρον μεθ' οὗ νὰ συσχεφθῇ ἐν ταῖς κρίσεσιν ἐκείναις περιστάσεσιν. Ὅπως λοιπὸν κατήντησαν τὰ πράγματα, ὁ Κωνσταντῖνος οὐδὲν σχεδὸν εἶχε νὰ πράξῃ οἰκοθεν. Ἐκ δὲ τῶν εὐρωπαϊκῶν δυνάμεων δύο καὶ μόναι εἶχον ἀποδείξει δι' ἔργων ὅτι εἶναι πρόθυμοι ν' ἀγωνισθῶσι πρὸς τοὺς Τούρκους· ἡ Οὐγγαρία καὶ ὁ ἀρχιερεὺς τῆς Ρώμης. Ἀλλ' ἡ μὲν Οὐγγαρία μετὰ τὴν περὶ Κοσσυφοπέδιον δεινὴν ἡττὰν εἶχε συνομολογήσει ἐπταετεῖς πρὸς τὸν Μουράτ Β'. ἀνακωχάς, ὁ δὲ ἀρχιερεὺς Ρώμης ἀπῆλθε ἀδιαλείπτως τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ ὅρου τῆς ἐνώσεως, διότι δὲν προῆρθε τοσοῦτον ν' ἀντιταχθῇ κατὰ τῶν Τούρκων ὅσον νὰ καθυποβάλῃ ὑπὸ τὸ ἴδιον κράτος τοὺς χριστιανούς τῆς ἀνατολῆς. Ἐν τούτοις ἡ μὲν ἐπίσημος ἐκκλησία τῆς Κωνσταντινουπόλεως καθ' ὅλον τὸ ἀπὸ τῆς ἐν Φλωρεντίᾳ συνόδου διάστημα ἀπεδέχετο τὸν φόντον τὴν ἐνώσιν, διότι ὅπαδοι αὐτῆς ὑπῆρξαν ἀμφότεροι οἱ ἐν

τῷ μεταξὺ τούτῳ ἀναδειχθέντες οἰκουμενικοὶ πατριάρχαι, ὃ τε δηλαδὴ ἀπὸ Κυζίκου Μητροφάνης Β'· καὶ ὁ Γρηγόριος Γ'. ὁ Μεμισσηνός, ὁ τοῦ βασιλέως Ἰωάννου Παλαιολόγου διατελέσας πνευματικός. Ἔπομεν ὅμως ἤδη ὅτι πάντες οἱ ἄλλοι τῆς ἀνατολῆς πατριάρχαι καὶ ὁ μητροπολίτης Καισαρείας διαρρήδην ἀπεδοκίμαζον τὰ ὑπὸ τοῦ Μητροφάνους πρὸς ἐμπέδωσιν τῆς ἐνώσεως ἐνεργηθέντα· τῷ δὲ 1450 συνεκροτήθη ἐν τῷ ναῷ τῆς τοῦ Θεοῦ σοφίας σύνοδος τῶν τριῶν πατριαρχῶν, Ἀλεξανδρείας, Ἀντιοχείας, Ἱεροσολύμων, ἔτι δὲ πολλῶν ἄλλων ἀρχιερέων καὶ κληρικῶν, ἐν οἷς ἦν καὶ ὁ κυριώτατος τῶν ἐν Φλωρεντία γενομένων ἀντιπάλος, ὁ Ἐφέσου Μάρκος ὁ Εὐγενικός, ἥτις τὸν μὲν διάδοχον τοῦ Μητροφάνους Γρηγόριον καθήρσεν, ἀνηγόρευσε δὲ ἀντ' αὐτοῦ οἰκουμενικὸν πατριάρχην τὸν ὀρθόδοξον Ἀθανάσιον Β'. Ταῦτα δὲ πάντα δὲν ἦσαν βεβαίως ἐπιτήδεα νὰ πείσωσι τὸν πάπαν εἰς τὸ νὰ δράμῃ πρὸς βοήθειαν τῆς Κωνσταντινουπόλεως.

Οὕτως εἶχον τὰ πράγματα μέχρι τοῦ φεβρουαρίου 1451, ὅτε ὁ Μεχμέτ Β'. ἀνέλαβε τὴν τῶν Ὀσμανιδῶν ἀρχήν. Ὁ Μεχμέτ, λέγει ὁ παρὰ τοῦ Ἐνετοῦ Ζορζῆ Δολφίνου παρατιθέμενος ὁμογενὴς αὐτοῦ Ἰάκωθος Λαγγούστος, ὁ Μεχμέτ εἶναι νέος 26 ἐτῶν, καλῆς κρᾶσεως, ἀναστήματος ὑψηλοῦ μᾶλλον ἢ μετρίου, γενναῖος ἐν τοῖς ἀπλοῖς, τὴν ὄψιν φοβερὸς καὶ σπανίως γελῶν, ἀλλὰ συνετὸς, ἐλευθέριος, ἐπίμονος ἐν ταῖς βουλαῖς, παράτολμος ἐν πᾶσι, καὶ δόξης ἐραστὴς κατὰ τὸν Μακεδόνα Ἀλέξανδρον. Γινώσκει τρεῖς γλώσσας, τὴν τουρκικὴν, τὴν ἑλληνικὴν, τὴν σλαβικὴν· μελετᾷ τῇ βοήθειᾳ δύο φίλων ἰταλῶν τὴν τε ἀρχαίαν καὶ τὴν νέαν τῆς Εὐρώπης ἱστορίαν, ἀλλὰ μετὰ ἐξαιρέτου εὐχαριστήσεως καὶ ἡδονῆς ἐνδιατρίβει μάλιστα περὶ τὴν γεωγραφίαν καὶ τὴν στρατιωτικὴν ἐπιστήμην, διακκῶς μὲν ὀρεγόμενος τοῦ ἀρχεῖν, ἐγκειμένως δὲ ἀνερευνῶν τὰς τῶν πραγμάτων αἰτίας. Πρὸς τοιοῦτον καὶ οὕτω πεπλησμένον ἄνθρωπον εἶχομεν νὰ κάμωμεν ἡμεῖς οἱ χριστιανοί. Ὁ νέος σουλτάνος δὲν ἀπεκάλυψεν ἄμεσως τοὺς κατὰ τῆς Κωνσταντινουπόλεως σκοποὺς αὐτοῖς. Ἐπειδὴ ὁ ἐν Ἀσίᾳ ἀρχαῖος τοῦ γένους αὐτοῦ πολέμιος, ὁ ἡγεμὼν τῆς Καραμανλίας, ἅμα μαθὼν τὸν θάνατον τοῦ Μουράτ, ἐνέβηκεν ἐντὸς τοῦ ὁσμανικοῦ κράτους καὶ ἐχειρώσατο τρία φρούρια καὶ γῆν

Ικανήν, ὁ Μεχμέτ Β'. προετίμησε νὰ ἀρχίσῃ ἀπὸ τῆς κατατρο-
πώσεως τούτου τοῦ πολέμου, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ γινώσκωσιν αὐτὸν
πολλάκις ἄλλοτε μετὰ τῶν χριστιανῶν συμπράξαντα, δὲν ἔδει
ν' ἀντιπερισπασθῇ· πάλιν ἀπὸ τούτου τοῦ μέρους ἐν τῷ μέσῳ
τῆς ἐκτελέσεως τοῦ μεγάλου αὐτοῦ βουλευμάτος. Ὅθεν ἐδέχθη
εὐμενῶς ἐν Ἀδριανουπόλει τοὺς πρέσβεις τῶν βασιλέων τῆς
Κωνσταντινουπόλεως καὶ τῆς Τραπεζοῦντος, τῶν δεσποτῶν τῆς
Πελοποννήσου Ὡμαῖ καὶ Δημητρίου, τῶν ἡγεμόνων Αἰσίου,
Χίου καὶ Ἀκαρνανίας, τῶν ἱπποτῶν Ῥόδου καὶ τῶν Γενουαίων
τοῦ Γαλατᾶ· ὑπέσχετο εἰς πάντας τὴν τήρησιν τῶν ὑπὸ τοῦ πα-
τρὸς αὐτοῦ γενομένων συνθηκῶν καὶ ἀνέλαβε νὰ πληρῶνῃ κατ'
ἔτος εἰς τὸν βασιλεῖα τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ὅπως πιθανώ-
τατα ἔπραττε καὶ ὁ πατὴρ του, ἐπιχορήγησιν 300,000 ἄσπρων
πρὸς συντήρησιν τοῦ Ὁρχάν, Ὁσμανίδου ἡγεμονόπουδος, ὅστις
ἀδελφὸν ἀκριβῶς πότε καὶ τίνων περιστάσεων ἕνεκα εἶχε κατα-
φύγει ἐκεῖ. Συγχρόνως ὁ Μεχμέτ Β'. ἀπέδωκεν εἰς τοὺς ἐν Σερ-
βίᾳ συγγενεῖς αὐτῆς τὴν χήραν τοῦ Μουράτ Μαρτὶν καὶ συνωμο-
λόγησε πρὸς τὸν Οὐνιάδην εἰρήνην τριετῇ. Ταῦτα δὲ διαπραξας
ᾤκησε περὶ τὰ μέσα τοῦ ἔτους 1451 κατὰ τοῦ ἐν Ἀσίᾳ ὁμο-
θρήσκου πολέμου. Ὁ Κωνσταντῖνος δὲν ἠπατήθη ἐκ τῶν φι-
λικῶν ἐκείνων προσποιήσεων τοῦ νέου Σουλτάνου· ἐνόησεν ὅτι οὗ-
τος ἅμα κατατροπώσῃ τὸν τῆς Καραμανίας ἡγεμόνα, θέλει στρέ-
φει κατὰ τῆς Κωνσταντινουπόλεως πᾶσαν αὐτοῦ τὴν δύναμιν.
Καὶ ἤξευρε μὲν ὅτι πόρους ἰδίους δὲν εἶχε καὶ ὅτι ἡ Εὐρώπη ἢ
ἀδιαφόρει ἢ ἐδυεστρόπει, ἀλλὰ ἐνόμισεν οὐδὲν ἦτον καθήκον του
νὰ πράξῃ τι ὑπὲρ τῆς κοινῆς σωτηρίας.

Ἐπομένῃ πρὸ μικροῦ ὅτι ἐν Κωνσταντινουπόλει διέτριβεν
Ὁσμανίδης ἡγεμονόπαις, ὀνόματι Ὁρχάν, πρὸς συντήρησιν τοῦ
ὀποιοῦ ἐπληρώνατο ὑπὸ τῶν σουλτάνων ἐπιχορήγησις 300,000
ἄσπρων. Τοιοῦτοι πρόσφυγες εἶχον καὶ ἄλλοτε εὐρεῖ ἄσυλον παρὰ
τοῖς βασιλεῦσι τοῦ Βυζαντίου ὡς λ. χ. ἐπὶ Μανουὴλ καὶ Με-
χμέτ Α', ὁ Μουσταφᾶς καὶ ὁ Ἀζουνετδ, πρὸς συντήρησιν τῶν
ὀποίων ὁ σουλτάνος ἐκεῖνος εἶχεν ἀναλάβει νὰ πληρῶνῃ ὡσαύτως
300,000 ἄσπρων. Ἐγίνοντο δὲ δεκτοὶ ἐπὶ τῷ διττῷ λόγῳ, ὅτι
κωλυομένης μὲν τῆς ἐξόδου αὐτῶν ἐξευμενίζονται οἱ πολέμιοι,

δοθείσης δὲ ἐπιτηδείας περιστάσεως, ἐχρησόμενον ὡς ἐπικίνδυνον τούτων ἀντίπαλοι. Ὅθεν ὁ Κωνσταντῖνος ἐστοχάσθη ὅτι ἂν ὄχι ἄλλο ἡδύνατο τοῦλάχιστον νὰ ἐξεγείρῃ τὸν ἑσπερινὸν καὶ ἡμέτερον ἐκείνον πολέμιον εἰς τὰ νῶτα τοῦ Μεχμέτ Β', ἐνῶ οὗτος εἶχεν ἐτι ἀνὰ χεῖρας τὸν κατὰ τοῦ ἡγεμόνος τῆς Καραμανίας ἀγῶνα· καὶ ἐπεμψε λοιπὸν εἰς τὸ στρατόπεδον τοῦ σουλτάνου πρέσβεις παραγγεληθέντας νὰ εἰπῶσιν, ὅτι, ἡ διπλοσιάζει τὴν ἐπιχορήγησιν, ἥ ὁ Ὅρχαν ἀπολύεται. Ἀλλ' ἡ δειλία τοῦ ἡγεμόνος τῆς Καραμανίας καὶ ἡ ταχύτης δι' ἧς ἐνήργησεν ὁ Μεχμέτ Β' εἰς τὴν προκειμένην περίστασιν ὅπως πάντατε, ἡματαύτως εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ βουλευματος τούτου. Μικρὸν πρὶν φθάσωσιν οἱ πρέσβεις τοῦ Κωνσταντίνου, εἶχον προσέλθει εἰς τὸ στρατόπεδον τοῦ σουλτάνου ἀπεσταλμένοι τοῦ ἐν Ἀσίᾳ πολεμίου, ἵνα ζητήσωσι συγγνώμην ἐπὶ τοῖς γενομένοις καὶ προτείνωσιν τὴν ἀπόδοσιν τῶν ὑπ' αὐτοῦ καταληφθέντων φρουρίων καὶ χωρίων, διότι ὁ ἡγεμὼν οὗτος, καταπτοηθεὶς ὑπὸ τῆς μεγάλης τοῦ σουλτάνου παρασκευῆς, ἐνόμισεν ὅτι εἶναι ἀδύνατον νὰ ἀνθέξῃ. Ὁ Μεχμέτ Β' δὲν εἶχε κατ' ἀρχάς σκοπὸν νὰ δεχθῇ τὸν προτεινόμενον συμβιβασμόν· ἡ ἀπόφασίς του ἦτο νὰ ἀπαλλαγῇ διὰ παντὸς τοῦ ὀχληροῦ ἐκείνου γείτονος· ἀλλ' ἅμα ἀκούσας τὴν ἐκ Βυζαντίου ἐλθοῦσαν ἀπειλὴν, μετέβαλε τρόπον πρὸς τοὺς πρέσβεις τῆς Καραμανίας καὶ ὅτε μὲν ἀπειλῶν αὐτοὺς ὅτε δὲ θωπεύων, ἐπέτρεψεν ἐπὶ τέλους τὴν ζητούμενην εἰρήνην. Εἰς δὲ τοὺς πρέσβεις τοῦ Κωνσταντίνου εἶπεν, ὅτι μετ' ὀλίγον ἐπανερχεται εἰς Ἀδριανούπολιν καὶ ἐκεῖ εἴμποροῦν νὰ ἀναγγείλωσιν αὐτῷ πάντα τὰ τῷ βασιλεῖ καὶ τῇ πόλει ἀναγκαῖα, ὅτινα προθύμως θέλει ἐπιτρέψει. Καὶ ἐν τῷ ἅμα διεπέρασε ραγδαίως εἰς τὴν Ἀδριανούπολιν.

Ἀλλ' ἅμα φθάσας ἐκεῖ ἀπεκάλυψε τὸ προσωπεῖον. Πρῶτον μὲν ἔπαιυσε τὴν πληρωμὴν τῆς ὑπὲρ τοῦ Ὁύρχαν ἐπιχορηγήσεως, καὶ δεύτερον ἐπεχείρησε τὰς πρώτας, εἰ καὶ ἐμμέσους ἐτι, κατὰ τοῦ Κωνσταντίνου ἐχθροπραξίας. Ἐπὶ τῆς ἀνατολικῆς τοῦ Βοσπόρου παραλίας, ἐν τῷ στενωτέρῳ τοῦ πορθμοῦ τούτου μέρει, ἐκεῖ παρίπτον ὅπου περὶ τὸ 515 π. χ. κατασκευάσθη ὑπὸ τοῦ

Σαμίου Μανδροκλέους ἡ γέφυρα δι' ἧς ὁ Δαρεῖος διεπέρασε μετὰ τοῦ στρατοῦ ὁν ἦγε κατὰ τῶν Σκυθῶν (σελ. 337 τοῦ Α'. τόμου), μικρὸν βορειότερον τοῦ Γκιόγκ—Σουγιοῦ, οἱ Ὁσμανίδαι εἶχον ἐγείρει πρὸ καιροῦ, κατ' ἄλλους μὲν ἐπὶ Μεχμέτ τοῦ Α'. κατ' ἄλλους δὲ ἐπὶ Βαγιαζήτ τοῦ Α'., τὸ φρούριον τὸ ὁποῖον μέχρι τῆς σήμερον σωζόμενον ὀνομάζεται Ἀναδολοῦ Χισσαρί. Ἀλλὰ τὸ φρούριον τοῦτο δὲν ἦτο ἱκανὸν νὰ ἐξασφαλίσῃ τὴν ἐξ Ἀσίας εἰς Εὐρώπην διαπεραίωσιν τῶν ὀσμανικῶν στρατῶν καὶ ἔτι ὀλιγώτερον νὰ καταστήσῃ τοὺς Ὁσμανίδας κυρίους τοῦ Βοσπόρου εἰς ἐποχὴν καθ' ἣν οὔτε στόλον εἰσέτι ἀρκετὸν εἶχον, οὔτε τὸ πυροβολικὸν εἶχε τὸν δύνάμιν ἣν κέχτηται σήμερον. Εἶδομεν ὅτι εἰς τὰς παραμονὰς τῆς περὶ Βάρναν μάχης, ὁ τοῦ Μεχμέτ Β'. πατὴρ μετὰ κόπου ἠδυνήθη νὰ περάσῃ τὸν πορθμὸν τοῦτον. Νῦν δὲ ὅτε ὁ νέος σουλτάνος ἀπεφάσισε τὴν ἄλυσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, οὐ μόνον τὴν διάβασιν ἐκείνην εἶχε συμφέρον νὰ ἀσφαλίσῃ, ἀλλὰ καὶ ἕτερόν τι ὑπέλαβεν ἀπαραίτητον, νὰ διακωλύσῃ τὴν εἰς τὴν πόλιν ἀπὸ θαλάσσης εἰσαγωγὴν πάσης οἰαζήποτε ἐπικουρίας ἀνθρώπων, πλοίων, πολεμοφοδίων καὶ τροφῶν. Καὶ ἀπὸ μὲν τοῦ Ἑλλησπόντου ἤλπιζε νὰ κατορθώσῃ τοῦτο διὰ τοῦ στόλου ὃν παρεσκεύαζεν, ἀλλ' ἐπειδὴ ὁ στόλος οὗτος δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἐπαρκέσῃ καὶ εἰς τὴν τοῦ Βοσπόρου κατοχὴν, ἐδέησεν ὁ πορθμὸς οὗτος νὰ φραχθῇ ἄλλως. Ὅθεν πρὸς ἐπιτυχίαν ἀπάντων τούτων τῶν πλεονεκτημάτων, ἔκρινε πρὸ πάντων ἀναγκαῖον νὰ κατασκευάσῃ ἀντικρὺ τοῦ προϋπάρχοντος φρουρίου, ἐπὶ τῆς εὐρωπαϊκῆς τοῦ Βοσπόρου παραλίας, φρούριον πολὺ τοῦ προτέρου ὀχυρώτερον. Ἐπὶ τούτῳ δὲ ἐν ἀρχῇ τοῦ χειμῶνος τοῦ 1451 πρὸς τὸ 1452 διέταξεν εἰς ὅλας τοὺς κράτους τὰς ἐπαρχίας νὰ ἐτοιμάσωσι χιλίους οἰκοδόμους καὶ ἀναλόγους ἐργάτας καὶ ἀσβεστοκαύστας καὶ πᾶν τὸ χρήσιμον ὑλικόν, λίθους, ξύλα, σιδήρον καὶ ἑῖ τι ἄλλο.

Ὁ Δοῦκας βεβαίῳ ὅτι ἅμα ἀνηγγέλη ἡ κατασκευὴ τοῦ νέου φρουρίου, κλαυθμὸς καὶ ὀδυρμὸς ἐπεκράτησε παρ' ἅπασι τοῖς χριστιανοῖς τῆς Ἀνατολῆς, οἵτινες ἐνόησαν ἀμέσως ὅτι ἡ γὰρ τὸ τέλος τῆς πόλεως, διὰ τῆς ἀλώσεως τῆς ὁποίας ἐμελλε νὰ ἀσφαλισθῇ τὸ κράτος τῶν Ὁσμανιδῶν. Κατὰ τοὺς ἄλλους ὁμοῦ χρο-

νογράφους ἢ ἐντύπωσις ἦν ἐπροξένησεν ἡ ἀγγελία αὕτη οὔτε το-
σοῦτον γενηκὴ οὔτε τοσοῦτον ζῶηρά ὑπῆρξεν. Ἐκ μὲν τῶν λό-
γων τοῦ Φραντζῆ συνάγεται ὅτι οἱ ἐπισημότεροι τῆς Κωνσταντι-
νουπόλεως ἄνδρες ἔδειξαν ἀμφιβολίαν τινὰ περὶ τῆς ἐκτελέσεως
τοῦ βουλευμάτος, φρονοῦντες προσέτι ὅτι καὶ ἂν κτισθῇ τὸ φρού-
ρον εὐκόλως δύνανται νὰ τὸ παραλάβωσιν, ἐγγὺς αὐτοῦ κείμενοι.
Ἐὰν δὲ πιστεύσωμεν τὴν λεγομένην *Πολιτικὴν ἱστορίαν* τῆς
Κωνσταντινουπόλεως, τὴν πολὺ βραδύτερον συγγραφείσαν, αὐ-
τοὶ τῆς πόλεως ταύτης οἱ κάτοικοι συνετέλεσαν ἐκ φόβου εἰς
τὴν οἰκοδομὴν, παρέχοντες τροφάς, λίθους καὶ ἄλλα. Καὶ τὸ
μὲν τελευταῖον τοῦτο φαίνεται ἀπίθανον, ὡς ἐκ τῶν λεπτομε-
ρειῶν τὰς ὁποίας γνωρίζομεν περὶ τῆς διαγωγῆς ἦν οἱ ἄνθρωποι
αὐτοὶ. ἔδειξαν ἐπὶ τε τῆς κατασκευῆς τοῦ φρουρίου καὶ τῆς τε-
λευταίας πολιορκίας. Ἴσως ὀλίγοι τινὲς ἔπραξαν τὸ εἰς αὐτῶς
ἀποδιδόμενον, ἀλλ' ὅτι ὅλοι οἱ κάτοικοι ἢ πολλοὶ τοῦλάχιστον
ἐξ αὐτῶν συνέπραξαν εἰς τὸ ἔργον τοῦ Μεχμέτ Β', εἶναι πρόδη-
λος συκοφαντία. Ἐν γένει δὲ νομίζομεν, ὅτι ἡ ἀγγελία τῆς κα-
τασκευῆς τοῦ νέου παρὰ τὸν Βάσπερον φρουρίου δὲν παρήγαγε
τὴν ὑπὸ τοῦ Δούκα ἀναφερομένην δεινὴν κατὰπληξιν. Οἱ χρι-
στiani τῆς Ἀνατολῆς πρὸ πολλοῦ χρόνου καὶ μάλιστα κατὰ
τὰ τελευταῖα τριάκοντα ἔτη εἶχον τοσοῦτον συνεθίσαι εἰς τὸ νὰ
βλέπωσι τοὺς Ὀσμανίδας ἀδιακόπως ἐπιτιθεμένους καὶ τὸσάκις
εἶδον τὴν βασιλεύουσαν ὑπ' αὐτῶν πολιορκηθεῖσαν, ὥστε τὰ ὑπὸ
τοῦ Μεχμέτ τοῦ Β' μελετώμενα δὲν ἦσαν δι' αὐτοὺς νέα καὶ
ἀπροσδόκητα, οὐδὲ ἠδύναντο νὰ προξενήσωσιν εἰς αὐτοὺς ἔκτα-
κτόν τινα ἐντύπωσιν. Ὁ Κωνσταντῖνος μάλιστα τόσον ὀλίγον
κατεπλάγη ἐκ τῶν λεγομένων καὶ τῶν θρυλουμένων, ὥστε ἐπι-
στρέψαντος τοῦ Φραντζῆ ἐξ Ἰθρίας κατὰ σεπτέμβριον, συνωμο-
λόγησε τὸν γάμον αὐτοῦ μετὰ τῆς θυγατρὸς τοῦ βασιλέως τῆς
χώρας ἐκείνης διὰ τοῦ συγχρόνως προσελθόντος πρέσβους τοῦ
βασιλέως τούτου, καὶ ἔπειτα δι' ὅλου τοῦ χειμῶνος δὲν ἔπαυσε
βουλευόμενος μετὰ τοῦ φίλου ἐκείνου καὶ ὑπουργοῦ του περὶ τε
διαφόρων ἄλλων αὐτοῦ ἀποστολῶν καὶ ἰδίως περὶ τῆς εἰς τὴν
Ἰθρίαν μεταβάσεως αὐτοῦ κατὰ τὸ προσεχὲς ἕρ' ἵνα κομίσῃ
ἐκείθεν τὴν νέαν βασιλείαν. Ἐλυπήθη βαθείως διὰ τὴν ἀπο-

τυχίαν τοῦ περὶ Ὁρχάν βουλευματος, δὲν ἐνόμισεν. ὁμοίως ἐπέκει-
μένην τὴν καταστροφὴν, διότι ἦτο ἐκ τῶν ἀνθρώπων· ἐκείνων
οἵτινες οὔτε ἐλπίζουσιν οὔτε πτοοῦνται εὐκόλως, καί, προαιρού-
μενοι νὰ ἐκπληρώσωσι τὸ καθήκον ἐν παντὶ καιρῷ καὶ χρόνῳ,
ἐπιτελοῦσιν αὐτὸ τοσούτῳ μᾶλλον ἀταράχως ὅσῳ ἐπὶ τέλους εἶ-
ναι ἑτοιμοὶ καὶ νὰ ἀποθάνωσιν ὑπὲρ αὐτοῦ. Ἀλλ' ἐὰν ἐξηκολού-
θησε συνδιασκεπτόμενος μετὰ τοῦ Φραντζῆ περὶ τοῦ μέλλοντος
γάμου, ἐνόμισε πρέπον νὰ ἀναγγείλῃ αὐθις εἰς τὴν δυτικὴν Εὐρώ-
πην τὴν κρίσιμον τῶν πραγμάτων κατάστασιν, ὅσῳ ὀλίγας καὶ
ἂν εἶχεν ἀπὸ τοῦ μέρους τούτου ἐλπίδας.

Τῷόντι μετὰ τὴν καθαίρεσιν τοῦ πατριάρχου Γρηγορίου ὁ πά-
πας Νικόλαος Β' εἶχε γράψῃ ἐπανειλημμένως πρὸς τὸν Κωνσταν-
τῖνον ἀπαιτῶν μὲν τὴν ἀποκατάστασιν τοῦ πατριάρχου τούτου καὶ
τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ περὶ ἐνώσεως ὅρου, προφητεῶν δὲ ἐν ἐναντίᾳ
περιπτώσει τὴν προσεχῇ τῶν χριστιανῶν τῆς ἀνατολῆς ὑποδοῦ-
λωσιν. Καὶ ἡ μὲν ὑπὸ τοῦ βασιλέως ἐκτέλεσις τοῦ ὅρου ἦτο πολὺ
δυσκολωτέρα τῆς ὑπὸ τοῦ πάπα γενομένης ἀπειλῆς, ἥτις δὲν
εἶχε τῇ ἀληθείᾳ χρεῖαν πολλῆς προφητικῆς δυνάμεως ἵνα μαν-
τευθῇ. Ἀλλ' οὐδὲν ἥττον ὁ Κωνσταντῖνος, τοῦ ὁποίου ἡ ὑπομονὴ
ἦτο ἀνεξάντλητος, ἐπεμψεν αὐθις πρέσβεις πρὸς τὸν ἀρχιερεᾶ τῆς
Ῥώμης ἐπιτετραμμένους νὰ ζητήσωσι συνδρομὴν κατὰ τῶν Τούρ-
κων καὶ ἐν ταύτῃ τὴν ἀποστολὴν ἱερωμένων λογίων καὶ ἐπιτη-
δείων νὰ κατορθώσωσι τὴν ἔνωσιν. Συγχρότως ἀπετάθη πρὸς τὰς
ἄλλας τῆς Εὐρώπης δυνάμεις, ἰδίως πρὸς τὴν Ἑνετίαν, τὸ δὲ πα-
ράδοξον ἐπεμψεν ὡσαύτως πρέσβεις καὶ πρὸς τὸν ἐν Ἀδριανουπό-
λει ἔτι διαμένοντα Μεχμέτ Β', ἐπὶ τῇ ἐλπίδι ὅτι ἴσως ἀποτρέψῃ
αὐτὸν ἀπὸ τῆς ἐκτελέσεως τοῦ βουλευματος. Ἡ ἐλπίς αὕτη ἦτο
τοσοῦτον ματαία, μάλιστα μετὰ τὴν ἀπειλὴν τὴν γενομένην πρὸ
μικροῦ πρὸς τὸν σουλτάνον ἐνῷ ἔτι εὕρισκετο κατέγαντι τοῦ ἡγε-
μόνος τῆς Καραμανίας, ὥστε δὲν ἠθέλομεν δυσηθῇ νὰ ἐξηγήσωμεν
τὸ προκείμενον τοῦ βασιλέως διάδημα, ἐὰν δὲν ἐμανθάνομεν παρὰ
τοῦ Πουσκούλου ὅτι ἐγένετο κατ' εἰρήνησιν τοῦ Χαλὶλ πασᾶ,
εἰρήνησιν εἰς ἣν ὁ Κωνσταντῖνος ἐνόμισεν ἐν τῇ ἀμνηχανίᾳ αὐτοῦ
ὅτι ὀφείλει νὰ ὑπακούσῃ. Προσελθόντες δὲ οἱ πρέσβεις ἐστηρίχθη-
σαν κυρίως εἰς τοῦτο, ὅτι ἡ μὲν ἄλλοτε γενομένη ἐπὶ τῆς ἀσια-

νῆς τοῦ Βοσπόρου· παραλίαις κατασκευτῇ φρουρίου, δὲν ἦτο. ἄτα-
ποι, διότι ἡ Ἀσία ἦτο πρὸ καιροῦ κτῆμα τῶν Ὀσμανιδῶν, ἀλλ' ἡ
νῦν μελετωμένη ἐπὶ τῆς εὐρωπαϊκῆς παραλίας, εἰς αὐτὰ τῆς βα-
σιλευούσης τὰ πρόθυρα, ἦτο πρόδηλος ἐχθροπραξία. Ἀπὸ τῆς ἐκ-
θέσεως τοῦ Δούκα καὶ τοῦ Κριτσοβόλου δὲν ἐξάγεται. ἂν οἱ
πρόσβεις ἤξιωσαν, ὅτι ἡ εὐρωπαϊκὴ τοῦ Βοσπόρου παραλία ἀνῆ-
κεν ἐτι εἰς τοὺς Βυζαντινούς· ἐξάγεται μᾶλλον, ὅτι ἐλογίζετο
ὡς χῆρος· οὐδέτερος δι' οὗ ἠδύναντο μὲν νὰ διέλθωσι τὰ ὁσμα-
νικὰ στρατεύματα, ἐν ᾧ ὁμοῦ δὲν ἐπετρέπετο νὰ κατασκευά-
σῃσι φρούριον ἢ ἄλλο τι. Ὅπως δὴ ποτε οἱ πρόσβεις μετεχειρίστη-
σαν καὶ τὸ ἔσχατον τῆς ἀδυναμίας ἐπιχείρημα, εἰπόντες ἐπὶ τέ-
λους, ὅτι εἶναι πρόθυμοι νὰ ὑποβληθῶσιν εἰς πληρωμὴν φόρου, ἀρκεῖ
νὰ μὴ κτισθῇ τὸ φρούριον. Ἐν τῇ ἀπαντήσει αὐτοῦ ὁ Μεχμέτ Β'.
παραδόξως παντάπασι δὲν ἐμνήσθη τῆς περὶ τοῦ Ὀρχάν ἀπει-
λῆς. Ἀλλ' ἐνῶ ἤρχισεν ἀποκρινόμενος μετὰ τινος μετριοπαθείας,
ἐπειτα κατὰ μικρὸν παρωξύνθη ὑπὸ τῶν ἰδίων οὕτως εἰπεῖν λό-
γων, καὶ ἐπὶ τέλους κατέστησεν εἰς μανιώδη ἀληθῶς ἀπειλήν.
Ἐκ τῆς πόλεως, εἶπε, δὲν λαμβάνω τι, διότι οὐδὲ ἔχει τι ἐκ-
τός τῆς τάφρου· ὥστε οὐδ' ὅπως δικαιούται νὰ μὲ κωλύσῃ ἐὰν ἡ-
θελον νὰ κτίσω φρούριον παρὰ τὸν Βόσπορον. Πάντα τὰ πρὸς
ἀνατολὰς αὐτοῦ κείμενα εἶναι ἐμὰ ἀναμφισβητήτως, ἀλλὰ καὶ
πάντα τὰ πρὸς δυσμὰς ὅσα εἰσιν ἄδικα, διότι οἱ Ῥωμαῖοι δὲν
ἔχουσιν ἄδειαν νὰ οἰκίσωσιν ἐν αὐτοῖς. Ἡ μήπως δὲν ἤξεύρετε
εἰς ποίαν στενωγῶριαν περιήλθεν ὁ πατήρ μου, ὅταν ὁ βασιλεὺς
συνεμάχησε μετὰ τῶν Οὐγγρων, καὶ ἐκεῖνοι μὲν ἐπῆλθον διὰ
ξηρᾶς, αἱ δὲ φραγμικαὶ τριήρεις καταλαβοῦσαι τὸν Ἑλλήσποντον
δὲν ἐπέτρεπον τὴν ἐξ Ἀσίας αὐτοῦ διάβασιν; Τάτε ἀναβάς ἐκεῖ-
νος μέχρι τοῦ Βοσπόρου καὶ προσελθὼν εἰς τὸ πολίχμιον ὅπερ εἶ-
χεν οἰκοδομήσει ὁ πατήρ αὐτοῦ, ἐπέρασε δι' ἀκτίων, Θεοῦ εὐβο-
κοῦντος, ἐνῶ αἱ τριήρεις τοῦ βασιλέως κατεσκόπευον. Ἐκεῖ ἵνα
κωλύσωσι τὴν διάβασιν. Ἐγὼ δὲ ἐκαθήμην ἐν Ἀδριανουπόλει
παιδίον ὢν, ἐκδεχόμενος τὴν τῶν Οὐγγρων ἀφίξιν, οἱ δὲ Οὐγ-
γροι ἐλεηλάτουν τὰ περίξ τῆς Βάρνης, καὶ ὁ βασιλεὺς εὐφραι-
νετο, καὶ τὸ πᾶν Μουσουλμάνων γένος ἐδυσφόρει, καὶ οἱ χριστι-
ανοὶ ἐχαιρόντο. Περὰς τοῦ λοιποῦ ὁ ἐμὸς πατήρ μετὰ πολλοῦς

κινδύνους ὥμοσε νὰ κατασκευάσῃ καταντικρὺ τοῦ φρούριου τοῦ κεμένου· πρὸς ἀνατολὴν ἕτερον φρούριον πρὸς δύσιν. Καὶ ἐκεῖνος μὲν δὲν πρᾶξῃσεν νὰ ἐκτελέσῃ τὸ σκοπούμενον, ἐγὼ ὅμως θέλω πράξει τοῦτο Θεοῦ ἀρωγοῦντος. Τὴ μὲ κωλύετε; Ἡ μήπως δὲν με εἶναι ἐπατετραμμένον νὰ πράξω ἐν τοῖς ἑμοῖς ὅ,τι βούλωμαι; Ἀπέλθετε καὶ εἰπατε τῷ βασιλεῖ· ὁ νῦν ἡγεμὼν δὲν ὁμοιάζει τοὺς πρόην· ὅσα ἐκείνοι δὲν ἠδύνθησαν γὰρ ἐκτελέσωσιν, οὗτος ἔχει τὴν δύναμιν νὰ τὰ ἐκτελέσῃ· καὶ ὅσα ἐκεῖνοι δὲν ἤθελον, οὗτος θέλει καὶ βούλεται. Ὅστις δὲ τολμήσῃ νὰ ἔλθῃ ἀπὸ τοῦ νῦν ἐνεκὰ τῆς ὑποθέσεως ταύτης, θέλει ἐκδαρῇ ζωντανός. Ἡ ἀπάντησις αὕτη οὐδεμίαν κατέλιπεν ἀμφιβολίαν οὔτε περὶ τῆς ἀμεταθέτου ἀποφάσεως ἣν εἶχεν ὁ Μεχμέτ Β'· νὰ κτίσῃ τὸ νέον φρούριον, οὔτε περὶ τοῦ σκοποῦ δι' ὃν προέβη εἰς τὴν ἀπόφασιν ταύτην. Πρῶτος εἶπεν εἰς τοὺς πρέσβεις ὅτι θέλει ὅ,τι οἱ προκάτοχοί του δὲν ἠθέλησαν. Τί δὲ ἄλλο δὲν ἠθέλησαν εἰμὴ τὴν ἄλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως; Πρὸς τοῦτο λοιπὸν παρασκευαζόμενος καὶ προαιρούμενος νὰ ἀποκλείσῃ αὐτὴν πανταχόθεν, ἐμελέτησε τὴν τοῦ νέου φρουρίου κατασκευὴν. Ὄθεν ὁ Κωνσταντίνος ἐνόμισεν ὅτι, ὅσον ἀπάρاسκευος καὶ ἂν ἦτο, καθήκον εἶχε νὰ ἐμποδίσῃ ἐκ παντὸς τρόπου τὴν ἐκτέλεσιν τῷ βουλευμάτος τούτου κηρύττων πρῶτος τὸν πόλεμον. Ἀλλὰ ἡ σύγκλητος τῶν ἱερωμένων καὶ λαϊκῶν εἰς ἣν ἐδέσσε· νὰ ὑποβάλῃ τὴν γνώμην του, ἀντέστη, ἀξιοῦσα, ὅτι ἡ φρόνησις ἀπαιτεῖ νὰ ἰδῶσι πρότερον τί θέλει πράξει αὐτός, προσθεῖσα δὲ ὅτι καὶ τὸ φρούριον ἂν κτίσῃ, εὐκόλως δύνανται νὰ τὸ κυριεύσωσι, καθὼς τοσοῦτον ἐγγὺς τῆς πόλεως καίμεναν.

Ἐν τούτοις ἐν ἔαρι τοῦ 1452 μετεφέρθησαν κατὰ τὰ διατεταγμένα ἐκ τῶν εὐρωπαϊκῶν καὶ ὀσμανῶν τοῦ κράτους ἐπαρχιῶν οἱ ἀναγκαῖαι ἐργάται καὶ τὸ χρήσιμον ὕλικόν, εἰς τὸ προδιαγραφέν ἤδη σημεῖον τοῦ Βοσπόρου, ἐν συνοδίᾳ δυνάμεως ἐκείνης συγχρότως κατήλθε καὶ ὁ σουλτάνος αὐτὰς ἐξ Ἀδριανουπόλεως καὶ ἤρξατο ἀμέσως τῆς τοῦ νέου φρουρίου κατασκευῆς. Ἡ δ' ἐκτέλεσις τοῦ ἔργου ἀνετέθη, ὑπὸ τὴν ἀμεσοῦ τοῦ κυριάρχου ἐπιστασίας, εἰς τέσσαρας τῶν ἐπιφανεστέρων αὐτοῦ λειτουργῶν, τὸν μέγαν Βεζύρην Χαλὴλ πασᾶν, τὸν γραιὸν στρατηγὸν Σαρ-

τῆς πασᾶν, Ἑλλήνων τὸ γένος, κατὰ Καλκοκονδύλην, τὸν κηδε-
στη τοῦ Σουλτάνου Ζαγανὸς πασᾶν, καὶ τὸν ἀρχιεπισκοπικόν Σε-
χιδεδίν πασᾶν. Ἀλλ' ἦτο ἀδύνατον τὸ ἔργον νὰ διεξαχθῇ ἀ-
νω συμπλοκῶν μεταξὺ Χριστιανῶν καὶ Τούρκων. Ἀφ' ἐνὸς οἱ
ἐργάται δὲν ἐδίσταζον νὰ παραλαμβάνωσιν εἰς χρῆσιν τῆς οἰκο-
δομῆς τὰ ἑρείπια τῶν κτιρίων ὅσα πάλαι ποτὲ ἐκόσμουσαν τὴν
περίχωρον τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ πρὸς τοῖς ἄλλοις τὰ
ἑρείπια τῶν αὐτῶν ἄλλοτε κειμένων ναῶν, ἐξ οὗ ἐρεθιζόμενοι
τινὲς τῶν τῆς πόλεως κατοίκων, ἐξῆλθον, ἵνα διακωλύσωσι τὴν
ἐργασίαν, ἀλλὰ συλληφθέντες πάντες ἐφρονεύθησαν· ἀφ' ἐτέρου
τὰ ὁρμητικὰ στρατεύματα, εἴτε καταπατοῦντα τοὺς ἐσπαρμένους
τῶν χριστιανῶν ἀγροὺς εἴτε ἀρπάζοντα τὰ ζῶα αὐτῶν, πρὸς
ἐκείνους διενέξεις, ἐξ ὧν μία ἐξετράπη εἰς ἀληθῆ μάχην πλησίον
τοῦ σημερινοῦ Κανλὺ Καβάκ, μεταξὺ Βασίλτασι καὶ Κεάτ-Χανέ.
Ταῦτα δὲ μεθῶν ὁ Κωνσταντῖνος ἐκλείσας μὲν ἐπὶ τέλους κατὰ
ἰούλιον μῆνα τὰς πύλας τῆς πόλεως, διέταξε δὲ νὰ συλληφθῶσιν
οἱ ἐν αὐτοῖς εὐρισκόμενοι Τούρκοι. Καὶ τούτους μὲν, ἐνδίδων εἰς
τὰς ἱεσείας αὐτῶν, ἐντὸς ὀλίγου ἀπέλυσεν, ἀλλ' εἰς τὸν σουλτά-
νον διεμήνυσε διὰ δύο ἀπεσταλμένων τὰ ἐξῆς. «Ἐπειδὴ ἀπε-
φάσις τὸν πόλεμον καὶ οὔτε δι' ὀρκῶν οὔτε διὰ περιποιήσεων
παύσασθαι νὰ μετὰβάλης γνώμην, πρᾶξον ὅ,τι θέλης. Τὸ κατ' ἐμὲ
καταφεύγω πρὸς τὸν Θεόν. Ἐάν ἡ θέλησις αὐτοῦ εἶναι νὰ παρα-
δώσῃ εἰς χεῖράς σου καὶ ταύτην τὴν πόλιν, τίς ὁ ἀντιπῆν δυ-
νάμενος; Ἐάν δὲ πάλιν ἐμφυτεύσῃ εἰρήνην εἰς τὴν καρδίαν σου,
ἀσπασίως θέλω ἀπαδευχθῆ αὐτήν. Κατὰ τὸ παρὸν λάβε ὀπίσω
τὰς συνθήκας καὶ τοὺς ὅρκους. Ἐχὼν κεκλεισμένας τὰς θύρας τῆς
πόλεως, θέλω φυλάξαι αὐτὴν τὸ κατὰ δύναμιν. Σὺ δὲ ἄρχε κα-
ταδυνατεύων ἕως οὗ ὁ δίκαιος κρυτῆς ἀποδώσῃ ἑκάστῳ, ἐγὼ τε
καὶ σοί, τὴν δικαίαν ἀπόφασιν.» Ταῦτα ἀκούσας ὁ σουλτάνος
καὶ μηδὲ λέξιν κἄν διανοηθεὶς νὰ εἴπῃ εἰς ἀπολογία τῶν πε-
πραγμένων, διεκήρυξεν ἀμέσως τῶν πόλεμον καὶ διέταξε νὰ ἀπο-
κεφαλαιοθῶσιν οἱ ἀπεσταλμένοι. Ἐξηκολούθησε δὲ τὴν οἰκοδομὴν
τοῦ φρουρίου τοῦ καὶ ἐντεπλήρωσεν αὐτὴν κατὰ αὔγουστον, ἐντὸς
ἐξ ὑπάρχοντων ἀπὸ τῆς ἐνάρξεως. Τὸ φρούριον τοῦτο τὸ μέχρι
τῆς σήμερον σωζόμενον, ὀνομάζεται Ροῦμίλι Χισσαρ, ἀλλὰ τότε

ὑπὸ μὲν τῶν Τούρκων ἐκλήθη Βογάζ Κέσσε ἤτοι παρθμοτάμος, ὑπὸ δὲ τῶν Ἑλλήνων Λαιμοκοπία. Ὁ σουλτάνος ὤπλισεν αὐτὸ διὰ κανονίων χαλκῶν τὰ ὅποια ἔρριπτον σφαίρας. λεθίνους 600 περίπτου λιτρῶν βάρους, ἐνέβαλε δὲ φρουράν 400 ἀνδρῶν ὑπὸ ἀνώτατον ἡγεμόνα τὸν Φιρούςβην, εἰς δὲ διάταξε νὰ μὴ ἐπιτρέπῃ εἰς κάμιαν ναῦν μεγάλην ἢ μικράν, αἰανδῆπαιτε καὶ ἂν φέρῃ σημαίαν, εἴτε ἀναπλέουσαν εἴτε καταπλέουσας, νὰ διαβῇ πρὶν ἢ χαλάσασα τὰ ἱστία καταβάλλῃ τὰ νενομισμένον τελῶνιον· παρακούσαντος δὲ τυχὸν τοῦ πλοίου, νὰ καταποντίξῃ αὐτὸ ἀμέσως διὰ τῶν πυροβόλων. Καὶ ταῦτα διαπραΐξας καὶ διατάξας, ἀνέβλεψεν ὁ σουλτάνος ἀπὸ τοῦ Βοσπόρου περὶ τὰ τέλη αὐγούστου, ἐστρατοπέδευσε μετὰ 50000 ἀνδρῶν ἐνώπιον τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐπὶ τρεῖς ἡμέρας, ἵνα κατασκοπήσῃ τὰ τείχη, τὴν τάφρον, τοὺς πύργους καὶ τὰ ἄλλα ὀχυρώματα, καθ' ὅσα ἀπελθῶν ἐπέστρεψεν εἰς Ἀδριανούπολιν ἐν ἀρχῇ τοῦ Σεπτεμβρίου.

Τοιοιουτοτρόπως περὶ τὰ μέσα τοῦ 1453 ἐκνήχθη τελευταῖον ὁ πόλεμος ἐκεῖνος, ὅστις ἐμελλε νὰ ἐπαγάγῃ ἐν τῶν καίσιμωτάτων γεγονότων τῆς πατρίου ἡμῶν ἱστορίας. Ἀλλ' ἡ μεγάλη πολιορκία δὲν ἤρχισεν εἰμὴ μετὰ ἐννέα περίπων μῆνας, ὥστε ἔχομεν ἐν τῷ μεταξὺ καιρὸν νὰ ἐξετάσωμεν ὁποῖαί τινες ἐγγέμοντο ἐκατέρωθεν αἱ προπαρασκευαί. Ὅσον ἄπορα καὶ ἄν ἦσαν τὰ κατ' αὐτὸν, ὁ Κωνσταντῖνος ἐνήργησε, ὅ,τι ἦτο δυνατόν νὰ ἐνεργήσῃ. Ὁ δὲ Φραντζῆς, δικαίως ἀγανακτῶν κατ' ἐκείνων ὅσοι κατέκρινον αὐτὸν ἐπὶ ἀδρανείᾳ, ἀνακράζει· αὐτὸ δὲ μακαρίτης ὁ αὐθέντης μου καὶ βασιλεὺς τί οὐκ ἔπραξε, κρυφῶς ἢ φανερώς, ὑπὲρ τῆς βοηθείας τῆς πόλεως . . . ; Καὶ γὰρ δὴλόν ἐστιν, ὅτι, εἰ ἤθελεν, εὐκόλως ἠδύνατο φυγεῖν. Πλὴν οὐκ ἠθέλεν, ἀλλ' ἠγωνίζετο ὡς ὁ ποιμὴν ὁ καλὸς, ὅς τίθησι τὴν ψυχὴν αὐτοῦ ὑπὲρ τῶν προβάτων, ὡς καὶ ἐποίησεν. » Ἀπὸ αὐτῶν τῶν πρώτων τοῦ ἔτους τούτου μηνῶν εἶχεν ἀρχίσει νὰ εἰσάγῃ ἐντὸς τῆς πόλεως τοὺς περὶ αὐτὴν οἰκοῦντας γεωργοὺς καὶ ἄλλους, προσέτι τὰ αὐτοὶ εὐρισκόμενα τρόφιμα καὶ ἰδίως τὸν προϊόντος τοῦ χρόνου συγκομισθέντα σίτον. Πλὴν τούτου παρήγγειλε 4 πλοῖα, ἐξ ὧν ἐν μέγα βασιλικὸν, νὰ κομίσωσιν ἐκ τῶν νήσων, ἐκ Πελοποννήσου καὶ ἐξ ἄλλων χριστιανικῶν χωρῶν, σίτον, οἶνον, ἐλαιον, ἰσχάδας καὶ πᾶσαν

ἔλλην προμήθειαν· τὰ πλοῖα ὅμως ταῦτα δὲν ἐφθασαν εἰμὴ μετὰ τὴν ἑναρξιν τῆς πολιορκίας. Ἐπειτα ἐζήτησε τὸν ἀριθμὸν τῶν προαιρουμένων καὶ δυναμένων νὰ ὑπλοφορήσωσιν ἐν τῇ πόλει αὐτῇ, τὴν κατάστασιν τῶν ὅπλων, τῶν ὀχυρωμάτων, τῶν πλοίων καὶ ἐπήγαγε τὰς δυνατὰς βελτιώσεις. Ἀλλὰ ταῦτα πάντα ἦσαν τόσον εὐτελεῖ καὶ μικρὰ ὥστε ἦτο πρόδηλον ὅτι ἄνευ ἐξωτερικῆς ἐπικουρίας, οὐδὲν θέλει κατορθωθῇ. Ὅθεν εἶδομεν ὅτι ἔτι ἀπὸ τῶν τελευταίων μηνῶν τοῦ 1451 ἐξέπεμψε πρέσβεις εἰς τὴν δυτικὴν Εὐρώπην ἐπιτετραμμένους νὰ παραστήσωσι τὸν ἐπικείμενον ἔσχατον κίνδυνον καὶ νὰ προκαλέσωσι διὰ παντὸς τρόπου τὴν ἀποστολὴν ἐπικουριῶν. Δυστυχῶς ὁ αὐτοκράτωρ τῆς Γερμανίας Φριδερίκος Γ', στεφθεὶς ἐν Ῥώμῃ τῇ 19 μαΐου 1452, διαπραγματεύθη μὲν πρὸς τὸν πάπαν περὶ τῆς σωτηρίας τῶν Οὐγγρων, τῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς Παλαιστίνης, ἀλλὰ ἐπραξεν οὐδέν. Ὁ βασιλεὺς τῆς Ἀραγωνίας, Σικελίας καὶ Νεαπόλεως Ἀλφόνσος προετράπη μὲν ὑπὸ τῶν Γενουαίων πρὸς οὓς διατέλει εἰς πόλεμον, νὰ στρέψῃ μᾶλλον τὰ ὅπλα αὐτοῦ κατὰ τῶν Τούρκων, ἀλλὰ οὐδὲν ἐπραξεν. Ὁ Οὐνιάδης ὑπέσχετο μὲν τῷ βασιλεῖ συνδρομὴν, ἀλλ' ἂντ' αὐτῆς ἀπῆτησε τὴν ἐκ προοιμίου παραχώρησιν τῆς Σηλυβρίας ἢ τῆς Μεσημβρίας· ὁ δὲ βασιλεὺς, εἰ καὶ μὴ ἐννοῶν τίνος εἶδους σύμμαχοι ἦσαν αὐτοὶ οἵτινες πρῶτοι ἐκολώβουν τὰ περιλιπόμενα ἑλεσινὰ τοῦ κράτους λείψανα, ἐπὶ τέλους παρεχώρησε τὴν Μεσημβρίαν, ἀλλ' οὐδὲ τῆς παραχώρησεως ταύτης γενομένης προέφθασε νὰ ἐνεργήσῃ τι ὁ Οὐνιάδης ἐπὶ τοῦ προκειμένου. Ὁ βασιλεὺς τῆς Καταλωνίας πάλιν ἀπῆτησε τὴν Ἀῆμον· καὶ ἐδόθη αὐτῷ ἡ Αἴμνος, ἀλλὰ εἰς μάτην ὡσαύτως. Ἐκ τῶν ἀνατολικῶν ἡγεμονιῶν ἡ μὲν Σερβία ἀπέστειλε τῷ ὄντι χρήματα καὶ ἄνδρας πολλούς· ἀπέστειλεν ὅμως πάντα ταῦτα οὐχὶ πρὸς τὸν Κωνσταντῖνον ἀλλὰ πρὸς τὸν σουλτάνον, ὅστις ἐπὶ τῆς πολιορκίας, ἐπιδεικνύων ἐν θράμβῃ τοὺς ἐπικούρους ἐκείνους πρὸς τοὺς ἡμετέρους ἔλεγεν· ἰδοὺ καὶ οἱ Σέρβοι καθ' ὑμῶν εἰσίν. Ὁ δὲ σουλτάνος τῆς Αἰγύπτου, μεθ' οὗ ὡσαύτως συνεννοήθη ὁ Κωνσταντῖνος, ὡς ἐχθρικῶς διακεκμένου πρὸς τοὺς Ὀσμανίδας, λόγους μὲν εἶπε πολλούς, ἔργον δὲ ἐπετέλεσεν οὐδέν.

Μόνοι οἱ Ἕνδοι, οἱ Γενουαῖοι καὶ ὁ πάπας δὲν ἐκώφευσαν

ὅλως διόλου εἰς τὰς δεήσεις τοῦ Κωνσταντίνου. Εἶναι ἀληθές ὅτι ὡς πρὸς τοὺς Ἑνετοὺς καὶ τοὺς Γενουαίους ἡ ἄλωσις τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἡδύνατο νὰ ἀποβῇ γεγονός καίριον, διότι πείσντος τοῦ προμαχώνος τούτου δύσκολον ἦτο νὰ ἀνθέξωσιν ἐπὶ πολλὸν χρόνον αἱ πλείσται, ἀν' ὅχι ὅλαι, τῶν κτήσεων καὶ ἀποικιῶν ὅσας εἶχον διεσπαρμένας καθ' ἅπασαν τὴν Ἀνατολήν. Καὶ ὅμως πῶς ἄρ' ἔπεπρόνθησαν περὶ τῆς σωτηρίας αὐτοῦ; Ὁ δόγης τῆς Ἑνετίας ἔκρινεν εὐλογον νὰ μνησικαχῇ, διότι ὁ Κωνσταντῖνος δὲν ἔγνηε τὴν θυγατέρα αὐτοῦ. Ὅθεν διέταξε μὲν τὸν ναύαρχον Ἰάκωβον Δορεδανὸν νὰ συλλέξῃ ἐν Κρήτῃ, Κερκύρᾳ, Μεθώνῃ, Ναυπλίᾳ καὶ Εὐβοίᾳ ὅσον ἔνεστι πλειότερας ναῦς καὶ χρήματα καὶ στρατεύματα καὶ ἄλλα ἐφόδια, ἵνα ἐπιπλεύσῃ εἰς βοήθειαν τῆς ἀπειλουμένης πόλεως· ἀλλ' ἀντὶ πάσης ταύτης τῆς τοσοῦτον πομπῶδως ἀναγγελθείσης παρασκευῆς, δὲν ἐφθασαν εἰς Κωνσταντινούπολιν εἰμὴ δύο μικραὶ πολεμικαὶ γαλέραι κατὰ δεκέμβριον τοῦ 1452, ὑπὸ τοῦ Γαβριὴλ Τρεβιζάνου κυβερνῶμεναι. Ἐνα δὲ μῆνα περίπου πρότερον ἀφίκοντο ἐκ Κρήτης 8 πλοῖα μετὰ ζωοτροφῶν καὶ ἰδίως μετὰ Μονεμβασιώτου οἴνου, τοῦ ἐποίου ἐγένετο, ὡς φαίνεται, πολλὴ τότε χρῆσις. Παρεκτός τούτων ἐπεχείρησαν νὰ καταπλεύσωσιν εἰς Κωνσταντινούπολιν καὶ ἀπὸ τοῦ Βοσπόρου τέσσαρες ἐμπορικαὶ ἐνετικαὶ γαλέραι, δύο μὲν ὑπὸ τὸν κυβερνήτην Ἱερώνυμον Μοροζίνην, μία δὲ ὑπὸ τὸν Ἀντώνιον Ῥίτσαν καὶ μία ὑπὸ τὸν Ἰάκωβον Κόκον. Αἱ δύο ὑπὸ τὸν Ἱερώνυμον Μοροζίνην ἐκ Καφφᾶ προερχόμεναι, ἅμα ἐφθασαν τῇ 10 νοεμβρίου ἐμπροσθεν τοῦ Ροῦμιλι Χισσαρί, προσεκλήθησαν νὰ χαλάσωσι τὰ ἱστία, καὶ, μὴ ὑπακούσασαι ἀμέσως, ἔλαβον δευτέραν διαταγὴν. Τότε ὁ κυβερνήτης ἐστρεψε κατὰ τι τὰς νῆας πρὸς τὴν παραλίαν, ἡ φρουρὰ ὅμως ἀπήτησε νὰ πλησιάσῃ ὅλως διόλου, καὶ, ἀρχίσασα νὰ πυροβολῇ, ἐφόνευσε τινὰς τῶν ναυτῶν. Ἐπειδὴ δὲ ὡς ἐκ τούτου ὁ κυβερνήτης ἐφάνη πρόθυμος νὰ ὑπακούσῃ, ἔπαυσε τὸ πῦρ. Ἀλλ' ὁ πονηρὸς Ἑνετὸς, βεβαιωθείς ὅτι ἐν τῷ μεταξὺ τὰ πλοῖά του προχωροῦντα εὐρίσκοντο ἤδη ἐκτός βολῆς, ἀνεπέτασεν αἰφνης πάλιν ἅπαντα τὰ ἱστία καὶ ἐφθασεν ἄνευ ἄλλης ζημίας εἰς Κωνσταντινούπολιν, ὅπου ἐγένετο δεκτὸς μετὰ πλείστης χαρᾶς. Δὲν ἐπέτυχεν ὅμως καὶ ὁ Ἀντώ-

νος Ῥίτσος, ὅστις καμίζων φορτίον κριθῆς εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἐπλησίασε τῇ 26 νοεμβρίου εἰς τὸ φρούριον· διότι ἅμα ἀποποιθέντος αὐτοῦ νὰ ὑπακούσῃ, τὸ πλοῖον τοῦ κατεποντίσθη διὰ μιᾶς καὶ μόνης πυροβόλου σφαίρας. Καὶ ὁ μὲν κυβερνήτης ἐσώθη μετὰ 30 ἀνδρῶν ἐπὶ ἀκατίου εἰς τὴν ξηρὰν, ἀλλὰ συλληφθέντες πάντες ἀπεστάλησαν εἰς τὸν ἐν Διδυμοτείχῳ τότε διατρίβοντα σουλτάνον. Ἐκεῖ μετὰ 14 ἡμέρας ὁ μὲν Ῥίτσος ἀνεσκολοπίσθη, ὁ δὲ ναύκληρος αὐτοῦ νέος ὢν ἀπήχθη εἰς τὸ σεράϊον, ἐκ δὲ τῶν ναυτῶν οἱ μὲν ἀπελύθησαν οἱ δὲ ἀπεκεφαλίσθησαν. Εὐτυχέστερος πάλιν ἀνεδείχθη ὁ Ἰάκωβος Κόκκος, ὅστις κατέπλευσεν εἰς τὸν Βόσπορον ἐκ Τραπεζοῦντος τὴν 2 δεκεμβρίου. Ἀμα προσήγγισεν εἰς τὸ φρούριον, περιεστοιχίσθη ὑπὸ 12 ἀκατίων, οὐδεμίαν δὲ ἀντίστασιν ἐπιχειρήσας συνδιελέχθη φιλικῶς μετὰ τοῦ ἡγεμόνος αὐτῶν, εἰς ὃν προσέφερε καὶ δῶρον. Ἐκεῖνος ὁμῶς ρίψας εἰς τὴν θάλασσαν τὸ δῶρον, ἐπέστρεψε παρωργισμένος ἐν σπουδῇ εἰς τὸ φρούριον, ἵνα λάβῃ διαταγὴν συλλήψεως τοῦ πλοίου. Ὁ Κόκκος προσποιήθη ὅτι παρακολουθεῖ αὐτὸν ὥς ἂν ἤθελεν ὡσαύτως νὰ προσορμισθῇ, πρᾶγματι ὁμῶς ἐξηκολούθησε κωπηλατῶν πρὸς τὰ πρῶτα, καὶ ὅτε προεχώρησεν ἀρκούντως, ἐχαιρέτισε μὲν τρεῖς τὴν φρουρὰν ἐν ἡχῷ σαλπίγγων, εἰσήλασε δὲ σῶος εἰς Κωνσταντινούπολιν. Τρεῖς λοιπὸν γαλέραι ἠδυνήθησαν νὰ καταπλεύσωσιν ἐκ τοῦ Βοσπόρου· καὶ ἦσαν μὲν ἐμπορικαί, ἀλλὰ μεγάλαι οὔσαι καὶ ἐπὶ πολέμῳ καλῶς κατηρτισμέναι, ἐκρίθη εὐλογον νὰ κρατηθῶσιν ἄκουσαι αὐτόθι, καὶ ἐπὶ τέλους ἐπειθαναγκάσθησαν εἰς τοῦτο τῇ ἐγκρίσει τῆς ἐνετικῆς κυβερνήσεως, ἐπὶ τῷ ὄρω ὅτι ὁ βασιλεὺς θέλει ἀναλάβει ὅλα τὰ ἐξοδα τῆς συντηρήσεως τῶν τε δύο μικροτέρων πολεμικῶν καὶ τῶν τριῶν μεγαλητέρων ἐμπορικῶν γαλερῶν, καταβάλλων πρὸς τούτοις εἰς αὐτάς 300 δουκάτα κατὰ μῆνα. Ὡστε ὅλη ἡ βοήθεια τῆς Ἑνετίας περιορίσθη εἰς τὰ 5 αὐτὰ πλοῖα, καὶ ταῦτα συντηρούμενα δαπάνῃ τοῦ βασιλικοῦ ταμείου. Σπουδαιοτέρα ἀναλόγως ὑπῆρξεν ἡ ἐξ ἀνδρῶν Γενοναίων προσελθοῦσα συνδρομὴ, μάλιστα διὰ τὴν τοῦ ἀρχηγοῦ αὐτῶν ἐξαίρετον γενναϊότητα καὶ ἐμπειρίαν. Τῇ 26 ἰανουαρίου 1453 ἀφίκετο ὁ Ἰωάννης Ἰουστινιανὸς μετὰ δύο πλοίων χωρητικότητος τοῦ μὲν 1200 τοῦ δὲ 800 τόνων, ἐπὶ τῶν ὁποίων ἦσαν 700 ἐν ὅλοις

ἄνδρες, ἐξ ὧν 400 κατάφρακτοι. Σημειωτέον ὅμως ὅτι ὁ Ἰουστινιανὸς δὲν ἐστάλη ὑπὸ τῆς γενουητικῆς κυβερνήσεως· ἦλθεν ἡ αὐτόκλητος ἢ ὑπὸ τοῦ Κωνσταντίνου μετὰκλητος, ἀλλὰ βεβαίως ἐξ ἰδίας παρασκευῆς. Ὁ βασιλεὺς, ὅστις ἐγίνωσκε τὴν ἀξίαν τοῦ ἀνδρὸς, ὑπεδέξατο αὐτὸν μετὰ πολλῆς χαρᾶς καὶ τιμῆς ἰδιαζούσης, ἀνέθηκεν αὐτῷ τὴν ὑπερτάτην τῶν στρατευμάτων ἡγεμονίαν καὶ ὑπέσχετο τὴν παραχώρησιν τῆς Λήμνου ἐὰν σωθῇ ἡ Κωνσταντινούπολις.

Ἀλλ' ἔλθωμεν εἰς τὸν ἀρχιερέα τῆς Ῥώμης. Ὁ Νικόλαος Ε', λαβὼν τὰς νεωτέρας τοῦ Κωνσταντίνου ἐπιστολάς, ἀπεφάσισε τελευταῖον νὰ δράμῃ εἰς βοήθειαν τῆς κινδυνευούσης ἐν τῇ ἀνατολῇ χριστιανωσύνης, πέμπων ἐν ταύτῳ καὶ τὸν ζητηθέντα ἱερωμένον ἄνδρα τὸν ἐπιτήδειον νὰ ἐπιτύχῃ τὴν συνδιαλλαγὴν καὶ τὴν ἔνωσιν τῶν δύο ἐκκλησιῶν. Ἡ συνδρομὴ ὅμως αὐτοῦ ὑπῆρξε τφόντι γελοία, διότι ἐξαπέστειλεν ἄνδρας πεντήκοντα. Ὁμολογοῦμεν ὅτι ὁ ἐπίτροπος ὃν προεχειρίσατο, ὁ γνωστός ἡμῖν ἀπὸ τῆς ἐν Φλωρεντίας συνόδου καρδινάλιος Ἰσιδωρος, Πελοποννήσιος τὴν καταγωγὴν, ἦτο ἀνὴρ συνετὸς καὶ μετριοπαθὴς· ἀλλ' ἡ ἀνατεθεῖσα αὐτῷ ἐντολὴ, καθ' ἑαυτὴν μὲν ὑπερβαίνουσα ἴσως τότε πᾶσαν ἀνθρωπίνην δεξιότητα, ἀπέβη ἔτι μᾶλλον δυσεκπλήρωτος ὥς ἐκ τῶν περιστάσεων ὑπὸ τῶν ὁποίων συνωδεύθη. Ἡ μὲν προτεινομένη ἀντι τῆς θυσίας ὅλων τῶν πατρίων δογμάτων ἀμοιβὴ ἦτο οἰκτρά, αὐτὸς δὲ ὡς Ἑλλήν αὐτομολήσας πρὸς τὴν λατινικὴν ἐκκλησίαν καὶ εἰλικρινῶς ὑπηρετῶν τὰ συμφέροντα αὐτῆς, δὲν ἠδύνατο εἰμὴ νὰ αὐξήσῃ τὴν δυσπιστίαν καὶ τὴν ἀποστροφὴν ἣν ἔμελλε νὰ ἐμπνεύσῃ πᾶς ἐπὶ τούτῳ ἀπεσταλμένος τοῦ πάπα. Ὁ καρδινάλιος Ἰσιδωρος κατέπλευσε μετὰ τῶν 50 αὐτοῦ μαχητῶν ἐπὶ μεγάλου τινὸς γενουητικοῦ πλοίου κατ' ἀρχὰς εἰς Χίον. Ἐκαὶ ἐστρατολόγησεν ἔτι 150 καθολικοὺς (ἐν οἷς ἦτο καὶ ὁ Λατίνος ἀρχιεπίσκοπος Μιτυλήνης Λεονάρδος, τοῦ ὁποίου σώζεται ἀφήγησις τῆς ἀλώσεως) καὶ ἔπειτα παραλαβὼν ἐν ἑτερον πλοῖον, τὸ ὁποῖον διευθύνετο εἰς Καφρᾶν, ἀπῆλθεν εἰς Κωνσταντινούπολιν, ὅπου ἀφίκετο κατὰ νοέμβριον. Ὁ βασιλεὺς ὑπεδέχθη αὐτοὺς εὐχαρίστως, ἀν καὶ ἤξευρε κάλλιστα ὁποίας δυσκολίας θέλει ἀπαντήσῃ ὡς πρὸς τὸ ζήτημα τῆς ἐνώσεως. Ἀλλὰ τοσαύτην εἶχε

χρείαν πάσης πολεμικῆς συνδρομῆς, ὅσω δῆποτε μικρά καὶ ἂν ἦτο, ὥστε ἐκ προοιμίου εἶχεν ἀποφασίσει νὰ πράξῃ ὅ,τι ἦτο δυνατόν, ἵνα διὰ πάσης θυσίας προοικειωθῇ τὸν ἐπίτροπον τοῦ ἀρχιερέως τῆς Ρώμης. Ὅθεν μετὰ τινας κατ' ἰδίαν συνδιασκέψεις περὶ τῆς κυρίας ἐντολῆς ἣν εἶχεν ὁ Ἰσίδωρος, συνεκροτήθη ἐν τῇ μεγάλῃ ἐκκλησίᾳ, ἣτοι ἐν τῷ ναῷ τῆς τοῦ Θεοῦ σοφίας, συνάθροισις ἐν ἣ, μετὰ ἐκτενῆ πρὸς τὸν Θεὸν δέησιν, ὠμίλησεν ὁ καρδινάλιος, οἱ δὲ παρόντες ἔσπερξαν τὸν τῆς ἐνώσεως ὅρον, μετὰ συμφωνίας ὁμοῦς, ὅτι παρελθόντος τοῦ ὑφισταμένου κινδύνου ὁ ὅρος θέλει ἀναθεωρηθῇ καὶ διορθωθῇ, ἐὰν τυχὸν ὑπάρχῃ ἐν αὐτῷ τι τὸ μὴ τελείως ὀρθοτομοῦν. Μεθ' οὗ τῇ 12 δεκεμβρίου 1452 ἐγένετο ἐν τῇ αὐτῇ ἐκκλησίᾳ λειτουργία κοινὴ, τελεσθεῖσα παρ' Ἰταλῶν καὶ Γραικῶν, καθ' ἣν ἐμνημονεύθησαν ὁ πάπας Νικόλαος ἐν τοῖς διπτύχοις καὶ ὁ ἐξόριστος πατριάρχης Γρηγόριος. Τῆς τελετῆς ταύτης μετέσχον ὁ βασιλεὺς σὺν τῇ συγκλήτῳ, ἱερωμένοι περὶ τοὺς 300 καὶ ἱκανὸν λαοῦ πλήθος. Ἀλλ' ἦτο πρόδηλον ὅτι τὰ πάντα ἐγένοντο πρὸς τὸ θεαθῆναι. Αὕτῃ ἡ συμφωνία ἣ προηγηθεῖσα τῆς ἐνώσεως, παρεσκευάζεν ἐκ προοιμίου τὴν ἀνατροπὴν τοῦ γεγονότος. Εἰς δὲ τὰς ὁμιλίας αὐτῶν πρὸς τοὺς μὴ μετασχόντας τῆς ἐνώσεως οἱ ἀποδεξάμενοι αὐτὴν προσέβαινον ἔτι περαιτέρω λέγοντες, ἄφετε νὰ ἀπαλλαγῶμεν ἅπαξ τοῦ ἐπικρεμαμένου κινδύνου καὶ τότε ὀφείθε εἰ τοῖς ἀξυμῖταις ἡμεῖς ἐνωθώμεν. Πλὴν τούτου, πολλοὶ τῶν παρευρεθέντων εἰς τὴν ἱερὰν μυσταγωγίαν τῆς 12 δεκεμβρίου δὲν ἔλαβον προσφορὰν ἀντιδώρου, ὑπολαμβάνοντες βδελυκτὴν τὴν ἐν τῇ ἐνωτικῇ λειτουργίᾳ τελεσθεῖσαν θυσίαν.

Τὰ δὲ ἐπελθόντα ὑπῆρξαν ἔτι δεινότερα. Τὰς λεπτομερείας τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἀναρχίας, ἥτις ἐπεκράτησεν ἐν Κωνσταντινουπόλει κατὰ τὰς τελευταίας ἐκείνας ἡμέρας, δὲν γνωρίζομεν εἰμὴ ἐκ τῶν ἐκθέσεων τοῦ Λεονάρδου τοῦ Χίου καὶ τοῦ Δούκα. Ὁ Φραντζῆς, ὁ Χαλκοκονδυλῆς, ὁ Κριτόβουλος ἐντελῶς περὶ αὐτῶν σιωπῶσιν. Ἐπειδὴ δὲ ὁ μὲν Λεονάρδος ἦτο καθολικὸς, ὁ δὲ Δούκας, γεννηθεὶς καὶ ἀνατραφεὶς ὑπὸ τὴν γενουτικὴν κυριαρχίαν, δὲν εἶχε πολλὰ ζῶηρόν τοῦ τῆς ὀρθοδοξίας αἰσθημα καὶ οὐδὲ διετέλεισεν αὐτόπτης τῶν πραγμάτων μάρτυς, ἴσως τὰ περὶ τούτων παρ' αὐτῶν λεγόμενα μετέχουσιν ὑπερβολῆς. Ἐν γένει ὁμοῦς φαίνονται συνάδοντα

πρὸς τὴν κατάστασιν τῶν πνευμάτων καὶ πρὸς τὰ προηγουμένα καὶ ἐπόμενα· καὶ προσέτι ἄλλην μαρτυρίαν δὲν ἔχομεν, ὥστε ἐξ ἀνάγκης θέλωμεν ἀκουλουθήσει αὐτοὺς, καίτοι ἐνιαχοῦ διαστίζοντες περὶ τῆς ἐντελοῦς ἀκριβείας τῶν λεγομένων. Τὸ βέβαιον φαίνεται ὅτι ὁ πλεῖστος κληρὸς καὶ μάλιστα ὁ κατώτερος, ὅλοι οἱ μοναχοὶ καὶ αἱ μοναχαὶ καὶ τὸ μέγιστον τοῦ λαοῦ πλῆθος, ἐπ' οὐδενὶ ὄριον δὲν ἤθελον νὰ ἀκούσωσι τὴν ἔνωσιν. Ἐνῶς λοιπὸν οἱ μετριοπαθέστεροι ἄνθρωποι μετὰ τοῦ βασιλέως, ἀφορῶντες εἰς τὴν κατεπείγουσαν τῶν περιστάσεων ἀνάγκην συνήνουν εἰς τὴν πείρασιν τῆς ἐνώσεως, ὁ πολὺς ἐκεῖνος ὄχλος προσελθὼν εἰς τὴν μονὴν τοῦ παντοκράτορος ἐν τῇ κέλλῃ τοῦ μοναχοῦ Γενναδίου, τοῦ ποτὲ Γεωργίου Σχολαρίου, ἠρώτησαν αὐτὸν διὰ κραυγῶν μεγάλων ἀκαὶ ἡμεῖς τί ποιήσωμεν;» Ὁ Γεννάδιος εἶχε καινώνησαι, ὡς ἡξεύρομεν, τῆς ἐν Φλωρεντία συνόδου καὶ εἶχε κατ' ἀρχὰς ἀσπασθῇ τὴν ἔνωσιν, ἀλλὰ μετ' οὐ πολὺ πεισθεὶς ἢ ὅτι τὸ πρᾶγμα ἦτο ἀνατόρθωτον ἢ ὅτι οὐδεμία κατὰ τοῦτο παράχωρησις ἠδύνατο νὰ σώσῃ πλέον τὸν χριστιανισμόν τῆς ἀνατολῆς ἀπὸ τῆς ὁσμανικῆς κυριαρχίας, ἀπέκρουσε τὴν προτέραν δοξασίαν, συνετάχθη μετὰ τῆς ἀντιθέτου μερίδος καὶ ἐγένετο ἀρχηγὸς αὐτῆς μετὰ τὸν θάνατον τοῦ μητροπολίτου Ἐφέσου Μάρκου τοῦ Εὐγενικοῦ. Νῦν δὲ πολιορκηθεὶς ὑπὸ τοῦ πλῆθους δὲν ἐνεφανίσθη εἰς αὐτό, ἀλλὰ λαβὼν χάρτην ἔγραψε τὴν γνώμην αὐτοῦ καὶ τὴν συμβουλήν διὰ τῶν ἐξῆς λόγων κατὰ τὸν Δούκαν. «**Ἀθλιεῖ Ρωμαῖται, εἰς τί ἐπλανήθητε, καὶ ἀπεμακρύνετε ἐκ τῆς ἐλπίδος τοῦ Θεοῦ, καὶ ἡλπίζατε εἰς τὴν δύναμιν τῶν Φράγκων, καὶ σὺν τῇ πόλει ἐν ᾗ μέλλει φθαρῆναι, ἐσχάσατε καὶ τὸ πατροπαράδοτον καὶ ἰσχυροτάτην ἀσέβειαν· οὐαὶ ὑμῖν ἐν τῷ κρῖνέσθαι.**» Ταῦτα κατ' ἑτέρα πολλὰ γράψας προσήλωσε τὴν χάρτην εἰς τὴν θύραν τοῦ καλλίου. «**Ἀμα δὲ ἀναγνισθέντος τοῦ χάρτου ἅπας ὁ ὄχλος ἐξεβόησαν τὸ ἀνάθεμα κατὰ τε τοῦ ὄρου τῆς συνόδου καὶ καθ' ὅλον ὅσον ἔσπεζεν καὶ στέργουσι καὶ μέλλουσι νὰ στέρξωσι τὸν ὄρον τοῦτον. Καὶ ἔπειτα ἐξεληθόντες ἐκ τῆς αὐλῆς τοῦ μοναστηρίου ἐτράπησαν εἰς τὰ καπηλεῖα, καὶ ἐκεῖ κρατοῦντες ἐν χαρσὶ φιάλας πλήρεις ἀκράτου, ἐπανελάμβανον τοὺς ἀναθεματισμοὺς αὐτῶν κατὰ τῶν ἑνωτικῶν, πίνοντες εἰς προσβίαν τῆς εἰκόνης τῆς Θεομήτορος καὶ**

παρακαλῶντες αὐτὴν νὰ γίνῃ προστάτις καὶ ἀρωγὴς τῆς πό-
λεως κατὰ τοῦ Μωχμέτ, ὅπως ποτὲ κατὰ τοῦ Χοσρόου καὶ τοῦ
χαγάνου καὶ τῶν Ἀράβων ἀνακράζοντες δ' ἐπὶ τέλους εἴην γὰρ
Λατίνων οὔτε βοήθειαν οὔτε τὴν ἐνωσιν χρήζομεν ἀπέστω ἀφ'
ἡμῶν ἢ τῶν ἄζυμιεῶν λατρεία. » Οὐδὲ ἐφρόνει τὰ τοιαῦτα μόνος
ὁ ὄχλος· αὐτοὶ οἱ μεγιστάνες ἦσαν διηρημένοι. Οἱ ἄνδρες οὗτοι,
οἱ πλεῖστοι τοῦλάχιστου, παρευρέθησαν εἰς τὴν ἐνωτικὴν λειτουρ-
γίαν. Εἰς μάλιστα, ὁ Γεώργιος Φραντζῆς, εἶχε συμβουλευθεῖ τὸν
Κωνσταντῖνον ὅχι μόνον τὴν ἐνωσιν ν' ἀποδεχθῇ ἀλλὰ καὶ πα-
τριάρχην Κωνσταντινουπόλεως ν' ἀναγορεύσῃ τὸν καρδινάλιον Ἰσι-
δώρον, ὅπερ ὁ βασιλεὺς φρονίμως ποιῶν δὲν ἐνέκρινεν. Ἀφ' ἑτέρου
ὅμως ἄλλοι ἀναφανδὸν συνέπραττον μετὰ τοῦ Γενναδίου, ὧν ἐπι-
φανέστατος ἦν ὁ τότε ὑπάτος τοῦ κράτους λειτουργὸς καὶ μέγας
δοῦξ Δουκάς Νοταρὰς. Τοῦ ἀνθρώπου αὐτοῦ ἡ κατὰ τῶν Λατίνων
ἀποστροφή ἦτο τοσαύτη ὥστε, ὅτε μετὰ τινος μῆνης περιεκυκλώθη
ἡ πόλις ὑπὲρ τοῦ ὁσμανικοῦ στρατοῦ, οἱ δὲ κάτοικοι αὐτῆς μετα-
νοήσαντες, κατὰ τὸν Δούκαν, διὰ τὴν προτέραν παραφορὰν ἔλεγον,
εἴθε παρεδίδορεν τὴν πόλιν εἰς τοὺς Λατίνους τοὺς πιστεύοντας
τοῦλάχιστον εἰς τὸν Χριστὸν καὶ τὴν Θεοτόκον, ἵνα μὴ ἀποβῇ
φθῶμεν εἰς τὰς τῶν ἁσεβῶν παλάμας, ὁ Δουκάς ὁ Νοταρὰς, ἐὰν
πιστεύοιμεν τὸν αὐτὸν Δούκαν, ἐπιμένων μέχρι τέλους εἰς τὴν
δοξασίαν αὐτοῦ, ἀνέκραξε ἀκραιότερόν ἐστιν εἶδέναι ἐν μέσῃ
τῇ πόλει φακιδίον βασιλεῦον Τούρκων ἢ καλύπτραν λατινικὴν. »
Ὅποια οἰκτρὰ πραγμάτων κατὰστασις! ἡ μὲν πόλις περιεζωσμένη
ὑπὸ πολεμίου πανισχύρου, οἱ δὲ κάτοικοι αὐτῆς τοσοῦτον ἐμπα-
θῶς πρὸς ἀλλήλους διηρημένοι. Ἀλλὰ καὶ ὅποια ἡ ἐνώπιον τῆς
ἱστορίας εὐθύνη τοῦ ἀρχιερέως τῆς Ῥώμης, ὅστις, ἀντὶ ν' ἀφήσῃ
τοῦλάχιστον αὐτοὺς ν' ἀγωνισθῶσιν δημοθυμαδὸν ὑπὲρ πατρίδος
καὶ πίστεως, ὑπέθαλπε τὴν δαδὰ τῆς διχονοίας, καὶ τοῦτο ἵνα
ἀποστείλῃ εἰς αὐτοὺς πεντήκοντα ἀνδρῶν βοήθειαν. Οὐδεὶς δὲ
οὐδὲ πῶποτε τῶν ἐπὶ γῆς ἡγεμόνων περιέστη εἰς δεινότεραν τοῦ
Κωνσταντίνου ἀρηχανίαν· μίαν μόνην ἔσχε παραμυθίαν, ὅτι ὅσῳ
διηρημένος καὶ ἂν ὑπῆρξεν ὁ λαὸς οὗτος, οὐδεὶς ἐξ αὐτοῦ ἀνεδεί-
χθη προδότης. Πολλοὶ πειθόμενοι δυστυχῶς εἰς τὰς διδασκαλίας
τοῦ Γενναδίου ὅτι ἡ ἄλυσις εἶναι ἀναπόδραστος, δὲν μετέσχον

τοῦ ἀγώνος· τινές, περὶ τοὺς 700 ἐν ὁλοῖς, ἐζήτησαν σωτηρίαν ἐν τῇ φυγῇ, ἀναχωρήσαντες κρυφίως ἐκ Κωνσταντινουπόλεως, τὴν νύκτα τῆς 26 φεβρουαρίου ἐπὶ ἐπτὰ πλοίων, ὧν 25 ἦσαν ἐκ Κρήτης καὶ ἐν ἐνετικόν· οὐδεὶς ὁμῶς συνεννοήθη μετὰ τῶν παλαιῶν ἵνα διανοίξῃ αὐτοῖς τὰς πύλας τῆς πόλεως, καὶ αὐτὸς ὁ Λουκάς ὁ Νοταρᾶς, ὅστις τοσοῦτον ἀναφανδὸν ἐπέσβευσεν ὅτι προτιμᾷ νὰ ἴδῃ βασιλεύοντας τῆς Κωνσταντινουπόλεως τοὺς Τούρκους μᾶλλον ἢ τοὺς Λατίνους, δὲν ἔπαυσε μέχρι τέλους γενναίως ὑπὲρ τῆς κοινῆς σωτηρίας ἀμυνόμενος.

Οὕτως εἶχον ἐν Κωνσταντινουπόλει τὰ πράγματα ἐν ταῖς παραμοναῖς τῆς πολιορκίας. Ὁ δὲ σουλτάνος ἡχοδόμητο ἐν Ἀδριανουπόλει εἰς πολὺ σπουδαιοτέρας πολεμικὰς παρασκευάς. Ἰδίως ἐπέστησε τὴν προσοχὴν εἰς τὸ πυροβολικόν. Πυροβόλα εἶχε καὶ πρότερον ἱκανὰ, ἀλλὰ τότε ἐμελέτησε τὴν παρασκευὴν ἄλλων πολὺ μεγαλητέρων, τὸ μὲν ἵνα ὀπλίσῃ δι' αὐτῶν τὸ νέον φρουρίον Ῥαῦμιλι Χισσαρὶ, τὸ δὲ ἵνα καταρρίψῃ εὐχερέστερον τὰ τεῖχη τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Συνέπεσε δὲ ἐνῶ ἐπεμελεῖτο ἐπὶ τὴν τοῦ φρουρίου ἐκείνην ἀνέγερσιν νὰ αὐτομολήσῃ πρὸς αὐτὸν ἐκ τῆς τοῦ βασιλέως ὑπηρεσίας τεχνίτης Οὐγγρος, ὀνόματι Ὁρβανός, ἐπ' ἐλπίδι μείζονος μισθοδοσίας καὶ ἄλλου κέρδους. Ὁ Δούκας βεβαίῳ ὅτι ἦτο δοκιμώτατος περὶ τὴν τῶν πυροβόλων κατασκευὴν ἄτινα οὗτος ὀνομάζει *χωνείας*, ὅτι ὁ βασιλεὺς εἶχεν ὀρεῖαι αὐτῷ αὐτῶν εὐτελές οὐδὲ τοῦτο τακτικῶς πληρωνόμενον, ὅτι ἐντεῦθεν ἀπέλιπσθαις ἐζήτησε βελτίονα τύχην εἰς τὸ τῶν πολεμίων στρατόπεδον καὶ ὅτι ἀφικόμενος αὐτόθι ἔλαβεν, ἐκτὸς τῆς τροφῆς καὶ τῶν ἐνδυμάτων, μισθὸν τοῦ ὁποίου τὸ τέταρτον μόνον ἂν ἐδίδεν αὐτῷ ὁ βασιλεὺς, δὲν ἤθελεν ἐκεῖνος ἀποδράσει ἐκ τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Καὶ τὰ μὲν ἄλλα εἶναι ἴσως ἀληθῆ, ἀλλὰ οὔτε ὁ Φραντζῆς, (ὁ ὀνομάζων *ελεβόλεις* τὰ πυροβόλα), οὔτε ὁ Κριτόβουλος, (ὁ ἀποκαλῶν αὐτὰ *μηχανὰς*, ἢ *ελεπόλεις* ἢ *ἀφστήρια*, ἐπιλέγων δὲ ἀκοινῶ δ' ὀνόματι ταύτην καλοῦσι πάντες οἱ νῦν ὄντες *σκευὴν*) καὶ τῶντι ὁ Δούκας οὐ μόνον *χωνεῖαν*, ἀλλὰ καὶ *σκευὴν* ὀνομάζει τὸ πυροβόλον ἀναφέρουσι τοιαύτας λεπτομερείας, ὁ δὲ Χαλκοκονδύλης (ὅστις *τηλεβόλους* λέγει τὰ πυροβόλα καὶ *τηλεβολιστὴν* τὸν πυροβολιστὴν), ἱστορεῖ ἀπλῶς ὅτι ὁ Ὁρβανός διατρίβων πρότε-

ρον παρ' Ἑλλήσι κατέλιπεν αὐτοὺς δεόμενος βίου. Ἄλλ' ὅτι ὁ Οὐγγρος ἐκεῖνος ἦτο τεχνίτης δοκιμώτατος ἀνασκευάζεται ὑπὸ τῆς ἰδίας αὐτοῦ δημολογίας καὶ ἔτι μάλλον ὑπὰ τῶν πραγμάτων. Ὅταν ὁ σουλτάνος τὸν ἠρώτησεν ἂν δύναται νὰ χύσῃ πυροβόλον ἱκανὸν νὰ καταρρίψῃ τὰ τείχη τῆς πόλεως, ὁ Ὀρβανὸς ἀπήντησεν ὅτι εἰμπορεῖ νὰ κατασκευάσῃ πυροβόλον οἰουδήποτε μεγέθους, ἀλλ' ὅτι δὲν δύναται νὰ ὀρίσῃ τὸ διάστημα τῆς βολῆς αὐτοῦ, οὐδὲ ἐγγυᾶται περὶ τούτου· ἐπὶ δὲ τῆς πολιορκίας τὸ μέγα ἐκεῖνο αὐτοῦ πυροβόλον μετὰ βραχεϊάν τινα χρῆσιν ἔσπασε καὶ πρὸς τοῖς ἄλλοις ἐφόνευσεν αὐτὸν τὸν τεχνίτην. Ὅπωςδὴποτε ὁ Ὀρβανὸς διετάχθη νὰ κατασκευάσῃ δώδεκα περίπου πυροβόλα πολὺ μεγάλητερα τῶν τότε ἐν χρήσει ἐν τῷ ὁσμανικῷ στρατῷ, καὶ ἐξ ὧν ἐν ὑπῆρξε τῇ ἀληθείᾳ κολοσσιαῖον. Τὸ τέρας τοῦτο ἐχύθη καὶ ἐδοκιμάσθη ἐν Ἀδριανουπόλει· τὸ βλήμα αὐτοῦ λίθινον ὄν, ἐξύγιζε 1400 λίτρας ἦτοι 700 χιλιόγραμμα, ἡ δὲ βολὴ ἀφίκετο εἰς ἀπόστασιν ἐνὸς μιλίου. Ἵνα λάβῃ ὁ ἀναγνώστης ἐννοιάν τινα τοῦ ὀγκώδους τούτου ὅπλου, πρέπει νὰ παρατηρήσωμεν ὅτι, ἀντιπαράβαλλόμενον πρὸς τὰ μέγιστα τῶν ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς χρόνοις κατασκευασθέντων πυροβόλων, βλήμα μὲν ἐρρίπτεν ὑπερδιπλάσιον τὸ βάρος, ἔκτασιν δὲ βολῆς εἶχε σχεδὸν ἴσην, ἐὰν τὸ ἀναφερόμενον μίλιον ἦτο γερμανικόν. Καθ' ὅλα ὅμως τὰ λοιπὰ, τὴν κίνησιν, τὴν γέμισιν καὶ τὴν ἄλλην ὑπηρεσίαν ἦτο ἔργον τέχνης ἐπὶ ἀτελεστοτάτης. Πρὸς κίνησιν καὶ ὑπηρεσίαν, αὐτοῦ ἀπηρτήθησαν κατ' ἄλλους μὲν πεντήκοντα, κατ' ἄλλους δὲ ἐξήκοντα καὶ κατ' ἄλλους ἐβδομήκοντα βοῶν ζεύγη, ἄνδρες δὲ κατὰ τὰς διαφόρους μαρτυρίας ἀπὸ 650 μέχρι διςχιλίων. Καὶ δύο ὅλοι μῆνες, ὁ φεβρουάριος καὶ ὁ μάρτιος, ἐχρειάσθησαν ἵνα μετακομισθῇ ἐξ Ἀδριανουπόλεως εἰς τὸ περὶ τὴν Κωνσταντινούπολιν στρατόπεδον. Ταῦτα τοῦλάχιστον λέγουσιν ὁ Νικόλαος Βάρβαρος, ὁ Φραντζίς, ὁ Δούκας, ὁ Χαλκοκονδύλης καὶ ὁ Λεονάρδος ὁ Χίος. Ὁ δὲ Κριτόβουλος περὶ τῆς ἐν Ἀδριανουπόλει κατασκευῆς τοῦ πυροβόλου τούτου καὶ περὶ τοῦ τρόπου καθ' ὃν μετεκομίσθη εἰς Κωνσταντινούπολιν, οὐδὲν ἀναφέρει, ἱστορῶν ἀπλῶς ὅτι τὸ πυροβόλον ἐχύθη ἐν τῷ περὶ τὴν Κωνσταντινούπολιν στρατοπέδῳ, καὶ διὰ μακρῶν περιγρᾶφων τὰ τῆς χύσεως αὐτοῦ. Ἄλλ' ἡ ἀντίφασις αὕτη ἀνθρώπου

μη διατελέσαντος αὐτόππου τῶν πραγμάτων μάρτυρος. πρὸς ἀνδρας ἐγγύτατα αὐτῶν ὑπάρξαντας οἱ ἰδίως ὑπῆρξαν ὁ Φραντζῆς, ὁ Βάρβαρος καὶ ὁ Λεονάρδος ὁ Χῖτος, οὐδεμίαν δύναται νὰ ἔχη ἀξίαν, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ ἐν γένει ὁ Κριτόβουλος γράφει μὲν γλαφυρότερον τῶν ἄλλων, περὶ τὴν ἀκριβῆ δμως τῶν πραγμάτων ἐκθεσιν εἶναι πολὺ αὐτῶν ὑποδεέστερος. Τὸ δὲ πιθανώτερον ἐπὶ τοῦ προκειμένου εἶναι, ὅτι ἐσύγχυσε τὴν ἐν τῷ στρατοπέδῳ τῶν ὄντι γενομένην χύσιν νέου τοιοῦτου πυροβόλου ἀπὸ τοῦ πρώτου ἐρράγη, μετὰ τῆς ἐν Ἀδριανουπόλει προηγηθείσης τοῦ πρώτου κατασκευῆς.

Ὅτε ἐγένετο ἐν Ἀδριανουπόλει ἡ δοκιμασία τοῦ ροβερῶν τούτου ὅπλου, ὁ μέγας Βεζύρης Χαλλῆλ πασᾶς διεμήνυσε τὰ περὶ ἐνεργείας αὐτοῦ καὶ δυνάμεως κρυφίως εἰς τὸν βασιλέα Κωνσταντῖνον, διότι ἐξακολουθῶν νὰ λαμβάνῃ δῶρα παρὰ τῶν ἡμετέρων, διέτελει ἀείποτε πρὸς αὐτοὺς συνεννοούμενος. Ὁ σουλτάνος ἤξευρεν, ὅτι ὁ ὑπάτος τῶν λειτουργῶν αὐτοῦ εἶναι δεινὸς δωρολήπτης· καὶ ἐπειδὴ ὅσῳ σπανίως καὶ ἀν ἐγέλα, ἐνίοτε συνέβαινε τοιοῦτό τι εἰς αὐτὸν, λέγεται, ὅτι ἰδὼν ποτὲ ἀλώπεκα δεδεμένην εἶπε πρὸς αὐτὴν ἀνόνητον ζῶον, διατὶ δὲν ὑπῆγες μερικὰ χρήματα εἰς τὸν βεζύρην Χαλλῆλ, ἵνα διαφύγῃς, ἀντὶ νὰ ἦσαι εἰς τὴν κακὴν αὐτὴν κατὰστασιν εἰς τὴν ὁποίαν εὕρισκεσαι.» Ὑπώπτει δὲ ὅτι καὶ παρὰ τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει δωροδοκεῖται, ἀν καὶ δὲν ἦτο ἔτι περὶ τούτου βέβαιος. Καὶ κατ' αὐτὴν ταύτην τὴν ἐποχὴν, καθ' ἣν ἀδιαλείπτως νυκτὸς καὶ ἡμέρας ἡσχολεῖτο περὶ τὰς πρὸς ἄλλωσιν τῆς πόλεως παρασκευάς, ἀναφέρεται γεγονὸς τι μαρτυροῦν τὰς τε ὑπονοίας τοῦ κυριάρχου καὶ τοὺς περὶ τούτου φόβους τοῦ ὑπουργοῦ αὐτοῦ. Περὶ μέσας νύκτας ἐκάλεσεν αἰφνὴς ὁ σουλτάνος τὸν Χαλλῆλ πασᾶν· ὁ δὲ εὕρισκόμενος ἦδη ἐν τῇ κοιτῶνι ἅμα μαθὼν ὅτι καλεῖται εἰς τοιαύτην ἀσυνήθη ὥραν, ἐγένετο ἔντρομος, κατήσπασθη τὴν γυναῖκα καὶ τὰ τέκνα ὡς ἀν μὴ ἐμελλε πλέον νὰ ἴδῃ τὰ φίλτατα ταῦτα ὄντα, καὶ ἀπῆλθε μὴ λησμονήσας νὰ συνεπαγάγῃ δίσκον χρυσοῦν πλήρη νομισμάτων. Εἰσελθὼν ἐν τῇ κοιτῶνι τοῦ ἡγεμόνος, εἶδεν αὐτὸν καθήμενον καὶ ἐνδεδυμένον πρὸς κυνήσας δὲ ἔθεσεν ἐμπρὸς τοῦ τὸν δίσκον. Ὁ ἡγεμὼν τὸν ἠρώτησε «τ'εἶν' αὐτά, λαλά;» Ὁ δὲ ἀπεκρίθη «Κύριε,

ἀρχαῖον ὑπάρχει ἔθος, ὅταν τις τῶν μεγιστάνων καλῇται παρ' ὡραν ὑπὸ τοῦ ἡγεμόνος, νὰ μὴ εἰσέρχεται μὲ χεῖρας κενάς. Ὅθεν παρέλαβον καὶ ἐγὼ τὰ δῶρον τοῦτο καὶ ἐκόμισα αὐτὸ οὐχὶ ὡς ἑμὸν ἀλλ' ἐκ τῶν εἶν τὰ σὰ προσφέρων. » Καὶ ἐπειδὴ ὁ σουλτάνος εἶπεν ὅτι δὲν ἔχει χρεῖαν χρημάτων καὶ ὅτι ἐτι πλείονα θέλει δωρῆσαι αὐτῷ, ἀλλ' ὑπὸ ἓνα ὅρον, ὅτι καὶ ἐκεῖνος θέλει τῷ δώσει τὴν πόλιν, ὁ Χαλῆλ ἐφοβήθη ἐτι μᾶλλον διότι ἤξευρεν ὅτι ἤρχισαν ἐπὶ τοσοῦτον νὰ διαθρυλλῶνται αἱ μετὰ τῶν Βυζαντινῶν συνεννοήσεις αὐτοῦ καὶ τὰ δῶρα τὰ ὅποια ἐλάμβανεν, ὥστε οἱ ἐμὸι θρησκοὶ ἐπινώμαζον αὐτὸν σκωπτικῶς ἐγκλισυρ ἔργαγι » ὅ ἐστι σύντροφον τῶν ἀπίστων. Συνελθὼν ὁμοῦ ὅπως-εἶν ἀκύριε; ὑπέβαλε πρὸς τὸν σουλτάνον, ὁ Θεὸς ὅστις ἔδωκεν εἰς χεῖράς σου τὸ πλεῖστον τῆς γῆς τῶν Ῥωμαίων μέρος, αὐτὸς θέλει σὲ δωρῆσαι καὶ τὴν πόλιν. Φρονῶ δὲ ὅτι δὲν θέλει διαφύγει ἐκ τῶν χειρῶν σου, καὶ σὺν Θεῷ καὶ τῷ κράτει σου ἐγὼ τε καὶ πάντες οἱ δοῦλοί σου θέλομεν συναγωνισθῆ ἐπὶ τούτῳ οὐχὶ μόνον διὰ τῶν θησαυρῶν ἡμῶν, ἀλλὰ καὶ διὰ τῆς σαρκὸς καὶ τοῦ αἵματος περὶ τούτου ἔσο ἀμέριμνος. » Διὰ τῶν τοιούτων λόγων καθησυχάσας πρὸς ὀλίγον ὁ σουλτάνος, εἶπε πρὸς τὸν Χαλῆλ· ἀβλέπεις αὐτὸ τὸ προσκεφάλαιον; δι' ὅλης τῆς νυκτὸς δὲν ἔπαυσα μεταφέρων αὐτὸ ἀπὸ τῆς μιᾶς γωνίας τοῦ κοιτῶνος εἰς τὴν ἄλλην καὶ ἀπὸ ταύτης εἰς ἑτέραν πάλιν, ἀνακλινόμενος καὶ ἐξεγειρόμενος, καὶ ὕπνος τοῖς ὀφθαλμοῖς μου οὐκ ἤρχετο. Σὲ λέγω λοιπόν· μὴ δελεασθῆς δι' ἀργυρίου καὶ χρυσίου καὶ ἐκτραπῆς τοῦ σκοποῦ περὶ οὗ νῦν ἐλαλήσαμεν, ἀλλὰ σταθερῶς ἀγωνισθῶμεν πρὸς τοὺς Ῥωμαίους καὶ θαρρόυντες Θεοῦ τῇ νύσει καὶ τῇ εὐχῇ τοῦ προφήτου θέλομεν παραλάβει τὴν πόλιν. Ὑπαγε ἐν εἰρήνῃ. » Καὶ τότε μὲν διέφυγε τὸν ἐσχατον κίνδυνον ὁ Χαλῆλ πασᾶς, μετὰ δὲ τὴν ἄλωσιν ὁ σουλτάνος βεβαίωθεις παρὰ τοῦ Νοταρᾶ περὶ τῶν προδοσιῶν του, ἐθανάτωσεν αὐτὸν καὶ ἐδήμευσεν ἅπασαν τὴν περιουσίαν τοῦ συμποσωθεῖσαν εἰς 120,000 χρυσῶν, ἅτινα ἤθελον ἰσοδυναμεῖ σήμερον πρὸς 4 ἢ 5,000,000 δραχμῶν. Ὑπῆρξε δὲ ὁ Χαλῆλ πασᾶς διεγγονος τοῦ τρίτου μεγάλου βεζύρου Χαϊρεδδίν πασᾶ, τοῦ ἄλλως καλουμένου Καρᾶ Χαλῆλ Τζεντερελῆ, τοῦ ὁποίου καὶ ὁ υἱὸς Ἀλῆ πασᾶς, καὶ ὁ ἐγγονος Ἰβραῖμ πασᾶς, καὶ ὁ διεγγο-

νος διετέλεσαν ἀλλεπαλλήλως ὑπατοὶ τοῦ κράτους λειτουργοί. Ἀλλὰ μετὰ τὸν φόνον τοῦ Χαλήλ ἐπεκράτησε τὸ σύστημα, περὶ οὗ θέλομεν βραδύτερον ὁμιλήσει πλατύτερον, τοῦ προχειρισμοῦ εἰς τὸ ἀξίωμα ἐκεῖνο πάντοτε σχεδὸν χριστιανοπαίδων.

Ἐν τούτοις ἡ σκηνὴ τὴν ὁποίαν πρὸ ὀλίγου διεγράψαμεν, δὲν ἐμαρτύρει μόνον τὰς ἀμφιβόλους σχέσεις αἵτινες ὑπῆρχον ἐν αὐταῖς ταῖς παραμοναῖς τῆς πολιορκίας μεταξὺ τοῦ σουλτάνου καὶ τοῦ μεγάλου αὐτοῦ βεζύρη, ἀλλ' ἐν ταύτῃ καὶ τὴν ἀκοίμητον μέριμναν, ἣν δὲν ἔπαυσεν ἔχων ὁ Μεχμέτ Β'. καθ' ὅλην ταύτην τὴν ἐποχὴν πρὸς ἐπιτυχίαν τῆς ἀλώσεως. Σκιαγραφήσας ἰδίᾳ χειρὶ τὴν περιοχὴν τῆς πόλεως, κατεδείκνυν ἐἰς τοὺς ἀξιωματικούς αὐτοῦ πῶς καὶ πῶς μέλλουσι νὰ τοποθετήσῃ τὰ πυροβόλα, πῶς καὶ πῶς νὰ ἐνεργήσῃ τὰς κατορυγὰς καὶ εἰς ποῖα τεῖχη νὰ προσαγάγῃ τὰς κλίμακας. Συγχρόνως ἔδιδε διαταγὰς περὶ τοῦ ἀπαρτισμοῦ τοῦ στρατοῦ, περὶ τῆς ἐκλογῆς καὶ συναθροίσεως τῶν ἐπιτηδείων πρὸς ἀπάσας τὰς πολιορκητικὰς ἐργασίας τεχνιτῶν, περὶ τῆς ἐν Καλλιπόλει κατασκευῆς, ἐπισκευῆς, ἐξαρτύσεως τοῦ στόλου εἰς ὃν ἐμελλε νὰ ἀνατεθῇ ἡ ἀπὸ θαλάσσης πολιορκία. Καὶ τούτων γινομένων ἐφρόντιζεν ἐνταύτῃ ν' ἀπομονώσῃ καθ' ὅλοκληρίαν τὴν Κωνσταντινούπολιν ἀπὸ τῶν ὀλίγων χωρῶν ὅσαι ὑπῆγοντο ἔτι εἰς αὐτὴν, ὅσῃ ὀλίγη πιθανότης. καὶ ἂν ὑπῆρχεν ὅτι θέλει ἐπέλθῃ ἐκεῖθεν βοήθειά τις εἰς τὴν βασιλεύουσαν. Ἐτι ἀπὸ τοῦ ὀκτωβρίου μηνὸς 1452 διέταξε τὸν Τουραχὰν νὰ ἐμβάλῃ εἰς Πελοπόννησον ἐκ Θεσσαλίας καὶ Μακεδονίας μετὰ τῶν δύο αὐτοῦ υἱῶν Ἀχμέτ καὶ Ὁμέρ, καὶ στρατοῦ πολυαρίθμου. Τὰ τεῖχη τοῦ Ἰσθμοῦ ἐκυριεύθησαν αὐθις μετὰ ἀγῶνα πεισματώδη, διότι λέγονται φονευθέντες ἐν αὐτῷ πολλοὶ χριστιανοὶ τε καὶ μωαμεθανοὶ, πλείοτεροι ὅμως χριστιανοὶ, οἵτινες ἐπὶ τέλους καὶ εἰς φυγὴν ἐτράπησαν. Τότε ὁ Τουραχὰν εἰσῆλθεν ἐκ Κορίνθου εἰς τὰ ἐνδότερα τῆς χερσονήσου, πορευθεὶς μὲν διὰ Τεγέας καὶ Μαντινείας εἰς Μεσσηνίαν, αἰχμαλωτεύων δὲ τοὺς κατοίκους καὶ λεηλατῶν τὴν χώραν. Μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Νεοπολίχνης ἐπολιόρκησε τὴν Σιδηροπολίχνην, ἀλλ' ἐνταῦθα ἀπῆντησε τοσοῦτον δεινὴν ἀντίστασιν ὥστε ἐδέησε νὰ ὑποχωρήσῃ. Ἐν δὲ τῇ ἐπιστροφῇ ταύτῃ διὰ τῶν ὁρέων ἄτινα χωρίζουσι τὴν Μεσ-

σην ἀπὸ τῆς Ἀρκαδίας, διαμερισθέντος ἐξ ἀνάγκης τοῦ στρα-
τοῦ, μία αὐτοῦ μοῖρα ὑπὸ τὸν Ἀχμέτ προσεβλήθη ὑπὸ τοῦ ἐπὶ
τούτῳ σταλέντος παρὰ τῶν δεσποτῶν Δημητρίου καὶ Θωμᾶ,
Ματθαίου Ἀσσαν, ἑστὶ κατατροπώσας τοὺς περλεμούς· συνέλαβε
τὸν Ἀχμέτ καὶ ἀπέστειλεν αὐτὸν αἰχμάλωτον εἰς Σπάρτην· ὥστε
ἀπεδείχθη αὐθις ἐνταῦθα, ὅτι κατὰ τοὺς χρόνους τούτους οἱ Πε-
λοποννήσιοι, ὅσῳ δὲν ἐδιχονόουν, ἐμάχοντο οὐ μόνον γενναίως
ἀλλὰ καὶ εὐδοκίμως, ὅπως πρὸ ἐξαετίας ἐν τῇ τῶν Πατρῶν ἀκρο-
πόλει. Οὐδὲν ἦσαν ὁ κύριος σκοπὸς τῆς ἐπιτραπείσης εἰς τὸν
Τουρκαχάν ἐντολῆς ἐπέτυχε, διότι οἱ ἀδελφοὶ τοῦ βασιλέως, μετὰ
τὰς ζημίας τὰς ὁποίας ὑπέστησαν καὶ τὸν αἰείποτε ἐπικρατούμενον
κίνδυνον νέας ἐπιδρομῆς, δὴν ἠδυνήθησαν νὰ πέμψωσιν ἐπικουρίαν
πνὰ εἰς Κωνσταντινούπολιν, καὶ ἂν ὑποτεθῇ ὅτε ἦσαν ποτὲ δια-
τεθειμένοι νὰ πράξωσι τοῦτο. Ἀφ' ἐτέρου δὲ ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ
φεβρουαρίου μηνὸς 1453 ὁ σουλτάνος συμπληρώσας κατὰ τὸ μᾶλ-
λον καὶ ἦσαν τὰς παρασκευὰς αὐτοῦ, προεξέπεμψεν ἐξ Ἀδρια-
νουπόλεως πρὸς τὴν Κωνσταντινούπολιν τὸ πυραβολικὸν καὶ πρὸς
ταῖς ἄλλαις τὸ μέγα ἐκεῖνο πυραβόλον, ὑπὸ τὴν ἐπιτήρησιν σώ-
ματος στρατιωτικοῦ, τοῦ ὁποίου ὁ ἀρχηγὸς Καρατζᾶ πασᾶς διε-
τάχθη νὰ κυριεύσῃ ἐν τῷ μεταξύ δι' ἐνὸς ἀποσπάσματος πάντα
ὅσα περὶ τὴν βασιλεύσαντα κατεῖχεν ἔτι ὁ Κωνσταντῖνος. Ὅθεν
κατελήφθησαν τότε εἴτε διὰ παραδόσεως εἴτε μετὰ μικρὰν τινα
ἀντίστασιν, ἡ Μεσημβρία, ἡ Ἀγχιάλος, ὁ Βίζων, ὁ πύργος τοῦ
Ἁγίου Στεφάνου καὶ οἱ λοιποὶ εἰς τὰ περίχωρα πύργοι. Μόνη ἡ
Σηλυβρία ἐπέμεινε ἀμυνομένη. Ἀλλὰ ταῦτα δὲν ἐμπόδισε τὸν
Καρατζᾶ πασᾶν νὰ ἀποκλείσῃ πανταχόθεν ἀπὸ τῆς ξηρᾶς τὴν
Κωνσταντινούπολιν, περὶ τὴν ὁποίαν ἄλλως τε πρὸ μηνῶν κατε-
σχόνουν τρία τουρκικὰ σώματα διακωλύοντα δι' ὅλου τοῦ χειμῶ-
νος πᾶσαν τῶν κατοίκων τῆς πόλεως πολεμικὴν ἐξοδον. Ὅθεν
καθ' ὅλον τοῦτο τὸ διάστημα οὐδὲν λόγου ἄξιον ἠδυνήθησαν οὗ-
τοι νὰ διαπράξωσι πρὸς τοῦτο τὸ μέρος. Μόνον δὲ διὰ θαλάσσης
ἐπεχείρησαν διὰ τοῦ μικροῦ αὐτῶν στολίσκου ἐπιδρομὰς τινὰς εἰς
τὰ τῆς Ἀσίας παράλια, λεηλατοῦντες τὰ μέχρι τῆς Εὐζίκου περὶ
τὸν αἰγιαλὸν κείμενα χωρία τῶν Τούρκων καὶ συλλαμβάνοντας
αἰχμαλώτους, δὴν ἄλλους μὲν ἔσφαττον ἄλλους δὲ ἄγοντες εἰς

ροφόρων πρὸ 250 ἐτῶν (σελ. 710 Δ'. τόμου), ἀλλὰ πρὸ 8 ἑκατονταετηρίδων εἶχε διακωλύσει τὴν εἰσόδον τῶν Ἀράβων ἐπὶ τῶν τότε ὑπ' αὐτῶν γενομένων δύο πολιορκιῶν (σελ. 341 καὶ 388 τοῦ Γ'. τόμου.)

Ὅσαυτα δὲ καὶ ὅποσα ἄρά γε ἦσαν τὰ ὀχυρώματα, τὰ στρατεύματα, τὰ ἔπλα καὶ τὰ πλοῖα ὅσα ὁ Κωνσταντῖνος Παλαιολόγος ἐδυνήθη ν' ἀντιτάξῃ εἰς τὴν ἀπανταχόθεν περιζώσασαν αὐτὸν περὶκὴν ἐκείνην καὶ ναυτικὴν στρατιάν; Τὰ τεῖχη τῆς Κωνσταντινουπόλεως, μάλιστα τὰ χερσαῖα τεῖχη ἀπὸ τοῦ Ἑπταπυργίου μέχρι τῶν Βλαχερνῶν, δύνανται νὰ λογισθῶσιν ὡς πρὸς τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἰσχυρότατα. Ἦσαν δὲ πρὸς τοῦτο τὸ μέρος διπλά. Καὶ τὸ μὲν ἐνδοτέρω, παρατεινόμενον ἀδιακόπως καθ' ὅλον τὸ ἀπὸ τῆς Πραπαντίδος μέχρι τοῦ Κερατίου κόλπου διάστημα, κατωχυροῦτο δι' 112 πύργων. Τὸ δὲ ἐξωτερῶ, χαμηλότερον ὂν κατὰ τι τοῦ πρώτου, ἀλλὰ δι' ἰσαριθμῶν σχεδὸν πύργων κατισφαλισμένον, διεκόπτετο μεταξὺ τοῦ παλατίου τοῦ Ἑδδόμου καὶ τοῦ Ἐγρί Καποῦ καὶ ἔπειτα ὑψυτο αὖθις μέχρι τῆς τοῦ Κερατίου κόλπου παραλίας. Τελευταῖον πρὸ τοῦ ἐξωτερῶ τούτου τείχους ὑπῆρχεν ὠρυγμένη ἀπὸ τοῦ Ἑπταπυργίου μέχρι τοῦ παλατίου τοῦ Ἑδδόμου τάφος ἔχουσα πλάτος μὲν 42 ποδῶν, βάθος δὲ 12 ἕως 15' τῆς δὲ τάφρου ταύτης στερεῶς κτισμένης καθ' ἀμφοτέρας αὐτῆς τὰς πλευράς, ἢ πρὸς τὴν πάλιν ὄχθη ἦτο καθ' ἓνα ἢ δύο πόδας ὑψηλότερα τῆς πρὸς τὸ πεδῖον ἐξωτερικῆς ὄχθης. Ἐκ τούτων συνάγεται ὅτι τὸ ἀσθενέστερον μέρος τῶν χερσαίων τειχῶν ἦτο τὸ μεταξὺ τοῦ παλατίου τοῦ Ἑδδόμου καὶ τοῦ Ἐγρί Καποῦ διάστημα, ὅπου οὔτε δεύτερον τεῖχος ὑπῆρχεν οὔτε τάφος. Πλὴν τούτου ὁ χώρος ἐκεῖνος εἶχε καὶ ἕτερον ἐλάττωμα, ὅτι ἔκειτο αὐτόθι πρὸ τῆς πόλεως λάφος ἐξ οὗ οἱ πολέμιοι ἠδύναντο νὰ προσβάλλωσι τοὺς ἀμυνόμενους. Ὅθεν ὁ Κωνσταντῖνος ἐπεχείρησε νὰ θεραπεύσῃ μέχρι τινὸς τὴν ἀσθένειαν ταύτην ἀναθεῖς εἰς τὸν ἐνετὸν πλοίαρχον Ἀλουσίον Διέδον νὰ ὀρύξῃ αὐτόθι διὰ τῶν πληρωμάτων αὐτοῦ τάφρου· ὁ δὲ, ἀρξάμενος τοῦ ἔργου τῇ 14 μαρτίου καὶ μετὰ ζήλου ἐπιδιώξας, συνεπλήρωσεν αὐτὸ τῇ 31 καθ' ἣν ἡμέραν, ἐπεὶ δὴ ἐπλησίαζεν ἤδη ὁ τουρκικὸς στρατὸς, αὐτὸς ὁ βασιλεὺς κατέλαβε τὸν προκείμενον λόφον, ἵνα μὴ ἀπόσπα-

ομά τι τῶν πολεμίων ἐπελθὼν ἐνοχλήσῃ τοὺς ἐργαζομένους. εἶναι ἀληθές ὅτι καὶ αἱ δύο ἑταραὶ πλευραὶ τοῦ -τριγώνου ἐντὸς τοῦ ὁποῖου περιλαμβάνετο ἡ Κωνσταντινούπολις, ἦτοι ἡ ἀπὸ τοῦ Ἑπταπυργίου μέχρι τῆς Ἀκροπόλεως (Σαράϊ-Μιπουρναύ) καὶ ἀπὸ τῆς Ἀκροπόλεως μέχρι τῆς ἐντὸς τοῦ Κερατίου κόλπου τρίτης γωνίας, δὲν εἶχον εἰμὴ ἐν μόνον τείχος, πυργοφόρον μὲν ὡσαύτως, ἀνευ ὁμῶς τάφρου. Ἀλλ' ἀπὸ μὲν τῆς Προποντίδος ἡ ἐπίθεσις ἦτο διὰ ποικίλους λόγους ἐντελὴς ἀπιθάνος, καὶ οὐδ' ἐγένετο τρω-
ντι τοιαύτη· ἀπὸ δὲ τοῦ Κερατίου κόλπου δὲν ἠδύναντο οἱ πο-
λέμιοι νὰ ἐπιχειρήσωσιν ἐφοδὸν εἰμὴ μετὰ τὴν καταστροφὴν τοῦ στόλου. Τὸ δεινότερον ἐλάττωμα τῆς ἀμύνης ἦτο ὅτι τὰ ἀπέ-
ραντα ἐκεῖνα τεῖχη ἀπῆλθον στρατὸν πολυάριθμον ἵνα φρουρηθῶσι,
στρατὸς δὲ τοιοῦτος δὲν ὑπῆρχεν ἐν Κωνσταντινουπόλει. Εἶδομεν
τὰς ἐξωθεν ἐλθούσας ἐπικουρίας αἵτινες δὲν ὑπερέβαινον τοὺς δις-
χιλίους περίπου ἄνδρας. Ἡ δὲ ἰθαγενὴς δύναμις, ἐὰν παραδεχθῶ-
μεν ὅτι οἱ κάστικοι τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἠριθμοῦντο τότε οὐχὶ
πλείότεροι τῶν 70 ἢ 80 χιλιάδων ψυχῶν, ἠδύνατο βεβαίως
νὰ συμποσῶθῃ εἰς 14 ἕως 15 χιλιάδας ἀνδρῶν. Ἀλλὰ πολλοὶ
μὲν τῶν κατοίκων ὑπολαμβάνοντες πεπρωμένην τὴν ἄλωσιν, ἐνό-
μιζον περὶ τὸν νῦν ἀγῶνισθῶσιν, οὐδαμοῦ δὲ καὶ οὐδέποτε ἀπαν-
τες οἱ ἄνδρες κατατάσσονται εἰς τὸν ἐν ἐνεργείᾳ στρατόν. Ἐν ταῖς
παρμοναῖς τῆς πολιορκίας ὁ Κωνσταντῖνος διέταξε τοὺς δημάρ-
χους νὰ καταγράψωσιν ἀκριβῶς ἕκαστος πόσοι εἶναι οἱ ἄνδρες οἱ
κατὰ πᾶσαν δημοκρασίαν δυνάμενοι καὶ προαιρούμενοι νὰ ὑπηρετή-
σωσι στρατιωτικῶς, κοσμικοὶ τε καὶ μοναχοί· ὅτε δὲ ὑποβλήθεντων
τῶν καταλόγων παρέδωκεν αὐτοὺς εἰς τὸν Φραντζήν ἵνα ἐξαγάγῃ
καὶ διακοινώσῃ αὐτῷ ἀπορρήτως τὸ συναγόμενον, ὁ πιστὸς ἐκεῖ-
νος λειτουργὸς μετὰ λύπης βαθείας παρέστησεν εἰς τὸν βασιλέα,
ὅτι οἱ καταγραφέντες δὲν ὑπερβαίνουνσι τοὺς τετρακισχιλίους ἐν-
νεακοσίους ἐβδομήκοντα τρεῖς ἄνδρας. Ὡς τε τὸ σύνολον τοῦ στρα-
τοῦ ὅστις ὤφειλε νὰ ὑπερασπίσῃ τὴν προδιαγραφείσαν μακροτά-
την τῶν τευχῶν σειρὰν, μόλις συνεποσοῦτο εἰς ἑπτακισχιλίους ἄν-
δρας, περιλαμβανομένων καὶ τῶν ξένων.

Ἐκ τούτων τρισχίλιοι, ἐν οἷς 500 Γενουαῖοι, ἐτάχθησαν περὶ τὴν
πύλιν τοῦ Ῥωμανοῦ, ἥτις ἦτο ἡ μᾶλλον κινδυνεύουσα τῶν θέσεων,

διότι ἔκειτο ἀντικρὺ τοῦ στρατηγίου τοῦ Μεχμέτ Β', καὶ κατ' αὐτῆς διευθύνετο τὸ μέγιστον τῶν τουρκικῶν πυροβόλων, ἐξ οὗ καὶ φέρεται πὸ μέχρι τῆς σήμερον ἐν χρήσει παρὰ τοῖς μωαμεθανοῖς ὄνομα Τοπ-Καπού. Ἐκεῖ τῇ 6 Ἀπριλίου, καθ' ἣν ἡμέραν ὁ σουλτάνος στήσας τὸ στρατήγιον αὐτοῦ ἐπὶ τοῦ Μάλτεπε, ἀνήγγειλε τὴν ἐναρξιν τῆς πολιορκίας, ἐπορεύθη καὶ ὁ Κωνσταντῖνος ἐκ τῶν βασιλικῶν αὐτοῦ καὶ παρέμεινε μέχρι τέλους ἀγωνιζόμενος· ἐκεῖ ἐπὶ μακρὸν χρόνον ἤρρι-στεύσεν ὁ Γενουαῖος Ἰωάννης Ἰουστινιανός, καὶ ἐκεῖ ἐγκαρτέρησε παρὰ τῇ βασιλεῖ δι' ὅλης τῆς πολιορκίας ὁ συγγενὴς αὐτοῦ Ἀὐν Φραγκίσκος ὁ Τολητίνος. Παρακολουθοῦντες δὲ τὰ τεῖχη δεξιᾷ τῆς τοῦ Ῥωμανοῦ πύλης ἐκ τῆς πόλεως καὶ φθάσαντες περὶ τὴν τότε Χαρσίαν πύλην καλούμενῃν, νῦν δὲ πεφραγμένῃν, ἐκεῖ ὅπου ἴσταται ὁ πύργος ὁ σήμερον καλούμενος Σουλου-κουλε, εὐρίσχομεν τεταγμένον τὸν Θεόδωρον Καρυστινὸν, ἄνδρα γενναῖον καὶ τοξότην δεξιώτατον. Τὴν ἐπομένῃν πύλην Ἐδιρνε Καπού (Παλύανδρον ἢ Μυρίανδρον) κατεῖχόν οἱ τρεῖς ἀδελφοὶ Βροζάρδοι, Παῦλος, Ἀντώνιος καὶ Τρωῖλος. Τὸ πάλαιον τοῦ Ἐβδόμου καὶ τὰ παρακείμενα ὀχυρώματα ἐπετράπησαν εἰς τὸν Ἐνετὸν βαλῖλον Ἰερώνυμον Μινότον, ἔχοντα πᾶρ' ἑαυτῷ τοὺς πλείστους τῶν Ἐνετῶν ἐμπόρων, ὅσοι ὑπρέτησαν ἐν τῇ ἀμύνῃ τῆς πόλεως. Κατόπιν ἤρχετο τὸ μονότειχον μέρος τοῦ περιβόλου, τὸ ὅποσον πρὸς τούτοις ἡδύνατο νὰ πρὸςβληθῇ καὶ ἀπὸ τοῦ ὑπερκειμένου πρὸ τῆς πόλεως λόφου· ἐπειδὴ δὲ πιθανώτατον ἦτο ὅτι πρὸς τοῦτο τὸ μέρος ἤθελον οἱ πολέμιοι διευθύνει τὰς ὑπονόμους αὐτῶν, ἀνετέθη τούτο εἰς τὸν Γερμανὸν Ἰωάννην Γράντ, ἐπιτήδειον ὄντα μηχανικόν. Εἰς τὴν ἀρχιτικὴν τοῦ τριγώνου ἄκραν, ἀπὸ τοῦ Κυνηγίου μέχρι τῆς ἐκκλησίας τοῦ ἁγίου Δημητρίου, ἦτοι εἰς τὸ τμήμα τῶν Βλαχέρων, τὸ παρακείμενον εἰς τὸ Ἐϊδούμπ, ἴστατο ὁ κάρδιναλιος Ἰσίδωρος μετὰ τῶν 200 αὐτοῦ Ῥωμαίων καὶ Χίων. Ἀπὸ δὲ τῆς Ἐυλοπόρτης (Ἀϊβάν Σαραῖ Καπούσι), τῆς βορειοτάτης πύλης παρὰ τὸν Κεράτιον κόλπον, μέχρι τῆς τοῦ Πετρίου πύλης (Πετρί Καπὺ) ἐφφύρουν δύο Γενουαῖοι, Ἰερώνυμος καὶ Λεονάρδος. Τὸ ἀπὸ Πετρίου μέχρι τῆς πύλης τῆς ἁγίας Θεοδοσίας (Μπαλὺκ-Μπαζάρ-Καπούσι) πλείστον μέρος τῆς τοῦ Κερατίου κόλπου παραλίας, ἐπετράπη εἰς τὸν βέγαν δούκαν Δουκᾶν Νοταρᾶν, ἔχοντα ὅψ' ἑαυτὸν

100-ίππεις και 500 σφενδονήτας και τοξότας. Οί ναῦται, οί ναύκληροι και οί κυβερνήται μιᾶς κρητικῆς νηὸς κατέλαβον τὸν παρὰ τὴν πύλην τοῦ Νεωρίου ἢ Ὠραίαν Πύλην (Μπαχτσέ Καπουσὺ) κείμενον πύργον τοῦ Βασιλείου, Λέοντος και Ἀλεξίου, ἐνδόξως αὐτὸν ὑπερασπίσαντας. Τοῦ παρὰ τῇ Προποντίδι τείχους ἀπὸ τῆς Ἀκροπόλεως μέχρι τοῦ Ἑπταπυργίου ἦρχον ὁ ὁσμανίδης Οὐρχάν, ὁ Ἰσπανὸς Πέτρος ὁ Ἰουλιανὸς και ὁ Ἐνετὸς Ἰάκωβος Κονταρίνης. ἀλλὰ καθ' ὅλην ταύτην τὴν παραλίαν ἡ φρουρὰ ἦτο τασοῦτον ἀραιὰ, ὥστε ἐπὶ ἐκάστης ἐπάλλεως μόλις ἴστατο εἰς τοξότης ἢ σφενδονήτης, κατὰ δὲ τὸν Κριτόβουλον, ἐπάλλεις δύο και τρεῖς εἶχον ἓνα προπολεμοῦντα. Πυκνοτέρα δὲ ὁπωσοῦν ἀπέβαινε πάλιν περὶ τὰς περιλιπομένας τῶν χερσαίων τειχῶν πύλας. Ἀπὸ τῆς γωνίας τῶν ἐπτὰ πύργων μέχρι τῆς χρυσῆς πύλης, ἥτις ἦτο ἡ πρώτη ἀπὸ τοῦτο τοῦ μέρους χερσαία πύλη, ἐφρουροῦν ὁ Γενουαῖος Μανουὴλ και ὁ Ἐνετὸς Κονταρίνης, ἔχοντες 200 τοξότας και σφενδονήτας. Εἰς τὸν Ἐνετὸν ὡσαύτως Φαβρίκιον Κορνέρον ἀνετέθη ἡ ἀμέσως παρακαμένη πύλη (ἡ τετειχισμένη νῦν) μεταξὺ τῆς τότε μὴ ὑπαρχούσης πύλης τῶν ἐπτὰ πύργων και τῆς Σηλημβριά Καπουσὺ (πύλης τῆς Πηγῆς). Ἐν δὲ τῇ τελευταίᾳ ταύτῃ πύλῃ προεμάχουν ὁ περιώνυμος ἐπὶ ἐλληνικῇ και μαθηματικῇ παιδείᾳ Θεόφιλος ὁ Παλαιολόγος, ὁ Γενουαῖος Μαυρίκιος Καταναῖος και ὁ Ἐνετὸς Νικόλαος Μοσενίγος. Ἡ κατόπιν τῆς πύλης τῆς Πηγῆς ὑφισταμένη σήμερον νέα πύλη (Γενί-Καπὺ) τότε δὲν ὑπῆρχε· τὰν ἀπάλιν δὲ μεταξὺ ταύτης και τῆς Τὸπ-Καπουσὺ, ὑπῆρχε πύλη νῦν τετειχισμένη, ὅπου ἴστατο ὁ Ἐνετὸς Δολφίνος. Ἐν τῷ μέσῳ τῆς πόλεως παρὰ τὴν ἐκκλησίαν τῶν ἁγίων Ἀποστόλων ἐστρατοπέδευον ὡς ἐπιφυλακὴ ὁ Δημήτριος Καντακουζηνὸς και ὁ γαμβρὸς αὐτοῦ Νικηφόρος Παλαιολόγος μετὰ 700 ἀνδρῶν (ὧν οἱ πλείστοι ὅμως, ὡς φαίνεται, ἦσαν μοναχοί), ἵνα απεύδωσιν εἰς βοήθειαν παντὸς κινδυνεύοντος μέρους. Τελευταῖον ὁ πύργος ὁ φυλάσσων τὴν εἰσοδὸν τοῦ λιμένος ἀνετέθη εἰς τὸν Γαβριὴλ Τρεβιζάνον, ὅστις εἰσελθὼν ἐν αὐτῷ μετὰ ἀνδρῶν 50 «τὸ ἐμπιστευθὲν αὐτῷ μέρος ὡς παμπλὴ και εὖ μισθωτὸς καλῶς ἐφύλαττε,» λέγει ὁ ἀγαθὸς Φραντζῆς.

Ἡ δικαιοσύνη ἀπαιτεῖ νὰ ἐμολογήσωμεν ὅτι κατὰ τὰς ὑπαρ-

χούσας δυνάμεις καὶ ἀνάγκας, αἱ διατάξεις τοῦ Κωνσταντίνου ὑπῆρξαν ὅσον ἐνδέχεται ἐπιτηδεῖαι· ἀλλὰ δὲν δυνάμεθα συγχρόνως νὰ μὴ παρατηρήσωμεν μετὰ λύπης, ὅτι ἐνῶ ἡ ἀναλογία τῆς ξενικῆς ἐπικουρίας πρὸς τὴν ἰθαγενῇ στρατιάν ἦτο δύο πρὸς πέντε, ξένοι μὲν ἀρχηγοὶ ἀναφέρονται 18, ἰθαγενεῖς δὲ 8 μόνον. Τοῦτο συνέβη ἐκ τοῦ ὅτι οἱ ἡμέτεροι συνεπυκνώθησαν περὶ ὀλίγα· τινὰ σημεῖα καὶ πλὴν τούτου ἐκ τοῦ ὅτι οἱ ξένοι ἀξιωματικοὶ ἦσαν ἐπιτηδειότεροι περὶ τὰ ἔργα τῆς ἀμύνης. Ἀλλ' ἐὰν τὸ τεχνικὸν τῆς ἀμύνης μέρος διεξήχθη μᾶλλον ὑπὸ τῶν ἐπικουρῶν, ἡ ψυχὴ τοῦλάχιστον αὐτῆς ὑπῆρξεν ἐλληνικὴ· διότι εἰς τὴν καρτερίαν καὶ τὸν ἥρωισμόν τοῦ Κωνσταντίνου Παλαιολόγου ἀνῆκει ἀναμφισβητήτως ἡ ὑπερτάτη τιμὴ τῆς ἐπὶ δύο περίπου μῆνας ἀντιστάσεως ἑπτακισχιλίων ἀνδρῶν κατὰ 160,000 καὶ ἡ ἐνδοξος ἐπὶ τέλους πτώσις. Οὐδὲ μικρὰ μόνον ἦτο· ἡ τῆς φρουρᾶς δύναμις, ἀλλὰ καὶ τὰ ὅπλα αὐτῆς ἦσαν ἐν-τις κατώτερα τῶν πολεμίων. Ὁ ὅπλισμός τοῦ φρουρίου καὶ τῶν ἐν αὐτῷ ὑπηρετούντων στρατιωτῶν ἦτο καὶ μάλιστα τῶν ἑκπαλαὶ ἐν χρήσει ὀπλῶν καὶ τῶν κατὰ τὸν μέσον αἰῶνα ἐπινοηθέντων, συνίστατο δηλαδὴ εἰς τόξα, βέλη, ὑγρὸν πῦρ, πυρίτιδα, πυροβόλα (ἡ μᾶλλον εἰπεῖν πετροβόλα· διότι, ὡς εἶδομεν, αἱ σφαῖραι ἦσαν τότε λίθιναι) μετρίας δολῆς, καὶ εἰς βαρέα τινὰ καὶ ὀγκώδη τούφεκια· ἅτινα ἔρριπτον 5 καὶ 10 ὁμοῦ μολύβδινα σφαιρίδια «σμίκα» ὡς κάρυα ποντικὰ τὸ μέγεθος· λέγει ὁ Δούκας, ὅστις ὀνομάζει τὸ ὅπλον τοῦτο *μολυβδόβολον*, ἐνῶ ὁ μὲν Φραντζῆς ἀποκαλεῖ αὐτὸ *τηλεβολίσκον*, ὁ δὲ Κριτόβουλος *τούφακα*. Ὅμοια ἦσαν καὶ τὰ τῶν πολεμίων ὅπλα, ἀλλὰ πολλὰ τῶν πυροβόλων αὐτῶν ἦσαν ἀσυγκρίτως μείζονος δολῆς. Οἱ χριστιανοὶ ἦσαν μὲν ἐπιτηδειότεροι τῶν ἀντιπάλων περὶ τὴν χρῆσιν τοῦ ὑγροῦ πυρός· τὸ πῦρ ὅμως τοῦτο δὲν ἠδύνατο νὰ διακωλύσῃ τὴν ἐπὶ τῶν τειχῶν ἐνέργειαν τῶν μεγάλων πυροβόλων καὶ μάλιστα τοῦ μεγιστοῦ ἐκείνου, ὅςτις γενομένου ρήγματος ἀνεπανορθώτου, ὁ ἀγὼν ἐδέχθη νὰ κριθῇ διὰ συμπλοκῆς ἐκ τοῦ συστάδην, πρὸς εἰκοσάπλασιους καὶ ἐπέκεινα ἀντιπάλους. Ναι μὲν τινὲς τῶν χριστιανῶν ἦσαν κατάφρακτοι, φέροντες περικεφαλαίας, θώρακας, καὶ ἄλλους σιδηροῦς ἱματισμοὺς, ἐνῶ ἄπαντες οἱ ἀντίπαλοι κατήρχοντο εἰς τὸν ἀγῶνα μὴ ἔχον-

τες εἰμὴ ἐπιθετικά ὅπλα. Ἐν τούτοις οὐ μόνον οἱ κατάφρακτοι χριστιανοὶ ἦσαν ὀλίγοι, ἀλλὰ τὰ ἀμυντήρια αὐτῶν δὲν ἀπέτρεπον ὅλως τοὺς τραυματισμούς· καὶ ἔπειτα, διὰ τὴν ἐν γένει δυσαναλογίαν τοῦ ἁριθμοῦ τῶν ἀντιμαχομένων, ὑπῆρχον μυριοὶ ἄλλοι λόγοι δι' οὓς οἱ πολλοὶ ἐμελλον ἐπὶ τέλους νὰ κατισχύσωσι τῶν ὀλίγων.

Καθ' ἐν μόνον οἱ χριστιανοὶ ἐπλεονέκτουν ὁμολογουμένως, κατὰ τὴν ναυτικὴν δύναμιν, ὅχι διὰ τὸ πλῆθος τῶν πλοίων, διότι δὲν ἦσαν ἐν ὅλοις πλεώτερα τῶν εἰκοσι καὶ ἑξ, ἐξ ὧν 16 ἐπικουρικά καὶ 40 μόνον ἐλληνικά, ἀλλὰ διὰ τὴν τρανὴς καὶ τότε ἀποδειχθεῖσαν ὑπεροχὴν ἐν τοῖς ναυτικοῖς ἔργοις, ἣν ὁσηδήποτε πολυμήχανος, ὁσηδήποτε ἀνένδοτος καὶ ἂν ὑπῆρξεν ἡ ἐνέργεια τοῦ Μεχμέτ Β', δὲν κατιώρθωσε νὰ ἀποσπᾷ ἀπὸ τῶν προμάχων τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Οἱ Τούρκοι καταναυμαχηθέντες ἀπαξ λαμπρῶς, παντάπασι, κυρίως εἰπῖν, δὲν συνετέλεσαν ἀπὸ θαλάσσης εἰς τὴν ἄλυσιν. Ὁ χριστιανικὸς στόλος ἐναυλόχει ἐντὸς τοῦ Κερατέου κόλπου. Ἔτι ἀπὸ τῆς δευτέρας ἀπριλίου ὁ βασιλεὺς διέταξε νὰ φραχθῇ ἡ εἰσοδος τοῦ κόλπου· τοῦτου διὰ τῆς ἀνέκαθεν πρὸς τὸν σκοπὸν αὐτὸν χρησιμευούσης ἀλύσεως, ἥτις συνέκειτο ἐκ στρογγύλων ξυλίνων ὀγκῶν προσηρτημένων πρὸς ἀλλήλους διὰ παχέων σιδηρῶν τεμαχίων καὶ δεσμῶν καὶ τῆς ὁποίας ἡ μὲν μία ἄκρα ἐστηρίχθη ἀσφαλῶς παρὰ τῇ Ὠραίᾳ Πύλῃ (Μπαχ-τσὲ Καπουσὺ) ἐντὸς τῶν τειχῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἡ δὲ ἄλλη εἰς τὴν ἀντικρὺ παραλίαν ἐντὸς τῶν τειχῶν τοῦ Γαλατᾶ. Τῇ δὲ 9 ἀπριλίου τὰ 9 μέγιστα τῶν πλοίων τοῦ χριστιανικοῦ στόλου ἤλθον καὶ παρετάχθησαν παρὰ τὴν ἄλυσιν, ἵνα ἀσφαλίσωσιν ἔτι μᾶλλον τὴν εἰσοδὸν τοῦ κόλπου κατὰ πάσης ἐνδεχομένης τῶν πολακίων ἐπιθέσεως. Ἡ ἡγεμονία τῆς μοίρας ταύτης ἐπετράπη εἰς ἐμποροπλοίαρχόν τινα ὀνόματι Ἀντώνιον, τὰ δὲ λοιπὰ 17 πλοῖα ἔμειναν ἐντὸς τοῦ λιμένος καὶ τινα ἄλλα μίκροτερα κατεποντίσθησαν, δεότι, ἀχρηστα ὄντα πρὸς τὴν ἀμυναν, ᾗδύναντο νὰ ἀποβῶσι μᾶλλον ἐπικίνδυνα εἰς τὸν ἄλλον στόλον ἐὰν τυχὸν κατεφλέγοντο ὑπὸ τοῦ πολεμίου πυρός. Εἶπομεν ὅτι ἡ μία τῆς ἀλύσεως ἄκρα προσηρτήθη ἐντὸς τῶν τειχῶν τοῦ Γαλατᾶ ἐξ οὗ συνάγεται, ὅτι οἱ κατέχοντες τὸ προκείμενον τοῦτο Γενου-

αἰοὶ ἐφάνησαν πρόθυμοι νὰ συμπράξωσιν εἰς τὴν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀμυναν. Τῶνόντι οἱ ἄπαιχοι οὗτοι ἐννοοῦντες κέλλιστα, ὅτι μετὰ τὴν πεῶσιν τῆς βασιλευσούσης ὁ Γαλατᾶς δὲν ἦτο δυνατόν ν' ἀνθέξη, ὑπέσχογτο τὴν συνδρομὴν αὐτῶν εἰς τὸν Κωνσταντῖνον· ἀλλ' ἀφ' ἐτέρου πολὺ ἀπέχοντες τοῦ νὰ κηδυνῶνται περὶ τῆς τύχης τοῦ ὅλου χριστιανικοῦ κόσμου καὶ ἀποβλέποντες μᾶλλον εἰς τὰ μικρὰ καὶ τοπικὰ αὐτῶν συμφέροντα, εἶχόν πέμψει πρὸς τὸν σουλτάνον, πρὶν ἔτι οὗτος ἀναχωρήσῃ ἐξ Ἀδριανουπόλεως, πρεσβείαν δι' ἧς ἐβεβαίωσαν αὐτὸν περὶ πάντων φίλων αὐτῶν αἰσθημάτων καὶ τῆς προαίρεσενος τοῦ νὰ τηρήσῃ τὰς προϋπαρχούσας συνθήκας. Ὁ δὲ Μεχμέτ Β', δεξάμενος τὴν πρεσβείαν εὐμενῶς, ἀπήτησε νὰ μὴ παράσχωσιν βοήθειαν τινὰ εἰς τοὺς Ἕλληνας, μένοντες ἐντελῶς οὐδέτεροι ἐν τῷ προκειμένῳ ἀγῶνι. Ἐν τούτοις ἡ προςάρτησις τῆς ἀλύσεως ἐντὸς τῶν τειχῶν τοῦ Γαλατᾶ δὲν ἠδύνατο νὰ λογισθῇ εἰμῇ ὡς παράδοσις τῆς οὐδετερότητος. Ὁ σουλτάνος ὅμως δὲν ἐλεπτολόγησε περὶ τούτου, εἰδὼς ὅτι δύναται ἄλλως νὰ ὠφεληθῇ ἐκ τῆς παλιμθύου ἐκείνης διαθέσεως τῶν Γενουαίων τοῦ Γαλατᾶ, καθὼς καὶ ὠφεληθῇ τῶνόντι οὐκ ὀλίγον.

Ταυῦται ἦσαν αἱ ἐκατέρωθεν ἀντιπαράταχθεῖσαι δυνάμεις. Ἐνῶς ὁ πάπας εἶχεν ἔτι τὴν γενναϊότητα νὰ ὀμιλῇ περὶ τῆς θρησκευτικῆς ἐνώσεως Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως, καὶ τοῦτο καθ' ἣν στιγμὴν ἐξηκολούθει ἐρίζων πρὸς τοὺς ἐν Βασιλείᾳ συνηγμένους πατέρας τῆς ἰδίας ἐαυτοῦ ἐκκλησίας· ἐνῶ οἱ ἡγεμόνες τῆς Εὐρώπης ἐνόμιζον ἅτι πρόκειται περὶ πραγμάτων ἐντελῶς εἰς αὐτοὺς ἀλλοτρίων· ἐνῶ οἱ Οὐγγροι, οἱ Ἀλβανοὶ καὶ οἱ Πελοποννήσιοι, οἵτινες κατὰ τὴν προηγουμένην δεκαετίαν ἠθλήσαν ἀσυναρτήτως μὲν ἀλλὰ προθύμως ὑπὲρ τῆς αὐτονομίας τοῦ χριστιανισμοῦ τῆς Ἀνατολῆς, νῦν ἐντελῶς ἠπράκτουν, περὶ τὰς ἀκτὰς τοῦ Βοσπόρου ἐμελλε νὰ συγκροτηθῇ μονομαχία φοβερά καὶ κρίσιμος μεταξὺ τοῦ παρὰ πάντων ἐγκαταλειμμένου Κωνσταντίνου καὶ τοῦ παντοδυνάμου κυράρχου τῶν Ὀσμανιδῶν.

Ἡ πολιορκία ἤρχισεν ἀπὸ τῆς 6 ἀπριλίου, ἀλλὰ ἄχρι τῆς 20 περιωρίσθη εἰς ἀπλὸν κανονοβολισμόν κατὰ τὴν χειρῶν τῆς

πόλεως πλευράν, εἰς μικράς τινὰς συμπλοκάς περὶ τὴν τάρφον καὶ τὸ ἔξωτέρω παῖχος, καὶ ἐπὶ τέλους εἰς ἀπόπειράν τινα ἐφόδου ἀπὸ τοῦ μέρους τούτου, ἐφόδου ὅμως ἥτις ἀπεκρούσθη πασόντων 200 πολέμιων, ἐκ δὲ τῆς φρουρᾶς οὐδένος ἢ φανευθέντος ἢ πληγυθέντος. Ναι μὲν ὁ Κριτόβουλος ἀναφέρει ὡς γεγόμενα ἐν τῇ διαστομᾷ ταύτῃ πολλά καὶ μεγάλα· ἀλλ' ἐξ ὧν γνωρίζομεν παρὰ μαρτύρων, οἵτινες διετέλεσαν αὐτόπται τῶν πραγμάτων καθίσταται βέβαιον, ὅτι τινὰ μὲν ἱστορεῖ πρωθύστερα, τινὰ δὲ, καὶ ἰδίως τὴν ὑπὸ Ὀλοκλήρου τοῦ Ἀσμανικοῦ στόλου ἐνεργηθεῖσαν ἐπίθεσιν κατὰ τῆς ἀλύσειας καὶ τῶν παρ' αὐτὴν τεταγμένων χριστιανικῶν πλοίων, εἶναι ὅλως ἀνύπαρκτα. Τὸ δὲ παραδοξότερον εἶναι ὅτι καὶ ὁ Μιράλτ ἐν τῇ πρὸ μικροῦ ἐκδοθέντι δευτέρῃ τήμῃ τῆς βυζαντινῆς αὐτοῦ χρονογραφίας ἀναφέρει τῇ 8 Ἀπριλίου ἐφοδὸν μεγάλην, καθ' ἣν ἔπεσον δῆθεν 1740 Ἕλληνες, 700 δὲ Φράγκοι καὶ Ἀρμένιοι, Τοῦρκοι δὲ 18,000· καὶ τοῦτο οὐχὶ στηριζόμενος εἰς τὸν Βάρδαραν ἢ καὶ αὐτὸν τὸν Κριτόβουλον τοῦς ὁποίους οὐδόλως οὐδαμοῦ παρατίθουσιν, ἀλλὰ ἐπὶ σλαβικῶν τινων χρονογράφων, οἵτινες δὲν δύνανται νὰ ᾔνωι ἄξιοι πίστewς πινός. Ὅθεν τὸ καθ' ἡμᾶς ἐπόμενοι μᾶλλον εἰς τοὺς πλησιεστέρους πρὸς τὰ πράγματα μάρτυρας καὶ ἐκ τούτων πάλιν μᾶλλον εἰς τοὺς αὐτόπτας, ἐπακλαμβάνομεν· ὅτι μέχρι τῆς 20 Ἀπριλίου οὐδὲν συνέβη παλλῆς μυνείας ἄξιον πολέμικόν γεγονός.

Ἀλλὰ τὴν πρωτὰν τῆς ἡμέρας ταύτης ἐπεφάνησαν ἀναπλέοντα τὴν Πρόποντιδα ἐν μέγα βασιλικὸν σκάφος καὶ τρία μικρότερα γενοσητικὰ ἔχοντα ἅπαντα ἀναπεπταμένην σημαίαν ἑλληνικὴν. Τὰ σκάφη ταῦτα ἦσαν ἐκεῖνα εἰς τὰ ὅποια ὁ Κωνσταντῖνος εἶχε παραγγείλει (σελ. 398-399 τοῦ παρόντος τόμου) νὰ κομίσωσιν ἐκ διαφόρων χριστιανικῶν χωρῶν ποικίλα ἐφόδια· ἀναγκασθέντα δὲ νὰ μείνωσιν εἰς Χίον ἕνεκα τῶν ἐπικρατησάντων βορείων ἀνέμων, μόλις μετὰ τὸν ὀλοσχερῇ ἀποκλείσμον τῆς πόλεως ἤδυνήθησαν νὰ εἰσέλθωσιν εἰς τὸν Ἑλλήσποντον, καὶ νῦν ὑπὸ ζωηροῦ νότου φερόμενα, προσήγγιζον πλησίον· ἅμα κατεσκοπεύθησαν ἀπὸ τοῦ Ἀσμανικοῦ στρατοῦ, ὁ σουλτάνος διέταξε τὸν ναύαρχον νὰ ἐκπλεύσῃ πάντ' στρατῆ καὶ ἢ νὰ συλλάβῃ ἢ νὰ καταστρέφῃ αὐτά. Ὁ δὲ Σουλτάνος ἀναχθεὶς ἀμέσως ἀπὸ τοῦ Διπλοκονίου μετὰ 145

πλοίων ἀπὸντήσε περὶ τὴν 40 πρὸ μεσημβρίας ὥραν· τὰς τέσσαρας ἀνερχομένας νῆας ἐνώπιον τοῦ παρὰ τῇ Προποντιδῇ τείχους καὶ ἰδίως κατέναντι τοῦ μέρους αὐτοῦ τοῦ ἐκτεταμένου μεταξὺ τῶν ἑπτὰ Κουλάδων καὶ τοῦ Βλάχκα-Μορστανί. Τὴν σπηγμὴν αὐτὴν ἔπαυσεν ὁ ἄνεμος, ὥστε οἱ χριστιανοὶ ἀπέβαλον τὸ κύριον αὐτῶν ὡς πρὸς τοὺς ἀντιπάλους πλεονέκτημα, τοῦ δεξιωτέρου χειρισμοῦ τῶν ἱστίων καὶ τοῦ πηδαλίου· οὐδὲν ἦττον ἀπεφύεσαν ὡς ἀγωνισθῶσιν. Αἱ δὲ περιπέττειται τῶν τεσσάρων ἐκείνοι πλοῖον πᾶν ὑπὸ ἑκάτῳ τεσσαράκοντα καὶ πέντε περιζωσθέντων, ἀπέβησαν τσαρῦτῳ μᾶλλον δραματικαί ὅσω θρασύς εἶχον ἀπὸ τῆς παρακειμένης παραλίας τὰ δύο ἀντιμαχόμενα στρατόπεδα. Εἰς πᾶς συνήθως τοσοῦτον ἀραιῶς φυλαττομένης ἐπέλθεις τοῦ παρὰ τῇ Προποντιδῇ τείχους ἀνέβρευσαν πολλὰ κυριάδες τῶν κατείκων τῆς Κωνσταντινουπόλεως, καὶ ὅλοι οἱ ἄρχοντες ὅσοι ᾔδυναντο νὰ κατωλίσωσι πρὸς καιρὸν τὰς θέσεις αὐτῶν, καὶ αὐτὸς ὁ βασιλεὺς Κωνσταντῖνος, ἵνα θεωρήσῃ τὴν παράδρῃαν ἐκείνην πάλιν· Νοτιώτερον δὲ εἰς τὴν ἐκτὸς τῆς πόλεως παραλίαν περὶ τὴν ἀκρωτήριον Ζεϊτὴν· Μπουρνῶ, 15 λεπτά ἀπέχον ἀπὸ τῶν ἐκτὸς Ἐφυλάδων, ἔδραμον τὰ πλῆθη τοῦ ὁρμακικοῦ στρατοῦ, καὶ αὐτοὶ ὁ αὐλτικὸς περιστοιχισμένος ὑπὸ ἁπαντός τοῦ λαμπροῦ καὶ πολυπληθοῦς αὐτοῦ ἐπιτελείου, ἵνα παρευρεθῶσι εἰς τὸν πρῶτον προδοκῶμενον θρίαμβον τῶν ὅστων αὐτῶν· Ὁ αὐραὸς ἦτο αἴθρῃς, ἀλλ' αἱ καρδίαι τῶν θαυτῶν παρακαλούσαν ἐν ἀγωνίᾳ τὰς διαφόρους τῆς ναυμαχίας φάσεις. Κατ' ἀρχὰς τὰ ἑλληνικὰ σκάφη ἤδυνήθησαν νὰ μεταχειρισθῶσι τὰ πυροβόλα αὐτῶν μετ' ὅτι πολὺ ὥμως ὁ Σουλταμάμπεϋς ἐνέπηξε τὸ ἐμβόλον τῆς ναυαρχίδος του εἰς τὴν πρῶτην πᾶς βασιλικῆς νῆος, ἕτερα δὲ ἐκ τῶν μεγαλύτερων τουρκικῶν πλοίων περικύκλωσαν αὐτὴν ἀπὸ τῶν δύο πλευρῶν καὶ τῆς πύρας, καὶ ἕτερα πάλιν ἐσωρεύθησαν περὶ τὰς πρῆς γεφυρτικὰς νῆας, ὥστε οὐδ' αἱ κώποι αὐταὶ ἐκράγουν πάλιν, πῶσα κίνησις ἀπὸ τῆς ἀδύνατος καὶ ἡ ναυμαχία ἐπάτην εἰς πέλομαχίαν· Ἐκ τῶν πολεμίων οἱ μὲν ἐπέφερον πῦρ ἐνανάνησαι κάτωθεν τὰς νῆας, οἱ δὲ δὴ παλίων καὶ κοπίδων ἐζήτουν νὰ διαρρήξωσι τοὺς τοίχους· ἄλλοι δὲ δολοφονοῦν μακρῶν καὶ ἀκακίων καὶ βελῶν καὶ λίθων ἐπετάθοντο κατὰ τῶν πληρωμάτων, καὶ ἄλλοι πάλιν ἐκρά-

ρίχόμενοι ἐπὶ τῶν σχοινίων ἐπειρώντο νὰ ἐπιβῶσι τῶν νεῶν. Ἀλλ' ἡ ἄμυνα ἐγένετο ὡσαύτως πενσιματώδης. Τὰ πληρώματα διηρέθησαν εἰς δύο· καὶ οἱ μὲν ἀναστάντες ἐπὶ τῶν ἰστέων καὶ τῶν παρ' αὐτοῖς μετεωριζομένων ξυλίνων πύργων ἐμάχοντο ἀνωθεν, οἱ δὲ ἀντεπάλαιον ἀπὸ τῶν καταστροφμάτων. Οἱ πρῶτοι ἐπέχεον ἐξ ἀμφοτέρων μεγάλων ὕδωρ ἄφθονον δι' οὗ ἐσθένευον τὸ ἀναπτόμενον πῦρ, ἐπέρριπτον λίθους βαρεῖς δι' ὧν ἐφόνευον, ἐτραυματίζον ἢ κατέδυνον τοὺς ἐφορμῶντας, καὶ ἐπὶ πᾶσι κατεκρούονζον χύτρας ὅλας ὕγρου πυρὸς ἐπὶ τὰ παρακείμενα τῶν πολεμίων πλοῖα. Οἱ δὲ ἀπὸ τῶν καταστροφμάτων ἠκόντιζον διὰ δοράτων καὶ ξυστῶν τοὺς ἐπιδόντας, ἢ ἀπέκοπτον τὰς χεῖρας τῶν περρωμένων νὰ ἐπιβῶσιν ἢ ἄλλας κειρίας κατέφερον εἰς αὐτοὺς πληγὰς διὰ ροπέλων καὶ ποικιλῶν ἐτέρων ὅπλων. Ναύκληροι καὶ κυβερνήται ἐκτιθέμενοι εἰς τὸν ἔσχατον κίνδυνον παρεθάρρυνον τοὺς ναύτας ὡς ἀποθάνασι μάλλον ἢ νὰ παροδοιῶσιν, ὑπὲρ πάντας δὲ διεκρίνετο ὁ τῆς βασιλικῆς καὶ κυβερνήτης Φωκτανελαῶς, ὅστις ἐκ πρῶτης εἰς πρῶταν καὶ ἐκ πρῶτης εἰς πρῶταν ἀδιαικῶς διερχόμενος, δὲ ἐπαυε διὰ τοῦ παρὰδείγματος καὶ τῆς φωνῆς ἐξεγείρων τὴν καρτερίαν τῶν ἀντισταμένων.

Ἐπὶ τρεῖς περίπου ὥρας διεξήχθη οὕτω ἡ μάχη ἄκματος, ἀλλ' ἐπὶ τέλους ἡ νίκη ἐφάνη ἀποκλίνουσα μᾶλλον ὑπὲρ τῶν χριστιανῶν, διότι οἱ μὲν Τούρκοι ἀποβαλόντες παλῶα τινα πύρρα πολυθέντα καὶ πληθὺς μέγα ἀνδρῶν, ἤρχισαν νὰ δίδωσι πρόδηλα σημεῖα καμιάτου καὶ ὑποχωρήσεως, οἱ δὲ Ἕλληνες καὶ οἱ Γενοואῖτι, παθόντες μικροτέρας σχετικῶς ζημίας, ἐξηκολούθησαν μετ' ἀδιασίστου θάρρους τὸν ἀγῶνα. Ἐπὶ τῶν ἐπάλξεων ἐγένοντο δεήσεις ὑπὲρ τῆς σωτηρίας αὐτῶν, ἐνῶ ἀπὸ τῶν ὁσμικῶν ὁμίλων ἀντήχουν κατ' ἀρχὰς προτροπαὶ καὶ ἀνευφημῖαι, ἔπειτα δὲ ἐξεβράχισαν βλασφημίαι καὶ ὕβρεις. Ὁ σουλτᾶνος ἐκράγαζεν ἀπὸ τῆς παραλίας πρὸς τοὺς ἐδικαίους του, ὅτι εἶναι ἀειλοί καὶ ἀνάνδρου, καταληφθεὶς δὲ ὑπὸ ἀκατασχέσου μανίας καὶ κατηρίας τὸν ἵππον, εἰςπέδησεν εἰς τὴν θάλασσαν, τῆς ἀποίας τὰ ὕδατα περὶ Ζεῖτιν Μπουρνού εἶναι ῥηχὰ ἐφ' ἱκανὸν διάστημα, ὥς ἂν εἰ θέλων νὰ ἔλθῃ εἰς βοήθειαν τῶν ὑπερμαχῶν τῆς ἡμισελήνου καὶ τὰ πλεῖστα τῶν ἱματίων αὐτοῦ ἐβράχυσαν καὶ πλεῖ-

στοι τῶν περὶ αὐτὸν ἀνωτέρων ἀξιωματικῶν παρηκολούθησαν ὡσαύτως ἔφιπποι τὸν ἡγεμόνα. Ταῦτα ἰδόντες οἱ ἐκ τοῦ στόλου ἐπανάλαβον τὸν ἀγῶνα, ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ἠναγκάσθησαν νὰ ὑποχωρήσωσιν ὀριστικῶς καὶ ἐπανῆλθον ἄπρακτοι εἰς Μπεσίρτασι. Τὰ δὲ τέσσαρα χριστιανικὰ σκάφη ἐπλησίασαν τότε πρὸς τὰ τεῖχη τῆς πόλεως καὶ περὶ τὸ ἑσπέρας ὁ Γαβριὴλ Τρεβιζάνος καὶ ὁ Ζαχαρίας Γριώνις, ἐκπλεύσαντες ἐκ τοῦ λιμένος μετὰ δύο γαλερῶν καὶ θριαμβικῶς σαλπίζοντες, ἐρριμούληκσαν αὐτὰ ἐντὸς τοῦ κόλπου, μεθ' ὃ ἐκλείσαν πάλιν αὐτὸν διὰ τῆς ἀλύσεως. Ὁ αὐτόπτης Φραντζῆς βεβαίῳ ὅτι οἱ Τούρκοι ἀπέβασαν τὴν ἡμέραν ἐκείνην πλείονας τῶν δυοκαίδεκα χιλιάδων ἀνδρῶν, ἐπὶ δὲ τῶν χριστιανικῶν πλοίων, οὐδενὸς φονευθέντος, ὀλίγοι μόνον τινὲς ἐτραυματίσθησαν, ἐξ ὧν μεθ' ἡμέρας τινὰς ἀπεβίωσαν δύο ἢ τρεῖς. Τοιούτῳ τι φαίνεται μὲν προεπικυρῶν ὁ ἕτερος τῶν πραγμάτων μάρτυς, ὁ Ν. Βάρβαρος, ῥητῶς δὲ λέγει ὁ Ζωρζῆς Δολφίνος, ὅτις καὶ τοι δὲν παρευρέθη εἰς τὴν πολιορκίαν, εἶδεν ὅμως καὶ ἤκουσε πολλοὺς ἐκ τῶν εἰς αὐτὴν παρευρεθέντων. Ἀλλὰ νομίζομεν ἀπιθάνους τοὺς ἀριθμοὺς τούτους. Ἐάν ᾗτο ἀληθὲς τὸ παρὰ τοῦ Φραντζῆ λεγόμενον, ὅτι τοσοῦτος ἐγένετο ὁ φόνος ἐπὶ τῶν ἐχθρικῶν πλοίων, ἤθελεν εἶναι ἀδύνατον νὰ ἐννοήσωμεν πῶς τὰ ἐννέα μεγάλα χριστιανικὰ πλοῖα, τὰ παρὰ τὴν ἄλυσιν διηνεκῶς ἐποιοπόλεμα ναυλοχούντα, δὲν προήλασαν ἀμέσως ἵνα συμπληρώσωσι τὴν καταστροφὴν τῶν πολεμίων. Ἡ ἄμυνα τῆς μικρᾶς χριστιανικῆς μοίρας δὲν ἔχει χρεῖαν ὑπερβολῶν ἵνα λογισθῇ ὡς μέγα ναυτικὸν κατόρθωμα. Ἀφ' ἑτέρου οὐδὲν ἦτο μὴ ἀκριβὲς ὑπολαμβάνομεν τὸ παρὰ τοῦ Κριτοβούλου λεγόμενον, ὅτι ἐπὶ τοῦ τουρκικοῦ στόλου ἐφανεύθησαν μὲν ὀλίγωι πλείους τῶν ἑκατὸν, ἐπληγώθησαν δὲ ὑπὲρ τοὺς τριακοσίους. Ὁ Κριτόβουλος ᾗτο ἐκ τῶν Ἑλλήνων ἐκείνων, οἵτινες μὴ ἀρκούμενοι νὰ στέργωσι τὴν ὁσμανικὴν κατὰκτησιν, ἐνόμιζον καθήκον τῶν καὶ νὰ κολακεύωσιν αὐτήν. Ἀγωνίζεται λοιπὸν ἐν παντὶ νὰ ἐλαττώσῃ τὰ ἀτυχήματα τοῦ Μεχμέτ Β'. Καθὼς ὅπως συμβαίνει συνήθως εἰς τοὺς κόλακας βλάπτει μᾶλλον τὴν ὑπόληψιν αὐτοῦ ἢ ὠφελεῖ· διότι, ἐάν ᾗτο ἀληθὲς ὅτι ὁ ὁσμανικὸς στόλος ὑπεχώρησε μὴ παθῶν ἢ τὴν ὀλίγην ζημίαν ἣν οὗτος ἀναφέρει, ἢ αἰσχύνῃ αὐτοῦ ἤθελεν εἶναι ὁμο-

λογουμένως· πολὺ μείζων ἢ ἐὰν ὑπεχώρησεν ἀποῦ ὑπέστη φθορὰν δεινοτάτην. Τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι οἱ χριστιανοὶ ἀνεδείχθησαν ἀνέκαθεν κατὰ θάλασσαν ὑπέρτεροι τῶν ὁσμανιδῶν, ὅτι ἐπὶ τοῦ προκειμένου κατήνεγκαν εἰς αὐτοὺς πληγὴν καιρίαν καὶ ὅτι εὐλόγως οἱ πολιορκούμενοι ἐχάρησαν καὶ δι' ὅλης τῆς ἐπομένης ἡμέρας δὲν ἔπαυσαν χαίροντες ἐπὶ τῷ προτερήματι ἐκείνῳ.

Ἀλλ' ἀφ' ἑτέρου ὁ Μεχμέτ Β' δὲν ἦτο ἀνθρώπος εὐπτόητος, οὐδ' ἔμεινεν ἀργὸς καθ' ὅλην ταύτην τὴν ἐπιούσαν. Πρὸ τῆς μεσημβρίας ἐπὶ ἐκάλπασε μετὰ δεκακισχιλίων ἱππέων εἰς Βεσίκπασι, πολλὰ καὶ σπουδαῖα βυσσοδομεύων. Καὶ πρῶτον μετακαλεσάμενος τὸν Σουλεϊμᾶμπεῦν, ἤλεγξεν αὐτὸν ὕβριστικῶς ἐπὶ ἀνικανότητι. Εἰς μάτην ὁ ἀτυχὴς ναύαρχος ἐζήτησε νὰ ἐξευμενίσῃ αὐτὸν λέγων, ὅτι καθάπερ αὐτοῖς ὁμῶς εἶδεν ὁ κύριός του, τὸ ἔμβολον τῆς ναυαρχίδος οὐδ' ἐπὶ μίαν στιγμὴν κατέλιπε τὴν βασιλικὴν νῆα, ὅτι ὅμως ἐπὶ μόνῃς τῆς ναυαρχίδος ἀπέθανον 115 μουσουλμάνοι, ὅτι τὸ αὐτὸ συνέβη καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων γαλερῶν, ὅτι τινὲς ἐξ αὐτῶν ὅλως κατεποντίσθησαν, καὶ ὅτι πράξας τὸ καθ' ἑαυτὸν τὸ δυνατόν γενέσθαι, ἐπαρκαλεῖται τὸ ἔλεος αὐτοῦ. Ὁ ἀδυσώπητος σουλτάνος ἠθέλησε κατ' ἀρχάς νὰ τὸν ἀνασκολεπίσῃ, ἐνδόξως ὁρῶς εἰς τὰς δεήσεις τῶν πασῶν ἐχαρίσατο αὐτῷ τὸ ζῆν, ἀλλὰ καθήρεσεν αὐτόν, διένειμε τὴν περιουσίαν τοῦ μεταξὺ τῶν γενιτσάρων καὶ διέταξε νὰ τῷ δοθῶσιν 100 ραβδίμοι. Ἐπεὶ δὲ συνεχρότησε στρατιωτικὸν συμβούλιον καὶ παρέστησεν εἰς αὐτὸ ὅτι, ἐπειδὴ ἦ ἀπὸ μόνῃς τῆς ξηρᾶς ἐπίθεσις δὲν φαίνεται ἀρκοῦσα, ἀνάγκη ἀπαράιτητος νὰ εἰσέλθωσιν εἰς τὸν λιμένα· ἀλλὰ πῶς, μάλιστα μετὰ τὸ ἀτύχημα τῆς προτεραίας; Ἐντεῦθεν ὠφεληρῶμενός ὁ μέγας βεζύρης Χαλὴλ πασᾶς, ἵνα πράξῃ πάλιν τι ὑπὲρ τῶν ἡμετέρων, ἐγνώματευσεν ὅτι τὸ συμφερότερον ἤθελεν εἶναι νὰ εἰρηνεύσῃ ὁ σουλτάνος πρὸς τὸν βασιλέα, ἐπιβάλλων αὐτῷ ἐτήσιον φόρον 70,000 χρυσῶν καὶ λαμβάνων τὸ δικαίωμα τοῦ διαρρίζειν τὰς ἀστυνομικὰς ἀρχὰς τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Οἱ ἰερωμένοι ὅμως καὶ ὁ Ζαμγανὸς πασᾶς καὶ ἄλλοι τινὲς τῶν βεζύρων ἐπέμειναν εἰς τὴν ἐξακολούθησιν τοῦ ἀγῶνος, ὥστε ἐπαρῆλθε πάλιν τὸ ζήτημα, πῶς θέλουσιν εἰσελθεῖν εἰς τὸν λιμένα. Ἐπὶ τοῦ προκειμένου οἱ σύμβουλοι δὲν ἤξευρον τί νὰ εἰπῶσιν, ὁ δὲ σουλτάνος ἀποῦ ἀφῆκεν

αὐτοὺς ἐπὶ τινὰς στίγμάς· εἰς ἀμνηχανίαν, ἔπειτα κατέπληξε τοὺς γηραιούς· ἐκείνους ἀνδρας, εἰπὼν, ὅτι θέλει μεταφέρει διὰ ξηρᾶς τὸν στόλον ἐντὸς τοῦ Κερατίου κόλπου.

Φαίνεται τινόντι ὅτι εἰ καὶ δὲν προσδόκα τῶν τελευταίων ἀλλόκοτον ἀποτυχίαν, ἤξευρεν ὅμως ὅτι εἶναι δυσχεραστάτη ἡ διὰ τῶν πλοίων αὐτοῦ ὅπως εἶχον ἐκπόρησις τῆς ἀλύσεως· ὅθεν σκεφθεὶς ἐγκαίρως περὶ τοῦ πρακτέου καὶ συνεννοηθεὶς μετὰ τῶν ἐν Γαλατῇ Γενοαίων εἶχε μάθει παρ' ἐνὸς ἐξ αὐτῶν ὅτι δὲν εἶναι ἀδύνατος ἡ τοῦ στόλου ὑπερνεώλκησις. Τοιοῦτό τι ἐγένετο πολλάκις ἐν τῇ ἀρχαιότητι, ἰδίως ἐν τῷ ἰσθμῷ τῆς Κορίνθου, ὅπου καὶ ὁδὸς ὑπῆρχεν ἐξεπίτηδες κατασκευασμένη, ὃ λεγόμενος *διόλκος*, πρὸς μεταβίβασιν τῶν πλοίων ἀπὸ τοῦ Σαρωνικοῦ κόλπου εἰς τὸν Κορινθιακόν· ἐγένετο δὲ πλεον· ἡ ἀπαξ ἐν τῷ μέσῳ αἵματι, αἶον ὑπὸ τοῦ ναυάρχου Νικήτα Ὁαρύφου (σελ. 79 τοῦ Δ' τόμου) καὶ προσφάτως τότε πρὸ ἐπῶν μόλις 15 ὑπὸ τῶν Ἑνετῶν, οἵτινες διεβίβασαν στόλον διὰ ξηρᾶς ἀπὸ τοῦ ποταμοῦ Ἀθέσεως (Ἀδίγου) εἰς τὴν λίμνην τῆς Γάρδης (Βενάκου), ἐν διαστήματι μιλίων 240 περίπου καὶ ἐπὶ χώρου κρημνώδους καὶ ὀρεινοῦ. Διεσχίθη δὲ ἡ δυσχεραστάτη αὕτη ὅλων τῶν γνωστῶν ὑπερνεώλκῆσεων, ὑπὸ ἀνδρᾶς· Ἕλληνας, τοῦ Κρητὸς Σορβόλου, ἐντὸς τριῶν μηνῶν, ὡς ἀπεμνημόνευσεν ἡμῖν ὁ αἰοίδιμος Ἀνδρέας Μουστοξύδης ἐν τῷ Ἑλληνομνημόνῳ. Τὸ πρᾶγμα λοιπὸν οὐ μόνον ἀκατόρθωτον δὲν ἦτο, ἀλλὰ καὶ εὐχερὲς ὡς πρὸς τὸ πρὸ μικροῦ μνημονευθέν. Ἀλλὰ καὶ τοιοῦτο ὂν, ἀδύνατον ἦτο νὰ διεξαχθῇ ἐν μιᾷ νυκτὶ, ὅπως κοινῶς λέγεται· δηλαδὴ οὐ μόνον τὰ πλοῖα νὰ μεταφερθῶσιν, ἀλλὰ νὰ γίνωσι καὶ πᾶσαι αἱ πρὸς τοῦτο ἀπαιτηθεῖσαι προπαρασκευαί. Ἵνα πεισθῶμεν περὶ τούτου ἀρκεῖ νὰ ῥίψωμεν ἐν βλέμμα ἐπὶ τοῦ χώρου δι' οὗ ἐνηργήθη ἡ ὑπερνεώλκησις, καὶ ἐπὶ τῶν διαφορῶν ἐργασιῶν ὅσας ἀπήτησεν ἡ διεξαγωγή αὐτῆς. Μεταξὺ Βεσιέτασι ὅπου ἐστάθμευεν ὁ ὁπμανικὸς στόλος καὶ τοῦ Σταυροδρομίου ὑπάρχει ἡ ἀνωφερὴς κοιλάς τοῦ Δολμᾶ Μπαχτσᾶ ἡ ἄγουσα πρὸς τὸν λόφον τὸν νῦν κατεχόμενον ἀπὸ νεκροταφείων καὶ στρατιωτικῶν καταστημάτων· ἀπὸ δὲ τοῦ ὑψώματος τούτου διανοίγεται ἑτέρα κατωφερὴς κοιλάς μετὰ τῶν πρακασίων τοῦ ἁγίου Δημητρίου καὶ τοῦ Γεννίστρι, καταβάλλουσα διὰ τοῦ Κασίμ Πασᾶ ἐπὶ τὰ παρὰ τὸν Κερατῖον κόλπον ὁμα-

νικά ναυπηγεῖα. Τὸ ἀνάμαλον τοῦτο καὶ ἐπὶ 70 περίπου σταδία παρατεινόμενον διάστημα ἐδέησε πρῶτον νὰ καθαρισθῇ ἀπὸ τῶν θάμων καὶ δενδριλλίων, ἔπειτα νὰ στρωθῇ διὰ σανίδων, νὰ ἀσφαλίσθῃ ἐνθεν καὶ ἐνθεν ἐκ διαλειμμάτων διὰ δρυφάκτων καὶ νὰ ἀλειφθῇ διὰ στέατος βοῶν καὶ κριῶν. Τούτων γενομένων, ἀναβιβάσθησαν κατ' ἀρχάς ἐπὶ τοῦ αὐτοσχεδισθέντος δίορκου διὰ τῶν φαλαγγῶν μικρότερα τέτα πλοῖα χάριν δοκιμῆς καὶ ἐσύρθησαν ἀπὸ τῆς σκάλας τοῦ Δολμᾶ Μπαχτσὲ εἰς τὸν Κεράτιον κόλπον. Ἐπιτυχούσης δὲ τῆς δοκιμῆς μετεβιβάσθησαν κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον ἄλλα μεγαλύτερα, ἐν ὅλοις ἐβδόμησοντα δύο τὸν ἀριθμὸν. Οἱ πλεῖστοι τῶν πληρωμάτων ἄνδρες ἔσυρον τὰ πλοῖα, ὀλίγοι δὲ τινες ἴσταντο ἐντὸς αὐτῶν ὁ μὲν περὶ τὴν πρόραν, ὁ δὲ περὶ τοὺς οἰάκας, ὁ δὲ περὶ τὰ ἱστία, καὶ ἄλλα διὰ τυμπάνων καὶ σαλπύγγων ἐμελῶδουν θαλάσσιον μέλος, ἵνα ρυθμίζωσι καὶ ταχύνωσι τὴν κοινὴν ἐργασίαν. Ἀλλ' ἐννοεῖται, ὅτι ὁσηνῶποτε καὶ ἂν ὑποθέσωμεν τὴν πληθύν τῶν περὶ πάντα ταῦτα ἀσχοληθέντων ἀνδρῶν, εἶναι δυσκολώτερον νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι τὸ πρᾶγμα ἐπύλθε κατὰ πρῶτον εἰς τὸν νοῦν τοῦ σουλτάνου περὶ τὸ ἑσπέρως τῆς 21 καὶ ὅτι πάντα τὰ προαναφερθέντα διενηργήθησαν κατὰ τὴν ἐπομένην νύκτα. Τούτων δὲ ἕνεκα νομίζομεν πιθανώτερον ὅτι ὁ σουλτάνος, πρὶ ἡμερῶν διδασχῆς ὑπὸ Γενομαίου τινὸς τι ἔπρεπε νὰ πράξῃ, εἶχεν ἐγκαίρως διατάξει νὰ καθαρισθῇ καὶ ὁμαλισθῇ κατὰ τὸ δυνατόν ἡ ὁδὸς μηδεὸς εἰδότης μηδὲ φανταζομένου ἐπὶ τίνι σκοπῷ τοῦτο γίνεται, καὶ ἐν ταύτῃ ἐφφρόντισε περὶ τῆς προμηθείας τοῦ ἀναγκαίου ὕλικου παρὰ τῶν Γενομαίων τοῦ Γαλατᾶ καὶ τῆς ἀπαιτουμένης αὐτοῦ κατεργασίας· ὥστε κατὰ τὴν νύκτα ἐκείνην ἄλλο δὲν ὑπελείφθη εἰμὴ νὰ στρωθῇ ὁ δίορκος καὶ νὰ ἐνεργηθῇ ἡ ὑπερβολικῆς, ἔσπερ, καθ' ἑαυτὸ ὃν ἔργον οὐ σμικρὸν, θαυμαστὸν τῇ ἀληθείᾳ εἶναι πάλιν πῶς κατωρθώθη ἐντὸς ὀλίγων ὥρων.

Ὅτε τὴν πρόραν τῆς 22 οἱ κάτοικοι τῆς Κωνσταντινουπόλεως εἶδον αἰφνης καὶ ὄλως ἀπροσδοκῆτως τὴν ναυτικὴν ἐκείνην εἰς πολέμων μοῖραν ναυλοχοῦσαν ἐντὸς τοῦ Κερατείου κόλπου, κατεπλάγγησαν τοσούτω μᾶλλον ὥσθ' μείζων ἦτο ἢ τῆς προτεραίας ἀγαλλήσεως ἐπὶ τῇ τραπεζαύῳ ναυμαχίᾳ τῆς 20. Πᾶσαι αἱ ἐλπίδες ὅσας εἶχον ἀναρπῆσαι εἰς τὴν φράσσουσαν τὸν κόλπον ἄλυ-

σιν καὶ τὰ παρ' αὐτῇ σταθμεύοντα πλοῖα, ἐφάνησαν διὰ μιᾶς μεταωθεῖσαι, διότι τὸ ὄχρωμα τοῦτο, ἐάν ᾔθελε προσβληθῇ κατὰ μέτωπον μὲν ὑπὸ τοῦ περιλιπομένου εἰς Βασίλτασι στόλου, κατὰ νῶτον δὲ ὑπὸ τῆς εἰσπηδησάσης ἐντὸς τοῦ κόλπου μοίρας, ἦτο δύσκολον νὰ ἀνθέξῃ. Ἀλλὰ καὶ τοῦτο ἀνδρὲς συνέβαιnen, οἱ πολέμιοι εὐρισκόμενοι ἤδη ἐντὸς τοῦ κόλπου, ἠδύνατο νὰ ἐπιτεθῶσι κατὰ τοῦ παρ' αὐτῷ ἀσθενοῦς τείχους καὶ νὰ ἀναγκάσωσι τοὺς πολιορκημένους νὰ ἐνισχύσωσι τὴν πρὸς τοῦτο τὸ μέρος φρουρὰν, ἐξασθενίζοντες τὴν περὶ τὰ χερσαῖα τείχη ἀμυναν. Οὐδέτερος τῶν κινδύνων τούτων ἐμελλε νὰ πραγματοποιῇ. Τὰ ἐν τῷ κόλπῳ μεταφερθέντα πλοῖα οὔτε τὰ περὶ τὴν ἄλυσαν χριστιανικὰ ἐτόλμησαν νὰ προσβάλωσι ποτὲ, οὔτε κατὰ τοῦ τείχους ἐπετίθησαν σπουδαίως ἅτε μὴ δυνάμενα νὰ φέρωσι μεγάλην πυρσύλα. Ἀλλ' οἱ πολιορκούμενοι, ἐν τῇ πρώτῃ στιγμῇ τῆς καταπλήξεως, ἦτο φυσικὸν νὰ φοβηθῶσι τὰ πάντα. Συσκεφθέντες δ' ἐπὶ τέλους περὶ τοῦ τί δεῖ γενέσθαι, ἀπεφάσισαν νὰ ἐπιχειρήσωσι τὴν πυρπόλησιν τῶν τουρκικῶν ἐκείνων πλοίων, ἐπιτρέψαντες τὸ ἔργον εἰς τὸν γνωστὸν ἤδη ἡμῖν Ἐνετὸν κυβερνήτην Ἰάκωβον Κόκον. Τῇ 24 ἀπριλίου δύο μεγάλα σκάφη, ὧν ἕκαστον εἶχε χωρητικότητα 500 περίπου τόνων, περιζώσθησαν ἑξωθεν διὰ σάκκων πεπληρωμένων μαλλιοῦ καὶ βάμβακος, ἵνα προφυλαχθῶσιν ἀπὸ τῶν πολεμίων σφαιρῶν. Μετὰ τῶν πλοίων τούτων ἐμελλον νὰ ἐκπλεύσωσι δύο βρίκια φέροντα πίσσαν, πυρίτιδα, ὕγρον πῦρ καὶ τὰ τοιαῦτα, πρὸς ἐπὶ δὲ μικρότερά τινας πολεμικὰ γαλέραι καὶ πολυάρθρα ἀκάτια, ἵνα χρησιμεύωσι τὰ μὲν εἰς ῥυμούλκῃσιν τῶν μεγαλητέρων πλοίων, τὰ δὲ εἰς σωτηρίαν τῶν πληρωμάτων μετὰ τὴν πυρπόλησιν. Τὰ πυρπολικά λοιπὸν ἦσαν ἔκτοτε ἐν χρήσει ἐν ταῖς Ἑλληνικαῖς θαλάσσαις, ἀπαρалаλλάτως σχεδὸν ὅπως καὶ ἐπὶ τοῦ τελευταίου ἀγῶνος. Ἀπεφάσισθη δὲ ὅτι τὰ πάντα ἔπρεπε νὰ ᾔναι ἑτοίμα τὸ ἑσπέρας τῆς ἡμέρας ἐκείνης, ἵνα περὶ μέσας νύκτας ἐκτελεσθῇ τὸ βούλευμα. Καὶ ἂν ἡ ἀπόφασις αὕτη ἐξετελείτο, ἡ ὁσμανικὴ μοῖρα βεβαίως κατεστρέφετο. Δυστυχῶς οἱ προδότες τοῦ Γαλατὰ Γενουαῖδι ἔμαθον τὰ παρασκευαζόμενα, καὶ τοῦτο διότι οἱ ἀσυνεῖδητοὶ οὗτοι ἄνθρωποι ἀπ' ἐνὸς μὲν συνεγνωῦντο ἀδιακόπως μετὰ τῶν Ὀσμανιδῶν εἰς οὐς ἐ-

προμήθευον πάντα τὰ χρεώδη, ἰδίως τὸ διὰ τὰ πυροβόλα ἔλαιον, ἀφ' ἑτέρου δὲ ὑπηρετοῦν ἐν τῷ ἑλληρικῷ στρατοπέδῳ. Ὅθεν ἅμα παρατήρησαν τὰ παρασκευαζόμενα, προσελθόντες εἰς τὸν λιμενάρχην Ἀλοῖσιον Διέδον συνεβούλευσαν αὐτῷ νὰ ἀναβάλῃ τὸ ἐπιχείρημα διὰ τὴν ἐπιούσαν νύκτα, ἵνα δυνηθῶσι καὶ οὗτοι νὰ συμπράξωσι· τὸ δὲ δυστυχέστερον, ὁ Διέδας παρεδέχθη τὴν συμβουλὴν αὐτῶν. Τότε ὁ ποδестὰς τοῦ Γαλατᾶ εἰδοποίησε τὸν σουλτάνον· ὁ δὲ, παρεσκευάσεν ἀρέσας τὰ πρὸς ἄμυναν, ἐνισχύσας πρὸς τοῖς ἄλλοις τὸν στόλον δι' ἱκανῶν ἀρίστων τοξοτῶν καὶ σφενδονητῶν καὶ διὰ τεσσάρων πυροβόλων. Διατί ἔπειτα τὸ ἐπιχείρημα ἀνεβλήθη πάλιν μέχρι τῆς 28 ἀπριλίου, δὲν γνωρίζομεν. Τῇ δὲ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ δύο ὥρας μετὰ τὴν δύσιν τοῦ ἡλίου ἐξεκίνησε τελευταῖον ἡ πυρπολικὴ μοῖρα. Κατὰ τὰ προαποφασισθέντα, τὴν προσβολὴν ἐμελλον ν' ἀρχίσωσι τὰ διὰ σάκκων περιζωσμένα πλοῖα· ἀλλ' ὁ Ἰάκωβος Κόκος, ὅστις εὗρίσκετο ἐντὸς μιᾶς τῶν ἐλαφροτέρων γαλερῶν καὶ ἐφιλοτιμεῖτο νὰ περιποιήσῃ ἑαυτῷ τὴν ὅλην τοῦ ἔργου τιμὴν, (*avido de honor et gloria*, λέγει ὁ Δολφίνος) σπεύσας ἐνέβαλε πρῶτος ἐντὸς τῶν ὁσμανικῶν πλοίων. Ταῦτα ὄντα ἔτοιμα ἐπυροβόλησαν καὶ ἐν ἀκαρεὶ κατεπόντισαν τὴν γαλερὰν αὐτανδρον, ὥστε ἀπωλέσθησαν διὰ μιᾶς οἱ ἐπιβαίνοντες αὐτῆς 18 ἀξιωματικοὶ καὶ στρατιῶται, ἐρέται δὲ 72, ὧν ἄλλοι μὲν ἐπνίγησαν ἄλλοι δὲ ἀγωνιζόμενοι νὰ ἐπιπλεύσωσιν ἐξωγρήθησαν. Τὰ λοιπὰ ἐνεστικά πλοῖα, ἐπειδὴ τὸ σκότος καὶ ὁ καπνὸς δὲν ἐπέτρεπον νὰ διακρίνωσι τί συνέβαινε πρὸ αὐτῶν, ἐξηκολούθησαν προελαύνοντα, ὅτε νέος πυροβολισμὸς προσέβαλεν εἰς τὰ ὄψαλα τὴν γαλερὰν τοῦ Γαβριὴλ Τρεβιζάνου, ἥτις ἤρχισε μὲν νὰ κατὰδύῃ, ἀλλ' ἀνακρούσασα πρὸς μὴν προέφθασεν εἰς τὸν λιμένα καὶ οὕτω διεσώθη τοῦλάχιστον τὸ πλήρωμα αὐτῆς. Μετὰ δὲ τὴν νέαν ταύτην συμφορὰν, ἀπεφάσισαν πάντες νὰ ὑποχωρήσωσι. Καὶ τὰ μὲν ἐλαφρότερα πλοῖα ἀπῆλθον εὐχερῶς· ἀλλὰ τὰ δύο μεγαλήτερα, δυσκίνητα ὄντα ἕνεκα τῆς βαμβακίνης αὐτῶν ζώνης, ἐδέησε νὰ ὑποστῶσιν ἐπὶ μίαν καὶ ἡμίσειαν ὥραν ἀγῶνα δεινὸν πρὸς ἄπασαν τὴν ὁσμανικὴν μοῖραν. Τελευταῖον ἅμως ἐπέτυχον νὰ ἐπιστρέψωσιν εἰς τὸν λιμένα, μεθ' ὃ ἀνέκαμψαν καὶ οἱ Τούρκοι εἰς τὸν ἰδιὸν σταθμόν. Τὴν δ' ἐπιούσαν τὸ πρῶτ' ὁ

σουλτάνος διέταξε νὰ θανατωθῶσιν οἰκτρῶς οἱ αἰχμάλωτοι ἐν ὧσιν ἀπάσης τῆς πόλεως, εἰς δ' ἀπαντῶν ὁ βασιλεὺς διέταξε καὶ αὐτὸς νὰ θανατωθῶσι 260 Τοῦρκοι αἰχμάλωτοι ἐπὶ τῶν πύργων τοῦ περιτειχίσματος.

Ἡ ἀποτυχία τοῦ ἐπιχειρήματος τούτου καὶ ἡ ἐν αὐτῇ ἀπώλεια τοσούτων γενναίων ἀνδρῶν ἠύξησε τὴν ἐν τῇ πόλει ἀμνηνίαν. Καὶ καθὼς συμβαίνει ἐν τοιαύταις περιστάσεσι δεινὴ παρήχθη διχόνοια μεταξὺ Ἑνετῶν καὶ Γενουαίων, ὧν οἱ μὲν πρῶτοι ἤλεγχον τοὺς δευτέρους, ὅτι ὑπὸ τῶν ὁμογενῶν αὐτῶν ἐπροδόθη τὸ βούλευμα, οἱ δὲ πάλιν ἀπέδιδον τὴν ὀλεθρίαν αὐτοῦ ἐκβασιν εἰς τὴν τοῦ Κόκου ἀπειρίαν. Μετὰ κόπου δὲ ἡδυνήθη ὁ τεθλιμμένος βασιλεὺς νὰ καταυνάσῃ αὐτοὺς λέγων· «Παρακαλῶ ὑμᾶς, ἀδελφοί, νὰ ἡσυχάσατε· ἀρκεῖ ἡμῖν ὁ ἐξῶθεν πόλεμος καὶ μὴ μαχώμεθα ἀναμεταξὺ ἡμῶν διὰ τοὺς οἰκτιρμοὺς τοῦ Θεοῦ.» Ἄλλ' ἡ προῖοῦσα ἀθυμία καὶ ἄλλαι περιστάσεις ἔφερον εἰς μέσον ποικίλα ἕτερα ἄτοπα. Μέχρι τοῦ τέλους τοῦ ἀπριλίου ὁ ἀγὼν διέξήγετο σπουδαιότερον ἀπὸ θαλάσσης ἢ ἀπὸ ξηρᾶς. Καὶ τοῦτο ἀφ' ἐνός μὲν διότι ὁ σουλτάνος ἤθελεν ἐξ ἀπαντος νὰ συνδυάσῃ τὴν ἀπὸ θαλάσσης ἐφοδον μετὰ τῆς ἀπὸ ξηρᾶς, ἀφ' ἑτέρου δὲ διότι κατὰ ξηρὰν τὸ πᾶν προσεδόκατο ἀπὸ τοῦ μεγάλου πυροβόλου, τὸ δὲ πυροβόλον ἐκεῖνο διαφράγεν ἐχθραίσθη νὰ κατασκευασθῇ ἐκ νέου, καὶ δὲν εἶχον ἐτι πιθανώτατα δοθῇ αἱ περὶ τῆς ἐπιτηδεωτέρας αὐτοῦ χρήσεως ὁδηγαί περὶ ὧν ἀνωτέρω ἐλάλησαμεν. Ὅθεν ἐγίνοντο μὲν πολλάκις περὶ τὰ τεῖχη καὶ τὴν τάφρον συμπλοκαί, καθ' ἃς ἐπιπτον πολὺ πλείοις Τοῦρκοι ἢ Χριστιανοί, ἀλλ' αἱ συμπλοκαὶ αὗται οὐδὲν ἡδύναντο νὰ ἔχῃσι τὸ κρίσιμον· ἐκρημνίζοντο δὲ διὰ τοῦ ἀδιακόπου πυροβολισμοῦ καὶ τινα μέρη τῶν πύργων καὶ τῶν τειχῶν, ἰδίως τοῦ ἐξωτέρου τειχους, ἀλλὰ ταῦτα εὐκόλως ἐπεσκευάζοντο. Κατὰ τὰς τελευταίας μάλιστα ἡμέρας οὐδεμία ἐγένετο ἐκ τοῦ σύνεγγυς συμπλοκή, ἀλλὰ μόνον συνεχὴς πυροβολισμὸς καὶ πόρρωθεν ἀκροβολισμοί. Τοῦτο βλέποντες οἱ ἡμέτεροι ἄφιναν πολλοὶ τὰς ὥρισμένας αὐτοῖς τάξεις καὶ ἀπάρχοντο οἰκοί, οἱ δὲ πολέμιοι ὡφελοῦμενοι ἐκ τούτου καὶ πλησιάζοντες ἔσυρον πρὸς τὰ κάτω δι' ἀγκίστρων σιδηρῶν τοὺς μεσοὺς χώματος κοφίνους, ὅσοι ἦσαν τοποθετημένοι ἐπὶ

τῶν τειχῶν εἰς σκέπην τῶν ἀνθρώπων τῆς φραγρᾶς. Καὶ οἱ μὲν κόφιοι ἀντικατεστάθησαν ἀμέσως, ὁ δὲ βασιλεὺς μαθὼν παρὰ τοῦ Ἰουστινιανοῦ τὰ γενόμενα ἐπέπληξεν αὐστηρῶς τοὺς λαίπυράκτας, ἀλλ' αὐτοὶ ἀπεκρίθησαν λέγοντες ὅτι ἡναγκάζοντο νὰ πράξωσιν ὅ,τι ἐπραξάν, διότι οὔτε αὐτοὶ οὔτε αἱ γυναῖκες καὶ τὰ τέκνα αὐτῶν εἶχόν τι νὰ φάγωσιν ἢ νὰ πῶσι. Φαίνεται δὲ ὅτι εἶχεν ἐν τῷ μεταξὺ ἀρχίζει νὰ συμβαίνει ἐν τῇ πόλει σπάνις τροφῶν καὶ ἰδίως ἄρτου καὶ οἶνου· ὅχι διὰ πραγματικὴν αὐτῶν ἐλλειψιν, ὡς λέγει ὁ Μορτμαγνός, καθότι ἕνεκα τῆς ἐγκαίρως ληφθεῖσης προνοίας περὶ συλλογῆς τροφίμων, δὲν εἶναι δυνατόν νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι τὸ ἀποταμίευμα ἐξηντλήθη ἐντὸς ἐνὸς μηνός, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ πρὸ ὀλίγων ἐτι ἡμερῶν προσήλθον νέα ἐφόδια διὰ τῆς βασιλικῆς νηὸς καὶ τῶν τριῶν γενοσητικῶν γαλερῶν, ἡ δὲ πολιορκία διήρκεσεν ἐπὶ ἓνα ἐτι μῆνα, ἐν τῷ διαστήματι τοῦ ἐποίου οὐδέποτε ἐρρέθη ὅτι ἡ πόλις ἐπίεσθη ὑπὸ τῆς πείνης. Ἀλλ' ὁ Δολφῖνος ἐξηγεῖ κάλλιστα τὴν πρὸς στιγμήν τότε ἀναφανείσαν σπᾶνιν βεβαίων, ὅτι πολλοὶ ἔκρυπτον τὰ τρόφιμα, ἵνα ἀνυψώσωσι τὴν τιμὴν αὐτῶν, καὶ ἐπιτιμᾷ δικαίως τὸν βασιλέα ἕνεκα τῆς ἀκαρῆς ἀγαθότητός του, ὡς ἐκ τῆς ἐποίας δὲν ἐτιμώρει τὴν τε τοιαύτην κακοθήειαν καὶ πλείστας ἄλλας ἀληθείας ἐν ταῖς δειναῖς μάλιστα ἐκείναις περιστάσεσι κακίας, τῶν πολλῶν. Ἀλλὰ τελευταῖον ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἡναγκάσθη νὰ φανῇ αὐστηρότερος καὶ, καθ' ὅσον δυνάμεθα νὰ ἐρμηνεύσωμεν μᾶλλον ἢ νὰ ἐννοήσωμεν τὰς ἀσφαεῖς τῶν χρονογράφων εἰδήσεις, διέταξε νὰ προμηθεύεται τακτικῶς τροφοδοσία οὐ μόνον εἰς τοὺς περὶ τὰ τεῖχη τεταγμένους στρατιώτας, ἀλλὰ καὶ εἰς τοὺς οἴκους αὐτῶν, τοῦτο δὲ δαπάνη βεβαίως τοῦ δημοσίου καὶ ἐπὶ τῇ ὑπ' αὐτοῦ ὁρμίστῃ. Καὶ οὕτω μὲν ἐπληρωθῆναι τὸ ἄτοπον ἐκεῖνο· συγχρόνως ὅμως τὸ δημοσίον ταμεῖον, τὸ ἐποῖον εἶχεν ἀπαραίτητον ἀνάγκην χρημάτων διὰ τε τὴν μισθοδοσίαν τῶν ἐπικουρῶν καὶ τὰς ἄλλας τοῦ στρατοῦ χρείας, ἐκενώθη, οὐδεὶς δ' ὑπῆρχε τρόπος τακτικῆς νέων πόρων προμηθείας. Εἰς μάτην δὲ βασιλεὺς ἀπετάθη πρὸς τοὺς πλουσιωτέρους τῶν μεγιστάνων, ἐπικαλούμενος τὴν συνδρομὴν αὐτῶν. Οἱ ἄνθρωποι οὗτοι ἰσχυρίζοντο ὅτι εἶναι πένιες, ἐνῶ μετὰ τὴν ἄλωσιν οἱ Τοῦρκοι εὗρον παρὰ πολλοῖς οὐ-

μικροὺς θησαυροὺς. Ἐδέησε λοιπὸν νὰ ἐπιβάλῃ ὁ βασιλεὺς χεῖρα εἰς τὰ ἱερὰ τῶν ἐκκλησιῶν σκευὴ καὶ νὰ κόψῃ ἐξ αὐτῶν νομίσματα. Πλὴν τούτου πολλὴν μὲν βεβαίως ἔπαθον οἱ πολέμιοι ἀνθρώπων φθορὰν καὶ ἀσυγκρίτως πλειοτέραν ἢ οἱ χριστιανοί, κατὰ τε τὴν ναυμαχίαν τῆς 20 ἀπριλίου καὶ περὶ αὐτὰ τὰ χερσαία τείχη, ἐκ τούτου ἰδίως ὅτι, προσερχόμενοι πολυάριθμοι ἵνα ἀνακομίσωσι τοὺς πεσόντας συντρόφους, μετὰ πλείστης ἀδιαφορίας περὶ ἑαυτῶν ἡσυχολοῦντο εἰς τὸ ἔργον ἐκεῖνο, ὥστε πολλάκις περὶ ἓνα νεκρὸν ἐφρονέοντο 10 ὁσμανίδαι. Ἀλλ' αἱ ζημίαι αὐτῶν εὐχερῶς ἀνεπληροῦντο, καὶ ἠύξανε μάλιστα ὁ στρατὸς διὰ τῶν ἀδιακόπως ἰδίως ἐξ Ἀσίας ἐπερχομένων στρατευμάτων. «Τὰ δὲ ἡμέτερα, λέγει ὁ Φραντζῆς, ὠλιγόστευον καὶ ἐταπεινοῦντο ὥσπερ σελὴν λειψίφωτος, διὰ τὸν καθημερινὸν θάνατον.» Ἐνὸς δὲ μόνοι ἐκ τῶν ἡμετέρων ὁ φόνος, προσεπιφέρει ὁ Δολφίνος, ἰσοστάθμει πρὸς τὸν θάνατον 100 πολεμίων.» Ἐὰν δὲ εἰς ταῦτα προσθέσωμεν τὴν ἐκ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ζητήματος διχόνοιαν καὶ τὴν δεισδαιμονίαν τῶν τε ἀστῶν καὶ τῶν ξένων δι' ἣν εὐχερῶς ἐπαράττετο ἐκ τῶν συνθεστέρων φυσικῶν φαινομένων καὶ ἄλλων γεγονότων, ἅτινα εἰς ἄλλας περιστάσεις οὐδεμίαν ἤθελον προξενήσει ἐντύπωσιν, βροντῶν, ἀστραπῶν, χαλάζης, ἐκλείψεως σελήνης, πτώσεως εἰκόνων καὶ τῶν τοιούτων, εὐκόλως θέλομεν ἐννοήσῃ πῶς ἀνθρώποι τινες ὠφελοῦμενοι ἐξ ὧν τούτων τῶν περιστάσεων ἐκίνοῦν ταρχαῖς καὶ ἀνωμαλίας ἐν τῇ πόλει. Ἐνῷ ὁ βασιλεὺς μετὰ τοῦ Φραγκίσκου τοῦ Τολητινοῦ καὶ τοῦ Φραντζῆ δὲν ἔπαυε δι' ὅλης τῆς ἡμέρας καὶ νυκτὸς περιπατῶν ἐφιππος περὶ τὰ τεῖχη καὶ ἐντὸς τῆς πόλεως καὶ διατάσσων τὰ δέοντα καὶ ἐπιτηρῶν τὴν ἐκτέλεσιν αὐτῶν, ἐνῷ ὁ ἑμπειρὸς πολέμαρχος Ἰουστινιανὸς, οἱ ἡρωϊκοὶ ἀδελφοὶ Βροζάρδοι, ὁ γέρων ἀλλὰ ῥωμαλέος Θεόδωρος Καρυαττηνός, ὁ λόγιος ἀλλὰ γενναῖος Θεόφιλος Παλαιολόγος, καὶ τοσοῦτοι ἄλλοι Ἕλληνες καὶ ξένοι, ὅτε μὲν ἐφιπποῖ ὅτε δὲ πεζοί, ὅτε μὲν ἀμυνόμενοι ὅτε δὲ ἐπιτιθέμενοι, ὅτε μὲν πυρροβολοῦντες ὅτε δ' ἐπισκευάζοντες τὰς ἐκ τῶν πολεμίων πυρροβόλων προξενουμένας ζημίας καὶ αἰείποτε ἐγκαρτεροῦντες περὶ τὰ τεῖχη, ἐκτῶντο κλέος ἀθάνατον, οἱ φλύαροι ἐκεῖνοι δημαγωγοί, οἱ μηδὲν πράττοντες καὶ εἰς οὐδένα ἐκτιθέμενοι κίνδυνον,

περιφερόντο εἰς τὰς πλατείας καὶ βύμας τῆς πόλεως λοιδοροῦντες τὸν βασιλέα καὶ τοὺς ἄρχοντας. Ὁ δὲ, μαθηθὼν τὰ τοιαῦτα ἡ καὶ αὐτῆκος αὐτῶν ἐστὶν ὅτε γινόμενος, οὐδὲν ἔλεγεν, ἀλλ' ἐξηκολούθει ἐπιτελῶν τὸ καθήκον. Ἀλήθεια θλιβερά, ἀλλ' ἀναμνησθήτης· οἱ πρόμαχοι τῶν ἐθνῶν ἀγωνίζονται νὰ σώσωσιν αὐτὰ πολλάκις ἄκοντα, καὶ ἐνίοτε ἀντυπράττοντα.

Οὕτως εἶχον τὰ πράγματα περὶ τὰ τέλη τοῦ ἀπριλίου· ἀλλὰ καὶ κατὰ τὰς πρώτας τοῦ ματου ἡμέρας ὁ σουλτάνος ἐφάνη πρὸς ἔχον μᾶλλον εἰς τὴν ἀπὸ θαλάσσης ἐπίθεσιν ἢ εἰς τὴν ἀπὸ ξηρᾶς, εἰ καὶ οὐδὲν ἐπῆλθε πάλιν κρίσιμον γεγονός. Ὁ Μορτυμαννὸς ἠπατήθη νομίζομεν ἱστορῶν ὅτι τῇ τετάρτῃ ματου ἐγένετο νέα ἀπόπειρα πυρπολήσεως τῶν ἐν τῇ λιμένι ὁσμανικῶν πλοίων ὑπὸ τὴν Ἰωάννην Ἰουστινιανόν. Τὴν νέαν ταύτην ἀπόπειραν οὐδόλως ἀναφέρουσιν οἱ αὐτόπται χρονογράφοι, ὁ δὲ Δούκας, ὅστις αὐτῆς καὶ μόνῃς μνημονεύει, προδήλως ἐννοεῖ τὴν ἤδη προϊστορηθεῖσαν παρ' ἡμῶν, τῆς ἐποικίας ἀρχηγὸν ῥητῶς λέγει τὸν Ἰωάννην Ἰουστινιανόν· ὁ Ζωρζῆς Δολφῖνος. Τοῦτο εἶχεν· εἰκάσει ἤδη ὁ Ἐλισσέν, καίτοι μὴ ἔχων πρὸ ὀφθαλμῶν τὸν βραδύτερον δημοσιευθέντα Δολφῖνον. Ὡστε ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι μετὰ τὴν μίαν καὶ μόνην ἀποτυχῆσαν ἀπόπειραν οἱ χριστιανοὶ οὐδὲν ἐπραξαν ἄλλο εἰμὴ νὰ στήσωσι δύο πυροβόλα παρὰ τὸν Κεράτιον κόλπον ἵνα προσβάλωσι τὰ ἐν αὐτῷ ὁσμανικὰ πλοῖα· εἰς τὴν ἀπαντῶντες οἱ πολέμοι ἀντεπυροβόλουν κατὰ τοῦ παρὰ τὸν κόλπον τείχους. Ἀλλ' οἱ ἀντεπυροβολισμοὶ οὗτοι πόρρωθεν καὶ δι' ὀπλων μικρᾶς ὀλκῆς γινόμενοι εἰς οὐδὲν ὠφέλουν. Ὅθεν οἱ πολιορκηταὶ ἐστήσαν ἐπὶ τοῦ λόφου τοῦ Σταυροδρομίου πυροβόλα μεγάλα ἵνα ἐκεῖθεν ἐξακοντίζωσι σφαίρας κατὰ τῆς παρὰ τὴν ἄλυσιν χριστιανικῆς μοῖρας· ἀλλὰ οὐδὲ διὰ τούτων μέγα τι ἐπέτυχον, παρεκτὸς τοῦ κατ' ἀρχὰς ἐπελθόντος φόνου ὀλίγων τινῶν ναυτῶν, διότι τότε ἡ μοῖρα ἐκείνη μικρὸν μετατοπισθεῖσα ἡσφαλίσθη ἀπὸ τῶν πυροβόλων· ἐξημείωσαν δὲ μόνον τοὺς φίλους αὐτῶν Γενουαίους τοῦ Γαλάτᾳ καταποντίσαντες μίαν αὐτῶν γαλέραν φέρουσαν φορτίον ἁζίας 12000 δραμᾶτων. Βραδύτερον λοιπὸν μετέθεσαν τὰ μέγала πυροβόλα περὶ ὧν ὁ λόγος εἰς τὸ σημερινὸν Χάσκιοϊ, ἵνα προσβάλωσιν ἐκεῖθεν τὸ ἐν τῇ βορείᾳ ἄκρᾳ τῆς Κωνσταντινουπόλεως λι-

γόμενον Κυνήγιον' και ἐνταῦθα ὁμως μικρὰ κατορθώσαντες ἐξ-
πέστειλαν ἐπὶ τέλους τὰ πυροβόλα ἐκεῖνα εἰς ἐνίσχυσιν τῆς κατὰ
τῆς πύλης τοῦ Ῥωμανοῦ ἀδιακόπου προσβολῆς. Ἐντεῦθεν τῷ ὄντι
προέκειτο νὰ διεξαχθῶσιν αἱ καιρίαι ἐπιθέσεις καὶ τῇ 7 ἐγένετο
ἡ πρώτη σπουδαία ἐφοδος. Περὶ τὴν 11 τῆς ἐσπέρας ὤραν 30000
Ὀσμανίδαι ἐφόρμησαν μετὰ τοσαύτης κραυγῆς, ὥστε οἱ πολιορκού-
μενοι, νομίσαντες κατ' ἀρχὰς ὅτι πρόκειται περὶ γενικῆς ἐφόδου
ἀπὸ ξηρᾶς τε καὶ θαλάσσης, παρεσκευάσθησαν πρὸς τὴν ἀπαν-
ταχοῦ ἀμυναν. Ὁ στόλος ὁμως τῶν πολεμίων οὐδὲν ἐπεχείρησεν,
ἡ δὲ πεζικὴ ἐφοδος ἀπεκροσθῆ μετὰ πολλῆς τῶν ἐπιτεθέντων
ἀπωλείας, καὶ αἱ μικραὶ ζημίαι τὰς ὁποίας ἐπροξένησεν τάχιστα
ἠνωρθώθησαν. Πάλιν δὲ τῇ 12 μαῖα περὶ μέσας νύκτας 50000
ἐπετέθησαν κατὰ τῶν περὶ τὸ Ἑβδομον τεῖχος, ἀλλὰ καὶ πάλιν
ἀπεκροσθῆσαν. Τὸ ἀξιοσημείωτον εἶναι, ὅτι ἐνῶ ὁ ὀσμα-
νικὸς στόλος οὐδὲ τότε ἐκινήθη, μετὰ τινος ἡμέρας ἦτοι τῇ 16
καὶ 17, τινὰ τῶν πλοίων αὐτοῦ τῶν εἰς Βεσίκτασι σταθμευ-
όντων, ἐπλησίασαν ἐπανελημμένως εἰς τὴν παρὰ τὴν ἄλυσιν ἐλ-
ληνικὴν μοῖραν, πυροβοληθέντα δὲ ὑπ' αὐτῆς ἐτράπησαν καὶ τὴν
πρώτην καὶ τὴν δευτέραν φορὰν εἰς φυγὴν. Ἐπειτα τῇ 21 ὁ στό-
λος τοῦ Βεσίκτασι προῆλασεν αὖθις ἐν ἥχῳ σαλπίγγων καὶ τυμ-
πάνων ἐπὶ τὴν ἄλυσιν· ἀλλὰ καὶ αὖθις ἀπῆλθεν ἀπρακτος. Ἦτο
πρόδηλον ὅτι ὅσα καὶ ἂν ἐνηργοῦντο ἀπὸ θαλάσσης, ὁ σουλτάνος
ὀλίγον πεποιθὲς εἰς τὴν ναυτικὴν αὐτοῦ δύναμιν, ἀπὸ τοῦ πε-
ζικοῦ στρατοῦ κυρίως ἠλπιζε τὴν ἐπιτυχίαν καὶ πρὸς διευκόλυνσιν
τοῦ ἔργου αὐτοῦ ἀνευδότης ἡσχολεῖτο.

Ἐξ ἡμέρας μετὰ τὴν δευτέραν ἐφοδον, ἦτοι τὴν πρώτην τῆς
18 μαΐου, ἡ περὶ τὴν Χαρσίαν πύλην φρουρά, ἥς προϊστατο ὁ
Θεόδωρος Καρυστηνός, εἶδεν ἐκθαμβὸς ἐγειρόμενον πρὸ αὐτῆς, ἐν
διαστήματι 10 μόλις βημάτων ἀπὸ τῆς τάφρου, ὀγκῶδες κατα-
σκεύασμα, ξύλινον μὲν, ἀλλὰ περιβεβλημένον διὰ δερμάτων κα-
μῆλων, βουβάλων καὶ βοῶν. Τὸ ἐξῶθεν αὐτοῦ μέρος ἦτο ἀνεωγ-
μένον, ἵνα εὐχερῶς εἰσέρχεται ἐν αὐτῷ ὁ στρατός· τὸ δὲ πρὸς τὴν
πόλιν νεῦον, τεθωρακωμένον ὡς προεῖρηται, εἶχε τρεῖς μεγάλας
πύλας καὶ ταύτας διὰ παρασκευάσματος ἡσφαλισμένας. Ἐντὸς
αὐτοῦ ὑπῆρχε συσσωρευμένον πολὺ ὑλικόν, χῶματα καὶ ξυλεία,

ἵνα χρησιμεύσῃ εἰς πλήρωσιν τῆς τάφρου· ἦσαν δὲ κατασκευασμένοι ἀναβάθραι, ἵνα διευκολύνωσι τὰς κινήσεις τοῦ εἰσελθόντος στρατοῦ, καὶ πλὴν τούτων ἦσαν τοποθετημένα ποικίλα ὄπλα, ἄλλα τε καὶ πυροβόλα, καὶ μηχαναὶ πρὸς χοῆσιν τοῦ ὕγρου πυρὸς, ἅτινα πάντα ἐμελλον νὰ ἀποβῶσι τισούτῳ μᾶλλον δεινῷ ὅσῳ ὁ μέγας ἐκείνος πύργος ἦτο ὑψηλότερος τοῦ ἑξωτέρου τείχους τῆς πόλεως. Ὁ Βάρβαρος βεβαίως, ὅτι ὁ πύργος οὗτος κατασκευάσθαι ἐν μιᾷ νυκτὶ καὶ μάλιστα εἰς τέσσαρας μόνον ὥρας, ἐπιλέγων, ὅτι ὅλοι οἱ χριστιανοὶ τῆς Κωνσταντινουπόλεως δυσκόλως ἠδύναντο ἐντὸς ὁλοκλήρου μηνὸς νὰ ἐκτελέσωσι τοιοῦτο ἔργον. Ἀλλὰ συμβαίνει ἐνταῦθα πιθανῶς ὅτι καὶ ὡς πρὸς τὴν ὑπερναώλῃσιν. Ἀνάγκη νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι τὰ διάφορα τοῦ πύργου τμήματα εἶχον παρασκευασθῇ πρὸ ἡμερῶν καθὼς καὶ πᾶν τὸ ἄλλο ὕλικόν, τὴν δὲ νύκτα ἐκείνην ἄλλο δὲν ἐγένετο εἰμὴ νὰ προεαρτηθῶσι καὶ ἀπαρτισθῶσιν ἐπὶ τόπου. Ὅπωςδὲποτε ὁ ἀπὸ τοῦ πύργου τούτου ἀγών, ἀρξάμενος τὴν πρωτάν καὶ ἑξακολουθήσας δι' ὅλης τῆς ἡμέρας πεισματὰ ἀάτατος, ἐπήγαγεν ἐλθερίας ζήτησις εἰς τὰ τείχη καὶ ἰδίως κατέβαλεν ἕνα τῶν περὶ τὴν Χαροσίαν πύλιν πύργων. Τότε οἱ πολέμιοι πληρώσαντες ἐν μέρει τὴν τάφρον εἶχον ἤδη ἐπιθέσει κλιμάκις καὶ πρῆξαν νὰ προεναβαίνωσιν, οἱ δὲ περὶ τὸν Καρυστηνόν, εἰς βοήθειαν τῶν ἐποίων ἐδραμον ἀπὸ πρώτης αὐτὸς ὁ βασιλεὺς, ἑτορῶς ἀνταγωνιζόμενοι ἄλλους μὲν τῶν ἐπερχομένων ἀπεμπόδιζον νὰ πλησιάσωσιν, ἄλλους δὲ ἀπεκρήμενίζον ἐκ τῶν κλιμάκων καὶ τινες τῶν κλιμάκων κατέκοψαν, μέχρις οὗ ἐσπέρας γενομένης ἠνάγκασαν αὐτοὺς νὰ ὑποχωρήσωσιν. Οὐδὲν ἦττον πολὺς ἐπεκράτησε παρὰ τοῖς ἡμετέροις φέδος· ὅτι ἡ ἐπίθεσις ἐπαντακτανομένη τὴν πρωτάν ἀπὸ τοῦ ἀχυρώματος ἐκείνου δύναται ἐπὶ τέλους νὰ ἐπιτύχῃ. Ὄθεν δὲν ἔμειναν ἄργοι δι' ὅλης τῆς νυκτὸς ἀλλὰ προεσταμένους τοῦ Μουστιανοῦ καὶ παρόντος τοῦ βασιλέως τὴν μὲν τάφρον ἐκένωσαν, τὸν δὲ πεσόντα πύργον διὰ ποικίλων μηχανῶν ἠνῶρθωσαν, τὰ δὲ τείχη ἐπασκεύασαν καὶ ἐπὶ πᾶσι κατώρθωσαν καὶ πυρραλῆπτωσιν αὐτὸ τὸ μέγα τῶν πολέμιων ὀχύρωμα. Τὸ ἔργον μιᾶς νυκτὸς ἐν μιᾷ νυκτὶ πάλιν καταστράφη. Ὁ δὲ σουλτᾶνας, θαυμάσας τὴν ἐπιδεξιότητα τῶν ἀντιπάλων, ἀνέκραξεν, ὅτι

ἐάν καὶ οἱ 37000 προφῇται ἤθελον εἶπει αὐτῷ, ὅτι οἱ ἀσεβεῖς
δύνανται νὰ πράξωσιν ὅ,τι ἐπραξαν, δὲν ἤθελε τὸ πιστεῦσαι.
Ἄλλ' ὅμως ἐξηκολούθει νέα ἀπαύστως ἐπιτελῶν καὶ ἐπινοῶν
μηχανήματα. οὐ μόνον ἀπὸ ξηρᾶς ἀλλὰ καὶ ἀπὸ θαλάσσης, διότι
πάντοτε ἐπέμενε νὰ συνδυάσῃ τὰς δύο ἐφόδους. Ὅθεν κατὰ τὰς
ἡμέρας ταύτας συνεπλήρωσεν ἕτερον μέγα ἔργον, καὶ τοῦτο πρὸ
ἡμερῶν ἀρξάμενον, τὴν γέφυραν δι' ἧς ἔξευξε τὸν Κεράτιον κόλ-
πον μεταξὺ Χάσκιοι καὶ τῆς ἀντικρῆς ἐκτὸς τῶν τειχῶν παραλλας,
ἵνα δι' αὐτῆς ἐπιτεθῇ κατὰ τοῦ θαλασσίου τείχους. Καθὼς πρὸ
ἐνὸς περίπου μηνὸς εἶχε μεταχειρισθῇ τὴν ξηρὰν ὡς θάλασσαν,
ἵνα μετακομίσῃ τὰ πλοῖα αὐτοῦ, αὐτῷ νῦν μετέβαλε τὴν θά-
λασσαν εἰς ξηρὰν, ἵνα διαβιβάσῃ ἐπ' αὐτῆς τὸν στρατὸν καὶ τὸ
πυροβολικόν. Πρὸς κατασκευὴν τῆς γεφύρας συνέλαβεν ἀκάτια,
καὶ ἀγγεῖα μεγάλα, καὶ ξυλίλους πῖθους πολλοὺς, ταῦτα πάντα
πρόμνηθεντ' ἀπὸ πηλῶν ὑπὸ τῶν Γενοναίων τοῦ Παλατᾶ, συνέ-
σφριξε καὶ ἔδεσεν αὐτὰ ἰσχυρῶς διὰ δακῶν καὶ σιδήρων καὶ σχοι-
νίων, ἔπειτα ἐπέθηκεν ἐπὶ τῶν ἀκατίων καὶ ἀγγείων καὶ πῖθων
σανίδας διὰ περγαῶν ἀσφαλισθείσας, ὥστε ἐσχηματίσθη οὕτω ζα-
τάτρωμα ἔχον πλάτος ἰκανὸν νὰ φέρῃ πυροβόλον μετὰ τῶν ἀ-
γκυκαίων εἰς ὑπὲρ σιάν. ἀνδρῶν. Καὶ ταῦτα διαπραξάς ἤρ-
χισε νὰ προσβάλλῃ ἐκείθεν ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τῶν πλοίων τὸ ἐπι-
θαλάσσιον τεῖχος, ἀλλὰ πάντοτε πόρρωθεν καὶ ἐγκαρσίως. Σπου-
δαιότερον ἦτο ὅτι ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ μακροῦ ἐπεχειρήσει νὰ ἀνα-
τρέψῃ τὰ χερσαῖα τεῖχη προσέτι δι' ὑπονόμων, αἵτινες ἀπάσαι
ἐχέγοντο ἐν τοῖς Καλιγαρίοις, ἦτοι εἰς τὸ τμήμα ἐκεῖνο τοῦ περι-
βάλλου ὅπου δὲν ὑπῆρχεν εἰμὴ ἐν μόνον τεῖχος καὶ ἐμπροσθεν τοῦ
ῥαίου ὑψοῦτο λόφος ἀποκρύπτων καὶ ἀσφαλίζων τοὺς ἐργαζομέ-
νους. Τοῦ τμήματος τούτου φρούραρχος ἐτάχθη, ὡς ἐνθυμεῖται
ὁ ἀναγκώτης, ὁ ἐπιτήδειος Γερμανὸς μηχανικὸς Ἰωάννης Γράντ,
διότι ἐξ ἀρχῆς ἦτο εὐκαλόν νὰ προῖδῃ τις ὅτι ἐκεῖ μῆλαρ ἢ
ἄλλου που ἐμελλε νὰ διεξαχθῇ ὁ ὑπόγειος ἀγών. Τίθεται τῇ
15 μαίου ἀνεκαλύφθη ἡ πρώτη ὑπόνομος, ἥτις εἶχε μῆκος ἡμί-
σεως μίλου καὶ εἶχεν ἤδη περάσει τὸ θεμέλιον τοῦ τεύχους ὅτε
τὸ ἔργον ἐνοήθη. Ἐν τῷ ἄμα ὁ Ἰωάννης Γράντ ὥρμηξεν ἀνθυπό-
νομον καὶ τῇ συνδρομῇ τῶν ὑπὸ τοῦ Λουκά Νοταρᾶ δοθέντων

αὐτῶν ἐργατῶν εὗρε τὴν ὑπόνομον, ἔκαυσε τὰ ὑποστηρίγματα αὐ-
τῆς καὶ ἐφόρυσσε τοὺς ἐν αὐτῇ πολυμήλους, ἐν μέρει διὰ τῶν κα-
ταπεσόντων χωμάτων, ἐν μέρει διὰ τοῦ πυρὸς καὶ τοῦ καπνοῦ.
Τῇ 21 ματοῦ ἀνεκαλύφθη νέα ὑπόνομος ὀρυχθείστης δὲ ἀνθυπο-
νόμου οἱ ἀντικρυθέντες ἀντίπαλοι ἠγωνίσθησαν ὑπὸ γῆν κατ' ἀλ-
λήλων διὰ περικλίων φλογιστικῶν ὑλῶν μέχρις οὗ αἱ Ὀσμανίδαι
ἐξώσθησαν. Τὴν ἐπιούσαν εὐρέθησαν πάλιν δύο ὑπόνομοι καὶ κατε-
στράφησαν θανατωθέντων ἐν μὲν τῇ πρώτῃ οὐκ ὀλίγων ἐργατῶν,
ἐν δὲ τῇ δευτέρᾳ πάντων. Ἠλὴν δὲ τούτων καὶ τῇ 23 καὶ τῇ
24 καὶ τῇ 25 ἀνεκαλύφθησαν καὶ ἀνεστράφησαν ὑπόνομοι ἐν
ταῖς Καλιγαρίαις, μεθ' ὃ ἔπαυσεν, ὡς φαίνεται, ὁ ὑπόγειος ἀγών,
πισθέντων τῶν πολεμίων ὅτι ἀποβάλλει μάταιος.

Ἀλλ' ὅσον καρτερικῶς, ὅσον ἐπιτηδεύως καὶ ἐν ἀντίσταντο οἱ
πολιορκούμενοι, τὸ βέβαιον ἦτο ὅτι ἐπιέζοντο ἐπὶ μᾶλλον δει-
νότερον. Τὰ τεῖχη εἶχον ἐν μέρει καταπέσει, τέσσαρες δὲ
πύργοι εἶχον κατεδαφισθῆ. Αἱ ἐπισκευαὶ δὲν ἠδύνατο νὰ ἀν-
θεώσωσιν ἐπὶ πολὺ τὰ μεγάλα πυροβόλα καὶ ἰδίως τὸ πᾶν-
των μέγιστον ἐξηκολούθουν ἀδιακόπως τὸ καταστρεπτικὸν αὐ-
τῶν ἔργον. Ὁ σουλτάνος πολλάκις περιφερόμενος περὶ τὸν πε-
ρίβολον μετὰ τοῦ κρατίστου τῆς στρατιᾶς αὐτοῦ, τῶν γενιτσάρων,
ἤρᾳτα αὐτοὺς ἐὰν νομίζωσιν ὅτι ἱκανῶς κατεβλήθησαν τὰ
τεῖχη, καὶ ὁσάκις οὗτοι παρετήρουν, ὅτι δέον εἰς τοῦτο ἢ ἐκεῖνο
τὸ μέρος νὰ συμπληρωθῇ τὸ ἔργον, διέτασσε ἀμέσως νὰ στρα-
φῶσι τὰ πυροβόλα πρὸς τὸ ὑποδεικνυόμενον σημεῖον. Ἑλλίς βοή-
θειας οὐδεμίαν οὐδαμῶθεν ἐκπέμψεν. Ἀπὸ τῆς 3 ματοῦ ὁ βασιλεὺς
εἶχεν ἐκπέμψαι πλοῖον-ταχυπόρον πρὸς ἀναζήτησιν τοῦ ἐνετιχοῦ
στόλου, ἀλλὰ τὸ πλοῖον τοῦτο ἐπέστρεψε τῇ 22 ἀναγγέλλον
ὅτι ἐπλεψε μέχρι τῆς ἁκρᾶς τοῦ Αἰγαίου πελάγους χωρὶς νὰ
ἀπαντήσῃ ἕως τῆς πρὸ τοσοῦτου χρόνου θρυλουμένης ἐπικου-
ρίας. Ἀφοῦ ἐπεβόη περὶ τοῦτου, κατ' ἀρχὰς τὸ πλήρωμα αὐτοῦ
ἐβουλεύθη ἀν. πρέπει νὰ ἐπενέλθῃ εἰς Κωνσταντινούπολιν. Εἰς καὶ
μόνος ἐγνωμάτευσεν ἅτι· ἡ ἐπιστροφή εἶναι περιττή, ἀφοῦ πρὶν
εἰ ἐκπλεῖπωσι πρὸς εὐδοκίαν ὡρᾷ τῇ ὡρᾷ ἢ πτώσις τῆς πόλεως,
ἀλλ' ἀπαντῶντες οἱ λαοὶ, παρθένους εἰς τὴν φωνὴν τῆς τιμῆς καὶ
τοῦ καθ' ἡμέραν, ἀπέκρουσαν τὴν γνώμην ταύτην καὶ ἐπανῆλθον.

ἐντὸς τῆς πνεύσεως τὰ λούσθια πόλεως. Δὲν ἐπανῆλθον δὲ ἀνευ κινδύνου. Ὁ εἰς Βεσίκτασι σταθμεύων ὁσμανικὸς στόλος παρετήρησε τὸ ἐπερχόμενον πλοῖον καὶ ἐν τῷ ἅμα πολλὰ σκάφη ὤρμησαν εἰς καταδίωξιν αὐτοῦ· ἀλλ' ἐφθασαν βραδέως, διότι τὸ πλοῖον πρόλαβὼν ἐπλησίασεν εἰς τὴν ἄλυσιν καὶ εἰςέπλευσεν εἰς τὸν λιμένα. Τὰ κατὰ τοὺς χριστιανοὺς λοιπὸν ἀπέβαινον ἐστημεῖραι ἀμήχανα· καὶ τοῦτο ἐνῶ ἡ ὀριστικὴ καὶ γενικὴ ἐφοδος ἐφαίνετο ἐπικειμένη. Ἀλλ' ὁ σουλτάνος πρὶν ἐπιχειρήσῃ αὐτὴν ἔκρινε καλὸν νὰ λάβῃ ἀκριβοστέρας πινὰς πληροφορίας περὶ τῶν ἐν τῇ πόλει συμβαινόντων καὶ περὶ τῶν διαθέσεων τοῦ βασιλέως. Ἐπὶ τούτῳ δὲ ἐπεμψε πρὸς αὐτὸν τὸν ἰδιον κηδεστὴν σουλτάν Ἰσμαήλ Χάμζαν, οἷον τοῦ Ἰσφενδιάρ χάν, ἐπιτραπέντα νὰ ἀπευθύνῃ τελευταίαν περὶ παραδόσεως ἀπαίτησιν πρὸς τὸν Κωνσταντῖνον. Τοιοῦτό τι τοῦλάχιστον λέγουσιν ὁ Δούκας, ὁ Χαλκοκονδύλης, ὁ Λεονάρδος ὁ Χίος καὶ ὁ Χεῖρουλλάχ. Ὁ Φραντζῆς, ὁ Βάρβαρος, ὁ Δολφινὸς καὶ ὁ Πιούσκουλος ἐντελῶς ἀποσιωπῶσι τὸ γεγονός· ὁ δὲ Κρητόβουλος λέγει τὴν περὶ παραδόσεως πρότασιν, γεννημένην πρὸ τῆς ἐνάρξεως τῆς πολιορκίας, οὐχὶ πρὸ τῆς τελευταίας ἐφόδου. Ἀλλὰ τὸ πρᾶγμα ὅπως ἐκτίθεται ὑπὸ τῶν πρώτων εἶναι τόσον πιθανόν, ὥστε καθὼ μαρτυρούμενον μάλιστα ὑπὸ ἐνὸς τῶν αὐτοπτῶν, τοῦ Λεονάρδου τοῦ Χίου, δὲν δυνάμεθα εἰρήναι νὰ τὸ παρὰδεχθῶμεν. Ναι μὲν διαφωνοῦσι μέχρι τίνος πρὸς ἀλλήλους οἱ περὶ τούτου λέγοντες· ὁ μὲν Χεῖρουλλάχ ἀποδιῶδεν εἰς τὸν βασιλέα λόγους ἐντελῶς ἀναξίους αὐτοῦ· ὁ δὲ Χαλκοκονδύλης ἱστορῶν ὅτι ὁ Ἰσμαήλ Χάμζας ἦλθεν ἵνα προκαλέσῃ πρὸς βίαν τοῦ βασιλέως πρὸς τὸν σουλτάνον περὶ εἰρήνης, καὶ ὅτι ὁ βασιλεὺς ἐπεμψε τῶντι τοιαύτην προσβολάν. Ἐπειδὴ ὅμως ὁ μὲν Χεῖρουλλάχ εἶναι ἥκιστα ἀξίопιστος ἐπιχειρῶν νὰ ἐξευτελίῃ τὸν χαρακτῆρα τοῦ Κωνσταντίνου, ὡς πρὸς δὲ τὰ ἐκατέρωθεν ῥηθέντα ὁ Χαλκοκονδύλης συμφωνεῖ κατ' οὐσίαν πρὸς τοὺς δύο ἄλλους μάρτυρας, θέλομεν ἐκθέσει τὰ γενόμενα· ἐπόμενοι ἰδίως τῇ ἀφηγησει τοῦ Δούκα, ὅστις ἐν πολλοῖς εἶναι ἀξιοπιστότερος τῶν ἄλλων. Ὁ Ἰσμαήλ Χάμζας προσελθὼν τῷ βασιλεῖ εἶπε· αἰνέω σε ὅτι ἀπρητίθῃσάν τὰ πάντα πρὸς τὴν γενικὴν ἐφοδον, ἣν θέλομεν νῦν ἐπιχειρήσει ἀφιέμενοι τῇ ἐκβάσει τῷ Θεῷ. Τὸ λέ-

γεις; θέλεις νὰ ἐκχωρήσῃς ἐκ τῆς πόλεως ἀπερχόμενος ὅπου
 βούλεσαι μετὰ τῶν σὺν ἀρχόντων καὶ τῶν ὑπαρχόντων αὐτοῖς,
 καταλείπων τὸν δῆμον ἀζήμιον καὶ παρ' ἡμῶν καὶ παρὰ σοῦ, ἢ
 ἐπιμένεις εἰς τὴν ἀντίστασιν δι' ἧς σύ τε καὶ οἱ μετὰ σοῦ θέλετε
 ἀπολέσει σὺν τῇ ζωῇ τὰ ὑπάρχοντα, οἱ δὲ ἄλλοι κάτοικοι αἰχ-
 μαλωτευθέντες θέλουσι διασπαρῆ ἐν πάσῃ τῇ γῇ.» Εἰς ταῦτα ὁ
 βασιλεὺς λαβὼν καὶ τὴν γνώμην τῆς συγχλήτου, ἀπεκρίνατο. «Εἰ
 μὲν θέλῃς νὰ συζήτῃς μεθ' ἡμῶν εἰρηνικῶς, ὅπως ἔζησαν οἱ πα-
 τέρες σου, τῷ Θεῷ χάρις· ἐκεῖνοι ὑπελάμβανον καὶ ἐτίμων τοὺς
 ἐμοὺς γονεῖς, ὡς πατέρας, τὴν δὲ πόλιν ταύτην ὡς πατρίδα· ἐν
 χειροῖς κρισίμοις ἐν αὐτῇ εὗρισκον ἄστυλον, καὶ οὐδεὶς τῶν ὄσων
 ἀντέστησαν εἰς ἡμᾶς ἐπακροβῶν. Ἐγὼ δὲ καὶ τὰ ἀφ' ἡμῶν ἀρ-
 παγέντα ἀδίκως φρούρια καὶ γῆν, ὡς δίκαια, ὄρισα τὸν πληρω-
 τέον σοι ἐτήσιον φόρον ἀνάλογον πρὸς τοὺς πόρους ἡμῶν καὶ ἀ-
 πελθε ἐν εἰρήνῃ. Διότι ποῦ ἡξέυρεις ἂν θαρρῶν ὅτι θέλεις κερδή-
 σει, εὐρεθῇς ὅτε ἐξημιώθης; Τὸ δὲ τὴν πόλιν σοι δοῦναι, οὐκ ἐμὸν
 ἐστίν οὔτε· ἄλλου τῶν κατοικούντων ἐνταῦθα· κοινῇ γὰρ γνώμῃ
 πάντες αὐτοπροαιρέτως ἀποθανοῦμεν μὴ φειδόμενοι τῆς ζωῆς
 ἡμῶν.» Ἡ ἔκθεσις αὕτη τοῦ Δούκα εἶναι τόσῳ μᾶλλον ἀξιοπα-
 στος ὅσῳ ἐντελῶς συμφωνεῖ πρὸς τὴν μετρίφρονα ἀξιοπρέπειαν
 μεθ' ἧς ὁ Κωνσταντῖνος ἐπολιτεύθη δι' ἅπαντος τοῦ βίου, πράτ-
 των μὲν ἐκάστοτε τὰ δέοντα καὶ δυνατὰ, ὑποτασσόμενος δὲ
 κατὰ τὰ λοιπὰ ἀγογγύστως εἰς τὰς βουλὰς τῆς προνοίας. Ἐάν
 δὲ διὰ τῆς πρεσβείας ταύτης ὁ σουλτάνος ἔμαθε καὶ ἄλλα τινα
 περὶ τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει πραγμάτων, δὲν γνωρίζομεν. Βέ-
 βαιοι εἶναι ὅτι δὲν ἐπληροφόρηθη πόσον εὐάριθμοι ἦσαν οἱ ἀμυνό-
 μενοι· τὴν περὶ τούτου ἀλήθειαν δὲν ἐγνώρισεν εἰμὴ μετὰ τὴν
 ἄλωσιν, διότι πρότερον ἐν τῷ ὁσμανικῷ στρατοπέδῳ ἐφρονεῖτο
 πάντοτε ὅτι οἱ ἐντὸς τῆς πόλεως μάχεται ἦσαν πεντηκοντάκις
 χίλιοι, ἂν ὅχι πλείοτεροι, ὡς ἐβεβαίωσαν πολλοὶ Ὀσμανῖδαι τὸν
 Δούκαν βραδυτέρον. Καί αὕτη ἡ περὶ τοῦ σπουδαιωτάτου τούτου
 ζητήματος ἔχρησθαι ἐπιμαρτυρεῖ τὴν ἀλήθειαν, ὅτι οὐδεὶς τῶν
 κατοίκων ἐγένετο προδότης, ὅσονδ' ἦποτε ἄλλως· δὲν ἐξετέλεσαν
 τὰ καθέχοντα, ὅσας δ' ἦποτε πικρίας καὶ ἂν ἐπότισαν τὸν βασι-
 λέα. Οἱ δὲ δυτικοὶ χρονολογοὶ καὶ ἱστορικοὶ, ὧν πλείστοι δὲν

ἐπαυταν, σωρεύοντες τοσαύτας λαιδορίας καὶ τοσούτους ἐμπαιγ-
μοὺς κατὰ τῶν ἀτυχῶν ἐκείνων ἀνθρώπων, δίκαιον ἦτο νὰ μὴ
λησμονήσωσι ταύτην τοῦλάχιστον τὴν ἀρετὴν, ἐνῷ κατὰ τὴν
ιδίαν αὐτῶν ὁμολογίαν, πολλοὶ λεγόμενοι χριστιανοὶ συνετάς-
σαντο μετὰ τῶν Ὀμικνηδῶν, Ἰταλοὶ, Γερμανοὶ, Βοημοὶ, Οὐγγροὶ,
Ξέρβοι καὶ ἄλλοι διδάσκοντες καὶ ὁδηγοῦντες αὐτοὺς ἐν τῷ χρι-
σμῷ ταύτῃ κατὰ τοῦ Χριστιανισμοῦ ἀγῶνι.

Ἀλλ' οὔτε ἡ καρτερικὴ αὕτη τοῦ Κωνσταντίνου ἀπάντησις,
οὔτε ἡ φήμη ἥτις ἀδηλον πόθεν διεδόθη τότε, ὅτι ἐπικεῖται ἡ
ἄφιξις τοῦ ἐνετικοῦ στόλου καὶ ἡ ἐπιδρομὴ στρατοῦ οὐγγρικοῦ,
ἰσχυσαν νὰ τροπολογήσωσι τὸ ἀκαμπτον θέλημα τοῦ σουλτάνου.
Συγκαλέσας εἰς τελευταῖον συμβούλιον τοὺς πρεσβυτέρους καὶ
ἐπιφανεστέρους στρατηγοὺς, ἠρώτησεν αὐτοὺς τί φρονοῦσι περὶ τοῦ
πρακτέου. Ὁ μέγας βεζύρας Χαλὴλ πασᾶς ἠγόρευεν αὐτοῖς
εὐχλόττως ὑπὲρ τῆς λύσεως τῆς πολιορκίας, ἐπιασίῳ μὲν τὸ
φάσμα τοῦ ἰταλικοῦ στόλου καὶ τοῦ οὐγγρικοῦ στρατοῦ, πρι-
τιθέμενος δὲ ὅτι ἐπὶ ἑπτὰ καὶ ἐπέναικα ἐδομαδάς πολιορκούντες
ἤδη τὰ τεῖχη διὰ τοσούτου στρατοῦ καὶ τοσαύτων μηχανῶν, οὐ-
δὲν ἔτι κατάρθρωσαν, καὶ ὡσάκις ἐπεχείρησαν ἐφρόν πάντοτε ἀπε-
κροῦσθαι μετὰ φθορᾶς πολλῆς. Ἀλλ' ὁ ἀντίπαλος αὐτοῦ Ζα-
γανὸς πασᾶς ἀπεκρίθη, ὅτι δὲν πιστεύει εἰς τὴν ἀφῆξιν ἐπικου-
ρίας τινὸς, διότι οἱ ἡγεμόνες τῆς Εὐρώπης ἀγχανοῦσιν ἀδιακόπως
πρὸς ἀλλήλους, καὶ πολλὰ μὲν λέγουσι καὶ ἀποφασίζουσιν, ὀλίγα
δὲ πράττουσι καὶ ἐκτελοῦσιν· ὅτι καὶ ἂν ποτε ὁμολογήσωσι, μι-
κρὸν διαρκεῖ ἡ συμφωνία αὐτῶν, διότι συλλογίζονται πῶς μάλ-
λον καὶ ἐπιβουλεύσονται ἀλλήλους ἢ πῶς γὰρ συμπράξουσιν ἐπὶ κοινῇ
ἀγορῇ; ὅτι δ' ἐπὶ τέλους καὶ ἂν ἔλθῃ τυχὸν ἐπακουρία, τίνα ἀνάγκη
ἔχουσιν ἀφοῦ εἶναι βέβαιον, ὅτι ἡ ἐπικουρία αὕτη δὲν θέλει
συμπροσφῇ οὔτε εἰς τὰ ἡμῶν, οὔτε εἰς τὸ τέταρτον πιθανῶς τοῦ
ἡμακικοῦ στρατοῦ. Ὡς πρὸς δὲ τὰς προτέρας ἀποτυχίας ὁ Ζα-
γανὸς πασᾶς παρτήρησεν ὅτι συνέδησαν διότι τὰ τεῖχη δὲν εἶ-
χαν εἰσέτι ἀποχρῶντως καταβληθῇ, ὅτι δὲ ἅμα τοῦτῃ γενομέ-
νομ, ἢ ἄλλως εἶναι ἀναπόδραστος διὰ τὴν πληθύν καὶ τὴν γεν-
ναϊότητα τοῦ πολιορκητικοῦ στρατοῦ. Ὡς τε συμπεραίνων ἐγνω-
μάτευσε ὑπὲρ τῆς γενικῆς ἐφύδου, προειπὼν, ὅτι τὸ πολὺ εἴμπο-

ρει νὰ ἀναβληθῇ ἐπὶ δύο ἢ τρεῖς ἡμέρας, ἵνα ταπεινώσωσιν ἔτι
 μᾶλλον τὰ τεύχη διὰ τοῦ μεγάλου πυροβολικῆς. Ἡ ὑπὸ τοῦ
 Φραντζῆ ἀναφερομένη γνώμη αὕτη τοῦ Ζαγανὸς πασᾶ, μαρτυρεῖ
 ὅπως οἱ ὁσμάνιδαι στρατηγοὶ ἐσκέπτοντο ὀρθῶς καὶ ἰδίως
 ὅπως ἀκριβῶς ἐγνώριζον τὰ εὐρωπαϊκὰ πράγματα. Τὴν δὲ
 γνώμην ταύτην ἠπαύσθησαν οἱ τε ἄλλοι ἡγεμόνες καὶ ὁ γηραιὸς
 Τουρᾶχαν, τὸν ὁποῖον ὁ Δολφίνος λέγει ἐνταῦθα Ὁλλίαννα τὴν
 καταγωγὴν· ἀλλ' ὁ σουλτάνος, καίτοι μὴ δόλως σκοπῶν νὰ με-
 ταβάλῃ τὴν γνώμην, ἔσπευε βραδέως, καὶ κατὰ τὴν συνήθειάν του
 δὲν ἐξήνεγκεν ἔτι ὀριστικὴν ἀπόφασιν. Καλέσας δὲ τὸν Ζαγα-
 νὸς πασᾶν διατάζει αὐτὸν νὰ περιέλθῃ τὸν στρατὸν τὴν νύκτα
 ἵνα πληροφορηθῇ τί φρονεῖ καὶ ἐκεῖνος ἐκτελέσας τὴν διαταγὴν
 ἐβεβαίωσεν ὅτι ἡ γνώμη τοῦ στρατοῦ δύναται νὰ συγκεφαλαιω-
 θῇ εἰς τὰς ὀλίγας ταύτας λέξεις· ἐμᾶχου μετὰ χαρᾶς καὶ ἡ νύκτ.
 ἡμετέρα ἐστίν. Ὁ ἄλλ' οὐδ' εἰς τοῦτο ἀρκεσθεὶς ὁ Μεγμέτ Β'
 ἠθέλησε νὰ δοκιμάσῃ ἐπὶ πᾶσιν ἰδίᾳ τὴν γνώμην τῶν γενιτσάρ-
 ρων, οἵτινες παρεστούχιζαν τῷ στρατῷ αὐτοῦ καὶ σφαγιάζουσιν
 τοὺς ἀξιοματικοὺς τοῦ ἐκλεκτοῦ νοβῆτος σώματος, ὑπέμνησε δὲ
 ὀλίγων εἰς αὐτοὺς, ὅτι ὁσάκις τοὺς ἠρώτησεν εἰν κατέκωσιν ἀλώ-
 σιμον τὴν πόλιν, ἀπεκρίναντο, ναι, ἀρκεῖ τὰ τεύχη νὰ καταβλη-
 θῶσι. Περιέργων δὲ αὐτοὺς ἐπειτα ἐπηρώτα εἰν ἱκανῶς καταβλή-
 θη τὸ τεῖχος καὶ λεγόντων αὐτῶν ἔτι πρέπει ἔτι εἰς τοῦτο ἡ
 ἐκείνο τὸ μέρος νὰ καταστραφῇ, κατεστρέφετο. Ἀλλὰ νῦν ἐπέστη
 ἡ ὥρα τῆς γενικῆς ἐφόδου. Εἰς ἐκεῖνον ἐξ αὐτῶν ὅστις πρῶτος
 ἀναβῆν ἐπὶ τὸ διάφραγμα, θέλει δοθῇ ἡ καλλίστη τὸν ἐπαρχίαν
 τῆς Ἀσίας καὶ τῆς Εὐρώπης. Ὅστις δὲ πάλιν ἀναστρεφόμενος ἐν
 ταῖς σκηναῖς δὲν ἀπέλθῃ νὰ πολεμήσῃ εἰς τὸ τεῖχος, καὶ ἂν ὡς
 πτηνὸν πετόμενος ἤθελεν ἀποδράσῃ, δὲν θέλει εἶναι ἱκανὸς νὰ ἀπο-
 φύγῃ τὸν οὐκ ἐκτιστόν παρ' αὐτοῦ θάνατον. Ὑπάγγετε λοιπὸν ἐπὶ
 τὸν ἀγῶνα τοῦτον, προσέθηκε, καλλιστεν ὄντα καὶ ὀλβιώτατον,
 διότι καὶ ἀποδράσῃ πολῦ τιμὰ θέλετε λάβει, καὶ γυναῖκας καὶ
 παῖδας, καὶ πλοῦτος πολὺς ὑπάρχει ἐν τῇ πόλει. Ταῦτα εἰπὼν
 τοῦ σουλτάνου ἐνεβόησαν οἱ δεκαδάρχαι καὶ οἱ λοχαγοὶ παρά-
 καλοῦντες τὸν ἡγεμόνα νὰ διατάξῃ θαρρῶντως τὴν ἐφοδὸν καὶ
 ἐπαγγελλόμενοι νίκην.

Τότε τελευταῖον, μετὰ τὰς ἐπανελημμένας ταύτας ἐξετάσεις καὶ δοκιμασίας, ἀπεφάνητο ὁ σουλτάνος τῇ 26 ματου, ὅτι ἡ γενικὴ ἐφοδὸς θέλει γίνεαι τῇ 29. Τὸ ἐπιχείρημα ἀνεβλήθη ἐπὶ 3 ἡμέρας, ἵνα ἐν τῷ μεταξύ διαταχθῶσι μὲν ἀκριβέστερον τὰ κατὰ τὰς κινήσεις τοῦ στρατοῦ, αὐξήσωσι δὲ διὰ τῶν πυρσβόλων τὰ ῥήγματα. Ἦνα δὲ ἐν ταύτῃ ἐξάψῃ ἔτι μᾶλλον τὴν προθυμίαν τῶν μαχητῶν ὑπέσχετο ὁ σουλτάνος τριήμερὸν αὐτῆς πόλεως λεηλασίαν, παραχωρήσας αὐτοῖς πᾶσαν τὴν κινήτην λείαν, αἰχμαλώτους τε καὶ θύσασαυρούς, καὶ μὴ ἐπιφυλάξας ἑαυτῷ ἑμὴν μόνον, τὰ τεῖχη καὶ τὰ κτίρια. Ἢ περὶ τούτου ἀγγελία διέχυσε παρὰ τοῖς πολέμοις χαρὰν μεγάλην, ἥτις ἀπέβη προιούσης τῆς ἡμέρας τὸσση θορυβωδεστέρα ὥσθ' τὸ χάσμα τοῦ τεύχους ἐγίνετο ἐπὶ μᾶλλον εὐρύτερον. Τὸ δὲ ἐσπέρας ἐφωταγωγίθη ἀπαν τὸ στρατόπεδον καὶ ἅπας ὁ στόλος, ὥστε ἐκ τοῦ πυρίνου κύκλου περικύτταφεν ἡ πόλις, καὶ ὁ λιμὴν καὶ ἡ Γαλατὰς καὶ ἀπηνυγασθῆ τὸ παρακείμενον μέχρι τῆς Ἀσίας πέλαγος. Τὴν ἐπιούσαν νύκτι πάλιν ἀποβῶγες τοῦ τεύχους κατέπεσον, καὶ νέα ἐγένετο τὰ ἐσπέρας φωταγωγία, καὶ πάταγος θεινὸς ἀντήχησε, καὶ χιλιάδες δευδιστῶν περιφερόμενοι ἀπανταχοῦ ἐκήρυττον ὅτι κατὰ τὸν Προφήτην, ὅςτις μὲν ἐποθέσθ' ἐν τῷ προκειμένῳ ἀγῶνι, ὁλόσωμας ἐν τῷ παραδείσῳ μετὰ τοῦ Μωάμεθ θέλει ἀριστέσαι καὶ πλεῖ, καὶ μετὰ παίδων καὶ γυναικῶν ὥραιων καὶ περθέων ἐν τόπῳ χλοερῷ καὶ μεμυρισμένῳ ἀνθεσι θέλει ἀναπαυθῆ, καὶ ἐν λουτροῖς ῥωαιοτάτοις θέλει λουσθῆ, ἔχων πάντα ταῦτα καὶ ἀγαθὰ ἐκ Θεοῦ· ὅστις δὲ ἐπὶ κλῆσῃ, ἔξει μισθὸν ταύς πλουσίους τῆς πόλεως θύσασαυρούς. Τὴν δὲ 28 ὁ σουλτάνος διέταξε νὰ διαλαληθῇ ἐν ἑχοῖς σαλπηγγίων καθ' ἅπαν τὸ στρατόπεδον, ὅτι ἕκαστος ἀφείλει ἐπὶ ποιῆν ἡγατόν, νὰ καταλάβῃ τὴν ἡμέραν ἐκεῖνην τὴν ἀρισθεῖσαν αὐτῷ τάξιν, καὶ νὰ παρασκευασθῇ διὰ προσευχῶν καὶ δεήσεων πρὸς τὴν γενικὴν ἐφοδὸν, ἥτις θέλει ἀνυπερθέτως τελεσθῇ τὴν ἐπομένην πρωΐαν. Ἐπειτα δὲ ἐδραμε μετὰ τῆς ἐρίπτου αὐτοῦ σωματοφυλακῆς ἐκ 10000 ἀνδρῶν συγκεκλιμένους εἰς Βεσίκτασι, ὅπου ἐπιθεωρήσας τὸν στόλον διέταξε νὰ καταλάβῃ οὗτος ἐπὶ τῆς ἐφοδου, ἅπανσαν τὴν ἐξω παραλίαν, παρατασσόμενος παρὰ τοὺς ἄλλους καὶ τὸ ἐπὶ

τῆς Προποντιδος τείχος μέχρι τοῦ Βλάγκα Ἀποστανί. Μεθ' ὃ ἐπιστρέψας εἰς τὸ στρατήγιον, ἐπέσπευσε τὴν συμπλήρωσιν τῶν παρασκευῶν, ἐτοιμάσας πρὸς τοῖς ἄλλοις περὶ τὰς διερχίλιας τειχομαχικὰς κλίμακας, αἵτινες διενειμήθησαν εἰς ὅλην τὸν στρατὸν καὶ τὸν στόλον. Ὁ βομβολισμὸς ἐξηκολούθησε μέχρι τῆς 4 μὲν ὅτε ἐκόπασεν. Ἀλλὰ δι' ἄλλης ταύτης τῆς ἡμέρας δὲν ἔπαυσαν ἀλαλάζοντα τὰ τύμπανα, καὶ τὸ ἑσπέρας ἐγένετο τρίτη καὶ τελευταία φωταψία, λαμπροτέρα τῶν προηγουμένων, καὶ βοὴ φοβερά, μέχρι τοῦ μεσονυκτίου, ὅτε ἔσδυσαν τὰ πυρὰ καὶ κατεσβέσθη ὁ θόρυβος ἵνα ἀναπαυθῶσιν οἱ ἄνδρες ἐπ' ὀλίγον. Διότι οἱ αὐτόπται μάρτυρες Φραντζῆς καὶ Βάρβαρος οὐδεμίαν ἐπιτρέπουσιν ἀμφισβάζειν ὅτι ἡ ἐφοδος ἤρξατο τρεῖς περίπου ὥρας πρὶν ἀντεῖλην ἢ τῆς 29 ἡμέρας. Τὸ δὲ παρὰ τοῦ Κριτοβούλου λεγόμενον, ὅτι περὶ δειλὴν τῆς προτεραίας ἐγένετο, εἶναι μία τῶν πολλῶν ἀκριτομυθιῶν ὧν βριθεὶ ἡ ἱστορία αὐτοῦ. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι καὶ ὁ Δούκας περιέπεσεν εἰς τὸ αὐτὸ λάθος· ἀλλὰ ὁ Δούκας εἶναι τοῦλάχιστον ἐν πολλοῖς ἄλλοις ἀκρίβεστατος, ἐνῷ θαρρύντως διανέμεθα νὰ εἰπώμεν, ὅτι ἡ τοῦ Κριτοβούλου ἀφήγησις εἶναι μᾶλλον γύμνασμα ῥητορικὸν ἢ πιστὰ περὶ τῆς ἀληθείας κηδεμένον· ἢ ἔργον ἄξιον ὅπως οὖν τοῦ τῆς ἱστορίας ὀνόματος.

Τοιοῦτοτρόπως διήλθον αἱ τρεῖς ἐκεῖναι ἡμέραι ἐν τῇ ὁσμάνικῃ στρατοπέδῳ. Ἀλλοῖα δὲ παντάπασιν ὑπῆρξεν ἡ ὁμῆς τῆς πόλεως ἐν τῷ αὐτῷ διαστήματι. Ὁ μέγας βεζύρης Καλλὴλ πασᾶς ἔσπευσε νὰ διαμηνύσῃ τῷ βασιλεῖ τὰ ἐν τῷ συμβουλευτικῷ ἀποφασισθέντα καὶ ἀπαρῆγει αὐτὸν, μὴ φοβεῖσθαι διότι ἐν ταῖς πόλεμοις ἀδελὸς ἐστὶν ἡ τύχη· πολλάκις. Ἀλλὰ καὶ ἄνθρωπος τοῦ μηνύματος τούτου εὐκόλως ἦτο εἰς τοὺς χριστιανούς νὰ νοήσωσιν ἐκ τῶν φωταψιῶν, τῶν κραυγῶν καὶ τῶν κινήσεων τοῦ στρατοπέδου τῶν πολεμίων, ὅτι ἐπλησίαζεν ἡ κρίσιμος ἡμέρα. Καὶ ὁ μὲν πολὺς ὄχλος κατελήφθη ὑπὸ φόβου· οἱ δὲ ἐνάρητοι ἄλλὰ λογάδες μαχηταὶ ἐδιπλασίασαν τὸν ὑπὲρ τῆς ἀμύνης ζῆλον. Πρὸς παραμυθίαν τοῦ πλήθους καὶ ἐνίσχυσιν τοῦ θρησκευτικοῦ αὐτοῦ αἰσθήματος, ὁ βασιλεὺς διέταξεν ἵνα ἀρχιερεῖς, ἱερεῖς καὶ μοναχοὶ, συνεπαγόμενοι τὰ θεῖα ἐκτυπώματα, ἰδίᾳ δὲ τὴν ἐν τῇ μεσαιωνικῇ ἡμῶν ἱστορίᾳ τοσάκις θαυματουργήσαν ἐικόνα τῆς

πανυπεράγνου Θεοτόκου, τὴν καλουμένην Ὀδηγήτριαν, περιέ-
 θωσι τὰ τείχη τῆς πόλεως ἱκετεύοντες τὸν Θεὸν ἵνα γίνῃ ἴλεως
 τῇ κληρονομίᾳ αὐτοῦ, καὶ ἐπικαλούμενοι τὰς πρεσβείας τῆς πο-
 λιούχου ἐκείνης δι' ἧς ἀπὸ τοσούτων ἐλυτρώθη ἡ βασιλεύουσα
 κινδύνων· καὶ παρηκολούθησε τὴν λιτανεῖαν αὐτὴν λαὸς ἀναριθ-
 μητος, μάλιστα δὲ γυναῖκες καὶ παῖδες κράζοντες μετὰ δακρύων
 τὸ «Κύριε ἐλέησον.» Πρὸ πάντων ὅμως τῇ 26 ἐφρόντισεν ὁ βα-
 σιλεὺς νὰ πληρωθῶσι κατὰ τὸ δυνατόν τὰ ὀλεθρίως αὐξάνοντα
 ῥήγματα· ἐπὶ τούτῳ δὲ ἐσωρεύοντο εἰς τὰ τείχη σάκκοι μεστοὶ
 ἔριων, ἃ ἐπεφρεῖτο ὕλη παντοῖα, λίθοι καὶ ξύλα καὶ φάκελοι
 χόρτων παντοδαπῶν μετὰ πηλοῦ μεμιγμένων, καὶ ἐμπροσθεν ἐπε-
 τίθεντο δέφρεις καὶ διφθέραι, προκαλύμματα κατὰ τοῦ πυρός.
 Συγχρόνως ὁ Ἰουστινιανὸς ἐζήτησε παρὰ τοῦ Λουκά Νοταρᾶ πυ-
 ροδόλα τινὰ, ἣν δι' αὐτῶν ἐνισχύσῃ τὴν μᾶλλον παντὸς ἄλλου
 σημείου κινδυνεύουσαν πύλην τοῦ Ῥωμανοῦ. Δυστυχῶς ὁ μέγας
 δοῦξ ὅστις δὲν ἔπαυσε μέχρι τέλους ἐντίμως ἀγωνιζόμενος, δὲν
 ἔπαυσεν ὅμως ἐνταύτῳ δυσφορῶν κατὰ τῶν Λατίνων. Ὅθεν ἀπε-
 ποιήθη τὰ ζητούμενα πυροδόλα, ἀξίων ὅτι εἶναι καὶ εἰς αὐτὸν
 ἀναγκαῖα. Ἐπειδὴ δὲ ὁ Ἰουστινιανὸς ἐφρόνει εὐλόγως, ὅτι ἦσαν
 ὀλιγώτερον ἀπαραίτητα εἰς τὸ παρὰ τὸν λιμένα τείχος, συνέθη
 μεταξύ αὐτῶν διενεξίς δεινὴ καὶ κατὰ μικρὸν ἐξετραχηλίσθησαν
 εἰς τοσαύτας ἀμοιβαίας ὑβρεῖς, ὥστε ἐπὶ τέλους ὁ δριμύς Ἰου-
 στινιανὸς «Προδότα, ἀνέκραξε, δὲν ἤξεύρω τί μ' ἐμποδίζει νὰ σὲ
 σφάζω τώρα ἀμέσως διὰ τοῦ ξίφους τούτου» (O traditor, lé-
 γει ὁ Ζορζῆς Δολφῖνος, et che me tien che adesso non te scanna
 eum questo pugnai). Τότε παρενέβη ὁ βασιλεὺς καὶ διὰ τοῦ
 ἀξιωματοῦ αὐτοῦ καὶ τοῦ συνήθους μειλιχίου τρόπου κατήνασε
 τὴν ἔριν, πείσας ἕκαστον τῶν πρωταγωνιστῶν ἐκείνων νὰ ἐπι-
 στρέψῃ εἰς τὴν ἐπιτραπέντα αὐτῷ τόπον καὶ νὰ ἐκπληρώσῃ τὴν
 ὑπηρεσίαν αὐτοῦ. Ἡ δὲ ἀλήθεια εἶναι ὅτι λαμπρὸς μάλιστα ἀπε-
 δείχθη κατὰ τὰς ἡμέρας ἐκείνας ὁ Ἰουστινιανός, τὰ πάντα ἐπι-
 σκοπῶν καὶ ἐν πᾶσι προκινδυνεύων, καὶ σωτὴρ καὶ λυτρωτὴς παρὰ
 πάντων φημιζόμενος· αὐτὸς δὲ ὁ σουλτάνος θαυμάσας τὴν ἀρε-
 τὴν τοῦ ἀνδρός, εἰς μάτην ἀπεπειράθη νὰ τὸν δελεάσῃ δι' ἀμοι-
 βῶν ἐξαίρετων, ὡς βεβαιοῦσιν ὁ Λεονάρδος ὁ Χῖος καὶ ὁ Ζορζῆς

δολφίνος. Ἀλλὰ τὰ πράγματα ἔμελλον νὰ κατισχύσωσι τῆς δραστηριότητος καὶ τῆς ἀνδρείας, ἣν ἄλλως τε ἅπαντες οἱ ἄνθρωποι ἐπεδείξαντο κατὰ τὸ μάλλον καὶ ἥττον· ὁρῶσι τὴν ἐπιούσαν λ. γ. τὰ ῥήματα συνέβαινον τοσούτον πολλὰ καὶ ἄλλεπάλληλα, ὥστε μάλιστα διωροθύτο ἐν, καὶ ἐν τῷ ἄρα· ἡ πάλιν εἰς χάσμα μετεβάλλετο, ἢ ἕτερον διηνοίγετο. Τὸ δὲ ἔργον ἀπέβαινε τόσῳ δυσχερέστερον, ὅσῳ τινὲς τῶν ἀσπῶν, μηδὲ ἐν τῇ ὑστάτῃ ταύτῃ ὥρᾳ λησμονοῦντες τὸ ἴδιον συμφέρον, δὲν ἐπέβηγον νὰ παρέχωσι τὴν ἀναγκαίαν ὕλην καὶ ἐργασίαν· πρὶν ἢ πληρωθῶσι τὴν τιμὴν αὐτῆς. Ἐνθ' λοιπὸν ἔξω τοῦ τείχους· μία ἐπεκράτει θέλησις, καὶ περσυχία αὐστηρά, καὶ εὐθυμία ἐπὶ τῷ προκείμενῳ ἄγωνι, καὶ δαψίλεια πάντων τῶν χρησίμων, ἀνθρώπων, χρημάτων, τροφῶν, ὕλικού, ἐντὸς τοῦ τείχους ταῦτα μὲν πάντα ἦσαν μεμετρημένα, ἀθυμία δὲ κατεῖχε τὰς ψυχὰς καὶ· διχόνοια δὲν ἔπαυεν ὑφισταμένη μεταξύ ἰθαγενῶν καὶ ξένων, μεταξύ Ἑνεσῶν καὶ Γενουαίων, μεταξύ μαχομένων καὶ μὴ μαχομένων, ὁ δὲ Κωνσταντῖνος ἠναγκάζετο νὰ ἐπισυγχάνῃ δι' ἑκαστῶν τὴν ὑπακοήν. ἦν ὁ Μεχμέτ· ἢ ἐπέβαλλεν ἐν ἀνάγκῃ διὰ τοῦ χρυσοῦ ροπαλίου ὅπερ εἶχε συνήθως ἀνὰ χεῖρας καὶ ὅπερ ἐχρησίμευεν· αὐτῷ· ἵνα παίξῃ ἅμα καὶ τυπωρῇ. Ἀλλ' ὅμως αἵτε ὁ βασιλεὺς αὐτοῦ περὶ αὐτὸν μαχεται ἐγκατέλιπον τὰς τάξεις. Τὴν 28· ὁ Κωνσταντῖνος καὶ ὁ Ἰουστινιανὸς ἐπεθεώρησαν αὐτὴς ἅπαντα τὰ τείχη, καὶ συμπληρώσαντες κατὰ τὸ ἐνὶν καὶ ἐλλείποντα, ἔδωκαν τὰς πόρτας ἀμύνης τελευταίας διαταγὰς καὶ ὁδηγίας. Περὶ δὲ τὴν 4· μ. μεῶραν, ὅτε διεκόπη ὁ τῶν πολεμίων πυρβολισμὸς ἀπῆλθεν ὁ Κωνσταντῖνος ἐπὶ μικρὸν εἰς τὰ ἐνδότερα τῆς πόλεως, ἵνα ἐπιτελέσῃ μὲν τὴν διαθήκην αὐτοῦ ὡς βασιλεὺς, ἐκπλήρωσῃ δὲ τὰ καθήκοντα ὡς χριστιανός. Συναγαγὼν πάντας τοὺς ἐκ τέλει στρατιωτικούς τε καὶ πολιτικούς καὶ ἔχων ἐνώπιον μὲν αὐτοῦ τοὺς ἰθαγενεῖς, ἐκ δεξιῶν δὲ τοὺς Ἑνετοὺς καὶ ἐξ ἀριστερῶν τοὺς Γενουαίους, ἐλάλησε πρῶτον πρὸς τοὺς πρῶτους. Ἰππεύοντες ἄνθρωποι μάχονται ὑπὲρ πεσόντων τῶν μεγίστων τοῦ κόσμου· τούτων ἀγαθῶν, τῆς πίστεως, τῆς πατρίδος, τοῦ βασιλέως ὡς χριστοῦ κυρίου, τῶν συγγενῶν καὶ φίλων. Δοιπὸν, ἀδελφοί, προσέθηκον, ἐὰν ὑπὲρ ἐνὸς ἐκάστου ἐξ αὐτῶν ὀφείλομεν νὰ ἀγωνισθῶμεν μίαν

θανάτου, πολλῶ μᾶλλον ὑπὲρ πάντων ὁμοῦ. Ὁμολόγησεν ὅτι ὁ κίνδυνος εἶναι μέγας, ἀλλὰ δὲν ἀπήλπισεν αὐτοὺς καὶ ἐξηγήσας τοὺς λόγους δι' οὓς ὑπελάμβανε τὴν νίκην πιθανήν, προέτρψε τοὺς συστρατιώτας νὰ ἐπιτύχωσιν αὐτὴν πολεμοῦντες ἐπαξίως μὲν τῆς καταγωγῆς ὡς ἀπόγονοι Ἑλλήνων· καὶ Ῥωμαίων, ἐπαξίως δὲ τοῦ αἵτου ὑπὲρ οὗ ἐτελεῖτο ὁ ἀγὼν, τῆς πόλεως ἐκείνης ἣν ἀπεκάλεσε βοηθὸν καὶ σκέπην τῆς πατρίδος, καταφύγιον τῶν χριστιανῶν, ἐλπίδα καὶ χαρὰν πάντων τῶν Ἑλλήνων καὶ καύχημα πᾶσι τοῖς οὖσιν ὑπὸ τὴν τοῦ ἡλίου ἀνατολήν. Στραφεῖς δὲ τότε ἀφ' ἐνὸς πρὸς τοὺς ἐν δεξιᾷ Ἐνετοὺς καὶ ἀφ' ἐτέρου πρὸς τοὺς Γενοαίους ἐν ἀριστερᾷ, ἐπήνεσε τὴν ἀνδρείαν ἣν ἑκάτεροι ἐπεδείξαντο εἰς μυρίας πρὸς τοὺς Ἀγαρηνοὺς συμπλοκάς καὶ προέτρψεν ἀμφοτέρους ἀλληλοδιαδόχως νὰ ἀγωνισθῶσιν αὐθις ἐν τῇ ὥρᾳ ταύτῃ ὡς ὁμόπιστοι καὶ ἀδελφοί. Μεθ' ὃ ἀποτεινὼν τὸν λόγον πρὸς πάντας, καιρὸς δὲν εἶναι, ἀνεφώνησε, νὰ εἴπω πλείονα πρὸς ὑμᾶς· εἰς τὰς χεῖρας ὑμῶν ἀνατίθημι τὸ τεταπεινωμένον ἡμῶν σκῆπτρον, ἵνα διασώσετε αὐτό. Τοῦτο μόνον προσέτι παρακαλῶ καὶ δεῖσθαι τῆς ὑμετέρας ἀγάπης· τηρήσατε τὴν πρέπουσαν ὑποταγὴν εἰς τοὺς στρατηγοὺς, τοὺς δημάρχους, τοὺς ἑκατοντάρχας, διότι ἐὰν οὕτω πράξετε ἐλπίζω εἰς τὸν Θεὸν νὰ λυτρωθῶμεν τοῦ παρόντος κινδύνου· εἰς δὲ τοὺς μέλλοντας νὰ πέσωσιν ἐν οὐρανοῖς μὲν ἀπόκειται ἀδαμάντινος στέφανος, ἐν τῷ κόσμῳ δὲ τοῦτω μνήμη αἰώνιος. Ταῦτα ἀκούσαντες οἱ περιεστῶτες ἀνεβόησαν· «ἀποθάνομεν ὑπὲρ πίστεως καὶ πατρίδος.» Τότε ἐπορεύθη ὁ βασιλεὺς μετὰ τῶν περὶ αὐτὸν, πρὸς τὸν μέγαν ἐκείνον τῆς τοῦ Θεοῦ σοφίας ναὸν. ὃν δὲν ἐπέπρωτο πλέον νὰ ἴδῃ, καὶ προσευζάμενος μετέλαβε τῶν ἀχράντων καὶ θείων μυστηρίων. Ἐπειτα ὑπῆγε νὰ ἀποχαιρετίσῃ τὰ ἀνάκτορα ἐν οἷς τοσοῦτοι ἐπὶ τοσοῦτους αἰῶνας ἐτελέσθησαν θρίαμβοι, νῦν δὲ συνέβη σκηνὴ ὄντως κατανυκτική. Ὁ βασιλεὺς σταθεὶς ὀλίγον ἡτήσατο συγχώρησιν παρὰ πάντων τῶν γηραιῶν αὐτοῦ λειτουργῶν καὶ ὑπηρετῶν, δακρυρρόων παρὰ δακρυρρόούντων. Καὶ ἀπὸ ξύλου ἢ ἐκ πέτρας ἐὰν ᾗτο ὁ ἄνθρωπος, λέγει ὁ Φραντζῆς, δὲν ᾗτο δυνατὸν νὰ μὴ θρηγήσῃ. Τελευταῖον περὶ τὸ μεσονύκτιον ἀπῆλθον ἅπαντες εἰς πᾶν ὀρισμένην τάξιν ἵνα ἀναπαυθῶσιν ἐπὶ μικρόν. Μόνος ὁ βασι-

λαὸς ἐν σινοδίᾳ τοῦ πιστοῦ αὐτοῦ Φραντζῆ ἐπεχείρησε νὰ ἐπιθεώ-
ρῃσιν πάλιν τὰ τεῖχη καὶ τοὺς πύργους, ἵνα πεισθῇ ὅτι τὰ πάντα
ἔχουσιν ὅσον οἷόν τε καλῶς καὶ ὅτι οἱ φύλακες γρηγοροῦσι.

Μόλις ὁμῶς ἐφθασαν εἰς τοὺς Καλιγαρίους, ἦτοι εἰς τὸ τμήμα
τοῦ μηχανικοῦ Ἰωάννου Γράντ, καὶ ἤρχισαν νὰ δίδωσι σημεῖα
ζωῆς τό τε τὸ ὁσμανικὸν στρατόπεδον καὶ ὁ ὁσμανικὸς στόλος,
μικρὸν δὲ μετὰ τὴν 2 μετὰ τὸ μεσονύκτιον ὥραν ἐξερράγη διὰ μιᾶς
ἡ ἐφοδὸς ἄνευ σιμείου τινός, ὅπως καὶ πραγματοποιέας ἐγένετο. Ἡ
ἐφοδὸς ἐφάνη ἐνεργουμένη καὶ ἀπὸ τὰς τρεῖς τοῦ Βυζαντινοῦ τρι-
γώνου πλευρᾶς καὶ τοῦτο ἵνα περισπᾷσῃ ἀπανταχόθεν τὰς ду-
νάμεις τῶν πολιορκουμένων. Πράγματι ὁμῶς διευθύνθη ἰδίως κατὰ
τῶν χειρσαίων τευχῶν. Ὁ στόλος τοῦ Βεσίκτασι παρατάχθη μὲν
κατὰ τὰ προδιατεταγμένα παρὰ τὸ στόμιον τοῦ Κερατίου καὶ
τὸ παρὰ τῇ Προποντίδι τείχος, ἀλλὰ διετέλεσεν ἀπειλῶν μάλ-
λον ἢ ἐπιτιθέμενος. Ἐντὸς τοῦ Κερατίου κόλπον ἡ ἐφοδὸς περιω-
ρίσθη εἰς τὸ βορειότερον τοῦ τριγώνου τμήμα, περὶ τὰ καλούμε-
νον Κυνήγιον. Τὸ δὲ πλεῖστον μέρος τοῦ παρὰ τὸν κόλπον τεί-
χος καὶ ἰδίως πρὸ ἀπὸ τῆς πύλης τοῦ Φαναρίου μέχρι τῆς ἀλύ-
σεως, ἔμεινεν ἐπὶ πολλὰς ὥρας ἀπρόσβλητον ἕνεκα τῶν περὶ αὐτὸ
χρυστακτικῶν πλοίων, πρὸς ἃ ἡ ἐν τῇ λιμένι διαβιβάσασθαι ὁσμα-
νικὴ μάτρα οὐδέποτε, καὶ, καθ' ὅλας τὰς εἰδήσεις ὅσας ἔχομεν,
οὐδὲ κατὰ τὴν κρίσιμον ταύτην περίσπασιν, ἐπεχείρησε νὰ ἀγω-
νηθῇ. Ὁ Ζαχανὸς πασᾶς ἐπιθεῖς τὰ πυροβόλα αὐτοῦ ἐπὶ τῆς γε-
φύρας ἥτις κατεσκευάσθη μεταξὺ Χάσκιοι καὶ Κυνηγίου, καὶ πυ-
κνώσας ὑπὸ τὴν προστασίαν τῶν πυροβόλων τούτων τὴν ναυτικὴν
αὐτοῦ μοῖραν, ἐπετέθη ἐκεῖθεν κατὰ τοῦ βορειοτέρου μῦθου τοῦ-
του τμήματος, ἀπὸ τοῦ ὁποῖου ὁμῶς γενναίως ἀπεκρούσθη ὑπὸ
τοῦ καρδινάλιου Ἰωσφίου καὶ τοῦ Λουκά Νοταρά. Ἡ δὲ ἀληθὲς
ἐφοδὸς ἐγένετο, ὡς προείπομεν, ἐπὶ τὰ χειρσαῖα τεῖχος, καὶ ἐνταῦθα
πάλιν ἰδίως ἀπὸ τῆς πύλης τοῦ Ῥωμανοῦ μέχρι τοῦ Ἐδδόμου καὶ
κυριώτατα κατὰ τῆς πύλης τοῦ Ῥωμανοῦ. Κατέναντι τοῦ κρισί-
μου τούτου σιμείου παρέταξεν ὁ σουλτάνος ἀλλεπάλληλα τρία
σώματα, ὧν τὸ μὲν συνέκειτο ἐκ νεοσυλλέκτων καὶ ἄλλων ἥμισυ
χρησίων ἀνδρῶν, τὸ δεῦτερον ἐξ ἀτάκτων, τὸ δὲ τρίτον, ἐν ᾧ
ἐτάσσεται καὶ αὐτὸς, ἀπληρτίσθη ἐκ τῶν γενιτσάρων καὶ τῆς ἄλ-

λης κρατίστης στρατιάς. Καὶ ἐξέπεμψε κατ' ἀρχὰς τὸ πρῶτον τῶν σωμάτων τούτων ἐπὶ τῷ προδῆλῳ σκοπῷ τοῦ νὰ ἐξαντί-
σῃ τὰς δυνάμεις τῶν πολιορκουμένων, ἀδιαφορῶν περὶ τῆς τύχης
τοῦ συρφετοῦ ἐκείνου. Τί ἀπήντησάν ἐμπρὸς τῶν οὗτοι, δὲν δυνά-
μεθα νὰ παράστησωμεν ἀκριβῶς. Ἡ τάφρος εἶχε βεβαίως, ἐν μέ-
ρει τοῦλάχιστον, πληρωθῇ κατὰ τὰς τελευταίας μάλιστα ἡμέρας,
διότι μανθάνομεν ὅτι εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ἐπετέθησαν κλίμακες ἐπὶ τὰ
τείχη, ὃ δὲ Δούκας λέγει ὅτι ὁ Ἰουστινιανὸς εἶχεν ἀναγκασθῇ πρὸ
ὀλίγου νὰ κατασκευάσῃ ἄλλην τάφρον. Ἀλλὰ ποῦ; Βεβαίως ὅχι
μεταξὺ τοῦ ἑξω τείχους, καὶ τῆς παλαιᾶς τάφρου, διότι ἐκεῖ οἱ
ἐργάται ἤθελον εἶναι καθ' ὁλοκληρίαν ἐκτεθειμένοι εἰς τὰς τῶν
πολεμίων βολάς. Καθ' ὅλας λοιπὸν τὰς πιθανότητας ἡ νέα τά-
φρος ὠρύχθη εἰς τὰ ἐν τῇ συνεχείᾳ τοῦ ἑξω τείχους παραχθέντα
χάσματα, ὅπου οἱ ὀρύσσοντες διὰ τῆς προστασίας τῶν σωζομέ-
νων ἔτι ἐνθεν καὶ ἐνθεν τμημάτων καὶ πύργων τοῦ τείχους τού-
του καὶ προσέτι τοῦ ἀκραιῶ κατὰ τὸ πλείστον ἐσωτέρῳ τείχους,
ἡδύναντο μέχρι τινὸς νὰ ἐργασθῶσιν. Ὅτι δὲ τὸ ἑξω τεῖχος δὲν
εἶχεν ἐντελῶς καταδαφισθῇ, ἀλλ' ἴστατο κατὰ μέγα μέρος ὀρθιον,
διορθωθὲν εἰς τὰ καταπεσόντα. Ἄκρα διὰ σταυρωμάτων μεγάλων
δοκῶν, καὶ φακέλων κλημάτων καὶ ἄλλων ὕλων, καὶ ἀμφορέων
μεστώων γῆς, ἐξάγεται ἐκ τοῦ ὅτι ἐπὶ ἱκανὰς ὥρας ὁ βασιλεὺς καὶ
ὁ Ἰουστινιανὸς μετὰ 3000 ἀνδρῶν ἐμάχοντο ἐν τῷ μεταξὺ τῶν
δύο τειχῶν περιβόλῳ, ὅπερ ἤθελεν εἶναι ἀδύνατον ἐὰν τὸ ἑξω
τεῖχος εἶχεν ἐντελῶς ἐκλίπει. Καθόσον λοιπὸν εἶναι δυνατόν νὰ
σχηματίσωμεν ἐννοιάν τινα ἐκ τῶν σωζομένων ἀτελῶν καὶ ἀσα-
φῶν εἰδησέων περὶ τῆς καταστάσεως τῶν πραγμάτων περὶ τὴν
πύλιν τοῦ Ῥωμανοῦ καθ' ἣν στιγμὴν ἤρξατο ἡ ἐφόδος, οἱ κατὰ
πρῶτον ἐφορμήσαντες ἀφοῦ ἐδεκατεύθησαν πόρρωθεν ὑπὸ τῶν πε-
τροβόλων, τῶν τουφέκων, τῶν βελῶν, τῶν σφενδονῶν καὶ τοῦ
ὕψους πυρός, ἐπλησίασαν καὶ τὴν μὲν ἀρχαίαν τάφρον εὐχερῶς
διεπέρασαν, προσέκοψαν δὲ εἰς τὸ ἑξω τεῖχος καὶ ἐπ' αὐτοῦ ἡγω-
νίσθησαν νὰ προσαρτήσωσι τὰς κλίμακας. Ἀλλ' αἱ κλίμακες κα-
τεκρημνίσθησαν· οἱ δ' ἐπιτεθέντες ἀφοῦ ἐδεκατεύθησαν καὶ ἐγγύ-
θεν ὑπὸ τῶν περὶ τὸν βασιλέα καὶ τὸν Ἰουστινιανὸν μαχητῶν,
ὅπως πρότερον πόρρωθεν, ἠναγκάσθησαν τελευταῖον νὰ τραπῶσι·

φεύγοντες ὅμως ἀπὸ τῆς πόλεως τὸ δεύτερον ἐπιθετικὸν σῶμα ὑπὸ τοῦ βασιλέως καὶ μετὰ τοῦ ὀποίου παρεσύρθησαν πάλιν τὰ λείψανα αὐτῶν πρὸς τὰ πρόσω. Καὶ ἐν τούτοις ἀντήχησαν καθ' ὅλην τὴν πόλιν οἱ κλάδοντες οἱ ἀναγγέλλοντες τὸν κίνδυνόν· καὶ οἱ μὲν πλείστοι τῶν κατοίκων συνέβησαν εἰς τοὺς ναοὺς ἐπικαλούμενοι τὴν ἐξ ὕψους βοήθειάν, οὐκ ὀλίγοι ὅμως ἔδραμον ἐπὶ τὰ τείχη κομίζοντες μέχρι τῶν ἐπάλξεων λίθους οὓς ἐσπενδύζον ἐκεῖθεν κατὰ τῶν πολεμίων. Ἡ δευτέρα ἔφοδος δὲν ἀπέβη εὐτυχεστέρᾳ τῆς πρώτης, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ οἱ παρειαπεσόντες εἰς τὰς τάξεις αὐτῆς φυγάδεις, οὐ μικρὰν ἐνέβαλον εἰς τοὺς ἐπερχομένους σὺγχυσιν. Οἱ ἀτακτοὶ ὅσοι ῥωμαλεώτεροι, ὅσοι μᾶλλον ἡττημένοι, ὅσοι πασιματωδέστεροι καὶ ἂν ἐδείχθησαν τοῦ προεπιτεθέντος ὄχλου, θηροσθέντες ὅμως καθὼς καὶ ἐκεῖνοι πόρρωθεν καὶ ἐγγύθεν καὶ ἀδιαλείπτως ἀπὸ τοῦ ἑξῆς τείχους κατακρημνιζόμενοι, ἐκλινον ὡς αὐτῶν, εἰ καὶ μετὰ μακρότερόν τινα ἀγῶνα. Εἰς δὲ τὴν δευτέραν ταύτην τροπὴν οὐ μικρὸν συνέτελεσεν, ὡς φαίνεται, καὶ τοῦτο, ὅτι ὁ σουλτάνος ἀγανακτήσας διότι τὰ τείχη τοσοῦτον ἔτι ἰσχυρῶς ἀντετάσσοντο, διέταξε τὸ πυροβολικὸν νὰ ἐκσπενδυνοῖται αὐθις ἐν τῇ μέσῃ τῆς ἐφόδου τῆς σφαίρας αὐτοῦ, ἐξ οὗ οὐκ ὀλίγος ἐγένετο φόνος καὶ παρὰ τοῖς ἐπιτεθεμένοις. Τότε ἐφώρμησεν αὐτὸς ὁ Μεχμέτ μετὰ τῶν γενιτσάρων καὶ τῶν ἄλλων λογαδίων τοῦ στρατοῦ ἀνδρῶν. «Δὲν ἦσαν πλέον ἀνθρωποι αὐτοί, ἀλλὰ λέοντες,» ἀνακράζει ὁ Βάρεδαρος. Ἀλλ' ὅσοι κεκμηκότες καὶ ἂν διετέλουν ἐκ τοῦ παρατεταμένου ἀγῶνος οἱ τῆς πόλεως πρόμαχοι, ὑπέστησαν ἀπτοήτως πάλιν τὴν τρίτην ταύτην καὶ φοβερώτατην καταγίδα. Ὁ φότος περὶ τὰ τείχη ἐγένετο τοσοῦτος, ὥστε ὁ αὐτόπτης ἐκείνος μάρτυς βεβαίως ἐπαυσιλημένως ὅτι 20, 40, 80 καμήλων φορεῖα ἤθελον εἶναι ἀναγκαῖα, ἵνα παραμερίσῃ τοὺς νεκρούς. Οἱ ἡγεταὶ δὲ ἢ ραβδούχοι τῆς αὐλῆς δὲν ἔπαυον διὰ τῶν σιδηρῶν αὐτῶν ράβδων καὶ διὰ βουνύρων, ἐξωθοῦντες πρὸς τὰ πρόσω τοὺς κλύοντας τὰ νεῦτα, καὶ ὁ σουλτάνος αὐτὸς, ὅστις παρ' ἡκολούθει ἐγγύθεν τὴν τελευταίαν ἔφοδον ἐλαύνων τὰ τάγματα πρὸς τὰ τείχη καὶ ὅτε μὲν θωπεύων, ὅτε δὲ ἀπειλῶν, δὲν ἐδίεζαν, ὡς λέγουσιν, ἐκ διαλεξιμάτων νὰ μεταβάλῃ τὰς ἀπειλὰς εἰς ἔργον διὰ τοῦ χρυσοῦ αὐτοῦ ροπάλου. Οἱ ἀντίπαλοι οὐ μόνον

διὰ τῶν κλιμάκων ἀνέβαινον, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τῶν ὤμων ὁ εἰς τοῦ ἑτέρου, ἵνα φθάσωσιν εἰς τὴν ἄκραν τοῦ τείχους· δευτὸς δὲ ἐντεῦθεν περὶ τὰς ἀνόδους καὶ τὰς εἰσόδους διεξήγετο· ἐκ τοῦ σπαστάδην ἄγων μετὰ ξιφῶν ἐσπασμένων καὶ βοῆς φοβεράς, καὶ φόβος πολὺς ἐγένετο· ἐκατέρωθεν, ὥστε οἱ περὶ πᾶν Κωνσταντῖνον καὶ τὸν Ἰουστινιανὸν ἀπαυδῆσαντες εἶχον ἀρχίσαι νὰ κλίνωσιν, ὅτε ὁ Νικηφόρος Παλαιολόγος καὶ ὁ Δημήτριος Καντακουζηνὸς ἐπιδραμόντες μετὰ τῆς ἐπιφύλακῆς, ἔτρεψαν τοὺς πολεμῆτας, καὶ ἐκ τῶν τειχῶν καὶ κλιμάκων κακῶς ἀπεκρήμνισαν.

Εἶχε δὲ ἤδη ἐξημερώσει ἡ 29 καὶ ἐκυμάτιζεν εἰς αὐτὴν τῆς πύλης τοῦ Ῥωμανοῦ ἡ αἰετοφόρος τοῦ κράτους σημαία, ὁ δὲ βασιλεὺς ἀνέκραξεν ἀγαλλόμενος· «Συστρατιῶται καὶ ἀδελφοί, ἡμῶν ἐστὶν ἡ νίκη, ὁ Θεὸς ὁ ὑπὲρ ἡμῶν πολεμεῖ,» ὅτε ἐτι λέγοντος αὐτοῦ ταῦτα, αἰφνὴς ἐτραυματίσθη ὁ Ἰωάννης Ἰουστινιανὸς διὰ βέλους, κατ' ἄλλους μὲν εἰς τὸν βραχίονα, κατ' ἄλλους δὲ εἰς τὸν πόδα, κατὰ δὲ τὸν Κριτόβουλον εἰς τὸ στέρνον, καὶ ἀπῆλθεν ἵνα δέσῃ τὴν πληγὴν. Περὶ τῆς ὑποχωρήσεως τοῦ ἀνδρὸς τούτου ἐξηγήθησαν κρίσεις ἀδικοὶ ἐπὶ 400 ἡδὴ καὶ ἐπέκεινα ἔτη. Τὰ πάθη τῶν Ἑνετῶν κατὰ τῶν Γενοαίων, καὶ τῶν Ἰθαγενῶν κατὰ τῶν ξένων, ὠφελοῦμενα ἐκ τῆς περιστάσεως ταύτης καὶ συμμειχάσαντα παρέστησαν τὸν πρωταγωνιστὴν ἐκεῖνον τοῦ προκειμένου μεγάλου δράματος ὡς καταλιπόντα τὴν τάξιν ἀνευ ἀνάγκης, ὡς ἀνανδρον, ὡς προδότην, ὡς παραίτιον τῆς ἀλώσεως, ἡ δὲ ὑπὸ τῶν συγχρόνων διαστροφή τῆς ἀληθείας, διαιωηθεῖσα μέχρι τῆς σήμερον, παρέπεισε πολλοὺς τῶν νεωτέρων ἱστορικῶν εἰς τὸ νὰ ἐπαναλάβωσι τὴν τοιαύτην ἀδικίαν. Ὁ Βάρβαρος, ὅστις οὐδὲ μνημονεύει τῆς πληγῆς αὐτοῦ, λέγει, ὅτι λειποτακτίσας καὶ διαδοὺς τὴν ψευδῆ εἰδήσιν τῆς τῶν Γούρκων ἐντὸς τῆς πόλεως ἐπιδρομῆς, ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς τὴν ἄλωσιν· καὶ αὐτὸς ὁ Δολφίνος, εἰ καὶ μετρίωτερον ἀποφαινόμενος, βεβαιοῖ, ὅτι ἡ πληγὴ δὲν ἦτο θανάσιμος, ἀνομάζει τὴν ὑποχώρσιν αὐτοῦ φυγὴν καὶ ἀξιοῖ ὅτι ἔδειξε τὴν στιγμὴν ταύτην δειλίαν ὅπως ἄλλοτρίαν τῆς προτέρας γενναιότητος. Τοιαυτὰ τινα ἱστορεῖ καὶ ὁ Φραντζῆς, παρενέπων πρὸς τοῖς ἄλλοις ὅτι ἡ πληγὴ αὕτη ἦτο σόλιγον τι· κατὰ δὲ τὸν σχολαστικὸν ῥωσοῦν Χαλκοκονδύλιν, ὁ Ἰουστινιανὸς, ἐνφ' ἀπύργῳ διὰ

τῆς πόλεως εἰς Γαλατᾶν, ἐρωτηθεὶς ὑπὸ τοῦ ἀγωνιῶντος βασιλέως πῶς ὑπάγει, ἀπεκρίθη, ὅτι πορεύεται. τὴν ἑδὼν εἰς ἣν ὁ Θεὸς αὐτὸς φέρει τοὺς Τούρκους. Μόνος ὁ Δούκας τοῦ ἐποίου γνωστὰ εἶναι αἰ πρὸς τοὺς Γενουαίους συμπάθειαι ἀποφαίνεται, ὅτι ὁ Ἰουστινιανὸς «οὐκ ἠδύνατο ὑπὸ τῆς πληγῆς ἡρεμεῖν» καὶ ὅτι προτρέψας τὸν βασιλέα νὰ ἐξακολουθήσῃ θαρρόντως ἀνθιστάμενος, ὑπέσχετο νὰ ἐπιστρέψῃ τάχιστα ἅμα περιποιηθεὶς ὀλίγον τὸ τραῦμα αὐτοῦ. διότι δὲν τολμῶμεν σχεδὸν νὰ παραθέσωμεν τὴν μαρτυρίαν τοῦ Κριτοβούλου καθ' ὃν ἡ πληγὴ ἐγένετο *καιρία*, ὁ δὲ τραυματισθεὶς *ἔπεσε καὶ ἀπεκομίσθη εἰς τὴν ἰδίαν σκηνὴν κακῶς ἔχων*. Τὸ βέβαιον ἐν τούτοις εἶναι ὅτι ἡ πληγὴ ὑπῆρξεν ἀν ὅχι ἄλλο σπουδαίᾳ, διότι μετὰ τινος ἡμέρας ὁ Ἰουστινιανὸς ἀπέθανεν ἐξ αὐτῆς εἰς Χίον, ὅπου ἀπέπλευσεν ἐκ τοῦ Γαλατᾶ, ἅμα γενομένης τῆς ἀλώσεως καὶ οὐδὲν ἥττον βέβαιον εἶναι ὅτι δὲν ἦτο ἄνθρωπος νὰ τορνεύῃ φράσεις κατὰ Χαλκοκονδύλην. Ὁ Φραντζῆς ὥςτις πικρότατα κατέκρινεν αὐτὸν εἰς τὴν περίστασιν ταύτην παράτηρε ὅμως ὅτι πολλὰ εἰπόντος τοῦ βασιλέως οὐδὲν ἀπεκρίνατο. Ὡς δὲ νὰ πιστεύσωμεν ὅτι διέδωκε τὴν ὑπὸ τοῦ Βαρδάρου ἀναφερομένην εἰδησιν περὶ τῆς εἰσβολῆς τῶν Τούρκων εἰς τὴν πόλιν, ἐνῶ καθ' ἣν στιγμὴν ἐτραυματίσθη, οἱ πολέμιοι ὅχι μόνον δὲν εἶχον ἐτι εἰσβάλει εἰς τὴν πόλιν, ἀλλὰ εἶχον ἀπειναντίας λαμπρῶς ἀποκρουσθῆ; "Ἰνα ἀποδώσωμεν αὐτῷ τοιοῦτο ψεῦδος ἔπρεπε νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ὁ ἄνθρωπος ὥςτις ἐπὶ δύο περὶ πούμηνας ἔπραξεν ὅσα οὐδεὶς ἄλλος ὑπὲρ τῆς τιμῆς τοῦ ἐλλήνωμοῦ καὶ τῆς τοῦ χριστιανισμοῦ σωτηρίας, ὅτι ὁ ἄνθρωπος θῆ εἰς μάτην ἡγωνίσθη ὁ Μεχμέτ Β' νὰ δελεάσῃ, μετεβλήθῃ αἰφνὴς κατ' ἡμέρας λόγου εἰς αἰσχιστον προδότην. Ἰσως τὸ πολὺ ἠδύνατο, καίτοι ὑπὸ πῆς πληγῆς αὐτοῦ βασανιζόμενος, νὰ ἐγκάρτερῃ εἰς τὴν τάξιν αὐτοῦ; Ἰνα μετὰ μίαν ἢ δύο ὥρας συναποθάνῃ ἐν αὐτῇ μετὰ τοῦ Κωνσταντινίου Ἰσως; ἀλλὰ μεταξὺ θυσιᾶς ὑπὲρ ἄνθρωπον καὶ δειλίας ἢ προδοσίας, τὸ χάσμα εἶναι μέγα. Καὶ ἔπειτα δὲν εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἡ ὑποχώρησις τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἐπήγαγε τὴν ἄλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἡ ὑποχώρησις αὕτη ἐπροξένησε μὲν ἀκαριαίαν ἀθυμίαν καὶ σύγχυσιν παρὰ τοῖς ἡμετέροις, ἡ ἄλωσις ὅμως συνέβη ἐξ ἄλλης ὁλως διόλου αἰτίας. Οἱ Ὀσμανίδαι,

νοήσαντες τὴν ταραχὴν τῆς φρουρᾶς, ἐπανελάβον πεισματοδέξε-
ρον τὴν ἐφοδον. Εἰς τῶν γενιτσάρων ὀνόματι Χασάν, ἀνὴρ γιγαν-
τώδης, κρατῶν ὑπὲρ κεφαλῆς τῇ ἀριστερᾷ χειρὶ τὸν θυρεὸν καὶ
σπασάμενος τῇ δεξιᾷ τὸ ξίφος ὤρμησεν ἐπὶ τὰ τεῖχος· εἶποντο
δὲ αὐτῷ ἕτεροι περὶ τοὺς 30. Καὶ 18 μὲν ἀπεκρηνίσθησαν ἀ-
μέσως· ὁ δὲ Χασάν κατώρθωσε νὰ ἀναβῇ καὶ κατόπιν αὐτοῦ ἐπ-
ήλθον πολλοὶ ἄλλοι, ὥστε φονικὴ ἐγένετο αὐθις ἐπὶ τῶν τειχῶν
συμπλοκὴ, ἀλλὰ καταβληθέντος ἐπὶ τέλους τοῦ Χασάν καὶ πελ-
λῶν πρεσόντων, ἠναγκάσθησαν οἱ λοιποὶ νὰ ἐνδώσωσιν. Ὅθεν ἡ
ἐφοδος ἡ γενομένη μετὰ τὴν ὑποχώρησιν τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἀπέ-
κρούσθη ὅπως καὶ αἱ προηγούμεναι.

Ἡ ἐπίθεσις ὁμοίως ἐγένετο, καθ' ἃ προείπομεν, κυρίως μὲν
κατὰ τῆς πύλης τοῦ Ῥωμανοῦ, συγχρόνως δὲ καὶ καθ' ὅλου
τοῦ περιβάλου τοῦ μεταξὺ τῆς πύλης ταύτης καὶ τοῦ Ἑβδό-
μου. Καὶ ἐπὶ πολλὰς μὲν ἡμέρας οὐδὲ πρὸς τοῦτο τὸ μέρος
κατώρθωσάν τι οἱ πολέμιοι, αἵφνης δὲ ἀπροσδοκῆτόν τι περιστα-
τικὸν εἰσήγαγεν αὐτοὺς τελευταῖον ἐντὸς τῆς πόλεως. Εἰς τὰ
κατώτερον τῶν βασιλείων τοῦ Ἑβδόμου τμήμα ὑπῆρχε πυλὶς
ὑπόγειος πρὸ παλλῶν χρόνων ἀσφαλῶς πεφραγμένη. Ἡ πυλὶς αὐ-
τῇ εἶχεν ἀνοιχθῇ πρὸ ὀλίγων ἡμερῶν, ἕνα διευκολυνθῶσαι αἱ ἐκεί-
θεν ἐξοδοὶ τῆς φρουρᾶς κατὰ τῶν πολέμιων καὶ ἐπειδὴ ἦτο μι-
κρά καὶ ἀφανής, εἶχον λησιμονήσαι νὰ τὴν φράξωσαν αὐθις κατὰ
τὴν πρώτην τῆς ἐφόδου. Ταύτην λοιπὸν τὴν πυλίδα ἀνακαλύψαντες
κατὰ τύχην τινὲς τῶν Ὀσμανιδῶν τῶν περὶ τὸ Ἑβδόμον μαχο-
μένων, παρεισῆλθον δι' αὐτῆς εἰς τὴν πόλιν κατ' ἄρχας περὶ τοὺς
πεντήκοντα, ἔπειτα ἀμέσως πλείότεροι, ἄλλοι δὲ πάλιν ὑπὸ τῶν
προσελθόντων βοηθούμενοι ἀνέβησαν διὰ τῶν τειχῶν, ὥστε ἐντὸς
ὀλίγου παλυάριθμοι γινόμενοι ἐτράπησαν δεξιᾷ πρὸς τὰς πύλας
Μυρίανδρον (Ἀδριανουπόλεως), Χαρσίαν, καὶ ἰδίως πρὸς τὴν πύλην
τοῦ Ῥωμανοῦ κατὰ γάτον τοῦ βασιλέως, ἐνθ' ἃ σουλτάνος πλη-
ροπορηθεὶς τὰ γενόμενα, ἐπετίθετο σφοδρότερον κατὰ μέτωπον.
Στιγμὴ φοβερά! Ὁ Κωνσταντῖνος, ὅστις ἐπὶ τέσσαρας ἤδη ἡμέρας
εἶχεν ἀποκρούσει τέσσαρας μεγάλας ἐφόδους καὶ ἠλπίζεν ὅτι ἐπὶ
τέλους θέλει κατισχύσει τῆς ἐπιμονῆς τοῦ Μεχμέτ Β', εἶδεν ἀ-
προσδοκῆτως τοὺς πολέμιους εἰσβαλόντας ἐντὸς τῶν τειχῶν καὶ

ἑαυτὸν πανταχόθεν περικυκλωθέντα. Τότε ἀπηλπίσθη καὶ κεντήσας τὸν ἵππον ὤρμησεν εἰς τὸ πυκνότερον τῶν ἀντιπάλων στίφος ἀγωνιζόμενος ὥς ὁ ἔσχατος τῶν στρατιωτῶν «καὶ τὸ αἷμα ποταμπδὸν ἐκ τῶν ποδῶν καὶ τῶν χειρῶν αὐτοῦ ἔρρεε,» λέγει ὁ Φραντζῆς. Περί αὐτὰν δὲ ἐμάχοντο οὐδὲν ἦττον ἀπεγνωστές, ὁ Φραγκίσκος ὁ Τολητινός, ὁ Θεόφιλος Παλαιολόγος, ἕτεροι Παλαιολόγοι οἱ ἐπικαλούμενοι Μετοχιταῖοι, πατὴρ καὶ παῖδες, ὁ Καντακουζηνός, ὁ Ἰωάννης ὁ Δαλμάτης, ἀναχαιτίζοντες μὲν τοὺς ὀπισθεν ἐπελθόντας, ἀποκρημνίζοντες δὲ τοὺς ἐπὶ τὰ τεῖχη ἀναβαίνοντας. Καὶ ὁ αὐτὸς ἀγὼν ἐτελεῖτο περὶ τὴν Χαρσίαν πύλην καὶ περὶ τὴν Μυριάνδρον. Ὁ γηραιὸς τῆς Χαρσίας φρουράρχος, ὁ Θεόδωρος Καρυστινός, δὲν ἀναφέρεται· ἀλλ' οἱ ἀδελφοὶ Βροζάρδοι, οἱ περὶ τὴν Μυριάνδρον τεταγμένοι, φημίζονται ἐπὶ τοῖς κατορθώμασιν αὐτῶν ὑπὸ τοῦ Φραντζῆ καὶ τοῦ Ζορζῆ Δολφίνου. Τελευταῖον ὅμως ἠναγκάσθησαν πάντες νὰ ἐνδώσωσιν εἰς τὸν ἀπὸ στιγμῆς εἰς στιγμήν κορυφούμενον χεῖμαρρόν. Οἱ πλεῖστοι τῶν ἀνωτέρων ἀξιωματικῶν εἶχον πέσει· ὁ Θεόφιλος Παλαιολόγος, ὅλοι οἱ Μετοχιταῖοι, ὁ Καντακουζηνός, ὁ Ἰωάννης Δαλμάτης καὶ συν αὐτοῖς 800 λογάδες ἄνδρες Ἕλληνές τε καὶ Λατίνοι. Οἱ δὲ λοιποὶ συμπαρέσφύθησαν μετὰ τοῦ σμήνους τῶν πανταχόθεν ἐπιδραμόντων. Τὴν στιγμήν ταύτην ὁ βασιλεὺς ἀνέκραξε κατὰ Δούκαν, εἰδὲν ὑπάρχει χριστιανὸς νὰ λάβῃ τὴν κεφαλὴν μου;» Κατὰ δὲ τὸν Κριτόβουλον· «ἡ πόλις ἀλίσκεται, καὶ ἐγὼ ζῶ ἔτι;» Μόλις δ' ἐπρόφερε τὰς λέξεις ταύτας καὶ εἰς τῶν Τούρκων ἐπλήγωσεν αὐτὸν κατὰ πρόσωπον. Ὁ Κωνσταντῖνος ἀπέδωκεν αἰέτως τῆς πληγῆς, ἀλλ' ἕτερος ἐκ τῶν ὀπισθεν, ἐπήνεγκε κατ' αὐτοῦ τραύμα καίρμον· ὥστε ὁ βασιλεὺς ἔπεσεν, ὅπως καὶ ἡ πόλις· οὐχὶ ὅτε κατὰ μέτωπον προσεβλήθη, ἀλλὰ κατὰ νῶτον βληθεὶς, ἔπεσεν ἐν ἡρᾷ ἀρχῆς ἑλαβε τάξιν καὶ ἔμεινεν ἐκεῖ κατὰ γῆς κείμενος μετὰ ξυμυρίων ἄλλων νεκρῶν, διότι, καίτοι φορῶν τὰ ἐρυθρὰ πέδιλα ἐν οἷς ἦσαν κεντημένοι χρυσοὶ ἀστοί, δὲν παρετηρήθη τίς ἦτο ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων ἐκείνων οὔτινες ἐσπεύδαν εἰς τὰ ἐνδότερα τῆς πόλεως ἐπὶ ἀρπαγῇ καὶ λεία.

Τῷ ὄντι ἅπανα ἡ πόλις ἦτο ἤδη εἰς τὴν διάκρισιν τῶν πολε-

μύων· διότι μύθος είναι τὸ παρὰ τοῦ Δ. Καντερλίου, ἐν τῇ παρ-
ελθοῦσῃ εκατονταετηρίδι, ῥηθὲν ὅτι τὸ ἡμῶν καὶ μάλα τὰ τὸ ἀ-
ξιολογώτερον τῆς πόλεως ἡμῶν δὲν παρεδόθη εἰμὴ διὰ συνθήκης·
μύθος ἐπαναληφθεὶς καὶ ὑπὸ τινων ἐκ τῶν ἡμετέρων, ὡς ἐξάγε-
ται ἐκ μιᾶς τῶν σημειώσεων τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας τοῦ
Σερβίου Μακραίου. Κατὰ τὴν κοινὴν ὁμολογίαν ὅλων τῶν συγ-
χρόνων, Ἑλλήνων, Φράγκων καὶ Τούρκων, ἡ πόλις ἅπασα ἐκη-
ριεύθη, ἀνεῦ συνθήκης οὐδεμιᾶς. Ὅλοι σχεδὸν οἱ πρόμαχοι τῶν
λοιπῶν τοῦ περιόλου τμημάτων, ἅμα μαθόντες τὴν ἐκπόρθη-
σιν τῶν πυλῶν τοῦ Ῥωμανοῦ, τῆς Χαρσίας καὶ τοῦ Μυριάδρου,
καὶ νοήσαντες ὅτι θέλουσι κυκλωθῆ, ὑπενέδωκαν ζητήσαντες ἑκα-
στος ὅπως ῥηδύνατο τὴν σωτηρίαν αὐτοῦ· ὅλοι σχεδὸν, καὶ αὐτὸς
ὁ Λουκάς ὁ Νοταρᾶς, ὅστις μέχρι τῆς ὥρας ἐκείνης τόσοῦτον γεν-
ναίως εἶχεν ἀποκρούσει τὰς προσβολὰς τοῦ Ζαγανὸς πασᾶ ἐπὶ τοῦ
Κερατίου κόλπου. Πανταχοῦ αἱ ἀστοκρατορικαὶ σημαῖαι κατε-
ρίφθησαν καὶ ἀνεστήλωθη ἀντὶ αὐτῶν ἡ ἡμισέληνος. Ἐπειδὴ δὲ
καὶ τὰ πληρώματα τοῦ περὶ τὰ τεῖχη τῆς Προπύλαιδος στόλου,
τὰ ὅποια κατ' οὐδὲν εἰς τὴν ἄλωσιν συνετέλεσαν, καταλιπόντά
τὰ πλοῖα αὐτῶν εἰσώρμησαν ὡσαύτως ἐπὶ τὰς πύλας τοῦ μέρους
ἐκείνου, ἡ πόλις κατεκλύσθη οὕτω πανταχόθεν ὑπὸ φλόγῃ καὶ
ἀναριθμήτου πλῆθους· οὐδὲ συνέρρευσαν στρατιῶται μόνον καὶ
ναῦται ἀλλὰ καὶ ἱερωμένοι, καὶ ὑπηρέται, ἀκαὶ αὐτοὶ οἱ βόσκιοντες
τὰς ἡμιόνας, καὶ οἱ μάγειροι πάντες. Καὶ ἤρχισεν οὕτω ἡ τρί-
μερος λεηλασία ἡ ἐπαγγελθεῖσα ὑπὸ τοῦ Μεχμέτ Β' πρὸ τῆς
ἐφόδου. Ἡ σφαγὴ σχετικῶς ἄδεν ἐγένετο μεγάλη. Κατ' ἀρχὰς
ἐφονεύοντο πάντες ἀδιακρίτως, ἀνθιστάμενοι καὶ φεύγοντες, ἄν-
δρες, γυναῖκες, παῖδες· ἀλλὰ μετ' οὐ πολὺ ἡ πλεονεξία κατί-
σχυσε τῆς ἐκδικήσεως καὶ οἱ νικηταὶ ἠρκέσθησαν εἰς τὴν αἰχμα-
λωσίαν τῶν νικηθέντων· ἵνα χρηματολογήσωσιν ἐκ τῆς πωλίσσεως
αὐτῶν. Ὁ Δούκας λέγει ὅτι μετὰ τὴν ἄλωσιν ἐθανάτωσαν ἄν-
δρες μαχηταὶ περὶ τοὺς δισχιλίους· καὶ ὁ Κριτθόπουλος ἀξιοῖ ὅτι
παρ' ὅλον τὸν πόλεμον καὶ ἐν αὐτῇ τῇ ἄλώσει ἀπέθανον ἰθαγεν-
εῖς καὶ ξένοι σύμπαντες, ἄνδρες, καὶ γυναῖκες, καὶ παῖδες ἐγγύς
που τετρακισχίλιοι. Ἐν τῷ μέσῳ δὲ τῆς φοβερᾶς συγγύσεως καὶ
ταραχῆς, ἥτις ἐπεκράτησε κατὰ τὰς ἀπαιτίας ἐκείνας ὥρας, οἱ

πλείστοι τῶν ἐπιζήσαντων ἀρχηγῶν τοῦ στρατοῦ ἡδυνήθησαν νὰ σωθῶσιν, ἰδίως οἱ ἀδελφοὶ Βροζάρδαι, ὁ λιμεναρχὴς Ἀλοῖσιος Διέδος, ὁ Ἱερώνυμος Μοροζίνης, ὁ Γαβριήλ Τρεβιζάνος καὶ ἕτεροι οὐκ ὀλίγοι, πάντες ξένοι, διότι ἐκτὸς τοῦ Λουκᾶ Νοταρᾶ, ἅπαντες οἱ ἄλλοι Ἕλληνες ἀρχηγοὶ ἔπεσον. Αὐτὰ τὰ παρὰ τὴν ἄλυσιν τεταγμένα πλοῖα κατώρθωσαν νὰ διαφύγωσιν· ἐὰν δὲ διαρκούσης τῆς πολιορκίας δὲν ἤθελον ἀποπλισθῇ τινὲς τῶν ἐν τῷ λιμένι νηῶν, ἵνα τὰ πληρώματα αὐτῶν χρησιμεύσωσιν εἰς τὰς ἐπὶ τῆς ἑρᾶς ἐπιθέσεις, ἤθελον καὶ ταῦτα δυνηθῇ νὰ ἀποδράσωσι, διότι, καθ' ἃ πρὸ μικροῦ εἰπομέν, τὰ πληρώματα τοῦ ὁσμανικοῦ στόλου τοῦ σταθμεύοντος παρὰ τὸ ἐπὶ τῇ Προποντίδι τείχος εἶχον ἀπέλθαι πρὸς Λεπλάσιαν, ὥστε τὰ κενὰ αὐτοῦ σκάφη ἦσαν καταδεδικασμένα νὰ θεωρῶσιν ἀπρακτοῦντα τοὺς ἀπερχομένους. Οἱ ἐπιστήμότεροι τῶν αἰγυπιαστειθέντων ἦσαν ὁ καρδινάλιος Ἰσιδώρος, ὅστις μεταμφιεσθεὶς ἐπωλήθη ὡς κοινὸς δούλος εἰς Γαλατᾶν, ἀπὸ τοῦ ὁποίου κατώρθωσε νὰ διαφύγῃ βραδύτερον· ὁ Ἑνετὸς πρόξενος Ἱερώνυμος Μινότος, ὁ Ἰσπᾶνὸς πρόξενος Πέτρος Ἰουλιανός· ὁ ἱστορικὸς Φραντζῆς, ὅστις ἐξηγοράσθη ἔπειτα καὶ περιεσώθη εἰς Πελοπόννησον, ἀφοῦ εἶδεν ὅμως τὰς καλλίστας ἀδελφὰς τοῦ θυγατέρας εἰσάχθεισας εἰς τὸ χαρέμιον τοῦ σουλτάνου· τελευταῖον δὲ Λουκᾶς Νοταρᾶς, ὅστις συνελήφθη μετὰ τῆς συζύγου καὶ τῶν τέκνων ἐν τῷ ἰδίῳ οἴκῳ μετὰ μικρὰν τινα ἀντίστασιν καὶ ἔμεινε κατ' ἀρχὰς ἐν αὐτῷ φυλαττόμενος ἐκ διαταγῆς τοῦ σουλτάνου. Ἀπέθανε δὲ τότε καὶ ὁ ὁσμανίδης ἡγεμονόπαις Ὀρχάν. Ὁ Ὀρχάν ὅστις ἦτο τεταγμένος εἰς τὸ παρὰ τῇ Προποντίδι τείχος, μεταμφιεσθεὶς εἰς μνηστῆρα ὅτε εἰσεβαλὼν ἐκείθεν οἱ πολέμιοι, ἐρίφηθ' διὰ μιᾶς τοξοβολικῆς θυρίδος τοῦ πύργου ἐν ᾧ διετίθετο, καὶ πεσὼν κατὰ γῆς συνελήφθη κατ' ἀρχὰς ὡς κοινὸς αἰγυπιαστὴς μετ' ὀλίγον ὅμως προδοθεὶς ὑπὸ ἑνὸς τῶν συναιχμαλώτων λαβόντος ὡς ἀντάλλαγμα τὴν ἰδίαν ἐλευθερίαν, ἀπεκρίθη τὴν κεφαλὴν, ἥτις ἀπεστάλη ἀμέσως εἰς τὸν σουλτάνον.

Τὸ παράδοξον εἶναι ὅτι ἐὰν πιστεύσωμεν τὸν Δούκαν ὅς οὐτοὶ καὶ αἱ θυγατέρες τοῦ Νοταρᾶ κατελήφθησαν εἰς τὰς κλίνας αὐτῶν ὑπὸ τῶν Ὀσμανιδῶν, οἵτινες εἰσέλασαν εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ μεγάλου δούκους· αἶψα γὰρ ὁ μέγας φέρων εἰκοσιν ἑννέα καὶ ὁ πρωτόδικος

ὕπνος ἡδὺς ἦν ἐν ὀφθαλμοῖς τῶν νέων καὶ νεανίδων. » Τοσαύτη ἦτα ἡ πεποίθησις αὐτῶν ὅτι ἡ ἔφοδος αὐτῇ θέλει ἀποκρουσθῇ ὅπως αἱ προηγηθεῖσαι ἄλλαι. Καὶ ἄλλοι δὲ τὰ αὐτὰ ἐφρόνουν, ὡς ἐπιμαρτυρεῖται ὑπὸ ἐτέρου γεγονότος παρὰ τοῦ αὐτοῦ Δούκα ἀναφερομένου. Ἐτυχε, λέγει, ἐν τῇ φεβερᾷ ταύτῃ ἡμέρᾳ τῆς συντελείας τῆς πόλεως νὰ ἐορτάζεται καὶ πανηγυρίζεται ἡ μνήμη τῆς ὁσιομάρτυρος Θεοδοσίας. Ὅθεν ἀφ' ἐσπέρας μὲν πολλοὶ καὶ παλλαὶ εἶχον διανυκτερεύσει ἐν τῷ σορῷ τῆς Ὀσίας, τὰ δὲ πρωτὶ ἡμέρας γενομένης ἔτι πλείονες ἀπέρχοντο εἰς προσκύνησιν μετὰ τῶν γυναικῶν αὐτῶν, αἵτινες περικεκαλλωπισμέναι καὶ περικεκοσμημέναι οὖσαι ἔφερον κηροὺς καὶ θυμιάματα, ὅτε αἰφνης συνελήφθησαν ὑπὸ τῶν παλεμίων. Ἄλλ' ἐὰν πολλοὶ τοσοῦτον εἶχον θάρρος εἰς τὴν ἐκβασιν τοῦ ἀγῶνος, οἱ πλείστοι, ἅμα ἀκούσαντες τοὺς κώδωνας τοὺς ἀναγγείλαντας τὸν κίνδυνον, ἔδραμον εἰς τὰς ἐκκλησίας, ἐπικαλούμενοι τὰς πρεσβείας τῆς Θεοτόκου. Ὅτε δὲ περιεχύθη ἡ ἀγγελία ὅτι ἐάλω ἡ πόλις, πάντες ὡς ἐκ συνθήματος ἐνὸς συνέρρευσαν εἰς τὸν μέγαν ναὸν τῆς τοῦ Θεοῦ σοφίας· διότι, λέγει ὁ αὐτὸς ἱστορικὸς, ἦσαν πρὸ πολλῶν χρόνων ἀκούοντες παρὰ τινων ψευδομάντεων, ὅτι οἱ Τοῦρκοι μέλλουσι μὲν νὰ κυριεύσωσι τὴν πόλιν καὶ νὰ κατακόψωσι τοὺς κατοίκους αὐτῆς ἄχρι τοῦ κίονος τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου, ἀλλὰ μετὰ ταῦτα καταβὰς ἄγγελος, φέρων ῥομφαίαν, παραδώσει αὐτὴν τε καὶ τὴν βασιλείαν ἀνωνύμῳ ἀνδρὶ παρὰ τῷ κίονι ἵσταμένῳ, ἀπερίττω δὲ καὶ πενιχρῷ, καὶ ἐρεῖ αὐτῷ ἀλάβε τὴν ῥομφαίαν ταύτην καὶ ἐκδίκησον τὸν λαὸν Κυρίου. » Τούτου γενομένου οἱ Τοῦρκοι θέλουσι τραπῇ, οἱ δὲ χριστιανοὶ καταδιώζουσιν αὐτοὺς κόπτοντες καὶ ἐξελάουσιν ἐκ τῆς πόλεως καὶ ἐξ ἀπάσης τῆς Δύσεως καὶ ἐκ τῶν τῆς Ἀνατολῆς μερῶν ἄχρις ὀρίων Περσίας ἐν τῷ τόπῳ τῷ καλουμένῳ Μογοδενδρίῳ. Εἰς ταύτην πιστεύοντες τὴν προφητείαν ἔσπευσαν πάντες νὰ καταλείψωσι τὸν κίονα τοῦ σταυροῦ ἐξόπισθεν αὐτῶν καὶ νὰ σφύρεύσωσιν εἰς τὴν μεγάλην ἐκκλησίαν. Ἀπέβη δὲ τὸ πλῆθος τοσοῦτῳ μεῖζον, ὅσῳ πολλοὶ μὲν σωφρονέστεροι εἶχον ζητήσει νὰ διαφύγωσι διὰ τῶν πλοίων, ἀλλ' οἱ πωλωραὶ τῆς πόλεως, ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ χρησμοῦ οἰστρηλατούμενοι, ἐκλείσαν τὰς θύρας τοῦ παρὰ τὸν Κεράτιον τείχους καὶ ἔρριψαν τὰς κλεῖς εἰς

τὴν θάλασσαν. Ὅθεν ἐντὸς ὀλίγου ὁ ὑπερμεγέθης ἐκαῖνος ναὸς ἐγένετο πλήρης ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν, οἱ δ' ἀναριθμητοὶ οὗτοι ὄλγοι, κλείσαντες τὰς θύρας καὶ ἰστάμενοι κάτω καὶ ἄνω ἐν τοῖς περιουλίοις καὶ ἐν παντὶ τόπῳ, περιέμενον σωτηρίαν. Ἀλλὰ δὲν παρήλθε πολλὴ ὥρα καὶ οἱ Τούρκοι εἰσβαλόντες ξιφῆρεις ἤρχισαν ν' ἀρπάζωσιν ἕκαστος καὶ νὰ δεσμεύωσι τὸν ἴδιον αἰχμαλώτον, ἀπάγοντες αὐτοὺς ὡς ἀγέλας καὶ ποίμνια προβάτων· ἄλλοι δὲ ἐτράπησαν ἐπὶ τὰ ἱερὰ καὶ πολύτιμα τῆς ἐκκλησίας σκευὴ καὶ καμῆλια καὶ τὰς ἀγίας εἰκόνας, διαρπάζοντες τὰ πάντα, ὥστε ἐν βίπῃ ὀφθαλμοῦ ὁ ναὸς ἐμεινεν ἔρημος καὶ γυμνὸς τὸν κοσμημάτων αὐτοῦ. Οὐδὲ εἰς ταῦτα ἀρκούμενοι· ἐξετραχηλίσθησαν εἰς πολλὴν ἄλλην κατὰ τῶν αἰχμαλώτων ἀκολασίαν καὶ πολλὰς ἐπεχείρησαν ἐν τῷ ναῷ καταστροφάς.

Τοιαῦτα ἐγίνοντο ἐνταῦθ' αὖτε καὶ ἀπανταχοῦ τῆς πόλεως. Μετὰ δὲ τὴν πρώτην τυφλὴν ἐρμὴν τὴν ἐπαγαγοῦσαν τσαούτας ἀνωφελεῖς σφαγὰς, ἡ λεηλασία διωργανώθη μετὰ παραδόξου τάξεως. Κατὰ τὸν Βάρβαρον πρὸ πάσης οἰκίας, μονῆς καὶ ἐκκλησίας εἰς ἣν ἐνέβαλλον Μουσουλμάνοι, ἀνεστηλαύτο μικρὰ σημαία ὡς τεμνῆριον ὅτι κατελήφθη τὸ οἰκοδόμημα καὶ ὅτι αἱ κατόπιν ἐπερχόμενοι δὲν δικαιοῦνται πλέον νὰ εἰσέλθωσιν εἰς αὐτό. Τοιαῦται δὲ σημαῖαι ἠριθμοῦντο κατὰ τὰς ἡμέρας ἐκείνας καθ' ἣλην τὴν Κωνσταντινουπόλιν περὶ τὰς 200,000, διότι εἰς πολλὰ οἰκοδομήματα ἀνηρτήθησαν 10 σημαῖαι. Καὶ ἐν τοῦτοις προϋούσης τῆς ἡμέρας ἐφθασεν ἡ μεσημβρία. Τότε ὁ Μεχμέτ Β' ὅστις δὲν ἠθέλησε κατ' ἀρχὰς νὰ γίνῃ μάρτυς τῆς λεηλασίας, ἀπεφάσισε τελευταῖον νὰ εἰσελάσῃ εἰς τὴν πόλιν διὰ τῆς πύλης τῆς Ἀδριανουπόλεως ἢ Μυριάνδρου ἐν συνοδίᾳ τῶν βεζυρῶν καὶ τῶν αὐλικῶν καὶ τῶν σωματοφυλάκων, καὶ ἐπορεύθη κατ' εὐθείαν πρὸς τὸν ναὸν τῆς τοῦ Θεοῦ σοφίας. Ἐκεῖ ἀφικόμενος ἀφίππευσε καὶ εἰσελθὼν ἐξέστη ἐπὶ τῇ θείᾳ. Πραστήρησε δὲ ἀμέσως στρατιωτικὴν θρῠνύντα διὰ πελέκως ἕνα τῶν λίθων τοῦ ἐδάφους. Διατὶ, εἶπε, προξενεῖς τὴν ζημίαν ταύτην; Ὁ δὲ ἀπεκρίνατο, ἕνεκα πίστεως. Ὁ παροργισθεὶς σουλτάνος ἐπάταξεν αὐτὸν καὶ ἀνεφώνησεν ἀρχαὶ ὑμῖν ὁ Θεσαυρὸς καὶ ἡ αἰχμαλωσία· αἱ οἰκοδομαὶ τῆς πόλεως ἐμαὶ εἰσίν. » Καὶ ἐνῷ οἱ ἀκόλουθοι ἐλκύσαντες τὸν στρατιωτικὸν ἐκ

τῶν ποδῶν ἔρριψαν ἔξω ἡμίθνη, ὁ Μεχμέτ Β' κελεύσας ἐνὰ τῶν περιαύτῳ ἱερῶν ν' ἀναβῇ ἐπὶ τοῦ ἀμβωνός· καὶ νὰ καλέσῃ τοὺς πατρὺς εἰς προσευχὴν, πρῶτος αὐτὸς ἐπέλεσε τὸ θρησκευτικὸν τοῦτο καθήκον ἐπὶ τῆς ἀγίας τραπέζης· καὶ οὕτω ἀφαιρεθεὶς ὁ μέγας ἐκείνος ναὸς ἀπὸ τῆς χριστιανικῆς πίστεως, ἀφωσιώθη ἐκτοτε εἰς τὴν λατρείαν τοῦ Ἰσλάμ. Ἐξελθὼν δὲ τοῦ βωμοῦ ἐζήτησε τὸν Νοταρὰν καὶ παραστάντος αὐτοῦ καὶ προσκυνήσαντος, «καλὰ τῶνόντι ἐκάματε, τὸν εἶπε, νὰ μὴ μὲ παραδώσετε τὴν πόλιν ἰδὲ πόση ζημία ἐγένετο, πόσος ὀλεθρος, πόση αἰχμαλωσία!» «Κύριε, ἀπεκρίθη ὁ μέγας δούξ, δὲν ἦτο εἰς τὰς χεῖράς μας νὰ παραδώσωμεν τὴν πόλιν, καὶ οὔτε εἰς τὰς χεῖρας τοῦ βασιλέως, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ τινὲς τῶν περὶ σὲ ἀνδρῶν ἐγγράφως ἐνίσχουν αὐτὸν νὰ μὴ φοβῇται τίποτε, διότι οὐδὲν θέλεις κατορθώσῃ καθ' ἡμῶν.» Ὁ σουλτάνος ἐνόησεν ἀμέσως ὅτι ὁ Νοταρὰς αἰνίττεται τὸν Χαλίλ πασᾶν καὶ ἀπεφάσισε καθ' ἑαυτὴν ν' ἀπαλλαγῇ τέλος τοῦ μεγάλου τούτου βεζύου, ἀλλ' ἐπὶ τοῦ παρόντος μηδὲν ἐπιδείξας ἠρώτησε τὸν μέγαν δούκαν, ἐὰν ὁ βασιλεὺς ἐφυγε διὰ θαλάσσης. Ὁ δὲ ἀπεκρίθη ἀγνοῶ, διότι ἤμην ἐν τῇ βασιλικῇ πόλει, ὁ δὲ βασιλεὺς ἐμάχετο περὶ τὰς πόλεις τοῦ Ῥωμανοῦ καὶ τὴν Χαρσίαν. Ὁθεν ὁ σουλτάνος διέταξε νὰ γίνῃ ἀκριβεστέρα ἐρευνα περὶ τὰ πτώματα τοῦ μέρους ἐκείνου, καὶ ἀνευρέθῃ ὁ νεκρὸς, ἀναγνωρισθεὶς ἐκ τῶν ἀετοφόρων αὐτοῦ πεδίλων. Προσῃχεστὴς δὲ τῆς κεφαλῆς αὐτοῦ, ὁ σουλτάνος ἠρώτησε τὸν μέγαν δούκαν, ἐὰν ἤναι τῶνόντι ἡ κεφαλὴ τοῦ βασιλέως, ὁ δὲ παρατηρήσας αὐτὴν ἀπεκρίθη ἀεκείνου ἐστὶ, κύριε. Ὁ Αφοῦ δὲ εἶδον αὐτὴν καὶ ἕτεροι καὶ ἀνγνωρίσαν, διέταξεν ὁ Μεχμέτ νὰ προσηλωθῇ ἐν τῇ κίονι τοῦ Αὐγουστειῶν καὶ νὰ μείνῃ ἐκεῖ μέχρι τῆς ἐσπέρας, τὸ δὲ σῶμα νὰ ταφῇ μετὰ βασιλικῆς τιμῆς. Τοῦτο τοῦλάχιστον λέγει ὁ Φραντζῆς, ὅστις ὅμως δὲν ἐξηγεῖ τίνας εἰδους βασιλικὰς τιμαὶ ἀπεδόθησαν εἰς τὸν νεκρὸν τοῦ τελευταίου τῶν Κωνσταντινῶν. Ἐὰν δὲ κρίνωμεν ἐκ τοῦ σωζομένου εὐτελοῦς ὁπώραν τᾶφου ἀνάγκη νὰ υποθέσωμεν ὅτι ἐτηρηθήσαν μὲν περὶ τὴν κηδεῖαν τινὲς τῶν διάτυπώσεων τῶν ἀνέκαθεν εἰθισμένων ἐπὶ τῶν βασιλικῶν νεκρῶν, ἀλλ' οὐχὶ μετὰ τῆς προσηκούσης πομπῆς. Τῶνόντι πλησίον τοῦ Βερὰ-Μεϊντανὶ καὶ τοῦ Βερὰ-Τζαμισὶ, ἐν τῇ γωνίᾳ οὐκίας κατ-

ηγμένης ὑπὸ σκανδαλοποιῶν καὶ ἐπισαγματοποιῶν καὶ ἄλλων τοιούτων τεχνιτῶν, ἀναπαύεται κατὰ τὴν παράδοσιν ὁ ὑπέρτατος ἐκείνος τῆς Κωνσταντινουπόλεως πρόμαχος ὑπὸ λίθον ἀνεπίγραφον καὶ ὑπὸ τὴν σκιὰν ἰτέας συμπεπλεγμένης μετὰ ἀγρίων κλημάτων καὶ φροδίων καὶ μέχρι τῆς σήμερον ἀνάπτεται ἐκεῖ κατὰ πᾶσαν ἐσπέρην λυχνὰ ἀπλῆ ἥς τὰ ἔλαιον παρέχεται ὑπὸ τῆς κυβερνήσεως. Ταῦτα κατὰ Μορτμαννόν διότι κατ' ἄλλους ἀξιοῦντας ὅτι εἶναι ἀκριβέστεροι, ὁ τάφος εἶναι ἔτι εὐτελέστερος. Ἀλλ' ὁπωδήποτε, πρὸς τὴν ἀποδείξει ὅτι ὁ κατακτητὴς ἐπραξεν ὅ,τι ἐπραξεν ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἐκ πολιτικοῦ συμφέροντος μᾶλλον ἢ ἐκ μεγαλοφρεσύνης. Πιστοποιήσας τὴν ταυτότητα τοῦ νεκροῦ, διατάξας νὰ κηδευθῇ μετὰ τῶν εἰθισμένων ἐπὶ βασιλείων διατυπώσεων καὶ φροντίδας, νὰ ἐπιμαρτυρῇται ἐσαεὶ ὁ τάφος αὐτοῦ, ὑβδὸν ἄλλο, ἠθέλησεν ἡ νὰ καταστήσῃ ἐξω πᾶσιν ἀμφιβολίας ὅτι οὐδεὶς πλέον ὑπῆρχεν ἐπὶ γῆς χριστὸς ἐν Κυρίῳ αὐτοκράτωρ Ρωμαίων ὁ δικαιούμενος νὰ ἀμφισβητήσῃ τὰ ἔργα τῆς βίας· δίδει ὅσον καὶ ἂν πεποιθασιν εἰς τὰς ἰδίας δυνάμεις οἱ μεγάλοι ἀνταρτοπεῖς τοῦ κόσμου, τοῦτον, ἔχουσι πάντοτε ἀντηχῶσαν ἐν τοῖς μυρίοις τῆς καρδίας αὐτῶν φωνήν τινα τοῦ δικαίου πρὸς ἣν προαιροῦνται νὰ συνδιαλλαγῶσιν ὅπωςδῆποτε.

Οὕτω δὲ νομίσας ὅτι ἠσφάλισε τὸ κατόρθωμα αὐτοῦ ἠσθάνθη ἐξαιρετόν τινα εὐχαρίστησιν, ἣν ἀπέδειξε διὰ τῆς ἐπιεικείας μετ' ἧς κατὰ τὴν ἡμέραν ταύτην προσήνελθον πρὸς τε τοὺς γενοαίους ἄνδρας, αἵτινες ἐξηκολούθουν ἐτι ἀγωνιζόμενοι ἐν τινὶ τῆς πόλεως ἄκρᾳ καὶ πρὸς τὸν ἐπιφανέστερον τῶν αἰχμαλώτων ὅσους συνέλαβον. Ἀπὸ τῆς ἐκτεῖς ἰσχύος τῆς πρώτης ἡ ἡμισέληνος εἶχεν ἀναστῆ λωθῇ, ὡς προσέπομεν, εἰς ἄπαντα τὰ τεῖχη, εἰς ἅπαντας τοὺς πύργους καὶ εἰς ἅπαντα τὰ οἰκοδομήματα. Ἀλλὰ μέχρι τῆς 2 μετὰ μεσημβρίαν ὑπῆρχεν ἐτι πύργος τις, ὅστις οὔτε ἐκυρεῖσθαι οὔτε ἠθέλε νὰ παραδοθῇ· ὁ πύργος τοῦ Βασιλείου, λέοντος καὶ Ἀλεξίου ὁ ἱστάμενος μὲν παρὰ τῇ Πριάζ, πύλῃ τῇ καλουμένῃ σήμερον Μπαχτσέ-Καπουσί, κατεχόμενος δὲ ὑπὸ τοῦ πληρώματος ἐνὸς κρητικοῦ πλοίου. Τὰ ἀτρόμητα ταῦτα τέκνα τῆς μεγάλης ἐκείνης νήσου, ἠδύνατο νὰ φύγωσι, διότι εἶχον τὴν ναῦν αὐτῶν καὶ εἶδομεν ὅτι πᾶσαι αἱ ἐξελθοῦσαι τοῦ λιμένος νῆες ἐσώθησαν. Ἀλλ' ὁμως καί

περ βλέποντα ὅτι πᾶσα ἡ πόλις ἐδουλώθη, οὔτε νὰ φύγῳσιν ᾔβη-
 λησαν, οὔτε νὰ παραδοθῶσιν ἐπέιθοντο, ἀλλ' ἐπέμεινον ἐκθύμως
 ἀνταγωνιζόμενα ὑπὸ τὴν ἀετοφόρον σημαίαν ἣτις ἐξηκολούθει ἐκεῖ
 καὶ μόνον πτερυγίζουσα. Τὸ πρᾶγμα ἀνηγγέλθη εἰς τὸν σουλτάνον,
 ὃ δὲ, θαυμάσας τὴν γενναϊότητα τῶν ἀνδρῶν, διέταξε νὰ παύσῃ ἡ
 προσβολὴ καὶ νὰ εἰπωσιν αὐτοῖς ὅτι δύνανται νὰ ἐξέλθωσι μετὰ
 τῶν τιμῶν τοῦ πολέμου, ὡς λέγεται σήμερον, «ἐλεύθεροι αὐτοὶ τε
 καὶ ἡ ναῦς αὐτῶν καὶ πᾶσα ἡ ἀποσκευὴ ἣν εἶχον,» ὡς λέγει ὁ
 Φραντζῆς, προσεπιφέρον ὅτι, «καὶ οὕτως γενομένων πάλιν μόλις
 ἐκ τοῦ κύργου τούτους ἔπεισαν ἀπελθεῖν.» Συγχρόνως δὲ ὁ σουλ-
 τάνος καλέσας αὐτοὺς τὸν μέγαν δούκαν παρηγόρησεν αὐτὸν, διέ-
 ταξε νὰ δοθῶσιν εἰς τὴν γυναῖκα αὐτοῦ καὶ εἰς τοὺς παῖδας ἀνά
 4000 ἄσπρα κατὰ κεφαλὴν καὶ ἔπειτα εἶπεν, ὅτι ὁ σκοπὸς τοῦ
 ἥτο νὰ ἐπιτρέψῃ αὐτῷ ἄψασαν τὴν διοίκησιν τῆς πόλεως καὶ νὰ
 τὸν προαγάγῃ εἰς ἀξίωμα ἐνδοξότερον ἐκείνου ὅπερ εἶχεν ἐν τῷ
 καιρῷ τοῦ βασιλέως· ἐζήτησε παρ' αὐτοῦ τὰ ὀνόματα ὅλων τῶν
 εὐγενῶν καὶ τῶν ἐν τῷ παλατίῳ ἀνωτέρων ἀξιωματικῶν, καὶ αὐ-
 τὸν μὲν ἀπέλυσεν εἰς τὴν οἰκίαν του, ἀναζητήσας δὲ ἐν τοῖς πλοίοις
 καὶ ἐν ταῖς σκηναῖς τοὺς σημειωθέντας ἐπιφανεῖς ἀνδράς, ἐξηγό-
 ρασεν ἅπαντας, καταβαλὼν ἄσπρα χίλια δι' ἑκάστον.

Τὴν ἐπισύσαν, 30 τοῦ μηνὸς, εἰσῆλσε τὸ δεῦτερον ὁ σουλτά-
 νος εἰς τὴν πόλιν. Ἡ ἐπίεικὴς αὐτοῦ διάθεσις δὲν εἶχεν ἔτι ἐκ-
 λείπει. Πορευθεὶς κατ' εὐθεῖαν εἰς τὸ δῆγμα τοῦ Νοταρᾶ, εἶρε
 τὴν σύζυγόν του κλινήρην ἐκ τῶν φοβερῶν τῆς προτερείας συγ-
 κανήσεων. Ὅθεν πλησιάσας εἰς τὴν κλίνην καὶ πρὸς ἀγορεύσας τὴν
 ἀσθενῆ εἶπε· «Χαῖρε, ὦ μήτερ, μὴ λυποῦ ἐπὶ τοῖς συμβεβηκόσι.
 Τὸ θέλημα τοῦ Κυρίου γενέσθω. Ἐχω ἔτι πλείονα τῶν ὅσα ἀπώ-
 λεις τοῦ δοῦναί σοι μόνον ὑγίαινα.» Τότε προσῆλθον καὶ οἱ παῖ-
 δες τοῦ μεγάλου δουκὸς καὶ προσεκύνησαν τὸν νέον αὐτῶν κύριον
 καὶ εὐχαρίστησαν μεθ' ὃ ἀπῆλθεν οὗτος ἵνα περιοδεύσῃ ἀνὰ τὴν
 πόλιν. Ὅλοι οἱ αἰχμάλωτοι, ὃ ἐστὶν ὅλοι οἱ ἐπιζήσαντες κάτοι-
 κοι, εἶχον ἀπαχθῆ εἰς τὸ στρατόπεδον καὶ τὸν στόλον. Εἰς τὰς
 ὁδοὺς δὲν ἐφαίνετο ψυχὴ ζῶσα· μόνον ἐν ταῖς εἰκταῖς ἐξηκολούθει
 ἡ λεηλασία τὰ σατανικά αὐτῆς ὄργια, καὶ ἀνεζητοῦντο μηχανῶδες
 ὅσα τὴν προτερείαν δὲν ἀνευρέθησαν, καὶ ἐφόνευσον ἀλλήλους οἱ

ἀπαγες ἵνα ἀποφύγῃσι τὴν διανομήν. Ἡ θέα τῆς μεγάλης ταύτης πόλεως, ἥτις· χθές ἔτι, πλήρης ζωῆς, περιελάμβανε τὴν κεφαλὴν καὶ τὴν καρδίαν ὅλου τοῦ χριστιανισμοῦ τῆς Ἀνατολῆς, νῦν δὲ κατέκειτο νεκρὰ καὶ ἄφωνος, ἐπροξένησε συγκίνησιν· τινα καὶ εἰς αὐτὴν τὴν σιδηρᾶν καρδίαν τοῦ Μεχμέτ Β', ὅστις ὅτε ἔφθασεν ἐνώπιον τῶν ἀνακτόρων καὶ ἀπέβλεψε πρὸς τὴν ἐν αὐτοῖς ἐπικρατοῦσαν ἐρημίαν, δὲν ἠδυνήθη νὰ μὴ ἐνθυνηθῇ τὸ τοῦ Πέρσου ποιητοῦ ἐκεῖνο· « ἡ ἀράχνη ἐπιτελεῖ τὰ τοῦ θρώρου καθήκοντα ἐν ταῖς στοαῖς τοῦ βασιλέως, ἡ δὲ γλαυξ τονίζει τὸν ἐνυάλιον παιᾶνα ἐν τοῖς ἀνακτόροις τοῦ Ἀφρασιάβ. » Ἀλλ' ἡ ἀπαρσία αὐτῆς συγκίνησε, καὶ, τὸ δεινότερον, ἡ ἐπὶ τινὰς ὥρας ἰσχύσασα φιλανθρωπία, ἐξέλιπον μετ' ὀλίγον. Πλησίον τῶν ἀνακτόρων διέταξεν ὁ σουλτάνος νὰ παρατεθῇ συμπόσιον. Ἐκεῖ καταβαπτισθεὶς ὑπὸ τοῦ οἴνου διέταξε τὸν ἀρχιευνούχον νὰ ἀπέλθῃ εἰς τὸν οἶκον τοῦ μεγάλου δουκὸς καὶ νὰ εἴπῃ αὐτῷ, ὅτι ὁ ἡγεμὼν ὀρίζει ἵνα στείλῃ τὸν υἱὸν τοῦ τὸν νεώτερον εἰς τὸ συμπόσιον. Ἦτο δὲ ὁ νέος 14 μόλις ἑτῶν καὶ εὐειδής. Ὁ πατὴρ ἀκούσας τὴν διαταγὴν ἀπενεκρῶθη καὶ ἀπεκρίθη, ὅτι δὲν εἰθίσται παρ' ἡμῶν νὰ παραδίδωμεν οἰκεῖαις· χερσὶ τὰ ἡμέτερα τέκνα, ἵνα μανθῶσι. Προτιμότερον εἶναι νὰ στείλῃ ὁ ἡγεμὼν δῆμιον, ἵνα λάβῃ τὴν κεφαλὴν μου. Ὁ ἀρχιευνούχος τὸν συνέβούλευσε νὰ μὴ παροξύνῃ τὴν ὀργὴν τοῦ σουλτάνου· ὁ δὲ, μὴ πειθόμενος εἶπεν, ὅτι ἂν θέλῃ ἄς λάβῃ τὸ παιδίον καὶ ἄς ἀπέλθῃ, ἀλλ' αὐτὸς οἰκείῳ θελήματι δὲν θέλει πώποτε τὸ δώσει. Τότε ὁ ἀρχιευνούχος ἐπιστρέψας παρὰ τῆς ἡγεμονίᾳ διηγῆθαι τὰ ὑπὸ τοῦ μεγάλου δουκὸς ῥηθέντα. Ὁ δὲ σουλτάνος ἀνεφώνησεν· « Ἰπαγε· λοιπὸν μετὰ τοῦ δῆμιου, καὶ σὺ μὲν φέρε με τὸ παιδίον, ὁ δὲ δῆμιος ἄς ἀπαγάγῃ τὸν δοῦκα καὶ τοὺς ἄλλους αὐτοῦ υἱούς. » Ὁ Νοταρᾶς μαθὼν τὸ μήνυμα, ἠσπάσθη τὴν γυναῖκα αὐτοῦ καὶ τὰς θυγατέρας, καὶ ἐπορεύθη μετὰ τοῦ δῆμιου αὐτὸς τε καὶ οἱ δύο πρεσβύτεροι αὐτοῦ υἱοί· ὁ δὲ νεώτερος ἀπῆλθε μετὰ τοῦ ἀρχιευνούχου, ὅστις ἐπανελθὼν τὸ μὲν παιδίον· παρέδωκεν εἰς τὸν ἡγεμόνα, εἰδείξε δὲ τοὺς λοιποὺς ἐν τῇ πύλῃ τοῦ παλατίου ἰσταμένους. Ὁ σουλτάνος κρατῆσας τὸ παιδίον διέταξε τὸν δῆμιον νὰ ἀποκεφαλίσῃ τὸν πατέρα καὶ τοὺς δύο ἀδελφούς. Ὅτε ὁ δῆμιος παραλαβὼν αὐτοὺς ἀπήγαγε μικρὸν

κάτωθεν τοῦ παλατίου καὶ ἀνήγγειλεν εἰς τὰ θύματα τὴν ἀπό-
φασιν, ὁ νεώτερος τῶν δύο υἱῶν ἤρχισε νὰ κλαίῃ. Ἀλλ' ὁ πατὴρ
ἐνεθάρρυνεν ἀμφοτέρους εἰπὼν· «Τεκνία, χθὲς ἐν μιᾷ καιροῦ ῥοπῇ
ἀπωλέσαμεν καὶ δόξαν καὶ πλοῦτον, καὶ δύναμιν· ἠδυνάμεθα ἴσως
νὰ ζήσωμεν, ἀλλὰ πῶς; καταφρονούμενοι καὶ ταλαιπωρούμενοι
μέχρις οὗ ἔλθῃ καὶ ἐφ' ἡμᾶς τὸ ἀναπόδραστον τέλος. Ζωῆς τοι-
αύτης δὲν εἶναι προτιμότερος ὁ θάνατος; Ποῦ ὁ βασιλεὺς ἡμῶν;
Δὲν ἔπεσεν ἐχθὲς μαχόμενος; Ποῦ ὁ μέγας δομῆστῆς, ποῦ ὁ
πρωτοστράτηγ Παιλαιολόγος, καὶ οἱ δύο αὐτοῦ υἱοί; Δὲν ἐσφάγα-
σαν χθὲς ἅπαντες ἀγωνιζόμενοι; Εἶθε καὶ ἡμεῖς ἀπεθάνομεν μετ'
αὐτῶν. Πλὴν καὶ αὕτη ἡ ὥρα ἀγαθὴ ἐστὶ. Λυτρούμενοί σήμερον
τῶν δεσμῶν τοῦ βίου, ἀσφαλίζομεν τὸ μέλλον· διότι τίς οἶδε τὰ
ὄπλα τοῦ διαδόχου, καὶ ἂν παραμένοντες ἐν τῇ ζωῇ ταύτῃ δὲν
ἠθέλομεν πληγῇ παρὰ τῶν ἐχθρῶν αὐτοῦ βελῶν; Νῦν τὸ στά-
διον ἐποιομ. Ἐν ὀνόματι τοῦ σταυρωθέντος ὑπὲρ ἡμῶν καὶ θα-
νόντος καὶ ἀναστάντος, ἀποθάνωμεν καὶ ἡμεῖς, ἵνα σὺν αὐτῷ ἀ-
πολαύσωμεν τῶν ἀγαθῶν αὐτοῦ.» Ταῦτα εἰπὼν καὶ στήριξας τοὺς
παῖδας προσεκάλεσε τὸν δῆμιον νὰ ἐκτελέσῃ τὰ διαταχθέντα, ἄρ-
χόμενος ἀπὸ τῶν νέων. Καὶ ὑπακούσας ὁ δῆμιος ἀπέτεμε τὰς
κεφαλὰς τῶν νέων ὁρώντος τοῦ πατρός, καὶ ἐπιφωνοῦντος· «Εὐ-
χαριστῶ σοι, Κύριε· δίκαιος εἶ, Κύριε.» Μεθ' ὃ ἐζήτησε καὶ ἔλαβε
τὴν ἄδειαν νὰ προσευχηθῇ εἰς παρακείμενον μικρὸν τινα ναὸν, ἀπὸ
τοῦ ὁποίου ἐξελθὼν ἀπεκεφαλίσθη ὡς αὐτῶς.

Ἡ αἰφνίδιος αὕτη τῶν διαθέσεων τοῦ σουλτάνου μεταβολή,
ὑπῆρξεν ἄρα γε ἀποτέλεσμα τῆς ἐπὶ τοῦ συμποσίου κραυπάλης;
ἢ, καθὼς εἶπον πολλοὶ, ὑπηγορεύθη ὑπὸ τῶν περὶ αὐτὸν μεγαστά-
νων, φονοφύλων τὸ ἀξίωμα ὅπερ ἐφαίνετο προαιρούμενος νὰ πε-
ριποιήσῃ εἰς τοὺς ἐπιφανέστερους τῶν νικηθέντων; Τὸ βέβαιον εἶ-
ναι ὅτι ὁ Μεχμέτ Β' δὲν διέπραπεν ἐπὶ ἡμερότητι ἡθους καὶ ὅτι ἂν
μετ' ὀλίγον ἔσχε τὴν σύνεσιν νὰ ἐπιτρέψῃ προνομία τινα πρὸς τοὺς
χριστιανούς, ἢ παραχώρησις οὔτε ἀσφαλῆς ἐγένετο, οὔτε ἀπῆλ-
λαξεν αὐτοὺς ἀπὸ ἐπανεληγμένων παθημάτων καὶ συμφορῶν. Ἐπὶ
τοῦ παρόντος πάντες οἱ ἄρχοντες ὅσοι τὴν προτεραίαν εἶχον ἐξ-
αγορασθῇ ὑπ' αὐτοῦ ἐκατατομήθησαν, πᾶσαι δὲ αἱ ὥραιαι αὐτῶν
κόραι καὶ πάντα τὰ εὐειδῆ ἄρρενα, παρεδόθησαν τῷ ἀρχιευνούχῳ.

Ὁ Σπανδουγινὸς μάλιστα προστίθῃσιν εἰς τὴν ἑκατόμβην ταύτην, τὴν παρὰ πάντων τῶν συγχρόνων ἀναφερομένην, καὶ ἑτέραν πολλῶν εὐπατριδῶν, οἵτινες προσελθόντες, περὶ τὰ τέλη ἰουνίου, ἐπὶ χρησταῖς τοῦ σουλτάνου ἐπαγγελίαις, ἅπαντες ἐθανατώθησαν. Ἄλλ' ἐγένετο ἄρ' ἄγε τῷντι ἡ δευτέρα αὕτη θυσία, ἡ ἐκ πλάνης ἐδιπλασιάσθη ἡ πρώτη; Ὅπωςδὴποτε ἅμα μετὰ τὴν ἄλωσιν ἐθανατώθησαν καὶ ὁ Ἱερώνυμος Μινότος μετὰ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Γεωργίου, καὶ ὁ Πέτρος Ἰουλιανὸς μετὰ τῶν δύο αὐτοῦ υἱῶν. Πολλοὶ ὅμως Ἐνετοὶ καὶ ἄλλοι ξένοι κατώρθωσαν βραδύτερον νὰ ἀνακτήσωσι τὴν ἐλευθερίαν διὰ λύτρων, ἅτινα ὀρίζονται ὑπὸ τοῦ Βαρθάρου ἀπὸ 800 μέχρι 2000 δουκάτων δι' ἕκαστον ἄνθρωπον. Πρὸς μόνον τὸν στρατὸν ἐτήρησε τὸν λόγον αὐτοῦ ὁ Μεχμέτ Β'· ἡ λεηλασία διήρκεσε τρεῖς ἀκριβῶς ἡμέρας. Ἡ γενομένη εἰς χρήματα καὶ πολύτιμα πράγματα λεία ἐξετιμήθη, κατὰ τοὺς πιθανωτέρους ὑπολογισμοὺς, εἰς 200,000 δουκάτων, ἥτοι εἰς δύο ἑκατομμύρια καὶ 600,000 δραχμῶν, ποσὸν τὸ ὅποιον παραβαλλόμενον πρὸς τοὺς θησαυροὺς οὓς εὔρον οἱ Φράγκοι ἐπὶ τῆς πρὸ 250 ἐτῶν γενομένης ἁλώσεως (σελ. 737 τοῦ Δ'. τόμου) προσεπιμαρτυρεῖ τὸ πολλάκις παρ' ἡμῶν παρατηρηθὲν, ὅτι ἡ Κωνσταντινούπολις ἔκτοτε οὐδέποτε ἠδυνήθη νὰ ἀνακτήσῃ τὸν πλοῦτον τῶν προτέρων χρόνων. Ὁ δὲ ἀριθμὸς τῶν αἰχμαλώτων ὀρίζεται εἰς 60,000· καὶ ἐκ τοῦ ποσοῦ τούτου εὐλόγως δύναται νὰ συναχθῇ τὸ συμπέρασμα ὅτι οἱ κάτοικοι τῆς Κωνσταντινουπόλεως κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην μόλις συνεποσοῦτο εἰς 70 ἢ 80,000 ψυχῶν, διότι εἰς τὸν ἀριθμὸν τοῦτον θέλομεν φθάσει προστιθέμενοι εἰς τοὺς ἐξηκοντακισχιλίους αἰχμαλώτους τοὺς τε πεσόντας, οἵτινες δὲν ἦσαν πολλοί, καὶ τοὺς ἀποδράντας, οἵτινες ἦσαν ὀλίγοι.

Ἡ ἱστορία μνημονεύει πολλῶν καταστροφῶν αἵτινες ἐκ πρώτης ὀφως φαίνονται δραματικώτεραι καὶ καταπληκτικώτεραι τῆς ἁλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἐνταῦθα τῷντι τὸ δίκαιον καὶ ἡ βία ἀντιπαρετάχθησαν κατ' ἀλλήλων μετὰ ψυχροῦ τινος αἵματος· οἱ δύο ἀντίπαλοι ἐμονομάχησαν ἀταράχως εἰμποροῦμεν νὰ εἰπωμεν, ὁ μὲν Μεχμέτης θαρρῶν εἰς τὴν ὑλικὴν δύναμιν, ὁ δὲ Κωνσταντῖνος πεποιθὼς εἰς τὸν ἡθικὸν θρίαμβον· τούτου δὲ ἕνεκα οὐδ' ὁ φόνος ἀπέβη ὑπερβολικὸς, καὶ τοσοῦτος μόνον ὅσος ἤρκει

ἵνα ἀσφαλισθῇ ἡ νίκη τῆς βίας καὶ ἡ τιμὴ τοῦ δικαίου. Πράγματι
ὅμως οὐδεμία τῶν ἱστορικῶν καταστροφῶν ἀπέβη τραγικωτέρα.
Διότι διὰ τῆς ἀλώσεως ταύτης δὲν ἔπεσε μόνη ἡ κυριευθεῖσα πό-
λις, δὲν ἔπεσε μόνη ἡ καταλυθεῖσα βασιλεία, δὲν ἔπεσε μόνον τὸ
δουλωθὲν ἔθνος· ἀλλ' ἠφάνισθη ἐπὶ χρόνον μακρὸν κόσμος ἐλό-
κληρος πραγμάτων καὶ δογμάτων, ὁ κόσμος ὁ ἐλληνικός.

ΒΙΒΛΙΟΝ ΙΑ.

ΤΟΥΡΚΟΚΡΑΤΙΑ.

Ἡ ἄλωσις τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Ὀσμανιδῶν ἐλογίζετο ἐπὶ μακρὸν χρόνον ὡς γεγονὸς πολιτικὸν κρίσιμον, ἐπὶ τοσούτον κρίσιμον ὥστε συγκατεριθμεῖτο μετὰ τῶν μεγάλων συμβεβηκότων τῆς πεντεκαίδεκάτης ἐκατονταετηρίδος, δι' ὧν χωρίζεται ἡ μέση τῆς Εὐρώπης ἱστορία ἀπὸ τῆς νέας. Πρὸ τίνος δὲ πολλοὶ ἐπεχείρησαν νὰ καταβιβάσωσιν ἐκ τῆς περιωπῆς ταύτης τὴν παρὰ τὸν Βόσπορον ἐγκαθίδρυσιν τῆς ὀσμаниκῆς αὐτοκράτορίας καὶ ἐγωνίσθησαν νὰ μειώσωσι τὴν πρότερον ἀποδοθεῖσαν αὐτῇ σπουδαιότητα. Ἀλλὰ συμβαίνει ἐνταῦθα ὅ,τι καὶ εἰς ἄλλα πολλὰ τοῦ κόσμου τούτου πράγματα· αἱ δεύτεραι φροντίδες δὲν εἶναι πάντοτε τῶν πρώτων σοφώτεραι, καὶ ἀπ' ἐναντίας ἐνίοτε ἡ ἀρχικὴ τῶν πραγμάτων ἐντύπωσις εἶναι ἀκριβεστέρα τῆς βραδύτερον· οὕτως ἢ ἄλλως τροπολογηθείσης. Δὲν λέγομεν ὅτι ἡ ἐριστικὴ κατ'ἀλλοίους τῆς αὐτονομίας τοῦ χριστιανισμοῦ τῆς Ἀνατολῆς ἐπενήργησεν εἰς τὴν τύχην τῆς μέσης καὶ τῆς δυτικῆς Εὐρώπης, εἰς τὴν πολιτικὴν, τὴν κοινωνικὴν καὶ τὴν διανοητικὴν αὐτῆς διαμόρφωσιν, ὅσον ἡ ἀνακάλυψις τῆς Ἀμερικῆς καὶ τῆς Εὐέλπιδος ἄκρας ἢ ἡ εὐρεσις τῆς τυπογραφίας καὶ τῆς πυρίτιδος. Ἀδύτη ἢ κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἀναπτύχθησαν ἐν Ἰταλίᾳ μελέτη τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς φιλολογίας καὶ τέχνης, ἡ πολυειδῶς μὲν τῶνδ' ἐκτελέσασα εἰς τὴν πνευματικὴν καὶ ἠθικὴν διάπλασιν τῆς Εὐρώπης, ἀποδοθεῖσα δὲ εἰς τοὺς Ἕλληνας ὅσοι ἐζήτησαν ἄστυλον

τότε ἐν τῇ Ἑσπερίᾳ, ἤθελε συμβῆ καὶ ἄνευ τῆς προκειμένης κα-
ταστροφῆς. Τὰ πνεύματα εἶχον ὠριμάσει πρὸς τὴν τοιαύτην πνευ-
ματικὴν ἐπιμιξίαν, κατ' ἀρχάς μὲν ἐν Ἰταλίᾳ, μετ' οὐ πολὺ δὲ
καὶ εἰς τὰς λοιπὰς τῆς Εὐρώπης χώρας, αἱ δ' ὁσημέραι προαγό-
μεναι μεταξύ Δύσεως καὶ Ἀνατολῆς σχέσεις ἤθελον οἰκοθεν ἐπι-
φέρει τὴν τελειότεραν τῶν ἐλληνικῶν γραμμάτων καὶ τεχνῶν
σπουδὴν καὶ τὴν ἐπιμελεστέραν ἀναζήτησιν τῶν ἀριστουργημά-
των τῶν περισωζομένων ἐν ταῖς ἐλληνικαῖς τῆς Ἀνατολῆς χώ-
ραις. Τὰνάπαλιν μάλιστα δυνάμεθα νὰ εἰπώμεν ὅτι ἡ ὁσμανικὴ
κατάκτησις ἡλάττωσε τοὺς θησαυροὺς τούτους καὶ πολλῶν ἐξ
αὐτῶν διὰ παντός ἀπεστέρησε τὸν νεώτερον κόσμον. Πρὸς ἀπό-
δειξιν τῆς ἀληθείας ταύτης ἀρκούμεθα εἰς ἓν καὶ μόνον γεγονός,
παρλείποντες τὰ ἄλλα. Καθὰ ὁ Ἐνετὸς Λαῦρος Κουῖρῖνος ἐγρα-
φεν ἐκ Κρήτης, Ἰουλίου 1453, πρὸς τὸν πάπαν Νικόλαον Ε', εἰς
ἐπιστολὴν ἣς τὸ πρωτότυπον σώζεται ἐν τῇ Κοπτονιακῇ βιβλιο-
θήκῃ τῆς Ἀγγλίας, ὁ καρδινάλιος Ἰσιδώρος ἐβεβαίωσεν αὐτῷ
ὅτι τὰ ἐν ταῖς βιβλιοθήκαις τῆς Κωνσταντινουπόλεως χειρόγραφα
τὰ ὅποια αὐτοῖς ἄμμασιν εἶδεν ὑπὸ τῶν κατακτητῶν καταστρεφό-
μενα, ἀπῆρτιζον ὑπὲρ τὰς ἑκατὸν καὶ εἴκοσι χιλιάδας τόμιων.
Ὅπόσαι συγγραφαὶ διὰ παντός τότε ἀπολεσθεῖσαι, δὲν ἤθελον διὰ
παντός περισωθῇ ἄνευ τῆς ἀλώσεως καὶ ὁπόσα ἀντίγραφα δὲν
ἤθελον συντελέσει εἰς τὴν ἀκριβεστέραν τῶν ὑπαρχόντων κειμέ-
νων ἀνάγνωσιν. Δὲν ἀξιούμεν δὲ ἀφ' ἑτέρου οὐδ' ὅτι ἡ ὁσμανικὴ
κατάκτησις ἀνεχάτισεν ἔστω καὶ ἐπὶ μικρὸν τὴν θαυμαστὴν ἐ-
πίδοσιν τῆς μέσης καὶ δυτικωτέρας Εὐρώπης ἀπὸ τῆς πεντεκαί-
δεκάτης ἑκατονταετηρίδος καὶ ἐφεξῆς. Ναι μὲν οὐδεμία εἰμποροῦ-
μεν νὰ εἰπώμεν τῶν ἐπικρατειῶν αὐτῆς διετέλεσεν ἕκτοτε ἀμέτο-
χος τῶν συμφορῶν ὅσας ἐπήγαγον οἱ ἀδιάκοποι σχεδὸν κατὰ ἑτ-
ρὰν πόλεμοι τῶν ἀλλοθρήσκων τούτων κατακτητῶν καὶ αἱ πολ-
λαὶ κατὰ θάλασσαν πειρατικαὶ αὐτῶν ἐπιχειρήσεις. Ἀλλ' ἡ Εὐ-
ρώπη, ἐκτὸς ὀλίγων καὶ προσκαίρων ἐξαίρέσεων, ἀνεδέχθη νικη-
φόρος ἐν τῷ ἀγῶνι τούτῳ καὶ ἐπομένως οὐδέποτε ἐπέτρεψεν εἰς
τοὺς ὁσμανίδας νὰ ὑπερβῶσιν ὀριστικῶς τὰ ὅρια τῶν κυρίως λε-
γομένων ἀνατολικῶν χωρῶν.

Οὐδὲν ἦττον ἡ δεινὴν κατάπληξιν ἣν προὔξενασεν εἰς αὐτὴν ὁ

θρίζμβος τοῦ Μεχμέτ Β', ὑπῆρξε δεδικοιοιογημένη· δεδικοιοιογημένη ἤμως ἐξ ἀσυνειδήτου τινὸς αὐτοματισμοῦ μᾶλλον ἢ ἐκ λοιοιοισμένης τῶν πραγμάτων ἐκτιμήσεως. Οἱ ἡγεμόνες καὶ οἱ ἱεράρχαι τῆς δύσεως, ἀφοῦ μετ' ἀσυγγνώστου ἀδιαφορίας ἀπέβλεψαν πρὸς τοὺς κινδύνους οἵτινες ἡπείλουν τὰ τελευταῖα λείψανα τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους, ἔπειτα κατελήφθησαν διὰ μιᾶς ὑπὸ τράμου παραδόξου ἅμα μαθόντες τὴν ἄλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως· ἐφοβήθησαν ὅτι οἱ γενίτσαροι θέλουσιν ἀνατρέψει τοὺς βωμοὺς τοῦ εὐαγγελίου εἰς τὴν Γερμανίαν καὶ τὴν Οὐγγαρίαν· ἐφοβήθησαν ὅτι ἡ Ἰταλία δὲν θέλει διαφύγει τὸν μουσουλμανικὸν ζυγὸν καὶ ὅτι μετ' αὐτὸν εἰς τὰς ἐκκλησίας τῆς Ῥώμης, μεταβληθείσας εἰς τζαμιά, θέλει ἀντηχήσει τὸ κήρυγμα τοῦ Κορανίου. Τοιαύτη ὀλοσχερὴς πραγμάτων ἀλλοίωσις εὐτυχῶς δὲν συνέβη· συνέβη ὅμως ἕτερόν τι εἰς θ' οἱ νεώτεροι ἱστορικοὶ δὲν ἠθέλησαν νὰ ἐπιστήσωσι τὴν δέουσαν προσοχὴν. Ἡ ὀσμανικὴ κατὰκτησις οὐ μόνον ἐξηφάνισε πᾶν ἔχνος πολιτισμοῦ ἐν ταῖς ἀρχικαῖς ταύταις αὐτοῦ ἐστίαις, ἀλλὰ, ἀκρωτηριάσασα ἀπὸ τούτου τοῦ μέρους τὴν Εὐρώπην, ἀπεστέρησεν αὐτὴν τῶν ποικίλων πλεονεκτημάτων ὅσα ἤθελε πορισθῇ, ἐὰν ὁ χριστιανισμὸς τῆς Ἀνατολῆς διέσωζε τὴν ἰδίαν αὐτονομίαν. Τούτου δ' ἕνεκα ἡ ἄλωσις τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἡ κυρώσασα καὶ ἀσφαλίσασα τὴν ὀσμανικὴν κατὰκτησιν, ὀρθῶς ἐλογίσθη ἐπὶ μακρὸν χρόνον ὡς γεγονός κρίσιμον τῆς παγκοσμίου ἱστορίας, καὶ ἰδίως τῆς εὐρωπαϊκῆς. Οἱ δ' ἐπ' ἐσχάτων τῶναντία ἰσχυρισθέντες, εἴτε ἵνα εἴπωσι νέον τι, εἴτε ἵνα ὑπηρετήσωσι πολιτικὰ πάθη καὶ συμφέροντα, διέστρεψαν τὴν ἀλήθειαν.

Ὅπως εἶχον καταντήσει τὰ πράγματα τῆς Ἀνατολῆς, μάλιστα κατὰ τὰς δύο προηγηθείσας ἑκατονταετηρίδας, ὁ χριστιανισμὸς τῶν χωρῶν τούτων δὲν ἠδύνατο πλέον εἶκοθεν· ἀποκρούσῃ τὸν νέον ἀπὸ τῆς Ἀσίας ἐπισκῆψαντα κίνδυνον· ὁ ἀναγνώστης ἐπείσθη βεβαίως περὶ τούτου ἐξ ὅσων διὰ μακρῶν ἐξεθέσαμεν ἐν τῷ τρικαίδεκάτῳ βιβλίῳ τῆς παρούσης ἱστορίας. Ἡ ἄλλη ὅμως Εὐρώπη εἶχε λόγους ἰσχυροὺς νὰ ἐπιληφθῇ τοῦ ἔργου, καὶ ἐὰν κατέβαλλεν ἐπὶ τούτῳ τὸ ἥμισυ μόνον τῶν ἀνθρώπων καὶ τῶν πόρων ὅσους ἐδαπάνησεν ἐπὶ τῶν σταυροφορικῶν ἀγώνων, ἐπεδείκνυε

δὲ μαίζηνα σύνεσιν καὶ δεξιότητα, ἤθελεν ἀναμφιβόλως ἐπιτύχει τοῦ σκοπούμενου. Δὲν ἐννοοῦμεν δὲ ὅτι ὤφειλε νὰ πράξῃ τοιοῦτό τι ἕνεκα ἀπλῆς φιλανθρωπίας ἢ καθαρῶς θρησκευτικοῦ ζήλου, ἀλλὰ μᾶλλον ἕνεκα τοῦ καλῶς νενοημένου συμφέροντος αὐτῆς. Ὑποθέσωμεν τῶντι ὅτι, ἀντὶ τῶν πολλῶν μὲν, παρακαίρων δὲ καὶ ἀσυναρτήτων ἐπιχειρήσεων τοῦ πάπα, τῶν Ἑνετῶν, τῆς Νεαπόλεως, τῆς Οὐγγαρίας, τῆς Γαλλίας καὶ τῆς Ἰσπανίας, περὶ ὧν θέλομεν μετ' οὐ πολὺ ὁμιλήσει, διεξήγετο ἐγκαίρως μία καὶ μόνη ἐπιχείρησις ὑπὸ ἀρχηγὸν ἕνα· ἀμφιβολία δὲν ὑπάρχει ὅτι οἱ Μουσουλμάνοι ἤθελον ἐξωσθῇ οὐ μόνον ἐκ τῆς Εὐρώπης, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν δυτικωτέρων τῆς Ἀσίας μερῶν καὶ τῶν βορειοτέρων τῆς Ἀφρικῆς ὅτι ἐν Κωνσταντινουπόλει ἤθελεν ἰδρυθῇ κράτος χριστιανικὸν νέον, ἔχον τὴν ἑκτασιν ἣν εἶχε τὸ Βυζαντινὸν πρὸ τῶν ἀραβικῶν κατακτήσεων ἐν τῇ ἐβδόμῃ ἑκατονταετηρίδι· καὶ ὅτι τὸ κράτος τοῦτο κληρονομοῦν ἀφ' ἐνὸς τὰς συνετάς διοικητικὰς παραδόσεις τῆς ἀραβίας ἐγγωρίου μοναρχίας καὶ ἀφ' ἑτέρου τροπολογεῖν αὐτὰς βαθμυδὸν κατὰ τὴν ὁσμὴν ἐν τῇ Ἑσπερίᾳ προαγομένην πολιτικὴν, κοινωνικὴν καὶ διανοητικὴν ἀνάπτυξιν, ἤθελεν ἀποβῇ εὐπορώτατον, εὐρυθμότατον, ἰσχυρότατον. Ἑνεῦθεν δὲ ἀντὶ νὰ διακοπῇ ἐπὶ 400 περίπου ἔτη πᾶσα σπουδαία βιοποριστικὴ σχέσις μεταξὺ Δύσεως καὶ Ἀνατολῆς, διὰ τὴν ἐν τῇ τελευταίᾳ ταύτῃ μέχρις ἐσχάτων ἐπικρατήσαν ὀλιγαρχίαν ἑλλειψιν εὐνομίας, ἀσφαλείας καὶ οἰκονομικῆς ἐπιδόσεως, ἣ Δύσις ἤθελεν ἐξακολουθήσει εὐρίσκουσα ἐνταῦθα στάδιον, ἐπὶ μᾶλλον εὐρύτερον γινόμενον ἐμπορικῆς, βιομηχανικῆς καὶ ναυτικῆς ἐνεργείας. Ὅποια πραγμαμάτων ἀλλοιώσις! Ἵνα λάβωμεν ἀμυδρὰν τινα ἔννοιαν ὅποσα ὠφελήματα ἤθελε πορισθῇ ἢ Εὐρώπῃ, ἐὰν ἑκτοτε ἐνδρῶτο ἐν τῇ Ἀνατολῇ, ἀντὶ τοῦ ὁσμανικοῦ, τοιοῦτό τι χριστιανικὸν κράτος, ἀρκεῖ νὰ ἐνθυμηθῶμεν ὅσον δημόσιον πλοῦτον εἶχεν ἡ Βυζαντινὴ μοναρχία ἐν τῇ 9 καὶ 10 ἑκατονταετηρίδι, ἀντιπαράβαλόμεν δὲ τὸν πλοῦτον ἐκεῖνον πρὸς τὴν οἰκονομικὴν κατὰστασιν τοῦ ὁσμανικοῦ κράτους οὐχὶ ἐν καιρῷ τῆς παρακμῆς αὐτοῦ κατὰ τὴν 17 καὶ τὴν 18 ἑκατονταετηρίδα, ἀλλὰ κατὰ τὴν 16 ἐπὶ τῆς μεγίστης αὐτοῦ δυνάμεως καὶ δόξης. Ὁ ἀναγνώστης ἡξήσει ἥδη, ὅτι ἐπὶ τῆς μακεδονικῆς δυναστείας αἱ δημόσιοι πρόσδοι τοῦ

Βυζαντινοῦ κράτους συναποσούντο εἰς 700 περίπου ἑκατομμύρια τοῦ τότε νομίσματος. (σελ. 46 καὶ ἐπ. τοῦ Δ'. τόμου). Διὰ τὸ ἀναγεσθῆν ἐν Κωνσταντινουπόλει χριστιανικὸν κράτος δὲν ἤθελεν ἐντὸς μικροῦ ἀνακτῆσαι τὸν δημόσιον πλοῦτον ὃν εἶχεν ἐν ταῖς παρρησιαῖς τοῦλάχιστον τῶν σταυροφοριῶν ; Οὐδ' εἶναι χρεῖα νὰ ἐπαναλάβωμεν ὅτι ἐν ἑλλείψει ἐτέρων οἰκονομικῶν καὶ πολιτειο-γραφικῶν εἰδήσεων, αἱ δημόσιοι πρόσδοι ἐμποροῦν μέχρι τινὸς νὰ χρησιμεύσωσιν ὡς μέτρον τῶν ἰδιωτικῶν συναλλαγῶν καὶ πόρων, διότι δὲν εἶναι δυνατόν νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι αἱ πρόσδοι ἐκεί-ναι ὑπῆρξαν ἀποτέλεσμα καταπίεσεως τυφλῆς καὶ ὅλως δυσανα-λόγου πρὸς τὸν ἰδιωτικὸν πλοῦτον, ἀφοῦ ἐπὶ τοσοῦτους διήρκεσεν αἰῶνας. Ἀπέναντι λοιπὸν τοῦ τοιοῦτου πλούτου ὃν ἡδύνατο νὰ ἔχῃ τὸ χριστιανικὸν κράτος, ὅποιοι τινες ἄρα γε ἦσαν οἱ δημόσιοι τοῦ ὀσμаниκοῦ πόροι ἐπὶ τῶν χρόνων, οἵτινες χαρακτηρίζονται διὰ τοῦ μεγάλου ὀνόματος τοῦ Σουλεϊμάνη τοῦ μεγαλοπρεποῦς ; Περὶ τοῦ ζητήματος τούτου σώζεται ἐκθεσις λεπτομερὲς τοῦ ἐν ἀρχῇ τῆς ἐπτακαίδεκάτης ἑκατονταετηρίδος (1604—1608) διατελέ-σαντος ἐν Κωνσταντινουπόλει πρέσβως τῆς Ἑνετίας Ὁκταβιανου Βόνου, δημοσιευθεῖσα ἐσχάτως ἐν τῇ πολυτίμῳ συλλογῇ, ἥτις ἐκ-δίδεται ὑπὸ τοῦ Νικολάου Βαρότση καὶ Γουλιέλμου Βερσέτου. Κατὰ τὴν ἐκθεσιν ταύτην, τὸ σύνολον τῶν εἰσπράξεων τοῦ δημο-σίου τμηθεῖς ἐν τῇ ἐκκαίδεκάτῃ ἑκατονταετηρίδι, δὲν ὑπερέβαινε πολὺ τὰ 5 ἢ 6,000,000 δουκάτων ἥτοι τὰ 70—80,000,000 τοῦ τότε νομίσματος. Ἐν ἄλλαις λέξεσι τὸ ὀσμаниκὸν κράτος ἐν τῇ μεγίστῃ αὐτοῦ ἐσωτερικῇ καὶ ἐξωτερικῇ ἀκμῇ, ἥτοι καθ' ἣν ἐποχὴν ἤρχε χωρῶν πολὺ ἐκτενεστέρων τῶν χωρῶν ὅσας ἐκυβέρ-να ἡ μακεδονικὴ δυναστεία, δὲν εἶχεν εἰμὴ τὸ δέκατον τῶν πό-ρων τῆς δυναστείας ταύτης. Οἶκοθεν δὲ ἐννοεῖται, ὅτι ὁ πολὺς ἐκεῖνος πλοῦτος τοῦ χριστιανικοῦ κράτους, ἀντὶ νὰ ἐλαττωθῇ ὅ-πως συνέβη εἰς τὸ ὀσμаниκὸν προϊόντος τοῦ χρόνου, ἐμελλεν ἀπ' ἐναντίας νὰ αὐξήσῃ διὰ τοῦ εἰσγωγιμοῦ καὶ ἐξαγωγιμοῦ ἐμπο-ρίου, ὅπερ ἤθελεν ἐνεργεῖται μετὰ τῆς ἀδικλόπως ὡσαύτως προα-γομένης ὀλκιμῆς εὐθυμερίας τῆς ἐσπερίας Εὐρώπης καὶ ὅτι οὐδεμία τῶν ἐπικρατειῶν αὐτῆς ἤθελε μείνει ἀμέτοχος τῶν εὐεργετημάτων τῆς τοιαύτης συναλλακτικῆς κινήσεως. Ἐὰν τῇ σήμερον μετὰ

400 περίπου ἐτῶν ὁλοσχερῇ σχεδὸν τῶν τοιούτων συναλλαγῶν διακοπὴν, ἡ Εὐρώπῃ τοσοῦτον ὠφελεῖται ἐκ τῆς ἐπαναλήψεως τῶν ποικίλων αὐτῆς σχέσεων πρὸς χώρας ἐν τῇ μεταξὺ ἐρημωθείσας καὶ πολυειδῶς ἐξαντληθείσας, ὅποιοι καὶ ὅποσοι θησαυροὶ δὲν ἤθελον εἰσρεῦσαι εἰς αὐτὴν ἐὰν ἡ διεθνὴς αὕτη κίνησις οὐδέποτε ἔπαυεν ἐν τῇ μακρῷ ἐκείνῳ διαστήματι ;

Οὐ μόνον δὲ τοῦτο ἀλλ' ἐπικρατήσαντος τοῦ χριστιανισμοῦ ἐν Συρίᾳ καὶ ἐν Αἰγύπτῳ, ἤθελεν ἔκτοτε ἐξασφαλισθῇ ἡ διὰ τοῦ Σουεσσικοῦ ἰσθμοῦ διαπόρθευσις. Ἡ Εὐρώπῃ ἀντὶ τῆς διεξάγει τὴν μετὰ τῆς Ἰνδικῆς ἐμπορίας διὰ τοῦ μακροτάτου περὶ τὴν Εὐέλπιδά ἄκραν πλοῦ, ἐμελλε νὰ ἔχη εἰς τὴν διάθεσιν αὐτῆς πάντοτε τὴν πρόχειρον καὶ συντομωτέραν διὰ τοῦ ἰσθμοῦ ἐκείνου μεταγωγὴν, ἥς τὸ πλεονέκτημα μόλις κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους ἀνεκτήσατο. Ἐπὶ πᾶσιν, ἡ ἐπίδρασις τῆς χριστιανικῆς ἀνατολῆς εἰς τὴν πνευματικὴν καὶ ἠθικὴν τοῦ νεωτέρου κόσμου διάπλασιν, δὲν ἤθελε περιορισθῇ εἰς μόνας τὰς ἀσθενεῖς ἐνεργείας ὀλίγων τιῶν Ἑλλήνων φυγάδων. Καὶ ἵνα περιορισθῶμεν εἰς τὸ κεφαλαιωδέστατον τῶν περὶ τοῦτο τὸ μέρος ζητημάτων, ἡ θρησκευτικὴ μεταρρύθμισις τῆς ἐκκαθάρσεως ἐκατονταετηρίδος, μὴ ἔκτρεπομένη εἰς τὴν ἄκραν εἰς ἣν κατ' ἀνάγκην ἐξώκειλεν, ἤθελε περιβληθῇ χαρακτῆρα μετριώτερον καὶ συντηρητικώτερον. Διαμαρτυρομένη κατὰ τῶν καταχρήσεων τῆς παπικῆς ἐκκλησίας καὶ χωριζομένη ἀπὸ αὐτῆς, δὲν ἤθελε διαρρήξει ἀποτόμως πάντα δεσμὸν πρὸς τὰς ἀρχαίας τῆς ἐκκλησίας παραδόσεις, ἀλλὰ ζητοῦσα πιθανώτατα ἄστυλον ἀσφαλέστερον ἐν τοῖς κόλποις τῆς ἀνατολικῆς ὁρθοδόξιας, ἤθελε προσπαθῆσαι ἔκτοτε νὰ συμβιβασθῇ πρὸς αὐτὴν, ὅπερ ἀποπυρᾶται τανῦν νὰ πράξῃ μετὰ τοσαύτης προθυμίας, ὅρῳ διὰ μακρᾶς καὶ ὀδυνηρᾶς πείρας ἐπέβη, ὅτι. ἂν ἡ αὐτογνώμων ἐξουσία τῶν ἀρχιερέων τῆς Ρώμης εἴναι ἀνατρεπτικὴ τῶν θεμελιωδεστέρων βάσεων τῆς χριστιανικῆς πίστεως, ἡ ἀπόλυτος τῆς διαμαρτυρήσεως ἐλευθερία εἶναι παράγωγος οὐδὲν ἥττον ὀλεθρίων ἀτοπημάτων.

Ἀλλὰ, θέλουσιν ἀντεῖπει βεβαίως πολλοί, ἡ διὰ τῆς καθολικῆς Εὐρώπης ἐγκαθίδρυσις νέου ἐν τῇ Ἀνατολῇ κράτους, ἐμελλε νὰ συνεπαγάγῃ τὴν ἐνταῦθα μετάγκισιν ὁλοκλήρου τοῦ δυτικοῦ

βίου καὶ ἰδίως τὸν θρίαμβον τοῦ ἀρχιερέως τῆς Ῥώμης· ὥστε δὲν βλέπομεν τῇ ἀληθείᾳ πῶς ἤθελον διασωθῇ αἱ ἀρχαὶ τῆς ὀρθοδόξου ἐκκλησίας καὶ ἐν γένει κατὰ τί ἤθελεν ὠφεληθῇ ὁ Ἕλληνας ἐκ τοῦ κατακλυσμοῦ τούτου τοσούτων ξενικῶν στοιχείων. Τὸ καθ' ἡμᾶς ἐλέγχοντες τὴν Εὐρώπην διότι δὲν προέλαβεν ἢ δὲν ἀνέτρεψε τὴν ὁσμανικὴν κατάκτησιν, ὅπως δὲν ἔπαυσαν ἐλέγχοντες αὐτὴν ἐπὶ 400 ἔτη οἱ πατέρες ἡμῶν, ἐννοοῦμεν ὅπως καὶ οὗτοι ἐπέμβασιν αὐτῆς σώφρονα καὶ συνετὴν, ἥτις καὶ μόνῃ ἠδύνατο νὰ παραγγέλῃ διαρκῶς τὰ ἀνωτέρω προὑποδειχθέντα σωτήρια ἀποτελέσματα· οὐδὲ πρεσβεύομεν ὅτι ὁ νεώτερος κόσμος ἦτο ἀνεπίδεκτος τοιαύτης συνέσεως καὶ σωφροσύνης, διότι ἴχνη αὐτῆς ἀναφαίνονται ἤδη ἐν τῇ πολιτείᾳ τινῶν τοῦλάχιστον τῶν κατακτητῶν τῆς τριςκαίδεκάτης ἑκατονταετηρίδος. Οὔτε οἱ Οὐίλλεαρδουνοὶ, οὔτε οἱ Λαρόσαι, οὔτε αὐτοὶ οἱ Ἑνετοὶ ἐκθύρουν πόλεμον ἀσπονδον κατὰ τῆς ἑλληνικῆς ἐκκλησίας καὶ κατὰ τῆς ἑλληνικῆς ἐθνότητος. Ἀξιοῦντες λοιπὸν ὅτι ἡ δυτικὴ Εὐρώπη ἔπραξε τότε λάθος μέγα μὴ ἐπιχειρήσασα σπουδαίως τὴν κατάλυσιν τῆς ὁσμανικῆς κυριαρχίας διὰ τῆς ἀνιδρύσεως μεγάλου καὶ ἰσχυροῦ ἐν τῇ Ἀνατολῇ χριστιανικοῦ κράτους, ἐννοοῦμεν κράτος αἰσθανόμενον κατὰ μικρὸν τὴν ἀνάγκην τοῦ νὰ συνδιαλλαγῇ πρὸς τὴν ὀρθόδοξον ἐκκλησίαν, νὰ σεβασθῇ τοὺς κυριώτερους χαρακτῆρας τῶν ἰθαγενῶν κατοίκων, νὰ παραλάβῃ αὐτοὺς συνεργοὺς εἰς τὸν στρατὸν καὶ εἰς τὴν διοίκησιν καί, ἀφ' ἐνὸς μὲν νὰ μεταδώσῃ εἰς αὐτοὺς τὸ πνεῦμα τοῦ νεωτέρου πολιτισμοῦ, ἀφ' ἑτέρου δὲ νὰ ὠφεληθῇ ἐκ τῶν παρ' αὐτοῖς σωζομένων κυβερνητικῶν καὶ διανοητικῶν παραδόσεων. Ἐκ δὲ τοῦ συγδυασμοῦ τούτου ἐμελλε νὰ προκύψῃ κράτος ἐκπρωσώπου μᾶλλον παντὸς ἄλλου τὴν βαρμικαὴν ἐκείνῃ τοῦ ἀρχαίου καὶ νέου κόσμου, κράτος ὅποιον ἡγωνίσθη νὰ διαπλάσῃ ἐπὶ 1000 ἔτη ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἰθαγενὴς μοναρχία, ἀλλ' ἀπέτυχεν ἐπὶ τέλους ἕνεκα τῶν ἀδιαλείπτων πολέμων ὑφ' ὧν δὲν ἔπαυσε καθ' ὅλον ἐκεῖνο τὸ διάστημα περιστοιχιζομένη καὶ μεταξὺ τῶν ὁποίων συγκατελέχθη παραδόξως ἀπὸ τῆς 11 ἑκατονταετηρίδος αὕτη ἡ δυτικὴ Εὐρώπη. Εἶναι δὲ πρόδηλον, ὅτι, τοιαύτης καταστάσεως πραγμάτων καταρτισθείσης ἐν τῇ Ἀνατολῇ, τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος ἤθελεν ἀναγκαιῶς

πρωτεύσει ἐν αὐτῇ διὰ τὴν γλῶσσαν, τὰς παραδόσεις, τὴν εὐφυΐαν καὶ τὴν δραστηριότητα αὐτοῦ, δὲν ἤθελε πάθει τὰς νέας καὶ ἀνηκουστός συμφοράς, ὅσας ὑπέστη κατὰ τὰ τελευταῖα 400 ἔτη, δὲν ἤθελεν ἐξακολουθήσει μειούμενον ὀλεθρίως κατὰ τὸν πληθυσμόν, τὴν εὐπορίαν καὶ τὴν διανοητικὴν καὶ ἠθικὴν διάπλασιν ἀπ' ἐναντίας δὲ πολυειδῶς καὶ πολυτρόπως αὐξάνον καὶ κραταιούμενον; δὲν ἤθελεν εἶναι ἡναγκασμένον ὅπως σήμερον νὰ ἀρχίζῃ τὸ στάδιον αὐτοῦ ἀπὸ τοῦ ἄλφα, ἀλλ' ἐμελλε νὰ ἐπέχῃ νῦν ἐν τῷ κόσμῳ τάξιν προέχουσαν καὶ ἀνταξίαν τῶν προαιωνίων αὐτοῦ ἀγώνων καὶ προσδοκιῶν.

Μία εὐλογος ἐνστάσις δύναται νὰ προταθῇ κατὰ τῆς ἀνασκευασθείσης ταύτης τοῦ παρελθόντος εἰκόνης, ἣν ὡς ἡδυσμὰ τι ἐπεχρίσαμεν εἰς τὸ χεῖλος τοῦ πικροῦ ποτηρίου τῶν παθιμάτων ὅσα ὑπέστησαν δυοκαίδεκα τῶν πατέρων ἡμῶν γενεαί. Ἡτο ἄρ' αὖ γὰρ ἡ Εὐρώπη τότε εἰς κατάστασιν νὰ ματαιώσῃ τὸ ἀποτρόπαιον τῆς ὁμηρικῆς κυριαρχίας ἔργον; Τὸ ἐπιχείρημα ἀπῆτει βεβαίως ὑψηλοτέρην τιὰ συνείδησιν τῶν γενικῶν τοῦ πολιτισμοῦ συμπεριφορῶν καὶ ἐνότητά ἐνεργείας ἣν δὲν εἶχε καὶ δὲν ἠδύνατο ἴσως νὰ ἔχῃ κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους τὸ ἔτι κυοφορούμενον μᾶλλον ἢ ἐριστικῶς διαμορφωθὲν σύμπλεγμα τῶν εὐρωπαϊκῶν ἐπικρατειῶν. Ἐὰν σήμερον ἡ Δύσις μετὰ κόπου εἰμπορεῖ νὰ ὁμοφωνήσῃ ὡς πρὸς τὰ ἀνατιλικά πράγματα, δυσκόλως δυνάμεθα νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ἠδύνατο νὰ πολιτευθῇ ἄλλως παρ' ὅτι ἐπολιτεύθη πρὸ 400 ἐνιαυτῶν, ὅτε ἡ μὲν πολιτικὴ περίοδος ἦτο ταπεινωτέρα, τὰ δὲ εὐτελῆ τοπικὰ συμφέροντα ἦσαν περιπλοκώτερα καὶ ἰσχυρότερα ἢ σήμερον. Ἡ Εὐρώπη λοιπὸν δὲν ἦτο ἐπιτηδεῖα νὰ διευθύνῃ προσηκόντως τὰς δυνάμεις αὐτῆς καθ' ἑαυτὰς ὅμως αἱ δυνάμεις αὗται ἦσαν βεβαίως πλεον ἢ ἱκαναὶ νὰ καταβάλωσι τὸν ἀπ' ἀνατολῶν ἐπελθόντα πολέμιον. Ὁ Οὐνάδης μόνος πολλάκις κατέτρόπως τοὺς τουρκικοὺς στρατοὺς ὁ Σκενδέρμπεϋς μόνος πολλάκις ἢ συνέτριψεν αὐτοὺς ἢ ἡνάγκασεν εἰς ὑποχώρησιν ὁ Κωνσταντῖνος Παλαιολόγος μόνος ἐν τῇ τελευταίᾳ τῆς Κωνσταντινουπόλεως πολιορκίᾳ ἔφερεν εἰς ἀμνηστίαν τὸν Μεχμέτ Β' καὶ ἐπιτρέπεται νὰ ἀμφιβάλωμεν ὅτι γενναῖόν τι ὁπωσοῦν ἐπιχείρημα τῆς Εὐρώπης δὲν ἤθελε διαλύσει ὡς ἱστὸν ἀράχνης τὸ ὁμηρικόν

μορμολύκειον; Ἄλλ' ὅτι οἱ Τοῦρκοι οὐδέποτε ὑπῆρξαν ἀκαταγώ-
νιστοι ἐξάγεται ἐξ ὅλης αὐτῶν τῆς ἱστορίας. Ὁ Μεχμέτ Β' ἐβα-
σίλευσε μέχρι τοῦ 1481, ἤτοι ὑπὲρ τὰ 37 ἔτη μετὰ τὴν ἄλωσιν
καὶ ἐκυρίευσεν μὲν ἐν τῷ διαστήματι τούτῳ τὸ βασίλειον τῆς
Τραπεζοῦντος, τὴν Ἀλβανίαν, τὴν Εὐβοίαν, τὴν κυρίως Ἑλλάδα
καὶ ἐν μέρει τὴν Πελοπόννησον, ἀλλὰ καίτοι μὴ ἔχων σπουδαίους
ἀντιπάλους εἰμὴ τοὺς Ἑνετοὺς, τοὺς Οὐγγυροὺς καὶ τοὺς ἱππότας
τῆς Ῥόδου, δὲν ἠδυνήθη πολλοῦ γε δεῖ νὰ συμπληρώσῃ τὴν
κατάκτησιν ὅλων τῶν χριστιανικῶν τῆς Ἀνατολῆς χωρῶν. Ἐκ
τῆς Ῥόδου ἦν ἐπολιόρκησε τῷ 1480, διὰ τοῦ ναυάρχου Μεζὺ
πατᾶ, ὅς τις λέγεται ἀνήκων εἰς τὴν γενεὰν τῶν Παλαιολόγων,
ἀπεκρούσθη μετὰ δύο μηνῶν πεισματῶδεις ἐπιθέσεις· ἡ δὲ νῆσος
ἐκείνη δὲν ἐκυριεύθη εἰμὴ περὶ τὰ τέλη τοῦ 1523 ἐπὶ τοῦ σουλ-
τάνου Σουλεῖμάν Α'. Ἡ Κύπρος δὲν ἐδουλώθη εἰμὴ τῷ 1570
ἐπὶ Σελῆμ. τοῦ Β', ἡ Κρήτη μόλις μετὰ μίαν ἑκατονταετηρίδα
τῷ 1669 ἐπὶ τοῦ σουλτάνου Μεχμέτ τοῦ Δ', ἡ δὲ Ἑπτάνησος
ποτέ. Καὶ πάλιν τῷ 1687 ἐπὶ Σουλεῖμάν τοῦ Β' ἡ Ἑνετία ἀν-
έκτησε τὴν Πελοπόννησον, οὐδὲ ἐγκατέλιπεν ὀριστικῶς τὴν χερ-
σόνησον ταύτην εἰμὴ τῷ 1715 ἐπὶ Ἀχμέτ τοῦ Γ', ἑκατὸν μό-
λις ἔτη πρὸ τῆς μεγάλης ἐπαναστάσεως.

Ἐξ ὅλων λοιπὸν τῶν προειρημένων συνάγεται ὅτι ἡ δυτικὴ Εὐ-
ρώπη ὤφειλεν ἐξ οἰκείων σπουδαιοτάτων συμφερόντων νὰ κατα-
στήσῃ ἐκποδὼν τὴν ὁσμανικὴν κυριαρχίαν· καὶ ὅτι εἶχε τὰς πρὸς
τοῦτο ἀναγκαίας δυνάμεις, ἐστερεῖτο δὲ μόνον τῆς ἀπαιτουμένης
πολιτικῆς περινοίας καὶ ἐνόητος. Τοσοῦτον ὅμως αὐτῇ πρώτην
ἀμαρτήσασα, δίκαιον εἶναι νὰ δείκνυται ἐπιεικεστέρα πρὸς τὰς ἀ-
μαρτίας τῶν χριστιανῶν τῆς Ἀνατολῆς.

Ἄλλ' ἂν καὶ οὐκ ὀλίγα τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν βραδέως ὁπῶς-
οὖν ὑπέκυψαν εἰς τοὺς νέους δυνάστας, τινὲς δὲ εἶχον ὑποταχθῆ
καὶ πρὸ τοῦ 1453, ἡ ὁσμανικὴ κυριαρχία χρονολογεῖται συνήθως
ἀπὸ τῆς ἁλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Τοῦτο δὲ εὐλόγως,
διότι διὰ τῆς ἁλώσεως ταύτης ἡσυχασθὲν μὲν τὸ ἐν τῇ Ἀνατολῇ
κράτος τῶν ὁσμανιδῶν, περιῆλθε δὲ ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν αὐτῶν τὸ
ὠκυμενικὸν πατριαρχεῖον, τὸ ὁποῖον καὶ μόνον ἐξεπρόσώπει τότε

τὴν πνευματικὴν καὶ ἐν μέρει τὴν διοικητικὴν τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους ἐνόηται. Ἐντούτοις οἱ πατέρες ἡμῶν δὲν ἔστερξαν ἀπολύτως τὴν νέαν αὐτῶν τύχην. Οὐκ ὀλίγοι ἀπεδήμησαν, οἱ δὲ πλεῖστοι ὑπέκυψαν μὲν ἐξ ἀνάγκης, ἀλλὰ ἢ πάντοτε καθ' ἑαυτοὺς διαμαρτυρούμενοι, ἢ καὶ ἐπανάστατοῦντες ἐκ διαλειμμάτων βράχως εὗρισκον πρὸς τοῦτο ἐπιτηδείαν περίστασιν. Οἱ μόνον οἱ μηδέποτε ὑποταχθέντες εἶναι οἱ πολυθρύλητοι κλέφται· οἱ μόνον δὲ οἱ ὀριστικῶς διαλλαγέντες πρὸς τὴν νέαν τῶν πραγμάτων κατάστασιν ὑπῆρξαν οἱ διὰ τοῦ ἐξισλαμισμοῦ εἰς τὰς τάξεις αὐτῆς αὐτομολήσαντες.

Περὶ τῶν ποικίλων ἀφορμῶν καὶ τῶν πρώτων περιπετειῶν τῆς τῶν χριστιανῶν ἐξισλαμίσεως, ὠμιλήσαμεν ἤδη ἐν τῷ προηγουμένῳ βιβλίῳ (σελ. 239 καὶ ἐπ. τοῦ παρόντος τόμου), ὥστε νῦν δὲν πρόκειται εἰμὴ νὰ παρακολουθήσωμεν τὰς περιπετείας ταύτας μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Εἶδομεν ἄλλοτε ἐκ τίνος αἰτίας καὶ πρὸς τίνα σκοπὸν συνεκροτήθη τὸ γενιτσαρικὸν τάγμα· ἀλλ' ἀνεβάλομεν τότε νὰ ἐκθέσωμεν τὰ τῆς στρατολογίας αὐτοῦ καθ' ἑκαστα, διότι τῶντι ἡ στρατολογία αὕτη δὲν ἐκλονίσθη ὀριστικῶς εἰμὴ ἀπὸ τῆς ἀλώσεως καὶ ἐφεξῆς. Κατ' ἀρχὰς 1000 τοῦλάχιστον τὸν ἀριθμὸν ἔσαν οἱ χριστιανόπαιδες αἵτινες κατ' ἔτος ἀρπαζόμενοι διὰ παντὸς τρόπου εἴτε ἐξ ὑπηκόων, εἴτε ἐκ πολεμίων, ἐξισλαμίζοντο διὰ τῆς βίας, ἵνα ἀνατραφῶσιν ὡς γενίτσαροι. Κατόπιν οἱ γενίτσαροι ἐστρατολογήθησαν κυρίως ἀπὸ τῶν νέων χριστιανῶν αἰχμαλώτων, οἵτινες κατὰ τινα διάταξιν τοῦ Μουράτ Α' περὶ τὸ 1362 γενομένην, ἀπχωρίζοντο ἐπὶ τούτῳ ὡς τὸ πεμπτημόριον τῆς ὅλης στρατιωτικῆς λείας, τὸ ὑπὸ τοῦ Κορανίου παραχωρούμενον· καὶ τοιοῦτό τι ἐγένετο μετὰ πᾶσαν κατάκτησιν. Ἐπὶ Μουράτ τοῦ Β' τὸ κράτιστον τοῦτο σῶμα συνεκροτεῖτο ἤδη ἐξ ἀνδρῶν 6—10,000. Ἐπὶ δὲ βραδύτερον καθιερώθη ἡ τακτικὴ τῶν χριστιανοπαίδων στρατολογία ἐν ταῖς ὑποτεταγμέναις χώραις, ἣν οἱ πατέρες ἡμῶν ὠνόμαζον παιδομάζωμα. Πότε ἐνομοθετήθη τοῦτο, ἄδηλον· ἴσως ἐπὶ Μεχμέτ τοῦ Β'. Ἀλλ' ὀριστικῶς δὲν ἐπεβλήθη εἰμὴ ἐπὶ τοῦ Σελιμ Α' καὶ τοῦ Σουλεϊμάν Α'. Τότε ἐκλονίσθη ὅτι ἡ τακτικὴ τῶν χριστιανοπαίδων στρατολογία ἐν τῷ κράτει θέλει γίνεσθαι

κατὰ πενταετίαν· μετ' οὐ πολὺ ὁμῶς ἀπέβη συνεχεστέρα, ἐνεργουμένη κατὰ τετραετίαν, τριετίαν, διετίαν, ἐπὶ τέλους δὲ κατ' ἔτος καὶ δσάκις παρουσιάζετο ἀνάγκη. Ὁ φόρος οὗτος τοῦ αἵματος ἐπεβάλλετο ἰδίως εἰς τὰς εὐρωπαϊκὰς τοῦ κράτους ἐπαρχίας, τὴν Ἀλβανίαν, τὴν Ἑλλάδα καὶ μετέπειτα τὴν Οὐγγαρίαν. Ὀλίγα μόνον τινὰ ὠρισμένα μέρη ἦσαν ἀπηλλαγμένα αὐτοῦ οἷον ἡ Κωνσταντινούπολις, ὁ Γαλατᾶς καὶ ἡ Ῥόδος. Διεξήγετο δὲ ἡ στρατολογία κατὰ τὸν δετὸν τρόπον. Εἰς ἕκαστον φορολογητέον τόπον προσήρχετο λοχαγὸς τῶν γενιτσάρων συνεπαγόμενος γραφεᾶ, κομίζων δὲ αὐτοκρατορικὸν φερμάνιον. Ὁ τοῦ τόπου προϊστάμενος ὤφειλε νὰ ὑποβάλῃ αὐτῷ κατάλογον ὧν τῶν οἰκογενειῶν, ἕκαστος δὲ πατὴρ ἦτο ὑπόχρεως νὰ ἀναγγεῖλῃ πόσους υἱοὺς εἶχε καὶ νὰ παραστήσῃ αὐτοὺς πρὸς ἐκλογὴν. Κατ' ἀρχὰς δὲν ἀφηροῦντο ἐκ τοῦ συνόλου τῶν παιδῶν ἕκαστου τόπου εἰμὴ τὸ πεμπτημόριον, κατόπιν ὁμῶς τοσοῦτοι ὅσων ὑπῆρχε χρεία, καὶ πάντοτε οἱ κάλλιστοι καὶ εὐρωστότατοι. Ὡς αὐτως ἐν τοῖς ἀρχαιοτέροις χρόνοις εἰς μόνος ἐλαμβάνετο ἀφ' ἐκάστης οἰκογενείας παῖς, προϊόντος δὲ τοῦ χρόνου καὶ δύο, καὶ τρεῖς, καὶ αὐτὸς ὁ μονογενὴς ὅστις πρότερον ἐξηρεῖτο. Τελευταῖον κατ' ἀρχὰς ἐξελέγοντο μόνοι οἱ παῖδες 6 ἢ 7 ἐτῶν, κατόπιν δὲ καὶ παῖδες 10 καὶ 15 ἐτῶν. Ἐνῶ δὲ τοσοῦτον βαρεῖαι ἀπέβησαν διὰ τοῦ χρόνου αἱ γενικαὶ περὶ τούτου διατάξεις, ἔτι βαρύτεραι καθίσταντο διὰ τῶν καταχρήσεων εἰς ἃς ἐξετραχηλίζοντο οἱ ἐπιτετραρμένοι τὴν ἐκτέλεσιν αὐτῶν ὑπάλληλοι, ἀρπάζοντες μὲν πλειότερους τῶν ἀπαιτούμενων καὶ ἐκποιῶντες αὐτοὺς ὡς δούλους, ἐπιτρέποντες δὲ εἰς τοὺς εὐπόρωτους τὴν ἐπὶ χρήμασιν ἀπάλλαγὴν τῶν υἱῶν αὐτῶν πρὸς βλάβην τῶν πενεστέρων. Οἱ δυστυχεῖς κάτοικοι ἐνόμιζον, ὅτι θελοῦσι διαφύγει τὴν συμφορὰν νομφεῦντες νεωτάτους τοὺς παῖδας αὐτῶν ἀπὸ τῆς ηλικίας τῶν 8, 9 καὶ 10 ἐτῶν τὸ στρατήγημα ὁμῶς δὲν ὠφέλει, διότι καὶ οὗτοι ἠρπάζοντο, καὶ οὐ μόνον εἰς ηλικίαν καθ' ἣν δὲν ἠδύνατο νὰ λογισθῇ ὁ γάμος σπουδαῖος, ἀλλὰ καὶ μέχρι τῶν 20 καὶ 24 ἐτῶν. Οὐδ' ἀπηλλάττοντο τοῦ δεινοῦ ἀσπαζόμενοι τὸν ἰσλαμισμόν ἐκουσίως, διότι ὁ σουλτάνος δὲν ἐνόει νὰ ἐλαττωθῇ τοιοῦτότρόπως ὁ ἀριθμὸς τῶν στρατευσίμων. Μόνοι οἱ εἰς

τὰ παράλια οἰκοῦντες ἐσώζοντο φευγοντες μετὰ τῶν τέκνων εἰς τὴν ἐνετικὴν ἰδίῳς χώραν. Ὅσοι δ' ἐπεχείρουν ν' ἀντισταθῶσι διὰ τῆς βίας ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐδαμάζοντο. Ὅθεν ἀπορον δὲν εἶναι τὸ ὑπὸ αὐτόπτου μάρτυρος, τοῦ γερμανοῦ Γέρλαχ, βεβαιούμενον, ὅτι πολλάκις αἱ δυστυχεῖς μητέρες ἀνατείνουσαι τὰς χεῖρας πρὸς τὸν οὐρανὸν ἰκέτευσον τὸν Ὑψιστον ν' ἀνακαλέσῃ παρ' ἐαυτῷ τοὺς παῖδας αὐτῶν, ἵνα μὴ περιπέσωσιν εἰς τὴν ἐξουσίαν τῶν ἀπίστων. Ἀλλ' ἀφ' ἑτέρου τοσοῦτον ἰσχυρὰν εἶναι τὸ τῆς ἰδιοτελείας αἶσθημα ἐν τῷ ἀνθρώπῳ, ὥστε ὁ αὐτὸς Γέρλαχ ἀξιοῖ, ὅτι ἕτεροι πάλιν γονεῖς προθύμως παρέδιδον τοὺς υἱοὺς αὐτῶν, οἱ δὲ παῖδες καὶ νέοι μετὰ πόθου ἀνελογίζοντο τὸν πολυτελεῖ βίον ὃν θέλουσι διάγει ἐν τῷ σεραίῳ. Καὶ τὸ κακὸν τοῦτο προέβη εἰς τοσοῦτον, ὥστε ὁ ἐν ἔτει 1554 πρεσβευτὴς τῆς Ἑνετίας ἐν Κωνσταντινουπόλει Δομίνικος Τρεβιζάνος ἀνέφερεν, ὅτι τὸ παιδομάζωμα, τὸ ὅποιον πρότερον ἐλογίζετο ὡς ἡ μεγίστη τῶν συμφορῶν, κατήντησε τότε νὰ ὑπολαμβάνεται ὡς ἐξαίρετον εὐτύχημα.

Ἵνα ἐξηγήσωμεν τοῦτο μέχρι τινὸς, ἀνάγκη νὰ παρατηρήσωμεν πρὸ πάντων ὅτι ὅσον ἤλαττοῦτο τὸ κράτος τῶν σουλτάνων, τοσοῦτον ἤξανε τὸ ἀξίωμα τῶν γενιτσάρων, οἵτινες αἰσθανόμενοι ἐπὶ μᾶλλον ὅτι εἶναι τὸ μόνον στήριγμα τῆς ἀρχῆς. ἤγον καὶ ἔφερον κατὰ τὸ δοκοῦν τοὺς κυριάρχας. Ἀπέβησαν δὲ πρωϊμώτατα τοσοῦτον ἐπικίνδυνοι, ὥστε ἐν ἔτει 1581 δὲν ἔμενον ἐξ αὐτῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει εἰμὴ 4,000 καὶ οὐδέποτε ἐστάθμευσον αὐτόθι πλείότεροι τοῦ ἐνὸς τρίτου τοῦ ὅλου ἀριθμοῦ. Οἱ λοιποὶ, διεσπαρμένοι ὄντες ὡς ἀστυνομικοὶ φύλακες καθ' ὅλον τὸ κράτος, ἐμάστιζον ἀνηλεῶς τοὺς κατοίκους. Πλὴν τούτου οἱ εὐφρέστεροι τῶν χριστιανοπαίδων δὲν κατετάσσοντο εἰς τὸν στρατὸν, ἀλλὰ, ἐκπαιδευόμενοι ἐπιστημονικῶς, προήγοντο εἰς τὰ ἀνώτατα ἀξιώματα. Καὶ ὡς γενίτσαροι λοιπὸν καὶ ὡς ἀνώτατοι δημόσιοι λειτουργοί, οἱ χριστιανόπαιδες κατήντησαν οἱ ἀληθεῖς τοῦ κράτους κύριοι, ὡς ἐκ τούτου δὲ ἐκίνησαν τὸν φθόνον τῶν ἐκ γενετῆς μουσουλμάνων. Εἰς τῶν Τούρκων μεγιστάνων ἔλεγεν εἰς τὸν πρέσβυν τῆς Αὐστρίας Οὐγγναδ, ὅτι αἰνῶ οἱ παῖδες τῶν ἀθλίων χωρικῶν προσέρχονται εἰς τὰ βασίλεια καὶ γίνονται μεγάλοι καὶ τρανοὶ, οἱ ἡμέτεροι παῖδες παρορῶνται ἀναγκαζόμενοι νὰ γίνωνται ὑπήκοο

αὐτῶν.» Τὸ δὲ παραδοξότερον ὁ πόθος ὃν εἶχον οἱ Ὁσμανίδαι· τοῦ νὰ συμμετάσχωσι τῆς κατ' αὐτοὺς ἀγαθῆς τύχης τῶν χριστιανῶν, ἀπέβη τοσοῦτος, ὥστε κατήντησαν νὰ δανείζωσι τὰ τέκνα αὐτῶν εἰς τοὺς ἡμετέρους, ἵνα τοιοιυτοτρόπως περὶληφθῶσιν εἰς τοὺς γενιτσάρους. Ἐντεῦθεν ἀπὸ τοῦ τέλους τῆς 16 ἑκατονταετηρίδος ὀλιγώτεροι ἦσαν ἐν τῷ σώματι τούτῳ οἱ πραγματικοὶ χριστιανόπαιδες ἢ οἱ κατὰ τὸν ἡνωτέρω τρόπον παρεισφρήσαντες εἰς αὐτὸ ὀσμανίδαι νεανίαι. Ἐντεῦθεν ὅμως ἤλαττώθη ἐν ταύτῃ καὶ ἡ στρατιωτικὴ ἀξία τῶν γενιτσάρων. «Συνήθως» ἔγραφε τῷ 1573 ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει πρέσβυς τῆς Ἑνετίας Μαρκαντώνης Βάρβαρος, ἀμόνοι οἱ ἐκ γενετῆς χριστιανοὶ ἐλάμβανον ἐμμέσους λειτουργίας καὶ μεγάλα ἀξιώματα ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ τοῦ σουλτάνου. Ἀλλὰ νῦν ἐπέτυχον νὰ παρεισδύσωσιν εἰς τὴν ὑπηρεσίαν ταύτην δι' εὐνοίας καὶ τουρκόπαιδες, ὅπερ θέλει ἐπιφέρει πολλὴν ζημίαν εἰς τὸ κράτος.» Ἡ δὲ προφητεία αὕτη ἐπληρώθη. Οἱ τουρκόπαιδες οὐ μόνον δὲν ἐπείθοντο νὰ ὑποβληθῶσιν εἰς τὴν αὐστηρὰν ἀνατροφὴν καὶ πειθαρχίαν τῶν χριστιανοπαίδων, ἀλλὰ ἤθελον καὶ νὰ νυμφεύωνται, ὅπερ εἰς οὐδένα γενιτσαρὸν ἐπατρέπετο μέχρι τῶν μέσων τῆς 16 ἑκατονταετηρίδος. Ἐκτοτε ὅμως καὶ ἰδίως ἀπὸ τοῦ 1567 τὸ σῶμα ἤρχισε νὰ ἀναπληροῦται διὰ τῶν ἰδίων αὐτοῦ τέκνων, ἐξ οὗ πολλὴ μὲν ἐπῆλθεν αὐτοῦ ἀϋξία, μείζων δὲ διαφθορά. Μέχρι τοῦ ἔτους 1637 ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐμμέσων γενιτσάρων ἀπὸ 12,000 συνεπαώθη εἰς 46,000, οἵτινες ἐξήντλουν τὰ αὐτοκρατορικὰ ταμεῖον. Εἰς τούτους δὲ προσθετέον καὶ ἄλλους τόσους ἀμίσθους, οἵτινες διὰ χρημάτων καὶ ἄλλων μέσων παρεισδύον εἰς τοὺς καταλόγους τῶν γενιτσάρων, ἵνα μετέχωσι τῶν ὠφελιμάτων αὐτῶν καὶ προνομίων. Ἔτι ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τῆς 17 ἑκατονταετηρίδος ὁ Ὁσμάν Β' ἐβουλεύθη νὰ ἀντικαταστήσῃ ἀντὶ τοῦ ἐξαχρειωθέντος ἐκείνου τάγματος Αἰγυπτίους μισοφόρους. Διαβρυληθέντος ὅμως τοῦ πράγματος, ἐξερράγη ἀπέσις φοβερά· ἥτις δὲν κατέπαυσε τῷ 1622· εἰμὴ διὰ τοῦ φάνου τοῦ ἀτυχεῖς ἐκείνου ἡγεμόνος, τοῦ πρώτου τοιοῦτου φάνου ὃν ἀναφέρει ἡ ὀσμανικὴ ἱστορία. Ὁ διάδοχος αὐτοῦ Μουράτ Δ' ἠγωνίσθη νὰ μεταρρυθμίσῃ τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος τάγμα καὶ ἐν ἔτει 1638 κατήργησεν ἐντελῶς τὸ παιδομάζωμα. Οὐδὲν ἦττον τὸ σῶμα δι-

ετηρήθη μέχρι τῶν νεωτέρων χρόνων, ὅτε τῷ 1826 ὁ Μαχμούτ Β' κατέλυσε αὐτὸ ὁλοσχερῶς διὰ πανωλεθρίας.

Ἀλλ' ὅσον δήποτε πρωῒμως καὶ ἂν κατηργήθη τὸ παιδομάζωμα, καὶ ὅσον δήποτε ἐνοθεύθη ἐπὶ πρωῒμωτερον, μὴ λησμονήσωμεν, ὅτι ἐπὶ 2 ἑκατονταετηρίδας ἡ ἐκ χριστιανοπαίδων συγκρότησις τοῦ γενιτσαρικοῦ τάγματος ἐξετελέσθη ἀκριβῶς. Ἐὰν δὲ εἰς τὸ γεγονός τοῦτο προσθέσωμεν ὅτι ἐν τῷ διαστήματι τούτῳ τὸ σῶμα συνέκειτο κατὰ μέσον ὅρον ἐκ 15 ἕως 20,000 ἀνδρῶν, ὅτι οἱ πόλεμοι ἦσαν ἀδιάκοποι, οἱ δὲ τῆς νοσηλείας καὶ θεραπείας τρόποι ἀτελεῖς, εὐλόγως δυνάμεθα νὰ περιέλθωμεν εἰς τὴν συμπέρασμα ὅτι ἡ ἐτησίᾳ ἀνάλωσις τοῦ σώματος τούτου συνεποῦντο τοῦλάχιστον εἰς τὸ 1/4 τῆς ὅλης δυνάμεως καὶ ὅτι ἐπομένως τὸ σύνολον τῶν ἀνδρῶν ὅσοι ἀφῆρθησαν ἀπὸ τοῦ χριστιανισμοῦ τῆς Ἀνατολῆς πρὸς μόνην τὴν συγκρότησιν τοῦ γενιτσαρικοῦ τάγματος, εἴμπορεῖ νὰ ὑπολογισθῇ εἰς ἓν περίπου ἑκατομμύριον. Μὴ λησμονήσωμεν προσέτι ὅτι οἱ γενίτσαροι δὲν ἐνυμφεύοντο τότε καὶ ὅτι ἦσαν οἱ κάλλιστοι καὶ βωμκαλεώτατοι τῶν παίδων. Ὅθεν τὸ ἑκατομμύριον ἐκεῖνο δὲν ἐξεπρώσπει ταῦτα ἄτομα, ἀλλὰ τοσαύτας οἰκογενεῖας, ἡ δ' ἐκ τούτου προελθοῦσα μείωσις τοῦ χριστιανικοῦ πληθυσμοῦ εἶναι μὲν δυσπολόγηστος, ἀπέβη ὅμως βεβαίως ὑπέρογκος.

Οὐδὲ περιωρίσθησαν εἰς τοὺς γενιτσαροὺς οἱ ἐξισλαμισθέντες πολλοὺ γε δεῖ. Καθὰ ἐξηγάσαμεν ἐν τῷ προηγουμένῳ βιβλίῳ διὰ πολλοὺς καὶ ποικίλους λόγους, πλείστοι καὶ ἄλλοι χριστιανοὶ μετέστησαν ἐκουσίως ἢ ἀκουσίως εἰς τὰς τάξεις τοῦ πρωαμεθανισμοῦ. Ὁ κυριώτερος τῶν λόγων τούτων ὑπῆρξεν ὅτι, καθ' ὃ πρὸ ὀλίγου εἶδομεν μάρτυροῦμενον ὑπὸ ἐνὸς τῶν πρεσβυτέρων τῆς Ἐννετίας, ἡ ὁσμаниκή κυβέρνησις ἀπέκρινε τὰ ἀνώτατα καὶ ἐπαχρεδύεστατα τῶν ἀξιωμάτων κατὰ κανόνα εἰς ὁμοσθητικούς μὲν ἄλλ' ἐκ γενετῆς χριστιανούς ὄντας ἀνδρας. Τὰ δὲ πράγματα κυροῦσι τὴν ἀλήθειαν ταύτην λαμπρῶς. Ἐκ τῶν πέντε μεγάλων βεζυρῶν τοῦ Μαχμέτ Β', 4 ὑπῆρξαν χριστιανοί. 2 μὲν, ὁ Μαχμούτ πασῆς καὶ ὁ Ρούμ Μαχμέτ πασῆς, Ἕλληνας· δύο δὲ, ὁ Ἰσῆκ πασῆς καὶ ὁ Κεδία Ἀχμέτ πασῆς, Ἀλβανοί. Διότι οὕς πρὸς τοὺς μεγάλους βε-

ξυράς τοῦλάχιστον, τὸ σύστημα τοῦτο δὲν ἤρχισεν ἐφαρμοζόμενον εἰμὴ ἀπὸ τοῦ κατακτητοῦ τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Οἱ μέχρι τῆς ἐποχῆς ταύτης μεγάλοι βεζύραι, ὁ τὸν ἀριθμὸν, ὑπῆρξαν Τούρκοι τὸ γένος· ἀλλ' ὁ Μεχμέτ Β'· πειθόμενος ὅτι οἱ ἀλλάξοπιστοῦντες χριστιανοὶ εἶναι ἱκανώτεροι καὶ θερμότεροι ζηλωταὶ τοῦ νέου θρησκευμάτος καὶ τῆς νέας τῶν πραγμάτων καταστάσεως, προετίμησε πάντοτε αὐτοὺς, ἅμα ἠναγκάσθη νὰ καταστήσῃ ἐκποδὼν τὸν Χαλήλ πασᾶν ἕνεκα τῶν ὑπόπτων αὐτοῦ σχέσεων μετὰ τῶν ἡμετέρων. Τὸ δὲ παράδειγμα τοῦ κατακτητοῦ ἠκολούθησαν ἅπαντες οἱ μετ' αὐτὸν σουλτάνοι ἐπὶ δύο καὶ ἐπέκεινα ἐκατονταετηρίδας· Ἐπὶ Βαγιαζήτ Β'· ἐγένετο αὖθις μέγας βεζύρης ὁ προμνημονευθεὶς Ἰσᾶκ πασᾶς, ἐκ δὲ τῶν τεσσάρων διαδόχων τούτου ὁ μὲν Λαούτ πασᾶς ἦτο ὡσαύτως Ἀλβανός, ὁ δὲ Χερσέκ Ἀχμέτ πασᾶς ἦτο υἱὸς τοῦ ἡγεμόνος τῆς Ἑρζεγοβίνης Στεφάνου Κόσσοβιτς, δι' ὃπερ καὶ ἐπώνομαζετο Ἑρζέγογλούς, ὁ δὲ Μεζὶ πασᾶς καὶ ὁ Χότζα Μουσταφᾶ πασᾶς ἦσαν Ἕλληνες ἐκ γενετῆς. Ἐπὶ Σουλεϊμάν τοῦ μεγαλοπρεποῦς, ἐν τῇ ἀκμῇ τῆς δυνάμεως καὶ τῆς δόξης τοῦ ὀσμάνικοῦ κράτους, ἐκ τῶν 9 μεγάλων βεζυρῶν οἱ 8 εἶχον γεννηθῇ χριστιανοί. Ὁ Ἰβραήμ πασᾶς καὶ ὁ Σουλεϊμάν πασᾶς ἦσαν Ἕλληνες· ὁ Ἀγιάς πασᾶς, ὁ Λουτφὶ πασᾶς καὶ ὁ Ἀχμέτ πασᾶς, Ἀλβανοί· ὁ Ρουστέμ πασᾶς, ὁ Ἀλῆ πασᾶς, καὶ ὁ ἐνδοξότατος τῶν μεγάλων βεζυρῶν Μεχμέτ Σόκολλης, Σλαῦοι. Ἐπὶ Μουράτ Γ', Μεχμέτ Γ', Ἀχμέτ Α', Μουσταφᾶ Α' καὶ Ὁσμάν Α', ὁ Ἀχμέτ πασᾶς (ὁ τοῦ Σόκολλη διάδοχος), ὁ Σινάν πασᾶς (ὁ πεντάκις βεζυρεύσας), ὁ Χουσεῖν πασᾶς καὶ ὁ Μέρε Χουσεῖν πασᾶς ἦσαν Ἀλβανοί· ὁ τρις βεζυρεύσας Σιαβούς πασᾶς, Σλαῦός· ὁ δις βεζυρεύσας Χαλήλ πασᾶς, Ἀρμένιος· ὁ Σικάλας Σινάν πασᾶς ἀρνησέθρησκος ἐξ Ἀγκῶνος· καὶ ὁ Νάσσου πασᾶς, υἱὸς Ἑλληνοῦ ἱερέως. Σλαῦοι ὡσαύτως ὑπῆρξαν ὁ τοῦ Ἀρμενίου Χαλήλ διάδοχος Χοσερὲφ πασᾶς, καὶ ὁ μέγας βεζύρης Ῥετζέπ πασᾶς, ὁ πρωτοεργὸς τῆς φοβερᾶς στάσεως τοῦ 1682, τῆς ὁποίας διετέλεσε τὸ κύριον θῦμα καὶ τῆς ὁποίας εἰς τῶν ἐπιφανεστάτων ἀρχηγῶν ἐγένετο ὁ Ἕλλην Ροῦμ Μεχμέτ. Τότε προεχειρίσθησαν ἀλλεπαλλήλως τρεῖς Ἀλβανοὶ μεγάλοι βεζύραι· ὁ Ταβανιγιασί Μεχμέτ, ὁ Καρά Μουσταφᾶς καὶ ὁ Ταρχουντζή Ἀχμέτ πασᾶς.

ἰδίως γνωστὸς ἐγένετο εἰς τοὺς χριστιανούς τῆς Ἀνατολῆς ὁ τῶν Κιοπριλιδῶν οἶκος. Οἱ μὲν εἶπον αὐτοὺς σερβικῆς καταγωγῆς, οἱ δὲ ἀλβανικῆς, οἱ δὲ καὶ γαλλικῆς· ἀλλ' οἱ πλείονες βεβαιοῦσιν ὅτι οἱ Κιοπριλίδαι ἦσαν Ἕλληνες τὸ γένος. Ὁπωδ'ήποτε ὡς πρὸς τοὺτους ἐγένετο ἐξαίρεσις τοῦ προϋπάρχοντος κανόνος, διότι παρεκτὸς τοῦ πρώτου, ὅστις ἦτο ἐκ γενετῆς χριστιανός, 4 ἄλλοι ἐκ τοῦ οἴκου τούτου ἀνεδείχθησαν μεγάλοι βεζύραι ἀπὸ τοῦ 1656 μέχρι τοῦ 1710. Καὶ μετὰ τοὺς Κιοπριλίδας δὲ οἱ μεγάλοι βεζύραι Δαμάτ Χασάν πασᾶς, Τζόρλιλι Ἀλῆ πασᾶς καὶ Τοπάλ Ὁσμάν πασᾶς ἦσαν Ἕλληνες τὸ γένος (ὁ πρῶτος καὶ ὁ τρίτος Πελοποννήσιοι), ἔνα παραλίπωμεν πλείστους ἄλλους ἐτέρας χριστιανικῆς καταγωγῆς.

Ἀλλὰ παρεκτὸς τῶν μεγάλων βεζυρῶν, οἱ πλείστοι τῶν ἐπιφανεστάτων στρατηγῶν καὶ ἄλλων ἀνωτάτων τοῦ κράτους λειτουργῶν, ὑπῆρξαν ἀλλότριοι τῆς τουρκικῆς φυλῆς. Ἵνα δὲ περιορισθῇ μὲν εἰς τοὺς χρόνους τῆς ἀκμῆς τοῦ κράτους, παρατηροῦμεν ὅτι ὅλοι σχεδὸν οἱ ἐπὶ Σουλεϊμάν Α' καὶ Σελίμ Β' διαπρέψαντες ἐπὶ πολεμικῇ ἀρετῇ ἄνδρες, ἦσαν χριστιανοὶ τὸ γένος. Ὁ Περτέφ πασᾶς, οἱ Ἐρζέγογλοι, οἱ Δουκαγίνογλοι κατήγοντο ἅπαντες ἐξ Ἐρζεγοβίνης. Ἀλβανοὶ ἦ Κροᾶται ἦσαν ὁ Σινάν, ἀδελφὸς τοῦ μεγάλου βεζύρου Ρουστέμ, ὁ Τερχάτ πασᾶς, ὁ Ἀχμέτ πασᾶς, ὁ Δαούτ πασᾶς καὶ ὁ κατακτητῆς τοῦ Γεμέν, Σινάν πασᾶς. Ἐν Βοσνίᾳ ἐγεννήθησαν, παρεκτὸς τοῦ μεγάλου βεζύρου Σόκολλη, ὁ Μουσταφᾶ πασᾶς, ὁ Χοσρέφ πασᾶς, οἱ Γιαγιάογλοι, ὁ Σαῖλάχ Μουσταφᾶ πασᾶς, ὁ Σᾶλ Μεχμέτ πασᾶς, ὁ κατακτητῆς τῆς Κύπρου Λαλᾶ Μουσταφᾶ πασᾶς, ὁ κυβερνήτης τῆς Αἰγύπτου Μακτούλ Μεχμέτ μπεῦς, ὁ Μπαλτατζῆ Ἀχμέτ πασᾶς, ὁ Τζεναβῆ Ἀχμέτ πασᾶς, καὶ ὁ Σόφι Ἀλῆ πασᾶς, ὅστις διετέλεσεν ὡσαύτως κυβερνήτης τῆς Αἰγύπτου· ἐκ δὲ τῶν ναυάρχων ὁ Σαλῆ πασᾶς καὶ ὁ ἐπιβήτορ Βαρβαρόσσας ὑπῆρξαν Ἕλληνες τὴν καταγωγὴν.

Τὸ δέλεαρ τοῦτο τῶν ἀνωτάτων ἀξιωματῶν τῶν ἀπονεμομένων ἀποκλειστικῶς σχεδὸν εἰς τοὺς νεοφύτους, ἦτο βεβαίως ἐπιτήδειον νὰ προσελκύσῃ εἰς τὰς τάξεις τοῦ ἰσλαμισμοῦ πλείστους ὅσους χριστιανούς. Ἀλλὰ ποικίλα ἄλλα αἰτίαι καὶ ἰδίως ὁ πόθος τῆς ἀπαλλαγῆς ἀπὸ ἀρρόγητων καταπιέσεων προεκάλεσαν ἄ-

θρόας ἀλλαξοπιστίας. Μικρὸν μετὰ τὴν κατάκτησιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως τὸ πλῆθος τῶν ἐξισλαμισθέντων χριστιανῶν ἐν Μακεδονίᾳ, ἐν Θεσσαλίᾳ καὶ ἐν Ἀλβανίᾳ ἐγένετο τοσοῦτον, ὥστε ἡ διδασκαλία τοῦ νέου θρησκευματος δὲν πρέφθανε νὰ γίνῃ εἰς τοὺς νεοφύτους, καὶ ἐκ τούτου ἤρχισαν νὰ μὴ τηρῶνται ἀκριβῶς αἱ διατάξεις αὐτοῦ, ὁ δὲ Μεχμέτ Β' ἠνάγκασθη τῷ 1474, νὰ ἐπιβάλλῃ δι' αὐτοκρατορικοῦ ὁρισμοῦ τὴν αὐστηράν τῶν διατάξεων τούτων ἐκτέλεσιν εἰς τὰς περὶ ὧν ὁ λόγος χώρας. Ἀπὸ τοῦ 1620 μέχρι τοῦ 1650 ὁ χριστιανικὸς πλῆθυσμός μέρους τινὸς τῆς Ἀλβανίας ἐξέπεσεν ἀπὸ 350,000 εἰς 50,000, ὥστε ὁ Βίτσης, ὁ καθολικὸς ἀρχιεπίσκοπος Ἀντιβάρεως, ἔλεγεν ὅτι κίνδυνος ὑπάρχει μήπως ἐντὸς 10 ἐτῶν ὅλοι οἱ Ἀλβανοὶ γίνωσι μουσουλμάνοι. Ἐν ἔτει 1625 ὁ ἰταλὸς περιηγητὴς Μοντεαλβάνος ἐβεβαίωτο ὅτι «ὁ μὲν ἔχει τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ Τούρκον, ὁ δὲ τὸν υἱόν, ὁ δὲ τὸν πατέρα ἢ ἄλλον συγγενῆ.». Καὶ περὶ τὰ τέλη τῆς αὐτῆς ἑκατονταετηρίδος ὁ Ἰωσήφ Γερχάρδος Μείερν ἐξέφραζε φόβους δεινούς περὶ τῆς προοιούσης ἐλαττώσεως τῶν χριστιανῶν ἀπάσης τῆς εὐρωπαϊκῆς Τουρκίας. Τὸ πρᾶγμα προέβη εἰς τοσοῦτον ὥστε αὐτὴ ἡ Πύλη ἤρχισε νὰ ἀνησυχῇ θεωροῦσα, ὅτι, ἀν ἐξακολουθήσῃ, κίνδυνος ὑπάρχει μήπως ἐκλείψωσιν οἱ πλεῖστοι τῶν φορολογουμένων. Τούτου δὲ κυρίως ἕνεκα ἐξεδόθη τῷ 1691 ἐπὶ τοῦ μεγάλου βεζύρη Χουσεῖν Κιοπριλῆ τὸ πρῶτον «Νιζάμι-Τζεδιδ» ἥτοι νέον σύστημα δι' οὗ ἐκανονίσθη ἡπιώτερόν τι πρὸς τοὺς βασιλιάδας πολίτευμα. Ἀφ' ἑτέρου ἀπὸ τῶν μέσων τῆς ὀκτωκαιδεκάτης ἑκατονταετηρίδος, ἡ προστασία ἦν τὸ ῥωσικὸν κράτος ἤρξατο ν' ἀπονέμῃ εἰς τοὺς χριστιανούς τῆς Ἀνατολῆς, ἀνέστειλεν ὁπωςοῦν τὸ κακόν. Ἀλλ' οἱ ἐξισλαμισμοὶ δὲν ἔπαυσαν οὐδὲ τότε, καὶ αὐτοὶ οἱ ἄθροοι ἐξισλαμισμοί. Ὑπάρχει ἐν τῇ κοιλάδι τοῦ μέσου Ἀώου, πρὸς ἀνατολὰς τοῦ Πρεμετίου, ὁμᾶς χωρίων, τὸν ἀριθμὸν 36, καλουμένων Καραμουρατάδων. Τὰ χωρία ταῦτα ἦσαν χριστιανικά καὶ ὑπήγοντο εἰς τὴν ἐπισκοπὴν τῆς Πογόνιανης. Καίτοι δὲ οἱ κάτοικοι αὐτῶν ἔπασχον τὰ πάνδεινα ἀπὸ τῶν γειτόνων μωαμεθανῶν, ἀντέσχον εἰς τὰς συμφορὰς ταύτας μέχρι τοῦ 1760. Ἀλλ' ἐν ἀρχῇ τοῦ ἔτους τούτου ἠθύμηναν καὶ ἀπεφάσισαν ἐκ συμφωνοῦ νὰ ἐξευμενίσωσι τὸ θεῖον δι' αὐστηροτάτων νηστειῶν καὶ ὑ-

πωπικισμῶν τῆς σαρκός· ἐὰν δὲ ὁ Ὑψίστος δὲν εἰσακούσῃ τὰς εὐχὰς αὐτῶν, νὰ τραπῶσιν εἰς τὴν λατρείαν τοῦ Μωάμεθ. Εἰς μάτην ὁ ἀρχιερεὺς παρέστησεν αὐτοῖς τὴν ἀσέβειαν τοῦ τοιοῦτου βουλεύματος. Οἱ Καραμουράτᾶδες ἐνήστευσαν ὅσον οὐδέποτε αὐστηρῶς κατὰ τὴν μεγάλην τέσσαρακοστὴν τοῦ ἔτους ἐκείνου· καὶ ὅτε ἐπῆλθεν ἡ ἡμέρα τῆς Ἀναστάσεως, μηδεμίαν ἐπαγαγούσα θεράπειαν τῶν κακῶν, ἐξώμοσαν ὁμοθυμαδὸν τὴν χριστιανικὴν πίστιν. Ὁ ἀρχιερεὺς καὶ οἱ ἱερεῖς διετάχθησαν νὰ ἀπέλθωσιν· ὁ δὲ λαὸς, ἀφοῦ ἤλεγξε τὰς ἁγίας εἰκόνας διὰ τὴν ἀδιαφορίαν αὐτῶν, ἀπεφάνητο πάνηγυρικῶς ὅτι ἀσπάζεται τὸ μουσουλμανικὸν θρήσκευμα. Συμπληρωθεὶς δὲ τῆς θρησκευτικῆς ταύτης ἀποστασίας αὐθυμερὸν εἰς ὅλα τὰ χωρία, οἱ κάτοικοι προσκαλέσαντες καδδὴν καὶ ἡμίαιδες ἀνωμολόγησαν τὴν νέαν πίστιν καὶ καθυπεβλήθησαν εἰς τὴν νενομισμένην περιτομήν. Ὀλίγοι τινὲς μόνον ἀπεποιήθησαν ν' ἀποστατήσωσιν, ἀλλ' οὗτοι ἠναγκάσθησαν ν' ἀπέλθωσιν ἐκ τῆς χώρας ὅπως καὶ οἱ λειτουργοὶ τοῦ Ὑψίστου. Τὸ γεγονός τοῦτο μαρτυρεῖ ὁπόσον ἀσθενὲς ἦτο τὸ θρησκευτικὸν αἶσθημα παρὰ τοῖς Ἀλβανοῖς. Ὑπάρχουσι δὲ καὶ ἄλλα τεκμήρια τούτου ἔτι οἰκτροτέρα. Ὁ τὰς ἀλβανικὰς μελέτας γράψας Γεώργιος Χὰν ἀναφέρει περὶ Σκόδραν χωρίον ἀποστατήσαν, κατὰ τὴν παρελθούσαν ἑκατονταετηρίδα, ἀθροὺν διὰ μόνον τὸν λόγον, ὅτι ὁ ἐφημέριος αὐτοῦ ἐπέμενε νὰ τελῇ τὴν θείαν λειτουργίαν ἐνωρίτερον παρ' ὅτι τοῦτο συνέφερον εἰς τοὺς κατοίκους, οἵτινες ἐνόμισαν, ὅτι ὁ ἀπλούστερος τρόπος τοῦ νὰ λύσῃσι τὴν διαφορὰν ταύτην εἶναι νὰ ἀσπασθῶσι τὸν ἰσλαμισμόν. Ἀλλὰ συστελλόμεθα τῇ ἀληθείᾳ νὰ ἐξακολουθήσωμεν ἐξιστοροῦντες τοιαύτας λεπτομερείας καὶ ἀρκούμεθα εἰς τὴν γενικὴν παρατήρησιν, ὅτι ἂν ἀπὸ τῶν μέσων τῆς 18 ἑκατονταετηρίδος ἀνεχαιτίσθη κατὰ τι ἢ πρὸς τὸν ἐξισλαμισμόν ῥοπή, δὲν ἐξέλιπεν ὅμως βεβαίως καθ' ὁλοκληρίαν. Ἀποδείξαι δὲ τούτου τρανωτάτη εἶναι ὅτι ἐν Ἀλβανίᾳ μὲν τὴν σήμερον τὸ ἥμισυ περίπου τῶν κατοίκων εἶναι μωαμεθανοί, ἐν Ἐρζεγοβίνῃ δὲ καὶ ἐν Βοσνίᾳ τὰ 7 ἢ 8]10. Οἱ Ἕλληνες καὶ οἱ κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον ἐξελληνισμένοι Βλάχοι, Ἀλβανοὶ καὶ Βούλγαροι ἡλλαξοπίστου ὀλιγώτερον προθύμως ἢ οἱ καθαροὶ Ἀλβανοὶ καὶ Σλαῦοι. Ἐντεῦθεν εἰς τὴν κυρίως Ἑπείρον καὶ εἰς τὰς ἀνατολικὰς

χώρας, Βουλγαρίαν, Θράκην, Μακεδονίαν, Θρῆσσαν, κυρίως Ἑλλάδα καὶ Πελοπόννησον σπανιώτεροι ὑπῆρξαν αἱ ἀθρόαι ἀποστασίαι. Εἰς τὰς χώρας ὅμως ταύτας συνέβαιναν, ὡς μετ' ὀλίγον θέλομεν ἰδεῖν, καὶ μάλιστα εἰς τὴν Ἠπειρον, τὴν κυρίως Ἑλλάδα καὶ τὴν Πελοπόννησον, ἕτερον κακόν· χιλιάδες κατοίκων ἀπεδήμουν εἰς Ἰταλίαν καὶ, ἐκλατινιζόμενοι αὐτόθι, ἀπώλλυντο διὰ τὸν ἐλληνησμὸν οὐδὲν ἥττον ἢ οἱ τὸν ἰσλαμισμόν ἀσπαζόμενοι.

Ἄλλ' ἐπανερχόμενοι εἰς τοὺς χρόνους τοῦ Μεχμέτ Β', δὲν διαστάζομεν νὰ βεβαιώσωμεν ὅτι ὁ στρατὸς αὐτοῦ συνέκειτο καθ' ὁλοκληρίαν σχεδὸν ἐκ χριστιανῶν ἐξισλαμισθέντων. Τῷ 1473 ὁ κατακτητὴς τῆς Κωνσταντινουπόλεως παρέταξε περὶ Τερζάν 100,000 ἀνδρῶν κατὰ τοῦ ἰσχυροῦ τουρκομαχανικοῦ δυνάστου Οὐζζούν Χασάν. Ἀρχιστράτηγος τῆς δυνάμεως ταύτης ἦτο ὁ προμνημονευθεὶς μέγας βεζύρης Μαχμούτ πασᾶς, Ἕλλην τὸ γένος· Μπεϊλέρμπεῦς τῆς Ρούμελης, ἦτοι ἡγεμὼν τῶν εὐρωπαϊκῶν στρατευμάτων, ἦτο ὁ ἐκ Παλαιολόγων Χὰς Μουράτ πασᾶς. Οἱ εἰκοσθαχιχίλιοι γενίτσαροι ἦσαν ὁμολογουμένως ἅπαντες ἐκ γενετῆς χριστιανοί. Τὰ 40 σαντζάκια τῆς Ρούμελης συνέκειντο ὡς αὐτῶς ἐκ χριστιανῶν ἐξισλαμισθέντων, διότι εἰς τὴν Ρούμελην ἐλάχιστοι ὑπῆρχον οἱ γνήσιοι Τούρκοι. Ὑπολείπονται τὰ 24 σαντζάκια τῆς Ἀνατολῆς μετὰ 20,000 ἄζαπ (εὐζώνων) καὶ προσέτι τὸ ἱππικόν, τακτικόν τε καὶ ἀτακτικόν, οἱ Σιπαχὶ καὶ οἱ Ἀκκιντζή. Περὶ τούτων οὐδεμίαν ἔχομεν ῥητὴν μαρτυρίαν ὅτι ἦσαν ἅπαντες ἐκ γενετῆς χριστιανοί· ὡς πρὸς τοὺς πλείστους ὅμως τοὺς ἐλάχιστον ἐξ αὐτῶν, τὸ πρᾶγμα εἶναι σχεδὸν βέβαιον, ἀφοῦ ἔξεύρομεν, ὅτι οἱ Ὀσμανίδαι οὐ μόνον ἀπέφευγον ὅσον οἶόν τε τὴν ἐν τῷ στρατῷ κατὰτάξιν τῶν Τούρκων, ἀλλ' αὐδὲ ἦσαν ἐτι κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην κύριοι ἄλλων τῶν χωρῶν τῆς Μικρᾶς Ἀσίας ἐν αἷς ὑπῆρχεν ὅπως οὖν δαψιλὲς τὸ τουρκομαχανικὸν στοιχεῖον. Ἀναμφισβήτητον δὲ εἶναι ὅτι ὁ ἐν τῇ προμνημονευθείσῃ παρατάξει στρατηγὴσας τῶν ἀτάκτων ἱππέων Ἀλῆμπεῦς ἦτο Μιχάλογλους, ὃ ἐστὶν ἀπόγονος τοῦ Ἑλλήνος Μιχαὴλ Κοσσόφου, περὶ οὗ ὠμιλήσαμεν ἐν τῷ προηγουμένῳ βιβλίῳ. Οὐδέποτε λοιπὸν ὁ χριστιανισμὸς τῆς Ἀνατολῆς, καὶ ἰδίως ὁ ἐλληνισμὸς, καθ' ὅλον τὸν μακρὸν καὶ πολυώδυνον αὐτοῦ βίον, ὑπέστη τοιαύτην φλεβοτομίαν

οἶαν ἐπὶ τῆς τουρκικῆς κυριαρχίας, καὶ ἐν τούτοις ὁ πληθυσμὸς τῶν ἡλαττώθη τότε προσέτι δι' ἄλλας πολλὰς καὶ ποικίλας αἰτίας,

Οἱ πλεῖστοι τῶν κατ'ἐκεῖνο τοῦ χρόνου λογίων Ἑλλήνων, καὶ πρὸ τῆς ἀλώσεως καὶ μετ' αὐτήν, ἐζήτησαν ἄσυλον εἰς τὴν ἐσπερίαν Εὐρώπην, ἰδίως εἰς τὴν Ἱταλίαν οἷον πρὸ τῆς ἀλώσεως μὲν ὁ Λέων ἢ Λεόντιος Πιλᾶτος, ὁ Μανουὴλ καὶ ὁ Ἰωάννης Χρυσολωρᾶς, ὁ Θεόδωρος Γαζῆς, ὁ Γεώργιος Τραπεζούντιος, ὁ Βησσαρίων, ὁ Ἰσίδωρος, ἵνα περιορισθῶμεν εἰς ὀλίγους τινὰς ἐκ τῶν ἐπισημοτάτων, μετὰ δὲ τὴν ἄλωσιν ὁ Ἰωάννης Ἀργυρόπουλος, ὁ Δημήτριος Χαλκοκονδύλης, ὁ Κωνσταντῖνος καὶ Ἰωάννης Λάσκαρις, ὁ Μάρκος Μουσούρος καὶ πολλοὶ ἄλλοι. Οἱ ἄνδρες οὗτοι συνετέλεσαν οὐ μόνον εἰς τὸ νὰ ἀναξυπυρῇσιν τὴν τῶν ἐλληνικῶν γραμμάτων σπουδὴν ἐν τῇ ἐσπερίᾳ, ἀλλὰ καὶ εἰς τὸ νὰ ὑποθάψωσι τὴν πρὸς τὸ ἐλληνικὸν ἔθνος συμπάθειαν τῶν λογιωτέρων αὐτῆς τάξεων. Ὁ Πιλᾶτος διετέλεσε φίλος καὶ διδάσκαλος τοῦ Βοκκακίου καὶ τοῦ Πετράρχα. Ὁ Μανουὴλ Χρυσολωρᾶς ἐδίδαξε τὴν ἐλληνικὴν ἐν Φλωρεντίᾳ μετὰ τὰ 1390 καὶ 1400, ἀχροατὰς ἔχων τὸν Ἰάκωβον Ἀγγελοῦ, τὸν βιογράφον τοῦ Βοκκακίου Ἰανότον Μανέτον, τὸν Πόγγιον, τὸν Λεονάρδον Ἀριτηνὸν, ἐπιφανέστατον περὶ τὴν νομικὴν καὶ πολιτικὴν ἐπιστήμην, καὶ πολλοὺς ἐτέρους διακεκριμένους ἐπὶ τῷ γένει καὶ τῇ εὐφυίᾳ ἄνδρας. Ὁ τοῦ Μανουὴλ ἀνεψιὸς Ἰωάννης διετέλεσε κατ' ἀρχὰς συνδιδάσκαλος καὶ ἔπειτα διάδοχος τοῦ θείου αὐτοῦ, μαθητὰς δὲ ἔσχε τὸν ποιητὴν τοῦ Pastor fido Γουαρίνην καὶ τὸν Φραγκίσκον Φίλελφον, ὅστις καὶ γαμβρὸς αὐτοῦ ἐπὶ θυγατρὶ ἐγένετο. Ὁ Θεόδωρος Γαζῆς, ὁ ἀποδημήσας τῆς πατρίδος αὐτοῦ Θεσσαλονίκης τῷ 1430, ἀνεδείχθη πρῶτος πρύτανης τοῦ ὑπ' αὐτοῦ ὀργανωθέντος ἐν Φεβέρᾳ πανεπιστημίου. Ὁ Γεώργιος, ὁ ἐν Κρήτῃ μὲν γεννηθεὶς, ἀλλ' ἐκ Τραπεζούντος καταγόμενος, ἐξ οὗ καὶ τὸ ἐπώνυμον αὐτοῦ Τραπεζούντιος, ἐδίδαξε πρῶτον εἰς Ἑνετίαν τῆς ἀποίας ἡ σύγκλητος ἀνεκέρυξεν αὐτὸν πολίτην. Ἐπειτα ἐπὶ τοῦ πάπα Εὐγενίου Δ' διετέλεσεν ἐπὶ μακρὸν χρόνον καθηγητὴς τῆς ῥητορικῆς καὶ τῆς φιλοσοφίας πολύκροτος ἐν Ῥώμῃ καὶ μετὰ ταῦτα περὶ τὰ μέσα τῆς 15 ἑκατονταετηρίδος προσεκλήθη ὑπὸ τοῦ βασιλέως τῆς Νεαπόλεως Ἀλφόνσου εἰς τὴν αὐλὴν αὐτοῦ,

Ἄλλ' ὁ ἐπιφανέστατος τῶν προσφύγων τούτων ὑπῆρξεν ὁ Βησσαρίων, ὃν εἶδομεν ἀπελθόντα ὡς ἀρχιεπίσκοπον Νικαίας εἰς Ἰταλίαν μετὰ τοῦ βασιλέως Ἰωάννου Παλαιολόγου περὶ τὰ τέλη τοῦ 1437, ἵνα παρασταθῇ εἰς τὴν ἐν Φεράρα καὶ ἐν Φλωρεντία σύνοδον. Ὁ Βησσαρίων, καὶ τοι βραδύτερον ὅλως ἐκλατινισθεὶς, δὲν δύναται ὁμῶς νὰ ἀποβάλῃ τὰς συμπαθείας ἡμῶν, ἂν ὄχι δι' ἄλλο τι, τοῦλάχιστον διότι δὲν ἔπαυσεν ἀγωνιζόμενος νὰ συγκροτήσῃ γενικὴν τινα συμμαχίαν τῆς Εὐρώπης ὑπὲρ τῶν χριστιανῶν τῆς Ἀνατολῆς. Μετὰ τὴν σύνοδον ἐκείνην ἐπανῆλθεν ἐπὶ μικρὸν εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἵνα συλλέξῃ πᾶσαν ὕλην ἐπιτηδείαν κατ' αὐτὸν νὰ δικαιολογήσῃ τὴν εἰς τὸ σύμβολον προσήκην, ἣν, ὡς καὶ ἅπαντα τὸν ὅρον τῆς ἐνώσεως, ἡσπάσατο μετὰ ζήλου πολλοῦ. Ἐπιστρέψας δὲ αὖθις εἰς τὴν Ἰταλίαν, διήγαγεν αὐτόθι τὸ ἐπίλοιπον τῆς ζωῆς. Ἡ δυτικὴ ἐκκλησία ἐπεδαψίλευσεν εἰς τὸν σύμμαχον τοῦτον τὰ μεγαλῆτερα τῆς εὐνοίας δειγμάτων. Ὁ Βησσαρίων ἀφοῦ ἔλαβε παρὰ τοῦ Εὐγενίου Δ' καὶ τοῦ Νικολάου Ε' διάφορα ἀξιώματα καὶ ὠφελήματα καὶ δὴ τὸ τοῦ καρδινάλιου ἱερέως, προεχειρίσθη τῷ 1449 ἐπίσκοπος Τουσκούλου καὶ ἔπειτα ἀνηγορεύθη ὑπὸ τοῦ Πίου Ε' ἡγουμένως τῆς μονῆς Crypta Ferrata, ἣτις ἐγείρετο ἐπὶ τοῦ χώρου ὅπου πάλαι ποτὲ ἔκειτο ἡ οἰκία τοῦ Κικέρωνος ἐν Τουσκούλῳ καὶ ἐν τῇ ὁποίᾳ ἐπὶ πολλοὺς αἰῶνας ἡ λειτουργία ἐτελεῖτο ἑλληνιστὶ κατὰ τὸν ὅρον τῆς ἐνώσεως. Γενομένης τῆς ἀλώσεως παρέστη εἰς τὴν ἐν Μαντούα ὑπὸ τοῦ Πίου Β' συγκροτηθεῖσαν γενικὴν συνέλευσιν τῶν ἀντιπροσώπων ὅλων τῶν ἐπικρατειῶν τῆς χριστιανωσύνης, εἰς ἣν προσῆλθον καὶ οἱ ἀπεσταλμένοι τῆς Ῥόδου, τῆς Κύπρου, τῆς Ἠπείρου, τῆς Ἰλλυρίας, τῆς Πελοποννήσου καὶ πολλῶν ἄλλων ἀνατολικῶν χωρῶν ἐπὶ τῷ σκοπῷ τοῦ νὰ συσχεθῶσι περὶ τοῦ πῶς ἡδύναντο νὰ ἀναγκαιώσωσι τὴν ὁσμανικὴν κατὰκτησιν. Ἐν τῇ συνελεύσει ταύτῃ ὁ Βησσαρίων ἐλάλησε τὰ δέοντα μετὰ τὸν Πῖον Β', ἀλλὰ πᾶσαι αὗται αἱ διασχέψεις ἀπέβησαν μάταιαι. Βραδύτερον ἐξώρκισεν αὖθις τοὺς δυτικοὺς νὰ ὁμοπραγέσωσι καὶ συνακροτήθησαν τῶνόντι ἐν Γερμανίᾳ δύο συνελεύσεις καθ' ἃς πολλὰ ἐπὶ τούτῳ ἀπεφασίσθησαν, ἐξ ὧν ὁμῶς οὐδὲν πάλιν ἐξετελέσθη. Ἐν τῷ μεταξύ ὁ Βησσαρίων προεχειρίσθη ὑπὸ

τοῦ Πίου Β' τῷ 1464 πατριάρχης ἐπὶ ψιλῷ ὀνόματι Κωνσταν-
 τινουπόλεως, καὶ ἐπὶ τέλους ἔλαβεν τὸ θετικώτερον ἄξιωμα τοῦ
 προϋσταμένου τοῦ τῶν καρδινάλιων συνεδρίου. Πολλὰκις μάλιστα
 ἐγένετο λόγος νὰ ἀναγορευθῇ ἀρχιερεὺς Ῥώμης, ἀλλὰ πάντοτε ἡ
 ἐκλογή του ἀπέτυχεν ἕνεκα τῆς ἐλληνικῆς αὐτοῦ καταγωγῆς.
 Κατ'ὥκει δὲ συνήθως ἐν Ῥώμῃ, εἰς τοὺς πρόποδας τοῦ Κυριναλίου,
 πλησίον τῆς ἐκκλησίας τῶν ἁγίων ἀποστόλων. Ἐγγράψεν πολλὰ
 ἐλληνιστὶ τε καὶ λατινιστὶ καὶ διετέλεσε προστάτης παντὸς φι-
 λομούσου ἀνδρός. Ὁ Βησσαρίων διήγαγε βίαν ἀνεπίδαικτον, λαμ-
 βάνων οὐδὲν ἥττον δαίγματα ἐξαιρέτου εὐλαβείας καὶ ἀγάπης
 παρὰ πάντων ὅσοι τὸν ἐπλησίαζον. Ὁ Γεώργιος Τραπεζοῦντιος
 καίτοι διενεχθεὶς πρὸς αὐτὸν ἐκ διαλειμμάτων, ὁ Ἀργυρόπουλος,
 ὁ Φίλελφος, ὁ Πόγγιος, ὁ τούτου ἀντίπαλος Λαυρέντιος Βέλλας, ὁ
 Θεόδωρος Γαζής, ὁ Θεσσαλονικεὺς Ἀνδρόνικος, πλείστοι ἄλλοι λό-
 γιοι, πρὸς οὓς ἐπολιτεύθη ἀείπατε ὡς ἄλλος Μαικήνας, εὐμενῆς
 ἅμα καὶ ἰσχυρὸς, ἀπετέλουν περὶ αὐτὸν αὐτὴν λογίαν, ἣν ἐφθόνη-
 σαν οἱ μέγιστοι τῶν ἡγεμόνων τῆς ἐποχῆς ἐκείνης. Ἀλλὰ καίτοι
 ἐν Ῥώμῃ τὸ πλείστον διαζήσας κατέλιπε τὴν πλουσιωτάτην αὐ-
 τοῦ βιβλιοθήκην εἰς τὴν Ἑνετίαν, διότι, εἶπεν, ὑπελάμβανεν ὡς
 δευτέραν αὐτοῦ πατρίδα τὴν πόλιν ταύτην ἐν ἣ κατὰ πρῶτον πάν-
 ποτε προσήρχοντο καὶ πολλάκις τελευταῖον εὗρισκον ἄσυλον οἱ ὁμο-
 γενεῖς αὐτοῦ οἱ φεύγοντες τὰς συμφορὰς τῆς ὁσμανικῆς κυριαρχίας.
 Ἀπεβίωσε δὲ εἰς Ῥαμένναν περὶ τὰ τέλη τοῦ 1472 εἰς ἡλικίαν
 82 ἐτῶν ἐνῷ ἐπέστρεφεν ἐκ Γαλλίας ὅπου εἶχεν ἀποσταλῆ ὡς ἀν-
 τιπρόσωπος τοῦ πάπα Σίξτου Δ'. Τὸ σῶμα ὁμῶς αὐτοῦ μετεκο-
 μίσθη εἰς Ῥώμην, ὅπου ἡξιώθη τιμῆς ἀνηκούστου κηδευθὲν πα-
 νηγυρικῶς, ἐπὶ παρουσίᾳ τοῦ ἄκρου ἀρχιερέως, εἰς τὴν ἐκκλησίαν
 πᾶν ἁγίων ἀποστόλων. Καὶ ἐκεῖ λοιπὸν ἀναπαύεται, μακρὰν
 τῆς πατρῴας γῆς καὶ ἐν μέρει ἀλλοτριωθεὶς πρὸς τὸ πάτριον θρή-
 σκευμα, ὅπως τοσαῦτοι ἄλλοι ἡμῶν ὁμογενεῖς, ὁ Ἕλλην οὗτος, ὅς-
 τις ὑπῆρξεν ἐντούτοις εὐτυχέστερος ἐτέρου τινός Ἕλληνος περὶ τοὺς
 αὐτοὺς χρόνους τελευτήσαντος καὶ μὴ καταλιπόντος μὲν τὴν γε-
 νέθλιον χώραν, ἀλλὰ μεταστάντος εἰς θρήσκειμα καὶ πολίτευμα
 ἐντελῶς πρὸς τὸ ἡμέτερον ἀπᾶδον.

Περὶ τῆς γενεαλογίας τοῦ Μαχμούτ πατῆ, ὅστις πρῶτος ἐκ

γενετῆς χριστιανὸς ἐγένετο μέγας βεζίρης τοῦ Ὁσμανικοῦ κρά-
τους, ἰδοὺ τί λέγουσιν αἱ σύγχρονοι συγγραφαί. Ὁ μὲν Καλζο-
κονδύλης· αὐτὸς δὲ ὁ Μαχμούτας, παῖς Μιχαήλου γενόμενος,
Τριβαλλὸς μὲν ἔστι τὰ μητρόθεν (ὁ ἔστι Σέρβος), Ἕλληνα δὲ τὰ
πατρώθεν. Ὁ δὲ Κριτόβουλος ἀγένους Ῥωμαίων πρὸς τε πατρός
καὶ μητρός· ὁ δὲ γὰρ πρὸς πατρός πάππος αὐτῷ Φιλανινὸς καὶ
τῆς Ἑλλάδος ἄρχε καὶ τῇ τοῦ καίσαρος ἀξίᾳ ἐτετίμητο. Ἡ
δὲ πατριάρχικὴ Κωνσταντινουπόλεως ἱστορία, πραγματευομένη
περὶ τοῦ πρωτοβεστιάριου Τραπεζούντος καὶ ἱατροφιλοσόφου Γεωρ-
γίου Ἀμοιρούτου (περὶ οὗ θέλομεν εἶπει πλείοτε τινα μετ' ὀ-
λίγον) βεβαίως ὅτι «ἦτον (ὁ Ἀμοιρούτας) ἐγγονὸς τοῦ Ἰάγαρι,
τῆς θυγατρὸς τοῦ υἱός· ὁμοίως καὶ ὁ Μαχμέτα πασᾶς, ἐκ τῆς
ἄλλης θυγατρὸς τοῦ Ἰάγαρι, ὅπου ἦτον εἰς τὴν Σερβίαν· καὶ
ἦτον αὐτὸς ὁ πρωτοβεστιάριος μετ' αὐτοῦ τοῦ πασᾶ, πρῶτος ἐξά-
δελφος, δύο ἀδελφάδων υἱός.» Ὁ ἐνταῦθα ἀναφερόμενος Ἰάγα-
ρις εἶναι βεβαίως ὁ μέγας στρατοπεδάρχης Μάρκος Ἰάγαρις, ὁ
ἐπὶ Ἰωάννου Παλαιολόγου ἐπανειλημμένως πρὸς τὸν πάπην πρεσ-
βεύσας, κατὰ Συρόπουλον, καὶ προσέτι μετασχὼν τῆς ἐν Φλω-
ρεντίας συνόδου· πιθανῶς δὲ ὁ αὐτὸς ὃν ὁ πολλακίς προμνημονευ-
θεὶς ὑφ' ἡμῶν Ζορζῆς Δολφίνος, λέγει ὡς ἓνα τῶν πλουσιῶν
κατοίκων τῆς Κωνσταντινουπόλεως, οἵτινες ἐπὶ τῆς πολιορκίας
δὲν ἠθέλησαν νὰ συντελέσωσι χρηματικῶς εἰς τὴν ἄμυναν. Ὅθεν
οὐ μόνον πατρώθεν, ἀλλὰ καὶ μητρόθεν, ὁ Μαχμούτ πασᾶς ἦτο
γόνος ἐπιφανῶν ἐλληνικῶν οἰκῶν. Ἀναγκασθεὶς δὲ ἐν τῇ πρώ-
τῃ νεότητι νὰ ἀσπασθῇ τὸν ἰσλαμισμόν προήχθη δις ὑπὸ τοῦ
Μαχμέτ Β' εἰς τὰ ὑπάτων τοῦ μεγάλου βεζίρη ἀξίωμα, τὸ μὲν
πρῶτον μικρὸν μετὰ τὴν ἄλωσιν μέχρι τοῦ 1467, τὸ δὲ δεύτε-
ρον τῷ 1472 μέχρι τοῦ ἐπιόντος ἔτους, ὅτε οὐ μόνον καθιρέθη
ἀλλὰ καὶ μετ' ὀλίγον ἐθανατώθη. Τῶντι ὁ Ἕλληνα οὗτος, καίτοι
προεγενεῶν λαμπροτάτας ὑπηρεσίας διὰ τῆς κατακτήσεως τῆς
Σερβίας, τῆς Βοσνίας καὶ τῆς Εὐβοίας, δὲν ἦτο δυνατόν μέχρι τέ-
λους νὰ συμβιβασθῇ πρὸς τὸν ἀδυσώπητον καὶ αὐτογνώμονα τοῦ
κυριάρχου χαρακτῆρα. Ἡ συνήθης αὐτοῦ φιλανθρωπία, ἣν ἰδίως
ἐπεδείξατο ἀγωνισθεὶς νὰ σώσῃ τὴν ζωὴν τοῦ ἡγεμόνος τῆς Βοσ-
νίας καὶ ἐπεικῶς προσεγενεθείς πρὸς τε τὸν τῆς Καραμανίας ἡγε-

μόνα καὶ τοὺς ἐπιφανεστέρους τῶν ὑπηκόων του, προσέτι δὲ τὸ ἐλευθέρον φρόνημα μεθ' οὗ ἐξέφραζε τὰς δοξασίας αὐτοῦ καὶ ὑπεστήριξε τὰς γνώμας, ἀναγκαίως ἐμελλον ἐπὶ τέλους νὰ προκαλέσῃ τὴν θανατηφόρον ὀργὴν τοῦ σουλτάνου. Συνέπεσε ποτὲ μετὰ αὐτῶν λόγος περὶ τῆς ἀνικανότητος τοῦ βεζύρου τῆς Κριμαίας, ὃ δὲ Μεχμέτ Β' ἐλεεινολόγει τὴν ὀλεθρίαν κατάστασιν εἰς ἣν περιῆλθεν ὡς ἐκ τούτου ἢ ἄλλοτε εὐδαίμων ἐκείνη χώρα· τότε ὁ Μαχμούτ πασᾶς παρετήρησεν ὅτι αἴτιος μὲν τοῦ κακοῦ ὑπῆρξε βεβαίως ὁ βεζύρης, πρωταίτιος ὅμως ὁ τῆς Κριμαίας ἡγεμὼν, ὁ μὴ ἀναθεῖς τὸ ἀξίωμα τοῦτο εἰς ἄνδρα δεξιώτερον. Ἀλλὰ τοιαῦτα μαθήματα δὲν ἤθελε ν' ἀκούῃ ὁ σουλτάνος. Τὰ δ' εὐγενῆ αἰσθήματα καὶ φρονήματα δὲν ἦσαν τὰ μόνα ἔχνη ὅσα διέσωσεν ἐκ τῆς καταγωγῆς ἡ ψυχὴ τοῦ Μαχμούτ πασᾶ. Ὁ ἀνὴρ ἦτο φιλόμουσος, ἀπέβη περιώνυμος ὡς ποιητῆς καὶ περιώνυμος ὡς προστάτης μὲν τῶν γραμμάτων καὶ τῶν ἐπιστημῶν, ὡς ἰδρυτῆς δὲ πολλῶν νάων, σχολείων, νοσοκομείων καὶ ἄλλων εἰρηναίων ἔργων, ὧν τινὰ σώζονται μέχρι τῆς σήμερον. Μυστήρια ἀνεξερευνήτα τῆς Θεῆας Προνοίας! Ἰδοὺ δύο Ἕλληνες ἀπαλλοτριωθέντες ἀμφοτέροι κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον πρὸς τὸν ἑλληνισμόν, ἀλλ' ἀμφοτέροι περισσώσαντες εἰς τὰ μύχια τῆς καρδίας αὐτῶν τὰ τρία ἰδιάζοντα χαρακτηριστικὰ τῆς φυλῆς εἰς ἣν ἀνήκον, τὴν ἡμερότητα τοῦ ἥθους, τὴν πρὸς τὰ γράμματα ἀγάπην, τὴν εὐγένειαν τοῦ φρονήματος. Βεβαίως ἐξ αὐτῶν ὁ Βησσαρίων εἶναι οἰκειότερος πρὸς ἡμᾶς, διότι, ἂν καὶ μετεχειρίσθη πολλάκις τὴν λατινικὴν, δὲν ἔπαυσεν ὅμως γράφων κυρίως ἑλληνιστί, καὶ ἔχων φίλους καὶ συμπράκτορας Ἕλληνας· ἐνῷ τὰ ποιήματα καὶ ἰδρύματα τοῦ Μαχμούτ πασᾶ ὑπῆρξαν τουρκικά. Ἀλλὰ πῶς νὰ ἀποκηρύξωμεν ὡς παντελῶς πρὸς ἡμᾶς ξένον ἄνθρωπον ὅστις, παρασυρθεὶς ὑπὸ τοῦ ἀκατασχετοῦ ρεύματος τῶν τότε πολιτικῶν τοῦ ἔθνους περιπετειῶν εἰς βίον ἀντίθετον τοῦ ἡμετέρου, ἐκόσμησεν οὐδὲν ἥττον τὸν βίον τοῦτον διὰ προτερημάτων τὰ ὁποῖα μετέδωκαν μὲν αὐτῷ Ἕλλην πατὴρ, καὶ μήτηρ Ἕλληνις, δὲν ἔσχυσε δὲ νὰ ἐξαφανίσῃ ἡ μεταγενεστέρα ἀνατροφή.

Ἐτερος ὀνομαστὴς εἰς Ἱταλίαν πρόσφυξ ὑπῆρξεν ὁ Πελοποννήσιος Ἰσιδωρὸς, ὁ πολλάκις παρ' ἡμῶν μνημονευθεὶς καὶ ἰδίως ἐπὶ

τῆς πολιορκίας καὶ ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Αὐτρωθεὶς ἐκ τῆς αἰχμαλωσίας εἰς ἣν τότε περιέπεσεν, ἐπέστρεψεν εἰς Ἰταλίαν καὶ ἔγραψε λατινιστὶ περιπαθῆ πρὸς ἅπαντας τοὺς ἡγεμόνας τῆς Δύσεως ἐγκύκλιον, δι' ἧς προέτρπεν αὐτοὺς νὰ ὀπισθῶσι κατὰ τοῦ Μεχμέτ Β'. Ἀπεβίωσε δὲ ἐν Ῥώμῃ πρὸ τοῦ Βησσαρίωνος, τῷ 1464, ἀφοῦ πρὸ αὐτοῦ ὡσαύτως διετέλεσε πρῶτος μένος τοῦ συνεδρίου τῶν καρδινάλιων καὶ ἐπὶ ψιλῷ ὀνόματι πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως. Κατὰ τὸν αὐτὸν περίπου τρόπον, ὅπως ὁ Βησσαρίων καὶ ὁ Ἰσίδωρος, ἤρξατο τὸ στάδιον αὐτοῦ ὁ ἐκ Τραπεζοῦντος καταγόμενος φιλόσοφος ἱατρός Γεώργιος Ἀμοιρούτσος, διότι, εἰ καὶ δὲν ὑπῆρξεν ἱερωμένος, παρέστη ὁμως εἰς τὴν ἐν Φερράρα καὶ ἐν Φλωρεντία σύνοδον καὶ πολλὴν ἐκτέτατο παρὰ τοῖς Ἰταλοῖς φήμην ἐπὶ σοφίᾳ φιλολογικῇ καὶ ἐπιστημονικῇ. Εἶναι ἀληθές ὅτι δὲν ἀπεδέξατο ὡς ἐκεῖνοι τὸν ὅρον τῆς ἐνώσεως, ἀναδειχθεὶς ἀπ' ἐναντίας ἐνθερμος πρόμαχος τῆς ὀρθοδοξίας· οὐδ' ἔμεινεν ἐν τῇ ἁλλοδαπῇ, ἀλλ' ἐπιστρέψας εἰς τὰ ἴδια ἐγκατεβίωσεν ἐν τῇ Ἀνατολῇ, ὥστε δὲν συναριθμεῖται μεταξὺ τῶν ὀριστικῶς ἀποδημησάντων καὶ ἐκλατινισθέντων Ἑλλήνων. Ἀλλ' ἐὰν δὲν ἐξελατινίσθη, ἀπέβαλε δι' ἑτέρου τρόπου τὸν γνήσιον ἐλληνισμόν, δι' ὅπερ καὶ νομίζομεν εὐλογον νὰ εἰπωμεν ἐνταῦθα τινὰ περὶ αὐτοῦ, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ ἄχρι τοῦδε δὲν διευκρινήθησαν ἀποχωρόντως αἱ περὶ τῶν τελευταίων τῆς ζωῆς αὐτοῦ ἐνιαυτῶν περισταθεῖσαι εἰς ἡμᾶς συγκεχυμέναι καὶ ἀντιφατικαὶ εἰδήσεις. Βέβαιον εἶναι ὅτι ἐπιστρέψας εἰς Τραπεζοῦντα προεχειρίσθη ὑπὸ τοῦ τελευταίου τῆς πόλεως ταύτης αὐτοκράτορος πρωτοβεστιάριος· ἐντεῦθεν ὁμως ἀρχονται αἱ διαφωνίαι. Κατὰ τὸν Μονεμβασίας Δωρόθεον ὁ Ἀμοιρούτσος ἐγένετο αἷτιος κατ' ἀρχὰς μὲν τῆς ὑποδουλώσεως τῆς πατρίδος αὐτοῦ τῷ 1461, ἔπειτα δὲ τῆς καταστροφῆς τῶν Κομνηνῶν καὶ ἀπαχθεὶς εἰς Κωνσταντινούπολιν, μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Τραπεζοῦντος, ἡσπάσθη μὲν σὺν τοῖς τέκνοις τὸν μωαμεθανισμόν, ἐτιμῆθη δὲ ἐξαίρετως ὑπὸ τοῦ σουλτάνου. Ὅτι συνετέλεσεν εἰς τὸν θάνατον τῶν Κομνηνῶν, ὑποδεικνύεται καὶ ὑπὸ τοῦ Χαλκοκονδύλη, ὅστις κολάζει ὁμως τὸ πρᾶγμα, λέγων, ὅτι ὁ πρωτοβεστιάριος Γεώργιος ἐπέδειξε μὲν τῷ μεγάλῳ βεζύρῃ Μαχμούτ πασᾷ («ἐπιτρόπῳ τ' ἄλλα ἀγαθῷ») γράμματα τινὰ τῆς

συζύγου τοῦ τουρκομανικοῦ δυνάστου Οὐζούν Χασάν πρὸς τοὺς Κομνηνοὺς, γράμματα προκαλέσαντα τὸν θάνατον αὐτῶν, ἐπραξε δὲ τοῦτο ἀπλῶς ἵνα καλύψῃ τὴν ἰδίαν εὐθύνην καὶ μὴ πιστεύων ἄλλως ὅτι ἡδύναντο νὰ φέρωσι τὸ ὀλέθριον ἐκεῖνο ἀποτέλεσμα. Ἡ δὲ πολιτικὴ τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἱστορία καὶ ἡ ἐκκλησιαστικὴ λέγουσι ῥητῶς ὅτι ὁ Ἀμοιούτσης ἐπολιτεύθη δολίως καὶ ἐπιβούλως πρὸς τὸν κύριον αὐτοῦ ἐπὶ τῆς ἀλώσεως τῆς Τραπεζοῦντος, ὅτι ἐδέξατο κατόπιν τὸν ἰσλαμισμόν, ὅτι ἐπωνομάσθη Σκενδέρμπεϋς, ὅτι ἐπίεσε πολλάκις τὴν ἐκκλησίαν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ὅτι ὁ υἱὸς αὐτοῦ Μεχμέτμπεϋς ἐγένετο ὡσαύτως πρόξενος συμφορῶν τῇ ἐκκλησίᾳ καὶ ὅτι ἀμφότεροι ἴσχυσαν παρὰ τῷ σουλτάνῳ πρὸς τοῖς ἄλλοις, διότι ὁ Γεώργιος Ἀμοιούτσης ἦτο πρῶτος ἐξάδελφος τοῦ Μαχμούτ πασᾶ. Τὴν τοιαύτην δὲ τῶν δύο τούτων ἀνδρῶν συγγένειαν ἐπιβεβαίωσι καὶ ὁ Χαλκοκονδύλης. Ἀλλ' ἐν τούτοις σώζεται ἐπιστολὴ τοῦ Γεωργίου Ἀμοιούτση πρὸς τὸν Βησσαρίωνα δημοσιευθεῖσα ἐν τῷ πέμπτῳ τόμῳ τῶν ἀνεκδότην τοῦ Βοῖσσανάδου, ἐν ᾗ τὰ πράγματα ἐκτιθέμεθα παντάπασιν ἀλλοίως. Ὁ Ἀμοιούτσης ὁμιλεῖ μετὰ ἐνθουσιασμοῦ περὶ τῆς ἀμύνης ἣν ἀντέταξεν ἡ Τραπεζοῦς κατ' ἀρχὰς ἐπὶ 40 ἡμέρας εἰς τὸν ἀπὸ θαλάσσης πολιορκήσαντα αὐτὴν Μαχμούτ πασᾶν· ἐξηγεῖ ἔπειτα τοὺς λόγους δι' οὓς δὲν ἦτο δυνατόν ν' ἀνθέξῃ εἰς τὸν ἀπὸ ξηρᾶς ἐπελθόντα μετὰ πολυαριθμοῦ στρατιᾶς σουλτάνον καὶ παρατηρεῖ ὅτι «καίτοι ἐξ ὁμολογίας ἦλω· ἀλλ' οὐδὲν ὤνατο τῶν ξυμβάσεων ἐφ' αἷς προὔδθη· πέπονθε δὲ παραπλήσια τοῖς πολέμῳ κατὰ κράτος ἐαλωκόσιν.» Ἐν τῷ μεταξὺ δὲ ὁμιλῶν περὶ ἐαυτοῦ καὶ τῶν περὶ αὐτὸν βεβαίωσι αὐταῖς λέξεσι τάδε. «Καίτοι πολλάκις παρὰ τὴν πολιορκίαν ἠφείδῃσα ἑμαυτοῦ ὥστε θανεῖν· ἀλλ' οὐπω ἐγένετο τούτου τυχεῖν, τῆς Προνοίας, οἶμαι, ἐπὶ τὸ χεῖρον φυλαττούσης, ὅπως, ἐπὶ πολλὴν τιμωρηθεὶς χρόνον, ἔπειτα ἀποθάνω.» Ἰσχυρίζεται προσέτι ὅτι ὁ υἱὸς αὐτοῦ Βασίλειος, νέος ὢν καὶ καλὸς τῷ εἶδει, ἀπήχθη ὑπὸ τοῦ κρατοῦντος καὶ ἐπὶ μακρὸν χρόνον ἐβασανίσθη, ἵνα μεταβάλλῃ τὴν πίστιν αὐτοῦ· ἀλλὰ διὰ τὴν ἀρετὴν τοῦ ἰεοῦ, μὴ πειθομένου νὰ προδώσῃ τὰ πάτρια, ἀπελπισθεὶς ὁ σουλτάνος, ἀπεφάσισε νὰ ἀποδώσῃ αὐτὸν ἀντὶ λύτρων. Ὁ δὲ πατὴρ χορήματα μὴ ἔχων καθικετεύει τὸν Βησσαρίων

ναι, ὡς ἀρχαῖον φίλον, νὰ βοηθήσῃ αὐτὸν ἐν τῇ δυσπράγματι ταύτῃ, καὶ ἐν γένει δι' ὅλης αὐτοῦ ἐκείνης τῆς ἐπιστολῆς ὁμιλεῖ ὡς ὁ γνησιώτερος τῶν Ἑλλήνων καὶ ὁ πιστότερος τῶν χριστιανῶν.

Ὁμολογοῦμεν ὅτι ἐὰν εἰς τὰς διαφορὰς προσεκτεθείας κατη-
γορίας δὲν εἴχομεν ν' ἀντιτάξωμεν ἀπολογία ἄλλην παρὰ τὴν
τοῦ ἰδίου Ἀμοιρούτση μαρτυρίαν, δυσκόλως ἡδυνάμεθα νὰ ἀπαλ-
λάξωμεν τὸν ἄνδρα τῆς ἀποδοθείσης αὐτῷ μομφῆς. Ἀλλὰ καὶ
ἡ πολιτικὴ καὶ ἡ πατριαρχικὴ ἱστορία τῆς Κωνσταντινουπόλεως,
ἐνῶ λέγουσιν αὐτὸν γενόμενον Ἀγαρηνὸν καὶ ῥητῶς μάλιστα
ἀποκαλοῦσι Σκενδέρμπευν, ἱστοροῦσιν ἐν τούτοις τὴν ὑπ' αὐτοῦ
γενομένην καταπίεσιν τῆς ἐκκλησίας τοιουτοτρόπως ὥστε ἐκ τῆς
ἀσρηγίσεως αὐτῶν καταφαίνεται ὅτι ἦτο χριστιανός. Ἦνόντι πᾶ-
σαι αἱ εἰδήσεις ὅσας ἔχομεν περὶ τοῦ ἀνδρὸς παριστῶσι τὸν φι-
λόσοφον ἐκεῖνον ἱατρὸν αἰσθητὸν κάλλει σώματος καὶ τοξεύειν εἰ-
δότα ἀρίστα καὶ ἐκδοτὸν εἰς πάσας τοῦ βίου τὰς ἡδονάς, μά-
λιστα δὲ εἰς τοὺς ἔρωτας. Συνέπεσε δὲ τότε νὰ ἔλθῃ εἰς Κων-
σταντινούπολιν ἡ χήρα τοῦ τελευταίου τῶν Ἀθηνῶν δουκὸς
Φράγκου Ἀκκιαϊουόλη, τὸν ὅποιον ὁ Μεχμέτ Β' ὅτε μὲν τῷ 1458
κατέλαβε τὰς Ἀθήνας διὰ τοῦ Τουραχάν, κατέστησεν ὑποτελῇ
δυναστὴν Ὡθῶν καὶ Βοιωτίας, μετὰ δὲ δύο ἔτη, κατηγορηθέντα
ὅτι ἀγωνίζεται νὰ ἀνακτήσῃ τὴν ἀνεξαρτησίαν, ἐθανάτωσεν. Ἡ
χήρα ἦτο, ὡς φαίνεται, εὐειδεστάτη, καὶ ὁ Ἀμοιρούτσης τρωθεὶς
ὑπὸ τοῦ κάλλους τῆς ἡθέλησε νὰ λάβῃ αὐτὴν σύζυγον. Ζητήσας
δὲ τὴν περὶ τούτου ἄδειαν παρὰ τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου
Ἰωάσαφ, ἀπέτυχε τοῦ ποθουμένου διὰ τὸν λόγον ὅτι ἔζη καὶ
διεμαρτύρετο ἡ πρώτη αὐτοῦ σύζυγος. Μάτην ὁ Ἀμοιρούτσης
προεκάλεσε τὴν παρέμβασιν τοῦ τε Μαχμούτ πασᾶ καὶ αὐτοῦ
τοῦ σουλτάνου· ὁ ἱεράρχης διετέλεσεν ἀνένδοτος, ὥστε ὁ μανιώ-
δης ἐραστής ἐκδικούμενος κατώρθωσε νὰ καθαιρεθῇ μὲν ὁ Ἰωά-
σαφ καὶ κοπῶσι τὰ γένεια αὐτοῦ, νὰ ἀκρωτηριασθῇ δὲ τὴν ῥίνα
ὁ μέγας αὐτοῦ ἐκκλησιάρχης Μάξιμος, ὁ ἐνισχύσας τὸν πατριάρ-
χην εἰς τὴν ἀντίστασιν ταύτην. Ὁ Ἰωάσαφ Α' ἐπατριάρχευσεν
ἀπὸ τοῦ 1466 μέχρι τοῦ 1469· ὥστε ἐπὶ 8 τοῦλάχιστον μετὰ
τὴν ἄλωσιν τῆς Τραπεζοῦντος ἔτη ὁ Ἀμοιρούτσης δὲν εἶχε βε-
βαίως ἀσπασθῇ ἐπὶ τὸν ἰσλαμισμόν, διότι ἂν ἦτο μωαμεθανός,

δὲν εἶχεν ἀνάγκην νὰ ζητήσῃ τὴν ἄδειαν τοῦ πατριάρχου ἐπὶ τῆς προκειμένης περιστάσεως. Ἡ ἱστορία λέγει ὅτι ὁ φιλόσοφος ἡμῶν συνέζησεν οὐδὲν ἥττον μετὰ τῆς φίλης αὐτοῦ μέχρι οὗ ἀπεβίωσεν αἰφνιδίως ἐνῶ ἐπαιξε τοὺς κύβους μετὰ πολλῶν ἀρχόντων. Ἀλλὰ χωρὶς νὰ ἐνδιατρίψωμεν πλεῖστον περὶ ταῦτα, παρατηροῦμεν ὅτι ἴσως ἐξισλαμίσθη βραδύτερον, ἢ καὶ ὅπως τὰ πράγματα ἐκτίθενται ὑπὸ τοῦ χρονολογικοῦ, ὁ θάνατος αὐτοῦ ἐπῆλθεν ἐντὸς χρόνου ἐλαχίστου ἀφ' οὗ συνῴκησε μετὰ τῆς δουκίσσης Ἀθηνῶν. Ἀφ' ἐτέρου δὲ πάλιν ἠδυνάμεθα ἴσως νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ἐλογίζετο ὑπὸ τῶν ἡμετέρων ὡς μὴ χριστιανὸς διὰ τὸν τρόπον καθ' ὃν ἐπολιτεύθη πρὸς τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἀρχήν· ἀλλὰ καθὰ προείπομεν, ὑπάρχει χωρίον τῆς πατριαρχικῆς ἱστορίας ἐν τῇ ὁποίᾳ ὁ υἱὸς τοῦ Ἀμοιούτου λέγεται υἱὸς τοῦ Σκενδέρμπευ. Ὅθεν ἄλλος τρόπος συμβιβασμοῦ τῶν ἀντιφατικῶν τούτων εἰδήσεων δὲν ὑπάρχει εἰμὴ νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ἐπεκαλεῖτο Σκενδέρμπευς τιμῆς χάριν, χωρὶς ὅμως νὰ ἀσπασθῇ πραγματικῶς τὸν ἰσλαμισμόν. Τὸ ἀναμφισβήτητον εἶναι ὅτι ὁ υἱὸς τοῦ ἐγένετο μωαμεθανὸς καὶ μετωνομάσθη Μεχμέτμπεϋς· προστίθεται μὲν καὶ περὶ αὐτοῦ ὅτι ἦτο ἀνὴρ σοφώτατος περὶ τε τὴν Ἑλληνικὴν καὶ τὴν Ἀραβικὴν, μετέφρασε δὲ εἰς τὴν τελευταίαν ταύτην ἐξ ὁρισμοῦ τοῦ σουλτάνου πολλὰ τῶν ἡμετέρων βιβλίων, καὶ πολλὰ θαυμάσια περὶ τοῦ ἡμετέρου θρησκευματος εἰς τὸν σουλτάνον παρέστησεν· σημειωτέον ὅμως ὅτι ὁ Κριτόβουλος ἀποδίδει τὰς φιλολογικὰς καὶ φιλοσοφικὰς ταύτας σχέσεις πρὸς τὸν σουλτάνον οὐχὶ εἰς τὸν υἱόν, ἀλλὰ εἰς τὸν πατέρα, τὸν Γεώργιον Ἀμοιούκην, ὡς τὸν ὀνομάζει. Καὶ δὲν νομίζομεν τῇ ἀληθείᾳ ἀπίθανον νὰ ἦτο ὁ υἱὸς ἀνὴρ λόγιος, καὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων τρίθων, παρατηροῦμεν δὲ μόνον ὅτι τοῦτο δὲν διεκώλυσε αὐτὸν ἐπὶ Βαγιαζήτ τοῦ Β', ἐπεὶ δὲ ἔλαβεν ἀφορμὴν τινα προσωπικῆς δυσαρρεσκείας πρὸς τὸν πατριάρχην Νήφωνα Β' (1488-1490), νὰ διενεργήσῃ τὴν δήμευσιν ἀξιολόγου τινὸς ἐκκλησιαστικῆς περιουσίας καὶ ἐπὶ τέλους τὴν καθαίρεσιν αὐτοῦ τοῦ πατριάρχου.

Ὅπως δὴ ποτε ἔχομεν ἐνταῦθα ἕτερον μετὰ τὸν Μαχμούτ πασᾶν τύπον τῆς κατὰ τοὺς χρόνους ἐκεῖνους γενομένης πολλῆς καὶ παικτικῆς πρὸς τὸν ἑλληνισμόν ἀλλοτριώσεως. Ὁ Μαχμούτ

πασῶς, καταναγκασθεὶς νὰ ἐξομῶσθαι τὴν χριστιανικὴν πίστιν εἰς ἡλικίαν καθ' ἣν οὐδεμίαν ἐτι πιθανῶς εἶχε λάβει παιδείαν, ἐγένετο μωαμεθανός, ὅσον ἦτο δυνατόν νὰ γίνῃ μωαμεθανός ἄνθρωπος εἰς τοῦ ὁποίου τὰς φλέβας ἔρρεεν ἀμικτον τὸ ἑλληνικὸν αἷμα· ἐνῷ ὁ ἱατροφιλόσοφος Ἀμοιρούτζης διετήρησε μὲν πιθανώτατα μέχρι τέλους τὸ πάτριον θρήσκευμα, ἀλλὰ πράγματι παρεβίασε πολλάκις τὰ παραγγέλματα αὐτοῦ καὶ ἰδίως ὑπῆρξε παραίτιος μιᾶς τῶν μεγίστων ὕβρεων ὅσαι προσεγένοντο εἰς τοὺς ἀνωτάτους τῆς ἐκκλησίας ἡμῶν λειτουργούς. Ὅποσον διάφορον εἰκόνα παρίστησιν ἡμῖν γυνὴ τις ἐκ τοῦ καταλυθέντος κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου τραπεζούντιου οἴκου, ἡ βασιλὶς Ἑλένη ἡ Καντακαυζινή. Ὅτε μετὰ τὴν παράδοσιν τῆς Τραπεζοῦντος ὁ Μεχμέτ Β', παραβάτης κατὰ τὸ σύνθηρος γενόμενος τῶν ὑποσχέσεων αὐτοῦ, διέταξε τὴν καρατομίαν τοῦ τε τελευταίου βασιλέως Δαβίδ καὶ ἑπτὰ υἱῶν αὐτοῦ καὶ τοῦ ἀδελφοῦ Ἀλεξίου καὶ τοῦ ἀνεψιοῦ, ἀπγύρευσεν συγχρόνως αὐστηρῶς νὰ μὴ τολμήσῃ τις νὰ πλησιάσῃ τὰ πτώματα, ἵνα παραδοθῶσι ταῦτα βορὰ κύνεςιν οἰωνοίσι τε πᾶσιν· ἀλλ' ἐκείνη περιφρονήσασα τὴν ἀπειλὴν προσῆλθεν ἐν τριχίνῃ ἱματίῳ, κρατοῦσα σκαπάνην εἰς τὴν χεῖρα, πρὸς τὸν Κρανίου τόπον τῶν τέκνων καὶ φιλτάτων, ἔσκαψε τάφον, ἀπέτρεψε δι' ὅλης τῆς ἡμέρας τὰ σαρκοβόρα ζῶα καὶ ὄρνεα καὶ ἔπειτα ἐκῆδευσεν διὰ νυκτὸς τὰ δέκα περιπόθητα ὄντα, μετ' οὐ πολὺ δὲ ἀπῆλθε καὶ αὕτη πρὸς ἐκεῖνα ὑπὸ τῆς θλίψεως καταβληθεῖσα.

Ὁ Ἰωάννης Ἀργυρόπουλος, ἐξ εὐπατριδῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἔλκων τὸ γένος καὶ παρευρεθεὶς ἐν αὐτῇ ἐπὶ τῆς ἀλώσεως, κατέφυγεν εἰς Φλωρεντίαν καὶ ἐδίδαξεν ἐκεῖ γραμματολογίαν τε καὶ φιλοσοφίαν ἐπὶ Κοσμᾷ τοῦ Μεδίκου καὶ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Πέτρου καὶ τοῦ ἐγγόνου Λαυρεντίου εἰς ὃν παρέδωκεν ἠθικὴν καὶ διαλεκτικὴν. Ἀλλὰ μαθητὰς ἔσχε προσέτι τὸν Ἀγγελον Πολυτιανόν, τὸν Δονάτον Ἀκχιαϊούλῃν καὶ ἑτέρους σοφοὺς ἄνδρας. Ἐπειτα μετέβη εἰς Ρώμην, ὅπου ἐδίδαξε φιλοσοφίαν κατ' Ἀριστοτέλην καὶ ἡρμῆνευσεν τὸν Θουκυδίδην. Ἐκεῖ ἠκροάσατο αὐτοῦ ὁ Γερμανὸς ἐπίσκοπος Ἰωάννης Ρεϋχλίνιος, ὅστις βραδύτερον πρῶτος εἰς Γερμανίαν ἐδίδαξε τὴν Ἑλληνικὴν καὶ Ἑβραϊκὴν. Ὑπῆρξε δὲ ὁ Ἀργυρόπουλος πολυπότης καὶ πολυφάγος καὶ ὑπερμέτρως

πρόγαστωρ κατὰ Παῦλον τὸν Ἰόβιον, ὅστις δὲν διέκειτο μὲν πρὸς αὐτὸν εὐμένως, ἅτε μετρίως θαυμάζοντα τὸν τότε θεοποιούμενον Κικέρωνα, φαίνεται ὅμως ἀληθῆ εἰπὼν μέχρι τινός, διότι ὁ Ἀργυρόπουλος ἀπεβίωσεν ἐν Ῥώμῃ τῷ 1478 ἐκ δυσπεφίας. Καθ' ἣν δ' ἐποχὴν εἶχεν ἀναχῶρήσει ἐκ Φλωρεντίας ἵνα μεταβῇ εἰς Ῥώμην, ἐκλήθη ὑπὸ τοῦ Λαυρεντίου Μεδίκου, ὡς καθηγητῆς τῆς ἑλληνικῆς ἐν τῷ πανεπιστημίῳ τῆς πρώτης τῶν πόλεων τούτων, ὁ Ἀθηναῖος Δημήτριος Χαλκοκονδύλης, εἰς δὲ ὁ ἡγεμὼν ἐκεῖνος ἀνέθηκε πρὸς τούτοις τὴν ἐκπαίδευσιν ἐνὸς τῶν υἱῶν αὐτοῦ, ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τοῦ Ἀγγέλου Πολιτιανοῦ, ἐπ' ἐλπίδι ὅτι ὁ νέος ἡγεμονόπαις θέλει ὠφεληθῇ ἐκ τῆς μεταξὺ τῶν δύο τούτων διδασκάλων ἀμίλλης· καὶ ἐπὶ ὁμοίᾳ προσδοκίᾳ ἐπέτρεψε βραδύτερον εἰς τὸν Πολιτιανὸν προσέτι τὴν παράδοσιν τῆς ἑλληνικῆς ἐν τῷ πανεπιστημίῳ τῆς Φλωρεντίας. Ἀλλ' ἐκ τοῦτου δεινὰ προέκυψαν ἐριδες μεταξὺ τῶν δύο σοφῶν ἀνδρῶν, ὧν ὁ μὲν ἐγίνωσκε κάλλισιν τὴν ἑλληνικὴν, ὁ δὲ κἄλλισιν ἐλάλει τὴν λατινικὴν· καὶ ἐπειδὴ ἐν τῷ θαυμασμῷ τοῦ τότε κόσμου ἐπρώτους πάντων ὁ Κικέρων, ὁ βαρὺς ὅπως οὖν Χαλκοκονδύλης εἶδε τοὺς πολλοὺς αὐτοῦ ἄκροατὰς σινηδὸν αὐτομολοῦντας πρὸς τὸν γλαφυρότερον Πολιτιανόν· Ὅθεν μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Λαυρεντίου κληθεὶς ὑπὸ ἐτέρου τῆς Ἰταλίας δυνάστου, τοῦ Λουδοβίκου Σφόρτζα, ἀπῆλθε προθύμως πρὸς αὐτὸν εἰς Μεδιόλανα, ὅπου ὑπῆρξεν εὐτυχέστερος, ὑπὸ πολλῶν μὲν καὶ λαμπρῶν περιστοιχισθεὶς ἄκροατῶν, δικάϊαν δὲ κτησάμενος ἐπὶ σοφίᾳ φήμην. Συγχρόνως μετὰ τοῦ Χαλκοκονδύλη τούτου παρέδωκεν εἰς Ῥώμην, Φλωρεντίαν καὶ Φεράραν ἐρμηνείας εἰς Ἀριστοτέλην, Ὅμηρον καὶ Δημοσθένην, ὁ Θεσσαλό-νικεὺς Ἰωάννης Ἀνδρόνικος Κάλλιστος, ὁ ἐπιλεγόμενός περὶ πα-τικὸς φιλόσοφος. Ἀλλὰ καίτοι φημισθεὶς ἐπὶ σοφίᾳ ἄειποτε δι-τέλεσεν εἰς ἔνδειαν ἐν Ἰταλίᾳ, ἀφ' ἧς ἐπὶ τέλους ἀπῆλθεν εἰς Γαλλίαν, ὅπου καὶ ἀπέθανεν ἐν βῆθει γῆρας, μὴ κατορθώσας νὰ ἀπόβῃ εὐπορώτερος. Εἰς Γαλλίαν ὡσαύτως ἀπῆλθε μετὰ βρα-χείαν ἐν Ἰταλίᾳ διατριβὴν καὶ ὁ Σπαρτιάτης Γεώργιος Ἑρμών-μος ἢ Χαριτωνύμος, ὅστις πρῶτος Ἑλλήνων ἐδίδαξε δημοσίᾳ τὰ ἑλληνικὰ γράμματα ἐν Παρισίοις τῷ 1476. Ὅνομαστότεροι τού-των ὑπῆρξαν οἱ Ἀσκαρεῖς, οἱ καταγόμενοι, ὡς ἐλέγετο, ἐκ τοῦ

γνωστοῦ ὁμωνύμου βασιλείου οἴκου· Ἐξ αὐτῶν ὁ πρῶτος, Κωνσταντῖνος Λάσκαρις, ἤρχισε τὸ πολὺκροτον αὐτοῦ στάδιον ἐν Ἰταλίᾳ ὀλίγον μετὰ τὸ 1453· Ἐδίδαξε δὲ τὰ ἑλληνικὰ γράμματα εἰς Μεδιόλανον καὶ ἔπειτα εἰς Μεσσήνην, ὅπου πανταχόθεν τῆς Ἰταλίας πολυάριθμοι συνέβρεον περὶ αὐτὸν μαθεῖσθαι καὶ ὅπου ἀπέναντι περὶ τὰ τέλη τῆς ἐκατονταετηρίδος ἐκείνης. Ἄλλος δὲ Λάσκαρις, ὁ Ἰωάννης ἢ Ἰάνος, ἀναφαίνεται τὸ πρῶτον εἰς Φλωρεντίαν ἐπὶ Λαυρεντίου, ὅστις ἀνέθηκεν αὐτῷ τὴν ἐπιμέλειαν τῆς περιφήμου αὐτοῦ βιβλιοθήκης καὶ δις ἐπεμψεν αὐτὸν ὡς πρέσβυν πρὸς Βαγιαζήτ τὸν Β' ἵνα συλλέξῃ, τῇ προστασίᾳ τοῦ σουλτάνου τούτου, εἰς Κωνσταντινούπολιν, εἰς τὴν κύριως Ἑλλάδα καὶ εἰς αὐτὴν τὴν Ἀσίαν ὅ,τι πλεῖστα χειρόγραφα. Βραδύτερον ὁ Ἰωάννης Λάσκαρις ἀπῆλθε κατ' ἀρχὰς μὲν εἰς Παρίσιους καὶ ἔπειτα εἰς Ρώμην λαβὼν διάφορα λειτουργήματα φιλολογικὰ καὶ διπλωματικά, ἐν Γαλλίᾳ μὲν ἐπὶ τῶν βασιλέων Καρόλου Η', Λουδοβίκου ΙΒ' καὶ Φραγκίσκου Α', ἐν Ρώμῃ δὲ ἐπὶ τῶν ἀρχιερέων Λέοντος τοῦ Ι' Κλήμεντος τοῦ Ζ' καὶ Παύλου τοῦ Γ', μέχρις αὐτοῦ ἀπεβίωσεν ἐν τῇ τελευταίᾳ ταύτῃ πόλει τῷ 1535. Ὁ δὲ Μάρκος Μουσούρος, Κρῆς τὸ γένος, ἦλθε νέος εἰς Ἰταλίαν καὶ μαθητὴς γενόμενος τοῦ Ἰωάννου Λασκάρους ἐδίδαξε τὴν ἑλληνικὴν εἰς Παταύιον, καὶ κατόπιν εἰς Ἐνετίαν, τῷ δὲ 1516 κληθεὶς εἰς Ρώμην ὑπὸ τοῦ Λέοντος Γ' προσχερίσθη ὑπ' αὐτοῦ ἀρχιεπίσκοπος Μονεμβασίας, ἀντὶ τοῦ τότε ἀποβιώσαντος Μανιλίου Ῥάλλη, υἱοῦ τοῦ Δημητρίου Ῥάλλη, ὅστις γεννηθεὶς ἐν Σπάρτῃ καὶ καταγόμενος ἐξ οἴκου ἀνάδειξαντος πολλοὺς περιφανεῖς ἀνδρας, κατέφυγεν εἰς Ἰταλίαν μετὰ τὴν ὑπὸ τῶν Ὀσμανιδῶν κατὰκτησιν τῆς Πελοποννήσου καὶ ὑπηρετήσεν αὐτοῖσι στρατιωτικῶς διάφορους ἡγεμόνας, διακριθεὶς ὡσαύτως ἐπὶ παιδείᾳ.

Ἄλλ' ἐνωεῖται ὅτι δὲν πρόκειται νὰ ἀπαριθμήσωμεν ἐνταῦθα ὅλους τοὺς λογίους Ἑλληνας, ὅσοι κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους ἀπελθόντες εἰς τὴν ἑσπερίαν συνέτελεσάν εἰς τὴν αὐτοῖσι ἀναβίωσιν τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων διὰ τῆς διδασκαλίας, διὰ τῶν συγγραφῶν καὶ διὰ τῶν ἐκδόσεων αὐτῶν. Τοιαύτη ἀκριβὴς τῶν ἀνδρῶν τούτων ἀναγραφή ἀνήκει μᾶλλον εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς ἑλληνικῆς φιλολογίας. Τὸ καθ' ἡμᾶς περιωρίσθημεν εἰς τὰ νὰ ἀνα-

φέρωμεν ὀλίγους μόνον ἐκ τῶν ἐπιφανῶν, ἵνα δώσωμεν ἐννοίαν τινα περὶ τοῦ βίου καὶ τῆς ὅλης τύχης τῆς ἀξιοσημειοῦ-
του ταύτης μοίρας τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους. Ἐπαναλαμβάνομεν ὅτι οἱ ἄνδρες οὗτοι ἀπέβησαν χρήσιμοι εἰς τὴν διανοητικὴν τῆς ἐσπε-
ρίας ἐπίδοσιν, καὶ ὑπέβαλψαν κατὰ τι τὴν πρὸς τὸν ἑλληνισμὸν
εὐνοίαν τοῦ εὐρωπαϊκοῦ κοινοῦ. Ἀμφιβάλλομεν ὅμως ἂν σωρῆδόν
ἀποδημήσαντες εἰς τὴν ἀλλοδαπὴν ἐξεπλήρωσαν τὸ κυριώτατον
αὐτῶν πρὸς τὴν πατρίδα καθήκον. Οὐ μόνον ἅπαντες σχεδὸν, ἢ ἔξ
ἀρχῆς ἢ προῦντος τοῦ χρόνου ἐξελατίνισθησαν, ἀλλὰ, αὐτῶν ἀ-
ελοθόντων, ἔμειναν τὰ μὲν σχολεῖα τῆς πατρίδος αὐτῶν ἄνευ δι-
δασκάλων, καὶ ἐκλείσαν τὰ πλεῖστα, τὰ δὲ ἐκκλησιαστικὰ καὶ
πολιτικὰ πράγματα ἄνευ λογίων καὶ ἐμπειρῶν λειτουργῶν, καὶ
κακῶς διακρίθησαν. Τὸ οὕτως ἐγκαταλειφθὲν ἔθνος εὐρίσκειτο ἐν-
τούτοις εἰς περιστάσεις αἵτινες δὲν ἐπέτρεπον αὐτῷ νὰ ἀναπλη-
ρώσῃ ἐκ τοῦ προχείρου τοὺς φυγάδας καὶ ἐδέησε νὰ παρέλθωσι
δύο ἐκατομμυριαὶ πρὶν ἢ θυνῇ νὰ συγκροτήσῃ νέα σχολεῖα
καὶ νὰ μορφώσῃ νέους ἐπιτηδεύους ὑπηρετάς τῆς ἐκκλησίας καὶ
τῶν πολιτικῶν αὐτοῦ συμφερόντων. Οὐδὲ περιωρίσθη ἡ πρὸς τὸν
ἑλληνισμὸν ἀλλοτριώσις εἰς μόνους τοὺς λογίους φυγάδας.

Καθ' ὅσον αἱ ἑλληνικαὶ τῆς Ἀνατολῆς χῶραι ὑπετάσσοντο ἁλ-
ληλοδιαδόχως εἰς τὴν ὀθμανικὴν κυριαρχίαν, οἱ προύχοντες αὐτῶν
ἐξήτουν ἄσυχλον εἴτε ἐν ταῖς περιλιπομέναις ἐπὶ ἐνεστικαῖς κτήσε-
σιν, εἴτε ἐν τῇ Ἑνετίᾳ αὐτῇ, εἴτε καὶ ἀλλαχοῦ τῆς Εὐρώπης. Ἐκ
Κωνσταντινουπόλεως καὶ Τραπεζοῦντος δὲν ἀπεδήμησαν πολλοὶ,
διότι οἱ μὲν πρῶτοι ὅλοι σχεδὸν ἐθανατώθησαν, ὡς εἶδομεν· ἐκ
δὲ τῶν δευτέρων πλεῖστοι ἐταύρκευσαν· ἀλλ' ἐκ Πελοποννήσου καὶ
ἀλλαχοθεν ἀθρόα ἐγένετο ἡ ἐξοδος. Ὁ Μεχμέτ Β' ἠθέλησε νὰ
παραλάβῃ αὐτὴν, καὶ σώζεται διακείμενος αὐτοῦ ἑλληναὶ γραφεῖς
πρὸς ἅπαντας τοὺς ἄρχοντας τῆς αὐθεντίας του, δι' ἧς ἐπαγ-
γέλλεται αὐτοῖς οὐ μόνον πᾶσαν ἀσυλίαν καὶ ἀσφάλειαν, ἀλλὰ
καὶ πλεονεκτήματα πλεονέκτερα τῶν ὅσα πρότερον ἀπελάμβανον.
Οὐδὲν ἤττον οἱ ἄρχοντες ἀπέρχοντο τόσῳ μάλλον ὅσον παρὰ τοῖς
Ἑνετοῖς καταφεύγοντες, εἶχον τὴν παραμυθίαν ὅτι ἐπὶ μακρὸν ἐπὶ
χρόνον ἀντιπαρετάσσοντο κατὰ τῶν πολεμίων τῆς πρίστεως των,

εἰ καὶ ὑπὸ σημαίαν αὐχὶ τὴν ἑλληνικὴν. Ὅτε τῷ 1460 ὁ Μεχμέτ Β' κατέλυσε τὴν ἐν Πελοποννήσῳ ἀρχὴν τῶν δύο τοῦ Κωνσταντίνου Παλαιολόγου ἀδελφῶν Δημητρίου καὶ Θωμᾶ, εἰς τῶν πρώτων ἀρχόντων τῆς χερσονήσου, ὁ Μιχαὴλ Ῥάλλης, ἀπῆλθεν εἰς Μάνην, ἀνέλαβε τὴν διοίκησιν αὐτῆς ὑπὸ τὴν ἐνετικὴν κυριαρχίαν καὶ μετέσχε τῶν ἀγώνων οὓς τῷ 1463 καὶ 1464 ἐπεχείρησεν ἡ Ἑνετία πρὸς ἀνάγκησιν τῆς χερσονήσου. Ὁ Μιχαὴλ Ῥάλλης ἀνῆκεν εἰς τὸν μέγαν Σπαρτιατικὸν τῶν Ῥαλλῶν οἶκον, ἐξ οὗ πολλοὶ μετηνάστευσαν τότε εἰς Ζάκυνθον, Κέρκυραν καὶ Ἰταλίαν καὶ ἐξ οὗ ἐλάβομεν ἤδη ἀφορμὴν νὰ ἀναφέρωμεν ἀνωτέρω ἀνδρας τιμὰς ἐπὶ παιδείᾳ ἄμα καὶ πολεμικῇ ἀρετῇ διατρέψαντας. Κατήγετο δὲ καθ' ἑλὰς τὰς πιθανώτερας ἐκ τῶν Φράγκων κατακτητῶν τῆς χερσονήσου, διότι κατ' ἀρχὰς ἐπελέγετο Ῥαυλ, βραδύτερον μετονομασθεὶς ἐπὶ τὸ ἑλληνικώτερον Ῥάλλης, ὅτε ἐξελληνίσθη ὁ οἶκος. Ἀλλ' ὁ Μιχαὴλ ὑπῆρξεν ὁ ἐπιφανέστατος ὅλων τῶν συγγενῶν, καὶ ὡς θέλομεν ἴδει ὅτε βραδύτερον ἰσπαρήσαμεν τὰ κατὰ τὴν ἐνετικὴν ἐκείνην ἐπιχείρησιν, ἐλάβε τέλος τραγικὸν μὲν ἀλλὰ πολὺ ἐνδοξότερον τῆς τύχης τοῦ τε προμνησθέντος Δημητρίου Ῥάλλης, τοῦ ἀνάλωσαντος τὸν βίον εἰς τὴν ὑπηρεσίαν διαφόρων Ἰταλῶν ἡγεμόνων, καὶ τοῦ υἱοῦ τούτου Μανιλίου, ὅς τις ὅλως πάλιν ἐφράγκησε, καθὰ ἐξάγεται ἐκ τοῦ ἀπὸ Μανουὴλ εἰς Μανίλιον τροπολογηθέντος κυρίου αὐτοῦ ὀνόματος καὶ ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι προεχειρίσθη ἐν Ῥώμῃ ἀρχιεπίσκοπος Μονεμβασίας.

Οὐδὲν ἦν ττον ἐπιφανὲς ἀνεδείχθη ὁ Γραϊτζας Παλαιολόγος, ὁ ἦρος τοῦ ἐν ἔτει 1460 προμνημονευθέντος ἀγῶνος, ἂν τελευταῖον ἐν τῇ πεντεκαίδεκάτῃ ἑκατονταετηρίδι διεξήγαγον οἱ Πελοποννήσιοι ὑπὸ τὴν ἐθνικὴν ἡμῶν σημαίαν. Ἐν τῷ ἀγῶνι τούτῳ ἀπεδείχθη μὲν ἡ ἀθλιότης τῶν δεσποτῶν Δημητρίου καὶ Θωμᾶ, ἀπεδείχθη ὅμως ἐν ταῦτῳ ὅπως οἱ τῆς χερσονήσου κάταικοι ἀπέβησαν μαχητώτεροι τῶν ἐν ἀρχῇ τῆς φράγκικῆς κατακτήσεως προγόνων αὐτῶν. Περὶ Λεοντάρειον δὲν ἠττήθησαν εἰμὴ μετὰ ἀντίστασιν αἰματηρὰν, καθ' ἣν ἔπεσον πλεῖστοι. Ὁ φρούραρχος Μονεμβασίας Μανουὴλ Παλαιολόγος διαταχθεὶς παρὰ τοῦ Δημητρίου νὰ παραδῶσθαι εἰς τὸν σουλτάνον τὴν δυσπρόσβατον ἐμείνην πόλιν, ἀπήντησε πρὸς τὸν ἀπεσταλμένον τοῦ Μεχμέτ Β' ὅτι ἀποκρούει

τὴν παραγγελίαν ταύτην, καὶ διέσωσε τῶντι τὸ φρούριον ἐπιχα-
λεσάμενος κατ' ἄρχας τὴν προστασίαν τοῦ πάπα καὶ μετ' οὐ πολὺ
τῶν Ἑνετῶν. Ὁ Σγουρομαλλαῖος Παλαιολόγος δὲν παρέδωκε τὴν
Καρύταιναν εἰμὴ μετὰ γενναίαν ἀμυναν. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι οἱ Πε-
λοποννήσιοι εἶχον ἤδη συμμάχους τοὺς Ἀλβανοὺς ἐποίκους οἵτινες
δὲν ἀπέβαλον μὲν τὰς ἄρπακτικὰς αὐτῶν ἔξεις, συνεταίτισαν ὁ-
μως ἑκτοτε τὴν τύχην αὐτῶν μετὰ τῆς τῶν Ἑλλήνων τύχης. Ὁ
Πέτρος Βούας ἀπέκρουσεν ὁσμανικόν τι σῶμα προελάσαν κατὰ τῆς
δυτικομεσημβρινῆς Πελοποννήσου. Ὁ δὲ τῶν Καλαβρύτων ἄρχων
Δόξας ἠδύνατο μὲν κατὰ Φραντζῆν νὰ ᾔηται πρὸς πάντας ἄπιστος
καὶ πρὸς αὐτὸν αὐτοῦ τὸν Θεὸν, βέβαιον δὲ ὑπάρχει ὅτι καὶ μετὰ
τὴν χεῖρωσιν τῶν πλείστων Ἑλλήνων, ἐγκαρτέρησεν ἀγωνιζόμενος
μέχρις οὗ συλληφθεὶς ὑπέστη τὸν οἰκτρότατον τῶν θανάτων, δι-
ότι ζῶν ἐλεπίσθη. Ἀλλὰ τελευταῖον κατίσχυσεν ἡ πεισματώδης
παντοδυναμία τοῦ Μεχμέτ Β' ὁ μὲν Δημήτριος ἐσυνθηκολόγη-
σεν, ὁ δὲ Θωμᾶς ἔφυγε πρὸς τοὺς Ἑνετοὺς, καὶ ἄθροοι τότε ἀπε-
δήμησαν εἰς τὴν ἀλλοδαπὴν οἱ ἐπιστημότατοι τῶν ἀρχόντων καὶ
σὺν τοῖς ἄλλοις ὁ Γεώργιος Φραντζῆς. Εἰς μόνος Ἕλλην ἀνθ-
ίστατο ἔτι ἐν τῇ χερσονήσῳ, ὁ φρούραρχος Σαλμενικοῦ Γραϊτζας
Παλαιολόγος. Βομβοβολούμενος ἀνηλεῶς καὶ πάσγων δεινὴν ὑδα-
τος στέρησιν, δὲν ἐπέιθετο νὰ ἐνδώσῃ. Προκληθεὶς δὲ ἐπανειλημ-
μένως ὑπὸ τοῦ σουλτάνου νὰ παραδώσῃ τὸ φρούριον ἀπεκρίθη, ὅτι
δὲν θέλει πράξει τοῦτο εἰμὴ ἐὰν ἐπιτραπῇ εἰς τὴν φρουρὰν νὰ ἐξ-
έλθῃ μετὰ τῶν ὅπλων καὶ νὰ ἀπέλθῃ πρὸς τοὺς Ἑνετοὺς, ἔτι δὲ
ἐὰν ὁ Μεχμέτ Β' ἀποχωρήσῃ εἰς διάστημα μιλίου ἐνός· καὶ ὁ
ἀγέρωχος ὁσμανίδης θαυμάζων τὴν ἀρετὴν τοῦ ἀνδρὸς συγκατέ-
νευσε νὰ ὑποχωρήσῃ. Ἀλλ' ἐπειδὴ ἀρξαμένης τῆς ἐξόδου παρ-
εβιάσθη εὐθύς ἡ συνθήκη, τὸ Σαλμενικὸν ἀντέστη ἐπὶ ἓνα περίπου
ἔτι ἐνιαυτὸν μέχρις οὗ τῷ 1461 ἀπῆλθεν ἐκεῖθεν ὁ Γραϊτζας Πα-
λαιολόγος, ὁ μόνος ἄνθρωπος ὃν εὗρον εἰς ὅλον τὸν Μωραν,» εἴ-
πεν ὁ Μαχμούτ πασᾶς. Ἡ γνώμη τοῦ Χάμμερ καὶ τοῦ ἡμετέρου
Μουστοζύδου ὅτι ὁ Γραϊτζας οὗτος εἶναι αὐτὸς ἐκεῖνος ὁ Παλαι-
ολόγος περὶ οὗ ὁ Σπανδουγινὸς λέγει ὅτι γενναίως ὑπερασπίσθη
κατὰ τοῦ Μεχμέτ Β' χωρίον τι τῆς Πελοποννήσου καλούμενον
Μούκι (ἢ Μούλκι), φαίνεται πιθανωτάτη. Ἀλλ' αἱ περιστάσεις

τῆς τοῦ χωρίου τούτου ἀμύνει τοσοῦτον παρεμφερεῖς ἐκτίθενται πρὸς τὰ ἐν Σαλμενικῷ συμβάντα, ὥστε οὐδὲν ἦττον πιθανὸν νομίζομεν ὅτι περὶ τοῦ αὐτοῦ πρόκειται γεγονότος. Ὁπωδότης ὁ Γρατίζας Παλαιολόγος προσελθὼν εἰς τὴν ἐνετικὴν σύγκλητον ἐτυχεν εὐμενοῦς ὑποδοχῆς καὶ ἀνεδείχθη γενικὸς τῶν ψιλῶν ἱππέων ἀρχηγός. Ὁ Χόμφ εἰκάζει ὅτι ἦτο γασμοῦλος, ἦτοι μιγάς Φράγκος καὶ Ἕλλην, καὶ τὸ πρᾶγμα εἶναι ἐνδεχόμενον. Τοῦλάχιστον ἡ τοῦ Παλαιολόγου προσωνομία οὐδόλως ἀποδεικνύει ὅτι ἦτο κατ' εὐθεΐαν συγγενὴς τοῦ περιφανοῦς ἐκείνου οἴκου· διότι τοιαύτας προσωνομίας Παλαιολόγων, Κομνηνῶν, Μελισσηνῶν καὶ ἄλλας προσελάμβανον τότε πολλοί, εἴτε ἐκ θηλυγονίας μόνον συγγενεῖς αὐτῶν ὄντες, εἴτε καὶ ἀπλῶς τιμῆς χάριν.

Ἄλλοι ὀνομαστοὶ ἄνδρες καταφυγόντες μετὰ τὴν κατάκτησιν τῆς Πελοποννήσου εἰς τὰς ἐν αὐτῇ ἐνετικὰς κτήσεις ὑπῆρξαν οἱ ἀδελφοὶ Γεώργιος, Ἰωάννης καὶ Νικόλαος Δαιμονογιάνναι, οἱ ἀδελφοὶ Δημήτριος καὶ Νικόλαος Μποχάλαι, ὁ Νικόλαος καὶ ὁ Μιχαὴλ Παγωμένοι, ὁ Πέτρος Βούας, ὁ πρωτοβεστιάριος Ἰσαάκ, ὁ Δημήτριος Μουσάλις, οἱ Κλαδάδες, οἱ Μέξαι, πλείστοι ἄλλοι, λαβόντες αὐτόθι κτήματα καὶ ἄλλα ὠφελήματα καὶ παρακολουθήσαντες αὐτοὶ τε καὶ οἱ ἀπόγονοι αὐτῶν τὰς τύχας τῆς ἐνετικῆς πολιτείας. Ἐκ τούτου δὲ καὶ ἐκ τῶν πολλῶν βραδύτερον ἐπελθουσῶν γενικῶν τῆς Πελοποννήσου ἀναστατώσεων, ἐξηγεῖται πῶς ἐν τῇ χειρσνήτῳ ταύτῃ, ἐκ τῶν μεγάλων ἐκείνων οὐρογενειῶν ὅσαι τοσάκις ἐμνημονεύθησαν κατὰ τὰς τελευταίας ἑκατονταετηρίδας τῆς μέσης ἡμῶν ἱστορίας, δὲν περιεσώθησαν εἰμὴ ἡ τῶν Νοταράδων, τῶν Κρεσθατάδων καὶ ἴσως δύο ἢ τρεῖς τὸ πολὺ ἄλλαι. Τὰ αὐτὰ ἢ παρόμοια συνέβησαν μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Στареξ Ἑλλάδος, τῆς Εὐβοίας, τῆς Ἀλβανίας, τῆς Κύπρου, τῆς Ρόδου, τῆς Κρήτης. Ἐξ Ἀλβανίας μάλιστα πάντες οἱ πρὸυχοντες ὅσοι δὲν ἐξισλαμίσθησαν (ἐξισλαμίσθησαν δὲ αὐτόθι πολλοί), ἀπεδήμησαν ἢ εἰς Ἑνετίαν ἢ εἰς Νεάπολιν, ἰδίως ὅσοι παρέμειναν χριστιανοὶ ἐκ τῶν Μουτακῶν, τῶν Δουκαγινῶν, τῶν Ἀριανιτῶν, τῶν Κατριωτῶν. Ἀπαντες οἱ ἐπίσημοι οὗτοι ἄνδρες, οἱ ἐκ διαφόρων ἑλληνικῶν χωρῶν τότε φυγόντες, ἡλλοτριώθησαν πρὸς τὰ πάτρια· καὶ τοῦτο δὲν ὑπῆρξε τὸ μόνον ἐλθέριον τῆς ἀποδαξέως αὐτῶν ἀπο-

τέλεσμα. Οἱ ἄνδρες οὗτοι δὲν ἀπέρχοντο μόνοι, ἀλλὰ μετὰ συγγενῶν, φίλων, ἀκολουθῶν· τὸ δὲ παράδειγμα αὐτῶν ἐπιδημικὸν γενόμενον, παρέσυρε καὶ τότε καὶ βραδυτέρον χιλιάδας καὶ μυριάδας φυγάδων, εἰς τε τὴν Ἰταλίαν καὶ εἰς τὴν Ῥωσίαν. Ἐνῷ τοσοῦτοι Ἕλληνες κατετάσσοντο εἰς τοὺς γερμανοὺς, ἕτεροι ἀπέρχοντο εἰς Ἑνετίαν ἵνα συγκροτήσωσι τὸ στρατιωτικὸν σῶμα τῶν ἑλληνιστῶν κληθέντων στρατιωτῶν, σῶμα ἵππικὸν συγκείμενον ἐξ Ἑλλήνων καὶ Ἀλβανῶν καὶ φέρον ὡς κύριον τὸ προσηγορικὸν τοῦτο ὄνομα· οἱ δ' ἀπαρτίζοντες τὸ σῶμα ταῦτο ἄνδρες συνεπήγοντο φυσικῶ τῷ λόγῳ μετ' αὐτῶν καὶ τὰς γυναῖκας καὶ τὰ τέκνα. Οἱ στρατιῶται ἀπέβησαν μὲν πολύκριτοι διὰ τὴν δεξιότητα καὶ τὴν τόλμην ἣν ἀνέδειξαν καθ' ὅλους τοὺς ἀγῶνας ὅσους συνεκρότησεν ἡ Ἑνετία ἐν τῇ 15 καὶ 16 ἑκατονταετηρίδι κατὰ τε τῶν Ὀσμανιδῶν καὶ τῶν ἄλλων αἰπῆς ἐν τῇ ἐσπερίᾳ Εὐρώπῃ ἀντιπάλων. Πλείστοι δὲ Ἕλληνες διέπρεψαν ὡς ἀρχηγοὶ αὐτῶν· ὁ Ἐμμανουὴλ Μπόχαλης, ὁ Μαρτῖνος Γραδάνης, ὁ Μερκούριος Βούας, ὁ Δημήτριος Κλαδάς, ὁ Μάξας Μποζίκης, ὁ Κωνσταντῖνος Παλαιολόγος ὁ περὶ τὰ τέλη τῆς 16 ἑκατονταετηρίδος ἀκμάσας, ὁ Θεόδωρος Παλαιολόγος Γραϊτζας, πιθανώτατα υἱὸς τοῦ προαναφερθέντος φρουράρχου τοῦ Σαλμενικοῦ, ἕτερος Παλαιολόγος Ἰωάννης ἴσως συγγενὴς ὡσαύτως τῶν προηγουμένων, ἐπιλεγόμενος δὲ ἰσχυρὸς ἐν τοῖς δημοσίοις τῶν Ἑνετῶν ἐγγράφοις καὶ ἄλλοι πολλοί. Ἀλλὰ τί τὸ ὄφελος; Οἱ Ἕλληνες αὗτοι καὶ οἱ Ἀλβανοὶ ἐξελατινίσθησαν· συμποσούμενοι δὲ εἰς μυριάδας, συνετέλεσαν πολὺ εἰς τὴν μείωσιν τοῦ ἀνατολικοῦ χριστιανισμοῦ.

Πλὴν τούτων ἐπὶ τοῦ πεισματώδους περὶ τῆς Κρήτης πολέμου τοῦ διεξαχθέντος μεταξὺ Ἑνετῶν καὶ Τούρκων περὶ τὰ μέσα τῆς ἐπτακαίδεκάτης ἑκατονταετηρίδος, πολλοὶ Μανιάται συνετάχθησαν μετὰ τῶν πρώτων, καὶ, ὑποταχθείσης τελευταίον τῆς Κρήτης, ἐκλιπόντες τῷ 1671 τὴν γενέθλιον χώραν, μετέβησαν εἰς Τοσκάναν. Ἐκεῖ ἡξιώθησαν προθύμου ὑποδοχῆς παρὰ τοῦ μεγάλου-δουκὸς Κοσμά Γ' καὶ κατέκησαν τὰ χωρία Κασάλαπη καὶ Διβδῶναν τῆς ἐπαρχίας τοῦ ἐπισκόπου Οὐολατέρας καὶ τινὰ τῆς Σοανῆς μέρη· εἶχον δὲ κατ' ἀρχὰς καὶ 5 ἱερεῖς τελοῦντας τὰ τοῦ πατρίου θρησκευματος, ἀλλὰ μετ' οὐ πολὺ διὰ

ποικίλων ῥαδιουργιῶν τοῦ ἀρχιερέως τῆς Ῥώμης μετέστησαν κατὰ μικρὸν εἰς τὴν λατινικὴν ἐκκλησίαν, συγχωνευθέντες προσέτι δι' ἐπιγαιμιῶν καὶ τῆς ἄλλης ἀγωγῆς μετὰ τῶν ἐγχωρίων, ὥστε ἀμφίβολον εἶναι ἂν σώζῃ τις ἐξ αὐτῶν τὴν μνήμην τῆς καταγωγῆς. Ἕτεροι δὲ φυγάδες ἀσυγκρίτῳ πολυπληθέστεροι ἀπῆλθον, Μανιάται μὲν, ὀλίγα τινὰ μετὰ ταῖς προμνημονευθέντας ἔτη, εἰς Κόρσικαν, Ἰππεριῶται δὲ καὶ Ἀλβανοὶ κατὰ διαφόρους ἐποχὰς εἰς τὴν κάτω Ἰταλίαν καὶ ἰδίως εἰς Καλαβρίαν καὶ εἰς τὴν λεγομένην χώραν τοῦ Ἰδρουντος (Terra d' Otranto). Οἱ φυγάδες οὗτοι ἀπέβαλον ὡσαύτως τὸ πάτριον θρήσκευμα, εἰ καὶ διετήρησαν μέχρι τινὸς τὴν γλῶσσαν. Ἐξαιρέτως εἰς τὴν κάτω Ἰταλίαν ἀντηχοῦσι μέχρι τῆς σήμερον πολλὰ ἑλληνικὰ ἄσματα ὑπὸ τῶν ἀπογόνων τῶν προσφύγων ἀδόμενα καὶ ἐπ' ἐσχάτων ὑπὸ διαφόρων Ἰταλῶν λογίων δημοσιευθέντα καὶ σχολιασθέντα. Μεταξὺ δὲ τῶν ἀσμάτων τεύτῳ συγκαταλέγεται καὶ τὸ γνωστὸν ἐκεῖνο καθ' ὃ μήτηρ προτρέπαι τὴν κόρην τῆς, τὴν Ῥωμαιοπούλα, νὰ λάβῃ σύζυγον τὸν ἀγαπήσαντα αὐτὴν Τοῦρκαν· καὶ ἐπαινεῖ αὐτὸν, καὶ ἀναφέρει τὰ πολυτίμητα αὐτοῦ δῶρα· ἀλλ' ἡ κόρη ἀποποιεῖται λέγουσα·

Μάνα μου, μάνα μου, τὸ Τοῦρκο ἐν τὸ παίρνω,

Καὶ περὶ κοῦλα γένομαι

Καὶ μὲ τὰ πλάγια παίρνω.

Ἐξ οὗ προδήλως συνάγεται, ὅτι ἂν ὁ ἑλληνισμὸς τῆς κάτω Ἰταλίας σώζει ἔχνην τινα τῶν ἀρχαίων ἀποικιῶν καὶ ἐτι πλεοῦστερα τῶν μεσαιωνικῶν, κυρίως ὅμως ἀνεξωπυρήθη διὰ τῶν ἐπὶ τῆς ὁσμаниκῆς κατακτητικῆς καταφυγόντων αὐτόθι Ἑλλήνων.

Ἀφ' ἐτέρου ὅτε τῇ 1472 Σοφία ἡ θυγάτηρ τοῦ εἰς Ἰταλίαν καταφυγόντος δεσπότη τοῦ Πελοποννήσου Θεωμᾶ τοῦ Παλαιολόγου, ἔγγημε τὸν μέγαν δούκα τῆς Ῥωσίας Ἰωάννην Γ' Βασιλεῖαν, πολλοὶ παρεκαλούθησαν αὐτὴν Ἑλληνες ἐπὶ τῇ ἐκπίδει τοῦ νὰ εὗρωσιν ἐν Μόσχᾳ δευτέραν πατρίδα, λέγει ὁ Καραυζίν. Μετὰ τινα δὲ ἔτη προσῆλθον εἰς τὴν αὐλὴν τῆς Ῥωσίας καὶ ἐκ Κωνσταντινουπόλεως ὁ Ἰωάννης Ῥάλλης Παλαιολόγος, πιθανῶς ὁ πάλαι ποτὲ ἄρχων τῆς Ἀρκαδίας, μετὰ τῶν υἱῶν αὐτοῦ Μανουὴλ καὶ Δημητρίου, ὁ Θεόδωρος Λάσκαρις σὺν τῷ υἱῷ Δημητρίῳ, οἱ

Πωργανιῶται Δημήτριος καὶ Γεώργιος, ἅπαντες ἐκρωσισθέντες καὶ κατάταχθέντες εἰς τὴν τάξιν τῶν Ῥώων Βογιάρων. Καὶ πάλιν ὅτε κατεβλήθη μὲν ἡ ἐν Πελοποννήσῳ ἐπανάστασις τοῦ 1770, ἐπὶ πολλοὺς αἰ. συμφοραὶ τῆς ὑπὸ τῶν Ἀλβανῶν κατοχῆς τῆς χερσονήσου, καὶ ἔπειτα αἱ δεινὰ κατὰ κλίσεις τῆς ὁσμάνικῃς κυβερνήσεως μετὰ τὴν τῶν Ἀλβανῶν κατατρόπωσιν, πολυάριθμοι Ἕλληνες τῆς τε Πελοποννήσου καὶ τοῦ Αἰγαίου πελάγους, σωρηθὸν μετηνάστευσαν εἰς τὴν Ἰστροίαν καὶ εἰς τὴν Ῥωσίαν, ἐγκατασταθέντες· ἐν τῇ τελευταίᾳ ταύτῃ, ἰδίως εἰς τὴν Ταυρικὴν χερσονήσον, ὅπου οἱ ἀπὸγονοὶ αὐτῶν σώζουσι μέχρι τοῦ νῦν τὴν μνήμην τῆς καταγωγῆς των, εἰ καὶ τὸ πλεῖστον ἐκρωσισθέντες.

Ἡ εἰκὼν αὕτη τῆς δεκατεύσεως ἦν ὑπέστη τὰ ἑλληνικὸν ἔθνος ὥς ἐκ τῶν φυγάδων ἐπὶ τῆς ὁσμάνικῃς καταρτήσεως, εἶναι βεβαίως ἀτελής, ἀλλὰ καὶ τὰ ὀλίγα ὅσα εἶπομεν παρέχουσιν ἡμῖν ἔννοιάν τινα, ἔστω καὶ ἀμυδράν, τῆς ἐπελθοῦσας κατὰ τοὺς ὀλεθρίους ἐκείνους χρόνους μειώσεως τοῦ ἑλληνισμοῦ. Δὲν ἤρκεσεν ὅτι ἑκατομμύρια χριστιανῶν τῆς ἀνατολῆς ἀπωλέσθησαν διὰ τῆς εἰς τὰς τάξεις τοῦ ἰσλαμισμοῦ ἐκουσίας ἢ ἀκουσίας μεταστάσεως, ἀλλ' ἐπέπρωτο καὶ ἄλλοι εὐαριθμότεροι μὲν ἴσως τῶν πρώτων, καθ' ἑαυτοὺς ὅμως πολυάριθμοι, ὡς αὐτῶς νὰ συγχωνευθῶσιν ἐν τὸς τῶν μεγάλων ρευμάτων τοῦ λατινισμοῦ καὶ τοῦ ῥωσισμοῦ. Ἐννοεῖται ὅτι μετὰ τῶν φυγάδων τούτων δὲν πρέπει νὰ συγχέωμεν τοὺς Ἕλληνας ὅσοι ἕκτοτε ἤρχισαν νὰ μεταβαίνουσιν ἐπὶ σκοπῷ ἐμπορίας εἰς Ἑνετίαν, Τεργέστην, Βιένναν, Πέσταν καὶ ἄλλας οὐγγαρικὰς πόλεις, εἰς Μόσχαν, Λιβόρνον, Μασσαλίαν, Ἀμστελῶδαμον καὶ βραδύτερον εἰς Λονδίνον, Ὀδησσὸν, Ταϊγάνιον, Καλκούτταν. Οἱ χάριν ἐμπορίας ἀπερχόμενοι αὐχὶ ἄνθρωποι, ἀλλὰ κατ' ἰδίαν, πολυάριθμοι οὐχὶ μετὰ γυναικὸς καὶ τέκνων, ἀλλὰ μόνον, ἔσωζον πάντοτε τὸν σκοπὸν τῆς παλινοστίας, ἡγωνίζοντο παντὶ σθένει νὰ διατηρήσωσι τὴν ἐθνότητα αὐτῶν, κατήρτιζον ἐπὶ τούτῳ κοινότητάς, ἐκτιζον ἐκκλησίας, συνετήρουν σχολεῖα καὶ μετεχειρίζοντο τὸν πλοῦτον αὐτῶν εἰς θεραπείαν τῶν τῆς πατρίδος ἀναγκῶν. Ἵνα δὲ περιορισθῶμεν ἐπὶ τοῦ παρόντος, εἰς δύο μόνον, τὰ μάλιστα ἀξιολογητέα ἐκ τῶν χρόνων ἐκείνων παραδείγματα, ἀρκούμεθα νὰ ἀναφέρωμεν τὴν ἐν Καλκούττῃ κοινότητα τῶν Φυλιππου-

πολιτῶν καὶ τὴν ἐν Ἑνετίᾳ πανελλήνιον. Περὶ τὰ μέσα τῆς 18 ἑκατονταετηρίδος οἱ Φιλιππουπολίται, ἀπελθόντες χάριν ἐμπορίας μέχρις Ἰνδικῆς, κατέστησαν ἀμέσως ἐν Καλκούττῃ ἀδελφότητα, ἐκτίσαν ἐκκλησίαν, ἐφρόντιζον νὰ ἔχωσι πάντοτε λειτουργὸν Σιναίτην τινὰ ἱερομόναχον καὶ διετήρουν τὰς μετὰ τῆς πατρίδος σχέσεις δι' ἄλλων πάλιν ἐμπορικῶν αὐτῶν οἰκῶν, ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἰδρυθέντων. Εἰς δὲ τὴν πολὺ ἀρχαιοτέραν καὶ ἀσυγκρίτως ἐπιφανεστέραν ἐνετικὴν κοινότητα, ὀφείλομεν ἀναμφισβητήτως τὴν ἐν τῇ 17 ἑκατονταετηρίδι ἀπανταχοῦ τῶν ἐλληνικῶν χωρῶν ἀναζωπύρῃσιν τῆς δημοσίας παιδεύσεως. Περὶ τῶν ἐν τῇ ἁλλοδαπῇ ἐλληνικῶν τούτων κοινοτήτων, καὶ ἰδίως τῆς ἐνετικῆς, περὶ ἧς εὐδοκίμως ἐφιλοπόνησεν εἰδικὴν πραγματείαν ὁ Ἰωάννης Βελοῦδος, θέλομεν λάβει ἀφορμὴν νὰ εἰπωμεν βραδύτερον πλείονα τινά. Ἐνταῦθα δὲν ἐμνημονεύσαμεν αὐτῶν εἰμὴ ἵνα ἀποδείξωμεν ὅτι οὐσιώδους διαφορὰ ὑπᾶρξε μετὰ τῶν ἐπὶ ἐμπορίᾳ προσωρινῶς ἀποδημησάντων καὶ τῶν ἀμετακλήτως ἀπελθόντων ἀρχόντων τε καὶ ἄλλων ἀποίκων. Δὲν ἀρνούμεθα ὅτι καὶ ἐκ τῶν πρώτων οὐκ ὀλίγοι ἀπηλλοτριώθησαν πρὸς τὸν ἐλληνισμόν, οὐδ' ὅτι ἡ ἀκατάσχετος ἐκείνη τυχοδιωκτικὴ τοῦ ἔθνους ἡμῶν ῥοπή, ἂν ἔχη πολλὰ κλονεκτήματα, συνεπάγεται καὶ ἀτοπήματα δυσθεράπευτα. Ἀλλ' εἶναι πρόδηλον ὅτι ἐπ' οὐδενὶ λόγῳ δυνάμεθα νὰ συγχύσωμεν τοὺς ἐπὶ ἐμπορίᾳ ἀποδημούντας, πρὸς τοὺς ἄλλους φυγάδας καὶ μάλιστα τοὺς ἐπιφανεστέρους τῶν φυγάδων. Ἐὰν οἱ πολιτικοὶ καὶ στρατιωτικοὶ οὗτοι ἄνδρες παρέμενον ἐν τῇ πατρίδι, ἡ πολιτικὴ ἐπιρροὴ τῶν Ἑλλήνων παρὰ τῇ ὀσμανικῇ κυβερνήσει ἤθελεν ἀποβῆ ἕκτοτε μεγάλη καὶ εὐεργετικὴ εἰς ἅπαν τὸ ἔθνος, ἐνῷ τοῦτο δὲν συνέβη εἰμὴ βραδύτερον, καθ' ἣν ἐποχὴν δηλαδὴ μετὰ μακρὸν διάλειμμα ἀμαθείας καὶ ἀπειρίας, ὀφειλομένης κυρίως εἰς τὴν ἀποδημίαν τῶν λογίων καὶ τῶν προυχόντων, κατωρθώθη τελευταῖον νὰ μορφωθῶσιν ἐνταῦθα ἄνδρες ἱκανοὶ νὰ ἀναπληρώσωσιν αὐτοὺς. Καὶ ἔπειτα μὴ λησμονῶμεν ὅτι αὐτοὶ διὰ τοῦ ἰδίου παραδείγματος παρέσυρον καὶ τοὺς ἄλλους ὥστε τῇ ἀληθείᾳ πρέπει νὰ δοξολογῶμεν τὸν Θεὸν ὅτι τὸ κακὸν δὲν ἔλαβε πλείονας ἐτι διαστάσεις καὶ ὅτι τὸ πλεῖστον τοῦ ἔθνους δὲν ἐζήτησεν ἀσφάλειαν καὶ ἀνεστὶν τινα εἰς τὴν ξένην διότι ὁ ἐλληνι-

σιμός ἤθελεν οὕτω κινδυνεύσει· νὰ ἐξαφανισθῇ, τῆς δὲ συμφορᾶς ταύτης ὡς μικράν, ὁμολογοῦμεν, ἠθέλομεν ὑπολάβει ἀποζητήσῃ, τὸ γεγονός· ὅτι ποῦ καὶ ποῦ ἤθελεν ἐπὶ τινα χρόνον διατηρηθῇ κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἦττον ἡ γλῶσσα ἡ ἐλληνικὴ· ὅθεν τὰ καθ' ἡμᾶς δὲν διστάζομεν νὰ κηρύξωμεν ὅτι· ἰδίως συμπαθαῖμεν πρὸς τὴν μεγάλην ἐκείνην τῶν Ἑλλήνων μερίδα αἵτινες παρέμειναν εἰς τὰς πατρίους ἐστίας καταπιεζόμενοι, βασανιζόμενοι, θανάτουμένοι, ἀλλὰ σώζοντες τὰ ἀνεκτίμητον τοῦ ἑλληνισμοῦ κειμήλιον, διότι ἂν ὑπάρχωμεν σήμερον ὁμιλοῦντες τὴν πατρὶαν γλῶσσαν, λατρεύοντες τὸν πατριον Θεόν, ἐλεύθεροί καὶ αὐθάδεσ, ἀφείλομεν τὰ ἀγαθὰ ταῦτα πρὸ πάντων εἰς τὰς ταρακτωρηθείσας ἐκείνας γενεάς, ὧν ἐρχάμεθα νὰ διαγράψωμεν ἐν συνόψει τὰς τύχας.

Μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ τὰς πρώτας περὶ τοῦ νέου ἀνοικισμοῦ αὐτῆς διατάξεις, ὁ κατὰκτίτης ἐπέχειρσε νὰ ρυθμίσῃ ὀριστικῶς τὰς σχέσεις αὐτοῦ πρὸς τὸ μέγα τῶν χριστιανῶν ὑπηκόων πλῆθος. Λέγομεν ὀριστικῶς, διότι· εἶχε μὲν καὶ πρότερον πολλοὺς τοιοῦτους ὑπηκόους καὶ εἶχεν ἐπιτρέψει αὐτοῖς κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἦττον θρησκευτικὰς τιμὰς καὶ διοικητικὰς προνομίας, ἀλλὰ τὸ ζήτημα δὲν προέκυψεν ἐνώπιόν του καθ' ὅλην αὐτοῦ τὴν ἔκτασιν εἰμὴ ἀφ' ἧς, καταλαβὼν τὴν βασιλεύουσάν, καὶ ἰδὼν περὶ τὸν τελευταῖον αὐτοκράτορα, ἠδυνήθη νὰ ὑπολάβῃ ἐαυτὸν εὐλόγως κύριον ἀπάσης τῆς χριστιανικῆς Ἀνατολῆς. Ἀπὸ τῶν νοῶν τοῦ Μεχμέτ Β' καθὼς αὐδὲ ἀπὸ τῶν προκατόχων ἢ τῶν διαδόχων αὐτοῦ τὸν νοῦν οὐδέποτε ἐπέρασε σπουδαίως ἡ ἰδέα τοῦ ὁλοσχεροῦς τῶν χριστιανῶν ἐξισλαμισμού. Οἱ πιστοὶ τοῦ Ὁσμανικοῦ κράτους ἀπετέλουν τότε οὐχὶ ἔθνος, ἀλλὰ στρατὸν ἔχοντα χρεῖαν ἐργατῶν, παραγωγῶν, φορολογουμένων· ὥστε οἱ χριστιανοὶ ἦσαν ἀπαραίτητοι αὐτῷ ὡς τοιοῦτοι. Ἠδύναντο μὲν νὰ δεκατεύωνται τακτικῶς πρὸς ἀδιάκοπον ἡθικὴν καὶ ὕλικὴν ἐνίσχυσιν τοῦ μουσουλμανικοῦ στρατοῦ, ἀλλὰ τὸ μέγα αὐτῶν πλῆθος ἔπρεπε νὰ μένῃ χριστιανικόν, ὅπερ ἐστὶν ὑπὸ καὶ ἵνα συντηρῇ διὰ τῆς ἐργασίας του τὸν στρατὸν ἐκεῖνον. Τοῦτο εἶναι τόσον βέβαιον ὥστε ἂν ἡ ἀφροσύνη τοῦ Σελίμ Α' ἠπέλησεν ἐπὶ μίαν στιγμὴν τὸν ἐξισλαμισμόν ἅπαντος τοῦ ὑπὲρ

κόου, αἱ συνετώτεραι ἀρχαὶ ἐπεκράτησαν ἔκτοτε σχεδὸν ἀδιαλείπτως, ἐν δὲ τῇ 17 ἑκατονταετηρίδι, ὅτε ἐπολλαπλασιάσθη εἰς ὑπερβολὴν ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐκουσίων ἀπὸ τῆς χριστιανικῆς πίστεως ἀποστασιῶν, αὐτὴ ἡ Πύλη, ὡς εἶδομεν, ἤρχισε πρὸς τοῦτο ἀντιπράττουσα. Τεθέντος λοιπὸν ἅπαξ ὅτι δὲν συνέφερε νὰ ἐξιςλαμισθῶσιν ἅπαντες οἱ χριστιανοί, ἐδέησε πρὸ παντός ἄλλου νὰ κατονοσθῇ ἡ ἐκκλησιαστικὴ αὐτῶν διοίκησις. Ἐνταῦθα δὲ συνέπεσε παραδόξως νὰ συμβῇθασθῇ πάλιν τὸ συμφέρον τοῦ ἀνατολικοῦ χριστιανισμοῦ πρὸς τὸ συμφέρον τοῦ νέου κυριάρχου. Τὸ μέγα πλῆθος τῶν ὀρθοδόξων οὐδαμῶς ἐπέθετο νὰ ἀναγνωρίσῃ τὴν ἀρχὴν τῆς ἐν Ῥώμῃ ἐκκλησίας· αὐτὰ δὲ τοῦτα ἤθελε καὶ ὁ Μεχμέτ Β' ἵνα διατηρήσῃ τὴν μετὰ τὴν Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως διάστασιν καὶ ψυχράν τὸν ζῆλον τῆς τελευταίας ὑπὲρ τῆς πρώτης. Ἐπὶ τούτῳ λοιπὸν ἀπεφάσισεν, οὐ μόνον νὰ ἀναγνωρίσῃ τὸ ὀρθόδοξον οἰκουμενικὸν πατριαρχεῖον τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἀλλὰ καὶ νὰ παραδώσῃ τοὺς αἵκας αὐτοῦ εἰς χεῖρας ἀνδρὸς πανδήμως κατὰ τῆς ἐνώσεως τῶν ἐκκλησιῶν ἀγωνισθέντος.

Δὲν ἤξεύρομεν ἀκριβῶς τί ἀπέγινεν ὁ πατριάρχης Ἀθανάσιος, ὅστις εἶχε μὲν προχειρισθῇ ὑπὸ τῆς ἐν ἔτει 1450 συγκροτηθείσης ὀρθοδόξου συνόδου, κατόπιν ὅμως ἐπὶ τῆς ἐν ταῖς παραμοναῖς τῆς πολιορκίας ἀνανεωθείσης διὰ τοῦ καρδινάλιου Ἰσιδώρου ἐνώσεως, ἐξεχώρησε τοῦ οἰκουμενικοῦ θρόνου. Καὶ ἂν ὅμως ὑπῆρχεν ἐν τοῖς οὔσι, φυσικὸν ἦτο ὁ Μεχμέτ Β' νὰ προτιμήσῃ αὐτοῦ τὸν Γεώργιον Σχολάριον, τοῦ ὁποῦ ἐγίνωσκε τὴν πολύχροτον ἀντιπολίτευσιν εἰς τὰ ὑπὸ τοῦ Ἰσιδώρου ἐνεργηθέντα καὶ τὴν ἐξαίρετον παρὰ τῷ λαῷ εὐνοίαν καὶ ἐπιρρόην. Ὅθεν ἀνεζήτησεν αὐτὸν ἅμα μετὰ τὴν ἄλωσιν, ἀλλὰ δὲν εὔρεν εἰμὴ μετὰ τινος μῆνας ἐν τινι κώμῃ περὶ τὴν Ἀδριανούπολιν διατρίβοντα, ὡς αἰχμάλωτον ἐνὸς τῶν ὁσμανιδῶν μεγιστάνων. Τότε καλέσας παρ' ἐαυτοῦ τὸν ἄνδρα καὶ διὰ παικίλων συνδιαλέξεων πεισθεὶς περὶ τῆς ἀξίας αὐτοῦ, διέταξε νὰ προχειρισθῇ κατὰ τὰ νανομισμένα πατριαρχεῖα τῶν χριστιανῶν ἢ μᾶλλον τῶν Ῥωμαίων, καθὼς ἔλεγεν ἡ ὁσμανικὴ κυβέρνησις, μιμουμένη κατὰ τοῦτο ὡς ἐν πολλοῖς τὴν Βυζαντινάν. Ἡ δὲ διαταγὴ αὐτοῦ αὕτη ἐξετελέσθη περὶ τὰ τέλη τοῦ 1453 ἢ τὰς ἀρχὰς τοῦ 1454· διότι τὸ παρὰ τοῦ Φραντζή

λεγόμενον, ὅτι ἡ προχείρισις τοῦ πατριάρχου ἐγένετο ὀλίγας ἀπὸ τῆς ἀλώσεως ἡμέρας, ἀπίθανον ὃν καθ' ἑαυτὸ, ἀναιρεῖται ῥητῶς ὑπὸ πολλῶν ἄλλων μαρτυριῶν καὶ ἰδίως τῆς πολιτικῆς ἱστορίας τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ τοῦ Κριτοβούλου. Ἡ ἐκλογὴ καὶ ἡ κύρωσις διετέλεσθη ὅσον ἐνεστὶ κατὰ τὰ ἀνέκθεον ἐπὶ τῶν Βυζαντινῶν βασιλείων κεκανονισμένα, παρεκτός ὅτι ἐτελέσθη οὐχὶ ἐν τῷ ναῷ τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας, ὅστις εἶχεν ἤδη καταληφθῆ ὑπὸ τοῦ μωαμεθανικοῦ θρησκευματος, ἀλλὰ ἐν τῷ οὐδὲν ἦττον μεγαλοπρεπεῖ ναῷ τῶν ἁγίων Ἀποστόλων. Ἐκεῖ συνελθόντες ὀλίγα τινὲς ἐκ τῶν πλησιέστερον εἰς τὴν βασιλεύουσαν ἐδρευόντων ἀρχιερέων, καὶ οἱ περιλιπόμενοι κληρικοὶ ἦτοι ἀξιωματικοὶ τῆς πατριαρχικῆς αὐλῆς, καὶ ὁ λαὸς, ἐχειροτόνησαν ὑπάτον τῆς ἐκκλησίας ἄρχοντα τὸν Γεώργιον Σχολάριον, μετονομασθέντα Γεννάδιον Β'. Μεθ' ὃ προσέκλεσεν ὁ σουλτάνος τὸν νέον πατριάρχην, ἵνα συγγευματίσῃ καὶ συνομιλήσῃ, καὶ προσελθόντα ὑπεδέξατο μετὰ τιμῆς μεγάλης, πολλὰς ἐπαγγειλάμενος προνομίας. Ὅτε δὲ ἐπῆλθεν ἡ ὥρα τοῦ νὰ ἀναχωρήσῃ ἐκ τῶν βασιλείων ὁ πατριάρχης, ὁ σουλτάνος προσέφερεν αὐτῷ ἰδίᾳ χεῖρι καὶ προσέκλεσεν αὐτὸν νὰ δεχθῇ δεκανίκιον χρυσοῦν διὰ λίθων πολυτίμων καὶ μαργάρων ἐγκεκοσμημένον, ἀπαρallάκτως ὅπως ἔπραττον πρότερον οἱ βασιλεῖς, ὡς σύμβολον τῆς ἐξουσίας ἣν ἐλάμβανεν ὁ ἀρχηγὸς τῆς πίστεως. Ἐπειτα κατῆλθε μετ' αὐτοῦ μέχρι τῆς αὐλῆς τῶν ἀνακτόρων, καὶ τοι ὁ Γεννάδιος προσεπάθησε νὰ ἀποφύγῃ τὸ ὅλως ἐκτακτον τοῦτο τῆς τιμῆς δαῖμα· ἐν τῇ αὐλῇ ἦτο ἕτοιμος ἵππος ἐκλεκτός μετὰ ἐφιππίου καὶ ἐφεστρίδος βασιλικῆς ἐγκεκοσμημένος πολυτελῶς, ὡς αὐτῶς ὅπως ἐγένετο ἐπὶ τῶν βασιλείων· ὁ σουλτάνος ἐβοήθησε τὸν Γεννάδιον νὰ ἀναβῇ καὶ διέταξε πάντας τοὺς ἄρχοντας τῆς αὐλῆς νὰ συνοδεύσωσιν αὐτὸν ἐν παρατάξει, ἄλλοι προπορευόμενοι καὶ ἄλλοι ἐπόμενοι, μέλαινα τοῦ ναοῦ τῶν ἁγίων Ἀποστόλων, ὅπως ἄλλοτε ἔπραττεν ἡ σύγκλητος πᾶσα περιστοιχίζουσα καὶ εὐφημοῦσα τὸν πατριάρχην ἀπερχόμενον ἐκ τῶν βασιλείων.

Οὐδὲ ἐβράδυνεν ὁ Μεγμέτ Β' νὰ περιβάλῃ διὰ κύρους ἐπιστομῶν τὰς προφορικὰς πρὸς τὸν πατριάρχην Γεννάδιον ἐπαγγελίας, δίδόντι, προκειμένου περὶ τοῦ πολιτικοῦ αὐτοῦ συμφέροντος, ἐάν ἦτο

ἄδυσώπητος περὶ τὸ καταστρέφειν, ἥτο οὐδὲν ἥττον ρέκτης περὶ
τὸ δημιουργεῖν. Ὅθεν δι' αὐτοκρατορικοῦ χρυσοδούλλου, ὡς ᾔθε-
λον εἶπει οἱ Βυζαντινοὶ, βερατίου· δὲ ὡς ἔλεγον οἱ Ὀσμανῆδαι,
ἐκανονίσθησαν τὰ δίκαια καὶ προνόμια τοῦ πατριάρχου. Τὸ ἀρ-
χικὸν τοῦ συντάγματος οὕτως εἰπεῖν τούτου κείμενον ἀπωλέσθη
πρωτόμωτα. Διὰ δὲ τοῦ βερατίου τὸ ὅποιον κατὰ τοὺς μετ' ἔ-
πειτα χρόνους ἐπεδίδετο εἰς πάντα νέον τῆς ἐκκλησίας ἀρχηγόν,
ὠρίζετο, ὅτι εἰς τὸν πατριάρχην προσήκει ἡ ὑπερτάτη διοίκησις
ὅλων τῶν ἐκκλησιῶν καὶ τῶν μοναστηρίων· ὅτι δύναται κατὰ
τὴν ἰδίαν αὐτοῦ κρίσιν νὰ καθαιρῇ ἀρχιεπισκόπους καὶ ἐπισκό-
πους, ἡ δὲ Πύλη, ἐπὶ τῇ προτάσει αὐτοῦ, ἐκδίδει τὰ πρὸς τοῦτο
ἀπαιτούμενα φερμέναι· ὅτι εἶναι ὁ ὑπατος ποινικὸς δικαστὴς ἁ-
παντος τοῦ κλήρου, κατηγορηθέντος δὲ ἐπισκόπου ἐνώπιον τῆς
Πύλης, αὕτη δὲν δύναται νὰ σύλλαβῃ καὶ κρίνῃ αὐτὸν εἰμὴ τῇ
συναίνεσει τοῦ πατριάρχου· ὅτι ἐπιτρέπεται τῇ χριστιανικῇ ἐκ-
κλησίᾳ ἡ κατοχὴ ὅλων τῶν ἀνέκαθεν πρὸς τὴν θεῖαν λατρείαν
ὠριζμένων κτηρίων, νέα ὅμως δὲν δύνανται νὰ οἰκοδομηθῶσιν· ὅτι
οὐδεὶς δύναται νὰ καταναγκασθῇ εἰς τὸ νὰ ἀσπασθῇ τὸν Ἰσλα-
μιζμόν. Ἀλλὰ δὲν ἀνεγνωρίζετο τοιοῦτοτρόπως μόνη ἡ ἐπὶ τοῦ
κλήρου καὶ τῆς ἐκκλησίας ἐξουσία τοῦ πατριάρχου· διὰ τοῦ αὐτοῦ
βερατίου ἐπετρέπετο αὐτῷ καὶ ὡς πρὸς τοὺς λαϊκοὺς δικαστικῇ
καὶ διοικητικῇ δικαιοδοσίᾳ οὐ μικρά. Αὐτῷ προσῆκεν ἀπολύτως
μὲν πᾶσα ἐπὶ γαιμικῶν ὑποθέσεων κρίσις, σύναμα δὲ καὶ ἡ περὶ
ὅλων τῶν ἀστυκῶν διαφορῶν κρίσις, ὅσας οἱ διάδικοι, ἐὰν ᾔσαν
ἀμφότεροι χριστιανοί, καθυπέβαλλον εἰς αὐτόν· ἐδικαιοῦτο νὰ φο-
ρولوγῇ χάριν τῶν τῆς ἐκκλησίας ἀναγκῶν, οὐ μόνον τὸν κλῆρον,
ἀλλὰ καὶ τοὺς λαϊκοὺς καὶ νὰ συντηρῇ ἀστυνομικοὺς φύλακας.
Ὦρίζετο προετί ὅτι ἡ χριστιανικὴ ἐκκλησία διατηρεῖ τὰ κτή-
ματα αὐτῆς καὶ τὴν ἐλευθέραν αὐτῶν διαχείρισιν· ὅτι ὁ πατριάρ-
χος καὶ ὁ κλῆρος εἶναι ἐνεκα τῶν κτημάτων τούτων ἀφορολόγη-
τοι, ὁ δὲ πατριάρχης ἰδίως ἐλεύθερος πάσης δόσεως ἐξαιρέσει ῥη-
τῶς ὠρισμένων τελῶν. Πᾶς χριστιανὸς ὑπεχρεοῦτο νὰ διαθέτῃ
τὸ τρίτον τῆς περιουσίας αὐτοῦ ὑπὲρ τῆς ἐκκλησίας, αἱ δὲ τοιαῦ-
ται διαθῆκαι ᾔσαν ἀναγκαστικῶς ἐκτελεσταί. Ἀπαντες οἱ ἐπί-
σκοποι εἶχον ἰδιάζουσαν δικαιοδοσίαν, μὴ δυνάμενοι νὰ κατηγορητ

θῶσιν εἰμὴ ἐνώπιον τοῦ Διθανίου ὑπὸ τὸν προκατεθέντα ὄρον τῆς τοῦ πατριάρχου συναινέσεως.

Τοιοῦτο ἔτο κατὰ τοὺς μετέπειτα χρόνους ἐπιτιδομένον εἰς ἑκάστον πατριάρχην βεράτιον. Βραδύτερον ἡλαττώθησαν κατὰ τι τὰ ἐν αὐτῷ καθιερούμενα· τὸ δ' ἄρχαιον αἰθέρον περιεχέν ἀπειναντίας μείζονας ἐγγυήσεις, ὡς θέλωμεν ἰδεῖ κατωτέρω. Ἀλλ' ὁπωσδήποτε διὰ τῶν πολλῶν καὶ ποικίλων δικαιωμάτων καὶ προνομίων ὅσα αἰέποτε ἡ Πύλη κατὰ τὸ μάλλον καὶ ἡττόν ἀνεγνώρισαν, ὁ πατριάρχης ἀπέβη, ὅπως καὶ ἐλέγετο ὑπὸ τῆς ὁσμάνικῃς κυβερνήσεως, ἐθνάρχης, ὁ ἔστιν ὑπέρτατος· οὐ μόνον ἐκκλησιαστικῶς ἀλλὰ καὶ ἐν πολλοῖς πολιτικῶς τοῦ ἔθνους ἄρχων. Καὶ ἐπειδὴ τότε, καθὼς ἄλλως τε καὶ μέχρι ἐσχάτων, οὐδεμία ἐρίνετο διάκρισις κατὰ ἔθνη τῶν διαφόρων μὴ μουσουλμάνων τοῦ κράτους ὑπηκόων, ἀλλ' ἅπαντες ἐλέγοντο Ῥωμαῖοι, ἡ ὁικαιοδοσία τοῦ πατριάρχου ἐπεξετείνετο ἐπὶ ἅπαν τὸ ὀρθόδοξον χριστιανικὸν τῆς Ἀνατολῆς πλῆρωμα, οὐ μόνον ἐπὶ τοὺς Ἑλληνας ἀλλὰ καὶ τοὺς Ἀλβανούς, τοὺς Βουλγάρους, τοὺς Σέρβους, τοὺς ἄλλους Σλαύους καὶ τοὺς Ἀρμενίους. Ὡς ἀρχηγὸς δὲ τοῦ ἔθνους ἦτο καὶ ἀντιπρόσωπος αὐτοῦ καὶ προστάτης παρὰ τε τῇ Ἱψηλῇ Πύλῃ, καὶ παρ' ὅλαις ταῖς δυνάμεσι παρὰ ταῖς ἐποικίαις τοῦ ἔθνους καὶ ἡ ἐκκλησία συνέπιπτε νὰ ἔχῃσι συμφέροντα σπουδαῖα· ὅθεν διετέλει εἰς ἄμεσον ἀλληλογραφίαν μετὰ τῶν δυνάμεων τούτων καὶ ἡ Ἱψηλὴ Πύλη διεξῆγε τὰς πρὸς αὐτὸν σχέσεις διὰ τοῦ Ῥεῖς ἐφέντη, ὅπως πρὸς τοὺς ἀντιπρόσωπους τῶν ξένων δυνάμεων. Ὁ ὀργανισμὸς τῆς συνόδου καὶ τῆς τοῦ πατριάρχου θρόνου αὐτῆς ἔμεινεν οἷος ἦτο πρότερον. Ἐν γένει λοιπὸν τὸ ἀξίωμα δὲ οὐ ὁ ἀρχηγὸς τῆς ἐκκλησίας περιεβλήθη ἀπὸ τῆς ἀλάσεως ἥτις, κατὰ τὴν ἐξωτερικὴν τοῦλάχιστον αὐτοῦ ἐπιφάνειαν, ὅμοιον καὶ ἐν τισὶ μάλιστα ὑπέρτερον τοῦ ἐπὶ τῶν Βυζαντινῶν αὐτοκρατόρων, ὡς ὀρθῶς παρετήρει ἐν τῇ ἐπτακαίδεκάτῃ ἑκατονταετηρίδι ὁ Μελέτιος. Ἀλλὰ καὶ κατὰ τὴν προηγουμένην ταυτὴς ἑκατονταετηρίδα, ἡ πατριαρχικὴ ἱστορία βεβαίως ἐστὶ οἱ ἄνθρωποι προσελάνον τὸν πατριάρχην ὡς αὐθέντην καὶ βασιλέα.

Καὶ τῇ ἀληθείᾳ πολλὰ καὶ μεγάλα ἐπραττε τὸ πατριαρχεῖν

ἐν ταῖς ἐξωτερικαῖς μάλιστα αὐτοῦ σχέσεσι, καὶ ἰδίως πρὸς τὴν ἐνετικὴν κυβέρνησιν. Ἐν ταῖς κτήσεις τῆς Ἑνετίας ὑπάρχον τότε πολλὰ ἑκατοντάδες χιλιάδων ὀρθοδόξων χριστιανῶν, διότι ἐπὶ μακρὸν μὲν χρόνον ἐκυριάρχησεν αὕτη τῆς Κύπρου, τῆς Κρήτης καὶ ἐκιδιαιλεμμάτων τῆς Πελοποννήσου εἴτε ἐν μέρει εἴτε καθόλου, μέχρι τέλους δὲ διατέλεσεν ἄρχουσα τῶν Ἰονίων νήσων καὶ τῆς Δαλματίας. Οἱ δ' ἐν ἀπάσαις ταύταις ταῖς χώραις ὀρθοδόξοι χριστιανοὶ διετέλουν ὑπὸ ἱερέρχας ὑπαγομένους εἰς τὸν οἰκουμένικόν θρόνον. Καὶ τὸ ἀξιοσημείωτον εἶναι ὅτι ἐν τῇ συνθήκῃ ἣν συνωμαλόγησε πρὸς τὴν Ἑνετίαν ὁ κατακτητὴς ἐν ἔτος μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς βυζαντινῆς πόλεως, ἦτοι τῷ 1454, ἐφρόντισε νὰ ὁρισθῇ ῥητῶς, ὅτι ὁ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως θέλει διατηρήσει ὅλα τὰ ἐκδοήματα ὅσα ἐνέμετο ἐν ταῖς κατεχομέναις ὑπὸ τῶν Ἑνετῶν χώραις καθ' ἣν ἐποχὴν ὑφίστατο. ὅτι τὸ Βυζαντινὸν κράτος. Ἐπὶ τούτου ἐν αὐτῇ τῇ Ἑνετίᾳ ἀπηρτίσθη, ὡς εἶδομεν, πολυάριθμος ἑλληνικὴ κοινότης, ἥς προέστατο ἀπὸ τῆς 16 ἐκκτονταετηρίδος ἑξάρχος πατριαρχικός, καλούμενος μὲν ἀρχιεπίσκοπος Φιλαδελφείας, διότι ἡ μεγάλη ἐκκλησία μετέστησε τὴν ἀρχιερατικὴν τοῦ Φιλαδελφείας προεδρείαν εἰς τὸν ἐν Ἑνετίᾳ ναὸν τοῦ ἁγίου Γεωργίου, φέρων δὲ τὴν εἰκόνα καὶ τὸν χαρακτήρα τοῦ Οἰκουμενικοῦ πατριάρχου ἐν Ἑνετίᾳ καὶ κατὰ πάσας τῆς Δαλματίας τὰς ὀρθοδόξους ἐκκλησίας. Καὶ εἰς αὐτὸν, ὡς φαίνεται, ὑπῆγοντο ὡσαύτως πᾶσαι αἱ κατὰ τὴν λοιπὴν Ἰταλίαν, ἰδίως ἐν Ἀγκώνῃ, καὶ Μεσσήνῃ τῆς Σικελίας, καὶ Μελέττῃ, ἰδρυθεῖσαι ὑπὸ τῶν προεφύγων ἐκκλησίαι, ὡς δυνάμεθα μέχρι τῆς νῦν συμπεράνωμεν ἐξ ἐπιστολῆς ἣν ἔγραψε τῷ 1580 ὁ Φιλαδελφείας Γαβριὴλ πρὸς Μπαρτόλον τὸν Κρούσιον. Ἡ μὲν ἐνετικὴ κυβέρνησις εἶχε συνήθως τὴν φρόνησιν νὰ ἐνέσθῃ ὅτι δὲν συμφέρει εἰς αὐτὴν νὰ παρβαλίζῃ τὴν συνειδήσιν τῶν ὀρθοδόξων αὐτῆς ὑπηκόων, ἀλλ' ὅλα τινὲς κληρικοί, ὑπέκων εἰς τὰ νεύματα τῆς ἀδυσκαπτήτου Ῥώμης, ἀντέπραπτον εἰς τὰ ἀγαθὰ ἐκεῖνα φρονήματα καὶ συμπάρευσεν πολλάκις πρὸς πολιτικούς τῆς Ἑνετίας ὑπαλλήλους εἰς διωγμούς καὶ ἀδικίας, ἔστιν ἰδεῖν δὲ καὶ αὐτὴν τὴν κεντρικὴν κυβέρνησιν. Πολλὰ δημόσια ἔγγραφα καὶ πολλὰ γεγονότα μαρτυροῦσι τὴν παλίμδουλον καὶ παλίντροπον ταύτην πολιτείαν τῆς Ἑνετίας ἣ

δὲ ἐντεῦθεν προκύπτουσα ἀπελπισία τῶν ἡμετέρων ἀπεθαίνεν ἐνότι τοσαύτη ὥστε οὗτοι κατήντησαν νὰ προτιμῶσι τῆς χριστιανικῆς ἐκείνης κυριαρχίας τὴν τουρκικὴν δεσποτείαν. Ἐν ἔτει 1586 ἔγραψεν ἐκ Κρήτης πρὸς τὴν ἐνετικὴν κυβέρνησιν ὁ Γαζδὼνης ὅτι αἱ αὐτόθι Ἕλληνες, ἐξαίρεσει ἴσως τῶν προνομιούχων, ποθοῦσι τὴν καθαιρέσιν τῆς ἐνετικῆς ἀρχῆς, καὶ γινώσκουσι μὲν ὅτι τούτου γινόμενου δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ὑποκύψουσιν εἰμὴ εἰς τὴν τουρκικὴν κυβέρνησιν, ἀλλὰ φρονοῦσιν ὅτι τὰ κατ' αὐτοὺς δὲν δύναται δι' οἰαςδήποτε μεταβολῆς νὰ ἀποθῶσι χεῖρονα τῶν παρόντων. Ἐπὶ δὲ τῆς τελευταίας ὑπὸ τῶν Ἑνετῶν κατοχῆς ἐλοκλήρου τῆς Πελοποννήσου, οἱ αὐτόθι Ἕλληνες ἐβεβαίουν τὸν **La Motraye**, (τὸν ἐν ἔτει 1727 εἰς Ἀγγλὴν ἐκδύοντα τὰς περιηγήσεις αὐτοῦ ἐν Εὐρώπῃ, Ἀσίᾳ καὶ Ἀφρικῇ), ὅτι, πληρώσαντες ἅπασι εἰς τοὺς τούρκους τὸ χαράτсион, διετέλουν ὅσον ἔνεστι ἀνενόχλητοι ὑπ' αὐτῶν, ἐνῷ οἱ Ἑνετοὶ ἀπ' ἐναντίας ζῶσιν ἀνεὶ διακρίσεως ἐν ταῖς οἰκίαις αὐτῶν καὶ ἐν τοῖς κήποις, λαμβάνουσιν ὅ,τι τοὺς ἀρέσκει καὶ κακοποιοῦσι τοὺς παραπονομένους. Οἱ στρατιῶται σταθμεύουσι παρ' αὐτοῖς, οἱ ἀξιωματικοὶ διαφθεῖρουσιν ἢ ἀπάγουσι τὰς γυναῖκας αὐτῶν καὶ τὰς θυγατέρας, οἱ δὲ ἱερεῖς καταναγκάζουσιν αὐτοὺς νὰ ἀλλαξοπιστήσωσιν, ὅπερ δὲν πράττουσιν οἱ Τούρκοι. Τὸ δὲ κακὸν προέβη ἐπὶ τοσοῦτον ὥστε ὁ πατριάρχης τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἠναγκάσθη νὰ ἀφαιρῇ πάντας τοὺς Ἕλληνας ὅσοι ἤθελον λάβει ἐνετικὴν ὑπηρεσίαν.

Ἐπαναλαμβάνομεν ὅτι τὰ δεινὰ ταῦτα συνέβαινον ἐκ διαλειμάτων μόνον καὶ ὅτι πολλάκις ἡ ἐνετικὴ κυβέρνησις ἔγραφε μὲν εἰς τοὺς ἐν Κρήτῃ καὶ ἀλλαχοῦ ἀντιπροσώπους αὐτῆς, ὅτι αἰετοτε σπουδαιότατον καθήκον ἐθεώρησε νὰ σέβεται τὸ θρησκευτικὸν τῶν Ἑλλήνων αὐτῆς ὑπηκόων, ἀνῆγγελλε δὲ αὐτοῖς ὅτι ὑπέβαλλεν ἐπὶ τούτῳ παραστάσεις εἰς τοὺς ἀρχιερεῖς τῆς Ρώμης. Ἐπειδὴ ὅμως αἱ καταπίσεις ἐπανελαμβάνοντο, ὁ οἰκουμενικὸς θρόνος ἠναγκάζετο νὰ παρεμβαίνει, καὶ οὐκ ὀλίγα σώζονται δείγματα τῆς τοιαύτης αὐτοῦ ἐντόνου μεσολαβήσεως. Τοιαύτη λ. χ. εἶναι ἡ ἐπιστολὴ, ἣν ἔγραψεν ὁ πατριάρχης Μάξιμος τῷ 1480 πρὸς τὸν δόγην τῆς Ἑνετίας Ἰωάννην Μοσενῆγον καὶ ἣν πρὸ εἰκοσαετίας περίπου ἀνευρῶν ἐν τοῖς δημοσίοις τῆς Βιέννης ἀρχείοις ἐπὶ καλλιστῆς περὶ

γαμνῆς γεγραμμένην, ἐδημοσίευσεν ὁ Γερμανὸς Θωμάς. Διὰ τῆς ἐπιστολῆς ταύτης ὁ ἀσκήματος πατριάρχης μετὰ πολλῆς ἀξιοπρεπείας καταγγέλλει αὐτὴν ὡς ὑψηλοτάτη καὶ λαμπρότατη αὐθεντία τῶν Βενετῶν, τὰ ἄλλα ἀρίστως καὶ ὡς οὐκ ἄν τις εἴπῃ διοικουσα, εἰς τοῦτο συνεπάγεται παρὰ πᾶσαν Ῥωμαγιανῶν, τῶν τῆς εἰρήνης ἐχθρῶν καὶ συγγνώμῃ καὶ παρορᾷ διωγμῶν παρὰ τινων γινομένων ἐν ταῖς τόποις οἷς ἄρχεται εἰς τοὺς ταπεινοὺς Ῥωμαίους ὅσοι τῆς ἡμετέρας γυναικὸς καὶ τάξεως εἰσὶ. Καὶ τοῦτο εἰς περιφρόνησιν ἡμῶν καὶ ἀειμῶν ἡμῶν δεχόμεθα. Διατί γὰρ ἕτερον εἰς αὐτοὺς τοιαῦτα παιοῦσιν, εἰμὴ διότι τῆς ἡμετέρας τάξεως εἰσὶ καὶ τὸ πᾶν τῶν τεροῦσιν; Ὅπερ οὐτε δίκαιον ὄλως οὐτε συμφέρον. Καὶ γὰρ παράδειγμα δίδοτε τοῖς ἄλλοις. Μετὰ δὲ τὴν ἀπειλὴν ταύτην αἰσθανόμενος τὴν ἀνάγκην νὰ παραιτηθῇ κατὰ τὴν δόξαν διαβεβαίωσεν αὐτὸν, ὅτι δὲν λέγει ταῦτα πρὸς βλάβην τῆς ὑψηλότητος αὐτοῦ αὐθεντίας. «Ἐθέλομεν γὰρ καὶ ἡμεῖς τὴν ἡμετέραν αἰσχρῶν καὶ οὐστάσιν, ὡς δὴ καὶ ἡμεῖς ἐθέλετε, καὶ τοῦτο εὐχόμεθα.» Ὁμολογία φοβερὰ, ἥτις γραφομένη ἀπέκρινται τοῦ βασιλεύοντος ἐπὶ Μεχμέτ Β' καὶ δυναμένη, ἂν τυχὼν ἤθελε καταστῇ γνωστὴ εἰς αὐτὸν, νὰ ἐπιφέρῃ τὸν θάνατον τοῦ γράφοντος, μαρτυρεῖ μετὰ πόσου θάρρους καὶ μετὰ πόσης αὐταπαρνήσεως ὑπηρετοῦν οἱ ἱεράρχαι ἐκεῖνοι τὰ συμφέροντα τοῦ ἔθνους καὶ τῆς ἐκκλησίας. Ἀλλὰ, ἐπιφέρει ὁ πατριάρχης, λέγομεν ταῦτα ἐπὶ τὸ δίκαιον, τὸ εὐπροσπές καὶ τὸ συμφέρον. Τὸ γὰρ βίᾳ κρατούμενον, φησὶ τις σοφὸς, στασιάζει, καιροῦ λαβόμενον τὸ δὲ ἐκούσιως καὶ ἀδίσκτως, αἰεὶ ἀστασίασθαι. Ἐπειτα πάλιν ἐντείνων τὰς παραστάσεις πρὸς τὴν ὑψηλοτάτην καὶ συνεσιώτατην ἡμῶν βουλὴν, ἀρίστα, ἵνα οἱ τοιοῦτοι διωγμοὶ καὶ πειρασμοὶ παύσωνται, καὶ ἀδείῃ ἢ πᾶσιν εἰς τὰ ἔθνη καὶ τὴν πίστιν αὐτῶν ποιεῖν ὡς βούλονται. Εἰ οὖν ὁ μέγας καὶ ὑψηλότατος αὐθέντης, ἑτέρας πίστεως ὢν, τοὺς χριστιανούς καὶ πάντας ἀφίστην εἰς τὴν ἐλευθερίαν τῆς γνώμης καὶ πίστεως, πολλῷ μᾶλλον δίκαιόν ἐστι ὑμᾶς τοῦτο παῦσαι καὶ μὴ διὰ τινων πλεονεξίαν καὶ θέλημα ἀλόγιστον, ἀδίκον τι καὶ παράλογον ἀφείναι γίνεσθαι, Θεὸν τε καὶ ἡμᾶς λυπεῖν καὶ ὡς περ

κύβον ἀναρίπτειν τὰ πράγματα, μηδεμίαν εὐλόγου ἀνάγκης καὶ συστατικῆς τῆς αὐθεντίας καταπειγούσης, ὃ ἴσως οὐδὲ Θεὸς περιόφεται. » Ἐπὶ τέλους δὲ ἐξαιτεῖται νὰ ἀποδοθῶσι τὰ εἰσοδήματα καὶ δικαιώματα, ὅσα ἡ ἀνατολικὴ ἐκκλησία εἶχεν εἰς Κρήτην, εἰς Μεθώνην, καὶ Κορώνην καὶ τὰς ἄλλας τὰς ἐν τῇ πεύρῃ τῆς Ἑνετίας πόλεις, καὶ προσέτι νὰ μὴ παρεμποδίζωνται οἱ εἰς τὰς ἐνετικὰς χώρας πρὸς συλλογὴν ἐλεῶν καὶ βοηθημάτων ὑπὲρ τῆς ἐκκλησίας ἀποστελλόμενοι.

Ἐτέρᾳ ἀξιωμακτοῦ πατριαρχικῆ διακοίνωσις πρὸς τὴν ἐνετικὴν κυβέρνησιν εἶναι ἡ ὑπὸ τοῦ περιφανοῦς Ἱερεμίου Β' τῷ 1583 γραφεῖσα πρὸς τὸν γαληνότατον πρίγκηπα τῶν κλεινῶν Βενετιῶν κύριον κύριον Νικόλαον Νταπόντε, ἧς τὸ πρωτότυπον, καίμενον ἐν τοῖς κεντρικοῖς ἐνετικοῖς ἀρχείοις, ἐξεδόθη κατὰ πρῶτον ὑπὸ τοῦ Σοφοκλέους Οἰκονόμου ἐν βίῳ Γρηγορίου, μητροπολίτου Εἰρηνοπούλεως καὶ Βατοπεδίου, ἐξ ἀντιγράφου ὑπερῆμεψεν αὐτῷ ὁ Ἰωάννης Βελοῦδας. Ἐν τῇ ἐπιστολῇ ταύτῃ ὁ λόγος εἶναι περὶ τοῦ τότε τροπολογηθέντος ὑπὸ τῆς δυτικῆς ἐκκλησίας ἡμερολογίου. «Ὁ ἐνταῦθα περιφανέστατος βασιλεὺς κύριος Τζουάν Φραντζέσκος Μουρεζίνης, γράφει ὁ πατριάρχης, ἐμφανισθεὶς σωματικῶς, ἡξίωσεν ἡμᾶς ὡς ἀπὸ τῆς σῆς γαληνότητος καὶ πάσης τῆς μεγαλοπρεποῦς ἀριστοκρατίας, ἵνα πρόβλεψιν τινα οἰκονομῶμεν δι' ἧς, τῆς νέας διορθώσεως γεγонуίας, δυνηθῇ ἡ ἐκκλησία τῆς παλαιᾶς καὶ νέας Ῥώμης συνεορτάζειν ἕνεκα τῆς ἐπομένης εἰρήνης τῶν χριστιανῶν. Καὶ ἐπειδὴ ἤκουσε παρ' ἡμῶν ὅτι οὐ δυνατόν ἡμῖν γενέσθαι, ἐν μέρει τὰ καλύοντα διηγησαμένων, ὡς φιλόχριστον ὄντα σὲ καὶ φιλέλληνα, καὶ ὡς τὴν ἀρχὴν ἡμῶν φιλοῦσαν τοῖς γραικοῖς τῶν ἄλλων πλέον χριστιανικῶν ἀρχῶν, γράψαι πρὸς σὲ ἐκρίναμεν διὰ τὴν θεῖαν εἰρήνην· οὐ γὰρ ἀγνοοῦμεν ὅσα σκάνδαλα ἔχουσι γενέσθαι διὰ τὰ νέα ταῦτα ὥρολόγια. » Ἀξίον τοίνυν κρίνομεν οἰκονομίαν τινὰ γενέσθαι, ἣν μὲν ἐγὼ πᾶσι κηρύξω καὶ ὀρίσω, καὶ μᾶλλον εἰς Κρήτην καὶ τὰς λοιπὰς νήσους· ἡ δὲ γαληνότης σου ἐπινεύσοι καὶ προστάξοι. Καὶ ὥσπερ οἱ κατὰ καιροὺς τῆς πρεσβυτέρας Ῥώμης μακαριώτατοι, διὰ τὸ καλὸν τῆς εἰρήνης, ἔγραψαν καὶ ὥρισαν ἵνα οἱ μὲν αὐτοῖς ὑπήκοοι τὰ ἔθνη αὐτῶν κρατῶσιν, οἱ δὲ τῆς ἡμῶν ἐκκλησίας τὰ ἡμῶν, καὶ οὔτε

οἱ Λατῖνοι γραϊκοὺς ἐνοχλῶσιν, οὔτε οἱ γραϊκοὶ Λατίνους, ἀλλ' ἐν ἀγάπῃ τὸν ἕνα Χριστὸν δοξάζουσιν ἀσκανδαλίως· οὕτω καὶ νῦν ἡ μὲν ἀνατολικὴ ἐκκλησία ἡμῶν διακρατεῖ τὰ αὐτῇ παραδοθέντα, ἡ δὲ δυτικὴ ὡς θέλει καὶ βούλεται. Ἄλλως γὰρ ποῦναι οὐκ ἔχομεν, παντὸς πατριάρχου τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας ταύτης κανόνι καὶ νόμοις ὀφείλοντος ὑποκεῖσθαι, καὶ παραδόσεις ἐκκλησιαστικάς. Ὁ Μεθ' ὃ διαξήγει τὰς ἐκκλησιαστικὰς ταύτας παραδόσεις καὶ ἐπιμένει εἰς τὴν ἐν τῇ Ἀνατολῇ τήρησιν αὐτῶν ἐπιφέρων τοὺς ἐξισθημειώτους τούτους λόγους. Εἰπερ ἀληθεῖα καὶ θεῖον πνεῦμα περὶ ἀναγκῶν κυρίως ἐσκόπουν, πολλὰ ἄλλα εἰσι ψυχοφελῆ καὶ σωτήρια, καὶ οὐχὶ τὰ παίγνια τῶν ὀρθολογίων τούτων, οὐδὲν ὄντων. Ποτὲ ἱεράρχης ἰσως δὲν ἐλάλησε μετὰ πλείονος συνέσεως καὶ βαθυτέρας συνειδήσεως τοῦ ἀληθινοῦ χριστιανικοῦ πνεύματος. Μὴ ταράττωμεν, λέγει, τὰ πνεύματα διὰ τοιούτων ζητημάτων, ἀλλὰ φροντίσωμεν μάλλον περὶ τῆς ἠθικῆς αὐτῶν ἀναπλάσεως. Πῶς νὰ μὴ ἐπαινέσωμεν προσέτι τὴν ἐπιτηδεϊότητα μεθ' ἧς τοσοῦτον ἐπιεικῶς ὁμιλεῖ περὶ τε τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς ἐνετικῆς κυβερνήσεως ὃν πρὸς τοῖς ἄλλοις ἀποκαλεῖ *φιλέλληνα* καὶ περὶ τῶν ἀρχιερέων τῆς Ῥώμης ὅσοι μετριοπαθέστερον τῶν ἄλλων πρὸς τοὺς ἡμετέρους ἐπολιτεύθησαν. Οἱ παπαιοὶ οὗτοι ἦσαν ἰδίως ὁ Λέων Ι', 1514, καὶ ὁ Κλήμης Ζ', 1526, περὶ ὧν καὶ ἕτερος πατριάρχης, ὁ Κύριλλος Δ', γράφων τῷ 1712, ἀποκαλεῖ αὐτοὺς τὸν μὲν Λέοντα *ἀγαθὸν τε καὶ καλὸν*, τὸν δὲ Κλήμεντα *προνοητικώτατον καὶ κατὰ πάντα φιλέλληνα*. Μὴ παρασιωπήσωμεν ὡσαύτως ὅτι ἐν τῇ ἐπιστολῇ ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει πρόεδρος τῆς Ἑνετίας παρίσταται ἐμφανισθεὶς ἐνώπιον τοῦ πατριάρχου καὶ διαπραγματευθεὶς τὴν προκειμένην ὑπόθεσιν ὡς ἄμεσος παρ' αὐτῷ ἀντιπρόσωπος τοῦ δόγου καὶ τῆς γερουσίας, ἐξ οὗ δηλοῦται ὅτι οἱ παρὰ τῇ ὑψηλῇ Πύλῃ διαπεπιστευμένοι βέλτοι τῆς Ἑνετίας ἐλογίζοντο ὡς τοιοῦτοι καὶ παρὰ τῷ οἰκουμενικῷ θρόνῳ.

Ἐτέρως δὲ ἐπιστολῆς τοῦ αὐτοῦ Ἱερεμίου Β' πρὸς τὸν αὐτὸν δόγην, σταλείσης δύο ἔτη πρότερον καὶ πρὸ μικροῦ ἐκ τῶν ἐνετικῶν ἀρχείων δημοσιευθείσης τὸ πρῶτον ὑπὸ Βελοῦδου, δὲν θέλομεν μνημονεύσει, εἰμὴ μόνον ὡς συντελούσης εἰς διευκρίνησιν τῆς

τοῦ Φιλαδελφείας ἀρμοδιότητος. Τῷ οὖν πατριάρχῃ ἐμὴν ἐν αὐτῇ περὶ δύο μοναχῶν, οἵτινες διέτρεχον τὰ αὐτόθι μέρη καὶ τὴν Ἰταλίαν, χρηματολογούντες ὑπὲρ τῆς ἀναταλικῆς δῆθεν ἐκκλησίας καὶ ἀπατῶντες τοὺς πολλοὺς διὰ πλαστῶν γραμμάτων, παρακαλεῖ μὲν τὸν δόγην νὰ παιδεύσῃ αὐτοὺς ὡς δεῖ, ἐπιφέρει δέ· ἡμεῖς γὰρ οὐδένα ἐπίτροπον ἡμῶν ἔχομεν αὐτοῦ πάρεξ τοῦ ἱερωτάτου καὶ σοφωτάτου ἀρχιερέως Φιλαδελφείας κυροῦ Γαβριήλ. » Καὶ ἐπειδὴ ἐν τῇ αὐτῇ ἐπιστολῇ ἐγένετο προηγουμένως λόγος οὐ μόνον περὶ τῶν ἐνετικῶν ἐπαρχιῶν ἀλλὰ καὶ περὶ τῆς Ἰταλίας ἐν γένει, κυροῦται ἐτι μᾶλλον ἡ ἀνωτέρω ἐκτεθεῖσα γνώμη ὅτι ἡ τοῦ Φιλαδελφείας δικαιοδοσία ἐξετείνεται ἐπὶ τοὺς καθ' ἅπασαν τὴν Ἰταλίαν ὀρθοδόξους χριστιανούς. Ἀλλ' ὁ οἰκουμενικὸς θρόνος δὲν ἐνόμιζε μόνον αὐτοῦ καθῆκον τὸ συνηγορεῖν παρὰ τῇ ἐνετικῇ κυβερνήσει ὑπὲρ τῶν ἐν Χριστῷ τέκνων αὐτοῦ ὅσα εἰς αὐτὴν ὑπετάσσοντο· ἐφρόντιζε συγχρόνως ν' ἀποτείνη καὶ πρὸς αὐτὰ ταῦτα τὰ ἴδια τέκνα νοθεσίας καὶ πρότροπας εἰς τήρησιν γνησίου χριστιανικοῦ βίου καὶ φρονήματος. Μίαν δὲ μάλιστα τῶν προτροπῶν τούτων καὶ τῶν νοθεσιῶν, δικαίως πολλὰκις ἐπαινεθεῖσαν, δὲν δυνάμεθα νὰ ἀποσιωπήσωμεν ἐνταῦθα. Ἐπατριάρχευεν ἐν Κωνσταντινουπόλει τῷ 1567 ὁ Μητροφάνης Γ'. Εἰς τοῦτον ἀνεφέρθησαν οἱ ἐν Κρήτῃ Ἰουδαῖοι παραπονοῦμενοι, ὅτι τινὲς τῶν αὐτόθι χριστιανῶν ὅτε μὲν ἀδίκως συκοφαντοῦσιν αὐτοὺς εἰς τὰς ἀρχάς τῆς ἐνετικῆς κυβερνήσεως, ὅτε δὲ καὶ οἰκοθεν κακοποιοῦσι, μισθὸν ἔχειν παρὰ τῷ πάντων Θεῷ ἐκ τοῦτου νομίζοντες. Ταῦτα μαθηάνων ὁ πατριάρχης καὶ εὐλόγως ἀγανακτήσας, ἔγραψε πρὸς ἅπαντας τοὺς Ἕλληνας τῆς νήσου Κρήτης ἐγκύκλιον ἐπιστολὴν δι' ἧς ἀφώριζε μὲν τοὺς ἐκτρεπομένους εἰς τοιαύτας διαβολὰς καὶ τοὺς χεῖρας αἰρόντας κατὰ τῶν Ἰουδαίων, ἀνεκλήρυττε δὲ ἀρχὰς σωτηρίους, σπανίως κατ' ἐκείνῳ τοῦ χρόνου ἐν τῇ ἐσπερίᾳ Εὐρώπῃ πρεσβευομένους καὶ τηρουμένους. Ὡς γὰρ ἀδικία καὶ συκοφαντία, ἔλεγε, καθ' οὗ ἂνπραχθεῖν καὶ τελεσθεῖν, ἀδικία ἐστὶ καὶ οὐκ ἐστὶ ποτὲ τὸν ἀδικούντα εἶναι ἀνεύθυνον ἐκ τοῦ προφασίζεσθαι ὅτι ἐτερόδοξον ἠδίκησε καὶ οὐκ εὐσεβῆ. Ἐπεὶ καὶ ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς ἐν εὐαγγελίοις, μηδένα φησὶ διατείσητε μηδὲ συκοφαντήσητε· μὴ διαχω-

φιζον πάντως, μηδὲ χάραν διδούς τοῖς εὐσεβέσιν ἀδικεῖν τοὺς ἄλλοτρίοφρονας. Οὕτως οὖν γράφοντες, θρησκάσεως τυχεῖν τὰ τοιαῦτα βουλόμεθα ἐφ' ᾧ καὶ τὸ παρὸν ἀπελύσαμεν γράμμα, ὅπερ ἐν πάσῃ τῇ νήσῳ παρήρσει· ἀναγνωσθήτω καὶ δηλωθήτω. »
Ἡ ἐπιστολὴ αὕτη ἐδημοσιεύθη κατὰ πρῶτον ὑπὸ Μαρτίνου Κρου-
σίου ἐν τῇ συλλογῇ τῇ ἐπιγραφομένῃ *Turcograecia*.

Ἐάν, δέ, ἐν ταῖς ἐνεστικαῖς κτήσεσι κατέχουν πολλαὶ ἑκατον-
τάδες χιλιάδων Ἑλλήνων, εἰς τὰς ἀχανεῖς πρὸς βορρᾶν τοῦ
ὀσμανικοῦ κράτους χώρας ὑπῆρχον ἑκατομμύρια δλα χριστιανῶν
ἀλλογλώσσων μὲν ἀλλ' ὁμοδόξων, ἡ δὲ ἐκκλησίαι τῆς Μόσχας
ἐπαίχον ἐν τῷ καταλόγῳ τῶν εἰς τὸν οἰκουμενικὸν θρόνον ὑπα-
γομένων μητροπόλεων τὴν ἐδοξηκοστήν τάξιν. Ἐντεῦθεν ποι-
κίλαι σχέσεις αἰείποτε ὑφίσταντο μεταξύ τῆς ἑλληνικῆς ἐκκλη-
σίας, ιδίως τοῦ ὑπερτάτου αὐτῆς ἀρχοντος, καὶ τῆς ῥωσικῆς κυ-
βερνήσεως. Ἐπὶ τῆς τρίτης ὁμῶς πατριαρχείας τοῦ προμνημο-
νευθέντος Ἱερεμίου Β' ἐπῆλθε τυπικὴ τις περὶ τὰς σχέσεις τροπο-
λογία. Ὁ τότε ἀρχὼν τῆς Ῥωσίας Ἰωάννης Δ' ἀπεφάσισε νὰ
ἀναβιδάσῃ τὸν μητροπολίτην Μόσχας εἰς τὸ τοῦ πατριάρχου ἀ-
ξίωμα. Προεβλήθη δὲ τῷ 1586 τοῦ πατριάρχου Ἀντιοχείας
Ἰωακείμ εἰς τὴν πόλιν ἐκείνην ἐπὶ συλλογῇ δωρημάτων, ὃ μὲν
σάρος ἐδήλωσεν αὐτῷ τὴν ἐπιθυμίαν ταύτην, ὃ δὲ Ἰωακείμ
ὑπέσχετο νὰ συνεννοηθῇ περὶ τοῦ πράγματος, ὅτε ὑπαγομένου
εἰς τὴν κρίσιν καὶ ἀπόφασιν τῆς ὅλης ἐκκλησίας, μετὰ τοῦ οἰκου-
μενικοῦ τῆς Κωνσταντινουπόλεως θρόνου καὶ τῶν ἄλλων πατρι-
αρχῶν. Ἐκ τούτου λοιπὸν λαβὼν τὸ ἐνδόξιμον ὃ Ἱερεμίας Β'
καὶ ἀναλογιζόμενος ὅτι ἡ διεξαγωγὴ τῆς ὑποθέσεως ταύτης ἡδύ-
νατο νὰ ἀπαβῇ εὐφέλμος μᾶλλον ἢ ἐπιβλαβὴς τῷ ὀρθοδόξῳ τῆς
Ἀνατολῆς πληρώματι, ἀπῆλθεν αὐτοπροσώπως εἰς Ῥωσίαν καὶ
ἀφίκετο εἰς Μόσχαν κατὰ ἰούλιον τοῦ 1588. Δὲν θέλομεν ἐνδια-
τρέψαι περὶ τὰ καθέκαστα τῆς ὁδοπορίας ταύτης καὶ τῶν πρὸς
ἐνδρυσιν τοῦ μέου πατριαρχείου ἐνεργηθέντων, ἀτινα πάντα πε-
ριέγραψαν δύο αὐτόπται μάρτυρες, ὁ ἀρχιεπίσκοπος Ἐλκασσῶνος
Ἀρσένιος καὶ Δωρόθεος ὁ μητροπολίτης Μονεμβασίας, οἵτινες εἴ-
χον συνοδεύσει τὸν Ἱερεμίαν Β'. Ἀρκεῖ νὰ εἰπωμεν ἐνταῦθα ὅτι,

τῇ 26 ἰανουαρίου 1589, ὁ Ἱερεμίας ἀνηγγέρευσε πανηγυρικῶς τὸν μητροπολίτην Μόσχας Ἰωάννην πατριάρχην Βλαδιμηρίας, Μόσχας, καὶ ἀπάσης Ῥωσίας, καὶ ἀπασῶν τῶν βορείων χωρῶν. Ἐπιστρέψας δὲ εἰς Κωνσταντινούπολιν συνεκάλεσε σύνοδον κατὰ φεβρουάριον τοῦ 1591, ἣτις ἐκύρωσε τὴν ἰδρυσιν τοῦ νέου πατριαρχείου, διὰ πράξεως ὑπογραφείσης, κατὰ μὲν τὰς Ῥωσικὰς μαρτυρίας ὑπὸ τριῶν τοῦλάχιστον πατριαρχῶν, 42 μητροπολιτῶν, 19 ἀρχιεπισκόπων καὶ 20 ἐπισκόπων, κατὰ δὲ τοὺς ἡμετέρους ὑπὸ μόνου τοῦ Ἱερεμίου, τοῦ πατριάρχου Ἀλεξανδρείας Μελετίου καὶ τινων μοναχῶν καὶ δευτερευόντων ἱερωμένων. Οἱ ἐπίσκοποι ἀντετάχθησαν, ἰδίως ὁ Μενεμβασίας Δωρόθεος. Παρὴν δὲ ἐν τῇ συνόδῳ καὶ ὁ παρὰ τῇ Πύλῃ πρέσβυς τῆς Ῥωσικῆς κυβερνήσεως. Τὸ καθ' ἡμᾶς, ὁσοιδήποτε καὶ ἂν ἦσαν οἱ ὑπογράψαντες εἰς τὴν συνεδικτὴν ταύτην πράξιν, ὁ Ἱερεμίας Β' ἐπολιτεύθη συνετῶς καὶ συμφέρονος πρὸς τὸ ἀληθές συμφέρον τῆς ἐλληνικῆς ἐκκλησίας. Καὶ μὲν ὁ ἀρχιερεὺς Μόσχας γενόμενος ἰσότημας τῶν 4 πατριαρχῶν καὶ ὑπέρτερος ὢλων τῶν ἐπισκόπων, μητροπολιτῶν καὶ ἀρχιεπισκόπων τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας, ἔπαυσε τοῦ νὰ ὑπάγεται διοικητικῶς εἰς τὸν οἰκουμενικὸν θρόνον. Ἀλλ' εἶναι οὐδὲν ἥττον βέβαιον ὅτι πράγματι διετέλει πρὸ καιροῦ ἀνεξάρτητος, ἡ δὲ ὑπὸ τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας ἐπίσημος κύρωσις τῆς ἀνεξαρτησίας ταύτης, οὐδαμῶς μὲν κατ' οὐσίαν ἠλάττωσε τὴν τοῦ οἰκουμενικοῦ θρόνου δικαιοδοσίαν, συνέσφιγξε δὲ ἀπ' ἐναντίας τοὺς πνευματικὰς δεσμοὺς τῶν δύο ἐκκλησιῶν, διὰ δὲ τῶν εὐμενῶν σχέσεων αἵτινες ἐτι μᾶλλον μεταξὺ αὐτῶν ἐπαυχίσθησαν, παρέσχεν εἰς τὸν ἀνατολικὸν κλῆρον οὐκ ὀλίγους πόρους, ὧν εἶχεν ἀπαραίτητον ἀνάγκην ἐν τῷ μέσῳ τῶν κακουχιῶν καὶ στερησῶν ἃς ἐπάσχε. Καὶ ἔπειτα ἂν ἡ ἐκκλησία τῆς Ῥωσίας ἔπαυσεν ἔκτοτε τοῦ νὰ ὑποτάσσεται διοικητικῶς εἰς τὸν οἰκουμενικὸν θρόνον, εἰς πάσας ὅμως τὰς δυσχερεῖς περιστάσεις ἐξηκολούθει νὰ ἐπικαλεῖται τὴν συνδρομὴν τοῦ θρόνου τούτου. Τῇ 1665 ὁ τσάρος ἀπετάθη πρὸς τὸν τότε οἰκουμενικὸν πατριάρχην Διονύσιον Ι' παρακαλῶν αὐτὸν νὰ προσέλθῃ εἰς Μόσχαν, ἵνα προεδρεύσῃ τὴν σύνοδον τὴν συγκροτηθεῖσαν πρὸς καθάραισιν τοῦ κατ' αὐτοῦ αὐθαδιάσαντος ἰδίου πατριάρχου. Καὶ ὁ μὲν Διονύσιος φοβούμενος τὰς

διαβολὰς δὲν ἐτόλμησε νὰ ἀπέλθῃ· ἐπεμψεν δὲως ἐπιτρόπους αὐτοῦ τοὺς πατριάρχας Ἀντιοχείας καὶ Ἀλεξανδρείας, Μακάριον καὶ Παΐσιον, καὶ τὸν Σιναίου ἀρχιεπίσκοπον Ἀνανίαν. Εἶναι ἀληθές ὅτι ὁ μέγας βεζύρης πληροφορηθεὶς περὶ τούτου ἠνάγκασε τὸν Διενόφιαν νὰ καθαιρέσῃ τοὺς δύο πατριάρχας καὶ τὸν ἀρχιεπίσκοπον, ὥστε συνέβη τὸ παράδοξον τοῦτο, ὅτι, ἐνῷ ἐκεῖνοι ἐβουλεύοντο ἐν Μόσχᾳ περὶ τῆς καθαιρέσεως τοῦ αὐτόθι πατριάρχου, καθροῦντο συγχρόνως αὐτοὶ ἐν Κωνσταντινουπόλει. Ἀλλ' ὁ τσάρος ἐπέμψε πρὸς τὴν Ὑψηλὴν Πύλιν πρεσβεῖαν ζητήσασαν καὶ ἐπιτυχούσαν τὴν ἀποκατάστασιν τῶν δύο πατριαρχῶν καὶ τοῦ ἀρχιεπισκόπου εἰς τὰ προηγούμενα αὐτῶν ἀξιώματα. Οἱ ἱεράρχαι οὗτοι διέτριψαν ἐν Μόσχᾳ ἔτος ὀλόκληρον καὶ συνετέλεσαν οὐ μικρὸν εἰς τὴν ἀνθρώπῳ μὲν τῆς σφόδρα χαλαρωθείσης παρὰ τῷ αὐτόθι κλήρῳ ἐκκλησιαστικῆς πειθαρχίας, εἰς τὴν εἰσαγωγὴν δὲ τοῦ τυπικοῦ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐκκλησίας. Ἐτυχον δὲ τμητῶν ἐξαιρέτων· διότι ὅτε μὲν ἀφίκοντο εἰς Μόσχαν αὐτὸς ὁ τσάρος ἐξῆλθε τῆς πόλεως εἰς προὑπάντησιν αὐτῶν μετὰ παντὸς τοῦ κλήρου καὶ πάσης τῆς αὐλῆς καὶ κατέλυσαν ἐν τοῖς ἀνακτόροις ὅτε δὲ ἀπῆλθον συναπήγαγον ἐλέη πολλὰ καὶ δῶρα λαμπρότατα καὶ ἀμάξας καὶ ἵππους καὶ πολυτελέστατον φιλοτίμημα πρὸς τὸν πατριάρχην Διονύσιον. Τοιαῦται ἦσαν τότε αἱ μεταξὺ ἐλληνικῆς καὶ ῥωσικῆς ἐκκλησίας σχέσεις.

Ὁ τρόπος καθ' ὃν διεξήχθη ἡ ἐπὶ τοῦ πατριάρχου Ἱερεμίου Β' ὑπέθεσις, ἥ τε ἀποδημία δηλαδὴ τοῦ πατριάρχου, ἐγκαταλιπόντος τὴν ἐδρὰν αὐτοῦ ἵνα μεταβῇ πρὸς ξένον κυριάρχην καὶ ἡ μετέπειτα ἐπίσημος τοῦ πρέσβεως τῆς Ῥωσίας σύμπραξις ἐν τῇ συνόδῳ δι' ἧς ἐρρυθμίσθησαν αἱ σχέσεις τῆς βορείου ἐκκλησίας πρὸς τοὺς ἐν τῷ ὀθωμανικῷ κράτει πατριάρχας, μαρτυρεῖ αἰθὺς ὅποσον αὐταρτέως καὶ οὕτως εἰπεῖν ἀνεξαρτήτως ἐνήργει ὁ οἰκουμενικὸς θρόνος ὑπὸ αὐτὰς τὰς ὀψεις τῆς ὀθωμανικῆς κυδερνήσεως. Τὰ δὲ ἐπὶ τοῦ πατριάρχου Διονυσίου Γ' γενόμενα ὑποδεικνύουσι μὲν περιορισμὸν τινα κατὰ τοῦτο ἐπελθόντα, ἡ ἀμέσως δὲ μετὰ τὴν ἐκτάκτου ῥωσικῆς πρεσβείας ἐπιτευχθεῖσα ἀποκατάστασις τῶν ἱεραρχῶν ἀπαδεικνύει ὅτι ἡ Ὑψηλὴ Πύλη ἐπέτρεπε

πάντοτε ἐπὶ τέλους τὰς σχέσεις ἐκείνας τοῦ οἰκουμένου θρόνου πρὸς ἕνας δυνάμεις.

Ἀλλ' οὐδέποτε ἴσως τὸ ἀξίωμα τοῦτο ἀνεδείχθη λαμπρότερον ἢ ἐπὶ Κυρίλλου Α' τοῦ Λουκάρεως, τοῦ ἀπὸ τοῦ 1621 μέχρι τοῦ 1637 ἐπὶ 8 καὶ $\frac{1}{2}$ ἐκ διαλειμμάτων ἔτη πατριαρχεύσαντος. Κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἡ ὁσμανικὴ κυβέρνησις πρὸ καιροῦ εἶχε παύσει τρέφουσα τὴν πρὸς τὸν καθολικὸν κόσμον δυσπιστίαν ἥς ἕνεκα ἰδίως ὁ πορθητὴς τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀπένευκε τηλικαύτην προστασίαν πρὸς τὴν ἐκκλησίαν τῶν ὀρθοδόξων αὐτοῦ ὑπακόων. Περὶ σπουδαίων ἀπὸ τῆς Δύσεως κινδύνων ὡς πρὸς τὴν ὑπαρξὴν τῆς μουσουλμανικῆς ἐν τῇ Ἀνατολῇ κυριαρχίας, λόγος δὲν ἠδύνατο πλέον νὰ ᾔῃαι. Ὅσονδήποτε λαμπρὰ καὶ ἂν ὑπῆρξαν πολλὰ τῶν κατορθωμάτων τῆς Ἰσπανίας, τῆς Ἰταλίας καὶ τῆς Γερμανίας, τὰ κατορθώματα ταῦτα ἀπέδωσαν ἀτελεσφόρητα ἕνεκα τῶν ἀδιορθώτων διαιρέσεων τῶν εὐρωπαϊκῶν δυνάμεων ἀπ' ἐναντίας πολλάκις αὐταὶ ἠναγκάσθησαν νὰ ἀγωνισθῶσιν ὑπὲρ τῆς ἰδίας σωτηρίας, ἡ δὲ Τουρκία ἐξηκολούθει ἐκδιώκουσα αὐτοὺς ἀπὸ τῶν χωρῶν ὅσας κατεῖχον ἐν τῇ Ἀνατολῇ. Πλὴν τούτου ἀπὸ τῆς 16 ἑκατονταετηρίδος νέα προετέθη ἀφορμὴ ἐμφυλίων τῆς Δύσεως διενέξεων, ἀντενεργειῶν καὶ πολέμων, διὰ τῆς διαιρέσεως ἣν παρήγαγεν ἐν αὐτῇ ἡ τῆς βορείου Εὐρώπης θρησκευτικὴ διαμαρτύρησις κατὰ τῆς καθολικῆς μεσημβρίας. Οἱ διαμαρτυρούμενοι ᾔσθάνθησαν πρωϊμώτατα τὴν ἀνάγκην νὰ συνεννοηθῶσι μετὰ τῆς ἐλληνικῆς ἐκκλησίας, ἡ μᾶλλον οἱ ἡμέτεροί ἐνόμισαν πρῶτον χρῆσιμον νὰ πληροφορηθῶσιν, ἐὰν αἱ ἐκκλησίαι ἐκεῖναι αἱ ἀποπτύσασαι τὸ δόγμα τῆς παπικῆς αὐταρχίας, προαιῶνται νὰ ἐπανέλθωσιν εἰς τοὺς κόλπους τῆς γηραιᾶς αὐτῶν μητρὸς. Ἐπὶ τούτῳ δ' ἐν ἔτει 1551 πατριαρχεύσας Ἰωάννης Β' ἀπέστειλεν εἰς Γερμανίαν τὸν διάκονον Δημήτριον τὸν Μυσόν καὶ διὰ τούτου ὁ τοῦ Λουθέρου φίλος Φίλιππος ὁ Μελάγχθων διεβίβασεν εἰς Κωνσταντινούπολιν τὴν τῶν Λουθηρανῶν ὁμολογίαν. Ἀλλ' ἅμα ἐγνώσθησαν ἐξ αὐτῆς αἱ πολλαὶ τοῦ νέου δόγματος καινοτομίαι, ἐκρίθη περιττὴ πᾶσα περὶ ἐνώσεως διαπραγματεύσις, μετὰ εἰκοσαετίαν οἱ ἐν Τυβίγγῃ θεολόγοι ἐπεμφαν πρὸς τὸν Ἰσ-

μείαν Β' τρεῖς ἐπιστολάς περιεχούσας τὴν ἐκθεσιν τῶν προτε-
 σταντικῶν δογμάτων καὶ ἐπιζητούσας τὴν κρίσιν τῆς ἐν Κων-
 σταντινουπόλει ἐκκλησίας. Ὁ πατριάρχης ἀπήντησεν ἀνασκευά-
 ζων τὰς πλάνας αὐτῶν, εἰ καὶ μετὰ πολλῆς πρᾶότητος καὶ με-
 τριοπαθείας. Οὕτως εἶχον τὰ πράγματα ὅτε ὁ πάπας ἀπελπι-
 σθεὶς νὰ κατορθώσῃ τὴν διὰ τῶν πολιτικῶν τῆς Εὐρώπης δυνά-
 μειον ἐνίδρυσιν τῆς κυριαρχίας αὐτοῦ ἐν τῇ Ἀνατολῇ, ἐνθάρρυν-
 θεὶς δὲ ἀπ' ἐτέρου ἐκ τῆς ἀπαντήσεως ἣν ἔδωκεν ὁ Ἱερεμίας Β'
 πρὸς τοὺς γερμανοὺς θεολόγους, ἐπεμψεν εἰς Κωνσταντινουπόλιν
 τῷ 1583 ἀποικίαν τινα τοῦ νεωστὶ κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου συγ-
 κροτηθέντος ἱερατικοῦ τάγματος τῶν Ἱησουϊτῶν, ὅπερ διὰ τὴν
 τόλμην καὶ τὴν δεξιότητα αὐτοῦ τοσαῦτα ἐμελλε νὰ παραγάγῃ
 πράγματα καθ' ἅπαντα τὸν χριστιανικὸν κόσμον. Καὶ δὲν διήρ-
 κισε μὲν πολὺ ἡ πρώτη αὕτη τῶν Ἱησουϊτῶν παρ' ἡμῖν ἐπίσκε-
 ψις, διότι ἐκ τῶν πέντε ἀνδρῶν ἐξ ὧν συνέκειτο τὸ νέον ἱδρυμα,
 τέσσαρες ἀπέθανον ἐκ πανώλους, ὁ δὲ πέμπτος ἀνεκλήθη εἰς Ἱτα-
 λίαν τῷ 1586, καὶ τοι ἀντέλεγεν εἰς τοῦτο ὁ τῆς Γαλλίας πρέ-
 σβυς· ἀλλὰ τῇ ἐπιμονῇ ἐνεργείᾳ τοῦ πρέσβεως τούτου βαρῶνου
 Σαλινιάκ, ἐπετράπη μετ' οὐ πολὺ ὑπὸ τοῦ σουλτάνου ἡ τῶν Ἱη-
 σουϊτῶν ἐγκατάστασις ἐν Κωνσταντινουπόλει ὅπου κατὰ σептέμ-
 βριον τοῦ 1609 προσῆλθον πέντε πατέρες, οἷς ἐμελλον νὰ παρα-
 κολουθήσωσιν ἕτεροι πέντε. Ἐκταυτῆς ἤρχισαν αἱ ἀκοίμηται αὐτῶν
 παρ' ἡμῖν πολιτικαὶ καὶ θρησκευτικαὶ ραδιουργίαι, τὰς ὁποίας
 ἐκάλυπτον ἐπιτηδεῖως προσπαθοῦντες νὰ διατελῶσιν εἰς ὅσον ἐν-
 δέχεται φιλικὰς σχέσεις πρὸς τοὺς κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους
 πατριαρχεύσαντας Ῥαφαὴλ Β' 1603, Νεόφυτον Β' 1608 καὶ
 Τιμόθεον Α' 1614.

Ἄλλ' ἅμα μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Τιμοθέου προεχειρίσθη τῇ
 5 νοεμβρίου 1621 εἰς τὸν οἰκουμενικὸν θρόνον ὁ πρότερον πατρι-
 ἀρχης Ἀλεξανδρείας διατελέσας Κύριλλος Α', τὰ πράγματα με-
 τέβαλον ὅσιν. Ὁ Κύριλλος εἶχε λάβει πρὸ καιροῦ ἀφορμὴν νὰ
 γνωρίσῃ τὰς ἐπικινδύνους τῶν Ἱησουϊτῶν ἐνεργείας ἐν Ῥωσίᾳ τε
 καὶ ἐν Κωνσταντινουπόλει. Ὅθεν ἔτι προϊστάμενος τῆς ἐν Ἀλε-
 ξανδρείᾳ ἐκκλησίας ἐζήτησε συμμάχους παρὰ τοῖς φυσικοῖς τοῦ
 καθολικισμοῦ ἀντιπάλους, ὧν τότε προΐσταντο ἡ Ὁλλανδία καὶ

ἡ Ἀγγλία, καὶ συνῆψεν ἐπὶ τούτῳ σχέσεις μετὰ τε τοῦ παρὰ τῇ Πύλῃ ἀντιπροσώπου τῆς πρώτης τῶν δυνάμεων τούτων Κορνήλιου Χάγα καὶ μετὰ τοῦ ἀρχιεπισκόπου Κανταβριγίας Γεωργίου Ἀββότ. Ἀναλαβὼν δὲ τοὺς οἰακας τῆς ὅλης ἐκκλησίας καὶ γινώσκων ὅποσον ἐπισφαλὴς ἦτο ἡ οἰκειότης ἣν ἐπέτυχον οἱ σκαπανεῖς ἐκεῖνοι τοῦ ἀρχιερέως τῆς Ῥώμης πρὸς τοὺς τρεῖς ἀμέσους αὐτοῦ προκατόχους, πρῶτιστον καθῆκον. ἐνόμισεν νὰ ἀπαγορεύσῃ δι' ἐγκυκλίου πᾶσαν πρὸς τοὺς λατινοφρονοῦντας κοινωσίαν. Ἐντεῦθεν ἐξεῖράγη μακρὰ καὶ ἐναγώνιος πάλη. Μετὰ τοῦ Κυρίλλου συνετάσσοντο ὁ Κορνήλιος Χάγα, ὁ Σίρ Θωμᾶς Ῥόους πρεσβευτὴς τῆς Ἀγγλίας, καὶ τὸ περίεργον ὁ τῆς Ἑνετίας ἀντιπρόσωπος Ἰδυστινιανός, διότι ἡ καθολικὴ αὕτη δύναμις ἀπεχθονομένη τοὺς Ἰησουῖτας, ὡς ἀφωσιωμένους εἰς τὰ τῆς Γαλλίας συμφέροντα, εἶχεν ἀποδιώξει αὐτοὺς ἀπὸ τῆς ἰδίας ἐπικρατείας καὶ ὑπόπτως ἐβόλεπε τὰς ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἐνεργείας αὐτῶν. Ἀφ' ἐτέρου δὲ οἱ Ἰησουῖται εἶχον δύο προμάχους γενναίους καὶ ἐμπείρους, τὸν κόμητα Σεζλιν, πρέσβυν ὄντα τῆς Γαλλίας, καὶ τὸν Κάισαρα Γάλλον, τὸν τῆς Αὐστρίας ἀντιπρόσωπον. Τετράκις ἔπεσεν ὁ Κυρίλλος καὶ τετράκις ἀνωρθώθη. Ὁ ζῆλος θν ἐπὶ τοσαῦτα ἐτὴ ἐπεδείξαντο ἡ Ὁλλανδία καὶ ἡ Ἀγγλία πρὸς ὑποστήριξιν αὐτοῦ ὥστε ἀπέβλεπεν ἄρᾳ γε εἰς μόνην τὴν ἀνατροπὴν τῶν ἰησουϊτικῶν βουλευμάτων, ἣ ὑπεθάλπετο παρὰ τοῦ πατριάρχου Κυρίλλου, ὡς πολλάκις ἔρρέθη, καὶ ὑπὸ μεζόνος τινος ἐλπίδος, τῆς ἐλπίδος τοῦ νὰ ἐπιτύχωσι τὴν ὁλοσχερῇ τῶν δογμάτων τῆς διαμαρτυρήσεως ἐπικράτησιν ἐν τῇ Ἀνατολῇ; Δὲν ἀνέκει νὰ ἐξετάσωμεν ἐνταῦθα διὰ μακρῶν τὸ ἀκανθώδες τοῦτο ζήτημα. Ἰσως ὁ Λούκαρις θεωρῶν τὴν μὲν ἐκκλησίαν ἡμῶν τοσοῦτον ἐκθύμως πολεμουμένην ὑπὸ τοῦ καθολικισμοῦ, τὴν δὲ ὁσμаниκὴν κυβέρνησιν πολλάκις ὑπερδίδουσαν εἰς τὰς ἀδιακόπους τούτου ἐνεργείας, ὠνευρεῖσθαι ποτὲ νὰ ταῦτις τὸ συμφέρον τῆς διαμαρτυρήσεως πρὸς τὸ τοῦ ἑλληνισμοῦ συμφέρον ἴσως ὑπῆρξαν ἐν τῷ πολυταράχῳ αὐτοῦ βίῳ στιγμαὶ ἀπελπισίας καθ' ἃς ἐνόμισεν ἀπαραίτητον νὰ ὑποβληθῇ χάριν τῆς σωτηρίας τοῦ ἑλληνισμοῦ, εἰς θυσίας τινὰς καὶ παραχωρήσεις. Ἀλλὰ καὶ τούτου δοθέντος, οὐδὲν βεβαίως ὀριστικὸν διανοήθη καὶ ἔτι ὀλιγώτερον ἐπραξεν. Ἀπ' ἐναντίας ἐνῷ ἤδη εἶχε

τὸν καθολικισμόν, ἔπαυσεν ὑποστηρίζουσα τὸν ἡμέτερον πατριάρχην, ἥ δὲ Ἑνετία, μηδὲν ἔχουσα μετὰ τὴν ἐξορίαν τῶν Ἰησουλῶν ἴδιον συμφέρον, ἀπέσυρεν ὡς αὐτὴς τὴν προστασίαν αὐτῆς, ὁ δὲ μόνος περιλειφθεὶς Κορινθίος Χάγα δὲν ἦτο ἱκανὸς νὰ ἀντισταθῇ εἰς τοὺς δύο ἰσχυροὺς αὐτοῦ ἀνταγωνιστάς. Τότε ὁ Κύριλλος ἐπέζητησεν ἕτερον σύμμαχον, τὸν κατ' ἐκείνου τοῦ χρόνου ἐν τῇ ἀκρῇ τῆς δυνάμεως καὶ τῆς δόξης εὐρισκόμενον Γουσταῖον Ἀδόλφον, τὸν βασιλέα τῆς Σουηδίας. Καὶ ἔγραψε πρὸς αὐτὸν ἐπιστολὴν προτρέπων νὰ πέμψῃ εἰς Κωνσταντινούπολιν ἀντιπρόσωπον αὐτοῦ. Ὁ ἥρως τῆς διαμαρτυρήσεως ὑπήκουσε προθύμως εἰς τὴν πρόσκλησιν, καὶ ὁ πρέσβυς αὐτοῦ Πάυλος Στράσσοῦργος ἀφίκετο ἐτι ἀπὸ τοῦ 1632 κομιστῆς ἐπιστολῶν τοῦ βασιλέως τῆς Σουηδίας πρὸς τὸν πατριάρχην Κύριλλον. Εἰς τὰς ἐπιστολάς ταύτας ἀκλήτησεν ἀμέσως ὁ Κύριλλος ἐκφράζων πρὸς τὸν βασιλέα βαθεῖαν εὐγνωμοσύνην ἕνεκα τῆς προνοίας ἣν ἐπεδείξατο ὑπὲρ τῆς ὀρθοδόξου ἐκκλησίας. Ἀλλ' αἱ ἐλπίδες αὗται παρήγαγεν ἡ νέα αἴτη ἐπέμβασις ἐψεύσθησαν μετ' οὐ πολλῆς περόνης τοῦ Γουσταῖου Ἀδόλφου εἰς Δύτzen κατὰ νόεμβριον τοῦ 1632. Ὅτε λοιπὸν ὁ Κύριλλος ἐπατριάρχευσεν τὸ πέμπτον δὲν εἶχε πλέον περὶ ἑαυτὸν τοὺς ἰσχυροὺς συμμάχους δι' ὧν τοσάκις πρότερον κατίσχυσε τῶν ἀντιπάλων καὶ μετὰ ἡμιόλιον ἔτος, οὐ μόνον καθήρεθαι αὐτῆς, ἀλλὰ καὶ ἐθανατίωθαι διὰ βασιλικῆς προσταγῆς.

Ἡ ἀποτυχία αὕτη τῆς τῶν διαμαρτυρομένων δυνάμεων ἐπιμέλειας ὑπεγράψεν τοὺς ἡμετέρους, ἔχοντας πάντοτε ἀνάγκην ἐξωτερικοῦ προστάτου, νὰ καταφύγωσιν εἰς τὴν μετριοπαθεστέραν ἐκ τῶν δύο μεγάλων καθολικῶν δυνάμεων, εἰς τὴν γερμανικὴν αὐτοκρατορίαν, καὶ τοῦτο τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ αἱ δύο αὗται δυνάμεις ἐδιχονόουν πρὸς ἀλλήλας ἕνεκα τῆς τοῦ Ἁγίου Τάφου κατοχῆς. Ὅθεν ὅτε τῷ 1649 ἦλθεν εἰς Κωνσταντινούπολιν ὁ τῆς αὐτοκρατορίας πρέσβυς Σμιτ ἐνα ἀνανεώσῃ τὴν μεταξὺ τῶν δύο ἐπικρατειῶν εἰρήνην, ὁ πρέσβυς οὗτος εἶχε πρὸς τοῖς ἄλλοις διαπιστευτήρια παρὰ τῷ οἰκουμένῳ πατριάρχῃ Παρθένῳ Β', εὐχαριστοῦντα αὐτὸν δι' ὅσα ὑπὲρ τῆς χριστιανικῆς πίστεως ἐπραξεν. Ἀπελθὼν δὲ μετ' οὐ πολὺ ἐκομίσατο τὴν προσήκουσαν πρὸς τὴν αὐτοκρατορίαν ἀπάντησιν τοῦ πατριάρχου. Ἀλλ' ἐνῷ ὁ Παρ-

ὅτι Β' διατέλει εἰς φιλικὰς σχέσεις πρὸς τὸν τῆς Γερμανίας αὐτοκράτορα, ἀδικοῦντος τοῦ καθολικισμοῦ μερὶς ἐπέτυχε μετὰ τινε ἐτη τὴν ἐξορίαν αὐτοῦ καὶ τὸν θάνατον. Ἡ δὲ ἐσχάτη αὕτη τῶν ποινῶν ἡ ἐπιβληθεῖσα εἰς τὸν οἰκουμενικὸν τοῦτον πατριάρχην, καὶ προηγουμένως εἰς τὸν Δούκαριν, καὶ ἐν τῷ μεταξύ καὶ κατόπιν εἰς ἄλλους, μαρτυρεῖ ὅτι ἅπασα ἐκεῖνη ἡ τοῦ ἀξιώματος ἐκπράνεια δι' ἧς ὁ Μεχμέτ Β' περιέβαλε τὸν οἰκουμενικὸν θρόνον ἐρείδετο ἐπὶ τῆς ἁμμου. Ὅθεν καιρὸς εἶναι ἐνταῦθα νὰ παρακολουθήσωμεν τὰς ἐσωτερικὰς ἐν τῷ διαστήματι τούτῳ περιτεταίας τῆς ἐκκλησίας ἡμῶν.

Τὸ ἀρχικὸν κείμενον τῶν προνομίων ὅσα παρεχωρήθησαν ὑπὸ τοῦ κατακτητοῦ εἰς τὸν πατριάρχην Γεννάδιον καὶ τοὺς διαδόχους αὐτοῦ ἦτο πολὺ σπουδαιότερον τοῦ βερατίου, ὅπερ κατὰ τοὺς μετέπειτα χρόνους ἐπετρέπετο εἰς ἕκαστον πατριάρχην καὶ τοῦ ὁποίου ἀνάλωσιν ἔχει ἤδη ὑπ' ὄψιν αὐτοῦ ὁ ἀναγνώστης (σελ. 509—540 τοῦ παρόντος τόμου). Τοῦτο συνάγαμεν πρῶτον ἐκ τῆς περιλήψεως τοῦ κειμένου ἐκείνου ἣν περιέσωσεν ἡμῖν ὁ Φραντζῆς, ἔχουσης ἐπὶ λέξεως. α' ἔδωκε δὲ καὶ προστάγματα ἐγγράφως τῷ πατριάρχῃ ἵνα μηδεὶς αὐτὸν ἐνοχλήσῃ ἢ ἀντιτείνῃ, ἀλλὰ εἶναι αὐτὸν ἀνάγκητον καὶ ἀφορολόγητον καὶ ἀδιάσειστόν τε ἀπὸ παντὸς ἐναντίου, καὶ τέλους καὶ δόσεως ἐλεύθερος ἔσται αὐτός· καὶ οἱ μετ' αὐτὸν πατριάρχαι εἰς τὸν αἰῶνα, ὁμοίως καὶ πάντες οἱ ὑποτεταγμένοι αὐτῷ ἀρχιερεῖς. Ἡ Πλὴν τούτου ἐκ τῆς ἀνακρίσεως ἧτις ἐγένετο ἐπὶ Σελίμ Α' περὶ τοῦ ἀρχικοῦ κειμένου, ἐδεικνύθη βεβαίως ἐν αὐτῷ περιείχετο προσέτι ὅρος καθ' ὃν αἱ χριστιανικαὶ ἐκκλησίαι μηδέποτε ἐπ' οὐδεμιᾷ παραφάσει ἠδύναντο νὰ μεταβληθῶσιν εἰς μωαμεθανικὰ εὐκτήρια. Μικρὰ δὲ τις ἀντιπαράθεσις τῶν ὁρῶν τούτων πρὸς τὰς προεκτεθείσας τοῦ μεταγενεστέρου βερατίου διατάξεις, ἀρκεῖ νὰ ἀποδείξῃ τὴν μεταξύ αὐτῶν ὑπάρχουσαν σπουδαίαν διαφορὰν. Τὸ ἀρχικὸν κείμενον καθιέρου τὸ ἀδιάσειστον τοῦ πατριάρχου, περὶ οὗ τὸ μεταγενέστερον οὐδὲν διαλαμβάνει. Ἐτι δὲ βραδύτερον τὸ βεράτιον περιέλαβε διατάξιν διαλαμβάνουσαν, ὅτι ὁ πατριάρχης εἶναι μὲν ἀμετακίνητος, ἀλλ' ἐξαίρεσις τῶν τριῶν περιπτώσεων καὶ ἡ ἥλθεν ἀποστ

δειχθῇ ἔνοχος καταπίεσεως τῶν χριστιανῶν, παραβιάσεως τοῦ θρησκειτικοῦ νόμου καὶ ἀπιστίας πρὸς τὸν ἡγεμόνα. Ἐννοεῖται ὅτι ἡ ἐλαστικὴ ἐρμηνεία ἥς ἦσαν αἱ ἐξαίρεσεις αὗται δεκτικαί, ἐντελῶς ἀνέτρεψαν τὸ ἐξ ἀρχῆς καθιερωθὲν ἀδιάσειστον. Ἐκαύτως τὸ μεταγενέστερον βεράτιον δὲν περιλάμβανε τὴν ῥητὴν ἀπαγόρευσιν τοῦ σφετερισμοῦ τῶν ἐλληνικῶν ἐκκλησιῶν· καὶ ἐπὶ πᾶσιν ἔλεγε μὲν ὅτι ὁ πατριάρχης καὶ ὁ κληρὸς εἶναι ἀφορολόγητοι, οὐχὶ ὅμως ἀπολύτως, ὅπως τὸ ἀρχικὸν κείμενον, ἀλλὰ μετὰ τινων ἐξαίρεσεων, αἵτινες εὐχερῶς ἠδύναντο νὰ μεταβληθῶσιν εἰς κανόνα.

Ὅπωςδὴποτε καὶ τὸ πρῶτον καὶ τὰ μεταγενέστερα βεράτια παρεβιάσθησαν εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς καὶ δὲν ἔπαυσαν ἐκτοτε παραβιάζεσθαι. Κυριωτάτη τοῦτου αἰτία ὑπῆρξεν ἡ αὐθαιρεσία τῆς θομανικῆς κυβερνήσεως καθ' ἥς οὐδένα τρόπον εἶχε ν' ἀντισταθῇ ὁ πατριάρχης. Εἶδομεν ὅτι ἀμέσως μετὰ τὴν ἄλωσιν ὁ κατακτητὴς εἶχε μέγιστον συμφέρον νὰ περιποιηθῇ ὅσον ἔνεστι τὴν ἐκκλησίαν τῶν κατακτηθέντων, διότι βλέπων ἀδιαλείπτως τὴν δυτικὴν Εὐρώπην κατ' αὐτοῦ ἐξεγειρομένην, ἐνόει, ὅτι δὲν ἔπρεπε νὰ δώσῃ εἰς τοὺς κατακτηθέντας ἀφορμὴν εἰς τὸ νὰ ποθῇσσι τὴν μετὰ τῶν ἐξωτερικῶν πολεμίων ἑνωσιν. Ἀλλὰ πραγματσούμενοι τὰ περὶ τοῦ πατριάρχου Κυρίλλου τοῦ Λουκάρεως, ἐξηγήσαμεν ὅτι ὁ τοιοῦτος ἀπὸ τῆς δυτικῆς Εὐρώπης φόβος ἐξέλυπε προκλήματα. Ἐτι ἀπὸ τοῦ 1509 ἡ Ἑνετία δὲν ἐδίωκε ν' ἀποφασίσῃ τὴν μετὰ τοῦ σουλτάνου κατὰ τοῦ πάπα· σομαρχίαν καὶ μετ' ὀλίγον νὰ πληρώσῃ εἰς τὸν Σελίμ Α' φόρον 8,000 δουκάτων, ἵνα διατηρήσῃ τὴν κυριαρχίαν τῆς νήσου Κόπρου. Περὶ δὲ τὰ μέσα τῆς 16 ἐκατονταετηρίδος οὐδεμίαν ἤδη ἐπροξένει ἀνισυχίαν εἰς τὸ Διδάτιον ἢ τε ἡθικὴ καὶ ἡ πολιτικὴ τοῦ ἀρχιερέως τῆς Ῥώμης δύναμις ἀπ' ἐναντίας αἱ μάταιαι προσπάθειαι αὐτοῦ κατέβαλλεν ἵνα ἐξωθήσῃ τὴν Δύσιν κατὰ τῆς Ἀνατολῆς, ἐκίνουν τὸν γέλωτα καὶ τὴν περιφρόνησιν ἐν τοῖς συμβουλῶσι τοῦ σουλτάνου, ὁ δὲ Μουράτ Γ' ἀναφανδὸν ἐνέπαιζε τὰς κατ' αὐτοῦ ἐκδεδομένας παπικὰς βούλλας. Περὶ Γερμανῶν δὲν ἤξευρον ἄλλο ἐν Κωνσταντινουπόλει εἰμὴ ὅτι ἀδιακόπως ἠττῶντο ὑπὸ τῶν Ὀσμανιδῶν. Ἡ δὲ μόνη δύναμις ἥτις ἐλογίζετο τότε ἐπικίνδυνος

νος ἦτο ἡ Ἰσπανία· ἀλλ' ἀπὸ τῆς ἐπομένης ἑκατονταετηρίδος ἐξέλιπε καὶ τοῦτο τὸ φόβητρον. Οὐ μόνον δὲ κατέστη τοιοῦτο-
τρόπως βραθυμῶδὸν ἐκ μέσου ὁ κύριος λόγος δι' ὃν ἡ ὁσμανικὴ κυ-
βέρνησις ἐνόμισε πρέπον νὰ περιποιῇται τὴν ἐκκλησίαν ἡμῶν, ἀλλὰ
παρήχθησαν παρ' αὐτῇ συγχρόνως ἕτερα συμφέροντα ὑπαγορεύοντα
ἐν μέρει ἀντίθετον πολιτικὴν. Παρεκτὸς τῆς Ἑνετίας περιῆλθον
εἰς φιλικὰς καὶ συμμαχικὰς σχέσεις πρὸς τὴν Πύλην καὶ ἕτεραι
δυνάμεις, ἰδίως ἡ Γαλλία· ἡ δὲ Γαλλία, καθάπερ ἐλάβομεν ἤδη
ἀφορμὴν νὰ εἰπώμεν, ἐπροσάτευσεν ἀνέκαθεν τὰς ἐνεργείας τοῦ
ἰησουϊτικοῦ τάγματος, καὶ, γενομένη ὡς μὴ ὠφελεν ὄργανον τῶν
παθῶν αὐτοῦ καὶ τῶν διαβολῶν, παρέπεισε πολλάκις τὴν Ὑψη-
λὴν Πύλην νὰ καταπίεσθαι πολυειδῶς καὶ νὰ καταθλίβῃ τὴν ὀρθό-
δοξον ἐκκλησίαν. Ἐντεῦθεν ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τῆς 17 ἑκατονταε-
τηρίδος, εἰς τὴν φυσικὴν αὐθαιρεσίαν τῆς ὁσμανικῆς κυβερνήσεως
προστέθη καὶ ἄλλη αἰτία παραβιάσεως τῶν ὑπὸ τοῦ Μεχμέτ Β'
παραχωρηθέντων προνομίων, ἡ τῶν ἰησουϊτῶν ἐνέργεια.

Ἀλλὰ τὸ πρὸς τὴν ἱστορικὴν ἀλήθειαν καθήκον ἀναγκάζει
ἡμᾶς νὰ προσθέσωμεν καὶ τρίτην τοῦ κακοῦ τούτου αἰτίαν, εὐθύς
μὲν ἐξ ἀρχῆς προκύψασαν εἰς μέσον καὶ μετὰ τινων διαλείψεων
διαρκέσασαν μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ
ἥττον, τὴν φιλαρχίαν καὶ τὴν φιλοχρηματίαν τῶν ἡμετέρων,
ἔστιν ὅτε δὲ καὶ μάλιστα κατὰ τοὺς πρώτους τῆς κατακτῆσεως
αἰῶνα, τὴν παρ' αὐτοῖς ἔλλειψιν τῆς δεούσης παιδείας καὶ ἱκα-
νότητος. Διότι συμβαίνει ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς ἐκκλησίας ἡμῶν ἐπὶ
τῆς κατακτῆσεως, ὅ,τι πολλάκις ἀπαντῶμεν καὶ εἰς τὴν ὅλην τοῦ
ἔθνους ἡμῶν ἱστορίαν. Ἐν στιγμαῖς κρίσεως, ἐν περιστάσεσι δει-
ναῖς ὁ Ἕλλην ἀναδείκνυσιν ἀρετὰς ἐξαιρετικούς· περὶ τὰ καθέκα-
στα ὅμως τοῦ ἱστορικοῦ αὐτοῦ βίου πολλάκις ἀναφαίνεται χω-
λαίνων καὶ πλημμελῶν. Πλὴν τούτου ἡ μᾶλλον ἕνεκα τούτου
συνήθως μὲν διακρίνει τὸ ἀληθὲς ἐθνικὸν αὐμφέρον, σπανίως ὅμως
ἐμμένει εἰς τὴν πρὸς τοῦτο ἄγουςαν εὐθεῖαν ὁδόν. Ἄπαντα τὰ
προτερήματα καὶ τὰ ἐλαττώματα ταῦτα γίνονται καταφανῆ ἐν
τῇ ἱστορίᾳ τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἡμῶν πραγμάτων ἐπὶ τῆς τουρκο-
κρατίας. Βεβαίως ἀξιοθαύμαστος ὑπῆρξεν ὁ πατριάρχης Ἰωάσαφ
Α' ὅστις πιεζόμενος ὑπὸ τοῦ Μεχμέτ Β' γὰ ἐπιτρέψῃ τὸν γάμον

τοῦ Γεωργίου Ἀμοιρούτση μετὰ τῆς ὥραιας χάρας τῷ δουλῷ τῶν Ἀθηνῶν, ἐνῷ οὐδεὶς λόγος ὑπῆρχεν διαζεύξεως τοῦ Ἀμοιρούτση ἀπὸ τῆς γυναικὸς αὐτοῦ, ἐπέμεινεν ἀποποιοούμενος· καὶ ὅτε τούτου ἕνεκα ἐξεβλήθη τοῦ πατριαρχικοῦ θρόνου καὶ καθήρεθῃ καὶ ἐξυβρίσθῃ, διατάξαντος τοῦ σουλτάνου νὰ κοπῶσι τὰ γένεια αὐτοῦ, ἐκράυγαζεν, ἐνῷ ἐξετελεῖτο ἡ βάρβαρος αὕτη προταγή, αὐτοὶ μόνον τὰ γένεια ἀλλὰ καὶ τὰς χεῖρας καὶ τοὺς πόδας καὶ τὴν κεφαλὴν δύνανται νὰ μὲ κόψωσιν ἕνεκεν τῆς ἀληθείας, οὐδὲ θέλω ποτὲ παραβῇ τοὺς νόμους ὧν διατελῶ φύλαξ καὶ προστάτης.» Καὶ οὐδὲν ἦττον ἀξιοθαύμαστος ἐγένετο ὁ μέγας αὐτοῦ ἐκκλησιάρχης, ὁ βραδύτερον πατριαρχεύσας λόγιος Μάξιμος, ὅστις, ἐπιστρέψας τὰ δῶρα τὰ δοθέντα αὐτῷ ἵνα μεταπέισῃ τὸν Ἰωάσαφ, ἀπήντησεν ὅτι μέχρι θανάτου δὲν θέλει παραβῇ τοὺς νόμους τῆς πίστεως αὐτοῦ, ὑποστὰς τῶνόντι ἕνεκα τῆς καρτερίας ταύτης τὸν τῆς βιῆς ἀκρωτηριασμόν. Ἀξιοὶ δὲ τῆς ἐθνικῆς εὐγνωμοσύνης ὑπῆρξαν ὅτε μητροπολίτης Ἡρακλείας καὶ οἱ ἀρχιεπίσκοποι Καισαρείας καὶ Ἐφέσου καὶ οἱ ἄλλοι ἱερωμένοι οἱ ἐπ' οὐδενὶ λόγῳ συναινέσαντες νὰ χειροτονήσωσι πατριάρχην τὸν ὑπὸ τοῦ Μεχμέτ Β' ἐπιβληθέντα Παφᾶλ Α', ἀνθρωπὸν ἀμαθῆ καὶ μέθυσον, μέχρις οὗ ὑπεχρέωσαν τὸν σουλτάνον νὰ ἐπιτρέψῃ τὴν ἐκλογὴν ἐτέρου τῆς ἐκκλησίας ἀρχόντος, αὐτοῦ δὴ τοῦ πρὸ μικροῦ ἀναφερθέντος σοφοῦ Μαξίμου, τοῦ ὁποῦ ἀνελύσαμεν ἐν τοῖς προτέροις τὴν πρὸς τὸν δόγην τῆς Ἐνετίας ἐπιστολήν. Ἡ πῶς νὰ μὴ καυχώμεθα ἐπὶ τῷ μαρτυρικῷ θανάτῳ τῶν πατριαρχῶν Κυρίλλου τοῦ Λουκάρεως, Κυρίλλου τοῦ Κονταρῆ, Παρθενίου Β', Παρθενίου Γ', οἵτινες ἅπαντες ἠδύναντο διὰ μιᾶς λέξεως νὰ σώσωσι ζωὴν καὶ περιουσίαν, ἀλλ' ἅπαντες προετίμησαν τὸν θάνατον, τῆς ἐλαχίστης θυσίας τῶν δικαίων τοῦ ἔθνους καὶ τῆς ἐκκλησίας αὐτοῦ. Ἐὰν δὲ οἱ ἱεράρχαι οὗτοι ἐμαρτύρησαν ὅτι ἤθευρον νὰ ἀποθάνωσιν ἐν δέοντι, ἔτεροι ἀπέδειξαν ὅτι ἐγίνωσκον νὰ διοικῶσιν ἄριστα τὰ τῆς ἐκκλησίας ὅλην ὁ Ἱερεμίας Β', ὁ Σαμουὴλ Α' καὶ ἄλλοι καλοὶ κληρικοὶ, εἰ καὶ ἦττον ὀνομαστοί, ἄνδρες. Ἀλλὰ καὶ ἡ ἱερὰ σύνοδος ἐπραξεν ἐν δειναῖς περιπετείαις ἐπαξίως τῆς μεγάλης αὐτῆς ἐντολῆς. Ὅτε τῷ 1657 ἀπηγγονίσθη ὁ πατριάρχης Παρθένιος Γ', ἡ Πύλη μὴ ἀρ-

κρυμμένη εἰς τὸ ἀδίκημα τοῦτο, ἠθέλησε νὰ ἀναβιβάσῃ ἰδιογνώμῳ-
ως εἰς τὸν θρόνον. ἐπίσκοπόν τινα Γάνου καὶ Χώρας, ἀνθρώπον
παντελῶς ἀνάξιον τοιαύτης τιμῆς. Ἀλλ' ἡ γενναία διαμαρτύρησις
τοῦ κληρίου καὶ τοῦ λαοῦ κατὰ τῆς ἐπενεχθείσης εἰς τὴν συνέ-
δρσιν τοῦ χριστιανικοῦ πληρώματος βίας, ἠνάγκασε τὸν ἐπιβάτην
τοῦτον νὰ καταβῇ μετὰ 12 ἡμέρας τῆς ἀρχῆς, ἡ δὲ σύνοδος
ἐπιτυχούσα τὴν πρὸς τοῦτο συναίνεσιν τῆς κυβερνήσεως, συνέταξε
καὶ ὑπέγραψε τὴν ἀκόλουθον πράξιν. «Οὐδεμία τῶν ὑποθέσεων δύ-
ναιτο τοῦ εἶναι ἀρχῆς δίχα, ἡ γὰρ ἀρχὴ ἐστὶ ρίζα καὶ πηγὴ τοῦ
ἔθνους. Ἐπειδὴ λοιπὸν τοῦ οἰκουμένου θρόνου τῆς Κωνσταντινου-
πόλεως μεμενηκότες ἀμείρου ἀρχῆς καὶ κεφαλῆς, ἅτε τοῦ ἐν αὐ-
τῇ ἀρχιερατεύοντος ἀδίκως καταδικασθέντος μακαρίου Κυρ Παρ-
θενίου, συνήχθημεν ἡμεῖς οἱ παρευρεθέντες ἀρχιερεῖς ἐν τῷ ναῷ τοῦ
ἁγίου μεγαλομάρτυρος Γεωργίου τοῦ Τροπαιοφόρου καὶ ψήφους κα-
νονικῆς ποιησάμενοι, ἐθέμεθα πρῶτον μὲν τὸν Προύσης καὶ Τριγλίας
Κυρ Παρθένιον, δεύτερον δὲ τὸν Λαρίσσης Κυρ Διονύσιον, καὶ τρί-
τον τὸν Σμύρνης Μακάριον. Ὅθεν καὶ κατεστρώθησαν τὰ ὀνόματα
αὐτῶν εἰς δῆλωσιν καὶ ἀσφάλειαν ἐν τῷ κώδικι τῆς μεγάλης ἐκ-
κλησίας, φηγύ, μαίτου ἁ, ἰνδικτιῶνος δεκάτης· ὡς γὰρ μὴ γεγο-
νῆται ὅλως κατὰ κανόνας ἱεροῦς τὴν μετάθεσιν τοῦ Γαβριήλ,
ἦν δυναστευθέντες ὑπεγράψαμεν ἐν τῷ κώδικι, ἐκρίναμεν εἶναι
ἄκυρον καὶ ἀνενέργητον καὶ εἰς οὐδὲν λογιζομένην. » Τοιαύτη πρᾶ-
ξις ψηφισθεῖσα καὶ ὑπογραφείσα ἐνώπιον τοῦ σπαίροντος ἔτι νε-
κροῦ τοῦ Παρθενίου Γ' καὶ ἐνθ' ἀπὸ τοσούτου λεπτοῦ νήματος
ἐπεχρέματό ἐπὶ τῆς κεφαλῆς τῶν ἀνθρώπων αὐτῶν τὸ ζῆφος τῆς
φοβερωτέρας αὐθαρεσίας, εἶναι βεβαίως ἱκανὴ νὰ ἐξαγοράσῃ ἀ-
μαρτίας πολλὰς. Ἀλλ' ἀνάγκη νὰ ὁμολογήσωμεν, ὅτι αἱ ἁμαρ-
τίαι ὑπῆρξαν δυσάριθμητοι. Καθ' ἃ προεϊπόμεν μίαν τῶν κυριω-
τάτων τοῦ κακοῦ αἰτιῶν ἐγένετο ἡ κατὰ τὴν ΙΕ' καὶ ΙΣΤ' ἐκα-
τονταετηρίδα ὁμόθυμος εἰς τὴν ἀλλοδαπὴν ἀποδημία ἀπάντων
σχεδὸν τῶν τοῦ ἔθνους λογάδων. Τὰ ἐντεῦθεν ἐξ ἀρχῆς προκύψαν-
τα ἀτοπήματα δὲν ἠδυνήθησαν νὰ θεραπευθῶσι πλέον ὅτε βρα-
δύτερον ἐφύησαν ἐκ τοῦ ἑλληνικοῦ ἑδάφους νέαι πεσπαιδευμένων
καὶ ἐμπείρων ἀνδρῶν γενεαί, τὰ δ' ἀτοπήματα ταῦτα, συνδυάζο-
μενα μετὰ τῶν αὐτογνώμων διαθέσεων τῆς κυβερνήσεως καὶ

τῶν ἐπιβούλων ἐνεργειῶν τοῦ καθολικισμοῦ, συνετέλεσαν οὐκ ὀλίγον εἰς τὸν ἐξευτελισμὸν τῆς ἐκκλησίας ἡμῶν καὶ εἰς τὴν βαγδαίαν κατάργησιν τῶν ἀρχικῶν αὐτῆς δικαίων καὶ προνομίων. Δὲν θέλομεν ἱστορήσει τὰ πράγματα καθ' ἕκαστα· ἐὰν ἐν τῇ ἑπτακαιδεκάτῃ ἑκατονταετηρίδῃ· ὁ Μελέτιος δὲν ἔσχε τὴν γενναϊότητα νὰ περιγράψῃ αὐτὰ λεπτομερῶς, διατί θέλετε νὰ καταδικασθῶμεν ἡμεῖς εἰς τοῦτο σήμερον, ὅτε ἐξέλιπον πολλὰ τῶν ἀσχημιῶν ἐκείνων. Καὶ ἔπειτα αἱ λεπτομέρειαι αὐταὶ ἀνήκουσι μᾶλλον εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἱστορίαν· μόνῃ δὲ ἡ κεφαλαιώδης τῶν πραγμάτων ἐκθεσις ἀρκεῖ νὰ φωτίσῃ τὸν ἀναγνώστην ἀποχρώντως ἐπὶ τοῦ προκειμένου.

Ἀφ' ἧς ὁ Μεχμέτ Β' κατέλυσε τῷ 1461 τὴν ἐν Τραπεζοῦντι βασιλείαν, πολλοὶ τῶν εὐπατριδῶν τῆς πόλεως ταύτης, ἐλθόντες εἰς τὴν βασιλεύουσαν, ἐζήτησαν ν' ἀποζημιωθῶσι δι' ἣν ἔπαθον στέρησιν, σφετεριζόμενοι τὸν πατριαρχικὸν θρόνον δι' ἐνὸς τῶν ἑμογενῶν. Ὅθεν τῷ 1467 ἐσυκοφάντησαν τὸν τοῦ Ἰωᾶσαφ διάδοχον Μάρκον Β' παρὰ τῷ σουλτάνῳ καὶ ἐπέτυχον νὰ ἀναβιβάσῃσιν εἰς τὸν πατριαρχικὸν θρόνον τὸν μοναχὸν Συμεὼν τὸν Τραπεζούντιον, ἐπὶ τῷ ὄρῳ ὅτι θέλει πληρῶναι κατ' ἔτος φόρον 1000 χρυσῶν καὶ παραιτηθῇ τῆς ἐπιχορηγίας ἣν μέχρι τῆς ἐποχῆς ταύτης ἐλάμβανεν ἀπ' ἐναντίας ὁ πατριάρχης παρὰ τῆς κυβερνήσεως. Τοιοῦτοτρόπως κατηργήθη 14 περίπου ἔτη ἀπὸ τῆς ἀλώσεως τὸ ἀδιάσειστον καὶ ἀφορολόγητον τοῦ ἀρχιεποῦ τῆς ἐκκλησίας. Οὐδὲ περιωρίσθη ὁ φόρος εἰς τὰ 1000 φλωρία. Ὁ μητροπολίτης Φιλιππουπόλεως Διονύσιος προέτεινε νὰ ἀναβιβάσῃ τὸν ἐτήσιον φόρον εἰς 2000 φλωρία καὶ προεκάλεσεν οὕτω τὴν καθάρσιν τοῦ Συμεὼν μετὰ διετῇ περὶ τοῦ πατριαρχείου. Ἀλλὰ τῷ 1481 ὁ διαδόχος ἐκεῖνος Ῥαφαὴλ προσήνεγκε, παρεκτὸς τῶν τελουμένων ἐτησίως διςχιλίων χρυσῶν, 500 ἕτερα ὡς δῶρον ἐφάπαξ δωδόμενα. Μετ' ὀλίγον ὁ φόρος ἀναβιβάσθη εἰς τριςχίλια χρυσᾶ καὶ παρεκτὸς τούτων ἔδαπανῶντο πολλὰ χρήματα εἰς αὐλικούς, εἰς βεζύρας, εἰς εὐνούχους, εἰς γυναῖκας τοῦ σουλτάνου, εἰς γενοτάρους, διὰ τῆς εὐνοίας τῶν ὁποίων προεχειρίζοντο καὶ ὑπεστηρίζοντο οἱ πατριάρχαι· πάντα δὲ ταῦτα ἐπιπτον, ἐννοεῖται, εἰς βάρος τοῦ λοιποῦ κλήρου καὶ ἐπὶ τέλους εἰς βάρος τοῦ λαοῦ. Ἡ

ἄχρι ταῦτα ἐκτεθέντα ἀνομολογοῦνται ὑπὸ τῶν ἡμετέρων· ἀλλ' οἱ δυτικοί, καθολικοὶ καὶ διαμαρτυρόμενοι, διηγοῦνται ἄλλα πολὺ δεινότερα. Τῷ 1583 ὁ Ἱερεμίας Β' κατήγορηθαι παρὰ τῇ Πύλῃ ὡς δῆθεν λατινῶν ἐξωρίσθη εἰς Ῥόδον, κατέλαβε δὲ τὸν πατριαρχικὸν θρόνον ὁ Πικχώμιος Β', ἀδελφὸς ὢν πλουσίῳ ἐμπο-
ρου δωροδοκῆσαντος τὸν διοικητὴν τῆς πόλεως διὰ 12000 φλω-
ρίων. Ἐν τούτοις ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει παρεπιδημῶν πατριάρ-
χος Ἀλεξανδρείας καὶ πολλοὶ ἄλλοι τῶν ἡμετέρων ἐγκρίτων, πα-
ρίστησαν εἰς τὰ Δισθάνον, ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἐκεῖνος, πρῶτον, εἶναι
ἐντελῶς ἀνέκωνος, καὶ, δεύτερον, ἐξηγόρασε τὸ πατριαρχικὸν ἁ-
ξίωμα δι' αἰσχροῦς δωροδοκίας. Ἀλλ' ὁ πατριάρχης Ἀλεξανδρείας
ἐτιμωρήθη ἕνεκα τῆς αὐθαδεῖας αὐτοῦ διὰ ποινῆς, ἅφ' ἧς δὲν ἀ-
πὸ πλάγιον εἰρήνῃ καταβαλὼν τρισχίλια χρυσᾶ. Κατόπιν ὁμοῦ νέαι
ἐγένοντο, εἰς τῇ Πύλῃ παράποναι, ὧν ἕνεκα ὁ σουλτάνος συνή-
νεσε μὲν εἰς τὴν καθάρσιν τοῦ ἐπιβάτου, ἀλλ' ἀπηγόρευσε τὴν
τοῦ ἐξορίστου Ἱερεμίου ἀνάκλησιν. Ὅθεν τὸ πατριαρχικὸν ἁξίωμα
ἐξετέθη αὐθις εἰς δημοπρασίαν καὶ ἀπενεμήθη εἰς τὸν πλειοδοτή-
σαντα μητροπολίτην Φιλιππούπόλεως ὅστις προσήνεγκεν ἐπὶ τού-
τῳ 24,000 χρυσῶν. Καὶ ἐξηκολούθησαν μὲν τινες τῶν ἀρχιερέων
ἀγωνιζόμενοι νὰ ἐπαναγάγωσιν εἰς τὸν θρόνον τὸν Ἱερεμίαν, ἀλλὰ
μὴ εἰσακουόμενοι ἠθέλῃσαν νὰ ἐπιτύχωσι τοῦλάχιστον τὴν ἀνα-
γόρευσιν τοῦ ἀδελφοῦ τοῦ Ἱερεμίου, Νικηφόρου, καὶ συλλέξαντες
40,000 χρυσῶν προσήλθον πρὸς τὸν σουλτάνον, ὅστις εὐμενῶς ἀ-
ποδεξάμενος τὸ δῶρον ἐνέκρινε τὴν αἴτησιν. Τότε ὁμοῦ ὁ ἀντί-
παλος αὐτῶν ἐν τῇ ἀπελπισίᾳ του κατορθώσας νὰ εἰσπράξῃ ἀπὸ
τῶν φίλων ποσὸν ἴσον ἑδράμῃ πρὸς τὸν σουλτάνον ὅστις ἀπεφώνη-
το α' Ἀριστος· ὁ ἀνὴρ, καὶ τῆς ὑπηρεσίας αὐτοῦ ἐντελῶς ἄξιος·
ὅθεν αὐδαμῶς παρενοχληθῆτω. » Καὶ τὸ κακὸν ἐδεινώθη ἔτι μάλ-
λον ἅφ' ἧς ἡ ἐξουσία μετέβη ἀπὸ τῶν σουλτάνων εἰς τοὺς μεγά-
λους βεζύρας. Παρὰ Τιμοθέου Α' πατριάρχουςαντος ἀπὸ τοῦ 1614
μέχρι τοῦ 1622 ἀπῆτησεν ὁ τότε μέγας βεζύρης Ἀλῆ πασᾶς
100,000 χρυσῶν ἐπὶ τῷ λόγῳ ὅτι ἐπειδὴ εἶχε δῆθεν διορίσει ἐν
τῷ διαστήματι τῆς πατριαρχείας αὐτοῦ 300 μητροπολίτας, εἰς-
έπραξε τοῦλάχιστον 300,000 χρυσῶν, εἰς 1,000 ὑπολογιζομέ-
νων τῶν παρ' ἐκάστου καταβληθέντων· οὐδ' ἠδυνήθη ὁ πατριάρχης

χης ν'ἀπαλλάγῃ τῆς ἀπαιτήσεως εἰμὴ διὰ δαπάνης 30,000 ταλ-
λῆρων. Οἱ Ἰησοῦται καὶ ἡ περὶ αὐτοὺς μερίς, ἵνα ῥίψωσι τὸν διά-
δοχον τοῦ Τιμοθέου Λούκᾶριν ἐδαπάνησαν 40,000 ταλλήρων· οἱ
δὲ τούτων πόλεμοι δὲν ἠδυνήθησαν νὰ ἐπιτύχωσι τὴν ἀνάρθρωσιν
τοῦ Κυρίλλου εἰμὴ διὰ θυσίας 180,000 ταλλήρων. Τὸ βέβαιον
εἶναι ὅτι ἐν διαστήματι 77 ἐτῶν, ἤτοι ἀπὸ τοῦ 1623 μέχρι τοῦ
1700 ἐγένοντο 50 περίπου ἀλλαξοπατριαρχίαι, αἱ πλεῖσται διὰ
δωροδοκίας τῶν κρατούντων. Ταῦτα δὲ πάντα πίπτοντα εἰς βά-
ρος τῆς ἐκκλησίας ἀφ' ἐνὸς μὲν ὑπερεξώγκωσαν τὸ πατριαρχικὸν
χρέος, ἀφ' ἑτέρου δὲ κατέστησαν τὴν τε παραχώρησιν καὶ τὴν
ἐνάσκησιν ὅλων τῶν ἱερατικῶν ἀξιοματίων ἀντικειμένον θλιβερώ-
τάτης ἐμπορίας. Τὸ χρέος τοῦ κοινοῦ κατέστη ἀφόρητον, αἱ δὲ
ἐνεκα αὐτοῦ φυλακίσεις τῶν ἀρχιερέων καὶ τῶν πατριαρχῶν συ-
νηθέσονται. Εἰς τῶν ἡγεμόνων τῆς Μολδαυίας ὀνόματι Βασίλειος,
ἐλπίσας νὰ ἀπαλλάξῃ τὴν ἐκκλησίαν ἀπὸ τὰ τοιαῦτα ὀνειδί-
τε, ἐπλήρωσεν ἅπαντα αὐτῆς τὰ χρεῖα, δὲν παρῆλθον ὅμως 100 ἐτὶ
καὶ ὁ πατριάρχης Σαμουὴλ Α' ἐπιχειρήσας νὰ διανεμῇ ἀναλόγως
εἰς τὰς ἐπισκοπὰς τὰ ἐκ νέου σωρευθέντα χρεῖα τοῦ κοινου, ἔλεγεν
ὅτι ἀπέβησαν αὐτῶν τῆς Αἰγύπτου πυραμίδων ὑπερογκώτερα.»

Ἀλλὰ τὸ ἀρχικὸν βεράτιον δὲν παρεβιάσθη μόνον κατὰ τὸ ἀ-
διάσειστον καὶ τὸ ἀφορολόγητον. Παρεβιάσθη οὐδὲν ἥττον καὶ
ὡς πρὸς τὸν ὅρον αὐτοῦ ἐκεῖνον ὅστις διελάμβανεν ὅτι αἱ χριστια-
νικαὶ ἐκκλησίαι οὐδέποτε ἐπ' οὐδεμιᾷ προφάσει ἠδύναντο νὰ με-
ταβληθῶσιν εἰς ὁσμανικὰ εὐκτήρια. Ὁ μὲν ναὸς τῆς τοῦ Θεοῦ
Σοφίας εἶχεν ἀφαιρεθῇ ἀπὸ τῶν χριστιανῶν κατ' αὐτὴν τὴν ἡμέ-
ραν τῆς ἀλώσεως, ὥστε ἐξῆρεῖτο τοῦ ὅρου. Ἀλλ' ὁ κατακτητὴς
κατ' αὐτὴν τὴν ὁμολογίαν τῶν Μωαμεθανῶν ἱστοριογράφων μετ-
έβαλεν ἐν μόνῃ τῇ Κωνσταντινουπόλει 12 ἐκκλησίας εἰς τζαμιά,
ὁ δὲ υἱὸς καὶ διάδοχος αὐτοῦ Βαγιαζήτ Β' 10, ὁ δὲ τούτου
υἱὸς καὶ διάδοχος Σελὶμ Α' ἄδηλον μὲν ἀκριβῶς πόσας, βεβαίως
ὅμως τὰς πλείστας καὶ καλλίστας τῶν περιλειπομένων. Πλὴν τού-
του ὁ Σελὶμ Α' ἐβουλεύθη τι ἔτι δεινότερον, τὴν σφαγὴν ὅλων τῶν
χριστιανῶν ὅσοι δὲν ᾔθελον ἀποδεχθῇ τὸν ἰσλαμισμόν· οὐδ' ἀπ-
ετράπη ἀπὸ τῆς ἐκτελέσεως τοῦ τερατώδους τούτου διανοήματος
εἰμὴ ὑπὸ τῶν φιλανθρωπῶν παραστάσεων τοῦ μεγάλου βεζύρου

Πρὶ πασά καὶ τοῦ μουφτῆ Τζεμαλί. Ἀλλ' ὁ σφετερισμὸς τῶν χριστιανικῶν ἐκκλησιῶν ἐξηκολούθησεν ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε ἐνφ' ἐπὶ τῆς ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπῆρχον ἐν αὐτῇ περὶ τοὺς 500 ναοὺς, τὴν σήμερον δὲν σώζονται ἐξ αὐτῶν καθιερωμένοι εἰς τὴν χριστιανικὴν λατρείαν εἰμὴ δύο μόνοι. Αὐταὶ αἱ πατριαρχικαὶ ἐκκλησίαι ὁμοίαν ἔλαβον τύχην. Εἶδομεν ὅτι ὁ Μεχμέτ Β' εἶχε παραχωρήσει κατ' ἀρχὰς εἰς τὸ πατριαρχεῖον τὸν μέγαν ναὸν τῶν ἁγίων Ἀποστόλων. Ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ὁ πατριάρχης Γεννάδιος ἠναγκάσθη νὰ καταλίπῃ τὸν ναὸν τοῦτον καὶ νὰ μεταβῇ εἰς τὸν τῆς Παμμακαρίστου, ὁ δὲ ναὸς τῶν ἁγίων Ἀποστόλων κατερειπώθη καὶ ἐπὶ τῶν ἑρειπίων αὐτοῦ ἀνηγέρθη τὸ τέμενος τοῦ σουλτάν Μεχμέτ. Ἐπειτα τῷ 1595 κατελήφθη ὑπὸ τῶν κρατούντων καὶ ὁ τῆς Παμμακαρίστου ναὸς καὶ μετεποιήθη εἰς μουσουλμανικὸν τέμενος, τὸ καλούμενον Φετιέ Τζαμεσι, τὸ δὲ πατριαρχεῖον παρεπέμφθη εἰς τὸν τῆς Ευλοπόρτης ἱερὸν ναὸν τοῦ ἁγίου Δημητρίου, πάλιν δὲ μετ' οὐ πολὺ ἐπὶ Ῥαφαήλ Β', 1603—1608, μετενήχθη εἰς τὸν ἐν τῷ Διπλοφαναρίῳ εὐτελῆ ναὸν τοῦ ἁγίου Γεωργίου, ὅπου μέχρι τῆς σήμερον διατελεῖ ὑπάρχον. Ὅλα ταῦτα μαρτυροῦσι τὴν ἐσχάτην περιφρόνησιν ἣν ἡ ὁσμανικὴ κυβέρνησις ἐπεδείκνυσεν εἰς τὴν ἐκκλησίαν ὥστε οἰκοθεῖν ἔννοεῖ ὁ ἀναγνώστης ὅτι δὲν διατηρήθησαν οὐδ' αἱ τιμαὶ ὅσας ὁ κατακτητὴς κατ' ἀρχὰς ἀπένειμεν εἰς τὸν ἀνώτατον τοῦ ἔθνους ἡμῶν ἄρχοντα. Τῷ 1603 μετὰ τὴν εἰς θάνατον καταδίκην τοῦ Παρθενίου Γ' ἡ Ὑψηλὴ Πύλη ἀφῆρσεν ἀπὸ τοῦ ἀρχηγοῦ τοῦ ἔθνους τὸ παρ' αὐτοῦ μέχρι τῆς ἐποχῆς ταύτης τηρηθὲν δικαίωμα τοῦ νὰ ἐγκαθιδρύεται αὐτοπροσώπως ὑπὸ τοῦ σουλτάνου, ὁρίσασα ὅτι ἡ ἐγκαθιδρύσις αὕτη δὲν θέλει γίνεσθαι ἐφεξῆς εἰμὴ ὑπὸ τοῦ μεγάλου βεζίρου. Μετὰ δύο δὲ ἔτη ἀφῆρσαν ὡσαύτως ἀπὸ τὸν πατριάρχην τὸ δικαίωμα τοῦ νὰ φέρῃ τὸ καλούμενον *σικιάδιον*, ὅπερ ἦτο ἐν τῶν διακριτικῶν τοῦ ἀξιώματος αὐτοῦ σημεῖον καὶ συγχρόνως ἀπηγορεύθη αὐτῷ τοῦ νὰ ἐμφανίζεται εἰς τὴν Πύλην περιστοιχισμένος ὑπὸ 12 ἀρχιεπισκόπων, ἀλλὰ τὸ τελευταῖον τοῦτο προνόμιον ἀπεδόθη βραδύτερον πάλιν.

Τοιοιουτρόπως ἐξηυτελίσθη προϊόντος τοῦ χρόνου ἡ ἐκκλησία ἡμῶν, ἐξ αἰτίων ποικίλων, καὶ πρὸς ταῖς ἄλλαις διὰ τὰς ἑμαρ-

τῆς τῶν ἰδίων αὐτῆς λειτουργῶν. Εἶδομέν ὅτι ἀφ' ἐτέρου οὐκ ὀλίγοι τῶν πατριάρχων καὶ τῶν ἀνδρῶν ὅσοι συνεκρότου τὴν περὶ αὐτοὺς ἱερὰν σύνοδον, ἀνεδείχθησαν ἄξιοι τῆς μεγάλης αὐτῶν ἐντολῆς, καὶ ἀνεφέραμεν ἀποδείξεις περὶ τούτου λαμπράς, εἰς ἃς εὐχαρίστως προστιθέμεθα καὶ ἄλλας. Τινὲς ἐπρονόησαν περὶ τῆς κοινῆς ἐκπαιδεύσεως, μάλιστα ἀπὸ τῆς 17 καὶ ἰδίως ἀπὸ τῆς 18 ἑκατονταετηρίδος καὶ ἑφεξῆς. Ὁ σοφὸς Κύριλλος ὁ Αὐθακίς, ἐπὶ τῆς δευτέρας αὐτοῦ πατριαρχείας, 1624, ἐτύσθησε πρῶτος ἐν Κωνσταντινουπόλει τυπογραφεῖον ὑπὸ τὴν ἐπιστάσιαν τοῦ Κερκυραίου μοναχοῦ Γρηγορίου Μεταξᾶ· ἀλλὰ δυστυχῶς οἱ Ἰησοῦται ἐπέτυχον διὰ τῶν συκοφαντιῶν αὐτῶν τὴν ὑπὸ τῆς ἐξουσίας καταστροφὴν τοῦ τυπογραφείου ταύτου. Ἄλλος Κύριλλος, ὁ Ε', ἐπὶ τῆς δευτέρας αὐτοῦ πατριαρχείας, 1752, διὰ σύνεσφορᾶς κοινῆς ἱερωμένων καὶ λαϊκῶν καθίδρυσεν εἰς τὸν Ἀθῶνα σχολεῖον σοῖον δυστυχουσι τοῖς Γραικοῖς οὐδέπω ἐφάνη κατὰ Σέργιον τὸν Μακραιὸν. Εἰς τὴν σχολὴν ταύτην προσεκλήθη διδάσκαλος τῆς φιλοσοφίας ὁ Εὐγένιος Βούλγαρις, ὅστις κατέβαλεν ἐκεῖ τὰ πρῶτα σπέρματα τῆς μετ' ἑπειτα εὐτυχαστέρας εἰς τὴν Ἑλλάδα τῶν ἐπιστημῶν εὐφορίας, ἐρμηνεῖαν ἑλληνιστὶ εἰς τοὺς ἑαυτοῦ μαθητὰς λογικὴν καὶ Μεταφυσικὴν κατὰ τὰς τότε νεωτέρας θεωρίας, ἔτι δὲ καὶ Θεολογίαν καὶ Ῥητορικὴν. Ἀλλ' ὁμοίως ἡ Ἀθωνιάς αὕτη σχολὴ πέντε μόνα ἔτη διήρκεσε, 1753—1758. Ἐπειτα δὲ ὁ Εὐγένιος, ἀπελπισθεὶς ἐκ τῶν πολλῶν σκευωριῶν ὅσας ἐπλεον οἱ μοναχοὶ ἀσύμφορα εἰς ἑαυτοὺς λογιζόμενοι τὰ διδασκόμενα, παρῆλθεν καὶ ἀπῆλθεν εἰς Κωνσταντινουπόλιν, ἥ δὲ σχολὴ διελύθη. Τὸ δὲ οὐδὲν ἥττον λυπηρὰν εἶναι ὅτι ὁ Κύριλλος Ε' ἐνῶ ἐπεδείξατο ζῆλον ἀξιέπαινον ὑπὲρ τῆς παιδείας τοῦ ἔθνους, ἠῤῥησεν ἐν τούτοις τὸ χρέος τοῦ κοινοῦ ἀπὸ 500 πουγγίων εἰς 1,000, ἧτοι εἰς 500,000 γροσίων τοῦ τότε καιροῦ καὶ πλὴν τούτου προσέθηκεν εἰς τὸ ἀνέκαθεν πληρωνόμενον πεσκέσιον, ἧτοι εἰς τὸ ἀπαξ ἐπὶ τῆς ἀνιδρύσεως τοῦ πατριάρχου πληρωνόμενον δώρον, καὶ εἰς τὸν ἐτησίως τελούμενον φόρον, ἄλλον τρίτον φόρον ἐτήσιον ὡσαύτως, τὸν λεγόμενον τῆς κατ' ἔτος ἐπικυρώσεως (τουρκιστὶ μουκαρέρ.) Ἀλλ' ἐπανερχόμεθα εἰς τὰς περὶ τῆς ἐθνικῆς ἐκπαιδεύσεως φροντίδας τινῶν πατριαρχῶν. Ὁ Σεραφεὶμ Β' 1757

ἡγάπα τοὺς πεπαιδευμένους καὶ ἔχαιρε τούτοις ἐμιλῶν, λέγει δὲ Σέργιος ὁ Μακρῆτος, καὶ τιμᾶν ἐφιλοτιμεῖτο· ἐκπυρώσας δὲ τὸν ζῆλον τῆς περὶ αὐτὸν ἱεράς συνόδου, ἀχορηγίαν ἐκ κοινοῦ ἔρανο, οὐκ ἀφιλότιμον διαταξάμενος, καὶ προσδεβαίωσας διὰ πατριαρχικοῦ συγγιλιώδους γράμματος, κατεβάλετο οἶονεῖ ἐξ ὑπαρχῆς θεμέλια μεγαλοπρεποῦς οἰκοδομῆς καὶ διηνεκοῦς συστάσεως τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει σχολῆς, τέσσαρας ἐν αὐτῇ διδασκάλους πάσης ἐπιστήμης καὶ μαθήσεως διορισάμενος. Ἐφρόντισε δὲ καὶ περὶ τῆς σχολῆς τοῦ ἁγίου Ὁρους καὶ δεξιωσάμενος καὶ τιμῶν καὶ διὰ πολλῶν πείσας τὸν ἐκ Μεσόβου Νικόλαον, τοῦ σοφωτάτου κυρίου Εὐγενίου ταύτην παραιτησαμένου, ἐκεῖσε ἀπέστειλε, καὶ τὸν μέγαν ἐκεῖνον Εὐγένιον μεταπεμφάμενος ἀπὸ Θεσσαλονίκης, ὑπερθαυμάζων καὶ τιμῶν καθίστη διδάσκαλον τῆς ἐν τῇ Κωνσταντινουπόλει σχολῆς. » Ἐνταῦθα δὲ ἐξογκῶν ἐπὶ τὸ ὑπερβολικώτερον τὸν λόγον, συμπεραίνει· αὖτε ἐπὶ τὸ τρίτον ἔτος τῆς αὐτοῦ πατριαρχείας τὴν παροικίαν τοῦ Φαναρίου Ἀθηνόπολιν κατεστήσατο. Ἐκεῖ γὰρ Εὐγένιος ὁ πολὺς ἦν τότε θεολογῶν, ἐκεῖ Δωρόθεος φιλοσοφῶν, ἐκεῖ ῥητορεύων Κριτίας, ἐκεῖ Ἀνανίας τὰς λογικὰς τέχνας διδάσκων, ἐκεῖ ἐσμὸς φιλοσόφων καὶ φιλολόγων ἀμῆνος, καὶ θεολόγων θιάσος, ἐφ' οἷς ᾔδετο πᾶς τις φιλογενής, μάλιστα οἱ χορηγοὶ καὶ συνίατορες. » Ὡσαύτως καὶ ὁ Γρηγόριος Ε', ἐπὶ μὲν τῆς πρώτης αὐτοῦ πατριαρχείας, 1797, συνέστησεν ἐν τῷ πατριαρχεῖῳ τυπογραφεῖον ἀδείᾳ βασιλικῇ· ἐπὶ δὲ τῆς δευτέρας, 1806, ἐξέδωκεν ἐγκυκλίους διαταγὰς συνιστῶν τὴν μάθησιν καὶ παρακαλῶν ὅλους τοὺς χριστιανούς εἰς ἀνέγερσιν σχολείων καὶ βελτίωσιν τῶν ὑπαρχόντων κατὰ τὸ παράδειγμα τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει· ἐπὶ δὲ τῆς τρίτης καὶ τελευταίας, 1849, νέας πάλιν ἐξέδωκεν ἐγκυκλίους περὶ τῆς τῶν ἐλληνικῶν γραμμάτων διδασκεως, δι' ὧν, ἐπειδὴ ἐν τισὶ τῶν σχολείων παρημελεῖτο ὁπωσὺν ἡ πάτριος γλῶσσα χάριν τῶν παικίλων ἄλλων νεωτέρων ἐπιστημῶν, ἀπῆλθε τὴν τῆς ἐλληνικῆς ἰδίως παιδείας ἐπιμέλειαν καὶ τῆς ἐλληνικῆς μάλιστα γλώσσης τὴν λιπαρὰν καλλιέργειαν καὶ ἐκμάθησιν. Ἀλλὰ μνημονεύσας τοῦ Γρηγορίου Ε' πῶς νὰ μὴ ἀνακαλέσω εἰς τὴν μνήμην τῆς παρουσίας γενεᾶς τὴν τελευταίαν ἐκατόμην ἣν ὁ κληρὸς ἡμῶν ἔθυσεν ὑπὲρ πίστεως καὶ πατρίδος;

Πρώτον ἐν αὐτῇ θύμᾳ ἔπесεν ὁ οἰκουμενικὸς ἐκείνος πατριάρχης, τοῦ ὁποίου τὴν εἰκόνα ἔστησεν ἡ εὐλαβὴς εὐγνωμοσύνη τῆς παρούσης γενεᾶς παρὰ τὰ προπύλαια τοῦ ἔθνικου Πανεπιστημίου ὡς φρουρὰν καὶ φύλακα πάσης πνευματικῆς τοῦ ἔθνους ἐπιδόσεως. Ὁ Γρηγόριος Β' εἶχεν ἅμα μὲν τὴν καρτερίαν τοῦ μάρτυρος, ἅμα δὲ τὴν τοῦ κυβερνήτου δεξιότητα, καὶ ὅσον περὶ τὰ ἔσχατα τῆς ζωῆς ἐμαραίνετο ἐν αὐτῷ ἡ τῆς διανοίας δύναμις καὶ ἡ τοῦ σώματος ῥώμη, ἐπὶ τοσοῦτον ἐκρατύνετο ἡ ὑπὲρ τοῦ ὅλου ἔθνους ἀφοσίωσις. Συναθλητὴς αὐτοῦ ἐγένετο ὁ ἐκ Πελοποννήσου ὡσαύτως καταγόμενος μέγας Δάρκων, ὅστις γεννηθεὶς ἵνα ἄγῃ στρατὸν μάλλον ἢ εἰρηνικὸν τῆς ἐκκλησίας ποιμνιον, ἐτελεύτησεν ἐπαξίως τῆς ἡρωικῆς φύσεως, ἀφοῦ διὰ τῶν προφητικῶν αὐτοῦ ἀπειλῶν ἔσεισα τὴν ψυχὴν καὶ αὐτοῦ τοῦ Μαχμούτη τοῦ Β'. Ἡ πῶς νὰ λησμονήσω τὸν Ἀδριανουπόλιτην Κύριλλον, ὅστις πεφυκῶς οὐχὶ πρὸς δυσχερῶν πραγμάτων διεξαγωγὴν, ἀλλὰ πρὸς τὴν ἀνέτην τῆς Μωσῆς λατρείαν, ἤχθη οὐδὲν ἥττον ὡς ἀντίον ἐπὶ τὴν σφαγὴν; ἢ πῶς τοσοῦτους ἄλλους τῆς ἡγιασμένης ἐκείνης χορείας μάρτυρας;

Οὐδ' ἔχω ἀνάγκην νὰ προσθέσω ὅτι ὅσα δῆποτε καὶ ἂν ὑπῆρξαν τὰ ἁμαρτήματα πολλῶν ἐκ τῶν πατριαρχῶν τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, οὐδεὶς ὅμως ἐξ αὐτῶν, αὐδεὶς ὠλίσθησε περὶ τὴν ἀκριβῆ τοῦ πατρίου δόγματος καὶ τῶν ὑπᾶτων ἐθνικῶν συμφερόντων τήρησιν. Συνέβη μὲν εἰς ἓνα, ὑπὸ πολλῶν καὶ ποικίλων πειρασμῶν ἐξωθούμενον, νὰ πλησιάσῃ εἰς τὸ χεῖλος τοῦ κρημνοῦ καὶ οὗτος ὅμως ἅμα κατιδὼν τὸ βάραθρον εἰς ὃ ἐκινδύνευε νὰ ἐμπέσῃ, ἐγκαίρως ὥπισθοδρόμησε καὶ ἀπῆλλαξε τὸ ἔθνος καὶ τὴν ἐκκλησίαν αὐτοῦ ἀπὸ τοιαύτης κηλίδος. Ὁ Ἀθανάσιος Γ', ὁ ἐπικαλούμενος Πατελλάριος, ἦτο Θεσσαλονίκης μὲν ἐπίσκοπος, ἐφημίζετο δὲ ὡς φιλόσοφος καὶ φιλόλογος καὶ ποιητὴς καὶ ἱεροκλήρυξ. Καθ' ἣν ἐποχὴν ἐπατριάρχευσε τὸ πρῶτον, τῷ 1633, ἤκμαζεν ἐν Κωνσταντινουπόλει ἡ μεταξὺ καθολικισμοῦ καὶ προτεσταντισμοῦ ἀμιλλα περὶ τὴν τῆς ἐλληνικῆς ἐκκλησίας προεξικείωσιν. Καὶ οἱ μὲν περὶ τὸν Λούκαριν ἐπερείδοντο ἐπὶ τῶν πρέσβειων τῶν διαμαρτυρομένων δυνάμεων, ὁ δὲ Ἀθανάσιος Γ' καὶ πολλοὶ ἕτεροι σὺν αὐτῷ ἐπέχρουν τὴν προστασίαν τῶν ἀντιπροσώπων τοῦ καθολικισμοῦ.

Ούτε τῶν καθολικῶν οὔτε τῶν διαμαρτυρομένων τὰ συμφέροντα ἰδύναντο νὰ ταῦτισθῶσιν ἐνταλῶς μετὰ τῶν ἐθνικῶν ἡμῶν συμφέροντων· οἱ μὲν ἐπιδίωκον τὴν ὑποδοúlωσιν τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας εἰς τὸν ἀρχιερέα τῆς Ῥώμης, οἱ δὲ ἐπόθουν τὴν ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας ταύτης παραδοχὴν τῶν νέων τῆς διαμαρτυρήσεως δογμάτων. Καὶ καθὼς συμβαίνει ὅτε ἰθαγενεῖς μερίδες ἐπικαλοῦνται τὴν τῶν ξένων προστασίαν, οἱ ἡμέτεροι ἠναγκάζοντο νὰ ἐπαγγέλλωνται, ἐν λόγοις τοῦλάχιστον, παραχωρήσεις τινὰς ἐπιτηδεῖας νὰ ὑπεκαύσωσι τὸν ζῆλον τοῦ προστάτου. Ἐλάβομεν ἤδη ἀφορμὴν νὰ ὑπαδειξώμεν τὰς ὑπονοίας τὰς ὡς πρὸς τοῦτο ἐγερθείσας κατὰ τοῦ Λουκάρως, ἀλλὰ συγχρόνως περιήλθομεν εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι, καὶ ἂν εἶπέ τι τὸ διαφορούμενον ἢ ἔγραψεν, οὐδὲν ὅμως ἐπραξε τὸ προσβάλλον τὰς θεμελιώδεις τῆς ἐκκλησίας ἡμῶν ἀρχάς. Δυστυχῶς δὲν δυνάμεθα νὰ βεβαιώσωμεν ἀπολύτως τὰ αὐτὸ περὶ τοῦ Ἀθανασίου Γ'. Ἐξώσθεις τὸ πρῶτον ἐκ τοῦ οἰκουμενικοῦ θρόνου ὑπὸ τῶν ἀντιπάλων μετὰ 40 μόνον ἡμερῶν πατριαρχίαν, κατέφυγεν εἰς Ἀγκῶνα καὶ ἔγραψε πρὸς τὸν πάπαν, παρακαλῶν, ἵνα, παραγενόμενος εἰς Ῥώμην, ἔχη παρ' αὐτῷ τὸν τίτλον τοῦ Κωνσταντινουπόλεως πατριάρχου. Ὅταν ὅμως ἔλαθεν εἰς ἀπάντησιν ὅτι καὶ καρδινάλιος ἔσται παρὰ τῷ ἄκρῳ ἀρχιερεῖ, ἐπέχων παρ' αὐτῷ τὸν 73 τόπον τῆς καρδινάλιᾳς χορείας, ἀρκεῖ νὰ ὑπογράψῃ τὸν ὅρον τῆς λατινικῆς πίστεως, ἀπεδειλίασεν ὁ δυστυχὴς Πατελλέριος καὶ φυγὼν ἐξ Ἀγκῶνος ἀνεπιστρεπτει, ἀπῆλθεν εἰς Μολδοβλαχίαν, ἀφ' ἧς ἐπανῆλθε μετ' οὐ πολὺ εἰς Κωνσταντινούπολιν καὶ κατέρθωσε πάλιν διὰ τῆς τῶν Ἰησουϊτῶν προστασίας νὰ διαδεχθῇ ἐκ δευτέρου τὸν Κύριλλον, τῷ 1634. Κατηγορηθεὶς τότε αὖθις ἐπὶ λατινισμῷ ἐξωρίσθη τῷ 1635 εἰς Ῥώμην. Μετὰ ἑκαδέκα δ' ἔτη, τῷ 1651, ἐπέτυχεν τὸ τρίτον διὰ τῆς αὐτῆς προστασίας νὰ πατριαρχέυσῃ, ἀλλὰ μὴ γενόμενος δεκτὸς ὑπὸ τοῦ ἄλλου κλήρου ἠναγκάσθη νὰ παραιτηθῇ μετὰ 15 ἡμέρας καὶ ἔκτοτε δὲν ἀνεφάνη πλέον ἐπὶ τῆς σκηνῆς. Ἢ ἐπὶ τῆς πρώτης πατριαρχίας αὐτοῦ ἀποδημία εἰς Ἰταλίαν καὶ ἡ πρότασις ἦν ὑπέβαλε πρὸς τὸν ἀρχιερέα τῆς Ῥώμης τοῦ νὰ ἐδρεύῃ παρ' αὐτῷ ὡς πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως, εἶναι ἡ μόνη ὠρισμένη πράξις ἢ παρ' αὐτοῦ κατὰ τῆς ἡμετέρας ἐκκλησίας γενομένη. Ἀλλὰ

μετ' ὀλίγον ἀποποιηθεὶς νὰ ὑπογράψῃ τὴν ἔρῳ τῆς λατινικῆς πίστεως, ἀπέδειξεν ὅτι οὐδ' αὐτὸς προηρέτετο νὰ πρὶβῇ μέχρι προδοσίας.

Ἐὰν ὅμως οἱ κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους λειτουργοὶ τῆς ἐκκλησίας ἡμῶν ἀντέστησαν ἐκ διαλειμμάτων εἰς τὰς ἐπιθέσεις τῆς ἀλλοθρήσκου κυριαρχίας, ἐὰν ἐπεμελήθησαν ἔστιν ὅτε τῆς τοῦ ἔθνους παιδεύσεως καὶ ἂν οὐδέποτε περὶ τὸ δόγμα ἐπλημμέλησαν, ἀνάγκη νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι δὲν ὠφελήθησαν ἀποχρώντως πρὸς τὸ συμφέρον τοῦ ἑλληνισμοῦ ἐκ τοῦ ὅλως ἐξαιρετικῷ ἀξιώματι, ὑπερ ὡς ἐκ τῶν περιστάσεων ἐκτίσατο ὁ πατριαρχικὸς θρόνος ἐν τῇ χριστιανικῇ Ἀνατολῇ. Δὲν θέλομεν ἐπανελθεῖ ἐνταῦθα εἰς τὸ ἀναμφισβήτητον γεγονός, ὅτι πολλοὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἡμῶν ἀρχόντων ἰδίαις χερσὶ καθήρεσαν τὰ ποικίλα καὶ σπουδαῖα προνόμια ὅσα ὁ κατακτητὴς ἀπένευμεν εἰς τὸ πατριαρχεῖον. Ἡδὴ ὅμως ν' ἀρνηθῶμεν ὅτι ἡ ἀρχὴ αὕτη, καὶ ὅπως κατήντησεν ἐν τῇ 16, 17, καὶ 18 ἑκατονταετηρίδι, ἡδύνατο ἔτι νὰ προσενέγκῃ εἰς τὸν ἑλληνισμὸν ὑπηρεσίας περὶ ὧν δυστυχῶς δὲν ἐπεμελήθη ὅσον ἔδει· Ὁ πατριάρχης, ὅσον καὶ ἂν ἐξηυτελίσθη τὸ ἀξίωμα αὐτοῦ, ὅσον καὶ ἂν περιωρίσθησαν τὰ ἐπιτραπέντα αὐτῷ ἐκ πρώτης ἀφειρησίας πρηνόμια, διετέλει πάντοτε ἐκκλησιαστικὸς καὶ ἐν μέρει πολιτικὸς ἀρχὼν ὅλων ἐν γένει τῶν ὀρθοδόξων χριστιανῶν τοῦ ὁσμανικοῦ κράτους, οὐ μόνον δηλαδὴ τῶν Ἑλλήνων, ἀλλὰ καὶ τῶν Βουλγάρων καὶ τῶν Σέρβων καὶ τῶν Ἀλβανῶν καὶ τῶν Ἀρμενίων. Αὐτὸς διώριζεν ἀμέσως μὲν τοὺς ἀνωτέρους τῆς ἐκκλησίας λειτουργοὺς, ἐμμέσως δὲ διὰ τῶν ἀνωτέρων τοὺς ὑποδεστώτους μέχρι τῶν ἐφημερίων τῆς ἐσχάτης κωμοπόλεως καὶ τοῦ ἐσχάτου χωρίου. Αὐτὸς εἶχε τὴν ὑπερτάτην ἐποπτείαν τῆς διαχειρίσεως ὅλων τῶν ἐκκλησιαστικῶν καὶ τῶν μοναστηριακῶν κτημάτων καὶ τῆς τῶν μοναστηρίων διοικήσεως· αὐτὸς ἦτο ὁ ὑπέρτατος δικαστὴς τῶν περὶ γάμων διαφορῶν καὶ ὅλων ἐν γένει τῶν δικῶν ὅσας ἔχοντες πρὸς ἀλλήλους. οἱ χριστιανοὶ δὲν καθυπέβαλλον εἰς τὸ ὁσμανικὸν δικαστήριον· αὐτὸς ἦτο τελευταῖον ὁ ὑπέρτατος ἀντιπρόσωπος καὶ ἐγγυητὴς αὐτῶν παρὰ τῇ Ὑψηλῇ Πύλῃ, ἥτις τούτου ἐνεκα σπανιώτατα ἤρνεϊτο νὰ συντελῇ εἰς πᾶν ὅ,τι οὗτος ἐνόμιζεν ἐπιτήδειον νὰ ἐνισχύσῃ καὶ νὰ συντηρήσῃ τὴν πρὸς τὸ κράτος

πίστιν αὐτῶν. Εἶχε λοιπὸν πολλοὺς καὶ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἀκαταμαχῆτους τρόπους ἐπιδράσεως ἐπὶ τοῦ ποικιλοφύλου αὐτοῦ ποιμνίου. Ποῖον δὲ ἦτο τὸ κεφαλαιῶδες ἐθνικὸν συμφέρον ὑπὲρ οὗ ὤφειλε νὰ μεταχειρισθῇ τὴν πανοπλίαν ταύτην, δὲν ἔχομεν χρεῖαν νὰ τὸ υπομνήσωμεν εἰς Ἑλλήνας ἀναγνώστας. Τὸ κεφαλαιῶδες τοῦτο καθῆκον ἦτο ἡ κραταίωσις τοῦ Ἑλληνισμοῦ διὰ τῆς διαδόσεως τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης εἰς τὰς διαφόρους ἐκεῖνας φυλάς· οὐδ' ἦτο τὸ πρᾶγμα δυσκατόρθωτον. Αἱ φυλαὶ ἐκεῖναι, εἰ καὶ ἑτερογενεῖς καὶ ἑτερόφωνοι, διετέλουν ὅμως τότε συντεταγμένα· εἰς ἓν ὅλον σῶμα μετὰ τῶν Ἑλλήνων, διότι κοινὴν εἶχον τὴν ὑπερτάτην ἐκκλησιαστικὴν ἀρχὴν καὶ κοινὸν τῆς πολιτικῆς δουλείας τὸ αὐτόχρημα. Ὡς σῶμα ἓν ἐλογίζοντο καὶ ὑπὸ αὐτῆς τῆς ὁσμανικῆς κυβερνήσεως, ἣτις ἀπεκάλει ἅπαντας ἀδιακρίτως Ῥωμαίους. Οὐδέποτε δὲ οὐδ' ἐπὶ τῆς μεγίστης ἀκμῆς τῆς βυζαντινῆς μοναρχίας ἐπεκράτησεν ἐν τῇ Ἀνατολῇ τσαούτη ἐνέτης καὶ ὁμοφροσύνη μετὰ τῶν διαφόρων χριστιανικῶν φυλῶν ὅσον ἐπὶ τουρκοκρατίας. Τὸ πνεῦμα τῆς ἰδίαις φυλετικῆς ὑπάρξεως, ὅπερ προέκυψεν εἰς μέσον παρά τισιν ἐξ αὐτῶν ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς χρόνοις, ὑπῆρξε τῶντι ἰσχυρότατον κατὰ τὸν μέσον αἰῶνα, οἱ δὲ βυζαντινοὶ, πολλὰκις μὲν κατῴρθωσαν νὰ καθυποτάξωσι τὰς φυλάς ἐκεῖνας, αἰέποτε ὅμως ἀπῆντησαν προσκόμματα δυσυπέρβλητα εἰς τὸν ἐξελληνισμόν αὐτῶν. Ἀλλ' αἱ φυλετικαὶ αὗται διακρίσεις ἡ ἐξέλιπον ἡ κατεσιγάσθησαν ἐπὶ τῆς τουρκοκρατίας. Αἱ πολυμήχανοι τῆς παπικῆς ἑδρας ἐνέργειαι μάλιστα ἠδυνήθησαν νὰ προσοικειωθῶσιν εὐαριθμούς τινάς σχετικῶς Ἀρμενίους καὶ Ἀλβανούς· πάντες δὲ οἱ λοιποὶ χριστιανοὶ τῆς Ἀνατολῆς διατέλεσαν πιστοὶ εἰς τὸν οἰκουμενικὸν θρόνον καὶ οὐδέποτε ἐφαντάσθησαν νὰ ἀντιπράξωσιν εἰς τὴν ἀρχὴν καὶ εἰς τὰς διατάξεις αὐτοῦ. Ὅπόσον ἀγογγύστως αὐτοὶ οἱ Βούλγαροι ὑπετάσσοντο εἰς τὸ οἰκουμενικὸν πατριαρχεῖον μαρτυρεῖται ἐκ τῆς προθυμίας μεθ' ἧς αἱ αὐτοκέφαλοι ἀρχιεπίσκοποι Ἀχρίδων καὶ Πελίου ὑπέκυψαν εἰς τὴν δικαιοδοσίαν τῆς μεγάλης ἐκκλησίας ἐπὶ τῆς πρώτης πατριαρχείας τοῦ Σαμουήλ Α', 1764—1768· ὅποσον δὲ εὐχαρίστως καὶ ἡ Ὑψηλὴ Πύλη ἐβλεπεν ἐπεκτεινομένην τὴν δικαιοδοσίαν ταύτην δηλοῦται ἐκ τῆς εὐκολίας μεθ' ἧς συνήνεσεν εἰς τὴν προκειμένην συγχώνευσιν. Οὐδὲν λοιπὸν δυσυπέρβλητον

κάλυμμα εἶχε νὰ ἀπαντήσῃ τὸ πατριαρχεῖον εἰς τὸν διὰ τῆς ἐκκλησίας καὶ τῆς ἐθνικῆς παιδεύσεως ἐξελληνισμὸν τῶν βορειωτέρων ἐκείνων τοῦ ὀσμανικοῦ κράτους χωρῶν. Τὸ πρᾶγμα ἦτο οὐ μόνον ἀπαραίτητον, ἀλλὰ καὶ εὐκόλον, ἡ δὲ εὐκολία αὕτη διήρκεσεν ἐπὶ 400 περίπου ἔτη. Δὲν λέγομεν ὅτι τὸ πατριαρχεῖον οὐδαμῶς ἐνόησε τὴν ἐντολὴν αὐτοῦ ταύτην· ἀλλὰ βεβαίως δὲν ἐπέμεινεν ἀποχρώντως καὶ ἐπιτηδεύας εἰς τὴν ἐκπλήρωσιν αὐτῆς, ὥστε καθ' ἣν στιγμὴν πρό τινων ἐνιαυτῶν ὑψωσε πάλιν τὴν κεφαλὴν ἡ φυλετικὴ διαίρεσις, οἱ ἐτερόφωνοι Βούλγαροι εὐρέθησαν πολυαριθμότατοι μὲν ἐπέκεινα τοῦ Αἰμοῦ, οὐκ εὐάριθμοι δὲ καὶ εἰς τὴν βορειωτέραν Θράκην καὶ εἰς τὴν βορειωτέραν Μακεδονίαν. Τοῦτο δὲ εἶναι ὁ μέγιστος ἔλεγχος ὃν δικαιούμεθα ν' ἀπευθύνωμεν κατὰ τοῦ πατριαρχείου ἀπὸ τῆς ἀλώσεως μέχρι τῶν τελευταίων χρόνων. Τὸ καθ' ἡμᾶς ἠθέλαμεν ἀνεχθῆ ἅπαντα τὰ λοιπὰ αὐτοῦ ἁμαρτήματα, τὴν θυσίαν τῶν προνομίων, τὸν ἐξευτελισμὸν, τὴν φιλοχρηματίαν, ἐὰν ἐφρόντιζε νὰ ὑπηρετήσῃ τὰ μέγιστον τῶν συμφερόντων ἐκείνων τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ἀφοῦ εἶχε πρὸς τοῦτο κα δύναμιν καὶ καιρὸν. Ἀλλὰ ἀφείλομεν νὰ ἐμολογήσωμεν ὅτι τὴν περὶ τούτου εὐθύνην αὐτοῦ μερίζονται, κατὰ τὰς δύο πρώτας ἐλαττοντακτηρίδας, οἱ πολιτικοὶ τοῦ ἔθνους ἀρχοντες.

Πρὸς τοὺς ἀρχοντας δὲν ἀνέλαθεν ὁ κατακτητὴς οἷας πρὸς τὸν κλῆρον ὠρισμένας ὑποχρεώσεις. Εἶδομεν ὅτι διὰ διακηρύξεως ἐπηγγείλατο αὐτοῖς ἀσυλίαν, ἀσφάλειαν καὶ πλεονεκτήματα πλείωτερα τῶν ὅσα πρότερον ἀπελάμβανον· διὰ δὲ τῶν λέξεων τούτων, καὶ ἂν ὑποτεθῇ ὅτι εἶχον σπουδαιότητά τινα, δὲν ἐκανονίζετο ῥητῶς ὅτι θέλουσι διατηρήσει τὸ ἀξίωμα ὅπερ εἶχον ἄλλοτε ἐν τῇ πολιτείᾳ. Ἀλλ' ἡ ἀνάγκη ὑπεχρέωσε τὸν Μεχμέτ Β' νὰ μεταχειρισθῇ πολλοὺς τῶν Ἑλλήνων εἰς τὴν διαχείρισιν τῶν πραγμάτων τοῦ κράτους. Ἐξαιρέσει τοῦ στρατιωτικοῦ ὀργανισμοῦ ὅστις ἦτο ἴδιον αὐτῶν ἔργον, οἱ Ὀσμανίδαι ἀπεφάσισαν συνετῶς νὰ συνεχίσωσιν ἐν πολλοῖς τὴν προτέραν βυζαντινὴν διοίκησιν, ἐπὶ τούτῳ δὲ ἐδέησε νὰ καταφύγωσιν εἰς τὴν ἐμπειρίαν καὶ τὴν δεξιότητα τῶν κατακτηθέντων, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ καθ' ἑαυτοὺς ἦσαν τοσοῦτον ἀγράμματοι καὶ ἀμαθεῖς ὥστε, καθάπερ

λέγει ἡ *πολιτικὴ τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἱστορία*, ἀκόπτοντες καὶ χαράκια· ποιούντες διὰ ξύλων ἡρίθμουν, ὡς ἔτι, ὡς λέγεται, φαίνονται ἐν τοῖς ταμειείοις, ὅπου οἱ θησαυροὶ αὐτῶν. Λέγουσι δὲ τὰ ξύλα ταῦτα, ἀπὲρ ἡρίθμουν καὶ ἀντὶ ἀριθμητικῆς εἶχον καὶ λογαριασμοῦ, ὡς καὶ νῦν ἔτι οἱ ἀρτοποιοὶ αὐτῶν χρῶνται καὶ ἄλλοι Ἀγαρηνῶν, βασιλίσσῃ ἦτοι λογαριαστήριον. » Ἐν ἁλλαις λέξεσι μετεχειρίζοντο εἰς τὸ δημόσιον αὐτῶν λογιστικὸν τὰ ξύλα τὰ καλούμενα *σύμβολον* καὶ *ἐγκοπὶς*; δι' ὧν δὲν ἦτο δυνατόν νὰ τηρηθῇ σπουδαία τις ἀκρίβεια περὶ τὸν χειρισμὸν τῶν πολλῶν ἑκατομμυρίων ὅσα εἰσῆρχοντο εἰς τὸ δημόσιον ταμεῖον καὶ ἐξῆρχοντο ἐξ αὐτοῦ. Ὅθεν ἐξ ἀνάγκης μετεχειρίζοντο εἰς τὸ ἀνώτερον τοῦλάχιστον λογιστικὸν τοὺς περὶ τὰ τοιαῦτα εἰδήμονας Ἕλληνας. Τοῦτο λέγει ῥητῶς ὁ Χαλκοκονδύλης, ὅτε ὁμιλεῖ περὶ τοῦ τρόπου καθ' ὃν διοργανώθη ἡ διοίκησις ἐπὶ τοῦ Μεχμέτ Β'. «Μετὰ τούτους μὲν τοὶ (τοὺς ἡγεμόνας τῶν θυρῶν ἦτοι τοὺς ἀρχηγούς τῆς αὐτοκρατορικῆς φρουρᾶς) ἔστιν ὁ γραμματεὺς, ἀγχιτάτῃ ἰδρυμένος ἐς τούτους, καὶ τοὺς λογισμοὺς ὑποδεχόμενος ὑπὸ τῶν ἐς τὰς προσόδους καὶ εἰσπράξεις τεταγμένων καὶ τοῦ φόρου. Καὶ οὗτος μὲν ἀπολογίζεται τὴν πρὸς ὅλους καὶ ἐς τοὺς ἡγεμόνας τε καὶ αὐτὸν βασιλέα ἀναφέρει· ἄλλοι δὲ γραμματεῖς ἐς τὰς γραφὰς τε καὶ ἐπιτάγματα τοῦ βασιλέως. » Ἡ δὲ προμνημονευθεῖσα *πολιτικὴ ἱστορία* ἐξηγεῖ ὅποιοι τινες ἦσαν οἱ γραμματεῖς· οὗτοι, παριστώσα τὸν Μεχμέτ Β' περιεστοιχισμένον ὑπὸ «φίλων καὶ γραμματικῶν χριστιανῶν» οἵτινες «ἐδιοίκουν πᾶσαν τὴν βασιλείαν.» Δυστυχῶς δὲν περιεσώθησαν πολλὰ τῶν ὀνομάτων τῶν γραμματικῶν τούτων· ἀλλ' ὁ αὐτὸς Χαλκοκονδύλης ἀναφέρει ἕνα, τὸν Καταβοληνὸν, ὃν ῥητῶς ὀνομάζει «γραμματεῖα τῶν θυρῶν» Καὶ ὁ Κριτόβουλος μνημονεύει ἐτέρου, τοῦ υἱοῦ τοῦ Καταβοληνοῦ· τούτου ὀνόματι Θωμᾶ, ὃν ἀποκαλεῖ οὗτος «γραμματεῖα τοῦ βασιλέως.» Οὐ μόνον δὲ εἰς τὴν οἰκονομικὴν ὑπηρεσίαν μετεχειρίζοντο τοὺς Ἕλληνας, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν διπλωματικὴν, ἰδίως εἰς τὰς πρὸς τοὺς εὐρωπαίους ἡγεμόνας σχέσεις καὶ διαπραγματεύσεις, αὐτοὶ ὄντες τότε ὡς ἐκ τῆς ἀνατροφῆς καὶ αὐτῆς τῆς γλώσσης αὐτῶν ἔτι ὀλιγώτερον περὶ τὰ τοιαῦτα ἐπιτήδευοι. Ὅτι δὲ καὶ αὐτὴν τὴν ἐλληνικὴν γλῶσσαν ἐπὶ πολὺν

χρόνον μετεχειρίζοντο ἐν ταῖς συνθήκαις καὶ ταῖς διπλωματικαῖς ἀλληλογραφίαις, μαρτυρεῖται ὑπὸ πολλῶν ἱστορικῶν τῆς ἐποχῆς ἐκείνης μνημείων.

Ἐτι πρὸ τῆς ἀλώσεως οἱ ἄλλοι μουσουλμάνοι τῆς Μικρᾶς Ἀσίας ἡγεμόνες συνέταξαν ἐλληνιστὶ τὰς διαπραγματεύσεις καὶ συνθήκας αὐτῶν πρὸς τοὺς χριστιανοὺς δυνάστας τῆς Ἀνατολῆς. Ὁ Γάλλος Μασλατρῆ ἐν τῇ παρ' αὐτοῦ συνταχθείσῃ ἱστορίᾳ τῆς Κύπρου, ἐδημοσίευσε τὸ κεκμηνον συνθήκης συννομολογηθείσης τῷ 1450 μεταξὺ τοῦ βασιλέως τῆς Κύπρου Ἰωάννου Β' καὶ τοῦ ἀμειρά τοῦ Καντηλόρου Λουφταύμπεϋ, ἧς ἡ ἀρχὴ ἔχει οὕτως· «Εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ. Εἰς τοὺς αὐν', σепτεμβρίου ζ'. Αὐτὸ ἐνεν ἡ ἀρχὴ τῆς ἀγάπης μέσα εἰς τὸν ὑψηλότετον καὶ δικαιοτάτον Τζονάν ρῆγαν τῆς Κύπρου, καὶ τοῦ εὐγενικωτάτου καὶ εὐτυχισμένου Λουφταύμπεϋ, ἀμειράν καὶ ἀφέντην τοῦ Καντηλόρου· ἀπὸ τὴν 'ποίαν ἀγάπην ἐγίνετον, ἐτελειώθην εἰς τὴν τάξιν καὶ μανιέραν τοιαύτην.» Αἱ δὲ τελευταῖαι τοῦ κεκμημένου τούτου λέξεις ἔχουσιν ὡς ἑξῆς· «Καὶ ἔτζει τὸ ὁμόσασιν.» Καὶ ταῦτα μὲν ἐγράφοντο ἐν τῇ κυπριακῇ διαλέκτῳ ἅτε πρὸς τὴν βασίλειαν τῆς Κύπρου συννομολογούμενα. Ἐκ δὲ τῶν διπλωματικῶν ἐγγράφων, τὰ ὅποια ἀνάγονται εἰς τὴν τῶν Ὀσμανιδῶν ἱστορίαν καὶ ἐγένοντο μὲν μετὰ τὴν ἀλωσιν, ἐγράφησαν δὲ εἰς γλῶσσας οὐχὶ βεβαίως καθαρεύουσας, πάντως ὅμως ἥττον ἐπωροῦν παρεμειορρομένην, ὃ ἡμέτερος Σπυρίδων Ζαμπέλιος ἐδημοσίευσε πρὸ εἰκοσαετίας περίπου ἐν τῷ 6 τόμῳ τῆς Πανδώρας (σελ. 563 καὶ ἐπ.) δέκα. Ἐκ τῶν ἐγγράφων τούτων τὸ μὲν πρῶτον εἶναι ἡ κύρωσις τῆς συνθήκης θν, κατὰ τὸ ὁσμανικὸν κείμενον, συννομολόγησαν «ἐν Ἀδριανουπόλει, ἀπὸ Ἰησοῦ τοῦ ὑμετέρου προφήτου γεννήσεως, αὐπθ' (1482) καὶ ἔτος τοῦ ἡμῶν προφήτου ὡπζ' (887) ἐν μηνὶ ὀκτωβρίῳ ιη', ὃ φρά Πέτρος Δαιαμβουσάν, Θεοῦ χάριτι μέγας μαύσωρ καὶ αὐθέντης Ῥόδου, καὶ ὁ μέγας αὐθέντης καὶ μέγας ἀμειράς σουλτάν Παγιαζῆ Χάν, υἱὸς τοῦ μεγάλου πῦθεντὸς τοῦ Μεχμέτ Χάν.» Τὰ δὲ λοιπὰ ἑννέα εἶναι ἐπιστολαὶ ἀνταλλαγεῖσαι μεταξὺ τοῦ σουλτάνου Βαγιαζῆτ καὶ τοῦ μαγίστρου τῆς Ῥόδου (D' Aubusson) περὶ τῆς αὐτῆς συνθήκης, ἀπασαι δὲ, ὡς καὶ ἡ συνθήκη, εἶναι συντεταγμέναι εἰς τὴν ἐλληνικὴν, τὴν σφόδρα

παρεφθαρμένην ἑλληνικὴν τῶν χρόνων ἐκείνων γλῶσσάν. Ἀλλὰ καὶ ἀρχαιότερα τούτων σώζονται πολλὰ ἔγγραφα ἀνταλλαγέντα ἀπὸ τῆς 17 ἰανουαρίου 1479 μέχρι τοῦ ἀπριλίου 1484 μετὰ τῆς ἐνετικῆς κυβερνήσεως καὶ τοῦ σουλτὰν Μεχμέτ Β', τὰ ὅποια ἅπαντα γεγραμμένα πρωτοτύπως ἐν τῇ ἑλληνικῇ γλώσσῃ ἐδημοσιεύθησαν ἐν τῇ συλλογῇ τοῦ Μίκλосуτς καὶ τοῦ Μύλλερ (τόμ. Γ' σελ. 295 καὶ 306). Ἐκ πάντων δὲ τούτων καθίσταται πρόδηλον ὅτι ἀνεώχθη εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς εἰς τοὺς ἐπιφανέστερους καὶ ἱκανώτερους τῶν ἡμετέρων στάδιον ἐνεργείας εὐρὺ, ὅπερ διατρέχοντες ἠδύναντο συγχρόνως νὰ ἀποδώσι χρησιμώτατοι εἰς τὰ ποικίλα ἔθνικὰ συμφέροντα.

Δυστυχῶς ἐπὶ μακρὸν χρόνον δὲν ὠφελήθησαν ἐκ τῶν ἐπιτηδείων τούτων περιστάσεων, διὰ ποικίλους λόγους, καὶ ἰδίως διότι συνέβη ὡς πρὸς τοὺς πολιτικοὺς ἡμῶν ἄνδρας, ὅτι καὶ ὡς πρὸς τοὺς ἐκκλησιαστικοὺς οἱ ἱκανώτεροι καὶ αὐτοὶ οἱ ἐπιφανέστεροι, ἐκτὸς ἐλαχίστων ἐξαιρέσεων, ἀπεδήμησαν, ὥστε τὰ πράγματα περιήλθον ἐπὶ δύο ἑκατονταετηρίδας εἰς χεῖρας ἀνθρώπων μετριωτάτων καὶ ἀφιλοτίμων. Ὁ γὰρ ἄλλος Λακροῦ, ὅστις διατελέσας περὶ τὰ μέσα τῆς ἑπτακαιδεκάτης ἑκατονταετηριδὸς γραμματεὺς τῆς ἐν Κωνσταντινιπόλει γαλλικῆς πρεσβείας, ἐδημοσίευσεν βραδύτερον βιβλιάριόν τι περὶ τῶν ἐν Τουρκίᾳ χριστιανικῶν ἐκκλησιῶν καὶ ἔθνων, ἀξιοῖ ὅτι ἐξ ὅλων τῶν ἐπὶ τῆς ἀλώσεως ἐπιφανῶν οἰκογενειῶν δὲν περιεσώθησαν εἰμὴ 4 καὶ μόναι, οἱ Καντακουζηνοί, οἱ Παλαιολόγοι, οἱ Ἀσάναι καὶ οἱ Ῥάλλαι. Προστίθῃσι δὲ ὅτι καὶ αὐτοὶ οὗτοι δυσκόλως ἠδύναντο νὰ ἀποδείξωσι τὴν γνησιότητα τῆς καταγωγῆς αὐτῶν καὶ ὅτι οἱ πλεῖστοι ἐξ αὐτῶν ἠναγκάσθησαν νὰ μετέρχωνται ἵνα συντηρηθῶσι ποικίλα κοινότατα βιομηχανικὰ ἔργα. Τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι ἐν ταῖς πληροφωρίαις τὰς ὁποίας περὶ τῶν χρόνων ἐκείνων ἔχομεν οἱ μόνον ἐκ τῶν τεσσάρων τούτων οἰκῶν ἀναφερόμενοι ὡς μετέχοντες κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον τῶν δημοσίων πραγμάτων εἶναι οἱ Καντακουζηνοὶ καὶ οἱ Παλαιολόγοι, ἐξαιρέτως δὲ οἱ Καντακουζηνοί. Πάντες οἱ λοιποὶ οἱ ὅπως οὖν προέχοντες ἀνήκουσιν εἰς ἕτερα καὶ νεοφανῆ γέννη. Λέγοντες δὲ ὅτι μετεῖχον τῶν δημοσίων πραγμάτων, ἐννοοῦμεν κυρίως τῶν ἐκκλησιαστικῶν. Τρόντι αὐτοὶ κατεῖ-

χόν τὰ πλείστα τῶν ἀξιωματῶν τῆς πατριαρχικῆς αὐτῆς οἰκῆς τὸ τοῦ μεγάλου λογοθέτου, τὸ τοῦ μεγάλου σκευοφύλακος, τὸ τοῦ μεγάλου χαρτοφύλακος καὶ ἄλλα τοιαῦτα, καλούμενοι μὲν κληρικοί, ὅντες δὲ πράγματι λαϊκοὶ ἐκ τῶν ἐπιφανεστέρων τῆς πρωτευούσης οἰκογενειῶν αὐτοὶ ἦγον καὶ ἔφερον τὰ τῶν πατριαρχῶν καὶ τοῦ πατριαρχείου, ἰδίως πάντοδύναμοι ὄντες περὶ τὴν ἐκλογὴν καὶ τὴν καθάρεισιν τοῦ ἀνωτάτου τῆς ἐκκλησίας ἄρχοντος καὶ μεταχειριζόμενοι τὴν δύναμιν αὐτῶν ἐνίοτε μὲν ἐπὶ κοινῷ ἀγαθῷ, ὡς ἐπὶ τὸ πλείστον ὅμως πρὸς τὸ ἴδιον συμφέρον. Τῆς δὲ ὁσμаниκῆς κυβερνήσεως δὲν μετεῖχον εἰμὴ ὡς ὑποδεέστεροι ὑπάλληλοι καλούμενοι ἀπλῶς γραμματικοὶ καὶ συγκαταλεγόμενοι μᾶλλον μετὰ τῶν ἀκολουθῶν τῶν ὁσμаниδῶν μεγιστάνων ἢ κοινόν τι πρὸς τούτους ἔχοντες. Ἐὰν δὲ μετεωρίζοντο ἐνίοτε εἰς ὑψηλοτέραν τινα κοινωνικὴν μᾶλλον ἢ πολιτικὴν περιωπὴν, δὲν διετηροῦντο ἐν αὐτῇ εἰμὴ διὰ δωροδοκιῶν καὶ ἐφρόντιζον μᾶλλον περὶ τῶν ἰδίων ἢ περὶ τῶν ἐθνικῶν ἀναγκῶν. Εἰς τῶν ὀλίγων κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου ἀρχόντων ὅσοι ἐφάνησαν ἀληθῶς χρήσιμοι εἰς τὸ χριστιανικὸν γένος, ὑπῆρξεν ὁ ἄρχων Ξενάκης, ὁ ἀκμάσας ἐπὶ Σελίμ Α' καὶ ἐπὶ τῆς δευτέρας πατριαρχείας τοῦ Ἰερεμίου Α'. Ὁ Ξενάκης μαθὼν διὰ τῶν φιλικῶν σχέσεων τὰς ὁποίας εἶχε μετὰ τινων ἀνωτέρων τοῦ κράτους λειτουργῶν, τὴν ὑπὸ τοῦ Σελίμ Α' μελετηθεῖσαν καθάρεισιν ὄλων τῶν χριστιανικῶν ἐκκλησιῶν, ἔσπευσε νὰ εἰδοποιήσῃ περὶ τούτου τὸν πατριάρχην καὶ ἀπῆλθε μετ' αὐτοῦ πρὸς τὸν μέγαν βεζύρην καὶ συνετέλεσεν οὐκ ὀλίγον εἰς τὴν ἀνατροπὴν τοῦ ὀλεθρίου βουλευματος. Ἀλλ' ὁ Ξενάκης εἰς οὐδέναν τῶν προαναφερθέντων ἱστορικῶν οἰκῶν ἀνῆκεν. Ἄλλοι δὲ ἐπίσημοι καὶ ἰσχυροὶ ἐν τῇ 16 ἑκατονταετηρίδι ἄρχοντες ἀναφέρονται· ὁ μέγας χαρτοφύλαξ Ἀλέξανδρος ὁ ἀπὸ Τηράς, ὁ μέγας λογοθέτης Ἰεράξ, ὁ Μιχαὴλ Γαβράς καὶ ὁ Ἀντώνιος Καντακουζηνὸς ἐξ ὧν, τοῦ τελευταίου ἐξαιρουμένου, οἱ λοιποὶ φαίνονται ἀνήκοντες εἰς νεωστὶ προαχθέντας οἰκούς.

Ὁνομαστότατος καὶ πλουσιώτατος κατὰ τὴν αὐτὴν ἑκατονταετηρίδα ὑπῆρξεν ὁ Μιχαὴλ Καντακουζηνός, τοῦ ὁποίου δὲν γινώσκωμεν τὸν βαθμὸν τῆς μετὰ τοῦ προαναφερθέντος Ἀντωνίου

συγγενείας. Διετέλεσε δὲ φίλος στενὸς τοῦ περιωνύμου μεγάλου
βεζύρου Σόκολη τοῦ ἀκμάσαντος μὲν περὶ τὰ τέλη τοῦ Σουλεϊμάν
Α' καὶ δι' ὅλης τῆς βασιλείας τοῦ Σελίμ Β', θανατωθέντος δὲ ἐπὶ
τῶν πρώτων ἐνιαυτῶν τοῦ Μουράτ Γ' τῷ 1579. Ἐν τούτοις καί-
τοι πολλὴν ἔχων οἰκειότητα πρὸς τὸν παντοδύναμον τούτον ἄν-
δρα, καίτοι ἐπορευέτο ἐφιππος ἀνὰ μέσον τῶν ὁδῶν τῆς Κωνσταν-
τινουπόλεως μετὰ ὀκτὼ μὲν τσοχαδαρῶν, πολλῶν δὲ προπορευο-
μένων γενιτσάρων, δὲν ἤξιώθη ἄλλης δημοσίας λειτουργίας εἰμὴ
τῆς τοῦ ἀνωτέρου ἐφόρου τῶν ἀλικῶν τῆς Ἀγχιάλου καὶ τῆς τοῦ
ἀρχιεγούναρη τῆς σουλτανικῆς αὐλῆς. Ἀντίζηλος δὲ ὢν ὡς εἰκὸς τῶν
τότε Παλαιολόγων, ἐκτίθησάτο μὲν περιουσίαν μεγάλην δι' ὃ καὶ ἐπε-
καλεῖτο μέγας πραγματευτής, καὶ δύναμιν δὲ οὐ μικράν, προεκά-
λεσεν ὁμῶς τὴν ὀργὴν ἐτέρων μεγάλων πασάδων καὶ ἐπὶ τέλους
ἐθανατώθη καὶ ἐδημεύθη περὶ τὸ ἐν καὶ ἡμισυ ἔτος πρὸ τοῦ προ-
σάτου αὐτοῦ. Ἀλλ' ἵνα λάβωσιν οἱ ἀναγνώσται ἡμῶν ἐννοίαν τινα
περὶ τοῦ κρινωνικοῦ ἀξιωματος ὅπερ εἶχεν ἐν τῇ πολιτείᾳ ὁ Μιχαὴλ
Καντακουζηνὸς καὶ κρίνωσιν ἐκ τούτου πῶς εἶχον ἐν γένει τότε
τὰ κατὰ τοὺς Ἕλληνας ἄρχοντας, θέλομεν ἐκθέσει ἐνταῦθα τὰ
περὶ αὐτοῦ οὐχὶ ὅπως ξηρῶς ἱστοροῦνται ὑπὸ τοῦ Χάμμερ ἐν τῷ
Δ' τόμῳ (σελ. 46 καὶ ἐπ.), ἀλλὰ μετὰ τῶν λεπτομερειῶν ὅσας
ἀναφέρει ὁ Καϊσάριὸς διαπόντες καὶ ἐν αὐτῇ τούτου τῇ γλώσσῃ
ἥτις θέλει φανῇ εἰς τὴν σημερινὴν Ἑλληνὰ οὐδὲν ἥττον περιέργως
ἢ τὰ δι' αὐτῆς ἱστορούμενα γεγονότα. Ὁ διαπόντες ὁμιλήσας
περὶ τῶν ἀπογόνων τοῦ Μιχαὴλ Καντακουζηνοῦ καὶ πρὸς τοὺς
ἄλλους περὶ τοῦ υἱοῦ τοῦ Ἰωάννου, ἐπιφέρει. «Αὐτὸς δὲ εἶχε πα-
τέρα τὸν τσελεπῆ Μιχαὴλ τὸν Καντακουζηνόν, τὸν πλουσιωτάτον
τούτος ἑκατοικοῦσεν εἰς τὴν Ἀγχιάλον, τὰ δὲ τζιφτιλίκια καὶ
ὑποστατικά του ἐφθάναν ἕως εἰς τὸν Δούναβιν, καὶ τινες ἀγάδες
τζιράκια ἐδικὰ του ἐγίναν καὶ βεζύριδες· ἀπὸ τοὺς ὁποίους ἕνας
ἀφοῦ ἐφθασε καὶ ἐγινε βεζύρης, ὑπῆγεν ὁ Μιχάλης νὰ τὸν ἀντα-
μώσῃ καὶ νὰ τὸν συγχαρῇ, ἐμβάινοντας δὲ μέσα εἰς τὸν ὁδᾶ (ὅπου
ἔτυχε νὰ εὐρεθῇ ὁ ἡμάκης τοῦ βασιλέως), τὸν εἶπεν ὁ βεζύρης—
καλῶς ἦλθες Μιχάλη-τσελεπῆ, κἀνωντας καὶ σχῆμα πῶς σαλεύει
ἀπὸ τὸν τόπον του. Μετὰ δὲ τὴν ἀντάμωσιν, ἀφοῦ εὐγῆκεν ἔξω
ὁ Μιχάλης, εἶπεν ὁ ἡμάκης εἰς τὸν βεζύρη· δὲν ἀρμόζει, ἐφένδῃμ,

εἰς τὴν ὑψηλότητά σου, ὦντας ἐπίτροπος τοῦ βασιλέως, νὰ εἶπες ἕνα κιάβουρα, τζελεπῆ. Τοῦτος ὁ λόγος ἐκακοφάνη τὸν ἐπίτροπον· τίποτες ἄλλως δὲν ἀποκρίθηκεν· ὦντας δὲ παρών ὁ χασναῆς τοῦ βεζύρη, εὐγῆκεν· εὐθύς καὶ εἶπε, τὸν Μιχάλη τὰ λόγια τοῦ ἱμάμη, καὶ ὅτι ἐβαρυφάνηκαν τὸν βεζύρη. Εἶπε δὲ ὁ Μιχάλης— ὑπαγε καὶ εἰπὲ τὸν βεζύρη, ἂν ᾔται ὀρισμός· του, νὰ κάμω ἐγὼ αὐτὸν τὸν ἱμάμη, νὰ μὲ εἰπῇ καὶ αὐτὸς ἐμπροστὰ τοῦ τζελεπῆ. Ὁ βεζύρης τὸ ἔκαμε χάρι, καὶ— μακάρι νὰ τὸν κάμω, τοῦ εἶπεν. Εὐθύς ὁ Μιχάλης λοιπὸν ἐπῆγεν εἰς τὸ σπῆτι τοῦ ἱμάμη, κῆρε τὸν κεχαγιᾶ, καὶ λέγει του, — δός μοι κατὰστιχο, πόσο βούτυρο ὁ ἐφέντης τὸν χρόνον ἐξοδιάζει εἰς τὸ μωτπάκι του, πόσα ξύλα, πόσο μέλι, πόσο κηρὶ καὶ πόσο κριθάρι εἰς τὸ ἀγούρι του, διὰ νὰ τοῦ τὰ προσφέρω ὅλα αὐτὰ ἀπὸ λόγου μου· καὶ εἶπε τὸν ἐφένδη, ὅτι ἐγὼ εἶμαι ὁ Μιχάλης ἐκεῖνος, ὅπου μὲ εἶδεν εἰς τὸν βεζύρη ζέμη. Ἐδωκεν ὁ κεχαγιᾶς τὸ κατὰστιχο, καὶ τὸ βράδυ, ὅταν ἦλθεν ὁ ἐφένδης, τοῦ εἶπε τὴν ὑπόθεσιν· ὁ δὲ Μιχάλης τὴν δευτέραν ἡμέραν ἔστειλε καράβι μὲ τὰ εἰρημένα πράγματα, εἶτα ὑπῆγε καὶ αὐτὸς εἰς τὸν ἱμάμη· ὁ δὲ ἱμάμης τὸν ἐπροσηκόθη, καὶ τὸν λέγει, «καλῶς ἦλθες, Μιχάλ τζελεπῆ» καὶ εἰς τὸ λακιρδὶ ἀπάνω πολλαῖς φοραῖς ἐπολυπλασίαζε τὸ τζελεπῆ, λέγωντας του καὶ ἄλλα ἐγκώμια. Εὐγαίνωντας δὲ ἀπ' ἐδῶ ὁ Μιχάλης ὑπάγει εὐθύς εἰς τὸ Πασακαπῆ, εὐρίσκει τὸν χασναῆδα, καὶ τοῦ λέγει, ὅταν ὁ ἱμάμης ἔλθῃ εἰς τὸν βεζύρη νὰ μὲ στείλῃς λόγον. Μίαν ἡμέραν λοιπὸν ἔλθων πάλιν ὁ ἱμάμης, ἐμνηύθη ὁ Μιχάλης καὶ ἦλθες. Ἐμβαίνωντας δὲ εἰς τὸν βεζύρη, καθὼς τὸν εἶδεν ὁ ἱμάμης, πρὶν νὰ τὸν εἰπῇ ὁ βεζύρης λόγον, ἤρχισε μεγαλοφώνως νὰ τοῦ λέγῃ— καλῶς ἦλθες Μιχάλ τζελεπῆ! καλῶς ἦλθες Μιχάλ τζελεπῆ! δύο καὶ τρεῖς φοραῖς ἄρχισε δὲ καὶ νὰ τὸν ἐπανέσθῃ εἰς τὸν βεζύρη, λέγωντας πῶς εἶναι ἄξιος, καὶ πῶς τέτοιοι ἄνθρωποι εἶναι χρεωζόμενοι εἰς τὴν βασιλείαν, καὶ ἄλλα ταυαῦτα· ὁ δὲ βεζύρης ἐχαμογελοῦσεν. Ἀφοῦ δὲ εὐγῆκεν ἔξω ὁ ἱμάμης, λέγει ὁ βεζύρης τὸν Μιχάλη, τί τὸν ἔκαμες, καὶ εἶπε τζελεπῆ, καὶ ἴσα ἐγκώμια· Καὶ τοῦ ἐδιηγῆθη τὴν ὑπόθεσιν· τότε ὁ βεζύρης αὐτοῦ λέγει, ἀγὰ σεῖτάν συν, γιὰ σεῖτάν ὀγλούσυν, α (ἢ διάβολος εἶσαι· ἢ διαβολόπαιδο). Ἀπὸ τότε ἐπεκράτησεν ὁ λόγος, καὶ λέγονται οἱ

Καντακουζηνὸς ἀπέταξεν ὀγλοῦδας. ἡ τοῦτον τὸν Μιχαὴλ ὄντας τοῦ αὐτοῦ περιβόητον καὶ ὑπερπλοῦτον ἄνθρωπον, τὴν ἐδαφάσασιν εἰς τὸν βασιλεῖα φθόνῳ κινούμενος πῶς φαντάζεται νὰ γίνῃ βασιλεὺς, καὶ ἔσται ὁ βασιλεὺς καπιτέμνασιν, καὶ ἐπῆκε τὸ καφάσιον, καὶ ἄλλην τὴν περιουσίαν του, καὶ ὅσα δὲν ἐμπέρεσαν τότε νὰ τὰ πάρουν εἰς Πιάλιν διὰ τὸ πολὺ πλῆθος, τὰ ἐπαύλησαν εἰς Ἀδριανοῦπολιν εἰς τὸν παζάρι. ὧντα δὲ παρὰ πολλὰ πρῶγματα, ἐπαυλίσθησαν τρεῖς φτηνὰ, ὅπου ἀπόμενε παροιμία, καὶ λέγεται, ὅσα ἀγοράσῃ τινὰς ἀσθῆμα φτηνὰ, ἀσθῆματα, αὐτὰ ἀπὸ τὸ μαζέει τοῦ πᾶσι ὀγλοῦ τὰ ἀσθῆματα ἢ.

Ταῦτα περὶ τοῦ Μιχαὴλ Καντακουζηνοῦ ὁ Κριστόφορος Δαυοῦσας, εἰς ἃ ἐλίγα τινα θέτομεν προσέειπε ἐκ τῆς τοῦ Χάμιερ ἀφηγήσεως περὶ τῆς γενομένης κατὰ τοῦ ἀνδρὸς κατηγορίας ἐκείνης στεραν, καὶ περὶ τῆς περιουσίας αὐτοῦ. Κατὰ τὸν Ἰερμυζὸν Ἰσπανογράφον ὁ Καντακουζηνός, δὲν κατηγορήθη ὅτι ἐφάνταζε τὰ νὰ γίνῃ βασιλεὺς, ὅπερ ἐκτελῶς τρώντι ἀπίθανον, ἀλλ' ὅτι ἐγένετο παρὰ τὴν πολλὴν ἐν Μολδαυίᾳ ταραχὴν καὶ ὅτι ἐγκαθιδρύσας τοὺς δύο ἀδελφούς, Πέτρον καὶ Ἀλέξανδρον, ὡς ἡγεμόνας Μολδαυίας καὶ Βλαχίας, ἐπῆγαγε τὴν πρὸ μικροῦ τότε συμβῆσαν ἐν Μολδαυίᾳ τροπὴν τῶν γενιτσάρων. Πρὸς κατασκευὴν τῶν πολυτελῶν μαγάρων ἅπερ εἶχεν ἐγείρει εἰς Ἀγχιάλον διάγωγην ἐν αὐτοῖς βίαν ἡγεμονικὴν καὶ ἐπὶ τῆς πύλης τῶν ἀποίων ἀπηγορεύθη, ὁ Καντακουζηνός ἐδαπάνησεν 20,000 φλωρίων, ἅτινα ἤθελεν σήμερον ἐσοθῆναι εἰς πρὸς ἐν καὶ ἡμίση περίου ἐκατομμύριον δραχμῶν, ἀλλὰ δὲ τὰς εὔρε παρ' αὐτῷ εἰς χρήματα ὁ σταλαῖς πρὸς ἐκτέλεσιν τῆς θενατικῆς τοῦ αὐλτάνου ἀποφάσεως ἀρχιβασιμηπόλος Ἀλῆμπεῦς. Τὴν δὲ οἰκτρὴν θάνατον τοῦ Μιχαὴλ Καντακουζηνοῦ ἀπεκνημόνευσεν ἐν τῶν σωζομένων ἀρχιεπιστῶν δημοτικῶν ἀσμάτων, ὅπερ εὐρὺν ὁ Φωριέλ ἐν χειρογράφῳ τῆς Παρισινῆς βιβλιοθήκης ἀνατρέχοντι προσήλως εἰς τὴν 16 ἑκατονταετηρίδα, πρῶτος ἐν τῇ συλλογῇ αὐτοῦ ἐδημοσίευσεν. Τὸ ἄσκημα εἶναι ἀξιωμακόμενον τοῦ μόνου ὡς ἀρχαιότατον καὶ συνταχθὲν ἀπὸ δόξης ἅμα μετὰ τὸ γεγονός, ἀλλὰ καὶ διότι, εἰ καὶ δὲν ἔχει ὅλην τὴν πραγμασίαν καὶ ὅλον τὸ αἶσθημα τῶν κλεφτικῶν, δὲν στερεῖται ὁμῶς καθ' ὁλοκληρίαν τῶν προσημάτων τούτων ὡς

ἐὰν ᾖναι ἀληθὲς ἢ πιθανὴ τοῦ Φωριέλ εἰκασία, ὅτι ἐποιήθη ἐν Κωνσταντινουπόλει, ὑποδεικνύει ὅτι καὶ αὕτη ἡ βασιλεύουσα δὲν ὑπῆρξε μέχρι τινὸς ἀμέτοχος τοῦ φρονήματος· τὸ ὅποιον ἐπέκειν ἐπὶ τῶν ἔργων τῆς Ἑλλάδος καὶ τὸσαῦτα παρήγαγεν ἀριστουργήματα δημιουργοῦ ποιήσεως. Ἀλλ' ἐπανερχόμεθα εἰς τὸν Μιχαὴλ Καντακουζηνόν. Διὰ τοῦ θανάτου αὐτοῦ δὲν ἐξέλιπεν ὁ τῶν Καντακουζηνῶν οἶκος. Ὁ υἱὸς τοῦ Μιχαὴλ Ἰωάννης, ἡ καθὼς τὸν λέγει ὁ χρανογράφος, Γιάννάκης Καντακουζηνός, διετέλεσεν ἀντιπρόεδρος ἐν Κωνσταντινουπόλει (καπιτέχγαγιάς) τοῦ τότε ἡγεμόνος Μιχαήλ-βόδα, οἰκτρὸν λαβὼν τέλος, διότι, ἀποστατήσαντος τοῦ Μιχαήλ-βόδα, ὁ σουλτάνος διέταξε νὰ περιαγάγῃσι τὸν Γιάννάκην μετὰ πάσης ἀτιμίας διὰ μέσης τῆς ἀγορᾶς καὶ ἔπειτα νὰ τὸν ἀποκεφαλίσωσιν· ὁ δὲ μέγας βεζύρης, ὅστις ἦτο φίλος τοῦ Γιάννάκη τὸν εἶπεν, ὅτι δύναται νὰ σωθῇ ἐὰν τουρκεύσῃ, καὶ ἐκείνος ἰδὼν τὰ στενὰ ἐπυόρευσε διορίσεις κλουτζοῦκ δεφτερδάρης. Ὁ δὲ τοῦ Γιαννάκη υἱὸς Κωνσταντῖνος, διατελέσας μέγας ποστέλνικος ἐν ταῖς ἡγεμονίαις, ἐθανατώθη ὑπὸ τοῦ ἡγεμόνος Βλαχιάς Γρηγόρ Γκίκα βόδα· καὶ ὁ τοῦ Κωνσταντίνου υἱὸς Σερμπάν βόδας προεχειρίσθη αὐθέντης Βλαχίας. Ἐξ ὧν ὅμως τούτων τῶν γεγονότων συνάγεται ὅτι οἱ ἀρχοντικοὶ ἐκεῖνοι οἴκοι τῆς Κωνσταντινουπόλεως κατὰ τὰς δύο πρώτας ἀπὸ τῆς κατακτήσεως ἐκατόνταετηρίδας ἀπέβανον μὲν ἐνίοτε πλούσιοι καὶ ἐνίοτε ἰσχυροὶ, δὲν μετέχον ὅμως ἀμέσως τῆς τῶν ὁσμανικῶν πράξεων διοικήσεως, καὶ τὸ πολὺ ἐπράττον τὰ πολιτικὰ ἐν ταῖς ἡγεμονίαις, τῶν ὁποίων ἐκ διαλειμάτων ἀνελάμβανον ἑκτοτε καὶ τὴν υπερτάτην ἀρχήν.

Δὲν ὠφελήθησαν δὲ ἐξ ἀρχῆς ὅσον ἐκ τῆς ἀνάγκης τῶν ὁσμανιδῶν ἡδυνάκτο, ἵνα προαχθῶσιν εἰς ἀξιώματα ἀνώτερα τοῦ ἀπλοῦ γραμματικοῦ καὶ αὐτὴν δὲ ταύτην τὴν εὐτελεῆ λειτουργίαν, μετ' ὀλίγον ἀπέβηλον, ἰδίως ἐνεκὰ τῆς ἀμαθείας αὐτῶν, ὡς προεῖπομεν. Ἡ ἀμάθεια αὕτη ἐκδηλοῦται ἐκ τῶν σωζομένων κειμένων τῶν τοσοῦτον ἀθλίως ἑλληνιστὶ συντεταγμένων συνθηκῶν. Δὲν ἀρνούμεθα ὅτι συνετέλεσάν εἰς τὴν ἀποτυχίαν τῶν ἡμετέρων καὶ ἄλλα αἰτία. Ἐνθ' ἀφ' ἑνὸς οἱ ὁσμανίδαι ἐκτῆσαν τοὺς προδόντας τοῦ χρόνου διεικητικὴν τινα καὶ διπλωματικὴν ἐμπειρίαν, ἣν πρότερον δὲν εἶχον, καὶ αὐτὴν τὴν γλῶσσαν αὐτῶν πρὸς τοῦτο μὲ-

χει τινός· διηπλάσαντες, ἀφ' ἑτέρου ἑστρέφον φυσικὴν πρὸς τοὺς ἡμετέρους· δυσπιστίαν. Ὅθεν δι' ὅλους αὐτοὺς τοὺς λόγους, μετ' οὐ πολὺ ὁσάκις εἶχον· χρεῖαν ἀνδρῶν εἰδότεων· ξένας γλώσσας, προετίμῃσαν νὰ μεταχειρίζωνται ἐπὶ μακρὸν χρόνον ἀρνησιθρήσκους Γερμανούς, Ὀυγγάρους, Πολωνούς, Ἰταλοὺς καὶ Ἕλληνας. Ὁ πρῶτος ὑπὸ τῆς ἱστορίας ἀναφερόμενος ἀρχιδιερχόμενος εἶναι ὁ σύμπτυκτος Ἀλῆς, ὅς τις ἀδελφὸν ἂν ἦτο· ἐκ γενετῆς μωαμεθανός· ἡ ἀρνησίθρησκος, διετέλεσε δὲ τοιοῦτος τῷ 1802, ἤτοι βασιλευσάντος· εἰς ἐπὶ τοῦ Βαγιαζήτ' Β'· καὶ ἀποσταλεῖς ὑπὸ τοῦ σουλτάνου· εἰς Ἑνετίαν· ἐκόμισαν αὐτόν· τὰ τῆς συνομολογήσεως τότε εἰρήνης ἐγγράφα· εἰς τουρκικὴν καὶ ἑλληνικὴν γλῶσσαν συντετραγμένα, ἐξ οὗ δηλοῦται· ὅτι εἶχε μὲν ἀρχίσει ἤδη νὰ γίνεταί· χρῆσις τῆς τουρκικῆς, ἀλλ' ἐξηκολούθουν· ἔτι οἱ ὁσμάνιδαι νὰ μεταχειρίζωνται καὶ τὴν ἑλληνικὴν· θραδύτερον ὅμως, ἐπειδὴ οἱ διερχόμενοι κατήντησαν· ὅλοι ξένοι, ἐνοεῖται ὅτι ἐπαύσαν συγχρόνως τὰ διπλωματικά· ἐγγράφα νὰ γράφωνται εἰς τὴν ἑλληνικὴν. Περὶ τὰ μέσα τῆς ἐκατονταετηρίδος ταύτης· ἐπὶ Μουράτ' Γ'· ἰδιωτικῶς τῆς Πύλης ἦσαν ἂ· Ἡσσανός· Ἰβραχίμ, ὁ Βάναρος· Μαχμέδ, ὁ Ὀυγγρὸς· Μουράτ, ὁ Γερμανός· Ἀλῆμπεῖς. Ἐπειδὴ δὲ ἤθελον εἶναι ὀχλήρων νὰ καταλέξωμεν· ἐνταῦθα ὅλων τῶν τοιούτων τὰ ὀνόματα ἀρκούμεθα νὰ ἐπαναλάβωμεν τὴν ὑπὸ τοῦ Κάμμερ γενομένην βεβαίωσιν (τομ. Γ' σελ. 643) ὅτι· οἱ πλείστοι τῶν διερχόμενων ἦσαν κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου· ξένοι ἀρνησίθρησκοι.

Ἀλλὰ ἀπὸ τῶν μέσων τῆς ἐπομένης ἐκατονταετηρίδος τὰ πρᾶγματα μετέβαλον ὅψιν. Εἰδόμεν ὅτι μέχρι τῶν χρόνων τούτων οἱ ὁσμάνιδαι ἐκοιμῶνται ἐνστηρικτικῶς διὰ τῆς βίας, τῆς κατὰπίσεως καὶ τοῦ τακτικοῦ ἐξουλαμισμού· τῶν ὑπηκόων χριστιανῶν. Ἐκτότε ὅμως ἤρχισαν νὰ αἰσθάνωνται τὰ δειθρία τῆς τοιαύτης διοικήσεως ἀποτελέσματα. Οἱ χριστιανοὶ ἀδιακόπως ἐστασίαζον καὶ προθύμως πάντοτε μετεῖχον ὅλων μὲν τῶν ἐπαναστάσεων ὅσαι ὑπαινίσκοντο ἐπ' αὐτῆς· ἀλλ' ἐν ταῖς χώραις ταύταις, ὅλων δὲ τῶν πολέμων· ὅσοις αἱ δυτικαὶ δυνάμεις διεξήγον κατὰ τῆς ὁσμάνικῆς κυριαγῆς, ὅπερ κατέστη τόσῳ μᾶλλον ἐπικινδύνον ὅσῳ ἡ ὁσμάνικὴ δυνάμις ἀπέβαιεν· ὁσημέραι ἀσθενεστέρα. Εἶχε μὲν πρὸς λά-

·βει· πρὸ καιροῦ εἰς τὴν ὑπηρεσίαν αὐτῆς· τοὺς ἀρρεστούλους, ἦσαν τὸ
·ἐνοπλὸν· τοῦ ἔθνους μέρος, ἀλλ' ἐδίεπιάκει πάντοτε ἡρώς αὐτοῦ,
·τόσσην μὲλλον· ὅσων τὸ πλῆθος τῶν ὀρεσιβόλων χαλχητῶν ἐποδόσπλη-
·σίζετο· ὁσμέραι διὰ τὴν ἀδικίαν σου· κατὰβλήσῃς τῶν κύπλων.
·Ὡς ἡ Ὑψηλὴ Πύλη· ἐνόησε τὴν ἀνάγκη· νὰ· σπεύσῃ· ἐπὶ τῇ ἐπιμέ-
·τερον· καὶ πρὸς αὐτοὺς ποῖς ὑπάρχουσ, καὶ οὐ μόνον ἐπὶ ἐκείνους
·να· πολεμῇ, ἀλλὰ καὶ ὑπὲρ τῶν ἡνιογείας αὐτοῦ· ἀπολαίῃ· κα-
·στάθαι· ἐπὶ τῷ ὄρει· ὅμως ἡτῶν ἐξοπλισμαῖς ἐκείσε· ἀπαράσιν· καὶ
·ἐπερέβη· αὐτοῖς· πλεονεκτήματα· τῶν· καὶ ἄνευ· τῶν ὅρων· σου· τῶν
·πλεονεκτήματα· εὐχὶ· βαβαίως· τὸσαῦτα· καὶ· τοιαῦτα· εἶσα· ἵσταν· τὰ
·εἰς· τοὺς ἀρρεστούλους· χορηγούμενας· οὐδὲν ἔπαινον· ὡς· ἄλλου· ἔτι
·καθ' ἑαυτά· τὰ· νόον· τοῦτο· κύβερνητικόν· σύστημα· ὑπὲρ· τοῦ· ὅρων· ἔρ-
·γον· τῶν· Κλουπριλιδῶν· δὲν· διετυπώθη· διὰ τὴν· στρατιωτικὴν· μάχην· ἀλλὰ
·διὰ· αἰτίας· πρὸς τὴν· αἴτιαν· ἀποδοῦν· ἀπερὶ· τοῦ· ὅρων· καὶ· ἐξ-
·τελέσθαι· ὑπὸ· τοῦ· μεγάλου· ἐκείνου· βασιλέως· αὐτοῦ· ὅστις, ὅν
·χριστιανικῆς· καταγωγῆς, ἔδωκεν· εἰς· τὰ· κράτος· πάντα· ὑπὲρ· τοῦ· ὅρων·
·βερνήτας, ἀπὸ· τοῦ· 1656· μέχρι· τοῦ· 1710· τὸ· κατεργάσθαι· τὸ
·παροδομάζωμα, τὸ· δὲ· γενεσάρκινόν· σώμα· ἤρκεσε· νὰ· σπασθῇ· λογιστῇ
·ἐκ· τῶν· ἰδίων· τέκνων· τῶν· γενεσάρκων· ἡδόμεν· ἑτι· αἰσθητῶς· κατὰ· ἰσ-
·τιν· τοῦ· τακτικῶ· καὶ· βιοτικῶ· ἐμείναν· ἐξ· οὐ· λαμπροῦ· συνεφέλεσαν· οὐκ
·ἀλλοῦ· καὶ· ὁ· φθόγος· τῶν· ἐκ· γενετῶν· μεταμεινάντων· κατὰ· τὴν· λαμ-
·πρῆς· τύχης· καὶ· ἡμούντο· οἱ· χριστιανικοὶ· αὐτοῦ· ἀλλ'· ὁ· ἡθονόος· οὗτος
·ὑπῆρχε· φυσικῶς· τῷ· λόγῳ· ἀνέκαθεν, οὐδὲ· ἤθελεν· ἀνέμεσε· ἑα· ἐπ-
·αγάγῃ· τὴν· μεταβολὴν· τοῦ· τρόπου· τῆς· στρατολογίας· τῶν· γενι-
·τῶν, ἐὰν· αὐτῇ· δὲν· ὑπὸ· ἡγεμονίᾳ· τοῦ· ἐκείνου· ἐπὶ· τῶν· ὅρων·
·τοῦ· κράτους· συμπεράντων· ἔκτοτε· δὲν· ἐπείσαν· μὲν· περιερχόμε-
·νοι· ἐκ· διαλειμμάτων· εἰς· τὰς· ὑπέρτους· ἀρχάς· αὐτοῦ· ἐκ· γενετῆς
·χριστιανοὶ· ὄντες, ἀλλὰ· κατὰ· μικρὸν· ἔπασαν· εἰς· ἀρχαίαν· σὺ· το-
·λιτικὸν· ἀξίωμα, ὅτι· αὐτοὺς· δύναται· νὰ· ἀναβῇ· εἰς· τὰς· ἀρχάς· ἐκεί-
·νας· ὁ· μὴ· γεννηθεὶς· χριστιανός· ἀπόδειξιν· δὲ· ταύτων· ἔσται· αὐτοῦ·
·τῶν· Κλουπριλιδῶν· ὁ· οἶκος· ἐκ· τοῦ· ὅρων· πολλοὶ· ἀπὸ· τοῦ· ὅρων·
·ἀνεδέχθησαν· μεγάλα· βεζύρια· τότε· ὁ· καλὸς· καὶ· γενναῖος· Μουσταφᾶ·
·Κλουπριλῆς· ἐζήτησε· νὰ· μεταρᾶξ· ὅπως· αὐτῶν· τὴν· κατεπίεσιν· τῶν
·χριστιανῶν· διὰ· τοῦ· πρώτου· καζάμ· ὅστις· εἶ· αὐτοῖς· ὡς· οἱ· κληρικαὶ
·τῶν· ἐπαρχιών· διετάχθησαν· ἡπῶς· νὰ· φεύγοντες· τῶν· ἀλλοῶν· τοῦ·

των ὑπηκόων καὶ νὰ μὴ ἀπαιτῶσι παρ' αὐτῶν φόρον ἄλλον εἰμὴ τὸν κεφαλικόν, ἥτοι τὸ χαράτζι. Ἐπὶ τῆς κατακτῆσεως αὐτὸς ἦν ὁ μόνος ἐπιβληθεὶς εἰς τοὺς χριστιανούς φόρος, μίετριος ὧν κατ' ἀρχάς βραδύτερον ὅμως οὐ μόνον ἐξωγαώθη, ἀλλὰ προσετέθησαν εἰς αὐτὸν καὶ πολλοὶ ἄλλοι, βαρύτεροι ὄντες καθ' ἑαυτοὺς τε καὶ ὡς ἐκ τῶν κατὰχρήσεων τῆς εἰσπράξεως. Νῦν δὲ ἡ κυβέρνησις υπέβλετο ὅτι δὲν θέλει εἰσπράττει παρὰ τῶν χριστιανῶν ὑπηκόων εἰμὴ μόνον τὸν κεφαλικόν πάλιν φόρον, καὶ διήρπεν αὐτοὺς ἐπὶ τούτῳ εἰς τρεῖς τάξεις, ἐξ ὧν ἡ μὲν πρώτη ἐπλήρωνε 4 φλωρία κατὰ κεφαλὴν, ἡ δὲ δευτέρα 2 καὶ ἡ τρίτη 1. Τελευταῖον οἱ Ἕλληνες ἐγένοντο δεκτοὶ ὡς χριστιανοὶ εἰς τινὰ ἀξιώματα τοῦ κράτους, καὶ ἰδίως εἰς τὸ τοῦ μεγάλου διερμηνέως ἀξίωμα. ἐπετρέπη θεατοῖς σχεδὸν ἀποκλειστικῶς ἡ κυβέρνησις τῶν δύο Πατριαρχικῶν ἡγεμονικῶν, ἥτις προηγουμένως κατείχετο συνηθέστερον ὑπὸ ἀντοπικῶν ἀρχόντων. Λόγος μάλιστα πολλὸς ἐγένετο νὰ ἀνατεθῇ καὶ ἡ Πιλοπόνησος εἰς χριστιανὸς ἡγεμόνας. Καὶ τοῦτο μὲν δὲν ἐπραγματοώθη, ἐπετρέπη ὅμως ἡ τῆς Μάνης διοικήσις εἰς ἐγγυρίων ἀρχόντων.

Ἀναγκασθῆσαν λοιπὸν οἱ ὀσμανίδαι, ὡς ἐκ τῶν νέων περιστάσεων εἰς αἷς ἐδρέθησαν, νὰ καλέσωσιν αὐτοὺς τοὺς Ἕλληνας εἰς τὰ πράγματα, ὅσχι πλέον ὡς ἀρνησιθρήσκους, ἀλλ' ὡς Ἕλληνας. Εἰκαι ὅμως ἀποδεδειχθὲν ὅτι ἂν ἐν τῇ 17 ἑκατονταετηρίδι οἱ ἡμέτεροι εἶχον τὴν ἀμύθηαν καὶ τὴν ἀνικανότητά τῶν ὁσμοι, μετὰ τὴν ἀποθημίαν ὅλων τῶν λογίων καὶ τῶν πλείστων εὐπατριδῶν, ἐμεινάν ἐν τῇ 18 Ἀνατολῇ κατὰ τὴν 15, ἤθελε συμβῇ πάλιν, ὅτι συνελθὼν τότε, δὲν ἤθελον δηλαδὴ δυνήθῃ νὰ ὠφεληθῶσιν ἀπὸ τοῦ ἀνοιχθέντος αὐτοῖς νέου σταδίου. Εὐτυχῶς ἐν Κωνσταντινουπόλει μὲν εἶχον ἀρχίσει, ἀπὸ τοῦ τέλους τῆς 16 ἑκατονταετηρίδος, νὰ προκύπτῃσι ζωπύρα τινὰ παιδείας, ἰδίως δι' Ἕλληνων γεννηθέντων καὶ ἀνατράφοντων ἐν ταῖς ὑπὸ τῆς Ἑνετίας κατεχομέναις χώραις, μετ' οὗ πολλοὶ δὲ παρήχθη καθ' ἅπαν τὸ ἔθνος μέγα τι σύστημα διανοητικῆς ἀναπτύξεως. ἐκ δὲ τῆς συνδρομῆς τῶν αἰσίων τούτων περιστάσεων ἐμορφώθησαν παρ' ἡμῖν νέαι γενεαὶ ἀνθρώπων εὐπαιδεύτων καὶ ἐπιτηδείων, οἵτινες κατέρωθωσαν νὰ γίνωσι τοσοῦτον ἀναγκαῖοι εἰς τὴν ὀσμανικὴν κυβέρνησιν ὥστε ἔκτοτε καὶ μέχρι

τῆς τελευταίας ἐπαναστάσεως ὑπεσχέλισαν πάντας τοὺς ξένους.

Περὶ τὰ μέσα τῆς 17 ἑκατονταετηρίδος ὑπῆρχον ἐν Κωνσταντινουπόλει, παρεκτὸς τῶν τεσσάρων οἰκογενειῶν τὰς ὁποίας προ-
νεφέρομεν ὡς ἀρχαιοτέρας τῆς κατακτήσεως, καὶ ἄλλαι πολλαὶ
ἐπιφανεῖς λογιζόμεναι, αἵτινες, ἐγκατασταθεῖσαι ἐν τῇ βασιλευού-
σῃ εἴτε ἀμέσως μετὰ τὴν ἄλωσιν εἴτε βραδύτερον, ἀπέβησαν
πλουσιώτεραι καὶ ἐπισημότεραι τῶν Παλαιολόγων, τῶν Καντα-
κουζηνῶν, τῶν Ἀσανῶν καὶ τῶν Παλλῶν. Κατὰ τὸν Λακροῦ
αἱ οἰκογένειαι αὗται κατήγοντο ἐκ Τραπεζούντος, ἐκ τῆς ἄλλης
Μικρᾶς Ἀσίας, ἐκ Χίου, Κρήτης, Ρόδου, Κύπρου καὶ ἐκ Πελο-
ποννήσου καὶ Θεσσαλίας· αἱ δὲ ὀνομαστότεραι αὐτῶν ἦσαν οἱ
Ροσσέτοι, οἱ Διπλοδατάτζαι, οἱ Μαυροκορδάτοι, οἱ Βλαστοὶ, οἱ
Σοῦτσοι, οἱ Μαυρουδεῖς, οἱ Ραμαντάναι. Ἐν τούτοις ὅ,τι ἐλάβο-
μεν ἤδη ἀφορμὴν νὰ παρατηρήσωμεν ὡς πρὸς τὰ ἀρχαῖα ἐκεῖνα
τέσσαρα γένη, ἐφαρμόζεται καὶ εἰς ταῦτα τὰ νεοφανῆ· μέχρι τῆς
ἐποχῆς ταύτης πάντες οἱ ὁπωσοῦν προέχοντες Ἕλληνες τῆς Κων-
σταντινουπόλεως οἱ ὀνομαστί ἀναφερόμενοι, οὐδὲ εἰς τὰ νεοφανῆ
ταῦτα γένη ἀνήκουσιν ἄλλ' εἰς ἕτερα. Αὐτὸς ὁ περὶ τὰ μέσα τῆς
ἑκατονταετηρίδος ἐκείνης μέγας λογοθέτης τῆς Μεγάλης ἑκκλη-
σίας Τζελεπῆ Κωνσταντῖνος Γουλιανὸς οὐδὲν φαίνεται ὡς ἐκ τοῦ
ὀνόματος ἔχων κοινὸν πρὸς τινὰ τῶν προαναφερθέντων οἰκῶν· ὡς-
αὐτως καὶ ὁ μετ' οὐ πολὺ ἕτερος μέγας λογοθέτης Καρμπούλλης
καὶ αὐτὸς ὁ ἐν τῇ 18 ἑκατονταετηρίδι ἀκμάσας μέγας λογοθέ-
της ἱατρὸς Μιχαλάκης Μαμοράς. Τὸ δὲ παραδοξότερον αὐτὸς ὁ
πρῶτος Ἕλλην ὁ ἀναδειχθεὶς μέγας διερμηνεὺς Παναγιώτης Νι-
χούσης, ἦτο τῶν οἰκῶν ἐκείνων ἀλλότριος. Οἱ Μαυροκορδάται δὲν
ἤκμασαν εἰμὴ βραδύτερον, καὶ ἐστὶ βραδύτερον οἱ Σοῦτσοι, ἐξ ὧν
ὁ Ἀλέξανδρος μόλις τῷ 1741 ἐγένετο μέγας χαρτοφύλαξ, συγ-
χρόνως μετὰ τοῦ μεγάλου σκευοφύλακος Μιχαλάκη, Ροσσέτου.
Οἱ δὲ Μουρούζαι, Ὑψηλάνται, Μαυρογέναι, Καρατζάδες, Καλλι-
μάχαι καὶ ἂν ὑποτεθῇ ὅτι τινὲς ἐξ αὐτῶν ἦσαν ἐγκαταστημένοι
ἐν τῇ βασιλευούσῃ ἀπὸ τῆς 17 ἑκατονταετηρίδος ἢ καὶ πρότερον,
οὐδόλως ὁμῶς ἀναφέρονται ἐν τῷ καταλόγῳ τοῦ Λακροῦ.

Ὁ πρῶτος γενόμενος μέγας διερμηνεὺς Παναγιώτης Νιχούσης ἢ

Νικολάος, συνήθως δὲ ἀπλῶς Παναγιώτης ἢ καὶ Παναγιωτάκης
 ρερόμενος, ἐγενήθη ἐν Βυζαντίῳ, τῇ 1613, ἐκ γονέων ἀσέμων.
 Ὁ πατὴρ αὐτοῦ ἦτο γούναρης, διδάσκαλος δὲ αὐτοῦ διετέλεσεν
 ὁ Μελέτιος Συρίγος, εἰς τῶν λογιωτέρων Ἑλλήνων τῆς ἐποχῆς
 ἐκείνης, ἥς τις προχειρισθεὶς ὑπὸ τοῦ Κυρίλλου τοῦ Λουκάρεως ἱε-
 ροκλή, τῆς Μεγάλης ἐκκλησίας, ἐδίδεσχε συγχρόνως παρ' αὐτῇ
 ἀναδείξας μαθητάς, παρεκτός τοῦ Παναγιωτάκη, καὶ ἄλλους πολ-
 λούς ἐν διαφόροις ἀξιώμασι διαπρέψαντας. Παρὰ τῷ καλῷ κη-
 γαθῷ Μελετίῳ λοιπὸν ἐπούδασεν ὁ Παναγιωτάκης τὴν ἑλληνι-
 κήν παρ' ἄλλοις δὲ διδασκάλοις τὴν περσικὴν, τὴν ἀραβικὴν καὶ
 τὴν τουρκικὴν. Μεθ' ὁ ἀπελθὼν εἰς Πατάριον ἐδιδάχθη αὐτόθι
 τὴν λατινικὴν, τὴν ἰταλικὴν, τὰ μαθηματικὰ καὶ τὴν ἀστρονομίαν.
 Ἐὰν μάλιστα πιστεύωμεν τὸν Καισάριον Δαπλῆντε, διὰ τῆς συ-
 στάσεως τοῦ αὐτοῦ Μελετίου, ἐγένετο σδραγμαμένος τοῦ ἔλτοι
 τῶν Νεμεσίων ὅπερ ἐστὶ διερμηνεύς τοῦ πρέσβεως τῆς γερμανικῆς
 αὐτοκρατορίας. Τρόντι κατ' ἀρχὰς ὡς τοιοῦτος ἀναφαίνεται ὁ
 ἀνὴρ, ὅπως ὅποτε δὲ καὶ ἂν εἰσῆλθεν εἰς τὸ στάδιον τοῦτο, βέ-
 βαιον εἶναι ὅτι διέτρεξεν αὐτὸ λαμπρῶς. Πρῶτον μηχανοκίνητος
 ὑπὸ τῆς ἰατροίας ὡς διερμηνεύς τῆς αὐστριακῆς πρεσβείας τῷ
 1649 ἐπὶ πρέσβειος τοῦ Σμῖτ, οὗ ἐλάβομεν ἥδη ἀφορμὴν νὰ μνη-
 μονεύσωμεν (σελ. 524 τοῦ παρόντος τόμου). Κατὰ τὴν ἐποχὴν
 ταύτην διερμηνεύς αὐτῇ Ὑψηλῆς Πύλης ἦσαν ὁ Οὐγγρος Σουλφικάρ
 καὶ ὁ Πολωνὸς ἀρνησιθρησκὸς Βωδόφσκις. Ἀπαφασισθείσης δὲ τότε
 τῆς ἀποστολῆς μωαμεθανοῦ πρέσβεως εἰς Φέννην, λόγος πολὺς
 ἐγένετο περὶ τῆς ἀξιώσεως ἣν εἶχεν ὁ σουλτάνος νὰ προσαγορεύῃ,
 ἐν ταῖς διαπιστευτηρίοις γράμμασι, τὸν αὐτοκράτορα εἰς τὸ ἐνικὸν
 πρόσωπον, διὰ τοῦ σῦ. Ὁ Παναγιωτάκης ἠγωνίσθη πολὺ νὰ με-
 ταβάλῃ τὴν προσαγόρευσιν ταύτην εἰς πληθυντικὸν ἀριθμὸν· ἀλλ'
 ἀπέτυχε, διότι οἱ Τούρκοι παρετήρησαν ὅτι ἀφοῦ ὁ σουλτάνος
 ὁμιλεῖ περὶ ἑαυτοῦ ἐνικῶς, ἐγὼ, δὲν ἠδύνατο νὰ ἀποτείνῃ τὸν λό-
 γον πρὸς τὸν αὐτοκράτορα πληθυντικῶς. Ἐκαύτεκ δὲν κατήρθω-
 σε νὰ πείσῃ τὴν ὁσμάνικὴν διπλωματίαν νὰ ἀπονεμῇ εἰς τὸν αὐ-
 τοκράτορα τὸν τίτλον τοῦ βασιλέως τῆς Οὐγγαρίας. Ἀλλὰ καί-
 τοι ἀποτυχὼν περὶ τὰς δύο ταύτας τυπικὰς διαπραγματεύσεις,
 τασσάμενος ἦσαν αἱ ὑπηρεσίαι αὐτοῦ ὡς πρὸς τὰ οὐσιωδέστερα τῶν

πραγμάτων, ὥστε ἡ αὐστριακὴ πρεσβεία δὲν ἐπαύσεν ἐπιζητοῦσα τὴν συνδρομὴν αὐτοῦ ἐπὶ 20 περίπου ἔτη. Καὶ τῇ ἀληθείᾳ θαυμαστὴ πρέπει νὰ υποθεσώμεν ὅτι ἥτο ἡ ἐπιτηδεύουσα τοῦ ἀνδρός, θάβει ἐνθ' ἡτο πρῶτος διερμηνεὺς τῆς αὐστριακῆς πρεσβείας, πρὸς ἐλήφθη μετ' ὀλίγον καὶ ὡς διερμηνεὺς τῆς Ξηληλῆς Πύλης καὶ ἐπὶ πολλὰ ἔτη ἐξεπλήρωσεν ἐκ παραλλήλου τὰς δύο λειτουργίας. Τὰ συμφέροντα τῶν δύο θυνάμειων δὲν ἐταυνίζοντο πάντως, πολλοῦ γε· δὲ καὶ ὁμοῦς ὁ Παναγιωτάκης διεξήγαγε τὴν ἀμφίβιον ταύτην ὑπηρεσίαν εἰς τρεῖς ἀείποτε προκαλέσαντα τὴν ἐπιδοκιμασίαν καὶ τὴν ἀμοιβὴν ἐκατέρου τῶν δύο ἐντολέων. Τὸ δὲ ἐπὶ εἰς θυνάκων παραδοξότερον, πρὸς ἐλήφθη εἰς τὴν ὁμανεύου ὑπηρεσίαν ὑπὸ τοῦ ἀρχηγέτου τῶν Κιουπρλίων Μεχμέτ Κιουπρλί, περιωνύμεν μὲν διὰ τὴν σύνεσιν μετ' ἧς ἀνεδεῖχθη ἀνωρθώτης τοῦ σφόδρα τότε ἐκλελυμένου ὁσμаниκού κράτους, διαβουήτου· δὲ διὰ τὴν ἀθυσώπητον ἀγριότητα δι' ἧς ἐτίμιθρε πᾶντα τοῦς καταχραστάς. Ὁ Μεχμέτ Κιουπρλίς ὅστις δὲν ἐφείσθη τοῦ ἀξίματος τῶν ὁμοθησῶν, ὁσῶκις ἐνόμιζε αὐτοῦς ἐνόχους τῆς τοῦ κράτους παρὰ τῶν καὶ ἐπὶ τῆς παντοῦς αἰτίας ἀρχῆς τοῦ ἡλίου τοῦ χιλαδάς καὶ αὐτῶν, ἐννοεῖται ὅτι δὲ ἥτο ἐπιστῆς πρὸς τοὺς ἡμετέρους. Αὐτοὺς ἐκρέμασε τὸν αἰσχυρὸν καὶ ἀντιπρὸς τὴν Παρθενίον ἔπὶ τῇ ἀπλῇ ὁμοιοῖα ὅτι ἐνένοεταί μετὰ τῶν Κιουπρλίων καὶ Πρώτων κατὰ τῆς Ξηληλῆς Πύλης αὐτῶς ἐκρέμασε καὶ τὸν ἀρχιεπισκοπὸν Παύλου αὐτῶς ὁμοῦς ἀνέδεξε τὸν Νικαίουσιν πρῶτον τῆς Ξηληλῆς Πύλης διερμηνέα καὶ πρὶν ὑποθέσθαι κατὰ ὀκτώβριον τοῦ 1661 ἐπὶ τῇ αὐτῇ καὶ ἀνδρὰ εἰς τὴν διαδοχὴν τοῦ μετὰν βεζύρη, τὸν υἱὸν αὐτοῦ Ἀχμέτ Κιουπρλί, ὅστις ἀναλαβὼν τὰς ἡμέρας τοῦ κράτους εἰς ἡλικίαν ἐικοσὶ καὶ εἴς τῶν καὶ ἀναδεύχθεις ὁ ἀξιώτατος τῶν μεγάλων βεζυρῶν μετὰ τὸν ὁδοῶν, ἡγάγησεν ἀείποτε τὸν Παναγιωτάκην ὡς ἀδελφὸν καὶ ἐτίμησεν ὡς πατέρα.

Ἐπὶ τινὰ εἰσέτι χρέον ἐξήκολούθησεν ὁ αὐτὸς ἐπὶ τῶν ἐπὶ ἀλλοτρίων αὐτοῦ διουσι ὑπηρεσιῶν. Τῷ 1664 ἐπὶ τῆς πρεσβείας τοῦ ἀόμματος Βαλτερ Λέοντ καὶ ὁδοῦ καὶ πρῶτος τῆς αὐστριακῆς πρεσβείας καὶ τῆς Ξηληλῆς Πύλης διερμηνεὺς καὶ ἐλαβὼν αὐτοκρατορῶν βραδείων 2,000 φλω-

ρίων· ἔνεκε τῆς παρ' αὐτοῦ· ἡτρὸ ἑνὸς ἔτους διαπραγματευθείσης μεταξὺ Αὐτοκράτορος καὶ Τουρκίας εἰρήνης· τοῦ Βασιλέως· Καὶ περὶ τὴν αὐτὴν ἐπαχθεὶς προσήνεγκεν εἰς τὴν ἀσπασματικὴν κυβέρνησιν σπουδαίαν ἐπιμερίαν εἰς περιστάσει μαρτυροῦσαν ὅπως μὲν ἐπο-
 σφάλας ἦτο ἡ μεταξὺ τῆς αὐτοκρατορίας καὶ τῆς Ἡύλης θέσις· αὐ-
 τοῦ· ἡ πόσις δὲ ἐπιτηδέως διήρχετο ἀπὸ μέσον τῶν δύο τούτων σκοπέλων· Ἡ Οὐγγαρία διέκευτο ἀπερίμελλος πρὸς τὴν Αὐτοκρατίαν καὶ ἠλπίετο πᾶντοτε εἰς τὴν προστασίαν τῆς Τουρκίας· ὡς μέγισ-
 τὸν ἀνὴρ ἡσυχῶν ἀντὶ τῆς· διεβόησαν τότε εἰς τὴν Ἡύλην προτάσεις τινας κατὰ τῆς αὐτοκρατορίας φροντίσαντες νὰ φολῶσιν αἰκνι-
 κῶν τὸ διαβήμα τῶν ἀπὸ τὸν Νικαῖσιαν· ὅ· δὲ μαθὼν αὐτὸν ἤσ-
 του· καὶ γινώμενα, ἀπ' ἐνὸς μὲν εἰδοποιεῖ τὴν αὐτοκρατίαν· κυβέρ-
 νηται· ἀπ' ἑτέρου δὲ κατεπίειθε τὸν Ἀχμέτ· Κιοσπρηλῆ καὶ ἀπορ-
 μέθη πᾶς προσπάθει· ἐκείνας ὡς ἀνταγωνιστάς· εἰς τὴν μετὰ τοῦ
 αὐτοκράτορος συνομιλοῦσθαι εἰρήνην· Μετ' ὀλίγον δὲ ὑπερέ-
 τισεν καὶ ἄλλας εὐρωπαϊκὰς ἐπικρατείας· Ἐν ἔτει 1666· εἰσα-
 γάγον τοὺς πρῶτους τῆς Γερμανίας καὶ διεξαγαγὼν πᾶς διαπραγ-
 ματευόμενος αὐτῶν, ἀντημερίθη ἀναγραφεῖς εἰς τοὺς κύριους αἰῶνας τῆς
 πλοσιότητος καὶ τῆς συγγένειας· δὲ ἐκατόντα καὶ ἑκατὸν ὑπὲρ
 τῆς ἡμετέρας καὶ ὑπερῶν τοῦ μεγάλου σουλτάν· τῆς Τούρκικης·
 Ἀλλὰ περὶ τὰ μέρα τοῦ ἔτους τούτου ἀπελθὼν εἰς τὴν ἐπὶ τὴν
 Κρήτην στρατείαν μετὰ τοῦ μεγάλου βεζύρου Ἀχμέτ· Κιοσπρηλῆ,
 μετέβη ἡδὴ εἰς τὴν ἀκατακλιτικὴν τῆς Ὑψηλῆς Ἡύλης διαμερίαν·
 Ὅ· περὶ τῆς Κρήτης ὅλος πόλεμος μεταξὺ Τούρκων καὶ Ἑσπῶν
 εἶχεν ἀρχίσαι τῷ 1669· Ἡ πρωτόβουλα αὐτῆς ὁ Ἰωάννης, εἶχε
 ἐν τῇ διαστροφῇ πολὺν πολιπρασίαν· δὲ καὶ αὐτὸν ἤρξατο τριῖτος
 κρήσιμος περὶ αὐτὴν ἀμφὺ ἀπὸ αὐτοῦ τοῦ Ἀχμέτ· διεξαγαγόμενος,
 ὡς πρὶν ἐπὶ τῇ καὶ ἐπαύχῃ κατὰ δεκάμηνον· τοῦ 1669 τὴν
 ἀλλοσιαν τοῦ ὅχρου ἐκείνου φρουρίου καὶ νῆ· ἀποσπῆν· ὅτις ἀπο-
 στικτικὸς ἀπὸ τῆς θοετικῆς· ἀρμαρχίας τὴν μεγάλην κούρην ἦν· ἐκ-
 τοτε κατέκλειστο· οἱ μακροχρόνιοι· Ἡσυχία δὲ καὶ τῆς πόλεως περὶ
 γινώσκει· Τὰς τελευτάς κατὰ τὰς ἀποστάσεις· ἐπὶ ἀνάνδρας διαπραγ-
 ματευόμενος· διεξήγαγον τρεῖς Ἑλλήνας, ὅ· μὲν Ἀνάντας καὶ ὁ Σαρ-
 θύλης, ἀνέγκοντες ἀμφότεροι εἰς γόνυ ἀφ' ἑαυτῶν· ἐπὶ αὐτῶν, ὡς πλη-
 ρεζοῦνται τοῦ ἀρχιεπισκόπου τῶν Ἑσπῶν· Μορῶν, ὡς ἐπὶ τῶν

πος δὲ τοῦ Ἀχμέτ Κιουπριλή ὁ Παναγιωτάκης, τοῦ ὁποίου ἡ εὐγλωττία, κατὰ τὴν ὁμολογίαν πάντων, διευκόλυνε πολὺ τὴν ἐπιτυχίαν τῶν Μωαμεθανῶν. Καὶ πῶς μὲν πέραστησαν εἰς τὴν θλίβεράν ταύτην ἀνάγκην οἱ Κρήτες εὐπατρίδοι, θέλει καταστήθῃλον ἔταν βραδύτερον εἰπῶμεν πλεονεκτήματα περὶ τῆς κατ' ἐκείνο τοῦ χρόνου ἀλώσεως τῆς Κρήτης. Ἀλλὰ διατὶ ὁ Παναγιωτής Νικούσης συνέτελεσε τοσοῦτον εἰς τὸ νὰ ὑποκάψῃ ἡ μεγάλη αὕτη νῆτος ὑπὸ τὴν ὁσμανικὴν κυριαρχίαν; Μὴ θέλωμεν νὰ ἀπατάμεθα. Οἱ ἐν τῇ ὁσμανικῇ ὑπηρεσίᾳ Ἑλλήνες ἐφανήσαν μὲν πολλάκις χρήσιμοι εἰς τὸ ἔθνος, ἀλλὰ εἰς περιστάσεις αἰτίους ἢ συνεβιδάζοντο πρὸς τὰ συμφέροντα τῆς Ὑψηλῆς Πύλης, ἢ ἦσαν ἀδιάφοροι εἰς αὐτήν. Ὅσάκις ὅμως προέκειτο περὶ σπουδαίων ὁσμανικῶν συμφερόντων, οἱ ἡμέτεροι ἠναγκάζοντο νὰ ὑπηρετήσωσιν αὐτά, διότι ἄλλως οὔτε ἦτο δυνατόν νὰ διατηρήσωσι τὸ δικαίον παρὰ τοῖς ἀρχούσι· ἀξίωμα ἐπὶ 150 περίπου ἔτη.

Κατὰ τὸ ἐπὶ τῆς ἀλώσεως τῆς Κρήτης ἔπος, ἐλθόντος εἰς Κωνσταντινούπολιν τοῦ ἀγεώχου καὶ μεγαλοπρεποῦς πρέσβεως τῆς Γαλλίας Νοαντέλ, ὁ Παναγιωτάκης ὁστις εἶχεν ἤδη παρχειρισθῇ πρῶτος διερμηνεὺς καὶ γραμματεὺς τῆς ἐπικρατείας τῆς Ὑψηλῆς Πύλης, διεξήγαγε τὰς μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τῆς ὁσμανικῆς κυβερνήσεως διαπραγματεύσεις καὶ εἰσήγαγεν αὐτὸν κατὰ τὴν ἐπίσημον ἐμφάνισίν του ἐνώπιον τοῦ σουλτάνου. Ἡ προσφώνησις τοῦ πρέσβεως διήρκεσεν ὑπὲρ τὸ ἐν τέταρτον τῆς ὥρας, ἀλλ' ὁ Παναγιωτάκης μετέφρασεν αὐτὴν πολὺ συντομώτερον ἀποτεινόμενος πρὸς τὸν μέγαν βεζύρη, ὁ δὲ μέγας βεζύρης περιώρσε πάλιν τὴν πρὸςλαλίαν εἰς δύο λέξεις τὰς ὁποίας ἀπέτεινε πρὸς τὸν σουλτάνον. Ἐν τῇ μέσῃ δὲ τοῦ λαμπροῦ τούτου σταδίου ὁ μέγας ἐκείνος διερμηνεὺς καὶ γραμματεὺς τῆς ἐπικρατείας, δὲν ἔλησιν τὴν καταγωγὴν αὐτοῦ καὶ ἔπραξεν ὑπὲρ τῶν ἐκκλησιαστικῶν τοῦλάχιστον τοῦ ἔθνους συμφερόντων οὐ μόνον μετὰ τῆς σνηθούς δεξιότητος, ἀλλ' ἐστὶν ὅτε καὶ μετὰ τόλμης οὐ μικρᾶς. Δις ἔκωσεν ἀπὸ τὰς χεῖρας τῶν ἑτεροδόξων τοὺς ἀγίους τόπους τῶν Ἱεροσολύμων καὶ ἐπροστάτευσεν τὰ ἐπ' αὐτῶν ἰδικαιώματα τοῦ ἔθνους τῷ μὲν 1656 ἀπὸ τῶν Ἀρμενίων, τῷ δὲ 1672 ἀπὸ τῶν Δυτικῶν. Ἡ δὲ ἰσχὺς τῶν περὶ τούτου ἐνεργειῶν τοῦ

ἄνδρὸς ἀνεφάνη μάλιστα μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ. Ἡ γαλλικὴ κυβέρνησις ἤρξατο περὶ τοῦ ἁγίου Τάφου, πρὸς τε τοὺς ἡμετέρους καὶ πρὸς τὴν Αὐστρίαν, ἀξιοῦσα ἅμα μὲν νὰ κατισχύσῃ ὁ καθολικισμὸς, ἅμα δὲ δι' αὐτῆς νὰ φαίνεται κατισχύων. Ὅθεν τῷ 1673 ὁ Νοαντέλ ἐπεχείρησε λαμπρὰν μέχρι τοῦ ἁγίου Τάφου περιοδείαν, ἵνα παραστήσῃ μὲν τὸν βασιλέα αὐτοῦ Λουδοβίκον ΙΔ' ὡς προστάτην τῶν ἱερῶν τόπων, προσικειώθῃ δὲ διὰ τῆς βίας καὶ τὰ ὑπὸ τῶν ἡμετέρων κατεχόμενα. Ταῦτα μυχθὼν ὁ οἰκουμενικὸς πατριάρχης ἀπέρχεται πρὸς τὸν σουλτάνον εἰς Ἀδριανούπολιν καὶ ἐμφανίζει τὸ χάτι σερῖφ, ὅπερ εἶχεν ἐπιτύχει· ὁ Παναγιωτάκης ὑπὲρ τοῦ γένους ἡμῶν. Ἐπὶ τῇ βάσει δὲ τούτου ἐξεδόθη βεράτιον δι' οὗ ἀπενεμήθη εἰς τοὺς Ἕλληνας ἡ κατοχὴ τοῦ ἁγίου Τάφου, τῆς Ἑθλεῆμ, τῶν λόχων, ταπήτων καὶ κλειδῶν, ἀντὶ 1000 γροσίων τὰ ὅποια κατ' ἔτος ὤφειλον νὰ πληρώνωσιν εἰς τὸ τζαμίον τοῦ σουλτάν Ἀχμέτ. Οἱ Φραγκισκάνοι ἔνα κατορθώσωσι τὴν ἀνάκλησιν τοῦ βερατίου τούτου προσέφεραν εἰς τὸν μέγαν βεζύρην 10,000 τάλληρα· ἀλλ' ὁ Ἀχμέτ Κιουπρλίης διέταξε νὰ ἐκτελεσθῶσιν ἀπαρεγκλίτως τὰ ἀποφασισθέντα· καὶ τῶντι τῇ 25 ἰανουαρίου 1676 οἱ Ἕλληνες ἐγκατεστάθησαν ἐπίσημως ἐν τῇ κατοχῇ ἀπάντων τῶν προαναφερθέντων τόπων. Ταῦτα δὲ ἰστορῶν ὁ Χάμμερ ἐπιφωνεῖ τὸ ἀκόλουθον συμπέρασμα, ὅπερ λαμπρῶς εἰκονίζει ἅπασαν τὴν ἰσχὺν καὶ τὴν ἐπιτηδειότητα τοῦ ἐξόχου ἐκείνου πολιτικοῦ ἡμῶν ἀνδρός. «Ἐνῶ, λέγει, ὁ αὐτοκράτωρ τῆς Γερμανίας καὶ ὁ βασιλεὺς τῆς Γαλλίας ἐφιλονέικουν πρὸς ἀλλήλους παρὰ τῇ Ὑψηλῇ Πύλῃ περὶ τῆς προστασίας τῶν ἁγίων τόπων, ἐπέτυχον οἱ Ἕλληνες τὴν τιμὴν ταύτην μετὰ τῶν δύο ἐκείνων μαχομένων.»

Ἀλλὰ καὶ εἰς ἄλλαν ἐθνικὴν περίστασιν ἐδείξε θάρρος· σὺναμα καὶ θρησκευτικὴν ἐπιστήμην ἐξαίρετον. Τῷ 1662 κατ' ἐπίσημόν τινα ἡμέραν ὁ ἱεροκῆρυξ τοῦ σουλτάνου Βανλί ἐφένδης ὑπεχρέωσε τὸν Παναγιωτάκην νὰ συζητήσῃ πρὸς αὐτὸν περὶ τῆς μωαμεθανικῆς καὶ τῆς χριστιανικῆς πίστεως ἐπὶ παρουσίᾳ τοῦ Ἀχμέτ Κιουπρλίη, τῶν δύο καθησκέριδων καὶ τοῦ σταμπλῆ ἐφένδη. Ὁ Παναγιωτάκης ἠθέλησε νὰ ἀποφύγῃ τὴν μονομαχίαν ταύτην, ἥτις ὅσον διανοητικὴ καὶ ἀν ἐφαίνετο ἡδύνατο νὰ λάβῃ τέλος αἰ-

ματηρὰν· ἵνα γὰρ καθὼς ἔμελλεν, οὐ μόνον τὴν ἀσθένειαν
τῆς ἰδίας πίστεως κατέδειξεν ἀλλὰ καὶ ἀποτόμως προσέβαλε
τὴν σαφρότητα τοῦ ἱστανικοῦ δόγματος, ὥστε μετὰ ὥραν ἰκα-
νὴν ὁ Ἄχιμετ. Κιουπριλὴς διαλύσας τὴν συνεδρίασιν, εἶπε γελῶν
πρὸς τὸν Παναγιωτάκην, ὅτι ἀρκεῖσαι τὰ ῥηθέντα, ἀφ' οὗ τοσούτων
ἐπιμέλει εἰς τὸ δόγμα αὐτοῦ. Καὶ ὅταν ὁ ταπεινωθεὶς Βαυλὶ ἐφέν-
δης ἀπ' αὐτοῦ πρὸς τοῦ σουλτάνου τὸν θάνατον τοῦ διερμηνεύ-
σας λόγου ἡλυσθηρίας, ἀδὲν σὲ εἶχα εἰπεῖ, ἀπεκρίθη ὁ Μεχμέτ Α',
ὡς βεβαιώσῃς, νὰ μὴ ἔρχεσαι εἰς λόγους θεραπευτικούς πρὸς τὸν
ἀπιαστὸν αὐτόν; Ἄφες τὸν εἰς τὸ ἐξῆς ὄψυχαι, διότι εἶναι ἀναγ-
καῖος εἰς ἀπώλειαν τοῦ κράτους ἡμῶν. Ἀπέθανε δὲ μόλις ἐξῆκον-
ταύτης, ἐξ ἀποπληξίας, τῇ 22 Σεπτεμβρίου 1678, ἐνῶ διέτρεβε
μετὰ τοῦ μεγάλου βεζύρη εἰς τὸ περὶ τῆς Σάξου στρατοπέδον·
καὶ τὸ σῶμα αὐτοῦ ταριχευθὲν μετακομίσθη διὰ βεζιργῆς ἐπι-
ταγῆς καὶ ἐνεταφιάσθη διὰ πάσης μεγαλοπρεπείας ἐν τῇ κατὰ
τὴν Σάλλην μονῇ τῆς Θεομήτορος, ἣν αὐτὸς εἶχεν ἀνοικοδομήσει
ἐκ τῶν ἐρριπίων καὶ παλαιοῦς κοσμήσει, ἰδὼς ἀναλωμασιν. Ἐγέ-
νετο λοιπὸν ἡ κηδεία διὰ θαλάσσης, παρεκκλούθησαν δὲ αὐτὴν
οὐ μόνον πάντες οἱ ὁμογενεῖς ἀλλὰ καὶ οἱ πρέσβεις πᾶν εὐρωπαϊ-
κῶν δυνάμεων· καὶ μέχρι τῆς σήμερον σώζεται αὐτῇ ὁ τάφος
αὐτοῦ, εἰ καὶ διὰ τοῦ χρόνου ἐξηλείφθησαν σχεδὸν τὸ τε ἐπιτύμ-
βιον καὶ τὰ ἀνάγλυφα κοσμήματα.

Ἦτο δὲ ὁ Παναγιωτάκης οὐ μόνον πολιτικὸς ἀνὴρ διεξιώτατος
ἀλλὰ καὶ ἐξοχὸς λόγιος. Ἄν δὲν κατέλιπε συγγραφὰς πολλὰς,
ἀπελάμβανεν ἄμως ἐν Εὐρώπῃ ὑπάληψιν μέζονα τῶν πολυγραφο-
τέρων ἐκ τῶν παρ' ἡμῖν κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου πεπαιδευμένων.
Ἐν περίπτῳ ἔτος μετὰ τὸν θάνατόν του ὁ περιώνυμος Κολδόβτος,
ὁ τοῦ Λουδοβίκου ΙΔ' μέγας ὑπουργός, ἔγραψε πρὸς τὸν Νοαγγέλ
ὅτι ἡ βιβλιοθήκη τοῦ πρώην μεγάλου διερμηνεύου εἶναι, καθὰ ἐ-
πιπροσέφη, λόγου ἄξια καὶ ἐνδεχόμενον νὰ πωληθῇ· ὅθεν παρ-
ήγγελλε τὸν πρέσβην νὰ ἀγοράσῃ διὰ τὴν ἐν Παρισίοις βασιλικὴν
βιβλιοθήκην, ὅσα ἤθελον εὑρεθῇ ἐν αὐτῇ ἡ ἀρχαιότατα χειρόγρα-
φα ἢ βιβλία ἱστορικὰ περὶ Ἀνατολῆς ἢ ἔργα συγγραφέων γνωστῶν
μὲν ἐν τῇ ἀρχαιότητι ἀλλὰ μὴ δημοσιευθέντα ἔτι ἐν Εὐρώπῃ.
Περὶ δὲ τῆς ὅλης αὐτοῦ πολιτείας συγκεφαλαιοὶ τὴν γνώμην αὐ-

τοῦ ὁ Καρμερ ὡς ἐξῆς. «Ζητῶ οὐχὶ κοινὴ διὰ τε τὴν Πύλιν καὶ τὴν αὐτοκρατορικὴν αὐλὴν ὑπῆρξεν ἡ θάλασσαν τοῦ Παναγιώτη Νικολῆ, ἀποβιβάσαντος ἐξ ἀποπληξίας. Ἐπὶ εὐκαιρίᾳ πέντε ἔσθῃ τὸ μὲν πρῶτον ὡς διερμηνεύς τῆς αὐτοκρατορικῆς πρεσβείας, ἔπειτα συγχρόνως ὡς διερμηνεύς τῆς τε Πύλης καὶ τῆς πρεσβείας, τελευταίον δὲ ἀπὸ τῆς ἐπὶ τὴν Κρήτην στρατείας τοῦ Ἀχμέτ Χιου. πρὶν, ὡς διερμηνεύς μόνος τῆς Πύλης, μεγίστας ὑποψείας προσήνεγκε. τῇ μὲν Πύλῃ, συγκελεύσας εἰς τὴν ταχυτέραν τοῦ Χάνδακος παράδοσιν, τῇ δὲ αὐτοκρατορικῇ αὐλῇ, διὰ τοῦ ἀνακαλύψεως καὶ τῆς ἐπανειλημμένης ματαιώσεώς τῆς ἐπεργείας τῶν Οὐγγρων ἀποσφατῶν, οἵτινες καὶ μόνον ἐχάρησαν ἐπὶ τῇ θανάτῳ αὐτοῦ. Ἦν δὲ ὁ πολιτικὸς αὗτος ἀνὴρ διεξῶν μὲν παρὶ τὰς διαπραγματεύσεις, προπαρασκευαστὴς δὲ τῶν δημοσίων πραγμάτων, παράδειγμα τιμιότητος, ὁχύρμα κατὰ τῆς στάσεως, προστάτης τῆς ἐλληνικῆς ἀκαδημαίας, ὑπὲρ ἧς ἀπελογήσατο μὲν πρὸς τὸν Βασιλῆϊ ἑφάνδῳ, ἐκτέλεσεν δὲ τὴν κατοχὴν τῶν ἐν Ἱερουσόλοις ἱερῶν τόπων, καὶ συνελάντι εἶπεῖν, θαμέλιος λόθος τῆς ἐπιφύσης τῶν Ἑλλήνων εἰς τὰ τῆς Πιέτης πράγματα.»

Αὐτοῦ θανάτος ἡ μεγάλη διερμηνεία δὲν ἀπεδόθη ἀμέσως εἰς ἕτερον Ἕλληνα. Ὁχι διότι δὲν ὑπάρχον προπαρασκευασμένοι ἄνδρες πρὸς τοῦτο ἐπιτήδεον. Ὁ Γιαννῆκος Κληρονόμος, ὁ Γεώργιος Κληρονόμος, ἀμφότεροι ἀνεψιοὶ τοῦ Νικουσίου, καὶ ὁ Γεωργῆκος Πορφυράκης ἦσαν διερμηνεῖς τῆς αὐστριακῆς πρεσβείας. τέταρτος δὲ ἄλλος, ὁ Ἀλέξανδρος Μαυροκορδάτος εἶχε ἀνατελέσει γραμματεὺς καὶ μεταφραστὴς παρὰ τῷ Νικουσίῳ. Ἀλλ' ἡ Πύλη, μὴ ἐλπίζουσα νὰ εὕρῃ παρ' αὐταῖς τὴν ἐξαίρετον ἱκανότητα τοῦ Νικουσίου καὶ ἐνθιδουαῖ ἐπὶ εἰς τὰς ῥαδιουργίας τῶν ξένων, διώρισε πάλιν πρῶτον διερμηνεῖς τὸν ἀρνησθῆρησαν Χαλωνὸν Βαθόφρακην. Μετ' αὐτὸν πολὺ ὅμως ἐδέχθη νὰ διανοίξῃ τοὺς ἀφθαλμοὺς καὶ νὰ ἐπιτρέψῃ τὰ ἀξιώματά ἐκεῖνο εἰς τὸν Ἀλέξανδρον Μαυροκορδάτον. Ὁ ἀνὴρ αὗτος, ὅστις ἐμελλεῖ νὰ πρωταγωνιστήσῃ ἐπὶ τριᾶκοντα ὅλα ἔτη ἐν τῇ διαξωγῇ τῶν ἐξωτερικῶν σχέσεων τοῦ ὁσμανικοῦ κράτους, ἂν ὅχι ἐπιτηδειότερον, πολὺ ὅμως ἐμφανέστερον τοῦ Νικουσίου, ἐγενήθη ἐν Κωνσταντινουπόλει, τῷ 1686,

ἐκ πατρὸς μὲν τοῦ Χίου μεταξυμποροῦ Νικολάου Μαυροκορδάτου, μητρὸς δὲ Ῥωξάνδρας, τῆς θυγατρὸς τοῦ πλουτοῦ τροφιοῦ τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ Σκαρλάτου Μπεγλικτζή. Καὶ περὶ μὲν τοῦ πατρὸς αὐτοῦ πλείοτ' αὖθις γινώσκοντες, παρεκτός οἱ ἀπεβίωσε πρωΐμως. Περὶ δὲ τῆς Ῥωξάνδρας Μπεγλικτζή ἐγγράφησαν πολλὰ καὶ ποικίλα. Οἱ μὲν πλείστοι βεβαιουῦσιν, ὅτι ὁ ἡγεμὼν τῆς Βλαχίας Ἀλέξανδρος, ὁ τοῦ Ῥάδουλ Ι', ἡγεμονεύοντος συγχρόνως (1628—1626) ἐν Μολδαυᾷ, υἱὸς, νυμφευθεὶς αὐτὴν ἀθέτον, ἀπεπέμφατο πρὶν ἢ γινῶναι, ὡς πεπηρωμένην ὑπ' εὐλογίας τὸν ἕτερον τῶν ὀφθαλμῶν. Ἐτερος δὲ τις ἱστορήσας τὰ αὐτὰ ἀποδίδει τὸν γάμον ἐκείνον ὅλως ἀνυποστάτως εἰς τὸν αὐθέντην τῆς Βλαχίας Ματθαῖον Βασαράδαν (1633—1634). Τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι ἡ Ῥωξάνδρα ἐνυμφεύθη εἰς πρῶτον γάμον τὸν προσημνηνευθέντα αὐθέντην τῆς Βλαχίας Ἀλέξανδρον· τοῦτο μαρτυρεῖται ὑπὸ τοῦ Καίσαριου Δαπόντε καὶ ὑπὸ τοῦ ἱστοριογράφου τῆς Δακίας Διονυσίου Φωτεινοῦ. Περίεργον δὲ ὅτι οὐδέτερος τῶν δύο τούτων μαρτύρων ἀναφέρει τι περὶ πηρώσεως τῆς Ῥωξάνδρας καὶ περὶ τῆς ἐνεκᾷ τούτου ἀποπομπῆς αὐτῆς, καὶ τοῦτο ἐν ὃ Φωτεινὸς περιγράφει ἐπανειλημμένως τὰς τελετὰς τοῦ γάμου καὶ λέγει· ὅτι αἱ εορταὶ διήρκεσαν δύο ἐβδομάδας, ὥστε οὔτε τοῦτο συμβιβάζεται πρὸς τὸ θρύλημα, ὅτι τῆς νύμφης ἐχοῦσῃς ἐντελῶς κεκαλυμμένον τὸ πρόσωπον ἐπὶ τῆς τελευτῆς τοῦ γάμου, ἔπειτα ἰδὼν αὐτὴν ὁ γαμβρὸς ἀμέσως ἀπεχώρισθ' ἀπὸ αὐτῆς καὶ μετὰ τινὰς ἡμέρας τὴν ἀπέπεμψε πρὸς τὸν πατέρα εἰς Κωνσταντινούπολιν. Τὸ ἀναμφισβήτητον εἶναι ὅτι ἡ μήτηρ τοῦ Μαυροκορδάτου ὑπῆρξε γυνὴ ἐπίφανής μὲν διὰ τὴν καταγωγὴν καὶ τὸν πρῶτον γάμον, διακεκριμένη δὲ ἐπὶ παιδείᾳ καὶ συνέσει. Ὁ πατὴρ αὐτῆς Σκαρλάτος ἦτο οὐ μόνον πλουσιώτατος ἄνθρωπος ἀλλὰ καὶ εἰς τῶν ισχυροτέρων ἀρχόντων τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐπὶ τοσοῦτον· ὥστε καὶ ἡ ὁσμανικὴ κυβέρνησις καὶ ἡ αὐστριακὴ ὠνόμαζον βραδύτερον τὸν υἱὸν τῆς Ῥωξάνδρας Ἀλέξανδρον οὐχὶ Μαυροκορδάτον, ἀλλὰ Ἰσχερλὲτ-Ζαδὲν, ταῦτόν εἰπὲν γόνον τοῦ Σκαρλάτου. Οὕτω δὲ προσηγόρευε μέχρις ἐσχάτων τὴν τῶν Μαυροκορδάτων γενεάν. Περὶ δὲ τῆς παιδείας αὐτῆς ὁμιλῶν ὁ πανελημμένως ὁ Δαπόντης λέγει· αὐτὴ ἐστάθη μαθήτρια τοῦ

ερωτάτου μεγάλου λογοθέτου Ἰωάννου Καρυοφύλλῃ καὶ τόσον ἐπροχώρησεν εἰς τὰ ἑλληνικά καὶ ἐγένεν ὀνομαστή, ὅπου ἤρχοντο περιηγηταὶ ἀπὸ τὴν Εὐρώπην καὶ συναμιλοῦσαν μαζύ της καὶ εἰθαύμαζον τὴν σοφίαν της.» Καὶ Ἰάκωβος δὲ ὁ Ἀργεῖος ἐγκωμιάζων αὐτὴν βεβαιοῖ ὅτι οὐδὲν ἡλαττοῦτο τῆς Ὑπατίας ἐν τῷ φιλοσοφεῖν.

Τοιαύτη δὲ οὖσα ἐφρόντισε νὰ ἐκπαιδεύσῃ ἐκμελέσπата τὸν πατὴρ ἀπορφανισθέντα Ἀλέξανδρον, πρῶτον ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ ἔπειτα ἐν Ἰταλίᾳ, ὅπου ἀπελθὼν οὗτος εἰς ἡλικίαν ἐτῶν 12 καὶ διατρίψας ἔτη 14 ἀνηγορεύθη διδάκτωρ τῆς ἱατρικῆς καὶ τῆς φιλοσοφίας ἐν Πάταυῳ. Μικρὸν ἄφ' ἧς ἐπανῆλθεν εἰς τὴν γενέθλιον γῆν ἀνέλαβεν εὐδοκίμως ἐν τῇ σχολῇ τοῦ Φαρναρίου τὴν διδασκαλίαν τῆς φιλοσοφίας καὶ τῆς ῥητορικῆς καὶ ἐν ταύτῃ τὴν ἐνάσκησιν τοῦ ἱατρικοῦ ἐπαγγέλματος. Συγχρόνως ὅμως ἀποβλέπων εἰς στάδιον εὐρύτερον ἐπεδόθη εἰς τὴν σπουδὴν τῆς ἀραβικῆς, τῆς περσικῆς, τῆς τουρκικῆς καὶ τῆς ἰταλικῆς γλώσσης· ἐγκρατὴς δὲ αὐτῶν γενόμενος προσελήφθη, τῷ 1671, ὑπὸ τοῦ Νικουσίου ὡς γραμματεὺς καὶ μεταφραστῆς. Ὡς τοιοῦτος καὶ ὡς ἱατρός ἐγνωρίσθη τότε καὶ ἠνωήθη ὑπὸ τοῦ Ἀχμέτ Κιοπριλῆ, ὅστις ὅμως δὲν ἔκρινε κατ' ἀρχάς εὐλογον νὰ διορίσῃ αὐτὸν διάδοχον τοῦ Νικουσίου, ἀποδοὺς, ὡς προείπομεν, τὸ τοῦ μεγάλου διερμηνέως ἀξίωμα εἰς τὸν Βαθόφακην. Ἀλλὰ μετ' ὀλίγον μετενόησε, διὰ τὴν ἀνικανότητα τοῦ ἀρησιβιθήσκου τούτου Πολωνοῦ, καὶ τῷ 1674 ἐκάλεσεν εἰς τὴν διερμηνείαν τὸν Μαυροκορδάτον. Τὸ παράδοξον ἐν τούτοις εἶναι, ὅτι καὶ αὐτὸς ὁ Μαυροκορδάτος δὲν ἐφάνη κατ' ἀρχάς, ὡς φαίνεται, ἐπιτηδείου μεταφραστῆς· τοῦλάχιστον ὁ τῆς Αὐστρίας ἀντιπρόσβους Κίνδσβεργ ἐλεγε, ὅτι ἡμῖν εὖε κάκιστα τὰς διαλέξεις αὐτοῦ καὶ δὲλ ἦτο δυνατόν νὰ χρησιμεύσῃ εἰς ταιαύτην ὑπηρεσίαν. Οὐδὲν ἦπτον ὁ Μαυροκορδάτος παρέμεινε διερμηνεύς οὐ μόνον μέχρι τοῦ θανάτου τοῦ Ἀχμέτ Κιοπριλῆ, 1676, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τοῦ διαδόχου αὐτοῦ Καρᾶ Μουσταφᾶ· διότι αὐτὸς παρέστη εἰς τὴν περίφημον ἐκείνην μετὰξὺ τοῦ ἀγερώχου πρέσβους τῆς Γαλλίας Νοαντέλ καὶ τοῦ οὐδὲν ἦπτον ὑπερόπτου νέου βεζύρου σκηνὴν, καθ' ἣν ὁ μὲν πρῶτος ἤξιον νὰ καθῇ εἰς ἴσην πρὸς τὴν τοῦ βεζύρου θέσιν, ὁ

δὲ βεζύρης ἀπῆτει νὰ λάβῃ θέσιν ὑποδεσπότεραν, μέχρις οὗ ὁ πρέσβης ἀναλαβὼν τὰ δῶρα τὰ ῥποῖα ἐκόμιζεν ἀπέπληθεν οἴκαδα. Τὸ μόνον ἀμφίβολον εἶναι ἐὰν κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἦτα ἤδη πρῶτος διερμηνεύς· διότι τοῦτου τεθέντος, δὲν ἐνδοσύνει πᾶς κατὰ τὸ ἐπόμενον ἔτος 1678 παρηκολούθησε τὸν μέγαν βεζύρην ἐκστρατεύσαντα κατὰ τῶν Ῥώσων οὐχὶ ὁ Μαυροκορδάτος, ἀλλὰ ὁ Μάμουκας (della Torre) ἐν τῇ διπλῇ ιδιότητι τοῦ τε αὐτοκρατορικοῦ διερμηνέως καὶ τοῦ διερμηνέως τῆς Ὑψηλῆς Πύλης, λαμβάνων ἐπὶ τούτῳ ἡμερομίσθιον 150 ἀσπρῶν.

Ἀναμφισβητήτως δὲ ὁ Μαυροκορδάτος ἀναφαίνεται πρῶτος τῆς Ὑψηλῆς Πύλης διερμηνεύς τῷ 1683, ὅτε συνόδευσε τὸν Καρὰ Μουσταφᾶν εἰς τὴν πολυθρύλητον κατὰ τῆς Βιέννης ἐκστρατείαν καὶ παρευρέθη εἰς τὴν δεινὴν περὶ τὴν πόλιν ταύτην τροπὴν τοῦ ὁσμανικοῦ στρατοῦ, τὴν ὑπὸ τοῦ μεγάλου βασιλέως τῆς Πολωνίας Σοβιέσκη κατορθωθείσαν. Ἐχει ἄρα γε ὑπόστασιν τινα ἀληθείας ἢ παραδόσις, ὅτι εἰς τὴν περίστασιν ταύτην ἀπέτρεψε δι' ἐπιτηδεῶν εἰσηγήσεων τὸν μέγαν βεζύρην ἀπὸ τῆς ἐγκάστρου ἐξ ἐφόδου ἀλώσεως τῆς Βιέννης, δοὺς οὕτω καρὸν εἰς τὸν Σοβιέσκη νὰ ἐπέλθῃ καὶ νὰ ἐπιτύχῃ τὴν λαμπρὰν αὐτοῦ νίκην; Οὐ μόνον πᾶσαι αἱ γινώσκαι τῆς πολιορκίας περιπέττειαι σὺδὲν τοιοῦτον ὑποδεικνύουσιν ἢ πιθανολογοῦσιν, ἀλλὰ καὶ πολλὰ τῶν ἐπακολουθησάντων καθιστῶσιν ἀπίθανον τὴν φήμην ἐκείνην. Εἶναι ἀληθές ὅτι ὁ Καρὰ Μουσταφᾶς, ὁ ρεῖζ ἐφένδης Τελχισὶ Ζαδὲς καὶ ὁ δεφτερδάρης Χασὰν πασᾶς ἐθανατώθησαν, μικροῦ δὲ ἐδέησε νὰ ὑποκύβῃ εἰς τὴν ἐσχάτην ταύτην τῶν ποινῶν καὶ αὐτὸς ὁ Ἀλέξανδρος Μαυροκορδάτος· καὶ βέβαιον εἶναι ὅτι ὁ μέγας βεζύρης κατηγορήθη ὡς μὴ ἐπιτρέψας τὴν ἐφόδον, ἵνα μὴ μερισθῇ μετὰ τοῦ στρατοῦ τὰ λάφυρα τῆς πόλεως. Ἀλλὰ παρεκτὸς τοῦ ὅτι αἱ πολιорκητικαὶ ἐργασίαι ἐξηγοῦσιν ἀποχρώντως, ὡς προείπομεν, τὴν ἀναβολὴν τῆς ἐφόδου, ὁ Μαυροκορδάτος κατηγορήθη δι' ἄλλαν αἰτίαν· κατηγορήθη διότι συνετέλεσε δῆθεν εἰς τὸ νὰ ἀπορριφθῶσιν αἱ πρὸ τοῦ πολέμου γενομένηαι ὑπὸ τῆς Αὐστρίας εἰρηνικαὶ προτάσεις καὶ ἐσώθῃ κυρίως διότι ἀπέδειξεν ὅτι ὁ ρεῖζ ἐφένδης δὲν εἶχε συναίνεσι εἰς τὴν παραδοχὴν τῶν προτάσεων τούτων. Ὅ,τι δὲ πρὸ πάντων προεκάλεσε τὴν ὀργὴν τοῦ σουλτάνου ἦτο

ἡ ἀποτυχία· ὅλα τὰ λοιπὰ ἦσαν προφάσεις, καὶ ἴσως αὐτὸς ὁ Μαυροκορδάτος δὲν ᾔθελε διαφύγει τὸν ἐπικρεμασθέντα ἐπὶ τῆς κεφαλῆς τοῦ κίνδυνου, ἐὰν δὲν ἐμεσολάβει ὑπὲρ αὐτοῦ ὁ ἀδελφὸς τοῦ Ἀχμέτ Κιοπριλῆ, ὁ βραδύτερον μέγας βεζύρης γενόμενος, Μουσταφᾶ Κιοπριλῆς. Ἄν ὁμοίως ἀπηλλάγη τότε τοῦ θανάτου, ὑπέστη ἕτερα δεινὰ παθήματα. Ἐστερήθη ἀπάσης τῆς περιουσίας, καταβαλὼν πρὸς λύτρωσιν αὐτοῦ 250 πουργία γροσίων καὶ πάντα ὅσα εἶχε πολυτελῆ πράγματα· συγχρότως ἐφυλακίσθη μετὰ τῆς μητρὸς καὶ τῆς συζύγου· καὶ ἐδοκασίεσθη καὶ ἐμασιγάσθη. Τύχη οἰκτρὰ τῶν δούλων τῶν εἰς ἀρχόντας μεταμφεινυμένων· καὶ δίκαιον λοιπὸν εἶχεν ἐκεῖνος γράφων οὕτως ἐμπαυροζόμενος καὶ καθελόμενος· «Πολλάκις τὸν αὐτὸν τῆς δουλείας λίθον ἀνακυλίμεν, κατὰ Σίσυφον. Ποίων δεινῶν οὐκ ἐμπέπηται ὁ αὐλικὸς βίος; Τίσι δυσχερέσιν οὐ συμπέφυρται; Οὐχὶ πλείους τῶν κρατούντων ἀδικοί, ὑπερόπται, ἀνηλεεῖς καὶ παντὶ κακίας εἶδει κατατελημένοι; »

Ἐν τῇ φυλακῇ διέμεινεν ὁλόκληρον περίπου ἔτος καὶ ἔλαβε πρὸς ποῖς ἄλλας τὴν θλίψιν. νὰ ἴδῃ θανούσαν ἐν αὐτῇ τὴν σεβασμάν. αὐτοῦ μητέρα. Ἐν τῷ μεταξύ μέγας διερμηνεύς εἶχε διορισθῇ ὁ ἐντεὺς ἀρνησιθρησκὸς Σεφέρ, ἀλλ' ἦτο τόσον ἀνίκανος, ὥστε ὁ περὶ τὰ τέλη τοῦ 1685 προχείρισθεις πρὸς μέγας βεζύρης, ὁ εὐφρόεστατος Σέρβος Φουλεϊμάν πασᾶς, ἐνόησε τὴν ἀνάγκην νὰ ἐπαναφέρῃ εἰς τὰ πράγματα τὸν Μαυροκορδάτον καὶ ἀνεβίβασεν αὐτὸν αὖθις εἰς τὸ ἀξίωμα τοῦ μεγάλου διερμηνέως. Οὐ μόνον δὲ τοῦτο· ἀλλ' ἀπέδωκεν αὐτῷ τὰς πρότερον ἐν Κωνσταντινουπόλει ἀμειψθείσας οἰκίας του καὶ τὰς ἀπολογίας 50 πουργίων, τὰς ὅποιας εἶχε δώσει εἰς τὸ ταμεῖον πρὸς συμπλήρωσιν τῆς ἐπιβληθείσης αὐτῷ χρηματικῆς ζημίας. Μετ' οὐ πολὺ δὲ παρεχωρήθησαν αὐτῷ καὶ πᾶσαι αἱ εἰσπράξεις τῆς μητροπόλεως Ἀδριανουπόλεως καὶ τὰ εἰσοδήματα Μήλου καὶ Μυκόνου· ὥστε χρηματικῶς τοῦλάχιστον ἀπεζημιώθη διὰ τὰ προηγούμενα παθήματα. Ἀλλὰ καὶ τὸ πολιτικὸν αὐτοῦ στάδιον ἀπέβη ἔκτοτε ἀληθῶς λαμπρὸν καὶ ἀξιοπρεπές. Ἐξηκολούθει ἔτι ὁ μακρὸς πρὸς τὴν γερμανικὴν αὐτοκρατορίαν καὶ τοὺς συμμάχους αὐτῆς· Βενετούς, Πολωνοὺς καὶ Ῥώσους πόλεμος, ὅτε τῷ 1688 ἡ Ὑψιλλῆ

Πύλη μετὰ ἐπανειλημμένας ἥττας ἐπέισθη νὰ πέμψῃ εἰς Βιέννην πρεσβείαν περὶ εἰρήνης. Τὴν πρεσβείαν ταύτην συνεκρότουι δύο ἄνδρες, ὁ Σουλφικὰρ ἐφένδης καὶ ὁ Ἀλέξανδρος Μαυροκορδάτος. Εἰς δὲ τὴν περίστασιν ταύτην ὁ τελευταῖος δὲν παρέστη πᾶσαν ὥς διερμηνεὺς ἀλλὰ ὡς λειτουργὸς τοῦ κράτους κατὰ πάντα ὁμότιμος τῷ μωαμεθανῷ αὐτοῦ συναδέλφῳ. Καὶ ἂν ἡ εἰρήνη δὲν κατωρθώθη τότε νὰ συνομολογηθῇ, ἂν μετὰ τριετὴ ἐν Αὐστρίᾳ παρακώλυσιν οἱ δύο ἀπεσταλμένοι ἐπέστρεψαν εἰς Κωνσταντινούπολιν ἄπρακτοι, ὁ τρόπος ὁμοῦ καθ' ὃν εἶχον παρούσιασθῇ εἰς τὸν αὐτοκράτορα τῇ 8 φεβρουαρίου 1689 μαρτυρεῖ ὅπόσον μέγα ἦτο τὸ τοῦ Μαυροκορδάτου ἀξίωμα καὶ πόσον ἤξευρε νὰ στρέφῃ αὐτὸ εἰς ὠφέλειαν ὅλων τῶν ὁμογενῶν· διότι κατὰ τὴν ἡμέραν ἐκείνην ἐνεφανίσθησαν ὁ μὲν Σουλφικὰρ ἐφένδης μετὰ 5 Τούρκων, ὁ δὲ Μαυροκορδάτος μετὰ 4 Ἑλλήνων, τοῦ γυναικαδέλφου τοῦ Χρυσοσκουλαίου, τοῦ ἀνεψιοῦ τοῦ Ἀντωνίου Κρεμάκη, τοῦ γραμματέως Κωνσταντίνου Γιοβανίκη καὶ τοῦ διερχομένου Θωμᾶ Ταρσία.

Τελευταῖον κατὰ ὁκτώβριον τοῦ 1698 συνήλθον εἰς Κάρλσβιτς οἱ ἀντιπρόσωποι τῶν πέντε διαμαχομένων δυναμῶν, ἐπὶ δὲ καὶ οἱ ἀντιπρόσωποι τῶν δύο μεσαζουσῶν, τῆς Ἀγγλίας καὶ τῆς Ὀλλανδίας, πρὸς συνομολόγησιν τῆς φερωνύμου τοῦ χώρου ἐκείνου συνθήκης. Ἐν τῇ συνόδῳ ταύτῃ ἡ Ὑψηλὴ Πύλη διώρισε μὲν δύο πληρεξουσίους αὐτῆς ὑπουργοὺς, τὸν ῥετὶς ἐφένδην Ραμὴ Μεχμέτ καὶ τὸν Ἀλέξανδρον Μαυροκορδάτον, ὅπως καὶ πᾶσαι αἱ ἄλλαι δυνάμεις ἀνὰ δύο ἐπεμψαν αὐτόθι πληρεξουσίους, ἀλλ' ὅλοι αἱ μακρὰ ἐκεῖναι διαπραγματεύσεις ἐπὶ ἐβδομηκοντὰ μὲν καὶ δύο ἡμέρας διαρκέσασαι, τριάκοντα δὲ καὶ ἐξ συνεδριάσεις ἀπαιτήσασαι, διεξήχθησαν ἐκ μέρους τῆς Ὑψ. Πύλης ὑπὸ μόνου τοῦ Μαυροκορδάτου. Ὁμοίως δὲ καὶ ἐν ὀνόματι τῆς Αὐστρίας ἔφερε τὸν λόγον ὁ δεύτερος πληρεξούσιος κόμης Σολικ, ὥστε ἅπαν τὸ βάρος τῶν συζητήσεων ἐπεσεν ἐπὶ τοὺς δύο τούτους ἄνδρας, οἱ δὲ δύο πρῶτοι πληρεξούσιοι, κόμης Ἑττιγχεν καὶ Ραμὴς, σπακιώτατα ἐλάλησαν, λέγοντες ἐνίοτε μόνον καμμίαν λέξιν, ἥτις ὅμως ἦτο τοσοῦτον ἀσήμαντος ὥστε οὐδὲ μνεῖας ἤξιώθη ἐν τοῖς πρωτοκόλλοις. Ἡ θέσις τοῦ Μαυροκορδάτου ἦτο δυσχερής. Ἡ

Τουρκία εἶχε μὲν ἀναδειχθῇ κατὰ τὰ τελευταῖα τοῦ πολέμου ἔτη εὐτυχεστέρα ὥπως οὖν ἢ κατὰ τὰ προηγούμενα· ἀλλὰ δὲν εἶχεν ἀνακτίσει ὅλας τὰς ὑπὸ τῶν ἀντιπάλων καταληφθείσας ἰδίας αὐτῆς χώρας, πολλοῦ γε δεῖ, καὶ ἐν τούτοις ὡς θεμέλιος τῶν διαπραγματεύσεων ἀρχὴ ἐτέθη, ὅτι ἐκάστη τῶν δυνάμεων θέλει διατηρήσει τὰ ὑπὸ αὐτῆς κατεχόμενα· ὅθεν εἰς τὸν συνήγορον τῆς Τουρκίας ἄλλο δὲν ἔμεινε νὰ ἐπιτύχῃ εἰμὴ περὶ τὰ καθ' ἕκαστα ὅσον ἐνδέχεται ὀλιγώτερον ἐπιζημίους ὅρους. Πλὴν τούτου, ὅπως ἐν τῷ πολέμῳ ἡ Τουρκία εἶχεν ἀγωνισθῇ πρὸς τέσσαρας ἀντιπάλους, οὕτως ἐν ταῖς διαπραγματεύσεσιν ὁ Μαυροκορδάτος εἶχε κατέναντι αὐτοῦ τέσσαρας ἀντιδίκους, καὶ ἐνίοτε πλείοντους· ὥσπερ οἱ μεσάζοντες συνετάσσοντο μετὰ τῶν χριστιανικῶν δυνάμεων. Οὐδὲν ἦν ἐν τῇ πάλῃ ταύτῃ τῆς εὐφύτης καὶ τῆς δεξιότητος ἀνεδείχθη πολλάκις νικηφόρος. Ἐπειδὴ ἡ τε Τουρκία καὶ οἱ ἀντίπαλοι αὐτῆς κατεῖχον μεμονωμένα τινὰ ὀχυρὰ σημεῖα, τὰ ὅποια ἔπρεπεν ἐν μέρει ἢ καθ' ὁλοκληρίαν ἀμοιβαίως νὰ παραχωρήσωσιν ἕνα κανονισθῇ ὁροθετικὴ τις γραμμὴ ὅπως οὖν ἐμαλὴ καὶ ἀσφαλὴς, ἀναγκαιῶς ἐτραπολογήθη κατὰ τι ἢ ἀπόλυτος ἀρχὴ τῆς διατηρήσεως τῶν κατεχομένων. Ἐντεῦθεν δὲ παρήχθησαν τρία ἀντικείμενα συζητήσεως· ἡ ὁροθέτησις, ἡ ἐγκατάλειψις τῶν ὀχυρωμάτων τῶν ἔνθεν καὶ ἐκθεν τῆς ὁροθετικῆς γραμμῆς κατεχομένων ὑπὸ τῆς ἀντιπάλου δυνάμεως, καὶ ἡ κατεδάφισις τινῶν ἐξ αὐτῶν. Ἀπὸ αὐτὰς λοιπὸν τὰς πρώτας 4 συνεδριάσεις ὁ Μαυροκορδάτος ἀπήτησε τὴν ἐκκένωσιν καὶ τὴν κατεδάφισιν ὀχυρῶν τινῶν σημείων ἀνηκόντων μὲν εἰς τὸ Βανάτον, τὸ ὅποῖον ἐμελλε νὰ παραχωρηθῇ εἰς τὴν Τουρκίαν, κατεχομένων δὲ ὑπὸ τῶν Αὐστριακῶν. Ἐνταῦθα ὁ Σελὶκ παρετήρησεν ὅτι ἡ ἐκχώρησις καὶ ἡ κατεδάφισις πρέπει νὰ συζητηθῶσι μετὰ τὴν προσδιορισμὸν τῶν ὁρίων. Τοῦτο δὲν συνέφερε προδήλως τῇ Ὑψ. Πύλῃ, διότι κίνδυνος ἦτο μὴπως, κανονισθέντων ἅπαζ τῶν ὁρίων, ἡ Αὐστρία δὲν συναινέσῃ νὰ ἐκχωρήσῃ ἐκ τῶν ὀχυρωμάτων ὅσα κατεῖχεν ἐντὸς αὐτῶν. Ὅθεν ὁ Μαυροκορδάτος ἐπέμεινε, ὅτι ὅρια καὶ κατοχὴ εἶναι ἀδιάσπαστα καὶ δέον διὰ μιᾶς νὰ ἀποφασισθῶσι. Τότε ὁ ἀντιπρόσωπος τῆς Ἀγγλίας Πάγκετ ᾤθέλησε νὰ διακρίνῃ τρία τινὰ· τὸν τόπον, τὴν κατοχὴν, τὸ προσήκον γενέ-

σθαι· καὶ τὰ τρία, ἀπεκρίθη ὁ Μαυροκορδάτος, εἶναι ἀδιάχωρι-
στα καὶ πρέπει σὺν ἅμα νὰ ἐριθώσιν. Οἱ δὲ πληρεξούσιοι τῆς
Αὐστρίας ἠναγκάσθησαν νὰ ἐνδώσωσιν εἰς τὴν εὐλογον ταύτην
ἀπαίτησιν καὶ νὰ παραδεχθῶσι τὴν κατεδάφισιν τῶν εἰρημένων
χωρίων. Ἐπειδὴ δὲ μετ' ὀλίγον προέτειναν νὰ ἐκδηλώσῃ πᾶν-
ταλῶς τὴν τουρκικὴν ὄχθην τοῦ ποταμοῦ Τιδίσκου (Theiss) ἵνα
ἐξασφαλισθῶσιν ἐτι μᾶλλον τὰ σύνορα, ὁ Μαυροκορδάτος τοὺς
ἀπεστόμωσεν εἰπὼν ὅτι ἡ πρότασις τῶν ἀντιβαίνει εἰς τὸ θρή-
σκευμα, τὰ προετάσσον κατωικισμὸν τῆς χώρας καὶ οὐχὶ ἐρήμωσιν.
Ἐκείνως κατὰ τὰς ἐπομένους τέσσαρας συνεδριάσεις ἡ Ἐνετία,
ἥτις ἐπὶ τοῦ πολέμου τούτου εἶχε κυριεύσει ἅπασαν τὴν Ἡελο-
πάνησιν, ἀπῆλθε νὰ παραχωρηθῇ εἰς αὐτὴν καὶ ὅλος ὁ ἰσθμὸς·
ἀλλ' ὁ Μαυροκορδάτος ἀντέτεινεν ὅτι οἱ Ἐνετοὶ δεόν νὰ ἀρκε-
σθῶσιν εἰς τὴν κεφαλὴν καὶ εἰς τὸν λαμὸν μὴ ζητῶντες προσέτι
καὶ τὰς πλάτας, κεφαλὴν μὲν ἐννοῶν τὴν Κόρινθον, λαμὸν δὲ τὰ
μεταξὺ αὐτῆς καὶ τοῦ ἰσθμοῦ διάστημα, πλάτας δὲ τὸν ἰσθμὸν.
Μετὰ μακρὰς δὲ ἀμφισβητήσεις ἐπέτυχε νὰ τεθῇ τὸ ὅριον ἐν τῷ
μέσῳ τοῦ ἰσθμοῦ. Καὶ εἶναι ἄξιον προσέτι σημειώσεως τὰ παρ'
αὐτοῦ προστεθέν, ὅτι ἐὰν οἱ Ἐνετοὶ δὲν εὗρισκονσι πᾶς σύνορον
τοῦτο ἀρκετὰ ἀσφαλές ἐμποροῦν νὰ κόψωσι τὸν ἰσθμὸν, ὅπερ δὲν
ἠθέλουν ἀπαιτῆσαι χρόνον πλείοτερον τῶν τριῶν μηνῶν. Ἀλλ' ἐν
τῇ 16 καὶ τῇ 34 συνεδριάσει προετάρθη εἰς μέσον τὸ διὰ τὴν
Τουρκίαν μὲν ἀδιάφορον, σπουδαϊότατον δὲ διὰ τὸν Ἑλληνισμόν
ζήτημα τῆς κατοχῆς τοῦ ἁγίου Τάφου. Ὁ Σελικὸς ἀπῆλθες νὰ
ἀποδοθῇ ὁ ἅγιος Τάφος εἰς τοὺς Φραγκισκανοὺς· ὁ δὲ Μαυροκορ-
δάτος, μετὰ πολλοὺς καὶ ἐπανελημμένους ἀγῶνας, ἐπέτυχε νὰ
ἀποσιωπηθῇ ὅλως τὸ ζήτημα τοῦτο, ἐπὶ τῷ λόγῳ ὅτι οὐδὲ πρό-
τερον ποτὲ ἐγένετο ἐν ταῖς συνθήκαις λόγος περὶ αὐτοῦ. Οὕτω,
καίτοι περιεσφιγμένοι ἐντὸς τοῦ στενωπάτου χώρου τῆς διατήρη-
σεως τῶν κατεχόμενων, ἐξηκολούθησε μηχανεύμενος τὰ πάντα,
ἵνα διασώσῃ τὰ τε συμφέροντα τῆς δυνάμεως ἣν ἐξεπροώπει καὶ
ὅσον ἐνδέχεται τὰ συμφέροντα τοῦ ἔθνους εἰς ἡ ἀνῆκε. Τὸ δὲ πα-
ράδοξον, μετὰ τὸ τέλος τῆς συνθήκης ἀντημείβθη ὑπὸ τε τῆς Ὑ-
πύλης καὶ ὑπὸ τῆς γερμανικῆς αὐτοκρατορίας, διότι ὁ μὲν σουλ-
τᾶνος ἀπένευμεν αὐτῷ τὸν τίτλον μαχρὲμ ἑσράχ, ὁ ἐστὶ, τοῦ

ἐξ ἀπορήτων, συνεπαγόμενον καὶ τὸν τοῦ ἐκλαμπροτάτου, δ
δὲ αὐτοκράτωρ τῆς Γερμανίας ἀνηγόρευσε αὐτὸν κόμητα τῆς
αὐτοκρατορίας.

Τότε προήλθεν εἰς τὸν ὑπατον βαθμὸν τῆς δόξης καὶ τῆς δυνάμεως. Τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἀντήχησεν ἀνὰ πᾶσαν τὴν Εὐρώπην ἐντὸς δὲ τοῦ ὁσμανικοῦ κράτους ἀπετέλεσε μετὰ τοῦ μεγάλου βεζύρη Χουσεῖν Κιοπριλῆ καὶ τοῦ ῥεῖς ἐφένδη Ῥαμῆ, τριανδριαν κυβερνήσασαν τὰ πράγματα ὅσον ἐνδέχεται συνετῶς καὶ μετριοπαθῶς. αἱ ἰσχύς αὐτοῦ, λέγει ὁ Χάμμερ, ἀπέβη εὐεργετικὴ εἰς τε τοὺς ὁμοθρήσκους καὶ εἰς τὰς μετὰ τῶν χριστιανικῶν δυνάμεων σχέσεις τῆς Τουρκίας· φίλος δὲ διατελέσας τριῶν Κιοπριλιδῶν καὶ μάλιστα τοῦ τελευταίου, συνέπραξεν εἰς ὅλας τὰς ἐπικεῖρας καὶ ἀγαθοποιούς αὐτῶν διατάξεις. Ἀλλὰ τὸ κράτος τῶν ἀνδρῶν τούτων δὲν διήρκεσε πολὺ καὶ ἴσως οὔτε ἦτο δυνατόν πολὺ νὰ διαρκέσῃ ὅπως εἶχον τότε τὰ πράγματα ἐν Τουρκίᾳ, ὅπου ὅλα τὰ ὄργανα τῆς κυβερνήσεως ἦσαν ἐν ταύτῃ καὶ ὄργανα ἀναρχίας καὶ ἀνομίας. Τῷ 1702 ὁ καλὸς καγαθὸς Χουσεῖν Κιοπριλῆς ἠναγκάσθη νὰ παραιτηθῇ τῆς ἀνωτάτης ἀρχῆς καὶ μετ' ὀλίγας ἐβδομάδας ἀπεβίωσεν. Ναι μὲν ὁ ἀξέστος διάδοχος αὐτοῦ Δαλταβάν δὲν διετηρήθη εἰμὴ ὀλίγου μῆκος, καὶ τὴν 24 ἰανουαρίου 1703 ἀνηγορεύθη μέγας βεζύρης, ὁ Ῥαμῆς θανατωθέντος τοῦ Δαλταβάν· ἀλλ' ὁ Μαυροκορδάτος ἐνόησεν ὅτι καὶ τούτου ἡ ἀρχὴ θέλει ὑπάρξει βραχεῖα, μὴ θέλων δὲ νὰ ἐκθέσῃ ἑαυτὸν ἐν προβεβηκυῖα ἡδὴ ἡλικίᾳ εἰς νέας περιπετείας, παρητήθη εὐσχήμως τοῦ τῆς μεγάλης διαρμηνείας ἀξιωματος, ἀναδείξας διάδοχον τὸν πρεσβύτερον αὐτοῦ υἱὸν Νικόλαον. Ἡ τελευταία ἐπίσημος περίστασις καθ' ἣν ἀναφέρεται λειτουργήσας ὁ Ἀλέξανδρος ὑπῆρξεν ἡ διαβόητος ἐκείνη σκηνή, ἥτις παρεστάθη ἐν τοῖς ἀνακτήροις τῆς Κωνσταντινουπόλεως κατὰ ἰανουάριον τοῦ 1700 ἐπὶ τῆς εἰς τὸν σουλτάνον παρουσιάσεως τοῦ πρέσβους τῆς Γαλλίας Φερρίδλ, μαρκιῶνος Δαργεντάλ. Τὰ πάντα εἶχον διεξαχθῆ εὐπρεπῶς μέχρι τῆς στιγμῆς καθ' ἣν ὁ πρέσβυς περιβεβλημένος χρυσοκέντητον καφτάνι ἐμελλε νὰ εἰσυχθῇ ἐνώπιον τοῦ σουλτάνου. Τότε παρετήρησεν ὁ τσαούςμπας, ὅτι ὁ πρέσβυς ἔφερεν ὑπὸ τὸ καφτάνι τὸ ξίφος αὐτοῦ. Κατ' ἀρχὰς ὁ Μαυρο-

κορδάτος εἶπεν εἰς τὸν τσαούσημπασην, ὅτι τοῦτο δὲν βλέπτει, διότι τὸ καφτάν ἐκρυπτε τὸ ξίφος· ἀλλ' ἐπειδὴ ὁ τσαούσημπασης ἐπέμενε κραυγάζων καὶ ἀπειλῶν, ὁ μέγας διερμηνεὺς πλησιάσας εἰς τὸν πρέσβυν τεθλιμμένος διὰ τὰ γινόμενα παρέστησεν αὐτῷ, ὅτι κατὰ τὰ ἀνέκαθεν εἰθισμένα οὐδεὶς, ὅς τις δέποτε καὶ ἂν ᾖ, ἐπιτρέπεται νὰ ἐμφανισθῇ ἐνὸπλος ἐνώπιον τοῦ σουλτάνου. Ὁ ἀγέρωχος Γάλλος θείς τὴν χεῖρα ἐπὶ τῆς λαβῆς ὥμοσεν ὅτι δὲν θέλει παραδώσει τὸ ξίφος εἰμὴ εἰς τὸν ἑαυτοῦ βασιλέα. Ἐν τῷ μεταξὺ ἀνεμίχθη καὶ ὁ βεζύρης εἰς τὴν διένεξιν καὶ ἐδήλωσεν εἰς τὸν πρέσβυν ὅτι δὲν εἶναι δυνατὸν γὰρ τύχη τῆς ζητουμένης ἐντεύξεως. Ἐὰν δὲν ἀποθήσῃ τὸ ξίφος. Ὁ Φερρὺλ ἰσχυρίσθη, ὅτι, καθ' ὃ ἐμαθεν ὑπὸ τοῦ προκατόχου του, οὗτος ἐγένετο δεκτὸς φέρων τὸ ξίφος. Ὁ δὲ μέγας βεζύρης ἀπεκρίθη, ὅτι τὸ πρᾶγμα εἶναι ἀδύνατον, παρεκτός ἐὰν τὸ ξίφος ᾗτο τόσον μικρὸν ὥστε οὐδεὶς τὸ παρετήρησεν. Ἐπειδὴ δὲ καὶ ὁ γενιτάραγας καὶ ἄλλοι ἀνώτατοι ἄξιωματικοὶ τοῦ κράτους, διὰ νὰ τὸν μεταπείσωσι, τὸν ἐπεβαίωσαν ὅτι οὐ μόνον αὐτοὶ ἀλλὰ καὶ οἱ μεγάλοι βεζύροι ἀφωπλίζοντο ἐκέρχόμενοι πρὸς τὸν σουλτάνον, αὐμεῖς εἰσθε ὑπὴ κοσὶ του, ἀπῆντησεν ὁ ἀπεσταλμένος τοῦ Λουδοβίκου ΙΔ', ἐγὼ δὲ πληρεξούσιος ἀντιπρόσωπος μεγάλου βασιλέως. Οἱ θαλαμηπόλοι οἵτινες ὑπεβάσταζαν ἤδη αὐτὸν ὑπὸ μάλης, ἵνα τὸν εἰσαγάγωσι κατὰ τὰ εἰθισμένα, ἐζήτησαν νὰ ὑπεξαιρέσωσι κρυφίως τὸ ξίφος του· ἀλλ' αὐτὸς ἀπωθήσας αὐτοὺς διὰ τῶν βραχιόνων καὶ διὰ λακτισμάτων, ἀνέβόησε πρὸς τὸν Μαυροκορδάτον· καὶ οὕτω λοιπὸν παραβιάζεται ἐνταῦθα· τὰ δίκαιον τῶν ἐθνῶν· φίλοι εἴμεθα ἢ ἐχθροί!». «Φίλοι, ἀπεκρίθη ὁ Μαυροκορδάτος, ἀλλὰ ξιφηφόρος οὐθεὶς εἰσέρχεται ἐνταῦθα.» «Λοιπὸν οὕτε ἐγὼ θέλω εἰσελθεῖν» ἀνέκραξε παρωγισμένος ὁ πρέσβυς, ἀπέβαλε τὸ καφτάν, διέταξεν ἅπασαν τὴν συνοδίαν αὐτοῦ νὰ πρᾶξῃ τὸ αὐτὸ καὶ ἐπέστρεψεν εἰς τὰ ἴδια. Ἡ σκηνὴ μαρτυρεῖ, ὅτι καὶ ἐπὶ αὐτοῦ τοῦ Χουσεΐν Κιοπριλῆ ἡ θέσις τοῦ Μαυροκορδάτου ᾗτο δυσεικονόμητος, ὥστε ἄπορον δὲν εἶναι ὅτι δὲν ἠθέλησε νὰ ὑπηρετήσῃ ὑπὸ τὸν διάδοχον αὐτοῦ.

Μὴ παραλείψωμεν δὲ ὅτι ὁ ἀνὴρ ᾗτο σφόδρα ὀργίλος. Περὶ τῆς ὀξύτητος τοῦ χαρκατῆρος του διέσσωσεν εἰς ἡμᾶς ὁ Κκισάριος

Διπνότες διηγημάτων τι, τὸ ὅποιον δὲν θέλομεν παρασιωπήσῃ^ς ὅσον παράδοξον μὲν φαίνεται περὶ τὰς λεπτομερείας, μὴ ἀκριβὲς δὲ εἶναι ὡς πρὸς τὴν ἐποχὴν εἰς ἣν ἀποδίδεται. Ὁ Διπνότες βεβαίῃ ὅτι παραιτηθέντος τοῦ οἰκουμένου πατριάρχου Ἰακώβου καὶ προχειρισθέντος αὐτῷ τοῦ κυρ Καλλινίκου ἀπὸ Προύσσης, ἀπαγαίνοντας δύο κληρικοὶ νὰ τὸν φέρουν εἰς τὸ ἅγιον βῆμα κατὰ τὴν συνήθειαν, ἄργησαν ὀλίγον· ὁ δὲ Καρυοφύλλης, μέγας λαγαρότης, βλέπωντας πῶς ἀργοποροῦν λέγεται νὰ εἶπε, τί κάμωμεν αὐτὰ τὰ βουδάλια καὶ ἀργοῦν ὡς τόσον; Καὶ μετὰ τὸ νὰ ἦτον πλησίον αὐτοῦ ὁ μέγας δραγουμάνος Ἀλέξανδρος (ὥντας τότε μέγας σκευοφύλαξ) τὸν ἄκουσε, καὶ, ὄντες σκανδαλισμένοι ἀπὸ πρῶτα, εἶπε πρὸς τὸν λαόν· ἴδετε, χριστιανοὶ, ὁ ἀσεβὴς νὰ κατηγορῇ τοὺς κληρικοὺς, καὶ νὰ τοὺς λέγῃ βουδάλια! Καὶ ὁ Καρυοφύλλης τότε νὰ τὸν ἀποκρίθηκε λόγια ἐναντίᾳ τῆς τιμῆς του· καὶ μὴν ὑποφέρωντας ὁ μέγας δραγουμάνος, ἔτρεξε κατεπάνω του, ὥντας καὶ πλέον ἀνδρειωμένος, καὶ ἐδάρθησαν ὁμοῦ ταῖς γρονθιαῖς ταῖς ἔφαγεν ὁ Καρυοφύλλης ὡς ἀδύνατος· καὶ θέλωντας νὰ κάμῃ ἀγωγὴν περὶ τούτου, ἐμῆκεν εἰς τὸ μέσον ὁ Κυρ Δοσίθεος Ἱεροσολύμων καὶ τοὺς ἔκαμεν ἀγάπην.· Εἰπομεν ὅτι τὸ διηγημάτιον δὲν εἶναι ἀκριβὲς ὡς πρὸς τὴν ἐποχὴν εἰς τὴν ὁποίαν ἀποδίδεται, διότι ὁ Προύσσης μητροπολίτης Καλλινίκος διεδέξατο τὸν Ἰακώβον τῷ 1690, καθ' ὃν χρόνον δηλαδὴ ὁ Μαυροκορδάτος ἦτο εἰς Βιέννην ὡς πρέσβυς μετὰ τοῦ Σουλτικάρ ἐφένθη. Ὁθεν ἡ ἀλλόκοτος ἐκείνη συμπλοκὴ ἂν ἐγένετο τῷ ὄντι ποτὲ, ἐγένετο εἰς ἄλλην τινὰ περίστασιν· ἀλλὰ καὶ ἂν δὲν συνέβη, ἡ περὶ αὐτῆς ἐπικρατήσασα φήμη μαρτυρεῖ ὁποῖαν τινὰ γνώμην εἶχον οἱ σύγχρονοι περὶ τοῦ χαρακτῆρος τοῦ Μαυροκορδάτου. Καὶ ἐπειδὴ δὲν ἠδύνατο νὰ λησμονήσῃ ἐπὶ τοσούτο τὸ ἄξιωμα αὐτοῦ οὔτε εἰς τὰς πρὸς τοὺς βεζύρας σχέσεις οὔτε εἰς τὰς πρὸς τοὺς πρέσβεις, οὐδὲ νὰ μεταχειρισθῇ αὐτοὺς ὅπως τὸν Καρυοφύλλον, ἐξηγεῖται πῶς καὶ διὰ τοῦτο πρὸς τοῖς ἄλλοις ἐνόμισε καλὸν νὰ παραιτηθῇ ἐγκαίρως τῆς ἐπισφαλοῦς αὐτοῦ ἀρχῆς. Ὅπασον δὲ συντεῶς προεῖδε τοὺς ἐπικειμένους κινδύνους ἐβεβαιώθη μετ' ὀλίγον διὰ τῶν πραγμάτων. Ὁ φίλος του Ραμῆ Μεχμέτ πασᾶς δὲν ἐκυβέρνησε τὸ κράτος εἰμὴ ἐπὶ τινὰς

μῆνας. -Περὶ τὰ τέλη τοῦ 1708· δεινὴ ἐξεργάγη· στάσις ἐπαγα-
γοῦσα τὴν καθαίρεσιν τοῦ σουλτάν Μουσταφᾶ Β'· καὶ τὴν εἰς τὸν
θρόνον ἀνάβησιν τοῦ Ἀχμέτ Γ'. Ἐπὶ τῆς στάσεως ταύτης ἦναγ-
κάσθη ὁ Ραμίς νὰ παρακτιθῇ, οἱ δὲ σεκισιασταὶ ἀπῆλθον καὶ
παρὰ τοῦ ἐξ ἀπορρήτων Ἀλεξάνδρου μεγάλῃν ποσότητα χρημά-
των. Καὶ αὐτὸς μὲν ἀπέφυγε τὴν πληρωμὴν φαντὸς γενόμενος,
ἀλλὰ ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἀκίνητος περιουσία τοῦ ἐδημεύοντος,
μέχρις οὗ παρελθούσης τῆς θυσίης· ὁ μέγας διερχόμενος Νικό-
λαος ὠκονόμησε τὰ πράγματα διὰ χρηματικῆς τιμῆς· θυσίαι καὶ
ἀνέκτησε τὰς δημοθεσίας οἰκίας. Δὲν ἐπέζησε δὲ ὁ Ἀλέξαν-
δρος μετὰ τὸν τελευταῖον τοῦτον κίνδυνον εἰμὴ ὅσον περὶ τοῦ ἔτι,
ἀποθανὼν τῷ 1709 ἐν τῷ μέσῳ τῶν τέκνων, τῶν οἰκετῶν καὶ
τῶν φίλων, ἀφοῦ διέταξε νὰ γίνωσι τὰ τῆς κηδείας αὐτοῦ ἄνευ
πολυτελείας καὶ θορύβου καὶ συνέταξε τὸ ἴδιον ἐπιτάφιον ἐπι-
γραμμα.

Δὲν θέλομεν λεπτολογῆσαι· περὶ τῶν διαδόχων τοῦ Ἀλεξάν-
δρου Μαυροκορδάτου, καὶ τοῦ μεγάλου Παναγιώτου, ὅπως δι-
καίως τὸν ὀνομάζει ὁ Χάμμερ· τὸ μὲν διότι ἐντεῦθεν ἤθελε πα-
ρεκταθῇ· ὁ λόγος εἰς ὑπερβολὴν, τὸ δὲ διότι οὐδεὶς ἐξ αὐτῶν
προῆλθεν εἰς τὸ ἐξαιρετικὸν τῶν δύο ἐκείνων ἀνδρῶν ἀξίωμα. Πο-
λοὶ μὲν ἀπὸ μεγάλων διερχόμενων προήχθησαν εἰς τὰς αὐθεντίας
τῆς Μολδαβίας καὶ τῆς Βλαχίας. Ὀλίγοι δὲ τινες ἔλαβον καὶ
τὰ ἑκτακτα τῶν δύο πρώτων ἀξιώματα, γενόμενοι ὁ μὲν Ἰωάν-
νης Μαυροκορδάτος, ὁ τοῦ Ἀλεξάνδρου δευτερότατος υἱός, τρίτος
πληρεξούσιος ὑπουργός κατὰ τὰς διαπραγματεύσεις τῆς εἰς Πασ-
σέρβιτζ συνομολογηθείσης· εἰρήνης, 1718, ὁ δὲ Ἀλέξανδρος
Κωνσταντίνου Μουρούζης, πληρεξούσιος ὑπουργός κατὰ τὰς δια-
πραγματεύσεις τὰς διεξαχθείσας πρὸς κάταρτισμόν τῶν ἐν Σιστο-
εῖῳ καὶ ἐν Ἰασίῳ συνθηκῶν μετὰ τῆς Αὐστρίας καὶ τῆς Ρωσίας,
1791 καὶ 1792· πλὴν τούτων ὁ Γεώργιος Καρατζᾶς ἀνεδείχθη
ἐξ ἀπορρήτων, ὁ δὲ Μιχαὴλ Σουτσός μέλος τοῦ ὑπερτάτου συμ-
βουλίου τῆς ἐπικρατείας· μικρὸν πρὸ τῆς μεγάλης ἐπαναστάσεως.
Οὐδεὶς ὅμως ἐκ πάντων τούτων, καὶ ἔτι ὀλιγώτερον ἐκ τῶν λοι-
πῶν, ἴσχυσε τοσοῦτον καὶ μάλιστα ἐπὶ τοσοῦτον χρόνον ὅσον ὁ

Νικολάσιος καὶ Ἀλέξανδρος Μαυροκορδάτος. Ἀρκεῖ λοιπὸν νὰ εἰπωμεν, ὅτι ἀπὸ τοῦ Ἀλεξάνδρου καὶ ἐφεξῆς μέχρι τῆς ἐπαναστάσεως, ἅπαντες οἱ μεγάλοι διερμηνεῖς τῆς Ὑψηλῆς Πύλης ὑπῆρξαν Ἕλληνες, παρὲκτός ἐνὸς καὶ μόνου, τοῦ Βλάχου Μιχαήλ Ρακοβίτζα, ὅστις ὅμως καὶ αὐτὸς ἐπὶ ἐν μόνον ἔτος διεξήγαγε τὴν λειτουργίαν ταύτην, 1769 ἕως 1770. Διετέλεσαν δὲ ἔκτοτε μεγάλοι διερμηνεῖς τρεῖς μὲν Μαυροκορδάτοι, τέσσαρες δὲ Γρίκαι, ἕξ Καλλιμάχαι, ἕξ Καρατζάδες, πέντε Σούτσοι, δύο Ὑψηλάνται, ἕξ Μουρούζαι, εἰς Ῥάλλης ἢ Ῥαλλέτος, εἰς Ἀργυρόπουλος καὶ ὁ τελευταῖος πάντων Σταυράκης Ἀριστάρχης. Μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων τούτων μεγάλων διερμηνέων συγκατελέξαμεν καὶ τοὺς Γρίκας, καίτοι βραδύτερον ἅπας ὁ οἶκος οὗτος ἐξεβλαχίσθη. Ἡ οἰκογένεια ὅμως αὕτη ἢ ἐξ Ἀλβανίας καταγομένη, ἐν τῇ παρελθούσῃ ἑκατονταετηρίδι οὐ μόνον ἐλάλει ἑλληνιστὶ ἀλλὰ καὶ ὡς ἑλληνὶς ἐπολιτεύετο· ὁ δὲ ἐξ αὐτῆς διερμηνεὺς Γρηγόριος Γρίκας ἔσωσε τὴν νῆσον Ῥόδον ἀπὸ τῶν βεζυρικῶν καταπιέσεων, ἐξ ὧν ὅλως ἐκινδύνευσεν νὰ ἐρημωθῇ, κατορθώσας νὰ περιλῃφθῇ μετὰ τῶν ἰδίων τοῦ σουλτάνου κτημάτων τὰ ὅποια ἐπιεικέστερον ἂν πωρῶν διωκοῦντο. Μήπως ἡ ἑλληνικωτάτη τῶν οἰκογενειῶν ἐκείνων, οἱ Καλλιμάχαι, δὲν εἶχον ἀρχηγέτην κατὰ τινὰς μὲν ἰταλόν, καθά ὃδὲ κοινότερον ἡμολογεῖται καὶ ὑπὸ τοῦ Δαπόντε ἐπιβεβαιουῦνται, τοσάντον τινὰ τῆς Μολδαβίας καλούμενον Καλμούκη, τοῦ ὁποῦ το ὄνομα τοῦτο μετεποιήθη βραδύτερον εἰς Καλλιμάχην; Αὐτὸς ὁ ἐκ τοῦ οἴκου τούτου κατὰ πρῶτον προχειρισθεὶς μέγας διερμηνεὺς, τῷ 1740, Ἰωάννης Καλλιμάχης, ὀνομάζεται τότε ὑπὸ τοῦ Δαπόντε ἀπλούστατα Γιαννάκης Μπόγδανοι.

Δὲν ἀπεδόθη δὲ τότε μόνον τὸ ἀξίωμα τοῦ μεγάλου διερμηνέως εἰς τοὺς Ἕλληνας ἀλλὰ μετ' οὐ πολὺ καὶ τὸ ἀξίωμα τῶν ἡγεμόνων τῆς Βλαχίας καὶ τῆς Μολδαβίας. Μέχρι τοῦ τέλους τῆς 17 ἑκατονταετηρίδος, αὐθένται τῶν δύο τούτων παριστρίων ἡγεμονιῶν προσχειρίζοντο συνήθως οἱ ἐγγχώριοι ἄρχοντες· ὀλίγοι δὲ τινες ἐγένοντο τοῦ κανόνος τούτου ἐξαιρέσεις. Δύο Καντακουζηνοὶ ἐκ τῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως καταγόμενοι προσχειρίσθησαν ἡγεμόνες Βλαχίας, ὁ μὲν Σεμπάν τῷ 1679, ὁ

δὲ Στέφανος τῷ 1714· τρίτος δὲ ὁ Δημητράσκος δις αὐθέντευσε τῆς Μολδαυίας τῷ 1674 καὶ τῷ 1684. Ἐν ἀρχῇ δὲ τῆς εκατονταετηρίδος ταύτης τῷ 1619 ἀνηγορεύθη ἐπὶ μικρὸν αὐθέντης Μολδαυίας, κατὰ μὲν τὸν Χάμμερ ὁ πρῶν δοῦξ τῆς Νάξου, Γρατιάνις, κατὰ δὲ τὸν Φωτεινόν, Γάσπαρ τις διατελέσας πρότερον μέγας διερμηνεύς. Ἄλλ' ἀπὸ τοῦ 1710 ὡς πρὸς τὴν Μολδαυίαν, καὶ τοῦ 1716 ὡς πρὸς τὴν Βλαχίαν, μέχρι τοῦ 1821, ἡ ὑπερτάτη ἀρχὴ τῶν δύο ἐκείνων ἡγεμονιῶν ἐπετρέπη εἰς τοὺς Ἕλληνας, παρεκτὸς δύο μὲν Ῥακοβιτζῶν καὶ πέντε Γκιγκῶν ὡς πρὸς τὴν Βλαχίαν, καὶ δύο πάλιν Ῥακοβιτζῶν, τριῶν Γκιγκῶν καὶ ἐνὸς Καντεμὶρ ὡς πρὸς τὴν Μολδαυίαν. Ὅλοι οἱ λοιποὶ ἡγεμόνες ἠπῆρξαν Ἕλληνες καὶ διετέλεσαν τοιοῦτοι Μαυροκορδάτοι μὲν τρεῖς, Καλλιμάχαι δὲ τρεῖς, Καρατζάδες τέσσαρες, Ὑψηλάνται τρεῖς, Μουρούζαι δύο, Σούτσοι τρεῖς, εἰς Ῥωσέτος, εἰς Μαυρογένους. Πλὴν τούτου καὶ ἄλλα μέγα τοῦ κράτους ἀξιώμα· ἡ τοῦ στόλου διερμηνεία κατείχετο· συνήθως ὑπὸ Ἑλλήνων, διετέλεσαν δὲ τοιοῦτοι ὀνομαστοὶ ὁ Νικόλαος Κωνσταντίνου Μουρούζης, ὁ Ἰωάννης Νικολάου Καρατζᾶς, ὁ Νικόλαος Μαυρογένους καὶ ὁ Στέφανος Μαυρογένους. Συνήθως μάλιστα ἡ διερμηνεία τοῦ στόλου ὑπελαμβάνετο ὡς προπαρασκευή τις εἰς τὴν μεγάλην διερμηνείαν, καθὼς πάλιν οἱ μεγάλοι διερμηνεῖς προεβιάζοντο εἰς μίαν τῶν παριστρίων ἡγεμονιῶν. Ἄλλ' ὁ προμνημονευθεὶς Νικόλαος Μαυρογένους προεχειρίσθη ἀπὸ διερμηνέως τοῦ στόλου κατ' εὐθείαν ἡγεμῶν Βλαχίας τῷ 1786. Τελευταῖον ἐπειδὴ οἱ αὐθένται τῆς Βλαχίας καὶ τῆς Μολδαυίας ἐκάλουν παρ' ἑαυτοῖς τοὺς συγγενεῖς αὐτῶν καὶ τοὺς φίλους καὶ δι' αὐτῶν κυρίως ἐκυβέρνηναι τὰ τῶν χωρῶν ἐκείνων πράγματα, ἀπονέμοντες αὐτοῖς τὰ ἐπιχώρια ἀξιώματα τῶν σπαθαρίων, τῶν παστελνίκων, τῶν χατμάνων, τῶν βορνίκων καὶ ἄλλα τοιαῦτα, οἱ δὲ ἄρχοντες οὗτοι ἢ τοῦλάχιστον οἱ πλείστοι, μετὰ τὴν λῆξιν τῆς ἀρχῆς τοῦ ἡγεμόνος, ἐπανήρχοντο μετ' αὐτοῦ συνήθως εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἐμορφώθη τοιοιτοτρόπως ἐν τῇ βασιλευούσῃ ταύτῃ τοῦ κράτους πολυάριθμός τις ἀνθρώπων τάξις, ἥτις ἀπετέλεσε κατὰ τὴν τελευταίαν τῆς τουρκοκρατίας ἐκατονταετηρίδα εἰδὸς τι πολιτικῆς τοῦ ἔθνους ἀριστοκρατίας. Ἐκλήθησαν δὲ τὰ ἀποτελοῦντα τὴν τά-

ἐν ταύτῃ γένῃ Φαναριῶσαι, διότι κατώκουν εἰς τὴν συνοικίαν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἥτις ἐκαλεῖτο Φανάριον καὶ ἐν ἡ-ἐδρέυσον πότε οἰκουμένικόν πατριαρχεῖον καὶ ὁ ἀνώτατος κληρός. Ἐνθυμείται ὁ ἀναγνώστης ὅτι αἱ οἰκογένειαι αὐταὶ πρὶν ἀνοιχθῆ εἰς αὐτὰς τὸ στάδιον τῶν διερμηνειῶν, τῶν ἡγεμονιῶν καὶ τῶν ἡγεμονικῶν ὑποσημασίων, ἐπεδίωκον κυρίως τὰ κληρικὰ λεγόμενα ἀξιώματα τῆς πατριαρχικῆς ἀλλῆς, ὥστε τούτου ἕνεκα ἐξηγεῖται διατὶ περὶ τὴν αὐτὴν ἐγκαθίσταντο· ἀλλὰ καὶ βραδύτερον δὲν ἔπαυσαν αὐτοὶ οἰκοῦσαι, τὸ μὲν διότι οὔτε τότε ἔπαυσαν ἐπιζητοῦσαι τὰ ἀξιώματα ἐκεῖνα, τὸ δὲ διότι καὶ συμφέρον καὶ καθήκον εἶχον νὰ ἀναμιγνύωνται εἰς ἅπαντα τὰ ἐκκλησιαστικά καὶ τὰ ἄλλα τοῦ ἔθνους πράγματα, τῶν ὁποίων ὑπατος ἀρχηγὸς ἐλογεῖτο καὶ ἦτο πάντοτε ὁ οἰκουμένικὸς πατριάρχης.

Εἶδομεν ὅτι οἱ οἴκοι οὗτοι, ἐξαιρέσει· τεσσάρων, οἵτινες· εὐλόγως κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον ἀνήγον· τὴν ἀρχὴν αὐτῶν εἰς χρόνους προγενεστέρους τῆς κατακτῆσεως, συνῆλθον εἰς τὴν πρωτεύουσάν ἐκ παντοδαπῶν τοῦ κράτους ἐπαρχιῶν μετὰ τὴν κατάκτησιν, τινὲς δὲ πολὺ βραδύτερον. Καὶ ἂν ὑποτεθῶσιν ὡς ἀναμφισβήτητα τὰ περὶ ὀλίγων ἐξ αὐτῶν λεγόμενα, ὅτι εἶχον προέχουσάν τινα τάξιν ἐν ταῖς χώραις ἀφ' ὧν κατήγοντο, τὸ ἀξίωμα τοῦτο εἰς οὐδὲν ἡδύνατο νὰ χρησιμεύσῃ αὐτοῖς ἐν Κωνσταντινουπόλει, ὅπως εἶχον τότε τὰ πράγματα. Ἀλλ' ἀφοῦ κατεστάθησαν ἀπαξ αὐτοὶ, ἀφοῦ ἔλαβον ἐπὶ μικρὸν χρόνον πολλὰ καὶ ἐνίοτε μεγάλα ἀξιώματα, ἀφοῦ ἐπαιδεύθησαν ἐπὶ τούτῳ περὶ τὰ ἑλληνικὰ, τὰ ἀράβικα καὶ τὰ εὐρωπαϊκὰ γράμματα, ἀφοῦ συνείθισαν νὰ ζῶσιν ἐν εὐπορίᾳ ἔχοντες καθημερινὰς καὶ ἐνίοτε φιλικὰς σχέσεις οὐ μόνον μετὰ τῶν ὑπερτάτων τοῦ κράτους λειτουργῶν, ἀλλὰ καὶ μετὰ τῶν ἀντιπροσώπων τῶν ξένων δυνάμεων καὶ μεθ' ὧν ἐν γένει τῶν ἐπισήμων ξένων, ἀφοῦ ἐπὶ πολλὰς γενεὰς διήγαγον τὸν βίον πράττοντες τὰ δὴ μόσια καὶ πολλάκις τὰ μέγιστα τῶν δημοσίων πραγμάτων, ἀφοῦ εἶδον τοὺς ἐπισημοτάτους τῶν κατὰ τὰς ἐπαρχίας προυχόντων τοῦ γένους προσερχομένους ἀδιαλείπτως πρὸς αὐτοὺς ἵνα ἐπικαλεσθῶσι τὴν ἰσχυράν αὐτῶν ἀρωγὴν, ἀφοῦ τελευταῖον οὐκ ὀλίγοι

ἐξ αὐτῶν ἐκυβέρνησαν ἀπολύτως χώρας μεγάλας καὶ πλούσιαι τάτας καὶ εἶδον ἑαυτοὺς χαιρετίζομένους ὡς ἡγεμόνας οὐ μόνον ὑπὸ τῶν ὑπηκόων ἀλλὰ καὶ ὑπὸ ξένων βασιλέων καὶ ὑπουργῶν, φυσικώτατον ἦτο νὰ ἀποτελέσωσιν ἐξαιρετόν τινα τοῦ ἔθνους τὰ ξιν καὶ ὑπερέχουσιν κατὰ πολλὰ ὄλων τῶν λοιπῶν.

Οἱ Φαναριῶται ἐδυσφημήθησαν παλαιῶς καὶ πολυτρόπως· ἡ δὲ ἀλήθεια εἶναι ὅτι περὶ τινὰ τοῦ βίου καὶ τῆς πολιτείας αὐτῶν ἠδύναντο εὐλόγως νὰ κατακριθῶσιν. Ὀλίγοι μὲν ἐξ αὐτῶν προήρχοντο εἰς ἀξιοπρεπεῖς πρὸς τοὺς κρατοῦντας σχέσεις· καὶ ἐν τούτοις οἱ πλείστοι ἐπαδείκνυντο ἀγέρωχες πρὸς τοὺς ἑμμενεῖς, λησμονοῦντες ὅτι ἡ ὑπεροχὴ αὐτῶν ἀπὸ λεπτοῦ ἐξηρητό τοῦ νήματος καὶ ὅτι ἡ αὐτῇ ἰσχυρὰ δεσποτεία ἐπεκράματο ἐξίσου ἐπὶ αὐτοὺς τε καὶ ἐπὶ τοὺς ὑπ' αὐτῶν περιφρονομένους ἑμμοφύλους. Πάλαιος τρόπος εἶχον βεβαίως νὰ πλουτήσωσιν ὡς διερμηνεῖς τοῦ σκόλου καὶ μεγάλοι διερμηνεῖς καὶ ἐπίτροποι τῶν αὐθεντῶν Βλαχίας καὶ Μολδαβίας, μάλιστα δὲ ὡς αὐθένται καὶ ἀνώτεροι καὶ κατώτεροι λειτουργοὶ τῶν δύο ἐκείνων πλουσιωτάτων χωρῶν. Οὐδὲν ἦτον καθυπεβάλλοντο εἰς χρεὴ βαρότατα, ἐξήρχοντο τῶν λειτουργιῶν ἐκείνων πένητες πολλάκις καὶ διεῖχον τὸν βίον θανειζόμενοι παρὰ ἐμπόρων, ἢ τρεφόμενοι δι' ἐλεῶν τοῦ κεινοῦ τῆς μεγάλης ἐκκλησίας. Φιλοτιμούμενοι νὰ συγγενεύσῃ σονήθας πρὸς ἄλλήλους, δὲν ἐδίσταζον ἔπειτα, ἵνα ὑποακάλίσωσιν ἀνθρώπους μεθ' ὧν ἦσαν ἡνωμένοι διὰ σπενωτάτων δεσμῶν ἐξ αἵματος ἢ ἐκ χηδεστίας, νὰ μεταχειρίζωνται κατ' αὐτῶν πᾶν εἶδος ἐραυουργίας καὶ συκοφαντίας. Ἐπὶ πᾶσιν οἱ ἀρχαιότεροι οἴκοι ἐφθόουν τοὺς νεώστες προαγομένους καὶ ἐκ παντὸς τρόπου ἡγωνίζοντο νὰ καταστήσωσιν αὐτοὺς ἐκποδῶν. Ὅτε μίκρον μετὰ τὴν πράκτικ τῆς Πελοποννήσου ἐπανάστασιν, 1770, προεχειρίσθη ἀρχιναύαρχος ὁ περιώνυμος γενόμενος Χασσάν πασᾶς, οὗτος παρέλαθεν ὡς διερμηνέα, ἀντὶ τοῦ πρότερον ὡς τοιούτου διατελέσαντος Ἀργυροπούλου, τὸν Νικόλαον Μαυρογένην, ἔλκοντα μὲν πόρρωθεν τὸ γένος ἐκ Πελοποννήσου, γεννηθέντα δὲ εἰς Πάρον. Ὁ Μαυρογένης ἦτο βεβαίως εἰς τῶν εὐφυστέρων, τῶν ἐπιτηδεωτέρων καὶ τῶν γενναιοτέρων Ἑλλήνων ὅσοι ὑπηρέτησαν ταῖς ὁσμανίδας συνετέλεσε πολὺ εἰς τὴν εἰρήνευσιν τῆς Πελοποννήσου ὅτε τῷ 1779 ὁ

Χασσάν πασᾶς ἔλαβεν ἐντολὴν νὰ ἀπαλλάξῃ τὴν χερσὸν ἑαυτοῦ ἀπὸ τῶν Ἀλβανῶν, ὡς θέλομεν ἶδει κατωτέρω, καὶ ἡγαπήθη τοσοῦτον ὑπὸ τοῦ νουάρχου, ὥστε περὶ τὰ τέλη τοῦ 1786 ἀνεδείχθη διὰ τῆς ἰσχυρᾶς αὐτοῦ προστασίας ἡγεμὼν Βλαχίας χωρὶς οὐδόλως νὰ διέλθῃ διὰ τοῦ τῆς μεγάλης διερχομένης ἀξιώματος. «Εἰς μάτην», λέγει ὁ Θωμᾶς. «Ὁρε ἐν τῇ γνωστῇ αὐτοῦ συγγραφῇ τῇ ἐπιγραφομένῃ ᾿Αναπείσις ἢ ἀπομνημονεύματα ᾿Ε.Ἱ.Ἰ.Ἰ.Ἰ. γραφέντα περὶ τὰ τέλη τῆς 18 ἑκατοστῆς τοῦ αἰῶνος, εἰς μάτην ἅπαντες οἱ Φαναριῶται ἠνώθησαν τὸ πρῶτον ἥδη εἰλικρινῶς, ἵνα διακωλύσωσι τὸν διορισμὸν τοῦτον εἰς μάτην μετεχειρίσθησαν πρὸς τοῦτο τὸν σαράφην (τραπεζίτην) τοῦ σουλτάνου Πετράκη, ὅστις ἐδαπάνησεν ἵνα ἀνατρέψῃ τὸν διορισμὸν τοῦ Μαυρογένους πλείοτε τῶν ὅσα τίς ποτε ἠνάλωσεν ἵνα ἐπιτύχῃ τοιαύτην θέσιν. Οὐδὲν ἰσχυρὰ νὰ μεταβάλλῃ τὴν ἀπόφασιν τοῦ σουλτάνου. Ὁ δὲ Μαυρογένης λαβὼν τὰ παράσημα τοῦ νέου αὐτοῦ ἀξιώματος, μίαν μόνον ἐζήτησε χάριν, τὴν κεφαλὴν τοῦ σαράφη. Οἱ κραστᾶται τοῦ δὲν ἦτο ἀνυπότακτον νὰ τῷ ἀποποιηθῶσι τὸ μικρὸν τοῦτο πρᾶγμα καὶ ἐφάνησαν μάλιστα τοσοῦτον λεπτοὶ περὶ τὴν ἐνδειξὴν τῆς εὐμενείας αὐτῶν, ὥστε ἐφρόντισαν νὰ πέσῃ ἡ κεφαλὴ τοῦ Πετράκη εἰς τοὺς πόδας τοῦ Μαυρογένους καθ' ἣν στιγμὴν οὗτος ἐπέστρεφεν ἐκ τῶν ἀνακτόρων ἐν λαμπρᾷ παρατάξει. εἰς τὸν ἴδιον ὄκλον.» Εἶναι δὲ περιττὸν νὰ προσθέσωμεν, ὅτι καὶ ὁ Μαυρογένης ἀφοῦ ἐπὶ τριετίαν ἐκυριάρχησεν τῆς Βλαχίας μετὰ δυνάμειος οἶαν οὐδεὶς ποτε τῶν ἄλλων αὐθεντιῶν ἐκτίσαστο, ἀφοῦ πολλὰκις ἠνδραγάθησεν εἰς τὸν κατὰ Αὐστριακῶν καὶ Ῥώσων πόλεμον, ἀφοῦ καὶ ἀρχιστράτηγος ὑπὸ τοῦ σουλτάνου προεχειρίσθη διορίζων καὶ παύων τοὺς μουσουλμάνους στρατηγούς, βραβεύων δὲ καὶ τιμωρῶν τοὺς ἄλλους τοῦ στρατοῦ ἀξιωματικούς, ἐπὶ τέλους, στερηθεὶς μὲν τοῦ ἰσχυροῦ αὐτοῦ προστάτου διὰ τὸν μεσολαβήσαντα θάνατον τοῦ Χασσάν πασᾶ, ἡττηθεὶς δὲ ὑπὸ τῶν Αὐστριακῶν περὶ Κалаφάτιον, ἀπεκεφαλίσθη κατὰ ὀκτώβριον τοῦ 1790. Τοιαῦτα ὑπῆρχον τὰ ἀντίποινα τὰ ὅποια ἀλληλοδιαδόχως ἐλάμβανον οἱ ἄνθρωποι οὗτοι.

Ἄλλ' ἡ δικαιοσύνη ἀπαιτεῖ νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι πάντα ἐκεῖνα τὰ ἐλαττώματα, ἡ ὑπεροψία, ἡ φιλαρχία, ἡ πτωχαλίζουσα ἀπην-

τῶνται κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον εἰς ἀπάσας τὰς ἀνωτέρας λε-
γομένας κοινωνικὰς τάξεις· οἱ δὲ Φαναριῶται ἐξηγόραζον τὰς κα-
κίας ταύτας διὰ προτερημάτων τὰ ὅποια δὲν εὐρίσκομεν πάντοτε
εἰς τὰς τάξεις ταύτας, καὶ ὅταν αὐταὶ διατελώσιν εἰς εὐτυχεστέ-
ρας περιστάσεις. Ὡς ἐκ τῆς ἀνατροφῆς ἦν ἐλάμβανον, διεκρίνοντο
ἐπὶ τε παιδείᾳ καὶ λεπτότητι τρόπων· ἐν δὲ τῇ μεγάλῃ διπλω-
ματικῇ σχολῇ ἐν ᾗ δὲν ἔπαυσαν ἐπὶ 150 περίπου ἔτη διαπλατ-
τόμενοι οὐκ ὀλίγοι ἐξ αὐτῶν ἐκτῆσαντο ἐξαιρετον πεῖραν καὶ δε-
ξιότητα. Καὶ ἐκ τῆς σχολῆς ταύτης ἐξῆλθεν ὁ πολιτικὸς ἀνὴρ ὁ
συνετώτερον παντὸς ἄλλου ἐκτιμήσας καὶ ἐπιτηδεύτερον διεξαγα-
γὼν τὰ ἐξωτερικὰ τῆς ἐλληνικῆς ἐπαναστάσεως συμφέροντα, Ἀλέ-
ξανδρος Μαυροκορδάτος, ὁ νεώτερος. Πολλοὶ ἐπεμελήθησαν τῆς δη-
μοσίας ἐκπαιδεύσεως, εἴτε νέα ἐπὶ τούτῳ συστήσαντες ἱδρύματα
εἴτε τὰ προϋπάρχοντα τελειώσαντες καὶ προικιδότησαντα. Καὶ ὡς
πρὸς τοῦτο μὲν ἠδύναντο νὰ πράξωσιν ἔτι πλεονέστερα, διότι ὑπερη-
κόντισαν αὐτοὺς κατὰ πολὺ ἕτεροι Ἕλληνες, οἵτινες ἀπλοὶ ὄντες
ιδιώται, βασιλικοπρεπῶς τῇ ἀληθείᾳ ἐνεψύχωσαν τὴν διανοητικὴν
τοῦ ἔθνους ἀνάπτυξιν. Ἀλλ' ἂν' ἑτέρου οἱ φαναριῶται ἠτύχη-
σαν ν' ἀναδειχθῶσιν ὡς οὐδεὶς ἄλλος προστάται· ἐτέρων τοῦ ἔθνους
συμφερόντων. Ἐλάβομεν ἤδη ἀφορμὴν νὰ ἀναφέρωμεν τοὺς τελε-
σφόρους ἐν τῷ ζητήματι τοῦ ἀγίου Τάφου ἀγῶνας τῶν δύο πρῶ-
των διερμηνέων. Περὶ δὲ Ἀλεξάνδρου Μαυροκορδάτου τοῦ πρεσβυ-
τέρου ὁ Ἰάκωβος ὁ Ἀργεῖος ὁμιλῶν καὶ ἐπαινέσας τὸ προσήνες καὶ
πρόθυμον τοῦ ἀνδρὸς πρὸς πάντας τοὺς ἐπιζητοῦντας τὴν συνδρο-
μὴν αὐτοῦ ἐπιφέρει· «καὶ τοῖς μὲν τοὺς φόρους καὶ δασμοὺς ἀπε-
κούφιζεν ὡς οἷόν τε, τοὺς δὲ τῶν ἐπηρεϊῶν ἡλάφρυνεν, οὐχ ὅπως
καθ' ἕκαστον μόνον ἀλλὰ καὶ πόλεις ὅλας καὶ κώμας, εἰσὶν αἷς
καὶ ἀτέλειαν διεπράττετο. Καὶ ταῦτα οὐκ ἐπιδεικνύμενος οὐδὲ
φιλοτιμούμενος ἐσπούδαζεν, ἀλλ' ὅπως τὴν παρ' ἑαυτοῦ ὠφέλειαν
παράσχη τοῖς πλείουσι τὸ προθυμούμενον ἦν.» Πόσα τοιαῦτα ἡ
παραπλήσια δὲν ἠδυνάμεθα νὰ ἀναφέρωμεν καὶ περὶ τῶν ἄλλων
διερμηνέων, τῶν πλείστων τοῦλάχιστον ἐξ αὐτῶν, ἀλλ' ἀρκούμεθα
εἰς ὀλίγα τινὰ παραδείγματα μαρτυροῦντα ὅτι πολλάκις σπου-
δαιότατα τοῦ ἔθνους πράγματα διὰ τῆς μεσιτείας αὐτῶν ἐπὶ
κοινῇ ἀγαθῇ διεξήχθησαν. Μετὰ τὴν ἐν ἔτει 1770 ἐπανάστασιν

τῆς ὁποίας μετέσχον καὶ αἱ πλείσται τῶν νήσων, πολλὰ ἐξ αὐ-
τῶν ἐκινδύνευσαν νὰ τιμωρηθῶσι θεινῶς, ἐξαίρετως δὲ τὰ Ψαρὰ.
Ὅθεν οἱ Ψαριανοὶ ἀπέστειλαν πρὸς τὸν τότε διαρκυνέα τοῦ
στόλου Νικολάου Μαυρογένην πρεσβείαν ἐπικαλούμενοι τὴν διὰ
τῆς τούτου μεσιτείας σωτηρίαν αὐτῶν. Ὁ δὲ, διὰ τῆς ἰδια-
ζούσης ἐπιτρόχης ἣν ἐξῆσκει ἐπὶ τοῦ πνεύματος τοῦ ἀρχικαυάρ-
χου Χασσάν πασᾶ, κατέπεισεν αὐτὸν νὰ φανῇ οὐ μόνον ἐπιει-
κὴς ἀλλὰ καὶ εὐεργετικὸς πρὸς τοὺς Ψαριανοὺς καὶ τοὺς ἀπεσταλ-
μένους αὐτῶν διότι ὁ Χασσάν πασᾶς καλέσας τούτους παρ' ἐ-
αυτοῦ ἐπέπληξε μὲν διὰ τὴν πρὸς τὸν σουλτάνον ἀγνωμοσύνην
καὶ συνεβούλευσε ν' ἀπέχῃ τοῦ λοιποῦ στασιαστικῶν κινημάτων,
περιέβαλε δὲ αὐτοὺς διὰ καφτανίου καὶ ἐδωρήσατο εἰς τοὺς Ψα-
ριανοὺς τρεσδάρων ἐτῶν χαράτζι. Πάλιν δὲ τῷ 1787 κηρυχθέντος
νέου κατὰ Ῥωσίας πολέμου, ἡ Ὑψηλὴ Πύλη ὑποπτεύσασα τοὺς
Ψαριανοὺς ἀπεφάσισε νὰ μετοικήσῃ αὐτοὺς καὶ διασπείρῃ εἰς τὴν
Μικρὰν Ἀσίαν καὶ πὰς περὶ νήσους, ἀλλ' ὁ τότε διαρκυνεὺς τοῦ
στόλου Χαντζερῆς, προλαβὼν τὴν καταστροφὴν, ἔπεισε τὸν ἀρχι-
καυάρχον ἀντὶ τῆς διασπορᾶς, ἥτις κατ' οὐδὲν ἔβλεπεν ὠφελήσεν
τὸ κράτος, νὰ παραλάβῃ πλοιά τινὰ τῶν Ψαριανῶν μετὰ τῶν
πληρωμάτων αὐτῶν, ἵνα χρησιμεύσωσιν εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ
ἁσμανικοῦ στόλου. Τοιοῦτοτρόπως ἐσώθη δις διὰ τῆς τῶν Φα-
ναριωτῶν ἐνεργείας ἡ νῆσος ἐκείνη ἥτις ἐμελλε τοσοῦτον λαμ-
πρῶς νὰ πρωταγωνιστήσῃ ἐν τῷ τελευταίῳ ὑπὲρ ἀνεξαρτησίας
ἁγῶν. Ὅτε δὲ ἀπεφασίσθη ὁ ἅγων οὗτος, ὁ μὲν Ἀλέξανδρος
Ὑψηλάντης δὲν ἐδίστασε νὰ ἀναλάβῃ τὴν εὐθύνην τῆς ἀρχηγίας
αὐτοῦ, ὁ δὲ τῆς Μολδαβίας ἡγεμὼν Μιχαήλ Σούτσος προθύμως
μετὰ τοῦ Ὑψηλάντου συνέπραξε, πολλοὶ δὲ ἄλλοι ἐγένοντο τὰ
πρῶτα τῆς ἐπαναστάσεως θύματα, προεξάρχοντος τοῦ καλοῦ κα-
γαθοῦ Κωνσταντίνου Μουρούζη.

Ἀλλ' ἐν τῶν μεγίστων, ἂν ὄχι τὸ μέγιστον τῶν ἔργων, ἅπερ
διέπραξαν οἱ Φαναριῶται, ὑπῆρξεν ὁ τοσοῦτον ὑπ' αὐτῶν προαχ-
θεὶς ἐξελληνισμὸς τῶν δύο παριστρίων ἡγεμονιῶν. Ἐτι ἀπὸ τῶν
ἀρχῶν τῆς 18 ἑκατονταετηρίδος ὁ Ἀθηναῖος ἱερομόναχος Παρθέ-
νιος ὁμιλῶν περὶ τοῦ Νικολάου Μαυροκορδάτου τοῦ κατ' ἀρχάς ἐν
Μολδαβίᾳ καὶ ἔπειτα ἐν Βλαχίᾳ ἡγεμονεύσαντος, ἔλεγε· «τὴν δὲ

τῶν Οὐγγροβλάχων γῆν ἀποικίαν Ἑλλήνων οὐκ ἐποίησατο, γυνασαίοις τε καὶ ἐλευθέροις κοσμήσας μαθήμασιν, ἅπερ καὶ τοι γὰ πρότερον ὄντα ἐπὶ ποσὶν, ἀλλ' οὖν οἰκονομικῶς ὅση ζήλῳ πολυπλασιάζας τὸ τάλαντον πολλῷ τῷ μέτρῳ ἐπὶ ἐξήνησεν. Ἐκτοτε δὲ ἐπὶ ὅλην ἑκατονταετηρίδα καὶ ἐπέκεινα αἱ χῶραι ἐκείναι ὑπὸ Ἑλλήνων κυβερνόμεναι καὶ δι' Ἑλλήνων διοικούμεναι καὶ διὰ σχολῶν ἐλληνικῶν παιδευομέναι, ἐπὶ τοσοῦτον ἐξέλληνισθησκον ὥστε τῶν ἰθαγενῶν οἱ ἐπιφανέστεροι, οἱ Ῥακοδίτζαι, οἱ Γκίκαϊ, οἱ Στοῦρζαι, οἱ Φιλιππέσκοι, οἱ Μπαλιάνοι, οἱ Φλωρέσκοι, οἱ Κορνέσκοι, οἱ Μπραγκοβάνοι, οἱ Γολέσκοι, οἱ Μπάλασαι, οἱ Βακαρέσκοι, τὴν ἐλληνικὴν ὡς ἰδίαν ἐλάλουν καὶ ἔγραφον. Μετὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1821 καὶ μάλιστα κατὰ τὴν τελευταίαν εἰκοσαετίαν, τὰ πράγματα μετέβαλον βαθείως ὅσιν αὐτοῖς, ἀλλ' ὁ ἐλληνισμὸς εἶχε ρίψει τὸσαύτας καὶ τοιαύτας ριζάς, ὥστε καὶ τὴν σήμερον ἔτι, μετὰ παρέλευσιν ἐτῶν 50 ἀντιδράσεως, ἱκανὰ ἀναφαίνονται ἵχνη αὐτοῦ καὶ σημεῖα εἰς τὰς πάριστρίους ἡγεμονίας, οὐδ' ἐπιτρέπεται ν' ἀμφιβάλλωμεν, ὅτι ἂν ἐν τῷ διαστήματι τούτῳ ἐξυκολούθει ἡ κυβερνήσις αὐτῶν δι' Ἑλλήνων, τὸ ἔθνος ἡμῶν ἤθελε καυχῆσθαι ὅτι διέπραξεν, ὑπὸ δουλείαν διατελοῦν, κατὰκτησιν ἐνάμιλλον τῶν μεγάλητέρων αὐτοῦ ἐν καιρῷ τῆς πολιτικῆς ἀκμῆς κατορθωμάτων. Ἐκ δὲ τῆς ἀκριβοῦς ὅλων τῶν προεκτεθέντων γεγονότων συγκρίσεως καὶ ἐκτιμήσεως δικαιοῦμεθα νὰ συμπεράνωμεν, ὅτι οἱ κατὰ τοὺς χρόνους ἐκεῖνους πολιτικοὶ ἡμῶν ἄνδρες, ἂν περιέπεσον εἰς πολλὰ ἁμαρτήματα, ἀνέδειξαν καὶ προτερήματα οὐ μικρὰ καὶ ὅτι ἰδίως ἔχοντες τὴν συνείδησιν τοῦ ἐλληνισμοῦ πολὺ μᾶλλον ἰσχυρὰν ἢ ὁ κληρὸς, πρακτικώτερον καὶ ἀποτελεσματικώτερον ὑπηρετήσαν τὰ συμφέροντα αὐτοῦ. Τὸ οἰκουμενικὸν πατριαρχεῖον καὶ ὁ εἰς τὰ νέματα αὐτοῦ ὑποτεταγμένος πολυάριθμος ἐκκλησιαστικὸς στρατὸς, ἡδυνήθησαν νὰ ἐνεργήσωσιν ἀπερσιπᾶστως ἐπὶ 400 περίπου ἔτη εἰς τὰς ἐντεῦθεν τοῦ Ἰστροῦ ὑπὸ ἀλλοφύλων οἰκουμένης χώρας τῆς Ἀνατολῆς καὶ ὅμως ἐπὶ τέλους ἀπεδείχθη ὅτι ἐλάχιστα, ἵνα μὴ τι ἐλαττον εἴπωμεν, πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦ ἐξελληνισμοῦ αὐτῶν διενέργησαν. Οἱ δὲ πολιτικοὶ ἄνδρες, οἱ καλούμενοι φαναριῶται, καὶ τοὶ ἐπὶ πολὺ βραχύτερον χρόνον καταλθόντες εἰς τὸ αὐτὸ στάδιον

καίτοι ἀδιακόπως περισπώμενοι ὑπὸ τῆς δυσπιστίας τῆς ἐπικρατοῦσης κυβερνήσεως καὶ ὑπὸ τῶν ἀντιπράξεων τῶν περὶ τὰς ἡγεμονίας δύο μεγάλων δυνάμεων, ἔστησαν οὐδὲν ἥττον αὐτόθι μνημεῖα τῆς ἑλληνικῆς δεξιότητος καὶ δραστηριότητος, τὰ ὅποια, ὅσον καὶ ἂν ἀνετράπησαν βραδύτερον, δίκαιον εἶναι νὰ ἐκτιμηθῶσι πρὸς ἡκύντως ὑπὸ τῆς παρούσης γενεᾶς.

Ἀλλ' ὁ κυριώτατος τοῦ σημερινοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους εὐεργέτης ὑπῆρξε κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους αὐτὸ τὸ ἔθνος ἐν συνόλῳ λαμβανόμενον, ἦτοι ἡ μεγάλη τῶν Ἑλλήνων ὁμάς, οἵτινες, διαγαγόντες ἐπὶ 4 ἑκατονταετηρίδας βίον ταλαιπώρων, ἐν ἀδιαλείπτῳ καλοῦχαις καὶ καταπίεσεσι, καὶ συνεχῶς σχεδὸν ἐπανα-στατούντες, διέσωσαν ἀλώβητον τὴν γλῶσσαν, τὴν θρησκείαν, τὴν ἐθνότητα καὶ τὰς περὶ ἀγαθωτέρου μέλλοντος ἀκραδάντους πεποιθήσεις. Ἡ ἐθνότης αὕτη διετηρήθη τοσοῦτον ἀναλλοίωτος καθ' ὅλον τὸ διάστημα τῆς ὁσμανικῆς κυριαρχίας, ὥστε δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι τὸ ἔθνος τὸ διενεργήσαν τὴν τελευταίαν ἐπανάστασιν οὐδαμῶς, κατὰ τὰ συστατικὰ αὐτοῦ, διέφερε τοῦ ἔθνους τὸ ὅποion ἠναγκάσθη νὰ ὑποκύψῃ εἰς τὸν ζυγόν. Εἶδαμεν ἄλλοτε αὐτὸ ἦτοι μέχρι τῆς 12 ἑκατονταετηρίδος (σελ. 383 καὶ ἐπομ. τοῦ Α'. τόμου) ἀναμιχθὲν ἀπὸ Ἰστροῦ μέχρι Ταιναρίου μετὰ ποικίλων ἑτερογενῶν φυλῶν καὶ ἰδίως σλαυδοβουλγαρικῶν καὶ βλαχικῶν. Ἀπὸ δὲ τῆς 13 ἑκατονταετηρίδος εἰς μὲν τὰς βορειοτέρας χώρας νῆαι ἐπιμιξῆσαι δὲν ἐγένοντο, εἰς δὲ τὰς μεσημβρινοτέρας, ἦτοι τὰς ἐντεῦθεν τοῦ Ὀλύμπου καὶ τῶν Κεραυνίων ὄρεων, εἰσέρ-ρουσαν ἕτερα πάλιν διάφορα φυλὰ καὶ ἐξαιρέτως τὸ ἁλθωνικόν (σελ. 229 τοῦ παρόντος τόμου), ἵνα μὴ ἀναφέρωμεν τοὺς φράγκους, οἵτινες, καίτοι ἀρξάντες τῆς χώρας ἐπὶ τοσοῦτον, οὐδὲν ἐν αὐτῇ κατέλιπον καταφανὲς ἐθνικὸν ἔχνος, δι' οὗς προσεγγήσαμεν λόγους, παρεκτός εἰς τὰς νήσους τοῦ Αἰγαίου καὶ τοῦ Ἰονίου πελάγους. Ἀλλ' ἐπὶ τῆς Τουρκοκρατίας νέα ἑτερογενῆ στοιχεῖα δὲν παρεξέφερσαν ἐντὸς τῆς μεγάλης τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους ὁμάδος. Πολλοὶ μὲν Χριστιανοὶ ἐξισλαμίσθησαν καὶ συνετέλεσαν εἰς τὴν αὐξήσιν τοῦ ὁσμανικοῦ στρατοῦ καὶ πληθυσμοῦ· ἀλλ' ἐπὶ ἐκείνων ὅσοι διέσωσαν τὴν ἰδίαν θρησκείαν καὶ γλῶσσαν, ὁ ὁσμανικὸς

ὁμιλος οὐδόλως ἐθνολογικῶς ἐπενέργησε. Τὰ δύο στοιχεία μέιναν ἀμικτα πρὸς ἄλληλα, ὥπως τὸ ὕδωρ καὶ τὸ ἔλαιον. Τὸ ἔθνος λοιπὸν τοῦ 1821 ὑπῆρξεν αὐτὸ τὸ ἔθνος τοῦ 1453· ἥθικῶς, διανοητικῶς καὶ ἀριθμητικῶς, ὑπέστη ἀλλοιώσεις· ἐθνολογικῶς οὐδεμίαν.

Ἄλλ' ὁποῖόν τι ἀπέβη ἐπὶ τέλους τὸ ἔθνος τοῦτο μετὰ τὰς ἁλλεπαλλήλους ἐπιμιξίας εἰς ἃς περιῆλθε κατὰ τὸ ἀχανὲς διάστημα τοῦ χρόνου τὸ διελθὼν ἀπὸ τῆς 6 μέχρι τῆς πεντηκαιεκάτης ἑκατονταετηρίδος; Ζήτημα σπουδαϊστάτων, καθὼ τριτύζομενον μετὰ τοῦ κυριωτάτου τῆς μακρᾶς ταύτης ἱστορίας συμπεράσματος· ὁποῖόν τι εἶναι σήμερον τὸ ἐλληνικὸν ἔθνος; Ἡ ἐπικράτης τοῦ ἑλληνισμοῦ εἰς τὰς πρὸς μεσημβρίαν τοῦ Ὀλύμπου καὶ τῶν Κεραυνίων ὀρέων χώρας καὶ ἡ κρατερὰ αὐτοῦ διατήρησις ἐν Μακεδονίᾳ καὶ ἐν Θράκῃ μέχρι τῆς 12 ἑκατονταετηρίδος, εἶναι γεγονότα ἀναμφισβήτητα, ὥπως ἄλλοτε διὰ μακρῶν ἀπεδείξαμεν ἐν τοῖς προπαρατεθεῖσι χωρίοις τοῦ τετάρτου τόμου καὶ ἰδίως ἐν τοῖς συμπεράσμασιν αὐτῶν (σελ. 387—389). Ἄλλ' ὁ ἀναγνώστης ὁ ἐπιμελῶς διερχόμενος τὸ πρῶτον τοῦ παρόντος τόμου βιβλίον δύναται, ὁμολογοῦμεν, νὰ περιέλθῃ ἐνίστε εἰς ἀμυχάναν ἀναζητῶν τὸ ἐλληνικὸν ἔθνος ἐν τῇ συγχύσει τῶν φυλῶν καὶ τῶν γλωσσῶν ἧτις ἐπεκράτησε κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην. Μήπως ὁ ἡγεμονίσκος τῆς Δυτικῆς Ἑλλάδος Βογκάτης Ζαφράκι δὲν ὀνομάζεται ἐν τοῖς Ἑπειρωτικοῖς *Σερβαλθανιτοβουζαρόβλαχος* (σελ. 322 τοῦ παρόντος τόμου), δὲν χαρακτηρίζεται δηλαδὴ ὡς ἀλλόκοτον κράμα τοσούτων φυλῶν, ἐν αἷς μόνῃ ἡ ἐλληνικὴ δὲν ἀναφαίνεται; Μήπως ἐν τῷ νεκρικῷ διαλόγῳ τοῦ Μάζαρι δὲν ἀναγινώσκωμεν ὅτι εἰς τὴν Πελοπόννησον ὤκουν τότε ἀναμιξέ παρεκτός τῶν Ἑλλήνων γένη πολιτευόμενα πάμπολλα, ἤτοι Σλαῦοι, Φράγκοι, Ἀλβανοὶ, Αἰγύπτιοι, καὶ Ἰουδαῖοι; (σελ. 310 τοῦ παρ. τόμου.) Ἀλλὰ μὴ πτοοῦμεθα ἐκ τῶν γεγονότων τούτων, ὅσον καταπληκτικὰ καὶ ἂν παρίστανται, μὴδὲ διστάσωμεν νὰ μνημονεύσωμεν αὐτῶν ὅσον καὶ ἂν ἐκ πρώτης ὀψεως συντελοῦσιν εἰς ἐνίσχυσιν τῆς περὶ ἐξοντώσεως τῆς ἐλληνικῆς φυλῆς δοξασίας τοῦ Φαλλμεράιερ· διότι ἅμα ἐξετάσωμεν αὐτὰ ἀκριβέστερον θέλωμεν ἰδεῖν τὸ φάσμα ἐκεῖνο διαλυόμενον διὰ τῆς ἐνε-

γίας τῶν ἀκτίνων τῆς ἱστορικῆς καὶ πραγματικῆς ἀληθείας. Ὅτι πολὺ ξενοκὸν αἶμα ἀνemίχθη μετὰ τοῦ ἑλληνικοῦ καὶ ἀπὸ τῆς 13 μέχρι τῆς 15 ἑκατονταετηρίδος ὅπως πρότερον, τὸ γεγονός εἶναι ἔξω πάσης ἀμφιβολίας καὶ ἤθελεν εἶναι γελοῖον σήμερον νὰ τὸ ἀρνηθώμεν. Τὸ ζήτημα λοιπὸν εἶναι μόνον ἐὰν τὸ ξενικὸν τοῦτο αἷμα ὑπῆρξε τοσούτον ὥστε νὰ ἀλλοιώσῃ οὐσιῶδως τὴν ἰθαγενῆ φυλὴν. Πρὸς ἀκριβῆ δὲ τοῦ ζητήματος τούτου λύσιν ἄλλον ὁδὸν δὲν ἔχομεν, καὶ νῦν ὅπως πρότερον, εἰμὴ τὴν γλῶσσαν. Τίς λοιπὸν ἦτο ἡ μεταξὺ 13 καὶ 15 ἑκατονταετηρίδος ἐπικρατοῦσα παρὰ τῇ λαῷ τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν γλῶσσα; Περὶ τούτου οὐδεὶς ἐπιτρέπεται διαταγμός. Ὅταν περὶ τὰ τέλη τῆς 14 ἑκατονταετηρίδος, καθ' ἣν ἐποχὴν ἡ μετὰ τῶν ξένων ἐπιμείζια εἶχε λάβει τὰς μεγίστας αὐτῆς διαστάσεις, οἱ φράγχοι ἠθροίσαν νὰ καταστράψωσιν εἰς τοὺς λαοὺς πᾶν χωρὶν τούτων γνωστὰ τὰ πολεμικὰ αἰσῶν κατορθώματα καὶ τὰ πολιτικὰ ἔργα, δὲν ἔγραψαν τὰ Χρονικά τοῦ Μωρῆος οὔτε εἰς τὴν σερβικὴν, οὔτε εἰς τὴν ἀλβανικὴν, οὔτε εἰς τὴν βλαχικὴν, οὔτε εἰς τὴν βουλγαρικὴν, ἀλλὰ εἰς τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν. Ὅταν αὐτὸς οἶκος δὲ λαὸς ἀπὸ τῆς 15 ἑκατονταετηρίδος καὶ ἐφεξῆς ἐπεχείρησεν νὰ ἐξημερῇ τὴν κατὰ τῶν δυναστῶν αὐτοῦ ἀδιάλειπτον πάλιν, ἐξόρμησεν αὐτὴν διὰ τῶν κλεφτικῶν αὐτοῦ τραγουδιῶν οὐχὶ εἰς ἑτερογενές τι ἰδιώμα, ἀπ' αἷμα, ἀλλὰ εἰς τὴν ἀθάνατον τῶν ὁρέων ἡμῶν γλῶσσαν. Καὶ πάλιν ἐν τῇ 15 ἑκατονταετηρίδι, ὅτε συνεπληρώθη πᾶσα μετ' ἀλλοφύλων ἐπιμείζια εἰς ποῖαν ἄλλην γλῶσσαν ἢ τὴν ἑλληνικὴν ἔγραφον (ἵνα περιορισθῶμεν ἐνταῦθα εἰς τὴν κυρίως Ἑλλάδα) οἱ Ἀθηναῖοι, Χαλκοκονδόλαι (Λαόνικας καὶ Δημήτριες), ὁ ἐν Εὐβοίᾳ γεννηθεὶς ἐκ πατρὸς Ἀθηναῖος ἱερομόναχος Νικηφόρος, ὁ Θεόδωρος ὁ Κερυστινός, δεῖτε οὐ μόνον γενναῖος πρόμαχος τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀνεδείχθη ἐν τῇ τελευταίᾳ ἀλώσει, ἀλλὰ καὶ εἰς τῶν λογιωτέρων ἀνδρῶν τῶν χρόνων ἐσθῶν ὑπῆρξεν, ὁ Διονύσιος, ὁ ἐξ Ἀγράφων, οἱ Πελοποννήσιοι, Ἰσίδωρος, Μάξιμος, Νήφων (ὧν οἱ τελευταῖοι δύο διετέλεσαν οὐκυμνηκοὶ πατριάρχαι), Ἰωάννης Μόσχος, Ἐρμάννιμος, Ἰωάσαφ Χιλᾶς, Κωνσταντῖνος Ρεσινός καὶ πλείστοι ἄλλοι; Καθ' ὅλας λοιπὸν τὰς τάξεις τοῦ ἔθνους ἀπὸ τῶν ἀνωτάτων μέχρι τῶν κατωτάτων, ἐπικρατοῦσα

ἐν Ἑλλάδι γλῶσσα εἰς τὰς ἀρχάς τῆς τουρκοκρατίας ἦτο ἡ ἑλληνική. Ἀλλὰ τί ἐγένοντο ἐν τῷ μεταξὺ τῶν ἰδιώματα τῶν τοιούτων παρεμφερειάντων ξένων; Τὸ τί ἐγένοντο, ἐξηγεῖται ὡς πρὸς τινὰς ἐξ αὐτῶν κάλλιστα ἐκ διαφορῶν γεγονότων, τὰ ὅποια ἐλάβομεν ἡδὴ ἀφορμὰν νὰ ἀναφέρωμεν. Ὅταν πρὸ 1268 ὁ Γουλιέλμος Οὐίλ-
λεαρδουίνος ἀπέπεμψεν ἐκ Πελοποννήσου τοὺς Τούρκους αὐτοῦ
μισθοφόρους, πολλοὶ ἐξ αὐτῶν προετίμησαν νὰ μένωσι, καὶ βα-
πτισθέντες ἔλαβον ἑγχωρίους γυναῖκας, ἐκ δὲ τῶν μικτῶν τού-
των γάμων παρήχθη γενεὰ ἀνδρῶν, οἵτινες κατειρήσαντες εἰς
Βουρναβον καὶ εἰς Ῥένταν προΐοντες τοῦ χρόνου ἐντελῶς ἐξελλη-
νίσθησαν. (σελ. 140 τοῦ παρ. τόμου). Ὡσαύτως μετὰ τὴν ὑπὸ
Ἀνδρονίκου Ἀσάν ἐνάκτησιν τῆς Ἀρχαδίας πρὸ 1320 καὶ αὐτόθε
πρὸ 1400 καὶ ἐπικείμενα ἐναυτίων ἐγκατασταθέντες Φράγκοι, πα-
ρέμειναν ἐν τῇ χώρᾳ, ἀπεδέξαντο τὴν ὁδοδόξον θρησκείαν, πε-
ριῆλθον εἰς γαμικὰς ἐπιμιξίας μετὰ τῶν ἑγχωρίων καὶ τοιοῦτο-
τρόπως καθ' ὁλοκληρίαν ἐξελληνίσθησαν. (σελ. 224. τοῦ παρ.
τόμου). Τοιαῦτα ὁλοσχερῆς συγχάνευσαι οὔτε ἀπανταχοῦ οὔτε ὡς
πρὸς ἀπάσας τὰς ἑτερογενεῖς φυλάς ἐγένετο, ἀλλὰ καὶ ὁσάκις
ὁλοσχερῆς συγχάνευσαι δὲν ἐγένετο, ἢ ὁ ἑλληνισμὸς διετηρήθη
ἀμέριστος ἀπέναντι τοῦ ξενισμοῦ, ἢ ἐπῆλθεν ἡθική μετὰξὺ αὐτῶν
ἐγῶσις, πρόπαρασκευάζουσα τὴν πλήρη ἀφομοίωσιν. Εἰς τὰς βο-
ρειοτατέρας χῆρας, ἦτοι ἐν Θράκῃ καὶ ἐν Μακεδονίᾳ, ἐξηκολούθησεν
ὑφ' ὁρμημένη ἢ μέχρι τῆς 12 ἑκατονταετηρίδος κατ' ἰσότητάς τῶν
πραγμάτων, ἀπαράλλακτος σχεδόν· ὃ ἐστὶ ἐπεκράτησεν, ὅπως
μέχρι τῆς σήμερον, ἰσαρραπία τις μετὰξὺ ἑλληνισμοῦ καὶ σλαβι-
σμοῦ. Ἐντεῦθεν δὲ τοῦ Ὀλύμπου καὶ τῶν Κερκυρίων ὄρεων, ἢ
μὲν σλαβική γλῶσσα, καίτοι λαβοῦσα ἐν τῇ 14 ἑκατονταετη-
ρίδι νέαν ἐπακουρίαν διὰ τῆς σερβικῆς κατακτήσεως ἐν Θεσσαλίᾳ,
ἐν Ἠπείρῳ καὶ ἐν Αἰτωλίᾳ, ἐντελῶς ἐξηφανίσθη· οἱ δὲ Βλάχοι
καὶ οἱ Ἀλβανοὶ ἐπὶ τοσοῦτον ἐπαύτισαν τὴν φυλετικὴν αὐτῶν
ιδιότητα μετὰ τῶν Ἑλλήνων ὥστε παλλάκις ἐν ὀνόματι τοῦ ἑλ-
ληνισμοῦ ἠγωνίσθησαν, ἐπὶ δὲ τῆς ἐπαναστάσεως καὶ ἐπρωταγω-
νίστησαν. Ἀλλ' ὅμως ἀμφότεροι διεσπάρησαν κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ
ἤττον τὸ γλωσσικὸν αὐτῶν ἰδίωμα. Ἐκ τῶν γεγονότων τούτων
δυάσασθα εὐλόγως νὰ συμπεράνωμεν, πρῶτον, τὸ καὶ ἄλλοτε πα-

ραττηρθὲν (σελ. 388 τοῦ δ'. τόμου) ὅτι ἐν μὲν τῇ Θράκῃ καὶ τῇ Μακεδονίᾳ αἱ δύο φυλαὶ ἀπέβησαν ἴσαι σχεδὸν τὸν ἀριθμὸν· ἐν δὲ τῇ Θεσσαλίᾳ, τῇ Ἠπείρῳ, τῇ κυρίως Ἑλλάδι καὶ τῇ Πελοποννήσῳ οἱ παρειελθόντες Σλαῦοι ὑπῆρξαν ἀνέκαθεν ἀσυγκρίτως ὀλιγώτεροι τῶν Ἑλλήνων. Δεύτερον δὲ συνάγεται ἐκ τῶν προεκτεθέντων ὅτι ἐν ταῖς μεσημβριναῖς ἐλληνικαῖς χώραις τὸ πλῆθος τῶν Ἀλβανῶν καὶ τῶν Βλάχων ἐγένετο μείζον τοῦ σλαυικοῦ, διότι ἄλλως δὲν ἐξηγεῖται πῶς οἱ μὲν διετήρησαν τὸ γλωσσικὸν αὐτῶν ἰδιῶμα, αἱ δὲ ὅλως ἀπέβαλον αὐτὸ, οὐδ' ἐμποροῦμεν νὰ εἰπώμεν ὅτι τὰ ἀλβανικὸν ἰδιῶμα καὶ τὸ βλαχικὸν περιέχουσι δυνάμιν ἀντιστάσεως πλειοτέραν τοῦ σλαυικοῦ. Τὸ δὲ οὐδὲν ἥττον ἐπικυβεῖν τρίτον συμπέρασμα τῶν πασιδῆλων καὶ ἀναμφισβητήτων ἐκείνων γεγονότων εἶναι, ὅτι οἱ Ἀλβανοὶ καὶ οἱ Βλάχοι, καίτοι πολυαριθμότεροι διατελέσαντες τῶν Σλαύων, ὑπῆρξαν ἀπ' ἑτέρου· εὐαριθμότεροι τῶν Ἑλλήνων· διότι ἄλλως ἤθελεν εἶναι δύσκολον νὰ ἐννοήσωμεν πῶς ἐταύτισαν ὁλοσχερῶς τὴν ἐθνικὴν αὐτῶν ἰδιότητα μετὰ τῆς Ἑλληνικῆς. Ἀπαντα λοιπὸν τὰ γνωστά γεγονότα, ἐξ ὧν τινὰ κεῖνται ἔτι πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν ἡμῶν, μαρτυροῦσιν, ὅτι ὅσοι δῆποτε καὶ οἰοιδῆποτε ἀλλόφυλοι καὶ ἂν ἐπῆλθον εἰς τὰς πρὸς μεσημβρίαν τοῦ Ὀλύμπου καὶ τῶν Κεραυνίων ὀρέων χώρας ἀπὸ τῆς 6 ἑκατονταστηρίδος μέχρι τῆς 14, οἱ ἀλλόφυλοι οὗτοι ὑπῆρξαν αἰείποτε εὐαριθρότεροι τῶν Ἑλλήνων, ὅτι τούτου ἕνεκα κατίσχυσεν ἐν ταῖς χώραις ταύταις ἢ τε ἑλληνικῇ γλώσσῃ καὶ ὁ ἑλληνικὸς χαρακτήρ καὶ ὅτι πλὴν τούτου ὁ Ἑλληνισμὸς κατέχει ἀριθμητικῶς μὲν τὸ ἥμισυ τοῦλάχιστον τῆς Μακεδονίας καὶ τῆς Θράκης, ἕνεκα δὲ τῶν παραδόσεων αὐτῶν καὶ τῆς ἀπροσμάχητου δυνάμεως τῆς γλώσσης καὶ τῆς ἀμалоγομένης διανοητικῆς, ἐμπορικῆς καὶ βιομηχανικῆς ὑπεροχῆς, δὲν εἰσπορεῖ εἰμὴ νὰ λογισθῇ ὡς ἡθικὸς κύριος καὶ αὐτῶν τῶν δύο ἐκείνων χωρῶν. Τοιαῦται εἶναι αἱ ἐκ τῆς γενεῆς ἱστορικῆς ἐπιστήμης ἐξαγόμεναι ἀλήθειαι περὶ τῆς τοῦ Ἑλληνισμοῦ καταστάσεως καθ' ἣν ἐποχὴν ὑπέκυψεν εἰς τὴν ὁμηρικὴν κυριαρχίαν, καταστάσεως ἥτις ἐθνολογικῶς δὲν ἡλλοιωθῇ πλέον μέχρι τῆς σήμερον. Οὕτω δὲ ἀντιληφθέντες αὐτῆς εὐκρινῶς, ἐρχόμεθα νὰ ἱσχυρῶμεν τι ὁ λαὸς οὗτος ἐπραξεν ἐν τῇ δια-

στήματι τῶν 400 περίπου ἐνιαυτῶν ὅσοι διήλθον ἀπὸ τοῦ 1453 μέχρι τοῦ 1821.

Προσμιαζόμενοι εἶπομεν ὅτι ἐκ τῆς μεγάλης ταύτης ὁμάδος τοῦ ἔθνους, τινὲς μὲν, οἱ κλέφται, οὐδέποτε ὑπετάχθησαν εἰς τοὺς Τούρκους· αἱ δὲ ἄλλαι τοῦ ἔθνους τάξεις, ἐπανέστησαν πολ-
λάκις. Κατεβέβλαντο μὲν πάντοτε, ὑπέκυπτον δὲ εἰς συμφο-
ρὰς ἀνηέστους, ἀλλ' αἱ αἱματόφυρτοι αὐταὶ ἀποτυχίαι οὐδέ-
ποτε ἱσχύσαν νὰ ἐκμιζώσωσιν· ἀπὸ τὰ μέγιστα τῆς καρδίας αὐτῶν
τὸν πόθον νέων κατὰ τῆς Ὀσμανικῆς κυριαρχίας ἀγάντων. Οἱ ἐν
Κωνσταντινουπόλει, κληρὸς καὶ ἄρχαντες, ὑπερέβαινον βεβαίως ἐστὶν
ὅτε τὰ ἔθνη μὴ συμφέροντα, καὶ ὅπως αὐτοὶ αὐτῶν ἤθελε διακιν-
δυνεύσει αὐτὴ τοῦ ἔθνους ἡ ὑπαρξίς· πολλὰκις δὲ ἐξετίθεντο εἰς
δεινὰς τιμωρίας· καὶ πάντοτε ἐρίνωσκον ἐπιχειροῦμενον· ἐπὶ τῆς
κεφαλῆς αὐτῶν τὸ ξίφος τοῦ Αἰχμαλῆους. Ὅπως δὲ ποτε ὅμως,
ἐν ὅσῃ ἔζων, ἠνέπυον, ἐπιμῶνται, ἀπελάμβανον σχετικὴν τινα
εὐζωίαν. Ἀλλὰ πῶς νὰ μὴ πονέσωμεν καὶ νὰ μὴ θαινώσωμεν
τὰς σιδηρὰς ἐκείνας γυνεὰς αἵτινες ἐπὶ ἐκατονταετηρίδας ὅλας
κατεδικάσθησαν ἀλληλοδικαδόχως εἰς τὴν τύχην ἢ τοῦ ἀπαγνώ-
κότες· ἐπαναστάται, ἢ τοῦ σπαίροντος θύματος· ἢ τοῦ ἀχίχτον
τοῦ ἀσπόδου αὐνομότου.

Οἱ ἑναπλοὶ τοῦ ἔθνους ἀγῶνες ὑπέβησαν, ὡς προείπομεν, θητοί·
οἱ κλέφται οὐδέποτε ἐπέκυσαν πολεμοῦντες τοὺς Τούρκους εἰς τὰ
βουνά· αἱ ἄλλαι τοῦ ἔθνους τάξεις ἐπανίσταντο, κατεβέβλαντο,
πάλιν ἐπανάστασαν, πάλιν κατεβέβλαντο, καὶ ἔζησαν τὸν βίον
τούτον ἐπὶ 400 ἔτη. Περὶ τῶν κλεφτῶν θέλομεν ἐμιλήσει κατω-
τέρω. Ἐνταῦθα δὲ θέλομεν ἱστορήσει διὰ βραχείων, καὶ καθ' ὅσας
ἔχομεν ἄχρι τοῦδε εἰδήσεις, τοὺς ἀγῶνας καὶ τὰ παθήματα τῆς
μεγάλης τοῦ ἔθνους μερίδος. Ὁ σουλτὰν Μεχμέτης δὲν εἶχεν
εἰς ἐπὶ ἐγκατασταθῆ ὀριστικῶς ἐν τῇ κατακτηθείσῃ παρ' αὐτοῦ
Κωνσταντινουπόλει, ἢ Πελοπόννησος κατεχέστο ἐπὶ ὑπὸ τῶν ἀ-
δελφῶν τοῦ Κωνσταντίνου Παλαιολόγου, ὅτε μεγάλη εὐθὺς ἐξ-
ἰρχῆς ἐγένετο. ἑνέργεια μεταξὺ Ἰστροῦ καὶ Ἰσθμοῦ πρὸς ἐξέ-
γερσιν τῶν χριστιανῶν. Τοῦτο γινώσκομεν θετικῶς ἐκ τοῦ ποιή-
ματος Ὁμήρου τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ὅπερ ἐγράφη ὀλίγους

μετὰ τὴν ἄλλωσιν μῆνας, διότι ἐν στίχῳ 461 — 463 λέγει·

Λοιπὸν ἂν τὸν ἀφήσιτε μόνον καὶ δύο χρόνους, (τὸν Τούρκον)

Εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν νὰ περιανασάνῃ;

Ὁ μὲν ὡς σὰς εἰς τὸν Θεὸν, ὅλους μας θέλει φάγει.

Καὶ ταῦτα ἐπαναλαμβάνει ἐν στίχοις 687—690 ἐν στίχοις δὲ 749 καὶ 782 ἀναφέρει τὴν Ἀδριανούπολιν ὡς καθέδραν τοῦ σουλτάνου, ὅστις τῶντι δὲν ἐγκατεστάθη ὀριστικῶς ἐν Κωνσταντινουπόλει εἰμὴ κατὰ τὸ τρίτον ἀπὸ τῆς ἀλώσεως ἔτος. Καὶ τελευταῖον ἀπὸ τοῦ στίχου 526 καὶ ἐφεξῆς ἀποτείνεται πρὸς τὸν *Πιάγκον* δηλαδὴ τὸν *Γιάγκον* Οὐνιάδην, ὅστις ἀπεβίωσε τῇ 1456. Ἀπαριθμῶν δὲ ὁ ποιητὴς ἅπαντας τοὺς ἐν ταῖς εὐρωπαϊκαῖς ἐπαρχίαις χριστιανούς ἀπὸ τὸν Δούναειν μέχρι τῶν Ἀθηνῶν, Θηβῶν, τῆς Ἀρτης καὶ τῶν Ἰωαννίνων, ὁμιλεῖ περὶ ἁπάντων τούτων ὡς ἐξῆς (ἐν στίχοις 983—985)

Τὴν ὄραν ἐν σὺν σταυρὸν τὰ χεῖρτα των δεμένα.

Ἡξεύρετε, αὐθέντες μου, ταῖς χώραις ἀπὸ εἰπα,

Ὅλαις ταῖς εἶδα, ἐπέτησα, πειρὸς καὶ καθάλαρης.

Καὶ προσομιᾶζόμενος εἰς τὴν ἀπαριθμῆσιν ταύτην βεβαιῶν, ἐν στίχῳ 939, ὅτι

καθὼς ἐδιατάχθηκα οὕτως τὰ ἀναγγέλλω.

Ἐξ ὅλων λοιπὸν τούτων συνάγεται, ὅτι ὁ ποιητὴς τοῦ *Θρήνου* ὑπηρετεῖ μέγα τι ἐθνικὸν καὶ τακτικῶς ὀργανωμένον κίνημα, αὐτὸ ἐκεῖνο πιθανῶς ὅπερ ἔπραξε τοὺς ἐντιπροσώπους αὐτοῦ εἰς τὴν ἐν Μαντινά τὸτε συγκροτηθεῖσαν σύνοδον, ἐπὶ τῷ σκοπῷ καὶ τῇ ἐλπίδι τοῦ νὰ προκαλέσῃ κοινὴν τῆς Δύσεως κατὰ τῶν Ὀσμανιδῶν συμμαχίαν. ἦτο δὲ ὁ ποιητὴς ἡμῶν ἀπόστολος τοῦ κινήματος τούτου δραστήριος καὶ πρακτικὸς. Διότι πρῶτον ἀπαριθμεῖ, ὡς προείπομεν, τὰς τε χώρας τὰς ὑπὸ τῶν Τούρκων κατεχομένας μετὰ τὸν Ἰσθμὸν καὶ Ἰσθμοῦ καὶ τοὺς ἐν ταῖς χώραις ταύταις οἰκοῦντας χριστιανούς, λέγων·

Νὰ ἴεσθε ἀληθινὰ ὅτι ἐς τὴν Δύσιν ὄλην

Ὅπου ὀρίζει ὁ ἀστέρας τῶν χριστιανῶν ὁ διώκτης,

Ἀγρεῖ κηρὰ πολλὰις φοραῖς ἀπὸ τοῦς Χαρατίζουσι,

Ὅτι ὀρίζει ὁ ἄπιστος χριστιανὸς ὀρθοδόξου

Σπῆλαις μὲ ταῖς φαμίλιας ἐπτακόσις χιλιάδες.

Καὶ τοῦτο ἐν φανερὸν μὲ πάσης ἀκριβοείας,

Ὅς εἶδα καὶ κατέμαθα ὑπὸ πιστῶν ἀνθρώπων.

Ἡ πληροφορία αὕτη εἶναι πολυτιμωτάτη, διότι στρέφεται μὲν ἐπὶ διδομένων ὅσον ἐνδέχεται ἀσφαλῶν, ἀναπληροῖ δὲ τὴν παντελῇ ἑλλειψιν πάσης ἄλλης εἰδήσεως περὶ τοῦ κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους πληθυσμοῦ τῶν προκειμένων χωρῶν. Σημειωτέον ὅτι κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἡ Βουλγαρία, ἡ Σερβία, ἡ Βοσνία, καὶ ἡ Ἀλβανία ἦσαν ἔτι κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἡττον αὐτόνομοι, ὥστε τὰ τρία καὶ ἡμῖς ἐκεῖνα τῶν ψυχῶν ἑκατομμύρια ἀποδίδονται εἰς τὰς ἑλληνικὰς κυρίως χώρας τῆς Θράκης, τῆς Μακεδονίας, τῆς Ἡπείρου, τῆς Θεσσαλίας καὶ τῆς σήμερον λεγομένης Στερεᾶς Ἑλλάδος ἀνατολικῆς τε καὶ δυτικῆς. Ἐννοεῖται ὅτι ἐν τῇ ἀνατολικῇ Ἑλλάδι δὲν περιλαμβάνεται ἡ Εὐβοία, ἥτις κατεῖχτο τότε ὑπὸ τῶν Ἑνετῶν. Περὶ δὲ Πελοποννήσου δὲν γίνεται λόγος διότι ἐσώζετο ἔτι ἐν αὐτῇ ἡ τῶν Παλαιολόγων κυριαρχία. Ἐπεταὶ ἄρα ἐκ τούτων ὅτι ὁσαυτὴν καὶ ἂν ἦσαν αἱ συμφοραὶ τὰς ὁποίας ἐπὶ ὅλην ἑκατονταετηρίδα, ἀπὸ τῶν μέσων τῆς 14 μέχρι τῶν μέσων τῆς 15, εἶχον πάθει αἱ χώραι αὗται, ὁ ἑλληνικὸς αὐτῶν πληθυσμὸς ἦτο τότε μείζων ἔτι τοῦ σημερινοῦ.

Ἀφ' ἐτέρου ὁ ποιητὴς καταλέγει λεπτομερῶς μὲν ὡς πρὸς τὰς εὐρωπαϊκὰς χώρας, ἐν συνόλῳ δὲ ὡς πρὸς τὰς Ἀσιανὰς, τὰς δυνάμεις ὅσας ἠδύνατο νὰ διαθέσῃ ὁ σουλτάνος καὶ βεβαιοῖ ὅτι δὲν ὑπερέβαινον τοὺς 217,000 ἄνδρας. Συμπεραίνει δὲ βεβαιῶν

Ἄν ἔχει τέσσην δύναμιν ὁ Τούρκος ἂν τὸν λίσσονται.

Αὐτὴν τὴν Δύσιν ποῦ ἀκούς αὐτὸς καὶ αὐθεντεῖται,

Ὅλη ἐνὶ χριστιανῇ ἀπ' ἄκρας ἕως ἄκρας,

Ἡ ὅλη δύναμις αὐτοῦ ἔνε ὁ κροτισμὸς του,

Διατὶ οὐδὲ πονεῖ ποσῶς τὸ χριστιανικὸν αἷμα,

Δι' ἓνα κόρυμβο καὶ νὰ σφάξῃ μὴ χιλιάδα.

Διὰ τοῦτο ἐκροτίσθηκεν ὁ κόσμος ὅπου ὀρίζει

Καὶ τρίζουν καὶ οἱ χριστιανοὶ Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως.

Καὶ ἐνταῦθα ἀγανακτῶν διὰ τὰ προηγούμενα τῶν χριστιανῶν ἀτυχήματα καὶ μαρτυρῶν, ὅτι, ἂν ἦτο ποιητὴς μετριώτατος, εἶχεν ὅμως καρδίαν σφοδρῶς ὑπὲρ τῆς ἐθνικῆς φιλοτιμίας πάλλουνσαν, ἀνακραίξει·

ὦ Θεέ, νὰ τῶχαν πολέμῳ καὶ οἱ Ῥωμαῖοι εὐτως,

Καὶ νὰ ἤχην κέμεν αἶμα καὶ κρίσεις τοῦ θανάτου,

Ποτὲ νὰ μὴν ἐχάνεσι, λίγω, τὴν βασιλείαν.

“Ὅσον ὅμως καὶ ἀν θέλει νὰ μετριάσῃ τὴν δύναμιν τοῦ Τούρκου, πρὶθεται ὅτι οἱ χριστιανοὶ, ἐγκαταλειμμένοι εἰς τὰς ἰδίας δυνάμεις, δὲν εἴμπορουν νὰ ἐξεγερθῶσι κατὰ τοῦ πολέμου. Ἡ πεποθήσις αὕτη, ἡ παραχθεῖσα κατὰ πρῶτον ἀφ’ ἧς ἐποχῆς οἱ Παλαιολόγοι ἀνέκτισαν τὴν Κωνσταντινούπολιν, παρέμεινεν ἔκτοτε, ἐπὶ ὅλης τῆς τουρκοκρατίας καὶ μέχρι τῆς τελευταίας ἐπαναστάσεως παρ’ ἡμῖν, ὥστε οὐδὲν καθ’ ὅλον τοῦτο τὸ διάστημα ἐπεχειρήσαμεν σπουδαῖον κίνημα ἄνευ ἐξωτερικῆς ἐπικουρίας. Ναὶ μὲν ἐπανεστήμεν μυριάκις, ἀλλὰ πάντοτε τῇ συμπτῶσει τῶν ξένων. Μόνοι οἱ κλέφται δὲν ἔπαυσαν διαμαρτυρούμενοι εἰς τὰ ὄρη, ἀδιαφοροῦντες ἀν εἶχον ἢ δὲν εἶχον συμμάχους· πᾶσαι ὅμως αἱ ἄλλαι τοῦ ἔθνους τάξεις δὲν ἐκινουῦντο εἰμὴ ὅταν ἐλάμβανον ἢ ἠλπίζον νὰ λάβωσιν ἑξωθεν συνδρομήν. Τούτου ἕνεκα καὶ ὁ ποιητὴς μας ἐπικαλεῖται τὴν ἐπέμβασιν τῆς Εὐρώπης, ἀπ’ ὅλης τῆς Εὐρώπης· Σπανέλων, Προβετσιαίων, Πορτογάλων, τοῦ βασιλέως τῆς Ἀλαμανίας, τοῦ Κράλη τῆς Οὐγγαρίας, τοῦ Πιάγκου, ὃν ὀνομάζει στήλην τῆς Βλαχίας, τῶν Γάλλων περὶ ὧν λέγει·

Ὡ· Φρόνισα τιμιώτατη καὶ πολυφουμισμένη,
Φρανσεσίδες πολεμισταί, ἄνδρες μου στρατιῶται,
Ἡεῦρατε πληροφροῦν· ἐχέθηεν ἡ πόλις.
Τορ’ ἄς φανῇ ἡ δύναμις ὁμοῦ καὶ ἡ στρατιὰ σας.
Νὰ δράμειτε ἀπόκοτα μὲ φρόνησιν καὶ πρᾶξιν,
Ἐκδίκησιν νὰ ποίσητε τῆς ταπεινῆς τῆς πόλις.

Καὶ δὲν λησμονεῖ προσέτι τοὺς Ἀγγλέζιδες, τὸν κύριον τῆς Μπουργούνιας, τοὺς Γενοβέσους καὶ τοὺς Βενετσιαίκους. Προκαλεῖ δὲ ἅπαντας νὰ στρατεύσωσιν ἀπὸ κοινοῦ, ἀναγορευόντες ἀρχηγὸν ἓνα ὑπὸ τὴν ὑπερτάτην διεύθυνσιν τοῦ πάπα, ὃν ἐπανεληλμμένως ὀνομάζει κεφαλὴν τῶν χριστιανῶν· καὶ τοῦτου γενομένου βεβαίως, ὅτι ἅπαντες οἱ δεδουλωμένοι θέλουσιν ἀρμῆσαι ἐπὶ τὰ ἄπλα, διότι δὲν περιμένουσι πρὸς τοῦτο εἰμὴ νὰ ἴδωσι

Σημάδε μέγα φλόμπουρεν, τὸν σταυρὸν τοῦ Κυρίου,
Καὶ τότε νὰ συγκλίνωσιν οἱ ἔσω μὲ τοὺς ἔξω
Νὰ γένῃ μοῦρτας μοχθηρὰς, ὡς οἱ πολλοὶ τὸ λέγουν.

Ἀπὸ αὐτῆς λοιπὸν τῆς πρώτης στιγμῆς μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς

Κωνσταντινουπόλεως, μέγα διωργανώθη κίνημα τῶν χριστιανῶν τῆς Ἀνατολῆς, ἐπιζητούντων τὴν ἐπικουρίαν τῆς δυτικῆς Εὐρώπης ἵνα ἀποβάλωσι τὸν ζυγόν. Καὶ ἡ μὲν κοινὴ συμμαχία, ἣν ἐπεκαλεῖτο καὶ ὠνειρεύετο ὁ ἀνάνημος τοῦ κινήματος τούτου ἀπόστολος, δὲν ἐμελλε νὰ πραγματοποιῇ οὔτε τότε οὔτε βραδύτερον ποτέ. Ἀλλ' ἐν τῇ 15, 16 καὶ 17 ἑκατονταετηρίδι ἡ Ἑνέτια, ἡ Νεάπολις, ἡ Ἰσπανία, ἡ Γαλλία πολλάκις ἠγωνίσθησαν κατὰ τῶν Ὀσμανιδῶν ἡ ἐμελέτησαν ν' ἀγωνισθῶσιν ἐν ταῖς ὑπὸ Ἑλλήνων κατεχομέναις χώραις, καὶ πάντοτε ἐβλεπόν αὐτοὺς προθύμους νὰ δράξωσι τὰ ὅπλα, καὶ πάντοτε ἐγκατέλειπον αὐτοὺς, καὶ πάντοτε πάλιν εὑρίσκον αὐτοὺς ἐσθμούς· νὰ λησμονήσωσι τὰ παθήματά, ἵνα ἐκ νέου ἐξεγερθῶσιν. Εἰς τοὺς ἀδιελέητους δὲ σχεδὸν τούτους ἀγῶνας κατέστη πρῶφανές ὅπόσον οἱ τῆς κυρίως Ἑλλάδος μάχιστα Ἕλληνες ἀπέβησαν διάφοροι τῶν ἐν ἀρχῇ τῆς 13 ἑκατονταετηρίδος καὶ ὅπόσον ἡ ἐν τῷ μετὰξὺ ἐπικρατήσασα ἐνταῦθα Φραγκοκρατία συνετέλεσεν εἰς τὴν ἀνάπτουξιν καὶ τὴν πρακτικὴν ἀσκήσιν τοῦ φυσικοῦ μαχίμου πνεύματος, τοῦ ὁποίου οὐδέποτε ἐστερήθη ὁ ἑλληνισμός.

Μετὰ τὴν ὑπὸ τῶν Τούρκων κατάλυσιν τῆς ἐν Πελοποννήσῳ ἀρχῆς τῶν ἀδελφῶν τοῦ Κωνσταντίνου Παλαιολόγου, οἱ Ἑνετοὶ, προβλέποντες ὅτι ὁ Μεχμέτ Β' ἐμελλε νὰ ἐπιτεθῇ καὶ κατὰ τῶν ἐν τῇ χερσονήσῳ ἐκείνῃ κτήσεων αὐτῶν (Κορώνης, Μεθώνης, Μάνης, Ναυπλίου, Ἀργούς καὶ Μονεμβασίας) ἤρξαντο πρῶτοι τῶν κατ' αὐτοῦ ἐχθροπραξιῶν. Καὶ τότε ἀμέσως ἐκάλεσαν εἰς τὰ ὅπλα τοὺς Ἕλληνας τῆς Πελοποννήσου, ὑποσχόμενοι πᾶσαν συνδρομήν. Ἡ φωνὴ αὐτῶν εἰσηκούσθη τῷ 1463· ἡ Σπάρτη καὶ οἱ Αἰακεδαίμονιοι ἐπ' ἀνέστησαν ὑπὸ τὸν Μιχαὴλ Ῥάλλην, οἱ δ' Ἀρκάδες ὑπὸ τὸν Πέτρον Μποῦαν. Πολλοὶ ἐπ' ἦλθον ἐκ Κρήτης ἐπικουροὶ. Οἱ κάτοικοι τῆς Κορίνθου, καίτοι ὑπὸ ὀσμανικῆς φρουρᾶς συνεχόμενοι, σὺνεννοοῦντο μετὰ τῶν ἔξω Ἑλλήνων. Ἀλλ' αἱ περιπέτειαι τοῦ ἀγῶνος τούτου ὑπῆρξαν οἰκτραί, εἰ καὶ οὐχὶ ἄδοξοι. Συγκροτηθείσης περὶ Πάτρας μάχης πρὸς τὸν Ὁμέριμπεὺν, ὁ Μιχαὴλ Ῥάλλης ἔτρεψε τοὺς πολεμικοὺς κατὰ κράτος· καὶ ἀκούμενος εἰς τοῦτο τὸ κατόρθωμα δὲν ἐνόμισε συνετὸν νὰ ἐπιτείνῃ πολὺ τὴν διώξιν. Ἀλλ' ὁ Ἑνετὸς ναύαρχος ἐπέμεινε νὰ μὴ ἀ-

φύση τὴν ὑποχώρησιν ἀνενόχλητον. Εἰς μάτην ὁ Ἕλλην ἀρχηγὸς καὶ οἱ ἐγχώριοι ἀρχόντες ἔλεγον ὅτι· ἡ καταδίωξις εἰρπαρεῖ ν' ἀποβῇ ἐπικίνδυνος· ὁ Ἑνετὸς ἐκράυγαζεν ὅτι ἐξ ἀπιστίας καὶ ἀνανδρείας πρεσβεύουσι τοιαῦτα. Ὄθεν θέλοντες καὶ μὴ θέλοντες οἱ ἡμέτεροι ἐπορεύθησαν πρὸς τὰ πρόσω, μέχρις οὗ περιπλακέντες εἰς δυσχωρίας δεινὰς καὶ διαφεθέντες ἐξ ἀνάγκης, ἔπαθον ὑπὸ τῶν ἐπιστρεψάντων Ὀσμανιδῶν ἥτταν ὀλεθρίαν, καθ' ἣν ὁ μὲν Ἑνετὸς γαυάρχος ἔπεσεν, ὁ δὲ Μιχαήλ Παύλλης συλληφθεὶς ἀνεσκολοπίσθη. Πρὸ τούτου οἱ Τούρκοι κυριεύσαντες τὸ Ἄργος ἐτοφείκισαν 60 Κρητὰς ἐκ τῆς φρουρᾶς αὐτοῦ καὶ ἐπιδραμόντες μέχρι Κορώνης, συνέλαβον 500 ἐκ τῶν περιχώρων κατοίκους, οἵτινες σταλέντες εἰς Κωνσταντινούπολιν, πάντες αὐτοῖς ἐδιχοτομήθησαν. Τῷ δὲ 1470 πολιορκηθείσης τῆς Χαλκίδας ὑπὸ αὐτοῦ τοῦ Μεχμέτ Β', οἱ Ἕλληνες συνέδραμον τοὺς Ἑνετοὺς εἰς τὴν γενναίαν αὐτῶν ἀντίστασιν· αὐταὶ αἱ γυναῖκες ἠγωνίσθησαν ἐπὶ τῶν ἐπάλξεων καὶ πολλὰ Ἑλληνίδων πτώματα εὗρέθησαν αὐτοῖσι μετὰ τὴν ἄλωσιν. Ταῦτα περὶ τῶν ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τῆς Πελοποννήσου πεσόντων. Ἀλλὰ τί νὰ εἰπώμεν περὶ τῶν ἐπιζησάντων; Οἱ γενναίωτεροι κατέφυγον εἰς ἀπροσίτους δυσχωρίας τοῦ Ταυγάτου· οἱ δὲ λοιποὶ διέγαγον βίον καθ' ὃν πολλάκις ἐφθόνησαν τὴν τύχην τῶν θανάτιων.

Τελευταῖον τῷ 1479 συνωμολογήθη μεταξὺ Ἑνετῶν καὶ Τούρκων εἰρήνη. Ἐπειδὴ δὲ κατὰ τὰς συνθήκας ταύτας οἱ πρῶτοι ἀπέδωκαν πρὸς τοὺς ἄλλους εἰς τοὺς δευτέρους τὴν Μάνην καὶ ἐν ταυτῇ ἠλάττωσαν τὸν ἀριθμὸν τῶν ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ αὐτῶν Ἑλλήνων ἄρματωλῶν, ὁ ἀρχηγὸς τῶν ἄρματωλῶν τούτων Κορκέδειλος Κλαδάς, τοῦ ὁποίου ὁ οἶκος εἶλκε τὸ γένος ἐξ Ἡπείρου, πρὸ καιροῦ ὅμως εἶχεν ἐγκατασταθῇ ἐν Πελοποννήσῳ, ἀπεφάσισε νὰ ἐξακολουθήσῃ μόνος τὸν ἀγῶνα· καὶ φυγὼν μὲν ἐκ Κορώνης ἀθροίσας δὲ περὶ ἑαυτὸν ἑκατάδεκα, ὡς βεβαιῶσι, χιλιάδας ἀπακεκρηγμένων ἀνδρῶν, εἰσήλασεν εἰς τὴν μέσσην Μάνην καὶ κατέλαβε πλεῖστα αὐτῆς χωρία καὶ ὀχυρώματα, ἐκδιώξας ἡ αἰχμαλωτεύσας τοὺς μωαμεθανοὺς φρουράρχους καὶ συμπασιδῆς. Ἡνώθη δὲ μετ' αὐτοῦ καὶ ἕτερος ὀπλαρχηγός, ὁ Θεόδωρος Μπούας, ἀρχηγὸς ὢν τῶν ἐν Ναυπλίῳ 60 ἐπίππων ἄρματωλῶν. Ὁ Κλα-

ἐθὴ ἡ ὁσμανικὴ κυβέρνησις νὰ στείλῃ ἐκ Κωνσταντινουπόλεως 500 γενιτσάρους, εἰς ἐπικουρίαν τῆς ἐν τῇ χώρᾳ ἐνστάσαντος στρατιωτικῆς δυνάμεως· καὶ πάλιν τῷ 1570 πρὸ ἐπαναστάσεως τῇ συνδρομῇ τῶν ἑσπέρων καθ' ἣν βαδίζονται, ὅτι ἡ περὶ τὴν Σκόδραν καὶ τὸ Μαυροβούνιον χριστιανοὶ καθυπτάσαντο πολλὰς τῶν προλεβίων πόλεις. Ἀλλὰ τῶν γεγονότων τούτων δὲν φαίνεται μετασχόντες οἱ ἡμέτεροι ὅθεν ἐπαναστάμεθα εἰς τὰ κυρίως ἑλληνικὰ κινήματα. Τῷ 1574 νῆα συνεκράτηθη ναυμαχία μετὰ τοῦ βασιλέως τῆς Ἰσπανίας, τῆς ἐσπρικῆς δημοκρατίας καὶ τοῦ ἀρχιερέως τῆς Φλώρας. Ταύτην δὲ τῆς συμμορίας ἀποτάλμα ἀπέρρεν ἡ μεγάλη περὶ Ἐχινάδας καὶ Πάφου κτορὺ ναυμαχία καθ' ἣν ὁλοκληρώως σχεδὸν κατεστράφη ὁ ὁσμανικὸς στόλος. Παυλάριμοι Ἕλληνες κρύβεται μετέσχον τοῦ θαλασσοῦ τούτου ἁγάνος· διέτι 25,000 καὶ ἐπικεῖνα ὑπῆρξαν ἐν τῇ ὁσμανικῇ στόλῳ, 5000 δὲ ἐν τῇ ἐσπρικῇ. Καὶ οἱ μὲν πρῶτοι ἠναγκασθήσαν νὰ πολεμήσωσιν ὑπὲρ ἑσθῶν, πλείστοι δὲ αὐτῶν ἔπεσον ἐν τῇ παρὰ φύσιν τοῦ τῶν ἁγίων· ἀλλ' ἐπὶ τῆς ἐσπρῆς ἐκένοντο συγχρόνως κινήματα ἔθνη. Ἡ Πελοπόννησος, ἡ Στερεὰ Ἑλλὰς, ἡ Μακεδονία καὶ τὸ Αἰγαῖον ἐσείσθησαν ὑπὸ τοῦ κράτους τῶν πυρρῶν τῆς προλεβιλικῆς ναυμαχίας καὶ διὰ τῶν προτροπῶν καὶ τῶν ἐπαγγελιῶν τοῦ περιφανοῦς αὐτοῦ ναύαρχου, Ἰωάννου τοῦ Αὐστριακοῦ Δοιδωρικιώτη, Βιτρινιτιώτη καὶ Γαλαξειδιώτη, εἰς 3000 συμποσώμενον ἔαν ἄλχηθῃ κατὰ τοῦτο τὸ χρονικὸν τοῦ Γαλαξειδίου, ὤρμησαν πρὸς τὰ Σάλωνα, ἐπὶ τῇ ἐλπίδι ὅτι θέλουσιν εὖρε τοὺς πολεμικοὺς ἀπαρασχεοὺς καὶ ὅτι ἐν τῷ μεταξὺ θέλει ἔλθει ἡ προαγγελθεῖσα τῶν Φράγκων ἐπικουρία. Δυστυχῶς οἱ μὲν Φράγκοι δὲν ἐφάνθησαν, ὁ δὲ ὁσμανικὸς στρατὸς εὗρεθ' ἑτοιμος νὰ ἀποκρούσῃ πᾶσαν κατὰ τῶν Σαλῶνων ἐπίθεσιν. Ὅθεν οἱ ἐπαναστάται διελύθησαν ἄπρακτοι, τὸ δὲ ἔτο δυστυχέστερον 80 κεφαλῶδες αὐτῶν, ἃ ἔστιν ἀρχαῖαι, ἀπατθέντες ὑπὸ τῶν ὀρχων τοῦ μπεῦ τῶν Σαλῶνων ὅτι οὐδὲν κακὸν θέλουσι πάθει, προσῆλθον εἰς τὴν πόλιν ταύτην, ὅπου συλληφθέντες καὶ δεσμωθέντες ἐσφάγησαν ἅπαντες, ἐξαιρέσει ἐνὸς καὶ μόνου, τοῦ Βουνοχωρίτου Δημητρίου Λυκαθανάση, ὅστις ῥήξας τὰ δεσμὰ καὶ ἀρπάξας τὴν σπάθην ἐνὸς ἐκ τῶν δημίων, ἐφόρευσε δύο Τούρκους καὶ τὸν θυ-

ρωρὸν καὶ τρέχων ὡς ἔλαφος ἐσώθη ἀπὸ τῆς κρουρῆρας ἐκείνης· ἦσαν δὲ οἱ θανατωθέντες· 22 Γαλαξειδιῶται, 3 Βούνοχωρίται, 2 Πεντεωρίται, 3 Ἀγιαθυμιῶται, 10 Βιτρυντιῶται, 3 Κισσιλίται, 2 Βιδαδίται, 20 Λοιδωρικιῶται καὶ 14 Σάλωνιται, ὅλοι διὰ τὴν πατρίδα καὶ διὰ τὴν θρησκείαν, συμπάθοντες ἀπὸ ὅλων ταῖς ἁμαρτίαις, καθὼς λέγει τὸ χρονικὸν τοῦ Γαλαξειδίου.

Συγχρόνως οἱ ἀδελφοὶ Μελισσηνοὶ, Μακάριοι, ἀρχιεπίσκοπος Ἐπιδαύρου, καὶ Θεόδωρος, ὁ χωροδυσπόδης, ὑψώσαν τὴν στρατιάν τῆς ἐπαναστάσεως ἐν Πελοποννήσῳ καὶ ἰδίως ἐν Μάνῃ, καὶ διεξήγαγον πόλεμον διετῇ ἰδίῳι ἀναλώμασιν. Εἰς μάτην ὅμως ἐξωρίζον τὸν Ἰωάννην τὸν Αὐστριακὸν νὰ πέμψῃ τελευτατὸν τὰς βοηθείας, ἐπὶ τῇ ἐπαγγελίᾳ τῶν ὑποίων ἐξηγήθησαν. Ὁ Ἰωάννης ἀπεκρίνετο προφασίζομενός ἀναβολὰς καὶ ὑποσχόμενός πάντοτε ἐπικουρίας, αἵτινες ὅμως ποτὲ δὲν ἦλθον. Ὅθεν ἐπὶ τέλους ἀπελπισθέντες οἱ ἐπαναστάται, κατέθεσαν τὰ ὅπλα, οἱ δὲ ἀρχηγοὶ αὐτῶν διεπέρασαν εἰς Νεάπολιν ὅπου ἀπέθανον καὶ ἐτάφησαν ἐν τῇ ἐλληρικῇ ἐκκλησίᾳ τῶν ἀποστόλων Πέτρου καὶ Παύλου. Τὸ ἐπὶ τοῦ τάφου αὐτῶν ἐγερθὲν μνημεῖον βεβαίῳι ὅτι εἶχον ἀγωνισθῆ μετὰ πεζῶν μὲν 25,000, ἵππεων δὲ 3,000. Καὶ τί μὲν ἀπέγιναν οἱ ἐν Πελοποννήσῳ μείναντες συναγωνισταὶ αὐτῶν, δὲν ἤξεύρομεν· γινώσκομεν ὅμως ὅποιαν τύχην ἔλαβον οἱ ἐν Μακεδονίᾳ καὶ ἐν Αἰγαίῳ συνέταιροι, διότι περὶ τὰς 30,000 Ἑλλήνων, κατοίκων τῶν χωρῶν τούτων, ἢ ἐσφάγησαν, ἢ ἀπεστάλησαν εἰς Κωνσταντινούπολιν, ὅπου οἱ μὲν γέροντες ἐφονεύθησαν, οἱ δὲ νέοι καὶ αἱ νέαι εἰσῆχθησαν εἰς τὰ βασιλικά ἀνάκτορα, οἱ δὲ ῥωμαλεώτεροι τῶν ἀνδρῶν κατεδικάσθησαν νὰ ὑπηρετῶσιν εἰς τὰ κἀτεργᾶ. Καὶ ἐπὶ πᾶσιν οἱ ἀρχιεπίσκοποι Πατρῶν καὶ Θεσσαλονίκης ἐκάθισαν ἐπὶ πυρᾶς.

Αἱ ἀδιακόπως ἐπαναλαμβάνόμεναι καὶ ἀδιακόπως εἰς οὐκ τὸν τέλος ἀπολήγουσαι αὐταὶ ἐπαναστάσεις, δὲν ἀπέβαινον ἐν τούτοις ὅλως ἄγονοι. Ἀφ' ἐνὸς μὲν ἡ ἐνετικὴ κυβέρνησις ἀρχοῦσα πολλῶν ἐτι ἑλληνικῶν χωρῶν, ἠναγκάζετο νὰ περικοπῇ διὰ ποικίλων προνομίων τοὺς ἀρειμανίους τούτους ὑπηκόους, καὶ ἰδίως νὰ προστατεύῃ τὴν ὁρθόδοξον πίστιν κατὰ τῶν παρεμβάσεων καὶ τῶν καταπίεσεων τοῦ λατινικοῦ κλήρου· ἀφ' ἑτέρου ἡ ὁσμаниκή

κυβερνήσις· μὴ δυναμένη· γὰρ ἐπαρκῆ δι' ἰδίων δυνάμεων εἰς τὴν περιστολὴν τῆς πολυκεφαλῆς ταύτης ἐπαναστατικῆς ὕδρας καὶ ἐλπίζουσα νὰ μετρίσῃ τὴν ἀδιόρθωτον ῥοπὴν ἣν εἶχαν οἱ βασιλῆες εἰς τὸ νὰ ἀρνησάσιν, ἀπεφάσισε νὰ μιμηθῇ τοὺς Ἑνετοὺς τοὺς ἔχοντας εἰς τὴν ὑπερηλίαν αὐτῶν τρεσοῦτους Ἕλληνας ἀρματωλοὺς, καὶ ἀνεγνώρισέ πολλα ἄρματωλίαια, ἐπιτρέψασα εἰς αὐτὰ τὴν φρουρὰν καὶ τὴν ἀστυνομίαν τῶν ἑραινῶν· μάλιστα ἐπαρχίῳ, εἰς τὴν Στερεὰν Ἑλλάδα, τὴν Ἰπείρου, πῆν Θεσσαλίαν καὶ τὴν Μακεδονίαν Ἄλλ' οὐδ' αὐτὴ ἡ παραχώρησις τὴν ὠφέλησεν πολὺ. Τῷ Αἰῶνι ὁ ἀρματωλὸς Βονίτσης καὶ Δούρου Θεόδωρος Μπούας Γρίβας, κρητίζων τῆς ὁσμανικῆς τὴν χριστιανικὴν τῆς Ἑνετίας κυριαρχίαν· καὶ δίδων ὥτα ἀμφοτέρως εἰς τὰς εἰρηγήσεις αὐτῆς, ἐξαγέθη ἐν Ἀκαρνανίᾳ καὶ ἐν Ἠπείρῳ καὶ ἐν μίᾳ νυκτὶ ἔσφαξε τοὺς ἐν Βανάτῃ καὶ Ἐφομέρῃ Τούρκους. Τούτου δὲ τὸ παράδειγμα μιμηθέντες καὶ οἱ ἀρματωλοὶ τῆς Ἠπείρου Πιούλιος Δράκος καὶ Μαλιέρος κατέλαβον τὴν Ἀρτὴν καὶ ὠδεύσαν κατὰ τῶν Ἰωαννίνων, δεινὰς κατὰ τῶν πολεμίων καθ' ὅδον ἐπαγόμενοι συμφοράς. Ἄλλ' οἱ ἐπαναστάται προσεβλήθησαν διχόθεν· οἱ μὲν ἐν Θεσσαλίᾳ καὶ Μακεδονίᾳ ὁσμάνιδαι ἑδραμον εἰς βοήθειαν τῆς πρωτευούσας τῆς Ἠπείρου, ὁ δὲ πᾶσας τῆς Ναυπάκτου ὠρμήσεν ἐπὶ τὴν Ἀκαρνανίαν. Ὁ Θεόδωρος Μπούας ἀντιπαρετάχθη κατ' αὐτοῦ περὶ Ἀχελῷον, πολλὰς ὁμῶς λαβῶν πληγὰς ἐδέχθη νὰ ὀπισθοχωρήσῃ εἰς τὰς κλεισοῦρας τῶν παρακειμένων ὁρέων καὶ ἐζήτησε τὴν βοήθειαν τοῦ ἐν Ἠπείρῳ ἀδελφοῦ τοῦ Γκίνη Μπούα. Ἄλλ' ἐν τῷ μεταξύ οἱ ἐν Ἠπείρῳ ἐπαναστάται κατετροπώθησαν ὑπὸ τῶν ἐκ Θεσσαλίας καὶ Μακεδονίας ἐπελθουσῶν δυνάμεων, ὁ δὲ Γκίνης διωκόμενος ἔφθασεν εἰς Ἡερατιὰν ὅπου ἔπεσε γενναίως μαχόμενος, ὥστε ὁ Θεόδωρος, ἔχων ἐμπροσθεν τὸν πᾶσαν τῆς Ναυπάκτου καὶ κινδυνεύων νὰ προσβληθῇ ὀπισθεν ὑπὸ τῶν ἐξ Ἠπείρου ἐρχομένων πολεμίων, ἐνόησεν ὅτι εἶναι ἀδύνατον νὰ ἀνθέξῃ καὶ διεπέρασε μετ' ὀλίγων πιστῶν ὁπαδῶν εἰς Ἰθάκην ὅπου ἀπεβίωσεν ἐκ τῶν πληγῶν. Τότε ἡ ὁσμανικὴ κυβέρνησις δώρισεν ἀντὶ τοῦ Γρίβα ἀρματωλὸν τὸν ἐκ Βάλτου Τριμπούκην Συντεκνιώτην.

Περὶ τοῦ Μαλάμου περὶ οὗ ἀνωτέρω ἐγένετο λόγος, σώζεται ἐν τῶν ἀρχαιότερων δημοσίων ἀσμάτων.

Μαλάμος ἐρρωδύει νὰ πᾶ νὰ προσκυνήσῃ,

Οἱ γέροντες κἀγὼν μπρόστιν, κατόπιν ὁ Μαλάμος.

Σ τὸν δρόμον ἐπὶ πηγαινέν, ἐ τὸν δρόμον ποδ παρταίνου,

Μαλάμος κἀνέσταθήκα, τοὺς γέροντας φωνάζω.

«Γὰ στεματίζε, γέροντες, κἀε θὰ σὰ βωτήσω»

«Αὐτὸς εἶπα ἐπὶ ὑπὸν μου, ἐ τὸν ὑπὸν ποδ κομμάδιον,

Τὸ δάμακί μου τὸ σπαθὶ ἐρρωδύει ἐ εἶ μέση»

«Καὶ ἐ μὲν τοῦρῳ μου εἶν ἐκὼν μακρόθυμ»

Τὰ δειρὰ μου, γέροντες, εἶναι κατὰ σφαῖδι»

Γὰ τοῦτο σὰ στεματίζε νὰ σὰν ἐ τὰ καλὰ σαρ»

«Ὁ δὲ πηγάσει ἐ τὰ βουτὰ, εἶς ἐ πηγάσει λημέρω»

Να ζῶ μὲ τὰ κρὰ νερὰ, ἐτὲ εἶδρα στεματίζω»

Οἱ Τυρῆες εἶναι ἀπίστοι, ἐν λόγανδεν φυλάττειν»

Κ' εἶναι κλέφταις προσκύνησαν, τὺν κῆρυκα τὰ καλὰ σαρ»

Εἰς τὸν ἐπαχαστατικὸν ὄργανον τῶν Ἑλλήνων συνετέλουν κατὰ τοὺς χρόνους τούτους, παρκετὸς τῶν Ἑνετῶν, καὶ οἱ στόλοι τοῦ μεγάλου δουκὸς τῆς Γοσκάνης, τῶν ἐν Μελίτῃ ἱπποτῶν, καὶ τῆς Νεαπόλεως, οἵτινες διέτρεχον τὰς ἐλληνικὰς θαλάσσας ἐκδι-
κούμενοι τοὺς Ὀσμανίτας διὰ τὴν ἐν ἐτέῃ 1565 γενομένην ὑπ' αὐτῶν πολιορκίαν τῆς Μελίτης, ἐν ᾗ οἱ ὀπαδοὶ τῆς ἡμισελήνου τοσοῦτον ἀξιομνημόνευτον εἶχον ὑποστῇ ἀποτυχίαν. Οἱ στόλοι οὗτοι ὑπεκλίνουν ἀπαύστως τοὺς κατοίκους τῶν νήσων καὶ τῶν παραλίων, μισρὸν φροντίζοντες περὶ τῆς περαιτέρω τύχης τῶν πι-
θομένων εἰς τὰς πρότροπας αὐτῶν. Ἐν ἀρχῇ τῆς 17 ἑκατόνταε-
τηρίδος, 1603—1606, οἱ ἱπποταί τῆς Μελίτης, συνανοηθέντες μετὰ τῶν ἐν Ἠπείρῳ Ἑλλήνων, ἐπλεύσαν πρὸς τὰ παράλια αὐ-
τῆς ἐπὶ σχέσιν ἀποβάσεως· ἀλλ' ἡ συνωμοσία εἶχε προδοθῇ, πολ-
λοὶ τῶν μεμνημένων ἐσφάγησαν, εἰς ἱερεὺς ἐκτελέσθη τῶν, τὸ δὲ δερμὰ αὐτοῦ καὶ πολλὰ κεφάλαι τῶν συνωμοτῶν ἐσφάλησαν εἰς Κωνσταντινουπόλιν. Ὑπὸ τῶν αὐτῶν καταδρομῶν παρὰ τῶν ὀνο-
μαζομένων ἐπανεστῆσαν πάλιν οἱ Μανιάται, τῶν ὁποίων ὁμῶς τὸ κί-
νημα ἔλαβε μετ' ὀλίγον χαρρακτῆρα πολὺ σπουδαιότερον.

Κατ' ἐκείνο τοῦ χρόνου ὁ Γάλλος δουξ τοῦ Νεβέρς Κάρολος Β',

ἔτιον ὅτι ἔχει κληρονομικά δικαιώματα ἐπὶ τοῦ θρόνου τῶν Παλαιολόγων ὡς ἀπόγονος τοῦ μαρκιῶνος τῆς Μομφερράτης Θωμᾶ υἱοῦ τοῦ Ἀνδρονίκου Παλαιολόγου τοῦ πρεσβυτέρου, ἦλθεν εἰς συνεννόησεις καὶ διαπραγματεύσεις μετὰ διαφόρων προυχόντων τῆς Ἑλλάδος καὶ πρώτων διὰ τινος ὀνομαστοῦ Νορμαννῆ κατὰρξίας Ἰακώβου Πέτρου, πρὸς τοὺς Μανιάτας. Ὁ ἐπίσκοπος Μάνης Νεόφυτος, ὁ μητροπολίτης Λακεδαιμόνας Χρύσανθος Δάσκαρις, οἱ ἀδελφοὶ Κροσμᾶδες, οἱ Κοντᾶσταυλοι, αἱ Καλαποθῆδες καὶ ἄλλοι ἔγκριτοι πῆς Πελοποννήσου ἄνδρες, ἐπεχείρησαν συνεχῶς πρὸς τὸν δοῦκα ἀλληλογραφεῖν, ἐν ᾗ προσηγόρευον αὐτὸν Κωνσταντῖνον Παλαιολόγον, προέτρπον νὰ ἐπιταχύνῃ τὴν ἐλευσίαν του καὶ ἐβεβαίουν ὅτι οἱ Ἕλληνες τὸν περιέμενον ὡς Μεσσίαν. Τότε ὁ δοῦς τῷ Νεβέρῳ ἐπέμψεν εἰς Πελοπόννησον ἐπισκομότερους τιμὰς ἐπιτρόπους αὐτοῦ, προῖσταμένου τοῦ κόμπετος Chaisleau Rogault, οἵτινες εὗρον αὐτοῖσι πολλοὺς καὶ ἄλλους πρωστῆτας προθυμοὺς νὰ συμπράξωσιν, ὧν οἱ γνωστότεροι εἰσὶν ὁ Γρηγόριος Κλιννοδης, ὁ Πατρίκιος Φωκάς, ὁ Δημήτριος Νίκλος, ὁ Κωνσταντῖνος Πούδας, ὁ Νικήτας Μελισσηνός, οἱ Στεφανόπουλοι, οἱ Μένδοιαι. Ἐκ δὲ τῆς Πελοποννήσου μετέβησαν οἱ ἀπεσταλμένοι τοῦ δοῦκος εἰς τὴν Στερεὰν Ἑλλάδα καὶ συνεννοήθησαν μετὰ διαφόρων ἐπισκόπων καὶ προκρίτων τῆς Ἡπείρου, Δαλματίας, Κροατίας καὶ Σερβίας, ἰδίως δὲ μετὰ τοῦ μητροπολίτου Ναυπάκτου καὶ Ἀρτῆς Γαβριήλ, τοῦ μητροπολίτου Ἰωαννίνων, τοῦ ὁποῦ δὲν ἀναφέρεται τὸ ὄνομα, τοῦ μητροπολίτου Δυρραχίου κὺρ Χρίτωνος, τοῦ ἀρχιεπισκόπου Τυρνόβου καὶ πάσης Βουλγαρίας Διονυσίου Ῥάλλη τοῦ ἐκ Παλαιολόγων, καὶ τοῦ λογεῦ Ἀθηναίου Λεονάρδου Φιλάρᾳ. Τσοῦτοι δὲ εἶχε γενικευθῇ καὶ ὠρμάσει τὸ κίνημα τοῦτο εἰς τὰς βορειότερας μάλιστα χριστιανικὰς χώρας, ὥστε τῇ 8 Σεπτεμβρίου 1612 συνεκροτήθη εἰς Καύκην τῆς Ἀλβανίας γενικὴ συνέλευσις τῶν κληρικῶν καὶ λαϊκῶν ἀντιπροσώπων τῆς Ἡπείρου, τῆς Μακεδονίας, τῆς Ἀλβανίας, τῆς Βουλγαρίας, τῆς Σερβίας, τῆς Εὐγεβοίνης καὶ τῆς Δαλματίας. Ἐν τῇ συνελύσει ταύτῃ ἐσυζητήθη καὶ ἐψηφίσθη, καθάπερ ἐξάγεται ἐκ τοῦ πρακτικοῦ αὐτῆς τοῦ ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς χρόνοις ἀνευρεθέντος, γενικὴν ἐπαναστάσεως βούλευμα, προνοήσαν περὶ τῆς ἀγορᾶς πο-

λεμεφοδιών, περί της συγκροτήσεως στρατού 160,000 ἀνδρῶν, περὶ κατασκευῆς νομισματός, πρὸς ὠφελὸς τοῦ ἐξαγοραστῆδός μετὰ τὸ τέλος τοῦ πολέμου, περὶ τῶν φρουρῶν τὰ ὅποια ἔδει νὰ κατα-
 ληφθῶσι καὶ περὶ τῆς ἐπὶ τὴν Ἀδριανούπολιν καὶ Κωνσταντι-
 νούπολιν πορείας. Ὁ δὲν ἤττον δὲ ἀξιοσημείωτόν εἶναι ὅτι καθά
 συνάγεται ἐκ τοῦ πρακτικοῦ τούτου, οἱ ἐπαναστάται εἰχὼν συ-
 νομιολογήσει συνθήκην συμμαχίας μετὰ τῶν ἡγεμονῶν τῆς Βλα-
 χίας καὶ τῆς Μολδαβίας καὶ ὅτι ἡλπίζον ὡς αὐτῶς εἰς τὴν σύμ-
 πράξιν τοῦ τῆς Φερμανίας αὐτοκράτορος. Ἐνῶ δὲ ταῦτα ἐγί-
 νοντο ἐν τῇ Ἀνατολῇ, ὁ δούξ Κάρολος δὲν ἐπαύετο τῶν βοη-
 θῶν καὶ συνεργῶν ἐν τῇ δυτικῇ Εὐρώπῃ. Ὁ περιώνυμος καπου-
 κίνος Ἰωσήφ, ὁ μετ' ἐπεὶ ταῦτα τοσοῦτον γνωστός ἐν Εὐρώπῃ γενό-
 μενός, ἐνεκα τῶν σχέσεων αὐτοῦ μετὰ τοῦ καρδινάλιου Ρισελίε,
 ἐκλήρυξε σταυροφόρῃν κατὰ τῶν ἀπίστων ἐν Γαλλίᾳ, ἐν Ἰσπανίᾳ,
 ἐν Αὐστρίᾳ. Ὁ δούξ Κάρολος ἐσύστησεν ἱπποτικὸν τάγμα, εἰς ὃ
 ἐδώκε τὴν ἐπωνυμίαν τῆς χριστιανικῆς στρατίας, καὶ κατεσκευά-
 σαι καὶ κατήρτισε ναυτικὴν μοῖραν ἣς τὰ πλοῖα ἐπεκλήθησαν
 Ἀρχιήγερτος Μιχαήλ, Ἅγιος Βασίλειος, Παπαρία καὶ τὰ
 τοιαῦτα. Ἀλλὰ τὰ μεγάλα ἐκείνα σχέδια ἐπέπρωτο νὰ ματαιω-
 θῶσι, ὡς ἔτρεψα ἄλλα προηγούμενα. Ἡ Ἰσπανία ἀντέπραξεν εἰς
 αὐτὰ ὅτε προαίρουμένη καὶ αὐτὴ τὴν κατάληψιν τῆς Πελοπον-
 νήσου καὶ τῆς Μακεδονίας. Ἡ Ἑνετία ὡς αὐτῶς, ἐνεκα τῶν ἐν Πε-
 λοποννήσῳ κτήσεων αὐτῆς. Ἡ φωνὴ τοῦ πατρὸς Ἰωσήφ δὲν εἰς-
 ακούσθη. Ἡ ναυτικὴ μοῖρα τοῦ δούκτος Καρόλου κατεστράφη διὰ
 πυρκαϊᾶς, ἀδελφὸν πόθεν ἐπισυμβάσης τῶν δὲ ἐν Κούκῃ ἀποφα-
 σισθέντων οὐδὲ ἀπόπειρα ἐκτελέσεως ἐγένετο, ὥστε οὐδεμίαν ἐπιλ-
 ῖθε τοῦλάχιστον ἀντεκδίκησις τῶν Τούρκων. Μόνος ὁ τολμηρὸς ἀρ-
 χιστράτος Τρίκκης Διονύσιος εἰσῆλθαι μετὰ πολλῶν ἐπαναστατῶν
 εἰς Ἰωάννινα, ἀλλὰ προσβλήθεις ἐπεὶ ταῦτα ὑπὸ ὀσμανικῶν στρατευ-
 μάτων ἡττήθη καὶ ἐσφάγη.

Δὲν ἐπολέμουν δὲ ἢ ἐβουλεύοντο νὰ πολεμήσωσιν ἀδιακῶπως μό-
 νοι τῆς Στερεᾶς καὶ τῆς Πελοποννήσου οἱ Ἕλληνες, ἀλλὰ καὶ οἱ
 νησιῶται οὐδεμίαν κατέλιπον εὐκαιρίαν ἵνα ἀγωνισθῶσι, καὶ ἡγω-
 νίσθησαν πολλάκις λαμπρῶς. Τῷ 1475, ἡ ὑπὸ τῶν Ἑνετῶν κα-
 πεχόμενη Λήμνος, προσβλήθεισα ὑπὸ τοῦ Σουλεϊμᾶν πασᾶ, ἐσώθη.

ὑπὸ τῆς ἐλληνίδος Μαρούλας. Ἡ ἡρώς αὕτη εἶδε πεσόντα τὸν πατέρα αὐτῆς, τὸν εἶδε, καὶ ἔξω ἐαυτῆς γενομένη ἤρπασε τὸ ξίφος καὶ τὴν ἀσπίδα αὐτοῦ καὶ διὰ τοῦ παραδειγματός της εἰς τοσοῦτον γενναίαν ἀντίστασιν παρώρμησε τοὺς κατοίκους, ὥστε ὁ Σουλεϊμάνικ ἠναγκάσθη νὰ λύτῃ τὴν πολιορκίαν. Ταῦτο μαθὼν τὸ πατόρ-θωμα ὁ ἐνσπὺς ἀρχιστράτηγος Λορεθανὸς καὶ ἀμειβὼν τὴν ἀξιο-μνημόνευτον ἐκείνην ἀφοσίωσιν, ἐπρότεινε μὲν τῇ γενναίᾳ ἑλληνίδι νὰ ἐκλέξῃ σύζυγον ὃν βινὰ προαιρεῖται ἐκ τῶν εὐγενεστέρων τοῦ ἐντιμῶς στρατοῦ ἀξιωματικῶν, ἐπρόκισε δ' αὐτὴν ἐν ὀνόματι τῆς κηδεμένης αὐτοῦ. Ἐὰν περὶ τοὺς αὐτοὺς χρόνους ἡ Ρόδος, ἣν κατέχον οἱ ἱππᾶται τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τῶν Ἱερουσολύμων, ἤδυν-νῆθη ν' ἀνθέλῃ εἰς τὰς πεισματώδεις ἐφοδούς τῶν Ὀσμανιδῶν, τὸ ἔργον ὠφείλετο κυρίως εἰς τοὺς Ἕλληνας τῆς νήσου μαχητᾶς. Ὅτε τῷ 1538 ὁ μέγας Σουλταὴν ἐπεχείρησεν εἰς Κέρκυραν ἀπό-δυσιν διὰ στόλου πολυαριθμοῦ οὐ ἤρχετ' ὁ περὶβόητος Βαρβαρό-σας, οἱ κάτοικοι ἀνέδειξαν περὶ τὴν ἀμυναν γενναϊότητα ἀξίαν, εἶπεν, ὁ Οὐλλεμαῖνος, ἀνδρῶν μαχομένων μάλλον ὑπὲρ τῆς ἰδίας ἀνεξαρτησίας ἢ ὑπὲρ ξένου κυριάρχου. » Ὁ ὀσμανικὸς στρα-τὸς νομίσας σιωτὸν νὰ υποχωρήσῃ συναπτήραγε μεθ' ἐαυτοῦ ὡς δούλους πεντεκαίδεκα χιλιάδας Κερκυραίων χωρικῶν, ὅς ἀνῆρ-πάσεν ἀπὸ τῆς ὑπαίθρου τῆς νήσου χώρας. Εἰς τὴν ἀλλὴν δὲ ἄκραν τῆς ἑλληνικῆς θαλάσσης, τῷ 1570 καὶ 1574, οἱ Κύπριοι ἔδωκαν δείγματα ἀληθοῦς ἡρωϊσμοῦ ἐν ταῖς πολυθρόνητοις πο-λιορκίαις τῆς Ἀμμοχώστου καὶ τῆς Νικοσιᾶς, ὥστε οἱ Ὀσμανί-δαι δὲν ἐγένοντο κύριαι ἐλπίδες ἐπιτίων καὶ ἐρηκτῶν.

Ἄλλ' ἡ δικαιοσύνη ἀπαίτεῖ νὰ ὁμολογήσωμεν, ὅτι κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους ὑπὲρ πάντας τοὺς ἄλλους τοὺς νησιώτας οἱ Κρη-τεῖς ἠγωνίσθησαν πεισματωδέστερον καὶ γενναϊότερον κατὰ πᾶ-σης ξηρικῆς κυριαρχίας. Ἐν τῷ τριεκαδεκάτῳ βιβλίῳ ιστορήα-μεν τὰς ἀδιαιμόπους σχεδὸν αὐτῶν ἐπαναστάσεις κατὰ τῆς Ἑσ-τίας μέχρι τῶν μέσων τῆς τεσσαρεσκαθεκάτης ἐκατονταετηρίδας. Τῷ 1365 νέον μέγα ἐγένετο κίνημα οἷα προΐσταντο οἱ Καλλέρ-γαι, Ἰωάννης, Ἀλέξιος καὶ Γεώργιος, οἵτινες ἀνακηρύξαντες τὸν αὐτοκράτορα τοῦ Βυζαντίου κύριον τῆς νήσου, ἐπεχείρησαν ἀπὸ τῶν ὁρέων αὐτῶν πάλαιαν κατ' ἀρχαῖς ἀποβάσαντα ἐλθεῖν εἰς τοὺς

τηρ τοὺς ἀπίστοις Ἑλληνας ὡς ἄγρια θηρία, ἵνα μὴ δύνωνται νὰ ποιήσωσι χρῆσιν τῶν ὀδόντων αὐτῶν καὶ τῶν ὀνύχων. Ἀλλὰ καὶ τῇ περὶ τελευταίου πολέμου ποιήμα τοῦ Κρητὸς Μάρκου Τζακίου Μπουκαλιῆ, εἰκονίζει κάλλιστα τὴν αἰκρὰν τύχην τῶν ἡμετέρων μετὰ τὴν Ἰωαννιδῶν καὶ Ἑνετῶν· διότι περιγράφει τὰς φοβεράς ἀραιοσυργίας καὶ βιαιοπραγίας ὅσας ἐπέπραξε τότε ὁ ἐμετικὸς στόλος εἰς τὰς νήσους τοῦ Αἰγαίου πελάγους ἐπὶ τῷ λόγῳ ὅθεν ὅτι προέβαλλον χώρας ὁσμανικῆς, ἐπιλέγει·

Ἄν στέκουν μὲ τὰ Ἀγαρηνοὺς ἢ μὲ τοὺς Φράγκους λάχουν,
Εἰς ὅποια χεῖρια τύχουσι, τούτα οἱ Ῥωμαῖοι τάχουν.

Οὐδὲν ἥτις ὅτι ἐπείτῃ ἡ κρίσιμος στιγμή τοῦ ν' ἀποφασίσωσιν ὀριστικῶς μετὰ τῶν ἀντιπάλων, οἱ πλεῖστοι ἡγωνισθῶσαν λαμπρῶς κατὰ τὰς πολιορκίας καὶ ἑλώσεις τῶν Χανίων, τοῦ Ρεθύμνου καὶ τοῦ Χάνδακος. Μήπως τὸ αὐτὸ δὲν εἶχε συμβῆ πρότερον καὶ εἰς Κύπρον, ὅπου οὐκ ὀλίγοι τῶν Ἑλλήνων καταβλήθοντες ὑπὸ τῶν Φράγκων ἀπακτριδῶν εἰς κατέστασιν δουλείας καὶ ἐπιθεδαρχημένοι ὄντες ὑπὸ ἀφορήτων ὑποχρεώσεων, κατήντησαν νὰ προτιμήσωσι τὴν ὁσμανικὴν κυριαρχίαν; Μήπως μετὰ τὴν ἀλυσιν τῆς Λευκασίας δὲν προσῆλθον ἀπὸ τὰ ἐνδόξεα, ὁ Πέτρος Συγκλητικὸς καπετάνος τῶν ἑρέων, ὁ Ἰωάννης Συγκλητικὸς καὶ ἄλλοι καὶ δὲν ὑπετάχθησαν περὶ βληθέντες καθεβιάδια ὑπὸ τοῦ πασᾶ; Καὶ ἐν ταύταις πολλοὶ ἄλλοι ὁμογενεῖς καὶ ἐμψυχοῦνται αὐτῶν ἔμελλον νὰ ἀγωνισθῶσιν ἡρωϊκῶς ἐν Ἀμμοχώστῃ μετὰ τῶν Ἑνετῶν. Ἐν Κρήτῃ κυρίως διέπρεψαν οἱ ἡμέτεροι κατὰ τὴν τελευταίαν τοῦ Χάνδακος πολιορκίαν ὑπὸ τοῦ Ἀχμέτ Κιοπριλῆ. Ἐνῶ οἱ ὀνομαστότεροι μηχανικοὶ τῆς Γαλλίας καὶ τῆς Ἰταλίας, οἱ Καστελάνοι, οἱ Κουῖρῖνοι, οἱ Μωπασάν, διεύθυνον μετὰ τέχνης θαυμαστῆς τὸ τῆς Εὐρώπης πυροβολικόν, τὰ κρητικὰ τάγματα ἐκκοντίζον τὰ βέλη αὐτῶν μετὰ δεξιότητος καὶ ῥώμης ἥτις ἐνεποίει τρόμον εἰς τοὺς πολεμίους καὶ ἀνεκάλει εἰς τὴν μνήμην τῶν ξένων τοὺς τοσούτον ἐν τῇ ἀρχαιότητι περιφύτους τοξότας τῆς νίσου ἐκείνης. Ἀλλὰ πᾶσα αὕτη ἡ τέχνη καὶ ἀνδρεία ἐδέησε νὰ ὑποκύψῃ ἐπὶ τέλους εἰς τὴν ὑπερβάλλουσαν τοῦ ὁσμανικοῦ στρατοῦ δύναμιν καὶ τὴν ἐπιμονὴν τοῦ ἀρχηγοῦ αὐτοῦ. Ὅτε

δὲ ὁ Μοροζίνης, ἀναγκασθεὶς νὰ παραδώσῃ τὸν Χάνδακα, ἤρ-
τησε τοὺς Ἕλληνας νὰ θέλωσι νὰ μείνωσιν ὑπὸ τοῦς Τούρκους
ἕνα πρὸνόητον ἐν ταῖς συνθήκαις περὶ τῶν ἀπαιτήτων αὐτῶν καὶ
προνομίων, ἅπαντες μιᾶ φωνῇ ἀπήντησας ὅτι προτιμῶσι νὰ ἐγ-
καταλείψωσι τὴν καθυγιασμένην αὐτῶν πατρίδα. Καὶ τοιοῦτι ἐν-
τός 8 ἡμερῶν συναπλήθον ἅπαντες μετὰ τῶν Ἑνετῶν.

Καὶ ἀφῆκάν δι' αὐτῶν ἀνθρώπων τὴν χώραν ἁλισμένην.
Κι' οὐδένα πρᾶγμα ζωντανὸ μέσα δὲν ἀπομένει.

Ἐντεῦθεν δὲ ἐξηγεῖται πῶς οὐδεμία σχεδὸν διετάθη ἐν Κρήτῃ
ἐκ τῶν ἐπιφανῶν ἐκείνων οἰκογενειῶν ὧν τὰ ὀνόματα τοσαύτως ἀν-
τήχασαν ἐν τῇ βυζαντινῇ ἱστορίᾳ καὶ ἐν ταῖς ἐπαναστάσεσι κατὰ
τῶν Ἑνετῶν. Μὴ παραλίπωμεν προσέτι καὶ ἀναφέρωμεν, ὅτι ὁ
Μπουνιαλῆς μνημονεύει καὶ τοῦ Παναγιωτάκη λέγων, ὅτι ὁ Ἀχ-
μετ Κιοπριλῆς.

Ἔσπερνε μετὰ τοῦ λόγου τοῦ Ρωμῆ Παναγιωτάκη,

Ἔναιμεν, ἔβον ἄνθρωπον, νὰ τοῦ μιλούναι φράγκος.

Ἐπιφέρει ὅμως ὅτι ὁ Κιοπριλῆς δὲν εἶχε χρεῖαν τοῦ Παναγιω-
τάκη μόνον διὰ τὰς πρὸς τοὺς Φράγκους σχέσεις, ἀλλὰ καὶ πρὸς
ἕτερον σκοπόν.

Τοῦς Ρωμῆους νὰ ὁρῇ

Ὅλους νὰ προκυνώσουσι καὶ νὰ παραθεύωσι,

Νὰ κάμωσι ταῖς σύβασαίς καὶ νὰ καταπαυθῶσι.

Διὰ τοῦτου δηλοῦται σαφῶς τίνος ἕνεκα ὁ Παναγιωτάκης ἐφη-
μιζέτο ὥς τὰ μάλιστα συντελέσας εἰς τὴν τῆς Κρήτης ἄλωσιν.
Ἀφ' ἑτέρου ὁμοῦ ἱστορῶν κατωτέρω τὴν μετοχὴν τοῦ Ἕλληκος
διερμηνέως εἰς τὰς τελευταίας περὶ τῆς παραδόσεως τῆς Κρήτης
διαπραγματεύσεις ὁ Μπουνιαλῆς ὑποδεικνύει, ὅτι ὁ Παναγιωτά-
κης ἐπράξεν ὅ,τι ἡδυνήθη ὑπὲρ τῶν ἐμνηνῶν κατὰ τὴν περιστά-
σιν ταύτην, διότι λέγει,

Ἐβλεπε καὶ τοὺς χριστιανούς σὰν καὶ τὸν ἀπατὸν του.

Μετ' οὐ πολὺ ἡ Ἐνστέα ἀπεξημιώθη λαμπρῶς διὰ τὴν ἀπό-
λαιν τῆς Κρήτης, ἐπαναλαβοῦσα μὲν τῷ 1684 τὰς ἐχθροπρα-
ξίας ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τῶν Γερμανῶν, τῶν Πολωνῶν καὶ τῶν

ῥώσων, δι' αὐτοῦ δὲ ἐκείνου τοῦ Μορζίνη ὅστις ἡναγκάσθη νὰ παρὰδῶσῃ τὸν Χάνδακα, κατακτηθῶσα τὴν Πελοπόννησον, τὴν Ἀττικὴν καὶ πολλὰς ἄλλας ἑλληνικὰς χώρας. Ἐννοεῖται ὅτι τοῦ νέου τούτου ἀγῶνος μετέσχον πάλιν οἱ Ἕλληνες προθύμως. Καὶ ἴσως μάλιστα οὐδέποτε μέχρι τῆς ἐποχῆς ταύτης τοσοῦτος ἀνεφάνη ὁργασμὸς καθ' ἅπασαν τὴν Ἑλλάδα καὶ τοσοῦτον θυμῶνος ἀπέβη ἢ συμπραξίς ὅλων τοῦ ἔθνους τῶν τάξεων, λαοῦ, ἀρχατωλῶν, προυνόντων, ἀρχιερέων. Οὐδέποτε δὲ, καθόσον γνωρίζομεν, μέχρι τῆς ἐποχῆς ταύτης τοσοῦτον εὐγλώττως ἀντήχισαν οἱ στυναγμοὶ τοῦ τυραννομένου ἐκείνου ἔθνους καὶ αἱ πρὸς τὸν Ὑψιστὸν ὑπὲρ τῆς ἀπολοτροφώσεως αὐτοῦ δεήσεις. Διότι τότε ὁ περιώνυμος τοῦ γένους ἡμῶν ἱεροκῆρυξ, Ἥλλας ὁ Μηκάτης, νεώτατος ἐκ τῶν ἀπήγγελεν ἐν Ἑνετίᾳ τὴν πρὸς τὴν Παναγίαν ἐκείτην δέησιν, εἰς τὴν φιλολογικὴν ἐκτίμησιν τῆς ὁποίας θέλωμεν ἐπανέλθαι καὶ βραδύτερον διότι εἶναι βεβαίως ἡ εὐγλωττοτέρα θρησκευτικὴ σελίς ἐξ ὅλων ὅσαι ἐγράφησαν κατὰ τὰς τελευταίας τέσσαρας ἑκατονταετηρίδας. Ἄ. Ἐως πότε, ἀνέκραζεν ὁ νεαρὸς Αὐτίκης, πανακέρατε κόρη, τὸ τριτάθλιον γένος τῶν Ἑλλήνων ἔχει νὰ εὐδίσκῃται εἰς τὰ δεσμὰ μιᾶς ἀνυποφύρετου δουλείας; Ἐως πότε ἔχουσι νὰ βασιλεύονται ἀπὸ ἡμῶν φεγγάρει αἱ χῶραι ἐκείναι εἰς τὰς ὁποίας ἀνέτειλεν εἰς ἀνθρωπίνην μορφήν ἀπὸ τὴν ἡγιασμένην σου γαστέρα ὁ μυστικὸς τῆς Δικαιοσύνης ἥλιος; Ἀχ Παρθένε! ἐνθυμήσου πῶς εἰς τὴν Ἑλλάδα πρότερον παρὰ εἰς ἄλλον τόπον ἐλάμψε τὸ ζωηρόρον φῶς τῆς ἀληθινῆς πίστεως. Τὸ Ἑλληνικὸν γένος ἐστάθη τὸ πρῶτον, ὅπου ἀνοίξε τὰς ἀγκάλας καὶ ἐδέχθη τὸ θεῖον εὐαγγελίον τοῦ μονογενοῦς σου υἱοῦ. Τοῦτο ἔδωκεν εἰς τὸν κόσμον τοὺς διδασκάλους, οἱ ὅποιοι μὲ τὸ φῶς τῆς διδασκαλίας τῶν ἐρωτίσαν τὰς ἡμαυρωμένας καρδίας τῶν ἀνθρώπων. Λοιπὸν, εὐσπλαχνε Μαρίαμ, παρακαλοῦμεν σε διὰ τὸ χαίρει ἐκεῖνο, ὅπου μᾶς ἐπροξένησε τὴν χαρὰν, διὰ τὸν ἀγγελικὸν ἐκεῖνον εὐαγγελισμὸν, ὅπου ἐστάθη τῆς σωτηρίας μας τὸ προόμιον, χάρις τοῦ τὴν προτέραν τοῦ τιμῆν! σῶσας τὰ ἀπὸ τὰ δεσμὰ εἰς τὸ σῶπτρον, ἀπὸ τὴν αἰχμαλωσίαν εἰς τὸ βασιλεῖον. Καὶ ἂν ἐτούται μᾶς αἱ φωναὶ δὲν σε παρὰκινῶσιν εἰς σπλάγγνα, ἃς σε παρὰκινήσωσιν αἱ φωναὶ καὶ αἱ παρὰκλήσεις τῶν ἁγίων σου

ἐποῦ ἀκαταπαύστως φωνάζον ἀπὸ ὅλα τὰ μέρη τῆς τριταθλίου Ἑλλάδος. φωνάζει ὁ Ἀνδρέας ἀπὸ τὴν Κρήτην, φωνάζει ὁ Σπυρίδων ἀπὸ τὴν Κύπρον, φωνάζει ὁ Ἡγνάτιος ἀπὸ τὴν Ἀντιόχειαν, φωνάζει ὁ Διονύσιος ἀπὸ τὰς Ἀθήνας, φωνάζει ὁ Πολύμαρτος ἀπὸ τὴν Σμύρνην, φωνάζει ἡ Αἰκατερίνα ἀπὸ τὴν Ἀλεξάνδρειαν, φωνάζει ὁ Χρυσάστομος ἀπὸ τὴν βασιλεύουσαν πόλιν, καὶ δειχνοτάς σου τὴν αλχηστάτην τυραννίδα τῶν ἀθέων Ἀγαρηνῶν ἐλπίζουσιν ἀπὸ τὴν ἄκραν σου εὐσπλαγγνίαν τοῦ Ἑλληνικοῦ γένους τὴν ἀπολύτρωσιν. » Καὶ αἱ κατακλιτικαὶ αὗται δεήσεις συνέκρινον τὰς ψυχὰς παντὸς τοῦ Ἑλληνικοῦ. Αἰσχίλιοι ἐστράτευσαν. Ἐπιανήσοι, οἱ μὲν Κεφαλλῆνες καὶ Ἰθακῆσιοι ὑπὸ τὸν Μεταξᾶν, Δελαδέτομαν καὶ Ἀναστάσιον Ἀγνανον, οἱ δὲ Ζακύνθιοι ὑπὸ τὸν Ἰωάννην Κουτούβαρην καὶ Νικόλαον Κοιμνοῦτον, οἱ δὲ Κερκυραῖοι ὑπὸ τοὺς ἱππότες Βαρβάτην καὶ Μιδάνον. Παρεκτός τούτων συνεκροτήθη καὶ στολίσκος κατὰδρομικὸς ὑπὸ τοῦ Εὐστάθιον Ῥωμανόν, τὸν ἐπωνομαζόμενον Μισνέταν· παρέστη δὲ εἰς τὸ στρατόπεδον τὸ ἐπιχειρήσαν τὴν πολιορκίαν τῆς Λευκάδος πρὸς μεγάλην ἐμπλήξιν τοῦ Μοροζίνη καὶ αὐτὸς ὁ τῆς Κεφαλληνίας ἐπίσκοπος Τιμόθεος Τυπάλδος, ἄγων ὑπὲρ τῶν 150 ἱερέων καὶ μοναχῶν. Ἐν Πελοποννήσῳ πρῶτοι ἐξηγέρθησαν οἱ Μαιναῖται, κάλλιστα ἀναδείξαντες ἔργα ἀνδρείας οὐ μόνον ἐν τῇ ἰδίᾳ πατρίδι ἀλλὰ καὶ ἀλλαχοῦ τῆς Πελοποννήσου καὶ διὰ τῶν στρατιωτικῶν σωματίων τὰ ὅποια παρέσχον εἰς τὸν Μοροζίνην· κατόπιν δὲ αὐτῶν ἐκινήθησαν οἱ Πατρεῖς, οἱ Καρυτινοὶ καὶ πλεῖστοι ἄλλοι εἰς ἀπάσας σχεδὸν τῆς χερσονήσου τὰς ἐπαρχίας. Ὁ δ' ἀρχιερεὺς Κορίνθου Ζαχαρίας φωραθεὶς ἐπὶ ταῖς μετὰ τῶν Ἐνετῶν συνεννοήσεσιν, ἐθανατώθη ὑπὸ τῶν Ταύρχων.

Ἐκτός δὲ τοῦ Ἰσθμοῦ πρῶτοι συνεστράτευσαν μετὰ τοῦ Μοροζίνη οἱ ἄρματωλοι Ἀγγελῆς Σουμίλας ἡ Βλάχος ἐξ Ἰωαννίνων, Πάνος Μειτάνης ἐκ Κατούνας τῆς Ἀχαρνανίας καὶ τὸ μικρὸν Χαρμόπουλα ἐξ Ἀγρᾶφων. Συγχρόνως σχεδὸν οἱ Χειμαρῖται ἐπιπεσόντες κατὰ τοῦ πασᾶ τοῦ Δελβίνου ἄγοντες 1500 πεζοὺς καὶ 500 ἱππεῖς ἔτρεψαν αὐτοὺς εἰς φυγὴν. Καὶ ἐνῷ ταῦτα συνέβαινον ἐν Πελοποννήσῳ καὶ ἐν Χαμαρρᾷ, δὲν ἔμεκαν ἄργοι οἱ ἐπίσκοποι καὶ οἱ ἄρματωλοι τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος. Μικρὸν μετὰ

τὸν Σουλᾶν, τὸν Μείτάνην καὶ τὸ Κομιόπουλο, ἡγήθη ὁ ἄρμα-
τωλὸς Καρπενησιεύς· Αἰβίνης, ὅστις κατεπρόσωπε τοὺς Τούρκους
περὶ τὸ χωρίον· Ἐόλιαν, ἐπὶ λόφου βετίς· ἔκτετε· ἐκαιομίσθη
Λιβύη. Κατόπιν δὲ ἐπανέστησαν ἐν μὲν τῇ Ἱκπερῶ καὶ τῇ
Ἀκηνανίῃ οἱ ἄρματοὶ καὶ πρῶτος Βαλκωρίτης καὶ Σπαθόγιαννης,
ἐν δὲ τῇ Ἀνέτολιᾳ Ἕλλᾶδι οἱ ἄρματοὶ τῆς Παρνασσίδος καὶ
τῆς Ἰπάρτης· Κούρας καὶ Σπυλὸς μετ' αὐτοῦ· πρῶτον δὲ Σαλῶ-
ναν· Φιλθέος, ὁ ὄψων· Ἰερόθεος, ὁ Λαρίσης· Μανιάριος, καὶ ὁ
Εὐθέας· Ἀμειβόθεος. Ἐνταῦθα ἐγένοντο ἔργα πολεμικὰ ἀξιομνη-
μόνευτα. Ὁ Κούρας ἐξολοθρεύσας τοὺς Τούρκους τοῦ Λαϊδωρι-
κίου καὶ τὸν περὶ γόρων καὶ βυηθήσας τοὺς Ἑνετοὺς εἰς τὴν ἀλω-
σιν τοῦ Ἀντιβρίου καὶ τῆς Κρισηάστου· κατεπρόσωπε ἔπειτα τὸν
εἰς Θύβας καταφυγόντα· σφακίην, φονεύσας 2,000 πολεμικοὺς
καὶ πολλὰ λαμβύσας διπλασίους. Ὁ δὲ τῶν Σαλῶνων Φιλθέος,
ἀναγκάσας τοὺς ἐν Παρνασσίδι Θεμανίτας· τὰ ἐκχωρήσας πρὸς ἑλ-
θεν εἰς Κόρινθον· οὐκ ἀνεπείθη μετὰ τοῦ Ἀπορόζου· τὰ κατόπιν
πραγτέα.

Ἀλλὰ συνέβη εἰς τὴν ἐνταῦθα Ἑλλάδα, ὅτι πρότερον ἐν Κύ-
πρῳ καὶ ἐν Κρήνῃ· Ἐὰν οἱ πλείστοι πάντες Ἑλλήνων προσημαίνοντες
τὴν χριστιανικὴν οὐρανοχόαν συναγωνίζαντο γενναίως μετ' αὐτοῦ,
οὐκ ἔλλοιπε εἴτε μετ' ἡλεmanoῦντες ὅσα ἐπασχον ἀπὸ τῶν Ἑνετῶν,
εἴτε θελεῖν ὁρᾶν οὐκ ἐπὶ τῶν εὐμένεστέριαν· δεσθῆσαι· ὅς τότε ἤρ-
χισε· καὶ ἐπιδεικνύη ἡ ὁσιακὴ κυβέρνησις, συνετάχθησαν μετ' αὐ-
τῆς ὑπὸ ἐνδοκρήτην τοῦ Λιμπεράκη Γερσάκη. Ὁ Λιμπεράκης
ἦτο ἀσπικτής καὶ ἀνέκεν εἰς τὴν οἰκαγένειαν τῶν Κασμάδων.
Ἰππρετῆρας κατ' ἀρχὰς εἰς τὸν ἐνετικὸν στόλον, ἀπέβη ἔπειτα
πειράτης ὀνομαστός καὶ πολλοφθὸς ὑπὸ τῶν Τούρκων ἐφύλασσε το
δέσποτις εἰς τὰ κατόργα. Ἐπὶ τοῦ Κρητικοῦ πολέμου· ὁ Κιοτρι-
λῆς, θελήσας δὲ ἐκφυλάσσει διενέθειν· καὶ αὐδεδεπρώτῃ τὴν συνδρο-
μὴν ἤρ· φησὶ· ἔνετο ἐλάμβανον σπαρὰ τῶν Μανιατῶν· καὶ γνώσκων
ὅτι ὁ Ἀσπικτής εἶχεν ἀσπικτικὰς ἀφορμὰς· ἵνα μισθὸν τοῦ
Σταφάνου· ἀπέστειλεν αὐτὸν εἰς Μάκην· μετὰ στρατῶν· καὶ
χρημάτων· καὶ ἐπέσχε· τιόντι· καὶ προσανεμίσθη δι' αὐτοῦ πρὸς χά-
ραν αὐτοῦ· Ἀλλὰ μετ' οὗ πάλιν οἱ μὲν Μανιάταις ἐπανέστησαν
αὐτοῖς, ὁ δὲ Λιμπεράκης ἐπεδόθη εἰς τὸ πειρατικὸν στάδιον καὶ

συλληφθεὶς ἐκ νέου ἐφυλακίσθη εἰς Κωνσταντινούπολιν. Διετέλει δὲ ἐτι δέκαμις τῷ 1689, ὅτε ἡ Ὑψηλὴ Πύλη, θεωροῦσα τοὺς Ἐνετοὺς γενόμενους κυρίους οὐ μόνον τῆς Πελοποννήσου, ἀλλὰ καὶ πολλῶν ἄλλων ἐκτὸς αὐτῆς χωρῶν, πρὸ πάντων διὰ τῆς τῶν Ἑλλήνων προθύμου συμπράξεως, ἐπεφάσισε νὰ ἐπιζητήσῃ καὶ αὕτη τὴν τῶν Ἑλλήνων συμμαχίαν· καὶ ἐπὶ τούτῳ ἀπέλευθερώσασα τὸν Διμεπράκην ἀναγορεύσεν αὐτὸν ἡγεμόνα ἢ ἡς Μάνης. Ὁ Διμεπράκης λοιπὸν κατελθὼν εἰς τὴν Ἑλλάδα μετὰ 5.000 Τούρκων καὶ ἄνωθις μετὰ τοῦ περασσέην Μισρλή-Ζαδὲ περὶ Φίβας καὶ Μέναρα, ἐξέδωκεν ἐκεῖθεν προκηρύξεις πρὸς ἅπαντας τοὺς Ἕλληνας, προτρέπων αὐτοὺς νὰ ὑποταχθῶσιν εἰς τὸν σουλτάνον καὶ ἐπαγγελλούμενος πλήρη τῶν παπραγμένων ἀμνηστία. Κατ' ἀρχὰς δὲ εἰσέβαλε μετὰ τινος δυνάμεως εἰς Πελοπόννησον, ἀλλὰ καὶ τοὶ προσχώρησε μέχρι Ναυπλίου, μετ' οὗ παρὰ ἐπαγγελθὼν ἐκεῖθεν ἀπρακτος εἰς Μέναρα καὶ ἔτρεψε τῆς ἐνεργείας αὐτοῦ κατὰ τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος, ὅπου ἤλπισε πλείονα ἐπιτυχίαν διὰ τὴν αὐτοῦ ἐπισυμβᾶσαν ἐν τῷ μεταξύ σπουδαίαν πραγμάτων μεταβολήν.

Τοῦντε οἱ Ἐνετοὶ, ἀφοῦ τῷ 1687 ἐκυρίευσαν τὴν ἀκρόπολιν τῶν Ἀθηναίων (περὶ τοῦ γεγονότος τούτου θέλομεν λαβεῖν βραδύτερον ἀφορμὴν νὰ εἰπώμεν πλείοτερά τινα), ἐπεισὶ ἐγματέλιπον αὐτὴν καὶ ἀποτυχόντες κατὰ τὸ ἐπόμενον ἔτος εἰς τὴν πόλιν κίαν τῆς Χαλκίδος καὶ πρὸς Κάρυστον, ἐκρίνον συμφέρον αὐτοῖς νὰ περιορισθῶσιν εἰς τὴν ὀριστικὴν κατάληψιν τῆς Πελοποννήσου, ἀφίνοντες τὴν ἄλλην Ἑλλάδα εἰς τὴν ἰδίαν τύχην. Ταῦτα βλέποντες οἱ Στερεοελλαῖται, ἠθέλησαν νὰ ἐξακολουθήσωσι τὸν ἀγῶνα ἐπὶ τῶν ἰδίων ἐρειδόμενοι δυνάμεων, ἐγένοντο αὐτοκράτορες καὶ προσέλκυσαν εἰς βοήθειάν των πολλοὺς ἐκ τῶν Ῥωμαίων καὶ τῶν Σλαβούνων, οἵτινες ὑπαρέτουν ὑπὸ τὴν ἐνετικὴν σημαίαν ἐν Πελοποννήσῳ. Τοιοῦτό τι πρώτην ταύτην φοράν καὶ ἴσως μόνον συνέβη ἐπὶ τουρκοκρατίας, μέχρι τῆς τελευταίας ἐπαναστάσεως· οὐδὲ διήρκεσε πολὺ. Ὁ μὲν Καύρμας καθήμενος εἰς Σάλωνα ἐνέμετο τὸ ἀρματωλικὸν τῆς Ἡερνασιόσας καὶ μέρος τῆς Δωρίδος καὶ τῆς Βοιωτίας· ὁ δὲ Μειτάνης μετὰ τοῦ Σπαθάγιαννη, ἐδρεύοντες εἰς Κατούναν, ἐκυβέρνην κατὰ τὸ δοκοῦν τὰ ἀρματα.

λίκια τῆς Ἀκαρνάνιας, τῆς Αἰτωλίας καὶ τῆς Ναυπακτίας· τὸ Χορμόπουλο ἐκκέρχει τῶν Ἀγρῶων καὶ μέρος τῆς Εὐρυτανίας καὶ τῆς Θεσσαλίας· ὁ δὲ Σπανός εἶχε τὸ ἄρματαωλικὸν τῆς Ἐπείτης καὶ ὁ Ἀγγέλης Σουμίλας μετὰ τοῦ Μόσχου Βαλαωρίτου τὸ τῆς Ἠπείρου καὶ μέρος τοῦ Βάλτου. Ἐἵνα δὲ ἐν τῷ μέσῳ τῆς στρατιωτικῆς ταύτης πολυαρχίας ὑπάρχῃ καὶ τις κοινὴ ἐνέργεια, ἐοικότερησαν πρὸς ἐπὶ δύο μεγάλα ἄρματαωλικά στρατόπεδα, ὧν τὸ μὲν ἔχον ἔδραν τὰ Λοιδωρικίον, περιελάμβανε τὰ ἄρματαωλικά καὶ τοῦ Κούρια καὶ τοῦ Μειτάνη, τὸ δὲ ἔχον ἔδραν τὸ Καρπενήσιον, περιελάμβανε τὰ ἄρματαωλικά τοῦ Σπανοῦ καὶ τοῦ Χορμωπούλου. Τὰ στρατόπεδα ταῦτα ἐτάχθησαν ὑπὸ τὴν ἀνωτάτην διοίκησιν τῶν Σκλαδούνων ἀξιοματικών τοῦ ἐνεστικῆς στρατοῦ ἐξ ἐκείνων ὅσοι εἶχον αὐτομόλησιν ἐκ Πελοποννήσου πρὸς τοὺς ἡμετέρους. Ἡσαν δὲ οἱ ἀνώτεροι οὗτοι ἑξακοστικοὶ ὁ Αὐυδορέκας, ὁ Μπουσνας, ὁ Λαμιάνοβιτς, καὶ ὁ Λουμπόζοβιτς, οὗτοι εἶχοντες πλείονα τῶν ἡμετέρων πείραν, ἐπρογύμναζον τοὺς κατοίκους, ὡχύρου· τὰς ἐπικαίρους θέσεις καὶ ἀπεφασίζον τὰ περὶ τῆς προσβολῆς τῶν τούρκικων φρουρίων. Οἱ Ἑνετοὶ εἰς οὗς δὲν συνέφερε νὰ ἀποξενωθῶσιν ἐντελῶς τὴν Στερεάν, ἐπροσπάθησαν κατ' ἀρχὰς νὰ διακρίνωσι τοὺς αὐτοκεφάλους ἄρματαωλοὺς προσκεινομένους τὸν Χρῆστον Βαλαωρίτην καὶ τὸν ἀδελφὸν τοῦ Ἀγγελλῆ Σουμίλα· ἀλλ' ἀπέτυχον διότι οἱ φίλοι αὐτῶν οὗτοι κατετροπώθησαν ὑπὸ τοῦ Μειτάνη καὶ τοῦ Λουδορέκα.

Οὕτως εἶχον τὰ πράγματα ἐκτὸς τοῦ Ἰσθμοῦ ὅτε ὁ Λιμπεράκης ἐπεχείρησε νὰ ἐνέργησῃ αὐτόθι καὶ ἐλθὼν μετὰ ἀξιολόγου δομητικῆς δυνάμεως εἰς Καρπενήσιον καὶ σπείρων χρήματα καὶ ὑποσχέσεις, διώρισε πρωτοπαλήκαρὸν τοῦ τὸν ἄρματαωλὸν Κώστα Ἰάβδαν, συνῆψε κηδεστίαν μεθ' ἑνὸς τῶν ἰσχυροτέρων οἰκων τῆς Εὐρυτανίας, ἐκτίσεν ἐκκλησίαν καὶ κατέρωθωσεν ἐπὶ τέλους νὰ συναρπάσῃ ἰσχυράν περὶ ἑαυτὸν μερίδα. Τότε ἡ Ἑνετία μὴ δυνηθεῖσα νὰ προσελκύσῃ τοὺς ἄρματαωλοὺς, ἐστρεφε τὴν προσοχὴν αὐτῆς πρὸς τὸν Λιμπεράκην καὶ διεξήγαγε πρὸς αὐτὸν μακρὰς διαπραγματεύσεις διὰ τοῦ λοχαγοῦ Ἰωάννη Λάμπη, ἀρχηγοῦ μὲν ὄντος τῶν ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ αὐτῆς Ῥουμελιωτικῶν στρατευμάτων, διακεκριμένου δὲ ἀνδρὸς ἐπὶ εὐφυΐᾳ, πολεμικῇ ἐπιστήμῃ καὶ παις

θεία. Ἐπὶ ἱκανὸν χρόνον ὁ Λημπερμένης ἐδίτασε καὶ ἐξηκολούθησεν ἐνεργῶν ὑπὲρ τῶν Τούρκων· ἀλλὰ τελευταῖον ἀπαρτρωθεὶς ἐπανειλημμένως ὑπὸ τοῦ Μεϊνάνη, τοῦ Σπασόγγινη καὶ τοῦ Λημπερμένη, μάλιστα δὲ περὶ Σάλωνα ὑπὸ τοῦ Κοῦρμα καὶ τοῦ ἐπισκόπου Φιλοθέου, ἀποτυχὼν δὲ καὶ κατὰ τὰς ἐπανειλημμένους εἰς τὴν Πελοπόννησον ἐξβολὰς αὐτοῦ· ἅψ' ἐτέρου δὲ ὑποπτος, χυρὸς, καὶ εἰς τοὺς Τούρκους διὰ τὰς μετὰ τοῦ Λάμπη σχέσεις, ἀπεφάσισε νὰ προσέλθῃ εἰς τοὺς Ἑνετοὺς τῷ 1696. Βαίνεσθαι δὲ ὅτι ἐν τῇ μετὰ τὴν οὐκ ὀλίγον ἀποστασίαν ἐπικρατήσας, ὅτι δὴν ἦσαν δυνατὸν μεμνημένοι ἄνθρωποι, ἀνυπότακτοι εἰς τὰς ἐπιτάξεις τῶν τοῦ Τούρκου καὶ τῶν Ἑνετῶν· διότι βλέπομεν καὶ τοὺς συμπαράστατας μετ' ὧν ἔλθον μετὰ τοῦ Γερακάρη, ὅπως εἶδα ἐν τῇ ἐπιστολῇ ὑπηρεσίᾳ, καὶ τὸ δεινότερον ἐπιχειρήσαντας ἐπὶ κορυφῇ μετὰ τοῦ τυχοδιώκτου, ἐκείνου τῇ 27 αὐγούστου 1690 δεικνύσασθαι τῇ Ἀρτικῇ λεηλασίᾳ, καὶ περὶ ὑπὸ ἡμογενῶν καὶ ἡμοθητῶν μὲν αἰσυνόμενης, ὑπὸ τὴν ἐνετικὴν δὲ διατελούσης κυριαρχίαν. Καὶ ὁ μὲν Γερακάρης συλληφθεὶς τούτου ἕνεκα καὶ καταδικασθεὶς εἰς ισόβιον φυλακὴν ἐτελευτήσας τὴν βίαν εἰς Πρεσβίαν, τῷ δὲ 1690, ἐκ τῆς εἰς Κάρλοβιτζ συννομολευθείσης συνθήκης ἡ Τουρκία παραχρῆμα, ὥς ἡξέρομεν, τὴν Πελοπόννησον εἰς τὴν Ἑνετικὴν, καὶ δὲ ἀποσπασθεὶς ἐδέχθη αὐτὸς νὰ ὑποκύψωσιν εἰς τὴν κυριαρχίαν τῆς Πύλης.

Οἱ Ἑνετοὶ παρέλαβον ἀπὸ τῶν Τούρκων τὴν Πελοπόννησον εἰς ἀθλίαν κατάστασιν. Ἐξείρεται τῆς Κορινθίας καὶ τῆς Μάνης, ἡ χερσόνησος, δὲν εἶχε περὶ τὸ 1690 εἰρὴν 86,468 ψυχὰς· εἰς ἄνδρες ἱκανοὶ νὰ φέρωσιν ὅπλα ἦσαν 20,128. Ὅπως δὲ διάφορος ἀπέβη τῆς προτέρας κυβερνήσεως ἡ σῶσις ἐνδυνάμειος, χρηματικῇ καθίσταται, ὅλον ἐκ τούτου ὅτι τῷ 1692 ὁ πληθυσμὸς ἀνέβη εἰς 146,000 καὶ τῷ 1701 συνεποσάθη εἰς 259,564. Ἐννοεῖται ὅτι οἱ τριπλασιασμοὶ οὗτοι τῶν κατοίκων τῆς χερσονήσου ἐντὸς ματρὸς δεκαετίας, δὲν προέκυψεν οὐκ αἰσθητὰ, ἀλλὰ κυρίως διὰ τῶν ἐκ τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος μετανασταύσεων. Καὶ τοῦτο ἄρως μαρτυρεῖ, ὅτι οἱ Ἕλληνες εὗρισκον ὑπὸ τὴν ἐνετικὴν κυριαρχίαν ἀσφάλειαν ζωῆς, σιμῆς, ἰδιοκτησίας καὶ συνεκδήσεως, ἥς ὅλας ἐστερούντο ὑπὸ τὴν ὁσμάνικὴν. Ἐν τούτοις φαίνεται ὅτι ἡ ἀσφάλεια

αὕτη δὲν ἦτο πάντοτε ἀποχρώσα, ἐὰν πιστεύοιμεν ὅσα ἐγγραφὴν ὁ σύγχρονος *La Moignon* περὶ τῆς τότε ἐν Πελοποννήσῳ ἐνετικῆς κυριαρχίας (σελ. 512 τοῦ παρόντος τόμου)· οἱ δὲ προϋχόντες τῆς Πελοποννήσου, εἴτε ἐνεκα τῶν παρόντων ἀποτημάτων λησμονήσαντες τὰ παρελθόντα δεινὰ, εἴτε, ὥς παρ' ἄλλων λέγεται, προτιμώντες τὴν ὁσμаниκὴν ἀναρχίαν τῆς αὐστηρίας καὶ τακτικῆς ἐνετικῆς κυβερνήσεως, συνετέλεσαν οὐκ ὀλίγον εἰς τὴν ὑπὸ τοῦ μεγάλου βεζύρου Ἀλῆ Κουμουρτζή εὐχερῆ κατάκτησιν ὅλοκληρου τῆς πατρίδος αὐτῶν, τῷ 1715, ἐνθὺς τριῶν μηνῶν, ἀπὸ τοῦ ἰουνίου μέχρι τοῦ σεπτεμβρίου. Ἀλλ' ἐπιμνησθήσαν ὥπως ἐξ ἀρχῆς πικρότατα διὰ τοῦτο, διότι καὶ ἐν Κορίνθῳ καὶ ἐν Ναυπλίῳ καὶ ἐν Μεθώνῃ, ἅμα εἰσελάσαντες οἱ Ὀσμᾶνίδαι, ἢ ἀνὰ πᾶσι κατέσφαξαν ἢ ἐξυθραποδίσκοντο ἅπαντας τοὺς κατοίκους. Ἐὐδὲ ἐπὶ ὁλιγωρώτερον εἶναι, ὅτι μετὰ τῶν Τούρκων εἰς τὴν περίστασιν ταύτην συνεξεστράτευσαν κατὰ τῆς Πελοποννήσου καὶ πολλοὶ τῶν ὁσμανικῶν τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος, αἵτινες καταφθερύοντες τὴν χερσόνησον, ἐπέσπρεψαν πλήρεις λαφύρων εἰς τὰ ἴθια. Μάνος δὲ τῆς Ἀκαρναντίας ὁσμανικῶς Πάνος Μεϊτάνης δὲν μετέσχε τῆς ἀνοσιουργίας ταύτης καὶ οὐδ' ὠρίσθη πιστῶς εἰς τοὺς Τούρκους, καταπολεμηθεὶς δὲ τούτου ἐνεκα ὑπ' αὐτῶν μεσάετα ἐφανεύθη περὶ τὸν Ἀχελῷον. Οὐδὲν ἦν τὸν δὲ παρήγορον εἰκόνα παρίστηεν ἡ γενναία ἀμυνα ἣν ἀντέταξαν τῷ 1716 οἱ Ἕλληνες τῆς Κερκύρας κατὰ τοῦ ἐπιχειρήσαντος τότε τὴν πολιορκίαν τοῦ φρουρίου αὐτῶν ὁσμανικοῦ στρατοῦ καὶ στόλου. Καὶ μὲν κυριώτατος τῆς πόλεως σωτὴρ ἀνεδείχθη ὁ γενναῖος Σάβων κάμης Σχουλεμβούργιος, τοῦ ὁποίου ὁ ἀνδραῖς ἄχρι τοῦδε ἐγεγράφεν ἐπὶ τῆς μεγάλης πλατείας τῆς πόλεως ὑπομνηστικεῖς εἰς πάντα Κερκυραῖον καὶ πάντα Ἕλληνα τὴν ἀπειλομένην τῷ ἀνδρὶ εὐγνωμοσύνην ἐπὶ τῷ κατορθώματι. Ἀλλὰ κατὰ τὴν μεγάλην ἐφοδον ἦν οἱ πολέμιοι ἐπεχέτησαν τὴν νύκτα τῆς 17 πρὸς τὴν 18 αὐγούστου, οἱ μισθοφόροι τῆς ἐνετικῆς κυβερνήσεως Γερμανοὶ, Σχλαβοῦνοι καὶ Ἰταλοὶ, εἶχον ἤδη ὑποχωρήσει ὅτε οἱ Ἕλληνες ἐμφυραμένοι ὑπὸ τῆς μεγαλοφυίας τοῦ Σχουλεμβούργιου καὶ ὑπὸ τῶν προτροπῶν τοῦ ὁμογενεῖος αὐτῶν στρατηγοῦ Μάρκου Ἀντωνίου Σάλλα, κατώρθωσαν νὰ ἀποκρούσωσι τοὺς Τούρ-

κους ἐν ἀγῶνι ὑστάτῳ, καθ' ὃν καὶ αὐτοὶ οἱ ἱερεῖς καὶ αὐταὶ αἱ γυναῖκες συνεμερίσθησαν τοὺς κινδύνους τῆς πάλης καὶ τὸ κλέος τῆς ἐπιτυχίας.

Τὸ δεύτερον: ἤμῃς τῆς 17 ἑκατονταετηρίδος καὶ τὰ πρῶτα ἔτη τῆς 18 ἀποτελοῦσιν ἐποχὴν κρίσιμον τῆς ἱστορίας τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, διὰ τε τὴν τότε γενομένην τελευταίαν καὶ ὀριστικὴν ὑπὸ τῶν Ὄσμανιδῶν κατάκτησιν τῆς Κρήτης, τῆς Πελοποννήσου, τῆς Στράας καὶ τῶν νήσων τοῦ Αἰγαίου πελάγους, καὶ δι' ἄλλας ἐσωτερικὰς καὶ ἐξωτερικὰς περιστάσεις. Μέχρι τῶν χρόνων τούτων, οἱ ἀγῶνες τοῦ ἔθνους ὑπεκινήθησαν καὶ ὑπεστηρίχθησαν πολλάκις ὑπὸ τῆς Δύσεως, ἐξαιρέτως δὲ ὑπὸ τῶν Ἑνῶτων. Ἐκτοτε δὲ ἡ μὲν Ἑνετία, περιελθούσα εἰς πολλὴν ἐκλυσιν καὶ ἀτολίαν, οὐδένα μετὰ τὴν ἀπώλειαν τῆς Πελοποννήσου ἐπεχείρησε κατὰ τοῦ ὀσμανικοῦ κράτους ἀγῶνα· ἡ δὲ Γαλλία καὶ μάλιστα ἡ Ἀγγλία ἐπρέσβευον πρὸ καιροῦ ἥδη ὅτι ἡ συντήρησις αὐτοῦ εἶναι ἀπαραίτητος εἰς τὴν τῆς Εὐρώπης ἰσορροπίαν. Μὲν ἐκ τῶν πολεμίων τοῦ κράτους τούτου δυνάμει, ἡ Αὐστρία ἐξηκολούθησε καὶ ἐν τῇ 18 ἑκατονταετηρίδι ἀγωνιζομένη κατ' αὐτοῦ. Ἀλλ' οἱ ἀγῶνες οὗτοι τῆς Αὐστρίας ἠδύναντο νὰ ἐπενεργήσωσιν εἰς τὴν τύχην τῶν ὁμόρων αὐτῆς Σλαύων βασιλείων, οὐχὶ δὲ τῶν νοτιώτερον οἰκούντων Ἑλλήνων, οἵτινες ἀπεστερήθησαν οὕτω τῶν προτέρων συμμάχων καὶ προστατῶν. Ἐνθ' ὅμως ἀφ' ἑνὸς ἡ τάτε πρῶτον συμπληρωθεῖσα ὑπὸ τῆς ὀσμανικῆς κυβερνήσεως χείρως ὅλων τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν, ἐξαιρέσει τῶν Ἰονίων νήσων, καὶ ἀφ' ἑτέρου ἡ ὑπὸ τῆς Δύσεως ἐγκατάλειψις, ἠδύναντο νὰ ἐπιφέρωσιν ὀλέθρια εἰς τὴν τύχην τοῦ ἔθνους ἀποτελέσματα, ἐπὶ ᾗθεν αἰφνης σωτήριος μὲν τῶν ἐσωτερικῶν αὐτοῦ δυνάμει ἐπὶ ῥώσιν, νέος δὲ ἐξωτερικὸς τῶν ἀγῶνων αὐτοῦ ἐπὶ κούρῃς.

Κατὰ τὰς δύο πρώτας ἀπὸ τῆς ἀλώσεως ἑκατονταετηρίδας, παχεῖα ἐπεκράτησεν ἀμάθεια ἐν ἀπάσαις ταῖς ἡπειρωτικαῖς ἑλληνικαῖς χώραις καὶ πάντεσσι σχεδὸν ἐκπαιδευτηρίων ἑλλείψις· τὰνάπαλιν δὲ ἀπὸ τῶν μέσων τῆς ἐπτακαίδεκάτης ἑκατονταετηρίδος καὶ ἐφεξῆς, πολὺς ἀνεψύχ' ἐν ταῖς χώραις ταύταις ζήλος πρὸς διάδοσιν τῆς ἑλληνικῆς παιδείας καὶ οὐκ ὀλίγα ἐκτιστήθησαν

οργαζέται πρὸς τοῦτο ἐπιτήδεια. Περὶ τοῦ πρώτου τῶν δύο τούτων ἀντιθέτων γεγονότων διελέθομεν ἤδη τινὰ ἄλλοτε (σελ. 498 τοῦ παρόντος τόμου) καὶ θέλομεν εἶπει πλείοτερα κάτω-τέρω, πραγματευόμενοι ἰδίᾳ τὰ κατὰ τὴν διανοητικὴν καὶ ἠθικὴν διάπλασιν τοῦ ἔθνους ἐπὶ τῶν χρόνων ἐκείνων. Ἐκεῖ δὲ θέλομεν ἐξηγήσει καὶ πόθεν ἐπέτειλεν ἡ ἡὺς τῆς νεωτέρας ἑλληνικῆς παιδείσεως. Ἐνταῦθα ἀρκεῖ νὰ παρατηρήσωμεν ὅτι αὕτη τοῦ ἑλληνισμοῦ ἡ ἀναζωπύρησις ἐτροπολόγησεν οὐσιωδῶς τὸν χαρακτῆρα τῶν πολιτικῶν αὐτοῦ ἀγώνων. Μέχρι τῆς ἐποχῆς ταύτης οἱ πατέρες ἡμῶν ἠγωνίζοντο ὡς χριστιανοὶ μᾶλλον κατὰ τῶν ρωμαεθανῶν, ἢ ὡς Ἕλληνας κατὰ τῆς ξενικῆς κυριαρχίας. Ἐγένοντο γὰρ ἀπόπειραί τινες ἰδρύσεως Ἑλληνικοῦ ἐν τῇ ἀνατολῇ κράτους, ὅταν ἡ ἐπὶ τοῦ κόρατος Καρόλου τοῦ Νευέρε, τοῦ μετό-νομαιέντος Κωνσταντίνου Παλαιολόγου. Ἀλλ' οἱ σπουδαιότεροι καὶ πρακτικώτεροι τῶν ἀγώνων διεξήχθησαν ὑπὲρ τῆς ἐνε-τικῆς κυριαρχίας, τὴν ὅποιαν οἱ ἡμέτεροι προετίμων ὡς ἐπὶ τὸ πλείστον τῆς ρωμαεθανικῆς. Ἡ συνείδησις τοῦ ἑλληνισμοῦ ἦτο ἐτι ἀμυδρά, ἐπεκράτει δὲ μᾶλλον ἡ τοῦ χριστιανισμοῦ συνείδησις· αὐτὸ τὸ ὄνομα τοῦ Ἕλληνας δὲν ἤκουετο εἰμὴ παρὰ τισιν εὐαριθμητάτοις λογίσις· τὸ δ' ἐπικρατοῦν ὄνομα ἦτο τὸ τοῦ Ῥωμαίου, ἢ Ῥωμιοῦ. Ἀλλ' ἀπὸ τῆς δεκάτης ὀγδόης ἐκα-τονταετηρίδος τὰ πράγματα μετέβαλον ἑψιν. Οἱ πατέρες ἡμῶν δὲν ἑπάυσαν τοῦ εἶναι χριστιανοὶ, ἀπαγε· ἀλλὰ ἐνίσχυσαν τὴν τοιαύτην αὐτῶν ιδιότητα, προσεκτινόμενοι ἐν ταύτῃ τὸ προ-νῆμα καὶ τὸ ὄνομα τοῦ Ἕλληνας. Ἐξηκολούθησαν μὲν πάντοτε ἐπιζητοῦντες ἐξωτερικὴν βοήθειαν, οὐδεὶς ὅμως τῶν ἀγώνων θοοῦς ἑαυτοὺς ἐπεχείρησαν, διεξήχθη ὑπὲρ ἑτεροφύλου χριστιανικῆς κυ-ριαρχίας, ἀλλ' ἅπαντες ὑπὲρ μόνῃς τῆς ἑλληνικῆς ἀνεξαρτησίας.

Ἐνῷ δὲ ἐπεβρῶννυτο οὕτω τὸ ἔθνικόν αἶσθημα, προσέκυψε συγ-χρόνως ἐξωτερικὸς ἐπικυρσὸς ἐπιτήδειος νὰ ἀναπληρώσῃ τὴν ἐκ τῆς Ἀνατολῆς ὑποχωρήσασαν δυτικὴν Εὐρώπην. Δὲν ἔχομεν ἀνάγκην νὰ εἰπωμεν ὅτι ὁ ἐξωτερικὸς οὗτος ἐπικυρσὸς ἦτο ἡ Ῥωσία. Οἱ κάτοικοι τῆς μεγάλῃς ταύτης χώρας εἶχον περιέλθει ἀπὸ τῆς 9 ἐτι ἐκατονταετηρίδος εἰς ποικίλας πρὸς τὸ βυζαντινὸν κράτος σχέσεις ὅτε μὲν φιλικὰς ὅτε δὲ πολεμίας, καὶ πολεμίας

μέλλον ἢ φιλικὰς (σελ. 91 καὶ ἐπ., 112 καὶ ἐπ., 140 καὶ ἐπ., 201 καὶ ἐπ., 237 καὶ ἐπ., 303 καὶ ἐπ. τοῦ δ' τόμου) μέχρι τῆς παραμονῆς τῶν σταυροφοριῶν ὅτε, ἕνεκα ποικίλων ἰδίων ἐξωτερικῶν καὶ ἐσωτερικῶν περιστάσεων, ἔπαυσαν ἐπὶ μακρὴν ἀναμνησθέντες εἰς τὰ τῆς Ἀνατολῆς πράγματα. Καὶ ἐξηκολούθησε μὲν ὑφισταμένη ἡ μεταξὺ τῆς ρωσικῆς καὶ τῆς ἑλληνικῆς ἐκκλησίας οἰκειότης κατὰ τε τοὺς τελευταίους τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους χρόνους καὶ κατὰ τοὺς πρώτους τοῦ ὁσμανικοῦ (σελ. 547 καὶ ἐπ. τοῦ παρόντος τόμου). Ἀλλὰ πολιτικῶς δὲν ἤρχισαν ἡ Ῥωσία γὰρ ἐπενεργῆ αὐτῆς ἐπὶ τῆς Ἀνατολῆς εἰμὴ ἀποὺ περὶ τὰ τέλη τῆς 17 καὶ τὰς ἀρχὰς τῆς 18 ἑκατονταετηρίδος ἐτάχθη ὑπὸ τὴν σιδερεῆ καὶ μεγαλοπράγμονα χεῖρα τοῦ Πέτρου τοῦ μεγάλου. Τότε ὅμως ἀπέβη ἀμέσως ὁ ἐπικινδυνότερος τῶν ὁσμανιδῶν ἀντίπαλος, καὶ μετ' οὐ πολὺ ἡ εὐρωπαϊκὴ πολιτικὴ ὥς πρὸς τὴν Ἀνατολὴν διερρέθη εἰς δύο ἀντίθετα στρατόπεδα· τὸ μὲν, οὐ πρόστατο ἡ Ῥωσία (διότι μέχρι τοῦ τέλους τῆς 18 ἑκατονταετηρίδος καὶ ἡ Αὐστρία συνέπραττε μετ' αὐτῆς) ἐπολιτεύετο εἰς τρόπον προδήλως φέροντα πρὸς τὴν κατάλυσιν τοῦ ὁσμανικοῦ κράτους· τὸ δὲ, οὐκ ἐπὶ τὰτα ἡ Ἀγγλία (διότι ἡ Γαλλία ἀπὸ τοῦ τοῦ τέλους τῆς προηγουμένης ἑκατονταετηρίδος πολλάκις διετέλεσε πολεμία τῆς Τουρκίας) ἀνέγραψεν, εἰς τὴν σημαίαν αὐτοῦ τὴν τοῦ ὁσμανικοῦ κράτους ἀκαταλύτητα, ἰδίως διότι ἐπρόβλεπε μὴ ἡ κατάλυσις αὐτῆ ἀποδῇ πρὸς ὄφελος τῆς Ῥωσίας. Τὰ δύο ταῦτα ἀντίθετα στρατόπεδα ἐποίησαν ἕκαστε πολλὰς ἀμοιβαίας παραχωρήσεις, καὶ πιθανώτατα ἐπὶ τέλους θέλωσιν εἶθαι εἰς συμπέρασμα τι ὅσον ἐνεστὶν ἱκανοποιῶν τὰ ἑκατέρω ἀμφότερα. Ἀλλ' ἐν τῷ μεταξὺ τούτῳ καὶ ἐν τῷ μίᾳ τῶν ἀντιπεριστάσεων τῶν ὁποίων προεκάλει ἡ ἐκ διαλειμμάτων προκίπτουσα εἰς μέσον ἀντίθεσις ἐκείνη, τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος, τὸ ὁποῖον οὐδὲν ἄλλο ἐπεζῆτει εἰμὴ τὴν ἰδίαν ἀνεξαρτησίαν, εἰρέθη πολλάκις εἰς δεινὴν ἀμνηχανίαν.

Εἶναι ἀληθές ὅτι ἡ Ῥωσία κινήσασα εἰς ἐπανάστασιν τοὺς ῥωγιάδες, Σλαῦους, Ἀλβανούς, Ἑλληνας, οὐδὲν ἄλλο ἐπραξεν ἢ νὰ μιμηθῇ τὴν πολιτικὴν τῶν δυτικῶν δυνάμεων· ἐφ' ὅσον αἱ δυτικαὶ δυνάμεις πολέμιαι εὖσαι τῆς Ὑψηλῆς Πύλης εἶχον

τὴν ἀνάγκην τῆς συνδρομῆς τῶν βασιάδων. Οἱ δὲ βασιάδες πάν-
τιν, καὶ μάλιστα οἱ Ἕλληνες, πολλάκις ὑπακούσαντες εἰς τὴν
φωνὴν ἐκείνην καὶ πολλάκις ἐπαναστάντες ἢ τῇ ὑποκινήσει τῆς
Ῥωσίας ἢ ἐπ' ἐλπίδι ὅτι θέλουσι λάβει τὴν συνδρομὴν αὐτῆς, οὐ-
δὲν ἄλλο ἐπραξαν εἰμὴ ὅ,τι τοσούτον ἦτο αὐτοῖς σύνηδες ἐπὶ το-
σαύταις ἐκατονταετηρίδαί, ὅτε διετέλεσαν ἀδιακόπως ἐπαναστα-
τοῦντες καὶ συνομνύοντες ἐπὶ τῇ προκλήσει τῆς Ἑνετίας, τῆς
Νεαπόλεως, τῆς Ἰσπανίας, τῆς Γαλλίας. Ἀλλὰ κατὰ τινὰ αἰ-
σχέσεις τῆς Ῥωσίας πρὸς τὴν Ἀνατολὴν ἀπέβησαν διάφοροι τῶν
προτέρων τῆς ἄλλης Εὐρώπης σχέσεων. Ἡ Δύσις μέχρι τῆς 18
ἐκατονταετηρίδος εἶχε διατελέσει ἀμυνομένη μᾶλλον ἢ ἐπιτιθε-
μένη· καὶ μὲν ἐκτόρυξε παλάκις ὅτι ἐπέρχεται ἐπὶ τὴν κατάλυ-
σιν τοῦ ὀσμάνικοῦ κράτους, πράγματι ὅμως ἐκίδετο μᾶλλον ὑπὲρ
τῆς ἰδίας σωτηρίας, καὶ ἅμα ἐπεισθὼν ὅτι τὸ κράτος ἐκεῖνο ἀπέβη
αἰκνύονον, οὐ μόνον ὑπεχώρησεν ἀλλὰ καὶ τὴν προστασίαν αὐ-
τοῦ ἀνέλαθεν. Ὁ δὲ Ῥωσικὸς ἀγὼν ἤρξατο ἀφ' ἧς πρόδηλος
κατέστη ἡ τῶν Ὀσμανιδῶν παρακμή· Δὲν θέλομεν ἐπαναλά-
βει τὰ πολλάκις θρυληθέντα, ὅτι ὁ μέγας Πέτρος ἀπέβλεψεν
ἐκ πρώτης ἀφστηρίας εἰς τὴν κατὰκτησιν τῆς Κωνσταντινου-
πόλεως καὶ ὅτι τὴν ἐπιτυχίαν τοῦ σκοποῦ τούτου ἐσύστησεν
εἰς τοὺς διαδόχους· ὡς κύριον καὶ ἀμετάθετον ὄλων αὐτῶν τῶν
προσπαθειῶν μέλημα. Ὁμολογοῦμεν ὅτι ἀπὸ τοῦ Πέτρου τοῦ με-
γάλου καὶ ἐφεξῆς πολλάκις ἡ Ῥωσία ἐγραψε καὶ ἐνίοτε ἐπολι-
τεύθη μέχρι τινὸς εἰς τρόπον δικαιολογούντα τὰ θρυλήματα
ἐκεῖνα. Ἀλλ' ἐξετάζοντες ἀκριβέστερον τὰ κατὰ τὴν πολιτικὴν
αὐτῆς πορείαν, δὲν δυνάμεθα νὰ ἀρνηθώμεν ὅτι αὕτη ἐρρυθμίσθη
μᾶλλον κατὰ τὰς ἐκάστοτε ἀνάγκας καὶ περιστάσεις ἢ κατὰ
προεσχεδιασμένον τι βούλευμα. Ἡ εὐλογία ἀνάγκη ἦν εἶγε νὰ
καταλάβῃ τὴν ἀρκτικὴν παραλίαν τοῦ Εὐξείνου Πόντου, ἀρκεῖ
ἵνα ἐξηγήσῃ τοὺς πρώτους κατὰ τῆς Τουρκίας ἀγῶνας· τὸ δὲ
συμφέρον τὸ ὅποιον εἶχε νὰ ἐξασθενήσῃ τὸν ἀντίπαλον δι' ἐσωτε-
ρικῶν περισπασμῶν, ἀρκεῖ ἵνα ἐξηγήσῃ τὰς ἐπαναστάσεις ὅσας ὑπε-
κίνησε κατ' αὐτοῦ διὰ τῶν βασιάδων. Ἐν τῷ μεταξύ ἡ Ῥωσία
ἐπεζήτησε καὶ τὴν ἀποκλειστικὴν προστασίαν τῶν ὀρθοδόξων τῆς
Ἀνατολῆς, ὅπως ἄλλοτε ἡ Γαλλία εἶχεν ἐπιτύχει τὴν ἀποκλειστι-

κὴν προστασίαν τῶν καθολικῶν· ἐπειδὴ δὲ ὅλοι σχεδὸν οἱ ῥωγιάδες ἦσαν ὀρθόδοξοι, ἡ ῥωσικὴ προστασία συνεπήγετο ἐπὶ ῥοὴν πολὺ ἐπικινδυνότεραν τῆς γαλλικῆς. Ἀλλὰ μεταξὺ ἐπὶ ῥοῆς καὶ κατακτήσεως, τὸ χάσμα εἶναι ἐτι μέγα. Ἐπὶ μὲν μάλιστα σιγμὴν, περὶ τὰ τέλη τῆς 18 ἑκατονταετηρίδος, ἡ Ῥωσία ἐφάνη σπουδαίως ἐπιχειρήσασα τὴν ἰδρυσιν ἐν Κωνσταντινουπόλει αὐτοκράτορος χριστιανικοῦ κράτους. Δὲν ἀξιῶμεν ὅτι θέλει ἐπανέλθει ἀναμφιβόλως εἰς τὴν ἰδέαν ταύτην, οὐδ' ὅτι θέλει ἀρκεσθῇ εἰς ὅσα ἐκτέλεσται. Ἀλλὰ λέγομεν ὅτι τὴν σήμερον τὰ μεγάλα κράτη δὲν δύνανται νὰ ἔχωσι πολιτικὴν ἐκ προαιτίου ἀμετακλήτως προδιαγεγραμμένην, κατὰ μόνον τὸ ἴδιον αὐτῶν συμφέρον, διότι ὑπάρχουσιν ἕτερα μεγάλα κράτη ἔχοντα ἀντίθετα συμφέροντα, καὶ ἐκ τούτου προκύπτει ἰσορροπία τις δυνάμεων καὶ ἀποτελεσμάτων. Δὲν ἔχομεν δὲ χρεῖαν νὰ προσθέσωμεν ὅτι ἀδίκως πρὸ πάντων ἡ δυτικὴ Εὐρώπη κατεδίκασεν ἡμᾶς πολλάκις ὡς ὑπερτροφῶντας τυφλῶς τὰ τῆς Ῥωσίας συμφέροντα. Εἰς τὴν πλάων ταύτην ἔδωκαν ἀφορμὴν δύο τινά· πρῶτον, ὅτι ἀπὸ τῆς 15 μέχρι τῆς 18 ἑκατονταετηρίδος οἱ Ἕλληνες προσέκησαν πολλάκις τῆς ὁσμανικῆς οὐρανὴν ὡς χριστιανικὴν κυριαρχίαν· καὶ δευτέραν ὅτι διὰ τὰ ἐμὸδαξον τῆς Ῥωσίας, ὑπελήφθησαν ἐτι προθυμότεροι νὰ ὑποκύψωσιν εἰς αὐτήν. Ἀλλ' ἐν ἡ δυτικῇ Εὐρώπῃ ἐμελέτα ἀκριβέστερον τὰ κατὰ τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος ἐπὶ τῆς τουρκοκρατίας, ἤθελε πεισθῇ ὅτι, διὰ τὴν ἐπελθεῖσαν ἐπὶ τέλους εἰς τὸ φρόνημα αὐτοῦ μεταβολὴν, οἱ Ἕλληνες ἀπὸ τῆς 18 ἑκατονταετηρίδος καὶ ἐφεξῆς δὲν ἠγωνίσθησαν εἰμὴ ὑπὲρ τῆς ἰδίας πάντοτε ἀνεξαρτησίας, ἀποβλέποντες εἰς τὴν Ῥωσίαν ὡς εἰς σύμμαχον, οὐχὶ ποτὲ ὡς εἰς μέλλοντα δεσπότην.

Ἡ πρώτη γνωστὴ ἐνέργεια τοῦ Πέτρου τοῦ μεγάλου εἶναι ἡ ἀπὸ 28 μαρτίου 1711 προκήρυξις αὐτοῦ πρὸς «πάντας τοὺς πιστοὺς καὶ πάντας τοὺς μητροπολιτάδας ὅπου μᾶς ἀγαποῦν, καὶ τοὺς βοηθοὺς καὶ τοὺς περὶ αὐτοὺς, καὶ τοὺς πρεσβυτέρους τῶν κληρικών, καὶ τοὺς καπιτάνους, καὶ τὰ ἄλλα παλληκάρια, καὶ πάντας τοὺς χριστιανούς ὅπου εἶναι εἰς τὴν πίστιν μας καὶ πάντας τοὺς παπὰδες». Ἡ προκήρυξις αὕτη, ὡς ἐκ τῆς χρονολογίας αὐτῆς συνάγεται, ἀπεστάλη ὀλίγους μῆνας πρὶν ὁ μέγας Πέτρος

πάθη τὸν γνωστὸν ἐκείνον περὶ τὸν Προῦτον ἀποκλεισμόν, οὐ ἔνεκα ἡναγκάσθη νὰ συναμολογήσῃ πρὸς τοὺς Τούρκους εἰρήνην διὰ πολλῶν ὑποσχέσεων καὶ παραχωρήσεων, ὧν οὐδεμίαν ἐξεπλήρωσεν ἅμα ἀπαλλαγείς τοῦ κινδύνου. Διὰ δὲ τῆς προκηρύξεώς του καλέσας εἰς ἐπανάστασιν ἅπαντας τοὺς ἐνταῦθεν τοῦ Ἰστροῦ χριστιανούς, ἔλεγε πρὸς τοὺς ἄλλους· «Ἐγὼ σὰς κράζω εἰς τὸ ἀσκήρι μου καὶ εἰς τὸ μεγάλο τάμπουρό μου, καὶ ἐσεῖς νὰ φέρετε καὶ πιστοὺς σας φίλους. Μὲ τὴν δύναμιν τοῦ σπαθίου μου νὰ εὑρετε ἡσυχίαν καὶ νὰ γλυτώσετε ἀπὸ τοὺς Τούρκους. Καὶ ὅτι τιμὴν σὰς ἔκαμαν οἱ μεγάλοι ἀφεντάδες καὶ οἱ μεγάλοι ἀγάδες, καὶ ἐγὼ παρόμοια θέλω σὰς τὴν κάμνει. Διὰ τὴν λύτρωσίν σας ἐμπαίνω εἰς τὰ βάρσανα καὶ θέλω νὰ με βοηθήσετε, καὶ μετὰ ταῦτα θέλει σὰς δώσει ὁ Θεὸς τὸ πᾶσα καλὸ καὶ θέλετε εἶρεν ἐκ μέρους μου τιμὴν καὶ εὐσπλαγχνίαν.» Τὸ κήρυγμα ἐν τούτοις τοῦτο, οὐδέν, καθόσον γνωρίζομεν, ἐπέσχεε πρακτικὸν ἀποτέλεσμα. Εἰς μὲν τὰς βορειοτέρας ἐπαρχίας τοῦ ὁσμανικοῦ κράτους, οὐδεὶς χριστιανὸς ἐμνήσθη· ἄδελον δὲ εἶναι ἐὰν αἱ κατὰ τοὺς χρόνους τούτους δεινὴν τῶν Τούρκων σφαγὴν ἐπιχειρήσαντες ἄρματωλοι ὑπὸ τὸν Τσεκάραν, διέπραξαν τοῦτο παρορμηθέντες ὑπὸ τῆς φωνῆς ἧτις ἀντήχησεν ἐκ τοῦ βορρᾶ. Ἄλλ' ἡ ἡθικὴ αὐτῆς ἐντύπωσις ἀπέβη ἀμολογαυμένως μεγάλη. Ἐνθ' οἱ λόγιοι τοῦ ἔθνους ἔγραφον περὶ τοῦ Πέτρου ἐγκώμια ὑπερβαίνοντα πᾶν μέτρον λόγου, ἀναφωνοῦντες μὲν περὶ αὐτοῦ· «ὦ τελειότατον ἔργον τοῦ Θεοῦ! ὦ τελειότατον δῶρον ἐκ τοῦ Θεοῦ καταπεμφθέν!» προτρέποντες δὲ αὐτὸν εἰς ἀδιάκοπον κατὰ τῶν Ἀγερηνῶν πόλεμον· ἐνῶ τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἐμνημονεύετο ἐν ταῖς ἐκκλησίαις καὶ δημοτελεῖς ἐγίνοντο δεήσεις ὑπὲρ τῆς ταχείας ἐλεύσεως τοῦ νέου Μεσσία, εἰς τὰ βουνὰ τῆς Ρούμελης ἀντήχει τὸ δημοτικὸν ᾄσμα·

Ἀχόμα τοῦτ' τὴν ἀνοιξι,
 βαγιάδες, βαγιάδες,
 τοῦτο τὸ καλοκαίρι,
 καὶ μένη Ρούμελη
 ὅσο νὰ βῇ ὁ Μόσκοβος,
 βαγιάδες, βαγιάδες,
 νὰ φέρῃ τὸ σφερί,
 Μπαρτὰ καὶ Ρούμελη.

Τὸ περίεργον εἶναι ὅτι ὀλίγας δεκάδας ἐτῶν πρὸ τῆς ἐποχῆς ταύτης, περὶ τὰ μέσα τῆς 17 ἑκατονταετηρίδος, αὐτὴ ἡ Ἑντία προέτρεψε τὸν Κοῦτα Γεράσιμον Βλάχον νὰ ἀπευθῇ πρὸς τὸν πατέρα τοῦ Πέτρου τοῦ μεγάλου δέξιν προκαλεῖσθαι αὐτὸν εἰς πόλεμον κατὰ τῶν Τούρκων καὶ παρστήσασιν αὐτῷ τὸ βέβαιον τῆς νίκης, τὸ βῆδριον τῆς τῶν Ἀγαρηῶν καταλύσεως καὶ τὸ χρῆσιμον τῆς κῶν Ἑλληνοφροναίων ἐλευθερίας. Εἶναι ἀλλήθες ὅτι ἐκ τοῦ μηνύματος τοῦ Πέτρου τοῦ μεγάλου σιγήγετο μᾶλλον, ὅτι οἱ χριστιανοὶ τῆς Ἀνατολῆς ἐκαλοῦντο εἰς τὰ ὅπλα, ἵνα ἀπαλλαγέντες τῆς ὁσμανικῆς κυριαρχίας, ὑποβληθῶσιν εἰς τὴν ἐπαύριον ῥωσικῇ. Καὶ μετ' ὀλίγα ἔτη, ἐπὶ τῆς βασιλείας Ἀννης ἐπὶ τῆς ὁποίας νῦν δισπαρήσαν εἰς τὴν Τουρκίαν ἐπαναστατικαὶ προκηρύξεις, ὁ ῥώσος ἀρχιστράτηγός Μύνιχ ἐθεσίου, ὅτι οἱ Ἕλληνες ὑπολαμβάνουσι τὴν αὐτοκρατίαν ὡς ῥῥιμοὶ αὐτῶν κυρίαρχοι. Ἀλλὰ καὶ ἂν ὑποτεθῇ ὅτι ταῦτα πάντα ἐλέγχοντο σπουδαίως, ἡ βραδύτερον βασιλεύσασα Αἰκατερίνα ἡ μεγάλη, ἐπὶ τῆς ὁποίας κατὰ πρῶτον ἐπανεστήσαν οἱ χριστιανοὶ τῆς Ἀνατολῆς διὰ προτροπῆς καὶ συμμαχίας τῶν Ῥώσων, μετέβαλεν, ὡς φαίνεται, γνώμην περὶ τῆς μελλούσης τύχης τῶν χωρῶν ὅσαι ἀπετέλουν μέρος τοῦ ὁσμανικοῦ κράτους, καὶ, μετὰ τὴν ἀποτυχίαν τοῦλάχιστον τοῦ κινήματος τοῦ 1790, ἐκρίνε πρακτικωτέρην τὴν ἐκ τῶν χωρῶν τούτων σύγκρότησιν ἰδίας χριστιανικῆς αὐτοκρατορίας.

Αἱ πρῶται τῆς Αἰκατερίνης ἐπαναστατικαὶ ἐνέργειαι ἤρχισαν τῷ 1766 διὰ τοῦ ἐκ Πετροπόλεως εἰς τὴν Ἑλλάδα σταλέντος Γεωργίου Παπάζωλη, ὅστις, γεννηθεὶς εἰς Σιάτιστάν τῆς Μακεδονίας, εἶχεν εἰέλθει εἰς τὴν στρατιωτικὴν ὑπηρεσίαν τῆς Ῥωσίας καὶ διετέλει τότε λοχαγὸς τοῦ πυροβολικοῦ. Ὁ Παπάζωλης ἦλθε κατ' ἀρχὰς εἰς Ἡπειρον, ὅπου πάντες, κληρικοὶ, ἄρματωλοι, πρῶχοι καὶ λαός, ὑπεδέχθησαν ἐνθουσιᾶς τὰς προτάσεις καὶ ὑποσχέσεις αὐτοῦ. Ἐπειτα δὲ κατήλθεν εἰς Ἀκαρνανίαν, συνεννοήθη μετὰ διαφόρων πολιτικῶν προυχόντων καὶ τῶν ἄρματωλῶν Χρήστου Γρίβα καὶ Σταθᾶ Γεροδήμου, κατήχησεν εἰς Ἀγγελόκαστρον μὲν τὸν ἄρματωλὸν Λαχοῦρην, ἐν Μεσολογγίῳ δὲ

τὸν διδάσκαλον Παναγιώτη Παλαμῶν καὶ ἐξαπέστειλεν ἀπο-
στόλους εἰς Ναυπακτίαν, Δωρίδα καὶ Παρνασσίδα. Τότε διεπέ-
ρασεν εἰς Πελοπόννησον καὶ ἦλθε πρὸ πάντων εἰς Οἶτυλον, ὅπου
ἦμωσ αἱ Μονιᾶται, οἱ διὰ τῆς πείρας πολλῶν προηγουμένων ἐπα-
ναστάσεων. διδασθέντες, ἔθεντο ὡς ἄρον ἀπαράβατον τῆς κινή-
σεως αὐτῶν, τὴν ἐν Πελοποννήσῳ ἀφίξιν πραγματικῆς τῶν Ῥώ-
σων ἐπικυρίας. Ἡ ἀπάντησις αὕτη ἀπεφασίσθη ἐν γενικῇ συνε-
λεύσει τῶν ὀπλαρχηγῶν καὶ πρωτογέρον τῆς Μάνης, ὧν προτ-
στάντο οἱ ἀδελφοὶ Μαυρομιχάλοι. Ἀνάλογος δὲ ἀπάντησις ἐδόθη
αὐτῇ καὶ εἰς Καλαμάρας, ὅπου ἔχουσιν ὁ παντοδύναμος παρὰ τε
τοῖς Ἑλλήσι καὶ τοῖς Τούρκαις Παναγιώτης Μπενάκης, ἑγγονος
ὧν τοῦ γυνεστοῦ ἦδη εἰς ἡμᾶς ἡγεμόνος τῆς Μάνης Δυμπαράκη.
Ἐν τῇ κρίσει αὐτοῦ προύχοντες τιναί καὶ κληρικοὶ ἐπίσημοι τῆς
Πελοποννήσου, ἀκούσαντες τὰς προτροπὰς καὶ ἐπαγγελίας τοῦ
Παπαζώλη καὶ βασανίσαντες τὰ περὶ τοῦ κινήματος, ὑπέγραψαν
συνθήκην ἐν ᾗ ὑπέσχοντο μὲν τὴν ἐπανάστασιν 100,000 Ἑλλή-
νων, ἀλλὰ ὑπὸ τὸν ἄρον ὅτι θέλουσι παραχωρηθῇ αὐτοῖς τὰ ἀναγ-
καῖα ἅπλα καὶ ὅτι θέλουσιν ἐμφανισθῇ εἰς τὰ παράλια τῆς Πε-
λοποννήσου. πολλὰ ῥωσικά. Οἱ δὲ ἄλλοι ἐπισημότεροι τῶν ἐν Πε-
λοποννήσῳ ἀρχιερέων καὶ προυχόντων μεθ' ὧν ὁ Παπαζώλης συν-
ενοήθη ἦσαν, οἱ μητροπολίται Κορίνθου, Παλαιῶν Πατρῶν καὶ
Λακεδαιμονίας, ὁ πρῶν Πατρῶν νῦν δὲ πρόεδρος Κερκῆς καὶ
Καλαβρύτων Δανιὴλ, ὁ πρεσβύτερος Παναγιώτης, μέγας οἰκονό-
μος τῶν Καλαβρύτων, εἰ πρεστοὶ Σπάρτης Ἰωάννης Μελιτάκης
καὶ Ἰωάννης Καφαντζίς, Κορίνθου, Γεωργαντᾶς καὶ Σπυρίδων
Νατάρᾶς, καὶ Πατρῶν, Πάλος. Συγχρόνως καὶ ἕτεροι ἀπόστολοι
διέτρεχον τὴν τε Ἑλλάδα καὶ τὰς βορειοτέρας χώρας, Μολδο-
βλαχίαν, Σερβίαν, Μαυροβούνιον, κατηχοῦντες τοὺς χριστιανοὺς
καὶ προτρέποντες αὐτοὺς νὰ ἄρῃσιν ἅπλα ὑπὲρ τοῦ ἱεροῦ ἁγῶνος
ὥστε μέγας βραχισμὸς ἐπεκράτει καθ' ὅλην τὴν ἐντεῦθεν τοῦ Ἰ-
στρου χερσόνησον, ὥστις δὲν ἦτο δυνατόν νὰ διαφύγῃ τὴν προσ-
οχὴν τῶν Ὀσμανιδῶν. Ἐντεῦθεν καὶ πρὶν γίνῃ τι σπουδαῖον, ἤρ-
χισαν νὰ πίπτωσι θύματά τινα καὶ πρὸς τοὺς ἄλλους. ἐπαρατο-
μήθη τῷ 1767 ὁ τῆς Λακεδαιμονίας μητροπολίτης Ἀνανίας Λαμ-
πάρδης ὁ ἐκ Δημητσάνης. Ὅτε δὲ κατὰ ὀκτώβριον τοῦ 1768 ἐκῆ-

ρύχθη ὁ μεταξὺ Τουρκίας καὶ Ῥωσίας πόλεμος, διετάχθη γενικὸς ἀφοπλισμὸς τῶν Ἑλλήνων, πολλαὶ καταθλίψεις ἐγένοντο εἰς πᾶσαν ἑλληνικὴν κοινότητα, πολλοὶ χριστιανοὶ ἐσφάγησαν ὑπὸ τοῦ ἀχαικῶντου στρατοῦ. Ὁ οἰκουμενικὸς πατριάρχης Μελέτιος Β', ἀφ' οὗ πολλαχῶς ἐστρέβλωθη, ἐξωρίσθη ἡμιθανὴς εἰς Τένεδον, συνεφυλακίσθησαν δὲ μετ' αὐτοῦ, παρεκτός· πολλῶν ἄλλων, ὁ ἀρχιεπίσκοπος καὶ ὁ οἰκονόμος τῆς μεγάλης ἐκκλησίας, ἐξ ὧν ὁ μὲν οἰκονόμος ἀπέθανε στρεβλούμενος, ὁ δὲ ἀρχιεπίσκοπος ἐπέζησε κακῶς ἔχων. Ἀλλὰ καὶ οἱ ἐν Κωνσταντινουπόλει πολιτικοὶ ἄρχοντες ἐπλήρωσαν τὸν φάρον αὐτῶν εἰς τὰς ὑπονοίας· τὰς ἐπιτάς ἢ σημανικὴ κυβέρνησις δὲν ἔπαυεν ἔχουσα περὶ τῶν ἀδελείπτων ὑπὲρ ἀνεξαρτησίας πόθων τοῦ ἔθνους. Τῇ 8 σепτεμβρίου 1769 ἀπεκεφαλίσθησαν ὡς ἑνοχοὶ ἐσχάτης προδοσίας ὁ πῆς Μολδαυίας ἡγεμὼν Ἰωάννης Καλλιμάχης καὶ ὁ μέγας διερμηνεύς Νικόλαος Δούτσος. Τελευταῖον λήγοντος τοῦ φεβρουαρίου 1770 ἡγευροδόλησεν εἰς Οἰτύλον ἡ πρώτη μοῖρα τοῦ ἐκ βαλτικῆς εἰς τὴν μεσόγειον καταπλεύσαντος ρωσικοῦ στόλου ὑπὸ τὸν Θεόδωρον Ὁρλώφ. Δυστυχῶς αἱ μεγάλαι ἐπαγγελίαι, ἃς ἔδωκαν προηγουμένως οἱ πολιτικοὶ καὶ ἐκκλησιαστικοὶ πρὸνχοντες, ὅτι μυριάδες Ἑλλήνων θάλουσιν ἐξεγεσθῆ ἅμα ἐμφανισθῶσιν εἰς τὰν παράλιον τῆς Πελοποννήσου, πλοῖα ῥωσικά, δὲν ἐπληθύνουν καθ' ὁλοκληρίαν. Τὰ πλοῖα ταῦτα δὲν ἐκόμισαν ἀρκετὰ ὄπλα· ἴσως δὲ καὶ οἱ τρόποι ταῦ ἀρχηγῶν αὐτῶν δὲν ἦσαν ἐπιτήδευσι νὰ δελεάσωσι τοὺς ἡμετέρους. Τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι ὀλίγοι σχετικῶς Μανιάται ὑπήκουσαν κατ' ἀρχάς εἰς τὰς προτροπὰς αὐτοῦ καὶ τὰς ὑποσχέσεις καὶ ἐκ τούτων συνεκρατῆθησαν δύο εὐάριθμα σώματα ἐπονομασθέντα, ἀκατολικὴ καὶ δυτικὴ τῆς Σπάρτης λεγεῶν, ἐξ ὧν ἡ δυτικὴ συγκεκμημένη ἐκ 200 Ἑλλήνων καὶ 12 Ῥώσων καὶ ὑφ' ἐνὸς ῥώσου λοχαγοῦ διοικουμένη, εἰσῆλθεν εἰς τὰς Καλάμας ὅπου ὁ Μπενάκης ὤρκισθη πίστιν τῇ αὐτοκρατορίσσει. Ἡ λεγεὼν αὕτη ἐκυρίευσεν καὶ τὴν Κυπαρισσίαν, ἐξετράπη ὁμῶς εἰς πολλὴν λεηλασίαν οὐ μόνον τουρκικῶν χωρίων ἀλλὰ καὶ ἑλληνικῶν. Ἡ δὲ ἀντατακικὴ λεγεὼν μὴ οὕσα πολυαριθμοτέρα τῆς ἄλλης καὶ διατελοῦσα ὑπὸ τὸν Μυκάνιον Ἀντώνιον Ψαρὸν, κατέλαβε τὸν Μισθρᾶν καὶ μετὰ τὸ γεγονὸς τοῦτο ἐπολλαπλασιάσθη εἰς ἱκανὰς

χιλιάδας ἀνδρῶν, ὧν οἱ πλεῖστοι Μανιάται, οἵτινες καὶ ἐνταῦθα ἐξετραχηλίσθησαν εἰς πολλὴν διαρπαγὴν καὶ πρὸ πάντων εἰς δεινὴν σφαγὴν τῶν διὰ συνθήκης παραδοθέντων Τούρκων.

Τὰ κατ' ἄρχας λοιπὸν διαπραχθέντα δὲν ἦσαν οὔτε πολλὰ οὔτε μεγάλα, ἥκιστα δὲ ἐνδοξα ἐγένοντο τὰ κατὰ τὸν Ὀρλώφ, ὅστις παρακτὸς τῶν ὀλίγων Ῥώσων ὁσούς συγκατέμιξε μετὰ τῶν δύο λεγόντων, ἐπέχειρσεν τὴν πολιορκίαν τῆς Κορώνης διὰ τριῶν πλοίων καὶ 400 Ῥώσων, Μαυροβουνιωτῶν, Σκλαβούνων καὶ Μχ-νιατῶν, ἀλλὰ δὲν ἠδύνατο νὰ κυριεύσῃ αὐτήν. Ὅσον ὅμως εὐ-τελὴς καὶ ἂν ὑπῆρξεν ἡ ἀρχὴ τοῦ ἔργου, ἐπεὶδὴ ἐξαγκάσθη ὑπὸ τῆς φήμης καὶ εὗρε πεδῖον εὐφλεκτον, ἐπήγαγε τάχιστα τὴν ἐξέ-γερσιν πολλῶν ἐλληνικῶν χωρῶν. Διὰ μίαν, κατὰ μῆνα μάρτιον, ὕψωσαν τὴν σημαίαν τῆς ἐπαναστάσεως ἐν Αἰγίῳ μὲν ὁ μητροπολίτης Πατρῶν Παρθένιος, ἐν Κορινθίᾳ δὲ ὁ Γεώργιος Νοταρᾶς μετὰ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Νικακάρου μητροπολίτου Κορίνθου, ἐν τῇ ἐπαρ-χίᾳ Φαναρίου ὁ προκοστὴς Ἀνδριτζαίνης Ἀναστάσιος Χριστόπου-λος, ἐν Βάλτῳ ὁ Σταθᾶς Γεροδήμας, ἐν Βονίττῃ καὶ Ξηρόμέρῳ ὁ Χρῆστος Γρίβας, ἐν Ἀγγελοκάστρῳ ὁ Γεώργιος Λαχούρης, ἐν Μέ-σολογγίῳ ὁ Παναγιώτης Παλαμᾶς, ἐν Κραββάροις ὁ Κωνσταντῆ-νος Σουσιμάνης, ἐν Λειδιωρικίῳ ὁ Λωρᾶς, ἐν Παρνασσίδι ὁ Κομνη-ὸς Τράκας, ἐν Λεβαδείᾳ ὁ Ἰωάννης Καλπούζος καὶ ἐν Μεγαρίδι ὁ Μητρομάρας. Πανταχόθεν ἐζητοῦντο ῥωσικὰ βοηθήματα· ἐκ Θεσσαλίας μὲν ἀνηγγέλλετο ὅτι 40,000 ἄνδρες ἐκινήθησαν ἐν Κρήτῃ δὲ ἐκήρυξε πτὴν ἐπανάστασιν ὁ Δασκαλογιάννης

ἀποῦτον τῶν Σφακιῶν κ' ἦτον καὶ νοικοκύρις,
κ' ἔκανεν περὶ κάλει νὰ γίνῃ Ῥωμοσύνη·
ἐφ' ᾧ πρὸ ἐτῶν συναρκοῦτο μετὰ τοῦ Μπανάκη καὶ τῶν Μανια-
τῶν καὶ ἐγκαίρως εἶχε κομίσαι εἰς Σφακιὰ ἱκανὴν ἐφοδίαν προ-
μήθειαν. Πλήν τοῦτοῦ πάλλῃ πλοῖα τῶν νήσων τοῦ Αἰγαίου
πελάγους ἀνεπέσασαν ῥωσικὴν σημαίαν, δὲν ἔμεινε δὲ ἀμέτοχος
τοῦ ἀγῶνος καὶ ἡ Ἐπτανήσος, εἰς ὃ συνετέλεσε πρὸς ταῖς ἄλλαις
ὅτι πολλοὶ ὑπῆρχον αὐτῇ. Πελοποννήσιοι καὶ Στερεολλοαδίται, ἄλ-
λοι μὲν πρὸ χρόνου μακροῦ, ἄλλοι δὲ πρόσφατως μεταναστεύσαν-
τες. Ὅπως ἐν ἀρχῇ τῆς τελευταίας ἐπαναστάσεως ἡ ἀγγλικὴ
κυβέρνησις, οὕτω καὶ τότε ἡ ἐνετικὴ ἐπρεσπάθησε νὰ ἀναστείλῃ

τὴν ὁρίην ταύτην τῶν Ἑπτανησίων διὰ δημεύσεων καὶ ποικίλων ἄλλων στρατιωτικῶν καὶ ναυτικῶν διατάξεων. Ἀλλ' εἰς μάτην 2,000 Ζακύνθιοι ὑπὸ τοῖς ἀρχηγοῖς Μακρῆν, Κλάδην, Φορτοῦνην, Ξανθόπουλον, Ἡρακλειώτην καὶ Σέρραν εἰσέβαλον εἰς τὴν Ἠλιδα· 3,000 δὲ Κεφαλλῆνες ὑπὸ τὸν Σπυρίδωνα καὶ τὸν Ἰωάννην Μεταξᾶν, τὸν Γρηγόριον Πανᾶν, τὸν Σπυρίδωνα Λυκαερδόπουλον καὶ τὸν Νικόλαον Φωκᾶν ἐπολιορκήσαν τὰς Πάτρας. Οἱ Τούρκοι ἔπαθον ἀπανταχοῦ ἐν Πελοποννήσῳ καὶ ἐν τῇ Στερεᾷ τὰ πάνδενα, ἀλλὰ τινες τῶν ἐπαναστατῶν καὶ ἰδίως οἱ Μανιάται οὕτε τῶν χριστιανῶν ἐφείδοντο.

Ἐν τῷ μεταξὺ ἐφθάσε τῇ 23 ἀπριλίου εἰς Κορώνην καὶ ἡ ἑτέρα ναυτικὴ τῶν Ῥώσων μοῖρα ὑπὸ τὸν Ἀλέξιον Ὀρλόφ, ὡς τε ὁ Ῥωσικὸς στόλος ἀπληρτίσθη ἔκτοτε εἰς δέκα διώκτα καὶ πάντε μονόκροτα (φρεγάδας), συνεπήγετο δὲ καὶ 400 ἀνδρας στρατολογηθέντας ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐκ τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος. Ὁ Ἀλέξιος, διαλύσας τὴν πολιορκίαν τῆς Κορώνης, ἐκυρίευσεν τὴν Ἡύλον, ἐπεχείρησε τὴν πολιορκίαν τῆς Μεθώνος καὶ διάταξε τὸν Ψαρὸν νὰ στρατεύσῃ κατὰ τῆς Τριπολιτσᾶς. Ἀλλ' ἡ πολιορκία τῆς πρωτεύουστος ταύτης τῆς Πελοποννήσου ἀπέτυχεν οὐκ ὀλίγως, αἱ περὶ τὸν Ψαρὸν ἐπάπησαν εἰς φυγὴν, οἱ δὲ Τούρκοι, ἐκδεχόμενοι, ἔσφαξαν 3,000 Ἕλληνας τῆς πόλεως καὶ πρὸς τοῖς ἄλλοις τὸν ἐπίσκοπον καὶ πάντε ἄλλους κληρικούς. Ταῦτα δὲ ὑπῆρξαν τὰ προοίμια μόνον τῶν φοβερωτάτων συμφορῶν ὅσας ἐμελλεν νὰ ἐπαγάγῃ τὸ κίνημα τοῦτο. Ἐν Θεσσαλίᾳ 3000 Τρικκαλῆναι ἀηλεῶς ἐθανατώθησαν. Ἐν Λαρίσῃ καθ' ἑκάστην οἱ γεννίτσαροι ἐτουφέκιζον 10—20 χριστιανούς· ὅσοι ἐκ τούτων ἐπέζησαν εἰμύναν γυμνοὶ καὶ τετραχλισμένοι, στερηθέντες προσέτι τοῦ ἐνὸς καὶ μάνου· καὶ οὕτως ὑπῆρχεν ἐν τῇ πόλει ταύτῃ καὶ ὅστις ἐκρημνίσθη ἀπαγορευθείσης τῆς ἀνακτίσεως αὐτοῦ. Οἱ χριστιανοὶ τῆς Λαρίσσης ἀπέβησαν ἔκτοτε πένητες καὶ χειρῶνακτες, ἀναγκαζόμενοι νὰ τρέχωσιν εἰς τὰ περίξ χωρία ἵνα λειτουργηθῶσι· διότι μόλις μετὰ 2½ ἔτη ἐπετρέπη ἡ ἀνοικοδόμησις τοῦ καὶ αὐτῶν ἐπὶ Σελὶμ Γ' καὶ διὰ φροντίδος τοῦ ἀγαθοῦ ἀρχιερέως τῆς Λαρίσσης Διονυσίου Καλλιάρχου. Ἀλλὰ εἰς πᾶσαν τὴν Ῥωμῆλην οἱ Τούρκοι οἱ στρατολογηθέντες ἐπὶ τὸν κατὰ τῶν Ῥώσων

πόλεμον μετεχειρίζοντο τοὺς χριστιανούς ὅπως ἤθελον, τρεφόμενοι καὶ ἐκδυόμενοι διὰ δαπάνης αὐτῶν, ἀσελγαίνοντας κατὰ τῶν παιδῶν καὶ φονεῖοντες πάντα τὸν ἀνθιστάμενον. Ἡ Μοσχόπολις κατεστρέφη. Οἱ προεστοὶ τῆς Φιλιππούπολεως ἔπαθον τὰ πάνδαινα, εἰς Σμύρνην ἐφανεύθησαν ἄπειροι χριστιανοί. Ἐξερχόμενοι τοῦ νεοῦ τῆς ἁγίας Φωτεινῆς. Εἰς τὴν Λήμνον ἀπεκεφαλίσθησαν ὅτε ἀρχιερεῖς καὶ οἱ προεστοὶ τῶν χριστιανῶν.

Ἐκὼς δὲ τοιαῦτα συνέβαινον εἰς χώρας τῶν ὁποίων ὁ λαὸς δὲν ἤμερον ὅπλα, εὐκαλὸν εἶναι νὰ υποθέσωμεν τίνα δεινὰ ὑπέστηεν τὰ ἐπακαστάντα τῆς Ἑλλάδος μέρη ἀπὸ τῶν ἐμβαλόντων εἰς αὐτὰ ἄλβανικῶν σιτιῶν. Τινες τῶν ἄρματωλῶν ἀντίστησαν γενναίως. Οἱ ἀδελφοὶ Χρῆστος καὶ Τσέγιος Γρίβαι καὶ ὁ Γεώργιος Λαχοῦρης, καταλαβόντες μετὰ 300 ἀνδρῶν δρυὰς τινας περὶ τὸ Ἀγγελιάσιρον θέσις, ἠγωνίσθησαν ἐπὶ 3 ὥρας κατὰ παλαιάρχμου ἐχθρικοῦ στρατοῦ ἀγομένου ὑπὸ τοῦ Σουλεϊμάμπευ καὶ τοῦ Ἀχμέτμπευ, ἕως οὗ ἅπαντες μέχρις ἐνός ἔπεσον, ἡ δὲ θέσις ἐν ᾗ ἐτελέσθη τὸ ἔργον τοῦτο ὀνομάζεται ἄχρι τοῦδε τῶν Γριβαίων τὰ πόκαλα. Εἰς τὴν ἑλληνῶν ἀκρὰν τῆς Στερεᾶς ὁ Μητρομάρας κατέστρεψεν ἐν σῶμα Ἀλβανῶν περὶ τὴν Κακὴν Σκάλαν τῶν Μεγάρων. Ἄπαντες ὅμως δὲν ἐμμήθησαν τοὺς ἀρσενεῖς τούτους τοῦ προκειμένου ἐγώνος. Ὁ ἄρματωλὸς τοῦ Βάλτου Σταθᾶς Γεροδήμιος προετίμησε νὰ συνθηκολογήσῃ πρὸς τοὺς πολεμίους καὶ ἔλαβε παρὰ τούτων ὑπὲρ ἑαυτοῦ καὶ τῶν ὑπ' αὐτὸν Μπουκουδάλα, Καρκαίτσου καὶ Κοντογιάννη τὰ ἄρματωλίκια τοῦ Βάλτου, τῶν Ἀγράφων, τοῦ Καρπενησιῦ καὶ τῆς Ὑπάτης. Ὁ Καλποῦζος καὶ ὁ Τρέμας, μὴ δυναθέντες ν' ἀναγκαιώσωσι τοὺς Ἀλβανούς τοὺς ἐμβαλόντας εἰς τὴν Φθιώτιδα, τὴν Παρνασσίδα καὶ τὴν Αἰβάδεαν, κατέφυγον εἰς Πελοπόννησον. Αὐτοὺς ὁ Μητρομάρας ἠναγκάσθη ἐπὶ τέλους νὰ πυρπολήσῃ τὰ Μέγαρα καὶ νὰ μεταβάσῃ τὰ γυναικῆκαὶ τῶν ἐπαναστατῶν εἰς Σαλαμίνα. Τὸ δὲ χερίστον, οἱ ἄρματωλοι τῆς Λωρίδος καὶ τῆς Ναυπακτίας Λωρῆς καὶ Ξυσιμάνης, ἐρίζοντες πρὸς ἀλλήλους, ἐπεκαλῶσαντο ἑκάτερος τὴν συνδρομὴν τῶν Ἀλβανῶν ἐπὶ ὀρισμένῳ μισθώματι. Καὶ οἱ μὲν μετὰ τοῦ Σουλιμάνη ταχθέντες ἐπολιόρκησαν καὶ ἔσφαξαν ἐν Ζιλιστα τὸν Λωρῆν· ἔπειτα δὲ ἐνωθέντες μετὰ τῶν προτέρων

τοῦ Λωρῆ μισθοφόρων, ἐφάνευσαν καὶ τὴν Σουσμάνην καὶ ἐτράπησαν εἰς μυρίας καταπιέσεις κατὰ τῶν χριστιανῶν τῆς τοῦ Λωρῆ καὶ τῶν Κραββαίων. Οἱ Μεσολογγῖται κατέφυγον κατ' ἀρχάς εἰς Αἰτωλικόν, ἀλλ' ἀναγκασθέντες νὰ παραδοθῶσιν, ἅπαντες ἐσφάγησαν. Μετὰ δὲ ταῦτα ὁ ὁσμανικὸς στρατὸς ἐνέβηλεν εἰς τὴν Πελοπόννησον. Ἐνταῦθα ὁ Ἀλέξιος Ὁρλώφ ἐπολιόρκει ἐτι τὴν Μεθώνην, ὃ δὲ Ἰωάννης Μαυρομιχάλης, ἄτις πρὸ καροῦ εἶχε διακεκολληθῆ πρὸς τοὺς Ῥώσους καὶ χωρισθῆ ἀπὸ αὐτῶν, κατείχε τὸ Νησίον μετὰ ἱκανῶν τινῶν Μανιατῶν. Δὲν λέγομεν τι περὶ τοῦ Ψαροῦ, διότι οὗτος, ὑποχωρήσας μετὰ τὴν περὶ Τρίπολιν τροπὴν εἰς Σπάρτην, ἐζήτησεν ἐκεῖθεν ἐγκαίρως καταφύγιν ἐπὶ τῷ Ῥωσικῷ στόλῳ. Ἐν μόνῃ λοιπὸν τῇ Μεσσηνίᾳ ἐφαίνετο ἐπιμένουσα ἡ ἐπανάστασις, καὶ ἐκεῖ ὤρμησεν ὁ Ἀλβανὸς Χατζὴ Ὁσμὰν ἐκ Τριπόλεως μετὰ 8000 ἀνδρῶν. Ὁ Μαυρομιχάλης ἐζήτησεν ἀμέσως ἐπικουρίαν παρὰ τοῦ Ὁρλώφ καὶ ἐτοιμάσθη νὰ ἐντισταθῇ. Ὁ δὲ Ῥώσος στρατηγὸς εἶπε ἕνεκα προσωπικῆς δυσπραχείας, εἴτε διότι δὲν ἐπίσταται πλέον εἰς τὴν ἐπανάστασιν, ἐγκατέλιπε τὸν ἄνδρα. Ὁ Μαυρομιχάλης ὤρως, καὶ οὕτως ἔχων, δὲν ὑπεχώρησεν· ἀλλ' ἀφοῦ εἶδε πάντας σχεδὸν τοὺς συντρόφους του πεσόντας, συλληφθέντας ἢ φυγόντας, ὥχρησθη ἐπὶ τέλους μετὰ 23 ὁπκῶν ἐντὸς τοῦ Μελιπύργου καὶ ἐκράστησεν ἐκεῖ ἐπὶ τρεῖς ὅλας ἡμέρας τὸν περιζώσαντα αὐτὸν ὁσμανικὸν στρατὸν μέχρι οὗ βόμβα διαβράγῃσιν πρὸ τοῦ πύργου ἐφάνευσεν πάντας τοὺς ὑπερμάχους αὐτοῦ πλὴν δύο, τοῦ γέροντος Ἰωάννου καὶ τοῦ παιδὸς Πέτρου Μαυρομιχάλη· ὃ δὲ καίς αὐτὸς ὁ οὐκ ἐκ τῆς πανωλεθρίας ἐκείνης διασωθεὶς, ἐγένετο βραδύτερον μέλος τῆς Μάνης, καὶ θέλει πολλάκις μνημονεῦσθαι ἐν τῇ ἱστορίᾳ ταύτῃ. Τότε οἱ Τούρκοι διέλυσαν τὴν πολιορκίαν τῆς Μεθώνης καὶ, προφάντες τοὺς Ῥώσους εἰς φυγὴν, ἐπληρώσαντες πρὸς τὴν ὑπ' αὐτῶν κατεχομένην Πύλον. Ὁ Ἀλέξιος Ὁρλώφ δὲν ἐπεχείρησε νὰ ἀντισταθῇ ἀλλὰ διέταξεν ἀμέσως τὴν ἀναχώρησιν τῶν στρατευμάτων. Ὁ ἀδελφὸς του καὶ οἱ ναύαρχοι Σπυρίδωφ καὶ Ἐλφινάτιαν εἶχον προεπλεύσει πρὸς ἀναζήτησιν τοῦ καταδόντος εἰς τὸ Αἰγαῖον πύλαγος ὁσμανικοῦ στόλου. Εἰς μάτην ὁ Παπάζωλης καὶ ὁ Μπενάκης ἐκέλευον αὐτὸν νὰ ἐρμεινῇ βεβαιῶντες, ὅτι τὸ πᾶν εἰσέτι δὲν

ἐπώλετο καὶ ὅτι ἡ προσδοκωμένη κατὰ θάλασσαν ἐπιτυχία δύναται νὰ ἀναζωπυρήσῃ τὴν ἐπανάστασιν. Ὁ Ἀλέξιος βλέπων ὅτι ἐνταῦθα μὲν οὐδὲν γενναῖον ἐπραττε, μὴ θέλων δὲ νὰ μείνῃ ἀμέτοχος τῶν ἐπικειμένων κατὰ θάλασσαν μεγάλων πραγμάτων, ἀνέσυρε τὰς ἀγκύρας, παραλαβὼν μεθ' ἑαυτοῦ ἑκατοντάδας τινας Ἑλλήνων μετὰ τῶν προσεστώτων καὶ τοὺς ἐπισκόπους Κορώνης, Μεθώνης, Καλαμῶν, Πατρῶν, τὸν Παπαζώλην καὶ τὸν Μπενάκη.

Ἡ ἀναχώρησις τοῦ Ἀλεξίου Ὀρλώφ εἰς μὲν τὴν ἐν Πελοποννήσῳ ἐπανάστασιν κατήνεγκε τραῦμα καίριον, εἰς δὲ τὴν μετ' ὀλίγον ἐπελθούσαν καταστροφὴν τοῦ ὀσμανικοῦ στόλου ἐν Τσεσμέ οὐδόλως συνετέλεσεν. Ἰδοὺ πῶς περιγράφει τὸ ἔργον ἀντὶ δόκιμος περὶ τὰ ναυτικά καὶ ἔχων πάντα τρόπον νὰ ἐξακριβώσῃ τὰ πράγματα, ὁ Γάλλος ναύαρχος Jurien de la Gravière. Ὁ καπετὰν πασᾶς, διωκόμενος ὑπὸ δέκα ρωσικῶν δικρότων καὶ 5 μονοκρότων, κατέφυγεν εἰς τὰ παράλια τῆς μικρᾶς Ἀσίας καὶ ἠγκυροβόλησεν ἐντὸς λιμένος ἀνωχύρου, κειμένου κατέναντι τῆς Χίου. Οἱ Ῥῶσοι ὠφελήθησαν ἐκ τούτου καὶ ὁ ναύαρχος Σπυρίδωφ ἐπέπλευσεν ἐπὶ τὸ δίκροτον τὸ φέρον τὴν σημαίαν τοῦ καπετὰν πασᾶ. Ἀλλ' ἔκτεθεις εἰς τὸν πυροβολισμὸν ἅπαντος τοῦ τουρκικοῦ στόλου, ἀπέβαλε περὶ τοὺς ἑκατὸν νεκροὺς ἢ τραυματίας· πρὶν ἢ δυνηθῇ νὰ μεταχειρισθῇ τὰ ἴδια πυροβόλα. Μόλις δὲ παραταχθεὶς ἐκ πλαγίου· ἤρχισε νὰ ποιῇ χρῆσιν τοῦ πυροβολικοῦ του, καὶ ἐκπιστῶν ἐκόλλησεν εἰς τὰ πλευρὰ τοῦ ὀσμανικοῦ δικρότου. Οἱ Ὀσμανίδαι ἦσαν τότε ἐπιφοβώτατοι εἰς τοὺς ἐκ τοῦ συστάδην ἀγῶνας. Ἀμα αἰσθανθέντες τὴν ἐπαφὴν τοῦ ἀντιπάλου πλοίου, προσθύμως ἐπελήφθησαν πάντες τοῦ ἔργου, ἰδίως οἱ πυροβολισταί, διὰ στήματα μὲν ἔχοντες τὸ ὄνομα τοῦ Ἀλλὰχ, διὰ χειρὸς δὲ τὸ ἔξοφός· Ἐν τῇ περιπλοκῇ ταύτῃ ὁ καπετὰν πασᾶς ἐνόμισε φρόνιμον νὰ ἀποδυσωσθῇ εἰς τὴν ξηρὰν ἵνα ἐπιτηρήσῃ αὐτοπροσώπως τὴν κατακρουσὴν ἐνὸς πυροβολοστασίου, ὥστε ἡ κυβέρνησις τῆς ναυαρχίδος περιήλθεν εἰς τὸν ἀρχηγὸν τῶν ἐπιτελῶν, τὸν μετέπειτα πολυθρύλητον ἀρχιναύαρχον Χασάν. Ὁ δὲ, δοὺς τὸ σύνθημα τῆς ἐφόδου, πρῶτος ὤρμησεν εἰς αὐτὴν, καὶ πσισματώδως διεξήχθη· ἐπὶ τῶν καταστρωμάτων τῶν δύο πλοίων πάλιν, ἥς μετέσχον καὶ τὰ λοιπὰ, πέμποντα ἀδιακόπως ἐπικουρίας. Ἡ τύχη ἐφαίνετο.

ταλαντευομένη, ὅτε αἴφνης ἐξεβράγη πυρκαϊά, ἀδελον πόθεν, ἐπὶ τοῦ ῥωσικοῦ δικρότου. Ἐκατέρωθεν οἱ ἀρχηγοί, ὁ Σπυρίδωφ καὶ ὁ Θεόδωρος Ὁρλώφ ἀφ' ἑνὸς, ὁ Χασάν ἀφ' ἑτέρου, δὲν ἐγκατέλειπον τὰ πλοῖα αὐτῶν εἰμὴ ὅτε εἶδαν ὅτι εἶναι ἐγγὺς τοῦ νὰ ἀνατιναχθῶσιν. Ἐν τούτοις τὰ ἄλλα τουρκικὰ πλοῖα, καταπτοθέντα ὑπὸ τοῦ θεάματος τῶν φλογῶν καὶ τῆς προφοβίας τῆς ἐκρήξεως, κόψαντα τὰς ἀγκύρας ὑπεχώρησαν ἀτάκτως εἰς τὸ βάθος τοῦ λιμένος αὐ τοσοῦτον ἀπενέτως ἐπεχείρησαν νὰ ὑπερασπίσωσι τὴν ἐξόδον. Οἱ δὲ Ῥῶσοι ναύαρχοι ἐδουλεύθησαν περὶ τοῦ πρακτέου. Μὴ ἔχοντες πυρπολικά, παρειαυάσαν ἐν τῇ ὁρᾷ τρία καὶ συγκροτήσαντες τὰ πληρώματα αὐτῶν ἐξ Ἑλλήνων καὶ Σκλαβούων ναυτικῶν, ἐξέπεμψαν αὐτὰ διὰ νυκτὸς ὑπὸ δύο ἀγγλῶν ἀξιωματικῶν καὶ ἐνὸς ῥώθου κυβερνώμενα ἐντὸς τοῦ λιμένος. Τὸ ἐπιχείρημα, εἰς ὃ συνέπραξεν ἅπας ὁ στόλος διὰ τῶν πυροβολισμῶν αὐτοῦ, ἐπέτυχε πληρέστατα. Τὰ ὁσμανικὰ πλοῖα ἤρχισαν ν' ἀνατινέζωνται· τὸ ἐν κατόπιν τοῦ ἄλλου, καὶ ὅταν τὸ πῦρ ἐσθέσθη, δὲν ἐπέπλευσεν εἰμὴ ἐν καὶ μόνον, ἀπαχθὲν ἐν θριάμβῳ ὑπὸ τῶν νικητῶν.»

Ἐκ τῆς ἐκθέσεως ταύτης ἐξάγεται προδήλως ὅτι ἡ ἐν Τσεσμέ καταστροφή ἤθελεν ἐπέλθαι καὶ ἂν ὁ Θεόδωρος Ὁρλώφ παρέμενεν ἐν Πελοποννήσῳ μετὰ τινῶν ἐκ τῶν πλοίων αὐτοῦ. Ἀλλὰ οὐδ' ἀπὸ τοῦ κατορθώματος ἐκείνου ὠφελήθησαν ἐπιδεξίως οἱ σύμμαχοι ἡμῶν. Ἐνῶς, ὡς ἀπέδειξεν ἐμπράκτως ὁ τολμηρὸς Ἑλφινστων, ὁ ἐμβαλὼν εἰς τὸν Ἑλλήσποντον, ἠδύνατο ὀλέκλιντος ὁ ῥωσικὸς στόλος νὰ πράξῃ τὰ αὐτὰ, ὁ Ὁρλώφ μὴ πεισθεὶς ν' ἀκλουθήσῃ τὸν Ἀγγλὸν ὑποναύαρχον, ἀπεφάσισε κατ' ἀρχὰς νὰ διαχειμάρσῃ ἐν τῇ Αἰγαίῳ καὶ ἐπὶ ταύτῃ κατέλαβε περὶ τὰ τέλη Σεπτεμβρίου τὴν Αἴημον. Ἀναγκασθεὶς ὁμοῦ μετ' ὀλίγας ἡμέρας ὑπὸ τῶν Τούρκων νὰ καταλίπῃ τὴν νῆσον ταύτην, αὐτὸς μὲν ἀπῆλθεν εἰς Ἰταλίαν, τὸν δὲ Σπυρίδωφ διέταξε νὰ ὁδηγήσῃ τὸν στόλον εἰς Μαγῶνα τῆς Ἰσπανίας. Ἀλλ' οἱ περὶ τὸν τελευταῖον ταῦτον ναύαρχον πολυάρθμοι Ἕλληνες παρέστησαν αὐτῷ ὅτι τοιαύτη ὁλοσχερὴς τοῦ κινήματος ἐγκατάλειψις ἤθελε ῥῆξαι πάντα μεταξὺ Ῥωσίας καὶ Ἑλλάδος δεσμὸν, ὥστε ὁ Σπυρίδωφ ἔκρινεν εὐλογον νὰ διαχειμάρσῃ ἐν τῇ Αἰγαίῳ καὶ ὡς κύριον σταθμὸν αὐτῇ

τοῦ ἐξελέξατο τὴν Πάρον, ἀπὸ τῆς ὁποίας ὀρμώμενος ἐκυρύνετο κατὰ τὰς ἀρχάς τοῦ 1774 ἀπάσας τὰς Κυκλάδας. Παρέκτεινεν ὅμως τοῦ μικροῦ τούτου ἔργου, οὐδὲν σχεδὸν ἄλλο λόγου ἄξιον ἔπραξεν ὁ ῥωσικὸς στόλος ὁ σταθμεύσας ἐπὶ τέσσαρα ὅλα ἔτη ἐν Πάρῳ, ἐνῷ πολυειδῶς ἐδύνάτο νὰ ὠφελνθῇ ἐκ τῆς προθυμίας μεθ' ἧς οἱ ἡμέτεροι, καὶ τοὶ καταβληθείσης τῆς ἐπανάστασεως ἐν τῇ Στερεῇ, ἐν Πελοποννήσῳ καὶ ἐν τῇ Κρήτῃ, ἐξακολουθοῦν πρὸς βάλλοντες τοὺς Τούρκους ἀδιαλείπτως σχεδὸν ἀπὸ θαλάσσης. Ὁ Μητρομάρας, καταφυγὼν εἰς Σαλαμίνα καὶ συγκεντρώσας αὐτόθι πάντας τοὺς ἐκ Πελοποννήσου καὶ Στερεῆς διασωθέντας μαχητικοὺς ἀνδράς, καὶ συγκροτήσας στολίσκον πειρατικόν, ἐπεπείθη ἰδίως κατὰ τῶν ἐν τῇ Ἀττικῇ Ὀσμανιδῶν οὓς καὶ ἐπολιόρκησεν ἐν Ἀθήναις. Κατατρόπώσας δὲ τὸν ἐκ Ναυπλίου σταλέντα ἐπικουρικὸν στρατὸν, ἐπεχείρησε γενικήν καταδρομὴν ἐν τῇ Ἀττικῇ καὶ ἐν τῇ Βοιωτίᾳ καὶ πρὸς τοὺς ἄλλοις συνέλαβε τὰ εἰς Ἀθήνας στελλόμενα δημόσια χρήματα. Τότε οἱ Ὀσμανίδαι τῆς πόλεως ταύτης ἠπειλήσαν ἐπιδεῖλαι κατὰ τῶν χριστιανῶν, οἵτινες ἵνα σωθῶσι παρέκάλεισαν τὸν Μητρομάραν νὰ ἐπιστρέφῃ τὰ συλληφθέντα χρήματα· ὁ δὲ ἔπραξε τοῦτο προθύμως, ἀλλ' ἐξακολούθησε μαχόμενος μέχρι οὗ πληγυθεὶς ἀπέβισε κατὰ φεβρουάριον τοῦ 1779. Οἱ Σφακιανοὶ τῆς Κρήτης, οἵτινες εἶχον ἀρεικῶσάως τὰ ὅπλα ὑπὸ τὸν Ἰωάννην Δασκαλογιάννην, ἀφ' οὗ ἀντέστησαν ἐπὶ τέσσαρας μῆνας εἰς τοὺς κατ' αὐτῶν ἐπιτεθέντας πέντε καὶ δεκάκις χιλίους πολεμίους, ἠναγκάσθησαν τελευταῖον νὰ ὑποταχθῶσιν, ὁ δὲ ἀρχηγὸς αὐτῶν ἀπαχθεὶς δέσμιος εἰς Ἡράκλειον ὑπέστη αὐτόθι τὸν μαρτυρικώτατον τῶν θανάτων, περὶ οὗ ἄχρι τοῦδε ἀδελφεῖ εἰς Σφακίᾳ τραγοῦδι δημοσιευθὲν κατὰ πρῶτον ὑπὸ τοῦ Γάλλου Γεωργίου Περρότου. Ἀλλὰ πολλοὶ ἐν τοῦτοῖς Σφακιανοὶ καὶ Μανιάται, ἀπαρτίσαντες στολίσκον πειρατικόν, δὲν ἔπαυον ληϊζόμενοι τὰ παράλια τῆς Πελοποννήσου καὶ τῆς Κρήτης.

Ἰδίως δὲ διέκριθησαν τότε ὡς καταδρομεῖς οἱ Ψαριανοί, οἵτινες, μετὰ τὴν καταστροφὴν τοῦ τουρκικοῦ στόλου εἰς Τσεσμέν, πεισθέντες ὑπὸ τῶν ῥωσικῶν εἰσηγήσεων νὰ ἀποστατήτῳσι, μετέβαλον εἰς καταδρομικά· πολλὰ τῶν πλοίων ὅσα εἶχον καὶ κατε-

σκεύασαν ἐπὶ τούτῳ οὐκ ὀλίγα ἑτερα. Μὴ νομίσῃ τις ὅμως ὅτι τὰ πλοῖα ταῦτα ὁμοιάζον τὰ ἐπὶ τῆς τελευταίας ἐπαναστάσεως τοῦ 1821. Οἱ Ψαριανοὶ δὲν εἶχον τότε εἰμὴ 36 σακολέας, ἐξ ὧν ὥπλισαν ὡς καταδρομικά, 25. Τὰ δὲ νεωστὶ ἐπὶ τούτῳ κατασκευασθέντα εἶχον κώπας 16 καὶ ἐκαλοῦντο γαλιῶττες. Βεβαιούται ὅτι ὅλα τὰ καταδρομικά αὐτῶν ὑπερέβησαν τὰ 55, καὶ δὲν ἠθέλομεν διστάσει νὰ παραδεχθῶμεν τὸν ἀριθμὸν τοῦτον, ἐὰν δὲν προσετίθετο ὅτι τὸ πλήρωμα ἐκάστου συνέκειτο ἐξ 80 ἕως 400 ἀνδρῶν. Ὁ ἀριθμὸς τῶν πλοίων πολλαπλασιαζόμενος πρὸς τὸν ἀριθμὸν τῶν πληρωμάτων ἤθελε προϋποθέτει ἄνδρας, 5000 περίπου, ἅπερ εἶναι καθαρὸς μῦθος διότι ὅλοι τῶν Ψαρῶν οἱ κάτοικοι, ἐν ἀρχῇ τῆς τελευταίας ἐπαναστάσεως, δὲν ὑπερέβαινον πολὺ τὰς 7000 ψυχῶν, ἐν ἔτει δὲ 1770 ἦσαν βεβαίως εὐαριθμότεροι. Ἡ λοιπὸν τὰ πλοῖα ἦσαν ὀλιγώτερα, ἢ τὰ πληρώματα καὶ τὸ πιθανώτερον, ἀμφότερα. Τὰ μεγαλύτερα τῶν καταδρομικῶν ὑπῆρξεν ἐν βρίκιον ἀγορασθὲν ὑπὸ τοῦ Βαρβακκῆ, ὅστις περὶ τὰ τέλη τοῦ πολέμου κατεσκεύασε καὶ ἐν τρικάρταρον φέρον 26 πυροβόλα, τὸ ὅποιον ἤμεις δὲν προσέφθασι νὰ χρᾶσμεν διὰ τὴν ἐν τῷ μεταξὺ συνημιολογηθεῖσαν εἰρήνην. Ὅπως δὴ ποτε οἱ Ψαριανοὶ ἐθαλασσοκράτησιν κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἀπὸ Μακεδονίας καὶ Θράκης μέχρις Ἰωνίας καὶ Συρίας, πολλὰς μὲν ἐνεργούντες πλοίων συλλήψεις, πολλὰς δὲ ἀποβάσεις, καθ' ἃς, ὡς φαίνεται, οὐδὲ τῶν χριστιανῶν ἐφείδοντο. Γνωστότατοι δὲ κυβερνῆται κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου ὑπῆρξαν ὁ Καραπατάκης, ὁ Μανώλαρος, ὁ Σαρρίγιάννης, ὁ Καλημέρης καὶ ὁ προμνημονευθεὶς Βαρβάκης, ὅστις ὑποπτος γενόμενος τῇ Ὑ. Πύλῃ ἐνεκα τοῦ μεγέθους τοῦ ὑπ' αὐτοῦ κατασκευασθέντος πλοίου, ἠναγκάσθη νὰ καταφύγῃ εἰς Ῥωσίαν καὶ κτησάμενος αὐτόθι παρουσίαν μεγάλην, διὰ δαψιλῶν δωρεῶν εὐηργέτησε τὴν τε ἰδίαν πατρίδα καὶ τὴν ὅλην Ἑλλάδα.

Εἶναι πρόδηλον, ὅτι ὁ Ῥωσικὸς στόλος, ὠφελούμενος ἐκ τῆς συνδρομῆς ταύτης τοῦ ἑλληνικοῦ ναυτικοῦ καὶ ἐκ τῶν πληγῶν ἃς ἐκ διαλειμμάτων κατήνεγκεν εἰς τὴν Τουρκίαν ὁ Ῥωσικὸς στρατὸς περὶ τὸν Ἰστρον καὶ ἐν τῇ Ταύρικῇ χερσονήσῳ, ἠδύνατο οὐ μόνον ἀπάσης τῆς ἐκτὸς τοῦ Ἑλληνισμοῦ θαλάσσης νὰ ἀρξῇ,

ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τῆς ἐλληνικῆς ἡπείρου νὰ ὑποθρέψῃ τὴν ἐπανάστασιν. Ἡ Ῥωσία ὁμῶς περιεσπᾶτο ὑπὸ ἐτέρων ποικίλων φροντίδων καὶ ἰδίως ὑπὸ τοῦ τότε δι' αὐτὴν σπουδαιότερου πολωνικοῦ ζητήματος. Ὄθεν ἀπὸ τοῦ 1772 ἤρχισε διαπραγματεύσεις περὶ εἰρήνης καὶ κατὰ ἰούλιον 1774 συνωμολόγησεν αὐτὴν εἰς Κιουτζούκ Καϊναρτζή, ἀρκεσθεῖσα ν' ἀποσπᾷ ἀπὸ τῆς ὁσμανικῆς κυριαρχίας τὰς περὶ τὸν Εὐξείνιον ταταρικὰς χώρας, ἀποδοῦσα δὲ τὰς ἐν τῷ Αἰγαίῳ πελάγει κατεχομένας εὐαρίθμους καὶ μικρὰς νήσους.

Εἶναι ἄρα γε ἀληθές, ὥς πολλάκις ἐρέθη, ὅτι διὰ τῆς συνθήκης ταύτης ἡ Ῥωσία ἐγκατέλιπεν εἰς τὴν διάκρισιν τῆς ὁσμανικῆς κυβερνήσεως τοὺς συμμάχους αὐτῆς Ἕλληνας, οὐδὲν ὑπὲρ αὐτῶν πράξασα; Ὅτι ἡ μεγάλη ἐκείνη δύναμις ἐν τοῖς κατὰ τῆς Τουρκίας πολέμοις αὐτῆς πρῶτιστα ἐκίχθετο περὶ τοῦ ἰδίου συμφέροντος, εἶναι ἀνεμφιασθήτητον. Ἀλλ' ἐθέλομεν εἶσθαι τῇ ἀληθείᾳ πόικαι, ἐὰν ἔξιοῦμεν ὅτι ἐκ τῶν ἀγώνων τούτων συμφορὰς μόναν ὑπέστημεν, ὠφελήθημεν δὲ κατ' οὐδέν. Διὰ τοῦ ἀρθρου πρώτου τῆς συνθήκης τοῦ Κιουτζούκ Καϊναρτζή συνωμολογήθη ἀμνηστία γενικὴ ὑπὲρ ὅλων ὅσοι μετέσχον τοῦ πολέμου. Διὰ τοῦ ἀρθρου 7. ἢ 1. Πύλη ἀνέλαθεν ἐπισήμως τὴν ὑποχρέωσιν τοῦ νὰ προστατεύῃ πᾶσιν ἀνάμει τὴν χριστιανικὴν θρησκείαν, καὶ τὰς ἐκκλησίας αὐτῆς καθ' ὅσον ἐπὶ τὸ κράτος. Τὸ δὲ ἄρθρον 17 δι' οὗ ἀπεδοθήσαν εἰς τὴν Πύλιν αἱ ὑπὸ τῶν Ῥώσων κατεχόμενα νῆσοι τοῦ Αἰγαίου πελάγους, ὡς μόνον γενικὴν ὑπὲρ τῶν κατοίκων τῶν νήσων τούτων συνωμολόγησεν ἀμνηστίαν, ἀλλὰ καὶ τὴν ῥητὴν ὑπόσχεσιν ἀπήτησε καὶ ἔλαβεν ὅτι δὲν θέλουσι παρακωλύεσθαι περὶ τὴν ἐκτέλεσιν τῆς λατρείας αὐτῶν, ὅτι θέλουσιν ἐλευθέρως ἐπισκευάζει καὶ ἀνοικοδομεῖ τὰς ἐκκλησίας αὐτῶν, ὅτι ἀπαλλάττονται ἐπὶ δικαίῳ παντὸς φόρου καὶ ὅτι δύνανται ν' ἀποδημήσωσιν ἔχαντες πρὸς τοῦτο προθεσμίαν ἑνὸς ἔτους, ἵνα ἐν τῷ μεταξὺ βυθμίσωσι τὰς ἰδίας ὑποθέσεις. Βεβαίως αἱ διατάξεις αὗται ἢ μηδὲν ἢ ἐν μέρει μόνον ἐξετελέσθησαν· ἀλλ' ἡ ἀλήθεια ἀπαιτεῖ νὰ ἐμολογήσωμεν ἐν ταύτῃ, ὅτι κατ' οὐσίαν τὰ διὰ τοῦ ἀρθρου 16 τῆς αὐτῆς συνθήκης ὑπὲρ τῆς Βλαχίας καὶ τῆς Μολδαυίας συνωμολογηθέντα δὲν διέφερον πολὺ τῶν ὅρων ὅσοι ὑπὲρ τῶν Ἑλλήνων κατὰ τὰ ἀνωτέρω ἐκανονίσθησαν. Τρία τινὰ ὑπὲρ τῶν ἡγεμονιῶν τού-

των προσετέθησαν ἐπικύρωσις τῶν προνομίων ὅσα αἱ ἡγεμονίαι ἐκείναι ἐνέμοντο ἐπὶ τοῦ σουλτὰν Μεχμέτη τοῦ Δ' δικαίωμα τῶν ἡγεμόνων τοῦ ἔχειν παρὰ τῇ Πύλῃ πρᾶκτορας χριστιανούς κατὰ τὸ δίκαιον τῶν ἐθνῶν ἡσφαλισμένους· καὶ τρίτον, δικαίωμα μεσολαβήσεως καὶ παραστάσεως τῆς Ῥωσίας ὑπὲρ τῶν ἡγεμονίων. Ἐκ τῶν τριῶν τούτων προσθέτων ὄρων, οἱ μὲν δύο πρῶτοι ἀνεφέροντο εἰς τὰς ἰδιαιτέρας τῶν ἡγεμονιῶν πρὸς τὴν Πύλην περιστάσεις καὶ σχέσεις, ὁ δὲ τρίτος, ὁ περὶ τῆς μεσολαβήσεως καὶ παραστάσεως τῆς Ῥωσίας, ἡδύνατο κάλλιστα νὰ ἐφαρμοσθῇ καὶ ὡς πρὸς τοὺς Ἕλληνας διὰ τοῦ δικαιώματος τὸ ὁποῖον εἶχεν ἡ Ῥωσία νὰ ἀπαιτῇ τὴν ἀκριβῆ ἐκτέλεσιν ὅλων τῶν διατάξεων ὅσαι διὰ τῆς συνθήκης ἐκείνης ἀπέβησαν ὑποχρεωτικαὶ ὡς πρὸς τὴν Υ. Πύλιν. Δὲν ἔχομεν δὲ χρεῖαν νὰ παρατηρήσωμεν προέτι ὅτι ἡ ὁσμανικὴ κυβέρνησις παρεβίασε πολλὰκις ἐκτοτε καὶ τὰ περὶ τῶν προνομίων τῶν ἡγεμονιῶν καὶ τὰ περὶ τῶν ἀντιπροσώπων αὐτῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει ὑπὸ τῆς συνθήκης ὁραθέντα. Ἐν τούτοις αἱ ἡγεμονίαι ἀπὸ τῆς συνθήκης ταύτης ἐλογίσθησαν διατελοῦσαι ὑπὸ τὴν βωσικὴν προστασίαν, καὶ ἀπὸ τῆς συνθήκης ταύτης ἐξεπήγαγεν ἡ ὑπὲρ αὐτῶν ἐξωτερικὴ ἐπέμβασις, ἥτις, ἀφοῦ διὰ ποικίλων διῆλθε περιπέτειων, ἐπήγαγεν τὴν τῆς ἀνεξαρτησίας αὐτῶν ὑπὸ τῆς Εὐρώπης ἀναγνώρισιν. Μήπως ὁμοίως τοιοῦτό τι μέχρι τινὸς δὲν δυνάμεθα νὰ εἰπωμεν καὶ ὡς πρὸς τὴν Ἑλλάδα; Ναὶ μὲν οἱ πατέρες ἡμῶν ἐδέησε νὰ χύσωσι ποταμοὺς αἱμάτων πρὶν ἢ ἐπιτύχωσι τὸ μέγα τοῦτο πλεονέκτημα, τοῦ ὁποῖου αἱ ἡγεμονίαι ἠξιώθησαν ἀναιμάκτως ἔνεκα ποικίλων λόγων καὶ μάλιστα τῆς ἰδιαζούσης αὐτῶν θέσεως μεταξὺ Ῥωσίας, Αὐστρίας καὶ Τουρκίας. Ἀλλὰ δὲν δυνάμεθα νὰ ἀρνηθῶμεν, ὅτι ἡ εὐρωπαϊκὴ ἐπέμβασις ἡ ἐπὶ τέλους ἀσφαλίσασα καὶ τὴν ἡμετέραν ἀνεξαρτησίαν, ἔχει τὴν ἀρχὴν αὐτῆς ὡσαύτως ἐν τῇ συνθήκῃ τοῦ Κιουτχούκ Καϊναρτζή, ὡς ἐκ τοῦ δικαιώματος τῆς προστασίας ὑπερδι' αὐτῆς ἐκτήσατο ἡ Ῥωσία καὶ δυνάμει τοῦ ὁποῖου, κυρωθέντος ἐπανειλημμένως διὰ τῶν ἐν Ἰασίῳ καὶ ἐν Βουκουρεστίῳ συνθηκῶν, ἔλαβεν ὁ αὐτοκράτωρ Ἀλέξανδρος ἐξ ἀρχῆς τῆς ἐπαναστάσεως ὡς πρὸς ἡμᾶς τὴν θέσιν τὴν οὐ μικρὸν συντελέσασαν εἰς τὸ νὰ προκαλέσῃ τὴν τῆς ὅλης Εὐρώπης μεσολάβησιν.

Αἱ νῆσοι τοῦ Αἰγαίου πελάγους οὐδὲν μέγα κακὸν ἔπαθον μετὰ τὴν ἀναχώρησιν τῆς ῥωσικῆς κατοχῆς χάρις εἰς τὴν πολιτικὴν σύ-
νεσιν καὶ τὴν μετριοπάθειαν τοῦ γενναίου ὁσμανικοῦ ἀρχιναύαρχου
Χασάν Τζεζάεργι καὶ εἰς τὰς ἐπιτηδεῖας παρ' αὐτῷ ἐνεργείας
τοῦ διερμηνέως τοῦ στόλου Νικολάου Μαυρογένους. Αὐτὰ τὰ Ψαρά,
τῶν ὁποίων τὰ καταδρομικὰ τοσοῦτον δεινὰς πληγὰς κατήνεγ-
κον κατὰ τοῦ τουρκικοῦ ἐμπορίου, ἤξιώθησαν συγγνώμης καὶ
ἀμνηστίας. Προταθείσης δὲ ἐν τῷ Διδανίῳ μετὰ τὴν τῶν Ῥώσων
ἀναχώρησιν γενικῆς τῶν Ἑλλήνων σφαγῆς, ὁ Χασάν ἀντίστη εἰς
τὸ ὀλέθριον τοῦτο βούλημα καὶ κατώρθωσε νὰ μὴ ἐκτελεσθῇ.

Ἄλλ' ἐν τῷ μεταξὺ αἱ ἄλλαι ἑλληνικαὶ χῶραι ἔπαθον τὰ πάν-
δενα, ἰδίως δὲ ἡ Πελοπόννησος. Οἱ Ἀλβανοὶ οὗς ἡ Ὑψηλὴ Πύλη
ἐξηκόντισε κατ' αὐτῆς τῷ 1770, ἀφ' οὗ εὐχερῶς κατέπνιξαν τὸ
ἄσθενες ἐκεῖνο κίνημα, ἐξετράπησαν εἰς λεηλασίαν καὶ δῆρσιν δει-
νὴν. Συμποσωθέντες βαθμηδὸν εἰς 60,000 κατέστρεψαν πόλεις
καὶ χῶρας, καὶ τοὺς μὲν εὐπορωτέρους, παντελῶς γυμνώσαντες,
κατηνάγκαζον νὰ ὑπογράψωσι χρεωστικὰς ἐμολογίας ποσῶν με-
γάλων, τοὺς δὲ πενεστέρους ἀπεμπόλουν ὡς κτήνη. Οἱ κάτοικοι
τῆς Βοστίτζης καταφυγόντες εἰς τὴν μονὴν τῶν Ταξιάρχων, ἀπαν-
τες ἐσφάγησαν· αὐτοὶ οἱ Μανιάται ἠναγκάσθησαν νὰ ζητήσωσιν
ἄσυλον εἰς τὰς δυσχωρίας τοῦ Ταυγέτου, καταλιπόντες τὰς κώμας
αὐτῶν εἰς τὴν διαρπαγὴν τῶν Ἀλβανῶν. Ἐκ τούτων πολλοὶ εἴ-
χον ἀνὰ χεῖρας ἐμολογίας 500 καὶ 600,000 γροσιῶν· εἰκοσακίς-
χίλιοι Πελοποννήσιοι ἐπωλήθησαν εἴτε εἰς Ἀλγερίαν εἴτε εἰς τοὺς
Τούρκους τῆς Ρούμελης. Δὲν ἐφείσθησαν δὲ οἱ λησταὶ οὐδὲ τῶν
πéριξ νήσων· ἰδίως αἱ Σπέτσαι, αἱ κοινωνήσασαι τοῦ ἀποτυχόντος
ἀγώνος, ἔπαθον πολλὰ ἀπὸ Ἀλβανοὺς ἐπιπλεύσαντας ἐξ Ἀργο-
λίδος. Ἡ χερσονήσος ἠρημώθη κατοίκων, διότι ὅσοι δὲν ἐσφά-
γησαν καὶ δὲν ἐξηνδραποδίσθησαν, ἢ μετηνάστευσαν εἰς Ἐπτά-
νησον ἢ κατέφυγον εἰς τὰ κρησφύγετα τῶν ὄρεων καὶ τῶν σπη-
λαίων. Ἡ οἰκτρά αὕτη κατάστασις διήρκεσεν ἔτη ἑννέα· ἀλλ'
αὕτη τοῦ κακοῦ ἡ ὑπερβολὴ ἐπίνεγκεν ἐπὶ τέλους θεραπείαν. Οἱ
Ἀλβανοὶ οὐ μόνον δὲν ἐπείθοντο νὰ ἀπέλθωσι τῆς χερσονήσου,
καθὰ ἐπανειλημμένως ὑπὸ τῆς ὁσμανικῆς κυβερνήσεως διετάχθη·

σαν, ἀλλ' ἤρχισαν νὰ ἐπιτίθενται καὶ κατ' αὐτῶν τῶν Τούρκων ἀπαιτοῦντες μισθοὺς καὶ φόρους. Τότε ἡ κυβέρνησις ἀνέθηκε τὴν κατατρόπωσιν αὐτῶν εἰς τὸν ἀρχιναύαρχον Χασάν. Ὁ δὲ, ἀποβιβασθεὶς εἰς Ἀργολίδαν περὶ τὰ μέσα τοῦ 1779 καὶ ἀνελθὼν εἰς τὴν πεδιάδα τῆς Τριπόλεως, ἐπετέθη κατὰ τῶν αὐτόθι συγκεντρωθέντων πολυαρίθμων ἀνταρτῶν. Μετὰ πεισματώδη μάχην κατετρόπωσεν αὐτοὺς ὁλοσχερῶς, διατάξας νὰ ἐγερθῇ πρὸ τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τῆς πόλεως μνημεῖον τῆς νίκης, ἀπαρτισθὲν ἐκ 4,000 κεφαλῶν. Ἐπειτα δὲ καταδιώξας καὶ ἐξαφάνισας τοὺς ἐν τῇ λοιπῇ Πελοποννήσῳ συντρόφους αὐτῶν, ἐπεχείρησε νὰ ἐπιβάλλῃ καὶ εἰς τοὺς Μανιάτας ὅρους ὑποτελείας βαρυτέρους τῶν προτέρων. Ἀλλὰ κατὰ τοῦτο ἐπὶ τοῦ παρόντος ἀπέτυχε, καὶ σπεύδων εἰς ἐκπλήρωσιν τοῦ κυρίου ἔργου, ἐξῆλθεν εἰς τὴν Στερεάν, προσέβη μὲχρι Θεσσαλίας, ἠνώρθωσε κατὰ τὸ δυνατόν ἀπανταχοῦ τὴν τάξιν, περιέστειλε τοὺς Ἀλβανούς ἐν τῇ ἰδίᾳ αὐτῶν πατρίδι καὶ ἐτιμώρησε πάντας ὅσοι ἐξ αὐτῶν εἰς ἄλλας χώρας διατρίβοντες, ἐγένοντο διαβόητοι ἐπὶ ταῖς καταπίεσεσιν ἃ καὶ ἀπλῶς ὑπόπτοι τοιούτων ἐλογίζοντο.

Εἰς τὸν ἐν Πελοποννήσῳ θρίαμβον τοῦ Χασάν συνετέλεσαν οὐκ ὀλίγον οἱ κλέφται τῆς χερσονήσου, ἐξ ὧν 3000 μὲν κατετάχθησαν ἐν τῷ στρατοπέδῳ αὐτοῦ, ἕτεροι δὲ, ὑπὸ τὴν Κωνσταντῖνον Κολοκοτρῶνην, κατέλαβον τὰ Τρίκορφα καὶ παρεκάλωσαν τοὺς φεύγοντας Ἀλβανούς νὰ διελάσσωσι διὰ τῶν στενῶν. Οἱ περὶ τὸν Κωνσταντῖνον Κολοκοτρῶνην ὅμως δὲν προσῆλθον νὰ προσκυνήσωσι τὸν ὀσμανίδην ἡγεμόνα. Ὅθεν ὅταν κατὰ τὸ ἐπόμενον ἔτος 1780 ἐπέστρεψεν ὁ Χασάν πᾶσας, ἵνα ἐπαναλάβῃ τὸ κατὰ Μανιάτῶν ἐπιχείρημα, ἐτιμώρησεν ἐνταυτῷ καὶ τοὺς κλέφτας. Οἱ μὲν Μανιαῖται ὑπεχρεώθησαν εἰς πληρωμὴν φόρου ἐτησίου 15 χιλιάδων γροσίων, ἀντὶ τοῦ πρότερον ὀρισμένου εἰς 4000, καὶ προσέτι ἠναγκάσθησαν νὰ ὑποβάλλωσιν εἰς τὴν ἐγκρισιν τῆς Ὑψηλῆς Πύλης τὴν ἐκλογὴν τοῦ ἡγεμόνος αὐτῶν, ὃν πρότερον αὐτοὶ οἰκοθεν ἀνεδείκνυσον. Ὁ δὲ Κωνσταντῖνος Κολοκοτρῶνης καὶ ὁ Παναγιώταρος Βενετσιανάκης, οἵτινες ἐστάθμευσον εἰς Καστάντζαν, καὶ δὲν ἐπέισθησαν πάλιν νὰ προσκυνήσωσιν, ἐπολιορκήθησαν ἐντὸς δύο πύργων καὶ ἀντιστάντες ἐπὶ 12 ἡμέρας καὶ 12

νόκτας, ἅπαντες σχεδὸν κατεστράφησαν· ὁ Πανηγιώταρος, ὁ πατήρ αὐτοῦ, ὁ Κωνσταντῖνος Κολοκοτρώνης, οἱ τούτου ἀδελφοὶ Ἀποστόλης καὶ Γεωργίος. Ἐκ τῶν ὀλίγων δὲ ἐπιζήσαντων ἦν ὁ δεκάετης υἱὸς τοῦ Κωνσταντίνου Θεόδωρος, ὁ τοσοῦτον κλέος μετ' ἐπειτα κτήσάμενος ἐν τῇ τελευταίᾳ ἐπαναστάσει, ὅστις ἐσώθη μετὰ τῆς μητρὸς καὶ τῆς ἀδελφῆς ὑπὸ τῶν παλληκαριῶν τοῦ πατρὸς αὐτοῦ. Ὁ δὲ πάππος τοῦ Θεοδώρου, ὁ τοῦ Κωνσταντίνου πατὴρ Γιάννης Κολοκοτρώνης, εἶχε θυσιασθῆ ἡρωομένου. Μετασχὼν τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1770 καὶ πολλοὺς φονεύσας Τούρκους, συνελήφθη ἐν Νησίῳ καὶ ἀπήχθη εἰς Ἀδρούσαν ὅπου πρῶτον μὲν ἡχρωτηριάσθη τοὺς πόδας καὶ τὰς χεῖρας, ἔπειτα δὲ ἀνεσκολοπίσθη. Ἀλλὰ καὶ ἕτεροι τῆς Πελοποννήσου μάχιμοι ἄνδρες κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους ἐθανατώθησαν· ἐν Μάνῃ ὁ Καλαβρυτῆνός Βασίλειος Πετμεζᾶς, ἐν Καλαβρυτοῖς ὁ Ἀντώνιος Πετμεζᾶς, ἐν ἀγίῳ Γεωργίῳ τῆς Κορινθίας ὁ Γεωργάκης Πετμεζᾶς. Ἐφονεύθη δὲ διὰ προδοσίας ἐν Τριπολιτσᾷ καὶ ὁ Τζανέτμπεϋς Καπετανάκης Γρηγοράκης.

Τοιαύτην ἐκβασιν ἔλαβεν ἡ πρώτη ἐπανάστασις ἡ διὰ πρότροπῆς καὶ συμπράξεως τῆς Ῥωσίας κινηθεῖσα. Εἶναι βέβαιον ὅτι ἡ ἐπανάστασις αὕτη οὔτε ἀποχρώντως γενικὴ ἐγένετο, οὔτε καρτερίαν ἰκάνην ἀπέδειξεν· ἀλλ' εἶναι ὡς αὐτως βέβαιον ὅτι διεξήχθη ἀδεξιῶς ὑπὸ τῶν Ῥώσων. Ἐὰν τὰ πλοῖα αὐτῶν, ἀντὶ νὰ πρὸς-έλθωσιν εἰς τὰ παράλια τῆς Πελοποννήσου ἀλληλοδιαδόχως, ἀπὸ τοῦ φεβρουαρίου μέχρι τοῦ τέλους ἀπριλίου 1770, ἐπεφαίνοντο διὰ μιᾶς ἀπὸ τοῦ πρώτου τῶν μηνῶν τούτων, ἤθελον ἀναμφιβόλως κυριεύσει οὐ μόνον τὴν Πύλον ἀλλὰ καὶ τὴν Κορώνην καὶ τὴν Μεθώνην, τὰ δὲ τρία ταῦτα φρούρια, ὀχυρωθέντα ἀσφαλῶς καὶ τροφοδοτηθέντα δεόντως, ἤθελον παράσχει ἑμοῦ μετὰ τῆς παρακειμένης Μάνης εἰς τὸ κίνημα ὀρμητήριον δυσπόρθητον. Παρεκτὸς τούτου, ἐὰν βραδύτερον ἢ μοῖρα τοῦ Ἀλεξίου Ὁρλόφ, παρέμενεν εἰς τὴν ὑπ' αὐτῆς κατεχομένην Πύλον ἐπὶ μικρὸν ἔτι χρόνον, ἡ ἐπελθοῦσα καταστροφὴ τοῦ ὁσμανικοῦ στόλου περὶ Τεσεμέν, ἣν κατώρθωσαν κυρίως αἱ προεκπλεύσασαι μοῖραι τοῦ Σπυρίδου καὶ Ἐλφινιστών, ἤθελε πιθανῶς ἐπιρρώσει τὴν ἐπανάστασιν. Πρὸς ἐπὶ ἐὰν μετὰ τὴν κατάστροφὴν τοῦ στόλου εἰς ἣν συν-

ἐπραξαν οἱ Ἕλληνες πυρπολεῖν, οἱ Ῥῶσοι ἐνέβαλον εἰς τὸν Ἑλ-
λῆσποντον, ὅπερ ἀπεδείχθη οὐχὶ ἀκατόρθωτον διὰ τοῦ τολμήμα-
τος τοῦ Ἑλφινιστῶν, ἡδυνάντο ἐπιβάλλοντες τὴν εἰρήνην ἐν αὐτῇ
τῇ Κωνσταντινουπόλει, ἂν ὅχι νὰ ἐπιτύχωσι τὴν ἀνεξαρτησίαν
τῆς Ἑλλάδος, νὰ συναμολογήσῃσι τοῦλάχιστον ὑπὲρ αὐτῆς ἐγγυή-
σεις ἐπιτηδεΐας νὰ καταπαύσωσι τὰς ἀρξάμενας συμφορὰς καὶ νὰ
προλάβωσι τὰς ἐπελθούσας ἐτι μέζονας. Τελευταῖον, ἐὰν καὶ
τοῦτο μὴ ἐπιτελέσαντες, ἀντὶ νὰ μείνωνναι ἀπρακτοὶ ἐπὶ τέσσαρα
περίπου ἔτη ἐν τῇ Αἰγαίᾳ πελάγει, διωργάνίζον ἐπιτηδεΐας τὰς
προσούτου φοβερώς τότε ἀναπτυχθείσας καταδραμικὰς καὶ περα-
τικὰς τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους δυνάμεις, ἡδυνάντο ἐτι νὰ σώσωσι
τὸ ἔργον ἐν μέρει, ἂν ὅχι καθ' ὁλοκληρίαν. Ἐν ταῦτοις καὶ περ
οἱ Ῥῶσοι τσακύντα ἐπραξαν ὀφλήματα, καὶ περ τὰ πολιτικὸν ὀ-
φελος τῶν ὅρων οὗς συναμολόγησαν διὰ τῆς συνθήκης τοῦ Κιου-
τσίκου. Καὶ νὰρτίζῃ μόλις μετὰ 50 ἔτη ἔμελλε νὰ καρποφορήσῃ ὡς
πρὸς ἡμᾶς, δὲν κατεδικάσθησαν τότε ὑπὸ τῆς κοινῆς τοῦ ἔθνους
συνειδήσεως. Καὶ δὲν κατεδικάσθησαν οὐχὶ ἐν δεισιδαίμονός τινος
ἀποσιώσεως πρὸς τὴν ὀρθόδοξον καὶ ὁμόδοξον ἐκείνην δύναμιν,
ἀλλ' ἀπ' ἐναντίας ἐκ λελογισμένης ἐπιγνώσεως τῶν ποικίλων τοῦ
ἑλληνισμοῦ συμφερόντων. Ἐν πρώτοις μικρὸν μετὰ τὴν προανα-
φερθεῖσαν πολιτικὴν συνθήκην, ἡ Ῥωσία συναμολόγησα συνθήκην
ἐμπορικὴν, ἐξ ἧς ὠφελουμένη παρέσχεν εἰς τὴν ναυτιλίαν καὶ τὴν
ἐμπορίαν ἡμῶν προστασίαν ἐνεργὴν, παραγαγοῦσαν ποικίλα καὶ
ἀνυπολόγιστα εἰς τὰ ἔθνος ὠφελήματα, ὡς θέλει ἐξηγηθῇ κατω-
τέρω ὅτε πραγματευθώμεν περὶ τῶν ναυτικῶν ἡμῶν κοιναπτήτων.
Πλὴν τούτου αὐδεὶς βεβαίως παρ' ἡμῖν ὑπῆρχε κατ' ἐκείνο τοῦ
χρόνου, καθὼς αὐδὲ τὰ νῦν ὑπάρχει αὐδεὶς ὁ φρονῶν ὅτι εἰσίσχε-
ται ἐπὶ τῆς γῆς ἔθνος αἰονόηποτε ἅπερ νὰ ἀναλάβῃ ἀπ' αὐτῆς τὰς
θυσιάς ὅσαι ἀπαιτοῦνται πρὸς ἀπελευθέρωσιν ἔθνους ἑτέρου. Οἱ
Ῥῶσοι ὑπεκίνησαν τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1770 καὶ ἄλλα βραδυ-
τερον κινήματα, ἐπιζητοῦντες κυρίως ἰδία ὠφελήματα. Ἐγκα-
τέλιπον δὲ τὴν ἐπανάστασιν ἐκείνην, ὅπως καὶ πολλὰς ἄλ-
λας μεταγενεστέρας, ἅμα τοιοῦτό τι ὑπαγορεύθη ὑπὸ ἑτέρου τι-
νὸς συμφέροντος τὸ ὅποιον συνέπιπτε τότε νὰ ἦναι ἐπικρατέστε-
ρον. Ἐπολιτεύθησαν δηλαδὴ ἀπαράλλακτως ὅπως πολλὰ πρότε-

ρον δυτικάι δυνάμεις καὶ ἰδίως ἡ Ἑνετία καὶ ἡ Ἰσπανία. Ἐν ἄλλαις λέξεσι τὸ συμφέρον ὄλων τῶν δυνάμεων τούτων, τῶν τε δυτικῶν καὶ τῆς Ῥωσίας, ἐταυτίζετο μετὰ τοῦ ἐλληνικοῦ μέχρι τινὸς μόναν, ἥτοι ἐφ' ὅσον μόναν προέκειτο νὰ καταπολεμηθῇ ἡ Τουρκία· καὶ μέχρι τοῦ σημείου τούτου δυνάμεθα τῇ ἀληθείᾳ νὰ εἰπώμεν ὅτι οἱ Δυτικοὶ κατ' ἀρχὰς καὶ ἔπειτα οἱ Ῥῶσοι ἐλλήνιζον, τοῦλάχιστον ὅσον οἱ Ἕλληνες ἐδυτίκιζον ἢ ἐρρώσιζον. Ἄμα ὅμως διὰ τῶν περιπετειῶν τοῦ πολέμου αἱ ἐξωτερικαὶ δυνάμεις ἐπετύγγανον ἢ τὴν κτῆσιν χωρῶν τιγῶν, ἢ ἄλλα πλεονεκτήματα, ἢ ὅπως δῆποτε ἐνόμιζον χρήσιμον εἰς αὐτάς τὴν κατάπαυσιν τοῦ πολέμου, τὰ συμφέροντα αὐτῶν ἐχωρίζαντο ἀπὸ τὸ ἐλληνικόν, τὸ ὅποιον ἀπῆτει τὴν ἀδιάλειπτον ἐξακολούθησιν τοῦ ἁγῶνος μέχρις οὗ κτηθῇ ἡ ἀνεξαρτησία, ἣν οἱ ξένοι ὑπελάμβαναν ἢ ἀδιάφορον ἢ ἀπρόσφορον εἰς αὐτάς. Τὰ ἐλληνικὸν ἔθνος ἐγίνωσκεν αὐτομάτως πως τὴν τε ταῦτότητα τῶν συμφερόντων τούτων μέχρι τινὸς καὶ τὴν ἀπὸ τοῦ σημείου τούτου διάστασιν αὐτῶν. Ὅθεν ἐλάμβανε μὲν τὰ ὅπλα ὥσάκις εὗρισκε συμμάχους οἰουδῆποτε, ἐγκαταλείπομενον δὲ παρ' αὐτῶν ἐθλίβετο βεβαίως, καὶ ἤλεγγε τοὺς στρέψαντας αὐτῷ τὰ νῶτα, ἀλλ' ὑφιστάμενον μαρτυρικῶς τὰς συνεπειὰς τῆς μονώσεώς του δὲν ἐμνησικακεῖ κατ' οὐδενός, καὶ ἅμα δοθείσης περιστάσεως ἐπιτηδεύει νὰ δράξῃ αὐθις τὰ ὅπλα, ἔστω καὶ ἐπὶ τῇ συμπράξει τῶν πρὸ μικροῦ ἐγκαταλιπόντων αὐτὸ, δὲν ἐδίσταζε νὰ ἐπαναλάβῃ τὸν προαιώνιον καὶ πεπραμένον ἁγῶνα. Τοῦτο ἐπραξε πολλάκις ἰδίως ὡς πρὸς τοὺς Ἑνετοὺς, τοῦτο πολλάκις ὡς πρὸς τοὺς Ῥώσους.

Ἀποδείξει δὲ τούτου τρανωτάτη εἶναι ὅτι ὀλίγον μετὰ τὰ πρῆστορηθέντα οἰκτρά γεγονότα, οἱ πατέρες ἡμῶν δὲν ἐδίστασαν νὰ ἔλθωσιν εἰς νέας μετὰ τῆς Ῥωσίας συνεκνοήσεις. Τῶνόντι ἡ Αἰκατερίνα ἡ μεγάλη τρικαίδεκα μόλις ἔτη μετὰ τὴν συνθήκην τοῦ Κιουτσούκ Καϊναρτζή, ἐπανελάβε τὸν κατὰ τῆς Τουρκίας πόλεμον, κατορθώσασα νὰ παραλάβῃ σύμμαχον τὸν αὐτοκράτορα τῆς Αὐστρίας Ἰωσήφ Β'. Δὲν ἤξεύρομεν ἂν ἐπὶ τοῦ προλαβόντος πολέμου εἶχεν ὀριστικόν τι περὶ τῶν ἐλληνικῶν χωρῶν βούλημα καὶ ποῖον· ἀλλὰ τῷ 1782 καὶ 1783 διετύπωσε κατὰ

τὸν μάλιστα συμφέροντα ἡμῖν τρόπον τὰς διαθέσεις τῆς, ὡς συν-
 ἀγεται ἐκ τῆς πρὸς τὸν Ἰωσήφ Β' ἀλληλογραφίας αὐτῆς τῆς
 δημοσιευθείσης ἐν Βιέννῃ τῷ 1869. Τῇ 10 Σεπτεμβρίου 1782
 ἔγραψε πρὸς τὸν ἰσχυρὸν ἐκείνον γείτονα καὶ σύμμαχον αὐταῖς
 λέξεσι τὰδε· «Πέποιθα, ὡς ἐκ τῆς ἀπεριορίστου πρὸς ὑμᾶς ἐμ-
 πιστοσύνης ὅτι, ἐὰν αἱ ἐπιτυχίαι ἡμῶν ἐν τῷ τουρκικῷ πολέμῳ
 ἐπιτρέψωσιν ἡμῖν ν' ἀπαλλάξωμεν τὴν Εὐρώπην ἐκ τοῦ ἔχθρου
 τοῦ χριστιανικοῦ ὀνόματος καὶ νὰ ἐκδιώξωμεν αὐτὸν ἐκ τῆς Κων-
 σταντινουπόλεως, ἡ Υ. Μ. δὲν θέλει μὲ ἀρνῆθῃ τὴν συνδρομὴν
 αὐτῆς πρὸς ἀνδρῶν τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς μοναρχίας ἐπὶ τῶν
 ἐρειπίων τῆς βαρβάρου ὁσμάνικῆς κυβερνήσεως, ὑπὸ τὸν ρητὸν
 ἐκ μέρους μου ὅσον νὰ διατηρήσω τὴν μοναρχίαν ταύτην ὅπως
 ἀνεξάρτητον τῆς ἐμῆς, ἀναβιβάζουσα ἐπὶ τοῦ ἀνεγερθησομένου
 θρόνου τὸν νεώτατον τῶν ἐγγόνων μου, μέγαν δούκα Κωνσταν-
 τῖνον. Ὁ νέος μονάρχης θέλει παραιτηθῇ ταῦτοχρόνως πάσης
 ἀξιώσεως ἐπὶ τῆς ῥωσικῆς μοναρχίας, διότι τὰ δύο στέμματα
 δὲν δύναται καὶ δὲν πρέπει νὰ ἐνωθῶσι ποτὲ ἐπὶ τῆς αὐτῆς
 κεφαλῆς. Τὴν αὐτὴν ὑποχρέωσιν θέλει ἀναλάβει ἐν καιρῷ εὐ-
 θέτῳ ὁ υἱός μου μέγας δούξ διάδοχος, καὶ ὁ πρῶτότοκος αὐτοῦ
 υἱός. Τὸ κατ' ἐμὲ εἶμαι ἐτοίμη νὰ παράσχω δι' ἐμὲ καὶ τοὺς
 διαδόχους μου πᾶσαν διαθεβαίωσιν, ὅτι δὲν θέλομεν ἐπιζητήσει
 ποτὲ τὴν συνένωσιν τῶν δύο μοναρχιῶν ὑπὸ ἓνα ἡγεμόνα.»

«Σύνορα τοῦ ἐλληνικοῦ κράτους ἔσονται πρὸς τὴν Ῥωσίαν ὁ
 Εὐξείνιος, πρὸς τὴν Αὐστρίαν αἱ κτήσεις ἃς θέλει προσλάβει ἡ
 Υ. Μ. διὰ τῆς πτώσεως τῆς βαρβάρου κυβερνήσεως, καὶ πρὸς τὴν
 Δακίαν ὁ Δούναβις. Αἱ νῆσοι τοῦ Ἀρχιπελάγους θέλουσι τεθῇ
 ἐπίσης ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν τοῦ ἀνεγερθησομένου κράτους.» Ἐν τῇ
 αὐτῇ δὲ ἐπιστολῇ ἡ Αἰκατερίνα προέτεινεν εἰς τὸν Ἰωσήφ προσ-
 ἔτι τὴν ἰδρυσιν καὶ ἐτέρου χριστιανικοῦ κράτους ὡς μεσοτοιχοῦ
 οὕτως εἶπεν μεταξὺ τῆς ῥωσικῆς, τῆς αὐστριακῆς καὶ τῆς με-
 λετωμένης νέας ἐλληνικῆς αὐτοκρατορίας. «Τὸ κράτος τοῦτο,
 γνωστὸν ἄλλοτε ὑπὸ τὸ ὄνομα Δακία, δύναται νὰ σχηματισθῇ
 ἐκ τῶν ἐπαρχιῶν τῆς Βλαχίας, τῆς Μολδαβίας καὶ τῆς Βεσσαρα-
 βίας, ὑπὸ ἡγεμόνα προσβέβοντα τὸ ἐν ταῖς χώραις ἐκείναις ἐπι-
 κρατοῦν χριστιανικὸν θρησκευμα, καὶ ἐμπνέοντα πᾶσαν ἐμπιστο-

σύνην εἰς τὰς δύο αὐτοκρατορικὰς αὐλὰς. Ταῦτοχρόνως δυνάμεθα νὰ ὀρίσωμεν ὅτι τὸ νέον κράτος, οὗ ὁ ἡγεμὼν ἔσται κληρονομικὸς, οὐδέποτε δύναται νὰ συνενωθῇ μετὰ τῆς Αὐστρίας ἢ τῆς Ῥωσίας, καὶ ὅτι αἱ δύο ἡμῶν αὐτοκρατορίαι δὲν θέλουσιν ἐπιτρέφει ποτὲ νὰ περιέλθῃ εἰς τὴν ἐξουσίαν ἐτέρας τινὸς δυνάμεως.»

Ἐπειδὴ δὲ ἐν τῇ ἀπὸ 13 νοεμβρίου ἀπαντήσῃ αὐτοῦ ὁ Ἰωσήφ, ἀποδεξάμενος τὴν ἀρχὴν τῆς ἰδρύσεως τῶν δύο νέων ἐπικρατειῶν, προέτεινεν ἐν τούτοις νὰ παραχωρηθῶσιν εἰς τὴν Ἑνετιάν ἢ Πελοπόννησος, ἢ Κρήτη, ἢ Κύπρος καὶ αἱ λοιπαὶ τοῦ Αἰγαίου πελάγους νῆσοι, ἢ αὐτοκράτειρα ἀνταπαντῶσα τῇ 4 ἰανουαρίου 1783 παρετάρχει ὅτι αἰεὶναι ἐπάναγκες νὰ μὴ περιορισθῇ λίαν τὸ ἑλληνικὸν κράτος, πρὸ πάντων δὲ νὰ μὴ ἀφαιρεθῇ ἀπὸ αὐτοῦ ἡ Πελοπόννησος καὶ τὸ Αἰγαῖον πέλαγος.»

Ταῦτα δὲ διανοομένη ἡ αὐτοκράτειρα ἐπρονόησε πρῶτον νὰ ἀπονεύμῃ εἰς τὸν δευτερότοκον αὐτῆς ἔγγονον τὸ ἐν τῇ χριστιανικῇ Ἀνατολῇ πολύκροτον τοῦ Κωνσταντίνου ὄνομα καὶ νὰ διδάξῃ αὐτῷ τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν. Συγχρόνως ποικίλοι ἀπόστολοι διατρέχοντες τὴν εὐρωπαϊκὴν Τουρκίαν ἐκάλουν τοὺς Ἕλληνας εἰς τὰ ὅπλα πρὸς ἀνάκτησιν τῆς ἀρχαίας αὐτῶν ἐλευθερίας καὶ ἀνεξαρτησίας. Εἰς Κέρκυραν, εἰς Κεφαλληνίαν καὶ εἰς Ζάκυνθον διωρίσθησαν πρόξενοι τῆς Ῥωσίας ἄνδρες Ἕλληνες, ἰδίως ἐν Κερκύρᾳ ὁ υἱὸς τοῦ Μπενάκη ὡς γενικὸς πρόξενος. Εἰς ταῦτα δὲ ἀνταποκρινόμενοι οἱ ἡμέτεροι ἐξηγέρθησαν ἅπαντες ὡς ἐκ μηχανῆς, λόγιοι, ἔμποροι, μαχηταί. Ὁ Ἰωαννίτης Ἀθανάσιος Φαλλίδας, οἱ Θεσσαλοὶ ἱερομόναχος Δανιὴλ καὶ ἱεροδιάκονος Γρηγόριος Κωνσταντᾶς ἔγραψαν πρὸς τὴν αὐτοκράτειραν καὶ πρὸς τοὺς στρατηγοὺς αὐτῆς ἀφιερωτικὰς ἐπιστολάς πομπῶδεις, δι' ὧν ἀπεκάλουν αὐτὴν τε καὶ αὐτοὺς λυτρωτὰς καὶ ἀρωγούς καὶ στηρίγματα. Τὸ δὲ πρακτικώτερον, ἡ ἐν Τεργέστη ἑλληνικὴ κοινότης ἔσπευσε νὰ παρασκευάσῃ ἐξ ἰδίων καταδρομικὸν στολίσκον, καὶ πρεσβεῖα τριῶν ἀνδρῶν ἐστάλη τῷ 1790 εἰς Περτρούπολιν, ἵνα, προτείνῃ μὲν τὸ αὐτοκρατορικὸν ἄξιωμα εἰς τὸν ἔγγονον τῆς Αἰκατερίνης Κωνσταντίνον, καθυποβάλλῃ δὲ ὑπόμνημα περὶ τοῦ μελετωμένου κινήματος. Ἡ Αἰκατερίνα ἐδέχθη τὴν πρεσβεῖαν εὐμενῶς, ἐπιτρέψασα αὐτῇ νὰ ἐμφανισθῇ ἐνώπιον τοῦ γαροῦ Κων-

σταντίνου και να προαγορεύση αὐτὸν αὐτοκράτορα τῶν Ἑλλήνων. Καὶ ὁ μὲν ἡγεμονόπαις ἐβεβαίωσε τοὺς πρέσβεις ἑλληνιστί ὅτι τὰ πάντα θέλουσιν ἐκτελεσθῇ κατὰ τὴν ἐπιθυμίαν αὐτῶν ἢ δὲ αὐτοκράτειρα ἐπεμψε καὶ χρήματα καὶ ὅπλα, ἵνα γίνωσιν αἱ ἀπαιτούμεναι παρασκευαί, ἀλλὰ συγχρόνως, ἐπειδὴ ἕτερα αὐτῆς συμφέροντα καὶ ἰδίως τὰ πολωνικὰ πράγματα, παρεκίνησαν αὐτὴν αὖθις νὰ συνομολογήσῃ ἐν ἀρχῇ τοῦ 1792 εἰς Ἰάσιαν εἰρήνην πρὸς τὴν Τουρκίαν, ἣ Αἰκατερίνα διέταξε νὰ διακωλυθῇ πᾶν ἐλληνικὸν κίνημα μέχρι νεωτέρας διαταγῆς.

Ἐν τῷ μεταξύ ὅμως αἱ ἐχθροπραξίαι εἶχον ἀρχίσει ἐν Ἑλλάδι. Ἡ πρεσβεία ἣτις εἶχεν ἀπέλθει εἰς Πετροῦπολιν, καθυπέβαλεν ἐκεῖ σχέδια ὑπερβολικὰ περὶ τῆς συγχρόνου ἐξεγέρσεως τῆς Πελοποννήσου, τῆς Στερεᾶς, τῆς Εὐβοίας, τῆς Θεσσαλίας, τῆς Ἡπείρου, τῆς Μακεδονίας καὶ τῆς περὶ Ἀδριανούπολιν συγκεντρώσεως 300,000 χριστιανῶν, οἵτινες ἐμελλον, ἐνούμενοι μετὰ τῶν Ῥώσων, νὰ ὀρμήσωσιν ἐπὶ τὴν Κωνσταντινούπολιν. Ἐννοεῖται ὅτι τὰ τοιαῦτα οὔτε ἐξετελέσθησαν, οὔτε ἦτο δυνατόν νὰ ἐκτελεσθῶσιν. Ἐγένοντο ὅμως ἄλλα, ὀλιγώτερον μὲν κολοσσιαῖα, ἀλλὰ μνήμης ἄξια ἔργα. Κατὰ ξηρὰν μὲν οἱ ἀρματωλοὶ καὶ οἱ κλέφται ἐνωθέντες μετὰ τῶν Σουλιωτῶν, καὶ ἀπαρτίσαντες στρατιὰν γενναίαν καὶ οὐχὶ εὐάριθμον, ἐνίκησαν κατὰ κράτος τὸν σατράπην τῶν Ἰωαννίνων Ἀλῆ πασᾶν. Κατὰ θάλασσαν δὲ προέκυψεν εἰς μέσον ἀνὴρ δυνάμενος νὰ καταταχθῇ μετὰ τῶν ναυτικῶν ἡρώων ὅσους ἀναφέρει ἡ πάτριος ἡμῶν ἱστορία, ἡ τοσοῦτους μεγάλους ναυτικούς ἀνδρας ἀπὸ Θεμιστοκλέους μέχρι Μιαούλη ὑμνήσασα.

Ὁ Λάμπρος Κατσώνης ἐγεννήθη εἰς Λεβιάδειαν τῆς Βοιωτίας ἀκριβῶς σχεδὸν περὶ τὰ μέσα τῆς παρελθούσης ἑκατονταετηρίδος. Νεώτατος ἔτι μετέσχε τοῦ πρὸ μικροῦ ἱστορηθέντος ἐν Πελοποννήσῳ καὶ ἐν τῷ Αἰγαίῳ πελάγει κινήματος, ἀπῆλθεν ἔπειτα εἰς Ῥωσίαν, κατόκησεν εἰς Κριμαίαν, κατετάχθη ὡς ἀξιωματικὸς εἰς τὸ ἰδρυθὲν τότε αὐτόθι ἑλληνικὸν τάγμα, διέπρεψεν ὑπὸ τὸν Ποτέμκην εἰς τὸν κατὰ τῆς Περσίας Ῥωσικὸν πόλεμον, ἀπέδειξε διὰ ναυτικῶν τολμημάτων περὶ Κριμαίαν ὅτι ἦτο ναῦτις οὐδὲν ἥττον ἐπιτήδειος ἢ στρατιώτης, καὶ κατελθὼν τὸν ἰχνοῦχριον τοῦ

1788 εἰς Τεργέστην ἀνέλαβε τὴν ἡγεμονείαν τοῦ ἐν τῇ πόλει ταύτῃ ἐξοπλισθέντος στολίσκου. Ὅποια καὶ ὅποσα ἦσαν τὰ πλοῖα δι' ὧν ὁ Λάμπρος περιήγαγεν ἐπὶ 5 ὅλα ἔτη ἐν ταῖς ἐλληνικαῖς θαλάσσαις νικηφόρον τὴν σημαίαν αὐτοῦ, ἀκριδῶς δὲν γνωρίζομεν. Ἐκ Τεργέστης ἐξέπλευσεν ἐν ἀρχῇ τοῦ 1788 μετὰ τριῶν σκαφῶν, ἐξ ὧν τοῦ ἐνὸς μόνον ἠξεύρομεν τὸ ὄνομα καὶ τὴν δύναμιν· ἦτο δὲ τὸ σκάφος τοῦτο ἀμερικανικὸν καταδρομικὸν 26 πυροβόλων, ὡπερ ἀγορασθὲν ὑπὸ τῆς αὐτόθι κοινότητος ὠνομάσθη ὑπ' αὐτοῦ Ἰθνητὴς Ἀρκτου. Μετ' οὐ πολὺ ὁ Λάμπρος κυριεύσας περὶ τὸ Αἰγαῖον μὲν ἐξ ἐχθρικὰ πλοῖα, καὶ περὶ Συρίαν ἕτερα ἐξ, ὥπλισεν αὐτὰ καὶ συγκατέταξεν εἰς τὸν ἰδίον στολίσκον· ἀλλὰ ποῖα ἦτο ἡ δύναμις τῶν πλοίων τούτων ἀδελόν. Βραδύτερον ἀναφέρονται ἐν τῇ μοίρᾳ τοῦ Λάμπρου ὅκτῳ ἕτερα πλοῖα· δύο μὲν κυβερνώμενα ὑπὸ τῶν Σπετσιωτῶν Ἀναργύρου καὶ Καρακατσάνη, πλὴν δὲ τούτων ὁ Ἀχιλλεὺς ὑπὸ τὸν Ζυγούρην, ἡ Μαρία 24 πυροβόλων ὑπὸ τὸν Πασχάλην Κασίμην καὶ 4 προσέτι πλοῖα ὑπὸ τὸν Ἐμμανουὴλ Μπουρζουνάκην, τὸν Δημήτριον Ἀλεξόπουλον, τὸν Εὐστράτιον Νικηφοράκην καὶ τὸν Κωνσταντῖνον Ταταράκην. Μετὰ τῆς δυνάμεως ταύτης ἦτις ἐν τούτοις κατηρτίσθη κατὰ μικρὸν, λέγεται ὁ Λάμπρος, κατὰ τὰ δύο ἔτη 1788 καὶ 1789, οὐ μόνον ἀφανίσας πᾶσαν ναυτικὴν τοῦ ὀσμανικοῦ κράτους ἐμπορίαν, οὐ μόνον κυριεύσας μὲν τὸ φρούριον τοῦ Καστελορρίζου εἰς τὰ παράλια τῆς Λυκίας, κατ'ἀστρέφας δὲ τοὺς προμαχῶνας τοῦ Δυρραχίου, ἀλλὰ καὶ ἐπανειλημμένως καταναυμαχήσας ἐκ παρατάξεως αὐτὸν τὸν ὀσμανικὸν στόλον. Τὸ καθ' ἡμᾶς ἐν ἐλλείψει εἰδήσεων ἀσφαλεστέρων, δὲν θέλομεν ἐνδιατρίφει περὶ τὰ κατέκαστα τῶν φημιζομένων τούτων κατορθωμάτων τὰ ὁποῖα ὁμολογοῦμεν ὅτι εἶναι τὸσῳ μᾶλλον δυσκατάληπτα ὅσα δὲν λέγεται ὅτι ἐγένετο τότε χρίσις πυρπολικῶν ὑπὸ τῶν ἡμετέρων. Τοῦτο μόνον βεβαιοῦμεν ὡς ἀναμφισβήτητον, ὅτι τῷ 1789 ἡ καταπλεγεῖσα τουρκικὴ κυβερνήσις ἠγωνίσθη νὰ προσεικισθῇ τὸν ἀνδρὰ διὰ τοῦ διερμηνέως τοῦ στόλου Στεφάνου Μαυρογένους. Ὁ διερμηνεὺς ἔγραψε πρὸς τὸν Λάμπρον ἐπιστολὴν δι' ἧς προσαγορεύει αὐτὸν ἀνδρειώτατον ἥρωα, ἐπαγγέλλεται δὲ εἰς αὐτόν τε καὶ τοὺς ὀπαδοὺς αὐτοῦ ἀμνηστίαν καὶ παρχωρεῖ αὐτῷ τὴν δια-

δοχικὴν καὶ ἀφορολόγητον ἡγεμονεῖαν μᾶς τῶν νήσων τοῦ Ἰα-
ρίου πελάγους οἷαν ἤθελον ἐκλέξει, ἐπιχορηγῶν σὺναμα καὶ ἀξί-
λογον χρηματικὸν ποσόν. Ἀλλ' ὁ Λάμπρος ἀπέκρουσε πάντα
ταῦτα καὶ ἐξακολουθήσας τὸν ἀγῶνα συνεχρότησε τῷ 1790 τὴν
πεισματοωδεστέραν τῶν ναυμαχιῶν αὐτοῦ περὶ ἧς σώζονται λε-
πτομέρειαι μὴ δυνάμεναι, νομίζομεν, νὰ ἀμφισβητηθῶσιν.

Ἀπριλίῳ μηνὶ 1790 ὁ Λάμπρος ἐνκυλόχει εἰς Κέα μετὰ
πλοίων ἑννέα, διότι εἶχε προεκπέμψει τὰ λοιπὰ πρὸς ἐπιτέλεσιν
τοῦ καταδρομικοῦ αὐτῶν ἔργου. Πρὸ τιγος δὲ εἶχε παραλάβει με-
θ' ἑαυτοῦ 500 κλέφτας ὑπὸ τὸν Ὀπαούντιον Δοκρὸν Ἀνδρουτῆον,
τὸν πατέρα τοῦ Ὀδυσσεῶς ἐκείνου, ὅστις ἐν ἀρχῇ τῆς τελευ-
ταίας μεγάλης ἐπαγαστάσεως διετέλεσεν ὁ ἐπιστάτης τῶν
πολεμάρχων τῆς ἀνατολικῆς Ἑλλάδος. Ἰσως φανῇ παράδοξον
πῶς οἱ ὀρεσίβιοι οὗτοι μαχηταὶ ἀπεφάσαιον νὰ θαλασσομαχήσωσιν.
Εἶδομεν ὅμως ἤδη τὸν Μητρομάραν τοιοῦτό τι πράξαντα καὶ
πολλὰ ἄλλα θέλομεν ἐτι ἀπαντήσῃ τοιαῦτα παραδείγματα
κλεφτῶν καὶ ἀρματωλῶν εἰς ναυμάχους μεταβληθέντων. Τὸ δὲ
παρὸν γεγονός ἐπιβεβαιοῦται ὑπὸ τοῦ ἁσμάτος:

Τ' Ἀνδρούτ' ἡ μάνα χαίρεται, τ' Ἀνδρούτ' ἡ μάνα κλαίει,
ἔχει τοὺς γιούς ἀρματωλοὺς καὶ κατεναραίους.

Τῇ 6 Ἀπριλίου ἡ προφυλακὴ ἀνήγγειλεν εἰς τὸν Λάμπρον ὅτι ἐπε-
φάνη μεταξύ Ἀνδρου καὶ Εὐβοίας ὁ ὁσμανικὸς στόλος ἐκ πεντε-
καίδεκα μεγάλων πλοίων συγκείμενος. Ὁ Λάμπρος ἐξώρμησεν
ἀμέσως εἰς συνάντησιν αὐτοῦ· ἀλλὰ μετὰ τριῶραν πυροβολισμὸν
οἱ πολέμιοι παραδόξως ὑπεχώρησαν, ἵνα λάβωσι καιρὸν νὰ ἐνω-
θῶσι μετὰ τῆς περιμενομένης ὑπ' αὐτῶν ἀλγερινῆς μοίρας. Οὐδὲν
ἤττον ἡ ὑποχώρησις αὕτη δὲν δύναται νὰ λογισθῇ εἰμὴ ὥς ἤττα
ἐὰν ἀναλογισθῶμεν, ὅτι ἡ δύναμις αὐτῶν ἦτο τοῦλάχιστον τε-
τραπλασία, ἂν ὄχι πενταπλασία, τῆς ἑλληνικῆς, τὰ δ' ἑλληνικὰ
πλοῖα δὲν ἔπαυσαν καταδιώκοντα αὐτοὺς μέχρι τῆς ἐσπέρας. Ἀφ'
ἐτέρου ὅμως ὁ στολίσκος τοῦ Λάμπρου ὑπέστη βλάβην οὐ μικράν,
καὶ δύο τῶν πλοίων αὐτοῦ, τὰ τοῦ Ἀναργύρου καὶ τοῦ Καρακα-
τσάνη, ἀπομακρυνθέντα ἐν τῇ καταδιώξει δὲν ἠδυνήθησαν οὐδὲ
τὴν ἐπιούσαν νὰ ἐνωθῶσι μετὰ τῶν λοιπῶν ἐνεκα τῶν ἐναντίων

ἀνέμων. Τὴν δ' ἐπιούσαν ταύτην προσῆλθε καὶ ἡ ἀλγερινὴ μοῖρα, ὥστε οἱ πολέμιοι ἐπέπεσον μετὰ διπλάσιας δυνάμεως. Ὁ Λάμπρος καίτοι δὲν εἶχεν ἤδη εἰμὴ πλοῖα ἐπτὰ, καὶ ταῦτα παθόντα ἀπὸ τῆς προτεραιίας, δὲν ἐδίστασε νὰ ἀντιπαραταχθῇ, ὥστε συνεκροτήθη ἄγῶν φοβερός περὶ Καφηρέα, περὶ τὸν γῶρον δηλαδὴ ἐκεῖνον ὅπου μετὰ τριάκοντα καὶ πέντε ἔτη ἐμελλε νὰ διαπράξῃ ὁ Γεώργιος Σαχτούρης ἐν τῶν λαμπροτάτων αὐτοῦ κατορθωμάτων. Οἱ ἐχθροὶ περιζώσαντες τὴν μοῖραν τοῦ Λάμπρου ἤρχισαν νὰ πυροβολῶσι πανταχόθεν κατ' αὐτῆς· ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ἐπεχείρισαν νὰ κυριεύσωσι τὰ σκάφη ἐξ ἐπίπλου. Καὶ πρώτη λοιπὸν ἡ ὁσμаниκὴ ναυαρχὴ φέρουσα 74 πυροβόλα, ἀπεπειράθη νὰ προσκολληθῇ εἰς τὸν Ἀχιλλέα· ἀλλ' ὁ κυβερνήτης αὐτοῦ, ὁ γενναῖος Ζυγούρης, ἀνῆψεν ἐν τῷ ἅμα πυρὰ ἐπὶ τῶν κεραίων, ἀπειλῶν νὰ μεταδώσῃ τὰς φλόγας εἰς τὸν πλησιάζοντα καλοσσόν. Τότε ἡ ναυαρχὴ ὥπισθεχώρησε καὶ ἐνωθεῖσα μετὰ πέντε Ἀλγερινῶν φρεγατῶν ἐπέπλευσε κατὰ τῆς Μαρίας τοῦ Πασχάλη Κασίμη, ὅστις δὲν ᾔδυνάθη νὰ διαφύγῃ τὸν ἐσχατὸν κίνδυνον. Οἱ Ἀλγερινοὶ εἰσπηδήσαντες ἐντὸς τοῦ πλοίου τούτου ἐφόνευσαν 147 Ἑλληνας καὶ τραυματίσαντες τὸν τε κυβερνήτην καὶ τοὺς περιλειφθέντας τρικαίδεκα ναῦτας, ἐκυρίευσαν τὴν Μαρίαν. Ἐτερον δὲ ἀλγερινὸν πλοῖον φέρον τριάκοντα καὶ ἑξὶ μεγάλα πυροβόλα, προσεκολληθῇ εἰς τὴν Ἀθηνᾶν, τῆς ἑποίας τὸ κατὰστροφμα ἐπληρώθη διὰ μιᾶς πολέμιων. Ἀλλ' ὁ Λάμπρος ἀντιπαραταχθεὶς ἐκ τοῦ συστάδην καὶ καταβαλὼν τοὺς εἰσπηδήσαντας, ἠδύνατο ἴσως νὰ κυριεύσῃ τὸν ἀντίπαλον, ἐὰν ᾔνοι ἀληθές, ὅτι ἐκ τῶν 600 τούτου ναυδατῶν δὲν διεσώθησαν εἰμὴ τριάκοντα καὶ ἑξ. Ἐνόμισεν ὅμως φαίνεται συνετώτερον νὰ ἀποχωρισθῇ ἀπὸ αὐτοῦ τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ τὰ πλεῖστα τῶν ἄλλων αὐτοῦ πλοίων δεινотάτας παθόντα ζημίας μετ' ὀλίγον κατεστράφησαν. Τὸ τοῦ Ἐμμανουὴλ Μπουρζωνάκη, ἀποβαλὼν τὸν πρῶτον ἰστόν καὶ τὸν κυβερνήτην αὐτοῦ, κατάρθρωσε μὲν νὰ διελάσῃ ἀνὰ μέσον τοῦ ἐχθρικοῦ στόλου ἀλλ' ἐπὶ τέλους ἐπυρπολήθη ὑπὸ τῶν ἰδίων ναυδατῶν. Περὶ τὸν Δημήτριον Ἀλεξόπουλον δὲν ἔμειναν ζῶντες εἰμὴ δέκα, οἵτινες ἔρριψαν τὸ σκάφος εἰς τὴν νῆσον Ἀνδρόν, καὶ οἱ μὲν αὐταὶ συρόντες διεσώθησαν, ἀλλ' ὁ ἀτρόμητος Ἀλεξόπουλος προσαγα-

γών θρυαλλίδα εἰς τὴν ἐναπομείναςαν ὀλίγην πυρίτιδα, ἀνετινάζθη μετὰ τοῦ πλοίου καὶ τῆς σημαίας εἰς τὸν ἀέρα. Τελευταῖον ὁ Εὐστράτιος Νικηφοράκης ἠδυνήθη εἰ καὶ περιεζωσμένος ὑπὸ πολεμίων, νὰ ρίψῃ τὸ πλοῖόν του εἰς τὴν ξηρὰν καὶ νὰ σωθῇ εἰς τὰ ἐνδότερα τῆς νήσου μετὰ τοῦ πληρώματος καὶ τῆς σημαίας. Καὶ ἐνῶ τοιαύτη συνέβαινε περὶ τὸν Λάμπρον πανωλεθρία, ἐνῶ ὁ Κωνσταντῖνος Παταράκης καὶ ὁ Ζυγούρης ἔχοντες τὸν ἀνεμον ἐναντίον δὲν ἠδύναντο νὰ προσέλθωσιν εἰς βοήθειαν αὐτοῦ, ἐνῶ οἱ ἴστοι τῆς Ἀθηνᾶς εἶχον βλάβῃ καίρως, καὶ αἱ κεραταὶ κατακοπῇ, καὶ τὰ ἴστια καὶ τὰ πλευρὰ κατατρυπηθῇ, καὶ τὸ σκάφος πανταχόθεν διέρρεε, καὶ αὐτὸς ἔφερε τραῦμα εἰς τὴν κεφαλὴν, ὁ ἀδάμαστος ἄνθρωπος ἐπέμενε ἀνταγωνιζόμενος καὶ μὴ θέλων νὰ καταλίπῃ τὴν ναυαρχίδα αὐτοῦ. Ἐπὶ τέλους ἐκ τῶν 295 ἀνδρῶν ὅσοι ἀπῆρτιζον τὸ πλήρωμα τῆς Ἀθηνᾶς δὲν ἐμείναν εἰμὴ 5 ἀξιωματικοὶ καὶ 55 ναῦται, ἐξ ὧν οἱ 38 πληγωμένοι. Τότε οὗτοι ἐζήτησαν διὰ σημείων λέμβους παρὰ τῶν ὑπνέμων συντρόφων καὶ ἐσώθησαν δι' αὐτῶν, πυρπολήσαντες μὲν τὴν Ἀθηνᾶν, ἀπελθόντες δὲ αὐτοὶ μετὰ τοῦ ἀρχηγοῦ τῶν ἐπὶ τοῦ πλοίου τοῦ Παταράκη εἰς Μῆλον.

Κατὰ τὴν ναυμαχίαν λοιπὸν ταύτην ὁ Λάμπρος ἀπώλεσε δύο μὲν πλοῖα αἰχμαλωτευθέντα, τὸ τοῦ Κασίμη καὶ τὸ τοῦ Νικηφοράκη, τρία δὲ πυρποληθέντα ὑπὸ τῶν ἰδίων κυβερνητῶν, περὶ τοὺς 650 δὲ ἄνδρας καὶ ἀξιωματικούς, ἐκτὸς τῶν τραυματιῶν ὅσοι διεσώθησαν. Μεταξὺ τῶν φονευθέντων τούτων ἦσαν καὶ πολλοὶ κλέφται, ὡς μαρτυρεῖ τὸ προειρημένον ἄσμα, τὸ ὑποῖον μνημονεῖον τῆς προκειμένης ναυμαχίας λέγει·

Σὰν πιάσθηκαν 'ς τὸν πόλεμον ἀπ' τὴν αὐτὴν ὥς τὸ βράδυ,

Πολλοὶ κλέφταις σκοτώνονται τοῦ καπετὰν Ἀνδρούτσου.

Ἐκ δὲ τῶν πολεμίων βεβαιοῦται ὅτι ἐφονεύθησαν 3,000 καὶ ἐπληρώθησαν πολλοί. Ὅπως δὲ ἦτορ ὁμοῦς ὁ Λάμπρος ἠττήθη ἀλλὰ ὑπάρχουσιν ἡτται ἀντάξιαι νικῶν. Εἰς Μῆλον εὗρεν ὁ Παταράκης γαλλικὸν δρόμωνα ὅστις εἶχε κατὰπλευσεῖ εἰς τὴν νήσον ἐκείνην, ἀφοῦ παρέστη πόρρωθεν θεατῆς τοῦ τραγικοῦ ἀγῶνος τοῦ ὁποίου τὰς περιπετείας ἀνέγραψεν ἐπιμελῶς ὁ κυβερνήτης

αὐτοῦ. Ὁ γενναῖος Γάλλος ὅστις περιποιήθη ἅπαντας τοὺς περι-
σπέντας ἐκεῖνους ἄνδρας, ἀκούσας τὸν Πάτριον Ἀναστάσιον Πα-
λαιολόγον εἰπόντα ὅτι ἐνικήθησαν, ἀνέγνω αὐτῷ εἰς ἀπάντησιν
τὸ ἡμερολόγιόν του, ἐν ᾧ διὰ μακρῶν ἐγκωμιάζε τὴν γενναϊότητα
αὐτῶν καὶ προσέθετεν ἐπὶ τέλους, ὅτι κατὰ τὴν ἀνδρείαν τοῦ
λάχιστον ὑπολαμβάνει αὐτοὺς ἐναμίλλους τῶν εὐκλεῶν αὐτῶν
προπατέρων. Καὶ βραδύτερον ὁ Ἐνετὸς ἀρχινάρχος Ἔμος εἶπε
πρὸς τὸν Λάμπρον καὶ πρὸς τὸν αὐτὸν Παλαιολόγον· «ἐάν ἀπω-
λέεσθε πέντε πλοῖα, 600 ναύτας, 2 πλοιάρχους καὶ 49 ἀξιωμα-
τικούς, ἡ δόξα ὑμῶν ἔσται αἰδίοις.» Ἀλλὰ καὶ ἡ Αἰκατερίνα αὐτῇ
ἐτίμησε τὸν Λάμπρον προβιβάσασα μὲν αὐτὸν εἰς βαθμὸν χιλιάρ-
χου, ἀπονέμωσα δὲ αὐτῷ τὸ παράσημον τοῦ ἁγίου Γεωργίου.

Οὐδὲ ἀπέβαλε τὸ θάρρος καὶ τὰς πεποιθήσεις αὐτοῦ ὁ ἦρωας
τῆς Βουλγαρίας ἐνεκα τοῦ φοβεροῦ ἐκείνου ἀτυχήματος. Ἀλλ' ἀνα-
διωρῶντάς τὴν ναυτικὴν αὐτοῦ μαῖραν ἡτοιμάζετο νὰ ἐξακολου-
θήσῃ τῶν ἀγῶνα ὅτε, ἐτι ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ 1791 ἀρξαμένων
τῶν περὶ εἰρήνης διαπραγματεύσεων μεταξὺ Ῥωσίας καὶ Τουρκίας,
ἔλαβε τὰς προαναφερθείσας διαταγὰς, ἐπαναληφθείσας τῷ 1792
μετὰ τὴν ὑπογραφήν τῆς ἐν Ἰασιῳ συνθήκης, νὰ παύσῃ πᾶσαν
ἐχθροπραξίαν. Ὁ Λάμπρος ἀγανακτῆσας ἀνεφώνησεν, ὡς βεβαι-
οῦται, ὅτι, ἐὰν ἡ αὐτοκράτειρα συνωμολόγησεν τὴν εἰρήνην αὐ-
τῆς, ὁ Κατωῦρης ἀκόμη δὲν ὑπέγραψε τὴν ἐδικήν του, ἐξέδωκεν
ἐντονον κατὰ τῆς Ῥωσικῆς πολιτικῆς διαμαρτύρησιν κατὰ μῆνα
μαῖον 1792 καὶ κατέλαβε τὴν περὶ τὸ Ταίναρον λακωνικὴν πα-
ρλιαν μετὰ τοῦ Ἀνδρούτσου, ἵνα ἀπὸ τοῦ ὀρμητηρίου τούτου
ἐξακολουθήσῃ τὰς ἐπιδρομὰς αὐτοῦ. Ἐκεῖ προσβλήθεις ὑπὸ τοῦ
ὀθμανικοῦ στόλου (μετὰ τοῦ ὁποῖου εἰς τὴν περίστασιν ταύτην συν-
έπραξαν παραδόξως καὶ δύο γαλλικὰ μονόκροτα) ἀντέστη μὲν ἐπὶ
τινα χρόνον καὶ δεινὴν ἐπήνεγκε σφαγὴν εἰς τοὺς ἀποδιδρασκόντας
πολεμίους, ἀλλ' ἐπὶ τέλους προτραπείς καὶ ὑπ' αὐτοῦ τοῦ ἡγεμόνος
τῆς Μάνης Τζανέτου Γρηγοράκη ἀπέπλευσεν εἰς Ἰθάκην καὶ ἐκεῖθεν
ἐπέστρεψεν εἰς Ῥωσίαν. Παρὰ τῇ Αἰκατερίνῃ δὲν ἔτυχεν εὐμενοῦς
δεξιώσεως. Ἀλλὰ μετὰ τὸν θάνατον αὐτῆς ὁ διαδεχόμενος τὴν ἀρ-
χὴν τῷ 1796 Παῦλος Α', ἀμείβων τὰς ὑπηρεσίας αὐτοῦ, ἐδωρή-
σατο τῷ ἀνδρὶ γενναίῳ χρηματικὴν χορηγίαν. Μετ' οὗ πολὺ δὲ ὁ

Λάμπρος ζητήσας τὴν ἐκ τῆς στρατιωτικῆς ὑπηρεσίας ἀφ᾽ ἑσιν κατεστάθη εἰς Κοιμαίαν καὶ ἀπέθανεν ἐν ἀκμῇ ἔτι τῆς ἡλικίας τῇ 1804. Οὐδὲν ἤττον εὐκλεῆς, ἀλλὰ οἰκτρὰ περὶ τὰ τέλη ἀπέβη ἡ τύχη τοῦ συνεταίρου τοῦ Ἀνδρούτσου. Οἱ μὲν περὶ τὸν Κάτω-ν ἄξιωματικοὶ καὶ ναῦται διασπαρέντες μετὰ τὴν ἀναχώρησιν αὐτοῦ εἰς Λακωνικὴν, ἅπαντες διεσώθησαν. Ὁ δὲ Ἀνδρούτσος μετὰ τῶν περὶ αὐτὸν ἀρματωλῶν ἀπεφάσισε νὰ διασχίσῃ ἐν σώματι τὴν Πελοπόννησον, ἵνα ἐπιστρέψῃ εἰς Ῥούμελην καὶ ἐκείθεν διαπεράσῃ εἰς Ἐπτανήσον. Ἐξελθὼν λοιπὸν ἐκ τῆς Μάνης εἰς τὴν Λακεδαίμονα καὶ τὴν Ἀρκαδίαν καὶ ἐπὶ 40 ἡμέρας καὶ νύκτας ὑπὸ 6000 πολέμιων καταδιωκόμενος, ἐπέτυχε μὲν τοῦ σκοποῦ, ἀφοῦ, ὡς βεβαιουῖσιν, ἐφόνευσεν ὑπὲρ τοὺς 1500 Τούρκους, δὲν ἀπέβαλε δὲ εἰμὴ 96 στρατιώτας καὶ ἓνα ἀνώτερον ἄξιωματικόν· παραδοθεὶς ὁμῶς ὑπὸ τῆς Ἑνετίας εἰς τὴν ὁσμανικὴν κυβέρνησιν, ἀπήχθη εἰς Κωνσταντινουπόλιν, ἐρρίφθη δέσμιος εἰς τὰς φυλακάς τοῦ ναυστάθμου καὶ ἐκεῖ δεινῶς ταλαιπωρούμενος ἐτελεύτησε.

Πρὶν καταπαύσωμεν τὸν λόγον περὶ τοῦ δευτέρου τούτου κινήματος τοῦ παρασκευασθέντος μὲν κατ' εἰρήγησιν τῆς Ῥωτίας, διεξαχθέντος δὲ παρὰ τὴν θέλησιν αὐτῆς, ἥτις, ὡς εἶδομεν, ἔκρινεν εὐλογον νὰ εἰρηνεύσῃ τῇ 1792 διὰ τῆς ἐν Ἰασίῳ συνθήκης πρὸς τὴν Τουρκίαν, καθήκον νομίζομεν νὰ βεβαιώσωμεν ὅτι τὰ διαπραχθέντα τότε ὑπὸ τῶν ἡμετέρων πολεμικῶν ἔργα ὑπῆρξαν ἀσυγκρίτῳ γενναϊότερα τῶν προτέρων. Ἡ δὲ νέα ῥωσικὴ συνθήκη ἐπεκύρωσε τὴν προηγουμένην ὡς πρὸς τοὺς χριστιανούς τῆς Ἀνατολῆς. Διὰ τοῦ πρώτου αὐτῆς ἀρθροῦ ἀπενεμήθη ἀμνηστία γενικὴ, ὅπως καὶ διὰ τῶν ἀρθρῶν 1 καὶ 17 τῆς συνθήκης τοῦ Κιουτσὺκ Καϊναρτζῆ καὶ κατὰ τὰς ἐν αὐτοῖς λεπτομερείας· διὰ τοῦ ἀρθροῦ 2 ἐπεκυρώθησαν πᾶσαι τῆς τελευταίας ταύτης αἱ διατάξεις· διὰ τοῦ ἀρθροῦ 8 ῥητῶς συμφωνήθη ἡ ἀνευ λύτρων ἀποδοσις τῶν αἰχμαλώτων, ἰδίως τῶν Πελοποννησίων καὶ τῶν νησιωτῶν. Καὶ εἶναι μὲν πρόδηλον ὅτι ἐπειδὴ πολλαὶ ἐχθροπραξαὶ ἐγένοντο ἐν Ἑλλάδι μετὰ τὴν ὑπογραφὴν τῆς συνθήκης, οἱ ὅροι αὐτῆς οὐδὲν ἔσχον οὐδὲ ἡδύναντο νὰ ἔχωσι πρακτικὸν τότε ἀποτέλεσμα· ἀλλὰ ἐπαναλαμβάνομεν ἐνταῦθα ὅτι εἰχομεν εἰπεῖν ἐν τοῖς προτέροις, ὅτι δηλαδὴ βραδύτερον τὸ ἔθνος ὠφελήθη οὐκ

ὀλίγον ἐκ τοῦ δικαιώματος τῆς ἐπεμβάσεως ὅπερ ἔλαβεν ἡ Ῥωσία διὰ τῶν διεθνῶν ἐκείνων συμβάσεων.

Ἄλλ' ἐφθάσαμεν εἰς τοὺς χρόνους καθ' οὓς ἤρχισε πάλιν ἡ δυτική Εὐρώπη ν' ἀναμιγνύεται εἰς τὰ ἑλληνικὰ πράγματα, ἂν καὶ μέχρι τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1821 ἡ Ῥωσία ἐξηκολούθησε προταγωνιστοῦσα ἐν αὐτοῖς. Ἀπὸ τοῦ 1789 ἐξεργάγη ἡ μεγάλη ἐκείνη γαλλικὴ ἐπανάστασις ἥτις ἐμελλεν ἐπὶ 20 ὅλα ἔτη νὰ περιαγάγῃ τὰ νικηφόρα αὐτῆς τάγματα καὶ δόγματα ἀπὸ περάτων Εὐρώπης μέχρι περάτων. Ἐν τῇ θυελλώδει ταύτῃ αὐτῆς πορείᾳ ἀδύνατον ἦτο νὰ μὴ ἀπαντήσῃ τὴν Ἑλλάδα καὶ νὰ μὴ ἐπενεργήσῃ ἐπ' αὐτῆς. Ἐπενήργησε δὲ διττῶς, ἡθικῶς ἅμα καὶ πολιτικῶς. Κατὰ πρῶτον ἀνemieύθη εἰς τὰ ἑλληνικὰ συμφέροντα τῷ 1797, ὅτε ὁ ἐν ἀρχῇ τοῦ σταδίου αὐτοῦ Ναπολέον Βοναπάρτης, καταλύσας τὸ ἐνετικὸν κράτος, τὰς μὲν ἄλλας τούτου κτήσεις ἐπέτρεψε διὰ τῆς ἐν Καμποφορμῖᾳ συνθήκης εἰς τὴν Αὐστρίαν, τὰς δὲ Ἰονίους νήσους καὶ ὅσα εἶχον διασώσει οἱ Ἑνετοὶ ἐπὶ τῆς κατέναντι ἡπείρου, ἀπένεμμεν εἰς τὴν Γαλλίαν. Οἱ Ἑπτανήσιοι ἐδέχθησαν τοὺς Γάλλους ὡς σωτῆρας, πιστεύσαντες εἰς τὰ περὶ ἀπελευθερώσεως τοῦ ἀνθρωπίνου γένους κηρύγματα τῆς δημοκρατίας. Καὶ ἰδοὺ πῶς αὐτὸς ὁ στρατηγὸς Βοναπάρτης ἀνῆγγειλεν ἐκ Μεδιολάνων εἰς τὴν κυβερνήσιν του τῇ 1 αὐγούστου 1797 τὰ περὶ τούτου. «Τὰ στρατεύματα ἡμῶν ἀποβίβασθέντα κατέλαβον τὰ φρούρια τῆς Κερκύρας. Ἀπειρον λαοῦ πλήθος συνῆρρευσεν εἰς τὴν παραλίαν ἵνα ὑποδεχθῇ τοὺς στρατιώτας ἡμῶν διὰ τῶν κραυγῶν τῆς ἀγαλλιάσεως καὶ τοῦ ἐνθουσιασμοῦ, ὃς ἐκπέμπουσι τὰ ἔθνη ὅτε ἀνακτῶσι τὴν ἐλευθερίαν. Προΐστατο δὲ τοῦ πλήθους ὁ ἀρχιερεὺς, ἀνὴρ πρεσβύτης καὶ λόγιος, ὅστις πλησιάσας πρὸς τὸν στρατηγὸν Γεντιλλὸν εἶπεν αὐτῷ. Γάλλοι, ἐν τῇ νήσῳ ταύτῃ θέλετε εὖρεῖ λαὸν ἀμαθῆ περὶ τὰς ἐπιστήμας καὶ τὰς τέχνας δι' ὧν κλείζονται τὰ ἔθνη· ἀλλὰ μὴ περιφρονησέτε αὐτὸν διὰ τοῦτο, διότι δύναται νὰ ἀποβῇ αὐθις ὅ,τι ἦτο πάλαι ποτέ. Σεβασθῆτέ τον ἀναγινώσκοντες τὴν βίβλον ταύτην. Ὁ δὲ στρατηγὸς Γεντιλλὸς ἀνοίξας τὴν προενεχθεῖσαν αὐτῷ βίβλον, ἠπόρησεν ἰδὼν ὅτι ἦτο ἡ τοῦ Ὁμήρου Ὀδύσσεια. Ἢ Ζάκυνθος, ἡ Κεφαλ-

ληνία και ἡ Ἰθακὴ τὰ αὐτὰ ποθοῦσι καὶ ἐβγόνται. Ἀπανταχοῦ ἀνηρτήθησαν τὰ σύμβολα τῆς ἐλευθερίας καὶ ἀπανταχοῦ αἱ δημοτικαὶ ἀρχαὶ κυβερνῶσι τὰς κοινότητας· οἱ δὲ λαοὶ ἐλπίζουν ὅτι διὰ τῆς προστασίας τοῦ μεγάλου γαλλικοῦ ἔθνους, θέλουσιν ἀνακτήσει τὰς ἐπιστήμας, τὰς τέχνας καὶ τὴν ἐμπορίαν, ὥς ἀπώλεσαν διὰ τῆς τυραννίδος τῶν ὀλιγαρχικῶν. Ὁ ἄρχηγὸς τῶν Μανικτῶν μὲ ἐπεμψεν ἕνα τῶν προκρίτων τῆς χώρας, ὅπως μεθελῶσι, ὅτι ἐπιθυμεῖ νὰ ἴδῃ ἐν τῷ λιμένι αὐτοῦ γαλλικὰ τινα πλοῖα καὶ νὰ φάνῃ χρήσιμος εἰς τὸ μέγα γαλλικὸν ἔθνος.

Δὲν ἤξεύρομεν ἂν ὁ ἡγεμὼν τῆς Μάνης ἀπατάθῃ εἰποθέν πρὸς τὸν στρατηγὸν ἢ προσκλήθῃ ὑπ' αὐτοῦ. Κατ' αὐτὸ ἔκεινο τὸ ἔτος 1797 οἱ ἀδελφοὶ Δῆμος καὶ Νικολὸς Στεφάνοπολι ἐστάλησαν εἰς τὴν Ἑλλάδα ὑπὸ τῆς γαλλικῆς κυβερνήσεως καὶ τοῦ στρατηγοῦ Βοναπάρτου. Οἱ δύο οὗτοι λόγιοι ἄνδρες ἀνῆλθον εἰς τὴν ἀρχαίαν οἰκογενεὶαν ἥτις πρὸ μιᾶς περὶπου τότε εκατὸνταετηρίδος εἶχεν ἀποδημήσει ἐκ Μάνης μετὰ πολλῶν ἄλλων ὁμογενῶν καὶ ἐγκαταστάθῃ εἰς Καργέζην τῆς Κορσικῆς· ἐπέμφθησάν δὲ εἰς τὴν Ἑλλάδα κατ' ἐπιφάνειαν μὲν ἔχοντες ἐπιστημονικὴν καὶ φιλολογικὴν ἐντολὴν, πράγματι δὲ πολιτικὴν. Ἐκ τῆς διατόμου συγγραφῆς ἥτις ἐν ἔτει 1800 ἐξεδόθη ἐν Λονδίῳ περὶ τῆς περιηγήσεως αὐτῶν, ἐξάγεται, ὅτι ἐκώμιζον ἐπιστολὴν τοῦ στρατηγοῦ Βοναπάρτου πρὸς τὸν ἡγεμόνα τῆς Μάνης καὶ ὅτι διὰ τούτου ἦλθον εἰς συνεννοήσεις μετὰ τῶν ἀντιπροσώπων τῆς Στερεᾶς, τῆς Μακεδονίας, τῆς Κρήτης καὶ τῆς Ἀλβανίας, ἐπὶ τῷ σκοπῷ τοῦ νὰ παρασκευάσωσι γενικὸν τι ἐπαναστατικὸν κίνημα. Ὅθεν πιθανώτατα εἰς ἀπάντησιν τῆς προειρημένης ἐπιστολῆς ἐγράφη ἡ ἐπιστολὴ ἥς μνημονεύει ὁ στρατηγὸς ἐν τῇ ἐκθέσει αὐτοῦ. Ὅπως δ' ἄποτε πασαι αὗται αἱ ἐνέργειαι καὶ πασαι αἱ πομπώδεις ἐπαγγελίαι τῆς γαλλικῆς δομοκρατίας, δὲν ἦσαν ἀμέτοχοι ἰδιοτελείας. Τῇ 16 αὐγούστου ὁ Γάλλος στρατηγὸς ἔγραφε πρὸς τὴν κυβερνήσιν αὐτοῦ. « Ἡ Κέρκυρα, ἡ Ζάκυνθος καὶ ἡ Κεφαλληνία ἔχουσι δι' ἡμᾶς πλείονα ἀξίαν ἢ ὅλη ἡ Ἰταλία ὅμοῦ. Κατ' ἐμὲ νομίζω ὅτι ἐὰν εἴμεθα ὑπόχρεοι νὰ ἐκλέξωμεν, ἤθελε συμφέρι μᾶλλον εἰς ἡμᾶς νὰ ἀποδώσωμεν σύμπασαν τὴν Ἰταλίαν εἰς τὴν Αὐστρίαν καὶ νὰ κρατήσωμεν τὰς νήσους ἐκεῖνας οὐ μόνον ὡς πηγὴν πλούτου καὶ

ἐνμερείας διὰ τὸ ἐμπόριον ἡμῶν, ἀλλὰ καὶ διότι, προσεγγιζούσης τῆς πτώσεως τοῦ τουρκικοῦ κράτους, θέλομεν δυνηθῇ διὰ τῆς κατοχῆς τῶν νήσων τούτων ἢ νὰ ὑποστηρίξωμεν αὐτὸ κατὰ τὸ ἐνὸν, ἢ νὰ λάβωμεν ἐξ αὐτοῦ τὴν προσήκουσαν ἡμῖν μερίδα.» Καὶ πάλιν τῇ 13 Σεπτεμβρίου ὁ Βοναπάρτης ἔγραφεν ἐκ Πασσεριάνου τὰ ἑξῆς. «Τοῦ λοιποῦ νομίζω ὅτι θεμελιῶδες ἀξίωμα τῆς δημοκρατίας πρέπει νὰ ᾖ· τὸ νὰ μὴ ἐγκαταλίπωμεν ποτὲ τὴν Κέρκυραν, τὴν Ζάκυνθον καὶ τὰς λοιπὰς νήτους, ἀλλὰ νὰ καταλάβωμεν αὐτὰς ὁριστικῶς.»

Οὐδὲ εἰς ταῦτα μόνα περιορίσθη ὁ στρατηγὸς Βοναπάρτης, ἀλλὰ καὶ εἰς ἑτέρας περιεπλάκη ἐνεργείας αἵτινες ἐμέλλον νὰ ἐπαγγέλωσιν ἐν τῶν τραγικωτέρων γεγονότων τῆς πατρίδος ἡμῶν ἱστορίας κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου. Περὶ τὰ μέσα τῆς παρελθούσας ἑκατονεταετηρίδος ἐγεννήθη εἰς Βλεστίνον τῆς Θεσσαλίας, ἦτοι εἰς τὰς ἀρχαίας Φεράς, ὁ Ῥήγας, ὁ ἐκ τούτου ἐπικληθεὶς Βαλεστέλης ἢ Φεραίος. Παιδευθεὶς τὰ ἐγκύκλια μαθήματα εἰς τὰ ἐν Ζαγορά, σχολεῖα, ἀθλητικὸς τὸ σῶμα καὶ γενναῖος τὴν ψυχὴν, δὲν ᾔδυνήθη νὰ διαζήσῃ ἐν τῇ δεδουλωμένῃ πατρίδι, καὶ περὶ τὸ 1780 ἀπέπλυνεν εἰς Βουκουρέστιον ὅπου συνεπλήρωσε τὴν παιδεύσιν αὐτοῦ ἐν ταῖς ἀκαδημασίαις τότε αὐτόθι, τῇ προατασίᾳ τῶν Ἑλλήνων ἡγερόνων, σχολαῖς, καὶ σὺν τοῖς ἄλλοις ἐποτίσθη τὰ μεθυστικὰ νόματα τῶν ἀρχῶν τῆς γαλλικῆς δημοκρατίας. Ἀλλ' ὁ Ῥήγας δὲν εἶχε μόνον καρδίαν εὐπαθεῖ, εἶχε προσέτι νοῦν ὑγιᾶ καὶ πρακτικόν. Νομίσας ὅτι καὶ διὰ τὰς ἐσωτερικὰς τῶν ὁμογενῶν αὐτοῦ διαθέσεις καὶ διὰ τὰς ἐξωτερικὰς τῆς Εὐρώπης περιστάσεις, ἐπέστα ἡ ὥρα γενικῆς τοῦ ἔθνους ἐπαναστάσεως, ὡφελήθη ἐκ τῶν φιλικῶν σχέσεων εἰς ἃς περιῆλθε πρὸς τὸν ἡγεμόνα Μαυρογέννη, ἵνα περιέλθῃ εἰς συνεννόσεις καὶ συνάψῃ σχέσεις ἐπιτιμείας εἰς προπαγανδιστὴν τῷ μεγάλῳ αὐτοῦ βουλευμένῳ. Ὅθεν ἀφ' ἐνὸς μὲν παρέλαβε συνεργούς πολλοὺς πλουσίους ἐμπόρους, ἀφ' ἑτέρου δὲ παρεσκεύασε τὴν τοσαῦτον δεινὴν κατὰ τῆς τουρκικῆς κυβερνήσεως ἀποστασίαν τοῦ δυνάστου τῆς Βουλγαρίας Πασβάν-γλου, καὶ σύνμαχον διατέλει εἰς ἀδιάκοπὴν ἀλληλογραφίαν μετὰ διαφόρων ἄλλων ἐπιστημῶν Τούρκων καὶ Ἀλβανῶν καὶ μετὰ ἀρματωλῶν καὶ ἐπισκόπων καὶ ἄλλων πρηνούντων τῆς Ἑλλάδος. Ἰνα

δὲ διαφωτίσῃ μὲν τὸ πνεῦμα τῶν ὁμογενῶν, ἐξάψῃ δὲ τὸ φρόνημα αὐτῶν, ἡσυχολήθῃ περὶ τὴν σύνταξιν *Χάρτου τῆς Ἑλλάδος*, καὶ *Στρατιωτικοῦ ἐγκολπίου*, καὶ *Προσωρινοῦ πολιτικοῦ καπορισμοῦ* καὶ πρὸ πάντων τῶν *Ὑμνων* ἐκείνων, οἵτινες ἐπὶ τριακονταετίαν ὄλην ἠδόμενοι ὑπὸ τῶν πατέρων καὶ τῶν μητέρων ἡμῶν ἐμελλον νὰ χρησιμεύσωσιν ὡς ἡ πυροφόρος θρυαλλὶς τῆς μεγάλης ἐκρήξεως τοῦ 1821. Ὁμολογοῦμεν ὅτι οἱ ὕμνοι οὗτοι, καὶ αὐτὸς ὁ θούριος,

Ὡς πότε παλληκάρια νὰ ζοῦμε 'ς τὰ στενὰ

Μονάχοι 'ς ἀν λιοντάρια, 'ς ταῖς βάραις 'ς τὰ βουνὰ,

ὅστις βεβαίως εἶναι ὁ πάντων κάλλιστος, δὲν δύνανται σήμερον νὰ θεωρηθῶσιν ὡς ἔργα τέχνης καὶ φιλοκαλίας ἐξαιρέτου· ἀλλὰ τότε ἐπροξένησαν ἐντυπώσεις, καὶ συγκινήσεις, καὶ ὀρμᾶς τοιαύτας ὥστε ἀνάγκη νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ἀνταπεκρίνοντο οὐ μόνον εἰς τὰ αἰσθήματα τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, ἀλλὰ καὶ εἰς τὸν βαθμὸν τῆς διανοητικῆς διαπλάσεως εἰς ὃν ἵστατο τὸ ἔθνος.

Ὁ Ῥήγας ἵνα ἐκτυπώσῃ τὰς συγγραφὰς αὐτοῦ καὶ συγχρόνως προσεγγίσῃ εἰς τὴν ἐπαναστατικὴν τῆς Γαλλίας ἐστίαν, μετέβη εἰς Βιέννην· καὶ ἐκεῖθεν εὔρε τρόπον νὰ ἔλθῃ εἰς ἀλληλογραφίαν μετὰ τοῦ ἐν Ἰταλίᾳ κατὰ τὰ ἔτη 1796 καὶ 1797 θριαμβεύοντος Βοναπάρτου. Παρέστησεν αὐτῷ τὴν οἰκτρὰν τῆς Ἑλλάδος τύχην καὶ ἐπεκαλέσατο τὴν κραταιὰν τῆς Γαλλίας συνδρομὴν πρὸς ἀπελευθέρωσιν τῆς κλασικῆς ταύτης γῆς. Ἀξιωθεὶς δὲ νὰ προσκληθῇ ὑπὸ τοῦ στρατηγοῦ εἰς προσωπικὴν ἐν Ἐνετίᾳ συνέντευξιν, ἀπῆλθε διὰ Τεργέστης εἰς τὴν πόλιν ταύτην. Δυστυχῶς τὰ προαποσταλέντα εἰς Τεργέστην ἔγγραφα καὶ συγγράμματα τοῦ συνεληφθῆσαν ὑπὸ τῆς αὐτόθι αὐστριακῆς ἀρχῆς, ὥστε ὁ μικρὸν κατόπιν αὐτῶν ἀφικόμενος Ῥήγας καὶ ὁ συνέταιρος αὐτοῦ Χριστοφόρος Περραιβὸς πάραυτα ἐφυλακίσθησαν καὶ ἀνεκρίθησαν. Καὶ ὁ μὲν Περραιβὸς ἠτύχησε νὰ ἀπολυθῇ, ὁ δὲ Ῥήγας ἐξαπεστάλῃ εἰς Βιέννην, ὅπου ἐν τῷ μεταξὺ εἶχον φυλακισθῇ ἄλλοι συνέταιροι αὐτοῦ. Ἡ ὁσμανικὴ κυβέρνησις εἶχεν ἐκ πρώτης ἀφετηρίας ἀπαιτήσῃ τὴν παράδοσιν αὐτῶν, ἡ δὲ αὐστριακὴ μετὰ βραχὺν τινα δισταγμὸν ἐνέδωκεν εἰς τὴν ἀπαίτησιν. Οἱ συλλη-

φθέντες ἦσαν ὀκτώ· ἐκ τούτων τρεῖς, ὡς ὑπήκουσιν τῆς Αὐστρίας, κατεδικάσθησαν εἰς ἰσόβιον ὑπερορίαν· ὁ δὲ Ῥήγας μετὰ τῶν λοιπῶν παρεδόθησαν εἰς τὸν πασάν τῷ Βελιγραδίου τῷ 1798. Ἡ πρώτη ἀπόφασις ἦτο νὰ σταλῶσιν εἰς Κωνσταντινούπολιν· ἀλλ' ἐπειδὴ πρὸς τοῦτο ἐμελλον νὰ διέλθωσι διὰ χωρῶν ἐν αἷς ἐπικράτει ὁ Πασβάνογλους, ἐγνώσθη δὲ ὅτι ὁ μέγας οὗτος ἐπαναστάτης εἶχε καταλάβει πάσας τὰς διόδους ἵνα σώσῃ τὸν φίλον του, ἐκρίθη ἀσφαλέστερον νὰ θανατωθῶσιν ἐν Βελιγραδίῳ. Καὶ οἱ μὲν ἄλλοι ἐπνίγησαν εἰς τὸν Ἰστρον, ὁ Ῥήγας ὁμῶς ἀντιστάς καὶ καταβαλὼν διὰ τῆς ῥωμαλείας αὐτοῦ συγμῆς τὸν ἐπιχειρήσαντα νὰ ἀπαγάγῃ αὐτὸν Τοῦρκον, ἐδέχασε γὰρ φονευθῆ διὰ πυροβόλων ὀπλων. Ἀλλὰ καὶ ὅταν εἶδεν εἰσελθόντας τοὺς ἐπιτραπέντας τὸ ἔργον τοῦτο στρατιῶτας, κατεπτόησεν αὐτοὺς ἀνακράξας τουρκιστί· «Οὕτως ἀποθνήσκουσι τὰ παλληκάρια· ἱκανὸν ἔσπειρα σπέρρον· θέλει βλαστῆσαι καὶ τὸ γένος μου θέλει συλλέξει τὸν γλυκὺν αὐτοῦ καρπὸν!» Ταῦτα δὲ ὡς προφήτης λαλήσας ἔπεσε καταλιπὼν εἰς τοὺς ἐπιγεννομένους μνήμην ἱερὰν, ἣν ἀπαικόνισεν ἡ παρούσα γενεὰ διὰ τοῦ ἀνδριάντος, ὃν ἤγειρεν αὐτῷ πρὸ τῆς στοᾶς τοῦ ἐν Ἀθήναις ἐθνικοῦ πανεπιστημίου.

Ἐν περίπτῳ ἔτος μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ῥήγα κατελύθη καὶ ἡ ἐν Ἐπτανήσῳ ἐφήμερος πρώτη γαλλικὴ κυριαρχία. Οὔτε ἡ Ρωσία οὔτε ἡ Τουρκία αὐτὴ ἠδύναντο νὰ ἴδωσιν ἀδιαφόρως τὴν εἰς τὰ ἀνατολικὰ πράγματα ἀνάμixin τῆς Γαλλίας. Ἡ Τουρκία εἶδεν ἀμέσως τὰ ἀποτελέσματα τοῦ ἐπικρεμασθέντος ἐπ' αὐτῆς κινήνου, διότι ὁ στρατηγὸς Βοναπάρτης, ἐγκαταλείπων τὰς ἀρχαίας συντηρητικὰς τῆς γαλλικῆς κυβερνήσεως ἀρχὰς ὡς πρὸς τὰ ἀνατολικὰ πράγματα, ἐπεχείρησε μετ' οὐ πολὺ νὰ καταλάβῃ τὴν Αἴγυπτον· ἡ δὲ Ρωσία, συμμαχήσασα μετὰ τῆς Αὐστρίας κατὰ τοῦ ἐπαναστατικοῦ τῆς Γαλλίας χειμάρρου, καὶ εὐτυχήσασα ἐν τῷ ἀγῶνι τούτῳ διὰ τὴν ἀπουσίαν τοῦ στρατηγοῦ Βοναπάρτου, ἐνόμισεν ἐπιτηδεῖαν τὴν περίστασιν, ἵνα ἀπομακρύνῃ τὸν πόλεμον ἐκεῖνον ἐκ τῆς ἑλληνικῆς θαλάσσης. Ὅθεν κατὰ πρῶτον ἔταυτίσθησαν τὰ συμφέροντα τῶν δύο ἐπικρατειῶν, αἵτινες ἐπὶ ἐκατονταετηρίδα ὅλην δὲν ἔπαυσαν κατ' ἀλλήλων ἀνταγωνίζεσθαι, ῥωσοτουρκικῶς· δὲ στόλος ἐξέβαλε τοὺς Γάλλους ἐξ Ἐπτανήσου

κατὰ μάχῃον τοῦ 1790. Τότε ὁμῶς παρήχθη τὸ ζήτημα, τίς θέλει ἀποδοῇ ἡ θρησκευτικὴ τῶν ἑλληνικῶν τούτων νήσῶν τύχη. Ἡ Ῥωσία οὕτε εἰς τὴν Τουρκίαν ἤθελε νὰ παρὰχωρήσῃ αὐτάς, οὕτε αὐτὴ ἤλπιζε νὰ τὰς διατηρήσῃ, τοσοῦτον ἐξ αὐτῆς ἀπεχούδας. Κατέπεισε λοιπὸν τὴν σύμμαχον νὰ συγκροτήσωσιν ἐκ τῶν ἐπὶ τὰ νήσῶν πολιτείας αὐτόνομον μὲν ἐσωτερικῶς, ἐξωτερικῶς δὲ διατελοῦσαν ὑπὸ τὴν βωσοτούρκικὴν προστασίαν, ἐπὶ τῇ ὑποχρέωσει τοῦ νὰ καταβάλλῃ κατὰ τριετίαν τῇ Ῥφ. Πύλῃ φόρον 75,000 γροσίων. Πареχρήθησαν δὲ εἰς τὴν Τουρκίαν αἱ ἐπὶ τῆς Ἡπειρου πρώην ἐνετακαὶ κτήσεις, Βόνιτσα, Πρεβεζά, Βουθρωτὸν καὶ Πάργα. Καὶ ὁ στρατηγὸς Βοναπάρτης, ὅστις πρὸ τριετίας ἤξευε ὅτι τοῦ λοιποῦ θεμελιώδες ἀξίωμα τῆς γαλλικῆς ἀνεξαρτησίας πρέπει νὰ ᾖ καὶ ἡ ἐξαεὶ διατήρησις τῶν Ἰονίων νήσῶν, τῶν ἐνεκὲν ἐτέρων συμφερόντων δὲν ἐδίδεταί νὰ ἀναγνωρίσῃ τὴν ὑπὸ τὴν προστασίαν ἄλλων θυνάμεων συγκροτηθεῖσαν νέαν δημοκρατίαν. Ὁπωδιήσατε μετὰ τοσοῦτων αἰῶνων παθήματα ἀνεγνωρίσθη τότε κατὰ πρῶτον αὐτόνομος μία τῆς ἑλληνικῆς χώρας γωνία, ἥτις εἰς πολλὰς μὲν ἐστὶ ἐπὶ πέρωτο νὰ ὑποκύψῃ τῆς τύχης τροπαεῖς, ἐπὶ τέλους ὁμῶς ἡζιῶθη πλήρους ἀνεξαρτησίας διὰ τῆς ἐνώσεως μετὰ τοῦ ἐν τῷ μεταξὺ ἀπελευθερωθέντος ἄλλου τῆς Ἑλλάδος ἐμψύματος.

Ἄλλ' αἱ φιλικαὶ τῆς Ῥωσίας σχέσεις δὲν διήρκεσαν πολὺ οὔτε μετὰ τῆς Τουρκίας οὔτε μετὰ τῆς Γαλλίας. Ἐν Ἑσπανίᾳ οἱ Ῥῶσοι ἔσχυσαν πασοῦτον ὥστε αὐτοὶ ἐφαίνοντο κύριοι τῶν νήσων, οὐδὲ ἐγένετο πλεον ῥόγος περὶ ὁσμάνικῆς προστασίας. Τυτὸς ἐτάραττο τὴν Ῥωσικὴν Πύλιν τόσῃ μαλλὸν ὅσω ἀφ' ἑνὸς οἱ Ῥῶσοι ὁρμώμενοι ἀπὸ τῆς Ἰονίου πολιτείας ἠγωνίζοντο νὰ προεδικαιωθῶσι διὰ παντὸς τρόπου καὶ τοὺς ἄλλους Ἕλληνας κατατάξαντες τοὺς ἐπικρατεῖς τῶν ὀπλαρχηγῶν τῆς Ἰταλίας καὶ τῆς Μελοποννήσου εἰς τὰ τῆς Ἰονίου πολιτείας τῶν γυναικῶν, ἀφ' ὧν οὐδὲ τῷ 1808 ἐξεβράχη πρὸς βορρᾶν ἡ ἀφρόδισι ἐκανάστασις, ἥ φησιν τοῖς λόγοις ὑπελάμβανον οἱ Ὀσμάνιδαι. Ἐκείνῃ τῇ Ῥωσίᾳ. Μετ' οὐ πολὺ δὲ τὰ ἀναποδοκὰ πράγματα ἐκτετακέναι ἐστὶ πλεονέκρον ἐνεκὰ τῶν ἐν Εὐρώπῃ μεγάλων περιπλοκῶν. Κα-

τὰ ἀπρίλιον τ.ῷ 1805 συνεκροτήθη νέα εὐρωπαϊκὴ συμμαχία με-
ταξὺ Ἀγγλίας, Αὐστρίας, Ῥωσίας καὶ Σουηδίας κατὰ τοῦ Ναπο-
λέοντος Βοναπάρτου, ὅστις ἐν τῇ μεταξὺ εἶχεν ἀναγορευθῆ αὐτο-
κράτωρ τῶν Γάλλων. Ἐντεῦθεν ἡ δύναμις ἐκείνη ἥτις οὐδέποτε
ἀνεδεχθῆ πολεμία τοῦ ὀσμανικοῦ κράτους καὶ ἦτο ἡ εἰλικρινεστέρα
πρόμαχος τῆς ἀπεραιότητος αὐτοῦ, ἡ Ἀγγλία, ἐγένετο σύμμαχος
τῆς Ῥωσίας, ἡ δὲ Ῥ. Πύλη περιέστη εἰς δεινὴν ἀμύχαναν. Οὐδε-
τέρα δὲν ἦτο δυνατόν νὰ μείνῃ, διότι ἡ μὲν Γαλλία ἐζήτει νὰ
τὴν προσελκύσῃ εἰς τοὺς πλοκάμους ἐαυτῆς, οἱ δὲ σύμμαχοι δὲν
ἐμελλόν νὰ ἀνεχθῶσι τοιοῦτό τι ὥστε ἡ Ῥ. Πύλη ἡ ἔπραπε νὰ
ὑποκόψῃ εἰς τὴν ἐπύρροην αὐτῶν, μεταξὺ τῶν ὁποίων πρωτεῖουσιν
ἐπαίχε τάξιν ὁ ἀσπονδότερος αὐτῆς πολέμιος, ἡ ἔπραπε νὰ ὄντα-
χθῇ μετὰ τοῦ Ναπολέοντος, ὅστις πρὸ ὀλίγου ἐτι εἶχεν ἀποδεί-
ξει ὅτι δὲν ἐδίσταζε νὰ τὴν ἀκρωτηριάσῃ. Ὡνεκα τῶν περιπλο-
κῶν τούτων παρήχθησαν ἐν τῷ Αἰθηνίῳ δύο πολιτικαὶ μερίδες,
ἡ μὲν Ῥωσαγγλική, ἡ δὲ γαλλικὴ. Καὶ οἱ μὲν γαλλίζοντες, ἐν
οἷς συνετάσσοντο ἐκ τῶν Ἑλλήνων οἱ Σουτοῦ καὶ οἱ Καλλιμάχαι,
ἠγωνίζοντο νὰ παρασύρῃσι τὴν Πύλην εἰς τὴν μετὰ τοῦ νέου αὐ-
τοκράτορος συμμαχίαν, προτείνοντες τὸν λόγον τῶν ἀρχαίων κα-
τακτητικῶν τῆς Ῥωσίας βουλευμάτων οἱ δὲ Ῥωσιζόντες, ἐν ἐπρώ-
τεον ὁ τῆς Βλαχίας ἡγεμὼν Κωνσταντῖνος Ἰψηλάντης καὶ οἱ
τῆς Μολδαβίας Ἀλέξανδρος Μουρούζης, ἠξίουσαν ὅτι προκρίτεστέρας
εἶναι ἡ πρὸς τὴν γείτονα Ῥωσίαν φιλία τῆς πρὸς τὴν πόρρον ἀπέ-
χουσαν Γαλλίαν. Οὕτω δὲ ἀμφιταλαντεύοντο τὰ πράγματα, ὅτε
ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει βέκτης τῆς Γαλλίας πρέσβυς στρατηγὸς
Σωβασιάνης κατώρθωσε νὰ ἐπιτύχῃ τὴν καθαίρεσιν τῶν δύο ἐκεί-
νων ἡγεμόνων καὶ τὴν ἀντ' αὐτῶν προχειρίσιν τοῦ Ἀλεξάνδρου
Σούτσου καὶ τοῦ Σαῶρλάτου Καλλιμάχου. Ἐκ τῶν δύο καθαίρε-
θέντων ἡγεμόνων ὁ μὲν Ἰψηλάντης μετὰ τῶν οὐκείων κατέφυγεν
εἰς τὴν Ῥωσίαν, ὁ δὲ ἦτονος ἐνοχοποιήθεῖς Μουρούζης ἐπέστρεψεν
εἰς Κωνσταντινουπόλιν. Ἀλλὰ τότε τὰ Ῥωσικὰ στρατεύματα ἐν-
θάλας ἀπέβη εἰς τὴν Μολδαβίαν κατὰ ὁκτώβριον 1806. Ἡ Πύ-
λη, πεζομένη ὑπὸ τῶν ἀπειλῶν τοῦ πρέσβεως τῆς Ἀγγλίας ἄγω-
νισμοῦ ἀδιαλείπτως ν' ἀποσπάσῃ αὐτὴν ἀπὸ τῆς μετὰ τοῦ
Ναπολέοντος συμμαχίας, κατ' ἀρχὰς ἀποκατέστησε τὸν Ἰψη-

λάντην και τὸν Μουρούζην. Μικρὸν ὅμως ἔπειτα παραξυνθεῖσα ὑπὸ τῶν ἐν Σερβίᾳ καὶ ἀλλαχοῦ ῥωσικῶν ἐνεργειῶν καὶ ἐνθαρρυνθεῖσα ὑπὸ τῶν νέων ἐν Εὐρώπῃ κατορθωμάτων τοῦ Ναπολέοντος, ἐκήρυξε τῇ 30 δεκεμβρίου πόλεμον κατὰ τῆς Ῥωσίας καὶ συνέλαβε καὶ μετὰ δεινὰς βρασάνους ἐθανάτωσε τὸν γέροντα Ἀλέξανδρον Ὑψηλάντην, πατέρα τοῦ εἰς Ῥωσίαν καταφυγόντος Κωνσταντίνου. Τοῦτου γενομένου, ἡ Ἀγγλία περιέστη εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ μεταχειρισθῇ καὶ αὐτὴν τὴν βίαν ἵνα ἀποσπᾷ μὲν τὴν Τουρκίαν ἀπὸ τῆς γαλλικῆς συμμαχίας, προλάβῃ δὲ τὸν ῥωσοτουρκικὸν πόλεμον, ὃν εὐλόγως ἐθεώρει ὀλέθριον εἰς αὐτὴν τὴν ὑπαρξίν τοῦ ὁσμανικοῦ κράτους· ὅθεν ἐπεχείρησε νὰ καταναγκάσῃ τοὺς Ὀσμανίδας εἰς εἰρήνην, καὶ ἐπὶ τούτῳ ἐπεμψεν ἐντὸς τοῦ Βοσπόρου τὸν στόλον αὐτῆς. Τῇ 20 λοιπὸν φεβρουαρίου 1807 ὁ Ἀγγλος ναύαρχος Δούκουορθ, διελθὼν διὰ τοῦ ἀδιαβάτου νομιζομένου Ἑλλησπόντου, ἐπεφάνη ἐνώπιον τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἀλλὰ καὶ πάλιν ὁ σουλτάνος ἐπέμεινε ἔχων σύμβουλον τὸν Σεβαστιάνην καὶ τοὺς περὶ αὐτὸν πολυαριθμούς Γάλλους ἀξιωματικούς τοῦ μηχανικοῦ καὶ τοῦ πυροβολικοῦ· ὥστε ὁ ἀγγλικὸς στόλος ἐνόμισε συνετώτερον νὰ ὑποχωρήσῃ, ὃ δὲ Σεβαστιάνης ἐφάνη ἐπὶ μίαν στιγμὴν θριαμβεύων. Δεῖναι ὅμως ἔμελλον νὰ ἐπέλθωσιν ἐσωτερικαὶ καὶ ἐξωτερικαὶ περιπέτειαί. Ἐδασίλεμε τότε ὁ ἡμερώτερος καὶ ὁ συνετώτερος τῶν σουλτάνων, Σελῆμ ὁ Γ'. Ὁ σουλτάνος οὗτος οὐ μόνον πρὸς τοὺς Ἕλληνας ἀνεδείχθη ὡς αὐδεὶς ἄλλος φιλάνθρωπος καὶ καλοκάγαθος, ἀλλὰ καὶ μεγάλην ἐπεχείρησεν ἐσωτερικὴν μεταρρύθμισιν, ἰδίως δὲ συνεκρότησε νέον ἐπὶ τὸ εὐρωπαϊκώτερον ὀργανωθέντα στρατόν· ἐκ τούτων δὲ πάντων σφόδρα δυσηρεστήθησαν οἱ τε οὐλεμάδες καὶ οἱ γενίτσαρα. Ὄθεν τῇ 28 μαΐου 1807 ἐξεργάγη ἐν Κωνσταντινουπόλει φάσις δι' ἧς καθρέθη μὲν ὁ Σελῆμ Γ', ἀνηγορεύθη δὲ ὁ ἐξαδελφός αὐτοῦ Μουσταφᾶς Δ'. Εἰς τὴν ἐσωτερικὴν ταύτην ἀνατροπὴν προσετέθη μετ' ὀλίγον ἐξωτερικὴ περιπλοκὴ δεινοτάτη, διότι συνωμολογήθη περὶ τὰ τέλη τοῦ ἰουλίου εἰρήνη μεταξὺ Ῥωσίας καὶ Γαλλίας εἰς Τίσιτ ὡς ἐκ τῆς ὁποίας ἀπεμάνωθη μὲν ἡ Ἀγγλία, συνέμαχισαν δὲ πάλιν αἱ δύο δυνάμεις αἱ ἥκιστα κηδόμεναι περὶ τῆς τοῦ ὁσμανικοῦ κράτους ἀκεραιότητος. Τίποτε διὰ τῆς

εἰρήνης ἐκεῖνης ὁ Ναπολέων συνεφώνησε πρὸς τὴν πρὸ μικροῦ ἀντίπαλον τὴν διανομὴν τοῦ ὀσμανικοῦ κράτους, ἔλαβεν ὡς προκαταβολὴν τὰς Ἰωνοὺς νήσους καὶ τὰ ἐν Δαλματία φρούρια, καὶ μετ' ὀλίγον ῥητῶς παρεχώρησεν εἰς τὴν Ῥωσίαν τὰς παριστρίους ἡγεμονίας.

Ὁ κίνδυνος τῆς Τουρκίας ἐντεῦθεν ἐκορυφώθη. Ἀπειλουμένη ὑπὸ τε τῆς Ῥωσίας καὶ τῆς Γαλλίας, ἄλλους εἰλικρινεῖς ὑπερμάχους τῆς ἀκεραιότητος αὐτῆς δὲν εἶχεν εἰμὴ τὴν Ἀγγλίαν καὶ τὴν ἀπὸ τοῦ τέλους τῆς 18 ἑκατονταετηρίδος ὁμοφρονήσασαν. κατὰ τοῦτο πρὸς αὐτὴν Αὐστρίαν. Ἀλλ' ἀμφότεραι αἱ δυνάμεις αὗται ἀπασχολημέναι ὑπὸ τοῦ μεγάλου αὐτῶν κατὰ Ναπολέοντος ἀγῶνος, οὐδεμίαν σπουδαίαν ἡδύναντο νὰ δώσωσιν αὐτῇ συνδρομήν· ἡ Ἀγγλία μάλιστα ἐξηκολούθει διατελοῦσα εἰς ἐμπόλεμον πρὸς αὐτὴν κατὰστασιν καὶ μόλις ἐν ἀρχῇ τοῦ 1809 συνωμολογήθη δι' ἐνεργειῶν τῆς Αὐστρίας ἡ μεταξὺ Ἀγγλίας καὶ Τουρκίας εἰρήνη.

Ἐνῶς δὲ τοσοῦτον ἐπισφαλῇ ἦσαν ἐξωτερικῶς τὰ κατὰ τὴν τελευταίαν ταύτην, εἴπερ ποτὲ δεινότεραι ἀπέβησαν ἐν τῷ μεταξὺ αἱ ἐσωτερικαὶ αὐτῆς ἀνωμαλίας. Ὁ ἀπὸ τοῦ 1788 καταλαβὼν τὰ Ἰωάννινα διαδόχτος Ἀλβανὸς Ἀλῆ πασᾶς, ἡγωνίζετο νὰ ἐπεκτείνῃ τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ ἐπὶ ἀπάσης τῆς Ἠπείρου καὶ τῆς Θεσσαλίας καὶ τῆς ἄλλης Ἑλλάδος, καταβάλλων. Ἑλληνας τε καὶ ὁμοφύλους. Ὁ Ἀλῆ πασᾶς ἦρχε μὲν καὶ ἐπραττεν ἐν ὀνόματι τῆς Ὑψηλῆς Πύλης, ἀπέβλεπε δὲ εἰς τὸ νὰ ἀποβῇ ανεξάρτητος, ὅπως βραδύτερον ὁ Μεχμέτ Ἀλῆς τῆς Αἰγύπτου. Ἀλλ' ὁ Ἀλῆ πασᾶς πολὺ ἀπέχεε τῆς δεξιότητος καὶ τῆς διοικητικῆς περινοίας τοῦ Μεχμέτ Ἀλῆ. Ἀλλως δὲν ἤθελεν ἀποβῇ ἀδύνατον αὐτῷ νὰ προσοικειωθῇ τοὺς Ἑλληνας καὶ ἐπ' αὐτῶν κυρίως ἐρειδόμενος νὰ ἰδρῦσθαι ἴδιον ἰσχυρὸν κράτος, ὅπερ, ἐὰν ὁ νέος δυναστής ἠσπάζετο προϊόντος τοῦ χρόνου καὶ τὸ χριστιανικὸν θρησκειasma, ἡδύνατο οὐ μόνον τὴν ἑλληνικὴν ἐπανάστασιν νὰ καταστήσῃ περιττήν, ἀλλὰ καὶ καιριωτάτην ἔκτοτε νὰ ἐπαγάγῃ μεταβολὴν τῶν ἀνατολικῶν πραγμάτων. Ὁ ἄνθρωπος ὅμως ἦτο μικρὸς, μέγα δὲ οὐδὲν ἄλλο ἐπέκτειτο εἰμὴ τὴν θηριωδίαν καὶ τὸν δόλον, ὧν ἕνεκα οἱ τε

Ἕλληνες καὶ αὐτοὶ οἱ ὁμόφυλοι ἐπὶ τοσοῦτον πρὸς αὐτὸν ἀπηλ-
λοτριώθησαν, ὥστε ἐπὶ τέλους ἀπαντες συνετέλεσαν εἰς τὴν ὑπὸ
τῆς Ὑψηλῆς Ἡύλης καταστροφὴν αὐτοῦ. Ἀλλὰ καθ' οὗς εὗρισκό-
μεθα χρόνους ἦτο ἐτι ἰσχυρὸς καὶ ἡγωνίζετο πρὸ πάντων νὰ χη-
ταβάλλῃ τὴν ἀρειμάνιον κοινότητα τοῦ Σουλίου.

Περὶ τῆς καταγωγῆς τῶν Σουλιωτῶν καὶ τοῦ κοινοτικῆς αὐτῶν
ὀργάνισμοῦ, καὶ τοῦ ἐθνικοῦ χαρακτῆρος, θελομένῃ λῆθαι κατω-
τέρῳ ἀφορρῇ νὰ εἰπωμὲν πλείοτε τινα. Ἐνταῦθα δὲ ἀρκού-
μεθα νὰ ὑπομνήσωμεν διὰ βραχείων τοὺς πολεμικοὺς αὐτῶν ἀγῶ-
νας. Οἱ πολυθρόνητοι ἐκεῖνοι ὀρεῖται μετέσχόν μὲν τῶν ἐπανα-
στατικῶν κινήματων τοῦ 1770 καὶ 1790, δις δὲ ἤδη εἶχον μα-
ταιώσει τὰς κατ' αὐτῶν ἐπιχειρήσεις αὐτοῦ τοῦ Ἀλφ. πασᾶ,
κατὰ τε τὸ ἔαρ τοῦ 1790 καὶ κατὰ ἰούλιον τοῦ 1792. Ἀλλ' ὁ
ἡρωϊκώτερος τῶν ἀρχαιοτέρων ἐκείνων ἀγώνων αὐτῶν διακρίχθη
ἀπὸ τοῦ 1800—1803. Γινόντι περὶ τὰ μέσῃ τοῦ 1800 ἐπαύρη
αἰφνης ὁ Ἀλῆς καὶ τρίτον κατ' αὐτῶν συνεπαγόμενος 10,000
ἄνδρας. Τίς Ἕλλην δὲν ἀνέγνωσε μετὰ παλμῶν καρδίας τὰς πε-
ριπετείας τοῦ πολέμου τούτου, τὰς τοσοῦτον ἀφελῶς ἄρα καὶ δρα-
ματικῶς ὑπὸ τοῦ Περράκιου εἰκονισθείας; Μετὰ ἡμιολίου ἔτους
ἀπεγνωσμένην πολιορκίαν ἔλαβον οἱ πρωταθληταὶ ἐκεῖνοι τῆς ἐθνι-
κῆς ἀνεξαρτησίας ἐλπίδα τινὰ ἀναψυχῆς. Πολλοὶ τῶν τῆς Ἡπεί-
ρου μετέδων συνεμάχισαν μετ' αὐτῶν. Ἡ ἀκούμετος ὁμῶς τοῦ
Ἀλῆ δραστηριότης, ὁ χρυσὸς αὐτοῦ, αἱ ἐπιβουλὰὶ αὐτοῦ, ἐμαται-
ωσαν τὴν προσδοκωμένην ἐπικουρίαν. Οἱ Σουλιῶται ἔμειναν πάλιν
ἐγκαταλειμμένοι εἰς τὰς ἰδίας δυνάμεις. Αἱ ὁδοὶ καὶ τὰς
ὁποίας ὑπέστησαν ἰδίως διὰ τὴν ἔλλειψιν τροφῆς καὶ ὕδατος,
ὑπῆρξαν ἀπερίγραπτοι· οὐδὲν ἦσαν δὲν ἐπιβένοντο νὰ ὑποταχθῶ-
σι, καὶ ἐν τῇ ἐσχάτῃ δὲ ἀμηχανίᾳ ἐσωζον ἐν τῇ ζωηρότητι
καὶ τῇ φαιδρότητι τοῦ ἐθνικοῦ πνεύματος. Ἐπικαρούσαντες τοῦ
Ἀλῆ 500 γρόσια διὰ πᾶσαν Σουλιώτου κεφαλὴν, ἀντεπεσκήρυξαν
οὗτοι 10 φούκια διὰ πᾶσαν κεφαλὴν Τούρκου καὶ ἐμπεσόντος
ποτὲ ἐνὸς αὐτῶν θνῶ εἰς χεῖρας τῶν πολεμίων, ἐξήτησαν πὸ κατή-
νοε ὑποσχόμενοι ν' ἀποδώσωσι τὴν ἄξιαν αὐτοῦ, ἐπατραφέντος
δὲ τοῦ θνῶ, ἀπέδωκαν Τούρκον αἰχμάλωτον ἀξιούντες ὅτι κατέ-
βαλον τὸ ἴσον τοῦ λυτρωθέντος. Τρία ἔτη διήρκεσεν ὁ ἀγὼν οὗ-

τος καὶ οἱ Σουλῳται δὲν ἔπαυον νικηφορέυοντες ὅτε κατὰ Σεπτέμβριον τοῦ 1863, διὰ τῆς προδοσίας τοῦ Ηἰλίου Γούση, ἐκυριαύθη τελευταῖον πρὸς Σουλῳ, οἱ δὲ πρόμαχοι αὐτοῦ, ὑποχωρήσαντες εἰς τὴν ἁγίαν Παρασκευὴν καὶ πάσχοντες τὰ πάνθενά ἰδίως ἐκ τῆς δίψης, διότι οἱ περιζώσαντες αὐτοὺς πολέμιοι εἶχον καταλάβει πᾶς τῶν ὑδάτων πηγὰς, συνήνεσαν τελευταῖον, ὅχι νὰ παραδοθῶσιν, ἀλλὰ νὰ συνθηκολογήσωσιν, ὅτι θέλουσιν ἀπέλθαι ἐλευθέρως. ὅπου βούλονται μετὰ τῶν ὅπλων καὶ τῶν σκευῶν. Ὁ Ἀλῆς ἐκύριε πᾶς συνθήκας ταύτας καὶ τῇ 12 δεκεμβρίου 1863 ἐγκατέλειπον οἱ Σουλῳται τὴν πατρίδα αὐτῶν, διαιρεθέντες εἰς τρία σώματα. Ἐμειναν δὲ εἰς ἁγίαν Παρασκευὴν ὁ μοναχὸς Σαμουὴλ καὶ πέντε ἑτεροὶ ἄνδρες ἵνα παραδώσωσι τὸν γῶρον καὶ λάβωσι κατὰ τὰ συμφωνηθέντα τὸ ἀντίτιμον τῶν ἐν αὐτῇ σωζομένων ἐτι πολυμεφιδίων. Ἀλλ' ὅτε προσῆλθον δύο Τούρκοι καὶ εἰς γραμματεὺς τοῦ Ἀλῆ ἵνα ἐκτελέσωσι τοὺς ὅρους τούτους, ὁ γραμματεὺς τοῦ Ἀλῆ, ἀφ' οὗ ἐπλήρωσε τὰ χρήματα, εἶπε σαφῶς εἰς τὸν Σαμουὴλ ὅτι θέλει ὑποστῆ θεινὴν τιμωρίαν, ἀφ' οὗ ἔσχε τὴν ἀφροσύνην καὶ παραδοθῇ εἰς χεῖρας τοῦ βεζύρη· ὁ δὲ, ἀκαμψιαν, ἀπέστησεν ἀμέσως, ἀδὲν δύναται νὰ μ' ἐπιβάλῃ τιμωρίαν, καὶ κενώσας τὸ ὄπλον τοῦ ἐπὶ τῆς πυριτοθήκης ἔθαψεν ὑπὸ τὰ ἐρείπια τοῦ τελευταίου ἐκείνου προμαχώνας ἑαυτὸν τε καὶ τοὺς συγγωνιστὰς καὶ τοὺς Τούρκους. Οὐδ' ἐλαττώγει τὴν ἀξίαν τῆς θυσίας ταύτης τὸ γεγονός, ὅτι ὁ Ἀλῆς ἔλαβεν αὐτὴν ὡς πρόφασιν ἵνα θεωρήσῃ ἀκύρους τὰς πρὸς τοὺς Σουλῳτας γενομένας συνθήκας. Ὁ ἄπιστος ἐκεῖνος ἄνθρωπος ἤθελε βεβαίως καὶ ἄνευ τούτου ἐπιπορεύσει· ἡ δὲ ἐπιπορεία αὐτοῦ, ἐὰν ἐπῆγαγε νέας καταστροφάς, κατέστησεν ὅμως ἐτι ἐνδοξότερον τὸ τῶν Σουλῳτῶν ὄνομα. Ἐκ τῶν τριῶν σωματίων τὰ ὅποια ὑπὸ πολυαριθμοῦ κατεδιώχθησαν δυνάμει, τὸ πρῶτον ὑπὸ τὸν Τζαβέλλαν, τὸν Δράκον καὶ τὸν Ζέρβαν, ἔφθασε σχεδὸν σῶον εἰς Πάργαν, ὅπου ἦτο ἐν ἀσφαλείᾳ, διότι ἡ πόλις αὕτη εἶχε μὲν παραχωρηθῇ εἰς τὴν Τουρκίαν, ἀλλὰ διὰ τῆς προστασίας τῶν κατεχόντων τότε τὴν Ἐπὶ τὴν σὸν Ἑπτάνησον Ῥώσων, διετέλει σχεδὸν αὐτόνομος. Τὸ δεύτερον σῶμα ὑπὲρ τὸν Κουτσονίκαν ἐπολιορκήθη εἰς τὸ Ζάλογκον, τὸ κείμενον ἐπὶ βράχου ὑψηλοῦ καὶ ἀπροσίτου ὑπὲρ τὸν Ἀχέραντα με-

τεωριζομένου. Ἐκεῖ μετ' ὀλίγον ἐξηντλήθησαν αἱ τροφαὶ καὶ τὰ πολεμικοφῶδια· καὶ τότε αἱ μὲν γυναῖκες, ἀποῦ προετίμησαν νὰ σφενδονίσωσιν εἰς τὴν ἄβυσσον τὰ τέκνα ἵνα μὴ ἴδωσιν αὐτὰ περιπίπτοντα εἰς χεῖρας τῶν πολεμίων, ἔπειτα ἀπεφάσισαν νὰ παρακολουθήσωσι τὰ φίλτατα ἐκεῖνα ὄντα, οὐχὶ ἐν κλαυθμοῖς καὶ ὀδυρμοῖς, ἀλλὰ ἐν χοροῖς καὶ ᾄσμασι. Θυστὰ καταπληκτικῇ, ἣν οὐδέποτε θέλουσιν ἐννοήσῃ αἱ παρούσαι ἐκνευρισμέναι γενεαί! Καὶ ἤψαντο λοιπὸν ἀλλήλων τὰς χεῖρας, καὶ ἔσυρον ἐν κύκλῳ τὸν χορὸν ἄδουσαι, καὶ καθ' ὅσον ἐπλησίαζεν ἐκάστη εἰς τὸ χεῖλος τοῦ βαράθρου ἐκρημνίζετο εἰς αὐτὸ, καὶ ὁ κύκλος ἐπανελαμβάνετο, καὶ ὁ χορὸς ὡσαύτως, μέχρις οὗ κατέπεσόν ἅπασαι ἢ μία κατόπιν τῆς ἄλλης. Οἱ δὲ ἄνδρες ἐπεχείρησαν νυκτερινὴν ἐξοδὸν καὶ δι' αὐτῆς ἐξ 800 διήλασαν 150 εἰς Πάργαν. Ἀλλὰ καὶ ἐκ τοῦ τελευταίου σώματος ὅπερ συνέκειτο ἐκ 1000 Σουλιωτῶν καὶ εἶχε καταλάβει μοναστήριόν τι καλούμενον Σέλτσου, ἔπεσον μαχόμενοι οἱ πλείστοι, μόνοι δὲ τεσσαράκοντα καὶ πέντε κατέρωθον νὰ διαφύγωσιν ὑπὸ τὸν Βότσαρην εἰς Πάργαν ὡσαύτως. Ἐκ Πάργας δὲ ἀπῆλθον οἱ περισωθέντες Σουλιῶται εἰς Κέρκυραν ἀπὸ τῆς ὁποίας μετὰ ἐπτακαίδεκα ἔτη ἐπέπρωτο νὰ ἀνγκηθῶσι τὴν πατρίδα αὐτῶν καὶ νὰ ἀρχίσωσι πρῶτοι Ἑλλήνων τὸν μέγαν ὑπὲρ ἀνεξαρτησίας ἀγῶνα.

Μετὰ τὴν καταστροφὴν τῆς φωλεᾶς ταύτης τοῦ ἐλληνισμοῦ, ὁ Ἀλῆ πασᾶς ἐτράπη κατὰ τῶν ἐν Ὀλύμπῳ ἄρματων καὶ κλεφτῶν. Οἱ Ῥῶσοι τότε ἦσαν ἔτι σύμμαχοι τῶν Ἀγγλῶν· ἐξακολουθοῦντες δὲ νὰ κατέχωσι τὴν Ἐπτάνησον καὶ ἔχοντες πρὸς τούτοις ἐν ταῖς ἐλληνικαῖς θαλάσσαις στόλον συμπράττοντα μετὰ τοῦ ἀγγλικοῦ ὑπὸ τὸν ναύαρχον Σινιάδιν, εὐχαρίστως ἐβλεπον τοὺς ἡμετέρους ἐπιτιθεμένους κατὰ τῶν Ὀσμανιδῶν· τὸν δὲ Ἀλῆ πασᾶν καθωδήγει πόρρωθεν ὁ Ναπολέων, ὅστις γράφων πρὸς αὐτὸν διὰ τοῦ Ταλλεϋράνδου καὶ ἐπαινῶν τὴν διαγωγὴν του, προσέθετεν ὅτι ἀνάγκη νὰ καταβληθῇ πᾶσα προσπάθεια, ἵνα περισταλῶσιν οἱ Ἕλληνες οἵτινες ἀποτελοῦσι τὸν ἐπικουρικὸν τῆς Ῥωσίας στρατόν. Καὶ οὐ μόνον τοῦτο ἀλλὰ κατέρωθσε διὰ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει πρεσβείας αὐτοῦ νὰ δοθῶσιν εἰς τοὺς υἱοὺς τοῦ Ἀλῆ τὸν Βελῆν καὶ τὸν Μουκτάρην, τὰ πασαλίκια τῆς Πελοποννήσου

καὶ τῆς Ναυπάκτου. Οὕτως ἐχόντων τῶν πραγμάτων, ὁ μὲν Ἀλῆ πασᾶς, ἐπιχειρήσας τὴν κατάληψιν τῆς Δευκάδος, ἀπεκρούσθη ὑπὸ τῶν Ῥώσων καὶ τῶν ἄρματωλῶν καὶ κλεφτῶν, οὓς παρέλαβεν ἡ Ἰόνος πολιτεία εἰς τὴν ὑπηρεσίαν αὐτῆς διὰ τῶν ἐπιτηδείων μετὰ τοῦ Βότσαρη καὶ Κατζαντώνη διαπραγματεύσεων τοῦ γραμματέως τῆς ἐπικρατείας αὐτῆς Ἰωάννου Καποδιστρίου. Ἀλλ' ὁ Ἀλῆς ἀνεδείχθη εὐτυχέστερος ἐπὶ τῆς Σερειᾶς. Οἱ πλείστοι τῶν ἄρματωλῶν καὶ κλεφτῶν τῆς Θεσσαλίας, μὴ δυνηθέντες ν' ἀνθεξώσιν εἰς τοὺς στρατοὺς καὶ τὰς πλεκτάνας αὐτοῦ, ὑπετάχθησαν. Ἀλλὰ εἰς ἐξ αὐτῶν, ὁ Νίκος Τσάρας, ἐπεχείρησε περὶ τὰ μέσα τοῦ 1807 ἐκστρατεῖαν παράτολμον, ἀπελθὼν μετὰ 550 λογάδων μαχητῶν εἰς Μακεδονίαν καὶ Βουλγαρίαν ἵνα ἐνωθῇ μετὰ τοῦ ἐν Σερβίᾳ ἀγωνιζομένου Καραγεώργη. Ἐπανειλημμένως τρέψας ἐν Μακεδονίᾳ τὰ κατ' αὐτοῦ ἐκπεμφθέντα ὁσμανικὰ στρατεύματα ὁ Νίκος δὲν ἔπαυσε προελαύνων, ὅτε τελευταῖον πολιορκηθεὶς ἐπὶ τοῦ ὄρους Μενοικέως κατ' ἀρχὰς καὶ ἔπειτα εἰς τὰς κλεισούρας τῆς Τζίχνας ὑπὸ πεντεκαίδεκα χιλιάδων ἐχθρῶν, ἡναγκάσθη νὰ ὑποχωρήσῃ καὶ κατῴρωσεν νὰ διασωθῇ εἰς τὰς μονὰς τοῦ Ἀθωνος, ἐκεῖθεν δὲ νὰ ἐκπλεύσῃ εἰς Σκόπελον.

Τὸ γεγονός τοῦτο συνέβη καθ' ἡν ἐποχὴν ὑπεγράφετο εἰς Τίλσιτ ἡ μεταξὺ Ῥωσίας καὶ Γαλλίας εἰρήνη. Καὶ κατ' ἀρχὰς ἡ εἰρήνη αὕτη ἐφάνη ὅτι ἐμελλε νὰ θέσῃ τέρμα εἰς τὰς ἐνεργείας τῶν τε Ἑλλήνων καὶ τοῦ Ἀλῆ πασᾶ. Οἱ Ῥῶσοι, παραχωρήσαντες εἰς τοὺς Γάλλους τὴν Ἐπτάνησον, ἀνεκάλεσαν καὶ τὸν στόλον αὐτῶν ἀπὸ τὰς ἐλληνικὰς θαλάσσας. Ὁ δὲ Ἀλῆ πασᾶς πρότείνετο μὲν εἰς τὸν Ναπολέοντα νὰ γίνῃ παρ' αὐτῷ δεκτὸς ὡς ὑποτελὴς τῆς γαλλικῆς αὐτοκρατορίας καὶ νὰ λάβῃ εἰς ἀντάλλαγμα τὰς Ἰονίους νήσους, ἔμαθεν ὅμως εἰς ἀπάντησιν ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ τῆς Γαλλίας (παρ' οὗ πρὸ μικροῦ τοσαῦτα ἔλαβεν εὐνοίας καὶ ἐπιδοκιμασίας δείγματα) οὐδὲν πλέον ἤθελε ν' ἀκούσῃ περὶ αὐτοῦ, καὶ ὅτι ἂν ἐτόλμα νὰ καταπατήσῃ ἐν τῷ μέλλοντι τὰς μεταξὺ Γαλλίας καὶ Πύλης συμβάσεις, ὁ αὐτοκράτωρ ἤθελε τιμωρήσῃ αὐτὸν διὰ τοῦ σουλτάνου. Πλὴν τούτου ὅλοι οἱ τοῦ Αἰγαίου πελάγους νησιῶται ὅσοι πειθόμενοι εἰς τὰς προτροπὰς τοῦ Διναδίν εἶχον φανῇ πρόθυμοι νὰ στασιάσωσι, Τενέδιοι, Δῆμνιοι,

Σάμιοι, καὶ ἄλλοι, ἔσπευσαν μετὰ τὴν ἀναχώρησιν αὐτοῦ διὰ προσδεῖων καὶ χρηματικῶν θυσιῶν νὰ ἐξευμενίσωσι τὴν Ὑψηλὴν Πύλιν. Ἰδίως δὲ ἀξιομνημόνευτον εἶναι ὅτι καὶ οἱ Ἰσραῖλοι εἶχον ἀναπεπλάσει τότε κατ' εἰρήγασιν τοῦ ναυάρχου ἐκείνου τὴν ῥοακὴν σημαίαν καὶ ἐκπέμψαντες καταδρομικὰ ὑπὸ τὴν Κυριακὸν Σιθούρτην, τὸν Ἀντώνιον Χατζῆ Τούκαν καὶ τὸν Ἀναστάσιον Βαλλῆν, ῥηγματώσεντες καὶ ἀπῆγαγον εἰς τὸν λιμένα. αὐτῶν οὐκ ὀλίγα, ὁσμανικὰ πλοῖα. Ἐκινδύνευσαν δὲ μετὰ τὴν εἰρήνην νὰ ἴδωσιν ἀποσιβάζομενον εἰς τὴν νῆσον αὐτῶν, τὸν σάτραπην Πελοποννήσου. Βελῆ πασᾶν, καὶ πολλοὶ εἶχον ἀποφασίσαι νὰ μεταναστεύσωσιν εἰς Ἑλλάδα. Εὐτυχῶς ἅπαντες οἱ Ἰσραῖλοι δὲν εἶχον ἐνοχοποιηθῆ. Ὁ Γεώργιος Βούλγαρις ὅστις διώκει τότε τὰ τῶν Ἰσραῖλων πράγματα, εἶχεν ἐξ ἀρχῆς ἀντιταχθῆ εἰς τὸ ἐπαναστατικὸν κίνημα, καὶ νῦν παρεκώλυσε μὲν τὴν μετανάστευσιν διὰ τοῦ Ἀνδρέου Βόκου τοῦ μετ' ἔπειτα ναυάρχου Δισαρούλη, συνετέλεσε δὲ εἰς τὸ νὰ ἐξευμενίσῃ τὴν τε Βελῆ πασᾶν καὶ τὴν Ὑψηλὴν Πύλιν καὶ τὰ ἑπαύγῃ τὴν συγχώρησιν καὶ τὴν ἀνερχόμενον γέθοδον τῶν ὀλίγων προκρίτων ἅσοι εἶχον κατορθώσει νὰ διαφύγωσιν.

Ἀλλ' ἐὰν ὁ Ἀλῆ πασᾶς κατὰ μὲν τῆς Ἑλτανήσου οὐδὲν ἤδη ἐτόλμα νὰ ἐπιχειρήσῃ, τῆς δὲ Στερεᾶς καὶ τῆς Πελοποννήσου ἦρχε διὰ τῶν υἱῶν αὐτοῦ, ἑδάμασε δὲ καὶ τοὺς ἄρματωλοὺς τοῦ Ὀλύμπου, ἅπαντες, οἱ μάχουσι τῶν χωρῶν ἐκείνων ἄνδρες καταφυγόντες εἰς Σχιάθον καὶ συγκαταθήσαντες αὐτόθι καταδρομικὸν στόλον ἐξ 70 περίπου πλοιαρίων, ἐξηκολούθησαν τὸν ἀρχῆγα κατὰ θάλασσαν. Οἱ ἐπὶ τῷ σκοπῷ τούτῳ συνελθόντες ὀνομαστοὶ ἄνδρες ἦσαν ὁ ἐκ Βάλτου Γιάννης Σταθάς, γαμβρὸς τοῦ Βουκουβάλλα, ὁ Καζαβέρνης, οἱ ἄρματωλοὶ τοῦ Ὀλύμπου Βλαχάδας, Λαζαῖοι, Τζαχίλας, Μπιζιώτης καὶ Σύρος, ὁ Πελοποννήσιος Κολοκοτρώνης, ὁ Νισούσης ἄρματωλὸς Ῥομφῆς καὶ ὁ Νίκος Τσάρας. Γενικὸς ἀρχηγὸς τοῦ στολίσκου προσχειρίσθη ὁ Σταθάς, ὅστις ἀνστέτασεν ἀντὶ τῆς πρότερον κυματιζούσης ἐπὶ τῶν πλοίων ἐκείνων ῥωσικῆς σημαίας, σημαίαν ἐλληνικὴν φέρουσαν ἐπὶ κυανοῦ πεδίου λευκὸν σταυρόν. Ἀντιναύαρχος ἀνηγορεύθη ὁ Νίκος Τσάρας καὶ ὁ στολίσκος ὑποδιηρέθη εἰς ἑπτὰ μοῖρας ὧν ἐκάστη

ἐκλείτα ἀπὸ τῆς πατρίδος τοῦ ἀρχηγοῦ Βάλλος, Μωριάς, Ρουμῆ, Ὀλύμπου, Ἀσπρὴ θάλασσα, Σκιάθου καὶ Κασσάνδρας. Ὁ καταδρομικὸς οὗτος στόλος οὐ μόνον εἰς τὰ ὁσμανικὰ παράλια καὶ πλοῖα ἐπέταξε πληγὰς πολλὰς, ἀλλὰ καὶ πρὸς αὐτὰ τὰ πολεμικὰ σκάφη ἐτόλμας ὑποκινασάσθαι. Μᾶλλον δὲ τῶν ναυμαχιῶν τοῦτων τὴν μνήμην διέσωσεν ἡμῶν ἡ δημοτικὴ ποίησις.

Μαῦρο καράβ' ἀρμένιζε ὡς τὰ μέρη τῆς Κασσάνδρας,
ἔχε πανὰ κατὰμαυρα, καὶ τ' οὐρανοῦ παντίερα.
Ἐμπρὸς κορβέτα μ' ἔλικο μπαϊράκι τοῦ ἐβγάηκε
«Μάγε! φωνάζει, τὰ πανὰ, βήξεται, λέγει, κάτω!»
«Δὲν τὰ μαϊνάρω τὰ πενιὰ, οὐδὲ τὰ βήγγω κάτω!»
«Μὴ μὲ θαβρεῖτε νειόνοψη, νὰ ὄγῳ νὰ προσκυνήσω.»
«Ἐγώ μαι ὁ Γιάννης τοῦ Σταθᾶ, γαμπρὸς τοῦ Μπουκουδάλα,
«Τράπο λεβένταις! βήξετε ὡς τὴ πλώρη τὸ καράβι!»
«Τῶν Τούρκων αἷμα γύστε, ἀπιστοὺς μὴ φηράτε.»
Οἱ Τούρκοι βόλταν ἔβρησαν, π' ἐγύρισαν τὴν πλώρη.
Πρῶτος ὁ Γιάννης πέταξε μὲ τὸ σπαθί ὡς τὸ χέρι.
Στὰ μπουκιά πρέχουν αἵματα, θάλασσα κοκκινίζει.
Ἀλλὰ! Ἀλλὰ! οἱ ἀπιστοὶ κράζουν καὶ προσκυνοῦνε.

Τελευταίον περὶ τὰ μέσα νοεμβρίου 1807 προσελήθησαν οἱ καταδρομῆς ἐν Σκιάθῳ ὑπὸ δύο δραμιάνων καὶ ἑνὸς μοναχότου (φραγκόφ). Ἡ καταστροφὴ τῶν ἀρματωλῶν ἐφαίνετο βεβαία· ἀλλὰ μονόμοτον ἀρχηγὸν αὐτοῦ παραπλάνηθε, παρακληθεὶς ὑπὸ τῶν ἡμετέρων εἰς βοήθειαν αὐτῶν καὶ τὰ μὲν δύο μικρότερα ὁσμανικὰ πλοῖα ἐβύθησε, τὸ δὲ μεγαλύτερον συνέλαβε. Μὴ λησμονήσωμεν ὅτι ἡ Ἀγγλίς διεπέλει τότε εἰς ἐμπόλεμον πρὸς τὴν Τουρκίαν κατ'ἐστῆσιν ὥστε τοῦτο ἀρκεῖ νὰ ἐξηγήσῃ ἡμῖν τὴν πρῆξιν τοῦ Ἀγγλοῦ κυβερνήτου, ἥτις ἄλλως τε ἐπιμαρτυρεῖται ὑπὸ ἀμφοτέρων καὶ ἀξιοπίστου μάρτυρος, τοῦ Θεοδώρου Κολοκοτρώνη, ἐν τοῖς ἀπομνημονεύμασιν αὐτοῦ. Ἐντεῦθεν οἱ μὲν καταδρομῆς ἀπέβησαν θρασύτεροι, ἡ δὲ Ἑλληνὴ Μύλη ἠναγκάσθη νὰ διατάξῃ τὸν Ἀλφ. πασά νὰ παύσῃ τὴν κατὰ τῶν ἀρματωλῶν καταδίωξιν, ἵνα δυνηθῶσιν οὗτοι νὰ ἐπιστρέψωσιν εἰς τὰ ἴδια καὶ ἀρήσωσιν οὕτω ἐλευθέραν τὴν θάλασσαν. Τρόντι ἀπελθόντων τῶν Ἀλβανῶν ἐξ Ὀλύμπου, ἐπέσπευσαν οἱ ἀρματωλεῖ τοῦ ὄρους εἰς τὰς οἰκίας ἐπαρχίας κατὰ δεκέμβριον, παρεκτός του Νίκου Τσάρα.

παρχειμάσαντος ἐν Σκοπέλῳ. Ἀλλ' ὁ ἀγὼν οὗτος διεκόπητο ἐκ διαλειμμάτων· νὰ παύσῃ ὁμοῦ δὲν ἦτο δυνατόν ποτέ.

Ἐν ἀρχῇ τοῦ 1808 ὁ ἀρματωλὸς Χασίων παπᾶ Εὐθύμιος Βλαχάδας, γινώσκων κάλλιστα ὅτι ὁ Ἀλῆ πασᾶς δὲν ἔπαυεν ἐπιβουλεύμενος τοὺς Ἑλληνας καπεταναίους, συνεκάλεσε σύνοδον αὐτῶν, παρέστησεν αὐτοῖς τὸν κίνδυνον καὶ ἀναγορευθεὶς παρ' ὅλων ἀρχηγὸς ἐπεχείρησε τὴν διοργάνωσιν νέου ἐπαναστατικοῦ κινήματος ἐκ συνεννόσεως μετὰ τῶν ἄλλων τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος ἀρματωλῶν καὶ αὐτῶν τῶν ἐν Τρικκάλῳ καὶ Λαρίστῃ Τούρκων, οἵτινες ἠγανάκτουν ὡσαύτως κατὰ τῆς τυραννίας τοῦ Ἀλῆ. Νέα δὲ σύνοδος συνελθοῦσα ἐν Ὀλύμπῳ ὥρισεν ἡμέραν τῆς ἐνάρξεως τοῦ ἀγῶνος τὴν 29 μαΐου, τὴν εἰμαρμένην ἡμέραν καθ' ἣν ἔπεσεν ἡ Κωνσταντινούπολις. Ἀλλὰ τὸ βούλευμα ἐπροδόθη εἰς τὸν Ἀλῆν πολλοὶ τῶν συνωμοτῶν καὶ πρῶτοι οἱ Ὁσμανῶναι τῆς Θεσσαλίας ἐπαλιμβούλησαν· ὀλίγοι δὲ μετὰ τοῦ Βλαχάδα ἐπέμειναν εἰς τὸ νὰ ἀναρρίψωσι τὸν κύβον. Τότε οὗτος καταλιπὼν τὸν ἀδελφόν του Θεόδωρον εἰς Καλαμπάκαν μετὰ 600 ἀνδρῶν, ἔδραμεν εἰς Ὀλυμπον ἵνα παραλάβῃ ἐκεῖθεν καὶ ἄλλους συνεργούς. Ἐν τῷ μεταξὺ ὁμοῦ οἱ ἐν Καλαμπάκῃ προσβληθέντες ὑπὸ πολυαριθμῶν δυνάμεων καὶ ὑπὸ αὐτοῦ τοῦ Μουκτάρ πασᾶ, τοῦ υἱοῦ τοῦ Ἀλῆ, ἔπεσον πάντες. Μετὰ δύο ὥρας κατέφθασεν ὁ Παπαθύμιος μετὰ 500 περίπου Ὀλυμπίων· ἀλλ' εὗρε τὴν θοσίαν τετελεσμένην καὶ ἀπελθὼν εἰς Κασσάνδραν, ἐκεῖθεν δὲ περάσας εἰς Σκόπελον ἀπεφάσισεν ὡς πρότερον νὰ ἐξακολουθήσῃ τὸν ἀγῶνα διὰ θαλάσσης. Δεινὰς πάλιν ἔπαθον οἱ Τούρκοι κακώσεις ἀπὸ τῶν νέων τούτων καταδρομέων· ὁ Ἀλῆς κατέφυγε κατὰ τὴν συνήθειάν του εἰς ἐπιτορκίαν ἵνα ἀπαλλαγῇ τοῦ φοβεροῦ ἐκείνου ἀντιπάλου. Δι' ἀμνηστιῶν καὶ ποιικίλων ἄλλων ἐπαγγελιῶν παρέπεισε τὸν τε Βλαχάδαν καὶ τοὺς περὶ αὐτὸν νὰ ἐπιστρέψωσιν εἰς τὰ ἴδια καὶ νὰ ἀναλάβωσι τὰ ἀρματωλίαια αὐτῶν. Καὶ ἅμα τούτου γενομένου, συνέλαβε τὸν ἥρωα καὶ μετὰ φοβεράς βραβάνους καθυπέβαλεν εἰς οἰκτιστὸν θάνατον.

Οὕτω δὲ δαμάσας τοὺς Ἑλληνας ἐπληρχηγούς τῆς Στερεᾶς καὶ τῆς Θεσσαλίας ὁ Ἀλῆς ἐφαίνετο προσεγγίζων εἰς τὸ βούλευμα

αὐτοῦ τοῦ νὰ ἰδρῶσῃ κράτος ἴδιον ἐν ταῖς μεσημβριναῖς ταύταις ἐπαρχίαις τοῦ κατὰ τὴν Εὐρώπην ὀσμάνικοῦ κράτους. Ἀφ' ἐνὸς δὲν ἔπαυε διὰ τῆς βίας καὶ τοῦ δόλου ἐπεκτείνων τὴν ἀρχὴν του εἰς τὴν Ἀλβανίαν, ἀφ' ἑτέρου ἡ Ὑψηλὴ Πύλη καί τοι ὑπῶπτευσεν ποῦ εἴτεινόν πᾶσαι αὐταὶ αἱ προκείμεναι τοῦ ἀνδρός, ἡναγκάζετο ν' ἀνέχεσθαι αὐτὴν ἐνῆκα ποικίλων ἐξωτερικῶν καὶ ἐσωτερικῶν περιπάσμων. Τῇ 28 ἰουλίου 1808 καθήρεθῃ μὲν ὁ Μουσταφᾶς Δ', ἀνηγορεύθη δὲ ὁ νεώτερος αὐτοῦ ἀδελφὸς Μαχμουτ' Β', δι' ἐνεργειῶν τοῦ τολμηροῦ πασᾶ τοῦ Ρουστουκίου Μουσταφᾶ Βαῖρα-κτάρη, ἐνὸς τῶν θερμότερων ὁπαδῶν τῆς νέας τῶν πρῶτῶν καταστάσεως ἣν εἶχεν ἐγκαινίσει ὁ Σελῆμ. Γ'. Μετ' οὐ πολὺ ὅμως ὑπερσχυθεὶς πάλιν οἱ οὐλεμάδες καὶ οἱ γενίτσαροι, ὁ δὲ νέος σουλτάνος ἀπέβη ἐπὶ μακρὸν χρόνον παύγων αὐτῶν, μὴδὲν τολμᾶν νὰ ἐπιχειρήσῃ πρὸς ἀνδρωσὶν τῆς τοῦ κράτους ἀνωμαλίας. Ἐν μόνον ἐπετρέπετο αὐτῷ, ἡ ἐξακολούθησις τοῦ κατὰ τῆς Ρωσίας πολέμου. Ὁ πόλεμος οὗτος ὑπῆρξε κατ' ἀρχὰς ἀμφίε-ροπος· ἀλλὰ κατὰ σὲπτέμβριον τοῦ 1810 ἡττηθέντων τῶν Ὀσμανιδῶν περὶ Ἰστρον, ἤρξαντο διαπραγματεύσεις ἐν Βουκουρε-στίῳ, καθ' ἃς οἱ Ῥῶσοι ἀπήτησαν ὑπέρρογκα. Ἀπήτησαν νὰ ἐκχωρήσωσι μὲν οἱ πολέμιοι ἐκ Βεσσαραβίας, ἐκ Μολδαβίας καὶ ἐκ Βλαχίας, ν' ἀναγνωρίσωσι δὲ τὴν ἀνεξαρτησίαν τῶν Σέρβων. Ὅθεν ἐξηκολούθησαν αἱ ἐχθροπραξίαι τῷ 1811, καὶ πρῶτον μὲν οἱ Ὀσμανίδαι ἀνεδείχθησαν ὀπισθοῦν εὐτυχεῖς, ἐπὶ τέλους δὲ πάλιν ἐπανειλημμένως κατέτροπώθησαν ὑπὸ τοῦ Ῥώσου στρατηγοῦ Κου-τούζοφ. Τότε ἐπανελήφθησαν αἱ περὶ εἰρήνης διαπραγματεύσεις, ἥτις καὶ συνωμολογήθη τῇ 28 μαίου 1812. Οἱ Ῥῶσοι ἐφάνησαν μετριώτεροι εἰς τὰς ἀπαιτήσεις αὐτῶν ἢ πρότερον· καὶ τοῦτο διότι ἤξευρον ἐλαύνοντα ἐπ' αὐτοὺς τὸν Ναπολέοντα. Δὲν ἠγνόει βε-βαίως τοῦτο καὶ ἡ Τουρκία· ὥστε ἐκ πρώτης ὀφείας ἐνόμιζε τίς ὅτι κατ' οὐδένα λόγον δὲν ἐσύμφερεν αὐτῇ νὰ κατὰθήσῃ τὰ ὅπλα τὴν στήλην ἐκείνην. Ἀλλ' ἡ Ἀγγλία ἅμα ὁ Ναπολεὼν περιῆλ-θεν εἰς ἐμπόλεμον κατάστασιν πρὸς τὴν Ῥωσίαν, ἐγένετο πάλιν ταύτης σύμμαχος. Ἐπιδιώκουσα δὲ ἐπὶ τοῦ παρόντος πρὸ πάν-των τὴν τοῦ μεγάλου ἐκείνου ἀντιπάλου καθάρσιν καὶ θεωροῦσα συντελεστικὸν πρὸς τούτο νὰ μένωσιν ἀπερίσπαστοι αἱ τῆς Ῥωσίας

δυνάμεις, κατέπεισε τὴν Ὑ. Πύλιν νὰ ἐνδώσῃ εἰς ὁ συντέλεσε καὶ τοῦτο, ὅτι ὁ Κουτούζοφ ἐπεδείξατο τῇ Πύλῃ τὴν ἐπιστολὴν δι' ἧς ὁ Ναπολέων εἶχε προτείνει εἰς τὴν Ῥωσίαν τὴν τοῦ βασιμικοῦ κράτους διανομὴν. Κατὰ τὴν ἐν Βουκουρεστίῳ λαμπρὴν εἰρήνην παρεχωρήθη μὲν εἰς τοὺς Ῥώσους ἡ Βεσσαραβία καὶ μέρος τῆς Μολδαβίας, διετήρουν δὲ οἱ Ὁσμανίδαι τὴν ἐπὶ τῆς Σερβίας κυριαρχίαν. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἡ Ὑ. Πύλη μετανοήσασα ὅτε μετ' ὀλίγον ἔμαθε τὴν εἰσόδον τοῦ Ναπολέοντος εἰς Μόσχαν, ἐθανάτωσε κατὰ ὀκτώβριον εἰς Σούμλαν μὲν τὴν διαπραγματευσάμενον τὴν εἰρήνην καὶ πλείστον εἰς τὴν συνομολογήσαν αὐτῆς συντέλεσαντα Δημήτριον Μουρούζην, συγχρόνως δὲ ἐν Κωνσταντινουπόλει τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ Παναγιωτάκην, μέγαν ὄντα διαμαρτυρῶν ὅμως δὲν παρήλθον μῆνες καὶ τὰ πράγματα ἀπέδειξαν ὅτι οἱ τε Μουρούζαι εἶχον δίκαιον, ἢ τε Ἀγγλίας οὐ μόνον πρὸς τὰ ἴδια αὐτῆς συμφέρον ἐπολιτεύθη, ἀλλὰ καὶ τὴν ἀκεραιότητα τοῦ ὀσμаниκοῦ κράτους διέσωσεν. Ὁ Ναπολέων ἐδέησε νὰ ἀναλάβῃ κακῶς ἔχων ἐκ Μόσχας καὶ ἐνῷ ὅπως ἀπίθανον εἶναι ὅτι ἡ Ὑψηλὴ Πύλη ἐξακολουθοῦσα τὸν πόλεμον ἤθελε προλάβει τὴν καταστροφὴν αὐτοῦ, βέβαιον τότε κατέστη ὅτι ἡ εἰρήνην ἐκεῖνη ἐγκαίρως συνομολογηθεῖσα, ἔσωσεν αὐτὴν ἀπὸ πολὺ μειζόνων θυσιῶν, ἃς ἤθελεν ἀπαιτήσῃ ἡ ἀντίπαλος μετὰ τὸν θρίαμβον.

Εἶδομεν τῶνόντι, ὅτι διὰ τῆς τότε συνομολογηθείσης συνθήκης δὲν εἶχεν ἀπαιτήσῃ, ὅσα ἐδικαιούτο, ὡς ἐκ τῶν καταστροφικῶν τοῦ στρατοῦ αὐτῆς. Ἀλλ' ὅμως καὶ τοι ἐσπευδε ν' ἀπαλλαγῇ τοῦ πολέμου τούτου ἐνεκα τοῦ ἐπικραμασθέντος ἀπὸ δυσμῶν κινδύνου, αἱ αξιώσεις καὶ αἱ πεποιθήσεις αὐτῆς ἦσαν ἐτι τοσαῦται ὥστε διὰ μὲν τοῦ 2 ἄρθρου ἐφρόντισε νὰ συνομολογήσῃ γενικὴν ἀμνηστίαν, διὰ δὲ τοῦ 3 ἀπήτησε καὶ ἐπέτυχε τὴν ἐπικύρωσιν τῶν συνθηκῶν τοῦ Ἰασιίου καὶ τοῦ Κιουκζούκ. Καίναρτζι. Πλὴν τούτων ὠρίσθη διὰ τῆς ἐν Βουκουρεστίῳ συνθήκης ὅτι θέλουσι κανονισθῇ ἐγγυήσεις ἐπιτηδεῖσαι νὰ ἐξασφαλίσωσι τοὺς Σέρβους ἀπὸ τῶν καταπίψεων τῶν στρατευμάτων τὰ ὅποια ἡ Πύλη ἐδικαιούτο νὰ ἔχῃ εἰς τὰ φρούρια τῆς χώρας αὐτῶν πρὸς ἐπὶ ἡγευκάσθῃ νὰ ὑποσχεθῇ ὅτι θέλει παραχωρήσῃ εἰς τοὺς Σέρβους τὰ αὐτὰ πλεονεκτήματα ὅσα ἐνέμοντο αἱ γῆσοι τοῦ Ἀγιάίου πελά-

γους, ὅτι θέλει ἐπιτρέψει αὐτοῖς τὴν ἐσωτερικὴν τῆς χώρας διοίκειν καὶ ὅτι θέλει κανονίσει ἐκ συμφώνου πρὸς αὐτοὺς τό τε πρὸν καὶ τὸν ἑρπὸν τῆς εἰσπράξεως τοῦ πληρωτέου φόρου. Τοιαῦτα λοιπὸν ζήτησάσα ἐπιμόνας ἡ Ῥωσία ἐν τῇ ἑώρα τοῦ μεγίστου κινδύνου, τὴ δὲν ἤθελεν ἀπαίτησε μετὰ τὴν νίκην ἐὰν ὁ λογαριασμός δὲν ἔκλειε πρὸ αὐτῆς; Ἰδίως δὲ ὡς πρὸς τὴν Ἑλλάδα εἰναι ἀξιοσημειώμεντος ἡ ἐν Βουκουρεστίῳ συνθήκη διότι πρῶτην τότε φησὶν τὰ κοινωτικά πρόνομια τῶν νησιῶν τοῦ Αἰγαίου (περὶ ὧν μετ' ὀλίγων θέλομεν ὁμιλήσει) καὶ ἰδίως τῆς Τήρας, τῶν Σπετσῶν καὶ τῶν Ψαρῶν, περιελήφθησαν ἐν διεθνεί συνθήκῃ καὶ ἐξισφαλισθῆσαν δι' αὐτῆς. Ὅθεν ἐκτοτε ἡ Ῥωσία οὐ μόνον ὑπὲρ τῆς ἡρησείας ἡμῶν ἐδικαίουτο νὰ ὑψώσῃ φωνήν, ἀλλὰ καὶ ὑπὲρ τῶν προνομίων τῶν νησιῶν.

Ἐν τούτοις ἡ τοιαύτη τοῦ βουκουρεστίου πολέμου ἐκβάσις καὶ ἡ ἀπαρτοδοσία πάντοτε διὰ τῶν γενιτσάρων καὶ οὐλεμάδων ἀναρχία, δὲν ἦσαν ἀναμφιδόλως ἐπιτηδεύειν ἀναγκαίως τὴν ἐκτέλεσιν τῶν βουλευμάτων τοῦ Ἀλῆ. Ἐν ταῖς ἑλληνικαῖς χώραις τὰ πάντα ἐπὶ τοῦ παρόντος ὑπέκυπτον εἰς τὴν θέλησιν αὐτοῦ. Ναὶ μὲν οἱ εἰς Ἐπτανήσον καταφυγόντες ἀρματοῦλοι καὶ κλέφται, ὧν πεντάκιςχίλιοι διετέλουν εἰς τὴν γαλλικὴν ὑπηρεσίαν, δὲν ἔμενον ἡγεῖται. Διηγεῖται δὲ ὁ Κολοκοτρώνης ἐν ταῖς ἀπομνημονεύμασι αὐτοῦ ὅτι αὐτὸς καὶ ὁ Ἀλῆ Φαριμάκης ἐκ συνεννοήσεως ἀφ' ἐνὸς μετὰ τοῦ στρατηγοῦ τῶν Γάλλων καὶ ἀφ' ἐτέρου μετὰ πολλῶν Τούρκων δυσανασχετοῦντων κατὰ τῆς τυραννίης τοῦ Ἀλῆ πασᾶ, ἐμελέτησαν νὰ ἀποδιδασθῶσιν εἰς τὴν Πελοπόννησον, συνεπαγόμενοι ἀπαντας μὲν τοὺς ἐν τῇ γαλλικῇ ὑπηρεσίᾳ Ἑλληνας καὶ πολλοὺς στρατολογήθεντας ἐν Ἀλβανίᾳ μαχητάς, καὶ 500 Γάλλους πυροβολιστάς, νὰ καταλάβωσι τὰ φρούρια, νὰ ἰδρῶσιν κυδερνῆσθαι συγκατεμένην ἐκ 12 Ἑλλήνων καὶ 12 Ὀθμανίδων, νὰ ὑψώσωσι σημαίαν μικτήν ἥτοι φέρουσιν ἐξ ἐνὸς μέρους τῇ ἡμισέλλῃ καὶ ἐξ ἄλλου τὸν σταυρὸν καὶ νὰ πάραπεισῶσι τὸν σουλτάνον ὅτι δὲν ἐπ' ἀνέστησαν κατ' αὐτοῦ, ἀλλὰ κατὰ τοῦ Ἀλῆ πασᾶ καὶ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Βελῆ. Μέχρι τίνος Γάλλοι καὶ Τούρκοι ἔμελλον νὰ συμπράξωσιν εἰλικρινῶς εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ σχεδίου τούτου, εἶναι ἀδηλον καὶ τόσῳ μάλλον ἀδηλον ὅσῳ ὁ πρω-

τουργός αὐτοῦ δὲν διστάζει νὰ ὁμολογήσῃ ὅτι ἐσκόπει νὰ μεταχειρισθῇ τοὺς Ὁσμανίδας ὡς ἀπλὰ ὄργανα, τὰ ὁποῖα ᾔθελε καταστῆσαι ἐκποδὼν ἅμα μετὰ τὴν ἐπιτυχίαν. Ἀλλὰ τὰ βέβαιον εἶναι ὅτι ἀπὸ τοῦ 1809 οἱ Ἀγγλοὶ ἤρχισαν νὰ καταλαμβάνωσι τὴν Ζάκυνθον, τὴν Κεφαλληνίαν, τὴν Ἰθάκην καὶ τὰ Κύθηρα καὶ λαβόντες εἰς τὴν ἰδίαν ὑπηρεσίαν τοὺς ἐν ταῖς νήσοις ταύταις Ἕλληνας κατέστησαν ἐκ πρώτης ἀφετηρίας ἀδύνατον τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ προμνημονευθέντος σχεδίου. Οἱ Ἀγγλοὶ αἵτινες εἶχον ἐκτοτε ἀπόφασιν νὰ ἐξώσωσι μὲν ὁλοσχερῶς τοὺς Γάλλους ἐκ τῆς Ἑπτανήσου, νὰ καταλάβωσι δὲ αὐτὴν ὀριστικῶς, εἶχον πρόβηλον συμφέρον νὰ διάγῃσι φιλίᾳ μετὰ τοῦ γέγονος αὐτῶν Ἀλῆ. Ἀρ' ἐτέρου καὶ μετὰ τὴν καταστροφὴν τοῦ Βλαχάδα καὶ τὴν ὑποταγὴν τῶν ἄρματωλῶν τοῦ Ὀλύμπου καὶ τῆς Στερεᾶς, οὐκ ὀλίγοι μὲν εἰσέτι κλέφται ἀντηγωνίζοντο κατὰ τοῦ Ἀλῆ, ἰδίως οἱ πολυθρύλῃται. Κατσάντωναῖοι, οἱ πολλὰ καὶ λαμπρὰ διαπράξαντες κατορθώματα. Ἀλλὰ, τῷ μὲν 1811 συνελήφθη διὰ προδοσίας ὁ Κατσάντωνῆς καὶ σκληρότατον ὑπέστη ἐν Ἰωαννίνοις θάνατον, τῷ δὲ 1815 ἐφολοφονήθη ὁ ἐνάμιλλος αὐτοῦ ἀδελφὸς Λεπενιώτης. Τότε τὰ σῆμα αὐτῶν συγκαίμεναν ἐκ 300 καὶ ἐπέκεινα ἀνδρῶν, δὲν ᾔδυνήθη νὰ διαμείνῃ ἐπὶ πλέον συνημαμένον. Οὐδὲ τὰ διάφορα ἀποσπάσματα εἰς 2 διωρέθη, ἑλαυνόμενα πανταχόθεν συντόνως, ἀντέσχον ἐπὶ παλὴ· ἄλλα μὲν ὁλοσχερῶς κατεστράφησαν, ἄλλα ἠναγκάσθησαν νὰ διαλυθῶσι, καὶ τινα ὑπετάχθησαν, ἢ καθῶς ἐλέγετο τότε, ἐπροσκύνησαν, ὅταν λ. χ. τὸ τοῦ Τζόγκα ἀπάσπασμα, ὅστις διωρίσθη καπετάνος τῆς Βονιτζῆς, ἐνῶ ὁ ὑπ' αὐτὸν ὑπηρετήσας Γεώργιος Καραϊσκάκης καὶ ἄλλοι πολλοὶ συγκατέλεγον μετὰ τῶν σωματοφυλάκων τοῦ Ἀλῆ. Καὶ μετ' οὐ πολὺ ὁ δυνάστης τῶν Ἰωαννίνων ἐπέτυχεν τὴν ἐκπλήρωσιν ἀρχαιοτάτου τινὸς αὐτοῦ πάθους, διὰ τῆς καταλήψεως τῆς Πάργας.

Ἡ Πάργα εἶχε μὲν παραχωρηθῇ εἰς τὴν Τουρκίαν ἀπὸ τοῦ 1800, ὅπως καὶ τὰ Βουθρωτὸν καὶ ἡ Πρέβεζα καὶ ἡ Βόνιτσα· ἀλλὰ ἐνῶ τὰ τελευταῖα ταῦτα φρούρια ὑπέκυψεν ἐν τῷ μεταξύ εἰς τὴν ὁλοσχερῇ τῶν Ὁσμανιδῶν κυριαρχίαν, ἡ Πάργα δίδωσεν αὐτονομίαν τινὰ ὑπὸ τὴν ἀλληλοδιάδοχον προστασίαν τῶν Ρώσων καὶ τῶν Γάλλων. Εἰς μάτην ὁ Ἀλῆς ἐπεχείρησε πολλάκις

διὰ πειθοῦς καὶ βίας νὰ σφετερισθῇ καὶ τὴν τελευταίαν ταύτην τῆς ἡπειρωτικῆς ἐλευθερίας ἀπορρώγα· πᾶσαι αἱ ἀπόπειραι αὐτοῦ ἀπέβησαν μάταιαι. Καὶ μετὰ τὴν πτώσιν δὲ τοῦ Ναπολέοντος καὶ τὴν ὁλοσχερῇ ὑπὸ τῶν Ἀγγλῶν κατάληψιν τῆς Ἑπτανήσου, ἡ Πάργος διετήρησε τὴν αὐτονομίαν αὐτῆς ὑπὸ τὴν ἀγγλικὴν προστασίαν. μέχρι τοῦ 1819, ὅτε παρεχωρήθη τελευταῖον εἰς τὸν Ἀλῆν, ἐπὶ τῷ ὅρῳ, ὅτι οὗτος θέλει καταβάλλει εἰς τοὺς καποίκους, μέλλοντας νὰ μεταναστεύσωσιν εἰς Κέρκυραν, ἀποζημιώσιν 150,000 λιβρῶν. Ἐν τῇ πρώτῃ τῆς θλίψεως καὶ καταπλήξεως αὐτῶν στιγμῇ οἱ Πάργαιοι δὲν ᾔσθελσαν νὰ ἀκούσωσι τι περὶ μεταναστεύσεως. Ἀνορύζαντες δὲ τὰ ὅσα τῶν πατέρων αὐτῶν κατέκασαν αὐτὰ διὰ πυρᾶς μεγάλης ἐν μόσῃ ἀγορᾷ· καὶ μαθόντες ὅτι ἐλαύνει ἐπὶ τὴν πόλιν αὐτῶν ὁ Ἀλῆς καὶ κάλλισσα εἰδότες ὅποια περιμένει αὐτοὺς τύχη, ἀπεράσασαν ἐν τῇ παραφορᾷ τῆς ἀπελπισίας νὰ φονεύσωσι μὲν ἰδίαις χερσὶ πᾶς γυναῖκα καὶ τὰ τέκνα, νὰ πείσωσι δὲ ἀγωνιζόμενοι τὸν ἑσχατον ὑπὲρ τῆς πατρίδος ἀγῶνα. Εὐτυχῶς προλαβὼν ἱδραμεν ἐκ Κερκύρας ὁ καλὸς κἀγαθὸς Ἀγγλος Ἀδάμς καὶ ἀνεχαίτισε μὲν τὴν πορείαν τοῦ σατράπου, κατέπεισε δὲ τοὺς Παργίους ν' ἀποπλεύσωσιν εἰς Κέρκυραν. Αἱ περιπέτειαι αὐταὶ κατέστησαν τὴν παραχώρησιν τῆς Πάργας ἐν τῶν τραγικωτέρων γεγονότων τῆς ἐποχῆς ἐκείνης τῆς βριθούσης τοσοῦτων γεγονότων τραγικῶν. Οἱ Ἀγγλοι ᾔδοναντο νὰ εἰπωσιν ὅτι ἡ ἐπὶ τῆς Πάργας προστασίς αὐτῶν δι' οὐδεμιᾶς ἀνεγνωρίζετο συνθήκης· ὅτι συνωμολόγησαν τὴν μεταστάσεσιν τῶν Παργίων καὶ ὅτι ὑπεχρέωσαν τὸν Ἀλῆν ν' ἀποζημιώσῃ αὐτοὺς χρηματικῶς. Ἀλλ' ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι τὰ ἐπιχαιρέματα ταῦτα εὐχερῶς ἀνσκαυάζοντο. Δὲν ἀπαιτοῦμεν παρ' οὐδενὸς ν' ἀναλαμβάνῃ ὑπὲρ ἡμῶν ἀγῶνα καὶ νὰ θυσιάζῃ τὸ ἴδιον συμφέρον ὑπὲρ ἡμῶν· ἐπὶ τοῦ προκειμένου ὅμως οὔτε εἰς πόλεμόν τινα προέκειτο νὰ περιπλακῇ ἡ Ἀγγλίς, οὔτε ἰδίαν τι συμφέρον νὰ θυσιάσῃ, ἀλλ' ἀπλῶς νὰ διατηρήσῃ τὰ καθιστώμενα, ἐξαιρουμένης ν' ἀπονέμῃ τὴν ἐλεημοσύνην τῆς προστασίας αὐτῆς εἰς τὴν Ἑλληνίδα ἐκείνην πόλιν.

Ἡ παράδοσις τῆς Πάργας νῦν χαρίσθησε τότῃ μᾶλλον τὸν Ἀλῆ πασᾶν ὅσῃ πρό τινων ἐνιαυτῶν, τῷ 1812, τὸ κράτος αὐτοῦ εἶχε

πάθει δεινὴν πρὸς μεσημβρίαν κολόθωσιν, διότι ἡ Ὑψηλὴ Πύλη τὸ μὲν ὑπέκλυσσε εἰς τὰ παράπονα τῶν Πελοποννησίων, τὸ δὲ εὐχάριστως θραξάμενη τῆς περιστάσεως τοῦ ν' ἀφαιρέσῃ ἀπὸ τὸν Ἀλλ' πᾶσιν τὴν χερσόνησον, εἶχε μεταθέσει τὸν ὠκὸν τοῦ Βελῆν εἰς Τρίκαλα τῆς Θεσσαλίας, διατίθοντα ἕτερον διοικητὴν τῆς Πελοποννήσου. Ἀλλ' αὐδὲν ἦττον ὁ Ἀλῆ πᾶσας, ἄρχων ἀπολύτως ἀπάτης τῆς πρὸς μεσημβρίαν πρὸς Ὀλύντου καὶ τῶν Κεραιῶν, ἄρῶν μέχρι τοῦ Ἰσθμοῦ ὁρώς, εἴτε δὲ καὶ μέσους τῆς Ἀλβανίας, ἦτο περὶ τὰ 1819 εἴπερ ποτὲ ἰσχυρὸς καὶ πλεονεξία. Οὐδεμία ὑπὸ τῶν ὑπηκόων του ἠδύνατο νὰ γένη γαίῶν πώλησις, ἐὰν δὲν ἀντεδράκετο αὐτῷ τὸ δέκατον τοῦ τιμῆματός· ἀνηγόρευεν αὐτῶν γενικὸν κληρονομὸν πάντων ὅσοι ἀπέθνησκον ἀνευ ἀρρέων ἀπογόνων· ἠνάγκαζε τοὺς ὑπηκόους νὰ λαμβάνωσιν ἐκ τῶν ἀποθνήσκον αὐτοῦ τὸν παλαιὸν σίτην φέροντας, ἀντ' αὐτοῦ νόμον εἰς ἐπράξεις, πλὴν πῆς εἰς τὸν σουλτάνον ὀφειλομένης δεκάτης, δευτέραν ὑπὲρ αὐτοῦ καὶ τοσοῦτον ἐβασίζε τοὺς ἰδιοκτήτας, ὥστε οἱ αὗτοι εὐχάριστοι ἐπὶ πάλους ἐδίδον τὰ ἀγροτικὰ αὐτῶν κτήματα μεταβαλλόμενα εἰς τοιυλίαι ἦτοι εἰς κτήματα τοῦ δημοσίου. Ἐτι ἀπὸ τοῦ 1804 αἱ ἐτήσιαι πρὸς αὐτὸν συνεισφορὰς εἰς 10—12 ἐκατομύρια φράγκων, καὶ λέγεται ὅτι διὰ τῶν ποικίλων τούτων κατὰπίστασις ἀπεθνήσκουσιν ἀποστατήματα 500 περίπου ἐκατομυρίων. Τὸ κυβερνητικὸν του σύστημα συνεκφυλασσέτο εἰς πρῶν τινὰ κατὰ τὴν ἰδίαν αὐτοῦ ἐμολογίαν· ἡχυρὸν, σθεῖρον, ξύλοισι· ἔνδοξοις τὴν φροδρὴν καὶ τὴν τυραννίαν ἐπικάλυπτεν ἐξωταρικήτις λαμπρότης τῆς πόλεως τῶν Ἰωαννίνων. ἦτις ἤρθημι τότε 40,000 κατσίκων Γάλλοι καὶ Ἀγγλοὶ ἀπεθαυμάζον αὐτὸν καὶ ἐκολούθουν, ἀποκαλοῦντες μέγαν πᾶσιν καὶ νέον Περσόν. Καὶ αὐτοὶ ἐκείναι ὅσοι ἀνέμολόγουν τῆς κακουργίας του, ἐξήτουν νὰ περιουσιάζωσιν αὐτὰς ὅτε μὲν βεβαιώσαντες αἱ εἰς ἦτο ἐν τῶν ὠρεϊοτέρων τεράτων ἀφ' ὅσα παρήγαγεν ἡ φύσις, ὅτε δὲ ὀνομάζοντες αὐτὸν νέον Ἰουγούρβαν. Τὰ δὲ δεινότερον, εὐρέθησαν καὶ Ἑλλήνες χαλεπῶς ἐξυμνήσαντες τὸ θηρίον, αἷος ὁ Ἰωάννης Κερροσοβίτης ἐν τῷ ἀθλίῳ στιχουργήματι ἐν τῷ ἑποίῳ μυρίας ἐπισώρευσε κατὰ τοῦ ἱερομάρτυρος Βλαχάβα ὕβρεις. Ἀλλὰ προσηγγί-

ζεν ἡ ὥρα καθ' ἣν τὸ καταχθόνιον ἐκεῖνο οἰκοδόμημα ἐμελλε νὰ καταπέσῃ ὑπὸ τὸ βάρος τῶν ἰδίων ἀνομημάτων.

Ὁ σουλτάν Μαχμούτ Β' δὲν ἦτο ἄνθρωπος κοινός. Κατ' ἀρχὰς ἡγευμένη μὲν νὰ ὑποκύβῃ εἰς τὰς θελήσεις τῶν γενιτσάρων καὶ τῶν οὐλεμάδων, ἀλλὰ ἀπαλλαγείς τοῦ ῥωσικοῦ πολέμου ἐνόησεν ὅτι τὸ κράτος δὲν εἶναι δυνατόν νὰ σωθῇ εἰμὴ ἐάν' ἡραγματωθῶσιν αἱ μεταρρυθμίσεις τῶν ὁποίων τοσοῦτον ἀτυχῆς ἀπόπαρα ἐγένετο ἐπὶ Σελῆμ Γ'. Προέβη δὲ ἐπὶ τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ ἔργου μετὰ πλείονος ἢ ἐλαῖνος τέχνης καὶ περισκέψεως. Πρὸ πάντων ἐπεχείρησε νὰ καταργήσῃ ὅλους τοὺς ἐν Ἀσίᾳ καὶ ἐν Εὐρώπῃ κληρονομιαίους δυνάστας, οἵτινες ἤμιστα ὑποτασσόμενοι εἰς τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει κεντρικὴν κυβέρνησιν συνετέλουν παράδοξως εἰς τὴν αὐξήσιν τῆς ἀναρχίας. Ἐπιτυχὼν δὲ νὰ ποιήσῃ ἐκποδὼν διὰ ποικίλους τρόπων πρῶτον τὸν θυνάστην Ἀφταλεῖας, καί μετ' οὐ πολὺ τὸν Χουσεῖν Καρμασμάνογλου, τοῦ ὁποῦτο ὁ ὄθλος κατῆχε τὴν μεσημβρινὴν μικρὰν Ἀσίαν πρὸ ἐτῶν 80, καὶ προσέτι τὸν ισχυρὸν δυνάστην Σμύρνης Κλατίπογλου καὶ πλείστους ἄλλους, ἐστρέφει ὅτετα τὴν προσοχὴν ἐπὶ τοὺς δύο κρατίστους ὑποταλεῖς, τὸν Μαχμέτ Ἀλῆν τῆς Αἰγύπτου καὶ τὸν Ἀλῆ πασᾶν τῶν Ἰωαννίνων. Ἐκ τούτων δὲ πάλιν ἀπεφάσισε νὰ προσβῇ πρῶτον τὸν Ἀλῆ πασᾶν ὡς πλησιέστερον, ὡς ὀλιγώτερον πρὸς αὐτὸν εὐλαβῶς προσφερόμενον, καὶ ἐπὶ τέλους διότι περὶ τὴν τούτου καθάρσιν εὐλόγως ἠλπίζεν εἰς τὴν συνδρομὴν τῶν ἀγανάκτούντων ὑπηκόων. Ὄθεν κατὰ μάϊον τοῦ 1820 ἐξέδωκε Χατί-Σερίφ δι' οὗ ἀπεκέρυττε τὸν Ἀλῆν ἐνοχὸν προδοσίας καὶ προγεγραμμένον ἐν ἐντὸς 40 ἡμερῶν δὲν ἐνεφανίζετο εἰς Κωνσταντινουπόλιν ἵνα ἀπολογηθῇ. Ἐννοεῖται ὅτι ὁ Ἀλῆς δὲν ὑπῆγεν εἰς Κωνσταντινουπόλιν καὶ τότε προσχειρίσθη μὲν πασᾶς τῶν Ἰωαννίνων ὁ ἀσπανάς τοῦ Ἀλῆ ἑχθρὸς Ἰσμαήλ Πασόμπευς, ἐπὶ δὲ ἑτέροι πασάδες διετάχθησαν νὰ στρατεύσωσιν ἀπὸ κοινοῦ ἐπὶ τὴν Ἠπειρὸν.

Οἱ Ἕλληνες μαχηταὶ ὠφελήθησαν πολυειδῶς καὶ πολυτρόπως ἐκ τοῦ ἐκτραχέντος ἐντεύθεν ἐμφυλίου τῶν ἀντιπάλων αὐτῶν ἀγῶνος. Ἀμφότεροι οὗτοι οἱ ἀντίπαλοι ἐζήτησαν τὴν συνδρομὴν αὐ-

των. Καὶ ὁ μὲν Ἀλῆς εἶχε πρὸ καιροῦ εἰς τὴν ὑπηρεσίαν του πολ-
 λούς ἐκ τῶν ἡμετέρων, ἡ δὲ Πύλη διέταξε τὸν Πασόμπεῦν νὰ ἐλθῃ
 εἰς διαπραγματεύσεις πρὸς τοὺς ἀρχαίους τοῦ Ἀλῆ ἐχθροὺς, τοὺς
 Σουλιώτας, ὑποσχόμενος τὴν εἰς αὐτοὺς ἀπόδοσιν τοῦ Σουλίου.
 Οἱ ἄνδρες οὗτοι ἐπὶ ἑπτακαίδεκα ἔτη ἔβλεπον μετὰ στεναγμῶν
 καὶ πόθων πόρρωθεν, ἐκ Κερκύρας, τὰ πάτρια ἔρη' ἦσαν τινὲς, περὶ
 τοὺς 300, διέβησαν μετὰ χαρᾶς τὸν στενὸν πορθμῖον, ὅστις ἐχώρι-
 ζεν αὐτοὺς ἀπὸ τῆς Ἑπείρου καὶ ἐπεφάνησαν εἰς τὸ πολιορκεῖν τὴν
 Ἰωάννινα στρατόπεδον. Ἐκεῖ ἡγωνίσθησαν ὅπως συνθέως ἡγωνί-
 ζοντο· ἀλλὰ τάχιστα νοήσαντες ὅτι φανάκη ἦτο· ἡ περὶ ἀποδόσεως
 τῆς πατρίδος, ὑπόσχεσις τοῦ Πασόμπεῦ καὶ ὅτι εἰς μάτῳ ἀνάλι-
 σκογτο ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ αὐτοῦ, συνεννοήθησαν διὰ τοῦ Μάρκου Βό-
 τσαρη μετὰ τοῦ Ἀλῆ. Ὁ πάλαι ἀγέρωχος δυνάστης τῶν Ἰωαννί-
 νων ἦτο νῦν τεταπεινωμένος. Οἱ ἐπιφανέτατοι τῶν στρατηγῶν
 αὐτοῦ τὸν εἶχον προδώσει, ἰδίως ὁ Ὁμέρ Βριώνης. Αὐτοὶ οἱ υἱοὶ
 αὐτοῦ, Μουκτάρ καὶ Βελῆς, εἶχον παραδοθῇ εἰς τοὺς ἀντιπροσώπους
 τῆς Ὑψηλῆς Πύλης. Ὅθεν ὅτε ὁ Μάρκος ἀπήτησε τὴν παραχώ-
 ρησιν τοῦ ὑπὲρ τῶν ὁπαδῶν τοῦ Ἀλῆ κατεχομένου ἐπὶ Σουλίου,
 ὑποσχεθείς ὅτι Στερεοελλαδίται καὶ Πελοποννήσιοι ἐμελλον νὰ ἐ-
 γερθῶσι κατὰ τῶν Τούρκων, ἵνα ἐπανεέλθωσι ῥῆθεν ὑπὲρ τὴν πατρι-
 κὴν τοῦ Ἀλῆ διοίκησιν, οἱ δὲ Σουλιῶται δὲν ἐζήτουν τὴν πατρίδα
 αὐτῶν εἰμὴ ἵνα ἐκείθεν ἀπὸ τοῦ ἀσφαλοῦς ἀναλάβωσι τὴν διεύθυν-
 σιν τοῦ ὅλου ἐπιχειρήματος καὶ ἐπέλθωσι πανστρατίᾳ ἐπὶ τὴν
 διάλυσιν τῆς πολιορκίας, ὁ Ἀλῆ πασαῖ, καὶ τοὶ ἔχων μυρίους λό-
 γους, ἵνα θυσιαστῇ πρὸς τὴν εἰλικρίνειαν τῶν τοιούτων ὑποσχέ-
 σεων, ἠναγκάσθη νὰ ἀποδεχθῇ τὰς προτάσεις αὐτοῦ. Συννομολο-
 γήθη οὕτω ἡ συμμαχία, καὶ τῇ 6 δεκεμβρίου 1820 ἐγκατέλι-
 πον οἱ Σουλιῶται, τὸ ὁσμυνικὸν στρατόπεδον, οὐχὶ βεβαίως ἵνα
 σώσωσι τὸν Ἀλῆν, ἀλλ' ἵνα δώσωσι τὸ σύνθημα τῆς μεγάλῃς
 σύμπαντος τοῦ ἔθνους ἐπανεστάσεως, ἥτις πρὸ ἐτῶν παρεσκευά-
 ζετο διὰ τῶν ἐνεργειῶν τῆς Φιλικῆς ἑταιρείας μεθ' ἧς ἐγκαίρως
 εἶχον συνεννοηθῇ ὁ τε Βότσαρης καὶ οἱ ἄλλοι τῶν Σουλιωτῶν
 ὄρχηγοί.

Καταλαβόντες δὲ ἀλληλοδιαδόχως πρῶτον τὸ Σούλι καὶ μετὰ
 ἕνα μερίπου μῆνα τὴν Κιόρην, δυνάμει τῶν διαταγῶν τοῦ Ἀλῆ

πασά πρὸς τὸν ἐπ' ὀνόματι αὐτοῦ κατέχοντα τὰ ὄχυρά ταῦτα χωρία Μούρτον-Τσάλλην, διώρισαν προσωρινήν ἑκταμελῆ κυβέρνησιν ὑπὸ ἀρχηγόν τὸν Νόττη Βότσαρην, ἐπέτρεψαν τὰ πολεμικὰ πράγματα εἰς τὸν Μάρκον, ἐπεμψαν ἀπεσταλμένους εἰς Πίσαν πρὸς τὸν ἀρχιεπίσκοπον Ἀρτὴς Ἰγνάτιον ζητοῦντες τὴν εὐλογίαν αὐτοῦ καὶ τροφὰς καὶ πολεμεφόδια, διετέλουν εἰς ἀδιαλείπτους σχέσεις μετὰ τῶν εἰς τὰς Ἰονίους νήσους διατριθόντων κυριωτέρων ὁπαδῶν τοῦ κινήματος, συνεμάχισαν μετὰ πολλῶν ἐπισήμων τουργαλθανῶν καὶ ἔλαβον διὰ τοῦ Χριστοφόρου Περφαϊδοῦ ἐπισταλὴν τοῦ Ἀλεξάνδρου Ὑψηλάντου ἀπὸ 7 ὀκτωβρίου 1820 διαλαμβάνουσαν ὅτι, σὴ προσκλητικὴ σάλπιγξ τῆς κατρίδας ἐντὸς ὀλίγου μέλλει νὰ ἤχησῃ. Συγχρόνως ἐπέπεσον κατὰ τῶν πολλοῦ κούντων τὸν Ἀλῆ πολεμίαν. Ἀλλ' ἐν ταῖς ἐχθροπραξίαις ταύταις ἐπέβλεπον εἰς τὸ νὰ παρατείνωσιν ὅσον ἐνδέχεται τὸν ἐμφύλιον ἀσμανικὸν ἀγῶνα, οὐχὶ νὰ καταλύσωσιν αὐτὸν δι' ἀρετικῆς μετὰ τοῦ Ἀλῆ συμπτύξεως. Ἐν τῇ μεταξὺ ἡναγκάσθη μὲν ὁ σουλτάνος νὰ διορίσῃ κατὰ ἰανουάριον 1821 ἀντὶ τοῦ ἀγκάλου Πασόμπκῦ, ἡγεμόνα τῆς κατὰ τοῦ Ἀλῆ πασά στρατείας τὸν γενναῖον καὶ ἐμπειρον πολεμιστὴν Χουρσίτ πασά, διουκτην ἄντα τῆς Πελοποννήσου, ἐνέβαλε δὲ ὁ Ἀλεξάνδρος Ὑψηλάντης κατὰ φεβρουάριον εἰς Μολδαυίαν, ἐκινήθη δὲ κατὰ μάρτιον ἡ μεσημβρινωτάτη τῶν ἑλληνικῶν χερσονήσων, ἰδίως εὐκλυνηθεῖσα εἰς τοῦτο ἐνεκα τῆς ἀποδημίας τοῦ Χουρσίτη. Συγχρόνως σχεδὸν μὲ τὴν Πελοπόννησον ἐξηγέρθησαν ἡ Ἀνατολικὴ Ἑλλάς καὶ αἱ νῆσοι μετ' ὀλίγον δὲ καὶ ἡ Δυτικὴ Ἑλλάς ὥστε ὅτε ἐν ἀρχῇ τοῦ 1822 παρεδόθη τελευταῖον ὁ Ἀλῆς καὶ ἔμεινε διαθέσιμος ὁ πολιορκῶν αὐτὸν ἀσμανικὸς στρατός, ἡ ἑλληνικὴ ἐπανάστασις αὐτὸν μόνον εἶχεν ὁπωσοῦν ἀσφαλισθῇ διὰ τῶν ἐν Βαλτεσίῳ καὶ περὶ Θερμοπύλας μαχῶν, καὶ τῆς πρώτης πυρπολήσεως ὀθωμανικοῦ δικρότου εἰς Ἐρεσσὸν τῆς Μιτυλήνης, καὶ τῆς ἀλώσεως τῆς Μονεμβασίας, τῆς Πύλου καὶ τῆς Τριπόλεως, ἀλλὰ συγκροτήσασα προσέτι τὴν πρώτην αὐτῆς ἐθνικὴν συνέλευσιν ἐν Ἐπεδαύρῳ εἶχεν ἀνακηρύξει δι' αὐτῆς τῇ 1 ἰανουαρίου 1822 ἐρώπιον Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων τὴν πολιτικὴν τοῦ ἐλλήτικοῦ ἔθνους ἑπαρχίαν καὶ ἀνεξαρτησίαν.

Ἡ ἑλληνικὴ λοιπὸν ἐπανάστασις τοῦ 1821 δὲν παρήχθη ἐκ τύχης, οὐδὲ ὑπῆρξε δημιούργημα πρῶτον ἀνθρώπων τινῶν, ἀλλ' ἀποτέλεσμα ἀναπύσσαστον ὅλων τῶν προηγουμένων περιστάσεων, πόθων, καὶ ἐνεργειῶν τοῦ ἔθνους· ἀποτέλεσμα τοῦ ὅποιου τὰ ὅλα ἐπ' ἀλλήλα προηγουμένα δύναται ἢ ἰσορροπεῖν τὰ πρᾶγματα· ὅλην βῆμα πρὸς βῆμα ἐπὶ 400 ἀνατρέχουσα ἐπὶ μέγα τῆς ἐποχῆς καθ' ἣν τὸ ἔθνος ὑπέκυψε κατὰ πρῶτον εἰς τὴν δομικὴν κυριαρχίαν. Τοῦ τελευταίου σουλιωτικοῦ ἀγῶνος, τοῦ ἀρξαμένου πρὸ τῶν τέλη τοῦ 1820, προηγήθησάν οἱ ἀθλοὶ τοῦ Μάισου 1820, τοῦ Σταθά καὶ τοῦ Βλαχάδα. Τῶν ἀθλων τούτων, αἱ πρῶται τῶν Σουλιωτῶν ἀγῶνες· τούτων δὲ πάλιν, τὸ ἐπιχείρημα τοῦ Ῥήγα Φεραίου. Ἀκρόν· πρὸ τοῦ Ῥήγα ἐγένοντο κατὰ τὴν γῆν καὶ κατὰ θάλασσαν τὰ κατορθώματα τοῦ Λάμπρου Κατσώνη καὶ τοῦ Ἀνδρότσου. Πρὸ τούτων ἔχομεν τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1770· Πρὸ ταύτης τὸν τοσαῦτα διαπραξάντα πολυεπεῖς ἐργὰ περὶ τῆς ἀρχῆς τῆς ἑκατονταετηρίδος· ἐκείνης καὶ περὶ τὰ τέλη τῆς 17 ἑκατονταετηρικῆς ὀργανισμὸν τῆς Σπέρδας ὑπὸ τὸν Κούρμαν, τὸν Μείτσην, τὸ Χορμόπουλό, τὸν Σπαννὸν, τὸν Μόσχον Παλαμάρτην. Ἀνατρέχοντες δὲ πάντοτε τὴν 17 ἑκατονταετηρίδα ἀπαντῶμεν τοὺς ἀγῶνας τῶν Κρητῶν καὶ ἐτι πρότερον τὴν εὐρείαν ἐπανάστασιν τὴν ὀργανωθείσαν ἀπὸ τῆς Πελοποννήσου μέχρι τῆς Σερβίας ἐπ' ὀνόματι τοῦ δουκὸς τοῦ Νεβέρς τοῦ μετονομασθέντος ὑπὸ τῶν ἡμετέρων Κωνσταντίνου Παλαιολόγου· καὶ περὶ τὰ τέλη τῆς 16 ἑκατονταετηρίδος, τὸ αἵματηρὸν ἐν Ἠπείρῳ καὶ ἐν Ἀκαρνανίᾳ κίνημα τοῦ Θεοδώρου Μπούα Γρίβα· καὶ πρὸ τούτου πάλιν, περὶ τὸ 1574, τὴν ἐπανάστασιν τῶν Λοιδωρικιωτῶν, Βετρινεσιωτῶν, Γαλαξιδιωτῶν, καὶ τὴν ὑπὸ τοὺς ἀδελφοὺς Μελισσηνοὺς ἐπανάστασιν τῆς Πελοποννήσου καὶ τῆς Μάνης, ἀμφοτέρως κατ' εἰσήγησιν τῆς Ἰωάννης ἀδελφότητος· πάλιν, δὲ πρότερον τούτοις ἀγῶνας τῶν Κυπρίων, καὶ τὸ μέγα κίνημα τὸ ἐκ συνεννοήσεως μετὰ τοῦ βασιλέως τῆς Πρωσίας Καρόλου 11· παρασκευασθῆναι καὶ τὰς ἐπαναληψίμους τῶν Πελοποννησίων ἐπαναστάσεις τῇ προτροπῇ τῆς Ἰνστιτούτου, αἰτνῆς, καθόσον πρὸς τὰ ὅπως βρῖσκομεν δυναμιολογούμενα ἀμέσως μετὰ τοῦ κινήματος ὅπου, τὴν ἐπιούσαν τῆς ἀλώσεως τῆς

Κωνσταντινουπόλεως, εἶχε διοργανωθῇ ἀπὸ τοῦ Ἰστροῦ μέχρι τῶν Ἀθηνῶν, τῶν Θεβῶν, τῆς Ἄρτης καὶ τῶν Ἰωαννίνων, ἐπ' ἐλπίδι ὅτι θέλει λάβει τὴν συνδρομὴν τῆς Εὐρώπης καὶ περὶ τοῦ ὁποῖου τοσούτον διδασκαλικὰς εἴρομεν-εἰδήσεις ἐν τῷ ποιήματι τῷ ἐπιγραφομένῳ *Θρησκείας τῆς Κωνσταντινουπόλεως*. Τὸ βούλεμα· τοῦτο ὑπῆρξεν ὁ πρῶτος κίνησις τῆς μακρᾶς ἐπαναστατικῆς σειρᾶς δι' ἧς ἡ ἐπανάστασις τοῦ 1821 συνδέεται ἀναποσπάστως μεθ' ὅλων τῶν κατὰ τῆς ὁσμανικῆς κυριαρχίας ἀγώνων ἑσσι· διαξήχθησαν ἀπὸ τῆς ἀρχικῆς τῶν ἐλληνικῶν χωρῶν ἐν τῇ πεντεκαδεκάτῃ ἑκατονταετηρίδι χειρώσεως. Ἡ *Φιλικὴ ἐταιρεία* ἐπεχείρησε νὰ συναρμολογήσῃ καὶ γὰ κατωπαγὰγῃ εἰς τινα πειθαρχίαν καὶ διεύθυνσιν τὰς ἡπ' αἰῶνος προὔπαρχούσας διαθέσεις καὶ δυνάμεις πᾶν διαφόρων τῆς χριστιανικῆς ἀνατολῆς τμημάτων, ἄκτινες πρότερον ἐνέργουν ἀσυνεργήτως καὶ ἦσαν ὅτε αὐχὶ ἐν συνειδήσει ποδοσκοποῦν ἐν ἐπεδίοις ἰδίαις αἱ μαχμώτεραι τοῦ ἔθνους τάξεις, οἱ ἀρματωτοὶ, οἱ κλέφται, οἱ κατὰδρομαί, οἱ Μανιάται, ἐν ταῖς ἐχθροπραξίαις αὐτῶν δὲν διέκρινον πάντα τοὺς χριστιανοὺς ἀπὸ τῶν Τούρκων. Ὅθεν τὸ ἔργον τῆς *ἐταιρείας* ἀπέβη τὴν ὅντα συντήσαν· ἕτε ποιοῦσάν τῷ τελευταίῳ ἀγῶνι γενσιώτερόν τινα· ἐλλήνων καὶ παγγελλήνων χαρακτήρα. Αἱ δυνάμεις ἡμῶς καὶ οἱ προαιρέσεις, τὰς ὁποίας ἡ *Φιλικὴ ἐταιρεία* ἐπεχείρησε νὰ συνυψάνῃ πρὸς ἓνα κοινὸν σκοπὸν, προὔπαρχον, καὶ πλειστάκις ἐπὶ 180 περίπου ἔτη ἀπέδειξαν τὴν ὑπάρξιν αὐτῶν καὶ τὴν ἀκατάβλητον ζωτικότητά.

Ἀλλὰ τὸ ἔθνος δὲν ἤρκετο νὰ πολεμῇ· Περικλῆς τῆς ἀντιτέρας ἐκκλησιαστικῆς καὶ ἐν μέρει δεκαστικῆς αὐτοῦ δουκίσεως περὶ ἧς ὠμιλήσαμεν ἤδη, καὶ τῆς μετοχῆς αὐτοῦ εἰς τὰ γνησιὰ τοῦ ὁσμανικοῦ κράτους πράγματα περὶ ἧς ὠκύντως διελέθομεν ἐν τοῖς προτέροις, εἶχε καὶ ἰδίαν τινα ἀσκήτην διδασκαλίαν διαξήχῃ λεγομένην τότε *Κοινοτήτων*, ἀνεκδότως ἐν αὐταῖς ἐγγεγραμμένων πρὸς αὐξάνσιν τῆς τε ὕλικῆς αὐτοῦ εὐπορίας καὶ τῆς διανοητικῆς ἀναπτύξεως. Αἱ κοινοτάτες εἶχον ρίζας βαθείας ἐν ταῖς ἑξέσι καὶ ταῖς παραδόσεσι τοῦ ἐλληνικοῦ ἔθνους· ὅπως δὲ ἀνυπόστατον εἶναι, ἡ ὅτι περὶχέθησαν ἐκ τῆς ἀνάγκης εἰς ἣν εὐρέθη ἡ ὁσμανικὴ κυβέρ-

νησις νὰ ἐπιτρέψῃ εἰς τοὺς χριστιανοὺς τὴν κατωτάτην αὐτῶν διοικήσιν, ἢ ὅτι ἐπεβλήθησαν ὑπὸ τῆς ξενικῆς κυριαρχίας ὡς ἀραβικὴ δῆθεν θεσμοθεσία. Ἀμέσως πρὸ τῆς τουρκοκρατίας ἦτοι ἐπὶ τῆς τῶν Φράγκων ἀρχῆς, βλέπομεν ἐν τοῖς χρόνιοις τοῦ Μωρέως ἀναφερομένους ἄρχοντας καὶ προεστούς, ἀπαραλλάκτως ὅπως ἐπὶ τουρκοκρατίας. Καὶ πρὸ τῆς ἐποχῆς ταύτης ἐν τῇ 40' ἑκατοντατηρίδι ἀναγνωσόμεν ἐἰς τὴν ἐν ἔτει 947 νεαρὰν τοῦ Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου, τὸν ὅρον ὁμᾶς τοῦ χωρίου ἀναφερόμενον κατ' ἀντίθεσιν πρὸς ἕκαστον αὐτοῦ κάτοικον ἰδίᾳ, καὶ δηλοῦντα τὸ ἥθικόν τῆς κοινότητος πρόσωπον. Ἐστὶ δὲ πρότερον ἐἰς τὴν ἐν ἔτει 922 νεαρὰν τοῦ Ῥωμανοῦ, Κωνσταντίνου καὶ Χριστοφόρου, ἀπαντῶμεν τὸν ὅρον *μητροκομία* ἥτις κώμην ἔχουσαν περὶ ἑαυτὴν ἄθροισμα κατοίκων νεμομένων κοινὰ προνόμια καὶ καθυποβεβλημένων εἰς κοινὰ καθήκοντα, ἐν ἄλλαις λέξεσι, πρωτεύουσιν κοινότητες. Καὶ περὶ τὰ μέσα τῆς 9' ἑκατονταετηρίδος μνημονεύονται *πρωτεύοντες καὶ πατέρες τῶν πόλεων*, τὰ πάντα ἐν αὐταῖς διοικῶντες (σελ. 44 καὶ 45 τοῦ δ' τόμου). Ὅθεν ἡ δοξασία ὅτι ἐπὶ τῶν βυζαντινῶν χρόνων αἱ πόλεις, αἱ κῶμαι καὶ τὰ χωρία οὐδεμίαν εἶχον αὐτοτελῆ ὑπαρξίν, ὅ ἐστὶν οὐδόλως εἶχον ἄρχοντας ἰδίους ὑπὸ τῶν κατοίκων ἐκλεγομένους, εἶναι ἐσφαλμένα, ὅπως τσακνται ἄλλαι δοξασαὶ περὶ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, ἥς τὸ μέγιστον δοσύχημα δὲν ὑπεῖρε βεβαίως ἡ ἰδίᾳ αὐτῆς καταστάσις, τοῦλάχιστον μέχρι τῆς πρώτης τῶν Φράγκων ἐπεμβάσεως, ἀλλὰ μᾶλλον αἱ περὶ τῆς καταστάσεως ταύτης σφόδρα ἐν πολλοῖς ἡμαρτημένοι τῶν ἱστορικῶν τῆς δύσεως γινώμει. Αἱ κοινότητες λοιπὸν ὑπῆρχον ἐπὶ τῶν βυζαντινῶν χρόνων καὶ οὐδὲν ἄλλο ἦσαν τότε εἰμὴ τροπολογία τις μεθαρμοσθεῖσα πρὸς τὰς νέας περιστάσεις τῶν ἐπὶ ἀρχαιοτέρων αὐτενόμων ἀστικῶν πολιτευμάτων. Βεβαίως διὰ τοῦ χρόνου καὶ διὰ τῆς ποικίλης ἐπιδράσεως τῆς βυζαντινῆς κυβερνήσεως, ὑπέστησαν κατὰ διαφοροὺς καιροὺς καὶ τρόπους ἀλλοιώσεις περὶ τε τὴν προσηγορίαν τῶν ἀρχόντων καὶ τὴν ἑκτασὶν τῆς δικαιοδοσίας αὐτῶν, ἴσως καὶ περὶ τὸν τρόπον τῆς ἐκλογῆς κατ' οὐσίαν ὅμως δὲν ἔπαυσάν ποτε ὑφιστάμεναι ἡ ὁσμανικὴ κυριαρχία εὗρεν αὐτὰς προϋπαρχούσας καὶ ἐνεργούσας, διετήρησε δὲ αὐτὰς ἐπομένη εἰς τὸ γενικὸν σύστημα ὅπερ

ἐλαβεν ἐπὶ τῆς κατακτήσεως ὅλων τῶν χριστιανῶν τῆς Ἀνατολῆς.

Μὴ λησμονήσωμεν τινόντι ὅτι ἡ Υ. Πύλη δὲν ὑπέλαβε ποτὲ τοὺς χριστιανούς ὡς μέλος ὀργανικὸν τοῦ ὁσμάνικοῦ σώματος, ἀλλὰ μόνον ὡς πρόσδετμα αὐτοῦ ὑπὸ ἑκὸν καὶ ὑπόφορον. Ἀκόμη τῇ 16^ῃ αὐγούστου 1821 ἐλέγεν ἐν τῇ ἀπειλητικῇ ἐκείνῃ πρὸς τὸ οἰκουμενικὸν πατριαρχεῖον ἐπιστολῇ· τὸ ἐλληνικὸν ἔθνος τὸ ἑκαταὶ ὑπῆκον καὶ ὑπόφορον τῆς Ὑ. Πύλης. Τούτου ἕνεκα ἐπολιτεύθη πρὸς ἡμᾶς ἀείποτε ὡς πρὸς ἔθνος ἔχον ἰδίαν αὐτοτελῆ ὑπαρξίν· τούτου ἕνεκα ἀνεγνώρισε τὸ οἰκουμενικὸν πατριαρχεῖον ὡς κεφαλὴν ἐκκλησιαστικὴν καὶ πολιτικὴν τοῦ ἔθνους· τούτου ἕνεκα διεξῆγε τὰς πρὸς τὸ πατριαρχεῖον σχέσεις διὰ τοῦ ἐπὶ τῶν ἐξωτερικῶν ὑπουργοῦ· καὶ τούτου ἕνεκα διετήρησε τὰς προὑπαρχούσας κοινότητας αὐτοῦ. Ὅθεν πᾶσα πόλις, πᾶσα κώμη, πᾶν χωρίον εἶχον τοὺς ἰδίους αὐτῶν ἄρχοντας, οἵτινες ἐκλεγόμενοι ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ὑπὸ τοῦ κοινῶν τῶν χριστιανῶν, ὠνομάζοντο μὲν κυρίως δημογέροντες, ἐκαλοῦντο δὲ καὶ ἄλλως κατὰ τὰς διαφόρους χώρας καὶ περιστάσεις· γέροντες, ἄρχοντες, προεστοί, ἐπίτροποι, τουρκιστὶ δὲ κοτζαμπάσιδες· Αὐτοὶ διώκουν τὰς κοινότητας, καὶ ἔκρινον ὡς διαιτῆται τὰς ἀστικάς διαφοράς. Αἱ δὲ ποινικαὶ ὑπεβάλλοντο εἰς τὴν δικαιοδοσίαν τοῦ ὁσμάνικοῦ δικαστοῦ, τοῦ καδὴ ἢ τοῦ μο.λ.λ. Οἱ προϊστάμενοι οὗτοι τῶν κοινοτήτων εἰσέπραττον προσέτι καὶ διεχειρίζοντο τοὺς κοινοτικὸς φόρους, διώκουν τὴν κοινοτικὴν περιουσίαν, διένεμον εἰς τὰς οἰκογενείας τοὺς ὑπὲρ τοῦ δημοσίου καταβλητέους φόρους κατὰ τὸ μέτρον τῶν πόρων ἐκάστης οἰκογενείας, ἦσαν οἱ φυσικοὶ πρόσταται καὶ σύμβουλοι παντὸς καταδικωμένου ἢ καταπιεζομένου κατοικοῦ τῆς κοινότητος, καὶ πλὴν τούτων μετεῖχον ἥτοι ἀμέσως ἥτοι δι' ἀντιπροσώπων αὐτῶν, τῆς διοικήσεως ὅλης τῆς ἐπαρχίας ὡς σύμβουλοι ἢ πάρεδροι τοῦ Ὁσμανίδου διοικητοῦ ἥτοι τοῦ βοεβοδά· ἐπὶ δὲ πᾶσιν ἐκοινώνουν ἔστιν ὅτε καὶ τῆς διοικήσεως ὅλου τοῦ πασαλίκιου, ἀλλὰ τοῦτο μόνον δι' ἀντιπροσώπων αὐτῶν παρὰ τῇ πασᾷ ἐδρευόντων.

Ἀλλὰ ἠθέλομεν λάβει ἐσφαλμένην τῶν πραγμάτων ἔννοιαν, ἐὰν ἐνομίζομεν ὅτι ὁ μηχανισμὸς οὗτος ἐλειτούργει τοσοῦτον ὁμοιο-

μόρφως και ὁμαλῶς ὅσον ἐξετέθη ἐν τῷ ἀνωτέρῳ σχεδιογραφί-
ματι αὐτοῦ. Ἡ ἐκλογή τῶν προεστῶν ἦτο σπανίως καθολικὴ, και
ἔτι σπανιώτερον ἄμεσος, ἐὰν ὑπῆρξε ποτὲ ἄμεσος. Τοῦτο καθί-
σταται ἀναμφισβήτητον ὡς πρὸς τὴν Πελοπόννησον και τὴν νῦν
ἐλευθέρην Στερεάν Ἑλλάδα, ὡς ἐκ τῶν νόμων τῶν ἐκδοθέντων
ἄμέσως μετὰ τὴν ἐκρηξίν τῆς ἐπαναστάσεως. Τὸ κεφάλαιον πρῶ-
τον τοῦ ὀργανισμοῦ τῆς *Πελοποννησιακῆς Γερουσίας*, τῆς ψη-
φισθείσης περὶ τὰ τέλη τοῦ 1821, ὀρίζει ὅτι «εἰς κάθε χωρίον
οἱ γέροντες και οἱ ἐν ὑπολήψει κάτοικοι ἐκλέγουσι τοὺς ἐφόρους
τοῦ χωρίου.» Κατὰ δὲ τὸ κεφάλαιον δεῦτερον, οἱ ἔφοροι τῶν χω-
ρίων συνελθόντες εἰς τὴν πρωτεύουσιν τῆς ἐπαρχίας, «ἥτις θέλει
δίδει και ἀπὸ τῆς ἐκ τῶν προκρίτων τῆς τοῦς ἐκλεκτορας, ἢ ἐκλέ-
γουσιν ἐξ ἄλλης τῆς ἐπαρχίας τοὺς πέντε αὐτῆς ἐφόρους. Ἐκαύτως
τὰ κεφάλαιον πέμπτον τοῦ συγχρόνως σχεδὸν ψηφισθέντος ὀργα-
νισμοῦ τῆς *δυτικῆς Ἑλλάδος* διελαμβάνειν ὅτι «εἰς κάθε κοινό-
τητα ἢ χωρίον οἱ γέροντες και οἱ ἐν ὑπολήψει κάτοικοι ἐκλέγου-
σιν ἓνα ἢ δύο προεστώτας, ἀναλόγως μετὰ τὴν ἐκτασιν και τὸ μέ-
γεθος τῆς κοινότητος ἢ τοῦ χωρίου.» Κατὰ δὲ τὸ κεφάλαιον δεύ-
τερον οἱ προεστώτες τῶν χωρίων ἐξέλεγον τοὺς ἐφόρους τοῦ τμή-
ματος· και κατὰ τὸ κεφάλαιον πρῶτον οἱ ἔφοροι τῶν τμημάτων
ἐκλέγουσι τὰ μέλη τῆς τοπικῆς διοικήσεως τῶν ἐπαρχιῶν. Τε-
λευταίον ὁ ἀπὸ 9 νοεμβρίου 1822 περὶ ἐκλογῆς τῶν παραστα-
τῶν ἦται τῶν βουλευτῶν νόμος ὀρίζει ῥητῶς· «εἰς ἕκαστον χωρίον
ὁ λαὸς νὰ ἐκλέξῃ κανὼς εὐυπολήπτους ἄνδρας. Ὅλοι δ' αὐτοὶ
. . . . . νὰ συνέλθωσιν εἰς τὴν πρωτεύουσιν τῆς ἐπαρχίας ἢ
ὁποῖα νὰ ἐκλέξῃ κοινῶς εὐυπολήπτους ἄνδρας . . . . . και
τότε ὅλοι ὁμαῦ αὐτοὶ οἱ ἐκλεκτοὶ νὰ ἐκλέξωσιν ἓνα θναύσιον πα-
ραστάτην μεταξύ τῶν ἐμφρονεστέρων και ἡθικωτέρων ἐπαρχιω-
τῶν.» Παρεθέσαμεν ἀπάσας ταύτας τὰς διατάξεις, διότι, δὲν νο-
μίζομεν ἀκριβὲς τὸ πολλάκις γραφέν, ὅτι ἐπὶ τουρκοκρατίας ἕκα-
στος ἐνῆλιξ, αὐτόχθων πόλεως, κωμοπόλεως ἢ χωρίου, εἶχε τὸ
δικαίωμα τοῦ ἐκλέγειν και ἐκλέγεσθαι· οἱ δὲ προεστώτες τῶν
κοινοτήτων ἐξελέγοντο, συνερχομένων εἰς ἐν τῶν ἐχόντων δικαί-
ωμα τοῦ ἐκλέγειν και ἐκλέγεσθαι κατοίκων. Τοῦτο ἤθελε σημαί-
νει ὅτι ἐπὶ τουρκοκρατίας ἔσχε παρ' ἡμῖν ἡ ἀπόλυτος και ἄμε-

σε καθολική ψηφοφορία. Ἐκ τῶν προπαρατεθέντων ὁμῶς νόμων δηλοῦται, ὅτι ἐν αὐτῷ τῷ πρώτῳ ἔτει τῆς ἐπαναστάσεως καθιερώθη πᾶν ἄλλο ἢ καθολική καὶ ἄμεσος ψηφοφορία. πῶς δὲ εἶναι δυνατὸν καὶ παραδεχθῶμεν, ὅτι καθ' ἣν ἡμέραν ὁ λαὸς ἐδράξατο τὰ ὅπλα ἵνα ἀνακτήσῃ τὴν ἐλευθερίαν αὐτοῦ, ὑπέκυψεν εἰς περιοριστὸν δικαιοσύνην, τὰ ὅποια, ἂν ἡ ἀντίστασις γνώμῃ ἦτο ἀληθής, ἤθελον εἶναι πρὸ αἰώνων κεκτημένα;

Ἀλλὰ καὶ πᾶσαι αἱ ἀκριβέστεραι εἰδήσεις, ὅσας ἔχομεν περὶ πολλῶν καὶ βιομαστῶν κοινοτήτων, οὐδόλως ἐπικυροῦσι τὴν ἀξίωσιν ἐκείνων περὶ ἁμέσου καὶ καθολικῆς ψηφοφορίας. Τὰ Ψαρά ἐφημίζοντο πρὸ τῆς ἐπαναστάσεως ἐπὶ τῷ δημοκρατικῷ αὐτῶν πολιτεύματι, καὶ ὁμῶς ὁ λαὸς ἐκεῖ συνεχόμενος κατ' ἔτος εἰς συνέλευσιν ἐξέλεγε τεσσαράκοντα ἐκλογεῖς ἐξ ὅλων τῶν τάξεων τῶν πολιτῶν (ἐγκρίτων, πλοιάρχων, ἐμπόρων καὶ ναυτῶν), οἱ δ' ἐκλογεῖς οὗτοι ἐξέλεγαν τοὺς τέσσαρας δημογέροντας. Εἰς Χίον τὸ δικαίωμα τῆς ἐκλογῆς ἦτο εφόδρα περὶ πλεγματῶν καὶ περιωρισμένων. Οἱ πέντε προῦπάρχοντες δημογέροντες συνόρχοντο μετὰ 20 ἄλλων ἐγκρίτων πολιτῶν, ἐξ ὧν 16 μὲν ἦσαν ἐκ τῆς Ἀπλοταριᾶς καὶ τοῦ Ἐργασίου, 2 δὲ ἐκ τοῦ Παλαιοκάστρου καὶ 2 καθολικοί· τότε οἱ πέντε δημογέροντες ἐξέλεγον διὰ ψηφοδελτίων ἐκ τῶν πρώτων 16, τέσσαρας, οἱ δὲ 4 οὗτοι μετὰ τῶν 5 πρώτων δημογερόντων καὶ τῶν 2 ἐγκρίτων τοῦ Παλαιοκάστρου καὶ τῶν 2 καθολικῶν, ἀπετέλουν τὸ ἐκλογικὸν συνέδριον, ὅπερ ἐξέλεγε τοὺς πέντε νέους δημογέροντας. Εἰς Σπέτσας οἱ 5 προεστοὶ ἐξελέγοντο κατ' ἔτος ὑπὸ τῶν ἐγκρίτων πλοιάρχων καὶ τῶν ὅπως οὖν εὐπόρων πολιτῶν. Ἡ Ἰδρὰ κατ' ἀρχὰς διοικετο ὑπὸ τῶν ἱερέων αὐτῆς· κατόπιν προεβλήθησαν εἰς τὴν διοίκησιν δύο λαϊκοὶ ἐκλεγόμενοι ὁμῶς ὑπὸ τῶν ἱερέων, οἵτινες καὶ τὴν προεδρίαν τοῦ συνεδρίου διετήρησαν. Κατὰ δὲ τοὺς μεταγενεστέρους χρόνους, ἀπὸ τοῦ 1770 καὶ ἐφεξῆς, ὑπάρχει ἀσάφειά τις ὡς πρὸς τὸν τρόπον καθ' ὃν συναροτεῖτο ἡ διοίκησις. εἶναι βέβαιον ὅτι ἐξελαϊρεύθη, ἂν καὶ ἐξακολούθουν μετέχοντες αὐτῆς ὁ οἰκονόμος, ὁ σακελάριος, ὁ σενοφύλαξ, ὁ χρητοφύλαξ καὶ ὁ σακελίων, πρῶτοι μάλιστα πάντων ὑπογραφομένοι· ἀλλὰ περὶ τοῦ τρόπου καθ' ὃν συναροτεῖτο τὸ τῶν πρακτικῶν συνέδριον ἐπικρατοῦσι διαφωνίαι. Οἱ μὲν

εἰπωμεν ὀλίγα τινα μερικώτερον, περὶ τῶν καρπῶν αὐτοῦ παρήγα-
γεν ὁ θεσμός αὐτός παρ' ἡμῖν κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους.

Ἡ Χαλκιδικὴ ἦτο ἐν τῇ ἐκκαίδεκάτῃ ἑκατονταετηρίδῃ ἄνομα
στὰ διὰ τὰ μεσσηνιακὰ αὐτῆς, ὅπως πᾶσα σχεδὸν ἡ τῆς Μακεδο-
νίας παραλία ἐπὶ τῶν ἀρχαιοτέρων τῆς Ἑλλάδος χρόνων, ἦτοι
ἐπὶ Φιλίππου καὶ ἐπὶ τῶν Ἀθηναίων. Ἐν τῇ 46 ἑκατονταετηρίδι
ἐπεσκέφθη αὐτὴν ὁ Γάλλος περιηγητὴς Πέτρος Βελόν, τοῦ ὁποῖου
τὸ αὐτογράμματι εἰλημοστεύθη ἐν Περσίοις τῇ 1555. Κατ' αὐτὸν
ὑπῆρχον ἐν τῇ Χαλκιδικῇ τότε 500—600 κάμιννοι, ὧν ἡ παρα-
γωγὴ πρέπει καὶ ἄρα οὐ μικρά, διότι ὁ ἀπυθιδύμενος τῇ κυβερ-
νήσει φόρος ἑταλακτάτα μεταξὺ 18 καὶ 30,000 δουκάτων κατὰ
μῆνα. Καὶ κατ' ἐκεῖνο μὲν τοῦ χρόνου ἡ ἐκμετάλλευσις ἐνηργεῖτο
ὑπὸ ἑταιρείας, ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ἀνέλαβον τὸ ἔργον αἱ παρακείμεναι
καιρότητες, αἵτινες ὡς ἐκ τούτου ἐντελῶς ἀπηλλάγησαν πάσης
ἐπεμβάσεως τῆς ὁμαλικῆς κυβερνήσεως. Περὶ τῆς κατάστίσεως
τῶν κοινοτήτων τούτων πρὸ τοῦ 1821 ἔγραψεν ἱκανὰ διὰ τὸ τσο-
σαροκονταετίας περιελθὼν τὴν εὐρωπαϊκὴν Τουρκίαν ὁ Ἀγγλος πε-
ριηγητὴς Οὐρμουαρτ. Τὸ κατ' ἐμὲ δὲ μὴ ἀρεσθῆναι εἰς ταῦτα, ἐφρόν-
τισα νὰ κολλήσω καὶ ἄλλας εἰδήσεις δι' ἀνδρὸς ἐπὶ τόπου μετα-
θάντος καὶ ἀκούσαντος τὰς μαρτυρίας τῶν προσθεσθέντων. Εὐτυχῶς
αἱ τελευτάαι αὗται πληροφορίαι συμφωνοῦσι περὶ τὰ κεφαλαιώδε-
στερα πρὸς τὰς τοῦ Ἀγγλου περιηγητοῦ, πρὸς θέτησιν δὲ μόνον
λαπτομέρειας τινὰς, ἐπιτηδείας νὰ διαφωτίσωσιν ἔτι μάλλον τὰ
πράγματα.

Αἱ κοινότητες τῆς Χαλκιδικῆς αἱ καλούμεναι *Μαδερμοχώρια*
ἀπετέλουν πρὸ τῆς ἐπαναστάσεως ὁμοσπονδίαν αὐτόνομον συγ-
κειμένην ἐκ 12 κώμων καὶ, ὡς λέγει ὁ Οὐρμουαρτ, 360 χωρίων.
Αἱ 12 κῶμαι ὠνομάζοντο Γαλάτιστα, Βάβδος, Ῥιανὰ, Στανός,
Βαρβάρα, Διαρίγκοδη, Νοβοσέλο, Μαχαλάς, Ἰσοβός, Χωροῦδα,
Ῥεθινίκα καὶ Ἰερισσός, ἐκάστη δὲ εἶχεν ὑπὸ τὴν δικαιοδοσίαν
αὐτῆς ὀρισμένον ἀριθμὸν χωρίων. Πρέπει νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι πᾶν
χωρίον εἶχε τὸν προστὸν αὐτοῦ, τὸ δὲ βέβαιον εἶναι ὅτι μόναι
αἱ κῶμαι ἐφήμιζον πρὸς ἀπάρτισμόν τῆς γενικῆς διατάξεως. Ἐπὶ
τούτῃ ἐκάστη ἐξ αὐτῶν ἐπέμπε κατ' ἑτὸς τὸν ἀντιπρόσωπόν της

εἰς τὴν πρωτεύουσαν, ἥτις ἦτο ὁ Μαχαλάς· καὶ οἱ 12 οὗτοι ἀντιπρόσωποι ἐξέλεγον 4 ἄρχοντας, καλουμένους *βεκίλιδας*, οἵτινες ἔχοντες καὶ ἓνα γραμματέα διαξήγον δι' ὅλου τοῦ ἔτους τὴν ἀνωτάτην διοικητικὴν καὶ δικαστικὴν ἐξουσίαν τῆς ὅλης ὁμοσπονδίας. Οἱ μὲν οὖν Ὀσμανῖται οἵτινες ὑπῆρχον εἰς τὰ Μαδεμοχώρια, ἦσαν εἰς ἀξίωματικὸς καλούμενος *μαδέρ-άγας* καὶ τινες περὶ αὐτὸν στρατιῶται μέχρις 20 ἐνίοτε συμποσούμενοι. Ἀλλ' ὁ *μαδέρ-άγας* οὗτος οὐδεμίαν ἐνίσκει ἐπὶ τῶν Μαδεμοχωριτῶν ἐξουσίαν, ἀπλῶς δὲ ἐξετάζει ὅσα οἱ *βεκίλιδες* ἀπεφασίζον. Διέμενον δὲ αὐτοὶ πάντες, δηλαδὴ ὁ τε *μαδέρ-άγας* μετὰ τῶν στρατιωτῶν αὐτοῦ καὶ οἱ *βεκίλιδες*, εἰς Μαχαλέν, ὁ μὲν ἐντὸς λιθίνου πύργου τοῦ ὁποῖου μέχρι τῆς σήμερον φαίνονται τὰ εἰρεπία, οἱ δὲ ἐντὸς ξυλίνου οἰκήματος καταστραφέντος, ἀμφοτέρων δὲ ἀνεγερθέντων δαπάνη τῆς ὁμοσπονδίας. Καὶ μέχρι μὲν τοῦ 1808 τὰ Μαδεμοχώρια ἐξαρτῶντο ἁμέσως ἐκ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἐκεῖθεν δὲ ἀποστέλλοντο ὁ *μαδέρ-άγας* καὶ οἱ περὶ αὐτὸν στρατιῶται. Περὶ τὰ τέλη ἡμέρᾳ τοῦ 1806 ὁ ἐν Σέρραϊς διαβόητος ἐπὶ ἰσχύϊ καὶ πλούτῳ Ὡσμὰλμπέης ἐπέτυχεν παρὰ τῆς Ὑ. Πύλης νὰ ἀνατεθῇ εἰς αὐτὸν ὁ διορισμὸς τοῦ *μαδέρ-άγας*, καὶ ἐξηκολούθησεν διορίζων αὐτὸν καὶ παύων μέχρι τοῦ 1819, μηδὲν ὅμως ἐπεμβαίνων εἰς τὴν ἐσωτερικὴν τῆς ὁμοσπονδίας διατάξιν. Πάλιν δὲ τῷ 1819 οἱ Μαδεμοχωρίται κατάρθωσαν διὰ πληρεξουσίου τῶν στελέτους εἰς Κωνσταντινούπολιν ἐπὶ τούτῳ, νὰ ἀφαιρεθῇ ἀπὸ τὸν Ὡσμὰλμπέην τὸ δικαίωμα τοῦ διορίζειν τὸν *μαδέρ-άγαν* καὶ νὰ ὑπαχθῶσιν ἐκ νέου εἰς τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει ἀρχὴν, ἥτις ἁμέσως τῶντι διορίσεν ἕτερον *μαδέρ-άγαν*, μείναντα ἐκεῖ μέχρι τοῦ μετῴ μηνὸς τοῦ 1821, ὅτε ἐξεβράγη ἡ ἐπανάστασις τῆς Κωνσταντινῆς.

Οἱ χωρικοὶ εἰργάζοντο δι' ἴδιον αὐτῶν λογαριασμὸν τὰ μεταλλεῖα καὶ κατέβαλλον εἰς τὸ ἐν Κωνσταντινουπόλει θησαυροφυλάκιον φόρον ἐτήσιον 220 ὀκάδας ἀργύρου καθαρῷ. Πλὴν τούτου ἐκάστη οἰκὸγένεια ἐπλήρωνε κατ' ἀποκοπὴν τὴν ἀξίαν πρὸς τοὺς σίτου καὶ κριθῆς πρὸς διατροφήν τοῦ *μαδέρ-άγας*, τῶν περὶ αὐτὸν στρατιωτῶν καὶ τῶν *βεκίλιδων*. Οὗτοι δὲ ἦσαν οἱ μόνοι φόροι εἰς ὃς ἦσαν καθυπόβεσθημένοι οἱ Μαδεμοχωρίται. Τὸ ἴδιον

περίεργον εἶναι ὅτι, ἐνῶ προϊόντος τοῦ χρόνου ἡλαττώθη ἡ ἐκ τῶν μεταλλείων πρόσδος, μᾶλλον ἴσως διὰ τὴν ἀτέλειαν τῆς ἐξεργασίας ἢ διότι ἐξηπλήθησαν, οἱ Μαδεμοχωρῆται δὲν ἐδήλωσαν τὴν ἀλλοίωσιν ταύτην τῶν πραγμάτων εἰς τὴν κυρίαρχον δύναμιν, ἵνα ἀποφύγῃσι πᾶσαν ἀφορμὴν ἐπεμβάσεως. Προετίμων δὲ νὰ συμπληρώσι τὰς 220 ὀκάδας ἀργύρου, ἀγοράζοντες ἰσπανικὰ τάλλατρα καὶ χύνοντες αὐτὰ καὶ στέλλοντές· εἰς Κωνσταντινούπολιν τοὺς οὕτω σχηματιζομένους ὄγκους τοῦ ἀργύρου· ὡς ἂν παρήγοντο ἐκ τῶν μεταλλείων. Οὐδ' ἐζημιούντο ἴσως ἐπὶ τέλους πραγματικῶς, διότι σώζοντες τὴν ἐλευθέραν ἐνάσκησιν τῶν κοινοτικῶν αὐτῶν θεσμῶν, ἔσωζον σύναμιν τὴν ἐλευθερίαν τῆς γεωργίας καὶ τῆς ἐμπορίας, δι' ἧς, ὡς λέγει καλῶς ὁ Οὐρκαναρτ, συνέλεγον ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τῆς γονίμου ἐκεῖνης χώρας θησαυροὺς μεζονας τῶν ὅσους πρότερον ἀπεζήτουν ἐν τοῖς σπλάγχθοις τῆς γῆς.

Ἐγνωεῖται ὅτι ταῦτα πάντα μετεβλήθησαν ὡς ἐκ τῆς ἐπαναστάσεως, ἥτις ἐπήγαγε τὴν καταστροφὴν τῶν κωμῶν καὶ τῶν χωρίων καὶ τὸν διασκορπισμὸν τῶν κατοίκων. Οἱ Μαδεμοχωρῆται ἐπανῆλθον μὲν βραδύτερον εἰς τὰ ἴδια, ἀλλὰ δεκατεθέντες ὑπὸ ποικίλων συμφορῶν, εἶναι τὴν σήμερον ἀσυγκρίτῃ εὐαριθμότεροι ἢ πρὸ τῆς ἐπαναστάσεως. Ἀνετράπη δὲ καὶ τὸ ἀρχαῖον πολίτευμα αὐτῶν, διότι καθυπεβλήθησαν ὑπὸ τὴν ἄμεσον δικαιοδοσίαν τοῦ πασᾶ καὶ τοῦ καδδῆ τῆς Θεσσαλονίκης, ἀπὸ τῆς ὁποίας ἐστάλη καὶ μαδὲμ-ἀγάς ἔχων ἀπόλυτον ἐπὶ τῶν κατοίκων ἐξουσίαν ζωῆς καὶ θανάτου· πλὴν τούτου ὑπεχρεώθησαν νὰ πληρώνωσι χαράτσι, δέκατον καὶ τοὺς ἐπιβαλλημένους κοινῶς ἄλλους φόρους.

Οὐδὲν ἥττον ἀξιωματικόνετος ὑπῆρξεν ἡ κατὰ τὴν παρελθούσαν ἑκατονταετηρίδα ἀκμάσασα ἐν Θεσσαλίᾳ κοινότης τῶν Ἀμπελαχίων. Τὰ Ἀμπελάκια κείμενα ἐπὶ τῆς Ὀσσης καὶ ἐπὶ τῆς δεξιᾶς τοῦ Πηνειοῦ ὄχθης, μεταξὺ Λαρίσης καὶ θαλάσσης, ἐμιάζουσι μᾶλλον πρὸς κώμην τῆς Ὀλλανδίας ἢ πρὸς χωρίον τουρκικόν, λέγει ὁ Γάλλος Βωζούρ, ὅστις ὑπῆρξεν αὐτόπτης τῶν εὐτυχῶν τῆς περὶ ἧς λόγος κοινότητος ἡμερῶν. Τὰ χωρίον τοῦτο μεταδίδει διὰ τῆς βιομηχανίας αὐτοῦ ζῶν εἰς ἅπασαν τὴν περιεχόμενὴν χώραν καὶ δίδει ἀφορμὴν εἰς ἐμπόριον μέγιστον, συνδεδῆν μυσιο-

τρόπως τὴν Ἑλλάδα μετὰ τῆς Γερμανίας. Οἱ κάτοικοι αὐτοῦ τριπλασιασθέντες ἐντὸς τῶν τελευταίων πεντεκαίδεκα ἐτῶν, συμποσύνται τὴν σήμερον, λέγει ὁ Γάλλος συγγραφεὺς, εἰς 4,000 καὶ ἀσχολοῦνται ἅπαντες εἰς τὴν βαφικὴν, ἐργαζόμενοι ὡς σμῆνος μελισσῶν ἐν κυψέλῃ. Ἡ δουλεία ἢ μολύνουσα εἰς τοὺς πρόποδας αὐτῶν τὰ ὑποπόδι Πηνειοῦ διαβρεχόμενα πεδία, δὲν ἀνέβη ποτὲ εἰς τοὺς λόφους ἐπὶ τῶν ὁποίων ὑψοῦται τὸ χωρίον αὐτῶν. Τοῦρκος δὲν δικαιῶται οὔτε νὰ κατοικήσῃ οὔτε νὰ ἐνδιατρίψῃ μετὰ τῶν Ἀρμενίων, οἵτινες κυβερνῶνται ἀνέκρθεν ὑπὸ τῶν ἰδίων πρωτογέρμαν καὶ ἀρχόντων. Δις οἱ ἄγριοι Μουσουλμάνοι τῆς Ἀρίαςας ἐπεχείρησαν νὰ εἰσπνθῶσιν ἐπὶ σκοπῇ ληστείας εἰς τὰ ἔρη αὐτῶν. καὶ δις ἀπεκρούσθησαν ὑπ' ἀνδρῶν οἵτινες κατὰ θέντες πρὸς καιρὸν τὴν εἰρηνικὴν κερκίδα ἐδράξαντο τὸ φονικὸν πυροβόλον. Εἰς Ἀρμενίαν πάντες ἐργάζονται, καὶ αὐτοὶ οἱ παῖδες· οἱ μὲν ἄνδρες βιάονται τὸν βάμβακα, αἱ δὲ γυναῖκες κλώθουσι καὶ προπαρασκευάζουσιν αὐτόν. Εἰκοσιτέσσαρα ὑπάρχουσιν αὐτοῖσι βαφεῖα παράγωγα κατ' ἔτος 2,000 καὶ 500 σάκκου (βάλας) βάμβακος 400 χιλιογράμμων ἕκαστον. Οἱ διερχόμενοι καὶ 500 οὔτοι σάκκοι στέλλονται ὅλοι εἰς Γερμανίαν καὶ ἰδίως εἰς Βιέννην, Πέσταν, Λειψίαν, Δρέσδην, Ἀνσπάχην καὶ Βαρεῦθην. Οἱ Ἀρμενιοὶ ἔχουσιν ὑποκαταστήματα εἰς ὅλας αὐτάς τὰς πόλεις, τὰ ὅποια ἄλλοτε μὲν ἀνήκον εἰς ἰδίαν ἐταιρείαν, ἔπειτα ὅμως, πρὸς ἀποφυγὴν τοῦ ἐπιζήμιου διαγωνισμοῦ, συννηώθασαν ἅπαντα εἰς μίαν ἐτερόρρυθμον ἐταιρείαν. Ἐκαστος ἰδιοκτητῆς ἢ ἀρχηγὸς βαφεῖου κατέβαλλεν εἰς τὴν καθολικὴν ταύτην ἐταιρείαν κεφάλαιον ἀνάλογον τῶν πόρων αὐτοῦ. Ἡ ἐλάχιστη καταβολὴ ὤρισθη εἰς 5,000 γρόσια· ἡ δὲ μεγίστη εἰς 20,000 μόνον, ἵνα μὴ δύνανται οἱ πλούσιοι ν' ἀπορροφήσιν ἅπαντα τὰ κέρδη. Οἱ ἄπλοὶ ἐργάζονται συνεισφέροντες τὰ ἐναποταμιεύματα αὐτῶν ἀπάρτισαν κοινὰς μερίδας, αἵτινες ἀπετέλεσαν οὕτως εἰπεῖν μικροτέρας τινὰς ἐτερόρρυθμους ἐταιρείας περιληφθείσας ἐν τῇ μεγάλῃ. Ἀλλ' οἱ ἐργάται οὗτοι πλὴν τοῦ χρήματος κατέβαλλον συγχρόνως τὴν ἐργασίαν αὐτῶν καὶ τὴν ἐπιμέλειαν, ὥστε ἀπολαμβάνοντες σύνεμα μισθὸς τε καὶ κέρδη, ἐπλήρυσαν τὴν εὐπορίαν αὐτῶν. Τὰ μερίσματα ὤρισθῶν εἰς 10% κατ' ἔτος, τὸ δὲ πλεονάζον κέρ-

δος προσήυξανε τὸ ἀρχικὸν κεφάλαιον, ὅπερ ἐντὸς δύο ἐτῶν ἀπὸ 600,000 γροσίων ἀνεβιβάσθη εἰς 1,000,000.

Τῆς ἐταιρείας προέστησαν τρεῖς ἀνώτατοι διευθυνταὶ· οἵτινες ἀπετέλουν ἐν Ἀμπελακίῳς ἐμπορικὴν ἐπωνυμίαν. τῆς ὁποίας αὐτοὶ καὶ μόνοι εἶχον τὴν ὑπογραφήν· ἀλλὰ ἐπέτρεψαν τὴν ὑπογραφήν ταύτην καὶ εἰς τρεῖς ἄλλους συνεταίρους ἐν Βιέννῃ, ἦτοι ἦτο ὁ τόπος ἀπὸ τοῦ ὁποίου ἐνήργουν τὰς εἰσαγωγὰς αὐτῶν, ὅπως τὰ Ἀμπελάκια ἦτο ὁ τόπος τῆς ἐξαγωγῆς. Τὰ δύο ταῦτα καταστήματα τῶν Ἀμπελακίων καὶ τῆς Βιέννης εἶχον, ἐν Γερμανίᾳ μὲν, εἰς Πέστην, Τεργέστην καὶ Λείψαν, ἐν Τουρκίᾳ δὲ εἰς Θεσσαλονίκην, Κωνσταντινούπολιν καὶ Σμύρνην, ὑποδεστέρους ἀνταποκριτάς, ἐπιτετραμμένους νὰ δέχωνται τὰ πρὸς αὐτοὺς ἀποσταλλόμενα ἐμπορεύματα, ν' ἀντεπιστρέφωσιν ἕτερα, καὶ ἐπισκεπτόμεναι τὰς πανηγύρεις καὶ νὰ παρασκευάζωσιν οὕτω νέους πάντοτε τρόπους ἐξοδεύσεως τοῦ ἐλληνικοῦ νήματος. Οἱ ἀνταποκριταὶ οὗτοι ἦσαν ὡσαύτως ἐπιτετραμμένοι τὴν παρ' ἐαυτοῦς κυκλοφορίαν τῶν ἐκ τῶν πωλήσεων ὑπερχομένων χρημάτων, ἦτοι τὴν μεταβίβασιν τῶν χρημάτων τούτων ἀπὸ ἑνα εἰς ἄλλον, ἀπὸ μίτης πώλεως εἰς ἄλλην κατὰ τὰς ἀνάγκας καὶ τὰ συμφέροντα· ὥστε καὶ ὅλα τὰ τραπεζικά ὠφελήματα ἔμενον εἰς τὴν ἐταιρείαν, ὅσκις δὲ τὸ συνάλλαγμα ἦτο κατ' αὐτῆς, μετεχειρίζετο καὶ χρηματοδοτοῦς εἰς Θεσσαλονίκην καὶ εἰς Σμύρνην πρὸς ἀγορὰν πρώτης ὑλῆς. Καὶ τοῦτο δὲν ἦρκει. Ἀλλ' ἵνα συγκεντρώσωσιν εἰς Ἀμπελάκια ὅλα τὰ κέρδη, ἐν τῶν ἀρθρῶν τοῦ καταστατικοῦ ὥριζεν ὅτι ὅσοι οἱ ἀνταποκριταὶ πρέπει νὰ ᾖναι Ἀμπελακίται· ἵνα δὲ καὶ ὁ ἑαυτοῦ μὲν διενεμηθῶσι μετὰ τῶν τὰ ὠφελήματα, μὴδ' αὖτως δὲ ἀποδεκνοῦνται τῆς ἀρχικῆς τῆς ἐπιχειρήσεως ἐστίας· οἱ πρὸς ἐκπληρώσιν τοῦ ἔργου τῶν ἀνταποκριτῶν ἐξ αὐτῆς ἀποδηιοῦντες, ἕτερον τοῦ καταστατικοῦ ἀρθρὸν διελάμβανεν, ὅτι ὅσοι οἱ ἀνταποκριταὶ ἔβλουν ἀντικαθίστασθαι κατὰ τριετίαν, ὑπόχρεοι ὄντες μετὰ τὸ χρόνον τοῦτο διάστημα νὰ ἐπιστρέψωσιν οὕτω ἵνα ἐφορμηθῶσιν αὐτοὶ ἐπὶ ἐν τοῦλάχιστον ἔτος παρὰ τοὺς κυριότητας διαδοχαίς καὶ ἐπὶ μᾶλλον οὐκισθῶσι πρὸς τὰς ἐμπορικὰς αἵς ἐταιρείας ἐρχάς. Τοσοῦτον δὲ τεχνήντως ὀργάνωθη ἅπας εὐτοφία μηχανισμὸς καὶ τοσοῦτον ἐπιτηδεύεις ἐφημερίζετε, ὥστε ἀπ' αὐτοῦ τὰ βα-

ρεία παραδόξως πύδαμόνησαν, τὸ κεφάλαιον τῆς ἐταιρείας ὑπερ-
 πύξησαν, αἱ ἀποστολαὶ αὐτῆς ἐπολλεπλασιάσθησαν, τὰ κέρδη συν-
 εποσώθησαν εἰς 60, 80 καὶ 100 %, ὅλων δὲ τῶν μετοχῶν ἡ
 ἀξία ἐδεκαπλασιάσθη. Τὸ μέγα λοιπὸν ζήτημα τοῦ συνεταιρι-
 σμοῦ τῶν ἐργατῶν καὶ κεφαλαιούχων, ὅπερ οἱ κοινωνολόγοι τῶν
 καθ' ἡμᾶς χρόνων ἐπεμήρησαν νὰ λύσωσι διὰ τῆς βίας τῆς ἐπα-
 γαγούσης τούσους ἐν Φαλλίᾳ κλωνισμούς, τὸ μέγα τοῦτο ζή-
 τημά μετὰ τοῦ ὁποίου ἐν τούτοις συνδέεται ἅπαν τὸ μέλλον
 τῆς νεωτέρας βιομηχανίας, ἐκανονίσθη ἀπὸ τῆς παρελθούσης ἐκα-
 τονταετηρίδος ὑπὸ πῆς μακρᾶς ἐλλειψείας κοινότητος, τῶν Ἀμπε-
 λακίων καὶ ἐφηρμόσθη μετὰ πάσης συνέσεως καὶ ἐπιτυχίας. Ὁμο-
 λογῶμεν ὅτι θαυμάσιον ἦτο τὸ ἔθνος ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον καὶ τα
 διατελοῦν ὑπὸ ὀλεθριωτάτην ξυκαρτίαν, καὶ τοῖ ἀναγκάζμενον
 νὰ διαμαρτύρεται κατ' αὐτῆς ἐκόπλως διὰ τῆς μιᾶς χειρὸς κα-
 τώρθωσεν διὰ τῆς ἑτέρας νὰ δίδῃ τοιαῦτα δαίγματα ἐμπορικῆς
 καὶ βιομηχανικῆς μεγαλοφυίας. Δυστυχῶς μετὰ τῶν πρῶτην
 μάτῶν τοῦ ἔθνους τούτου δὲν δυνάμεθα νὰ κατατάξωμεν τὴν
 ὁμόνοιαν. Ἡ ἐπὶ ἱκανὸν χρόνον ἐπικρατήσασα ἐν Ἀμπελακίῳ
 ἀρμονία, διεσπάρθη· οἱ Ἀμπελακίῳται διέβησαν εἰς δύο φα-
 τρίας· ἐκ τούτου προέκυψαν δύο ὀλέθρια προτεσθῆ ἔπειτα
 ὁ διαγωνισμὸς τῆς μηχανιστρικῆς βιομηχανίας καὶ αἱ ἐπίβουλοι
 τοῦ Ἀλῆ πᾶσα ἐνέργειαι, διὰ δὲ τῆς συνδρομῆς ὅλων τούτων
 τῶν περιστάσεων, τὸ ἐμπόριον τῶν Ἀμπελακίων ἀτεστέφη,
 ἡ δὲ ἄλλοτε τοσοῦτον ἀνθηρὰ ἐκείνη κωμόπολις παρήκμασε καὶ
 ἠρμώθη· μικρὸν πρὶν τῆς ἐπαναστάσεως.

Μὴ δὲ νομίσῃ τις ὅτι ὁ κοινωτικὸς ὀργανισμὸς δὲν παρήγαγε
 παρ' ἡμῶν ἀγαθοὺς καρπούς· εἰς μόνην τὴν Χαλκιδικὴν καὶ τὰ
 Ἀμπελακίαι· ἐκείνους πύδαμήσαν αἱ κανόνητες καὶ εἰς πολλὰς
 τῶν μεσημβρινωτέρων τῆς Ἑλλάδος περιοχῶν καὶ νήσων, εἰς Ἰα-
 λαξοῖδι, Κρονίδι, Σκέτσους, Ἰόρραν, Κάσσαν, Θήραν, Χερσὶ καὶ
 παρήγαγον μέγιστα ἐνταῦθα γεγονότα ἐπενεργήσαντα εἰς τὴν
 πολιτικὴν τοῦ ἔθνους ἀναβίωσιν· ἀσυγκρίτως δραστηριότερα ἢ τὰ
 προσεποσθέντα φαινόμενα τῆς Μακεδονίας καὶ τῆς Θεσσαλίας.

Καθ' ὅσον τὴν περίοδον τῆς τυορμακρασίας καὶ ἑλληνικῆς παρα-

λαιοι καὶ νῆσοι οὐδέποτε ἔπαυσαν ἐπιδιδόμεναι εἰς τὸν ναυτικὸν βίον καὶ ἀφ' ἐνὸς μὲν παρέχουσαι τρὺς κρατίστους ναύτας τοῦ ὀσμανικοῦ στόλου, ἀφ' ἑτέρου δὲ μετέχουσαι τῶν ἀγώνων οὐκ κατὰ θάλασσαν ἤθλησαν κατὰ τῶν Ὀσμανιδῶν αἱ χριστιανικαὶ δυνάμεις καὶ ἰδίως ἡ Ἑνετία, ἡ Ἰσπανία, ἡ Ῥωσία. Εἶδομεν ὅτι κατὰ τὴν μεγάλην περὶ Ναύπακτον ναυμαχίαν 30,000 Ἕλληνας ἠγωνίσθησαν ἐπὶ ἀμφοτέρων τῶν ἀντιπαραταχθέντων στόλων. Ἐν τῇ 16 καὶ τῇ 17 ἑκατονταετηρίδι οἱ μπέυδες τῆς Ῥόδου, τῆς Χίου, τῆς Κύπρου, τῆς Πελοποννήσου, τῆς Ναυπάκτου, τῆς Κῦβου, τῆς Μιτυλήνης, ὥφειλον νὰ παρέχωσιν ἀριθμὸν γαλερῶν ἀνάλογον τῶν προσόδων αὐτῶν· ἡ μὲν Ῥόδος 4, ἡ δὲ Χίος 6, ἡ Κύπρος 7, ἡ Πελοπόννησος 3. Πολλοὶ τῶν ἄλλων νήσων ἀνὰ μίαν· οἷον ἡ Νάξος, ἡ Ἀνδρος, ἡ Μιτυλήνη, ἡ Σάμος· καὶ ἄλλαι μικρότεραι ἦνυμῆναι ὁμοῦ ὠπλιζον μίαν γαλέραν, οἷον ἡ Μύκονος καὶ ἡ Σέριφος. Βραδύτερον δὲ οἱ ναῦται ἡμῶν ἐξηκολούθουν μὲν ὑπηρετοῦντες τοὺς ξένους, καὶ ἰδίως ἐν τῷ ὀσμανικῷ στόλῳ, ἐπελήφθησαν ὅμως ἐν αὐτῷ ἐθνικωτέρων ἀγώνων. Μήπως ἀπὸ τοῦ 1770 μέχρι τοῦ 1790, δὲν ἀνεδείχθη ἡ τόλμη καὶ ἡ τέχνη αὐτῶν κατὰ τὰ καταδρομικὰ ἔργα τοῦ Μητρομάρα καὶ τῶν Ψαριανῶν, καὶ περὶ τὴν πυρπόλησιν τοῦ ὀσμανικοῦ στόλου εἰς Τζεσμεν, καὶ εἰς τὰ ἔτι μείζονα κατορθώματα τοῦ Ἀάμπρου Κατζῶνη; Ἀλλ' ἐξαίρετον ἔλασθεν ἐπίδοσιν τὸ ἐλληνικὸν ναυτικὸν καὶ τὸ μετὰ τοῦτο στενῶς συνδεόμενον ἐμπόριον ἀπὸ τοῦ τέλους τῆς ὀκτωκαιδεκάτης ἑκατονταετηρίδος.

Εἰς τὴν ἐπίδοσιν ταύτην συνετέλεσαν αἷτια πολλὰ καὶ ποικίλα. Μετὰ τὴν πολιτικὴν συνθήκην τὴν συνομολογηθεῖσαν τῷ 1774 εἰς Κιουτζούκ Καϊναρδσῆ, ἡ Ῥωσία ἐπέτυχε τῇ 1783 ἐμπορικὴν συνθήκην, δι' ἧς ἐξωμοιώθη πρὸς τὰς πρότερον μάλλον εὐνοουμένας δυνάμεις, τὴν Ἑνετίαν, τὴν Γαλλίαν, τὴν Ἀγγλίαν, καὶ ἐπομένως παρεχωρήθησαν εἰς τοὺς ὑπηκόους, τὸ ἐμπόριον, καὶ τὰ ὑπὸ ῥωσικὴν σημαίαν πλοῖα, τὰ μέγιστα τῶν προνομίων. Καὶ τὰ μὲν πλείστα τῶν ἄρθρων τῆς συνθήκης ταύτης διὲν ὁμιλοῦν τιμὴ περὶ ὑπηκόων Ῥώσων. Ἀλλὰ τὸ ἄρθρον 24 ἀνέφερεν ἐμπόρους ῥώσους καὶ ἄλλους εἰς τὴν Ῥωσίαν ἀκρίνοντας· τὸ ἄρθρον 26, ἐμπόρους ῥώσους καὶ ἄλλους ὑπὸ τῆς Ῥωσίας

προστατευομένους· τὸ ἄρθρον 68, ὑπηκόους τῆς Ῥωσίας καὶ ἄλλους ἐξαρτωμένους ἀπὸ αὐτῆς· τὸ ἄρθρον 69, ἐμπόρους ῥώσους καὶ ἄλλους ἐξαρτωμένους ἐκ τῆς Ῥωσίας. Τελευταῖον τὸ ἄρθρον 74 διελάμβανε, περὶ ὑπηκόων Ῥώσων καὶ ἄλλων ἀπολαμβανόντων τὴν προστασίαν αὐτῆς. Ἐκ τῶν διατάξεων τούτων συνάγεται ὅτι ἡ Ῥωσία ἠδύνατο νὰ ἐπεκτείνῃ τὴν προστασίαν αὐτῆς καὶ εἰς ἄλλους παρὰ τοὺς ἰδίους ὑπηκόους. Ἐντεῦθεν δὲ ὠφελουμένη· ἡ ἐμπορία ἡμῶν καὶ ἡ ναυτιλία ἐτέθη ὑπὸ τὴν προστασίαν τῆς ῥωσικῆς σημαίας, τῆς ῥωσικῆς ὑπηκοότητος, τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει ῥωσικῆς πρεσβείας, καὶ διέφυγεν οὕτω τὰς καταπίσεις τῆς ὁσμανικῆς κυβερνήσεως. Ἡ δὲ κυβερνήτης αὕτη μὴ τολμῶσα πλέον νὰ καταφύγῃ εἰς τὴν βίαν καὶ συναισθανομένη τοὺς παικίλους κινδύνους οὓς παρεσκεύαζεν· ἡ ἐπέμβασις τῆς ἰσχυρᾶς βορείου δυνάμεως, ἠγωνίσθη μὲν νὰ πείσῃ τοὺς ναυτικούς ἡμῶν νὰ ἀναλάβωσι τὴν ὁσμανικὴν σημαίαν, διὰ τῆς ὑπόσχεσεως πολλῶν προνομίων, ἀλλ' οἱ ἡμέτεροι ἀπέφυγον πάντοτε τοῦ νὰ ἐμπέσωσιν εἰς τὴν παγίδα ταύτην. Ἰδίως δὲ ἀξία μνήμης εἶναι ὅσα ἐγένοντο περὶ τούτου ἐν ἔτεσι 1819 καὶ 1820. Κατὰ ὁκτώβριον τοῦ 1819 πολλοὶ Ἕλληνες πλοίαρχοι εὗρίσκοντο εἰς Κωνσταντινούπολιν· προσκληθέντες δὲ ὑπὸ τοῦ πρώτου διερμηνέως τῆς ῥωσικῆς πρεσβείας Μητσάκη, εἰδοποιήθησάν κατὰ παραγγελίαν τοῦ πρέσβεως Στρόγονοφ, ὅτι νέαι πρόκειται νὰ γίνωσιν εἰς τὰς ναυτικὰς κοινότητας προτάσεις περὶ μεταβολῆς τῆς σημαίας καὶ ὅτι ἀνάγκη νὰ παρασκευασθῶσιν εἰς τὴν προσήκουσαν ἀπάντησιν. Ἐφ' ὧντι ἐν ἔαρι τοῦ 1820 κατέπλευσεν εἰς τὴν ἀπέναντι τῆς Ἑδρας πελοποννησιακῆν παραλίαν πολεμικὸν ὁσμανικὸν πλοῖον φέρον τὸν διερμηνέα τοῦ στόλου, ὅστις παραστὰς ἐνώπιον τῶν κοινοτήτων καὶ ἐκτυλίξας μεγάλα καὶ ὀλόχρυσα φιοράνια, ἀνήγγειλεν ὅτι διὰ τῶν χρυσοβούλλων τοῦτων καθίστανται ἐλεύθεροι καὶ ἀφορολόγητοι καὶ κατὰ πάντα ἰσότιμοι καὶ ἰσοδίκαιοι πρὸς τοὺς κρατοῦντας, ἀρκεῖ νὰ ἀποβάλλωσι τὴν ξενικὴν σημαίαν καὶ νὰ ὑψώσωσι τὴν ὁσμανικὴν. Ἀλλ' οἱ ἡμέτεροι προκατηχημένοι ὄντες, ἐξεδήλωσαν μὲν τὴν εὐγνωμοσύνην αὐτῶν πρὸς τὰς ἀγαθὰς τοῦ σουλτάνου προτιμίας, ὡς πρὸς τὸ ζήτημα ὁμοίως τῆς σημαίας ἀπεκρίθησαν, ὅτι λυπούνται μὴ δυνάμενοι νὰ πρά-

ξῶσι κατὰ τὰ προτεινόμενα, διότι τὰ πλοῖα ἀνήκουσι κατὰ μέγα μέρος εἰς ῥώσους· ἰδιοκτητῆς, αὐτοὶ δὲ κατ' ἐλάχιστον ἐνέχονται εἰς αὐτά. Ἐννοεῖται ὅτι τὸ πρᾶγμα δὲν ἦτο ὀληθές, ἀλλ' ἡ ὁσμανικὴ κυβέρνησις ἐδέησε νὰ ἀποδεχθῇ τὴν προταθεῖσαν πρόφασιν.

Ἐντούτοις ἡ προστασία αὕτη δὲν ἤθελεν ἀποβῇ μεγάλων ὠφελημάτων πρόξενος, ἐὰν προέκειτο νὰ καθύπτη μικρὰ τινα μόνον πλοῖα· περὶ τὰς εὐτελεῖς συναλλαγὰς τῶν ἑλληνικῶν παρალიῶν ἀσχολούμενα. Ἀλλὰ διὰ μὲν τοῦ ἄρθρου 11 τῆς εἰς Κιούτζοικ Καϊναρδσῇ συνθήκης ἐπετρέπη εἰς τὰ ῥωσικὰ πλοῖα νὰ διαβαίνωσιν ἐλευθέρως ἀπὸ τοῦ Εὐξείνου εἰς τὸ Αἰγαῖον, καὶ ἀπὸ τοῦ Αἰγαίου· εἰς τὸν Εὐξείνον· διὰ δὲ τοῦ ἄρθρου 20 τῆς ἐμπορικῆς συνθήκης προσπεκυρώθη ἡ ἐλευθερία· ἀκρίβη τῆς θαλασσοπολείας. Ἡ Αἰκατερινὰ ἡ μεγάλη, ἀπαιτήσασα οὕτω καὶ ἐπιτυχῶσα νὰ παύσῃ ὁ ἐμπορικὸς ἀποκλεισμός τοῦ Ἑλληνιστοῦ καὶ τοῦ Βοσπόρου, ἀπ' ἐνός μὲν ἔτρεψε τὰ σιτηρὰ τῆς Πολωνίας καὶ τῆς μεσημβρινῆς Ῥωσίας πρὸς τὴν Μεσόγειον, ἀπ' ἑτέρου δὲ ἐκάλεσεν εἰς τοὺς παρὰ τὸν Εὐξείνον πόντον λημένας αὐτῆς τὰ προϊόντα καὶ βιομηχανήματα τῆς μεσημβρίας. Ἐκ δὲ τῆς ἐντεῦθεν σχηματισθείσης παλινόροιας ὠφελήθησαν πρὸ πάντων· αἱ ἑλληνικαὶ χῶραι, ἡ ἑλληνικὴ ἐμπορία, ἡ ἑλληνικὴ ναυτιλία. Εἰς Κωνσταντινούπολιν, εἰς Σμύρνην, εἰς Θεσσαλονίκην, εἰς ὅλας ἐν γένει τὰς μεγάλας τοῦ ὁσμανικοῦ κράτους πόλεις καὶ πόλιν ταύτου πρὸς βορρᾶν μὲν εἰς Ὀδησσὸν καὶ Ταϊγάνου, πρὸς δυσμὰς δὲ εἰς ὅλους τοὺς κυριωτέρους τῆς Εὐρώπης λημένας· ἰδρύθησαν πλούσια ἑλληνικὰ καταστήματα. Ἐνῷ οἱ σῖται τῆς Ῥωσίας διεπέρμποντο εἰς τὰς μεσημβριὰς θαλάσσας, οἱ οἶνοι τῆς Σκοπέλου καὶ τῆς Θήρας, αἱ ξηραὶ ὀπώραι τῆς Πελοποννήσου καὶ τῆς Σμύρνης, τὸ εἶλατόν τῆς Κρήτης καὶ τῶν Κυδωνίων, τὰ βαμβάκεα καὶ μέλλινα βιομηχανήματα τῆς Θεσσαλίας καὶ τῆς Ἠπείρου, ἀνήρχοντο εἰς τοὺς βορείους τοῦ Εὐξείνου λημένας. Οἱ δὲ ἐν Εὐρώπῃ κατασταθέντες Ἕλληνες ἐμποροὶ προσέλκυσαν καὶ αὐτόθι πολλὰ τῶν τῆς Ἑλλάδος προϊόντων καὶ προσέκαλεσαν οὕτω ἀξιόλογον αὐξήσειν περὶ τὴν παραγωγὴν τῆς κομνηνακῆς σταπείδος καὶ τῆς μετέξῃς. Ἐντεῦθεν ἐξαγορευόμεναι αἱ χῶραι αὗται αὐ πρότερον ἐν σπινῇ διατελούσαι, τὸ δὲ ἑλληνικὸν ναυτικὸν ἔλαβεν ἀφορμὴν καὶ κατασκευάζει πλοῖα

καὶ πλείωτοι καὶ μεγαλύτεροι. Ἐπὶ τούτων αἱ ἑμπορικαὶ ἀνάγκαι αἱ ὑπὸ τῆς γαλλικῆς ἐπαναστάσεως παραχθείσαι· μεγάλη ἐγένετο. Ζήτησις σιτηρῶν ἐν τῇ δυτικῇ· Εὐρώπῃ· ἡ ὑπὸ τῆς Ἀγγλίας ἀποκλεισμένη γαλλικὴ ναυτιλία δὲν ἐτόλμα νὰ προκύψῃ ἐκ τῶν λιμένων αὐτῆς· τὸ ἰταλικὸν ναυτικὸν συνεμερίζετο τὴν τύχην τοῦ ψαλλεσῶ· ἡ τοσοῦτον ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς χρόνοις ἀκμάζουσα ναυτιλία τῆς Αὐστρίας, ἐνηπιάζειν ἔτι, ὥστε ὅπαν τὸ ἐμπόριον τοῦ Εὐξείνου πόντου περιῆλθεν ἄνευ διαγωνισμοῦ εἰς τὰς ἡμετέρας ναυτείας κοινότητας.

Πλὴν· τούτου ἡ θαλασσοπορία τῆς Μεσογείου κατ' ἐκείνου τοῦ χρόνου· εἰς· μυρίους ἐξέτιθετο κινδύνους ἐνεκα τῆς κολλοσιαίας πειρατείας ἣν ἐνήσκουν ἀγαφανθὸν καὶ ἀκωλύτως κατὰ πάσης σημαίας καὶ δυνάμεως οἱ ἐν τῇ βορείᾳ Ἀφρικῇ ἐθροισμένοι βάρβαροι τῆς Ἀλγερίας, τῆς Τριπόλεως καὶ τῆς Τύνιδος· δυνάσται. Ὅθεν τὰ πλοῖα ἡμῶν ἠναγκάσθησαν νὰ παρασκευάζωνται οὐχὶ μόνον πρὸς ἐμπορίαν ἀλλὰ καὶ πρὸς πόλεμον. Πολλοὺς ἠδυνάμεθα νὰ ἀναφέρωμεν ἐνταῦθα ἀγῶνας αὐτῶν πρὸς τοὺς διαβολήτους ἐκείνους πειρατάς, ἀγῶνας ἄλλοτε μὲν εὐτυχεῖς ἄλλοτε δὲ ἀτυχεῖς, ἀπάντας δὲ προαναγγέλλοντας τοὺς ἀθλοὺς οἵσιν· μετὰ δύο ἢ τρεῖς δεκάδας ἐμαυτῶν ἐμελλόν νὰ καταστῇσιν ἱστορικὰ τοσαῦτα μετὰξὺ τῶν ἐμποροπλοιάρχων ἡμῶν καὶ τῶν γαυτῶν ἐνόματα. Ἀλλ' ἀντὶ τῶν εἰδήσεων τούτων αἰτνεῖς καθὼς πηγάζουσαι ἐκ προφορικῶν καὶ ἰδιωτικῶν παραδόσεων· δύνανται νὰ μὴ λογιθῶσι πάντοτε ἀποχρώντως ἀσφάλει, προσημειωμένη ἔπειθ' ὁρμένοι εἰς ἐπιστάμους τῆς γαλλικῆς κυβερνήσεως πληροφορίας· νὰ παραστήσασιν ὅσοι· ἦτο ἡ τύχη καὶ ἡ εἰς ἑαυτοὺς πεποιθήσις τῶν πολεμικῶν πρὸς οὓς οἱ ἡμετέροι ἠναγκάζοντο καθ' ἐκάστην νὰ ἀντιπαρατάσσωνται εἴτε κομίζοντες τὰ φορτία αὐτῶν εἰς τοὺς λιμῶντοντας τῆς Εὐρώπης λιμένας, εἴτε μετὰ πλουσιῶν κερδῶν ἀνακρίπτοντες εἰς τὰ ἴδια. Τῇ 41 ἰουλίου 1790 Ἀλγερινὸν βράκιον ἐτόλμησε νὰ ἀψηφήσῃ τὰς ἀπειλὰς ὀλοκλήρου γαλλικοῦ στόλου κυβερνημένου ὑπὸ τοῦ ναυάρχου Βρυῖα· Ἐπεκλήθη ἐπανειλημμένως νὰ ὑποκύψῃ εἰς ἐξέτασιν, ἐπανειλημμένως παρήκουσε. Τότε ἐπυροβολήθη ὑπὸ πολλῶν γαλλικῶν νηῶν, ἀλλ' αὐθαδῶς ἀντεπυροβόλησε καθ' ὅλων τῶν πλοίων ἐνώπιον τῶν ὀπείων διήρ-

χετο ἔχον ἀγερώχως πάντοτε ἀναπεπταμένην τὴν σημαίαν αὐτοῦ. Ἐπὶ τέλους ἐδάκρυε τὸ δίκροτον ὁ Ὀρμητικὸς καὶ ῥίψῃ κάτω ἀπανκτὰς τοῦ πειρατοῦ ἐκείνου τοὺς ἰστούς μὴ δυνάμενον ἄλλως πως καὶ καταναγκάσῃ αὐτὸν νὰ σταματήσῃ. Πρὸς τοιοῦτους ἀντιπάλους ἀγωνιζόμενοι οἱ ἡμέτεροί παρεσκευάσθησαν ὡς ἐν σχολῇ τιμὴν τραχείᾳ μὲν ἀλλ' ὠφελίμῃ· ὃν ἀντιπαταχθῶσι ποτὲ καθ' ὁλοκλήριον τῶν στόλων τοῦ ὀσμηνικοῦ κράτους.

Ἡ δὲ ἱστορικὴ ἀλήθεια ἀπαιτεῖ νὰ προσθέσωμεν καὶ ἕτερόν τι συντελεστικώτατον γενόμενον εἰς τὴν τοῦ ναυτικοῦ ἡμῶν ἐπίδοσιν. Τὸ γεγονός· τῷτῳ πρώτος, καθόσον ἡξεύρομεν, ἐβεβαίωσεν ὁ τὰ Σπετσιωτικὰ γράψας Ἀνάργυρος Ἀνδρέου Χ. Ἀναργύρου, ἀκούσας τοῦτο βεβαιούμενον ὑπὸ τῶν πρεσβυτέρων πλοιάρχων τῆς γενεθλίου αὐτοῦ γῆς, οἵτινες αὐτοπροσώπως μετασχόντες τῶν περὶ τὰ τέλη τῆς παρελθούσης ἐκατονταετηρίδος καὶ ἐν ἀρχαῖς τῆς παρούσης θαλασσοποριῶν, ἐλάλησαν περὶ τοῦ πράγματος ὡς αὐτόπται μάρτυρες. Ἐάν οἱ Ἀγγλοὶ οἵτινες εἶχον τότε ἀπείρους κατὰ θάλασσαν σταθμούς ὑπέβλεπον, ὡς μυριάκις ἐρρέθη, τὴν ἐπίδοσιν τῆς ἐλληνικῆς ναυτιλίας, εὐθύς ἐξ ἀρχῆς ἠδύνατο νὰ ἀνατρέψωσιν αὐτὴν ἄρδην, πόσῳ μᾶλλον ὅσα πολλάκις οἱ ναυτικοὶ ἡμῶν ἐπαχείρουν καὶ κατάρθουν νὰ ἐκδιώσωσι λιμένας ὑπὸ τῶν ἀγγλικῶν στόλων ἀποκεκλεισμένους, ἵνα εἰσαγάγωσιν ἐν αὐταῖς τὰ περιστάτητα σιτηρὰ καὶ παρισθῶσιν ἐκ τούτου τὰ μεγάλα πλοῦνη ὅσα ἀπετέλεσαν βραδύτερον τὸ πρῶτον ταμεῖον τοῦ ἐπαναστατικοῦ στόλου. Οἱ Ἀγγλοὶ ὅμως οὐ μόνον ἀνείχοντο τὰ ἐμπορικά ἡμῶν σκάφη ἀκωλύτως τὴν Μεσάγειον διαπλέοντα, ἀλλὰ καὶ ὅσας ἐνεκα τῶν πειρατῶν τῆς Ἀφρικῆς συνώδουν διὰ πολεμικῶν πλοίων φορτηγὰ ὁμοεθνή ἢ φιλικὰ, προθύμως παρελαμβάνον ὑπὸ τὴν σκέπην αὐτῶν καὶ τὰ ἡμέτερα. Ἐννοεῖται, ὅτι ὅταν οἱ Ἕλληκες ἐπαχείρουν νὰ ἐκδιώσωσιν ἀπαλεισμοῖς, οἱ Ἀγγλοὶ δὲν ἠδύνατο παρὰ νὰ ἀποκωλύωσιν αὐτοὺς ὅπως ἀναφέρῃ εἰς τὰ Νάυτικά αὐτοῦ ὁ Ἀναστάσιος Κ. Ὁρλάνδος. Ἄλλως ὅμως προσηνάχθησαν ὁρμητικῶς τε φιλικῶς πρὸς τὸ ἐλληνικὸν ναυτικὸν καὶ ἀείποτε ἐπαξίως ἐτίμησαν τὴν δεξιότητα αὐτοῦ καὶ τὴν τόλμην.

Γοιαῦται ὑπῆρξαν αἱ πολλαὶ καὶ τοικίλαι περιστάσεις αἱ περὶ

καλέσασαι τὴν ἀβέησιν καὶ τὴν στρατιωτικὴν παιδείαν τοῦ ναυ-
τικοῦ ἡρώων ἀπὸ τῶν τελευταίων ἐνιαυτῶν τῆς ὀκτωκαιδεκάτης
ἐκατονταετηρίδος. Ὅσον δὲ ἀτελεῖς εἰδήσεις καὶ ἂν ἔχομεν περὶ
τῶν χρόνων ἐκείνων, βέβαιον εἶναι ὅτι ἡ ἐπίδοσις ἐγένετο μεγάλη.
Πρῶτον τεκμήριον ἐπιδόσεως εἶναι ὁ πληθυσμός. Ἡ μὲν Ὑδρα
καὶ τὰ Ψάρα περὶ τὰ μέσα τῆς 17 ἐκατονταετηρίδος, αἱ δὲ
Σπέτσαι περὶ τὰ τέλη αὐτῆς ἦσαν ἔρημοι, ἢ σχεδὸν ἔρημοι. Ἐν
ταῖς παραμένοντι δὲ τῆς ἐπαναστάσεως, ὁ πληθυσμός τῆς Ὑδρας
ἐλογίζετο ἄνωτερος τῶν 15,000 ψυχῶν, ὁ τῶν Σπετσῶν συνεπο-
σοῦτο περὶ τὰς 8000 καὶ ὁ τῶν Ψαρῶν περὶ τὰς 7000. Δεύτε-
ρον τεκμήριον ἐπιδόσεως εἶναι τὰ θησαυροσθέντα ἀποταμιεύματα.
Κατὰ τὴν ἐναρξιν τοῦ ἀγώνος ὑπῆρχον ἐν Ὑδρᾷ ὑπὲρ
τοὺς 60 κεφαλαίουχοις ὧν εἴκοσι περίπου ἐκάτηντο ὑπὲρ τὰς
100,000 διστήλων καὶ τινες ἐκ τούτων πολλαπλάσια, περὶ τοὺς
30 δὲ ὑπὲρ τὰς 50,000 διστήλων. Ἐν Σπέτσοις δὲ 10 οἴκοι
ἔχοντες ἕκαστος ὑπὲρ τὰς 100,000 διστήλων, 40 ἐλαττον τοῦ
ποσοῦ τούτου μέχρι τῶν 50,000 καὶ ἄλλοι 10 ὑποδεέστεροι.
Περὶ τῶν Ψαρῶν λέγεται ὅτι τὰ ἀποταμιεύματα αὐτῶν ἠνωμένα
μὲ τὰ τῶν Σπετσιωτῶν, ἐξισοῦντο ὡς ἔγγιστα πρὸς τοὺς θησαυ-
ροὺς τῆς Ὑδρας. Ἀλλὰ τὸ κάλλιστον προῖον τῆς ἐργασίας τῶν
νησιωτῶν ἡμῶν ὑπῆρξε βεβαίως ἡ κατασκευὴ τοῦ στόλου ἐκείνου
ὅστις ἐμελλε εἰς πρωταγωνιστήσῃ ἐν τῇ ἐπαναστάσει. Περὶ τοῦ
ἀριθμοῦ τῶν πλοίων ὑπάρχουσιν ὡς μὴ ὥφελε σφόδρα συγκεχυ-
μένα εἰδήσεις. Κατὰ τινὰς ἐν ἔτει μὲν 1813 τὰ πλοία ὅλων
τῶν ἐλληνικῶν παραλίων καὶ νήσων ὅσαι διετέλουν τότε ὑπὸ
τὴν ὀσμάνικὴν κυριαρχίαν συνεποσοῦντο εἰς 613 ἔχοντα χωρητι-
κότητα τόνων 153,580 καὶ πληρώματα ἀνδρῶν 17,526. Μόνη
ἡ Ὑδρᾷ λέγεται ὅτι εἶχεν 120 μεγάλα πλοία ὠπλισμένα διὰ
2400 πυροβόλων καὶ ἔχοντα πληρώματα ὧν ὁ ἐλάχιστος ὅρος
ἦσαν ἄνδρες 40. Ἐν ἔτει δὲ 1816 ὁ ἀριθμὸς τῶν πλοίων τῶν
ἀνηκόντων εἰς τὰς αὐτὰς νήσους καὶ παραλίας συνεποσοῦτο κατὰ
τὰς αὐτὰς εἰδήσεις, εἰς 700, πληρούμενα μὲν ὑπὸ 18,000 ναυ-
τῶν, ὠπλισμένα δὲ δι' 6000 πυροβόλων. Τελευταῖον κατὰ τὰς
αὐτὰς πάντοτε πληροφορίας τῷ 1821 αἱ νῆσοι καὶ αἱ παραλῖαι
αἱ σήμερον ἀποτελοῦσαι τὸ βασιλεῖον τῆς Ἑλλάδος, ἐκτὸς τῆς

Ἐπτανήσου, εἶχον πλοῖα χωρητικότητος τόνων 61,449, ἐξ ὧν ἡ μὲν Ἰδρα 27,492 τόνους, αἱ δὲ Σπέτσαι 35,797. Καθ' ἐτέρας δὲ εἰδήσεις αἱ 4 νῆσοι, Ἰδρα, Σπέτσαι, Ψαρὰ καὶ Κάσσοι, εἶχον περὶ τὰ 400 πλοῖα, ὧν τὸ ἐλάχιστον ἦτο χωρητικότητος 150 ἕως 200 τόνων. Καὶ καθ' ἑτέρας πάλιν τὸ ἐμπροσθεν ναυτικὸν τῶν 3 πρώτων ἐκ τῶν νήσων τούτων ἤριθμοι κατὰ τὸ 1821 300 πλοῖα ἀπὸ 60 μέχρι 400 τόνων καὶ πλήρωμα 12,000 περίπου ναυτῶν. Ὁ Ἀλέξανδρος Σούτσος ὀρίζει τὰ πλοῖα τῆς Ἰδρας εἰς 65, τὰ τῶν Σπετσῶν εἰς 50 καὶ τὰ Ἰτῶν, Ψαρῶν εἰς 35. Ὁ δὲ Τριαντάφυλλος Φιλήμων ἀποδίδουσι τῇ μὲν πρώτῃ τῶν νήσων 92, τῇ δὲ δευτέρᾳ 44, τῇ δὲ τρίτῃ, 40. Ἐπὶ πᾶσιν ἡ ἐπίσημος Πίναξ ὁ προσαρτηθεὶς εἰς τὸ ἀπὸ 12 ἰουλίου 1856 Β. Διάταγμα καὶ ὀρίζει τὰς ἀπαιτήσεις τῶν πρώτων νήσων Ἰδρας, Σπετσῶν καὶ Ψαρῶν, ἀποδίδει εἰς μὲν τὴν Ἰδραν πλοῖα 59, εἰς δὲ τὰς Σπέτσας πλοῖα 47, εἰς δὲ τὰς Ψαρὰς πλοῖα 40. Ἐννοεῖται, ὅτι οἱ ποιῶλοι οὗτοι ἀριθμοὶ δὲν εἶναι δυνατόν νὰ συμβεβηθῶσι πρὸς ἀλλήλους οὐδὲ νὰ ἀναχθῶσιν εἰς ἰσομπερασμικὰ ἢ μαθηματικῶς βέβαια. Πῶς ἐνῶ αἱ τρεῖς νῆσοι εἶχον τῷ 1824 πλοῖα 300, μόνῃ δὲ ἡ Ἰδρα 120 μεγάλα πλοῖα, δὲν ἐνησχόλησαν εἰς τὸν ἀγῶνα ἐμὴ 146; Ἐν τοῖς ἀριθμοῖς αὐτοῖς δὲν περιλαμβάνονται τὰ πυρπολικά· ἀλλὰ τὰ πυρπολικά δὲν συνεισέσθην ποτὲ βεβαίως εἰς 150. Πῶς ἐὰν τὰ πλοῖα Ἰδρας, Σπετσῶν καὶ Ψαρῶν ἦσαν 300 καὶ μετὰ τῆς Κάσσου 400, ὁ ὅλος ἀριθμὸς τῶν πλοίων ὅλων τῶν ἑλληνικῶν παραλίων καὶ νήσων δὲν ὑπερέβαινε τὰ 600 ἢ τὰ 700; Τοῦτο δὲ ἐνῆ· τὸ μὲν σύνολον τῶν τόνων τοῦ σημερινοῦ βασιλείου τῆς Ἑλλάδος ἦτο 61,449, τὸ δὲ σύνολον τῶν τόνων ὅλων τῶν ἑλληνικῶν παράλιων καὶ νήσων 153,580; Τὸ πιθανώτερον φαίνεται ὅτι ἡ Ἰδρα, πλὴν τῶν 59 πλοίων τοῦ ἐπισήμου Πίνακος, εἶχε καὶ ἄτερά τινα τὰ ὅποια ἡ δὲν ἐχρησίμευσαν εἰς τὸν ἀγῶνα ἡ ἐχρησίμευσαν ὡς πυρπολικά· ἀφ' ἑτέρου αἱ Σπέτσαι, διαρκούντος τοῦ ἀγῶνος, κατασκευάσαν 27 νέα πλοῖα (βριχογαλέττα) ἐκτεθεινὴν δὲ τὴν ἐπίσημον Γενικὴν ἀφημερίαν τῆς 26 μαΐου 1826 ἐλεγον ὅτι «οἱ Μετσοῦπαι ἔχουν μεγαλῆτερα καὶ περισσώτερα πλοῖα παρὰ τοὺς Ἰδραίους, ἀλλ' ἐδηγοῦντάτους ναύτας.»

Διατὶ ὅμως νὰ ἐπορώμεν περὶ τῆς ὀλίγης ἀκριβείας τῶν πλῆ-

ροφοριῶν τούτων τῶν ἀναγκαζόμενων εἰς χρόνους καθ' οὓς οὔτε ὑπουργεῖον τῶν ναυτικῶν εἶχομεν, οὔτε λιμενικὰς ἀρχάς, οὔτε νηολόγια ὅταν ἐξείκαμεν ὅσας ἀμφιβολίας παρήχθησαν περὶ τῆς ἀκριβοείας τῶν πληροφοριῶν ὅσας ἐδημοσίευσεν ἡ ἐλληνικὴ κυβέρνησις περὶ τοῦ ἐν ἔτει 1866 ἐμπορικοῦ ἡμῶν ναυτικοῦ; Λαμβάνοντες ἐν τούτοις τοὺς ἀριθμοὺς τοῦ 1866 ὅπως ἔχουσι, καὶ συγκρίνοντες αὐτοὺς πρὸς τοὺς πιθανωτέρους τῶν ἀποδιδομένων εἰς τοὺς πρὸ τῆς ἐπαναστάσεως χρόνους, δυνάμεθα, νομίζομεν, νὰ φθάσωμεν εἰς τινὰ συμπεράσματα ὅπως οὖν ἀσφαλῆ. Τῷ 1866 πλοῖα μὲν εἶχομεν, ἐκτὸς τῆς Ἑπτανήσου, 5,156, τόνους δὲ 297,424, ἀνδρας δὲ, ἐπειδὴ οὔτε τῷ 1866 οὔτε τῷ 1865 σημειοῦνται, ἀνατρέχοντες ἐξ ἀνάγκης εἰς τὸ 1864, εὐρίσκομεν 24,949. Ἐάν λοιπὸν λάβωμεν τοὺς σημερινούς τόνους, 300,000 περίπου, καὶ ἀντιπαραβάλωμεν αὐτοὺς πρὸς τοὺς τόνους, 60,000 περίπου, ὅσους λέγεται ὅτι εἶχον τῷ 1821 αἱ χῶραι αἱ ἀποτελούσαι νῦν τὸ βασιλεῖον τῆς Ἑλλάδος, εὐρίσκομεν ὅτι ἐκτοτε τὸ ἐμπορικὸν ἡμῶν ναυτικὸν ἐπενταπλασιάσθη. Ἀφ' ἑτέρου ὅμως, ἐάν ἀντιπαραβάλωμεν τὰ νεώτερα πληρώματα συμποσούμενα εἰς 25,000 περίπου ἀνδρῶν, πρὸς τὰ ἐν ταῖς παραμοναῖς τῆς ἐπαναστάσεως ἀναφερόμενα, 18,000 ἀνδρῶν, καὶ παραδεχθῶμεν ὡς πιθανώτατον ὅτι ἐκ τοῦ τελευταίου τούτου ἀριθμοῦ 11 ἕως 12,000 ἀνῆκον εἰς τὰς παραλίας καὶ νήσους τὰς ἀποτελούσας σήμερον τὸ βασιλεῖον τῆς Ἑλλάδος, θέλομεν περιέλθαι εἰς τὸ συμπέρασμα, τὸ ἐπιμαρτυρούμενον ἄλλως καὶ ὑπὸ ἄλλων τῶν ἄλλων τῆς ἐποχῆς ἐκείνης εἰδήσεων, ὅτι τὰ πληρώματα ἐν γένει, καὶ μάλιστα τῶν μεγάλων πλοίων, ἦσαν τότε ἀσυγκρίτῳ πολυπληθέστερα τῶν σημερινῶν πληρωμάτων τῶν πλοίων τῆς αὐτῆς τάξεως. Μὴ λησμονήσωμεν δὲ ὅτι ἐνεκα τῶν μειζόνων κινδύνων οὓς τότε διέτρεχον, ἦσαν ἀναγκαιῶς καὶ παλὺ μάλλον τῶν σημερινῶν. Ἄν λέγομέν τι περὶ τοῦ φρονήματος τῆς γενεᾶς ἐκείνης. Δι' ἀσφαλέστεραι τῶν εἰδήσεων παρίστωσι τοὺς ναυσιότας ἡμῶν ἀνδρας, ἐν ταῖς παραμοναῖς τῆς ἐπαναστάσεως, ἔχοντας καθ' ἅπαντα τὴν βίαν θαυμαστόν τι ἥρωικὸν παράστημα καὶ ἐθνικὸν ἀξίωμα. Ἰδίως ἐφιλοτιμοῦντο νὰ κοσμήσῃ τὰ πλοῖα αὐτῶν δι' ὀνομάτων καὶ ἀνγλῶφων ἐκγονιζόντων τοὺς προπάτοράς τοὺς ἐκείνους ἥρωας, ὧν

ἐπόθουν νὰ μιμηθῶσι τὰ ἔργα καὶ ὧν ἡτύχησαν παρόντι νὰ ἀναδειχθῶσι μετ' αὐτῶν ἐνάμιλλοι. Ἵνα δὲ εἰς μόνα τὰ ὀνόματα τῶν πλοίων περιορισθῶμεν, ἀναφέρομεν τινὰ ἐξ αὐτῶν ἑνταυθα ὡς χαρακτηριστικώτατα τῶν αἰσθημάτων ὑπὸ τῶν ὁποίων ἐνεφύοντο οἱ ἰδιοκτῆται, οἱ κυβερνῆται καὶ οἱ ναῦται αὐτῶν. Ἡ Σπαρτιάτις, ἡ Ἀσπασία, ὁ Ἀριστείδης, ἡ Ἑλλάς, ἡ Ἐλευθερία, ὁ Λεωνίδας, ἡ Ἀνδρομάχη, ἡ Κλειώ, ἡ Νιόβη, ἡ Γοργώ, ὁ Θεμιστοκλῆς, ὁ Ἐπαιμιώνιδας, ὁ Διομήδης, ὁ Ἀχιλλεύς, ὁ Ἰφρακλῆς, ὁ Λυκούργος, ὁ Σόλων, ἡ Ἀθηνᾶ, ἡ Ἀφροδίτη, ὁ Περικλῆς, τοιαῦτα καὶ ἄλλα πλεῖστα τοιαῦτα ἦσαν τὰ ὀνόματα ὑπὸ τὴν σκέπην τῶν ὁποίων ἔθετον τὸν ἱερὸν αὐτῶν στόλον οἱ ἄνθρωποι τῶν χρόνων τούτων, ἀγωνιζόμενοι νὰ συναρμολογῶσι τὸν παρόντα ἑλληνισμὸν πρὸς τὸν ἀρχαῖον ἐκείνον· ὅχι τὸν ἑλληνισμὸν ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἔζων, ἀλλὰ τὸν ἑλληνισμὸν ἐντὸς τοῦ ὁποίου μετ' ὀλίγων ἔμελλον νὰ ζήσωσι καὶ εἰς τὸν ὁποῖον τοσαύτην εἶχον πεποιθήσιν, ὥστε πρὶν ἐπιτεῖλη εἰς ἐπὶ τῆς δεδουλωμένης πατρίδος, ὡς παρόντα ἐχαιρέτιζον καὶ ἐπανηγύριζον.

Ἀλλὰ τὰ ἑλληνικὸν ναυτικὸν δὲν ἤθελε θουηθῆ νὰ ὠφεληθῇ τοσούτον ἐκ τῶν ἐξωτερικῶν γεγονότων περὶ ὧν ἀνωτέρω ἐλάλησαμεν, ἀνευ τοῦ ἐπιτηδειατάτου αὐτοῦ ὀργανισμοῦ, ὅστις ἐρείθετο ἐπὶ τῶν αὐτῶν ἀπαρακλάκτως ἀρχῶν τοῦ συνεταιρισμοῦ τοῦ κεφαλαίου καὶ τῆς ἐργασίας, ὅσας εἶδομεν προαγαγούσας τὴν ἀμύνην τῆς ἐν Ἀμπελακίῳ βιομηχανίας. Ἐκαστος ναύτης εἶχεν ἐταιρικὴν μερίδα ἐπὶ τοῦ πλοίου ἢ τοῦ φορτίου· γινόμενος δὲ οὕτω συνεταιρὸς, εἶχε κοινὸν συμφέρον εἰς τὴν ἐπιτυχίαν τῆς ἐπιχειρήσεως καὶ ἀπέβρινε προσηκτικὸς, ἀγρυπνὸς, οἰκονόμος, ἐξεταστικός. Καὶ οὐ μόνον ἠγωνίζετο πάσῃ δυνάμει νὰ συντελέσῃ εἰς τὴν ἐπιτηδειότητα τοῦ πλοίου ὑπηρεσίαν, ἀλλὰ καὶ τὴν πρὸς τοῦτο δεξιότητα αὐτοῦ ἀδιαλείπτως προσέβιβάζεν, ὥστε πρὸς τὸν τοῦ χρόνου ἀπὸ λαισίου ἐκτελεστοῦ τῶν διατασσόμενων προσήγετο πόλλ' αὖτις εἰς τὴν ταχὺν ἀρίστην κυβερνήτου. Ἀλλ' ἡ ἀδελφικὴ αὕτη συμπάξις τῆς εὐπρέπειας καὶ τῆς ἀπορίας, δὲν ἦτο δυνατόν νὰ μὴ συνεπαγάγῃ τὴν ἠθικὴν τοῦ ἀτόμου ἀνύψωσιν. Καὶ τῷ ἑκάστῳ ἐξαίρετος χρηστότης ἐπεκράτησεν εἰς ἀπάσας τὰς ναυτικὰς καὶ ἐμπορικὰς τοῦ καιροῦ ἐκείνου κερδοσκοπίας. Πᾶσαι αἱ ληψοδοσῖαι ἐγίνοντο διὰ

προφορικῶν συμβάσεων ἢ τὸ πολὺ ἀπλῶν σημειώσεων. Ὁμολογίαι καὶ ἐξεφλήσεις ἦσαν πράγματα ἀγνωστα, ἢ δὲ χρεωκοπία καὶ ἡ ναυταπάτη γεγονότα σχεδὸν ἀνήκουστα. Οἱ νόμοι τῆς Ὑδρας οἱ κατὰ πρῶτον τῷ 1818 γραφέντες, συνέκειντο ἐξ ἀρθρῶν 29 τὰ ὅποια διηρημένα εἰς μέρη τρία ἐκανόνιζον, πρῶτον, τὰ ἀμοιβαῖα καθήκοντα τῶν πλοιάρχων, τῶν ἰδιοκτητῶν τῶν πλοίων καὶ τῶν ναυτῶν· δεύτερον, τὰ κατὰ τὴν τοπικὴν ἀστυνομίαν· καὶ τρίτον, τὴν ἐταιρικὴν μερίδα τῶν ναυτῶν. Οὐδεμία δὲ ἐν τοῖς νόμοις αὐτοῖς γίνεται μνεία ναυταπάτης ἢ ἄλλων ναυτικῶν κακοσυγνημάτων, καὶ ἐπὶ ὀλιγώτερον ὁρίζονται ποιναί. Οἱ νόμοι τῶν Σπετσῶν οἱ γραφέντες ἐνωρίτερον, τῇ 1 ἰουνίου 1814, καὶ ἀποτελοῦντες ἀρθρα 6, ἀναφέρουσι μὲν ὅτι «τὸν περασμένον χρόνον ἠκολούθησαν πολλὰ ἀταξίαι εἰς τὴν συρμαγιά, πράγμα ἀσυνηθιστὸν εἰς αὐτὰς τὰς ἡμέρας μας,» καὶ κανονίζουσι πῶς θέλουσι θεραπεύεσθαι τὰ ἀτοπήματα ταῦτα, ἀλλὰ οὔτε ποινικὸν χαρακτῆρα ἀποδίδουσιν εἰς τὰς ἀταξίας ἐκείνας οὔτε ποινὰς εἰς αὐτάς ἐπιβάλλουσιν. Ἐπεταὶ ἀρά γε ἐκ τούτου ὅτι οἱ ἄνθρωποι ἐκείνοι ἦσαν ἀναμάρτητοι, ἢ ὅτι δὲν ἐτιμωρήθησαν ποτέ; Ὁχι βεβαίως. Ἐπεταὶ ὅμως ὅτι οἱ ἀπωρώτεροι, συνειδότες τὴν διὰ πραγμάτων μαρτυρουμένην καλοκάγαθον ὑπὲρ αὐτῶν προαίρεσιν τῶν εὐπορωτέρων, ἐπέτρεπον αὐτοῖς οὐ μόνον τὴν τῶν κοινῶν διοίκησιν, ἀλλὰ καὶ τὸν ἐκάστοτε προσδιορισμὸν τῆς τιμωρίας τῆς προσηκούσης εἰς πᾶσαν παράβασιν.

Ὅτι δὲ εἰς δεινὰς πολλάκις ἀταξίας καὶ ἀνωμαλίας ἐξετράπησαν τὰ μάχημα ἅμα καὶ δυσάγωγα τέκνα τῆς Ὑδρας, τῶν Σπετσῶν καὶ τῶν Ψαρῶν, ἐδήγεται ἐκ τούτου ὅτι οἱ πρόκριτοι τῶν τριῶν ἐκείνων νήσων ἐδέχθη νὰ καταφύγῃσιν εἰς ἔκτακτα μέτρα καὶ νὰ ἐπικαλεσθῶσι μάλιστα τὴν ἐπέμβασιν τῆς ὀσμανικῆς κυβερνήσεως. Τῷ 1815 ἐξερράγη εἰς Ψαρὰ στάσις τοῦ λαοῦ κατὰ τῶν δημογερόντων, ἀξιούντος ὅτι τυραννικῶς διοικεῖται. Μετὰ πολλὰς περιπετείας ἀμφότερα τὰ μέρη ἀνεφέρθησαν εἰς τὸν κατεπὶ τὴν παῖαν καὶ τῇ παρεμβάσει αὐτοῦ ἐπέσθησαν νὰ διορίσῃσι, παρεκτὸς τῶν 4 δημογερόντων, ἓνα διοικητὴν, ἢ, καθὼς ἐλέγετο τότε, κοτζάμπασιν, ὅστις ἐκλεγόμενος κατ' ἔτος μετὰ τῶν δημογερόντων διετηρήθη μέχρι τοῦ 1821. Ἦτο δὲ ὁ κατὰ τὸ διά-

στημα τοῦτο διοικήσας τὰ τῶν Ψαρῶν πράγματα, ὁ ἀγαθὸς Ἀναγνώστης Μοναρχίδης, ὅστις, ἀφοῦ δι' ὅλης τῆς ἐπαναστάσεως καὶ τῆς πρώτης βασιλείας δὲν ἔπαυσεν ὑπηρετῶν κατὰ δύναμιν τὰ δημοσία πράγματα, ἐπ' ἐσχάτων τῶν χρόνων ἐκεῖνων προεχειρίσθη καὶ πρόεδρος τῆς γερουσίας τοῦ βασιλείου τῆς Ἑλλάδος. Ἐκτὸ πρότερον ἦτοι ἀπὸ τοῦ 1800 ἀφηνίασαν οἱ ναυτικοὶ ὅμιλοι τῶν Σπετσῶν, μὴ ὑπακούοντες εἰς τοὺς προκρίτους καὶ ταράττοντες τὴν κοινὴν ἡσυχίαν καὶ τάξιν. Τότε οἱ πρόκριτοι ἠσθάνθησαν ὅπως καὶ οἱ Ψαριανοὶ βραδύτερον τὴν ἀνάγκην τοῦ νὰ κατασκήσωσι τὴν ἐκτέλεσιν τῶν ἀποφάσεων αὐτῶν δραστηκιωτέραν καὶ ἐπείτρεψαν αὐτὴν εἰς διοικητὴν, ἢ μᾶλλον ἀστυνόμον, διότι ἐλαττωθὲν ἐνταῦθα ζαμπέτης. Ὁ ἀστυνόμος οὗτος ἡ διοικητής, ἐκλεγόμενος ὑπὸ τῶν ἐγκρίτων πλοιάρχων καὶ πολιτῶν, ἐπικυρούμενος δὲ ὑπὸ τῶν καπετᾶν πασᾶ, ἐξεπλήρου τὰ καθήκοντα αὐτοῦ τῇ τῶν προεστῶν συμπράξει. Διετέλεσαν δὲ τοιοῦτοι διοικηταὶ τῶν Σπετσῶν μέχρι τῆς ἐπαναστάσεως, ὁ Ἀνδρῆγυρος, ὁ Γ. Πάνος καὶ ὁ Γ. Μπούκουρης. Ἀλλὰ οὐδὲν ἦττον ἀξιολογούμενα εἶναι τὰ ἐν Ὑδρᾷ κατὰ τοὺς αὐτοὺς χρόνους γενόμενα.

Εἰς Ὑδραν ἐταράχθησαν τὰ πράγματα καθ' ἣν ἐποχὴν καὶ εἰς Σπέτσας, ἡ δὲ ἀνωμαλία ἐκορυφώθη διὰ τὴν γενομένην τότε δολοφονίαν τοῦ Ἀνδρέου Κουντουριώτου, πατρὸς τοῦ Λαζάρου καὶ τοῦ Γεωργίου. Ὅθεν οἱ προύχοντες ἐνόμισαν ἀπαραίτητον ὡσαύτως νὰ ἐπιτρέψωσι τὴν διοίκησιν εἰς ἄνδρα ἓνα, τὸν βέκτην Γεώργιον Βούλγαριν. Ἐλάβομεν καὶ ἄλλοτε ἀφορμὴν νὰ εἰπωμεν ὅτι ἀνέκαθεν ἀξιόλογον μέρος τῶν πληρωμάτων τοῦ ὁσμаниκού στόλου συνέκειτο ἐκ χριστιανῶν, καὶ ἰδίως ἐξ Ἑλλήνων. Αἱ μὲν ἐπὶ τοῦ κατὰστρώματος ἡ ὑπὸ τὸ κατὰστρώμα λειτουργίαι ἐτελοῦντο ὑπὸ μουσουλμάνων· πᾶσαι ὅμως αἱ ὑπηρεσίαι ὅσαι ἀπῆλθον τὴν ἐπὶ τὰς κερκίας καὶ τοὺς ἱστοὺς ἀναρρίχῃσιν καὶ τὸν μεταξὺ θαλάσσης καὶ οὐρανοῦ μετεωρισμὸν, διεξήγοντο ὑπὸ τῶν ἡμετέρων. Καθυπεβλήθη λοιπὸν καὶ ἡ Ὑδρα, ἀφ' ἧς ἐκτίσατο ναυτικὸν, εἰς τὴν ὑποχρέωσιν τοῦ παρέχειν 250 ναύτας· εἰς δὲ τῶν ναυτῶν τούτων ἐγένετο ἐν τῇ νεότητι ὁ Γεώργιος Βούλγαρις. Ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ ταύτῃ διακριθεὶς ἐπὶ ἰκανότητι καὶ ἀξιοθελὶς τῆς ἰδιαζούσης εὐπείας τοῦ καπετᾶν πασᾶ Χουσεῖν, ἀνεδείχθη κατ' ἀρχὰς ναύκλη-

ρος τῆς ναυαρχίδος καὶ προϊόντος τοῦ χρόνου κυβερνήτης αὐτῆς ὑπὸ τὸν ἀρχιναύαρχον, πολλὴν κτησάμενος παρὰ τούτῳ ἰσχὺν διὰ τῆς τόλμης αὐτοῦ καὶ τῆς συνέσεως· διότι ἂν ἄλλοτε οἱ ὀνομαστοὶ γενόμενοι Ὀσμανδαὶ ναύαρχοι, ἀρνησίσθησκοι ὄντες, καὶ ἐξαιρέτως Ἕλληνες τὴν καταγωγὴν, οἷος λ. χ. ὁ ἐπιβόητος Βαρβαρόσσας, ἐκυβέρνησαν αὐτοὶ τὸν στόλον, κατὰ τοὺς μεταγενεστέρους τούτους χρόνους, οἱ ἐκ γενετῆς μουσουλμάνοι ναύαρχοι ἐπέτρεπον τὴν πραγματικὴν διοίκησιν εἰς τοὺς Ἕλληνας ἐπικούρους. Εἰς τὸν οὕτω δὲ προαχθέντα Γεώργιον Βούλγαριν ἀνέθηκαν τῷ 1800 οἱ τῆς Ὑδρας πρόκριτοι τὴν στιβαρωτέραν τῶν πραγμάτων διοίκησιν ἐπὶ χρόνον ἱκανόν, λαβόντες πρὸς τοῦτο καὶ τὴν κύρωσιν τοῦ καπετὰν πασᾶ. Καὶ τὰ μὲν ἔγγραφον δι' οὗ ἐγένετο ἡ ἐκυρώθη ὁ διορισμὸς αὐτός ὑπὸ τοῦ ὑπερτάτου ἀντιπροσώπου τῆς ὀσμανικῆς κυβερνήσεως, δὲν σώζεται ἡ τοῦλάχιστον δὲν ἐδημοσιεύθη ἔχει τοῦδε. Ἀλλὰ ὑπάρχει ἔγγραφον τῶν ἐν Ὑδρᾷ προκρίτων ἀπὸ 17 δεκεμβρίου 1806 ἐν τῷ ὁποίῳ ῥητῶς λέγεται, ὅτι ὁ Γεώργιος Βούλγαρις ἀνέλαβε τὸ βᾶρος καὶ τὴν φροντίδα τῆς διοικήσεως ἐδὲ ὑψηλῶν προσκυνητῶν προσταγμάτων (μπουγιουρδίων) τῶν ὑψηλοτάτων ἡμῶν αὐθέντων καπετὰν πασάδων. Εἶναι δὲ τὸ ἔγγραφον τοῦτο καὶ δι' ἄλλους πολλοὺς λόγους ἀξιοσημείωτον. Πρῶτον συνάγεται ὅτι ἀπὸ τοῦ 1806 τοῦλάχιστον καὶ ἐφεξῆς ὁ διοικητὴς προεχειρίζετο κατ' ἑταρὸς ὡς τοιοῦτος ὑπὸ τῆς κοινότητος, ὅτι ἀνέκαθεν εἰδιοίκησε μετὰ τῶν ἐκτελεγμένων προκρίτων τὴν πολιτείαν, ἔχων μὲν ἀμέσους συναντιλήπτορας 20 ἐξ αὐτῶν καλουμένους *συγκρίκους*, λαμβάνων δὲ τὴν διαθεσβαίωσιν καὶ τῶν ἄλλων προκρίτων, ὅτι θέλουσι προσφέρει αὐτὴν προσήκουσαν εὐπείθειαν καὶ ὑποταγὴν εἰς τὰς δικαίας καὶ εὐλόγους ἀποφάσεις ὅσαι ἤθελαν γίνεσθαι. Πλὴν τούτου, τὸ προκείμενον ἔγγραφον εἶναι ὑπογεγραμμένον πρῶτον ὑπὸ τῶν 5 ἱερέων καὶ ἔπειτα ὑπὸ 55 οἰκονομῶν, οὐδὲν διαλαμβάνον περὶ τῆς ὑπὸ τοῦ λαοῦ ἐκλογῆς αὐτῶν ὥστε καὶ ἐκ τούτου ὑποδεικνύεται, ὅτι οἱ ἐκκλησιαστικοὶ καὶ λαϊκοὶ προύχοντες διώκουν αὐτοτελῶς τὰ πράγματα.

Περὶ τοῦ ἀξιώματος ὅπερ ἔλαβε κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ὁ Γεώργιος Βούλγαρις δυνάμεθα νὰ φωτισθῶμεν μέχρι τινὸς καὶ ἐκ δύο αὐτοκρατορικῶν ἐγγράφων δι' ὧν ἀπενεμήθησαν τῷ ἀνδρὶ ἐν

ἔτει 1804 καὶ 1808 πολυειδῇ ἀτελείας προνόμια. Ἐν αὐτοῖς ὁ Βούλγαρις ὀνομάζεται «καπετὰν Γεώργιος, ἀρχικοτζάμπασι τῆς νήσου Ἰδρας, ὑπάδειγμα τῶν προκρίτων τοῦ χριστιανικοῦ λαοῦ» καὶ προστίθεται ὅτι παρέσχε δείγματα πίστεως καὶ ζήλου «διὰ τὰς ὑπηρεσίας αὐτοῦ ὡς ἀρχιπλοίαρχου, κατὰ τὰς μάχας τοῦ Εὐξείνου πόντου καὶ ἐσχάτως κατὰ τὴν κατὰκτησιν τῆς Αἰγύπτου, ὡς καὶ πρὸς τακταποήσιν τῆς Μάνης.» Ὅπως δὴ ποτε ὁ Γεώργιος Βούλγαρις προχειρισθεὶς τῷ 1800 διοικητῆς Ἰδρας καὶ ἐπιληφθεὶς τοῦ ἔργου δραστηρίως, συνεκρότησε πολιτοφυλακὴν, περιέστειλε διὰ παραδειγματικῶν τινῶν τιμωριῶν τοὺς ταραξίας καὶ τοσοῦτον κηδεύετο ὥστε τῷ 1808 ἐπετράπη τὴν αὐτὴν ἐπιστάσιν καὶ ἐν ἄλλαις τισὶ νήσοις. Μετὰ τὸν ἐν ἔτει 1812 θάνατον αὐτοῦ οὐδεὶς ἔλαβεν ἐν Ἰδρᾷ τηλικαύτην ἐξουσίαν. Προχειρίσθη μὲν διοικητὴς ὁ πλοίαρχος Ν. Κοκοβίλας καὶ διετέλεσε τοσούτος μέχρι τῆς ἐπαναστάσεως, πράγματι ὅμως τὰς ἡνίας ἐκράτουν οἱ πρόκριτοι. Αἱ περιστάσεις ἐν τούτοις ἀπέβησαν δυσχερέστεραι ὥς τὰς τῶν προτέρων. Μετὰ τὴν εἰρήνην τοῦ 1815 ἐπειδὴ ἐξελιπὸν αἱ ἀφορμαὶ τῶν θαλασσίων κερδῶν, οἱ ναυτικοὶ ὄχλοι οἱ ἀποταμιεύματα μὴ ἔχοντες ἐδικαίουν ἐπὶ τῇ ἀργίᾳ αὐτῶν καὶ ἀπαρία, οὐ μόνον ἐν Ἰδρᾷ ἀλλὰ καὶ ἐν Σπέτταις· ἐν Ἰδρᾷ δὲ ἐπὶ τοσοῦτον ἀφηνίασαν, ὥστε αὐτοὶ πρῶτοι ἐκήρυξαν τὴν ἐναρξιν τοῦ ἀγῶνος τῷ 1821. Καὶ ὅμως οἱ πρόκριτοι ἀμφότεροι τῶν νήσων, προϊσταμένου τοῦ περιφανοῦς Ἰδραίου Ἀαζάρου Κουντουριώτου, κατώρθωσαν δι' ὅλης τῆς ἐπαναστάσεως νὰ πηδαλιουχίσωσιν ἐν μέσῳ δυσχερεστάτων περιπετειῶν τὰ πλῆθη, διὰ μόνης τῆς ἡθικῆς ἐπιφρόνους ἡν. ἀνέκαθεν ἐκτίσαντο, πολιτευσάμενοι πρὸς τὴν λαὸν ὡς πατέρες, καὶ ἀδελφοί, καὶ σύντροφοι.

Ἐτέρα ὁμὰς ἐλληνικῶν κοινοτήτων ἱκανῶς ἐπὶ τούρκοκρατίας εὐδαιμονήσασα εἶναι τὰ λεγόμενα 24 χωρὰ τοῦ Βαῖλου. Ὁ Ἀνθίμας Γαζής, ὅστις κατήγετο ἐξ ἐνὸς τῶν χωρίων τούτων τὸ καλούμενον Μηλιαῖς καὶ ἐξέδωκε τῷ 1807 ἐν Ἐνετίᾳ τὸ δεύτερον τὴν γεωγραφίαν τοῦ Μελετίου, περιγράφει ἐν μακρᾷ αὐτοῦ σημειώσει ἅπαντα τὰ χωρὰ ἐκεῖνα, ὧν πολλὰ δικαιοτέρον δύνανται νὰ ὀνομασθῶσι χωμοπόλεις, καὶ ἔπειτα ἐπιφέρει τὰ ἐξῆς. αἱ ἀνω-

τέρω βηθεῖται κωμοπόλεις ζῶσιν ἀπὸ τοὺς ἀγροὺς αὐτῶν. Ὁ τόπος εἶναι κατὰ πολλὰ κερποφόρος καὶ κατάφυτος, ἀπὸ κάρπιμα δένδρα· οἱ ἐγκάτοικοι αὐτῶν εἶναι εἰς τὸ ἄχρον φίλერγαι, φιλομαθεῖς καὶ φιλοπάτριδες. Περιποιοῦνται τὰς τέχνας καὶ τὰς μαθήσεις. Ὅλοι αἱ κωμοπόλεις ἔχουσι σχολεῖα ἑλληνικά, ὅπου καὶ μικραί τινες βιβλιοθήκαι εὐρίσκονται. Διοικοῦνται κατὰ μὲν τὰ πνευματικὰ ἀπὸ τὸν ἴδιον αὐτῶν μητροπολίτην, τὸν Δημητριάδος καὶ Ζαγοράς ἐπονομαζόμενον. Κατὰ δὲ τὰ πολιτικά διοικοῦνται δημοκρατικῶς μετὰ πατριωτισμῶν, ἐξηρημένοι ἀμέσως ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολιν, ἐκλέγοντες κατ' ἑταρ γέροντας, οἵτινες ἔχουσιν ὅλην τὴν φροντίδα τῆς πατρίδος των. » Οὐδὲ ἐτυφλοῦτο ὁ Ἀνθίμος Γαζής ὑπὸ τοῦ πρὸς τὴν ἰδίαν πατρίδα ἐρωτος τοιαῦτα περὶ τῶν 24 χωρίων τοῦ Βῶλου γράφων. Εἶναι ἀληθές ὅτι ἅπαντα τὰ χωρία δὲν ἦσαν ἰσότητι καὶ ἰσοδίκαια. Κατ' αὐτὴν τοῦ Γαζή τὴν ὁμολογίαν ἡ Εὐρίκτη καὶ ἡ Λαμπναὺ ὑπέκειντο εἰς τὴν Ἰζαχαράδαν. Τὸ χωρίον Πρὸπαντος ὑπέκειτο εἰς τὸ καλούμενον Μηλιαῖς· τὸ Πουρὶ εἰς τὴν Ζαγοράν· ἡ Κουκουράβα καὶ αἱ Σταϊάταις εἰς τὴν Μακρηνίτσαν· τὸ χωρίον Νιᾶν εἰς τὸ Νεοχώριον· ἡ Ἀργαλαστὴ εἶχεν ὑποκείμενα αὐτῇ 7 ἄλλα μικρὰ χωρία· ὥστε καὶ ἐνταῦθα ὁ κοινοτικός ὀργανισμός εἶχεν ὅπως εἰς τὰ μεδεμοχώρια τῆς Χαλκιδικῆς. Ἀλλ' οὐδὲν ἦττον ὁ Ἀγγλος περιηγητὴς Οὐρκουαρτ, ὁ ὑποδεικνύων τὸ τελευταῖον τοῦτο γεγονός, παρατηρεῖ ὅτι ὁ Δόδουελλ θεωρεῖ τὰ χωρία ταῦτα ὡς τὰ πλουσιώτερα καὶ τὰ ἀχμαιοτέρα ὅλων τῶν ἐπὶ τουρκοκρατίας κοινοτήτων. Μετὰ ποιητικωτάτην δὲ τῆς φύσεως αὐτῶν περιγραφὴν, αὐτὸς ὁ Οὐρκουαρτ ἐπιλέγει τάδε. «Τὰ Πήλιον κοσμεῖται ὑπὸ 24 μεγάλων καὶ πλουσίων χωρίων, ὧν τινα δικαιοῦνται μᾶλλον νὰ ὀνομασθῶσι πόλεις· κατοικαύμενα δὲ ὑπὸ Ἑλλήνων ῥωμαίων, ἀθλητικῶν, γενναίων καὶ πολυαριθμῶν, οὐδὲν ἔχουσι νὰ φοβηθῶσιν ἀπὸ τοὺς γείτονας αὐτῶν Τούρκους. » Καὶ ὁμοῦς ἐλεπτατέθησαν ἐπὶ τῆς ἐπαναστάσεως. Ἀλλ' ὁ Οὐρκουαρτ ὁμολογεῖ ὅτι πρὸ ταύτου διεξῆγον ἀξιώλογον ἐμπορίαν μετὰ τῶν καὶ μαλίων σκεπασμάτων δι' ὧν ἐπρομήθεον ἅπαντα τὴν Ἀνατολήν· ὅτι καθ' ἣν ἐποχὴν κατεστράφησαν ὑπὸ τῶν Τούρκων, εἶχον πρὸς τοῖς ἄλλοις καθηγητὴν τῆς χειμείας καὶ τῆς πειραματικῆς φυσικῆς καὶ ὅτι μετὰ τῶν λαφύρων ὅσα ἀπήγαγον οἱ πολέμιοι, ὑπῆρ-

χον καὶ σκεύη χρήσιμα εἰς τὰ πειράματα τοῦ γαλβανισμοῦ καὶ ἤλεκτρικαὶ μηχαναί. Ἐν γένει δὲ συμπεραίνει· ὅτι ὁ πλοῦτος αὐτῶν καὶ ἡ εὐημερία ἦσαν ἀξιοθαύμαστοι.

Καὶ ὅν μεταβαίνομεν εἰς τὸ πολυθρύλητον Σούλι. Κατὰ τὸ δεύτερον ἡμισυ τῆς ἐπτακαιδεκάτης ἐκατονταετηρίδας χριστιανοὶ τινες ποιμένες φεύγοντες τὴν ὁσμανικὴν κατάθλιψιν, ἀνέβησαν εἰς τὰ ἄγρια τῶν πάλαι Κασσωπαίων ὄρη, ὅπου ἐμελλε νὰ ἀντηχήσῃ βραδύτερον τὸ τοῦ Σουλίου ὄνομα. Πόθεν παρήχθη τὸ ὄνομα τοῦτο, δὲν εἶναι ἀσφαλῶς γνωστόν· λέγεται μόνον ἐκ παραδόσεως ὅτι εἰς τῶν κατὰ πρῶτον πρὸς τοὺς ὀρεῖτας ἐκείνους ἀγωνισθέντων μουσουλμάνων καλούμενος Σούλης, ἔπεσεν ἐν τῇ συμπλοκῇ ἐπὶ τοῦ χώρου ὅστις ἔκτοτε ἀπὸ αὐτοῦ ἐπωνομάσθη Σούλι. Ὅπως δὴποτε περὶ τῶν χώρων τούτων ἠθροίσθησαν κατὰ μικρὸν ἐκ τῆς αὐτῆς ἀφορμῆς πολλὰ οἰκογένεια· ἡ τῶν Ζερβάτων ἀπὸ Ζερβοῦ χωρίου τῆς Ἀρτης, ἡ τῶν Μποτσαράτων ἀπὸ Δράγανη χωρίου τῆς Παραμυθιάς, ἡ τῶν Δρακάτων ἀπὸ Μάρτανη τῆς ἐπαρχίας Λάμαρη, ἡ τῶν Δαγαλιάτων ἀπὸ τὸ Φανάρι καὶ ἄλλαι πολλαί, διότι ἐπὶ τέλους συνεπосώθησαν εἰς 5,000 ἐποίκους. Οἱ ἀρχαιότεροι ἐξ αὐτῶν ἔκτισαν 4 χωρία· τὸ Σούλι, τὴν Κιάφαν, τὸ Ἀθαρχικον, καὶ τὴν Σαμωνίβαν, ἅτινα ὠνομάζοντο τετραχώριον. Τὰ τέσσαρα ταῦτα χωρία ὠκοδομήθησαν ἐπὶ τῶν ἀποκρήμων κλιτύων ὄρους εἰς τὸ ὅποιον δὲν ἠδύνατό τις νὰ προσέλθῃ εἰμὴ διὰ μίαν καὶ μόνην στενωποῦ ὀρισιδῶς ἐν διαστήματι τριῶν μιλίων διερχομένης ἀπὸ μέσση φοβεροῦ λαβυρίνθου βράθρων, δασῶν καὶ βράχων. Ἀπὸ μιλίου εἰς μίλιον εἰς τὰ δυσβατώτερα τῆς στενωποῦ μέρη ἐγείρετο πύργος ὠχυρωμένος. Μετὰ τὸ πρῶτον μίλιον καὶ πλησιέστατα τοῦ πρώτου πύργου ἔκειτο ἡ Κιάφα· δύο δὲ μίλια ἀνωτέρω ὑπῆρχον εἰς μικρὰν ἀπ' ἀλλήλων ἀπόστασιν τὸ Σούλι ἡ Κασσοῦλι, τὸ Ἀθαρχικον καὶ ἡ Σαμωνίβαν, ὥς εἰ κρεμάμενα ἀπὸ τῶν τραχυτέρων κλιτύων κυκλοτεροῦς κοιλάδος ἢ κρατῆρος, τοῦ ὁποίου τὰ χεῖλη ἀποτελοῦσι τὰς κορυφὰς τοῦ ὄρους.

Ἀλλὰ καθόσον ἐπαλλαπλασιάζοντο οἱ ἐποίκοι ἐκτίσθησαν καὶ ἄλλα ἑπτὰ χωρία· τὸ Τσικοῦρι, τὸ Περιχάτι, ἡ Βίλια, τὸ Ἀλσοχωρι, οἱ Κοντάταις, ἡ Γκιονάλα καὶ τὸ Τσεφλίκι. Τὰ ἑπτὰ ταῦτα

χωρία καλούμενα *ἐπταχώριον*, ἔκειντο εἰς τοὺς πρόποδας τοῦ ὄρους ἐν πεδίῳ εὐφώρῳ καὶ καλλιεργημένῳ. Παρ' ἐκτὸς ὁμοίως τῶν 41 τούτων ἰδρυμάτων οἱ Σουλιῶται κατέκτησαν ἀλληλοδιαδόχως ἀπὸ τοῦς μουσουλμάνους ἀγάδες τοῦ Μαργαριτίου 60 περίκου ἕτερα χωρία ἐσπαρμένα εἰς τὰς πεδιάδας τὰς ἐκτεινομένας ἐν διαστήματι 4 ἢ 5 λευγῶν περὶ τὸ ὄρος καὶ ἔχοντα κατοίκους περὶ τοὺς 7,000. Καὶ οἱ μὲν τῶν ἀρχικῶν ἰδρυμάτων κάτοικοι ἐκαλοῦντο *Σουλιῶται*· οἱ δὲ τῶν κατακτηθέντων χωρίων, *Παρασουλιῶται*. Οἱ πρῶτοι ἦρχον τῆς ἐμοσπονδίας· οἱ δεῦτεροι ἦσαν ὑποτελεῖς αὐτῶν. Οἱ πρῶτοι ἦσαν διηρημένοι εἰς γενεάς· ἡ φάραξ ἐξ ὧν εἰς μὲν τὸ Σοῦλι ὑπῆρχον 19, εἰς δὲ τὴν Κιάφαν 4, εἰς δὲ τὸ Ἀθαρίκον καὶ τὴν Σαμωνίβαν καὶ τὸ Ἀλσοχώρι καὶ τὴν Γαρνάλαν ἀνὰ 3, εἰς δὲ τὸ Τσικοῦρι 5, εἰς δὲ τὸ Περιχάτι, τὴν Βίλιαν καὶ τὸ Τσεφλίκι ἀνὰ 2 καὶ εἰς τοὺς Κοντάτας 1. Ἐν ὅλοις λοιπὸν αἱ φάραι ἦσαν 47. Πάσης φάραξ δὲ προϊστάτο ὁ ἐπιστημότερος ἢ ἀνδρεσιότερος αὐτῆς ἀνὴρ, ὅστις καὶ διώκει τὰ κατ' αὐτήν. Οἱ δὲ προϊστάμενοι οὗτοι τῶν 47 φαρῶν ἀπετέλουν τὸ γενικὸν συνέδριον ἐν ᾧ ἀπεφασίζοντο τὰ κοινὰ τῆς ἐμοσπονδίας πράγματα. Ἐν καιρῷ πολέμου οἱ κάτοικοι τῶν 7 χωρίων εἰσέρχοντο εἰς τὰ ἀρχικά 4· ἐκ δὲ τῶν λοιπῶν 60, μόνοι οἱ ἐπ' ἀνδρεία διακεκριμένοι ἐγίνοντο δεκτοὶ εἰς τὸ ἄσυλον ἐκεῖνο. Οἱ ἄλλοι ἔμενον εἰς τὰ χωρία αὐτῶν, τὸ μὲν διότι ἀν' προσήρχοντο καὶ οὗτοι εἰς τὸ Σοῦλι, ᾗθελεν ἐπέλθει δεινὴ τροφῶν καὶ πολεμεφοδίων ἔλλειψις, τὸ δὲ διότι συμφερώτερον ἐλογίζετο νὰ ἐξακολουθῶσι καλλιεργοῦντες τοὺς ἀγρούς αὐτῶν, αὐτοὶ τε οὕτω τρεφόμενοι καὶ εἰς τοὺς Σουλιώτας παρέχοντες κρύφα τροφάς.

Ἐν καιρῷ εἰρήνης οἱ Σουλιῶται ἐπλήρωναν εἰς τὴν Πύλην τὸν συνήθη τῶν βασιλέων φόρον, ὃ ἐστὶ τὸ χαράτζι εἰς χρήματα, καὶ πλὴν τούτου τὸ δέκατον τῶν ποιμνίων αὐτῶν, τοῦ βουτύρου καὶ τοῦ τυροῦ. Ἀρ' ἑτέρου εἰσέπραττον τὴν αὐτὴν δεκάτην καὶ τὸ αὐτὸ χαράτζι ἀπὸ τῶν κατακτηθέντων ὑπ' αὐτῶν χωρίων· ὥστε ἦσαν ἀρχοντες ἅμα καὶ ἀρχόμενοι. Οὐδὲ τοῦτο ἦρκει· ἀλλὰ παρεκτὸς τοῦ φόρου ὃν εἰσέπραττον παρὰ τῶν κατακτηθέντων, ἐπληρώνοντο καὶ ἰδίαν χρηματικὴν εἰσφορὰν ὑπὸ τῶν γειτόνων ἀγάδων καὶ πασάδων, ἵνα μὴ λεηλατῶσι τὰ κτήματα αὐτῶν. Ἀλλ'

εἶναι περιττόν νά προσθέσωμεν, ὅτι σπανίως διετέλουν ἐν εἰρήνῃ, μάλιστα ἀφ' ἧς ἐποχῆς ἡ ἡγεμονία τῆς Ἡπειροῦ περιῆλθεν εἰς χεῖρας τοῦ Ἀλῆ πασᾶ. Ὅθεν ὁ βίος τῶν Σουλιωτῶν οὐδέποτε ἀπέβη βιομηχανικός ἢ ἐμπορικός ἢ λόγιος, ὅπως ὁ βίος τῶν ἄλλων ἐλληνικῶν κοινοτήτων. Τὸ κύριον αὐτῶν ἐνασχόλημα ἦτο ὁ πόλεμος ἢ ἡ πρὸς πόλεμον παρασκευή. «Κανένας καμμίαν τέχνην ἢ πραγματεῖαν δὲν μεταχειρίζεται, λέγει ὁ Περρίκιδης περὶ αὐτῶν, παρὰ ὅλη τους ἢ γύμνασις παιδιόθεν εἶναι εἰς τὰ ἄρματα με αὐτὰ τρώγουν, με αὐτὰ κοιμοῦνται καὶ μ' αὐτὰ ζυπνοῦν.» Οὐδὲ περὶ τὴν γεωργίαν ἡσχολοῦντο, ἀλλὰ ἐτρέφοντο, ὡς προείπομεν, διὰ τῆς ἐργασίας τῶν 60 ὑπακειμένων χωρίων. Ὅθεν πᾶσα αὕτη ἡ συμπολιτεία ὁμοίαζε πολὺ πρὸς τὸ ἀρχαῖον σπαρτιατικὸν πολίτευμα· αἱ δὲ σχέσεις μεταξὺ τῶν 11 ἀρχικῶν χωρίων καὶ τῶν κυριευθέντων 60 ἀνακαλοῦσι παραδόξως εἰς τὴν μνήμην ἡμῶν τὰς μεταξὺ Σπαρτιατῶν καὶ περιοίκων σχέσεις.

Ἦσαν δὲ οἱ Σουλιῶται κράμα Ἑλλήνων καὶ ἐξελληνισθέντων Ἀλβανῶν καὶ εἰς τῶν ἐπιφανεστέρων γόνων τοῦ συνοικιστοῦ τῶν δύο φυλῶν τοῦ ἀπὸ τῆς 14 ἑκατονταετηρίδος ἀρξαμένου καὶ τελουμένου μέχρι τῆς σήμερον. Ἡ ἄλβανικὴ ἐκράτυνε τὸ μάχιμον τῆς ἐλληνικῆς πνεύμα, ἡ δὲ ἐλληνικὴ ἐνεφύσησεν εἰς τὴν ἄλβανικὴν τὰ εὐγενέστατα αἰσθήματα τῆς φιλοπατρίας, τῆς φιλομαθείας καὶ τῆς εὐνομίας. Τὰ δύο κάλλιστα προΐοντα τοῦ συνδυασμοῦ τούτου ὑπῆρξαν οἱ Σουλιῶται ἐπὶ τῆς Στερεᾶς, οἱ Ὑδραῖοι καὶ οἱ Σπετσιοῦται κατὰ θάλασσαν. Ἀλλ' ἐὰν οἱ Σπετσιοῦται καὶ οἱ Ὑδραῖοι κατὰ πρῶτον ἐκλείσθησαν ἐν τῇ τελευταίᾳ ἐπαναστάσει, οἱ Σουλιῶται οἵτινες ἐβαψαν ἐν αὐτῇ διὰ τοῦ αἵματος των τοσαῦτα ἐγδοξα πεδία τῆς μάχης, εἶχον, καθάπερ γνωρίζομεν ἤδη, ἀναγγεῖλει πρὸ καιροῦ τὸ τι ἡδύναντο νά πράξωσιν.

Ἐν Ἡπειρῷ δὲ ὑπῆρχον καὶ ἄλλαι πολλαὶ ὁμοσπονδίαὶ εἰρηνικώτεραι καὶ ὁμοιάτεραι πρὸς τὰς αὐτονόμους κοινότητας τῆς Θεσσαλίας καὶ τῆς Μακεδονίας. Πρὸς βορρᾶν τῶν Ἰωαννίνων, ὀπισθεν τοῦ ὄρους τοῦ καινῶς καλουμένου Ματσουκέλι, ἐν διαστήματι πέντε περίπου ὥρῶν ἀπὸ τῆς πρωτευούσης ἐκείνης ἀπαντῶμεν τὴν ἐπαρχίαν Ζαγόρι, ἥτις συνέκειτο ἐκ 40 ἐλληνικῶν χωρίων. Τῶν χωρίων τούτων πρωτεύον ἦτο τὸ Καπέσσοδον ἐν

τῶ ὁποίῳ διέτρεβε καὶ ὁ πρῶτος αὐτῶν ἡ δημογέρον. «Οἱ ἐγκάτοικοι, λέγει ὁ Ἀνθιμος Γαζῆς, εἶναι φιλόκαλοι, φιλοπάτριδες, γενναῖοι, ἀγχινοὺς ἔστιν ὅτε καὶ αὐτοφρεῖς ἱατροὶ, τὸ ὅποιον τοῦτο ἀποδεικνύει τὴν ἐμφυτον αὐτῶν πρὸς τὰς μαθήσεις διάθεσιν.» Πρὸς ἀνατολὰς τῶν Ἰωαννίνων ἐν διαστήματι ἀπὸ τῆς πόλεως ταύτης ὡρῶν 8 περίπου, εἰς τὴν δυτικὴν ὑπώρειαν τῆς Ἰνδου, ἔκειντο δύο μεγάλαι χωρίων ὁμάδες καλούμεναι μὲν Βλαχοχώρια, οἰκούμεναι δὲ ὑπὸ ἀνθρώπων οἵτινες ἴσως κατήγοντο ἐκ Βλάχων ἢ ἦσαν μετὰ Βλάχων ἀναμειγμένοι, ἐλάλουν ὁμοῦ τὴν ἐλληνικὴν ὡς ἰδιὰν γλῶσσαν. Τὰ Βλαχοχώρια ταῦτα ἦσαν διηρημένα εἰς δύο κοινότητας ὁμοσπονδίας, ἐξ ὧν τῆς μᾶλλον προέστατο ἡ κώμη ἡ καλουμένη Καλαβρύτη, τῆς δὲ ἐτέρας ἡ Συράκω. Ἐκαστὸν χωρίον εἶχε τοὺς ἰδίους κοινοτικοὺς ἀρχοντας, ἀλλὰ ἐξηρτάτο ἡ ἀπὸ τῆς μιᾶς ἢ ἀπὸ τῆς ἄλλης τῶν δύο κωμῶν ἐκ τῶν ὁποίων ἡ Συράκω εἶχε 42 χωρία εἰς αὐτὴν ὑποτεταγμένα καὶ ἦτο, ὡς φαίνεται, αὐτοτελεστέρα τῆς Καλαβρύτης, ἥτις, ἐὰν πιστεύσωμεν τὸν Ἀνθιμον Γαζῆν, ἐξηρτάτο πάλιν ἀπὸ τὸν δημογέροντα τοῦ Ζάγοριου. Μετήρχοντο δὲ τὰ χωρία ταῦτα πολλὴν ἐμπορίαν ναυτικῶν καπῶν καὶ πολλοὶ τῶν κατοίκων αὐτῶν ἦσαν ἐπὶ τούτῳ διεσπαρμένοι εἰς ὅλας τὰς παραλλοὺς πόλεις τῆς Εὐρώπης μέχρι καὶ αὐτῶν τῶν Ἡρακλείων στηλῶν. Ἀπεδῆμον ὁμοῦ πάντοτε ἐπὶ σκοπῷ καλινοστίας καὶ ἐπαναρχόμενοι συναπεκόμεζον περιουσίας λόγου ἀξίας 100 καὶ 200,000 χρυσῶν, μετὰ δὲ τῶν περιουσιῶν πολλὰ τοῦ πολιτισμοῦ ἀγαθὰ, ἰδίως δὲ βιβλιοθήκας πολυτέλους. Δυστυχῶς δ' Ἀλῆ πᾶσαις ἡγωνίσθη νὰ καταστρέψῃ ἀπάσας ταύτας τὰς ὁμοσπονδίας, ὅπως ἔπραξε καὶ ὡς πρὸς τὰ Ἀμπελάκια, καὶ ἐπέτυχεν ἐξαίρεσει μόνης τῆς περὶ τὸ Πῆλιον ὄρος Ζαγοράς, ἥτις κατέρωθσε καὶ ἐπὶ τούτου νὰ διατηρήσῃ τὴν αὐτονομίαν. Πάντα δὲ τὰ ἄλλα χωρία τῆς Θεσσαλίας καὶ τῆς Ἠπείρου ἡναγκάσθησαν τότε νὰ θυσιάσωσι τὴν ἀνεξαρτησίαν αὐτῶν καὶ νὰ γίνωσιν ἰδιοκτησία τοῦ τυράννου ἐκείνου ἡ τζιφλίκια, καθὼς τότε ἐλέγοντο, ἵνα μετριάσωσιν ὁπωςοῦν τὰς κατακτίσεις τὰς ὁποίας παρ' αὐτοῦ ἐπασχον· καὶ τὸ ἐτι δυστυχέστερον, δὲν ἀνέκτησαν τὴν προτέραν αὐτονομίαν μετὰ τὴν πτώσιν τοῦ Ἀλῆ πᾶσα, ἀλλὰ παρέμειναν

ἰδιοκτησίαι ἢ ἰσχυρῶν ἀγάδων ἢ τῆς ὁσμανικῆς κυβερνήσεως.

Ἐν Πελοποννήσῳ αὐτόνομος δὲν ὑπῆρχεν εἰμὴ ἡ Μάνη. Πρὸ τῆς ἐν ἔτει 1770 ἐπαναστάσεως τὸ μόνον σημεῖον τῆς ὑποταγῆς τῶν Μανιατῶν εἰς τὴν Ὑψ. Πύλιν ἦτα φόρος ἐτήσιος 4000 γροσίων, ὅς τις πιθανώτατα οὐδὲ ἐπληρώνετο ποτέ. Κατὰ δὲ τὰ λοιπὰ ἦσαν ὅλως ἀνεξάρτητοι καὶ εἶχον καθ' ὅλα ἰδίαν διοίκησιν. Πᾶσα πόλις, πᾶσα κώμη καὶ πᾶν χωρίον εἶχε προϊστάμενον ὑπὸ τοῦ λαοῦ ἐκλεγόμενον, καλούμενον δὲ ἐνταῦθα καπετάνογ. Καὶ ἦτο μὲν ἅπασα ἡ Μάνη διαιρεμένη εἰς τέσσαρα τμήματα ἡ μεγάλας καπετανίας, τὴν Ζαρνάταν, τὸν Ζυγὸν, τὰ Κακεδούλια καὶ τὸ Σκουτάρι, ὧν ἐκάστης πρῶστατο πάλιν εἰς ἀνώτερος καπετάνος. Οὐκ ὀλίγαι ὁμῶς καπετανίαι πόλειν καὶ κωμῶν ὑπήγοντο ἀμέσως εἰς τὸν ἀνώτατον τῆς ὁμοσπονδίας ἀρχοντα, περὶ οὗ μετ' ὀλίγον, ἡ καὶ ὅλως ἐλεύθεραι καὶ ἀνεξάρτητοι ἦσαν, μετ' εἰς τὸν ἀρχοντα ἐκεῖνον δηλαδὴ ὑπαγόμεναι. Τὸ σύνολον τῶν καπετανέων τῆς Μάνης ἀπετέλει τὸ συμβούλιον ἐν ᾧ ἐσυζητοῦντο καὶ ἀπεφασίζοντο πᾶσαι τῆς χώρας αἱ ὑποθέσεις. Τοῦ δὲ συμβουλίου ἡγεῖτο καπετάνος διὰ πλειονοψηφίας ὑπὸ τῶν λοιπῶν ἐκλεγόμενος καὶ ἐπικαλούμενος ἀρχηγὸς τῶν καπετάνων ἡ ἀνώτερος καπετάνος. Ἡ ὁσμανικὴ κυβέρνησις οὐδόλως τότε ἀνεμ-γνύετο εἰς τὰ τῆς ἐκλογῆς αὐτοῦ μόνος ὁ Μουσταφᾶ Κιοπριλῆς κατώρθωσεν, ὡς εἶδομεν, ἐν ἔτει 1690 νὰ ἐπεμβῇ εἰς τὸν διορισμὸν τοῦ ἀρχοντος ἐκεῖνου προχειρισάμενος μπεῦν τῆς Μάνης τὸν Λι-βέριον Γερακάρην. Ἀλλὰ μετὰ τὴν ἀτυχῆ ἐκδοαὶν τῆς ἐπαναστά-σεως τοῦ 1770 ἡ μᾶλλον μετὰ τὴν ὀλοσχερῇ κατατρόπωσιν τῶν ἐπὶ δεκαετίαν περίπου δεσποσάντων τῆς χερσονήσου Ἀλβανῶν, ἐτροπολογήθησαν ἐν πολλοῖς αἱ μεταξὺ Μανιατῶν καὶ Ὑψ. Πύ-λης σχέσεις. Ὁ ἐτήσιος φόρος ἀνεβιβάσθη εἰς 15,000 γροσίων, ὃ δὲ προϊστάμενος τῶν καπετανέων διαρρίζετο ἤδη τακτικῶς ὑπὸ τοῦ σουλτάνου διὰ βίου ἐκ τῶν ἐγχευρίων καὶ προσηγορευέτο μπεῦς. Ἡ ἀλήθεια ὁμῶς εἶναι ὅτι ὁ διορισμὸς οὗτος οὐδὲν ἄλλο ἦτο ἢ ἀπλὴ ἐπικύρωσις τοῦ ὑπὸ τῶν Μανιατῶν ἐκλεγομένου ἀρ-χηγοῦ, διότι καὶ ἔκτοτε ὡς πρότερον οἱ Μανιαῖται δὲν ἐπέειθοντο ἀ ὑποταχθῶσιν εἰμὴ εἰς προϊστάμενον ἐλευθέρως ὑπ' αὐτῶν τού-

των ἀναδειχθέντα. Ὁ ἄρχων οὗτος προσέθετε συνήθως τὴν ὑπὸ τῆς Πύλης ἐπιτραπείσαν αὐτῷ προσηγορίαν εἰς τὸ κύριον αὐτοῦ ὄνομα, ἐπικαλούμενος Τζανέτμπεϋς, Πετρόμπεϋς καὶ οὕτω καθέξῃς. Ἔργον δὲ αὐτοῦ ἦτο νὰ εἰσπράττῃ τοὺς ἀναγκαίους φόρους, νὰ πέμπῃ ἐξ αὐτῶν τακτικῶς κατ' ἔτος 15,000 γρόσια πρὸς τὸν καπετὰν πασᾶν εἰς Κωνσταντινούπολιν, καὶ νὰ ἐπιμελῇται τὴν τάξιν καὶ τὴν ἡσυχίαν τῆς χώρας, ὣν ἐπὶ τούτῳ ἀνώτατος ἀρχηγὸς τῆς ἐνόπλου δυνάμεως. Σημειωτέον ὅμως, ὅτι οὔτε αὐτὸς οὔτε ἄλλος τις τῶν καπετάνων εἶχε τὴν ἐλαχίστην δικαστικὴν δικαιοδοσίαν εἴτε ἐπὶ τῶν ἀστικῶν εἴτε ἐπὶ τῶν ποινικῶν ὑποθέσεων. Τὰ περὶ τούτου ἦσαν ἀνατεθειμένα ἢ εἰς τὴν αὐτοδικίαν ἢ εἰς τὰ οἰκογενειακὰ συμβούλια. Προλειμένης ἀστικῆς ἢ ποινικῆς ἀπαιτήσεως, ἐὰν ὁ ἀπαιτῶν δὲν προετίμα νὰ διεκδικήσῃ αὐτὴν ἐνόπλιως, συνεκαλεῖτο τὸ οἰκογενειακὸν συμβούλιον τῶν δύο ἀντιδίκων μερῶν, ἵνα διαλλάξῃ αὐτοὺς ἢ κρίνῃ περὶ τοῦ δικαίου. Ὁ δὲ Μάουρερ βεβαιοῖ, ὅτι ἔτι αὐτοῦ ἀντιδισιλεύοντος ἐν Ἑλλάδι τῷ 1834, ἐψηφίσθη ὑπὸ τοιοῦτου οἰκογενειακοῦ συμβουλίου θανατικὴ ἀπόφασις, ἥτις καὶ ἀμέσως ἐξετελέσθη.

Ἡ μανιατικὴ λοιπὸν δημοσπονδία δὲν εἶχεν ἀναλογίαν τινὰ εἰμὴ πρὸς τὴν σουλιωτικὴν, ἐντελῶς διαφέρουσα τῶν ἄλλων ὧσων προεμνησμενέσαμεν. Διατελέσασα δὲ τὸ κύριον ὁρμητήριον πολλῶν προηγουμένων κινήματιων, καθάπερ διὰ μακρῶν ἐν τοῖς προτέροις ἱστορήσαμεν, μετέσχε καὶ τῆς τελευταίας ἐπαναστάσεως καὶ ἰδίως ἐν αὐτῇ διεπρέψε διὰ τῆς γενεᾶς τῶν Μαυρομιχαλαίων,

Ἐκ τῶν κοινοτήτων ἐπὶ τῶν ὁποίων πλειότερον ἐπενήργει ἡ ὁσμаниκὴ κυριαρχία ἠὺδοκίμησαν μὲν καὶ ἄλλαι, ἀλλὰ ὀνομαστότεραι ὑπῆρξαν ἡ τῶν Ἰωαννίνων, ἡ τῆς Λεβαδείας, ἡ τῆς Χίου καὶ αἱ πελοποννησιακαὶ κοινότητες. Ἔτι ἀπὸ τῆς 17 ἑκατονταετηρίδος οἱ Ἰωαννῖται ἐσύστησαν οἴκους ἐμπορικοὺς ἐν τῇ ἄλλοδαπῇ μὲν εἰς Ἑνετίαν καὶ εἰς Μόσχαν, ἐν Τουρκίᾳ δὲ εἰς Λάρισσαν καὶ Κωνσταντινούπολιν, καὶ κτησάμενοι πλοῦτον πολὺν ἐπὶ μακρὸν χρόνον ὑπὲρ πάντας τοὺς ἄλλους ἀνεδείχθησαν μεγαλοφρονέστεροι περὶ τὴν ἐμψύχωσιν τῆς παιδείας οὐ μόνον ἐν τῇ γενεᾷ αὐτῶν πόλει ἀλλὰ καὶ καθ' ἅπασαν τὴν Ἑλλάδα. Ἐνεκα

τῆς τυραννίας τοῦ Ἀλῆ πασᾶ ἡναγκάσθησαν πολλοὶ ἐξ αὐτῶν νὰ μείνωσιν ἐν τῇ ξένῃ, ἀλλ' οὐδέποτε ἔπαυσαν μερμυνῶντες περὶ τῆς ἰδίας πατρίδος. Ἡ δὲ Χίος καὶ τοὶ περιλαμβανόμενα κατοίκους Ὀσμανίδας καὶ ὑποκύπτουσα εἰς ἴδιον ὁσμάνιδην· διακητὴν, δὲν ἐμαρπνῆθη ὅπως αἱ ἄλλαι μεγάλαι τοῦ Αἰγαίου νῆσοι, ἀλλὰ διὰ τῆς φιλεργίας καὶ τῆς εὐφυίας τῶν κατοίκων αὐτῆς ὑδαιμόνησεν ἐπὶ χρόνον μακρὸν· μάλιστα δὲ ἀπὸ τοῦ τέλους τῆς παρελθούσης ἑκατονταετηρίδας ὅτε οἱ Χίοι ἐπιδαθέντες εἰς τὴν μεγάλην ἐμπορίαν ἱδρυσαν καταστήματα εἰς ὅλα σχεδὸν τὰ παράλια τῆς Εὐρώπης καὶ ἀνεδείχθησαν οἱ κράτιστοι τῶν Ἑλλήνων ἐπὶ μεγαλεπηθάλῳ κερδοσκοπικῷ πνεύματι. Ἐν δὲ τῇ ἰδίᾳ πατρίδι καὶ περ σφόδρα ὀλιγαρχικῶς, ὡς εἶδομεν, ἐπολιτευόμεντο, διέπρεψαν ἐπὶ τῇ συνέσει καὶ τῇ ὁμοφροσύνῃ μεθ' ἧς διεξήγαγον τὰ τῆς κοινότητος πράγματα. Ἀνάλογόν τι, ὡς πρὸς τὴν τῆς κοινότητος διοίκησιν, συνέβαινε καὶ ἐν Λεβαδείᾳ. Οἱ πρόκριτοι τῆς πόλεως ταύτης ἀπετέλουν εἰδὸς τι ἀγαθῆς ἀριστοκρατίας ἕως προῖστατο εἰς δημογέρων, ὅστις ἐπεριδόμενος ἐπὶ σῆς κοινῆς θελήσεως τῶν συμπολιτῶν οὐ μόνον τὰ τῆς κοινότητος διώκει συνεπῶς ἀλλὰ καὶ κατὰ πάσης ἐπεμβάσεως τοῦ ἀντιπροσώπου τῆς ξένης κυριαρχίας ἰσχυρῶς ἐπροστάτευε τὴν ἰδίαν πατρίδα, παραλαμβάνων ἐπὶ τούτῳ χρείας τυχούσης συμπράκτορας καὶ 6 ἢ 10 ἐκ τῶν προκριτωτέρων ἀρχόντων. Τοσαύτη δὲ ὑπῆρξεν ἡ ὁμοφροσύνη αὐτῶν, ὥστε οὐδ' αὐτὸς ὁ Ἀλῆ πασᾶς ἡδυνήθη νὰ διασεύσῃ αὐτὴν, καὶ κατεπίεσε μὲν πῇ πόλιν πολλάκις, ἀλλὰ οὐδέποτε εὗρεν ἀφορμὴν ν' ἀφανίσῃ αὐτήν. Αἱ δὲ πελοποννησιακαὶ κοινότητες, ὣν τὰς πολίτας σχέσεις πρὸς τοὺς διαφόρους ἀντιπροσώπους τῆς ὁσμανικῆς κυριαρχίας προεξεθέσαμεν ἀνωτέρω, ἀνέδειξαν δι' αὐτὸ τοῦτο προεστούς ἀσκηθέντας ὅπως οὖν περὶ τὰ πολιτικὰ πράγματα. Καί τινες τῶν ἀνδρῶν τούτων διεκρίθησαν ἐπὶ ἐμπειρίᾳ οὐ μόνον ἀλλὰ καὶ ἐπὶ φιλοπατρίᾳ κατὰ τὴν ἐπανάστασιν τοιαῦτοι δὲ ἐγένοντο πρὸ πάντων τῶν ἄλλων οἱ δύο Ζαΐμαι, ὁ Ἀσπμάκης καὶ ὁ υἱὸς αὐτοῦ Ἀνδρέας.

Τοσαῦτα ἡδυνάμεθα νὰ εἰπώμεν ἐνταῦθα περὶ τῶν ἐπὶ τῆς τουρκοκρατίας κοινοτήτων. Ἐκ τῆς βραχείας μὲν ἀλλ' ὅσον οἶόν

τε ἀκριβοῦς ἐκθέσεως ταύτης τῶν πραγμάτων ἐξαγεται νομίζομεν, ὅτι τὸ ἐλληνικὸν ἔθνος κέκτηται ἐξαιρετικὸν τὸ πνεῦμα τῆς κοινοτικῆς διοικήσεως. Ἰδιόμορον κατὰ τινὰς τύπους καὶ τρόπους διεξήγαγεν αὐτὴν. Εἴτε διὰ καθολικῆς εἴτε διὰ περιορισμένης, εἴτε δι' ἀμέσας εἴτε δι' ἐμμέσου ψηφοφορίας, εἴτε διὰ πραγματικῆς ἐκλογῆς, εἴτε δι' ἀπλῆς συναινέσεως καὶ σιωπηρᾶς κυρώσεως τῶν πολλῶν, ἐπραξεν ἐπὶ τουρκοκρατίας πολλὰ καὶ μεγάλα ἐν τῷ κοινοτικῷ αὐτοῦ βίῳ. Ἐνα μόνον σκόπελον δὲν ἠδυνήθη νὰ διαφύγῃ, τὴν στάσιν καὶ τὴν διχόνοιαν, ὡς ἐκ τῆς ὁποίας ἠναγκάσθη πολλάκις καὶ ἐπικαλεσθῆ τὴν ἐπέμβασιν καὶ αὐτῆς τῆς ὁσμανικῆς ἐξουσίας. Ἀλλὰ δὲν θέλομεν καταπαύσει ἐτι τὸν περὶ καινοτήτων λόγον, διότι καθήκον ἡμῶν νομίζομεν νὰ προσθέσωμεν εἰδικώτερα τινὰ καὶ περὶ τῆς πόλεως ἐκείνης, ἥτις εἰ καὶ μὴ διατελέσασα ἐκ τῶν ἐμφανεστέρων πρὸ τῆς ἐπαναστάσεως, διὰ τὸ μέγα ὄρος ἱστορικὸν ὄνομα τοῦ ὅποιον φέρει ἐν τῇ ἀρχαιότητι καὶ τῷ ἀξίῳμα ὅπερ ἀνεκνήσκατο ἐν τῷ νεωτέρῳ ἑλληνισμῷ, φυσικὸν εἶναι νὰ προκαλῇ τὴν περιέργειαν παντὸς Ἑλλήνος περὶ τῆς τύχης αὐτῆς κατὰ τοὺς ἐν τῷ μετὰξὺ χρόνους. Καὶ πῶς μὲν εἶχον αἱ Ἀθῆναι κατὰ τὸν μέσον αἰῶνα, διεκλίσσμεν ἄλλοτε ἐκ διαλειμμάτων πολλάκις τῶν δὲ θέλομεν εἰπεῖ τινὰ περὶ τῆς ἐπὶ τουρκοκρατίας καταστάσεως αὐτῶν. Ὁ Γάλλος Guillet ἐδηροσύσευ κατὰ τὸ δευτέρον ἡμῶν τῆς ἐπτακαιδεκάτης ἑκατονταετηρίδος ἐν Ἱαρισίσις σύγγραμμα ἐπιγραφόμενον Ἀρχαῖαι καὶ Νεαὶ Ἀθῆναι, ὅπερ συνετάχθη δῆθεν ὑπὸ τοῦ ἐπισκεψαμένου τὴν Ἑλλάδα (τὰς δὲ Ἀθῆνας ἰδίως πὸν φεβρουάριον τοῦ 1669) ἀδελφοῦ αὐτοῦ de la Guilletière, ἀληθῶς ὅμως συνεγράφη ὑπὸ αὐτοῦ τούτου τοῦ Guillet μηδέποτε ἐλθόντος εἰς τὴν Ἑλλάδα. Οὐδὲν ἦν τὸ ἔργον κέκτηται πολλὴν ἀξίαν, διότι ἀπηρτίσθη ἐπὶ ταῖς εἰδήσεσιν αὐτοπτεῶν μαρτύρων, τῶν ἐν Ἀθῆναις τότε ἐνοικούντων Γάλλων καπουκίων. Εἰμπορεῖ μάλιστα νὰ εἴπῃ τις, ὅτι εἶναι ἀκριβέστερον πολλῶν ἄλλων πραγματικῶν περιηγήσεων κατὰ τοῦτο, ὅτι οἱ μὲν περιηγητὰι μικρὸν ἐν τῇ χώρᾳ διατρίβοντες πολλάκις περιπίπτουσιν εἰς ποικίλας πλάνας, ἐνῷ οἱ καπουκιοὶ, οἰκούντες πρὸ καιροῦ ἐν Ἀθῆναις καὶ διαφόρους ἔχοντες τρόπους νὰ γνωρίσωσι τὰ πράγματα καὶ τὰ πρόσωπα, παρέρχον πολλὴν ἀσφαλεστέ-

ρας πληροφορίας εἰς τὸν συγγραφεὰ ἡμῶν ὅστις ἠκολούθησεν αὐ-
τὰς πιστῶς. Τοῦτον λοιπὸν θέλομεν λάβει ὁδηγὸν ἐπιχειροῦντες
νὰ δώσωμεν ἑννοιάν τινα τῆς τῶν Ἀθηνῶν καταστάσεως περὶ τὸ
1670. ἦτοι ἐν ταῖς παραμοναῖς τῶν χρόνων καθ' οὓς κατεκτήθη
ἐπ' ὀλίγον ὑπὸ τῶν Ἑνετῶν καὶ ἑρράγη ὁ πρότερον ἀκέραιος σω-
ζόμενος Παρθενών. Ἡ πόλις, λέγει, κατοικεῖται ὑπὸ 15 ἑως
16,000 ψυχῶν, ἐξ ὧν μουσουλμάνοι εἶναι 1000 ἢ τὸ πολὺ 1200.
Εἰς Ἰουδαίους δὲ οὐδέποτε ἐπετράπη νὰ διαμείνωσιν ἐν αὐτῇ, εἰ
καὶ εἰσι πολυάριθμοι εἰς Θήβας καὶ εἰς Χαλκίδα. Ἄνδρες καὶ
γυναῖκες εἶναι εὐπαγεῖς καὶ εὐρωστοί, ὁμιλοῦσι δὲ τὴν ἀκρίβτε-
ρον παρεφθαρμένην γλῶσσαν τῆς Ἑλλάδος. Εἶναι ἀληθές ὅτι
ἄδουσι μᾶλλον ἢ λαλοῦσιν, ὁ δὲ ἥχος τῆς φωνῆς τῶν ἔχει τι τὸ
σκαῖον ἐξ οὗ πιθανῶς ἐρέθη ὑπὸ πολλῶν ὅτι ἀγροῖως διαλέγον-
ται. Ἀλλὰ παρομιῶδες τὴν σήμερον εἶναι παρὰ τοῖς Ἑλλησιν,
ὅτι ἕνα ὁμιλῆται καλῶς ἢ γλῶσσα αὐτῶν ἀπαιτεῖται λέξις μὲν
τῶν Ἀθηνῶν, ἥχος δὲ φωνῆς τοῦ Ναυπλίου, διότι τὸ Ναύπλιον
φωμίζεται ὑπὲρ πᾶσαν ἄλλην ἐλληνίδα πόλιν διὰ τὸ γλυκὺ καὶ
τὸ ἀπλαστον τῆς φωνῆς τῶν κατοίκων αὐτοῦ. Τὴν ἐλληνικὴν δὲ
ὁμιλοῦσι καὶ οἱ μουσουλμάνοι τῶν Ἀθηνῶν, οἵτινες δὲν γινώ-
σκουσι τῆς τουρκικῆς εἰμῆ-τάς ἐπτά ἢ ὀκτὼ λέξεις ὅσαι ἀποτε-
λοῦσι τὴν ὁμολογίαν τῆς πίστεως αὐτῶν καὶ προσέτι ἐνδύονται
ἀπαραλλάκτως ὅπως οἱ Ἑλληνες, ἐξαίρεσει τοῦ καθουκίου. Αἱ
τουρκίδες μάλιστα οὐδόλως διακρίνονται τῶν ἐλληνίδων κατὰ τὸν
ἱματισμόν.

Ἡ πόλις δὲν ὑπήγετο εἰς πασάν, ἀλλὰ ἐξηρτᾶτο ἀπὸ τὸν
κισλάρ-άγασιν ἦτοι τὸν ἀρχιευνούχον τοῦ βασιλικῆς στρατοῦ,
ὅστις ἀντεπροσωπεύετο ὑπὸ τριῶν ἀξιοματικῶν τὸν βεεβόδαν,
ἦτοι τὸν δικαιοκτὴν τῆς πόλεως, τὸν διασδάρην ἦτοι τὸν προύραρ-
χον τῆς ἀκροπόλεως, καὶ τὸν καδῆν. Τὰ δὲ τῶν χριστιανῶν
πράγματα διωκοῦντο ὑπὸ 24 δημογερόντων ἐκ τῶν προκριωτέ-
ρων χριστιανικῶν οἰκογενειῶν. Οἱ δημογεράντες διαρίζοντο διὰ
βίου καὶ ἡ χρεύσασα αὐτῶν θέσις ἀνεπληροῦτο διὰ τῆς ψήφου
τῶν ἐπιζώντων. Οἱ μᾶλλον λόγου ἄξιοι ἐκ τῶν προκρίτων τού-
των ἦσαν οἱ δύο Παλαιολόγοι, Σταμάτης καὶ Γιάννης, οἱ δύο Βε-
νιζέλοι, Γιάννης καὶ Δημήτριος, ὁ Δημήτριος Περούλῃς, οἱ δύο

Σκληροί, Λεονάρδος καὶ Δημήτριος, ὁ Δημήτριος Μακολός, ὁ Παναγιώτης Καβδαλλάρης, οἱ Μπενκλδοί, ὁ Σταμάτης Χαλκοκονδύλης καὶ ὁ Καπετανάκης, ὅςτις ἦτο πλούσιος ἔμπορος ὀμιλῶν ἄριστα τὴν ἰταλικὴν καὶ φιλικῶς διακείμενος πρὸς τοὺς Φράγκους. Οἱ δημογέροντες διεκρίνοντο τῶν ἄλλων κατοίκων διὰ τῶν μικρῶν πέλων τοὺς ὁποίους ἔφερον, συνεδρίαζον δὲ ὅτε παρὰ τοῖς Παλαιολόγοις, ὅτε παρὰ τοῖς Καπετανάκαις, ἐνὶ λόγῳ παρὰ τῷ ἀρχαιοτέρῳ ἢ τῷ ἐπισημοτέρῳ ἐξ αὐτῶν. Ὁ γραμματεὺς ἐφύλαττε τὰ πρωτόγραφα ὅλων τῶν συμβολαίων ὅσα συνωμολογοῦντο μεταξὺ τῶν χριστιανῶν τῆς πόλεως περὶ ἀγορᾶς καὶ πωλήσεως οἰκῶν ἢ ἄλλων ἀκινήτων. Τὰ συμβόλαια ταῦτα ὑπεβάλλοντο μὲν εἰς τὴν ἐπικύρωσιν τοῦ καδῆ, ὅπως καὶ ἡ ἐκλογὴ τῶν δημογερόντων, ἀλλὰ τοῦτο ἐγένετο κατὰ τύπον μόνον, διότι αἱ ἐπιτόπιοι ὀσμανικαὶ ἀρχαὶ ἤκιστα ἀνεμιγνύοντο εἰς τὰ τῶν χριστιανῶν πράγματα. Ὅσάκις δὲ ἐξετρέποντο εἰς τυραννίαν τινὰ ἢ ἀδικίαν, οἱ πρόκριτοι πέμποντες εἰς Κωνσταντινούπολιν ἀντιπροσώπους πρὸς τὸν ἀρχιευνούχον, ἐπετύγγανον τὴν ἀνάκλησιν τοῦ βοεβόδα καὶ τῶν ἄλλων παρεκτραπέντων, πολλάκις δὲ καὶ τὴν τιμωρίαν αὐτῶν. Ἐν τοιοῦτο παράδειγμα ἀναφέρει ἕτερος Γάλλος περιηγητῆς, ὁ Σπὲν, ὅςτις ἐπεσκέφθη τὰς Ἀθήνας τῷ 1675. Πολλὰ δὲ ἱστορεῖ ὁ Guillet περὶ τῆς χρηστότητος, τῆς φιλομαθείας, τῆς φιλοξενίας καὶ πρὸ πάντων τῆς εἰρηνικῆς μετὰ τῶν δυτικῶν συμβιώσεως τῶν τότε Ἀθηναίων, φέρων ὡς μάρτυρας τῆς εὐφυΐας αὐτῶν τοὺς καπουκίνους παρ' οἷς πλεῖστοι νέοι ἐδιδάσκοντο· ἐξ οὗ δῆλον, ὅτι κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου ὀλιγώτερον ἢ σήμερον ὑπεβλέπετο ἡ φοίτησις τῶν νέων εἰς τὰ ὑπὸ ἑτεροθρήσκων συντηρούμενα ἐκπαιδευτήρια.

Ἀλλὰ τὸ περιεργότερον ἴσως ἐξ ὧν ἀναφέρει ἡ συγγραφή τοῦ Guillet εἶναι ἐπίσκεψίς τις γενομένη πρὸς τὸν διδάσκαλον τῆς πόλεως. Ὁ συγγραφεὺς ὀμιλήσας περὶ τῆς φιλικῆς δεξιώσεως ἧς ἔτυχον αὐτός τε καὶ οἱ περὶ αὐτὸν παρὰ τῷ διδασκάλῳ, περὶ τῆς ἐπιτηδαιοτάτης αὐτοῦ μεθόδου, περὶ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν μαθητῶν οὓς λέγει τριάκοντα περίπου, περὶ τοῦ προγεύματος ὅπερ προσέφερεν εἰς τοὺς ξένους καὶ εἰς τὸ ὅποιον προσέκάλεσε δύο φίλους αὐτοῦ καλογήρους, περιγράφει ἔπειτα σκηνὴν τινὰ τὴν ὁποίαν δὲν

δυνάμεθα νὰ μὴ παραθέσωμεν ἐνταῦθα, καθὼς χαρακτηριστικώτα-
την τῆς τε ἰδιαζούσης εὐφυΐας καὶ τῆς μεγαλόφρονος αἵμα φιλο-
πατρίας δι' ἧς ἀείποτε διεκρίθη τὸ ἐλληνικὸν πνεῦμα καὶ ἡ ἐλ-
ληνικὴ καρδιά. «Πρὸς μεσημβρίαν τῆς οἰκίας ἐν ἣ εὐρισκόμεθα,
λέγει ὁ Guillet, ὑπῆρχεν ἄμπελος κάκιστα καλλιεργημένη, εἰ καὶ
τὰ κλήματα αὐτῆς ἦσαν τόσον εὖρωστα, ὥστε ἐνόμιζέ τις ὅτι
μονονοῦ φωνὴν ἀφιέντα προκαλοῦσι τὸν διδάσκαλον εἰς καλλι-
τέραν αὐτῶν ἐπιμέλειαν. Ὅθεν ὅτε μᾶς εἶπεν ὅτι ὁ οἶνος τὸν
ὁποῖον ἐπίομεν προήρχετο ἐξ ὁμοίας ἀμπέλου, δὲν ἠδυνήθημεν νὰ
μὴ τὸν ἐλέγξω, διότι τοσοῦτον παρημέλει τὴν πρώτην. Τότε ὁ
εἰς τῶν καλογήρων, ὅστις ἐφημίζετο καὶ ὡς εὐφυστέρος, λαβὼν
τὸν λόγον μὲ ἀπήντησεν ἰταλιστῇ, καλῶς ἐμιλῶν τὴν γλῶσσαν
ταύτην, ὅτι τῷ ὄντι ἡ γῆ αὐτὴ εἶναι ἀρίστη καὶ ὅτι ἠδύνατο νὰ
θρέψῃ καλλιτέραν ἄμπελον. Ἀλλὰ, προσέθηκε, τί τὸ ὄφελος; αἱ
σταφυλαὶ εἰμποροῦν νὰ κρέμονται ἐκεῖ 2,000 ἔτη χωρὶς νὰ μετα-
βληθῶσιν εἰς οἶνον ἑτοιμον πρὸς πόσιν. Ταύτην ἀκούσαντες τὴν
ἀπάντησιν, ἐκυττάξαμεν ὁ εἰς τὸν ἄλλον, ἀποροῦντες πῶς Ἀθη-
ναῖος ἐκ τῶν νομιμονεστέρων μάλιστα, ἠδύνατο νὰ ἀπαιτῇ ὥστε
τὰ κλήματα νὰ παράγωσιν οἶνον ἑτοιμον πρὸς πόσιν. Ὅθεν ὡμι-
λήσαμεν περὶ τοῦ ἄρτου, τοῦ ὁποίου τὸ ἄλευρον δὲν ἐφαίνετο κα-
λῶς ζυμωμένον. Ὁ διδάσκαλος μᾶς εἶπεν ὅτι τὸ λάθος εἶναι τῶν
μύλων καὶ ὅτι ὁ Ἰλισσὸς εἶναι τὴν σήμερον διανενημεμένος εἰς το-
σαύτας διώρυχας, ὥστε δὲν παρῆγεν ὕδωρ ἱκανὸν πρὸς ἄλυσιν
τοῦ σίτου. Καὶ διατί δὲν μεταχειρίζεσθε ἀνεμομύλους, παρετή-
ρησέ τις τῶν ἡμετέρων; Διότι, ἀπεκρίθη ψυχρῶς ὁ καλόγηρος, κα-
τεσκευάσαμεν ποτε τέσσαρας μύλους ἐντὸς κοιλάδος καὶ δὲν ἐδόυ-
λεον. Μετὰ τὴν ἀπόκρισιν ταύτην ἀπεβάλομεν πᾶσαν ἀγαθὴν
περὶ Ἑλλήνων ὑπόληψιν, μὴ δυνθέντες δὲ νὰ μὴ γελάσωμεν,
πολλὰ καὶ ποικίλα εἶπομεν μεταξὺ ἡμῶν λατινιστῇ περὶ τῆς ἀμα-
θείας τῶν νεωτέρων Ἀθηναίων· αὐτοὶ δὲ ἐσιώπων καὶ ἐσοβαρεύ-
οντο, ἐνῷ ἡμεῖς νομίζοντες ὅτι προσέλαβον τὸ ἐμβριθὲς τοῦτο
ἔθος ὥσει ἐγκαυχώμενοι ὅτι εἰπόν τι γενναῖον, ἐδιπλασιάσαμεν
τοὺς γέλωτας ἡμῶν. Ἐν τούτοις ὁ διδάσκαλος ὑπεμειδία μηδὲν
λέγων· ἕτερος δὲ τις ἐκ τῶν ἡμετέρων· ὅστις δὲν εἶχε λαλήσει
ἀκόμη, παρετήρησεν, ὅτι τὸ καθ' ἑαυτὸν δὲν κρίνει τοὺς ἀνθρώ-

πους τούτους ὅπως ἡμεῖς καὶ ἰσχυρίσθη ὅτι οἱ Ἕλληνες μᾶς ἐνέ-
παιζον, ὅτι διὰ τοιούτων ἀπαντήσεων, αἵτινες κατὰ πᾶσαν πιθα-
νότητα ἦσαν ἀπλᾶι παιδιαι, ἤθελον νὰ ἀποστομώσωσι τὴν ἡμε-
τέραν φλυαρίαν καὶ νὰ ἀπαλλαγῶσι τῶν ὀχληρῶν ἡμῶν ἐρωτή-
σεων, προσθεῖς, ὅτι δὲν ὑπάρχει σκῶμμα χαριέστερον τῆς τοιαύ-
της εὐφροῦς εὐηθείας, ἥτις χλευάζει μὲ ψυχρὸν αἷμα τοὺς ἀξι-
οῦντας ὅτι εἶναι πονηροί. Ἀλλ' εἰς μάτην ἔλεγε, διότι τὸ καθ'
ἡμᾶς δὲν ἐπαύσαμεν πιστεύοντες, ὅτι ὑπελάμβανεν αὐτοὺς εὐφρε-
στεροὺς τοῦ ὅτι ἦσαν· καὶ τῇ ἀληθείᾳ μᾶς ἤκουον μὲ ὕψος τόσον
ἀγροῖκον καὶ μὲ τόσον ἀνόητον ἐμβρίθειαν, ὥστε δὲν ἦτο δυνα-
τὸν νὰ προξενήσωσιν ἡμῖν ἄλλην ἐντύπωσιν. Τοῦτο δὲ τόσῳ μᾶλ-
λον ὅσῳ ὅτε ἤρχισα νὰ διηγῶμαι εἰς αὐτοὺς ὅτι ὑπῆρξεν ἄλλοτε
ἀνὴρ τις ἐνδοξος τῆς πόλεως τῶν ὀνόματι Ἀλκιβιάδης, ὅστις ἐκυ-
ρίευσεν τὴν Κωνσταντινούπολιν, καλουμένην τότε Βυζάντιον, μὲ
ἐκύτταξαν ἀποροῦντες. Ὅτε δὲ ὠνόμασα τοὺς εὐκλεεστεροὺς τῶν
ἀρχαιοτέρων αὐτῶν κατοίκων, τὸν Ὀλυμπιόδωρον, τὸν Θρασύδου-
λον, τὸν Ἀρμόδιον, τὸν Ἀριστογείτονα, μὲ δέχοπτον κατὰ πᾶ-
σαν στιγμήν καὶ μὲ ἡρώτων ἔάν οἱ ἄνθρωποι οὗτοί ἦσαν καλοὶ
Χριστιανοί, ἔάν ἦσαν ἀπόγονοι τοῦ Κωνσταντίνου, καὶ ἂν ἤδύ-
ναντο νὰ παραβληθῶσι πρὸς τὸν Δημήτριον Βενιζέλον, τὸν Στα-
μάτην Παλαιολόγον καὶ τοὺς ἄλλους αὐτῶν δημογέροντας.

Τελευταῖον δὲ καλόγηρος ἀφαιρέσας τὸ προσωπεῖον· «τί μὲ μέλει,
εἶπε μετ' ὀργῆς, περὶ τῶν Ἀλκιβιαδῶν καὶ τῶν Ὀλυμπιόδωρων
σας; Ὅστις ἐξ ἡμῶν ἤθελε περιμένει νὰ τραφῇ ἀπὸ τὴν ἀνδρείαν
αὐτῶν καὶ ἀπὸ τὴν σύνεσιν τοῦ Φωκίωτος, ἤθελεν εἶναι πολὺ μω-
ρότερος παρ' ὅ,τι ὁ Σωκράτης ὑπῆρξε σοφός. Ὅλοι οἱ Φράγκοι
ὅσοι ἔρχονται εἰς τὰς Ἀθήνας καὶ βλέπουσι τὴν κατάστασιν τοῦ
τόπου τοσοῦτον διάφορον τῆς ἀρχαίας, ἐλεεινολογοῦσι τὴν τύχην
ἡμῶν, θλίβονται διότι πόλις τοσοῦτον ἐνδοξος διατελεῖ ὑπὸ βαρ-
βάρους καὶ ὑπὸ ζήλου εὐλαβοῦς κατεχόμενοι κραυγάζουσι κατὰ
τῆς φιλοδοξίας τῶν εὐρωπαίων ἡγεμόνων, οἵτινες μάχονται ἀδια-
κόπως κατ' ἀλλήλων ἀντὶ νὰ συμμαχήσωσι κατὰ τῶν ἀπίστων
ὑπὲρ ἡμῶν τε καὶ πρὸς ἴδιον αὐτῶν συμφέρον. Ταῦτα ἀκούομεν
λέγοντας ὅλους τοὺς περιηγητὰς ὅσους βλέπομεν. Ἀλλὰ τί τὸ
ἐκ τῆς φλυαρίας ταύτης κέρδος; Εἴμπορεῖτε ἐπὶ 500 ἔτη ἀκόμη

νά ῥητορεύετε περὶ τῆς κακῆς χρήσεως ἣν οἱ χριστιανοὶ σας ποιοῦνται τῆς δυνάμεως αὐτῶν, χωρὶς νὰ ἐπέλθῃ ἐκ τούτου θεραπεία. Οἱ νομιζόμενοι σοφοὶ τῶν μερῶν σας ἄνδρες ἐμπαίζουσι τὴν ἀμάθειαν ἡμῶν· ἀλλ' ἔχουσιν ἄρ' γε δίκαιον; Δὲν ἠρκέσθημεν νὰ σᾶς μεταδιδάσωμεν ἐν τῇ ἀρχαιότητι τὸ φῶς τῆς καλλίστης ἐπιστήμης, ἀλλὰ καὶ ὅταν συνέπεσε νὰ λησμονήσετε ὅσα ἐδιδάχθητε παρὰ Πλάτωνος, καὶ Ἀριστοτέλους, καὶ Ἐπικούρου, καὶ τῶν ἄλλων ἡμῶν ἀρχαίων, ἡμεῖς πάλιν σᾶς ἐπέμψαμεν τὸ δεύτερον περὶ τὰ μέσα τῆς τεσσαρεσκαίδεκάτης ἑκατονταετηρίδος τὸν σοφὸν Ἀργυρόπουλον, τὸν Θεόδωρον Γαζῆν, τὸν Γεώργιον Τραπεζούντιον, τὸν Γεώργιον Γεμιστόν. Τώρα ἐκπλήττεσθε ἀκούοντες τοὺς λόγους μου· ἀλλ' ὡς τίνας ὑπολαμβάνετε τοὺς νῦν Ἀθηναίους;» Καὶ ἐξηκολούθησεν οὕτω δημηγορῶν μᾶλλον ἢ ἐμιλῶν ὁ καλόγηρος, καὶ μεγαλαυχῶν μὲν ὁπωσοῦν ἐπὶ τῇ παιδεῖᾳ, ἣτις κατ' αὐτὸν ἐπεκράτει τότε ἐν ταῖς ἑλληνικαῖς πόλεσι καὶ ἰδίως ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἐν Σινώπῃ καὶ ἐν Ἀθήναις, δικαιοτάτα δὲ ἐλέγχων τὴν δυτικὴν Εὐρώπην ὡς συντελέσασαν εἰς τὴν κατὰ λυσιν τοῦ βυζαντινοῦ κράτους καὶ μὴ ἐνωθεῖσαν μετὰ τῶν Ἑλλήνων, ἵνα ἐγκαίρως ἀποκρούσῃ τὴν ὁσμανικὴν κυριαρχίαν, ἣτις τοσαύτας ἐπὶ ἡμεῖς καὶ εἰς αὐτὴν τὴν Δύσιν πληγὰς. «Τὸ καθ' ἡμᾶς, ἀνέκραξεν, εὐκαιρίαν μόνον ζητοῦμεν ἵνα ἀποβάλωμεν τὴν κυριαρχίαν ταύτην· διότι ἡ ἀρχαία τοῦ ἔθνους ἡμῶν ἀνδρεία δὲν ἐξέλειπε. Μήπως Ἕλληνες δὲν εἶναι οἱ μέχρι τῆς σήμερον κατατροποῦντες τοὺς στρατοὺς ὑμῶν καὶ οἱ καθυποτάσσοντες τὰς ἐπαρχίας ὑμῶν γενίτσαροι; Διότι δὲν θέλετε ἀρνηθῆ ὅτι τὰ ὁσμανικὰ τάγματα σύγκεινται ἐκ τῶν παρ' ἡμῖν συλλεγομένων παίδων καὶ ὅτι τὸ ὄνομα τοῦ γενιτσάρου τὸ ὅποιον φέρουσιν οἱ παῖδες οὗτοι, δὲν ἀφαιρεῖ ἀπὸ αὐτῶν τὴν φύσιν τῆς ἑλληνικῆς αὐτῶν καταγωγῆς.» Ταῦτα δὲ καὶ τοιαῦτα εἰπὼν ὁ καλόγηρος ἐταπείνωσε τοὺς ἀκροατὰς αὐτοῦ κατὰ τὴν ἰδίαν αὐτῶν ὁμολογίαν καὶ τοὺς ἠνάγκασε νὰ ζητήσωσι συγγνώμην, διότι τοσοῦτον ἀδίκως ἔκρινον τοὺς νεωτέρους Ἕλληνας.

Ἐκαλεῖτο δὲ κατὰ τὸν Guillet ὁ καλόγηρος οὗτος ἱερομόναχος Δαμασκηνός· ἐλάλει τὴν ἑλληνικὴν, τὴν τουρκικὴν, τὴν λατινικὴν, τὴν ἰταλικὴν, ὀλίγον τι τὴν γαλλικὴν γλῶσσαν, καὶ ἦτο εἰς

τῶν τριῶν διδασκάλων, οἵτινες ἡρμήνευον δημοσίᾳ τὴν φιλολο-
γίαν καὶ τὴν φιλοσοφίαν ἐν Ἀθήναις. Οἱ δύο ἄλλοι ἦσαν ὁ ἀρχι-
ἐπίσκοπος καὶ ὁ Δημήτριος Βενιζέλος. Ὅτι δὲ οὐ μόνον οἱ κλη-
ρικοὶ ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν λαϊκῶν τινες, μάλιστα δὲ οἱ προεστώτες,
ἦσαν λόγιοι ἄνδρες, μαρτυρεῖται ἰδίως ἐκ τῆς ἐπιστολῆς ἣν ἔγρα-
ψαν κατ' ἐκείνους περίπου τοὺς χρόνους οἱ Ἀθηναῖοι πρὸς τὸν
οἰκουμενικὸν πατριάρχην, ἐξαιτούμενοι συγγνώμην διότι τὸν
ἠνάγκασαν διὰ τοῦ ἀρχιεπισκόπου νὰ ἀνακαλέσῃ τὴν ὑπ' αὐτοῦ
καὶ τῆς ἱερᾶς συνόδου ἐπιψηφισθεῖσαν κατὰ τοῦ μητροπολίτου
Ἀθηνῶν καθαιρέσιν. Ἡ ἐπιστολὴ αὕτη ἦν διέσωσεν εἰς ἡμᾶς ὁ
Περραιβὸς ἐν τῇ γνωστῇ αὐτοῦ ἐπιτομῇ περὶ τῶν Ἀθηνῶν
πολιτείας καὶ ἥτις συνετάχθη ὑπὸ τοῦ προύχοντος Μπεναλδῆ,
μαρτυρεῖ ὅτι ὁ γράψας οὐ μόνον τῆς γλώσσης ἦτο ἐγκρατής,
ὅπερ ἀπὸ τῶν χρόνων τούτων καὶ ἐφεξῆς πολλάκις ἀπαντᾶται ἐν
Ἑλλάδι, ἀλλὰ καὶ καρδίαν εἶχε καὶ φαντασίαν καὶ χάριν λόγου,
προτερήματα σπανιώτερον δυστυχῶς κοσμοῦντα τοὺς κατὰ τὴν
αὐτὴν ἐποχὴν ἀκμάσσαντας παρ' ἡμῖν λογίους ἄνδρας.

Σύγχρονος περίπου τῶν προηγουμένων εἰδήσεων ὑπῆρξεν ἡ ἐν
ἔτει 1674 διατριβὴ ἐν Ἀθήναις τοῦ περιωνύμου πρέσβεως τῆς
Γαλλίας Νοαντέλ. Τῇ 7 δεκεμβρίου τοῦ ἔτους τούτου γράφων
ἐξ Ἀθηνῶν πρὸς τὸ ὑπουργεῖον τῶν ἐξωτερικῶν καὶ περιγράφων
τὴν ἐπίσημον δεξίωσιν ἧς ἔτυχεν ἐν Πειραιεὶ παρὰ τῶν ὁσμаниκῶν
ἀρχῶν τῇ 15 νοεμβρίου, ἐπιούσῃ τῆς ἀφίξεως αὐτοῦ εἰς τὸν λι-
μένα ἐκεῖνον, ἀναφέρει ὅτι ἀνερχόμενος ἐκ Πειραιῶς ἀπῆντησε
πλησίον τοῦ ναοῦ τοῦ Θησεῦς τοὺς προύχοντας τῶν Ἀθηναίων
ἐν στολῇ, ἐκκλησιαστικούς τε καὶ λαϊκοὺς, οἵτινες προσέφερον
αὐτῷ τὰ σεβάσματά των, καὶ πλὴν τούτου μέγα λαοῦ πλῆθος ἐν
τῷ μέσῳ τοῦ ὁποίου, «ἐφθασα, λέγει, εἰς τὸ μέγαρον τὸ ὁποῖον
παρεσκευάσθη πρὸς κατάλυσίν μου καὶ ὅπου οὐδὲν ἡδυνήθην νὰ φά-
γω ἐκ τοῦ τουρικοῦ γεύματος τὸ ὁποῖον μὲ περιέμενε. Δὲν εἰμπύ-
ρετα δὲ οὔτε τὸν ἐγχώριον οἶνον νὰ πῶ, διότι εἶναι τοσοῦτον
ἀρωματικὸς καὶ τοσοῦτον μεμιγμένος μετὰ ῥητίνης, ὥστε καὶ
πρὶν τὸν γευθῇ τις ἀποβαίνει ἀφόρητος εἰς τὴν ὄσφρησιν.» Πολλὰ
δὲ προσεπιπῶν περὶ τῶν σωζομένων ἀρχαιοτήτων, ὑπόσχεται ὅτι
θίλει ὑποβάλλει ὑπόμνημα ἀκριβὲς περὶ τε τῆς πολιτικῆς καὶ

τῆς ἀστικῆς τῆς χώρας διοικήσεως καὶ περὶ τῆς δεκαπενθημέρου περιηγήσεως ἣν ἐπεχείρησεν ἐν τῇ Ἀττικῇ καὶ Ἐλευσίνῃ, ἐν τῇ Βοιωτίᾳ καὶ ἐν τῇ νήσῳ τῆς Εὐβοίας, ὅπου ἐθαύμασε μετὰ ἰδιαζούσης εὐχαριστήσεως πρᾶγμα περιεργότατον ἢ μᾶλλον ἐναῖον ἐν τῷ κόσμῳ, τὴν τοῦ Εὐρίπου παλίρροϊαν. Ἀλλὰ δυστυχῶς ὅσαι καὶ ἂν ἐγένοντο ἔκτοτε ἔρευναι ἐν τῷ ὑπουργείῳ τῶν ἐξωτερικῶν τῆς Γαλλίας, αὐδὲν τοιοῦτον ὑπόμνημα εὐρέθη.

Ἐχομεν προσέτι περὶ Ἀθηνῶν εἰδήσεις αὐτοπτῶν μαρτύρων, εἰ καὶ ὄχι πολλὰς ἐπὶ τῆς μικρῶν μετὰ τοὺς χρόνους τούτους ἐπελθούσης κατακτήσεως τῆς πόλεως ὑπὸ τοῦ Μοροζίνη ἐν ἔτει 1687. Οἱ Ἀθηναῖοι, ὅπως ἔπραττον πάντοτε οἱ Ἕλληνες ἐν τοιαύταις περιστάσεσιν, ἐβοήθησαν τοὺς Ἑνετοὺς, μὴ προβλέποντες ὅποσον πρόσκαιρος θέλει ἀποβῇ ὁ θρίαμβος αὐτῶν καὶ ὅποσον ἀλεθρίως ἡ πολιορκία ἐκείνη θέλει ἐπενεργήσῃ εἰς τὰ περισωζόμενα ἐν τῇ ἀκροπόλει μνημεῖα. Τῶντι τῇ 23 σεπτεμβρίου βόμβα εἰςπεσοῦσα ἐντὸς μικρᾶς ἀποθήκης πυρίτιδος ὑπαρχούσης ἐν ταῖς προφυλααῖς, ἀνετίναξεν αὐτήν, οὐ μικράν προξενήσασα ζημίαν εἰς τὸ καλλιτέχνημα ἐκεῖνο. Ἀλλὰ τὴν ἐπιούσαν τὸ ἐσπέρας, 26 σεπτεμβρίου 1687, φοβερά ἐκρηγξίς ἔσειε πάντα τὰ περὶ χώρα, διότι βόμβα ἑτέρα ἐμπεσοῦσα ἐντὸς τῆς πυριταποθήκης ἥτις ὑπῆρχεν ἐν αὐτῷ τῷ Παρθενῶνι ἔκοψεν εἰς δύο τὸ ὑπατον τῶν ἀριστουργημάτων τῆς ἐλληνικῆς ἀρχιτεκτονικῆς. Τὴν τρίτην δὲ μετὰ τὴν ἄλλωσιν ἡμέραν ὁ Γερμανὸς Ὁμβεργ, ἀξιωματικὸς ἐν τῷ ἐνετικῷ στρατῷ, γράφων ἐξ Ἀθηνῶν τῇ 2 ὁκτωβρίου πολλὰ μὲν λέγει περὶ εὐτελῶν τινῶν τοῦ στρατιωτικοῦ αὐτοῦ βίου περιστάσεων καὶ περὶ τῆς ἀλώσεως τῆς ἀκροπόλεως ὁμιλεῖ, μηδεμιᾶς ὅμως λέξεως ἀξίαν ἐθεώρησε τὴν συμφορὰν ἐκείνην, ἥτις τοσούτον συγκινεῖ πᾶσαν ἐλληνικὴν καὶ πᾶσαν φίλην τοῦ καλοῦ καρδίαν. Περὶ τῆς πόλεως λέγει μόνον ὅτι εἶναι μεγάλη καὶ πολυάνθρωπος καὶ ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι εἶναι ἄνθρωποι ἀξιόλογοι· τὸ μόνον ἐλάττωμά των εἶναι, ἐπιφέρει, ὅτι δὲν εἴμπορεῖ τις νὰ τοὺς ἐννοήσῃ διότι δμιλοῦσιν ἐλληνιστί. Ἄλλος πάλιν ἀξιωματικὸς τοῦ αὐτοῦ στρατοῦ, ὁ Ἰωακείμ Ζὲν, μνημονεύει μὲν ἐν τῷ περιωθέντι ἡμερολογίῳ αὐτοῦ τῆς καταστροφῆς τοῦ Παρθενῶνος, ἀλλὰ βεβαίῳ ὅτι ἡ πόλις τῶν Ἀθηνῶν εἶχε τότε 14.000 οἰκίων, ὅπερ

εἶναι ἐντελῶς ἀπίθανον, καὶ τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ κατὰ τὴν πολλὴν ὁμοιοληθεστέραν πληροφορεῖν τοῦ Guillet ἢ πόλις μόλις ἤριθμει 15 ἕως 16,000 ψυχῶν. Ὑπάρχει καὶ ἕτερον περὶ τῆς ἐκστρατείας ταύτης ἡμερολόγιον, τὸ τῆς Ἀννης Ἀκερχιέλμ, κυρίας τῆς τιμῆς τῆς κομήσεως Κενξμάρκ, ἣτις συνώδευσε τὸν σύζυγον αὐτῆς, ἀρχιστράτηγον ὄντα τοῦ ἐνετικοῦ στρατοῦ. Ἀλλὰ ἐν τῷ περὶ Ἀθηνῶν μέρει τοῦ ἡμερολογίου τούτου ὑπάρχει ὡς μὴ ὠφελε γάσμα, ἕνεκα τῆς ἀσθενείας ἣν κατὰ τὰς ἡμέρας ὑπέστη ἡ κόμησσα. Μόνον ἐν μιᾷ τῶν ἐπιστολῶν αὐτῆς ἣτις ἐγγράφη ἐν Ἀθήναις τῇ 18 ὁκτωβρίου 1687, ἀφοῦ θρηνῇ τὴν καταστροφὴν τοῦ Παρθενῶνος, ἐπιφέρει ἡ Ἀννα Ἀκερχιέλμ ὅτι εἰς 4 ἢ 5 ἑλληνικὰς οἰκίας τὰς ὁποίας ἐπεσκέφθη ἡ κόμησσα, προσέφεραν εἰς αὐτὴν πορτοκαλάδας, λεμονάδας, νωπὰ ἀμύγδαλα, ῥόδια καὶ ποικίλα γλυκύσματα. Ἐκέλουν δὲ τὴν κόμησσαν ἀφεντεῖναι καὶ ἀποτείνοντας πρὸς αὐτὴν τὸν λόγον ἔλεγον ἡ ἀφεντεῖά σας. Ὅλως δὲ ἐν παρόδῳ καὶ μετὰ τινος ἀνεπαισθήτου εἰρωνείας ἀναφέρει ὅτι ὠδηγήθησαν εἰς τὴν πόλιν ὑπὸ ἱατροῦ τινος, ὅστις ἡξίου ἐαυτὸν ἀπόγονον τοῦ Περικλέους.

Οἱ Ἑνετοὶ δὲν παρέμειναν ἐν Ἀθήναις εἰμὴ ἔξ περιποῦ μῆνας, διότι ἐν ἀρχῇ ἀπριλίου 1688 ἐγκατέλιπον αὐτὰς εἰς τὴν προτέραν τύχην. Ἡ Ὑψηλὴ Πύλη δὲν ἐκακοποίησε τοὺς ἰθαγενεῖς ἕνεκα τῆς προθυμίας μεθ' ἧς εἶχον ὑποδεχθῇ τὸν ἐνετικὸν στρατόν· ὥστε ἐπανῆλθεν ἡ προτέρα ἐπισκεπτικὴ αὐτῶν διοικήσις ὑπὸ τῶν ἰδίων μᾶλλον ἀρχόντων ἢ ὑπὸ τῶν ἀντιπροσώπων τῆς ὁσμανικῆς κυβερνήσεως μέχρι τῶν μέσων τῆς ὁκτωκαιδεκάτης ἐκατονταετηρίδος, ὅτε οὐκ ὀλίγας ὑπέστη ἡ πόλις συμφορὰς ἕνεκα τῶν ὀλεθρίων διενέξεων αἵτινες ἀνεφάνησαν καὶ ἐνταῦθα ὅπως καὶ εἰς ἄλλας κοινότητας. Οὐδὲν ἦττον τὸ ἀρχαῖον τῆς πόλεως ἀξίωμα ἐξηκολούθησεν ἐπισκιάζον αὐτὴν καθ' ὅλον τὸ διάστημα τῆς τουρκοκρατίας, διότι ἐνταῦθα πρὸ πάντων δὲν ἔπαυσαν προερχόμενοι οἱ πολλοὶ καὶ ὀνομαστοὶ περιηγηταί, οἱ τοσοῦτον διὰ τῶν περιγραφῶν αὐτῶν καὶ τῶν θρήνων συντελέσαντες εἰς τὴν ἀναζωπύρωσιν τοῦ φιλελληνικοῦ ἐν Εὐρώπῃ πνεύματος. Ἐνταῦθα δὲ τῷ 1814 ἰδρύθη, ἰδίως διὰ τῶν παροικούντων ἁλλοδαπῶν, ἡ Ἐταιρεία τῶν Φιλοφρονούντων τῆς ὁποίας πρόεδρος ἀνηγερεῖσθαι ὁ ἐν

ἄκμῃ τότε τῆς δυνάμεως καὶ τῆς φήμης αὐτοῦ διατελῶν Ἰωάννης Καποδιστριάς, ὅστις καὶ κατάρθωσε νὰ περιποιηθῇ τῇ ἑταιρείᾳ τὴν εὐνοίαν τῶν ἐν Βιέννῃ κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου συνελθόντων ἡγεμόνων, μεγιστάνων, καὶ ὑπουργῶν, ἐπὶ τοσοῦτον ὥστε καὶ αὐτὸς ὁ αὐτοκράτωρ τῆς Ῥωσίας Ἀλέξανδρος, καὶ αὐτοὶ οἱ ἐπίδοξοι διάδοχοι τῶν βασιλείων τῆς Βαυαρίας καὶ Βυρτεμβέργης, ἐγένοντο μέλη τοῦ συλλόγου τούτου καὶ προσήνεγκον χρηματικὰς συνδρομὰς. Σκοπὸς δὲ κύριος τοῦ συλλόγου ἦτο ἡ τῶν ἀρχαιοτήτων διατήρησις, ἡ ἱδρυσις μουσείου, ἡ σύστασις βιβλιοθήκης καὶ σχολείων. Ἀλλὰ ἡλπίζετο συγχρόνως νὰ ἐπενεργήσῃ ἡ ἑταιρεία καὶ εἰς τὴν βαθμιαίαν δι' εἰρηνικῶν μέσων βελτίωσιν τῆς πολιτικῆς καταστάσεως τῆς Ἑλλάδος. Ὅθεν ἡ *ἑταιρεία τῶν Φιλομουσῶν* καὶ τοι πρὸ πάντων ἀπέβλεπεν εἰς τὴν τῆς ἐθνικῆς παιδεύσεως ἐπίδοσιν, εἰμπορεῖ νὰ λογισθῇ ὡς προανάκρουσμα τῆς τῶν *Φιλικῶν ἑταιρείας*, ἣτις προπαρεσκεύασε τὴν ἔκρηξιν τοῦ ὑπὲρ ἀνεξαρτησίας τελευταίου ἀγῶνος. Οὐδὲ ἐφύη ἡ τῶν *Φιλομουσῶν ἑταιρεία* ἐν χώρᾳ ἀνεπιτηδείᾳ νὰ καλλιεργήσῃ αὐτὴν καὶ προαγάγῃ, διότι πρὸ καιροῦ τότε εἶχεν ἀρχίσει νὰ ἀναπτύσσεται ἀπανταχοῦ τῆς Ἑλλάδος ὁ διανοητικὸς τοῦ ἔθνους βίος.

Ὁ διανοητικὸς βίος ἔχει πάντοτε πολλὴν σχέσιν πρὸς τὴν πολιτικὴν καὶ τὴν κοινωνικὴν κατάστασιν. Κατὰ δὲ τὰς τελευταίας τέσσαρας ἑκατονταετηρίδας, ἂν ἡ πλείστη τοῦ ἔθνους μοῖρα ὑπέκυψεν εἰς τὴν ὁσμανικὴν κυριαρχίαν, ἑτέρα αὖ μικρὰ ἐξηκολούθησεν ἐπὶ χρόνον μακρὸν διατελοῦσα ὑπὸ τὴν φραγκικὴν. Ὅθεν δύο ὡσαύτως παρήχθησαν διανοητικαὶ φάσεις· ἡ μὲν ὑπῆρξεν ἀπαύγασμα τοῦ δυτικοῦ πνεύματος, ἡ δὲ διευτυπώθη οὐχὶ βεβαίως δι' ἀμέσου ἐπιδράσεως τοῦ μουσουλμανισμοῦ πρὸς ὃν οὐδέποτε ὤκειώθημεν, ἀλλὰ κατὰ τὰς πολιτικὰς καὶ κοινωνικὰς τοῦ ἔθνους περιστάσεις ὡπας αὗται ὑπὸ τῆς ὁσμανικῆς κυριαρχίας ἐτροπολογήθησαν.

Ὁ δυτικὸς βίος ἤρχισε νὰ ἐπενεργῇ εἰς τὴν ἠθικὴν καὶ διανοητικὴν τοῦ ἔθνους κατάστασιν εὐθύς μὲν ἀπὸ τῶν πρώτων σταυροφοριῶν αἵτινες ἐπήγαγον τὴν ἐν Συρίᾳ ἐγκατάστασιν τῶν Φράγκων, μάλιστα δὲ ἀπὸ τῆς τρισκαιδεκάτης ἑκατονταετηρίδος, ὅτι

καὶ αὐταὶ αἱ ἑλληνικαὶ χῶραι ὑπέκυψαν εἰς τὴν φραγκικὴν κυριαρχίαν. Ἐν Κωνσταντινουπόλει ἔτι ἀπὸ τῶν Κομνηνῶν εἶχον παρ-
ειδύσει ἐν πολλοῖς τὰ ἦθη καὶ ἔθιμα τῆς Δύσεως. Ὁ Μανουὴλ
Κομνηνὸς ὁμοιάζει τῇ ἀλθιείᾳ πολὺ μᾶλλον ἰππότης μεσαιωνι-
κὸς ἢ βυζαντινὸς βασιλεὺς. Τῶν ἰπποτῶν παρεδέξατο ἐν τῷ στρα-
τῷ τὸν βαρὺν ὀπλισμὸν, τὰς μεγάλας ἀσπίδας, τὰς μακρὰς λόγ-
χας καὶ ὠκειώθη τοὺς τρόπους ἐπὶ τοσοῦτον ὥστε συμμετασχῶν
ποτε περιφήμου ἰπποτικοῦ ἀγῶνος, καὶ κατελθὼν εἰς τὸ στάδιον
ἐπὶ ἵππου πυρῶδους, κατέβαλε διὰ μιᾶς δύο ἰταλοὺς νομιζόμε-
νους ὡς τοὺς ῥωμαλεωτέρους τῶν ἰπποτῶν (σελ. 566 καὶ ἐπ.
584 καὶ ἐπ. τοῦ τετάρτου τόμου). Ἄλλος δὲ πάλιν Κομνηνός,
ὁ Ἀνδρόνικος, δὲν ἦτο βεβαίως πλέον βυζαντινὸς βασιλόπαις
κατὰ τὴν διαίτην καὶ τοὺς τρόπους, ἀλλὰ Γάλλος ἢ Γερμανὸς
ἰππότης (σελ. 614 καὶ ἐπ. τοῦ τετάρτου τόμου). Καὶ ταῦτα μετὰ
τὴν ἑναρξιν μὲν τῶν σταυροφοριῶν, πρὸ τῆς ἰδρύσεως δὲ ἔτι τῆς
λατινικῆς αὐτοκρατορίας. Ἀλλὰ καὶ μετὰ τὴν κατάλυσιν αὐτῆς
ἐν Κωνσταντινουπόλει τῷ 1261, ἐπέζησεν αὐτόθι ἐν πολλοῖς ἡ
φραγκικὴ διαίτη ἐπὶ τῆς ἀνορθωθείσης βυζαντινῆς μοναρχίας. Ἐν
τῇ νέᾳ βυζαντινῇ αὐλῇ ἐτελοῦντο κατὰ τὴν 14 ἑκατονταετηρίδα,
ἰπποτικοὶ ἀγῶνες ἀπαράλλακτοι πρὸς τοὺς δυτικούς. Ὁ Νικη-
φόρος ὁ Γρηγοράς λέγει τὸν Ἀνδρόνικον τὸν νεώτερον σφόδρα ἐκ-
δοτον εἰς τοὺς ἀγῶνας τούτους, οὗς περιγράφων λεπτομερῶς βε-
βαιῶι ὅτι ὠνομάζοντο παρὰ τοῖς Λατίνοις, οἱ μὲν *ντζούστρα* ἢ
κατ' ἄλλην γραφὴν κιντζούστρα (ὅπερ ὁ σχολιαστὴς Βοϊβίνος
εἰκάζει παρὰ γάλλικον ἐκ τοῦ γαλλικοῦ *qui joustera*), οἱ δὲ *τόρνε*
(*tournoi*) ἢ *τόρνεμεν* (*tournoiement, tornement*). Ἰτί λοιπὸν
παράδοξον ἂν καὶ ἐν αὐτῇ τῇ Κωνσταντινουπόλει ἐγένοντο με-
ταφράσεις δυτικῶν ποιημάτων, ὥς καὶ ἕτεραι ἀπόπειραι μιμή-
σεως τῶν διανοητικῶν τῆς τότε Εὐρώπης προϊόντων;

Ἀλλὰ τὰ ἦθη καὶ ἔθιμα τοῦ δυτικοῦ βίου εἶχον ἐπικρατήσει
φυσικῶ τῷ λόγῳ ἔτι μᾶλλον εἰς τὰς μεσημερινωτέρας ἑλληνικὰς
χώρας ὅπου ἡ δυτικὴ κυριαρχία παρετάθη πολὺ πλέον ἢ ἐν Κων-
σταντινουπόλει· εἰς τὴν κυρίως Ἑλλάδα καὶ εἰς τὴν Πελοπόννη-
σον ἔνθα οἱ Φράγκοι ἤρξαν ἐπὶ δύο ἑκατονταετηρίδας, εἰς Κύπρον,
εἰς Ῥόδον, εἰς Κρήτην καὶ εἰς τὰς ἄλλας τοῦ Αἰγαίου πελάγους

νήσους αἵτινες διετέλεσαν ἔτι πλείοτερον ὑπαγόμεναι εἰς τοὺς Φράγκους· τελευταῖον εἰς τὰς νήσους τοῦ Ἰονίου πελάγους, αἵτινες μόλις πρὸ ὀλίγων ἐνιαυτῶν ἀπηλλάγησαν τῆς δυτικῆς κυριαρχίας. Δὲν ἦτο ἄρα δυνατόν ὁ δυτικός οὗτος βίος νὰ μὴ ἐπενεργήσῃ ἐπὶ τοῦ ἑλληνισμοῦ. Ἀλλὰ ἐνταῦθα διακριτέον τὰς χώρας τῆς κυρίως Ἑλλάδος ἀπὸ τὰς νήσους, μικρὰς καὶ μεγάλας. Εἰς τὴν κυρίως Ἑλλάδα ἡ δυτικὴ κυριαρχία συνετέλεσεν εἰς τὴν ἀναζωπύρῃσιν τοῦ μαχίμου πνεύματος τῶν κατοίκων τοὺς ὁποίους κατέστησε συμμετόχους τῶν ἀγώνων αὐτῆς, ἥσκησε περὶ τὴν χρῆσιν τῶν ὄπλων καὶ ἀνέδειξεν οὕτω ἱκανοὺς νὰ ἐπιχειρήσωσι τὴν μακρὰν ἐκείνην καὶ πεισματώδη κατὰ τῆς τουρκοκρατίας διαμαρτύρησιν, ἥτις ἀπέληξεν εἰς τὴν ἑλληνικὴν ἐπανάστασιν. Ἐπὶ τοῦ διανοητικοῦ ὁμως βίου τῶν χωρῶν τούτων δὲν φαίνεται ἐπενεργήσασα ἡ φραγγοκρατία. Τὸ μόνον γνωστὸν ποίημα ὅπερ δύναται νὰ λογισθῇ ὡς ἀπαύγασμα τῆς ἐν τῇ κυρίως Ἑλλάδι καὶ τῇ Πελοποννήσῳ φραγγοκρατίας, εἶναι τὰ πολλαῖς παρ' ἡμῶν μνημονευθέντα *χρονικά τῶν ἐν Μωρέᾳ πολέμων τῶν Φράγκων*. Καθὼς ὁμως ἡξεῦρε ἤδη ὁ ἀναγνώστης, τὰ χρονικά ταῦτα ἐγράφησαν ἢ μετεφράσθησαν οὐχὶ ὑπὸ Ἑλλήνων γεννητοῦ, ἀλλ' ὑπὸ Ἑλλήνος γεννηθέντος ἐκ πατρὸς Γάλλου ἢ Γαλλίδος μητρός, καὶ ἐμφεροῦνται συνήθως ὑπὸ πνεύματος οὐχὶ εὐμενοῦς πρὸς τοὺς κατακτηθέντας. Ἀληθεύει μὲν ὅτι τὸ ἑλληνικὸν ἐκεῖνο κείμενον τὸ ἀποπνέον ζῶην καὶ τόλμην καὶ χάριν, προσήνεγκε γενναίαν διανοητικὴν τροφήν εἰς τὴν τότε ἑλληνικὴν νεολαίαν, ἀλλ' ὅπωςδῆποτε δύναται νὰ λογισθῇ μᾶλλον ὡς ἔργον ἐπείσεκτον ἢ ὡς προῦν τῆς ἰθαγενοῦς φιλολογίας. Ἐὰν ἡ φραγγοκρατία παρετείνετο ἔτι εἰς τὰς κυρίως ἑλληνικὰς χώρας, ἴσως ἤθελε δώσει ἀφορμὴν καὶ ἐνταῦθα εἰς διάπλασιν φιλολογίας ἰθαγενοῦς, ἐναρμονίως συνδυαζούσης τὰ ἀνθρ. τῆς δύσεως καὶ τῆς ἀνατολῆς. Ἀλλ' ἡ ἀρχὴ τῶν Φράγκων κατελύθη περὶ τὴν αὐτὴν σχεδὸν ἐποχὴν καθ' ἣν καὶ τὸ βυζαντινὸν κράτος, ὥστε ἐξέλιπεν ἐκ τοῦ ἡμετέρου κόσμου ἄγονος κατὰ τοῦτο διατελέσασα.

Ἀναμφισβήτητος ὁμως ὑπῆρξεν ἡ διανοητικὴ τοῦ φραγκισμοῦ ἐπίδρασις εἰς τὰς νήσους ὅπου οὗτος ἰσχύσας ἐπὶ πολὺ μακρότε· χρόνου παρήγαγε φιλολογίαν ὅλην ἱπποτικὴν καὶ ἐρωτικὴν

ἔχουσιν τὰς ἀρχὰς αὐτῆς καὶ τοὺς τύπους ἐν Γαλλίᾳ καὶ ἐν Ἰταλίᾳ. Ἡ φιλολογία αὕτη διευτυπώθη εἰς πολυάριθμα μυθιστορικά ἔπη καὶ ἄλλα ποιήματα, ὧν οὐκ ὀλίγα ἐδημοσιεύθησαν, πολὺ δὲ πλείότερα κατάκεινται ἔτι χειρόγραφα ἐν ταῖς βιβλιοθήκαις τῆς Εὐρώπης. Δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἀκριβολογήσωμεν ἐνταῦθα περὶ τῶν ποιικίλων τούτων ἔργων· τὸ τοιοῦτο προσήκει μᾶλλον εἰς εἰδικὴν ἱστορίαν τῶν κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους ἐλληναῶν γραμμάτων. Ἐν γένει δὲ παρατηροῦμεν ὅτι δύνανται νὰ διακριθῶσιν, ἢ εἰς μεταφράσεις καὶ δουλικὰς μιμήσεις, ἢ εἰς ἔργα ἰθαγενῆ μὲν, φέροντα ὁμῶς πρόδηλα κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον χαρακτηριστικὰ ἑτερογενοῦς καταγωγῆς.

Εἰς τὴν πρώτην τάξιν ἀνήκει λ. χ. ἡ ἱστορία τοῦ *Ῥὲ τῆς Σκωτίας καὶ τῆς Ῥήγισσας τῆς Ἑγγυλιτέρας*, τοῦ *Ἰακώβου Τριβώλη*, ὅστις κατήγετο μὲν ἐκ Κερκύρας, κατ'ὥκει δὲ εἰς Ἑνετίαν. Ὁμιλῶν περὶ τοῦ ἔργου του λέγει·

Ἀπὸ χαρτὶ λατινικὸ ἐμεταγλώττισά το·

ἂν καὶ ἀληθῶς εἰπεῖν ἐτροπολόγησε κατὰ τι τὸ πρωτότυπον, ὅπερ οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ ἐν τῶν διηγημάτων τοῦ Βορκακίου. Ἐτερον παράδειγμα μεταφράσεως ἢ παραφράσεως δυνάμεθα νὰ ἀναφέρωμεν τὸ ποίημα *ἀδέσποτον περὶ πρέσβυος ἱππότου* (Βράνορος τοῦ Φαιοῦ λεγομένου), τοῦ ὁποίου θέμα εἶναι ἐν τῶν ἐπεισοδίων τοῦ μυθικοῦ κύκλου τῶν ἐν Εὐρώπῃ κατὰ τὸν μέσον αἰῶνα πολυχρότων ἱπποτῶν τῆς στρογγύλης τραπέζης. Ἀλλὰ τὰ δύο ταῦτα ποιήματα, ἐὰν ἔχωσι τοῦτο τὸ κοινὸν πρὸς ἄλληλα ὅτι εἶναι ἀμφοτέρω μεταφράσεις ἢ παραφράσεις ψυχραὶ, καθ' ὅλα τὰ λοιπὰ οὐσιωδῶς διαφέρουσι· τὸ πρῶτον ἀνήκει εἰς τὴν 16 ἑκατονταετηρίδα, τὸ δεύτερον εἰς τὴν 12· τὸ πρῶτον ἐγράφη εἰς τὴν ἐπτανησιακὴν διάλεκτον, τὸ δεύτερον εἰς τὴν λογίαν τῶν χρόνων ἐκείνων γλῶσσαν· τὸ πρῶτον συνετάχθη ἐν Ἑνετίᾳ, τὸ δεύτερον ἐν Κωνσταντινουπόλει μᾶλλον ἢ ἄλλου πού τῶν ἐλληνικῶν χωρῶν. Ἀλλὰ τὸ οἰκτρότερον τῶν εἰς τὴν τάξιν ταύτην ἀνηκόντων ποιημάτων εἶναι ὁ *πόλεμος τῆς Τρωάδος*, πόλεμος ἱστορηθεὶς οὐχὶ καθ' ὅσον *Ομηρον* ἀλλὰ κατὰ τὸν *Benoit de Sainte-More*, ἓνα τῶν περιφημοτέρων Γάλλων μυθιστοριογράφων τῆς 12

ἑκατονταετηρίδος. Ὅθεν ὁ μὲν Ἄρης μεταβάλλεται εἰς Μάρκον (Mars), ὁ δὲ Ἰάσων γίνεται Ἰασοῦς, ἡ δὲ Μήδεια, Μεδέα, ὁ δὲ Πάτροκλος, Πάντρουκλος, καὶ τὸ τελευταῖον τοῦτο τοῦλάχιστον ἄνευ οὐδεμιᾶς ἀνάγκης, διότι ὁ Ἰάλλος γράφει ὀρθῶς Patrocles. Ἡ πατρίς τοῦ Ὀμήρου, ἀγνοοῦσα τὴν Ἰλιάδα καὶ μὴ ἠξεύρουσα οὐδὲ τὰ ὀνόματα τῶν ἡρώων αὐτῆς νὰ προφέρῃ, ἀλλὰ πιθηκίζουσα ὡς πρὸς τοῦτο τοὺς ξένους, ἰδοὺ βεβαίως ὁ ἔσχατος βαθμὸς τῆς διανοητικῆς ταπεινώσεως εἰς ἣν ἡδύνατο νὰ καταντήσῃ. Τὸ ἀλλόκοτον τοῦτο ποίημα ἐγράφη μεταξὺ τῆς 13 καὶ τῆς 15 ἑκατονταετηρίδος καὶ πιθανῶς εἰς τὰς ἀνατολικωτέρας νήσους, ἂν ὅχι εἰς αὐτὴν τὴν Ἀντιόχειαν. Πολὺ ὀλιγώτερον ἀποτρόπαιος εἶναι, ἡ διήγησις ἐξαίρετος, ἐρωτικὴ καὶ ξένη Φλωρίου τοῦ Πανευτυχοῦς καὶ κόρης Πλατζία Φλώρης. Τὸ γαλλικὸν μυθιστόρημα τῆς 13 ἑκατονταετηρίδος *Flore et Blanchefleur*, τὸ ὁποῖον μετεφράσθη εἰς ὅλας τὰς γλώσσας τῆς Εὐρώπης, ὑπῆρξε τὸ πρῶτον πρωτότυπον τοῦ ἡμετέρου ποιητοῦ· ἄμεσαν δὲ αὐτοῦ ὑπόδειγμα ἐγένετο ἡ ὑπὸ τοῦ Βοκκακίου διασκευὴ τοῦ γαλλικοῦ ἔργου (Il Filicopo), ὅπερ ὅμως ὑπέστη πάλιν ἱκανὰς ἐν τῷ ἐλληνικῷ κειμένῳ τροπολογίας. Ἐκ τῶν τοιούτων μιμήσεων θέλομεν ὡς αὐτως μνημονεύσει τὴν διήγησιν ἐξαίρετον Βελθάνδρον τοῦ Ῥωμαίου δε . . . . . ἔλαβε Χρυσάντσαν τὴν θυγατέρα τοῦ Ῥηγὸς τῆς μεγάλης Ἀντιοχείας. Ἐνταῦθα τὰ πρόσωπα καὶ τὰ συμβεβηκότα ἐπινοοῦνται ὑπὸ τοῦ συγγραφέως, ὅστις ὅμως προδήλως διατελεῖ ὑπὸ τὸ κράτος τῶν ἱπποτικῶν παραδόσεων. Ἡ ἀνδρεία καὶ ὁ ἔρωσ ἀποτελοῦσι τὴν βάσιν ὅλου τοῦ διηγήματος, οἱ δὲ πρωταγωνισταὶ αὐτοῦ εἶναι πρόσωπα ἰδανικά εἰς ἱππότας μετῃμφισμένα. Παραπλήσιόν τι εἶναι καὶ ἡ Ἀγάπη τοῦ Λυβίστρου καὶ τῆς Ῥοδάμνης ἢ ποιηθεῖσα καθ' ἣν περίπου ἐποχήν καὶ τὰ κατὰ Βελθάνδρον καὶ Χρυσάντσαν ἦτοι κατὰ τὴν 12 ἑκατονταετηρίδα. Ὁ Λυβίστρος εἶναι ἱππότης Λατίνος, ὁ δὲ ἀντιζήλος αὐτοῦ, ὁ βασιλεὺς τῆς Αἰγύπτου Βερδερίχος, ἵσως φέρεται παρεφθαρμένον τὸ γερμανικὸν ὄνομα Φρεδερίκος. Ἀλλὰ ταῦτα ἐν παρόδῳ. Πᾶσαι αἱ μεταφράσεις καὶ μιμήσεις ἐκεῖναι ὑπῆρξαν ἔργα οὐ μόνον ἀσθενῆ, ἀλλὰ καὶ οὕτως εἰπεῖν ἀτομικά, τὰ ὅποια οὐδαμῶς δύνανται νὰ λογισθῶσιν ὡς προῖον τῆς ἐλληνικῆς δι-

νόμους, οὐδ' ἐπενήργησαν πολὺ ἐπ' αὐτῆς, οὐδὲ διεδόθησαν καὶ ἀνεγνώσθησαν πολὺ, καὶ τούτου ἕνεκα ἡ μόλις ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς χρόνοις ἐδημοσιεύθησαν ἡ καὶ ἂν ἐδημοσιεύθησάν ποτε πρότερον, δὲν ἀνετυπώθησαν πλέον. Πλειοτέρας δὲ προσοχῆς ἀξία εἶναι ἕτερά τινα τῆς Μούσης τῶν χρόνων ἐκείνων προϊόντα, τὰ ὅποια φέρουσι μὲν ἔτι τὰ ἴχνη τοῦ ἀπὸ δυσμῶν ἐπιπνεύσαντος αἰσθη-
ματος, φρονήματος καὶ διανοήματος, ἀλλὰ διετύπωσαν ταῦτα πάντα εἰς τρόπον κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον οἰκεῖον πρὸς τὸν ἑλληνικὸν χαρακτῆρα.

Τὰ κάλλιστα τῶν ἔργων τούτων παρήχθησαν ἐν Κρήτῃ. Ἰς τίς δὲν γνωρίζει τὸν Ἑρωτόκριτον ; Ἐὰν ἡ παρούσα γενεὰ προ-
τιμᾷ τὰ νεώτερα μυθιστορήματα, οἱ πατέρες καὶ αἱ μητέρες ἡμῶν ἐπὶ τρεῖς ὄλας ἑκατονταετηρίδας δὲν ἔπαυσαν νὰ συγκινῶνται ὑπὸ τῶν αἰσθημάτων καὶ τῶν παθημάτων τῆς Ἀρετοῦσης καὶ τοῦ υἱοῦ τοῦ Πεζοστράτου. Διότι συνέβη εἰς τὸ ἐρωτικὸν τοῦτο ποίημα ὅ,τι εἰς τὸν συγγραφέα αὐτοῦ Βιτζέντζον Κορνάρου, «ἀπὸ τὴν χώραν τῆς Συτίας τοῦ νησίου τῆς Κρήτης.» Καθὼς ὁ Κορ-
νάρου, ἐξ Ἑνετῶν ἔλκων τὸ γένος, ἐπὶ τοσοῦτον ὠκειώθη πρὸς τὴν νέαν αὐτοῦ πατρίδα ὥστε κατέλαβε τάξιν οὐχὶ ἀφανῆ ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς ἡμετέρας φιλολογίας, οὕτω ὁ Ἑρωτόκριτος, καὶ τοὶ ἀπεικονίζων τὰ τοῦ μέσου δυτικοῦ αἰῶνος ἦθη, ἐπὶ τοσοῦτον ἐξελληνίσθη ὥστε ἀπέβη τὸ δημοτικώτατον τῶν ἀναγνωσμάτων τῆς ἀνατολῆς ἀπὸ τῆς 16 ἑκατονταετηρίδος μέχρι τῶν ἀρχῶν τῆς παρούσης. Ναι μὲν παρίστησιν ἵπποτικούς ἀγῶνας καὶ ἵπ-
ποτικά φρονήματα, ἀλλ' οὔτε εἰς χώρας ξένας παρασύρει ἡμᾶς, οὔτε ἐπιβάλλει ἡμῖν πρόσωπα ἀλλόφωνα, ὅπως τὰ προμνημονευ-
θέντα ἕτερα ποιήματα. Ἐνταῦθα τὰ πράγματα συμβαίνουσιν ἐν Ἀθήναις, πρωταγωνισταὶ δὲ εἶναι ὁ βασιλεὺς αὐτῶν Ἡρακλῆς καὶ ἡ θυγάτηρ αὐτοῦ Ἀρετοῦσα καὶ ὁ ἀγαπητικὸς αὐτῆς Ἑρω-
τόκριτος, καὶ οἱ ῥῆγες καὶ οἱ ἀφένται καὶ τὰ ῥηγόπουλα καὶ τὰ ἀφεντόπουλα τῆς Μιτυλήνης, τοῦ Ἀναπλιῶ, τῆς Μοθώνης, τῆς Ἐγρίππου, τῆς Μακεδονίας, τῆς Κορώνης, τῆς Σκλαβουνιάς, τῆς Ἀξιᾶς, τοῦ Βυζαντίου, τῆς Πάτρας, τῆς Κρήτης, τῆς Κύπρου, καὶ τῆς Βλαχίας (δηλαδὴ τῆς Θεσσαλίας)· ὁ δ' ἐν τῇ ποιήματι εἰκονιζόμενος ἔρως ἔχει ζέσιν ἄμα καὶ ἀφέλειαν, ἔξαψιν ἄμα καὶ

χρηστότητα, ἐκδηλούσας, καθὼς ἄριστα παρατήρησεν ὁ Φωριέλ, τὴν ἰδιόζουσαν ἐμπνευσιν τοῦ ἑλληνικοῦ κλίματος μᾶλλον ἢ τῆς ἱπποτικῆς κομποπρεπείας. Βεβαίως ἡ διασκευὴ εἶναι ἐπὶ τοσοῦτον ἀπλῇ, ὥστε ἀποβαίνει μονότονος· διότι περιστρέφεται περὶ ἓν μόνον γεγονός, τὸν ἔρωτα τῶν δύο πρωταγωνιστῶν, οὐδὲ περιλαμβάνει ἐπεισόδια, τὰ ὅποια τεχνηέντως συμπλεκόμενα μετὰ τοῦ κυρίου θέματος ἡδύναντο νὰ καταστήσωσι τὴν ὕφην ποικιλωτέραν· καὶ πλὴν τούτου ἐκτρέπεται συνήθως εἰς πολυλογίαν καὶ παλιολογίαν πολλάκις ὀχληράν· ἀλλὰ ἡ χάρις, ἡ ζωηρότης καὶ ἡ ἀγνότης τοῦ αἰσθήματος καὶ πλὴν τούτου ἡ ποικιλία καὶ τὸ κάλλος τῶν εἰκόνων κατισχύουσι τῶν ἐλαττωμάτων ἐκείνων καὶ δεσμεύουσι τὴν προσοχὴν τοῦ ἀναγνώστου μέχρι τῆς στιγμῆς καθ' ἣν ὁ γάμος ἔρχεται ν' ἀνταμείψῃ τὰ μακροχρόνια καὶ ποικίλα παθήματα τῶν δύο ἐραστῶν.

Δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐνδιατρίψωμεν ἔστω καὶ ἐπὶ μικρὸν οὔτε περὶ τὴν *Ἐριφύλην* τοῦ *Γεωργίου Χορτάτη*, οὔτε περὶ ἑτέρας τινα κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον γνωστὰ προϊόντα τῆς κρητικῆς ποιήσεως. Ἐὰν ἀλλὰ πῶς νὰ μὴ ἐπιστήσωμεν ἐπὶ τινας στιγμὰς τὴν προσοχὴν ἡμῶν εἰς τὴν *Εὐμορφη* *Βοσκοπούλῃ* τοῦ ἐξ Ἀποκορώνων *Νικολάου Δριμυτικοῦ*; Τὸ εἰδύλλιον τοῦτο ἐγράφη τῇ 1627 καὶ διηγεῖται τὸν ἀγροτικὸν ἔρωτα βοσκοῦ καὶ βοσκοπούλας· λαμπρῶς δὲ ἐπὶ τοσοῦτον εἰκονίζει τὰ δένδρη, τὰ λειβάδια, τὰ ποτάμια, τὰ δροσερὰ καὶ τρυφερὰ καλάμια ἐν τῷ μέσῳ τῶν ὁποίων συμβαίνουσι τὰ ἱστορούμενα γεγονότα, ὥστε ὁ διατρέχων ταῦτα ἀναγνώστης νομίζει ὅτι ἀναπνέει τὰς εὐώδεις καὶ ζωοποιὺς τῆς φύσεως ἐκείνης αὖρας. Ὅσον δὲ ἀπλοῦς καὶ ἀν φαίνεται ὁ ποιητής, ἐκ πολλῶν χωρίων καθίσταται πρόδηλον ὅτι δὲν ἦτο ἀλλότριος πρὸς τὴν λατινικὴν καὶ τὴν ἰταλικὴν φιλολογίαν. Ὀλιγότερον γνωστὸς εἶναι ὁ *Ἀπόκοπος* τοῦ *Μπεργαῆ*· καὶ ἐν τούτοις ὁ *Ἀπόκοπος* εἶναι ἐκ τῶν ὀλίγων τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ποιημάτων τὰ ὅποια δύνανται εὐχαρίστως τῇ ἀληθείᾳ νὰ ἀναγνωσθῶσι καὶ σήμερον ὑπὸ τοῦ μεγάλου κοινοῦ τῆς Ἑλλάδος, πρὸς τοῖς ἄλλοις διὰ τὴν γλῶσσαν αὐτοῦ, ἥτις οὔτε τὸ κρητικὸν ἰδίωμα εἶναι οὔτε ἡ νῦν καθαρύουσα, ἀλλὰ φαίνεται μᾶλλον ἢ κατὰ τὴν 17 ἑκατονταετηρίδα κοινῶς ὁμιλουμένην, ὅπως ἡδύνατο νὰ μεταχαι-

ρισθῇ αὐτὴν ἀνὴρ λόγιος. Εἶναι δὲ ὁ Ἀπόκοπος κατάβασις εἰς ἄδου, καὶ οἱ μετὰ τῶν νεκρῶν διάλογοι αὐτοῦ ἔχουσιν τι τὸ συγκινούν τὸν ψυχὴν καὶ τὸ τέρπον τὴν φαντασίαν, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ ἔαν ἀφ' ἐνὸς ἐνθυμίζουσιν ἐν πολλοῖς τὴν *Θείαν Κωμωδίαν* τοῦ Δάντου, ἀφ' ἑτέρου οὐκ ὀλίγην οἰκειότητα ἔχουσι πρὸς τὴν δημώδη τῆς στερεᾶς Ἑλλάδος ποίησιν.

Οὐδὲν ἥττον ἀξιοσημείωτος εἶναι ἡ τοῦ δυτικοῦ βίου ἐπίδρασις εἰς τὴν ζωγραφικὴν τῆς Ἀνατολῆς, εἰς ἣν συνέβη τοῦτο τὸ παράδοξον, ὅτι, ἀφοῦ πρώτη αὐτὴ διὰ τῆς βυζαντινῆς τέχνης συνετέλεσεν εἰς τὴν κατὰ τὸν μέσον αἰῶνα ἀναζωπύρῃσιν τῆς ἰταλικῆς, βραδύτερον, ὑπὸ ταύτης διδαχθεῖσα, παρήγαγεν ἐν Κρήτῃ μάλιστα καὶ ἐν Ἑπτανήσῳ πολλὰ καὶ καλὰ ἔργα. Ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ δυτικῇ Εὐρώπῃ θαυμάζονται ἄχρι τοῦδε τὰ ἔργα Ἑλλήνων τεχνιτῶν τῆς ἐποχῆς ταύτης, οἷον τοῦ ἐν τῇ 16 ἑκατονταετηρίδι ἀκμασάντος Κυριακοῦ Θεοσκοπόλιδος, ἐν Ῥώμῃ καὶ πολλαχοῦ τῆς Ἰσπανίας, ἰδίως ἐν Ἑσκουριάλῃ, ἐν Μαδρίτῃ, ἐν Τολήτῳ, ζωγραφίαι ἅμα καὶ οἰκοδομήματα. Ὅτε δὲ περὶ τὰ τέλη τῆς 17 ἑκατονταετηρίδος ἐξέλιπεν ἡ φραγκικὴ κυριαρχία ἐκ Κρήτης, συναπεδήμησαν δὲ μετ' αὐτῆς πάντες οἱ ὅπως οὖν λόγων μετέχοντες Ἕλληνές τε καὶ Ἑνετοί, καθὰ εἶδομεν, ἀναγκαίως ἔπαυσε καὶ πᾶσα ἐπὶ τὸ φραγκικώτερον διάπλασις τοῦ ἰθαγενοῦς ἡμῶν βίου ἐξαιρέσει μόνης τῆς Ἑπτανήσου, ὅπου ἐξηκολούθησαν νὰ παράγωνται ἐξαίρετά τινα τῆς τοιαύτης διαπλάσεως ὑποδείγματα.

Ὁ ἄριστος τῶν ἱεροκηρύκων ὅσους ἀνέδειξεν ἡ Ἑλλὰς κατὰ τὰς τελευταίας 4 ἑκατονταετηρίδας, καὶ τῇ ἀληθείᾳ ὁ κράτιστος ἰσως τῶν ὄσων ἡ φωνὴ ἀντήχησεν ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἀπὸ τῶν τοῦ Φωτίου χρόνων, ὁ Κεφαλλὴν Ἡλίας Μηνιάτης, ὑπῆρξε γόνος τῆς ἰταλικῆς τῶν Ἰωνίων νήσων παιδεύσεως. Γεννηθεὶς ἐν Ἀηξουρίῳ τῷ 1669 καὶ ἀνατραφεὶς εἰς τὸ Φλαγκινιανὸν τῆς Ἑνετίας φροντιστήριον, ἐκεῖ ἤρχισε παῖς ἐπὶ ὧν τὸ μέγα αὐτοῦ ῥητορικὸν στάδιον διότι, καθὰ προείπομεν, τῷ 1686, ἐπὶ τῆς τελευταίας μεγάλῃς τῶν Ἑνετῶν κατὰ τὰς ἡμετέρας χώρας ἐπιστρατείας, ἀπήγγειλεν ἐν τῷ κατὰ τὴν Ἑνετίαν ἐλληνικῷ ναῷ τῇ 25 μαρτίου τὸν πανηγυρικὸν ἐκείνον λόγον τῆς Θεοτόκου Μαρίας, εἰς ὃν ἀπαντᾷται ἡ προπαρατεθεῖσα ἡδὴ ὑφ' ἡμῶν περίφημος πρὸς αὐ-

την ὑπὲρ τῆς ἀπελευθερώσεως τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους ἐπὶ κλησίαις, ἣν οὐδὲ σήμερον δυνάμεθα νὰ ἀναγνώσωμεν ἀνευ βαθείας τῆς ψυχῆς συγκινήσεως. Εἶναι ἀληθές ὅτι ἐμιμήθη τὴν ἐπὶ κλησίαν ταύτην ἐκ τῆς πρὸ ὀλίγων τότε ἐνιαυτῶν ἐκδοθείσης ῥητορικῆς τοῦ Σκούφου, ἀλλὰ τοσοῦτον τεχνικώτερον δισκεύασε καὶ τοσοῦτον καλλιέστερον διετύπωσε τὸ ὑπόδειγμα, ὥστε δύναται νὰ λογισθῇ ὡς δεῦτερος αὐτοῦ δημιουργός. Ἐπειτα κληθεὶς διδάσκαλος εἰς Κεφαλληνίαν ἀπήγγειλεν εἰς τὸν ἐν Ἀηξουρίᾳ ναὸν τοῦ ἁγίου Νικολάου τὸν περὶ ἀγάπης λόγον, ἐν τῷ ὁποίῳ θέμα κύριον, ὡς πάντοτε, ἔχων τὴν τύχην τῆς ὅλης πατρίδος, ἀποδίδει τὴν ἀπώλειαν τῆς αὐτονομίας αὐτῆς εἰς τὴν ἐριννὺν τῆς διχονοίας. α' Ἐπescen, ἔπescen, ἀνακράζει, καὶ κεῖται εἰς τὴν γῆν σκλαδωμένον τὸ γένος τὸ βασιλικόν. Ποῖος τὸ ἔρριψε, ποῖος τὸ ἐνίκησεν; ὅχι παλαιότερον τὰ ἄρματα τῶν Περσῶν, ὅχι κατόπιν ἡ δύναμις τῶν Βουλγάρων, ὅχι τῶρα ἔγκαιρα τὰ στρατεύματα τῶν Ἀγαρηνῶν τὸ ἐκατάβαλεν ὀργῇ θεϊκῇ . . . . . ἔπescen ἡ βασιλεία, διότι ἐσχωκώθη ἡ εἰρήνη ὅπου εἶναι ὁ στύλος τῶν βασιλειῶν.» Καὶ ἐξκολούθησεν οὕτω διδάσκων ἀπὸ τοῦ ἁμῶνους τὴν χριστιανικὴν ἀρετὴν ἅμα καὶ τὰ τοῦ πολίτου καθήκοντα, τὴν πρὸς τὸν Θεὸν πίστιν καὶ τὴν πίστιν τὴν πρὸς τὴν πατρίδα, ἐν Ζακύνθῳ, ἐν Κερκύρᾳ, πάλιν ἐν Ἑνετίᾳ, ἐν τῇ μεγάλῃ ἐκκλησίᾳ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἐν Ναυπλίῳ, ἐν Ἀργεὶ καὶ τελευταῖον ἀπὸ τοῦ 1811 ὡς ἐπίσκοπος Κερνίκης καὶ Καλαβρύτων μέχρι τοῦ μετὰ τριετίας τοσοῦτον προῶρως ἐπελθόντος θανάτου αὐτοῦ. Ὅτι ὁ Μηνιάττης ἐμιμήθη οὐ μόνον τὸν Σκούφον ἀλλὰ καὶ τὸν περὶ αὐτὸν Ἰταλὸν Σένιερην, πρὸ πάντων μάλιστα τοῦτον, εἶναι βέβαιον ἄλλ' ἐμιμήθη αὐτοὺς ὅπως αἱ μεγάλαι φύσεις, αἵτινες πολλάκις μὲν ἐξισοῦνται πρὸς τὰ πρωτότυπα, ἐνίοτε δὲ καὶ ὑπερβαίνουσιν αὐτά.

Τίς δὲ δύναται νὰ μὴ ὁμολογήσῃ ὅτι ὁ ὕμνος τοῦ Σολωμοῦ εἰς τὴν Ἑλευθερίαν εἶναι ἐν τῶν μᾶλλον ὑψιπετῶν τολμημάτων τῆς νεωτέρας ἑλληνικῆς ποιήσεως, ὅσον ἀλλότριον πρὸς ἡμᾶς καὶ ἂν ᾖ τὸ περιβάλλον αὐτὸν γλωσσικὸν ἐνδύμα.

Σὲ γνωρίζω ἀπὸ τὴν κόψι

Τοῦ σπαθιοῦ τὴν τρομερήν,

Σὲ γνωρίζω ἀπὸ τὴν ὄψιν
Ποῦ μὲ βία μετράει τὴν γῆν.
Ἄπ' τὰ κόκκαλα βγαλμένη,
Τῶν Ἑλλήνων τὰ ἱερά,
Καὶ σὰν πρῶτα ἀνδρειωμένη
Χαῖρε, ὦ χαῖρε, Ἐλευθεριά.

Μήπως ὁ ὕμνος οὗτος δὲν εἶναι ὁ μόνος ἐπιζήσας τοσοῦτων ἄλλων, καὶ αὐτοῦ τοῦ θουρίου θν ἐποίησεν ὁ Ῥήγας; Μήπως ὑπὸ ἑτέρου Ἑπτανησίου, τοῦ Μαντζάρου, ἀρνηθόγγως τοκοσθεῖς, δὲν ἀντηχεῖ καθ' ἐκάστην εἰς τὰς πλατείας ἡμῶν, καὶ εἰς τὰς ὁδοὺς, καὶ εἰς τὰς οἰκίας καὶ πρὸ πάντων εἰς τὰς καρδίας ἡμῶν;

Ἐν τούτοις ὁ Σολωμὸς δὲν ἐδίστασε νὰ ἀνακηρύξῃ πόθεν ἐνεπνεύσθη τὰς θυελλώδεις ἐκείνας στροφάς. Ὡς ἐπιγράμμα τοῦ ἀριστοτεχνήματός του ἐπέθηκε τὸ γνωστὸν ἐκεῖνο τοῦ Δάντου·

*Libertà, yo cantando, ch' è si cara,
Come sa chi per lei vita rifiuta.*

Καὶ ὅταν τινὲς ἤλεγξαν αὐτὸν διὰ τὸ ἡμαρτημένον μέτρον τῶν στίχων του, δὲν ἐδίστασε νὰ προτάξῃ ὡς ἀσπίδα κατὰ πρῶτον μὲν λόγον τὰ ὀνόματα τοῦ Δάντου πάλιν, καὶ τοῦ Περτάρχα, καὶ τοῦ Ἀριόστου καὶ τοῦ Τάσσου, κατὰ δεύτερον δὲ τοῦ Πενδάρου, ὡς ἂν αὐτὸς ἐαυτὸν ὁμολογῶν γόνον τοῦ μετὰ τοῦ Ἰταλισμοῦ συνδυασθέντος ἑλληνισμοῦ. Εἰς τὴν αὐτὴν δὲ ἐποχὴν καὶ παιδεύειν ἀνῆκεν ὅ,τε ἀξιόλογος ζωγράφος Παναγιώτης Δοξαράς καὶ ὁ Μαρῖνος Καρβούρης ὁ στήσας εἰς Περτρούπολιν τὸ κολοσσαῖον βῆθρον, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἀγείρεται ὁ τοῦ Πέτρου τοῦ μεγάλου ἀνδρίας. Τισαῦται ὑπῆρξαν αἱ τελευταῖαι ἀπηχήσεις τῆς πρώτης τοῦ δυτικοῦ βίου ἐπὶ τοῦ ἀνατολικοῦ ἐπιδράσεως, ἥτις ἀρξάμενη ἀπὸ τῆς 12 ἑκατονταετηρίδος μόλις ἐν ἀρχῇ τῆς ἐνεστώσης ἐξέλιπεν, ὑπεικοῦσα εἰς ἑτέρας ἐνεργείας περὶ ὧν θέλομεν ἐμιλήσει, ἀφοῦ πρότερον εἶπομέν τινα περὶ τῆς ἀναζωπυρώσεως τοῦ ἰθαγενοῦς ἑλληνισμοῦ ἐν ταῖς ἡπειρωτικαῖς τῆς Ἑλλάδος χώραις.

Τὶ συνέβαινε γινόντι ἐν ταῖς χώραις ταύταις ἐνῶ αἱ νῆσοι κατεργάζοντο ὑπὸ τῆς ἐκπαρίας ἐκείνης αὔρας; Κατὰ τὰς τελευταίας πρὸ τῆς ἐσηματικῆς κατακτῆσεως ἑκατονταετηρίδας ἐπε-

κράτησεν αὐτόθι ἑλληνικωτέρα τῆς προτέρας παιδείσεως καὶ φιλο-
 λογία, περὶ ἧς ὠμιλήσαμεν ἄλλοτε διὰ μακρῶν (τετάρτου τόμου
 σελ. 631 καὶ ἐπ., 682 καὶ ἐπ.), ἥτις κατὰ παράδοξον συγκυ-
 ρίαν προέκυψεν εἰς μέσον συγχρόνως μετὰ τῆς φραγκικῆς ἐπιδρά-
 σεως, ὥσανει προαιρουμένη νὰ διπλασιάσῃ τὰς ἰθαγενεῖς δυνάμεις
 κατὰ τῆς ἁλλοφύλου ταύτης πνευματικῆς ἐπιδρομῆς, καὶ ἥτις
 ἀπὸ τῶν πρώτων αὐτῆς ἀγωνιστῶν, τοῦ Εὐσταθίου καὶ τοῦ Μι-
 χαήλ Ἀκομινάτου, ἀδιακόπως ἀναπτυσσομένη, ἀνέδειξεν, ἐπὶ τῆς
 κατακτῆσεως τὸν μέγαν θάλασον τοῦ Γεμιστοῦ, τοῦ Βησσαρίωνος,
 τοῦ Γεωργίου Τραπεζουντίου, τοῦ Ἀμοιούτου, τῶν Ἀργυροπού-
 λων, τῶν Λασκάρων, τῶν Χαλκοκονδυλῶν. Δυστυχῶς οἱ πλεί-
 στοι τῶν ἀνδρῶν τούτων ἀπεδήμησαν τότε· αἱ σχολαὶ κατελύ-
 θησαν δι' ἑλλειψιν διδασκάλων· αἱ φοβεραὶ ἀνωμαλῖαι καὶ κατα-
 στροφαὶ τῆς 15 καὶ τῆς 16 ἑκατονταετηρίδος δὲν ἐπέτρεψαν τὴν
 ἵδρυσιν σχολῶν νέων, ὥστε αἱ ἡπειρωτικαὶ χῶραι ἐστερηθῆσαν ἐπὶ
 200 περίπου ἔτη πάσης παιδείας. Μνημόνεύονται μὲν ἐν τῇ 16
 ἑκατονταετηρίδι 230 περίπου λόγιοι "Ἑλληνες"· ἄλλ' ἐκ τούτων
 περὶ τοὺς 170 ἐγεννήθησαν καὶ ἐζήσαν, ἡ ἐν ταῖς ὑπὸ τῶν Ἑνε-
 τῶν καὶ τῶν ἄλλων φράγκων κατεχομέναις νήσοις καὶ παρα-
 λίσαις, ἡ ἐν Ἰταλίᾳ καὶ ἁλλαχοῦ τῆς Εὐρώπης. Ἐκ δὲ τῶν ὑπο-
 λιπομένων 60 ὅσοι ἀνήκουσιν εἰς τὰς ὑπὸ τῶν Ὁσμανιδῶν κα-
 τεχομένας χάρας, περὶ τοὺς 45 ἀναφέρονται ἀπλῶς ὡς λόγιοι
 ἀρχιερεῖς, μοναχοὶ καὶ ἄλλοι ἱερωμένοι, οὐδενὸς ἄλλου δείγμα-
 τος τῆς παιδείας αὐτῶν. περισπωθέντος, τῶν δὲ ὑπολαίπων 15
 τὰ γνωστὰ ἔργα περιστρέφονται ὡς ἐπὶ τὰ πλείστον περὶ ἀκο-
 λουθίας καὶ ἐκκλησιαστικῆς συζητήσεως. Ἦνταῦθα ὀφείλομεν
 βεβαίως νὰ ἐξαίρεσωμεν τὸν Θεοδόσιον Ζυγομαλᾶν, τὸν γνω-
 στὸν ἀνταποκριτὴν τοῦ Μαρτίνου Κρουσίου, καὶ τὸν οὐδὲν ἥτ-
 τον γνωστὸν μεταφραστὴν τῆς πολλάκις ὑφ' ἡμεῶν μνημονευ-
 θεύσης πατριαρχικῆς ἱστορίας τῆς Κωνσταντινουπόλεως· Μα-
 νουήλ Μαλαζόν' ἄλλ' ὀφείλομεν ὡσαύτως νὰ σημειώσωμεν, ὅτι
 ἐὰν οἱ δύο οὗτοι ἄνδρες διήγαγον τὸν βίον ὁ μὲν ἐν Κωνσταντι-
 νουπόλει παρὰ τῇ μεγάλῃ ἐκκλησίᾳ, ὁ δὲ ἐν Θήβαις καὶ ἐν Κων-
 σταντινουπόλει, ἀμφοτέρω ἐγεννήθησαν καὶ ἀνετράφησαν εἰς χῶ-
 ραν ὑπάγομένην ἔτι τοῖς Ἑνετοῖς ἥτοι εἰς Ναύπليون, καὶ ὅτι ἡ

μετάφρασις τοῦ Μαλαξοῦ δὲν μαρτυρεῖ πολὺ ὑπὲρ τῆς ἐλληνικῆς αὐτοῦ παιδείας. Τανάπαλιν δὲ μεταξὺ τῶν 170 ἀνδρῶν ὅσοι ἐγενήθησαν καὶ ἔζησαν εἰς χώρας ὑπὸ τῶν Φράγκων καὶ ἰδίως ὑπὸ τῶν Ἑνετῶν κατεχομένας καὶ ἀλλαγῇ τῆς Εὐρώπης, συγκαταλέγονται οὐκ ὀλίγοι ἐπὶ ποικίλῃ καὶ πραγματικῇ παιδείᾳ διαπρέψαντες οἳ λ. χ. ἦσαν ὁ Ἰάνος Λάσκαρις, ὁ Ἀντώνιος Ἐπαρχος, ὁ Φραγκίσκος Πόρτος, ὁ Νίκανδρος Ναύκιος, ὁ προμνημονευθεὶς Κυριακὸς Θεοσκόπολις καὶ ἄλλοι.

Ἄλλ' ἡ ἐπικρατήσασα τότε ἐν ταῖς ἡπειρωτικαῖς τῆς Ἑλλάδος χώραις ἀμάθεια δηλοῦται καὶ ἐξ ἄλλων πολλῶν τεκμηρίων. Εἶδομεν εἰς ποίαν ἀλλόκοτον γλώσσαν ἔγραφον οἱ γραμματικοὶ τῶν σουλτάνων. τὰς ἐλληνιστὶ δῆθεν συντασσομένας διεθνεῖς αὐτῶν συνθήκας. Καὶ ἂν οὕτως ἔγραφον οἱ γραμματικοί, εἴμποροῦμεν νᾶ ὑποθέσωμεν ὅποιοί τινες ἦσαν κατὰ τοῦτο οἱ ἄλλοι ἐλιγώτερον ἐπίσημοι τοῦ ἔθνους ἄνδρες. Μόνον τὰ πατριαρχικά ἔγγραφα ἔσωζον ἔτι εὐπρέπειάν τινα καὶ κοσμιότητα· ἀλλ' οἱ ἀρχιερεῖς, καὶ αὐτοὶ πολλάκις οἱ τῶν ἐπιφανεστέρων μητροπόλεων ἀρχιερεῖς, ἦσαν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐντελῶς ἀπαιδευτοί. Ὁ Κούμης βεβαιοῖ ὅτι ἐμελέτησε τὸν ἀρχιερατικὸν τῆς Λαρίσης κώδικα ὃν εὗρεν ἀνατρέχοντα μέχρι τοῦ τέλους τῆς 16 ἑκατονταετηρίδος καὶ συγκεφαλαιοῖ οὕτω πως τὴν μελέτην αὐτοῦ ταύτην. «Γράμματα μὲ βαρβαρικὴν σύνταξιν, μὲ ἀνορθογραφίαν ἀπίθανον καὶ εἰς αὐτὰς τῶν μητροπολιτῶν τὰς ὑπογραφάς, γεμίζουσι τὸν εἰρημένον κώδικα ἕως τῆς ἀρχιερατείας τοῦ Ἰανώβου ὅστις ἔλαβε τὴν μητρόπολιν ἐκείνην τὸ 1730 ἔτος . . . . . Τώρα ἐρωτῶ, ἐὰν οἱ μητροπολιταὶ καὶ οἱ ἐπίσκοποι δὲν ἤξευραν νᾶ ὑπαγράψωσιν τὰ ὀνόματά των· ἐὰν ὁ πλοῦσια εἰσοδήματα ἔχων πάντοτε μητροπολίτης τῆς Λαρίσης δὲν εὗρισκε γραμματεῖα νᾶ τοῦ γράφῃ τὰ πρακτικά τῆς μητροπόλεώς του, ἐὰν οἱ συνυπογεγραφομένοι εἰς πολλὰ ἀμφωνητικὰ γράμματα προκριτώτεροι τῆς ἐπαρχίας, ἦσαν ἀγράμματοι· ποῦ εὗρίσκατο τότε ἡ παιδεία τοῦ γένους;»

Ἄλλ' ἀπὸ τῆς 16 ἑκατονταετηρίδος τὰ πράγματα μετέβαλον ὅψιν διὰ τῆς βαθμιαίας συστάσεως καὶ ἀναπτύξεως πολλῶν ἐλληνικῶν σχολῶν ἀπανταχοῦ τῆς ἐλληνικῆς ἡπείρου. Εἰς τὴν σωτήριον ταύτην τροπὴν συνετέλεσε βεβαίως τὸ ἐπικριτέστερον ὅπως

κράτησεν αὐτόθι ἑλληνικώτερα τῆς προτέρας παιδείους καὶ φιλο-
λογία, περὶ ἧς ὠμιλήσαμεν ἄλλοτε διὰ μακρῶν (τετάρτου τόμου
σελ. 631 καὶ ἐπ., 682 καὶ ἐπ.), ἥτις κατὰ παράδοξον συγκυ-
ρίαν προέκυψεν εἰς μέσον συγχρόνως μετὰ τῆς φραγκικῆς ἐπιδρά-
σεως, ὥσανει προαιρουμένη νὰ διπλασιάσῃ τὰς ἰθαγενεῖς δυνάμεις
κατὰ τῆς ἀλλοφύλου ταύτης πνευματικῆς ἐπιδρομῆς, καὶ ἥτις
ἀπὸ τῶν πρώτων αὐτῆς ἀγωνιστῶν, τοῦ Εὐσταθίου καὶ τοῦ Μι-
χαὴλ Ἀκομινάτου, ἀδιακόπως ἀναπτυσσομένη, ἀνέδειξεν, ἐπὶ τῆς
κατακτῆσεως τὸν μέγαν θάσον τοῦ Γεμιστοῦ, τοῦ Βησσαρίωνος,
τοῦ Γεωργίου Τραπεζουντίου, τοῦ Ἀμοιρούτση, τῶν Ἀργυροπού-
λων, τῶν Λασκάρεων, τῶν Χαλκοκονδυλῶν. Δυστυχῶς οἱ πλεί-
στοι τῶν ἀνδρῶν τούτων ἀπεδήμησαν τότε· αἱ σχολαὶ κατελύ-
θησαν δι' ἑλλειψιν διδασκάλων· αἱ φοβεραὶ ἀνωμαλίαι καὶ κατα-
στροφαὶ τῆς 15 καὶ τῆς 16 ἑκατονταετηρίδος δὲν ἐπέτρεψαν τὴν
ἵδρυσιν σχολῶν νέων, ὥστε αἱ ἡπειρωτικαὶ χῶραι ἐστερηθῆσαν ἐπὶ
200 περίπου ἔτη πάσης παιδείας. Μνημόνεύονται μὲν ἐν τῇ 16
ἑκατονταετηρίδι 230 περίπου λόγιοι Ἑλληνες· ἀλλ' ἐκ τούτων
περὶ τοὺς 170 ἐγεννήθησαν καὶ ἔζησαν, ἡ ἐν ταῖς ὑπὸ τῶν Ἑνε-
τῶν καὶ τῶν ἄλλων Φράγκων κατεχομέναις νήσοις καὶ παρα-
λίαις, ἡ ἐν Ἰταλίᾳ καὶ ἄλλαχού τῆς Εὐρώπης. Ἐκ δὲ τῶν ὑπο-
λιπομένων 60 ὅσοι ἀνήκουσιν εἰς τὰς ὑπὸ τῶν Ὀσμανιδῶν κα-
τεχομένας χώρας, περὶ τοὺς 45 ἀναφέρονται ἀπλῶς, ὡς λόγιοι
ἀρχιερεῖς, μοναχοὶ καὶ ἄλλοι ἱερωμένοι, οὐδενὸς ἄλλου δείγμα-
τος τῆς παιδείας αὐτῶν περισωθέντος, τῶν δὲ ὑπολοίπων 15
τὰ γνωστὰ ἔργα περιστρέφονται ὡς ἐπὶ τὰ πλεῖστον περὶ ἀνο-
λουθίας καὶ ἐκκλησιαστικῆς συζήτησεως. Ἐνταῦθα ὀφείλομεν
βεβαίως νὰ ἐξαίρεσωμεν τὸν Θεοδόσιον Ζυγομαλᾶν, τὸν γνω-
στὸν ἀνταποκριτὴν τοῦ Μαρτίνου Κρουσίου, καὶ τὸν οὐδὲν ἥτ-
τον γνωστὸν μεταφραστὴν τῆς πολλᾶκις ὑφ' ἡμῶν μνημονευ-
θείσης πατριαρχεικῆς ἱστορίας τῆς Κωνσταντινουπόλεως Μα-
νουὴλ Μαλαξῶν· ἀλλ' ὀφείλομεν ὡσαύτως νὰ σημειώσωμεν, ὅτι
ἐὰν οἱ δύο οὗτοι ἄνδρες διήγαγον τὸν βίον ὁ μὲν ἐν Κωνσταντι-
νουπόλει παρὰ τῇ μεγάλῃ ἐκκλησίᾳ, ὁ δὲ ἐν Θήβαις καὶ ἐν Κων-
σταντινουπόλει, ἀμφοτέρω ἐγεννήθησαν καὶ ἀνετράφησαν εἰς χῶ-
ραν ὑπάγομένην ἔτι τοῖς Ἑνετοῖς ἥτοι εἰς Ναύπλιον, καὶ ὅτι ἡ

μετάφρασις τοῦ Μαλαξοῦ δὲν μαρτυρεῖ πολὺ ὑπὲρ τῆς ἐλληνικῆς αὐτοῦ παιδείας. Τὰνάπαλιν δὲ μεταξύ τῶν 170 ἀνδρῶν ὅσοι ἐγενήθησαν καὶ ἔζησαν εἰς χώρας ὑπὸ τῶν Φράγκων καὶ ἰδίως ὑπὸ τῶν Ἑνετῶν κατεχομένας καὶ ἀλλαχοῦ τῆς Εὐρώπης, συγκαταλέγονται οὐκ ὀλίγοι ἐπὶ ποικίλῃ καὶ πραγματικῇ παιδείᾳ διαπρέψαντες οἳ λ. χ. ἦσαν ὁ Ἰάνος Λάσκαρις, ὁ Ἀντώνιος Ἐπαρχος, ὁ Φραγκίσκος Πάρτος, ὁ Νίκανδρος Νούκιος, ὁ προμνημονευθεὶς Κυριακὸς Θεοσκόπολις καὶ ἄλλοι.

Ἄλλ' ἡ ἐπικρατήσασα τότε ἐν ταῖς ἡπειρωτικαῖς τῆς Ἑλλάδος χώραις ἀμάθεια δηλοῦται καὶ ἐξ ἄλλων πολλῶν τεκμηρίων. Εἶδομεν εἰς ποίαν ἀλλόκοτον γλῶσσαν ἔγραφον οἱ γραμματικοὶ τῶν σουλτάνων. τὰς ἐλληνιστὶ δῆθεν συντασσομένας διεθνεῖς αὐτῶν συνθήκας. Καὶ ἂν οὕτως ἔγραφον οἱ γραμματικοί, εἰμπαροῦμεν νῆ ὑποθέσωμεν ὅποιοί τινες ἦσαν κατὰ τοῦτο οἱ ἄλλοι ὀλιγώτερον ἐπίσημοι τοῦ ἔθνους ἄνδρες. Μόνον τὰ πατριαρχικά ἔγγραφα ἔσωζον. ἔτι εὐπρέπειάν τινα καὶ κοσμιότητα· ἀλλ' οἱ ἀρχιερεῖς, καὶ αὐτοὶ, πολλάκις οἱ τῶν ἐπιφανεστέρων μητροπόλεων ἀρχιερεῖς, ἦσαν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐντελῶς ἀπαιδευτοί. Ὁ Κούμας βεβαίως, ὅτι ἐμελέτησε τὸν ἀρχιερατικὸν τῆς Λαρίσσης κώδικα ὃν εὗρεν ἀνατρέχοντα μέχρι τοῦ τέλους τῆς 16 ἑκατονταετηρίδος καὶ συγκεφαλαιοῖ οὕτω πως τὴν μελέτην αὐτοῦ ταύτην. «Γράμματα με βαρβαρικὴν σύνταξιν, με ἀνορθογραφίαν ἀπίθανον καὶ εἰς αὐτὰς τῶν μητροπολιτῶν τὰς ὑπογραφάς, γεμίζουσι τὸν εἰρημένον κώδικα ἕως τῆς ἀρχιερατείας τοῦ Ἰακώβου ὅστις ἔλαβε τὴν μητρόπολιν ἐκείνην τὸ 1730 ἔτος . . . . . Τώρα ἐρωτῶ, ἂν οἱ μητροπολίται καὶ οἱ ἐπίσκοποι δὲν ᾔξουσαν νὰ ὑπογράψωσιν τὰ ὀνόματά των· ἂν ὁ πλοῦσις εἰσοδήματα ἔχων πάντοτε μητροπολίτης τῆς Λαρίσσης δὲν εὗρισκε γραμματέα νὰ τοῦ γράφῃ τὰ πρακτικὰ τῆς μητροπόλεώς του, ἂν οἱ συνυπογραφόμενοι εἰς πολλὰ συμφωνητικὰ γράμματα προκριτώτεροι τῆς ἐπαρχίας, ἦσαν ἀγράμματοι· ποῦ εὗρίσκετο τότε ἡ παιδεία τοῦ γένους;»

Ἄλλ' ἀπὸ τῆς 16 ἑκατονταετηρίδος τὰ πράγματα μετέβαλον ὅψιν διὰ τῆς βαθμιαίας συστάσεως καὶ ἀναπτύξεως πολλῶν ἐλληνικῶν σχολῶν ἀπανταχοῦ τῆς ἐλληνικῆς ἡπείρου. Εἰς τὴν σωτήριον ταύτην τροπὴν συνετέλεσε βεβαίως τὸ ἐπικειστότερον ὅπως

οὖν πολίτευμα ὅπερ ἡ Υ. Πύλη ἐνόμισε τότε συμφέρον εἶσατῇ νὰ ἐφαρμόσῃ εἰς τοὺς βασιλῆας καὶ ἡ ἐντεῦθεν ἐπελθοῦσα σχετικὴ τις αὐτῶν ἀνέσις. Πρὸ πάντων ὅμως ἀπείλεται ἡ τῆς παιδείας τοῦ ἔθνους ἀναβίωσις εἰς τὴν ἐν Ἑνετίᾳ κατὰ τοὺς τοὺς μάλιστα τοὺς χρόνους ἀκμάσασαν ἑλληνικὴν κοινότητα. Κατὰ τὴν προμνημονευθεῖσαν ἤδη εἰδικὴν περὶ τῆς κοινότητος ταύτης πραγματείαν τοῦ Ἰωάννου Βελούδου, αὕτη συνέκειτο τῷ 1683 ἐκ 400 καὶ ἐπέκεινα ψυχῶν. Ἐπολλαπλασιάσθη δὲ ἐκ τούτου, ὥς τε τῷ 1635 παρευρέθησαν εἰς τὴν ἐκλογὴν τοῦ ἀρχιεπισκόπου Ἀθανασίου Βελεριανοῦ ψηφοφόροι 474 Ἀθηναῖοι, Πελοποννήσιοι, Θεσσαλοὶ, Ναυπάκτιοι, Κρήτες, Εὐβοεῖς, Κόρινθοι, Ἴονιοι, Μακεδόνες, Θράκες, Ἡπειῶται. Καὶ ἐπειδὴ ὁ πόθος τῆς κατὰ τμήματα διαιρέσεως οὐδ' ἐν τῇ ξένῃ κατέλειπε τοὺς ἰνυσίους τοὺς τοὺς Ἕλληνας, τὸ πολυάριθμον συνέδριον τὸ ὁποῖον διέκειτο κατὰ τὴν ἀποικίαν συνεκροτεῖτο ἐξ ἴσου ἀριθμοῦ ἀντιπροσώπων τῆς Κύπρου, τῆς Κρήτης μετὰ τοῦ Αἰγαίου πελάγους, τοῦ Ναυπλίου μετὰ τῆς Μονεμβασίας, τῆς Ζακύνθου μετὰ τῆς Κεφαλληνίας, τῆς Κερκύρας, καὶ τῶν λεγομένων Ἀκωνύμων χωρῶν, ἤτοι ὅλων τῶν ἄλλων χωρῶν ἐξ ὧν ὀρμῶντο οἱ ἀποικοι. Οἱ πολυάριθμοι οὗτοι Ἕλληνες, οἱ ἀσπρέυσαντες αὐτῶν εἴτε ἐκ τουρκικῶν χωρῶν ἀσφαλείας ἕνεκα, εἴτε καὶ ἐκ τῶν ὑπὸ τῶν Ἑνετῶν κατεχομένων πρὸς εὐρεσιν εὐρυτέρου σπατάλου ἐνεργείας, κυρίως ὅμως ἐμπορίας χάριν, ἐφρόντισαν πρῶτον μὲν περὶ ἰδρύσεως ἰδίας ἐκκλησίας περὶ ἧς εἶπομεν ἄλλοτε τινα, προϋόντος δὲ τοῦ χρόνου καὶ περὶ τῆς ἑλληνικώτεραις τῶν ἰδίων τέκνων ἀγωγῆς. Ὅθεν τῷ 1626 ἐσυστήθη ἐν Ἑνετίᾳ τὸ Φλαγγίνειον φροντιστήριον, οὕτω κληθὲν ἀπὸ τοῦ πρώτου αὐτοῦ κατόχου καὶ προικοδότου Κερκυραίου Θωμᾶ Φλαγγίνου. Ἐν τῷ φροντιστηρίῳ τούτῳ, ἐν τῇ ὁποίᾳ δὲν ἐγίνοντο δεκτοὶ εἰμὴ Ἕλληνας μὲν τὸ γένος, ὀρθόδοξοι δὲ τὴν θρησκείαν ἦσαν, ἐδιδάσκοντο ἐπιστήμαι καὶ γράμματα ἑλληνικά τε καὶ λατινικά ὑπὸ ἀνδρῶν εὐπαιδευτῶν ὧν δίκαιον εἶναι νὰ ἀπομνημονεύσωμεν Ἀντών τὸν ἀρχιστον τὰ ὀνόματα. Ταῦτοι καλεῖται κατὰ τοῦ γένους διδάσκαλοι διέτελεσαν ἐν τῷ καταστήματι ἐκεῖνῳ τὴν Κρήνην Νικητῆρος Κελλιάκη, ὁ Ἀγνῶνιος Προκακιάντης, ὁ Κερκυραῖος διδάκτωρ Θωμᾶς Κα-

τάνης, ὁ ἱεροκλήρ, Νικόλαος Παπαδόπουλος, ὁ πολὺς Ἡλίας Μηνάτης, ὁ ἱερεὺς Στέφανος Μόσχας, ὁ Ἀθηναῖος Ἰωάννης Πατούσας, ὁ ἐκ Παραμυθίας Ἀπόστολος Μίκος, ἕτερος Ἀθηναῖος Γεώργιος Πατούσας, ὁ Κεφαλλην Ἀγάπας ὁ Λοβέρδος καὶ ὁ Κυθήριος Σπυρίδων Βλαχτής, ὅστις ὑπῆρξε καὶ τελευταῖος, 1795, διότι ἐκτοτε τὸ φροντιστήριον τοῦτο παρήγαγε παντελῶς.

Ἀλλ' ἡ ἐνετικὴ καιρότης δὲν ἐφρόντισε μόνον περὶ ἐαυτῆς. Συγκαιμένη, ἐξ ἀνθρώπων αἵτινες ἐκ πείρας ἐγίνωσκον τὴν ἐν ταῖς ἑλληνικαῖς χώραις ἐπικρατήσασαν ἀπαιδευσίαν, ἔδραμε προθύμως εἰς θεραπείαν τοῦ κακοῦ τούτου, δοῦσα πρώτη παράδειγμα φιλογενεῖας ἥτερ' ἐμελλον νὰ μιμηθῶσι βραδύτερον καὶ ἄλλαι τινὲς τῶν ἐξωτερικῶν ἡμῶν κοινοτήτων. Ἐνταῦθα δὲ ἰδίως καταφαίνεται καὶ ἡ ἄλλοτε παρατηρηθεῖσα ὑφ' ἡμῶν σπουδαία διαφορὰ τῶν ἀπαικῶν ὅσα ἐσυστήθησαν χάριν ἐμπορίας, ἀπὸ τοῦς λογίους καὶ πολιτικούς πρόσφυγας. Οἱ τελευταῖοι οὗτοι οὐ μόνον περὶ τῆς Ἑλλάδος δὲν ἐφρόντισαν, ἀλλὰ καὶ αὐτοὶ ἐξεργασθῆσαν, ἐγὼ καὶ ἐμπορικαὶ κοινότητες ἐπρονόησαν περὶ τῆς σωτηρίας τοῦ ἑλληνισμοῦ παρ' ἑαυταῖς τε καὶ ἐν τῇ πατρίδι ἐξ ἧς ἀπεμακρύνθησαν. Ἰδιάζουσιν δὲ ὀφείλει κατὰ τοῦτο τὸ ἔθνος εὐγνωμοσύνην εἰς τὴν ἐνετικὴν κοινότητα. Εἶναι βέβαιον ὅτι καὶ ἄλλαι προϊόντος τοῦ χρόνου συνέδρομον εἰς τὴν ἐμψύχωσιν τῆς δῆμοσις ἐν Ἑλλάδι παιδεύσεως· ἀλλ' ἐὰν ὁ σπόρος αὐτῆς ἐρίφηθῃ ἀπὸ τῶν μέσων τῆς ἐπτακαιδεκάτης ἑκατονταετηρίδος, ἐὰν ὁ σπόρος, οὗτος πρωῒμος βλαστήσας ἀνέδειξεν ἐφεξῆς τοσαύτους λογίους μεριμνέοντας καὶ πολιτικούς ἀνδρας, ἐὰν ἡ ἐκτοτε ἀρξαμένη διανοητικὴ αὐτῆς τοῦ ἔθνους διάπλευσις, ἡ κατόπιν ὑπὸ πολλῶν καὶ ἄλλων εὐτυχῶν περιστάσεων ἐπιρρώσθῃ, ἔλαβε τὴν ἀπαιτούμενον καιρὸν νὰ καρποφορήσῃ προσηκόντως, ἀρχικῇ τούτου παραίτιος ὑπῆρξεν ἡ ἐνετικὴ καιρότης. Τῶντι Ἑλλήν σῆς Ἐνετίας, Ἐπιφάνειος, ὁ ἐπιταλούμενος Ἡγούμενος ἵδρυσε τῷ 1647 δύο σχολεῖα, ἐν μὲν εἰς τὴν πατρίδα αὐτοῦ τὰ Ἰωάννινα, ἕτερον δὲ εἰς Ἀθήνας, ἐν οἷς παρεδίδοντο γραμματικὴ, φιλολογία καὶ ἐπιστήμαι. Τὰ δύο ταῦτα σχολεῖα ἔλαβον καὶ ἕτερα ἐξ Ἐνετίας κληροδοτήματα τὰ μὲν πρῶτον ὑπὸ Πάνου τοῦ Ἱερομνήμονος τῷ 1691 καὶ ὑπὸ Νικολάου τοῦ Καραϊωάννου τῷ 1732, ἵνα τρέφων-

τι ἐν αὐτῷ 4 ἱερεῖς καὶ ἄλλοι μαθηταί· τὸ δὲ τῶν Ἀθηναίων, ὑπὸ τοῦ Ἀθηναίου Στεφάνου τοῦ Ῥούττη τῷ 1748. Ὁ ἐν Ἑνετίας Ἰωαννῆτις ὡσαύτως Μάνος ὁ Γρόνμας καθίδρυσε τῷ 1676 ἱεροσπουδαστήριον ἐν τῇ γενεθλίῳ αὐτοῦ πόλει, ἐκπληρώσας τὴν εὐσεβῇ καὶ ἔθνωφελῇ βούλῃσιν τοῦ θεοῦ αὐτοῦ Λεοντάρη, ἀφιερώσαντος ἐπὶ τούτῳ 20,000 δουκάτων. Εἰς τὸ σχολεῖον τοῦτο ἐπεδαψίλευσε κληροδότημα καὶ ὁ προμνημονευθεὶς Ἱερομνήμων πρὸς ἐκπαίδευσιν ἱερῶν, ὁ δὲ Ἰωαννῆτις Γεώργιος Ντῆλιος ἀπένευμε πλουσίαν βιβλίων δωρεάν τῷ 1698. 5,000 δουκάτων ἔταξε βραδύτερον ὁ Ἰωαννῆτις Λάμπρος Μαρούτσης, ἵνα προστεθῇ εἰς τὸ σχολεῖον τοῦ Γρόνμα καθέδρα ἱερῶν καὶ κοσμικῶν ἐπιστημῶν ἑλληνιστί τε καὶ λατινιστί παραδιδομένων. Ὁ δὲ ἀδελφὸς αὐτοῦ Σίμων ἐσύστησε καὶ ἕτερον ἐν Ἰωαννίνοις σχολεῖον, ἐκεῖνο ἐν ᾧ περὶ τὸ 1742 ἐδίδαξεν ὁ Εὐγένειος Βουλγαρίς. Κατόπιν ὁ ἐκ Δελβίνων Σπυρίδων Ῥίζος ἱδρύσεν εἰς τὴν λεγομένην Λάκκαν τοῦ Δελβίνου γραμματολογικὸν καὶ ἐπιστημονικὸν σχολεῖον. Ὁ Ἀθηναῖος Γεώργιος Μέλος παρέσχε τῷ 1732 ἄφθονον εἰσόδημα εἰς τὸ ἐν τῇ πατρίδι αὐτοῦ σχολεῖον τοῦ Ἡγουμένου πρὸς διατήρησιν ἐνὸς διδασκάλου καὶ ἱκανῶν ὑποτρόφων. Ἄλλος δὲ Ἀθηναῖος ὁ Ἰωάννης Ντέκας ἀνήγειρε περὶ τὸ 1754 δευτερον ἐν Ἀθήναις σχολεῖον μετὰ 12 ὑποτρόφων προκίσας αὐτὸ διὰ 12,000 δουκάτων. Ὁ δὲ Σταμάτιος Ῥούφος παρέσχε τὰ ἀναγκαῖα πρὸς ἀνατροφὴν 3 ὀρφανῶν καὶ πτωχῶν παιδῶν ἐν Λεβαδεῖα. Καὶ ὁ Πελοποννήσιος Ἀνδρέας ὁ Κασῆς ἔταξε τῷ 1751 πλούσιον κληροδότημα ὑπὲρ τῆς ἱδρύσεως γυμνασίου ἐν Πάτραις κληροδότημα τὸ ὅποῖον ἔπειτα, μὴ συστηθέντος τοῦ γυμνασίου ἐκεῖνου, ἐχρησίμευσεν εἰς τὴν συντήρησιν τῶν σχολείων τῆς Πάτραις, τῶν Ἰωαννίνων καὶ τῶν Ἀθηνῶν. Ὅλα ταῦτα τὰ κληροδοτήματα ἦσαν ἐναποτεθειμένα εἰς τὸ δημόσιον τῆς Ἑνετίας νομισματοκοπεῖον, ἥ δὲ διαχείρισις αὐτῶν ἦτο ἀνατεθειμένη εἰς τὴν ἐν τῇ αὐτῇ πόλει ἀδελφότητα τοῦ ἁγίου Νικολάου Ἰππῆ καὶ ἐπεκύρου τοὺς διδασκάλους τῶν προειρημένων σχολείων.

Βεβαίως ἡ ἑνετικὴ κοινότης δὲν ἱδρύσεν εἰμὴ ὀλίγα ἐν Ἑλλάδι σχολεῖα, τὰ δὲ πολυάριθμα ἐκπαιδευτήρια τῆς ὁκτωκαιδεκάτης ἑκατονταετηρίδος ἐσυστήθησαν ὑπὸ τῶν ἐν Ἑλλάδι πόλεων

καὶ καμῖν· ἀλλὰ κατωρθώθη καὶ συστήθῃσι καὶ πρὸ πάντων δι' ἐπαγγελίαν καὶ προεισιθῇσι διδασκάλων χάρις εἰς τὰ ὑπὸ τῆς ἐνεργείας καὶ ἐνέργειας κατὰ πρότον ἰδρυθέντα, ἰδίως ἐν Ἰωαννίνοις. «Εἰς τὴν πάλιν τῶν Ἰωαννίνων χρεωστῇ ἡ Ἑλλάς τὴν ἀναγέννησιν τῆς παιδείας,» λέγει ὁ Κούμας. Καὶ κατωτέρω παρατιθέμενος τὴν μαρτυρίαν τοῦ Μελετίου προστίθῃσιν, ὅτι ὁ ἱερεὺς Γεώργιος Σουγδαυρῆς, ὁ ἐν τῇ σχολῇ τοῦ Μάνου Γρόνμα διαδεξάμενος τὸν πρότον αὐτῆς διδάσκαλον Βησσαρίωνα Μασκῆν, «διέδωκε διὰ τῶν μαθητῶν του τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν εἰς τὴν πρότερον καταβεβηρωμένην εὐρωπαϊκὴν Τουρκίαν.» Ἔτι δὲ κατωτέρω ἐπιφέρει· «μαθηταὶ τῶν Ἰωαννίνων ὑπῆρξαν διδάσκαλοι εἰς Μέσσοβον, Τρίκην, Ἀφαιρσαν, Τύρναβον, Θεσσαλονίκην, Ἀδριανούπολιν, αἱ ὁποῖαι πόλεις ἐσύστησαν σχολεῖα μετὰ τὸ τῶν Ἰωαννίνων. Εἰς ὅλα τὰ σχολεῖα καὶ εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν μετεφέρθησαν αἱ ἐπιστημονικαὶ γνώσεις τοῦ τῶν Ἰωαννίνων σχολείου.» Ἐκτότε δὲ ἡ ἐπιστήμη ἢ ἐτελειώθησαν· πλεῖστοι ἄλλαι σχολαὶ ἐν Πελοποννήσῳ, ἐν τῇ Στερεᾷ, ἐν Θεσσαλίᾳ, ἐν Μακεδονίᾳ, ἐν Χίῳ, ἐν Σμύρνῃ, ἐν Κυθωνίαις, ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἐν Ἰασίῳ, ἐν Βουκουρεστίῳ. Δὲν ἐπαυσαίμεθα ἀμαζόντα τὰ ἰδρύματα τῆς ἀρχικῆς τοῦ μεγάλου τούτου συστήματος ἐστίας· ἦτοι τῶν Ἰωαννίνων, διότι ἕτερα τῆς πόλεως ταύτης φιλογενῆ τέκνα ἐν Ῥωσίᾳ παραινοῦνται καὶ πολούτησαντα, ἰδίως δὲ οἱ Ζωσιμάδαι καὶ οἱ Καπλάναι, ἠύξησαν τὸν ἀριθμὸν τῶν αὐτοῦ σχολείων ἢ ἐξησφάλισαν τὴν ὑπαρξίν τῶν προϋπαρχόντων διὰ νέων δαψιλῶν δωρεῶν περὶ τὰ τέλη τῆς ὀκτωκαιδεκάτης καὶ τὰς ἀρχὰς τῆς παρούσης ἑκατονταετηρίδος. Διδάσκαλοι ὀνομαστοὶ ἀντήχησάν καθ' ὅλην ταύτην τὴν περίοδον τῆς τοῦ ἑλληνισμοῦ ἀναβιώσεως ἀπὸ περάτων μέχρι περάτων τῆς ἑλληνικῆς ἀνατολῆς, ὁ Εὐγένειος Βούλγαρις, ὁ Νικηφόρος Θεοτόκης, ὁ Ἰωάννης Δημητριάδης Πέζαρος, ὁ Ἀθανάσιος Ψαλίδας, ὁ Πάριος Ἀθανάσιος, ὁ Δωρόθεος Πρώτος, ὁ Βενιαμὴν, ὁ Ἀλέκτρος Φωτιάδης, ὁ Κωνσταντῖνος Κούμας, ὁ Στέφανος Δούγκας, ὁ Κωνσταντῖνος Οἰκονόμος, ὁ Βάμβας, ὁ Γεώργιος Γεννάδιος, ἵνα περιορισθῶμεν εἰς τοὺς ἐπιφανεστέρους· χιλιάδες δὲ καθηγητῶν ἐδέχοντο ἀπὸ τῶν χειλέων αὐτῶν τὰ νάματα τῆς ἀρχαίας καὶ τῆς νέας ἐπιστήμης.

Ἀλλὰ σχολεῖα καὶ μαθηταὶ δὲν εἶναι καρποὶ τῆς πνευματικῆς τοῦ ἔθνους καλλιέργειας· εἶναι ἀπλᾶ ὄργανα αὐτῆς μαρτυροῦντα τὸ πολὺ τὴν πρὸς τὴν τοιαύτην καλλιέργειαν ῥοπὴν. Ἀληθὴ δὲ προϊόντα τοῦ πνευματικοῦ βίου εἶναι τὰ φιλολογικὰ, τὰ ἐπιστημονικὰ, τὰ τεχνικὰ ἔργα. Καὶ ὅτι μὲν ἔργον τέχνης μνήμης ἄξιον οὐδὲν παρήγαγεν ἡ περίοδος αὕτη τοῦ πνευματικοῦ ἡμῶν βίου· δὲν ἔχομεν χρεῖαν νὰ τὸ βεβαιώσωμεν. Μόλις ἐπ' ἐσχάτων τῶν ἡμερῶν ἤρχισαμεν νὰ δίδωμεν κατὰ τοῦτο σημεῖα τῆς ζωῆς. Τὰ δὲ φιλολογικὰ καὶ ἐπιστημονικὰ ἔργα συνετέλεσαν μὲν ἀλλεπαλλήλως εἰς τὴν διάπλαιν καὶ ἔστιν ὅτε τὴν ψυχικὴν γαίαν τῶν συγχρόνων γενεῶν· τούτου δ' ἕνεκα αὐτὰ τε καὶ οἱ συγγράψαντες αὐτὰ ἄνδρες θέλουσιν αἰετοεὶς εὐλαβῶς μνησθένεσθαι ὑπὸ τῆς ἱστορίας τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων. Ἀλλὰ λόγῳ πνευματικῆς ῥώμης, καὶ ψυχικῆς καλαισθησίας, καὶ τέχνης περὶ τὸ γράφειν, ὑπάρχουσιν ἄρα γε τινὰ προωρισμένα νὰ ἐπιζήσωσι καὶ νὰ λαγισθῶσιν ὡς ἔθνη τὸν διανοητικὸν ἡμῶν βίον μνησκείον; Ἐννοεῖται ὅτι δὲν πρόκειται περὶ τῆς λεγομένης δημοτικῆς ποιήσεως, περὶ ἧς κατωτέρω θέλομεν πραγματευθῆ εἰδικώτερον. Τὸ ἐρώτημα ἡμῶν ἐτέθη ὡς πρὸς τὰ ἔργα τοῦ νεωτέρου λογίου ἑλληνισμοῦ καὶ εἰς τὸ ἐρώτημα τοῦτο διστάζομεν νὰ ἀπαντήσωμεν καταφατικῶς. Οὐ μόνον δὲ ὅτε εἴμεθα ἐν ἀρχῇ τοῦ σταδίου, ἀλλὰ καὶ σήμερον, μετὰ παρέλευσιν 200 ἐτῶν ἀφ' ἧς ἀγωνιζόμεθα τὸν καλὸν τοῦτον ἀγῶνα, δυσκόλως δυνάμεθα νὰ ἐσχυρισθῶμεν ὅτι παρήχθη παρ' ἡμῖν ἔργον τι, ἐξ ἐκείνων τὰ ὅποια οἱ αἰῶνες καλοῦσιν ἀριστουργήματα. Ὑπάρχουσι μὲν παύματα τινὰ τὰ ὅποια εὐχαρίστως ἀναγινώσκομεν μετὰ 4 ἢ 5 ἑκαυτῶν δεκαάδας, οἷα τὰ τῶν ἀδελφῶν Ἀλεξάνδρου καὶ Παναγιώτου Σούτσου, ἵνα περιορισθῶμεν εἰς τοὺς ἀρχαιοτέρους. Ἀλλ' ὅσον εὐχαρίστως καὶ ἂν ἐπαμειβόμεθα εἰς ταῦτα, αἰσθανόμεθα ὅτι μετεφωτεύθησαν ἐκ τῶν παραδείσων τῆς ἐσπερίας, δὲν ἐφύθησαν ἐπὶ τοῦ ἡμετέρου Ἑλικῶνος. Ἐὰν δὲ ᾖται ἀληθές, ὡς παρετηρήθη, ὅτι τὰ κάλλιστα αὐτῶν ἐξυμνοῦσι τοὺς ἄθλους καὶ τοὺς ἥρωας τῆς ἐπανάστασεως, αὐτὸ δὴ τοῦτο μαρτυρεῖ ὅπως συνεστάλη τὸ νῆμα τῆς ἡμετέρας Κασταλίας. Ἡ φιλοπατρία εἶναι ἐν καὶ μόνον τῶν πολλῶν καὶ ποικίλων παθῶν καὶ αἰσθημάτων δι' ὧν χαρακτηρίζεται

ἡ τῆς ποιήσεως ἱρις· ὅσω δὲ ζωηρόν καὶ ἀν' ὑποταθῇ τὸ χρῶμα τοῦτο, δὲν εἴμπορεῖ ἐπὶ τέλους εἶμὴ νὰ ἀποβῇ μονότονον, ἵνα μὴ προσ-
θεώσωμεν τὸ ἔσπερον ἀτόπημα τῆς τοιαύτης τοῦ αἰσθηματος τῆς
φιλοπατρίας χρήσεως, ὅτι ἡ ἐν τοῖς λόγοις κατάχρησις αὐτοῦ πι-
στοποιεῖ συνήθως κατὰ δυστυχίαν τὴν ἐν τοῖς ἔργοις· ἔλλειψιν.

Δὲν ἔχομεν λοιπὸν, ἀληθῶς εἰπεῖν, νὰ προσφέρωμεν ἔτι εἰς τὸν
κρίμον ἔργα μεγάλα ποιήσεως καὶ φιλολογίας, ἐπιστήμης καὶ
τέχνης. Πῶς τοῦτο; Τὸ ζήτημα, διατί τινὰ μὲν τῶν ἔθνων βύ-
δοκιμοῦσι περὶ πάντα ταῦτα ἢ περὶ τινὰ ἐξ αὐτῶν πλείοταρον
ἐτέρων, ἢ διατί εἰς ἄλλα ὅτε μὲν ἀνατέλλει ὁ ἥλιος τῆς μεγαλο-
φύας, ὅτε δὲ δύει, εἶναι ἐν ἐκ τῶν δυσχερεστάτων τοῦ βίου τῆς
ἀνθρωπότητος· οὐδὲ ἔχομεν τὴν ἀξίωσιν νὰ λύσωμεν αὐτὸ ἐν-
ταῦθα ἐκ τοῦ προχείρου. Θέλομεν μόνον ὑπομνήσει γεγονότα τινὰ
τῆς πατρὸς ἡμῶν ἱστορίας ἐπιτάφεια ἴσως νὰ βοηθήσωσι τὸν
ἀναγνώστην εἰς τὴν κατάληψιν τοῦ φαινομένου τούτου. Πρὸ πάν-
των δὲων νὰ μὴ λησμονήσωμεν διὰ τίνων θειῶν περιπετειῶν καὶ
ποικίλων ἐπιμειξιών πρὸς ἕτερα ἔθνη καὶ δόγματα, διήλθεν ὁ ἐλ-
ληνισμὸς ἐπὶ δεκάχλια περίπου ἔτη. Μνίστε αἱ ἐπιμειξίαι ἐγένοντο
πρὸς λαοὺς συγγενεῖς καὶ δόγματα οἰκεία, οἷον κατ' ἀρχάς πρὸς
τοὺς λαοὺς τῆς Μικρᾶς Ἀσίας καὶ τὰ δόγματα τὰ χριστιανικά.
Ἐντεῦθεν τότε δὲν ἐξέλιπεν ἡ ἀρχαία δημιουργικὴ τοῦ ἑλληνισ-
μοῦ δύναμις, ἀλλ' ἐτροπολογήθη μόνον· καὶ ἀπὸ τῆς 4 μέχρι
τῆς 6 ἑκατονταετηρίδος, παρήχθησαν σὰ ἀριστουέργηματα τῶν
Βασιλείων, τῶν Γρηγορίων, τῶν Χρυσοστόμων, τῶν Ἀνθεμίων
καὶ τῶν Ἰσιδώρων. Ἀλλ' ἔπειτα ἐπῆλθεν καταστροφὰ ἐξ ἐκεί-
νων αἰτίνας ἀλλοιοῦσι τὴν ιδιοσυγκρασίαν τῶν ἔθνων, ὅπως τὰ βα-
ρῆα νοσήματα τὴν τῶν ἀτόμων ιδιοσυγκρασίαν. Ὁ ἑλληνισμὸς
ἀνέκυψε μὲν ἀπὸ τῶν καταστροφῶν τούτων· ἀλλ' αἱ ἱστορικαὶ
αὗται ἀναρρώσεις προβαίνουσι βραδύτατα, μάλιστα ὅταν διακρί-
πτονται δι' ὑποτροπῶν ὅπως συνέβη παρ' ἡμῖν. Τὸ ἔθνος διε-
σώθη, ἀλλ' ἀπασαι αἱ ἡθικαὶ αὐτοῦ δυνάμεις, καὶ πρὸς πνεῦμα
ἡ γλῶσσα καὶ ἡ καινωνία, οὐσωδὲς ἡλλαιώθησαν· ὥστε ὅτε ἐν
τῇ 12 ἑκατονταετηρίδι ἀνέλαβε κατὰ πρῶτον τὴν συνείδησιν τῆς
ὑπάρξεως αὐτοῦ, ἐδέησε νὰ ἐπιρρίψῃ ἐξωθεν τὸν νέον πνευματι-
κὸν αὐτοῦ βίον· ἡ ἀνάγκη αὐτῇ, καθ' ἑαυτὴν, οὐδὲν ἔχει τὸ ἀπο-

πον καὶ τὸ εὐτελές. Ἡ φιλολογία καὶ ἡ τέχνη εἶναι σπανιώ-
τατα ἰδιοφυεῖς· συνήθως δὲ παράγονται ἐξ ἐπιμιξίας, ἥτις ἔχει
ἀναλογίαν τινα πρὸς τὴν τῶν φυλῶν ἐπιμιξίαν δι' ἧς αἱ ἐθνότη-
τες ἀποβαίνουνσι πολλάκις ῥωμαλεώτεραι καὶ εὐφυέστεραι. Τοι-
οῦτό τι ὅμως δὲν συμβαίνει ἐπὶ τοῦ προκειμένου εἰμὴ ὑπὸ ὄρους
τινάς. Ὁ ἐτερόφωτος πνευματικὸς βίος, δὲν ἀρκεῖ νὰ ἔλθῃ εἰς ψι-
λὴν ἐπαφὴν πρὸς τὸν ἀλλότριον κόσμον· βεβαίως δὲν πρέπει ν' ἀ-
ποβάλλῃ πάντα ἰδιὸν χαρακτῆρα διὰ τῆς πρὸς τοῦτον σχέσεως,
ἀλλ' ἀφ' ἐτέρου ἀνάγκη νὰ συνομολογήσῃσιν πραγματικὴν τινα
μικτὴν ἐπιγαμίαν, ἧς καὶ μόνης οἱ γόνοι εἰσπороῦν νὰ μετέχωσι
τῆς ἰδιαζούσης φύσεως τῶν δύο δυνάμεων ἐξ ὧν παρήχθησαν.

Ἦως δὲ ἐτέλεσε τὸ ἐλληνικὸν ἔθνος ἐν τῇ 12 ἑκατονταετη-
ρίδι τὴν πνευματικὴν αὐτοῦ ταύτην ἐπιγαμίαν; Τὸ γεγονός· εἶ-
ναι πασίγνωστον· διὰ τῆς πρὸς τὸν ἀρχαῖον ἑλληνομὸν ἀναδρο-
μῆς. Καὶ ἂν ὑπάρχῃ ἐπιχειρήμα τὸ ὅποιον δυνάμεθα νὰ ἀντιτά-
ξωμεν κατ' ἐκείνων ὅσοι ἠξίωσαν ὅτι ὁ ἑλληνομὸς ἠφανίσθη ἀπὸ
τοῦ προσώπου τῆς γῆς, εἶναι αὐτὸ τοῦτο τὸ γεγονός, ὅτι, ἅμα
τὸ ἔθνος ἠσθάνθη τὴν ἀνάγκην νὰ ἐπιρρώσῃ τὰς πνευματικὰς αὐ-
τοῦ δυνάμεις, ὥςτις ὑπ' αὐτομάτου τινὸς ὁρμῆς ἐλαυνόμενα, ἐστρά-
φη πρὸς τὰς πηγὰς τῆς ἀρχαίας αὐτοῦ ζωῆς. Αἱ πηγαὶ ἦσαν
δαψιλεῖς· ἀλλὰ δυστυχῶς δὲν ἦσαν κατ' ἀρχὰς πρακτικαὶ εἰμὴ εἰς
ὀλίγους τινάς, ὅσοι ἠδύναντο νὰ προσέλθωσιν ἀμέσως πρὸς αὐτάς
καὶ νὰ ποτισθῶσι τὸ ζωοποιὸν αὐτῶν ρεῦμα. Ἵνα τὸ ρεῦμα τοῦτο
διοχρευθῇ ἐπὶ ἅπαν τὸ ἔθνος, ἀπηταῦντο χρόνος μακρὸς καὶ περι-
στάσεις ἐπιτήδεια· ἠξέυρομεν δὲ ὅτι μεταξὺ τῆς 12 ἑκατονταε-
τηρίδος καὶ τῆς 15, οὔτε χρόνος ἱκανὸς διήλθεν, οὔτε αἱ περιστά-
σεις ἐπέτρεψαν τὴν ταχεῖαν ἀνάπτυξιν τῆς ἐθνικῆς παιδεύσεως
καὶ ἀνατροφῆς. Ἐν τῷ διαστήματι λοιπὸν τούτῳ, ἡ τοῦ ἀρχαίου
ἐλληνομοῦ ἐπίδρασις δὲν ἐπενήργησεν εἰμὴ ἐπὶ ὀλίγους τινάς σχε-
τικῶς ἀνδρας. Ἐκ δὲ τούτου ἀπέβη μὲν ἡ γλῶσσα αὐτῶν καλ-
λιεσσότερα καὶ ζωηρότερα, ἐκοσμήθη δὲ τὸ πνεῦμα, ἀλλὰ οὐτε
ποίησις, οὔτε εὐγλωττία, οὔτε ἱστορία, οὔτε τέχνη καλὴ πα-
ρήχθησαν· διότι φαίνεται ὅτι τὰ καλὰ ταῦτα δὲν δύνανται νὰ
προκύψωσιν ἐξ εὐαρίθμου τινὸς ἀνθρώπων ὁμάδος, μηδεμίαν ἐχού-
σης σχέσιν πρὸς τὴν ὅλην τῆς κοινωνίας κατάστασιν. Καὶ ἴσως

καθώς τὰ φυτὰ καὶ τὰ δένδρα δέονται χώρου ἐπιτηδείου, αὐτὰ δὲ τὰ ἀχμαϊότερα μαραίνονται ἐὰν μεταφυτευθῶσιν εἰς ἑδάφος καὶ κλίμα ἀλλότριον, οὕτω καὶ τὰ μεγάλα πνευματικά, καὶ τὰ μεγάλα πολιτικά ἔργα προϋποθέτουσι κοινωνίαν ἱκανὴν νὰ ἐμπνεύσῃ αὐτὰ, καὶ νὰ θρέψῃ καὶ νὰ συντηρήσῃ.

Ἡξεύρομεν ἐν τούτοις, ὅτι, ὥς ἐκ τῆς ὁσμаниκῆς καταχτήσεως, ἐξέλιπε καὶ τὸ μικρὸν ἐκεῖνο ζώπυρον τῆς πνευματικῆς τοῦ ἔθνους ἀναβιώσεως. Βραδύτερον δὲ ὅτε ἐπανελήφθη τοῦτο ἐν τῇ 17 ἑκατονταετηρίδι, ἤρξατο πάλιν διὰ τοῦ αὐτοῦ τρόπου ὅπως πρότερον, διὰ τῆς πρὸς τὸν ἀρχαῖον ἑλληνισμόν προσοικειώσεως. Καὶ ἔτι βραδύτερον προσῆλθε πρὸς ἡμᾶς ἕτερος ἐπίκουρός, ἡ τοῦ νεωτέρου πολιτισμοῦ ἐπίδρασις. Ἀλλὰ καιρὸν εἰσέτι δὲν ἐλάβομεν ἵνα ἐκ τῶν ποικίλων τούτων συνδυασμῶν, ἀπαρτισθῇ ὅπως οὖν ἀχμαῖος ὁ νεώτερος ἑλληνισμός. Ἐὰν αἱ παραδόσεις τοῦ ἀρχαίου, καθὼς συγγενέστεραι καὶ πρωϊμώτερον ἐπενεργήσασαι, παρήγαγον ἤδη καρπούς τινας ἀγαθοῦς, καὶ ἰδίως τὴν τῆς καθ' ἡμᾶς γλώσσης διαπλάσιν, ὁ δυτικὸς πολιτισμὸς οὐ μόνον πρὸ μιᾶς μόλις ἑκατονταετηρίδος ἦλθεν εἰς σχέσιν πρὸς ἡμᾶς, ἀλλὰ καὶ αὐτὴ αὕτη ἡ σχέσις ἀνάγκαιώς περιωρίσθη κατ' ἀρχὰς εἰς εὐάριθμον ἀνθρώπων ομάδα. Ἐπὶ μακρὸν χρόνον οὔτε ὁ πολιτικὸς, οὔτε ὁ κοινωνικὸς, οὔτε ὁ ἀστικὸς ἡμῶν βίος εἶχε τι κοινὸν πρὸς αὐτόν· ἡ δὲ καθ' ὅλα ταῦτα οἰκειότης μόλις ἀπὸ 40 ἐτῶν σπουδαίως ἀρξαμένη, δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἀπολήξῃ ἔτι εἰς τὴν ἐναρμόνιον ἐκείνην καὶ ὀργάνικὴν τῶν δύο βίων διαπλάσιν, ἐξ ἧς καὶ μόνος ὁ νεώτερος ἑλληνισμὸς θέλει παρῆσθαι πλήρεις τὰς πολιτικὰς καὶ πνευματικὰς αὐτοῦ δυνάμεις.

Ἀλλ' ἐὰν ὁ νεώτερος ἑλληνισμὸς δὲν ἀνέδειξεν ἔτι ἀριστουργήματα λόγου καὶ τέχνης, κατάρθωσεν ὅμως δύο τινὰ σπουδαίως ἐπενεργήσαντα καὶ μέλλοντα νὰ ἐπενεργήσωσιν εἰς τὴν τύχην τοῦ ἔθνους. Ἐκانونίσε τὴν λαλουμένην καὶ γραφομένην γλώσσαν καὶ ἐκράτυνε τὸ ἐθνικὸν φρόνημα. Ἵνα τὰ πνευματικά ἔργα ἐπενεργῶσιν εἰς τὴν κοινωνίαν καὶ ἴσως ἵνα ὑπάρξῃ ἐν αὐτοῖς ζωὴ καὶ ψυχὴ, ἀνάγκη πρὸ πάντων νὰ διατυπῶνται εἰς γλώσσαν λαλουμένην καὶ οὐχὶ νεκράν. Ἀλλ' ἡ γλώσσα τοῦ λαοῦ ὅπως εἶχε καταστήσῃ πρὸ μιᾶς περίπου ἑκατονταετηρίδος, ἐὰν ἐξηκολούθει ἐγκαταλειπομένη εἰς τὴν ἀτομικὴν αὐτοφνώμονα καὶ ἀκα-

νόμιστον χρήσιν καὶ κατάχρησιν, εἴαν δὲν ἔπαυν. ἀκρωτηριαζομένη καὶ ἀσχημιζομένη, δὲν ἤθελεν εἶναι δυνατόν νά χρησιμεύσῃ πλέον ὡς ὄργανον λόγου ἀπηκριβωμένου, οἷον προσέκει· εἶναι τὸν λόγον τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς ἀνωτέρας φιλολογίας. Τῆς συστηματικῆς ταύτης καὶ κανονικῆς διορθώσεως τῆς γλώσσης. τὴν πρωτοβουλίαν ἀνέλαβεν ὁ αἰοίδιμος Κοραΐς. Πρὸ αὐτοῦ οἱ μὲν τῶν λογίων ἔγραφον ἀττικίζοντες διαρρήδην, οἱ δὲ χυδαίζοντες. Ἡ δύναμις τῶν πραγμάτων ἐπήνεγκε μὲν ἕκτοτε μέσσην τινὰ μεταξὺ τῶν δύο ἀκρων ὁδόν, ἀλλὰ τὸ μίγμα τοῦτο, τῆς ἀρχαίας καὶ τῆς νέας, ἀκρίτως καὶ ἀφιλοκάλως γινόμενον, ἀπέβη τοσοῦτον ἀλλόκοτον, καθὼ συνδυάζον μὲν λέξεις θουκυδιδεῖους πρὸς βαρβάρους, διαστρέφον δὲ τὴν ἀττικὴν σύνταξιν διὰ μορίων κοινοτάτων, ὥστε δικαίως ἐπωνομάσθη μιζοβαρβάρων. Πρῶτος ὁ Κοραΐς ἔθετο τὴν ἀρχὴν ὅτι βάσις μὲν θεμελιώδης τῆς ἀναμορφώσεως τῆς γλώσσης δεόν νά ᾖναι ἡ λαλουμένη, ὅτι ὅμως ἡ λαλουμένη αὕτη γλώσσα δεόν νά καθυποβληθῇ εἰς κανόνας συμφώνους μὲν πρὸς τὰς τροπολογίας ὅσας ὑπέστη διὰ τοῦ χρόνου τό τε ἐτυμολογικὸν καὶ τὸ συντακτικὸν αὐτῆς, ἀλλὰ ὠρισμένους κατὰ γραμματικὸὺς τύπους, ὧν ἀνευ ἀδύνατον νά ὑπάρξῃ γλώσσα φιλολογικῇ. Ἐπειδὴ δὲ ἡ λαλουμένη, διὰ τὴν πνευματικὴν καὶ κοινωνικὴν τοῦ ἔθνους ὕφεσιν, ἀπέβη ἐνδεὴς πολλῶν ἐννοιῶν καὶ πραγμάτων, ὀφείλομεν βεβαίως πρὸς ἀναπλήρωσιν τῆς ἐλλείψεως ταύτης νά καταφεύγωμεν εἰς τὴν ἀρχαίαν, παρ' αὐτῆς δανειζόμενοι τὰς λέξεις ὧν στερούμεθα· ἀλλ' ἀνάγκη νά πράττωμεν τοῦτο μετὰ φειδοῦς καὶ προσοχῆς, προστιμῶντες ὅσον ἔνεστι τὰς οἰκειοτέρας πρὸς τὴν λαλουμένην, καὶ μεταχειριζόμενοι αὐτὰς εἰς τρόπον ὅσον ἐνδέχεται ἐπιτήδειον νά τὰς καταστήσῃ καταληπτὰς καὶ εἰς αὐτὸν τὸν ὀλιγώτερον ἐμπειρον τῆς ἀρχαίας ἀναγνώστην. Ἡ φωνὴ αὕτη τῆς κοινῆς συνειδήσεως ἡ διὰ τῶν χειλέων τοῦ ἀνδρὸς ἐκείνου ἐξενηχθεῖσα, ἀπήντησε μὲν κατ' ἀρχὰς οὐκ ὀλίγους τοὺς ἀντιλέγοντας, εἰσηκούσθη δὲ μετ' οὐ πολὺ διότι ἀνταπεκρίνετο εἰς ἀνάγκην πραγματικὴν τοῦ ἔθνους καὶ τῆς γλώσσης αὐτοῦ· ἕκτοτε δὲ καὶ μέχρι τῆς σήμερον ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἀρχῶν τούτων διεπλάσθη καὶ διαπλάττεται ἡ νεωτέρα ἑλληνικὴ γλώσσα. Ναι μὲν αἱ ἀρχαὶ αὗται ὡς φύσει ἐλαστικαὶ δὲν ἦτο δυνατόν νά ἐφαρμοσθῶσι

παρὰ πάντων ὁμοιοτρόπως· καὶ πλὴν τούτου ἀναγκαίως ἐτροπο-
λογοῦντο περὶ τὴν ἐφαρμογὴν αὐτῶν προϊόντος τοῦ χρόνου. Τω-
ρὸντι καθόσον ἡ γράφομένη γλώσσα ἐκάθαρίσθη καὶ ἀνυψώθη κατὰ
τι διὰ τοῦ συστήματος τούτου, ἀνεβιβάσθη μετὰ τινα χρόνον εἰς
τὴν αὐτὴν βαθμίδα καὶ ἡ ὑπὸ τῶν λόγιων τοῦ ἔθνους τάξεων
λαλουμένη. Τότε ἡ γραφομένη ἠδυνήθη νὰ προχωρήσῃ προςωτέρω
περὶ τε τὸν καθαρισμὸν αὐτῆς καὶ τὸν πλουτισμὸν, τόσῳ μᾶλλον
ὅσῳ ὀργανωθέντος τοῦ ἔθνους νεωτεριστικώτερον, πολιτικῶς, κοι-
νωτικῶς, ἀστικῶς, βιομηχανικῶς καὶ τεχνικῶς, αἱ ἔννοιαι ἄς ἔδει
νὰ ἐκφράσῃ ἡ γλώσσα ἐπολλαπλασιάζοντο. Ὅθεν οὔτε ἡ ὕλη οὔτε
τὸ εἶδος τῆς γλώσσῃς εἶναι τὴν σήμερον οἷα ἦσαν ἐπὶ τοῦ Κο-
ραῆ· αἱ ἀρχαὶ ὅμως καθ' ἃς βαθμίδον τροπολογοῦνται εἶναι αὐ-
ταὶ ἐκεῖναι τὰς ὁποίας ὁ Κοραῆς ἔθετο. Ἐάν τὸ μονόρφον αὐ-
τοῦ οἰκοδόμημα ἀπέβῃ τοῦ καιροῦ προϊόντος πολυῶρφον, ἐξακο-
λουθεῖ ὅμως πάντοτε ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ μὲν θεμελίου ἐρειδόμενον,
κατὰ τὰς αὐτὰς δὲ τοῦ ἀρχικοῦ σχεδίου ἀναλογίας συμπληρού-
μενον. Καὶ οὐδεὶς μὲν δύναται νὰ προτῇ ἀπὸ τοῦδε ποῦ θέλει
καταστήσῃ ἡ ἀδιάκοπος αὕτη ἐπίδρασις τῆς γραφομένης ἐπὶ τῆς
λαλουμένης καὶ τ' ἀνάπαλιν τῆς λαλουμένης ἐπὶ τῆς γραφομένης·
ἀλλ' ἀπὸ τοῦδε ἵδνόμεθα νὰ βεβαιώσωμεν ὅτι ἔάν ἡ νεωτέρα
ἡμῶν φιλολογία δὲν παρήγαγεν ἀριστουργήματα, ἐδημιούργησεν
ὅμως ὄργανον τὸ ὅποσον καὶ ὅπως νῦν ἔχει, εἶναι ἐπιτήδειον νὰ
ἐκδηλώσῃ προσηκόντως πᾶσαν ἔννοιαν καὶ πᾶν αἶσθημα τῆς με-
γαλοψυχίας. Καρπὸς οὗτος ἀνεκτίμητος τῶν χρόνων τούτων τῆς
πνευματικῆς τοῦ ἔθνους διαπλάσεως. Ἀλλ' οὐχὶ ὁ μόνος.

Διὰ τῆς πρὸς τὸν ἀρχαῖον ἑλληνισμὸν προσοικειώσεως συνδυα-
ζομένης μετὰ τῶν φιλελευθέρων δοξασιῶν, ἃς ἤγαγεν εἰς μέσον ἡ
ἀπὸ τῆς Γαλλίας ὀρμήσασα μεγάλη τῶν νεωτέρων πραγμάτων
μεταβολή, ἐκραπύνηθη παραδόξως τὸ ἐθνικὸν τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ
φρόνημα. Οἱ Ἕμμοι τοῦ Ρήγα, τὰ προλεγόμενα τοῦ Κοραῆ καὶ ὁ
τρόπος καθ' ὃν ἤξευρον νὰ ἐρμηνεύωσι τινὲς τῶν διδασκάλων τὰ
ἀρχαῖα κείμενα καὶ τὰς νεωτέρας ἐπαγγελίας, ἀνεπέτρωσαν τὰ
αἰσθηματικὰ τῆς νεολογίας ἐπὶ ποσοῦτον ὥστε ὅτε ἐξερράχη ἡ ἐπα-
νάστασις ἐδράμεν αὐτὴ σωρηδὸν εἰς τὰ πεδία τῆς μάχης καὶ ἐκ
πρώτης ἀφετηρίας οἱ λόγιοι ἡμῶν νέοι καταταχθέντες εἰς τὸν ἰε-

ρὸν λόγον ἐφιλοτιμήθησαν νὰ πέσωσι περὶ τὸ Δραγασσάνιον ὅπως ἔπεσον εἰς τὸ μνησαστήριον τοῦ Σέκκου ὁ καπετὰν Γιωργάκης καὶ εἰς Σχουλένιον ὁ Ἀθανάσιος Καρπενησιώτης, οἱ ἀντιπρόσωποι τῶν ἀρματωλῶν ἐκείνων καὶ κλεφτῶν, οἵτινες πρότερον ἐλογίζοντο καὶ ἦσαν οἱ μόνοι τοῦ ἔθνους πρόμαχοι.

Ἄλλ' οὐδὲν ἔτι εἵπομεν εἰδικώτερον περὶ τῶν κλεφτῶν τούτων καὶ ἀρματωλῶν. Ἐπειδὴ δὲ οὐ μόνον πρωταγωνισταὶ τῆς ἐθνικῆς ἀνεξαρτησίας ἐγένοντο, ἀλλὰ καὶ δημιουργοὶ τοῦ καλλίστου εἶδους τὰς ἐθνικῆς ποιήσεως, ἐνταῦθα μάλιστα νομίζομεν πρόσφορον νὰ διαλάβωμεν τὰ κατ' αὐτοὺς, ὥςτις κορωνίδα ἐπιτιθέμενοι τὸν περὶ αὐτῶν λόγον εἰς τε τὴν εἰδικὴν περὶ τοῦ τότε διανοητικοῦ ἡμῶν βίου πραγματείαν καὶ εἰς τὴν ὅλην ταύτην βίβλον τὴν ἱστοροῦσαν πῶς ἐκυραρχήθη ἡ ἐπανάστασις.

Κατὰ τὰς ἄχρι τοῦδε ὑπαρχούσας εἰδήσεις οἱ πρῶτοι γνωστοὶ ἀρματωλοὶ ἀναφέρονται περὶ τὰ τέλη τῆς ἐκκαίδεκάτης ἐκατονταετηρίδος ὁ Βονίτης καὶ Λούρου Θεόδωρος Μπούας Γρίδας, καὶ οἱ τῆς Ἠπείρου Πούλιος Δράκος καὶ Μαλάμοζ (σελ. 595 τοῦ παρόντος τόμου). Ἄλλ' οἱ μὲν ἀρματωλοὶ ἰδρύθησαν ἔτι πρότερον, πιθανῶς ἐπὶ Σουλεϊμάνη τοῦ μεγαλοπρεποῦς (1520—1566), οἱ δὲ κλέφται παρήχθησαν ἐξ αὐτῆς τῆς πρώτης ἡμέρας τῆς κατακτήσεως. Ἡ μάχμος ἀνατροφή ἦν ἔλαβον οἱ κάτοικοι τῶν ἀπὸ τοῦ Ὀλύμπου μέχρι τοῦ Φαινάρου ἐκτεινομένων ἐλληνικῶν χωρῶν ἐπὶ τῆς φραγκοκρατίας, παρήγαγεν ἐν ταῖς χώραις ταύταις ὁλόκληρον ἀνδρῶν τάξιν, οἵτινες ἐκ πρώτης ἀφετηρίας οὐδέποτε ὑπέκυψαν τὸν αὐχένα εἰς τὸν ὀσμανικὸν ζυγόν. Πολλοὶ ἐξ αὐτῶν εἰσῆλθον εἰς τὴν ἐνετικὴν ὑπηρεσίαν καὶ ἄλλοι προσήρχοντο εἰς αὐτὴν ὁσάκις ἡ Ἑνετία ἐκάλεε τοὺς Ἕλληνας εἰς τὰ ὅπλα. Ὅσακις δὲ ἡ Ἑνετία εἰρήνευε πρὸς τοὺς Ὀσμανίτας, πολλοὶ μὲν ἐκ τῶν φιλοπολέμων ἐκείνων ἀνδρῶν παρέμενον ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ ἢ ἐν ταῖς χώραις αὐτῆς ἐπ' ἐλπίδι ὅτι θέλουσι λάβει πάλιν ἀφορμὴν ν' ἀγωνισθῶσι σὺν αὐτῇ κατὰ πῶν Τούρκων, πολλοὶ ὅμως ἐξηκολούθουν οἰκοθεῖν ἀγωνιζόμενοι ἀπὸ τῶν δυσπρόσιτων ὁρέων ὅπου εἶχον τὰ σκηνώματα αὐτῶν. Ὑπάρχει δὲ δημοτικὸν ἄσμα κάλλιστα περιγράφον τὸν

τρόπον καθ' ὃν ἀδιακόπως ἐστρατολογεῖτο τὸ μέγα τοῦτο τῶν κλεφτῶν σῶμα.

«Μάνα σου λίω δὲν ἔμπορῶ τοὺς Τούρκους νὰ δουλεύω,
 «Δὲν ἔμπορῶ δὲ δύναιμι, ἐμάλλισσ' ἡ καρδιά μου.
 «Θὰ πῶρῶ τὸ ντουφεκι μου, νὰ πῶ νὰ γίνω κλέφτης,
 «Νὰ καταικίῃσω 'ς τὰ βουνὰ καὶ 'ς ταῖς ψηλαῖς βραχούλαις,
 «Νᾶχω τοὺς λόγγους συντροφιά, μὲ τὰ θαρὰ κουδίντα,
 «Νᾶχω τὰ χιόνια γιὰ σκεπὴ, τοὺς βράχους γιὰ κρεββάτι,
 «Νᾶχω μὲ τὰ κλεφτόπουλα καθημερινὸ λημέρι.
 «Θὰ φύγω, μάνα, καὶ μὴν κλαῖς, μὴν δόμου τὴν εὐχὴ σου,
 «Κ' εὐχέσου με, μανοῦλά μου, Τούρκους πολλοὺς νὰ σφάζω.
 «Καὶ φύτῃς τριανταφυλλιά καὶ μαῦρο καρποφύλλι,
 «Καὶ πότιζέ τα ζάχαρι καὶ πότιζέ τα μύσκο.
 «Κ' ὅσο π' ἀνθίζουν, μάνα μου, καὶ βγάινουν λουλούδια,
 «Ὁ γυιὸς σου δὲν ἀπέθανε, καὶ πολεμᾷ τοὺς Τούρκους.
 «Κι' ἂν ἔρῃ ἔμειν θλιβερὴ, ἔμειν φαρμακωμένη,
 «Καὶ μαρθαῶν τὰ δυὸ μαζί, καὶ πῖσουν τὰ λουλούδια,
 «Τότε κ' ἐγὼ θὰ λαβωθῶ, τὰ μαῦρα νὰ φορέσῃς.»
 Δώδεκα χρόνοι πέρασαν, καὶ δεκαπέντε μῆνες
 Ποῦ ἀνθίζαν τὰ τριαντάφυλλα, κι' ἀνθίζαν τὰ μπουμπουκία.
 Καὶ μὴν αὐγὴ ἀνοιξάτικη, μιά πρώτη τοῦ Μαΐου,
 Ποῦ κελαιοῦσαν τὰ πουλιά, κι' ὁ οὐρανὸς γελοῦσε,
 Μὲ μιάς ἀστράφτει καὶ βροντᾷ καὶ γίνεται σκοτάδι.
 Τὸ καρποφύλλι ἐστένανε, τριανταφυλλιά θανατῶζει,
 Μὲ μιάς ξεράθηκαν τὰ δυὸ, καὶ ἐπίσαν τὰ λουλούδια.
 Μαζὴ μ' αὐτὰ σωριάστηκε κ' ἡ δόλια τοῦ ἡ μανοῦλα.

Οἱ ἀρχαιότατοι γνωστοὶ ὅπως οὖν κλέφται ἀνεφάνισαν ἐν Πελοποννήσῳ. Ὅτε τῷ 1479 συννομολογήθη μεταξὺ Ἑνετῶν καὶ Τούρκων εἰρήνη, ὁ δὲ ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ τῆς Ἑνετίας Πελοποννήσου Κορκόδειλος Κλαδάς ἐξηκολούθησε τὸν ἀγῶνα ἀπὸ τῆς Μάνης ἐρμώμενος, «τί ἄλλο ἢ κλέφται ἦσαν οἱ πολυάριθμοι ἀποκεκρηγμένοι ἄνδρες οἱ τὸν αὐτοσχεδιασθέντα αὐτοῦ στρατὸν συγκροτήσαντες; Καὶ οἱ μὲν κλέφται τῆς Πελοποννήσου εἶχον πρόχειρον καταφύγιον τὰς ὑπὸ τῶν Ἑνετῶν κατεχομένας χώρας οἱ δὲ τῆς Ρούμελης καὶ μάλιστα τῶν ἀνατολικωτέρων ἐπαρχιῶν, ἠναγκάσθησαν. πρῶτοντος τοῦ χρόνου νὰ συγκροτήσωσιν ἴδια μεγάλα ἐπὶ τῶν ὀρέων ὀρεινήματα, ἐπὶ τοῦ Ὀλύμπου, τοῦ Πηλίου, τῆς Πίνδου καὶ τῶν Ἀγρᾶφων. Ἐκεῖ εἴτε εὐρόντες τοὺς κατοίκους

τῶν δυσπρόσιτων ἐκείνων κωμῶν καὶ χωρίων προθύμους νὰ συμ-
 πράξωσι μετ' αὐτῶν, εἴτε καταναγκάσαντες αὐτοὺς εἰς τοῦτο,
 ἐσχημάτισαν στρατόπεδα ἀπὸ τῶν ὁποίων ὁρμώμενοι κατήχοντο
 εἰς τὰς πεδιάδας καὶ εἰς τὰς πόλεις, ἐλάστευον τοὺς ἀλλοθρή-
 σκους κυριάρχαι, ἔστιν ὅτε δὲ καὶ τοὺς θμισθρήσκους δούλους, ἐξ
 οὗ καὶ ἐπωνομάσθησαν κλέφται. Ἡ κατὰστάσις αὕτη τῶν πραγ-
 μάτων διήρκεσεν ἐπὶ 7 ἢ 8 δεκάδας ἐνιαυτῶν, ὅτε τελευταῖον
 ἐπὶ Σουλεϊμάνη τοῦ μεγαλοπρεποῦς, ὡς φαίνεται, ἡ Ὑψηλὴ Πύλη
 ἐνόμισε συνετὸν νὰ συνθηκολογήσῃ πρὸς αὐτοὺς. Αἱ ζῆμαι ὅσας
 ἔπασχον ἐκ τῶν πολέμων τούτων αἱ ἐπαρχίαι, ἀπέβαινον ὅσ-
 μέραι δεινότεραι. Καὶ πλὴν τούτου κατὰ τοὺς ἀδιακόπους πο-
 λέμους αὐτῆς πρὸς τὰς δυτικὰς δυνάμεις, οἱ ἐσωτερικοὶ ἐκείνοι
 πολέμιοι συνεμάχουν πάντοτε μετὰ τῶν ἐξωτερικῶν, ἡ δὲ συμ-
 μαχία αὕτη δὲν ἠδύνατο εἶμῃ νὰ ᾔηται σφοδρὰ ἐπικίνδυνος. Ὅθεν
 ἡ ὁσμανικὴ κυβέρνησις ἀπεφάσισε τότε νὰ μνησθῇ τὴν ἐνέτικην,
 ἥτις εἶχεν εἰς τὴν ὑπηρεσίαν αὐτῆς πολλοὺς ἐκ τῶν μαχίμων
 τούτων Ἑλλήνων ὀνομάζουσα αὐτοὺς ἀρματωλοὺς, *armatores*,
 ὅπως ἔτι ἐπὶ φραγκοκρατίας ἐκαλοῦντο οἱ πελιδνὰριθμοι ἐθελονταὶ
 οἱ ὑπὸ τὰς σημαίας αὐτῆς τασσόμενοι. Τοῦτο δὲ τὸ παράδειγμα
 ἀκολουθοῦσα ἡ Ὑψηλὴ Πύλη ἐπέτρεψεν εἰς τὰς μαχίμους ἐκεῖνας
 ὁμάδας τὴν τήρησιν τῆς δημοσίας τάξεως καὶ τὴν περιστολὴν
 τῆς ληστείας, συγκροτήσασά ἐξ αὐτῶν σώματα τὰ ὅποια, δαπά-
 ναις τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ συντηρούμενα καὶ ἐξ Ἑλλήνων μόνον
 συγκεκείμενα, ἐκαλοῦντο ἀρματωλοὶ, καὶ ἀνεξάρτητα ἀπ' ἀλλήλων
 ὄντα ἦσαν διανεμημένα εἰς τὰς διαφόρους τῆς Ἑλλάδος ἐπαρ-
 χίας ἀπὸ τοῦ Ἀεῖου μέχρι τοῦ Ἰσθμοῦ τῆς Κορίνθου. Ἐν Πελο-
 πονήσῳ τουρκικὰ ἀρματωλίκια δὲν ὑπῆρξαν ἰσως διότι ἐλογίσθη
 ἐπιφαλὲς νὰ ἀναγνωρισθῶσι τοιαῦτα ἐνόπλα χριστιανικὰ σώματα
 ἐντὸς χώρας ἥτις πλέον πάσης ἄλλης ἠμφισβητεῖτο ὑπὸ τῶν
 Ἑνετῶν μέχρι τῶν ἀρχῶν τῆς 18 ἐκατονταετηρίδος. Ἐν τούτοις
 τὸ μάχιμον πνεῦμα τῆς χερσονήσου διετηρήθη ἰδίως ἐκ τῶν ἐνε-
 τικῶν ἀρματωλικῶν, τὰ ὅποια διήρκεσαν μετὰ τινων διαλειμμά-
 των μέχρι τῶν ἀρχῶν τῆς 18 ἐκατονταετηρίδος διότι ὁ καπετὰν
 Χρονᾶς ἀπὸ Χρυσοβίτου, ὁ καπετὰν Θανάσης ἀπὸ Καρατάιαν
 καὶ ἄλλαι περὶ ὧν ὁμιλεῖ ὁ Θεόδωρος Κολοχωτρώνης ἐν τῇ γνω-

στῶ αὐτοῦ διαλόγῳ πρὸς τὸν υἱὸν τοῦ Κωνσταντίνου, ἀδελφὸν ἄλλο ἥσαν ἡ ἄρματωλοι τῆς τελευταίας ἐνετικῆς κυριαρχίας. Ἀπὸ δὲ τῆς καταλύσεως αὐτῆς μέχρι τῆς ἐπαναστάσεως, διατηρήθησαν αἱ πολεμικαὶ ἐξεις ἐν Πελοποννήσῳ ὑπὸ τῶν ἀνέκαθεν πολυαριθμῶν αὐτῆς κλεφτῶν, οἵτινες, ὀνομαστότατοι γενόμενοι ἐν τῇ παρελθούσῃ ἐκατονταετηρίδι καὶ ἐν ἀρχῇ τῆς παρούσης, ἄλλοτε μὲν διηγόν εἰς τὰ ὄρη, ἄλλοτε δὲ εἰς τὰς πόλεις καὶ τὰ χωρία κρυπτόμενοι, ὅτε μὲν ἐσώζοντο εἰς Ἑπτάνησον ἢ εἰς Ρούμελην, ὅτε δὲ διετέλουν εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῶν προσεστώτων ὡς σωματοφύλακες καὶ ἐκτελεστοὶ τῶν διαταγῶν αὐτῶν. Ἐκτὸς δὲ τοῦ Ἰσθμοῦ, ὁ ἀριθμὸς τῶν ἄρματωλικῶν ἐτροπολογήθη κατὰ τοὺς διαφόρους καιροὺς καὶ κατὰ τὰς διαφόρους περιστάσεις. Περὶ τὰ τέλη τῆς 17. ἐκατονταετηρίδος ἐλάβομεν ἀφορμὴν νὰ μνημονεύσωμεν ἐν Ἡπείρῳ, ἐν τῇ ἀνατολικῇ καὶ τῇ δυτικῇ Ἑλλάδι 8 ἄρματωλικῶν, κατὰ δὲ τὰς παρᾶμονάς τῆς ἐπαναστάσεως ὑφίσταντο ἐν ὅλοις 17, ἐξ ὧν τρία κατὰ τὴν ἐντεῦθεν τοῦ Ἀξιοῦ Μακεδονίαν, 10 ἐν τῇ Θεσσαλίᾳ καὶ τῇ ἀνατολικῇ Ἑλλάδι καὶ 4 ἐν Ἡπείρῳ, ἐν Αἰτωλίᾳ καὶ Ἀκαρνανίᾳ.

Ἐκάστου τῶν ἄρματωλικῶν τούτων προέστατο ἀρχηγὸς καλούμενος *καπετάνος*, ἔχων παρ' ἑαυτοῦ βοηθὸν ἢ ὑπάσπιστην, τὸ *πρωτοπαλληκαρον*, διότι οἱ στρατιῶται ὀνομάζοντο *παλληκάρια*. Καὶ ἡ μὲν τελευταία αὕτη λέξις ὑπῆρχεν ἀρχαιοτάτη ἐν τῷ ἑλληνικῷ μέσῳ αἰῶνι (271 καὶ 274 τοῦ γ' τόμου) ἡ δὲ πρώτη ἦτο καθ' ὅλης τῆς πιθανότητος ἰταλική. Τὸ ἔργον τοῦ καπετάνου δὲν ἦτο εὐκόλον· ἔπρεπε νὰ εὐχαριστῇ χριστιανούς ἅμα καὶ Τούρκους, τὰ δὲ συμφέροντα ταῦτα πολλάκις δὲν συνεβίβάζοντο. Ὑπάρχει δημῶδες ᾄσμα τοῦ Στουρνάρη, τὸ ὁποῖον ἀνατρέχον μέχρι τῶν ἀρχῶν τῆς 18 ἐκατονταετηρίδος, 1740, πᾶριστησι δι' ὀλίγων μὲν ἀλλ' ἀκριβῶς τὴν δυσχερείαν ταύτην.

Βουνά μου ἀν' τ' Ἀσπροπόταμο μὲ τὰ πολλὰ τὰ χιόνια,

Τὰ χιόνια μὴ τὰ λυώσετε ὅσον νάλθοῦν καὶ τ' ἄλλα,

τ' εἴν' ὁ Στουρνάρης ἄρρωστος βρειὰ γιὰ ν' ἀποθάνῃ,

Καὶ τοὺς ἱατροὺς ἐκάλεσε νὰ τὸν ἀποφασίσουν;

Κὴ ἀπὸ τὰ παλληκάρια τοῦ ἐκάλεσε τὸν πρῶτον.

«Ἐλα, Φοντύλη ἀδελφε καὶ πρωτοπαλληκάρη,

Ἐλα κάθου ἐπὶ γόνατα, ἔλα κάθου σιμόμου»

Σ' ἐφίνω δίετα τὸ παιδί, τὸ μικροχαιδεμένο,
 'τ' εἶναι μικρὸ καὶ ἀνέξερο, τ' ἄρματα δὲν γνωρίζει.
 Νὰ μ' ἔχῃς ἔνοια τὰ χωριά καὶ τὰ καπετανλίκα.
 Γέροντες θέλουν χάιδεμα, καὶ ἀγάδες θέλουν ἄσπρα;
 Κὴ ὁ καπετάνος δόκιμος γιὰ νὰ τοὺς κυβερνήσῃ.»

Ἐκ τοῦ ἔθους τούτου συνάγεται πρὸς τούτοις τὸ καὶ ἄλλο-
 θεν γνωστὸν ὑπάρχον, ὅτι τὰ καπετανάτα ἦσαν πολλάκις κλη-
 ρονομικά. Οἱ Μπουκουβαλαῖοι οἵτινες ἤρχον τῶν Ἀγράφων ἐν ἀρχῇ
 τῆς ἐπαναστάσεως ὅτε ἤρπασεν ἀπὸ αὐτῶν τὴν ἐπαρχίαν ταύτην
 ὁ Καραϊσκάκης, ἦσαν ἀπόγονοι τοῦ Γιάννη Μπουκουβάλα ἐκεί-
 νου, ὅστις τοσοῦτον πολύκροτος ἀπέβη ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τῆς 18
 ἑκατονταετηρίδος. Ὁ Νίκος Τσάρας τοῦ ὁποίου ἐλάδομεν ἀφορ-
 μὴν νὰ μνημονεύσωμεν τοὺς ἀγῶνας, ἦτο υἱὸς καὶ ἐγγόνος καπε-
 τανέων, ἰδίως δὲ υἱὸς τοῦ Τσάρα τοῦ ἐπὶ μακρὸν χρόνον καπετα-
 νεύσαντος εἰς τὴν Ἐλασσῶνα· ὁ πατὴρ Θύμιος ἦτο υἱὸς τοῦ οὐδὲν
 ἦττον περιωνύμου Βλαχάδα· ὁ Ὀδυσσεύς, υἱὸς τοῦ Ἀνδρούτζου
 τοιοῦτοι δὲ ἦσαν καὶ οἱ Κοντογιανναῖοι, οἱ Σκυλοθημαῖοι καὶ ἄλλοι.

Ἐν τούτοις οὔτε ὅλοι οἱ κλέφται ἐσυνθηκολόγησαν καὶ ὑπετά-
 χθησαν, οὔτε ὅλοι οἱ ἄρματωλοὶ παρέμενον πιστοὶ εἰς τὴν ὁμα-
 νικὴν κυβερνήσιν. Οἱ ἄρματωλοὶ οὐ μόνον μετεῖχον ὅλων τῶν ἐπα-
 ναστατικῶν κινημάτων ἀλλὰ καὶ οἰκοθεν πολλάκις περιήρχοντο
 εἰς ἐχθροπραξίας κατὰ τῶν Τούρκων. Μέχρι τῆς σήμερον ἀκόμη
 φημίζεται ἐν Ἀχαρνῶν τὸ ὄνομα τοῦ ἄρματωλοῦ Χρήστου Μη-
 λιῶνη, ὅστις ἀκμάσας περὶ τὰ τέλη τῆς 17 ἑκατονταετηρίδος
 καὶ ἐμβαλὼν εἰς τὴν Ἄρταν ἀπῆγαγεν ἐκεῖθεν τὸν καδῆν καὶ δύο
 ἀγάδες ἐπὶ λύτροις. Ὁ μουσελίκης τῆς ἐπαρχίας συνεννοηθεὶς
 μετὰ τοῦ προεστοῦ Μαυρομμάτη καὶ τοῦ δερβέναγα Μουχτάρη,
 ἀνέθηκε τὸ ἔργον τῆς δολοφονίας αὐτοῦ εἰς Σουλεϊμάνην τινὰ,
 ὅστις φίλος ἄλλοτε διατελέσας τοῦ Χρήστου ἡδύνατο ἀνυπόπτως
 νὰ πλησιάσῃ αὐτόν. Ἀλλ' ὁ Σουλεϊμάνης ἀπαντήσας τῷ τόνῳ
 Χρήστου εἰς Ἀλμυρὸν, χωρίον μικρὸν τοῦ Βάλτου, ὡμολόγησεν
 αὐτῷ εὐλικρινῶς τίνα ἔλαβεν ἐντολήν. Καὶ τότε οἱ δύο γεναῖοι
 ἄνδρες μονομαχήσαντες, ἔπεσον ἀμφοτέροι παραδόξως.

Τρεῖς πουλάκια κάθονταν 'εἰς τὴν βῆλιν 'εὐτὸ λημέρι·
 Ἐνα τηρεῖ τὸν Ἀρμυρὸν, τ' ἄλλο κατὰ τὸν Βάλτου;

Τὸ τρίτον, τὸ καλῆτερον, μοιριολογáει καὶ λέγει·
 «Κύριέ μου, τί ἐγένηκεν ὁ Χρῆστος ὁ Μηλιώτης;
 Οὐδὲ ᾗ τὸν Βάλτον φάνηκεν οὐδὲ ᾗ τὴν Κρύα βρύσιν.» —
 Ἡ Μὰς εἶπαν, πέρα πέρασε, κ' ἐπῆγε πρὸς τὴν Ἄρταν,
 Κ' ἐπῆρε σκιάδον τὴν κατὴν, μαζὶ μὲ δυὸ ἀγάδες.
 Κι' ὁ μουσελίμης τ' ἄκουσε, βαρεῖα τοῦ κεκοφάνη.
 Τὸν Μαυρομάτην ἔκραξε καὶ τὸν Μουχτάρ Κλεισοῦρανο —
 «Βοεῖς ἂν θέλατε ψωμί, ἂν θέλατε πρωτότα,
 Τὸν Χρῆστον νὰ σκοτώσετε, τὸν καπετὰν Μηλιόνην.
 Τοῦτο προστάξ' ὁ βασιλεῦς, καὶ ἔστειλε φερμάκι.»
 Περαισιυῆ ἡμερίωνε (ποτὲ νὰ μ' εἶχε φέξη ἰ)
 Κη' ὁ Σουλεϊμάνης στάλθηκε νὰ πάγη νὰ τὸν εὐρη.
 Ἐτὸν Ἀρμερὸν τὸν ἔφθασε, καὶ ὡς φίλοι φιληθῆκαν·
 Ὀλονυκτὶς ἐπίνανε, ὅσον νὰ ξημερώσῃ·
 Καὶ ὅταν ἔφειξ' ἡ αὐγὴ, πέρασαν ἔς τὰ λημέρια.
 Κη' ὁ Σουλεϊμάνης φώναξε τοῦ καπετὰν Μηλιόνη·
 «Χρῆστο, σὲ θέλ' ὁ βασιλεῦς, σὲ θέλουν κ' οἱ ἀγάδες.» —
 «Ἔσο τ' ὡς ὁ Χρῆστος ζωντανός, Τούρκους δὲν προσκυνάει.» —
 Μὴ τὰ τουφεκία ἔτρεξαν ὁ ἕνας πρὸς τὸν ἄλλον·
 Φωτιὰν ἔδωσαν ᾗ τὴν φωτιὰν, κ' ἔπασαν εἰς τὸν τόπον.»

Ὅσάκις λοιπὸν οἱ ἄρματωλοὶ οὕτως ἢ ἄλλως ἐπανίσταντο, φυσικῶς τῷ λόγῳ ἡ Ὑψηλὴ Πύλη καθήρει αὐτοὺς καὶ ἡγωνίζετο ἐκ παντὸς τρόπου νὰ τοὺς ἐξοντώσῃ. Ἐνίοτε ἐπέτύγχανεν, ἐνίοτε ὅμως ὄχι, καὶ πολλάκις οἱ ἄρματωλοὶ ἀπέβαινον τοσοῦτον ἰσχυροὶ ὥστε ἠδύναντο ν' ἀνακτῆσωσι τὰ ἄρματωλίκια αὐτῶν καὶ ἠνάγκαζον μάλιστα διὰ τῆς βίας τὴν κυβέρνησιν νὰ τοὺς ἀναγνωρίσῃ πάλιν.

Κάτω ᾗ τοῦ Βάλτου τὰ χωριά,
 Ἐπρόμερο καὶ Ἄγραφα,
 Καὶ ᾗ τὰ πέντε βιλαέτια
 (Ἐβγατε νὰ ἰδῇτ' ἐδίρφια ἰ)
 Ἐκ' εἰς οἱ κλέφταις οἱ πολλοί,
 Ὅλ' ἐνδυμένοι ᾗ τὸ φλωρί.
 Κάθονται καὶ τρῶν καὶ πίνουν,
 Καὶ τὴν Ἄρταν φοβερίζουν.
 Πιάνουν καὶ γράφουν μιὰ γραφῇ,
 Βρίσκουν τὰ γένεια τοῦ κατῆ·
 Γράφουνε καὶ ᾗ τὸ Κομπότι,
 Προσκυνῶν καὶ τὸν Δεσπότη.

ἢ Συλλογισθῆτέ το καλά,
 Ἐπὶ οἷς καί με τὰ χωρία.
 Ἐγγύς τ' ἄρματωλῆαι,
 Ὅτ' ἐρχόμεστε ἔνν' ἄν' ἄν'.

Τίς ἦτο δ' καπετάνος ὁ τοιοῦτοτρόπως ἀναιτήσας τὸ ἄρματω-
 λίκιον αὐτοῦ, δὲν γνωρίζομεν· ἀλλ' ἐξ ἑτέρου ἄσματος ἤξεύρομεν
 πῶς ὁ Γιάννης Μπουκουβάλας κατέλαβε τὸ ἄρματωλίκιον τῶν
 Ἀγράφων.

Νάμουν μιὰ πετροπέδικα, ἔτ' ἀπὸ τοῦ Πετρίου (χωρίου τῶν Ἀγράφων)
 Νὰ σκόνηνουν ταπεινὰ, δούραϊς νὰ ξημερώσῃ.
 Ν' ἀκούρμαινε (νὰ ἤκουον) τὸν πόλεμον πῶς πολεμοῦν οἱ κλέφταις,
 Οἱ κλέφταις, οἱ ἄρματωλοι καὶ ὁ Γιάννης Μπουκουβάλας.

Ἐν τῷ πολέμῳ τούτῳ ὁ Μπουκουβάλας κατετρόπωνε τὸν πάπ-
 πον τοῦ Ἀλῆ πασᾶ καὶ ἔπειτα συνάξας τὸν στρατὸν αὐτοῦ,

Μίε' τὴν Ὀκιά ξημέρωσε τὰ κέλια νὰ μοιράσῃ.

Κ' οἱ Ἀγραφιῶται ἔπειτα δέμα κοτσαμπασίδας,

Τῷ φέραν τὸν μορσαλὲ (τὸ καπιτανάτον)· ἔδον τὰ βιλάτι.

Ἀλλ' ὅλαι σχεδὸν αἱ περὶ τῶν ἀρχαιοτέρων καὶ ἐνδοξοτέρων ἀρ-
 χηγῶν τῶν ἄρματωλικῶν παραδόσεις παριστῶσιν αὐτοὺς ὡς κα-
 τακρικοῦντας διὰ τῆς βίας τὰ ἄρματωλίκια ἢ ἀναλαμβάνοντας
 αὐτὰ διὰ τῶν ὅπλων ἅμα ἐξωσθέντας. «Ὁ καπετάν Ζήτρος ἀπὸ
 τὴν Ἐλασσώνα δὲν ἐφύλαξεν ἐν ὅσῳ ἔζη τὴν ἐπαρχίαν του ἐλευ-
 θέραν ἀπὸ τοὺς Τούρκους;» ἀνακράζει ὁ Πετρίαιδης. «Ὁ καπε-
 τάν Τήσκας δὲν ἐκαταδάμασε τοὺς ἐχθροὺς εἰς τὰ Γρεβενὰ μὲ
 τρομεροὺς πολέμους; Ὁ καπετάν Καραλῆς δὲν τοὺς κατεδίωξεν
 ἀπὸ τὰ χωρία τοῦ Ὀλύμπου καὶ τὰ ἐκράτει ἐλεύθερα; Ὁ κα-
 πετάν Μπλαχάβας εἰς τὰ Χάσια δὲν ἐξωλόθρευσε τοὺς τυράν-
 νους; Ὁ καπετάν Μακρυθανάσης καὶ ὁ καπετάν Μακροπούλιος
 δὲν ἐπολέμησαν ὡς ἄλλοι Λεωνίδαι καὶ Θεμιστοκλεῖς καὶ ἐκρά-
 τουν τὰ χωρία τοῦ Κισσάβου ἀπάτητα; Ὁ καπετάν Καρα-
 χίτσος εἰς τὸ Καρπενῆσι δὲν κατέσφαζε πάντοτε τοὺς ἐχθροὺς
 ὡς τὰ ἄλογα ζῶα;» Ἡ ὀσμανικὴ κυβέρνησις, ποιουμένη τὴν
 ἀνάγκην φιλοτιμίαν, ἀνεγνώριζε πολλάκις τὰ τοιαῦτα ἄρματω-
 λίκια· οἱ δὲ ἡμέτεροι ἐφαίνοντο πρόθυμοι ἐκ διαλειμμάτων νὰ
 ὑπηρετῶσιν αὐτήν, ἰδίως εἰς τοὺς ἐμφυλίους αὐτῆς ἀγῶνας. Μή-
 πως δὲν εἶδομεν αὐτοὺς πρωταγωνιστήσαντας εἰς τοὺς μεταξὺ

τῆς Ὑψ. Πύλης καὶ τοῦ Ἀλῆ πασσᾶ πολέμους; Μήπως ὅταν ὁ
Ὁμὲρ Βριόνης ἐπολιόρησε τὸν παπᾶν τοῦ Μπερατιοῦ δὲν συν-
έπραξαν μετ' αὐτοῦ, ὡς λέγει τὸ ἄσμα;

. . . . . Καὶ τῶν χριστιανῶν πολλὰ καπετανάτα,
Ὁ Ἰσῆκος ἀπ' τὴν Δούνισταν, ὁ υἱὸς τοῦ Γρίδα Γεώργου,
Ζόγκος ἀπ' τὸ Ξερόμερο, ὁ Γεώργης Βαρνακιώτης
Τοῦ Μπουκουβάλα τὰ παιδιὰ, καὶ οἱ Σκυλοδημαῖοι,
Ὁ Διάκος καὶ ὁ Πανουργιᾶς καὶ οἱ δύο Κοντεγιανναῖοι.

Ἀλλ' οὐδὲν ἤττον ἡ Ὑψηλὴ Πύλη ὑπώπτευσεν αὐτοὺς πάντοτε,
καὶ πολλάκις ἐπεχειρεῖ νὰ ἐκδικηθῇ τοὺς διὰ τῆς βίας ἐπιβλη-
θέντας εἰς αὐτὴν ἀνάρτας. Ἐντεῦθεν δὲ, καθὼς οἱ κλέφται εἰ-
χον γίνεαι ἀρματωλοὶ, οὕτως οἱ ἀρματωλοὶ ἐγίνοντο πάλιν κλέφ-
ται, ἡ δὲ μετὰδρασις αὐτῶν ἀπὸ τῆς μιᾶς ιδιότητος εἰς τὴν ἄλ-
λην ἀπέβαινε τοσοῦτον συχνὴ ὥστε τὰ ἐπωνύμια ἐκεῖνα κατὴν-
τησαν νὰ ἐλαμβάνωνται ἀδιαφόρως σχεδὸν τὸ ἐν ἀντὶ τοῦ ἄλ-
λου καὶ ἐκ παραλλήλου νὰ ἀποδίδωνται εἰς τὸ αὐτὸ πρόσωπον.
Εἰς τὰ δημῶδη ἄσματα, τοῦτο συμβαίνει συχνότατα.

Ὁ Ὀλυμπος κι' ὁ Κίσαβος, τὰ δύο βουνὰ μαλόνουν.
Γυρίζει τότε ὁ Ὀλυμπος, καὶ λέγει τοῦ Κίσαβου
Μὴ μὲ μαλόνης, Κίσαβε, κοιμαροπατημένε !
Ἐγὼ εἶμ' ὁ γέρος Ὀλυμπος, ἔτὼν κόσμον ξακουσμένος.
Ἐχω σάραντα δύο κορφαῖς, ἐξήντα δύο βρυτούλαις.
Πᾶσα βρυσὴ καὶ φλάμπουρον, παντοῦ κλαδί καὶ κλέφτης
Καὶ ἔτιν φηλήν μου κορυφὴν ἐπέδς εἶν' καθισμένος,
Καὶ εἰς τὰ νύχτα του κρατεῖ κεφάλ' ἀνδρειωμένου.
«Κεφάλι μου, τί ἔκαμες, κ' εἶσαι κραιματισμένος;» —
Φάγε, πουλί, τὰ νεῖτα μου, φάγε καὶ τὴν ἀνδρείάν μου
Νὰ κάμης πῆχυν τὸ φτερόν, καὶ πιθαμὴ τὸ νύχι.
Ἐτὼν Λούρον, ἔτὼ Ξερόμερον ἀρματωλὸς ἐπέδθη,
Ἐτὰ Χάσια καὶ ἔτὼν Ὀλυμπον δώδεκα χρόνους κλέφτης.
Ἐξήντ' ἐγάδες σκότωσα, κ' ἔκαψα τὰ χωριά τους.
Κι' ὅσους ἔτὼν τόπον ἄρησα καὶ Τούρκους κι' Ἀρβανίταις,
Εἶναι πολλοὶ, πουλάκι μου, καὶ μετρημὸν δὲν ἔχουν.
Πλὴν ἦρθε κ' ἡ ἀράδα μου ἔτὼν πόλεμον νὰ πείσω.

Ἐὰν δὲ ἀνώνυμος ἐγένετο ὁ ἀρματωλὸς ἐκεῖνος ἄμικ καὶ
κλέφτης, τοῦ ὁποίου ἡ κεφαλὴ τοσοῦτον ἀταράχως ἐδιηγεῖτο ἐπὶ

πῆς κορυφῆς τοῦ Ὀλύμπου τὰ τε κατορθώματα καὶ τὸν θάνατον, ὀνομαστέατος ἀπέβη ὁ Νικολὸς Τζιοθάρας, ὅς τις, κατὰ τὸν Περρφαϊθόν, ὑπέταξε τοὺς Τούρκους εἰς τὴν Ἡπειραν ἀπερπατώντας παρρησία μὲ τὰ φλάμπουρά του κατὰ τὸ δεύτερον ἡμίσυ τῆς 17 ἑκατονταετηρίδος καὶ περὶ τοῦ ὁποίου σῶζεται δημῶδες ᾄσμα ἐξυμνοῦν αὐτὸν ὡς κλέφτην ἄμα καὶ ἀρματωλόν.

Δάλησε, κοῦκκε, δάλησε ἄλλα καὶ μὲν ἀγρόνι,
 Λαλᾶτε ὅς ἀκροπέλαγος ποῦ κλέουν τὰ καρᾶδια,
 Ῥωτᾶτε γὰρ τὸν Νικολὸ, τὸν Νικολὸ Τζιοθάρα,
 Ποῦτον ἔτὸ Δοῦρ ἀρματωλὸς, ἔτὸ Καρπενῆσι κλέφτης;
 Εἶχε φλάμπουρο κόκκινο, κόκκινο καὶ γαλάζιο,
 Εἶχε σταυρὸ, εἶχε Χρυστὸ, εἶχε καὶ Παναγία.
 «Ἐφῆς προΐτες ἀκούσαμε τὴ βροντερὰ το φέκια
 Κ' εἶδαμε πῶς ἐθάρισε τοὺς Τούρκους μεσ' τὸ Δοῦρο.
 Κ' ἐπῆρε σκλάβους δικοκτώ, καὶ αὐτὸν τὴν μουσελίμη.
 Πῆρε μουλᾶρια δώδεκα μ' ἀεῆμι φορτωμένα,
 Κ' ἐκείθι πέρα διάβηκε, πέρα κατὰ τὸ Βάλτο,
 Πῆγε νὰ κάμῃ τὴν λαμπρὴ, καὶ τὸ «Χρυστὸς ἀνέστη»,
 Νὰ φέσῃ τὸ σφαχτάρι του, κόκκιν' ἀογὰ νὰ φέγγῃ
 Καὶ νὰ χορεύουν τὰ παιδιὰ, νὰ βρίθουν ἔτὸ σημάδι.»

*Ἦτο λοιπὸν δύσκολον ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον νὰ διακριθῇ ὁ ἀρματωλὸς ἀπὸ τὸν κλέφτην, τὰ δ' ὀλίγα ὅσα ἐνταῦθα δυνάμεθα νὰ διαλάβωμεν περὶ τοῦ βίου ἦν διήγον οἱ μάχιοι ἐκεῖνοι ἄνδρες ἐφαρμοζόνται εἰς ἀμφοτέρας αὐτῶν τὰς τάξεις. Διατρίβοντες εἰς χώρας ἀγάνους, ἀφείλοντες νὰ ὦσι πάντοτε ἑτοίμοι εἰς τὸ νὰ μεταβάλλωσι ἡμέρῃα καὶ μὴ δυνάμενοι οὐδ' ἐπὶ στιγμὴν νὰ καταλίπωσι τὰ ὄπλα ἀνευ κινδύνου τῆς ζωῆς αὐτῶν, οἱ κλέφται ἔζων ἐξ ἀνάγκης ἀπὸ τῆς ληστείας. Συνήθως ἐπέπιπτον πρὸς τοῦτα κατὰ τῶν Τούρκων, ἀρπάζοντες τὰ ἐν τοῖς ὄρεσι ποίμνια τοῦ πασᾶ ἢ ἐμβάλλοντες ἀπρὸςδοκᾶτως εἰς τὰ χωρία τῶν ἀγάδων καὶ τῶν μπέϋδων καὶ πολλὰκις ἀπάγοντες αὐτοὺς τούτους τοὺς μπέϋδες καὶ τοὺς ἀγάδες ἢ τοὺς συγγενεῖς αὐτῶν, τοὺς ὁποίους δὲν ἀπέλυον εἰμὴ ἐπὶ λύτραις. Ἀλλ' ἐνίοτε ἠναγκάζοντα νὰ ληστεύουν καὶ αὐτοὺς τοὺς δημοφύλους καὶ δημοθρήσκους ἐπὶ τῇ λόγῳ ὅτι ἦσαν ὑπηρέται ἢ ἐνοικιασταὶ τῶν Τούρκων. Ἐὰν οἱ ἀρματωλοὶ ὅσοι διετέλουν εἰς εἰρηνικὰς πρὸς τὴν κυβέρνησιν σχέσεις

περιποιούντο τοὺς προεστοὺς ἐξ ἰσοῦ σχεδὸν ὅσον καὶ τοὺς Τούρκους, καθ' ὅπερ εἶδομεν εἰς τὸ ἄσμα τοῦ Στουρνάρη, οἱ στασιάζοντες ἄρματωλοι δὲν ἐφείδοντο αὐτῶν, διότι ἐνίστε οἱ προεστοὶ κατεδίωκον αὐτοὺς ἐπίσης ὅσον καὶ οἱ Τούρκοι, ὅπως εἶδομεν εἰς τὸ ἄσμα τοῦ Χρήστου Μηλιῶν καὶ ὅπως ἱστορεῖ τὸ ἄσμα τοῦ ἄρματοῦ Καρπενησίου Λιβίνη, τὸν ὅποιον ἐλάβομεν ἀφορμὴν νὰ ἀναφέρωμεν ἄλλοτε κατὰ τοὺς περὶ τὰ τέλη τῆς 17 ἑκατονταετηρίδος ἀγῶνας. Ἐν τῷ ἄσματι τούτῳ ὁ Λιβίνης παρίσταται λέγων·

ἽΣε εἶνα, Μῆτρο μου γαμπρὲ, Σταθούλα ψυχογυιέ μου,
Ἄφνω τῇ γυναϊκά μου, τὸ δόλιό μου τὸ Γιώργη,
Ποῦνε μικρὸς γιὰ φαμελιά, κι' ἀπ' ἄρματα δὲν ξέρι.
Καὶ ἔα διαβῇ τὰ δεκανιὰ καὶ γίνῃ καλλιχίρι,
Ἐλάτε νὰ ξεθάψετε τὰ δόλια τ' ἄρματά μου,
Ποῦ τὰ ἔχωσα ἔστην ἐκκλησιὰ. μίσα ἔσθ' ἅγιο βῆμα,
Νὰ μὴ τὰ πάρουν τὰ σκυλιὰ καὶ ὁ Τούρκο-Κωνσταντάκης.»

Ἐνταῦθα πάλιν ὁ Τούρκο-Κωνσταντάκης ὁ τοῦ Καρπενησίου προεστὼς ἀναφέρεται ἐκ παραλλήλου πρὸς τοὺς ἀλλοθρήσκους τοῦ γένους πολεμίους. Ὅθεν πολλάκις οἱ κλέφται συνελάμβανον ἢ τοὺς προεστοὺς αὐτοὺς ἢ συγγενεῖς αὐτῶν.

Ὁ Σκυλοδήμος ἔρωγε ἔς τὰ ἔλατ' ἀποκάτω,
Καὶ τὴν Βιρήνην ἔς τὸ πλευρὸν εἶχε νὰ τὸν κερᾶση.
«Κίρναμ' Βιρήνη μ' εὐμορφῇ, κίρναμ', ὅσον νὰ φέξῃ,
Ὅσον νὰ ἔδῃ' αὐγερινὸς, νὰ παγ' ἡ πούλιτ γεῦμα·
Κ' ἀπαι εὐ στείλνω σπῆτ' σου μὲ δέκα καλλιχίρια.» —
«Δὴμ', δὲν εἶμαι δοῦλά σου, κραεὶ νὰ σὲ κερᾶσω·
Ἐγὼ εἶμαι νόφῃ προεστῶν, κι' ἀρχόντων θυγατέρα.»

Ἐκ τοῦ ἄσματος τούτου συνάγεται καὶ ἕτερόν τι χαρακτηριστικώτατον τοῦ τῶν κλεφτῶν βίου. Ἡ ὑπερηφάνεια δι' ἧς ἡ γυνὴ ἐκεῖνη ἀποποιεῖται νὰ ἐκπληρώσῃ τὴν τοσοῦτον φυσικὴν πρὸς-κλησιν τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς συμμορίας τῆς ὁποίας εἶναι αἰχμάλωτος, ἐκδηλοῖ τὴν πεποιθήσιν ἣν εἶχεν ὅτι αὐτός τε καὶ οἱ περὶ αὐτὸν θέλουσι σεβασθῇ. αἰέποτε τὴν τιμὴν αὐτῆς. Τυφόντι, ἐκτὸς ἐλαχίστων ἐξαίρέσεων, οἱ κλέφται διεκρίθησαν αἰέποτε ἐπὶ τῇ εὐλαβείᾳ μεθ' ἧς προσεφέροντο πρὸς τὰς αἰχμαλώτους αὐτῶν εἴτε ὠραῖαι ἦσαν εἴτε ἀσχημοί, εἴτε νέαι εἴτε γραῖαι, εἴτε χριστιαναὶ

εἴτε ἀλλόθρησκοι· καὶ ἀναφέρεται παράδειγμα ἀρχηγοῦ συμμορίας φονευθέντος ὑπὸ τῶν ἰδίων αὐτοῦ παλληκαριῶν, διότι προσέβαλε τὴν τιμὴν τοῦρκίδος γυναικὸς, ἣν ἐκράτει αἰχμαλώτου μέχρις οὗ ἔλθωσι τὰ λύτρα.

Μετὰ τοὺς προεστοὺς, οἱ κλέφται ἰδίως ἐτέρποντο νὰ καθυποβάλλωσιν εἰς πληρωμὴν λύτρων τοὺς καλογήρους, πρὸς τοὺς ὁποίους οὐδεμίαν εἶχον ἰδιόζουσαν συμπάθειαν· καὶ τοὺς παπᾶδες ὁσάκις συνέπιπτε νὰ ᾔναι οὗτοι προεστοὶ τῶν χωρίων καὶ τούτου ἕνεκα πολέμιοι ἔστιν ὅτε τῶν κλεφτῶν. Καθὼς εἶπομεν ὀνομαστότατοι ἀπέβησαν αἱ τῆς Πελοποννήσου κλέφται καθ' ὅλην τὴν 18 ἑκατονταετηρίδα καὶ ἐν ἀρχῇ τῆς παρούσης· Τοιοῦτοι ἐγένοντο ἰδίως ὁ Παναγιώταρος καὶ οἱ Κολοκοτρωνάιοι, τοὺς ὁποίους ἐλάβομεν ἤδη ἀφορμὴν νὰ ἀναφέρωμεν, οἱ Κοντοβαρυνῖσιοι καὶ οἱ Χοντρογιανναῖοι, τῶν ὁποίων οἱ τελευταῖοι ἀπόγονοι, ἀφ' οὗ ὑπῆρτεσαν τὴν ἐπανάστασιν, ἔπειτα διὰ παραδόξου τροπῆς τῆς τύχης ἔπεσον ὑπὸ τὸ φάσγανον τῆς λαμπτήριου πρὸ 40 περίπου ἐνιαυτῶν· οἱ Σολιῶται, ὧν εἷς συνέδεσε τὸ ὄνομα αὐτοῦ μετὰ τῆς πρώτης ἐν Πελοποννήσῳ ἐχθροπραξίᾳ τῷ 1821· τελευταῖον ὁ περιβόητος Ζαχαριάς, περὶ τοῦ ὁποίου σφίζεται ἄσμα ἱστοροῦν μετὰ πικρᾶς εἰρωνείας πῶς ἐξεδικήθη τὸν παπᾶν τοῦ ἁγίου Πέτρου, ὅστις ὦν ἐνταύτῳ προεστὴς τοῦ χωρίου, ἦτο ἄσπονδος τοῦ Ζαχαριᾶ ἐχθρὸς καὶ πολλοὺς τῶν αὐτοῦ γεννῶν αὐτοῦ μέχρι θανάτου κατεδίωξε.

Τ' εἶν' τὸ κακὸν ποῦ γίνεται τοῦτο τὸ καλοκαῖρι ;
Τρία χωριά μᾶς κλαίονται, τρία κεφαλοχώρια.
Μᾶς κλαίεται κ' ἕνας παπᾶς ἀπὸ τὸν Ἅγιον Πέτρον.
Τί ἔδωκεμα τοῦ κ. . . , καὶ κλαίει' ἐπ' ἐμένα,
Μῆνα τὰ βόδια τ' ἔφαξε, μῆνα τὰ πρόβατά του ;
Τὴν μιά του νύφη φίλησε, ταῖς δύο του θυγατέρας,
Τό 'να παιδί του σκότωσε, τ' ἄλλο τὸ πῆρε σκλάβον,
Καὶ πεντακόσια δύο φλωριά ἐξαγορὰν τοῦ πῆρα.
"Ὅλα λουφὲν τὰ μοῖρασά, λουφὲν 'τὰ παλληκάρια·
Κι' αὐτός μου δὲν ἐκράτησα τίποτε γιὰ ἐμένα.

Ἀλλ' ἐκ τοῦ ἄσματος τούτου συνάγεται προσέτι ὅτι ὁ Ζαχαριάς ἦτο ἐκ τῶν ὀλίγων κλεφτῶν ὅσοι δὲν ἐσέβοντο τὰς γυναῖκας. Τοῦτο δὲ τὸ ἰδιόσυτον αὐτοῦ ἐπισημασιεύεται καὶ ὑπὸ ὧν

κὼν περὶ αὐτοῦ παραδόσεων καὶ ἐπικυροῦται ὑπὸ τοῦ θανάτου, διότι ἐπὶ τέλους ἐξολοφονήθη ὑπὸ ἐνὸς τῶν προυχόντων τῆς Μάνης ἕνεκα τοιαύτης τινὸς αἰτίας.

Τελευταῖον ἐν ἐλλείψει Τούρκων, καλογήρων καὶ πρεσβυτέρων, οἱ κλέφται ἐφορολόγουν τὰ χωρία ἢ καὶ αὐτὰς τὰς πόλεις. Δὲν διῆγον ὅμως ἅπαντα τὸν βίον περὶ πολέμους καὶ ἄρπαγὰς καὶ λεφυραγωγίας, εἶχον ἡμέρας ἀνέσεως καὶ ἡμέρας οἰκογενειακῆς εὐτυχίας, ὡς δηλοῦται ἐκ τοῦ ἐπομένου ᾠσματος τοῦ περιγράφοντος τοὺς γάμους τοῦ υἱοῦ τοῦ Ζήτρου.

Ὁ Ζήτρος κάμνει τὴν χαρὰν, χαρὰν γὰρ τὸν υἱὸν του,

Ἐκέλευε τὴν κλεφτουριὰν, τὰ δώδεκα πρωτάτα.

Τὸν Λάπην δὲν ἐκέλευε, τὸ μαῦρο ψυχοπαῖδι.

Κι' ὅλοι πηγαίνουν κέρασμα κριάρια μὲ κουδούνια.

Κι' ὁ Λάπας παγ' ἀκέλευτος μὲ ζωντανὸν ἀλάφι,

Ἵς' ἀσῆμι καὶ ἔτ' ὀμάλαμα καὶ ἔτ' μαργαριτάρι.

Κανένας δὲν τὸν λόγιασεν ἀπὸ τοὺς καλεστάδαις·

Ἡ Ζήτραινα τὸν λόγιασεν ἀπὸ τὸ παραθύρι,

Πάλαί ἡ μαύρη Ζήτραινα, ἡ μαύρη παρεμμένα.

ἘΚαλῶς τὸν Λάπην πώρχεται μ' ἀλάφι στολισμένον!

Ἐπρώσσε τοῦ Λάπα ἔτ' ὄνταν, τοῦ Τρίτσα ἔτι' κρεββάταν,

Ἐπρώσσε καὶ τῶν παλληκαριῶν ἀπ' ὅλα τὰ πρωτάτα.

Καὶ νῦν προκειμένου νὰ περιγράψω τὰ κατὰ τὸν ἰδιωτικὸν οὖτως εἰπεῖν βίον τῶν κλεφτῶν, θέλω ἀκολουθήσει τὸν Φωριέλ, τὸν πραγματευσάμενον περὶ τοῦ ἀντικειμένου τούτου εἰς ἐποχὴν πλησιεστάτην πρὸς τὰ πράγματα. Βραδύτερον διὰ ποικίλους λόγους καὶ ἰδίως διὰ τὰ δεινὰ ὅσα ἐπῆγαγεν εἰς τὸν τόπον ἡ παρῳδία τῆς κλεφτουριᾶς, ἡ ἰδίως λεγομένη *ληστοεία*, πολλὰι σκιαὶ ἐπεκλύσαν ἐν τῇ κοινῇ συνειδήσει, τὴν χαριεστάτην τοῦ Γάλλου εἰκόνα. Ἀλλὰ τὸ κατ' ἐμὲ νομίζω ὅτι οἱ θεσμοὶ καὶ οἱ ἄνθρωποι πρέπει νὰ κρίνωνται κατὰ τὰς ἐντυπώσεις ἃς ἐπροξένησαν εἰς τοὺς συγχρόνους, ὅχι κατὰ τὰς τροπολογηθείσας ὑπὸ μεταγενεστέρων περιστάσεων διαθέσεις. Οὐδὲν κοινὸν ὑπάρχει μεταξὺ τῶν ἀρχαίων καὶ τῶν σημερινῶν κλεφτῶν καὶ εἴμπορεῖ τις νὰ θαυμάζῃ καὶ νὰ ἀγαπᾷ τοὺς πρώτους, χωρὶς νὰ καταστήσῃ ἥττον ἀποτροπαίους τοὺς δευτέρους.

Κατὰ τὰς ὥρας λοιπὸν τῆς ἀνέσεως οἱ ἄνθρωποι ἐκεῖνοι ἐγυ-

μνάζοντο πρὸ πάντων περὶ ποικίλας χρησίμους εἰς τὸ ἐπάγγελμα αὐτῶν ἀσκήσεις. Ἐρρίπτον εἰς τὸ σημάδι μὲ ἀκρίβειαν πάντοτε μὲν ἀξιοσημείωτον, πολλάκις δὲ τῇ ἀληθείᾳ θαυμάστην. Ἐγυμνάζοντο περὶ τὸν δίσκον καὶ τὸ ἄλμα καὶ τὸν δρόμον· αἱ δὲ παραδόσεις διηγοῦνται περὶ τῆς καθόλου εἰς ταῦτα δεξιότητος αὐτῶν πρᾶγματα σχεδὸν ἀπίστευτα. Λέγεται λ. χ. ὅτι ὁ Νικοτσάρας ἠδύνατο νὰ προτρέξῃ πρὸς ἵππον, καὶ δι' ἐνὸς ἄλματος νὰ ὑπερπηδήσῃ ἐπὶ 7 ἵππων στοιχηδὸν προτεταγμένων· περὶ δὲ τοῦ Ζαχαριᾶ φημίζεται ὅτι ἄταν ἔτρεχεν αἱ πτέραι αὐτοῦ ἡγγίζον τὰ ὦτα. Μὴ παραλείψωμεν δὲ τὴν καρτερίαν αὐτῶν εἰς τὴν πείναν, τὴν δίψαν καὶ τὴν ἀγρυπνίαν. Πολλάκις ἐμάχοντο ἐπὶ 3 ἡμέρας καὶ 3 νύκτας συνεχῶς χωρὶς νὰ πείσῃ, χωρὶς νὰ φάγῃ, χωρὶς νὰ κοιμηθῶσι· καὶ πολλάκις ἐνὲς ὁ ἐχθρὸς ἐνόμιζεν αὐτοὺς καταβληθέντας ὑπὸ τοσοῦτων καὶ τηλικούτων στερήσεων καὶ περιέμενε νὰ παραδοθῶσιν, αἰφνης ἀναλαβόντες τὴν βώμην αὐτῶν καὶ ἐφορμήσαντες καὶ νικήσαντες, διήρχοντο τὰ χαρκώματα σώοι. Ἄλλη ἐξαισία αὐτῶν ἀρετῇ ἦτο· ἡ ἐν ταῖς ὁδύναϊς καρτερία. Εἰδότες τίνα βασιανιστήρια περιέμενον αὐτοὺς, προετίμων πάντοτε νὰ σκωτωθῶσιν ἢ νὰ παραδοθῶσιν. Ἀλλ' ἐνίοτε συνέπιπτε νὰ πάθῃσι τὸ μέγα δεινὸν τοῦ νὰ συλληφθῶσι· καὶ τότε εἶναι ἀκατανόητον μετὰ ποίου φρονήματος ὑφίσταντο τὰς φοβερωτέρας τῶν στρεβλώσεων. Σφυροκοπούμενοι, σφυβλιζόμενοι καὶ ζωντανοὶ λεπιζόμενοι δὲν ἐδάκρυον, δὲν ἐστέναζον, δὲν ἐπρόφερον λέξιν· παρεκτός ἵνα ὑβρίσῃσι καὶ περιφρονήσῃσι τοὺς πασάδες καὶ τοὺς δημίους αὐτῶν. Ἐνεκα δὲ τῶν συμφορῶν τούτων, μία τῶν συνηθεστέρων εὐχῶν ἃς ἐν τοῖς συμποσίοις αὐτῶν πύχοντο πρὸς ἀλλήλους ἦτο· καλὸ μολύβι. Καὶ οὐδὲν ἦττον οἱ αὐτοὶ ὑπελάμβανον τὸ νὰ κόψῃσι τὴν κεφαλὴν αὐτῶν οἱ Τοῦρκοι. Ὅθεν ἡ σπουδαιότερα καὶ ἡ ἱερωτέρα παράκλησις τῇν ὅποιαν ὁ ἀποθνήσκων ἐπὶ τοῦ πεδίου τῆς μάχης κλέφτης ἠδύνατο νὰ ἀπευθίner πρὸς τοὺς συναγωνιστὰς αὐτοῦ ἦτο· νὰ κόψῃσι τὴν κεφαλὴν του καὶ νὰ ἀπαγάγῃσιν αὐτήν, ἵνα μὴ κοπῇ καὶ ἀπαχθῇ ὑπὸ τῶν πολεμίων. Τὸ δὲ αἶσθημα τοῦτο ἦτο ἀρχαῖον παρὰ τοῖς ἡμετέροις καὶ δὲν περιωρίζετο εἰς μόνην τὴν τάξιν τῶν κλεφτῶν, διότι καὶ ὁ Κωνσταντῖνος Παλαιολόγος, ὅταν εἶδεν ἑαυτὸν περ-

ζωσθέντα πανταχόθεν ὑπὸ τῶν Τούρκων καὶ ἐπέισθη ὅτι οὐδε-
μία ὑπάρχει σωτηρίας ἐλπίς, ἀνεβόησε· «δὲν εἶναι κανεὶς χριστιανός
νὰ λάβῃ τὴν κεφαλὴν μου.» Πολλάκις τὰ δημιώδη ἄσφατα
ἐκπράζουσιν τοιαύτας παρακλήσεις,

Σὺν δένδρον ἐβράγισθηκε, σὺν κυπαρίσσι πέφτει·
Ψηλὴν φωνούλαν ἔβαλε, ἔξην παλληκάρ' ὅπου ἦταν·
«Ποῦ εἶσαι, καλέ μου ἀδερφέ, καὶ πολλαγαπημένε ;
Γύρισε πίσω, πάρεμε, πάρε μου τὸ κεφάλι,
Νὰ μὴν τὸ πάρ' ἡ παγανιά, καὶ ὁ Ἰσοῦφ ἀράπης
Καὶ μοῦ τὸ πᾶν ἔσῃ ἰάννινε τ' Ἀλῆ πασᾶ τοῦ σκύλου.»

Τὸ δ' εὐγενὲς τοῦτο αἶσθημα τὸ κηδόμενον περὶ τῆς τιμῆς αὐ-
τῶν καὶ μετὰ θάνατον, διεποικίλλετο παραδόξως. Ὁ κλέφτης
λ. χ. ἐπεθύμει νὰ κηδεύεσθαι τοιουτοτρόπως ὥστε νὰ φαίνεται ὅτι
καὶ μετὰ θάνατον ἐξακολουθεῖ κατὰ τῶν Τούρκων ἀγωνιζόμε-
νος. Τίς δὲν ἤξεύρει τὸν τάφον τοῦ Δήμου, τὰ ἄσφα ἐκεῖνο τὸ
ἔοσιον περὶ ὀλίγων ἔτι μηνῶν ἀντηχῆσαν εἰς ἓν τῶν θεάτρων τῶν
Παρισίων τοσαύτας ἀπέσπασε χειροκροτήσεις καὶ τοσαύτας παρη-
γάγε συγχινήσεις.

Ὁ ἥλιος ἐδασίλευε, καὶ ὁ Δῆμος διττάζει·
Σύρτε, παιδιὰ μου, ἔσ' τὸ νερό, ψωμί νὰ φάτ' ἀπόψε,
Καὶ σὺ Λαμπράκη μ' ἀνεψιέ, κάθου ἐδῶ κοντὰ μου,
Νὰ, τ' ἄρματα μου φόρεσε, νὰ ἦσαι καπετάνος·
Καὶ σεῖς, παιδιὰ μου, πάρτε τὸ ἔρημο σπαθί μου,
Πράξινα κόψετε κλαδιά, στρώστε μου νὰ καθίσω,
Καὶ φέρτε τὸν πνευματικὸν νὰ μ' ἐξομολογήσῃ
Νὰ τοῦ εἰπῶ τὰ κρίματα ὅσα ἔχω κατωμένα.
Τριάντα χρόνι' ἄρματωλός, καὶ εἴκοσι ἔχω κλέφτης·
Καὶ τώρα μ' ἤρθε θάνατος, καὶ θέλω ν' ἀπαιθάνω·
Κάμετε τὸ κιθοῦρί μου πλατὺ, ψηλὸν νὰ γένη,
Νὰ στέκ' ὁρθὸς νὰ πολεμῶ, καὶ δέπλε νὰ γεμίζω·
Κι' ἀπὸ τὸ μίρος τὸ δεξιὸ ἀφήστε παραθύρι,
Τὰ χειλιόκια νὰ ῥχωνται, τὴν ἀνοιξὶν νὰ φέρουν,
Καὶ τ' ἀηδόνια τὸν καλὸν μάϊν νὰ μὲ μαθαίνουν.

Ἐν γένει δὲ αἱ κλέφται, καὶ τοὶ διάγοντες βίον τοσοῦτον ἄ-
γριον καὶ τραχύν, σπανίως ἦσαν θηριώδεις καὶ αἰμοχαρεῖς. Ἐφό-
νευον μὲν ὅσους ἠδύναντο μουσουλμάνους, Τούρκους ἢ Ἀλβανούς,

μὴ φειδόμενοι ἐνίοτε, ἀλλὰ σπανιώτατα, καὶ αὐτῶν τῶν χριστιανῶν· ἐλαφυραγώγουν ἅμα εἰδίδετο περίστασις· τοὺς πρῶτους καὶ ἐν ἀνάγκῃ τοὺς δευτέρους, ἀλλὰ ὡμοὶ καὶ ἀδυσώπητοι ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ δὲν ἦσαν. Δὲν ἐβασάνιζον λ. χ. οὐδὲ τοὺς Τούρκους αὐτοὺς ἀλλ' ἤρκοῦντο νὰ τοὺς θανατώνωσιν. Αἱ περὶ τοῦ Θεοῦ ιδέαι αὐτῶν οὔτε ὑψηλαὶ ἦσαν οὔτε λεπταί· ἀλλὰ βεβαίως ἦσαν εὐλαβέστεραι τῶν δοξασιῶν καὶ ἔξεων τοῦ κοινοῦ πλῆθους. Πότε καὶ πότε μόνον ἠδύναντο νὰ ἀκούσωσιν εἰς ἐρημοκλήσιον τὴν θεῖαν λειτουργίαν, ἀφελῶς τελουμένην ὑπὸ ὀρεινοῦ ἱερέως. Ἀλλ' ὅπουδ' ἦτοτε καὶ ἂν εὕρισκοντο τὸ Πάσχα ἢ τὰ Χριστούγεννα, ἐν δάσει, ἐν σπηλαίοις ἢ ἐπὶ τῆς κορυφῆς τῶν ὑψηλοτάτων ὄρεων, ποτὲ δὲν ἐλθισμόνουν νὰ ἐορτάσωσιν ὅπως ἠδύναντο τὰς ἐπιφανεῖς ἐκείνας ἡμέρας τῆς ἡμετέρας ἐκκλησίας, ψάλλοντες ὅσα καὶ ὅπως ἤξευρον ἐκ τῶν εἰς αὐτὰς ἀναγομένων ἤμνων καὶ προσευχῶν. Εἰς οἵανδ' ἦτοτε ἀμνηχανίαν ἢ ἀνάγκην καὶ ἂν εὕρισκετο ὁ κλέφτης, δὲν ἐπέβαλλε χεῖρα εἰς τὸ ἐλάχιστον τῶν ἀφιερωμάτων ἢ σκευῶν τῶν ἐν τόπῳ ἱερῷ κατατεθειμένων. Ὁ δὲ γέρων Βλαχάβας ὁ πατὴρ τοῦ μετέπειτα τοσοῦτον κλεισθέντος καὶ τοσοῦτον οἰκτρῶς μαρτυρήσαντος Παπᾶ Θύμιου, ἀπῆλθεν εἰς ἡλικίαν 76 ἐτῶν πεζὸς εἰς Ἱεροσόλυμα μετ' τὸ ὄπλον καὶ τὸ πρωτοπαλλήκαρόν του, ἵνα ἀποθάνῃ, ὅπως ἠύχετο, εἰς τοὺς ἁγίους τόπους. Πατὴρ κλέφτης δὲν ἀλλαξοπίστησεν. Ὅταν εἶπαν εἰς τὸν Ἀνδρουτζίον ὅτι ἀσπαζόμενος μὲν τὸν ἰσλαμισμὸν θέλει ἀξιώθῃ τιμῶν ἐξαίρετων, ἐμμένων δὲ πιστὸς εἰς τὸ ἴδιον θρήσκευμα θέλει ἀποθάνει οἰκτρῶς εἰς τὸ κἄτεργον, ὁ γενναῖος ἀθλητὴς ἀδιστακτικῶς ἐπρότιμήσεν τὸ δεύτερον· καὶ ἄλλοι καπετάνοι εἰς ὁμοίους ἐκτεθέντες πειρασμοὺς ἔπραξαν ὅ,τι ἔπραξεν ἐκεῖνος. Μετὰ τὴν ἀφοσίωσιν πρὸς τὴν πίστιν τῶν πατέρων αὐτῶν, οὐδὲν εἶχαν ἱερώτερον τῆς πρὸς ἀλλήλους ἀφοσιώσεως. Πολλάκις τὰ παλληκάρια ἠδύναντο νὰ σωθῶσιν ἐγκαταλείποντες τὸν ἀρχηγὸν αὐτῶν, ἀλλὰ προετίμων νὰ ἀποθάνωσι μετ' αὐτοῦ. Πολλάκις ἐνθ' ὁδοὺ συμμορίαι ἐμάχοντο κατὰ τῶν Τούρκων καὶ ἡ μία ἠδύνατο νὰ φύγῃ, ὁ ἀρχηγὸς αὐτῆς δὲν ἐγκατέλειπε τὸν συνάδελφον, ἀλλὰ ῥιπτόμενος κατὰ τῶν πολεμιῶν ἢ ἐσώζετο μετ' αὐτοῦ ἢ μετ' αὐτοῦ συγκατεστρέφετο. Ἴσως οἱ ἄνθρωποι αὗτοι, οἱ πλείότεροι τοῦλάχιστον ἐξ αὐτῶν δὲν

εἶχον τὴν συνειδήσιν τῆς ἐθνικῆς καὶ πολιτικῆς ἀνεξαρτησίας· ἴσως ἐμάχοντο κατὰ τῶν Τούρκων ἐλαυνόμενοι μᾶλλον ὑπὸ σφοδρότατου αὐτοματισμοῦ τῆς ἀτομικῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς χριστιανικῆς πίστεως ἢ ἔχοντες τὸ ὑψηλότερον αἶσθημα τῆς ὅλης πατρίδος. Ἀλλὰ τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι ἀποῦ διετέλεσαν οἱ κυριώτατοι ἐπικουροὶ ὅλων τῶν ἐπαναστατικῶν κινήματων ὅσα οἱ πατέρες ἡμῶν διεξήγαγον· ἐπὶ 400 ἔτη αὐτοὶ πάλιν ἀπετέλεσαν τὸν κύριον πεζικὸν στρατὸν τοῦ τελευταίου ἀγῶνος, αὐτοὶ διεξήγαγον αὐτὸν, καὶ αὐτοὶ ἀνεδείχθησαν οἱ πρωταθληταὶ αὐτοῦ. Τὸ μάχιστον πνεῦμα τὸ ὁποῖον ἀπὸ τοῦ τέλους τῆς 18 ἑκατονταετηρίδος ὁ ἀναβιώσας λόγιος ἐλληνισμὸς ἐνεφύσησεν εἰς τὰς νέας γενεὰς τῶν πολιτισμένων τοῦ ἔθνους τάξεων, δὲν εἶχε μὲν ἀφορμὴν πρὸς τῆς ἐπαναστάσεως, ὅθεν ἡξιώθη δὲ διαρκούσης αὐτῆς ποτὲ τῆς κυβερνητικῆς προνοίας τῆς ἀπαιτουμένης ἵνα ἀσκηθῇ ἀποχρώντως καὶ ἀποτελέσῃ τὸν τακτικὸν στρατὸν, ὅστις ἐπὶ τέλους ἐμελλε φυσικῶς τῷ λόγῳ ν' ἀναπληρώσῃ τὰ ὀρεσίδια ἐκεῖνα στίφη. Ἀπὸ τοῦ Δραγάσσανιου μέχρι τοῦ Καϊδαρίου ὁ τακτικὸς στρατὸς θύματα μῦθον προκίνηγκεν εἰς τὸν βωμὸν τῆς πατρίδος, ἐνῶ ἀπὸ τοῦ Βαλτεσίου μέχρι τῆς Ῥάχωδας ὅλα τὰ λαμπρὰ κατορθώματα τῆς ἐπαναστάσεως ὑπὸ τῶν ἄρματων καὶ τῶν κλεφτῶν διεπράχθησαν.

Τίς δ' Ἑλλήν δὲν συνεκινήθη ἀπαγγέλλων, ἄδων ἢ ἀκούων τὰ δημῶδη ἄσματα ὅσα παρήγαγον ὁ βίος καὶ οἱ ἄθλοι τῶν ἀνδρῶν ἐκείνων καὶ ὧν παρέθηκά τινα ἀνωτέρω νομίζων ὅτι δὲν ἡδυνάμην κάλλιον νὰ ἱστορήσω τὰ κατὰ τοὺς προμάχους αὐτοὺς τῆς ἐθνικῆς ἀνεξαρτησίας; Τινὰ τῶν ἁσμάτων τούτων ἐποιήθησαν ὑπὸ κλεφτῶν, αὐτουργῶν ὄντων ἢ μαρτύρων τῶν γεγονότων ὅσα ἐξῆμνοῦσι· τὰ πλεῖστα ὅμως ἦσαν ἔργα τυφλῶν βραψῶδων, οἵτινες ἄλλοτε, διερχόμενοι τὰς πόλεις, τὰς κώμας καὶ τὰ χωρία, μάλιστα ἐπὶ τῶν ἑορτῶν καὶ τῶν πανηγύρεων, ἔτερπον τὸν λαὸν ἄδοντες τὰ προϊόντα τῆς ἀφελοῦς ἐκείνης μουσικῆς, καὶ ἔζων ἐκ τῆς αὐθόρμητου ἀμοιβῆς ἣν τούτου ἕνεκα ἐκῆμνον. Οἱ βραψῶδοι οὗτοι οἵτινες παρῆχόν ἡμῖν ἄλλοτε ἑννοίαν τινα τοῦ τί ἦσαν ἐπὶ τῶν ἡρώϊκων χρόνων οἱ ὁμοτάγεις αὐτῶν ἄνθρωποι, οἱ θημιουργοὶ καὶ φύλακες διατελέσαντες τῆς ὁμηρικῆς ποιήσεως,

τὴν σήμερον ἐκλείπουσιν ὁσήμεραι ὑπενδίδοντες εἰς τὴν ἐπίδρα· μὴν ἑτεροφύλων ἀοιδῶν καὶ ἑτεροφύλου μούσης, εἰς τὴν ἀκατά· σχετον ἐπίδρασιν τοῦ ἐκ τῆς ἐσπερίας κατακλύζοντος ἡμᾶς βίου, τοῦ ἀφανίσαντος καὶ μέλλοντος ἔτι νὰ ἀφανίσῃ πολλὰ ἔχνη τῆς πρὸς τοὺς ἀρχαίους προπάτορας οἰκειότητος ἡμῶν. Ἀλλὰ πρὸ ὀλίγων ἔτι δεκάδων ἐναυτῶν ὁ ἐλληνικὸς λαὸς οὐδεμίαν εἶχεν ἡδονὴν καὶ παραμυθίαν μείζονα τοῦ ᾄδειν τὰ ἰδιοφυῆ ἐκεῖνα προϊόντα τῆς ἰθαγενεὺς ποιήσεως καὶ τοῦ ἀκροᾶσθαι αὐτῶν. Καὶ ὅταν λέγωμεν ὁ ἐλληνικὸς λαὸς δὲν ἐννοοῦμεν μόνον τὰ πλήθη· τὰ ἄσματα ἐκεῖνα ἀντήχουν πολλάκις εἰς τὰ μέγαρα τῶν ἀρίστων τοῦ ἔθνους ἀνδρῶν, τὸ δὲ παράδοξον καὶ εἰς αὐτὰ τὰ ἀνάκτορα τῶν κρατούντων. Ὁ Μανουὴλ Τομπάζης διηγείτο, αὐτόπτης τοῦ πράγματος γενόμενος, ὅτι ὁ πατὴρ αὐτοῦ Νικόλαος ἠγαγκάσθη ποτὲ ἐξ ἐναντίων ἀνέμων νὰ καταπλεύσῃ εἰς Πύλον, ὅπου εὔρεν ἠγκυροβολημένον τὸν φίλον του Νικόλαον Δάμπρον ἐκ Σπετσῶν. Ἀμφότεροι οἰκειωθέντες πρὸς τὸν ἀγᾶν τοῦ τόπου, προσεκλήθησαν ὑπ' αὐτοῦ εἰς γεῦμα· καὶ ἐν τῷ μέσῳ τῆς εὐωχίας εἶπεν ὁ ὁσμανίδης τοπάρχης τὸν Δάμπρον νὰ τραγουδήσῃ· ὁ δὲ, ζητήσας τὸ μουσικὸν ὄργανόν του, ἤρχισε.

Διφοῦν οἱ κάμποι γιὰ νερά
Καὶ τὰ βουνὰ γιὰ χιόνια,
Διψᾷ καὶ ὁ δόλιο Ζαχαρίας
Γιὰ τοῦρκικα κεφάλια.

Διακόπη μόνον μετὰ τὴν πρώτην ταύτην στροφὴν ἵνα εἴπῃ πρὸς τὸν ξενίζοντα δεσπότην· ἀμὴ σοῦ κακοφανῆ, ἀγᾶ μου, τὸ τραγούδι τὸ λέγει· — «Δὲν πειράζει, ἀπήντησε μειδιῶν ὁ ὁσμανίδης, δὲν πειράζει, ρεῖζῃ Νικόλα, ἐξακολουθεῖ.»

Ὅλοι οἱ ραψῳδοὶ δὲν ἦσαν ποιηταί. Οἱ πλείστοι ἀπλῶς συνἔλεγον, ἀπεμνημόνευον καὶ ἐπανελαμβάνον ἔργα παρ' ἄλλων συνταχθέντα. Οὐκ ὀλίγοι ὅμως, καὶ οὗτοι ἦσαν οἱ μέλιστα ἀξιομνημόνευτοι, προσέθετον εἰς ταῦτα καὶ ἔτρεα ὑπ' αὐτῶν τῶν ἰδίων ποιηθέντα. Ἐννοεῖται ὅτι τὰ ἔργα ταῦτα ἦσαν ἄτεχνα καὶ ἀνεπιτήδευτα. Ἀλλὰ καθὼς πολλάκις παρετηρήθη, ἐξ ὅλων τῶν μιμητικῶν τῆς φύσεως τεχνῶν ἡ ποίησις ἔχει τοῦτο· τὸ ἰδιάζον, ὅτι δι' αὐτῆς ἡ φύσις μόνη, ὅσον ἀκαλλιέργητος καὶ ἂν ἦναι, δύ-

ναται νὰ ἐπιτύχη τοῦ σκοποῦ, τοῦλάχιστον οσάκις ὁ σκοπὸς οὗτος δὲν εἶναι πολὺπλοκὸς καὶ πόρρω κείμενος. Ὅσον ἀπλαστοὶ καὶ ἀκαλλώπιστοι καὶ ἂν ᾦναι οἱ τύποι αὐτῆς, δύνανται νὰ ἐκδηλώσωσι πράγματα ἀληθῆ, αἰσθήματα ἀφελῆ, ἐννοίας ωραίας. Ἐμποροῦμεν μάλιστα νὰ εἰπωμεν, λέγει ὀρθότατα ὁ Φωριέλ, ὅτι ἐν αὐτῇ ταύτῃ τῇ ἐλλείψει τῆς τέχνης ἢ τῇ ἐλλιπεῖ τῆς τέχνης χρήσει, ὅτι ἐν τῇ ἀντιθέσει ταύτῃ καὶ τῇ δυσαναλογίᾳ μεταξὺ τῆς ἀτελείας τοῦ ὀργάνου καὶ τῆς τελειότητος τοῦ ἀποτελέσματος, ἐγκυαται ἡ κυριωτάτη χάρις τῶν τοιοῦτων συνθέσεων. Δι' αὐτῆς μετέχουσι μέχρι τινὸς τοῦ χαρακτῆρος καὶ τοῦ προνομίου τῶν ἔργων τῆς φύσεως καὶ παράγουσιν ἐντύπωσιν παρειαφερῆ τῆς ἐντυπώσεως ἣν αἰσθανόμεθα θεωροῦντες τὸ ρεῦμα τοῦ ποταμοῦ, ἢ τὸ ὕψος τοῦ ὄρους, ἢ ζωγραφικὸν βράχων σύμπλεγμα ἢ μέγα τι καὶ γηραιὸν δάσος· διότι, ἐπιφέρει ὁ Γάλλος ἐκεῖνος ὅστις ὑπὲρ πάντα ἄλλον ἀκριδέστερον ἐμελέτησε, κατενόησε καὶ ἐξετίμησε τὴν δημώδη ἡμῶν ποίησιν, ἡ ἀπλαστός τοῦ ἀνθρώπου μεγαλοφυΐα εἶναι καὶ αὐτὴ ἐν τῶν φαινομένων, ἐν τῶν προϊόντων τῆς φύσεως. Ἡ πρώτη, ἡ θεμελιώδης τῶν ὀρεϊνῶν ἐκείνων ἁσμάτων ἀρετὴ εἶναι ὅτι οἱ ποιηταὶ αὐτῶν ὡσεὶ διὰ τινος μετεμψυχώσεως περιέλαβον ἐν ἑαυτοῖς τὰ αἰσθήματα καὶ τὰ φρονήματα τῶν ἡρώων οὓς ἐξυμνοῦσι. Μεταξὺ τῆς ψυχῆς τοῦ κλέφτου καὶ τῆς ψυχῆς τοῦ ποιητοῦ αὐτοῦ τοσαύτη ὑπάρχει ἀναλογία καὶ ἁρμονία ὥστε νομίζεις ὅτι ὁ ποιητὴς ἠδύνατο νὰ πολεμήσῃ ὡς κλέφτης καὶ ὁ κλέφτης νὰ ἄσῃ ὡς ποιητὴς· καὶ εἶναι τῇ ἀληθείᾳ δυσκολώτατον νὰ κρίνῃ τις, ἔαν ἐν τοῖς στίχοις τῶν βαψφιδῶν ἢ ἐν τῇ βίᾳ τῶν ἡρώων αὐτῶν ὑπάρχῃ πλεῖστον μέρος κατὰ τοῦ τούρκου, πλεῖστος ἔρως τῆς ἀνεξαρτησίας. Ὁτερον προτέρημα τῶν ἁσμάτων τούτων εἶναι, ὅτι αἰσθάνεσαι ἀμέσως ποῦ ἐποιήθησαν, αἰσθάνεσαι ὅτι ἐνεπνεύσθησαν εἰς τὰ ὄρη. Ἀλλὰ τὰ ὄρη ταῦτα εἶναι τὰ ὄρη τῆς Ἑλλάδος, τὰ ὅποια δὲν καλύπτουσι πάγοι ἀτίδιοι καὶ τῶν ὀρειῶν αἱ κορυφαὶ μικρὸν ὑπερέχουσι τὸ ὕψος ἐκεῖνο ὅπου ἡ γῆ αἰσθάνεται ἀκόμῃ τὸ γλυκὺ τοῦ ἡλίου θάλλπος καὶ παράγει ἀκόμῃ γλὸν καὶ ἄνθη. Ἡ ἔαν ὑπάρχωσιν τινα, ὀλίγα τινὰ ποιηθέντα εἰς τόπους πεδινούς καὶ ἐν τῇ γειτονίᾳ τῆς θαλάσσης, ἐκ πρώτης ὀψεως διακρίνονται τῶν ἄλλων

λων διὰ τοῦ μαλακωτέρου αὐτῶν ἤθους καὶ αἰσθημάτων. Τὸ ἥρωϊκὸν μέρος ἐπέχει δεύτερον ἐν τοῖς τοιοῦτοις ἄσμασι λόγον καὶ ἀναφέρεται ἐν παρόδῳ· πρωταγωνιστεῖ δὲ ἡ ἀπαλὴ ὑπὲρ τῶν ἡρώων φιλοσοφία τῶν μητέρων αὐτῶν καὶ τῶν συζύγων. Στενωτάτῃ λοιπὸν ἐπικρατεῖ ἐν τοῖς ἡρωϊκοῖς ἐκείνοις ἄσμασι μεταξὺ τοῦ ποιητοῦ, τοῦ κλέφτου καὶ τοῦ ὄρου, συγγένεια, τὴν ὅποιαν οὐδεμία μίμησις, ὅσον τεχνικὴ καὶ ἂν ᾖ, δύναται νὰ ἀναπληρώσῃ. Τοῦτου δ' ἕνεκα τὰ ἀρχαιότερα ἐξ αὐτῶν εἶναι ἐνταῦθα καθ' ὅλου εἰπεῖν καὶ τὰ κάλλιστα λόγῳ ἰδιοτυπίας καὶ φυσικῆς τῶν πραγμάτων παραστάσεως. Ἡ διαφορὰ αὕτη προέκυψε προδήλως ἐκ τούτου ὅτι προϊόντος τοῦ χρόνου ἐπεχείρησαν καὶ ἄλλοι νὰ ὑμνήσωσι τοὺς ἥρωας ἡμῶν, λογικώτεροι μὲν τῶν κλεφτῶν καὶ τῶν ραψωδῶν αὐτῶν, ὀλιγώτερον δὲ πρὸς τὸν βίαν αὐτῶν ἐξωφκειμένοι. Ἄλλ' ἐκ τούτων πάντων, ἐὰν ἐξαιρέσῃς ἓνα ἢ δύο ὄντως μετουσιωθέντας κατὰ τοὺς ἥρωας οὓς ἐξυμνοῦσιν, οἱ λοιποὶ ὀλιγώτερον ὑποδοκίμησαν. Δὲν λέγω ὅτι τὰ ἔργα αὐτῶν στεροῦνται χάριτος καὶ γοητείας· ἐπιτηδεῖα τῶν ἀνθῶν ἀπομίμησις δύναται πολλάκις νὰ τέρψῃ τὸν ὀφθαλμόν, ἀλλὰ μόνα τὰ γνήσια ἄνθη μεθύσκουσι διὰ τῆς εὐωδίας αὐτῶν καὶ μόνα τὰ ὀρείτροπα τῶν ὀρεσιβίων ἡμῶν ἡρώων ἄσματα ἀποπνέουσι τὴν ἰσχυρὰν ἐκείνην τοῦ θύμου ὁσμὴν δι' ἧς διπλασιάζεται ἡ ἐντύπωσις τῶν ἄλλων ποιητικῶν αὐτῶν καλλονῶν.

Ἐνταῦθα καταστρέφω τὸν λόγον περὶ τῆς τύχης καὶ τῶν ἐνεργειῶν τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους καθ' ἣν ἐποχὴν διετέλει δλόκληρον σχεδὸν ὑπὸ τὴν ὁσμανικὴν κυριαρχίαν, νομίζω ὅτι οὔτε τὰ παθήματα αὐτοῦ ἐδείνωσα, οὔτε τοὺς ἀγῶνας οὓς κατέβαλεν ἵνα παρασκευάσῃ ἑαυτῷ μέλλον ἀγαθότερον, ἐμεγαλοποίησα. Ἀκριβῶς δὲ σταθμίζων τὰ πράγματα ἐν πάσῃ συνειδήσει δύναμαι νὰ εἶπω, ὅτι οὐδὲν τῶν ἐπὶ γῆς ἔθνων εἰς ὁμοίας ἢ παρεμφερεῖς περιελθὼν συμφοράς, ἀνέδειξεν ἢ πλείονα καρτερίαν ἢ πλείονα δραστηριότητα. Ἐὰν πολλοὶ, δελεασθέντες ὑπὸ τῶν δώρων τοῦ νικητοῦ, ἐξισλαμίσθησαν. Ἐὰν ἕτεροι οὐκ ὀλίγοι ἀθυμίσαντες ἀποδήμησαν, καὶ ἡ ἐξεργακεύθησαν, ἡ ἐξεργασίσθησαν, ἡ μεγάλη τοῦ ἔθνους ὁμὰς ἔμεινε πιστὴ εἰς τὴν γῆν τῶν πατέρων αὐτῆς, εἰς

τὰς παραδόσεις αὐτῆς, εἰς τὸ ὄνομα αὐτῆς, εἰς τὸ μέλλον αὐτῆς. Καὶ ἐνῷ ἅφ' ἐνὸς ἐπανίστατο κατὰ τοῦ δεσπότη, ἅφ' ἑτέρου παρειαίδουν εἰς τὰ συμβούλια αὐτοῦ· ἐνῷ ἅφ' ἐνὸς ὠργάνιζε καὶ ἐνήσκει ἐπὶ τῶν ὁρέων μὲν τὸν πεζικόν, ἐν τῷ πελάγει δὲ τὸν ναυτικὸν αὐτοῦ στρατὸν, ἅφ' ἑτέρου ἐρύθμιζεν εἰς τὰ πεδία καὶ εἰς τὰς νήσους τὸν εἰρηναῖον κοινοτικὸν βίον· ἐνῷ ἅφ' ἐνὸς ἡγωνίζετο ἐκ παντὸς τρόπου νὰ αὐξήσῃ ὅσον οἶόν τε τὸν πλοῦτον αὐτοῦ ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τῆς Ἑλλάδος, ἅφ' ἑτέρου ἐπεμελεῖτο τὴν ἠθικὴν καὶ διανοητικὴν αὐτοῦ διαμόρφωσιν. Καὶ διήγαγεν οὕτω βιοῦν, ταλαιπωρούμενον μὲν καὶ βασανιζόμενον, ἐργαζόμενον δ' ἐνταυτῇ καὶ ἀγωνιζόμενον 400 ἔτη μέχρις οὗ, ὅταν ἐνόμισεν ὅτι ἀρκούντως ὑπέσκαψε τὰ θεμέλια τῆς εἰρκτῆς ἐν ἣ ἦτο ἐγκλεισμένον, ἐπεχείρησε νὰ καταρρίψῃ τὰ τεῖχη αὐτῆς καὶ νὰ ἀναλάβῃ ἐλευθερίαν καὶ αὐτονομίαν. Ἐὰν ἐκάστη ἱστορικὴ περίοδος κρίνεται κατὰ τὰ πράγματα ἅτινα ἐδημιούργησεν, ἀδισταχτῶς λέγομεν, ὅτι ὅπως νῦν ἔχουσι τὰ πράγματα ἔτι παρ' ἡμῖν, τὸ ἔθνος ἀνεδείχθη ἐν τοῖς χρόνοις τῆς δουλείας ὑπέρτερον ἢ ἀπὸ τῶν χρόνων τῆς ἐπαναστάσεως καὶ ἐφεξῆς· διότι ἐπὶ τῶν χρόνων τῆς δουλείας ἐδημιουργήθησαν αἱ πολεμικαὶ, αἱ ἀστικαὶ καὶ αἱ διανοητικαὶ δυνάμεις δι' ὧν διεξήχθη ὅπωςδὴποτε ἡ ἐπανάστασις, ἐνῷ ἡ ἐπανάστασις δὲν διέπλασεν ἔτι νέας δυνάμεις ἐπιτηδείας νὰ συμπληρώσωσι καὶ νὰ ἀσφαλίσωσι τὸ ἔργον αὐτῆς.

1. 1922年1月1日，本行在天津成立，資本總額為一百萬元，實收資本為五十萬元。本行在天津設有總行，並在各省市設有分行及支行。本行在天津設有總行，並在各省市設有分行及支行。本行在天津設有總行，並在各省市設有分行及支行。

2. 本行在天津設有總行，並在各省市設有分行及支行。本行在天津設有總行，並在各省市設有分行及支行。本行在天津設有總行，並在各省市設有分行及支行。

3. 本行在天津設有總行，並在各省市設有分行及支行。本行在天津設有總行，並在各省市設有分行及支行。本行在天津設有總行，並在各省市設有分行及支行。

4. 本行在天津設有總行，並在各省市設有分行及支行。本行在天津設有總行，並在各省市設有分行及支行。本行在天津設有總行，並在各省市設有分行及支行。

5. 本行在天津設有總行，並在各省市設有分行及支行。本行在天津設有總行，並在各省市設有分行及支行。本行在天津設有總行，並在各省市設有分行及支行。

6. 本行在天津設有總行，並在各省市設有分行及支行。本行在天津設有總行，並在各省市設有分行及支行。本行在天津設有總行，並在各省市設有分行及支行。

7. 本行在天津設有總行，並在各省市設有分行及支行。本行在天津設有總行，並在各省市設有分行及支行。本行在天津設有總行，並在各省市設有分行及支行。

8. 本行在天津設有總行，並在各省市設有分行及支行。本行在天津設有總行，並在各省市設有分行及支行。本行在天津設有總行，並在各省市設有分行及支行。

9. 本行在天津設有總行，並在各省市設有分行及支行。本行在天津設有總行，並在各省市設有分行及支行。本行在天津設有總行，並在各省市設有分行及支行。

10. 本行在天津設有總行，並在各省市設有分行及支行。本行在天津設有總行，並在各省市設有分行及支行。本行在天津設有總行，並在各省市設有分行及支行。

ΒΙΒΛΙΟΝ ΙΕ΄.

Ο ΚΑΘ' ΗΜΑΣ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΣ.

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΙΣ.

Ἡ ἐν ἔτει 1821 ἀρξαμένη ἐπανάστασις ὑπῆρξεν ὁμολογουμένως τὸ καθολικώτερον ὄλων τῶν κατὰ τῆς ὀσμανικῆς κυριαρχίας ἐπαναστατικῶν κινημάτων ὅσα ἐν τῇ προηγουμένῃ βιβλίῳ ἱστορήσαμεν. Τοῦτο δὲ οὐ μόνον ἔνεκα τῆς προαχθείσης διὰ τοῦ χρόνου ὕλικῆς καὶ ἠθικῆς τοῦ ἔθνους δυνάμεως, ἀλλὰ καὶ διότι πρότερον οὐδεμία ἐγένετο γενικὴ συνεννόησις καὶ σύμπραξις. Οἱ ἀρματοῦλοι καὶ οἱ κλέφται εἶχον ἐλαχίστην σχέσιν πρὸς τὰ μέγала ὀρμητήρια τοῦ ἔθνικοῦ στόλου· οὐδ' ὑπῆρχεν ἀποχωρῶσα ἢ τε μεταξὺ τῶν ἡπειρωτικῶν καὶ τῶν ναυτικῶν ἐστίων τοῦ ἀστικοῦ βίου κοινωνία, ἢ τε μεταξὺ τῶν ἐντὸς τοῦ Ἰσθμοῦ καὶ τῶν ἐκτὸς αὐτοῦ μέχρι τοῦ Ὀλύμπου καὶ τῶν Κεραυνίων ὀρέων, καὶ μέχρι τοῦ Ἀξιοῦ κοινοτήτων. Ἐν γένει δὲ πρὸς τὰς κοινότητας δὲν διετέλουν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον εὐμενῶς οἱ ἀρτίφιλοι τῶν ὀρέων ἄνδρες. Ἡ μὲν πνευματικὴ ἐπίδοσις ἐγένετο μείζων ἐκτὸς τῆς κυρίως Ἑλλάδος ἢ ἐντὸς, ὁ δὲ μάχιμος λαὸς ὑπῆρχεν ἐντὸς μάλλον ἢ ἐκτὸς, ὥστε καὶ κατὰ τοῦτο συνέβαιναν ἀνωμαλία τις περὶ τὰς ἀμοιβαίας προαιρέσεις. Οἱ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐδρεύοντες πολιτικοὶ ἄνδρες ἐπέιχον μὲν, ἔνεκα τῆς παρὰ τῇ Ὑ. Πύλῃ θέσεως αὐτῶν, ὑπερέχουσάν τινα ἐν τῇ ἔθνει τάξιν, ἀλλὰ, ἔνεκα αὐτῆς δὴ ταύτης τῆς ἰδιαιχούσης αὐτῶν θέσεως, δυσκόλως ἡδύ-

ναντο νὰ ἀναλάβωσι τὴν πρωτοβουλίαν ἐπαναστατικοῦ κινήματος. Ἐτι ὀλιγώτερον πρόσφορος πρὸς τοῦτο ἦτο ἡ μόνη ἀληθῶς πανελλήνιος ἀρχή, ἥτοι τὸ οἰκουμενικὸν πατριαρχεῖον. Ἐντεῦθεν ὅσον δεξιῶς καὶ ἂν διοικοῦντο αἱ κοινότητες ἡμῶν, ὅσον καὶ ἂν ἐπολλαπλασιάσθωσιν οἱ πόροι, ὅσον τολμηρότεροι καὶ ἂν ἀπέβαινον οἱ ὀρεῖται καὶ οἱ ναῦται, ὅσῃν ἐπίδοσιν καὶ ἂν ἐλάβανεν ἡ παιδεία, ἐπεὶδὴ πάντα ταῦτα ἦσαν ἀσυνάρτητα πρὸς ἄλληλα, οὐδὲν ἦττον ἀσυνάρτητα ἐγένοντο καὶ ὅλα τὰ ἐπαναστατικὰ κινήματα. Νῦν μὲν ἐκινεῖτο μόνη ἡ Πελοπόννησος, νῦν δὲ μόνη ἡ Στερεὰ, νῦν δὲ μόναι τινὲς τῶν νήσων, ὥστε αἱ μερικά αὐτὰ ἐκρήξεις εὐχερῶς ἐσθεννύοντο. Ἵνα ὑπάρξῃ πιθανότης ἐπιτυχίας ἔπρεπε νὰ συναρμολογηθῶσι πᾶσαι ἐκεῖναι τοῦ ἔθνους αἱ δυνάμεις καὶ νὰ ὑπαχθῶσιν εἰς πειθαρχικὴν ἀνάγκη καὶ γενικὴν διέθυσιν. Τοῦτο δὲ ἐπεχείρησεν ἡ ἐταιρεία τῶν Φιλικῶν, ἥτις ἀληθῶς εἶπεῖν δύναται νὰ λογισθῇ ὡς ἡ πρώτη ἀπόπειρα ἡ γενομένη ἐπὶ τῷ σκοπῷ τοῦ νὰ συγκροτηθῇ γενικὴ τις κυβέρνησις τοῦ, πρότερον, κατὰ κερματισμένον ἔθνους.

Πολλοὶ μεταγενέστεροὶ ἱστορικοὶ, γράφοντες εἰς ἐποχὴν καθ' ἣν κάλλιστα ἐγνώσθη πῶς προέκυψεν εἰς μέσον καὶ ἐκ τίνων ἀπηρτίσθη ἡ ἐταιρεία, καὶ ἀναλογιζόμενοι τὸ μέγεθος τοῦ ἔργου ὅπερ ἀνέλαβεν, ὠμίλησαν μετὰ οἴκτου τινὸς καὶ περιφρονήσεως περὶ αὐτῆς. Τῷντι τῷ 1814, ἐν Ὁδησσῷ, τρεῖς ἄνθρωποι, ὀνόματι Σκουφᾶς, Τσακάλοφ καὶ Ξάνθος, ἄνθρωποι ἐντιμοὶ, ἀλλ' ἐντελῶς ἄσημοι, ἀπεφάσισαν νὰ κινήσωσιν εἰς ἐπανάστασιν τὸ ἔθνος καὶ ἐπὶ τούτῳ νὰ αὐστήσωσιν ἐταιρείαν μυστικὴν σκοποῦσαν νὰ καθυποβάλλῃ ὑπὸ τὸ κράτος αὐτῆς ἀπάσας τοῦ ἔθνους τάς τάξεις, κληρὸν, φαναριώτας, προεστοὺς, ναυβάτας, ἀρματοῦλους, κλέφτας, λογίους, ἐμπόρους, γεωργούς. Μετὰ παρέλευσιν δὲ ἐτῶν ἑξ, ἥτοι ἐν ἀρχῇ τοῦ 1820, ἐν αὐταῖς ταῖς παραμοναῖς τῆς ἐκρήξεως, οἱ κινοῦντες τὴν ἐταιρείαν, καὶ τοὶ συμποσωθέντες εἰς ὁκτώ, οὐδένα ἔτι εἶχον συμπαραλάβει μέτοχον τῆς υπερτάτης αὐτῶν ἐνέργειας, ἐπιφανῆ τοῦ ἔθνους ἄνδρα· διότι, ἀποθανόντος ἐν τῷ μεταξὺ τοῦ Σκουφᾶ, ἦσαν οἱ κινοῦντες, παρεκτός τῶν δύο ἄλλων ἀρχικῶν ἰδρυτῶν, ὁ Ἀνθίμος Γαζής, ὁ Παναγιώτης Α. Ἀναγνωστόπουλος, ὁ Παναγιώτης Σέκερης, ὁ Νικόλαος Ν. Πατσιμάδης,

ὁ Γεώργιος Λεβέντης καὶ ὁ Α. Κομιζόπουλος. Καὶ ὁμῶς οἱ ἄνθρωποι αὐτοὶ ἐπέτυχον τοῦ σκοποῦ, πρὸ πάντων μὲν διότι ἀνταπεκρίνοντο εἰς τὰς προαιρέσεις τοῦ ἔθνους, ἀλλὰ προσέτι διότι ἐπολιτεύθησαν εἰς τρόπον μαρτυροῦντα ὅτι δὲν ἦσαν ἄμοιροι ἐπιτηδειότητός. Τὸ ἔθνος ἤθελε βεβαίως τὴν ἐπανάστασιν ἐπόθει ὁμῶς αὐτὴν ἐπὶ τῷ ὄρω ὅτι θέλει ἔχει ἰσχυρὸν τινα ἐπίκουρον. Μόνη δὲ ἡ Ῥωσία ἐλογίζετο τότε ὡς πιθανὴ ἐπίκουρος. Οἱ ἰδρυταὶ τῆς *ἐταιρείας* δὲν ἀπετάθησαν ἐξ ἀρχῆς πρὸς αὐτήν, καὶ ἐπραξαν κατὰ τοῦτο συνετῶς, διότι, ὅπως μετ' ὀλίγον θέλει ἐξηγηθῇ, ἡ Ῥωσία ἤθελεν ἀποδοκιμάσει τὰ ἐνεργούμενα καὶ ματαιώσαι αὐτὰ ἐκ πρώτης ἀφετηρίας. Ἀλλ' οἱ ἰδρυταὶ τῆς *ἐταιρείας* ἐπενόησαν νὰ παραδῶσιν ἐαυτοὺς ὡς ἐπιτρόπους ἀφανοὺς τινος *Ἀρχῆς*, περὶ ἧς οὐδόλως ἐξηγοῦντο, ἀφίνοντες μόνον νὰ ὑπονοῇται ὅτι ἡ *Ἀρχὴ* αὕτη ἦτο οὐδεὶς ἄλλος ἢ αὐτὸς ὁ παντοδύναμος τῆς Ῥωσίας αὐτοκράτωρ. Τὸ δ' ἔθνος ἐπάθεν ὅ,τι πάσχουσι πάντες οἱ θερμῶς τι ἐπιθυμοῦντες, ἐπίστευσεν εὐχερῶς εἰς τὸ μυστηριῶδες ἐκεῖνο Ἰνδαλμα. Ἐντὸς ὀλίγων ἐνιαυτῶν ἡ *ἐταιρεία* ἐξέτεινε τοὺς πλοκάμους αὐτῆς καθ' ἅπασαν τὴν Ἀνατολὴν ἀπὸ τῶν παριστρίων ἡγεμονιῶν μέχρι τῆς Μάνης καὶ ἀπὸ τῶν Ἰονίων νήσων μέχρι τῶν παραλίων τῆς μικρᾶς Ἀσίας ἐσύστησεν ἀπανταχοῦ ἐφορείας ἐκλεγομένας ὑπὸ τῶν ἐταίρων καὶ ἐνεργούσας μὲν αὐτοτελῶς, διατελούσας δὲ εἰς συνεχῇ ἀνταπόκρισιν μετὰ τῆς ὑπερτάτης *Ἀρχῆς* καὶ ἐπὶ τέλους περιέλαβε συνεργούς τοὺς ἐγκριτωτάτους τοῦ ἔθνους ἄνδρας, τὸν πατριάρχην Γρηγόριον, πολλοὺς ἱεράρχας, τοὺς Ὑψηλάντας, τὸν Α. Μαυροκορδάτον, τὸν Π. Μαυρομιχάλην καὶ τὸν Μιχαὴλ Σουτσόν.

Ἐἶναι ἀληθές ὅτι εἰς τὴν δραστηρίαν ταύτην ἐνέργειαν ἀνεμίχθησαν, ὅπως συνήθως συμβαίνει, οὐκ ὀλίγα άτοπα. Πολλοὶ ἐξεμεταλλεύοντο τὸ ἱερὸν ἔργον ἐπὶ ἀργυρολογία, ἄλλοι ἐζήτουν ὑπερόγκους χρηματικὰς χορηγίας καὶ ἄλλοι ἐπολιτεύοντο ἐπὶ τοσοῦτον ἀπερισκέπτως, ὥστε διεκινδύνεον τὴν τύχην ὅλοκληρου τοῦ ἐπιχειρήματος. Ἀλλ' ἡ *ἐταιρεία* δὲν ἐδίστασε νὰ προβῇ ὡς πρὸς τινὰς εἰς τὰ ἔσχατα, διενεργήσασα τὸν φόνον τοῦ Νικολάου Γαλάττη καὶ βραδύτερον τοῦ Καμαρινοῦ. Καὶ ἐν τῷ μεταξύ προέβαιναν ἐπιμόνως πρὸς τὸν σκοπὸν αὐτῆς. Μὴ ἀρκουμένη εἰς τὸν μέγαν

σύνδεσμον ὃν ἀδιαλείπτως ἐπεδίωκε, μὴδὲ εἰς τὴν εὐτυχῇ σύμπτωσιν τῶν στασιαστικῶν βουλευμάτων τοῦ Ἀλῆ πασᾶ κατὰ τῆς Ὑ. Πύλης, ἐπέζητήσε φυσικωτέρους ἐντὸς τοῦ κράτους συμμάχους· ἐσκέφθη ὀρθῶς ὅτι συμφέρει νὰ ἐπιτύχῃ τὴν σύμπραξιν τῶν Σέρβων, οἵτινες κτησάμενοι σχετικὴν τινα αὐτονομίαν, ἐπόθουν τὴν συμπλήρωσιν τῆς ἀνεξαρτησίας αὐτῶν· καὶ ἡ περὶ τούτου διαπραγματεύσεις διεξήχθη ὑπὸ τοῦ ἐταίρου Γεωργίου Λεβέντη, κατορθώσαντος νὰ πείσῃ τὸν ἐπιφανέστατον τῶν ἀγωνιστῶν τῆς χώρας ἐκείνης Καρα-Γεώργην, ἐν Βεσσαραβία τότε διατρίβοντα, νὰ μεταβῇ εἰς τὴν πατρίδα αὐτοῦ, καὶ, ἀναλαβὼν τὴν Ἀρχὴν νὰ συνεργήσῃ εἰς τὸν μελετώμενον γενικὸν ἀγῶνα. Ὁ Καρα-Γεώργης ἀπῆλθε τῶντι ἐπὶ τούτῳ εἰς Σερβίαν, ἀλλ' ἐδολοφονήθη ὑπὸ τοῦ κατέχοντος τὰ πράγματα αὐτῆς Μιλόση, ἡ δὲ Σερβία προαιρουμένη καὶ τότε, ὅπως πάντοτε βραδύτερον, νὰ ὠφεληταὶ ἐκ τῶν δυσχερειῶν τῆς ὁσμανικῆς κυβερνήσεως, ἵνα αὐξάνῃ τὰ πλεονεκτήματα αὐτῆς δι' ὅσον ἐνδέχεται μικροτέρων ἰδίων θυσιῶν, ἐπέμεινεν εἰς τὴν τήρησιν τῆς οὐδετερότητος. Ἀπέτυχε λοιπὸν ἡ ἀπόπειρα αὕτη τῆς ἐταιρείας ὅσω συνετὴ καὶ ἀν' ἥτο. Οὐδὲ ἀρχὴν δὲ ἐκτελέσεως ἔλαβεν ἕτερον αὐτῆς σχέδιον, τοῦ νὰ διενεργήσῃ ἐν αὐτῇ τῇ Κωνσταντινουπόλει τὴν τε πυρπόλησιν τοῦ ὁσμανικοῦ στόλου καὶ τὴν τοῦ σουλτάνου σύλληψιν, ὅπερ εἶναι ἐκ τῶν βουλευμάτων ἐκείνων τὰ ὅποια εὐδοκίμησαντα μὲν ἐξυμνοῦνται ὡς ἥρωϊκά, μὴ εὐοδωθέντα δὲ καταδικάζονται ὡς παράφρονα.

Ἀλλὰ περὶ τὴν διεξαγωγὴν τοῦ ἀρχικοῦ αὐτῆς σκοποῦ ἡ ἐταιρεία ἀνέδειξε συνθῆως πρακτικώτερον πνεῦμα. Προϊόντος τοῦ χρόνου, ἡ κοινὴ γνώμη ἤρχισε νὰ ἀπαιτῇ τὴν ἀποκάλυψιν τῆς Ἀρχῆς ἐκείνης. Ἐπ' ὀνόματι καὶ κατ' ἐντολὴν τῆς ὁποίας ἡξίου ἡ ἐταιρεία ὅτι ἐνεργεῖ· καὶ ὅσω πολυπληθέστεροι καὶ ἐπισημότεροι ἐγένοντο οἱ ἐταῖροι, τόσω ἐπιμονωτέρα ἀπέβαινεν ἡ περὶ τούτου ἀπαιτήσις, ὥστε τῷ 1818 οἱ ἰδρυταὶ ἐνόησαν τὴν ἀναπόδραστον ἀνάγκην τοῦ νὰ ἐπιστεγάσωσι τὸ ἀκέφαλον αὐτῶν οἰκοδόμημα ἀναβιδάζοντες εἰς τὴν κορυφὴν αὐτοῦ ἄνδρα ἱκανὸν νὰ παράσχῃ τὰ πιστὰ εἰς τὸ ἔθνος. Δύο ἦσαν κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου οἱ Ἕλληνες, οἵτινες

ὡς ἐκ τῶν προσωπικῶν αὐτῶν σχέσεων πρὸς τὸν αὐτοκράτορα Ἀλέξανδρον καὶ τοῦ ἀξιώματος ὅπερ κατεῖχον παρ' αὐτῶν, ἡδύναντο νὰ κρατῶσι τὴν πρότερον ἀμυδρῶς πως ἐπικρατοῦσαν ἐλπίδα· ὅτι τὸ κίνημα ἐνεργεῖται ἐν γνώσει τῆς Ῥωσίας καὶ ἐπὶ τῷ σκοπῷ τοῦ νὰ ὑποστηριχθῇ ὑπ' αὐτῆς ἅμα ἐκραγόν. Ὁ Κερκυραῖος Ἰωάννης Καποδίστριας ἦτο μὲν ὑπουργὸς τοῦ ἰσχυροῦ μονάρχου τῆς Ἀρκτοῦ καὶ μέγα ἐκτῆσατο ἐν Εὐρώπῃ ὄνομα ἐπὶ διπλωματικῇ ἱκανότητι ἀπὸ τῆς ἐν Βιέννῃ συνόδου καὶ μετέπειτα, ἀλλὰ τριος ὅμως ὢν τῶν πολεμικῶν ἔργων, δὲν ἐφαίνετο πρόσφορος νὰ ἀναλάβῃ τὴν ἡγεμονίαν ἀγῶνος, ὅστις ἔμελλε κατ' ἀρχὰς τοῦλάχιστον νὰ διεξαχθῇ ἐν τοῖς πεδίοις τῆς μάχης μᾶλλον ἢ ἐν τοῖς διαβουλίαις τῶν διαθνῶν διαπραγματεύσεων. Ὁ δὲ Ἀλέξανδρος Ὑψηλάντης, ὁ πρεσβύτερος τῶν πέντε υἱῶν τοῦ Κωνσταντίνου ἐκείνου Ὑψηλάντου, τοῦ ὁποίου ἐλάβομεν ἤδη ἀφορμὴν νὰ ἀναφέρωμεν τὴν εἰς Ῥωσίαν ἀποδημίαν (σελ. 649 τοῦ παρόντος τόμου), ἦτο ὑπασιμιστῆς τοῦ αὐτοκράτορος Ἀλεξάνδρου, κομψός, εὐτράπελος, καὶ φέρων ἐπὶ τοῦ σώματος τὸ δεῖγμα τῆς προσωπικῆς αὐτοῦ ἀνδρείας, διότι εἶχεν ἀποβάλει εἰς τοὺς μεγάλους κατὰ Ναπολέοντος πολέμους τὸν δεξιὸν βραχίονα· ὥστε τὸ εὐλογώτερον ἐφαίνετο ν' ἀποταθῶσιν εἰς αὐτὸν πρὸ πάντων τόσοι μᾶλλον ὅσοι δὲν ἦτο ἐτι γνωστὴ ἢ μικρὰ αὐτοῦ στρατηγικὴ καὶ πολιτικὴ ἀξία. Οὐδὲν ἦν τοῦ εἶτε διότι τινὲς τῶν ἰδρυτῶν ἐγίνωσκον ἔκτοτε κάλλιον τὰ κατ' αὐτὸν, εἴτε διότι ὁμολογουμένως ὁ Καποδίστριας ἰσχυρὸν πολὺ μᾶλλον εἰς τὸ πνεῦμα τοῦ αὐτοκράτορος Ἀλεξάνδρου, ἀπερασίτῃ νὰ προταθῇ ἡ ἀρχὴ εἰς τὸν πολυμήχανον ὑπουργόν, καὶ μόνον ἐν ἀποτυχίᾳ νὰ στραφῶσι πρὸς τὸν λαμπρὸν ὑπασπιστήν. Ἐπετράπη δὲ ἡ ἐντολὴ αὕτη εἰς τὸν Ἐμμανουὴλ Σάνθον.

Ὁ Σάνθος δὲν ἔφθασεν εἰς Πετροῦπολιν εἰμὴ κατὰ φεβρουάριον τοῦ 1820, φέρων πρὸς τοῖς ἄλλοις εὐστατικῇ πρὸς τὸν Καποδίστριαν ἐπιστολῇ τοῦ ἀρχαίου αὐτοῦ γνωρίμου Ἀνθίμου Γαζῆ, ὄντος τότε, ὡς προείπομεν, ἐνὸς τῶν 8 κινούντων τὴν μετὰ τῆς Φιλίππης ἐταιρείας. Ἐν τῷ μεταξύ ὁ Καποδίστριας εἶχε λάβει ἀφορμὴν νὰ ἐκφέρῃ τὴν περὶ τῶν ἐνεργουμένων γνώμην αὐτοῦ, δημοσίᾳ τε πρὸς τοὺς ὁμογενεῖς, καὶ κατ' ἰδίαν πρὸς

δύο ἐγκρίτους τοῦ ἔθνους ἄνδρας· τὸ μὲν διὰ φυλλαδίου εὐστήσαντος· τὴν ἐν εἰρήνῃ βελτίωσιν τῆς τύχης τῆς πατρίδος· τὸ δὲ διὰ τῆς ἀπαντήσεως ἣν ἔδωκε πρὸς τὸν Βαρδαλάχον καὶ τὸν Νέγρην, τοὺς ζητήσαντας οἰκοθεν νὰ φωτισθῶσι· τί φρονοῦσιν ὁ τε αὐτοκράτωρ καὶ αὐτὸς περὶ τῆς παρασκευαζομένης μεγάλης ἐθνικῆς κινήσεως. Εἰς ἀμφοτέροισι εἶχεν ἀπακριθῆ ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ οὐδὲν γινώσκει περὶ τῆς ἐταιρείας, αὐτὸς δὲ ἀπεκρούει πάντας εἰς ταύτην μετοχὴν καὶ ἐξορκίζει τοὺς γράφαντας νὰ ἀποτρέψωσι διὰ παντός τρόπον τοὺς Ἕλληνας ἀπὸ τῶν ὀλεθρίων ποσίων βουλευμάτων. Καὶ τὴν γνώμην αὐτοῦ ταύτην δὲν ἐφαίνοντο ἐπιτῆδαι νὰ τροπολογήσωσιν οὔτε αἱ κατ' ἐκεῖνα τοῦ χρόνου ἀπομικαὶ τοῦ αὐτοκράτορος Ἀλεξάνδρου διαθέσεις, οὔτε ἡ ἐνσύστασις ἣν εἶχε προξενήσει εἰς αὐτὸν ἡ πρὸ μικροῦ τότε ἐκρηγνύουσα ἐν Ἰσπανίᾳ στρατιωτικὴ κατὰ τοῦ Φερδινάνδου Ζ' ἐπανάστασις. Μετὰ τοὺς μακροὺς καὶ ἐναγωνίους πολέμους τοὺς ἐπαγωγόντας τὴν πτώσιν τοῦ Ναπολέοντος καὶ τὴν παλινώρθωσιν τῶν ἀρχαίων τῆς Εὐρώπης καθεστώτων, ὁ αὐτοκράτωρ Ἀλέξανδρος πᾶν ἄλλο ἐπόθει ἢ τὴν ἀσφαλῆ τῶν καθεστώτων τούτων συντήρησιν, ἢ δὲ ἀπὸ τῆς Ἰσπανίας ἀρξαμένη διατάραξις εἶχεν ἐμβάλει εἰς ἀσπουχίαν αὐτόν. Καθ' ἣν στιγμὴν λοιπὸν ὁ Καπαδιστρίας, ὡς ὑποσχεγὸς τῆς Ῥωσίας, ἐβουλευέτο μετὰ τῶν ὑπουργῶν τῶν πυμάρχων δυναμένων πῶς νὰ ἀποτρέψωσι τὴν ἀπὸ θανάτου ἀπειλημένην καταιγίδα, ἥτοι φυσικὸν νὰ μὴ θεωρήσῃ εὐλογον νὰ προτείνῃ εἰς τὸν αὐτοκράτορα τὴν προστασίαν ἐτέρας ἀπ' ἀνατολῶν καταταγίδας, ἀλλὰ μᾶλλον νὰ ἐμμείνη εἰς τὰς ἀρχαίας αὐτοῦ δοξασίας.

Ἐν τούτοις οὐ μόνον δὲν ἀπῆντησεν εἰς τὸν Ἐάνθαν τοποῦτον ἀποτόμως ὅσον εἰς τὸν Βαρδαλάχον καὶ εἰς τὸν Νέγρην, ἀλλὰ καὶ διηυκόλυνεν ἐν μέρει τὴν ἐκτέλεσιν τῆς ἐντολῆς τοῦ ἀποσταλμένου αὐτῆς ἐταιρείας. Ἀπεπειρήθη μὲν διαρρήδην τὴν πρὸς-ενεχθεῖσαν αὐτῷ ἀρχὴν προσέθηκεν ὅμως· ἀεὶν ἐγὼ δὲν αἰματοῦ τάρκ· οἱ διευθύοντες τὴν ἐταιρείαν δύνανται, ἂν γυμνάζωσι, νὰ μεταχειρισθῶσιν ἄλλα μέσα, καὶ εὐχομαι νὰ τοῖς βοηθήσῃ ὁ Θεὸς διὰ τὴν ἐπιτυχίαν τοῦ σκοποῦ των. » Καὶ ὅτε ὁ Ἐάνθος ἐπράκει πρὸς τὸν Ὑψηλάντην, ὁ δὲ Ὑψηλάντης ἠθέλησε πρὶν ἀποφασίσαι τι, νὰ συνεννοηθῇ μετὰ τοῦ Καπαδιστρίου, οὗτος δὲ ἔδωκε μᾶλλον

αὐτὸν ἡ ἀπέτρεψεν. Ἐπὶ τέλους δ' ἐρωτήσαντος τοῦ στρατηγοῦ· «θέλει ἄρα γε ἡ Ῥωσία εἶναι ἐναντία, ἢ θέλει βοηθήσῃ, ἂν ὄχι διὰ τοῦ στρατοῦ αὐτῆς τοῦλάχιστον δι' ὑλικῶν μέσων;» ὁ Καποδίστριας ἀπήντησεν· «ἄρκει ἡ ἐμφάνισις ὀλίγων χιλιᾶδων ἐπαναστατῶν κατὰ τὴν Ἑλλάδα, ὅπως ἡ Ῥωσία συνδράμῃ ἐκ τῶν ἐνάγκων.» Ὁ Ὑψηλάντης ἐξέφρασε τότε τὴν ἐπιθυμίαν τοῦ νὰ συνδιαλεχθῇ μετὰ τοῦ αὐτοκράτορος περὶ τοῦ πράγματος· ἀλλ' ὁ Καποδίστριας τὸν ἀπέτρεψε παρατηρήσας, ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ ἦτο τοσοῦτον προκατειλημμένος κατὰ πάσης οἰαςδήποτε μεταβολῆς τῶν καθεστώτων, ἔστω καὶ τῶν τῆς ἀνατολῆς καθεστώτων, ὥστε ἤθελον ἀκούσῃ δυσμενῶς τὰ ἐνεργούμενα. Προςέθηκε μὲν ἐπὶ τέλους ὅτι ἐὰν συνταχθῇ ὑπόμνημα περὶ τῆς καταστάσεως τῶν πραγμάτων, ὑπόσχεται νὰ τὸ ὑποβάλῃ ἐπ' εὐκαιρίας εἰς τὸν αὐτοκράτορα, κατόπιν ὅμως οὐδὲ τὸ παρασκευασθὲν ὑπόμνημα κατ' ἐστῆσε γνωστὸν εἰς τὸν Ἀλέξανδρον, βεβαιώσας τὸν Ὑψηλάντην ὅτι εἰδὼς κάλλιστα τὰς παρούσας τοῦ αὐτοκράτορος διαθέσεις δὲν τολμᾷ νὰ θέσῃ ὑπ' ὄψιν τοῦ τοιαύτας προτάσεις. Ὁ δὲ Ὑψηλάντης βλέπων ὅτι ἐν τούτοις ὁ ὑπουργὸς δὲν ἀπέτρεπεν αὐτὸν ἀπὸ τοῦ νὰ ἐκκαλέσῃ τὴν ἀρχηγίαν καὶ περελθὼν ἐξ ὅσων ἤκουσεν εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ κατ' οὐδένα μὲν λόγον ἤθελε νὰ κινήσῃ τὰ πράγματα, κινήθεντα ὅμως ἅπαξ ἐμελλε νὰ τὰ ὑποστηρίξῃ, ἀπεφάσισεν ὀριστικῶς νὰ δεχθῇ τὴν προενέχθεισαν αὐτῷ ἐντολήν, καὶ περὶ τὰ τέλη ἀπριλίου 1820 ἀνηγορεύθη γενικὸς ἐπίτροπος τῆς Ἀρχῆς.

Τὰς μεταξὺ Καποδιστρίου καὶ Ξάνθου καὶ Ὑψηλάντου πρεσβεθεύσας διαλέξεις, ἱστορήσαμεν κατὰ τὸ περὶ τῆς ἐλληνικῆς ἐπαναστάσεως Δοκίμιον τοῦ Ἰωάννου Φιλήμονος, ὅπερ, ἐὰν ὡς μὴ ὥφελε δὲν ἔμεινε ἀτελές, ἤθελον ἀποθῇ τὸ πολυτιμωτάτων τῶν βοηθημάτων ὅσα ἄχρι τοῦδε ἐδηροσιεῦθησαν περὶ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης. Εἶναι ἀληθές ὅτι ἐπὶ τοῦ προκαμένου οὐδὲν πᾶρα τῆσιν ἐγγράφον· ἀλλὰ ὡς ἐκ τῶν μετὰ τοῦ Ὑψηλάντινι οἴκου σχέσεων τοῦ συγγραφέως, δὲν ἐπιτρέπεται νὰ ἀμφιβάλωμεν ὅτι ἐξέθηκεν ἀκριβῶς τὴν ἐννοίαν τῶν πραγμάτων, ἂν ὄχι αὐτολεξεῖ τὰς διηγεῖσθαι εἰρωτήσεις καὶ ἀποκρίσεις. Ἰσως εἴπωσι τινες ὅτι οἱ Ὑψηλάνται εἶχον συμφέρον νὰ παρυστήσωσι τὸν Γενικόν

Ἐπίτροπον τῆς Ἀρχῆς παραπεισθέντα ὑπὸ τοῦ Καποδιστρίου. Ἀλλὰ πῶς νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι αὐτὸς ὁ Ἀλέξανδρος Ἰψηλάντης γράφων ἐκ Βιέννης τῇ 21^η ἰανουαρίου 1828 πρὸς αὐτὸν τὸν αὐτοκράτορα Νικόλαον, ζῶντος καὶ εἴπερ ποτὲ ἀκμαζόντος τοῦ Καποδιστρίου, ἐτόλμησε νὰ διαστρέψῃ ἀντικρυς τὴν ἀλήθειαν; Ἐκ τῆς ἐπιστολῆς δὲ ταύτης συνάγεται ὅτι ὁ κόμης μετέβαλε τῶνόν τι τὴν προτέραν γνώμην καὶ κατὰ τὴν ῥητὴν τοῦ Ἰψηλάντου βεβαίωσιν αὐτὸν συνεβούλευσε νὰ ἐπεργάσῃ μὴ δεικνύων διασταγμὸν τινα περὶ τῆς ἐπιτυχίας. Πολλοὶ ἐμέμφθησαν τὴν ταύτην τοῦ Καποδιστρίου διαγωγὴν καὶ κατεδίκασαν αὐτὴν ὡς πικλὴμβουλον, καὶ σχολιὰν, καὶ ἀπατηλὴν. Ἡ περὶ τῶν πολιτικῶν ὅμως ἀνδρῶν κρίσις δέον νὰ στηρίζεται οὐχὶ εἰς τὴν ἐπιφανείαν τῶν πραγμάτων, ἀλλ' εἰς τὴν ἀκριβοῦς αὐτῶν ἐξέτασιν. Ὁ Καποδίστριας πρεσβεύων κατ' ἀρχάς, ὅτι δὲν ἐπέστη ἔτι ἡ ὥρα τοῦ πολεμικοῦ ἀγῶνος καὶ ὅτι ἔδει πρὸ πάντων νὰ ἐπιδοθῶμεν εἰς τὴν ὕλικὴν καὶ ἠθικὴν ἡμῶν ἐπίδοσιν, συνεμερίζετο κατὰ τοῦτο τὴν γνώμην πολλῶν ἐγκρίτων τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἀνδρῶν, τοῦ Μαυροκορδάτου, τοῦ Ἰγνατίου, τοῦ Κοραΐ. Ὅσον δὲ σεβαστοὶ καὶ ἀν εἶναι οἱ τὰ τοιαῦτα πρεσβεύσαντες ἄνδρες, τὴν σήμερον εἶναι ἐπιτετραμμένον νὰ εἴπωμεν ὅτι ἡ γνώμη αὐτῶν ἦτο ἡμαρτημένη. Ἡ ἐπανάστασις, ἐὰν ἀνεβάλλετο ἐπὶ ὀλίγα μόνον ἔτη, δὲν ἦτο δυνατόν πλέον νὰ εὐδομήσῃ, ὡς θέλει καταστῇ πρόδηλον ἐκ αὐτῶν τῶν πραγμάτων. Ἐνόησεν ἄρα γε τὴν ἀλήθειαν ταύτην ἔκτοτε ὁ Καποδίστριας καὶ διὰ τοῦτο μετέβαλε γνώμην; Δὲν τὸ ἠξεύρομεν. Πειθόμεθα ὅμως ὅτι, ὅτε προσῆλθεν ἐνώπιόν· του εἰς τῶν κινούντων τὰ τῆς ἐταιρείας καὶ παρέστησεν αὐτῷ ἐπ' ὀνόματι αὐτῆς τὴν ἔκτασιν ἣν ἔλαβε τὸ κίνημα, τὴν ἀπειρίαν τῶν περιπλακέντων ἐν αὐτῇ ἀνθρώπων καὶ συμφερόντων, τὴν ἀνυπομονησίαν τῶν πολλῶν, τὰς ἐνδείξεις ἃς ἤρχισε νὰ λαμβάνῃ ἡ ὁσμανικὴ κυβέρνησις περὶ τῶν ἐνεργουμένων, ἦτο φυσικὸν νὰ περιέλθῃ εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι ὅπου κατῆντησαν τὰ πράγματα, ἀπέβη σχεδὸν ἀδύνατον νὰ περιστάλῃσι, καὶ ὅτι πᾶσα πρὸς τοῦτο ἀπόπειρα ἡδύνατο νὰ συνεπαγάγῃ συμφοράς οὐδὲν ἥττον δεινὰς ἢ καὶ αὐτὴ τῆς ἐπαναστάσεως ἢ ἐκρηγῆς. Τοῦτου ταθέντος, τὸ ζήτημα δὲν ἦτο πλέον ἀν πρέπει νὰ ἀναμφιβόλῃ ὁ κύβος, ἀλλὰ

ὡς δύναται νὰ ἐκδιασθῇ ἡ τῆς Ῥωσίας παρέμβασις. Ὁ αὐτοκράτωρ Ἀλέξανδρος οὐδεμίαν εἶχε προσωπικὴν διάθεσιν νὰ προκαλέσῃ οἰανδήποτε πραγμάτων περιπλοκὴν· βεβαίως ὁμοίως γνώριζε τὰ ἐνεργούμενα. Ἀφοῦ πολλοὶ πρόξενοι καὶ προξενικοὶ ράκτορες τῆς Ῥωσίας ἦσαν μέλη ἐνεργὰ τῆς ἐταιρείας, ἀφοῦ διερμηνεὺς τοῦ ἐν Βουκουρεστίῳ προξενείου Γ. Λεβέντης, ὅστις γε καὶ ἔφερε τὸ προξενεῖον τοῦτα, ἦτο εἰς τῶν κινούντων τὴν ταιρικὴν μηχανὴν, ἀφοῦ ὁ Μιλόσης ἐγίνωσκε τὰ πάντα, ἀφοῦ ἡτὶ ὁσμανικὴ κυβέρνησις εἶχε ἀρχίσει νὰ παρακολουθῇ τὰ κείμενα, τίς θέλει πιστεύσει ὅτι μόνος ὁ αὐτοκράτωρ Ἀλέξανδρος διετέλει ἐν πλήρει αὐτῶν ἀγνοίᾳ; Ἀλλ' οὗτος ἐταλάντευετο παρὶ δύο αἰσθημάτων καὶ δύο συμφερόντων· τῆς ἐπιθυμίας τοῦ μὴ ταραξῇ τὰ καθεστῶτα, ψυχραίνων, ἂν ὅχι ἄλλο, τοὺς φιμάχους δι' ὧν εἶχε πράξει τὸ μέγα ἔργον τῆς εἰρηνεύσεως τῆς Ἑρώπης, καὶ τῆς ἐπιθυμίας τοῦ νὰ μὴ ἀπαρνηθῇ τὴν ἀρχαίαν τοῦ οἴκου αὐτοῦ πολιτικὴν, ἐγκαταλείπων τοὺς χριστιανοὺς τῆς ματολῆς, ἐπὶ τῶν ὁποίων ἐρεῖδετο κυρίως ἡ πρὸς τοῦτο τὸ μέγιστος τῆς Ῥωσίας. Οὕτω δὲ ἀντιπερισπώμενος, δὲν ἤθελεν ἵνα νὰ κινήσῃ τὰ πράγματα, ἐὰν ὁμοίως τὰ πράγματα οἰκοθεν ἐμπλέκοντο, ἦτο ἀδύνατον νὰ μὴ παρακαλουθῇ τὸ ραῦμα αὐτῶν καὶ πολλάκις ἐξεδήλωσεν, εἰ καὶ ἀορίστως ὅπως οὖν, τὴν μαύτην αὐτοῦ διάθεσιν, ὡς ἐξάγεται πάλιν ἐκ τῆς προκηρυχθείσης ἐπιστολῆς τοῦ Ὑψηλάντου πρὸς τὸν αὐτοκράτορα Νικόλαον. Ὅθεν ὅταν ὁ Καποδίστριας ὑπέσχετο εἰς τὸν Ὑψηλάντην συνδρομὴν τῆς Ῥωσίας, ἔλεγε τι τὸ ὅποιον, καὶ ἂν ὑποθέσωμεν ὅτι δὲν ἤκουσεν ἐξερχόμενον ἀπὸ τῶν χειλέων τοῦ Ἀλέξανδρου, οὕτως ἢ οὕτως διατυπούμενον, ἐπίστευσεν ὅτι θέλει ἐπληθεύσει καὶ τὸ ὅποιον ἐπληθύνει τῶντι, ἀρξάμενον ἀπὸ αὐτῶν παραστάσεων, βαθμυδὸν δὲ τραχυθὲν ἐπὶ τοσοῦτον ὥστε ἐκ τέλους ἐξ ἀνάγκης προεκάλεσε τὴν παρέμβασιν ὁλοκλήρου τῆς Ἑρώπης. Ἦτο ὁμοίως οὐδὲν ἥττον βέβαιον, ὅτι ἂν ὁ Ὑψηλάντης ἐζήτησιν τὴν ἀδειαν ἢ τὴν συναίνεσιν τοῦ αὐτοκράτορος, ἵνα ἔκλινῃ τὸν ἀγῶνα, δὲν ἤθελε λάβει αὐτὴν ποτὲ καὶ τούτῳ ἐνεκα ὁ Καποδίστριας, πεισθεὶς ἅπαξ ὅτι ἡ ἐπανάστασις κατήντησεν ἀναπόδραστον, παρεκώλυεν ἐκ παντὸς τρόπου πᾶσαν προη-

γούμενην μεταξύ τοῦ αὐτοκράτορος καὶ τοῦ Ὑψηλάντου συνενόησιν. Δὲν ἐδέχθη δὲ αὐτὸς τὴν ἡγεμονίαν, διότι ἡ περίστασις ἀπῆλθε ὁμολογούμενως πολεμικὸν μᾶλλον ἢ πολιτικὸν οὐχὶ διότι δὲν ἠθέλησε νὰ θυσιάσῃ τὸ μέγα αὐτοῦ ἐν τῷ βίῳ σικῶ ἀνακτοβουλίῳ ἀξίωμα. Μήπως μετὰ δύο ἔτη, ἀφοῦ ἐν τῇ μεταξύ ἡγωνίσθη ἐκ παντὸς τρόπου νὰ πείσῃ τὸν αὐτοκράτορα εἰς ἀμεσον πολεμικὴν παρέμβασιν καὶ μικροῦ ἐδέησε νὰ ἐπιτύχῃ τοῦ σκοποῦ, ἔπειτα ἰδὼν ματαιωθείσας ἐπὶ τοῦ παρόντος τὴν προσπάθειάν αὐτοῦ ἔδίστασε νὰ ἐγκαταλείψῃ τὴν βίωσικὴν ὑποχρέωσιν;

Διὰ τῆς ἀναγορεύσεως τοῦ γενικοῦ ἐπιτρόπου τῆς Ἀρχῆς Φιλικῆς ἐταιρείας δὲν διελύθη μὲν, ἀλλὰ μετεβίβασε τὴν ἀνωγμένην τῶν πολιτικῶν πραγμάτων τοῦ ἔθνους χειραγωγίαν εἰς τὸν Ἀλέξανδρον Ὑψηλάντην. Καθ' ἣν στιγμήν δὲ παύει ἡ εὐθύνη αὐτοῦ, ἀνάγκη νὰ ὁμολογήσωμεν, ὅτι ἐξέπληρωσε τὴν ἐντολήν ἣν ἀνέλαβεν, ὅπερ δὲν συνέβη εἰς πολλὰς τῶν μετέπειτα ἐλλήνων κυβερνήσεων. Ὁ σκοπὸς αὐτοῦ ἦτο νὰ διενεργήσῃ τὴν συνενόησιν καὶ τὴν σύμπραξιν ὅλων τῶν ἐλληνικῶν χωρῶν καὶ δυναμιῶν, ἵνα ἐπαγάγῃ τὴν γενικὴν αὐτῶν ἐπανάστασιν. Καὶ ἐν τυχῇ τοῦ σκοποῦ τούτου οὐχὶ μὲν δὴ ἐκτάκτου τινὸς ἰκανότητος, ἀλλὰ διότι ὑπερέτησεν εὐφυῶς ἀμφοτέρως τοῦ ἔθνους τὰς προαιρέσεις, ἅμα μὲν παρασκευάσασα τὴν ἐπανάστασιν, ἅμα ὑποβρέψασα τὴν ἐλπίδα τῆς ἐξωτερικῆς ἐπικουρίας. Ἐπὶ τούτου κατ' ἀρχὰς μὲν ἐπέθηκεν ἀντὶ κεφαλῆς τοῦ ὅλου ἐπιχειρήματος μυστηριώδη πέπλον ἐπιτήδειον νὰ παραπείσῃ μικροὺς καὶ μεγάλους, ἔπειτα δὲ, ὅτε ἦλθεν ἡ ἀνάγκη νὰ ἀποκαλυφθῇ ὁ πέπλος, ἐπέστησεν ἄνδρα, ὅστις ὡς ἐκ τῆς θέσεως αὐτοῦ παρὰ τὸν αὐτοκράτορα Ἀλεξάνδρῳ ἐνίσχυσε τὴν κοινὴν πεποιθήσιν, ὅτι τὸ ἔθνος δύναται νὰ ἐλπίσῃ εἰς τὴν συνδρομὴν τῆς Πρωσίας.

Ὁ γενικὸς ἐπίτροπος τῆς ἀρχῆς ἦτο ἐκ τῶν ἀνθρώπων ἐκείνων οἵτινες χρήσιμοι ὄντες δευτεργωνίσταί, ἱλιγγιῶσιν ἐπὶ τὴν ὑπερτάτης βαθμίδος, καὶ ἐν τούτοις μὴ καταμέτροντες τὰς ἰδίας δυνάμεις ἀνέρχονται εἰς αὐτήν. Ἐν ἄλλαις λέξεσιν ἔχουσι πλεονάζοντα φιλοδοξίαν ἢ ἀξίαν πραγματικὴν, πλεονάζοντα νὰ κατα-

ἴδωσι τὴν ἀρχὴν ἢ ἱκανότητα νὰ τὴν διεξαγάγωσι· καὶ εὐχόμενοι μὲν ἐλπίζοντες, εὐκαλύτερον δὲ ἀπελπίζόμενοι, φέρουσιν ἐπὶ τῷ μετώπῳ αὐτῶν τὴν πεπωμένην σφραγίδα τῆς ἀποτυχίας. περὶ δὲ ὅμως τὰ μὲν ἐλαττώματα τοῦ ἀνδρὸς δὲν ἦσαν ἐτι γνωστά, ὁ δὲ διορισμὸς αὐτοῦ ἀνταπεκρίνετο εἰς τοὺς πόθους καὶ τὰς πεποιθήσεις τοῦ ἔθνους, πᾶσα ἡ ἐλληνικὴ Ἀνατολὴ ὑπέκυψεν ἐν τῷ αἰνθουσιωδῶς εἰς τὰς ἐνεργείας αὐτοῦ καὶ ὁδηγίας. Ἐν ταῖς ἐπονομασίαις, ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ μέχρι τῶν μεσημβρινῶν τε γχωρῶν καὶ νήσων ἡ φωνὴ αὐτοῦ διαδοθεῖσα ἠλέκτρισεν ἀπ᾽ ἑαυτῆς τὰς καρδίας· καὶ ὅταν ἔγραψε πρὸς τὸν Θεόδωρον Κολοκοῦνην, παραγγέλλων αὐτῷ νὰ ἦναι ἕτοιμος καὶ ἐπιφέρειν ὅτι σὺ ἔρμος ζήλος καὶ ἡ φυσικὴ γενναιότης τοῦ εἶναι ἀρκετὰ γνωστὰ ἐκεῖ ὅπου πρέπει, ἄπορον δὲν εἶναι ὅτι οἱ λόγοι οὗτοι συνήσαν καὶ αὐτὴν τὴν σώφρονα ψυχὴν τοῦ πολεμαρχοῦ ἐκείνου. Ἄλλ' ἡ ὀλίγη τοῦ γενικοῦ ἐπιτρόπου δεξιότης καὶ ἡ δεινὴ δυσχερὴ τοῦ ἔργου ὅπερ ἀνέλαθεν, ἐμελλον ἀπαραιτήτως νὰ φέρωσι εἰς μέσον εὐθύς ἐξ ἀρχῆς ἀτοπήματα πολλὰ. Ἀτυχῆς ὡς ἐπὶ πλείστον ἐκλογὴ τῶν ἀνδρῶν οἵτινες περιεστοίχισαν τὴν γενικὴν ἐπιτροπὴν ἄγοντες μᾶλλον καὶ φέροντες αὐτὸν ἢ ὑπ' αὐτοῦ παραγωγόμενοι· ἀτελής καὶ ἡμαρτημένη τῶν πραγμάτων τῆς ἀλλοδαπῆς γυνῶσι· οὐδεμία ἡ μικρὰ πρόνοια περὶ αὐξήσεως τοῦ ἔθνους τῶν ὑφισταμένων στρατιωτικῶν δυνάμεων, ἀντὶ δὲ τούτου οὐδ' αὖτε διορισμοὶ ἀρχιστρατηγῶν, στρατηγῶν καὶ ἄλλων πολιτικῶν· πολλὰ σχέδια καὶ πολλὴ περὶ τὴν παραδοχὴν καὶ ἀντίρρῳ αὐτῶν παλιμβουλία· νέα πρὸς συγκρότησιν ἐλληνοσερβικῆς συμμάχιας καὶ συνθήκης ἀπόπειρα, αὐθις ἀποτυχοῦσα· διανοία μεταξὺ τῶν ἐπὶ ψιλῷ ὀνόματι ἐκείνων ἀρχιστρατηγῶν· ἀλλήσεις καὶ ἀντεγκλήσεις μεταξὺ τῶν πολιτικῶν ἀνδρῶν· περὶ ὧν καὶ τὰ τοιαῦτα διήλθον 12 περίπου μῆνες. Ὁ Ὑψηλάντης ὢν παρὰ τοῦ αὐτοκράτορος ἀπεριόριστον ἀδειαν ἀπουσίας ἐν ὧν ὑγείας, ἀνεχώρησεν ἐκ Πετροπόλεως περὶ τὰ μέσα τοῦ 1920 καὶ κατήλθε διὰ Μόσχας καὶ Κιέβου εἰς Ὀδησσόν, ὅπου πλουσιώτατοι τῶν ἡμετέρων ὀλίγην παρέσχον αὐτῷ χρηματικὴν συνδρομὴν, πολλοὺς δ' ἐξέφρασαν δισταγμοὺς περὶ τῆς ἐπιτυχίας τοῦ ἐπιχειρήματος. Οἱ δισταγμοὶ ἦσαν βεβαίως ἐπικτε-

τραμμένοι, ἀλλ' ἡ ἐγκατάλειψις, καὶ αὐτὴ ἡ ἐπὶ μακρὸν ἀναβολὴ τοῦ ἔργου ἀπέβαινεν ὁσημέραι ἀδύνατος. Ἐν τῇ δυτικῇ Εὐρώπῃ σενέβαινον ἀλλεπάλληλα ἐπαναστατικὰ κινήματα, τὰ ὁποῖα δὲν συνετέλουν μὲν νὰ εὐκολύνωσι τὴν θέσιν τοῦ αὐτοκράτορος ἐν τῇ ἐπικειμένη ἑλληνικῇ ἐπανάστασει, ἐκορύφουν ὅμως τὸν ἐρεθισμὸν τῶν πνευμάτων ἐν τῇ ἀνατολῇ. Ἰφώντι τῷ 1820 τοὺς Ἰσπανοὺς ἐμιμήθησαν ἀλληλοδιαδόχως οἱ νεωτερισταὶ τῆς Πορτογαλίας, τῆς Νεαπόλεως, τοῦ Πεδεμοντιῦ. Εἶναι δὲ γνωστὸν ὅτι καὶ εἰς πολὺ ὁμαλωτέρας περιστάσεις τὰ ἐπαναστατικὰ κινήματα ἔχουσιν ἀνυπολόγιστον ἡλεκτρικὴν δύναμιν. Πλὴν τοῦ τοῦ δ' ἀπὸ τοῦ μαῖου μηνὸς ἀρξάμενος ἐμφύλιος μεταξὺ τοῦ Μαξιμουτ' Β' καὶ τοῦ Ἀλῆ πασᾶ ἀγὼν, ἐλογίζετο εὐλόγως παρὰ πάντων ὡς σύμπτωσις εὐτυχῆς ἐξ ἧς ἔδει νὰ σπύσῃσι νὰ ὠφεληθῶσιν. Ἀφ' ἑτέρου ἡ τουρκικὴ ἀστυνομία ἔλαβεν ἀκριβῆ καταγραφὰν τῶν γινομένων παρ' ἐνὸς τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει φιλικῶν, τοῦ προδότου Ἀσημάκη. Πολλὰ δὲ τεκμήρια ἐδήλουν ὅτι ἡ κυβερνήσις ἤρχισε νὰ παρακολουθῇ τὰς ἐνεργείας ταύτας ἐν ταῖς καιριωτέροις αὐτῶν λεπτομερείαις. Ὁ ὑπασπιστὴς τοῦ Ἰψηλίου τοῦ Ὑπατρος ἀπερχόμενος πρὸς τὸν Ἀλῆ πασᾶν, ἐδολοφονήθη ἐν Μακεδονίᾳ. Ἄλλος ἀπεσταλμένος πρὸς τὸν Μιλόσην τῆς Σερβίας ὁ Ἀριστείδης Παπαῆς, συνελήφθη καὶ ἔδωκε μὲν παράδειγμα ἐν λοπάτριδος ἀφοσιώσεως αὐτόχειρ γενόμενος ἀφοῦ κατέστρεψε τὰ ἔγγραφα ὧν ἦτο κομιστής· ἀλλὰ ἡ σύλληψις αὐτοῦ κατέστη ἀναμφισβήτητον, ὅτι ἡ Ἰψηλὴ Πύλη γινώσκει τὰ τε πρόσθεν καὶ τὰ πράγματα. Εἶναι λοιπὸν πρόδηλον ὅτι ὁ Ἰψηλάντης οὐκ ἔστι νὰ παραιτηθῇ τοῦ ἔργου ἡδύνατο, οὔτε νὰ ἀναβάλλῃ αὐτό. Εἰς τὴν ἐξερρήγνυτο ἡ ἐπανάστασις ἀκέφαλος καὶ ἀσυνάρτητος, εἴτε μὴ ἤθελόν ἐπέλθει συμφοραὶ, αἵτινες κατὰ τοῦτο μάλιστα ἐμελλοῦν ἀποδοῦσι φοβερώτεραι ὄλων ὅσαι πράγματι ἐπῆλθον, ὅτι τὸν ἄγονοι.

Τὸ κύριον λοιπὸν ζήτημα τὸ ἀπασχολῆσαν τὸν Ἰψηλάντην καὶ ἐν Ὀδησσῷ καὶ ἐν Κισινοβίῳ, ὅπου βραδύτερον μετέβη, ἦτο ἂν θέλει ἀναβληθῇ ὁ ἀγὼν, ἢ θέλει ἀμέσως ἀρχίσει, ἀλλὰ πᾶσι θενοῦσι προουσιάζει εἰς αὐτόν· ἐκ τῶν παριστρίων ἡγεμονιστῶν ἡ ἐκ τῆς κυρίως Ἑλλάδος; Κακῶς δὲ ἐτέθη, διότι, ὅπως

πράγματα ἀπέδειξαν, εὐκολον δὲ ἦτο νὰ προνοηθῇ, τὸ κίνημα εἶδει νὰ ἐκτραγῇ ἐκατέρωθεν, ὥστε τὸ πολὺ ἡδύνατο νὰ ἐξετασθῇ εἰς αὐτὸς ὁ Ὑψηλάντης ἔπρεπε νὰ παρέλθῃ εἰς μέσον ἀπὸ βορρᾶ ἢ ἀπὸ μεσημβρίας. Ἀλλὰ καθὼς πολλάκις συνέβη ἐπὶ τῆς ἐπαναστάσεως, τὰ πράγματα ἀπέβησαν συνετώτερα τῶν ἀνθρώπων. Ἐφ' ἱκανὸν χρόνον ὁ Ὑψηλάντης ἐταλαντεύθη καὶ ἐπὶ μίαν μάλιστα στιγμὴν εἶχεν ἀποφασίσαι νὰ κατέλθῃ διὰ Τεργέστης εἰς τὴν Ἑλλάδα. Ἐπειτα ὁμως ἐπαλινώδησε καὶ περὶ τὰ τέλη φεβρουαρίου 1821 διαπεράσας τὸν Προῦτον εἰσῆλθεν εἰς Ἰάσιον τῆς Μολδαυίας.

Τὸ ἐν ταῖς ἡγεμονίαις γενόμενον τοῦτο κίνημα δὲν ἦτο παράλογον, ὅπως πολλάκις ὑπελήφθη. Βεβαίως αἱ κυριώτεραι τῶν ἐπαναστατικῶν δυνάμεων ὑπῆρχον ἐν ταῖς ἑλληνικαῖς χώραις· ἀλλὰ καὶ αἱ ἡγεμονίαι, ὅπως εἶχον κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου, ἡδύναντο νὰ χρησιμεύσωσιν ὡς στάδιον ἐνεργείας οὐχὶ ἀτελεσφορήτου. Τὸ πνεῦμα τῶν ἀνωτέρων τάξεων δὲν ἦτο τότε ἐν Ῥουμανίᾳ πολέμιον τοῦ ἑλληνισμοῦ. Ὅλη σχεδὸν ἡ διοίκησις ἦτο εἰς χεῖρας τῶν Ἑλλήνων, οἵτινες, ὡς καὶ πάντες οἱ ἄλλοι ἐκεῖ ὁμογενεῖς, ἦσαν πρόθυμοι νὰ συμπράξωσιν. Αὐτὸς τῆς Μολδαυίας ὁ ἡγεμὼν, Μιχαήλ Σούτσος, ἦτο εἰς τὰς διαταγὰς τῆς ἐταιρείας. Ἐὰν δὲ περὶ τοῦ μᾶλλον περιεσκεμμένου ἡγεμόνος τῆς Βλαχίας Ἀλεξάνδρου Σούτσου ἡδύναντο νὰ ὑπάρχωσι δισταγμοὶ τινες, ὁ ἐν ἀρχῇ τοῦ 1821 θάνατος αὐτοῦ παρέδωκε καὶ τὴν Βλαχίαν εἰς τὴν διάκρισιν τοῦ κινήματος. Τοῦρκοι ἐλάχιστοι ὑπῆρχον ἐν ταῖς ἡγεμονίαις, σπουδαίως δὲ κατεῖχον μόνον τὸ φρούριον τῆς Βρακίας. Τᾶνάπαλιν δὲ αἱ φρουραὶ τῶν ἡγεμόνων συγκεῖμεναι ἐξ ἀρματολῶν καὶ ἄλλων λογάδων μαχητῶν, Ἑλλήνων, Σέρβων, Βουλγάρων, καὶ ἔχουσαι ἀρχηγούς ἐμπείρους, δεδοκιμασμένους καὶ πρὸ καιροῦ εἰς τὰς ἐταιρείας μεμυημένους, τὸν Σάββαν, τὸν Γεώργιον Ὀλύμπιον, τὸν Φαρμάκην, οὐ μόνον καθ' ἑαυτὰς ἀπετέλουν δύναμιν ἀξιόμαχον, ἀλλὰ ἡδύναντο νὰ χρησιμεύσωσιν ὡς πυρὴν στρατοῦ πολυαριθμοῦ, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ ἐὰν ὁ Σάββας ἦτο ἀνὴρ παλὶμβούλος, οἱ ἄλλοι ἀρχηγοὶ, καὶ μάλιστα ὁ καπετὰν Γεωργάκης ὁ Ὀλύμπιος, εἶχον ὅλας τὰς ἀρετὰς τοῦ καλοῦ κάγαθοῦ στρατιώτου, τὴν πειθαρχίαν, τὴν τόλμην, τὴν ἀφοσίωσιν. Παρε-

κτὸς τούτων, πᾶσα ἡ ἑλληνικὴ νεολαία τῶν γυμνασίων καὶ τῶν σχολείων τῶν τε ἡγεμονιῶν καὶ τῆς μεσημβρινῆς Ῥωσίας, ἀφωσιώθη μετ' ἀπαραιμίλλου προθυμίας εἰς τὸν ἀγῶνα· 500 δὲ λόγιοι ἔφηβοι ἀπετέλεσαν τὸν Ἱερὸν ἐκεῖνον λόγον, ὅστις ἐμελλε νὰ μαρτυρήσῃ, ὅτι ἂν οἱ νεαροὶ αὐτοῦ ὀπλῆται δὲν εἶχον τὴν ἐμπειρίαν καὶ τὴν ἀσκήσιν τῶν ὀρεσιβίων ἀνδρῶν τοῦ Ὀλύμπου καὶ τοῦ Κισσάβου, ἦσαν ὅμως οὐδὲν ἥττον πρόθυμοι νὰ πέσωσιν ὑπὲρ πίστεως καὶ πατρίδος. Συνέδραμν δὲ εἰς τὰς ἡγεμονίας διὰ τῆς ἐνεργείας τῶν ἐταίρων καὶ πολλοὶ ἄλλοι Ἕλληνες, Βούλγαροι, Σέρβοι, ὥστε ὑπῆρχε πᾶν τὸ ἀπαιτούμενον, ἵνα συγκροτηθῇ ἐκ πρώτης ἀφετηρίας στρατὸς λόγου ἄξιος. Τελευταῖον διὰ τῆς ἐνεργείας τοῦ καπετὰν Γεωργάκη εἰς τῶν ἐγγχωρίων στρατιωτικῶν, ὁ Θεόδωρος Βλαδιμηρέσκας, ὅστις εἶχε διακριθῇ ἐν τῷ τελευταίῳ Ῥωσικῷ πολέμῳ, ὕψωσε μικρὸν μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἀλεξάνδρου Σούτσου τὴν σημαίαν τῆς στάσεως ἐν τῇ μικρᾷ Βλαχία καὶ δὲν ἐταύτισε μὲν τὴν σημαίαν τῆς ταύτης μετὰ τῆς ἑλληνικῆς, ἐφαίνετο ἂν ἐναντίας πολέμιος τῶν Ἑλλήνων καὶ συνεννοήθη μάλιστα μετ' οὐ πολὺ μετὰ τῶν Τούρκων, ἀλλὰ, ὅπως τὰ πράγματα ἀπέδειξαν, οἱ ὀπαδοὶ αὐτοῦ δὲν ἐδίστασαν νὰ πληθύνωσι τὰς τάξεις τοῦ ἑλληνικοῦ κινήματος. Ἐξ ὧν τούτων γίνεται δῆλον, ὅτι ἂν ὁ Ὑψηλάντης ἦτο ἄλλος ἄνθρωπος, ἡδύνατο νὰ περιποιήσῃ εἰς τὴν ἐπανάστασιν τῶν ἡγεμονιῶν μεγίστην σπουδαιότητα. Ἀλλὰ διότι δὲν ἦτο ὁ δυστυχὴς οἷος ἔδει νὰ ἀναδειχθῇ, καὶ διότι τούτου ἕνεκα τὸ κίνημα ἀπέτυχεν οἰκτρῶς, δὲν ἔπεται ὅτι δὲν ἔπρεπε νὰ γίνῃ, καὶ ὅτι δὲν ἀπέβη χρήσιμον εἰς τὴν ἐπανάστασιν. Ἡ ὁσμανικὴ κυβέρνησις ἐνισχύθη, ὥς ἐξ αὐτοῦ, εἰς τὰς ὑπονοίας αὐτῆς ὅτι τὸ πρᾶγμα ὑπεκινήθη ὑπὸ τῆς Ῥωσίας, καὶ ἐπὶ πολὺν χρόνον διετέλεσε περισπῶσα ἱκανὸν τοῦ στρατοῦ αὐτῆς μέρος πρὸς βορρᾶν, ἐξ οὗ ἀνεκουφίσθη ἡ ἐπανάστασις τῶν μεσημβρινωτέρων χωρῶν. Πλείστον δὲ συνετέλεσεν εἰς τὸ νὰ ἐπαγγῇ ἅπαντα ταῦτα τὰ ἀποτελέσματα τὸ γεγονός, ὅτι αὐτὸς ὁ Ἀλέξανδρος Ὑψηλάντης παρέστη ἐν ταῖς ἡγεμονίαις καὶ ἴσως μὲν ἄλλος τις ἤθελεν ἀποβῇ εὐτυχέστερος αὐτοῦ ἐν Ῥουμανίᾳ, πιθανώτερον δὲ εἶναι ὅτι αὐτὸς, οἷος ἦτο, κατερχόμενος, εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἐλάχιστα ἤθελεν ὠφελήσῃ τὸν ἐνταῦθα ἀγῶνα.

Ἦναι ἤδη ἄρα γε ἀναγκαῖον νὰ διέλθωμεν διὰ μακρῶν τὴν ἑλαινὴν ἐκείνην ἱστορίαν ; Ὁ Ὑψηλάντης εἰσελθὼν εἰς Ἰάσιον τῇ 22 φεβρουαρίου μετὰ τῶν δύο ἀδελφῶν αὐτοῦ Νικολάου καὶ Γεωργίου καὶ εὐαρίθμων τινῶν ἄλλων ὁπαδῶν, ἐδημοσίευσεν ἀμέσως προκήρυξιν πρὸς τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος, ἥτις μακροτάτη οὖσα καὶ μεστὴ πομπωδῶν φράσεων, μίαν μόνην εἶχε σπουδαίαν περικοπὴν. «Κινηθῆτε, φίλοι, ἔλεγε, καὶ ἐν τῷ ἅμα μία μεγάλη δύναμις θέλει παρασταθῇ προστάτις τῶν ἡμετέρων δικαίων.» Ἡ βεβαίως αὕτη κατεκρίθη πολλάκις ὡς ἀνυπόστατος. «Αν, καὶ μέχρι τίνος ἦτο ἀνυπόστατος, προὔπεδείξαμεν ἀνωτέρω καὶ θέλομεν ἐξετάσει ἀκριβέστερον μετ' οὐ πολὺ. Ὅπωςδὲποτε, τὸ καθ' ἡμᾶς νομίζομεν ὅτι ἦτο ἀπαραίτητος ἵνα ἀναπτέρωσῃ τὰ πνεύματα καὶ συντελέσῃ ἐξ ἀρχῆς εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ ἀγῶνος ἐν ταῖς ἡγεμονίαις καὶ ταῖς ἑλληνικαῖς χώραις, καὶ ὅτι ἂν ἐπραξέ τι ὁ Ὑψηλάντης σωτήριον ἦτο νὰ ἐμψυχώσῃ τοὺς ὁμογενεῖς αὐτοῦ καὶ νὰ ποτήσῃ τοὺς πολεμίους διὰ τῆς ἐπαγγελίας ἐκείνης. Κατὰ τὰ λοιπὰ ἐπολιτεύθη ἀθλίως. Διατρίψας μίαν περίπου ἑβδομάδα ἐν Ἰασίῳ, οὐδὲν ἐπραξε πρὸς διοργάνωσιν καὶ αὐξήσιν τοῦ στρατοῦ, πολλοὺς δὲ μόνον ἐχειροτόνησε στρατηγοὺς καὶ ἀρχηγοὺς τοῦ ἐπιτελείου» πλὴν τούτου δὲ ἐπεχείρησεν ἐπονειδίστους καταπιέσεις κατὰ τῶν πλουσιῶν, Ἑλλήνων τε καὶ Ῥουμάνων, ἐπέτρεψε τὴν ὑπὸ τοῦ τυχοδιώκτου Βασιλείου Καραβιά σφαγὴν τῆς μικρᾶς ἐν Γαλαζίῳ τουρκικῆς φρουρᾶς καὶ τὴν λεηλασίαν τῆς πόλεως ταύτης, ἀντήμειψε μάλιστα τὸν ἄνδρα ἐπὶ τῷ κατορθώματι καὶ προσκάλεσε τοιοιτοτρόπως ὁμοίας σκηνὰς ἐν Ἰασίῳ καὶ ἀλλαχοῦ. Πορευθεὶς ἔπειτα εἰς Φοζάνιον, διωργάνωσε τοῦλάχιστον αὐτόθι τὸν ἱερὸν λόχον. Παρέμεινε κατόπιν ἱκανὰς ἡμέρας εἰς Πλοῆστιον οὐδὲν πάλιν σπουδαῖον ἐνεργήσας, καὶ ἔφθασε τελευταῖον περὶ τὰ τέλη μαρτίου εἰς Βουκουρέστιον. Πλησίον τῆς πρωτευούσης ταύτης τῆς Βλαχίας ἐστάθμευεν ὁ Βλαδιμηρέσκος μετὰ 3000 ἀνδρῶν, ἐντὸς δὲ αὐτῆς ὁ Σάββας μετὰ 1000. Οὐδετέρου αἰ διαθέσεις ἦσαν εἰλικρινεῖς. Ἀλλ' ὁ Ὑψηλάντης, ὅστις εἶχε βοηθὸν πιστὸν, τὸν καλὸν κάγαθὸν καπετὰν Γεωργάκην, ἐὰν ὀλίγην ἐπιδείκνυε τόλμην καὶ δραστηριότητα, ἡδύνατο ἢ νὰ προσοικειωθῇ

ἀμφοτέρους ἢ ἀμφοτέρους νὰ καταστήσῃ ἐκποδῶν, παραλαμβάνων τοὺς τετρακιςχιλίους ἐκείνους ἄνδρας εἰς τὸν ἴδιον στρατόν. Ἀντί τούτου ὅμως ἐτράπη εἰς νέας καταπιέσεις, αἵτινες, ὅπως καὶ αἱ προηγούμεναι, συνετέλεσαν μόνον εἰς τὸ νὰ φυγαδεύσωσι τοὺς ἐπισημοτέρους τῶν κατοίκων· οὐδεμίαν ἐτήρει ἐν τῷ στρατῷ πειθαρχίαν, ἄφησε τὰ πράγματα νὰ παραλύωσιν ὁσημέραι, καὶ, τὸ παραδοξότερον, ἡσχολήθη περὶ τὸν καταρτισμὸν καὶ τὴν συντήρησιν θεατρικοῦ θιάσου. Περὶ ταῦτα ἀναλίσκων τὸν χρόνον ἔλαβεν ἐν Βουκουρεστίῳ τὴν ἀποδοκιμασίαν τοῦ αὐτοκράτορος Ἀλεξάνδρου καὶ τὸν ἀφορισμὸν τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου. Τότε ἀπηλπίσθη ἀμέσως καὶ ἤρχισε νὰ ὑποχωρῇ τῇ 1 Ἀπριλίου πρὸς τὰ Καρπάθια, καταλιπὼν ἐν Βουκουρεστίῳ καὶ περὶ αὐτὸ τὸν Σάββα καὶ τὸν Βλαδιμηρέσκον ἐλευθέρους νὰ συνεννοῶνται μετὰ τῶν Τούρκων, οἵτινες ἐν τῷ μεταξὺ δὲν ἔμειναν ἄργοι.

Τρεῖς πασάδες, ὁ τῆς Βρατίας, ὁ τῆς Σιλιστρίας καὶ ὁ τοῦ Βιδινίου, εἰσῆλσαν ἐν ἀρχῇ ματοῦ εἰς τὰς ἡγεμονίας, ὁ μὲν κατὰ τῆς Μολδαυίας, ὁ δὲ κατὰ τῆς Βλαχίας, ὁ δὲ κατὰ τῆς μικρᾶς Βλαχίας. Ὁ Σάββας ταλαντευόμενος ἔτι ἐν τῇ προδοσίᾳ τοῦ ὑπεχώρησεν ἀμέσως ἐκ Βουκουρεστίου πρὸς τὸν Ὑψηλάντην, ὁ δὲ Βλαδιμηρέσκος ἐπεχείρησεν ἤδη ὠρισμένας πρὸς τοὺς Τούρκους διαπραγματεύσεις, ἐπαγγελλόμενος νὰ δολοφονήσῃ τὸν τε ἀρχηγὸν τῆς ἐπαναστάσεως καὶ τὸν καπετὰν Γεωργάκην. Ἀλλ' ὁ Ὀλύμπιος μαχητὴς, βεβαιωθείς τὰ ἐνεργούμενα, παρέστη αἰφνης μετὰ 300 μόνον ἀνδρῶν ἐν τῷ μέσῳ τοῦ στρατοπέδου αὐτοῦ. ἤλεγξε τὴν προδοσίαν τοῦ καὶ συλλαβὼν τὸν προδότην, ἀπήγαγεν αὐτὸν μεθ' ὅλης τῆς στρατιᾶς τοῦ εἰς τὸν Ὑψηλάντην, ὅστις τὸν μὲν Βλαδιμηρέσκον ἐθανάτωσε, τοὺς δὲ περὶ αὐτὸν ὀπλίτας συμπάρελαβεν εἰς τὴν ἰδίαν ὑπηρεσίαν. Καὶ ἐν τῷ ἅμα ἔδωκε τελευταῖον σημεῖά τινα ζωῆς ἐκ τοῦ ἐν Τιργοβιστίῳ στρατοπέδου, διατάξας νὰ καταληφθῇ ἰσχυρῶς τὰ περὶ τὴν μονὴν τοῦ Δραγασσανίου πεδίου. Ἀλλ' ἡ τότε λαμπρῶς ἀποκαλυφθεῖσα προδοσία τοῦ Σάββα, ἡ ἀπειρία ἐνὸς τῶν ἐκ τοῦ προχείρου χειροτονηθέντων στρατηγῶν, τοῦ Κωνσταντίνου Δούκα, καὶ ἡ ῥαγδαίως ἐπερχομένη τουρκικὴ δύναμις, δὲν ἐπέτρεψαν νὰ ἐκτελεσθῇ προσεχόντως τὸ τοσοῦτον βραδέως ἀποφασισθὲν ἐν καὶ μόνον

τοῦτο στρατηγικὸν σχέδιον. Ὁ Σάββας ὑπομόλησε μεθ' ὧν τῆς ἰδίας στρατιᾶς πρὸς τοὺς πολεμίους· ὁ Δούκας ἐξελθὼν ἐκ Τυργοβιστίου ἵνα σώσῃ τὴν ὑπὸ τῶν Τούρκων προσβληθεῖσαν μονὴν τοῦ Νοσέττου, ἐτράπη εἰς φυγὴν· πανικὸς φόβος κατέλαβε τοὺς ἐν Τυργοβιστίῳ αὐτὸς ὁ Ὑψηλάντης ἀπέδρα εἰς Ῥίμνικον προεργίζων πάντοτε πρὸς τὰ αὐστριακὰ σύνορα, καὶ τῇ 1 ἰουνίου οἱ Τούρκοι ἐκυρίευσαν ἀμαχητὶ τὸ ἐγκαταλειφθὲν στραταρχεῖον μεθ' ὧν αὐτοῦ τῶν ἐφοδίων καὶ τῶν σκευῶν.

Τὸ κίνημα ἐφάνη τότε καταβληθέν. Οἱ Τούρκοι κατέλαβον καὶ ὠχύρωσαν τὸ Δραγασσάνιον, ὃ δὲ ἡγεμὼν αὐτῶν Καρὰ Ἀχμέτ ἐπέστρεψεν ἐν τῷ μεταξὺ εἰς Βουκουρέστιον. Ἀλλ' ἐν Ῥιμνίκῳ ὑπῆρχον ἔτι περὶ τὸν Ὑψηλάντην 7,500 ἄνδρες καὶ 4 τηλεβόλα, ὃ δὲ καπετὰν Γεωργάκης, ὅστις δὲν ἀπηλπίζετο εὐκόλως, ἀπεφάσισε νὰ ἐπιτεθῇ κατὰ τοῦ Δραγασσανίου, τὸ ὅποιον δὲν κατείχετο εἰμὴ ὑπὸ 2,000 ἀνδρῶν, τὸ πλεῖστον ἱππέων. Ἐνῶ ὅμως τὰ πάντα εἶχον διαταχθῇ καὶ ἐνεργηθῇ ὑπ' αὐτοῦ ἐπιτηδεύειν κατὰ τὰς πρώτας τοῦ ἰουνίου ἡμέρας, οἱ δὲ Τούρκοι ἠτοιμάζοντο νὰ ὑποχωρήσωσιν, ὁ Βασίλειος Καραβιάς, παρὰ τὰς ῥητάς τοῦ Ὀλυμπίου παραγγελίας καὶ ἄνευ οὐδεμιᾶς πρὸς αὐτὸν εἰδοποιήσεως, ἐπετέθη τὴν 6 μετὰ 500 ἱππέων κατὰ τοῦ χωρίου, παραπίσας καὶ τὸν Νικόλαον Ὑψηλάντην νὰ συμπράξῃ εἰς τὸ ἀπανονημένον ἐκεῖνο κίνημα μετὰ τοῦ ἱεροῦ λόχου καὶ τοῦ πυροβολικοῦ. Κατ' ἀρχὰς οἱ πολέμιοι, ὑπολαβόντες ὅτι ἐπέρχεται ἐπ' αὐτοὺς πᾶσα ἡ ἐλληνικὴ δύναμις καὶ ἐκ τοῦ προτέρου διανοούμενοι νὰ ὑποχωρήσωσιν, ὑπενέδωκαν. Μετ' ὀλίγον ὅμως νοήσαντες ὅτι ἦσαν διπλάσιαι τῶν ἐπερχομένων καὶ ὅτι τὸ κακῶς διευθυνόμενον πυροβολικὸν οὐδεμίαν ἐπροξένει εἰς αὐτοὺς ζημίαν, ἀνεθάρρηνσαν, ἔτραψαν εἰς φυγὴν τοὺς ἀτάκτως ἐπερχομένους ἱππεῖς καὶ ἔπειτα εὐρίθησαν ἐνώπιον τοῦ ἱεροῦ λόχου. Οἱ νεαροὶ ἐκείνοι μαχηταί, οἱ πρῶτοι οὗς ἔφερον εἰς τὸ πεδῖον τῆς μάχης ἢ ἐκ τῆς ἐλληνικῆς παιδεύσεως παραγαμῆνη ἐνθουσιώδης, πρὸς τὸ καθῆκαν καὶ τὴν ἐθνικὴν τιμὴν ἀφοσίωσις, καίτοι εἰς 500 μόνον ἀριθμούμενοι, δὲν κατέλιπον τὰς τάξεις, ἀλλὰ καρτερικῶς ἀντιταχθέντες εἰς τετραπλασίαν δύναμιν, ἔπεσαν οἱ πλεῖστοι ἐπαξίως τοῦ ὀνόματος ὅπερ ἔφερε τὸ τάγμα αὐτῶν. Ὁ καπετὰν Γεωργάκης, ἅμα μαθὼν

τὴν ὀλεθρίαν τοῦ Καραβιά ἀφροσύνην, ἔδραμε πρὸς τὸν κίνδυνον, μὴ δυνήθεις ἀτυχῶς νὰ συνεπαγάγῃ εἰμὴ ὀλίγους, διότι τὸ πλεῖστον τοῦ στρατοῦ καταπτοηθὲν ὑπὸ τῆς ἀπαισίας ἐκείνης εἰδήσεως, διὰ μιᾶς παρέλυσεν· μόλις δὲ κατῴρθωσεν ὁ γενναῖος ἀνὴρ νὰ ἀρπάσῃ τὴν σημαίαν τοῦ ἱεροῦ λόχου, νὰ σώσῃ δύο πυροβόλα καὶ 100 περίπου ὑπολειφθέντας ἱερολοχίτας καὶ νὰ προστατεύσῃ οὕτω κατὰ τὸ ἐνὸν τὴν πάγκοινον φυγῇ. Μετὰ τὴν καταστροφὴν ταύτην ὁ Ἀλέξανδρος Ὑψηλάντης δὲν ἐδίστασε πλέον νὰ ὑποχωρήσῃ ὀριστικῶς· ὁ δὲ Ὀλύμπιος μέχρι τέλους ἐμμεῖνας πιστῶς εἰς τὸ καθήκον, συνώδευσεν αὐτὸν ἕως εἰς τὰ παρακείμενα αὐστριακὰ σύνορα καὶ ἀπεχαιρέτισεν αὐτὸν τῇ 15 μετὰ καρδίας συντριμμένης· διότι τὸ καθ' ἑαυτὸν, δυσκρίτως ἔχων πρὸς τὴν Αὐστρίαν, ἐπράπη μετὰ τοῦ φίλου αὐτοῦ Φαρμάκη πρὸς τὰ ὀπίσω ἐπ' ἐλπίδι ὅτι θέλει δυνήθῃ νὰ παρειέλθῃ εἰς τὴν ῥωσικὴν χώραν, ἵνα ἐκεῖθεν καταβῇ εἰς τὴν Ἑλλάδα.

Ἡ ὁμηρικὴ κυβερνήσις ἡδυνήθη τότε εὐλόγως νὰ ὑπολάβῃ ὅς παρελθούσῃ τὴν μικρὰν ἐκείνην καταιγίδα. Ὁ Ὑψηλάντης μετὰ τῶν πλείστων αὐτοῦ ὁπαδῶν εἶχον φύγει· ὁ Βλαδιμηρέσκος εἶχε πρὸ καιροῦ θανατωθῇ, καὶ αὐτὸς ὁ Σάββας ἐφονεύθη ἐν Βουκουρεστίῳ ὑπὸ τοῦ Καρὰ Ἀχμέτ, ἵνα πληρωθῇ καὶ αὖθις τὸ ῥητὸν ὅτι ἀγαπᾶται μὲν ἡ προδοσία, μισεῖται δὲ ὁ προδότης. Φοβερὰ δὲ ἐγένετο τότε ἡ ἔνεκα τῆς προδοσίας τοῦ ἀνδρὸς τούτου ἐλατόμῃ, διότι τὴν τύχην τοῦ ἀρχηγοῦ ἔλαβον καὶ ἅπαντες οἱ ἀξιωματικοὶ καὶ ἅπαντες οἱ στρατιῶταί του, ἂν καὶ πολλοὶ ἐξ αὐτῶν ἀντέστησαν καὶ πολλοὺς τῶν ἀντιπάλων κατέβαλον πρὶν πέσωσιν, αἱ δὲ κεφαλαὶ πάντων ἀπεστάλησαν εἰς Κωνσταντινούπολιν. Οὐδ' ἔχομεν χρεῖαν νὰ προσθέσωμεν, ὅτι ἐφονεύθησαν ὡσαύτως καὶ ἅπαντες οἱ μετασχόντες τοῦ κινήματος ὅσοι δὲν ἡδυνήθησαν ἢ νὰ διαβῶσι τὰ σύνορα ἢ νὰ κρυβῶσιν. Ἀλλ' ἀντήχησαν ἔτι καὶ ἐμελλόν νὰ ἀντηγήσωσι πολεμικὰ τινα ἔργα πέραν τοῦ Ἰστρου, μάταια μὲν πλέον βεβαίως, ἐπιτήδεια δὲ τοῦλάχιστον νὰ περικαλύψωσι δι' αἰγλῆς τινὸς τὴν οἰκτρὰν ἐκείνην ἀποτυχίαν. Ὁ ἐκ Βραβίας στρατεύσας πρὸς ἀνάκτησιν τῆς Μολδαβίας Ίουσουφ πασᾶς, δὲν εἰσῆλθεν εἰς τὸ Γαλάζιον τῇ 2 μαΐου εἰμὴ ἀφοῦ ἐπὶ μίαν ὅλην ἡμέραν ἀντέστησαν εἰς αὐτὸν καὶ οὐ μικρὰν ἐπρο-

ξένησαν· εἰς τοὺς περὶ αὐτὸν βλάβην, εὐάριθμοί τινες Ἕλληνες ὑπὸ τοῦ λοχαγοῦ Ἀθανασίου τοῦ Καρπενησιώτου ἀγόμενοι. Ὁ Ἰουσοῦφ πασᾶς ἐπιχειρήσας τριήμερον σφαγὴν καὶ λεηλασίαν ἐν τῇ πόλει ἐκείνῃ, ἐπέστρεψεν εἰς Βραΐλαν καὶ ἐδράδυνε νὰ προχωρήσῃ πρὸς τὰ Ἰάσιον. Ὁ ἡγεμὼν Μιχαὴλ Σούτσος, βλέπων ὅτι εἰς οὐδὲν ἡδύνατο πλέον νὰ χρησιμεύσῃ ἡ παρουσία αὐτοῦ, εἶχεν ἀπέλθει εἰς Βεσσαραβίαν. Ὡς αὐτως ὁ Γεώργιος Καντακουζηνός, τὸν ὁποῖον ὁ Ὑψηλάντης εἶχε πέμψει ὡς ἀντιπρόσωπον αὐτοῦ εἰς Μολδαυίαν, διέβη τὸν Προῦτον ἅμα μαθὼν ἐν ἀρχῇ Ἰουλίου ὅτι οἱ πολέμοι τελευταῖον πλησιάζουσιν. Ἀλλ' ὁ Ἀθανάσιος Καρπενησιώτης, ὅστις εἶχεν ἀναγκασθῇ νὰ ὑποχωρήσῃ ἐκ τῆς περὶ Γαλάζιον μάχης, ὡχωρώθη μετὰ 400 περίπου λογάδων ἀνδρῶν καὶ 8 πυροβόλων, ἐπὶ λόφου ὑπερκειμένου εἰς τὸ παρὰ τὸν Προῦτον κείμενον χωρίον Σκουλένιον, ὅπερ οὗτοι ἐφρόντισαν προηγουμένως νὰ καύσωσιν. Ἐκεῖ προσβλήθησαν τῇ 17 Ἰουλίου ὑπὸ ἑξακιςχιλίων Ὀσμανιδῶν, οἵτινες εἶχον ἐν τῷ μεταξύ καταλάβει τὰ Ἰάσιον. Ἐπὶ τῆς ἐτέρας τοῦ ποταμοῦ ὄχθης ἴσταντο παρατεταγμένα ῥωσικὰ στρατεύματα, ὧν οἱ ἡγεμόνες εἶχον διαμηνύσει εἰς τοὺς πολεμίους, ὅτι μία μόνον σφαῖρα ἀν' ἐπιπτεν ἐπὶ τοῦ ῥωσικοῦ ἐδάφους ἤθελε προκαλέσει τὴν ἐπέμβασιν αὐτῶν. Ἐπὶ 8 ὥρας ἀντέστησαν οἱ ἡμέτεροι εἰς πολλαπλασίους ἀντιπάλους, οἵτινες ἐφρόντισαν νὰ μὴ ἐκτεθῶσιν εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τῆς ῥωσικῆς ἀπειλῆς. Καὶ ἐνῶ ἐντεῦθεν ἀντήχουν τὰ πυροβόλα καὶ αἱ κραυγαὶ τῶν μαχομένων, εἰς τὴν ἀντιπέραν ὄχθην οἱ Ῥῶσοι, δέσμιοι κρατούμενοι ὑπὸ τῆς ἀδυσωπῆτος αὐτῶν πειθαρχίας, μανιωδῶς ἐπευφύμουν εἰς τὴν ἀπληπισμένην πάλιν τῶν εὐαρίθμων ἐκείνων ἀνδρῶν. Ἡ νίκη ἦτο ἀδύνατος· ἐφρονεύθησαν μὲν 1000 περίπου Ὀσμανῖδαι, ἀλλ' εἶχον πέσει ἐνταύτῃ 300 Ἕλληνες καὶ ἐν τοῖς πρώτοις ὁ ἥρως Ἀθανάσιος. Οἱ περιλιπόμενοι ἐσώθησαν εἰς Βεσσαραβίαν, οἱ δὲ Ῥῶσοι ἠναγκάσθησαν νὰ δηλολογήσωσιν ὅτι μυρίους τοιοῦτους μαχητὰς ἂν εἶχεν ὁ Ὑψηλάντης, βεβαίως ἡδύνατο ν' ἀντιταχθῇ εἰς 40,000 μουσουλμάνους. Ἐπῆρχοντο δ' ἐν τούτοις ἐκ Βλαχίας ὁ Γεωργάκης καὶ ὁ Φαρμάκης μετὰ 350 πιστῶν ὁπαδῶν, βραδέως ὁπωςοῦν· διότι παρεκτὸς τῶν ἄλλων δυσχερειῶν ὁ πρῶτος ἀσθενήσας ἐκομίζετο ἐπὶ φορείου· καὶ ἐπὶ τέλους δὲν νύτύχησαν νὰ σωθῶσι.

Προδοθέντες ὑπὸ τῶν 'Ρουμάνων καὶ κυκλωθέντες πανταχόθεν ὑπὸ τῶν πολεμίων, κατέλαβον ἐν ἀρχῇ τοῦ Σεπτεμβρίου τὸ μοναστήριον τοῦ Σέκκου. Ἐκεῖ πολιορκηθέντες ὑπὸ πολυαριθμοῦ τουρκικῆς δυνάμεως καὶ προσκληθέντες νὰ συνθηκολογήσωσιν, ὁ μὲν Γεωργάκης ὅστις κατεῖχε τὸ κωδωνοστάσιον μετὰ 11 ἀνδρῶν, δὲν ἐπέισθη, ἀλλ' ἀνάψας τῇ 23 Σεπτεμβρίου τὴν πυριταποθήκην ἐθαψεν ὑπὸ τὰ ἐρείπια τοῦ καταπεσόντος αἰκοδομήματος τοὺς τε ἐμβολόντας πολεμίους καὶ ἑαυτὸν καὶ τοὺς συντρόφους αὐτοῦ παρεκτός ἐνός, ὡς ἐκ θαύματος τῇ ἀληθείᾳ σωθέντος· ὁ δὲ φίλος καὶ συναγωνιστὴς αὐτοῦ Φαρμάκης, ὅστις ἦτο ἐντὸς τῆς μονῆς, εἶχε τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ νομίσαι ὅτι δύναται νὰ συνομολογήσῃ συνθήκην ὑποχωρήσεως μετὰ τῶν ὀπλων, ἐπὶ τῇ ἐγγυήσει τοῦ παρόντος προξένου τῆς Αὐστρίας. Ἀλλ' ἅμα ἐξεληθόντος αὐτοῦ καὶ τῶν σὺν αὐτῷ ἀπεδείχθη ὑποία ἦτο τῆς ἐγγυήσεως ἐκείνης ἡ ἀξία. Οἱ μὲν στρατιῶται ἐφονεύθησαν ἀμέσως, οἱ δὲ ἀξιοματικοὶ εἰς Ξιλίστριαν, ὅπου ἐστάλησαν, ὁ δὲ Φαρμάκης, ὃν ἀπήγαγον ὡς τὸ κάλλιστον νίκης αἰσχρὰς τρόπαιον, εἰς Κωνσταντινούπολιν, ζῶν ἐκλεπισθεὶς ἐρρίφθη πρὸς θεᾶν εἰς τὰς ὁδοὺς τοῦ Γαλατᾶ.

Καὶ τοιοῦτους ἔχων συναθλητὰς ὁ Ὑψηλάντης οὐδὲν ἐπραξεν, ἀλλ' ἔτι ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ ἰουνίου παρέδωκεν ἑαυτὸν εἰς τὴν Αὐστρίαν, ἵνα κατακλεισθῇ εἰς τὸ φρούριον τοῦ Μούγκατζ καὶ μετὰ τινα ἔτη εἰς τὸ τῆς Θηρεσιουπόλεως, μέχρις οὗ ἡλευθερώθη μὲν τελευταῖον διὰ μεσολαβήσεως τοῦ αὐτοκράτορος Νικολάου, ἀλλὰ φέρων ἐν ἑαυτῷ τὰ σπέρματα τοῦ καρδιακοῦ ἐκείνου νοσήματος ἐξ οὗ ἀπέθανεν ἐν Βιέννῃ κατὰ αὐγούστον τοῦ 1828. Ἀ! βεβαίως, τὰ μαρτύρια ὅσα ὑπέστη κατὰ τὰ ὀκτῶ ταῦτα ἔτη, τὰ ἠθικὰ μάλιστα αὐτοῦ μαρτύρια, ἐκίνησαν εὐλόγως τὸν ἔλεον τοῦ ἔθνους· ἀλλ' ἡ ἱστορία ὀφείλει νὰ ἀποφανθῇ ὅτι εἰς χεῖρας ἄλλου ἀνθρώπου, τὸ ἐν ταῖς ἡγεμονίαις κίνημα ἡδύνατο οὐ μόνον ὡς σπουδαῖος ἀντιπερισπασμὸς νὰ ἀποβῇ χρήσιμον εἰς τὴν ἐλληνικὴν ἐπανάστασιν, ὅπερ συνέβη, ἀλλὰ παρατεινόμενον, ἂν ὄχι ἄλλο, ἐπὶ τινα χρόνον, νὰ δώσῃ καιρὸν εἰς τὸν αὐτοκράτορα Ἀλέξανδρον νὰ ἐνεργήσῃ τελεεsfύρως, καθήκτεf οὔτως ἐβουλεύθη νὰ πράξῃ ἐκ τρώτης ἀφετηρίας.

Τρόντι οἱ αὐτοκράτορες τῆς Ῥωσίας καὶ τῆς Αὐστρίας, ὁ βασιλεὺς τῆς Πρωσίας μετὰ τῶν ὑπουργῶν αὐτῶν καὶ οἱ ἀντιπρόσωποι τῆς Ἀγγλίας καὶ τῆς Γαλλίας ἐσκέπτοντο συνηγμένοι εἰς Αἰῦδαχ περὶ τῆς καταστολῆς τῶν ἐν τῇ Ἰβηρικῇ καὶ τῇ Ἰταλικῇ χερσονήσῳ ἐκραγείσων στάσεων καὶ περὶ τῆς ἐξασφαλίσεως τῆς ἐν τῇ Εὐρώπῃ τάξεως, ὅτε αἰφνης κατέφθασεν αὐτόθι ἡ ἀγγελία τῆς ἀπὸ τῶν ἡγεμονιῶν ἀρξαμένης ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως. Ἡ ἀγγελία αὕτη κατεθορύβησε πάντας τόσῳ μᾶλλον ὅσον παρήχθη ἀμέσως ἡ ὑπόνοια, ἡ ὑπὸ τῆς προκηρύξεως τοῦ Ἰψηλάντου ἐνισχυθεῖσα, ὅτι τὸ κίνημα ὑποθάλλεται ὑπὸ τῆς Ῥωσίας. Ὅθεν τὴν στιγμὴν ἐκείνην ὁ αὐτοκράτωρ Ἀλέξανδρος δὲν ἠδυνήθη νὰ φανῇ ταλαντευόμενος, ἀλλ' ἐδέησε νὰ δώσῃ ὠρισμένως τοῦ ἐναντίου ἀποδείξεις καὶ ἐπὶ τούτῳ διεγράψε μὲν τὸν Ἰψηλάντην ἐκ τῶν καταλόγων τοῦ Ῥωσικοῦ στρατοῦ, διέταξε δὲ τὸν στρατηγὸν τοῦ παρὰ τὸν Προῦτον στρατιωτικοῦ σώματος νὰ τηρήσῃ αὐστηροτάτην οὐδετερότητα, ἐδήλωσεν εἰς τὴν Ἰψηλάν Πύλῃν ὅτι εἶναι παντελῶς ἀλλότριος τῶν γινομένων καὶ ἐπὶ πᾶσι δι' ἐπιστολῆς αὐτοῦ πρὸς τὸν Ἰψηλάντην ἀπεδοκίμασε τὴν διαγωγὴν τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς ἐπαναστάσεως, Ἀλλ' ὁ Μέτερνιχ καὶ ὁ σύμβουλος αὐτοῦ Γέντζ οἱ τοσοῦτον σπεύσαντες νὰ θριαμβεύσωσιν ἐπὶ τῇ νίκῃ ταύτῃ τῶν φρονιμάτων αὐτῶν, ἤθελον ἐκ πρώτης ἀρχῆς περιέλθει εἰς ἐνδοιασμούς τινας ἐὰν δὲν ἀπέδιδον εἰς τοὺς δρῶντας τῆς ἀπὸ 14 μαρτίου πρὸς τὸν Ἰψηλάντην ἀποσταλείσης ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος Ἀλεξάνδρου ἐπιστολῆς, τὴν ἐννοίαν ἣν ἐπόθουν μᾶλλον νὰ ἔχῃ αὕτη ἢ εἶχε πράγματι.

Ἡ ἐπιστολὴ αὕτη, ἡ γραφεῖσα καὶ ὑπογραφεῖσα ὑπὸ τοῦ Καποδιστρίου, ἀπεδοκίμαζε μὲν τὸ κίνημα, ἀλλὰ διελάμβανεν ἐν τῷ μετὰ ὅτι «πολλὰι περιστάσεις δικαιολογοῦσι τὴν εὐχὴν τῶν Ἑλλήνων τοῦ νὰ μὴ μένωσιν ἐσχαί ἀδιάφοροι πρὸς τὴν βελτίωσιν τῆς ἰδίας αὐτῶν τύχης.» Ὡς τε ἂν κατέκρινε τὸν τρόπον καὶ τὸν χρόνον καθ' ὃν ἐξηγέρθη ἡ ἐπανάστασις, κατ' οὐσίαν ἀνεγνώριζε τὸ δίκαιον τῶν ἀπαιτήσεων αὐτῆς. Πλὴν τούτου κατωτέρω προσέθετεν· «ἐὰν ὑποδείξετε ἡμῖν τὰ μέσα δι' ὧν δύνανται νὰ παύσωσιν αἱ παραχαί, μὴ παραβιαζομένων τῶν μετὰ τῇ Ῥωσίᾳ καὶ

Πύλης συνθηκῶν, ὁ αὐτοκράτωρ δὲν θέλει διστάσει νὰ παρεμβῇ ἐπὶ τούτῳ παρὰ τῇ ὁσμανικῇ κυβερνήσει. » Ἐν ἄλλαις λέξεσιν ὁ Ἵψηλάντης ἐκαλεῖτο νὰ λάβῃ μέρος εἰς τὰς διαπραγματεύσεις ὅσας ὁ αὐτοκράτωρ ἔλεγεν ἐαυτὸν πρόθυμον νὰ ἐπιχειρήσῃ πρὸς θεραπείαν τῶν εὐλόγων τοῦ ἔθνους εὐχῶν. Ἄλλα πρὸς τοῦτο ἀπεφαινότο πρὸ πάντων, ἐννοεῖται, νὰ διατηρήσῃ ἐν τῇ μεταξὺ ὁ Ἵψηλάντης τὴν ἐν ταῖς ἡγεμονίαις ἰδίαν θέσιν καὶ τοῦλάχιστον νὰ μὴ παραδώσῃ ἐαυτὸν εἰς τὴν Αὐστρίαν ἵνα κατακλεισθῇ εἰς Μούγκατς. Ἴνα δὲ ἀναβάλλῃ ὅσον ἐνδέχεται τὰ ἀποτελέσματα τῆς ψυχρᾶς ὥπωςδήποτε ἐντυπώσεως ἣν ἐμελλε νὰ προξενήσῃ ἡ διακηρύξις αὕτη εἰς τὰ περὶ τὸν Ἵψηλάντην πλήθη τὰ ὅποια περιέμενον τὴν ἄμεσον ἐμφάνισιν τῶν βωσικῶν στρατευμάτων, ὁ αὐτοκράτωρ, ἀντὶ νὰ διαβιβάσῃ ἀμέσως τὴν ἐπιστολὴν του εἰς τὸν ἄρχαγὸν τῆς ἐπαναστάσεως, ὅπως ἡδύνατο νὰ γίνῃ ἐντὸς δύο ἢ τριῶν ἡμερῶν, προσέτιμησε τὸν πολὺ μακροχρονιώτερον τρόπον τῆς ἀποστολῆς αὐτῆς διὰ Κωνσταντινουπόλεως. Τῇ ἀληθείᾳ, ἐάν ἀναλογισθῶμεν ἐν μέσῳ τίνων δυσχερῶν περιστάσεων ἡγαγέσθῃ ὁ Καποδίστριας νὰ γράψῃ τὴν ἐπιστολὴν ταύτην ἐν ὀνόματι τοῦ Ἀλεξάνδρου, πρέπει μὲν νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ἐλυπεῖτο καίρως μὴ δυνάμενος νὰ πράξῃ ἐπὶ τοῦ παρόντος πλείοτερα, ἀλλὰ δὲν ἔχομεν χρεῖαν νὰ ὑποθέσωμεν αὐτὸν, ὡς ἐβρέθη, ἀποβαλόντα, καθ' ἡν στιγμήν ἔγραφε καὶ ὑπέγραφε ταῦτα, πᾶν αἶσθημα τιμῆς καὶ πίστεως ὡς ἐκ τοῦ διπλωματικοῦ δόλου καὶ ψεύδους ἐν ᾧ διήγαγε τὴν ζωὴν αὐτοῦ. Συγχρόνως δὲ ἤρξαντο ἐν Κωνσταντινουπόλει παραστάσεις ἐντονοὶ περὶ τῶν βιαίων μέσων δι' ὧν ἡ ὁσμανικὴ κυβερνήσις ἐπεχείρησε νὰ περιστείλῃ τὰ ἐν ταῖς ἡγεμονίαις κίνημα. Ἡ διακοίνωσις, ἣν διεβίβασεν ὁ Βελῖξ ἐφάνθη εἰς τὸν πρέσβυν τῆς Ῥωσίας βαρῶνα Στρόγονοφ ἐν τῇ συνδιαλέξει τῆς 25 ἀπριλίου, ἡ ἀπάντησις τοῦ πρέσβειος καὶ ἡ ἀπὸ 22 μαΐου διακοίνωσις αὐτοῦ μαρτυροῦσιν ὅπως ἐτραχύνθησαν ἐκ πρώτης ἀρχῆς αἱ μεταξὺ τῶν δύο δυνάμεων σχέσεις. Ἐν τῇ ἀπαντήσει αὐτοῦ ὁ πρέσβυς ἐξεδήλου πρὸς τοὺς ἄλλους τὴν ἐλπίδα, ὅτι αἱ Ῥωσὶα δὲν θέλει καταναγκασθῇ νὰ ὑποστηρίξῃ ἐμπράκτως τὰ συμφέροντα λαοῦ ἀθώου καὶ καταπιεζομένου. » Ἐν δὲ τῇ διακοίνώσει τῆς 22 μαΐου διελαμβάνετο ὅτι « ἡ αὐτοκρατορικὴ αὐτῇ

δὲν δύναται νὰ συμμερισθῇ τὴν εὐθύνην τῶν ἀποτελεσμάτων τὰ ὅποια θέλει συνεπαγάγει ἡ χρῆσις τῆς βίας καὶ ὅτι τὸ καθ' ἑαυτὴν θέλει πράξει πᾶν τὸ δυνατόν ὑπὲρ τῶν ἐπαρχιῶν, ὧν ἡ προστασία ἀνετέθη αὐτῇ διὰ πανηγυρικῶν συμβάσεων.»

Μέχρι τοῦ σημείου τούτου ἡ διπλωματικὴ μονομαχία ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἀρξαμένη μεταξὺ τοῦ Στρόγονοφ καὶ τῆς ὁσμανικῆς κυβερνήσεως περιωρίζετο εἰς τὸ ἐν ταῖς ἡγεμονίαις γενόμενον κίνημα· ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ἔλαβε πολὺν μείζονα διαστάσεις. Ἡ ἐπανάστασις ἐξεβράγη ἐν Πελοποννήσῳ, ἐν τῇ Στερεᾷ Ἑλλάδι καὶ ἐν ταῖς νήσοις. Ἡ Υ. Πύλη ἐκμανεῖσα ἐπεχείρησε φοβεράν τῶν χριστιανῶν καταδρομὴν καὶ σφαγὴν, ἀρξαμένη ἀπὸ Κωνσταντινουπόλεως καὶ ἀπὸ τῶν ἐπιφανεστάτων τοῦ ἔθνους ἀνδρῶν. Ὁ ἀρχηγὸς τῆς ἐκκλησίας ἡμῶν, ὁ ἱερομάρτυς Γρηγόριος Ε', ἀπηγχονίσθη πρὸ τῆς πύλης τοῦ πατριαρχείου καὶ ἀνεκρὸς αὐτοῦ ὑπέστη τὰς αἰσχίστας τῶν ὕβρεων· πολλοὶ ἄλλοι ἱεράρχαι ἐθανατώθησαν ἀλληλοδιαδόχως· ὅλοι οἱ Φαναριῶται ὅσοι δὲν ἠδυνήθησαν νὰ φύγωσιν, ἢ ἐφονεύθησαν ἢ ἐξωρίσθησαν εἰς τὴν Μικρὰν Ἀσίαν, ἵνα κατόπιν αὐτόθι οἱ πλείστοι φονευῶσι· καὶ ὁ θάνατος ἀδιακόπως πολλαπλασιαζόμενος περιέλαβεν ἀπάσας τῶν Ἑλλήνων τῆς βασιλευσύσης τὰς τάξεις, ἃ δὲ παροξυνθεὶς ὁσμανικὸς ὄχλος ὁσημέραι ἐρεθιζόμενος ὑπὸ τῆς κυβερνήσεως ἀντὶ νὰ ἀναχαιτισθῇ ὑπ' αὐτῆς, ἐξετράπη εἰς τὴν δεινοτέραν ἀκολασίαν, καὶ ἐν διαστήματι ἐβδομάδων πολλῶν τὰ στίφη αὐτοῦ καθοδηγούμενα ὑπὸ γενιτσάρων καὶ αὐλεμάδων, διέτρεχαν τὴν πόλιν καὶ τὰ περὶχωρα τοῦ Βοσπόρου ληστεύοντα καὶ σφάζοντα τοὺς βαγιάδες. Τὰ αὐτὰ δὲ ἀνοσιουργήματα ἐτελέσθησαν καὶ ἐν ταῖς ἐπαρχίαις. Ἐν Ἀδριανουπόλει ἀπηγχονίσθησαν ὁ πρῶν πατριάρχης Κύριλλος καὶ πολλοὶ τῶν προεστῶν· ἐν Θεσσαλονικίῃ, ὁ ἐπίσκοπος τοῦ μητροπολίτου (διότι ὁ μητροπολίτης αὐτὸς ἐθανατώθη ἐν Κωνσταντινουπόλει ὅπου διέτριβε) καὶ οἱ ἐπιστημότατοι τῶν κατοίκων· ἐν Λαρίσῃ ὁ μητροπολίτης καὶ ἄλλοι· ἐν Σμύρνῃ, ἐν Κυδωνίαις, ἐν Κῶ, ἐν Ρόδῳ, ἐν Κρήτῃ, ἐν Κύπρῳ, παντοῦ ὅπου δὲν ἴσχυεν ἡ ἐπαναστασις, οἱ Ἕλληνες καθυπεβλήθησαν εἰς μαρτύρια φοβερά. Δὲν θέλομεν ἀρνηθῇ ὅτι τὰ αὐτὰ διέπραττον οἱ

Ἕλληνες κατὰ τῶν Τούρκων ἐν ταῖς χώραις ὅσαι ἐπανέστησαν. Ἀλλ' ἡ διαφορὰ ἦτο ὅτι παρ' ἡμῖν κυβέρνησις δὲν ὑπῆρχε· λαὸς δὲ ἐπὶ τοσοῦτους αἰῶνας τοσοῦτον δυναστευθεὶς, ἀχαλίνωτος ὢν, ἔξεστράπη εἰς παντοίας ἐκδικήσεις κατὰ τοῦ ἐν χερσὶν ἔτι φέροντος τὰ ὅπλα δυάστου. Ἐν Τουρκίᾳ τάνάπαλιν, αὕτη ἡ κυβέρνησις, οὐ μόνον δὲν ἀνεχαίτισε τὴν ἀκολασίαν τοῦ ὄχλου, κατὰ ὑπὸ κῶν ἀόπλων, ἀλλ' ἀπεναντίας παρώτρυνεν αὐτήν. Τούτου ἕνεκα ἐκίνησεν ἐπὶ τέλους τὴν ἀγανάκτησιν ὄλου τοῦ κόσμου καὶ εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς τῆς Ῥωσίας.

Τῇ 4/16 ἰουνίου ὁ Στρόγονοφ ἔλαβεν ἐκ Πετροπόλεως διαταγὴν νὰ δηλώσῃ εἰς τὴν Υ. Πύλην, ὅτι ἐὰν δὲν παύσῃ πολεμοῦσα οὐχὶ μόνον τοὺς ἐπαναστάτας, ἀλλὰ αὐτὸ τὸ ἐλληνικὸν ἔθνος ἀθρόον, ἐὰν δὲν παύσῃ οὐχὶ φροντίζουσα περὶ τῆς ἰδίας ἀμύνης μόνον καὶ ἀσφαλείας, ἀλλὰ προσβάλλουσα αὐτὴν τοῦ Χριστοῦ τὴν πίστιν, ὁ αὐτοκράτωρ, μετὰ τὰς προηγηθείσας παραστάσεις, δὲν θέλει ἐπιχειρήσει πρὸς αὐτὴν νέας δηλώσεις, οὐδὲ δώσει νέας συμβουλὰς· ἀποφαίνεται δὲ ἀπὸ τοῦδε ὅτι ἡ Ὑψηλὴ Πύλη ἀποδίνει πολεμία παντὸς τοῦ χριστιανικοῦ κόσμου, ὅτι νομιμοποιεῖ τὴν τῶν Ἑλλήνων ἀμυναν καὶ ὅτι ἡ Ῥωσία θέλει εὐρεθῆ εἰς τὴν ἀναπόδραστον ἀνάγκην νὰ παράσχωρ αὐτοῖς οὐ μόνον ἀσυλον ἀλλὰ καὶ προστασίαν καὶ συνδρομὴν ἀπὸ κοινῆς μεθ' ἀπάσης τῆς χριστιανικῆς συνέλευσης. » Ἡ Ῥωσικὴ κυβέρνησις διεβίβασε τὰς ἀποφάσεις ταύτας εἰς τὰς συμμάχους αὐτῆς δυνάμεις· καὶ εἶνα γνωστὴ ἡ διακοινώσις ἣν ἐπὶ τούτῳ ἔγραψε τῇ 10|22 ἰουνίου εἰς τὸν παρὰ τῇ αὐστριακῇ αὐλῇ πρέσβυν τῆς κόμητα Γολόφκιν. Ἐν τῇ διακοινώσει ταύτῃ ἐλέγετο ῥητῶς· « Ἀφ' ἐνὸς ἡ ἐλληνικὴ ἐπανάστασις ἐκτείνεται καὶ διαδίδεται, ἐκ δὲ τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει σφαγῶν κορυφοῦται ἡ ἀπελπισία τῶν Ἑλλήνων· ἀφ' ἑτέρου ἡ τουρκικὴ κυβέρνησις δὲν ἐνδίδει πλέον εἰς τὴν θρησκόληψίαν τοῦ ὄχλου, ἀλλ' ἐπιμένει αὕτη ἐκτελοῦσα σχέδιον ἀμετάθετον· ἐπισωρεύει τὴν παραβίασιν τῶν συνθηκῶν αὐτῆς οὐ μόνον μετὰ τῆς Ῥωσίας, ἀλλὰ καὶ μετὰ τῶν κυριωτέρων δυνάμεων τῆς Εὐρώπης, καὶ θανασίμως προσβάλλει τὴν ἐλευθερίαν τῆς εὐρωπαϊκῆς θελασσοπολίτας καὶ ἐμπορίας... Τὰ πάντα δικαιοῦσιν ἡμᾶς νὰ φερόμεθα ὅτι ἡ Πύλη δὲν ἔχει οὔτε τὴν θέλησιν οὔτε τὴν

τρόπον νὰ μεταβάλλῃ τὸ καταστρεπτικὸν τοῦτο σύστημα. . . Ὁθεν ὁ αὐτοκράτωρ νομίζει χρέος αὐτοῦ νὰ περιέλθῃ εἰς ἐξηγήσεις ἀκαθίστηρας πρὸς τοὺς συμμάχους, ἵνα ἀποδείξῃ ὅτι ἡ ὁσμανικὴ κυβέρνησις δὲν εἶναι δυνατὸν πλέον νὰ συνυπάρξῃ μετὰ τῶν χριστιανικῶν κυβερνήσεων. . . Παρακάλεῖ δὲ τὰς δυνάμεις νὰ πληροφωρῶσιν αὐτὸν ἀπροκαλύπτως, τί σκοποῦσι καὶ τί εὐχονται καὶ πῶς νομίζουν ἐπιτηδειότερον νὰ ἀσφαλίσωσι τὴν εὐτυχίαν τῆς Ἀνατολῆς. . . Ὁ ῥωσικὸς στρατὸς εἶναι ἔτοιμος νὰ συντελέσῃ πρὸς ἐκπλήρωσιν τῶν ὅσα περὶ τούτου ἤθελον ἀποφασίσαι καὶ σύμμαχοι αὐταί.»

Ἐκ τῶν διακοινώσεων τούτων δηλοῦται ὅτι ἡ Ῥωσία ἐπενέβη ἐκ πρώτης ἀφετηρίας εἰς αὐτὸ τὸ ζήτημα τῆς ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως, συνδέσασα αὐτὴν μετὰ τοῦ ζητήματος τῆς σωτηρίας τῶν χριστιανῶν τῆς Ἀνατολῆς, τῆς παραβιάσεως τῶν συνθηκῶν καὶ τῆς κατὰ τῶν ναυτικῶν καὶ ἐμπορικῶν συμφερόντων τοῦ εὐρωπαϊκοῦ κόσμου προβολῆς· σὺν αὐτῷ ὅμως οὐδὲν ἠθέλησε νὰ πράξῃ μονομερῶς ἐπὶ τοῦ προκειμένου, ἀλλὰ ἐπεκαλέσατο τὴν ἐπὶ τούτῳ σύμπραξιν ὅλων τῶν εὐρωπαϊκῶν δυνάμεων. Εἶναι ἄξιον σημειώσεως ὅτι οὔτε ἐν τῇ πρὸς τὴν Ὑ. Πύλῃν διακοινώσει, οὔτε ἐν τῇ πρὸς τὸν κόμητα Γολόφκιν, ἡ λέξις πόλεμος δὲν ἀναφέρεται. Ἐν ἀμφοτέραις διὰ ποικίλων περιστροφῶν ὑποδεικνύεται οὗτος κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον σαφῶς ὡς ἐπικείμενος· ἐν τῇ τέλει μάλιστα τῆς πρώτης, ὁ Στρόγονοφ ἔλεγε ῥητῶς, ὅτι ἂν ἡ Ὑ. Πύλη δὲν μεταβάλλῃ τὸ σύστημα αὐτοῦ ὑπογεγραμμένος ἔλαβε διαταγὴν νὰ ἀναγγείλῃ ὅτι θέλει ἐγκαταλίπει ἀμέσως τὴν Κωνσταντινουπόλιν μεθ' ὅλων αὐτοῦ τῶν ὑπαλλήλων.» Ἀλλὰ ὁ ὅρος πόλεμος δὲν ἐξέρχεται ἔτι ἀπροκαλύπτως τῶν χειλέων τοῦ αὐτοκράτορος. Πρώτην δὲ φοράν μετεχειρίσθη αὐτὸν ἐν τῇ ἐπιστολῇ, ἣν ἔγραψε πρὸς τὸν τῆς Αὐστρίας αὐτοκράτορα ἀπὸ 29 ἰουνίου. Ἐν τῇ ἐπιστολῇ ταύτῃ ἔλεγεν. «Ἀλλ' ἐπειδὴ ὁ πόλεμος οὗτος ἤθελον ἀναγκαιῶς ἀποβλέπει, ὡς ἐκ τῶν ἀποτελεσμάτων αὐτοῦ, εἰς τὰ συμφέροντα τῶν ἄλλων τῆς Εὐρώπης κυριάρχων, νομίζω ἐμαυτὸν ὑπόχρεον νὰ συνεννοηθῶ ἐκ προοιμίου μετὰ τῶν συμμάχων μου περὶ τούτου. Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει δὲν ἤθελον εὐχαριστηθῆναι τὸν γνωστὸν, ἣν ἔχω τῶν προσωπικῶν τῆς Γ. Μ. αἰσθημάτων ὡς

πρὸς ἐμέ. Δὲν διστάζω ὅτι αὕτη εἶναι πεπεισμένη περὶ τῆς εὐ-
 λικρινείας τῶν ἐμῶν προαιρέσεων. Ἦθελον ὁμῶς ἐπιθυμήσει, ὥστε
 ἅπανται αἱ σύμμαχοι δυνάμεις νὰ συμμερισθῶσι τὴν πεποίτησιν
 ταύτην, καὶ τολμῶ νὰ ἐλπίζω ὅτι ἡ Γ. Α. καὶ Β. Μ. δὲν θέλει
 διατάσει νὰ ἐγγυηθῇ εἰς αὐτάς περὶ τῶν διαθέσεων μου, ἐὰν ἡ
 Πύλη ἤθελε μὲ ἀναγκάσει νὰ καταφύγω εἰς τὰ μέτρα τὰ ἐπι-
 βαλλόμενά μοι ὑπὸ τε τῶν συνθηκῶν καὶ τῆς θέσεως τῆς Ῥω-
 σίας, μέτρα ὅμως τὰ ὁποῖα, ἐπαναλαμβάνω, δὲν θέλουσι τείνει
 ποτὲ εἰς ἀποκλειστικὸν σκοπὸν, ἀλλὰ θέλουσιν ἐπιφυλάξει πάν-
 τοτε εἰς τὰς συμμάχους δυνάμεις τὸ δικαίωμα νὰ πράξωσιν ἐν
 τῇ Ἀνατολῇ πᾶν τὸ ὑπὸ τῶν ὁραίων τούτων χωρῶν ἐκ τῆς κοι-
 νῆς αὐτῶν συνέσεως προςδοκώμενον ἀγαθόν.»

Τρεῖς λοιπὸν μῆνες καὶ ἥμισυς εἶχον μόλις παρέλθει ἀφ' ἧς ἡμέ-
 ρας ὁ μὲν Καποδίστριας ἔγραψεν, ὁ δὲ αὐτοκράτωρ Ἀλέξανδρος
 ὑπέγραψε τὴν λεγομένην ἀποκλήρυν τῷ ἐλληνικοῦ κινήματος, ὡς
 ἐκ τῆς ὁποίας οἱ προϊστάμενοι τῆς αὐστριακῆς διπλωματίας ἐνό-
 μισαν ὅτι ἡσφαλίσθη τὸ καθεστὼς τῆς Εὐρώπης, καὶ νῦν ὁ αὐ-
 τὸς αὐτοκράτωρ Ἀλέξανδρος ἐδήλου ὅτι οἱ στρατοὶ αὐτοῦ εἶναι
 ἔταιμοι νὰ ἐμβάλωσιν εἰς τὴν Τουρκίαν πρὸς νέαν τῶν ἀνατολι-
 κῶν πραγμάτων ρύθμισιν καὶ ἐπεκαλεῖτο πρὸς τοῦτο τὴν σύμπρα-
 ξιν ὅλων τῶν εὐρωπαϊκῶν δυνάμεων. Αἱ δυνάμεις αὗται ἦτοι ἡ
 Αὐστρία, ἡ Ἀγγλία, ἡ Γαλλία καὶ ἡ Πρωσία δὲν εἶχον δώσει εἰς
 τοὺς ἐν Κωνσταντινουπόλει πρέσβεις αὐτῶν, καθάπερ ἐπεθύμει ἡ
 Ῥωσία, ὁδηγίας ἐντελῶς συμφώνους πρὸς τὰς ἐκ Πετροπόλεως
 εἰς τὸν Στρόγονοφ σταλείσας· περιωρίσθησαν εἰς τὸ νὰ προτρέ-
 ψωσι κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον ἐντόνως τὴν Ἰ. Πύλην νὰ μὴ
 ἐπιμείνῃ εἰς τὸ ὁλέθριον τοῦ διωγμοῦ καὶ τῶν σφαγῶν σύστημα,
 τὸ ὁποῖον ἦτο ἐπιτηδεδιότερον ν' ἀναρρίπισθῇ ἢ νὰ καταπαύσῃ τὴν
 ἐπανάστασιν, ἀλλὰ περαιτέρω δὲν προσέβησαν. Ἀπ' ἐναντίας ἡγώ-
 νισθησαν παντὶ σθένει νὰ συμβιβάσωσι καὶ συνδιαλλάξωσι τὸν
 Στρόγονοφ μετὰ τοῦ Ρεῖζ ἐφένδη. Ἐκ τῶν 4 δυνάμεων, αἱ δύο
 κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου ἐπισημότεραι καὶ ἰσχυρότεραι, ἡ Αὐστρία
 καὶ ἡ Ἀγγλία, δὲν ἐκινουῦντο ἐκ τῶν αὐτῶν ἀπκραλλάκτως ἀφορ-
 μῶν οὕτω πως πολιτευόμεναι. Ἡ μὲν Αὐστρία ἐπεθύμει πρὸ
 πάντων νὰ ἀποτρέψῃ πᾶν τὸ δυνάμενον νὰ ἐξερεθίσῃ μὲν τὰ φι-

λελεύθερα τῆς Εὐρώπης πνεύματα, νὰ διαταράξῃ δὲ τὴν ὑπὸ τῶν ἐν Βιέννῃ συνθηκῶν κυρωθεῖσαν τάξιν τῶν εὐρωπαϊκῶν πραγμάτων. Ἡ Ἀγγλία δὲν ἐφοβεῖτο τὰς περὶ τὰ πολιτεύματα μεταβολάς· ἀλλὰ δὲν ᾔθελε νὰ ἀνατραπῶσι τὰ κατὰ τὴν Ἀνατολὴν πράγματα, πεποιθὺς ὅτι ὡς ἐκ τῆς ἀνατροπῆς ταύτης ἡ Ῥωσία διὰ τε τὴν γεωγραφικὴν αὐτῆς θέσιν καὶ τὴν ταυτότητα τοῦ θρησκευτικοῦ δόγματος πρὸς τοὺς κατοίκους τῶν χωρῶν τούτων, ᾔθελε περιποιήσῃ ἐαυτῇ δυνάμεις ἐπικινδύνους εἰς τὰ γενικὰ εὐρωπαϊκὰ συμφέροντα. Ἐὰν μάλιστα πιστεύσωμεν τὴν ἐπὶ ταῖς πληροφορίαις τοῦ Στρόγονοφ γραφεῖσαν δευτέραν ἀπὸ $\frac{1}{2}$ ἐπιστολὴν τοῦ κόμητος Νεσελρώδου πρὸς τὸν κόμητὰ Γολόφκιν, ἐνῶ ὁ πρέσβυς τῆς Αὐστρίας κόμης Λύτζοβ δὲν ἐπαύσεν ὑποβάλλων τῇ Πύλῃ τὰς ζωηροτέρας κατὰ τῆς διαγωγῆς αὐτῆς παραστάσεις, ὁ πρέσβυς τῆς Ἀγγλίας λόρδος Στράγκφορδ ἐφαίνετο ἀπ' ἐναντίας ἐμφυλῶν τὴν Πύλῃν εἰς τὰς ἀκατανοήτους αὐτῆς διαθέσεις καὶ παρέχων αὐτῇ τὴν ἐλπίδα ὅτι ἡ ἄγρία ἐκείνη καὶ ἡμαρτημένη πολιτεία ἡδύνατο νὰ ἐπιτύχῃ τὴν ἐγκρισίν καὶ ἴσως τὴν συνδρομὴν τοῦ βρετανικοῦ ὑπουργείου. Ἄφ' ἑτέρου, ὅμως ὁ κόμης Λύτζοβ ἐθεθέλου τὸν προϋστάμενον αὐτοῦ τῇ $\frac{1}{10}$ αὐγούστου ὅτι ὁ λόρδος Στράγκφορδ, οὐδὲν ἤττον ἢ οἱ πρέσβεις τῆς Γαλλίας καὶ τῆς Ἡρωσίας ὑποκόμης Βιελλὰ καὶ βαρὼν Μίλιτιτς, δὲν ἡδυνήθησαν εἰμὴ νὰ συμβουλευέσῃσι τὸ ὁσμανικὸν ὑπουργεῖον νὰ δώσῃ ὧς τὰ εὐμενεῦς ἀκροάσεώς εἰς τὰς συμβουλὰς τὰς ὁποίας ἡ φιλία καὶ τὸ εὐλακρινὲς ὑπὲρ τῆς εὐημερίας τοῦ ὁσμανικοῦ κρέτους συμφέρον εἶχον ὑπαγορεύσει τῇ αὐτῇ τῆς Βιέννης. Καὶ ὑπάρχει τῶντι διακοίνωσις τοῦ λόρδου Στράγκφορδ ἀπὸ 25 ἰουλίου (6 αὐγούστου) πρὸς τὴν Ἐ. Πύλῃν συνιστώσα τὴν μετρισπάθειαν, τὴν μετὰ ξὺ ἀθώων καὶ ἐνόχων διάκρισιν καὶ τὸν συνδυασμὸν τῆς διατηρήσεως τῶν δικαίων τοῦ κυριάρχου μετὰ τῶν ἱερῶν καθηκόντων ὅσα ἐπιβάλλει ἡ φιλανθρωπία. Ἀλλ' οἰοιδήποτε καὶ ἂν ὑπῆρξαν οἱ ποικίλοι χρωματισμοὶ τῶν συμβουλῶν ὅσας ἔδωκαν αἱ δυτεκαὶ δυνάμεις, οἱ πρέσβεις αὐτῶν δὲν κατάρθωσαν νὰ προλάβωσι τὸ πρῶτον βῆμα πρὸς τὴν μετὰ ξὺ Ῥωσίας καὶ Γαυρίας ῥῆξιν· ὁ Στρόγονοφ ἀνεχώρησεν ἐκ Κωνσταντινουπόλεως τῇ 5 ἰουλίου. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι βραδύτερον ἐπέτυχεν ἡ ἐπὶ πολλὰ

ἔτη ἀναβολὴ τῆς ἐνάρξεως τῶν ἐχθροπραξιῶν· ἀλλ' εἶναι ἀναμφιβόλον ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ Ἀλέξανδρος ἔθετο ἔκτοτε τὴν ἀρχὴν τῆς κοινῆς εὐρωπαϊκῆς ἐπεμβάσεως, ἀρχὴν ἥτις ἔμελλε προϊόντος τοῦ χρόνου νὰ καρποφορήσῃ παρὰσύρουσα καὶ αὐτὴν τὴν Ἀγγλίαν, οὐδὲ ἡδύνατο νὰ μὴ ἐπικρατήσῃ, ἥρκει νὰ λάβῃ τὸν πρὸς τοῦτο ἀπαιτούμενον καιρόν. Τὸ κίνημα τοῦ Ὑψηλάντου ἔσβυσεν ὡς φλόξ ἀχύρου· ἡ ἐπανάστασις ὅμως τῶν κυρίως ἑλληνικῶν χωρῶν ἔμελλε νὰ διαρκέσῃ ἔτη ἑπτὰ, καὶ οὐ μόνον τὴν δυτικὴν Εὐρώπην νὰ καταναγκάσῃ εἰς τὸ νὰ ἀποδεχθῇ τὴν ὑπὸ τῆς Ῥωσίας ἀνέκαθεν προταθεῖσαν προστασίαν, ἀλλὰ καὶ τὴν Ῥωσίαν νὰ ὑποχρεώσῃ ν' ἀποδεχθῇ τὴν ἀρχὴν τῆς πλήρους ἡμῶν ἀνεξαρτησίας ἥτις δὲν περιελαμβάνετο βεβαίως ἐν ταῖς προαιρέσεσιν αὐτῆς τῷ 1821 καὶ κατόπιν μέχρι τοῦ 1829.

Περὶ τοῦ ζητήματος ποῦ, κατὰ ποίαν ἀκριβῶς ἡμέραν, καὶ διὰ τίνων ἐξεργάγῃ κατὰ πρῶτον ἢ ἐν Ἑλλάδι ἐπανάστασις, ἐγράφησαν πολλὰ ὑπὸ τοπικῶν φιλοτιμιῶν. Τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι, ὅταν τὰ πράγματα δὲν ἦναι ἐπιτήδεια πρὸς τοιαύτην τινὰ ἐπιχείρησιν, καὶ περὶ τούτου ἐλάβομεν πείραν πικράν κατὰ τὰ τελευταῖα 30 ἔτη, αἱ ἐπανάστασις ἀρχίζουσιν ἀλλὰ ἀποτυγχάνουσιν, ἐνῷ ὅταν ἦναι προῖον ὥριμον περιστάσεων προσφύρων, οὐ μόνον ἀρχίζουσιν ἀλλὰ καὶ εὐδοοῦνται. Οὐδεμία δὲ ἴσως ἄλλη ἐπανάστασις ἡξιώθη νὰ ἐκραγῇ ἐν μέσῳ τεσσούτων εὐμενῶν αὐτῇ περιπτειῶν ὅσον ἢ ἐν ἔτει 1821 ἀρξαμένη. Δὲν λέγομέν τι περὶ τῶν πόθων τοῦ ἔθνους· ὁ πρὸς τὴν ἀνεξαρτησίαν ἔρως εἶχεν ἀποθῆ ζωηρότατος πρὸ μιᾶς περίπου ἑκατονταετηρίδος καὶ πεποιθήμεν ὅτι δὲν θέλει ἐκλείψῃ ἐν ὅσῳ ὑπάρχει ἔθνος ἑλληνικὸν ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ. Ἀλλὰ οἱ πόθοι μόνον δὲν ἀρκοῦσι. Πρὸ ἐτῶν πολλῶν εἶχον οὗτοι καθυποβληθῇ μὲν εἰς πειθαρχίαν τινὰ καὶ ἡγεμονίαν, ἀναρρίπισθῇ δὲ κατ' ἀρχὰς ὑπὸ τῆς ἐλπίδος ἐξωτερικῆς ἐπικουρίας καὶ ἔπειτα ὑπὸ τῆς πεποιθήσεως ἦν περὶ τούτου παρήγαγεν ἡ προθυμία μεθ' ἧς ἀνέλαβε τὴν ἀρχηγίαν τοῦ ἐπιχειρήματος ὁ Ἀλέξανδρος Ὑψηλάντης. Ἀπόστολοι ἀξιοῦντες ὅτι διηλοῦσιν ἐν ὀνόματι μεγάλης δυνάμεως περιέτρεχον τὴν Ἑλλάδα καὶ ἐξῆπτον τὰ πνεύματα ἀπ' ἄκρου αὐτῆς μέχρις ἄκρου. Ἐν

Πελοποννήσῳ ἰδίως ἐπῆλθε περὶ τὰ τέλη τοῦ 1820 πεμφθεὶς ὑπὸ τοῦ Ὑψηλάντου ὁ ἀρχιμανδρίτης Δίκαιος, ὁ κοινότερον καλούμενος Παπαφλέσας, ἀνὴρ ἔχων ὅλα τὰ ἐλαττώματα καὶ ὅλα τὰ προτερήματα τοῦ κρατίστου συνωμότου, τὸ πλανᾶσθαι καὶ πλανᾶν, τὸ τολμᾶν καὶ θνήσκειν. Κομιστὴς γενόμενος ἱκανῆς πυρίτιδος καὶ ἄλλων πολεμεφοδίων, πλειόνων δὲ ὑποσχέσεων μᾶλλον ἢ ἥττον ἀσφαλῶν καὶ ἀνυπολογίστου ἐπαναστατικοῦ ἡλεκτρισμοῦ, ἀνῆρπασε τὰ πλήθη πρὸ πάντων διὰ τῆς βεβαιώσεως ὅτι ῥωσικὸς στρατὸς ἐπέρχεται πρὸς ἀπελευθέρωσιν τῆς Ἑλλάδος· δὲν ἐδίστασε δὲ νὰ ἐπαναλάβῃ τὰ αὐτὰ καὶ εἰς αὐτοὺς τοὺς πρακρίτους τῆς δυτικῆς Πελοποννήσου, τὸν Ζαΐμην, τὸν Λόντον, τὸν μητροπολίτην Γερμανὸν, ὅτε οὗτοι ἐν ἀρχῇ φεβρουαρίου 1821 συνελθόντες ἐν τῇ μονῇ τοῦ ἀγίου Γεωργίου περὶ τὸ Αἰγίον, ἐζήτησαν παρ' αὐτοῦ πληροφορίας περὶ τῆς φημιζομένης ῥωσικῆς συνδρομῆς. Καὶ αὐτοὶ μὲν ἐταλαντεύοντο ἐπὶ ἄλλ' ὁ Φλέσας καταπείσας τὸν Ν. Σολιώτην νὰ τολμήσῃ τὰς πρώτας ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ τῶν Καλαβρύτων ἐχθροπραξίας, περήγαγε τὸν Ἀσημάκην Ζαΐμην καὶ κατόπιν ὅλους τοὺς λοιποὺς εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ παρακολουθήσωσι τὸ ρεῦμα. Ἡ ἐπαγγελία τῆς ῥωσικῆς ἐπικουρίας ὑπῆρξεν ἀπανταχοῦ σχεδὸν ἐν τῶν κυριωτάτων τοῦ κινήματος ἐλατηρίων. Οἱ συνετώτεροι ἔπαυσαν πρῶτως νὰ πιστεύωσιν εἰς αὐτήν, ἀλλ' οὐδὲν ἥττον μετεχειρίζοντο τὸ θρύλημα ἵνα παρορμήσωσι τοὺς πολλούς. Ὅταν ὀλίγας κατόπιν ἡμέρας, ἐν ἀρχῇ ἀπριλίου, ὁ Πανουρίζης συγκαλέσας τοὺς προεστοὺς τῆς Ἀμφίσσης κατέπεισεν αὐτοὺς νὰ κηρύξωσι τὴν ἐπανάστασιν, ἐφρόντισε νὰ παρασκευάσῃ ἄνθρωπον, ὅστις ἐλθὼν δρομαῖος ἐκ Γαλαξειδίου ἀνήγγειλεν ὅτι ἐφθασαν αὐτόθι ῥωσικά πλοῖα. Καὶ ὅταν ὁ νεώτερος τοῦ Ἀλεξάνδρου Ὑψηλάντου ἀδελφὸς Δημήτριος, σταλεὶς ὑπ' αὐτοῦ ἵνα τὸν ἐκπροσωπήσῃ ἐν Ἑλλάδι, ἀπέβη εἰς Ἄστρος κατὰ μῆνα ἰούνιον, ἐξήχθη δ' ἐκ τοῦ πλοίου κιβώτιον βαρὺ, ἀμέσως διεδόθη ἡ φήμη ὅτι εἶναι πλῆρες ῥωσικῶν χρημάτων. Μετ' οὐ πολὺ δὲ, ἐπὶ τῶν διενέξεων τοῦ Ὑψηλάντου πρὸς τοὺς προεστοὺς, εἰς τῶν περὶ αὐτὸν, ὁ Καντιώτης, ἀνέκραξεν· «ἢ ὑπογράφετε εὐθὺς τὸν ὀργανισμόν τοῦ πρίγκηπος, ἢ μετ' ὀλίγον ἔρχονται 12,000 Ῥῶσοι, καὶ τότε

βλέπετε ποία τύχη σᾶς περιμένει.» Εἰς δ' ὁ Ἀσπημάκης Ζαΐμης ἀπήντησεν· «εἴθε νὰ ἔλθωσιν οἱ ῥῶσοι καὶ ἄς σκοτώσουν πρῶτον ἐμένα· φθάνει νὰ σωθῇ ἡ πατρίς.» Ἡ πλάνη λοιπὸν καὶ ἡ εὐχὴ κατήντησεν ἐνδημικῇ. Εἰς μάτην ἀπὸ τῆς ³1, μαρτίου δ' Στρόγονοφ διεβίβασεν εἰς ἅπαντα τὰ προΐνεῖα τῆς Ῥωσίας ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἐγκύκλιον διαλαμβάνουσιν ὅτι ἡ δύναμις αὕτη εἶναι παντελῶς ἀμέτοχος τῶν γινομένων. Εἰς μάτην αὐτὸς ὁ αὐτοκράτωρ Ἀλέξανδρος μετὰ τινος ἡμέρας ἀπεδοκίμαζε τὸν Ἀλέξανδρον Ὑψηλάντην, ὁ δὲ Στρόγονοφ διεκδίδου τοῦτο τῇ 4]16 ἀπριλίου διὰ νέας ἐγκυκλίου πρὸς τοὺς κατὰ τὴν Ἀνατολὴν προξένους τῆς Ῥωσίας. Εἰς μάτην τελευταῖον τὸ ἐπιχείρημα τοῦ Ὑψηλάντου ἀπετύγχανεν ἐν ταῖς ἡγεμονίαις. Τὸ τέχνασμα τῆς Φιλίππης Ἐταιρείας εἶχε ῥῖψαι βαθεῖας εἰς τὰ σπλάγχνα τοῦ λαοῦ ῥίζας, αἱ δὲ προκαταλήψεις τῶν πολλῶν εὐχερέστερον φύονται ἢ ἐκρίζυνται. Αἱ διαψεύσεις ἐκείναι, ὅσον ἐπίσημοι καὶ ἂν ᾖσαν, ἐδράζοντο νὰ φθάσωσιν ἢ ἐφθάνον παραμειμορφούμεναι μέχρι τῶν τελευταίων τοῦ πλῆθους στρωμάτων, τὸ ὅποσον ἐξηκολούθησεν ἐπὶ ἰκανὸν χρόνον πιστεῦον εἰς τὸ μορμολύκειον αὐτοῦ, διότι εἶχεν ἀνάγκην νὰ πιστευθῇ εἰς αὐτό· καὶ ὅτε ἐπὶ τέλους ἐδάησε νὰ διασκοῖξῃ τοὺς ὀφθαλμοὺς, ἡ ἐπανάστασις εἶχε τοσοῦτον γενικευθῇ καὶ εὐδοκίμησῃ, ὥστε ἡ παλινοῦς κατέστη περιττὴ καὶ ἀδύνατος. Τὸ δὲ οὐδὲν ἦττον παράδοξον, ἡ περὶ τῆς ἐξωτερικῆς βοηθείας ἐκείνη πλάνη κατήντησε νὰ πιστευθῇ καὶ ὑπὸ αὐτῶν τῶν ἐν Ἑλλάδι Ὀσμανιδῶν. Βραδύτερον ἐτι τῆς ἐποχῆς τῶν προεχθεθέντων γεγονότων, κατὰ μῆνα Σεπτέμβριον, συνελθόντων εἰς συνέγευσιν τῶν ἀρχηγῶν τοῦ ἐν Τριπόλει πολιορκουμένου πλῆθους μετὰ τῶν ἡμετέρων, ἵνα διαπραγματευθῶσι τὰ περὶ τῆς παραδόσεως τῆς πρωτεύουσας τῆς Πελοποννήσου, ὁ Ἀναγνωστάπουλος εἶπεν εἰς τοὺς Τούρκους ὅτι Εὐρώπῃ καὶ Ῥωσία εἶχον βοηθήσει τοὺς Ἑλληνας κρυφίως ἕως τότε, ἀλλὰ νῦν ἀπεφάσισαν ἐν Βιέννῃ οἱ βασιλεῖς νὰ πράξωσι τοῦτο ἀναφανδόν. Οἱ Τούρκοι κατεπταθήσαν ἐκ τούτου, ὁ δὲ ἁγᾶς αὐτῶν ἀπήντησεν· «οἱ βασιλεῖς ἐπραξαν ἔδικον ἂν ἀπεφάσισαν τιοῦτό τι· ἐπρεπε πρῶτον νὰ μᾶς ἐρωτήσωσιν.»

Ἄλλ' ἡ ἐπανάστασις ἐγενικεύθη καὶ νῦδοκίμησε δι' ἄλλους

προέτι και πρακτικωτέρους λόγους. Ο ἐμφύλιος μεταξύ Μαχμούτη και Ἀλῆ πασᾶ ἀγὼν προεκάλεσε τὴν ἀπὸ τοῦ Ἰαννουαρίου μηνὸς ἀναχώρησιν εἰς τὸ πεδῖον ἐκεῖνο τῆς μάχης τοῦ Χουρσίτ πασᾶ, ἡ δὲ Πελοπόννησος ἀπαλλαγείσα τοῦ βέκτου τούτου και ἐμπείρου πολεμίου, ἡδυνήθη εὐχερέστερον νὰ ἐπιληφθῇ τοῦ ἔργου. Πλὴν τούτου ἡ στάσις τοῦ Ἀλῆ ἀπησχόλησε δι' ὅλου τοῦ ἔτους 1821 τὰς πλείους τῶν τουρκικῶν δυνάμεων τῆς Ρούμελης οἱ Σουλιῶται ἡδυνήθησαν νὰ ἀνακτήσωσι τὴν πατρίδα αὐτῶν ἡ Ἀνατολικὴ Ἑλλάς δὲν ἐβράδυνε νὰ παρακολουθήσῃ τὸ παράδειγμα τῆς Πελοποννήσου· ἐὰν δὲ ἡδυτικῇ ἐδίστασε παραδόξως ἐπὶ τινὰ χρόνον, περὶ τὰ μέσα ὅμως τοῦ ἔτους, ὅτε οἱ Σουλιῶται ἤρχισαν παρενοχλοῦντες τὸ στρατόπεδον τοῦ Χουρσίτη, ἐκινήθησαν πᾶσαι αἱ πρὸς μεσημβρίαν αὐτῶν μέχρι Μεσολογγίου χῶραι. Παρεκτός δὲ τοῦ ἐμφυλίου τούτου ὁσμανικοῦ ἀγῶνος, ἐπιτηδειότατον ἀπέβη πρὸς τὴν ἐν Ἑλλάδι ἐκρηξιν τῆς ἐπαναστάσεως καὶ τὰς πρώτας αὐτῆς ἐπιτυχίας, καθὰ προείπομεν, τὸ ἐπιχείρημα τοῦ Ὑψηλάντου· διότι καὶ περ ἀπέτυχεν, προκαλέσεν ὅμως τὰς ἐπικινδύνους τῆς Ῥωσίας παραστάσεις, ἡνάγκασε τὴν ὁσμανικὴν κυβέρνησιν νὰ ἐνσχύσῃ μὲν τὰς περὶ τὸν Ἰστρον φρουράς, τὰς ἀπειλουμένας ὑπὸ τῶν στρατευμάτων τὰ ὁποῖα ἐσωρεῦόντο ἐν Βεσσαρβία, νὰ ἐξακολουθήσῃ δὲ ἐπὶ πολλὰ ἔτη κατέχουσα τὰς ἡγεμονίας. Ἀλλὰ καὶ ἄλλοι συνέπεσον ἀντιπερισπασμοί. Ὁ πασᾶς τῆς Πτολεμαίδος εἶχεν ἐπαναστατήσει· οἱ Δρούσοι ἐκινουῦντο· οἱ Βαχαβῆται ἠπειλουν αὐθις τὰς ἱερὰς πόλεις Μέκκαν καὶ Μεδίνην· ὁ δὲ σουλτάνος ἠναγκάσθη νὰ κηρύξῃ τὸν πόλεμον εἰς τὸν σάχην τῆς Περσίας, ἐμβάλλοντα ἀδιακώπως εἰς τὰς ἀνατολικὰς ἐπαρχίας τοῦ κράτους.

Ἀπορον λοιπὸν δὲν εἶναι ὅτι ἡ ἐπανάστασις, ὑπὸ πολλῶν καὶ ποικίλων περιστάσεων ῥιπιζομένη, ἐξερράγη καὶ ἄπορον ἤθελεν εἶναι μᾶλλον ἐὰν δὲν ἤρχιζεν ἐν καιρῷ τοσοῦτον εὐθέτῳ, ἀφοῦ πρὸ αἰώνων οὐδὲν ἄλλο ἐπαζήτει εἰμὴ εὐθετον καιρόν. Τὸ δὲ θαύμαστον μόνον εἶναι πῶς ἡδυνήθη νὰ ἀνθέξῃ καὶ διεξαχθῇ. Τὸ ὁσμανικὸν κράτος ὁσοῖδήποτε καὶ ἂν ὑπῆρξαν οἱ περιστοιχισαντες αὐτὸ κίνδυνοι, ἦτο μέγα, μάλιστα παραβαλλόμενον πρὸς τὴν μικρὰν γωνίαν τῆς γῆς ἥτις ἐπανεστή· εἶχε κυβέρνησιν, ἦτις, ὅσον πληρμελὴς καὶ ἂν λογισθῇ, ἦτο πάντοτε προτιμότερα τῆς ἐλλείψεως

πάσης κυβερνήσεως, ἡ δ' ἐπανάστασις ἤρχασεν οὐ μόνον ἀλλὰ καὶ διεξήχθη ἀνευ τῆς ἐν πολέμῳ τοσοῦτον ἀπαραιτήτου συμπακνώσεως ἐκείνης καὶ χειραγωγίας τῶν ἐθνικῶν δυνάμεων. Πλὴν τοῦτου ὁ ἀντίπαλος αὐτῆς εἶχεν ὀργανισμὸν τινα στρατιωτικόν, οἰκονομικόν, διοικητικόν, ὅστις ὅσον καὶ ἀν' ὑπαθετῇ χαλαίνων, παρεῖχεν αὐτῷ ἰσχύν, ἥς ὅλως ἐστερεῖτο καὶ ἐστερήθη τὸ ἐλληνικὸν ἔθνος καθ' ὅλον τὸν ἀγῶνα. Τελευταῖον τὸ ὁσμανικὸν κράτος εἶχε συμμάχους πεπεισμένους ὅτι ἡ ὑπαρξίς αὐτοῦ, καὶ ἡ ἀκεραιὰ μάλιστα ὑπαρξίς, ἦτο ἀπαραίτητος εἰς τὰ συμφέροντα τῆς Εὐρώπης. Οἱ σύμμαχοι οὗτοι ἀναφανδὸν μὲν εἰς ἐπικουρίαν αὐτοῦ δὲν ἦλθον, ἀλλ' εἶχον μυρίους τρόπους νὰ τὸ βοηθήσωσι, τοὺς ὁποίους δὲν ἐδίστασαν νὰ μεταχειρισθῶσιν οὐ μικρά μὲν παρεμβολόντες ἡμῖν κατ' ἀρχάς κωλύματα, ἀναχαιτίζαντες δὲ ἐπὶ ἔτη πολλὰ τὰς πολεμικὰς τῆς Ρωσίας ὁρμὰς, ἐνῶ ἡ ἐπανάστασις προεκάλεσε μὲν εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς τὰς συμπαθείας τῶν λαῶν τῆς δυτικῆς Εὐρώπης καὶ τὰς ἐπαικεῖς διαθέσεις τινῶν τούλχι-στον κυβερνήσεων, ἀλλὰ συμμάχους δὲν πύτύχισε νὰ εὕρῃ εἰμὴ μετὰ ἔτη πολλὰ, ἐν τῷ μεταξύ δὲ ἡδύνατο πολλάκις νὰ καταβληθῇ, ἐὰν δὲν περιεῖχεν ἐν ἑαυτῇ ἀκαταδάμαστον τινα δύναμιν. Ἀφ' ἐτέρου ὅμως ὀφείλομεν νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι μέχρι τοῦ 1825, ἤτοι μέχρι τῆς ἐποχῆς καθ' ἣν ἐπῆλθεν ἐπὶ τὴν Πελοπόννησον ἡ τακτικὴ τῆς Αἰγύπτου στρατιά, ἡ δυσκανολογία τῶν πολεμικῶν πόρων δὲν ὑπῆρξε κατὰ ξηρὰν τοσοῦτον μεγάλη ὅσα ἐκ πρώτης ὀψεως φαίνεται. Ἡ Θουρκία οἷα ἀπέβη μετὰ τὰς μεταρρυθμίσεις ὅσας ἐπεχείρησεν ὁ σουλτάν Μαχμούτης ἀπὸ τοῦ 1826, καὶ μάλιστα μετὰ τὴν μεταρρύθμισιν τῶν στρατιωτικῶν αὐτῆς δυνάμεων, οὐδεμίαν δύναται νὰ δώσῃ ἡμῖν ἔννοιαν τοῦ τί ἦτο τῷ 1821. Ἡ παραλυσία αὐτῆς εἶχε τότε κορυφωθῇ. Οἱ ἐπίσημοι τοῦ ὁσμανικοῦ στρατοῦ ἀριθμοὶ ἀναβιβάζον μὲν αὐτὸν εἰς 180,000 ἰππέων, 220,000 πεζῶν καὶ 15,000 πυροβολιστῶν. Κατεῖχε δὲ ἡ Πύλη ἐν ταῖς κυρίως ἐλληνικαῖς χώραις φρουρία πολλὰ τὰ ὅποια, ὅσον εὐάλωτα καὶ ἀν' ἡδύναντο νὰ λογισθῶσιν ὑπὸ τακτικοῦ στρατοῦ, ἦσαν ἱκανὰ νὰ ἀντιτάξωσιν εἰς στίφη πολεμικὰ προχειρῶς συντεταγμένα, ἀπροσμάχητον ἀντίστασιν τὴν Χαλκίδα, τὴν Κάρυστον, τὴν Ἀχρόπολιν τῶν Ἀθηνῶν, τὸν Ἀ-

κροκόρεθον, τὸ Ναύπλιον, τὴν Μονεμβασίαν, τὴν Πύλον, τὴν Μεθώνην, τὴν Κορώνην, τὴν ἀκρόπολιν τῶν Πατρῶν, τὴν Τρίπολιν, ἄλλας τινὰς ὀχυράς θέσεις καὶ τὰ ἐν Κρήτῃ φρούρια. Ἀλλὰ, ἵνα ἀρχίσωμεν ἀπὸ τοῦ κινήτου στρατοῦ, καθ' ὅλα τὰ 50 πρὸ τοῦ 1824 ἔτη ἡ Πύλη οὐδέποτε ἠδυνήθη πράγματι ν' ἀντιπαρτάξῃ κατὰ τῶν πολεμίων αὐτῆς πλειότερους τῶν δεκακινηρίων ἀνδρῶν. Ἀναλογιζόμενοι δὲ ὅτι ὤφειλε νὰ φυλάττῃ τὸν Ἰστρον, νὰ ὑποχρεώσῃ τὴν Περσίαν εἰς εἰρήνην, νὰ συμπληρώσῃ τὴν καταστροφὴν τοῦ Ἀλῆ καὶ νὰ συντηρῇ κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον τὴν δημοσίαν ἐν τῷ κράτει τάξιν, θέλομεν ἐννοήσῃ πῶς οὐ μόνον τῷ 1824 οὐδεμίαν ἠδυνήθη νὰ ἐκπέμψῃ κατὰ τῆς ἐπαναστάσεως ἀξιόλογον στρατιάν, ἀλλὰ καὶ βραδύτερον, ἀφοῦ ἐξέλιπον πολλοὶ τῶν προεκτεθέντων ἀντιπερισπασμῶν, ἡ Γ. Πύλη δὲν ἀπέστειλε καθ' ἡμῶν ποτὲ ἄνδρας πλείονας τοῦ τριτημορίου τῆς προσημειωθείσης πραγματικῆς αὐτῆς δυνάμεως. Καὶ τῶντι ἡ μεγίστη τῶν ἐκστρατειῶν ὅσας ἐπεχείρησεν, ἡ τοῦ Δράμαλη, μόλις συνεποσοῦτο εἰς 30,000 ἀνδρῶν. Τὰ μετὰ τὴν καταστροφὴν τοῦ Δράμαλη ἐμβαλόντα εἰς τὴν Ἀνατολικὴν καὶ τὴν Αὐτικὴν Ἑλλάδα ὑπὸ τὸν Μεχμέτ πασᾶν καὶ τὸν Ὁμερ Βριώνην στίφη, δὲν περιελάμβανον πλείονας τῶν εἰκοσακισχιλίων ἀνδρῶν. Τοσοῦτος δὲ περίπου ἦτο ἡ μικρὸν πλειότερος καὶ ὁ ἐν ἔτει 1828 ὑπὸ τὸν Μουσταῆν τῆς Σκόδρας ἀφ' ἐνὸς καὶ τοῦ Ἰουσούφ Περκόφτζαλη ἀφ' ἐτέρου ἐλάσας στρατός. Τῷ δὲ 1824 ὁ Δερβίς πασᾶς ἤγαγε πολὺ ὀλιγωτέρους, τὸ ἥμισυ σχεδόν. Εἰς τοὺς ἀριθμοὺς τούτους δὲν θέλομεν ἀντιπαραθέσει τοὺς 51,000 ἀνδρας ὅσους κατὰ ἔτη πρὸ τοῦ 1824 ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις, κατὰ τὴν ἐκθεσιν τῆς ἐπιτροπῆς τῆς ἐν Ἀστρεὶ Β' ἐθνικῆς συνελεύσεως· ἀλλὰ καὶ οἱ ἡμέτεροι τούτων ἤθελον ἀρκέσει, τόσοῦ μᾶλλον ὅσῳ ἐν αὐτοῖς περιελαμβάνοντο οὐκ ὀλίγοι κράτιστοι ἄρματοι καὶ κλέφται, οἱ δὲ ἀντίπαλοι ἦσαν κατ' ἐκείνου τοῦ χρόνου ἄτακτοι ὅπως καὶ οἱ ἡμέτεροι, εἶχον τὸν αὐτὸν ὅπλισμόν, τὸν αὐτὸν τοῦ πολεμεῖν τρόπον, καὶ πολλάκις προηγουμένως μετρηθέντες πρὸς τοὺς ὀρεσιβίους μαχητὰς ἰδίως τῆς Ρούμελης, καθάπερ ἐν τοῖς προτέραις ἱστορήσαμεν, εἶχον οὐχὶ ἅπαξ τρέψῃ τὰ νῶτα πρὸς αὐτούς.

Ἐν προκειμένῳ νὰ ἐλαττώσωμεν εἰς ὑπερβολὴν τὰς πολλὰς καὶ

δυναίς δυσχερείας πρὸς ἃς ἐμελλον νὰ ἀντιπαλαίωσιν οἱ πατέρες ἡμῶν. Ἀλλ' ἀνάγκη νὰ μὴ ἐμπίπτωμεν εἰς τὴν ἀντιθετον ὑπερβολὴν, ἐὰν θέλωμεν τελευταῖον νὰ μάθωμεν τί ἀληθῶς καὶ ὑπὸ τίνος ἔθρους διεπράχθη ἐν τῇ ἐπαναστάσει, ἵνα διδαχθῶμεν οὕτω τε καὶ ὑπὸ τίνος ἔθρους δύναται νὰ κατορθωθῇ ἐν τῇ μέλλοντι. Ἐὰν δὲν ἐπλανώμεθα ὑπὸ τῆς φιλαυτίας ἡμῶν καὶ τῆς πρὸς τὸν οἰδαίνοντα λόγον ῥοπῆς, ἐὰν ἐσπυδάζωμεν ἀκριβέστερον τὴν πάλαιον ἱστορίαν, δὲν ἠθέλωμεν παρασυρθῇ εἰς τοσοῦτον ὀλέθρια ἀμαρτήματα καὶ ἀφύετα ἐπιχειρήματα κατὰ τὰ τελευταῖα τριάκοντα ἔτη. Τῷ 1821 οἱ Τούρκοι εἶχον ἱππικὸν πολυάριθμον καὶ πυροβολικὸν οὐ μικρὸν, ἐνῶ ἡμεῖς ἐφ' ἱκανῶν μὲν χρόνῳ ἑσπερούμεθα πυροβόλων, μέχρι τέλους δὲ ἐλάχιστον ἐκτησάμεθα ἱππικόν. Ἀλλὰ τὸ πυροβολικὸν τῶν πολέμων ἦτο μέτριον, καὶ τῇ ἀληθείᾳ οὐχὶ πολὺ ἀνώτερον τοῦ κατὰ μικρὸν οὕτως ἢ ἄλλως παρ' ἡμῖν ἀπαρτισθέντος. Τὸ δὲ ὄντως ἀξιόλογον αὐτῶν ἱππικὸν ὀλίγον τοὺς ἐχρησμέυσαν ὡς ἐκ τῆς φύσεως τῆς χώρας καὶ τοῦ τρόπου καθ' ὃν ἐπολέμουν οἱ ἡμέτεροί· συνετέλεσε δὲ ἀπεναντίας πολλάκις εἰς τὸ ν' αὐξήσῃ τὴν ἀμηχανίαν αὐτῶν, ὥς ἐκ τῆς δυσκολίας τῆς συντηρήσεώς του, ὅπως συνέβη ἐπὶ Δράμαλῃ. Τὰ φρούρια βεβαίως ἦσαν κώλυμα μέγα· αὐτὰ προσαρὰς ὅπως ἰκανῶς εἶχον, οὔτε ἐφόδια πολέμου, οὔτε τροφάς, αὕτη δὲ μάλιστα ἡ τελευταία ἔλλειψις ἀπέβη κρίσιμος ὡς πρὸς τὰ πλεῖστα ἐξ αὐτῶν, διότι οἱ Ὀσμανίδαι τῆς ὑπαίθρου χώρας καταφυγόντες ἐκ πρώτης ἀφετηρίας ἐντὸς τῶν τειχῶν ἐκείνων, κατέστησαν τὴν διατήρησιν πολλῶν ἐξ αὐτῶν ἀδύνατον. Ἡ Μονεμβασία, τὸ Ναυαρίνον, ἡ Τρίπολις, ὁ Ἀχροκόρινθος, ἡ ἀκρόπολις τῶν Ἀθηνῶν, παρεδόθησαν δι' ἐνδείαν τροφίμων. Τὰ παράλια φρούρια, καὶ τοιαῦτα ἦσαν τὰ πλεῖστα, ἠδύναντο νὰ τροφοδοτηθῶσιν ἀπὸ θαλάσσης, ἡ δὲ ναυτικὴ δύναμις, ἣν ἡ Γ. Πύλη ἠδυνήθη νὰ μεταχειρισθῇ εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς κατὰ τῆς ἐπαναστάσεως, ὑπῆρξεν ἀσυγκρίτως μείζων τῆς πεζικῆς. Ἐν ἔτει 1821 ὑπῆρχον ἐν τοῖς ναυστάθμοις τῆς Κωνσταντινουπόλεως 4 τρίκροτα, 13 δίκροτα τῶν 74, 7 φρεγάδες, 5 δρόμωνες καὶ τινες πάρωνες (βρίκια). Καὶ πλὴν τούτων ἡ Ὑψηλὴ Πύλη εἶχεν εἰς τὴν διάθεσιν αὐτῆς τὰς ναυτικὰς μοίρας τῆς Ἀλγερίας, τῆς Τύνιδος, τῆς Τριπόλεως καὶ τοῦ Μεχ-

μέτ' Ἀλῇ πασᾷ τῆς Αἰγύπτου. Εἰς τὴν ὄντως καλοσσαιάν ταύτην δύναμιν οἱ ἡμέτεροι δὲν εἶχον ὡς ἀντιτάξωσιν εἰμὴ 120 ἕως 150 πάρωνας, ἤτοι τὰ ἐμπορικὰ μὲν ἀλλ' ἐπὶ πολέμῳ κατηρησμένα σκάφη τῆς Ὑδρας, τῶν Σπεταῶν καὶ τῶν Φαρῶν, τὰ ὁποῖα διὰ παικάλων εὐτυχῶν περιστάσεων τῶν προηγηθέντων 25 ἐνιαυτῶν, ὥς ἐστι ὑπὸ τῆς Προνοίας αὐτῆς παρεσκευάσθησαν πρὸς τὸν προκείμενον ἀγῶνα· ἀλλὰ τὰ σκάφη ταῦτα, παλλάκις κατὰ τῶν πειρατῶν τῆς Ἀλγερίας ἀντιπαλαίσαντα, οὔτε εἶχον ποτὲ πολεμήσει οὔτε ἦτο δυνατόν νὰ πολεμήσωσιν ἐκ τοῦ συστάδην κατὰ τρικρότων καὶ δικρότων ὥστε κατὰ θάλασσαν ἢ δυσαναλογία ὑπῆρξεν ἀληθῶς φοβερά. Ναί μὲν, ὡς καὶ ἄλλοτε εἵπομεν, οἱ ὁσμаниκοὶ στόλοι προσελάμβανον τὴν κυριωτάτην αὐτῶν ἄξian ἐκ τῶν ἐν αὐτοῖς ὑπηρετούντων Ἑλλήνων ναυτικῶν· νῦν δὲ στερηθέντες τῶν ἐπικούρων τούτων, περιῆλθον εἰς πολλὴν ἀμνηχανίαν, ἠναγκάσθησαν νὰ ναυτολογήσωσι κωπηλάτας τοῦ Βοσπόρου καὶ πολλοὺς ξένους τυχοδιώκτας, Γενουαίους, Μελιτταιούς, Σκλαβούρους, ὃ δ' ἐντεῦθεν ἐπελθὼν κάκιστος τῶν κητῶν ἐκείνων χειρισμὸς ἐπενήργησεν εἰς τὴν ὀλεθρίαν ἐκβάσιν τῶν ἐπιχειρήσεων αὐτῶν. Πλὴν τούτου αἱ ναυτικαὶ μοῖραι τῆς Ἀλγερίας, τῆς Τριπόλεως καὶ τῆς Τύνιδος, αἵτινες πάντοτε εἶχον ὥσει δειγμάτων δεξιότητος καὶ ἀνδρείας, δὲν προσήρχαντο προθύμως, προθυμότερον δὲ ἀπῆρχοντο εἰς τὰ ἴδια. Αὐτὸ δὲ τοῦτο συνέβη κατὰ τὰ τρία πρῶτα ἔτη εἰς τὸν στόλον τοῦ Μεχμέτ' Ἀλῆ. Οὐδὲν ἥττον τὸ μέγεθος τῆς ἀκτιπάλου δυνάμεως ἦτο τοσοῦτον ὑπέρογκον, ὥστε ἡ ἀντιπαράταξις τῶν ἡμετέρων στολίσκων προεκάλεσε πάντοτε τὴν ἀπορίαν καὶ τὸν θαυμασμόν τῶν ἐμπειροτάτων περὶ τὴν ναυτικὴν τέχνην ἀνδρῶν, τὰ δὲ κατὰ θάλασσαν κατορθώματα τοῦ ἀγῶνος ἐτιμήθησαν πολὺ μᾶλλον ἢ τὰ κατὰ ξηράν.

Ἐν γένει ὁμως δυνάμεθα, ἄνευ τῶν ὑπερβολῶν τῆς ποιήσεως ἡμῶν καὶ οἰήσεως, νὰ εἰπώμεν, ὅτι οἱ μηχαναὶ τῆς ἐπαναστάσεως ἐξεπλήρωσαν κατὰ τὴν ξηράν καὶ κατὰ θάλασσαν τὸ καθήκον αὐτῶν, ἐπαξίως τοῦ ἐπιδιωχθέντος μεγάλου σκοποῦ. Εἶναι δὲ τούτου ἕνεκα τοσοῦτον μᾶλλον ἀξιόγαστοι ὅσῳ δι' ὅλου τοῦ ἀγῶνος οὐδέποτε ἐκτρεφάμεθα κυβέρνησιν πράγματι χειραγωγήσαντα τὰ

κοινὰ τοῦ ἔθνους συμφέροντα, καὶ τελεσφόρως προνοήσασαν περὶ ὀργανισμοῦ καὶ συντηρήσεως τῶν στρατιωτικῶν τοῦ ἔθνους δυνάμεων. Πρὸς συγκρότησιν τοιαύτης κυβερνήσεως οὔτε προϋπῆρχον οὔτε ὑπὸ τῆς ἐπαναστάσεως παρήχθησαν οἱ ἀπαιτούμενοι ἄνδρες. Οἱ προεστοὶ εἶχον δεῖξει ἐπιτηδειότητά τινα περὶ τὴν διοίκησιν τῶν κοινοτήτων καὶ τινες πολλὴν ἀφοσίωσιν πρὸς τὴν ἐπανάστασιν. Ἄλλο ὅμως διοικήσις κοινότητος, καὶ ἄλλο κυβέρνησις τῆς ὅλης Ἑλλάδος. Ἐκ δὲ τῶν ἀνδρῶν ὅσοι προέκυψαν εἰς μέσον διὰ τῆς ἐπαναστάσεως, εἴτε αὐτόχθονες ὑπῆρξαν οὗτοι, εἴτε ἐτερόχθονες, οὐδεὶς ἀνεφάνη τοσοῦτον τῶν ἄλλων ὑπερέχων, ὥστε νὰ ὑπαγάγῃ ὑφ' ἑαυτὸν πρόσωπά τε καὶ πράγματα. Ἐντεῦθεν τὰ πολιτεύματα καὶ αἱ κυβερνήσεις τῆς ἐπαναστάσεως οὐδὲν ἄλλο ὑπῆρξαν ἢ συμβιβασμοὶ τινες δευτερευουσῶν φιλαρχιῶν, καθ' οὓς αὐταὶ ἐπέτρεπον μὲν τὴν Ἀρχὴν ἄλλ' ὑπὸ τὸν ὅρον ὅτι θέλει εἶναι ὅσον ἔνεστι μικρὰ ἢ μᾶλλον ψιλὸν ἀρχῆς ὄνομα. Ἀμὰ δὲ τινὲς ἐπεχείρησαν νὰ ἐνασκήσωσι πραγματικὴν ἐξουσίαν, προέκυψαν ἐκ τούτου ἐμφύλιοι πόλεμοι, οἵτινες, συνδυαζόμενοι μετὰ τῶν ἐξωτερικῶν κινδύνων, ἀπέληξαν εἰς παντελεῖ ἀναρχίαν. Ἡ πρώτη πρὸς συμπίκνωσιν τῶν μερικῶν δυνάμεων τοῦ ἔθνους ἀπόπειρα ἐγένετο ὑπὸ τοῦ ἡγεμόνος τῆς Μάνης Πετρόμπευ, ὅστις προθύμως δράξας τὰ ὅπλα κατὰ μάρτιον τοῦ 1821 καὶ προσλάσας ἐκ τῆς χώρας αὐτοῦ ἐκυρίευσεν τῇ 28 τὰς Καλάμας. Ὁ Πέτρος Μαυρομυχάλης ἰδρύσεν ἀμέσως μετὰ τῶν προεστῶν τὴν λεγομένην *Μεσσηνιακὴν Γερουσίαν* καὶ ἐξέδωκε τῇ 28 διακήρυξιν πρὸς τὰς εὐρωπαϊκὰς αὐλὰς ὑπογραφεῖσαν ὑπ' αὐτοῦ τε ὡς ἀρχη-στρατήγου καὶ τῶν ἄλλων τῆς γερουσίας ταύτης μελῶν. Ἐξ αὐτοῦ ὅμως τοῦ ὀνόματος τῆς μεσσηνιακῆς γερουσίας δηλοῦται ὅτι αὕτη οὐ μόνον τὴν ὅλην Ἑλλάδα, ἀλλ' οὐδὲ τὴν Πελοπόννησον ὅλην ἡξίου νὰ ἐκπροσωπήσῃ. Γενικωτέρα ὅπως οὖν ὑπῆρξεν ἡ πράξις ἦν τῇ 26 ματοῦ ὑπέγραψαν ἐν τῇ μὲν τῶν Καλτεζῶν εἰκοσιεννέα προύχοντες τῆς Πελοποννήσου καὶ ὁ ἐπίσκοπος Ἐβλous Ἀνθιμος, *ἔχοντες τὴν γνώμην καὶ ὁλῶν τῶν λοιπῶν ἀπόντων μελῶν*. Διὰ τῆς πράξεως ταύτης οἱ εἰρημῆνοι προύχοντες αὐτοκλητοὶ ἐπέτρεψαν τὴν διοίκησιν ὅλης τῆς Πελοποννήσου εἰς *Γερουσίαν* σύγκειμένην μὲν ἐκ πέντε προεστῶν καὶ τοῦ ἁγίου Βρε-

σθένης Θεοδωρήτου, προεδρευομένην δὲ ὑπὸ τοῦ ἐνδοξοτάτου κοινοῦ ἀρχιστρατήγου μας *Γετρόμπευ Μαυρομιχάλη*. Μετ' οὗ πολὺ ὁμῶς ἀφίκετο εἰς τὴν Ἑλλάδα ὁ Δημήτριος Ὑψηλάντης, κομίζων ἔτι γυναικιώτερας ἀξιώσεις.

Ὁ Δημήτριος Ὑψηλάντης ἦτο τότε μόλις 28 ἐτῶν καὶ εἶχε δυνάμει, ὅπως ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ, ἐν τῇ στρατιωτικῇ τῆς Ρωσίας ὑπηρεσίᾳ· παρέστη δὲ εἰς μέσον ὡς «διωρισμένος ἀπὸ τὸν ἀρχιστράτηγον τοῦ γένους ἡμῶν Ἀλέξανδρον Ὑψηλάντην, νὰ ἐλθῇ εἰς τὴν φιλτάτην Ἑλλάδα πληρεξούσιος ἀρχιστράτηγος τῆς Πελοποννήσου καὶ τῶν ἄλλων μερῶν.» Ἐκ πρώτης ὁψεως δὲν ἦτο ἐπιτήδειος νὰ δελεάσῃ τοὺς ἀνθρώπους, διότι οὔτε ἀνάστημα, οὔτε ρώμην, οὔτε φωνὴν, οὔτε λόγον, οὔτε τρόπον εἶχεν. Ἀλλ' ἐκέκμητο δρθόν, ἂν ὅχι λεπτὸν νοῦν· ἦτο ἀτρόμητος, καρτερικὸς καὶ φιλόπατρις ἐπὶ τοσοῦτον ὥστε ἀνεδείχθη πάντοτε πρόθυμος νὰ θυσιάσῃ εἰς τὸ εὐγενὲς τοῦτο αἶσθημα τὴν ἰδίαν φιλοτιμίαν, δοὺς κατὰ τούτο παράδειγμα τὸ ὁποῖον ὀλίγους, ὡς μὴ ὠφελεν, εὖρε μιμητὰς παρ' ἡμῖν. Κατ' ἀρχὰς πειθόμενος ὅτι ἡ ἐπανάστασις εἶχεν ἀνάγκην ἀρχηγοῦ, ἐνόμισεν ὅτι δύναται νὰ ἀπαιτήσῃ τὸ ἀξίωμα τοῦτο ὡς ἐκ τῆς αἰγλῆς τοῦ ὀνόματος τὸ ὁποῖον ἔφερε καὶ τῆς ἐντολῆς ἣν παρὰ τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ ἔλαβεν. Ἀποτυχὼν δὲ διὰ τὴν πεισματώδη τῶν πρόεστων ἀντίπραξιν, καὶ παθὼν πλείστας παρ' αὐτῶν ἀδικίας, καὶ ἰδὼν τὴν Ἑλλάδα ὑπὸ δεινῆς ἀναρχίας κλυδωνιζομένην, δὲν ἐστασίασε ποτὲ κατὰ τῶν καθεστώτων, οὐδ' ἀπηλπίσθη ποτὲ περὶ τῆς τύχης τοῦ ἔθνους· ὅσοι ἂν δὲν ἠδυνήθῃ νὰ κυβερνήσῃ ἄλλους, ἐπίστατο ὁμῶς τὸ κυβερνᾶν ἑαυτὸν, καὶ ἐγκαταλείψας πᾶσαν περὶ ἀρχῆς ἀξίωσιν, παρέμεινε μέχρι τέλους πιστὸς τοῦ ὑπὲρ ἀνεξαρτησίας ἀγῶνος πρῶτατος. Οὐ μόνον ἀσθενὲς ὦν τὸ σῶμα, ἀλλὰ καὶ καχεκτικὸς τὴν κράσιν ἀντέσχε, δι' ἀκαταβλήτου ἡθικῆς δυνάμεως, εἰς τὰς κακουχίας πολέμου διεξαγομένου, ἐν μέσῳ μυρίων στερήσεων. Συμπесόντος ποτὲ λόγου περὶ ὑποχωρήσεως ἔκ τινος πεδίου τῆς μάχης, εἶπεν ὅτι δὲν εἰμπορεῖ νὰ φύγῃ· ἐπειδὴ δὲ εἰς τῶν συναθλητῶν ἐν τῇ ἀφελείᾳ αὐτοῦ ἀνεφώνησεν ὅτι αὐτὸς θέλει τὸν ἐπάρει εἰς τοὺς ὤμους τοῦ τοσοῦτον ἐλαφρὸν ὄντα, ὁ Ὑψηλάντης διὰ τῆς φωνῆς ἐκείνης ἥτις ἐξήρχετο ἐκ τῆς ρινὸς μᾶλλον ἢ ἐκ

τοῦ στόματος, «ναί, ὑπετονθόρυσε μειδιάσας, ἐλαφρόν· εἶναι τὸ σαρκίον τοῦτο, ἀλλ' ἡ καρδία αὐτοῦ βαρεῖα.»

Ἀποβάς κατ' ἀρχάς εἰς Ἰδραν, τῇ 8 ἰουνίου, ἀνεγνωρίσθη αὐτόθι τε καὶ εἰς τὰς ἄλλας νήσους, ὡς πληρεξούσιος τοῦ Γενικοῦ ἐπιτρόπου καὶ ἐνήργησεν ὡς ταιούτος. Ἐπειτα δὲ περάσας εἰς Ἀστρος τῇ 19 καὶ τυχὼν πανηγυρικῆς δεξιώσεως, ἀνῆλθεν εἰς τὸ στρατόπεδον τὸ ὁποῖον ἐπολιόρχει τὴν Τρίπολιν καὶ ἐγένετο ὡσαύτως δεκτὸς ὡς γενικὸς πληρεξούσιος ὑπὸ τοῦ στρατοῦ. Ἀλλὰ μετ' οὐ πολὺ προσέκρουσε πρὸς τὴν προμνημονευθεῖσαν Γερουσίαν τῶν προεστῶν τῆς Πελοποννήσου. Ὁ Ὑψηλάντης ἐζήτησε νὰ συμπυκνώσῃ εἰς χεῖρας αὐτοῦ τὴν ἀρχιστρατηγαν, συμπράττων καθ' ὅλα τὰ λοιπὰ μετὰ βουλῆς ἐκλεγμένης ἐμμέσως ὑπὸ τῶν ἐπαρχιῶν. Ἡ Γερουσία, αἰσθανομένη ὅτι δὲν ἔδυνατο νὰ ἐπιμείνῃ εἰς τὴν προτέραν αὐτογνώμονα αὐτῆς συγκρότησιν, συνήνεσεν εἰς τὴν ὑπὸ τοῦ λαοῦ ἔμμεσον ἐκλογὴν 24 ἀντιπροσώπων, ἐπέμεινεν ὅμως εἰς τὸ νὰ ὀνομάζωνται οὗτοι Γερουσία, ὄχι βουλὴ. Καὶ τοῦτο μὲν ἦτο δευτέρου λόγου ἄξιον. Ἀλλ' οἱ προεστοὶ ἐπέμειναν καὶ εἰς ἕτερα πολὺ σπουδαιότερα πράγματα. «Οἱ ἀποσταλησόμενοι 24 Γερουσιασταί, ἔλεγον, ἕνας ἀπὸ καθὲ ἐπαρχίαν, μετὰ τοῦ ἐνδοξοτάτου Πετρόμπευ Μαυρομιχάλη, προηγουμένης τῆς ἐνδοξότητός του, κατὰ τὸ ἐν. Καλλιζαῖς γενόμενον σύστημα, θέλουν ἐπέχει τὴν Γερουσίαν τοῦ δήμου τῆς Πελοποννήσου. Αὕτη δὲ ἡ Γερουσία νὰ παρευρίσκηται μετὰ τοῦ Ὑψηλοτάτου πρίγκηπος Δημητρίου Ὑψηλάντου, ἀπεσταλμένου παρὰ τοῦ Γενικοῦ ἐπιτρόπου τῆς ἀρχῆς, καὶ συμφώνως νὰ σκέπτωνται καὶ μὲ ψήφους νὰ ἀποφασίζωσι καὶ νὰ διοικῶσι τὰ τε πολιτικὰ καὶ τὰ στρατιωτικὰ εἰς τρόπον ὥστε μῆτε ἡ Γερουσία νὰ ἐνεργῇ τι χωρὶς τὴν συγκατάθεσιν τοῦ πρίγκηπος, μῆτε ὁ πρίγκηψ χωρὶς τὴν συγκατάθεσιν τῆς Γερουσίας.» Ἐν ἄλλαις λέξεσιν ἡ Γερουσία ᾔθελε νὰ ἐπεμβαίνει καὶ εἰς αὐτὴν τῶν στρατιωτικῶν πραγμάτων τὴν διεξαγωγὴν, ὅπερ ᾔθελεν εἶναι πάντοτε ὀλέθριον, μάλιστα δὲ ἐπικρατοῦντος πολέμου. Μετὰ τινὰς διενέξεις ἡ Γερουσία ἐτροπολόγησε κατὰ τοῦτο τὴν ἀρχικὴν αὐτῆς πρότασιν, ὅτι συνήνεσεν, ἀντὶ νὰ συμπράττῃ ὁλόκληρος μετὰ τοῦ Ὑψηλάντου, νὰ ἐπιτρέψῃ τὸ ἔργον τοῦτο εἰς ἄνδρας τρεῖς, ἃ

καθώς ἐλέγετο τότε, εἰς πρία ὑποκείμενα· ὁ δὲ Ὑψηλάντης ἀντέ-
τεινε πάλιν, ἰδίως ἐπιμένων εἰς τὴν ἐλευθέραν ἐνάσκησιν τῆς ἀρ-
χιστρατηγίας. Ὅθεν ἐτραχύνθησαν τὰ πράγματα ἐπὶ τοσοῦτον
ὥστε ὁ Ὑψηλάντης ἀνεχώρησεν ἐκ τοῦ στρατοπέδου, καὶ μόλις
μετὰ πολλὰς παρακλήσεις τῶν προσώπων, ἐπέστρεψε τῇ 2 ἰου-
λίου, ὅτε ἐπανελήφθησαν αἱ μεταξὺ τῶν δύο μερῶν διαπραγμα-
τεύσεις. Ἴσως δ' ἠναγκάζοντο ἐπὶ τέλους οἱ περὶ τὴν Γερουσίαν
νὰ ἐνδώσωσιν, ἐὰν δὲν συνετάσσοντο αἴφνης μετ' αὐτῶν δύο πο-
λιτικοὶ ἄνδρες ἐξώθεν, ὅπως καὶ ὁ Ὑψηλάντης, προσελθόντες.

Ὁ Ἀλεξάνδρος Μαυροκορδάτος δὲν ἀφίκετο εἰς τὴν Ἑλλάδα
εἰμὴ περὶ τὰ τέλη τοῦ ἰουλίου, ἀποβὰς εἰς Μεσολόγγιον, ὅπερ
ἐκ πρώτης ἀφετηρίας ἐξελέξατο ἐπιτηδείως ὡς τὸ κύριόν τῆς
ἐνεργείας αὐτοῦ στάδιον· ὁ δὲ Θεόδωρος Νέγρης εἶχεν ἀπὸ τοῦ
ἀπριλίου μὲνδὸς προηγηθῇ καὶ αὐτοῦ τοῦ Ὑψηλάντου, καταπλεύ-
σας δὲ εἰς Τήνον καὶ ἔπειτα εἰς Ὑδραν, εἶχεν ἀμέσως περιέλθει
εἰς διένεξιν πρὸς τὸν πληρεξούσιον τοῦ Γενικοῦ ἐπιτρόπου, διότι
οὗτος οὔτε σύμβουλον ἠθέλησε νὰ προσλάβῃ παρ' ἑαυτῷ τὸν ἄν-
θρωπον, οὔτε διευθυντὴν νὰ τὸν διορίσῃ τῆς ἐν Κρήτῃ ἐπαναστά-
σεως. Ἀλλ' ὁ μὲν Θεόδωρος Νέγρης, προσελθὼν κατ' ἀρχὰς ἐπὶ
τῆς σκηνῆς, τάχιστα κατήλθεν εἰς δευτερεύουσας τάξιν καὶ πρω-
τως ἐξέλιπε, θανάτῳ τῇ 22 νοεμβρίου 1824. Ὁ δὲ Μαυροκορ-
δάτος ὑπῆρξεν ὁμολογουμένως ὁ ἐξοχώτερος πολιτικὸς ἀνὴρ ὃν
παρήγαγεν ἡ ἐπανάστασις, ἐπενεργήσας ὡς οὐδεὶς ἄλλος εἰς τὴν
τύχην τοῦ ἔθνους διὰ τε τῶν ἀρετῶν αὐτοῦ καὶ τῶν ἐλαττωμά-
των. Ὁ Ἰωάννης Κωλέττης καὶ ὁ Ἀνδρέας Μεταξᾶς, οἱ βραδυ-
τερον ἴσοι αὐτοῦ λογισθέντες καὶ μέχρι τινὸς διατελέσαντες, οὐ-
δόλως, διαρκούσης τῆς ἐπαναστάσεως, ἀνεδείχθησαν ἐκείνου ἐνά-
μιλλοι. Ὁ δὲ Ἰωάννης Καποδίστριας προήχθη μὲν ἐν τῇ ῥωσικῇ
ὑπηρεσίᾳ, κατήλθε δὲ εἰς τὴν Ἑλλάδα περὶ τὰ τέλη τοῦ ἀγῶ-
νος. Ὁ Μαυροκορδάτος ἦτο ὁ ἀντίπους τοῦ Ὑψηλάντου· αἰμύλος
τοὺς τρόπους, εὐφυὲς περὶ τὸ λέγειν, ἐπιτηδεῖος περὶ τὸ γράφειν,
δεξιὸς περὶ τὴν χρῆσιν τῶν ἀνθρώπων, ἡγάπησε καὶ ἐπεζήτησε
τὴν ἀρχὴν διὰ παντός σχεδὸν τοῦ βίου. Οὐδὲ λέγομεν τοῦτο ἵνα
καταμνησθῶμεν αὐτοῦ. Ἡ φιλαρχία εἶναι πάθος γενναῖον. Ὅχι

ἡ ἄγονος καὶ νώθουρος φιλαρχία, ἣν εἶδομεν πολλάκις, καὶ, ὡς μὴ ὥφελε, βλέπομεν ἔτι λυμαινομένην τὴν Ἑλλάδα, ἀλλὰ ἡ φιλαρχία ἥτις, ἡ σώζει τὴν πατρίδα, ἡ τοῦλάχιστον ὑπηρετεῖ αὐτὴν λυσιτελῶς. Ὁ δὲ Μαυροκορδάτος τῷ μὲν 1822 ἔσωσε τὸ Μεσολόγγιον· τῷ δὲ 1824 παρесеκέυασε διὰ προνοίας πολλῆς καὶ συντόνου ἐνεργείας, τὴν ἐνδοξον τῆς πόλεως ἐκείνης κατὰ τὰ δύο ἐπόμενα ἔτη ἀμυναν· τῷ δὲ 1825 ἐρρίψοκινδύνευσεν ὡς ἀπλοῦς στρατιώτης ἐν Σφακτηρίᾳ· δι' ὅλης δὲ τῆς ἐπαναστάσεως διεξήγαγε τὰ ἐξωτερικὰ αὐτῆς πράγματα, ἐργασθεὶς μὲν ἐπιτηδείως εἰς τὴν ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος διάπλασιν τῆς κοινῆς ἐν τῇ Δύσει γνώμης, ὡς οὐδεὶς δὲ τῶν Ἑλλήνων ἄλλος συντελέσας εἰς τὸ νὰ παρασκευάσῃ τὴν σωτήριον τῶν δυνάμεων ἐπέμβασιν.

Ἄλλ' ἐνῶ τοσοῦτον ἦτο δεξιὸς περὶ τὴν διεξαγωγὴν τῶν διεισδυτικῶν τῆς Ἑλλάδος συμφερόντων, εἰς δὲ τὰ πολεμικὰ πράγματα ἔπραττε πᾶν ὅ,τι ἦτο δυνατόν νὰ πράξῃ ἄνθρωπος μὴ ὢν ἐξ ἐπαγγέλματος στρατιωτικός, ὡς πρὸς τὴν ἐσωτερικὴν διοίκησιν δὲν εἶχεν εἰμὴ τὸ ἥμισυ ἀκριβῶς τῶν ἀρετῶν ὅσαι ἀπαιτοῦνται ἵνα εὐδοκιμήσῃ ἐν αὐτῇ ὁ πολιτικός ἀνὴρ· ἦτο εὐφρέστατος εἰς τὸ νὰ διαγινώσκῃ τὸ τρωτὸν μέρος ἐκάστου καθεστῶτος, ἀλλὰ δὲν ἦτο ἐξίσου εὐτυχὴς εἰς τὴν εὑρεσιν τῆς προσηκούσης θεραπείας. Ὅτε ἀφίκετο εἰς τὴν Ἑλλάδα ἀνεγνώρισε τὴν ἀρχὴν τοῦ Ὑψηλάντου, ὅπως αὕτη εἶχεν ἤδη ἀναγνωρισθῇ ὑπὸ τῶν νήσων καὶ τοῦ λαοῦ καὶ τοῦ στρατοῦ τῆς Πελοποννήσου. Τὴν ἐπιούσαν τῆς ἀποβάσεώς του εἰς Μεσολόγγιον, ἦτοι τὴν 22 ἰουλίου, ἔγραψε πρὸς αὐτόν. «Ἐν ἐνὶ λόγῳ ἐγὼ κρέμαμαι ἀπὸ τὰς προσταγὰς τῆς, τὰς ὁποίας θεωρῶ ὡς προσταγὰς τῆς πατρίδος . . . . Ἄς προστάξῃ, ἄς δώσῃ τὰς ἀναγκαίας ὁδηγίας, καὶ θέλει εὑρεῖ εἰς ἐμὲ δοῦλον πιστὸν τῆς πατρίδος . . .» Μετ' οὐ πολὺ δὲ πάλιν ἔγραψε πρὸς αὐτόν. «Πρέπει νὰ συστηθῇ εἰς Μεσολόγγιον αὐτὴ ἡ τοπικὴ διοίκησις, ἐξηρτημένη πάντοτε ἀπὸ ἐκείνην τῆς Πελοποννήσου· καὶ ἂν ἡ ἐκλαμπρότης τῆς στοχάζεται ὅτι εἰμπαρῶ ὁ ἴδιος νὰ χρησιμεύσω εἰς τὴν κεφαλὴν αὐτῆς τῆς διοικήσεως, ἄς μὲ προστάξῃ, ὡς λογιζόμενον ἱεράς τὰς προσταγὰς τῆς, καὶ ἄς μὲ ἀποστείλῃ κἀνέναν συνεργόν.» Ἐπειτα κληθεὶς ὑπ' αὐτοῦ εἰς Τρίκορφα, ὅπου ἦτο τὸ γενικὸν στρατήγιον, προσῆλθε τῇ 14 αὐγού-

του. Ἐπειδὴ δὲ ἀφίκοντο ἐν τῷ μεταξύ καὶ ἀλλεπάλληλοι αἰτίσεις τῶν ὀπλαρχηγῶν τῆς Ἀκαρνανίας καὶ τῆς Αἰτωλίας περὶ ἵπποστολῆς ἀξίου τινὸς προσώπου πολιτικοῦ, καὶ ἀπεσταλμένοι τῶν ἐπαρχεῶν τῆς ἀνατολικῆς Ἑλλάδος ἐπικαλούμενοι «ἀνθρωπον ἀξιον νὰ διοργανίσῃ πολιτικῶς αὐτάς», ὁ Ὑψηλάντης ἐπέτρεψε τὸ ἔργον εἰς τὸν Μαυροκορδάτον, προχειρισάμενος αὐτὸν πληρεξούσιον αὐτοῦ. Ὁ Μαυροκορδάτος ἐζήτησε τότε βοηθὸν τὸν Νέγρην· ὁ δὲ Ὑψηλάντης κατ' ἀρχὰς ἀπεποιήθη, κατόπιν ἥμως ἐνδιὺς εἰς τὰς ἐπιμόνους τοῦ πληρεξουσίου του αἰτήσεις, ἐπέδωκε, συμβουλευσας νὰ μὴ μεταχειρισθῇ τὸν ἄνθρωπον εἰμὴ εἰς μικρὰ μόνον πράγματα, διότι δὲν εἶναι ἀρμόδιος διὰ μεγάλα. Ἀλλ' ὁ Μαυροκορδάτος, ἰδὼν ἐκ τοῦ σύγγγυς τὰ πρόσωπα καὶ τὰ πράγματα, ἤρχισεν ἔκτοτε νὰ διστάζῃ ἂν ὁ Ὑψηλάντης θέλει κατορθώσῃ νὰ διατηρηθῇ καὶ ἅμα ἀναχωρήσας ἀπὸ Τρίκορφα, παρῆβη τὴν δοθεῖσαν αὐτῷ ὀρθὴν συμβουλήν καὶ ἐπέτρεψε μὲν τὰ τῆς Ἀνατολικῆς Ἑλλάδος εἰς τὸν Νέγρην μεταβάλλοντα ἐπὶ τούτῳ εἰς Ἀμφισσαν, ἀνέλαβε δὲ αὐτὸς τὴν ῥύθμισιν τῆς Δυτικῆς, ἐπιστρέψας εἰς Μεσολόγγιον.

Ἐν τούτοις ἐπὶ τινα εἰσέτι χρόνον δὲν ἀπεκάλυψε πῶς μελετᾷ νὰ πολιτευθῇ ὀριστικῶς ὅτε αἰφνης, τῇ 27 ὁκτωβρίου, ἔγραψεν ἐκ Μεσολογγίου πρὸς τὸν Ὑψηλάντην ἐπιστολὴν μακράν, δι' ἧς, ἀφοῦ ἀκαίρως ὅπως οὖν πολλὰ ἐμεμφιμοίρησεν περὶ τῆς προώρου ἐνάρξεως τοῦ ἀγώνος καὶ τῶν ποικίλων τοῦ Ἀλεξάνδρου Ὑψηλάντου σφαλμάτων, ἰδίως ἐλέγξας αὐτὸν διότι προχειρίσθη «Ἐπίτροπος τῆς ἀνυπάρχτου Ἀρχῆς, ἥτις καὶ ἂν ὑπῆρχε δὲν εἶχε κἀνὲν δικαίωμα ἑπάνω εἰς ὅλον τὸ ἔθνος,» καὶ ὑποδείξας οὕτω ὅτι οὐδ' ὁ Δημήτριος εἶχε τοιοῦτο δικαίωμα, συνεκεφαλαίωσεν ἔπειτα ὡς ἐξῆς τί ἐφρόνει περὶ τῶν θεόντων γενέσθαι. Ἀλλὰ τί πρέπει νὰ γίνῃ, θέλει εἰπεῖ ἢ ἐκλαμπρότης τῆς. Τώρα τὸ γένος ἔλαβεν εἰς χεῖρας τὰ ὅπλα· τί νὰ κάμωμεν; Ν' ἀφῶσμεν τὰ ὀνόματα ἀρχηγῶν καὶ πληρεξουσίων καὶ ἐπιτρόπων· νὰ ὀργανίσωμεν τὴν διοίκησιν ἀπὸ τοὺς ἰδίους ἐντοπίους, τῶν ὁποίων νὰ γίνωμεν ἡμεῖς ὁδηγοὶ καὶ ὅσον δυνάμεθα· νὰ τὴν συγκεντρώσωμεν εἰς ὀλίγας χεῖρας; ἐνῶσα νὰ προσκαλέσωμεν κἀνέναν ὑποκείμενον οἷος ὁ πρίγκηψ Εὐγένιος (ὁ θετὸς υἱὸς τοῦ μεγάλου Ναπο-

λέοντος), ἡ ὁ κόμης Καποδίστριας, ἡ πᾶς τις ἄλλος ἱκανώτερος ἡμῶν.» Ἡ ἐπιστολὴ αὕτη χαρακτηρίζει τὸν ἄνδρα. Ὅσα ἔλεγε περὶ τῶν ἐλαττωμάτων τοῦ Δημητρίου Ὑψηλάντου, ἦσαν ὀρθότατα. Ὁ Ὑψηλάντης οὔτε δικαίωμα τι εἶχεν «ἐπάνω εἰς ὅλον τὸ ἔθνος,» οὔτε τὴν ἀπαιτούμενην διοικητικὴν ἱκανότητα. Ἀλλ' ὅσα προέτεινεν ὁ Μαυροκορδάτος πρὸς θεραπείαν τῶν ἐλαττωμάτων τούτων, ἦσαν καὶ ἀπεδείχθησαν δυστυχῶς ὑπὸ τῶν πραγμάτων πλημμελεῖ. Τὸ ἔθνος εἶχεν ἀνάγκην ἀρχῆς, καὶ δὲν εἶχε καιρὸν νὰ περιμένῃ οὔτε τὸν πρίγκηπα Εὐγένιον, οὔτε τὸν κόμητα Καποδίστριαν. Ἡ ἀρχὴ αὕτη κατελήφθη οὕτως ἢ ἄλλως ὑπὸ τοῦ Ὑψηλάντου, καὶ ἐγένετο δεκτὴ οὕτως ἢ ἄλλως ὑπὸ σύμπαντος τοῦ ἔθνους, ἐξαιρέσει τῶν προσεστώτων τῆς Πελοποννήσου, οἵτινες καὶ αὐτοὶ δὲν ἠμφισβήτησαν πρὸς τὴν Ὑψηλάντην εἰμὴ περὶ τῆς ἐλευθέρας ἐνασχέσεως τῆς ἀρχιστρατηγίας, προτείνοντες κατὰ τοῦτο περιορισμοὺς, οὓς οὐδεὶς εὐσυνείδητος κυβερνήτης ἠδύνατο νὰ ἀποδεχθῇ. Ὅ,τι λοιπὸν πρακτικὸν ἠδύνατο νὰ γίνη ἥτο νὰ νομιμοποιηθῇ μὲν ἡ τοῦ Ὑψηλάντου ἀρχὴ διὰ τῶν ἀντιπροσώπων τοῦ ἔθνους, οὓς ἐξ ἀρχῆς προηρεῖτο οὗτος νὰ συγκαλέσῃ καὶ εἶχε πραγματικῶς συγκαλέσει ὅτε ὁ Μαυροκορδάτος ἔγραφε τὴν ἐπιστολὴν αὐτοῦ, νὰ ἀναπληρωθῶσι δὲ αἱ περὶ τὴν διοίκησιν ἰδίως ἐλείψει αὐτοῦ διὰ τῆς συμπράξεως τῶν ἱκανωτέρων τοῦ ἔθνους ἀνδρῶν. Ὁ Μαυροκορδάτος ἠδύνατο νὰ συντελέσῃ πολὺ εἰς τοῦτο, διότι ὑπὲρ πάντα ἄλλον τότε εἶχε τὰ ἀπαιτούμενα προσόντα. Ἀντὶ ὅμως νὰ πράξῃ τοῦτο, συντελέσας διὰ τῆς συμμαχίας αὐτοῦ μετὰ τῶν προσεστώτων εἰς τὴν κατάλυσιν τῆς τοῦ Ὑψηλάντου ἀρχῆς καὶ εἰς τὴν ψήφισιν πολιτεύματος πολυαρχικοῦ, ἵνα μὴ εἴπωμεν ἀναρχικοῦ, οὐδὲν ἄλλο κατῴρθησεν εἰμὴ νὰ καταστήσῃ ἄδύνατον τὴν συγκρότησιν ἀληθοῦς κυβερνήσεως δι' ὅλης τῆς ἐπαναστάσεως καὶ μακρὰν τοῦ νὰ γίνη ὁδηγὸς τῶν συμμάχων αὐτοῦ, ὡς ἤλπιζεν, ἀπέβη θῦμα αὐτῶν, καὶ ἠναγκάσθη νὰ ὑπηρετήσῃ τὴν Ἑλλάδα ὡς ἀπλοῦς ἐθελοντής, ὅπως καὶ ὁ Δημήτριος Ὑψηλάντης.

Παραπληρῶς δὲ ἐπολιτεύθη καὶ ὅτε, μετὰ τινα ἔτη, ἀνηγορεύθη κυβερνήτης τῆς Ἑλλάδος ὁ Ἰωάννης Καποδίστριας, δηλαδὴ εἰς τῶν ἀνδρῶν οὓς ἔλεγεν ἱκανωτέρους τῷ 1821. Ὁ Κυβερνήτης δὲν ὑπῆρξε βεβαίως ἀναμάρτητος· ἀλλ' ὁ Μαυροκορδάτος,

ἀντὶ τὴν ἀποτυχίαν τὴν ἐκ τῆς ἀποστολῆς αὐτοῦ, ἀντιπολιτεύσεως· καὶ τότε, ἀντὶ τὴν ἐπιτυχίαν τὴν ἐκ τῆς βασιλείας ἀφίξιν, ἐσπευσε νὰ προκαλέσῃ τὴν βίαν τῆς ἀρχῆς αὐτοῦ κατὰ λυσιν ὡς ἐκ τῆς ὁποίας ἐπῆλθεν ἀμέσως ἀναρχία φοβερά, οὐ μικρὴν συντελέσασα εἰς τὸ νὰ ὑπολάβῃ ἡ βασιλεία τὴν Ἑλλάδα ὡς χώραν ἐν ἣ ἡδύνατο νὰ πράξῃ ὅ,τι ἤθελεν. Ἡ βασιλεία περιέπεσε τούτου ἕνεκα ἰδίως εἰς πλείστα ὅσα σφάλματα· ὁ δὲ Μαυροκορδάτος, μετριώτερος γενόμενος ὡς ἐκ τῆς ἡλικίας καὶ τῆς πείρας, ὑπηρέτησεν αὐτὴν ἐπεικῶς, μάλιστα τῷ 1843 καὶ τῷ 1854· ἀλλὰ περὶ δυστυχίαν βίου, καίτοι δὲν συνέπραξεν ὡς αὐτουργὸς εἰς τὴν τῆς πρώτης βασιλείας κατὰ λυσιν, εἶδεν ὅμως εὐχαρίστως αὐτὴν πίπτουσαν, ἐλπίζων πάλιν πολλὰ καὶ αἰεὶ ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος ἀπὸ νέας ρίζικης τοῦ καθεστῶτος μεταβολῆς. Τί ἤθελε φρονήσει σήμερον, δὲν γνωρίζομεν· βέβαιον ὅμως εἶναι ὅτι ἐνῶ ἐλογίζετο ἀγγλόφρων, ἐπολιτεύθη ἐν τοῖς ἐσωτερικοῖς πράγμασι συνήθως ὡς Γάλλος μάλλον ἢ ὡς Ἀγγλος, ἐπιζητῶν μὲν τὸ ἀπόλυτον καλόν, διακινδυνύων δὲ καὶ αὐτὸ τὸ σχετικόν. Ἀληθὲς πραγμάτων διόρθωσις δὲν γίνεται ἄνευ ἐνόμου τάξεως, ἡ δ' ἐννομος τάξις ἀνατρέπεται διὰ τῶν βιαιῶν μεταβολῶν. Ἡ Ἀγγλία ἀρκουμένη κατὰ τὰ τελευταῖα διαδόσια ἔτη εἰς τὴν βαθμιαίαν καὶ εἰρηνικὴν τῶν κακῶς κειμένων διόρθωσιν, ἀπέβη εἴπερ ποτὲ ἰσχυρὰ καὶ εὐδαίμων, ἡ δὲ Γαλλία ἐν διαστήματι ὀγδοήκοντα ἐτῶν διὰ μὲν μοναρχικῶς ὀργανωθείσα, δις δὲ συνταγματικῶς καὶ τρίς δημοκρατικῶς, ἀνάμνη δὲν εὔρε τὸ προσήκον αὐτῇ πολίτευμα.

Μικρὸν ἄφω ἔγραψε τὴν προμνημονευθεῖσαν πρὸς τὸν Ὑψηλάντην ἐπιστολὴν ὁ Μαυροκορδάτος προέβη ὀριστικῶς εἰς τὴν ρύθμισιν τῶν πραγμάτων τῆς Στερεᾶς ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τοῦ Νέγρη. Καὶ τῇ μὲν 4 νοεμβρίου ὁ πρῶτος διεξήγαγε τὸν ὀργανισμόν τῆς Γερουσίας τῆς Ἀντικῆς Ἑλλάδος, προεδρεύων 32 προσετῶν καὶ καπετάνων τοῦ Βλοχού καὶ τοῦ Βραχωρίου, τοῦ Ζυγοῦ, τοῦ Ξηρομέρου, τοῦ Σουλίου, τοῦ Βάλτου, τοῦ Ἀποκούρου, τοῦ Ἀνατολικοῦ καὶ τοῦ Μεσολογγίου· τῇ δὲ 15 νοεμβρίου ὁ Θεόδωρος Νέγρης κατήρτισε τὴν νομικὴν διάταξιν τῆς Ἀνατολικῆς χέρσου Ἑλλάδος ἡ ὀργανισμόν τοῦ Ἀρείου Πάγου, γερουσίας τῆς

Ἀνατολικῆς Ἑλλάδος, προεδρεύων 70 καὶ ἑνὸς καπεταναίου καὶ προστῶν τῆς Ἀνατολικῆς Ἑλλάδος, τῆς Θεσσαλίας καὶ τῆς Μακεδονίας, ἐν οἷς ἦσαν καὶ τρεῖς ἀρχιερεῖς ὁ Ταλαντίου, ὁ Βουδωνίτης καὶ ὁ Λοιδορική. Ἐν τοῖς ὀργανισμοῖς αὐτοῖς οὐδέμια ἐγένετο· μνηστὴρ περὶ Ὑψηλάντου ὥστε ἡ ἀρχὴ αὐτοῦ πράγματι κατελύθη ἐν τῇ Στερεᾷ. Ἐντεῦθεν δὲ ἐνθάρρυνθέντες καὶ οἱ προσετοὶ τῆς Πελοποννήσου, μεθ' ὧν ὁ Μαυροκορδάτος καὶ ὁ Νέγρης ἦσαν εἰς ἀδιάκοπον συνεννόησιν, προέβησαν θαρράλεωτεροι εἰς τὴν κατὰ τοῦ Ὑψηλάντου ἀντιπολίτευσιν. Οὗτος, ἀπαυδήσας ἐκ τῶν ἀγόνων πρὸς τοὺς ἀνθρώπους ἐκείνους· διαπραγματεύσας, ἐξεκάλεσε τὴν διένεξιν εἰς τὴν κρίσιν τοῦ ἔθνους, καὶ ἐξέδωκεν ἐν ἀρχῇ ὁκτωβρίου προκήρυξιν πρὸς ὅλας τὰς ἐπαρχίας τοῦ κράτους ἵνα πέμψωσι τοὺς πληρεξουσίους αὐτῶν. Οἱ πληρεξούσιοι ὅμως οὗτοι ἐξελέχθησαν παραδόξως. Ἐν τῇ Στερεᾷ δὲν ἐνηργήθη ἡ ἐκλογὴ ὑπὸ τῶν ἐπαρχιῶν, ἀλλὰ ὑπὸ αὐτῶν τῶν συνελεύσεων αἵτινες ἐψήφισαν τὴν Γερουσίαν τῆς Δυτικῆς, καὶ τὴν Νομικὴν διάταξιν τῆς Ἀνατολικῆς Ἑλλάδος ὃ ἐστὶν ὑπὸ τῶν προκρίτων αὐτῶν. Ἐν Πελοποννήσῳ διεπράχθη μὲν πρόσχημα τι ἐκλογῆς κατ' ἐπαρχίας, ἀλλὰ καὶ ὅσοι ἐκ τῶν προστῶν δὲν προεχειρίσθησαν, ἐγένοντο ἔπειτα δεκτοὶ ἄνευ ἐκλογῆς. Οἱ δὲ πληρεξούσιοι τῶν νήσων προσῆλθον μὲν εὐμενῶς πρὸς τὸν Ὑψηλάντην διακείμενοι, μετ' ὀλίγον ὁμως μετέβαλον καὶ οὗτοι γνώμην, ὅχι μόνον ἀκούσαντες τὰ αἰσχίστα κατὰ τοῦ ἀνδρὸς ἐκείνου, ἀλλὰ καὶ διότι ἡ Πελοποννησιακὴ Γερουσία διὰ τοῦ ἀρθροῦ κ'. τοῦ κεφαλαίου κγ'. τοῦ καταστατικοῦ αὐτῆς ἐψήφισεν ὅτι «ἀναλαμβάνει τὰς ἀποζημιώσεις τῶν ἀχρί τοῦδε σημαντικῶν ἐξόδων τῶν νήσων.» Ὡμολήσαμεν πάλιν περὶ Πελοποννησιακῆς Γερουσίας. Τῷ ὄντι οἱ πληρεξούσιοι τῆς Πελοποννήσου πρὸ πάντων διωργάκωσαν τὴν Γερουσίαν αὐτῶν, κατὰ τὸ παράδειγμα τῆς Δυτικῆς καὶ τῆς Ἀνατολικῆς Ἑλλάδος. Ἐπειτα δὲ διώρισαν καὶ αὐταὶ οἰκοθὲν τοὺς εἰς τὴν ἐθνικὴν Συνέλευσιν ἀντιπροσώπους τῆς χερσονήσου. Τοῦτων δὲ γενομένων, ἐψηφίσθη ἐν Ἐπιδαύρῳ τῇ 1 ἰανουαρίου 1822, ὑπὸ τῶν παραστατῶν τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους εἰς ἐθνικὴν συνέλευσιν συνηγμένων καὶ προεδρευομένων ὑπὸ τοῦ Ἀλεξάνδρου Μαυροκορδάτου, τὸ πρῶτον προέωρινόν πολιτεῦμα τῆς Ἑλλάδος.

Δὲν θέλομεν ἐνδιατρίψαι περὶ τὴν λεπτομερεῆ ἐξέτασιν οὗτε τούτου τοῦ πολιτεύματος οὔτε τῶν τροπολογιῶν ὅσας ἐπὶ ἐνήνεγκεν εἰς αὐτὸ ἢ ἐν Ἀστρεὶ συγκροτηθεῖσα δευτέρα ἐθνικὴ συνέλευσις κατὰ μῆνα μεσοῦντα ἀπρίλιον τοῦ 1823. Τὰ πολιτεύματα ταῦτα οὐδέποτε σπουδαίως ἐφηρμόσθησαν, καὶ τῇ ἀληθείᾳ ἀδύνατον ἦτο νὰ ἐφαρμοσθῶσι πράγματι. Ὁ διερχόμενος αὐτὰ ἐπιμελῶς νομίζει μάλιστα, ὅτι ἐξ ἀρχῆς συνετάχθησαν ἐπὶ τῷ σκοπῷ τοῦ νὰ μὴ ἐκτελεσθῶσι ποτέ. Εἰς τὴν σύνταξιν τοῦ πρώτου ἐξ αὐτῶν, τοῦ ἐν Ἐπιδαύρῳ, συνετέλεσεν ὁ ἰταλὸς Βικέντιος Γαλίνας, εἰς ὃν τούτου ἕνεκα ἐπετράπη νὰ λάβῃ καὶ τὸ νομισματοδότημον τὸ ἐπὶ τῇ μνήμῃ τῆς πρώτης ἐθνικῆς συνελεύσεως ψηφισθὲν διὰ τοῦ ἀπὸ 5 μαρτίου 1822 νόμου. Ἀλλ' ὁ Γαλίνας δὲν ἡσχολήθη εἰμὴ περὶ τὴν ἐξωτερικὴν τοῦ ἔργου διασκευὴν καὶ περὶ τινὰς ἀδιαφόρους λεπτομερείας· αἱ δὲ οὐσιώδεις διατάξεις ὑψηγορεύθησαν ὑπὸ τοῦ Μαυροκορδάτου, τοῦ Νέγγρα καὶ τῶν προσετῶν, ἰδίως τῶν ἐν Πελοποννήσῳ προσετῶν. Οἱ τῆς Στερεᾶς ὀλίγον πάντοτε ἐπενήργησαν εἰς τὰ γενικὰ τῆς Ἑλλάδος πράγματα, οἱ δὲ τῶν νήσων ὀπωρῶν βραδέως, τῷ 1824, ὅθεν πρωταγωνιστοὶ τῆς τῶν πολιτευμάτων ρυθμίσεως καὶ τοῦ τρόπου καθ' ὃν ἐξετελέσθησαν κατὰ τὰ τρία πρώτα ἔτη ἐγένοντο οἱ τῆς Πελοποννήσου προσετοί, οἵτινες, συνειδότες ὅτι δὲν δύνανται νὰ κυβερνήσωσι τὴν ὅλην Ἑλλάδα, ἐθέλησαν τοῦλάχιστον νὰ ἐξασφαλίσωσιν ἑαυτοῖς τὴν ἐξουσίαν τοῦ νὰ πράττωσιν ὅ,τι βούλονται ἕκαστος ἐν τῇ ἰδίᾳ ἐπαρχίᾳ.

Ὅτι δὲ τὸ πολίτευμα τῆς Ἐπιδαύρου ἦτο ἀνεπιτήδειον νὰ παραγάγῃ κυβέρνησιν ὀπωρῶν ἀξίαν τοῦ ὀνόματος τούτου, καθίσταται πρόδηλον ἅμα ῥίψῃ τις ἐν βλέμμα ἐπ' αὐτοῦ. Κατὰ τὴν § κ' τὸ Ἐπιτελεστικὸν σύγκειται ἐκ 5 μελῶν, καὶ κατὰ τὴν § κδ' ἡ διάρκεια αὐτοῦ εἶναι ἐνιαύσιος· ὅ ἐστι οὔτε ἐνότης ἐνεργείας ἐπετράπη εἰς τὴν ἐκτελεστικὴν ἐξουσίαν, οὔτε χρόνος ἀποχρῶν. Ὡρὴν δὲ μὴ ἔρχει τοῦτο ἡ § ρά ἐκύρου τὴν ὑπαρξίν τῶν Γερουσίων καὶ τοῦ Ἀρείου Πάγου καὶ πάσης κατὰ μέρος κεντρικῆς τῆς Ἑλλάδος διοικήσεως ὀργανωθείσης πρὸ τῆς γενικῆς τοῦ ἔθνους συνελεύσεως· καὶ προσέθετε μὲν ὅτι αἱ Γερουσίαι καὶ τὰ

τοιαῦτα ὑπόκεινται ἐξ ἴσου ἐντελῶς εἰς τὰς ἀποφάσεις τῆς διοικήσεως, ἀλλὰ, ἐπειδὴ οἱ ὀργανισμοὶ τῶν κατὰ μέρος ἐκείνων διοικήσεων ἤρχοντο εἰς σύγκρουσιν πρὸς τὰ δικαιώματα τῆς ὅλης ἐθνικῆς κυβερνήσεως, ἀναγκαίως ἐμελλε νὰ κορυφωθῇ ἐκ τούτου ἡ πολυαρχία καὶ ἀναρχία. Κατὰ τὴν γ'. § τοῦ τμήματος Β'. τοῦ ὀργανισμοῦ τοῦ Ἀρείου Πάγου, δὲν ἠδύνατο ἡ ἐθνικὴ βουλὴ (καὶ ἔτι ὀλιγώτερον ἄρα ἡ ἐκτελεστικὴ ἐξουσία) νὰ εἰσάγῃ στρατεύματα εἰς τὴν Ἀνατολικὴν χέρσον Ἑλλάδα, ἀν δὲν συγκατετίθετο εἰς τοῦτο ὁ Ἀρειος Πάγος· τὰνάπαλιν ὁμοῦς ὁ Ἀρειος Πάγος ἐδικαιοῦτο νὰ φέρῃ πᾶνταχόθεν στρατεύματα τόσον ἐνδόν ὅσον καὶ ἔξωθεν τοῦ ἔθνους, καὶ ἡ ἐθνικὴ βουλὴ ὤφειλε νὰ ἐνδώσῃ εἰς τοῦτο ἅμα προβληθὲν εἰς αὐτήν. Κατὰ τὴν § γ'. τοῦ τμήματος Δ'. τοῦ αὐτοῦ ὀργανισμοῦ, ὁ Ἀρειος Πάγος ἠδύνατο νὰ ἀντιτείνῃ πρὸς τὴν ἐθνικὴν βουλὴν περὶ τῆς ποσότητος τῶν δοσιμάτων καὶ περὶ τῆς διανομῆς αὐτῶν. Ἀνάλογον δὲ διάταξιν περιεῖχε καὶ ἡ ιδ' § τοῦ κεφαλαίου Γ'. τοῦ ὀργανισμοῦ τῆς Πελοποννησιακῆς γερουσίας. Τὸ δὲ πρακτικώτερον καὶ σπουδαιότερον πάντων, τὸ κεφάλαιον Δ'. τοῦ ὀργανισμοῦ τῆς Πελοποννησιακῆς γερουσίας ἀφ' ἧς ἀπὸ τοῦ ἐκτελεστικοῦ πᾶσαν περὶ τὴν διεύθυνσιν τῶν πολεμικῶν πραγμάτων ἐξουσίαν, ὀρίζον ὅτι ἡ γερουσία μετὰ τῶν στρατηγῶν καὶ καπετάνων τῆς Πελοποννήσου ἐκλέγουσιν ἓνα ἀρχιστράτηγον καὶ ὅτι οἱ στρατηγοὶ καὶ καπετάνοι ὑπόκεινται εἰς τὰς διαταγὰς τῆς Πελοποννησιακῆς γερουσίας. Ἡ ἐκ τούτων πάντων προελθοῦσα δεινὴ σύγχυσις ἀνωμολογήθη ἐπισήμως ὑπὸ τοῦ ἀπὸ 30 μαρτίου 1823 ψηφίσματος τῆς ἐν Ἀστρεὶ ἐθνικῆς συνέλευσεως, ἔχοντος ἐπὶ λέξεως ὡς ἐξῆς. «Ἡ ἐθνικὴ συνέλευσις, θεωρήσασα τὴν ὑπαρξίν τῶν μερικῶν ὑπαλλήλων διοικήσεων, οἷον γερουσιῶν, Ἀρείου Πάγου κ. τ. λ. ἐπιβλαβὴ διὰ τὸ μέγα προερχόμενον ἐμπόδιον εἰς τὴν πρόδον τῆς δημοσίου οἰκονομίας, καὶ θεωρήσασα πρόσφορον τὴν παροῦσαν περίστασιν εἰς τὴν κατάλυσιν αὐτῶν, ἐψηφίσατο τάδε. Ὅλαι αἱ μερικαὶ διοικήσεις τῶν τμημάτων τῆς ἐπικρατείας νὰ καταλυθῶσιν εἰς τὸ ἐξῆς, καὶ ἀμέσως ἀπὸ τὴν ἐθνικὴν διοίκησιν νὰ ἐξαρθῶνται οἱ διάφοροι λαοὶ τῆς Ἑλλάδος.» Ἀλλ' ἀν κατὰ τοῦτα ἐσωφρόνησεν ἡ ἐν Ἀστρεὶ συνέλευσις, παρήγαγεν ἀφ' ἑτέρου εἰς μέσον

νείαν ἀφορμὴν διοικητικῆς παραλυσίας. Κατὰ τὰς § κς' καὶ νε' τοῦ ὑπ' αὐτῆς τροπαληγθέντος πολιτεύματος τῆς Ἐπιδαύρου, τὸ Ἐκτελεστικὸν εἶχεν, ὅπως καὶ πρότερον, τὰ δικαίωμα τοῦ διορίζειν καὶ παύειν ὅλους τοὺς ὑπαλλήλους τοῦ κράτους. Ἀλλὰ τῇ 13 ἀπριλίου 1823 ἐξεδόθη ὑπὸ τῆς συνελεύσεως ἐκείνης τὸ ἀκόλουθον παράδοξον ἔγγραφο. Ἡ ἐθνικὴ συνέλευσις θεωρήσασα τὰς §§ κς' καὶ νε' τοῦ σήμερον ἐπικυρωθέντος νόμου τῆς Ἐπιδαύρου θεωρήσασα ἀρμόδιον μὲν τοιοῦτοτρόπως νὰ ἐμπιπύχωνται αὐτοὶ εἰς τὸν νόμον, ἀναγκαῖον ὅμως καὶ τὰ δύο σώματα τῆς διοικήσεως ἐξ ἴσου νὰ μετέχωσι τοῦ δικαίωματος τῶν εἰρημένων §§, ἀποφασίζει. § α. Εἰς τὸ διάστημα τῆς Β' παρόδου τῆς διοικήσεως ὅλοι οἱ ἑπαρχοὶ τῆς ἐπικρατείας τῆς Ἑλλάδος νὰ ἐκλέγωνται ἀπὸ τὰ δύο σώματα, Βουλευτικὸν καὶ Ἐκτελεστικόν. § β'. Νὰ μὴ ἀποβάλλεται κανένας τῶν ἐπάρχων εἰμὴ συναινέσει τῶν δύο εἰρημένων σωμάτων. § γ'. Τόσον ἡ ἐκλογὴ καὶ ὁ διορισμὸς ὅσον ἡ ἀποβολὴ τῶν ἐπάρχων, προβάλλονται ἑκατέρωθεν, πάντοτε ὅμως ἐγγράφως. § δ'. Τὸ παρὸν μυστικὸν ἔγγραφο τῆς συνελεύσεως θέλει διατηρηθῇ εἰς τὰ ἀρχεῖα τοῦ βουλευτικοῦ σώματος καὶ θέλει ἐνεργηθῇ μὲ ὅλην τὴν ἀπαιτουμένην ἀκρίβειαν, δὲν θέλει ὅμως καταχωρισθῇ εἰς τὰ πρακτικὰ τῆς συνελεύσεως. Εἶναι περιττὸν νὰ μακρηγορήσωμεν περὶ τῆς διατάξεως ταύτης. Ὑπάρχουσι δημόσιοι λειτουργοί, οἵτινες εἰμπορῶν εὐλόγως νὰ διορίζωνται τῇ συμπράξει τοῦ νομοθετικοῦ σώματος, οἷον οἱ ἀνώτεροι δικασταί. Ἀλλ' οὐδέποτε ἀφηρέθη ἀπὸ τὴν ἐκτελεστικὴν ἐξουσίαν τὸ δικαίωμα τοῦ διορίζειν καὶ παύειν τοὺς καθάρως διοικητικούς λειτουργούς. Καὶ αὕτη δὲ ἡ συνέλευσις ἐκείνη ὡσανεὶ ἐρυθρίωσα ἐπὶ τῇ διατάξει ταύτῃ ἀπεφάνητο, ὅτι θέλει μείνει μυστικὴ καὶ δὲν θέλει καταχωρισθῇ εἰς τὰ πρακτικὰ. Ἐν τούτοις ἡ μὲν διάταξις αὕτη ὑπ' οὐδενὸς τῶν μετέπειτα πολιτευμάτων ἐπανελήφθη, αἱ δὲ ὑπαγορεύσαντες αὐτὴν προεστοὶ ἐξελίπον, αἱ ἔξεις ὅμως καὶ αἱ παραδόσεις τοσοῦτον διατηρήθησαν ὥστε μέχρι τῆς σήμερον οἱ βουλευταὶ ἐπεμβαίνουσιν ἀπροκαλύπτως εἰς τὰ τῆς ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας δίκαια καὶ καθήκοντα. Οὐ μόνον δὲ κατὰ τοῦτο οὐδεμίαν πραγματικὴν ἐποίησαμεν ἐν διαστήματι ἐτῶν πεντήκοντα πρόοδον, ἀλλὰ καὶ κατ' ἑτέρα τινα. Τὸ σύνταγ-

μα δὲν ὀρίζει πλέον ὅτι ἡ ἐκτελεστικὴ ἀρχή, ὅ ἐστι τὸ ὑπουργεῖον, εἶναι ἐνιαύσιος· καὶ ὁμοῦς πράγματι τὰ ὑπουργεῖα ἀπέβησαν ἐνιαύσια, ὡς πάλαι τὰ ἐκτελεστικά. Τὸ σύνταγμα δὲν ὀρίζει πλέον ὅτι ἡ βουλὴ εἶναι ἐνιαύσιος· ἀπ' ἐναντίας παρατείνει τὴν ὑπαρξίν αὐτῆς ἐπὶ τετραετίαν, παρεκτὸς τῆς ὁλῶς ἐκτάκτου περιστάσεως τῆς διαλύσεως· ἡμεῖς δὲ μεταβαλόντες τὴν ἐξαίρεσιν εἰς κανόνα, κατεστήσαμεν καὶ τὴν βουλὴν ἐνιαύσιον, ὡς τὸ πάλαι βουλευτικόν. Καθ' ἓν μόνον ἐβελιτώθημεν, ὅτι ἔχομεν τὴν συνείδησιν τῶν τοιούτων ἀτοπημάτων ἣν δὲν εἶχον οἱ πατέρες ἡμῶν. Ὅθεν τὰ ἀτοπήματα ταῦτα δὲν ἀναγράφονται πλέον ἐν τοῖς πολιτεύμασιν, ἀπὸ τινος δὲ χρόνου ἡ κοινὴ γνώμη ἤρχισε σπουδαίως νὰ μεριμνᾷ τίνι τρόπῳ δύναται νὰ κατορθωθῇ ὥστε νὰ μὴ ὑπάρχωσι καὶ ἐν τοῖς πράγμασι. Τὸ ζήτημα τοῦτο εἶναι σφόδρα πολὺπλοκον καὶ δύσλυτον· μόνος δὲ ὁ χρόνος καὶ ἡ συμπάρεδρος αὐτοῦ πείρα θέλουσι βοηθήσει ἡμᾶς εἰς θεραπείαν τοῦ κακοῦ ἀσφαλέστερον ἢ αἱ θεωρητικαὶ καὶ πρόχειροι συνταγαὶ ἅς ἄνδρες ἄλλως ἀξιοίτιμοι εἰμποροῦν νὰ γράψωσιν ὅπως οὖν αὐτογνωμόνως ἐν τοῖς ταμείοις αὐτῶν. Τοῦλάχιστον ὁ χρόνος καὶ ἡ πείρα ἐδίδαξαν ἡμᾶς ἤδη σπουδαῖόν τι ἐπὶ τοῦ προκειμένου. Ἐπὶ μακρὸν ἐπεκράτησε παρ' ἡμῖν ἡ δοξασία ὅτι πρωταίτιοι τῆς πλημμελοῦς τῶν πραγμάτων διαχειρίσεως εἶναι οἱ ὑπέρτατοι ἄρχοντες καὶ οἱ ὑπέρτατοι θεσμοί. Ἀλλὰ σήμερον ἐπέισθμεν ὑποθέτω, ὅτι τοῦτο εἶναι ὑπεκφυγὴ τοῦ ζητήματος καὶ οὐχὶ λύσις. Ἐν διαστήματι ἐτῶν 40, δύο μὲν κατελύσαμεν ὑπερτάτους ἄρχοντας, δύο δὲ ἐψηφίσαμεν συντάγματα, τὰ δὲ πράγματα πολὺ δὲν ἐβελιτώθησαν. Ἐντεῦθεν ἐὰν δὲν θέλωμεν νὰ ἀμβλυωπώμεν πρὸς τὸ φῶς τῆς μεμαρτυρημένης ἀληθείας, ἀνάγκη νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι ἐν κοινοβουλευτικῇ πολιτείᾳ σωφρόνως ὀργανωμένη· οἱ ὑπέρτατοι ἄρχοντες καὶ οἱ ὑπέρτατοι θεσμοὶ δὲν ἐνεργοῦσιν εἰμὴ ὅπως τὸ ἔθνος θέλει νὰ ἐνεργήσωσιν. Οἴκοθεν οὔτε ἀπολύτως ἀγαθοὶ εἶναι, οὔτε πονηροὶ ἀπολύτως· ἀλλ' ὥσπερ τὰ κάτοπτρα ἀπεικονίζουσι τὰ δρῶντα πρόσωπα καὶ τὰ συμβαίνοντα πράγματα. Ἐὰν τὰ πράγματα καὶ τὰ πρόσωπα χωλαίνωσι, δὲν πταίουσιν τὰ κάτοπτρα· μάτῃν δὲ ἡθέλωμεν ἐξακολουθεῖ νὰ θαύωμεν αὐτὰ

προμηθευόμενοι νέα, διότι και τὰ νέα τὰς αὐτὰς θέλουσι παρ-
στήσει εἰκόνας.

Ἀλλὰ τῷ 1822 ἡ πολυαρχία, ἡ προσωρινότης τῶν ἀρχῶν
καὶ ἡ μεταξύ αὐτῶν σύγκρουσις ἦσαν νενομοθετημέναι καὶ ὡς ἐκ
τούτου κατέστη ἀδύνατος ἡ συγκρότησις σπουδαίας κυβερνήσεως.
Οἱ μᾶλλον φιλότιμοι ἄνδρες τοῦ ἐκτελεστικοῦ καὶ τοῦ βουλευ-
τικοῦ, βλέποντες ὅτι οὐδὲν ἐν αὐτοῖς καὶ δι' αὐτῶν πράττουσι,
προετίμησαν νὰ ἀπέλθωσιν εἰς τὰ πεδία τῆς μάχης· ἰδίως ὁ πρό-
εδρος τοῦ Ἐκτελεστικοῦ Μαυροκορδάτος καὶ ὁ τοῦ Βουλευτικοῦ
πρόεδρος Ὑψηλάντης, οἵτινες συνετέλεσαν τότε εἰς τὴν σωτηρίαν
ὁ μὲν τῆς Δυτικῆς Ἑλλάδος ἀπὸ τοῦ Ὁμέρ Βριώνη, ὁ δὲ τῆς Πε-
λοποννήσου ἀπὸ τοῦ Δράμᾶκη, ἐνῶ οἱ πλείστοι τῶν συναδέλφων
αὐτῶν ἐφευγον ἐξ Ἀργους προτροπᾶδην. Ὅτε δὲ μετὰ τὴν πα-
ρέλευσιν τοῦ κινδύνου συνεκροτήθη ἡ δευτέρα ἐθνικὴ συνέλευσις
καὶ ἐτελεσθῆ κατὰ τὰ ἀνωτέρω ἐκτεθέντα τὸ πολίτευμα, τὸ νέον
Ἐκτελεστικὸν ἐδιχονόησεν ἀμέσως πρὸς τὸ νέον *Βουλευτικόν*,
ἐκάτερον ἐκήρυξε τὸ ἕτερον παράνομον καὶ μετ' οὐ πολὺ κατὰ δε-
κέμβριον τοῦ 1823, τὸ *Ἐκτελεστικόν* ἐπεχείρησε νὰ ὑποτάξῃ
διὰ τῆς βίρας τὸ *Βουλευτικόν*. Τότε τὸ *Βουλευτικόν* κατέφυγεν
εἰς Ἑρμιόνην, καὶ, καθαιρέσαν ἐκεῖθεν τὰ *Ἐκτελεστικὰ*, προχει-
ρίσατο ἕτερον. Ἐντεῦθεν δ' ἐξεβράγη ὁ πρῶτος ἐμφύλιος πόλε-
μος, ὅστις ἠκολούθησε μέχρι τῶν μέσων περιῖπου τοῦ 1824, ὅτε
κατίσχυσεν ὀριστικῶς τὸ ἐν Ἑρμιόνῃ προχειρισθὲν *Ἐκτελεστικόν*.
Ἀλλὰ μετὰ τινὰς μῆνας ἐπανελήφθη ὁ ἐμφύλιος ἀγών. Οἱ συν-
τελέσαντες εἰς τὸν θρίαμβον τῆς νέας κυβερνήσεως προεστοὶ τῆς
Πελοποννήσου, εὗρον ὅτι αὕτη ἴσχυσε πλέον τοῦ παρ' αὐτῶν νο-
μιζομένου δέοντος. Καὶ κατίσχυσε μὲν πάλιν τὸ *Ἐκτελεστικόν*,
ἰδίως διὰ τῶν ρουμελιωτικῶν στρατευμάτων τὰ ὁποῖα εἰσέγα-
γεν εἰς Πελοπόννησον, καὶ διὰ τῶν 300,000 λιρῶν τὰς ὁποίας ἐκ
τοῦ πρώτου ἀγγλικοῦ δανείου εἶχεν εἰς τὴν διάθεσιν αὐτοῦ· ἀλλὰ
καταναλῶσαν πολλοὺς ἐκ τῶν πόρων τούτων εἰς τοὺς ἐσωτερι-
κοὺς ἐκείνους περισπασμούς, δὲν ἠδυνήθη νὰ ἀνθέξῃ τῷ 1825 εἰς
τὸν κατὰ πρῶτον τότε ἐπισκῆψαντα τακτικὸν τῆς Αἰγύπτου
στρατόν. Ὡς σχεδὸν ἡ Πελοπόννησος κατεπατήθη ὑπὸ τοῦ στρα-
τοῦ τούτου, πλερετὸς τῆς Μάνης καὶ τοῦ Ναυπλίου. Εἰς τὴν Στε-

ρεάν δὲν ἀνθίστατο εἰμὴ τὸ ἡρωϊκὸν Μεσολόγγιον. Ἡ λεγομένη κυβέρνησις τῆς Ἑλλάδος καίτοι λαβοῦσα τῷ 1825 τὸ δεύτερον δάνειον εἶχε περιέλθει εἰς τὴν ἐσχάτην παραλυσίαν· ὥστε εὐτύχημα βεβαίως ἐνόμισεν ὅτι ἐπέστη ἐν τῷ μεταξύ ἡ διετὴς προθεσμία, ἣν ἡ ἐν Ἀστρεί συνέλευσις εἶχε προσδιορίσει πρὸς συγκρότησιν νέας τρίτης ἐθνικῆς συνελεύσεως. Κατέφυγε λοιπὸν τῇ 25 Σεπτεμβρίου 1825 εἰς τὴν φαντασιώδη ταύτην πανάκειαν, τῇ δὲ 12 ἰανουαρίου 1826 ἐπ'ἀνέλαβε τὴν περὶ τούτου διακήρυξιν αὐτῆς προσδιορίσασα τὰ Μέγαρά ὡς τόπον ὅπου ἔδει νὰ προσέλθωσιν οἱ πληρεξέουσιοι τῶν ἐπαρχιῶν. Καὶ συνήλθον τῶν οἱ πλ. ρεξόουσιοι κατὰ μῆνα Ἀπριλίου οὐχὶ εἰς Μέγαρά ἀλλὰ εἰς Ἐπίδαυρον. Μόλις ὅμως ἀρχίσαντες τὰς ἐργασίας αὐτῶν, καὶ ἐπῆλθον εἰδήσεις ὀλέθραι περὶ τοῦ ἐσχάτου κινδύνου, ὃν διέτρεχε τὸ Μεσολόγγιον. Ὅθεν ὑπὸ τῆς δεινῆς ἐκείνης ἀμηχανίας πιεζόμενοι, ἐνόησαν ὅτι εἶναι περιττὸν νὰ ἐξακολουθήσωσι συζητούντες καὶ ἀνέβαλον τῇ 12 Ἀπριλίου τὰς ἐργασίας τῆς συνελεύσεως μέχρι Σεπτεμβρίου. Ἐξέδωκαν δὲ αὐθημερόν δύο ψηφίσματα, ἐξ ὧν, διὰ μὲν τοῦ ἑνός, πεισθέντες τελευταῖον αὐτοὶ ὅτι ἐπαπειλούμενος κίνδυνος ἀπαιτεῖ νὰ κινῶνται τὰ πράγματα μὲ τὴν πλέον δυνατὴν ταχύτητα καὶ δραστηριότητα καὶ ὅτι ἡ ταχύτης καὶ δραστηριότης ἀπαιτεῖ τὴν συγκέντρωσιν τῆς διοικητικῆς ἐξουσίας εἰς ὀλίγα ἄτομα,» ἐνεπιστεύθησαν προσωρινῶς τὴν ὀλικὴν κυβέρνησιν τῶν Ἑλληνικῶν πραγμάτων εἰς ἑνδεκαμελῆ ἐπιτροπὴν ὑπὸ τὸ ὄνομα διοικητικὴ ἐπιτροπὴ τῆς Ἑλλάδος· διὰ δὲ τοῦ ἑτέρου διώρισαν ἐπιτροπὴν τῆς συνελεύσεως συγκειμένην ἐκ 18 μελῶν καὶ ἐπιτετραμμένην δυνάμει τρίτου μυστικοῦ ψηφίσματος, ἀνὰ διαπραγματευθῆ διὰ τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἀγγλικοῦ πρέσβεως κυρίου Κάνιγγ τὸν μεταξύ τοῦ ἔθνους καὶ τῆς Ὀθωμανικῆς Πόρτας συμβιβασμὸν μὲ τὸν πλέον ἐπωφελεῖν τρόπον διὰ τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος καὶ ἀνταξίως τῶν μεγάλων του θυσιών.»

Ἡ νέα διοικητικὴ ἐπιτροπὴ, ὅσον δικτατορικὴν ἐξουσίαν καὶ ἂν περιεβλήθη, οὐδὲν σχεδὸν ἠδυνήθη νὰ πράξῃ λόγου ἄξιον, διότι καιρὸν πλέον δὲν εἶχε νὰ πράξῃ τι. Τὸ Μεσολόγγιον εἶχε πέσει ἀπὸ τῆς 10 Ἀπριλίου. Ἡ νέα κυβέρνησις εἰσελθοῦσα εἰς Ναύπليون περὶ τὰ τέλη τοῦ μηνὸς τούτου δὲν εὔρεν ἐν τῷ ταμείῳ

εἰμὴ 16 γροσία· ὁ ἔστιν, ἡ προηγουμένη κυβέρνησις εἶχεν ἐντὸς ἔτους δαπανήσει, τὸ πλεῖστον ἐπὶ ματαίῳ, 53,000,000 γροσιῶν, κατὰ τὴν μετ' ὀλίγον παρατεθησομένην ἔκθεσιν τῆς ἐξελεγκτικῆς ἐπιτροπῆς τοῦ 1826, ἥτοι περὶ τὰ 32 δραχμῶν ἑκατομμύρια. Τὰ οὐρία τοῦ Ναυπλίου κατεῖχοντο ὑπὸ Σουλιωτῶν καὶ Ῥουμλιωτῶν, ἡ δὲ κυβέρνησις, ἥτις οὐδεμίαν εἶχεν ἐπ' αὐτῶν ἐξουσίαν, ἠναγκάσθη νὰ καταφύγῃ εἰς τὸν ἐν τῷ λιμένι θαλασσοπύργον. Ἐν Κορινθίᾳ οἱ προύχοντες ἀντεμάχοντο περὶ κορινθιακῆς σταφίδος· οἱ Σπετσιώται κατέφυγον εἰς Ἰθράν, καὶ οἱ Ἰθραῖοι ἐδουλεύοντο ἂν δὲν πρέπει νὰ πέμψωσι τὰ γυναικόπαιδα εἰς Κύθηρα. Ἐὰν ἡ ἐπανάστασις ἡδυνήθη ν' ἀνθέξη κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἤττον μέχρι τῆς εὐρωπαϊκῆς ἐπεμβάσεως, τοῦτο ὀφείλεται οὐχὶ εἰς τὴν κυβέρνησιν καὶ τοὺς βουλευτάς, ἀλλ' ὡς πάντοτε εἰς τὴν αὐταπάρνησιν κατ' ἰδίαν τινῶν ἀνδρῶν καὶ εἰς τὰ ἐξωτερικὰ βοηθήματα. Αἱ δὲ καθεστηκυῖαι ἀρχαὶ εἰς μάτην ἡγωνίζοντο νὰ πράξωσι τι. Ἡ ἐπιτροπὴ τῆς συνελέουσας συνεκάλεσε κατὰ τὰ προαπαφασισθέντα τοὺς πληρεξουσίους εἰς Πόρον τῇ 2 αὐγούστου· καὶ μὴ προσελθόντας, προσεκάλεσεν αὐτοὺς τὸ δεύτερον τῇ 21 Σεπτεμβρίου· ἀλλὰ μὴ εἰσακουσθεῖσα πάλιν, συνεκάλεσεν αὐτοὺς τῇ 1 νοεμβρίου εἰς Αἴγινα. Τῇ 6 νοεμβρίου ἀπυθύνουν ὁμοίαν πρόσκλησιν καὶ ἡ Διοικητικὴ ἐπιτροπὴ, ὅτε μετέβη καὶ αὐτὴ εἰς τὴν νῆσον ἐκείνην, ἐξελθοῦσα τοῦ δεσμοτηρίου ἐν ᾧ διέτριψεν ἐπὶ 6 μῆνας, ἥτοι τοῦ ἐν Ναυπλίῳ θαλασσοπύργου. Ἐπανέλαβε δὲ τὴν πρόσκλησιν αὐτῆς ἐξ Αἰγίνης τῇ 28 δεκεμβρίου. Καὶ τῇ 2 ἰανουαρίου 1827 τετάρτην ἐξέδοτο προκήρυξιν ἡ ἐπιτροπὴ τῆς συνελέουσας. Ἀλλὰ μάταιαι ἀπέβησαν ἐπὶ 5 ὅλους μῆνας αἱ ἐπανειλημμένα αὐταὶ προκηρύξεις. Ἐὰν ἱκανοὶ πληρεξούσιοι εἶχον συνέλθει εἰς Αἴγινα, ἕτεροι οὐδὲν ἤττον πολυάριθμοι ἤθελον νὰ συνεδρεύσωσιν εἰς Ἑρμιόνην. Εἰς τὰς προηγουμένας ἀφορμὰς τῶν διχονοιῶν προστέθησαν τότε αἱ διαιρέσεις αἱ προκύψασαι ἐκ τῶν τριῶν σχηματισθέντων ἐξωτερικῶν κομμάτων, τοῦ ῥωσικοῦ, τοῦ ἀγγλικοῦ καὶ τοῦ γαλλικοῦ. Τὰ δύο πρῶτα ἦσαν ὁμολογουμένως ἰσχυρότερα τοῦ τελευταίου, ἀλλὰ πρὸς ἀλλήλα ἰσόπαλα. Ἐπὶ τέλους ὁμως συνεβιβάσθησαν δι' ἀμοιβαίων τινῶν παρὰχωρήσεων αἱ δύο μεγαλήτεραι μερίδες, ὥς

παρηκολούθησε καὶ ἡ τρίτη. Συμφωνήσασαι δὲ ν' ἀναγορεύωσι Κυβερνήτην μὲν τῆς Ἑλλάδος τὸν Ἰωάννην Καποδίστριαν, ἀρχιστράτηγον δὲ καὶ στόλαρχον τοὺς Ἀγγλους Ῥιχάρδον Τζώρτζ καὶ Λόρδον Κόχραν, συνῆλθον περὶ τὰ μέσα μαρτίου 1827 ἐξ Ἑρμιόνης καὶ Ἀλγίνης εἰς Τροιζῆνα καὶ ἀπῆρτισαν αὐτόθι τὴν τρίτην ἐθνικὴν συνέλευσιν, ἥτις συνεδριάσασα μέχρι τῆς 7 μαίου ἐψήφισε τὸ πολίτευμα κατὰ τὸ ὁποῖον ἐμελλε νὰ διαχειρισθῇ τὰ πράγματα τῆς Ἑλλάδος ὁ νέος Κυβερνήτης.

Τὸ πολίτευμα τοῦτο ὑπῆρξεν ὁμολογουμένως εὐπρεπέστερον ὅλων τῶν προηγουμένων, συνεπύκνωσεν εἰς χεῖρας ἀνδρὸς ἐνὸς παύσαν τὴν ἐκτελεστικὴν ἐξουσίαν, ἐπέτρεψεν αὐτῷ τὸν διορισμὸν ὅλων τῶν ἀρχῶν καὶ τὴν κίνησιν τῶν κατὰ γῆν καὶ θάλασσαν δυνάμεων, ὥρισε δὲ τὴν προθεσμίαν τῆς ἐξουσίας ταύτης εἰς ἑπταετίαν. Συγχρόνως ἐξέτεινε τὴν διάρκειαν τοῦ βουλευτικοῦ σώματος εἰς τριετίαν καὶ καθιέρωσε τὴν δημοσιότητα τῶν συνεδριάσεων αὐτοῦ, ἐνῶ πρότερον αὐταὶ ἐγίνοντο μυστικάι. Ἐπὶ τοσοῦτον δὲ προῆλθε καλοκάγαθίας, ὥστε ἀνεκλήρυξε τὸν ἀρχηγὸν τοῦ δημοκρατικοῦ ἐκείνου πολιτεύματος ἀνεύθυνον καὶ ἀπαράβιστον. Οἱ μὲν ποθοῦντες τὴν ἀφίξιν τοῦ Κυβερνήτου ἐψήφισαν ταῦτα πάντα, διότι ἤξευρον, ὅτι ὁ Κυβερνήτης δὲν ἠδύνατο νὰ δεχθῇ τὴν ἀναπεθεῖσαν αὐτῷ ἀρχὴν, ἐὰν αὕτη καθυπεβάλλετο εἰς τὰ ἀναρχικὰ πολιτεύματα τῆς Ἐπιδαύρου καὶ τοῦ Ἀστρους· μετ' ὀλίγον μάλιστα ἡ πεῖρα ἐμελλε νὰ ἀποδείξῃ, ὅτι οὐδὲ διὰ τοῦ ἐν Τροιζῆνι ψηφισθέντος πολιτεύματος ἐνόμισεν ὅτι δύναται νὰ κυβερνηθῇ ἡ Ἑλλάς. Οἱ δὲ ἀναγκασθέντες νὰ ὑποκύψωσιν εἰς τὴν ἐκλογὴν αὐτοῦ, συνήνεσαν εἰς τὴν ὀλοσχερῇ ἀνατροπὴν τῶν προσφιλοῦν αὐτοῖς προτέρων διατάξεων, διότι ἐβλεπον ὅτι ἡ κοινὴ γνώμη, ἐσωτερικὴ τε καὶ ἐξωτερικὴ, ἀπῆται τοῦτο ἀπαραιτήτως. Ὅτι ὅμως ἡ πλειονοψηφία τοῦλάχιστον δὲν ἐσυνετίσθη ἐκ τῶν ἐσχάτων κινδύνων τῆς πατρίδος, εἶναι δυστυχῶς βέβαιον. Οἱ κίνδυνοι ἐξ ἀρχῆς τῆς ἐπαναστάσεως ὑπῆρξαν μεγάλοι, ὥστε πρὶν καιροῦ ἐπρεπε ν' ἀναδειχθῶσιν οἱ ἄνθρωποι ἐκεῖνοι συνετώτεροι. Ἐνῶ δὲ κατὰ μᾶλλον τοῦ 1827 τὰ πράγματα εἶχον περιέλθει ἐπὶ ξυροῦ ἀκμῆς, ἡ ἐκτελεσις τοῦ νέου πολιτεύματος ἀνεβλήθη μέχρι τῆς ἀφίξεως τοῦ Κυβερνήτου, καὶ ἐν τῷ μεταξὺ ἡ ἀρχὴ ἐπετράπη εἰς τριμελῆ

ἀντικυβερνητικὴν ἐπιτροπὴν, ἥτις ὤφειλε νὰ κυβερνήσῃ κατὰ τὸ ὑπὸ στοιχεῖον ις'. ψήφισμα τῆς ἐν Τροιζῆνι κυβερνήσεως, κατὰ τὸ ὅποιον ἡ ἀρχηγία τῶν κατὰ ξηρὰν καὶ θάλασσαν δυνάμεων ἀνετέθη εἰς ἀρχιστράτηγον καὶ στόλαρχον σχεδὸν ἀνεξαρτήτους ἀπὸ τὴν *Ἐπιτροπὴν*, οἱ πλεῖστοι διορισμοὶ ἔδει νὰ γίνωνται συναινέσει τῆς βουλῆς, ἡ διάρκεια αὐτῆς περιορίσθη εἰς ἔτος ἐν καὶ πολυειδῶς ἄλλως περιορίσθη ἡ ἐκτελεστικὴ ἐξουσία. Ὡς δὲ μὴ ἤρουν ταῦτα πάντα, ἡ τριανδρία, εἰς ἣν ὑπὸ τοιοῦτους ὅρους ἐλαχεν ὁ κληρὸς νὰ φέρῃ εἰς σωτήριον λιμένα ἀνὰ μέσον τοσούτων σκοπέλων καὶ τρικυμιῶν τὸ πανταχόθεν καταρρέον σκάφος τῆς πατρίδος, ἀπηρτίσθη ἐκ τῶν ἀπειροτέρων ἀνθρώπων συμμάσσης τῆς Ἑλλάδος, ἵνα μὴ τι χεῖρον εἴπωμεν.

Δι' ὅλης λοιπὸν τῆς ἐπαναστάσεως κυβερνήσιν πραγματικὴν οὐδέποτε ἠτύχησαμεν νὰ λάβωμεν. Τὰ προεκτεθέντα, ἡ κοινὴ παραλυσία, αἱ συγκρούσεις, οἱ ἐμφύλιοι πόλεμοι καὶ ἐπὶ τέλους ἡ ἐσχάτη ἀτονία καὶ ἑλλυσις μαρτυροῦσιν ἀποχρώντως περὶ τοῦτου. Ἀλλ' ἵνα λάβῃ ἡ παρούσα γενεὰ ἀκριβεστέραν τινὰ ἔννοιαν τοῦ τρόπου καθ' ὃν διεχειρίζοντο τότε ἰδίως οἱ χρηματικοὶ τοῦ ἔθνους πόροι, οἵτινες ἀπετέλουν, ἢ μᾶλλον ἔπρεπε ν' ἀποτελῶσι, τὰ νεῦρα τοῦ ἱερωτάτου τῶν πολέμων, θέλομεν συνοψίσει ἐνταῦθα τὴν ἐκθεσιν, ἣν καθυπέβαλεν εἰς τὴν τρίτην ἐθνικὴν συνέλευσιν ἡ ἐπὶ τῶν ἐθνικῶν λογαριασμῶν ἐπιτροπὴ τῇ 11 ἀπριλίου 1827. Ἡ ἐπιτροπὴ αὕτη, ἥτις εἶχε συστηθῇ τῇ 28 ἀπριλίου 1826 «πρὸς ἐπεξεργασίαν τῶν ἐθνικῶν λογαριασμῶν τῶν ἀπὸ τὰς ἀρχὰς τῆς Α' περιόδου μέχρι τοῦ τέλους τῆς IV περιόδου», εἰργάσθη δὲ ἐπὶ τούτῳ ὁλόκληρον σχεδὸν ἔτος καὶ ἐξεπλήρωσε τὸ καθήκον ἐν πάσῃ συνειδήσει, ἀμολονότι παραμελήθη καθ' ὅλα τῆς ἀπὸ τὰ ἀνέκοντα μέρη, συνέκειτο ἐκ 5 μελῶν. Νομίζομεν δὲ δίκαιον νὰ ἀναφέρωμεν ἐνταῦθα τὰ ὀνόματα τῶν ἀνδρῶν τούτων, διότι ἐξ ὅλων τῶν μνημείων τῆς ἐποχῆς ἐκείνης οὐδὲν ἴσως ὑπάρχει διδακτικώτερον καὶ μετὰ πλείονος παθήσεως καταγγέλλον ἀληθείας, αἵτινες ἐμελλον νὰ προκαλέσωσι τὴν ὀργὴν ὅλων τῶν ἰσχυρῶν. Ἀπετέλεσαν λοιπὸν τὴν ἐπιτροπὴν ταύτην ὁ Κ. Πολυδάδης, ὁ Κ. Τασσίκας, ὁ Μ. Κ. Παγγκαλός, ὁ Χριστόδουλος Οἰ-

κονομίδης, ὁ Ἀθανάσιος Σκάνδαλίδης· καὶ ἐκ τῆς ἐκθέσεως αὐτῶν ἐξάγονται τὰ ἀκόλουθα συμπεράσματα.

Τὰ ἐθνικὰ κατὰστιχα ἦσαν ἀνοθευμένα, καὶ πλήρη ἀπὸ καταχρήσεις, πλαστοπαρτίδας, ἐκλείψεις, λάθη καὶ ἀνωμαλίας. » Τὰ ἔσοδα, ὅπως τοῦλάχιστον ἠθύναντο νὰ ἐξαχθῶσιν ἐκ τῶν αὐτῶν ἐχόντων βιβλίων, συνεποσώθησαν κατὰ μὲν τὴν Α' περίοδον εἰς γρόσια 2,188,824· κατὰ δὲ τὴν Β' 14,933,069 καὶ 11· κατὰ δὲ τὴν Γ' περίοδον 53,044,894 καὶ 25. Ἐν ὅλοις γρόσια 70,116,787 καὶ 36. Ἐφ' ἧς σημειοῦμεν ἐνταῦθα ὅτι ἐπειδὴ, κατὰ τὴν εἰς τὸ ἀπὸ 30 ἰανουαρίου 1885 Β. Α. προσαρτηθεῖσαν διατίμησιν, τὸ δίστηλον εἶχεν ἀξίαν ἰανουαρίῳ μὲν 1822 γρόσια 7 καὶ 1/2, Σεπτεμβρίῳ δὲ 1826 γρόσια 13, ὁ μέσος ὁρος τῆς ἀξίας τοῦ διστήλου καθ' ὅλας τὰς Γ' περιόδους δύναται νὰ υπολογισθῇ εἰς γρόσια 10· ὥστε τὸ προπαρατεθὲν σύνολον τῶν ἐξόδων συνεποσώτο εἰς 42,000,000 περίπου δραχμῶν. Ἡ ὅσα δὲ εἶναι ἀληθῶς τὰ ἔσοδα καὶ ἔσοδα τῆς Α', Β' καὶ Γ' περιόδου, τοῦτο εἶναι ἀδύνατον νὰ ἐκβῇ ἀπὸ κατὰστρωσιν τοιαύτην τῶν ἐθνικῶν κατὰστιχων τὰ ὅποια εἶναι τοιαῦτα ὥς νὰ μὴ ᾖναι τελείως. » Ἀλλ' ἐκ τῶν κατὰστιχων τούτων, ὅσα νοθευμένα καὶ ἂν ἦσαν, ἀποκαλύπτεται ἀρκούντως ὅτι, ἐνῶ τὸ ταλαίπωρον ἔθνος ἐν τῷ αὐτῷ ἀμηχανίᾳ δὴ, κατέβαλλεν οὐδὲν ἥττον ἐκ τῶν ἐνόντων φόρων ἱκαναῖς καὶ ἀνελάμβανεν ἔτι μείζονας ὑποχρεώσεις, πλεῖσται ὅσαι τῶν θυσιῶν ἐκείνων εἰς πᾶν ἄλλο ἐχρησίμευσεν ἢ εἰς τὰς τοῦ πολέμου ἀνάγκας.

Κατὰ τὸν Α' Νόμον τῆς διοικήσεως τῆς Α' περιόδου ἐτυπώθησαν ἐθνικαὶ ὁμολογίαι 17,250 ἐκπροσωποῦσαι ἀξίαν γροσίων 5,000,000. Ἐκ τῶν ὁμολογιῶν τούτων ἐξεδόθησαν μὲν 3688, γροσίων 1,471,000. Εὐρέθησαν δὲ ἀνέκδοτοι μόνον 408, γροσίων 42,100· ὥστε ἔλειπον 13,154 ἀξίας γροσίων 3,486,900, αἵ τὰς ἀπορίας αἱ ἐκτελέσαντες τὰ χρεὴ τοῦ ὑπουργείου τῆς Οἰκονομίας τῆς Α' καὶ Β' Περιόδου ὀφείλουσι νὰ ἐπιστρέψωσιν, ἢ νὰ ἀσφαλίσωσι τὸ ἔθνος διὰ τὰς αὐτὰς ὁμολογίας. » Ἐκ τῶν ἐθνικῶν προσόδων ἀπ' ἀρχῆς τῆς Α' περιόδου μέχρι τέλους τῆς Γ' καθυστέρουν 4,471,354 καὶ 30· ἀλλ' ἐπειδὴ πολλῶν ἐπαρχιῶν αἱ πρόσοδοι δὲν ὑπῆρχον καταγεγραμμέναι εἰς τὰ ἐθνικὰ κατὰ-

στιχα, ἀδύνατον ἦτο νὰ γνωσθῇ τίνες ἐκ τῶν ἐνοικιαστῶν τῶν ἐπαρχιῶν τούτων ἔμενον ἀφειλέται καὶ τίνος ἑκαστος ποσότητος. Ἐν τῷ καθημερινῷ τῆς Β' περιόδου ἀνεφέρετο, ὅτι ἐπληρώθησαν εἰς διαφόρους γρόσια 399,098 καὶ 18 δι' ὅσα εἶχον δώσει οὗτοι πρότερον εἰς τὴν Διοίκησιν. Πότε ὅμως τὰ χρήματα ἐδόθησαν ἀπὸ αὐτοὺς εἰς τὴν Διοίκησιν, καὶ ποῦ κατόπιν ἐδαπανήθησαν, οὐδόλως ὑπῆρχε σεσημειωμένον ἐν τοῖς καταστίχοις. Ἐπειδὴ κατὰ τὰ κατὰστιχα πολλοὶ ἀνεφαίνοντο ὀφειλέται μεγάλων πρὸς τὸ Δημόσιον ποσοτήτων, ὁ γενικὸς γραμματεὺς καταστρώσας τῇ 10 ὁκτωβρίου 1824 γενικὴν τῆς Β' περιόδου ἰσολογισμόν «ἐπίστωσε τὰς παρτίδας αὐτῶν μὲ τὰ γρόσια ταῦτα καὶ ἐχρέωσε τὴν παρτίδα τῶν ἐξόδων ἢ τῶν προσόδων μὲ τὰ αὐτὰ γρόσια, καὶ οὕτω διὰ τῆς πράξεως ταύτης ἐξώφλησεν αὐτούς.» Οὐδαμοῦ ὑπῆρχον σεσημειωμένα αἰεὶ ποτὰ μέρη ἐδόθησαν ἢ ἐστάλησαν πρὸς κοινὴν χρῆσιν τὰ μεγάλης ποσότητος γεννήματα, πολεμεφόδια, ἢ ξυλική καὶ ἄλλα τοιαῦτα ὅσα ἡγοράσθησαν διὰ δημοσίων χρημάτων παρὰ τοῦ ὑπουργείου τῆς Οἰκονομίας, καὶ οὔτε βιβλία τῶν ἀποθηκῶν εὕρισκοντο. «Εἰς τὰ κατὰστιχα εὕρισκονται καὶ παράνομοι πωλήσεις ἐθνικῶν κτημάτων καὶ ἀνύπαρκτοι πληρωμαὶ αὐτῶν, ὡς ἔπραξε κατὰ τοῦτο καὶ ὁ ὑπουργὸς τῆς Οἰκονομίας τῆς Γ' περιόδου εἰς τὰ παρ' αὐτοῦ ἀγορασθέντα ἐθνικὰ κτήματα.» Ἐν τῷ Καθημερινῷ ἦσαν περικομμένα εἰς χρὸς τοῦ ταμείου γρόσια 485,318 καὶ 21. «Εἰς αὐτὰ δὲ τὰ γρόσια 485,318 καὶ 21 εἶναι προστεθειμένα καὶ ἄλλα γρόσια 485,318 καὶ 21 τὰ ὅποια εἶναι ποσότης διπλῆ.» Ἠγοράσθησαν πράγματα ὑπὸ τοῦ ὑπουργείου τῶν πολεμικῶν πρὸς χρῆσιν τοῦ στρατοῦ· μὴ χρησιμεύσαντα δὲ, ἐπωλήθησαν ἔπειτα ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ ὑπουργείου. Ἐν τούτοις ὁ μὲν ὑπουργὸς τῆς Οἰκονομίας τῆς Γ' περιόδου ἔλαβε τὴν τιμὴν τῆς ἀγορᾶς τῶν πραγμάτων τούτων, ὁ δὲ ὑπουργὸς τοῦ πολέμου ἔλαβε τὴν τιμὴν τῆς πωλήσεως αὐτῶν, μόνος ὁ ἀρχικὸς τῶν πραγμάτων κύριος δὲν ἔλαβε μέχρι τέλους τίποτε. Ἀλλ' ἐρχόμεθα εἰς ἔτι σπουδαιότερα εἰ δυνατόν γεγονότα. Οὐδαμοῦ ὑπῆρχον σεσημειωμένα τὰ πολεμεφόδια ὅσα ἐστάλησαν πρὸς τὴν κυβέρνησιν ὑπὸ τῆς ἐν Λονδίνῳ ἐπιτροπῆς τῶν ἐθνικῶν δανείων· καὶ ὅμως ἡ ἀξία τῶν πολεμεφοδίων

τούτων συνεποσοῦτο εἰς ἑκατομμύρια. Οὐδαμοῦ ὑπῆρχον σεσημειωμένοι αἱ λείαι οὐδὲ τὰ ἐκ τῶν λειῶν τούτων εἰσπραχθέντα ἔθνικα δικαιώματα. Ἐκ δὲ τῶν συνεισφορῶν αἱ ὁποῖαι ἐδόθησαν εἰς τὸ ἔθνος ἀπὸ τοῦς φιλέλληνας καὶ Ἑλλήνας ἐκτὸς καὶ ἐντὸς τῆς ἐπικρατείας, ἀπ' ἀρχῆς τοῦ ἱεροῦ ἀγῶνος μέχρι τέλους τῆς Ι' περιόδου, καὶ αἱ ὁποῖαι εἴμπορουν νὰ ἀναβαίνουν εἰς μιλιάρια γροσίων, δὲν εὕρισκονται περασμένοι εἰς τὰ κατὰστα εἰμὴ μόνον μερικαὶ ἑκατοντάδες χιλιάδων γροσίων· τὸ ἴδιον δὲ τρέχει καὶ εἰς τοὺς κατὰ καιροὺς δοθέντας ἐράνους.»

Μὴ δ' εἴπη τις, ὅτι καλῶς ἄρα ποιῶντες οἱ ἰσχυροὶ τῶν ἐπαρχιῶν δὲν ἐπέτρεπον πλείοτερον κράτος εἰς τοιαῦτα *Ἐκτελεστικά*, διότι τὰ *Ἐκτελεστικά* οὐδὲν ἠδύναγτο νὰ πράξωσιν ἄνευ τῆς συγκαταθέσεως τῶν *Βουλευτικῶν*, ἐν τοῖς *Βουλευτικοῖς* δὲ παντοδύναμοι ἦσαν οἱ ἰσχυροὶ τῶν ἐπαρχιῶν. Ἡ μήπως καὶ αὐταὶ αἱ ἔθνικαί συνελεύσεις ἐφρόντιζον νὰ ἐνεργήσωσι τι πρὸς θεραπείαν τῆς τοιαύτης ἀκολασίας καὶ ἀναρχίας; Ἡ ἐπὶ τῶν *Ἐθνικῶν λογαριασμῶν* ἐπιτροπὴ προοιμιαζομένη εἰς τὴν πρὸς τὴν Ι' ἔθνικὴν συνέλευσιν ἔκθεσιν αὐτῆς ἔλεγεν. «Ὁ σκοπὸς τὸν ὁποῖον ἀνέλαβεν ἡ ἔθνικὴ αὕτη συνέλευσις, εἰς τὸ νὰ ἐπεξεργασθῶσιν οἱ παρελθόντες λογαριασμοί, εἶναι ἐν ἀπὸ τὰ πραγματὰ ἐκεῖνα ὅσα στερεώνουν ἀληθῶς τὰς ἐπικρατείας... ἀλλὰ διὰ νὰ ἐκτελεσθῇ καλῶς ὁ ἀνωτέρω σκοπός, εἶναι χρεῖα καὶ νὰ δώσῃ ἡ σεβαστὴ ἔθνικὴ συνέλευσις ὅμμα προσεκτικὸν καὶ ὀξυδερκὲς εἰς τὰς μέχρι τοῦδε γεννηθείσας ἐπεξεργασίας τῶν ἔθνικῶν τούτων λογαριασμῶν, καὶ οὕτω διὰ τοῦτου νὰ δυναθῇ νὰ γνωρίσῃ ὅπως οὖν ἀρκετῶς τοὺς τρόπους διὰ τῶν ὁποίων τὸ ἔθνος πρέπει εἰς τὸ ἐξῆς νὰ ἐμπιστεύεται τὰ δημόσια πράγματα.» Λόγοι χρυσοῖ, εἰς τοὺς ὁποίους ὅμως ἡ ἔθνικὴ συνέλευσις οὐδεμίαν φαίνεται δοῦσα προσοχὴν. Οὐδεμίαν τοῦλάχιστον εὐρομεν ἀναφερομένην ἐπὶ τῆς ἐκθέσεως ταύτης ἐνέργειαν, ἂν ὅχι ἄλλο ἀποδοκιμασίαν τινὰ καὶ κατάρχισιν. Ἀντὶ δὲ τούτων πάντων ἐπὶ τοῦ πρωτοτύπου ὑπάρχει μόνον ἀπλῶς σεσημειωμένη ἡ λέξις *ἀνεγνώσθη!*

Ἐὰν ἡ ἐπανάστασις περιέμενε νὰ χειραγωγηθῇ καὶ νὰ συντηρηθῇ ὑπὸ τοιούτων *Ἐκτελεστικῶν* καὶ τοιούτων *Βουλευτικῶν*

καὶ τοιούτων ὑπουργείων τῆς Οἰκονομίας, ἤθελε βεβαίως καταστραφῇ ἐξ ἀρχῆς. Κατωρθώθη δὲ νὰ εὐοδωθῇ ὅπως δῆποτε χάρις πρὸ πάντων εἰς τὰς ἀτομικὰς ἐνεργείας εὐαρίθμων τινῶν ἀνδρῶν, οἵτινες, ἐὰν οὐδείς ἐξ αὐτῶν ἔσχε τὴν μεγαλοφυΐαν τοῦ νὰ δράξῃ κραταίως τὰς ἡνίας τῆς ὅλης Ἑλλάδος, ἡδυνήθησαν τοῦλάχιστον νὰ συμπυκνώσωσι μέχρι τινὸς εἰς τὰς χεῖρας αὐτῶν τὰς δυνάμεις τῶν διαφόρων αὐτῆς τμημάτων καὶ ἀπέβησαν οἱ ἀληθεῖς τοῦ ἀγῶνος κυβερνήται. Τοῦτο συνέβη ἐν Πελοποννήσῳ, τοῦτο ἐν ταῖς νήσοις, τοῦτο ἐν τῇ Στερεᾷ Ἑλλάδι, καὶ τοῦτο περὶ τὴν διεξαγωγὴν τῶν ἐξωτερικῶν ἡμῶν διαπραγματεύσεων.

Ὅτε κατὰ μάρτιον τοῦ 1821 ἐξεργάγη ἡ ἐπανάστασις ἐν Πελοποννήσῳ, ὁ ἡγεμὼν τῆς Μάνης Πέτρος Μαυρομιχάλης ἐφαίνετο ὁ ἄνθρωπος ὁ προσωρισμένος νὰ χειραγωγήσῃ τὰ τῆς χερσονήσου πράγματα. Πρωτστατο χώρας καὶ φυλῆς, αἵτινες οὐδέποτε ὑπέκυψαν ὀλοσχερῶς εἰς τὴν ὁσμаниκὴν κυριαρχίαν καὶ ἀείποτε σχεδὸν διετέλεσαν κατ' αὐτῆς στασιάζουσαι. Εἶχε λοιπὸν ὀρμητήριον ἀσφαλὲς καὶ στρατιὰν παρεσκευασμένην. Ἐὰν καθ' ἑαυτὸν δὲν ἦτο ἀνὴρ μάχιμος, εἶχεν ἀδελφὸν καὶ υἱοὺς ἀναδείξαντας περιφανεῖς πολεμικὰς ἀρετὰς ἐν τῷ ἀγῶνι. Καὶ ὅμως ἤρπασεν ἀπὸ τῶν χειρῶν αὐτοῦ τὴν ἡγεμονίαν τῆς Πελοποννήσου ἀνὴρ, ὅστις ἀνῆκε μὲν εἰς γενεὰν κλεφτῶν περιώνυμον, εἶχε συναγωνισθῇ μετὰ τοῦ Σταθᾶ περὶ Σκόπελον, εἶχε βουλευθῇ μετὰ τοῦ Ἀλῆ Φαρμάκη περὶ ἐλληνοτουρκικῆς τινος ἐπαναστάσεως τῆς Πελοποννήσου, πράγματι ὅμως οὐδὲν εἶχε κατηρτισμένον ἐφόδιον ἵνα λάβῃ τηλικούτον ἀξίωμα. Ὁ Θεόδωρος Κολοκοτρώνης ἦλθε κατὰ ἰανουάριον τοῦ 1821 εἰς Μάνην ἐκ τῶν Ἰονίων νήσων, ὅπου εἶχε διατελέσει εἰς τὴν ἀγγλικὴν ὑπηρεσίαν καὶ προαχθῇ μέχρι τοῦ βαθμοῦ τοῦ ταγματάρχου. Παρηκολούθησε δὲ ὡς μικρὸς ἐτι καπετάνος τὸν Πέτρον Μαυρομιχάλην εἰς τὴν κατὰ τῶν Καλαμῶν πρώτην ἐκστρατείαν, τὴν ἐπαγαγοῦσαν τὴν παράδοσιν τῆς πόλεως ταύτης τῇ 23 μαρτίου. Ἀλλὰ τότε ἐχωρίσθη ἀμέσως ἀπὸ τὸν Μαυρομιχάλην καὶ ἀπῆλθε μετὰ 150 Μανιατῶν εἰς Καρύταιναν, ὅπου εἶχε προσκληθῇ ὑπὸ τῶν Δελιγιανναίων. Ὀλίγον μετὰ τρυτὸν ἐνέβαλον εἰς τὰ ἐνδότερα τῆς χερσονήσου ὁ Ἠλιάς Μαυρομιχάλης, ὁ Νικήτας, ὁ Ἀναγνωσταρᾶς, ὁ Παπαφλέσας καὶ

ἄλλοι. Ἦτο δὲ ὁ Κολοκοτρώνης τῇ 27 εἰς τὸ χωρίον Τετέμπευ, μεταξύ Μεγαλοπόλεως καὶ Γόρτυνος, ὅτε οἱ Τούρκοι τοῦ Φαναρίου καὶ ἄλλων τινῶν χωρίων ἐπύρχοντο ἵνα ἐνωθῶσι μετὰ τῶν τῆς Γόρτυνος καὶ μεταδῶσι πάντες ὁμοῦ εἰς Τρίπολιν. Ὁ Κολοκοτρώνης κατ' ἀρχὰς μόνος καὶ ἔπειτα τῇ συμπράξει τῶν ὀπλαρχηγῶν Καρυταίνης Πλαπούταιων, ἐπεχείρησε τῇ 28 νὰ διακολύσῃ τὴν ἐνωσιν τῶν Φαναριτῶν μετὰ τῶν Γορτυνίων καὶ τοῦτο μὲν δὲν ἐπέτυχε, διότι οἱ Φαναρίται κατάρθωσαν νὰ περάσωσι καὶ νὰ εἰσέλθωσιν εἰς τὴν ἀκρόπολιν· ἐπαθον ὅμως ζημίαν οὐ μικράν. Τὴν δ' ἐπιοῦσαν καὶ τὰς δύο ἐπομένους ἡμέρας κατέφθασαν εἰς τοὺς ἡμετέρους βοήθειαι πολλαὶ ὑπὸ τὸν Ἡλίαν Μαυρομιχάλην, τοὺς Δελιγιανναίους, Κανέλλον καὶ Δημήτριον, τὸν Παπαφλέσαν, τὸν Ἀναγνωσταρᾶν καὶ ἄλλους, ὥστε συμποσθέντες πάντες εἰς 6000 ἐπολιόρκησαν τοὺς ἐν τῇ ἀκροπόλει κλεισθέντας Γορτυνίους καὶ Φαναρίτας Τούρκους. Ἀπὸ τῆς στιγμῆς ταύτης ἤρχισε τὸ ἀληθὲς ἱστορικὸν τοῦ Κολοκοτρώνη σταδίον.

Ὁ ἀνὴρ οὗτος ἄγων τότε τὸ 52 ἔτος τῆς ἡλικίας, ἦτο τινὸς πεπλασμένος ἵνα ἀρξῇ τῆς Πελοποννήσου ὅπως αὕτη εἶχεν ἐπὶ τοῦ ἀγῶνος. Ἀνῆκεν εἰς γενεὰν κλεφτῶν πολύκροτον ἐπὶ τοῖς κατορθώμασιν αὐτῆς καὶ τοῖς παθήμασι. Τὸ εὐπαγὲς αὐτοῦ σῶμα, ἡ μεγάλη κεφαλὴ, ἡ μακρὰ κόμη, οἱ ἀετῶδεις ὀφθαλμοί, τὸ εὐρὺ μέτωπον, ἡ βροντώδης φωνή, τὰ πάντα ἦσαν κατ' αὐτῷ ἐπιτήδεια νὰ καταπλήξωσιν ἐκ πρώτης ὄψεως τοὺς ῥωμαλέους τῆς χερσονήσου ὀρεῖτας. Ἀλλὰ τὰ ἐξωτερικὰ ταῦτα προτερήματα δὲν ἤθελον ἀρκέσει, ἵνα ἐξυγῆσιν τὴν ἀπροσμάχητον δύναμιν ἣν ἐκτίσαστο δι' ὅλης τῆς ἐπαναστάσεως ἐπὶ τῶν ἀφελῶν ἐκείνων ψυχῶν. Ὁ Κολοκοτρώνης δὲν δύναται νὰ ὀνομασθῇ ἀνὴρ μεγαλοφυΐας, εἶχεν ὅμως τοιαύτην καὶ τοσαύτην ὀρθότητα πνεύματος, εὐγλωττίαν, στρατηγικὴν δεξιότητα, πανουργίαν καὶ γνῶσιν τῶν πραγμάτων καὶ τῶν προσώπων οἷα καὶ ὅσα ἀπῆρτετο ἵνα ὑπαγάγῃ τοὺς Μωραίτας τοῦ 1821. Ἄν ἡ Ἑλλὰς περιωρίζετο εἰς τὴν Πελοπόννησον καὶ ἡ Πελοπόννησος ἦτο χώρα ἡπειρωτικὴ, ὁ Κολοκοτρώνης ἤθελε λάβει βεβαίως ἐν αὐτῇ ἢν τάξιν ἐν Σερβίᾳ ὁ Μιλόσης Ὀδρένοβιτς. Ὅπως δὲ ἔχει ἡ Ἑλλὰς, καὶ μάλιστα ὅπως εἶχε τῷ 1821 ὅτε οἱ χαρακτῆρες τῆς Στερεᾶς καὶ τῶν

Νήσων ἦσαν πολὺ μάλλον ἰδιάζοντες ἢ τανῦν, οὔτε ἠδύνατο, οὔτε ἐφαντάσθη ποτὲ ὁ ἀνὴρ νὰ ἐπεκτείνῃ τὸ κράτος αὐτοῦ πέραν τοῦ Ἰσθμοῦ ἢ τῶν παραλίων τῆς χερσονήσου. Ἀλλ' ἂν ἑτέρου ἐθεώρησε δι' ὅλης τῆς ἐπαναστάσεως τὴν Πελοπόννησον ὡς ἴδιον πλάσμα καὶ κτῆμα. Ἐνθεῦθεν δὲ οὔτε αὐτὸς ἐκυβέρνησε τὴν Ἑλλάδα, οὔτε ἄλλον ἄφησε νὰ κυβερνήσῃ αὐτήν. Δὲν ἠξέυρομεν ἐὰν κατ' ἀρχὰς συνετάχθῃ εἰλικρινῶς μετὰ τοῦ Ἰψηλάντου ἀποτυχόντος δὲ τούτου, κατεξανέστη μετ' ἀποτόμου τραχύτητος κατὰ τοῦ Μαυροκορδάτου καὶ τῶν προεστώτων. Ἐπὶ τέλους ὅμως, ὅτε ἐκορυφώθησαν οἱ τῆς πατρίδος κίνδυνοι, ἐπεκράτησεν ἐν τῇ γενναίᾳ ἐκείνῃ ψυχῇ τὸ τῆς φιλοπατρίας αἰσθημα καὶ ὁ Κολοκοτρώνης ὡς οὐδεὶς ἄλλος συνετέλεσεν εἰς τὴν ἐκλογὴν τοῦ Ἰωάννου Καποδιστρίου καὶ ὡς οὐδεὶς ἄλλος ὑπηρέτησεν αὐτόν. Ἀλλ' ἔλθωμεν εἰς τὰς περιπετείας ἐν τῷ μέσῳ τῶν ὁποίων ἐκτῆσατο τὸ μέγα αὐτοῦ ἀξίωμα.

Οἱ ἑξ̄ χιλιάδες ἄνδρες, οὔτινες συνέβρευσαν περὶ τὴν ἀκρόπολιν τῆς Καρυταίνης κατὰ τὰ τέλη μαρτίου, οἱ πλείστοι ἄσπλοι ὄντες καὶ ἀνάσκητοι, διελύθησαν ὡς ἰστὸς ἀράχνης ἀμαχητὶ σχεδὸν ἅμα ἐπῆλθε νέα ἐπικουρία ἐκ Τριπόλεως πρὸς τοὺς ἀποκεκλεισμένους Τούρκους. Ἀπαντες οἱ ἄλλοι ὀπλαρχηγοὶ κατεπλάγησαν καὶ προέτειναν, μὴδ' αὐτοῦ τοῦ Παπαφλέσα ἐξαιρουμένου, τὴν ὑποχώρησιν εἰς Μεσσηνίαν. Μόνος ὁ Κολοκοτρώνης ἐνόησεν, ὅτι ὑποχωροῦντες εἰς τὴν ἄκραν τῆς χερσονήσου καὶ ἀφίνοντες τὰ ἐνδότερά αὐτῆς εἰς τὴν διάκρισιν τῶν πολεμίων ἤθελον διακινδυνεύσει τὴν τύχην ὅλου τοῦ κινήματος. Ἡ ἐκ Τριπόλεως ἐλθοῦσα ἐπικουρία θὲν ἠρέεσθη νὰ λύσῃ τὴν πολιορκίαν τῶν ἐν Καρυταίνῃ, ἀλλὰ συνάπῃγαγεν αὐτοὺς εἰς τὴν πρωτεύουσαν ἐκείνην τῆς Πελοποννήσου ἢ Καρύταινα λαιπὸν ἔμμενεν ἐλευθέρα· οἱ διαλυθέντες ἠδύναντο νὰ συγκροτηθῶσιν αὐθις καὶ βαθμῆδόν νὰ ἀπκηθῶσι καὶ νὰ ὀπλισθῶσι· κύριος δὲ σκοπὸς ἔδει νὰ προτεθῇ ἢ ἄλλως τῆς Τριπόλεως, ἥτις δεξαμένη ἐντὸς τῶν τειχῶν αὐτῆς τὸ ἥμισυ περίπου τοῦ ὅλου τουρκικοῦ πληθυσμοῦ τῆς Πελοποννήσου καὶ στερουμένη τροφῶν, ἠδύνατο νὰ περιζωσθῇ πανταχόθεν καὶ νὰ καταναγκασθῇ εἰς παράδοσιν ἀνευ μεγάλων πολεμικῶν ἔργων. Τοῦτου δὲ γενομένου, ἡσφαλίζετο ἡ ἐπανάστασις πολὺ μάλλον ἢ

νυκτὸς ἐπικούροι, ὥστε τὴν ἐπιούσαν, ἐπαναληφθείσης τῆς μάχης, οἱ ἐντὸς τοῦ Βαλτετσίου ἀντὶ ν' ἀμύνωνται, ὅπως τὴν προτεραίαν, ἐπετέθησαν κατὰ τῶν ἀντιπάλων καὶ πῖσαντες αὐτοὺς ἐτρέψαν μετ' οὐ πολὺ εἰς φυγὴν, οἱ δὲ πρῶτοι τραπέντες διωκόμενοι, συμπάρευσαν καὶ τὸ κύριον τοῦ Μουσταφάμπευ σώμα, ὅστις δὲν ἐσώθη εἰμὴ ἀφοῦ ἀπώλεσε τὸν ἵππον αὐτοῦ. ἔῤιχε δὲ διατάξει τὰ πράγματα ὁ Κολοκοτρώνης εἰς τρόπον ὥστε πᾶσαι αἱ ἀποσκευαὶ καὶ τὰ φορτηγὰ καὶ τὰ πυροβόλα περιέπεσον εἰς τὰς χεῖρας τῶν ἡμετέρων, αἵτινες ἔλαβον προσέτι καὶ ἄλλα πολλὰ λάφυρα, διότι αἱ φεύγοντες, ἵνα ἀναγκαιώσῃ τὴν ὁρμὴν τῆς καταδιώξεως, ἔρριπτον τὰ ἐπίχρυσα καὶ ἐπληρωμένα αὐτῶν ὄπλα. Δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἐξακριβωθῇ ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐν τῇ δευτέρῃ τούτῳ ἀγῶνι ἐκατέρωθεν πεσόντων. Οἱ Τούρκοι πολεμήσαντες ἐν ὑπαίθρῳ ἔπαθον βεβαίως ζημίας πολὺ μείζονας τῶν Ἑλλήνων, ὧν τραυματῖαι καὶ νεκροὶ δὲν ἐγένοντο πολλοί. Ἀλλὰ τὸ σπουδαιότερον ὑπῆρξεν ὅτι ἡ πολιορκία δὲν διελύθη καὶ ὅτι τὸ θάρρος τῶν Ἑλλήνων ἠῤῥησεν. Εὐλόγως ἄρα τὸ ἐν Βαλτετσίῳ τρόπαιον ἐλογίσθη ὡς ὁ θεμέλιος λίθος τῆς πελοποννησιακῆς ἀνεξαρτησίας, καὶ δικαίως ἐξυμνήθη ὡς ἐν τῶν μᾶλλον ἀξιωμανημονεύτων ἔργων τῆς ἐπαναστάσεως. Τὸ θάρρος τῶν ἡμετέρων ἀπέδωκε τῶντι τοσοῦτον, ὡς ἐκ τοῦ κατορθώματος ἐκείνου, ὥστε ὅτε μετὰ μίαν ἐβδομάδα, τὴν νύκτα τῆς 17 πρὸς τὴν 18, ὁ Μουσταφάμπευς προσέβαλε δι' ἐξακισχιλίων πεζῶν καὶ ἱππέων καὶ δύο πυροβόλων, τὰ Δολιανὰ, ὅπου ἵστατο μετὰ ἀνδρῶν 200 ὁ Νικητάς, ὁ ἀνεψιὸς οὗτος τοῦ Κολοκοτρώνη καὶ δεξιὸς αὐτοῦ βραχίων ἀντέστη ἐπὶ ὥρας πολλὰς· οἱ ἐν Βερβένοις δὲν ἠδυνήθησαν νὰ δράμωσιν ἀμέσως εἰς βοήθειαν, παρακωλυθέντες ὑπὸ ἰσχυρᾶς τουρκικῆς δυνάμεως. Ἐπὶ τέλους ὁμως κατίσχυσαν καὶ ὁρμήσαντες ἐπὶ τὰ Δολιανὰ ἐπήγαγον τὴν γενικὴν τῶν πολεμίων τροπὴν. Ἐκεῖ ἐν μέσῳ τοῦ πυρὸς ἀνευφημήθη τὸ πρῶτον ὁ Νικητὰς Τουργοφάγος. Μετὰ ἓνα περίπου μῆνα ἀφίκετο εἰς Πελοπόννησον ὁ Δημήτριος Ὑψηλάντης καὶ ἄρχισεν ἡ προμνημονευθεῖσα ἔρις αὐτοῦ πρὸς τοὺς προεστοὺς. Ὁ Κολοκοτρώνης ἐτάχθη μετ' αὐτοῦ. Τὸ πρακτικὸν τοῦ ἀνδρὸς τούτου πνεῦμα κατενέει τοσοῦτον τότε τὴν ἀνάγκην γενικοῦ ἀρχηγοῦ τῆς ἐπαναστάσεως, ὥστε ὅτε μετὰ τὴν

ἐν Βαλτετσίῳ νίκην, ἔγραψε πρὸς τὸν Μουσταφάμπεῦν νὰ παραδοθῇ, ἔλεγε πρὸς τοὺς ἄλλους· «καὶ ἂν θέλῃς ἔλα εἰς αἰσθῆσιν, ἄνθρωπε, καὶ μὴ παίρνῃς εἰς τὸν λαιμόν σου τοὺς Τούρκους, οἱ ὅποιοι ὅταν παραδώσουν τὰ ἄρματα τους, θέλει ζήσουν φιλικὰ μετ' ἡμᾶς ὑπὸ τὴν διοίκησιν τοῦ κραταιοτάτου καὶ πολυχρονίου πριγκήπου μας Ἀλεξάνδρου Ὑψηλάντου.» Δὲν ἐγγυώμεθα ὅτι ἐμελλε νὰ μὴ διαφωνήσῃ μέχρι τέλους πρὸς τὸν πληρεξούσιον τοῦ γενικοῦ ἐπιτρόπου, ἐν περιπτώσει καθ' ἣν οὗτος ἤθελεν ὑπερισχῆσαι. Ἐνῷ οἱ προεστοὶ ἤθελον πρὸ πάντων νὰ ἀρχώσιν ἐν ταῖς ἰδίαις ἐπαρχίαις, ἐνῷ ὁ ὀρίζων τοῦ Ὑψηλάντου περιελάμβανε σύμπασαν τὴν Ἑλλάδα, ὁ ἐν τῷ μέσῳ ἱστάμενος Κολοκοτρώνης εἰς οὐδένα ἐνόει νὰ παραχωρήσῃ τὴν τῆς Πελοποννήσου ἀρχήν. Ἀλλὰ τότε ὑπεστήριξε πάσῃ δι' ἡμᾶς τὴν Ὑψηλάντην, καὶ μετ' οὐ πολὺ ἐδωκεν αὐτῷ δεῖγμα ἐξαίρετον τῆς ἑαυτοῦ ἀξίας· διότι τῇ 10 αὐγούστου κατετρόπως λαμπρῶς τοὺς ἐπὶ συλλογῇ τροφῶν ἐξελθόντας πολεμίους εἰς τὴν Γράναν, ἤτοι τὴν τάφρον, ἣτις ἐκ προνοίας αὐτοῦ πάλιν εἶχεν ὀρυχθῆ περὶ τὴν ἄκρην τοῦ ὄρους Μαινάλου, τὴν καλουμένην Νύτικαν. Μετὰ τὴν μάχην τῆς Γράνας ὁ ἀποκλεισμός ἀπέβη στενότερος, ὁ δὲ πληρεξούσιος τοῦ γενικοῦ ἐπιτρόπου ἔγραψεν ἐν τῷ στρατοπέδῳ τῆς Τριπολιτσᾶς, τὴν 13 αὐγούστου 1821, πρὸς τὸν γενναϊότατον καπετάνιον Θεοδωράκην Κολοκοτρώνην, ἐπιστολὴν, ἐν εἵδει διαταγῆς τῆς ἡμέρας, ἀνομολογοῦσαν τὴν στρατηγικὴν αὐτοῦ πρόνοιαν καὶ ἀποδίδουσαν αὐτῷ τὴν νίκην.

Ἐν τῷ μεταξύ τὸ ἐν τῇ Ἡλιδι μεσόγειον χωρίον Λάλα, ὑπὸ γενναίων Ἀλβανῶν ἀνέκαθεν κατεχόμενον καὶ πολιορκηθὲν ὑπὸ Ἡλείων καὶ ἄλλων, ἐκενώθη ὑπὸ τῶν πολεμίων, ἀπελθόντων εἰς Πάτρας· διέπρεψαν δὲ ἐν τῷ ἀγῶνι τοῦτῳ οἱ Ἴόνιοι ὑπὸ τὸν Ἀνδρέαν Μεταξᾶν. Καὶ ἔπειτα ἄλλεπαλλήλως παρεδόθησαν ἡ Μονεμβασία καὶ τὸ Ναυαρίνον δι' ἑλλειψίν τροφῶν· ἡ αὕτη δὲ τύχη περιέμενε προδήλως τὴν Τρίπολιν. Εἶχε μὲν εἰσελθεῖ εἰς τὸν κορινθιακὸν κάλπον ὁ ὁσμανικὸς στόλος ὑπὸ τὸν Καρᾶ Ἀλῆν, καὶ κίνδυνος ἐντεῦθεν παρήχθη μήπως ἀποβιβάσῃ εἰς τὰ ἀρκτικά τῆς Πελοποννήσου παράλια δύναμιν ἱκανὴν νὰ ἔλθῃ εἰς βοήθειαν τῆς πρωτεύουσας· τούτου δ' ἕνεκα ὁ Ὑψηλάντης ἐνόμι-

σε καθῆκον αὐτοῦ νὰ δράμῃ μετὰ 2,000 ἀνδρῶν πρὸς τὸ μέγας ἐκεῖνο. Ἀλλ' ὁ Καρᾶ Ἀλῆς οὐδεμίαν ἀπεβίβασε δύναμιν, καὶ ἐν τῇ ἀπουσίᾳ τοῦ Ὑψηλάντου κατελήφθη τελευταῖον, σεπτεμβρίον φθίνοντος, ἡ Τρίπολις. Ἐπὶ τῆς ἀλώσεως ταύτης οὐ μόνον πᾶσα ἡ λεῖα διηρπάγη μηδαμῶς χρησιμεύσασα εἰς τὰς κοινὰς τοῦ ἔθνους ἀνάγκας, ἀλλὰ συνέβη προσέτι σφαγὴ ἀνωφελῆς καὶ ἀνιλεῖς πολλῶν χιλιάδων ὁσμανιδῶν, ὡς βεβαιοῦται. Μόνοι οἱ πλουσιώτατοι καὶ ἐγκριτώτατοι αὐτῶν διεσωθήσαν ἀντὶ ἀδρῶν λύτερων ὑπὸ τινων τῶν ὁπλαρχηγῶν, ἰδίως δὲ ὁ Κολοκοτρῶνις ἐξησφάλισε τὴν ἀναχώρησιν τῶν Ἀλβανῶν, διακινδυνεύσας μὲν κατὰ τὴν ἀπὸ τῆς πόλεως ἔξοδον αὐτῶν, προπέμψας δὲ αὐτοὺς μέχρι τοῦ κορινθιακοῦ κόλπου διὰ τοῦ Πλαπούτα, ὅςτις ἔλαβε βραδύτερον παρὰ τῶν διασωθέντων, ἀφοῦ ἀφίκοντο εἰς Ἱππειρον, ἐπιστολὴν εὐχαριστήριον, ἐν ᾗ ἐξύμνουν τὸν Κολοκοτρῶνην ὡς εὐεργέτην. Εἰς τὴν περίστασιν ταύτην ἐξερράγη κατὰ πρῶτον σπουδαίως ἡ μεταξὺ Κολοκοτρῶνη καὶ προσετῶν ἔρις. Τινὲς ἐκ τούτων ἀγανακτοῦντες διότι ἔβλεπον αὐτὸν προπέμποντα τοὺς Ἀλβανοὺς ἀπερχομένους μετὰ τῶν ἰδίων πραγμάτων καὶ σκευῶν, ἠθέλησαν νὰ κινήσωσι τὸν ὄχλον κατὰ τοῦ ἀνδρός· καὶ ἀποτυχόντες, ἐξετράπησαν εἰς ὕβρεις καὶ ἀπειλάς. Ἀλλ' ἐκεῖνος εἶπεν ἀταράχως πρὸς τὸν γραμματέα αὐτοῦ Φωτάκον· «τώρα ὁποῦ ὁ ἅγιος Θεὸς ἠθέλησε καὶ μᾶς ἐδυνάμωσε καὶ ἐπήραμε τὴν Τριπολιτζᾶ, ἃς λέγουσι ὅ,τι θέλουν. . . . ἤλπιζαν νὰ κληρονομήσουσι τοὺς Τούρκους καὶ νὰ μείνουν αὐτοὶ εἰς τὸν τόπον τους, ἀλλ' ἀργὰ τὸ ἐσυλλογίσθηκαν.»

Ἐσπευδεν ὅμως πολὺ τοιαῦτα περὶ αὐτῶν λέγων. Ἐδέησε νὰ ἐπέλθωσι κίνδυνοι φοβερώτατοι, ἵνα ἐξασφαλισθῇ τὸ κράτος αὐτοῦ· καὶ ἀφοῦ δὲ ἐπανειλημμένως ἀπεδείχθη ὅποσον ἦτο ἀπαράιτος ἡ ὑπεροχὴ του, πάλιν δὲν ἔπαυσε μέχρι τέλους ἔχων ἐκείνους ἀντιπράττοντας. Ἀμέσως μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Τριπόλεως προέτεινε νὰ ὠφεληθῶσιν ἐκ τοῦ ἐντεῦθεν παραχθέντος τρόμου τῶν πολεμίων, ἐπιτίπτοντες κατὰ τῶν Πατρῶν. Ἀλλ' οἱ πρесоτοὶ τῆς Ἀχαΐας, μὴ θέλοντες νὰ παρᾶσχωσιν αὐτῷ νέαν ἀφορμὴν θριάμβου καὶ κραταιώσεως, ἐδήλωσαν πρὸς τὸν Ὑψηλάντην, ὅτι δὲν ἔχουσιν ἀνάγκην τῆς βοήθειάς τοῦ Κολοκοτρῶνη,

μέλλοντες αὐτοὶ νὰ ἐπιχειρήσωσι τὸ ἔργον. Καὶ ἐπεχείρησαν τρυφόντι νὰ κυριεύσωσι μόνοι τὰς Πάτρας, ἀλλὰ μετ' ὀλίγον διεσκορπίσθησαν τῇδε ἀκακέισε ὑπὸ τῶν πολεμίων. Ὁ δὲ Ὑψηλάντης καὶ ὁ Κολοκοτρώνης ἐτράπησαν ἐπὶ τὴν ἄλυσιν τοῦ Ναυπλίου, τὸ ὅποιον ὁμῶς τροφοδοτηθὲν περὶ τὰ τέλη τοῦ ὀκτωβρίου δὲν ἠδύνατο νὰ κυριευθῇ εἰμὴ ἐξ ἐφόδου. Ἀλλὰ τοιοῦτό τι δὲν ἦτο δυνατόν νὰ κατορθωθῇ διὰ τῶν ἀτάκτων ἡμῶν σιφῶν, τὰ ὅποια καρτερικῶς μὲν ἐμάχοντο ὀπισθεν ὀχυρωμάτων, ἀνεπιτήδεια δὲ ἦσαν πρὸς τὰς ἐκ τοῦ συστάδην μάχας καὶ ἔτι μᾶλλον πρὸς τὰς ἐφόδους. Ὅθεν ὁ Ὑψηλάντης ἀνῆρτισεν ἀπάσας αὐτοῦ τὰς ἐλπίδας εἰς μικρόν τι σῶμα τακτικοῦ στρατοῦ, τὸ ὅποιον εἶχεν ἐν τῇ μεταξὺ καταρτισθῇ δι' ἐπιμελείας αὐτοῦ εἰς Καλάμας ὑπὸ τοῦ Γάλλου ὑπολοχαγοῦ τῶν ἐπιλέκτων Βαλέστα, καὶ εἰς τοὺς μετ' αὐτοῦ συντεταγμένους ὀλίγους Γερμανοὺς φιλέλληνας. Τὸ σῶμα ὁμῶς ταῦτο οὐ μόνον εὐάριθμον ἦτο, ἀλλὰ οὔτε εἶχε τὸ βαρὺ πυρβολικὸν τὸ ἀπαραίτητόν ἵνα ἀνοιχθῇ ῥῆγμα· ὥστε ἐδέησε νὰ πλησιάζωσιν εἰς τείχη ἀκέραια καὶ ν' ἀναβῶσιν εἰς αὐτὰ διὰ κλιμάκων. Ἐξώρμησάν οὐδὲν ἦττον οἱ ἀτρόμητοι μαχηταί· δεκατευθέντες ὁμῶς ὑπὸ καταστρεπτικοῦ πυρός, καὶ ἀποβαλόντες νεκρούς καὶ τραυματίας 50 περίπου φιλέλληνας καὶ τακτικούς, ἐν οἷς καὶ τὸν γενναῖον Βυρτεμβέργιον ἀργηγὸν τῶν φιλελλήνων Αἰνισίγγ, ἐδέησε νὰ ὑποχωρήσωσιν. Ἐφεδρεία τακτικῶν οὐδεμία ὑπῆρχεν ἵνα ἐπαναληφθῇ ὁ ἀγὼν· ὅθεν ὁ Ὑψηλάντης ἀπῆλθεν ἐξ ἀνάγκης εἰς Ἄργος. Ἔλαβε δὲ περὶ τὰ μέσα τοῦ ἰανουαρίου ἀποζημιώσεις τινας διὰ τὴν ἀποτυχίαν ἐκείνην, παραδοθέντος εἰς αὐτὸν τοῦ Ἀκροκορίνθου δι' ἑλλειψιν τροφῶν. Ἀλλ' εἶναι θλιβερόν νὰ τὸ εἴπωμεν· τινὲς τῶν ἀντιπάλων αὐτοῦ, ἵνα μὴ προσλάβῃ τὴν τιμὴν ταύτην, προέτρεπόν κρυφίως τοὺς Τούρκους νὰ ἐπιμείνωσιν ἀνθιστάμενοι· καὶ μὴ ἐπιτυχόντες τοῦ σκοποῦ, ὥφελήθησαν ἐκ τῆς ἐπισυμβάσης τῷ ἀνδρὶ ἀσθeneίας, καὶ τῆς ἀναχωρήσεως τοῦ Κολοκοτρώνη, ἵνα παρξοπνδῇσιν καὶ ἐσφάζαν τὴν διὰ συνθηκῶν παραδοθεῖσαν φρουράν. Ἡ παράδοσις αὕτη τῶν συντεθειμένων, ἧς ὁμοία καὶ ἔτι χείρων ἐγένετο προηγουμένως καὶ ἐν Μονεμβασίᾳ καὶ ἐν Ναυαρίνῳ, ἵνα μὴ ὑπομνήσωμεν τὰς φοβεράς σκηνὰς τῆς Τριπόλεως. εἴμπορεῖ ἴσως νὰ ἐξηγηθῇ ἐκ

τοῦ προαιωνίου μεταξύ τῶν δύο φυλῶν καὶ θρησκειῶν πάθους, ἀλλὰ νὰ δικαιολογηθῇ δὲν ἐπιτρέπεται. Καὶ δυστυχῶς ἐπανελήφθη πολλάκις ἐπὶ τῆς ἐπαναστάσεως.

Μικρὸν πρὸ τῆς ἀλώσεως τοῦ Ἀκροκορίνθου καὶ μικρὸν μετ' αὐτὴν συνεπλήρωσεν ἡ πρώτη ἐν Ἐπιδαύρῳ συγκροτηθεῖσα ἐθνικὴ συνέλευσις τὸ ἔργον αὐτῆς. Τῇ μὲν 1 Ἰανουαρίου 1822 ἐψήφισε τὸ προσωρινὸν πολίτευμα τῆς Ἑλλάδος. Τῇ δὲ 15 ἐξέδοτο τὴν διακήρυξιν ἐκείνην, ἥτις ὑπογράφησα μὲν ὑπὸ τοῦ Θεοδώρου Νέγρη, ὑπογράφησα δὲ ὑπὸ τοῦ Ἀλεξάνδρου Μαυροκορδάτου ὡς προέδρου τῆς συνέλευσεως καὶ ὑπὸ 58 πληρεξουσίων, εἶναι τὸ κάλλιστον τῆς συνέλευσεως ταύτης ἔργον καὶ τὸ κάλλιστον ἴσως ἔγγραφον ἐξ ὧν ποτὲ ἐπὶ 50 ἔτη ἐξέδωκεν ἑλληνικὴ συνέλευσις ἡ κυβερνήσις. Ἐδικαιολογεῖ τὴν ἐπανάστασιν, διέκρινεν αὐτὴν ἐπιμελῶς ἀπὸ τῶν δημαγωγικῶν καὶ στασιωδῶν κινημάτων τὰ ὁποῖα τοσοῦτον τρόπον ἐνέπνεον τότε εἰς τὴν Εὐρώπην, ἐξήγει πῶς ἕνεκα τῶν πρώτων τοῦ πολέμου περιπετειῶν παρεκωλύθη ἐπὶ ἔτος ὁλόκληρον ὁ ὀργανισμὸς τοῦ πολιτικοῦ τῆς Ἑλλάδος συντάγματος, καὶ συνεπέρανε τὸν λόγον ἀναφωνοῦσα· «εἴθε ὁ κραταιὸς τοῦ Ὑψίστου βραχίων ν' ἀνυψώσῃ καὶ ἀρχομένους καὶ ἀρχοντας, τὴν Ἑλλάδα ὁλόκληρον, πρὸς τὴν πάρεδρον αὐτοῦ Σοφίαν, ὥστε νὰ γνωρίσωσι τ' ἀληθῆ των ἀμοιβαίᾳ συμφέροντα· καὶ οἱ μὲν διὰ τῆς προνοίας, οἱ δὲ λαοὶ διὰ τῆς εὐπειθείας νὰ στερεώσωσι τῆς κοινῆς ἡμῶν πατρίδος τὴν πολύευκτον εὐτυχίαν. Εἴθε! Εἴθε!» Εὐλόγως δὲ τῇ ἀληθείᾳ ἐπανελάμβανε τοσάκις τὴν εὐχὴν ταύτην, ὡς ἂν εἶχε τὴν προαίσθησιν ὅτι χρόνος μακρὸς, μακρότατος ἐμελλε νὰ παρέλθῃ πρὶν ἢ αὕτη ἐκπληρωθῇ. Αὐτὸ τὸ πολίτευμα ἐμελλε νὰ παρεμβάλῃ δυσπέραστα πρὸς τοῦτο κωλύματα. Ἀλλ' ὁπῶςδήποτε ἡ διακήρυξις ἐκείνη, ἐὰν δὲν ἐμελλε νὰ καρποφορήσῃ ἐν Ἑλλάδι, ἦτο βεβαίως ἐπιτηδευτάτῃ νὰ προζενήσῃ ἀγαθὴν ἐντύπωσιν εἰς τὸν ξένον κόσμον.

Προετί τῇ 15 Ἰανουαρίου ἡ ἐθνικὴ συνέλευσις ἐξελέξατο κατὰ τὴν κ'. § τοῦ ὀργανικοῦ νόμου πρόεδρον μὲν τοῦ Ἐκτελεστικοῦ τὸν Μαυροκορδάτον, μέλη δὲ τὸν Ἀθανάσιον Κανακάρην, τὸν Ἀναγνώστην Παπαγιαννόπουλον (Δεληγιάννην), τὸν Ἰωάννην Ὀρλάνδον καὶ τὸν Ἰωάννην Λογαθέτην. Αὐθημερὸν δὲ πάλιν τῇ

Ἐκτελεστικὸν διώρισε τὸν Θεόδωρον Νέγρην ἀρχιγραμματέα τῆς Ἐπικρατείας, μινίστρον τῶν ἐξωτερικῶν ὑποθέσεων καὶ πρόεδρον τοῦ συμβουλίου τῶν μινίστρων· τὸν Ἰωάννην Κωλέττην, μινίστρον τῶν ἐσωτερικῶν, τὸν Πανοῦτσον Νοταρᾶν, τῆς οἰκονομίας, τὸν Νόττην Μπότσαρην, τοῦ πολέμου· ἐπιτρόπην ἐκ τριῶν εἰς τὸ μινιστέριον τῶν ναυτικῶν· τὸν Θεόδωρον Βλάσιον, μινίστρον τοῦ δικαίου· τὸν ἐπίσκοπον Ἀνδραύσης Ἰωσήφ, τῶν θρησκευτικῶν, καὶ τὸν Λάμπρον Νάκον, τῆς ἀστυνομίας. Ποτὲ πληρέστερον μινιστέριον δὲν ἡτύχησε ν' ἀπολαύσῃ ἡ Ἑλλάς· ἀλλ' ἡ ἐντελεστικὴ αὕτη τῶν κυβερνήσεων οὐδὲν ἔμελλε τῇ ἀληθείᾳ νὰ κυβερνήσῃ. Ἡ προσωρινὴ διοίκησις τῆς Ἑλλάδος, ὅπως ἐλέγετο, ἀπρητίσθη μὲν ἐν Ἐπιδαύρῳ, ὅπου καὶ παρέμεινε μέχρι τῆς 22 ἰανουαρίου, ἀλλ' ἀπὸ τῆς 31 ἐγκαθιδρύθη εἰς Κόρινθον. Ἐκεῖ ἤρχισε νὰ γράφῃ· τὸ ἐκτελεστικὸν πρὸς τὸ βουλευτικὸν, τὸ βουλευτικὸν πρὸς τὸ ἐκτελεστικὸν, ἀμφότερα δὲ πρὸς τὰς Γερουσίας καὶ τὸν Ἀρειον Πάγον· τὸ ἐκτελεστικὸν πρὸς τοὺς μινίστρον, καὶ ἰδίᾳ πάλιν πρὸς τοὺς μινίστρον, ὁ ἀρχιγραμματεὺς τῆς Ἐπικρατείας. Ἐντεῦθεν ἐκορυφώθη ὁ κυκλῶν τοῦ ὁποίου τὰ σπέρματα ὑπῆρχον ἐν αὐτῷ τῷ πολιτεύματι. Τὸ Βουλευτικὸν καὶ ὅχι τὸ Ἐκτελεστικὸν ἀπεφάσιζε ποῦ θέλει γίνεῃ ἐκστρατεία καὶ ποῦ δὲν θέλει γίνεῃ· τὸ Βουλευτικὸν καὶ ὅχι τὸ Ἐκτελεστικὸν διώριζε τοὺς ἐκστρατεύσοντας ἀξιωματικούς· καὶ ἐν γένει τοσοῦτον ἐπενέβαινε εἰς τὰ ἔργα τοῦ Ἐκτελεστικοῦ ὥστε ἀνεμιγνύετο καὶ εἰς αὐτὰ τὰ ἐλάχιστα ἀστυνομικὰ πράγματα. Αἱ μόναι σπουδαῖαι κυβερνητικαὶ πράξεις αἱ τότε γενομέναι ἦσαν τὸ δάνειον τῶν 5 ἑκατομμυρίων, περὶ τῆς τύχης τοῦ ὁποίου ὠμιλήσαμεν ἐν τοῖς πρόσθεν, καὶ τὸ περὶ ναυτικοῦ ἀποκλεισμοῦ τῶν παρχλίων τῆς Ἑλλάδος, περὶ οὗ θέλομεν ὁμιλῆσαι κατωτέρω. Ἐν τούτοις ἡ κυβέρνησις ἔμεινε κατ' ἀρχὰς ἐντελῶς ἐλευθέρα περὶ τὰς ἐνεργείας αὐτῆς, ἀφοῦ καταργηθέντος τοῦ διαρκoῦς καὶ πραγματικοῦ ἀξιώματος τῆς ἀρχιστρατηγίας ὑπὸ τοῦ ἀπὸ 9 ἰανουαρίου ψηφίσματος τῆς Ἐθνικῆς Συνελεύσεως περὶ στρατιωτικοῦ ὀργανισμοῦ, ὁ Δημήτριος Ὑψηλάντης περιωρίσθη εἰς τὴν ἀνώδυνον λειτουργίαν τοῦ προέδρου τοῦ Βουλευτικοῦ· ὁ δὲ Κολοκοτρώνης διωρίσθη νὰ στρατεύσῃ ἐπὶ τὴν δυτικὴν Ἑλλάδα, καὶ τούτου μὴ γενομένου, ἐπετράπη τὴν

πολιορκίαν τῶν Πατρῶν. Ἀλλὰ τί τὸ ἐκ τούτου ὄφελος ὅταν αὐτὸ τὸ πολίτευμα παρεκώλυε τὴν κυβέρνησιν νὰ πράξῃ τι ὁσάκις δὲ ἀπεφάσιζε νὰ πράξῃ αἱ ὑποθέσεις καὶ αἱ διαταγαὶ τῆς Διοικήσεως ἔμεινον ἀνενέργητοι διὰ τὴν ἔλλειψιν ἐκτελεστικῆς δυνάμεως,» ὡς ἔγραφεν ἐπισήμως τῇ 2 μαρτίου ὁ πρόεδρος τοῦ Βουλευτικοῦ πρὸς τὸ Ἐκτελεστικόν.

Δὲν ἤξεύρομεν ἂν ὁ Μαυροκορδάτος ἔπεισθη τότε ὅτι καταλύσας πρὸ τινων μηνῶν τὸ οἰκοδόμημα τὸ ὁποῖον εἶχεν ἀρχίσει νὰ κατασκευάζῃ ὁ Ὑψηλάντης καὶ ἀναπληρώσας αὐτὸ δι' ἄλλου ἰδίου, ἐπὶ τῆς ἄμμου ἔκτισεν ἄλλὰ ἐπολιτεύθη βεβαίως εἰς τρόπον μαρτυροῦντα ὅτι ἀπληρίσθη νὰ πράξῃ τι γενναῖον διὰ τοῦ ἔν Ἐπιδαύρῳ πολιτεύματος. Ὁργανώσας ἐκ τοῦ προχείρου τοὺς ὀλίγους τακτικούς ὅσοι εἶχον συγκροτηθῇ διὰ τῆς προνοίας τοῦ Ὑψηλάντου καὶ τοὺς ὀλίγους φιλέλληνας ὅσοι εἶχον προσέλθει εἰς Κόρινθον, ἀνεχώρησε μετ' αὐτῶν ἐν ἀρχῇ μαΐου, ἵνα δράμῃ εἰς βοήθειαν τῆς κινδυνεύουσας δυτικῆς Ἑλλάδος, καταλείπων εἰς τοὺς συντρόφους αὐτοῦ τὸ ἔργον τοῦ νὰ ἐκτελέσωσι τὸ ἀνεπίδεκτον ἐκτελέσεως πολίτευμα καὶ νὰ ἐξέλθωσι τῶν περιπλοκῶν εἰς τὰς ὑποίας μετ' οὐ πολὺ ἤρχισε νὰ ἐμβάλλῃ αὐτοὺς ἡ ὑπὸ τῆς νέας τῶν πραγμάτων τάξεως τοσοῦτον περιφρονηθεῖσα ἀντίπαλος μερίς. Ὁ μὲν Δημήτριος Ὑψηλάντης ἠνέσχετο μετὰ πάσης αὐταρκήσεως τὴν ἀπὸ τῆς ἀρχιστρατηγίας καθαιρέσιν αὐτοῦ, περιμένων τὴν πρώτην περίστασιν, ἵνα ὑπηρετήσῃ ὡς ἀπλοῦς στρατιώτης τὴν πατρίδα· ἀλλ' ὁ Κολοκοτρώνης δὲν ἦτο ἀνθρώπος νὰ ἐπιτρέψῃ εἰς τοὺς προεστοὺς τὴν ἀνενόχλητον τῆς ἐξουσίας κατοχὴν. Ἀπελθὼν ἐπὶ τὴν πολιορκίαν τῶν Πατρῶν ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ μαρτίου ἀπέλειπεν ἀμέσως τοὺς πολεμίους ἐντὸς τῆς πόλεως ταύτης διὰ μάχης συγκροτηθείσης περὶ τὴν μονὴν τοῦ Ἱεροκομείου. Διὰ τοὺς δεινοὺς ὅμως κινδύνους ὅφ' ὧν ἠπειλήθη τότε ἡ δυτικὴ Ἑλλάς, ἱκανοὶ τῶν περὶ αὐτὴν δπλαρχηγῶν ἑδέχοντο νὰ ὁράμωσιν αὐτόθι· αὐτὸς ὁ δεύτερος υἱὸς τοῦ Γενναίου διεπεραιώθη εἰς τὴν ἀντικρὺ παραλίαν. "Ὅθεν ἀπέβη ἀδύνατον νὰ ἐξακολουθήσῃ ἡ τῶν Πατρῶν πολιορκία, ὃ δὲ ἀργὸς μείνας Κολοκοτρώνης ἤτοιμαζέτο νὰ ἀνατρέψῃ τὸ ἔργον τῆς Ἐπιδαύρου, ὅτε κίνδυνος μέγας ἐπὶ τῆς Πελοποννήσου κρεμασθεῖς, ἔδωκεν αὐτῷ ἀφορμὴν

ἀποδείξῃ δι' ἄλλου εὐγενεστέρου τρόπου ὅτι ἡ Ἑλλάς δὲν ἠδύνατο νὰ σωθῇ ὑπὸ τοῦ πολιτεύματος ἐκείνου.

Ἐκτὸς τοῦ Ἰσθμοῦ ἡ ἐπανάστασις ἐφάνη κατ' ἀρχὰς λαβούσα ἔκτασιν μεγάλην. Κατὰ μάϊον τοῦ 1821 ἐξηγέρθη ἡ Χαλκιδικὴ ὑπὸ ἀρχηγὸν καὶ προστάτην τὸν Ἑμμανουὴλ Παπᾶν, μεγάλεμπορον καὶ τραπεζίτην τῶν Σερρῶν. Ἐὰν συγγρόνως ἐκινουῖντο οἱ Ὀλύμπιοι, τὸ ἐπιχείρημα ἠδύνατο νὰ εὐδοκμήσῃ. Οἱ Ὀλύμπιοι ὁμῶς ἠπράκτησαν ἐπὶ ἔτος ὅλον. Ἐν τῷ μεταξὺ δὲ οἱ τῆς Χαλκιδικῆς ἠναγκάσθησαν νὰ ὑποχωρήσωσιν ἐντὸς τῆς χερσονήσου Παλλήνης (Κασσάνδρας). Ἐκεῖ ἀντέστησαν μέχρι τοῦ τέλους ὁκτωβρίου, ἀλλὰ τότε ὁ νέος τῆς Θεσσαλονίκης διοικητὴς Ἀβουλαβούτ πασᾶς αὐτοὺς μὲν κατετρόπωσε, κατέπεισε δὲ καὶ τὰς ὀχυράς τοῦ ἀγιωνύμου ὄρους Ἀθω μονὰς, αἵτινες εἶχον κοινωνήσει τοῦ κινήματος, νὰ παραδοθῶσιν. Αἱ μοναὶ αὗται οὔτε προθυμίαν, οὔτε καρτερίαν ἱκανὴν ἔδειξαν καὶ ἐτιμωρήθησαν πικρῶς τούτου ἕνεκα, διότι οὐ μόνον ὁμήρους ἠναγκάσθησαν νὰ δώσωσι καὶ 2 καὶ ἥμισυ ἑκατομμύρια γροσιῶν νὰ καταβάλωσιν, ἀλλὰ τῇ 15 δεκεμβρίου ἐδέχθησαν προσέτι φρουρὰν τουρκικὴν 3,000 ἀνδρῶν παραμείνασαν αὐτόθι καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τοῦ ἐλληνικοῦ ἀγῶνος ἥτοι ἐπὶ ἔτη ἐννέα. Κατόπιν ἐορτῆς ἐν μηνὶ μαΐῳ τοῦ 1822, ἐπανεστήσαν οἱ ἀρματωλοὶ τοῦ Ὀλύμπου καὶ ἡ Νιάουσα· ἀλλ' ὁ Ἀβουλαβούτ πασᾶς ἐδάμασε καὶ τοῦτο τὸ κίνημα. Σπουδαῖος ἀγὼν οὐδεὶς οὐδὲ ἐν Θεσσαλίᾳ διεσχίσθη. Ἐπανεστῆ μὲν ἐν ἀρχῇ μαΐου ἡ Θεσσαλομαγνησία δι' Ἀνθίμου τοῦ Γαζῆ ὑπὸ τὸν ὀπλαρχηγὸν Κυριάκον Βασδέκην· καὶ Βουλὴ Θεσσαλομαγνησίας αὐτόθι συνεκροτήθη· ἀλλ' ἐπελθὼν ἐκ Λαρίσσης ὁ Μελέκ πασᾶς, σταλεὶς ὑπὸ τοῦ αὐτόθι ἀρχοντος Μαχμούτ πασᾶ τῆς Δράμας, διέλυσεν ὡς ἰστὸν ἀράχνης τὸ κίνημα ἐκεῖνο καὶ ἐπερπόλησε καὶ ἐλεηλάτησε τὰ ἄλλοτε τοσοῦτον πλούσια χωρία τῆς Μαγνησίας.

Ὅθεν ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ 1822 ἡ ἐπανάστασις πρὸς τοῦτο τὸ μέρος περιεστάλη ἐντὸς τῆς σήμερον λεγομένης ἀνατολικῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος. Ἐνταῦθα εἶχεν ἀρχίσει ἀπὸ τῶν τελευταίων ἡμερῶν τοῦ μαρτίου 1821. Ὁ ἀρματωλὸς Πανουριάς ἐξηγέρθη

πρώτος πάντων ἐν Ἀμφίσσῃ τοῦτον παρακολούθησεν ἀμέσως ὁ
 Ἀῆμος Σκαλτσᾶς ἐν Δωρίδι· συγχρόνως σχεδὸν ὁ Διάκος ἐν Λε-
 βαδείᾳ καὶ κατόπιν ὁ Ἰωάννης Δουβουνιώτης εἰς Βουδουνίτζαν.
 Ὁ Μῆτσο Κοντογιάννης τῆς Ὑπάτης ἐδίστασεν ἐφ' ἱκανὸν, ἀλλὰ
 τελευταῖον ἠνώθη ἐκὼν ἄκων μετὰ τῶν ἄλλων. Ἀφ' ἐτέρου οἱ
 Μενιδιάται καὶ οἱ Χασιώται τῆς Ἀττικῆς ἐπολιόρχησαν τοὺς
 Τούρκους εἰς τὴν ἀκρόπολιν, ἐγένοντο δὲ κινήματά τινα καὶ εἰς
 Εὐβοίαν, ὅπου οἱ ἡμέτεροι κατέλαβον τὰ ἀχυρὰ Βρυσάκια. Ἐν
 τῷ μεταξὺ ὅμως ἐπῆλθον κατὰ τῆς ἀνατολικῆς Ἑλλάδος ὁ Ὁμέρ
 Βριώνης καὶ ὁ Κιοσὲ Μεχμέτ πασᾶς ἀποσπασθέντες μετὰ 9,000
 πεζῶν καὶ ἵππέων ἐκ τοῦ περὶ τὰ Ἰωάννινα στρατοπέδου τοῦ
 Χουρσίτ πασᾶ. Ὁ Κοντογιάννης ἔμεινεν ἀμέσως οὐδέτερος, ὁ δὲ
 Πανουριᾶς, ὁ Δουβουνιώτης καὶ ὁ Διάκος, ἔχοντες 1,500 ἀνδρας
 ἀπεφάσισαν νὰ καταλάβωσι τὰς δύο ὁδοὺς, αἵτινες ἦγον ἢ μὲν
 εἰς τὴν Λοκρίδα καὶ τὴν Βοιωτίαν διὰ τῶν Θερμοπυλῶν, ἢ δὲ εἰς
 τὴν Φωκίδα διὰ τῆς Χαλκομάτας. Ἐν τῷ μέσῳ ἔστη ὁ Διάκος
 εἰς Δαμάσταν καὶ τὴν γέφυραν τοῦ Σπερχειοῦ Ἀλαμάναν· ἔνθεν
 δὲ καὶ ἔνθεν, ὁ μὲν Πανουριᾶς εἰς Χαλκομάταν, ὁ δὲ Δουβου-
 νιώτης εἰς τὴν γέφυραν τοῦ ποταμίου Δύρου. Πρῶτοι προσεβλή-
 θησαν ὁ Πανουριᾶς καὶ ὁ Δουβουνιώτης καὶ μετὰ τινα ἀντίστα-
 σιν ἐτράπησαν. Μόνος δ' ἔμεινεν ὁ Διάκος, καὶ τότε διεπράχθη
 εἰς Δαμάσταν καὶ Ἀλαμάναν ἔργον τὸ ὁποῖον μάτην ᾔθελον
 ἐπιχειρήσει νὰ περιγράψωμεν μετὰ τὴν ἐξυμνήσασαν αὐτὸ δι-
 μῶδη ποίησιν. Ὁ Διάκος, καταλιπὼν πρωτῶς τὸν μοναχικὸν
 βίον, εἶχε ριφθῇ εἰς τὰ βουνὰ καὶ ἔζησεν ὡς κλέφτης· καὶ ὑπηρε-
 τησεν ἔπειτα τὸν Ἀλῆ πασᾶν· καὶ παρήτησεν αὐτὸν κατόπιν
 αἵμα ἡσθάνθη προσεγγίζουσιν τὴν καταιγίδα τῆς ἐθνικῆς ἐλευθε-
 ρίας. Ἔως ἐδῶ δὲν διαφέρει ἀπὸ πολλοὺς ἄλλους. Ἀλλ' ὁ Διά-
 κος ἦτο γένος ἦτο ὥραιος· ἐπέτειλεν ὡς μετέωρον λαμπρὸν ἐν
 τῇ αὐγῇ τῆς ἐπαναστάσεως· καὶ ἐν ἀκαρεὶ ἀφαντοῦ γενόμενος κα-
 τέλιπεν ὀπισθεν αὐτοῦ τὴν μνήμην μάρτυρος αἵμα καὶ μαχητοῦ
 ὥστε ἀνήκει εἰς τὴν παράδοσιν αἵμα καὶ τὴν ἱστορίαν, καὶ εἶναι
 κτῆμα τοῦ λαοῦ μᾶλλον ἢ τῆς ἐπιστήμης. Λέγει δὲ ὁ λαὸς ὅτι
 ὅταν ὁ Διάκος ἰστάμενος εἰς Ἀλαμάναν εἶδε πλακώσαντα τὸν
 Ὁμέρ Βριώνην

ἤ καρδιά, παιδιὰ μου, φώναξε, παιδιὰ, μὴ φοβηθῆτε·
 ἂν Ἀνδρεῖα, ὡς ἂν Ἕλληνες, ὡς ἂν Γραικοὶ σταθῆτε. —
 Ἐκείνοι ἐφοβήθησαν, κ' ἐσκόρπισαν ἔς τοὺς λόγους,
 Ἔμειν' ὁ Διάκος ἔς τὴ φωτιὰ μὲ δεκοχτῶ λιθένταις.
 Τρεῖς ὥραις ἐπολέμας μὲ δεκοχτῶ χιλιάδες,
 Σχίσθηκε τὸ τουφέκι του, κ' ἐγένηκε κομματια
 Καὶ τὸ σπαθὶ του ἔσυρε, καὶ ἔς τὴ φωτιὰ ἐμδύνειν.
 Ἐκοψε Τούρκους ἀπειρούς κ' ἐφτά μπουλουκμπασίδαις,
 Πλὴν τὸ σπαθὶ του ἔσπασεν ἀπὸ τὴν χούφταν,
 Καὶ ἔπει' ὁ Διάκος ζωντανὸς εἰς τῶν ἐχθρῶν τὰ χεῖρα.
 Χίλιοι τὸν πῆραν ἀπ' ἐμπρὸς καὶ δυὸ χιλιάδες πίσω.
 Κ' Ὁμὲρ Βριόνης μυστικὰ ἔς τὸν δρόμον τὸν ἐρώτα·
 Ἐγένεσαι Τούρκος, Διάκο μου, τὴν πίστι σου ν' ἀλλάξῃς;
 Ἄνδρ' προσκυνοῦς εἰς τὸ τσεμί, τὴν ἐκκλησιὰ ν' ἀφήσῃς;
 Κι' ἐκεῖνος τ' ἀπεκρίθηκε, καὶ μὲ θυμὸν τοῦ λέγει·
 μὴ πᾶτε κ' ἐσεῖς κ' ἡ πίστις σας, μουρτάτες, νὰ χαθῇτε.
 Ὁ Ἐγὼ Γραικὸς γεννῆθηκα, Γραικὸς θελ' ἀπαιθῶμαι.
 Ἄν θέλετε χίλια φλωριά καὶ χίλιους μαχμουτιέδαις,
 Ἄμῃον πέντε ἔξη ἡμερῶν ζωὴν νὰ μοῦ χάριστε,
 Ὅσον νὰ φθάσ' ὁ Ὀδυσσεύς καὶ ὁ Θανάσης Βέϊας. —
 Σὺν τ' ἄκουσ' ὁ Χαλίμπεύς, μὲ δάκρυα φωνάζει·
 Χίλια πουγγιά σὰς δίνω γῶ, κι' ἀκόμα πεντακόσια,
 Τὸν Διάκο νὰ χαλάσετε, τὸν φοβερὸ τὸν κλέφτη.
 Ὅτι θὰ οὐδύσῃ τὴν Τουρκιὰ καὶ ὅλο τὸ Δεδλίτι. —
 Τὸν Διάκο τότε πῆρανε, καὶ ἔς τὸ σουβλί τὸν βάλαν·
 Ὀλόρθον τὸν ἐστέσανε, κι' αὐτὸς χαμογελοῦσε.

Ἐπὶ μίαν μόνον στιγμὴν, ἀναλογισάμενος τὴν νεότητά αὐτοῦ
 καὶ τὸ κάλλος τῆς περιστοιχιζούσης αὐτὸν ἐαρινῆς φύσεως, ἐμεμ-
 ψιμοίρειεν εἰπών·

Γιὰ ὅς καὶρο κοῦ διέλιξε ὁ χάρος νὰ με πάρῃ,
 Τώρα π' ἀνθίζουσιν τὰ κλαριά καὶ βγαν' ἡ γῆ χορτάρι.

Ἀμέσως δ' ἔπειτα ἀναλαβὼν τὴν ἀδάμαστον αὐτοῦ καρτε-
 ρίαν καὶ ὥσει ἐκμανεῖς ὑπὸ τῆς φιλοπατρίας καὶ τοῦ κατὰ τῶν
 πολέμων πάθους·

Τὴν πίστι τοὺς τοὺς ὕβριζε, τοὺς ἔλεγε μουρτάταις·
 Ὁ μὲν ἂν ἐσουβλίσετε, ἕνας Γραικὸς ἐχάθη·
 Ἄς ᾔν καλὰ ἂ Ὀδυσσεύς κι' ὁ καπετὰν Νικητής.
 Ἀὐτοὶ θὰ κάψουν τὴν Τουρκιὰν κι' ὅλο σας τὸ Δεδλίτι. —

Ὡδ' ἐπεκκλήσθη ἐπὶ ματαίῳ κατὰ τὴν ὑστέτην αὐτοῦ ὥραν

ἐκδίκησιν παρὰ τοῦ Ὀδυσσεύος. Μετὰ τὴν τροπὴν τοῦ Δουβουνιώτου καὶ τοῦ Πανουριᾶ καὶ τὸν θάνατον τοῦ Διάκου οἱ πολέμιοι διελθόντες τὴν 7 μαΐου τὰς Θερμοπύλας ἐπεχειρήσαν νὰ ἐμβάλωσιν εἰς τὴν Ἀμφισσαν. Τότε παρέστη εἰς μέσον ὁ Ὀδυσσεύς· ὁ Ὀδυσσεύς ἦτο υἱὸς τοῦ Ἀνδρούτσου καὶ γεννηθεὶς ἐν Ἰθάκῃ τῇ 1788 ἦτο συνομιλῆκος περίπου τοῦ Διάκου. Εἶχεν ὑπερτίσει ὅπως ὁ φίλος αὐτοῦ ἐκεῖνος, τὸν Ἀλῆ πασᾶν, ἀλλ' ὅτε ἐξερχόμενος ἢ ἐπανάστασις ἦτο εἰς Ἐπτάνησον ἀπὸ τῆς ὁποίας ἐδραμεν ἀμύσως διὰ Πατρῶν εἰς τὴν ἰδιαιτέραν πατρίδα αὐτοῦ, τὴν ἀνατολικὴν Ἑλλάδα, καὶ ἔφθασεν ἐγκαίρως εἰς Ἀμφισσαν τὴν ἐπὶ οὕτως εἰπεῖν τῆς ἐν Δαμάστῃ καὶ ἐν Ἀλαμάνῃ καταστραφῆς. Ἐν τῷ ἄμῃ συνεννοηθεὶς μετὰ τοῦ Πανουριᾶ καὶ τοῦ Δουβουνιώτου κατέλαβε τὸ χάρι τῆς Γραβιάς, ἥτοι τοῦ στενοῦ τοῦ φέροντος πρὸς τὴν Ἀμφισσαν. Καὶ αὐτὸς μὲν εἰσῆλθεν εἰς τὸ πλινθόκτιστον καὶ ἀτθινὲς ἐκεῖνο οἰκοδόμημα μετὰ 120 λογάδων ἐθελοντῶν, ἔνθεν δὲ καὶ ἔνθεν κατελήφθη ἡ ὁδὸς ἀριστερᾶ μετὰ ὑπὸ τοῦ Πανουριᾶ καὶ τοῦ Δουβουνιώτη, δεξιᾶ δὲ ὑπὸ τοῦ Κοσμᾶ Σουλιώτου. Ἀλλ' ἅμα ἐπιφανέντος τὴν πρωτὰν τῆς 8 τοῦ Ὁμῆρ Βριώνη, συνέβη ἐνταῦθα ὅτι πρὸ 14 ἡμερῶν εἰς Θερμοπύλας. Μετὰ τινα ἀντίστασιν οἱ περὶ τοὺς τρεῖς ἐκείνους ὀπλαρχηγοὺς ἐτράπησαν καὶ ἐσκορπίσθησαν εἰς τὰ ὄρη, ὥστε ἅπανα ἡ δύναμις τῶν πολεμίων ἐπέπεσε κατὰ τοῦ Ὀδυσσεύος. Αἱ ὅλης τῆς ἡμέρας ἀντέστησαν οἱ περὶ αὐτὸν γενναῖοι μαχηταὶ εἰς τὰς ἐπανειλημμένας τῶν ἀντιπάλων αὐτῶν ἐφοδούς, φονεύσαντες ὑπὲρ τοὺς 300 καὶ διπλοσίους τραυματίσαντες. Τὴν δ' ἐπελθοῦσαν νύκτι ἐπεχειρήσαν ἐξοδοὺ καὶ διήλασαν διὰ τῶν πολεμίων μὴ ἀποβιβάλλοντες ἐν ὅλοις εἰ μὴ 6 νεκρούς. ὦ! διατί νὰ μὴ πῆσῃ τὴν ἡμέραν ἐκείνην ὁ Ὀδυσσεύς· ἐπιζήσας, οὐδὲν μὲν μέγα διέπραξεν ἔαυτοτε, καί τοι κτησάμενος ὑπεροχὴν ὁμολογουμένην, περιποιήσας δὲ εἰς τὴν φιλαρχίαν αὐτοῦ χαρακτῆρα ὄντως προδοτικόν, ἐτελεύτησε δέσμιος οἰκτρός. Εἰς Γραβιὰν ὅμως ἔσωσε τῶνόντι τὴν ἐπανάστασιν. Ἀνεψώθη μὲν αὐθις ἡ ὁδός· ἀλλ' ὁ Ὁμῆρ Βριώνης, ὅστις εἶχεν ἐλπίσει νὰ διελάσῃ ἀμαχητὶ διὰ τῆς ἀνατολικῆς Ἑλλάδος ἕνα εἰσέλθῃ εἰς Πελοπόννησον καὶ διαλύσῃ τὴν πολιορκίαν τῆς Τριπόλεως, ἀπαντήσας τοσοῦτον καρτερικὴν ἀντίστασιν, ἐνόη-

εν ὅτι ἤθελεν εἶναι παντελῶς ἀσύνητον νὰ προχωρήσῃ ἐν ὅσῳ
ἀ ἐπίσθια αὐτοῦ δὲν ἤθελον ἀσφαλισθῇ· ὅθεν ἀπεφάσισε πρῶτον
ἀ ἐπιπέσῃ κατὰ τῆς Βοιωτίας, τῆς Εὐβοίας καὶ τῆς Ἀττικῆς.
ἔγγυχρόνως οἱ Πελοποννήσιοι, αἰσθανόμενοι ὅτι τὸ πᾶν ἐξηρτᾶτο
ἐκ τῆς ἐνισχύσεως τοῦ ἐντὸς τοῦ Ἴσθμοῦ ἀγῶνος, ἐπεμψάν αὐ-
τόθι περὶ τὰς ἀρχὰς Ἰουνίου ἐπικουρίαν ἀξιόλογον ὑπὸ τὸν Ἥλιαν
καὶ κατόπιν ἑτέραν ὑπὸ τὸν Κυριακούλῃν Μαυρομιχάλην. Οἱ δὲ
πολέμιοι ἐκυρίευσαν μὲν τὴν Λεβάδειαν, προσέλαβον δὲ ἐπικουρίαν
2500 ἀνδρῶν ὑπὸ τὸν Δεμήρ πασᾶν, καὶ μετ' ὀλίγον ἀνηγγέλθη
ἑτέρα πολὺ μείζων 8000 περίπου ἀνδρῶν κατερχομένη ἐκ Μα-
κεδονίας ὑπὸ τὸν Βεῦρᾶν πασᾶν, ἀλλ' αὕτη δὲν κατῴρθησε νὰ
ἐνωθῇ μετὰ τοῦ Ὀμέρ Βριώνῃ καὶ τοῦ Κρισὲ Μεχμέτ πασᾶ.
Ἄμα ἐγνώσθη, ὅτι ὁ Βεῦρᾶν πασᾶς ἐφθασεν εἰς Λαμίαν, 1600
περίπου Ἕλληνας ὑπὸ τὸν Δουβουνιώτην, τὸν Πανουριᾶν καὶ τὸν
Γούραν ἀναπληροῦντα τὸν Ὀδυσσεᾶ, οἵτις δὲν προέφθασεν εἰς τὸ
πεδῖον τῆς μάχης, κατέλαβον τὴν λεωφόρον τῶν Βασιλικῶν δι' ἧς
εὐλόγως προοιῶνισεν ὁ Δουβουνιώτης, ὅτι ἔμελλε νὰ διέλθῃ ὁ Βεῦ-
ρᾶν πασᾶς. Τῷ 26 αὐγούστου ἐκίνησεν ὁ πασᾶς οὗτος ἐκ
Πλατανιάς καὶ πλησιάσας μετὰ δυνάμεως τετραπλασίας καὶ πυ-
ροβόλων, ἐπεχείρησε νὰ διελάσῃ ἐκ παντὸς τρόπου. Ἀλλ' ἐνταῦθα
συνεκροτήθη μία τῶν μᾶλλον ἀξιωματικῶν μαχῶν τῆς ἐπα-
ναστάσεως καθ' ἑαυτὴν τε καὶ διὰ τὰ ἀποτελέσματα τὰ ὅποια
ἐπήγαγε. Πεισματωδῶς ἐπετέθη ὁ Βεῦρᾶν πασᾶς, ἀλλὰ πεισμα-
τωδέστερον ἀντέστησαν οἱ ἡμέτεροι, ἀριστεύσαντος τὴν ἡμέραν
ἐκείνην ὑπὲρ πάντας τοὺς ἄλλους τοῦ Γούρα. Μετὰ πολύωρον δὲ
σύγκρουσιν ἐτράπησαν οἱ Τοῦρκοι καὶ ἐπέστρεψαν κακῶς ἔχοντες
εἰς Πλατανιάν. Ἐν τῇ μάχῃ ταύτῃ ἀπέθανον 700 φονευθέντας,
ἐν οἷς ἕνα πασᾶν καὶ πολλοὺς ἀνωτέρους ἀξιωματικούς, 18. ση-
μαίας, 800 πολεμιστῆρους ἵππους· τοσοῦτος δὲ ὑπῆρξεν ὁ τρό-
μος αὐτῶν, ὥστε τὴν ἐπιώσσαν ὁ Βεῦρᾶν πασᾶς ἀπῆλθεν εἰς Λα-
μίαν καταλειπὼν εἰς Πλατανιάν πᾶσαν σχεδὸν αὐτοῦ τὴν συσκευὴν
καὶ κόψας τὴν γέφυραν τοῦ Σπερχειοῦ, οὐδὲ ἠκούσθη ἕκτοτε, οὐδὲ
γινωστὸν εἶναι τί ἀπέγινεν.

Οἱ δὲ ἐν Βοιωτίᾳ ἀρχηγοὶ τῶν πολέμιων οὔτε ὑπὲρ τοῦ ἐπερ-
χομένου εἰς ἐπικουρίαν αὐτῶν Βεῦρᾶν πασᾶ ἐπραξάν τι, οὔτε τὴν

ἐκδίκησιν παρὰ τοῦ Ὀδυσσέως. Μετὰ τὴν τροπὴν τοῦ Δουβουνιώτου καὶ τοῦ Πανουριᾶ καὶ τὸν θάνατον τοῦ Διάκου οἱ πολέμοι διεληθόντες τὴν 7 μαΐου τὰς Θερμοπύλας ἐπεχείρησαν νὰ ἐμβάλωσιν εἰς τὴν Ἀμφισσαν. Τότε παρέστη εἰς μέσον ὁ Ὀδυσσεύς. Ὁ Ὀδυσσεύς ἦτο υἱὸς τοῦ Ἀνδρούτσου καὶ γεννηθεὶς ἐν Ἰθάκῃ τῷ 1788 ἦτο συνομίληκος περίπου τοῦ Διάκου. Εἶχεν ὑπηρετήσει, ὅπως ὁ φίλος αὐτοῦ ἐκεῖνος, τὸν Ἀλῆ πασᾶν, ἀλλ' ὅτε ἐξεργάγη ἡ ἐπανάστασις ἦτο εἰς Ἐπτάνησον ἀπὸ τῆς ὁποίας ἐδραμεν ἀμέσως διὰ Πατρῶν εἰς τὴν ἰδιαιτέραν πατρίδα αὐτοῦ, τὴν ἀνατολικὴν Ἑλλάδα, καὶ ἔφθοσεν ἐγκαίρως εἰς Ἀμφισσαν τὴν ἐπιούσαν οὕτως εἰπεῖν τῆς ἐν Δαμάστῃ καὶ ἐν Ἀλαμάνῃ καταστροφῆς. Ἐν τῷ ἄμχ συνεννοηθεὶς μετὰ τοῦ Πανουριᾶ καὶ τοῦ Δουβουνιώτου κατέλαβε τὸ χῆνι τῆς Γραβιάς, ἥτοι τοῦ στενοῦ τοῦ φέροντος πρὸς τὴν Ἀμφισσαν. Καὶ αὐτὸς μὲν εἰσῆλθεν εἰς τὸ πλινθόκτιστον καὶ ἀθηνῆς ἐκεῖνο οἰκοδόμημα μετὰ 120 λογάδων ἐβελοντῶν, ἔνθεν δὲ καὶ ἔνθεν κατελήφθη ἡ ὁδὸς ἀριστερᾶ μὲν ὑπὸ τοῦ Πανουριᾶ καὶ τοῦ Δουβουνιώτη, δεξιᾶ δὲ ὑπὸ τοῦ Κοσμά Σουλιώτου. Ἀλλ' ἄμα ἐπιφανέντος τὴν πρωτὰν τῆς 8 τοῦ Ὁμῆρ Βριώνη, συνέβη ἐνταῦθα ὅ,τι πρὸ 14 ἡμερῶν εἰς Θερμοπύλας. Μετὰ τινα ἀντίστασιν οἱ περὶ τοὺς τρεῖς ἐκείνους ὀπλαρχηγοὺς ἐτράπησαν καὶ ἐσκορπίσθησαν εἰς τὰ ὄρη, ὥστε ἅπασα ἡ δύναμις τῶν πολεμίων ἐπέπεσε κατὰ τοῦ Ὀδυσσέως. Δι' ὅλης τῆς ἡμέρας ἀντέστησαν οἱ περὶ αὐτὸν γενναῖοι μαχηταὶ εἰς τὰς ἐπανειλημμένας τῶν ἀντιπάλων αὐτῶν ἐφόδους, φονεύσαντες ὑπὲρ τοὺς 300 καὶ διπλασίους τραυματίσαντες. Τὴν δ' ἐπελθοῦσαν νύκτα ἐπεχείρησαν ἐξοδὸν καὶ διήλυσαν διὰ τῶν πολεμίων μὴ ἀποβιβάλλοντες ἐν ὅλοις εἰμὴ 6 νεκρούς. «Α! διατί νὰ μὴ πέσῃ τὴν ἡμέραν ἐκείνην ὁ Ὀδυσσεύς; ἐπιζήσας, οὐδὲν μὲν μέγα διέπραξεν ἔατοτε, καί τοι κτησάμενος ὑπεροχὴν ἐμολογουμένην, περιποιήσας δὲ εἰς τὴν φιλαρχίαν αὐτοῦ χαρακτῆρα ὄντως προδοτικόν, ἐτελεύτησε δέσμιος οἰκτρός. Εἰς Γραβιὰν ὅμως ἔσωσε τῶνόντι τὴν ἐπανάστασιν. Ἀνσώχθη μὲν αὖθις ἡ ὁδός; ἀλλ' ὁ Ὁμῆρ Βριώνης, ὅστις εἶχεν ἐλπίζει νὰ διελάσῃ ἀμαχητὶ διὰ τῆς ἀνατολικῆς Ἑλλάδος ἵνα εἰσέλθῃ εἰς Πελοπόννησον καὶ διαλύσῃ τὴν πολιορκίαν τῆς Τριπόλεως, ἀπαντήσας τοσοῦτον καρτερικὴν ἀντίστασιν, ἐνόη-

σεν ὅτι ἤθελεν εἶναι παντελῶς ἀσύνετον νὰ προχωρήσῃ ἐν ὅσῳ τὰ ὀπίσθια αὐτοῦ δὲν ἤθελον ἀσφαλισθῇ· ὅθεν ἀπεφάσισε πρῶτον νὰ ἐπιπέσῃ κατὰ τῆς Βοιωτίας, τῆς Εὐβοίας καὶ τῆς Ἀττικῆς. Συγχρόνως οἱ Πελοποννήσιοι, αἰσθανόμενοι ὅτι τὸ πᾶν ἐξηρτᾶτο ἐκ τῆς ἐνισχύσεως τοῦ ἐντὸς τοῦ Ἰσθμοῦ ἀγῶνος, ἐπεμψάν αὐτόφει περὶ τὰς ἀρχὰς Ἰουνίου ἐπικουρίαν ἀξιόλογον ὑπὸ τὸν Ἥλιαν καὶ κατόπιν ἐτέραν ὑπὸ τὸν Κυριακούλην Μαυρομιχάλην. Οἱ δὲ πολέμιοι ἐκυρίευσαν μὲν τὴν Λεβιάδειαν, προσέλαβον δὲ ἐπικουρίαν 2500 ἀνδρῶν ὑπὸ τὸν Δεμήρ πασᾶν, καὶ μετ' ὀλίγον ἀνηγγέλθη ἐτέρα πολὺ μείζων 8000 περίπου ἀνδρῶν κατερχομένη ἐκ Μακεδονίας ὑπὸ τὸν Βεϋρᾶν πασᾶν, ἀλλ' αὕτη δὲν κατῴρθησε νὰ ἐνωθῇ μετὰ τοῦ Ὁμέρ Βριώνη καὶ τοῦ Κιοσέ Μεχμέτ πασᾶ. Ἄμα ἐγνώσθη, ὅτι ὁ Βεϋρᾶν πασᾶς ἐφθάσεν εἰς Λαμίαν, 1600 περίπου Ἕλληνες ὑπὸ τὸν Δουβουνιώτην, τὸν Πανουριᾶν καὶ τὸν Γούραν ἀναπληροῦντα τὸν Ὀδυσσεᾶ, ὅςτις δὲν προέφθασεν εἰς τὸ πεδῖον τῆς μάχης, κατέλαβον τὴν λεωφόρον τῶν Βασιλικῶν δι' ἧς εὐλόγως προσιώνησεν ὁ Δουβουνιώτης, ὅτι ἐμελλε νὰ διέλθῃ ὁ Βεϋρᾶν πασᾶς. Τῷ 26 αὐγούστου ἐκίνησεν ὁ πασᾶς οὗτος ἐκ Πλατανιάς καὶ πλησιάζας μετὰ δυνάμεως τετραπλασίας καὶ πυροβολῶν, ἐπεχείρησε νὰ διελάσῃ ἐκ παντὸς τρόπου. Ἀλλ' ἐνταῦθα συνεκροτήθη μία τῶν μᾶλλον ἀξιωματικῶν μαχῶν τῆς ἐπαναστάσεως καθ' ἑαυτὴν τε καὶ διὰ τὰ ἀποτελέσματα τὰ ὅποια ἐπήγαγε, Πεισματωδῶς ἐπετέθη ὁ Βεϋρᾶν πασᾶς, ἀλλὰ πεισματωδέστερον ἀντέστησαν οἱ ἡμέτεροι, ἀριστεύσαντος τὴν ἡμέραν ἐκείνην ὑπὲρ πάντας τοὺς ἄλλους τοῦ Γούρα. Μετὰ πολύωρον δὲ σύγκρουσιν ἐτράπησαν οἱ Τοῦρκοι καὶ ἐπάστρεψαν κακῶς ἔχοντες εἰς Πλατανιάν. Ἐν τῇ μάχῃ ταύτῃ ἀπέθανον 700 φονευθέντας, ἐν οἷς ἓνα πασᾶν καὶ πολλοὺς ἀνωτέρους ἀξιωματικούς, 18 σημαίας, 800 πολεμιστῆρους ἵππους· τοσοῦτος δὲ ὑπῆρξεν ὁ τρόμος αὐτῶν, ὥστε τὴν ἐπιώσαν ὁ Βεϋρᾶν πασᾶς ἀπῆλθεν εἰς Λαμίαν καταλειπὼν εἰς Πλατανιάν πᾶσαν σχεδὸν αὐτοῦ τὴν συσκευὴν καὶ κόψας τὴν γέφυραν τοῦ Σπερχειοῦ, οὐδὲ ἠκούσθη ἔκτοτε, οὐδὲ γνωστὸν εἶναι τί ἀπέγινεν.

Οἱ δὲ ἐν Βοιωτίᾳ ἀρχηγοὶ τῶν πολεμίων οὔτε ὑπὲρ τοῦ ἐπερχομένου εἰς ἐπικουρίαν αὐτῶν Βεϋρᾶν πασᾶ ἐπραξάν τι, οὔτε τὴν

ἐν Εὐβοίᾳ καὶ Ἀττικῇ ἐπανάστασιν ἡδυνήθησαν νὰ καταβάλω-
 σιν. Ἐν Εὐβοίᾳ μὲν ὁ Ὁμέρ Βριώνης δὲν ἡδυνήθη νὰ κατισχύσῃ
 τοῦ Ἀγγελῆ Γωθγίνα ἰσχυρῶς κατέχοντος τὰ Βρυσακία, ἐν Ἀτ-
 τικῇ δὲ διέλυσε μὲν τῇ 19 ἰουλίου τὴν πολιορκίαν τῆς ἀκροπό-
 λεως, ἀλλ' εἰς τὴν ὑπαιθρον χώραν ἐξηκολούθει ἐνταῦθα ὁ ἀγὼν
 ἐπὶ ἄλλων δ' ἐν τῷ μεταξὺ ἡ καταστροφή τοῦ Βεῦρᾶν πασᾶ καὶ ἡ
 ἄλωσις τῆς Τριπόλεως, ὁ Ὁμέρ Βριώνης ὑπεχώρησεν εἰς Βοιωτίαν
 περὶ τὰ τέλη Σεπτεμβρίου, ἐπανελήφθη δὲ ἡ πολιορκία τῆς ἀκρο-
 πόλεως ὑπὸ ἀρχηγὸν τὸν Ἡλίαν Μαυρομιχάλην. Καὶ ἐπὶ τέλους
 πλησιάζοντος τοῦ χειμῶνος οἱ ἐν Βοιωτίᾳ ἀρχηγοὶ τῶν πολεμίων,
 βλέποντες μὲν ὅτι ὁ στρατὸς αὐτῶν οὐσιωδῶς ἐπὶ ἐξ περίπου
 μῆνας ἡλαττώθη ἔνεκα τοῦ πολέμου, τῶν ἀσθενειῶν καὶ τῶν λει-
 ποταξιῶν, οὐδεμίαν δὲ προσδοκῶντες προσεχῇ βοήθειαν, ὑπεχώ-
 ρησαν διὰ τῆς Ἀταλάντης εἰς Λαμίαν καὶ ἐκεῖθεν ἀπῆλθον εἰς
 Ἰωάννινα. Ἀλλ' ἐνῷ ἡ ἀνατολικὴ Ἑλλάς ἀπηλλάγη οὕτω παν-
 τὸς κατεπεύγοντος κινδύνου, περιέπεσεν εἰς ἐσωτερικὰς περιπλοκάς
 ἐλευθείας. Τότε ὁ Θεόδωρος Νέγρης κατήρτισεν ἐν Ἀμφίσσῃ τὴν
Νομικὴν ἐκείνην *διάταξιν* τῆς ἀνατολικῆς χέρσου Ἑλλάδος, ἥτις
 ἔμελλε νὰ αὐξήσῃ μᾶλλον ἢ νὰ καταπαύσῃ τὴν προτέραν ἀναρ-
 χίαν. Τότε ὁ Ὀδυσσεὺς ἐστασίασε κατὰ τε τοῦ Ἀρείου Πάγου
 καὶ τῆς ἐν Κορίνθῳ κυβερνήσεως. Τότε παρακωλυθέντος τοῦ Ὀ-
 δυσσεὺς νὰ ἐπέλθῃ εἰς ἐμφύγωσιν τῆς ἐν Εὐβοίᾳ ἐπαναστάσεως,
 καὶ στρατεύσαντος ἐπὶ τούτῳ ἐν ἀρχῇ ἰανουαρίου 1822 ἐξ Ἀτ-
 τικῆς μόνου τοῦ Ἡλία Μαυρομιχάλη, ἔπεσεν εἰς μικράν τινα συμ-
 πλοκὴν πλησίον τῶν Στυρῶν ὁ εὐκλεὲς οὗτος τοῦ Βαλτεσίου πρό-
 μαχος, ὁ τοσοῦτον πρωΐμως εἰς τὸν τάφον συνεπαγαγὼν τὰς
 ἐλπίδας ὅσας δικαίως ἡ πατρίς εἶχε συλλάβει περὶ αὐτοῦ. Ὁ δὲ
 συνοδούσας αὐτὸν θεῖός του Κυριακούλης ἐσώθη μὲν τότε, ἀπῆλ-
 θεν ὅμως εἰς τὴν Δυτικὴν Ἑλλάδα, ὅπου ἐπέπρωτο νὰ ἀποθάνῃ
 οὐδὲν ἥττον πρωΐμως καὶ εὐκλεῶς. Καὶ ἠναγκάσθη μὲν τῇ 9 ἰου-
 λίου νὰ παραδοθῇ εἰς τοὺς ἡμετέρους ἢ τῶν Ἀθηνῶν ἀκρόπολις
 ἀλλὰ τὸ ἀπόκτημα τοῦτο δὲν ἀντεστάθμισεν τὴν καίριαν πληγὴν
 ἣν εἶχεν ὑποστῇ ἡ ἐπανάστασις ἐν Εὐβοίᾳ καὶ τὴν ἀναρχίαν, ἥτις
 ἐπεκράτει καθ' ὅλην τὴν ἐλευθερὰν ἀνατολικὴν Ἑλλάδα καὶ ὡς ἐκ
 τῆς ὁποίας μέγιστος ἐπεκρεμάσθη ἐπὶ τῆς ἐπαναστάσεως κίνδυνος.

Ὁ κίνδυνος οὕτως κατέστη τόσῳ μᾶλλον δεινότερος ὥσθ' ἔτι ἐπισφαλέστερα εἰ δυνατόν ἀπέβησαν τὰ κατὰ τὴν δυτικὴν Ἑλλάδα, καὶ τοὶ ἡ ἐπανάστασις κατεῖχε πρὸς τοῦτο τὸ μέρος ἐν μέσῃ Ἡπειρῇ τὰ ὄχυρά τοῦ Σουλίου ὄρη ἀπὸ αὐτοῦ τοῦ δεκεμβρίου 1820 (σελ. 666 τοῦ παρόντος τόμου). Οἱ Σουλιῶται ἀφ' ἧς διὰ παραχωρήσεως τοῦ Ἀλῆ πασᾶ ἀνέκτησαν τὴν ἰδίαν πατρίδα, οὐ μόνον ἐφαίνοντο ὑπὲρ τούτου κατὰ τῶν τουρκικῶν στρατευμάτων διαγωνιζόμενοι, ἀλλὰ, ὥς φθάντες προείπομεν, συνεμάχισαν ἐπὶ τούτῳ καὶ μετὰ πολλῶν ἀγάδων Ἀλβανῶν. Ἡ συμμαχία αὕτη εἶχε μὲν τὰ ἀτοπήματα αὐτῆς, διότι δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ὑπάρξῃ εἰλικρινής· καὶ τῶντι μετ' οὐ πολὺ δ' ἐπισημότερος τῶν συμμάχων ἐκείνων Σιλικτάρ Πόττας ἠτύτομόλησε μετὰ 400 ὁπαδῶν του πρὸς τὸν πολιορκοῦντα τὸν Ἀλῆν, Χουρσίτην· εἶχεν ὅμως ἡ συμμαχία καὶ τὰ πλεονεκτήματα αὐτῆς, διότι διὰ νέας συνθήκης, τῇ 27 μαΐου 1821 συνομολογηθείσης, ὑπεχρεώθησαν οἱ Τζάμιδες ἀγάδες, καὶ ἂν ἤθελον ὑπηρετήσῃ τὸν Χουρσίτην, νὰ μὴ παρενοχλῶσι τοὺς Σουλιώτας ἀπὸ τὸ μέρος τῆς Γλυκῆς. Ἐν τῷ μεταξύ ἐπανεστήσαν τελευταῖον καὶ αἱ μεσημβρινώτεραι τῆς δυτικῆς Ἑλλάδος ἐπαρχίαι· πρῶτον τὸ Μεσολόγγιον τῇ 24 μαΐου διὰ τοῦ ὀπλαρχηγοῦ τοῦ Ζυγοῦ Δημητρίου Μακρῆ, καταλαβόντος καὶ τὸ Αἰτωλικόν, ἀμέσως ἔπειτα τὸ Ξηρόμερον διὰ τοῦ Γεωργίου Βαρνακιώτου· ἡ Ναυπακτία διὰ τοῦ Κωνσταντίνου Σαδῆμα καὶ ἄλλων ὀπλαρχηγῶν· τὸ Βραχῶρι (Ἀγρίκιον) διὰ τοῦ Βλαχοπούλου· προσελθόντων εἰς βοήθειαν αὐτοῦ τοῦ Μακρῆ, τοῦ Σαδῆμα καὶ τοῦ Βαρνακιώτου· ἡ Βόνιτσα διὰ τοῦ Γεωργίου Τσόγκα· τὸ Καρπενῆσι διὰ τῶν Γιολδασαίων. Ὁ Ἰσμαὴλ πασᾶς Ἡλιάσας ὀρμώμενος ἐξ Ἀρτης, ἠγωνίσθη νὰ ἐμβάλῃ εἰς τὴν Ἀκαρνανίαν, ἀλλ' ἀπεκρούσθη εἰς τὸ στενὸν μὲν τῆς Λαγκάδας ὑπὸ τοῦ Γώγου Βακέλα, ἐν τῷ χωρίῳ δὲ Ἀφτί ὑπὸ τοῦ Ἰωάννου Ράγκου, τῇ 28 β' ἰουλίου οἱ Ἀκαρνανεὶς ὀπλαρχεῖροι ἐνίκησαν τοὺς ἐχθρούς· καὶ εἰς Κομπότι.

Ἀλλ' ἂν ἡ ἐπανάστασις κηδομένη οὕτω ἐν τῇ Αἰτωλίᾳ καὶ ἐν τῇ Ἀκαρνανίᾳ, πάντα τὰ κινήματα ὅσα ἐγένοντο πρὸς βορρᾶν αὐτῶν καὶ πρὸς τὸ βορειοανατολικόν μέρος ἀπέτυχον. Εἰς τὰ Ἀγγραφα ὁ Σταμβούλης Γάτσος πολεμηθεὶς ὑπὸ τοῦ ἐκ Λαρίσσης

ἐξεληθόντος Μαχμούτ πασᾶ τῆς Δράμας, ἠναγκάσθη νὰ συμβιβασθῇ πρὸς αὐτὸν καὶ νὰ ὑποκύψῃ εἰς τὴν προτέραν ὑποταγὴν. Αἱ πλούσιαι κωμοπόλεις Καλαρρύτη καὶ Συράκω μόλις ὑψώσασαι τὴν σημαίαν τῆς ἐπανάστασεως, κατετροπώθησαν ὑπὸ τοῦ ἐκ τοῦ στρατοπέδου τοῦ Χουρσίτη ἀποσταλέντος Ἰσμαὴλ Πλιάσα καὶ διηρπάγησαν καὶ εἰς τέφραν πυρὸς μετεβλήθησαν. Τὸ Ἀσπροπόταμον ἐξεγερθὲν ὑπὸ τὸν Νικόλαον Στορνάρην, τὸν Ἀθανάσιον Μάνδαλον, τὸν Χριστόδουλον Χαζτηπέτρου, καὶ τοὺς Λιακαταίους, προσεβλήθη ὑπὸ δυνάμεων ἐπελθουσῶν ἐκ Θεσσαλίας ἅμα καὶ ἐξ Ἠπείρου καὶ ἠναγκάσθη νὰ καταθέσῃ τὰ ὅπλα. Οἱ Παργήνοι ἐπιπλεύσαντες ἐκ Κερκύρας ἵνα ἀνακτήσωσι τὴν πατρίδα αὐτῶν, ἀπέτυχον. Οἱ Χειμαριῶται προσκληθέντες διὰ διακηρύξεως τοῦ Δ. Ὑψηλάντου ἀπὸ 12 ἰουλίου νὰ κινωνήσωσι τοῦ ἀγῶνος, ἐκώφευσαν. Ὅθεν ἅπαν τὸ βᾶρος τοῦ κατὰ τὴν Ἠπειρον ἀγῶνος ἐπέπεσεν ἐπὶ τοὺς Σουλιώτας. Οἱ ἄνδρες οὗτοι, εἰς οὓς προσῆλθον κατὰ ἰούλιον καὶ ἕτεροι 250 ὁμόφυλοι, ἐκ Κερκύρας τότε ἐξεληθόντες μετὰ τοῦ ὁπλαρχηγοῦ Διαμάντη Ζέρβα, ἡγωνίσθησαν ἐπὶ μῆνας ἑξ περίπου, πράγματι μὲν ὑπὲρ τοῦ ἑλληνισμοῦ, προφασιζόμενοι δὲ πάντοτε ὅτι ἄλλον σκοπὸν δὲν ἔχουσιν εἰμὴ τὴν διάλυσιν τῆς πολιτοκρίας τῶν Ἰωαννίνων, διότι ἐπὶ μόνῳ τῷ ὄρῳ τούτῳ ἡδύναντο νὰ διατηρήσωσι τὴν μετὰ τῶν Τουρκαλβανῶν συμμαχίαν· καὶ εἰς πολλὰς μάχας κατετρόπωσαν τὰ ἀποσπάσματα τοῦ Χουρσίτη· τῇ δὲ 15 καὶ 17 Σεπτεμβρίου λαμπρῶς ἐνίκησαν εἰς Πέντε Πηγάδια ὁδηγούμενοι ὑπὸ τοῦ Δράκου καὶ τοῦ συμμάχου Ἀγῶ Μουχουρδάρη, τὸν Μουσταφᾶ πασᾶν, στρατεύσαντα ἐξ Ἰωαννίνων, ἵνα καταλάβῃ τὴν καιρίαν ἐκείνην θέσιν μετὰ 3000 ἐκλεκτῶν πεζῶν καὶ 500 ἵππέων. Ἀλλὰ κατὰ δεκάμβριον ἐγκατελείφθησαν ὑπὸ τῶν συμμάχων Τουρκαλβανῶν. Ὁ Χουρσίτ πασᾶς ἀπελπισθεὶς νὰ καταβάλῃ τὴν συμμαχίαν ἐκείνην διὰ τῶν ὅπλων, κατέφυγεν εἰς διαπραγματεύσεις καὶ ἀνέθηκεν αὐτὰς εἰς τὸν τότε ἐκ Βοιωτίας ἐπανελθόντα Ὁμέρ Βριώνην, ἀρχαίας ἔχοντα σχέσεις οὐ μόνον μετὰ τῶν Τουρκαλβανῶν, ἀλλὰ καὶ μεθ' ὧν τῶν Ἑλλήνων τῆς Στερεᾶς ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Ἀλῆ πασᾶ. Ἡ δοθεῖσα εἰς τὸν Ὁμέρ Βριώνην ἐντολὴ κυρίως μὲν ἐσκόπει νὰ ἀποσπάσῃ ἀπὸ τῶν Σουλιωτῶν τοὺς Τουρκαλβανούς,

εἰ δυνατόν δὲ καὶ τοὺς Σουλιώτας καὶ τοὺς Αἰτωλοὺς καὶ Ἀκαρ-
 νᾶνας, ἀπὸ τοῦ γενικοῦ τῶν Ἑλλήνων ἐπιχειρήματος. Οἱ Ἕλλη-
 νες ἐκώφευσαν εἰς τὰς εἰρηγίσεις ταύτας· ἀλλ' οἱ περὶ τὸν Ἄγω
 Μουχουρδάρην πέμψαντες μέχρι Μεσολογγίου ἕνα τῶν ἐπιστημο-
 τᾶτων αὐτῶν συντρόφων, τὸν Ταχὴρ Ἀμπάζην, ἵνα φωτισθῇ περὶ
 τῶν τρεχόντων, ἐπέισθησαν πληρέστατα μετὰ τὴν ἐπιστροφὴν
 αὐτοῦ «ὅτι οἱ ῥαγιάδες ὠπλίσθησαν οὐχὶ ὑπὲρ τοῦ Ἀλῆ πασᾶ
 ἀλλὰ ὑπὲρ ἐαυτῶν καὶ διὰ τὴν πίστιν αὐτῶν πολεμῶσι τὴν
 μωαμεθανικὴν πίστιν.» Ὅθεν ἀπεφάσισαν νὰ ἀποχωρήσωσι, καὶ
 ἐγκαταλείποντες τὸν τε Ἀλῆ πασᾶν, τοὺς τε ἐπαναστάτας Ἕλ-
 ληνας, νὰ συνταχθῶσι μετὰ τοῦ Χουρσίτη. Δὲν ἐπρόδωκαν δὲ
 τοὺς Σουλιώτας. Καὶ τοι δυνάμενοι νὰ μεμψιμοιρήσωσι μέχρι τι-
 νὸς ὡς περιπλακέντες ὑπ' αὐτῶν εἰς ἀγῶνα τὸν ὁποῖον οὐδόλως
 προγρῶντο νὰ ἀναλάβωσι, καὶ τοι κατὰ τὴν τελευταίαν στιγμὴν
 ἠδύναντο ἐξ ἐπιβουλῆς νὰ ἐκδικηθῶσιν αὐτοὺς ἀμερίμνους ὄντας
 καὶ ἐν ἀγνοίᾳ διατελοῦντας τῶν διατρεχόντων, διαθέτοντες μά-
 λιστα ὅλην τὴν ἐξ Ἰωαννίνων ἐπελθοῦσαν στρατιάν, οὐδὲν τοιοῦτο
 ἐπραξαν. Ἀλλ' ἐξηγήσαντες ἀπλῶς εἰς αὐτοὺς, ὅτι χωρίζονται,
 διότι ἀνέκαθεν οὐδέποτε κατὰ νοῦν συνέλαβον νὰ πολεμήσωσι πρὸς
 καταστροφὴν τοῦ τουρκικοῦ βασιλείου, ἀφῆκαν αὐτοὺς ἀνενοχλή-
 τους νὰ ἐπανέλθωσιν εἰς Σούλιον.

Ἐν ἀρχῇ λοιπὸν τοῦ 1822 μόνον τῆς ἐλληνικῆς ἐπαναστά-
 σεως πρόμαχοι καθ' ὅλην τὴν Ἠπειρον ἔμενον οἱ Σουλιῶται· ἡ
 παράδοσις τοῦ Ἀλῆ ἐπέκειτο καὶ ἦτο πρόδηλον ὅτι ὁ Χουρσίτης
 ἔμελλεν ἀμέσως ἔπειτα νὰ ἐπιπέσῃ πανστρατιᾷ κατὰ τοῦ ἐπι-
 πλέοντος ἐκείνου ναυαγίου τῆς Ἠπειρωτικῆς ἐπαναστάσεως· πρό-
 δηλον δὲ οὐδὲν ἦττον ὑπῆρχεν ὅτι μέγα συμφέρον εἶχεν ἡ ἐπα-
 νάστασις νὰ συντηρήσῃ ἐκ παντὸς τρόπου τὸ ὄχυρόν ἐκεῖνο προ-
 πύργιον, πέμπουσα ἀμέσως τὴν ὑπὸ τῶν Σουλιωτῶν ζητηθεῖσαν
 ἐπικουρίαν. Καὶ ἠδύνατο νὰ πράξῃ τοῦτο ἀφοῦ ἀπὸ τῶν μέσων
 τοῦ 1821 ἴστατο ὀρθία καὶ ἔνοπλος ἡ Ἀκαρνανία καὶ ἡ Αἰτω-
 λία, περὶ δὲ τὰ τέλη τοῦ ἔτους ἐκείνου εἶχε διοργανωθῇ ὑπὸ τοῦ
 Μαυροκορδάτου ἡ Γερουσία αὐτῆς· ἀφοῦ ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ
 1822 κατηρτίσθη κυβέρνησις τῆς ὅλης Ἑλλάδος, ἀφ' οὗ ἡ Πελο-
 πόννησος ὑπὸ οὐδενὸς ἠπειλεῖτο κινδύνου, μετὰ τὴν εἰς Ἠπειρον

ἐπιστροφὴν τῆς δυνάμεως ἣτις εἶχε σταλῆ ἵνα ἐμβάλῃ εἰς αὐτήν διὰ τῆς ἀνατολικῆς Ἑλλάδος. Ἀλλ' ἡ μὲν Ἱερουσία τῆς δυτικῆς Ἑλλάδος οὐδὲν ποτὲ σπουδαῖον ἐπραξεν, τὸ δὲ Ἐκτελεστικὸν καὶ τὸ Βουλευτικὸν, ἀναλίσκοντα τὴν τελευταίαν σκιάν τῆς ἐξουσίας ἣν εἶχον περὶ τὰς κατὰ Ὑψηλάντου καὶ Κολακοτρώνη σκευωρίας, οὔτε τὴν ἀκαιρον ἐπανάστασιν, οὔτε τὴν ὀλεθρίαν τῆς Χίου καταστροφὴν προέλαβον, περὶ ἧς κατωτέρω θέλομεν εἰπεῖ τινα· ἐπὶ δὲ ὀλιγώτερον ἐφρόντιζον περὶ Ἡπείρου. Καὶ ἐν ταῦτοις ὁ Χουρσίτης, ἅμα, ἀπαλλαγείς τοῦ Ἀλῆ πασᾶ, ἐστράτευσεν μετὰ 14,000 ἐπιλέκτων Ἀλβανῶν κατὰ τοῦ Σουλίου, τὸ ὅποιον δὲν κατείχετο εἰμὴ ὑπὸ 1000 ἀνδρῶν. Οἱ Σουλῶται ἠγωνίσθησαν ὅπως πάντοτε. Ἐκχωρήσαντες περὶ τὰ μέσα μαῖου ἐκ τῶν ἐσωτερικῶν αὐτῶν θέσεων καὶ συμπυκνωθέντες εἰς Κιάφαν, Ἀθαρίκον καὶ Χώνικαν, ἐκτυπήθησαν μὲν ἐκεῖ τὴν 5 ἰουνίου, ἀλλ' ἀντέστησαν τοσοῦτον καρτερικῶς, ὥστε ὁ Χουρσίτης, ἀγανακτῆσας καὶ ἀποβαλὼν τὴν ὑπομονήν, ἀπῆλθεν εἰς Δάρισσαν, ἐπιτρέψας εἰς τὸν Ὀμὲρ Βριώνην τὰ κατὰ τὴν δύσιν καὶ ἰδίως τὴν ἐξακολούθησιν τῆς πολιορκίας. Ἐν τῷ μεταξὺ ἐξύπνῃσε τελευταῖον τὸ Βουλευτικὸν καὶ τῇ 21 ἀπριλίου ἀπεφάσισε νὰ στείλῃ εἰς τὴν δυτικὴν Ἑλλάδα «τὸν γενερεῖλ Νορμάν με τοὺς τακτικούς τοῦ στρατιώτας,» ἀπεφάσισε δηλαδή τὸ παραλογώτατον πάντων, διότι οἷαδὴποτε καὶ ἂν ἦτο ἡ τοῦ γενναίου τούτου ἀνδρὸς ἀξία, οὐδὲν ἡδύνατο νὰ πράξῃ, οὔτε τὰ πράγματα, οὔτε τὰ πρόσωπα, οὔτε τὴν γλῶσσαν εἰδώς. Ταῦτα ἀναλογιζόμενός ὁ Μαυροκορδάτος, ἀπεφάσισε νὰ ἐκστρατεύσῃ αὐτὸς εἰς ἐπικουρίαν τοῦ Σουλίου. Ἄν ὑπελάμβανε κατ' ἐλάχιστον σπουδαῖον τὸ ἀξίωμα τοῦ προέδρου τοῦ Ἐκτελεστικοῦ βεβαίως δὲν ἤθελε ποτὲ προβῇ εἰς τοιαύτην ἀπόφασιν, ἐγκαταλείπων τὴν ἐν χεираῖς τοσοῦτον κρίσιμους γενικὴν ἀπὸ τοῦ κέντρου διεύθυνσιν τῶν πολεμικῶν καὶ διοικητικῶν τοῦ ἔθνους πραγμάτων. Ἀλλ' ἔβλεπεν ὅτι οὐδὲν διεύθυνε τὸ Βουλευτικὸν. ἀκράτῃ δεσμίας τὰς χεῖρας τοῦ Ἐκτελεστικοῦ, αἱ δὲ Ἱερουσίαι ἢ οὐδὲν ἐπραττον, ἢ ἀπερρόφουν πᾶσαν ἰσχύα δυνάμεως τῆς κεντρικῆς κυβερνήσεως. Ἰδίως ἡ Πελοποννησιακὴ Γερουσία ἐπὶ τοσοῦτον ἐσφετερίζετο ὅλους τοὺς χρηματικούς πόρους τῆς Πελοποννήσου, ὥστε τῇ 28 μαρτίου ὁ μὲν πρόεδρος τοῦ

Ἐκτελεστικοῦ ἔγραφε πρὸς τὸ Βουλευτικόν, ὅτι ἡ Γερουσία ἐκέλευε «ἀρνεῖται τὴν ἀποστολὴν χρημάτων, μολοντί ἐμολογεῖ ὅτι ἔχει εἰς μέτρητά», ὁ δὲ μινίστρος τῆς Οἰκονομίας, ὁ καλὸς καγαθὸς Πανοῦτος, Νόταρς, τὰ αὐτὰ μετ' ἀγανακτικῆς καταγγέλλων εἰς τὸν πρόεδρον τοῦ Ἐκτελεστικοῦ, συνεπέραινεν ὅτι ἀνεγνώσκειται, κλείσας τὸ μινιστήριον, νὰ ἀνεχωρήσῃ μετ' ὀνόν τῆς ψυχῆς, ἀσυνεύκαστον.» Ἰδοὺ διατὶ ὁ Μαυροκορδάτος ἀπελπισθεὶς προετίμησε νὰ μεταβῇ εἰς τὴν δυτικὴν Ἑλλάδα, ἐπὶ τῇ προσδοκίᾳ ὅτι ἐν τῇ χώρᾳ ἐκεῖνῃ ἦν κατὰ πρότερον εἶδε καὶ ὅπου εἶχε πολλοὺς προσωπικοὺς φίλους, ἴσως δυναθῇ νὰ πράξῃ τι σπουδαϊώτερον.

Ἐν Κορίνθῳ ὑπῆρχον, ὡς προείπομεν, ὀλίγοι τινες πατάτικοι ὑπὸ τοῦ Βαλέρου ἐπὶ Ἑψηλάντου ὀργανωθέντες. Τὸ τάγμα τούτου τῷ δεκτευθὲν ἐπὶ τῆς κατὰ τοῦ Ναυκλίου ἐφάδου, συνάκτετο ἐκ 350 περίπου ἀνδρῶν καὶ διετέλει ἤδη ὑπὸ τὸν Ἰταλὸν Γερρέλλαν, διότι ὁ Βαλέρου εἶχεν ἀπέλθει ἐν τῷ μεταξὺ μετὰ τῶν ἀξιωματικῶν καὶ στρατιωτῶν εἰς Κρήτην, ὅπου μετ' ὀλίγον ἔπεσε. Ἠλὼν τούτων ὑπῆρχον ἐν Κορίνθῳ καὶ τινες Ἴωνες τακτικῶς ὀργανωμένοι ὑπὸ τὸν Σπύρον Πανᾶν, καὶ 300 περίπου φιλέλληνας ἀξιωματικοὶ Γερμανοὶ, Γάλλοι, Ἰταλοὶ, Πολωνοί, ἔξ ὧν ἕκαστος μόνον 180 συνήνεσαν νὰ συγκροτήσῃσι δύο λόχους. Τοῦ ἐνός τῶν λόχων τούτων ἡγεῖτο ὁ Πολωνὸς Μιρζεύσκης, μαχητὴς πολλῶς καὶ δόκιμος, διαγαγὼν τὸν βίον εἰς τὰ πεδία τῆς μάχης τῶν δύο ἡμισφαρίων ὑπὸ τὸν Ναπολέοντα καὶ τὸν Βαλιβάρ' τοῦ δευτέρου ὁ Ἑλβετὸς Ξεβαλιέ, ἀμφοτέρων δὲ τῶν λόχων διοικητὴς προεχειρίσθη ὁ γενναῖος Ἰταλὸς μὲν τὴν καταγωγὴν, πολιτογραφηθεὶς δὲ Γάλλος Δάννιας. Μετὰ τῆς εὐαρίθμου ταύτης ἀνέμεως καὶ πινων Σουλωτῶν ὑπὸ τὸν Μάρκον Βότσαρην καὶ τινων Πελοποννησίων, ἀπῆλθεν ὁ Μαυροκορδάτος ἐν ἀρχῇ μαΐου ἔχων περὶ ἑαυτὸν ὡς ἐπιτελεῖς Ἕλληνας τινὰς καὶ Γάλλους καὶ Γερμανοὺς ἀξιωματικούς, ἐν οἷς διεκρίνετο ὁ Βυρτεμβέργιος στρατηγὸς Νόρμανν. Εἰς Πάτρας ἐμελλε νὰ παραλάβῃ καὶ ἄλλους Πελοποννησίους ἐπικούρους, ἐν δὲ τῇ δυτικῇ Ἑλλάδι προσεδόκα νὰ ἴδῃ πολυαριθμούς περὶ αὐτὸν συρρέοντας μαχητάς. Ἀλλὰ κράτιστον τοῦ αὐτοσχεδιαζομένου τούτου στρατοῦ μέρος ὑπελάμβανε τὸ τακτικόν. Καὶ βεβαίως ἂν εἶχε καιρὸν καὶ χρήματα νὰ καταρ-

ποίησεν αὐτὸ ἀπώρουν ἀξιόμαχον· κατὰ τε τὸ πλῆθος· καὶ τὴν ἀλ-
λὴν παρὰσκευὴν, ἣ θέλει· ἔχει μέγα δίκαιον.· Δυστυχῶς δ' αἰεὶ
κατὰ τὰ χρήματα εἰς πᾶν ἄλλο εἶχον· δαπανηθῇ· ἢ εἰς τὰς ἀλ-
θεῖς τρυ· πολέμου· ἀνάγκας· Ὁμολογοῦμεν ὅτι· ὁ ἁγῶς προσέτιμα
τὸ πατρὸς παράδοτον πολεμικὸν αὐτοῦ σύστημα· οἱ δὲ ἄρματοι
καὶ οἱ κλέφται· περιεφρόνουν· πολλῶν· καὶ ὀλίγων· τι ἐφθόουν· τὸν
φραγκικὸν ἐκείνων νεωτερισμόν· Ἀλλ'· εἶναι βέβαιον ὅτι· ἀφοῦ δι'
ἐκείνων ἐνεργειῶν· κατώρθωθη· νὰ συγκρατηθῇσι· δύο· καὶ τρία
πρόλοντος τοῦ χρόνου τόγματα· ἐάν ὑπῆρχε κυβερνήτης· ἡδύνατο
να· καταρτίσῃ· ὅσα· τοῦλάχιστον τριαῦτα ἄσα ἤρουν· ἵνα σώσῃσι
τὰν ἐκανάστασιν·· Τούτου δὲ μὴ γενομένου· ὁ Μαυροκορδάτος ἡ-
κατοκράσθη· νὰ ἰαρεσθῇ εἰς ὅσα· ὁ Ψηλὸν τῆς· ἔχε παραισκευάσει
ἐκ· τοῦ· μηδενός· καὶ· ὅσα· ἔπειτα αὐτομάτως· προέκυψαν· εἰς μέσον.
Ἐξ· Νάτρας· εὑρε 4000· περίπου· Πελοποννησίους ὑπὸ τὴν Πειναίον
Κολλοκοτράνην, τὸν Γιατράκον· καὶ τὸν Κυριακούλην· Μαυρομυ-
χλὴν, μεθ' ὧν· καὶ διεπεραιώθη εἰς Μεσολογγίον. Ἡ· ἐπιχειρήσις δὲν
ἦτο μετὰ ἀλῆ· ἀλλ'· οὐδὲ ἔπρεπε νὰ ἦναι πλεοντέρας, διότι ἡ δυτι-
κὴ· Ἑλλάς· ὕφειλε καὶ ἡδύνατο νὰ ἐπαρκέσῃ· ἐξ· ἰδίων· εἰς τὴν ἐκ-
στρατείαν· ταύτην· ἐάν· ἐδείκνυε· τὴν περὶ ἡκουσάν· προθυμίαν, ἥτις
ὅμως· ὅλκιφεν· ὡς· μὴ· ὥφειλεν· ἐπὶ τοῦ προκειμένου. Πολλοὶ· κατη-
γάρησαν· τὸν Μαυροκορδάτον· ὅτι· ἐκ· πρώτης· ἀφετηρίας· καὶ προ-
όντες· τοῦ χρόνου· ἐσκόρπισε τὰς μικρὰς αὐτοῦ· δυνάμεις· ἀντὶ νὰ
ἐνεργήσῃ· μετ' αὐτῶν συμπεπυκνωμένων· ἀλλ'· ἀφ' ἐνός· οἱ· σφόμα-
χοι· τοῦ Σουλίου, στερούμενοι πάντων· ἐφώναζον· νὰ τοὺς· σταλῇ
ἀμέσως· βοήθειά· ἀπ'· ἐτέρου δὲ· ὁ Μαυροκορδάτος· δὲν ἦτο, δυνα-
τὸν νὰ· φαντασθῇ· ὅτι· τὰ ἀπόσπασματα· τὰ ὅποια· ἐκ· τούτου
προεξέπεμπε, δὲν ὀλέουσιν· ὑπερὰν πληρωθῇ· ὑπὸ τῶν ἐγγυρίων
ῥαχιδῶν.· Ἐκ· Μεσολογγίου, πλεούμενος ὑπὸ τῶν Σουλίων,·
ἐξ· ἀπὸ τοῦ ἐλθε· τὸν Κυριακούλην· Μαυρομυχλὴν μετὰ 500· Μανα-
τῶν διὰ θαλάσσης· εἰς Φανάρι, λημένα· ἀπέχοντά· 7· ὁρὰς· ἀπὸ τῆς
Κιάφας,· ἵνα· πρόμηθεύσῃ· τροφὰς· εἰς τὴν κινδυνεύουσαν· ἐκείνην
ἀκροπόλιν.· Ἐπειτα ἀναχωρήσας· ἐκ· Μεσολογγίου τῇ· 4· ἰουνίου,
πρόηλθεν· ὁπῶς οὐν· βράδews, ἀλλὰ· τοῦτο· ἵνα· δώδῃ· καιρὸν· εἰς
τοὺς Στερεοελλαδίτας νὰ ἀθροισθῶσιν.· Ἐκ· τούτων ὅμως· δὲν συνέ-
δραμόν· πολλοί· αἱ δὲ κραυγαὶ τῆς ἀμνηχανίας αἰτῖνες ἀντήχουν

ἐκ Σουλίου, ἠνάγκασαν αὐτὸν νὰ προσκπέμῃ αὐτοῖς τὸν Μάρκον Βότσαρη πρὸς τὸ σημεῖον ἐκεῖνο διὰ τῶν Πέντε Πηγευδῶν. Ὡς δὲ τὴν ἀναχώρησιν τούτου, ὁ στρατὸς πρόσθεν μέχρι τοῦ χωρίου Πέτα, πρὸς βορρᾶν τῆς Ἄρτης καμίνου. Ἐν τῇ μεταδεδωκυμένῃ μόνον ὀλίγοι προσῆλθον ἐκ τῆς δυτικῆς Ἑλλάδος, καὶ ἴσως τὸς ἡλαττοῦτο ἀντὶ τῆς αὐξάνης. Οἱ ὑπὸ τὸν Λεοντίον καὶ τὸν Γιατράκον Πελοποννήσιοι, ψυχρανθέντες ἐκ τῆς μετὰ τὸν ἀνέμου ῥίων προθυμίας, ἐπέστρεψαν εἰς τὰ ἴδια. Τὰ δὲ ῥῶδεν ἤτοια δεινὰ ὁ ὀπλαρχηγὸς Ἄρτης Γῶγος Βακόλας, ὁ ἐν ἀρχῇ τῆς ἐκστρατείας ἐκπληρώσας τὸ καθῆκαν, νῦν ἐταλακτρεύετο καὶ συναισθόμενος μετὰ τῶν Ἑλλήνων ἅμα καὶ τῶν Τούρκων, ἵνα συνμαχῶν ἐπικίνδυνος μάλλον ἢ ὠφέλιμος. Ἐπεὶ δὲ ὁ Κυριακούλης Μαυρομιχάλης προσβλήθεις εἰς Φανάρι ὑπὸ δυνάμειν ἐχυρῆς βασιλεὺς αὐτόθι, ὁ Μάρκος, εὐρὼν τὰ Πέντε Πηγάδια προκατελαμβάνει καὶ θεωρῶν αὐτὸν ἀπειλούμενον ἐκ τῶν κώτρων ὑπὸ ἐτέρου τμηματικῆς σώματος 2,000 ἀνδρῶν, δὲν ἠδυνήθη νὰ προχωρήσῃ καὶ ἀναγκασθεὶς νὰ ἀνακάμψῃ, μόλις μετὰ πεισματῶν μαχὴν ἐποίησεν εἰς Πέτα, ἀφοῦ ἀπέβαλε τὰς τε τροφὰς ὅσας συναπαρτόμην καὶ τὰ πολυεμεφώδια. Τῇ δὲ 4 Ἰουλίου ἐνῷ ἡ Μαυροκορδάτος ἦτο εἰς Λαγκαδάν φροντίζων περὶ τῶν ἀναγκῶν εἰς τὸν στρατὸν, ὁ Ρεχσιτ πασᾶς, ὁ μετ' ἐπειτα περιώνυμος γενόμενος ὑπὸ τῆς ἐπωνυμίας τοῦ Κιουταχῆ, ὀρμήσας ἐξ Ἄρτης μετὰ 6,000 ἀνδρῶν, προσέβαλε πανταχόθεν τοὺς ἐν Πέτα. Ἐκεῖ ἔπρασον, ἡρωϊκῶς τὴν ἀλυσθεῖαν ἀντιπαραταχθέντες, ἅπαντες σχεδὸν οἱ φιλέλληνες, ὁ Τετρελλας, ὁ Μιζεϊάκης, ὁ Δάννας, ὁ Τάτσημαν, ὁ Γελλας Μινακ, ἵνα ὀνομάσωμεν τοὺς ἐπιφανεστέρους, διότι ἐξ ὅλων μόλις 25 ὄντι δυνήθησαν λοχιομαχοῦντες νὰ διελάσσωσι μέχρι Λαγκαδάς. Ἀπ' ἅπαντες ἤξευρον πρὸ ἡμερῶν τὴν τύχην ἅτις τοὺς περιμένετο, καὶ ἡ στρατιωτικὴ αὐτῶν τιμὴ δὲν ἐπέτρεπεν αὐτοῖς νὰ φανῶσιν ὅτι ἀπέβαλον πᾶσαν ἐλπίδα. Οἱ λόγοι ταῖς ἀπορροαῖς ἀντιλάσσαν ἀγραιοῦντες εἰς Πέτα, διαφώθησαν εἰς ἡμᾶς ὑπὸ τῶν ἐπιζήσαντων. Ἄλλ' ἐκ νεότητος ἐπολέμησαν, ἔλεγεν ὁ παλαιόμαχος Μαρκεύσσης, ἀπανταντοῦ τῆς ὑπ' οὐρανὸν ἐν δὲ μόνον ἐκάρθηται ἐκ τοῦτου, τὴν πεπονηθεῖν ὅτι ἀπανταχοῦ τῆς ὑπ' οὐρανὸν κακῶς ἔχουσι τὰ πράγματα. Τότε ἐν καὶ μόνον ποθῶ, νὰ ἀποθάνω μαχομένη

μεντες ἐπὶ τῆς ἡγιασμένης ταύτης γῆς ἢ νὰ ἶδω τὴν ἐλευθερίαν ἀποβαλλομένην ἐν αὐτῇ ὡς γηραιὸς αὐτῆς πολίτης.» Ὁ δὲ Δάνειος προσηύδα εἰς αὐτὸν τὴν δεξιάν «καὶ ἂν οἱ πολέμιοι στήσωσι, προσέθετε, τὰς πόλεις ἡμῶν κεφαλὰς ἐπὶ τῶν σερσίων αὐτῶν, τὰ λείψανα ἐκεῖνα θέλουσι διδάξει πῶς θνήσκουσιν οἱ ἀνθρώποι ὑπὲρ ἐλευθερίας καὶ πίστεως.» «Ἀλλοίμονον, ἀνέφρων, ὁ Γερμανὸς Φέλδχαϊνς, ἀλλοίμονόν εἰς τοὺς Τούρκους ὅσοι προσέλθωσιν ἐντὸς τῆς βολῆς τῶν πυροβόλων μου.» Καὶ τῶνόντι μόνον ἀφ' οὗ ἐξέρχοντο πλείστους ὅσους πολέμιους, ἀντήλλαξαν τὸν θάνατον ἀντὶ τῆς ζωῆς. Αἰωνία αὐτῶν ἡ μνήμη! τὸ αἷμα ἐκείνο τῆς χριστιανικῆς Εὐρώπης δὲν ἐχύθη ἐπὶ ματαίῳ· ἡ εὐγενὴς αὕτη θυσία ἤμειλε νὰ προκαλέσῃ πολλὰς ἄλλας θυσίας καὶ ἐπὶ τέλους νὰ στεφανώθῃ διὰ τῆς ἐν Πύλῳ ναυμαχίας καὶ τῆς εἰς Πελοπόννησον ἀποβάσεως τῶν Γάλλων. Μετὰ τῶν φιλελλήνων ἔπεσον εἰς Πέτα καὶ οἱ πλείστοι τῶν τακτικῶν, ἐλάχιστοι δὲ κατώρθωσαν νὰ ὑποχωρηθῶσιν ὡς αὐτοὶ εἰς Λαγκάδαν μετὰ τοῦ βαρβάρου τετραρμυτισμένου Νόρμανν. Ὅλα πάντα τὰ πολεμεφύδια, αἱ τροφαί, τὰ πυροβόλα συνελήφθησαν ὑπὸ τῶν πολεμίων. Πᾶσα ἐλπίς περὶ σωτηρίας τοῦ Σουλίου ἀπολέσθη, ἡ δὲ φρουρά αὐτοῦ ἀντέστη μὲν μέχρι σπυτιερβίου μῆνους, ταύτην ἔτι τὴν ὑπηρεσίαν προσενεγκούσα εἰς τὴν ἐπανάστασιν, ὅτι παρεκώλυσε τὸν ἐν Πέτα νικητὴν τοῦ νὰ ὠφελῇτῃ ἀμέσως ἐκ τῆς καταστροφῆς ἐκείνης· ἀλλ' ἡναγκάσθησαν ἐπὶ τέλους ὑπὸ τῆς πείνης οἱ Σουλιῶται νὰ συνθηκολογήσωσι μετὰ τοῦ Ὁμέρ Βρυώνη, ἐπιτρέψαντος αὐτοῖς νὰ ὑποχωρήσωσι μετὰ τῶν γυναικῶν καὶ τῶν τέκνων εἰς τὰς Ἰονίους νήσους. Οὐ μόνον ὁ Γῶγος, ἀλλὰ μετ' οὐ πολὺ καὶ οἱ ἰσχυρότατοι τῶν ἀρματολῶν τῆς Αἰτωλίας καὶ τῆς Ἀκαρνανίας, ὁ Βαρνακιώτης, ὁ Ἰσκιος, ὁ Φάγκος συνθηκολόγησαν πρὸς τοὺς Τούρκους. Ἡ ἐπανάστασις ἀπὸ τοῦ Σουλίου κατεκοιμνήσθη διὰ μιᾶς εἰς Μισολόγγιον. Ὁ δὲ Μακροκορδάτος ἐπανελθὼν μετὰ τοῦ Μάρκου Βότσαρη καὶ τῶν ἄλλων λειψάνων τοῦ Πέτα εἰς τὴν πόλιν ταύτην, ἐδέχθη νὰ φροντίσῃ περὶ τῆς σωτηρίας τοῦ τελευταίου προμαχῶνος τῆς δυτικῆς Ἑλλάδος.

Οὕτως εἶχον τὰ ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τοῦ Ἰσθμοῦ πράγματα ὅτε

ἐπὶ ἤλθε κατὰ τῆς Ἑλλάδος ἡ μεγάλη ὁσμηλικὴ δύναμις ἥτις ἔμεινε διαθέσιμος μετὰ τὴν κατατρόπωσιν τοῦ Ἀλῆ πασᾶ. Ὁ Χουραΐτης, καταλιπὼν χιλιάδας τινὲς ἀνδρῶν ὑπὸ τὸν Ὀμίρ-Ἐρ-
 ὠνην εἰς τὴν δυτικὴν Ἑλλάδα, συνέκέντρωσε τὸν ἐπὶλοιπον στρα-
 τὸν εἰς Ἀφίρσαν καὶ ἡξήσεν αὐτὸν διὰ νέων στρατολογιῶν ἐπὶ
 τοσοῦτον, ὥστε συνεποσώθη οὗτος εἰς 24,000 πεζῶν καὶ 6,000
 ἵππεων μετὰ ἱκανοῦ πυροβολικοῦ. Ἀλλὰ ταῦτα διατρέξας δὲν
 ἠκμῶν νὰ ὁδηγήσῃ αὐτὸς τὴν δύναμιν ἐκεῖνην, ἥτις ὑπερβα-
 βαίως ἢ ἰσχυροτέρα καὶ λαμπροτέρα ὅλων ὅσας ἡ Τουρκία ἐξ-
 πέτατε κατὰ τῆς ἐπαναστάσεως μέχρι τῆς ἐπαχῆς καθ' ἣν παρ-
 ἔλαβε τὴν ἐπικουρίαν τῶν τακτικῶν τοῦ Μαχμὺτ Ἀλῆ πασᾶ. Ὁ
 σουλτάνος φρονῶν, ὅτι ἐὰν ὁ γηραιὸς τοῦ Ἀλῆ νεκρῆς κατέβηκε
 καὶ τὴν ἐλληνικὴν ἐπανάστασιν, ἤθελεν ἰσχύσει πέραν τοῦ σπέρμα-
 τος, ἀνέβηκε τὴν ἡγεμονίαν τῆς νέας ἐκστρατείας εἰς τὸν ἐν Ἀφίρσῃ
 ἀρχόντα Μαχμὺτ πασᾶν τῆς Δράμας, ὅστις πρὸ μικροῦ ἔχρησ-
 ταδίλει τὰ κινήματα τῶν Ἀγρῶν καὶ τοῦ Ἀσπροποτάμου ἄφ'
 ἑνὸς, τῆς Θεσσαλομακηνσίας ἄφ' ἑτέρου. Ὁ νέος ἀρχιστράτηγος
 κοινότερον γινόμενος παρ' ἡμῖν γνωστὸς ὑπὸ τὸ ὄνομα Δράμαδης,
 ἐμβάλων εἰς τὴν ἐκπαινετὴν Ἑλλάδα, οὐδαμῶς αὐτῆς ἐπὶ τὸν
 σπουδαίαν ἀντίστασιν. Ὁ Ἄρμος Πάγος εἶχεν ἐξουδυνωθῆ. Διὰ
 τῆς σφάσεως τοῦ Ὀδυσσεως, οἱ δ' ἄλλοι ὁπλαρχεφεῖς ὑπέβλεπον
 τὰς ἀξιώσεις τοῦ πολεμάρχου τούτου, ὥστε οὐδένα ὑπῆρχεν αὐ-
 τῷ ἀρετηρία, ἡνωμένης ἐνεργείας, ὁ δὲ Δράμαδης, πρὸς τὰς ἐκ-
 κωλύτως σχεδὸν μέχρι Βοιωτίας καὶ Ἀττικῆς, ἐπελάττεισεν ἀνω-
 λεῶς ἀμφοτέρως ταύτας. τὰς χώρας. Μὴ κατατρίψας δὲ χρόνον
 περὶ τὴν πολιορκίαν τῆς πρὸ μικροῦ παραδοθείσης εἰς τοὺς ἑρπετί-
 ρους ἀκροπόλεως τῶν Ἀθηνῶν, πρὸς τὴν ἀστυνόμεν, ὑπ'
 οὐδενὸς εὖρε κατελυμμένα τὰ δυσπρόσιτα τῶν ἀκροπόλεων
 στενά, καὶ τῇ 5 ἰουλίου ἐστρατοπέδωσεν εἰς Ἰσόρυτον. Ὡς αὐτῶν
 νῆαι εἶχεν ὑπαρχῶσαι εἰς Ἀργεῖς ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ βασιλέως
 καὶ ἐκτοτε, ἐπειδὴ πολλοὶ τῶν βουλευτῶν ἠξίωσαν, ὅτι ἐνέφρων
 νὰ ἐκστρατεύωσι, διὰ τὸν ἐπικείμενον τῆς πατρίδος κίνδυνον, ἡ
 τοῦ Βουλευτικοῦ ἐξουσία ἀνετίθη εἰς βουλευτικὴν ἐπιτροπὴν. Ὡς
 ταῦτος ὁ μὲν Ἀκροπολίτης παρεδόθη εἰς τὸν Δράμαδην ἀποχε-
 τι, ἐγκαταλειφθεὶς ὑπὸ τοῦ προυρέχου αὐτοῦ, ὅστις κατὰ παρὰ

δοξον τῆς τύχης παιδιάν ἐκαλεῖτο Ἀχιλλεύς· οἱ δὲ προεστοὶ οἱ
καταπαρόντες τὰ Δερβενάκια ἤτοι τὰ στενά τῆς ὁδοῦ τῆς ἀγού-
σης πρὸς Ἰφρίνθας εἰς Ἀργυρίδα, ἐνόμισαν περιττὸν νὰ μιμηθῶσι
τὸν Πάριον ὡς τε ὁ Δράκας τῇ 12 ἐστράτοπέδευσεν ἀκωλύτως
ἐν Ἀργεῖ. Ἀλλὰ ἐπλησίασεν, Ἐκτελεστικὸν καὶ βουλευτικὴ ἐπι-
τροπὴ καὶ μινίστροι κατέφυγον εἰς δύο ἐντὸς τοῦ ἀργολικοῦ κόλ-
που Ἀργολίδας, τὴν ριάν τῶν Κουντουριωτῶν καὶ τὴν ἄλλην τοῦ
σπελαίου τοῦ Κολομποτάση Μανιάται καὶ Μεσσήνιοι ἐστράτησαν ἐπὶ
τῇ λαμπρῇ ἀποφύγοντες τὰ λάφυρα αὐτῶν εἰς τὰ ὄρη, εἶχε δὲ
διακοπὴ καὶ τῇ πάλαι κτλ. τοῦ Ναυπλίου, τὸ ὁποῖον διεπραγμα-
τεύετο καὶ τὴν περὶ παλαιότητος. Ὅταν ἀναμνησθῶμεν ὅτι πρὸ ὀλί-
γων χρόνων εἶχε συμβῇ ἡ ἐν Πέτρᾳ καταστροφή, ἀνάγκη νὰ ὁμο-
λογηθῶμεν, ὅτι ἡ ἐπανάστασις κατακλυσθεῖσα πανταχόθεν ὑπὸ
πολεμικῶν καὶ μὴδὲ σκιάν κυβερνήσεως ἔχουσα, ἐφαίνετο πνέουσα
τὰ κερθεῖα. Ἀλλὰ τότε παρέστη εἰς μέσον ἡ ἀτομικὴ ἐνέργεια.
Ὁ σὺντακτικὸς ἀντί-νὰ μιμηθῇ τὴν βουλευτικὴν ἐπιτροπὴν τῆς
ἀπὸ πρὸς βουλὴν καὶ ζητήσῃ ἀσυνκλινῶς ἐντὸς τῶν πλοίων, ἔμεινεν εἰς
τὴν ἑστῆσαν καὶ ἀποστάσας 700 ἄνδρας ἐνέσχυσε τὴν ὀχυρὰν τοῦ Ἀρ-
γους ἀποπολεμικῆς καὶ εἶχε πρὸ ἁπλᾶ λαβεῖ μετὰ συνων συντρόφων ὁ
Μανιάτης καὶ ἀποστάσας, ὅστις ἐμέλλε νὰ ἐκπλῦνῃ διὰ τοῦ κατορ-
θώματος τοῦ ἐντὸς καὶ ἀποστάσας πολλῶν ἐκ τῶν ὁμοφυλίων αὐτοῦ ἀμαρ-
τήματα. Ἀνέχοντο οὖν οὕτως ἡ πρὸς τὰ πρόσω πορεία τοῦ
ἀπὸ πρὸς ἀπὸ πρὸς, ἐν ἡλίου θανάτον νὰ προσέλθῃ εἰς Ἀρκადίαν, ἀφί-
νων καὶ καὶ ἀποστάσας τὸν φρόνιον ἐκεῖνο. Καὶ ἐν τούτοις ἐπὶ ἤρχετο
ἐκ τῶν ἀπὸ πρὸς καὶ Κολομποτάσης καὶ τῆς θάρρους καὶ πεποιθήσεως.
Ἐν τῇ αὐτῇ ἀπὸ πρὸς εἶς τῆς ἐφῆκεως ἐκάλειν εἰς τὰ ἄπλα τοῦς Πε-
λαγονησῶν καὶ ἀνέχοντο εἰς τὰ τετραπέριστα τῆς χερσονήσου καὶ
λαμπρῶν καὶ τῶν ἀποστάσας περὶ αὐτὸν καὶ πᾶς νὰ μὴ συρρεθῶ-
σιν ἐντὸς ἐν τῇ αὐτῇ καὶ ἔξω νὰ ἀποστή τὰ εὐγενέστατα τῶν αἰ-
σθημάτων καὶ τῶν ἀποστάσας τῶν πρὸς τῶν ἀπὸ πρὸς καὶ ἔκλειν νὰ
ἀποστήναι περὶ ἀποστάσας περὶ τῆς ἀπὸ πρὸς, ἀλλὰ ἐδεξάμεν
αὐτὸν καὶ ἀποστάσας καὶ κόρακα προσηγγέλουν ἀποστάσας τὴν
καὶ ἀποστάσας τῶν ἀποστάσας καὶ γυναικας ἀποστάσας καὶ τῶν ἀ-
ποστάσας, πρὸς ἀπὸ πρὸς εἰς τὴν ἀπὸ πρὸς καὶ τῶν ἀποστάσας ἐκ τῶν ἀ-
ποστάσας ἀποστάσας. Ὅτι καὶ ἀποστάσας καὶ ἀποστάσας τὸ

Ἄργος, ὁ Κολοκοτρώνης ἐξεκίνησε ἐκ Τριπόλεως μετὰ στρατοῦ πολυαριθμοῦ, ὅστις καθ' ὁδὸν ἐξωγχοῦτο ὡς παταμὸς δεχόμενος ἔνθεν καὶ ἐνθεν τὰ ἐκ τῶν ὀρέων κατερχόμενα ῥυάκια. Βίς Ἀχλαδάκαμπον ἀπῆντησε τοὺς ἐξ Ἄργους ἀναβαίοντας μετὰ τῶν λαφύρων αὐτῶν Μαγιάτσας, καὶ τοὺς ἐφώναζε, «για πῶς; Νὰ ξεφορτώσαστε, ἀπῆντησαν, τοὺς ἀρρώστους μας, καὶ τὰ πρῆγμα τὰ μας, καὶ ἔπειτα ἐπιστρέφομεν εἰς τὴν μάχην.» — Ὡς τοῦ ἀνὰ βόλου τῆς μάχης, κακαβούλια, ἐβόησεν ὁ Κολοκοτρώνης καὶ ἐξήκολούθησε τὴν κατάβασιν αὐτοῦ. Ἄμα δ' ἐκβαλὼν τῶν ῥέμων ἀκτέλαβε μετὰ αὐτῶν καὶ τῆς θαλάσσης τοὺς Μύλους καὶ ἐκεῖ ἔδεν κατ' ἀρχάς μὲν ἐβλήθησε τοὺς ἐν τῇ ἀκροπόλει τοῦ Ἀργονοῦ εἰς τὸ νὰ ἐπιμείνωσιν ἀντιστάμενοι, μετ' οὐ πολὺ δὲ δαυκοῦντες τὴν βαθιμαίαν καὶ λαθραίαν εἰς τοὺς Μύλους ὑποχώρησιν αὐτῶν, ἅμα ὅτε ἐπέστη, ὅτι ἡ περαιτέρω κατοχὴ τοῦ φρουρίου ἐπέθετο περιττή.

Τῶντι τὰ κατὰ τὸν Δράμαλιν ἤρχισαν νὰ ἔχωσιν ἐπισφαλεῖς μικροὶ μετὰ τὴν εἰς τὴν Ἀργολίδα ἐκβολὴν αὐτοῦ. Ὁ ὁσμοῦ νίδας ἀρχιστράτηγος, εὐχερῶς διελθὼν διὰ τῆς ἀνατολικῆς Πελοπόνηδος καὶ ἐνδὲν ἡπτόν εὐχερῶς περάσας τὰ Δερβενακία, ἐγνώρισεν, ὅτι δὲν ἔχει εἰμὴ νὰ παραγάγῃ τὰ θριαμβικὰ αὐτοῦ τόρνα κατὰ καθ' ἕκαστον τῶν Πελοπόννησον καὶ ἐπομένως οὐδένα ἐξ ἐφρόντις νὰ ἀποσταμιεύσῃ τραπεζὰς πρὸς συντήρησιν αὐτοῦ. Ἐν Ἀργολιδῇ δὲν ἠδυνήθει ν' ἀνακληρώσῃ τὴν ἑλκεύον τοῖσιν, διότι ἡ συγκομιδὴ τοῦ ἔτους ἐκείνου ἀπέβη ἐλλειπὴς καὶ τὰ ὑπερχύνοντα ὀλίγα σιτηρὰ καὶ κρέατα ἀπώχθησαν ὑπὸ τῶν ἡμετέρων. Ὁ ὁσμοῦ νίδας στέλως παρὰ τοῦ ὀποίου ἠδύνατο νὰ εἰσέλθῃ κτηροφάνειά φέρει πλεονεξία παρὰ τῶν Ἀργολικῶν ἐβλάσθη χωρὶς νὰ εἰσέλθῃ εἰς αὐτόν. Ὁ Χουρρετὶ πᾶσι δὲ δὲν ἠθέλων ἢ δὲν ἠδύνατο καὶ παρὰ τὴν τοῦ Λαρίσσης ὑπὲρ τοῦ ἀπερσιμώτου προελασάντος ἀντικλῆτικῶς αὐτοῦ. Ὁ στρατὸς ἤρχισεν γὰρ πύσχειν σερπῆας δεξιῶς καὶ ἀποχωρήσας δὲν ἠδύνατο πρὶν εἰς ἐκπερὶσταλὴν κτὰ ἐν Μύλοις στρατὸν περὶ τοῦτο ἡμῶς ἀπερπετο καὶ ἄλλοι δὲ δὲν εἶχε διὰ τὴν πρῶτα μέγαν ἀσχημένον τῶν φροφῶν ἐνδοίαν, ὡς ἐκ τῆς ἀποφασίης ἐστὶ θροῦναι ἐνδοίαν, τὰ δὲ κτῆνη ἐστῆσαν. Ὅθεν περὶ αὐτὴν εἰς τὴν Μύλῃ παύσαντες ἀνάγκην νὰ ὑποχωρήσῃ. Ἠθέλησε δὲ νὰ ἀπατήσῃ τὸν

ἡμετέρους καὶ ἐπέμφε πρὸς αὐτοὺς ἐν Μύλοις τὸν χριστιανὸν αὐ-
τοῦ γραμματεῖα ἐπὶ τῇ προφάσει μὲν τοῦ νὰ προτείνῃ ἀμνηστίαν,
πράγματι δὲ ἵνα περισπάσῃ τὴν πρόσοχὴν τῶν ἀναγγέλλων, ὅτι
μελετᾷ νὰ προχωρήσῃ πρὸς τὴν Τρίπολιν. Ὅλοι ἡπατιθῆσαν
μόνος ὁ Κολοκοτρώνης ἐνόησε τὸ τέχνασμα καὶ εἶπεν ἐν τῷ συγ-
κροτηθέντι περὶ τούτου πολεμικῷ συμβουλίῳ, ὅτι εἰς τὸν Δράμα-
λὴν δὲν μένει ἄλλο εἰμὴ νὰ υποχωρήσῃ, καὶ ὅτι ἀπαραίτητόν ἦτο
νὰ καταληφθῶσι τὰ πρὸς τὴν Κόρινθον στενά. Ὡς οὖν δὲν εἰς-
ηκούσθη, καταλειπὼν εἰς Μύλους τὸ μέγα στρατόπεδον, ἐδράμειν
αὐτὸς μετὰ ὀλίγων πιστῶν συντρόφων εἰς τὸ δεσπύζον τῶν Δερ-
βενικῶν χωρίον τοῦ ἀγίου Γεωργίου, μὴ προσέχων εἰς τοὺς χλευ-
σμούς τοῦ Μαυρομιχάλη, ὅστις εἶπε τότε περιφρονητικῶς περὶ
αὐτοῦ, ὅτι πηγαίνει νὰ γίνῃ πάλιν κλέφτης εἰς τὰ βουνά. Ἀλλὰ
τῇ 23 ἰουλίου κατέστη ἀναμφισβήτητον ὁπότεον ὄρθῃ ὑπερῆεν ἡ
πρόνοια τοῦ κλέφτου ἐκείνου. Τὴν πρωτὴν τῆς ἡμέρας ταύτης οἱ
Τούρκοι ἐπεμψάν τὴν πρώτην αὐτῶν μοῖραν πρὸς τὴν Κόρινθον
διὰ τοῦ στενοῦ τοῦ ἀγίου Σώστη. Ὁ Κολοκοτρώνης καταλάβων,
ὅπως ἡδυνήθη, τὸν χειμάρρον τοῦ Δερβενακίου καὶ τὰς παρακει-
μένας ἀνωφερίας τοῦ ἀγίου Σώστη, ἐπεμψεν ζήσων κατεσκευασμέ-
νους ἐπισυρῶν. Ἐν τῷ μεταξὺ οἱ πρῶτοι φθάσαντες διελθόντες, προσ-
βλύνοντες περὶ τὸν χειμάρρον, καὶ ἀπελπισθέντες νὰ διελεύσωνιν,
ἐτρέπησαν ἐπὶ τὰ ὄφθαλμα τοῦ ἀγίου Σώστη κατόπιν ἤρχοντο
οἱ περὶ αὐτὸν καὶ οἱ ἀποσπασαὶ ἐγκαταλείφθησαν. Πέζοι καὶ ἱππεῖς ἡ-
δυνήθησαν οὕτως νὰ ἀναβῶν εἰς ἀγιον Σώστην, καὶ ἡδὴ ἠνέμι-
ζον αὐτοὺς εἰς κινδύνου, ὅτε ὁ Νικητάς, ὁ Παπαφλέσας καὶ ὁ
Ψηφάκης, φθάσαντες ἐγκαίρως κατέλαβον τὸν γέφυρον τῶν φρεσ-
συντῶν χαράδρου τῆς 23 ἡς ἐμελλον νὰ διελθῶσιν ὅτι ἀπὸ τοῦ
ἀγίου Σώστη καταβαίνοντες πολέμοι. Ἐκεῖ συνῆθη μάχη φονι-
κίστατι, ὀλίγοι σπῆες ἱππεῖς κατάρρωσαν νὰ διαπράσωσιν εἰς
τὴν πρὸς τὴν Κόρινθον ὁδὸν τῆς Κορυφῆς, ἀλλὰ τὸ πλεῖστον τῆς
μοίρας ἐκείνης πολυμοῦστον κατὰ μέγαν μὲν καὶ εὖ πλεονέχον
ὑπὲρ τοῦ Νικητῆ, τοῦ Παπαφλέα καὶ τοῦ Ψηφάκη, θηκῶν δὲ
ὑπὲρ τοῦ Κολοκοτρώνη, κατεστράφη ἐλδοχερῶς. Πληθύνει τὸν
3,000 νεκρῶν ἐκάλυψαν τὰς χαράδρας καὶ τὰς κλιτύας οἱ Ἕλλη
ὀφθαλμοὶ ἀπὸ τοῦ σκότους τῆς ἐπελθούσης νυκτός, διεφύγον

οἱ μὲν εἰς Κόρινθον, οἱ δὲ εἰς Ἀργολίδα, ἀλλ' ἅπαντες κακῶς ἔ-
 χοντες. Ἐν τῇ φοβερᾷ ταύτῃ συράζει ὁ Νηόπτας ἀναυφηρᾷθη-
 καὶ πάλιν τουρκογάγος. Τὴν ἐπιπύκην ὁ Δράμαλης ἔβαινε κατὰ
 περὶ τοὺς εἰς Ἀργος, τῇ δὲ 27 ἀπεφάσισε νὰ προελύσῃ μεθ'
 ὅλου τοῦ στρατοῦ οὐχὶ ὅμως ἀπὸ τὰ Δερβενάκια, ἀλλὰ ὑπὸ τῷ
 ἀνατολικώτερον Ἀγινόρι. Ὁ Κολοκοτρώνης, μὴ εἰδὼς ἔτι ποῦσαν
 θέλει τραπετὴ ἔδῃν, αὐτὸς μὲν ἔμεινεν εἰς Δερβενάκια, ἐπεμψε δὲ
 εἰς Ἀγινόρι τὸν Παπαφλέσαν, τὸν Νικήταν καὶ τὸν Ὑψηλάντην.
 Οἱ τρεῖς οὗτοι ἄνδρες ἐπέπεσαν τῶντι κατὰ πᾶν πρὸς τοὺς το-
 μέρους ἐπελθόντων παλαιῶν καὶ ἂν ὁ ἐν Μύλοις πολυμάχης
 στρατὸς πρὸςβαλλεν αὐτοὺς κατὰ νότον, ἀμφιβολία δὲν ὑπάρ-
 χει, ὅτι τῇ 27 ἤθελε συμπληρωθῇ ἡ καταστροφή τῶν Τούρκων.
 Ἀλλ' ὁ στρατὸς ἐκεῖνος ἡσυχλήθη, ἅμα ἀναχωρήσαντος ἐξ Ἀρ-
 γου τοῦ Δράμαλη, εἰς τὸ νὰ λεηλατήσῃ τὰς παρ' αὐτοῦ αὐτόθι
 καταλειφθείσας ἀποσκευάς· ἐκ ταύτου δὲ, καὶ πρὸς αὐτὸν διότι αὐ-
 τοὶ οἱ περὶ τὸν Νικήταν καὶ τὸν Φλέσαν καὶ τὸν Ὑψηλάντην
 στρατεύσαι ἐπρόεξαν μάλλον εἰς τὴν λαφυραγωγίαν τῶν διαρρε-
 μένων ἢ εἰς τὴν ἀναχαίτισιν αὐτῶν, τὸ πλεῖστον τοῦ τουρκικοῦ
 στρατοῦ κατὰρτίσας τελευταῖον νὰ διέλθῃ, ἀποβιβάσας μὲν πολλὰς
 σκευάς, ἡμιόνους καὶ καμήλους, ἄνδρας δὲ μόνον περὶ τοὺς χι-
 λίους.

Ἀλλ' ὅπωςδήποτε ἡ λαμπρά τοῦ Δράμαλη ἐπιχείρησις ἢ τοῦ
 οὐτοῦν θριαμβικῶς ἀρξαμένη, ἀπέτυχεν οὕτως. Πιετ' οὐ πάλιν ὁ
 Κολοκοτρώνης ἀπέκλεισε τὸν δεκατευθέντα ἐκείνην στρατὸν ἐν-
 τὸς τῆς Κόρινθου, πείσας μὲν τὸν Ὀδυσσεὺ νὰ καταλύσῃ τὰς συνὰς
 τῆς Μεγαρίδος, αὐτὸς δὲ περιζώσας πανταχόθεν τοὺς πολλοτάτους
 ἐν Πελοποννήσῳ. Περὶ τὰ τέλη τοῦ Ὀκτωβρίου ἀπέθανον οὐκ ὀλί-
 γοι οἱ Δράμαλης. Ἐξ αὐτοῦ, μεθ' αὐτὸν λατὸν καὶ τοὺς θαλάσσης
 βοσείων, ἐλπιμακόνει, καὶ τῇ 30 νοεμβρίου παρεδόθη· ἐξ τῶν
 Κολοκοτρώνη διὰ συνθήκης, ἥτις ὑπῆρξεν ἡ πρώτη ἀντιρροπὴ ἐκ-
 τελεσθεῖσα ὑπὸ τῶν ἡμετέρων ἐκ τῶν πολλῶν ὅσαι πρότερον συνη-
 μολογηθεῖσαι πᾶσαι δυστυχῶς εἶχον παρεβιβάσθῃ. Ἐὰν δὲ ἐλπίσιν
 τοῦ στρατοῦ τοῦ Δράμαλη λείψαντα, ἐλαττωθέντα ἐν Κόρινθῳ ἐκ
 τοῦ πολέμου καὶ τοῦ λοιμοῦ καὶ λιμοῦ εἰς 4,000 ἄνδρας, ἐξήτη-
 σαν μὲν νὰ μεταβῶσιν εἰς Πάτρας διὰ τῆς παρελθούσης τοῦ Κόριν-

Θιακού κόλπου· ἀλλ' εἰς Ἀκράταν περιζωσθέντα ὑπὸ τῶν δύο Ζαῦμαίφω, τοῦ Λόντου, τοῦ Πετμεζᾶ καὶ τοῦ Χαλαλάμπη, καὶ παθόντα πάλιν ἐκεῖ νέας συμφορὰς, μόλις ἐπὶ τέλους κατέρωθσαν νὰ διασωθῶσιν ἐπὶ πλοίων· τὰ ὁποῖα προσήγαγεν ὁ τῶν Πατρῶν φρούραρχος Ἰουσοῦφ πασᾶς. Τοιαῦτα ἐγένοντο ἐν Πελοποννήσῳ κατὰ τὸ δεύτερον ἡμῶν τοῦ ἔτους 1822, οὐδεὶς δὲ ἠδύνατο νὰ ἀρνηθῇ, ὅτι ἡ ἀπὸ τοῦ μεγάλου κινδύνου τοῦ ἐπικρεμασθέντος ἐπ' αὐτῆς περὶ τὰ μέσα τοῦ ἔτους τούτου σωτηρὶκὸ ὠφελιστὸ πρὸ πάντων εἰς τὸν Κολοκοτρώνην· λαὸς καὶ στρατὸς ἀνωμολόγηον τοῦτο, αὐτὴ δὲ ἡ Γερουσία ἠναγκάσθη νὰ διορίσῃ αὐτὸν κατ' ἀπαίτησιν τῶν ὀπλαρχηγῶν ἀρχιστράτηγον τῆς Πελοποννήσου. Αὕτη ὑπῆρξεν ἡ εὐτυχεστέρα τῆς ζωῆς αὐτοῦ ἐποχὴ καὶ μία τῶν εὐτυχεστέρων τῆς ὅλης ἐπαναστάσεως. Εἰμποροῦμεν μάλιστα νὰ εἰπώμεν, ὅτι ἐπὶ μίαν στιγμὴν ὁ Κολοκοτρώνης ἀπέβη τὸ πρῶτον πρόσωπον ἀπάσης τῆς ἡπειρωτικῆς Ἑλλάδος· Ἐν τῇ δυτικῇ Στερεῇ, ὁ Μαυρακορδάτος εἶχε πάθει τὴν ἐν Πέτρᾳ συμφορὰν. Ἐν τῇ ἀνατολικῇ ὁ Ὀδυσσεὺς ἐσωζε μὲν ἔτι τὸ ἄξιωμα αὐτοῦ, οὐ μόνον ἑαυτοῦ, μετὰ τὸ πρῶτον τῆς Γραβιᾶς κατόρθωμα δι' οὐδενὸς νέου ἔργου· ἐλάμπρυνε τὸ ἄξιωμα τοῦτο, οὐ μόνον ἰδίως ἀφῆκε τὸν Δράμαζην νὰ εἰσελάσῃ ἀνενόχλητος εἰς Πελοπόννησον, ἀλλὰ καὶ ὅτε κατὰ ὀκτώβριον μῆνα ὁ Χουρσίτης ἐπεμφε τελευταῖον εἰς βοήθειαν τῶν ἐν Κορίνθῳ ἀποκαλεισμένων 8,000 ἀνδρῶν ὑπὸ τὸν Μεχμέτ πασᾶν διὰ Λαμίας καὶ Ἀμφίσσης, ὁ Ὀδυσσεὺς ἠττήθη ὑπ' αὐτοῦ καὶ μόλις διασωθεὶς ἐκ τῆς μάχης, δεικνύων αἵματός, τὴν περικεφαλαίαν τοῦ ὀσμάνιδου στρατηγοῦ, εἰμὼ διὰ τῆς ὑποσχέσεως, ὅτι ἂν ἔσται νὰ προσκυνήσῃ, ἐν λαῶν τὸ ἀριματωτικὸν ἀπάσης τῆς ἀνατολικῆς Ἑλλάδος. Ὁ δὲ Μεχμέτ πασᾶς ἀπεδέξατο, ἀντιπροσποιήθη, ὅτι ἀποδέχεται, σπὴν διαβεβαιώσας ταύτην, διότι ἐν τῇ μεταξὺ νύστασίν αὐτοῦ αἰφνὴς ὁ Χουρσίτ πασᾶς, ὡς ὅτε ὁ ὑποστράτηγος αὐτοῦ ἐνόμισεν ἀπαραίτητον νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς Λάρισσαν, τοῦτο δὲ ἐποίησε καὶ ἐπὶ τῇ αὐτῇ ὁδῷ, ὡς ἔοικεν, ὅτι οὐκ ἔστιν ἔτι καὶ μόνος ἀνθρώπος πνύμενος κατὰ τὰς τελευταίας τοῦ ἔτους ἡμέρας νὰ παρασθῇ ἐπὶ πατόν· ὑπερέσχετο οὐκ ἐν ἀνέμῳ λαὸν τῆς κρησάστρεφτοῦ Δράμαζης, ἀλλὰ τῇ ἀληθείᾳ ἀπαιδευτάτων καὶ ὁ ἀνθρώπος οὗτος ὑπῆρξεν ἡ πρό τιμωμένη τοιοῦτον

ἀτυχίας Μαυροκορδάτος. Ὅτε μετὰ τὴν πανωλεθρίαν τοῦ Πέτα·
καὶ τὴν παράδοσιν τοῦ Σουλίου πολλοὶ τῶν ἑπρατωλῶν τῆς Δι-
τωλίας καὶ Ἀκαρνανίας ἐπροςπύνησαν· καθὰ προείρημεν, οἱ δὲ κα-
τοιχοὶ ἐσώζοντο προτροπὰς εἰς τὰς ἰουίους νήσους; ὁ δὲ Ὀμέρ-
Βριώνης ἐνωθεὶς μετὰ τοῦ Κιουταχῆ κατήλθον περὶ τὰ τέλη θυ-
κτωδίου μετὰ 11,000 ἀνδρῶν εἰς τὴν χυλῖάδα πρὸς ἡμερολογί-
γιου, ὁ δὲ Ἰουσούφ πᾶσας τῶν Πατρῶν ἀπέκλειε ἐκ τῶν ὁρίων τῆς
τῆν ἀπὸ τῆς θαλάσσης, ὁ Μαυροκορδάτος μείνας ἐν Μεσολογγίῳ
μετὰ τοῦ Μάρκου Βότσαρη καὶ 800 τοῦ πολὺ ἀνδρῶν εἴπην· ὅτι
δὲν θέλει ἀπέλθαι ἐν ὅσῳ εἰς καὶ μόνος ἀνὴρ ὑπάρχει πρὸς ὅμους
ν' ἀγωνισθῇ, καὶ ἐτήρησε τὸν λόγον. Ὁ περιόλος τῆς ἡπείρου ἀρ-
πύζει ἐπταπλασίους τοῦλάχιστον τῶν ὑπαρχόντων· προάχοντες
ἐπὶ τῶν τειχῶν δὲν ὑπάρχον εἰμὴ 14· παλαιὰ πυροβόλα· ἐν τῇ
δὲ αὐτῶν πολυμεφῶδια καὶ τροφαὶ μύρια δι' ἑκαμύνη· ἐκ τῶν
Τούρκοι ἐπεχειροῦν ἀμύσας τὴν ἐφόδον· ἤθελον πύδαυσατα κεν-
ρεῦσαι τὸ σῆμα ἔχον φροῦρον· ἀλλὰ κατέτρεψαν τὸν χροῖον· ἵκαν-
ἀρχὰς εἰς ἀκροβολισμούς· ἔπειτα εἰς διαπραγματεύσεις περὶ πᾶ-
ραδόσεως, ὅτις ὁποῖός οἱ πολιορκούμενοὶ παρέτεινον ἐπιτηδεύειν ὡς
προφθάσῃ ἐν τῷ μεταξύ ἡ ἐπικουρία· ἣν ἐζήτησαν ἐκ Πελοποννή-
σου καὶ ἐκ τῶν ἡσίων. Ὅτε δὲ περὶ τὰ μέσα νοεμβρίου φέροντο
τοῦ Ὑδραίου στόλου ἐπιφανέστα· πρὸ τῆς πόλεως διέλυσε τὸν ἀν-
ποκλεισμὸν τοῦ Ἰουσούφ πᾶσα, ἐκύμισε τροφὰς καὶ πολυμεφῶδια
καὶ ἀπεβίβασε 1,000 Πελοποννησίους ὑπὸ τὸν Πατριάρχην, τὸν
Ζαῖτην καὶ τὸν Δελφινάκη, οἱ ἡμέτεροι διεμήνησαν εἰς τὸν Ὀμέρ-
Βριώνην, ὅτι, ὅτι θέλη· τὸ Μεσολογγίον· ἀνέλθῃ καὶ τὸ πατρὶς· ἔκ-
τῳ μεταξύ ἤρχισαν καὶ πᾶσχωσιν οἱ πολιορκηταί· ὅτι πρῶτον
οἱ πολιορκούμενοὶ αἱ τροφαὶ καὶ τὰ πολυμεφῶδια καὶ τὸν ἄλλο
τῶν ὁρίων· ἢ δὲ παραγωγὴ νέων ἀπέβη· δουλοπρεπὲς δὲ τὸ
Διτωλίας καὶ Ἀκαρνανίας κάτοικοι ἤρχισαν τελευτάσαι νὰ δέ-
δωσι σημεῖα ζωῆς· ὅθεν ὁ Ὀμέρ Βριώνης ἐδέησε νὰ πράξῃ τι κρί-
σιμον. Καὶ τῶντε τὴν νύκτα τῆς 25 δεκεμβρίου ἐπορεύθη ἐ-
φοδὸν ἐπ' ἐκείνους· ὅτε οἱ Ἑλλήνες ἐκλήθησαν ζῶντες· ἔπειτα
χριστουγέννων· ἤθελον ἐγκαταλείψαι τὰ στήθη· ἡμερολογίως
εἰδοποιηθεὶς περὶ τοῦ βυλιήματος, εὐφραντο· ἔσθοντο· ἔπινον καὶ
ἀλδακὰ τὰ γαταῖα νὰ σπληνίσσῃ· μέχρι βελίης πρὸς τοῦ, ὅτι

ρισσεῖ ἔπειτα αὐτὰ διὰ πυκνοῦ πυροβολισμοῦ καὶ ἐτραπεν εἰς φυγὴν. Ὡστόσο δὲ μετὰ τὴν ἀποτυχίαν ταύτην ἡμέρας, ἐλόθη ἡ πολιορκία. Ἡ ὑποχώρησις τῶν πολεμίων ἀπέδωκε αὐτοῖς ὄλαθρα, Καταλειπόντες τὰ πλείστα πυροβόλα καὶ πᾶσαν τὴν ἀποσκευὴν, ἐφθασαν θροακίον εἰς Βραχώρι. Ἀλλ' ἐκεῖθεν προχωροῦντες ἐπαθον νέας σιμφοράς· 500 ἐπύγησαν ἐντὸς τοῦ πλημμυρέαντος Ἀχελώου, οἱ δὲ διαπεράσαντες ἀρίκοντο κακῶς ἔχοντες πρῶτον εἰς Καρθασιανὴν καὶ ἔπειτα εἰς Πρέβεζαν.

Ἐρώθη λοιπὸν ἡ δυτικὴ Ἑλλάς καὶ ἐσώθη πρὸ πάντων διὰ τοῦ Μαυροκορδάτου· ὥστε ἐν ἀρχῇ τοῦ 1823 δύο ἄνδρες ὑπερέχον ὁμαλογουμένως ὅλων τῶν λοιπῶν ἐν τῇ Ἑλληνικῇ ἡπείρῳ ὁ Κολοκοτρώνης καὶ ὁ Μαυροκορδάτος, Ἄν ἦτο δυνατόν νὰ συμβιβασθῶσι καὶ νὰ συμπράξωσι, ἵσως ἐξεπληρῶτο ἡ πρωτόττη τοῦ ἔθνους ἀνάγκη, ἵσως κατηρτίζετο κυβερνήσις ὁπωσδήποτε ἀξία τοῦ ὀνόματος τοῦ αὐτοῦ. Ἀλλ' ἦτο ἀδύνατον νὰ συνεννοηθῶσι, ὡς ἐκ τῆς διαφέρει αὐτῶν φύσεως καὶ ἀνατροφῆς, ἐτι δὲ μᾶλλον διὰ τὰς ὁλως ἀντιθέτους προαιρέσεις. Ὁ Κολοκοτρώνης ἤθελε νὰ ἀρῇ τῷ Πελοποννήσῳ ἐπηρειζόμενος κυρίως ἐπὶ τοῦ στρατοῦ αὐτοῦ, ἀδυνατοῦν δὲ περὶ τῆς διοικήσεως τῆς ὅλης Ἑλλάδος. Ὁ Μαυροκορδάτος ἐπιζητοῦν ἀπαναντίας πάντοτε τὴν συγκρότησιν γενικῆς τοῦ ἔθνους κυβερνήσεως καὶ ἐπειδὴ ἄλλην δύναμιν δὲν εἶχε πρὸς τοῦτα παρὰ τοὺς προεστούς, διὰ τούτων ἰδίως ἐδίωκε τὴν τοῦ σιαποῦ ἐκτέλεσιν ἐπὶ τῇ ἐλπίδι, ἐννοεῖται, ὅτι ἤθελε κατὰς χειραγωγίαν αὐτοῦ καὶ διευθύνει. Πολυμήχανος δὲ ὢν προσέλαβε τινόντι τότε εἴπερ ἄλλοτε ποτε πρᾶγματόδετος συνεργός οὐ μόνον τοῖς πλείστοις τῶν προεστῶν τῆς Πελοποννήσου καὶ τῆς Στερεῆς, ἀλλὰ καὶ τοῖς προεστοῦς τῶν νήσων, οἵτινες διὰ θυσιῶν καὶ καταρτιμμάτων μεγάλων εἶχον ὑπὲρ πάντας τοὺς λοιποὺς ἰσχύσει κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην.

Εἰς τὰς νήσους συνέβη κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἦρτον, ἐτι καὶ εἰς τὴν ἐκτὸς τοῦ Ἰσθμοῦ Ἑλλάδα. Ἡ ἐπανάστασις λαβοῦσα κατ' ἀρχὰς καὶ πρὸς τοῦτο τὸ μέρος ἐντασθεῖ μεγάλων περιστάσεων προϋπόντος τοῦ χρόνου εἰς τὰς πλημμεσεύρας πρὸς τὴν Ἑλλάδα νήσους, παρὲντος ὅτι ἐν ταῖς νήσοις ἡ περιστάσις ἀρξά-

μένη δια τῆς ἐν ἔτει 1822 καταστροφῆς τῆς Χίου, δὲν συν-
πληρώθη εἰρή τῷ 1824, ὅτε κατεβλήθη μὲν τὸ κίνημα τῶν Κρη-
τῶν ὑπὸ τῶν στρατευμάτων τοῦ Μεχμέτ Ἀλῆ τῆς Αἰγύπτου,
κατεστράφησαν δὲ ἀφ' ἐνὸς μὲν ἡ Κάσος, ἀφ' ἑτέρου δὲ τὰ
Ψαρά. Ἀλλὰ καὶ τότε πάλιν ἡ ἐπανάστασις διατήρησε τὴν το-
σοῦτον πρός ἐγγίζουσιν εἰς τὴν Μικρὰν Ἀσίαν Σάμον, ἥτις ἐπέ-
πρωτο νὰ διασώσῃ μέχρι τέλους αὐτονομίαν τινα, ἀν' ὅχι πλήρη
τὴν ἀνεξαρτησίαν καὶ τὴν μετὰ τοῦ βασιλείου τῆς Ἑλλάδος
ἔνωσιν.

Ἐκ τῶν μεγάλων νήσων, Κρήτης, Ρόδου καὶ Κύπρου, αἱ-
τινες πᾶσαι κατεῖχοντο ὑπὸ πολυαριθμῶν Ὀσμανιδῶν ἐπεραιου-
μένων ἐπὶ ἰσχυρῶν φρουρίων, δὲν ἐπανεστῆ εἰρή μόνη ἡ Κρήτη.
Ἀπορὸν δὲ θέλει φανῇ πῶς καὶ αὕτη ἐπανεστῆ, καὶ μάλιστα πῶς
κατάρθωσε νὰ παρατείνῃ μέχρι τινὸς τὴν ἐπανάστασιν αὐτῆς,
ἀμα ἀντιπαράβῳμεν τὰ κατὰ τὴν νήσον ταύτην πρὸς τὴν τῆς
Πελοποννήσου καταστάσιν καὶ θέσιν. Οἱ Ὀσμανίδαι τῆς Πελο-
ποννήσου μὴ διακρινόμενοι ἐπὶ ἐξαίρετῳ ἀνδρείᾳ, παρακτὸς τῶν
Λαλαίων, καὶ εἴ τινας ἄλλης εὐαρίθμου βμάδας, ἦσαν πρὸς ἐτι
πολὺ ὀλιγώτεροι τῶν Ἑλλήνων, διότι ὑπελογίζοντο εἰς 12,500
ἄνδρας, ἐνῶ οἱ Ἕλληνες ἄνδρες συνεποσοῦντο, μετὰ τῆς Μάνης,
εἰς 30,400. Ὁ δὲ ὀσμανικὸς πληθυσμὸς τῆς Κρήτης τῷ 1824
ἀνέβαινεν εἰς 25,000 περίπου οἰκογενείας καὶ ἦτο κατ' ἐλάχισ-
τον μικρότερος τοῦ Ἑλληνικοῦ ἀριθμοῦντος περὶ τὰς 28,000 οἰ-
κογενείας ἥτις δὲ ἐπὶ τοσοῦτον μαχिमώτερος, ὥστε ἀντικατέτα-
ξεν 20,000 ἀνδρῶν εἰς τὸν ἀγῶνα, ἐνῶ οἱ ἡμέτεροι δὲν παρέ-
στησαν ποτὲ πλείότεροι τῶν τριςχιλίων. Πλὴν τοῦτου ἡ Κρήτη
κατεῖχετο πολὺ ἰσχυρότερον ἢ ἡ Πελοπόννησος, διότι ἐνῶ ἐν τῇ
τελευταίᾳ ταύτῃ δὲν ὑπῆρχεν εἰμὴ εἰς μόνος πασᾶς, ὅστις καὶ
αὐτὸς συνέπεσε νὰ ἀποδημήσῃ, τρεῖς πασάδες ἐπεκράτηντο ἐπὶ τοῦ
τραχήλου τῆς Κρήτης, εἰς ἐν Ἡράκλειον, εἰς ἐν Κυδωνίαν καὶ εἰς
ἐν Ρεθύμνον. Πρὸς ἐτι ἡ Πελοπόννησος εἶχε πρὸς βορρᾶν μὲν δύο
προμαχάνας, τὴν δυτικὴν καὶ τὴν ἀνατολικὴν Ἑλλάδα, αἵτινες,
ἀν' ὅχι πάντοτε, πῶλλάκις ὅμως ἀνεχάτισσαν τοὺς ἀπὸ τούτου
τοῦ μέρους καταβαίνοντας ὀσμανικοὺς στρατοὺς εἶχεν εἰς τὰ δυ-
τικὰ αὐτῆς πλευρὰ τὴν Ἐπτάνησον ἐκ τῆς ὁποίας εὐθὺς ἐξ ἀρ-

χῆς καὶ μάλαστα προϊόντας τοῦ χρόνου· οὐ μικρὰς ἔλαβεν ἐπικου-
ρίαν καὶ συνδρομὰς καὶ πολυειδεῖς ἀνακουφίσεις· εἶχεν ἅπ' ἀνατο-
λῆς τὴν δὴ κυριωτάτους ναυστάθμους τοῦ ἑλληνικοῦ ναυτικοῦ,
τὴν Ἰδραὶν καὶ τὰς Ἀπόλους· Ἐνῷ ἡ Κρήτη ἦτο μεμονωμένη ἐν
τῷ Αἰεονοῦ πελάγεσι καὶ πολὺ πλησιέστερα τῆς ἄλλης Ἑλλάδος
πρὸς τὴν Αἰγυπτίον· ἐξ ἧς ὁρμῶντο οἱ στόλοι τῆς Ἀφρικῆς, ἐ-
πὶ πλοῖον δὲ ἀπὸ τοῦ 1824 καὶ οἱ φαβοροὶ τακτικοὶ στρατοὶ Ἡ-
Κλητικῇ λοιπὸν ἐπανστάσει ἦτο δυσκολώτατον καὶ διατηρηθῆ οἴ-
κοθεν· Ἀλλὰ περὶ σπουδαίας ὅπως οὖν περὶ τῆς ἐπικουρίας ἐκ τῆς
πανταρχοῦς κινδυνεύουσης ἡπερωτικῆς Ἑλλάδος, λόγος· δὲν ἴδν-
νάτα καὶ γίνῃ· τὸ δὲ ναυτικὸν ἡμῶν περὶ σπῆται ὑπὸ τοσούτων
ἀνταρχῶν καὶ εἶχε νὰ παλαστή πρὸς τασαύτας, δυσχερείας, ὥστε
δὲν ἠδυνήθη νὰ διασώσῃ· οὔτε τὴν Χίον, οὔτε τὴν Κάσσαν, οὔτε
τὴν Παρὰ, καὶ μόλις ἐκάλυψε διὰ τῆς αἰγίδος αὐτοῦ τὴν Σάμον,
ἥτις, καὶ τοὶ γενναῖοι ἀγωνισθεῖσα, δυσκόλως ἐπὶ τέλους ἤθελε
διαφύγει τὴν τύχην τῶν προσημειωμένων τριῶν νήσων, ἔαν ὁ ἑλλη-
νικὸς στόλος δὲν ἐσπένδεν ἐπανειλημμένως εἰς ἐπικουρίαν καὶ δὲν
νύφουσι πάντοτε νὰ ἀποτρέψῃ τὴν ἀπόβασιν τῶν παλαιῶν
ἐπιδρομῶν ὅπως οὖν ναυτικὴν ἐπικουρίαν δὲν ἔλαβεν ἡ Κρήτη εἰμὶ
παρὰ τῶν γενέων αὐτῆς· Κασσιῶν, οἵτινες, σφανίως ἐν τῷ τα-
κτικῷ στόλῳ παρετασσόμενοι, ἐπιταγώγησαν ἐν τούτοις ἐκ δια-
λημμάτων τὴν μεγάλην ἐκείνην νῆσον καὶ ἐπεχέρισαν ἀποκλει-
στικτικῶς τοῦ Πελοποννησίου καὶ τῆς Κυθωνίας· Ἀλλ' ἐννοεῖται
ἅπασι οἱ Κάσσιοι καὶ διότι ἐνέργουν μεμονωμένοι, καὶ διότι δὲν εἶ-
χαν ἀποχρώσας ἰδίαις δυνάμεις, καὶ διότι πρῶτως κατεστράφη-
σαν, δὲν ἦτο ἐφικτὸν νὰ σώσωσι τὴν Κρήτην· Ἐξ ὧν δὲ τῶν
προειρημένων συνάγεται, ὅτι ἡ τύχη τῆς ἐν τῇ ἑλληνικῇ θαλάσῃ
ἐπαναστάσεως ἐξηρτάτο ἐκ τοῦ στόλου, ὅστις ἀφ' ἐτέρου ἀπετί-
λοι ἓνα τῶν κυριωτάτων προμαχόνων τῆς τε Πελοποννήσου καὶ
τῆς Ἀφρικῆς· καὶ ἐπειδὴ ὁ στόλος ἀπληρὴς ἦτο σχεδὸν καθ' ὅλο-
κλήρειαν ὑπὸ τῶν τριῶν νήσων Ἰδραος, Σπετσῶν, καὶ Παρῶν, εἰς
ταύτας δεῖν νὰ ἐπιστήσωμεν τὴν ἰδιάζουσαν ἡμῶν προοχίαν.
Ἐκ τῶν τριῶν ταύτων νήσων πρῶται ἐπανεστήσαν αἱ Σπέτσαι
τῇ 3 ἀπριλίου 1824, καὶ δευτέρα τὰ Παρὰ τῇ 6 ἀπριλίου. Οἱ
δὲ πρόχριτοι τῆς Ἰδραος διστάζοντες, ἠναγκάσθησαν εἰς τοῦτο

διὰ στάσεως τοῦ λαοῦ κινήθεισῃς ὑπὸ δευτέρου σὺντος τινός, ἀλλὰ τολμηροῦ πλοιάρχου, τοῦ Ἀντωνίου Οἰκονόμου, ὅστις, καθαιρέσας τῇ 30· μαρτίου τὸν τότε διοικητὴν Νικόλαον Κοκοβίλιν, καὶ καταπλέσας τοὺς προσποῦς, ἀνεγνώρισεν ὑπ' αὐτῶν τὴν ἐπιθύσαν ὡς διοικητῆς, ἔχων αὐτῷ καὶ τέσσαρας συμβούλους ἐκλεγμένους ὑπὲρ αὐτοῦ. Ὁ νέος διοικητὴς προσκήρυξε τότε τὴν ἐπανάστασιν, 16· ἀπριλίου. Καὶ ἡ μὲν ἐξουσία αὐτοῦ δὲν διήρκεσε πολὺν. Τῇ 12· ματίου οἱ πρῶτεύοντες πλοῖαρχοι Φεώργιος Σαχτούρης, Ἀντώνιος Κριζής καὶ Αἰζαρος Παναγιώτης συμπράττοντες μετὰ τῶν προκρίτων καὶ ὠφεληθέντας ἐκ τῆς ἀπουσίας τῶν πλείστων τοῦ Οἰκονόμου ὁπαδῶν, ἀπελθόντων μετὰ τοῦ ἐκπλεύσαντος στόλου, καθήρκεσαν καὶ ἐξώρισαν τὸν ἐφημέρῳ διχτάτορα, κατ' ἀρχὰς, περιορισθέντα ἐντὸς τῆς μονῆς τοῦ Μεγάλου Σπηλαίου καὶ βραδυτέρον περὶ τὰ τέλη τοῦ ἔτους διολοφονηθέντα ἐνῷ ἀπύρχετο ἐκεῖθεν εἰς Ἀργος. Ἀλλ' ἐὰν οὗ πρόκριτοι ἀπηλλάγησαν οὕτω τοῦ Οἰκονόμου, δὲν ἐγκτελέλειψαν τὴν ἐπανέστασιν, πολλοῦ γε, θεῶ. Ὁ διαταγμὸς δὲν ἐδεδίκευ κατ' ἀρχὰς ἐπήγαγεν οὐχὶ ἐκ φιλαργυρίας, ὡς ἐρρέθη, καὶ ἐξ ἀδιαφορίας πρὸς τὴν κοινὴν ἐλευθερίαν, ἀλλ' ἐκ τῆς βαθύτης συνειδήσεως, ἣν ὑπὲρ πάντας τοὺς ἄλλους εἶχον τοῦ μετέθους τοῦ ἔργου ὅπερ προέκειτο νὰ βυαλάσωσι, καὶ τῆς εὐθύνης, ἣν ὡπὲρ πάντας τοὺς ἄλλους ἐμελλον νὰ φέρωσι περὶ τὴν διεξαγωγὴν αὐτοῦ. Ἀμα δὲ ὁ λαὸς ἀπέδειξεν ὅτι ὀργὰ πρὸς τὸν ἀπὸ τῆς ἐπὶ πρόκριται, καὶ τοὶ καθαιρέσαντες τὸν ἀρχηγὸν αὐτοῦ, καὶ τοὶ ἀναλαβόντες πῶθεν τὴν προτέραν ἐξουσίαν, δὲν ἀπεσθόδρομησαν, ἀλλὰ ἐνέμειναν μετὰ πάσης θυσίας καὶ αὐταπαρνήσεως εἰς τὸ ἀπαξ ἀρξίσμενον ἐπὶ χεῖρμα. Τὰς αὐτὰς ἀρετὰς ἀνέδειξαν ἄλλως τε ἐξέλιον καὶ αἱ τρεῖς νῆσοι καὶ αἱ πρεῖς νῆσοι, κατ' ἴδιον τε καὶ ἐν κοινῇ, ἐπολιτεύθησαν καθ' ὅλην τὴν ἐπανάστασιν εἰς τὴν ὁδόν, ὅστις παραβιβάλλμενος πρὸς τὰ γενόμενα ἐν ταῖς πλείστας πῶς ἄλλων ἐλλήνων χωρίων, ἐξαίρετως τιμᾷ τὴν μερίδα ταύτην τοῦ ἑλληνισμοῦ. Τίς δὲν ἤκουσε φημιζόμενας τὰς μεγάλας αὐτῶν χρηματικὰς θυσίας; Τὰ ὑπὸ τῶς ἐλλήνων κυβερνήσεων καὶ βουλῶν ἀναγνωρισθέντα ἐπισήμως πῶσα ἀναβαίνουσιν εἰς 20,000,000 δραχμῶν, ἐξ ὧν 10,000,000 μὲν κατεβλήθησαν ὑπὸ τῆς Ὑδρας, 5,570,000 ὑπὸ

τῶν Στερεῶν, 4,430,000 ὑπὸ τῶν Ψαρῶν. Δύσκολον εἶναι βε-
βαίως πρὸς ὁρίσασθαι ἀκριβῶς τὴν σχετικὴν ἀξίαν τῆς θυσίας παύ-
της πρὸς τὰ ὑπὸ τῆς ὅλης ἄλλης Ἑλλάδος κατατεθέντα, διότι
πελλοὶ ὑπάρχουσι λογαριασμοὶ τῆς Πελοποννήσου καὶ τῆς Στε-
ρεᾶς μὴ ἐκκαθαρισμένοι. Ἀλλ' ἡ κοινὴ τοῦ ἔθνους συνείδησις δὲν
ἐπέβλεπεν ἄχρι τούτου, μετὰ τοσούτου χρόνου παρέλευσιν, τὴν τῶν
λογαριασμῶν ἐκείνων ἐκκαθάρισιν, ὅπως ὑπέλαβε καθήκον αὐτῆς
ἱερὸν καὶ πράξι ἐγκαιρίας ὡς πρὸς τὰς τῶν νήσων ἀπαιτήσεις. Ὁ-
θεν ἵνα λάβωμεν ἐννοίαν τινα περὶ τοῦ περιέρχου τούτου ζητή-
ματος, γενικὴν μὲν οὐχὶ δὲ ὅλως τῆς ἀληθείας μειοκρατήσαν, ἐπι-
τρέπεται νὰ ἀρκεσθῶμεν εἰς τὴν ἐκθεσιν τῆς ἐπὶ τῶν ἐθνικῶν
λογαριασμῶν ἐπιτροπῆς, ἥς ἐμνημονεύσαμεν ἐν τοῖς προτέροις.
Κατὰ τὴν ἐκθεσιν ταύτην τὸ σύνολον τῶν ὑπὸ τῶν Ἑλληνικῶν
κυβερνήσεων δαπανηθέντων κατὰ τὰς τρεῖς περιόδους, ἤτοι μέχρι
τῶν ἀρχῶν τοῦ 1827, συνεποσοῦτο εἰς 70 περίπου εκατομμύρια
γροσίων, ἤτοι 42,000,000 δραχμῶν. Ἐπειδὴ δὲ ἐν τῷ συνόλῳ
τούτῳ περιλαμβανόμενα τὰ ἐκ διαφόρων δανείων εἰσρευσάντα εἰς
τὸ ταμεῖον χρήματα, τὰ ὅποια ὑπολογίζονται περὶ τὰ 17 ἐκα-
τομμύρια δραχμῶν, ἔπεται, ὅτι αἱ τρεῖς νῆσοι κατέβαλον καθ' ἑ-
αυτάς, ποσὸν οὐχὶ πολὺ ἀμεινότερον τοῦ ποσοῦ ὅπερ εἰσπράχθη
ἐκ τῆς ἄλλης Ἑλλάδος, ἐξαιρέσει τοῦ Αἰγαίου πελάγους περὶ τῶν
προσόδων τοῦ ὁποίου θέλωμεν ὁμιλεῖν κατωτέρω. Καὶ τοῦτο δὲν
ἀρκεῖ πρὸς 25,000,000 τὰ καταβληθέντα εἰς τὸ δημόσιον τα-
μεῖον ὑπὸ τῆς ἄλλης Ἑλλάδος εἰσπράχθησαν ἀπὸ ὅλων τῶν
νοσηλευτικῶν αὐτῆς τάξεων καὶ ἰδίως ἀπὸ τοῦ ἐργατικῆς λαοῦ, ἐνῶ
πρὸς 30,000,000 τῶν νήσων καταβλήθησαν κατὰ μέγα μέρος ὑπὸ
τῶν ἀνταρκτηρίων, ὅσοι ὑπὸ τῶν προκρίτων αὐτῶν.

Ἀλλ' ἀμεινότερον καὶ ἂν ἀπέδωσαν αἱ χρηματικαὶ τῶν τριῶν
νήσων θυσίαι, ἔτι σπουδαιότερα ὑπᾶρξεν ἡ ἀμορφροσύνη δι' ἧς αὐ-
ταὶ ἀπεξήγαγον τὰ ναυτικά τοῦ ἔθνους πράγματα ἐπὶ τῆς ἐπα-
νοστήσεως. Οἱ ναυτικοὶ ἄμιλοι καὶ μάλιστα οἱ μᾶλλον ἀτίθασοι
ἄμιλοι τῆς Ἰῶρας ἐσταδύσαν πολλὰκις, ἀλλ' οἱ πρόκριτοι παρσα-
νός ἐλαχίστων ἐξαιρέσεων, ἀμορφρόνησαν καὶ κατέσχευαν τοῦ δι-
κίου πλοῦτος ὥστε ἐν γένει εἰπεῖν, αἱ τρεῖς νῆσοι, καθ' ἑαυτὴν τε
ἐκαστὴ καὶ ἐν κοινῷ, ἐπολιτεύθησαν ἐν ὁμονοίᾳ. Ἐκαστὴ εἶχε τοὺς

ιδίους δημογέροντας, διέποντας ανεξαρτήτως κατ' αὐτήν, ἀλλ' αἱ ναυτικαὶ ἐπιχειρήσεις ἐγίνοντο πάντοτε ἀπὸ κοινοῦ. Κοινὰ ἦσαν τὰ πάντα παρ' αὐτοῖς· θυσίαι, δόξα, παθήματα. Πολλὰς ἡδυνάμεθα νὰ φέρωμεν ἀποδείξεις τῆς ὄντως ἀδελφικῆς αὐτῶν ἐνώσεως, ἀλλ' ἀρκούμεθα εἰς μίαν πασῶν ἐμφαντικωτέραν. Ἐν ἔτει 1826 μετὰ τὴν πτώσιν τοῦ Μεσολογγίου, δεινῶς κατεπλάγη σύμπασα ἡ Ἑλλὰς καὶ γενικὴ πεποίθησις παράχθη, ὅτι, ἵνα συμπληρωθῇ τὸ ἔργον τῆς καταστροφῆς, δὲν ὑπολείπεται εἰς τὸν Ἰβραὴμην εἰμὴ νὰ ἐπιπέσῃ πανστρατιᾷ κατὰ τῶν Σπετζῶν καὶ τῆς Ὑδρας. Τότε οἱ Σπετζιώται ἐνόμισαν ἀπαράιτητον νὰ ἐγκαταλείψωσι χάριν τῆς κοινῆς σωτηρίας τὴν φιλιτάτην αὐτῶν νῆσον, ἐπίπεδον οὖσαν καὶ εὐπρόσβλητον καὶ νὰ μετοικήσωσι πανοικί εἰς Ὑδραν μετὰ τῶν Ψαριανῶν, ἵνα συμπήξωσιν εἰς ἓν ἀπάσας τὰς ναυτικὰς τοῦ ἔθνους δυνάμεις. Οἱ δὲ πρόκριτοι τῆς Ὑδρας, προϊσταμένου τοῦ Λαζάρου Κουντουριώτη, ἅμα μαθόντες τὴν τοιαύτην τῶν προκρίτων Σπετσῶν πρόθεσιν, ἔγραψαν πρὸς αὐτοὺς τῇ 21 ἀπριλίου τὰδε. «Τὰ ὅσα ζητήματα οἱ ἀπεσταλμένοι σας μᾶς ἐπρότειναν ἀπὸ μέρους σας καὶ τοῦ λαοῦ σας, ὅλα ἐνεκρίθησαν ἀπὸ ἡμᾶς καὶ ἀπὸ τὸν λαόν μας ὅλον, τὸν ὅποιον ἐπροσκαλέσαμεν εἰς συνέλευσιν ἐνώπιον τῶν ἀπεσταλμένων σας, καὶ οὕτως οὗτοι εἶδαν προσωπικῶς καὶ ἤκουσαν μὲ ποίαν ἀδελφικὴν ἀγάπην καὶ προθυμίαν εἰλικρινῇ ὑπόσχεται, ὥς καὶ ἡμεῖς ὑποσχόμεθα, νὰ διατηρῇ ἄχρι τέλους τὴν ἀναγκασιότατην εἰς τὴν κοινὴν σωτηρίαν στενὴν ἔνωσιν καὶ ἀδελφικὴν ὁμόνοιαν. Θέλετε ἔχει λοιπὸν τὰ ἀναγκαῖα καταλύματα, ἥτοι κατοικίας εἰς τὸ Καμίνι κατὰ τὴν ἐπιθυμίαν σας, καὶ χωρὶς νὰ πληρώσετε παραμικρὸν ἐνοίκιον, ὅσον καιρὸν μείνετε ἐδῶ. Ὅσαι διαφοραὶ ὑπάρχουν μετὰξὺ συμπολιτῶν μας καὶ συμπολιτῶν σας, ἀλτσημονοῦνται καὶ νὰ μὴ ἀναφερθοῦν ὅσον καιρὸν συνδιατρίψωμεν. Ταχύνατε λοιπὸν, ἀδελφοί, τὸν πανοικὶ ἐρχομόν σας διὰ νὰ γενῇ ὅσον τάχιον ἡ γενικὴ ἐκστρατεία, καὶ αἱ φαμελίαι σας, ὅταν φθάσουν ἐδῶ εὐρίσκουν ἑτοιμα καὶ εὐκαίρως μὲν τὰ ὀσπήτια τῶν Καμινίων, καὶ τὴν πλέον ἀδελφικὴν δεξίωσιν εὐρίσκετε ὅλοι ἀπὸ ὅλους μας.» Τὴν δὲ ἐπιούσαν ἔγραψαν οἱ Ὑδραῖοι τὰ αὐτὰ εἰς τοὺς Ψαριανοὺς. Καὶ οἱ μὲν Ψαριανοὶ μετὰ τινὰς συνδιασκέ-

ψεις ἀπεκρίθησαν, τῇ 18 μαΐου, ὅτι «ἡ μετάβασις τοῦ λαοῦ τῶν ἦτο ἀδύνατος, ἀλλ' εἶναι πρόθυμοι νὰ ἐκπλεύσωσιν εἰς ὅποιανδήποτε στιγμήν μάθουν παρ' αὐτῶν ὅτι εἶναι ἔτοιμοι.» Οἱ δὲ Σπετσιώται μετῴκησαν τῶντι περὶ τὰ τέλη μαΐου καὶ ἀρχὰς Ιουνίου εἰς Ὑδραν, καὶ ἔτυχον αὐτόθι τῆς πανηγυρικωτάτης καὶ ἀδελφικωτάτης δεξιώσεως. Κοινὰ λοιπὸν ἦσαν τὰ πάντα μεταξὺ τῶν τριῶν νήσων· ἀλλ' ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι, ἐπεὶ δὴ ἡ Ὑδρα, ἂν ὅχι κατὰ τὸν ἀριθμὸν τῶν πλοίων, ὁμολογουμένως ὁμῶς κατὰ τὸ πλῆθος τῶν ἀνδρῶν, τὸν πλοῦτον τῶν προκρίτων καὶ τὸ μέγεθος τῆς καταβολῆς αὐτῶν ἐπὶ τῆς ἐπαναστάσεως, ἰσοφάρizε μόνη πρὸς τὰς δύο ἄλλας νήσους ἡνωμένας ὁμοῦ, φυσικῶ τῷ λόγῳ ἀπεδόθη σιωπηρῶς προεδρία τις αὐτῇ ὡς πρὸς τὴν διοίκησιν τῆς κοινῆς ἐνεργείας. Πάλιν δὲ ἐπεὶ δὴ ἐν Ὑδρᾷ ἐπρώτευνεν ὁ τῶν Κουντουριωτῶν οἶκος, ὁ ἀρχηγὸς αὐτοῦ Λάζαρος Κουντουριώτης ἀνωμολογήθη πάντοτε ὡς ὑπάτος τῆς νήσου κυβερνήτης· ὥστε τούτου ἕνεκα ἐπέσχε προέχουσάν τινα τάξιν ἐν τῇ ὅλῃ διοικήσει τῶν κοινῶν ἐπιχειρήσεων, εἰ καὶ οὐδέποτε ἀνωμολογήθη ἐπισίμως τὸ τοιοῦτον αὐτοῦ ἀξίωμα.

Ἀναδείχθη δὲ τῇ ἀληθείᾳ ὁ ἀνὴρ ἄξιος τοῦ τοιοῦτου πρωτείου τῆς Ναυτικῆς Ἑλλάδος. Αἱ χρηματικαὶ θυσίαι τοῦ οἴκου τῶν Κουντουριωτῶν συνεποσώθησαν εἰς 2,000,000 περίπου δραχμῶν (ἀκριβῶς κατὰ τὸν ἐπίσημον πῖνακα εἰς 1,941,158) ὃ ἔστιν εἰς τὸ πέμπτον τῶν ὅλων ὑδραϊκῶν ἀπαιτήσεων καὶ τὸ δέκατον τῆς ὅλης καταβολῆς τῶν τριῶν νήσων. Ἐκ τῶν ἄλλων πλουσιωτέρων Ὑδραίων οἱ μὲν Τομπαζαῖοι δὲν σημειοῦνται εἰμὴ δὲ 559,170, οἱ δὲ Βουδουραῖοι διὰ 477,814. Ἐκ τῶν Σπετσιωτῶν οἱ Ἀνάργυροι δὲν ἀποζημιοῦνται εἰμὴ ἐπὶ κεφαλαίου 609,606· οἱ Μέξαι 510,606· οἱ Μποτασαῖοι 453,530. Ἐκ δὲ τῶν Ψαριανῶν οἱ Κοτζάδες ἐπὶ κεφαλαίου 464,114 καὶ οἱ Ἀποστόλαι 431,009. Ἀλλ' αἱ χρηματικαὶ ἐκεῖναι θυσίαι δὲν ἤθελον ἀρκέσει, ἵνα ἀναδείξωσι τὸν Λάζαρον Κουντουριώτην ὑπάτον κυβερνήτην τοῦ ναυτικοῦ τῆς Ἑλλάδος ἀγῶνος. Ὁ ἀνὴρ μόλις ὢν τριακοντούτης ἐν ἀρχῇ τῆς ἐπαναστάσεως, εἶχεν ἀρετὰς ἐξαιρετικούς· ἦτο τῶντι μεγαλόψυχος ὡς ἰδιώτης τε καὶ ὡς δημόσιος ἄνθρωπος· οὐ μόνον ἐσυγχώρησε τὸν φονέα τοῦ πατρός του, ἀλλὰ καὶ ἐ-

ποιητικὸς πρὸς αὐτὸν ἀνεδείχθη, μίαν μόνην ἐπιβαλὼν αὐτῷ τιμωρίαν τοῦ νὰ μὴ ἐμφανισθῇ ποτὲ ἐνώπιόν του· δι' ἅπαντος δὲ τοῦ ἀγῶνος, ἐν τοῖς κρισιμωτάτοις τῶν καιρῶν, οὐδέποτε ἀπέβαλε τὸ μέγα τῆς ψυχῆς αὐτοῦ παράστημα. Δι' ἀνεξαντλήτου εὐροίας λόγου συνδυαζομένης μετὰ τῆς ἀφοσιώσεως ἦν ἐνέπνεεν ἡ δεδοκιμασμένη αὐτοῦ σύνεσις, πλειστάκις ἐχάλιναγώγησε τὰ ἀρηνιάσαντα πλήθη· καὶ ποτε φοβερᾶς ἐκραγείσης συμπλοκῆς μεταξὺ Ὑδραίων καὶ τῆς ἐκ Πελοποννησίων καὶ Ρουμελιωτῶν συγκεκμημένης φρουρᾶς τῆς νήσου, παρελθὼν ἀτρόμητος εἰς μέσον καὶ λαλήσας πρὸς μὲν τοὺς ναύτας ἀλβανιστί, πρὸς δὲ τοὺς παζοὺς ἐλληνιστί, περιήγαγεν αὐτοὺς αἵματοφύρτους ἐπὶ ὄντας, νὰ ἀσπασθῶσιν ἀλλήλους. Καὶ περ ἐτερόφθαλμος ὢν, εἶχε θαυμαστὴν ὀξυδερκειαν περὶ τὴν διάγνωσιν τῶν πραγμάτων καὶ τῶν προσώπων. Εἰς αὐτὸν ὀφείλει ἡ Ἑλλὰς τὴν εἰς ναύαρχον προχείρισιν καὶ τὴν ἐπὶ ἑξ ὅλα ἐτη ἀδιάσειστον ἐν τῷ ἀξιώματι τούτῳ διατήρησιν τοῦ Ἀνδρέου Μαοῦλη. Εἶχε τὴν συνείδησιν τοῦ τί δύναται καὶ τί δὲν δύναται νὰ πράξῃ, προτέρημα σπανιώτατον παρ' ἡμῖν, οἵτινες νομίζομεν πάντες ὅτι πρὸς πάντα πεφύκαμεν. Εἶχε τὴν συνείδησιν, ὅτι ἂν ἦτο ὁ ἀριστος τῶν ναυτικῶν πραγμάτων κυβερνήτης, δὲν εἶπετο ἐκ τούτου, ὅτι ἡδύνατο ἐξ ἴσου ἐπιτηδεύειν νὰ ἀναλάβῃ καὶ τῆς ὅλης Ἑλλάδος τὴν κυβερνήσιν. Πολλάκις δ' ἐπὶ τούτῳ παρκαληθεὶς αἰείποτε ἀπεποιήθη καὶ μόλις ἐπέτρεψεν εἰς τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ Γεώργιον νὰ ἀναμιχθῇ εἰς τὰς ἡπειρωτικὰς τῆς Ἑλλάδος ὑποθέσεις, αὐτὸς ἐπιμόνως ἀποφυγὼν τοὺς σκοπέλους καθ' ὧν ἐκεῖνος συνετρίβη. Μηδ' ὀνομάσῃ τις ἀρνητικὴν τὴν ἀρετὴν ταύτην, διότι δι' αὐτῆς δὲν ἔσωσε μόνον τὴν ἰδίαν ὑπόληψιν, ἔσωσε καὶ τὴν Ἑλλάδα πᾶσαν, διατηρήσας μέχρι τέλους τὴν διεξαγωγὴν τοῦ ναυτικοῦ ἀγῶνος ἐξ ἧς ἐξηρτᾶτο πρὸ πάντων ἡ τῆς πατρίδος τύχη καὶ ἦν ἥθελε διακινδυνεύσει, ἐὰν ἀναμιγνυόμενος εἰς ἀλλότρια, ἀπέβαλλε τὴν ὑπόληψιν αὐτοῦ. Ὁ ἐπὶ τοσοῦτον δὲ ἀπέβη συμφυὴς αὐτῷ ἡ ἐν τῇ τάξει ἐγκαρτέρησις, ὥστε οὐδέποτε ἐπείσθη νὰ ἀποδημήσῃ ἐξ Ὑδρας, οὔτε ἐπὶ τοῦ ἀγῶνος, οὔτε μετὰ. Κυβερνῆται καὶ βασιλεῖς τῆς Ἑλλάδος ἐπεσκέφθησαν αὐτὸν καὶ ἔτυχον ἐν τῷ οἴκῳ αὐτοῦ τῆς προσηκούσης εὐλαβοῦς δεξιώσεως, ἀλλ' αὐτὸς οὐδέποτε ἀπέδωκεν αὐτοῖς τὴν ἐπίσκεψιν,

Ἐνόμιζες ὅτι ἦτο εἰς τῶν βράχων τῆς Ὑδρας, ὅστις, καίτοι ἐμψυχωθεὶς ὑπὸ τοῦ Δευκαλίωνος, δὲν ἠδύνατο νὰ μετακινήθῃ χωρὶς νὰ ἐπαγάγῃ δεινὴν αὐτῆς ἀλλοίωσιν.

Ἐκάστη τῶν τριῶν νήσων εἶχε τὸν ναύαρχον αὐτῆς καὶ τὸν ἀντιναύαρχον· οὐδεὶς δὲ ὑπῆρχεν ἐπισήμως διωρισμένος ναύαρχος τοῦ Ἑλληνικοῦ στόλου. Ἀλλὰ καὶ ἐνταῦθα ἡ δύναμις αὐτῆ τῶν πραγμάτων ἐμελλε νὰ συνεπαγάγῃ ἀπαραιτήτως τὴν ὑπεροχὴν ἐνὸς τῶν ναυάρχων ἐπὶ τοὺς ἄλλους δύο, διὰ δὲ τοὺς πολλοὺς προσεκτεθέντας λόγους ὧν ἕνεκα ἡ Ὑδρα ἐπρώτους τῶν λοιπῶν δύο νήσων καὶ πρὸ πάντων διὰ τὴν ὑπ' αὐθενὰς ἀμφισβήτηθεισαν ποτὲ μεγαλοφυΐαν τοῦ Μισαούλη, ἡ ἀρχηγία πράγματι ἐνησχέθη ὑπὸ τοῦ ναυάρχου τῆς Ὑδρας. Ὅσοι δὲ τῶν Σπετσιωτῶν καὶ Ψαρῶν ἠθέλησαν βραδύτερον νὰ ἀμφισβητήσωσι τὸ γεγονός τοῦτο, ἀξιοῦντες ὅτι ἐκάστη τῶν τριῶν μοιρῶν ὑπὸ τοῦ ἰδίου ναυάρχου ἐντελῶς ἀνεξαρτήτως ἐκυβερνᾶτο, οὐ μόνον τὴν ἀλήθειαν ἠδίκησαν, ἀλλὰ καὶ τὴν Ἑλλάδα σάμπασαν, καὶ αὐτὰς τὰς ἰδίας πατρίδας. Ἐν πολέμῳ ἐν γένει, καὶ ἐξαιρέτως ἐν τῇ ναυτικῇ πολέμῳ, ποτὲ δὲν ἠκούσθη νὰ ἀρχῶσι σῶμα καὶ ἐξ ἴσου τρεῖς ἡγεμόνες. Ἐν αὐταῖς ταῖς παναρχαίαις Ἀθήναις, ὅπου ἐκ περιτροπῆς καθ' ἡμέραν μετεβάλλετο ὁ στρατηγός, ὁ τῆς ἡμέρας στρατηγός εἶχε τὴν ὑπερτάτην τοῦ ὅλου ἡγεμονίαν, καὶ κατὰ τὴν ἐν Μαραθῶνι μάχην, ὁ τῆς ἡμέρας ἐκείνης προεξάρχων Μιλτιάδης ἐλογίσθη σωτὴρ τῆς Ἑλλάδος. Πρὸ τῆς μάχης εἰμποροῦν νὰ βουλευώνται πολλοὶ καὶ νὰ ἀποφασίζωσι περὶ τοῦ πρακτέου· ἀλλὰ ἐν τῇ μάχῃ αὐτῇ ἀδύνατον εἶναι νὰ μὴ ὑπάρχῃ εἰς ὁ ἀρχηγός, καὶ ἰδίως ἐν ναυμαχίᾳ εἰς ὁ δίδων τὰ σήματα τῶν διαφόρων κινήσεων τοῦ στόλου καὶ μάλιστα ὅταν, ὅπως μετ' ὀλίγον θέλωμεν ἐξηγήσει ὅτι συνέβαινε παρ' ἡμῖν, τὸ πᾶν ἐξηρτάτο ἀπὸ τῆς ἐπιτηδεΐας τῶν κινήσεων διεξαγωγῆς. Ὅθεν ἡ μεγαλή τέρα προσβολὴ τὴν ὅποιαν δυνάμεθα νὰ κάμωμεν κατὰ τῆς ναυτικῆς ἡμῶν δυνάμεως ἤθελεν εἶναι τὸ νὰ ἰσχυρισθῶμεν, ὅτι ἐν ταῖς ναυμαχίαις ἡμῶν οὐδεὶς ὑπῆρχεν ὁ διευθύνων τὰς γενικὰς τοῦ στόλου κινήσεις. Ἀλλὰ καὶ αὐτοὶ οἱ δριμύτερον τῶν ἄλλων κατεξαναστάντες κατὰ τῆς ἡγεμονίας τοῦ Μισαούλη, ἀναγκάζονται ἀκόντες νὰ ἀνομολογήσωσιν αὐτήν. Μήπως ἐν τῇ γραφικωτάτῃ εἰκόνι

ἦν ἐτεχνονόργησεν ὁ Ἀναργυρὸς Ἀνδρέου Χ. Ἀναργύρου, τῆς περὶ τὸν Γέροντα μεγάλης ναυμαχίας, ὅταν ἔρχεται εἰς τὴν κρίσιμον ἐκείνην στιγμήν καθ' ἣν οἱ ναύαρχοι καὶ ἀντιναύαρχοι τῆς Ὑδρας καὶ τῶν Σπετσῶν εὐρέθησαν ἐκ τύχης μετὰ τινων ἄλλων πλοίων ἐν τῷ μυχῷ τοῦ κόλπου, ἀποκεχωρισμένοι τοῦ ἄλλου στόλου καὶ ἐν γαλήνῃ εἶχον νὰ ἀγωνισθῶσι κατὰ συμπάσης τῆς αἰγυπτιακῆς δυνάμεως, ἐνῷ ὁ Χοσρέφης παρεκώλυε τὰς ἄλλας μοίρας νὰ ἔλθωσιν εἰς βοήθειαν, μήπως αὐτὸς ὁ Σπετσιώτης ἱστορικός δὲν ἀποδίδει ἅπασαν τὴν τιμὴν τῆς σωτηρίας Ὑδραίων τε καὶ Σπετσιωτῶν εἰς τὸν Μισούλην καὶ δὲν ἐπιφωνεῖ περὶ αὐτοῦ· «θετεῖ εἰς ἀναχωρῆσιν τὴν ναυαρχίδα καὶ ἀνυψοῖ εἰς τὸν μέγαν ἰσθμὸν τὴν μεγάλην ταινίαν, τὴν φοινικίδα, τὸ σημεῖον τοῦ πολέμου . . . διότι δὲν ἔχει σκοπὸν νὰ ὁμιλήσῃ πλέον ὁ ἀνὴρ παρὰ νὰ πράξῃ . . . διατάττονται δὲ τὰ δέοντα ὑπὸ τοῦ Μισούλη, ἐποπτεύοντος ἀπὸ τὸ κέντρον ὅλους τοὺς συναγωνιζομένους.» Ὁ δ' Ἀναστάσιος Κ. Ὀρλάνδος λέγει· «ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον τὰ πολεμικὰ συμβόλεια ἐγένοντο ἐπὶ τῆς ναυαρχίδος τοῦ Μισούλη, ἀτομικῶς μὲν θεωρουμένου ὡς ἐμπείρου, προτιμωμένου δὲ καὶ ἕνεκα τῆς ποδαλγίας του καὶ ἕνεκα τῆς ἡλικίας του.» Ἀλλαχοῦ ὅμως ἐξηγεῖ πολὺ εἰλικρινέστερον, διατὶ ἀληθῶς προσετιμᾶτο ὁ Μισούλης. «Μετὰ τὰ πρῶτα ἔτη, λέγει, κατωρθώθη, ὥστε ἐν μὲν τῇ Ὑδρᾷ ἡ ἐκλογή τοῦ ναυάρχου ἔπεσεν εἰς τὸν Ἀνδρέαν Μισούλην, ἄνδρα ἀληθῶς καὶ γενναῖον καὶ νοῦμονα, καὶ εἰς τὴν τάξιν τῶν προκρίτων ἀνήκοντα, εἰς τὰ Ψαρά εἰς τὸν ἔμπρονα πρόκριτον Ἀποστόλην, εἰς δὲ τὰς Σπέτσας εἰς τὸν πλοίαρχον Γεώργιον Ἀνδρουτσον, ἄνδρα γενναῖον μὲν, τίμιον καὶ σοβαρὸν, ἀλλ' οὐχὶ καὶ ἱκανότητος ἀναλόγου πρὸς τὴν ναυαρχικὴν θέσιν. Ὁφείλεται δὲ ἡ μὴ εὐστοχος αὕτη ἐκλογή αὐτοῦ εἰς τὴν μεγάλην δημοτικότητά τοῦ ἀδελφοῦ του. Ἀναστασίου Ἀνδρουτσου, εἰς τὴν ἀντιζηλίαν τῶν πατριῶν καὶ εἰς τὴν ὑπερίσχυσιν τῆς ὀλιγαρχικῆς μερίδος.» Τίς δὲν βλέπει ἐνταῦθα ὅτι ὁ Σπετσιώτης ἱστορικός, δεικνύων αὐταπάρνησιν ἀξίαν τῶν πατέρων αὐτοῦ, ἀνακηρύττει τὸν ἀσύγκριτον τοῦ Μισούλη ὑπεροχὴν ὡς πρὸς τοὺς ναύαρχους τῶν δύο ἄλλων νήσων; Βεβαίως αἱ ἐπὶ τοῦ ἀγῶνος καθερνήσεις, ἀν' ὅχι ἄλλο, ἔσχον τοῦλάχιστον τὴν σύνεσιν νὰ μὴ θελήσωσι νὰ προσβάλωσι τὰς τοπικὰς φιλοτιμίας

τῶν δύο ἄλλων νήσων, προχειρίζουσαι τὸν Μιαούλῃν ἀρχιναύαρχον τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου. Ὁ Μιαούλης δὲν ἐλέγετο πάντοτε εἰμὴ ναύαρχος τῶν Ὑδραίων, καὶ πάντοτε ἔσχε τὴν μετριοφροσύνην νὰ γράφῃ τὰς ἐκθέσεις αὐτοῦ ὡς ἀπλοῦς τῶν Ὑδραίων ναύαρχος. Ἀλλὰ τί σημαίνει, ὅτι δὲν ἦτο διὰ διπλώματος διορισμένος, ὅτε καθ' ὅλας τὰς ναυμαχίας εἰς ἃς παρευρέθη ἐνήσκει διὰ τῆς βίας τῶν πραγμάτων τὴν ἀρχήν; Περὶ τούτου δὲ οὐδεμίαν ἐπιτρέπεται ἀμφισβητοῦν. Τὸ ἔθνος ὅλον, τὸ σύγχρονον αὐτοῦ ἔθνος, τὸ ἐποῖον ἡσθάνετο ὅτι ἐκ τοῦ στόλου ἐξηρτᾶτο ἡ τῶν πάντων σωτηρία, αὐτὸν κατ' ἐξοχὴν ἀνεκέρυττε ναύαρχον. Διατρέξατε τὰς ἐφημερίδας τῶν χρόνων ἐκείνων, οὐχὶ τὰς ἐφημερίδας τῆς Ὑδρας, οὐχὶ, ἂν θέλετε, καὶ τὰς ἄλλας ἐφημερίδας, ἀλλὰ τὰ Ἑλληνικὰ Χρονικά, τὰ ὅποια ἐγράφοντο ἐν τῷ μέσῳ τῆς φοβερᾶς πολιορκίας τοῦ Μεσολογγίου, τοῦ ἐπανειλημμένως σωθέντος διὰ τῶν ἀγώνων τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου, καὶ θέλετε ἶδει τὸν Μιαούλῃν φείποτε ὑπὲρ πάντας τοὺς ἄλλους ἐξαίρομενον καὶ ἐξυμνούμενον. Δὲν θέλομεν ἀναφέρει ἐνταῦθα τὰς μαρτυρίας τῶν Ἀγγλῶν καὶ τῶν Γάλλων ναυάρχων καὶ μοιράρχων, οἵτινες ἐν τούτοις, αὐτόπται ὄντες τῶν πραγμάτων, καὶ ἐπιτηδεύονται αὐτῶν κριταί, εἰς τὸν Μιαούλῃν πάντοτε ἀπέδωκαν τὴν τιμὴν τῶν ναυτικῶν τῆς Ἑλλάδος ἁθλῶν. Ἀλλὰ πῶς νὰ τυφλώσωμεν ἐνώπιον τῶν ἐξαίρετικῶν τιμῶν, τὰς ὁποίας ἀπένευμε τῷ ἀνδρὶ τὸ ἀγωνιῶν καὶ ἀγωνιζόμενον ἔθνος; Τὸ ἔθνος δὲν εἶχε χρήματα, ἵνα βραβεύσῃ ἀποχρώντως τοὺς σωτῆρας αὐτοῦ· δὲν συνείθισε δὲ ποτὲ νὰ ἀπονέμῃ αὐτοῖς τὰ ἀλλαχοῦ ἐν χρήσει πολὺ κροτὰ ἐπωνύμια. Ἀλλ' ὅταν τὸ Μεσολόγγιον περιζωσθὲν πανταχόθεν, ἀπὸ ξηρᾶς καὶ θαλάσσης, ὑπὸ ὑπερόψκων πολεμίων δυνάμεων, ἵδρυσεν τὰ ἀθάνατα αὐτοῦ πυροβόλοστάσια καὶ ἐβάπτισεν ἕκαστον αὐτῶν διὰ τοῦ ὀνόματος τῶν μεγίστων εὐεργετῶν τῆς Ἑλλάδος, τρεῖς καὶ μόνους ἐκ τῶν ναυτικῶν ἡμῶν συγκατέλεξε μεταξὺ τῶν πολιούχων ἐσείων ἡρώων, τὸν Μιαούλῃν, τὸν Σαχτούρη, τὸν Κανάρη· ἐξ οὗ καθίσταται πρόδηλον, ὅτι οὐ μόνον τὸν Μιαούλῃν, ἀλλὰ καὶ αὐτὸν τὸν ἀντιναύαρχον τῆς Ὑδρας Σαχτούρη διέκρινεν ὑπὲρ πάντας τοὺς λοιπούς, ἐκ δὲ τῶν δύο ἄλλων νήσων, ἐκείνον μάλιστα τὸν ἄνδρα, ὅστις, οὐχὶ ὡς ναύαρχος ἢ ἀντιναύαρχος, ἀλλὰ

ὡς ἀπλοῦς πυρπολητῆς, ὑπῆρξεν ὁ φοβερώτατος τῶν κεραυνῶν, οὗς κατήρασσεν ἐπὶ τῶν πολυεμίῳ ὁ ἑλληνικὸς στόλος. Ἀναμφιβόλως καὶ ὁ ναύαρχος τῶν Σπετσιωτῶν Γεώργιος Ἀνδρούτσου, καὶ ὁ τῶν Ψαριανῶν ναύαρχος Νικόλαος Ἀποστόλης, καὶ οἱ ἄλλοι πῶν τριῶν νήσων πυρποληταὶ ἐξεπλήρωσαν τὸ καθήκον αὐτῶν εἰς μυρίας ναυμαχίας, καὶ δὴ καὶ περὶ τὸ Μεσολόγγιον. Ἀλλ' ἡ πόλις αὕτη, ἀπονέμουσα πάντοτε τὸν προσήκοντα εἰς τοὺς προμάχους τούτους τῆς πατρίδος ἔπαινον, ἐνόμισεν, ὅτι, ἐνῷ πράττει τὸ ἔργον τοῦτο τῆς δικαιοσύνης, ἤθελε συγχρόνως περιπέσει εἰς ἀδικίαν, ἐὰν δὲν διέκρινεν ἰδιαζόντως ἐκείνους ὅσοι κτύπησαν νὰ ἐπιστήσωσιν εἰς ἑαυτοὺς τὸν ἐξαίρετον τοῦ κόσμου θαυμασμόν. Καὶ ἡ ἱστορία πέποιθεν, ὅτι δὲν λανθάνεται καθαγιαζούσα τὴν ἀπόφασιν αὐτῆς διὰ τῆς ἀποφάνσεως τῶν ἀειμνήστων ἀθλητῶν τῆς μεγαλομάρτυρος πόλεως.

Κατὰ τὸ πρῶτον τῆς ἐπαναστάσεως ἔτος ναύαρχος τῶν Ὑδραίων προεχειρίσθη ὁ Ἰάκωβος Νικολάου Τομπάζης ἐτι διαρκούσης τῆς δικτατορίας τοῦ Ἀντωνίου Οἰκονόμου. Ὁ Ἰάκωβος Τομπάζης ἦτο ἀνὴρ ἀγαθὸς καὶ συνετὸς, ναυτικὸς δὲ ἔμπειρος ἔχων μάλιστα καὶ θεωρητικὰς τινὰς περὶ τὴν ναυπηγικὴν γνῶσεις. Ἀλλ' ἐστρεβότο τοῦ ἀρχικοῦ ἀξιώματος ὅπερ ἀπηρτεῖτο εἰς τὰς δυσχερεῖς ἐκείνας περιστάσεις, καὶ εἶχε τὴν μετριοφροσύνην νὰ ἀνομολογῇ τοῦτο. Τότε, ὁ Λάζαρος Κονντουριώτης ἐμάντευσε τίς ἐκ τῆς πολυαριθμοῦ πλειάδος τῶν ἀρειοτόλμων τῆς Ὑδρας πλοιάρχων ἔφερεν ἐπὶ τοῦ μετώπου αὐτοῦ τὴν πεπρωμένην τῆς ἡγεμονίας σφραγίδα. Δὲν ἦτο δὲ εὐκολος ἡ διάκρισις, διότι ὁ Ἀνδρέας Μιαούλης εἶχεν ἐλαττώματα δεινὰ τὰ ὅποια δὲν ἐπεσκίαζον τὰς ἀρετὰς πολλῶν ἐκ τῶν πρότερον ὁμοταγῶν αὐτοῦ ἀνδρῶν, τοῦ Ἀναστασίου Τσαμαδοῦ, τοῦ Ἀντωνίου Κριεζῆ, τοῦ Γεωργίου Σαχτούρη, τοῦ Λαζάρου Παναγιώτα. Τὰς σκιὰς ταύτας τῆς φυσιογνωμίας τοῦ ἐπιφανεστέρου στρατηλάτου τῆς καθ' ἡμᾶς Βλλάδος, δὲν θέλω διστάσει νὰ καταδείξω, τόσῳ μᾶλλον ὅσοι διὰ τῆς δυνάμεως τοῦ χαρκτηρῆς του πολλὰ ἐξ αὐτῶν ἠφάνισθησαν ἅμα ἀνέλαβε τὴν τοῦ στόλου ἡγεμονίαν. Ὅτι δὲ μὴ ἀπατηθῇ καὶ μὴ ἀπατήσῃ, τὰ μὲν ἐλαττώματα τοῦ ἀνδρός θέλω παραστήσει ὅπως ἐξήγαγον αὐτὰ ἐκ τῶν ὁμιλιῶν μου μετὰ

τῶν φιλτάτων αὐτῷ, τὰ δὲ προτερήματα, ὅπως ἀνομολογοῦνται ὑπὸ τῶν ἀντιζήλων. Ὁ Ἀνδρέας Μιαούλης ἦτο ἐκ νεότητος οἰνοπότης μέχρι τῆς ἐσχάτης μέθης· ἦτο ἥκιστα πρὸς τὸ θεῖον εὐλαβής, καὶ τὸ οὐδὲν ἤττον δεινόν, δὲν ἐπίστευεν, ὅτι τὰ μικρὰ τῆς Ἑλλάδος πλοῖα καὶ τὰ ἀτίθασσα αὐτῶν πληρώματα καὶ οἱ ὀλίγοι χρηματικοὶ πόροι, θέλουσι δυνήθῃ νὰ κατισχύσωσι τῶν πελωρίων τοῦ πολεμίου δυνάμεων. Ἀλλ' ὁ Λαζάρου ὁ Κουντουριώτης δὲν ἀπηλπίσθη καὶ ἀφ' οὗ πολλάκις περὶ τὰ τέλη τοῦ 1821 ἠγωνίσθη ἐπὶ ματαίῳ νὰ πείσῃ αὐτὸν εἰς τὸ νὰ ἀναλάβῃ τὴν ἀρχὴν, ἔλαβε τελευταίαν τινὰ καὶ μακροτάτην μετ' αὐτοῦ συνέντευξιν. Τὴν ἐρρέθη τότε μεταξὺ τῶν δύο τούτων ἀνδρῶν, οὐδέποτε ἐγνώσθη. Ἀλλὰ τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι ὁ Μιαούλης ἐξῆλθεν ἐκ τοῦ μεγάρου τοῦ Λαζάρου τοῦ Κουντουριώτου ναύαρχος τῶν Ὑδραίων καὶ ἀπελθὼν οἴκοι, πρῶτον μὲν ἔχυσε πάντα τὸν ἐν ταῖς ἀποθήκαις αὐτοῦ ἀπαταταμιευμένον οἶνον καὶ ἐνταῦτ' ἐθραυσε τὰς πολλὰς αὐτοῦ καπνοσύριγγας, οὐδέποτε ἐκτοτὲ δι' ὅλου τοῦ ἀγῶνος πλησιάσας εἰς τὰ χεῖλη αὐτοῦ οἶνον ἢ καπνόν. Ταύτην δὲ ποιήσας τὴν θυσίαν τῶν προτέρων ἑξέων, ἀπεδύθη πρὸς τὴν ἡγεμονίαν τῆς ναυτικῆς ἡμῶν δυνάμεως μετὰ πεποιοήσεως, ἥτις, ἔαν, ὡς μὴ ᾤρελε, δὲν ἐστηρίχθη οὐδὲ κατὰ τὸν μετέπειτα βίον ἐπὶ τοῦ θρησκευτικοῦ αἰσθήματος, οὐδέποτε ἐπαύσε καθοδηγομένη ὑπὸ τοῦ ἀνεσπέρου τῆς Ἑλλάδος ἀστέρος. Ὁ Μιαούλης ἦτο ὁ ἀτρομητότατος τῶν ἀνθρώπων, ἐπιτείνων τὴν ἀρετὴν ταύτην μέχρι τῶν ἐσχάτων μεθουρίων τῆς φρονήσεως καὶ τῆς ἀφροσύνης. Ἐν τῇ νεότητι ἔχων ιδιόκτητον μέγα καὶ ὠραῖον πλοῖόν ἐλοξοδρῶμει ποτὲ διὰ τὸν ἐναντίον ἀνεμον ἐντὸς τοῦ πορθμοῦ τῶν Γαδείρων. Ἐρῶν συμπλωτὴρ παρετήρησεν αὐτῷ, ὅτι ὑπάρχει περὶ τὴν Ταρίφην ὕψαλος εἰς μικρὰν ἀπὸ τῆς ξηρᾶς ἀπόστασιν. Τὴν πείραζει, ἀπήντησεν ὁ Μιαούλης, καὶ, εἴτε μὴ πιστεύων τὸν γέροντα, εἴτε πεποιοῶς ὅτι θέλει κάμψῃ τὸν κίνδυνον, ἐξηκολούθησεν πλέων εἰς τὸ ὑποδείχθην ὑπουλαν μέρος, μέχρις οὗ συνετρίβη αἰφνης ἡ ναῦς καὶ δεινὴν ὑπέστη ἡ ἀνὴρ ζημίαν, ἥς ἀνευ ἤθελεν ἀποβῆ ὁ πλοιοστάτης τῶν πλοιαρχῶν τῆς Ὑδρας. Ἀλλ' ὁ ἀκαμπτος αὐτὸς χαρακτὴρ ἦτο ἀπαραίτητος, ἵνα κάταπλήξῃ καὶ ἡ ἀμάση τὰ δυσήνια ναυτικά πλήθη, ὧν ἐμελλε νὰ ἀρξῇ. Ἀρχὴν

εἶχεν ὅτι ὁ πλοίαρχος δὲν πρέπε ναυαποδίσει ποτὲ ὅσονδήποτε σφοδρὸς καὶ ἂν ᾦναι ὁ ἐναντίας ἀνεμος, καὶ πλειστάκις ἔκαμψε τὸν Καφηρέα ἐπικρατοῦντος καταιγιδιώδους βορρᾶ, ἐξῷ οἱ συνάδελφοι αὐτοῦ κατέφευγον εἰς τοὺς παρακειμένους λιμένας. Ἦτο ἀδυσώπητος πρὸς τὴν δειλίαν μὴ φειδόμενος οὐδὲ τοῦ ἰδίου αὐτοῦ ἀδελφοῦ, ὅστις συνέπεσε νὰ μὴ διακρίνεται ἐπ' ἀνδρείᾳ. α' Ἀπαράμιλλος ἦτο ὁ Ἀνδρέας Μιαούλης εἰς τὰ πολεμικὰ ἔργα, ἀναφωνεῖ ὁ δίκαιος Σπετσιώτης Ἀνάργυρος Ἀνδρέου Χ. Ἀναργύρου. Ἐπὶ τοῦ πολέμου συνελάμβανεν ἐν σχέδιον καὶ ἀμέσως τὸ ἐθετεν εἰς ἐνέργειαν· ἀδιαφόρει δὲ ἂν τὸν παρηκολούθουν οἱ ἄλλοι ἢ ὄχι. Ἐπὶ τέλους ἦτο εἰς τῶν ἐκτάκτων ἀνδρῶν, οἵτινες τῶν διαπραττομένων τὴν εὐθύνην εἰς μόνον ἑαυτοὺς ἀναθέτουσι. Τοιοῦτος δὲ ὢν ἐν τοῖς κινδύνοις, ἦτο ἐκτὸς αὐτῶν ὁ μετριοφρονέστερος τῶν ἀνθρώπων. α' Ἐπιτυχάνων εἰς τοὺς ἐναλίους ἀγῶνας, ἐξακολουθεῖ ὁ αὐτὰς ἱστορικὸς, ποτὲ δὲν ἐσεμνύνετο, ἔφινε τοὺς ἄλλους νὰ λέγουν· ἀποτυχάνων δὲ πρὸς οὐδὲν ἐμέτρει τὰς ἐναντιότητάς. Ὅλοι οἱ συνάδελφοι τοῦ τὸν ἐσέβοντο ἐπὶ τῆς ἐπαναστάσεως, διότι πρὸς ὅλους ἦτο προσηγὴς ἐν τῇ σφαίρᾳ πάντοτε τῆς ἰδιοσυγκρασίας του. Διὰ ταῦτα περὶ τοῦ ἀνδρὸς τούτου δύναται τις νὰ εἴπῃ, ὅτι μῆτε τὸν ἐχθαίροντο μῆτε τὸν ἐφθόνουν οἱ σύγχρονοι αὐτοῦ.»

Ἀλλὰ τὰ ἐξαίρετα προτερήματα τῶν ναυτικῶν ἡμῶν ὁμίλων, καὶ τοῦ ἀνδρὸς, ὅστις ἐπέπρωτο νὰ ἀρξῇ αὐτῶν ἐπὶ ἐξ ὅλα ἐτῆ δὲν ᾔτελον ἀρκέσει, ἵνα ἐξηγήσωσι τὰ τε κάτορθώματα δι' ὧν ἐκλείσθησαν αἱ τρεῖς νῆσοι καὶ τὰς ποικίλας δυσχερεῖας πρὸς αἷς ἐδέησεν ἐπὶ τούτῳ νὰ παλαίσωσιν. Ἐν γένει τοῦ πεζοῦ στρατοῦ, καὶ αὐτοῦ τοῦ τελειοτάτου, ἡ σύγκρότησις καὶ ἡ πᾶρασκευὴ εἶναι εὐχερεστέρα τῆς συστάσεως ἀναλόγου ναυτικῆς δυνάμεως· ἰδίως δὲ τὰ ἀτακτὰ στίφη ἐξ ὧν συνεκροτοῦντο ἐπὶ τῆς ἐπανάστασώς οἱ ἡπειρωτικοὶ ἡμῶν στρατοὶ ἀπηρτίζοντο καὶ συνετληροῦντο ὅπως οὐν προχειρότερον ἢ αἱ ναυτικαὶ μοῖραι, αἵτινες ὅσον μικραὶ καὶ ἂν ᾦσαν πᾶραβαλλόμεναι πρὸς τοὺς στόλους τῶν ἄλλων ἐθνῶν, ἀπῆλθον ὡς ἐκ τῆς φύσεως τοῦ θαλασσίου ἀγῶνος προμηθείας καὶ δαπάνας πραγματικὰς, παρεμφερεῖς ἀναλόγως πρὸς τὰς τῶν ναυτικῶν καὶ μεγάλων στόλων. Δὲν θέλομεν ὑπομνήσει ὅτι πρὸ

πάντων αἱ νῆσοι ἡμῶν ἔδει νὰ ἐξέσωσιν εἰς τοὺς ἐσχάτους τῶν κινδύνων τὸ πολυτιμότερον τῆς περιουσίας αὐτῶν κεφάλαιον, τὰ πλοῖα αὐτῶν. Ἀλλ' ἵνα τὰ πλοῖα ταῦτα ἐκστρατεύσῃσιν ἀπη- τοῦντο νέαι παντὸς εἶδους προμήθειαι καὶ χρηματικαὶ καταβο- λαί. Τὰ πλοῖα ἔδει νὰ καταρτισθῶσιν ὅσον ἐνδέχεται τελευτέ- ρον πρὸς ἐκπλουν καὶ πρὸς τοὺς κινδύνους τῆς θαλασσοπορίας ἔδει νὰ ἔχῃ ἕκαστον τὰ πυροβόλα αὐτοῦ ὅσον ἐνεστὶ κάλλιον διηυθε- τιμένα· πᾶσαν τὴν δι' ὅλην τὴν ἐκστρατείαν ἀναγκαίαν προμή- θειαν πυρίτιδος καὶ βλημάτων, καὶ πλὴν τούτου, ἱκανὸν ἀριθ- μὸν μικρῶν ὅπλων μετὰ τῶν ἐφοδίων αὐτῶν, τελευταῖον δὲ καὶ οὐδὲν ἥττον σπουδαῖον ἕκαστον πλοῖον ἔπρεπε νὰ φέρῃ τὰς δι' αὐ- τὴν ἐκστρατείαν ἀπαραιτήτους εἰς τὸ πλῆρωμα αὐτοῦ τρο- φὰς καὶ τὸ πρὸς πόσιν ὕδωρ. Κατὰ τὸν προϋπολογισμὸν τὸν ὑπο- βληθέντα εἰς τὴν ἐν Ἀσπρῇ ἐθνικῇ συνέλευσιν, τὰ ἔξοδα πλοίου φέροντος 16 πυροβόλα, ἄνδρας δὲ 108, συνεποσοῦντο κατὰ μῆνα ἐν ὅλοις εἰς γρόσια 20,000 περίπου ἦτοι δρ. 12,000. Κατὰ δὲ τὸ ἀπὸ 14 ἰουλίου 1824 ἐγγραφον τοῦ Μινιστερίου τῶν Ναυ- τικῶν πρὸς τὸ ἐκτελεστικὸν σῶμα, ἀπητοῦντο κατὰ μῆνα, καὶ μάλιστα τὸν πρῶτον μῆνα τὸν περιλαμβάνοντα τὴν παρασκευὴν 1000 τάλληρα ἦτοι δρ. 6000. Ἀλλὰ καὶ οὕτω ἐλαττωθέντα τὰ ἔξοδα ταῦτα, ἐὰν λάβωμεν πρὸ ὀφθαλμῶν, ὅτι αἱ τρεῖς νῆσοι ἐκ τῶν 150 περίπου αὐτῶν πλοίων, ὠπλιζόν ἐκ περιτροπῆς 60 περίπου ἐπὶ 6 μῆνας κατ' ἔτος, ὅτι τὰ τε πλοῖα ταῦτα ὅτε διε- ἔξστράτευον καὶ τὰ λοιπὰ 90 ἔδει πάντοτε νὰ συντηρῶνται διὰ τινος δαπάνης, ὅτι τελευταῖον οὐκ ὀλίγα πλοῖα ἐντελῶς ὡς πυρ- πολικά ἠναλώθησαν, τὸ σύνολον τῆς ἐτησίας δαπάνης τῶν νήσων ἀνέβαιναν εἰς ποσὸν, τὸ ὁποῖον δὲν δυνάμεθα μὲν ὁπωρῶν ἀκρι- βῶς νὰ ἀρίσωμεν, ἀλλ' ἦτο βεβαίως μέγα. Εἰς τὴν δαπάνην ταύ- την δὲν ἐπῆρκεσαν μόναι αἱ τρεῖς νῆσοι· αἱ νῆσοι αὗται εἰσέπρατ- τον πρὸς τὰς χρεῖας τοῦ στόλου τὰς προσόδους τοῦ Αἰγαίου ἐλάβανον ἐκ διακεμισμάτων χορηγίας τινὰς ἐκ τοῦ δημοσίου τα- μείου τῆς ἐλληνικῆς κυβερνήσεως κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον λό- γου ἁξίας· εἶχον τελευταῖον καὶ ἄλλους τινὰς πόρους οἷον τὰς λείας. Ἀλλὰ κατὰ τὸ ὑπόμνημα τοῦ ὑποναύρχου Κ. Νικοδή- μου, μέχρι τοῦ 1824, ἐκ τῶν προσόδων τῶν νήσων, τὰ μὲν Νάξου

ἔχον λάβει 120,000 γρόσια, αἱ δὲ Σπέτσαι 160,000, ἡ δὲ Ὑδρα, 240,000· ἐν ὅλοις 312,000 δραχμῶν. Κατὰ τὴν ἀπὸ 11 νοεμβρίου 1824 διακήρυξιν τῶν τριῶν νήσων Ὑδρας, Σπετσῶν καὶ Παρών ἀπὸ τῶν τοῦ λήγοντος ἔτους προεόρων τῶν ἐθνικῶν τημάτων, τελωνείων, ἐράνου καὶ δασμοῦ, ὅσα κατὰ ξηρὰν ἐσυ-
 ἄχθησαν, μόνον γρόσια 121,148 καὶ παράδες 20 ἐστάλθησαν ὑπὸ τὴν Διοίκησιν εἰς τὰς τρεῖς ναυτικὰς νήσους, ὅ ἐστιν 60,000 περίπου δραχμαὶ δι' ὅλου τοῦ ἔτους 1823. Ἐν ἀρχῇ δὲ τοῦ 1822, καὶ τῶν λαφύρων τοῦ πρὸ μικροῦ τότε πεσόντος Ἀκρακορίνθου παρεωρήθησαν εἰς τὰς νήσους τινὰ (πολύτιμοι λίθοι, ἀργυρὰ καὶ χρυσὰ σκεύη) ὧν ἡ ἀξία κατὰ μὲν Φιλήμονα ἦτο 800,000 γρο-
 τῶν (480,000 δρ.) κατὰ δὲ Ὀρλάνδον, 213,000 περίπου (120 ὀλιάδες δρ.), πλὴν 35,000 (21,000 δρ.) εἰς μετρητὰ δοθέντων. Τῷ 1824 ἐπληρώθησαν εἰς τὰς νήσους, ἐκ τῶν τοῦ πρώτου ἐνιαυτοῦ χρημάτων 94,000 δίστηλα (564,000 δρ.). Αἱ δ' ἐκ τῶν λειῶν εἰσπράξεις τῶν νήσων δὲν ἦσαν βεβαίως πολλαί, διότι πολλοὶ μὲν κατεβάλλοντο εἰς τὸ δημόσιον ταμεῖον, πλεῖστα δὲ διοποιοῦντο ὑπὸ τῶν καταδρομῶν αὐτῶν. Ὅθεν ἄπορον δὲν εἶ-
 ναι ὅτι αἱ ὑπὸ τῶν τριῶν νήσων καταβληθεῖσαι δαπάναι συν-
 ποσώθησαν εἰς 20,000,000 δραχμῶν. Τὰ ὑπὸ τοῦ δημοσίου ταμεῖου ὡς ἄνω πληρωθέντα εἰς τὰς νήσους ποσά, ἐὰν δὲ εἶναι ἁ μόνον, εἶναι ὅμως πιθανώτατα τὰ σπουδαιότερα· ἐὰν δὲ ἀθροί-
 ωμεν αὐτὰ, δεχόμενοι ὡς πρὸς τὰ λάφυρα τῆς Κορίνθου τὸν πολογισμὸν τοῦ Φιλήμονος, μόλις θέλομεν φθάσει εἰς 1,400,000 δραχμάς, ὅ ἐστιν εἰς τὸ ποσὸν ὅπερ ἀπητεῖτο εἰς συντήρησιν 40 ὀνόνων πλοίων ἐπὶ ἑξ μῆνας. Ἐννοεῖται ὅτι διὰ τῶν ἀριθμῶν τού-
 των δὲν ἀξιούμεν νὰ παραστήσωμεν τὴν ἀπόλυτον ἀλήθειαν ἥτις ἁπλοῦς καὶ ἁπλῶς εἶναι σφόδρα δυσεύρετος· ἀλλὰ μόνον νὰ δώσωμεν γε-
 νικὴν τινα ἔννοιαν περὶ τοῦ μεγέθους τῶν δαπανῶν τῶν νήσων αἰτῆς ὀλίγης συνδρομῆς ἣν ἐλάμβανον ἀπὸ τοῦ δημόσιου ταμεῖου.
 Τὰ διὰ τοιούτων κόπων καὶ θυσιῶν παρασκευαζόμενα σκάφη ἦσαν ἐν τούτοις τὰ πλεῖστα ἀπλοὶ πάρωγες (βρίκια, ἐκτὸς ὀλί-
 γων τριστήλων καὶ τιγων ἡμιολίων), ὠπλισμένοι διὰ 10—20 τὸ πολὺ πυροβόλων· καὶ τοιαῦτα ὅντα ἔδει ν' ἀντιπαραταχθῶσι κατὰ πλοίων μεγίστων, φρεγάδων, δικρότων, τρικρότων. Πρὸς τὴν

λον ὅτι διὰ τῶν μικρῶν αὐτῶν πυροβόλων δὲν ἦτο δυνατόν νὰ προσβάλῃσιν ἐπιτυχῶς τὰ πλοῖα ἐκεῖνα. Αἱ σφαῖραι αὐτῶν δὲν ἠδύναντο νὰ διαπεράσωσιν ἀποτελεσματικῶς τὰ παχέα τῶν ἀντιπάλων τείχη. Ἡ δι' ἐμβολῆς (abordage) ἐπίθεσις κατὰ τῶν αἰκινητῶν τούτων βουνῶν, ὅπως ὠνομάζετο ἐν τῶν ὁσμανικῶν πλοίων, ἐφαίνετο οὐδὲν ἥττον ἀκατόρθωτος. Εὐχερὴς δὲν εἶναι ἡ ἀναπήδησις ἀπὸ τοῦ ταπεινοῦ τῶν παρώνων καταστρώματος εἰς τὸ ὑψηλὸν τοῦ δικρότου· καὶ ἂν ἐπὶ τέλους ἐπετύγχανεν, ἔπρεπε πρῶτον νὰ ἐνεργηθῇ συγχρόνως διὰ πολλῶν παρώνων, ἵνα ὑπάρῃ ἀναλογία τις μεταξὺ τῶν ἐμβαλλόντων πληρωμάτων, ὧν ἕκαστον δὲν ὑπερέβαινε πολὺ τοὺς 100 ἄνδρας, καὶ τοῦ πληρώματος πρὸς ὃ ἐμελλον ν' ἀγωνισθῶσιν ἐκ τοῦ συστάδην καὶ τὸ ὁποῖον ὑπερέβαινε πολλάκις τοὺς 700 καὶ 800 ἄνδρας· ἀλλὰ δεύτερον, καὶ τούτων πάντων ὑποτεθέντων, δὲν ἦτο βεβαίως συνετὸν νὰ προτιμήσωσιν οἱ ἡμέτεροι ναυδάται τὸν μόνον τῆς θαλασσίας ἀντιπαρατάξεως ἄγωνα, καθ' ὃν ἡ κτηνώδης δύναμις εἰμπορεῖ νὰ κατισχύσῃ τῆς νοημοσύνης καὶ τῆς δεξιότητος. Ὅθεν ἐπὶ ἄλλῃ ἐτράπησαν ὁδοί. Ἀπαντήσαντες τὸν στόλον τῶν πολεμίων, πρὸ πάντων ἐφρόντιζεν νὰ ὑπερπλεύσωσι καὶ, τοῦτο κατορθώσαντες, ἔρριπτον κατ' αὐτῶν τὰ πυρπολικά. Τότε δὲ, εἴτι διότι ταῦτα ἐπετύγχανον νὰ κολλήσωσιν εἰς μίαν ἢ πλείονας ναῦς, εἴτε ὡς ἐκ τοῦ τρόμου ἀπλῶς τὸν ὁποῖον ἐνέπνεον, ἐπήρχετο ἡ τροπὴ τῶν ἐναντίων. Τίς ἐδίδαξεν εἰς τοὺς ἡμέτερους τὸ εὐφυστάτον τοῦτο καὶ τοσοῦτον τελεσφόρον ἀναδειχθὲν μηχανήμα; Μέχρι τῶν ἀρχῶν τῆς 18 ἑκατονταετηρίδος οἱ ναύαρχοι τῆς Ἀγγλίας καὶ τῆς Γαλλίας δι' αὐτοῦ κυρίως ἀντηγωνίσθησαν καὶ ἐκλείσθησαν, ἀλλ' οἱ ναυδάται τοῦ 1824 δὲν ἐγίνωσκον οὐδὲ ἦσαν ὑπόχρεοι νὰ γινώσκωσι τὴν ἱστορίαν τῆς ναυτικῆς τέχνης. Ὅ,τι ἐκ παράδοσεως ἤξευρον εἶναι ὅτι εἰς Τσεσμέν, ὁ τουρκικὸς στόλος εἶχε καταστραφῇ διὰ πυρπολικῶν. Εἰς Τσεσμέν ὅμως ὁ τουρκικὸς στόλος ἦτο ἡγυροβολημένος. Κατὰ τὰ πρῶτα δύο ἔτη τῆς ἐπανάστασεως ἠτύχησαν ὡς αὐτῶς οἱ ἡμέτεροι πυρποληταὶ νὰ ἐπιτεθῶσιν εὐδοκίμως κατὰ τινων τουρκικῶν σκαφῶν ἐπ' ἀγκυρῶν ἐν λιμέσι σάλευόντων. Ἀλλὰ ἐκ πρώτης ἀφετηρίας καὶ μάλιστα ἀπὸ τοῦ δευτέρου τοῦ πολέμου ἐτους, κα-

ὅσον οἱ Τοῦρκοι, διδασκόμενοι ὑπὸ πολλῶν παθημάτων, ἀπέ-
 ρευγον ὅσον οἶόν τε νὰ διαμένωσιν εἰς λιμένας, ὅπου ἡδύνατο νὰ
 προσβληθῶσιν ὑπὸ τῶν ἡμετέρων, ἐδέχοντο δὲ στόλος ἡμῶν ὡς ἀν-
 τιπαρταχθῆ πολλὰκις κατὰ τοῦ ὁσμανικοῦ ἐν πελάγει. Ἐν ταύ-
 ταις δὲ μάλιστα ταῖς ναυμαχίαις ἀνεδείχθη ἡ εὐφυΐα τοῦ Ἑλ-
 ληνος ναυτικοῦ ἢ ἐπινοήσασα τὸ τέχνασμα τῆς προσηνευρώσεως,
 ἡ ἀνὰ ἀδύνατος ἦτο ἢ ἐν πελάγει χρῆσις τῶν πυρπολικῶν, καὶ
 εἴη τούτου ἡ θαυμαστὴ δεξιότης περὶ τὸν χειρισμὸν τῶν ἀρμέ-
 των δι' ἧς πρὸ πάντων ἐπετύγγανον τὴν προσηνεύωσιν. Ὁ Γάλ-
 λος ναύαρχος E. Jurien de la Gravière περιγράφων καὶ ἀποθαυ-
 μάζων τὴν περὶ τοῦτο ἐξαίρετον τέχνην τῶν ναυάρχων Καρόλου
 Β' καὶ τοῦ Λουδοβίκου ΙΔ' ἐπιφέρει αἰεὶ ὁμοίας περιστάσεις καὶ
 μετὰ μέσων ἀναλόγων οἱ Ἕλληνες ναύαρχοι ἀνέδειξαν τὰ αὐτὰ
 προτερήματα. Χειρίζοντας (μανουβράροντες) ἠνάγκασαν πολλὰκις
 τοὺς στόλους τῶν πολεμίων νὰ τραπῶσιν, ἢ ἀνεχαίτισαν αὐτοὺς,
 ἢ παρεκώλυσαν τὴν πορείαν αὐτῶν, ἢ διέκοψαν τὰς ἐπιχειρήσεις. »
 Καὶ συμπεραίνων τὴν ἀξιόλογον πραγματεῖαν ἣν πρὸ δύο ἐτῶν
 ἐρχισε δημοσιεύων ἐν τῇ *Revue des deux mondes* περὶ τῆς ἑλλη-
 νικῆς ἐπαναστάσεως καὶ ἰδίως περὶ τοῦ ἑλληνικοῦ ναυτικοῦ, λέγει.
 Ὅτι « Ἕλληνες ὑπῆρξαν οἱ πρόδρομοι τοῦ νῦν κυφορουμένου νέου πο-
 λεμικοῦ ναυτικοῦ συστήματος, καθ' ὃ οἱ θωρηκτοὶ στόλοι κύριον
 σκοπὸν θέλουσιν ἔχει νὰ συνοδεύωσι, νὰ προστατεύωσι, νὰ τοπο-
 λεύωσιν ἐπιτηδεύωσι καὶ νὰ ἐξακοντίζωσιν ἐν καιρῷ εὐθέτῳ τὰ νέα
 πυρπολικά, τὰ καλούμενα βῆξιπλωτα (*bâteaux-torpilles*). Αὐτὰ
 δὲ τοῦτο ἐπραττον διὰ τῶν στολίσκων αὐτῶν ὁ Μισούλης καὶ ὁ
 Σαχτούρης ὅτε ἐναυμάχουν πρὸς τοὺς στόλους τοῦ Χοσρέφη καὶ
 τοῦ Ἰβραήμη. Μεγαλῆτερον ἐγκώμιον δὲν ἡδύνατο νὰ γραφῇ περὶ
 τῆς εὐφυΐας τοῦ ἡμετέρου ναυτικοῦ. Καὶ ὅμως ἡ ἀλήθεια ἀπαι-
 τεῖ νὰ προσθέσωμεν ἐν ἔτι τῶν ἡμετέρων προτέρημα. Ἐφ' ὅσον
 οἱ Εὐρωπαῖοι μετεχειρίζοντο πυρπολικά, ταῦτα ἐκομίζοντο εἰς
 τὸ προσήνεμον μέρος τοῦ ἐχθρικοῦ στόλου, ἐκείθεν δὲ ὡς ἐπὶ τὸ
 πλεῖστον ἀφίνοντο εἰς τὴν διάκρισιν τοῦ ἀνέμου, ἀναχωρούν-
 των τῶν πληρωμάτων ἐκτὸς βολῆς, ἐνῶ τὰ ἡμέτερα ἐχειρίζοντο
 καὶ οἰκίζοντο ὑπὸ τῶν πληρωμάτων μέχρι τῆς ἐντελοῦς προσ-
 κολλήσεως.

Τὸ προεκτεθὲν στρατηγικὸν σύστημα ἤρχισε νὰ ἐφαρμόζεται ὑπὸ τῶν ἡμετέρων εὐθὺς ἀπὸ τοῦ πρώτου ἔτους τῆς ἐπαναστάσεως. Ἀλλὰ κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο δὲν ἀνεπτύχθη ἐν πελάγει καθ' ὅλας αὐτοῦ τὰς περιπετείας. - Ὁ ἐλληνικὸς στόλος συνετέλεσε μὲν εἰς τὸ νὰ προστατεύσῃ τὴν ἐπανάστασιν τῆς Σάμου, δὲν ἐφρόντισεν ὅμως νὰ παρακωλύσῃ τὸν ναύαρχον Καρᾶ Ἀλὴν ἀπὸ τοῦ νὰ τροφοδοτήσῃ τὰ φρούρια τῆς Μεθώνης καὶ τῆς Κορώνης, οὐδὲ προέλαβε τὴν ὑπ' αὐτοῦ καταστροφὴν τοῦ Γαλαξειδίου καὶ τὴν αἰχμαλωσίαν τοῦ στολίσκου τῆς ναυτικῆς αὐτῆς πόλεως, ἐνῷ μετ' οὐ πολὺ ἐπελθὼν ἐταπεινώσεν ὁπωσοῦν πάλιν τὸν ὁσμανίδην ναύαρχον ἀναγκάσας αὐτὸν νὰ καταφύγῃ εἰς Ζάκυνθον. Ἐκεῖθεν δὲ ἐπέστρεψεν ὁ τουρκικὸς στόλος εἰς τὸν Ἑλλησπόντον κατὰ ὁκτώβριον. Ἐν γένει κατὰ τὸ πρῶτον ἔτος οἱ ἡμέτεροι ἐφάναντο ψηλαφῶντες μᾶλλον ἢ μεγάλα τολμῶντες. Ἀφ' ἑτέρου οἱ Τούρκοι προετίμων ἔτι νὰ ἀγκυραβολῶσι μᾶλλον ἢ νὰ πελαγοδρομῶσι, καὶ ἐντεῦθεν τῇ 27 μαΐου 1821 συνέβη ἡ πρώτη μεγάλη αὐτῶν συμφορά. Τὴν ἡμέραν ἐκείνην, ὁ Ψαριανὸς Παπανικολᾶς ἐπυρπόλησεν εἰς Ἑρесьσὸν τῆς Μιτυλήνης ἐν δίκροτον 74 πυροβόλων, τὸ ὅποιον εἶχε καταφύγει ἐκεῖ ὡς εἰς ἄσυλον ἀσφαλές. Τὸ κατόρθωμα τοῦτο τοὺς μὲν ἡμετέρους ἐνεθάρρυνε, τοὺς δὲ Ὀσμανίδας κατέπληξεν. Ἀλλὰ τῷ 1822 ἐμελλον νὰ πάθωσιν ἐν λιμένι τε καὶ ἐν πελάγει πολὺ δεινότερα.

Τῇ 24 ἰανουαρίου τοῦ ἔτους τούτου ὁ ὁσμανικὸς στόλος ἐξῆλθε πάλιν τοῦ Ἑλλησπόντου καὶ ἐνωθεὶς μετὰ τοῦ αἰγυπτιακοῦ, ἐτίσσε μὲν τὴν Μεθώνην, ἔπλευσε δὲ πρὸς τὰς Πάτρας ἵνα ἐνδυναμώσῃ τὰ περὶ τὸν Κορινθιακὸν κόλπον φρούρια. Τῇ 16 φεβρουαρίου ἐφθασε καὶ ὁ ἐλληνικὸς στόλος εἰς Μεσολόγγιον, τῇ δὲ 19 ὁ ναυαρχὴν ἤδη Μιαούλης ἀπεφάσισε νὰ προσβάλλῃ τοὺς πολεμίους. Τῷ 20 συνεκροτήθη ἡ πρώτη ἀληθὴς μεταξὺ Ἑλλήνων καὶ Τούρκων ναυμαχία περὶ Πάτρας. Ἐνταῦθα αὐτὸς Μιαούλης, προαναχθεὶς τῶν ἄλλων πλοίων, ἱστορεῖ ὁ συνήθως οὐχὶ ἐμμενὴς πρὸς αὐτὸν Ὀρλάνδος, εἰσῆλθεν ἐντὸς τοῦ ἐχθρικοῦ στόλου καὶ διαβάς κατὰ τὴν οὐρὰν αὐτοῦ μεταξὺ δύο φρεγατῶν, ἐπυρπόλει κατ' αὐτῶν ἐκατέρωθεν καὶ ἀντεπυροβολεῖτο ἀπὸ αὐτῶν ἐφθασαν τότε καὶ ἄλλα τινὰ ἐκ τῶν ἐλληνικῶν πλοίων, τῆς μᾶλ-

λον ὑπηνέμου φεργάτας ἐθραύσθη ἡ κεραία τῆς γάπιας, αὐτὸς δὲ ὁ Μιαούλης καὶ τὰ ἀκολουθοῦντα αὐτὸν λοιπὰ πλοῖα ἐξῆλθον τοῦ πολέμου ἄνευ σημαντικῆς βλάβης.» Ἡ ναυμαχία αὕτη δὲν ἔσχε σπουδαῖα πολεμικὰ ἀποτελέσματα, ἀλλ' εἶναι ἀξιωμακόμεντος διότι πρῶτην ταύτην φορὰν οἱ ἡμέτεροι ὑπὸ τοῦ παντόλμου αὐτῶν ἡγέτου παραδειγματιζόμενοι, δὲν ἐδίστασαν νὰ παραταχθῶσιν ἐκ τοῦ συστάδην κατὰ τῶν ἀντιπάλων. Δυστυχῶς οὐδεὶς ξένος ἐγένετο αὐτόπτης τοῦ μεγάλου τούτου ἔργου· ἀλλὰ βραδύτερον οἱ τοιοῦτοι ἐκ τοῦ συστάδην ἀγῶνες, ἀγῶνες ἀείμνηστοι, ὅσον καὶ ἂν ἦσαν καθ' ἑαυτοὺς ἀτελεσφόρητοι, ἐβεβαιώθησαν ὑπὸ μαρτύρων ὧν οὐδεὶς θέλει ἀμφισβητήσῃ τὸ ἀξιοπίστον. Ἐπὶ παραδείγματος, ὁ Γάλλος πλοίαρχος Brait, κυβερνήτης τῆς *Δελφινίδος*, παρευρεθείς εἰς τὰς ναυμαχίας ἃς ἤθλησε πρὸς τὸν Χοσρέφην ὁ Μιαούλης κατὰ τὰ τέλη αὐγούστου 1826 περὶ Μιτυλήνῃ, ἔγραφεν ἐν τῇ ἐπιστήμῃ αὐτοῦ ἐκθέσει. «Τῇ ἀληθείᾳ οἱ ἄνδρες οὗτοι ὑπῆρξαν θαυμαστοὶ διερχόμενοι καὶ ἐπανερχόμενοι ἐντὸς ἡμισείας βολῆς ἀπὸ τῶν Τούρκων καὶ ὑφιστάμενοι ἀπτόητοι τὸ φοβερὸν ἐκεῖνο πῦρ τὸ ὁποῖον ἔπρεπε νὰ τοὺς ἐξαντῶσῃ, οὐδὲν δὲ ἄλλο κατῴρθου εἰμὴ νὰ ἐξακοντίζῃ ἐπ' αὐτοὺς τὸ ὕδωρ τῆς περικειμένης θαλάσσης.» Ἄλλ' ἐρχόμεθα εἰς ἔργα οὐδὲν ἥττον γενναῖα καὶ μᾶλλον τελεσφόρα.

Οἱ Σάμιοι, οἵτινες καὶ πρότερον εἶχον ἀγωνισθῇ νὰ κινήσωσιν εἰς ἐπανάστασιν τὴν εὐδαίμονα μὲν, ἥκιστα δὲ πρὸς πόλεμον παρεσκευασμένην Χίον, εἶχον τελευταῖον ἐπιτύχει τοῦ σκοποῦ ἀποθάντες εἰς αὐτὴν περὶ τοὺς 2500 τῇ 10 μαρτίου 1822. Ἀλλὰ μετ' ὀλίγας ἡμέρας κατέπλευσεν εἰς τὸν πορθμὸν τῆς Χίου ὁ ἐν τῷ μεταξὺ εἰς ἀρχιναύαρχον προχειρισθείς Καρᾶ Ἀλῆς. Ἐὰν προέφθανεν ὁ ἐλληνικὸς στόλος, πιθανώτατα ἐσώζετο ἡ νῆσος. Ἡ ἔγκαιρος ὁμως παρασκευὴ αὐτοῦ δὲν ἦτο εὐκολος διὰ ποικίλους λόγους, οὓς προεξηγήσαμεν. Ὅθεν ὁ Καρᾶ Ἀλῆς προλαβὼν ἀπεβίβασεν 7000 ἄνδρας καὶ ἀναγκάσας τοὺς Σαμίους νὰ σωθῶσιν ἐπὶ τινων ψαριανῶν πλοίων, ἐτράπη ἐπὶ δῆωσιν καὶ σφαγὴν φοβεράν. Πρὸ τῆς καταστροφῆς ταύτης ἡ Χίος ἠρίθμει 100,000 κατοίκων· μετὰ δὲ τὸν ὄλεθρον ἐκεῖνον δὲν ἔμεινον ἐν αὐτῇ εἰμὴ 30,000 ψυχῶν, καὶ ἐκ τῶν ἐκλιπόντων 70,000, 40,000 ἢ ἐσφά-

γησαν ἀγῆλεως ἢ ἐπωλήθησαν ὡς ἀνδράποδα εἰς ὅλας τὰς ἀγο-
 ρὰς τῆς Μικρᾶς Ἀσίας. Ἀλλὰ μετ' οὐ πολὺ ἐπεφάνη ὁ ἑλλη-
 κὸς στόλος, συγκεῖμενος ἐκ 56 σκαφῶν. Ὁ Καρὰ Ἀλῆς, σῶζων
 ἔτι τὸ θάρρος τῶν κατὰ τὸ προηγούμενον ἔτος ἐπιτυχῶν αὐτοῦ,
 ἐξέπλευσε καὶ ἀντιπαρετάχθη. Ἐπὶ τρεῖς ἡμέρας οἱ ἀντίπαλοι
 διετέλεσαν ἐπιτηρούμενοι καὶ καταπυροβολούμενοι ἀνευ ἀποτελέ-
 σματος. Ἰκανὰ πυρπολικά ἐρρίφθησαν κατὰ τοῦ τουρκικοῦ στό-
 λου, ἀλλὰ διὰ τὴν σφοδρότητα τοῦ ἀνέμου οὐδὲν ἐξ αὐτῶν ἐπι-
 τυχεὶ νὰ καταφλέξῃ πλοῖον ὁσμανικόν. Τότε οἱ δύο στόλοι ἐγω-
 ρίσθησαν, καὶ οἱ μὲν Ὀσμανῖδαι ἐπανῆλθον εἰς Χίον, οἱ δὲ ἡμέτε-
 ροι ἠγκυροβόλησαν εἰς Ψαρά. Ἀλλὰ τὴν παῦλαν ταύτην ἐμελλε
 νὰ διακόψῃ κεραυνός. Ἐν Χίῳ τῇ 6 ἰουνίου οἱ κυριώτατοι ἀξιο-
 ματικοὶ τοῦ ὁσμανικοῦ στόλου ἦσαν συνηγμένοι ἐν τῇ ναυαρχίᾳ,
 διότι λήξαντος τοῦ ῥαμαζανίου ἡτοιμάζοντο νὰ ἐορτάσωσι τὸ βαί-
 ράμιον. Ἡ νύξ ἦτο σκοτεινὴ, ὁ δὲ στόλος σύμπας εἶχε φωτα-
 γωγηθῇ διὰ φανῶν. Εἰς Ψαρά, ὅπου παρεμόνευον οἱ ἡμέτεροι,
 ταῦτα πάντα ἦσαν γνωστά· πᾶσαι δὲ αἱ περιστάσεις ἦσαν τοσού-
 τον ἐπιτήδεια πρὸς ἐπιχείρησιν τολμηροῦ ἔργου, ὥστε ἀπερσι-
 σθὴ νὰ ἐκπέμψωσιν εἰς Χίον δύο πυρπολικά, ἐν ψαριανὸν καὶ ἐν
 ὑδραϊκόν. Τὸ τελευταῖον τοῦτο, κυβερνώμενον ὑπὸ τοῦ Γ. Πιπ-
 νου, προσεκολλήθη μὲν εἰς τὴν ὑποναυαρχίδα, ἀλλὰ, παρασυρόμε-
 νον ὑπὸ τοῦ ἀνέμου, ἀπεσπάσθη ἀπὸ αὐτῆς καὶ ἐπλανήθη φλε-
 γόμενον ἐν τῷ μέσῳ τῶν ὁσμανικῶν δικρότων εἰς οὐδὲν ἐξ αὐτῶν
 προσπελάσαν. Τοῦ δὲ ψαριανοῦ ἡγεῖτο ὁ Κωνσταντῖνος Κανάρης,
 «εἰς τῶν γενναιοτέρων ἀνδρῶν ἐξ ὧν μνημονεύει ἡ τῶν καθ' ἡ-
 μᾶς χρόνων ἱστορία,» λέγει ὁ ναύαρχος *Jurien de la Gravière*. Ὁ
 Κανάρης κατάρθωσε νὰ εἰσάξῃ τὸν πρόβολον ἱστὸν τοῦ εἰς κανο-
 νοθυρίδα ἀνωγμένην τῆς ναυαρχίδος· οὕτω τὸ πυρπολικόν του
 προσεδέθη ἀσφαλῶς εἰς τὸ ὁσμανικὸν κατάφορακτον κατὰ τὴν ἐπω-
 τίδα, εἰς τοιαύτην θέσιν ὥστε ὁ ἀνεμος ἐμελλε νὰ φέρῃ τὰς φλό-
 γας πρὸς τὸν μέγαν ἱστὸν τοῦ πολεμίου σκάφους. Τότε δὲ, ἀλλὰ
 τότε μόνον ὁ Κανάρης ἀνῆψεν ἰδίᾳ χεὶρὶ τὴν θρυαλλίδα καὶ ἐπὶ-
 δησεν εἰς τὴν λέμβον ἐν ᾗ τὸν περιέμενον οἱ σύντροφοι αὐτοῦ· ἐν
 ἀκαρεῖ ἡ ναυαρχὴς μεταβλήθη εἰς κάμινον. Ὁ Καρὰ Ἀλῆς σπεύ-
 δων νὰ ἐγκαταλίπῃ τὸ φλεγόμενον πλοῖόν του, κατέβη ἐντρο-

μος εἰς τὴν παράβεβλημένην τῇ κλίμακι ἄκατον· ἀλλὰ τεμάχιόν τι ἐκ τῆς ἐξαρτίας πεσὼν κατὰ τῆς κεφαλῆς αὐτοῦ τὸν ἐτραυματίσας θανασίμωκε. Οἱ δὲ 2000 ἄνδρες οἱ κατὰ τὴν ὥραν ἐκείνην συνηγμένοι ἐπὶ τῆς ναυαρχίδος, ἅπαντες σχεδὸν ἀπωλέσθησαν. Τὰ ἐκπυρούμενα τηλεβόλα βάλλοντά ἀφ' ἐαυτῶν ἐκ διαλειμμάτων, ἀπεμάκρυνον τὰ εἰς βοήθειαν ἐρχόμενα ἐφόλκια· αἱ δὲ λέμβοι τῆς ναυαρχίδος ὑπερμέτρως πληρούμεναι κατεποντίζοντο ἢ μία κατόπιν τῆς ἄλλης. Ἡ ἐπικρατήσασα ἐν τῷ λιμένι κατὰ τὴν νύκτα ἐκείνην σύγχυσις ἐγένετο φοβερά καὶ ἡ κατάπληξις ἀπερίγραπτος· ὅθεν αἱ λέμβοι τῶν πυρπολικῶν διήλθον ἀνεοχλήτως διὰ μέσου ἅπαντος τοῦ στόλου καὶ ἐφθασαν εἰς τὴν ἄλλην ἄκραν τοῦ πορθμοῦ, ὅπου περιέμενον αὐτάς οἱ ἑλληνοὶ πάρωνες, οὔτινες δεξάμενοι τοὺς 32 ἐβελοντάς, σώους ἐπανελθόντας ἅπαντας, ἐπενέπλευσαν ἐν θριάμβῳ πρὸς τὰ Ψαρά. Ὁ δὲ ἀντιναύαρχος ἀναλαβὼν τὴν ἡγεμονίαν τοῦ στόλου μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Καρᾶ Ἀλῆ, δὲν ἐτόλμησε πλέον οὔτε τὰ Ψαρά νὰ προσβάλῃ οὔτε τὴν Σάρον, ἀλλ' ἐσπευσε νὰ καταφύγῃ διωκόμενος ὑπὸ τοῦ ἑλληνοῦ στόλου ἐντὸς τοῦ Ἑλληνπόντου. Τοιοῦτοτρόπως ἐτιμωρήθη ἡ τῆς Χίου καταστροφή.

Καὶ μετ' ὀλίγους μῆνας νέον ἤρατο τὸ ναυτικὸν ἡμῶν θριάμβον. Τὸ Ναύπλιον στενῶς πολιορκούμενον ὑπὸ τῶν ἡμετέρων ἐλμοκτόνει, καὶ ἐπειδὴ, ὡς εἶδομεν, οἱ διὰ τῆς ἀνατολικῆς Ἑλλάδος ἐκπεμφθέντες ἐπὶ τὴν Πελοπόννησον στρατοὶ, οἱ μὲν κατεστράφησαν, οἱ δὲ ὑπεχώρησαν, ἀπαραίτητον κατέστη νὰ ἐπισιτισθῇ τὸ φρούριον ἐκεῖνο ἐκ θαλάσσης. Τῇ 8 Σεπτεμβρίου 1822 ἐθεάθη ἐκ τῶν σκοπιῶν τῆς Ὑδρας ὁ ὁσμανικὸς στόλος ὑπὸ τὸν νέον αὐτοῦ ἀρχιναύαρχον Μεχμέτ πασᾶν. 84 σκάφη ἐξ ὧν οὐκ ὀλίγα δίκροτα καὶ φρεγάδες ἐπλεον πρὸς τὸν Ἀργολικὸν κόλπον. Οἱ Ἕλληνες δὲν εἶχον ν' ἀντιτάξωσιν εἰς αὐτὰ εἰμὴ 60 πάρωνας 10—20 πυροβόλων. Τῆς παρατάξεως ταύτης αὐτόπτης ἐγένετο ὁ ἱππότης Βιελλᾶ, κυβερνήτης τῆς γαλλικῆς φρεγάδος τὸ *Kri-ron* (*Fleur de Lis*), καὶ ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἐκθέσεως ἦν περὶ αὐτῆς ἔγραψε πρὸς τὴν ἰδίαν κυβέρνησιν, θέλομεν παραστήσει τὰς διαφορὰς τῆς συμπλοκῆς ταύτης περιπετείας, διότι ἡ ἀφήγησις αὐτοῦ, ὅσον γενικὴ καὶ ἂν ᾖ, παρέχει ἐννοιαὶ καθαρωτέραν τῆς

ὅλης σκηνῆς, ἀπὸ τὰς ποικίλας λεπτομερείας ἀνθρώπων οὔτινες ἢ ἀνίδεοι ὄντες τῶν ναυτικῶν πραγμάτων, ἢ συμφέρον ἔχοντες νὰ ἐξυμνήσωσι τὸν δεῖνα καὶ νὰ ταπεινώσωσι τὸν ἄλλον, σκοτίζουσι μᾶλλον ἢ φωτίζουσι τὸν ἀναγνώστην. Τῇ 8 λοιπὸν οὐπτεμβρίου διεκρίνοντο σαφῶς ἀπὸ τοῦ καταστρώματος τοῦ *Κρίτου* «οἱ δύο στόλοι κατ' οὐλαμοὺς συμπλακέντες, καὶ ἐν πυρπολικὸν κατανάλισκόμενον· ἐν γένει τὸ θέαμα ἦτο συγκινητικώτατον.» Τὸ πυρπολικὸν ἦτο πάρων καὶ ὑπελήφθη ὡς ἀπλοῦν. πόλεμικὸν ὑπὸ Ἀλγερινῆς φρεγάδος ἥτις τούτου ἕνεκα ἐνέβαλεν εἰς αὐτό. Οἱ ἡμέτεροι πρὶν πηδίσωσιν εἰς τὴν ἐφελκομένην λάμβον, ἀνέφλεξαν τὴν θρυαλλίδα καὶ τὸ πῦρ μεταδοθὲν εἰς τὰ ἱστία τῆς φρεγάδος ἐσθέσθη μὲν ἄλλ' ἐπῆγαγεν ἐν τούτοις τὸν θάνατον 50 ἀνδρῶν. Τῇ 9 καὶ τῇ 10 οἱ Ὀσμανίδαι ὑποχωρήσαντες εἰς τὸ πέλαγος ἔμειναν ἀργοί· ἀλλὰ τῇ 11 ἐπέπλευσαν αὐθις πρὸς τὸν κόλπον, καὶ περὶ δυσμᾶς ἡλίου ἡ πρωτοπορεία τοῦ ὀσμανικοῦ στόλου εἶχεν ἤδη εἰσπλεύσει ἐντὸς αὐτοῦ· κατόπιν δ' αὐτῆς τὰ ἐκκληνικὰ πλοῖα ἠθροίζοντο, κατ' οὐλαμοὺς· Ἐξ δίχροτα, ὑπὲρ τὰς 14 φρεγάδας ἢ δρόμωνα, 40 ἢ 50 ἄλλα πόλεμικὰ σκάφη ὑπὸ τοῦ πελαγίου ἀνέμου φερόμενα, ἔμελλον ἄρᾳ γε νὰ ἐγκαταλίπωσι τὸ λιμοκτονοῦν φρούριον, τὸ ὁποῖον ἔτεινεν ἱκετικῶς πρὸς αὐτὰς τὰς χεῖρας; Ἐμελλον ἄρᾳ γε νὰ ἐπιτρέψωσι νὰ φράξῃ τὴν πρόδον αὐτῶν στολίσκος, τοῦ ὁποῖου τὸ μεγαλῆτερον πλοῖον ἐπὶ σιταμπορία κατεσκευασμένον δὲν ἔφερεν εἰμὴ 20 πυροβόλα; Ἡ νύξ ἕνεκα τῆς γαλήνης διήλθεν ἡσυχος. Τὴν δ' ἐπιοῦσαν ἐκ πρωίας ἐπειδὴ τὸ *Κρίτον* εὐρέθη εἰς μικρὰν ἀπὸ τοῦ τουρκικοῦ στόλου ἀπόστασιν, ὁ κυβερνήτης αὐτοῦ ἐπεμψε τὸν ὑποπλοίαρχον Γραεῖς περὶ τὴν 8 ὥραν ἐν συνοδίᾳ ἐνὸς τῶν διερμηνέων τῆς γαλλικῆς πρεσβείας, ἵνα χαίρεισίῃ κατὰ τὰ εἰθισμένα τὸν καπετὰν πασᾶν. Ὁ δὲ ἀποπέμψας πάντας τοὺς περὶ αὐτὸν καὶ μείνας μόνος μετὰ τοῦ γάλλου ἀξιωματικοῦ· «ἔχω εἰς τὸν στόλον μου, εἶπε διὰ φωνῆς θωπευτικότητος, αὐστριακὸν πάρων φέροντα τὸν ἀναγκαῖον εἰς τροφοδότισιν τοῦ Ναυπλίου σίτον· δὲν εἶναι ἄρᾳ γε δυνατὸν νὰ τὸν συνοδεύσετε κατὰ βάθος τοῦ κόλπου;» Ὁ γάλλος ἐδειξε τὴν ἀπορίαν· οὐ ἐπὶ τῇ ἐρωτήσῃ καὶ «δὲν πιστεύω, εἶπε, τὸν ἀρχηγόν μου διατεθειμένον νὰ ἀναλάβῃ τὴν προστασίαν πλοίου οὐδετέ-

ρου. Ὁ καπετὰν πᾶσας ἐπέμενεν. Ἐάν τὸ πλοῖον ἐκαλύπτετο ὑπὸ τῆς γαλλικῆς σημαίας, οὐδεὶς βεβαίως ἤθελε τολμήσει νὰ τὸ προσβάλῃ. Ὁ Γάλλος μὴδὲν προσθεῖς, ἀλλὰ χαιρετίσας ἀπλῶς ἀπῆλθε.

Τὴν στιγμὴν ταύτην λαμπρότατον τῇ ἀληθείᾳ παρίστατο θέαμα ἐν τῷ Ἀργολικῷ κόλπῳ. Τὰ 84 ὁσμаниκὰ σκάφη ἐπλήρουν τὴν εἰσοδὸν αὐτοῦ· πρὸ αὐτῶν ἴστατο ἐντὸς 10 ἢ 12 μίλις μιλίων ἡ ἀκρόπολις τοῦ Ναυπλίου, ἧς οἱ ὑπέρμαχοι ἐνόμιζον, ὅτι ἔχουσιν ἤδη ἐν χερσὶ τὴν προσδοκωμένην βοήθειαν. Ἀριστερᾷ οἱ ἑλληνικοὶ πᾶρωνες ἀνακωχεύοντες ὑπὸ μόνους τοὺς δόλωνας, ἀνέμενον σῆμα ἵνα ἀναπετάσωσιν ἅπαντα τὰ ἱστία. Γαλήνῃ ἐπεκράτει τότε ἀφοῦ δι' ὅλης τῆς νυκτὸς εἶχε πνεύσει ἀπὸ γείους ἄνεμος, περὶ δὲ τὴν 10 ὥραν ἤρχισαν νὰ πνέωσιν αἱ πρῶται τοῦ πελαγίου ῥιπαί. Ἦτο λοιπὸν φυσικώτατον νὰ προσδοκῶσι πάντες ὅτι ὁ πελώριος στόλος οὐριοδρομῶν, ἐμελλε νὰ εἰέλθῃ ἐν θριάμβῳ εἰς Ναύπλιον καὶ διαχύσῃ αὐτόθι τὴν δαψίλειαν. Ἀλλ' αἶφνης οἱ ἀξιωματικοὶ τοῦ Κρόνου εἶδον ἐκθαμβοὶ τοὺς Ὀσμανίδας πλαγιάζοντας πρὸς τὸν ἄνεμον καὶ τρεπομένους ὁδὸν ἀντίθετον τῆς πρὸς τοὺς πολιορκουμένους ἀγούσης. Ἐνταῦτῳ, πᾶρων ὑπὸ σημαίαν αὐστριακὴν ἀπεσπάσθη ἀπὸ τοῦ στόλου καὶ διελθὼν ἐμπροσθεν τοῦ καπετὰν πᾶσά οὐριοδρόμησε πρὸς τὸ βᾶθος τοῦ κόλπου. Ἀλλ' ὁ πᾶρων οὗτος δὲν ἐπροχώρησε πολὺ· δύο ἑλληνικά σκάφη κρυπτόμενα ὑπὸ τὸ νησίδιον Τολῶν ἀνεφάνησαν αἰφνιδίως· ὁ πᾶρων κατηυθύνθη πρῶτον πρὸς τὴν γαλλικὴν φρεγάδα, ἥδη καθορισθεῖσαν εἰς ἅγιον Ἰωάννην, ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ἐπ' ἀνέλαβε τὸν πλοῦν του, ἔπειτα πάλιν ἐδίστασεν, ἐπὶ τέλους δὲ ἐνέδωκεν ἀνακωχεύσας καὶ παρεδόθη εἰς τοὺς Ἑλλήνας. Τῇ 13 Σεπτεμβρίου πολλὰ πρῶτ' τὸ Κρόνον εἶδεν 75 ὁσμаниκὰ σκάφη διαδρομεύοντα περὶ τὴν εἰσοδὸν τοῦ κόλπου ἐν ἀταξίᾳ ἧτις δὲν ἐπέτρεπε νὰ ἐννοήσῃ τις τίνες ἦσαν οἱ σκοποὶ τοῦ καπετὰν πᾶσᾶ. Οἱ Ἕλληνες ἀπαύστως ἐγρηγοροῦντες διέπλεον μετὰ Σπετσῶν καὶ Πελοποννησιακῆς παραλλίας. Ἀλλὰ περὶ τὸ ἐσπέρας τῆς 14 τὰ πράγματα διευκρινήθησαν· ὁ καπετὰν πᾶσας ἀπέπλευσεν εἰς Σούδα τὸν εὐρὺν καὶ ἀσφαλῆ λιμένα τῆς Κρήτης, ἐγκαταλείπων τὸ Ναύπλιον εἰς τὴν τύχην αὐτοῦ, ἧτις, ὡς γνωρίζομεν ἤδη, ἀπε-

φασίσθη μετ' οὐ πολὺ, παραδοθέντος τοῦ μεγάλου τούτου φρουρίου εἰς τὸν Κολοκοτρώνην. τῇ 30 νοεμβρίου. Οὐδὲ ὑπῆρξεν ἡ θυσία αὕτη ἡ μόνη. ἦν ὑπέστη ὁ νέος καπετὰν πασᾶς. Μετὰ τινα ἐν Σούδα διατριβὴν ἀναπλεύσας τὸ Αἰγαῖον ἠγγυροβόλησε μεταξύ Τενέδου καὶ Τρωάδος, νομίζων ἑαυτὸν ἀσφαλῆ αὐτόθι, διότι οἱ πρόσκοποι του οἱ ἐπιτετραμμένοι νὰ ἐπιτηρώσι τὴν προεγγισιν τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου, οὐδὲν ἀνήγγελλον αὐτῷ ὑποπτρον. Ἀλλὰ τῇ 29 ὀκτωβρίου τὸ ἑσπέρας δύο πυρπολικά ἐκπλεύσαντα ἐκ Ψαρῶν παρεισέδυσαν μεταξύ τοῦ τουρκικοῦ στόλου. Τοῦ ἐνὸς ἠγείτο πάλιν ὁ Κανάρης, ὅστις κολλήσας εἰς τὸ δίκροτον τοῦ ἀντιναύάρχου κατεπυρπόλησεν αὐτὸ ἐν ῥιπῇ ὀφθαλμοῦ. Ἡ καταστροφή ὑπῆρξε τοσοῦτον ταχεῖα, ὥστε ἐκ τῶν 800 τοῦ πληρώματος ἀνδρῶν ὀλίγιστοι διεσώθησαν. Τὸ δ' ἕτερον πυρπολικὸν ὡς αὐτως πάλιν ὑπὸ τοῦ Γ. Πιπίνου διοικούμενον, ἀπέτυχε καὶ νῦν ὅπως πρότερον. Εἶχε μὲν ἐμβάλει εἰς τὴν ναυαρχίδα, ἀπεσπάσθη ὅμως ἀπὸ αὐτῆς ὑπὸ τοῦ ρεύματος, τοῦ ὁποίου δὲν εἶχε κρίνει καλῶς ὁ κυβερνήτης τὴν βίαν καὶ τὴν φορὰν. «Μόνος ὁ Κανάρης, λέγει ὁ γάλλος ναύαρχος καὶ ἱστορικός, ἦτο ἐν τῷ εἶδει τούτῳ ἀναμάρτητος· ἦρος ἐπιτήδειος νὰ συγκινήσῃ τὴν καρδίαν τῶν ποιητῶν, καὶ ναύτης τὸν ὁποῖον οἱ ναῦται τοῦ κόσμου ὅλου δὲν θέλουσι παύσει ἀποθαυμάζοντες. Ἐντὸς 6 μηνῶν κατέστρεψε δύο δίκροτα καὶ 3000 πολεμίους· τὸ δ' ὄνομα αὐτοῦ καὶ μόνον ἔτρεπεν εἰς φυγὴν τοὺς στόλους αὐτῶν.» Ὁ Μεχμέτ πασᾶς ἀποκόψας τὰς ἀγκύρας ἀπέπλευσε μεθ' ὅλου τοῦ στόλου ἐν τῷ αὐτῷ ἀταξίᾳ, ὥστε μόλις μετὰ τινος ἡμέρας εἶδε τὰ πλοῖα αὐτοῦ περισωθέντα ἐντὸς τοῦ Ἑλληνισπόντου. Εἰς τῶν δρομῶνων αὐτοῦ εἶχεν ἐξοκεῖλει εἰς Τένεδον, καὶ ἄλλος ἐγκαταλειφθεὶς ὑπὸ τοῦ πληρώματός του ἐφέρετο τῇδε κάκεισε, ὡς ναυάγιον ἐντὸς τοῦ Αἰγαίου πελάγους, ὅτε πλοῖον γαλλικὸν ὀνόματι L' Active σταλὲν εἰς ἀναζήτησιν αὐτοῦ ἐπὶ ταῖς ἐπιμόνοις παρακλήσεσι τοῦ πασᾶ τῆς Σμύρνης, κατῴρωσε τελευταῖον μετὰ 5 ἡμέρας νὰ τὸν ἀνακαλύψῃ περὶ Τεσμεν.

Ἡ συνδρομὴ αὕτη δὲν δικαιοῖ ἡμᾶς νὰ ἐπαναλάβωμεν τὸ πολυλάκις ῥηθὲν, ὅτι ἐν ἀρχῇ τοῦ ἀγῶνος τὰ γαλλικὸν ναυτικὸν ἀνεδείχθη σχεδὸν σύμμαχον τῶν Τούρκων καὶ ἄντικρυς πολέμιον πρὸς ἡμᾶς. Εἶδομεν τὴν διαγωγὴν τοῦ κυβερνήτου Βιελλᾶ ἐπὶ

τῆς ναυμαχίας τοῦ Ἀργολικοῦ κόλπου· ἡ οὐδετερότης αὐτοῦ ὑπῆρξεν ἀναμφισβήτητος. Καθ' ἓν ἔπταισεν οὗτος τῶνόντι. Πρότινος εἶχε συλληφθῇ ἐν Μονεμβασίᾳ πλοῖον ὑπὸ γαλλικὴν σημαίαν ὑπηρετοῦν τουρκικὰ συμφέροντα, τὸ δὲ φορτίον αὐτοῦ ἐδημεύθη. Ὁ Γάλλος μοίραρχος ἀπήτησε καὶ ἔλαβε τὸ πλοῖον, ἀλλὰ συγχρόνως ἀπήτησεν ἀποζημίωσιν διὰ τὸ φορτίον 35,000 γρόσια. Ἔως ἐδῶ ἦτο ἐντὸς τοῦ αὐστηροῦ δικαίου. Ἐπειδὴ ὁμοως κυβέρνησις ἑλληνικὴ κατὰ Σεπτέμβριον 1822 δὲν ὑπῆρχεν, ὁ μοίραρχος ἐζήτησε τὰ χρήματα ἀπὸ τὴν κοινότητα τῆς Ὑδρας. Ἡ κοινότης ἀπήντησε φυσικῶς τῷ λόγῳ ὅτι κατ' οὐδὲν ἐνέχεται εἰς τὴν ὑπόθεσιν· ἀλλ' ὁ μοίραρχος ἐπέμεινεν ἀπειλῶν τὴν χρῆσιν τῆς βίας· τὸ δὲ χεῖριστον, ἐξελέξατο πρὸς τοῦτο τὴν 9 Σεπτεμβρίου, ὃ ἐστὶ τὴν δευτέραν ἐκ τῶν 25 ἡμερῶν καθ' ἃς οἱ ἡμέτεροι ἠγωνίζοντο νὰ παρακλωσῶσι τὸν ὁσμανικὸν στόλον τοῦ νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὸν Ἀργολικὸν κόλπον, ἐν ὅδῳ δὲ φυσικῶς τῷ λόγῳ ἐπεκράτει φοδερὰ ταραχὴ καὶ ἀμηχανία. Μάτην οἱ Ὑδραῖοι ἐζήτησαν ἀναβολὴν ἐνῆκα τοῦ κινδύνου εἰς ὃν εὐρίσκοντο. Ὁ γάλλος ἐπέμεινε, καὶ ἵνα ἐξασφαλισθῇ ἐπεχείρησε νὰ παραλάβῃ ἐπισήμους τινὰς Τούρκους ὁμήρους αἵτινες ἐφυλάττοντο ἐπὶ τῆς ἡμισελίας Τερψιχόρης· τοῦ δὲ κυβερνήτου ταύτης ἀποποιηθέντος νὰ τοὺς παραδώσῃ· ὁ ἱππότης Βιελλᾶ ἐπυροβόλησε κατ' αὐτῆς, καὶ αἱ σφαῖραι αὐτοῦ ἐφθίκαν μέχρι τῆς παραλίας τῆς Ὑδρας. Τότε οἱ Ὑδραῖοι ἐπλήρωσαν. Τὸ γεγονός εἶναι ἀναμφισβήτητον καὶ μαρτυρεῖται πρὸς τοῖς ἄλλοις ὑπὸ τοῦ Γάλλου ἀξιωματικοῦ Raybaud, τοῦ εἰς τὴν ἑλληνικὴν ὑπηρεσίαν διατελέσαντος. Ἀλλ' ἂν ἐπὶ τοῦ προκειμένου ὁ ἱππότης Βιελλᾶ ἐδειξεν ἀκαιρον καὶ ἀδυσώπητον ἐπιμονὴν περὶ τὴν ἐκπλήρωσιν τοῦ καθήκοντος, εἰς πολλὰς ἄλλας περιπτώσεις ἐπολιτεύθη μετριοπαθέστερον, ἔστιν ὅτε δὲ καὶ ἀπέκλινε κατὰ τι πρὸς ἡμᾶς· καὶ πρῶτον ἐν τῇ ἐπισήμῳ ἐκθέσει ἣν διεβίβασεν εἰς τὴν κυβέρνησιν αὐτοῦ περὶ αὐτῆς δὴ ταύτης τῆς περὶ τὸν Ἀργολικὸν κόλπον ναυμαχίας.

Ἡ σμικρότης τῶν ἑλληνικῶν δυνάμεων, ἔγραφεν, ὑπηγόρευεν εἰς τοὺς Ἕλληνας τὴν ιδέαν τοῦ νὰ μεταβάλωσιν εἰς πυρπολικά οὐκ ὀλίγα τῶν πλοίων αὐτῶν. Ἡ ἐπιτυχία μεθ' ἧς μετεχειρίσθησαν τὸ ὄπλον τοῦτο κατὰ τοῦ τελευταίου καπετὰν πασᾶ καὶ

εἰς ἄλλας ὁμοίας περιστάσεις, κατεπτόησε τοσοῦτον τοὺς Ὀσμανίδας, ὥστε τὰ κατάφρακτα αὐτῶν σκάφη δὲν τολμῶσι νὰ ἀγκυροβολήσωσιν ἐπὶ παρουσίᾳ τῶν ἀντιπάλων αὐτῶν· ἀλλὰ παρενοχλούμενα νυκτὰς καὶ ἡμέρας δὲν ἤξεύρουσι πῶς νὰ ἀπαλλαγῶσι τῶν εὐκινήτων πλοίων, τὰ ὅποια ἀδιακόπως τοὺς παραμονεύουσι. Τῇ ἀληθείᾳ δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἴδῃ τις μετ' ἀδιαφορίαν τὴν μαγικὴν σχεδὸν δημιουργίαν τῶν στολίσκων τούτων, οἵτινες ἐπιτυχάνουσι τοσοῦτον θαυμαστικῶς νὰ παραλύωσι τοὺς ὀσμανικοὺς στόλους. » Καὶ ὅμως Ἕλληνας ἱστορικός, παρεξηγῶν τὴν προεκτεθεῖσαν συνέντευξιν τοῦ Γάλλου ἀξιωματικοῦ μετὰ τοῦ καπετάν πασσᾶ, τῆς ὁποίας, εἶναι ἀληθές, δὲν ἐγίνωσκεν οὐδὲ ἠδύνατο νὰ γινώσκῃ τὰς λεπτομερείας, ἐβεβαίωσεν, ὅτι ἐν τῇ συνεντεύξει ταύτῃ ὁ Γάλλος ἔδωκεν εἰς τὴν καπετάν πασσᾶν αὐτῶν ὅσας ἠδύνατο πληροφορίας καὶ συμβουλὰς. » Τὸ βέβαιον εἶναι, ὅτι ἡ γαλλικὴ κυβέρνησις ἐνδίδουσα εἰς τὰς ἀπαιτήσεις τοῦ ἐμπορικοῦ αὐτῆς ναυτικοῦ, θέλοντος νὰ ὠφληθῇ ἀπὸ τὰς ἀνάγκας αἱ παρήγαγεν ὁ πόλεμος τῆς Ἀνατολῆς, δὲν ἀνεγνώρισεν ἐκ πρώτης ἀφετηρίας, ὅπως καὶ ἡ Αὐστρία, ὅπως καὶ ἡ Ἀγγλία, τὴν ἀπὸ 1 μαρτίου 1822 πρᾶξιν τῆς ἐλληνικῆς κυβερνήσεως, δι' ἧς ἐκπύχθησαν εἰς κατὰστασιν ἀποκλεισμοῦ πᾶσαι αἱ παραλίαι τῆς Ἡπείρου, τῆς Πελοποννήσου, τῆς Βύβοις, τῆς Θεσσαλίας μέχρι τῆς Θεσσαλονίκης καὶ οἱ λιμένες τῶν νήσων Κυκλάδων, Σποράδων καὶ Κρήτης. Ἀλλ' ἐνῶ οἱ αὐστριακοὶ μοίραρχοι καὶ ναύαρχοι ὑπεστήριζον ἐκ παντὸς τρόπου τὰ ἐμπορικὰ αὐτῶν σκάφη, μὴ συστελλόμενοι νὰ παραβιάζωσι πραγματικῶς ἀποκλεισμούς καὶ εἰς μυριάς ἐκτραχηλιζόμενοι ἀδικίας, αὐτὸς Γάλλος κυβερνήτης, λέγει ὁ Jurien de la Gravière, δὲν ἐνόμιζε ποτὲ ὅτι δικαιοῦται νὰ παραβῇ τοὺς κανόνας, οὓς ἀνεξαρτήτως ὄλων τῶν διεθνῶν συμβάσεων, ἐπιβάλλει ἡ ἀβδιδος καὶ ἀπταιστός δικαιοσύνη εἰς τὴν οὐδετέρων θαλασσοπολιτῶν. Εἶναι θλιβερόν νὰ τὸ ὁμολογήσωμεν, ἔγραφε τῇ 15 ἰανουαρίου 1823 πρὸς τὴν ἐπὶ τῶν ναυτικῶν ὑπουργὸν, ἀλλ' ἐξετάζοντες ἐπιμελῶς τὰ παράπανα τῶν ἡμετέρων ἐνρίσκωμεν σχεδὸν πάντοτε αὐτοὺς πρώτους πταίνοντας καὶ προκλυνόντας κατ' αὐτῶν ἐπιθέσεις. Πάντοτε δὲ εὐρίσκει τις ἐν ταῖς περὶ τούτου συζητήσεσι τὴν αἰσχροκέρδειν ἀγωνιζομένην νὰ ἐμ-

παίξη ἀρχὰς καὶ νόμους.» Ἐντεῦθεν καθίσταται πρόδηλον, ὅτι ὁ Γάλλος ἀξιοματικὸς, καὶ τοι ἡ κυβέρνησις αὐτοῦ δὲν ἀνεγνώρισε τὸν ἀποκλεισμόν, ὅσον ἐνδέχεται ὀλιγώτερον καὶ μόνον ἐν ἐσχάτῃ ἀνάγκῃ ἐπροστάτευε τὰ ἐμπορικὰ τοῦ ἔθνους αὐτοῦ πλοῖα τὰ τὸν ἀποκλεισμόν ἐκείνον παραβιάζοντα.

Ὁμολογοῦμεν ὅτι ἡ Ἀγγλία ἔπραττε πλεσιότερόν τι. Ἡ δύναμις αὕτη, καὶ πρὶν ἢ ἀναγνώριση τὸν ἀποκλεισμόν, πολλάκις ἐντελῶς ἠδιαφόρησεν εἰς τὰ παθήματα ὅσα ὑφίσταντο τὰ παραβιάζοντα αὐτὸν ἀγγλικά ἐμπορικὰ πλοῖα. « Ἀποκλεισμένου ὄντος τοῦ Ναυπλίου ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων, ἀγγλικὸς πᾶρων ἐπεχείρησε νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὸν λιμένα καὶ πυροβοληθεὶς, ἀπώλεσε τὸν ὑπαρχον αὐτοῦ. Οἱ δὲ Ἀγγλοὶ, οἱ συνήθως τσοῦτον ἱεράν ὑπολαμβάνοντες τὴν σημαίαν αὐτῶν, μικρὸν ἐθορύβησαν περὶ τῆς μεγάλης ταύτης ὑποθέσεως, ὑπολαβόντες αὐτὴν ἀπλῶς ὡς κερδοσκοπίαν ἀποτυχοῦσαν. » Ταῦτα γράφει περὶ τῶν Ἀγγλῶν ὁ Γάλλος ναύαρχος, ὅστις βεβαίως δὲν προηρῆτο νὰ συνηγορήσῃ ἀδίκως ὑπὲρ αὐτῶν. Καὶ ἔπειτα τίς Ἑλλήν. δὲν γνωρίζει τὸ ὄνομα τοῦ ἀγγλοῦ μοιράρχου Ἀμιλτων, ὅστις διετέλεσε δι' ὅλης τῆς ἐπαναστάσεως φίλος ἐπιεικής, οὐ μόνον, ἀλλὰ καὶ σύμβουλος τῆς Ἑλλάδος, καὶ ὁδηγὸς αὐτῆς; Ὁ Ἀμιλτων ὑπηρέτει βεβαίως τὰ ἀγγλικά συμφέροντα, ὑπαρέτει ὅμως αὐτὰ εἰς τρόπον ἐπιτηδεῖον νὰ προκαλέσῃ τὴν ἰσχυράν τοῦ ἔθνους αὐτοῦ ὑπὲρ ἡμῶν μεσολάβησιν. Καὶ ἐν τῷ μεταξὺ δὲν ἔπαυσεν ὑποδεικνύων τὰ δέοντα γενέσθαι, βοηθῶν λεληθότως, ἀδελφικὰς τηρῶν σχέσεις μετὰ τοῦ ναυτικοῦ ἡμῶν καὶ ἰδίως τῶν Ὑδραίων, καὶ πρὸ πάντων ἀγωνιζόμενος νὰ παύῃ τὰς ἐμφυλίους διενέξεις. Ἐν 1826 ἐπεκράτησεν ἐπὶ μικρὸν διένεξις τις μεταξὺ τῶν προκρίτων τῆς Ὑδρας. α' Ὁ Ἀμιλτων, λέγει ὁ Ὁρλάνδος, φιλέλλην ἀπ' ἀρχῆς ἐξ ἰδίας συναισθήσεως, ἐλυπήθη μεγάλως καὶ θέλων νὰ συμβιβάσῃ τὰ διεστῶτα, ἔφερεν ἐντὸς τῆς φεργάτας του τοὺς ἐν Πόρῳ καταφυγόντας Ὑδραίους προκρίτους καὶ προσκαλέσας ἐντὸς αὐτῆς καὶ τοὺς περὶ τοὺς Κουντουριώτας, κατέβαλε πᾶσαν προσπάθειαν νὰ τοὺς συμφιλιώσῃ, παραστήσας αὐτοῖς πόσὸν ἦτο ἀσύμφορος εἰς τὴν Ἑλλάδα ἡ τοιαύτη διαίρεσις, εἰς τὰς παρούσας μάλιστα κρίσιμους περιστάσεις, καθ' ἃς ὁ Κάνιγγ προσπαθεῖ μεσιτεῦν νὰ

πράξη ὅ,τι καλὸν διὰ τὴν τύχην τῆς Ἑλλάδος.» Πάλιν δὲ τῷ 1827, ἡ ἐν Τροιζῆνι συνέλευσις, ἐπόθει μὲν νὰ ἐκλέξῃ κυβερνήτην τὸν Ι. Καποδίστριαν, ἐδίσταζε δὲ διότι ἤξευρεν ὅτι ἡ Ἀγγλία δὲν τὸν ἤθελε, καὶ ἰδίως ὁ Ἀμιλτων ὑπώπτευεν αὐτὸν ὡς ἔχοντα ἀρχαίας καὶ παρούσας μετὰ τῆς Ῥωσίας σχέσεις. Ἐν τῇ ἀμνημονίᾳ ταύτῃ, ἀπῆλθε πρὸς αὐτὸν ὁ Κολοκοτρώνης ἵνα λύσῃ τὰ ζήτημα. Ἐχομεν ἀνάγκην κυβερνήτου, εἶπε πρὸς τὸν Ἀμιλτων. Μᾶς δίδει ἡ Ἀγγλία ἡγεμόνα ἢ βασιλέα; Ὁχι, ἀπήντησεν ὁ Ἀγγλος. — Ἡ δὲ Ῥωσία, ἡ Πρωσία, ἡ Νεάπολις, ἡ Ἰσπανία; — Ὁχι, ὄχι, ὄχι, ἐπανέλαθεν ὁ Ἀμιλτων ζητήσασε νὰ εὑρετὲ Ἕλληνα. — Ἀλλὰ Ἕλληνα δὲν ἔχομεν ἀξιώτερον τοῦ Καποδιστριαίου, ὑπέλαθεν ὁ γέρον πολέμαρχος. Ὁ Ἀμιλτων, ὅστις μέχρι τῆς στιγμῆς ἐκείνης εἶχεν ἐστραμμένον ἀλλαχοῦ τὸ πρῶτον, τὸν ἐκύτταξε τότε ἀσκαρδαμυκτί. Ὁ Κολοκοτρώνης ὅμως δὲν τὰ ἔχασεν. Ἡ Ἀγγλία, εἶπεν, εἶναι ἡ σκέπη μας· ἔχομεν κατὰ ξηρὰν καὶ θάλασσαν ἄγγλον ἀρχηγόν, καὶ ἠθέλομεν δεχθῇ καὶ ἄγγλον ἡγεμόνα ἂν μᾶς ἐδίδετο τοιοῦτος. Ἀλλ' ἀφοῦ, ὡς λέγεις, δὲν δυνάμεθα νὰ λάβωμεν Ἀγγλον, μᾶς χρειάζεται ὁ Καποδίστριας. Λοιπὸν, ἀνεφώνησεν ὁ Ἀμιλτων, ἡττηθεὶς ὑπὸ τῆς ἀπλῆς μὲν, δυσκαταμαχῆτος δὲ ἐκείνης λογικῆς, πρὸ πάντων ὅμως ἔπεν-δίδων εἰς τὴν πρὸς τὴν Ἑλλάδα ἀγάπην, λοιπὸν ἐκλέξατε τὸν Καποδίστριαν ἢ ὅποιον διάβολον θέλετε, διότι ἀλλέως ἐχάθητε.

Ἐν τούτοις καὶ αὐτῶν τῶν Γάλλων ὁ φιλελληνισμὸς δὲν ἐπῆλθε κατόπιν ἐορτῆς. Ὅτι ἐκ πρώτης ἀφετηρίας ἡγάπησαν καὶ ἐτίμησαν τὸν Ἑλληνικὸν ἀγῶνα, καθίσταται ἀναμφισβήτητον ἐκ πολλῶν γεγονότων; μάλιστα δὲ ἐκ τῆς ἀπὸ 18 σεπτεμβρίου 1821 ἐκθέσεως τοῦ ναυάρχου Ἀλγάν, ἣν πρὸ ὀλίγων μόλις μηνῶν ἐγνωρίσαμεν ἐκ τῶν ἀρχείων τοῦ ἐπὶ τῶν ναυτικῶν τῆς Γαλλίας ἐξορυχθεῖσαν ὑπὸ τοῦ πολλάκις πρὸ μικροῦ μνημονευθέντος καλοῦ κἀγαθοῦ τῆς Ἑλλάδος φίλου, «Ἡ Εὐρωπαϊκῇ Ἑλλάδι, ἔγραφεν ὁ ναύαρχος Ἀλγάν, δὲν εἶναι δυνατόν πλέον νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὴν προτέραν αὐτῆς κατάστασιν. Πᾶσα εἰρηνοποίησις, πᾶς ἐπὶ ταιούτης βάσεως συμβιβασμὸς δὲν ἤθελεν ἀποβῇ διαρκής. Εἰς μάτην ἢ γ. Πύλη ἤθελεν ἐπιδαψιλεύσει τὰς ἐπικεικίας αὐτῆς ἐπαγγελίας καὶ ἂν ὑποτεθεῖσιν εἰλικρινεῖς, εἶναι ἀδύνατον νὰ ἐκτελεσθῶσι, θρη-

σκομανία, δίψα αἵματος καὶ λεηλασία, ἀνία ἐκ τῆς ἀργίας καὶ μάλιστα ἡ ἐντρομος κραυγὴ τοῦ ἡγεμόνος, ἐξήγειραν τὸ τρίτον τῆς Ἀσίας. Οἱ Μουσουλμάνοι ἔλαβον τὰ ὅπλα καὶ πρὶν ἢ ἀποθῆ-
σωσιν αὐτὰ, τὸ ἐλληνικὸν ἔθνος, ἔαν ἐπέπρωτο νὰ καθυποβληθῇ
εἰς ὑπακοήν, ἤθελεν ἐξαλειφθῇ ἀπὸ τοῦ προσώπου τῆς γῆς. Τίνα
ἐγγύησιν δύνανται νὰ παράσχη αὐτῷ κυβέρνησις μὴ ὑπάρχουσα,
παρεκτός ἑανδρώσωμεν τὸ ὄνομα τῆς κυβερνήσεως εἰς τὴν αὐτο-
γνώμονα θέλησιν τοῦ ἐλαχίστου ἀγαθῆς ἢ μᾶλλον, ὅπως νῦν ἔχουσι
τὰ πράγματα, παντός ἀνθρώπου φέροντος καθοῦκι; Μετὰ τὴν
διαφωτίασαν αὐτοὺς ἡμέραν τοῦ πολιτισμοῦ, δὲν ὑπολείπεται εἰς
τοὺς Ἕλληνας εἰμὴ καταστροφὴ ἢ ἐλευθερία . . . . Δὲν διαβου-
κολοῦμαι ὑπὸ τῶν ἀναρνήσεων τοῦ παρελθόντος. Κρῖνω τοὺς Ἕλ-
ληνας ἄνευ προσκαταλήψεως. Γνωρίζω τὸν βαθμὸν τῆς ἠθικῆς ἐκ-
πτώσεως, εἰς ἣν περιέστησαν, οὐδ' ἀμφιβάλλω ὅτι ἡ ἰσχὺς ἐπὶ
μακρὸν χρόνον θέλει εἶναι ἀπαραίτητος ἐνταῦθα, ἵνα ἀσφαλίσῃ τὴν
δικαιοσύνην· ἀλλ' ὅσον δῆποτε σπουδαῖαι καὶ ἀν' ἧται αἱ σκέψεις
αὗται, δύνανται ἄρα γε νὰ παρακλύσωσι τὴν πορείαν καὶ τὰ
ἀκατάσχετα ἀποτελέσματα τοῦ χρόνου; Θᾶσσον ἢ βράδιον ἀ-
νάγκη νὰ ἐλευθερωθῇ ἡ Ἑλλάς. Περὶ τούτου πεποθωῖα ἡ Εὐρώ-
πη, ἥς πράξῃ τὰ δέοντα.» Καὶ ταῦτα ἐγράφοντο κατὰ τοὺς
πρώτους μῆνας τῆς ἐπαναστάσεως· ἐδέησε δὲ νὰ παρέλθωσιν ἑπτὰ
ἔτη ἀγώνων φοβερῶν καὶ συμφορῶν ἀνυπολόγιστων, ἵνα ἐπακούσῃ
ἡ Εὐρώπη τῆς τοσοῦτον προνοητικῆς φωνῆς τοῦ ἀντιπροσώπου τῆς
γαλλικῆς κυβερνήσεως ἐν τῇ Ἀνατολῇ.

Τὰ προεκτεθέντα πολεμικὰ κατὰ τε ξηράν καὶ κατὰ θάλασ-
σαν γεγονότα τοῦ ἔτους 1822 δὲν ἐπήγαγον οὐσώδη τινὰ με-
ταβολὴν εἰς τὰς προαίρεσεις καὶ ἐνεργείας τῶν πολιτικῶν μερί-
δων. Τὰ πρόσωπα ἡλλοιώθησαν ἐν μέρει, τὰ πράγματα ἔμειναν
τὰ αὐτὰ, τροπολογηθέντα μόνον κατὰ τὸν διάφορον χαρακτῆρα
τῶν νέων πρωταγωνιστῶν. Ἐπειδὴ ὁ Ὑψηλάντης ἀπέσχε πάσης
πολιτικῆς ἐνεργείας, ἡ ἀρχηγία τῆς μερίδος αὐτοῦ μετεβιβάσθη
εἰς τὸν τοσοῦτον διὰ τῆς καταστροφῆς τοῦ Δράμαλι κλεισθέντα
Κολακοτρώνην. Τῆς ἀντιθέτου μερίδος ἀρχηγὸς ἦτο πάντοτε ὁ
Μαυροκορδάτος, τοῦ ὁποῖου τὸ ἀξίωμα διετηρήθη διὰ τῆς ἐπ'

ἐσχάτων τότε ἐπελθούσης σωτηρίας τοῦ Μεσολογγίου, καὶ ὅστις ἐπέτυχεν ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ταύτης καὶ ἐφεξῆς τὴν ἐπικουρίαν τῶν προσεστώτων τῶν νήσιων καὶ μάλιστα τῆς Ἰδρας. Καὶ ὁ μὲν Κολοκατριώνης κατὰ τοῦτο διέφερε τοῦ Ὑψηλάντου, ὅτι περιώριζε τὰς ἀξιώσεις αὐτοῦ εἰς μόνην τὴν Πελοπόννησον, ὁ δὲ Βιαυροκαρδάτος ἐνισχύθη οὐ μικρὸν ἐκ τούτου, ὅτι οἱ νέαι αὐτοῦ ἐπικουροί, ἕνεκα τῶν προσφάτων ναυτικῶν κατορθωμάτων, ἀναγκασίως ἔλαβον ἐπὶ τέλους ὑπερέχουσάν τινα τάξιν ἐν τῇ τῶν πραγμάτων διεξαγωγῇ. Πολλὰ δὲ συνετέλεσαν εἰς τὸ νὰ μὴ παρέλθῃ νῦν, ὅπως περὶ τὰ τέλη τοῦ 1821 καὶ τὰς ἀρχάς τοῦ 1822, ἐν εἰρήνῃ ἡ τῶν δύο μερίδων σύγκρουσις. Κατὰ τὰ ἔτη 1823 καὶ 1824 ἡ Πελοπόννησος οὐδόλως ὑπὸ τῶν παλεμίων προσεβλήθη, ἄστε δὲν ἐμεσολάβησεν ἐξωτερικὸς τις ἄμεσος αὐτῆς κίνδυνος ἐπιτήδεος νὰ κατεργάσῃ τὰς ἐμφυλίους διενέξεις. Οἱ προσετοί τῶν νήσων ἦσαν πολὺ τολμηρότεροι τῶν τῆς Πελοποννήσου προσεστώτων, ὁ Κολοκατριώνης πολὺ ἀπέχετο νὰ ἔχῃ τὴν πρᾶσιμότητα καὶ τὴν αὐταπάλην τοῦ Ὑψηλάντου καὶ πλὴν τούτου οὐ μόνον δὲν ἐτιμῆθη δεόντως, ἀλλὰ καὶ προδήλως ἠδικήθη ὑπὸ τῆς πρώτης Διοικήσεως, ἥτις, καὶ τοι μὴδὲν πράξασα χάριν τῆς κοινῆς σωτηρίας, καὶ τοι ἐλεεινῶς πλανηθεῖσα τῇδε κάκεισε ἀπὸ τῆς πρώτης εἰς τὴν Ἀργολίδα εἰσβολῆς τοῦ Δράμαλη μέχρι τέλους τοῦ ἔτους, ἐνόμισεν ἐν τούτοις εὐλογον νὰ προσβάλλῃ τὴν φιλοτιμίαν τοῦ ὑπὲρ πάντας τοὺς ἄλλους πρωταγωνιστήσαντος κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου ἀνδρός.

Τῶντι ἀπὸ τῆς 6 ἰουλίου καθ' ἣν ἡ Διοίκησις, ἦτοι ἡ βουλευτικὴ ἐπιτροπὴ καὶ τὸ ἡρωοθηριασμένον ἐκτελεστικόν, κατέφυγον διὰ τὴν εἰσβολὴν τοῦ Δράμαλη εἰς τὰς ἡμιολίας τῶν ἀδελφῶν Κουντουριωτῶν καὶ τοῦ Σπετσιώτου Κολομπότασι, ἰδοὺ ὅποια ὑπῆρξεν ἡ τύχη αὐτῆς κατὰ τὴν ἐπίσημον σημείωσιν, ἣν διέσωσεν ἡμῖν ὁ πρῶτος τοῦ Βουλευτικοῦ γραμματεὺς Ι. Σκανδαλίδης. Ἡ Διοίκησις ἔμεινεν εἰς τὰ πλοῖα ἀπὸ τὰς 6 ἰουλίου ἕως τὰς 12 αὐγούστου. Ἀπὸ τὴν 12 αὐγούστου ἤρξατο ἐξέρχεσθαι εἰς τοὺς Μύλους καὶ ἐκεῖ ἐνεργεῖν. Μετὰ 8 ἡμερῶν διατρίβην εἰς τοὺς Μύλους μετέβη εἰς τὸ χωρίον, τοῦ ἀγίου Ἰωάννου καλοῦμινον. Διέτριψεν ἐκεῖ ἄχρι τῆς 30 Σεπτεμβρίου καὶ μετέβη εἰς τὴν

Ἐρμιόνην, φθάσασα τὴν 1 ὀκτωβρίου καὶ διέμεινεν ἄχρι τῆς 6 φεβρουαρίου.» Ἐννοεῖται ὅτι καθ' ὅλον τοῦτο τὸ διάστημα ὑπῆρξεν ἐντελὴς ἀθώα τῶν κατὰ ξηρὰν καὶ θάλασσαν κατορθωθέντων. Ἐξέδωκε μόνον πρᾶξιν ἐν Ἐρμιόνῃ τῇ 31 ἰανουαρίου 1823 δι' ἧς διεκλήρυξε «τὸν πρόεδρον τοῦ Ἐκτελεστικοῦ πρίγκιπα Α. Μαυροκορδάτον ἀξιον τῆς εὐγνωμοσύνης τοῦ ἔθνους.» Καὶ κατὰ τοῦτο μὲν δικαίως ἔπραξεν. Ἀλλὰ μετὰ δύο ἡμέρας ἐξέδωκε πρᾶξιν δι' ἧς ἀνεκήρυξεν ἀξιον τῆς εὐνοίας καὶ ὑπολήψεως παντὸς τοῦ Γένους καὶ τὸν Θεόδωρον Νέγγρον, ὅστις ὑπρέστησε μὲν τὸ Γένος ὅπως ἡδυνήθη, οὐδὲν ὅμως ἐμεγαλουργήσε τὸ ἐπιτηδεῖον νὰ κατατάξῃ αὐτὸν εἰς ἴσιν πρὸς τὸν Μαυροκορδάτον μῦθραν. Καὶ οὐδὲ εἰς τοῦτο ἤρκεσθη, ἀλλὰ συνελθόντος πάλιν ἀπαντος τοῦ Βουλευτικοῦ ἐν Ἀστρεὶ κατὰ μῆνα μεσοῦντα μάρτιον, ἀνωμολόγησε τοῦτο «χάριτας καὶ εὐγνωμοσύνην,» πρὸς τίνα; πρὸς τὴν βουλευτικὴν ἐπιτροπὴν καὶ τὸ ἐκτελεστικὸν καὶ τοὺς μινίστρος, δηλαδὴ πρὸς ὅλους ὅσοι, καταφυγόντες εἰς τὰς ἡμισίας, εἶδομεν ἀνωτέρω ποῦ καὶ πῶς ἐπλανήθησαν. Εἰς μόνον τὸν Κολοκοτρώνην οὐδὲν ἐξέδωκεν εὐχαριστήριον· τὸ δὲ εἰ δυνατόν οἰκτρότερον, ἐν τοῖς πρακτικοῖς τὰ ὁποῖα ἐτηρήθησαν «ἐν τῷ πλοίῳ τοῦ καπετὰν Νικολάου Μπότσης» μετ' ἀποδοκιμασίας καὶ ἀγανακτικῶς τινος ὁμιλεῖ ἡ Βουλευτικὴ ἐπιτροπὴ περὶ τοῦ Δημητρίου Ὑψηλάντου τοῦ μὴ θελήσαντος νὰ τὴν ἀκολουθήσῃ εἰς τὰς ἡμισίας καὶ τὰς περιπλανήσεις αὐτῆς, ἀλλὰ μείναντος εἰς τὴν ξηρὰν, ἵνα συναγῶμισθῇ ὡς στρατιώτης μετὰ τοῦ Κολοκοτρώνη.

Οὕτως εἶχον τὰ πράγματα, ὅτε ἡ Διοίκησις, ἀφοῦ ἠθέλησε νὰ ἔλθῃ ἐξ Ἐρμιόνης εἰς Ναύπλιον ἐν ἀρχῇ φεβρουαρίου καὶ δὲν ἐγένετο αὐτόθι δεκτὴ ὑπὸ τοῦ φρουράρχου Δημητρίου Πλαπούτα, ἀπῆλθεν εἰς Ἀστρος· ἐκεῖ δὲ συνήλθον καὶ οἱ πρὸ καιροῦ πρὸς-κληθέντες πληρεξούσιοι τῆς Β' ἔθνικῆς συνελεύσεως περὶ τὰ τέλη μαρτίου. Οἱ πλείστοι τῶν πληρεξουσίων τούτων ἦσαν φυσικῶς τῷ λόγῳ πρόκριτοι, οἱ δὲ περὶ τὸν Κολοκοτρώνην ἐλάχιστα ἴσχυον ἐν αὐτῇ. Ἡ συνέλευσις λοιπὸν ἐνόμισεν ὅτι δύναται νὰ ἐμμελῇ εἰς τὰς ἀρχάς τοῦ ἐν Ἐπιδαύρῳ πολιτεύματος, ἀρχὰς αἵτινες, καθὰ ἐλάβομεν ἀφορμὴν νὰ ἐξηγήσωμεν ἐν τοῖς προτέροις, σκοπὸν κύριον πάντοτε εἶχον νὰ ἐγκαταστήσωσι κυβέρνησιν ὡς οἷόν τε

ἀσθενῇ, ἵνα οἱ προσεστοὶ πράττωσιν ἐν ταῖς ἐπαρχίαις αὐτῶν ὅ,τι βούλονται. Μήπως ὁ Κολοκοτρώνης δὲν ἔγραψε τῇ 19 ὁκτωβρίου 1822 ἐκ Μύλων πρὸς τὸν Ἰωάννην Μεξίνη καὶ τοὺς ἄλλους τῶν Σπετσῶν προκρίτους ὅτι οἱ ἄρχοντές μας δὲν παραδειγματίζονται εἰς σᾶς, νὰ ἐξοδεύσουν ἀπὸ τὰ ἐδικὰ των, ἀλλὰ σφετερίζονται καὶ τὰ τῆς πατρίδος καὶ πρὸς διαφέντευσιν των στασιάζουν καὶ τὰ ἄρματα, καὶ προξενεῖται ἐκ τούτου ἡ ἐσχάτη δυστυχία, καὶ κινδυνεύομεν νὰ χαθῶμεν;» Ἡλπίσαν δὲ οἱ ἄρχοντες οὗτοι, ὅτι ὅπως ἐπὶ τῆς Α' περιόδου, οὕτω καὶ νῦν ἐμελλον νὰ καρπωθῶσιν ἀνενοχλήτως ἅπαντα τὰ ὀφέλη τῆς τοιαύτης πολυαρχίας. Ἀλλ' ὁ Κολοκοτρώνης δὲν ἦτο ἄνθρωπος νὰ μὴ ἀμφισβητήσῃ τὰς τοιαύτας αὐτῶν ἀξιώσεις, καὶ ἔδωκε νὰ ἐννοήσῃ τοῦτο αὐτῇ ἡ ἐθνικὴ συνέλευσις ἔτι συνεδρεύουσα.

Ἀπὸ τῆς 18 ἰανουαρίου ἡ πρῶνῃ διοίκησις ἀπεφήματο, ὅτι προσφορωτάτῃ καθέδρᾳ τοῦ κράτους εἶναι τὸ Ναύπλιον. Εἵπομεν ὅμως πρὸ ὀλίγου, ὅτι, ὅταν αὕτη ἐν ἀρχῇ τοῦ φεβρουαρίου ἤθελσε νὰ εἰσέλθῃ εἰς αὐτὸ, ἀπεκωλύθη ὑπὸ τοῦ Διμητρίου Παπούτα. Ὁ Παπούτας ἐξετασθεὶς ὡμολόγησεν, ὅτι τοιαύτην ἔλαβε διαταγὴν παρὰ τοῦ Κολοκοτρώνη. Συνελθόντων δὲ τῶν πληρεξουσίων τοῦ ἔθνους, αὐτῇ ἡ ἐθνικὴ συνέλευσις ἐξέδωκε τῇ 7 ἀπριλίου θεσπισμα διαλαμβάνον ὅτι «ἐπειδὴ θεωρεῖ τὸ Ναύπλιον ἐθνικὸν κτῆμα, διατάττει τὸν στρατηγὸν Θ. Κολοκοτρώνην νὰ παραδώσῃ εἰς τὴν ἐθνικὴν ταύτην συνέλευσιν ἄνευ σμικρᾶς ἀναβολῆς τὸ εἰραμὲνον Ναύπλιον μὲ τὸ Παλαμῆδι καὶ Βούρζι καὶ ὅλους τοὺς ἐν αὐτοῖς ἐσφραγισμένους καὶ ἀνοικτοὺς τρεμπεχανίδες καὶ διάφορα ἐργαλεῖα.» Σημειωτέον ὅτι ἀπὸ τῆς προτεράιας ὁ Κολοκοτρώνης, καὶ τοὶ μὴ συνεδρεύων ἐν τῇ συνέλευσει, ἤθελσε νὰ ἀποδείξῃ εἰς αὐτὴν, ὅτι δὲν ἐννοεῖ νὰ τὴν ἀφήσῃ νὰ πράττῃ ὅ,τι θέλει καὶ ἐπέστειλεν ἀπὸ τὰ Μελιγιώτικα τὰ ἑξῆς: «Λαμβάνω τὴν τιμὴν νὰ σᾶς παρακαλέσω, χωρὶς ἐνόχλησιν, νὰ ἐπιβαρύνετε 8 συνεδριάζοντάς σας ἀδελφοὺς, 6 νησιώτας ἤτοι 2 Ὑδραίους, 2 Πετρώτας καὶ 2 Ψαριανοὺς καὶ 2 Πελοποννησίους, νὰ λάβουν τὸν κόπον νὰ ἔλθουν ὡς ἐκ τῆς συνελεύσεως νὰ ὁμιλήσω πρὸς τὴν εὐγενίαν των τὴν γνώμην μου ὡς πατριώτης διὰ τὸ συμφέρον τῆς πατρίδος, καὶ ἐξαιτιῶντάς σας τὴν συγγνώμην μένω

μέ ὅλον τὸ σέβας.· Εἰς ἀπάντησιν δὲ τῆς ἐπιστολῆς ταύτης προσεκληθῆ· νὰ παραδώσῃ τὸ Ναύπλιον. Ἀλλ' ὁ Κολοκοτρώνης δὲν ἐστειρέτο λεπτότητός τινος πολιτικοῦ πνεύματος. Ἀποκριθεὶς τῇ 9 ὅτι πείθεται μὲ ὅλον τὸ σέβας εἰς τὴν διαταγὴν τῆς, καὶ ὅτι ἀναγνωρίζει τὸ Ναύπλιον ὡς ἐθνικόν, προσέθηκεν ὅμως ὅτι, ἂν καὶ ἡ ἐθνικὴ συνέλευσις εἶναι ἰσχυρότερα τῆς Διοικήσεως, δὲν εἶναι οὐδὲν ἥττον Διοίκησις ὅτι αἱ παραστάται παριστάνουσιν ἕκαστος ἐπαρχίαν, ὅχι ὅμως καὶ διοικητικὴν τινα ἀρχήν. Ὅθεν δὲν ἤξεύρει εἰς τίνα νὰ παραδώσῃ τὸ φρούριον. Παρακαλεῖ διὰ τοῦτο τὴν συνέλευσιν νὰ λάβῃ ὀλίγην ὑπομονήν· ἕως ὅτου νὰ ὁμοθυμῶν μὲν τὸ πολίτευμα, νὰ συστηθῇ δὲ ἡ Διοίκησις, καὶ τότε εὐθὺς διὰ τοῦ μινιστερίου τοῦ πολέμου θέλει τὸ παραδώσει εἰς ὅτινα τὸν διορίσῃ. Τοσοῦτον δὲ τὰ πράγματα, τῶν ὁποίων κύριος ἦτο ὁ Κολοκοτρώνης, ἦσαν ἰσχυρότερα τῶν τύπων, τοὺς ὁποίους ἐξέπροσώπει ἡ συνέλευσις, ὥστε οἱ προεστοί, καὶ τοὶ ἦσαν κύριοι νὰ διαρίσωσιν οἰανδήποτε ἤθελον κυβέρνησιν, καὶ τοὶ ἀπὸ τῆς 29 μαρτίου ἀπεφάναντο, ὅτι τίτλος ἀρχιστρατήγου εἶτε γενικῶς τῆς Ἑλλάδος εἶτε μερικῶς τῶν διαφόρων αὐτῆς τμημάτων, εἶναι διόλου ἀπαράδεκτος εἰς τὸ Ἑλληνικὸν ἔθνος, ὃ ἐστὶ κατήργησε τὸ μετὰ τὴν καταστροφὴν τοῦ Δράμαλι ὑπὸ τοῦ στρατοῦ καὶ τοῦ λαοῦ ἀποδοθὲν εἰς τὸν Κολοκοτρώνην ἀξίωμα τοῦ ἀρχιστρατήγου, ὑπέκυψεν. ὅμως εἰς τὴν ἐπιρροὴν αὐτοῦ περὶ τὴν ἐκλογὴν τοῦ νέου Ἐκτελεστικοῦ. Τὸ Ἐκτελεστικὸν τοῦτο ἀπριτίσθη ἐκ τοῦ Πέτρου Μαυρομιχάλη, προεδρεύσαντος καὶ τῆς ἐθνικῆς συνελεύσεως, τοῦ Σωτηρίου Χαραλάμπη, τοῦ Ἀνδρέου Ζαΐμη, τοῦ Ἀνδρέου Μεταξᾶ, καὶ κατόπιν ἡ πέμπτη θέσις ἀπεδόθη εἰς αὐτὸν τὸν Κολοκοτρώνην. Ἐπειδὴ δὲ ὁ μὲν Ἀνδρέας Μεταξᾶς οὐδὲν ἄλλο ὑπῆρξε δι' ὅλης τῆς ἐπαναστάσεως εἰμὴ πιστὸς αὐτοῦ ἀκόλουθος, ὁ δὲ Πέτρος Μαυρομιχάλης καὶ ὁ Σωτήριος Χαραλάμπης τάχιστα ὁμοφρόνησαν πρὸς αὐτόν, καὶ προσέτι κατέδρα τῆς κυβερνήσεως ὠρίσθη ἡ Τρίπολις ἐν ᾗ καὶ περὶ τὴν ὁποίαν ὁ Κολοκοτρώνης ἦτο παντοδύναμος, οὗτος ἀπέβη κύριος τοῦ Ἐκτελεστικοῦ. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι γενικὸς γραμματεὺς τοῦ ἐκτελεστικοῦ προσχειρίσθη ὁ Μαυροκορδάτος· οὗτος ὅμως μετ' οὐ πολὺ οὐ μόνον θέσιν μετέβαλεν, ἀλλὰ καὶ ἠναγκάσθη νὰ φύγῃ ἐκ

Τριπόλεως. Τῶντι τὸ Βουλευτικὸν κατ' ἀρχὰς ἐξελέξατο πρόεδρον αὐτοῦ τὸν Ἰωάννην Ὀρλάνδον, ἀλλὰ τῇ 24· μαῖου προχειρισθέντος τούτου ἀντιπροέδρου τοῦ Ἐκτελεστικοῦ, πρόεδρος τοῦ Βουλευτικοῦ ἐγένετο ὁ Μαυροκορδάτος. Ἀλλ' ὁ Κολοκοτρώνης, ὅστις, μεταβάντος ἐν ἀρχῇ ἰουνίου τοῦ Ὀρλάνδου εἰς Λονδίνον ἐπὶ τῇ διαπραγματεύσει τοῦ δανείου, κατέλαβε τὴν θέσιν αὐτοῦ εἰς τὸ Ἐκτελεστικόν, μὴ ἀρκούμενος εἰς τοῦτο, ἐπέμενε πρὸς τὴν νὰ διορίσῃ πρόεδρον τοῦ Βουλευτικοῦ ἰδικόν του ἀνθρώπον· ἐξετραχλίσθη δὲ εἰς τσαύτην κατὰ τοῦ Μαυροκορδάτου ὕβριν καὶ ἀπειλὴν, ὥστε οὗτος ἀποῦ ἐξηκολούθησεν ἐπὶ τινα χρόνον ἐπιτελῶν τὸ τοῦ γενικοῦ γραμματέως ἔργον, ἐπὶ τέλους μὴ νομίζων ἑαυτὸν ἀσφαλῆ, ἀπῆλθεν εἰς Ἰθρὸν, ἵνα ἀντλήσῃ ἐκεῖθεν δύναμιν ἱκανὴν νὰ καταβάλῃ τὸν ἀντίπαλον. Ἐν τούτοις τὸ Βουλευτικὸν δὲν ἔπαυσε τοῦ νὰ ἀναγνώριζῃ αὐτὸν ὡς πρόεδρον καὶ φεύγον διὰ τὸν αὐτὸν λόγον τὴν Τρίπολιν, κατῆλθεν εἰς Ἄργος· ἀλλ' ἀπὸ τὴν Σκύλλαν ἔπεσεν εἰς τὴν Χάρυβδιν. Ὁ Κολοκοτρώνης, ὅστις ἦτο κύριος τοῦ Ναυπλίου, εἴλκυσεν ἐντὸς τῶν τειχῶν αὐτοῦ τὸ Ἐκτελεστικόν, διὰ δὲ τοῦ Ἐκτελεστικοῦ ἐκάλεσεν αὐτόθι καὶ τὸ Βουλευτικόν, τὸ ὁποῖον ὁμῶς ἤρνηθη νὰ ὑπακούσῃ. Σημειωτέον ὅτι κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ὁ Κολοκοτρώνης εἶχε προλάβει νέαν δύναμιν διὰ τελευταίου τινὸς ἀπαυγασματος τῶν κατὰ τοῦ Δράμαλι θριάμβων. Ὁ Ἀκροκόρινθος κατεῖχετο ἔτι ἕκτοτε ὑπὸ τῶν Τούρκων· ἀλλὰ τῇ 26 ὀκτωβρίου ὁ καλὸς ἀγαθὸς Νικήτας ἠνάγκασεν αὐτὸν νὰ συνθηκολογήσῃ καὶ, μὴ λησμονήσωμεν νὰ μνημονεύσωμεν σπουδαίου γεγονότος, ὁ Νικήτας ἐτήρησε τὴν συνθήκην καὶ τὴν τιμὴν τοῦ ἐλληνικοῦ ὀνόματος. Μετὰ ἓνα δὲ ἀκριβῶς μῆνα ὁ Πάνος Κολοκοτρώνης ὁρμώμενος ἐκ Ναυπλίου εἰσῆλθεν εἰς Ἄργος καὶ ἐπεχείρησε νὰ ὑπαγάγῃ διὰ τῆς βίας τὸ Βουλευτικόν. Τὸ σῶμα ὁμῶς τοῦτο ἐπιμεῖναν εἰς τὴν ἀντίστασιν αὐτοῦ ἀπῆλθεν εἰς Ἑρμιόνην τῇ 30 νοεμβρίου καὶ κατήγγειλεν ἐκεῖθεν τῇ 3 δεκεμβρίου τὰ γενόμενα εἰς πάντας τοὺς Ἕλληνας. Συγχρόνως οἱ πρόκριτοι τῆς Ἰθρᾶς δι' ἐπιστολῆς μὲν πρὸς τὸ Ἐκτελεστικόν κατέκριναν τὴν διαγωγὴν αὐτοῦ, δι' ἐτέρας δὲ πρὸς τὸ Βουλευτικόν ἐδήλωσαν ὅτι θέλουσιν υπερασπισθῆ ὅλας δυνάμεις τὰς δικαίας τούτου πράξεις. Μετ' ὀλίγον μάλιστα, τῇ

20 δεκεμβρίου, καὶ αἱ τρεῖς νῆσοι διὰ διακηρύξεώς τιον πρὸς τὸ πανελλήνιον ἐτάχθησαν μετὰ τοῦ Βουλευτικοῦ κατὰ τοῦ Ἐκτελεστικοῦ. Ἐντεῦθεν δὲ ἐνθάρρυνθὲν τὸ Βουλευτικὸν ἀπεφάνητο τῇ 6 ἰανουαρίου 1824 ἑκπτώτον τῆς ἀρχῆς τὸ Ἐκτελεστικὸν καὶ προεχειρίσατο νέα τοῦ Ἐκτελεστικοῦ μέλη, τὸν Γεώργιον Κουντουριώτην πρόεδρον, τὸν Παναγιώτην Μπόττασιν ἀντιπρόεδρον, τὸν Ἰωάννην Κωλέττην, τὸν Ἀναγνώστην Σπηλιωτάκην καὶ τὸν Νικφλαὸν Λόντον, ἀντὶ τοῦ ὁποίου θανάτος μετ' ὀλίγον, διωρίσθη ὁ Ἀνδρέας Ζαΐμης, ὅστις ὁμῶς δὲν ἐδέχθη.

Διὰ τοῦ νέου τούτου Ἐκτελεστικοῦ οὐ μόνον τὰ πρόσωπα μετεβλήθησαν, ἀλλὰ μέχρι τινὸς καὶ τὰ πράγματα. Ἐνθ' εἰς τὸ προηγουμένον Ἐκτελεστικὸν ἐπλειονοψήφουν οἱ Πελοποννησίοι, εἰς τὸ νέον, καὶ ἂν ἡ κενὴ μείνασά θέσις τοῦ πέμπτου ἐδίδετο εἰς αὐτοὺς, πάλιν αὐτοὶ ἤθελον μειονοψηφεῖ. Ὑπερίσχυσαν δὲ τὰ δύο ἄλλα τμήματα διὰ τῶν δύο νησιωτῶν καὶ τοῦ Ἠπειρώτου Ἰωάννου Κωλέττου συμπράξαντος μετ' αὐτῶν. Καὶ ὁ μὲν Κουντουριώτης καὶ ὁ Μπόττας περιποίησαν τῷ νέῳ ἑκτελεστικῷ ἀξίωμα μέγα διὰ τῶν θυσιῶν καὶ τῶν κατορθωμάτων τῶν νήσων ἃς ἐξεπροσώπων, ὁ δὲ Ἰωάννης Κωλέττης προσήνεγκεν αὐτῷ τὴν ἀπαραίτητον ἑκτελεστικὴν δύναμιν, ἐπιτηδεύων προσελκύσας εἰς ἑαυτὸν τοὺς τολμηροτάτους τῶν ὀπλαρχηγῶν τῆς Ρούμελης. Ἡ στιγμή αὕτη ὑπῆρξεν ἐπίσης κρίσιμος ὅσον καὶ ἐν ἀρχῇ τοῦ 1823. Καθὼς τότε, ἂν ὁ Κολοκοτρώνης συνεβιβάζετο μετὰ τοῦ Μαυροκορδάτου, ἴσως ἡδύνατο ν' ἀπαρτισθῇ σπουδαία τις κυβέρνησις ἐν Ἑλλάδι, οὕτω καὶ νῦν ἂν ὁ Κολοκοτρώνης προσέτεινε τὴν δεξιὰν εἰς τὰς νήσους καὶ εἰς τὴν Στερεὰν Ἑλλάδα, ἴσως ἐπὶ τέλους ἐξεπληροῦτο ἡ μεγάλη ἐκεῖνη τοῦ ἔθνους ἀνάγκη. Ἀλλ' ὁ Κολοκοτρώνης, ὅστις ἔσωσεν ἅπαξ λαμπρῶς τὴν Πελοπόννησον καὶ μετὰ τινα χρόνον ἐμελλε καὶ αὖθις νὰ σώσῃ αὐτὴν ὅπωςδήποτε, δὲν ἐνόει διατὶ ὤφειλε νὰ ὑπαγάγῃ εἰς ἄλλον τὴν τῆς χερσονήσου ἀρχήν. Καθὼς ἐπολέμησεν ἄχρι τοῦδε τοὺς πρόεστούς αὐτῆς, τοὺς ἔσωθεν διαμφισβητήσαντας τὴν ἀρχὴν του, οὕτως ἀπεφάσισε νὰ ἀντιταχθῇ εἰς τοὺς νησιώτας καὶ τοὺς Στερεολλαδίτας, τοὺς ἐπὶζητήσαντας νὰ ἐπιβληθῶσιν ἐξωθεν.

Δὲν ἦτο δὲ ἐκ πρώτης ὄψεως εὐκόλουν εἰς τὸ νέον Ἐκτελεστι

κὼν νὰ καταβάλῃ τὸν ἀντίπαλον τοῦτον, ὅστις ἐπεριδομένης κυ-
ρίως εἰς τὰς κεντρικὰς τῆς Πελοποννήσου ἐπαρχίας, ὅπου εἶχε
τοὺς πλείστους φίλους καὶ συναθλητὰς, κατεῖχε προσέτι διὰ τῶν
ὀπαδῶν δύο ἰσχυρότατα τῆς Ἀνατολικῆς χερσονήσου φρούρια, τὸ
Ναύπλιον καὶ τὸν Ἀκροκέρινθον. Ἀλλὰ τὸ ἔθνος ἐπέθει τὴν ἐγ-
καθιδρύσιν κυβερνήσεως ἰσχυρᾶς· ἡ Στερεὰ καὶ αἱ νῆσοι μετ' αὐ-
τῆς συνετάσσοντο· οἱ ἐπισημότεροι τῶν προσεστώων τῆς Πελοποννή-
σου ὑπήκουσαν εἰς τὴν φωνὴν αὐτῆς ἐπὶ τῷ σκοπῷ ἰδίως τοῦ νὰ
καταβάλῃσι τὸν ἀρχαῖόν καὶ φοβερὸν τῆς τάξεως αὐτῶν πολέ-
μιον· ἡ κοινὴ τοῦ ἔξω κόσμου γνῶμη, ἥτις εἶχεν ἀρχίσει σπου-
δαίως νὰ ἐπενεργῇ εἰς τὰ ἐσωτερικὰ ἡμῶν πράγματα, ἥτοι εὖνους
πρὸς τὴν νέαν τῶν πραγμάτων κατὰστασιν. Ὅθεν ἡ ἐν Ἐρμιόνη
συγκροτηθεῖσα κυβέρνησις δὲν ἐβράδυνε νὰ κατισχύσῃ τῆς προη-
γουμένης. Τῇ 2 μαρτίου ἐθέσπισεν ὅτι καθέδρα αὐτῆς ἔσται τὸ
Ναύπλιον τῇ 7-ῷ Πάνος Κολοκοτρώνης, ἐπειδὴ ἀπέποιήθη νὰ
παραδῶσῃ τὸ φρούριον τοῦτο, ἀνεκνήρυχθη ἀποστατῆς ἡ Διοίκησις
ἐγκαθιδρύθη προσωρινῶς εἰς Μόλους, καὶ συγχρόνως ὥρισεν ὅτι
ἀρχεῖται ἀπὸ τῆς ἡμέρας ἐκείνης ἡ πολιτορχία τοῦ Ναυπλίου κατὰ
γῆν καὶ κατὰ θάλασσαν. Περὶ τὰ τέλη τοῦ μηνὸς ὁ Κολοκοτρώνης,
ἐπιχειρήσας νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὴν Τρίπολιν, ἀπέτυχεν ἀντιστάτων
τῶν προσεστώων. Ἐν ἀρχῇ ματοῦ ἐπεμψε διαφόρους ἐπικουρίας εἰς
τὸν ἐν Ναυπλίῳ πολιορκούμενον υἱόν του, ἀλλ' αἱ ἐπικουρίαι αὐ-
ταὶ ἀπεκρούσθησαν ὑπὸ τῶν βουλευτικῶν στρατευμάτων τῆς
Διοικήσεως. Συγχρόνως δὲ αὐτὸς ὁ Κολοκοτρώνης μετὰ 500 ἐ-
στράτευσε πάλιν κατὰ τῆς Τριπόλεως, ἀλλὰ πάλιν ἀπέτυχεν, ὁ
δὲ Ἀνδρέας Ζαΐμης ἠτοιμάζετο νὰ ἐμβάλῃ εἰς αὐτὴν τὴν Καρύ-
ταιναν, καὶ κατόπιν αὐτοῦ ἐπὶ ἤρχοντο ὁ Ἀνδρέας Λόντος καὶ ὁ
ἄγων τοὺς βουλευτάς· Ἰωάννης Νοταρᾶς. Ὁ Ἀκροκέρινθος εἶχε
περιέλθει ἐξ ἀρχῆς τοῦ ἐμφυλίου τούτου ἀγῶνος εἰς τὰς χεῖρας
τῶν ἀντιπάλων αὐτοῦ. Ὅθεν ὁ Κολοκοτρώνης ἐνόμισε συνετὸν νὰ
ὑποταχθῇ, καὶ λαβὼν ἀμνηστίαν ὑπὲρ αὐτοῦ τε καὶ τῶν ὀπαδῶν,
ἰδίως δὲ τοῦ υἱοῦ του Πάνου, διέταξεν αὐτὸν ἐν ἀρχῇ ἰουνίου νὰ
παραδῶσῃ τὸ Ναύπλιον, ὅπου ἀμέσως μετέβη ἡ κυβέρνησις.

Ἀλλὰ οἱ προσεστοὶ τῆς Πελοποννήσου οἱ συνετέλεσαντες εἰς τὴν
ταπεινώσιν τοῦ πάλαι ἀρχιστρατήγου, ἐνόησαν μετ' ὀλίγον, ὅτι

οὐδὲν ἄλλο ἐπραΐαν ἢ νὰ δημιουργήσωσι νέον κύριάρχον πολὺ ἐκείνου ἰσχυρότερον. Ὅτε κατὰ ὀκτώβριον ἐγένετο, συνωδᾶ πρὸς τοὺς ὑφισταμένους ἄλλοκότους νόμους, νέα ἐκλογὴ Ἐκτελεστικοῦ, ἀνεδείχθησαν πάλιν μέλη αὐτοῦ ὁ Γ. Κουντουριώτης, πρόεδρος, ὁ Π. Μπότσας, ἀντιπρόεδρος, ὁ Ἀσημάκης Φωτίλας, ὁ Ἀναγνώστης Σπηλιωτάκης καὶ ὁ Ἰωάννης Κωλέττης ὁ ἐστὶν οὐ μόνον οἱ Πελοποννήσιοι ἐμειονοφήθησαν αὐθις ἐν τῷ Ἐκτελεστικῷ, ἀλλὰ οὐδεὶς τῶν προεστῶν ὅσοι τοσοῦτον συνετέλεσαν εἰς τὴν καταστολὴν τοῦ ἐμφυλίου πολέμου, περιελήφθη ἐν τῇ ὑπερτάτῃ ἀρχῇ. Ἐν τούτοις ἡ κατοχὴ αὐτῆς ἀπέβη τοσοῦτω μᾶλλον πολύτιμος ὥσφ ἤρχισαν νὰ ἔρχωνται εἰς τὴν Ἑλλάδα τὰ χρήματα τοῦ πρώτου ἀγγλικοῦ δανείου. Τὸ δάνειον τοῦτο εἶχε συνομολογηθῇ ἐν Λονδίνῳ τῇ 21 φεβρουαρίου 1824, ἐπὶ ὀνομαστικοῦ κεφαλαίου 800,000 λιρῶν πρὸς 59 $\frac{1}{2}$, ἐπὶ τόκῳ 5 $\frac{1}{2}$ καὶ χρεωλύτῳ 1 $\frac{1}{2}$. Ἀλλ' ἐκ τοῦ πραγματικοῦ κεφαλαίου ἀφῆρέθησαν, ὁ ἐπὶ διετίαν τόκος τοῦ ὀνομαστικοῦ, τὸ ἐπὶ διετίαν χρεώλυτρον, πλὴν τούτου δὲ διάφορα μεσιτικά, προμήθειαι, ἔξοδα, ἐπὶ πᾶσιν ἐπληρώθησαν καὶ εἰς πολεμεφόδια 10,000 λίραι περίπου· δὲν ἦλθον δὲ εἰς τὴν Ἑλλάδα μετρητὰ εἰμὴ λίραι 298,726,11 καὶ 9· ἐπληρώθησαν προσέτι εἰς συναλλάγματα ἐξ Ἑλλάδος ἐκδοθέντα 3858,18, ὥστε τὸ σύνολον τῶν χρημάτων ὅσα ἐκ τοῦ δανείου τούτου ἢ νέα κυβέρνησις διέθεσεν ἐν Ἑλλάδι συνεποσώθη, κατὰ τὸν ἐπισυνημμένον εἰς τὴν ἀπολογίαν τοῦ Ὁρλάνδου καὶ τοῦ Λουριώτου λογαριασμὸν, εἰς λίρας 302, 585, 9, 9 ἥτοι 3,472,000 περίπου δραχμᾶς.

Ὡς πρὸς τὴν ἐποχὴν ἐκείνην τὸ ποσὸν ἦτο ὑπέρογκον· οὐδ' εἶναι ἀπορον ὅτι ἡ ἀγγελία τῆς ἀλληλοδιαδόχου ἀφίξεως τῶν δόσεων αὐτοῦ ἠξίησε τὸν περὶ κατοχῆς τῆς ἐξουσίας πόθον καὶ ὅτι ὁ πόθος οὗτος βοηθούμενος ὑπὸ τῶν ἄλλων ἀφορμῶν τῆς δυσαρεσκείας ὅσαι ἐπεκράτουν, καθ' ἃ προεῖρηται, ἐν Πελοποννήσῳ, ἀπέληξε βαθμυδὸν εἰς δεύτερον ἐμφύλιον πόλεμον. Ὁ Φωτίλας παρητήθη τοῦ ἀξιώματος αὐτοῦ· αἱ κεντρικαὶ ἐπαρχίαι ἠρνήθησαν τὴν πληρωμὴν τῶν φόρων· ὁ δὲ Κολοκοτρώνης ὡφελούμενος ἐκ τούτου προέτεινε τὴν δεξιὰν εἰς τοὺς παλαιοὺς ἀντιπάλους, καὶ ἦδη ἐξεβράγη λαμπρῶς νέος ἐμφύλιος ἀγὼν ἐν ᾧ ἐτάχθησαν ὑπὸ τὸν Κολοκοτρώνην ὁ Ζαΐμης, ὁ Λόντος, ὁ Σισίνης, ὁ Νοταρᾶς.

Καὶ ὁ μὲν Νικήτας ἐστράτευσε κατὰ τοῦ Ναυπλίου, ὁ δὲ Κολο-
τρώνης μετὰ τῶν υἱῶν κατὰ τῆς Τριπόλεως, ὁ δὲ Νοταρᾶς καὶ ὁ
Λόντος κατὰ τοῦ Ἀκροκορίνθου. Ἀλλ' ἡ κυβερνήσις ἦτο εἴπερ ποτὲ
ἰσχυρὰ ἔνεκα αὐτῶν δὴ ἐκείνων τῶν χρημάτων τοῦ δανείου. Περὶ
τὰ τέλη τοῦ νοεμβρίου καὶ τὰς ἀρχὰς δεκεμβρίου εἰσέγαγεν εἰς τὴν
Πελοπόννησον, τῇ ἐπιμελείᾳ τοῦ Ἰωάννου Κωλέττου, τὴν κρατί-
στην τῆς Ἑλλάδος περὶκὴν δύναμιν, ἥτοι τὰ ρουμελιωτικά στίφη
ὑπὸ τὸν Καρατάσον, τὸν Γούραν, τὸν Καραϊσκάκην, τὸν Δράκον καὶ
τὸν Τζαβέλλαν. Ἐκ τούτων, ἀγομένων ὑπὸ τοῦ ρέκτου ἐκείνου μέ-
λους τοῦ Ἐκτελεστικοῦ, οἱ μὲν, ἀφοῦ διέλυσαν τὴν πολιορκίαν τοῦ
Ἀκροκορίνθου, κατετρόπωσαν τὸν Λόντον καὶ τὸν Νοταρᾶν εἰς Κου-
τζομάλι, ἐπῆλθον κατόπιν αὐτῶν εἰς τὸν ἅγιον Γεώργιον, τοὺς
ἠνάγκασαν μετὰ δεινὴν ἀντίστασιν νὰ φύγωσι πάλιν καὶ ἐκυρ-
ευσαν ἐπὶ τέλους αὐτὰ τὰ Τρίκκαλα. Ἐνῶ δὲ οὕτω ἐδαμάζετο
ἡ ἀνατολικὴ Πελοπόννησος, ἕτερα ρουμελιωτικά στίφη ἀνέβησαν
ἀπὸ Βοστίτσης εἰς Καλάβρυτα καὶ κατῆλθον ἐκεῖθεν μέχρι Μεσ-
σηνίας διαλύοντα καὶ καταπιέζοντα τοὺς στασιαστὰς τῆς δυτι-
κῆς Πελοποννήσου. Εἰς τὰς κεντρικὰς ἐπαρχίας δὲν ἐγένοντο με-
γάλαι συμπλοκαί, διότι ὁ ἰσχυρότατος τοῦ Κολοκοτρώνη ὑπο-
στράτηγος Δ. Πλαπούτας ἐτάχθη μετὰ τὴν κυβερνήσεως. Φονευ-
θέντος δὲ περὶ Τρίπολιν τοῦ Πάνου Κολοκοτρώνη εἰς μικράν τινα
ἄψιμαχίαν, ὁ πατὴρ αὐτοῦ τοσοῦτον κατεβλήθη, ὥστε ἐπεκαλέ-
σατο αὐθις τὴν ἀμνηστίαν τῆς κυβερνήσεως καὶ παραδόθη μά-
λιστα εἰς αὐτήν. Οἱ πάλαι ἀντίπαλοι καὶ ἐπ' ἐσχάτων σύμμα-
χοι ἐταπεινώθησαν οὕτω ὀλοσχερῶς. Ὁ Θεόδωρος Κολοκατρώνης,
οἱ τέσσαρες ἀδελφοὶ Δεληγιανναῖοι, ὁ Ἰωάννης Νοταρᾶς, ὁ Μ. Ἀ-
ναστασόπουλος, ὁ Γρίζαλης, ὁ Παπατσώνης, ὁ Α. Κατσαρὸς, ὁ
γέρων Σισίνης μετὰ τοῦ υἱοῦ τοῦ Χρυσάνθου καὶ ὁ μόνος μετ' αὐ-
τῶν συνταχθεὶς ρουμελιώτης Θεόδωρος Γρίβας, ἀπῆχθησαν τῇ 2
φεβρουαρίου 1825 εἰς Ὑδραν καὶ ἐφυλακίσθησαν εἰς τὴν μονὴν
τοῦ προφήτου Ἡλιοῦ· οἱ δύο Ἀνδρέαι, Ζαῖμης καὶ Λόντος, καὶ ὁ
Νικήτας κατῴρθησαν νὰ διαφύγωσιν εἰς τὴν Δυτικὴν Ἑλλάδα
ἐν ᾗ εἶχον προσωπικούς τινας φίλους, οἵτινες διέσωσαν αὐτοὺς.
Ἐπὶ πᾶσιν ὁ Γούρας, ἐπανελθὼν κατὰ τοὺς πρώτους μῆνας τοῦ
1825 ἐκ Πελοποννήσου εἰς τὴν ἀνατολικὴν Ἑλλάδα, ὅπου ὁ Ὀ-

δυσσεύς ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ προηγουμένου ἔτους εἶχεν ἀπροκαλύπτως ἤδη συμμαχήσει μετὰ τῶν Τούρκων, κατετρόπωσεν αὐτὸν, τὸν ἠνάγκασε νὰ παραδοθῇ καὶ ἀπήγαγε δέσιμον καὶ παρὰ πάντων περιφρονηθέντα καὶ ἐγκαταλειφθέντα, εἰς τὴν ἀκρόπολιν τῶν Ἀθηνῶν. Ἐκεῖ μετ' οὐ πολὺ ὁ ἄνθρωπος οὗτος, ὁ διαψεύσας ἀπάσας τὰς ἐλπίδας ὅσας εὐλόγως ἠδύνατο νὰ συλλάβῃ περὶ αὐτοῦ ἡ Ἑλλάς ὡς ἐκ τοῦ περὶ Γραβιὰν καταθώματος, εὗρέθη νεκρὸς τῇ 16 ἰουλίου εἰς τοὺς πρόποδας τοῦ ναοῦ τῆς Ἀπτέρου Νίκης, ἐξ οὗ ἐπεκράτησεν ἡ φήμη, ὅτι ἀποπειραθεὶς νὰ δραπετεύσῃ καὶ κατακρημνισθεὶς ἐτελεύτησεν.

Οὐδέποτε ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις ἔλαβε πλείονα ἰσχύος ἐπιφάνειαν. Ἀλλὰ τί ἐγένετο ἐν τῷ μεταξὺ τούτῳ ὁ ἀνὴρ ὅστις ἠδύνατο νὰ λογισθῇ ὡς πρωτουργὸς τῆς τοιαύτης τῶν πραγμάτων ἀλλοιώσεως; Ὁ Ἀλέξανδρος Μαυροκορδάτος ἀπῆλθεν ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ 1823 εἰς τὴν δυτικὴν Ἑλλάδα καὶ παρέμεινεν ἐκεῖ δι' ὅλου τοῦ ἔτους 1824· ἡ δὲ ἀπὸ τοῦ κέντρου τῆς κυβερνήσεως τοσοῦτον χρόνον διαρκέσασα ἀπουσία αὐτοῦ, συνδέεται μετὰ τῶν πολεμικῶν γεγονότων ὅσα συνέβησαν κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἐν τῇ Στερεᾷ. Τῶντι, μετὰ τὴν καταστροφὴν τοῦ Δράμαλι, ὁ σουλτάνος διέταξε νὰ ἐμβάλωσι τῷ 1823 εἰς τὴν Ἑλλάδα δύο στρατοὶ, ὁ μὲν ἐκ Θεσσαλίας, ὁ δὲ ἐξ Ἡπείρου, ἐνούμενοι δὲ περὶ Ναυπάκτον νὰ διαπεράσωσιν εἰς Πάτρας, ἐκεῖθεν ἐπιχειροῦντες τὴν τῆς Πελοποννήσου χεῖρσιν. Ἐπὶ τούτῳ κατὰ ἀπρίλιον μὲν εἰσῆλθεν εἰς τὴν ἀνατολικὴν Ἑλλάδα ὁ Ἰουσούφ πασᾶς Βερκόφτσας μετὰ ἱππικῆς τὸ πλεῖστον δυνάμεως καὶ προῆλθεν εἰς τὴν Φωκίδα καὶ τὴν Βοιωτίαν. Ἀλλ' ὁ Ἰουσούφ πασᾶς, καίτοι ἀγαθὸς στρατιώτης, ἦτο ὑπέργηρος καὶ προσωπικῶς δυσηρεασημένος κατὰ τοῦ σουλτάνου· ὅθεν οὔτε τὸ ἀρχικὸν σχέδιον ἐξετέλεσεν, οὔτε ἄλλο τι γενναῖον ἐπραξεν. Ἀντὶ νὰ καταλάβῃ τὴν Ἀμφισσαν καὶ νὰ ἀσφαλίσῃ τὴν μετὰ τῆς Ναυπάκτου συγχωινίαν, κατηνάλωσε τὸν χρόνον καὶ τὸν στρατὸν περὶ μικράς τινας συμπλοκάς ἐν Βοιωτίᾳ, ἐν Ἀττικῇ, ἐν Εὐβοίᾳ καὶ ἐπὶ τέλους ἐπέστρεψεν εἰς Λαμῖαν ἄπρακτος. Πολὺ σπουδαιοτέρα ὑπῆρξεν ἡ κατὰ τῆς δυτικῆς Ἑλλάδος ἐπίθεσις. Ἡ ἐπίθεσις αὕτη ἐπετράπη εἰς τὸν Μουσταήν, πασᾶν τῆς Σκόδρας, κατελθόντα ἐκεῖθεν μετὰ

8,000 γενναίων Μιρονιτών και Γκέγκιδων, και εἰς τὸν Ὀμὲρ Βρι-
 ώνην τῶν Ἰωάννινων μετὰ 4,000 ἀνδρῶν. Ἀλλὰ καὶ οὗτοι ἐβρά-
 δυνον νὰ εἰσβάλωσι, καὶ κατ' ἀρχὰς ἐνήργησαν διηρημένοι ἀπ' ἄλ-
 λήλων. Οὐδὲν ἦττον, ὅτε ἐν ἀρχῇ αὐγούστου ὁ πασᾶς τῆς Σκό-
 δρας διελθὼν τὰ Ἀγραφα, κατέλαβε διὰ τῆς ἐμπροσθοφυλακῆς
 αὐτοῦ τὸ Καρπενῆσι, ὁ κίνδυνος ἀπέβη μέγας. Καθὼς τῷ 1822,
 οὕτω καὶ νῦν, ἐπρωταγωνίστησεν ἐν τῇ δυτικῇ Ἑλλάδι ὁ Σου-
 λιώτης Μάρκος Βότσαρης. Ὁ Μάρκος ὑπῆρξε βεβαίως εἰς τῶν
 ἡρωϊκωτάτων καὶ τῶν εὐγενεστάτων τύπων τοῦ Ἑλληνος μα-
 χητοῦ. Δὲν εἶχε τὸ πολυμήχανον τοῦ Κολοκοτρώνη πνεῦμα· δὲν
 εἶχε τὸ μεγαλεπήβολον πνεῦμα, ὅπερ ἀπεκάλυψε περὶ τὰ τέλη
 τῆς ἐπαναστάσεως ὁ Καραϊσκάκης. Λόγω ἀφοσιώσεως ὁμοῦ καὶ
 προσωπικῆς ἀνδρείας, οὐδεὶς ἦτο αὐτοῦ ἐνάμιλλος. Ἡ χρηστότης
 ἦτο ἐξωγραφημένη εἰς τὸ πρόσωπον αὐτοῦ, καὶ ἡ καλοκαγαθία
 ἐμαρτυρεῖτο ὑπὸ τῶν τρόπων καὶ τῶν λόγων αὐτοῦ. Ἦτο ἀρνίον
 κεκτημένον καρδίαν λέοντος. Οἱ Ἀλβανοὶ ἔλεγον, ὅτι ἂν ἦτο
 μουλσουμάνος, ἤθελον πιστεύσει ὅτι ὁ προφήτης Ἀλῆς ἐπανῆλ-
 theoretical εἰς τὴν γῆν. Ἀμα μαθὼν ὅτι ἡ ἐμπροσθοφυλακὴ τοῦ Μου-
 σταῆ κατέλαβε τοὺς λειμῶνας καὶ τοὺς κήπους τοῦ Καρπενη-
 σίου, συνεννοηθεὶς μετὰ εὐαρέθμων τινῶν Αἰτωλῶν καὶ Ἀκαρνάνων,
 ἀπεφάσισε νὰ προσβάλῃ αὐτὴν διὰ νυκτός διχόθεν, αὐτὸς μὲν ἐκ
 τοῦ πεδίου, οἱ δ' Αἰτωλοὶ καὶ οἱ Ἀκαρνᾶνες ἐκ τῶν ὀρέων. Καὶ
 αὐτὸς μὲν ἐξεπλήρωσε τὰ ἀποφασισθέντα, ὁρμήσας τὴν νύκτα τῆς
 11 αὐγούστου μετὰ 220 ἀνδρῶν. Οἱ Σκοδρινοὶ καταληφθέντες
 κοιμώμενοι καὶ ἐκπλαγέντες ἔβριψαν τὰ ὅπλα καὶ ἐτράπησαν εἰς
 φυγὴν. Ἄν κατήρχοντο τότε ἐκ τῶν ὀρέων καὶ οἱ ἄλλοι Ἕλληνες,
 ἡ καταστροφὴ τῶν πολεμίων ἤθελεν ἀποβῆ ὀλοσχερῆς. Αὐστυχῶς,
 καίτοι ἀκούοντες τὸν πυροβολισμόν, ἐγκατέλιπον τὸν Μάρκον μό-
 νον. Οὐδὲν ἦττον οἱ Σουλιῶται ἐξέβαλον τοὺς ἐχθροὺς ἀφ' ὧν
 τῶν χαρακωμάτων, παρεκτός μιᾶς μάνδρας ἐν ᾗ εἶχε πῆξι τὴν
 σκηνὴν αὐτοῦ ὁ Τζελαλεδὶμπεῦς, ὁ ἡγεμὼν τῆς ἐμπροσθοφυλακῆς
 τοῦ Μουσταῆ. Ὁ Μάρκος ἔδραμε πρὸς τὴν μάνδραν καὶ ἀναρρί-
 χηθεὶς εἰς τὸ τεῖχος κατώπτευσε πῶς εἶναι δυνατόν νὰ εἰσέλθῃ·
 οἱ ἐντὸς δὲ, ἅμα ἰδόντες ἐπιφανεῖσαν τὴν κεφαλὴν ἐκείνην, ἐπύρ-
 βωλῆσαν, καὶ ὁ Μάρκος κτυπηθεὶς εἰς τὸ μέτωπον ἔπεσε νεκρός. Οἱ

συναθλήται αὐτοῦ ἀπαγαγόντες τότε τὸ σῶμα τοῦ ἀρχηγοῦ ἀπῆλθον, μηδενὸς τολμήσαντος νὰ παρενοχλήσῃ τὴν ὑποχώρησιν αὐτῶν, καίτοι συναπτήγαγον ἐπὶ ἡμιόνων φορτωμένων πλουσιώτατα καὶ πολυάρθριμα λάφυρα ὅπλων καὶ πολεμοφοδίων. Οἱ πολέμιοι ἀπέβαλον ἐν τῇ νυκτομαχίᾳ ταύτῃ περὶ τοὺς 800 ἄνδρας. Ἄλλ' ἢ Ἑλλάς ἀπώλεσεν ἓνα τῶν καλλίστων αὐτῆς προμάχων.

Τὴν ἐπιούσαν οἱ Μιρδίται ἔθαψαν τοὺς νεκροὺς αὐτῶν παρὰ τὰς ἰτέας τοῦ Καρπενησίου καὶ μετ' ὀλίγον ἐπελθόντος τοῦ Μουσταῆ, κατέβησαν πνέοντες ἐκδίκησιν εἰς τὸν κάτω Ζυγὸν τῆς Αἰτωλίας. Εἰς Γουριάν, χωρίον κείμενον ἐπὶ τῆς ἀριστερᾶς ὄχθης τοῦ Ἀχελώου, ἠνώθησαν τῇ 17 Σεπτεμβρίου μετὰ τοῦ Ὁμέρ Πασᾶ. Ἄλλ' οἱ δύο Πασάδες δὲν προσέβαλον τὸ Μεσολόγγιον εὐρόντες αὐτὸ κάλλιον ὠχυρωμένον ἢ κατὰ τὸ προηγούμενον ἔτος. Ἀφοῦ περὶ ἓνα μῆνα περιεφέρθησαν ἀπὸ τοῦ Ἀχελώου μέχρι τοῦ Εἰδήνου, ἔστησαν τὸ στρατόπεδον αὐτῶν εἰς τὰ περιβόλια καὶ τοὺς ἐλαιώνας τοῦ Ἀνατολικοῦ. Κατὰ τῆς πόλεως ταύτης ἔρριψαν χιλιάδας βομβῶν, αἵτινες ὁμῶς ὀλίγην ἐπροξένησαν βλάβην. Ἐν τῷ μεταξύ δὲ ἤρχισαν νὰ πᾶσχωσιν ἔλλειψιν τροφῶν καὶ χρημάτων διάφορα Ἑλληνικὰ σώματα διέκοπτον κατὰ νῶτον τὰς συγκοινωνίας αὐτῶν· οἱ δύο ἡγεμόνες δὲν διετέλουν εἰς φιλικὰς πρὸς ἀλλήλους σχέσεις· αἱματηραὶ συνέβαινον συγκρούσεις μεταξύ Τόσκων, Γκέγκιδων καὶ Μιρδιτῶν· ἐπῆλθεν ἡ εἰδήσις ὅτι τὸ κατὰ τὴν ἀνατολικὴν Ἑλλάδα στρατόπεδον τοῦ Βερκόφτσαλη Ἰουσούφ Πασᾶ διελύθη. Ὅθεν τῇ 17 Νοεμβρίου οἱ δύο Πασάδες ἐνόμισαν συνετὸν νὰ ἀναζεύξωσι, καὶ, ἀφοῦ ἀπέβαλον ἐπὶ ματαίῳ τὸ τέταρτον τῆς δυνάμεως, ἀπῆλθον κατεσπευσμένως ὅπως οὖν εἰς τὰ ἴδια, ὃ μὲν εἰς Σκόδραν, ὃ δὲ εἰς Ἄρταν.

Ἐν τῷ μέσῳ τῶν τελευταίων τῆς ἐκστρατείας ταύτης περιπετειῶν οἱ κάτοικοι τῆς δυτικῆς Ἑλλάδος ἐνθυμήθησαν τὸν ἄνδρα ὅστις πρὸ διετίας εἶχε σώσει τὸ Μεσολόγγιον· ἐνθυμήθησαν αὐτὸν τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ ὁ τότε κυριώτατος αὐτοῦ συναθλήτης, ὁ Μάρκος Βότσαρης, δὲν ὑπῆρχε πλέον ἐν τοῖς οὔσι· καὶ παρεκάλεσαν τὸν Μαυροκορδάτον ν' ἀναλάβῃ τὴν γενικὴν διεύθυνσιν τῶν πραγμάτων αὐτῶν. Ὁ δὲ ἀπῆλθε προθύμως καὶ ἀφίκετο εἰς Μεσολόγγιον τῇ 30 Δεκεμβρίου. Αὕτη τοῦ Μαυροκορδάτου ἡ ἀπό-

φασιν ὑπῆρξε μία τῶν ἐντιμοτάτων ἀπαντος τοῦ πολιτικοῦ αὐτοῦ βίου. Ἡ περὶ τὰ τέλη τοῦ 1823 ἐπελθοῦσα εἰς τὰ πράγματα τῆς ὅλης Ἑλληνικῆς κυβερνήσεως μεταβολὴ ὑπῆρξεν ἔργον τῶν χειρῶν αὐτοῦ. Πρόεδρος ὢν τοῦ Βουλευτικοῦ, ἡδύνατο νὰ ἐλπίσῃ καὶ ν' ἀπαιτήσῃ, ἂν ὅχι τὴν πρώτην, παρέχουσιν ὅμως τινὰ τάξιν ἐν τῇ διεξαγωγῇ τῆς γενικῆς τοῦ ἔθνους τύχης. Καὶ ὅμως καταλιπὼν εἰς ἄλλους τὸ ἀξίωμα τοῦτο, ἠρτίσθη εἰς τὸ νὰ ρυθμίσῃ τὰ κατὰ τὴν δυτικὴν Ἑλλάδα. Ἰσως προεῖδεν, ὅτι καὶ νῦν, ὅπως τῷ 1822, δύναται νὰ ὑπηρετήσῃ τὴν Ἑλλάδα λυσιτελέστερον ὥς ἐθελοντὴς μᾶλλον ἢ ὥς κυβερνήτης. Τὸ δὲ βέβαιον εἶναι, ὅτι ἐπὶ ἔτος ὁλόκληρον διατρίψας ἐν τῇ δυτικῇ Ἑλλάδι, ἐτακτοποιήσας καὶ ἐνεψύχωσεν αὐτὴν καὶ πρὸ πάντων ἐφρόντισεν νὰ ὀχυρώσῃ ὅσον οἶόν τε τὸ Μεσολόγγιον. Ἐν μόνον λάθος ἐπραξε τότε, ὅτι δὲν ἐμάντευσε τὴν ἀξίαν τοῦ Καραϊσκάκη καὶ περιῆλθεν εἰς ῥῆξιν πρὸς τὸν ἄνδρα ἐκεῖνον, ὅστις μετὰ δύο ἔτη εἰς στιγμὴν κρίσιμωτάτην ἐμελλε νὰ ἀποδείξῃ δι' ἔργων λαμπρῶν ὅτι εἶναι ὁ κράτιστος τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος πολέμαρχος καὶ ἴσως ὁ κράτιστος τῶν κατὰ ξηρὰν ἀναδειχθέντων. Κατὰ τὰ λοιπὰ ὅμως ἡ διοικητικὴ καὶ στρατιωτικὴ διοργάνωσις περὶ ἣν ἐνησχολήθη ὁ Μαυροκορδάτος καθ' ὅλον τὸ 1824 παρεσκεύασε τὴν ἀείμνηστον ἄμυναν, ἣν τὸ Μεσολόγγιον ἀντέταξε κατὰ τὰ ἐπόμενα ἔτη εἰς τὰς ἡνωμένας δυνάμεις τῆς Ρούμελης καὶ τῆς Αἰγύπτου ἄμυναν τῆς ὁποίας ἡ τιμὴ ἐν μέρει ἀνήκει εἰς τὸν Μαυροκορδάτον. Διηκολύνθη δὲ τὸ ἔργον αὐτοῦ κατὰ τοῦτο, ὅτι ἐν ἔτει 1824 οὐδεμία ἐγένετο κατὰ τῆς δυτικῆς Ἑλλάδος σπουδαία τουρκικὴ ἐπιστράτεια. Μόνον δὲ ἐν τῇ Ἀνατολικῇ Ἑλλάδι ὁ ἐν ἑαρί τοῦ ἔτους ἐκεῖνου Ρούμελη Βαλεσῆς Δερβίς πασᾶς ἐπεχείρησε νὰ ἐμβάλῃ κατὰ ἰούλιον μετὰ ἀνδρῶν μυρίων, ἀλλ' ἀπερούσθη ὑπὸ τῶν καταλαβόντων τὰ στενὰ ὀπλαρχηγῶν τῶν Σαλῶνων, τῶν Κραβθάρων, τοῦ Ζυγοῦ, μεθ' ὧν συνετάσσοντο καὶ τινες Σουλῶται καὶ Πελοποννήσιοι. Ἡ μᾶλλον ἀξιοσημείωτος τῶν ἐνταῦθα γενομένων μαχῶν ἐγένετο ἡ περὶ Ἀμπλιανην (μεταξὺ Σαλῶνων καὶ Γραβιάς), καθ' ἣν ὁ ἄθμος Σκαλτσᾶς, ὁ Κίττος Τζαβέλλας, ὁ Ἰωάννης Νοταρᾶς καὶ ἄλλοι κατετρόπωσαν τοὺς πολεμίους, καταλιπόντας εἰς χεῖρας τῶν ἡμετέρων δύο πυρ-

δύλα, ἐπτά σημαίας καὶ πολεμεφόδια. Ὁ Δερβίς πασᾶς παρέμεινεν εἰς ἐτὶ ἐπὶ τρεῖς περίπου μῆνας εἰς τὰς κοιλιάδας τοῦ Κηφισοῦ καὶ τοῦ Σπερχειοῦ, μηδὲν λόγου ἄξιον δυνάμενος νὰ ἐπιχειρήσῃ καὶ ἀδιαλείπτως ὑπὸ τῶν ἡμετέρων παρενοχλούμενος, μέχρις οὗ τῇ 6 ὀκτωβρίου ὑπεχώρησεν ἐκείθεν τοῦ Σπερχειοῦ ἀπρακτος.

Ἡ νέα λοιπὸν κυβέρνησις κῆτύχησε μὲν νὰ ἀναλάβῃ τὰ πράγματα εἰς στιγμήν καθ' ἣν ἐματαιοῦτο ἡ σπουδαία κατὰ τὴν Στερεὰν Ἑλλάδα ἐπιχειρήσις τοῦ Μουσταῆ τῆς Σκόδρας, τοῦ Ὁμέρ Βριώνη τῶν Ἰωαννίνων καὶ τοῦ Ἰουσούφ πασᾶ Βερκόφτζαλη, καθ' ὅλον δὲ τὸ 1824 οὐ μόνον τοὺς ἐσωτερικοὺς αὐτῆς ἀντιπάλους κατέβαλεν, ἀλλὰ καὶ οὐδένα μέγαν ἐξωτερικὸν κίνδυνον ὑπέστη κατὰ ξηράν. Κατὰ θάλασσαν δὲ τῷ μὲν 1823 τὰ πολεμικὰ ἔργα δὲν ἀπέβησαν ἐν γένει πολύκροτα, τῷ δὲ 1824 ἡ ἐπανάστασις, ἀφοῦ ὑπέστη τραύματά τινα ὀδυνηρά, ἔπειτα ἀνεδείχθη νικηφόρος ἐν ταῖς λαμπροτάταις ὅλου τοῦ ἀγῶνος ναυμαχίαις.

Κατ' ἀρχὰς τῷ 1823 ἡ Υ. Πύλη ἐφάνη ἰδιαζόντως ἐπιμεληθεῖσα τὴν ναυτικὴν αὐτῆς ἐπιχείρησιν. Ἀπολέσασα ἐκ ταῖς προηγουμέναις ἐκστρατείαις τρία κατὰφρακτα, ἀπεφάσισε νὰ μὴ ἐκθέσῃ τοῦ λοιποῦ τοὺς κακῶς χειριζομένους ἐκείνους ὄγκους εἰς τοὺς ἀπὸ τῶν πυρπολικῶν κινδύνους καὶ συνεκρότησε τὸν στόλον αὐτῆς ἐκ φρεγάδων μᾶλλον παρά ἐκ δικρότων. Παρεσκεύασε δὲ εἰς ἐκπλουν 46 σκάφη μεθ' ὧν ἔμελλον νὰ ἐνωθῶσιν 6 Ἀλγερινὰ, 7 ἐκ Τύνιδος καὶ 4 ἐκ Τριπόλεως. Ὁ αἰγυπτιακὸς στόλος συγκείμενος ἐξ 60 πλοίων δὲν ἔμελλε νὰ ἐνωθῇ μετὰ τοῦ ὁσμανικοῦ εἰμὴ μετὰ τὴν προσβολὴν καὶ τὴν καταστροφὴν τῆς Κάσσου. Ἐν Κωνσταντινουπόλει πᾶσα κατεβλήθη προσπάθεια ἵνα καταρτισθῶσι τὰ πληρώματα τοῦ στόλου ὅσον ἐνδέχεται βελτίονα τῶν προτέρων, καὶ ἐπὶ τούτῳ ἐσαγηνεύθησαν οὐκ ὀλίγοι Εὐρωπαῖοι αὐταὶ. Προεχειρίσθη δὲ καὶ νέος ἀρχινάυαρχος, ὁ Χοσεφ Μεχμέτ πασᾶς, ἀνὴρ λογιζόμενος ἐμπειρότατος, ἂν καὶ τὰ πράγματα ἔμελλον νὰ ἀποδείξωσιν ὅτι τὸ θάρρος αὐτοῦ δὲν ἦτο ἐφάμιλλον τῆς συνέσεως. Ὁ στόλος αὐτοῦ δὲν ἐξῆλθε τοῦ Βοσπόρου εἰμὴ τῇ

12 ἀπριλίου, καὶ δὲν ἠνώθη ἐν Τενέδῳ μετὰ τῆς βαρβαρικῆς μοίρας εἰμὴ τῇ 9 μαΐου. Ὁ Γάλλος τοῦ ἔτους ἐκείνου μοίραρχος ἐν τῇ Ἀνατολῇ Δερινιῦ, ὁ μετ' ἔπειτα ἐν Πύλῳ ναυαρχίσας, ἀπῆν-
τησε τῇ 21 περὶ τὴν Μιτυλήνην τὸν στόλον ἐκεῖνον συγκεῖμενον
μὲν ἐκ 15 φρεγάδων, 13 δρομώνων καὶ 60 περίπου μικροτέρων
σκαφῶν, παραλαμβάνοντα δὲ στρατεύματα πανταχόθεν τῆς Ἀ-
σίας προσερχόμενα. Ὁ Γάλλος ἔλαβεν ἐκεῖ συνέντευξιν μετὰ τοῦ
καπετὰν πασᾶ περὶ ἧς ὑπέβαλεν ἔκθεσιν εἰς τὴν κυβέρνησίν του.
Ὁ Χοσρὲφ πασᾶς, ἀφοῦ ὠμολόγησεν, ὅτι αἱ σφαγαὶ τῆς Κων-
σταντινουπόλεως καὶ τῆς Χίου παρώξυνον μᾶλλον τὴν ἐπανά-
στασιν, ἢ συνετέλεσαν εἰς περιστολὴν αὐτῆς, προσέθηκεν, ὅτι τὸ
καθ' ἑαυτὸν νομίζει συνετὸν νὰ μεταβάλλῃ σύστημα. «Οἱ νησιώ-
ται, εἶπε, καὶ μάλιστα οἱ Ὑδραῖοι γνωρίζουσιν ὅτι διετέλεσα πάν-
τοτε προστάτης αὐτῶν· μόνος δὲ ὁ διορισμός μου ὡς ἀρχιναύαρχου
ἄρκει ἵνα ὑποδείξῃ εἰς αὐτοὺς, ὅτι ὁ σουλτάνος ἀποκλίνει
εἰς ἐπεικεστέρας διαθέσεις. Ἀφήσωμεν κατὰ μέρος πάσας τὰς πε-
ριστροφὰς ἀνωφελοῦς ἐθιμοταξίας. Εἴσθε ἄρ' γε διατεθειμένος νὰ
διαβιδάσετε εἰς τὴν Ὑδραν προτάσεις τινὰς συμβιβασμοῦ; —
Ἐπὶ τίνι βάσει; — Τῆς ὑποταγῆς καὶ τῆς παραδόσεως τῶν ὀ-
πλων; — Καὶ τίνα θέλω προτείνει εἰς αὐτοὺς ἐγγύησιν; — Τὸν
λόγον μου. Οἱ Ὑδραῖοι μὲ ὀφείλουσι πολλὰ καὶ ἡξέουρον ὅτι
εἰμποροῦν νὰ ἐμπιστευθῶσιν εἰς ἐμέ.» Ὁ Δερινιῦ δὲν ἐνόμι-
σεν εὐπρεπὲς νὰ διαψεύσῃ τὸν πασᾶν, ἀλλὰ τὸν παρετήρησεν,
ὅτι δὲν δικαιούται ν' ἀπαιτήσῃ παρὰ τῶν Ἑλλήνων τὴν παρά-
δοσιν τῶν ὀπλων αὐτῶν καὶ νὰ ἀναλάβῃ τὴν εὐθύνην τῶν συνε-
πειῶν. Τότε ὁ καπετὰν πασᾶς καταλιπὼν τὰ περὶ Μιτυλήνην
ὑδατὰ ἐπλευσεν ἐπὶ τὸν Καφηρέα καὶ φθάσας τῇ 23 εἰς Κάρυ-
στον ἀπεβίβασεν εἰς αὐτὴν τροφὰς, ἐφόδια καὶ ἐπικουρίαν, καὶ
διέλυσεν οὕτω τὴν πολιορκίαν αὐτῆς ὑπὸ τοῦ Ν. Κριεζώτου, Εὐ-
βοέως, προσελθόντος μὲν ἐξ Ἰωνίας ἐν αὐτῷ τῷ πρώτῳ τῆς ἐπα-
ναστάσεως ἔτει, ὡς ἀπλοῦ δὲ στρατιώτου κατ' ἀρχὰς ταχθέντος
ὑπὸ τὸν Ἀγγελῆν Γωβρίναν, ἔπειτα ὁμῶς ἀναδειχθέντος διὰ
τῆς ἀνδρείας καὶ καρτερίας αὐτοῦ ἐνὸς τῶν μάλιστα ἀξιωματικῶν
δευτερευόντων στρατηγῶν τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος. Ὁ Δερινιῦ,
γράφων τὴν 24 ἰουνίου πρὸς τὴν κυβέρνησιν αὐτοῦ περὶ τῶν ἀπο-

τελεσμάτων ὅσα ἐπήγαγεν ἡ προκειμένη διάλυσις τῆς πολιορκίας τῆς Καρύστου, ἔλεγεν. «Ἐγενόμην μάρτυς τοῦ πρώτου τούτου δείγματος τῆς μετριοπαθείας τοῦ καπετὰν πασᾶ. Αἱ φλόγες 40 πυρποληθέντων χωρίων κατηύγασαν δι' ὅλης τῆς νυκτὸς τὴν *Μήδειαν* καὶ τὸν *Σειληνόν* (τὰ δύο γαλλικὰ πλοῖα). Ἡ αὐτόθι παρυσία ἡμῶν ἐχρησίμευσε τοῦλάχιστον εἰς τὴν σωτηρίαν πολλῶν Ἑλλήνων, οὓς φεύγοντας ἐπὶ μικρῶν πλοιαρίων καὶ κινδυνεύοντας νὰ ἀποθάνωσι τῆς πείνης, παρελάβομεν καὶ περιποιήθημεν.» Μετ' ἄλλην δὲ ἐπιδρομὴν εἰς τὸν Θερμαϊκὸν κόλπον, οὐδὲν ἦττον αἵματηρὰν γενομένην, ὁ καπετὰν πασᾶς πορευθεὶς εἰς τὸ Κρητικὸν πέλαγος καὶ διατρέψας αὐτόθι ἡμέρας τινάς, περιέπλευσε τὴν Πελοπόννησον, ἐπεσίτισε τὴν Μεθώνην καὶ τὴν Κορώνην, καὶ ἠγχυροβόλησε τῇ 9 ἰουλίου εἰς Πάτρας. Ἐκεῖ παραμείνας 40 ἡμέρας, ἀλλὰ οὐδὲως δυνήθεις νὰ πράξῃ τι ὑπὲρ τῆς ἀπὸ ξηρὰν ἐπερχομένης ἐκστρατείας τοῦ Μουσταῆ καὶ Ὁμερ Βριώνη, ἐπέστρεψεν εἰς τὸ Αἰγαῖον· προβληθεὶς δὲ εἰς τὸν Θερμαϊκὸν κόλπον ὑπὸ μικρᾶς τινος μοίρας Ἵδραίων καὶ Ψαριανῶν καὶ ἔντρομος γενόμενος ἐκ τῶν πυρπολικῶν, καίτοι οὐδὲν ἀπὸ τούτων ἔπαθεν, ἀνέκαμψεν εἰς Ἑλλάσποντον μηδὲν τῇ ἀληθείᾳ γενναῖον πράξας. Ὡσαύτως καὶ ὁ αἰγυπτιακὸς στόλος λυμαινόμενος ὑπὸ τῆς πανώλους δὲν ἐπεχείρησέ τι κατὰ τῆς Κάσσου, ἀλλ' ἐπανῆλθεν ὅλως ἀπρακτος εἰς Ἀλεξάνδρειαν. Τότε ὁ Δερνιὺ ἔγραψε πάλιν πρὸς τὴν κυβέρνησιν αὐτοῦ. «Αἱ φοβεραὶ λοιπὸν τῶν Τούρκων παρασκευαὶ εἰς οὐδὲν ἀπέληξαν ἀποτέλεσμα. Ἰδοὺ συμπληροῦται τὸ τρίτον τῆς Ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως ἔτος καὶ οἱ ἠνωμένοι ἀγῶνες τῶν ὁσμανικῶν στόλων καὶ στρατῶν τίποτε δὲν κατώρθωσαν. Οἱ Τοῦρκοι ἐγκαταλελειμμένοι εἰς ἑαυτοὺς δύνανται νὰ καταστρέψωσι τοὺς Ἕλληνας, ὅχι νὰ τοὺς ὑποτάξωσιν. Ἡ ὁσμανικὴ κυβέρνησις δὲν εἴμπορεῖ νὰ ἐνεργήσῃ εἰμὴ διὰ τῶν οἰκειῶν τῇ φύσει αὐτῆς ἐλατηρίων. Συμβουλευόντες αὐτῇ τὴν φιλανθρωπίαν, τὴν ἐπιεικειαν, τὴν τάξιν καὶ ἀπαιτοῦντες μέχρι τινὸς ταῦτα πάντα παρ' αὐτῆς, ἠθέλομεν τῇ ἀφαιρέσει τοὺς μόνους τρόπους τῆς ἐνεργείας ὅσους κατέχεται. Ἀφ' ἑτέρου οἱ Ἕλληνες ἀλληλομαχοῦντες ἅμα ἡ τύχη προσμεριδιάζῃ πρὸς αὐτοὺς, δὲν εἴμποροῦν νὰ πράξωσι πλεόντερα

τῶν ὅσα ἔπραξαν. Δὲν θέλουσι καθαιρέσει τὸ ὁσμανικὸν κράτος· ἀνάγκη ἄρα νὰ ὑπάρξωσι παρ' αὐτῶν.»

Ἄλλ' ἐὰν οἱ ἡμέτεροι οὐδὲν μέγα ἔπαθον ἐκ τοῦ ὁσμανικοῦ στέλλου κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο, οὐδ' αὐτοὶ ἐπήγαγον πληγὴν τινα εἰς αὐτόν. Δι' ἔλλειψιν πόρων ἢ βραδέως ἢ ὀλίγοι ἐξεστράτευον, ἢ ἐκστρατεύοντες ἠναγκάζοντο διὰ τὸν αὐτὸν λόγον νὰ ἐπιστρέψωσι παρακαίρως εἰς τὰ ἴδια. Ἐν τούτοις, αἱ ἐνέργειαι τῶν Ἑλληνικῶν πλοίων δὲν περιωρίζοντο εἰς τὰς τακτικὰς ἐκείνας ἐκστρατείας. Ἐξ ἀρχῆς τοῦ ἀγῶνος καὶ μάλιστα ἀπὸ τοῦ 1823 καὶ ἐφεξῆς τὰ πλοῖα ἡμῶν ἐπεχείρουν ἐπιδρομὰς κατὰ τῶν τουρκικῶν παραλίων καὶ καταδιώξεις τῶν πλοίων ὅσα ὑπὸ σημαίαν οὐδετέραν ἢ παρεδίαζον τοὺς ἀποκλεισμούς ἢ ἐχρησίμευσαν ὡς σκευαγωγὰ τῶν παλεμίων. Πᾶσαι αὗται αἱ πράξεις εἶναι βεβαίως δοδικοιολογημένοι, καὶ συγχρόνως παρῆχον ἐνασχόλησιν καὶ πόρον ζωῆς εἰς τὰ λιμνωτόντα ναυτικὰ ἡμῶν πλήθη. Ἄλλ' ἐὰν αἱ λεηλασίαι τουρκικῶν χωρῶν οὐδεμίαν παρῆγον εἰς μέσον δυσχέρειαν, ἢ καταδιώξεις τῶν οὐδετέρων πλοίων προεκάλει περιπλοκάς δυσαρέστους μετὰ τῶν ναυάρχων καὶ μοιράρχων τῆς δυτικῆς Εὐρώπης. Αὐτοὶ οἱ Ἀγγλοὶ οἵτινες, ὡς εἶδαμεν, δὲν ἦσαν πολὺ αὐστηροὶ περὶ τὴν προστασίαν τῆς σημαίας αὐτῶν, ὡσάκις αὕτη παρεδίαζε τοὺς ἡμετέρους ἀποκλεισμούς, οὐδὲν ἤττον ἠνάγκασαν τὴν Ἑλληνικὴν κυδέρνησιν νὰ ἀνακαλέσῃ τὴν ἀπὸ 27 μαΐου 1824 διακήρυξιν, δι' ἧς αὕτη εἶχεν ὀρίσει ὅτι τὰ εἰς ὑπηρεσίαν τῆς Τουρκίας πλοῖα ἀποίαν σημαίαν καὶ ἀν φέρωσι, δὲν θέλουν θεωρηθῇ πλέον ὡς ἀνήκοντα εἰς οὐδέτερον ἔθνος, ἀλλ' ὡς ἐχθρικά. Ἡ ἀνάκλησις ὁμως τῆς διακηρύξεως ταύτης δὲν ἔπαυσε τὴν καταδιώξιν, ἥτις ἐπεβάλλετο οὕτως εἰπεῖν ὑπὸ τε τῆς ἀνάγκης τοῦ πολέμου καὶ ὑπὸ τῆς ἐνδεείας τῶν ναυτικῶν ὁμίλων. Ἡ καταδιώξις λοιπὸν ἐξακολουθοῦσα ἐλογίσθη ὡς πειρατεία. Ἐπειδὴ δὲ πρὸ καιροῦ πολλὰ πλοῖα ἡμῶν δι' αὐτὸν ἐκείναν τὸν λόγον ὅτι ἐστεροῦντο παντὸς τρόπου νομίμου ἐργασίας καὶ συντηρήσεως, εἶχον ἐκτραπῇ τῶν ὁτι εἰς ἀληθεὶς πειρατικὰς πράξεις, ὡς ἐκ τοῦ συνδυασμοῦ τούτου τῆς λογιζομένης καὶ πραγματικῆς πειρατείας, αὕτη ἔλαβε προῖόντος τοῦ χρόνου διαστάσεις φοβερὰς, αἵτινες πολὺν προσέτριψαν μῶμον. εἰς τὸ Ἑλληνικὸν ναυτικὸν καὶ εἰς πολλὴν ἐνέβαλον ἀμηχανίαν τοὺς εἰλαρι-

νεστέρους φίλους τῆς Ἑλλάδος. Μήπως αὐτός ὁ Ἀμιλτων, ἀπαιτήσας τῷ 1826 τὴν παράδοσιν καταδρομικοῦ πλοίου ζημιώσαντος μὲν τὴν ἀγγλικὴν σημαίαν, εὐρισκομένου δὲ ἐν Ὑδρᾷ, καὶ πυροβοληθεὶς ὅπ' αὐτοῦ, δὲν εὐρέθη εἰς τὴν θλίβεράν ἀνάγκην ὡς ἀντιπυροβολήσῃ; Ὡστε συνέβη τὸ παράδοξον τοῦτο ὅτι ἡ Ὑδρᾷ, καθ' ἧς τουρκικὴ σφαῖρα δὲν ἔλαβε τὴν τιμὴν νὰ πέσῃ, ἐδέχθη σφαῖρας ἀγγλικὰς, καθὼς τῷ 1822 εἶχε δεχθῇ καὶ γαλλικὰς σφαῖρας. Ἀλλ' ἀφ' ἐτέρου ἀνάγκη νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι ὁ δεινὸς ἐκείνος τάραχος ὁ ἐν τῷ Αἰγαίῳ πελάγει ἐπικρατήσας, συνετέλεσεν εἰς τὸ νὰ καταναγκάσῃ τὰς δυνάμεις νὰ υπογράψωσι τὴν συνθήκην τοῦ 1827, ῥητῶς τοῦτο ἐν τῷ προοιμίῳ αὐτῆς ἀνακηρύττουσαν.

Ἐλθωμεν δὲ εἰς τὰς μεγάλας κατὰ θάλασσαν συμφορὰς καὶ τὰ γενναῖα ναυτικὰ γεγονότα τοῦ 1824. Κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο ὁ σουλτὰν Μαχμούτης εἶχεν ἀπελπισθῇ τοῦ νὰ καταβάλλῃ τὴν Ἑλληνικὴν ἐπανάστασιν διὰ μόνων τῶν ἰδίων δυνάμεων. Αἱ κατὰ τὰ δύο προηγούμενα ἔτη ἐκ Θεσσαλίας καὶ Ἡπείρου ὀρμήσασαι πεζικαὶ ἐκστρατεῖαι ἀπέδειξαν, ὅτι οἱ ἄτακτοι αὐτοῦ στρατοὶ οὐ μόνον δὲν ἠδυνήθησαν νὰ προσελάσωσι μέχρι τῆς Πελοποννήσου, ἀλλὰ καὶ τὴν Στρεάν Ἑλλάδα δὲν κατώρθωσαν νὰ χειρώσωνιν. Ἡσθάνετο μὲν πρὸ καιροῦ ὁ σουλτάνος τὴν ἀνάγκην νὰ συγκροτήσῃ στρατὸν τακτικόν· πρὸς τοῦτο ὅμως ἔδει πρὸ πάντων νὰ καταλύσῃ τὸ γενιτσαρικὸν σῶμα, ὅπερ πρὸ αἰῶνος εἰς οὐδὲν ἄλλο συνετέλει, εἰμὴ εἰς τὸ νὰ ὑποτρέφῃ τὴν ἀναρχίαν καὶ τὴν παραλυσίαν τοῦ κράτους. Ἀλλὰ τὸ ὅλως ἐξαχρειωθὲν τοῦτο δημιούργημα τοῦ Καρᾶ Χαλήλ Τζεντερελῆ δὲν ἔμελλε νὰ παραδώσῃ τὰ ὅπλα ἀμαχητί· ὥστε ὁ σουλτάνος, ἐνθυμούμενος τὴν τύχην τοῦ Σελίμ, προέβαινε πρὸς τοῦτο μετὰ πολλῆς περισκέψεως, ἐν τῷ μεταξὺ δὲ ἐνόει, ὅτι ἔπρεπε νὰ πράξῃ τι καίριον κατὰ τῆς Ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως, καὶ ἐπὶ τούτῳ ἀπετάθη πρὸς τὸν Μαχμέτ Ἀλὴν, πασᾶν τῆς Αἰγύπτου. Ὁ μεγαλειόβολος οὗτος δυνάστης εἶχε πρὸ καιροῦ συγκροτήσῃ τακτικὸν στρατὸν· ὁσυνδήποτε δὲ καὶ ἂν ὁ Μαχμούτης ἐδυσπίσται πρὸς αὐτὸν, ἡμαγκασμένος νῦν, ἢ νὰ ὁμολογήσῃ ὅτι οὐδὲν ἠδύνατο κατὰ τῆς Ἑλληνικῆς ἐπανάστασεως, ἢ νὰ καταβάλλῃ αὐτὴν διὰ πάσης θυσίας, ἔστω καὶ διακιν-

δυνεύων τοῦ νὰ ἐνισχύσῃ ἔτι μᾶλλον τὸν ἤδη τοσοῦτον ἰσχυρὸν ἐκείνον σατράπην, ἀπεφάσισε ἐκ τῶν δύο κακῶν νὰ προτιμήσῃ τὸ μὴ χεῖρον καὶ ἐπέτρεψε τὸ πασαλίκι τῆς Πελοποννήσου εἰς τὸν Μεχμέτ Ἀλῆν. Ἡ Αἴγυπτος εἶχεν ἐξ ἀρχῆς τοῦ Ἑλληνικοῦ ἀγῶνος κοινωνήσῃ τῶν κατ' αὐτοῦ θαλασσίων ἐκστρατειῶν, εἰ καὶ οὐχὶ μετὰ πολλοῦ ζήλου. Ἀπὸ τοῦ 1822 ὁ σουλτάνος εἶχεν ἐπιτρέψει εἰς τὸν Μεχμέτ Ἀλῆν τὰ κατὰ τὴν Κρήτην καὶ ἐν μὴν Ἰουνίῳ τοῦ ἔτους ἐκείνου ὁ γαμβρὸς τοῦ Μεχμέτ Ἀλῆ Χασάν πασᾶς ἀπεβίβασεν εἰς Σούδαν 5000 Ἀλβανούς. Ἀλλ' ἀπὸ τοῦ 1824 ὁ πολυμήχανος σατράπης, προσλαβὼν τὸ πασαλίκιον τῆς Πελοποννήσου καὶ φιλοτιμούμενος νὰ δώσῃ εἰς τὸ ἔργον τῶν Φαραῶνων, ὅπερ ἐπόθει νὰ ἀνορθώσῃ, ἔκτασιν οἷαν ποτὲ δὲν εἶχε λάβει ἐν καιρῷ τῆς μεγίστης αὐτοῦ ἀκμῆς, ἀπεδύθη εἰς τὸν ἀγῶνα διὰ πάσης θυσίας κατὰ ξηράν τε καὶ κατὰ θάλασσαν. Ἐτι ἀπὸ τοῦ μαρτίου 1824 ὁ Χουσεϊμπεῦς σταλεῖς ἐξ Αἰγύπτου εἰς Κρήτην συνεπλήρωσε διὰ σφαγῶν καὶ καταστροφῶν φοβερῶν τὴν χεῖρσιν τῆς πολυπαθοῦς ταύτης νήσου.

Ἀλλὰ τότε προέκυψαν εἰς μέσον αἱ μεγάλαι τοῦ ἐπιχειρήματος δυσχέρειαί. Μέχρι τοῦ Λιθουκοῦ πελάγους σπανίως προέβαινεν ὁ Ἑλληνικὸς στόλος, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ, ἐπειδὴ οἱ λιμένες τῆς Κρήτης κατεῖχοντο πάντοτε ὑπὸ τῶν Ὀσμανιδῶν, οἱ ἡμέτεροι δὲν εἶχον καταφύγια ἀσφαλῆ ἐν τῇ Ἀχανεῖ ἐκείνῃ ἐκτάσει. Ὅθεν δυσκόλως ἠδύναντο νὰ παρακωλύσωσι τὴν ἄμεσον μεταξὺ Αἰγύπτου καὶ Κρήτης διαπεραίωσιν. Ἀλλὰ μεταξὺ Κρήτης καὶ Πελοποννήσου ὁ στόλος ὁ μετακομίζων τὸν τακτικὸν στρατὸν ἐμελλεν ἀπαραιτήτως νὰ προσκόψῃ πρὸς τοὺς στολίσκους ἐκείνους, οἵτινες μέχρι τῆς ἐποχῆς ταύτης τοσοῦτον ἐνεποίησαν τράμον εἰς τοὺς Ὀσμανίδας. Δυστυχῶς ἡ ὀλίγη δραστηριότης ἡ ἀναφανείσα εἰς τὰς παρασκευὰς καὶ τὰς κινήσεις τοῦ Ἑλληνικοῦ στόλου τῷ 1823, ἐξηκολούθησεν ἐπικρατοῦσα καὶ κατὰ τοὺς πρώτους μῆνας τοῦ 1824 καὶ εἰς παντελῇ μάλιστα μετεβλήθη ἀδράνεια. Τὰ χρήματα τοῦ πρώτου θανείου δὲν εἶχον ἔτι ἔλθει· οἱ ἰδιωτικοὶ πόροι τῶν τριῶν νήσων ὁσημέραι ἐξηντλοῦντο, τὸ δὲ νέον Ἐκτελεστικὸν ἠσχολεῖτο πολὺ μᾶλλον εἰς τὴν περιστολὴν τῶν ἐσωτερικῶν αὐτοῦ ἀντιπάλων ἢ εἰς τὴν ἀποτροπὴν τοῦ ἐπικραταμένου μεγάλου

λου έξωτερικοῦ κινδύνου. Ἐντεῦθεν κατὰ τὸ πρῶτον ἐξάμηνον τοῦ ἔτους ἐκείνου οἱ στόλοι ἡμῶν ἔμειναν ἄργοι, παραδόξως δὲ ἡκολύθη κατ' ἄρχας ἡ ἐκτέλεσις τοῦ νέου σχεδίου ὅπερ συνεφωνήθη μεταξὺ Αἰγύπτου καὶ Κωνσταντινουπόλεως. Κατὰ τὸ σχέδιον τοῦτο, ἵνα ἀσφαλισθῇ ἡ διὰ τοῦ Αἰγαίου πελάγους διαπεραίωσις τῆς αἰγυπτιακῆς δυνάμεως, ἐκρίθη πρὸ πάντων ἀναγκαῖον νὰ ὑποταχθῶσιν αἱ νῆσοι, ἂν ὅχι ὅλαι, τοῦλάχιστον αἱ ἀπωτέρω τῆς Πελοποννήσου κείμεναι. Ἐπὶ τούτῳ δὲ ὤρισθη, ὅτι ὁ μὲν αἰγυπτιακὸς στόλος θέλει ἐπιτεθῇ κατὰ τῆς Κάσσου, ὁ δὲ τῆς Κωνσταντινουπόλεως κατὰ τῶν Ψαρῶν, ἀμφοτέροι δὲ ἐνωθέντες κατὰ τῆς Σάμου. Καὶ πρώτη προεβλήθη ἡ Κάσος. Ἡ ἀπόκρημνος αὐτῇ νῆσος ἡ παρακειμένη εἰς τὴν Κρήτην, εἶχεν 7000 περίπου κατοίκους καὶ 15 μὲν πάρωνας, 40 δὲ μικρότερα πλοῖα. Οἱ Κάσσοι σπανίως μετέσχον τῶν ἐργασιῶν τοῦ τακτικοῦ ἑλληνικοῦ στόλου, ἀλλ' ἐν τῷ διαστήματι τῶν προηγηθέντων τριῶν ἔτων δὲν ἐπαύσαν βοηθοῦντες μὲν τὴν κρητικὴν ἐπανάστασιν, λυμαινόμενοι δὲ τὰ παράλια τῆς Καράμανίας, τῆς Συρίας καὶ τῆς Αἰγύπτου καὶ δεινῶς δυσφημούμενοι ὑπὸ τῶν Εὐρωπαίων ὡς πειραταί. Τὸ ἔργον τῆς καταστροφῆς αὐτῶν ἀνετέθη εἰς τὸν Χουσεϊμπεῦν, τρεῖς δὲ φρεγάδες καὶ 10 δρόμωνες ἐξέπλευσαν ἐπὶ τούτῳ ἐξ Ἀλεξανδρείας ὑπὸ τὸν Ἰσμαὴλ Γιβραλτάρ, ναύτην τολμηρὸν καὶ ἔμπειρον ἀνατραφέντα ἐν τῇ σχολῇ τῶν πειρατῶν τῆς Βαρβαρίας. Ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ μαῖου ἡ νῆσος ἀπεκλείσθη καὶ ἤρχισε νὰ κανονοβολῇται· τῇ δὲ 7 ἰουνίου ὁ Χουσεϊμπεῦς ἀπεβίβασε διὰ νυχτὸς 3,000 Ἀλβανοὺς εἰς τὴν πρὸς τὴν Κρήτην νεύουσαν παραλίαν, καὶ μὴ ἀπαντήσας ἱκανὴν ἀντίστασιν, τοὺς μὲν ἄνδρας καὶ τὰς γυναῖκας ἀπέσφαξε, τοὺς δὲ νέους καὶ παιδας, 2000 τὸν ἀριθμὸν, ἐπεμψεν εἰς Ἀλεξάνδρειαν, ὅπου ἐπωλήθησαν ὡς ἀνδράποδα.

Ἡ δὲ κατὰ τῶν Ψαρῶν ἐπίθεσις ἀνετέθη εἰς τὸν Χοσερεφ πασάν. Τῇ 20 ἰουνίου ἀπὸ πρωῒας ὁ ὀσμανικὸς στόλος προερχόμενος ἐκ Μιτυλήνης καὶ ὑπὸ ἐλαφρᾶς βορείου αὐρας φερόμενος, ἔπλεε πρὸς τὴν βορειοδυτικὴν ἄκρην τῶν Ψαρῶν. Ὁ στόλος οὗτος, συγχείμενος τότε ἐξ 140 σκαφῶν ἐν οἷς 2 κατάφρακτα, 5 φρεγάδες καὶ 45 δρόμωνες, πάρωνες, ἡμιολίαι καὶ βάρεις (κανονοφόροι),

πανταχόθεν, ἀλλὰ τὰ τουρκικὰ πλοῖα ἐπυροβολοῦν κατ' αὐτῶν ἀνηλεῶς καὶ κατέδιωκον προσέτι αὐτὰ διὰ λέμβων. Τὰ ὕδατα τοῦ λιμένος βαθυπηδὸν ἐρυθραίνοντο καὶ ἐντὸς σταδίου ὁ κυβερνήτης τῆς Ἰσιδος ἐμέτρησε περὶ τὸν δρόμονα αὐτοῦ 30 πτώματα γυναικῶν καὶ παίδων. Μόνον τὸ Παλαιόκαστρον ἀντίστατο ἐπὶ. Τὸ ἀσθενὲς τοῦτο ὀχύρωμα ἀντεπυροβολεῖ μετὰ θαυμαστῆς ζωηρότητος τὰς φρεγάδας καὶ τοὺς ἀπὸ ξηρᾶς ἐπιτιθεμένους. Ἐντὸς τοῦ ἀθλήου τούτου περιβόλου εὐαρίθμητοι τινὲς Ἕλληνες ἡμύνοντο κατὰ 6,000 καὶ ἐπέκεινα Τούρκων. Ὁ κυβερνήτης τῆς Ἰσιδος δὲν ᾔδυνήθη νὰ ἀνθέξῃ εἰς τὸ θέαμα τοῦτο. Τῇ 22 περὶ τὴν 9 ὥραν τῆς πρωίας ἀπελθὼν πρὸς τὸν καπετὰν πασᾶν, εἰρχομαι, τὸν εἶπε, νὰ σᾶς προσφέρω τὴν μεσολάβησίν μου. » Συναινέσαντος δὲ τοῦ Χασρέφη, γάλλος ἀξιωματικὸς ἀπεβιβάσθη ἐν συνοδίᾳ τοῦ ταμίου τοῦ καπετὰν πασᾶ ὡς διερμηνέως, κομίζων προτάσεις ἀναχωχῆς. Τὰ ὁσμανικὰ ὁμῶς στρατεύματα ἐκμανέντα αὐθέντα ἠθέλησαν νὰ ἀκούσωσι λόγον περὶ συμβιβασμοῦ. Καί τοι παθόντα ζημίας, δεινὰς, εἶχον προσεγγίσει κατὰ μικρὸν τοσοῦτον εἰς τὸ ὀχύρωμα, ὥστε περὶ τὴν 6 τῆς ἐσπέρας πολιορκούμενοι καὶ πολιορκηταὶ ἀντηρεθίζοντο ἀμοιβαίως διὰ μυρίων ὕδρων. Περὶ τὴν 6 καὶ $\frac{1}{2}$ φοβερά ἀντήχησε κραυγὴ. Οἱ Τούρκοι περικυκλώσαντες πανταχόθεν τὸν λόφον καὶ ἀναβάντες εἰς αὐτὸν ἐπλημμύρησαν τὰ ἐξωτερικὰ ὀχυρώματα. Ἀπὸ τοῦ καταστρώματος τῆς Ἰσιδος ἐθεῶντο ἐναγωνίως πᾶσαι τῆς συμπλοκῆς αἱ περιπέται. Οἱ Γάλλοι ἀξιωματικοὶ ἐξηκολούθουν διὰ τοῦ τηλεσκοπίου διακρίνοντες τὴν ἑλληνικὴν σημαίαν καὶ λέγοντες, ὅτι ἐν ὅσῳ τὸ ἅγιον αὐτὸ ράκος κυματίζει, ἐπὶ τοῦ πυροβολείου, ὑπάρχει εἰσέτι ἐλπίς. Τὴν στιγμὴν ἐκείνην τοῦρκος στρατιώτης ἐξορμᾷ πρὸς αὐτὸ, ἀλλὰ δὲν ἐπρόφθασε νὰ ἐγγίσῃ τὸ ξυστὸν ἐπὶ τοῦ ὁποίου μόλις ἐκυμάτιζεν ὑπὸ ἐκπνεύσεως αὔρας ἡ σημαία, καὶ ἐκρηγῆς φοικωδῆς ἔσσειε καὶ διέσχισε τὸν ἀέρα· τὸ φρούριον, οἱ ὑπερασπισθέντες αὐτὸ ἥρωες, ὁ ἐμβαλὼν εἰς αὐτὸ ἐχθρὸς, τὰ πάντα ἐγένοντο θρύμματα. Οἱ μαχηταὶ οὗτοι ἐτήρησαν τὸν λόγον αὐτῶν· ἔμειναν πιστοὶ εἰς τὴν Ἑλλάδα. Τὸ ἐσπέρας, ἅμα ἐνύκτωσιν, ὁ κυβερνήτης τῆς Ἰσιδος ἐπλησίασε πρὸς τὸν βράχον ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἵστατο τὸ ἀνατραπὲν ὀχύρωμα, ἐπ' ἐλπίδι τοῦ νὰ δια-

σώση ἐπιζήσαντά τινα θύματα. Ἀλλὰ μάταιαι ἀπέβησαν ἅπασαι αὐτοῦ αἱ ἐρευναι, διότι ἡ μανία τῶν Τούρκων οὐδένα ἐλησμόνησε. Τὴν ἐπιούσαν ἐκ πρώτας αἱ λέμβοι αὐτοῦ, ἐξετάσασαι ἐπιμελῶς ἅπασας τὰς ἀποκρήμινους ἀκτὰς τῆς ἀρκτικῆς παραλλίας, ἀπέβησαν εὐτυχέστεραι καὶ ἀπήγαγον ὑπὸ τὴν προστατίδα σκέπην τῆς γαλλικῆς σημαίας 156 γυναικόπεδα καὶ στρατιώτας βαρέως τετραυματισμένους. Ἀλλ' ἡ καταστροφή ἐγένετο φοβερά. Ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τῆς ἐπαναστάσεως εἶχον καταφύγει εἰς Ψαρά, ἐκ Χίου, ἐκ Κυδωνίων καὶ ἐκ Σμύρνης ἀλληλοδιαδόχως τοσοῦτοι ἄνθρωποι, ὥστε τῷ 1824 ὁ πληθυσμὸς τῆς νήσου συνεποσοῦτο εἰς 30,000 ψυχάς, ἐν οἷς 7,000 μόνον ἦσαν Ψαριανοί. Ἐκ τῶν τελευταίων τούτων 3,000 διέφυγον τὴν σφαγὴν· ἐκ δὲ τῶν προσφύγων 17,000 ἢ ἐθανατώθησαν ἢ ἐξήνδραποδίσθησαν· 100 δὲ μικρὰ καὶ μεγάλα πλοῖα ἔπесον εἰς τὰς χεῖρας τοῦ καπετὰν πασσά. Ἡ Πύλη, μὴ ἀρκεσθεῖσα εἰς τὸν ἀνόσιον τοῦτον θρίαμβον, παρεπονέθη εἰς τὴν γαλλικὴν πρεσβείαν διὰ τὴν μεσολάβησιν τοῦ κυβερνήτου τῆς Ἰσίδας, ἀξιοῦσα, ὅτι οὐδενὶ ἐπετρέπετο ν' ἀναχαιτίσῃ τὴν ἐκδικησιν αὐτῆς καὶ ν' ἀπαλλάξῃ τοὺς ἐνόχους τῆς προσηκούσης τιμωρίας. «Συγχάρητε ἐκ μέρους μου εὐλικρινέστατα τὸν κύριον Βιλλενεῦ διὰ τὴν καλλίστην αὐτοῦ διαγωγὴν εἰς Ψαρά,» ἔγραψεν ὁ κόμης Γκιεμινὼ εἰς τὸν ἀρχηγὸν τῆς γαλλικῆς μοίρας· αὕτη δὲ ὑπῆρξεν ἡ μόνη ἀπάντησις ἣν ὁ πρέσβυς οὗτος ἔδωκεν εἰς τὰς αἰτιάσεις τῆς Υ. Πύλης.

Τί δὲ ἐπραττεν ἐν τῷ μεταξύ ἡ Ἑλληνικὴ κυβέρνησις, ἐνῷ κατεστρέφοντο ἡ Κάσσος καὶ τὰ Ψαρά; Ἔτι ἀπὸ τῆς 17 μαΐου, ἤτοι 20 ἡμέρας πρὸ τῆς ἀλώσεως αὐτῶν, οἱ Κάσσιοι εἶχον ἀναφερθῆ εἰς τὴν Σεβαστὴν Διοίκησιν ἐξαιτούμενοι τὴν ἀποστολὴν ναυτικῆς δυνάμεως καὶ πολεμεφοδίων· τὸ δ' Ἐκτελεστικόν, τὸ ὁποῖον ἡσχολεῖτο ἔτι εἰς τὴν πολιορκίαν τοῦ Ναυπλίου, ἀπεκρίνετο ἐκ Μύλων τῇ 27 ὅτι αἱ Διοίξεις ὡς κοινὴ μήτηρ δὲν θέλει ἀδιαφορήσει καὶ εἰς τὰς πολεμικὰς χρεῖας καὶ φθάσαντος τοῦ δανείου θέλει σὰς οἰκονομῆσαι ἀναλόγως. Τὰ πολεμικὰ πλοῖα ἐξ Ὑδρας καὶ Σπετσῶν δὲν ἐκπλέουσιν ἀκόμη ἐξ αἰτίας ὅπου τὸ ταμεῖον δὲν ἔχει χρήματα νὰ πληρώσῃ τοὺς ναῦτας, ἀμὰ ὅμως φθάσουν τὰ χρήματα καὶ πληρωθῶν οἱ ναῦται, θέλουν ἔβγαι εὐθύς, ἐπειδὴ εἰ-

ναι ἔτοιμοι.» Ἐν τῷ μεταξύ ὁμως ἡ Σεβαστὴ Διοίκησις εἶχε χρήματα νὰ πληρώσῃ τοὺς στρατοὺς τοὺς διεξάγοντας τὸν ἐμφύλιον πόλεμον, ἄφινε δὲ τὴν Κάσσον νὰ καταστραφῇ. Καὶ οὐδὲ μετὰ τὴν καταστροφὴν ἐλήφθη πρόνοιά τις, ἵνα ἐκπλεύσῃ ὁ στόλος. Τῇ δὲ 22 ἰουνίου φθάσαντες εἰς Σπέτσας οἱ πρῶτοι τῶν Ψαρῶν φυγάδες, ἔφερον τὴν ἀγγελίαν τῆς πτώσεως τοῦ μεγάλου ἐκείνου πρὸς βορρᾶν προμαχώνος τῆς ἐπαναστάσεως. Ἡ συμφορὰ αὕτη κατέπληξεν ὡς κεραυνὸς τὴν Ἑλλάδα πᾶσαν ἀπὸ περάτων αὐτῆς μέχρι περάτων. Καὶ τὸ κακὸν δὲν περιωρίζετο εἰς τοῦτο μόνον. Οἱ ἑπαρχοὶ Τήνου, Μυκόνου, Νάξου ἀνήγγελλον ἀλληλοδιαδόχως, ὅτι ἐκ τῶν νήσων αἱ μὲν ἐπροςκύνησαν, αἱ δὲ ἐτοιμάζονται νὰ προσκυνήσωσιν. Ἡ σωτηρία τῆς Ἑλλάδος ἀπὸ λεπτοῦ ἐξηρτᾶτο νήματος, διότι, ἂν δὲν ἐξήρχετο τελευταῖον ὁ στόλος, ὑπετάσσετο μὲν ἡ Σάμος, διεπεραιοῦντο δὲ ἔκτοτε τὰ τακτικά τῆς Αἰγύπτου στρατεύματα εἰς τὴν Πελοπόννησον. Τότε ἡ Ἰδρα, αἱ Σπέτσαι καὶ οἱ πρὸ μικροῦ τοσοῦτον οἰκτρῶς δεκατευθέντες Ψαριανοὶ ἀπεφάσισαν νὰ ἐκστρατεύσωσιν ἐκ τῶν ἰδίων πάλιν ἐπαρκοῦντες εἰς τὴν ἐθνικὴν ἀνάγκην. Ἀλλὰ πρὶν ἐκστρατεύσωσιν, οἱ πρόκριτοι τῆς Ἰδρας ἔγραψαν τῇ 23 ἰουνίου ἀξιωμανημόνευτον πρὸς τὸ βουλευτικὸν σῶμα διαμαρτύρησιν.

«Αἱ καταχρήσεις τῶν νόμων καὶ ὅχι ἡ ἔλλειψις πόρων εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἐπροξένησε τὴν γενικὴν ἀνοικονομίαν καὶ ἀπὸ τὴν ἀνοικονομίαν δὲν ἐβοηθήθησαν ἐν καιρῷ ἡ Κρήτη, ἡ Κάσσος καὶ τὰ Ψαρὰ, μέρη σημαντικώτατα τῆς Ἑλληνικῆς δυνάμεως» κινδυνεύει, δὲ τὸ Αἰγαῖον πέλαγος ὅλον, καὶ ἡ νῆσός μας αὕτη κινδυνεύει, ἂν δὲν βοηθηθῇ ἐν συντόμῳ καὶ σημαντικῶς . . . . . Στοχασθῆτε ὁπόσας θυσίας ἐκάμαμεν ἄχρι τοῦδε· μὴ φαντασθῆτε ὅτι ἐμποροῦμεν ἔτι νὰ ὑποφέρωμεν. Ἡμεῖς ἐξαντλήσαντες τὸ χρηματικὸν μας, ἐρανίσσαμεν τώρα ἐσχάτως ἀπὸ τοὺς συμπολίτας μας πάσης τάξεως διὰ νὰ κινήσωμεν τὰ πλοῖά μας. Ἄς δράμῃ λοιπὸν, ἂς συνεισφέρῃ μίαν φορὰν τὸ ἔθνος καὶ ἡ Πελοπόννησος, ὡς τὸ εὐτυχέστερον μέρος τῆς Ἑλλάδος, ἐλαφρόνοντές μας ἀπὸ μερικὰ ἔξοδα.» Τὸ Βουλευτικὸν σῶμα ἀποκρινόμενον τῇ 25 ἡναγκάσθη νὰ ὁμολογήσῃ τὴν ἀθλιότητα τῆς Ἑλληνικῆς κυβερνήσεως, ἀλλὰ χρήματα πάλιν δὲν ἔστειλε καὶ ἐπεκαλέσατο αὐθις τὴν φιλοπα-

τρίαν τῶν νησιωτῶν. «Εἰς ἀπάντησιν τοῦ εὐγενοῦς γράμματός σας ἐκδεδομένου τῇ 23 τοῦ παρόντος, ἀληθείας ἀναντιρρήτου εἶναι τὸ περιεχόμενον τόσῳ τῆς ἠθικῆς διαφθορᾶς ἐξ ἧς πηγάζει ἡ ἀνοικονομία, ὅσῳ καὶ περὶ τῆς θαλασσίου δυνάμεως χωρὶς τῆς ὁποίας βέβαια Ἑλλάς δὲν σώζεται. Τοῦτο προβλέπουσα καὶ ἡ Διοίκησις πάντοτε ἐνασχολεῖται πρὸς ἐνδυνάμωσίν της. Τὰ ἄλλεπάλληλα ὅμως περιστατικὰ ἐμπόδισαν . . . . Ἀδελφοί, εἴθε ἀρκετὰ καλοὶ πατριῶται καὶ ἀπείρους θυσίας ἐκάματε· ὁ κίνδυνος γνωρίζετε ὅτι μέγας. Ὅθεν τρέξατε μὲ τὴν θαλάσσιον δύναμιν διὰ νὰ προφθάσωμεν τὰ Ψαρά, νὰ ἐγκαρδιώσωμεν καὶ τὸ Δίγαϊον Πέλαγος.»

Καὶ ἐξέπλευσαν τῶντι οἱ Ἑλληνικοὶ στολίσκοι τὴν 24 καὶ 25 ὥπωςδὴποτε ἐξ ἰδίων περικοκασθέντες καὶ κατρυθύνθησαν εἰς Ψαρά, ἐπὶ τῇ ἐλπίδι, ὅτι ἴσως προφθάσωσι νὰ βοηθήσωσι δύο ἢ τρία τινὰ σημεία, τὰ ὁποῖα ἐξακολούθησαν ἀνθιστάμενα ἔτι μετὰ τὴν καταστροφὴν τοῦ Παλαιοκάστρου. Ἀλλ' ὅτε ἀφίκοντο, τὰ πάντα ἤδη εἶχον τελειώσει, ὁ δὲ καπετὰν πασᾶς, καταλιπὼν ἐπὶ τῆς νήσου φρουρὰν καὶ ἐν τῷ λιμένι αὐτῆς μικρὰν τινα ναυτικὴν μοῖραν ἐξ ἐνὸς πάρωνος καὶ ἱκανῶν βάρων συγκεϊμένην, εἶχεν ἀπέλθει εἰς Μιτυλήνην. Ὅθεν οἱ ἡμέτεροι περιωρίσθησαν εἰς τὸ νὰ καταδιώξωσι, καταστρέψωσι καὶ ἐν μέρει αἰχμαλωτεύσωσι τὴν μοῖραν ἐκείνην, μεθ' ἧς ἐδέησε νὰ ἐπιστρέψωσιν εἰς τὰ ἴδια δι' ἑλλειψὶν προμηθειῶν. Ἄν ὁ Χοσρέφης εἶχε μικρὰν τινα δόσιν δραστηριότητος καὶ ἐπέπιπτεν ἀμέσως κατὰ τῆς Σάμου, ἤθελεν ἐπιτύχει αὐτόθι ἔτι εὐχερέστερον ἢ εἰς Ψαρά. Εὐτυχῶς ἀνέβαλεν ἐπὶ ἓνα μῆνα τὸ ἐπιχείρημα αὐτοῦ, ἐν τῷ μεταξὺ δὲ ἠδυνήθη τελευταῖον νὰ ἐπέλθῃ πολυαριθμότερος ἢ ποτὲ καὶ κάλλιον συγκεροτημένος ὁ Ἑλληνικὸς στόλος. Τῇ 10 ἰουλίου περιῆλθεν εἰς χεῖρας τῆς κυβερνήσεως τὸ πρῶτον ἀγγλικὸν δάνειον, καὶ μετὰ τέσσαρας ἡμέρας ἠυδόκησεν αὕτη νὰ ἐγχειρήσῃ εἰς μὲν τὴν Ὑδραν 47,000 δίστηλα, εἰς δὲ τοὺς Σπετσιώτας 32,000, εἰς δὲ τοὺς Ψαριανούς 15,000, ἐν ὅλοις 94,000 τάλληρα, ἥτοι, ὡς ἠθέλομεν εἶπει σήμερον, 564,000 δραχμάς. Τότε ἀπῆλθον ἀλληλοδιαδόχως οἱ ἑλληνικοὶ στολίσκοι ἐπὶ τὴν Σάμον, ὅπου συγχρόνως σχεδὸν μετ' αὐτῶν κατέπλευσεν ἐκ Μιτυλήνης καὶ ὁ τῆς

Κωνσταντινουτόλεως στόλος, ἵνα διαβιβάσῃ μὲν εἰς τὴν νῆσον ταύτην τὸν ἐπὶ τῆς κατέναντι παραλίας τῆς Μικρᾶς Ἀσίας κατεσκευασμένον πολυάριθμον ὁσμανικὸν στρατὸν, συντελέσῃ δὲ ἀπὸ θαλάσσης εἰς τὴν ἄλυσιν. Ἐν τῷ στενῷ ἐκείνῳ πορθμῷ ἐγένοντο ἀπὸ τῆς 31 ἰουλίου μέχρι τῆς 5 αὐγούστου μεταξὺ τῶν δύο ἀντιπάλων στόλων συμπλοκαὶ πεισματώδεις, καθ' ἃς, οὐ μόνον οἱ πολέμιοι δὲν ἠδυνήθησαν νὰ διαπορθηθεύσωσι τὸν στρατὸν αὐτῶν, ἀλλὰ ἀπέβαλον τὴν τελευταίαν ἡμέραν μίαν φρεγάδα τῶν 54, πυρποληθεῖσαν ὑπὸ τοῦ Κανάρη, ἓνα ἐκ Τύνιδος πάρωνα πυρποληθέντα ὑπὸ τοῦ Ὑδραίου Γεωργίου Βατικιώτου καὶ ἓνα τριπολικὸν δρόμωνα πυρποληθέντα ὑπὸ τοῦ Σπετσιώτου Λέκα Ματρώου. Μετὰ τῶν τριῶν τούτων πλοίων ἀπώλεσαν οἱ πολέμιοι 100 πυροβόλα καὶ 1000 τοῦλάχιστον ἄνδρας. Τότε ὁ Χοσροφίης ἀπελπισθεὶς νὰ διαπράξῃ τὸ ἔργον μόνος, ἐπλευσεν εἰς Κῶν, ἵνα περιμείνῃ ἐκεῖ τὸν προσδοκώμενον αἰγυπτιακὸν στόλον.

Ὁ στόλος οὗτος εἶχε τῶντι ἀναχωρήσει ἐξ Ἀλεξανδρείας τῇ 7 ἰουλίου καὶ συνέκειτο ἐξ 25 πολεμικῶν πλοίων παραπεμπόντων 8,000 τακτικούς καὶ 1000 ἵππους ἐπὶ 100 φορτηγῶν μετακομιζομένους. Τοῦ στόλου ἤρχεν ὁ Ἰσμαὴλ Γιβραλτάρ, τὴν δὲ ὑπερτάτην τῆς ὅλης δυνάμεως ἡγεμονίαν εἶχεν ἐπιτρέψει ὁ Μεχμέτ Ἀλῆς εἰς τὸν πολυθρύλητον αὐτοῦ υἱὸν Ἰβραήμ πασᾶν, ἄνδρα γενναῖον, τολμηρὸν καὶ καρτερικόν. Ἐκέκτετο δὲ καὶ ἕτερον πλεονέκτημα ὁ Ἰβραήμ πασᾶς. Γάλλοι ἀξιωματικοὶ εἶχον προγυμνάσει τὸν τακτικὸν αὐτοῦ στρατὸν, καὶ νῦν πολλοὶ ἐξ αὐτῶν συνεξέπλεον μετ' αὐτοῦ. Τοσαύτη δὲ ἦτο ἡ πρὸς τὸν ἄνδρα ποίθησις τῶν Εὐρωπαίων ἐν Ἀλεξανδρείᾳ προξένων, ὥστε, ὅτε εἶδον αὐτὸν ἐκστρατεύσαντα, ἀέντὸς ἑξ μηνῶν, εἶπον, ἀπώλολεν ἡ Ἑλλάς.» Ἡ προφητεία δὲν ἐπηλήθευσε καθ' ὁλοκληρίαν. Οἱ ἑξ μῆνες ἔμελλον μάλιστα νὰ παρέλθωσι πρὶν ἢ οὗτος δυνηθῇ νὰ πατήσῃ εἰς τὴν Πελοπόννησον· ἐπὶ τέλους ὅμως, βέβαιον εἶναι, ὅτι κατήγαγε τὴν ἐπανάστασιν ἐπὶ ξυροῦ ἀκμῆς. Ὁ Ἰβραήμ πασᾶς πεποιοῦς ἰδίως εἰς τὸν πεζὸν αὐτοῦ στρατὸν, οὐδὲν ἄλλο πῦχτο εἰ μὴ νὰ διαπεραιωθῇ. Οἱ ἐτησίαι ὅμως οἱ ἐπικρατοῦντες κατὰ τοὺς θερινοὺς μῆνας ἐν τῷ Λιβυκῷ πελάγει, ὅπως καὶ ἐν τῷ ἡμετέρῳ, παρεκώλυσαν ἐπὶ μακρὸν τὸν ἀνάπλου αὐτοῦ. Ἴνα ἀνα-

γθῇ ἀπὸ τῆς ἀφρικανικῆς παραλίας, ἐδέχσε νὰ διανεύμῃ τὸν στόλον εἰς μικρὰς μοίρας, εἰς ἃς ἐπέτρεψε νὰ διαδρομήσωσιν ἐν πάσῃ ἐλευθερίᾳ. Τὸ πέλαγος, τὸ ἀπλούμενον μεταξὺ Αἰγύπτου, Κύπρου καὶ Κρήτης, ἐκαλύφθη περὶ τὰ μέσα τοῦ ἰουλίου ὑπὸ πλοίων, μόλις δὲ περὶ τὰ μέσα τοῦ αὐγούστου ἐγένετο ἡ μετὰ τοῦ τουρκικοῦ στόλου ἔνωσις μεταξὺ Κῶ καὶ Ἀλικαρνασσού. Οἱ δύο στόλοι περιελάμβανον τότε ἐν δίκροτον, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἐκυμάτιζεν ἡ σημαία τοῦ Χοσρέφ, 25 φρεγάδας, 25 δρόμωνα, 50 πάρωνας καὶ ἡμιολίας καὶ περὶ τὰ 300 σκευαγωγὰ. Οἱ Ἕλληνες συνεκεντρώθησαν περὶ τὰς νήσους Λέρον, Λειψὼ καὶ Πάτμον. Ὁ Μιαούλης, ὅστις, ἀπασχοληθεὶς εἰς ἐτέρας ὑπηρεσίας, δὲν εἶχε παρευρεθῇ εἰς τοὺς περὶ Σάμον ἀγῶνας, καθ' οὓς ἀνεπληρώθη ὑπὸ τοῦ ἀντιναυάρχου Γεωργίου Σαχτούρη, κατέπλευσεν ἤδη τῇ 22 εἰς Πάτμον καὶ ἀνέλαβεν αὐτὸς τὴν ἡγεμονίαν. Ὁ φοβερὸς τῶν πολεμίων στόλος ἔφερε 50,000 ναύτας καὶ στρατιώτας καὶ 2,500 πυροβόλα, οἱ δὲ ἡμέτεροι δὲν εἶχον ὡς ἀντιτάξωσιν εἰμὴ 70 σκάφη καὶ 800 πυροβόλα μικρὰς ἐν γένει ὀλκῆς. Καὶ ὅμως ἐν τοιαύτῃ δυνάμει δυσαναλογία ἐμελλον νῦν νὰ συγκροτήσωσιν οὐχὶ πλέον ἀπλᾶς συμπλοκάς, ἀλλὰ ἀληθεῖς ἐκ παρατάξεως μάχας. «Ἡ ναυτικὴ ἱστορία, λέγει ὁ ναύαρχος Jurien de la Gravière, οὐδεμίαν ἴσως παρίσταισι σελίδα ἀξιοτέραν νὰ ἐπιστήσῃ τὴν προσοχὴν παντὸς ναυτικοῦ ἀνδρός.»

Ὁ κατερχόμενος ἐκ Σάμου πρὸς τὴν Ἀλικαρνασσὸν ἀπαντᾷ ἀριστερᾷ ἐπὶ τῆς Ἀσιανῆς παραλίας τὸν κόλπον τὸν καλούμενον τοῦ Γέροντος, δεξιᾷ δὲ πολυάριθμα νησιά, ὧν τὰ κυριώτερα εἰσὶν, ἡ Πάτμος, ἡ Λειψὼ, ἡ Λέρος καὶ ἡ Κάλυμνος. Προχωρῶν πρὸς τὴν ἐπὶ τῆς Ἀσιανῆς ἡπείρου Ἀλικαρνασσὸν, ἔχει δεξιᾷ, κατέναντι ταύτης κειμένην, τὴν νῆσον Κῶν, ὅπισθεν δὲ τοῦ μεταξὺ τῶν δύο τούτων σημείων πορθμοῦ βυθίζεται ἐν τῇ ἡπείρῳ ὁ κόλπος ὁ καλούμενος τῆς Κῶ. Οἱ ἡμέτεροι, ὡς προείπομεν, συνεκεντρώθησαν περὶ Λέρον, Λειψὼ καὶ Πάτμον· οἱ δὲ Τούρκοι μεταξὺ Ἀλικαρνασσού καὶ Κῶ. Ἐπειδὴ κατὰ αὐγούστον ἐπικρατοῦσιν ἐτήσιαί, οἱ ἡμέτεροι κατέλαβον θέσιν, ἐν ᾗ οὐ μόνον τὴν Σάμον προσφύλαττον, ἀλλὰ καὶ πιθανότητα εἶχον νὰ ᾔναι προσήνεμοι. Ἀποφασίσαντες δὲ νὰ ἐπιτεθῶσιν, ἀπῆγον τῇ 24. Ἀπόσπασμα συγκείμενον ἐκ

18 πολεμικῶν καὶ 6 πυρπολικῶν προηγείτο τῆς μεσοπορείας. Οἱ τοῦρκοι ἐκπετάσαντες ὡσαύτως τὰ ἱστία παρστάχθησαν εἰς μάχην ἐν τῷ παρθμῷ. Πνέοντος δὲ ἀνέμου λαμπροῦ τὸ κατάφρακτον τοῦ καπετάν πασᾶ, ποιούμενον τὴν ἀναστροφὴν, ἀπέβαλε τὸν δόλωνα αὐτοῦ καὶ τὴν κεραίαν τοῦ φώσωνος, ὥστε ὁ Χοσρέφης οὐριοδρομήσας ὑπεχώρησεν, ἵνα ἐπισκευάσῃ τὰς ζημίας του πτόρω πυρός. Ἡ ὀπισθοχώρησις αὐτοῦ δὲν ἦτο ἐπιτηδεῖα νὰ ἐνθαρρύνῃ τὸν τουρκικὸν στόλον, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ ὁ ἀνεμος σφοδρότερος γενόμενος, ἐνέβαλε μετ' οὐ πολὺ εἰς ἀταξίαν ἄσασαν τὴν μοῖραν τοῦ Χοσρέφη, ἣ δὲ θέα μόνη τῶν ἐπερχομένων πυρπολικῶν ἐπὶ τοσοῦτον κατεπτόησε τοὺς Τούρκους, ὥστε πολλὰ τῶν πλοίων αὐτῶν, σπειύδοντα νὰ ἀποφύγῃσι τὴν ἀπειλὴν, συνεκρούσθησαν. Πάντα ταῦτα τὰ κινήματα συνωδεύθησαν ὑπὸ σφοδροτάτου πυρός, διαρκέσαντος ὥρας πολλὰς, ἀλλὰ μὴ προξενήσαντος ἐκατέρωθεν πολλὴν θραῦσιν· τὸ μικρὸν πυροβολικὸν τῶν Ἑλλήνων ἦτο ἀτελεσφόρητον, τὸ δὲ ὀγκῶδες τῶν Τούρκων ἀεφάινετο ἐντελῶς ἀνύητον» καὶ ἐπὶ τέλους οἱ παρ' ἀμφοτέρους πεσόντες ἄνδρες δὲν ὑπερέβησαν τοὺς 20. Τὸ δὲ ἐσπέρας οἱ δύο στόλοι ἐχωρίσθησαν καὶ ἀπῆλθον ζητοῦντες ἀγκυροβόλιον ὅπως ἐπισκευάσωσι τὰς ζημίας ὅσας ἔπαθον. Τῆς ναυμαχίας ταύτης αὐτόπτης ἐγένετο ὁ ἀρχηγὸς τῆς κατὰ τὸ Αἰγαῖον πέλαγος Ἀγγλικῆς μοίρας Κ. Κλίνφορντ, τοῦ ὁποίου ὅμως ἀτυχῶς δὲν ἔχομεν τὴν ἐκθεσιν.

Τὴν 28 τὸ ἐσπέρας ἐνῷ ὁ Ἑλληνικὸς στόλος ἦτο προσωρισμένος εἰς τὸν Γέροντα, οἱ δὲ πολέμιοι πάντοτε μεταξὺ Κῶ καὶ Ἀλικαρνασσοῦ, οἱ πρόσκοποι ἐκατέρων, ἀπαντηθέντες περὶ Κάλυμνον, ἤρχισαν ἀκροβολιζόμενοι· ἐντεῦθεν ἀμφοῖτεροι οἱ στόλοι ἀπάραντες τὴν μὲν νύκτα ἐκείνην δὲν ἀπηντήθησαν, τὴν δ' ἐπιοῦσαν πρῶτ' ἐξημερώθησαν οὐ πολὺ μακρὰν ἀπέχοντες ἀπ' ἀλλήλων. Οἱ Τούρκοι εὐρέθησαν ἐκ τύχης ἔχοντες πολλὰ πλεονεκτήματα· οὐ μόνον προσήνεμοι ἦσαν, ἐνῷ οἱ ἡμέτεροι κατεῖχοντο ὑπὸ γαλήνης, ἀλλὰ κατὰ τὴν προηγουμένην νύκτα, 22 ἑλληνικὰ πλοῖα, ἐν οἷς πέντε πυρπολικά, εἶχον εἰσπλεύσει ἐντὸς τοῦ κόλπου τοῦ Γέροντος καὶ ἐκρατοῦντο ἐκεῖ δέσμια ὑπὸ τῆς γαλήνης ἦσαν δ' ἐν τοῖς πλοίοις αὐτοῖς οἱ πρῶτιστοι τῶν Ἑλλήνων μαχητῶν. Ἐκεῖ ἦτο ὁ Μισοῦλης, ἐκεῖ ἦτο ὁ Γ. Σαχτούρης καὶ ὁ

ναύαρχος τῶν Σπετσῶν Ἀνδρουτσος, καὶ ὁ ἀντιναύαρχος τῆς αὐ-
τῆς νήσου Ἰωάννης Α. Κυριακός, καὶ ὁ Ἀντώνιος Κριεζῆς, καὶ ὁ
Ἐμμανουὴλ Τομπάζης, καὶ ὁ Ἀναστάσιος Τσαμαδὸς καὶ ὁ Ἀνάργυρος
Λεμπέσης. Ἐν ἄλλαις λέξεσιν, ὁ στόλος τῶν πολεμίων οὐ
μόνον εἶχεν οὐριον τὸν ἄνεμον ἀλλὰ καὶ ἠνωμένος ἦτο· ὁ δὲ ἡμέ-
τερος οὐ μόνον ἀκινήτων διετέλει, ἀλλὰ καὶ διηρημένος. Ἐν τοι-
αύτῃ περιπτώσει δὲν ἦτο δύσκολον νὰ ἐννοήσῃ ὁ Ἰβραήμ. πασαῖς
τί ὤφειλε νὰ πράξῃ. Ἐκπέμψας τὸ δεξιὸν αὐτοῦ κέρας πρὸς τὸν
μυχὸν τοῦ Γέροντος, φρεγάδας, δρόμωνας καὶ πάρωνας, εὐλόγως
ἤλπισεν, ὅτι δι' αὐτῶν θέλει συλλάβει ἢ καταστρέψει τοὺς αὐ-
τόθι μακδρευθέντας Ἑλλήνας, ἐνῶ διὰ τῆς ἀριστερᾶς πτέρυγος,
συγκειμένης τὸ πλεῖστον ἐκ τοῦ στόλου τῆς Κωνσταντινουπό-
λεως καὶ ὑπὸ τοῦ Χοσερέφ πασᾶ ἀγομένης, συνέειχε τὸ μεγαλῆ-
τερον τοῦ Ἑλληνικοῦ στόλου μέρος καὶ τὸ παρεκώλυεν ἀπὸ τοῦ
νὰ δράμῃ εἰς βοήθειαν τῆς μονωθείσης αὐτοῦ μοίρας. Τὴν στιγμὴν
ἐκείνην ὁ Μιαούλης ἀνεδείχθη ἀνώτερος ἑαυτοῦ, κατὰ τὴν ἐμολο-
γίαν αὐτοῦ τοῦ Σπετσιώτου Ἀναργύρου. Τὸ μὲν διὰ συντόνου ῥυ-
μουλκίας, τὸ δὲ ὠφελοῦμενος ἐξ ἐλαφρᾶς τινος αὔρας ἥτις ἤρχισε
νὰ πνέῃ, εἰ καὶ οὐχὶ ἐντελῶς οὐρίας, κατῴρθωσε νὰ ἐξελιχθῇ πᾶσα
ἐκείνη ἡ μοῖρα ἐκ τοῦ μυχοῦ ἐν τῷ ὁποίῳ ἦτο ἀποκεκλεισμένη, καὶ
ν' ἀντιπαραταχθῇ ἀνετώτερον ὅπως οὖν κατὰ τοῦ αἰγυπτιακοῦ στό-
λου, ὅς τις, καὶ τοι τοσοῦτον καθυπέρτερος ὢν, δὲν ἐτόλμα νὰ πλη-
σιάζῃ, ἀλλὰ περιωρίζετο εἰς τὸ νὰ πυροβολῇ μανιωδῶς. Ἀφ' ἐτέ-
ρου αὔρα ἐλαφρὰ ἤρχισε νὰ κινῇ καὶ τὸν περὶ Λειψῶ, Ἀγαθόνη-
σον καὶ Φαρμακοῦσαν πρότερον ἀμνηχανοῦντα ἐπίλοιπον ἑλληνικὸν
στόλον. Περὶ δὲ τὴν δευτέραν μετὰ μεσημβρίαν, πνεύσαντος τοῦ
ἐνέμου ζωηρότερον ἄμα καὶ οὐριώτερον, ἤρχισεν ὁ στόλος οὗτος
νὰ πλησιάζῃ πρὸς τὴν μεμονωμένην αὐτοῦ μοῖραν. Ἐνθεν καὶ ἐν-
θεν παταγώδης ἀντήχει πυροβολισμός, ἀμφοτέραι δὲ τῶν πολε-
μίων αἱ πτέρυγες συνέχοντο, ὡς πάντοτε, κυρίως ἐκ τοῦ ἀπὸ τῶν
πυρπολικῶν φόβου. Ἀλλὰ τὴν φορὰν ταύτην δὲν ἐμελλε τὸ ὄπλον
τοῦτο νὰ περιορισθῇ εἰς ἀπλὴν ἀπειλήν. Τὰ δύο τμήματα τοῦ
ἑλληνικοῦ στόλου κατὰ μικρὸν ἐπλησιάζον, ὁ δὲ Χοσερέφης ἤρχισεν
ἤδη νὰ ὑποχωρῇ. Ἀλλ' ὁ ἀγανακτῶν διὰ τὴν ἀποτυχίαν τοῦ
ἀρχικοῦ αὐτοῦ σχεδίου Ἰβραήμης ἐπέμενε πεισματωδῶς, εἰ καὶ

ματαίως, ἐκπέμπων τοὺς κεραυνούς αὐτοῦ κατὰ τῶν ἡμετέρων καὶ μὴ πειθόμενος νὰ ἐγκαταλίπῃ τὸ πεδίον τῆς μάχης. Τότε διέταξεν ὁ Μισούλης νὰ προελάσῃ σπουδαιότερον τὰ πυρπολικά. Οἱ Ὑδραῖοι Ι. Ματρόζος καὶ Γ. Βατικιώτης καὶ ὁ Σπετσιώτης Λάλαρος Μουσούς πυρπολοῦσι πάρωνα Αἰγυπτιακὸν πρώτης δυνάμεως καὶ σώζονται ἐν τῷ πλοίῳ τοῦ Ἀντωνίου Κριεζῆ. Ἡ καταστροφή τοῦ πάρωνος τούτου κατεθρόμβησε καὶ αὐτοὺς τοὺς Αἰγυπτίους. Ἀπτόητος ὅμως ἐνέμενεν ἐν τῷ κινδύνῳ ὁ τῆς Τύνιδος ναύαρχος ἐπιδείνων καλλίστης φρεγάδος 44 πυροβόλων καὶ προκαλὼν διὰ τῆς τόλμης αὐτοῦ καὶ τῆς δεξιότητος τὸν θαυμασμὸν ἐκατέρων τῶν μαχομένων. Ὁ Μισούλης ἐπαναλαμβάνει τὴν διαταγὴν νὰ προελάσῃ τὰ πυρπολικά. Καὶ ἐπέρχεται ὁ Ὑδραῖος Γεώργιος Θεοχάρης. Ἡ φρεγάς διὰ ποικίλων στρόφων καὶ ἀδιακόπων πυροβολισμῶν ἀγωνίζεται νὰ διαφύγῃ τὰς ἀρπάγας τοῦ θρασέου ἀντιπάλου, ἀλλὰ τελευταῖον ἀρπάζεται καὶ ἐν ἀκαρεὶ καταφλογίζεται. Οἱ 400 ἄνδρες τοῦ πληρώματος αὐτοῦ καὶ οἱ 250 ἄρβες στρατιῶται, ὅσοι εἶχον ἐπιβιβάσθῃ ἐπὶ τοῦ σκάφους ἐκείνου ἐν Ἀλεξανδρείᾳ, οἱ μὲν ἐκάησαν, οἱ δὲ ἐπνίγησαν, οἱ δὲ συνελήφθησαν ζῶντες καὶ μεταξὺ τῶν τελευταίων τούτων ἦτο καὶ ὁ γενναῖος ναύαρχος καὶ οὐκ ὀλίγοι ἀξιωματικοὶ τοῦ τακτικοῦ στρατοῦ. Ἐκλινε δὲ ὁ ἥλιος περὶ τὴν δύσιν αὐτοῦ καὶ οἱ πολέμοι κατέφυγον ὁριστικῶς ὑπὸ τὴν προστασίαν τῆς Ἀλικαρνασσοῦ καὶ τῆς Κῆς. Οἱ δὲ ἡμέτεροι, ἀραιοθέντος ὀπωροῦν τοῦ καπνοῦ, ἤρχισαν ἀναζητούμενοι καὶ ἀριθμούμενοι. «Τρύπια ἦσαν τὰ πανιὰ ὅλων, ἱστορεῖ ὁ Ἀνάργυρος, τὰ ἐξάρτια ἐκυμάτιζον εἰς τὸν ἀέρα, αἱ δὲ κεραῖαι μεσοβαστοῦνται· μόλις δὲ τὰ σημεῖα τῶν ναυάρχων φαίνονται τὴν ἀπαρίθμησιν προκαλοῦντα, ὅλοι ἀποκρίνονται, καὶ εἰς τὴν κλήσιν οὐδεμία ναὺς ἐμπόλεμος τῶν Χριστιανῶν ὑστερεῖ. Μόνον τὰ πυρπολικά ἀπεχαιρέτισαν τοὺς συναδέλφους των ἀντὶ τοσοῦτων καὶ τηλικούτων θυμάτων τουρκικῶν, ὅσα ἐκείνην τὴν ἡμέραν κατεβρόχθισεν ὁ ἄχανῆς πόντος. Ἰδοὺται ἦσαν ὅλην τὴν ἡμέραν, μαῦροι δὲ ὡς ἂν τὴν πίσσαν ἀπὸ τὴν πυροκονίαν καὶ τοῦ ἄρεος τὸν σφαδασμὸν. Ναῦται, τριήραρχοι καὶ ναύκληροι κατεκλιθῆσαν εἰς τὸ θειπνοποιῆσαι, ὄψον δὲ προσέφερετο ἄρτος καὶ ὀλίγαι ἐλαῖαι εἰς ὅλους· με φαιδρὰ ὅμως τὰ

πρόσωπα τούτων ἐγεύοντο, ἐδόξασαν δὲ τὸν Θεὸν τὸν δωρήσαντα εἰς αὐτοὺς τὰ νικητήρια καὶ φεισθέντα τῶν ὑπερμάχων τῆς τοῦ Χριστοῦ πίστεως, ἐξ ὧν ὀλίγοι τὴν ἡμέραν ἐκείνην ἔπαθον τραυματισθέντες, ὀλίγιστοι δὲ νεκροὶ ἔπεσον.»

Μετὰ τὴν ναυμαχίαν ταύτην οἱ δύο τῶν πολεμίων ἀρχηγοὶ ἀπελπισθέντες ἐπὶ τοῦ παρόντος νὰ διαπεράσωσιν εἰς Κρήτην, ἐπανήλθον εἰς τὸ κατὰ τῆς Σάμου ἀρχαῖον αὐτῶν βούλευμα, καὶ τῇ 1 Σεπτεμβρίου ἐπέπλευσαν ἐπ' αὐτῆς συνεπαγόμενοι 200 περίπου πολεμικά καὶ φορτηγὰ πλοῖα μικρὰ τε καὶ μεγάλα, τὰ ὁποῖα συμπυκνούμενα ἐνότιε ἐσχημάτιζον ἀληθῶς ἐν τῷ πελάγει κινούμενον δάσος· ἀλλ' εἰς μάτην ἠγωνίσθησαν ἐπὶ 10 περίπου ἡμέρας, ἀπαντῶντες ἐκάστοτε τοὺς ἡμετέρους ἀντιπαρατασσομένους εἰς τὴν περὶ τὴν Σάμον θάλασσαν καὶ ἀπειλοῦντας αὐτοὺς διὰ τῶν πυρπολικῶν ὥστε ἐπὶ τέλους οἱ πολέμιοι, ἀπελθόντες εἰς Μιτυλήνην, ἐχωρίσθησαν ἐκεῖ περὶ τὴν 20 τοῦ μηνός. Καὶ ὁ μὲν καπετὰν πασᾶς ὑπεχώρησεν εἰς τὸν Ἑλλήσποντον, ὁ δὲ Ἰβραήμ πασᾶς, εἰς ὃν ὁ ἀρχιναύαρχος τῆς Κωνσταντινουπόλεως κατέλιπε 15 ἐκ τῶν ἰδίων πλοίων, ἤρχισε καταπλέων πρὸς τὴν Κῶν καὶ τὴν Ἀλικαρνασσόν. Ἀλλὰ διωκόμενος ὑπὸ τῶν ἡμετέρων καὶ ἀπολέσας ἓνα πάρωνα καὶ ἓνα δρόμωνα, διὰ τῶν πυρπολικῶν καταστραφέντας, ἠναγκάσθη πάλιν νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς Μιτυλήνην, καὶ μόλις τὴν 9 ὀκτωβρίου ἐπιτυχὼν ἄνεμον οὖριον καὶ διαφυγὼν τὸν ἑλληνικὸν στόλον, εἰσέπλευσεν εἰς Κῶ. Ἐκεῖ ὁ Ἰβραήμ πασᾶς ἀνεπλήρωσε μὲν τὰ κενὰ τοῦ στρατοῦ αὐτοῦ διὰ 5,000 αἰγυπτίων ἐξ Ἀλεξανδρείας προσελθόντων, ἐτιμώρησε δὲ τινὰς τῶν κυβερνητῶν, ὅσους ἐξήλεγε μὴ ἐκπληρώσαντας προσηκόντως τὸ καθήκον. Ἀπηγχόνισεν ἓνα ἐξ αὐτῶν τοῦ ὁποίου τὸ πλοῖον ἐπυρπολήθη καὶ ὅστις ἐγκατέλιπεν αὐτὸ πρὸ τῆς ἐσχάτης ἀνάγκης. Ἄλλος δὲ ἐπὶ ἀτολμῇ φωραθεὶς ἐρράβδισθη ἐπὶ τῆς πρύμνης. Καὶ ἔπειτα ὁ Ἰβραήμ ἐπέμεινε νὰ περάσῃ εἰς Κρήτην. Οἱ δὲ ἡμέτεροι ἠγχυροβολημένοι ὄντες εἰς Λέρον καὶ μαθόντες ὅτι ἐξέπλευσεν ἐκ τῆς Κῶ πρὸς νότον, τὸν ἐπῆραν ἀμέσως τὸ κατόπιν τὴν 28. Καὶ τὴν μὲν 29 ἀπαντήσαντες μεμονωμένον ἐν τῶν σκευαγωγῶν αὐτοῦ (Ἰσπανικόν) φέρον ἵππους καὶ στρατιώτας, συνέλαβον αὐτὸ μετὰ μικρὰν ἀντίστασιν· τῇ δὲ 1 νοεμβρίου ἀπήντη-

σαν ὁλόκληρον τὸν στόλον, ὑπὴνεμον, 10 μόλις μίλια ἀπέχοντα τοῦ μεγάλου κάστρου τῆς Κρήτης, καὶ ἔχοντα κατὰ μέτωπον μὲν τὰ μεγαλῆτερα πολεμικά, ὅπισθεν τὰ μικρότερα καὶ ἐν τῷ μέσῳ τὰ σκευαγωγὰ. Τέσσαρα πυρπολικά ἀγωνισθέντα νὰ προσκολληθῶσιν εἰς τρεῖς φρεγάδας καὶ ἓνα πάρωνα, ἀπέτυχον μὲν ἐπήγαγον ὅμως τὴν τροπὴν ὁλοκλήρου τοῦ στόλου. Τὴν δὲ ἐπιούσαν, πνεύσαντος ἀπὸ τῆς νυχτὸς ἀνέμου σφοδροῦ, ὁ ἑλληνικὸς στόλος, περὶ τὴν Κάσσον εὐρισκόμενος, συνέλαβεν ἱκανὰ σκευαγωγὰ διαφόρων σημαίων φέροντα, ἵππους, στρατιώτας καὶ παντὸς εἶδους ἀποσκευάς. Ὡς ἐκ τῆς τρικυμίας δὲ ταύτης ὁ ἐχθρικός στόλος διεσπάρη τῇδε καὶ κείσε· καὶ πολλὰ μὲν τῶν σκευαγωγῶν αὐτοῦ ἐναυάγησαν, τὰ δὲ ἄλλα κατέφυγον εἰς Ῥόδον, εἰς τὰ παράλια τῆς μικρᾶς Ἀσίας καὶ εἰς αὐτὴν τὴν Ἀλεξάνδρειαν. Ἐὰν ὁ ἑλληνικὸς στόλος ἐξηκολούθει θαλασσοδρομῶν, ὁ Ἰβραήμης ἦτο ἀδύνατον νὰ περάσῃ. Δυστυχῶς τὰ μὲν πληρώματα ἐπαύχον δεινὰς στερήσεις, τὰ δὲ σκάφη ἐπὶ τρεῖς ὅλους μῆνας, ἀδιακόπως σχεδὸν ναυμαχοῦντα καὶ ποντοποροῦντα, ὑπέστησαν ζημίας οὐ μικράς. Εἰς μάτην οἱ ναύαρχοι ἔγραφον πρὸς τὴν κυβέρνησιν ἀπὸ τοῦ αὐγούστου μηνὸς νὰ πέμψῃ τὰς μισθοδοσίας τῶν πληρωμάτων καὶ νέα πυρπολικά· ἡ κυβέρνησις, καίτοι ἔχουσα εἰς χεῖράς της τὰ χρήματα τοῦ πρώτου δανείου, ἐκώφευεν. Ἐνόμισαν δὲ καὶ οἱ περὶ τὸν Μιαούλην, ὅτι τοῦ χειμῶνος ἤδη ἐπελθόντος, δὲν θέλει θαλασσομαχῆσαι αὐθις ὁ Ἰβραήμης. Ὅθεν ἐπέστρεψαν εἰς τὰ ἴδια. Ἀλλὰ δὲν ἤξευρον τὴν ἰσχυρογνωμοσύνην τοῦ ἀντιπάλου αὐτῶν. Ὁ Ἰβραήμης συγκεντρώσας αὐθις εἰς Ῥόδον τὰ τε πολεμικά καὶ τὰ σκευαγωγὰ καὶ εὐρών τὴν θάλασσαν ἐλευθέραν, κατέπλευσε περὶ τὰ τέλη νοεμβρίου ἀσφαλῶς εἰς Σούδαν καὶ ἀπεβίβασεν ἐκεῖ τὰ στρατεύματα αὐτοῦ. =

Ἐν ἀρχῇ τοῦ 1825 ἡ ἐπανάστασις καὶ ἡ νέα αὐτῆς κυβέρνησις ἐφαίνοντο ἐξασφαλίσασαι τὴν τύχην αὐτῶν. Δι' ὅλου τοῦ ἔτους 1824 κατὰ ξηρὰν οἱ πολέμιοι μίαν μόνην ἐπεχείρησαν ἐκστρατείαν κατὰ τῆς ἀνατολικῆς Ἑλλάδος καὶ ἐκεῖθεν ἠναγκάσθησαν νὰ ὑποχωρήσωσιν ἀπρακτοὶ μετὰ τὰς περὶ Ἀμπλιανην μάχας. Κατὰ θάλασσαν δὲ ἐτετέσθησαν τὰ λαμπρότητα τῶν ἑλληνικῶν

χιτορθωμάτων. Οἱ στόλοι τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ τῆς Ἀλεξανδρείας, καταναυμαχηθέντες ἐπανελημμένως, ἀπώλεσαν δύο φρεγάδας, δύο δρόμωνας καὶ τρεῖς πάρωνας, ἥτοι 7 πολεμικά πλοῖα, πυρποληθέντα μεθ' ὅλων αὐτῶν τῶν πληρωμάτων· ἔτι δὲ ἓνα δρόμωνα ναυαγῆσαντα καὶ 50 σκευαγωγὰ αἰχμαλωτευθέντα, βυθισθέντα ἢ ἄλλως καταστραφέντα· εἰς ναύαρχος καὶ 4,000 στρατιῶται καὶ ναῦται συνελήφθησαν, ἐφονεύθησαν ἢ κατεποντώθησαν, 500 δὲ περίπου τακτικοὶ ἄραβες ἀπήχθησαν αἰχμάλωτοι εἰς Ναύπλιον, τὴν πρωτεύουσαν τῆς κυβερνήσεως. Ἡ κυβερνήσις αὕτη εἶχε κατισχύσει ἀπάντων τῶν ἐσωτερικῶν αὐτῆς ἀντιπάλων. Οἱ ἐπισημότεροι ἐξ αὐτῶν ἡ ἐκρατοῦντο δέσμοι εἰς Ἰδραν ἢ ἐκρύπτοντο εἰς ἀπώτατα ἄσυλα. Ὁ ναυτικὸς ἀκόλουθος τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει γαλλικῆς πρεσβείας Ρευσρώ ἔγραφε τῇ 3 δεκεμβρίου 1824 πρὸς τὸν προϊστάμενον αὐτοῦ ἐπὶ τῶν Ναυτικῶν ὑπουργόν, ἀφοῦ ἐπεσκέφθη τὸ Ναύπλιον καὶ εἶδε τοὺς ἀρχηγούς τῆς ἡμετέρας κυβερνήσεως, τὰ ἐξῆς· «Τὰ λαμπρὰ κατορθώματα, ὅσα ἐπέτυχον οἱ ἐπαναστάται κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο, ἐπαγίωσαν τὸ οἰκοδόμημα τῆς παλιγγενεσίας αὐτῶν.» Ὁ Μαυροκορδάτος ἦτο μεστὸς χρηστῶν ἐλπίδων· ἀφοῦ δι' ὅλου τοῦ ἔτους 1824 περιωρίσθη εἰς τὴν διοίκησιν τῆς δυτικῆς Ἑλλάδος, ἀπῆλθεν ἐν ἀρχῇ ἰανουαρίου 1825 εἰς Ναύπλιον, ἵνα ἀναλάβῃ τὰ ἔργα τοῦ γενικοῦ γραμματέως τῆς νέας κυβερνήσεως, πρὸς ἐκπλήρωσιν τῶν ὁποίων πρὸ καιροῦ ὑπ' αὐτῆς προσεκαλεῖτο. Πρὶν δὲ ἀπέλθῃ τῇ 1/13 ἰανουαρίου γράφων ἐκ Μεσολογίου πρὸς τὸν πιστὸν τοῦ Μετερνίχου σύμβουλον Γέντζ, ἔλεγεν· «Δι' ἐσωτερικαὶ ταραχαί, αἵτινες τοιαύτην ἡμῖν ἐπροξένησαν ζημίαν καθ' ὅλον τὸ διάστημα τῆς παλιγγενεσίας ἡμῶν, μετ' οὐ πολὺ ἐκλείπousι διὰ παντός. Ἡ κυβερνήσις ἀφοῦ ματαίως ἠγωνίσθη νὰ μεταπείσῃ τοὺς ἀντιπάλους αὐτῆς διὰ πάσης ἐπιεικειᾶς, ἠναγκάσθη νὰ καταφύγῃ εἰς τὴν βίαν. Ὁ ἐντεῦθεν ἐκραγεῖς ἀγὼν ἀπέβη βραχύτατος, διότι τὸ ἔθνος ὅλον συνετάσσετο μετὰ τῆς κυβερνήσεως, ὃ δὲ θρίαμβος αὐτῆς ἀπέβη πλήρης, διότι ἐντὸς 20 ἡμερῶν οἱ ἄνθρωποι οἵτινες ἐφαντάζοντο ὅτι θέλουσι καταναγκάσει τὴν κυβερνήσιν νὰ ἐνδώσῃ εἰς τὰς ἰδιοτελεῖς αὐτῶν ἀπαιτήσεις, κατετροπώθησαν. Ἐντεῦθεν κατέστη πασιδῆλον, ὅτι ἡ κοινὴ τῆς Ἑλλάδος γνώμη

ἐπιθυμεῖ κυβέρνησιν ἰσχυράν καὶ ἱκανὴν νὰ καταπαύσῃ ὅλας τὰς καταχρήσεις, ὧν τὸ ἔθνος ἐγένετο θῦμα. Ἐὰν τὰ γενναῖα καὶ ἀμετάτρεπτα μέτρα, εἰς τὰ ὁποῖα ἠναγκάσθη νὰ προβῇ ἡ κυβέρνησις, συνεπαγάγῃσι βραδύτητα τινὰ περὶ τὴν συγκρότησιν τῆς ἐθνικῆς συνελεύσεως, ἡ ἀναβολὴ αὕτη θέλει χρησιμεύσει τοῦλάχιστον εἰς τὸ νὰ γνωρίσωμεν ἐκ προοιμίου τὸ μέλλον νὰ ἐπικρατήσῃ ἐν τῇ συνελεύσει ταύτῃ πνεῦμα, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ ἡ ἐκλογὴ τῶν ἀντιπροσώπων δὲν θέλει ἐν τῷ παρόντι νοθευθῇ ὑπὸ τῶν πονηρῶν ὅσοι τοσάκις προήδρευσαν εἰς τὰς ἐκλογὰς ταύτας. Ποτὲ ὁ ἐπιφανὴς ἀνὴρ δὲν διετύπωσε λαμπρότερον τὰς ὑγιεῖς αὐτοῦ ἀρχάς. Ἀλλὰ καὶ ποτὲ δὲν ἐμελλε νὰ ἀποδειχθῇ μᾶλλον ἀριδῆλως ὅπως συνήθως ἐπλανᾶτο περὶ τὸν τρόπον τῆς πραγματώσεως αὐτῶν.

Πῶς ἦτο δυνατόν νὰ πιστεύῃ ὅτι ἡδύνατο νὰ ἀποβῇ ἰσχυρὰ κυβέρνησις πολυμελὴς, τῆς ὁποίας οἱ κάτοχοι εἶχον ἀρχίσει νὰ ἐρίζωσι πρὸς ἀλλήλους ἐν τῷ μέσῳ τοῦ θριάμβου αὐτῶν; Τῷντι ὁ Γ. Κουντουριώτης ἐβλεπεν ἀνησύχως τὴν ἐξαίρετον ἐπιρροήν, ἣν ἐνήσκει ὁ Ἰωάννης Κωλέττης ἐπὶ τῶν ρουμελιωτικῶν στρατευμάτων, δι' ὧν κυρίως κατεβλήθησαν οἱ στασιασταί. Ἀφ' ἑτέρου πῶς ἦτο δυνατόν νὰ πιστεύῃ, ὅτι ἡ κυβέρνησις αὕτη θέλει καταπαύσει ὅλας τὰς καταχρήσεις ὧν πρότερον ἐγένετο θῦμα τὸ ἔθνος; Ἐνῷ δὲν ἐστηρίζετο εἰμὴ ἐπὶ ἀτάκτων στρατευμάτων, τὰ ὁποῖα ἐπὶ τῷ λόγῳ, ὅτι μάχονται ὑπὲρ τῆς ἰσχύος τοῦ νόμου, ἐξετραχλίζοντο εἰς τὰς φοβερωτέρας καταχρήσεις καὶ καταπιέσεις καὶ λεηλασίας πανταχοῦ ὅπου ἐστάθμευον ἢ ἀπλῶς διέμενον; Ἡ τάξις καὶ ὁ νόμος οὐδέποτε ἀνορθοῦνται διὰ τῆς ἀνομιᾶς καὶ τῆς ἀταξίας. Κυβέρνησις ἐπιτελοῦσα μὲν ἐσωτερικῶς τὰ ἀληθῆ αὐτῆς καθήκοντα, ἀσφαλίζουσα δὲ ἐξωτερικῶς τὴν ἀνεξαρτησίαν τοῦ ἔθνους, δὲν ἡδύνατο νὰ ἐνδρυθῇ ἐν Ἑλλάδι, εἰμὴ, ἐὰν ἐστηρίζετο ἐπὶ στρατοῦ τακτικοῦ· στρατὸν δὲ τοιοῦτον οὐ μόνον τὰ προηγουμένα Ἐκτελεστικά δὲν ἐφρόντισαν ὁπώσοῦν σπουδαίως νὰ καταρτίσωσιν, ἀλλὰ οὐδὲ τὸ Ἐκτελεστικὸν τοῦ 1824, καίτοι ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ ἔτους τούτου ἔλαβεν 8—9,000,000 δραχμῶν ἐκ τοῦ πρώτου δανείου. Καὶ οὔτε ἦτο ἴσως δυνατόν νὰ πράξῃ τι σπουδαῖον περὶ τούτου, ἀφοῦ ἐν τοῖς κόλποις αὐτοῦ ἔδρευε ἄνθρωπος, ὅστις ἤντλει τὴν ἰδίαν ἰσχύϊν ἀπὸ τῶν ἀτάκτων σπιφάνων τῆς

Ρουμελίας, και ἀφοῦ οὐ μόνον οἱ Ῥουμελιῶται, ἀλλὰ και αὐτοὶ οἱ Πελοποννήσιοι μαχηταί, δὲν διέκειντο εὐμενῶς πρὸς τὴν τοῦ τακτικοῦ στρατοῦ συγκρότησιν. Ἡ νέα λοιπὸν κυβέρνησις εἶχε τὰ ἐλαττώματα ὅλων τῶν προηγουμένων· τὴν ἐσωτερικὴν διαίρεσιν και τὴν ἑλλειψιν ἐπιτηδείου ἐκτελεστικοῦ ὀργάνου· ὥστε, καίτοι ἐπὶ μίαν στιγμὴν κατισχύσασα τῶν ἀντιπάλων, περιεῖχε τὰ σπέρματα προσεχοῦς ἀναρχίας και πτώσεως. Τί δὲ ἂν ἤθελεν ἀπειληθῇ ὑπὸ μεγάλων ἐξωτερικῶν κινδύνων;

Οἱ κίνδυνοι οὗτοι ἀπέβησαν τῷ φόντι φοβερώτατοι, εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς τοῦ 1825· ὀξυδερκεστέρα δὲ περὶ τοῦ μέλλοντος πρόνοια και ἀκριβεστέρα τῶν πραγμάτων ἐκτίμησις, ἡδύνατο νὰ προὖδῃ τὴν παρασκευαζομένην θύελλαν, ὅσονδ' ἴποτε ἀδρανὴς και ἂν ἀνεδείχθῃ ὁ πολέμιος κατὰ ξηρὰν τῷ 1824, ὅσονδ' ἴποτε λαμπρὰ και ἂν ἀπέβησαν τὰ ναυτικὰ ἡμῶν κατορθώματα κατὰ τὴν δευτέραν ἐξαμηνίαν τοῦ ἔτους ἐκείνου. Ὡς ἐκ τοῦ γεγονότος, ὅτι ὁ σουλτὰν Μαχμούτης ἀνέθηκεν εἰς τὸν Μεχμέτ Ἀλὴν τῆς Αἰγύπτου τὴν περιστολὴν τῆς ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως, και ὥς ἐκ τῆς προθυμίας μεθ' ἧς ὁ Μεχμέτ Ἀλὴς ἀνέλαβε τὸ ἔργον, ἦτο πρόδηλον, ὅτι ἡ Ἑλλάς ἡπειλείτο νὰ ἴδῃ ἀποβαίνουσιν εἰς τὰς ἀκτὰς αὐτῆς στρατιωτικὴν δύναμιν ἐντελῶς διάφορον τῶν ἁλβανικῶν και ἁσιανῶν σιφῶν καθ' ὧν ἐπάλαισαν τέσσαρα ἤδη ἔτη κατὰ ξηρὰν οἱ μαχηταί ἡμῶν. Τὰ στίφη ταῦτα εἶχον τὸν αὐτὸν ὀπλισμὸν και τὸν αὐτὸν τρόπον τοῦ πολεμεῖν ὃν και οἱ ἡμέτεροι· νῦν δὲ οἱ ἄτακτοι ἡμῶν ὅμιλοι προέκειτο νὰ ἀντιπαραταχθῶσι κατὰ στρατοῦ τακτικῶς ὀργανωμένου, τεχνικῶς κατηρτισμένου και ἀγομέ-νου ὑπὸ ἀρχόντος τολμηροτάτου ἅμα και συνετοῦ. Τὰ δὲ πράγματα ἐμελλον δυστυχῶς μετ' ὀλίγον νὰ μαρτυρήσωσιν ἀλήθειαν, τὴν ὅποιαν ἔπρεπεν ἐκ προοιμίου νὰ γνωρίζῃ ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις, ὅτι στρατοὶ ἄτακτοι ὅσον γενναῖοι και ἂν ᾔωσιν ἀδύνατον εἶναι νὰ ἀνθέξωσιν εἰς δύναμιν τακτικὴν. Ἀλλὰ, θέλουσιν ἴσως εἶπει, ὁ τακτικὸς στρατὸς τῶν πολεμίων ἔπρεπε νὰ διαπεραιωθῇ εἰς τὴν Ἑλλάδα, αἱ δὲ ναυμαχίαι τοῦ αὐγούστου, τοῦ Σεπτεμβρίου, τοῦ ὀκτωβρίου και τοῦ νοεμβρίου ἀπέδειξαν, ὅτι οἱ στολίσκοι ἡμῶν ἦσαν ἱκανοὶ νὰ παρακωλύσωσι τὴν διαπεραίωσιν ταύτην. Ναί, ἀλλ' εἶχον ἀποδείξει ἐπ' ἐσχάτων και ἕτερόν τι, ὅτι ὁ Ἴβραῆμ πασᾶς

δὲν ὁμοιάζε τοὺς ναυάρχους τῆς Κωνσταντινουπόλεως, δὲν παρήτει τὰς ἐπιχειρήσεις αὐτοῦ, ὡς ἐκ μόνης τῆς ἐπιφανείας τῶν πυρπολικῶν, καὶ ἂν ἀπέβαλλε πλοῖά τινα, ἐπέμενεν οὐδὲν ἦτον πεισματωδῶς εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ κυρίου βουλεύματος, ἐπιμένων δὲ κατῶρθου νὰ διαπεραιωθῇ. Καθάπερ εἶδομεν ἀπεβίβασεν ἐπὶ τέλους τὸν στρατὸν αὐτοῦ εἰς Κρήτην, καὶ δὲν ἦτο ἀπίθانون, ὅτι δι' ὁμοίων θυσιῶν ἠδύνατο νὰ περαιωθῇ εἰς τὴν Πελοπόννησον. Τὸ δὲ δεινότερον, ἐρχόμενος εἰς τὴν Πελοπόννησον ἐμελλε νὰ εὕρῃ ἐν αὐτῇ τρία ἀσφαλῇ ὁρμητήρια, τὰ φρούρια τῆς Μεθώνης, τῆς Κορώνης καὶ τῶν Πατρῶν, τῶν ὁποίων οὐδεμία τῶν προηγουμένων κυβερνήσεων ἐφρόντισε σπουδαίως νὰ προλάβῃ τὸν ἐπισιτισμὸν, ἵνα οὕτω ἐπιτύχῃ τὴν παράδοσιν.

Ἀλλὰ τὸ ἔτι θλιβερώτερον ὑπῆρξεν ὅτι ἐν ἀρχῇ φεβρουαρίου ὁ Ἰσραὴμ πασᾶς ἐκπλεύσας ἐκ Σούδης ἐνεφανίσθη εἰς τὰ Μεσσηνιακὰ παράλια, μηδενὸς παρακωλύσαντος, καὶ ἀπεβίβασε τῇ 12 εἰς Μεθώνην 4,000 τακτικοῦ πεζικοῦ καὶ 500 ἵππεις. Ἐκπέψας δὲ ἀμέσως εἰς Κρήτην τὸν στόλον, μετεκόμισεν ἐκεῖθεν δευτέραν στρατοῦ μοῖραν, πάλιν μηδένα παρακωλύοντα ἀπαντήσας, ὥστε τῇ 9 μαρτίου ἔχων μυρίους πεζοὺς καὶ 1000 ἵππεις ἐπεχείρησε τὴν πολιορκίαν τῆς Πύλου. Ἐπὶ πῶς κατ' ἀμφοτέρως ταῦτας τὰς διαπεραιώσεις οὐδὲν ἀπήντησεν ἑλληνικὸν πλοῖον; αἰετοῖ, λέγει ὀρθῶς ὁ Α. Κ. Ὁρλάνδος, τὸ ἐθνικὸν ταμεῖον εἶχε σχεδὸν κενωθῇ ἕνεκα τῶν ἐμφυλίων πολέμων. Καὶ πῶς ἦτο δυνατόν νὰ μὴ ἐξαντληθῇ, ὅτε μόνος ὁ Γούρας ἐπληρώνετο διὰ 12,000 ἀνδρας, ἐνῶ δὲν εἶχε πράγματι εἰμὴ 3,000. Δὲν θέλομεν ὑπολογίσει τὰ εἰς αὐτὸν πληρωθέντα κατὰ τὸν ὑπολογισμὸν ὅστις εἶχεν ὑποβληθῇ εἰς τὴν ἐν Ἀστρεὶ συνέλευσιν, καθ' ἣν 12,000 ἀνδρες ἀπῆλθον 600,000 γροσίων κατὰ μῆνα. Ἀλλὰ καὶ τὸ ἥμισυ τούτων ἂν ἐλάμβανεν ὁ Γούρας, ἐπειδὴ ἐπληρώθη τὰ χρήματα ταῦτα ἐπὶ τρεῖς τοῦλάχιστον μῆνας, ἔπεται ὅτι ἐπληρώθησαν χάριν αὐτοῦ καὶ μόνου περὶ τὰς 900,000 γροσίων ἥτοι 90,000 ταλλήρων, ἥτοι ὅσα περίπου ἡ κυβερνήσις ἐδαπάνησεν ὑπὲρ τοῦ στόλου, τοῦ κατὰ τὸ δεύτερον ἐξάμηνον τοῦ προηγουμένου ἔτους τοσαῦτα μεγαλοργήσαντος. Καὶ ἐν τούτοις ὁ Γούρας δὲν ἦτο μόνος, ὥστε ἄπορον δὲν εἶναι ὅτι δὲν ὑπῆρχον χρήματα, ἵνα παρακωλυθῇ ἡ

τοῦ Ἰβραήμ πασᾶ διαπεραίωσις. Ἄμα ἀναγγελλθεῖσιν ταύτης εἰς Ναύπλιον, ἡ κυβέρνησις ἔδωκε σημεῖα τινα ζωῆς. Δὲν λέγομέν τε περὶ τῆς οἰκτρᾶς ἐκστρατείας τοῦ Γεωργίου Κουντουριώτη, ὅστις βραδέως ὁπωςοῦν φθάσας εἰς Καλάμας τάχιστα ἐπέστρεψεν εἰς Ναύπλιον μὴ ἰδὼν κατὰ πρόσωπον τὸν πολέμιον. Ἀλλ' ὁ Μαυροκορδάτος εἰςῆλθεν ἐντὸς τῆς κινδυνεύουσης Σφακτηρίας, ἐξ ἧς ὡς ἐκ θαύματος διεσώθη τῇ 26 ἀπριλίου, ὅτε ἐάλω ἡ νῆσος. Πρὸ τούτου ἔτι τὰ ρουμελιωτικά στρατεύματα, δι' ὧν πρὸ μικροῦ εἶχε καταβληθῇ τοσοῦτον εὐχερῶς ἡ ἀνταρσία, ἐμετρούθησαν τῇ 7 ἀπριλίου εἰς Κρεμμύδι πρὸς τὸ τακτικὸν τοῦ Ἰβραήμ πασᾶ καὶ, κατατροπωθέντα, ἐπέστρεψαν εἰς τὴν Στερεάν. Ἐν τῷ μεταξὺ ὁ ἑλληνικὸς στόλος ἐκπλεύσας τελευταῖον δὲν ἠτύχησε νὰ παρεμποδίσῃ τὴν μετακόμισιν νέων στρατευμάτων εἰς τὴν Πελοπόννησον ἐκ Κρήτης καὶ Ἀλεξανδρείας· τῇ δὲ 19 ἀπριλίου ἀπεβιβάζοντο αὐθις εἰς Μεθώνην 4,000 ἄνδρες, 500 ἡμίονοι καὶ πολεμικοφῶδια καὶ τροφαί. Ἀληθές ὅτι μετὰ τινὰς ἡμέρας, τῇ 30, ὁ Μιαούλης, εἰσβαλὼν τολμηρότατα ἐντὸς τοῦ λιμένος τῆς Μεθώνης, κατεπυρπόλησε μίαν ὡραίαν φρεγάδα, τὴν Ἀσίαν, ἐν Ἀγγλίᾳ κατασκευασθεῖσαν, δύο δρόμωνας καὶ 4 φορτηγά. Ἀλλ' οὐδὲν ἦττον τῇ 11 μαΐου παρεδόθη τὸ Νεόκαστρον εἰς τὸν Ἰβρήμην ἀσφαλίσαντα οὕτω τὴν κατοχὴν τῆς Μεσσηνίας. Ἀληθές ὡσαύτως ὅτι τῇ 20 ὁ περὶ τὸν Γεωργίον Σαχτούρην ἑλληνικὸς στόλος ἀντιπαραταχθεὶς περὶ Καφηρέα πρὸς τὸν στόλον τῆς Κωνσταντινουπόλεως, κατῴρθου ἐν τῶν λαμπροτάτων ναυτικῶν ἔργων, πυρπολήσας τὴν ναυαρχίδα διὰ τοῦ Ἰδραίου Ἰωάννου Ματρώζου καὶ τοῦ Σπετσιώτου Λαζάρου Μοσσοῦ, καταστρέψας δὲ δύο δρόμωνας καὶ κυριεύσας 30 φορτηγά καὶ πληθὺς ὀρειχαλκίων πυροβόλων. Ἀλλὰ ταῦτα πάντα οὐδ' ἐπὶ στιγμὴν ἀπέτρεψαν τὸν Ἰβραήμην ἀπὸ τῆς ἐκτελέσεως τοῦ κυρίου αὐτοῦ βουλεύματος, καὶ περὶ τὰ μέσα μαΐου οὗτος ἀφοῦ κατωχυρώθη ἐν Μεσσηνίᾳ ἡτοιμάζετο νὰ βαδίσῃ πρὸς τὰ ἐνδότερα τῆς Πελοποννήσου, ἐνῶ οἱ μὲν ἡττηθέντες ρουμελιῶται εἶχον ἤδη ἀπέλθει εἰς τὰ ἴδια, ὁ δὲ κατεπτοημένος τῆς χερσονήσου λαὸς κατεκραύγαζεν, ἀπαιτῶν τὴν λύτρωσιν τοῦ ἐν Ἰδρᾷ κρατουμένου Κολοκοτρώνη, παρ' αὐτοῦ καὶ μόνου ἐλπίζων σωτηρίαν, ὅπως ἐπὶ τοῦ Δράμαλλη.

Τότε ἡ ἐν Ναυπλίῳ κυβέρνησις πειθομένη, ὅτι οὐδένα ἄλλον τρόπον εἶχε νὰ ἀντιταχθῇ κατὰ τοῦ ἐκ Μεσσηνίας ἐπερχομένου Ἰβραήμ πασᾶ, ἀνεκάλυψε τελευταῖον ὅτι ἐπὶ σύμπνοια καὶ σύμ-
πραξις ὅλων τῶν Ἑλλήνων εἶναι ὁμολογουμένης τὸ μόνον ἀκα-
ταμάχητον ὄπλον ἐναντίον τοῦ ἀσπόνδου ἐχθροῦ τῆς πατρίδος, ἐψήφισε τῇ 18 μαΐου γενικὴν ἀμνηστίαν καὶ ἀνηγόρευσε τὸν Θεό-
δωρον Κολοκοτρώνην Γενικὸν ἀρχηγὸν τῆς Πελοποννήσου. Ὁ Κο-
λοκοτρώνης ἐπράξε πᾶν ὅ,τι ἦτο δυνατόν νὰ πραχθῇ δι' ὧν εἶχε
στρατῶν καὶ πόρων ἀπέναντι τῶν στρατῶν καὶ τῶν πόρων ται-
ούτου ἀντιπάλου. Ἡ κρατερὰ, ἡ σεβαστὴ, ἡ ἀγαπητὴ αὐτοῦ φωνὴ
ἀντήχησε πάλιν ἀπὸ ἄκρου ἕως ἄκρου τῆς χερσονήσου καὶ ἐπλή-
ρωσε παραμυθίας καὶ πεποιοθήσεως τὰς τεθλιμμένας τῶν κατοί-
κων αὐτῆς ψυχάς. Οἱ Μωραῖται ἰδόντες τὸν πατέρα αὐτῶν, ἐνό-
μισαν ὅτι ἐλυτρώθησαν. Καὶ δὲν ἐλυτρώθησαν μὲν, πολλοὺ γε
δεῖ· ἀλλ' ὁ Γέρος ἂν δὲν ἡδυνήθη νὰ διακωλύσῃ τὴν πρόοδον τοῦ
Ἰβραήμ πασᾶ, ἐμβαλόντος τῇ 11 ἰουνίου εἰς Τρίπολιν καὶ τῇ 13
εἰς τὴν Ἀργολίδα· ἂν ἡττήθη ὑπ' αὐτοῦ τῇ 23 εἰς Τρίκορφα, κα-
τάρθωσεν ὅμως δύο τινὰ σωτηριωδέστατα. Διὰ μὲν τῆς καρτε-
ρίας αὐτοῦ ἐνεποίησε τοσαύτην εἰς τοὺς Πελοποννησίους αὐτα-
πάρνησιν, ὥστε προετίμησαν νὰ ὑποκύψωσιν εἰς τὰς φοβερωτέρας
στερήσεις καὶ κακουχίας μᾶλλον. ἢ νὰ ὑποταχθῶσιν εἰς τὸν Ἰ-
βραήμ πασᾶν, ὅστις ἀληθῶς εἶπεῖν, ἐπὶ μακρὸν χρόνον δὲν ᾔρξεν
εἰμὴ τῶν σημείων, ὅσα πράγματι διὰ τοῦ στρατοῦ αὐτοῦ κατεῖ-
χε· δεύτερον δὲ ὁ Κολοκοτρώνης διὰ τῆς ἀκαταβλήτου αὐτοῦ
δραστηριότητος κατεκόπωσε τὴν ἐπιμονὴν τοῦ πείσμονος ἐκείνου
ἀντιπάλου καὶ πολλάκις περιήγαγεν αὐτὸν εἰς ἀμηχανίαν. Ἀλλ'
ὅσον σωτήρια καὶ ἂν ὑπῆρξαν τὰ τοῦ Κολοκοτρώνη ἔργα, ἡ μᾶλ-
λον δι' αὐτὸ τοῦτο ὅτι ὑπῆρξαν σωτήρια, ἢ ἐν Ναυπλίῳ κυβέρ-
νησις ἐταπεινώθη οἰκτρῶς. Ἄπαν τὸ οἰκοδόμημα ἰδὲν ἦγερε πρὸ
ὀλίγων μηνῶν ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἐξοντώσεως τοῦ τῆς Πελοπον-
νήσου πολεμάρχου, κατέπεσεν, ἐγερθέντος καὶ εἴπερ ποτὲ ἰσχυρο-
τέρου ἀποδάντος τοῦ πολεμάρχου ἐκείνου. Ἄπαν τὸ ὄνειρον τοῦ
Μαυροκορδάτου, ὅτι ἐνιδρύθῃ τελευταῖον κυβέρνησις ἔχουσα ἰδίαν
βούλησιν καὶ δύναμιν καὶ ἀρχουσα διὰ τῆς δυνάμεως ταύτης καὶ
τῆς βουλῆσεως ἀπάσης τῆς Ἑλλάδος, διεσκεδάσθη. Ἐνῶ ἡ κυ-

βέρνησις αὕτη ἐκάρθητο ὀπισθεν τῶν τειχῶν τοῦ Ναυπλίου, τῆς Πελοποννήσου ἤρχον ἀφ' ἐνὸς ὁ Ἰβραῖμ πασᾶς, ἀφ' ἐτέρου ὁ Κολοκοτρώνης. Ἀπὸ δὲ τῶν ἀρχῶν τοῦ ἀπριλίου ὁ Ῥεσίτ πασᾶς, ἐμβαλὼν μετὰ ἀνδρῶν δις μυρίων εἰς τὴν δυτικὴν Ἑλλάδα καὶ οὐδεμίαν κατὰ τὸ σῶνθηες ἀπαντήσας ἀντίστασιν τῶν ὀπλαρχηγῶν αὐτῆς, προήλασε μέχρι Μεσολογγίου, τοῦ ὁποίου ἤρχισε τῇ 5 μαΐου τὴν τελευταίαν πολιορκίαν. Τῆς ἀνατολικῆς Ἑλλάδος ἤρχεν ὁ Γούρας, παντοδύναμος αὐτόθι γενόμενος μετὰ τὴν σύλληψιν καὶ τὸν θάνατον τοῦ Ὀδυσσεως. Ἡ πραγματικὴ λοιπὸν ἐξουσία τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως δὲν ἐξετείνετο ἐπὶ πολὺ τῆς Ἑλλάδος μέρος. Αἱ νῆσοι ἀναγκασθεῖσαι πάλιν νὰ ἐπλιζώνται ἐξ ἰδίων, ἐξηκολούθουν μὲν παντὶ σθένει ἀγωνιζόμεναι, ἀλλ' ἕνεκα τῆς ἐνδείας τῶν πόρων αὐτῶν μὴ δύνηθεῖσαι νὰ συντηρήσωσιν ἀδιαλείπτως στολίσκους ἱκανοὺς, δὲν ἠτύχησαν οὔτε τὴν συγκοινωνίαν τοῦ Ἰβραῖμ πασᾶ μετὰ τῆς Ἀλεξανδρείας νὰ παρκαλώσωσιν, οὔτε τὸ Μεσολόγγιον ἐπὶ τέλους ἀποχρῶντως νὰ τροφοδοτήσωσιν.

Ἐν τούτοις κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο 1825 ἡ ἐν Ναυπλίῳ κυβερνήσις ἔλαβεν ἐκ διαλειμμάτων τὰ χρήματα τοῦ δευτέρου δανείου, ὅπερ συνομολογηθὲν τῇ 7 φεβρουαρίου ἐν Λονδίῳ, ὅπως καὶ τὸ πρῶτον, συνεποσοῦτο ὀνόματι εἰς 2,000,000 λίρας. Ἀλλὰ συνεφωνήθη πρὸς $55 \frac{5}{10}$ τοῖς ἑκατὸν τοῦ ὀνομαστικοῦ κεφαλαίου ὥστε ἐπραγματώθησαν μόνον 1,110,000. Ἐπληρώθησαν δὲ ἐκ τοῦ οὕτω μειωθέντος ποσοῦ, τόκος δύο ἐτῶν πρὸς $5 \frac{1}{100}$ 200,000, χρεώλυτρον ἐνὸς ἔτους πρὸς $1 \frac{1}{100}$ 20,000, διάφορα μεσιτικὰ 68,800· πλὴν τούτου εἰς ἐξαγοράν ὁμολογιῶν αὐτοῦ τούτου τοῦ δανείου καὶ τοῦ προηγουμένου, λίραι 212,220· εἰς διάφορα ἐξοδα καὶ ζημίας, 13,700· ἐλογίσθησαν ὡς μένοντα εἰς βάρος τῶν διαπραγματευσαμένων τὸ δάνειον Ὁρλάνδου καὶ Λουριώτου, 15,487. Ἐκ τῶν ὑπολοίπων ἐστάλησαν εἰς τὴν Ἀμερικὴν, διὰ τὴν κατασκευὴν δύο φρεγάδων (ὧν μίαν μόνον ἐπὶ τέλους ἐκτησάμεθα, τὴν Ἑλλάδα), λίραι 156,600· ἔμειναν εἰς Ἀγγλίαν πρὸς κατασκευὴν ἐξ ἀπαικινήτων (ὧν τρία μόνον ἐκτησάμεθα, ἐν οἷς ἓν κυρίως χρησιμεῦσαν εἰς τὸν πόλεμον, τὴν *Karτερliar*) λ. 123,300· ἐδόθησαν εἰς μισθοδοσίαν τοῦ λόρδου Κόρχραν, 37,000 λ. καὶ εἰς ἀγοράν πο-

λεμεφοδίων, εἰς ἔξοδα ὀπλισμοῦ, ἱματισμοῦ κλπ. λ. 77,200. Ὁ-
θεν εἰς τὴν Ἑλλάδα δὲν ἐστάλησαν εἰμὴ λίραι 232,700. Ταῦτα
κατὰ τὴν ὑπὸ Γ. Σπανιολάκη συνταχθεῖσαν *Περίληψιν τῶν*
λογαριασμῶν τῶν σχεδιασθέντων παρὰ τῆς ἐπιτροπῆς τοῦ θα-
ναείου. Σημειωτέον ὅτι τὸ σύνολον τῶν ἄνω ποσῶν ὑπερβαίνει τὰς
ἐκ τῶν 2,000,000 πραγματωθείσας 1,110,000, κατὰ 47,000
περίπου λίρας, αἵτινες εἰσπράχθησαν τῷ 1825 ἰδίως πρὸς ἐξόφλη-
σιν διαφόρων λογαριασμῶν τοῦ πρώτου δανείου.

Ἡ ἐν Ναυπλίῳ λοιπὸν κυβέρνησις δὲν ἔλαβεν ἐκ τοῦ δευτέρου
δανείου εἰμὴ 232,700 λίρας. Ἀλλὰ τελευταῖον 237,700 λίραι
ἀπετέλουν 6,655.600 δραχμὰς, τὸ δὲ ποσὸν τοῦτο ἠδύνατο νὰ
ἐπαρκέσῃ μέχρι τινὸς εἰς τε τοῦ στόλου τὴν συντήρησιν, εἰς τε
τὴν ἀμυναν τοῦ Μεσολογγίου. Ἀλλὰ ἵνα μὴ ἐπαναλάβωμεν ἐν-
ταῦθα ὅσα ἡ κοινὴ γνώμη τότε ἔλεγε καὶ αἱ ἐφημερίδες ἐπανε-
λάβανον περὶ τῶν δεινῶν καταχρήσεων εἰς ἃς ἐξώκειλε τὸ λεγό-
μενον Ὑπουργεῖον τῆς Οἰκονομίας ὡς πρὸς τὴν παραλαβὴν καὶ τὴν
διαχείρισιν τῶν χρημάτων ἐκείνων, καταχρήσεων, αἵτινες ἄλλως τε
ἐπιστήμως ἐπιστοποιήθησαν ὑπὸ τῆς ἐκθέσεως τῆς ἐξελεγκτικῆς
ἐπιτροπῆς, ἣν παρεθέσαμεν ἐν τοῖς προτέροις (σελ. 807—840 τοῦ
παρόντος τόμου), ἀρκούμεθα νὰ ἀναφέρωμεν δύο γεγενητά μαρ-
τυροῦντα ὅπως ἀσεβῶς καὶ ταχέως ἐγένοντο ἄφαντα τὰ ἱερὰ
ταῦτα χρήματα. Ἡ ἐπίσημος ἐφημερίς τῆς κυβερνήσεως τοῦ Ναυ-
πλίου, ἡ *Γερικὴ Ἐφημερίς τῆς Ἑλλάδος*, ἥτις πολλάκις διέ-
στρεφε τὰ πράγματα καὶ πολλάκις ἐβεβαίωσεν, ὅτι τὸ Μεσολόγ-
γιον πυροβολεῖται *μακρόθεν* μόνον ὑπὸ τοῦ Κουταχῆ, ὅτι αὐτὸς
δὲν ἔχει εἰμὴ 6,000 ἀνδρῶν καὶ ὅτι προσεχῶς διαλύεται ἡ πο-
λιορκία, τῇ 2 δεκεμβρίου ἀνήγγελλεν ὅτι «τὸ Μεσολόγγιον εἶναι
καλῶς προμηθευμένον καὶ ὅλον ἐν προμηθεύεται ἀπὸ ζωοτροφῶν,
διότι περὶ τούτου ἐφρόντισεν ἡ διοίκησις ἐν καιρῷ.» Τὰ δὲ ἐν
αὐτῷ τῷ Μεσολογγίῳ ἐκδιδόμενα *Ἑλληνικὰ Χρονικά*, τὰ ὅ-
ποια φιλικώτατα πάντοτε ἐπολιτεύθησαν πρὸς τὴν ἐν Ναυπλίῳ
κυβέρνησιν, μετὰ πικρᾶς εἰρωνείας ἀπεκρίνοντο, ὅτι δὲν ἀμφιβάλ-
λουσιν ὅτι τὸ Ναύπλιον εἶναι *καλὰ προμηθευμένον*, ἡ φρουρὰ
ὅμως τοῦ Μεσολογγίου οὔτε τοὺς μισθοὺς τῆς οὔτε τὸ σιτηρῆσόν
τῆς ἔλαβεν ἡ δὲ Σεβαστὴ Διοίκησις οὐδεμίαν κατέβαλε φρον-

τιδα καὶ ἐπιμελειαν, ἵνα προμηθεύσῃ τὴν ἡρώϊκὴν πόλιν μὲ τὰ ἀναγκαῖα ἐφόδια. Καὶ ἔτος δὲν εἶχε παρέλθει ἀφ' ἧς ἦλθον εἰς τὴν Ἑλλάδα τὰ χρήματα τοῦ δευτέρου δανείου, ὅτε τῇ 7 Ἀπριλίου 1826 ἡ ἐθνικὴ Γ' τῶν Ἑλλήνων συνέλευσις ἐψήφισε νὰ ἀνοιχθῇ νέον δάνειον 100,000 ταλλήρων, ἵνα χρησιμεύσῃ αὐτὰς τὸ μέλλον μόνον εἰς τροφάς καὶ μισθοὺς τοῦ στόλου, εἰς ἐπισκευὴν καὶ τροφὰς διὰ τὸ Μεσολόγγιον καὶ τὰ ἐκωθεν αὐτοῦ συστησόμενα στρατόπεδα, ὃ ἐνῶ τὸ Μεσολόγγιον ἐπιπτε πρὶν ξηρανθῇ ἐντελῶς ἡ μελάνη ἡ τὸ ψήφισμα τοῦτο γράψασα. 100,000 ταλλήρων λοιπὸν ἤρουν ἵνα σωθῇ τὸ προπύργιον ἐκεῖνο, καὶ ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις ἡ λαβοῦσα εἰς τὰς χεῖρας αὐτῆς κατὰ τὸ προλαβὼν δωδεκάμηνον ὑπὲρ τὸ ἑκατομμύριον ταλλήρων, δὲν ἡδυνήθη νὰ οἰκονομήσῃ ἐξ αὐτῶν τὰς 100 ἐκείνας χιλιάδας ἀπὸ τῶν ὁποίων ἐξηρητήθη ἡ τύχη τῆς Ἑλλάδος.

Ἡ κυβέρνησις αὕτη ἔμεινε οὕτω βιοῦσα καὶ πράττουσα ἐν Ναυπλίῳ μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ Ἀπριλίου 1826, ὅτε συνῆλθεν ἡ Γ' ἐθνικὴ συνέλευσις, ἣν πρὸ πολλῶν μηνῶν ἠγωνίζετο νὰ συγκροτήσῃ. Εἰς ποίαν ἀπελπίσιν περιῆλθεν ἐν τῷ διαστήματι τούτῳ, καὶ πόσον ἡλλοιώθησαν αἱ πρὸ τινων μηνῶν τοσοῦτον λαμπραὶ προσδοκίαι τοῦ Μαυροκορδάτου, ἐξάγεται ἐκ τῆς ἐπιστολῆς ἣν τὸ Ἐκτελεστικὸν ἔγραψε τῇ 14 Ἰουνίου, πρὸς τὴν ἐν Λονδίνῳ ἐπιτροπὴν. «Τὸ στρατιωτικὸν μας κατήντησεν ὄχι μόνον ἀνεοικονόμητον, ἀλλὰ καὶ ὁ λυμεὼν τῆς πατρίδος. Δι' ἀκαταχρήσεις τὰς ὁποίας κάμνει εἶναι ἀπερίγραπτοι . . . Αὐτοῦ τοῦ στρατιωτικοῦ ἡ κακοήθεια ἐξήντησε τὸ μεγαλύτερον μέρος τοῦ δανείου χωρὶς νὰ ὠφελῇ παντελῶς ἡ πατρίς, καὶ εἰς τὸν παρόντα κίνδυνον δὲν ἔχει οὔτε μέσα, οὔτε στρατιώτας ν' ἀντιτάξῃ. Ἐὰν δὲν ἐγίνοντο αἱ λείαι τῶν ζωοτροφῶν περὶ ὧν σὲς προέγραψεν ἡ Διοίκησις, δὲν ἠθέλαμεν εἰμπορέσει ἀπὸ τὴν πρώτην ἐμφάνισιν τοῦ ἐχθροῦ σχεδὸν, νὰ συστήσωμεν στρατόπεδον, μὴν ἔχοντες χρήματα ν' ἀγαράσωμεν τροφάς. Τὸ Νεόκαστρον ἐχάθη μόνον καὶ μόνον ἀπὸ τὴν κακοήθειαν τῶν στρατιωτῶν καὶ ἀπὸ τὴν ἀδιαφορίαν τῶν Πελοποννησίων . . . Ἀπὸ τὰ αὐτὰ αἷτια καὶ τώρα ἐκυρρεύθη ἡ Καλαμάτα ἀπὸ 3000 ἐχθροῦς, ἐνῶ ἦσαν μέσα ἄλλοι τόσοι ἐδικοί μας καὶ τὴν ἄφησαν καὶ ἐφυγον χωρὶς νὰ ῥῆξουν

τουφέκι. Διὰ τὰ αὐτὰ αἷτια κατεπάτησεν ὁ ἔχθρος τὴν Μεσσηνίαν ὅλην, καὶ μέρος τῆς Ἀρκαδίας, καὶ ἐρημώθη καὶ ἐλεηλατήθη ἡ Τριπολιτὶς ἀπὸ ἡμᾶς τοὺς ἰδίους. Αὐτὰ τὰ κακὰ δὲν βλέπομεν πῶς εἰμποροῦν νὰ διορθωθοῦν· στοχαζόμεθα ἱατρικὸν ἀρμόδιον, τὸ τακτικόν, ἀλλὰ καὶ αὐτὸ θέλει βραδύνει ὥς πρὸς τὸν κίνδυνον εἰς τὸν ὅποιον ἤδη τρέχομεν. Ἡ σωτηρία μας ἐφέτος κρέμαται ἀπὸ τὴν εὐτυχίαν τοῦ στόλου, ἐὰν αὐτὸς εἰμφορέσῃ νὰ ἐμποδίσῃ τὴν ἀπόβασιν, ἢ καίων τὸν ἐχθρικόν, ἢ ἄλλως πῶς ματαιώων τὰ σχέδιά του· ἀλλὰ δὲν ἔχομεν εἰς τοῦτο τὴν βεβαίτητα, μολονότι δὲν εἰμποροῦμεν νὰ ἀρνηθῶμεν τὴν ἀνδρείαν καὶ προθυμίαν τῶν θαλασσινῶν μας. Ἐὰν ὅμως ὁ ἔχθρος ἀποβιδάσῃ καὶ τὰ ἄλλα στρατεύματα εἰς τὴν Πελοπόννησον, βέβαια κινδυνεύομεν περὶ τῶν ὅλων.»

Εἶναι ἄξιον σημειώσεως ὅτι τὴν ἐπιστολὴν ταύτην ἦτις δὲν ἐκολάκευε τοὺς Πελοποννησίους, ὑπέγραψεν ἐν τούτοις ὁ Ἀναγνώστης Σπηλιωτάκης, ὅτι ὑπέγραψεν αὐτὴν καὶ ὁ Ἰωάννης Κωλέττης, τοσαῦτα καταλέγουσαν κατὰ τῶν ρουμελιωτικῶν στρατευμάτων. Πρόδηλον ἄρα ὅτι ἀληθὴ ἦσαν τὰ γραφόμενα. Ἐν γένει δὲ παρατηροῦμεν ὅτι τῷ 1825 ἡ σχετικὴ δύναμις τῶν διαφόρων τοῦ Ἐκτελεστικοῦ μελῶν ἐτροπολογήθη οὐσιωδῶς. Δὲν λέγομέν τι περὶ τοῦ Γεωργίου Κουντουριώτου, ὅστις ὑπῆρξεν ἀείποτε ὄνομα ψιλόν. Ἀλλ' ἐνῷ περὶ τὰ τέλη τοῦ 1824 ἴσχυε πρὸ πάντων ὁ Ἰωάννης Κωλέττης, τὸ μὲν ἕνεκα τῆς ἐπιρροῆς αὐτοῦ εἰς τὰ ρουμελιωτικὰ στρατεύματα δι' ὧν εἶχον καταβληθῇ οἱ ἀντίπαλοι τῆς κυβερνήσεως, τὸ δὲ ἕνεκα τῆς ἀπουσίας τοῦ Μαυροκορδάτου, ἐν ἔτει 1825 ἐπρώτευσεν ἀπ' ἐναντίας ὁ τελευταῖος οὗτος διὰ πλείστους λόγους. Οὐ μόνον ἡ προσωπικὴ αὐτοῦ ἀξία ἦτο ἀναμφισβήτητος, ἀλλὰ καὶ ἡ κυριωτάτη ἀφορμὴ τῆς τοῦ Κωλέττου ἐπιρροῆς ἐξέλιπε, διότι τὰ ρουμελιωτικὰ στρατεύματα, ἡττηθέντα εἰς Κρομμύδι, ἐξεχώρησαν ἐκ τῆς Πελοποννήσου. Πλὴν τούτου τῷ 1825 ἐξεβιάσθη ὑπὸ τοῦ Μαυροκορδάτου ἡ ἀγγλικὴ μεσολάθεσις, ἐνῷ ἡ γαλλικὴ, ἥς κυριώτατος εἰσηγητὴς ἐγένετο ὁ Κωλέττης, ἀπέτυχεν ὥς μετ' ὀλίγον θέλομεν ἐξηγήσει. Παρεκτὸς τῆς μεσολαθήσεως, ὁ Μαυροκορδάτος ἀπελπισθεὶς τότε νὰ ἴδῃ τὴν ἀνεξαρτησίαν κατορθουμένην διὰ τῶν ἰδίων τοῦ ἔθνους ἀγώνων,

ἐνησχολήθη εἰς τὸ νὰ προσαγάγῃ ἔξωθεν καὶ ἄλλας ἐπικουρίας. «Τὰ πράγματα ἐπληροφόρησαν τὴν διοίκησιν καὶ ὅλον τὸ ἔθνος ὅτι χωρὶς τακτικὸν δὲν εἰμποροῦμεν πλέον νὰ ὑπάρξωμεν,» ἔγραφεν ἐν ταῖς μακραῖς ὁδηγαῖς ὅσας τῇ 9 μαΐου ἐπέστειλε πρὸς τὴν ἐν Λονδίνῳ ἐπιτροπὴν. «Ἀλλὰ, προσέθετε, μέχρι τοῦδε μόλις κατωρθώθη νὰ συστηθῇ ἐν σώμα ἀπὸ 600.» «Ὅθεν ἐπιμόνως παρῆγγελλε τὴν ἐπιτροπὴν νὰ στρατολογήσῃ τετρακισχιλίους ἀνδρας ἰδίως Ἑλβετοὺς καὶ νὰ τοὺς πέμψῃ ὅ,τι τάχιστα εἰς τὴν Ἑλλάδα μετὰ τῶν ἀναγκαίων ἀξιοματικῶν» ἐπὶ δὲ τούτῳ νὰ συνομολογήσῃ νέον δάνειον 500,000 λιρῶν. Τῇ δὲ 3 ὁκτωβρίου ἔγραφε πάλιν· «Αἱ φρεγᾶται (εἶδομεν ὅτι εἶχον παραγγεληθῇ δύο τοιαῦται εἰς Ἀμερικὴν), ὅσον μέρος τακτικοῦ δύνασθε, τ' ἀναγκαῖα ὄπλα, χρήματα καὶ ἐνδύματα, καὶ οὕτω θέλετε ἰδεῖ ἄλλην μορφήν εἰς τὰ πράγματα. Ὁ ἱμβραχίμης χωρὶς τὰς ἄλλεπαλλήλους βοήθειας, χάνεται. Καὶ ὅταν ἀποκτήσωμεν φρεγᾶτας, αἱ βοήθειαι δὲν τοῦ ἔρχονται εὐκόλως.» Ταῦτα ἔγραφε καὶ ἐνῆργει· ἄλλ' ἐν τούτοις ἡ ἐκτέλεσις ἡ δὲν ἐγένετο ποτὲ ἢ ἐβράδυνε πολὺ. Τὸ τρίτον δάνειον δὲν κατωρθώθη νὰ συνομολογηθῇ καὶ ἐπομένως οὔτε τακτικὸν νὰ ἔλθῃ ἔξωθεν ἐπὶ τοῦ ἀγῶνος εἰς τὴν Ἑλλάδα· ἡ δὲ μία καὶ μόνη ἐλθοῦσα φρεγάς δὲν κατέπλευσεν εἰς Ναύπλιον εἰμὴ τῇ 24 νοεμβρίου 1826. Ἐν τῷ μεταξύ δὲ ἡ Ἑλλὰς ἐκινδύνευε τὸν ἔσχατον κίνδυνον ἐὰν δὲν διενηργεῖτο συγχρόνως ἡ ἐξωτερικὴ παρέμβασις. Εἰς τὴν προπαρασκευὴν τῆς μεσολαβήσεως ταύτης εἶχεν ἀσχοληθῇ πρὸ καιροῦ ὁ Μαυροκορδάτος, ἀλλὰ τῷ 1825 εἰργάσθη πρὸς τοῦτο μετὰ ἀξιομνημονεύτου δραστηριότητος, ὡς ἐθελοντῆς μᾶλλον ἢ ὡς δημόσιος λειτουργός, αἰχοθεν βουλευόμενος, ἐνεργῶν καὶ τολμῶν.

Περὶ τῶν πρώτων ἐντυπώσεων καὶ τῶν πρώτων ἐνεργειῶν τῶν δυνάμεων, ἅμα μετὰ τὴν ἐκρηξίν τῆς ἐλληνικῆς ἐπαναστάσεως, διελάβομεν ἐν τοῖς προτέροις (σελ. 775—782 τοῦ παρόντος τόμου). Ἡ Ῥωσὶα ἔθετο ἀμέσως τὸ ζήτημα τῆς ἐνόπλου ἐπεμβάσεως καὶ προσεκάλεσε τοὺς συμμάχους αὐτῆς νὰ συναινέσωσιν εἰς τοῦτο· οἱ δὲ σύμμαχοι, ὁ ἔστιν ἡ Αὐστρία, ἡ Ἀγγλία, ἡ Γαλλία καὶ ἡ Πρωσσία, ἠγωνίσθησαν ν' ἀποτρέψωσι τὸν πόλεμον καὶ νὰ

συμβιβάσῃ τὸν αὐτοκράτορα Ἀλέξανδρον πρὸς τὴν Υ. Πύλιν. Καὶ τοῦτο μὲν δὲν κατάρθωσαν, διότι ὁ Στρόγονοφ ἀνεχώρησεν ἐκ Κωνσταντινουπόλεως τῇ 5 ἰουλίου 1821, ἀλλὰ διὰ τῶν ποικίλων αὐτῶν παραστάσεων καὶ μεσολαβήσεων ἐπέτυχον νὰ ἀναβάλῃ τὴν ἐναρξιν τῶν ἐχθροπραξιῶν. Ἄν αἱ δυνάμεις ἐπέτρεπον τὸν πόλεμον τοῦτον, ἢ ἂν ὁ αὐτοκράτωρ Ἀλέξανδρος εἶχε τὴν γενναϊότητα νὰ ἐπιχειρήσῃ αὐτὸν καὶ ἀνευ τῆς τῶν συμμάχων του συναινέσεως, ἢ εἰςβολὴ τῶν ῥωσικῶν στρατευμάτων, συμπιπτοῦσα πρὸς τὴν μεγάλην ἀνάπτυσιν ἣν κατ' ἀρχάς ἔλαβεν ἡ ἐλληνικὴ ἐπανάστασις, ἤθελε προδήλως περιποιήσῃ εἰς αὐτὴν ἐκ πρώτης ἀφετηρίας ἰσχὺν καὶ ἔκτασιν ἀνυπολόγιστον, οἷα δὴ ποτε καὶ ἂν ἤθελον ὑποτεθῇ τὰ ἴδια συμφέροντα ὧν ἐνεκα ἡ Ῥωσία ἐμελλε νὰ δράξῃ τὰ ὅπλα. Οὐ μόνον ὅμως ὁ πόλεμος δὲν ἐγένετο, ἀλλ' ἐνθ' τῷ 1821 ἡ Ῥωσία ἐλάλει περὶ πρόπων ἐπιτηδεῖων νὰ ἀσφαλίσῃ τὴν εὐτυχίαν τῆς Ἀνατολῆς, καὶ ἐκάλει τὰς δυνάμεις νὰ πράξωσιν ἐν τῇ Ἀνατολῇ πᾶν τὸ ὑπὸ τῶν ὥραιων τούτων χωρῶν ἐκ τῆς κοινῆς αὐτῶν συνέσεως προσδοκώμενον ἀγαθόν, ἐν ἀρχῇ τοῦ 1822 ἐφάνη πολὺ μετριοτέρα εἰς τὰς ἀπαιτήσεις αὐτῆς ὡς πρὸς τὴν Πύλιν. Εἰς τοῦτο συνετέλεσε βεβαίως πολὺ ὁ μαλακὸς καὶ ὁπωςοῦν παλὲμβουλός χαρακτήρ τοῦ αὐτοκράτορος Ἀλεξάνδρου, ὅστις εὐχερῶς ἐνέδιδεν εἰς τὴν ἀδιάκοπον πίεσιν τῶν δυτικῶν δυνάμεων καὶ μάλιστα τῆς Αὐστρίας συνετέλεσεν ὅμως καὶ τοῦτο ὅτι ἐν ἀρχῇ τοῦ 1822 ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ Κωνσταντῖνος, ὁ τῆς Πολωνίας κυβερνήτης, διεβεβαίον αὐτὸν, ὅτι πολὺς ἀναβρασμὸς ἐπεκράτει ἐν τῇ χώρᾳ ἐκείνῃ καὶ ὅτι, ἅμα ἀρξαμένου τοῦ κατὰ τῆς Τουρκίας πολέμου, ἀφενκτος ἦτο ἡ Πολωνικὴ ἐπανάστασις. Ἐντεῦθεν ἐχαλαρώθησαν αἱ περὶ Ἀνατολῆς ἀξιώσεις τοῦ αὐτοκράτορος, ὅστις περὶ τὰ τέλη φεβρουαρίου ἐπεμψεν εἰς Βιέννην ἑκτακτον ἀπεσταλμένον, τὸν ἐνεργεῖα μυστικὸν σύμβουλον Τατίσσιεφ, ἐγνωσμένον ὁπαδὸν τῆς εἰρηνοφίλου πολιτικῆς καὶ ἀντίπαλον τοῦ Καποδιστρίου, τοῦ μὴ παύσαντος νὰ ὑποτρέφῃ τὰς φιλοπολέμους διαθέσεις ἐν τῷ ῥωσικῷ ἀνακτοβουλῷ. Ὁ δὲ Τατίσσιεφ ὑπέβαλε τῇ 2|14 μαρτίου προφορικὴν διακοίνωσιν (note verbale) δι' ἧς κατὰ πρῶτον ὀρίζουσα ἡ Ῥωσία τί ἐνόε: ὅτι αἱ δυνάμεις θέλουσιν ἀπαιτῆσαι παρὰ τῆς Υ.

Πύλης ὡς πρὸς τὴν ἑλληνικὴν ἐπανάστασιν, ἔλεγεν ὅτι «ἡ Πύλη θέλει διατηρήσει τὴν ἐπικυριαρχίαν αὐτῆς ἐπὶ τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους τοῦ οἰκοῦντος ἐν Πελοποννήσῳ καὶ ἐν ταῖς ἄλλαις χώραις ὅσαι ἐπανεστήσαν καὶ ζητοῦσι τὴν ἀπόλυτον αὐτῶν ἀπελευθέρωσιν.» Μετ' οὐ πολὺ ὁ Καποδίστριας, βλέπων ματαιουμένας τὰς ἐνεργείας αὐτοῦ καὶ προσδοκίας, ἔλαβεν ἄδειαν ἀπεριόριστον, ὃ ἐστὶν ἀπεχώρησε τῆς Ῥωσικῆς ὑπηρεσίας, ἣ δὲ Ῥωσία ἐξακολουθοῦσα νὰ ὑπενδίδῃ ὑπέβαλεν ἔτι ἐπιεικεστέρας προτάσεις εἰς τὴν κατὰ ὁκτώβριον τοῦ 1822 ἐν Οὐνῶνι συγκροτηθεῖσαν νέαν σύνοδον, ἐπὶ σκοπῷ μὲν τοῦ νὰ ἀσχοληθῇ κυρίως περὶ τῶν Ἰσπανικῶν πραγμάτων, ἐπιληφθεῖσαν δὲ ἐν μέρει καὶ τοῦ Ἀνατολικοῦ ζητήματος. Ἐν τῇ συνδιαλέξει ἥτις ἐγένετο αὐτόθι τῇ 28 ὁκτωβρίου ὁ Τατίσιεφ ἐδήλωσεν ἐν ὀνόματι τοῦ αὐτοκράτορος, ὅτι προτείνει ὡς πρὸς τὴν εἰρηνοποίησιν τῆς Ἑλλάδος· «ἡ νὰ συναινέσῃ ἡ Πύλη εἰς ἄμεσον μετὰ τῶν πληρεξουσίων ὄλων τῶν δυνάμεων διαπραγματεύσιν περὶ τῶν ἐγγυήσεων ὅσας θέλουσι λάβει οἱ Ἕλληνες ἐπανερχόμενοι ὑπὸ τὴν κυριαρχίαν τοῦ σουλτάνου· ἡ νὰ ἀποδείξῃ διὰ σειρᾶς γεγονότων ὅτι σέβεται τὴν ἑλληνικὴν θρησκείαν καὶ ζητεῖ νὰ ἀποκαταστήσῃ τὴν ἐσωτερικὴν τῆς Ἑλλάδος ἡσυχίαν ἐπὶ βάσεων ἐπιτηδείων νὰ παράσχωσι τῇ Ῥωσίᾳ μὲν τὴν ἐλπίδα διαρκoῦς εἰρήνης, τοῖς δὲ ὁμοθρήσκοις αὐτῆς ἐγγύα ἀσφαλείας καὶ εὐημερίας.» Οἱ πληρεξούσιοι τῆς Αὐστρίας, τῆς Γαλλίας, τῆς Πρωσίας καὶ τῆς Αγγλίας δὲν ἐδίστασαν νὰ ἀποδεχθῶσι τὰς τοσοῦτον μετριόφρονας ταύτας προτάσεις, ὃ μὲν αὐθιμὲρόν, οἱ δὲ τρεῖς ἄλλοι διὰ δηλώσεων τῇ 14 νοεμβρίου γενομένων, ἅπαντες δὲ ἐξυμνοῦντες τὴν γενναιοφροσύνην καὶ τὴν μετριοπάθειαν τοῦ αὐτοκράτορος Ἀλεξάνδρου. Καὶ ἐννοεῖται ὅτι τοιαύτας θέσαντες τὰς βάσεις τῶν παρὰ τῇ Πύλῃ μελλουσῶν ἐνεργειῶν, δὲν ἀπεδέχθησαν τοὺς ἀντιπροσώπους οὓς ἐπέμψε πρὸς τὴν σύνοδον ἐκείνην ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις ἐξ Ἑρμιόνης τῇ 17 αὐγούστου, ἐξαιτουμένη τὴν ἀναγνώρισιν τῆς ἀνεξαρτήτου καὶ ἐθνικῆς τῶν Ἑλλήνων ὑπάρξεως.

Ἀλλ' ἡ Ῥωσία φθάσασα περὶ τὰ τέλη τοῦ 1822 εἰς τὸ ἔσχατον τοῦτο σήμεριον τῶν παραχωρήσεων αὐτῆς, ἤρχισε κατὰ τὸ ἐπόμενον ἔτος νὰ περιποιῇ πάλιν εἰς τὰς προτάσεις τῆς

σπουδαιότερόν τινα χαρακτήρα. Ἡ καταστροφή τοῦ Δράμαλι, ἡ ἀποτυχία τῆς πρώτης τοῦ Μεσολογγίου πολιορκίας καὶ τὰ ναυτικά κατορθώματα τοῦ 1822 παρέστησαν εἰς ἅπασαν τὴν Εὐρώπην τὴν ἐπανάστασιν πολὺ γενναιοτέραν ἢ ὅτι. πρότερον ἐλογίζετο, αἱ δὲ φοβεραὶ τῆς Χίου σφαγαὶ κατέστησαν. ἔτι ζωηρότερας τὰς ἀνέκαθεν ἐξεγερθείσας ἔνεκα τῶν παθημάτων τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους συμπαθείας. Τὸ δὲ κυριώτερον, ἡ Ῥωσία ἔλαβεν εὐλόγους ἀφορμὰς νὰ ὑποπτεύῃ ὅτι ὁ κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἀναλαβὼν τὰ πράγματα τῆς Ἀγγλίας Γεώργιος Κάννιγγ ἤρχισε νὰ μεταβάλλῃ φρόνημα περὶ τῆς ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως. Ἐντεῦθεν ἐνθαρρυνόμενη ἡ Ῥωσία καὶ μὴ θέλουσα ν' ἀρπαγῇ ὑπὸ ἄλλου ἢ ἐπὶ τοῦ προκειμένου πρωτοβουλία, ὑπέβαλε, κατὰ ὁκτώβριον τοῦ 1823, διὰ τοῦ αὐτοῦ Τατίσεφ **σχέδιον** (Арреген) ὅπως οὖν ὀριστικώτερον τῶν κατὰ τὸ προηγούμενον ἔτος εἰς τὴν ἐν Οὐνὴρῳν σύνοδον γενομένων παρ' αὐτῆς ὅλως ἀσαφῶν προτάσεων. Κατὰ τὸ σχέδιον τοῦτο, αἰετιδῇ ἡ Ῥωσία ἐπέστησεν ἤδη τὴν προσοχὴν τοῦ πρέσβεως τῆς Ἀγγλίας εἰς τὴν ἀνάγκην τοῦ νὰ ἐπιληφθῇ μετὰ τῆς Πύλης τοῦ ζητήματος τῆς ἀπὸ κοινοῦ ἐπεμβάσεως τῶν συμμάχων ὑπὲρ τῆς εἰρηνοποιήσεως τῆς Ἑλλάδος, οἱ ἀντιπρόσωποι αὐτῶν θέλουσιν ἐπιτραπῇ τοῦ νὰ συνεννοηθῶσι μετὰ τοῦ λόρδου Στράγκφορντ περὶ τῶν πρακτέων, ἵνα πεισθῇ ὁ σουλτάνος νὰ ἀποδεχθῇ τὴν μεσολάβησιν ταύτην *κατ' ἀρχήν*. Ἐν τῷ μεταξύ δὲ τὰ ἀνακτοροῦλια τῆς Πετρούπολεως καὶ τῆς Βιέννης θέλουσιν ἀποφασίσαι ἀπὸ κοινοῦ τὰ κατὰ τὸν ὀργανισμόν τὸν εἰσακτέον εἰς Πελοπόννησον, εἰς Θεσσαλίαν καὶ εἰς τὰς τοῦ Αἰγαίου πελάγους νήσους. Ἡ διαίρεσις τῶν χωρῶν τούτων εἰς μεγάλας ἐπαρχίας διοικουμένας ὑπὸ ἡγεμόνων, οἳ εἰσιν οἱ τῆς Μολδαυίας καὶ Βλαχίας, ἡ ἡ διανομὴ τῆς χώρας μεταξὺ πόλεων διοικουμένων ὑπὸ κοινοτικῶν ἀρχῶν ἡ κατοχὴ τῶν φρουρίων τῆς Πελοποννήσου, ἡ δύναμις τῶν φρουρῶν, αἱ σχέσεις αὐτῶν πρὸς τοὺς κατοίκους, τὸ ποσὸν τῶν ἀποδοτέων τῇ Πύλῃ εἰσοδημάτων, ὁ τρόπος τῆς εἰσπράξεως αὐτῶν, οἱ δεσμοὶ δι' ὧν τοῦ λοιποῦ θέλει ἐξαρτᾶται ἡ Ἑλλὰς ἀπὸ τοῦ σουλτάνου, ἰδοὺ τὰ ἀντικείμενα περὶ ὧν δεόν νὰ βουλευθῶσι τὰ δύο ἄ-

νακτοβούλια πρὶν ἢ ζητήσῃ τὴν ἀντιπραξίν τῶν ἄλλων τῆς συμμαχίας μελῶν.»

Μετὰ δύο δὲ μῆνας, ἤτοι τῇ 28 δεκεμβρίου 1823 (9 ἰανουαρίου 1824) ἡ Ῥωσία ὑπέβαλεν ἔτι ὀριστικώτερον ὑπόμνημα ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἐν τῷ σχεδιάσματι αὐτῆς τεθεισῶν ἀρχῶν. Κατὰ τὸ ὑπόμνημα τοῦτο προτείνεται νὰ διαιρεθῇ ἡ Ἑλλάς εἰς τρεῖς ἡγεμονίας, ὧν ἡ μὲν πρώτη ἐμελλε νὰ περιλάβῃ τὴν Θεσσαλίαν καὶ τὴν Ἀνατολικὴν Ἑλλάδα, ἡ δὲ δευτέρα τὴν Ἥπειρον καὶ τὴν δυτικὴν Ἑλλάδα, ἡ δὲ τρίτη τὴν Πελοπόννησον αἰεὶ ἢν ἡδύνατο νὰ προστεθῇ καὶ ἡ νῆσος Κρήτη.» Αἱ δὲ νῆσοι τοῦ Αἰγαίου πελάγους ἐμελλον νὰ καθυποβληθῶσιν εἰς κοινοτικὴν διοίκησιν ἐπὶ τῇ βάσει τῶν προνομίων ὅσα ἐκέκτηντο ἀπ' αἰῶνος. Ἡ Πύλη θέλει διατηρήσῃ τὴν ἐπικυριαρχίαν ὅλων τούτων τῶν χωρῶν, ἀλλὰ δὲν θέλει πέμπει εἰς αὐτάς οὔτε πασάδες οὔτε ἄλλους διοικητάς· θέλει λαμβάνει δὲ ἐτήσιον φόρον, προσδιοριστέον ἀπὸ τοῦδε, κατὰ τὴν ἑκασιν ἐκάστης νήσου ἢ ἡγεμονίας. Ὅλοι αἱ δημόσιαι ὑπηρεσίαι θέλουσιν ἐκπληροῦνται ὑπὸ ἰθαγενῶν, καὶ ἐν γένει ἡ Πύλη θέλει διάκειται πρὸς τὴν Ἑλλάδα καὶ τὸ Αἶγαϊον πέλαγος, ὅπως πρὸς τὴν Βλαχίαν καὶ τὴν Μολδαυίαν. Αἱ ἐλληνικαὶ ἡγεμονίαι καὶ νῆσοι θέλουσιν ἀπολαμβάνει πλήρη ἐλευθερίαν ἐμπορίου καὶ θέλουσιν ἔχει ἰδίαν σημαίαν. Θέλουσι δὲ ἀντιπροσώπεύονται οὕτως εἰπεῖν παρὰ τῷ σουλτάνῳ ὑπὸ τοῦ Οἰκουμενικοῦ πατριάρχου ἔχοντος τὰ τῶν ἐθνῶν δίκαια, ὅπως οἱ πράκτορες τῆς Βλαχίας καὶ τῆς Μολδαυίας. Ἐπὶ πᾶσιν ἡ Πύλη θέλει μὲν ἔχει φρουρὰν εἰς τινὰ φρούρια, ἀλλὰ περὶ τὰ φρούρια ταῦτα θέλει διαγραφῇ ἀκτὶς ἐντὸς τῆς ὁποίας τὰ τουρκικὰ στρατεύματα θέλουσι τροφοδοτοῦνται, μὴ δυνάμενα νὰ ἐπεκτείνωσι τὰς ἐκδρομὰς αὐτῶν εἰς τὰς γείτονας χώρας. Εἰς τὰς περὶ τοῦ ἀκριβεστέρου προσδιορισμοῦ τῶν διαφόρων τούτων κεφαλαίων διαπραγματεύσεις μεταξὺ Πύλης καὶ συμμάχων δυνάμεων, θέλει λάβει μέρος καὶ πρεσβεία Ἑλληνική, ὅπως ἐγένετο τῷ 1812 ὡς πρὸς τὴν Σερβίαν. Ἐὰν δὲ ὀριστικῶς ἀποφασισθῶσιν θέλουσι τεθῇ ὑπὸ τὴν ἐγγύησιν ὅλων τῶν συμμάχων δυνάμεων ἡ ἐκείνων ἐξ αὐτῶν ὅσαι ἤθελον ἀναλάβει τὴν ὑποχρέωσιν ταύτην. Καὶ ἐπειδὴ αἱ ἐπὶ ταῖς προτάσεσιν αὐταῖς διαπραγματεύσεις ἤρχισαν, διεκόπησαν καὶ πάλιν

προέκειτο ἐν ἀρχῇ τοῦ 1825 νὰ ἐπαναληφθῶσιν, ἡ Ῥωσία κατὰ μᾶλλον τοῦ ἔτους τούτου ἐδήλωσεν, ὅτι, αὐτὴ ἀναγκαίαν βάρσιν πάσης περαιτέρω διαπραγματεύσεως, θεωρεῖ τὸ νὰ ἀναγνωρίσωσιν αἱ δυνάμεις, ὅτι ὁ μαστιζὼν τὴν Ἀνατολὴν πόλεμος δέον νὰ τελειώσῃ δι' ἐπεμβάσεως κοινῆς, ἐνεργοῦ καὶ ταχείας.» (*demande à être terminée par une intervention commune, énergique et prompte.*)

Μέχρι τοῦ σημείου τούτου εἶχε προβῇ ἡ Ῥωσία ἐν ἀρχῇ τοῦ 1825. Περὶ δὲ τῆς Αὐστρίας δὲν ἔχομεν ἀνάγκην νὰ εἰπωμεν, ὅτι οὐδεμίαν ἐνοπλον ἐπέμβασιν ἀπεδέχετο καὶ οὐδεμίαν μεταβολὴν οἰανδήποτε τοῦ καθεστώτος ἐν τῇ Ἀνατολῇ, περιοριζομένη τὸ πολὺ εἰς τὸ νὰ συμβουλευῇ τῇ Γ. Πύλῃ ἐπισεικτικῶς καὶ διακρίσιν μεταξὺ ἀθώων καὶ ἐνόχων. Ἀλλ' ἡ πολιτικὴ τῆς Αὐστρίας ἢ μᾶλλον τοῦ τότε προεξάρχοντος αὐτῆς πρίγκηπος Μέρνιχ μαρτυρεῖ ὅπόσον ἡ μεγίστη εὐφυΐα καὶ δεξιότης εἰς μάτην ἀντιπαλαίωσι πρὸς τὴν ἀκαταμάχητον τῶν πραγμάτων φερόν. Καὶ τοῦτο μὲν συμβαίνει πολλάκις ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ. Ἐπὶ τοῦ προκειμένου δὲ συνέβη καὶ ἑτερόν τι. Ὁ πρίγκηψ Μέρνιχ δὲν ἠθέλησε ποτὲ μέχρι τοῦ 1829 νὰ ὁμολογήσῃ ὅτι ματαιοπονεῖ, ἀλλ' ὅσῳ μᾶλλον ἠττάτο ὑπὸ τῶν πραγμάτων, τόσῳ μᾶλλον ἠξίου ὅτι νικηφορεῖ ὥστε ἐπὶ τέλους ἡ κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους ἀλληλογραφία αὐτοῦ ἀδύνατον εἶναι νὰ μὴ κινήσῃ ἐνίοτε τὸ μείδιμα τῆς ἱστορίας. Ἐλάβομεν ἤδη ἀφορμὴν νὰ ἐξηγήσωμεν (σελ. 775 καὶ ἐπομ.) ὅπόσον ὀλίγον δίκαιον εἶχον ὅτε πρίγκηψ Μέρνιχ καὶ ὁ Πυλάδης αὐτοῦ Γέντζ, νὰ θριαμβεύωσιν ἐπὶ τῇ ἐπιστολῇ, ἣν ὁ Καποδίστριας ἔγραψεν ἅμα ἐκτραγείσης τῆς ἐπαναστάσεως πρὸς τὸν Ἀλέξανδρον Ὑψηλάντην ἐπ' ὀνόματι τοῦ αὐτοκράτορος τῆς Ῥωσίας. Τὰ αὐτὰ ἐπινίκεια θέλομεν ἰδεῖν αὐτοὺς ἄδοντας μέχρι τοῦ 1829, καίπερ ἀδιακόπως ὑπὸ τῶν γινομένων διαψευδομένους. Ὁ αὐτοκράτωρ τῆς Αὐστρίας Φραγγίσκος ἀπαντᾷ εἰς τὴν ἀπὸ 29 ἰουνίου (11 ἰουλίου) 1821 προμνημονευθεῖσαν (σελ. 779—780) πρὸς αὐτὸν ἐπιστολὴν τοῦ τῆς Ῥωσίας αὐτοκράτορος Ἀλεξάνδρου, καὶ γράφων διὰ μακρῶν ἐξ Σαλτσβούργου τῇ 10|22 αὐγούστου, ἔλεγεν ἐπὶ τέλους ὅτι αἱ ψυχὴ αὐτοῦ δὲν θέλει ἡσυχάσει, ἐὰν δὲν πράξῃ ὅ,τι εἶναι δυνατόν νὰ ἀπατρέψῃ τὸν

μεταξὺ Ῥωσίας καὶ Πύλης πόλεμον.» Συγχρόνως δὲ ἐπεχείρησε νὰ περιστείλῃ τὸ φιλελληνικὸν πνεῦμα, τὸ ὁποῖον ἐξεργάσθη ἐκ πρώτης ἀφετηρίας εἰς πᾶσαν τὴν Γερμανίαν. Τῷ ὄντι οἱ μὲν λόγιοι συνηγόρουν ὑπὲρ τοῦ ἑλληνικοῦ ἀγῶνος, προϊσταμένου τοῦ ἀγαθοῦ Θεοσίου· ἔρανοι δὲ χρηματικοὶ ἐγίνοντο πολλαχοῦ καὶ ἀνδρῶν στρατολογίαι· τὸ δὲ ἔτι σπουδαιότερον καὶ ὀχληρότατον τῇ Αὐστρίᾳ, ἅπασα ἡ κίνησις αὕτη ἀναφανδὸν ἐπροστατεύετο ὑπὸ τοῦ πρίγκηπος διαδόχου τῆς Βαυαρίας (τοῦ μετέπειτα βασιλέως Λουδοβίκου, πατρὸς δὲ τοῦ πρώτου ἡμῶν βασιλέως Ὁθωνος) καὶ τοῦ βασιλέως τῆς Βυρτεμβέργης. Ὅθεν ἐπιτίμησις δριμυτάτῃ ἀπηυθύνθη πρὸς τοὺς ἐστεμμένους ἐκείνους ἡμῶν φίλους. Ἀλλ' οὔτε ἡ ἐπιτίμησις παρεκώλυσε τοὺς Γερμανοὺς, μεγάλους καὶ μικροὺς, νὰ λέγωσι καὶ νὰ πράττωσιν ὑπὲρ ἡμῶν πολλὰ, οὔτε αἱ ἐπιστολαὶ τοῦ αὐτοκράτορος Φραγκίσκου ἠλλοίωσαν οὐσιωδῶς τὰς διαθέσεις τοῦ αὐτοκράτορος Ἀλεξάνδρου. Ὁ πόλεμος μεταξὺ Ῥωσίας καὶ Πύλης ἀνεστάλη τῷ ὄντι· ἡ δὲ Ῥωσία τῷ 1822 ἀδιακόπως ὑποχωροῦσα κατήντησεν ἐν Οὐγγρῶνι εἰς τὰς ἀνωδύνας ἐκείνας προτάσεις εἰς ἃς τοσοῦτον ἐπεκρότησε πρώτη ἡ Αὐστρία. Ἐπειτα ὁμως πάλιν τῷ 1823 καὶ 1824 ἡ Ῥωσία ἀνακύπτουσα καθυπέβηλε σχέδιον δι' οὗ οὐ μόνον ἀντικρυς ἀντρέποντο τὰ ἐν τῇ Ἀνατολῇ καθεστῶτα, ἀλλὰ καὶ ἡ βιαία ἐζητεῖτο ἐπέμβασις, ὃ ἐστίν ὁ πόλεμος. Τότε ὁ πρίγκηψ Μέτερνιχ ἐσοφίσθη νὰ οὐδετερώσῃ τὰς ἐνεργείας τῆς Ῥωσίας δι' ἐτέρου ἐπιχειρήματος. Ἐπειδὴ ἡ Ῥωσία δὲν προσέεινε τὴν ἀνεξαρτησίαν τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν, καὶ εἰλικρινέστατα μάλιστα ἔλεγεν ὅτι δὲν ἤθελε ποτὲ συγκατανεύσει εἰς αὐτὴν, ὃ ἐν Πετρούπολει ἀντιπρόσωπος τοῦ πρίγκηπος Μέτερνιχ, κόμης Λεβζέλτερν, εἶπε ῥητῶς εἰς τὰς διαπραγμαύσεις ἐκείνας, ὅτι ἡ αὐλὴ αὐτοῦ οὐδέποτε θέλει συναινέσει εἰς τὴν πρότασιν τοῦ νὰ καταναγκασθῇ διὰ τῆς βίας ἡ θέλησις τῆς Πύλης, ὅτι ὁ πόλεμος οὗτος δύναται νὰ ἐπαγάγῃ ἀνυπολογίστους συνεπειὰς καὶ μεταβολὰς, καὶ ὅτι τὸ καθ' ἑαυτὸν ἀπροτιμὰ νὰ πηδήσῃ διὰ μιᾶς τὸν χάνδακα καὶ νὰ ἀναγνωρίσῃ τὴν ἀνεξαρτησίαν τῆς Ἑλλάδος, ἣτις ἤθελε προλάβει πολλὰς μείζονας συμφοράς.» Κατὰ τὴν ἐκθεσιν, ἣν περὶ τούτου ὑπέβαλεν εἰς Βιέννην ὁ πρέσβους οὗτος, ὁ μὲν κόμης Νεσελρόδε, ὁ

τῆς Ῥωσίας ὑπουργός, ἤκουσε μετ' ἀπορίας τὴν τοιαύτην τοῦ αὐστριακοῦ πρότασιν, ὃ δὲ τῆς Γαλλίας πρέσβυς εἶπεν, αὐτὶ ἀναγνωρίζει ὡς μέγα κακὸν τὴν παραδοχὴν τῆς ἀρχῆς τῆς ἀνεξαρτησίας τῆς Ἑλλάδος, καὶ ὅτι μόνον προκειμένου μεταξὺ δύο κακῶν, ἀφ' ἑνὸς τῆς ἀνεξαρτησίας τῆς Ἑλλάδος καὶ ἀφ' ἑτέρου τῆς ἀναποδράστου ἀνάγκης τοῦ πολέμου, προτιμᾷ, ἵνα ἀποφύγῃ τὰ ἐπικίνδυνα τοῦ πολέμου τούτου ἀποτελέσματα, τὴν ἄλλην ἀνάγκην, ἥτις ἤθελε φέρεи εἰς τὴν ἀναγνώρισιν τῆς τῶν Ἑλλήνων ἀνεξαρτησίας. » Ἐν ἄλλαις λέξεσιν αἱ δυνάμεις ἐφοβοῦντο πρὸ πάντων τὸν Ῥωσικὸν πόλεμον, καθὼς δυνάμενον νὰ συνεπαγάγῃ τὴν ἀνατροπὴν ὀλοκλήρου τῆς Τουρκίας· ἵνα ἀποφύγῃσι δὲ τὸ μέγα τοῦτο κακὸν ἐφαίνοντο ἕκτοτε προτιμᾶσαι τὴν ἄμεσον τῆς ἐλληνικῆς ἀνεξαρτησίας ἀναγνώρισιν. Καὶ ἡ μὲν Γαλλία εἰλικρινῶς, ὃ δὲ πρίγκηψ Μέτερνιχ ἐπὶ τῇ προσδοκίᾳ, ὅτι ἡ Ῥωσία, ἥτις τότε δὲν ἤθελε τὴν ἀνεξαρτησίαν ταύτην, θέλει ὀπισθοδρομήσει. Δὲν ὀπισθοδρόμησε δὲ, καὶ τῇ 23 μαρτίου (4 ἀπριλίου) 1826 ὑπέγραψεν ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τῆς Ἀγγλίας τὸ πρῶτον περὶ Ἑλλάδος πρωτόκολλον, δι' οὗ, ὅσον καὶ ἂν ὑπεβάλλετο ἡ Ἑλλὰς εἰς τὴν ἐπικυριαρχίαν τῆς Πύλης, ἀντρέπετο ὅμως οὐσιωδῶς τὸ τῆς Ἀνατολῆς καθεστῶς. Οὐδὲν ἤττον ὁ πρίγκηψ Μέτερνιχ διὰ τῆς ἀπὸ 7/19 μαΐου 1826 ἰδιαιτέρας αὐτοῦ ἐπιστολῆς πρὸς τὸν ἐν Κωνσταντινουπόλει πρέσβυν τοῦ βαρῶνα Ὅττενφελς ἐβεβαίωσεν, ὅτι τὸ πρωτόκολλον ἐκεῖνο εἶναι «ἔργον ἀσθενέστατον καὶ γελοιωδέστατον, τὸ δὲ ἀποτέλεσμα αὐτοῦ θέλει εἶναι τίποτε (*une oeuvre pleine de faiblesse et de ridicule. Le résultat de la besogne sera rien du tout.*) Καὶ μὴ ἀρκούμενος εἰς ταῦτα ἐβεβαίωσεν ὅτι ὁ Στράτφορντ Κάννιγγ ἀπέτυχεν ἐν Ἰδრა, ἀπέτυχεν ἐν Κωνσταντινουπόλει· ὅτι ἐν Λονδίνῳ εἶναι δυσηρεστημένοι διὰ τὴν ἀκαιρὸν δημοσίευσιν τοῦ πρωτοκόλλου· ὅτι ἐν ἐνὶ λόγῳ ὅλος ὁ κόσμος εἶναι δυσηρεστημένος, ὅπερ συμβαίνει εἰς τὰς διπλωματικὰς ἀνοησίας, καθὼς καὶ εἰς ὅλας τὰς ἀνοησίας. Ἀλλὰ τὰ πράγματα προχωροῦσιν ἔτι μᾶλλον. Ὑπογράφεται ἡ ἀπὸ 24 ἰουνίου ((6 ἰουλίου) 1827 συνθήκη δι' ἧς καὶ ἡ Γαλλία ἀπεδέχθη τὰς ἀρχὰς τοῦ πρωτοκόλλου 1826· ἄλλο πρακτικώτερον, αἱ τρεῖς σύμμαχοι δυνάμεις καταστρέφουσι τὸν τουρκαγιουπτικόν

στόλον ἐν Πύλῳ· ἄλλο ἐστὶ πρακτικώτερον, ἐπέρχεται ἡ σώτειρα στρατεία τῶν Γάλλων ἐπὶ τὴν Πελοπόννησον· τὸ δὲ πάντων δεινότερον διὰ τὴν Αὐστρίαν, ἤρχισε τελευταῖον ὁ ἐπὶ τοσαῦτα ἔτη ἀναβλήθεις Ῥωσοτουρκικὸς πόλεμος· ποικίλαι δὲ καὶ ἄλλαι περιστάσεις προαναγγέλλουσι τὴν πλήρη τῆς Ἑλλάδος ἀνεξαρτησίαν. Ἄλλ' ὁ πρίγκηψ Μέτερνιχ θριαμβεύει πάντοτε καὶ ἐν τῷ ἐγγράφῳ αὐτοῦ ἀπὸ 28 νοεμβρίου (10 δεκεμβρίου) 1828 πρὸς τὸν βαρῶνα Ὁττενφελς γράφει. «Ἡ Ἀγγλικὴ κυβέρνησις ἀπεφάσισεν ὅτι τὰ ὅρια τῆς Ἑλλάδος δὲν θέλουσιν ὑπερβῆ τὸν ἰσθμὸν τῆς Κορίνθου. Ἡ ἰδέα τῆς ἐντελοῦς ἀνεξαρτησίας Ἑλλάδος τινὸς, ὁριστικῶς ἐγκατελείφθη ὑπὸ τῆς Ἀγγλίας καὶ τῆς Γαλλίας. Δὲν πρόκειται εἰμὴ περὶ κοινοτικῶν τινων θεσμῶν, τοὺς ὁποίους ἡ Πύλη εἰσμπορεῖ νὰ ἀποδεχθῇ ὡς ἐντελῶς δι' αὐτὴν ἀσχημάντους τὸσῳ μᾶλλον ὅσῳ δὲν εἶναι δυνατόν νὰ εὐδοκίμησῳσιν ἐν Πελοποννήσῳ.» Ἀλλὰ τρεῖς μόνον παρήλθον μῆνες μετὰ τοὺς νικητήριους τούτους παιᾶνας τοῦ πρίγκηπος Μέτερνιχ, καὶ τὸ ἀπὸ 10|22 μαρτίου 1829 πρωτόκολλον τῶν τριῶν δυνάμεων ἀπεφαίνετο, ὅτι τὰ σύνορα τῆς Ἑλλάδος ἀρχόμενα ἀπὸ τοῦ Θερμαϊκοῦ κόλπου θέλουσιν ἀπολήγει εἰς τὸν Ἀμβρακικόν· μετὰ 25 δὲ μῆνας ἡ Ῥωσία διὰ τοῦ ἀρθροῦ 10 τῆς ἀπὸ 2|14 Σεπτεμβρίου εἰρήνης αὐτῆς μετὰ τῆς Πύλης κατηνάγκαζε ταύτην ν' ἀποδεχθῇ τοὺς ὅρους τοῦ προεπιβεβλημένου πρωτοκόλλου. Τότε δὲ, ἀλλὰ τότε μόνον ἠναγκάσθη ὁ πρίγκηψ Μέτερνιχ νὰ ὁμολογήσῃ ἑαυτὸν ἡττηθέντα· καὶ πάλιν ὁμῶς κολάζων τὴν ἡτταν, ἐβεβαίω διὰ τῆς ἀπὸ 25 αὐγούστου (6 Σεπτεμβρίου) ἐπιστολῆς αὐτοῦ πρὸς τὸν ἐν Λονδίνῳ πρέσβυν πρίγκηπα Ἑστερχάζυ, ὅτι αἰδοῦν τελευταῖον ἐφθάσαμεν εἰς τὴν ἐποχὴν ἣν αἱ εὐχαὶ ἡμῶν πρὸ τοσούτου χρόνου ἐπεκαλοῦντο· ἰδοὺ ἐργιζόμεν εἰς τὴν ὁριστικὴν λύσιν τῆς ἀνατολικῆς ὑποθέσεως.»

Δὲν θέλομεν ὁμιλῆσαι περὶ τῆς Πρωσίας, ἥτις οὔτε μέγα ἄξιωμα εἶχε τότε, οὔτε ἄμεσα ἐν τῇ Ἀνατολῇ καὶ σπουδαῖα συμφέροντα· ὥστε δι' ἀμφοτέρους τούτους τοὺς λόγους ἥκιστα ἐπενήργησεν εἰς τὴν τύχην ἡμῶν. Ἀλλὰ καὶ τῆς Γαλλίας ἡ πολιτικὴ οὐδένα ἔσχεν ἐπὶ μακρὸν χρόνον αὐτοτελῇ καὶ ὁριστικὸν χαρακτῆρα. Ἐφ' ὅσον αἱ δυτικαὶ δυνάμεις ἐνήργουν ἐκ συμφωνοῦ κατὰ τῆς Ῥωσίας, παρεκλούθησεν αὐτὰς καὶ ἡ Γαλλία. Τῷ

1824 καὶ 1825 ὑπέβαλε καὶ αὐτὴ, ὅπως ἡ Ῥωσία, ὅπως ἡ Ἀγγλία, προτάσεις τινὰς μεσολαθήσεως ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος, ἀλλ' ἐπειτα ὑπενδίδουσα ἔτι εἰς τὰς εἰσηγήσεις τοῦ πρίγκηπος Μέτερνιχ, καὶ εἰς τὰς ἀνάγκας τῶν πρὸς τὸν Μεχμέτ Ἀλῆν ἰδιαζουσῶν αὐτῆς σχέσεων, ἀφῆκεν εἰς τὴν Ἀγγλίαν καὶ τὴν Ῥωσίαν τὴν πρωτοβουλίαν τοῦ ἐν ἔτει 1826 ὑπογραφέτος πρωτοκόλλου. Τότε δὲ μόνον ἐχωρίσθη ὀριστικῶς ἀπὸ τῆς Αὐστρίας καὶ μετ' οὐ πολὺ μετέσχεν ἐπισήμως καὶ ὀριστικῶς τῆς συνθήκης τοῦ 1827. Ὁ γενναῖος τῆς Γαλλίας φιλελληνισμὸς παρέσχεν εἰς τὴν ἐπανάστασιν λαμπροτάτας ὑπηρεσίας· ἐταιρεῖται, χρηματικαὶ συνδρομαί, εὐγλωττοὶ ἐν τῷ τύπῳ καὶ ἐν ταῖς βουλαῖς συνηγορίαι, τὰ πάντα ἐπεδαφιλευθήσαν εἰς ἡμᾶς ὑπὸ τῆς μεγαλοφροσύνης τοῦ γαλλικοῦ ἔθνους· πᾶσαι αἱ πολιτικαὶ μερίδες αἱ τοσοῦτον ἀντίθετοι πρὸς ἀλλήλας ἐν τοῖς ἐσωτερικοῖς αὐτῶν πράγμασιν, προέτειναν ἀλλήλαις τὴν δεξιὰν ὅταν ὁ λόγος ἦτο περὶ Ἑλλάδος· οἱ Cheateaubriand, οἱ La Rochefoucauld, οἱ Noailles, οἱ Fitz-James, οἱ Sainte-Aulaire, οἱ d' Harcourt, οἱ Dalberg ὡμοφρόνησαν πρὸς τοὺς Laffitte καὶ τοὺς Benjamin Constant· καὶ τὸ οὐδὲν ἦτον ἐπιβάλλον ἡμῖν ἀνεξάλειπτον εὐγνωμοσύνην, πολλοὶ Γάλλοι ἀνέμιξαν εἰς τὰ πεδία καὶ τὰ ὄρη τῆς Ἑλλάδος τὸ αἷμα αὐτῶν μετὰ τοῦ ἐλληνικοῦ αἵματος, καὶ Γάλλος ὑπῆρξεν ὁ μόνος σπουδαῖος τοῦ ἐλληνικοῦ τακτικοῦ ἱδρυτῆς καὶ ὁδηγός, ὁ αἰοίδιμος στρατηγὸς Φαβιέρος. Ἀλλ' ἡ γαλλικὴ κυβέρνησις· ἔχουσα ὅπως οὖν ἀντιπατικὰ ἐν τῇ Ἀνατολῇ συμφέροντα, ἀμφοτεριπλευροῦσα ἐν ταῖς πολιτικαῖς αὐτῆς ἐνεργείαις. Ἐνῷ οἱ ἀρχηγοὶ τῶν ναυτικῶν αὐτῆς δυνάμεων τοσοῦτον συμπαθεῖς ἀνεδείκνυντο πρὸς τὸν ἐλλήνικόν ἀγῶνα, ἐνῷ τοσοῦτοι Γάλλοι φιλέλληνες προσήρχοντο πρὸς ἡμᾶς, συγχρόνως πολυάριθμοι Γάλλοι ἀξιωματικοὶ, ὑπηρετοῦντες ἐν τῷ ναυτικῷ καὶ τῷ πεζῷ στρατῷ τοῦ Ἰσραὴλ πασᾶ, ὠδήγουν τὰς κατὰ ξηρὰν καὶ κατὰ θάλασσαν δυνάμεις αὐτοῦ. Μήπως ἐν αὐτῇ τῇ παραμονῇ τῆς ἐν Πύλῳ ναυμαχίας ὁ ναύαρχος Δερνιὺ δὲν ἠναγκάσθη νὰ προκαλέσῃ πολλοὺς Γάλλους ἀξιωματικούς ὑπηρετοῦντας ἐν τῷ αἰγυπτιακῷ στόλῳ νὰ ἀποσυρθῶσιν, ἵνα μὴ εὐρεθῶσιν εἰς τὴν ἀνάγκην τοῦ νὰ πυροβολήσωσι κατὰ τῆς γαλλικῆς σημαίας; Ἐν γένει δὲ ἡ Γαλλία ἐπεζήτει τότε τὴν ἐξα-

σφάλισιν τῆς ἐπιρροῆς αὐτῆς ἅμα μὲν ἐν Αἰγύπτῳ ἅμα δὲ ἐν Ἑλλάδι, καὶ ἐπιδιώκουσα ταυτοχρόνως δύο σκοπούς, οἵτινες, ὅπως εἶχον κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου τὰ πράγματα, ἀντεμάχοντο πρὸς ἀλλήλους, οὐδέτερον αὐτῶν ἡδύνατο καθ' ὁλοκληρίαν νὰ ἐπιτύχῃ. Ὅτε περὶ τὰ τέλη τοῦ 1825 ὁ ναύαρχος Δερνιὺ ἐγραφε πρὸς τὸν ἐν Κωνσταντινουπόλει πρέσβυν τῆς Γαλλίας κόμητα Γκιγεμινὼ ὅτι κατὰ τὴν προσωπικὴν του γνώμην, ἀνάγκη ἦτο νὰ χωρισθῇ ἡ Ἑλλὰς ἀπὸ τῆς Τουρκίας, ἔστω καὶ διατηρούσης τῆς τελευταίας ταύτης ἐπικυριαρχίαν τινά, ὁ πρέσβυς ἀπεκρίνετο τῇ 27 νοεμβρίου ὡς ἐξῆς. «Μωρία ἤθελεν εἶναι ἐκ μέρους ἡμῶν ν' ἀντιταχθῶμεν εἰς τὰ βουλευόμενα τοῦ Μεχμέτ Ἀλῆ. Ἡ ἐν τῇ Ἀνατολῇ ὑπόληψις ἡμῶν ἀπαιτεῖ νὰ διατηρήσωμεν τὰς φιλικὰς ἡμῶν πρὸς αὐτὸν σχέσεις. Ἀλλως θέλομεν αὐθις ἐκτεθῇ εἰς τὸ ν' ἀκούσωμεν αὐτὸν λέγοντα ὅτι γαλλικὴ πολιτικὴ καὶ ἄλλοπρόσκαλος πολιτικὴ εἶναι συνώνυμα.» Μετ' ὀλίγον δὲ θέλομεν ἰδεῖ ὅπως παλιμβούλως ἐπολιτεύθη ἡ Γαλλία καὶ ὡς πρὸς τὸ ζήτημα τῆς ἀναγορεύσεως τοῦ δουκὸς Νεμούρς ὡς βασιλέως τῆς Ἑλλάδος. Βεβαίως ἀπὸ τοῦ 1827 καὶ ἐφεξῆς ἀνεδείχθη πολυειδῶς καὶ πολυτρόπως εὐεργετικώτατη πρὸς ἡμᾶς· ἀλλὰ κατὰ τὰ πρῶτα 6 ἔτη διὰ τὴν σφόδρα διφορούμενην αὐτῆς πολιτείαν, αἱ δύο ἄλλαι δυνάμεις, ἡ Ῥωσία καὶ μάλιστα ἡ Ἀγγλία, καθυπερτέρησαν αὐτῆς ἐν τῇ ἐπιρροῇ, ἣν ἥσκησαν ἐπὶ τῶν ἀνατολικῶν πραγμάτων.

Τρόντι, ὅπως ἡ Ῥωσία, καὶ μᾶλλον ἡ Ῥωσία, ἡ Ἀγγλία ἐπολιτεύθη ἀνέκαθεν ἐν τῇ Ἀνατολῇ καθ' ὀρισμένον τι σύστημα, τὸ ὁποῖον, ὅσον καὶ ἂν κατ' ἐπιφάνειαν ἐτροπολογήθη πολλάκις, κατ' αἰσῶν ὁμῶς ἔμεινε πάντοτε τὸ αὐτό. Ἐνθ' ἡ Ῥωσία ἔτεινεν ἀδιαλείπτως εἰς τὸν βαθμιαῖον ἀκρωτηριασμὸν τοῦ ὁσμανικοῦ κράτους, εἴτε ἵνα ἰδοποιηθῇ τινὰς τῶν ἐπαρχιῶν του, εἴτε ἵνα ἐξασθενίσῃ αὐτὸ διὰ τοῦ κατακερματισμοῦ, ἡ Ἀγγλία ἐπρέσβευεν ἀεὶποτε τὴν ἀκαραιότητα τοῦ κράτους τούτου. Τούτου ἕνεκα μετὰ δεινῆς δυσαρρεσκείας εἶδεν ἐκραγεῖσαν τὴν ἑλληνικὴν ἐπανάστασιν· τούτου ἕνεκα ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἀντιπρόσωπος αὐτῆς, λόρδος Στράγκφορντ, ἐπολιτεύθη πρὸς αὐτὴν τῇ ἀληθείᾳ οὐδὲν ἥττον ἀποτόμως ἢ ὁ ἀντιπρόσωπος τῆς Αὐστρίας, ἵσως δὲ καὶ ἀποτομώτερόν τι

1824 και 1825 υπέβαλε και αυτή, όπως ή 'Ρωσία, όπως ή 'Αγγλία, προτάσεις τινάς μεσολαβήσεως υπέρ της 'Ελλάδος, ἀλλ' ἔπειτα υπενθίδουσα ἔτι εἰς τὰς εἰσηγήσεις τοῦ πρίγκηπος Μέτερνιχ, και εἰς τὰς ἀνάγκας τῶν πρὸς τὸν Μεχμέτ 'Αλὴν ἰδιαζουσῶν αὐτῆς σχέσεων, ἀφῆκεν εἰς τὴν 'Αγγλίαν και τὴν 'Ρωσίαν τὴν πρωτοβουλίαν τοῦ ἐν ἔτει 1826 ὑπογραφέτος πρωτοκόλλου. Τότε δὲ μόνον ἐχωρίσθη ὀριστικῶς ἀπὸ τῆς Αὐστρίας και μετ' οὐ πολὺ μετέσχεν ἐπισήμως και ὀριστικῶς τῆς συνθήκης τοῦ 1827. Ὁ γενοαῖος τῆς Γαλλίας φιλελληνισμὸς παρέσχεν εἰς τὴν ἐπανάστασιν λαμπροτάτας ὑπηρεσίας· ἐταιρεῖται, χρηματικαὶ συνδρομαί, εὐγλωττοὶ ἐν τῇ τύπῳ και ἐν ταῖς βουλαῖς συνηγοροί, τὰ πάντα ἐπεδαφιλεύθησαν εἰς ἡμᾶς ὑπὸ τῆς μεγαλοφροσύνης τοῦ γαλλικοῦ ἔθνους· πᾶσαι αἱ πολιτικαὶ μερίδες αἱ τοσοῦτον ἀντίθετοι πρὸς ἀλλήλας ἐν τοῖς ἐσωτερικοῖς αὐτῶν πράγμασιν, προέτειναν ἀλλήλαις τὴν δεξιὰν ὅταν ὁ λόγος ἦτο περὶ 'Ελλάδος· οἱ Chateaubriand, οἱ La Rochefoucauld, οἱ Noailles, οἱ Fitz-James, οἱ Sainte-Aulaire, οἱ d' Harcourt, οἱ Dalberg ὁμοφρόνησαν πρὸς τοὺς Laffitte και τοὺς Benjamin Constant· και τὸ οὐδὲν ἦτον ἐπιβάλλον ἡμῖν ἀνεξάλειπτον εὐγνωμοσύνην, πολλοὶ Γάλλοι ἀνέμιξαν εἰς τὰ πεδία και τὰ ὄρη τῆς 'Ελλάδος τὸ αἷμα αὐτῶν μετὰ τοῦ ἐλληνικοῦ αἵματος, και Γάλλος ὑπῆρξεν ὁ μόνος σπουδαῖος τοῦ ἐλληνικοῦ τακτικοῦ ἰδρυτῆς και ὁδηγός, ὁ αἰοίδιμος στρατηγὸς Φαβιέρος. Ἀλλ' ἡ γαλλικὴ κυβέρνησις ἔχουσα ὅπως οὖν ἀντιπατικὰ ἐν τῇ Ἀνατολῇ συμφέροντα, ἀμφοτεροαποτεύετο ἐν ταῖς πολιτικαῖς αὐτῆς ἐνεργείαις. Ἐνῷ οἱ ἀρχηγοὶ τῶν ναυτικῶν αὐτῆς δυνάμεων τοσοῦτον συμπαθεῖς ἀνεδείκνυντο πρὸς τὸν ἐλληνικὸν ἀγῶνα, ἐνῷ τοσοῦτοι Γάλλοι φιλέλληνες προσήρχοντο πρὸς ἡμᾶς, συγχρόνως πολυάριθμοι Γάλλοι ἀξιωματικοὶ, ὑπηρετοῦντες ἐν τῇ ναυτικῇ και τῇ πεζῇ στρατῷ τοῦ 'Ισραὴλ πασᾶ, ὡδήγουν τὰς κατὰ ξηρὰν και κατὰ θάλασσαν δυνάμεις αὐτοῦ. Μήπως ἐν αὐτῇ τῇ παραμονῇ τῆς ἐν Πύλῳ ναυμαχίας ὁ ναύαρχος Δερβιὺ δὲν ἠναγκάσθη νὰ προκαλέσῃ πολλοὺς Γάλλους ἀξιωματικούς ὑπηρετοῦντας ἐν τῇ αἰγυπτιακῇ στόλῳ νὰ ἀπεσυρθῶσιν, ἵνα μὴ εὐρεθῶσιν εἰς τὴν ἀνάγκην τοῦ νὰ πυροβολήσωσι κατὰ τῆς γαλλικῆς σημαίας; Ἐν γένει δὲ ἡ Γαλλία ἐπεζήτει τότε τὴν ἐξα-

σφάλισιν τῆς ἐπιρροῆς αὐτῆς ἅμα μὲν ἐν Αἰγύπτῳ ἅμα δὲ ἐν Ἑλλάδι, καὶ ἐπιδιώκουσα ταύτοχρόνως δύο σκοποὺς, οἵτινες, ὅπως εἶχον κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου τὰ πράγματα, ἀντεμάχοντο πρὸς ἀλλήλους, οὐδέτερον αὐτῶν ἡδύνατο καθ' ὁλοκληρίαν νὰ ἐπιτύχῃ. Ὅτε περὶ τὰ τέλη τοῦ 1825 ὁ ναύαρχος Δερνιὺ ἔγραφε πρὸς τὸν ἐν Κωνσταντινουπόλει πρέσβυν τῆς Γαλλίας κόμητα Γκιγεμινὼ ὅτι κατὰ τὴν προσωπικὴν του γνώμην, ἀνάγκη ἦτο νὰ χωρισθῇ ἡ Ἑλλάς ἀπὸ τῆς Τουρκίας, ἔστω καὶ διατηρήσεως τῆς τελευταίας ταύτης ἐπικυριαρχίαν τινά, ὁ πρέσβυς ἀπεκρίνετο τῇ 27 νοεμβρίου ὡς ἐξῆς. «Μωρία ἤθελεν εἶναι ἐκ μέρους ἡμῶν ν' ἀντιταχθῶμεν εἰς τὰ βουλευόμενα τοῦ Μεχμέτ Ἀλῆ. Ἡ ἐν τῇ Ἀνατολῇ ὑπόληψις ἡμῶν ἀπαιτεῖ νὰ διατηρήσωμεν τὰς φιλικὰς ἡμῶν πρὸς αὐτὸν σχέσεις. Ἀλλως θέλομεν αὐθις ἐκτεθῇ εἰς τὸ ν' ἀκούσωμεν αὐτὸν λέγοντα ὅτι γαλλικὴ πολιτικὴ καὶ ἀλλοπρόσκαλος πολιτικὴ εἶναι συνώνυμα.» Μετ' ὀλίγον δὲ θέλομεν ἰδεῖ ὅπως ἀπολυμένως ἐπολιτεύθῃ ἡ Γαλλία καὶ ὡς πρὸς τὸ ζήτημα τῆς ἀναγορεύσεως τοῦ δουκὸς Νεμούρς ὡς βασιλέως τῆς Ἑλλάδος. Βεβαίως ἀπὸ τοῦ 1827 καὶ ἐφεξῆς ἀνεδείχθη πολυειδῶς καὶ πολυτρόπως εὐεργετικώτατη πρὸς ἡμᾶς· ἀλλὰ κατὰ τὰ πρῶτα 6 ἔτη διὰ τὴν σφόδρα διφορούμενην αὐτῆς πολιτείαν, αἱ δύο ἄλλαι δυνάμεις, ἡ Ῥωσία καὶ μάλιστα ἡ Ἀγγλία, καθυπερτέρησαν αὐτῆς ἐν τῇ ἐπιρροῇ, ἣν ἥσκησαν ἐπὶ τῶν ἀνατολικῶν πραγμάτων.

Τιφόντι, ὅπως ἡ Ῥωσία, καὶ μᾶλλον ἢ ἡ Ῥωσία, ἢ Ἀγγλία ἐπολιτεύθῃ ἀνέκαθεν ἐν τῇ Ἀνατολῇ καθ' ὥρισμένον τι σύστημα, τὸ ὁποῖον, ὅσον καὶ ἂν κατ' ἐπιφάνειαν ἐτροπολογῇται πολλάκις, κατ' αὐσίαν ὅμως ἔμεινε πάντοτε τὸ αὐτό. Ἐνῶς ἡ Ῥωσία ἔτεινεν ἀδιαλείπτως εἰς τὸν βαθμιαῖον ἀκρωτηριασμόν τοῦ ὀσμανικοῦ κράτους, εἴτε ἵνα ἰδοποιηθῇ τινὰς τῶν ἐπαρχιῶν του, εἴτε ἵνα ἐξασθενίσῃ αὐτὸ διὰ τοῦ κατακερματισμοῦ, ἢ Ἀγγλία ἐπρέσβευεν ἅεποτε τὴν ἀκαραιότητα τοῦ κράτους τούτου. Τούτου ἕνεκα μετὰ δεινῆς δυσαρεσκείας εἶδεν ἐκτραγεῖσαν τὴν ἑλληνικὴν ἐπανάστασιν· τούτου ἕνεκα ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἀντιπρόσωπος αὐτῆς, λόρδος Στράγκφορντ, ἐπολιτεύθῃ πρὸς αὐτὴν τῇ ἀληθείᾳ οὐδὲν ἤττον ἀποτόμως ἢ ὁ ἀντιπρόσωπος τῆς Αὐστρίας, ἵσως δὲ καὶ ἀποτομώτερόν τι

αὐτοῦ· τούτου ἐνεκὰ κατὰ τὰ πρῶτα τρία ἔτη ἀντετάχθη εἰς ὅ-
 λας τὰς περὶ τοιαύτης ἢ τοιαύτης ἐπεμβάσεως προτάσεις καὶ εἰση-
 γήσεις τῆς 'Ρωσίας· τούτου ἐνεκὰ αἱ ἐν τῇ 'Επτανήσῳ αὐτῆς
 ἀρχαὶ ἀνεδείχθησαν πολεμιώταται εἰς τὸν ἐλληνικὸν ἀγῶνα, ἀπὸ
 τῆς προγραφῆς ἦν ἐξέδωκαν τῇ 6|18 ἰουλίου 1821 καθ' ὅλων
 τῶν Ἰονίων, ὅσοι ἔδραμον ἵνα κοινωνήσωσι τοῦ κατὰ τῶν τούρ-
 κων πολέμου, μέχρι τῆς περιφύμου ἀπὸ 20 ὁκτωβρίου 1823
 προκηρύξεως τοῦ σὺρ Θωμᾶ Μαίτλανδ, δι' ἧς ἐστιγματίζεε εἰμὴν
 ἀπάνθρωπον παραβίαν τῆς Ἰονικῆς γῆς ἀπὸ μέρους τινῶν ἁρ-
 ματωμένων πλοίων, τὰ ὅποια φαίνεται νὰ ἦσαν ὑπὸ τὰς ὀδηγίας
 ἐνὸς ὑποκειμένου καλουμένου πρίγκηψ Μαυροκορδάτος· καὶ τού-
 του ἐνεκὰ ἐπὶ πᾶσιν αἱ ἀρχαὶ τῆς Ἰονίου πολιτείας, ἐνῷ ἐκέρυτ-
 τον αὐστράν οὐδετερότητα, ἐδέχοντο μὲν εἰς Ζάκυνθον καταφεύ-
 γοντα τὸν ὁσμανικὸν στόλον, ἀπέκρουον δὲ ἐκ τῶν λιμένων αὐ-
 τῶν πᾶν ἐλληνικὸν πλοῖον, καὶ οὐ μόνον ἐκ τῶν λιμένων αὐτῶν,
 ἀλλὰ ἐνίοτε καὶ ἐκ τῆς περὶ τὰς νήσους θαλάσσης. Ἀλλ' ἐν τῷ
 μεταξὺ τούτῳ ἡ ἀγγλικὴ πολιτικὴ ἤρχισεν ὑφισταμένη κατὰ μι-
 κρὸν οὐσιώδεις τροπολογίας. Ἐλάβομεν ἀφορμὴν νὰ ἀναφέρωμεν
 (σελ. 871 τοῦ παρόντος τόμου) ὅτι, καὶ τοὶ ἐπὶ πολλοὺς ἐνιαυ-
 τοὺς μὴ ἀναγνωρίασα τὸν ὑπὸ τῆς ἐλληνικῆς κυβερνήσεως ψη-
 φισθέντα ναυτικὸν ἀποκλεισμόν, ἐκλείεν ὅμως τοὺς ὀφθαλμοὺς
 εἰς τὰς προσβολὰς ὅσας ὑφίσταντο τὰ ὑπὸ ἀγγλικὴν σημαίαν
 πλοῖα, τὰ ἐπιχειροῦντα νὰ παραβιάσωσι τὸν ἀποκλεισμόν. Ὁ
 κατὰ τὴν Ἀνατολὴν μοίραρχος αὐτῆς Ἀμιλτων ἀπεδείχθη πρωϊ-
 μώτατα ὁ εἰλικρινέστατος φίλος καὶ σύμβουλος τοῦ ἐλληνικοῦ
 ἔθνους, μάλιστα δὲ τῶν ναυτικῶν ἡμῶν δυνάμεων (σελ. 871-872
 τοῦ παρόντος τόμου). Πλεῖστοι ἐπιφανεῖς Ἀγγλοὶ συνέπραττον
 μεθ' ἡμῶν λόγῳ τε καὶ ἔργῳ ἐν οἷς καὶ εἷς τῶν μεγίστων ποιητῶν
 τοῦ παρόντος αἰῶνος, ὁ λόρδος Βύρων, ὁ ἐν αὐτῷ τῷ Μεσολογίῳ
 ἀποθανὼν τῇ 7 ἀπριλίου 1824. Ἀπὸ τοῦ προηγουμένου ἔτους
 1823 περὶ τὰ τέλη τοῦ ὁποίου ὁ Μαίτλανδ ὑπέγραφε τὴν προ-
 μνημονευθεῖσαν ὑφιστικὴν καθ' ἐνὸς τῶν λειτουργῶν τῆς ἐλλή-
 νικῆς κυβερνήσεως διακήρυξιν, ἥρξαντο ἐν Λονδίνῳ διαπραγμα-
 τεύσεις περὶ συνομολογήσεως τοῦ πρώτου μετὰ τῆς ἐλληνικῆς
 κυβερνήσεως δανείου, ὅπερ καὶ συνωμολογήθη ἐν ἀρχῇ τοῦ 1824,

μαρτυρούν πρακτικώτατα τὴν πεποίθησιν ἣν εἶχε τὸ ἀγγλικὸν ἔθνος εἰς τὴν εὐόδωσιν πῆς ἐλληνικῆς ἐπαναστάσεως.

Ἀλλὰ ἐξ αὐτῶν τῶν ἀρχῶν τοῦ 1823 τὰ γεγονότα ἔλαβον ἔτι χαρακτηριστικωτέραν τροπὴν. Πρὸ μικροῦ τότε, αὐτοκτονήσαντος τοῦ διεπόντος τὰ ἐξωτερικὰ πράγματα τῆς Ἀγγλίας λόρδου Καστελρὺλ καὶ ἐπιτραπέντος τὴν διεξαγωγὴν αὐτῶν τοῦ Γεωργίου Κάννιγγ, ὁ νέος ὑπουργὸς ἔπραξεν εὐθὺς πολλὰ τὰ ἀνατρέποντα τὸ σύστημα τοῦ προκατόχου. Τῇ 2|14 φεβρουαρίου παρήγγελλε τὸν λόρδον Στράγκφορντ νὰ διακοινώσῃ τῇ Ὑ. Πύλῃ, ὅτι ἡ Ἀγγλία δὲν ἠδύνατο νὰ διατηρήσῃ τὰς προτέρας φιλικὰς πρὸς αὐτὴν σχέσεις, ἐὰν ἡ Ὑ. Πύλη δὲν ἐκπληρώσῃ τὰς περὶ χριστιανῶν ἐπαγγελίας αὐτῆς, καὶ προσέθετε τὴν ἀπειλὴν, ὅτι θέλει κατελάβεῖ νήσους τινὰς τοῦ Αἰγαίου. Δύο λοιπὸν δὲν παρήλθον ἔτη ἀφ' ἧς ὁ αὐτοκράτωρ Ἀλέξανδρος προέτεινε τὴν ἐνοπλον ὑπὲρ τῶν χριστιανῶν ἐπέμβασιν, ἣν ἡ Ἀγγλία τοσοῦτον ἐντόνως, ὅπως καὶ αἱ ἄλλαι δυνάμεις, ἀπέκρουσε, καὶ νῦν, αὐτὴ ἡ Ἀγγλία ἠπείλει ἀπ' εὐθείας τὴν Τουρκίαν δι' ἐνόπλου ἐπεμβάσεως. Ἡ ἀπειλὴ δὲν ἐξετελέσθη. Προδήλως ὅμως ἡ ἀγγλικὴ πολιτικὴ ἐξηκολούθησεν ἑκτοτε σπουδαιότατα τροπολογουμένη. Ὁ λόρδος Στράγκφορντ, αὐτὸς ὁ λόρδος Στράγκφορντ ἔγραφεν ἐκ Κωνσταντινουπόλεως πρὸς τὸν πρίγκηπα Μέτερνιχ τῇ 19 ἰουνίου 1824· ἀπρόκειται νὰ ἐπιληφθῶμεν ἐνὸς τῶν σπουδαιοτέρων καὶ διςχερεστέρων ζητημάτων ἐξ ὧν ἡ διπλωματία διεπραγματεύθη ποτὲ, ἢ ἡτοι τοῦ ἐλληνικοῦ ζητήματος. Τῇ 25 αὐγούστου ὁ νέος λόρδος ἀρμοστής τῆς Ἰονίου πολιτείας Φριδερίκος Ἀδαμ, ἀπαιτῶν τὴν ἀνάκλησιν τῆς ἀπὸ 27 μαΐου διακηρύξεως τῆς ἐλληνικῆς Διοικήσεως, (δι' ἧς αὕτη εἶχε χαρακτηρίσει ὡς μὴ οὐδέτερα πάντα τὰ εὐρωπαϊκὰ πλοῖα, ὅσα ἤθελον ὑπηρετεῖν τὴν τουρκικὴν κυβέρνησιν ὡς σκευαγωγὰ,) ὁμίλει περὶ τῆς ἐλληνικῆς κυβερνήσεως ὡς περὶ κυβερνήσεως ὑφισταμένης, ἐνῶ ὁ προκατόχος αὐτοῦ ἐβεβαίωεν πάντοτε ὅτι ἀγνοεῖ παντᾶσιν, ἂν ὑπάρχῃ προσωρινὴ κυβερνήσις τῆς Ἑλλάδος.» Τῇ 19 νοεμβρίου αὐτὸς ὁ ἀρχηγὸς τῆς ἀγγλικῆς κυβερνήσεως, ὁ Γεώργιος Κάννιγγ, ἀπεκρίνετο εἰς τὴν ἀπὸ 12|24 αὐγούστου πρὸς αὐτὸν ἐπιστολὴν τῆς ἐλληνικῆς κυβερνήσεως καὶ διαρρήδην ἀνεγνώριζε τὴν κυβέρ-

νησιν ταύτην. Εἶχον δὲ ἀρχίσει ἀπὸ τῶν πρώτων μηνῶν τοῦ ἔτους τούτου ἐν Πετροπόλει αἱ μεταξὺ Ῥωσίας καὶ τῶν τισσάρων συμμάχων αὐτῆς δυνάμεων διαπραγματεύσεις ἐπὶ τοῦ προμνημονευθέντος περὶ ἰδρύσεως ἡγεμονιῶν ἐν ταῖς ἐλληνικαῖς χώραις ὑπομνήματος, ὅτε «περίστασις ὀλεθρία ἄμα καὶ ἀπροσδόκητος μετέβαλεν αἰφνης τὴν ὄψιν τῶν πραγμάτων,» καθάπερ ἔλεγεν ὁ πρίγκηψ Μέτερνιχ ἐν τῇ ἱστορικῇ ἐκθέσει ἣν συνέταξε περὶ τῆς ὑποθέσεως τῆς Ἀνατολῆς μέχρι τοῦ θανάτου τοῦ αὐτοκράτορος Ἀλεξάνδρου. «Ἡ ἀγγλικὴ κυβέρνησις, ἐξακολουθεῖ ὁ πρίγκηψ, ἥτις κατὰ τὰ πρῶτα τῆς ἐλληνικῆς ἐπαναστάσεως ἔτη ἐβάδιζε πάντοτε συμφῶνως πρὸς τὰς ἡπειρωτικὰς αὐλὰς· ἥτις καὶ μετὰ τὴν μεταβολὴν τοῦ ὑπουργείου (ἦτοι τὴν εἰς τὰ πράγματα ἀνάρρησιν τοῦ Γεωργίου Κάννιγγ) δὲν εἶχεν οὔτε ἀνακαλέσει οὔτε τροπολογήσει οὐσιωδῶς τὰς ὁδηγίας καθ' ἃς ἐνήργει ἐν Κωνσταντινουπόλει ὁ ἀντιπρόσωπος αὐτῆς, ἥτις τελευταῖον ὑπεχρέωθη ῥητῶς νὰ συμπράξῃ εἰς τὰς ἐν Πετροπόλει διαπραγματεύσεις, ἀπεφάνητο εἰς τὰς συμμάχους δυνάμεις, ὅτι λόγοι στήριζόμενοι ἐν μέρει εἰς τὰς ἰδίας αὐτῆς μετὰ τῶν χωρῶν τῆς Ἀνατολῆς σχέσεις, ἐν μέρει εἰς τὴν δυσκολίαν τοῦ νὰ ἐπιτευχθῇ ἐν τῷ παρόντι συνδιαλλαγὴ μεταξὺ τῆς Πύλης καὶ τῶν ἐπαναστατῶν, παρεκώλυον αὐτὴν τοῦ νὰ λάβῃ μέρος εἰς τὰς διαπραγματεύσεις ἐκεῖνας.» Ἀλλ' ἐὰν ὁ Κάννιγγ ἀπεχώρησεν ἀπὸ τῶν διαπραγματεύσεων τούτων, δὲν ἐγκατέλιπε τὰ τῆς Ἑλλάδος πράγματα, πολλοῦ γε δεῖ. Τῇ 13|25 μαρτίου 1825 ἀνεγνώρισεν τοὺς ἐλληνικοὺς ἀποκλεισμοὺς, διέταξε τὰς ἀρχὰς τῆς Ἰονίου πολιτείας νὰ προσφέρωνται πρὸς ἡμᾶς ὡς πρὸς ἐμπόλεμον δύναιμιν, καὶ ἐπέτρεπεν ὥστε ἡ νῆσος Κάλαμος νὰ δέχεται τοὺς Ἕλληνας πρόσφυγας. Τῇ 17|29 ἀπριλίου ἐπετίμα αὐστηρῶς τὴν διαγωγὴν ἀγγλων τινῶν ὑπηκόων καὶ ἰδίως τοῦ προξένου Γρὴν, οἵτινες ἐβοήθησαν τοὺς Τούρκους παραβιάζοντες τὸν ἐλληνικὸν ἀποκλεισμόν. Ἐνῷ δὲ διὰ τῆς ἀποχωρήσεως αὐτοῦ ἀπὸ τῶν ἐν Πετροπόλει διαπραγματεύσεων καὶ διὰ τὸν μετ' οὐ πολὺ ἐπελθόντα θάνατον τοῦ αὐτοκράτορος Ἀλεξάνδρου, παρέλυσαν αἱ διαπραγματεύσεις ἐκεῖναι, ἐφαίνετο δὲ ὅπως ἐγκαταλειφθεῖσα ἡ Ἑλλὰς, ὁ Κάννιγγ ἀρπάσας τὴν στιγμήν ἐκείνην τῆς κοινῆς ἀδρανείας, ἀνα

λαμβάνει αὐτὸς τὴν πρωτοβουλίαν νέας ἐπεμβάσεως καὶ πέμψας ἐπὶ τούτῳ ἀντιπρόσωπον αὐτοῦ παρὰ τῷ νέῳ αὐτοκράτορι Νικολάφ, ἐπιτυχάνει τὴν σύνταξιν τῆς πρώτης σπουδαίας ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος πράξεως τῶν εὐρωπαϊκῶν δυνάμεων, ἥτοι τοῦ ἀπὸ 23 μαρτίου (4 ἀπριλίου) 1826 πρωτοκόλλου. Ἀλλ' ὅσον σπουδαία καὶ ἂν ὑπῆρξεν ἡ πράξις αὕτη, οὐδὲν ὥριζε περὶ τοῦ τρόπου καθ' ὃν εἶδει νὰ καταναγκασθῇ ἡ Υ. Πύλη εἰς τὴν παραδοχὴν τῆς ὑπὲρ τῶν Ἑλλήνων μεσολαβήσεως τῶν δύο δυνάμεων. Τὸ ἄρθρον 3 εἶλεγε μόνον, ὅτι ἐν περιπτώσει ἀρνήσεως τῆς ὁσμανικῆς Πύλης, αἱ δυνάμεις θέλουσι μεταχειρισθῇ πᾶσαν τὴν ἐπιρροήν αὐτῶν πρὸς ἐπιτυχίαν τῆς συνδιαλλαγῆς μεταξὺ τῶν δύο διαμαχομένων. Ἦτο δὲ πρόδηλον ὅτι δι' ἀπλῆς τῆς παρὰ τῇ Πύλῃ ἐπιρροῆς αὐτῶν οὐδὲν ἐμελλον νὰ κατορθώσωσιν· ὅθεν ἤρχισαν μετ' ὀλίγον διαπραγματεύσεις, εἰς τὰς ὁποίας μετέσχεν ἡδὴ καὶ ἡ Γαλλία (ἡ ἀποδεξαμένη τὸ πρωτόκολλον διὰ τῆς ἀπὸ 26 νοεμβρίου [8 δεκεμβρίου] 1826 διακοινώσεως τοῦ ἐπὶ τῶν ἐξωτερικῶν ὑπουργοῦ βαρῶνος Δαμάς πρὸς τὸν ἐν Παρισίοις πρέσβυν τῆς Ἀγγλίας λόρδον Γρένβιλλ) περὶ τῶν πρακτικωτέρων πρὸς εἰρηνopoίησιν μέσων, διαπραγματεύσεις ἀπολήξασαι εἰς τὴν ἐν Λονδίνῳ ὑπογραφεῖσαν τῇ 6 ἰουλίου 1827 συνθήκην, ἥς τὸ πρῶτον ἄρθρον ὥριζεν, ὅτι θέλει ἀπαιτηθῇ ἀμέσως ἀνακωχὴ ὅπλων μεταξὺ τῶν δύο διαμαχομένων μερῶν. Ἀλλ' ἐὰν τὰ δύο μέρη, καὶ ἰδίως ἡ Υ. Πύλη, δὲν ἐπείθοντο νὰ καταθέσωσι τὰ ὅπλα, τί ἐμελλε γενέσθαι; Περὶ τούτου οὐδ' ἡ συνθήκη τῆς 6 ἰουλίου ὥριζε τι, ὃ δὲ Ἀγγλος ναύαρχος Κόδριγκτων ὁ ἐπιτραπεῖς, νὰ ἀπαιτήσῃ τὴν ἀνακωχὴν ταύτην τῇ συμπράξει τῶν ναυάρχων τῆς Γαλλίας καὶ τῆς Ῥωσίας, προβλέπων τὴν ἀρνησιν τοῦ Ἰβραὶμ πασᾶ, ἡναγκάσθῃ νὰ ἐρωτήσῃ τὸν ἐν Κωνσταντινουπόλει πρέσβυν Στράτφορδ Κάννιγγ αὐτὴν τῶν τρόπον δύναται νὰ ἐμποδίσῃ μὲν τοὺς Τούρκους ἀπὸ τοῦ νὰ ἐξακολουθήσωσι τὰς ἐχθροπραξίας αὐτῶν, νὰ μὴ πράξῃ δὲ τι ἐχθρικὸν πρὸς αὐτούς; Βεβαίως, προσέθετεν, ἡ ἔννοια τῆς τοιαύτης διαταγῆς εἶναι νὰ τοὺς ἀποκλείσω· ἀλλ' ἐὰν οἱ Τούρκοι ἐπιχειρήσωσι νὰ βιάσωσι τὸν ἀποκλεισμόν, τὸ ἐπιχείρημα αὐτῶν δὲν πρέπει νὰ ἀναγκαιωθῇ διὰ πυροβόλων;» Τότε ὁ Στράτφορδ Κάννιγγ δὲν ἐδίστασε νὰ ἀπαντήσῃ ὅτι «τὸ χρέος ὑμῶν εἶναι νὰ

ἐπιβάλετε τὴν εἰρήνην εἰς τοὺς διαμαχομένους, πρῶτον μὲν διὰ τοῦ τηλεφώνου ὑμῶν, ἐὰν τὸ πρᾶγμα εἶναι δυνατόν, δεύτερον δὲ διὰ τῶν πυροβόλων ὑμῶν, ἐὰν οὐκ ἔστιν ἄλλως γενέσθαι.»

Μετὰ τὰς διασαφήσεις ταύτας ὁ αἰοίδιμος ναύαρχος ἐνόησε τί ἔχει νὰ πράξῃ· καὶ ἐπειδὴ ὁ Ἰβραῖμ πασᾶς ἐπέμενε δυστροπῶν καὶ μὴ πειθόμενος ν' ἀποδεχθῇ τὴν ἀνακωχὴν, οἱ στόλοι τῶν τριῶν δυνάμεων ἀρχηγούντος τοῦ Κόδριγκτων κατέστρεψαν ἐν Πύλῳ, τῇ 8 ὁκτωβρίου 1827, τὸν τουρκοαιγυπτιακὸν καὶ ἐξησφάλισαν οὕτω τὴν τύχην τῆς ἐλληνικῆς ἐπαναστάσεως. Εἶναι ἀληθές ὅτι, ἀποθανόντος ἐν τῷ μεταξὺ τοῦ Γεωργίου Κάννιγγ, ὁ δούξ Οὐέλλιγκτων, ὁ ἀναλαβὼν περὶ τὰ ἔσχατα τοῦ 1827 τὴν κυβέρνησιν, ἐχαράκτήρισε δι' αὐτοῦ τοῦ βασιλικοῦ λόγου τὴν ἐν Πύλῳ ναυμαχίαν ὡς ἀτυχὲς συμβεβηκός. Ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ἐξεβράγχη τελευταῖον τῇ 24 ἀπριλίου 1828 ὁ πρὸ ἐπτὰ ἐτῶν κυοφορούμενος ῥωσοτουρκικὸς πόλεμος καὶ κατεβλήθη ὀλοσχερῶς ἡ Πύλη διὰ τῆς ἐν Ἀδριανουπόλει εἰρήνης τῆς 2 (14) Σεπτεμβρίου 1829. Τότε καὶ αὐτὸς οὗτος ὁ δούξ Οὐέλλιγκτων μετέβαλε γλῶσσαν καὶ φρόνημα. Ἐπειδὴ ὁ πρίγκηψ Μέτερνιχ, παύσας πλὴν τοῦ νὰ χαριτολογῇ καὶ νὰ θριαμβεύῃ, ἐξέβαλε κραυγὴν ἀπειπισίας καὶ διὰ τοῦ ἐν Λονδίνῳ πρέσβεως αὐτοῦ πρίγκηπος Ἐστερχάζου ἐπεκαλέσατο τῆς Εὐρώπης συμπάσης καὶ ἰδίως τῆς Ἀγγλίας τὴν σύντονον ἐνέργειαν ὑπὲρ τῆς σωτηρίας τοῦ ὁσμανικοῦ κράτους, ἰδοὺ τίνα ἀπάντησιν ἔδωκεν ὁ τῆς Ἀγγλίας κυβερνήτης εἰς τὸν τῆς Αὐστρίας ἀντιπρόσωπον, κατὰ τὴν ἐκθεσιν τοῦ πρίγκηπος Ἐστερχάζου ἀπὸ 30 νοεμβρίου (11 δεκεμβρίου) 1829 πρὸς τὸν πρίγκηπα Μέτερνιχ. «Ὁ δούξ Οὐέλλιγκτων παραδέχεται ὡς βάσιν τῶν πολιτικῶν αὐτοῦ σκέψεων, ὅτι ἡ Υ. Πύλη προσεβλήθη θανασίμως, καὶ ὅτι ἐπομένως οἱ ἀγῶνες ἡμῶν τοῦ νὰ ἀναζωογονήσωμεν αὐτὴν θέλουσιν ἀποβῇ ἄκαρποι, ὀφείλομεν δὲ μᾶλλον νὰ σκεφθῶμεν πῶς θέλομεν ἀντικαταστήσει αὐτὴν μεταξὺ τῶν εὐρωπαϊκῶν δυνάμεων. Μάτην παρετήρησα αὐτῷ, προσέθετεν ὁ πρίγκηψ Ἐστερχάζου, ὅτι ἤθελεν εἶναι ἀσυγχώρητον νὰ ἐνεργῶμεν ἐκ προκαταλήψεως καὶ ὅτι ὑποτιθεμένου ὅτι ἡ Υ. Πύλη ἤθελε καταπέσει αὐρίον, πάλιν ἔπρεπε νὰ τείνωμεν αὐτῇ χεῖρα ἀρωγὸν σήμερον, ἂν ὅχι δι' ἄλλο, τοῦλάχιστον ἵνα καταστήσωμεν μαλα-

κωτέραν τὴν πτώσιν αὐτῆς, καὶ προλάβωμεν τὰ ἀποτελέσματα τοσοῦτον βιαίου κλονισμοῦ. Αἱ τοιαῦται παραστάσεις μου ὀλίγην ἐποξένησαν ἐντύπωσιν· ὁ μὲν λόρδος Ἀβερδην ἐφάνη προσέχων εἰς αὐτὰς πλεότερον ἢ ὁ δούξ, ἀλλὰ καὶ αὐτὸς ὁ λόρδος Ἀβερδην συμμερίζεται τὰς ἰδέας τοῦ ἀρχηγοῦ τοῦ ὑπουργείου καὶ δὲν ἀσχολεῖται ἐν τῷ παρόντι εἰμὴ περὶ τῆς παγίωσης τοῦ ἐλλη-
νικοῦ κράτους ἐν τῷ ὅποιῳ τὸ ἀγγλικὸν ὑπουργεῖον καθορᾷ ἤδη τὴν δύναμιν τὴν κεκλημένην νὰ ἀντικαταστήσῃ τὸ κράτος τοῦ σουλτάνου.» Ὅποια πραγμάτων ἀλλοίωσις μεταξὺ τῶν ἀποκηρύ-
ξεων καὶ ὑβριστικῶν διακηρύξεων τοῦ Μαίτλανδ, ἐν ἔτει 1821 — 1823, καὶ τῶν δηλώσεων τούτων τοῦ λόρδου Ἀβερδην καὶ τοῦ δουκὸς Οὐέλλιγκτων περὶ τὰ τέλη τοῦ 1829!

Τοιαῦται ὑπῆρξαν αἱ ποικίλαι φάσεις δι' ὧν διῆλθεν ἡ πρὸς τὴν ἐλληνικὴν ἐπανάστασιν πολιτικὴ τῶν μεγάλων δυνάμεων. Ὁ πρίγκηψ Μέτερνιχ, ὅστις ὑφ' αἰσθητοῦ νὰ φιλοσοφῇ ἐκ διαλει-
μάτων ἐν τῷ μέσῳ τῶν ἀποτυχιῶν αὐτοῦ, ἰδοὺ πῶς ἐχαρακτήρι-
ζεν ἐκάστην τῶν δυνάμεων τούτων ἐν τῇ ἀπὸ 18|30 δεκεμβρίου 1826 ἀπορρήτῳ αὐτοῦ ἐπιστολῇ πρὸς τὸν βαρὼνα Ὅττενφελς. «Ἡ πορεία τῆς Ῥωσίας εἶναι ἀμφίβολος, φέρουσα χαρακτῆρα ὅτε μὲν αὐστηρότατος, ὅτε δὲ ἄκρας γλυκύτητος· ἀλλ' εἶναι πάντοτε ἀσαφές. Ἡ τῆς Ἀγγλίας εἶναι ἀγέρωχος, ἀλαζών καὶ πλήρης ἀδο-
κίτων τολμημάτων. Ἡ τῆς Γαλλίας ἀπερίσκεπτος, ἀμφίροπος καὶ συνήθως ἄνω καὶ κάτω ἐν τῇ αὐτῇ ὑποθέσει ταλαντευομένη» τε-
λευταῖον ἡ τῆς Πρωσίας, δειλὴ καὶ συνεσταλμένη.» Τὸ καθ' ἡμᾶς, ἀφίοντες εἰς τὴν κρίσιν τοῦ ἀναγνώστου τοὺς κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον εὐφρεῖς τούτους χαρακτηρισμοὺς τοὺς ἐν τῷ μέσῳ οὕτως εἰπεῖν τοῦ πυρὸς διαγραφέντας, εἰμποροῦμεν νομίζομεν τὴν σήμε-
ρον ἀπρολήπτως κρίνοντες τὰ πράγματα, ὅπως ἐν τοῖς πρόσθεν ἀκριβῶς ἐξετέθησαν, νὰ εἰπώμεν, ὅτι τὴν μὲν ἡθικὴν πρωτοδου-
λίαν τῆς μεσολαβήσεως ἔλαβεν ἡ Ῥωσία, τὴν δὲ ἐνεργὸν πρω-
τοβουλίαν ἡ Ἀγγλία, ἡ δὲ Γαλλία δὲν συνετάχθη μετ' αὐτῶν εἰμὴ ἀφοῦ ἐπίσθη, ὅτι αἱ δύο αὗται δυνάμεις θέλουσι προβῇ εἰς ἔργα κατ' ἄνδρ αὐτῆς. Ἡ Ῥωσία πρώτη, ἀπὸ αὐτῶν τῶν μέσων τοῦ 1821 ἐκάρυξεν, ὅτι θέλει ἐπεμβῇ, ἐπιχειροῦσα πόλεμον κατὰ τῆς Τουρκίας. Δυστυχῶς, πτοηθεῖσα ὑπὸ τῆς ὁμοφώνου τότε ἀγ-

τιπράξεως ὄλων τῶν ἄλλων δυνάμεων, ὡπισθοδρόμησεν ἐπὶ 7 ὄλα ἔτη καὶ δὲν ἐκήρυξε τὸν πόλεμον αὐτῆς εἰμὴ τῷ 1828. Ἐν τῷ μεταξύ ὅμως τοῦτῳ ἡ Ἑλλάς, ὅπως περιῆλθον τὰ πράγματα αὐτῆς ἀπὸ τοῦ 1825 καὶ ἐφεξῆς, ἤθελε βεβαίως κατὰστροφῇ, εἰάν ἡ Ἀγγλία μεταβαλοῦσα αἴφνης πρόσωπον δὲν ἀνελάμβανεν αὐτὴ τὸν ἀγῶνα, καὶ δὲν προεκάλει τὴν ὑπογραφὴν τοῦ πρωτοκόλλου τοῦ 1826, δι' οὗ αἱ ἀτελεύητοι προηγούμεναι συζητήσεις καὶ θεωρίαι μετεβλήθησαν κατὰ πρῶτον εἰς πράγματα. Καὶ τῆς μὲν Ῥωσίας ἡ πολιτικὴ ἐξηγείται εὐκόλως ἐξ ὄλων ὅσα γνωρίζομεν ἤδη περὶ αὐτῆς ἀπὸ τῶν ἀρχῶν καὶ μάλιστα ἀπὸ τῶν μέσων τῆς προηγουμένης ἑκατονταετηρίδος. Ἡ Ῥωσία διετέλεσε πάντοτε συμπαθοῦσα ὁμολογουμένως πρὸς τοὺς χριστιανούς τῆς Ἀνατολῆς διὰ τὸ ὁμόθησκον, ἐν ταύτῳ δὲ ἐπέζητησε πάντοτε διὰ τῆς παντοειδοῦς προστασίας ἣν ἀπένεμεν ἀνέκαθεν πρὸς αὐτοὺς, τὴν ἐξασφάλισιν τῆς ἰδίας ἐπιρροῆς εἰς τὰς ἀνατολικὰς χώρας· ἀλλὰ πάντοτε ὡσαύτως καθυπῆγαγε, φυσικῶ τῷ λόγῳ, τὰ αἰσθήματα ταῦτα καὶ συμφέροντα εἰς τὰ ἄλλα ἐτι ἰσχυρότερα αἰσθήματα καὶ συμφέροντα, ὅσα ἐκ διαλειμμάτων ἠδύναντο νὰ προκύψωσιν εἰς μέσον, οὐδὲ ἐδίστασε ποτὲ, καὶ τοῦτο εὐλογώτατα, νὰ ἀναβάλλῃ χάριν αὐτῶν πᾶς ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἐνεργείας. Οὕτως ἐπολιτεύθη ἀπὸ τοῦ πολέμου ὅστις ἐλήξε διὰ τῆς συνθήκης τοῦ Κιουτσούκ Καϊναρτζῆ, μέχρι τοῦ πολέμου ὅστις ἐλήξε διὰ τῆς ἐν Βουκουρεστίῳ συνθήκης· καὶ οὕτω ἐπολιτεύθη ἀπὸ τοῦ 1821 μέχρι τοῦ 1880. Ὅσα ἐκτραγείσης τῆς ἐλληνικῆς ἐπαναστάσεως ἐφάνη πρόθυμος νὰ ἐπεμβῇ· ἀλλ' ἐπειτα, δυσωπομένη ὑπὸ τῶν ἄλλων δυνάμεων καὶ φοβούμενη ἐσωτερικοὺς ἀντιπερισπασμούς, ἀνέβαλε τὸν πόλεμον μέχρι τῆς ἐποχῆς καθ' ἣν τὰ ἄλλα συμφέροντα αὐτῆς τῇ ἐπέτρεψαν νὰ τὸν ἐπιχειρήσῃ. Ἀλλὰ πῶς ἡ Ἀγγλία μετέβαλε πολιτικὴν;

Ἦνα ἐννοήσωμεν καλῶς τὰς διαφορὰς περιπετείας, αἵτινες βαθμυδὸν καὶ κατ' ὀλίγον ἐτροπολόγησαν τὴν πολιτικὴν ἣν ἡ καλούθησεν ἡ Ἀγγλία κατὰ τὰ πρῶτα τῆς ἐπαναστάσεως ἔτη, δεόν νὰ παρατηρήσωμεν ὅτι ἡ δύναμις αὕτη, ὑπερμαχίσασα ἀπ' αἰῶνος ὑπὲρ τῆς ἀκεραιότητος τοῦ ὁσμανικοῦ κράτους, σκοπὸν κύριον εἶχε νὰ μὴ ἀφήσῃ τὰς χώρας τὰς ἀποτελούσας τὸ κράτος

τοῦτο νὰ περιπέσωσιν ὑπὸ τὴν ἄμεσον ἢ ἔμμεσον κυριάρχῃαν τῆς Ῥωσίας. Ἐπειδὴ δὲ κάτοχοι τῶν χωρῶν τούτων ἦσαν οἱ Ὀσμανίδαι, καὶ οὐδεμία πιθανότης ἐφαίνετο ὅτι οἱ χριστιανοὶ αὐτῶν κάτοικοι δύνανται νὰ ἀπαρτίσωσι πολιτικὸν κράτος ἱκανὸν νὰ ἀναπληρώσῃ τὸ ὀσμανικόν, φυσικώτατον ἦτο νὰ ταυτίξῃ ἡ Ἀγγλία τὸ ζήτημα τῆς ἀκεραιότητος μετὰ τοῦ ζητήματος τῆς ὑπὸ τῶν Ὀσμανιδῶν κατοχῆς. Ἀπλῇ ἢ ἐναρξί τῆς ἐλληνικῆς ἐπαναστάσεως δὲν ἤρκει ἵνα ἐπαγάγῃ τὸν χωρισμὸν τῶν δύο ζητημάτων, διότι πολλὰ ἐγένοντο καὶ προηγουμένως ἐλληνικὰ κινήματα, τὰ ὅποια οὐδόλως εἶχον ἀποδείξει τὴν πολιτικὴν τοῦ ἐλληνισμοῦ ἰσχύν, καί, πλὴν τούτου, οὐ μόνον πᾶσαι αἱ ἐπαναστατικαὶ τῆς προηγουμένης ἑκατονταετηρίδος ἀπόπειραι, ἀλλὰ καὶ αὕτη ἡ τελευταία ἐπανάστασις ἐκινήθησαν ἢ ἐλογίζοντο κινήσεσθαι δι' ἐνεργειῶν τῆς Ῥωσίας, ὥστε τὸ ἐλληνικὸν ἔθνος ἐφαίνετο ἀπλοῦν ὄργανον τῶν ῥωσικῶν εἰσηγήσεων καὶ συμφερόντων· τοῦτο ἀρκεῖ, ἵνα ἐξηγήσῃ εἰς ἡμᾶς τὴν πολεμίαν τῆς Ἀγγλίας πολιτικὴν ἐν ἀρχῇ τῆς ἐπαναστάσεως. Ὅμως ἀπὸ τοῦ 1822 ἤρχισε διὰ τῶν πραγμάτων νὰ ἀγαφίνεται, ὅτι ἡ ὀσμανικὴ Πύλη δὲν εἶναι ἱκανὴ νὰ καταβάλλῃ τὴν ἐπανάστασιν καὶ ὅτι ἀπ' ἐναντίας ἀδιakόπως κατετροπούτο ὑπ' αὐτῆς, εὐλογον ἦτο νὰ παραχθῶσιν ἐν Ἀγγλίᾳ ἀμφιβολαὶ περὶ τῆς ἱκανότητος τῶν Ὀσμανιδῶν τοῦ νὰ διατηρήσωσι τὴν ἀκεραιότητα τῶν ἀνατολικῶν χωρῶν, καὶ ἐλπίδες ὅτι ὑπάρχει ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἐθνότης ἐπιτηδευτοτέρα νὰ ἐκπληρώσῃ τὸ μέγα τοῦτο εὐρωπαϊκὸν συμφέρον. Ἐντεῦθεν προῆλθεν ἡ βαθμιαία τροπολογία τῆς ἀγγλικῆς πολιτικῆς ὡς πρὸς τὸ ἀνατολικὸν ζήτημα. Ἡ δύναμις αὕτη δὲν ἐγκατέλιπε τὴν θεμελιώδη αὐτῆς ὡς πρὸς τὸ ζήτημα τοῦτο ἀρχὴν, τὴν ἀρχὴν τῆς ἀκεραιότητος, ἀλλὰ τὴν ἐτροπολόγησε μόνον κατὰ τοῦτο, ὅτι ἤλπισεν αὐτὴν δυναμένην νὰ συντηρηθῇ δι' ἄλλης ἐθνότητος παρὰ τὴν ὀσμανικὴν, ἥτοι διὰ τῆς ἐλληνικῆς. Ὅτε ὅμως βραδύτερον δὲν εἶδε τὸ ἐλληνικὸν βασίλειον διαρρυθμισθὲν ὅσον αὕτη ἀπῆται ταχέως καὶ ἀπταιστως, οὐδὲ παρασκευάσαν δυνάμεις πολιτικάς, διοικητικάς καὶ οἰκονομικάς ἐπιτηδείας νὰ χρησιμεύσωσιν ὡς ἀφ' ἑτέρου εἶδε τὴν Τουρκίαν κατορθώσασαν νὰ συγκροτήσῃ πεζικὰς καὶ ναυτικὰς

δυνάμεις αξιωμαάρχους, ἡ Ἀγγλία ἤρχισε παλινωδοῦσα καὶ ἐπὶ-
τοῦσα μᾶλλον τὴν στήριξιν τοῦ ὁσμανικοῦ κράτους ἢ τὴν αὐξή-
σιν τοῦ ἑλληνικοῦ βασιλείου. Ἀὐτὸν ἔπαυσε μὲν εὐμενῶς πρὸς ἡμᾶς
πολιτευομένη, καὶ συμβουλευούσα, καὶ παραινούσα· δὲν ἐδίωκε
δὲ, ἅμα τῷ 1863 ἤλπιζε βελτίονά τινα τῶν πραγμάτων ἡμῶν
ρύθμισιν, νὰ ἐπιτρέψῃ μὲν τὴν ἔνωσιν τῆς Ἐπτανήσου, νὰ ἐπιχει-
ρήσῃ δὲ διαπραγματεύσεις πρὸς τὴν Ὑ. Πύλιν περὶ ἐπεκτάσεως
τῶν ὁρίων ἡμῶν πρὸς τὴν Ἑπείρον καὶ τὴν Θεσσαλίαν· ἀλλ' ἐ-
πειτα πάλιν δυκιστήσασα, ἐπανῆλθεν εἰς τὴν ἀρχαίαν αὐτῆς
ἀξίωσιν τοῦ νὰ ἀναδειχθῇ πρότερον τὸ βασίλειον τῆς Ἑλλάδος,
ὡς ἐκ τοῦ πολιτικοῦ, διοικητικοῦ καὶ οἰκονομικοῦ αὐτοῦ ὄργα-
νισμοῦ, ἐπιτήδειον νὰ ἐκπληρώσῃ τὴν προσδοκωμένην παρ' αὐτοῦ
μεγάλην ἐντολήν. Ἀλλὰ πῶς ἡ Ἀγγλία, ἐνῷ ἀπαιτεῖ τὴν ἐσω-
τερικὴν τῆς Ἑλλάδος ἀνωδιοργάνωσιν, παρενέβαλε τοσαῦτα εἰς
αὐτὴν κωλύματα διὰ τῆς καταλύσεως τοῦ Κυβερνήτου καὶ τοῦ
βασιλέως Ὁθωνος. Ἐννοεῖται ὅτι ἡ Ἀγγλία δὲν ἔτεινε εἰς ἡμᾶς
χεῖρα ἀρωγὸν εἰμὴ διότι ἐθεώρει τοῦτο συνᾶδον πρὸς τὰ ἐν τῇ
Ἀνατολῇ πολιτικά αὐτῆς συμφέροντα. Ἐξ ἀρχῆς ἐδυκτίστησε
πρὸς τὴν ἐκλογὴν τοῦ Κυβερνήτου, καὶ προτόντος τοῦ χρόνου
πύξῃσεν ἡ δυκπιστία τῆς πρὸς αὐτόν· ἀλλ' ὅμως ἤθελεν ἔσως πε-
ριμνεῖν τὴν φυσικὴν τοῦ ἀνδρὸς ἀποχώρησιν διὰ τῆς ἀναρρήσεως
τοῦ νέου βασιλέως, ἐὰν παρ' ἡμῶν δὲν διεπράττετο ἡ βία αὐτοῦ
πτῶσις. Πρὸς δὲ τὸν βασιλέα Ὁθωνα πολλάκις ἐπικρινέστατα
διεκοίνωσεν ὅτι διακινδυνεύει τὸν θρόνον του, διαστρέφων μὲν τὸ
πολίτευμα, κινῶν δὲ ἐν οὐ δέοντι τὰ πράγματα τῆς Ἀνατολῆς·
ἀλλ' ἐπὶ τοσοῦτον μέχρι τέλους ἐπεθύμει τὴν διατήρησίν του,
ὥστε, ἐὰν ὅχι ὅλην τὴν Ἐπτανήσον, τοῦλάχιστον ὅμως τὰς πέντε
νήσους (ἐκτὸς τῆς Κερκύρας καὶ τῶν Ἡξιῶν) ἐφάνη ἐκτοτε εὐδιά-
θετος νὰ παραχωρήσῃ ἅμα ἤθελον ἀκουσθῇ αἱ συμβουλαὶ αὐτῆς.
Οὐδεμίαν δὲ ἤθελεν ἐπέλθει πιθανώτατα ἀνατροπὴ, ἐὰν ἡμεῖς πάλιν
δὲν διενηγοῦμεν αὐτὴν. Ὅθεν ἀμφοτέρων τῶν μεταβολῶν
ἡμεῖς πρὸ πάντων φέρομεν τὴν ἱστορικὴν εὐθύνην. Ἐπιμένοντες
δὲ εἰς τοῦτο, διότι ὑπάρχει ἔτι παρὰ πολλοῖς τῶν ἡμετέρων ῥο-
πή τις τοῦ αἰτιῶσθαι ἄλλους ἐπὶ ταῖς ἡμῶν δυπραγίαις, ῥοπή
ἀναξία λαοῦ ὅστις τοσάκως ἐγένετο δημιουργὸς τῆς ἰδίας τύχης.

Καὶ μεμψιμοιροῦσι λοιπὸν οἱ τοιοῦτοι νῦν μὲν κατὰ τῆς δεινῆς δυνάμεως, νῦν δὲ κατὰ τῆς δεινῆς, καὶ νῦν κατὰ τῆς τρίτης, λησμονοῦντες ὅτι ἐπὶ πεντήκοντα ἔτη δὲν ἐπαύσαμεν λαμβάνοντες παρ' ὅλων τηλικαύτας εὐεργεσίας· ἀπαραλλάκτως ὅπως ἀποδίδουσι τὴν πολιτικὴν ἡμῶν καχεξίαν εἰς μόνους τοὺς ὑπερτάτους ἄρχοντας καὶ εἰς μόνους τοὺς θεμελιώδους θεσμούς, λησμονοῦντες ὅτι οὗτοι δὲν ἐπεβλήθησαν εἰς ἡμᾶς, ὅτι δι' ἡμῶν λειτουργοῦσι καὶ ὅτι παρ' ἡμῖν πρὸ πάντων κεῖται νὰ λειτουργήσωσι προσήκοντως. Ἐνὸς ὅμως ἀξιοῦμεν ὅτι πάντοτε οἱ ἄλλοι πταίουσιν, ἡμεῖς δὲ μόνοι εἴμεθα ἀναμάρτητοι, δύσκολον εἶναι νὰ παύσωμεν ἁμαρτάνοντες.

Ἐπανερχόμενοι δὲ εἰς τοὺς χρόνους τῆς ἐπαναστάσεως, ἐπαναλαμβάνομεν, ὅτι ὁ κύριος λόγος, δι' ὃν ἡ Ἀγγλία ἐτροπολόγησεν ἐν μέρει ἀπὸ τοῦ 1823 τὸ ἀρχικὸν αὐτῆς πολιτικὸν σύστημα, ὑπῆρξεν αὐτὸς ὁ θριαμβικὸς τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους ἀγών. Δὲν ἀρνούμεθα ὅτι συνετέλεσαν εἰς τὴν βαθμιαίαν ἐκείνην τροπολογίαν καὶ ἄλλα πλεῖστα αἰτία· ὁ προσωπικὸς χαρακτήρ τῶν δύο Κάννιγγ, αἱ εὐγενεῖς προαιρέσεις τοῦ Ἀμιλτων, ὁ ἰσχυρὸς φιλελληνισμὸς ὁ ἐπικρατήσας εἰς ἀπάσας τὰς τάξεις τῆς ἀγγλικῆς κοινωνίας, καὶ μάλιστα εἰς τὰς ἀνωτάτας ἀπὸ τοῦ λόρδου Ἐρσκιν μέχρι τοῦ λόρδου Βύρωνος. Ἀλλὰ ἰσχυρότατοι συνήγοροὶ καὶ πρόμαχοι τῆς ἑλληνικῆς ἀνεξαρτησίας ἐν τοῖς διπλωματικοῖς διαβουλίαις, ὅπως καὶ ἐν τοῖς πεδίοις τῶν μαχῶν, ἐγένοντο οἱ μεγάλοι ἡμῶν ἀθληταὶ κατὰ τε θάλασσαν καὶ κατὰ ξηράν. Μὴ λησμονήσωμεν ἐν τούτοις, ὅτι αἱ διπλωματικαὶ τῆς Εὐρώπης ἐνέργειαι διήρκεσαν ἐπὶ 7 ὅλα ἔτη πρὶν ἢ ἀπολήξωσιν εἰς τὴν πραγματικὴν ἐπέμβασιν· ὅτι διήλθον διὰ μυρίων φάσεων καὶ ἀντιφάσεων· ὅτι διεξήγοντο νωθρῶς ὁπωσοῦν ἀνὰ μέσον ποικίλων προκαταλήψεων, παρεξηγήσεων καὶ δισταγμῶν· ὅτι ἐπομένως ἦτο ἀπαραίτητον νὰ διασκεδάζωνται αἱ προκαταλήψεις, νὰ ἐπανορθῶνται αἱ παρεξηγήσεις, νὰ ἐκβιάζωνται οἱ δισταγμοὶ, ὅτι ἐνὶ λόγῳ ἀπαραίτητον ἦτο νὰ ἔρχεται εἰς ἐπικουρίαν τῶν κατορθωμάτων, τῶν παθημάτων, τῶν ἀξιώσεων τοῦ ἔθνους ἢ προσήκουσα διπλωματικὴ αὐτοῦ ἐνέργεια. Καὶ ὀφείλομεν νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι ἡ διπλωματία τῆς ἐπαναστάσεως ἀνεδείχθη ὅσον ἐνδέχεται

ἐπιτηδεῖα καὶ ἀναμφιβόλως ἀσυγκρίτῳ ἐπιτηδειατέρᾳ τῶν τρόπων καθ' οὓς διεξήχθησαν εἰς τοὺς μετέπειτα χρόνους αἱ ἐξωτερικαὶ ἡμῶν σχέσεις. Τοῦτο δὲ ὀφείλεται ἰδίως εἰς τὸν Ἀλέξανδρον Μαυροκορδάτον, ὅστις, δυνάμεθα εἰπεῖν, διετέλεσεν ἐπὶ 7 ὅλα ἔτη ὃ ἐπὶ τῶν ἐξωτερικῶν ὑπουργὸς τῆς Ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως, καίτοι μηδέποτε διορισθεὶς τοιοῦτος ἐπιστήμων.

Τὴν σήμερον ὅτε ἔχομεν ὑπ' ὄψιν τὰ γεγονότα, εἶναι εὐκόλῳ μετὰ ὀλίγης ἀγαθῆς βουλήσεως νὰ διακρίνωμεν τί ἔπρεπε νὰ πράξῃ ἡ διπλωματία τῆς ἐπαναστάσεως. Ἀλλὰ τῷ 1821 ὅτε ἡ Ῥωσία μόνη παρίστατο ὡς ἐτοίμη νὰ ἐπέλθῃ εἰς βοήθειαν ἡμῶν, πᾶσαι δὲ αἱ ἄλλαι μεγάλαι δυνάμεις αὐτὴν μὲν ἡγωνίζοντο νὰ ἀποτρέψωσιν ἀπὸ τοῦ πολέμου, πρὸς ἡμᾶς δὲ ἦσαν ψυχρόταται, καὶ ἐνότιε πολέμιοι μᾶλλον ἢ οὐδέτεροι, τὸ πρακτέον ἦτο σφοδρὰ δυσδιάκριτον. Ἐν τούτοις ὁ Μαυροκορδάτος ἐνόησεν ἀμέσως ὅτι ἡ Ῥωσία, ὅσον ἀγαθὴ καὶ ἂν ὑπετίθετο ἢ ὑπὲρ ἡμῶν προαίρεσις αὐτῆς, δὲν θέλει πολεμήσει, ἐν ὅσῳ σύμψασαι αἱ ἄλλαι δυνάμεις ἀνεχαίτιζον αὐτὴν, ὅτι ἔδει ἄρα νὰ ἐξευμενίσωμεν ἐκ παντὸς τρόπου τὰς δυνάμεις ταύτας ἢ τοῦλάχιστον τινὰς ἐξ αὐτῶν ὅτι πρὸς τοῦτο ὠφείλομεν πρὸ πάντων νὰ ἀποδείξωμεν ὅτι ἡ ἐπανάστασις οὐδὲν κοινὸν εἶχε πρὸς τὰς ἀναρχικὰς ἐταιρείας αἵτινες ἐτάραττον τὴν ἄλλην Εὐρώπην, ὅτι ἐν ταύτῃ δὲν ἦτο ἔργον οὐδὲ τῆς Ῥωσίας, οὐδ' ἐσκόπει νὰ ὑπηρετήσῃ ὅπωςδὴπατε τὰ συμφέροντα τῆς δυνάμεως ταύτης, ὅτι τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος ἔχει τὴν ἀξίωσιν νὰ ἀντικαταστήσῃ τοὺς ὀσμανίδας ἐν τῇ πολιτικῇ κατῳχῇ τῶν χωρῶν τῆς Ἀνατολῆς, ὅτι τελευταῖον τὸ τοιοῦτο, καὶ ἂν δὲν δύναται νὰ κατορθωθῇ διὰ μιᾶς, ἢ παρὰ τὸ ὀσμανικὸν κράτος ὑπαρξίς αὐτονόμου καὶ ἀνεξαρτήτου μοίρας τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, οὐ μόνον δὲν θέλει ἐξασθενήσει τὸ κράτος ἐκεῖνο, ἀλλὰ δύναται νὰ συντελέσῃ καὶ εἰς ἐπὶρρῶσιν αὐτοῦ. Ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἀρχῶν τούτων ἐπολιτεύθη ὁ Μαυροκορδάτος ἀπὸ τοῦ πρώτου τῆς ἐπαναστάσεως ἔτους, μέχρι τέλους αὐτῆς καὶ ἐπιτηδείως ἐκμεταλλευόμενος μέχρι μὲν τοῦ 1825 τὰ μεγάλα κατὰ θάλασσαν καὶ κατὰ ξηρὰν κατορθώματα τοῦ ἔθνους, δι' ἅπαντος δὲ τοῦ ἀγῶ-

νος τὰς μεταξὺ τῶν δυτικῶν δυνάμεων διαιρέσεις, συνετέλεσε πολὺ εἰς τὸ νὰ ἐπαταχύνῃ τὴν ἐπέμβασιν.

Εὐθύς ἀπὸ τῆς πρώτης ἐθνικῆς συνελεύσεως διενήργησε νὰ κα-
ταργηθῶσι τὰ σύμβολα καὶ τὰ χρώματα τῆς Φιλικῆς ἐταιρείας,
ἥτις λογιζομένη πάντοτε ὡς ὄργανον τῆς ῥωσικῆς πολιτικῆς, ἐ-
δέησε νὰ θυσιασθῇ χάριν τῆς ἀνάγκης τοῦ νὰ ἀποδειχθῇ, ὅτι ἡ
ἐλληνικὴ ἐπανάστασις, καὶ ἂν τυχὸν ἠδύνατο νὰ ὑποτεθῇ ὅτι
ὑπῆρξεν ἔργον τῆς Ῥωσίας, διέκοπτεν οὕτω πάντα πρὸς αὐτὴν
δεσμόν. Ἀντὶ τοῦ Φοίνικος καὶ τοῦ μέλανος χρώματος τῶν Ὑ-
ψηλάντων, ἡ συνέλευσις παρεδέξατο ὡς σύμβολον μὲν τῆς ἐθνικῆς
παλιγγενεσίας τὴν γλαῦκα τῆς Ἀθηνᾶς, ὡς χρώματα δὲ τῆς ἐ-
θνικῆς σημαίας τὸ κυανοῦν καὶ τὸ λευκόν. Πλὴν τούτου ἐν τῇ
διακηρύξει, ἣν ὑπέγραψεν ὡς πρόεδρος τῆς Συνελεύσεως ταύτης,
ἀπεδοκίμασε τὰς δημαγωγικὰς καὶ στασιώδεις ἀρχάς, αἵτινες
ἐτάραττον τότε τὴν δυτικὴν Εὐρώπην. Ἐὰν ὑπάρχῃ δέ τι τὸ
δυνάμενον εὐχὶ νὰ δικαιολογήσῃ, ἀλλὰ νὰ ἐξηγήσῃ τὴν κατὰ
τοῦ Δημητρίου Ὑψηλάντου ἀντιπολίτευσιν τοῦ Μαυροκορδάτου,
εἶναι ἡ προεκτεθεισὰ ἀνάγκη τῆς διακοπῆς πάσης πρὸς τὴν Φιλι-
κὴν ἐταιρείαν σχέσεως. Ἀέγομἐν νὰ ἐξηγήσῃ καὶ οὐχὶ νὰ δικαιο-
λογήσῃ, διότι ὁ Μαυροκορδάτος δὲν ἐπολέμησε μόνον τὸ πρόσω-
πον τοῦ Ὑψηλάντου, ἀλλὰ καὶ τὸ λογικώτατον πολίτευμα, ὅπερ
οὗτος ὑπεστήριζεν, ἐνῶ εἶναι πρόδηλον, ὅτι καὶ ἂν ἔπρεπε νὰ λο-
γισθῇ ἀπαραίτητος ἡ ἀπὸ τῆς ὑπερεπείρας τῶν πραγμάτων διοική-
σεως ὑποχώρησις τοῦ πληρεξουσίου τοῦ Γ. ἐπιτρόπου, τοῦτο ἡ-
δύνατο νὰ γίνῃ χωρὶς νὰ περιέλθωμεν εἰς τὴν ἀνάγκην τοῦ νὰ
ψηφίσωμεν τὸ πολυαρχικὸν τῆς Ἐπιδαύρου πολίτευμα. Ἀλλως
τε, ἐὰν οἱ περὶ τὸν Ὑψηλάντην καὶ ἄλλοι οὐκ ὀλίγοι δὲν ἐδίστα-
σαν κατ' ἀρχὰς νὰ μεταχειρισθῶσι τὸ ἐλατήριον τῆς ῥωσικῆς συν-
ενοήσεως καὶ ἐπικουρίας, ἵνα ἐμψυχώσωσι τοὺς πολλούς, τάχιστα
ἐγκατέλιπον τὸ μηχανῆμα τοῦτο, ἡ δὲ παρατεινομένη ἀπραξία
τῆς Ῥωσίας, ἐνῶ οἱ ἐλληνικὸς ἀγὼν ἐξηκολούθει, κατέστησε πρό-
δηλον, ὅτι οὐδεμία ὑφίστατο σχέσις μετὰξὺ αὐτοῦ καὶ τῆς δυ-
νάμεως ἐκείνης. Καὶ ἔπειτα οἱ πολυάριθμοι Γάλλοι, Γερμανοὶ καὶ
Ἴταλοι φιλέλληνες, οἱ ἐκ πρώτης ἀφετηρίας περιτοχίσαντες τὸν
Μαυροκορδάτον καὶ οἱ μετ' αὐτὸν συμπράξαντες μετ' αὐτοῦ ἐ-

πιφανείς Ἀγγλοι, ὁ λόρδος Βύρων, ὁ λόρδος Κάρολος Μουραϊ, ὁ συνταγματάρχης Στάνωπ, ὁ καλὸς φίλος μας Βλακέρς, ὅπως τὸν ἔλεγε, ὁ Μαυροκορδάτος, ὁ μοίραρχος Ἀμιλτων καὶ ἄλλοι οὐκ ὀλίγοι, αὐτόπται τῶν πραγμάτων γενόμενοι, καὶ ἡ ἀλληλογραφοῦντες ἀδιακόπως μετὰ τῆς Εὐρώπης ἢ ἐπανερχόμενοι εἰς αὐτήν, δὲν ἦτο δυνατόν νὰ μὴ ἐμποιήσωσι πρωϊμώτατα ἀπανταχοῦ τὴν πεποίθησιν ὅτι ὁ ἑλληνικὸς ἀγὼν διεξήγετο ἀνεξαρτήτως πάσης ξενικῆς εἰσηγήσεως.

Πολὺ δυσκολώτερον ἦτο νὰ πεισθῇ ἡ Εὐρώπη περὶ τῆς πολιτικῆς ἀξίας τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους καὶ νὰ παύσῃ πρεσβεύουσα, ὅτι δὲν ὑπῆρχεν ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἐθνότης ἐπιτηδεύουσα ἀντικαταστήσῃ τοὺς Ὀσμανίδας ἢ τοῦλάχιστον νὰ συνυπάρξῃ μετ' αὐτῶν πολιτικῶς, μὴ ἐλαττωμένης ὡς ἐκ τούτου τῆς συντηρητικῆς τῶν χωρῶν τῆς Ἀνατολῆς δυνάμεως. Περὶ τὴν ἐξέτασιν καὶ διευκρίνισιν τῶν δυσχερῶν τούτων ζητημάτων ἐνησχολήθη ἐπιμόνως ὁ Μαυροκορδάτος ἐν ἀπάσῃς ταῖς ἐπιστήμῃς καὶ ἡμιεπιστήμῃς αὐτοῦ ἀλληλογραφίαις. Ἐτι πρὸ τῆς ἐπαναστάσεως ἦτο τῷ 1820 εἶχε συντάξῃ ὑπόμνημα μακρὸν (*Coup d'oeil sur la Turquie*) τὸ ὁποῖον σταλὲν τότε εἰς τὰς μεγαλητέρας αὐλὰς τῆς Εὐρώπης ἐδημοσιεύθη βραδύτερον, τῷ 1867, ἐν τῇ συλλογῇ τοῦ Πρόκεσς. Τὰ συμπεράσματα τοῦ ὑπομνήματος τούτου ἦσαν, ὅτι τὸ ὁσμανικὸν κράτος οὐδὲν ἔχει βάρος ἐν τῇ πολιτικῇ τῆς Εὐρώπης πλάστιγγι, οὐδεμίαν δὲ δύναται νὰ ἔχῃ ἀξίαν καὶ ἐν αὐτῇ τῇ περιπτώσει καθ' ἣν γενικὴ συμμαχία ἤθελεν ἀπαρτισθῇ ἐν Εὐρώπῃ κατὰ τῆς Ρωσίας (ὅπερ ἀπεδείχθη λαμπρῶς τῷ 1854—1856) ὅτι ἡ πτώσις τοῦ ὁσμανικοῦ κράτους εἶναι οὐ μόνον δυνατὴ, ἀλλὰ καὶ ἀφευκτος· ὅτι ὅμως δύναται νὰ ἀναβληθῇ καὶ νὰ ἀποβῇ ὠφέλιμος μᾶλλον ἢ ἐπιβλαβὴς εἰς τὰς εὐρωπαϊκὰς δυνάμεις.

Ἀλλ' ἀφ' ἧς ἀνέλαβε τὴν διεξαγωγὴν τῶν ἐξωτερικῶν τῆς ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως πραγμάτων, ἀνέπτυξε τὸ πολιτικὸν αὐτοῦ σύστημα ὀριστικώτερον ἔτι καὶ πρακτικώτερον. Ἡ πλὴθὺς τῶν σχέσεων εἰς τὰς ὁποίας ἐπὶ τούτῳ περιῆλθεν, ὑποφαίνεται ἐν ταῖς ἐδηγηταῖς ἃς ἔδωκε τῇ 24 ἰουνίου 1823, ἐκ Τριπόλεως, ὡς γενικῶς γραμματευθεὶς τοῦ Ἐκτελεστικοῦ, πρὸς τὴν εἰς Λονδίνον σταλείσαν ἐπιστολήν (Ἰωάννην Ὀρλάνδον, Ἰωάννην Ζαΐμην, Ἀν-

δρέαν Λουριώτην) ἵνα συνομολογήσῃ τὸ πρῶτον δάνειον. Τὸ δάνειον τοῦτο εἶχε κατ' αὐτὸν δύο σκοπούς· οὐ μόνον νὰ παράσχῃ πόρους χρηματικούς τῇ ἐλληνικῇ κυβερνήσει, ἀλλὰ καὶ νὰ ἐνοχοποιήσῃ οὕτως εἰπεῖν τὴν Ἀγγλίαν ἐν τῇ ἐκδόσει τῆς ἐλληνικῆς ἐπαναστάσεως, καὶ, ὡς ῥητῶς ἔλεγε, νὰ δώσῃ ἀφορμὴν εἰς τὴν *ἐναρξεν ἀμοιβαίων σχέσεων* μεταξὺ τῶν δύο ἐθνῶν. Τὸ δὲ τελευταῖον τοῦτο ἦτο κατ' αὐτὸν οὐδὲν ἥττον σπουδαῖον ἢ τὸ πρῶτον. Ὅθεν ἰδιαίτερον περιέλαβεν ἐν ταῖς ὁδηγίας αἱ εἰδώκε κεφάλαιον περὶ τῶν μεταξὺ *Ἑλλάδος καὶ Ἀγγλίας σχέσεων*. Ἐν αὐταῖς καταφαίνεται ὅτι, ἐνῶ κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην μόνος ἴσως ὁ Μέτερνιχ ἐν τῇ ἡπειρωτικῇ Εὐρώπῃ ἐγνώριζεν ὁπωσοῦν θετικῶς τὴν ἐπελθοῦσαν εἰς τὴν ἀγγλικὴν πολιτικὴν τροπὴν ὡς πρὸς τὰ ἀνατολικά πράγματα μετὰ τὴν ἀνάρρησιν τοῦ Γ. Κάννιγγ, καὶ ἐγνώρισε τοῦτο διὰ κρυφιοτάτης τινὸς ἐκμυστηρεύσεως τοῦ λόρδου Στράγκφορδ, ὁ Μαυροκορδάτος ἦτο κάλλιστα περὶ τούτου πληροφορημένος· καὶ ἐπὶ τῇ βάσει ταύτῃ ἤλπισεν εἰς τὴν ἐπιτυχίαν τοῦ δανείου καὶ εἰς τὴν προπαρασκευὴν τῆς ἀγγλικῆς ἐπεμβάσεως. Ἐπειδὴ ὅμως δὲν ἦτο βέβαιον ἔτι μέχρι τίνος θέλει προχωρήσει ἡ μεταβολὴ αὕτη τῆς ἀγγλικῆς πολιτικῆς, αἱ ὁδηγίαι ἐπέμενον εἰς τὸ νὰ διατηρήσῃ τὴν ἐλευθερίαν τῆς ἐνεργείας αὐτῆς ἡ Ἑλλάς. «Ὅσον μὲν λοιπὸν περὶ σχέσεων ἐμπορικῶν, καὶ τούτων οὐχὶ ἀποκλειστικῶν, ἔχετε τὴν ἀδειαν νὰ πραγματευθῆτε. Περὶ δὲ ἄλλων σχέσεων, θέλετε πασχίσει πρῶτον νὰ γνωρίσετε ὁποῖος ὁ ἀληθὴς σκοπὸς τῆς Ἀγγλίας, πόσον ἡ ἐπιθυμεῖ, ἡ ὑποπτεύει τὴν ἀνεξαρτησίαν μας, εἰς πότα ὅρια φρονεῖ ὅτι θέλομεν σταθῇ καὶ ὅσα ἄλλα τοιαῦτα κρίνετε ἀναγκαῖα νὰ γνωρίσῃ ἡ ἐλληνικὴ Διοίκησις... Ἐπειδὴ δὲν συμφέρει εἰς τὴν Ἑλλάδα νὰ γνωρισθῇ ὅτι πραγματεύεται περὶ ὁποίωνδήποτε πολιτικῶν σχέσεων μὲ τὴν Ἀγγλίαν, καθότι τοῦτο δύναται νὰ κινήσῃ τὴν ζηλοτυπίαν τῶν ἄλλων δυνάμεων, θέλετε φροντίσει, ὅσον τὸ δυνατόν, νὰ γνωρισθῇ ὡς μόνος σκοπὸς τῆς ἀποστολῆς ὁ τοῦ δανείου· εἰς τοῦτο ἀπαιτεῖται νὰ καταβάλετε ὅλην τὴν δυνατὴν προσοχήν.» Ἐδόθησαν δὲ καὶ ἄλλαι μυστικώτεραι ὁδηγίαι πρὸς τὴν ἐπιτροπὴν, περὶ ἐκλογῆς βασιλέως· καὶ ἔκτοτε ἤρχισαν διαλέξεις τῶν ἀπεσταλμένων ἐκείνων μετὰ τοῦ Κάννιγγ περὶ Λεο-

πόλδου, μετ' αὐτοῦ τούτου τοῦ Δεσπόδου, καὶ μετὰ τοῦ δουκὸς τῆς Αὐρηλίας ὡς πρὸς τὸν υἱὸν τοῦ δουκα τοῦ Νεμούρ. Εἶναι δὲ ἄξιον σημειώσεως ὅτι ὅλαι αἱ ἀρχαὶ ἐπὶ τῶν ὁποίων ἐξ ἀρχῆς τῆς ἐπαναστάσεως ὁ Μαυροκορδάτος ἐστήριξεν ἀπάσας τὰς ἐξωτερικὰς αὐτοῦ ἐνεργείας, μοναρχία, ἀνεξαρτησία πλήρης, εὐρωπαϊκὸν δάνειον, εὐρωπαϊκὸς στρατὸς, ὅλαι ἐγένοντο ἐπὶ τέλους δεκταὶ ὑπὸ τῶν μεγάλων δυνάμεων.

Δὲν ἤρκειτο δὲ εἰς τὰς μετὰ τῆς Ἀγγλίας συνεννοήσεις. Ἀναλόγους συνεννοήσεις διεξῆγε μετὰ τῆς Γαλλίας, καὶ τὸ παραδοξότερον μετὰ τῆς Αὐστρίας. Ἀρχαίως εἶχε μετὰ τοῦ Γέντζ σχέσεις, ἔτι ἀπὸ τῆς ἐποχῆς καθ' ἣν ἦτο ἐπιτετραμμένος μέχρι τοῦ 1818 τὰ ἐξωτερικὰ πράγματα τῆς Βλαχίας, ὑπὸ ἡγεμόνα τὸν I. Καρμτζᾶν. Καὶ διέκαψε μὲν αὐτὰς μετὰ τὴν εἰς τὴν Ἑλλάδα ἀφίξίν του, ἀλλὰ διετήρησεν, ὡς φαίνεται, ἡ τοῦλάχιστον ἐπανελάβε μετὰ παρέλευσιν τινὸς χρόνου ἀλληλογραφίαν τινὰ μετὰ τοῦ ἱππότου Ἀουερσιλδ, γενικοῦ προξένου τῆς Αὐστρίας ἐν Κερκύρᾳ· διότι, καίτοι εἰδὼς τὴν πολεμίαν τῆς δυνάμεως ταύτης διάθεσιν, εἰδὼς ὅμως ἐν ταύτῃ τὴν στενὴν αὐτῆς οἰκειότητα πρὸς τὴν Ἀγγλίαν, μάλιστα ὡς πρὸς τὰ ἀνατολικά πράγματα, ἐνόμισε καθῆκόν του νὰ πράξῃ ὅ,τι ἦτο δυνατόν ἵνα ἐπενεργήσῃ εἰς τὸ πνεῦμα τοῦ πρίγκηπος Μέτερνιχ. Ὅθεν περὶ τὰ τέλη τοῦ ἔτους 1824, λαβὼν τὸ ἐνδόσιμον ἐκ τινων εὐχαρίστων κοινοποιήσεων τοῦ ἱππότου Ἀουερσιλδ, ἔγραψε πρὸς τὸν Γέντζ ἐκ Μεσολογγίου, τῇ 1^ῃ 17, δεκεμβρίου, ἐπιστολὴν, τὴν ὁποίαν λυπούμεθα μὴ δυνάμενοι νὰ παραθέσωμεν ἐνταῦθα ὁλόκληρον, διότι θεωροῦμεν αὐτὴν, ὡς ἐν τῶν μᾶλλον περινηνοχμένων ἔργων, ὅσα ἐξῆλθον ἐκ τοῦ τοσοῦτον ἐπιτηδείου ἐκείνου καλάμου. Πολλοὶ θίλουσιν ἴσως εὑρεῖ σφόδρα παρακεκινδυνευμένα τινὰ τῶν ἐν τῇ ἐπιστολῇ ταύτῃ περιεχομένων, καὶ ἰδίως τὰ περὶ Ῥωσίας. Αἱ πολιτικαὶ ὅμως δοξασαίαι πρέπαι νὰ κρίνωνται οὐχὶ ἀπολύτως, ἀλλὰ κατὰ τὴν ἐποχὴν, τὰς περιστάσεις, καὶ τὰς ἀνάγκας ἐν τῷ μέσῳ τῶν ὁποίων πρεσβεύονται. Ὅτι δὲ ὁ ἡμέτερος πολιτικὸς ἀνὴρ ἤξευρε τί καὶ πρὸς τίνα ἔγραψε, δηλοῦται ἐκ τῆς ἀπαντήσεως ἣν ἔλαβεν.

Ὁ Μαυροκορδάτος, ἀφοῦ ὑπέμνησεν ὅτι τέταρτον ἤδη ἔτος ἐνδύως διεξήχθη ὁ ἀγὼν καὶ προσέθηκεν, ὅτι ὑπολαμβάνει ὅτι

συμπλήρωμα τῶν τελεσθέντων κατορθωμάτων σπουδαιότατον τοῦτο, ὅτι διελύθησαν αἱ πλάναι καὶ αἱ συκοφαντίαι αἱ τοσοῦτον ἀδίκως ἀναμείξασαι τὴν ἑλληνικὴν ἐπανάστασιν μετὰ τῶν Καρβοναρίων, τῶν Ῥιζοσπαστῶν, τῶν Κοινοτικῶν καὶ ἐν γένει ὅλων τῶν ἀνθρώπων ὅσοι πρὸ τοσοῦτου χρόνου ἐτάραξαν τὴν Εὐρώπην· ἀφοῦ ἔθεσεν ὡς ἀποδεδειγμένον ὑπὸ τῶν πραγμάτων ὅτι ἡ Τουρκία δὲν εἶναι πλέον εἰς κατάστασιν νὰ ὑποτάξῃ τὴν Ἑλλάδα, (καὶ καθ' ἣν ἐποχὴν ἐγράφετο ἡ ἐπιστολὴ οἱ δυσπιστότεροί τῶν ἀνθρώπων δὲν ἠδύναντο νὰ μὴ τὸ ὁμολογήσωσι) προσέθετο· «Τούτου τεθέντος ἔπεται ὅτι ἡ ἀνεξαρτησία τῆς Ἑλλάδος θέλει ἀσφαλισθῇ κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον· εὐχερῶς, καθόσον αἱ μεγάλαι χριστιανικαὶ δυνάμεις θέλουσι πολιτευθῇ πρὸς αὐτὴν ἢ εὐμενῶς ἢ ἀδιαφόρως. Ἀναχωροῦντες ἀπὸ τῆς ἀρχῆς ταύτης λείπεται νὰ ἐξετάσωμεν μέχρι τίνος ἡ ἀνεξαρτησία τῆς Ἑλλάδος εἴμπορεῖ νὰ ᾔναι ὠφέλιμος ἢ ἐπιβλαβὴς εἰς τὰ μεγάλα εὐρωπαϊκὰ συμφέροντα. Δὲν δυσκολεύομαι νὰ ἐννοήσω, ὅτι συμφέρει εἰς τὴν πολιτικὴν τοῦ ἀνακτοβουλίου τῆς Περτρουπόλεως νὰ διαιρέσῃ τὴν Ἑλλάδα εἰς πολλὰς ἡγεμονίας ὑποτελεῖς τῇ ὁσμανικῇ Πύλῃ. Ἀλλὰ καὶ ἂν ὑποτεθῇ δυνατὴ ἡ τοῦ σχεδίου τούτου ἐκτέλεσις, ἤθελε συμφέρει τῇ Εὐρώπῃ νὰ παρακωλύσῃ αὐτήν, ἐὰν βούλεται νὰ προλάβῃ τὴν ὑπέρμετρον τῆς Ῥωσίας ἐπέκτασιν καὶ τοὺς ἐκ τούτου προκύφοντας ἀπαραιτήτως πολέμους. Μία τῶν νομιμωτέρων βάσεων τῆς ἐν Ἑλλάδι γενομένης μεταβολῆς εἶναι ὅτι οὐδέποτε συνωμολογήσαμεν τὴν εἰς τὴν Τουρκίαν ὑποταγὴν, ὅτι οὐδεμία ὑπάρχει πράξις ἢ ὑποχρεοῦσα ἡμᾶς εἰς ὑπακοήν, ὅτι ἡ χεῖρωσις ἡμῶν δὲν ὑπῆρξεν ἀποτέλεσμα εἰμὴ τῆς βίας, καὶ ὅτι διὰ τῆς αὐτῆς βίας δικαιούμεθα νὰ ρῆξωμεν τὰ δεσμὰ ἡμῶν. Ὡς ὅμως ἠθέλομεν διὰ δημοσίας τινὸς πράξεως ἀνομολογήσει τὴν ὑποτελείαν ἡμῶν, δι' αὐτὸ τοῦτο ἠθέλομεν ἀποβάλλει διὰ παντὸς τὰ δίκαια ἐκεῖνα καὶ ἠθέλομεν παρασκευάσει τσαούτας ἐπαρχίας κατακτητέας ὑπὸ τῆς Ῥωσίας ἐν καιρῷ τῷ προσήκοντι, ὅσαι τυχὸν ἰδρυθῶσιν ὑποτελεῖς ἡγεμονίαι, ἐνῷ θέλει ἀποβῇ δυσκολώτατον εἰς αὐτήν νὰ ἐπιβάλλῃ χεῖρα ἐπὶ τῆς ἐλευθέρως καὶ ἀνεξαρτήτου Ἑλλάδος. Τὸ δὲ τοιοῦτο τῆς δυνάμεως ἐκείνης βούλευμα εἶναι τοσοῦτον ἀπροκάλυπτον, ὥστε δὲν εἴμπορῶ νὰ πεισθῶ ὅτι διέ-

φυγε τὴν ὀξυδέρκειαν τῶν μεγάλων τῆς Εὐρώπης ἀνακτοδουλίαν. Ἐάν ἡ ὀσμανικὴ Πύλη ὑπεστηρίχθῃ ὑπ' αὐτῶν ἱκανῶς ἐν τῷ προκειμένῳ πολέμῳ, ἐάν ἐπόθησαν τὴν ὑπαρξίν τοῦ κράτους τοῦτου, δὲν ἐπολιτεύθησαν οὕτω, ἐάν μὴ ἀπατῶμαι, εἰμὶ ἐπὶ τῷ σκοπῷ τοῦ νὰ ἔχωσι προμαχῶνα κατὰ τῆς μελλούσης ἐπεκτάσεως τῆς Ῥωσίας. Τὰ πράγματα ἀπέδειξαν ὅτι ἰσχυρίσθην ἀπὸ τοῦ 1820, ὅτι δηλαδὴ ἡ Πύλη δὲν εἶναι ἱκανὴ νὰ χρησιμεύσῃ πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον. Ἀλλ' ἰδοὺ παρουσιάζεται εὐτυχὴς περίστασις, ἵνα ἡ Πύλη καταστῇ πρὸς τὸν σκοπὸν ἐκεῖνον ἐν τῷ μέλλοντι χρησιμωτέρα ἢ ἐν τῷ παρελθόντι. Ὁ ἀπὸ αὐτῆς χωρισμὸς τῆς κυρίας Ἑλλάδος ἀντὶ νὰ ἐξασθενίσῃ τὴν Τουρκίαν, θέλει ἀπ' ἐναντίας συντελέσει εἰς τὸ νὰ ἐπιρρώσῃ αὐτὴν καὶ νὰ καταστήσῃ ἱκανωτέραν εἰς τὸ νὰ ἀναχαιτίσῃ τὰ κοινῶς ἀποδιδόμενα τῇ αὐτῇ τῆς Ῥωσίας φιλόδοξα σχέδια. Ἡ Τουρκία ἠναγκασμένη νὰ φυλάττῃ ὅλα τὰ ἐν τὸς τῆς Ἑλλάδος φρούρια, ἡλάττωνεν οὕτω τὰς δυνάμεις ὅσας ἡ δύνατο νὰ μεταχειρισθῇ κατὰ τῶν πολεμίων αὐτῆς· πλὴν τοῦτου οἱ διεσπαρμένοι εἰς τὰς ἐπαρχίας ἡμῶν Τούρκοι δὲν ἠδύνατο νὰ συντελώσιν εἰς τοὺς πανδήμους ὀπλισμούς ὅσους ὁ σουλτάνος διέτασεν ἐν καιρῷ δεινοῦ κινδύνου. Πᾶσαι αἱ ἀξιόλογοι αὐταὶ δυνάμεις συμπυκνούμεναι θέλουσι γίνεαι διαθέσιμοι ὡς ἂν τὸ κράτος ἤθελεν ἀπαιτήσῃ τοῦτο. Καὶ ἐνταῦθα δὲν δύναμαι νὰ ἀποσιωπήσω ἰδέαν, ἥτις, ἀποδεικνύουσα πόσον ἀλλόκοτοι εἶναι αἱ στροφαὶ τῆς πολιτικῆς, ἔρχεται συγχρόνως εἰς ἐπικύρωσιν τοῦ λόγου μου. Τὴν σήμερον εἴμεθα, καὶ εὐλόγως, οἱ δεινότεροι τῶν πολεμίων τῆς Τουρκίας, καὶ ὅμως, ἅμα τὰ σύνορα ἡμῶν προσδιορισθῶσι καὶ ἡ ἀνεξαρτησία ἡμῶν ἀναγνωρισθῇ ὑπὸ τῆς Τουρκίας, θέλομεν περιέλθῃ εἰς τὴν ἀνάγκην τοῦ νὰ πολιτευθῶμεν ὡς κράτος ἀνεξάρτητον κατ' ἀντίθετον λόγον τῶν ἐθνικῶν ἡμῶν αἰσθημάτων καὶ ἀντιπαθειῶν· θέλομεν ὑποχρεωθῇ νὰ ἐπιθυμήσωμεν καὶ νὰ ὑποστηρίξωμεν μάλιστα τὴν ὑπαρξίν τῆς ἐπικρατοῦς Εὐρωπαϊκῆς Τουρκίας, μὴδὲν ἔχοντες νὰ φοβηθῶμεν ἐκ τῆς γειτονίας αὐτῆς, τὰ πάντα δὲ δυνάμενοι νὰ ὑποπετύσωμεν ἐκ τῆς γειτονίας τῆς Ῥωσίας. Φύσει ὄντες τῶν Τούρκων πολέμοι, θέλομεν ἀποβῇ οἱ πιστότατοι αὐτῶν κατὰ τῶν Ῥώων σύμμαχοι, ἐάν οὗτοι ἐπιχειρήσωσι νὰ ἐξώσωσιν αὐτοὺς ἐκ τῆς Εὐρώπης. Ἐπειδὴ δὲ τοι-

οὗτο θέλει ἀποβῆ τὸ πολιτικὸν τῆς Ἑλλάδος σύστημα, ἅμα ἐπι-
 τύχη τὴν ἀνεξαρτησίαν αὐτῆς, δὲν δύναμαι νὰ ἐννοήσω τίνα εἶναι
 τὰ συμφέροντα τῆς Εὐρώπης (τῆς Ῥωσίας μόνης ἐξαιρουμένης) τὰ
 προσκρούοντα πρὸς τὰ τῆς Ἑλλάδος συμφέροντα. Ἰδίως δὲ τὰ
 τῆς Αὐστρίας φαίνονται καθ' ὅλα πρὸς τὰ ἡμέτερα ταυτιζόμενα,
 οὐ μόνον ἕνεκα τῶν προεκτεθέντων πλεονεκτημάτων τῆς ἀντι-
 στάσεως εἰς τὰ μέλλοντα τῆς Ῥωσίας βουλευμάτα, ἀλλὰ καὶ ἕ-
 νεκα τοῦ ἐμπορικοῦ συμφέροντος τῶν δύο ἐπικρατειῶν. Ἐπειδὴ
 αὐταὶ δὲν θέλουσι συνορεύει, ἡ Ἑλλὰς οὐδὲν θέλει ἔχει νὰ φοβη-
 θῇ ἐκ τῆς ὑπεροχῆς τῆς Αὐστρίας· διὰ δὲ τοῦ Ἀδριατικοῦ κόλ-
 που τὰ δύο ἔθνη θέλουσι συνάψει συναλλαγὰς προχειροῦς μὲν καὶ
 ὠφελίμους, εἰλικρινεῖς δὲ καὶ διαρκεῖς.»

Ὁ Γεντὶ ἀπήντησεν, ἂν ὅχι κατ' εὐθείαν, ἐμμέσως ὅμως διὰ
 τοῦ ἱππότου Λουερσσίλδ. Ἐν τῇ ἀπαντήσῃ ταύτῃ, ἥτις ἐγγράφη
 τῇ 8 μαρτίου ἔ. ν. 1825, ὁ πολυμήχανος ἐκεῖνος σύμβουλος
 τοῦ πρίγκηπος Μέτερνιχ, ἀφοῦ ἠναγκάσθη νὰ ὁμολογήσῃ ὅτι οἱ
 Ἕλληνες ἡδύναντο τῶντι νὰ νομίσωσιν ἑαυτοὺς δικαιουμένους
 νὰ ἐξεγερθῶσι κατὰ κυδερνήσεως, ἥτις ἄλλον τρόπον ἐνεργείας δὲν
 εἶχεν εἰμὴ τὴν τυφλὴν βίαν, ἀφοῦ ἠναγκάσθη νὰ συναινέσῃ ὅτι ἡ
 ἑλληνικὴ ἐπανάστασις ἔσχεν ἐξ ἀρχῆς χαρακτῆρα ἰδίων καὶ ἐθνι-
 κόν, παντελῶς ἀλλότριον τῆς ἀφροσύνης καὶ μοχθηρίας ἥτις ἐπε-
 χείρησε νὰ ταραξῇ ἀλλαχοῦ τῆς Εὐρώπης τὴν ἐννομον τάξιν, κη-
 ρύττει διαπρυσίως, ὅτι ὁ ἡμέτερος πολιτικὸς ἀνὴρ μετὰ ἐξαιρέτου
 διαλεκτικῆς καὶ ὀξυνοίας ἀνέπτυξε τοὺς τε λόγους δι' οὓς αἱ ду-
 νάμεις ὀφείλουσι (τοῦλάχιστον τινὲς ἐξ αὐτῶν) νὰ ἀναγνωρίσωσι
 τὴν ἀνεξαρτησίαν τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν, καὶ τὰ πλεονεκτήματα,
 τὰς ἀντισταθμίσεις, τὰς ἐγγυήσεις, τὰς ὁποίας ἤθελον εὖρει ἔν τε
 τῷ παρόντι καὶ ἐν τῷ μέλλοντι τοιοῦτό τι ἀποφασίζουσαι. Ἐν
 μόνον ἀντέταξεν ἐπιχείρημα, ὅτι αἱ δυνάμεις οὐδόλως οὐδαμῶς
 ἔχουσι τὸ δικαίωμα νὰ ἐπιβάλωσιν εἰς τὴν Ὀσμανικὴν Πύλιν
 τὴν ἀνεξαρτησίαν τῆς Ἑλλάδος, τούτου δὲ θεέντος, ἐπειδὴ οἱ
 μὲν Ἕλληνες ἐπιμένουσιν ἀπαιτοῦντες τὴν ἀπόλυτον αὐτῶν ἀ-
 πελευθέρωσιν, οἱ δὲ Τοῦρκοι εἶναι ἀποφασισμένοι νὰ μὴ εἰρηνεύ-
 σωσι ποτὲ ἐπὶ τῷ ὄρω τούτῳ, αἱ δὲ εὐρωπαϊκαὶ δυνάμεις δὲν
 δύνανται νὰ ἐπιβάλωσι τὸν νόμον οὔτε εἰς τοὺς μὲν οὔτε εἰς τοὺς

δὲ εἰμὴ θυσιάζουσαι τὰς ἀρχὰς αὐτῶν καὶ ἴσως τὴν εἰρήνην τῆς Εὐρώπης, «ἀνάγκη νὰ ὁμολογήσω, ἐπεφώνησεν, ὅτι μόνη ἡ Θεία πρόνοια θέλει λύσει τὸ πρόβλημα τοῦτο.»

Ἡ Θεία πρόνοια ἐπέλυσε τὸ πρόβλημα διὰ τῶν τριῶν δυνάμεων Ῥωσίας, Ἀγγλίας, Γαλλίας· ἀλλὰ τῷ 1824 καὶ 1825 αἱ δυνάμεις αὗται πολὺ ἀπεῖχον τοῦ νὰ ὁμοφρονῶσιν, ὥστε ἐδέησε νὰ πράξῃ ἡ Ἑλλὰς πολλὰ, ἵνα, ἐξ αὐτῶν δὴ τῶν διαφωνιῶν αὐτῶν ὠφελουμένη, καταναγκάσῃ αὐτάς εἰς κοινὴν ἀπόφασιν καὶ σύμπραξιν. Εἴπομεν ὅτι περὶ τὰ τέλη τοῦ 1823 ἡ Ῥωσία εἶχε προτείνει τὴν διανομὴν τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν εἰς 3 ἢ 4 ἡγεμονίας ὑποτελεῖς τῇ Τουρκίᾳ· ὅτι κατὰ τοὺς πρώτους μῆνας τοὺς 1824 ἤρξαντο ἐν Πέτρούπολει διαπραγματεύσεις περὶ τῆς προτάσεως ταύτης μεταξὺ Ῥωσίας καὶ τῶν 4 αὐτῆς συμμάχων· ὅτι ὅμως μετ' οὐ πολὺ ἡ Ἀγγλία ἀπεχώρησε τῶν διαπραγματεύσεων τούτων διὰ τε τὰς ἰδίας αὐτῆς μετὰ τῶν χωρῶν τῆς Ἀνατολῆς σχέσεις καὶ διὰ τὴν δυσκολίαν τοῦ νὰ ἐπιτευχθῇ ἐν τῷ παρόντι συνδιαλλαγὴ μεταξὺ τῆς Πύλης καὶ τῶν ἐπαραστατῶν. Ὁ Μαυροκορδάτος ἦτο τότε εἰς Μεσολόγγιον· ἅμα δὲ πληροφορηθεὶς τὰς τε προτάσεις τῆς Ῥωσίας καὶ τὴν ἀποχώρησιν τοῦ Κάννιγγ, ἔγραψεν ἀμέσως εἰς τὸν προσωρινῶς ἀναπληροῦντα αὐτὸν ὡς γενικὸν γραμματέα τῆς κυβερνήσεως Π. Ι'. Ῥόδιον νὰ διαβιβάσῃ πρὸς τὸν ἐπὶ τῶν ἐξωτερικῶν ὑπουργὸν τῆς Ἀγγλίας, ὅτι ἡ Ἑλλὰς κατ' οὐδένᾳ λόγον δὲν δέχεται τὴν προτεινομένην ὑποτέλειαν, ὅτι δι' ἔργων καὶ θυσιῶν μεγάλων ἀπέδειξεν ὅποσον εἶναι ἀξία τῆς ἀνεξαρτησίας· ὅτι ἡ Βρετανικὴ αὐτῆς Μεγαλειότης, ἡ τοσοῦτον φιλανθρωπὸς ἐπιδειξαμένη ἀρχὰς πρὸς τοὺς λαοὺς τῆς Μεσημβρινῆς Ἀμερικῆς, δὲν θέλει ἐπιτρέψει βεβαίως ν' ἀποκλεισθῶσιν οἱ Ἕλληνες τῶν ἀγαθῶν τῆς ἐλευθερίας· ὅτι ἠθικῶς καὶ πολιτικῶς καὶ ἐμπορικῶς ἡ ἀνεξαρτησία τῆς Ἑλλάδος συμφέρει εἰς τὴν Εὐρώπην καὶ ἰδίως εἰς τὴν Ἀγγλίαν, καὶ ὅτι τούτων πάντων ἕνεκα ἡ Ἑλλὰς δικαιούται νὰ ἐλπίσῃ πᾶν εἶδος βοήθειας καὶ προστασίας παρὰ τοῦ φιλανθρωποῦ ἔθνους τῶν Ἀγγλῶν καὶ ἐξαιρέτως παρὰ τῆς Βρετανικῆς αὐτῆς Μεγαλειότητος, ἧς γνωστότατα εἶναι τὰ εὐγενῆ αἰσθήματα. Τῶνόντι ὁ Ῥόδιος ἔσπευσε νὰ διαβιβάσῃ τῇ 12]24 αὐγούστου ἐκ Ναυπλίου τοιαύτην τινὰ διακοίνωσιν πρὸς

τὸν Γεώργιον Κάννιγγ. Τὸ ἔγγραφον τοῦτο, εἰ καὶ συντεταγμένον οὐχὶ ὑπὸ τοῦ ἡσκημένου καὶ γλαφυροῦ καλάμου τοῦ ἀπόντος γενικοῦ γραμματέως, ἀλλὰ ξηρῶς ὀπωροῦν καὶ σκαιῶς, ἤξιώθη ἐν τούτοις ἀπαντήσεως πολυειδῶς ἀξιωμαμονεύτου, καὶ πρὸ πάντων κατὰ τῷτο, ὅτι ἦτο τὸ πρῶτον ἔγγραφον ὅπερ κυβέρνησις ἑλληνικὴ ἐλάμβανεν, ὡς τοιαύτη, παρὰ κυβερνήτου μεγάλης δυνάμεως. Ἡ ἀπάντησις τοῦ Κάννιγγ, γραφεῖσα τῇ 1 δεκεμβρίου, ἦτο φιλοφρονεστάτη καὶ προοιμιαζομένη ἐδικαιολόγει τὴν μεσολαβήσασαν ἰκανὴν αὐτῆς ἀναβολὴν διὰ τούτου, ὅτι ἡ ἐπιστολὴ τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως δὲν ἔφθασεν εἰς χεῖράς του εἰμὴ τῇ 4 νοεμβρίου. Ὁ Κάννιγγ ἔλεγεν, ὅτι μεσολάβησις τῶν δυνάμεων δὲν εἴμπορεῖ νὰ γίνῃ εἰμὴ ἐπὶ τῷ σκοπῷ τοῦ νὰ τροπολογήσῃ κατὰ τι καὶ μέχρι τινὸς τὴν κυριαρχίαν τῆς Πύλης καὶ τὴν ἀνεξαρτησίαν τῶν Ἑλλήνων· ὅτι τούτου τεθέντος, τὸ σχέδιον τῆς Ρωσίας τὸ κινήσαν τὴν ἀγανάκτησιν τῆς προσωρινῆς κυβερνήσεως τῆς Ἑλλάδος (καὶ τὸ ὅποιον τὴν αὐτὴν ἐντύπωσιν ἐπροξένησεν εἰς τὸ διδάνιον) δὲν ἡδύνατο νὰ λογισθῇ ὡς ἀποτρόπαιον, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ κατὰ τὴν γνώμην τῆς ἀγγλικῆς κυβερνήσεως πᾶν σχέδιον εἰρηνοποιήσεως προερχόμενον ἐκ τοῦ ἀνακτοβουλίου τῆς Πέτρουπόλεως δὲν εἴμπορεῖ εἰμὴ νὰ ὑπαγορευθῇ ὑπὸ φιλικῶν πρὸς τοὺς Ἑλλήνας διαθέσεων· ὅτι ὅμως, ἐπειδὴ οἱ μὲν Ἑλληνες οὐδαμῶς ἀποδέχονται συμβιβασμὸν τινα, τὸ δὲ διδάνιον ἀποκρούει πᾶσαν συνδιαλλαγὴν ἥτις δὲν ἤθελεν ἀποκαταστήσει τὴν ἐπὶ τῆς Ἑλλάδος κυριαρχίαν του, ἡ ἐλπίς ἐπιτυχοῦς μεσολαβήσεως ἀποβαίνει ἐντελῶς ἀπαράδεκτος. Καθὰ δὲ προσέθετεν, ἐν τῇ μεταξὺ τῆς Ἰσπανίας καὶ τῶν ἐν Ἀμερικῇ ἐπαρχιῶν αὐτῆς ἔριδι, ἡ Ἀγγλία οὐδὲν ἄλλο ἐπραΐεν ἢ νὰ τηρήσῃ αὐστηράν οὐδετερότητα· καὶ τὴν αὐτὴν οὐδετερότητα ἐτήρησε καὶ θέλει τηρήσει ὡς πρὸς τὴν Ἑλλάδα. Ἐπὶ πᾶσιν ὅμως ἔλεγεν· «ἐὰν οἱ Ἑλληνες κρίνωσιν εὐλογον θᾶτσον ἢ βράδιον νὰ ἐπικαλεσθῶσι τὴν μεσολάβησιν ἡμῶν, θέλομεν προτείνει αὐτὴν εἰς τὴν Πύλιν καὶ ἐν περιπτώσει παραδοχῆς οὐδὲν θέλομεν παραμελήσει ἵνα καταστήσωμεν αὐτὴν τελεσφόρον ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τῶν ἄλλων δυνάμεων, τῶν ὁποίων ἡ σύμπραξις δύναται νὰ εὐκολύνῃ τὸν συμβιβασμὸν καὶ νὰ ἐξασφαλίσῃ τὴν διάρκειαν αὐτοῦ.»

Τὸ ἔγγραφον τοῦτο, καθὼς συμβαίνει συνήθως εἰς τὰ τοιαῦτα ἔγγραφα, περιεῖχε τὴν ἀλήθειαν, ἀλλ' ὅχι πᾶσαν τὴν ἀλήθειαν. Ἦτο βέβαιον ὅτι ἡ μεσολάβησις δὲν ἠδύνατο ν' ἀρχίσῃ εἰμὴ ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ὑποτελείας, παρεκτός ἂν ἤρχιζε διὰ πολέμου κατὰ τῆς Τουρκίας, ὃν ἡ Ἀγγλία ὀλιγώτερον ἀπὸ πᾶσαν ἄλλην δύναμιν ἤθελε νὰ ἐπιχειρήσῃ. Τὸ ῥωσικὸν λοιπὸν σχέδιον καθ' ἑαυτὸ οὐδὲν εἶχε τὸ ἄτοπον· τὸ καίριον ἐλάττωμά του ἦτο ὅτι αἱ ἄλλαι δυνάμεις δὲν ἐπέτρεπον τῇ Ῥωσίᾳ νὰ τὸ ἐκτελέσῃ, ἡ δὲ Ῥωσία δὲν εἶχε τὸ θάρρος νὰ ἀναλάβῃ τὴν ἐκτέλεσίν του παρὰ τὴν θέλησιν τῶν ἄλλων δυνάμεων. Ἀλλως τὴν σήμερον δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν, ὅτι ἤθελεν εἶναι εὐτύχημα ἂν ἐγένετο δεκτὸν, καίτοι διαίρουν τὴν Ἑλλάδα εἰς 4 ἡγεμονίας, τὴν Ἡπειρον μετὰ τῆς δυτικῆς Στερεᾶς, τὴν Θεσσαλίαν μετὰ τῆς Ἀνατολικῆς, τὴν Πελοπόννησον μετὰ τῆς Κρήτης, καὶ τὰς νήσους τοῦ Αἰγαίου. Ἀφοῦ αἱ δύο ἡγεμονίαι τῆς Βλαχίας καὶ Μολδαυίας δὲν παρεκωλύθησαν ἀπὸ τοῦ νὰ ἐνωθῶσι, διατὶ νὰ μὴ παραδεχθῶμεν ὅτι τὸ αὐτὸ ἤθελε συμβῆ καὶ ὡς πρὸς ἡμᾶς, καὶ ὅτι οὕτω πρὸ καιροῦ ἡ αὐτόνομος Ἑλλὰς ἤθελε πρὸς βορρᾶν ἐκτείνεται μέχρις Ὀλύμπου καὶ Κεραυνίων ὄρεων, πρὸς μεσημβρίαν δὲ ἤθελε περιλαμβάνει τὴν Κρήτην; Ἀλλ' ὅταν ὁ Κάννιγγ ἔλεγεν, ὅτι ἡ Ἀγγλία ἀπεχώρησε τῶν ἐπὶ τῇ βάσει ταύτῃ διαπραγματεύσεων διὰ μόνον τὸν λόγον, ὅτι οἱ μὲν Ἕλληνες ἤρνουντο νὰ δεχθῶσι τὴν ὑποτελείαν, οἱ δὲ Τούρκοι ἤρνουντο νὰ ἐπιτρέψω τὴν ἀνεξαρτησίαν, δὲν ἔλεγε πᾶσαν τὴν ἀλήθειαν. Ὁ Κάννιγγ ἀπεχώρησε πρὸ πάντων, ὡς εἰδομεν, διὰ τὰς ἰδιαζούσας σχέσεις τῆς Ἀγγλίας πρὸς τὰς χώρας τῆς Ἀνατολῆς, ὃ ἐστίν, ἵνα ὁμιλήσωμεν σαφέστερον, διότι ἡ Ἀγγλία ἦτις δὲν ἐπέτρεπεν εἰς τὴν Ῥωσίαν νὰ ἐκτελέσῃ τὸ σχέδιόν της, ἤθελεν αὐτὴ νὰ ἐκτελέσῃ σχέδιον μέχρι τινὸς ἀνάλογον, ἢ τοῦλάχιστον νὰ ἀναλάβῃ τὴν πρωτοβουλίαν τῆς μεσολαβήσεως, ἵνα διεξαγάγῃ τὸ ζήτημα προεξάρχουσα αὐτοῦ. Καὶ ὅχι μόνον ἤθελεν, ἀλλὰ καὶ τὸ κατώρθωσε. Τοῦτο δὲ μαντεύσας ὁ Μαυροκορδάτος, προετίμησε πάντοτε τὴν ἀγγλικὴν ἐπέμβασιν μάλλον ἢ τὴν ῥωσικὴν, μὴ διστάσας μετ' οὐ πολὺ νὰ ἀποδεχθῇ καὶ αὐτὴν τὴν ὑπὸ τῆς Ἀγγλίας ἀπαιτουμένην ἀρχὴν τῆς ὑποτελείας, ἢν τοσαῦτον ἐκθύμως ἐπολέμησε, ὅτε ὑπὸ τῆς Ῥωσίας προετα-

θη, διότι ἐπείθετο ὅτι ἡ Ἀγγλία οὐδὲν εἶχε συμφέρον νὰ ἐπιμείνη διὰ παντός εἰς τὴν ἀρχὴν ἐκείνην. Μήπως ἐὰν δὲν ἐπῆρχοντο αἱ συμφοραὶ τοῦ 1825, 1826 καὶ 1827 ὁ Κάννιγγ, ὅς τις ἐπὶ τοσοῦτον ἐτροπολόγησε κατὰ τὰ 1823 καὶ 1824 τὴν προηγουμένην τῆς Ἀγγλίας πολιτικὴν, βλέπων τὴν Τουρκίαν ἀδυνατοῦσαν νὰ ὑποτάξῃ τὴν Ἑλλάδα καὶ ἐπιθυμῶν νὰ μὴ προκαταλάβῃ αὐτὸν ἄλλος εἰς τὴν ῥύθμισιν τοῦ ἀνατολικοῦ ζητήματος, δὲν ἤθελεν εὐρεῖ τρόπον νὰ παραμερίσῃ καὶ τὸν τελευταῖον ἐκείνον τῆς ὑποτελείας φραγμόν; Μήπως ἐπὶ τέλους ἡ μεσολάβησις δὲν ἀπέληξεν εἰς τὴν ἀνεξαρτησίαν;

Δυστυχῶς ἀπὸ τῶν πρώτων μηνῶν τοῦ 1825 ὁ ἀστὴρ τῆς ἐπαναστάσεως ἤρχισε νὰ ὥχρῃ. Οἱ στολίσκοι ἡμῶν δὲν ἡδυνήθησαν νὰ παρακολύσωσι τὴν διαπεραίωσιν τοῦ Ἰβραήμ, τὰ δὲ κράτιστα τῶν πεζῶν ἡμῶν στρατευμάτων δὲν ἡδυνήθησαν νὰ ἀνθέξωσιν εἰς τὰς λύγγας καὶ τὰ πυρόβόλα τοῦ τακτικοῦ αὐτοῦ. Μετ' οὐ πολὺ ὁ Ἰβραήμης παρέστη ἐνώπιον τῶν τειχῶν τοῦ Ναυπλίου. Εἰς ποίαν ἀπελπισίαν περιῆλθε κατὰ τὰς ἡμέρας ἐκείνας ἡ κυβέρνησις, τὸ γνωρίζομεν ἐκ τῆς ἀπὸ 11 ἰουνίου ἐπιστολῆς αὐτῆς πρὸς τὴν ἐν Λονδίνῳ ἐπιτροπὴν (σελ 915). Καὶ ὁ μὲν Ἰβραήμης, περιορισθεὶς εἰς ἀπλὴν κατασκόπησιν, ὑπεχώρησεν ἄλλὰ πρόδῃλον ἦτο ὅτι ἀνευ ταχείας τινὸς ἐξωτερικῆς ἐπεμβάσεως, ἡ Ἑλλὰς ἐκινδύνευε τὸν ἐσχατὸν κίνδυνον. Πῶς ὅμως νὰ κατορθωθῇ ἡ ταχεῖα αὕτη ἐπέμβασις; Ἡ Ῥωσία ἦτο μακρὰν καὶ ἤρκετο εἰς σχέδια καὶ διαπραγματεύσεις. Παράντες δὲν ἦσαν εἰμὴ οἱ ναυτικοὶ ἀντιπρόσωποι τῆς Γαλλίας καὶ τῆς Ἀγγλίας. Καὶ ἡ μὲν Ἀγγλία διεκοίνωσεν, ὡς εἶδομεν, ἐσχάτως εἰς τὴν ἑλληνικὴν κυβέρνησιν ὅτι εἶναι πρόθυμος νὰ μεσολαβήσῃ, ἐὰν ζητηθῇ, ἀλλὰ ὑπὸ τὸν ὅρον τῆς ὑποτελείας. Ἡ Γαλλία ἐπηγγέλλετο πολὺ αἰσιώτερα. Αὐτὸς ὁ ὑπασπιστὴς τοῦ δουκὸς τῆς Αὐρηλίας στρατηγὸς Φυμινὺς, καὶ ὁ στρατηγὸς Σεβαστιάνης, καὶ ἄλλοι ἐπιφανεῖς Γάλλοι εἶχον γράψει πρὸς τὸν γενικὸν γραμματεὰ τοῦ ἐκτελεστικοῦ ἀξιοῦντες, ὅτι ἐὰν ἀνηγορεύετο ὁ δούξ τοῦ Νεμούρ, δευτερότοκος τοῦ δουκὸς τῆς Αὐρηλίας υἱός, ἡτθαλίζετο ἡ τύχη τῆς Ἑλλάδος. Ὅτε δὲ περὶ τὰ μέσα ἰουνίου κατήλθεν ὁ Ἰβραήμ πασᾶς εἰς τὴν Ἀργολίδα, καὶ πολλὰ κατέλαβεν ἀμνηχανίς τοὺς ἐν Ναυ-

πλὴν, ὁ στρατηγὸς Ῥόσς, ἀπεσταλμένος τῆς φιλελληνικῆς γαλλικῆς ἐταιρείας, ἐπανελάβε τὴν πρότασιν ἐκείνην. Ἐννοεῖται ὅτι ἡ γαλλικὴ αὕτη πρότασις ἦτο προτιμωτέρα τῆς ἀγγλικῆς, διότι ἡ ἀναγόρευσις εὐρωπαϊοῦ βασιλέως προϋπέθετεν ἀπαραιτήτως τὴν πλήρη ἀνεξαρτησίαν. Ὅθεν τὸ νομοθετικὸν ἐπελήφθη δραστικῶς τοῦ ζητήματος καὶ ἡ πλειονοψηφία αὐτοῦ ἐφαίνετο ἀποκλίνουσα εἰς τὴν ἀναγόρευσιν τοῦ γάλλου ἡγεμονόπαιδος καὶ εἰς τὴν ἀνύψωσιν ἐπὶ τῶν τειχῶν τοῦ Ναυπλίου τῆς γαλλικῆς σημαίας. Ἄλλ' ὁ γάλλος ναύαρχος Δερινιὺ, ὅστις συνέπεσε νὰ καταπλεῖσθῃ τότε εἰς Ναύπλιον καὶ παρεκλήθη ὑπὸ τῶν ἐπὶ τοῦ ἑκείνων ἀνθρώπων νὰ ὑποστηρίξῃ τὴν σημαίαν αὐτοῦ καὶ νὰ ἐπιβῇ ἐν ὀνόματι τῆς Γαλλίας ἀναχωρῇ εἰς τὸν στρατὸν τοῦ Ἰσραήλ, ἀπεποιήθη διαρρήθην νὰ ἀναμειχθῇ. «Τῇ ἀληθείᾳ, κύριε ὑπουργέ, ἔγραφε τῇ 23 ἰουνίου πρὸς τὴν κυβέρνησιν αὐτοῦ, ἐντρέπομαι σχεδὸν ἀναμμινησκόμενος τῶν ὀνείρων τούτων, ἀλλὰ λέγω παρήρησι, ὅτι, καὶ ἂν αἱ ὁδηγαί μου ἤθελον μὲ ἐπιτρέψαι νὰ συμπράξω ὅπως δὴποτε εἰς τοιαῦτα σχέδια, ἤθελον νομίσει, ὅτι παρβαίνω τὸ καθήκόν μου καὶ διακινδυνεύω τὰ συμφέροντα τῆς πατρίδος μου ἐνδίδων ἐν τοιαύτῃ στιγμῇ εἰς τὰς μάταιας ἐκστάς ἐλπίδας.» Καὶ εἶχε δίκαιον ὁ ναύαρχος τοιαῦτα γράφων, διότι, ὅτε βραδύτερον περὶ τὰ τέλη τοῦ 1825 τὸ ἐν μέσῳ τοιούτων περιστάσεων ἀρχίσαν νὰ σχηματίζεται γαλλικὸν κόμμα ἐπέμψεν εἰς Παρισίους τὸν Ἀλέξανδρον Ἀξιώτην, ἵνα πληροπορηθῇ ἐὰν ἡ γαλλικὴ κυβέρνησις συγκατένευεν εἰς τὴν ἀναγόρευσιν τοῦ δυνάδε Νεμῶρ καὶ ἂν ἡ Ἑλλάς ἡδύνατο νὰ σωθῇ διὰ τούτου, ὅτε δούξ τῆς Αὔρηλιάς καὶ ἡ γαλλικὴ κυβέρνησις ἀπηντήσαν, ὅτι αἱ δυνάμεις δὲν θέλουσι ποτὲ ἐπιτρέψαι εἰς τὴν Γαλλίαν νὰ δώσῃ βασιλέα Γάλλον τῇ Ἑλλάδι, καὶ ὅτι ἀνάγκη νὰ διοργανώσωσιν οἱ Ἕλληνες τακτικῶς τὰς δυνάμεις των καὶ νὰ ρυθμίσωσι τὰ οἰκονομικὰ αὐτῶν. Ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει πρέσβυς τῆς Γαλλίας κόμης Γκιγμινὼ ἐξήγησεν εἰλικρινέστατα τὰς παλιμβουλίας ταύτας τῆς κυβερνήσεώς του ἐν ἐπιστολῇ ἣν ἔγραψε πρὸς τὸν ναύαρχον Δερινιὺ, τῇ 15/27 δεκεμβρίου 1825. «Νομίζω ὅτι ἡ κυβέρνησις τοῦ βασιλέως διὰ τῆς ἀνοχῆς ἣν ἐπεδείξετο ὡς πρὸς τὸ ἀλλόκοτον ἐκεῖνο βούλευμα, ἠθέλησεν ἀπλῶς νὰ οἰκονομήσῃ τὴν ὀικονομίαν

κότῃτά της εἰς τὸ ἐλληνικὸν ζήτημα.» Ἐπὶ τέλους δὲ ὁ ἐπὶ τῶν ἐξωτερικῶν ὑπουργὸς ἔγραψε πρὸς τὸν πρέσβυν αὐτὸν ὁ βασιλεὺς ὑπολαμβάνει ὡς ὄνειροπολήματα ὅλα ταῦτα τὰ σχέδια περὶ ἐκλογῆς βασιλέως τῆς Ἑλλάδος, καὶ ὅτι ἡ πρεσβεία δὲν ἔχει νὰ προσέξῃ εἰς αὐτά.» Ὅποσον δίκαιον λοιπὸν εἶχεν ὁ Μαυροκορδάτος νὰ καταφέρεται κατὰ τῶν *μεγάλων σχεδίων* τοῦ *Rouhe* καὶ τῆς *γαλλικῆς φρατρίας* ἐν ταῖς ἐπιστολαῖς αὐτοῦ πρὸς τὴν ἐν Λονδίνῳ ἐπιτροπὴν, ἰδίως ἀπὸ 15 μαΐου, καὶ 20 αὐγούστου καὶ ὅκτωβρίου.

Ἐνῶ δὲ ἐκ μὲν τῆς Ῥωσίας οὐδεμία ἄμεσος συνδρομὴ ἠλπίζετο, ἡ δὲ γαλλικὴ ἐπέμβασις ἀπεδεικνύετο χιμαιρικὴ, ὁ Ἄμιλτων ἀπελθὼν ἀπὸ τοῦ ἰουνίου μηνὸς εἰς Κέρκυραν, ἐπανῆλθεν ἐκεῖθεν ἀμέσως συνεπαγόμενος μὲν 4 φρεγάδας καὶ 3 δρόμωνας, δίδων δὲ τὴν συμβουλὴν νὰ ζητηθῇ ἡ ἀγγλικὴ ὑπεράσπισις. Ὁ Μαυροκορδάτος μεθ' ἀπάσης τῆς Ἑλλάδος ἐνόησεν ὅτι ἄλλη ἐλπίς σωτηρίας δὲν ὑπῆρχεν. Ὅθεν ἐν τῷ ᾧμα οἱ ἐπισημότεροι Πελοποννήσιοι, πολιτικοὶ τε καὶ στρατιωτικοί, ὁ Θ. Κολοκοτρώνης, οἱ πρόκριτοι τῶν ναυτικῶν νήσων, ὁ Α. Μιαούλης, ὁ ἀκμάζων τότε ἐν τῇ Στερεᾷ Ἑλλάδι Γούρας, καὶ χιλιάδες ἄλλων ἀνθρώπων ὑπέγραψαν τὴν πολυθρόνητον ἐκείνην πράξιν, δι' ἧς χρονολογηθείσης τῇ 24 ἰουλίου 1825 μετὰ τινος αἰτιολογίας ὠρίζετο, ὅτι, πρῶτον, τὸ *ἐλληνικὸν ἔθνος θέτει ἐκουσίως τὴν ἱερὰν παρακαταθήκην τῆς ἰδίας ἐλευθερίας, ἀνεξαρτησίας καὶ πολιτικῆς του ὑπάρξεως ὑπὸ τὴν μοναδικὴν ὑπεράσπισιν τῆς Α. Μ. τοῦ Γεωργίου Δ'*, δεύτερον, ἡ παρούσα πράξις νὰ διευθυνθῇ εἰς τὴν *κυβέρνησιν τῆς Αὐτοῦ Βρετανικῆς Μεγαλειότητος*. Κατὰ τῆς πράξεως ταύτης διεμαρτυρήθησαν Ἕλληνες τινὲς καὶ ξένοι, ἐν οἷς καὶ ὁ Γάλλος στρατηγὸς Ῥόσς. Ἐκ τῶν εὐαριθμῶν τούτων διαμαρτυρήσεων αἱ μὲν παρ' Ἑλλήνων γενόμεναι, ἐξ ὧν πολὺκροτος μάλιστα ἀπέβη ἡ τοῦ Δημητρίου Ὑψηλάντου, δικαιολογοῦνται μέχρι τινός· διότι οἱ ἄνθρωποι οὗτοι ἐνόμιζον, ὅτι πρόκειται νὰ πωληθῇ ἡ Ἑλλάς εἰς τὴν Ἀγγλίαν, μὴ εἰδότες τὰ κινήσαντα τὴν πράξιν ἐλατήρια καὶ ἀγνοοῦντες ἢ μὴ πιστεύοντες ὅτι δὲν ἐζητήθη ὑπὸ τῆς Ἀγγλίας εἰμὴ ἵνα λάβῃ ἀφορμὴν ἐπεμβάσεως, καὶ ἐπεμβάσεως κυρίως ὑπ' αὐτῆς διενεργουμένης. Ἀλλὰ ἡ διαμαρτύρησις τῶν Γάλλων ἦτο τῇ ἀληθείᾳ ἐντελῶς ἀδικο-

λόγητος, ἀφοῦ, γενομένης κατὰ πρῶτον ἀποπείρας πρὸς τὴν Γαλίαν, ἐδόθη ἡ προεκτεθείσα ἀπάντησις. Ἡ Ἑλλάς καιρὸν δὲν εἶχεν, εἵπομεν, νὰ περιμένη. Ἡ ἀπελπισία ἦτο τοσαύτη, ὥστε ὁ Ἀνδρέας Ζαῦμης, ὅτε ἤλθεν ἡ σειρά αὐτοῦ νὰ ὑπογράψῃ καὶ εἶδε τὸν Κολοκοτρῶνην ὑπογραφέντα ἤδη ὡς ἀρχηγὸν ὄλων τῶν κατὰ ξηρὰν ἐλληνικῶν δυνάμεων, στραφεὶς πρὸς αὐτὸν εἶπε· «διὰ τὴν ἀγάπην τῆς πατρίδος σὲ ὑπογράφω καὶ πρέσβρον τῶν κατὰ ξηρὰν βουλευτηρίων καὶ ἀρχηγὸν τῶν κατὰ γῆν δυνάμεων.»

Ἡ πράξις ἀπιστάλῃ ἀμέσως εἰς Λονδίνον, ὃ δὲ Μαυροκορδάτος ὅστις δὲν ἐδίστασε νὰ τὴν ὑπογράψῃ, εἰ καὶ εἰς τῶν τελευταίων, καὶ ὡς ἀπλοῦς ἰδιώτης, ἀπηύθυνε συγχρόνως σχεδὸν τῇ 8]20 αὐγούστου ἐπίσημον πρὸς τὸν Γεώργιον Κάννιγγ ἐπιστολὴν, ἐν ᾗ συμπληρῶν τὸ ἔγγραφον τοῦ κατὰ τὸ προηγούμενον ἔτος ἀναπληρωτοῦ αὐτοῦ Ροδίου καὶ ἀποκρινόμενος εἰς τὴν γνωστὴν ἤδη ἀπάντησιν τοῦ Κάννιγγ, ἐπανελάβε τὰ πλεῖστα τῶν ἐπιχειρημάτων, ὅσα ὑπὲρ τῆς ἀνεξαρτησίας τῆς Ἑλλάδος εἶχε γράψει πρὸς τὸν Γέντζ. α' Ἡ ἀνεξαρτησία αὕτη, ἔλεγεν ἀποσιωπῶν τὴν κατὰ τὴν στιγμὴν ἐκείνην ἀμνηχανίαν, ἡ ἀνεξαρτησία αὕτη εἶναι ὁ μόνος τρόπος τοῦ νὰ ἰδρυθῇ ὁ φραγμὸς, ὃν ἀπαιτεῖ ἡ σωτηρία τῆς Εὐρώπης κατὰ τῆς κολοσσιαίας ῥωσικῆς δυνάμεως. Ἀλλοτε τὸ ὁσμανικὸν κράτος ἀπετέλει τὸν φραγμὸν ἐκεῖνον, ἀλλ' ἡ παρούσα τῶν Ἑλλήνων πάλῃ κατ' αὐτοῦ ἀπέδειξεν ἀποχρώντως ὅτι τὸ ὁσμανικὸν κράτος δὲν δύναται τοῦ λοιποῦ νὰ ἐκπληρώσῃ τὴν ἐντολὴν ταύτην· καὶ ἐπειδὴ οἱ Ἕλληνες, εἰ καὶ τοσοῦτον ἔτι εὐάριθμοι, ἀνεδείχθησαν ἱκανοὶ νὰ ἀνθέξωσιν εἰς αὐτὸ, δῆλον ὅτι ἡ Πρόνοια ἀνατίθησι τὸ ἔργον εἰς αὐτοὺς καὶ ὅτι ἡ Εὐρώπη δύναται ν' ἀναπαυθῇ ἐπ' αὐτῶν καὶ ἐπὶ τῆς Ἑλλάδος, ἐλευθέρας καὶ ἀνεξαρτήτου γενομένης. Ἡ ὑμετέρα ἐξοχότης θέλει συμφωνήσῃ μετ' ἐμοῦ ὅτι ἡ ὁσμανικὴ Πύλη συμπυκνωθεῖσα ἐν Ἀσίᾳ καὶ παύσασα τοῦ νὰ ἐξασθενῇται ὑπὸ τε τῶν ἀδιακόπων στάσεων τῶν Ἑλλήνων καὶ τῆς ἀπαραιτήτου συντηρήσεως στρατιωτικῶν δυνάμεων ἐν Ἑλλάδι (ἧς ἡ ὑποταγὴ οὐδέποτε ὑπῆρξεν ἀποτέλεσμα συνθήκης τινὸς ἢ πράξεως οἰαςδήποτε, δυναμένης νὰ νομιμοποιήσῃ τὴν τουρκικὴν κυριαρχίαν) θέλει προσλάβει δυνάμιν πλείονα τῆς παρούσης, καὶ ὅτι ἡ Ἑλλάς θέλει ἀποδοῇ θάσσον ἢ βρά-

διον ἢ φυσικὴ τῆς Πύλης σύμμαχος, ἅμα ἡ τελευταία αὕτη γνώ-
ριστη κάλλιον τὰ συμφέροντα αὐτῆς. Ἐντεῦθεν δὲ Ἀγγλία, Πύλη
καὶ Ἑλλάς δὲν θέλουσιν ἀποτελεῖ εἰμὴ μίαν οὕτως εἰπεῖν δύναμιν.
κατέναντι τῆς Ῥωσίας, καὶ ὥς ἐκ τῆς ἐνώσεως ταύτης ἡ Ἀγγλία
θέλει προσλάβει μείζονα πάσης ἄλλης ἐγγύησιν κατὰ τῶν ἀπο-
πειρῶν ὅσας ἡ Ῥωσία καὶ ἄλλη οἰαδήποτε ἐν Εὐρώπῃ δύναμις
θέλουσι μετ' οὐ πολὺ βεβαίως ἐπιχειρήσει, ἵνα βλάψωσι τὴν Ἀγ-
γλικὴν κυριαρχίαν καὶ ἐμπορίαν ἐν τῇ Ἰνδικῇ. Ἐνὶ λόγῳ εἶμαι
πεπεισμένος ὅτι ἡ σωτηρία τῆς Εὐρώπης καὶ τὸ συμφέρον τῆς
Ἀγγλίας ἀπαιτοῦσι τὴν ἐν Ἑλλάδι ἱδρυσιν κράτους ἀνεξαρτήτου
καὶ κυβερνήσεως ἰσχυρᾶς. Ὅσονδῆποτε κρίσιμοι καὶ ἂν ἀπέβη-
σαν αἱ περιστάσεις ὁ Μαυροκορδάτος ἐπέμενε πρὸ πάντων εἰς τὸ
ζήτημα τῆς ἀνεξαρτησίας καὶ ὀλίγας ἡμέρας πρὸ τῆς ἐπιστολῆς
αὐτοῦ πρὸς τὸν Κάννιγγ, γράφων πρὸς τὸν Ἀμιλτων, τῇ 19 ἰου-
νίου (1 ἰουλίου), ἐβεβαίωσεν αὐτὸν, ὅτι ὁ κίνδυνος δὲν εἶναι τοιοῦ-
τος ὅσον ἄλλοι τὸν παρέστησαν. Κατὰ τὸ αὐτὸ δὲ πνεῦμα ἦ-
σαν συντεταγμένοι καὶ αἱ νέαι ὁδηγαί ὅσας ἔδωκεν εἰς τὴν ἐν
Λονδίνῳ ἐπιτροπὴν, ἣν ἐσύστησε δι' ἐπιστολῆς τοῦ πρὸς τὸν Κάν-
νιγγ ἀπὸ 11]23 ἰουνίου.

Ἡ προεκτεθεῖσα ἀπὸ 24 ἰουλίου πράξις ἐστάλη εἰς Λονδῖνον
διὰ τοῦ Δημητρίου Μιαούλη, υἱοῦ τοῦ περικλεοῦς ναυάρχου. Ὁ
Κάννιγγ δὲν ἐβράδυνε νὰ ἀπαντήσῃ εἰς αὐτήν. Ἐπειδὴ ἡ πράξις
δὲν συνετάχθη ὥς ἐγγραφον κυβερνητικόν, ἀλλ' ὥς αἰτήσεις ἁμέ-
σος τοῦ ἔθνους ἐρμηνευομένη ὑπὸ τῶν ἐπισημοτέρων αὐτοῦ ἄν-
δρῶν, ὁ Κάννιγγ ἀπηύθυνε τὴν ἀπάντησίν του, γραφεῖσαν τῇ
18 ὁκτωβρίου, πρὸς τοὺς δύο πάντων ἐπιφανεστάτους, τὸν Ἀν-
δρέαν Μιαούλην καὶ τὸν Θεόδωρον Κολοκοτρώνην. Διὰ τῆς ἀπαν-
τήσεως δὲ ταύτης ἔλεγεν, ὅτι, ἐὰν ἀπεδέχετο ἀπολύτως τὴν
πρότασιν τοῦ ἔθνους, ἡ Ἀγγλία ἔπρεπε νὰ μόνον νὰ χρηρξῇ πό-
λεμον κατὰ τῆς Πύλης, ἐνῷ αὕτη οὐδεμίαν ἔδωκεν αὐτῇ δικαίαν
ἀφορμὴν πολέμου, ἀλλὰ καὶ νὰ ἀναδεχθῇ ἅπαν τὸ βάρος τοῦ πο-
λέμου τούτου, καὶ νὰ ὑποχρεωθῇ ἀφ' ἑαυτῆς νὰ μὴ καταθέσῃ
τὰ ὅπλα εἰμὴ ἀφοῦ ἡ Ἑλλάς κατασταθῇ ἀνεξάρτητος. Τὸ πρᾶγ-
μα, προσέθετεν, εἶναι ἐντελὲς παράλογον. Καὶ τῇ ἀληθείᾳ, ἐὰν
εἰμεθα δίκαιοι, πρέπει νὰ ὁμολογήσωμεν, ὅτι τοιαύτη ἀξίωσις ἡ-

θελεν εἶναι ἐκ μέρους ἡμῶν ἀνήκουστος. Ἄλλ' ὁ Κάννιγγ, ὅστις εἶχε προκαλέσει ἐμμέσως τὴν πράξιν καὶ ἤξευρε διατὶ τὴν εἶχε προκαλέσει, προσέθετεν ὅτι ἡ Ἀγγλία αὐτοχαιρίστως θέλει δράσει πᾶσαν εὐκαιρίαν ἣν ἡ τύχη τοῦ πολέμου καὶ αἱ ἀμοιβαῖαι ἐχθροπραξίαι ἤθελον παράσχει αὐτῇ, ἵνα συντελέσῃ εἰς τὸ νὰ λάβῃ τέλος ὁ πολυαίμακτος οὗτος ἀγὼν διὰ τῆς μεσολαβήσεώς της καὶ διὰ συνθήκης διατηρούσης ἀπρόσβλητα τὰ συμφέροντα καὶ τὴν τιμὴν ἀμφοτέρων τῶν μερῶν.» Εἶναι πρόδηλον, ὅτι ὁ Κάννιγγ ὅσον καὶ ἂν ἐφαίνετο μὴ ἀποδεχόμενος τὴν αἴτησιν τοῦ ἐλληνικοῦ ἔθνους διὰ τοῦ πρώτου μέρους τῆς ἀπαντήσεώς του, ἀπεδέχετο αὐτὴν διαβόητῶς διὰ τοῦ δευτέρου, ἀποφεύγων μόνον νὰ μὴ ἀναλάβῃ καμμίαν ὑποχρέωσιν ὡς πρὸς τὸ ζήτημα τῆς ἐντελοῦς ἀνεξαρτησίας.

Τῶνόντι, προχειρισάμενος ἀμέσως πρέσβυν τῆς Ἀγγλίας ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἀντὶ τοῦ λόρδου Στράγκφορντ, τὸν ἴδιον ἑαυτοῦ ἀνεψιὸν Στράτφορντ Κάννιγγ, παρήγγειλεν αὐτῷ νὰ διέλθῃ διὰ τῆς Ἑλλάδος καὶ νὰ διαπραγματευθῇ εἰδικώτερον τὸ ζήτημα μετὰ τοῦ Μαυροκορδάτου. Αἱ διαπραγματεύσεις αὗται ἐγένοντο κατὰ ἱανουάριον τοῦ 1826 εἰς τὴν ἀπέναντι τῆς Ὑδρας Ἡελοποννησιακὴν παραλίαν. Αἱ περιστάσεις τῆς Ἑλλάδος ἦσαν δεινόταται. Ἡ Κῆσος καὶ τὰ Ψαρά εἶχον πρὸ καιροῦ καταστραφῇ. Ἡ Κρήτη εἶχε καθ' ὅλοκληρίαν δαμασθῇ. Οἱ Ἕλληνικοὶ στολίσκοι ἀνεδείκνυνον μὲν πάντοτε τὴν ἀπαράμιλλον αὐτῶν δεξιότητα καὶ τόλμην, ἀλλὰ τοσοῦτον ἐπεκράτησε παρ' αὐτοῖς ἡ ἰδέα, ὅτι διὰ τῶν μικρῶν αὐτῶν πλοίων καὶ πόρων οὐδὲν πλέον δύνανται καίριον νὰ κατορθώσωσι κατὰ τῶν στόλων τοῦ Ἰβραήμ πασᾶ, ὥστε, καθὼς ὀρθότατα λέγει ὁ ναύαρχος Jurien de la Gravière, ἡ Ἑλλάς, ἥτις εἶχε τὸν Μισοῦλην, τὸν Σαχτούρην, τὸν Κανάρην, ἀνδρας ναυτικούς, οἷους ὀλίγοι παρήγαγον αἰῶνες, κατήντησε νὰ περιμένῃ τὴν σωτηρίαν αὐτῆς ἀπὸ τοῦ λόρδου Κόχραν, ὅστις ἀφοῦ ἀπήτησεν ὡς μισθὸν τῶν ὑπηρεσιῶν αὐτοῦ ἡμιόλιον ἑκατομύριον φράγκων, καὶ ἔλαθεν ὡς προκαταβολὴν ὑπὲρ τὰς 900,000, οὐδὲν ἐπὶ τέλους λόγου ἄξιον ἐπραξεν. Οἱ Πελοποννήσιοι δὲν ὑπέτασσοντο, πολλοῦ γε δεῖ· ἀλλὰ δὲν ἠδύναντο ν' ἀντιταχθῶσιν εἰς τὰ τάγματα τοῦ Ἰβραήμ. Ἐν τῇ δυτικῇ Ἑλλάδι ἡ ἐπανά-

στασις εἶχε κατακλεισθῇ ἐν τῇ Μεσολογγίᾳ, τὸ ὁποῖον πολιορκούμενον πρὸ ἐπτα μηνῶν ὑπὸ τοῦ Κιουταχῆ μεθ' οὗ ἀπὸ τοῦ νοσεμβρίου συνέπραττε καὶ ὁ αἰγυπτιακὸς στρατὸς, δὲν ἦτο πιθανὸν ὅτι θέλει ἀνθέξει πολὺ. Ἐν τῇ ἀνατολικῇ Ἑλλάδι δὲν εἶχομεν εἰμὴ τὴν ἀκρόπολιν τῶν Ἀθηνῶν. Ὁ Μαυροκορδάτος πιεζόμενος ἀφ' ἐνὸς ὑπὸ τῆς ἀμηχανίας ταύτης καὶ ἀφ' ἑτέρου ὑπὸ τῶν παραστάσεων τοῦ Στράτοφορδ Κάννιγγ, ὅτι αἱ πρὸς τὴν Πύλην διαπραγματεύσεις ἦτο ἀδύνατον ν' ἀρχίσωσιν ἄλλως ἢ ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ὑποτελείας, ἠναγκάσθη νὰ ἐνδώσῃ εἰς τὸ κεφαλαιώδες τοῦτο ζήτημα. Τοῦτο δὲν τὸ γινώσκουμεν ἐξ ἑλληνικῆς πηγῆς, διότι δυστυχῶς ἄχρι τοῦδε οὐδὲν παρ' ἡμῖν ἐδημοσιεύθη περὶ τῶν τοσούτων σπουδαίων διὰ τὴν ἑλληνικὴν ἱστορίαν διαλέξεων ἐκείνων. Ἀλλὰ ὁ Γ. Κάννιγγ, ἐν τῇ ἀπὸ 14|26 Σεπτεμβρίου 1826 ἐπιστολῇ αὐτοῦ πρὸς τὸν Κύριον Γ. Temple ἐπιτετραμμένον τῆς Ἀγγλίας εἰς Βερολίνον, λέγει ῥητῶς. *Certains chefs Grecs, parlant au nom de leurs compatriotes, ont déclaré à l' ambassadeur du Roi près de la Porte, lors qu' il s'est rendu à Constantinople, qu' ils se désistaient de leur prétention à une indépendance illimitée.* Ἰσως εἰπωσὶ τινες· ἀλλὰ διατί λοιπὸν ὁ Μαυροκορδάτος ὑπελάμβανε τοσούτον ὀλεθρίας τὰς περὶ 4 ἡγεμονιῶν προτάσεις τοῦ ρωσικοῦ ἀνακτοβουλίου ἐν ἔτει 1824, νῦν δὲ ἀπεδέχεται τὴν ὑποτελείαν καὶ μάλιστα ἐπὶ ὁρίων τὰ ὁποῖα πιθανώτατα ἐμελλόν νὰ ᾖναι πρὸς στενώτερα τῶν ὑπὸ τῆς Ῥωσίας προταθέντων; Δὲν θέλομεν εἰπεῖ ὅτι ἐνταῦθα προέκειτο περὶ ἐνὸς ὑποτελοῦς κράτους καὶ οὐχὶ περὶ τессάρων, οὐδ' ὅτι ἐν αὐτῇ τῇ κρίσει περιπετεῖα ἐν ἡ εὐρέθημεν τῷ 1826, αἱ ὁδηγαὶ ἅς διέγραψε μετ' ὀλίγον ἢ ἐν Ἑρμιόνη συνέλευσις ἐπέμειναν ν' ἀπαιτῶσιν ὥστε τὸ ὑποτελὲς κράτος νὰ περιλαμβάνῃ τὴν Πελοπόννησον, τὴν ἀνατολικὴν καὶ δυτικὴν Ἑλλάδα, τὰς ναυτικὰς καὶ τὰς τοῦ Αἰγαίου πελάγους νήσους, τὴν Κρήτην καὶ εἰ δυνατόν αὖσα ἄλλα μέρη ἐπίασαν ὅπλα κατὰ τοῦ ἐχθροῦ ἢ ἐσυσσωματώθησαν μετ' τὴν προσωρινὴν Ἑλληνικὴν Διοίκησιν, ἐνῶ ἡ Ῥωσικὴ πρότασις διήρει τὰς χώρας ταύτας εἰς 4 ἡγεμονίας. Δὲν θέλομεν εἰπεῖ ὅτι ὁ ἀνὴρ, ὑπηρετῶν ἔθνους τοῦ ὁποῖου αἱ περιπτώσεις τοσούτων ἀλλοκῶτως μετεβάλλοντο καὶ ἰδίως τοσούτων παραδόξως ἡλλοιώθησαν κατὰ τὸ προηγούμενον

ἔτος, ἡδύνατο τῇ ἀληθείᾳ εὐλόγως νὰ τροπολογῇ τὴν πολιτικὴν αὐτοῦ πορείαν, ἀφοῦ αἱ μέγισται τῶν δυνάμεων τῆς Εὐρώπης τοσούτον καὶ τοσάκις ἐτροπολόγησαν αὐτὴν ὡς πρὸς τὴν ἑλληνικὴν ἐπανάστασιν. Ἡ ἀπαρέγκλιτος εὐστάθεια δὲν εἶναι ἡ πρωτίστη τῆς διπλωματίας ἀρετὴ. Ὅ,τι ὁμῶς ὀφείλομεν νὰ εἰπώμεν εἶναι, ὅτι ἡ ἱστορία δὲν ἔχει ἔργον μῆτε νὰ δικαιολογῇ ἀπολύτως τινὰ, μῆτε ἀπολύτως νὰ καταδικάζῃ. Ἐργον ἔχει νὰ ἐξετάζῃ τὰ πράγματα. Ἐξετάζοντες δὲ τὰ πράγματα εὐρίσκουμεν ὅτι τὸ ἀνακτοβούλιον τῆς Πιερρουπόλεως, προτεῖνον εἰς τὰς δυνάμεις ἐν ἀρχῇ τοῦ 1824 τὴν ἰδρυσιν 4 ἡγεμονιῶν, οὐδὲν ἐπραξε μέχρι τοῦ 1828 πρὸς ἐκδίασιν τῆς Πύλης. Ἐὰν ἡ Ῥωσία ἥτις ἠπέλυνε πόλεμον ἀπὸ τοῦ 1821 ἐκήρυττεν αὐτὸν, ἔστω καὶ τῷ 1824, ἡ Ῥωσία ἤθελεν ἀποβῇ ὁ μέγιστος τῶν εὐεργετῶν τῆς Ἑλλάδος, ἐφ' οἷον ἴσχυοιτο καὶ ἀν' ἐνέργει σκοπῇ. Ἀλλ' ἡ Ῥωσία δὲν ἐκήρυξε τὸν πόλεμον εἰμὴ τῷ 1828· μέχρι δὲ τοῦ 1828 ἡ Ἑλλὰς δὲν ἡδύνατο νὰ περιμεῖνῃ. Ἐκ τῶν ἄλλων δυνάμεων ἡ μὲν Αὐστρία ἦτο ἀντικρὺς ἡμῶν πολεμία, ἡ δὲ Γαλλία ἀδιακόπως ἐταλαντεύετο καὶ ῥητῶς μάλιστα ἀπέκρουσε τὴν περὶ μεσολαβήσεως αἰτησιν ἡμῶν τῷ 1825, οὐδὲ μετέσχε τοῦ ἐν ἔτει 1826 συνταχθέντος πρώτου πρωτοκόλλου. Ἐμνε μόνῃ ἡ Ἀγγλία, ἥτις ὅσον καὶ ἀν' ἀνεδείχθη κατ' ἀρχὰς πολεμία, ἔτεινε ἡμῶν ἐγκαίρως χεῖρα ἀρωγόν. Τὸ προτέρημα τοῦ Μαυροκορδάτου ὑπῆρξεν ὅτι ἐνόησεν ἐκ πρώτης ἀφετηρίας τὴν ἐνδεχομένην ταύτην τροπὴν τῆς ἀγγλικῆς πολιτικῆς καὶ ὅτι δὲν ἐπαυσεν ἀγωνιζόμενος εἰς τὸ νὰ ἐξευμενίσῃ, νὰ προσοικειωθῇ, νὰ παρασύρῃ αὐτὴν. Ὁμολογοῦμεν ὅτι ἐν ταῖς ἐνεργείαις αὐτοῦ καὶ ἐν τοῖς λόγοις δὲν ἐτήρησε πάντοτε τὸ προσῆκον πρὸς τὰς ἄλλας δυνάμεις μέτρον. Ὅπως δὴποτε ὁμῶς ἡ διπλωματία τῆς ἐπαναστάσεως ἐπέτυχε τοῦ σκοποῦ ὃν ἐπεδίωκε· καὶ μόνον ἡ ὀλεθρία τροπὴ ἣν ἔλαβεν ὁ πόλεμος κατὰ τὸ 1826 καὶ 1827 παρεκώλυσε τοῦ νὰ τεθῇ ἐξ ἀρχῆς ὡς βάσις τῆς μεσολαβήσεως ἡ πλήρης ἀνεξαρτησία, ὅπερ δὲν θέλει φανῇ βεβαίως παράδοξον, ἀφοῦ ἡ Αὐστρία ἐν ἔτεσι 1826 καὶ 1827 ἐβεβαίωσεν ἀδιακόπως, ὅτι δὲν βλέπει πλέον ποῦ ὑπάρχει ἡ Ἑλλὰς ὑπὲρ ἧς σκιαμαχοῦσιν οἱ φίλοι αὐτῆς καὶ προστάται. Ἀλλὰ δὲν ἔχομεν ἀνάγκην νὰ προσθέσωμεν ὅτι τὸ σπουδαῖον, τὸ κατεπείγον, τὸ σωτήριο ἦτο νὰ ἀρχίσῃ ἡ μεσολαβήσις· θιότι ἅπαξ ἀρξαμένη,

πιθανώτατόν ἦτο, ὅπως καὶ συνέβη, νὰ ἀπολήξῃ εἰς τὴν πλήρη ἀνεξαρτησίαν.

Ὁ Στράτιφορδ Κάννιγγ ἀπῆλθεν ἐξ Ἑλλάδος εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἵνα ἀρχίσῃ τὰς διαπραγματεύσεις αὐτοῦ. Ὀλίγον δὲ μετὰ τὴν ἀναχώρησίν του συνεκροτήθη ἡ ἐν Ἐπιδαύρῳ Γ'. Ἑθνικὴ Συνέλευσις, ἥτις 10 μόνον ἡμέρας συνεδριάσασα, ἀπὸ τῆς 6 μέχρι τῆς 16 ἀπριλίου, καὶ διαλυθεῖσα διὰ τὴν ἐκ τῆς πτώσεως τοῦ Μεσολογγίου ἐπελθοῦσαν κατάπληξιν διώρισεν, ὡς γνωρίζομεν ἤδη, δύο ἐπιτροπὰς, τὴν μίαν *Διοικητικὴν*, εἰς ἣν ἐπέτρεψε προσωρινῶς τὴν *ὀλικὴν κυβέρνησιν* τῶν Ἑλληνικῶν πραγμάτων, καὶ τὴν ἄλλην κληθεῖσαν *ἐπιτροπὴν τῆς συνελεύσεως*, εἰς ἣν ἀνέθηκε τὸ ἔργον τοῦ νὰ διαπραγματευθῇ διὰ τοῦ Στράτιφορδ Κάννιγγ τὸν μεταξὺ τοῦ ἔθνους καὶ τῆς Ὀσμανικῆς Πύλης συμβιβασμόν. Τὸ δὲ 7 ἄρθρον τῶν ὁδηγιῶν, αἵτινες ἐδόθησαν εἰς τὴν τελευταίαν ταύτην ἐπιτροπὴν, διελάμβανε ῥητῶς· «Ἐμπορεῖ ἡ ἐπιτροπὴ νὰ συγκατατεθῇ διὰ τὴν ὑπεροχὴν (δηλ. ἐπικυριαρχίαν) τῆς Πόρτας, εἰς τὸ νὰ πληρῶνῃ εἰς αὐτὴν ἢ ἅπαξ μίαν χρηματικὴν ποσότητα εἰς διαφόρους δόσεις ἢ ἕνα ἐτήσιον φόρον.» Εἶναι ἄξιον σημειώσεως, ὅτι ἡ ἐπιτροπὴ ἡ διορισθεῖσα πρὸς διεξαγωγὴν τῶν μετὰ τοῦ Στράτιφορδ Κάννιγγ διαπραγματεύσεων συνέκειτο ἐκ τῶν Κ.Κ. Παλαιῶν Πατρῶν Γερμανοῦ, Ἀρτῆς Πορφυρίου, Π. Νοταρᾶ, Β. Βουδούρη, Α. Κοπανίτσα, Α. Λόντου, Γ. Μπούκουρη, Γ. Δαρειώτη, Ἑμμανουὴλ Ξένου, Γ. Αἰνιᾶν, Σ. Καλογεροπούλου, Ν. Ρενιέρη καὶ Ν. Κ. Βελισσαρίου. Ὅλος λοιπὸν ὁ κόσμος ὑπῆρχεν ἐν τῇ ἐπιτροπῇ ταύτῃ παρεκτὸς τοῦ Μαυροκορδάτου. Ὑποθέτομεν δὲ ὅτι οὗτος ἀπεκλείσθη διὰ τῶν ἐνεργειῶν τοῦ πανισχύρου τότε Κολοκοτρώνη. Αἱ δύο αὗται φύσεις, ὡς καὶ ἄλλοτε εἴπομεν, ἦσαν ἀσυμβίβαστοι. Ἀλλ' ἐὰν ἡ εἰκασία ἡμῶν ᾖ αἰσθητὴς, ἐπὶ τοῦ προκειμένου ὁ ἀντίπαλος τοῦ Δράμαλη καὶ τοῦ Ἰβραήμη ἐπραξέ τι ἐντελῶς ἑαυτοῦ ἀνάξιον. Ὅπως δὴποτε, ὅτε ἐν τῇ πέμπτῃ συνεδριάσει τῆς Συνελεύσεως προετάρθη καὶ ἐνεκρίθη ἡ ἰδρυσις τῶν δύο Ἐπιτροπῶν, συγχρόνως κατὰ τὸ τέταρτον κεφάλαιον τῶν πρακτικῶν τῆς ἡμέρας ἐκείνης· «ἐπροβλήθη νὰ διορισθοῦν μέλη καὶ εἰς τὰς δύο ἐπιτροπὰς ἄνθρωποι, οἱ ὅποιοι νὰ ἔχουν τὰς οἰκογενεὰς των ἐντὸς τῆς Ἑλλάδος, καὶ νὰ ἔχωσιν ἀκίνητα κτήματα. Ἐγγινε

δεκτὴ ἡ πρότασις. » Εἶναι πρόδηλον, ὅτι ἡ ἀπόφασις αὕτη ἀπέβλεπε τὸν Μαυροκορδάτον, ὅστις οὔτε τὴν οἰκογένειάν του εἶχεν ἐντὸς τῆς Ἑλλάδος, οὔτε ἀκίνητα κτήματα. Ἀλλὰ δὲν ἐλυπήθη βεβαίως πολὺ ὁ αἰοιδιμος ἀνὴρ, διότι ἀπεκλείσθη τοῦ δαυμονίου ἐκείνου διπλωματικοῦ συλλόγου, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ ἀναθεῖς τὴν τύχην τῆς Ἑλλάδος εἰς τὸν Στράτφορντ Κάννινγκ, ἤξευρεν ὅτι εἶναι εἰς χεῖρας ἀσφαλεῖς. Καὶ ἔπειτα μήπως δὲν ὑπηρετήσε δι' ὅλης τῆς ἐπαναστάσεως τὸ ἔθνος ὡς ἐβελοντῆς μᾶλλον ἢ ὡς δημόσιος λειτουργός; Ἀλλὰ, ἐπειδὴ συνείθιζε νὰ γελᾷ συχνάκις, πρέπει νὰ ἐγέλασε πολὺ κατὰ τὸν ἰδιάζοντα ἐκείνον τρόπον, ὃν ἐνθυμοῦνται πάντες ὅσοι τὸν ἐγνώρισαν, βλέπων εἰς τίνας ἐπετρέπη ἡ ἐπίσημος τῶν ἐξωτερικῶν τῆς Ἑλλάδος πραγμάτων διεξ-
 γωγὴ κατὰ τὴν κρίσιν ἐκείνην στιγμὴν.

Ἡ Ὄσμανικὴ Πύλη ἀπέκρουσεν ἀποτόμως τὰς περὶ μεσολαθήσεως διαπραγματεύσεις τοῦ Στράτφορντ Κάννινγκ καὶ ἐπιδὴ ἀφ' ἑνὸς μὲν ἔπεσε τὸ Μεσολόγγιον, ἀφ' ἑτέρου δὲ τῇ 18 ἀπριλίου ἡ Πύλη ἀπεδέχθη τὰς ἀπαιτήσεις τῆς Ῥωσίας πρὸς ῥύθμισιν τῶν ἀπὸ τοῦ 1816 ἐκκρεμῶν ἰδιαιτέρων τῆς δυνάμεως ταύτης μετὰ τῆς Τουρκίας διαφορῶν, ὁ Ῥεῖζ ἐφένδης ἀποτεινόμενος πρὸς τὸν βαρῶνα Ὅττενφελς ἔλεγε θριαμβικῶς «Τρία ἦσαν τὰ στηρίγματα εἰς τὰ ὅποια ἤλπιζον οἱ Ἕλληνες, τὸ Μεσολόγγιον, ἡ Ῥωσία καὶ ἡ Ἀγγλία» ἐκ τούτων ὅμως τὰ μὲν δύο ἀφηρέθησαν ἐκ μέσου, τὸ δὲ τρίτον, ἥτοι ἡ Ἀγγλία, δὲν εἴμπορεῖ νὰ τοὺς ὠφελήσῃ πάλιν εἰς τὸ ἐξῆς. » Ἀλλ' ὁ Ῥεῖζ ἐφένδης ἡπατήθη, ὅπως ἡπατήθη ὁ πρίγκηψ Μέτερνιχ καὶ ὅπως τοσοῦτοι ἄλλοι. Ἐνῶ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐφαντάζοντο ὅτι διὰ τῶν τελευταίων πρὸς τὴν Ῥωσίαν παραχωρήσεων εἶχεν αὕτη ἐντελῶς ἐξουδετερωθῇ, ἐν Περτροπόλει ὑπεγράφετο διὰ τῶν ἀκοιμήτων ἐνεργειῶν τοῦ Γεωργίου Κάννινγκ τῇ 23 μαρτίου (4 ἀπριλίου) 1826 ὑπὸ τῆς Ἀγγλίας καὶ τῆς Ῥωσίας τὸ πρῶτον ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος πρωτόκολλον, περὶ οὗ εἴπομεν ἱκανὰ ἐν τοῖς προτέροις. Ἐκεῖ δὲ ἐξηγήσαμεν καὶ πῶς μὲν τὸ πρωτόκολλον τοῦτο μετεμορφώθη εἰς τὴν ἐν Λονδίνῳ ὑπογραφείσαν συνθήκην τῆς 6 ἰουλίου 1827, εἰς ἣν μετέσχεν ἡδὲ καὶ ἡ Γαλλία, πῶς δὲ ἡ συνθήκη αὕτη ἐρμηνεύθη διὰ τῆς ἐν Πύλῳ ναυμαχίας, ὡς ἐκ τῆς ὁποίας κατὰ πρῶτον ἀνέπνευσεν ἡ Ἑλ-

λὰς ἀπὸ τῶν ἀπεριγράπτων συμφορῶν καὶ δοκιμασιῶν, ὅφ' ὧν κατετρώχετο ἐπὶ 3 ἀδιακόπως ἔτη.

Φοβερὰ τῶντι ὑπῆρξαν τὰ τρία ταῦτα ἔτη. Μέχρι τοῦδε ἐγράψαμεν ἱστορίαν. Ἐφεξῆς ἡ ἐπανάστασις προσλαμβάνει τραγωδίας σχῆμα. Ἀπὸ τοῦ 1824 μέχρι τοῦ 1825 ὁ ἀγὼν ὑπῆρξε μὲν δυσανάλογος, ἀλλὰ κατὰ ξηρὰν οἱ πολέμιοι εἶχον τὸν αὐτὸν ὀπλισμὸν πρὸς τοὺς ἡμετέρους, τὸν αὐτὸν τρόπον τοῦ πολεμεῖν, καὶ ἐν συνόλῳ, δὲν ἠδυνήθησαν ν' ἀντιπαρατάξωσι δυνάμεις ὑπερβαλόντως ἀνωτέρας κατὰ τὸ πλῆθος· κατὰ θάλασσαν δὲ πελώριοι μὲν ἦσαν οἱ ὄγκοι τοῦ τουρκικοῦ στόλου, ἀλλὰ, κακῶς κυβερνώμενοι καὶ χειριζόμενοι, κατωρθώθη νὰ καταστρατηγῶνται καὶ ἐν μέρει νὰ καταστρέφονται διὰ τῆς δεξιότητος καὶ τῆς τόλμης τῶν ἡμετέρων. Ἐντεῦθεν δὲν ἦτο ἀπίθανον νὰ ματαιωθῶσιν ἐπὶ τέλους τὰ τῶν Ὁσμανιδῶν ἐπιχειρήματα. Ἀλλ' ἀπὸ τοῦ 1825 μέχρι τοῦ τέλους τοῦ 1827 τὰ πράγματα μετέβαλον ὄψιν. Ἡ ἐπανάστασις ἐπολεμήθη ἔκτοτε ὑπὸ τακτικοῦ στρατοῦ καλῶς ὀργανωμένου καὶ κάλλιον ὁδηγουμένου. Ὁ τολμηρὸς, ὁ νοήμων, ὁ ἐπίμονος τοῦ στρατοῦ τούτου ἡγεμὼν ἐπερίδετο ἐπὶ τῶν διαψιλῶν τῆς Αἰγύπτου πόρων καὶ ἐπὶ στόλου, ὅστις, μὴ πτοούμενος ἤδη ἀπὸ τῶν πυρπολικῶν καὶ εἰς μηδὲν λογιζόμενος τὰς ζημίας ὅσας κατ' ἀρχὰς ἐξ αὐτῶν ἔπαθε, δὲν ἔπαυσε διατηρῶν τὴν μεταξὺ Ἀλεξανδρείας καὶ Πελοποννήσου συγκατακλιῶν καὶ μεταβιβάων ἐπικουρίας, χρήματα, ἐφόδια. Ὁ Ἰβραὴμ πασᾶς μὴ ἀρκούμενος εἰς τὸ νὰ καταβάλλῃ πᾶσαν ἐκ παρατάξεως ἀντίστασιν ἐν Πελοποννήσῳ, ἐβοήθησε τὸν Ῥεσίτ πασᾶν εἰς τὸ νὰ κυριεύσῃ τὸ Μεσολόγγιον. Αὐτὸς οὗτος ὁ Ῥεσίτ πασᾶς δὲν ἦτο ἄνθρωπος κοινὸς, οὐδὲ ὁμοιάζε τοὺς πασάδες ὅσους ὁ σουλτάν Μαχμούτῃς εἶχε πέμψει προηγουμένως κατὰ τῆς Ἑλλάδος. Ναί μὲν ἤρχε πάντοτε ἀτάκτων στιφῶν, ἀλλὰ ἤξευρε νὰ συντηρῇ, νὰ ἀναπληροῖ, νὰ προμηθεύῃ δι' ἀπάντων τῶν δεόντων τὰ στίφη ἐκεῖνα καὶ πρὸ πάντων ἤξευρε νὰ ὁδηγῇ αὐτὰ ἐπιτηδεῖως, νὰ μὴ πτοῖται ὑπὸ τῶν ἀτυχιῶν καὶ νὰ ἐπιμένῃ. Ἡ ἐπανάστασις, ἥτις ἐν τῇ ἡπειρωτικῇ Ἑλλάδι ἤρξατο τῷ 1821 ἀπὸ τῆς Χαλκιδικῆς καὶ τοῦ Σουλίου, περιστάλλῃ τῷ 1827 ἐντὸς τῶν τειχῶν τοῦ Ναυπλίου

καὶ τοῦ Ἀκροκορίνθου, ἐντὸς τῶν βράχων τῆς Μάνης καὶ τῆς Ὑδρας. Τότε κατέστη ἀναμφισβήτητον ὅπως οἱ ἀδικοὶ εἶχον οἱ ἐν ταῖς παραμοναῖς τοῦ 1821 πρεσβεύσαντες, ὅτι ἐπρεπε ν' ἀναβληθῇ τὸ ἐπιχειρήμα. Ἐὰν ἀνεβάλετο καὶ ἐδίδετο εἰς τὴν Τουρκίαν καιρὸς νὰ συγκροτήσῃ στρατὸν τακτικὸν καὶ ναυτικὴν δύναμιν ἀτμοκίνητον, ἢ ἐπανάστασις οὐδέποτε ἡδύνατο ν' ἀρχίσῃ, μὴ ἔχουσα ν' ἀντιπαρατάξῃ εἰμὴ ἀρματωλοὺς καὶ κλέφτας, εἰμὴ πάρωνας ἐπὶ σιτεμπορίᾳ κατεσκευασμένους.

Ἀλλ' ἐν τῷ μέσῳ τῶν συμφορῶν καὶ τῶν δοκιμασιῶν αἰτίνας ἐπέσκηψαν κατὰ τὰ τρία ἐκεῖνα ἀπαίσια ἔτη, τὸ Ἑλληνικὸν ἔθνος ἀνεδείχθη τῇ ἀληθείᾳ ἀξιάγαστον. Δὲν ἀγαπῶ τὰς ὑπερβολὰς αἰτίνας εἶναι τὸ ψιμύθιον τῆς ἱστορίας· ἐπὶ τοσοῦτον ὅμως χρόνον συζήσας διανοία τε καὶ καρδίᾳ μετὰ τοῦ ἀρχαίου, τοῦ μέσου καὶ τοῦ νέου ἑλληνισμοῦ, εἰμυροῶ, νομίζω, νὰ εἴπω ὅτι, λόγῳ καρτερίας καὶ ἀφοσιώσεως, οὐδέποτε ὑπῆρξε λαμπρότερος ἢ κατὰ τὴν ἀποφράδα ταύτην ἐποχὴν. Ὅχι, οὐδέποτε, οὐδ' ἐπὶ τῶν πολυῤῃν ἐκείνων χρόνων, καθ' οὓς ἐπῆλθε κατ' αὐτοῦ ἡ δυσαρίμητος τοῦ Εἰζῆου στρατιά. Ὁ θάνατος τοῦ Λεωνίδου, ἡ αὐταπάρνησις τῶν Ἀθηναίων, ἡ ἐν Σαλαμῖνι ναυμαχία ὑπῆρξαν βεβαίως ἔργα μεγάλα· ἀλλὰ ἡ κρίσις ἐκείνη δὲν διήρκεσεν εἰμὴ μῆνας τρεῖς, ἐνῷ κατὰ τὴν τελευταίαν ἐπανάστασιν ἡ κρίσις, ἡ ὀλεθρία κρίσις, παρετάθη ἐπὶ τρία ὅλα ἔτη. Τρία φρούρια παρεδόθησαν· τὸ Παλαιόκαστρον (τὸ παλαιὸν Ναυαρίνον), τὸ Νεόκαστρον, ἡ ἀκρόπολις τῶν Ἀθηνῶν. Ἀπὸ τῶν μέσων τῆς μακρᾶς ταύτης ἀγωνίας τινὲς ὑπέκυψαν· ἀλλὰ πάντες μὲν ἐπὶ ἡμιόλιον ἔτος, οἱ δὲ πλείονες, οἱ ἀσυχρίτω πλείονες, μέχρι τέλους ἐνεκαρτέρησαν. Γυναῖκες, παῖδες καὶ πρεσβύται κατέφευγον εἰς τὰ βουνά, εἰς τὰ σπήλαια, εἰς τὰ τενάγη, ἐπείνων, ἐδίψων, ἐρρίγγουν, ἔθνησκον, ἐξηνδραποδίζοντο, ὑφίσταντο τὰς ὀδυνηροτέρας τῶν δοκιμασιῶν, ἀλλὰ δὲν ὑπετάσσοντο, δὲν παρεδίδοντο· καὶ διήγαγον τὸν βίον τοῦτον ἐπὶ τρία ὁλόκληρα ἔτη. Οἱ μαχηταὶ ἀπῆρχοντο ἐπὶ τοὺς πολεμικοὺς ἀπέλπιδως· ἀπέθνησκον ἡμαλωτεύοντο, ἐσώζοντο ὅπως ἡδύνατο, ἀλλὰ δὲν παρέδιδον τὰ ὅπλα.

Ὀλίγον μετὰ τὴν πρώτην ἀπόβασιν τοῦ Ἰβραὴμ πασα εἰς Πελοπόννησον, περὶ τὰ τέλη ἀπριλίου 1825, ἐρρίφθησαν εἰς τὴν

Σφακτηρίαν (σελ. 649 και έπομ. του πρώτου τόμου) μετά 1000 περίπου ανδρῶν ὁ Μαυροκορδάτος, ὁ γέρων Ἀναγνωσταρᾶς, ὁ Σταυρὸς Σαχίνης, ὁ Ἀναστάσιος Τσαμαδὸς, ὁ Δημήτριος Σαχτούρης, καὶ ἐν τῷ ἅμα προσεβλήθησαν αὐτόθι ὑπὸ δυνάμεως ναυτικῆς καὶ πεζικῆς. 350 ἄνδρες ἐφονεύθησαν, ἐν οἷς ὁ Ἀναγνωσταρᾶς, ὁ Σαχίνης, ὁ Τσαμαδὸς καὶ εἰς τῶν ἐπιφανεστέρων φιλελλήνων, ὁ περιώνυμος Πεδεμοντινὸς κόμης Σανταρόζας· 200 ἡχμαλωτεύθησαν, 500 διέφυγον ἐπὶ τῆς ξηρᾶς διὰ τοῦ πρὸς βορρᾶν τῆς νήσου πόρου· ὁ Δ. Σαχτούρης καὶ ὁ Μαυροκορδάτος ἐσώθησαν, ὁ μὲν κολυμβῶν, ὁ δὲ ἐπὶ λέμβου, ἐνῶ κατέπιπτεν ἐπ' αὐτοὺς βροχὴ πολεμίων σφαιρῶν, εἰς τὸν πάρωνα τοῦ Τσαμαδοῦ, τὸν πολυθρύλητον ἐκεῖνον Ἀρην, ὅστις, καίτοι χηρεύσας τοῦ ἡγεμόνος αὐτοῦ, κατῴρθησε νὰ διελάσῃ ἀνὰ μέσον 3½ σκαφῶν τοῦ αἰγυπτιακοῦ στόλου, τῶν ὁποίων ἡ διπλῇ καὶ τριπλῇ σειρὰ εἰς μάτην ἠγωνίσθη νὰ παρακωλύσῃ τὴν ἐξοδὸν αὐτοῦ. Ἐν ἀρχῇ μαΐου ἀπῆλθεν ἐκ Ναυπλίου ὁ Παπαφλέσας πρὸς τὸ θέατρον τοῦ πολέμου. Ὁ Φλέσας ἦτο τότε ὑπουργὸς τῶν ἐσωτερικῶν, ἀλλ' ἐνόμιζε περιττὸν νὰ γράφῃ καὶ νὰ ὑπογράφῃ, ἐνῶ ἐν Μεσσηνίᾳ ἐτελεῖτο ἀγὼν περὶ ζωῆς καὶ θανάτου. Ὁ ἀρχαῖος αὐτὸς ἐταιριστὴς ἦτο ἐκ τῶν ἀνθρώπων ἐκείνων, ἐν οἷς κοχλάζουσι πάντα τὰ πάθη, γενναῖά τε καὶ πονηρά. "Αν ὁ κατ' ἰδίαν βίσις αὐτοῦ ὑπῆρξεν ἀκόλαστος, ἐν τῷ δημοσίῳ ἀνεδείχθη ἀείποτε τοσοῦτον ἀτρόμητος, ὥστε προδήλως ἦτο πεπρωμένον νὰ μὴ ἐπιζήσῃ ἐν τῷ μέσῳ τῶν δεινῶν ἐκείνων κινδύνων. Διασχίσας τὴν χερσόνησον, ὑπῆγε καὶ κατέλαβε μετὰ ἀνδρῶν 1000 ἐπὶ τῆς ἀνατολικῆς κλιτύος τοῦ ὄρους Μάλλια τὴν θέσιν τὴν ἐκτοτε περιβόητον γενομένην, τὸ λεγόμενον Μανιάκι. Ἐκεῖ ὀχυρωθεὶς προχείρως προσεβλήθη τῇ 20 μαΐου ὑπὸ αὐτοῦ τοῦ Ἰβραίμη ἀγοντος 6,000 ἀνδρας. Τὰ τάγματα τοῦ αἰγυπτίου δὲν ἐδυσκολεύθησαν νὰ ἐμβάλωσιν εἰς τὰ ἀσθενῆ ἑλληνικὰ ταμπούρια· ἀλλ' ἐντὸς αὐτῶν ἐτελέσθη μία τῶν φοβερωτάτων θυσιῶν τῆς ἐπαναστάσεως. Ἐν τῷ ἀγῶνι τοῦτω ἀνδρὸς πρὸς ἀνδρα, οἱ Αἰγύπτιοι προέτεινον τὰς λόγχας, οἱ Ἕλληνες κατήνεγκον τὰ ξίφη· ἡ πάλῃ ὑπῆρξεν ἀνισος, ἀνισος κατὰ τὸ ὅπλον, ἀνισος κατὰ τὸ πλῆθος· ἀλλὰ τὸ ἀποτέλεσμα ὑπῆρξεν ἴσον, διότι 800 περίπου ἔπεσον Ἕλληνες καὶ ἀλ-

λοι τόσοι τούλάχιστον Αἰγύπτιοι. Ἐν τῇ σωρείᾳ τῶν πτωμάτων ἀνευρέθη ὁ νεκρὸς τοῦ Φλέσα ἀκέφαλος, μετ' ὀλίγον δὲ ἐκ διαταγῆς τοῦ Ἰβραΐμη προσήχθη καὶ ἡ κεφαλὴ αὐτοῦ· καὶ λέγουσι, ὅτι ὁ γνώστης ἐκεῖνος τῆς πολεμικῆς ἀρετῆς, ἀφοῦ ἐκόντα ξεν αὐτὸν ἀκίνητος καὶ σιωπηλὸς ἐπὶ μίαν στιγμὴν, στραφεὶς πρὸς τοὺς ἀξιωματικούς αὐτοῦ, αὐτῇ ἀληθείᾳ, εἶπε, γενναῖος ἦτο ὁ ἀνὴρ. » Τοιοῦτοτρόπως ἐτελεύτησεν εἰς τῶν πρωτουργῶν τῆς ἐπαναστάσεως, ὅστις ἤθελε δικαίως ἐπικληθῇ ὁ Βότσαρης καὶ ὁ Διάκος τῆς Πελοποννήσου, ἐὰν εἶχεν ὀλίγον πλείονα χρηστότητα. Μικρὸν μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ ὁ Ἰβραΐμης προήλασε πρὸς τὴν Ἀρκαδίαν. Ἐν τῷ μεταξὺ ὁ Κολοκοτρώνης, ἀπαλλαγείς τῶν ἐν τῇ μονῇ τῆς Ὑδρας δεσμῶν, καὶ ἀναγορευθεὶς ἀρχιστράτηγος τῆς Πελοποννήσου, ἐπρόφθασε νὰ καταλάβῃ διὰ τοῦ υἱοῦ τοῦ Γενναίου, τοῦ Κανέλλου Δεληγιάννη, τοῦ Πλαπούτα, τοῦ Τσώκη καὶ τοῦ Κ. Μαυρομιχάλη τὰς παρόδους τὰς ἀγούσας ἐκ Μεσσηνίας πρὸς τὴν Ἀρκαδίαν. Περὶ Δραμπάλαν ἰδίως, ἥτις κατεῖχeto ὑπὸ τοῦ Γενναίου καὶ τοῦ Δεληγιάννη, ἐγένετο μάχη κρατερὰ τῇ 6 καὶ 7 Ἰουνίου· ἀλλὰ τὸ ἐσπέρας τῆς 7, οἱ πρόμαχοι τῆς θέσεως ἐκείνης μὴ δυνηθέντες ν' ἀνθέξωσιν εἰς τὰ ὀρενὰ πυροβόλα καὶ τοὺς ὀλμους ὑπεχώρησαν, ὁ δὲ Ἰβραΐμης κατῆλθεν ἀκωλύτως εἰς τὴν Ἀργολίδα. Ἡξεύρομεν ἤδη τὴν ἐν Ναυπλίῳ ἐπικρατήσαντα τότε κατάπληξιν. Τὸ φρουρίον δὲν ἠδύνατο νὰ κυριευθῇ ἐκ τοῦ προχείρου, ἀλλ' ἐκινδύνευον αἱ ἐν Μύλοις ἀποθῆκαι αὐτοῦ. Τότε ὁ Δημήτριος Ὑψηλάντης ἔσπευσε νὰ καταλάβῃ τὴν θέσιν ταύτην μετὰ τοῦ Μακρυγιάννη, τοῦ Κ. Μαυρομιχάλη καὶ τινων φιλελλήνων, 350 ἐν ὅλοις ἀνδρῶν. Ὁ γάλλος ναύαρχος Δερινιῦ, ὁ εὐρεθεὶς κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου ἐν Ναυπλίῳ, παρετήρησεν εἰς τὸν Ὑψηλάντην, ὅτι μάτην ἐκτίθεται εἰς τηλικαῦτον κίνδυνον, ὁ δὲ ἀπὸ καθῆκόν μας, ἀπήντησεν, εἶναι ν' ἀποθάνωμεν. » Οἱ Αἰγύπτιοι ἐφώρμησαν, ἀλλ' οἱ ἡμέτεροι ἀντεπεξεληθόντες ξιφῆρεις νύτυχον ν' ἀποκρούσωσιν αὐτούς. Ὁ δὲ Ἰβραΐμης δὲν ἐπέμεινε. Εἶχε καταβῇ εἰς τὴν Ἀργολίδα ἐπὶ τῇ προσδοκίᾳ ὅτι ἴσως προχείρως ὁπωσοῦν κυριεύσει τὸ Ναύπλιον· ἀπαντήσας ὁμως τηλικαύτην ἀντίστασιν ἐν Μύλοις, καὶ μὴ συνεπαγαγὼν βαρὺ πυροβολικόν, ἐπέστρεψεν εἰς τὰ ἐνδότερα τῆς Πελοποννήσου.

Καὶ μετ' ὀλίγας ἡμέρας ἤρξατο ἡ πολιορκία τοῦ Μεσολογγίου, τὸ ἐνδοξότατον κατὰ ξηρὰν μεγαλόφυγμα τῆς ὅλης ἐπαναστάσεως. Τῷ 1824 τὸ φρούριον τῆς πόλεως ταύτης εἶχε λάβει δι' ἐπιμελείας τοῦ Μαυροκορδάτου οὐ μικρὰν βελτίωσιν. Ἡ τάφρος ὠρύχθη βαθύτερα, ὁ μακρὸς περίβολος κατοχυρώθη διὰ πύργων καὶ πολυγώνων προτειχισμάτων, ἐπετέθησαν δ' ἐπ' αὐτῶν 48 πυροβόλα καὶ 4 ὄλμοι. Τὸ νησίδιον τὸ καλούμενον Βασιλάδι ἀπετέλει μετὰξὺ τῆς ἐσωτερικῆς παραλίας καὶ τῆς θαλάσσης εἰδός τι προτεταγμένου ὀχυρώματος. Ἐκεῖ ἐτοποθετήθησαν 6 πυροβόλα καὶ ἐσωρεύθησαν 2000 γυναικόπαιδα, ἵνα μὴ βαρύνωσιν ἐπὶ ματαίῳ τὴν φρουράν. Οὐδὲν ἦττον ὑπῆρχον ἔτι ἐν Μεσολογγίῳ 12,000 ψυχαί, ἐξ ὧν 4,000 ἄνδρες, οἱ κράτιστοι μαχῆται τῆς Ἡπείρου καὶ τῆς Αἰτωλίας καὶ τῆς Ἀκαρνανίας, καὶ πλὴν τούτων 1,000 περίπου κάτοικοι ἱκανοὶ νὰ φέρωσιν ὀπλα. Ἀπὸ τοῦ ἰουλίου μέχρι τοῦ δεκεμβρίου τὸ Μεσολόγγιον ἐπολιορκήθη ὑπὸ μόνου τοῦ Ῥεσίτ πᾶσα ἀπὸ δὲ τοῦ δεκεμβρίου μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ ἀπριλίου 1826 ὁ ἀγὼν διεξήχθη διὰ τῆς κοινῆς συμπράξεως τοῦ Ῥεσίτη καὶ τοῦ Ἰβραήμ. Κατὰ τὴν πρώτην τῆς πολιορκίας περίοδον τρεῖς ἐγένοντο ἐφοδοὶ καὶ αἱ τρεῖς ἀποκρουσθεῖσαι· δύο δὲ ἐξετελέσθησαν ἐξοδοὶ τῆς φρουρᾶς ἐξ ὧν εἰς μὲν τὴν πρώτην, 25 ἰουλίου, 1000 λογάδες ἄνδρες, προελάσαντες ξιφῆρεις ἐξέβαλον τοὺς πολιορκητὰς ἐκ 4 πυροβολείων, μετὰ τρίωρον δὲ αἱματηρὰν μάχην ἐπανῆλθον εἰς τὴν πόλιν συνεπαγάμενοι ὄπλα, σημαίας καὶ ἀίχμαλῶτους. Ἀλλὰ καὶ κατὰ τὴν δευτέραν ἐξοδον, ἣτις ἐγένετο τῇ 1 ὀκτωβρίου, πολλὴν ἔπαθον οἱ πολέμιοι ζημίαν. Ἀπαξ δὲ περὶ τὰ τέλη ἰουλίου ὁ Μιαούλης καὶ ὁ Σαχτούρης ἐσιτοδότησαν τὴν πόλιν, μὴ δυνηθέντος τοῦ ὀσμανικοῦ στόλου νὰ παρακωλύσῃ αὐτούς. Τῇ 7 αὐγούστου εἰσῆλθεν ὁ Κίτσοξ Τσαβέλλας μετὰ τῶν Σουλιωτῶν αὐτοῦ καὶ ἐνίσχυσε τὸ θάρρος τῆς φρουρᾶς. Τῇ δὲ 5 ὀκτωβρίου ὁ περὶ τὸ Μεσολόγγιον ἐνεργὸς τοῦ Ῥεσίτη στρατὸς, περιορισθεὶς εἰς 3,000 πεζοὺς καὶ 600 ἵππεϊς, ἐφαίνετο ἠναγκασμένος νὰ παραιτήσῃ τὸ ἔργον ἄλλ', ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ νοεμβρίου ὁ ὀσμανικὸς καὶ ὁ αἰγυπτιακὸς στόλος ἀπεβίβασαν εἰς Αἰτωλίαν 8,000 ἀραβας, κατὰ δὲ τὸν ἀκόλουθον μῆνα προσελθὼν αὐτὸς ὁ Ἰβραήμης ἐπεχείρησε προπαι-

ρασκευάς πρὸς τὴν νέαν πολιορκίαν. Ἐν τῷ ρεταζῦ ὁ Μισαούλης κατάρθρωσε δευτέραν φοράν περὶ τὰ τέλη νοεμβρίου· νὰ εἰσαγάγῃ τροφάς τινας εἰς τὴν πόλιν· καὶ περὶ τὰ μέσα ἰανουαρίου 1826, τρέψας τὸν τουρκικὸν στόλον, ἐκτομέτρησε τρίτον· ἤδη τὴν πεινῶσαν φρουράν. Πρὸ τῆς ἀφίξεως αὐτοῦ πᾶσα προμήθεια εἶχεν ἐκλείπει· οἱ κάτοικοι, ἀφοῦ κατεβρόχθισαν καμῆλους, ἡμιόνους καὶ ὄνους, δὲν ἔζων εἰμὴ ἀπὸ αἵτου μὴ ἀληλεσμένου· πρὸ 15 ἡμερῶν δὲν εἶχον ἴδει ἄρτον καὶ τὰ ἡμερήσια σιτηρέσια εἶχον καταβιασθῇ εἰς 50 καὶ τελευταῖον εἰς 30 δράμας.

Νῦν δὲ ἔλαβον μὲν τροφάς ἐπὶ μῆνας δύο, ἀλλ' ἀπὸ θαλάσσης μικρὰ πλέον ὑπέφωσκεν ἡ ἐλπίς διὰ τὴν παντελεῖ χρηματικὴν ἀπορίαν τῶν τε νήσων καὶ τῆς κυβερνήσεως, ἀπὸ ξηρᾶς δὲ ἡ πολιορκία ἀπέβη εἴπερ ποτὲ δευσιτέρα. Οἱ Τούρκοι εἶχον 40 πυροβόλα, τὰ ὅποια διαιρεθέντα ὑπὸ τοῦ Ἰβραήμ· εἰς τρεῖς κανονοστάσια ἐρίπτον εἰς τὸ Μεσολόγγιον κατὰ πάσας τὰς 24 ὥρας 2,000 σφαίρας ἢ βόμβας. Περὶ τὰ μέσα φεβρουαρίου δύο ἐγένοντο ἀλλεπάλληλοι ἐφοδοὶ καὶ αἱ δύο ἀπεκρούσθησαν μετὰ φθορᾶς μεγάλης, μετὰ δὲ τὴν δευτέραν ἡ φρουρά, ἐπιχειρήσασα ἐξοδὸν διὰ νυκτὸς καὶ ἐμβαλοῦσα εἰς τὰ ὀχυρώματα τῶν πολεμίων, ἀπήγαγεν ἀπὸ αὐτῶν ὅπλα ἱκανὰ καὶ αἵχμαλώτους. Τότε οἱ πασάδες μετέβαλον σύστημα· ἐξηκολούθουν μὲν κατακραυγαίνοντες τὴν πόλιν, ἀλλὰ συγχρόνως, εἰσαγαγόντες εἰς τὴν λίμνην 32 πλοιάρια, κατέλαβον τὸ Βασιλάδιον. Ἐντεῦθεν ἠΐξησεν ὁ κίνδυνος τοῦ Μεσολογγίου, ὁ δὲ μέγας ἀρμοστής τῶν Ἰονίων νήσων, Φριδερίκος Ἀδαμ, ἐπεχείρησε νὰ μεσολαβήσῃ, ἀλλ' οἱ ἀπηλπισμένοι ἐκείνοι τῆς Ἑλλάδος πρόμαχοι, ὅσον ἀπηλπισμένοι καὶ ἂν ἦσαν, ἀπέκρουσαν ἀγερῶς τὴν πρότασιν. Τῇ 25 μαρτίου οἱ πασάδες ἀπεφάσισαν νὰ κάμωσιν ἐν ἔτι βῆμα πρὸς τὸ φραῦριον ἀπὸ τῆς λίμνης. Καὶ πρῶτος ὁ Ῥεσίτης μετὰ τῶν Ἀλβανῶν αὐτοῦ ἐφώρμησεν εἰς τὴν Κλείσοδαν, σύρτιν μᾶλλον ἢ νησίδιον, ἀπέχουσαν μόλις ἐν μίλιον ἐκ Μεσολογγίου, ὠχυρωμένην διὰ 4 μικρῶν πυροβόλων καὶ φρουρουμένην ὑπὸ 130 ἀνδρῶν ὑπὸ τὸν Κίτσον Τσαβέλλαν. Ὁ Ῥεσίτης ἀποβαλὼν 600 ἄνδρας καὶ ἐπιχειρήσας αὐτοπροσώπως νὰ ἐπαναλάβῃ τὴν ἐφοδον, ἐπληγώθη εἰς τὴν κνήμην καὶ ὑπεχώρησεν. Ὁ Ἰβραήμης ἐνέπαιξεν ἀνηλεῶς τὴν ἀ-

ποτυχίαν τοῦ συναδέλφου του καὶ «τώρα βλέπεις, τὸν εἶπε, πῶς οἱ ἄραβες μου θέλουσι κυριεύσει τὸ ὄχυρῶμα τοῦτο.» Διέταξε δὲ νὰ προελάσῃσι δύο τάγματα ὑπὸ τὸν Χουσεϊμπεὺν, τὸν Χουσεϊμπεὺν ἐκείνον, ὅστις ἀνέκτησε τὴν Κρήτην, τὴν Κάσσον, τὴν Σφακτηρίαν καὶ πρὸ ὀλίγου τὸ Βασιλάδιον καὶ τὸ Ἀνατωλικόν. Ἦτο δυνατόν νὰ μὴ χειρώσῃ τὴν Κλείσοβαν; Ἀλλ' οἱ Ἀραβες ἀπέτυχον, ὅπως καὶ οἱ Ἀλβανοί· 800 ἔπεσον, ὁ δὲ Χουσεϊμπεὺς θανασίμως ἐτραυματίσθη διὰ σφαίρας, ἥτις εὔρεν αὐτὸν εἰς τὸ μέτωπον. Ἐν τούτοις ὅμως ἡ δέμηνος τροφοδοσία εἶχεν ἐξαντληθῇ. Ὁ Μισαούλης ἐπεφάνη μὲν αὐθις εἰς τὸν ὀρίζοντα· ἀλλὰ 57 μὲν φρεγάδες, δρόμωνες καὶ πάρωνες ἀντιπαρετάχθησαν κατ' αὐτοῦ ἐν πελάγει, πολυάριθμοι δὲ βάρεις καὶ ἄλλα ὀπλισμένα πλοίαρια ἐφρασσον ἐπιμελῶς πάντα τὰ στενά. Οἱ θλασσινοὶ μας ἠγωνίσθησαν ὡς πάντοτε, ἀδύνατον ὅμως ἀπέβη νὰ παρειαδύσῃσι. Ῥαγδαία δὲ βροχὴ πυρὸς κατέπιπτεν ἀδιαλείπτως ἐπὶ τοῦ Μεσολαγγίου· καὶ τὸ ἔτι δεινότερον, οἱ ἄνθρωποι ἐτρέφοντο μὲ γάτας, ποντικούς, δέρματα, φύκη· οὐδεμία δὲ ὑπῆρχεν ἱατρικὴ θεραπεία. Ἡ μὲν ἐκ τοῦ πολέμου ζημία τῆς φρουρᾶς δὲν ἐγένετο μεγάλη· ὀλίγοι τινὲς ἐκατοστύες ἀνδρῶν εἶχον πέσει ἐνὶ χιλιάδες Τούρκων κατέκειντο ἐν τῇ λίμνῃ καὶ ὑπὸ τοὺς προμαχῶνας τῆς πόλεως· ἀλλ' ἐκ τῶν 12,000 κατοίκων, 3,000 ἐξέλιπον ἐκ τῆς πείνης καὶ τῶν νόσων μᾶλλον ἢ ἐκ τοῦ πυρὸς. Ἀνώτερος ἀγγλος ἀξιωματικὸς παρευρεθεὶς εἰς τὴν πολιορκίαν ἔλεγε βραδύτερον εἰς τὸν ναύαρχον Δερινιύ· «δὲν ἤξεύρω τί μᾶλλον ἔπρεπε νὰ θαυμάσῃ τις, τὸ πείσμα τῶν ἐφορμώντων ἢ τὴν ἀνδρείαν τῶν ἀμυνομένων.» Ἀλλ' ἡ τελευταία ὥρα τοῦ φοβεροῦ τούτου δράματος προσήγγιζεν. «Ἡξεύρετε δὲ, ἔλεγε πρὸς τοὺς Γάλλους εἰς τῶν διερμηνέων τῆς Πύλης ἐπὶ τῆς τουρκικῆς ναυαρχίδος εὐρισκόμενος, ὁ Ἀρμένιος Κωνσταντῖνος, ἤξεύρετε ὅτι οἱ Σουλιάται δὲν παραδίδονται ποτέ.» Καὶ δὲν παρεδόθησαν, ἀλλὰ ἐξῆλθον· τὸ πῶς ἐξῆλθον ἤθελεν εἶναι μάταιον νὰ ἐπιχειρήσωμεν νὰ περιγράψωμεν διὰ μακρῶν. Τὴν νύκτα τῆς 10 Ἀπριλίου, οἱ περιλιπόμενοι 3000 μαχηταὶ ἀπεφάσιον νὰ ἐκβιάσῃσι τὴν δίοδον, ἐλπίζοντες ἔτι, ὅτι οἱ κάτοικοι, ὠφελούμενοι ἐκ τῆς καταπληξείας τοῦ ἐχθροῦ, θέλουσι δυνηθῇ νὰ τοὺς παρακολουθήσωσι. Δὲν εὔρον ὅμως τὸν Ἰ-

βραχύνειν ἀπαράσκευον. Οὐδὲν ἤττον διηρημένοι εἰς τρεῖς στήλας, καὶ ἐκβαλόντες κραυγὴν τρομεράν, ἐξώρμησαν ξιφήρεις. Οὔτε τὰ γιαταγάνια τῶν Ἀλβανῶν, οὔτε αἱ λόγχαι τῶν ἀράβων ἠδυνήθησαν νὰ ἀναχαιτίσωσι τὴν ἀκατάσχετον ἐκείνην καταιγίδα. Οἱ ἀπαράμιλλοι οὗτοι τῆς ἐλευθερίας πρόμαχοι ἐπῆδησαν δι' ἐνὸς ἄλματος τάρρους, διαδοκίδας (Ivanesses), θωράκια (parapets), ἅπαντα τὸν πολὺπλοκον λαβύρινθον τῶν πολιορκητικῶν γραμμῶν. Ἀλλ' ἐνῷ ἐσάρωνον ἐνώπιόν των τοὺς τελευταίους ἀντιπάλους, ὅσοι ἐπέμενον εἰς ἐτι ν' ἀντιταχθῶσι κατ' αὐτῶν, ἔτερα τάγματα ἐξώθησαν τὰ γυναικόπαιδα ὀπίσω πρὸς τὸ Μεσολόγγιον, καὶ ἐτελέσθη τότε ἐν τῇ πόλει θυσία δαμωνιώδης. Ἡ ἀπόγνωσης τῶν ἡττηθέντων καὶ ἡ μανία τῶν νικητῶν συνεπλάκησαν ἐν τελευταίῳ καὶ φρικῶδες ἀγῶνι, ἐν τῷ ὁποίῳ οἱ Ἕλληνες ἄλλον τρόπον ἀμύνεας μὴ ἔχοντες, ἐνέβαλλον πῦρ εἰς τὰ σωζόμενα ἐτι ἐφόδια καὶ ἀνέτρεπον ἐαυτοὺς τε καὶ τοὺς ἐπιτιθεμένους. Οὕτως ἐπεσεν ἐν τῇ μεγάλῃ πυρκαϊκῇ ὁ ἡρωϊκὸς Καψάλης· οὕτω γέρων τις, ὅστις καθήσας παρὰ τὴν ὑπόνομον καὶ ἰδὼν ἑαυτὸν περικυκλωθέντα ὑπὸ πολυεμίᾶν, ἀνετίναξεν αὐτήν. 2,000 οὕτω ἐπυρπολήθησαν ἄνθρωποι, Ἕλληνες καὶ Τούρκοι· 3,000 δὲ ἐκόπησαν ἑλληνικαὶ κεφαλαὶ καὶ τὰ περιωθέντα γυναικόπαιδα ἐξηνδραποδίσθησαν.

Οἱ δ' ἐξεληθόντες ὑπέστησαν εἰς ἐτι δεινὰς δοκιμασίας· κατεδιώχθησαν ὑπὸ τοῦ ἵππικοῦ· ἐνέπεσον εἰς ἐνέδρας ἐπιτηδείως παρασκευασθείσας· καὶ ἄφ' οὗ διέφυγον ἅπαντας αὐτοὺς τοὺς κινδύνους, δὲν εὗρον ἄρτον ἵνα φάγῳσι, δὲν εὗρον καλύβην ἵνα ἀναπαυθῶσιν· ἡ Στερεὰ Ἑλλάς ἦτο ἔρημος· καὶ ἐπὶ πολὺν χρόνον πλανηθέντες εἰς τὰ ἔρη, ὅτε ἐφθασαν τελευταῖον εἰς Σάλωνα μόλις ἡριθμοῦν 1,300 μαχητάς. Κατὰ τὴν ὀλεθρίαν ἐκείνην νύκτα τῆς ἐξόδου καὶ κατόπιν, ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τῆς πόλεως, ἀπέθανον ὁ ἐπίσκοπος Ῥωγῶν Ἰωσήφ, ὁ χρηστός Ἰωάννης Παπαδιαμαντόπουλος, πολιτικὸς τῆς πόλεως διοικητής, οἱ στρατιωτικοὶ Νικόλαος Στορνάρης, Κωνσταντῖνος Σαδῆμας, Ἀθανάσιος Ραζής· ὁ πλεῖστον συντελέσας εἰς τὴν ἀμυναν μηχανικὸς Μιχαὴλ Κοκκίνης, ὁ φιλέλλην Μάγερ, ὅστις ἔγραφε καὶ ἐξέδιδεν ἐν μέσῳ τοῦ πυρὸς τὰ ἑλληνικά χρονικά. Οἱ δὲ ὀνόμαστοτεροι τῶν περιωθέντων ἡγεμόνων τῆς φρουρᾶς ἦσαν, ὁ Νότη Βήσσαρης καὶ ὁ Μήτσο Κοντζ-

γιάννης, πρεσβύται ρωμαίοι, δυνηθέντες ν' ἀνθέξωσιν εἰς τηλικαύτας δοκιμασίας· ὁ Δημήτριος Μακρής, ὁ Κίττος Τσαβέλλας, ὁ Χρήστος Φωτομάρας· καὶ τὸ παρὰδοξότερον κατ'ὠρθωσαν νὰ διέλθωσι καὶ γυναῖκες τινες καὶ παῖδες.

Τοιαύτῃ πτώσει ἰσοφάριζε βεβαίως πρὸς τὴν περιφανεστάτην τῶν νικῶν. Ὁ κόσμος, δυνάμεθα νὰ εἰπώμεν, συνεκινήθη ἐκ τῆς περὶ αὐτῆς ἀγγελίας, καὶ οὐδέποτε συνέρρευσαν εἰς τὴν Ἑλλάδα πλείοτερα τρόφιμα καὶ ἐφόδια ὑπὸ τῶν φιλελληνικῶν ἐταιρειῶν τῆς Εὐρώπης καὶ τῆς Ἀμερικῆς στελλόμενα. Ἀλλ' οὐδὲν ἤττον ἡ ἐπανάστασις κατεβλήθη οὐ μόνον καθ' ὅλην τὴν δυτικὴν Ἑλλάδα, ἀλλὰ καὶ εἰς τὸ πλεῖστον τῆς ἀνατολικῆς. Ὅσοι τῶν κατοίκων δὲν ἠδυνήθησαν νὰ διαφύγωσιν εἰς τὴν Πελοπόννησον, ὑπετάχθησαν εἰς τὸν Ῥεσίτην, πιεζόμενοι ὑπὸ τῆς ἀκαταμαχίτου πείνης. Μόνον εἰς τὴν μεσημβρινὴν τῆς ἀνατολικῆς Ἑλλάδος γωνίαν ἐσώζετο ἔτι ἡ ἀκρόπολις τῶν Ἀθηνῶν, φρουρουμένη ὑπὸ τοῦ Γούρα, ὅστις ὅμως κατὰ τὸ τελευταῖον τοῦτο τῆς ζωῆς αὐτοῦ μέρος οὐδὲν γενναῖον ἐπραξεν, ἀλλ' ἀπ' ἐναντίας διὰ πολλῆς ἀργυρολογίας κατετίεζε τοὺς κατοίκους τῆς περὶ χώρας. Τότε παρῆστη εἰς μέσον ὁ Γεώργιος Καραϊσκάκης. Πολλοὶ παρέβησαν αὐτὸν πρὸς τὴν Κολοκοτρώνην· ἀλλ' ὅμως ὀλίγη ὑπῆρξεν ἡ μεταξὺ τῶν δύο ἀνδρῶν ὁμοιότης. Ὁ Κολοκοτρώνης ἐκ νεότητος ἐνεφορήθη ὑπὸ τοῦ πνεύματος τῆς ἐθνικῆς ἀνεξαρτησίας, εἰργάσθη πρὸς τοῦτο ἔτι πρὸ τῆς ἐπαναστάσεως καὶ ἔμα ἐραγεῖσθαι αὐτῆς ἀνεδείχθη δι' ἀγῶνων ἀτρύτων καὶ ἐγγενῶν ὁ ὕπατος τῶν πολεμάρχων τῆς Πελοποννήσου, παραμείνας τοιοῦτος μέχρι τέλους τοῦ ἀγῶνος. Ὁ δὲ Καραϊσκάκης οὐ μόνον πρὸ τῆς ἐπαναστάσεως, ἀλλὰ καὶ καθ' ἅπαντα τὰ πρῶτα αὐτῆς ἔτη οὐδόπως ἔσχε τὴν συνείδησιν τῆς μεγάλης αὐτῆς ἀποστολῆς, διατελέσας πρὸ μὲν τοῦ 1821 ἀπλοῦς κλέφτης ἢ τὸ πολὺ μισθοφόρος τοῦ Ἀλῆ πασᾶ, ἔπειτα δὲ μέχρι τοῦ 1826 εἰς τῶν κοινῶν καπετανέων τῆς Ρούμελης, διακρινόμενος μὲν ἐπ' ἀνδρείᾳ, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ αὐθαδεῖᾳ πρόπων καὶ ἀκολασίᾳ λόγων· συνεννοηθεὶς πολλάκις μετὰ τῶν Τούρκων, ἵνα λάβῃ τὸ ἀρματολίκιον τῶν Ἀγράφων, κατηγορηθεὶς μάλιστα καὶ ἐπὶ ἐσχάτῃ προδοσίᾳ, εἰ καὶ ἀδίκως τοῦτο· μὴ διαπρέψας εἰμὶ ἐν τῷ ἐμφυλίῳ τῆς Πελοποννήσου πολέμῳ, κατὰ δὲ

τῶν πολεμίων μηδὲν μέγα πράξας, τόσῳ μᾶλλον ὕψω, σφόδρα φιλάσθενος ὢν, ἠναγκάσθη πολλάκις ἐν τῷ μεταξύ νὰ διακόψῃ τὸ στρατιωτικὸν αὐτοῦ στάδιον. Νεώτατον ὄντα ὁ Ἀλῆ πασᾶς ἔστρωσεν αὐτόν ποτε εἰς τὸν φάλαγγα καὶ τὸν ἔδωκε πληγὰς 1000 εἰς τοὺς πόδας. Ἀλλ' ἐκτιμῶν οὐδὲν ἦττον τὴν ἀνδρείαν αὐτοῦ, τὸν ἠρώτησεν ἄλλοτε «τί θέλεις νὰ σὲ κάμω, μωρὲ Καραϊσκάκη;» Ὁ δὲ θαρρῶν μὲν ἀνέκαθεν εἰς τὴν ἰδίαν ἀξίαν, ἀλλὰ μὴ λησμονῶν ὅτι ἐλάλει πρὸς δεσπότην δύσπιστον, σὺν μὲ γνωρίζῃς ἀξίον δι' ἀφέντην, ἀπεκρίθη, κάμε με ἀφέντην, ἂν μὲ γνωρίζῃς ἀξίον διὰ χουσιμεκιάρην (ὑπηρέτην), κάμε με χουσιμεκιάρην· ἂν μὲ γνωρίζῃς ἀνάξιον τοῦ παντός, ῥίψε με εἰς τὸν γιαιλὸν τῆς λίμνης τῶν Ἰωαννίνων.» Μετασχὼν κατὰ τὸν ἰούλιον τοῦ 1821 τῆς περὶ τὸ Κομπότι μάχης, δὲν ἠρέσθη ν' ἀγωνισθῇ ἐκθύμως, ἀλλὰ τραπέντων τῶν πολεμίων, ἀνέβη εἰς ὕψωμα καὶ ἤρχισεν ἐκεῖθεν ὑβρίζων αὐτοὺς μεγαλοφώνως· ἔπειτα δὲ γυμνωθεὶς, ἔστρεψε πρὸς αὐτοὺς τὰ ὀπίσθια. Τότε ὅμως Γκέκας τις, κεκρυμμένος ἐκεῖ που πλησίον, πυροβολήσας ἐπλήρωσεν αὐτὸν εἰς τοὺς δύο μηρούς καὶ εἰς ἔτι καιριώτερόν τι μέρος· πρὸς ἑκατὶ δὲ τῆς πληγῆς ταύτης ἠναγκάσθη ὁ αἰσχρολόγος καὶ αἰσχροποιὸς πολεμιστὴς νὰ μεταβῇ εἰς Δουτράκι. Ὅτε δὲ τῷ 1824, κατηγορηθεὶς ἐπὶ συνειδησίᾳ μετὰ τοῦ Ὁμέρ Βριώνη, ἐστερήθη τοῦ βαθμοῦ αὐτοῦ καὶ τοῦ ἀξιώματος ὑπὸ παλαιικοῦ δικαστηρίου, ὅπερ ἐκ στρατηγῶν καὶ χιλιάρχων συνεκρότησεν ἐπὶ τούτῳ ὁ Ἀλέξανδρος Μαυροκορδάτος, ἤρχισε νὰ ἐνναῖ, ὅτι δὲν δύναται νὰ κάμνῃ ὅ,τι θέλει ἀτιμωρητὴ καὶ ὅτι ὑπῆρχεν ἐν τῇ ἐπαναστάσει ἀρχὴ τις πρὸς τὴν ὁποίαν, ὅσον ἀσθενὴς καὶ ἂν ἦτο, δὲν τὸν συνέφερε νὰ διατελῇ πολέμιος. Ὅθεν ἔγραψε τῇ 27 μαΐου ἀπὸ Δομνίσταν εἰς τὸν Μαυροκορδάτον ἀναφορὰν, δι' ἧς ἀπολογούμενος ἐπὶ τοῖς γενομένοις, ἐζήτηε ἐπὶ τέλους συγγνώμην, ὅπως αὐτὸς ἐνόμιζεν ὅτι πρέπει νὰ τὴν ζητήσῃ. «Ἐμένα, ἔλεγεν, ἡ κακὴ μου τύχη καὶ ἀρρώστησα ὀπίσω· δὲν ἤξεύρω κιόλα ἀπὸ τὰ κρῖνα τὰ πολλὰ ἦταν, ἢ ἀπὸ τόσους ἀφορισμοὺς ὅπου μοῦ ἐλάματε, καὶ σὲ παρακαλῶ νὰ μὲ συγχωρήσῃ ἡ Διοίκησις, καὶ ὅλοι οἱ χριστιανοί, καὶ νὰ μοῦ σταλθῇ καὶ μία εὐχὴ συγχωρητικὴ παρὰ τοῦ ἀρχιερέως.» Ἐκτοτε τωόντι ἤρχισε νὰ λαμβάνῃ συνειδήσιν τινα πει-

θαρχίας, ὑπηρετήσε μετ' οὐ πολὺ τὴν κυβέρνησιν εἰς τὸν ἐμφύλιον πόλεμον, καὶ ἐπροςπάθησε κατόπιν νὰ πράξῃ τι ὑπὲρ τοῦ κινδυνεύοντος Μεσολογγίου, ἀλλὰ κληίρης εὐρεθεὶς ἔξωθεν αὐτοῦ κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς ἐξόδου, πολὺ δὲν ἠδυνήθη νὰ φανῇ χρήσιμος εἰς τὴν ἡρωικὴν φρουράν.

Ἄμα θμῶς ἐπέσεν ὁ προμαχὼν ἐκεῖνος καὶ ὁ Ῥεσίτης ἐπὶ ἄλθεν εἰς τὴν ἀνατολικὴν Ἑλλάδα, ἵνα μετ' οὐ πολὺ ἐπιχειρήσῃ τὴν πολιτορείαν τῆς ἀκροπόλεως, καὶ ἐκορυφώθῃ ἡ κοινὴ ἀπελπισία, ὁ Καραϊσκάκης ἐγένετο ἄλλος ἄνθρωπος. Ἐνόμιζες ὅτι ἡ ἐκπνέουσα τῆς ἐπαναστάσεως θρυλλὶς αὐτῆς ἐν τῇ ἀμορφότητι καὶ πολομιγείᾳ ἐκείνῃ ψυχῇ τὴν φλόγα τῆς ἀποστάσεως καὶ τῆς μεγαλοπράγματοσύνης. Ἐλθὼν εἰς Ναύπλιον περὶ τὰ μέσα ἰουνίου 1826, συνεννόηθη μετὰ τοῦ γέροντος ἀρχηγοῦ τῆς Πελοποννήσου, καὶ ἐξέστησε παρὰ τῆς Διοικητικῆς ἐπιτροπῆς, τῆς κελευσμένης εἰς τὸν θαλασσοπύργον, τὸν διορισμὸν αὐτοῦ ὡς γενικοῦ ἀρχηγοῦ τῆς Στερεᾶς. Ὡς ἐπὶ ἐπὶ αὐτῶν, πρῶτος ἐμίλησεν ὁ Ἀνδρέας Ζαΐμης, ὁ πρόεδρος τῆς Διοικητικῆς ἐπιτροπῆς. Πάντες ἐνόμιζον, ὅτι θέλει καταψηφίσαι, διότι πρόσφατος ἦτο ἔτι ἡ μνήμη τῶν καταδρομῶν καὶ τῶν περιφρονήσεων, αἱ ὁ οἶκος τοῦ Ζαΐμη ἐπείστη ἐν Κερκινῇ ἀπὸ τῶν στρατιωτῶν τοῦ Καραϊσκάκη ἐπὶ τοῦ δευτέρου ἐμφυλίου πολέμου. Ἀλλ' ὁ Ἀνδρέας Ζαΐμης, ἐὰν ἐκ γενετῆς ἀγῆκεν εἰς τὴν τάξιν τῶν προεστών, ἐκ τοῦ φρονήματος μεταωρίζετο εἰς τὸν πανελλήνιον δρίζοντα, καὶ συνεπολεμίστο μὲν θέσει μετὰ τῶν δημοτῶν, ἀλλὰ φύσει ἦτο ἀλλότριος τῶν μικρῶν αὐτῶν παθῶν καὶ συμφερόντων. Ἐν τῷ ἅμα ἀπεφάνητο, ὅτι οὐδένα ἄλλον γνωρίζει ἱκανώτερον ἀρχηγὸν τῆς Στερεᾶς καὶ προεληθόντος τὴν ἐπισκοπὴν τοῦ Καραϊσκάκη εἰς τὸν θαλασσοπύργον, προέτεινεν αὐτῷ τὴν δεξιάν, καὶ εἶπεν ὅσα εὐγενὴς ψυχῇ ἠδύνατο νὰ εἴπῃ. Παρέστη δὲ εἰς τὴν σκηπὴν ταύτην κατὰ τύχην ὁ ἐκ τῶν μελῶν τῆς ἐπιτροπῆς τῆς Συνελεύσεως Βασίλειος Βαυδούρης, ὁ ἀγέρωχος Ἰδραῖος, ὅστις ἀποταθεὶς πρὸς τὸν νέον ἀρχηγόν, «δὲν ἐκασες, τὸν εἶπεν, ὅσον ἐπρεπεν ἕως τῶρα τὸ χάρις σου, Καραϊσκάκη» ὁ Θεὸς νὰ σὲ βοηθήσῃ νὰ τὸ κάμῃς εἰς τὸ ἐξῆς.» — Ὁ δὲ, ὅστις εἶχεν ὅπως οὖν συγκινήθῃ ἐκ τῶν τῶν καὶ τῶν λόγων τοῦ Προέδρου, ἀναλαβὼν τὴν συνήθη παρ-

ρησίαν· «Ναί· ἀπεκρίθη· ὅταν θέλω γίνομαι διάβολος· καὶ ὅταν θέλω, ἄγγελος.»

Ἐντεῦθεν ἄρχεται τὸ βραχὺ μὲν, ἀλλ' ἐνδοξον τοῦ Καραϊσκάκη στάδιον· ὥστε, καθὼς βλέπει ὁ ἀναγνώστης, οὐδὲν κοινὸν εἶχεν ὁ ἀνὴρ πρὸς τὸν πολέμαρχον τῆς Πελοποννήσου. Μέχρι τῆς στιγμῆς ταύτης αὐδαμῶς ἠδύνατο νὰ συγκριθῇ πρὸς τὸν Κολοκοτρώνην· κατὰ δὲ τοὺς ἐπομένους 10 μῆνας ἀνεδείχθη βεβαίως ἀνώτερος ἐκείνου καὶ διὰ τὸν τρόπον καθ' ὃν συνεκρότησε τὴν στρατὸν αὐτοῦ καὶ διὰ τὴν ἐπιτηδεύοντα μεθ' ἧς ἤραγεν αὐτὸν ἐπὶ τοὺς πολεμίους. Ὁ Καραϊσκάκης ἀνεχώρησεν ἐκ Ναυπλίου τὴν 19 ἰουλίου καὶ ἐφθάσεν εἰς Σαλαμῖνα μὴ ἔχων μεθ' ἑαυτοῦ εἰμὴ 130 στρατιώτας· ἡ ταλαίπωρος κυβέρνησις, ἥ ἐν τῶν θαλασσοπύργῳ κεκλεισμένη, ἄλλο τι ἀπὸ τὸ διπλωμα δὲν εἶχε νὰ τὸν δώσῃ. Παρεκτός τῆς ἀκροπόλεως τῶν Ἀθηνῶν ἐν ᾗ ἐφρουρεῖ, ὡς εἶπομεν, ὁ Γούρας, κατεῖχον προσέτι τὴν Κάζαν καὶ τὰ Ἀερθενοχώρια δύο ὀπλαρχηγοί, ὁ Βάσσος καὶ ὁ Κριεζιώτης, εἴτινες, ἀποβρίψαντες ἀπάσας τὰς περὶ ὑποταγῆς προτάσεις, ἐξηκολούθουν ἐντίμως κρατοῦντες τὴν ἐλληνικὴν σημαίαν. Ὁ Καραϊσκάκης συνεννοηθεὶς μετ' αὐτῶν ἔαττει τὸ στρατήγιον αὐτοῦ εἰς Ἐλευσίνα, ὅπου κατώρθωσεν ἐντὸς μικροῦ νὰ συγκεντρωθῶσι 1000 μὲν περίπου ἄνδρες ὑπὸ τὸν Φαβιέρου, ἱκανοὶ δὲ Πελοποννήσιοι ὑπὸ τὸν Γεώργιον Χελιώτην, ὥστε, μετὰ τῶν προηγουμένως ὑπαρχόντων αὐτοῖσι ἀποσπασμάτων, ὁ στρατὸς συνεποσώθη εἰς 3500 μαχητάς. Ἐν τῷ μεταξύ εἶχε κατέλθει ἐκ Ὠθῶν ὁ Κιοῦταχῆς μετὰ μυρίων πεζῶν καὶ ἱππέων καὶ 26 πυροβόλων, καὶ κυριεύσας τὴν κάτω τῶν Ἀθηνῶν πόλιν, 3 αὐγούστου, παρεσκευάσθη νὰ ἐπιτεθῇ κατὰ τῆς ἀκροπόλεως. Τῇ 5 ὁ Καραϊσκάκης προσελάσας ἄνευ ἀποσκευῶν (εἰς τὸ φελέκι, καθὼς ἔλεγον ἐπὶ τῆς ἐκναστάσεως) καὶ μὴ συνεπαγόμενος εἰμὴ τριῶν ἡμερῶν ἄρτον, ἐστρατοπέδευσεν εἰς Χαϊδάρι. Καὶ τὴν μὲν ἐπιούσαν πρὸςβληθεὶς αὐτοῖσι ἀπέκρουσε τὴν ἐπίθεσιν, τρέψας τοὺς πολεμίους καὶ κυριεύσας δύο σημαίας. Ἀλλὰ τῇ 7, προσελθόντος εἰς τὸ τουρκικὸν στρατοπέδον τοῦ Καρυστίνου Ὁμερ πασᾶ μετὰ νέας ἱκανῆς ἱππέων δυνάμεως, ἐπετέθη αὐθις ὁ Ρεσίτης τῇ 8 διὰ 5000 πεζῶν καὶ 1000 ἱππέων. Τότε ἐν τῶν περὶ τὸν Φαβιέρου τοῦ τοῦρκικῶν τα-

μάτων διαταχθέν ὑπὸ τοῦ ἀρχηγοῦ αὐτοῦ νὰ προέλθῃ εἰς τὸ πεδὸν ἐκ τῶν ὀχυρωμάτων, ὅπισθεν τῶν ὁποίων ἐμάχοντο οἱ ἡμέτεροι, δὲν ἡδυνήθη νὰ ἀνθῆξῃ εἰς τὴν ὁρμὴν τῶν δεληδῶν, καὶ ὑπέστη ζημίαν οὐ μικράν· ὥστε τὸ ἐσπέραις ὑπεχώρησαν οἱ ἡμέτεροι εἰς Ἐλευσίνα, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ ἐξ ἀρχῆς ἐπὶ ἀπλῇ προσκοπῇ εἶχον προέλθει ἐκείθεν. Ἐκτοτε ὅμως ἤρχισε θλιβερά μεταξὺ Καραϊσκάκη καὶ τοῦ Φαβιέρου διαφωνία. Ὁ πρῶτος γινώσκων, ὅτι τὸ ὀλίγον τακτικόν μας οὔτε ἀρκετὰ ἡσκημένον ἦτο, οὔτε ὑπὸ ἱκανοῦ καὶ ἐπιτηδείου πυροβολικοῦ κατωχυρωμένον, ἐνόμιζεν ὅτι πρέπει νὰ ἀποφεύγῃ τοὺς ἐκ τοῦ ευστάδων ἀγῶνας· ὁ δεῦτερος δὲν ἀνείχετο νὰ ἀγωνίζεται ὅπισθεν ὀχυρωμάτων· ὅθεν ἦτο δύσκολον νὰ συμφωνήσωσιν οἱ δύο ἡγεμόνες.

Ὅτι δὲ ἡ περὶ Χαϊδάριον συμπλοκὴ αὐδὲν ἔσχε σπουδαῖον ἀποτέλεσμα, ἀπεδείχθη τῇ 9, ὅτε συνέπεσε παραδόξως ν' ἀπαντηθῶσιν ἐπὶ τῆς ἑξωθεν τοῦ Πειραιῶς ναυλοχούσης γαλλικῆς ναυαρχίδος, ὁ Καραϊσκάκης καὶ ὁ Ῥεσίτ πασᾶς, ἐλθόντες ἀμφοτέρω εἰς ἐπίσκεψιν τοῦ ναυάρχου. Κατ' ἀρχὰς ὁ Ῥεσίτης ἠθέλησε νὰ δείξῃ ὑπεροχὴν τινα ὡς πρὸς τὸν ἡμέτερον στρατάρχην μεθ' οὗ ἐλάλησεν ἀλθανιστὶ, προτείνας αὐτῷ ὑποταγὴν καὶ ἅπαντα «τὰ βιλαέτια ἀπὸ τὴν Ἀθήνα ἕως τὴν Ἀρταν.» Ἀλλ' ὁ Καραϊσκάκης, ἀπαντήσας προσηκόντως, κατέβαλε τὴν ὀφρὺν τοῦ ἀνδρός. Τὰ δεινὸν ἦτο, ὅτι ὁ Φαβιέρους δυσαρεστηθεὶς, ὡς προείπομεν, ἀπῆλθε μετὰ τῶν ὑπ' αὐτὸν εἰς Σαλαμίνα, τὸ δὲ ἔτι δευνότερον, ὅτι πολλοὶ ἐκ τῶν ἡμετέρων, φθονοῦντες τὴν ἀρχηγίαν τοῦ Καραϊσκάκη, παρηκολούθησαν τὸν Φαβιέρου, ὥστε τὸ ἐν Ἐλευσίνῃ στρατόπεδον, μείναν ἔρημον σχεδὸν ἀνδρῶν, ἐκινδύνευσεν τὸν ἔσχατον κίνδυνον, προσβληθὲν ὑπὸ τῶν πολεμίων. Ἀλλ' ὁ Καραϊσκάκης, καὶ τοι μὴ ἔχων περὶ ἑαυτὸν βίμῃ τοὺς ἐπισημοτέρους τῶν ἀξιωματικῶν καὶ 300 μόνον στρατιώτας, ἀπέκρουσε τὴν ἐφοδὸν· οἱ δὲ πρῶτερον λειποτακτήσαντες, ἐντραπέντες τότε ἐπανῆλθον, ὥστε ἐν τὸς ὀλίγων ἡμερῶν συνεκρατήθησαν αὐθὺς εἰς 4 ἢ 5 χιλιάδων ἀνδρῶν. Ἦτο ὅμως πρόδηλον, ὅτι διὰ τοσαύτης δυνάμεως καὶ οὕτως ὀλίγον πειθαρχούσης, ἀδύνατον ἦτο νὰ διαπραχθῇ κρίσιμόν τι κατὰ τοῦ Ῥεσίτη. Πλὴν τούτου ἡ φρουρὰ τῆς ἀκροπόλεως ἀπῆλθε ἐπιμόνω, νὰ ἐνισχυθῇ. Δύο ἀπόπειραι γενόμεναι τῇ 12 καὶ

27 Σεπτεμβρίου, ἵνα παρειαχθῇ εἰς τὸ φρούριον στρατιωτικὸν τι σῶμα, ἀπέτυχον· τῇ δὲ 30 ὁ Γούρας περιπολῶν εἰς τὸ ἐξώτατον τοῦ περιτειχίσματος καὶ πρὸς ἑλθὼν ὑπὸ πολεμίας σφαίρας, ἔπεσε νεκρός. Ὅθεν ὁ Καραϊσκάκης ἀπεφάσισε τότε δύο τινὰ πρῶτον μὲν νὰ ἐξαγάγῃ ἐκ παντὸς τρόπου εἰς τὴν ἀκρόπολιν ἀξιόλογόν τινα ἐπικουρίαν ὑπὸ ἡγεμόνα ἱκανὸν ν' ἀναπληρώσῃ τὸν Γούραν, καὶ δεύτερον νὰ ἐπιχειρήσῃ αὐτὸς μεγάλην τινὰ ἐπὶ τὴν Ῥούμελην στρατείαν, ἀφ' ἑνὸς ἵνα ἀναζωπυρήσῃ αὐτόθι τὴν ἐπανάστασιν, καὶ ἀφ' ἑτέρου ἵνα παρακωλύσῃ τὰς ἐκεῖθεν ἐρχομένας εἰς τὸν Ῥεσίτην ἐπικουρίας καὶ τροφάς.

Νέον φρούραρχον τῆς ἀκροπόλεως ἐξελέξατο τὸν Κριεζώτην καὶ τῷντι ὁ δόκιμος οὗτος μαχητῆς, ἀποβιβασθεὶς μετὰ 430 Ῥουμελιωτῶν καὶ Ἰονίων διὰ θαλάσσης, περὶ τὰς ἐκβολὰς τοῦ Ῥιισσοῦ, τὴν νύκτα τῆς 11 ὁκτωβρίου, κατάρθωσε νὰ εἰέλθῃ εἰς τὴν ἀκρόπολιν, ἐνῶ αὐτὸς ὁ Καραϊσκάκης ἐπεχείρησεν ἀφ' ἐσπέρας ἀντιπαρισπασμὸν ἐκ Πλατυσίων. Ἡ δ' ἐπὶ τὴν Ῥούμελην στρατεία ἀπῆντησε κατ' ἀρχὰς δεινὰς τινὰς δυσχερείας. Οὐ μόνον ὁ Φαβιέρος οὐδόλως ἐπέισθη νὰ συμπράξῃ, ἀπελθὼν μεθ' ὅλου τοῦ τακτικοῦ εἰς Μέθανα, ἀλλὰ καὶ οἱ Σουλκῶται, οἱ ἐπὶ ἄθλοι πολυχρότοις δικαίως σεμνωμένοι, δὲν ἐπέιθοντο νὰ ὑποταχθῶσιν εἰς ἡγεμόνα, μηδὲν μέχρι τῆς ἐποχῆς ταύτης δόντα ταμῆριον ἑξαίρετου ὑπεροχῆς. Ἀλλ' ὁ Καραϊσκάκης, δι' ἀνοχῆς καὶ ἐπιτηδεύτητος τῷντι ἑξαίρετου, ἠδυνήθη νὰ τοὺς μεταπέισῃ, καὶ τῇ 25 ὁκτωβρίου, καταλιπὼν ἐν Ἐλευσίνι δύνανται ἱκανὴν νὰ διατελέσῃ τὴν θέσιν ταύτην, καὶ ἐπιτρέψας τὴν ἡγεμονίαν αὐτῆς εἰς τὸν Βάσσον Μαυροδουნიώτην, ἀπῆλθεν αὐτὸς ἐκεῖθεν ἐπὶ τὴν Ῥούμελην μετὰ 2500 μαχητῶν. Ἡ δύναμις ἦτο μικρά, ἀλλὰ συνέκειτο ἐκ τῶν κρατίστων ἀνδρῶν, οὓς εἶχε τότε ἡ Ἑλλάς, καὶ πρὸ πάντων ἐκ τῶν παλαιμάχων ὅσοι εἶχον διαπράξει τὴν ἐκ τοῦ Μεσολογγίου ἔξοδον. Πλὴν τούτων δὲ ἀνεδείχθησαν ἐν τῇ ἐκστρατείᾳ ταύτῃ καὶ τινες νεώτεροι μαχηταί, ἰδίως οἱ ὑπὸ τοῦ Καραϊσκάκη ἑξαίρετως ἀγαπώμενοι Γαρδικιώτης Γρίβας καὶ Χριστόδουλος Χ. Πέτρος. Ἡ ἐκ τῆς Ἀττικῆς ἀπουσία αὐτοῦ διήρκεσε ἑπταμήνου. Ὅταν τῇ 25 ὁκτωβρίου ἀνεχώρησεν ἐξ Ἐλευσίνος, πᾶσα ἡ Στερεὰ Ἑλλάς ἦτο ὑποτεταγμένη εἰς τοὺς Τούρκους.

ὅταν δὲ τῇ 23 φεβρουαρίου 1827 ἀνέκαμψεν εἰς Ἐλευσίνα, ἀπὸ τοῦ Ἀμβρακικοῦ κόλπου μέχρι τῶν Ἀθηνῶν, οὐδαμοῦ ἄλλου ἐφαίνετο θωρακικὴ σημαία, εἰμὴ ἐντὸς τῶν παραλίων φρουρῶν τῆς Βονίτης, τοῦ Μεσολογγίου καὶ τῆς Ναυπάκτου. Εἰς μάτην ὁ Ῥεσίτ πασᾶς, ἐξακολουθῶν πεισματωδῶς τὴν πολιορκίαν τῆς ἀκροπόλεως, ἡγωνίσθη συγχρόνως ν' ἀναχαιτίσῃ τὴν πορείαν τοῦ Ἑλλήνος πολεμάρχου διὰ τε τοῦ Ὁμέρ πασᾶ καὶ διὰ νέων λογάδων ταγμάτων, τὰ ὅποια ἐξ Ἀλβανίας προεκάλεσεν ὑπὸ πολεμάρχους ὀνομαστούς, τὸν Μουσταφάμπεὺν καὶ τὸν Κεχαγιάμπεὺν. Τρεῖς νίκαι, ἡ περὶ Ῥάχοβαν, ἡ περὶ Τουρκοχώρι καὶ ἡ περὶ Δίστομον ἐπεσφράγισαν τὸ ἔργον τοῦ Καραϊσκάκη, καὶ διὰ τριῶν στεφάνων ἐκόσμησαν τὴν κεφαλὴν τῆς πνεύσης τῆς λείψθια ἐπαστάσεως.

Ὁ Καραϊσκάκης, καταλιπὼν τὸ πλεῖστον τῆς δυνάμεως εἰς Μεσολόγγιον καὶ Λεβάνδειαν, ἐπέστρεψεν εἰς Ἐλευσίνα μετὰ 1000 μόνον περίπου ἀνδρῶν· τοῦτο δὲ, διότι ἐν τῷ μεταξὺ εἶχον συγκεντρωθῆ περὶ Ἐλευσίνα καὶ Σαλαμίνα περὶ τοὺς ἐξακισχιλίους. Ἡ μὲν πρώτη ἐπὶ τὴν Ἀττικὴν στρατεία τοῦ Καραϊσκάκη καὶ κατόπι· ἡ ἐπὶ τὴν Ρούμελην, ὑπῆρξεν ἔργον οὕτως εἰπεῖν ἀτομικὸν τοῦ ἀνδρός, ὀλίγα λαβόντος βοηθήματα παρὰ τῆς Διοικητικῆς ἐπιτροπῆς, ἐπὶ τοσοῦτον ὀλίγα, ὥστε τὸ στρατόπεδον αὐτοῦ πολυτάκις ἐκινδύνευσε νὰ διαλυθῇ δι' ἑλλειψὲν τροφῶν καὶ πολεμφοδίων. Καὶ πόθεν ἦτο δυνατόν νὰ πορισθῶσι τ' ἀναγκαῖα ταῦτα, ἀφοῦ τὰ μὲν ἐκ τοῦ δευτέρου δανείου ἐλθόντα εἰς τὴν Ἑλλάδα χρήματα εἶχον πρὸ πολλοῦ ἐξαντληθῇ, ἐκ δὲ τῆς Πελοποννήσου καὶ τῆς Στερεᾶς, ὁβολὸς φόρου δὲν ἦτο δυνατόν νὰ εἰσπραχθῇ; Ἀλλ' ἀπὸ τῶν τελευταίων ἡμερῶν τοῦ 1826 καὶ κατὰ τοὺς πρώτους μῆνας τοῦ 1827 ἐφθασαν ἀλληλοδιαδόχως αἱ δαψιλεῖς χορηγίαι, τὰς ὁποίας ἐπεμπον αἱ φιλελληνικαὶ τῆς Εὐρώπης ἐταιρεῖαι, εἴπερ ποτὲ συγκινηθεῖσαι ἐκ τῆς πτώσεως τοῦ Μεσολογγίου. Πλὴν τούτου ἀφίκοντο τότε τελευταῖον καὶ τὰ πολεμφοδία καὶ τὰ σκάφη, (ἡ Ἑλλάς, ἡ Καρτερία), ὅσα εἶχον παραγγελθῇ διὰ τῶν χρημάτων τοῦ δευτέρου δανείου, ὀλίγα μὲν ὡς πρὸς τὰ ἐπὶ τούτῳ κρατηθέντα καὶ σπαταληθέντα ποσά, χρησιμώτατα ὅμως δυνάμενα νὰ ἀποβῶσιν ἐν τῇ παντελεῖ ἐκείνῃ

ἀμνηχανία ἐν ἣ εὐρίσκόμεθα. Ἐπὶ πᾶσιν ἐπέπλευσαν ἐν Ἀγγλίᾳ καὶ ἐν Ἀμερικῇ ψυχία τινὰ τοῦ δανείου, 20,000 περίπου λίραι, διὰ δὲ τῶν ποικίλων τούτων πόρων ἔλαβον πολλὴν ζωὴν αἱ κατὰ τοῦ Ῥεσίτη ἐχθρόπραξίαι. Καὶ πρῶτον μὲν ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ νοεμβρίου ὁ Φαβιέρος ἐπέτυχεν νὰ εἰσαγάγῃ εἰς τὴν ἀκρόπολιν ἐφόδια ἱκανά, διερχόμενος μετὰ τοῦ τακτικοῦ σώματος ἀνὰ μέσον τῶν ἐχθρικών χαρακωμάτων· δεύτερον δὲ κατωρθώθη νὰ ἀποβῇ ὅπως οὖν ἀξιόμαχος ὁ ἔξωθεν τοῦ φρουρίου ἐνεργῶν στρατὸς καὶ νὰ λάβῃ δαψιλῇ ἐφόδια, βαρὺ καὶ ἐλαφρὸν πυροβολικόν, πυρίτιδα, μόλυβδο, σίτον, ἄλευρον. Ἀλλ' ὁ στρατὸς οὗτος, στερούμενος κατ' ἀρχὰς ἡγεμόνος ἐπιτηδείου, διηρέθη κακῶς εἰς δύο σώματα, πόρρωθεν ἀπ' ἀλλήλων ἐνεργούντα, τὸ μὲν ἀπὸ Ἑλευσίνος, τὸ δὲ ἀπὸ Φαλήρου· ἐντεῦθεν δὲ ὁ Ῥεσίτης ὠφελούμενος, ἐπιπεσὼν τῇ 27 φεβρουαρίου κατὰ τοῦ πρώτου, τοῦ προελάσαντος μέχρι τοῦ Καματεροῦ, ἠνάγκασεν αὐτὸ μετὰ πολλῆς ζημίας νὰ ὑποχωρήσῃ μέχρι Σαλαμίνος. Ἐν ταύτῃ τῇ μάχῃ ἔπεσεν ὁ γενναῖος Κεφαλὴν Βούρδαχης. Ὁ δὲ Καραϊσκάκης, ἅμα ἐπιστρέψας, ἔστῃσε τὸ στρατήγιον αὐτοῦ εἰς Κερατσίνην καὶ ἀποκρούσας, τῇ 4 μαρτίου, μεγάλην τινὰ κατ' αὐτοῦ ἐπίθεσιν τοῦ Ῥεσίτη, ἡγωνίσθη νὰ ἐνωθῇ κατὰ μικρὸν μετὰ τοῦ ἐν Φαλήρῳ στρατοπέδου.

Τούτων δὲ γινομένων ἐν τῇ Ἀττικῇ, ἡ ἐν Τροιζίνι συνέλευσις, ἡ ἀπαρτισθεῖσα ἐκ τῶν δύο πρότερον διηρημένων, τῆς ἐν Ἑρμιόνῃ καὶ τῆς ἐν Αἰγίνῃ, προεχειρίσατο τὸν μὲν λόρδον Κόχραν στόλαρχον, τὸν δὲ Ριχάρδον Τζούρτς ἀρχιστράτηγον τῶν κατὰ ξηρὰν δυνάμεων, καὶ τὸν Ἰωάννην Καποδίστριαν κυβερνήτην τῆς ἑλαδάδος. Τῶν μὲν δύο πρώτων ὁ διορισμὸς ἦτο εὐεξήγητος. Ἐπὶ οἱ ἐν Ἑρμιόνῃ συνελθόντες πληρεξούσιοι εἶχον γράψει τῇ 18 φεβρουαρίου ἐπιστολὴν πρὸς τὸν Στράτφορδ Κάννιγγ, ἥτις ἐχαρακτήριζεν αὐτὸν ὡς τὸν μόνον μεσίτην μεταξὺ τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους καὶ τῶν ἄλλων δυνάμεων καὶ τῆς Τουρκίας, ἀπεκάλει δὲ τὸν ἄνδρα εὐεργέτην· κυρίως δὲ, διὰ τῶν προτροπῶν αὐτοῦ καὶ τῶν ἐνεργειῶν τοῦ Ἀμιλτων, κατωρθώθη νὰ ἐνωθῶσιν αἱ δύο ἀπ' ἀλλήλων κεχωρισμέναι συνελύσεις εἰς μίαν κοινὴν, τὴν ἐν Τροιζίνι, τῇ 19 μαρτίου. Ὅθεν ἐννοεῖ ἕκαστος, ὅτι ὑπὸ τὴν πολιτικὴν ἐποψὴν ἢ συνέλευσις, καλῶς ποιοῦσα, ἀνέβηκε τὴν ὑπερτάτην διε-

ξαγωγῇ τοῦ κατὰ θάλασσαν καὶ γῆν ἀγῶνος εἰς τοὺς δύο ἐκεί-
νους Βρετανούς. Τοῦ δὲ Καποδιστρίου ἡ ἐκλογή δὲν ἦτο βεβαίως
ἀρεστή τῇ Ἀγγλίᾳ. Ἀλλ' ἕτερος Ἕλλην πολιτικός ἀνὴρ δὲν
ὑπῆρχε, δυνάμενος νὰ ἐκλεχθῇ εἰς τὸ ὕπατον ἐκείνο ἀξίωμα· ἡ
Ἀγγλία, ἥτις εἶχεν ἀρχίσει νὰ συμπράττῃ μετὰ τῆς Ῥωσίας
ἀπὸ τοῦ πρωτοκόλλου τοῦ προηγουμένου. ἔτους, καὶ παρεσκευά-
ζεν ἀπὸ κοινοῦ μετ' αὐτῆς τὴν ἐν Λονδίνῳ συνθήκην τοῦ 1827,
δὲν ἤθελε νὰ δυσχερεστήσῃ τὴν δύναμιν ταύτην, ἐπιμένουσα εἰς τὸ
νὰ ἀποκρούσῃ τὸν ὑπ' αὐτῆς συσταγόμενον ἄνδρα. Ἡ Ῥωσία, ἥτις
ἀπὸ τοῦ 1822 οὐδὲν ἔντονον πράξασα ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος, ὀλί-
γους εἶχε τοὺς πρὸς αὐτὴν συμπαθοῦντας παρ' ἡμῖν, ἤρχισε μετὰ
τὴν ὑπογραφὴν τοῦ πρώτου ἐν Πετροῦπόλει πρωτοκόλλου, νὰ ἀνα-
λαμβάνῃ ἐπιφέρειν τινα διὰ τῶν ἐνεργειῶν τῶν ἀρχαίων αὐτῆς
φίλων, τῶν Φιλικῶν. Μυστικὴ εἰσαγγελία, καλουμένη Φοῖνιξ, εἰρ-
γάζετο ἀπὸ τινος ἐπὶ τῷ σκοπῷ τούτῳ ἐν Πελοποννήσῳ καὶ
προσφωκισθὲν αὐτὸν τὸν Θεόδωρον Κολοκοτρώνην. Διὰ τῆς συν-
δρομῆς λοιπὸν ὅλων τούτων τῶν περιστάσεων ἀνηρπάγη ἡ ὑπὲρ
τοῦ Καποδιστρίου ψῆφος τῆς συνελεύσεως καὶ εἰδομένη (σελ. 872
τοῦ παρόντος τόμου), πῶς ὁ Κολοκοτρώνης κατάρθωσε νὰ ἀπο-
σπάσῃ τὴν πρὸς τοῦτο βεβιασμένην ὁπωσοῦν συναίνεσιν τοῦ Ἀ-
μιγλίων.

Οἱ δύο νέοι τοῦ στρατοῦ καὶ τοῦ στόλου ἡγεμόνες προσῆλθον
εἰς Πειραιᾶ ἀπὸ τῶν πρώτων τοῦ ἀπριλίου ἡμερῶν. Ὁ Καραϊ-
σκάκης ἀπεδέξατο ἀμφοτέρους μετὰ τῆς ἐνδεχομένης προθυμίας·
ἀλλ' ἦτο ἀδύνατον νὰ ἐπικρατήσῃ ὁμοφωνία μετὰξὺ αὐτῶν καὶ
αὐτοῦ, πρὸ πάντων διότι οἱ δύο Ἀγγλοι ἀπῆλθον ἄμεσον ἐκ τοῦ
συστάδην ἀγῶνα, ἵνα ἐκδιασθῇ ἡ ταχεῖα τῆς πολιορκίας διάλυ-
σις, ὁ δὲ Καραϊσκάκης ἐπρέσθευσεν ὀρθῶς, ὅτι τὰ ἄτακτα ἑλλη-
νικά στρατεύματα εἶναι μᾶλλον ἐπιτήδεια εἰς τὸν ἀπὸ χαρακω-
μάτων πόλεμον, καὶ ἐπέμεγεν, ὅτι συμφέρει νὰ προχωρῶσι βαθ-
μὴδὸν περιζωννύοντες διὰ νέων πάντοτε χαρακωμάτων τὸν στρα-
τὸν τοῦ Ῥεσίτη. Ἐντεῦθεν πολλαὶ προέκυψαν δυσκολίαι καὶ
ἐψυχράνθησαν ὁπωσοῦν αἱ μετὰξὺ τοῦ Ἑλλήνος καὶ τῶν δύο ξέ-
νων σχέσεις. «Βλέπω, ἔλεγεν ὁ Καραϊσκάκης, ὅτι κακὰ θὰ τὰ
πᾶμεν μὲ τούτους τοὺς φράγκους· φοβοῦμαι πῶς θὰ μᾶς χάσουν

μὲ τὴν ἀδασταγιά τους. Ὁὐδὲν ἦττον πολλὰς κατὰ πῖνον πι-
 αρίας ἀνέδειξεν ὑπομονὴν καὶ ἀνοχὴν ἐντελῶς ἀλλατρίαν τοῦ ἰδίου
 χαρακτῆρος· καὶ τοῦτο ὑπῆρξεν, ὡς πρὸς ἐμὲ, ἐν τῶν μάλιστα
 ἀξιοπαύγων αὐτοῦ προτερημάτων. Ἐκμύενον δὲ, ὅσον ἡδύνατο,
 εἰς τὸ σύστημα αὐτοῦ, ἐπέτυχε περὶ τὰ μέσα τοῦ μὲνός νὰ ἐκ-
 βάλλῃ τοὺς πολεμίους ἀφ' ὧν τῶν ὀχυρωμάτων δι' ὧν ἐχώριζον
 τὰ δύο ἑλληνικὰ στρατόπεδα, καὶ νὰ ἐνέσῃ οὕτως αὐτὰ ἀπὸ Κε-
 ρατσίνης μέχρι Φαλήρου. Τότε προέτεινε νὰ καταληφθῇ ὁ Ἰλρι-
 πὸς καὶ ὁ Μαραθὼν, ἵνα φραχθῇ οὕτω καὶ ἡ τελευταία διόδος
 δι' ἧς ὁ Κλουταγῆς ἡδύνατο νὰ λαμβάνῃ τροφὰς καὶ πολεμικὰ
 δια ἐξ Εὐβοίας, διότι ἡ ἄλλη Ῥοῦμέλη κατεῖχετο ὑπὸ τῶν ἱμε-
 τέρων· τῆς δὲ περὶ τὴν Ἀττικὴν θαλάσσης εἰμῶτα κύριοι διὰ τῆς
 Ἑλλάδος, τῆς Καρτερίας καὶ ἄλλων τινῶν πλοίων. Ἄν τὸ
 σχέδιον τοῦτο ἐξετελεῖτο, βεβαίως ὁ Ῥεσίτης ἠναγκάζετο νὰ κα-
 ταθέσῃ τὰ ὅπλα μετ' οὐ πολὺ, διότι ἤρχισεν ἤδη ὁ στρατὸς αὐ-
 τοῦ νὰ πάσχῃ πολλὰς στερήσεις. Ἀλλ' οἱ δύο ξένοι στρατηγοὶ
 ἐπέμενον εἰς τὴν ἀμεινον κατὰ τοῦ Ῥεσίτη ἐφοδον, ὁ δὲ Καραϊ-
 σκάκης ἠναγκάσθη νὰ ἐνδύσῃ. Ἐνῶ ὅμως παρεσκευάζετο πρὸς
 τοῦτο, προσπαθῶν νὰ καταστήσῃ τὸ ἐπιχείρημα ὅσον ἐνδέχεται
 ὀλιγώτερον ἐπισηφάλες, τῇ 22 Ἀπριλίου, μικρὰς τινος γενομένης ἐκ
 τύχης συμπλοκῆς, ὁ Καραϊσκάκης, καὶ τοὶ νοσῶν, καὶ τοὶ ἀθυμῶν,
 παρέστη εἰς μέσον ἵνα προλάβῃ τὴν ἀνάπτυξιν αὐτῆς, καὶ ἐκεῖ
 ἐτραυματίσθη καιρίως. Ποτὲ θάνατος ἀνδρὸς δὲν ἀπέδειξεν ὅποια
 ἦτο ἡ ἀξία αὐτοῦ. Τὴν νύκτα τῆς 23 πρὸς τὴν 24 ἐμένετο τε-
 λευταῖον ἢ πρὸ τοσοῦτου χρόνου ἀπαιτούμενη ὑπὸ τῶν δύο στρα-
 τηγῶν ἐφοδος κατὰ τοῦ τρυφικοῦ στρατοπέδου ἀπὸ Φαλήρου.
 Ἀλλὰ τοσοῦτον κακῶς διέταξαν τὰ πράγματα, ὥστε ἀντὶ θαύμα-
 θου κατήνεγκον κατὰ τῆς Ἑλλάδος τὴν ὀλεθρωτάτην τῶν πλη-
 γῶν, ὅσας ὑπέστη κατὰ τὰ ἀπαίσια ἐκεῖνα ἔτη. Οἱ ἄνδρες ἡμῶν,
 διαταχθέντες νὰ προέλθωσιν ἐπὶ σφαγὴν προφανῇ, ἐβιάσθησαν
 ἀπτοήτως πρὸς τὸν θάνατον. Ὅλοι σχεδὸν οἱ Σαυλιῶται καὶ οἱ
 γενναιότατοι τῶν Κρητῶν ἔπεσον, 1500 μαχηταί, οἱ κρείττοτοι
 τῆς Ἑλλάδος· ἐκ τῶν 26 φιλελλήνων, οἵτινες παρευρέθησαν εἰς
 τὸ πυκνότερον τοῦ ἀγῶνος, διεσώθησαν 4· ἐκ τῶν 300 τακτι-
 κῶν, 29. Αὕτη τοῦ Μεσολογγίου ἡ ἐξοδος, καθ' ἑαυτὴν δὲν ἐπὶ-

γαγε τοςαύτην μαχητῶν φθοράν. Ἐκεῖ, περὶ Φάληρον, ἐχάσαμεν τὸν Ἰωάννην Νοταρᾶν, τὸν Λάμπρον Βεΐκον, τὸν Γεώργιον Δράκον, τὸν Γεώργιον Τζαδέλλαν, τὸν Ἀθανάσιον Τούσιαν Βότσαρην, τὸν ταγματάρχην τοῦ τακτικοῦ Ἰγγλέσσην καὶ ἐκεῖ ἐχάθη πᾶσα ἡ Στερεὰ Ἑλλάς, διότι μετ' ὀλίγας ἡμέρας διελύθη ὁ περιλιπόμενος ἑλληνικὸς στρατός, καὶ τῇ 24 μαΐου παρεδόθη μὲν ἡ ἀκρόπολις, ὑπέκυψε δὲ αὖθις ἡ Στερεὰ εἰς τὸν ὁσμανικὸν ζυγόν.

Ἀλλὰ καὶ τὰ κατὰ θάλασσαν γεγονότα ἐν τῷ διαστήματι τῶν τριῶν τούτων ἐνιαυτῶν ἀπέβησαν οἷα τὰ χερσαῖα. Οἱ ναυτικοὶ ἡμῶν ἐμάχοντο ὅπως ἄλλοτε, ἐτόλμων πολλάκις τὰ πάντα, ἀλλ' οἱ ἄγῳνες αὐτῶν ἦσαν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἀτελεσφόρητοι· ἰδίως δὲ οὐδέποτε ῥυτύχισαν νὰ παρακωλύσωσι τὴν ἀδιάκοπον διαπεραίωσιν τῶν ἐπικουριῶν τοῦ Ἰβραήμη ἐξ Ἀλεξανδρείας εἰς Πελοπόννησον. Μετὰ τὰ ἐν Μεθώνῃ καὶ περὶ Καφηρέα κατορθώματα, συνελήφθη βούλευμα τολμηρότατον· ἀπεφασίσθη νὰ πυρποληθῇ ὁ αἰγυπτιακὸς στόλος ἐν αὐτῇ τῇ Ἀλεξανδρείᾳ. Τῇ 23 ἰουλίου 1825 ἐξέπλευσαν ἐξ Ὑδρας ἐπὶ τούτῳ δύο πολεμικά, τὸ μὲν ὑπὸ τὸν Ἑμμανουὴλ Τομπάζην, τὸ δὲ ὑπὸ τὸν Ἀντώνιον Κριεζήν, καὶ τρία πυρπολικά τὸ μὲν ὑπὸ τὸν Κανάρην, τὰ δὲ ὑπὸ τοὺς Ὑδραίους Α. Θ. Βῶκον καὶ Ἑμμανουὴλ Μπούτην. Ἡ ἐπιχείρησις αὕτη, ἥτις, ἂν ἐπετύγχανεν, ἤθελε μεταβάλλει διὰ μιᾶς τὴν ὄψιν τῶν πραγμάτων, ἐκρίθη πολυειδῶς καὶ πολυτρόπως, κατὰ τὰ διάφορα πάθη καὶ συμφέροντα, παρ' ἡμῖν τε καὶ ἐν Εὐρώπῃ. Τὸ καθ' ἡμᾶς νομίζομεν, ὅτι ἀληθεστάτη εἶναι ἡ τοῦ γάλλου ναυάρχου καὶ ἱστορικοῦ ἀφήγησις. Ἡ μοῖρα ἡμῶν οὐριοδρομήσασα ἐφθασε τῇ 29 ἐξῴθεν τοῦ λιμένος τῆς Ἀλεξανδρείας, ἐν τῷ ὁποίῳ ὑπῆρχον τὴν ἡμέραν ἐκείνην 60 πολεμικά τῆς Αἰγύπτου σκάφη καὶ 150 ἐμπορικά τῆς Εὐρώπης πλοῖα, ἐν οἷς 25 γαλλικὰ φορτωμένα βάρβακα διὰ τὴν Μασσαλίαν. Περὶ τὴν 6 τῆς ἐσπέρας, ὁ Κανάρης προπορευόμενος τῶν ἄλλων πυρπολικῶν, καὶ νομίσας περιττὸν νὰ περιμείνῃ τοὺς συντρόφους του, εἰςῆλθε μόνος εἰς τὸ στόμιον τοῦ λιμένος. Μεταχειρισθεὶς στρατήγημα τὸ ὁποῖον οἱ ναυτικοὶ νόμοι δὲν ἀποδοκιμάζουσιν, ἀπέκρυψε τὴν ἐθνότητά αὐτοῦ. Ὁ αἰγύπτιος πλοηγὸς ἰδὼν τὴν ῥωσικὴν σημαίαν κυματίζουσαν ἐπὶ τοῦ πλοίου, καὶ νομίσας ὅτι τὸ πλοῖον ἀνήκει εἰς οὐδετέραν

δύνανται προσῆλθεν ἀνυπόπτως, τὸ δὲ πυρπολικὸν οἰακίζόμενον ὑπ' αὐτοῦ διεπέρασε πὰς ὑφάλους, ὧν ἡ μακρὰ ἄλυσις φράσσει τὸν λιμένα. Τότε ὁ Κανάρης πλέει εὐθὺ ἐπὶ τὸν αἰγυπτιακὸν στόλον· ἀλλὰ τότε ἡ πελαγία αὔρα ἔπαυεν, ὁ ἄνεμος μετεβλήθη, τὸ δὲ πυρπολικὸν ἐδέχθη γὰρ λοξοδρομήσῃ, ἵνα προβῇ πρὸς τὸν μυχὸν τοῦ λιμένος. Οὐδεὶς στόλος, ἔστω οὗτος καὶ τουρκικὸς, δὲν ἐπιτρέπει ἐν πολέμῳ εἰς πλοῖον ἄγνωστον νὰ παρεισδύσῃ εἰς τὰς τάξεις αὐτοῦ πρὶν ἢ τὸ ἐξετάσῃ. Ὄθεν λέμβοι ἐστάλθησαν ἐπὶ τούτῳ ὑπὸ τῶν φρεγάδων τῆς προφυλακῆς. Ἐνῶς δὲ ἐπέπλεον αἱ λέμβοι, παρετηρήθη ἀπὸ τοῦ καταστρώματος τοῦ πολεμικοῦ γαλλικοῦ πάρωνος, ἡ *Μέλισσα*, τοῦ ναυλοχοῦντος παρὰ τὴν εἰσόδον τοῦ λιμένος, ὅτι ἄνδρες πολλοὶ κατέβαινον ἐν σπουδῇ εἰς τὴν ἐφελκομένην ὑπὸ τοῦ πάρωνος τοῦ Κανάρη ἄκατον. Οὕτε τὰ ὀχυρώματα τοῦ λιμένος οὔτε ὁ αἰγυπτιακὸς στόλος εἶχον λάβει εἰς ἐτὶ ὑπόνοιαν τινα· ἀλλ' εἰς τοὺς ἄνδρας τῆς *Μελίσσης* τὸ γεγονός ἐκεῖνο ἐφάνη παράδοξον. Ὑπεῖδ' ἡ δὲ ὁ γαλλικὸς πάρων ὡς ἐκ τῆς θέσεως ἦν κατεῖχε, πρῶτος ἐκινδύνευεν, ἔσπευσε νὰ προφυλαχθῇ κατὰ παντὸς ἐνδεχομένου· ἐπυξέ τὰς σκηπὰς, ἔκρουσε τὸ πολεμικόν, παρεσκεύασε τοὺς ἀρτέμονας, ἐγέμισε τὰ πυροβόλα, καὶ, ἡτοιμάσθη νὰ ἀποκόψῃ τὴν ἄγκυραν. «Τὸ ὑποπτον πλοῖον, γράφει ὁ πλοίαρχος Ἀργούρ, ὁ κυβερνήτης τῆς *Μελίσσης*, ἀπείχε τρία περίπου στάδια ἀφ' ἡμῶν, ὅτε αἱ τελευταῖαι ἡμῶν ἀμφιβολίαι διελύθησαν. Ἦτο πρόδηλον, ὅτι ὁ ὑπὸ τοῦ πληρώματος αὐτοῦ ἐγκαταλειφθεὶς πάρων ἦτο πυρπολικόν. Αἶφνης τῶντι ἀνεφλέχθη, καὶ ἐν τῷ ἅμα οἱ δύο πάρωνες, οἱ ἐν τῷ πελάγῳ μείναντες, ἀνέστρεψαν ἐπάραντες τὴν ἐλληνικὴν σημαίαν.» Ἐν ῥήπῃ ὀφθαλμοῦ τὸ πῦρ διαδίδεται ὀφιοειδῶς διὰ τῶν ἐξαρτίων, οἱ ὅλοι τῶν κεραίων καὶ οἱ πλαγιαστῆρες καίονται, τὰ δὲ λυθέντα ἱστία ἐξαπλώνονται. Ὁ πάρων ἀντηνεμῶνται, ἀνακρούεται, ἀποκλίνει, ἀναλαμβάνει τὸν πλοῦν αὐτοῦ, ὅτε μὲν πρὸς τοῦτο, ὅτε δὲ πρὸς τὸ ἕτερον μέρος κατὰ τὸ φέρον αὐτὸν ἄστατον πνεῦμα καὶ τὴν ὥθησιν τῶν περιλιπομένων ἐτι ἱστιῶν διέρχεται δὲ οὕτω ἀνὰ μέσον πολλῶν πολεμικῶν καὶ ἐμπορικῶν σκαφῶν, προσψαύων πρὸς τοῦτο, παρακάμπτων τὸ ἕτερον, πληρῶν πάντα φρίκης. Τελευταῖον αἱ τουρκικαὶ λέμβοι κατορ-

θοῦσι νὰ ρίψωσιν ἐπ' αὐτοῦ τὰς ἀρπάγας καὶ ῥυμουλκοῦσιν αὐτὸν πρὸς τὴν γείτονα παραλίαν. «Ἐὰν τὸ πυρπολικὸν τοῦτο, γράφει ὁ πλοίαρχος Ἀργούς, ἤθελεν, ὃ μὴ γένοιτο, κολλήσει εἰς τὴν φρεγάδα τῆς προφυλακῆς, ὃ στόλος ὅλος ἤθελε περιέλθει εἰς ἀταξίαν, τὰ δύο ἄλλα πυρπολικά ἤθελον προσδράμει. καὶ ἐπιτεθῇ εἰς ἕτερα σκάφη, ἡ δὲ καταστροφή ἤθελεν ἀποβῇ φρικώδης καὶ ἡ ἐπιτυχία τῶν Ἑλλήνων πληρεστάτη· ἀλλ' ἡ Μέλισσα παρεκώλυσεν αὐτοὺς ὅπως οὖν (mais l' Abeille les a un peu gênés).» Ὁ δὲ ναύαρχος ἱστορικὸς προστίθισιν. Ἐδέησε νὰ παρέλθῃ ὥρα ἰκανή, πρὶν τὰ αἰγυπτιακὰ πλοῖα συνέλθωσιν ἀπὸ τῆς δεινῆς ἐκείνης ταραχῆς. Οὐδὲν ἤττον ὁ Κανάρης ἐκινδύνευσεν τὸν ἔσχατον τῶν κινδύνων. Πυροβολισμοὶ τινες τοῦ πλοιαρχοῦ Ἀργούς ἐξύπνησαν τὰ πυροβολεῖα τοῦ λιμένος, ὃ δὲ ἀτρόμητος Ψαριανὸς ἠναγκάσθη νὰ διέλθῃ ὑπὸ τὸ πῦρ αὐτῶν πρὶν φθάσῃ εἰς τὰ περιμένοντα ἐν τῇ πελάγει πλοῖα. Ὁ μὲν ναύαρχος Δερινιὺ καὶ ὁ πλοίαρχος Λεραῖῦ ἀπεθαύμασαν αὐτὸν ὡς ἦρα· ὁ δὲ πλοίαρχος Ἀργούς καὶ ὁ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ γενικὸς πρόξενος τῆς Γαλλίας Δροστέϊ ἐχαρᾶκτῆρισαν τὸν ἄνδρα ὡς πειρατὴν, τὸ μὲν διότι ἐπέπλευσεν ὑπὸ ξένην σημαίαν, τὸ δὲ, διότι ἐπιτυγχάνων, οὐ μόνον ἤθελεν ἐπαγάγει ἀνυπολόγιστον ζημίαν εἰς τὸ εὐρωπαϊκὸν ἐμπόριον, ἀλλὰ καὶ προκαλέσει φοβεράς ἀντεκδικήσεις τῶν Αἰγυπτίων κατὰ τῶν Χριστιανῶν. Τὸ πρῶτον καὶ τὸ τρίτον τῶν ἐπιχειρημάτων τούτων ἦσαν ἀνυπόστατα. Οἱ διεθνεῖς νόμοι, λέγει ὁ ναύαρχος Jurien de la Gravière, δὲν ἀπαγορεύουσι τὸ πλέειν, ἀλλὰ τὸ μάχεσθαι ὑπὸ ἄλλοτρίαν σημαίαν. Τὸ καθ' ἡμᾶς δὲ προσθέτομεν, ὅτι σπουδαῖος ἀντεκδικήσεως κίνδυνος δὲν ὑπῆρχεν· ἀλλ' ἡ ἀλήθεια εἶναι, ὅτι ὁ πλοίαρχος Ἀργούς, τεταγμένος ὢν φρουρὸς τῶν εἰς τὸ ἔθνος αὐτοῦ ἀνηκόντων ἐμπορικῶν πλοίων, δυσκόλως ἠδύνατο νὰ πράξῃ ἄλλο τι παρ' ὅ,τι ἔπραξε. Καὶ ἔπειτα τὸ τόλμημα ἀπέτυχεν πρὸ πάντων διὰ τὴν αἰφνιδίαν τοῦ ἀνέμου μεταβολήν. Ἐὰν ἐπὶ μικρὸν ἔτι ἔπνεε βορρᾶς, τὸ πυρπολικὸν ἤθελεν εὑρεθῇ ἐν τῷ μέσῳ τοῦ αἰγυπτιακοῦ στόλου· πολὺ πρὶν ἢ Μέλισσα δυνηθῇ νὰ πράξῃ τι πρὸς ματαίωσιν τοῦ ἔργου.

Ἀλλ' ὁ Θεὸς εἶχεν ἀποσύρει τὴν δεξιὰν αὐτοῦ ἀφ' ἡμῶν κατὰ τὰ τρία ταῦτα ἔτη· τὸ ἐπιχείρημα τοῦ Κανάρη ἀπέτυχεν, τὸ

Μεσολόγγιον ἔπεσεν, ὁ Καραϊσκάκης ἐφονεύθη. Κατὰ τὸ ἔτος 1826 ὁ Μιαούλης καὶ ὁ Σαχτούρης ἔσωσαν καὶ πάλιν τὴν Σάμον ἀπὸ τῶν ἐπιθέσεων τοῦ Χοσρέφη καὶ τοῦ Ταχίρ πασᾶ. Περὶ τὰ τέλη τοῦ 1826 ἀφίκοντο τελευταῖον καὶ τὰ διὰ τῶν χρημάτων τοῦ δευτέρου δανείου κατασκευασθέντα πλοῖα. Ἡ Ἑλλάς, ναυπηγηθεῖσα ἐν Ἀμερικῇ, ἦτο τῶντι φρεγᾶς μεγίστη καὶ λαμπροτάτη, 64 πυροβόλων, δι' ἣν ὁμῶς ἐδαπανήθησαν 3,000,000 φράγκων. Ὁ λόρδος Κόχραν, ὁ μετ' ὀλίγον ἀναλαβὼν τὴν ἡγεμονίαν αὐτῆς τε καὶ ὁλοκλήρου τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου, ἦτο ἀνὴρ πολυθρύλητος ἐπὶ τοῖς προτέροις κατορθώμασι· τοσαύτη δὲ ἦτο ἡ πρὸς αὐτὸν πεποιθήσις τῆς Ἑλλάδος συμπάσης, ὥστε, λέγει ὁ πολλὰς προμνημονευθεὶς γάλλος ναύαρχος, ὁ Μιαούλης ἐκεῖνος, ὅστις ἐν ἄλλοις καιροῖς ἠδύνατο νὰ ᾔῃ ἀντίζηλος τοῦ Ruyter καὶ τοῦ Duquesne, (περιωνύμων ναυάρχων τῆς Ὀλλανδίας καὶ τῆς Γαλλίας ἐν τῇ 17 ἑκατονταετηρίδι), κατῆλθε μετὰ ἀρχαϊκῆς αὐταπαρνήσεως ἀπὸ τῆς τάξεως τοῦ ναυάρχου εἰς τὴν τοῦ ἀπλοῦ πλοιάρχου, ὥστε ὑπηρετήσῃ ὑπὸ τὸν ἀνθρώπον παρ' οὗ προσδοκᾶτο σωτηρία. Ἀλλ' ὁ ἀνθρώπος οὗτος, καίπερ ἄρχων τοιαύτης φρεγάδος, οὐδὲν τῇ ἀληθείᾳ, οὐδὲν διέπραξεν ἐν τῷ ἡμετέρῳ ἀγῶνι τὸ δυνάμενον καὶ πόρρωθεν νὰ παραβληθῇ πρὸς τὰ ὑπὸ τῶν παρώνων τῆς Ὑδρας, τῶν Σπετσῶν καὶ τῶν Ψαρῶν πρότερον κατορθωθέντα. Καὶ δὲν εἶχε μόνον τὴν φρεγάδα· παρεκτὸς τῶν προῦπαρχόντων στολίσκων, εἶχε προσέτι τὴν *Καρτερίαν*, πλοῖον ἀτμοκίνητον, τὸ ὁποῖον πολὺ μὲν ἀπεῖχε τῶν σημερινῶν ἐλικοκινήτων καὶ θωρηκτῶν, ἀλλὰ ὡς πρῶτον δοκίμιον πολεμικοῦ ἀτμοκινήτου, εἶναι βεβαίως πολυειδῶς ἀξιομνημόνευτον. Ἡ *Καρτερία* κατασκευάσθη ἐν Ἀγγλίᾳ, εἶχε μηχανὴν 84 ἵππων καὶ ταχύτητα μόλις φθάνουσιν εἰς 5 ἢ 6 μίλια τὴν ὥραν· ὁ ἐλάχιστος ἐναντίος ἄνεμος ἡλάττωνε κατὰ τὸ ἥμισυ τὸν δρόμον τοῦτον, ἡ δὲ κυμαινομένη θάλασσα κατεβίβαζεν αὐτὸν εἰς τὸ μηδέν. Ἀλλ' ὁμῶς τοσοῦτο μέγα εἶναι τὸ πλεονέκτημα τοῦ πλέειν ἐν γαλήνῃ καὶ τοῦ ἀναπλέειν πρὸς ἐναντίον ἄνεμον, ὥστε ἔκτοτε ἔπρεπε πάντες νὰ μαντεύσωσιν ὅποιαν ἀλλοίωσιν ἐμελλε νὰ ἐπιφέρῃ εἰς τοὺς ναυτικούς ἀγῶνας ἡ τελειοποίησις τοῦ πρώτου ἐκείνου δοκιμίου. Καὶ ὁμῶς ὁ γάλλος ναύαρχος βεβαίῳ ὅτι οὐδὲ ἴχνος τοιοῦτου

προαισθήματος δὲν ὑποφαίνεται ἐν τῇ περὶ τοῦ πλοίου τούτου ἐκθέσει, ἣν εἶχεν ὑπ' ὄψιν αὐτοῦ. Ἡ *Καρτερία* ἦτο ὠπλισμένη δι' 8 πυροβόλων τῶν 68 χυθέντων ἐν Ἀγγλίᾳ κατὰ τὸ σύστημα, τὸ πρὸ μικροῦ τότε ἐπινοηθὲν ὑπὸ τοῦ γάλλου συνταγματάρχου Παιζάνς· ἡδύνατο δὲ οὕτω νὰ ῥίπτῃ κατὰ βούλησιν σφαίρας στρογγύλας, «ψυχράς ἢ πεπυρακτωμένας,» καὶ ῥήκτας βάρους 45 λιτρῶν καὶ κερματοθήκας περιχοῦσας μέχρι 500 σιδηρῶν σφαιριδίων. Τὸ δὲ οὐδὲν ἥττον μέγα πλεονέκτημα τῆς *Καρτερίας* ἦτο ὅτι ἐκυβερνᾶτο ὑπὸ τοῦ φιλέλληνος ἄγγλου Ἀστιγγοῦς περὶ οὗ μετὰ ἐξαιρέτου ὑπολήψεως ἐλάλησαν πάντοτε καὶ αὐτοὶ οἱ γάλλοι ἀξιωματικοί. Καὶ ὅμως, εἰ καὶ ὁ Ἀστιγξ προσήνεγκε βεβαίως τῇ Ἑλλάδι ὑπηρεσίας πολὺ μείζονας ἢ ὁ Κόχραν, δὲν ἠτύχησεν ὁ ἀνὴρ, ὁσηδήποτε καὶ ἂν ἦτο ἡ ἀξία αὐτοῦ, νὰ ἀνάψῃ πυρκαϊὰς ὁμοίας τῶν ἐν Χίῳ, ἐν Τενέδῳ, ἐν Σάμῳ, περὶ Γέροντα, περὶ Καφηρέα καὶ ἐν Μεθώνῃ ὀλοκαυτωμάτων.

Ἡ Ἑλλάς καὶ ἡ *Καρτερία* συνέδραμον οὐκ ὀλίγον τὰς ἐργασίας τοῦ ἐν τῇ Ἀττικῇ ἐλληνικοῦ στρατοπέδου· ἀλλὰ μετὰ τὴν διάλυσιν αὐτοῦ ὁ νέος ἡγεμὼν τῶν ναυτικῶν τῆς Ἑλλάδος δυνάμεων δὲν ἐπεχείρησε νὰ παρακωλύσῃ τὴν ἔνωσιν τοῦ τουρκικοῦ στόλου μετὰ τοῦ αἰγυπτιακοῦ καὶ ἔτι ὀλιγώτερον νὰ διακόψῃ τὴν μεταξὺ Αἰγύπτου καὶ Πελοποννήσου συγκοινωνίαν. Βεράπη δὲ εἰς παράβολά τινα ἔργα· ἠθέλησε νὰ συλλάβῃ τὸν Ἰβράιμην εἰς τὰ δυτικά τῆς Πελοποννήσου παράλια, ἀλλ' ἀπέτυχεν, ἠθέλησε νὰ ἐμβάλλῃ εἰς τὴν Ἀλεξάνδρειαν, ἀλλ' ἀπέτυχεν. Καὶ ἐν τῷ μεταξὺ, ἐκτὸς τῆς Ὑδρας, τῶν Σπετσῶν καὶ τῆς Αἰγίνης, ἥτις κατείχετο ὑπὸ τῶν Ψαριανῶν, ἡ πειρατεία κορυφωθείσα κατέλαβε πάσας τὰς λοιπὰς νήσους τοῦ Αἰγαίου· εἰς Γραβοῦσαν τῆς Κρήτης ἰδρύθη μέγα καὶ ἐπίσημον οὕτως εἰπεῖν ληστῶν ὁρμητήριο καὶ καταγώγιον, ἡ δὲ θάλασσα κατήντησεν ἀδιάπλευστος. Ἡ ὑπὸ τῆς ἐν Τροιζήνι συνελεύσεως διορισθεῖσα μέχρι τῆς ἀφίξεως τοῦ Κυβερνήτου ἀντικυβερνητικῇ ἐπιτροπῇ, ἣν συνεκρότουν ὁ Ἰωαννοῦλης Νάκος, ὁ Ἰωάννης Μ. Μιλαήτης, καὶ ὁ Γεώργιος Μαυρομιχάλης, οὔτε πόρους ἔχουσα, οὔτε προσωπικὴν τινα ἀξίαν, ἀπέβη εἰ δυνατόν ἐτι ἀσθενεστέρα τῆς κατὰ τὸ 1826 ἐπιτραπείσης τὰ πράγματα Διοικητικῆς ἐπιτροπῆς. Κατ' ἀρχὰς ἐδρευσεν εἰς Ναύ-

πλιον, ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ἠναγκάσθη νὰ καταφύγῃ καὶ αὐτὴ εἰς τὸν θαλασσοπυργον, διότι τὰ φρούρια τοῦ Ναυπλίου κατείχοντο ὑπὸ τοῦ Γρίβα καὶ τοῦ Φωτομάρα, οἱ δὲ κάτοικοι τῆς ταλαιπώρου ταύτης πόλεως ἀδιαλείπτως μὲν ὑπὸ τῶν στρατευμάτων τούτων ἐλγστεύοντο, ἐκ διαλειμμάτων δὲ καὶ ἐφονεύοντο. Εἰς μάτην ὁ Ἀμιλτων, εἰς μάτην αὐτὸς ὁ Κόδριγκτων ἠγωνίσθησαν διὰ τῶν προτροπῶν αὐτῶν νὰ καταπαύτωσι τοὺς ὀλεθρίους τούτους σπαραγμούς. Ἐπειδὴ δὲν εἰσηκούοντο, ὁ Κόδριγκτων περὶωρίσθη νὰ μεταβιδάσῃ τὴν ἀντικυβερνητικὴν ἐπιτροπὴν εἰς τὸν θαλασσοπυργον καὶ νὰ σώσῃ τοῦλάχιστον τὴν ζωὴν τῶν συγκροτούντων αὐτὴν ἀνδρῶν, ἥτις κατὰ τοῦτο εἶχε καταντήσῃ πολὺτίμος, ὅτι μετ' αὐτῶν ἤθελε λείψει καὶ ἡ τελευταία σκιά κυβερνήσεως ἐν Ἑλλάδι. Ἐκεῖ εἰς τὸ ἐπιθαλάσσιον τοῦ Ναυπλίου φρούριον ἔμεινεν ἡ κυβερνητικὴ αὕτη σκιά μέχρι τῶν μέσων αὐγούστου, ὅτε μετέβη εἰς Αἴγινα. Εἰς αὐτὴν δὲ, τὴν οὕτως ἔχουσαν ἀντικυβερνητικὴν ἐπιτροπὴν, ἔγραφεν ὁ Κολοκοτρῶνης ἐκ τῶν ἐνδοτέρων τῆς Πελοποννήσου περὶ τὰ μέσα τοῦ ἔτους. «Ἐτιμῆθην παρὰ τοῦ ἀρχιστρατήγου εἰς τὴν γενικὴν ἀρχηγίαν τῶν Πελοποννησιακῶν στρατευμάτων ὅχι διὰ νὰ φάγω ἢ νὰ σκοτώσω μόνος μου τὸν ἐχθρὸν, ἀλλὰ διὰ νὰ ὀδηγήσω κατ' αὐτοῦ τὰ Πελοποννησιακὰ στρατεύματα. Τὰ στρατεύματα αὐτὰ συνίστανται ἀπὸ ἀνθρώπους καὶ ὅχι ἀπὸ πέτρας. Ἀλλὰ τί λέγω; καὶ αἱ πέτραι αὐταὶ ὑποτάσσονται εἰς τὴν δύναμιν τοῦ μπαροντιοῦ. Δύο τώρα περὶπου μῆνας δὲν ἔπαυσα καθ' ἡμέραν οὐδὲ στιγμὴν νὰ ἐπικαλοῦμαι τὴν πρόνοιαν τῆς κυβερνήσεως, κατ' εὐθεΐαν, καὶ διὰ τοῦ ἀρχιστρατήγου, διὰ τροφάς καὶ πολεμεφόδια· ἀλλ' ὅχι μόνον πρόβλεψιν καμμιαν δὲν εἶδον, ἀλλ' οὔτε ἀποκρίσεως καὶ ἡξιώθην πρὸς παρηγορίαν μου.»

Διότι τῶνόντι, ἐνῷ ἡ Στερεὰ Ἑλλὰς εἶχεν ὑποταχθῇ κατ' ὅλοκληρίαν, τὸ δὲ Αἶγαίον εἶχε μεταβληθῇ εἰς μέγα ληστῆριον, μόνος ὁ Κολοκοτρῶνης, ἔχων περὶ ἑαυτὸν τοὺς κρατίστους τῆς χερσονήσου μαχητάς, διέσωζεν ἐν Πελοποννήσῳ μέχρι τινὸς τὸ ἀξίωμα τῆς ἐλληνικῆς ἐπαναστάσεως. Κατὰ ἰούνιον τοῦ 1825 ὁ Ἰβραήμης ἐπανερχόμενος ἐξ Ἀργολίδος, ἀπῆντησεν αὐτὸν εἰς Τρίκορφα ἄγοντα μυρίους ἀνδρας. Ὁ στρατὸς οὗτος ἐπολέμησεν, ἀλλ' ἀπο-

βαλὼν 400 νεκρούς, ἐν οἷς 14 ὀνομαστοὺς ἀξιωματικοὺς, καὶ 800 αἰχμαλώτους, δὲν ἡδυνήθη ὡς ἀνέβη. Κατὰ τοὺς δύο ἀκολούθους μῆνας ὁ Ἰβραήμης ἐπεχείρησε δεινοτάτην λεηλασίαν καὶ δῆυσιν εἰς τὰς παρὰ τὸν Ἀλφειὸν, τὸν Λάδωνα καὶ τὸν Εὐρώταν χώρας, ὁ δὲ Κολοκοτρώνης ἀθροίσας πάλιν τὸν στρατὸν περὶ Ἀλωνίσταιναν περιωρίσθη εἰς τὸ νὰ παρακολουθῇ κατὰ πόδας καὶ παρενοχλῇ ἀδιαλείπτως αὐτόν. Κατὰ τὰ τέλη τοῦ 1825 καὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ 1826, ὁ Ἰβραήμ. πασᾶς ἀπασχολήθη εἰς τὴν πολιορκίαν τοῦ Μεσολογγίου. Ἐπιστρέψας ἐκεῖθεν κατὰ μάϊον, ἐπετέθη κατὰ τοῦ Μεγάλου Σπηλαίου, ἀλλ' ἀπεκρούσθη. Ἐπειτα ἐστράτευσε πρὸς τὴν Γορτυνίαν, ἀπαντήσας ὅμως ἀντίστασιν εἰς τὰ ἀσφαλῶς καταληφθέντα στενὰ, ἐτράπη ἐπὶ τὴν Σπάρτην καὶ ἐπανῆλθεν εἰς Μεθώνην. Ἐκεῖθεν, ἀναπαύσας τὸν στρατὸν, ἐπεχείρησε κατὰ τὰ τέλη ἰουλίου μεγάλην ἐπὶ τὴν Μάνην στρατείαν, ἣν ὅμως ἀπέκρουσαν οἱ κάτοικοι τῆς δυσπροσίτου ἐκείνης χώρας. Τότε ἐλθὼν εἰς Τρίπολιν διέπραξεν ἐν διαστήματι μηνῶν 4 καταστροφὰς φοβεράς εἰς ὅλας τὰς πέριξ ἐπαρχίας, τὴν Γορτυνίαν, τὴν Κυνουρίαν, τὴν Λακεδαιμόνα καὶ ἐπετέθη αὖθις ἐπὶ ματαίῳ κατὰ τῆς Μάνης. Ἐν ἀρχῇ δὲ νοεμβρίου ἐπανῆλθεν εἰς Μεθώνην, ἵνα διαχειμάσῃ. Καὶ ἐπελθόντος τοῦ ἔαρος, 1827, ἐξώρμησε πάλιν, κατὰ ἀπρίλιον, ἐπὶ τὴν δυτικὴν Πελοπόννησον. Ἀλλὰ τότε μετέβαλεν ἐπὶ τινα χρόνον σύστημα. Ἀντὶ νὰ ἐκδηρῷ ἀνηλεῶς τὴν χώραν, ἤρχισε νὰ περιποιοῖται ὅπως οὖν τοὺς κατοίκους, νὰ φεῖδεται τῶν σπαρτῶν, νὰ πληρῶνῃ ὅσα πρὸς χρῆσιν τοῦ στρατοῦ ἐλάμβανεν. Ἐὰν ἀναλογισθῶμεν, ὅτι πεσόντος τότε τοῦ Καραϊσκάκη, ἐφάνη ἐκλιπούσα πᾶσα ἐλπίς, καὶ ὅτι τρίτον ἤδη ἔτος οἱ ἄνθρωποι αὐτοὶ ἔπασχον ὅσα κάλαμος δὲν δύναται νὰ περιγράψῃ, δὲν θέλομεν ἀπορήσει, ὅτι οὐκ ὀλίγοι ἐν τῇ ἀπογνώσει αὐτῶν ἤρχισαν νὰ ὑποτάσσωνται, δελεαζόμενοι ὑπὸ τῶν ἐπιεικῶν τοῦ δορυκτῆτορος τρόπων. Ἡ στιγμή ὑπῆρξε κρίσιμος, διότι τὸ μόλυσμα διαδιδόμενον ἀπὸ τῶν δυτικῶν εἰς τὰς μέσας καὶ τὰς ἀνατολικὰς ἐπαρχίας, ἡδύνατο νὰ καταφέρῃ πληγὴν καιρίαν εἰς τὴν καὶ ἄλλως πνέουσαν τὰ λοιθία ἐπανάστασιν. Τότε ὁ Κολοκοτρώνης προσήνεγκε τελευταίαν καὶ μεγάλην εἰς τὴν Ἑλλάδα ἐκδούλευσιν, Ἀδυσώπητος ἐξεγερθεὶς κατὰ τῆς προδοσίας, διέταξε νὰ δρᾷ-

ξωσι τὰ ὅπλα πάντες ἀπὸ 15 μέχρις 60 ἐτῶν, ἠπέλιψε διὰ πυρὸς καὶ σιδήρου τοὺς ὑποτασσομένους καὶ βαρὺν κατήνεγκε τὸν πέλεκυν τῆς ἐθνικῆς δικαιοσύνης κατὰ τοῦ ἐπισημοτέρου ἐξ αὐτῶν, τοῦ Ἡλείου Νενέκου. Δὲν ἦτο ἐν τούτοις αἰμοδόρος ὁ ἀνὴρ καὶ ὅταν εἰς τῶν γενναίων αὐτοῦ ὑπασπιστῶν, ὁ καπετὰν Βασίλης ὁ Ἀλωνιστιώτης, τὸν παρετήρησεν ὅτι ὁ Νενέκος δὲν ἦτο μόνος, ἀλλὰ καὶ ἄλλοι ἦσαν ἄξιοι τῆς αὐτῆς τιμωρίας, ὁ Κολοκοτρώνης ἀπεκρίθη, ὅτι δὲν ὑπῆρχον περὶ τούτων ἀποχρῶσαι ἀποδείξεις. Ἐπιμένοντος δὲ τοῦ ὑπασπιστοῦ, ἀκαυμένη Βασίλη, τὸν εἶπε, Τοῦρκος εἶσαι, καὶ ἔκτοτε διετέλεσε ἐπιλεγόμενος Τουρκοβασίλης ὁ Ἀλωνιστιώτης ἐκεῖνος μαχητής.

Τὸ κακὸν λοιπὸν ἀνεχαιτίσθη. Ἀλλὰ περὶ τὰ τέλη αὐγούστου κατέφθασεν εἰς Πύλον ἐξ Αἰγύπτου στόλος νέος ἰσχυρὸς, 92 πλοῖα, ἐν οἷς 51 πολεμικά, καὶ ἀπεβίβασαν εἰς Πελοπόννησον ἄφθονα χρῆματα, παντὸς εἶδους ἐφόδια, 4000 τακτικόν. Ἡ παράτασις τῆς ἀπεγνωσμένης ἐκείνης ἀμύνης ἐφαίνετο ἀδύνατος· ὁ δὲ Ἰβραήμης μὴ ἀρκούμενος εἰς τὴν χεῖρωσιν τῆς Πελοποννήσου ἠτοιμάζετο μετὰ τὴν ἀφίξιν τοῦ τελευταίου στόλου, νὰ ἐπιπέσῃ καὶ κατὰ τῆς Ὑδρας αὐτῆς. Εὐτυχῶς ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ ἰουνίου εἶχεν ὑπογραφῇ ἐν Λονδίῳ ὑπὸ τῶν τριῶν δυνάμεων ἡ συνθήκη ἐκείνη δι' ἧς ὠρίζετο, ὅτι θέλει ἀπαιτηθῇ ἄμεσος ὅπλων ἀνακωχὴ μετὰ τῶν διαμαχομένων. Ἡ ἀνακωχὴ ἀνεκοινώθη καὶ οἱ μὲν Ἕλληνες ἀπεδέξαντο αὐτήν, διὰ πράξεως τοῦ ἐπταμελοῦς συμβουλίου ὅπερ ἦν τότε ἐπιτετραμμένον τὰς μετὰ τὸ ἔθνος καὶ τῆς Πύλης διαπραγματεύσεις, πράξεως ἐκδοθείσης ἐν Αἰγίνῃ τῇ 21 αὐγούστου, τῆς ὁποίας ὁμως περίεργον εἶναι ὅτι τὸ ἐλληνικὸν πρωτότυπον δὲν σώζεται. Ὁ δὲ Ἰβραήμ πασᾶς, ἀπεκρίθη ὅτι θέλει ζητήσῃ διαταγὰς ἐξ Αἰγύπτου καὶ ἐκ Κωνσταντινουπόλεως. Καὶ ἰσῶς ἤθελε περιμείνει τὰς διαταγὰς ταύτας ἐν ἀπραξίᾳ, ἐὰν οἱ ἡμέτεροι μανθάνοντες ὅτι ἀπεποιήθη τοῦ νὰ παραδεχθῇ ὀριστικῶς τὴν ἀνακωχὴν, δὲν ἐπεχείρουν νέας ἐχθροπραξίας. Τῇ 6 Σεπτεμβρίου ὁ Κόχραν προσέβαλλε τὸ Μεσολόγιον, καὶ κατὰ τὴν συνήθειάν του, ἀπετύγγανεν· ἀλλ' ὁ Ἀστιγὺς μετὰ τῆς Καρτερίας κατέστρεφεν εἰς τὸν λιμένα τῆς Ἀμφίσσης ἐξ τουρκικοὺς πάρωνας καὶ 1 ἀλγερινὴν ἡμιολίαν. Οἱ ναύαρ-

χοι φοβηθέντες τὰς συνεπείας τῆς πράξεως ταύτης, ἀπήτησαν ἐπὶ αὐστηρότερον παρὰ τοῦ Ἰβραΐμη τὴν παραδοχὴν τῆς ἀνακωχῆς. Ὁ δὲ ὑπέσχετο τελευταῖον ῥητῶς καὶ ἐν λόγῳ τιμῆς ὅτι ὁ στόλος του δὲν θέλει ἐξέλθει ἐκ Πύλου ἕως οὗ ἔλθωσιν αἱ ὁδηγίαι τὰς ὁποίας ἐζήτησεν ἐκ Κωνσταντινουπόλεως καὶ Αἰγύπτου. Ἀλλὰ δὲν ἐτήρησε τὸν λόγον. Τῇ 19 Σεπτεμβρίου ἀξιόλογος μοῖρα τοῦ ὁσμανικοῦ στόλου συγκεκμημένη ἐκ πολλῶν φρεγάδων καὶ δραμῶνων ἐξέπλευσεν ἐκ Πύλου πρὸς τὰς Πάτρας, ἵνα τιμωρήσῃ τὸν Ἀσιτιγγα. Τότε ὁ Κόδριγκτων ἐπελθὼν ἐκ Ζακύνθου μετὰ δύο μόνον πλοίων, ἠνάγκασεν αὐτὴν νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς Πύλον. Ἀλλὰ τότε ὁ Ἰβραΐμης ἀγανακτήσας, ἐξαπέστειλε τρία σώματα τὸ μὲν ἐπὶ τὴν Μεσσηνίαν, τὸ δὲ ἐπὶ τὴν Λακωνικὴν, τὸ δὲ ἐπὶ τὴν Ἀρκαδίαν. Οἰκίαι, συγκομιδαί, ἀγροτικά ἐργαλεῖα παρεδόθησαν εἰς τὰς φλόγας, αἱ ἀμπелоὶ ἐξερρίζωθησαν, αἱ συκαὶ καὶ αἱ ἐλαῖαι κατεκόπησαν πρόρριζα. Ἀ' Ἐὰν ἐπιτρέψωμεν εἰς τὸν Ἰβραΐμην νὰ μείνῃ εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἔγραφεν ὁ καλὸς ἀγαθὸς Ἀμιλτων, τὸ τρίτον τῶν κατοίκων θέλει λιμοκτονήσῃ.» Οἱ ναύαρχοι τῶν τριῶν δυνάμεων, αἵτινες ὑπέγραψαν πρὸ ὀλίγου τὴν περὶ μεσολαβήσεως συνθήκην, δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἀνεχθῶσι νὰ ἐμπαίζωνται τοιούτοτρόπως. Ἡξεύρομεν δὲ ἤδη τὴν ἐρμηνείαν τῆς συνθήκης, ἣν ἔδωκεν εἰς τὸν Κόδριγκτων ὁ Στράτφορντ Κάνιγγ. Ἐὰν, τὸν εἶχεν εἰπεῖ, δὲν εἰσακουσθῇ ὁ λόγος σας, μεταχειρισθῆτε τὰ πυροβόλα. Οἱ ναύαρχοι, διαμαρτυρηθέντες κατὰ τῶν βιαιοπραγιῶν τοῦ Ἰβραΐμη, ἐκήρυξαν αὐτὰν ἀέκτος τοῦ νόμου τῶν ἐθνῶν καὶ ἐκτὸς τῶν ὑφισταμένων συνθηκῶν,» καὶ ἀπεφάσισαν νὰ εἰσπλεύσωσι πανστρατιᾷ ἐν Πύλῳ καὶ νὰ προσκαλέσωσι τὸν τουρκο-αἰγυπτιακὸν στόλον νὰ διαλυθῇ καὶ νὰ ἀπέλθῃ ἀμέσως εἰς Κωνσταντινούπολιν καὶ εἰς Αἴγυπτον· εἰ δὲ μὴ ὑπακούσῃ, νὰ τὸν προσβάλλωσι. Καὶ εἰσῆλθον τῇ 8 ὁκτωβρίου, προεξάρχοντος τοῦ Κόδριγκτων. Ἀλλ' ἐνθ' ἐζήτησαν ἐπὶ νὰ τοποθετηθῶσιν, ἤρξαντο οἱ πολέμιοι χειρῶν ἀδίκων· ἀπεκρίθησαν οἱ σύμμαχοι, καὶ ἐντὸς τεσσάρων ὥρῶν, ἐκ τῶν 120 περίπου πολεμικῶν καὶ φορτηγῶν πλοίων ἐξ ὧν συνεκροτεῖτο ὁ τουρκοαἰγυπτιακὸς στόλος, δὲν ἔμειναν ἐπιπλέοντες εἰμὴ εἴκοσι δρόμωνες καὶ πάρωνες.

Ἡ ἐν Πύλῳ ναυμαχία, ὡς πᾶσα μετὰ μακρὰν πίεσιν ἐπελ-

θεῦσα ἐκρηξίς, ἔσχεν ἀνυπολόγιστα ἀποτελέσματα. Ἡ Υ. Πύλη οὐδὲ μετὰ τὴν συμφορὰν ταύτην ἐπέσθη νὰ ἐνδῶσῃ κατ' ἐλάχιστον ὡς πρὸς τὰ κυριαρχικὰ αὐτῆς ἐπὶ τῆς Ἑλλάδος δίκαια. Προςκληθεῖσα τῇ 12 νοεμβρίου ὑπὸ τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει πρέσβειων τῶν τριῶν δυνάμεων νὰ ἀναγνώρισῃ τὴν ἐν Λονδίῳ συνθήκην, ἀπεποιήθη· ὅθεν οἱ πρέσβεις ἀνεχώρησαν ἐκ Κωνσταντινουπόλεως τὴν 26. Ἐπειδὴ δὲ ἡ Πύλη, ἰδίως ἐξηγριωμένη κατὰ τῆς Ῥωσίας καὶ ταύτην θεωροῦσα ὡς πρωταίτιον ὅλων τῶν γενομένων, ἐκάλεσεν εἰς τὰ ὄπλα τοὺς πιστοὺς κατὰ τοῦ μισητοτέρου τῶν ἀπίστων λαῶν, ἡ Ῥωσία ἐκήρυξε τελευταῖον τῇ 14 ἀπριλίου 1828 τὸν πρὸ ἑπτὰ ἐτῶν ἀπειληθέντα καὶ ἀείποτε ἔκτοτε ἀναβληθέντα πόλεμον. Ὁ πόλεμος οὗτος δὲν παρεκώλυσεν, ἀπεναντίας διηυκόλυνε τὰς περαιτέρω ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος ἐνεργείας τῶν δυνάμεων· εἰς δὲ συνετέλεσε καὶ τοῦτο ὅτι ὀλίγω πρότερον, ἤτοι τῇ 12 ἰανουαρίου, ἐφθασεν εἰς Αἴγιναν ὁ νέος τῆς Ἑλλάδος Κυβερνήτης Ἰωάννης Καποδίστριας, καὶ ἰδρύθη δι' αὐτοῦ παρ' ἡμῖν ἡ πρώτη κυβέρνησις, ἡ ἀξία νὰ φέρῃ τὸ ὄνομα τοῦτο. Αἱ δυνάμεις τῶντι δὲν ἔπαυσαν ἐργαζόμεναι κατ' ἀρχὰς μὲν ὑπὲρ τῆς ἀπαλλαγῆς τῆς Πελοποννήσου ἀπὸ τῶν αἰγυπτιακῶν στρατευμάτων, ἔπειτα δὲ περὶ τῆς ὀριστικῆς ρυθμίσεως τοῦ νέου κράτους. Δυνάμει τοῦ ἀπὸ 7|19 ἰουλίου 1828 ἐν Λονδίῳ πρωτοκόλλου, ἐπῆλθεν εἰς Πελοπόννησον γαλλικὴ στρατιὰ ἐπὶ τῷ σκοπῷ τοῦ νὰ ἐπιταχύνη τὴν ἀναχώρησιν τοῦ Ἰβραὶμ πασᾶ. Ἡ στρατιὰ αὕτη ἀπεβιβάσθη ὑπὸ τὸν στρατάρχην Μαιζών, εἰς Πεταλίδι, μεταξὺ Καλαμῶν καὶ Νησίου, περὶ τὰ μέσα αὐγούστου· ὁ δὲ Ἰβραὶμ πασᾶς ἐξεχώρησεν ἀμαχητὶ ἐκ τῆς χερσονήσου περὶ τὰ τέλη Σεπτεμβρίου. Καὶ μετὰ ἑξ' ὑπολείποντος μηνος, διὰ πρωτοκόλλου τῆς 10|22 μαΐου 1829, ἐκανονίσθησαν κατὰ πρῶτον τὰ πρὸς βορρᾶν ὄρια τοῦ νέου κράτους. Τὰ ὄρια ταῦτα ἀρχόμενα παρὰ τὴν εἰσόδον τοῦ κόλπου τοῦ Βώλου, ἀναβαίνοντα ἐκεῖθεν τὴν Ὀθρυν, παρακολουθοῦντα αὐτὴν μέχρι τῆς κορυφῆς τῆς πρὸς ἀνατολὰς τῶν Ἀγραφῶν κειμένης, δι' ἧς συνάπτεται τὸ ὄρος ἐκείνον μετὰ τῆς Πίνδου· καταβαίνοντα ἔπειτα ἐκ τῆς κορυφῆς ταύτης εἰς τὴν κοιλάδα τοῦ Ἀσπροποτάμου, ἥτις ἔμμενεν εἰς τὴν Τουρκίαν, διερχόμενα κατόπιν τὸ Μακρυνόρος, τοῦ ὁποίου τὸ

στενὸν περιελαμβάνετο ἐντὸς τῆς Ἑλλάδος, ἀπέληγον ἐπὶ τέλους εἰς τὴν θάλασσαν διὰ τοῦ Ἀμβρακικοῦ κόλπου. Προσετέθη δὲ ὅτι ἡ Εὐβοία, αἱ προσκείμεναι τῇ Πελοποννήσῳ νῆσοι καὶ αἱ Κυκλάδες θέλουσιν ἀποτελέσει μέρος τοῦ κράτους τούτου. Ἀλλὰ πλὴν τῶν ὀρίων, τὸ προκείμενον πρωτόκολλον ἐπανελάμβανε μὲν τὴν ἐν ταῖς προηγουμέναις πράξεσιν ἀρχὴν, ὅτι ἡ Ἑλλὰς θέλει διατελεῖ ὑπὸ τὴν ἐπικυριαρχίαν τῆς Υ. Πύλης, ὡρίζεν ὅμως ὅτι ἡ μοναρχικὴ καὶ διαδοχικὴ τοῦ νέου κράτους κυβέρνησις θέλει ἐπιτραπῇ εἰς ἡγεμόνα χριστιανόν, μὴ ἀνήκοντα εἰς τὰς βασιλικὰς οἰκογενεῖας τῶν τριῶν δυνάμεων. Ἡ διάταξις αὕτη προπαρεσκευάσε τὴν πλήρῃ ἀνεξαρτησίαν, διότι ἦτο δύσκολον, τότε μάλιστα, νὰ παραδεχθῇ τῇν εἰς τοὺς Τούρκους ὑποτέλειαν βασιλόπαις εὐρωπαῖος. Μὴ περναλίπωμεν δὲ νὰ ἀναφέρωμεν ὅτι ἡ Ῥωσία μετὰ πλείστου ζήλου ὑπεστήριξε τὴν ὑπὸ βασιλόπαιδα εὐρωπαῖον ἴδρυσιν τοῦ νέου κράτους, ὡς δηλοῦται ἐκ τῶν εἰς τὸ εἰρημένον πρωτόκολλον συνημμένων δύο ἐκθέσεων τοῦ κόμητος Νεσελρόδε ἀπὸ 22| δεκεμβρίου 1828 (3 ἰανουαρίου 1829) καὶ 14|26 ἰανουαρίου 1829.

Ἡ Υ. Πύλη ἐν τούτοις ἐδυσχέρανεν ἔτι νὰ ἀποδεχθῇ τὰ ἐν Λονδίνῳ ἀποφασισθέντα, ὅτε μετ' οὐ πολὺ ὀλοσχερῶς ὑπὸ τῶν ῥωσικῶν ὅπλων κατεβλήθηεῖσα καὶ ἀναγκασθεῖσα νὰ ὑπογράψῃ τῇ 2|14 Σεπτεμβρίου τὴν ἐν Ἀδριανουπόλει εἰρήνην, ἀπεφάνητο διὰ τοῦ δεκάτου αὐτῆς ἄρθρου, ὅτι ἀποδέχεται πάντα ὅσα αἱ δυνάμεις ἀπεφάσισαν περὶ Ἑλλάδος. Ὁμοίαν δὲ δήλωσιν εἶχεν ὑπογράψῃ πρὸς τὴν Γαλλίαν καὶ τὴν Ἀγγλίαν, ὀλίγας ἡμέρας πρότερον, 28 αὐγούστου (9 Σεπτεμβρίου). Ἐντεῦθεν ὠφελοῦμεν αἱ τρεῖς δυνάμεις καὶ ἐξακολουθοῦσαι ἀδιαλείπτως τὰς ὑπὲρ Ἑλλάδος ἐνεργείας αὐτῶν, ἀνηγόρευσαν διὰ τοῦ ἀπὸ 22 ἰανουαρίου (3 Φεβρουαρίου) 1830 πρωτοκόλλου ἡγεμόνα κυρίαρχον. τῆς Ἑλλάδος τὸν πρίγκηπα Λεοπόλδον (τὸν μετέπειτα βασιλέα τῶν Βέλγων) καὶ ἀπεφάνητο ὅτι ἡ Ἑλλὰς θέλει ἀποτελέσει κράτος ἐντελὺς ἀνεξάρτητον· ἀλλὰ συγχρόνως, προαιρούμεναι νὰ εὐχαριστήσωσι κατὰ τι τὴν Υ. Πύλην ἕνεκα τῆς προθυμίας ἣν ἐδείξε πρὸς τὴν παραδοχὴν τῶν γενομένων, περιέσπειλαν οὐκ ὀλίγον τὰ πρὸς βορρᾶν ὅρια τῆς Ἑλλάδος, τὰ ὅποια τότε κατεβιβάσθησαν

εἰς τὰς ἐκβολὰς τοῦ Ἀσπροποτάμου ἅφ' ἐνός, εἰς τὰς ἐκβολὰς τοῦ Σπερχεῖοῦ ἅφ' ἑτέρου· ὃ ἐστὶ διὰ τῆς δροθεσίας ταύτης ἕμενον εἰς τὴν Τουρκίαν, ἢ Ἀκαρνανία, ἢ Βόνιτζα, ὁ Βάλτος, ὁ Βλοχὸς, τὰ Ἀγραφα, τὰ Κράβδαρα, τὸ Καρπενήσιον καὶ ἡ Ὑπάτη. Τὸ πρωτόκολλον ὅμως τοῦτο δὲν ἦτο πεπωμένον νὰ ἐκτελεσθῇ. Ὁ πρίγκηψ Λεοπόλδος παρητήθη τῇ 9|12 μαΐου. Τὸ ζήτημα τῆς Ἑλλάδος ἔμεινεν αὐθις μετέωρον, καὶ περιεπλάκη τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ δολοφονηθέντος τοῦ Κυβερνήτου τῇ 27 Σεπτεμβρίου (9 ὀκτωβρίου) 1831, ἡ καὶ πρὸ τούτου ἀρξαμένη ἐν Ἑλλάδι ἀνωμαλία ἐκορυφώθη τῷ 1832. Οὐδὲν ἦττον αἱ δυνάμεις, ἐπιδιώκουσαι ἐπιμόνως τὴν συμπλήρωσιν τοῦ ἔργου αὐτῶν, ὑπέγραψαν τῇ 25 ἀπριλίου (7 μαΐου) 1832 ἐν Λονδίνῳ σύμβασιν δι' ἧς ἀνεβίβασαν τὴν Ἑλλάδα εἰς τάξιν βασιλείου, καὶ ἀνηγόρευσαν βασιλέα αὐτῆς τὸν δευτερότοκον υἱὸν τοῦ βασιλέως τῆς Βαυαρίας Ὁθωνα. Ἐπιχειρήσασαι δὲ συγχρόνως, διὰ τοῦ Στράτφορντ Κάννιγγ, νέας διαπραγματεύσεις πρὸς τὴν Γ. Πύλιν περὶ τῶν ἀρκτικῶν ὁρίων, ἐπέτυχον ἐπέκτασιν αὐτῶν, μείζονα καὶ αὐτῆς τῆς ἐν ἔτει 1829 κανονισθείσης, ἐπὶ ἀποζημιώσει 40 ἑκατομμυρίων γροσιῶν.

Τοιουτοτρόπως αἱ τρεῖς κραταιόταται τῆς Εὐρώπης δυνάμεις, ἐκάστη μὲν ἐπὶ ἄλλῳ σκοπῷ, ἀπὸ κοινου ὅμως οὐδὲν ἦττον ἀδιαλείπτως συμπρίζασαι ἐπὶ ἐξ ὅλα ἔτη, ἀπῆρτισαν τὴν ἀποκατάστασιν τῆς ἐλληνικῆς ἀνεξαρτησίας. Ἡ ἐπανάστασις ἡ ἀρξαμένη ἐπ' ἐλπίσι μεγάλαις, περιέστη εἰς ἀποτελέσματα μικρά. Ἵνα ὅμως ἐπιτύχωμεν καὶ ταῦτα, πρὸ πάντων δὲ ἵνα καταναγκάσωμεν οὕτως εἰπεῖν τὰς δυνάμεις νὰ ὁμοφωνήσωσιν, ἐδέησε νὰ προηγηθῶσιν ἀφοσιώσεις καὶ θυσίαι, αἵτινες δὲν ἐπαναλαμβάνονται κατὰ πᾶσαν δεκαετίαν, οὐ μόνον ὑπὸ τοῦ ἐλληνικοῦ ἔθνους, ἀλλ' ὑπὸ οὐδενὸς τῶν ἐπὶ γῆς ἐθνῶν. Ὅθεν ἄλλοι εἶναι οἱ τρόποι δι' ὧν δυνάμεθα σήμερον νὰ ἐπιδιώξωμεν τὴν συμπλήρωσιν τῆς εὐχῆς τῶν πατέρων ἡμῶν. Ἀλλὰ τὰ περὶ τούτου δὲν ἀνήκουσιν ἔτι εἰς τὴν ἱστορίαν.

Ἐνταῦθα λοιπὸν ἀπολήγει τὸ ἔργον μου. Ἐξ αὐτῆς τῆς πρώτης αὐτοῦ ἀρχῆς καὶ μέχρι τῆς νῦν ἐπιτιθεμένης κορωνίδος, δὲν

ἔπαυσα ἔχων πρὸ ὀφθαλμῶν ὅτι ὁ λαὸς ὁ μελετῶν καὶ γινώσκων τὴν ἱστορίαν αὐτοῦ, κρίνει σχεδὸν πάντοτε ἀσφαλτέσ-
τερον καὶ ὀρθότερον περὶ τε τῶν παρόντων αὐτοῦ πραγμάτων,
καὶ περὶ τῶν ὄρων τῆς προόδου, καὶ περὶ τῆς μελλούσης αὐ-
τοῦ τῆς. Ἡξεύρω ὅτι τὴν σήμερον οὐκ ὀλίγοι καὶ παρ' ἡμῖν
ὑπολαμβάνουσι τὸ ἐνεστὼς ὡς λεύκωμα ἐπὶ τοῦ ὀποίου ὁ τυχὼν
δύναται νὰ γράψῃ κατὰ πᾶσαν πρῶταν ὅ,τι θέλει· ἐλπίζω ὅμως
ὅτι κατὰ τοὺς πλείονας τῶν συμπολιτῶν μου ὑπάρχουσι κεφάλαιά
τινα τοῦ ἐθνικοῦ βίου ὡς πρὸς τὰ ὁποῖα ἡ Ἑλλάς δὲν δύναται
νὰ χωρισθῇ ἀπὸ τοῦ παρελθόντος αὐτῆς, τοῦ τε προαιωνίου καὶ
τοῦ προσφάτου, εἰμὴ μαραιομένη καὶ πίπτουσα, ὅπως ἡ κραταιο-
τάτη τῶν δρυῶν ἧς ἤθελον ἀποκοπῇ αἱ ρίζαι. Χάριν τῶν πλειό-
νων ἐκείνων ἠνάλωσα ὑπὲρ τὰ τριάκοντα τῆς ζωῆς μου ἔτη με-
λετῶν καὶ συγγράφων τὴν παροῦσαν ἱστορίαν. Καὶ νῦν, δημοσιεύων
τὸ τελευταῖον αὐτῆς μέρος, ἀπεκδέχομαι ἐν καθαρῷ συνειδῶτι
τὴν κρίσιν τοῦ Πανελληνίου. Δὲν ἔχω τὴν μωρίαν νὰ φαντάζωμαι
ὅτι τηλικούτον ἐπιχειρήσας ἔργον, δὲν ἔπταισα ποτέ. Ἀλλὰ
καθ' ἣν στιγμήν ἐφθασα εἰς τὸ τέρμα αὐτοῦ καὶ ὡς ἀπὸ περιω-
πῆς ἀναθεωρῶ τὸν μακρὸν καὶ κοπιώδη δρόμον ὃν διήνυσα, ἴσως
ἐπιτρέπεται νὰ εἴπω, ὅτι ἐζήτησα ἐν παντὶ τὴν ἀλήθειαν καὶ ὅτι,
ὁσάκις δὲν ἠτύχησα νὰ τὴν εὔρω, παρεσκεύασα τοῦλάχιστον
τὴν εὐρεσιν αὐτῆς. Ἐὰν δὲ ἡ ἱστορία αὕτη διδάξῃ τι εἰς τὸ ἔ-
θνος μου, ἔστω τὸ διδάγμα ἐλάχιστον, θέλω νομίσαι ὅτι ἐξε-
πλήρωσα καὶ ἐγὼ κατὰ τὸ ἐνὸν τὸ πρὸς τὴν πατρίδα καθήκον.

ΔΙΟΡΘΩΣΕΙΣ

ΤΩΝ ΜΑΛΛΟΝ ΛΟΓΟΥ ΔΕΙΩΝ ΠΑΡΟΡΑΜΑΤΩΝ.

ΠΡΟΣΘΗΚΑΙ.—ΕΞΗΓΗΣΕΙΣ.

ΣΗΜΕΙΩΣΙΣ. Τὰ παροράματα τῶν πρώτων εἴκοσι φύλλων εἶναι πλειότερα ἢ τὰ τῶν ἐπομένων· διότι ἀπὸ τοῦ εἰκοστοῦ κατεβλήθη πλειότερα προσοχῇ, προσληφθέντος ἐπὶ τούτῳ δοκίμου διορθωτοῦ.

Σελ.	στίχ.	ἀντὶ	γράφε
5	8	Χω	Χω

Σελ. 14-15. Κατὰ τὴν γνώμην τοῦ ἐμπειροτάτου περὶ τὴν νομισματικὴν φύλου ἡμῶν κ. Παύλου Λάμπρου, αἱ 25 λίτραι χρυσοῦ, ἃς ἀνέλαβε νὰ πληρῶνῃ ὁ Βρανᾶς εἰς τοὺς Ἑνετοὺς, πρέπει νὰ ὑποτεθῶσι βεβαίως ἐνετικά. Ἐκδότῃ λοιπὸν λίτρα ἐνετικὴ ἀναλογεῖ πρὸς γραμμάρια 357,60, αἱ δὲ 25 λίτραι πρὸς γραμμάρια 8,940, τὰ ὅποια, ὡς τιμᾶται σήμερον ὁ ἀκατέργαστος ἄπερθος χρυσοῦς ἴτοι φράγκα 3,435 τὸ χιλιόγραμμον, φέρουσι φράγκα 30,708, ⁹⁰100.

Σελ. 20. Ἄν καὶ ἐν σελίδι 40 παρέθῃκα ἐν κεφαλᾷ τὰ συμπεράσματα τοῦ κ. Παύλου Λάμπρου περὶ τῶν νομισμάτων τῆς ἐποχῆς ταύτης, τὰ ὅποια ἐκαλοῦντο χρυσᾶ καὶ ὑπέρπυρα καὶ βυζάντια, καλὸν νομίζω νὰ περιλάβω ἐνταῦθα ὁλόκληρον τὴν ἔκθεσιν αὐτοῦ ἔχουσαν ἐπὶ λέξεως ὡς ἑξῆς.

«Ἐν-Κωνσταντινουπόλει καὶ καθ' ἅπαν τὸ Βυζαντινὸν κράτος, ἐκυκλοφόρουν πρὸ τῆς φραγκικῆς κατακτῆσεως τὰ βυζαντινὰ νομίσματα, ὧν βάσις ἦτο τὸ χρυσοῦν, ὅπερ ὑπὸ τῶν ἡμετέρων ὀνομάζετο χρυσοῦς ἢ ὑπέρπυρον, ὑπὸ δὲ τῶν Φράγκων βυζάντιον, ὡς ἐκ τῆς πόλεως ἐν ἡ ἐκόπτετο. Μετὰ τὴν κατάκτησιν, ἐν ταῖς διαφόροις ἡγεμονίαις ταῖς ἰδρυθείσαις ὑπὸ τῶν Φράγκων, εἰσῆχθησαν διάφορα νομισματικὰ συστήματα ἐκ τῆς Δύσεως, οὐδαμοῦ δὲ ἐκτὸς τῆς Κύπρου ἐκόπτοντο ὑπέρπυρα κατὰ τὸ Βυζαντινὸν σύστημα. Καὶ ἐν μὲν τῇ ἡγεμονίᾳ τῆς Πελοποννήσου, τῷ δουκάτῳ τῶν Ἀθηνῶν καὶ ἀλλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος ἐκόπτοντο δηνάρια τορνέσια, κατὰ τὸ σύστημα τῆς Γαλλίας, ἐν δὲ Ῥόδῳ, Χίῳ καὶ Μιτυλήνῃ ἀπειμιμούντο τὰ χρυσᾶ δουκάτα καὶ τὰ ἀργυρᾶ γρόσσα τῆς Ἑνετίας ἢ τὰ γιλιάτα τῶν βασιλέων τῆς Νεαπόλεως. Τὸ ὑπέρπυρον λοιπὸν δὲν ἦτο μὲν πλέον πραγματικὸν νόμισμα, ἀλλὰ διέμεινεν ὡς ὀνομαστικὴ ἀξία, ἀναλογουσα πρὸς ποσὸν τι ὀρισμένον τῶν ἐν κυκλοφορίᾳ ἐντοπίων πραγματικῶν νομισμάτων.»

«Ὅποια ἦτο ἡ ἀξία τῶν ὑπερπύρων κατὰ τὸν 13 αἰῶνα ἐν τῇ ἡγεμονίᾳ τῆς Πελοποννήσου, τῷ δουκάτῳ τῶν Ἀθηνῶν καὶ ἀλλοχοῦ τῆς Ἑλλάδος, δὲν εἶναι εἰς ἡμᾶς γνωστόν. Γνωρίζομεν ὅμως ἀκριβῶς παρὰ τοῦ Πεγολόττη ὅτι περὶ τὸ 1340 ἔτος, καθ' ἣν ἐποχὴν ἔγραψεν ὁ ῥηθεὶς συγγραφεὺς, ἐν Θήβαις μὲν καὶ ἐν Εὐβοίᾳ ἐτιμᾶτο τὸ ὑπέρπυρον 42 γρόσσων ἐνετικῶν, ἐν Κωνσταντινουπόλει δὲ ἀντηλλάσσετο πρὸς 42¹/₂ ἢ 43 γρόσσα, καὶ ἐν Πελοποννήσῳ ἐτιμᾶτο μόνον 7 γρόσσων. Βλέπομεν λοιπὸν ὅτι ἐν τῷ δουκάτῳ τῶν Ἀθηνῶν καὶ ἐν Εὐβοίᾳ ἡ ἀξία τοῦ ὑπερπύρου, καὶ τοὶ ὀνομαστικῇ, μικρὸν ὑπετιμᾶτο τῆς πραγματικῆς ἀξίας τοῦ ὑπερπύρου τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἐνῷ ἐν Πελοποννήσῳ ἦτο ἐκπεσμένη, ἴσως διὰ τὰς ἀνωμαλίας εἰς ἃς εὗρίσκειτο ἡ χώρα αὕτη κατὰ τὴν ῥηθεῖσαν ἐποχὴν. Φρονῶ ἐπομένως ὅτι καθ' ὅλον τὸν 13 αἰῶνα ὅπου δὴποτε τῆς Ἑλλάδος γίνεται λόγος περὶ ὑπερπύρων, ταῦτα δὲν δύνανται νὰ λογισθῶσιν ἄλλως, εἰμὴ ὡς ἔχοντα τὴν αὐτὴν ἀξίαν τῶν ὑπερπύρων τῶν αὐτοκρατόρων τῆς Νικαίας καὶ τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ὅπως ἀνεύρωμεν δὲ καὶ προσδιορίσωμεν τὴν ἀκριβῆ ἀξίαν τῶν ὑπερπύρων τῆς ἐν λόγῳ ἑκατονταετηρίδος, ἀνάγκη πᾶσα νὰ ἐξετάσωμεν τὰ ὑπέρπυρα τοῦ αὐτοκράτορος Ἰσαακίου Β' τοῦ Ἀγγέλου, τὰ τῶν αὐτοκρατόρων τῆς Νικαίας Θεοδώρου τοῦ Λασκάρεως καὶ Ἰωάννου τοῦ Βατάτση καὶ τὰ τῶν αὐτοκρατόρων Μιχαήλ καὶ Ἀνδρονίκου τοῦ πρεσβυτέρου, τῶν Παλαιολόγων. Κατὰ τὰς γενομένας ὑπ' ἐμοῦ δοκιμασίας εἰς διάφορα ὑπέρπυρα τῶν ῥηθέντων αὐτοκρατόρων εὗρον, ὅτι ἐν ἐκάστῳ γραμμάρῳ ἐμπεριέχονται ἀπὸ 260 μέχρι 290 χιλιοστῶν κράματος· ὥστε ὁ μέσος ὅρος ἀπέφθου χρυσοῦ ἀναλογεῖ εἰς 725 χιλιοστὰ δι' ἕκαστον γραμμάριον. Ἐὰν δὲ λάβωμεν ὡς γνώμα, ὅτι τὸ ἐνσταθμον ὑπέρπυρον πρέπει νὰ ζυγίζη γραμμάρια 4,80, ἔπεται ὅτι ἕκαστον ὑπέρπυρον περιέχει γραμμάρια 3,262 ἀπέφθου χρυσοῦ. Ὅθεν ὑπολογίζοντας τὸν ἀπεφθον χρυσὸν πρὸς φράγκα 3⁴³/₁₀₀ τὸ γραμμάριον, ἡ ἀξία ἐκάστου ὑπερπύρου ἀναλογεῖ πρὸς φράγκα 44²⁸/₁₀₀. Τὰ 500 λοιπὸν ὑπέρπυρα, τὰ ὅποια ὄφειλον νὰ πληρώνωσιν οἱ εὐπατρίδαι διὰ τὴν Κέρκυραν φέρουσιν φράγκα 5,600.»

Σελ.	στίχ.	ἀντί	γράφει
22	2	Φεβράτιος	Φεραῖος
23	6	ὅτε	ὅτι
27	20	Φράγχον	Φράγχοι
29	34	πολιτικῶν	πολιτικῶν
35	40 καὶ 12	φέουδα	φέουδα
40	24	μακροτέρα	μικροτέρα
44	34	βουλουμένους	βουλομένους
Ἐν σελίδι 43 καὶ ἀλλοχοῦ που ἐνίστε ἡ λέξις ἀ μ ν η σ τ ῖ α ἐξετυπώθη διὰ τοῦ εἰ εἰς τὴν παραλήγουσαν.			

Σελ.	στίχ.	ἀντί	γράφε
48	14	ἡ	αἱ
52	16 καὶ 17	Ἄλλ' ὅπως δὴ ποτε ὁ νέος αὐτοκράτωρ	Ἄλλ' ὅπως δὴ ποτε ὁ νέος αὐ- τοκράτωρ
54	18 καὶ 19	ὑπενενεδυθῇ	ὑπενεδύθη
56	26	ἐλειεινὴν	ἐλειεινὴν
66	18	τοῦ αὐτοκράτορος Γερμα- νίας	τοῦ αὐτοκράτορος τῆς Γερμα- νίας
68	21	ἐαυτῇ	ἐαυτῷ
72	1	Βατάτζοι	Βατάτζαι
»	35	δ' ἀπλῆς	δι' ἀπλῆς
81	20	πρῶτων	πρῶτον

Πλὴν τούτου, ἐνταῦθα λέγεται ὅτι ὁ Θεσσαυρὸς τοῦ Δαμασκηνοῦ ἐξεδόθη τὸ πρῶτον ἐν Ἑνετίᾳ τῷ 1603, ἐνῷ κατὰ Σάθαν ἐξεδόθη καὶ πρὸ τοῦ 1603 ἦτοι τῷ 1528 (Νεοελληνικῆς φιλολογίας σελ. 153).

94	28	Ἰδιος	ιδίως
»	24	ἀναζωπύρῳσιν	ἀναζωπύρησιν

Συνέβη δὲ καὶ ἀλλαχοῦ τὸ λάθος τοῦτο.

98	29-30	θούρειον	θούριον
105	17	ὁπόλος	ὁποίας
120	26	Ἀστυπαλαία	Ἀστυπάλαια
121	17	ὀλιγώτερα	ὀλιγώτεροι
135	16-17	δὲ ὁ	ὁ δὲ
136	14	διαλλειμμάτων	διαλειμμάτων

Ἐν σελίδι 137, ἀναφέρων τὰς 30,000 χρυσᾶς οὐγκίας, ἃς ὁ Μιχαὴλ Παλαιολόγος ἔδωκεν, ἵνα ὑποκινήσῃ τὴν Σικελικὴν ἐπανάστασιν, ὑπελόγισα αὐτὰς πρὸς φράγκα 60 περίπου· ἐν σελίδι δὲ 217, ὁμιλῶν περὶ τῶν 4 οὐγκιῶν, ἃς ὁ δούξ τῶν Ἀθηνῶν Βριέννιος ἔδιδε κατὰ μῆνα εἰς ἕκαστον κατάρφακτον ἱππέα, ὑπελόγισα αὐτὰς πρὸς δραχμὰς 13. Τοῦτο δὲ ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἐπομένων ὑπολογισμῶν τοῦ φίλου μου κ. Λάμπρου.

« Ἡ οὐγκία τῆς Σικελίας δὲν ἦτο πραγματικὸν νόμισμα, ἀλλὰ ὀνομαστικὴ ἀξία· 4 δὲ χρυσᾶ νομίσματα τοῦ αὐτοκράτορος Φριδερίκου τοῦ Β', τὰ λεγόμενα αὐγουστάλια, ἅτινα ἐκόπτοντο ἐν Μεσσήνῃ καὶ Βρεντησίῳ, ἀπετέλουν μίαν Σικελικὴν οὐγκίαν. Τὰ 4 αὐγουστάλια ἀνελόγουν πρὸς χρυσᾶ φλωρίνια 4 καὶ 1/5, τούτων δὲ ἕκαστον πρὸς φράγκα 12²³100· ὥστε ἡ ἀκριβὴς ἀξία τῆς οὐγκίας ἦτο φράγκα 58⁷⁰100, αἱ δὲ 30,000 οὐγκίαι πρὸς φράγκα 58⁷⁰100 φέρουσι φράγκα 1,764,000. »

« Ἡ οὐγκία, ὡς εἵπομεν, ἦτο ἀξία ὀνομαστικὴ καὶ οὐχὶ πραγματικὸν νόμισμα· ἀλλὰ διὰ τὴν ὑπάρχῃ τὸ ὄνομα καὶ ἡ ἀξία αὐτοῦ, ἔπεται ὅτι εἰς ἀρχαιοτέρους χρόνους ἐκυκλοφόρει ἐν Σικελίᾳ πραγματικὸν τι τοιοῦτο

ξένον νόμισμα, ὅπερ ἐξέλιπε μὲν τῆς κυκλοφορίας, κατέλιπε δὲ ἐν ταῖς συναλλαγαῖς τὴν ἀξίαν αὐτοῦ καὶ τὸ ὄνομα, σημαῖνον μέγα χρυσοῦν νόμισμα. Τοιοῦτο δὲ ὄνομα δὲν ἠδύνατο βεβαίως ν' ἀποδοθῇ εἰς τὰ κατὰ ταύτην τὴν ἐποχὴν κοπιώμενα ἐν Μεσσήνῃ χρυσᾷ νομισμάτια Καρόλου Α' τοῦ Ἀνδεγαυικοῦ, διότι ταῦτα ἦσαν μικροτάτης ἀξίας. Ἀφοῦ ὁμοῦ ὁ Ἀραγωνίος Πέτρος Γ' κατέλαβε τὴν Σικελίαν καὶ βασιλεύσας ἀπὸ τοῦ 1282—1285 ἔκοψε μείζονος ἀξίας καὶ ἐξ ἀπέφθου χρυσοῦ νομίσματα, ὧν ὅμοια, κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, ἔκοψαν καὶ οἱ υἱοὶ αὐτοῦ Ἰάκωβος καὶ Φριδερίκος Β', δὲν εἶναι δύσκολον νὰ ὠνόμασαν οἱ Σικελοὶ τὰ ὠραῖα ταῦτα ἐγχώρια νομίσματα, οὐγκίας. Ὅθεν ὑποθέτω, ὅτι αἱ οὐγκίαι, δι' ὧν ὁ δούξ Βριένιος ἐμισθοδότηι τοὺς στρατιώτας του, ἦσαν τὰ τῶν Ἀραγωνίων βασιλέων τῆς Σικελίας χρυσᾷ νομίσματα, ὧν ἕκαστον, κατὰ τοὺς γενομένους παρ' ἐμοῦ ὑπολογισμοὺς, πρέπει νὰ ἔλκη βάρους γραμμαρίων 4,086, ἡ δ' ἀξία ἀνέρχεται εἰς φράγκα 13 ⁸⁹100.»

Εἶναι δὲ τόσῳ μᾶλλον πιθανὴ ἡ εἰκασία αὕτη ὅση ἐὰν εὐλογον ἦναι νὰ παραδεχθῶμεν, ὅτι αἱ ὑπὸ τοῦ Μιχαήλ Παλαιολόγου καταβληθεῖσαι χρυσαὶ οὐγκίαι, εἶχον ἑκάστη ἀξίαν φράγκων 58 ⁷⁰100, ἐντελῶς ἀπίθανον εἶναι, ὅτι ὁ Βριένιος ἐπλήρωνε κατὰ μῆνα 4 μὲν τοιαύτας οὐγκίας εἰς ἕκαστον κατὰφρακτον ἱππέα, 2 δὲ εἰς τοὺς ἐλαφροὺς ἱππεῖς, 1 δὲ εἰς ἕκαστον πεζόν, ὅπερ ἤθελε σημαίνει, κατὰ τὴν σημερινὴν σχετικὴν ἀξίαν τοῦ νομίσματος, ὅτι ἤθελε πληρῶναι ὑπὲρ τὰς 4,000 δραχμὰς κατὰ μῆνα εἰς τοὺς πρῶτους, ὑπὲρ τὰς 500 εἰς τοὺς δευτέρους καὶ ὑπὲρ τὰς 250 εἰς τοὺς τρίτους.

Μετὰ τὰς σπουδαίας ταύτας παρατηρήσεις, μὴ παραλίπωμεν νὰ σημειώσωμεν, ὅτι ἡ λέξις οὐγκία εἰς ἀμφοτέρω τὰ προπαρατεθέντα χωρία τοῦ κειμένου ἐξετυπώθη ἐκ παραδρομῆς διὰ γ γ.

Σελ.	στήλ.	ἀντὶ	γράφει
144	2	πριγγιπάτου	πριγκηπάτου
147	30	πολέμων ἑτέρου	πολέμιον τοῦ ἑτέρου
152	17	Μύκωνον	Μύκονον

Καὶ ἀλλαχοῦ δὲ συνέβη ἡ παραδρομὴ αὕτη.

158	26	τραπεζητικοῦ	τραπεζιτικοῦ
-----	----	--------------	--------------

Καὶ ἀλλαχοῦ

Ἐν σελίδι 167 εἶπον, ὅτι ὁ μεταξὺ τοῦ Γκίτζη καὶ τοῦ Σανούτου πόλεμος προεκάλεσε δαπάνην 350,000 γρόσσων, ἴσων πρὸς 18,000 δουκάτων, ἴσων πρὸς 220,140 φράγκα. Ἴδου τὰ περὶ τούτου ἀκριβέστερον.

Ὁ Χόφφ ἐν σελίδι 372 τοῦ πρώτου τόμου τῆς Μεσαιωνικῆς καὶ νέας ἐλληνικῆς αὐτοῦ ἱστορίας βεβαίως, ὅτι ἔνεκα τοῦ πολέμου τούτου ἐδαπανήθησαν ὑπὲρ τὰς 30,000 με γ ἄ λ ω ν σ ο λ δ ῖ ω ν. Ἀλλὰ περὶ τοῦ νομισματικοῦ τούτου ἔρου σημειοῖ ὁ Παῦλος Λάμπρος τὰ ἐξῆς. «Νομίζω, ὅτι ἐνταῦθα συμβαίνει παρεννόησις, καὶ ὅτι ἐν τῷ κειμένῳ, ἐξ οὗ ἠρύσθη ὁ Χόφφ τὴν πληροφορίαν αὐτοῦ, πρέπει νὰ ὑπάρχῃ ἡ φράσις soldi di

grossi ἦτοι σολδία ἐκ γρόσων καὶ οὐχὶ soldi grossi, σολδία μέγала. Τὰ νομίσματα λοιπὸν εἶναι τὰ γρόσσα, τὸ δὲ σολδὸν εἶναι ἀριθμητικὸν, περιλαμβάνον μίαν δωδεκάδα οἰωνοτήποτε νομισμάτων. "Οθεν αἱ 30,000 σολδίων ἐκ γρόσων ἀποτελοῦσι 360,000 γρόσσα. Ἐπειδὴ δὲ οἱ δυνάσται τοῦ Αἰγαίου Γκίζαι καὶ Σανούτοι ἦσαν Ἐνετοί, τὰ ἀναφερόμενα γρόσσα εἶναι βεβαίως ἐνετικά, τὰ ὅποια ἐκυκλοφόρουν τότε πολὺ ἐν Ἑλλάδι καὶ ὧν 20 ἀπετέλουν 1 χρυσοῦν ἐνετικὸν δουκάταν, 360,000 γρόσσα ἀναλογοῦν λοιπὸν πρὸς 18,000 χρυσᾷ δουκάτᾳ· ταῦτα δὲ πρὸς φράγκα 42²³]οο ἕκαστον, φέρουσι φράγκα 220,140.».

Ἐνταῦθα νομίζω καθήκον μου νὰ ἐκφράσω καὶ δημοσίᾳ τὴν εὐγνωμοσύνην μου πρὸς τὸν κ. Παῦλον Δάμπρον διὰ τὴν πρόθυμον συνδρομὴν, ἣν μοι παρέσχεν εἰς τὴν διαφώτισιν τοῦ σπουδαιοτάτου ζητήματος τῆς ἀξίας τῶν ποικίλων νομισμάτων, ὅσα ἐκυκλοφόρουν παρ' ἡμῖν ἐπὶ τῆς φραγκοκρατίας. Ἄνευ αὐτοῦ ἤθελον καὶ ἐγὼ παραθέτει, ὅπως ὅλοι οἱ προηγούμενοι ἱστορικοὶ, ὀνόματα καὶ ποσὰ ἀκατάληπτα εἰς τὸν ἀναγνώστην. Εἶναι περιττὸν δὲ νὰ προσθέσω, ὅτι τὰ πόσα ταῦτα διευκρινούμενα συντελοῦσι τὰ μέγιστα εἰς τὴν κατάληψιν τῶν πολιτικῶν καὶ οἰκονομικῶν περιστάσεων τῆς χώρας, καὶ ὅτι ὡς ἐκ τούτου ἡ νομισματικὴ ἐπιστήμη κατέστη κλάδος οὐσιώδους τῆς ἱστορικῆς. Δύναται δὲ ἡ Ἑλλὰς νὰ καυχῇ²⁴, ὅτι ἔχει λειτουργὸν τῆς νομισματικῆς ἐπιστήμης ὃν μετὰ εὐλαδείας συμβουλευόμενοι οἱ ἐπιφανέστατοι τῶν νομισματολόγων ἀπάσης τῆς Εὐρώπης.

Σελ.	στίχ.	ἀντὶ	γράφε
168	30	Ἰουστιανοὶ	Ἰουστινιανοὶ
193	4	ἠνέωξαν	ἀνέωξαν

Ἡ παραδρομὴ αὕτη συνέβη καὶ ἀλλαχοῦ. Τὸ δὲ ἀπλούστερον ἤθελον εἶναι ἴσως νὰ γράψω ἀνοιξαν, κατὰ τὸν περισωθέντα εἰς τὴν ὁμιλουμένην ἀρχαῖον τύπον.

207	13	προσγενομένης	προσγενομένης
215	42	ἐπεικίας	ἐπεικειάς
219	14	ἀμαχτιελ	ἀμαχτῆι

Διότι ἀ μ α χ εῖ μὲν καὶ ἀ μ α χ ῖ ὑπάρχει, οὐχὶ δὲ καὶ ἀ μ α χ η τ εῖ, ὡς φαίνεται.

221	12	Ματθίλθη	Ματθίλδη
»	27	Οὐτίλλαρδουίνος	Οὐτίλλαρδουίνος

Καὶ ταῦτα μὲν εἶναι τυπογραφικὰ παροράματα. Ἀλλὰ τὰ ἀπειραξίνα τοῦ παρόντος τόμου ὀνόματα ἐγράφησαν ἐνίοτε οὐχὶ ὁμοιομόρφως ἐξ ἐμῆς παραδρομῆς, ἐνίοτε δὲ κατὰ τρόπον ὃν δὲν θέλουσιν ἴσως ἐπιδοκιμάσει πάντες. Τοῦτο δὲ θέλει συμβαίνειν ἐν ὅσῳ δὲν συνταχθῇ, καθ' ὥρισμένην τινὰ συνθήκην, λεξικὸν τῶν ξένων κυρίων καὶ γεωγραφικῶν ὀνομάτων.

227	35	Παλλαυτζίνη	Παλλαυιτζίνη
239	35	Χαλῆν	Χαλῆλ
242	26	προιηκόντι	προσηκόντι

Σελ.	στήλ.	ἀντὶ	γράφει
274	33	Ἀλαβανούς	Ἀλβανούς
275	9	ἐβέρροια	Βέρροια
288	34	μικρὰ	μικρὰ
296	28	ἀνεξάρτητος	ἀνεξάρτητος
343	25	δυτικῆς	ἀνατολικῆς
358	34-35	διεκδικήση	ἐκδικήση
366	25	Πέτρος ὁ Χωλὸς ἀπόγονος, τῶν Βούων	Πέτρος ὁ Χωλὸς, ἀπόγονος τῶν Βούων
368	8	μετὰ	μετὰ
381	25	καταβάλλει	καταβάλλει
392	44	τὸν	τὴν
442	31	265,000	260,000
»	32	298,000	258,000
446	32	τάφρου	τάφρον
451	25	πάλιν	πάλιν
462	4	πόλης	πόλις

Περὶ τὰ τέλη τῆς σελίδος 566 καὶ τὰς ἀρχὰς τῆς σελίδος 567 εἶπον ὅτι, μετὰ τὴν εἰς Κάρλοβιτς συνομολογηθεῖσαν συνθήκην, ὁ αὐτοκράτωρ τῆς Γερμανίας ἀντιγόρευσε, τὸν Ἀλέξανδρον Μαυροκορδάτον, τὸν πρεσβύτερον, κόμητα τῆς αὐτοκρατορίας. Κατ' αὐτὰς ὁ ἀρχαῖος φίλος καὶ συνεργάτης Νικόλαος Δραγούμης, ἐκδοὺς Ἱστορικὰς Ἀναμνήσεις λόγου ἀξίας, ὡς πρὸς τὰ τελευταῖα μάλιστα 30 ἔτη, λέγει ἐν σελίδι 206. «Ἀλλὰ καὶ αὐτὸ τὸ ὑπὸ Hammer λεγόμενον ὅτι ὠνομάσθη κόμης ἐξηλέγχθη ψευδές.» Δὲν ὀρίζει ὅμως ὑπὸ τίνας καὶ πῶς ἐξηλέγχθη ψευδές. Ἐν τούτοις ὁ Hammer, ὅστις εἶχεν ὑπ' ὄψιν του τὰ ἀρχεῖα καὶ τὰς παραδόσεις τῆς αὐτοκρατορικῆς αὐλῆς, ἀναφέρει δις τὸ γεγονός ὡς ἀναμφισβήτητον, ἐν σελίδι 5 καὶ ἐν σελίδι 6 τοῦ 7 τόμου. Καὶ οὐ μόνον ὁμιλεῖ περὶ τοῦ διπλώματος δι' οὗ ὁ αὐτοκράτωρ Λεοπόλδος ἀνύψωσεν εἰς τὸν βαθμὸν τοῦ κόμητος τῆς αὐτοκρατορίας τὸν Ἀλέξανδρον Μαυροκορδάτον, ἀλλὰ λέγει καὶ πῶς ἐν τῷ διπλωματι τούτῳ ὠνομάζετο ὁ Μαυροκορδάτος· λέγει δηλαδὴ ὅτι ἐκαλεῖτο ἐν αὐτῷ οὐχὶ Μαυροκορδάτος ἀλλὰ υἱὸς τοῦ Σκαρλάτου (Ἰσχερλὲτ-Ζαδὲς), ὅπως ἡ Ὁσμανικὴ κυβέρνησις μέχρις ἐσχάτων ἀπεκάλει τοὺς Μαυροκορδάτους (σελ. 560 τοῦ παρόντος τοιμοῦ.) Ὁ Hammer ὅπως συμβαίνει καὶ εἰς αὐτοὺς τοὺς μεγίστους τῶν ἱστορικῶν ὅσοι ἔγραψαν ἔργα ἐκτενῆ, περιέπεσαν ἐνίοτε εἰς πλάνας· ἀλλὰ εἰς πλάνας ἀκουσίας, ἐνῷ ἐπὶ τοῦ προκειμένου πρέπει νὰ ὑποθίσωμεν, ὅτι ἐψεύσθη ἐκ προαιρέσεως, ὅπερ δὲν δυνάμεθα νὰ παραδεχθῶμεν, εἰμὴ ἐὰν πιστοποιηθῇ δι' ἀποδείξεων, τὰς ὁποίας ἡ ἐπιστήμη θεωρεῖ ἀποχρώσας. Ἐννοεῖται δέ, ὅτι δὲν ἐπέμεινα ὀλίγον εἰς τὸ ζήτημα τοῦτο, εἰμὴ χάριν τῆς ἀκριβείας· διότι οἱ δύο ὁμώνυμοι Μαυροκορδάτοι, ὅτε ὁ πρεσβύτερος καὶ ὁ νεώτερος, τηλικούτον ἐκτῆσαντο ἐν τῇ ἱστορίᾳ ἀξίωμα, ὥστε οὐδεὶς οἷόςδεποτε τί-

τλος ἢ κόμητος ἢ πρίγκηπος δύναται ν' αὐξήσῃ τὸ κλέος τοῦ ὀνόματος αὐτῶν.

Σελ.	στίχ.	ἀντὶ	γράφει
579	22	ἐκατοντατηρίδος	ἐκατονταστηρίδος

Ἐν σελίδι 622 ἰστόρησα μετὰ πολλοὺς ἄλλους ὅτι ἐν Μελιπύργῳ ὑπῆρχε μετὰ τοῦ Ἰωάννου Μαυρομιχάλη καὶ ὁ παῖς Πέτρος, ὁ μετέπειτα ἡγεμὼν τῆς Μάνης γενόμενος καὶ πολλάκις ἐν τῇ παρούσῃ ἱστορίᾳ μνημονευθεὶς. Ἐξ οἰκογενειακῆς ὁμως πληροφορίας βεβαιοῦμαι, ὅτι ὁ Πέτρος Μαυρομιχάλης ἐν ἔτει 1770 οὐ μόνον δὲν ἦτο εἰς ἡλικίαν ἵνα ὅπωςδὴποτε μετάρχη τοῦ ἀγῶνος, ἀλλ' οὔτε εἶχεν ἔτι γεννηθῇ, ὁ δὲ πατὴρ αὐτοῦ μικρὸν ἔπειτα ἐνυμφεύθη. Καὶ ἡ πληροφορία αὕτη συνάδει πρὸς ὅλας τὰς εἰδήσεις, ἃς ἔχομεν περὶ τῆς ἡλικίας τοῦ Πέτρου Μαυρομιχάλη ἐν ἀρχῇ τῆς ἐπαναστάσεως, διότι πᾶσαι παριστῶσιν αὐτὸν οὐχὶ υπερβαίνοντα τὸ 50 ἔτος. Ἐν γένει παρατηρῶ, ὅτι τὰ περὶ τῶν προσώπων καὶ τῶν πραγμάτων τῶν κατὰ τὰς παρελθούσας ἐκατονταστηρίδας ἐπαναστατικῶν ἐπιχειρημάτων, δὲν εἶναι πάντοτε εὐκολον νὰ ἐξακριβωθῶσι καθὼς ἐπεριδόμενα πολλάκις εἰς ἀπλᾶς παραδόσεις.

Σελ.	στίχ.	ἀντὶ	γράφει
651	4	τὴν	τοῦ
669	26	τῆς ἀνωτέρας ἐκκλησιαστικῆς	τῆς ἐκκλησιαστικῆς
673	46	περεπεπλεγμένου	περιπεπλεγμένον
682	22	τοῦτο	τούτου

685 Ἐνταῦθα ὁμιλήσας περὶ τῆς ἀνάγκης εἰς ἣν εὐρέθησαν οἱ ἡμέτεροι νὰ κατασκευάζωσι πρὸς τῆς ἐπαναστάσεως τὰ πλοῖα αὐτῶν ἅμα μὲν πρὸς ἐμπορίαν, ἅμα δὲ πρὸς πόλεμον ἐπιτήδεια, ἐλησιμόνησα νὰ ἀναφέρω ὅτι πρὸς τοῖς ἄλλοις, ἀντὶ νὰ μιμηθῶσι τὰ στρογγύλα ἐμπορικὰ τῶν ἄλλων ἔθνων (*bâtiments ronds*), προετίμησαν τὸ ἐπίμηκες τῶν πολεμικῶν σχῆμα (*bâtiments longs*), καταστήσαντες οὕτω τὰ σκάφη λεπτότερα τε καὶ εὐδρομώτερα. Τοῦτο δὲ ἐπὶ τῷ διπλῷ σκοπῷ τοῦ νὰ προτρέχωσι μὲν τῶν ἐμπορικῶν πλοίων τῶν ἄλλων ἔθνων, νὰ διαφεύγωσι δὲ τὰ πειρατικά· καὶ ἔκτοτε ἐκτῆσαντο τὴν μέχρι τῆς σήμερον φημιζομένην εὐδρομίαν αὐτῶν.

Σελ.	στίχ.	ἀντὶ	γράφει
701	8	κατὰ τὰς ἡμέρας ὑπέστη	κατὰ τὰς ἡμέρας ἐκείνας ὑπέστη
704	27-29	τὸν βοεβόδαν, ἥτοι τὸν διοικητὴν τῆς πόλεως, τὸν διοικητὴν τῆς πόλεως, τοῦ εἰσδάρου, ἥτοι τοῦ φρουράρχου τῆς ἀκροπόλεως, καὶ τοῦ καθ'.	
		τὸν καθ'.	

714	35	χρόνου	χρόνον
-----	----	--------	--------

Ἐν σελίδι 736 εἶπον ὅτι ἡ λέξις ἀρματωλὸς παρήχθη ἐκ τοῦ *armatores*, ὅπως ἔτι ἐπὶ φραγκοκρατίας ἐκαλοῦντο οἱ πολυάριθμοι ἐθελονταὶ οἱ ὑπὸ τὰς σημαίας αὐτῆς τασσόμενοι. Ἴδε περὶ τῆς χρήσεως τοῦ ὀνόματος τούτου κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους τὴν σελίδα 168 τοῦ παρόντος τόμου.

Σελ.	στίχ.	ἀντὶ	γράφει
784	40	ἀπὸ 10]22 ἐπιστολὴν	ἀπὸ 10]22 ἰουνίου ἐπιστολὴν
785	47	προκαλέσεν	προκαλέσαν

Εἶχεν ἦδη ἐκτυπωθῇ ἡ σελὶς 793, ὅτε ἔμαθον παρὰ φίλου μου, οἰκειοτάτου διατελέσαντος τοῦ Ἰωάννου Κωλέττου, τὴν περὶ τοῦ χαρακτήρος τοῦ Ἀλεξάνδρου Μαυροκορδάτου γνώμην τοῦ ἀντιζήλου ἐκείνου. Ὁ Κωλέττης ἀνομολογῶν τὰ ἔξοχα τοῦ ἀνδρὸς προτερήματα, ἔλεγεν ὅτι μία μόνη τὸν ἔλειπεν ἀρετὴ, ἡ ὑπομονή. Καὶ τῇ ἀληθείᾳ νομίζω ὅτι εἶχε δίκαιον ὁ Κωλέττης· ἴσως δὲ ἡ ἔλλειψις τῆς ἀρετῆς ἐκείνης ὑπάρχει καὶ παρὰ τοῖς πλείστοις τῶν πολιτικῶν ἀνδρῶν τῆς καθ' ἡμᾶς Ἑλλάδος.

819	40	ἀνήρτισεν	ἀνῆρτησεν
839	40	ἀκτέλαβε	κατέλαβε
900	27	ἀπώλωλεν	ἀπόλωλεν
949	49	ζητεῖ	ζητεῖ

925. Ὅτι ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἠπάτησε τὸν πρίγκηπα Μέτερνιχ ἦτο τὸ ἀπὸ 4]46 νοεμβρίου 1828 πρωτόκολλον, δι' οὗ αἱ χῶραι αἱ ὑπὸ τὴν προσωρινὴν ἐγγύτησιν τῶν δυνάμεων τεθεῖσαι, περιορίσθησαν εἰς τὴν Πελοπόννησον, τὰς παρακειμένας αὐτῇ νήσους καὶ τὰς Κυκλάδας· καὶ προσέτι τὸ ἐπισυνημμένον Β τοῦ εἰρημένου πρωτοκόλλου, ἥτοι ἡ προφορικὴ διακοίνωσις τοῦ πληρεξουσίου τῆς Μεγάλης Βρεταννίας, ἐν ᾗ οὗτος ἀνθίστατο τῶνόντι εἰς πᾶσαν ἐκτὸς τῆς Πελοποννήσου ἐπέκτασιν τῶν ὁρίων τῆς Ἑλλάδος. Ἐὰν ὅμως ὁ πρίγκηψ Μέτερνιχ δὲν παρεσύρετο ὑπὸ τῶν πόθων αὐτοῦ, ἐξέτιμα δὲ ἄνευ προκαταλήψεως οὐ μόνον τὰς ἀπαραιτήτους συνεισφοράς τῶν πραγμάτων, ἀλλὰ καὶ αὐτὴν τὴν θέσιν αὐτῶν, ὅπως εἶχον ὅτε ἔγραφε τῇ 28 νοεμβρίου πρὸς τὸν βαρῶνα Ὅττενφελς, ἤθελε παρατηρήσει·

1ον ὅτι τὸ ἐπισυνημμένον Α (ἥτοι τὸ ὑπόμνημα τοῦ πληρεξουσίου τῆς Γαλλίας) καὶ τὸ ἐπισυνημμένον Γ (ἥτοι ἡ προφορικὴ διακοίνωσις τοῦ πληρεξουσίου τῆς Ρωσίας) ἐπέμενον, τὸ μὲν πρῶτον νὰ δοθῶσι μεγαλύτερα ὅρια εἰς τὴν Ἑλλάδα, καὶ ἐπὶ τούτῳ νὰ καταλάβωσι προσέτι τὰ γαλλικὰ στρατεύματα τὰς ἐκτὸς τοῦ ἰσθμοῦ χώρας· τὸ δὲ δεύτερον, νὰ μὴ προδικασθῇ διὰ τῆς ἐγγυήσεως τὸ ζήτημα τῶν ὁριστικῶν ὁρίων.

2ον ὅτι ὡς ἐκ τούτου αὐτὸ τὸ πρωτόκολλον ὥρισεν ὅτι ἡ ἐγγύτης κατ' οὐδὲν προδικάζει τὸ ζήτημα τῶν ὁριστικῶν τῆς Ἑλλάδος ὁρίων.

3ον ὅτι τὸ πρωτόκολλον τοῦτο, καίτοι ἀφῆσαν ἄλυτον τὸ ζήτημα τῶν ὁρίων, δὲν ἐκαιοποιήθη οὐδὲν ἤττον ἐπισήμως εἰς τὴν ἑλληνικὴν κυβερνήσιν (ἴδε τὴν ἔκθεσιν τοῦ Κυβερνήτου ἐνώπιον τῆς ἐν Ἀργεὶ Ἐθνικῆς Συνελεύσεως).

4ον ὅτι κατὰ τὴν στιγμὴν ἐκείνην ἡ Ἀγγλία εἶχεν ἀφορμὰς νὰ ᾔνοιε σφόδρα δυσχερεστημένη διὰ τὴν τροπὴν ἣν εἶχον λάβει τὰ ἀνατολικά πράγματα. Ἡ μὲν Ῥωσία κατεῖχε τὰς ἡγεμονίας καὶ μέρος τῆς Βουλγαρίας· ἡ δὲ Γαλλία τὴν Πελοπόννησον, καὶ μὴ ἀρκουμένη εἰς τοῦτο, ἐζήτηι νὰ

καταλάβῃ προσέτι τὴν ἐκτὸς τοῦ ἰσμοῦ χώραν· ἐπὶ πᾶσιν ἡ Ἑλλὰς ἐκυβερνᾶτο ὑπ' ἀνδρὸς ὅστις ἐλογίζετο, ἀδίκως μὲν, ὅπωςδὴποτε ὁμως ἐλογίζετο ὑπὸ τῆς Ἀγγλίας ὡς ἀπλοῦς τῆς Ῥωσίας πράκτωρ. Ἐντεῦθεν ἡ Ἀγγλία, θεωροῦσα ἑαυτὴν ὑποσκελισθεῖσαν ὑπὸ τῶν δύο ἄλλων δυνάμεων ἐν τῇ πραγματικῇ ῥυθμίσει τῆς τύχης τῶν ἀνατολικῶν χωρῶν, ἡθέλησε πρὸ πάντων, ἀφ' ἑνὸς μὲν νὰ παρακωλύσῃ τὴν ἔξοδον τῶν γαλλικῶν στρατευμάτων ἐκτὸς τοῦ ἰσμοῦ, ἀφ' ἑτέρου δὲ νὰ μὴ παραχωρηθῶσιν εἰς τὸν Κυβερνήτην ἰδίως νέαι ὁσμаникаὶ χώραι· τὸ τελευταῖον τοῦτο καθίσταται πρόδηλον, ἐκ τῆς ἀπὸ 8]20 δεκεμβρίου 1828 ἐπιστολῆς τοῦ λόρδου Ἀβερδὴν πρὸς τὸν Στράτφορδ Κάννινγ, ἐν ἣ, λόγῳ γινομένου ἰδίως περὶ Κρήτης, ὁ πρῶτος ἔλεγεν ὅτι ἡ Βρεταννικὴ κυβέρνησις δὲν θέλει ποτε ἐπιτρέψει ὥστε ἡ ἀξιόλογος αὐτὴ νῆσος νὰ μεταβῇ ὑπὸ τὴν κυριαρχίαν τοῦ κόμητος Καποδιστρίου ἢ οἷαςδὴποτε ἄλλης δυνάμεως (*le gouvernement britannique ne permettra jamais que cette ile importante passe sous la domination du Comte Capodistrias ou de quelque autre puissance que ce soit*). Ἀλλ' ἡ κατάστασις αὕτη τῶν πραγμάτων ἦτο προδήλως προσωρινή. Ἄμα ἡ Ἀγγλία ἐπέτυχε τὴν περιστολὴν τῆς γαλλικῆς κατοχῆς, δὲν ἐδίστασε νὰ συμπράξῃ εἰς τὴν πρὸς βορρᾶν ἐπέκτασιν τῶν ὀρίων τῆς Ἑλλάδος διὰ τοῦ ἀπὸ 10]22 μαρτίου 1829 πρωτοκόλλου· ἅμα δὲ ἐξέλιπε, διὰ τῆς εἰρήνης τῆς Ἀδριανουπόλεως, ὁ ἀπὸ τῆς Ῥωσίας κίνδυνος, ἡ Ἀγγλία ἐπανῆλθεν ἔτι ὀριστικώτερον εἰς τὴν ἀρχαίαν αὐτῆς πρὸς τὴν Ἑλλάδα εὐμένειαν, ὡς δηλοῦται ἐκ τῆς ἀπὸ 12 ὁκτωβρίου ἔ. ν. 1829 ἐκθέσεως τοῦ πρίγκηπος Ἑστερχάζυ πρὸς τὸν πρίγκηπα Μέτερνιχ (σελ. 932 τοῦ παρόντος τόμου, ὅπου ἐκ παραδρομῆς ἡ ἔκθεσις αὕτη ἐχρονολογήθη ἀπὸ 30 νοεμβρίου [11 δεκεμβρίου], ἀντὶ 30 σεπτεμβρίου [12 ὁκτωβρίου]).

Ἦον ὅτι καὶ ὅπως εἶχον τὰ πράγματα περὶ τὰ τέλη τοῦ 1828, δεινὴ διαφωνία ὑφίστατο περὶ τῶν ὀρίων μεταξὺ τοῦ λόρδου Ἀβερδὴν καὶ τοῦ Στράτφορδ Κάννινγ (ἴδε τὴν τε προμνημονευθεῖσαν ἀπὸ 8]20 δεκεμβρίου ἐπιστολὴν περὶ Κρήτης καὶ τὴν ἐτέραν τῆς αὐτῆς ἡμερομηνίας τὴν πραγματευομένην ἐν γένει περὶ τῶν ὀρίων), ὁ δὲ Στράτφορδ Κάννινγ ἐπέμενεν εἰς ὅρια πολὺ μεγαλῆτερα.

Σελ. 936. Τὰ περὶ τῆς παραχωρήσεως τῆς Ἑπτανήσου ἱστοροῦνται ἐν ταῦθα οὐχὶ ὅπως ἐξετέθησαν ὑπὸ τοῦ Κ. Ν. Δραγοῦμη. Κατὰ τὸν συγγραφέα τῶν Ἱστορικῶν Ἀναμνήσεων (σελ. 386), ὁ Κ. Σπυρίδων Τρικούπης ἐπιστρέψας ἐξ Ἀγγλίας ὀλίγους τινὰς μῆνας πρὸ τῆς πώσεως τοῦ βασιλέως Ὁθωνος, εἶχε λάβει παρὰ τοῦ λόρδου Πάλεμερστον ἐντολὴν νὰ ἀναγγείλῃ τῷ βασιλεῖ ὅτι παραχωρεῖται αὐτῷ ἡ Ἑπτάνησος, ἅμα ᾗθελε παύσει ταραττων τὴν εἰρήνην τῆς Ἀνατολῆς. Ἀλλ' ἵνα ἡ ἔκθεσις αὕτη συμφωνήσῃ ἀκριβῶς πρὸς τὰ πράγματα, δεόν νὰ μετριάσθωσιν ἐν μέρει οἱ περὶ τινὰ σφόδρα ζωηροὶ χρωματισμοὶ τῶν ἐκφράσεων αὐτῆς.

Ὁ Κ. Τρικούπης ἐντολὴν περὶ Ἐπανήσου οὐδεμίαν ἔλαβε παρὰ τοῦ λόρδου Πάλμερστον. Ἐκ τῶν πρὸς τοῦτον διαλέξεων εἶχεν αὐτὸς σχηματίσει τὴν πεποιθῆσιν ὅτι ἡ Ἀγγλία εἰμπορεῖ νὰ μᾶς παραχωρήσῃ τὰς πέντε νήσους, ἥλπιζε δὲ ὅτι ἐπὶ τέλους δὲν θέλει ἀποποιηθῇ καὶ αὐτὴν τὴν Κέρκυραν μετὰ τῶν Παξῶν, ἐὰν ὁ βασιλεὺς Ὅθων ἐπιτρέψῃ εἰς τὸ σύνταγμα νὰ λειτουργήσῃ ἐλευθέρως. Ὅτι δὲ πρὸ τῆς 10 ὁκτωβρίου οὐδεμία ἐδόθη ἐντολὴ περὶ παραχωρήσεως τῆς Ἐπανήσου, καθίσταται πρόδηλον καὶ ἐκ τούτου ὅτι οὐδὲ μετὰ τὴν πτώσιν τοῦ βασιλέως Ὅθωνος, οὐδὲ μετ' αὐτὴν τὴν ὑπὲρ τοῦ πρίγκηπος Ἀλφρέδου ἀνδῆμον τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους ψηφοφορίαν, ἔπαυσαν ὑφιστάμενοι ἐν Λονδίνῳ διαταγμοὶ τινες περὶ τῆς παραχωρήσεως τῆς Κερκύρας. Οἱ διαταγμοὶ οὗτοι δὲν ἤρθησαν ὀριστικῶς ἐκ μέσου εἰμὴ ἔνεκα τῶν ἀκολουθῶν περιστάσεων. Ἢ Ἀγγλία ἤτις πρῶτον ἐκήρυξε τὸν ἀποκλεισμόν τοῦ πρίγκηπος Ἀλφρέδου ἀπὸ τοῦ ἑλληνικοῦ θρόνου, ἔπειτα δὲ ἵνα ἀποκλείσῃ τὸν δοῦκα τοῦ Δεϊχτεμβέργ, μετέβαλε πολιτικὴν καὶ μᾶς ἔδωκε μεγίστας ἐλπίδας παραδοχῆς τοῦ στέμματος, κατόπιν, ἐπιτυχούσα τὴν ὑποχώρησιν τῆς Ρωσίας ὡς πρὸς τὸν δοῦκα, ἀπεποιθῆται ἀμεταθέτως τὴν ἐκλογὴν τοῦ πρίγκηπος Ἀλφρέδου. Τότε δὲ, ἀλλὰ τότε μόνον, προαιρουμένη νὰ ικανοποιήσῃ οὕτως εἰπεῖν τὴν Ἑλλάδα ἔνεκα τῆς παλιμβουλίας ἐκείνης, ἀπεφάσισεν ὀριστικῶς τὴν παραχώρησιν, τὴν ὀλοσχερῇ παραχώρησιν. Καὶ οὐ μόνον αὕτη μᾶς ἔδωκεν ὅ,τι εἶχεν, ἀλλὰ καὶ διαπραγματεύσεις πρὸς τὴν Ὑψ. Πύλιν ἐπεχείρησε περὶ ἐπεκτάσεως τῶν ὁρίων ἡμῶν πρὸς τὴν Ἥπειρον καὶ τὴν Θεσσαλίαν· διαπραγματεύσεις αἵτινες ἐπιτραπέσιας εἰς τὸν Κ. Ἑλλιοτ, ἀπέτυχον.

Δὲν εἶναι τοῦ παρόντος νὰ παραθέσω ἔγγραφα εἰς πίστωσιν τῶν λόγων μου. Ἀλλὰ δύναμαι νὰ βεβαιώσω ὅτι ἀνέγνων τὰ ἔγγραφα ταῦτα καὶ ὅτι ὅταν δημοσιευθῶσι, δὲν θέλουσι μὲ διαψεύσει. Ἐν ἔτι θέλω προσθέσει. Ὅταν λέγωμεν ὅτι ἡ Ἀγγλία μᾶς παρεχώρησε τὴν Ἐπτανήσον, δὲν λέγομεν τι πολλὰ ἀκριβές. Μέχρι τῆς τελευταίας στιγμῆς ἡ κοινὴ γνώμη τῆς Ἀγγλίας δὲν ἐπέθετο νὰ παραδώσῃ τὴν Κέρκυραν, ὑπολαμβάνουσα αὐτὴν ὡς πολεμικὸν σταθμὸν ἀναγκαϊότατον, μάλιστα μετὰ τὰς γενομένας ὑπερὸγκους πρὸς ὀχύρωσιν τοῦ Βίδου δαπάνας. Μόνος ὁ λόρδος Πάλμερστον ἐφρόνει ὅτι εἰμπορεῖ καὶ πρέπει νὰ παραδοθῇ· ἐχρειάσθη δὲ νὰ συνδυσθῇ ὁ μετὰ τὴν 10 ὁκτωβρίου ἀναρτίπισθεις ἀρχαῖος φιλελληνισμὸς τοῦ, μετὰ τῆς πεποιθήσεως ἣν εἶχεν ὅτι ὡς ἐκ τῶν νέων συστατικῶν τῆς ναυτικῆς δυνάμεως ἡ Κέρκυρα δὲν εἶναι πλέον ἀπαραίτητος εἰς τὴν πατρίδα του, καὶ μετὰ τῆς ἀπροσμάχτου ἐπιρροῆς ἣν ἐνήσκει ἡ τόλμη καὶ ἡ σύνεσις τοῦ ἀνδρὸς ἐπὶ τῶν συμπολιτῶν του, ἵνα ἐπέλθῃ τὸ ἐνιαῖον τοῦτο ἐν τῇ ἱστορίᾳ παράδειγμα δυνάμεως πανισχύρου οἰκειοθελῶς παραχωρούσης γῶραν αὐτῇ ἀνήκουσαν. Καὶ τὸ οὐδὲν ἤττον παράδοξον, ἡ παραχώρησις ἀπεφασίσθη καὶ διευτυπώθη ἄνευ τῆς συμπράξεως τῶν βουλῶν· διότι ὁ Πάλμερστον ἱσχυρίσθη ὅτι τὸ τοιοῦτο εἶναι προνομία βασιλικὴ καὶ

ὅτι αἱ βούλαι ἐπὶ τοῦ προκειμένου, ὡς πάντοτε, οὐδὲν ἄλλο ἔχουσι δικαίωμα, ἢ τὸ τοῦ ἐλέγχου.

Σελ.	στήλ.	ἀντὶ	γράφε
939	1	τῶν θυτικῶν δυνάμεων	τῶν δυνάμεων
948	23	νὰ ἐπιτρέψω	νὰ ἐπιτρέψωσι

955 Ἐνταῦθά τε, τίγλι 30, καὶ ἀλλαχοῦ ἔγραψα σ τ εν ὡ τ ε ρ ο ν κατ' ἀρχαίαν ἔξιν καὶ διότι πολλοὶ εἰς ἐτὶ διστάζουσι νὰ παραδεχθῶσι τὴν διὰ τοῦ ο νεωτέραν γραφὴν. Τοιαῦται ποικιλίαι θέλουσι συμβαίνει ἐν ὁσῶ οἱ ἀρμόδιοι δὲν συμφωνήσωσι περὶ τὰς ἀπὸ τινος πολλὰς παρεσχεθεῖσας περὶ τὴν ὀρθογραφίαν καινοτομίας* ἐπιτραπήτω δέ μοι ἐκ τῶν πολλῶν ἐκείνων νὰ παραθέσω μίαν ἐτι. Ἐκ παίδων ἔμαθον παρὰ τοῦ ἀοιδίου διδασκάλου μου Γ. Γενναδίου νὰ γράψω τὸ κ α θ ε σ τ ὡ ς διὰ τοῦ ω ἦλθον ἔπειτα οἱ νεώτεροι καὶ μὲ διδάσκουσιν ὅτι πρέπει νὰ τὸ γράψω διὰ τοῦ ο εἶμαι ἔτοιμος νὰ ὑποκύψω, ἀλλὰ ἀκούω πάλιν ἄλλους προτιμῶντας τὸ ω. Ἐν τούτοις ἐπὶ τοῦ προκειμένου μάλιστα εἶναι ἀπαραίτητον νὰ κανονισθῇ ἀμεταθέτως ἡ ὀρθογραφία, διότι ἴσως παύσαντες τοῦ νὰ ταλαντευώμεθα περὶ τοῦ καθεστῶτος ἐν τῇ λέξει, στερεώσωμεν αὐτὸ ἐπὶ τέλους καὶ ἐν τοῖς πράγμασιν.

Ἐπὶ πᾶσι παρατηρῶ, ὅτι γράφων, κυρίως ἐπροςπάθησα νὰ γίνω ὅσον ἔνεστι καταληπτός. Οἱ περὶ τὴν γλῶσσαν ἀκριβολογοῦντες θέλουσιν εὑρεῖν τὸν λόγον μου ἐνίοτε ἀνώμαλον, καὶ ἐνίοτε ἡμαρτημένον. Ἀλλ' ἵνα τύχω τῆς προσηκούσης ἐπεικείας ὡς πρὸς τὸ τελευταῖον τοῦτο, λέγω ὅτι παρηκολούθησα μὲν τὴν ὁσημέραι προαγομένην διόρθωσιν τῆς γλώσσης, οὐγὶ ὅμως ὅσον ἐπεθύμουν, ἅτε περισπώμενος ὑπὸ τῆς ἀδιακόπου ἱστορικῆς μελέτης καὶ ἀφτηγήσεως. Ὡς πρὸς δὲ τὸ ἀνώμαλον, ἃς ἔχωσι πρὸ ὀφθαλμῶν οἱ δίκαιοι ἐπικριταὶ καὶ τοῦτο, ὅτι ἡ παρούσα ἱστορία περιλαμβάνει περίσδον 2500 ἐνιαυτῶν* ὅτι ἐν τῷ ἀχανεῖ τούτῳ διαστήματι αἱ ἱστορικαὶ περιγαὶ ἀδιακόπως μετεβάλλοντο, παρακολουθοῦσαι τὰς ποικίλας ἀλλοιώσεις, ὅσας ὑπέστη ἡ γλῶσσα ἀπὸ τοῦ Θουκυδίδου μέχρι τῶν μεγάλων τῆς Ἐκκλησίας πατέρων, ἀπὸ τούτων μέχρι τῶν Βυζαντινῶν χρονογράφων, ἀπὸ τῶν Βυζαντινῶν μέχρι τῶν ἐπὶ Τουρκοκρατίας χρονογράφων, καὶ ἀπὸ τούτων μέχρι τῆς γλώσσης τῆς ἐπαναστάσεως* ὅτι ἦτο δυσκολώτατον εἰς τὸν συγγραφεὰ νὰ διαφύγῃ πάντοτε τὴν ἐπίδρασιν τῶν τοσούτων διαφύγων ἐκείνων χρωματισμῶν, καὶ ὅτι ἐνίοτε οὐδὲ ἠθέλησεν ἴσως νὰ τὴν διαφύγῃ. ἵνα ἐκ διαλειμμάτων παραστήσῃ τὸν ἰδιόζοντα ἐκάστης ἐποχῆς χαρακτήρα.

